

Handwritten mark

M. KÖZGAZD. FŐVETEM
S. Helt. ... 5/a 42733 / 86

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

1941

LXV. ÉVFOLYAM

84. KÖTET

Handwritten stamp:
1009
83

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
BUDAPEST, II., HALÁSZ-U. 7.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
EGYESÜLET KÖNYVTÁRA

SZEGED VÁROSI NYOMDA RT.

Felelős igazgató : PUSKÁS ISTVÁN

Tartalomjegyzék 1941.

Tanulmányok.

<i>Balás Károly:</i> Pénzérték és pénzromlás — — — — —	289
<i>Balás Károly:</i> Jólét és tulajdon — — — — —	425
<i>Balás Károly:</i> Időszerű pénzügyi gondok — — — — —	937
<i>lovag Bolberitz Károly:</i> A külkereskedelmi politika újabb eszközei —	30
<i>Éber Antal:</i> Széchenyi és a pénzügyek — — — — —	237
<i>Éber Ernő:</i> Mezőgazdasági cselédbér — mezőgazdasági cselédkereset	43
<i>Gesztelyi-Nagy László:</i> gróf Széchenyi István agrárpolitikája — —	162
<i>v. Guóthfalvy Dorner Zoltán:</i> Nagy gazdasági tér — — — — —	435
<i>Harrer Ferenc:</i> Széchenyi és a főváros — — — — —	145
<i>Heller András:</i> Mussolini földreformja — — — — —	16
<i>Heller András:</i> Többtermelés és földtulajdon — — — — —	705
<i>Hévey László:</i> Mezőgazdasági érdekképviselőnk kialakulása — —	332
<i>Huszár Géza:</i> A biztosítás eszméje és technikája — — — — —	945
<i>Kádas Kálmán:</i> Az áralakulás irányítása és a piaci egyensúly —	590, 717
<i>Keszler Gyula:</i> A teljesítménnyel arányos munkabérfizetés — — —	869
<i>Matolcsy Mátyás:</i> A magyar és német mezőgazdasági termelés azonos és eltérő irányai — — — — —	317
<i>Neubauer Gyula:</i> Az árak emelkedése — — — — —	833
<i>Nótel Vilmos:</i> A magyar ipari termelés finanszírozása — — —	450, 628
<i>Rézler Gyula:</i> A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben — — — — —	490
<i>Rohringer Sándor:</i> Hajózás. Vaskapu-szabályozás, Tisza-szabályozás	223
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> A tőkegazdasági eszmék válsága — —	577
<i>Schilling Gábor:</i> Afrika gazdasági jelentősége — — — — —	63
<i>Schmidt Ádám:</i> Tőkeképződés és adóztatás — — — — —	958
<i>Szabó Miklós:</i> Franciaország visszatérése a földhöz — — — — —	76
<i>Stucken Rudolf:</i> Pénzpolitika és teljes foglalkoztatottság — — —	1
<i>Takaróné Gáll Beatrix:</i> Egyén és közösség a gazdaságetika néző- pontjából — — — — —	860
<i>Veress Gábor:</i> Széchenyi közlekedéspolitikai működése — — — —	197
<i>Vitális István:</i> Szén- és bauxitgazdálkodásunk — — — — —	298

Közlemények.

	Oldal
<i>Csanádi György</i> : Az arany jövője a német szakirodalom tükrében —	97
<i>Eber Ernő</i> : Mezőgazdasági üzemstatisztikai adatok vizsgálata — —	661
<i>Eber Ernő</i> : Terméshozambiztosítás Amerikában — — — —	775
<i>Gesztelyi-Nagy László</i> : Vámpolitikai vonatkozások Magyarország és Szerbia között a világháború előtti évtizedekben — — —	655
<i>Heller Farkas</i> : Eucken Walter közgazdaságtana — — — —	894
<i>H. F.</i> : Werner Sombart (1863—1941) — — — —	526
<i>Mennyey Géza</i> : Szovjet-Oroszország bankszervezete — — — —	783
<i>Nótel Rudolf</i> : Húsz év a nemzetközi aranystandard történetében —	361
<i>Pálffy Ilona</i> : Buda-Pest Széchenyi István polgárrá választásakor —	256
<i>Pirovits Adalár</i> : Nagy-Budapest problémája — — — —	355
<i>Pósch Károlyné</i> : Az első magyar pénzüintézetek vagyonkezelése és nyilvántartása — — — —	900
<i>Reitzer Béla</i> : A munkapiac helyzete a munkaközvetítés reformja előtt	996
<i>Raab A. András</i> : A munkapénz bírálata — — — —	348
<i>Sebestyén György</i> : A háborús idegenforgalom gazdasági kérdései —	91
<i>Székely Arthur</i> : A kereskedelempolitikai helyzet és nemzetközi gazdasági kapcsolataink — — — —	528
<i>Verbényi László</i> : Tanácsadók a német szakirányú iskolaszervezetben	534

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

<i>A közgazdaságtan klasszikusai magyarul.</i> Smith Ádám, Ricardo, Malthus, List Frigyes művei új fordításban. (H. F.) — — — —	788
<i>Erdélyi statisztikai tanulmányok.</i> <i>Farkas Árpád és dr. Mudra Alajos</i> : A variációs és korrelációs számítások a mezőgazdasági kutatásban. — <i>Farkas Árpád</i> : Erdélyi kisgazdaságok tökeviszonyai az E. M. G. E. 1938—1939. évi adatgyűjtése alapján — U. a.: Méhtenyésztő erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és eredményei. — U. a.: Erdélyi kisgazdaságok jövedelmi viszonyai az E. M. G. E. 1938—39. évi adatgyűjtése alapján. — U. a.: A mezőgazdasági kézimunka módszeres vizsgálata. (Varga István)	791
<i>Harkai Schiller Pál és Varga István</i> : Borfogyasztási szokások. <i>Varga István</i> : A lélektani módszerű piackutatásról. (Kislégi Nagy Dénes.) — — — —	371
<i>Délkelet-Európa a nagy német élettér elméletében.</i> <i>Schröder-Steiniger Hubertus</i> : Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft. — <i>Janovsky Karl dr.</i> : Grossdeutschland und der südeuropäische Raum. (Ruisz Rezső.) — — — —	375
<i>Olaszország ipari fejlődése.</i> <i>L'Industria dell' Italia Fascista.</i> — <i>L'Industria in Africa Orientale Italiana.</i> (Futó Mihály.) — — —	101

Gyűjteményes munkák.

	Oldal
<i>Der gerechte Preis</i> , mit Beiträgen von Th. Beste, C. Brinkmann, Sven Helander, Jens Jessen, Hero Moeller, G. Schmölders, R. Stucken, W. Vleugels, Ernst Walb. (Venczel István.) — — — — —	539

Könyvismertetések.

A biztosítási magánintézmények állami felügyeletére vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. (Altenburger Gyula) — — — — —	116
<i>Adorján János</i> : Mezőgazdaságunk hétéves terve. (Dávid László) —	915
<i>Adorján Károly</i> : A társulati adótörvény rendelkezései és gyakorlati alkalmazása. (v. Rajty Tivadar) — — — — —	393
A hites könyvvizsgálat jogszabályai és a hites könyvvizsgáló intézmény Magyarországon. (Lánkai István) — — — — —	394
<i>Ahmed Oguz</i> : Die Wirtschaftslenkung in der Türkei. (Kádas Kálmán)	810
<i>Ajtay József</i> : A pénz közdazdasági szerepe és jelentősége. (Heller Farkas) — — — — —	109
<i>Altmann Hans dr.</i> : Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen Verkehrszweigen. (Ruisz Rezső) — — — — —	406
A mai magyar szociálpolitika. (Kislégi Nagy Dénes) — — — — —	273
A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank százéves története. (Jirkovsky Sándor) — — — — —	1020
<i>Bálint Jenő</i> : Mechanorkácia. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — —	389
<i>Baudin Louis</i> : Le mécanisme des prix. (Kuffler Ervin) — — — — —	1042
<i>Berlász Jenő</i> : A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. (Kósa János.) — — — — —	396
<i>Bikkal Dénes</i> : Bevezetés a szociálpolitikába. (Kislégi Nagy Dénes) —	684
<i>Boukaouris G. Nicolas</i> : Vers l'état économique. (Domány Gyula) —	816
<i>Colin Clark</i> : The Conditions of Economic Progress. (Kuffler Ervin)	918
Commission to study the Organization of Peace. Preliminary Report and Monographs. (m. v.) — — — — —	814
<i>Csiki László</i> : Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete. (Vincze Frigyes) — — — — —	683
<i>Csikós-Nagy Béla</i> : A szovjetgazdaság három Achilles sarka. (Éber Antal) — — — — —	686
<i>Lamalus, B. V.</i> : Essai sur l'Évolution du Commerce International. (Morvai Albert) — — — — —	926
Economic Nationalism. Trade Barriers and the War. (Major Róbert)	122
Employment, Wages and International Trade. (Vezér István) — —	558
Europes Trade. (Venczel István) — — — — —	676
<i>Éber Antal</i> : Széchenyi gazdaságpolitikája. (Dékány István) — —	270
<i>Éber Antal</i> : Mikép gazdagodhatunk ingyen? (H. F.) — — — — —	795
<i>Éber Antal</i> : Mire tanít Széchenyi? (Hegedüs Loránt) — — — — —	908
<i>Gesztelyi Nagy László</i> : A magyarországi cigánykérdés rendezése. (Heller András) — — — — —	286
<i>Gide Charles</i> : Le juste prix. (Dávid László) — — — — —	1037
<i>Grew, Wilhelm G.</i> : Der dritte Wirtschaftskrieg. (Kádas Kálmán) —	674

	Oldal
<i>Guarneri Felice</i> : Autarkie und Aussenhandel. (Éber Antal.) — — —	672
<i>Heyde, Ludvig</i> : Die Lage des deutschen Arbeiters. (Kislégyi Nagy Dénes)	554
<i>Hoffmann W.</i> : Lebensraum oder Imperialismus. (Szentkirályi Miklós)	557
<i>Howard S. Ellis</i> : Exchange Control in Central Europe. (Buday Kálmán)	1023
<i>Husztí Dénes</i> : Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. (Kelp Anna) — — — — — — — — — —	911
<i>Ihrig Károly</i> : Agrárgazdaságtan. (Czettler Jenő.) — — — — —	381
<i>Imre Sándor</i> : A gazdasági középiskolák része a köznevelésben. (Éber Antal.) — — — — — — — — — —	277
<i>Jöhr Adolf</i> : Die schweizerischen Grossbanken und Privatbankiers. (Vámos Béla) — — — — — — — — — —	678
<i>Kruse Alfred</i> : Der Mittelstandskredit. (ifj. Reitzer Béla.) — — —	802
<i>Lessenyi Ferenc</i> : Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. (Vincze Frigyes) — — —	549
<i>Luckas, Hans</i> : Theorie der Devisenzwangswirtschaft. (Buday Kálmán)	551
Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. (Vörösmarty Mihály)	547
<i>Major Róbert</i> : A világgazdaság kis enciklopédiája. (Éber Antal) —	550
<i>Mártonffy Károly</i> : A magyar közigazgatás megújulása. (Balla Antal)	384
<i>Meerwarth, Rudolf</i> : Leitfaden der Statistik. (Olti Vilmos) — — —	925
<i>Menczel Lajos</i> : A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület száz- éves története. (Jirkovsky Sándor) — — — — — — — — — —	278
<i>Milhoffer Sándor</i> : A világ búzatermése és áralakulása a világgazda- sági válságtól a második világháborúig. (Varga István) — —	910
<i>Minden, Gerold von</i> : Wirtschaftsführung im Grossdeutschen Reich. (Nötel Rudolf) — — — — — — — — — —	117
<i>Móricz Miklós</i> : Hogy adod? (Kádas Kálmán) — — — — — — —	111
<i>Naumann Hans Dietrich</i> : Die Organisation der Versicherungswirt- schaft. (k. N. D.) — — — — — — — — — —	922
<i>Nádasdy Béla</i> : Az igazságos békéért, így vagy úgy. (Balogh Károly)	114
<i>Nyarády József</i> : Árvető könyvvitel. (Pösch Marianne) — — —	285
<i>Ottlik László</i> : A politikai rendszerek története. (Kislégyi Nagy Dénes)	284
<i>Dr. Pályi Márton</i> : A kereskedelem egészségügye. (Borbély Mihály) —	680
<i>Rappard E. William</i> : Trois économistes genevois et la révision du Pacte Fédéral de 1815. (Éber Antal) — — — — — — —	399
<i>Rentrop-Kayser</i> : Preispolitik und Preisüberwachung in Europa. (V. B.)	1029
<i>Robert Paul</i> : La politique d'isolement économique. (Domány Gyula)	127
<i>Salazar Oliveira</i> : Békés forradalom. (Éber Antal) — — — — —	397
<i>Siegfried André</i> : Suez, Panama et les Routes Maritimes Mondiales. (Vámos Béla) — — — — — — — — — —	401
<i>Sipos Sándor</i> : Ipari nyersanyagok világtermelése. (Áfra Nagy János)	544
<i>Soproni Elek</i> : A kultúrsarok gondjai. (Hollós István) — — — — —	797
<i>Schachtschabel H. G.</i> : Ein System der Wirtschaftslehre. (Kislégyi Nagy Dénes) — — — — — — — — — —	668
<i>Dr. Schrewe Ernst</i> : Die Anpassungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Veränderungen. (Szentkirályi Miklós) — — —	408
<i>v. Surányi-Unger Tivadar</i> : A magyar gazdasági jólét útja. (H. F.)	1014
<i>Szeberthy János</i> : Mezőgazdasági munkásvédelem. (Szabó Miklós) —	281

	Oldal
<i>Tallós János</i> : A biztosítási állomány átruházása. (Veress Pál) — — — —	387
<i>Thegze-Gerber Ferenc</i> : Államszámyiteltan. (é. a.) — — — —	1028
<i>Verbényi László</i> : A soproni rajziskola története. (Vincze Frigyes) —	116
<i>Wagemann Ernst</i> : Wo kommt das viele Geld her? (é. a.) — — — —	799
<i>Wunschuh Josef</i> : Männer, Tradition, Signale (v. b.) — — — —	1023

Folyóirat-szemle.

Gazdasági Jog —	1045

Külföldi folyóiratok szemléje.

American Economic Review — — — — — — — — — — — — — —	698
Bank-Archiv —	134, 566, 826
Finanz-Archiv —	415, 828
Giornale dei economisti e Annali di economia — — — — — — — —	693
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 129, 412, 561, 688, 822, 930,	1048
Political Science Quarterly — — — — — — — — — — — — — — — —	142, 571, 830, 936, 1051
Proceedings of the Academy of Political Science — — — — — — — —	701
Revue Internationale du Travail — — — — — — — — — — — — — —	1052
Rivista di politica economica — — — — — — — — — — — — — —	137, 409, 929, 1050
Rivista italiana di scienze economiche — — — — — — — — — — —	139, 410, 569, 695
Schmollers Jahrbuch — — — — — — — — — — — — — — — — — —	131, 414, 568, 691, 820, 1049
The American Political Science Review — — — — — — — — — — —	702
The Quarterly Journal of Economics — — — — — — — — — — — —	140, 411, 696, 934
Weltwirtschaftliches Archiv — — — — — — — — — — — — — — — —	135, 416, 564, 825, 933, 1046
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft — — — — — — — — —	692

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések — — — — — — — — — — — — — — — — — —	287, 424, 936
Igazgatóválasztmányi ülések — — — — — — — — — — — — — —	419, 573, 936
A főtitkár jelentése az 1941. évről — — — — — — — — — — — —	419
A főpénztáros jelentése a Társaság 1941. évi működéséről — — —	421
Közgyűlés —	424, 573

JANUÁR-FEBRUÁR HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Stucken Rudolf:</i> Pénzpolitika és teljes foglalkoztatottság — — —	1
<i>Heller András:</i> Mussolini földreformja — — — — —	16
<i>Iovag Bolberitz Károly:</i> A külkereskedelmi politika újabb eszközei	30
<i>Éber Ernő:</i> Mezőgazdasági cselédbér — mezőgazdasági cselédkereset	43
<i>Schilling Gábor:</i> Afrika gazdasági jelentősége — — — — —	63
<i>Szabó Miklós:</i> Franciaország visszatérése a földhöz — — — — —	76

Közlemények

<i>Sebestyén György:</i> A háborús idegenforgalom gazdasági kérdései —	91
<i>Csanádi György:</i> Az arany jövője a német szakirodalom tükrében	97

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Olaszország ipari fejlődése — — — — —	101
L'Industria dell' Italia Fascista. — L'Industria in Africa Orientale Italiana. (Futó Mihály.)	

Könyvismertetések

<i>Ajtay József:</i> A pénz közgazdasági szerepe és jelentősége. (Heller Farkas.) — <i>Móricz Miklós:</i> Hogy adod? (Kádas Kálmán.) — <i>Nádasdy Béla:</i> Az igazságos békért, így vagy úgy. (Balogh Károly.) — A biztosítási magánintézmények állami felügyeletére vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. (Altenburger Gyula.) — <i>Verbényi László:</i> A soproni rajziskola története (Vincze Frigyes.) — <i>Minden, Gerold von:</i> Wirtschaftsführung im Grossdeutschen Reich. (Nötel Rudolf.) — Economic Nationalism, Trade Barriers and the War. (Major Róbert.) — <i>Robert Paul:</i> La politique d'isolement économique. (Domány Gyula.)	109

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 129

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Bank-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — Political Science Quarterly.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehetőleg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csatolandó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Különnyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a „Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Pénzpolitika és teljes foglalkoztatottság.*

Ha a pénzről szóló közgazdaságtani irodalmat szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a pénzelmélet az utolsó évtizedekben hatalmas változásokon ment keresztül. Ennek a bizonyítására elég, ha a német irodalomból elővesszük Helfferich Károly ismert könyvét a pénzről, amely 1903-ban jelent meg és annak-idején standard-munkának tekintetett, és szembeállítjuk ezt a könyvet a legújabbkori termékekkel. Helfferich könyve legnagyobb részében az érmékről és a nemesfémekről beszél. Helfferich még síkra száll azért, hogy az érme mellett a bankjegyeket is pénznek tekintsék, tehát olyan dolgokért küzd, amelyek ma számunkra magától értetődnek. A csekk- és utalványforgalom tárgyául szolgáló bankkövetelések és girókövetelések pénzjellegét akkoriban még nem ismerték fel. A fő szempont, amelyből úgyszólván mindent megítélnek: a valuta értékállandósága, a váltóárfolyamok szilárdsága. Ebből az aranyvaluta minden korlálttól mentes dicsérete következik. Ezzel szemben újabb munkákban az érmeügynek többé nincsen jelentős szerepe, már szinte csak a történeti szemléletben van helye, nempedig ott, ahol az újabb pénzügyek égető kérdéseiről van szó. Az aranyról sem beszélnek többé úgy, mint a pénzellátás döntő tényezőjéről, hanem csupán mint a fizetési mérleg szaldójának kiegyenlítésére szolgáló eszközről. Mint ahogy valójában a bankjegyek és girókövetelések alkotják a gazdasági életben forgó pénz fő részét, úgy a pénzelméletben is a jegybankpolitika kérdései és a hitelbankok problémái lépnek erősen előtérbe. Tisztába jöttünk a pénz- és hitelügy szoros kapcsolatával, felismertük, hogy a pénzellátás a hitelkinálat- és kereslettől függ; a pénz- és hiteltermelés problémája került az érdeklődés központjába. Az a szempont, amelyből a dolgokat megítéljük, többé nem kizárólag a valuta értékállandóságának szempontja. Tisztában vagyunk azzal, hogy milyen előnyökkel jár a pénz állandó külföldi értéke, a szilárd váltóárfolyamok,

---

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1940 november 12-i ülésén tartott előadás.

de azzal is tisztába jöttünk, hogy a szilárd váltóárfolyamok követelményéhez való dogmatikus ragaszkodás gyakran milyen nagy áldozatokkal jár és többé nem vagyunk hajlandók minden áldozatot vállalni. Ennek megfelelőleg az aranyvalutának valamikor korlátlan magasztalását határozottan szkeptikus megítélés váltotta fel. Előtérbe került a kellő pénzellátás szempontja, olyan pénzellátásé, amely mellett az ország termelő erői lehetőleg teljesen érvényesülhetnek. Úgy mondhatnók, ma a konjunktúrapolitikai nézőpont a vezető elv. A pénzelmélet és a konjunktúraelmélet szoros kapcsolatba kerültek: a pénzelmélet az utolsó két évtizedben legtöbb serkentést a konjunktúratantól kapott, viszont a pénzelmélet lényeges támpontokat tudott nyújtani a konjunkturális összefüggések felderítésére. Valóban csaknem mindig ugyanazok a kutatók szólnak hozzá a pénznek és a konjunktúra alakulásának kérdéseihöz. Egyszer, mintegy 100 évvel ezelőtt, pénzelmélet és konjunktúraelmélet már szorosan összekapcsolódott. Gondoljunk csak a currency-elméletre, amely, különösen a jegybankok tevékenységével kapcsolatban, a pénz terén lejátszódó eseményekkel magyarázta a gazdasági válságokat és épen a gazdasági válságok kirekesztése végett a jegybank-ügy területén határozott követelményeket állított fel.

Nemcsak személyes hajlandóságomnak kifejezője tehát az, ha itt most a pénzpolitika és a teljes foglalkoztatottság összefüggéseinek témáját tárgyalom. E rész mindenekelőtt a következő probléma-szövevény lép elő: mit tehetnek pénzpolitikai intézkedések, különösen a Jegybank oldaláról jövők, a pangás leküzdésére, a konjunktúra megteremtésére? A pangást tudvalevőleg mindenekelőtt az ipar és a közlekedés területén főleg az jellemzi, hogy a termelőerők számottevő része kibaszhatatlan. A munkásoknak nincs keresetük, a termelőberendezéseket csak részben foglalkoztatják. Azt hiszem, a kérdésnek erről a részéről itt egész röviden szólhatok, mert ezt már gyakran megvizsgálták és az elmúlt esztendő a kérdés megválaszolására elegendő anyagot szolgáltatott, amely egységes felfogáshoz vezetett. Részletesebben szeretném azonban a következő kérdést megtárgyalni, amelyet szintén a közelmúlt évek tapasztalatai dobtak elénk: miért sikerül pénzpolitikai eszközökkel legtöbbször csak tökéletlenül legyőzni a munkanélküliséget, úgy hogy jó konjunktúra idején is sokszor még meglehetősen nagy munkanélküliség marad fenn? Ezt a második kérdést különösen a németországi gazdasági fejlődés világítja meg, amely 1933. óta lefolyt és amelyet kivételesnek kell tekintenünk. Németországban tudvalevőleg 1933 óta sikerült a munkanélküliséget olyan nagy mértékben megszüntetni, hogy ma már munkáshiányról kell beszelnünk. Éspedig ezt a teljes foglalkoztatottságot nemcsak a mostani háború kitörése után,

hanem már az azt megelőző években is elértük. Viszont az inflációs idők végétől, 1923-tól a világválság kitöréséig, 1929-ig terjedő konjunktúra alatt Németország távolról sem valósított meg hasonló helyzetet. A legjobb esztendőben, 1927-ben, a munkanélküliséget még mindig félmilliónyi segélyezett keresetnélküli jelzi, sőt az összes munkanélküliek száma, azokat is beleértve, akik nem részesültek munkanélküli segélyben, még néhány százezerrel magasabb. Az Amerikai Egyesült Államokban az 1921-től 1929-ig tartó nagyszerű prosperitás korszaka alatt azon adatok szerint, amelyeket *Wesley Mitchell* amerikai konjunktúra-kutatónak köszönünk, a munkanélküliek száma sohasem szállt 1 és $\frac{1}{2}$ millió alá, viszont az újabb fellendülés periódusában, 1937-ben a munkanélküliek száma több millióra is rugott. Ugyanígy Angliában a munkanélküliek száma 1921-től kezdve, a mostani háború kitöréséig sohasem esett a millió alá. Mindenesetre jogunk van a szóbanforgó éveket a virágzás, a jó konjunktúra éveinek nevezni, büszkén mutathatunk rá arra, hogy különösen egyes pénzügyi eszközök által sikerült ezeket a jó esztendőket előteremtünk, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a munkanélküliségnek ez a jelzett maradványa súlyos társadalmi problémát képvisel. Egy millió munkanélküli a jó konjunktúra tetőpontján ezen országok lakosságának számottevő részénél sok nyomort és szükséglet jelent. Azt jelenti, hogy ezt a részt a lakosság többi részének termékeivel kell eltartani. Azt jelenti, hogy sok ember szenved évekig tartó munkanélküliség miatt, ami aláássa a munkakedvet és munkaképességet és a társadalomra ártalmas érzület és államellenes magatartás számára készíti elő a talajt.

Vegyük elő tehát az első kérdést: mit tehetnek pénzügyi intézkedések, különösen a Jegybank részéről jövők, a pangás leküzdésére? A konjunktúra-hullámok lefolyásának megfigyelése azt mutatja, hogy pangás idején a pénzforgalom rendszeresen nagyon megszűkül. A pénzforgalomnak ez a megszűkülése összhangban van a foglalkoztatottság, a termelés és a javak piaci elhelyezési lehetőségének csökkenésével. Ha a javak elhelyezési piacát és azzal együtt a termelést és foglalkoztatottságot újra fel akarjuk emelni, akkor nyilván a pénzforgalom erősbödésére is szükség van, akár a pénz mennyiségének szaporítása, akár a pénz forgalmi sebességének gyorsítása, vagyis a gazdasági alanyoknak a hozzájuk került pénzösszegekkel való gyorsabb rendelkezése által. Már most pénzügyi intézkedésekre a kiinduló pontot a pénz mennyisége szolgáltatja. A pénz mennyiség szaporítására irányuló politikának az intézői modern közgazdaságunkban a jegybankok. A *diskont-politika* segítségével, vagyis azon feltételek megkönnyítésével, amelyek mellett váltókat vásárolnak, előmozdíthatják a hitelnyújtást és így emelhetik a bankjegypénz mennyiségét. Persze ezzel nem

mindig érnek el eredményt, — hiszen gyakori eset, hogy ilyenkor sem lépnek fel megszorított hiteligenylések a Jegybankkal szemben. Sok jegybanknak azonban a diskont-politika mellett a *nyiltpiaci műveletek* politikája is rendelkezésére áll, vagyis a bankjegyek mennyiségét értékpapírok vásárlása által is szaporíthatja, ennek a segítségével a hitelbankoknak járulékos pénzüsszegeket, vagy a Jegybanknál fennálló követeléseket juttathat és ezáltal a hitelbankok számára alapot teremthet hitelnyújtásaik fokozására. Persze újabb kérdés, vajjon a hitelbankok valóban élnek-e azzal a lehetőséggel, hogy hitelnyújtásaikat kiterjesszék? Fennáll a lehetőség, hogy a hitelbankok nem követik a jegybank kívánságát. Míg a jegybank a pénzmennyiséget akarja szaporítani, a hitelbankok indokolt, vagy indokolatlan alapon esetleg csupán likviditásuk megjavításával törődnek és a maguk részéről feleik számára nem könnyítik meg hitelek igénybevételét. Vagy az is lehetséges, hogy a hitelbankok is a maguk részéről ki akarják ugyan terjeszteni a hitelnyújtást, de nem találnak olyan hiteligenylőket, akiket a nyújtandó hitelek számára elég biztosaknak találnak. Hiszen pangás idején igen gyakran az az eset, hogy olyan ipari és kereskedőcégeknek, amelyek még jól állanak, csökkentett gazdasági tevékenységük folytán nincs szükségük hitelre. Viszont olyan cégek, amelyeknek szükségük lenne, nem tudnak a bankoknak megfelelő biztosítékot nyújtani. Hiszen a rövidlejáratú hitelt nyújtó bankok legszivesebben olyan üzletek számára adnak pénzt, amelyek gyorsan lebonyolíthatók, különösen készletek beszerzésére, vagy a javak termelése és piacra hozása alatt fellépő pénzüszükséglet fedezésére. De a hitelfeltételeken való könnyítés még nem jelent ösztönzést arra, hogy valaki készleteit szaporítsa, vagy termelését fokozza; a hitelfeltételek könnyítése dacára nem mindig érdemes így cselekedni. A Jegybanknak a pénzmennyiség szaporítására irányuló politikája könnyebben vezet eredményre akkor, ha a hitelbankok nemcsak rövidlejáratú hitelek nyújtására készek, hanem olyan hitelekére is, amelyek csak kissé hosszabb idő alatt járnak le, pl. egy vagy két év alatt. Mindenekelőtt azonban akkor lehet méginkább eredményhez jutni, ha a hitelbankok is hajlandók értékpapírokat, elsősorban hosszúlejáratú közkölcsönöket, vagy zálogleveleket vásárolni és tárcájukban tartani. Ha a jegybankok a nyiltpiaci műveletek során és ugyanakkor a hitelbankok is vásárlóként jelentkeznek az értékpapír piacon, ez az eljárásuk befolyásolja e papírok piaci helyzetét. Azáltal, hogy az értékpapírok eladói az összegeket ismét másfelé használják fel, vagy azáltal, hogy az értékpapírok kedvező piaci helyzete következtében új kibocsátásokra kerül sor, a Jegybank, vagy más bankok által az értékpapírok vásárlására fordított összegek túlaradnak a börze szűk területén és az egész

gazdasági életben élénkebb piachoz és fokozott pénzforgalomhoz vezetnek. Gyakorlatilag e részt különösen az új emissióknak van jelentőségük. *John Maynard Keynes* angol közgazda kétségbe vonja, hogy a modern gazdasági életben elég kereslet lép fel beruházásokra szolgáló pénztőke után, ami annyit is jelent, hogy kétséges, vajjon kellő terjedelemben történhetnek-e kibocsátások. Elismerem, hogy ez a nehézség fennállhat és hogy akkor ezen az úton sem lehet elérni a pénzforgalom szaporítását. Azt hiszem azonban, hogy ezzel a helyzettel a mi országainkban hosszabb ideig nem kell számolnunk, feltéve, hogy a hosszúlejáratú kölcsönök kamatlába lényegesen változatlanabbnak mutatkozik, mint az utóbbi években vagy évtizedekben. Hosszúlejáratú hitelek részére legtöbbször még van kereslet, mikor rövidlejáratúak iránt már nincsen megfelelő kereslet; hiszen hosszúlejáratú hitellel olyan beruházásokat lehet végezni, aminőket rövidlejáratúval nem merészelhetünk. Gondoljunk csak a lakásépítésre. Valóban az a lehetetlenség, hogy pénzünket hitel útján értékesítsük, alig áll fenn valaha is általánosságban, csak abban mutatkozik nehézség, hogy a pénzt rövid lejáratra helyezzük ki.

Ha a gazdasági élet magánszektorából nem mutatkozik kellő kereslet hitel iránt megfelelő igénylők részéről, még mindig segítségül jöhet az állam hiteligénye, amennyiben megfelelő formában lép fel, úgy hogy a jegybankok és a rövidlejáratú üzletekkel foglalkozó hitelbankok képesek az államnak hitelt nyújtani. Így cselekedtünk Németországban 1933 óta. A helyzetet itt azette nehezzé, hogy a Jegybanknak a bankjegy-törvény értelmében nem volt szabad hosszúlejáratú hiteleket vennie, a rövidlejáratú hitelüzleteket lebonyolító hitelbankok pedig nem voltak ahhoz hozzászokva, hogy befektetési célokra ilyen kölcsönöket szerezzenek. Ezért az úgynevezett munkaszerző váltó konstrukciójához folyamodtunk, hogy ezáltal úgy a Jegybanknak, mint a hitelbankoknak lehetővé tegyük hitelek nyújtását. Egyébként azt a nehézséget, amely a jegybank-törvényből ered, Németországban az 1933. évi novella megszüntette és a hitelbankok is lassan hozzászoktak, hogy elsőrangú fixkamatozású értékpapírokat rövidlejáratú üzletekkel foglalkozó bankok megfelelő befektetéseknek tekintsenek. Az Amerikai Egyesült Államokban az állam a járulékos hitel igénybevételének eszközével már 1930 óta dolgoznak, és pedig itt hosszúlejáratú hitelekkel dolgozhattak, mert az a nehézség, amely Németországban mutatkozott s amelyet az imént érintettünk, az Egyesült Államok bankrendszere mellett nem állott fenn. Ezt az eszközt azonban eleinte nem használták kellő mértékben. 1933-ig ott a magángazdasági szektorban azok az összegek, amelyek a pénzforgalomból eredtek és amelyeket maguk a rendelkezésre jögszültek tovább nem használtak fel, de a pénz-

forgalom fenntartása végett másoknak kellett volna igénybevenniök, jelentékenyen meghaladták a magánhitel terén a keresett hiteleket. A pénzüsszegeknek, amelyek a forgalomból erednek, ilyen további fel nem használása történik például olyankor, ha a nyereségek, vagy egyéb jövedelmek részeit megtakarítják, és a rendelkezésre jogosultak azt nem fordítják azonnal valamilyen vásárlásra, ha a raktári készleteket csökkentik, vagy leírások által jutnak bizonyos összegekhez és mindkét esetben az így rendelkezésre álló összegeket maguk a jogosultak nem használják fel újra valamilyen beruházásra. A világgazdasági válság súlya alatt az a hajlandóság, hogy a befolyó pénzüsszegeket ismét felhasználják, nyilvánvalóan aránylag csekély volt, az összegek jelentékeny része e helyett régebben felvett bankhitelek visszafizetésére vagy a bankkövetelések emelésére szolgált; és ép ily csekély volt a hajlandóság arra, hogy befektetési célokra hiteleket vegyenek igénybe. Ilyen módon jelentékeny szaldó adódott, amelyet az államhitelnek kellett volna igénybe vennie és így kiegyenlítenie, ez azonban 1933-ig szemelláthatólag nem történt meg kellő mértékben. Később azonban az állam erőteljes munkaszerző politikája, amelyet hitelek útján finanszíroztak, eredményes volt. Egyébként jegyezzük meg, hogy Keynes is, aki legerősebben képviseli azt a gondolatot, hogy a magánhitel-igénylés elégtelen lehet, úgy véli, hogy ilyen esetben az állam kiegészítő hitel-igénybevétele segíthet.

Mindenképen igaz tehát, hogy a pangás leküzdésében pénzüspolitikai eszközöknek nagy a jelentőségük, ha ezek a pénzüspolitikai eszközök nem is mindig elégségesek és akkor az állam jelzett közbelépése által egészítendő ki. Pénz- és hitelteremtés nélkül a depressziót bizonyára egyáltalában nem lehet leküzdni. De megfelelő együttműködésnél mindenestre a pénzüsmennyiség szaporítására kerül sor és ezzel a piac kiterjesztésének és a foglalkoztatottság emelésének egyik döntő feltétele valósul meg. E megállapítás alapján már most második fennebb megfogalmazott kérdésünkhöz jutunk: hogyan magyarázhatjuk meg azt, hogy a pénz- és konjunktúraelmélet minden eredményei dacára azzal a problémával, hogy a teljes foglalkoztatottságot megvalósítsuk, legtöbbször csak nagyon tökéletlenül tudtunk megbirkózni, hogy a konjunktúra-folyamatnak legjobb esztendejében is a kifejezetten ipari államokban rendszeren még jelentékeny munkanélküliség maradt fenn? És másrészt hogyan történt, hogy Németországban az utóbbi években a teljes foglalkoztatottságon felül már egyenesen munkáshiányhoz jutottunk?

Ha e kérdésre válaszolni akarunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy a jegybankok pénzüspolitikájukat nem mindig szabhatják egyedül és kizárólag a foglalkoztatottság mértékéhez.

Más szempontok is vannak, amelyekre tekintettel kell lenniök. A régi, azelőtt egyedül uralkodó elvet, amely a pénz érték-állandóságának megőrzésében rejlett, nem lehet egyszerűen félredobni. Igaz, hogy a világháború, vagy a világválság óta sok országban nem ragaszkodtak többé ahhoz, hogy a jegy-bankpolitikában betartsák a régi játékszabályokat, vagyis hogy a fizetési mérleg passzivitása esetén azonnal hitelmegszorító rendszabályokhoz folyamodjanak, ellenben arany- és deviza-bővségnél a hitelek kiterjesszék. De azért a pénz külföldi értékének, a váltóárfolyamok stabilitásának elvét nem lökték egyszerűen félre, mint mellékes szempontot, hanem csakis a világválság megrendítő körülményei között jutottak sokszor arra az elhatározásra, hogy inkább vállalják a váltóárfolyamok emelkedését, minthogy tovább tőrjék az óriási mértékű munkanélküliséget. A mai papírvalutás országok egyikében sem foglalják el azt az álláspontot, hogy a váltóárfolyamok alakulásának nem kell figyelmet szentelni.

De a váltóárfolyamok mellett még egy további szempont is számbavételt követel és ez a hazai árszínvonal. Bizonyára egy országban sem hajlandók azt mondani: vállaljuk az áremelkedéseket mindaddig, ameddig csak munkanélküliek vannak az országban. Mert nagyobb áremelkedésekkel, úgymondhatjuk, inflációkkal az egész jövedelemeloszlásban, — valamint az állami bevételek és kiadások viszonyában — számottevő eltolódások járnak. Azok, akik takarékoskodtak, elvesztik megtakarításaik egy részét, ami nemcsak sokféle nyomort idéz elő állampolitikailag fontos rétegekben, hanem az emberek kedvét is elveszi a megtakarításoktól.

Az Amerikai Egyesült Államokban az 1922—29-ig tartó virágzás idejében az általános drágulás megakadályozását bizonyos sajátos okból tették a jegybank-politika egyik lényeges szempontjává. Ugyanis azt remélték, hogy így útját állhatják az olyan nagyfokú áremelkedésnek, amely a jó konjunktúrát a válságba és pangásba való átfordulás veszélyével fenyegeti. Egyszóval a pénzpolitika nem igazodhatik egyedül a teljes foglalkoztatottság szempontja szerint anélkül, hogy más vonatkozásban ne okozna károkat. Ebből a pénz- és hiteltermelés számára bizonyos *határok* adódnak és esetleg annak szüksége is előáll, hogy a pénz- és hiteltermelésről lemondjunk, mielőtt a teljes foglalkoztatottságot elértük.

E határok hangsúlyozásával semmi újat sem mondok. De véleményem szerint sokan nem látják tisztán e határok gyakorlati jelentőségét a munkanélküliség problémájára. Gyakran érvelnek a következőképen: mindaddig, amíg termelőerők, különösen munkaerők állnak még rendelkezésre, a pénz- és hitel-mennyiség szaporításának nem kell áremelkedéshez vezetnie. Mert ilyenkor fennáll az a lehetőség, hogy a termelt javak

mennyisége ugyanolyan arányban emelkedik, mint a pénz-mennyiség. Ezt a felfogást Németországban különösen *Nöll von der Nahmer* képviselte, alátámasztására kifejtette a nemzetgazdasági hitelalap elméletét. Ebben az összefüggésben arra is szívesen rámutatnak, hogy az áruk piaci elhelyezésének és a foglalkoztatottságnak fokozódásával az eddig csak hiányosan igénybevett ipari és közlekedési üzemek kihasználása mindjobban az optimumhoz közeledik, tehát az egyes termékekre eső költségek csökkennek, úgyhogy a költség-degresszió következtében még bizonyos áresési irányzat is kiváltódhatik. Vagyis e felfogás hívei szerint a pénzpolitikai eszközöket a munkanélküliség leküzdésére egészen a teljes foglalkoztatottság mértékéig fel lehet használni, hacsak bizonyos surlódási nehézségek, amelyekről később szólok, nem állanak ennek az útjában. Azután tovább így is érvelnek: ha az árak nem emelkednek, akkor a deviza-helyzet sem okoz sok gondot, mert ilyenkor a deviza-mérleg síma kiegyenlítésével számolhatunk. Igaz, talán elismerik, hogy a devizahelyzetet bizonyos sajátos momentumok megzavarják, pl. régebben kapott külföldi hitelek visszavonása, vagy a külkereskedelmi helyzet rosszabbodása, rossz termés, vagy külső országok vámjainak emelése és másféle kereskedelmi akadályok életbeléptetése folytán. De azért mégis kitartanak amellet a nézet mellett, hogy a pénz- és hiteltermelő politika maga nem rosszabbítja a fizetési mérleget mindaddig, amíg nem vezet áremelkedésekhez.

Álljunk meg először is ennél a legutolsó pontnál. Valóban igaz-e az, hogy a nekilendítő politika maga nem rosszabbítja a devizahelyzetet, ameddig nem lépnek fel áremelkedések? Részemről erre azt mondanám: eredményes nekilendítő politika áremelkedések nélkül is hajlik arra, hogy a devizahelyzetet rosszabbá tegye. Hiszen a szóbanforgó folyamatok nem hagyják érintetlenül a behozatalt és a kivitelt. Nagyobb jövedelem, fokozott foglalkoztatottság nagyobb keresletet jelent olyan javak iránt, amelyeket vagy készgyártmányokként hoznak be külföldről, vagy nyersanyagok és félgyártmányok formájában. Ez a bevétel emelkedését idézi elő. A kivitelnak viszont csökkenését, minthogy a különböző termelési ágak, amelyeknek most javult a belföldi piacuk, nincsenek többé annyira ráutalva a külföldre, mint azelőtt. A nagyobb belföldi kereslet mellett mindenekelőtt a régebben esetleg veszteség mellett is folytatott kivitelt mellőzik. Igaz, hogy a saját országba irányuló nagyobb bevétel a külföldi szállító országok részére viszont annak a lehetőségét emeli, hogy ők is fokozzák a bevételüket, mert deviza-helyzetük a nagyobb kivitelt folytán erősbödik. De a multilaterális forgalomnál, mely a világgazdasági válságig általános volt, és sok országnál ma is fennáll, semmi se szól amellet, hogy a szállító országok nagyobb bevi-

teli képessége épen az elsőként elemzett ország javára fog szolgálni. Hiszen a kereskedelmi mérleg megromlásának mértéke, amely a nekilendítés következtében beáll, az egyes országok struktúrája szerint különböző. És ez a mérték aszerint is különböző, hogy a nekilendítést megindító ország a kiinduláskor milyen helyzetben van, hogyan állanak a készletei a nyersanyagok, félgyártmányok és készgyártmányok terén; a minimumra csökkentek-e, mint a pangás idején gyakran megtörténik; hajlandók-e az üzletemberek a forgalom megnövekedésénél készleteiket mind e javakban újra szaporítani, úgy hogy ennek folytán nagyobb kereslet lép fel külföldi javak iránt, nemcsak a nagyobb aktuális kereslet fedezésére, hanem a megnövekedett üzleti forgalom számára túl kicsinnyé lett raktár megtöltésére is. Igaz, hogy a kereskedelmi mérlegnek nem kell megrosszabbodnia, ha más országok ugyanilyen nekilendítő politikát folytatnak és ebből a saját ország külkereskedelmi cikkei iránt megfelelő nagyobb kereslet áll elő, — de az ilyen egyöntetű eljárás egyelőre még a kivétel, nem pedig a szabály. A kereskedelmi mérleget tehát abban az esetben is, ha az áremelkedések elmaradnak, befolyásolja a pénz- és hitelteremtés, a nekilendítő politika ennek folytán áremelkedések nélkül is hajlamos a deviza-helyzet rosszabbodásának előidézésére.

És most nézzük a második pontot: sokan vallják azt a nézetet, hogy a pénz- és hitelteremtés nem vezet áremelkedéshez mindaddig, míg olyan termelő erők állnak még rendelkezésre, amelyeket be lehet vonni a termelési folyamatba. Ez a felfogás azonban legtöbbször nem számol a modern iparos államok viszonyaival. Már az állam részéről történő tervszerű vezetés kell ahhoz, hogy az árak emelkedése a teljes foglalkoztatottság elérése előtt meggátoltassék. Mert a verseny, amellyel közgazdaságtan klasszikusai jó száz évvel ezelőtt joggal számoltak, a modern iparos államokban már csak nagyon korlátozottan valósul meg. A gazdasági élet széles területein monopolszerű helyzetek vannak, különösen a piacnak szervezetek és kötelek által való uralma és ezek nemcsak az árak árainak, hanem a béreknek területén is éreztetik hatásukat. Már most gyakran mondták azt, hogy az árak ezen kötelek és tevékenységük által merevvé váltak, érzékenységiük csekélyé lett. Ez kétségkívül igaz is, amennyiben ár- és béresésekről van szó. A merevség és elégtelen érzékenység azonban nyilván nem áll fenn, amikor bér- és áremelkedések kerülnek szóba. Éppen ellenkezőleg, a gazdasági élet említett szerkezete mellett azzal kell számolnunk, hogy a bér- és áremelkedések már olyankor is beállanak, amikor szabad verseny esetén még nem következhetnek be. Ha a munkanélküliséget még csak részben küzdötték is le, és ha az üzemek még nem jutottak el termelési kapacitásuk teljes kihasználásáig, az ár- és béremelkedés irányzata

már megmutatkozik és sokszor érvényre is jut. Ez persze nem azt jelenti, hogy mingyárt a gazdasági élet minden területén sor kerül ezen ár- és béremelkedésekre, a mozgalom rendszeren bizonyos részterületeken indul meg, amelyeknek a konjunktúra különösen kedvez, vagy amelyeken a piac feletti uralom különösen kifejlődött. De minél inkább közeledik a gazdaság a teljes foglalkoztatottsághoz, annál erősebb lesz a hajlandóság az általános ár- és béremelkedésre. És ha a belföldi gazdaság szempontja alapján készek is volnánk elfogadni az ilyen áremelkedést, a drágulásnak a deviza-helyzetre rendszeren olyan a hatása, hogy ilyenkor a devizapolitikai szempont jut érvényre és a pénz- és hitelteremtés korlátozására indít.

Azt hiszem, ilyen módon számos esetben meg lehet magyarázni az ipari államok munkanélküliségének azt a maradványát, amely a jó konjunktúra idején sem tűnt el. Mások inkább a munkaerők mozdíthatatlanságát, a munkások bizonyos helyhez vagy bizonyos foglalkozáshoz való kötöttséget hangsúlyozták. Én azonban azt hiszem, hogy a munkaerő mozdíthatatlansága, vagyis a változásnak való ellenállás a maradék munkanélküliség csupán egy részére alkalmazható magyarázatképen. Mert a lehetőségek, hogy valaki új helyen és új foglalkozásban találjon munkát, a munkások iránti kereslet hiányánál fogva, nyilván nem voltak számottevők. Hiszen rendszeren a legkedvezőbbben álló foglalkozásokban és helyen is volt még munkanélküliség.

Az ár- és devizapolitikai határ a pénz- és hitelteremtés számára Németországban legkifejezettebben 1927. és 1928-ban mutatkozott meg, tehát olyan időpontban, amikor a legtöbb országban még jó konjunktúra uralkodott. 1927-ben a Német Birodalmi Bank leszámítási kamatlábát devizapolitikai okokból 5%-ról 7-re emelte és ebben az intézkedésében a kereskedelmi mérleg passzív irányban való erős rosszabbodása vezette. 1927-ben a kereskedelmi mérleg passzív egyenlege 3 milliárd márkára rúgott, ennek oka egyrészt a foglalkoztatottságnak ebben az évben történő fokozódása, másrészt az erős bér- és áremelkedés volt. Ilyenmódon ekkor Németországban hamarosan beállott a fordulat és pedig még jelentékeny munkanélküliség fennállása idején. 1928-ban a Birodalmi Bank megmaradt magas kamatlába mellett, megint csak devizapolitikai okokból, jóllehet a munkanélküliség még számottevően emelkedett. Angliában is a devizapolitikai határ 1925-től 1929-ig döntő szerepet játszott és lehetetlenné tette a megfelelő pénz- és hitelteremtést a munkanélküliség leküzdésére. Hiszen azt szokták mondani, hogy akkoriban az angol font az angol árszínvonalhoz mérve túlmagasan stabilizáltatott, úgy hogy a fizetési mértéket csakis a jövedelmekre és foglalkoztatottságra való állandó nyomás által lehetett kiegyenlíteni. Ezek a legdrasztikusabb

példák, amelyek fenn előadott tétel mellett felhozhatók. De nyilván az Amerikai Egyesült Államokban is a prosperitás idejének jelentékeny részében, amikor is konjunktúra-politikai okokból igyekeztek nagyobb és általánosabb áremelkedéseket megakadályozni, az árpolitikai határ volt az oka, hogy a még mindig jelentékeny maradék munkanélküliség leküzdésére ne további pénz- és hiteltermelés útján törekedjenek.

De persze nem szabad a dolgokat túlságosan egyszerűnek látni. Az ár- és devizapolitikai szempont az ár- és béremelkedéssel kapcsolatban gyakran döntő szerepet játszik, de más tényezők is vannak, amelyek a pénz- és hiteltermelés korlátozásában hatékonyak lehetnek és amelyeknek a maradék-munkanélküliség tulajdonítható. Bizonyos ellenállásokról, a munkaerő mozdíthatatlanságáról már fennebb szóltam; én e részt csak azt vontam kétségbe, hogy az a nagymérvű maradék munkanélküliség, amelyet a világháború után különböző országokban tapasztaltunk, egészen erre volna visszavezethető, hogy a munkaerők helyzetét és foglalkozásukat nehezen változtatják. De magától értetődik, hogy alkalmilag ez a tényező is döntővé válik, olyankor nevezetesen, ha bizonyos körülmények között az ár- és devizapolitikai határ annyira kitolódik, hogy már csak e nem mozdítható munkaerők maradnak munka nélkül. Arra is rá szeretnék mutatni, hogy az amerikai prosperitás bizonyos szakáiban a tőzsdei helyzetre való tekintet adta meg a pénz- és hiteltermelésnek és ezzel együtt a munkanélküliség további csökkentésének a határát. Az Egyesült Államok jegybankrendszerének vezetősége nem tudta magát további hitelkiterjesztésre elhatározni, mert attól félt, hogy ilyen politikával csak még erősíti a börze forgatagát, amelyet aggodással szemlélt. Egyébként azt, hogy a tőzsdén kívül levő gazdasági életnek nem tudtak további hitelek juttatni a nélkül, hogy egyidejűleg a tőzsdének nyújtott hitelek is ne szaporítsák, úgymint jellemezhetnénk, hogy nem volt kellő képességük a hitel irányítására. Tehát a kellő képességnek ez a hiánya, hogy a gazdasági életben a kívánt helyre juttassák a hitelek, bizonyos meghatározott történelmi feltételek között szintén a megfelelő pénz- és hiteltermelés határaként érvényesült. E mellett bizonyos pénzügyi politikai szempont is érvényre juthat. Lehetséges, hogy nincs mód, vagy nincs készség az államhitelnek olyan mértékben, vagy olyan formában való bevetésére, amilyen megfelelő pénz- és hiteltermelés előhívására szükséges volna. Hiszen meg kell gondolni, hogy az állam hitel-igénybevétele esetén a jövőre vállal kötelezettségeket és a felelősségtudattal bíró államvezetés elveihez tartozik, hogy ilyen jövőbeni kötelezettségek, tehát kamat- és törlesztési terhek vállalásánál bizonyos megtartóztatást tanúsítson. Ez a pénzügypolitikai szempont különösen akkor játszhat szerepet, ha

az államhitelek bevetése által megindított konjunktúra a pangás folyamatos leküzdése mellett olyan gazdasági helyzetbe megy át, amelynél azután a gazdasági élet magánszektorából jövő hiteligenlések elégségesek a pénz- és hiteltermelés továbbvitelére. Azt hiszem, hogy legalábbis a közép-európai országokban egyelőre olyanok a viszonyok, hogy a tulajdonképeni depresszió leküzdése után ilyen magánberuházási szükséglet áll fenn és az investíciós hajlandóság olyan erős, hogy az államilag megindított konjunktúra átmehet egy magángazdasági erőktől hajtott konjunktúrába. De az Amerikai Egyesült Államokban az állami hiteligenlésekkel megindított 1933—37-es nekilendülés idején nyilván nem ez az eset állott fenn. És midőn az állami hiteligenlések bevétele olyan kicsiny lett, hogy már alig volt elegendő bizonyos állami-társadalmi alapok erősen felszaporodott feleslegének felvételére, bekövetkezett a fordulat, sokkal előbb, mint a munkanélküliség teljes leküzdése megtörtént.

A munkanélküliség elégtelen leküzdésének ezen példái után most az 1933 óta folyó német fejlődésről akarok szólni, amely a munkanélküliség teljes legyőzéséhez, sőt munkahiányhoz vezetett. Vajjon Németországban nem érvényesültek a pénz- és hiteltermelés eddig említett határai? Mindenki számára, aki tudja, hogy miként érintette Németországot a világ-gazdasági válság, magától értetődő dolog, hogy erőteljes, a gazdasági élet nekilendítését célzó politikának hamarosan devizapolitikai nehézségekhez kellett vezetnie. Erre a pontra én már „A konjunktúrák a gazdasági életben“ című 1932-ben megjelent könyvemben rámutattam, és olyan intézkedéseket ajánlottam, amelyeket később, különösen 1934-től kezdve, csakugyan alkalmaztak. Valóban a nekilendítés folyamán 1934-ben a devizahelyzet egyenesen katasztrófálissá vált, a Birodalmi Bank arany- és devizakészlete úgyszólván semmivé zsugorodott és a deviza-mérleg kiegyenlítése és a termelés kiterjesztéséhez szükséges nyers- és segédanyagok beszerzése a külföldről hónapról-hónapra nehezebbé vált. 1934-ben Németország valóban az elé a választás elé került, hogy vagy lemond a további pénz- és hiteltermelésről a munkanélküliség leküzdése céljából, vagy pedig kijebb tolja a pénz- és hiteltermelés devizapolitikai határát. Ha az utóbbi mellett döntött volna, akkor, úgy mint azt 1930. óta számos ország megtette, engedte volna, hogy a váltóárfolyamok emelkedjenek, vagyis a márka leértékeltesse. Az aranyalaptól való elszakadás és a váltóárfolyamok emelkedése olyan országokban, amelyeknek pénzpólitikáját az aranyalap fentartására való törekvés korlátozta, a pénztermelés devizapolitikai határának kijebbtolását jelenti. Németországban azonban olyanok voltak a viszonyok, hogy megnehezítették a leértékelés mellett való döntést; különösen a külföldi adósságok és az 1919—23-as inflációs évek emléke játszottak itt szerepet.

Ezért úgy határoztak, hogy másféle módon tolják ki a devizapolitikai határt, nevezetesen mindazon folyamatok messzire nyúló irányításával, amelyek nemzetközi fizetésekhez vezetnek. Ekkor jött *Schacht* új terve 1934-ben, a külkereskedelmi forgalomba való összefüggő benyulások sorozata, amelyek lehetővé tették, hogy a behozatalt mindjobban azokra a javakra korlátozzuk, amelyekre sürgősen szükség van és ugyanakkor a kivitelt megnagyobbítsuk. Az utóbbi célt szolgálta mindenekelőtt az úgynevezett járulékos export, továbbá a bevétel szabályozása által nyújtott lehetőség a kivitel fokozására, nevezetesen a bevételnek olyan szállító országok felé való eltolása, amelyek szintén készek arra, hogy viszonylag nagy mennyiségben vegyenek át árukat Németországtól. Ugyanekkor korlátozták a kamatok és egyéb vagyonhozadékok átutalását olyan országokba, amelyekkel szemben Németországnak a kereskedelmi mérleg alapján nem volt elegendő aktív egyenlege. Tehát a devizapolitikai szempont által nem engedték magunkat visszatartani a további pénz- és hitelterméstől, hanem magán a devizapolitikai helyzeten változtattunk, közvetlen beavatkozások által.

Legkésőbb 1935-től kezdődőleg az árpolitikai határ is aktuálissá vált. Ahhoz mérten, hogy a német gazdasági élet közeledett a teljes foglalkoztatottság felé, ár- és béremelkedési irányzatok is érvényre jutottak, természetesen leginkább a különösen kedvező részterületeken és minden olyan árunál, amelynek kínálatát a devizahelyzet befolyásolta. Ha ezen hajlandóságoknak szabad folyást engedtek volna, akkor ennek a bér- és árszerkezetben lényeges eltolódásokhoz és ezzel a népesség különböző részeinél a reális jövedelmek nem kívánatos változásaihoz kellett volna vezetnie. Az áremelkedések a devizapolitikai helyzetet is tovább nehezítették volna. De ezeket a jelenségeket sem tekintettük indítéknak arra, hogy a további pénz- és hitelterméstől eltérjünk. Itt is inkább a további közvetlen beavatkozások mellett döntöttünk, hogy a pénztermetésnek ezt a határát is kijebb toljuk. Elég csupán a bér- és ármaximálást megemlítenem.

A fináncpolitikai határnak a német fejlődésben 1933 óta nem volt szerepe. Éspedig két okból. Először is a német államvezetés 1935 óta a honvédelem kiépítésének óriási feladatához fogott, amelyet a politikai helyzetre való tekintettel gyors ütemben meg kellett oldani, úgy hogy az állami hiteligénybevételről nem lehetett eltekinteni. És másodszor a német gazdasági élet legkésőbb 1935-ben annyira jutott, hogy az államilag kezdeményezett konjunktúrát felválthatta a magánkonjunktúra, vagyis a magángazdasági szektorból eredő hiteligénylések eléggé nagyok voltak ahhoz, hogy még abban az esetben is, ha az állam további hitelek igénybevételéről lemondott

volna, a pénz- és hiteltermést továbbvigyék. Ez az állítás azonban nem teljesen egészében áll meg. A rövidlejáratú hitelek iránti kereslet a magángazdasági szektorból nem lett volna elegendő a pénz- és hiteltermés továbbvitelére. Ennek az lett volna a feltétele, hogy a rövidlejáratú hitelekkel foglalkozó bankok az eddiginél nagyobb arányban legyenek hajlandók a rövidlejáratú hitelek mellett hosszúlejáratú értékpapírokat, például zálogleveleket vagy közköcsönöket vásárolni befektetésként; az investíciós politikának ilyen átalakítását már megindította a hitelről szóló 1934. decemberi törvény.

Ha áttekintünk mindezeket az intézkedéseket, amelyek a pénz- és hiteltermés határainak kitolását célozták, akkor elmondhatjuk: a gazdaság irányítására való áttérés által mindinkább megszabadultunk azoktól a szűk határoktól, amelyek e részt tekintetbe jöttek, gyakran nagy kellemetlenséggel jártak a érdekeltek részére, nem olyanok voltak, amelyekre egy népszerűsége törekvő kormány könnyen elhatározza magát. De ezeknek a rendszabályoknak a maguk összességében köszöni Németország a teljes foglalkoztatottság megvalósítását és a munkanélküliség olymértékű leküzdését, amilyent más országok alig értek el. Gazdaságirányító rendszabályokkal azon munkanélküliség legnagyobb részének a leküzdését is elértük, amelyet egyébként a munkaerők elégtelen mozgékonyága idéz elő. Éspedig ezt a célt úgy igyekeztünk megvalósítani, hogy ipari vállalatok épületeit lehetőleg olyan vidékekre telepítettük, ahol munkanélküliség állott fenn és végül bizonyos nyomást is kifejtettünk a munkásokkal szemben, hogy inkább másutt vállaljanak munkát, mintsem otthon munkanélküliségtől szenvedjenek. Ismeretes, hogy az irányított gazdaság Németországban végül mindjobban kiterjedt és végeredményében az egész gazdasági rendszer alapjaiban való megváltoztatására vezetett. De ezt a mindjobban haladó gazdasági irányítást nem szabad teljesen és egészen a munkanélküliek problémájával hozni kapcsolatba. Hiszen végül is Németországban a törekvés nem annyira a munkanélküliség leküzdésére irányult, hanem a nagy feladatok teljesítésére, amelyeket az állam vezetői maguk elé tűztek, különösen a honvédelem kiépítésére és a második négyéves terv megvalósítására. Ebben az összefüggésben arról van szó, hogy az összes erőket mozgósítsuk és felhasználjuk a nagy feladatokra. Ebben az összefüggésben a pénz- és hiteltermés is olyan mértéket ért el, amely a gazdasági életben mindenféle feszültségekhez vezetett és amelyeken további beavatkozások egész sorával igyekeztünk urrá lenni. Ezt azért hangsúlyozom, mert kifejezésre akarom juttatni, hogy a teljes foglalkoztatottság célja szükségessé teszi ugyan a gazdaságirányító rendszabályokat, de csak korlátozott terjedelemben. Azok a rendszabályok, amelyek a maradék-munkanélküliség

leküzdéséhez szükségesek, a különböző országokban és különböző időkben különbözők lesznek aszerint, hogy a pénz- és hitel-teremtés milyen határai lépnek mindig előtérbe.

Fejtegetéseim végére értem. Olyan társadalmi problémát tárgyaltak, amelynek az utolsó húsz esztendőben az iparos országokban hatalmas gyakorlati jelentősége volt. Azt akarták megmutatni, hogy pénzügyi rendszabályok, amelyekbe az Egyesült Államokban a prosperitás idején minden reményüket helyezték, magukban nem elegendők arra, hogy azon feltételek között, amelyek a modern ipari államokban fennállnak, a problémát megoldják. A pénzügyi rendszabályok kiegészítésre szorulnak az állami gazdasági irányítás értelmes intézkedései által. Tisztában vagyok vele, hogy a mai háborús időkben más problémák állnak előtérben s mozgatják az embereket, hogy az elmúlt esztendők gondjai is csekélynek és jelentéktelennek látszanak azokkal a gondokkal és bajokkal szemben, amelyeket a háborús jelen okoz. De abban a reményben élek, hogy nincs nagyon messze az az idő, amikor a népek az európai élettér új rendjében megint hozzáfoghatnak ahhoz, hogy békés munkában meggyógyítsák a háború sebeit és megjavítsák az ember gazdasági életsorsát. Adja az Isten, hogy akkor kellő ismereteink legyenek az összefüggésekről és legyen bennünk készség a tetterre, hogy felismeréseink alapján cselekedjünk és leküzdhessük a nehézségeket, amelyek a két nagy háború közötti időnek megadták a jellegét.

Stucken, Rudolf

Mussolini földreformja.

A szabadelvű tőkegazdaság rendszerét követő államok agrárpolitikájának legfontosabb eszköze a földosztás volt. A forradalmak előtti idők jobbagysorsának nyomasztó emléke érthetővé teszi, hogy a liberalizmus a magánföldtulajdon sértetlenségének elvét fölládozva, agrár vonatkozásban hűtlen lett világnézeti elveihez. Erőszakos közhatalmi beavatkozását földbirtokpolitikai törvényei útján valósította meg. Tisztán jogi és mechanikus birtokreformjának káros hatása sok vonatkozásban országonként kimutatható. A sikertelenséget azonban politikailag a szavazók nagy tömegei részére való juttatások lehetősége ellensúlyozta.

A liberális agrárpolitika elmélete a földtulajdon viszonyainak rendezésén kívül *von der Goltz* és *Oppenheimer* nyomán a szociális segítségre alig talált más utat. Nem vette észre, vagy nem akarta a figyelmet felhívni arra, hogy sokkal kisebb a mezőgazdasági munkás, a kis- és nagybirtokos közötti ellentétekből származó veszedelem, mint annak a szomorú ténynek a hatása, hogy a földműves a nemzetközi tőke világszervezete kizsákmányolásának áldozatául esett.¹

Jellemző a tengelyhatalmak kötött gazdasági rendszerére, hogy eredményesen munkálkodik az alacsonyabb társadalmi osztályok életszínvonalának emelésén. Hatalmpolitikája azonban elég erős ahhoz, hogy a nemzet gazdasági érdekeit egyesek politikai agitációs szempontjaitól függetlenítsse, és a gazdasági vonalvezetés észszerűségét biztosítsa.² A közösség szükségletei háttérbe szorítják az egyén szükségleteit, sőt az egyes osztályok, — a régebben hatalmon levők, de a viszonylag alacsonyabb társadalmi osztályok érdekeit is. Az új világrend ismeri az agrárlakosság népesedési, nemzeti jelentőségét, sőt a független és erős parasztságot egyik legfontosabb támasztópillérének tartja. De szerinte a föld nem szociális alamizsna, hanem elsősorban végtelenül nagyfontosságú termelési tényező.

¹ V. ö.: *Czettler Jenő*: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp. 1914. 47., 91., 105. old.

² V. ö.: *Surányi-Unger Tivadar*: A magyar gazdasági jólét útja. Bp. 1940. IV. fejezet.

Az új világrendben a mezőgazdasági munka jelentősége nagyobb, mint a földtulajdoné. A mezőgazdasági munkás megbecsülése magasabb életszínvonalat jelent számára, de a földtulajdonos csak akkor boldogul, ha kis- vagy nagyüzemében komoly termelés folyik. Így érthetjük meg azt, hogy a német nemzetiszocialista földbirtokpolitika miért nem nagyüzem ellenes, miért küzd új kis- meg középhitbizományával a törpebirtok ellen és hogy a telepítést miért tekinti szinte kizárólag nemzetiségpolitikai eszköznek.

Olaszország, a másik tengelyhatalom fasiszta agrárpolitikája sem földosztás.

Az olasz közép- és nagybirtok jelentőségét kellőképpen csak akkor mérhetjük le, ha adatait a mi viszonyainkkal hasonlítjuk össze. 1930-ban erdőbirtokok nélkül az olasz mezőgazdasági üzemek területének 11.6%-a 5 kat. holdnál kisebb törpebirtok, 46.8%-a kisbirtok, 41.6%-a viszont 100 kat. holdon felüli nagybirtok volt. Ugyanakkor a magyar mezőgazdasági terület a törpe-, kis- és nagybirtok között 13.3, 52.6 és 34.1%-os arányban oszlott meg.³ Hazánkban a 100 kat. holdnál nagyobb birtokok aránya tehát jóval kisebb mint Olaszországban. Sőt az 1000 kat. holdnál nagyobb, azaz a tulajdonképeni nagybirtok aránya is 21.4% az olaszoknál s nálunk csak 19.9%.

A 100 kat. holdnál nagyobb olasz birtokok Szicília és Szardínia mezőgazdasági területének 51%-át foglalják el, ez a % Itália déli részén 46, közép részén 40, északon pedig 36. A mi viszonyainkkal ellentétben a gyengébb földeken, azaz a hegyvidék mezőgazdasági területének mintegy felén, a dombosvidék egyharmadán és a síkságnak csupán negyedrészen találunk nagybirtokot.

Olaszországban a földbirtoknak 57.5%-át tartják saját kezelésben, 12.7%-án bérlők, 15.8%-án telepesek gazdálkodnak, 14%-án pedig vegyes gazdálkodás folyik. A 100 kat. holdnál nagyobb birtokok arányuknál nagyobb mérvben állanak tulajdonosuk kezelésében. Ugyanis ebbe a birtokcsoportba tartozik a tulajdon 52, a bérlet 46.6, a telepesbirtok 12.1 és a vegyes kezelésű földek területének 27.4%-a.⁴ Tehát Olaszországra területi megoszlás szempontjából a mezőgazdasági nagyüzem mindenképp sokkal jellemzőbb mint hazánkra.

A birtoktulajdon kérdéseinek óriási jelentőségét még jobban aláhúzza az, hogy míg 1930-ban a trianoni Magyarország összterületének 60.2%-t (9.7 millió kat. holdat) szántóföldi művelés alá vonhatták, addig Olaszországban ez az arány 41.4% volt.

³ A mezőgazdasági terület a szántó, rét, kert, szőlő és legelőművelési ágak adatait foglalja magában.

⁴ V. ö.: *Elda Ghetti*: Le aziende agrarie italiane. Giornale degli economisti. 1936. 7. sz.

Olaszország már másfélszáz évvel ezelőtt is viszonylag sűrűn lakott ország volt. Ma Európában egy km²-re jutó 140.5-es lélekszámával Belgium, Anglia és Hollandia után a negyedik helyet foglalja el. (A Német Birodalom népsűrűsége a müncheni egyezmény után 135, a trianoni Csonkamagyarorszáé 97.1 volt.) Olaszország északi részének népsűrűsége 154, középső részeié 129, déli vidékéjé 139 és szigeteié 100. Agrárnépsűrűsége még magasabb fokot ért el. Az 1930-as népszámlálások adatai szerint⁵ egy négyzetkilométer (100 hektár) mezőgazdasági területre Dániában 15.4, Magyarországon 26.8, Németországban 31.9 és Olaszországban 37 kereső őstermelő lakos jutott.⁶

A tekintélyuralmi állam fiatalos színezetét, terjeszkedési vágyát azonban népi ereje biztosítja. A fasizmus az ország túlnépesedésében nem tehertételt, hanem feszítőerőt lát. Olaszország Európa népességi rangsorában a háború előtti Németország (78.5 millió), Anglia (46 millió) után 43 és fél millió lakosságával 1938-ban a harmadik helyre került. Az 1770-es első népszámlálása óta több lélekkel szaporodott, mint ahány lakosa akkor volt. Születési gyakorisága azonban rohamosan csökken, de még ma is messze túlszárnyalja a mienket.⁷

A népmozgalom alakulásának számos oka van. A legszaporább néposztály azonban kétségen kívül a mezőgazdasági lakosság és így az, hogy Olaszországban 1921. és 1931. között az őstermelés férfikeresőinek száma 700.000-rel (9.8%) megfogyott. a népszaporodást döntően befolyásolta. Érthető tehát, hogy *Mussolini* kormánya a föld kérdéseire azoknak a népességre való kihatása miatt is fokozott figyelmet szentel.

Ilyen mezőgazdasági túlnépesedés esetén magától értetődik az olasz földműves fokozott földéhsége. Az igazi olasz paraszt mit sem kíván olyan szenvedélyesen, mint a munkát, függetlenséget, szociális felemelkedést, életet biztosító földtulajdont. Semilyen áldozatot nem sokal, hogy megszerezze, semmiféle fáradságot nem kímél, hogy tulajdonában megtartsa a földet. A föld birtoklásáért vívott küzdelem oly régi, mint a történelem és annál hevesebb, minél kevesebb kézben összpontosul a földtulajdon.⁸

⁵ V. ö.: *Thirring Lajos*: Olaszország területe és népessége. Magyar Statisztikai Szemle. 1937. 4. sz.

⁶ Igaz, hogy a foglalkozások között a magyar agrárhányados viszonylag nagyobb, mert ezidőben nálunk a kereső népességnek 55.7%-a, Olaszországban viszont csak 47.3%-a tartozott az őstermeléshez, ami a tengerparti fekvésű Itália megosztottabb, bizonyos fokig felettebb gazdasági életének következménye.

⁷ Olaszországban ezer 15—44 éves nőre 1880-ban 165, 1930-ban 119 gyermek jutott, nálunk 1930-ban csak 98 1937-ben az olasz természetes szaporodás ezer lélekre számítva 8.7, a magyar 5.7 volt.

⁸ *Irja G. Lorenzoni*: *Trasformazione e colonizzazione del latifondo Siciliano*. (Firenze, 1940.) c. munkája 33. oldalán.

A földnélküli mezőgazdasági munkások politikai, társadalmi és gazdasági szervezését a világháború előtt két ellentétes mozgalom: a szocialisták és a katolikus néppárt tartotta kezében. A szocialisták, mint a történelmi materializmus hívei, az osztályharc alapján állottak és a munkáskérdéseken kívül — munkabérek emelése, munkaidő megrövidítése — a földtulajdon kisajátítását és a birtokoknak a munkásnép között való kiosztását írták jelszóként zászlójukra. A katolikus néppárt programja, bár a szociális béke ápolását hirdette és a krisztusi elveknek a társadalomban leendő megvalósítására törekedett, szervezési szempontból nem sokkal maradhatott el a szocialista követelések mögött.

A munkásszervezkedés szabadsága alapján a szocialisták az ipari munkások megnyerése után 1885-ben a mezőgazdasági munkásokra vetették magukat s a szocialista földmunkásszervezetek az 1890-es évek végén forradalmi mozgalmakban robbantak ki. A zavargások véres összeütközésre és a karhatalom beavatkozására vezettek. 1900 körül a kormány semleges álláspontra helyezkedett és a munkásszervezeteket csak a közrend háborgatásában akadályozta meg. 1901-ben mégis munkássztrájk tört ki, ami évente, egész a világháborúig ismétlődött. A munkabér rohamos emelkedése és a nyolcórás munkaidő bevezetése csak a munkanélküliséget növelte, mert a munkaadók védekezésével járt. Beszüntették a munkateljes termelést, gépeket alkalmaztak, a földjavítási munkálatokat abbahagyták s minden eszközt megragadtak arra, hogy az idegen munkaerő igénybevételét a lehetőség határáig csökkentsék. Ez a legfőbb oka annak, hogy az olasz nagybirtok művelése külterjessé vált, hisz az érdekképviseltek osztályharca és a drága idegen munkaerő még a földbérlő szövetkezeteknek is igen nagy nehézséget okozott.⁹ A mezőgazdasági munkanélküliség emelkedése volt egyik főoka a nagyarányú kivándorlás felduzzasztásának is és így közhatalmi beavatkozást sürgetett. A pármai tartomány a munkaerő alkalmazása kötelező mérvének megsabálásával kísérletezett, de ez a gazdálkodási kényszer nem valósulhatott meg a szabadelvű tőkegazdaság virágzó korszakában. Így egyetlen jelszó varázsa maradt érintetlen: „*La terra ai contadini*” — földet a parasztnak!

A világháború után Európa legtöbb államában nagy-szabású kísérleteket tettek arra, hogy a frontharcosok földéhségét kielégítsék. Egymás után alkották meg ezért a földbirtok rendezésére vonatkozó törvényeket. Az elégedetlenség és önkényesség sehol sem öltött oly forradalmi méreteket, és sehol sem találta oly készületlenül az akkori kormányzatot, mint Olaszországban. 1919-ben a bolognai szocialista kongresszus ki-

⁹ V. ö.: Szabados Mihály: Földbérlőszövetkezeti mozgalom és munkáskérdés Olaszországban. Bp. 1934. 69., 84. és következő oldal.

hirdette a földtulajdon eddigi alakjának megszűnését és a hazatérő frontharcosok megrohanták a földeket, nagyobb birtokokat. Mint az egykorú napilapok tanúsítják¹⁰ korán reggel, vagy éjszaka több száz főnyi felfegyverzett tömeg lóháton, vörös és nemzeti lobogókat, kiüröket vive magával, megrohanta a vidéki úriházakat, elűzte a birtokosokat s a helyszínen felosztotta az uradalmakat. A munkájuk végeztével hazatérőket a városkapuban nők és gyermekek üdvözölték. A főtéren a szocialista vezetők magasztalták az esemény jelentőségét. A földbirtokosok csak néhol szegültek ellen és az állam eltűrte az erőszakos jelenségeket, azzal mentve magát, hogy a kérdés intézményes megoldására nem rendelkezik a szükséges anyagi eszközökkel. *A. Marescalchi* szerint¹¹ a földek önkényes megrohanása és szétosztása forradalmi cselekmény volt, összeküvés lázadás, obstrukció és szabotázs a nemzeti termelés ellen. A tekintély és fegyelem lábbaltiprása, amely a pártszervezetek aknamunkája következtében az összes szerződések érvényét megszüntette, a termelő munkát kikapcsolta s számos igen káros visszaélésre vezetett. A kormányoknak 1919-től a fasismusig komoly mezőgazdaságpolitikai vonalvezetésük nem volt, ellentmondó és értelmetlen rendelkezéseikkel a közösség legfontosabb érdekei ellen cselekedtek.

1919-ben a *Visocchi*-féle rendelet törvényesítette a tényleges helyzetet és a foglalást négy éves időtartamra ideiglenes birtoknak ismerte el, amely a birtokbavevő tulajdonába száll át a határidő leteltével, ha azon a foglalás előtti viszonyoknál jobban termel. Az új kisbirtokosok segítésére a Frontharcosok Nemzeti Szövetségét és a Szövetkezetek Nemzeti Hitelintézetét anyagi támogatással látták el. Az új foglalók a legelőket feltörték, forgók nélkül kezdetleges termelést folytattak, felszerelésük, a földjavításra tőkájük nem volt, gazdasági felkészültségük hiányzott. Nagy részük rövidesen elhagyta az új szerzeményt, sokan a meghosszabbított határidők ellenére is csődbe kerültek és mint *Sansone* professzor mondja: a Frontharcosok Nemzeti Szövetségének is követnie kellett a tömeg szeszélyét és hagynia, hogy az áramlat őt is magával sodorja.¹²

A fasismus, amely szervezése első idejében főleg a nagyobb lakott központokra támaszkodott, lényegében városi mozgalom volt, csakhamar megtalálta a földkérdés rendezéséhez vezető helyes utat.¹³

Már az 1921. évi fasiszta kongresszusokon megállapították

¹⁰ Pl.: *Giornale di Sicilia*. 1919. X. 11., 28., XI. 9., 14., 1920. VII. 25., IX. 13., 20.-i számai.

¹¹ *Corriera della Sera*. 1932. okt. 10.

¹² Idézi *Szabados* id. m. 65. old. A kérdést részletesen ismerteti *G. Lorenzoni*: *L' ascesa del contadino italiano nel dopoguerra*. Róma 1938.

¹³ *Saverio Marzano*: *Luce nell Occidente. Le realizzazioni del Fascismo*. Milano 1933. 627. és köv. oldal.

Gaetano Polverelli előterjesztése alapján, hogy a faszizmus nem tagadja meg a parasztot, aki a háborúban megmentette a nemzetet. A falusi nép a faj egészséges forrása. A mezők őrzik meg a faj ezeréves erejét. Emelni kell ezt a népet, hogy a fajt erősíthessük. A föld tehát, mint *Mussolini* mondta,¹⁴ legyen azé, aki megdolgozza. De az új agrárdemokrácia csak lépcsőzetesen teremthető meg, úgy hogy a tömegnek a nemzet életében tényleges gazdasági, szociális és politikai felemelkedési lehetőségeket biztosítunk; a demagóg szellemű, gyalázatos választási számításra alapuló földosztogatásnak meg kell szünnie.

Mussolini leszögezte,¹⁵ hogy az olasz mezőgazdaság kérdései történelmi, földrajzi és politikai okokból igen változatosak, összetettek. Nem várható az agrárproblémák csodaszerű megoldása, mert csak fokozatos és békés fejlődésük vezethet eredményhez. A latifundiumot nem lehet rohammal bevenni, mint egy lövészárkot, a földjavítás során utakat, házakat kell építeni, ivóvízről, felszerelésről gondoskodni. A faszizmus meg fogja találni a falusi nép sivár kínlődésából kivezető utat. Az agrárkérdéseket az emberi igazság legfőbb irányelvei szerint a nemzet érdekéhez hangolva a testvérgyilkos önzés megtagadásával kell megoldani, úgy hogy a mezők munkája a fokozottabb termelés következtében minden dolgozó részére egyformán nagyobb és a polgári jóléthez vezető hasznot biztosítson. Ez volt a faszizmus álláspontja a *Marcia su Roma* előtt és ezt igyekezett megvalósítani *Mussolini* hatalmas béke-műve, országépítő kormányzása során.

A fasiszta agrárpolitika alapelvevé vált, hogy a földművelő nép szociális felemelkedése a többtermelés és a mezőgazdaság jövedelmezőségének függvénye. Mindez azonban még egy igen fontos politikai célt is szolgál: a nemzet teljes függetlenségét csak gazdasági önellátása biztosíthatja. Olaszország hatalmasan fejlett ipara, természeti kincsekben való szegénysége miatt tekintélyes nyersanyag és ipari segédanyag bevitelére szorul, de népsűrűsége és szántóföldjének alacsony aránya következtében a legfontosabb mezőgazdasági terményei sem fedezik közellátása szükségleteit. Kormányintézkedései az ipari nyersanyagkiaknázás fokozásával, a hazai ipartermékek kötelező felhasználásával, s főleg a mezőgazdasági termelés serkentésével az önellátás lehetőségét mindjobban növelték. 1926-ban az ország bevitelének értéke mintegy 26 milliárd lira volt és ez az összeg 10 év alatt 7.8 milliárdra csökkent, a beviteli többletét így 7.2-ről 2 és fél milliárd lirára sikerült visszaszorítani, sőt ez a gazdaságpolitika tette lehetővé azt, hogy

¹⁴ *Popolo d'Italia* 1921. jan. 7.-i számában: „Di fronte a problema agrario la posizione del Fascismo e tendenzialmente questa: la terra a chi la lavora e fa fruttare.“

¹⁵ *Fascismo e Terra*. *Popolo d'Italia* 1921. febr. 19.

a szankciók alkalmazása idején 1936-ban 6 milliárd értékre lecsökkent behozatal nem zavarta meg a nemzet vérkeringését. Az önellátás eredményessége elsősorban a mezőgazdasági termények (főleg a búza, a tengeri, vágómarha) behozatalának visszaszorítása által sikerülhetett. 1927-ben az élelmezési cikkek a bevételnek még 26%-át alkották, 1935-ben pedig csupán 14,5%-át, tíz év alatt 6 milliárd lira helyett 1,1 milliárdra csökkent le az agrártermékekért külföldnek fizetett összeg.

Olaszország évi búzatermésének mennyisége 1921-től 5 éves átlagokat számítva 54 millió mázsáról 62, majd 69 millió, 1935-ben pedig 77 és 1937-ben 80 millió mázsára emelkedett.¹⁶ Hektáronként számított terméshozama a háború előtti 6 évben 10,3, 1926—1931-ben 12,6, 1932—1937-ben 14,5 q volt, sőt 1938-ban 16,1 q. Ezt a terméshozamot hazánkban csak az 1928. és 1933. évi eredmények múlták felül. 1931—1935 között átlagos búzatermésünk ha-kint 13,1 q volt. Olaszország búzavetésterületének mintegy $\frac{7}{10}$ része dombos, hegyes vidéken, a mienknél rosszabb minőségű földeken van.

A fasiszta agrárpolitika egyik legnagyobb eredménye az olasz mezőgazdasági termelés fellendítése.¹⁷ *Mussolini* a képviselőház ülésén 1925. június 25-én jelentette be a „gabonacsatát”. Kormányzata ekkor már biztosította a békés termelés zavartalanságát. A munkássztrájkok megszűntek, a munkafegyelem helyre állt. Az osztályharcot az új szindikális-korporatív rendszer teljesen kiküszöbölte. A fasizmus ugyanis a termelői és hivatási érdekeltségeket külön szervezetekbe tömörítve a társadalom, az állam alappilléreivé avatta. A gazdasági munkások és gazdák szakcsoporthoz tagozódó konföderációi mint állami és politikai tényezők hangolják össze kollektív szerződések és más eszközökkel a munkaadók és munkavállalók szempontjait s biztosítják a mezőgazdaság közös érdekeinek érvényesülését. Kialakítják a földműves osztályöntudatot, megakadályozzák a városbatódulást és fokozzák a mezőgazdasági termelés iramát.

A gabonacsata a szakképzett gazdák és tudósok seregét mozgósította és minden tartományban külön irányító szervet állított fel. Megmozdult a fasiszta állam propaganda szervezete. A sajtó, a film és a rádió (főleg a földműves rádió intézményének — Ente Radio Rurale — megalkotása útján) tudatossá tette az újszerű nemzeti munkát. Az eredmények fokozá-

¹⁶ Ugyanakkor a magyar búzatermés 1921—1925 közt öt évi átlagában 16, 1925—1930 között 21,6, 1930—1935 között 20,8, 1935-ben 23, 1937-ben 19,6 millió mázsa körül ingadozott.

¹⁷ V. ö.: *N. Strampelli*: Die Weizenschlacht. Berichte über Landwirtschaft 149. Sonderheft. Berlin 1940., — *S. Marzano* idézett műve 679. és köv. old., — *Italienische Berichte zum XVIII. internationalen Landwirtschaftskongress*. Roma 1939., — *Nino Falchi*: A fasizmus agrárpolitikája. Szociális Szemle 1937. 4. szám, 312. oldal.

sára kiállításokat rendeztek és országos ünnepeken tekintélyes összegekkel díjazták a termelési verseny győzteseit. Rövidesen a gazdák rendelkezésére bocsájthatták a félsziget éghajlatának és a körülményeknek legjobban megfelelő vetőmagvakat. A tudományos intézetek egymásután kísérletezték ki a korán érő búzák nemesített fajtáit (Ardito, Mentano, Edda, Damiana, Roma stb.). Hatásos küzdelmet folytattak a kártevők és növénybetegségek ellen.

A fejlődés során az 1938. június 16-i törvény Mezőgazdasági Termelők Tartományi Konzorciuma, a szeptember 5-i törvény a Mezőgazdasági Szövetkezeti Konzorciumok útján javította, szabályozta, növelte a termelést. Nyersanyagokkal, gépekkel segítették a gazdákat, megkönnyítették a műtrágya beszerzését. Az olasz földekre ugyanis mintegy 25%-kal több állati trágya jut, mint a magyar talajra. Ezen felül a termőterületet alapul véve, az olasz mezőgazdaság az 1926—1930. évek átlagában háromszor, 1934-ben már tízszer annyi műtrágyát használt fel termőerejének fokozására, mint a mi gazdáink.¹⁸

A fasizmus agrárpolitikájára jellemző, hogy az állam a termelés segítésének és irányításának a közérdekből szükséges keretein belül a termelők önálló tevékenységétől várja a legnagyobb eredményeket. A nemzeti érdekeknek megfelelően a tiszta haszon biztosításával ösztönzi többtermelésre a gazdát. Jól tudja, hogy nem várhat fokozott termelői kezdeményezést felvevőképes és szervezett piac, valamint szilárd árszabályozás nélkül. A gazdát a terményközraktárak útján szabadítja meg az értékesítés gondjaitól,¹⁹ aminek azonban a köz szemontjából is nagy jelentősége van, mert a közvetítőkereskedelem kikapcsolásával alacsonyabb fogyasztói árakat biztosít, megszünteti a piacon jelentkező áruhiány vagy túlkínálat veszélyét és lehetővé teszi az élelmiszereknek a hadigazdálkodás szempontjából fontos tárolását. A búzáközraktárak működésére jellemző, hogy aratás végeztével egységes áron átveszi a gabonát és a költségek levonásával az érték legnagyobb részét azonnal kifizeti. A terményárakat az érdekeltségek meghallgatása után, jó előre a földművelésügyi miniszter szabja meg. Az országban termelt vagy behozott búza egyéni, — munkabér, — vetőmag szükségletén felüli részét a csépléstől számított 30 nap alatt mindenki köteles saját költségén közraktárba szállítani. A megfelelő raktárhelyiséggel rendelkező gazda saját üzemén belül is felállíthat kellő ellenőrzés alatt álló terményközraktárt.

A haladottabb szellemű gazdálkodás a nép magasabb kultúrfokát kívánja meg. Az előző kormányzattól a fasizmus az

¹⁸ V. ö.: Szöllösy Zoltán: Az olasz mezőgazdaság. Magyar Statisztikai Szemle 1937. 4-ik szám, 312. oldal.

¹⁹ V. ö.: Nino Falchi: A termelés szabályozása és az értékesítés rendje az olasz mezőgazdaságban. Szociális Szemle 1940. 5-ik szám.

analfabetizmus terhes örökségét vette át. A legutóbbi népszámlálás idején lakosainak 21%-a nem tudott olvasni. Ugyanakkor hazánkban csak 9% volt az írni és olvasni nem tudók száma. *Mussolini* erőteljes iskolapolitikája lassanként a felsőbb korosztályokra szorította vissza az analfabetizmust. A fejlődés irányát jelzi az is, hogy az 1931-es népszámlálás a 10–14 éves gyermekek között már csak 8.7% analfabétát talált.

Az 1925. évi törvény a kötelező elemi oktatás idejét 8 évre emelte fel és az ötödik esztendő után már a mezőgazdasági szakoktatás részére is helyet szorított. A fasizmus a földműves ifjúság új rendszer szerint való nevelésével párhuzamosan a felnőtt agrárlakosság iskolán kívüli oktatására is nagy gondot fordított. A *Carta del Lavoro* a hivatásrendi szervezetek kötelességévé tette a szakképzés előmozdítását, úgy hogy az utóbbi időben évente három és fél ezer időszakos gazdasági tanfolyamon több mint százötvenezer földműves mesterségbeli tudásának kimélyítésére került sor.

Mussolini hatalmas iramú agrárpolitikáját a búzacsata jellemzi legjobban, mert a búzatermelés uralja a félsziget mezőgazdaságát. A többi gabonaneműek kiterjedése ugyanis, nem haladja meg a búza vetésterületének 15%-át (nálunk ez az arány 83%). A gabonaneműek a szántóföldek 44.6%-át, a rizs 1.1%-át, a kapások 15.4, a takarmánynövények 18.8, a kereskedelmi növények pedig 1%-át foglalják el. A gabonaneműek terméseredményei — akárcsak a búzáé — kivétel nélkül mindenütt emelkedtek, megközelítve, sőt legtöbbször felülmulva a magyar föld terméshozamát. Igen nagy szerepet játszik az olasz termelésben a szőlőművelés is, amellyel a mi területünkhöz arányítva hétszer akkora területen, tízszeres borhozamot érnek el. Jellemző még az olaj és citromfélék, a gyümölcs és kertitemék hozamának emelkedése is.

Olaszország valamivel jelentősebb takarmánytermelése a magyar területhez viszonyítva magasabb állatállományát nem képes teljesen eltartani. A lélekszámra való figyelemmel pedig az állatok nem fedezik a lakosság élelmezési és egyéb szükségleteit. Ezért a fasizmus az állattenyésztésre is nagy gondot fordított és 1929. évi törvényével, a tudomány munkájával, állatbiztosítással és más gazdasági eszközökkel különösen minőségi eredményeket mutathatott fel.

Az új olasz agrárpolitikának igen fontos intézménye még az 1928. december 24-én kihirdetett Lex *Mussolini*: a „*Bonifica integrale*.”²⁰

A félsziget földtani viszonyai, a fátlan hegyoldalak víz-

²⁰ V. ö.: *G. Tassinari*: La Bonifica Integrale nel decennale della Legge Mussolini. Roma, 1939.; *Jandolo*: La legge sulla bonifica integrale. Padova, 1935., továbbá a XVIII. nemzetközi mezőgazdasági kongresszus idézett kiadványában *F. Angelini* és *A. Ramadoro* jelentéseivel.

folyásai, elmocsarasodott síkvidékei és általában rossz talajviszonyai égetően szükségessé tették a szerves és rendszeres földjavítási munkálatok megindítását. *Mussolini* hatalmas alkotására fényt vet, hogy a talajjavítási munkálatok 10 év alatt az ország mező- és erdőgazdasági területének harmadrészére: 9 millió hektár földre terjedtek ki és ötödfél millió hektáron teljesen be is fejeződtek. Itália egyesítése óta e célra több mint 7 milliárd lirát adtak ki. Ebből a tekintélyes összegből hat és fél milliárdot már a fasizmus teremtett elő. Hatalmas közmunkák indultak meg és az állam a magánkezdeményezést jelentős — 75—92%-os — anyagi támogatásban részesítette. Utak, lakóházak, gazdasági épületek keletkeztek, ivóvizet, kultúrát teremtett a talajjavítás, amely lehetővé tette a fásítást, gyümölcsösök, jobban termő művelési ágak meghonosítását. Hatalmas energiatelepeket létesítettek, vízabályozást és ármentesítéseket hajtottak végre. Egészségtelen, terméketlen, mocsaras vidékeket csapoltak le²¹ s ezzel nemcsak a termelési eredmények fokozását érték el, hanem a mezőgazdasági munkaerő nagyobb kihasználását, a nép földhözkötését, sőt egészségügyi kérdéseket is megoldottak. A viszonyok változását jelzi az olasz halálozási statisztika alakulása. A mocsaras területek a malária-betegek közül 1900 táján évente átlag 15.000 halálos áldozatot követeltek. Ez a szám 1922-ben 4.085, 1930-ban 2.781 volt, azaz a malária-halálozás 1.000.000 lakóból Észak- és Középolaszországban 124-ről 13-ra, délen és a szigeteken 1.485-ről 156-ra csökkent. Ha a malária következtében 1887-ben elhaltak számát 100-nak vesszük, akkor az 1935. évi index hétre esik vissza.

Mussolini sorrendben legfiatalabb békeműve, a szicíliai földreform, különös érdeklődésre tarthat számot, mert az új gazdasági rendszer agrárpolitikai törekvéseire példát mutathat és mert céljait, eszközeit nálunk többen félreértették.²²

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szicíliai latifundium nem téveszthető össze a középeurópai nagybirtok fogalmával. *Lorenzoni* latifundiumon olyan adminisztratív mezőgazdasági üzemegységet ért, amelyet a sziget különleges természeti viszonyai és főleg legelővel változó külterjes gabonaművelése jellemeznek. Kiterjedése 150 és 1000 ha között van és általában csak azért nem kisebb, mert az extenzitás ilyen fokán kisebb terület művelése már nem volna gazdaságos. A latifundium megnevezés gyakran nem is egy tulajdonos földjét jelenti, mert több örököstárs is birtokolhatja felosztás nélkül. Ezek szem előtt tartásával kell tehát megvizsgálni minden olyan

²¹ V. ö.: *V. Rosetti*: Städte wachsen aus dem Sumpf. Berlin 1938.

²² V. ö.: Különösen *G. Lorenzoni*: Trasformazione e colonizzazione del latifondo siciliano. Firenze, 1940.; *G. de Francisci Gerbino*: Una grande riforma agraria, la colonizzazione del latifondo siciliano. Giornale degli economisti. Padova, 1940. 1—2. szám, és *E. Jandolo*: La conquista della terra. Economia 1939. szept. sz.

statisztikai felvétel eredményét, amely a latifundium adatait vizsgálja.²³ A latifundiumok központja egy várszerű gazdasági és lakásépület, a *masseria*. Az állatokat rideg nyájként a szabadban őrzik, az időszakok szerint a hegyekből a tenger felé vándorolva. A földeket hármassal forgóban trágyázás nélkül, sokszor felesek, harmadosok alkalmazásával, ókori gazdasági eszközök segítségével művelik.

A latifundiumszerű gazdálkodás kialakulására számos ok hatott. A történelmi tényezők, a lakosság keleties véralkata, életszemlélete, a feudális tulajdonosok abszентizmusa épűgy befolyásolták létrejöttét, mint a természeti körűlműnyek. Szicilia éghajlata öt hónapos teljes szárazsággal sújtja a gazdálkodót, a művelhető földek alig harmadrészén, agyagos talajon lehet gabonát termesztetni. Mocsaras vidékein a malária pusztít, az erdőket kiirtották és ritkán akad jó ivóvíz a szigeten. A fasiszta agrárpolitikának nagy anyagi áldozattal elsűsorban Szicilia tarthatatlan útvizonyait kellett javítania. A sziget úthálózata mindig rosszabb volt a félszigeténél. A terület minden négyzetkilométerére már 1936-ban is pl. Toscanában 154 és Sziciliában csak 90 m állami út, 1904-ben pedig 522, illetve 86 m községi és vicinális út jutott. A bekötő és különösen a magánutak a szigeten szinte teljesen hiányoztak.

Igen nagy feladat volt Szicilia közbiztonságának helyreállítása is. A vérbosszú népszokása az emberi életet, a nyáj elhajtása, a terműnyek megdűzsmálása, a gazdálkodás biztonságát veszélyeztették. A Duce 1924. évi caltanissettai beszédében jelentete be a világszerte hirhedt *mafia* kiirtását és kormányzata a közzrendet könnyűrtelen eszközökkel rövidesen helyre is állította. Borgettoban 1923—1924-ben hatvan emberölés esete fordult elő, 1928—1932 között csak három.

A sziciliai földreform törtűnetének távolabbi multját a földosztás jellemzi.²⁴ Az 1818. augusztus 2-i törűvény megsűntette a maioratus és hitbizomány intézműnyét és feljogosította a késűbb szűletetteket arra, hogy az atyai örökség birtokrészéből természetben elégithessék ki magukat. Az 1841. december 11-i dekrétum arra a kötelezte a feudális urakat, hogy földtulajdonuk egy részét parcellázzák el. II. Ferdinánd 1838. december 19-én kibocsátott rendelete szerint a királyi fűkegy-

²³ Ezek ugyanis kihagyják felsorolásukból a belterjesen kezelt nagybirtokok területi adatait. Az 1838. évi felvétel adatairól lásd: S. Corleo: Storia del enfiteusi degli terreni ecclesiastici in Sicilia, Palermo, 1871., -- az 1908. évi adatgyűjtűsről: G. Lorenzoni: Inchiesta parlamentare sulle condizioni dei contadini nelle provincie meridionali e nella Sicilia. Rűma, 1914. — Az 1930. évről: N. Prestianni: La formazione di piccole proprietà coltivatrici in Sicilia. Rűma, 1931. stb.

²⁴ V. ő.: P. Balsamo: Memorie inedite di pubblica economia ed agricoltura. Palermo, 1845. és S. Corleo: Storia dell enfiteusi dei terreni ecclesiastici in Sicilia. Palermo, 1871.

úri jog alá tartozó egyházi birtokjavadalmakat 7 hektáros tagokban árverésre kellett bocsájtani. Ezt az intézkedést ugyan csak kis részben hajtották végre. De az egyházi birtokokra vonatkozóan, — amelyek 230.000 hektárnyi területe ebben az időben a sziget belső agrárterületének tizedrészét elfoglalta — 1860. október 18.-án újabb dekrétum és 1862. augusztus 10-én törvény jelent meg, amely 10 hektáros birtokrészekre bontotta, vagy örök haszonbérbe adni rendelte azokat.

A nagyüzem vezetője — mint már említettük — birtokának nagy részét az olasz szokások szerint a tulajdonos közvetlen ellenőrzése alatt álló részesművelésre, vagy bérletbe adta ki. Rendszerint nagybérlők vették át az uradalmakat, akik nyereszkeskedés mellett adták tovább azokat a kishaszonbérlőknek. Ennek kiküszöbölésére a katolikus néppárt 1893-ban Caltagironeban, majd Szicília mind több részén földbérlőszövetkezetekbe tömörítette a parasztságot. A sziget földbérlőszövetkezetein nagyrészt osztott gazdálkodást folytattak, azaz a tagok a kiosztott földdarabok üzemét saját felelősségükre és saját belátásuk szerint vezették. Figyelembe kell venni, hogy 1926 végén a sziget 59 földbérlőszövetkezete csupán 33.000 hektárnyi területet vett igénybe.²⁵ *Sansone* is megállapítja, hogy a latifundium csak nagyobb mezőgazdasági egységekben való művelésre alkalmas s a szövetkezeti tagokban alig vannak meg a különös termelési vállalkozáshoz szükséges hajlam és előfeltételek.²⁶ A nagyüzemi termelés előnyei következtében Itália más részében alakultak ugyan egységes gazdálkodású földbérlőszövetkezetek, de elterjedésüknek igen nagy akadályát képezte a többi nehézségeken kívül az a körülmény is, hogy a szövetkezeti tagok az osztatlan tulajdont sohasem érezték eléggé magukénak. Az első komoly termelési eredmények után többnyire azonnal fel akarták osztani maguk között a közösen szerzett tőkét és földet.²⁷

Mussolini agrárpolitikája elismerte a földbérlő szövetkezetek üdvös törekvéseit és igen nagyra értékeli a nincstelen mezőgazdasági munkásoknak az önálló földtulajdon elérésére irányuló törekvéseit, de a szicíliai földreformot mégsem földosztással valósította meg. Az állam nagyobb nehézségek nélkül kisajátíthatta volna a telepítésre alkalmas és talajjavításra szoruló földeket. Ezt azonban már csak azért sem tette, mert aránytalanul súlyos terhet kellett volna magára vállalnia, ami a bonifikáció feladatait is háttérbe szoríthatta volna. Már pedig az összes rendelkezésre álló pénzügyi erőket a tulajdon hovatarozásától független célkora: talajjavításra, a termelés és szociális előfeltételei jobbátételére akarta fordítani.

²⁵ V. ö.: *C. de Carolis*: La cooperazione agraria in Italia. Roma, 1927.

²⁶ *Szabados* i. m. 66. és köv. oldal.

²⁷ U. o. 100. oldal.

Ha egy földművescsaládnak — írja *Nino Falchi* — húsz hektár olyan földet adnak feles művelésbe, amelynek az intenzív kisüzemi művelésre való alkalmassá tételére részben a tulajdonos, részben az állam 20.000 lirát fordított, az sokkal előnyösebb a földművelő számára, mintha egy nagybirtokból kisajátított 20.000 lira értékű földet, de csupasz földet kap tulajdonába, természetesen megfelelő törlesztési feltételek mellett, mert az utóbbi esetben sokkal kevésbé lesz képes családja és a nemzet szükségletei számára megfelelően termelni. Ha közvetlenül a termelvényekből részesítjük a munkást és nem a termelési eszközökből (földből), a haszonmegosztás arányosabb és a munkásra nézve előnyösebb lesz, legalább is mindazokban az esetekben, amelyekben a termelési eszközök juttatása olyan terhekkel és költségekkel jár együtt, amelyek nem növelik az üzem jövedelmezőségét.²⁸

Mussolini mindenekelőtt azoknak az állam feladatát képező közmunkáknak sürgős elvégzését rendelte el, amelyek a talajjavítás előfeltételeit képezték. *Tassinari* beszámolója szerint Sziciliában a *Bonifica Integrale* során végzett munkálatok 1938-ig 730.000 hektár terület viszonyait javították meg. 200 km csatornát, 318 km utat, 590 hidat, 8 vízművet létesítettek és számos közmunkát végeztek több mint 150.000.000 lira értékben. A Duce 1939. július 20-án jelentette be a szicíliai latifundium kolonizálására vonatkozó törvényt. Ezzel újabb 400 millió lirát irányoztak elő 5 év alatt elvégzendő közmunkákra és 10 év alatt 600 millióval szándékoztak támogatni magánosok talajjavítási törekvéseit.

A munkálatokat állami intézmény, az *Ente di Colonizzazione del latifondo siciliano* irányítja. Első feladata az, hogy anyagilag és technikailag támogassa a földtulajdonos talajjavítási munkálatait. A latifundium bonifikálása a tulajdonos törvényszerű kötelezettsége, akinek egyéni kezdeményezését az állam 50%-ig menő költségmegtérítéssel támogatja. Ha a földbirtokosnak még így sincs meg a kellő anyagi ereje vagy képessége a munkálatokhoz, azokat helyette az állami szerv végzi el. Feljavított, fokozott termelőerejű földjét a bonifikáció befejeztével visszakapja s csak a felmerült költségeket téríti meg. Amennyiben ezt többletérő földtulajdona megterhelésével sem fedezheti, a törvény módot ad arra, hogy tartozásától bizonyos földterületek átengedésével szabadulhasson. Az így leadott bonifikált birtokrészken azután az állami szerv 20—25 hektáros kis-középbirtokokat létesít, úgy hogy még ez a 40 kat hold birtoknagyság is munkát biztosíthasson belterjes művelés esetén, a nagy számban rendelkezésre álló nincstelen mezőgazdasági munkavállalók tömegének.

²⁸ I. m. Szociális Szemle 1940. 148. oldal.

Ilyen elgondolások vezérlik *Mussolini* földreformját, ami már eddig is hatalmas eredményeket mutatott fel. Mindez azonban korántsem meríti ki azon intézkedések összességét, amelyek az új államrend mezőgazdasági vonatkozásait jellemzik, mert a fasiszta agrárpolitika más kérdésekben is — különösen a mezőgazdasági munkás- és szociálpolitika terén — a többi nemzeteknek, elsősorban nekünk magyaroknak, követésre méltó mintaképünk lehet.

Heller András

A külkereskedelmi politika ujabb eszközei.

A külkereskedelmi forgalom állandó rugója a *termelési fölény*. Egyes országok másokkal szemben a természeti adottságok vagy a fejlődés következtében bizonyos áruk termelése terén előnyben vannak. A gazdasági élet ezt az előnyt kihasználja, értékesíti és ezáltal megindul a két ország között a külkereskedelmi forgalom. A termelési fölény gyűjtőfogalma mindama előnyöknek, melyek a termelést másutt, vagy más vállalkozó által történő produkcióval szemben árban vagy minőségben kedvezőbbé teszik. A termelési fölény eredhet tehát *nyersanyagfölelényből*, melyet a nyersanyag kedvező kitermelési és beszerzési lehetősége nyújt; adódhat a termelési fölény *munkafölelénnyel* útján, amit a hosszú tapasztalat, a begyakorlottság, avagy a kifinomult ízlés biztosít; végül körébe tartozik a *szervezési fölelénnyel*, amelyet a gazdasági élet helyes szervezottsége és ezen belül elsősorban az olcsó tőke biztosít a vállalkozónak.

A meglévő termelési fölelénnyel azonban csak akkor indítja meg a nemzetközi kereskedelmet, ha a *nemzetközi piac áttekinthető*. Ha a piac kevésbé áttekinthető, úgy csak a legfeltűnőbb termelési fölelénnyel jelentő cikkek indítják meg a forgalmat. Minél jobban tökéletesedik azonban az áttekinthetőség, annál finomabb árdifferenciák is érvényesülnek, míg végül az árkülönbséget az egyes országok között már csupán a szállítási költségek alkotják.

Az elmúlt század vége és a folyó század a termelési fölelénnyel teljes kihasználása és a nemzetközi piac áttekinthetősége terén mértföldes lépésekkel haladt előre. Ennek eredménye az az évenként százmilliárdokra rugó forgalom, amit a nemzetközi kereskedelem ma jelent és ez tette lehetővé, hogy egy ország lakossága a más ország vagy más világrész nyújtotta előnyökben az ott lakókkal csaknem egyenlő mértékben részesüljön. A szegényebb európai lakosság is élvezheti ma a tropuszi gyümölcsök zamatát és a keleti fűszerek ízét, viszont Afrika és Jáva lakói is a kultúr világ olcsó árain juthatnak egy önbortvakészülék vagy a legújabb gyógyszerek birtokába.

Tudjuk azonban, hogy a világot irányító eszmék és az ezeket realizáló kormányzatok nem csupán az egyenlően érvényesülő, növekvő anyagi jólétet tartják mindig szem előtt. A más országokban el nem helyezhető növekvő népesség először a nevelő vámok alkalmazására kényszerítette az országokat, mely egy meg nem lévő, de megszerezhető termelési fölényért hozott átmeneti áldozat. Az ily irányzat azonban ellenhatást vált ki abban az országban, mely könnyen értetődően göresösen ragaszkodik meglevő kiváltságos helyzetéhez. Ez az ország, pontosabban az érintett termelők igyekeznek a keletkező új versenytárs fejlődését minél alacsonyabb árakkal megakasztani. Az ilyen eszközök (dumping) ellen ismét védekezni kell, ami a kiegyenlítő és védővámok rendszeréhez vezet. A haditechnika jelentőségének növekedése annak felismerésére vezeti a kormányokat, hogy a szükséges iparágakat az országban benn minden körülmények között, még túlzott vámvédelem árán is, ki kell fejleszteni, mert nélküliük az ország védelme háborúban nem biztosítható. A világháború végül megmutatta, hogy a honvédelemhez nem elég a fejlett hadi ipar mert emellett egy ország közgazdasága még számos sebezhető pontot nyújt; még ezen is túl kell menni tehát és lehetőleg teljes autarkióra kell berendezkedni.

A manchesteri iskolától a tervgazdálkodásig terjedő hosszú utat 80 év alatt járta végig Európa. Ebből a világháborúig terjedő időszak a külkereskedelmi politika eszközeinek fejlődése szempontjából nem bír különös érdekességgel. A kitűzött célok elérésére az akkori viszonyok között a külkereskedelmi politika klasszikus eszközei teljesen elegendők voltak. A világháború utáni idők fizetési és valutakorlátozásai átmeneti szükségrendszabályokat kívántak, melyek 1925 körül már az egész világon megszűntek. Az egyes országok önellátási törekvései szűk határok között mozogtak és a világgazdaság egyensúlyát észrevehetően nem érintették. Az 1932. évi válság volt az, mely az erélyes önellátási törekvéseket az országok egész sorában megindította és ami ennek következményeképpen szükségessé tette a külkereskedelmi politika eszközeinek megfelelő bővítését, hogy az immár az újabb célok elérésére is megfelelő legyen.

Az új cél, melynek elérésére eszközöket kellett keresni, a kereskedelmi mérleg megfelelő egyensúlyának biztosítása volt. A békeszerződések túlzott pénzügyi és gazdasági intézkedései a világgazdaság egyensúlyi helyzetét annyira megbolygatták, hogy az azelőtti önműködő szabályozódása a nemzetek közötti áruforgalomnak, teljesen megszűnt. A külkereskedelmi politika klasszikus eszközei csupán jelentéktelen korrigálói voltak a forgalom önműködő beállításának, melyek a szabadon érvényesülő gazdasági erők hatását gyorsítani vagy fékezni vol-

tak hivatva; ezzel szemben a nemzetközi jövedelmi és eladó-sodási viszonyok növekvő anarchiája arra kényszerítette a létükben érintett országokat, hogy saját országuk gazdasági egyensúlyának biztosítását immár maguk vegyék kezükbe. Ez pedig azt eredményezte, hogy az érdekelt ország nem elégedhetett meg azzal, hogy az egyes árucikkek forgalmát csupán könnyíteni vagy fékezni igyekezett és egyébként szabadon hagyta a forgalom alakulását, hanem olyan eszközöket kellett keresnie, melyek lehetővé teszik a forgalomnak egyes cikkekben és a különböző országokkal szemben, pontos számokra történő beállítását.

Míg a külkereskedelmi politika régen az egyenlő elbánás elve alapján állott kifelé az összes szerződő felekkel szemben (legnagyobb kedvezmény záradéka) és befelé az exportőrökkel és importőrökkel szemben (akik tehát egyenlő feltételek mellett részesültek a forgalomban), addig a változott helyzet megkívánta, hogy az egyenlő elbánás mindkét irányban megszűnjék. A szerződő felek közül az egyiknek más jogok biztosítottak, mint a másiknak, hasonlóképpen az exportálni vagy importálni kívánók közül is csak egy rész és ez is csak korlátozott mértékben vehet részt a forgalomban.

Eszközt kellett teremteni a modern külkereskedelmi politikának arra, hogy bizonyos áruk (elsősorban nyersanyagok és élelmiszerek) beszerzésére, avagy késztermékek kivitelére biztosítékokat kapjon. Az egyes országokkal szemben korlátozottá vált forgalom szükségessé tette a forgalom minőségének rögzítését, más szóval, hogy a kereteken belül tényleg a szerződő felek szempontjából értékes áruk forogjanak, ami csak úgy lehetséges, ha bizonyos áruknál szállítási, másoknál viszont átvételi kötelezettségek létesíttetnek.

Végül gondoskodni kell a modern külkereskedelmi politikának arról, hogy az egyes országokkal lebonyolított forgalom külön-külön és összesen a külkereskedelmi mérleg megfelelő egyensúlyát biztosítsa és hogy emellett az ország nyersanyag- és külföldi fizetésieszköz-szükségletét minél nagyobb mértékben kielégítse.

A mindeme célokra szolgáló eszközök alkalmazása és kiterjesztésük csaknem valamennyi árucsoportra azt eredményezte, hogy megszűnt a külkereskedelemnek a multban alkalmazott nagyvonalú, mondhatnánk csak elvekre kiterjedő szabályozása és ennek helyét egy aprólékos, a legkisebb részletekre kiterjedő munka foglalta el, mely a fontosabb országokkal szemben évenként, esetleg még rövidebb időszakokban szabályozza újra és újra a forgalmat és igyekszik a gyakorlatnak az elgondolástól történő eltéréseit állandóan korrigálni.

Ha a külkereskedelmi politika rendelkezésére álló eszközöket rendszerbe kívánjuk foglalni, úgy ezeket két főcsoportra

kell osztanunk: 1. az áruforgalmat szabályozó eszközök, 2. a fizetési módozatokat szabályozó eszközök.

Az áruforgalmat szabályozó eszközök.

Az áruforgalmat szabályozó eszközök szabályozhatják:

- I. a beviteli forgalmat,
- II. a kiviteli forgalmat,
- III. az átmenő forgalmat és végül
- IV. a határszéli forgalmat.

(A határszéli áruforgalom szabályozásával a továbbiakban részletesen nem foglalkozunk, lévén ennek jelentősége elenyésző. A szabályozás rendszerint a kettős birtokosok terméneinek, a határszéli forgalomban használt közlekedési eszközöknek, orvsók, bábák felszerelésének szabad forgalmát szokta biztosítani.)

Mind a behozatali, mind a kiviteli, mind az átmenő forgalomban az áruforgalmat szabályozó eszköz lehet:

- a) jutalom,
- b) vám,
- c) tilalom.

Végül az érintett áruk köre szerint lehetnek ezek teljesek vagy részlegesek és lehetnek általánosak vagy fakultatívok.

A következőkben sorra vesszük az egyes variációkat egy-két példával világítva meg a gyakorlati alkalmazásukat.

I. *Beviteli forgalom.*

a) *A beviteli jutalmat* a modern vámpolitika közvetett formában alkalmazza, például az ú. n. engedélyjegyes eljárásnál, mely eszközzel azt kívánja elérni, hogy bizonyos áruk egyes feldolgozási célokra a rendes forgalmi árnál olcsóbban álljanak rendelkezésre. Az engedélyjegyes eljárás mindig pontosan meghatározott áruajtára és feldolgozásra szól, mely utóbbit a hatóság számszerűen ellenőríz. A jutalom mértéke lehet vámmérséklés vagy teljes vámmentesség. A magyar vámtarifa több példát szolgáltat erre. Behozatali jutalomnak tekintendő ezenkívül a behozatali monopólium is (egykez), melyet több ízben alkalmaztak a múltban egyes iparágak megsegítésére oly módon, hogy az egyes gyáraknak adtak ily kedvezményt. (Például a rizsbehozatal biztosítása egyes kevéssé foglalkoztatott malmok részére, rézgálicbehozatal a belföldi előállító útján stb.)

b) *A beviteli vámok* a modern külkereskedelmi politika eszközeinek tárházában csaknem teljes számmal megtalál-

hatók (pénzügyi vámok, nevelővámok, védővámok, különbözeti vámok, megtorló vámok, harci vámok, tiltó vámok, mozgó vámok), csupán a külkereskedelmi politikában élvezett uralkodó helyzetük szűnt meg, minthogy ma már erélyesebb eszközök is állanak rendelkezésre, melyek segítségével a behozatal sokkal pontosabban szabályozható. A vámok különösen azokban az országokban veszítettek jelentőségükből, melyek a külföldi pénznemeket kényszerárfolyamon jegyzik és azok után felárat számítanak. A felárszámítás a vámnál rendszerint nem nyer alkalmazást, mert ez a belföldi fizetőeszköz leértékelését jelentené; ez esetben azonban könnyen értetődően az eredeti vámvédelemnek csak egy hányada érvényesül. A súlyvámoknál ez csak közvetve látható. A felárral drágított külföldi beszerzés emeli a belföldi árat, viszont a vám maga változatlan marad, tehát a védelem relative csökken. Sokkal szembeűnőbb ez az értékvámoknál, ahol még az a visszásság is jelentkezik, hogy a vámvédelem annál kisebb, minél magasabb felárú országból jön be az áru. Ez azt eredményezi, hogy a forgalom szívesen hajlik a magasabb felárú ország felé, holott a magasabb felár éppen ezt lenne hivatva kiküszöbölni. Az, hogy ez a gyakorlatban nagyobb jelentőséggel nem bír, csupán annak köszönhető, hogy a vámok forgalomszabályozó szerepüket ma már csaknem teljesen elvesztették.

Azokban éppen a felár-rendszer volt az, mely lehetővé tette a vámvédelem egy különleges formáját, melyet általános (generális) vámnak lehetne nevezni. Magyarország ezt az eszközt 1933-tól 1935-ig alkalmazta oly módon, hogy az árubehozatalnál háromféle felárat rendszeresített, melyek közül általában a legalacsonyabbal, a nélkülözhetetlen nyersanyagokat, a legmagasabbal a kész fogysztási cikkeket terhelték. A rendszer rugalmasságát az biztosította, hogy a felármegállapítást szakemberekből álló bizottságok végezték, kik a felárakat mindenkor a változó viszonyoknak megfelelően alkalmazták.

c) A *beviteli tilalom* kiépítése terén tette a modern vámpolitika a legnagyobb fejlődést. A beviteli engedélyek rendszerének kiépítésével az államhatalom a bevitel teljes irányítását kezében tartja és a szabad forgalomtól a teljes tilalomig a céloknak megfelelően mindent megvalósíthat.

A beviteli tilalom lehet *teljes* vagy *részleges*, a származási országot tekintve pedig lehet *általános* vagy *minősített* (fakultatív), aszerint, hogy az összes országokat egyformán érinti, vagy a behozatal az egyes országok szerint különbözőképpen bíraltatik el.

Az *általános beviteli tilalomra* vonatkozó mai rendelkezések szerves továbbfejlődései a régi ily irányú megkötöttségeknek. A cél a közgazdaság, a közegészségügy, a közérköles stb. megóvása külföldi árutól származó veszély ellen. Amily

mértékben fejlődnek az ismeretek e téren, ugyanoly mértékben igyekszik ezt az államhatalom a gyakorlatban úgy a bel-, mint a külkereskedelmi forgalomban is érvényesíteni. Ilyen generális tilalmak a beteg állatok, beteg növények bevitele, a hamisított élelmiszerek, a hamisításra szolgáló anyagok, a kábítószeres, Magyarországon a nem törzskönyvezett gyógyszerkülönlegességek behozatala, a közerkölcsbe ütköző tárgyak importja stb.

A *minősített beviteli tilalom* csoportjába tartoznak az ú. n. beviteli kontingensek, a modern külkereskedelmi politika legfontosabb, mondhatnánk uralkodó eszközei. A beviteli kontingens azt jelenti, hogy a kormányzat kötelezettséget vállal a szerződő országgal szemben arra, hogy a kereskedelmi megállapodásban az egyes cikkekre adott keretek erejéig a behozatalt szabaddá teszi, azaz az érvényben levő kontingens keretein belül az igénylőknek a behozatalra engedélyt ad. (A gyakorlatban gyakran előfordul, hogy a kontingensen túl is adatnak ki engedélyek, ha pl. egyes importőrök nem használták ki a kapott engedélyt, vagy ha az illető cikkekben a fogyasztás nagyobb, amint az várható volt. Ilyenkor a következő országközi tárgyaláson a külföldi bizotstág, mely erről pontosan tájékozva van, rendszerint kérni is szokta a kontingens felemelését.)

Az egyes kontingensek megállapítása hosszas külkereskedelmi alkudozás tárgya. Az exportáló ország ama kontingensek megadására vagy emelésére helyez súlyt, melyeknél az importáló ország a belföldi termelést kívánja védeni vagy ahol más külföldi versenytárral kell számolni. A többi kontingens az exportőrt kevésbé érdekli, mert amire a szerződő országnak szüksége van, arra a beviteli engedélyt kontingens nélkül is könnyen megadja. Az importáló ország ezzel szemben éppen ezekre ad szívesen kontingenst, mert ez nem jelent áldozatot részére; ezzel szemben a védett cikkeknel oly időbeli, minőségi stb. előírásokat (pl. belföldön nem termelt árufajta, méret, finomság stb., mezőgazdasági termékeknel téli időszak) igyekszik elfogadtatni, melyekkel a belföldi termelést a szükséges mértékben megvédelheti.

Mint a fentiekből is látható, a beviteli kontingenseknek sok variációja lehetséges. Minőségük szerint lehetnek ezek mennyiségi vagy értékkontingensek; időtartam szempontjából rendszerint egy évre szólnak, de lehetnek félévi, negyedévi vagy havi kontingensek, mely utóbbiak jelentősége abban áll, hogy a ki nem használt kontingensek a következő időszakra nem vihetők át, a kontingensek kihasználását tehát bizonyos mértékben fékezik. Szólhat a kontingens csak meghatározott időszakra (pl. zöldborsó február 1-től május 15-ig), vagy pedig bizonyos alkalomra (kiállítás, kongresszus). Tárgyát tekintve

a kontingens rendszerint egy bizonyos vámtarifa szám alá tartozó árukra szól, de vonatkozhatik egész speciális cikkekre (pl. poralakú almapektin), vagy egész árucsoportra (kútfúró eszközök), végül szólhat személyre (egykéz), mikor is csak a megnevezett jogi személy vásárolhat vagy adhat el. A teljeség kedvéért kell még megemlékezni azokról a kontingensekről, melyeknél az export- vagy importország külön szállítási vagy átvételi kötelezettségeket is vállal.

II. Kiviteli forgalom.

a) A *kiviteli tilalomnak* a modern külkereskedelmi politikában hasonló szerepe van, mint régen volt. Háború, inség esetén fegyver- és nyersanyag-, illetőleg élelmiszerkiviteli tilalommal szokás élni. Fontos szabályozó szerepe van a kiviteli tilalomnak inflációs időkben és általában minden esetben, mikor a belső árnívó reálértékében jelentősebb mértékben a világpiaci alá süllyed. Ez esetben ugyanis az a veszély fenyegetne, hogy az árukészletek túlnyomó hányada külföldön keresné a jobb értékesülést és ez által az országban veszélyes áruhiány lépne fel. A fenti elgondolások alapján az utóbbi 20 év alatt Magyarország is számos esetben alkalmazott átmenetileg kiviteli tilalmakat.

b) *Kiviteli* vámot ma is szívesen alkalmaznak azok az országok, melyek valamely fontos nyersanyagának monopolisztikus helyzetben lévő szállítói. A régi leghíresebb kiviteli váموkat (az olasz kénnél, a chilei salétromnál, a kávénál, a gyémántnál) a szintetikus termelés, az új versenytárs, vagy a túltermelés megszüntette, de szemben ezekkel a tisztán pénzügyi jellegű váموkkal új kiviteli vámot létesített például Románia a nyersolajnál, a belföldi finomítóipar védelme céljából.

A monopolisztikus helyzet kihasználására a világháború utáni időkben megfelelő eszközt találtak a monopol-termelés állami kisajátításával, avagy a termelők egy állami befolyás alatt működő tömörülésének (kartel) létesítésével, mely az export-árakat mindig a lehető legmagasabb szinten tudja tartani, ami a termelők szempontjából kétségkívül nagyon előnyös megoldás. Ha a tömörülésben állami érdekeltség is van, úgy itt tulajdonképpen egy számszerűleg nem ismert mozgó kiviteli vámmal állunk szemben (ónkartel). Hasonló a helyzet például néhány mezőgazdasági termék kivitelenél Magyarországon, melyek egészben vagy részben egyes jó árat fizető országok felé pl. a Külkereskedelmi Hivatal útján exportáltak (lefölözés).

c) A *kiviteli jutalom* a kötött devizagazdálkodás bevezetése óta igen nagy fontosságra tett szert, mert egyrészt ezzel

lehet kiegyenlíteni a külföldi fizető eszközök kötött árfolyamaiból eredő értékdiffereenciákat, másrészt ezzel lehet elősegíteni ama áruk kivitelét, melyek esetleg kevésbé versenyképesek, de kivitelük a nemzetgazdaság szempontjából fontos. Az utóbbi évtizedekben a kiviteli jutalmaknak számos közvetett formáját alkalmazták, egyfelől azért, hogy ez az államkincstárt lehetőleg kevésbé terhelje, másfelől azért, hogy a jutalom, illetőleg ennek nagysága nehezebben megfogható legyen és így esetleges ellenintézkedések elkerülhetőek legyenek.

A kiviteli jutalom fajai közül a kikészítési eljárásban alkalmazott vámmentesség és az exportált cikkekben lévő egyes nyersanyagok vámjának visszatérítése a modern külkereskedelmi politikában is fontos helyet foglal el.

A kivitel fokozására szolgáló prémium Magyarországon két formában nyer alkalmazást: 1. mint fix összegű támogatás a teljes kivitel után, 2. mint progresszív támogatás, mely azonban csak egy bizonyos nagyságú (pl. az előző évi nem támogatott) kivitelén felül elért eredményeket jutalmazta. E kiviteli prémiumok a fedezetet tekintve szintén kétfélék: vagy az állam ad erre a célra bizonyos összeget (exportprémium), vagy maga az érdekelt iparág vállalja ennek terheit (pl. textil-kassza).

Különleges formája a kiviteli jutalomnak Magyarországon az ú. n. addicionális felár. Bizonyos, a kivitel szempontjából fontos országokba történő exportnál egyes cikkekre a befolyó devizáért a Nemzeti Bank a rendes feláron felül még külön felárat fizet. Az addicionális felárral történő kivitel rendszerint a külföldi tartozások csökkentésére szolgált és ez tette lehetővé a magasabb felár fizetését.

III. Átviteli forgalom.

Az *átviteli forgalom* jelentősége és eszközei a modern külkereskedelmi politikában nem sokat változtak. *Átviteli tilalom* legfeljebb háborús időkben, mint fegyverszállítási tilalom szerepel; az *átviteli vám* csak egyes esetekben maradt fenn, amikor például egy ország a területén átmenő legrövidebb közlekedési útvonalat magasabb tarifa vagy egyéb pénzügyi jellegű illetékek segítségével kívánja fokozottabban hasznosítani. Nagyobb jelentősége van az *átviteli jutalomnak*, amely kedvezményes közlekedési tarifákban nyilvánul, közvetett formában pedig szabadkikötők, vámszabadraktárak létesítésében. A külkereskedelmi politika az átviteli forgalom szerepét mind nagyobb becsben részesíti és ezért az általa a belföldi nemzetgazdaságnak nyújtandó előnyöket igyekeznek kedvezésekkel mindinkább elősegíteni.

Fizetési rendszerek.

Míg a klasszikus külkereskedelmi politikában az árucsereforgalomból eredő fizetési forgalom különösebb fontossággal nem bírt, a kötött devizagazdálkodásnak ez lett a legnagyobb problémája. Az aranykészletekben történt óriási eltolódásokat az érdekelt kormányok nem engedték a fizetőeszközök árfolyamában kifejezésre jutni, ami a természetes kiegyenlítődést tette volna lehetővé, hanem kényszerárfolyamokat jegyeztek, mely eljárás az egyetlen megoldás volt ugyan a pánik és a különböző megrázkódtatások kikerülésére, de amely egyúttal a nemzetek közötti fizetési forgalom különleges szabályozását tette szükségessé. A kényszerárfolyamok és a vele kapcsolatban tett egyéb intézkedések (devizazárlet, külföldi követelések zárolása stb.) nagyon helyesen lefékeztek a világgazdaság automatizmusának gyors reakcióit és a kiegyenlítődés idejének kitolásával az összes káros tüneteket letompították, ezzel szemben azonban szükségessé tették, hogy az érdekelt országok oly fizetési rendszereket alkalmazzanak, melyek az egyes országokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalom egyensúlya mellett saját nemzetgazdaságuk megfelelő áruellátását és lehetőleg külföldi adósságtörlesztésüket is szolgálja.

A fenti elgondolások alapján létesített fizetési rendszerek céljukat tekintve két csoportra oszthatók:

1. egyensúlybiztosító rendszerek,
2. értékbiztosító rendszerek.

Az elsőnek, mint neve is mutatja, célja, hogy a külkereskedelmi forgalom a szerződő felek által meghatározott egyensúlyt biztosítsa; a második rendszer azt célozza, hogy a fizetési vagy áruforgalom keretein belül oly értékek megszerzése legyen biztosítva (nemes deviza, nyersanyag), melyet a szerződő felek okvetlenül megkapni kívánnak. Magától értetődően a két rendszer nem zárja ki egymást és gyakran együttesen kerülnek alkalmazásra.

I. *Egyensúlybiztosító rendszerek.*

A külkereskedelmi forgalom egyensúlyának biztosítása történhetik a fizetési eszköz vagy fizetési forgalom teljes kiűszöbölésével (árucseré, kliring), elérhető prémiumos rendszerrel, avagy a fizetőeszközök megfelelő árfolyamának beállításával.

1. *Árucseré (kompenzációs) rendszerek.*

a) Az árucseré-forgalmi rendszerek egyik faja a *szabadon választott árukkal* történő kompenzáció, mely különösen a devizagazdálkodás első éveiben virágzott Magyarországon.

A cserére szolgáló árukat és ezek mennyiségét úgy a behozatal, mint a kivitel szempontjából az illetékes hivatalos szervek engedélyezték. Egy különös válfaja volt ennek a rendszernek az ú. n. *magánkompenzációs rendszer*, mely abban állott, hogy egyes nagy gyárak ilyen engedély birtokában szabadon fedezhették kivitelükkel vállalatuk nyersanyagszükségletét. E rendszerrel az állam mintegy a vállára nehezedő gondok egy részétől kívánt szabadulni azáltal, hogy a külkereskedelmi forgalom egy tekintélyes részében az érdekeltekre bízta az egyensúly fenntartását.

b) Az árucsereforgalmi rendszerek egy másik fajánál *szerződésileg meghatározott áruk* állanak egymással szemben. A szerződő országok külkereskedelmi megállapodásukat részben vagy egészben úgy építik fel, hogy bizonyos árukat vagy árucsoportokat csak a szemben álló áruk vagy árucsoportok ellenében szabad importálni. Ebbe a kategóriába tartoztak például Csehszlovákiával kötött szerződéseink, melyekben a fa behozatalát mezőgazdasági cikkek kivitelével, az ipari behozatalt mezőgazdasági és ipari cikkek kivitelével, bizonyos, a Felvidéken fizetendő munkabéreket például szalonnaexporttal kompenzáltunk.

2. Könyvelési (kliring) rendszerek.

Az évek folyamán a könyvelési rendszerek számos variációja alakult ki. A könyvelési rendszer lehet egyszerű és többoldalú. Az előbbihez tartoznak a két ország között működő kliringek (pl. a magyar-svájci kliring), az utóbbihoz azok az elszámolási rendszerek, melyek három, esetleg több ország közötti egyensúlyt vannak hivatva biztosítani (ilyen volt az osztrák-magyar-olasz, ú. n. Broghi-szisztéma.).

A könyvelési rendszer vonatkozhat kizárólag áruforgalomból eredő követelések kiegyenlítésére (tisztá áru-kliring) vagy magában foglalja más összegek kiegyenlítését is (kombinált kliring). Ez utóbbi esetben külföldi adósságok vagy követelések, idegenforgalomból eredő szaldók vagy idegen állampolgárok vagyonának átutalása is ellentétele lehet az árucsereforgalmi elszámolásnak (magyar-osztrák, magyar-cseh stb. szerződések).

A lebonyolítás módját tekintve végül a könyvelési rendszer lehet szabad vagy kötött. A szabad rendszerben az exportált áruk ellenértékének kifizetése az importért befolyó összegekből a kivitel sorrendjében történik; a kötött rendszerrel szemben különböző megkötések lehetségesek, például, hogy az export megelőzze az importot, avagy hogy a kivitelből rendelkezésre álló, rendszerint előre megállapított összeg időszakonként az importálandó áruk között felosztatik (diszponibilitás).

3. *Prémiumos rendszer.*

Ez a rendszer a külkereskedelmi forgalom egyensúlyát oly módon kívánja biztosítani, hogy az érdekelt országok alapot létesítenek (Topf), melyből bizonyos kevésbé versenyképes áruk kivitelét, avagy bevitelét prémizálják (pl. vám-visszatérítéssel) oly mértékben, hogy ezek megnövekedett forgalma az árucsereforgalom egyensúlyát helyreállítsa. Az alap táplálásáról az érdekelt kormányok gondoskodnak és erre a célra az esetleg jó áron értékesülő kiviteli cikkek árlefölözéséből nyert összegeket is felhasználják. Ilyen egyensúlybitosító rendszer volt érvényben Ausztria és Magyarország között; idővel azonban ez oly bonyolulttá vált, hogy a hozzá fűzött reményeket nem válthatta be.

4. *Árfolyamváltoztató rendszerek.*

Az árfolyamváltoztató rendszerek célja, hogy a két ország közötti külkereskedelmi forgalom szaldóit az érintett devizák értékviszonyának változtatásával küszöböljék ki. A legkézenfekvőbb az a megoldás, mely az országnak és külföldi partnerének devizaárfolyamát természetesen hagyja szabályozódnia a forgalom aktivitása vagy passzivitása szerint (osztrák rendszer). Újabban oly kísérletek csiráit látjuk, melyek a kötött gazdálkodású országok között éppen az ellentétes megoldást alkalmazzák. Az érdekelt ország a kárára állandóan jelentkező külkereskedelmi hiányt úgy igyekszik eltüntetni, hogy devizájának árfolyamát emeli, ami által állandó mennyiségű kivitele értékben növekedni fog (német-román szerződés).

II. *Értékbiztosító rendszerek.*

Az értékbiztosító rendszerek célja, mint már említettem, hogy az egyes országokkal immár egyensúlyban levő kereskedelmi forgalom keretein belül az exportért olyan ellenérték biztosíttassék, melyre az illető országnak szüksége van.

A legkézenfekvőbb eszköz erre a célra nemes-deviza követelése a kivitt árukért, ami azonban rendszerint csak ama cikkek ellenértékeként igényelhető siker reményével, melyekre a másik országnak feltétlenül szüksége van és amelyet máshonnan sem kaphat meg kedvezőbb feltételekkel (pl. nyersolaj magyar-román viszonylatban, búza olasz-magyar viszonylatban).

Ha valamely ország nem tud a vásárolt áruért nemes devizát biztosítani, úgy értékes nyersanyagok vagy egyébként csak nemes devizáért megszerezhető cikkek szállítását szokás

kikötni, mely utóbbiakat az egyik ország pl. kliring útján szerezheti meg, míg a másik csak nemes devizáért. Ennél az értékbiztosító rendszerénél a fontos anyagok szállításának biztosítása vagy a forgalom nyersanyaghányadának megállapítása útján történik (magyar-belga szerződés stb.) vagy fix kontingensekkel, melyekre vonatkozóan a szállítási kötelezettséget is szerződésbe szokás foglalni (magyar-német megállapodások).

Ebbe a csoportba tartoznak azok az árucsereforgalmi megállapodások is, melyekben az egyik fél importjával befagyott követeléseit kívánja mobilizálni. Az ilyen adósságtörlesztő kötelezettség a gyakorlatban rendszerint oly formában jelentkezik, hogy az adós ország kivitelének csak egy hányadáért vásárolhat árut, másik hányadát hitelezőinek kielégítésére kell fordítania (holland-magyar, belga-magyar szerződések).

Más viszonylatban előfordul a fordított helyzet, midőn egy országnak annak biztosításáról kell gondoskodnia, hogy a szerződő féllel szemben jelentkező állandó külkereskedelmi aktívumát értékesíteni tudja, nehogy ez egy növekvő papírkövetelés maradjon. Ennek kiküszöbölésére szolgál a passzív ország fináncköveteléseinek avagy idegenforgalmi aktívumának fix összeg vagy hányad formájában a külkereskedelmi megállapodás egyensúlyrendszerébe való beillesztése (magyar-csehszlovák, magyar-román szerződés).

*

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a gazdaságpolitikusok fegyvertárában a külkereskedelmet irányító eszközök száma hatalmasan megnövekedett. Ezek az eszközök lehetővé teszik, hogy bármely, a nemzetgazdaság szempontjából káros tünet ellen, amennyiben szükséges, a megfelelő külkereskedelmi intézkedések megtehetőek legyenek. A gazdasági élet bajainak e kezelése azonban csak tüneti; az akut bajt megszünteti, de okozójává válik egy másiknak úgy, hogy minden intézkedés már magában foglal egy csomó kivételt és a további intézkedések sorát. A legjobb példát mutatta erre a behozatali engedélykötelezettség életbeléptetése. Az engedélyrendszer eleinte csak néhány árut érintett, melyek körét állandóan bővíteni kellett, míg végül ez az összes árut felfoalta. A termelés összefüggő szervezet, melynél, ha bármely részbe erőszakosan beavatkozunk, ez az összes többire hat. Éppen ezért a mai eszközökkel élni felette nehéz; az irányított külkereskedelem irányított termelés és irányított fogyasztás nélkül arra van kényszerítve, hogy a változó tényezőknek utána menjen és korrigálni próbálja az állandóan jelentkező újabb hibákat.

Azt, hogy a jövő mit hoz magával a külkereskedelmi politika terén, ki tudná megmondani? A szabadkereskedelmi rendszer aligha fog egyhamar visszatérni, mert túlságosan nagy gazdasági és szociális megrázkódtatásokkal járna. A teljes tervgazdálkodás megvalósítása a legtöbb országban leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék. Legvalószínűbb egy állami irányítással dolgozó szabad rendszerre való áttérés, mely csupán nagy vonalakban irányítja a külkereskedelmet, míg a részletekben szabadon hagyja érvényesülni a termelési fölényeket.

lovag Bolberitz Károly

Mezőgazdasági cselédbér — mezőgazdasági cselédkereset.

Mezőgazdasági munkaszervezetünkben a gazdasági cselédség jelentőségét az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtésnek az az adata jellemzi, mely szerint — igaz, hogy trianoni Magyarországon — a munkaköltség az összes üzemköltségeknek átlagosan 57%-át, az éves alkalmazottak bére az összes munkaköltségeknek 53,3%-át tette ki. A mezőgazdasági munkavállalóknak és törpebirtokosoknak az 1930. évi népszámlálásnál trianoni Magyarországon talált 1,480.000 főnyi tömegében a gazdasági cselédek száma 216.000 volt 381.500 eltartottal, a Felvidékkel megnőtt országban pedig 240.000 gazdasági cseléd és ennek mintegy 420.000 eltartottja lehet.

Ezek a számok mutatják a gazdasági cselédség részét népességünk megoszlásában, de jelentőségét a mezőgazdasági termelésben és agrár- meg szociálpolitikai szempontból is. A köztudatban a gazdasági cseléd a „puszták fia“. uradalmak rögéhez, latifundiumok majorjához kötött állandó gazdasági munkás, holott a népszámlálási statisztikából kiszámítható, hogy a gazdasági cselédek mintegy 35%-a a 100 holdon alúli kisbirtokra esik és csak 45%-a él az 1000 holdnál nagyobb területű nagybirtokon. Mezőgazdasági munkaszervezetünk beosztása szerint az állandó gazdasági cselédség nagyfontosságú szerepe, hogy úgyszólván maga végzi évről-évre a talajművelés, trágyázás, vetés, ígás-, tenyész- és haszonállatápolás, takarmányozás műveleteit, a gazdasági épületek, gépek és eszközök karbantartásának, fuvarozásnak és más állandó és visszatérő jellegű munkáknak kifejtését. A vetések ápolása, egyezés, kapálás, de különösen a termés betakarítása, tehát az aratás, cséplés, kukoricatörés, répaszedés, szüret, a termés megtisztítása, rostálása, kiválogatása túlnyomóan részesek, időszakai munkások (summások, hónapszámosok), napszámosok munkájával történik. A honvédelemben a sorkatonaság jelentősége hasonló a gazdasági cselédségnek az agrár-munkaszervezetben való jelentőségéhez a részes és időszakai munkásoké a tartalékhoz és népfelkeléshez. Az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján kiadott *„Mezőgazdasági Üzemeink Eredményei az 1937/38. években“*

című munka részben számszerűen is szemlélteti a mezőgazdasági munkások egyes kategóriáinak részét a munkaszervezetben. Részben — mondjuk —, mert csak a nagy- és középbirtokra mutatja ki, hogy mennyi volt az 1 szántóegységre kifizetett munkabér a munkás-alkalmazás módja szerint 1938-ban. Az 1 szántóegységre kifizetett munkabér a nagybirtokon 93.66 pengő volt, ennek 53.1%-a esett az éves alkalmazottak bérére, 9.1%-a a hónaposok bérére, 9.5%-a a részesmunkások bérére, 17.4%-a a szakmáymunkásokéra és 10.9%-a a napszámosokéra, A középbirtokokon 1 szántóegységre eső 78.81 pengőből 53.6% az éves alkalmazottak, 4.4% a hónaposok bérére, 14.3% a részes munkásokéra, 16.1% a szakmányosokéra, 11.6% a napszámosokéra esik.

Érdekes és érdemes lehet tehát a gazdasági cselédeknek kereseti és megélhetési viszonyaival foglalkoznunk, annál is inkább, mert téves adatok, ríkító színezések és költői túlzások gyakran torzítva mutatják ennek sorsát, mondhatnánk — balsorsát. A gazdasági cselédek bére nemcsak országrészek és megyék, de járások, sőt gazdaságok szerint is igen különböző a viszonyok és a szokások különbözősége szerint és ezek a különbözőségek még a legkisebb bérekre vonatkozó hivatalos bérmegállapítások ellenére is fennállanak. A készpénzbér, a gabonaszegődmény, a földjárandóság, az állattartás, lakás, fűtés, tehát minden, amiből a gazdasági cseléd keresete áll, annyira váltakozó, hogy példákra és bizonyítékokra az egyik irányban is, a másikban is könnyű hivatkozni s ezekből a hozzáértés meg elfogulatlanság mértékének megfelelően ilyen vagy amolyan következtetéseket levonni. Az egyes birtokokra, vagy birtokcsoportokra vonatkozó átlagos adatok ismerete alapján közreadott számítások és általánosítások figyelemreméltó kiindulási pontul szolgálhatnak mégis a gazdasági cselédek helyzetének mind tárgyi-lagos szemléletére, mind elfogult megítélésére. Mindenesetre elfogulatlan és a körülményekhez képest alapos és kimerítő módon vázolt képet kapunk erről a helyzetről a *földművelésügyi miniszterium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának* évenként kiadott jelentéseiből. Ez a jelentés 1939-re első ízben tartalmazza a Felvidékkel megnagyobbodott ország gazdasági cselédbéreire vonatkozó adatokat öt országrészre, és pedig a Kisalföld, Dunántúli Dombosvidék, Duna-Tisza-közé, Tiszántúl és Északi Dombosvidék országrészekre kiterjedően. A jelentés a gazdasági cseléd (béres, kocsis, gulyás, kanász) bérét a következő járandóságok számszerű feltüntetésével állapítja meg: 1. készpénz, 2. búza, 3. rozs, 4. árpa, 5. szemestengeri, 6. kertiföld, 7. tengeriföld, 8. tehén- és borjútartás, vagy 9. tejszállás, 10. széna, 11. alomszalma, 12. rétföld, 13. fűtés, 14. fűtőszalma, 15. sertéstartás, 16. baromfitartás. Tudnunk kell, hogy a gazdasági cseléd járandósága nem csupán ezekből áll, hanem ezeken

kívül a lakás, a járandóságföld megművelése, az orvosi kezelés és gyógyszer, részben az iskoláztatás, a cseléd aggkori biztosítása, a különféle fuvarok és más kiadások a munkaadó költségét. a cselédek keresetét egészítik ki. Fejtegetéseinknél elsősorban mégis a földművelésügyi minisztérium jelentésének ellenőrizhető hivatalos adataira fogunk támaszkodni és csak a továbbiakban hivatkozunk majd más adatokra is.

Ennek a jelentésnek legfontosabb számadatait országos átlagban számítva ki, azt találjuk, hogy a gazdasági cseléd évi bére 1939-ben így alakult:

Kézpénz	55 pengő
Búza	7 q
Rozs	7 q
Kenyéradógabona	14 q
Árpa	2.5 q
Szemeskukorica	0.5 q
Kertföld	250 négyszögöl
Kukoricaföld	1274 négyszögöl
Földilletmény	1525 négyszögöl
Tehéntartás borjúval, vagy	1 db
Tej napi	1.2 liter
Tüzelőfa, vagy	3 ürméter
Szalma szükség szerint	
Anyasertés (szaporulatával)	1.5 db
Baromfitartás (liba kivételével) túlnyomóan szabad.	

A földművelésügyi miniszter 1940. december 8-án a legkisebb gazdasági munkabérek megállapításáról szóló 168.6000. számú rendelete az egyes munkabérmegállapító bizottságoknak *kötelező irányelvül* mondja ki, hogy az egészbéres gazdasági cseléd részére megállapítandó legkisebb évi bér nem lehet kevesebb, mint:

Kézpénz	60 pengő
Gabona (ebből legalább 14 q kenyérgabona)	16 q
Kertföld	200 négyszögöl
Tavaszinak megszántott szántóföld	1600 négyszögöl
Tehéntartás helyiszokásnak megfelelő tartása	
a tehén borjának elválasztásáig,	1 db
vagy Tejváltság (minden 3-ik gyermek után egyenkint még fél liter)	1 liter
Sertéstartás (szaporulatával)	7 db
Baromfitartás szaporulatával	7 db
Tüzelő kemény hasáb fa	6 ürméter
Só	24 kg
Lakás az 1907: XLV. tc. szerint.	

Érdekes lehet ezekkel összehasonlítani a mezőgazdasági munkabéreket szabályozó 1940: XV. tc. alapján az 1940. évben néhány megyében megállapított és vitéz *Nádujfalvy* József dr. által a *Magyar Statisztikai Szemle* XVIII. évfolyamának 10. számában közölt legkisebb évi cselédbéreken eszközölt változtatásokat. Barsmegyében a búzaszegődményt 5 q-ról 8 q-ra emelték, az árpajárandóságot 4 q-ról 2 q-ra leszállították, a 900 négyszögöl földilleményt 1200 négyszögöltre emelték. Bács-Bodrogmegyében az ott szokásos 10 q búzát 8 q-ra csökkentették és e helyett 2 q árpát állítottak be, a burgonya- és kertföld illeményt 200 négyszögölről 500 négyszögöltre emelték. Borsodmegyében az eddigi 4 q búzából, 6 q rozsból és 4 q árpából álló szegődményt 8 q búzára és 8 q rozsra változtatták át, a 40 P készpénzt 60 P-re emelték. Hajdúmegyében 8 q búzát és 8 q rozst állapítottak meg, ami 6 q-val kevesebb, mint az 1939. évi földművelésügyi miniszteriumi jelentés szerint fizetett. Nyitra- és Pozsonymegyében az 1940-re megállapított cselédbér igen csekély eltéréssel megegyezik az 1939ben fizetettel.

Ha az 1939. évi, a földművelésügyi miniszterium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának adatai alapján kiszámított országos cselédbér átlagát a fent említett földművelésügyi miniszteri rendeletben kötelező irányelvül megállapított legkisebb cselédbérrel hasonlítjuk össze, akkor azt látjuk, hogy ez utóbbi évi 5 pengővel több készpénzt ír elő, 1 q-val kevesebb gabonát, de szintén 14 q kenyérgabonát, 55 négyszögöllel kevesebb kerti, de 325 négyszögöllel több kukoricaföldet, ugyanolyan tehéntartást és 3 gyermekig valamivel kevesebb, 3 gyermeknél nagyobb tejváltságot, kevesebb sertéstartást anélkül, hogy a tartható szaporulat számát és a szaporulat tartásának idejét meghatározná, határozottabb baromfitartást a hírszolgálati ügyosztály jelentésében csaknem mindenütt szabadnak jelzett baromfitartás helyett, 3 ürméterrel nagyobb fajárandóságot, mellőzvénn annak kimondását, hogy szén és fa tüzelőül szalmával pótolható, holott az ország egyes, különösen alföldi részeiben általánosan dívik a szalmatüzelés. Láthatóan tehát jelentékenyebb eltérés a földművelésügyi minisztérium hírszolgálati ügyosztályának jelentése szerint 1939-ben fizetett és a földművelésügyi miniszter most kiadott rendelete alapján megállapítandó országos átlagos éves cselédbér között nincs és már most utalunk arra, hogy az a vizsgálatunk, mely a cselédbér pénzbeni értékére fog kiterjedni, azt mutatja majd, hogy ebben a tekintetben sem lényeges a különbség. Ez azonban csak az országos átlagra vonatkozik, minthogy azonban a legkisebb cselédbér megállapítása az egész országban mindenütt érvényes és ennél kevesebbet sehol sem lehet megállapítani, egyes országrészekben, megyékben és járásokban azonban most más összetételű, illetőleg kisebb a cselédszegődmény, azért érdekes

lehet azt vizsgálni, hogy ebben a tekintetben a most kiadott rendelet milyen hatású lehet.

A készpénzbér a kisalföldi országrészben átlagosan csak 90 pengő ugyan, de a Felvidékkel visszatért Bars-Hontmegyében 150 P, Nyitra-Pozsonymegyében 140 P, Komárommegyében 90 P volt 1939-ben, az előbb a Dunántúlhoz tartozott Győr-Mosonmegyében azonban csak 40 P, Sopronmegyében meg éppen csak 35 P. A most megállapított legkisebb 60 P készpénznél sokkal kevesebb volt eddig szokásban az egész dunántúli országrészben, ahol a készpénzbér átlagosan csak 33 P-öt tett ki, Tolnamegyében csak 20 P, Baranyában 25 P, Fejérmegyében 30 P volt. A két duna-tiszaközi megye közül Bács Bodrogmegyében 65 P, Pestmegyében 50 P bért fizettek készpénzben. Túl a Tiszán átlagosan 50 P volt a készpénz járandóság. Legtöbb készpénzt, 80 P-öt Csongrádmegyében fizettek, Csanádban 60 P-öt, Szolnok megyében 56 P-öt, de Bereg-Ugocsában és Biharban csak 30 P-öt. Az Északi Dombos vidéken 56 P volt 1939-ben a készpénz-bér átlaga. Itt is a Felvidékkel visszatért részekben fizették a legtöbb készpénzt: Gömör-Kishontmegye 80 P-ös és a losonci járás 100 P-ös készpénz-bére emelte fel az országrész átlagát, bár Borsodmegyében 60 P volt ugyanis a készpénz-bér. Láthatjuk tehát, hogy legmagasabb készpénzjárandóság — a korábban ott erősebben kifejlődött pénzgazdálkodás maradványaként — a Felvidékkel visszatért megyékben és járásokban volt, legkisebb készpénz járandóság a dunántúli megyékben; az Alföld pedig a most kötelező irányelvül megjelölt készpénzt egészen megközelítette.

A *terményjárandóság*, melynek mértéke a gazdasági cseléd megélhetése szempontjából annyira fontos és bérének legjelentősebb részét teszi ki, nemcsak a legkisebb bérre vonatkozó kötelező irányelvtől, hanem az egyes megyék szerint is igen nagy eltéréseket mutat. Az 1939-ben kiadott búza-, rozs- és árpaszegődmény együttes mennyisége a kisalföldi országrészben 17.5 q tett ki, a kötelező 16 q-val szemben, de a kenyérgabona csak 13.5 q-át a kötelező 14 q-val szemben. Sopronmegyében az egész gabonaszegődmény 19 q volt, két járásában meg éppen 20 q; a Felvidékkel visszatért megyékben, illetőleg járásokban az egész terményjárandóság kerekén 16 q volt ugyan, de ebben a kenyérgabona Bars-Hontmegyében csak 12 q, Nyitra-Pozsony megyében csak 13 q. A dunántúli országrészben az átlagos terményjárandóság 17 q volt; ebből a búza-rozs mennyiség 14.8 q, és pedig — az itteni termelési és táplálkozási viszonyoknak megfelelően — 8.4 q rozs és 6.4 q búza. A kenyéradó gabonán kívül főleg az árpa és kisebb mértékben a szemeskukorica egészíti ki a termény szegődményt. Ennek mennyisége 19 q-val (de ebben csak 14 q a kenyérgabona) legnagyobb Veszprém megyében és 15.6 q-val (de ebben 14.8 q

kenyérgabonával) legkisebb Somogymegyében. A Duna-Tisza-közét alkotó Bácsbodrog és Pest megyében — az egész más jellegű Budapest környéki városokat és helységeket kihagyva — azt látjuk, hogy Bácsbodrog megyében az összesen 18 q mennyiségű gabonakommencióból 10 q a búza, 8 q a rozs. Pest megyében 16 q gabonaszegődményből 5.5 q búza, 7 q rozs, összesen tehát csak 12.5 q a kenyérgabona és ezen felül 3.5 q az árpa. Túl a Tiszán átlagosan 18 q a gabonaszegődmény, ebből 15 q a kenyéradó gabona, 2 q az árpa és 1 q a szemestengeri. Az egyes megyék ebben a tekintetben, helyesebben ebben a tekintetben is nagy eltéréseket mutatnak. Hajdumegye 12 q búzával, 10 q rozssal, 1 q árpával, tehát összesen 23 q gabonával és ebben 22 q kenyéradó gabonával nemcsak az országrészben, de az országban is vezet. Viszont Bereg-Ugocsamegye 12.7 q és Szatmármegye 13.3 q összes gabonajárandósággal a kötelezővé tett 16 q-tól távol áll és még a 14 q kenyérgabona mennyiséget sem éri el. Érdekes, hogy a búzatermő Csongrádmegyében is csak 12 q és a kitűnő Csanádmegyében 14 q a kenyérgabona; de Csongrádban ehhez 4 q árpa és 2 q kukorica, Csanádmegyében pedig 3.5 q árpa és 4 q kukorica jön hozzá. Az Északi Dombos vidéken átlagosan ugyan 17 q volt 1839-ben a gabonaszegődmény, de az egyetlen Hevesmegye kivételével seholsem volt meg a most kötelezővé tett 14 q kenyérgabona. Borsodmegyében 14 q összgabonából csak 10 q a búza és rozs. Ungmegyében mindössze 12.3 a gabonaszegődmény és ez is nagyobb részben rozs, kisebb részben búza. Legnagyobb, 17 q a szegődmény gabona mennyisége Zemplénben, de a kenyéradógabona itt is csak 13 q.

A gabonaszegődmény jelentősége a gazdasági cseléd megélhetése szempontjából elsőrangú jelentőségű. A 14 q minimális kenyérgabona mennyiségéből több mint 10 $\frac{1}{2}$ q lisztet kap, ami az átlagosan 5 főből felvehető gazdasági cseléd-család kenyér és tészta szükségletének fedezésére elegendő. A kenyérgabona után származó takarmányliszt és korpa részben a tehen, részben a sertés tartására használtatik fel, az árpa- és szemeskukorica járandósággal együtt, mely utóbbi terményeknek jó részét baromfi etetésre fordítják.

Nagy jelentőségű a gazdasági cseléd és családja megélhetésének szempontjából az *illetményföld* is, a kert és a kukoricaföld, mert ez látja el zöldségfélével, főleg burgonyával a konyhát, és a kukoricaföld amellettt hogy a sertéstartáshoz vagy eladáshoz kukoricát, a tehentartáshoz tököt és kukoricaszárt ad, mellékes terményében, a babban értékes élelmiszert szolgáltat. A bérminimum megállapításáról szóló rendelet „tavaszinak megszántott 1600 négyszögöl szántóföld és 200 négyszögöl kertiföld“ tehát 1800 négyszögöl illetményt mond kötelezőnek. A nagyobb birtokokon általában követett gyakorlat szerint

a kukoricaföld szántva, trágyázva és a termés behordásával jár a szegődményes cselédnek, aki, illetőleg akinek családja azon a termeléssel járó minden más munkát elvégez. A két-féle földilletményt egybevetve azt látjuk, hogy 1939-ben országos átlagban 1525 négyszögöl volt a földilletmény, a most előírtnál tehát 275 négyszögöllel kevesebb. Üzemrendszer, szokás, talajminőség és más okok miatt itt a legnagyobb az eltérés az egyes megyéknél és a most előírt földilletménytől. Ezt az előírt földilletményt a földművelésügyi miniszterium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának 1939-re vonatkozó adatai szerint eddig is megkapták a cselédek Esztergom-, Vas-, Bácsbodrog-, Békés-, Hajdú- és Jásznagykun-Szolnokmegyében. Többet egy megyében sem kaptak. Legkisebb volt a földilletmény is a Felvidékkel visszatért megyékben, így Bars és Hont megyében mindössze 900 négyszögöl, Nyitra-Pozsonymegyében 1200, Gömör-Kishontmegyében 1350, Ungmegyében 1400 négyszögöl. De csaknem a legkisebb, mindössze 1100 négyszögöl volt Sopronmegyében, 1350 négyszögöl Borsodban, Nógrádban, Veszprémben és Zemplémben. A többi megyében a földilletmény többé-kevésbé kisebb a most kiadott rendeletben előírtnál.

Ez a rendelet lehetővé teszi a munkabér-megállapító bizottságoknak, hogy a legkisebb munkabért más összetételben, illetőleg más rendszer szerint is megállapíthassák és nem tartja szabályellenesnek, hogy a munkaadó gazda a természetbeni járandóságot, vagy annak egy részét, tehát a földilletmény egy részét is megválthassa. Talán semmi sem lesz nehezebb a munkabér-megállapító bizottságok működésében, mint annak megállapítása, hogy az előírtnál kisebb szegődményföld területének egy része milyen pénzüsszeggel váltható meg, vagy milyen más járandósággal kompenzálható, mert az eltérő viszonyok és szokások között az egyenérték helyes megállapítása sehohsem lesz könnyű. Egyes megyékben a földjárandóságnak a köteles mértékben való növelése a gazdaság üzemterületnek nem éppen lényegtelen csökkenését idézheti elő; de másfelől a földilletmény a cselédcsalád fölös munkaerejének olyan felhasználását és olyan termények nyerését teszi lehetővé, melyek a cseléd és családja amúgy sem éppen magas életstandardjának fenntartásához nagymértékben szükségesek.

Ami a *tehéntartást*, *sertéstartást* és *baromfitartást* illeti, a cselédbér ama részét, melynél munkával, szorgalommal és ügyességgel az egyébként fedezetet nem nyerő kiadások kielégíthetők és a józan, szorgalmas cselédeknél még megtakarítás is elérhető, a most kötelezővé tett és az eddig adott járandóság között számottevő eltérés nem mutatkozik. 1 tehéntartás, vagy 1.2 liter napi tejválság, 1 anyasertés a szaporulatával és szabad baromfitartás (a kártevő liba kivételével) volt országos

Átlagban is szokás. A most kiadott rendelet a 3-dik gyermektől kezdve az 1 liter napi tejjáértéket gyermekeként $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ literrel több tejben állapítja meg; kimondja a cseléd sertések szimultánosztásának kötelezettségét, ha a munkaadó gazda saját sertéseit szimultánosztja és ha a cseléd ezt kívánja; a baromfitartást pedig minimumként 6 db tyúkban és 1 db kakasban határozza meg. De ha országos átlagban a most kimondott kötelezettség fedi is az eddigi gyakorlatot, országrészenként és megyénként ebben a tekintetben elég nagy a változatosság. A kisalföldi országrészben tehéntartás úgyszólván sehol sincs, de Esztergom megye kivételével a többi megye egyes járásában $1\frac{1}{2}$ liter és Sopron megye kapuvári meg soproni járásában éppen 2 liter a napi tejjáérték. A dunántúli országrészben a tehéntartás sokkal általánosabb és ahol tejjáérték van, az csaknem ugyanannyi helyen $1\frac{1}{2}$ —2 liter, mint 1 liter. Az alföldi megyék közül Bácsbodrog megyében 1 db tehén tartása, vagy 1— $1\frac{1}{2}$ liter tej a szokásos, Pest megye amá járásában, ahol nincs tehéntartás, a tejjáérték több helyen 2 liter mint $1\frac{1}{2}$ liter és csak 1 járásban 1 liter. A Tiszántúl legáltalánosabb a tehéntartás és alig van másutt tejjáérték mint Csanád megye három járásában csaknem 2 liter mennyiségben és Hajdú megye három járásában vagylagosan 1 liter mennyiségben. Az Északi Dombos vidéken Abauj-, Borsod-, Ung- és Zemplén megyékben csaknem minden járásban a tehéntartás divik, Heves- és Nógrád megye egyes járásában tehéntartás helyett napi 1 liter a tejjáérték.

A földművelésügyi miniszter most kiadott rendelete szerint a gazdasági cselédnek 1 anyasertés és 1 évi szaporulatának legelőn tartása jár. A cselédsertések részére ólról, legelőről, megfelelő apaállatról és a fele költség erejéig kanászról a munkaadó gondoskodik. Az 1939. évi már említett forrásból származó adatok szerint azonban több megyében és sok járásban 1-nél több anyasertés, az évi szaporulatnál több malac és hosszabb vagy rövidebb időn át való tartása jár. A rendelet nem mondja meg, hogy hány hónapos korig tartható a szaporulat, a gyakorlat azonban ezt is kialakította, még pedig bizonyára a helyi viszonyoknak és szükségleteknek megfelelően. A kisalföldi országrészben 23 járásban 1 anyasertés, 6 járásban 2 anyasertés tartása volt. 15 járásban 6 darab, 7 járásban 10 darab és 6 járásban 12 darab szaporulattal, melyeket leginkább 6 hónapos korig, de 25 járás és város közül 7 járásban 12 hónapos korig tarthatnak. A dunántúli országrész 60 járása közül a felénél 1 db, a másik felénél 2 darab anyasertés tartás volt és ennek szaporulata mintegy 37 járásban átlagosan 6 darabban, 23 járásban 10—12 darabban volt kimutatva, úgy hogy nagyobb részt 6 hónapos, 14 járásban azonban 12 hónapos korúig voltak tarthatók. A Duna-Tiszaközén 30 járás- és városból

18-ban 2—2 darab sertéskocát tartottak nagy változatosságban 5—12 darab 3—12 hónapos szaporulatával. A tiszántúli ország-részben, a mangalicasertés hazájában azt látjuk, hogy Bihar-, Csanád-, Csongrád-, Szabolcs-, Szatmár- és Ugocsa-Bereg-megyékben csak 1 darab anyasertés volt szaporulatával. Ellenben Hajdúmegyének minden járásában és városában 2 darab, Békésmegyének 8 járásából 5-ben 2 darab, Szolnokmegyében 12- járásból és városból 5-ben 2 darab, a többiben 1 darab. A szaporulat túlnyomó részben csak 6 hónapig, de a békésmegyei és szolnokmegyei járások többségében 12 hónapig tartható. Az Északi Dombos vidéken Zemplénmegye kivételével általában 1 darab kocatartás volt 6—10, leginkább 6 hónapig tartható malaccal.

A távokról talán jelentéktelennek látszó cselédsertés-tartással azért foglalkoztunk itt ily behatóan, mert ez a cseléd pénzbevételeinek egyik fő forrása, hús- és zsírszükségletének ellátója és életszínvonalának talán legfontosabb, mindenesetre legváltozóbb meghatározója, melyen keresztül jut a gabonajárandóság egy része és a földilletmény is igazán jelentőséghez. A cselédek sertéstartásának terjedelmét elsősorban a rendelkezésre álló legelőterület határozza meg, amelyen a munkaadó gazda a legjobb akarattal is ritkán tud változtatni, de a jóakarat hozzájárulhat mégis, hogy a cseléd a sertéstartásból annyi hasznot huzzon, amennyi csak az adott körülmények közt lehetséges.

Nem találjuk az eddigi szokásban indokát annak, hogy a legkisebb cselédbér megállapításánál irányadó földművelésügyi miniszteri rendelet miért határozza meg 6 tyukban, 1 kakasban és szaporulatukban a cselédet megillető baromfitartás legkisebb mértékét, mikor a mezőgazdasági hírszolgálati osztály 1939. évi jelentése csaknem mindenhol szabad baromfitartást közöl és ahol számszerűen jelzi a tartható baromfi számát, az legtöbbször 20—25 darab között mozog. Minthogy a baromfitartás révén jut a cseléd a mindennapi kis kiadások és a ruházkodás kisebb költségeire szükséges készpénzbevételekhez és ez látja el amúgy sem bőven kielégíthető állati eredetű táplálék-szükségletét, nem lenne előnyös, ha a meghatározottnál eddig szokásosan nagyobb terjedelmű baromfitartással kompenzálnának más bér-hiányt.

A *tüzelőjárandóságot* illetőleg a cselédbér minimumának megállapításáról szóló földművelésügyi miniszteri rendelet azt mondja, hogy az legalább 18 q darabos szén, vagy 6 ürméter kemény hasábfá, vagy 8 ürméter kemény dorongfa, vagy legalább 12 ürméter kemény botfa, vagy legalább 200 kéve rőzse. Nem említi tüzelőanyagként a rendelet a szalmát, holott a mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztály 1932. évi jelentése szerint kizárólag szalma volt a cselédek tüzelőanyaga az összes

alföldi megyékben Szabolcsmegye kivételével és a szalma a fűtőanyag jó részét tette ki az Északi Dombosvidék megyéiben is. Ha a rendelet termeléspolitikai szempontból hagyta ki a szalmát egészen a tüzelőanyagok sorából annak ellenére, hogy ez az ország nagy részében kizárólagos tüzelőanyagul szolgál, ez megérthető abból a szempontból, hogy a szalma teljesen valószínűsítendő rendeltetésének, takarmányozási, almozási, trágyatermelő feladatának használtassék fel. Az alföldi erdősítés ezidő szerinti helyzete, a jelenlegi szén- és faellátási viszonyok közt azonban lehetetlennek látszik most a szalmatüzelést az ország nagy részében kiküszöbölni. Ott ahol fát kap illetményül a gazdasági cseléd, csak Barsmegyében haladja meg és Fejér-, Ung-, meg Zemplénmegye egyes járásaiiban éri el az előírt 6 ürméter mennyiséget a fajárandóság. Általában ott ahol tisztán vagy szalmával együtt adnak fát tüzelőül, a jelentés szerint 2–3 ürméter a szegődményben kiadott famennyiség.

A legkisebb cselédbéreket kötelező irányelvül megállapító földművelésügyi miniszteri rendelet a lakáson kívül még 24 kg sójárandóságot ír elő, amit a hírszolgálati ügyosztály jelentése illetményként nem mutat ki.

Sokat tárgyalt és vitatott kérdés, *mi a gazdasági cseléd bérének értéke*. Egysíkú szemlélettel ezt a kérdést jól nem láthatjuk. Mibe kerül a cseléd tartó gazdának cselédje egy évi bére, mi az amit a munkaadó cselédjének egy évi bérben *ad*: a kérdés egyik síkja. Mi a gazdasági cselédbér reálértéke, szükségletkielégítő valórje, mi az, amit a cseléd munkaadójától *kap*: ez a kérdés másik oldala. Az első üzemi szempontból nézi a kérdést, a másik szociális és emberi szempontból. Minden más, vagy legalább is a legtöbb munkabérnél a kapott érték egyenlő az adott értékkel, a munkás azért a szükségleti javaknak ugyanoly mennyiségét szerezheti be, mint a munkaadó. Pénzértékben a gazdasági cseléd bére csak igen tökéletesen fejezhető ki a kapott járandóságnak helyi vagy piaci áron való átszámításával. Helyesen a gazdasági cseléd reálbére a szükségleti javaknak azzal a mennyiségével mérhető, amely javakat ő munkaadójától részben készen kap, (készpénz, termék, lakás, tüzelő, földmunka, gyógykezelés, biztosítás) részben kereseti alkalom alakjában (földilletmény, állattartás) úgy, hogy azt csak saját, illetőleg családja szorgalmával és ügyességével végzett munkájának hozzáadása útján tudja valószínűsíteni.

A következőkben elsősorban azt akarjuk vizsgálni, hogy *a munkaadó gazdaság szempontjából* milyen költséget jelent pénzben kifejezve a gazdasági cseléd egy évi bére. Ezt a vizsgálódást most annyiban könnyebb megejteni, mert a földművelésügyi miniszternek a legkisebb munkabérekéről kiadott rendelete a legkisebb cselédbért is meghatározván, alapot ad a szol-

gáztatás pénzbeni értékének kiszámítására. Annál is inkább érdekes lehet ez, mert e rendelet szerint a munkabér megállapító bizottságoknak jogukban áll a legkisebb celédbért a rendeletben foglalttól eltérő összetételeiben is megállapítani, de ebben az esetben is legalább olyan keresetet kell a munkavállaló részére biztosítani, mint a minőt a kötelező irányelvek előírnak.

Ezen az alapon mi a munkaadó-fizette cselédbér értékét pénzben a következőkép számítjuk 1940. végével:

<i>Kézpénz</i>					60 P
<i>Gabonajárandóság</i>					
8 métermázsa buza à 22 P				176 P	
6 „ rozs „ 19 „				115 „	
2 „ árpa „ 20 „				40 „	
<u>16</u>					331 „
<i>Földilletmény</i>					
1600 □-öl szántó (tengeri) föld bére 1 ¹ / ₂ q					
buza à 22 P				33 P	
szántása, vetése, stb.				15 „	
trágyázása 150 P ¹ / ₃ -a				50 „	
termés behordás				5 „	
adó				12 „	115 „
200 □-öl kert-föld az előbbi ¹ / ₈ -a					15 „
<i>Állattartás</i>					
1 tehénnek széna 3 q à 6 P				18 P	
sarju 3 q à 4 P				12 „	
t. szalma 6 q à 2 P				12 „	
cselédgulyás hányada				20 „	62 „
1 drb anyasertés szaporulatával					
¹ / ₃ hold legelő bére adóval				15 „	
cselédkanász hányada				20 „	35 „
6 drb tyuk, 1 drb kakas szaporulattal, becsléssel					5 „
(tehéntartás helyett napi 1 liter tejjárandóság, azaz 365 liter tej à 20 f, évi 73 P)					
<i>Tüzelőanyag</i>					
6 ürméter hasábfa à 12 P					72 „
<i>Só</i>					
24 kilogramm à 20 fillér					5 „
<i>Lakás</i>					
1200 P épülettöke kamata és leirása					80 „
				<u>Összesen</u>	<u>780 P</u>

Valószínű, hogy a cselédjárandóság a fenti részletezés szerinti értékelésénél mások értékelésével szemben lehetnek eltérések. Azt hisszük azonban, hogy nagyjában és végösszegében ez helytálló és mivel ugyanazt az értékelést vettük alapul a

Kimutatás a földmivvelésügyi miniszterium hirszolgalati ugyosztá-

M e g y e	Készpénz	T e r m é n y								
		buza		rozs		árpa		szemes kukorica		
		q	P	q	P	q	P	q	P	
Bars és Hont	150	5	110	7.2	137	4	80			
Esztergom	127	7.3	160	6.7	127	4	80			
Győr-Moson	40	6	132	8	152	4	80			
Komárom	90	7.1	156	8	152	4	80			
Nyitra-Pozsony	140	5	110	8	152	3	60			
Sopron	35	8	176	8	152	4	80			
Országrészt átlaga										
Baranya	25	8	176	6.5	125	0.7	14	1.8	36	
Fejér	30	7.1	156	8	152	3.5	70			
Somogy	37	6.4	141	8.8	167	0.4	8	0.4	8	
Tolna	20	6.5	143	9.8	180	1.4	28			
Vas	38	7	154	8.5	164	1	20			
Veszprém	40	5	110	9	171	3.5	70	2	40	
Zala	33	5.5	121	8.8	167	2	40			
Országrészt átlaga										
Bácsbodrog	65	10	220	8	152					
Pest	52	5.7	120	8.4	162	3.5	70			
Országrészt átlaga										
Békés	42	16	352			5.4	108	1	20	
Bereg	30	4.7	103	8	152					
Bihar	30	11	242	5.5	105	1	20			
Csanád	60	14	308			3.5	70	4	80	
Csongrád	80	10	220	2	38	4	80	2	40	
Hajdu	50	12	264	10	190	1	20			
Szolnok	50	14	308	2	38	3	60	0.5	10	
Szabolcs	40	5.8	128	8	157					
Szatmár	50	8	176	5.3	100					
Országrészt átlaga										
Abauj	30	7	154	6	114	2	40			
Borsod	60	4	88	6	114	4	80			
Gömör	80	5.4	120	7.5	143	1	20			
Heves	45	7	154	7	133	4	80			
Nógrád	44	5.3	117	8.4	160	2.5	50			
Ung	50	5.3	117	7	133					
Zemplén	33	5	110	8	152	4	80			
Országrészt átlaga										

lyának jelentése alapján 1939-ben fizetett cselédbér értékéről.

Földilletmény				Állattartás			Tüzelő			Összesen P
kert		kukorica		tehén v. tej	sertés	baromfi	fa	szalma		
□-öl	P	□-öl	P	P	P	P	üm.	P		
150	10	740	52	62	35	5	7	84	840	
200	14	1600	112	62	35	5	3.2	38	760	
200	14	1200	84	62	35	5	5.5	70	674	
200	14	1350	95	62	65	5	3	36	755	
300	21	930	65	62	35	5	2.5	30	680	
100	7	1000	70	80	35	5	2	24	664	
									724	
180	13	1250	85	62	70	5	3	36	675	
200	14	1300	99	62	45	5	6	72	723	
260	18	1200	84	68	65	5	3.7	44	654	
300	21	1200	84	62	52	5	2	24	619	
320	21	1500	105	62	52	5	2.5	30	710	
200	14	1200	84	62	80	5	2	24	720	
200	14	1150	80	62	65	5	2	24	593	
									670	
200	14	1600	112	62	52	5		50	752	
250	18	1300	99	90	52	5		50	718	
									735	
300	21	1500	105	62	70	5		50	835	
		1200	84	62	35	5		36	519	
200	14	1400	98	62	35	5		50	664	
250	18	1300	99	62	35	5		50	788	
350	25	1400	98	62	35	5		50	733	
200	14	1600	112	62	70	5			789	
350	22	1400	98	62	35	5		50	738	
300	21	1300	99	62	35	5		50	588	
330	29	1200	84	62	35	5		30	564	
									692	
400	28	1200	84	62	35	5		30	582	
150	10	1200	84	62	35	5		50	588	
200	14	1150	80	62	45	5		40	609	
250	18	1300	99	62	52	5		40	688	
200	14	1150	80	62	35	5		50	617	
200	14	1200	84	62	70	5		60	595	
150	13	1200	84	62	70	5		40	647	
									618	

mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztály által 1939-ben tényleg fizetett cselédbérekre, összehasonlításként ez alkalmas lehet. Az előbbi kimutatás tehát ezen az alapon készült és ahhoz csak a következőket jegyezzük meg. Tehéntartásnál csak ott vettünk fel az előbbinél többet, ahol nagyobb az előírtnál a tejjárandóság, sertésnél ott vettünk fel többet, ahol egynél több anyakoca tartható vagy a szaporulat 6 hónapnál tovább tartható, a szabad szalmafutást 50 pengőben számítottuk, ahol ennél kevesebb vagy több a tüzelőjárandóság, ott úgy vettük fel.

A kimutatásban foglaltak azonban nem a teljes cselédbért jelentik. Ehhez hozzá kell számítani a lakásköltséget a fentiek szerint 80 pengő összegben, de hozzá kell számítani orvosra, gyógyszerre és kórházra legalább 30 pengőt, az országos mezőgazdasági biztosítás díjára 10 pengőt, úgy hogy ezekkel együtt a *fizetett cselédbér pénzbeni értéke* így alakul:

Kisalföldi országrészben	844 pengő
Dunántúli Dombos vidéken	790 „
Duna-Tiszaközén	845 „
Tiszántúli országrészben	812 „
Északi Dombos vidéken	738 „
Nem mérlegelt országos átlagban kereken	808 pengő

Érdekes és feltűnő lehet a cselédbérek pénzértékének szemlélésénél az a jelenség, hogy az igazi alföldi megyékben a cselédbér általában mennyivel nagyobb, mint más országrészek megyéiben, amit egyébként más mezőgazdasági munkabérekénél is tapasztalhatunk és láthatunk. Azokban a megyékben tehát, ahol a mezőgazdasági proletariátus a köztudomás és a statisztika szerint a legnagyobb, a munkabérek és a cselédbérek nagyobbak, mint más megyékben, ahol a munkavállalásból élők száma kisebb. Az egyéb munkabérekre vonatkozóan ennek oka talán helyesen kereshető abban, hogy a megélhetési keresetminimumot az alföldi külterjesebb gazdálkodási rendszerben kevesebb munkanapra kell elosztani és ezek közt az extenzív viszonyok közt a búza-kukoricagazdálkodás a munkák torlódását idézi elő, ez pedig bizonyos korlátolt időre fokozza a munkáskeresletet és emeli a munkabért. A cselédbér magasabb voltának oka az lehet, hogy az alföldi cseléd nem tudja a külterjes gazdálkodási viszonyok mellett úgy kihasználni a természetben kapott szegődményt, földet, állattartást, mint más országrészekben dolgozó társai.

Hasonlítsuk össze a cselédbér által a mezőgazdasági üzemben okozott munkaköltség pénzbeni értékére vonatkozó számításunkat más számításokkal.

Az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján

kiadott, már említett munka 1939-re így mutatja ki egy átlagos gazdasági cseléd évi bérét:

	Nagyüzemeknél pengő	Közéüzemeknél pengő
Kézpénz	76.11	55.22
Saját termények	389.46	392.16
Vásárolt termények	23.48	16.26
Természetbeni szolgáltatások	289.02	270.23
<u>Összesen</u>	<u>778.07</u>	<u>733.87</u>

Szeberthy János „Mezőgazdasági munkásvédelem“ című kitűnő munkájában a cselédbér évi átlagos értékét 1938-ra így mutatja ki:

Dunántúl	722.68 pengő
Alföld	791.66 „
Északi Dombos vidék	713.56 „
<u>Trianoni országos átlag</u>	<u>748.04 pengő</u>

Lényegesen eltér a számításoktól *Matolcsy* Mátyás számítása a cselédbér országos átlagáról, melyet „Mezőgazdasági termékek árkérdése“ című munkájában 1939/40-re 466 pengőben számít ki, véleményünk szerint a gabonajárandóságon kívül az összes egyéb járandóságok önköltségének, illetőleg pénzbeni étrekének indokolatlan lebecsülésével.

Elég érdekes összehasonlítást tehetünk a mi átlagos cselédbérünk értéke és egy német országrész cselédbér-értéke között. A *Tarifordnung für Land- und Forstarbeit im Wirtschaftsgebiet Brandenburg* szerint — igaz, 1936 december 10-én — a mi szegődményes gazdasági cselédünkhöz leginkább hasonlítható „Deputant“ szegődményét a következő évre így határozta meg: 10.5 métermázsa gabona, ebből 3 q takarmánygabona, 7.5 q kenyérgabona; 35 q burgonya; 1½ liter tej naponként, vagy tehéntartás, mely esetben a munka óradíj 1½ Pfenniggel csökken; liba- és juhtartás; tüzelőanyag 35 q barnaszénbrikett értékében; lakás kert- és burgonyafölddel 350 négyszögöl területben; minden 14 éven aluli gyermeknek napi ¼ tej és évi ¼ q kenyérgabona. Ez a szabályzat a szegődmény értékét 577.75 birodalmi márkában állapítja meg. Ehhez hozzájön még a készpénzfizetés, ami a Berlinhez való távolság és más szempontok szerint óránként 20—12 Pfennig. Ha a mi viszonyainkhoz aránylag még leghasonlóbb legkeletibb zónát veszünk, ahol 12 Pfennig az órabér és 300 munkanapot számítunk a szabályzat szerint átlagos napi 10 óra munkaidővel, akkor 360 birodalmi márka készpénzbér adódik, úgy hogy egy szegődményes mezőgazdasági munkás bérének értéke itt összesen 937 birodalmi márkát tehet.

Előző eszmemenetünk szerint a fentiekben láthattuk, hogy a munkaadó gazda mit ad cselédjének munkájának bérében és illetőleg, hogy ez a munka neki mennyibe kerül. Rámutattunk arra, hogy amit ő ezzel ad, az nem ugyanaz, mint amit a cseléd abban kap és ha már most azt vizsgáljuk, hogy mit kap a cseléd abban a szegődményben, amit kimutatásunk szerint gazdája fizet neki vagy érte, akkor a következő eredményhez jutunk:

Kézpénz	55 P
7 q buza à 22 P	154 „
7 q rozs à 19 P	133 „
3 q árpa és sz. kukorica à 20 P	60 „
tengeri- és kertföldön 20 q csöves kukorica à 12 P	240 „
1 q bab à 40 P	40 „
8 q burgonya à 7 P	56 „
1 tehén után 1500 l. tej à 20 f.	300 „
1 darab szopósborjú	40 „
1 darab hizósértés	150 „
4 drb v. malac	100 „
6 tyúk után 500 tojás à 10 f.	50 „
Csirkeszaporulat	30 „
Tüzelő	60 „
Lakás (1200 pengő tőkekamata és amortizációja)	80 „
Orvos, gyógyszer	30 „
Ombi	10 „
Összesen	1588 „
Ebből levonandó a tehénnek adott 500 kg abrak à 20 P = 100 P	
sertésnek „ 600 „ „ 20 „ = 120 „	
baromfinak „ 200 „ „ 20 „ = 40 „	260 „
Marad	1328 P
A cseléd kiadása és munkaegyenértéke (tengeri és burgonya vetőmag, vetés, ültetés, kapálás, betakarítás) a földilletményénél	100 „
Marad	1228 „

Ez a számítás azon alapszik, hogy a cselédnek tehene van, mely a gazdaságtól kapott takarmányjárandósággal és 5 q agrak feletetésével évi 1500 l tejet és 1 db szopós borjút ad. Ott ahol a cselédnek tehene nincs, vagy megfelelő tehene nincs, vagy a tehén a gazdaság, vagy az ő részéről kellő takarmányozásban nem részesül, a tehentartás a fent kimutatott bevétellel nem jár. Ott ahol tehentartás helyett tejjárandóság szokásos, ami a fentiek szerint az országos átlagban 1.2 l tejet tett ki, ennek értéke csak 90 pengő.

Ez a kimutatás sem szemlélteti azonban még teljesen azt a keresetet, azt a megélhetési alapot, melyet a gazdasági cseléd szorgalommal, ügyességgel és hozzáértéssel (igaz: saját és

családja fennmaradó munkaerejének hozzáadásával) szerezhethet. Mindenesetre biztosítva van — a mi mezei lakosságunk szempontjából elsőrendű fontosságú — lisztszükséglete, tejszükséglete, burgonya- és hüvelyesszükséglete, a sertéstartás révén és a kukoricaföld termésének egy részével még nem is tökéletes hizlalás által is a zsírszükséglet jó része és a téli hússzükséglet; csak némi asszonyi szorgalommal is a baromfitartás által a tojás- és baromfihússzükséglet és a kerti földilleményen a zöldség- és főzelékszükséglet, úgy hogy a lakással és tüzeléssel együtt az életszükségei valószínűleg jobban, de bizonyára legalább oly jól vannak fedezve, mint a fővárosi gyári munkás szükségletei.

Jólétben bővelkedőnek, anyagi javakban dúsakalónak azért a gazdasági cselédet a világért sem akarjuk mondani. Munkája kemény, bár talán nem keményebb, mint sok gyári munkásé és semmiesetre sem oly kemény és egészségtelen, mint a bányamunkásé. A cseléd tartozik ugyan a gazda vagy megbízottja utasítására mindazokat a munkákat amelyekre szegődött és átmenetileg, ha a szükség úgy kívánja, a gazdaság keretében előforduló minden munkát elvégezni, de a gazda köteles ügyelni arra, hogy a cselédet testi erejét meghaladó vagy egészségét veszélyeztető munka ne terhelje és hogy éjjeli nyugvásra az azon vidék általános gazdálkodási szokásaihoz képest, az évszaknak megfelelően elég ideje maradjon. Munkaideje a vasárnapok és ünnepnapok leszámításával 300 munkanapból áll, amely munkanapokon az évszakok szerint különböző számú órán át kell dolgoznia. Tapasztalati számítások szerint egy munkanap december, január és február hónapokban 9 órára, március, április, október és november hónapokban 10 órára, május, június, július, augusztus és szeptember hónapokban 12 órára számítható, évi átlagban tehát 10.6 órára. Ezek szerint az egy évben teljesítendő munkaórák száma mintegy 3200 lehet. A már hivatkozott brandenburgi *Tarifordnung* a szegődményes gazdasági munkások munkaidejét így írja elő: „Az évenként teljesítendő munkaórák száma nem haladhatja meg a 2900-at. A munkaidő naponként 4 hónapon át átlagosan 8 óra, 4 hónapon át átlagosan 10 óra és a fennmaradó 4 hónapon át átlagosan 11 óra. Az igásállatok takarmányozásának ideje a fenti időbe nem számítatik be.“ Lényeges eltérés a brandenburgi és az átlagos magyar szegődményes mezőgazdasági munkás dologideje között tehát nem igen van.

Ha ez a munkaidő nagyobb is, mint sok gyáripari munkásé, kétségtelen, hogy a munka változatosabb, sokszor kevésbé fárasztó és semmiesetre sem olyan lélekölő, mint az évszámra, vagy évtizedszámra ugyanazokkal a mozdulatokkal ugyanazt a részletmunkát igénylő gyári munka. A gazdasági cseléd munkaműhelye a természet és cz bizonyára egészsége-

sebb, mint a falak közt, füstben, párákban, gázokban, zajban végzett ipari munka. A gazdasági cseléd keze alatt élő organizmus, föld, állat, növény termel, — teremt és nem emberi alkotmány, a gép, holt materiából. Megélhetése családjával együtt úgy ahogy de biztosítva van és szorgalommal, egészséggel, szerencsével félre is tehet valamit. Inkább és többször történik ez, mint a városi proletárnál és ezért láthatjuk, hogy minden földparcellázásnál szoktak gazdasági cselédek vevőkként jelentkezni. A cselédbér valóságos értéke több, mint sok 10 holdas kisbirtoknak az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján kimutatható mezőgazdasági jövedelme.

Nem kívánjuk a gazdasági cselédség helyzetét szépíteni, de az alábbi demográfiai adatok mégis azt mutatják, hogy a gazdasági cselédek népfejlődési és egészségügyi viszonyai kedvezőbbek, mint több, magasabbnak tartott néposztályé. A m. kir. központi statisztikai hivatal népmozgalmi osztályának adatai szerint a *születések* száma 1932-ben az összlakosságnál 236.287 volt, ami az 1930. évi összlakosság 2.6%-át tette ki. Az ugyanakkor kerek 216.000 lelket számláló gazdasági cseléd és 382.000 eltartottjának 19.801 születési száma volt és ez 3%-kal volt egyenlő. Ugyanakkor 1.186.462 kereső és eltartott ipari munkás és eltartottnál 27.561 volt a születések száma, ami 2.3%-nak felel meg.

A *halálozás* arányszámait ezt mutatják: Az 1932. évben az ország összlakosságából 157.106 volt a 7 éven alúliak és felüliek elhalálozási száma, ami 1.86%-nak felel meg. A gazdasági cselédek családjában 8233 volt a halottak száma, ami 1.37%, az ipari munkásoknál 14.510 halott volt, ami 1.3%-nak felel meg.

A statisztikai hivatal népmozgalmi osztályánál számított kisbirtokosok és kisbérlok csoportjában a születésekre 75% halálozás esett, a gazdasági cselédeknél 42%. A kibirtokos és kisbérlok csoportban *orvosi kezelésben részesült* az elhaltak közül a 7 éven alúliakból 80%, a 7 éven felüliekből 68%. A gazdasági cselédek csoportjában a 7 éven alúli elhaltakból orvosi segélyben részesült 88%, a 7 éven felüliekből 75%.

Miért áll mégis a gazdasági cseléd az agrártársadalom legalsó lépcsőfokain? Miért tartják helyzetét még azok közül is sokan sanyarúnak, sorsát szomorúnak, akik nem a demagógia hangvisszaverődéséből és nem szépirodalmi érzélgősséggel ítélik meg azt? Miért vágyódik maga a cseléd is a biztosított megélhetés munkahelyéről az apró, de saját föld vesződségesebb, és bizonytalan s mindenestre küzdelmes tulajdona iránt? Ezekre a kérdésekre a felelet az anyagiakon kívül talán inkább megtalálható, mint az anyagiakban. Itt van mindenekelőtt az atavisztikus és a mezőgazdasági társadalomban töretlen erejű felfogás, hogy a vagyon és tekintély a földtulajdonnal kapcsolatos. A földtulajdon azonban a nagyobb függetlenséget, tel-

jesebb szabadságot is jelenti. A független cselekvés hiánya, a szabad gazdasági tevékenység hiánya, az a vágy, hogy a maga gazdája legyen, az a törekvés, hogy a tulajdonföldjén törje magát, az az akarat, hogy a cselédsorból saját társadalmában megbecsültebb osztályba kerüljön: sokkal nagyobb fáradságot, sokkal több gondot, sokkal valószínűbb bizonytalanságot is elviselhetővé tesz neki.

Teljesen eloszlatni ezeket a lelkiekbe ágyazott motivumokat a gazdasági cselédek anyagi helyzetének javításával alig lehet; de enyhíteni kell és lehet nemcsak a mezőgazdasági termelőszervezet fentartása, hanem magának a cselédosztálynak sorsával való lehető megbékítése érdekében is. A cselédbérek — mint láttuk — általában a valóságban nagyobbak, mint a földművelésügyi miniszter most megjelent rendeletében megkívántak, számos gazdaságban pedig igen jelentékenyen meghaladják azokat. A gazdasági cseléd anyagi helyzetének javítása és lelki megbékélése ezen keresztül a mezőgazdaság általános, minden egyes gazdasági üzemnek pedig különleges érdeke. Ennek azonban határt szab a gazdaság megfelelő jövedelmezőségének fenntartása és mértékét adja a cseléd munkateljesítményének erősítése. A készpénzjárandóságnak nálunk aránylag nem nagy a jelentősége, de ez a készpénzfizetés megtoldható lenne egy jól kidolgozott prémium-rendszer keretében azoknál a termelési ágaknál is és azokban a gazdaságokban is, ahol ez még nincs bevezetve. Észszerű szelektálás lehetne az eredménye annak, ha a legfontosabb mezőgazdasági munkásnak az üzemi eredményben való érdekeltségét keresztülvinnék. Az előmenetel reményét legalább anyagiakban korpótlékkal vagy a biztosítás kiterjesztésével helyre lehetne állítani. A földilletmény az állattartással együtt a cseléd javadalmazásának az a része, melyből pótolhatja a szükséges készkiadásokat, ruházkozhatik, magára és családjára költhet valamit. Illetményének ezt a részét nem kapja készen a pénztárból, magtárból, vagy istállóból, hanem meg is kell dolgoznia ezért és ez a munka nagyon hasonlít már annak a sokszor irigyelt falusi kiscgazdának munkájához. Ezt a földilletményt jó minőségű táblákon és ezt az állattartást szűkkeblűség nélkül a gazdaság érdekeinek szélső határáig megadni, a leghatásosabb cselédmegtartó és cselédjavító intézkedés lehet. Maga az állam közvetlenül is támogathatná ebben a gazdasági cselédet jó teljesítő képességű anyaállatok kiosztásával és ezeknek megfelelő használatára legalább annyi biztosítékot szerezhetne, mint a kiscgazdánál. A másik segítség, amit az állam a gazdasági cselédek jóléte érdekében közvetve adhatna, a cselédlakások építésére vagy átalakítására engedélyezhető adókedvezmény lenne. A gazdasági cseléd anyagi helyzetének javítására irányuló intézkedések demarkációja összeesik a gazdasági üzem

jövedelmezőségének határvonalával. De vannak más eszközök is. Van a cseléd és családja lelkijólétének emelése; kibékítése a sorssal, melyet talán keservesnek érez; megnyitása a sorsjavítás lehetőségének legalább a gyermekek részére és megszépítése az életnek a pihenés óráiban. A gazdasági cselédek osztálya megérdemli, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk és ez a mezőgazdasági üzemnek is érdeke.

Éber Ernő

Afrika gazdasági jelentősége.

Afrika területe kb. 30 millió km², lakosságának a száma 151 millió. Területe a szárazföldnek $\frac{1}{5}$ -e, lakossága azonban a Földének csak $\frac{1}{14}$ -e, az összkereskedelem pedig a világkereskedelemnek csak $\frac{1}{20}$ -a. Afrika tehát a világrészek sorában lélekszám szerint és gazdasági téren nagyságához képest nem a megillető helyet foglalja el, ugyanez mondható politikai súlyáról is. Ennek oka földrajzi viszonyaiban rejlik.

Az afrikai tájak arculatára legszembeötlőbbek azok a vonások, amelyeket az éghajlat szab meg, ez pedig első sorban a földrajzi helyezettől függ. Afrika csaknem szimmetrikusan helyezkedik el az egyenlítő mindkét oldalán, igazi trópusi világ-rész, területe csaknem egészen a forró égövbe tartozik, északi és déli részének keskeny sávja nyúlik be a subtropikus övbe. Legnagyobb nyugat-kelet irányú kiterjedése az északi félteke sivatagi övében van. Ezért jelentékeny területnek, a Szahará sivatagnak az ember szempontjából alig van értéke. Az említett szimmetrikus helyzet következtében délen is megvan a sivatagi övezet, csak kisebb terjedelemben. A két sivatagi vidék között elhúzódó hatalmas sáv Afrikának nagy kiterjedésű, rendszeres csapadékban részesülő övezete. A két sivatagi övön túl, legtávolabb az egyenlítőtől északra, meg délre ismét olyan vidék következik, ahol minden évben van eső. A középső, egyenlítőtől átszelt övezetben a csapadék évi mennyisége függ az egyenlítőtől való távolságtól, általánosságban az attól való távolság növekedésével csökken, de annak megszabásában más tényezőknek is, így a tengertől való távolságnak, domborzati viszonyoknak, közeli tengerpart-vonalak alakjának, helyzetének is van szerepük. A csapadékmennyiség változásának megfelelően a növényzet jellege is változik. Az ekvatoriális nedves, faóriásokból álló erdőséget felváltja a kevésbé dús erdő; majd egyes facsoportokkal borított magas fűvű tájak, ú. n. szavannák, bozótos, füves térségek, füves puszták következnek egymásután, míg végre a kietlen sivatag jelenik meg. A csapadék eloszlás következtében Afrika általában erdőben szegény. Az Atlasz-hegységnek tenger felé tekintő lejtőitől eltekintve Észak-afrika kopár, ugyanilyen jellege van Délafrikának. Az egyen-

lító melléki övezetnek keleti részén főképpen szavannák vannak, az erdőségek aránylag kisebb jelentőségűek, ezeknél sokkal dúsabbak a hasonló földrajzi szélességű nyugati, Atlanti partvidék erdőrengetegei, amelyek Francia Guineánál kezdődnek és elnyúlnak délre Angola északi részéhez és amelyekhez csatlakoznak a Kongó-medence őserdői.

Az őserdőben, a szavannán az ember könnyűszerrel összegyűjtötte a természet által nyújtott növényi táplálékot, a szavannán még a XIX. sz. közepén is rengeteg az állat, bő vadászsákmány volt itt. Az időjárás olyan, hogy ellene alig kell védekezni. Az itt lakó bennszülött nem folytat erős küzdelmet létéért, nem is emelkedett magasabb kultúrfokra.

Régen egyedül a Nilus folyónak a sivatagi övön keresztül haladó alsóbb szakasza volt az a vidék, ahol ember csak kemény munkával, mesterséges öntözéssel tudott termelni és így létét biztosítani. Magasabbra is fejlődött az itt lakóknak, a régi egyiptomiaknak a kultúrája.

Az afrikai tájak jellegének megszabásában az éghajlat mellett másik fontos tényező a terület geológiai felépítése. Afrika földjének csak az Európához legközelebb eső részét, az Atlasz-hegységet érte a geológiai újkorban is erősebb hegyképző gyűrődés. Túlnyomó részén a geológiai ókor óta gyűrődés nem történt, sőt van olyan táj, ahol az ókorban sem fordult elő. Így legnagyobb részében az ókortól kezdve felhalmozódott rétegek, tengeri és szárazföldi eredetűek, egyaránt vízszintesen helyezkednek el, ma is hatalmas táblákat alkotnak, néhol azonban törések következtében egyes részeik besülyedtek, mások magasabbra kerültek. Maguk a táblák egyhangú tájképeket nyújtanak, rajtuk államok elválasztásául szolgáló természetes határok ki nem jelölhetők, ezért Afrikában kevés az olyan állam, amely több évszázadon fennállott. Az Atlasz láncai, Keletafrika néhány vulkánja és tektonikus árka csak kis területeken hoznak némi változatosságot Afrikának egyébként egyhangú arculatába. A táblás szerkezetű szárazföld partvonala egyszerű, tagozatlan; így Afrikáé is csaknem mindenütt az. Ezért tér el partvonala p. o. Görögországnak újkori gyűrődések által megszabott partvonalától, ezért nincsen igazi, nagyobb félszigete, szerkezetileg hozzátartozó sziget is alig van. Jellemző vonása még, hogy a táblás területtől a tenger felé haladó folyói közül többnek vízese vagy legalább is rohanója, ú. n. kataraktája van.

Mi ennek az egyhangú afrikai kontinensnek a helyzete a többiéhez képest? A keleti félteke kontinensei közül kettő; Ázsia és Európa tulajdonképpen nem különíthető el egymástól, szorosán együvé tartoznak; velük Afrikának csak északkeleten egy keskeny földszávon, a szuezi földszoroson át volt szárazföldi összeköttetése, északnyugaton a Gibraltári tengersizoroslánál

pedig csak megközelíti Európát. Afrikának legnagyobb része elfordul az óvilág másik két közeli kontinensétől, messze benyúlik dél felé, két világoceánba, az Atlantiba és Indiaiba; így szigetszerű fekvése van. Ázsia és Európa között könnyű volt a szárazföldi és az Égei-tengeren át a vízi közlekedés is. Népeik között az érintkezést, kultúrák terjedését a természeti viszonyok könnyítették meg.

Mennyivel más a helyzete Afrikának. Egyedüli szárazföldi összeköttetése Ázsiával, a Szuezi földszoros és vidéke sivatag és félsivatag. Az érintkezés itt sokkal nehezebb. Bármely más része csak vízi úton érhető el. Egyenes vonalú, magas partjai általában, néhol pedig mocsaras vagy mangrove erdőséggel ellepett vagy éppen igen erős hullámverés, ú. n. kalemák által látogatott partjai igen megnehezítik a hajók kikötését. Ezen a téren kivétel a harmadkori gyűrődések területe, az Atlaszvidék. A szárazföld belsejébe való behatolást nagyon akadályozták a folyóknak már említett vízesései, rohanói.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a régmúlt időkben az Ázsiából kisugárzó népmozgalmak, kultúrhatások Afrika északi részét érték. Afrika földjén. Egyiptomtól eltekintve, csak itt, az északi részen emelkedett magasabb fokra a műveltség és pedig a föníciaiak által alapított Karthagóban. Róma uralma is csak Afrika legészakibb részére nyult át, délen útját állotta a Szahara, ezért a római kultúra már Szudánba nem hatolt be, azonban a Szudántól keletre elterülő Abessziniai Magasföld lakóinak kultúrájára hatottak a Vörös-tenger átellenes partján, Arábiában lakó népek.

Az ókori művelt világ előtt a déli négerlakta területet. Szudánt elzáró gát, a Szahara mellé a középkorban még egy elkülönítő tényező járult. Ez az izlam, amely Ázsiából tört át Északafrikába. Hívei, az arabok, nemcsak a partvidéki letelepülésre alkalmas sávot szállották meg, amely már a rómaiak idejében kultúrterület volt, hanem a Szahara-platónak az ember szempontjából használható részeit is. oázisokat létesítettek ott, ahol a talajvíz előbukkanik, a félsivatagi területén pedig nomád életmódot folytattak. A természeti akadályokon kívül egy harcias, a keresztyénség ellen irtó háborút folytató nép állotta útját a XIX. sz.-ig, hogy Európának valamelyik népe az átellenes afrikai parton megtelepedni, rajta keresztül délebbi vidékekkel kereskedelmet folytatni megkíséreljen. Ez a magyarázata részben annak, hogy Afrika belső, a tengerektől messzebb eső vidéke az európai ember előtt még hosszú ideig ismeretlen maradt. Tulajdonképeni feltárása a XIX. sz. II. felében indult meg, Stanleynek világra szóló Kongó-utazásával.

Már az alatt az idő alatt is, amikor az Európával szemben elterülő afrikai partokat nem lehetett megközelíteni, Európa népei keresték az Ázsiába vezető tengeri utat. Ennek 1498-ban

történt felfedezése nyomán Afrika partjain néhol a hajósok számára állomásokat rendeztek be. Ide a bennszülöttek gyűjtögetés útján szerzett különféle árut hordtak össze és az európaiak cserekereskedés révén tőlük azokat megvették. Ezeknek a termékeknek jellege és mennyisége különbözött azoktól az áruktól, amelyek Ázsiából és Amerikából származtak. Ugyanis erről a két világrészről tekintélyes mennyiségű termékfeleslegeket szállítottak át Európába a vadászat útján szerzett prémeken kívül. Ázsiában a kínaiak annyi teát termeltek, annyi selymet készítettek, a hátsóindiaiak annyi rizst termeltek, hogy a szükségleteiken felül mutatkozó mennyiséget eladhatták az európaiaknak. Amerikában pedig a fehér ember a néger rabszolgákkal annyi dohányt, főként pedig cukornádat és gyapotot termeltetett, hogy mindezekből jelentős mennyiséget vásárolhatott Európa. Afrika gazdasági szerepe más volt. Nyugat-európa népei az indiai út mentén fekvő afrikai állomásokon csaknem kizárólag a bennszülöttek gyűjtögetéséből származó áruhoz jutottak, elefántesonthez, a guineai borshoz, különböző növények gyantáihoz, továbbá aranyhoz. A XVI. sz.-tól kezdve az európaiak ültetvények létesítését is megkezdték. Azonban a forróégövi telepeik, ültetvényeik nem fejlődtek. A forró égövi éghajlat hosszabb idő alatt károsan hat az európai ember szervezetre; a magas hőmérsékletű, nedves levegőben testi munkát nem is képes végezni. A fellépő tropikus betegségek következtében sokan elhaltak a betelepített fehérek közül. Fennfoglalva a XIX. sz. előtt az ültetvények természetményei eltörpültek a gyűjtögetésből származó árunak mennyisége mellett. De még az utóbbinak is az elszállítása jóval kisebb hajóforgalmat jelentett még a XIX. sz. elején is, mint a néger rabszolgák áthajózása Amerikába. A körülbelül 300 évig tartó rabszolga-kereskedelem egyik oka volt annak, hogy Afrika lakosságának száma csak igen csekély mértékben növekedett.

Amikor a tropusi Afrikának Európához közelebb eső részén csak kereskedelmi állomások és jelentéktelen ültetvények voltak, az európai ember már felkereste Afrikának hazájától legtávolabb eső részét, a Fokföldet és itt nagyobb számban megtelepedett, mert ennek kedvező éghajlata van és nem lakja erős ellenség. 1602-től kezdve a németalföldi eredetű búrok költöztek be oda. Ugyanide a XIX. sz. elején az angolok, akik miatt a búrok onnan ászakkeletre költöztek át. Afrika északi forróégövön kívüli részén a franciák veszik birtokukba a Földközi-tengernek országukkal átellenes partját, a mai Algériet a XIX. sz. első felében. A nagyobbszabású gyarmatosítás az 1884—85-ben tartott Kongó-értekezlet után indul meg. Azelőtt csak kisebb foglalások történtek. Az Afrikában birtokos államok még gazdátlan területeit felosztották egymás közt. A foglalásban Anglia és Franciaország járt elől. Melléjük még

Németország és Lipót belga király szereztek nagyobb és értékesebb gyarmatot, portugálok pedig kiterjesztették gyarmataik határát. Olaszország csak a XX. sz.-ban válik tekintélyes afrikai gyarmatbirtokossá. Az afrikai spanyol gyarmatok ma jelentéktelenek. Közismert, hogy Németország a világháborúban elveszítette afrikai gyarmatait. Anglia afrikai birtokainak nagysága 1940 elején valamivel kevesebb mint 10 millió km² (9,899.100 km²), Franciaországé csaknem 11 millió km² (10,825.000).

Az európai gyarmatosoknak Afrikában való megtelepedése előtt a termelés kezdetleges volt. Ennek egyik oka az, hogy a Földközi-tenger mentén lakóktól és Abesszinia népeitől eltekintve nem ismerték Afrikában az ekés gazdálkodást. A Szahara félsivatagi területén élő hamiták már nomád életmódot folytattak, délre Szudánba behatoltak, négerrek közt terjesztették a szarvasmarhatenyésztést, de természetesen nem az ekésgazdálkodást. Szudánban és ettől délre eső részein Afrikának a föld megmunkálását teljesen kézi erővel, kapával végezték s legtöbb helyen végzik még ma is a bennszülöttek. Itt főképpen a négerrek körében és más népi csoportok közt is mutatkozik az a sajátos vonás, hogy vannak tisztán földművesek; más csoport pusztán állattenyésztéssel foglalkozik; a földműveléssel foglalkozóknak nincsen szarvasmarhája. Ebből a körülményből érthető, hogy még ma is kapás földműveseket igen nehezen lehet arra rávenni, hogy ekés gazdálkodást folytassanak és a szükséges igavonó állatokat tartsák, — még olyan helyeken is, ahol az állattartás lehetséges. A lakosság idegenkedését mutatja az, hogy Nigeria 3 és fél millió földműves lakosságából 1935-ben csak 600 használt ekét. Az őserdőben, szavannákon, félsivatagi területeken ma is élnek azonban még gyűjtögető és vadász népek, mindinkább rosszabb körülmények közt a vadállomány csökkenése következtében.

Minthogy Afrikában a földművelés eredetileg nem volt jelentős, a kivitelre dolgozó termelés is lassan alakult ki. Az itteni olajtartalmú növények: olajpálma, földi mogyoró iránt érdeklődnek először az iparosodó Európa lakói. Ezek termelése Nyugatafrikában fejlődik. Európai szükségletet elégít ki Belga Kongóban, Kamerunban, Francia Nyugatafrikában a gummi nedv gyűjtése. A termelés nagyobb arányúvá vált, amikor az európai ember kezdett részt venni irányításában, értékesítésében, másutt ültetvények berendezésében és vezetésében. A fejlődő és terjedő földművelés terén négy különböző üzemszisztem alakult ki:

1. maguk a bennszülöttek művelik meg a földet, a termékeket veszik át az európaiak;
2. európaiak, részint magánosok, részint nagyvállalatok

nagy kiterjedésű ültetvényeket létesítenek s ezeket bennszülöttekkel munkáltatják;

3. kisebb ültetvények, amelyekben európai származású tulajdonos vezetése alatt csak kisebb számú bennszülött munkás dolgozik;

4. Angol-Egyiptomi Szudánban a termelés az ottani kormányzás, egy tőkecsoport és bennszülött lakosság együttes munkája révén történik.

Az Európának szóló kiviteli termékek közül először a bennszülöttek által termelt földi mogyoró emelkedik jelentőségre. Ezt a növényt csak 1600 körül vitték át Braziliából, ma igen elterjedt a termelése Nyugatafrikában, különösen Senegálban és Francia Guineában, utóbbiban évente 25.000 hektáron 500.000 tonnát termelnek. Ugyancsak Nyugatafrikában még meghonosítottak egy másik amerikai növényt s azt szintén nagy mennyiségben kivitelre termelik, ez a kakao. P. o. az Aranyparton a bennszülöttek 400.000 hektárt beültettek 180 millió kakaofával. Ezekről szedik a világ kakaotermének 40%-át. Itt a bennszülöttek a termelők. Ugyancsak bennszülöttek kezében van az ugandai gyapottermelés. Ezekben a területeken a bennszülöttek saját földjükön dolgoznak. A termékeik kivitele révén jólétre tesznek szert, autótulajdonosok is vannak közöttük.

A forró égövön a legnagyobb, kivitelre termelő ültetvények az egyik hajdani német gyarmaton, Kamerunban vannak. Nagyságukról némi képet ad az egyik ottani vállalatra, a Nyugatafrikai Viktoria ültetvénytársaságra vonatkozó, világháború előtti időből származó adat: a társaságnak 16.000 hektár földje, rajta 105 km hosszúságú vasuti vonala volt, 300 európai és 15.000 néger munkást foglalkoztatott. Az ültetvényeken Kamerunban kaucsukot, palmaolajat, banánt, földi mogyorót termelnek.

A forró égövön kivitelre termelő jelentősebb földmives vidék még Angol-Egyiptomi Szudán, ahol a gyapottermelés megszervezése és irányítása teljesen az angolok kezében van. Az a termelés az ottani kormányzás, egy szindikátus és a bennszülött lakosság együttes működésének az eredménye. A terület gazdaságilag 3 részre tagolódik: délen annyi a csapadék, hogy öntözés nélkül termelik a gyapotot, ez az első rész; a 2.: a folyók árterülete, itt sincsen szükség öntözésre. A harmadik terület a legnagyobb kiterjedésű; eredetileg száraz, füves pusztaság, hiszen évente csak 375 mm csapadékban részesül. A gyapottermelés érdekében az angol kormányzás hatalmas öntözőberendezést létesített és pedig a Kék Niluson Sennar-nál épült egy duzzasztó mű 386 millió m³, a Fehér Niluson egy másik, a Gebel Aulia-gát 2 milliárd m³ víz tárolására. A táj

képe egészen megváltozott az öntözés létesítése után. 147.527 hektáron az 1934/35. évben 577 ezer mázsa gyapotot termeltek.

A subtrópusi övezetben a ma független államként emlegetett Egyiptomnak a Nilus által öntözött része a legjelentősebb mezőgazdasági kivitelű vidék. Az asszuáni 2 km hosszú duzzasztó mű 2400 millió m³ vizet tárol az általa duzzasztott 300 km hosszú tóban a Nilusból. Angol irányítás mellett a lakosság olyan nagy mértékben egyoldalú gyapottermelésre rendezkedett be, hogy rendszeresen kénytelen búzát és búzalisztet külföldről vásárolni, és teszi azt most az az ország, amely hajdan gabonatermeléséről volt ismeretes. Úgy az egyiptomi, mint az angol-egyiptomi-szudáni gyapottermelés angol érdeket szolgál, az angol textilipar nyersanyag-szükségletének egy részét fedezi.

Afrika területén az eddig felsoroltakon kívül még több olyan növényt termelnek, amely szintén az idegen világrészekkel való érintkezés nyomán jutott el oda. Ezek között van a ma már szintén nagyon elterjedt és a lakosság táplálkozása szempontjából fontos tengeri és manioka; még egyéb jelentős termelt növények: a cukornád Egyiptomban és a Délafrikai Unió keleti részén, sisal-agavé Keletafrikában, citromfélék Délafrikában, szőlő Algérie-ban. Ezek meghonosításában az európai embernek volt szerepe. A maniokát kivéve mindeniket kivitelre is termelik. Némelyikből igen tekintélyes mennyiséget, p. o. Algérie-ben borból. Földünkön Algériának van a legnagyobb borkivitele. Ennek értéke 1937-ben meghaladta a másfél milliárd frankot.

Az Afrikában termelt vagy gyűjtögetett s eddig itt megemlített növényi eredetű áruk voltak azok, amelyek iránt Európában is nagyobb érdeklődés mutatkozott. Afrikának van még egy növényi kincse, azt eddig nem használták fel eléggé, ez az erdőtakarója. A múltban az európai ember az afrikai erdőkben csak azt kereste, hogy melyik fa használható cserző vagy festő anyagul, esetleg értékes bútorkészítésére. Az erdőkitermelést gátolták az elszállítási nehézségek, meg az a körülmény, hogy az afrikai forró égővi erdőség faállománya sokkal többféle fanemből áll, mint az európai erdőségeké. Míg ezekben kb. 40 féle fa fordul elő, addig az afrikai trópusi erdőben 400–600 féle. S ezek között igen különböző minőségűek vannak. Kevéssé ismertek maguk az erdők is. P. o. az Atlanti-óceán mellékén Francia Guineától Angoláig terjedő 200–350 km széles őserdő övezet csak 50–70 km szélességben van feltárva.

Az állati eredetű áruk közül az európaiak afrikai térfoglalása előtt az elefántesont és bőr került kereskedelmi forgalomba. A háziállattenyésztés abban időben jelentéktelen volt. A hamiták tartottak afrikai viszonyokhoz képest aránylag több háziállatot északon, meg a masszaiak Keletafrikában. Szarvasmarhát a forró égőv nagy részén nem lehet tartani a cecelég

miatt. Amíg a nyugati félteke kontinensein és Ausztráliában óriási mértékben elszaporította a fehér ember Európából odavitt háziállatait, p. o. egyedül Északamerikában kb. 85 millió szarvasmarha van (1930—1937-es adatok alapján), addig Afrikában részben becslések alapján az állapítható meg, hogy azok száma jóval kisebb. Pontosabb adat van p. o. a legjelentősebb állattenyésztő vidékről, a Délafrikai Unióról, itt a szarvasmarhák száma 11 millió; a terület kedvezőbb a juhtenyésztésre, ezért ez jelentősebb, a juhállomány 33 millió drb. Ausztráliáé azonban 100 millió. Afrika állattenyésztésének van két érdekesebb ága. Az egyik a strucentenyésztés, amely 1867-től 1911-ig fejlődött, ekkor a strucállomány már 747.000 darab; újabb időkben a strucentenyésztés nagy mértékben csökkent. A másik s egyszersmind legújabb tenyésztési ág az 1907-ben meghonosított ázsiai származású karakul juhnak nagymérvű tenyésztése Délafrikában. A karakul juhnak száma már elérte a 2 milliót. Értékes prémet szolgáltatnak.

Afrika ásványi kincsekben, főként szénben és vasban szegényebb mai ismereteink szerint, mint az északi félteke kontinensei, csak az arany és gyémánt fordul elő nagyobb mennyiségben. A Délafrikai Unióban aranybányászattal hatalmas üzemek foglalkoznak, munkáslétszámuk tekintélyes, p. o. 1937-ben kb. 370.000. A Világ kibányászott arany mennyiségének Délafrika 34%-át, Afrika többi része még további kb. 6%-át adja a XX. sz. harmincas éveiben. Újabb időben Belga Kongóban és pedig Katangában a réz- és uránérc bányászata fejlődött. (1935-ben a kibányászott rézércből 107.682 tonna rezet nyertek.)

Mivel Afrikának először növényi eredetű kincseit kezdték kiaknázni, iparában is az őstermelés termékeit feldolgozók fejlődtek ki először. Ma is Délafrikában az élelmiszeripar termeli a legtöbb értéket, de már az újabb fejlődésű vasipar foglalkoztat legtöbb munkáskezet.

Napjainkban az egyes országoknak nagy feladatot jelent az szükséges élelmiszernek és ipari nyersanyagoknak a biztosítása. Ezért nagy jelentősége van annak a kérdésnek, hogy Afrika termelését lehet-e fokozni és más világrészek ellátásához többel járulhat-e, mint ma.

Afrikában is a növénytermelés fokozása csak jó talajon, nagyobb számú munkáskézrel és jó közlekedési hálózattal lehetséges. Régebben a dús forróégyövi őserdők fogalmával mindig egybe volt kapcsolva az a hiedelem, hogy talajuk mesésen termékeny. A tapasztalat azonban mást mond. Pár éven át folytatott termelés nyomán, agrochemiai vizsgálatok alapján kitűnt, hogy az afrikai erdőtalajoknak a nekik tulajdonított termékenysége nincsen meg. Megállapították, hogy az őserdőnek felületése igen káros talajelőkészítési mód. A négerék, sőt az

európaiak is legtöbbször erdőégetéssel szoktak növénytermelésre területet az erdőtől elhódítani. Például Francia Guineában minden évben újabb és újabb területeken kb. 25.000 hektáron irtanak erdőt égetéssel és nagy területen hagynak fel a földi mogyoró termelésével. Az elhagyott földeken, a hajdani nagyszerű őserdők helyén már csak gyatrább növényzet nő. Ennek a vándorló égetéses földművelésnek kellene véget vetni és a talaj kimerülését műtrágya alkalmazásával megakadályozni.

Afrika természeti kincseinek kiaknázását, a növénytermelés fejlesztését nagy mértékben hátráltatta a multban is közlekedésben való nagy elmaradottsága. A XIX. sz.-ban a tengerparttól a kontinens belseje felé több helyen építettek egyes kisebb vasuti vonalakat; ezeket olyan területen kellett vezetni, amelyen azelőtt sem kiépített utak, sem használt vízi utak nem voltak, tehát a vasuti vonalak forgalma is csak lassan emelkedett. Afrika északi és déli subtropikus részén és pedig Algérie-ben és Egyiptomban, meg a Fokföldön épült ki azután először a vasuti hálózat. Afrikában a mai napig sem létesültek olyan nagyszabású transzkontinentális vasutak, mint Észak-amerikában. A közlekedés terén jelentős haladás az autónak a használata; utak épültek, másutt csak hidak, mivel a száraz évszakban az autó út nélkül is sok helyen magán a terepen elhaladhat. A kiépült vasutak és autóközlekedés nagy mértékben csökkentették az afrikai ősi teherszállítást, az emberi erőnek teherhordásra való felhasználását. A természeti kincsek kiaknázásának megkezdésekor rengeteg embert kellett teherhordásra alkalmazni. P. o. csupán Délkamerunban a kaucsuknedvgyűjtés idején csak a szállítása állandóan 20.000 embert kötött le. Régebben 3000 kgr árunak 400 km-re való szállításához 100 embert kellett alkalmazni s az út kb. 3 hétig tartott; ma ezt a munkát 1 teherautóval egyetlenegy nap alatt el lehet végezni. A közlekedés fejlődése nemcsak azzal járul a termelés fokozásához, hogy az értékesítést teszi könnyebbé, hanem azzal is, hogy munkáskezeket szabadít fel a termelés javára.

Csak elegendő számú és tanultabb földművestől várható fokozottabb termelés, ezért igen fontos Afrikában is a munkáskérdés megoldása. Ma ott bennszülött munkásokban hiány van. Afrika lakosságának zöme néger. Ezek között a multban, amint már láttuk, igen nagy veszteséget okozott a rabszolgakereskedelem. Számukat még a XIX. sz.-ban is apasztották a fejedelmek által elrendelt tömegmészárlások. Ma is több körülmény gátolja még nagyobb mérvű szaporodásukat, így a közöttük elterjedt különböző babonás hiedelmek, ferde társadalmi berendezkedések, rossz közegészségügyi viszonyok, járványos betegségek, nagyfokú gyermekhalandóság, a nőknek testi munkával túlságos megterhelése. A közegészségügyi viszonyokra

jellemző a lakosságnak orvossal való ellátottsága. P. o. Francia Egyenlítői Afrikában, ahol az átlagnál jobb a helyzet, 1 orvosra 30.000 lakos egészségi gondozása van bízva, Ruanda-Urundi belga mandátumterületen pedig 233 ezer lakosra jut egy orvos.

A forró égövön az ültetvények fejlesztését, létesítését megnehezíti a lakosság gyér volta, régebben nagyobb mértékben az, hogy a néger férfiak nem voltak hozzászokva a földműves munkához, azt a nők végezték. Egy afrika-utazó idevonatkozó jellemző esetet ír le: egy csoport mezőn dolgozó nőt vagy fél-tucat férfi őriz fegyveresen, hogy a szomszédos törzsek férfiai elnehabolják munkásaikat, de ők maguk a munkában nem vesznek részt. Ma már a néger férfiak is dolgoznak az európaiak ültetvényein, sőt bányákban és ipartelepeken is; részben városlakókká lettek. A fehér ember nélkülük megélni nem tudna. A fehér ember végzi a magasabb rendű munkát. A négerekben mutatkozik az a törekvés, különösen a városlakókban, hogy a gazdasági életben jobban elhelyezkedhessenek, főként pedig hogy úgy élhessenek, úgy öltözködhessenek, mint az európaiak. Angolok, franciák, portugálok túlságosan elősegítik a négereknek érvényesülését, az olaszok csak régebben. Anglia hirdeti: a gyarmatokon mindig a bennszülöttek érdeke álljon előtérben, maga Anglia a gyarmatok értékét az emberiség érdekében emeli. A négerek számára főiskolát létesített, négernek még angol nemességet is adományozott. Néha a hangoztatott elveitől eltér, p. o. Kenyában a bennszülötteket termékeny földjeikről terméketlen rezervatiókba szorította, hogy angoloknak földeket adhasson. A franciák a bennszülöttek istápolásában még az angolokon is túltesznek, hirdetik, hogy a bennszülöttek éppen olyan emberek, mint ők s törekszenek velük úgy is bánni. Így joggal feltehető az a kérdés, hogy a néger minden tekintetben, p. o. szellemi téren is felveszi-e a versenyt az európai emberrel. A néger ügyes fizikai munkás. Megállapították, hogy szellemi téren nem állja meg a helyét a fehér emberrel szemben, csak egyes egészen ritka kivételek. Ezekről azonban egyesek azt tartják, hogy jeles szellemi tulajdonságaikat csakis fehér elődöktől örökölhették. Általánosan elfogadott nézet az, hogy ha a fehér ember ma Afrikából kivonulna és ott hagyná a négernek kezében alkotásait, akkor ezek mind tönkre mennének. Afrika gazdasági és kulturális életében nagy sülyedés állana be, amint az Libériában és Haitiban történt. Arra enged következtetni a francia Guayanában a rabszolgaság alul felszabadult négernek magatartása. Ezek ugyanis mihelyt szabadságot nyertek, házaikat elhagyták és az őserdőbe költöztek. Hibás volt az a régi törekvése az európai embernek, amely szerint a felszabadult néger csak napszámosi sorban kívánta megtartani, de helytelenül jár el akkor is, ha belőle európai kultúrembert akar csinálni, mert ez által a néger

kiemeli eredeti környezetéből, kulturájából, de európai műveltségűvé nem tudja tenni; egyik csoportba sem tartozó elégedetlen ember lesz belőle. Az ilyen könnyen anarchista és kommunista elvek hívévé válik, amint az a Délafrikai Unió területén már megnyilvánul.

Minthogy az afrikai nagy kiterjedésű forró égövi területen a fehér ember a föld megmunkálására nem képes, nyilvánvaló, hogy a termelés fokozásához a néger munkáskezek számának növelése szükséges. Viszont az is fennáll, hogy belátható időn belül a termelés fejlesztése nem nélkülözheti a fehér ember irányítását. Vannak ugyan olyan termények is, amelyeket kis birtokos négerek is tudnak termelni, p. o. földi mogyrót, kakaót, gyapotot, de itt is az elszállításához, sőt részben a termelés irányításához is szükség van a fehér emberre. Vannak azután olyan termelői ágak, amelyekben eredményt csak a fehér ember gondos és szervezett munkája tud elérni. Ilyen a banántermelés. A banánnak gondos kezelés, gyors piacra hozás kell. Az olajpálma termelésének előfeltétele olajgyár felállítása az ültetvényen, az összegyűjtött kaucsuknedv szakszerű kezelést igényel. Hasonlón a tea és a dohány is. A néger milderre képtelen.

Az afrikai gyarmatok tulajdonosainak, tehát néhány európai államnak, továbbá Afrika fehér lakosainak, akiknek a száma mindössze 4 millió, nagy gondot okoz a négerkérdés. A négerek hatalmas többséget alkotnak. Még a Délafrikai Unióban is, ahol afrikai viszonyokhoz képest aránylag sok fehér ember lakik, 2 millió fehérrel szemben 6.6 millió fekete él. Afrika a mai lakosságánál sokkal nagyobb embertömeget képes eltartani, termelését fokozni lehet. Afrika méreteihez képest azonban nem nagy azoknak a tájaknak a területe, a hová még a fehér ember betelepíthető. Reá nézve a forró égövön csak azoknak a vidékeknek az éghajlata nem káros, amelyeknek a tengerszín feletti magassága 1000—1600 m körül van. Ilyen részei vannak főként Kenyának és a hajdani Német Keletafrikának, de ezek már eléggé lakottak, így nagyobb számú fehér telepes befogadására már nem képesek. A szubtrópusi területek alkalmasak a fehér ember megtelepedésére és pedig É. Afrikában elsősorban, itt azonban csak Lybiában van még hely, oda telepítenek is az olaszok. Ezenkívül kisebb mérvű telepítés történik Abessziniának kedvező éghajlatú részére is. A lakosság nagy mérvű gyarapodása tehát csak a négerség révén valósulhat meg.

Afrika már ma is jelentős mértékben járul Európának ipari nyersanyaggal és élelmiszerral való ellátásához, amit az alábbi néhány adat is megvilágít. Ezek ugyan a megjelölt áruknak általában az összkivitelét mutatják, de minthogy az

túlnyomóan Európába irányul, ezért tájékoztatók: Az adatok az 1936. évre vonatkoznak, Rohrbach összeállítása szreint.

Kivitt áru	Világ kivitele	Afrika kivitele	Afrika részesedése a világkivitelből %-ban
földi mogyoró	1.809 ezer tonna	924 ezer tonna	51.1 %
pálmamag	848 „ „	774 „ „	91.3 „
gyapotmag	776 „ „	543 „ „	70.0 „
kakaó	736 „ „	508 „ „	69.0 „
gyapot	3.167 „ „	534 „ „	16.9 „
gyapjú	1.167 „ „	112 „ „	9.6 „
tengeri	10.687 „ „	431 „ „	4.0 „
búza	13.665 „ „	394 „ „	2.9 „

Európa szempontjából is nagy jövő előtt áll az afrikai erdők kitermelése. Számítások szerint Európa északi részének erdőségei kb. csak 50 évig tudják Északnyugat Európa és Németország cellulose szükségletét fedezni. Az Orosz Szovjet ma kisebb mértékben vesz részt ezeknek fával való ellátásában. Északamerika erdőségeit mindinkább saját szükségleteinek kielégítésére termeli ki; a délamerikai erdőségek pedig messze vannak. Így az a helyzet áll elő, hogy előtérbe kerül Európának főképen afrikai fával való ellátása. A Világ papírszükséglete állandóan emelkedik, 1913-ban 9 millió tonna volt, 1936-ban ennek kb. kétszeresére emelkedett: 19.4 millióra. Afrika el tudja látni Európa szükségletét. Barth von Wehrenalp szerint Kamerunnak az évi fakitermelése a mostani 8—9 millió m³-ről évi 30 millió m³-re fokozható s ennek a mennyiségnek a fele is elegendő Németország évi fa bevitelének a fedezésére.

A Földünkön napjainkban történő események mutatják, hogy Ázsia megkezdte Európa államainak kiszorítását földjéről. Kínából az angol katonaságnak ki kellett vonulnia, Hátsó Indiában a francia uralom gyengül, a közel Keleten pedig az angoloké. A nyugati féltekén az amerikai kisebb államok és az ottani európai birtokok Amerika vezető államának, az Egyesült Államoknak erősebb befolyása alá kerülnek. Mindez azt jelenti, hogy Európa gazdasági téren mind Ázsiában, mind Amerikában kisebb szerepre szorul. Ázsia mai vezető állama, Japán felvette gazdasági téren a versenyt Európával. Ipara olcsóbban termel. P. o. 1936-ban Németországban 1 pár bőrcipő előállítására 4 márkába került, Japánban 1 márka 80 pfenigbe. A japáni iparnak Afrikában való térfoglalását mutatja az alábbi adat: 1935-ben Angol Egyiptomi-Szudánba, tehát egy angol gyarmatra 32.3% angol áru mellett már 18.5% Japánból származó áru és pedig gyapot és műselyem textiláru került bevitelre.

Amikor Európa gazdasági szerepe egyes idegen világ-

részekben meggyengül, számára életbevágó fontos feladat lesz a közeli Afrikában mindennemű termelés fokozása az ő irányítása mellett, a termelésnek, mind az élelmicikkeknek, mind az ipari nyersanyagoknak részére való biztosítása, mert csak így tudja a most kialakuló nagy ázsiai és amerikai gazdasági és politikai hatalmakkal szemben anyagi függetlenségét biztosítani. Mindennek előfeltétele az, hogy Európa uralma alatt maradjon Afrika, ahol Európa idegen világrészekbeli birtokainak több mint $\frac{1}{3}$ -a van (37%). Ezen a téren nehézség az, hogy az európai ember — mint láttuk — nagyobb számban nem költözhet be Afrikába. Aggasztóbb jelenségek is mutatkoznak, p. o. Afrikában Algériében a bennszülöttek közt franciaellenes mozgalom támadt, pedig Franciaország éppen ezektől a bennszülöttektől várta még nem is olyan régen katonai erejének növekedését.

Afrikának a világpolitikában lényegesebb aktív szerepe nincsen, hiszen legnagyobb részén európai államok uralkodnak, közülük háromnak van vezető szerepe: Angliának, Franciaországnak és Olaszországnak. Ma Németország és Olaszország Afrikát érdekerületének, újabban használatos kifejezéssel élve, életterének tartja.

Európa jövőjének szempontjából döntő jelentősége lesz annak, hogy a Brit világbirodalom ellen folyó küzdelem végén Afrikában a politikai, és gazdasági kérdések hogyan oldódnak meg.

Schilling Gábor.

Felhasznált irodalom.

Barth von Wehrenalp, Erwin: Europa blickt nach Afrika. — Leipzig, 1939.

Hermann, Gerhard: Italiens Weg zum Imperium. — Leipzig, évszám nélkül. (1937. után jelent meg).

Jaeger, Fritz: Afrika. — Leipzig, 1928.

Kemner, Wilhelm: Kamerun. — Berlin, 1937.

Krämer, Walter: Die koloniale Entwicklung des Anglo-Ägyptischen Sudans. — Berlin, 1938.

Roesner, Ernst: Hübner's Weltstatistik. 73. kiadás. — Wien, 1939.

Rohrbach, Paul und Justus: Afrika heute und morgen. — Berlin, 1939.

Sapper, Karl: Die Ernährungswirtschaft der Erde und ihre Zukunftsaussichten für die Menschheit. — Stuttgart, 1939.

Schmitz-Kairo, Paul: Frankreich in Nord-Afrika. — Leipzig, évszám nélkül. (1937. után jelent meg).

Franciaország visszatérése a földhöz.

„Valamely nép kulturája, fejlődése utolsó fokán, utolsó virágzásáért, feláldozza a falu népét és ezzel saját magát is“.

Spengler.

A francia frontnak az elmúlt nyár néhány egész rövid hete alatt bekövetkezett összeomlása, rideg őszinteséggel tárta fel egy nagy nemzet tragédiáját. Az új francia alkotmányt kidolgozó vichy-i kormány elnöke, *Pétain* marsall, államfő, mindjárt a fegyverszünet utáni első programnyilatkozatában rámutatott az összeomlás egyik fő okára, nevezetesen a liberális rendszer hibáiból kifolyólag a francia népi erő és ellenállóképesség hiányára, egyben arra, hogy a francia nemzet újboli felemelkedése főleg a földhöz való visszatéréstől várható. Az új Franciaország tehát szakítani kíván az ország romlásához vezető és minden nemzetpolitikai szempontot figyelmen kívül hagyó eddigi rendszerrel és ezentúl minden vonalon a nemzet egyetemes érdekét és erejét szem előtt tartó új úton akar haladni.

Azok előtt, akik tudatában vannak annak, hogy mit jelent az, ha egy ország elfordul a földtől és elhanyagolja a falut, a mezőgazdaságot, akik tudják, hogy milyen veszéllyel járhat az, ha a kormányzat egyoldalú indusztriál-merkantil gazdaságpolitikát folytat és ha az állampolgárok könnyelműen csak a jelennek élnek, azokra a francia összeomlás nem hatott a meglepetés erejével. Magában Franciaországban is sokan voltak és vannak olyanok, akik megjósolták, hogy az internacionalizmus és álszocializmus, a felelőtlen könnyelműség nem vezethet jóra, hanem csak katasztrófához, de ezeknél úgylátszik erősebb volt a helyzetet felületesen bírálók tábora. A nagy kijózanodás után természetesen, most előbbieket veszik kezükbe az ország vezetését és, mint tudjuk, felelősségre kívánják vonni az eddigi irányzat képviselőit.

Franciaország legutóbbi tragédiájának oka nem új keletű, a romlás csiráját az ország régóta magában hordozza.

Tegyünk ezzel kapcsolatban egy rövid visszapillantást és nézzük, hogy tulajdonképpen mi vezetett Franciaország mostani kudarcához. a Harmadik Köztársaság végét jelentő és a revanche kérdését jóidőre bizonyára lezáró compiegne-i fegyverszünethez.

Előttünk fekszik egy híres könyv. Címe: Vissza a faluba.¹ Szerzője a tapasztalt és böles nemzetgazda és államférfiú, *Jules Méline*, Franciaország magyarbarát volt miniszterelnöke és földművelésügyi minisztere, aki e könyvét néhány évvel a világháború előtt adta ki. Méline ezen munkája annakidején igen nagy feltűnést keltett és legfeljebb az kérdéses, hogy Franciaországban vagy a külföldön ért-e el nagyobb sikert, egyben az, hogy mikor volt időszerűbb e könyv — megjelenésekor-e vagy napjainkban? Annyi bizonyos, hogy ha az illetékes francia tényezők e munkában foglalt azon javaslatokat, amelyek a pusztuló francia föld és népének megmentésére vontkoztak, idejében megszívlelték volna, ma nem lenne olyan időszerű e munka, így azonban annál inkább érdemes azzal foglalkozni.

Méline ebben a munkájában tulajdonképpen Franciaország nagy gazdasági átalakulásának bírálatát adja. Kiindult a nagyipar megszületéséből és végighalad az ipusztólpolitika térhódításán, — élesen megcáfolva az iparosodást hirdetőket csálhatatlannak vélt közgazdasági dogmáit és megjósolva ez egyoldalú irányzat csődjét.² Mindezt természetesen francia viszonylatban tárgyalja a legbehatóbban, kiemelve azt az elszomorító ténytet, hogy a francia ipar milyen szokatlan mértékben elvonja és elidegeníti a földtől a népet.³ Az ipari túlszofaltság mellett azonban a kereskedelem terén is ferde viszonyok voltak Franciaországban. A falvakról elvándorlók talán még nagyobb mértékben vetették rá magukat a kereskedelemre, mint az iparra. Ezzel szemben rohamosan fogy a földművelő népesség száma és a falu elnéptelenedik. 1850 körül a lakosságnak még több, mint 70%-a élt a mezőgazdaságból, 1871-ben már csak 52.7%, 1881-ben 50%. 1891-ben pedig csupán 47.3% és számuk továbbra is erősen csökkent. A városi lakosság száma különösen a 90-es évek körül emelkedett óriási mértékben. A falusi lakosság városbaözönléséből kifolyólag az országnak különösen a déli és középső részei néptelenedtek el

¹ *Jules Méline*: Retour a la Terre. Vissza a faluba. 1906. — *Jules Méline*: Le Salut pa la Terre. 1920.

² Vess össze Prof. *Adolph Wagner*: Agrar- und Industriestaat. Jena, 1902., továbbá *Oldenburg* és *Ballod*, valamint *Gustav Ruhland* munkáit, az újabbak közül pedig *Friedrich Burgdörfer*: Zurück zum Agrarstaat. *Ernst von Borsig*: Reagrarisierung Deutschlands és *Szabó M.*: Reagrarisálódás. (Mgi.' Közlöny. 1939.)

³ Lásd még: *Jules Ferry* és *Edmond Théry* vonatkozó munkáit, továbbá *Vandervelde*, *Le Play*, *Michelet* stb. munkásszociális terveit.

erősen. *Méline* ezelőtt körülbelül 40 évvel, — elég naivul, úgy vélte, hogy az industrializálódás és az urbanizálódás mégis kezd alábbhagyni és munkája második részében azt fejtegette, hogy a földhöz való visszatérést hogyan lehet elősegíteni.

Vissza kell *Méline* szerint térni a földhöz, mert az iparban feleslegessé vált embertömegeket máshol nem is lehet elhelyezni. Mintegy önömmel látta az ipari szociális helyzet elmérgesedését, mert így önként fognak az emberek visszavágnyi a faluba, a földhöz, — el is tekintve attól az előnytől, hogy éppen ez az az út, amelyen haladva a nemzetet újból meg lehet erősíteni.⁴

Az iparosodást hirdetőik szerint azonban a földhöz való visszatérés nem egyéb, mint hiú ábránd. Ha a falvak elnéptelenedtek, az nem ok nélkül történt. A mezőgazdasági munkásember otthagyja a földet, mert a föld sok munkát és tömerek nélkülözést ró rá és előnybe helyezi a gyári műhelyt, mert ez kevésbé fárasztó munka mellett nyugodalmasabb életmódot biztosít neki. Miért térjen tehát vissza a földhöz?

Méline maga is belátta, hogy a mezőgazdasági lakosság panaszai jogosak és megemlítve a városbavándorlás erkölcsi, illetve lélektani okait, elsősorban ő is azon gazdasági okokra mutat rá, amelyek a földtől való eltávolodást annyira kiélezték.⁵ Örömmel látja azonban, hogy egyes vidékek mégis kitaranak a föld mellett és úgy vélte, hogy eljön az ideje a mezőgazdaság felemelkedésének. Ezt természetesen az államnak is elő kell segíteni. A szükséges intézkedések igen különböző természetűek. A főszempont mindenesetre az, hogy a mezőgazdaság legalább olyan feltétel mellett tudjon termelni, mint az ipar. Biztosítani kell a mezőgazdaság jövedelmezőségét, mert végeredményben ez a legjobb csábítóeszköz. Mindezekre való tekintettel *Méline* helyes termelési politikát, a szakismeretek fejlesztését, jó közlekedési viszonyokat és, mint említettük, a mezőgazdasági és ipari termelés arányosítását kívánta. Szavainak azonban nem lett foganatja, mert reformjait az agrár-ellenes liberális kormányzatok nem szorgalmazták, sőt megakadályozták.

Rátér ezután a termelés fejlesztésének kérdésére és bizonyítani igyekszik, hogy Franciaország bő termőképességű mezőgazdaságának nemcsak a belföldi ellátást kell tudni biztosítani, hanem kiviteli felesleggel is kell rendelkeznie. A hely-

⁴ Vesd össze *P. Ballot: Retour a la terre, René Bazin: A haldokló föld, J. J. Rousseau: Emile, Sohnrey-Löber: Das Glück auf den Lande.* továbbá *Bernát István* vonatkozó cikkeit, *Spectator: Ki a faluba! Szilády Zoltán: Vissza az anyaföldhöz, Dr. Vantsó Gyula: Visszavándorlás, Földszerzés stb. munkákat.*

⁵ Vesd össze: *M. Hainisch: Die Landflucht, Dr. F. Falke: Die Landflucht, ihre Ursachen und Wirkungen, P. Quante: Die Flucht aus der Landwirtschaft.*

zet azonban, mint tudjuk, közben egészen másként alakult és eltekintve attól, hogy 1900 körül a vámvédelemmel kapcsolatban a termelés valamelyest felemelkedett és a behozatal lecsökkent, az agrikultura visszahanyatlása mellett Franciaország egyre jelentősebb behozatalra szorult. Ezzel kapcsolatban azután *Méline* azt vizsgálja, hogy hogyan lehet a hazai termelés fejlesztését elősegíteni.

A gazdasági téren való teendők után a szociális gondoskodás jelentőségével kapcsolatban *Méline* ezt mondja: amely napon megalakul falvainkban az a szervezet, amely a betegeknek és szegényeknek, rokkantaknak és öregeknek ugyanolyan előnyöket biztosít, amilyeneket ezek városhelyeken élveznek, azon a napon a föld megnyeri a pört. Éppen ezért *Méline* szociális intézményeket, társadalombiztosítást, kulturjavakat, szövetkezeteket, adócsökkentést, stb.-t követelt a francia falu számára. Téves volna szerinte azt hinni, hogy a paraszt egyedül azért fordul el mesterségétől, mivel agyon van terhelve munkával, vagy mivel jobb élet után sóvárog. Sokkal jobban szereti a földjét, semhogy ezt feltehetnénk róla. És minden atavasztikus hozzátapadás dacára, — írja *Méline*, — a kislelkűség mégis erőt vesz a paraszton és mohón veti magát minden olyan mesterségre, mely jövőjére és öreg napjaira biztonságot ígér neki. Elősegíti e folyamatot, hogy a gazdasági helyzet kedvezőtlen alakulása folytán egyre több föld csúszik ki a kisgazda lába alól. Ezt a pusztulási folyamatot meg kell akadályozni, aminek érdekében erőteljes kisbirtokvédelmet sürgetett. Tárgyalta a törzsöröklés intézményét is, amely, úgynevezett „Anerbenrecht“, Németországban megóvta a kisbirtokost földje elaprózódásától. Megemlíti azonban e rendszer azon hibáját, hogy a társörökösök, akiknek nem jut föld, gyakran a városba vándorolnak. Franciaországban azonban más a helyzet és itt igen jól lehet alkalmazni e rendszert. Az adott birtokviszonyok mellett ugyanis föld bőven és olcsón áll rendelkezésre és az államnak aránylag kis áldozattal sok embert, sok társörököst lehetne földhöz juttatnia és ahhoz hozzákötni. Sajnálattal állapítja meg, hogy e kérdést Franciaországban még nem oldották meg, noha régóta és sokat tárgyalták.⁶

Egy dologgal szemben mindenesetre magyarázat nélkül állunk és pedig azzal, hogy a forradalom után miért hagyta Napoleon a Code Civil alapján a reálörökösödést Franciaországban elterjedni. Ő ugyanis jól tudta, hogy a birtokelprózódás milyen gyengítő hatással bír, midőn erre trónhozjutott sógorát és fivéreit figyelmeztette. Állásfoglalása talán csak azzal magyarázható, hogy állandó háborús gondjai mellett nem volt ideje agrárjogi kérdésekkel foglalkozni, avagy nem

⁶ *Lemire-abbé, Leville és Ruau* törvényjavaslatai.

kívánt a forradalom alapelvei ellen véteni. Mindenesetre igen érdekes és tanulságos, hogy hogyan alakult át a francia birtok- és öröklési rend és milyen következményekkel járt ez.⁷

A forradalmi időkben Franciaország még erős agrárállam s a mezőgazdaság általában jól prosperált. A forradalom radikális agrárújítói azonban elszietve lebontották a régi rendszert, aminek árát a mezőgazdaság fizette meg és fizeti még ma is. A forradalmi földreformnak ugyanis amellet, hogy eltörölte a nagybirtokot, egyik legfőbb hibája abban állott, hogy a föld csak részben került a nincstelen parasztság kezébe. — ami különben szintén nem megoldás —, hanem nagyrészt spekulánsok vásárolták össze azt, olcsó megváltási utalványokkal. A forradalom után a termelés színvonala hamarosan lesüllyedt, az ország ellátása nem volt biztosítva és a lenézett mezőgazdaság egyre keservesebb megélhetést nyújtott. Ilyen viszonyok között fordult azután a parasztbirtokos-osztály a születéskorlátozáshoz. Ehhez a folyamathoz azonban más tényező is döntőleg hozzájárult.

Tudni kell ugyanis, hogy Franciaország különböző részein eltérő öröklési szokásjog érvényesült. Az ország északi részében a reálörökösödés volt bevezetve, míg délen, helyesebben az országnak körülbelül kétharmad részén, a törzsöröklés volt az ősi szokásjog. A forradalmi közhangulat a törzsöröklés ellen foglalt állást és számos megfontolt ellenvélemény dacára elfogadták a reálörökösödési javaslatot, mely talán évszázadokra eldöntötte Franciaország sorsát és oka volt annak, hogy Franciaország oly kóros agrárkérdésekkel küzd.⁸

Ha az első időkben nem is tünt ki ez új rendszer népesedés-csökkenő hatása, de annál inkább később. A helyzet ugyanis az volt, hogy a francia parasztság az új öröklési törvény intézkedéseit eleinte egyszerűen nem vette tudomásul. Ez az állapot körülbelül 50 évig tartott, amikor is a legfőbb semmitűszék egy peres ügygel kapcsolatban olyan határozatot hozott, mely szerint, ha az előzetes osztozkodás az örökhagyó életében történt, semmisnek tekintendő, ha nem juttat minden leszármazónak egyenlő részt.⁹ Ezután a francia parasztság már az előtt a dilemma előtt állott, hogy nagyszámú családtagok mellett vagy elporlódik a föld, vagy a születéskorlátozás rendszeréhez folyamodik. És a francia paraszt ez utóbbit választotta, annál is inkább, mert gazdasági helyzete egyre nehezebbé vált. Az egykező mentalitást, a bölesők sztrájkját tehát nagymértékben

⁷ Lásd alábbiakat bővebben *Dr. Hévey László*: „Ahol nincs nagybirtok“ c. munkájában.

⁸ *Casales* képviselő felszólalásai a törzsöröklési rendszer fenntartása mellett.

⁹ Lásd: Code Civil 815. §.

ezen örökjogi törvény segítette elő, miértis utóbb többen annak megváltoztatását sürgették.¹⁰

Franciaország mai agrár-, illetve demológiai válságának eredő okát tehát jogosan a forradalom agrárintézkedéseiben lehet megjelölni. A forradalmi agrárpolitika éppen úgy nem szolgálta a mezőgazdaság fejlődését, mint az örökjog a gazdasági erejének biztosítását és Franciaországban úgy a gazdasági, mint a társadalmi élet felépítettsége kedvezőtlenül megváltozott.¹¹

A birtokrendszer átalakulása már a múlt század elején elvándorlásra készítette a kenyerét vesztett mezőgazdasági munkásságot és cselédséget. Elsőnek talán a falusi ipar pusztult el és eltűntek a falvakról azok, akik az iparüzés mellett kis parcellákon gazdálkodtak. A törpe- és kisbirtokos osztály egy része a válság miatt szintén felhagyott a mezőgazdasággal vagy elproletárizálódott. A falun mindenesetre a kis- és középbirtokos osztály vált domináló tényezővé. A földtulajdon osztatlan egységének megóvása miatt azonban ezek egyre jobban az egykéhez folyamodtak s ezzel megszűntek a népi erő aktív tényezői lenni, ami azután az ismert pusztuláshoz vezetett. A középbirtokos osztály nagyrészen szintén elvándorolt a faluról és birtokát távollétében vagy intézővel, vagy bérletben kezelte, mely abszентizmus szintén erősen hozzájárult a mezőgazdaság aláhanyatlásához.¹² A falusi középosztály saját hibájából így veszítette el azt a befolyást, amellyel bírt addig, amíg a nép között lakott, amíg tanácsadója és támogatója volt a falusi kisembernek. Ez a vétkes közömbösség erősen hozzájárult azoknak a zavaros állapotoknak a felidezéséhez, amelyek közé azután Franciaország került.¹³

Elmérge-sítette a helyzetet, hogy a francia mezőgazdaság nem tudta megfizetni a munkát s így a szociálisták tábora a mezőgazdaságban is erősen megnövekedett. Hozzájárult mindehhez, hogy a francia mezőgazdaságot, éppen a legfőbb agrár-

¹⁰ Főleg *Fernand Auburtin* és *Brun, Belbese, Deffontaines, Duthoit, Dugage, Levasseur, Legradelle, Mirc, Monauge* stb. javaslatai. Lásd bőv. *Dr. Hévey László*: Az örökjog demológiai hatása a francia mezőgazdaságban. (M. G. Sz. 1939.)

¹¹ Lásd *Flour de Saint-Genis*: La propriété rurale en France.

¹² Lásd még *Dr. Leo Drescher*: Das französische Bevölkerungsproblem und seine Bedeutung für die Landwirtschaft, *J. Goldsten*: Bevölkerungsprobleme und Berufsgliederung in Frankreich., *L. H. Harmsen*: Bevölkerungsprobleme Frankreichs, *M. Sering*: Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande, vesd össze még: *Mailáth*: La Hongrie Rurale Sociale et Politique, továbbá *Milhofer Sándor*: A birtokkategóriák hatása különös tekintettel a népesedésre, *Kenéz Béla*: A nép és föld, *Bernát István*: tanulmányai a népesedéspolitikáról és *Gesztelyi Nagy László*: Az elnéptelenedő falu, A falu és a föld új útjai c. tanulmányaival.

¹³ *L. E. Duthoit*: Le problème agraire.

vidékeket, egymásután sok csapás és válság érte. Így több ízben elpusztult a híres francia szőlőkultúra és részben a gyümölcs-termelés is, majd jött a tengerentúli olcsó gabona kíméletlen versenye. Ezidőben Franciaországban is sok helyen próbálkoztak áttérni a növénytermelésről az állattenyésztésre, de ez sem járt különösebb eredménnyel. Az egyre romló gazdasági viszonyok között a kisbirtokosság nem a fokozott munkával igyekezett helyzetén javítani, mert a francia paraszt, különösen a francia parasztasszony, nem szereti megerőltetni magát, hanem a kiscgazdaosztály általában visszatért a zárt családi üzem kereteihez. Általános vélemény lett, hogy a mezőgazdaságból nem lehet megélni, — noha ez sohasem állt fenn, mert a francia föld mindig jól megfizette a beléje fektetett munkát.¹⁴ Ahogy a paraszti családi élet destruálódott, a falu népe agóniába esett, úgy a közép- és nagyobb birtokosok is visszahúzódtak s még ha módjukban állt, akkor sem eszközöltek befektetéseket. A bérleti rendszer sok helyen elterjedt ugyan, de a helyzet ennek sem kedvezett. A francia birtokok így megszűntek intenzív, piacratermelő üzemek lenni és a mezőgazdasági termelés egyre jobban aláhanyatlott.

Amíg 1850 és 70 között Franciaország még gabonát exportált, addig a világháborút megelőző 15 évben már átlag évi 4.8 millió métermázsa, a világháború után pedig eleinte évi 15 millió métermázsa behozatalra szorult, mert a termőterület csökkent, a szükséglet pedig emelkedett s csak az 1930. év utáni autarchikus törekvések során emelkedett fel valamelyest a termelés.

A gabonatermelés mellett nehéz helyzetbe került a Franciaország mezőgazdasági termelésében igen nagy szerepet játszó juhászat, bortermelés és a selyemtermelés is.

Mindezek dacára a világháború előtt a francia mezőgazdaság a belföldi fogyasztást általában mégis ki tudta elégíteni, mert többé-kevésbé meg volt az egyensúly a termelés és a fogyasztás között. Amíg a világháború után a mezőgazdaság mindenütt erős fejlődést mutatott, itt annyira lecsökkent, hogy a belföldi szükségletet csak a külföldi agrár cikkek fokozott mértékű behozatalával tudták kielégíteni.

Amerikából gabonát és fagyasztott húst, Olaszországból, Spanyolországból, Görögországból és az afrikai gyarmatokból bort, Dániából, Hollandiából, Svájcban vaját és sajtót, Belgiumból tojást és főzeléket, Lengyelországból és Oroszországból fát és ipari növényeket hoztak be és még Németországból is volt agrárimportja a minden természeti gazdagsággal megáldott Franciaországnak.¹⁵

¹⁴ Dr. Gálfiy Pál: A francia agrárpolitika újabb irányai. (M. G. Sz. 1931.)

¹⁵ Lásd Sagnier és Halle Franciaország régebbi és újabb agrárter-

Franciaország mezőgazdasági külforgalma, — ha az 1901—10. évi forgalmat 100-nak vesszük, — úgy alakult, hogy a behozatal arányszáma 1921—30-ban 140-re, sőt a válság csúcspontján, 1932-ben 150-re emelkedett, amivel szemben a kivitel arányszáma 90-re, illetve 70-re csökkent.

A helyzet súlyosságát főleg akkor lehet mérlegelni, ha tudjuk azt, hogy a francia gyarmatok, a bortól eltekintve, az anyaország mezőgazdasági szükségletienek biztosítása szempontjából sohasem számítottak sokat, mivel a gyarmatok kizárólag az ipari termelés szolgálatában állottak.¹⁶

Legszomorúbb jelenség az, hogy a mezőgazdasági művelés alá nem vont területek kiterjedése állandó emelkedést mutat. 1913-ban 3.8, 1924-ben 4.2, 1931-ben pedig már 5 millió hektár, legutóbb pedig állítólag közel 7 millió hektár állott 55 millió hektárból paragon Franciaországban. Ez a terület a volt Csonkamagyarország kb. háromnegyed részének felel meg.

Ezen helyzet mérlegelése során bizonyosra vehető, hogy ha az ismert folyamat révén a kisgazdaságok piacra való termelése nem csökkent volna le és ha a nagyobb üzemek nem tértek volna át az extenzív gazdálkodásra, akkor a helyzet semmikép sem alakult volna ilyen rosszul. A francia mezőgazdaság termelési kapacitásának ezen nagymérvű aláhanyatlása és általában az egész mezőgazdaság válsága, tehát a legszorosabb összefüggésben áll a föld, illetve a falu, helyesebben a birtokrendszer és a parasztság válságával.

Lássuk ezért kissé bővebben a francia népesedés alakulását.

A francia agrárvidékek népmozgalmának a legtöbb szakíró szerint három jellegzetese vonása van, úgymint: a születések korlátozása, a városbatódulás és a külföldiek bevándorlása.¹⁷

Az ország elnéptelenedése, a városbatódulás, mint említettük, már a XVIII. század végén jelentkezett. 1784-ben a chalonsi akadémián pályázatot írtak ki a következő címmel: Melyek azok az okok, amelyek az embert a város felé vonzzák? Az okok azóta jól ismertek.

---

melési adatait. *K. Juhász László dr.*: A francia mezőgazdaság az 1931. évben cikkét, (*M. Gazdák Szemléje*. 1932.) melyben ismerteti a termelést, az áralakulást, a fogyasztást és az import alakulását, továbbá *Hévey László dr.*: A francia agrárkrízis és a mezőgazdasági telepítés problémái című cikkét, (*Magyar Gazdák Szemléje*. 1933) melyben szintén bő export- és importadatokat találhatunk, végül *P. Caziot* francia cikkeit a krízis okairól és *S. Zuckermann*: Frankreichs Aussehhandel c. munkáját.

¹⁶ Lásd *A. Duchêne*: La politique coloniale de la France. *A. Dix*: Weltkrisse und Kolonialpolitik. *A. Günthner*: Frankreich und sein Überseereich.

¹⁷ Lásd: *Bazin, Brun, Caziot, Mazelin abbé, Méline, Hévey, See* vonatkozó munkáit.

A francia földműves-népességet, mint láttuk, a bizonytalanság, az alacsony munkabérek és a mezőgazdaság válsága készítette az ipari centrumok, a városok felé, az utánpótlás pedig majdnem megszűnt.

A népsűrűség az egyik kimutatás szerint egy század alatt a négyzetkilométerenkénti 97. 2 országos átlagról 74.0-ra, sőt egyes kimondott agrárvidékeken még sokkal lejjebb süllyedt és az elnéptelenedés tekintetében némely francia vármegye iskolapéldával szolgált.¹⁸ Az agrárjellegű megyék legtöbbször népmozgalma passzív. A déli megyékben a születések száma majdnem mindenütt a halálozási arányszám alatt maradt. Volt olyan község, amelynek lakossága rövid idő alatt annyira le-
apadt, hogy közigazgatásilag valamely szomszéd községhez kellett csatolni.

A falu lakóinak százalékaránya az össznépességhez képest úgy alakult, hogy 1846-ban 75.6, 1881-ben 65.2, 1901-ben 59.1, 1911-ben 51.8, 1926-ban 50.9, 1931-ben pedig már csak 48.8%-ot képviselt a falusi lakosság.¹⁹

Amíg a kisbirtokos munkások száma 1862-ben 1,300.000, addig 1882-ben már csak 720.000. De később is erősen folyt a pusztulás, az arbanizálódás és 1892 és 1926 között 1,700.000 kis- és középbirtok semmisült meg.²⁰ Csak erősödik e folyamat 1936 után és a népfront ismert politikája következtében, mely bevezette a 40 órás munkahetet, — a mezőgazdaság problémáit azonban korántsem tudta megoldani.

A mezőgazdasági népesség száma 1846-ban 26,755.000 volt. 1921-ben pedig csak 21,000.000. Érdekes, hogy a városbatódulás a közepes sűrűségű megyékből nagyobb volt, mint a gyéren lakott részokról, továbbá, hogy azokban a megyékben, ahol a nagybirtokok erősebben el voltak terjedve, a szaporodás kedvezőbb, mint a kisbirtokos vidéken, végül, hogy a jobbminőségű területeken a népsűrűség aránylag kisebb, mint a szegényebb vidéken. Mindez szoros kapcsolatban áll az egykerendszerrel. Legjobban kifejezi Franciaország népi erejének aláhanyatlását az az összehasonlítás, amely szerint; amíg XIV. Lajos alatt Franciaország lakossága Európa lakosságának $\frac{1}{3}$ -át jelentette és még a XVIII. század végén is 27%-ot, azaz több mint $\frac{1}{4}$ részt képviselt, addig 1913-ban, tehát a világháború előtt, a francia lakosság Európa népességében már csak $\frac{1}{8}$ résszel szerepelt. Az 1871-es francia-porosz háború előtti népszámlálás 38.4 millió lakosságot mutatott ki, az 1939-es háború előtti pedig 41.9 millió lelket. A legutóbbi kimutatás szerint Franciaországban ezen 41.9 millió lélek közül 21,971,608 váro-

¹⁸ Vezetnek e tekintetben a Garonne-menti megyék.

¹⁹ Lásd: Hévey: idézett mű.

²⁰ Kiss Endre: A francia föld pusztulásáról írt tanulmánya szerint.

sokban, 19,935.358, tehát csak kerek 47.5% pedig falvakban és tanyaikon lakik.²¹

Összefoglalva fentieket, megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala azért hanyatlott le erősen, mert a mezőgazdasági osztály jórészben vagy eltűnt a faluról, vagy megszűnt ott termelési és népesedési szempontból aktív tényező lenni.

Az elvándorlás és születéskorlátozás következtében beállott pusztulás megállítására több tervet dolgoztak ki, de minden rendszeres kivitelezés nélkül. Egyesek szerint legfontosabb a falu közegészségügyi viszonyain javítani, mások közigazgatási reformokat sürgettek, de vannak, akik a falu kulturális felemelését tartják első feladatnak s a városbaözönlés megakadályozását utóbb törvényhozási úton is kívánták szolgálni.²²

A falu elnéptelenedése ellen többször kísérletet tett Franciaország az ország sűrűbben lakott vidékéről eszközöndő belső telepítéssel is, de az sem járt eredménnyel. Áttelepítésre főleg a breton és flamand népség jöhetett szóba, de ezek öntudata és földszeretete, valamint szolidarizmusa annyira kifejlődött, hogy úgy ezek, mint az Elzászban és Lotharingiában élő szaporább népesség köréből nem sikerült áttelepíteni. A jövőben megnehezíti a belső telepítést az a tény, hogy ezen vidékek, mint halljuk, önállóak lesznek, illetve Franciaországtól valószínűleg el fognak szakadni. Mindebből látható, hogy Franciaországban nem a föld hiányzik a telepítéshez, hanem az emberanyag, s hiába állítottak fel külön munkaügyi és telepítési irodát, — a kérdést csak nem sikerült megoldani.

A belső telepítés csődje után Franciaországnak a nemzetpolitikailag igen veszélyes külső telepítés útjára kellett lépnie.

Franciaország már a világháború előtt is fontos bevándorlási területe volt a külföldieknek és méginkább az lett utána. Amíg azelőtt főleg a latin országok emberfeleslegei adták a bevándorlók zömét, addig utóbb a szláv nemzetiségű bevándorlók száma is egyre nagyobb lett.

Az 1926. évi hivatalos statisztika az összes bevándorlók számát 2.3 millió főre tette, pár évre rá azonban állítólag már 5—6 millió volt az idegen elem. A bevándorlóknak körülbelül $\frac{1}{4}$ része a mezőgazdaságban helyezkedett el.²³ Javarészüik mint

²¹ Dr. Gállfy Pál: A francia agrárpolitika újabb irányai. (M. G. Sz. 1931).

²² Vessd össze: Dr. Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika c. művét, továbbá Bodor, Gesztelyi, Györffy, Élő, Máday, Johann, Kovács, Simonsits, Weis, Ujszászy, stb. falupolitikai vonatkozású munkáit.

²³ Hévey szerint: 1851-ben csak 379.000 külföldi élt Franciaországban, 1911-ben már 1,133.000, 1927-ben pedig számuk 3 millió fölé emelkedett. Szeibert János szerint 1920 és 1930 között évente 70—90 ezer mezőgazdasági munkás vándorolt be Franciaországba. Juhász László pedig francia statisztikák alapján 867.850-re teszi az 1918—1930 között Francia-

eseléd vagy munkás dolgozik a francia mezőgazdaságban, de később közülök sokan önálló birtokossá válnak. Az olasz bevándorlók, de gyakran más nemzetiségűek is sok helyen közös családi bérleti rendszerben kezdik meg földszerző munkájukat.²⁴

A bevándorlók közül az olaszok, spanyolok, belgák és lengyelek vannak legnagyobb számmal képviselve. Legjelentősebb az olaszok beözönlése, akik különösen a déli részeken jutottak nagy szerephez. E ritkán lakott terület, a jó földek és kedvező piaci viszonyok oly erősen vonzották ide a sűrűn lakott szomszédos Itália népét, hogy ma már egész olasz szigetek találhatóak itt. Az olaszokat a franciák eleinte nem fogadták szívesen, mivel tudták róluk, hogy ha összegyűjtenek valami kis pénzt, rögtön önállósítják magukat és végleg elfoglalják a francia földet. Később azonban ezen averziótól el kellett tekinteni, majd a francia kormány mindent megtett, hogy az olasz bevándorlókat elfranciásítsa. Az olasz kormány viszont erősen ügyel arra, hogy a kivándorlók nemzetiségüket az idegenben végleg el ne veszítsék. Amíg régebben úgy a telepítésnél, mint a munkáhozjuttatásnál a franciákat igyekeztek előnybe részesíteni és az idegeneket távoltartani, addig az egyre súlyosabb méreteket öltött elnéptelenedés és munkáshiány miatt a francia kormány utóbb kénytelen volt több olyan intézkedést tenni, ami a francia állampolgárság megszerzését megkönnyítette, sőt azon volt, hogy a beköltözöttek Franciaországot valóságos hazájuknak tekintsék.²⁵

A francia munkáshiányra talán az a legjellemzőbb, hogy utóbb féltveőrzött hadiiparukban is egyre nagyobb számú külföldit voltak kénytelenek alkalmazni.

A franciák tehát kénytelen-kelletlen nem tartottak attól, amit *Rochand* tengernagy mondott, hogy „egy nemzet, amelyik külföldi segítséggel pótolja csökkenő népességét, elveszti az egyéniségét, nemzeti szokásait, idővel pedig elveszti legnagyobb erejét, — nemzeti jellegét is.“

---

országba bevándorolt különféle mezőgazdasági munkások számát. (M. G. Szemléjében megjelent cikkeik szerint.)

²⁴ *Bernát Gyula dr.* A részes gazdálkodási rendszer a francia gazdasági életben. (M. G. Sz. 1939).

²⁵ A francia telepítésről és bevándorlásról, lásd bővebben: *Drescher és Harmsen* i. m., továbbá *Dr. H. Bernhard*: Landbauzonen, ländliche Entvölkerung und landwirtschaftliche Einwanderung in Frankreich. L. *Drescher*: Landarbeiterverhältnisse in Frankreich. (Ber. üb. Landw. B/13.), *Hévey L.* i. m. és A belföldi agrártelepések Franciaországban. (M. G. Sz. 1938.) A francia agrárvidék népsűrűségének alappolitikái vonatkozásai c. cikkét (M. G. Sz. 1936), továbbá: *K. Juhász László dr.*: A mezőgazdasági munkásság helyzete Franciaországban c. cikkét. (M. G. Sz.), *gr. Keglevich József*: A népesség csökkenése Franciaországban, különös tekintettel a gazdasági életre c. tanulmányát, *Hollós István*: Nemzetközi bevándorlás és telepítés Franciaországban. (M. Stat. Szemle 1932), *Szeibert János*: A francia mezőgazdasági munkásbevándorlás (M. G. Sz. 1932.) és *M. Boissard* francia cikkét a bevándorlók telepítéséről és helyhezkötéséről.

Mint látjuk, Franciaország óriási változáson ment keresztül, amiből vajmi kevés előny, de annál több hátrány származott.²⁶

Méline, a mezőgazdasági érdekek intranzigens képviselője, már egy emberöltővel ezelőtt rámutatott arra, hogy az egyoldalú irányzat lejárt magát és kénytelen helyet adni egy másiknak, amely több figyelmet fordít a földre és művelőire. Belátta, hogy ez az átalakulás nem történhet meg egyik napról a másikra, de nem szűnt meg a mezőgazdaság alapvető jelentőségét hangoztatni, midőn munkáját így fejezte be: „Az ország jóléte hasonló a fához; a földművelés a gyökere, az ipar és kereskedelem az ágai és a levelek; ha a gyökér megsérül, a levelek lehullanak, az ágak leválnak és a fa elpusztul.“ Ezen hasonlat igen találó Franciaországra, mert láttuk, hogy az ipari-kereskedelmi szempontoknak a mezőgazdaság érdekei elé való helyezése a francia földet és a falu társadalmát hogyan tette alapjában tönkre és hogy ez milyen pusztuláshoz vezetett.

Franciaország, ahol az üzemek 98.6%-a kisgazdaság, mint tipikus és ideális kisbirtokos ország szerepel a köztudatban. Bármilyen kívánatos és irigylésreméltó is sok tekintetben, ha egy országra azt lehetne mondani, hogy kisbirtokos-ország, — ez mégsem vonatkoztatható Franciaországra. Itt ugyanis az ismert okoknál fogva, a kisbirtok a piacra való termelés szempontjából nem állja meg a helyét és ami a legfontosabb: a paraszt nem erős és fejlődő, hanem pusztuló osztályt jelent. Franciaországban tehát nem az a helyzet, mint például Dániában, ahol a jobbágyfelszabadítás, a parasz emancipációja, már szintén igen régen megtörtént, de ahol a kisüzem lépést tartott a gazdasági élet követelményeivel és ahol ez osztály mindvégig aktív tudott lenni. Amikor a franciák 1939 tavaszán a forradalom 150 éves évfordulóját ünnepelték, tényleg nem gondolhatták, hogy ez ünnep befejezője annak az elhibázott korszaknak, amely a forradalommal kezdődött meg.²⁷

A súlyos agrárproblémákat utóbb természetesen Franciaországban is felismerték és különösen 1930 óta ezek mindinkább az érdeklődés homlokterébe kerültek.²⁸ A kormány számos agrárpolitikai intézkedést igyekezett foganatosítani. Így pl. nagyszabású akciót indítottak olcsó mezőgazdasági hitelek nyújtására, a falusi építkezés javítására, a falvak higiénikus berendezkedésének emelésére, a többgyermekes

²⁶ Vessd össze: *L. W. Roscher*: Nationalökonomik des Ackerbaues, c. munkájában foglalt jóslatot Franciaország pusztulásáról.

²⁷ *Kiss Endre* tanulmánya a francia föld pusztulásáról.

²⁸ Őszintén feltárták a helyzetet és részletesen rámutattak a javítás módozataira, a mezőgazdaság inferioris helyzetéből való kiemelésre pl. *A. Garet* és *C. Billard*: La Resurrection du village c. cikksorozatukban, a *Revue d'Economie rurale* 1930. évf.-ban.

családok segélyezésére, a termelés fejlesztésére, a mezőgazdaság regenerálódására. Általában a kormány propagandát igyekezett csinálni a mezőgazdaságnak, s mint tudjuk, a bolsevista aknamunka veszedelmével szemben, antibolsevista parasztszövetségek szervezésével igyekezett védekezni. Az utóbbi években Dorgaresnek, a parasztság vezérének sikerült a különböző mezőgazdasági egyesületekből egy parasztfrontot létrehozni. 1932-ben bevezetik a családi munkabért, majd legutóbb a Daladier-kormány továbbfejleszti a családvédelmet a családi pótlék intézményével. Behatóan foglalkozott az agrárkérdéssel a francia kamarák elnöki bizottsága is, amely néhány évvel ezelőtt javaslatot terjesztett elő, hogy a mezőgazdaság hátrányára mutató hiányok és hibák kiküszöböltessenek. Javaslatot terjesztett elő a falusi családok különleges segélyezéséről, továbbá arról, hogy évenként kb. 5000 fiú és leány részesüljön mezőgazdasági szakképzésben és hogy a tanítók és tanítónők kiképzésénél is figyelemmel legyenek arra, hogy olyan oktatásban részesüljenek, mely a faluhoz való ragaszkodást biztosítsa és képesítse őket arra, hogy a falunak jó szolgálatot tehessenek. Részükre iskolán kívüli tanfolyamok szaporítását sürgették. Általában a szakoktatás fejlesztése útján kívánnak legtöbb eredményt elérni. Az egyik határozat szerint: a kormánynak gondoskodnia kell arról, hogy a mezőgazdasági termények és iparcikkek árai között harmonikus egyensúlyt hozzanak létre és ezáltal a gazdalakosság életszínvonalát javítsák. Ismételten sürgették a falusi lakosság agrárszellemű nevelésének fontosságát és olyan intézkedések bevezetését, melyek a falu és város közötti egyenlőtlenséget hivatva lennének kiküszöbölni. A kormánynak meg kell könnyíteni a fiatal parasztházaspároknak a faluban való letelepedését. erőteljes, egészséges családi tűzhelyek létesítését, amit főleg kedvezményes hitelnyújtással kívántak elősegíteni. Részletes tervet dolgoztak ki ezenkívül az ipar decentralizására is. Látható mindebből, hogy az összes fontosabb agrárkérdések felszínre kerültek, — más kérdés viszont, hogy a 150 éves hibás politika után jártak-e ezek eredményel.²⁹

1936-ban a *Blum*-féle népfrentkormány prémiumrendszerrel próbált a mezőgazdaság súlyos helyzetén javítani. de siker nélkül, úgy, hogy 1939 közepén a Daladier-kormány kénytelen a mezőgazdaságban bizonyos fokú irányított gazdálkodást bevezetni, de ez már nem érvényesülhetett.³⁰

Érdekes párhuzamot lehetne vonni a világháború utáni agrárpolitikával és népesedéspolitikával kapcsolatban, egy-

²⁹ E. E.: A francia mezőgazdasági kamarák a falusi népesség emeléséért. (Mgi. Közlöny 1939.)

³⁰ Dr. Csikay Pál: Az irányított gazdaság programja Franciaországban. (Külügyi Szemle, 1933.)

részt Franciaország, másrészt Németország, avagy Olaszország rendszere között, de ennek tárgyalása külön fejezetet képezne és a végső eredményre, az események, valamint a francia politikai és gazdasági élet teljes revíziója, különben is tisztán rámutat.

A nemzeti alapokra helyezkedett Franciaország jelenlegi földművelésügyi minisztere, *Pierre Caziot*, Vichy-ben, szeptemberben nagyszabású programnyilatkozatot tett, melyben ismertette Franciaország új agrárpolitikáját és ennek keretében az azonnal megvalósítandó pontokat, valamint a fokozatosan, illetve a későbbi időkben keresztülviendő feladatokat. Az új kormány gazdaságpolitikájának súlypontja feltétlen a mezőgazdaságra fog mintegy visszahelyeződni, mert a nemzeti termelés alapja Franciaországban is a föld és nem fogják tűrni, hogy ezen legfőbb termelési ágat az ipar érdekeiért feláldozzák.³¹

Az említett parasztfrontot a *Pétain*-kormány feloszlatta ugyan, mint más szélsőséges alakulatokat is, de *Caziot* magáévá tette a parasztfront hivatásrendi elgondolását, s mint a legutóbb olvashattuk, ilyen rendi alapon akarja újjáépíteni a francia mezőgazdaságot. Franciaország jövőbeni birtokpolitikáját úgy gondolja legjobban szolgálni, hogy nem kívánja leépíteni a nagyobb birtokokat, mert fel kell ismerni ez üzemtípus fontosságát az élelmezés és a nyersanyagellátás kérdésével kapcsolatban. A hangsúly természetesen a kisbirtokpolitikán. a népi erő szempontjából feltétlen helytálló, egészséges kisüzemek megerősítésén és számuk szaporításán lesz, hogy ennek hűtlen fiai szívesen visszatérjenek a földhöz. A régi jelszó: „el a földtől“ helyett tehát a jelszó ma ismét: „vissza a földhöz“. Ha ez nem sikerül, akkor Franciaország tényleg elpusztul.

Milyen óriási ellentéttel, illetve végletekkel találkozunk itt! Amíg a malthusianista tanok könnyű térhódítása során megtörténhetett, hogy 1852-ben a versaillesi községtanács 1000 frankos mértékletességi díjat létesített, amelyek kiosztásánál a gyermekek kis száma vétetett figyelembe, addig bizonyosra vehető, hogy a jövőben ilyen jutalmakat, ahogy az expanzív népesedéspolitikát folytató Németországban és Olaszországban, úgy Franciaországban is inkább a hazafias családi szellemet képviselő sokgyermekes családoknak fogják juttatni. A falu benépesítése, a parlagon hagyott földek újbóli eke alá vétele, az elhagyott majorok betelepítése, a mezőgazdasági termelés fejlesztése, azaz a mezőgazdaság eltartóképesebbé tétele és evvel a fogyasztásnak a hazai termelés révén való biztosítása az első és legfontosabb feladat ma Franciaországban.

³¹ *P. Caziot*: La valeur de la terre, La vérité sur la richesse agricole. En plein crise agraire és La Terre a le Famille Paysanne, című munkáiban már régen állástfoglalt az agrárérdekek fontossága mellett.

Az agrármentalitás széleskörű térhódítására jellemző, hogy a díszes kiállítású francia magazinok ma már nincsenek úgy tele párisi mulatójelenetekkel, avagy aktfelvételekkel, mint eddig, hanem inkább a mezőgazdaság köréből, a földműves nép életéből vett képekkel. Ma ez érdekli jobban a közönséget.

A mezőgazdaság érdekeinek előtérbe kerülése természetesen korántsem jelenti azt, hogy a franciák az ipart ezentúl teljesen el fogják hanyagolni, avagy, hogy az áttérés egyik napról a másikra keresztülviendő.³² Bizonyára jól tudja az új nemzeti kormányzat, hogy mindkét termelési ágra szükség van, de nem fogja szem elől téveszteni, hogy minden gazdasági fejlődés alapját a mezőgazdaságban kell keresni.

Elteltekintve attól a nagy kérdéstől, hogy a veszített háború után hogyan fog sikerülni az újjáépítési tervezet finansziális részének megoldása, Franciaország ezen új gazdasági programja általában hálás feladatnak látszik. Tudjuk ugyanis, hogy az Egyesült Államok után az egész világon talán Franciaország az az állam, amelynek gazdasági erői egyenletesen oszlanak meg a mezőgazdaság és az ipar között, — más szóval kifejezve —, ahol leginkább és legideálisabban megvalósítható a gazdasági autarchia és evvel az ország boldogulása.

Mi minden Trianon ellenére is őszintén kívánjuk Franciaország ezen újjászületését és jövőbeni boldogulását.

Szabó Miklós

---

³² Vesd össze: *Parisiensis*: A francia kísérlet. (Magyar Szemle, 1940, 5.)

Közlemények.

A háborús idegenforgalom gazdasági kérdései.

A háborús Európában lejátszódó mozgalmas események és a feszült európai légkör bénító hatásukat elsősorban az államok közötti idegenforgalom terén éreztetik. Az idegenforgalomnak számtalan tényezőből szintetikus összetevődő jellege ugyanis az összes gazdasági ágak között a legnagyobb mértékben van a természeti, gazdasági, politikai, stb. viszonyok változásainak alávetve és külső behatásokra való nagyfokú érzékenységét egy kényes szobai növényével hasonlíthatjuk össze. Ehhez járulnak azok a pénzügyi és forgalomtechnikai korlátozások, amelyek a háborútól eddig még megkimélt semleges vagy nem hadviselő államokban is mutatkoznak.

Megállapíthatjuk, hogy az államok közötti idegenforgalom, — szórványos esetektől eltekintve (szomszédos államok közötti kevésbé intenzív kapcsolatok) —, Európában és a tengerentúli államoknak Európával való forgalmában gyakorlatilag megszűntnek tekinthető. A forgalomnak ez a megbénulása azonban nem csupán az utazási kedv nagymérvű csökkenésének tudható be, hanem az államok egész sora igyekszik polgárainak nemzetgazdasága szempontjából rendszerint improduktív külföldi utazásait általános érvényű utazási tilalom hiányában is rendészeti és pénzügyi intézkedésekkel (kiutazási engedélyek, deviza-korlátozások, stb.) megszorítani. Nem nélkülözhetik ugyanis azokat a külföldi fizetőeszközöket, amelyek a nemzetközi személy- és áruforgalom összehúzódása következtében az eddiginél rendszerint sokkal kisebb mértékben állanak rendelkezésre. E kiesés azért is súlyosabb, mert háborús időben az államok hajlanak az előrelátó áruhalmozás felé, ami a különben is lecsökkent devizaállomány fokozottabb felhasználását teszi szükségessé, sőt még a valuta külföldi értékelésének gyengülése árán is szívesen veszik a behozatalnak a kivitel terhére való növelését. Az idegenforgalom alanyait, az utasközöniséget pedig a háborús készenlét a hadviselő országok sorának bővü-

lése folytán a háború által közvetlenül nem érintett államokban is elvonja az utazástól.

Hozzájárulnak a nehézségekhez az idegenforgalmat egyébként aktívan élvező (vendéglátó) államoknak a fokozott idegenellenőrzéssel és az esetleges korlátozott élelmiszerfogyasztással kapcsolatos kényszerintézkedései. Ezek az intézkedések addig fejlődhetnek, hogy pl. a kémelhárítás, stb. érdekében valamely állam inkább lemond ez ideig minden eszközzel támogatott és előmozdított turistaforgalmáról.

E körülmények következtében a nemzetek kölcsönös megismerését és a kulturális és gazdasági kapcsolatokat előmozdító nemzetközi idegenforgalomról — remélhetőleg rövid időre — le kell mondanunk és foglalkoznunk kell a forgalom eloszlása megváltozásának hatásaival, továbbá az ország határain belüli idegenforgalomnak (vándorforgalomnak) az események következtében nagyobb jelentőséget nyert kérdésével.

A külföldről érkező látogatók elmaradása elsősorban és mindenképen az állam fizetési mérlegét befolyásolja hátrányosan, amennyiben a beáramló külföldi fizetőeszközök mennyiségét és így az egyéb célokra is rendelkezésre álló készletet csökkenti. Miután azonban az elmondottak alapján egyidejűleg a vendégforgalmat élvező állam saját polgárainak kiutazási lehetőségei is rendszerint csökkennek, az vizsgálandó, hogy az illető állam idegenforgalmi mérlege *általában* aktív-e vagy passzív, vagyis, hogy az idegenek által a kérdéses országban való tartózkodással kapcsolatos kiadások a belföldiek külföldi tartózkodásával kapcsolatos kiadásokat felülmulják-e?

Vizsgálódásunk alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy oly államok, amelyeknek idegenforgalmi mérlege *általában* passzív, a válságnak ezt a hatását aránylagosan könnyen viselik el, bár e kérdés elbírálásánál az is tekintetbe veendő, hogy a külföldiek forgalma honnan ered és a belföldiek forgalma hova irányul. Nem elegendő tehát összességében és általában megállapítani, hogy miután a belföldiek többet költenek külföldön, mint megfordítva, ennél fogva a nemzetközi forgalom szünetelése előnyös, mert előfordulhat, hogy a külföldről jövő látogatók ú. n. nemes valutájú országokból érkeztek, míg a hazai kiutazások zöme gyengébb valutájú országok felé irányult. Nem szabad emellett elfelejtenünk, hogy a nemzetközi idegenforgalom nagymértékben kölcsönösségen alapszik és ez utóbbi körülmény még abban az esetben sem hagyható figyelmen kívül, ha az illető ország bizonyos idegenforgalmi monopóliumot biztosító idegenforgalmi helyekkel (különleges természeti szépségekkel, nagyhatású gyógyfürdőkkel, történelmi vagy egyéb nevezetességű helyekkel) rendelkezik.

A nemzetgazdaságon belüli jövedelemmegoszlás szempontjából ez a kényszerű forgalom-megszűnés olyan államokban

(mint pl. Svájc), ahol az idegenforgalmi intézményekbe fektetett tőkék a nemzeti vagyon jelentékeny részét képezik és ahol ennek következtében a nemzeti jövedelem magas hányada a befektetett tőkék jövedelmezőségétől függ, — igen súlyos gazdasági zavarokat okozhat.¹

A válság hatását és a belföldiek vándorforgalmával kapcsolatos kérdéseket két csoportban kell tárgyalnunk a szerint, amint az illető állam a háborút megelőző időben *általában aktív vagy passzív* idegenforgalmi mérleggel bírt. Míg az államok béke idején mindannyian aktív idegenforgalmi mérleg elérésére törekednek és ez az igyekezetük minden szempontból helyeselhető, addig az elzárkózás időszakában, mint említettük, a kedvezőtlenebb idegenforgalmi egyenleggel bíró államok a válságot általában könnyebben viselik el. A külföldre való utazás nehézségei ugyanis sok esetben kényszerítik a túristát a belföldön való utazásra és ezzel a kényszerűségből fakadó nevelő hatással a nemzetgazdaságon belüli önellátás gondolatának megfelelően előmozdítják a belső vándorforgalmat, amelynek előnyös nemzetgazdasági és pénzügypolitikai hatása közismert.

A belföldiek vándorforgalmának jelentősége nem kis mértékben abban a materiálisan nem is értékelhető előnyben rejlik, amit a hazai föld és népe megismerése és egyéb rejtett értékek felszínre hozása jelent. E nemzet-szellemi értékeken kívül a belső vándorforgalom van hivatva pótolni azt a kiesést, amit a hazai utasközönség szempontjából a külföldre való utazások lehetőségének elmaradása jelent, de egyúttal hivatva van a hazai idegenforgalmi intézmények fennmaradását is biztosítani.

Súlyos lehet a helyzet az *általában aktív* idegenforgalmi egyenleget mutató államokban, ahol a forgalom és ebből kifolyólag hozadék kiesést a belföldiek vándorforgalma nem pótolja vagy nem pótolhatja és ahol hatékony belföldi hirverés (propaganda) eredményeképpen sem várható, hogy a belföldi utazóközönség az idegenforgalmi intézményekbe fektetett tőkék gazdaságos kihasználását biztosíthassa.

Ez esetben egyes nagyobb fenntartási költséggel dolgozó és luxus teljesítményt nyújtó üzemeknek a szociális szempontok figyelembe vétele mellett történő időleges szüneteltetése látszik célszerűnek. Ezt nemcsak a tőkefecsérlés megakadályozásának racionális elve kívánja meg, hanem szakmai érdekek is mellettük szólnak, mert így az aránylagosan kisebb kínálat nem nyomná túlságosan le a különben is megcsappant kereslet következtében kialakuló árakat. Tekintetbe veendő ugyanis, hogy

¹ A példaképpen említett mintegy négy millió főnyi lakosságú Svájc vendéglátó iparába befektetett tőkék összege 1935-ben 1.166 millió sv. frank volt, mely összeghez még a nagyobb részben az idegenforgalom szolgálatába állított közlekedési eszközök (vasút — 497 millió sv. frank — továbbá hajózás és közút) befektetései járulnak.

a belföldi közönség fizetőképessége és fizetőkészsége általában a külföldieké alatt marad.

Egyes üzemek közérdekből történő kényszerszüneteltetése esetén azonban méltányosnak látszik, hogy ezen üzemek tulajdonosai vagy bérlői az üzem szüneteltetéséből eredő kárukért a kár nagyobb számú egyeden való megoszlásának vagy az önszegélynek elve alapján kártalaníttassanak. A működő üzemek által viselendő biztosításszerű járulékkivetés mellett a szünetelni kényszerülő üzemek tulajdonosai vagy bérlői előző évi vagy több évi átlagos forgalmuk arányában kárpótolhatók. Ennek technikai lebonyolítása vagy közvetlenül az érdekeltek, vagy az illető állam idegenforgalmának irányításában szerepet játszó legfőbb szerv közbenjöttével történhetik.

A *passzív* idegenforgalmi egyenleggel bíró államok esetében az egyébként külföldre irányuló forgalom a belföldi helyeket keresi fel és jelentősége abban áll, hogy az egyébként éppen a mérleg passzivitását okozó nem megvetendő anyagi erejével a nemzetgazdaság vérkeringését táplálja.

Hazánk állandóan passzív idegenforgalmi mérlegével az államoknak utóbb felsorolt csoportjába tartozik. Idegenforgalmi mérlegünknek passzivitása az utóbbi évek folyamán külföldről eredő idegenforgalmunk erőteljes fejlődése következtében ugyan jelentékenyen csökkent (1930-ban a magyarok által külföldön elköltött több mint 60 millió pengővel szemben a külföldiek kiadásai Magyarországon csupán mintegy 27 millió pengőt tettek ki), de még az 1939. év folyamán is mintegy 7 millió pengővel haladták meg külföldi kiadásaink külföldi származású idegenforgalmi bevételeinket. E deficit eltüntetése és az eddig felsorakoztatott szempontokból nem közömbös, hogy saját állampolgáraink közül hányat tudunk az itthon való nyaralás gondolatának megnyerni. Belső vándorforgalmunknak hazánkban még nagy fejlődésre van szüksége, melynek országunk területének örvendetes megnagyobbodása következtében már kedvező jeleit észlelhetjük.

Statisztikailag nem puhatolható ki és így sajnos még megközelíthetőleg sem állapítható meg, hogy belföldi vendégforgalomra berendezett helyeink látogatásának erősebb irama mennyiben következménye a külföldre való utazások megnehezülésének és mennyiben annak a belátásnak, amit a hazai fürdő-üdülő- és kiránduló helyek felkarolásának kulturális és gazdasági fontossága jelent. Belső vándorforgalmunk növelésének feladata, hogy a külföldről származó forgalmat pótolja és a hazai idegenforgalmi vállalkozásokba fektetett összesen mintegy 250 millió pengőnyi tőkének jövedelmezőségét biztosítsa.²

² Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal felkérésére a Magyar Gazdaságkutató Intézet által végzett becslés. A megadott összeg az újabban visszatért keletmagyarországi és erdélyi részek adatait még nem tartalmazza.

Ez a hazai viszonyaink között jelentős és sok munkaalkalmat létesítő és fenntartó tőkebefektetés nemzetközi viszonylatban elég szerénynek mondható. Számptalan olyan európai nagyvállalat van, amelyek közül egynek-egynek a saját tőkéje meghaladja egész országunk idegenforgalmi iparának összes befektetéseit, ami hazai tőkepiacunk szegénységével, a vállalkozási kedv lanyhaságával és kevés kivételtől eltekintve a gyenge jövedelmezőséggel van összefüggésben.³

Vendégforgalmi iparunk általánosságban nem biztosította a vállalkozó tőkének azt a biztonságot és jövedelmezőséget, amelyet az másutt való elhelyezkedéssel elérhetett volna, aminek oka az egyenlőtlen üzletmenet következtében rossz kihasználás. Ha az elmúlt években külföldre irányuló forgalmunknak csak egy része is belföldi üdülőhelyekre terelődik, — ez az intenzívebb forgalom és az üzemi eszközök magasabb kihasználási lehetősége képes lesz a vállalkozások tulajdonosainak vagy bérelőinek nagyobb jövedelmet biztosítani.

Felmerül ellenben az a kérdés, hogy a forgalom növekedésének megfelelően eleget tud-e tenni vendégforgalmi iparunk a mennyiség és minőség szempontjából felfokozott igényeknek és a várható fejlődés arányában mennyiben lennének helyénvalók a vendégforgalmi intézményekkel kapcsolatos újabb beruházások? Idevágó szám adatok egybevetésével megállapítható, hogy a túlméretezés veszélyével még nem kell számolnunk. Az üzemek részéről időszakonként mutatkozó túlkínálat inkább az idegenforgalmi szakma kötött idényszerűségéből, mint a túlméretezettségéből ered. Újabb létesítmények nemcsak a mozgalom kedvező fejlődési lehetőségét biztosítják, de utasközönségünk elsőrendű érdekeit is védik, mert jelenlegi berendezéseink fokozottabb forgalmat ellátni nem képesek és egyes üzemek sokszor kellő verseny hiányában monopolisztikus helyet biztosítanak maguknak.

Újabb tőkebefektetésekkel kapcsolatban azonban igen óvatos számításokra és becslésekre van szükség, mert a pillanatnyi nagy kereslet sokakat a másik végletbe vonz és az időszakos konjunktúrának a kihasználása gyakran gazdaságilag meg nem alapozott beruházásokra késztet. Ennek súlyos következményei abban rejlenek, hogy a tőkefelhasználás későbbi, gyengébb forgalmú időben nagy kamatterhével túlságos mértékben veszi igénybe a kevésbé kihasznált üzemet, amelynek jövedelmezősége csökken, sőt veszteséges is lehet. Ha pedig a vállalkozó a túlméretezett befektetések jobb kihasználását az árak erősebb csökkentésével kívánná ellensúlyozni, úgy ez a jelenség,

³ Mintegy 50 olyan európai nagyvállalat van, amelyek mindegyikének saját tőkéje meghaladja a magyar vendéglátó és hasonló célú idegenforgalmi iparokba összesen befektetett tőkét. A szakmabeli európai vállalatok között pl. az angliai híres Lyons éttermi és vendéglátó üzemeinek saját tőkéje egyedül mintegy 230 millió pengőnek felel meg.

ha több mint szórványosan fordul elő, a hasonló üzemek jövedelmezőségét is veszélyeztetheti. Úgy a régi vállalkozások fennmaradása, mint újabbak létesítése szoros összefüggésben áll a szükséges befektetések hozadékával. Ennek növeléséhez és biztosításához az út az üzem jobb kihasználásán keresztül vezet. Utóbbi pedig csak az üzemi napok kiterjesztése és polgári haszonnal kalkulált árak mellett lehetséges. Nyilvánvaló, hogy ha pl. egy balatoni üzemnek egész évben felmerülő állandó és változó költségeit kb. hatvan napos időnye alatt kell megkeresnie, úgy ezt a rendelkezésére álló csekély számú nap alatt csupán magas árak mellett érheti el. Ennek az oknak tudható be, hogy a hosszabb üzemi idővel, tehát jobb kihasználási fokkal rendelkező külföldi fürdő- és üdülőhelyek a jóval magasabb közlekedési költség mellett is eredményesen tudtak versenyezni hazai utasközönségünk körében belföldi fürdő- és üdülőhelyeinkkel. Üzemgazdasági és szociális megfontolás is az üzemi idő kiterjesztése mellett szól, amelynek elérendő ideális célja az egész éves üzem lenne. A gyengébb és kedvezőtlenebb időjárás viszonyok közé eső időszakok látogatottságát megfelelő hirveréssel (propagandával) és az árak ezen időszakokra eső lényeges csökkentésével lehet biztosítani. Ennek alsó határa a tényleges kiadások fedezése (esetleg amortizáció és kamatteher nélkül) és minimális haszon. Így elérhető lenne, hogy azok, akik elfoglaltságuk vagy anyagi körülményeik következtében a főidényben nem jutnak üdüléshez, ezt az idegenforgalmi ipar számára eddig holt időben igénybevegyék.

Az ilyen jobb kihasználást nálunk főleg a közületi alapítású vendégforgalmi intézményeknél látjuk, ahol az esetleges deficitnek a létesítő vagy fenntartó közület részéről való vállalásán kívül főleg az üzemi napok magasabb száma teszi lehetővé, hogy szolgáltatmányaikat, különösen tagjaiknak, aránylagosan igen mérsékelt árin nyújthatják. A jövedelmezőséget tehát nem új üzemek létesítésének megakadályozásával, hanem az idénynapok kiterjesztésével és új, még kisebb vagyoni erővel rendelkező rétegeknek a belső vándorforgalomba való bekapcsolásával lehet fokozni.

Az idegenforgalmi létesítményeknek az idegenforgalom fejlődésének irányához kell alkalmazkodniok, amely újabban a nehéz erszényű, de kevés számú utas helyett (ú. n. arisztokratikus idegenforgalom) a súlyt a kisebb pénzű, de számszerűleg sokkal többet jelentő polgári közönség megnyerésére helyezi. Ez a társadalmi réteg az utóbbi évek tapasztalatai alapján az utazást elsőrendű kultúrészükségletté emelve, az utazóközönség nagy többségét alkotja. Megelégedésük a leghatásosabb propaganda, ami belföldi vendégforgalmunk fejlődését a nemzetközi forgalom megindulása utáni időben is biztosíthatja.

Sebestyén György

Az arany jövője a német szakirodalom tükrében.

A háború által megviselt világ, de különösképen az új Európa gazdasági felépítésének egyik legfontosabb problémája a valutáris viszonyok újjárendezése lesz. Ezzel a problémakörrel összefüggésben a közgazdasági szakértőket már most is a kérdések egész sorozata foglalkoztatja.

Az egyik legjobban vitatott kérdés, vajjon milyen szerepe lesz az új európai és világ gazdasági rendben az aranynek. Helyreállítható-e a múlt század utolsó évtizedei óta egyeduralkodó, a világháború által megingatott és az utóbbi évtizedek válságaiban végképen talaját veszített aranyvalutarendszer, mint a nemzetközi gazdasági (fizetési) kapcsolatok alapja, vagy pedig új módszerekkel új utakra kell-e lépniök a nemzeteknek.

Az alábbiakban a német szakirodalomból leszűrt véleményeket ismertetjük, minthogy az új európai rend kialakításában kétségtelenül Németországnak lesz a döntő szerep. Később még lesz alkalom, hogy a kérdést más nemzetbeli felfogások tükrében is bemutassuk.

Az aranynek a liberális-kapitalisztikus rendszerben való szerepe közismert. A valódi aranyvalutarendszer lényege és követelménye, hogy minden ország tartsa az aranynek saját nemzeti valutájában kifejezett árát változatlan szinten. Ennek a szabálynak természetesen csak úgy és akkor van valódi és nem névleges értéke, ha a nemzeti valutában kifejezett árszint ugyanakkor szintén stabil marad. Ezen feltételek teljesülése mellett és feltéve, hogy a kibocsátott pénzmennyiségnek minden országban a rendelkezésre álló aranyfedezet szab határt, az arany betölti azt a hivatását, hogy a devizaárfolyamok relatív állandóságával az árucserét előmozdítsa s ezen felül a nemzetközi fizetési forgalomban, nevezetesen, mint az ú. n. „Spitzenausgleich“ eszköze tényleges fizetőeszközként is szerephez jusson.

Az arany-automatizmus, melynek célja az lett volna, hogy az árszint s így a konjunktúrák ingadozásait a közlekedő edények rendszeréhez hasonlóan szabályozza, illetve kiegyenlítse, ezt a célját a századfordulóig nagyjában betöltötte. Később már az árszint állandóságát fokozatosan kikezdték egyéb hatóerők. Ilyenek voltak a munkaadó és munkavállaló szervek befolyása a bérekre, az ezzel összefüggő ármelkedések, a szabad versenynek és árucserének részben nemzeti, részben magánérdek céljaira szolgáló korlátozásai, vámpolitikai intézkedések stb. Végleg betetőzte a folyamatot a világháború és az azt követő korszak, amidőn a hadikárpótlások kíméletlen behajtására való törekvés, a tőkemenekülés, melynek során már nem be-

fektetés, hanem biztonságbahelyezés lett a főcél, stb. stb., a rendszert teljesen aláásták.

Ezen folyamat következtében az érdekelt államok egymás után igyekeztek magukat az aranyvalutarendszer automatizmusától függetleníteni és önálló konjunktúrapolitikát folytatni (valutaértékesökkentések, devizarendszerabályok).

Az aranyfedezet kérdése 1931 óta másodrendűvé vált. A német jegybankról szóló 1939. június 15-i törvény nyíltan kimondja, hogy a „Deutsche Reichsbank arany- és devizaállományát oly szinten tartja, amely megítélése szerint a külfölddel való fizetési forgalom szabályozásához s a valuta értékének fenntartásához szükséges.“ Ennek az elvnek a nemzetközi jegybankrendszerben való nyílt vagy hallgatóságos elfogadása után az arany-automatizmus immár a múltté.

Ezek után a következő kérdések merülnek fel:

1. milyen szerep jut az aranynek az új rendszerben?
2. van-e lehetőség az aranyvaluta esetleg új alapon való feltámasztására?

A német közgazdászok véleménye nagyjából megegyezik abban, hogy a német birodalom és a vele gazdasági és baráti összeköttetésben lévő államok között létesült clearing-rendszer, bár mint szükség-eszköz, a devizagazdálkodás terén igen jó szolgálatot tett, az új gazdasági rend kiépítésében nem kielégítő megoldás. Emil Puhl a Reichsbank egyik igazgatója szerint a jelenlegi bilaterális clearing-rendszer hátrányai: 1. a hitelszervezetnek a nemzetközi fizetési forgalomból való nagymérvű kikapcsolása, minthogy a clearing-szerződések tendenciája az, hogy a fizetési folyamatokat cassabázisra helyezze, 2. a rendszerrel összefüggő és a gazdasági életre megterhelést és akadályt jelentő formaságok, 3. az árucesereviszonynak túlzott kétoldalú volta. Másrészt a német gazdasági életet, mondják a német közgazdászok, nem tehetik újból függővé nemzetközi áringadozásoktól. Ha meg is valósulnak a német tervek, amelyek „Grossraumwirtschaft“ megszervezését tűzik ki célul, fennmarad annak a szükségessége, hogy a piacot ne befolyásolhassák aranymozgalmaktól is függő áralakulások.

Nincs azonban egyes német szakértők szerint akadálya annak, hogy bizonyos mértékben, államközi viszonylatban — új kísérletezések helyett — az arany jogaiba ismét visszahelyeztessék. Fennmaradna, ezen elgondolás szerint, hogy míg kifelé a nemzet közgazdasága, mint egész, kapcsolódik be a világforgalomba, befelé, magánkezdeményezés, de állami irányítás és kalkulációellenőrzés mellett, a pénzrendszer az egészséges építés szolgálatába álljon, tekintet nélkül arra, hogy más államok mit és hogyan cselekszenek. Ezen az alapon lehetséges volna az arany szerepére vonatkozólag egy államközi gazdasági terv kidolgozása.

Ez egyes közgazdasági írók álláspontja, természetesen vannak más, ennél szélsőségesebb állásfoglalások is, melyek teljesen elvetik az arany szerepét a nemzetközi forgalomban és „Golddämmerung“-ról írnak. Utóbbi irányzat a politikai fejlődés szemmeltartásával a márkának azt a szerepet szánja, amelyet korábban az ú. n. sterling block-ban az angol font játszott. Egy európai gazdasági blokk képe alakul így ki, melynek tagjai — az elképzelés szerint — nem volnának kénytelenek aranytartalékot őrizni, mert ennek helyébe mint kiegyenlítő és likviditási tartalékok márkakövetelések lépnének. Egyéb elgondolások szerint a márka mint bankjegyfedezet is szerepelhetne és a blokk államaiban ily alapon megállapított stabil árfolyamok biztosítanák az árak és konjunktúrák automatikus szabályozását (Gleichschaltung). Az átmenetet a jelenlegi viszonyokból az elképzelt állapothoz — a jelenlegi bilaterális clearing szabályozás kibővítésekepen — multilaterális clearing-szerződések jelentenék, amelyek a fenti értelemben vett szabad devizaforgalomtól már inkább csak technikai mint elvi értelemben különböznének.

Abban többé-kevésbé megegyeznek a vélemények, hogy akár visszatér a világ gazdaság, helyesebben az új német fel fogás szerint az életterek (Grosswirtschaftsräume) egymásközti gazdálkodása az aranyalapra, akár pedig nem, mely esetben az arany csak mint a „Spitzenausgleich“ célját szolgáló kiegészítő eszköz jutna szerephez, sok megoldandó problémája van még a sárga fémnek és pedig elsősorban az angolszász világ, Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok szempontjából.

Anglia számára a kérdés elsősorban termelési probléma. Az angol Empire a világ évi aranytermelésének cca 56%-át tartja kezében. Emellett a legnagyobb aranytermelő Délafrika aranybányái kapacitásukat most nem használják ki teljes mértékben. A birodalom potenciális aranytermelése a világprodukciónak $\frac{3}{4}$ részét tenné ki. Érthető tehát Angliának az aranyvaluta sorsához való ragaszkodása, amit még támogat az a körülmény, hogy aranyáért korlátlanul kap árut, hadianyagot Amerikától.

Amíg az arany Anglia számára főképen termelési, az USA szempontjából monetáris probléma.

Az USA aranyproblémájára eléggé rávilágít az a tény, hogy a világ jelenlegi aranykészletének cca 70%-a van az Egyesült Államok birtokában. Az arannak ez a felhalmozódása a maga kellemetlen kísérő jelenségeivel komoly gondot okoz az Unió gazdasági köreinek.

A most folyó háború, mely új tőkemenekülési áradatot indított Európából Amerikába, az év első öt hónapjában már 1.5 milliárd dollár értékű újabb arannyal szaporította az USA állományát. Ha a normális viszonyok helyreálltával ezen tőkék

egy része visszaáramlik is Európába, még mindig megoldatlan marad az amerikai bankok páncélszobáiban heverő óriási mennyiségű és értékű „Terméketlen arany“ jövő sorsa.

Miképen fogja Amerika a saját és nem utolsó sorban a világ számára a kérdést megoldani? Beszünteti-e az arany átvételét, ami, legalább is, míg Anglia támogatása van előtérben, valószínűtlen, de, tekintve az amerikai munkapiacra ezzel gyakorolható katasztrófális hatást, különben sem valószínű, vagy kiszélesíti-e az arany átvételi és eladási ára közötti marge-ot? Vissza engedi-e folyni az aranyat (kölcson formájában) a világ gazdaság csatornáiba, elősegítve ily módon egy nemzetközi valutarendezést? Mindezt ma még senki sem tudja, talán maguk az USA sorsának intézői sem.

Az államok többsége azonban bizonyára nem kívánja többé a háború előttihez hasonló aranypolitikát vissza és aligha mond le a független gazdaságpolitika jogáról és lehetőségéről.

Németország álláspontja, a fentebb vázolt elvi célkitűzések mellett valószínűleg az, hogy míg a vele gazdaságilag együttműködő nemzetek (idetartozik az aranytermelésbe erősen bekapcsolódott Szovjetország is) arannyal rendelkeznek s míg nagy termelő gazdasági egységek (pld. az USA) aranyért korlátlanul adnak árut cserébe. Németországnak nem érdeke az arany nemzetközi demonetizálása. Németországra csak az jelentene veszélyt, ha ismét bekapcsolatnék egy az arany által szabályozott oly nemzetközi mechanizmusba, mely őt gazdaságilag újból függő viszonyba hozná.

Végeredményben — mondják német írók — az, hogy a jövő Európájában mit fog jelenteni az arany, fizetési eszközt-e, vagy túlnyomólag már csak ipari feldolgozásra alkalmas fém, azt a háború győztese fogja eldönteni és ettől a döntéstől fog nagymértékben függni az arany jövő sorsa az egész világon!*

Csanádi György

---

* A fenti összefoglalás alapjául dr. Kurt Hunscha, von Hermann Höpker-Aschoff, Prof. dr. Adolf Weber és dr. H. H. Hohlfeld cikkei szolgáltak.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Olaszország ipari fejlődése.

L'Industria dell'Italia Fascista. 4°, XVI. 714 oldal, — *L'Industria in Africa Orientale Italiana.* 4°, 401+288. lap, számos kép-pel, térképpel, grafikonnal stb. — A Confederazione Fascista degli Industriali jubileumi kiadványai, Roma, Anno XVII.

Köztudomású, hogy Itália gazdasági élete és különösen ipara még az 1914-es világháború előtt is mennyire fejletlen volt. Az olasz egység megteremtése után minden a fiatal olasz ipar ellen esküdött. A félsziget szegény volt nyersanyagban, sőt ezeket még külföldről sem szerezhette be, mivel arannyal sem rendelkezett. A nagy nehézségekkel küzdő iparosodási törekvéseket pedig még a kialakulófélben lévő és a szocializmus hívévé szegődött munkásosztályok fékevesztett osztályharca is bénította, amelyek felett végül ott állott a liberális kormányzat nemtörődömsége és a rideg közvélemény, amely nemcsak hogy lenézte a hazai termékeket, hanem még az iparosodási küzdelemben is megvetendő haszonleső törekvéseket látott.

A helyzetet csak a háború után uralomra jutó fascizmus gazdasági rendszere, a korporativizmus változtatta meg. Maga az államhatalom vette ekkor kezébe az iparfejlesztést, a bénító osztályharcot a fascista rendszer a munkaadók és a munkavállalók együttműködésévé alakította át, nemzeti kötelességgé tette a hazai cikkek fogyasztását s a nyersanyagellátást is biztosította, egyrészt a rövidesen meginduló ipari kivitel, másrészt a belföldi források fokozott kiaknázása révén. A Duce előrelátását a 35-ben kitört afrikai büntetőexpedíciót kísérő megtorlások teljes mértékben igazolták. E tapasztalatok hatása alatt a hadjárat győzedelmes befejezése után a korporatív rendszerbe szervezett olasz gazdasági élet vezérelve a gazdasági önellátás mielőbbi megvalósítása lett. Elősegítése érdekében azóta az új gyarmaton, Etiópiában is erőteljesen folyik a kiaknázó munka.

Az olasz iparosodásnak a két világrészben kifejtett erőfeszítését és elért eredményeit részleteiben az olasz ipari konfederáció két terjedelmes kötete mutatja be, amelyek a kiadó szervezet két évtizedes jubileuma alkalmából röviddel az új háború kitörése előtt jelenve meg, kitűnő összefoglaló képét adják e nagy erőpróbára való ipari felkészülés korának.

Először az általánosabb tárgykörű *L'Industria dell'Italia Fascista* című művel foglalkozunk. E munka két részre oszlik, amelyek közül az első a nemzeti ipar kifejlődésének nyújtja szerves képét, míg a másik rész az egyes iparágak jelenlegi helyzetének elemzésével voltaképen a fascizmus két irányító eszméjének: a korporatív rendszernek és az önellátási célkitűzésnek gyakorlati eredményeit mutatja be a számok és a tények tükrében.

Az első rész a gyáripari termelés hajnaláig, egész a 18. századig vezet bennünket vissza. A középkorban oly virágzó olasz kézműves ipar a politikai viszonyok rendezetlensége, az általános tőkeszegénység, a hitelnyerést lehetetlenné tevő feudális birtokrendszer következtében teljesen háttérbe szorul az akkor már kifejlődésben lévő angol és francia gyáriparral szemben, elveszti külföldi piacát és állandóan sorvad. Az olasz egység létrejövetele után egyes szakmák a pillanatnyi adottságoknak megfelelően fejlődésnek indulnak ugyan, de a tervszerű előkészítés teljes hiányában nemcsak az egyes szakmák közt jön létre aránytalanság, hanem az ország felvevőképességéhez mérten is, ami néhol túltermelési válságban jelentkezik, holott a termelés többi ága még meg sem indult. Ilyen állapotban köszönt be a világháború, amely a maximumra fokozza a hadviselés szempontjából fontos szakmák termelését, de másokat, amelyek esetleg életképesebbek lettek volna, teljesen elsorvaszt. A hirtelen beállott béke általános válságot okoz a további hadigazdálkodásra beállított iparban, a békegazdálkodásra való áttérést pedig a líra állandó értékcsökkenése s a tetőpontra hágó szociális feszültség nehezíti meg. A mind jobban elfajuló válságnak azonban tisztító hatása is van: a költségtényező figyelembevétel nélkül létrejött háborús vállalkozások legnagyobb része rövidesen megbukik.

Az ipari termelés ezen kaotikus állapotában kerül uralomra a fascizmus, amely a zavarok fő okát a gazdasági élet szervezetlenségében látja. Az első évek tapasztalatai alapján 1926-ban lerakódnak a korporatív gazdasági élet alappillérei: a szakegyesületi (konfederációs) és a területi (korporációs) rendszer. Ezek nemcsak a munka és tőke közti békét teremtik meg, hanem tervszerűen törekszenek az eddig inkább csak ötletszerűen és a kényszerítő körülmények súlya alatt kialakult és eként természetesen egyensúlytalan ipari termelési szervezet átállítására is.

Az állam ezirányú beavatkozásárā a 30-as évek eleji világválság különösen jó alkalmat adott. A termelési költségek és az eladási árak között hirtelen támadt különbség a gyökértelen vállalatok százait sodorta a bukásba, de az életképeseket is megingatta, annál is inkább, mivel a válság a magántőkések pánikszerű betételvonásai következtében az iparvállalatokat finanszírozó magánpénzintézeteket is kétséges helyzetbe hozta. A kormány a termelés egyetemes érdekében korporatív szervei útján haladéktalanul közbelépett. Felismerve azt, hogy az ipari termelés válsága nem utolsó sorban arra vezethető vissza, hogy az olasz ipari termelés a bizonytalan magántőkétől való függés következménye, elhatározta, hogy megszakítja a válságbajutott ipari és hitelvállalatok közti régi szoros köteléket és külön-külön gondoskodik mentésükről. Ezért bár fokozatosan szanálta az életképeseknek látszó magánpénzintézeteket, 1933. év végén kimondta, hogy e bankok a jövőben kizárólag kereskedelmi hitellel foglalkozhatnak, míg az ipari hitelt csakis e célra alapított közérdekeltségű intézetek (I. M. I., I. R. I. és a három ú. n. közérdekű bank) nyújthatnak, amelyek részint az állam által költségvetésileg rendelkezésre bocsátott alapokból, részint a több tekintetben kiváltságos helyzetet élvező hoszúlejáratú kötvények kibocsátásával szereztek meg az ipari válság leküzdéséhez szükséges összegeket.

Az ipari hitelek nyújtásának az állam kezébe való összpontosításával sikerült eként elérni azt, hogy a bajbajutott ipari vállalatok közül csak a valóban életképesek szanáltassanak és ezek is oly módon, hogy termelésük a nemzetgazdaság magasabb szempontjainak megfelelően észszerűsüljön. Ennek keresztülvitele céljából 1933. január 12-én törvényileg elrendelték, hogy új ipari alapítások, bővítések és átalakítások az illetékes korporáció engedélyétől tétetnek függővé. E kettős intézkedés révén az egész olasz ipari termelés jelentős átalakuláson ment keresztül. Mindenekelőtt az egyes termelési ágak egyenlőtlen és közgazdaságilag indokolatlan kifejlődését igyekezett a kezébe juttatott rendkívüli hatalom birtokában a korporatív rendszer megszüntetni. Ezen túlmenőleg azonban az egyes vállalatok üzemi termelésének részleteibe is beavatkozott a kormány a kölcsönök nyújtása, vagy az átalakítások stb. ellenőrzése kapcsán, utasításokat adott az üzemek műszaki tökéletesítésére, a termelés észszerűbb megszervezésére, az egyes költségelemek lehető csökkentésére.

E mindenre kiterjedő beavatkozás következtében a világválság Olaszországban enyhébb lefolyású volt, mint másutt. Így 1934-ben 1929-es alapú jelzőszámokban már újra 79.9 volt az olasz ipari termelés, aminél csak Angliában volt gyorsabb a gyógyulás üteme. A foglalkoztatottság indexszáma hasonlóképpen ugyancsak Angliában volt kedvezőbb az olasz 82.9-nél.

Az afrikai háború kapcsán rövidesen mutatkozott is a korporatív szellemben átszervezett ipar megerősödésének hatalmas előnye. Az 1935. november 18-án a népszövetség 45 tagállama részéről életbeléptetett megtorlások sem gátolhatták meg a jogos olasz érdekek érvényesülését. Az átállított olasz ipar a nyersanyagutánpótlás megnehezítése ellenére is képes volt fedezni a félmillió expedíciós sereg minden szükségletét. Az olasz gazdasági élet a megtorlásokkal szemben aktivan is védekezett: a fegyverekkel vívott külső arcvonallal mellett a Duce az önellátás belső frontjának megerősítésére egy műszaki bizottságot nevezett ki, amely a belföldi nyersanyagforrások fokozott kiaknázását, az eddig kihasználatlanul hagyott melléktermékek és hulladékok hasznosítását tűzte ki célul.

Az afrikai háború gyors befejezése a hadiállapot erőltetett munkamenetében találta az olasz ipart, de a termelés leépítésére nem került sor, a Duce a Capitoliumon 1936. március 23-án tartott nagy beszédében éppen az önellátási törekvések fokozott ütemben való folytatását jelentette be. Az egyes korporációk megbízást kaptak, hogy minden egyes szakmára készítsék el az önellátás mérlegét, azaz vessék egybe a nyersanyag-, félgyártmányszükségletet a belföldön rendelkezésre álló mennyiséggel. A tervek szerkesztése kapcsán részletesen leszögezést nyert nemcsak az, hogy mennyire lehet az egyes külföldi anyagok pótlására alkalmas belföldi nyersanyagot termelni, hanem az is, hogy ezáltal a belső termelési szervezet mily átalakítása válik szükségessé. Azóta megszakítás nélkül ebben az irányban fejtik ki irányító tevékenységüket a korporatív szervek, eredményességük megvilágítására elegendő felhozni, hogy az olasz ipari termelés volumene 1938-ban 24%-kal volt nagyobb, mint 1934-ben.

Hogy miként alakult az olasz ipar eme nagyméretű átállítása és észszerűsítése kapcsán az egyes szakmák helyzete, erre a kérdésre a mű *második része* ad választ, ahol egy általános jellegű bevezetés után 17 fejezetben a fő iparágak helyzete kerül bemutatásra. Ezek a) bányászat, b) villany, gáz és vízszolgáltatás, c) kohászat, d) műszaki iparok, e) vegyi iparok, f) építkezés és építőanyagipar, g) üveggyártás és kerámia, h) fa-, i) textilipar, j) öltözködés, k) bőripar, l) papíripar és nyomdászat, m) gummi-, n) élelmezési ipar, o) látványosságok, p) szállítás és közlekedés és végül r) a kézművesipar.

Míg az olasz ipari konfederáció fentebb ismertetett kiadványa az anyaországi ipar helyzetét mutatja be, addig a másik kiadvány, amely a *L'Industria in Africa Orientale Italiana* címet viseli, az afrikai gyarmatbirodalom gazdasági kiaknázására tett erőfeszítéseket és elért eredményeit ismerteti.

A hatalmas kötetet *Achille Starace*-nak a Ducehoz intézett ajánlása vezeti be. A fascista párt amellett, hogy a gyar-

mat fegyveres meghódításában az első sorban volt, a békés építőmunkában is elől jár. Tekintve, hogy Etiópia jelenlegi hátramaradt állapotában nem érett a korporatív rendszerre, a szakegyesületi és a területi szervezetet nem építik még most ki és így ezek teendőinek elvégzését is a Pártra bízzák. *A fascista párt* kiemelkedő szerepét Olasz-Keletafrika gazdasági életében vázolja a mű első fejezete, amely *Carlo Giglio* tollából származik. Az új gyarmat gazdasági csúcsszervezete a fővárosban székelő Termelési és Munkaügyi Fascista Felügyelőség, amely az egyes tartományokba helyi szervein, a Termelési és Munkaügyi Hivatalokon keresztül nyulik be. Az egyes fontosabb termelési ágaknak és gazdasági teendőknek megfelelő osztályokba tagolt hivatalok, mint pártszervek látják el a gazdasági megszervezésével kapcsolatos feladatokat: egyrészt összekötő kapocsként szerepelnek az anyaországgal, másrészt illetékesek minden gyarmati gazdasági kérdésben, különösen az Afrikában dolgozók szociális viszonyai tekintetében (munkabér szerződések, bérviszályok, bevándorlások elősegítése, munkaközvetítés, egészségügyi gondozás, szellemi művelés stb.).

A Párt mindent behálózó tevékenységének bemutatása után *Giovanni Balella*, a konföderáció igazgatója nyújt általános képet az *iparfejlesztés Olasz-Keletafrika-i célkitűzéseiről*, amelyet két főpontban foglal össze: a) minél hamarabb feltárni és az anyaország rendelkezésére bocsátani a gyarmat természeti kincseit és b) a bennszülött lakosság fejlődésének biztosítására helyi ipart létesíteni oly szempontok figyelembevételével, hogy azért ez ne gátolja meg az anyaországi ipari termékek elhelyezhetőségét. Eként elsősorban a nyersanyagok első feldolgozását és a szállításra való előkészítését eszközlő iparok létesítésére kerül sor, majd a lakosság legelemibb iparcikk szükségletét fedező, többnyire kisipari termékekre, míg a nagyobb tőke- és műszaki felkészültséget, valamint szakmunkás kezelt igénylő iparok meghonosítása a lakosság jelenlegi alacsony kulturális színvonala mellett még hosszú ideig nem jöhet szóba.

Az elhanyagolt állapotban levő gyarmat gazdasági kialakításának kulcsa az *úthálózat kiépítésében* rejlik, ami érthetővé teszi, hogy a mű különös részének első fejezete, amit *Giuseppe Pini* írt, ennek a kérdésnek van szentelve. Mussolini a római kolonizáció szellemében járt el, amikor Badogliónak első parancsul a modern gazdasági élet erének, az úthálózatnak mielőbbi kiépítését tüzte ki. Elég, ha felhozzuk, hogy az első két év alatt, 1938. június végéig 4190 km. új út létesült és 400 km.-nyi darabot korszerűsítettek. Óriási eredmény ez, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a terepviszonyok rendkívülisége következtében mily nehézségeket kellett az építés kapcsán le-

küzdeni, mekkora feladatot jelentett az olykor félszázezet is meghaladó fehér munkás ellátása, egészségügyi felügyelete, a csillagászati számokat képező utépítőanyag és gép helyszínre való szállítása, tárolása stb. A Duce által megszabott időre a főútvonalak el is készültek, a munkaiitem most már lassabodik, de az előirányzatok szerint még mindig több mint 6.000 km. útszakasz vár megépítésre 6 milliárd lírát is meghaladó költséggel.

Az így létrehozott úton bonyolódik le a *gyarmat közlekedésének és áruszállításának* nagy része, amelyről *Antonio Crispo* tájékoztat. A hadjárat tartama alatt katonai teherautók látták el ezt a feladatot, később azonban az állam monopol jogot biztosított az Olasz-Keletafrikai Szállítási Társaságnak (C. I. T. A. O.), mely egyaránt kötelezve van a főútvonalakon a személy és áruforgalom ellátására. A társaság menetrendszerű járatokkal tesz eleget kötelezettségének, hogy ez mily nehézségekkel jár, elég ha utalunk a benzin-, az autópneumatik- és egyéb autótartozék utánpótlására, a javítások stb. körülményes voltára. Az autó mellett a vasút ezidőszerint csak a Gibuti-i viszonylatban jön számba, új vonalak építésére mindaddig nem kerül sor, míg a gyarmat gazdasági lehetőségeiről nem nyernek tiszta képet. A már 1935-ben megteremtett légi összeköttetés az anyaországgal szintén tökéletesedik, sőt ezenkívül a fővárosból heti-, kéthetenkénti időtartamokban a gyarmat többi központjába is van már légijárat. Ugyancsak kiépült a tengeri összeköttetés is Itália úgyszólván minden kikötőjével, a belvizi hajózásnak azonban a déletiópai Baro-n kívül, amely a Fehér-Nilus mellékfolyója, nincs jövője.

Az előbbiekhöz csatlakozva *Aurio Carletti* a *távíró, távbeszélő és rádiószolgálat* hatalmas fejlődéséről ad számot, az eredmények érzékeltetése céljából az új adatokat a négus korabeliekkel vetve össze. Hasonlóképen az iparfejlesztés alapját képezi a gyáripár hajtóereje a *villamosenergia ellátás* is, amelynek *Giulio Dolcetta* az ismertetője a műben. Miként az anyaországban, úgy Etiópiában is a Coniel-lel szerződik az állam a villamos áramszolgáltatás ügyében. Ez a vállalat létesít a fő gazdasági központokban erőműtelepeket és folytat ezzel egyidejűleg kutatásokat a Nilus felsőfolyása környékén a vízierők kiaknázási lehetősége tárgyában, amelyek gyakorlatilag hasznosítható eredménnyel azonban csak évek multával járhatnak.

Ugyancsak a komoly kutatómunka előzi meg Etiópia *ásványkincseinek kiaknázását* is, amelyről *Italo Spinoglio* számol be. Az új gyarmat méhének gazdagságáról az idegen tőke odacsábttása végett a négusuralom mesés híreket terjesztett külföldön, valójában azonban az olasz uralom életbelépésekor csak néhány arany, platina és sóbánya működött. Részben állami,

részben német tőkékkel vállalatok alakultak (A. M. A. O., M. A. E. S. I. A., S. A. P. I. E., S. M. I. T., C. O. M. I. N. A.), amelyek a gyarmatbirodalom különböző részein foytatnak alapos feltáró munkát a kiaknázási lehetőségek tárgyában. Remélhető, hogy munkásságuk alapján a már az ókorban is legendás hírnek örvendő Abesszinia ép oly kincsekkel fogja támogatni az anyaországot, mint a többi afrikai angol-, francia- és belga gyarmat.

Gaetano Ciocca igen érdekes fejezetben számol be a *műszaki ipar* térhódításáról. Míg a régi Abessziniában 1–2 malomtól eltekintve a gép ismeretlen fogalom volt, hiszen autó is alig járt, addig az olasz haderők nyomában megjelentek a békés munka gépei is. Elsősorban természetesen a közlekedési eszközök ipara fejlődött ki. A nagy mennyiségben behozott olasz autók képviselői, lerakatai mellett a főbb központokban javítóműhelyek is alakulnak és feltűnedeznek már a műszaki iparok egyéb ágainak képviselői is.

Az ásványi kincsek mellett az önellátás szempontjából a *gyapottermelés* a legfontosabb, ugyanis bár a pamutipar, a legfejlettebb olasz iparág 250.000 munkást foglalkoztat 1100 üzemben 5½ millió orsó és 140.000 szövőszék mellett, a hazai termelés a gyarmatokéval együtt még 1%-át sem fedezi a szükségletnek. Az új afrikai gyarmatnak a gyapottermelés szolgálatába való beszervezéséről *Guido D'Onofrio* tájékoztat, soraiból megismerjük azt az óriási munkát, amelyet a külön e célra alakított központi szerv, az „Ente per il Cotone dell'Africa Italiana“ 1937. év vége óta kifejt. Az intézmény szervesen építi ki a gyapot kiaknázás folyamatát, elsősorban megfelelő anyagi erejű vállalatokat hív létre, majd kutatóexpedíciók útján megállapítja az egyes vidékek termelési lehetőségét és napjainkban már a legmegfelelőbbnek bizonyult területeken próbaultetvényeket létesít, ahol az időjárás, földtani stb. viszonyok tekintetbe vételével különböző magvak segítségével keresi a hazai feldolgozás szempontjából is legmegfelelőbb gyapotot.

Még a nyersanyagellátási autarkia megvalósításánál is nagyobb súlyt helyezett az anyaországban a Duce az élelmiszer önellátás minél gyorsabb elérésére, gondoljunk csak a gabonacsatára. A gyarmatosítás kapcsán is ugyanezt az elvet követte. Az *élelmiszer iparoknak* eként, melynek helyzetét *Vittorio Pellegrineschi* ismerteti, jelentős szerep jut Etiópiában is. Sőt az iparágak feladata nemcsak a terület lakosságának ellátásában áll, hanem ezenkívül még segítségére is kell lennie az anyaország ellátásának és még arra is hivatva lesz, hogy a környező élelmiszerben szegény gyarmatokat ily cikkekkel ellássa, ami a Birodalom kereskedelmi mérlegét is kedvezően befolyásolhatná. Az olaszok előtt csak néhány malom, egy tészta- és sörgyár, valamint egy kávéfeldolgozó üzem volt

működésben, azóta már tőkeerős vállalatok vetik meg alapját a közeljövő malom-, olaj-, cukor-, hús- és növényi konzerv, tej-stb. iparának.

A gyarmat *többi iparágának* együttesen van egy fejezet szentelve. Ennek súlya az építő- és építőanyag iparra esik, amelynek gyors fejlődése természetszerű következménye egyrészt a régi Abesszinia lakásszegénységének, másrészt az olaszok nagymérvű bevándorlásának és a rohamléptekkel előrehaladó iparosodásnak. Az építőiparon kívül a fejezet többi részében jelentőségükhöz mérten nyernek tárgyalást az egyéb szakmák is, így a papír és nyomdaipar, ruházatiipar, vegyiipar, bőr- és gummiipar, textilipar és mesterséges rostgyártás stb. Az ipari rész végén *Vincenzo Buronzo* tollából a *kisipar* helyzete nyer megvilágítást.

Bár a területi és szakegyesületi szervezet nem épült ki a gyarmatokon, az anyaországi intézmények mégis igen jelentős szerepet töltenek be. A munkát kiadó *Konfederáció* már 1936. májusában egy etiópiai hivatalt állított fel, amely ma *Uffici Africa Italiana* néven működik és feladatául a gyarmati iparosodás folyamatának figyelemmel kísérését és elősegítését tűzte ki. A kezdeményezésére létesült társaságok, valamint az anyaországból áttelepült ipari vállalatok részletes felsorolása is megtalálható ezenkívül a műben, amelynek függelékét mintegy 300 oldal terjedelemben a különösen a külföldiek szempontjából jelentős *gyarmati iparosodásra vonatkozó jogszabálygyűjtemény* foglalja el.

Ha valaki a most folyó háborúval lezáródott korszak iparának helyzete iránt érdeklődik, folyamodjék e kiadványokhoz, amelyeknek tudományos felkészültséggel megírt statisztikai adatokkal bőven ellátott fejezetei részletes képét adják annak, hogy a fascizmus uralmának húsz éve alatt hogyan épített ki életerős ipart.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

Ajtay József: A pénz közgazdasági szerepe és jelentősége. Szükség van-e új társadalmi és gazdasági rendszerre? Budapest: Az Ország Útja kiadása, 1940. 74. p.

Ajtay József nevét mindnyájan jól ismerjük. Lelkes harcosa régóta a magyar fejlődésnek, melynek érdekében számos kisebb-nagyobb munkában szállott síkra, melyek közül több dolgozat külföldi nyelvekre lefordítva is megjelent. Eddig főképpen politikai tartalmúak voltak munkái, de közgazdasági kérdések sem kerülték el érdeklődését. Már 1920-ban a valuta-kérdés felé fordult figyelme és jelen munkájában rendszeresen tárgyalja a pénz kérdését.

Előszavában világosan megjelöli munkája célját. Nem pénzelméletet kíván kifejteni, mondja, hanem a pénz jelentőségével és intézményével összefüggő kérdéseket kívánja gyakorlati vonatkozásban megmagyarázni. (l. 4. old.) E törekvése mögött az a szilárd meggyőződése áll, hogy könnyű a valuta ügyének összezavarása, de ebből mindenkinek — gazdagnak és szegénynek — egyaránt csak hátránya lehet, mert gazdagságot nem lehet — nemzeti vonatkozásban — a pénznek az indokolt határon túl való szaporításával csinálni, hanem ez csak egészséges pénzrendszeren belül, a termelést és a fogyasztást egyaránt érintő helyes rendelkezésekkel és főképpen céltudatos munkával biztosítható.

Úgy hiszem, ebben foglalhatjuk össze annak lényegét, amit Ajtay könyvével meg akar világítani. „Tisztában kell lenni azzal az elemi igazsággal, — mondja Ajtay —, hogy a gazdasági helyzeten javítani nem lehet sem azzal, ha a termelés egyes ágait mesterségesen fejlesztjük, a termelés mennyiségét növeljük, a vevőképes fogyasztásra való tekintet nélkül, sem pedig azzal, ha mesterséges beavatkozással egyszerűen fokozni próbáljuk a fogyasztást *a termelés érdekeinek figyelembevétel nélkül.*“ (l. 11. old.) Ezért is tér vissza ismételtén annak hangoztatására, hogy végeredményben a közgazdaságban a javak és szolgáltatások kölcsönös cseréje folyik le (l. 6. old.) és a pénz csak közvetítő szerepet játszik. A pénznek azonban „becsületes közvetítőnek“ kell lennie, ha a közgazdaság zavartalan folyását akarjuk biztosítani és ennek szolgálatába kell állítanunk a pénzforgalom szabályozását. „Tehát nem több, vagy a sok pénz jelent nagyobb gazdagságot“ — mondja Ajtay —, „hanem *a jó, a megfelelő pénz.*“ (l. 8. old.)

Ennek a csak helyeselhető elvnek a védelmében Ajtay helyenkint talán tovább is megy a kelleténél. Már az a tétel sem egészen helytálló, hogy árukat és szolgáltatásokat egymás-

sal cserélünk. Azaz helytálló, de csak annak figyelembevételével, hogy ez csak közvetett úton történik és ezért a pénz nem egészen passzív tényezője a közgazdaságnak, hanem — bizonyos határok között — aktív szerep is jut neki, mely természetesen lehet előnyös, de hátrányos is. Midőn az utóbbinak, t. i. a pénz helytelen szabályozásának kérdéseiről szól, ezt a szerző maga is látja és inkább azt akarja fenti megállapításával kifejezni, hogy a pénz értékállandóságának megőrzésével távol kell tartanunk a pénz oldaláról a gazdasági életre gyakorolható káros hatásokat. Ezzel természetesen fentartás nélkül egyetérthetünk.

Elméleti vonatkozásban a szerzőnek nem minden fejtegetése fog a pénzülméletben járatos olvasó helyeslésével találkozni. Így p. o. mikor azt a kérdést vizsgálja, hogy mi tekinthető „igazi pénz“-nek, Ajtay a pénzhelyettesítőket túl mereven zárja ki az oly pénz köréből, vagyis az oly fizetési eszköz köréből, melynek szaporítása az árakat befolyásolja, holott már *J. St. Mill* világosan látta, hogy a hitelpapirosok — mint Ajtay nevezi — szintén vásárlólag léphetnek fel és ezzel befolyásolják az árakat. Ezt a befolyást nem zárja ki az sem, amit Ajtay említ (l. 23. old.), hogy t. i. a kicsinybeni forgalomban a szorosabb értelemben vett pénzhelyettesítők nem játszanak szerepet, mert a kicsinybeni árak nem függetlenek a nagybeni áráktól. Kissé könnyen bánik el a szerző *Irving Fisher* és *Cassel* mennyiségi elméleti tételeivel is (24. old.) és mellőzi az árváltozásokat, illetőleg a jövedelemeloszlással kapcsolatos vonatkozásokat; pedig ezek a pénzérték változásánál lényegesebbek. De a pénzülmélet oly bonyolult és alaposan kidolgozott fejezete a közgazdaságtannak, hogy áttekintése nem könnyű.

A szerzőnek a közgazdasági elméletre vonatkozó fejtegetéseire (l. 53—54. old.) nem akarok kitérni. Ezek nem tartoznak tulajdonképpen a tárgyhoz. Csak azt szeretném az institutionalismusról való megjegyzéséhez fűzni, hogy vezére, *Commons* maga is úgy nyilatkozott, hogy ez az irányzat inkább csak kiegészíteni kívánja az elméletet, semmint alapvető megállapításaival szembehelyezkedni;¹ a mozgalom mgindulása óta kibontakozott amerikai irány pedig éppen a legszigorúbb elmélet alapján férkőzik hozzá a való élet megfigyeléseihez. Ezt bizonyítja egyik legkiválóbb terméke, *H. Schultz*² nagy műve, éppen úgy, mint *Schumpeter*³ legújabb könyve.

Nem tudtam elfojtani e megjegyzésemet, mellyel azonban az érdekes fűzt értékét távolról sem akarom leszállítani. Azt a feladatot, melyet előszavában maga elé tűzött, a szerző szépen megoldja. Világos és folyékonyan írt munkája bizonyára széles olvasó közönséget fog vonzani és nagyobb hatással lesz, mint

¹ L. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 44. köt. 58. old.

² *The Theory and Measurement of Demand*, Chicago. (1937.)

³ *Business Cycles*. New York—London. (1939.)

a pénzről szóló számos kevesebb lendülettel írt, inkább az elméleti vonatkozásoknak szentelt munka. A szerző meggyőző következetességgel tartja szem előtt kitűzött célját és minden vonatkozásban érvekkel — többek között a pénz és a tőke közötti különbség éles kidomborításával — támasztja alá azt, hogy a közgazdaság bajainak orvoslását nem a pénzrendszer megváltoztatásával, hanem komoly társadalmi és gazdasági reformok megvalósításával kell keresni.

Ezt akarja bizonyítani a munka utolsó fejezetével is, mely „Az új világ felé” címet viseli. Miután rámutatott arra, hogy a világháború utáni zavarok igazi forrása nem a pénzrendszer, hanem a békefeltételek által teremtett helyzet volt, rátér az új gazdaságpolitikai rendszerekre és ezek pénzügyi vonatkozásaira. Mondanivalóit a legnagyobb elismerésre méltó tömörséggel foglalja össze, nagy lendülettel és komoly érvekkel támasztva alá saját álláspontját, mely a fokozatos, de biztos fejlődés szükségét hangoztatja, melynek Ajtay már akkor is híve volt, mikor ennek szükségét sokan nem akarták megérteni. Befejezésül újból hangsúlyozza mély meggyőződését, hogy csodaszerek csak az utópiák világában léteznek, a valóságban azonban csak a termelés fokozásával lehet jólétet teremteni.

H. F.

Móricz Miklós: *H o g y a d o d?* Budapest, 1940. Stud. kiadás.
141 old.

A nagyközönség számára írt ártanulmány. A szerző a közgazdaságtan egyik legfontosabb problémájáról, az áralakulásról ír, még pedig erősen szociológiai beállítottságban. Talán ez magyarázza, hogy fejtegetésében a gazdasági törvények következetességét több helyen nem részesíti kellő figyelembe. Így számos ellentmondásba, félreértésbe, sőt tévedésbe esik. Többször támadja a közgazdasági tudományt, tisztán egyoldalú szociológiai indokokból, amit annál is inkább vissza kell utasítanunk, mivel a szerző e támadásaiban szembetűnően elhagyja a közgazdasági ismeret-rendszer ténybeli alapjait. Nem szólva arról, hogy a könyv olvasóiban olyan dolgok iránt támaszthat komoly kételyeket, amelyek már régóta le vannak rögzítve félreérthetetlen módon, kristálytiszta formában. Viszont a szerző érdemére irandó, hogy az áralakulás több olyan fontos mozzanatára irányítja a figyelmet, amelyek közgazdaságtudományi tisztázása is csak újkeletű s amelyek szociológiai felismerése kiemelendő teljesítmény.

Több állításával kapcsolatban szeretnők a szerzőt meggyőzni arról, hogy azért, hogy a közgazdaságtan társadalomtudomány, a gazdasági élet lebonyolódása még nem lesz más, mint amilyen. Törvényszerűségei csak olyanok maradnak, ami-

lyeneknek tapasztaltattak. Nem helyén való tehát, mérlegre tenni a valóság megállapításainak szociológia értékelései alapján a közgazdasági tudomány „értékességét“, amely ennek a határozott, elhatárolt valóságnak a tudománya. Arról, hogy a „szellemi ember“, ha gazdálkodik, bár kívánatos lenne, nem éppen a szép, a jó, és az erkölcs szabályaihoz alkalmazkodik, hanem a gazdálkodás követelményeihez, a közgazdasági tudomány tehet a legkevesebbet. A gazdasági tudomány a maga részéről azonban sohasem fogja akadályozni az olyan társadalmi gazdálkodás kifejlődését, amelyben már nem az „önzés“, hanem valamilyen magasabb erkölcsi elv fogja irányítani az embereket cselekvésükben. Ne higgye azonban a szerző, hogy a gazdálkodó egyed valaha is szépnek, jónak, vagy éppen erkölcsösnek fogja vélni a gazdálkodást, amely rákényszerített. A lehetőség szerint mindig is rövidíteni fogja és ez idő alatt az eszköz-szerzésben minél hatásosabbá tenni, mivel léptenyomon érzi, hogy ez a tevékenység sem nem jó, sem nem szép, sem nem egyéb más kívánatos tulajdonságú, hanem *rákényszerített*, céljai eléréséhez szükséges. Abban természetesen egyet értünk a szerzővel „ha igaz, hogy az ár hatalmi kérdés, akkor arra kell törekedni, hogy mindenki hatalmas legyen annál a tőkénél fogva, amelyet magával hozott e világra.“ De már ez a gazdaságpolitika feladata.

Móricz Miklós fejtegetései során a csere (az érték), az ár, a pénz funkciói, a munka-megosztás, a jövedelem-eloszlás: egyszerűen a piac jelenségeire keres megnyugtató, nagyrészt szociológia magyarázatokat. Probléma elemzéseiben a valóság jó megfigyelőjének mutatkozik. „Monista a szellem oldalán“, ennél fogva értékes meglátásai inkább szellemi síkon keletkeznek. (pl.: „az eladónak, valamint a vevőnek a pillanatnyi lelkiállapota a döntő mozzanat.“ — „A csere akkor lenne igazságos, ha az egymásért adott értékek egyforma nagyok lennének.“ — „A pénzben a társadalom fennállásának azt az alapelvét jelenti ki, hogy egymásért kötelesek vagyunk szolgáltatásokat teljesíteni.“ „Az árak rendszere is társadalmi intézmény. Azt fejezi ki, hogy bizonyos képességeket és állapotokat nem csak egyéni módon élünk át, hanem azokra nézve másokkal is egyetértünk.“ — „Az árak történelmisége nem csak hasonlít a beszéd kifejlődésének történelmi menetéhez, de azzal teljesen meg is egyezik.“ — „Az ár az árunak a szellemben való megjelenési formája, ugyanúgy, ahogy a forgalom valóságé.“

Nagy problémába vágott, midőn az érték kérdését kezdi felsejégetni. Nem is tud belőle egykönnyen kiszabadulni. Meglehetősen merev szociológiai beállítottsága ellentmondásokba sodorja. Így nem érti, hogy a „piac törvénye szerint... az értékesnek vélt tárgyat keresik, holott az igazi érték önmagában értékes.“ Elhamarkodottan le is vonja a konkluziót: „Nem áll-

hat fenn olyan társadalom, amely tartósan és általánosan az igazi értékek ellenére dolgozik.“ De azért később leszögezi: „Alku annak a módnak a menete és az alakja, ahogy az egyéni értékek társadalmi értékekké válnak.“

Hasonló az eset árvizsgálatánál. Az ár törvénye... „nem az erkölcsi törvény uralmát jelentette be a világnak. hanem csak az egymással szembenálló erők kompromisszumát. A kompromisszum pedig itt is az erősebbnek a javát szolgálja.“ Innen már csak egy lépés „a közgazdaságnak az a problémája, hogy hol végződik az erő uralma és hol kezdődik az erkölcs.“ Ezek után meggyőződéssel mondja „A gazdasági elmélet még nagyon kevés hasznot hozott az emberiségnek.“

Az előre bocsátottak magyarázzák több ténybeli félreértést és tévedést és az ezekből származó ellentmondásokat. Pl. a gépies közgazdaságtan — így nevezi a gazdasági tömegjelenségek tudományát — ártörvényeiben csupán objektív árelméletet lát és sürgeti a szubjektív árelmélet kiépítését. Közben persze az igazságos ár kutatása során a költség elemeket állítja be sorra: „Minden ár összeg, egy sem alapszám“. Viszont máshol: „Az árak mindenütt azt a határt jelzik, amelyen szellemi tartalmak ébresztése történik.“ Másutt: „maga az érték pedig, amit az áru fizikai mivolta a használat szempontjából jelent, az ár számára megközelíthetetlen.“ Később már egészen belebonyolódik: „meg lehet mondani, sőt meg lehet mérni mit ér egy öl fa felvágása, de azt nem, hogy mit ér a szellemi teljesítmény. A esere kigondolt szabályai e ponton mondták fel a szolgálatot.“ A matematikai elvű közgazdaságtant leszólja, hogy számszerűségeiben szűkre szabta érvényességi körét, „gépesítette önmagát“, míg más helyen kimondja, hogy az igazi közgazdasági tudomány a gépies gazdasági cselekedetek elemzésénél kezdődik. „Az ár pedig csak attól kezdve mozog szilárd talajon, ahol a gépiesség kezdődik.“ Élesen világítja meg egyoldalú szociológiai beállítottságát a következő rész: „A közgazdaságtan számokkal foglalkozván, számok tudományának elvont pontosságára jelentette be igényét. S ez a különös irányú fejlődés a közgazdaságtant elválasztotta az erkölcs törvényétől is... S mivel a gazdaságtannak kétségtelen középpontja az árak elmélete, ezzel megvolt a lehetőség arra is, hogy az egész közgazdaságtant kiszorítsák az erkölcs világából.“ „Voltaképpen ezek a tudományok (-matematika, fizika-) építik a falat közénk és a szellemi, tehát valóságos lét közé... A lényegtől lényegüknél fogva mindig távol mardnak.“ Nem csoda auztán, ha a tömegszerű jelenségekre bizonyos határolt indeterminizmussal megállapított törvények érvényél egyenesen tagadja. Végül azután a kivétel számba menő oligopol piaci alakzatok viselkedéséből próbál nagy fáradsággal általános érvényű szabályokat kihozni. Mindazonáltal az árelmélet feladatát egészen tisztán jelöli meg ab-

ban: „hogy a cserében jelentkező egyenleteknek titkaiba behatoljon.“ Minden végzett munka-teljesítményben a szellemi képesség jelét látja és nem a szükség kényszerítő erejét; ennek ellenére „a hivatásos munkás teljesítménye rendszeren meghaladja a műkedvelőét.“

A tárgyról sokszor messze elkalandozik, ami okfejtéseit zavarja, ilyenkor nem idegenkedik a szépirodalmi kifejezések-től sem, („arany értéke... nem abban gyökerezik, mintha mindenütt szükséges lenne, hanem abban, hogy mindenütt vágyanak rá. Nem az általános értelemre, hanem az általános hiúságra támaszkodik“) amik azután az olvasót még több bizonytalanságban hagyják.

Noha, mint mondja is az utószóban „küzködő írás ez, de ma sem látok ennél világosabban s olyasmit keresek itt, ami túl van a megszokott és gépies magyarázat határain“, mindazonáltal az áralakulás tényezőit éles elmeélel és világos okfejtéssel fejti fel. Ha több helyen tárgyi nehézségekbe is ütközik, tisztán láttatja az ár magasságának elemeit: előállítási költségek alakulását, a kereslet alakulását és a csere hatalmi tényezőit. Merev szociológiai nézőpontja magyarázza, hogy a valóságos megismerések azután a következőben jutnak kifejezésre könyve végén: „Ha igaz, hogy az ár nem fejez ki igazságot, akkor minél kevesebbet kell az árak nyelvén beszélni.“

Kádas Kálmán.

Nádasdy Béla: A z i g a z s á g o s b é k é é r t, í g y v a g y ú g y.
Budapest. Athenaeum. 1940. 232. old.

Az emberiség eddig legnagyobb mérkőzésének tartott nagy világháború nem oldotta meg a vajudó problémákat. Ezért ma újra háború van. Minthogy azonban a technikai fejlődés — főképpen gazdasági téren — a föld lakóinak érdekszálait és egymáshoz való viszonyát összebogozta, ma már talán nincs is ország, amely a napjainkban dúló háborút saját életén keresztül ne érezné. Szinte bátran mondhatjuk: „mindenki benne van a háborúban“. Az ember azonban a nagy bizonytalanság közepette is, őstermészeténél fogva jövő sorsát szeretné látni, mert érzi, hogy a jelenlegi határtalan méretű mérkőzés dönti el a következő nemzedékek sorsát. Az ember érzi, hogy az előző világháborút befejező igazságtalan békék következtében az újabb összeütközés elkerülhetetlen volt, mégis önkéntelenül kérdi: „miért“?

Minden háborúnak oka és célja van. A világ közvéleménye előtt ismeretes, vagy hivatalosan közölt háborús okok és célok rendszerint nem azonosak a valódi okokkal és célokkal. A valódi háborús okot és célt csak akkor tudjuk teljes egészükben felismerni, ha a küzdelemben lévő népek valamennyi sorské-

dését legalább nagy vonásokban ismerjük, s a sorskérdések kialakulását nyomon követjük. Erre az útra segít el bennünket Nádasy ezredes „Az igazságos békéért, így vagy úgy” címen megírt munkájával.

Az általánosan uralkodó nézet szerint a cselekmények folyamata alatt krónikairásnak helye nincsen. S bár a szerző a jelen és a közvetlen múlt eredményeit röviden egybefoglalja, könyve mégsem tekinthető egyszerű krónikának, hanem inkább oknyomozó munkának. A kézben lévő könyv tartalmilag és szerkezetileg két főrésze oszlik. Az első rész címe: Miért? A második rész címe: A háború viselés módszerei és eszközei.

A könyv első része a háborús okokat és célokat tartalmazza. A szerző visszavezeti olvasóit a középkorba s lélektani, történelmi, geopolitikai és gazdasági ismereteivel világítja meg korunk nagy küzdelmének minden mozzanatát. Foglalkozik a küzdő felek lelkeségének kialaulásával, faji sajátosságaikkal, a különböző művészeti irányok gazdaságpolitikai hatásával, Európa államainak geopolitikai adottságaival, a felfedezésekkel és ipari találmányokkal, a különböző forradalmakkal, a gyapot, szén, vas, gumi és nyersolaj gazdasági és politikai szerepével, az angol individuális-liberális irány világgazdasági tervével, az autarchiával és az élettér fogalmával. Bár e fejezetekben az olvasó sok újat nem talál, mégis bárki érdeklődéssel olvashatja őket, mert a szerző helyes rendszerezéssel, nagy tárgyismerettel és színes magyarázattal gyűjtte egybe a sokszor elszigeteltnek vélt eseményeket és problémákat.

A könyv második része a hadviselési módszerekkel és eszközökkel foglalkozik. A könyvnek ez a része a háború várható eredményének megismerése szempontjából érdekes olvasmány. A háború viselésének vannak ugyan örök érvényű, ősidőktől fogva alkalmazott alapaxiómái, minthogy azonban soha sem lehet előre tudni, hogy az ellenfél mit, miként, mikor és milyen eredménnyel fog alkalmazni, azért jóslásba bocsátkozni nehéz és hálátlan feladat. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a háború nem standard-árú. Nincsen sablónja. A régebbi háborúk révén szerzett tapasztalatokat egy újabb háborúban lehet ugyan értékesíteni, de azok mintáját alkalmazni soha sem szabad. Ma mások az emberek, eszközök, adottságok, körülmények, idő, tér és alkalmak. Éppen ezért az a küzdő fél, amelyik a múlt háborúk mintája alapján akarja jelenlegi háborúját viselni, illetve vezetni, esélyeinek tetemes részét már elveszítette. A szerző ebben a részben is nagy hozzáértéssel és még érdekesebben magyarázza az olvasóközönség nagyrésze előtt ismeretlen anyagot. Foglalkozik — többek között — a totális háború fogalmával és hatásaival, a lelki háború céljával és eredményével, valamint a háború külpolitikájával.

Általában Nádasy Béla könyve napjaink problémáinak

helyes megítéléséhez hasznos olvasmány. A könyv értékét és használhatóságát emelik a mellékletekben bemutatott térképek és grafikonok. Akik ezt a kötetet elolvasták, bizonyára érdeklődéssel várják a folytatásként megjelenő második kötetet is.

Balogh Károly.

A biztosítási magánintézmények állami felügyeletére vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. Kiadta a M. kir. Pénzügyminisztérium. Budapest, 1940.

Negyedfélszáz oldalas kötet, 18 esztendő munkája foglalata, szinte tükörképe a biztosítás-ügy változatos történetének az inflációs időktől Kárpátalja visszacsatolásáig. Csak éppen a régi biztosítások immár lebonyolított felértékelése nincsen benne. De tükörképe az állami felügyelet fejlődésének is, annak a lelkiismeretes munkának, amellyel a hatóság segítségére sietett ennek az összeomlás, majd a dollár- és Phönix-válság, valamint egyes kalózok garázdálkodása folytán bizalmi válsággal is küzdő, a nemzetgazdaság életében oly fontos intézménynek a jövő fejlődés biztosítása céljából. Benne vannak a törvények, rendeletek és utasítások, valamint a köriratok és határozatok időrendi sorban; használatát könnyűvé teszi a kitűnő tárgymutató és az, hogy jegyzeteiben utal az azonos tárgyú anyagra. Nagyon hasznos könyv.

Altenburger Gyula

Verbényi László: A soproni rajziskola története 1778—1909. Budapest, 1940. 70 o.

A Ratio Educationis (1777) szellemében szervezett elemi iskolákban a tanítási anyagot a hasznossági célzat hatotta át; még fokozottabb mértékben áll ez a városokban felállított elemi iskolákra; a városi elemi iskolák utolsó osztályában az iparosoknak és kereskedőknek hasznos ismereteket is tanítottak. A gyakorlati nevelés szempontjai már abban is kifejezésre jutottak, hogy a továbbtanulni szándékozó tanulók az elemi iskola harmadik osztályának végeztével beiratkozhattak a gimnáziumba, míg a gyakorlati életben elhelyezkedni óhajtó gyermekek az elemi iskola negyedik osztályát is elvégezték, s ebben az osztályban egyéb hasznos ismereteken kívül a rendkívül tárgyként beállított rajzban is kiképezhették magukat. Ez a rendkívüli tárgy rövidesen önálló osztállyá, rajzosztállyá fejlődött, s ebből az önállósított osztályból alakult ki a vasárnapi rajziskola. A vasárnap rajziskola régebbi ismertetői csak az iparosképzés első rendszeres otthonát látták ebben az iskola-fajban; Verbényi kutatásai most beigazolták, hogy nemcsak

az iparostanoncok, de a kereskedőtanoncok első szakiskoláját is ebben az iskolafajban kell keresnünk. Kutatásai alapjául Sopron városának 1778-ban megnyílt, mintaszerűen berendezett, kiváló szaktanítókkal ellátott rajziskolája szolgált. Verbényi a soproni rajziskola változatos életét továbbkíséri a 19. század folyamán is s tanulmányában művelődéstörténetünket igen értékes adatokkal gazdagítja. A kereskedőképzés szempontjából fontos adat, hogy a 18. sz. utolsó évtizedében Sopron város tanácsa a rajziskolába a kereskedőtanoncokat is beutalta azzal a megokolással, hogy a rajz a kereskedőnek sem árthat, mivel az elemekben, vonalakban való gyakorlás ügyessé teszi a kezet, hatással van a kézírásra, mind ennek pedig fontos szerepe van a kereskedői pályán is. A vasárnapi iskolában nemcsak rajzot tanítottak, de egyéb hasznos ismereteket, bizonyára számolást és iratok készítését is s így a kereskedőtanoncra az ott töltött idő csak hasznot hajtó lehetett.

Iparos- és vele kapcsolatban kereskedőképzésünk számos új adattal gyarapodott Verbényi kutatásai nyomán. Amit Szterényi Józsefnek és Vig Albertnek az iparosoktatás történetére vonatkozó könyvei nagy vonásokban tárnak elénk, mindezt Verbényi levéltári kutatásai alapján részleteiben is megvilágította s nem egy adatot helyesbítve, feltételezett megállapításokat adatokkal támasztott alá.

Ipari szakoktatásunk és művelődéstörténetünk igazi nyeresége Verbényi tanulmánya, s pedig nemcsak forrástanulmányaiból leszűrt adatainak bősége miatt, de különösen azért, mert egy századnál hosszabb időn végig kísérhettük, egy iparos- és kereskedőváros okos vezetőinek iskola-alapító és fenntartó buzgólkodása révén, a gyakorlati irányú oktatás egyik ágát kialakításától teljes kifejlődéséig.

Gazdasági életünk multja iránt érdeklődők bizonyára szívesen és haszonnal fogják a könyvet forgatni.

Vincze Frigyes

Minden, Gerold von: Wirtschaftsführung im Grossdeutschen Reich. Berlin. Schmidt, 1939. 151 o.

A gazdasági főmegbízott hivatalában dolgozó Gerold von Minden könyve érdekes képet ad a nemzetiszocialista gazdasági vezetés céljairól, nehézségeiről, nagy vonalvezetéséről és részleteiről. A nagy összefüggésekről talán jobb munkák is jelentek meg. A részletes összefüggéseket más helyen talán már mélyebb elméleti megalapozottsággal is tárták fel. De Minden munkája közöl olyan részleteket, amelyek más munkákban hasonló tájékozottsággal nincsenek és nem is lehetnek feltárva. Különösen érdeklődésre tarthatnak számot a nyersanyagtermelés fejlesztéséről, a gép- és építőipar irányításáról, a közle-

kedési nehézségekről, a vállalati koncentrációról és az állami irányítás szerveiről írt részletek. A német konjunktúra háborús túlfeszítésének időszakáról mindenesetre kevés helyen közölnek jobban áttekinthető és érdekesebb anyagot és itt tájékozást kaphatunk arról, hogy miképpen valósították meg a németek a konjunktúra túlfeszített szakában a tőkék, a nyersanyagok, a munkaerők és a külkereskedelem irányítását.

A konjunkturális fellendülés teljes kifejlődése ellenére a német gazdaságpolitika 1936-ban nem csökkenthette az állami megrendelések ütemét és az emiatt túlfeszített konjunktúra főleg a munkapiacon, a tőkeberendezéseknél, az energiaellátásban, a közlekedésben és a nyersanyagbehozatalban túlhajtott igénybevételre vezetett. Az ilyen túlfeszített helyzetben az állam már nem engedhette a gazdasági erők szabad érvényesülését. A szabad gazdaság önműködő szabályozása helyett az állam tudatos és előre tervező irányításának kellett érvényesülnie.

A különösen feszült helyzetben lévő termelési ágak irányítására 1938 és 1939 folyamán birodalmi főmegbízottakat (Generalbevollmächtigte) rendeltek ki. Különösen fontos szerep várt a birodalmi főmegbízottakra a konjunkturálisan leginkább megfeszített építő- és gépiparban. Az 1939. áprilisi rendezés értelmében új rendszer érvényesült az építési anyagok adagolásánál. A rendezés értelmében a hadsereg, a birodalmi vasutak, a birodalmi útigazgatás, a Hermann Göring művek, a gazdasági felépítéssel megbízott birodalmi hatóság (Reichsstelle für Wirtschaftsaufbau), a birodalmi posta, az állami építkezések ügyében illetékes szakminisztériumok, a nemzetiszocialista párt, a gazdasági és szakmai csoportok, a munkaügyi minisztérium a legfelsőbb állami és gazdasági szervekkel való tárgyalás alapján az általuk megvalósítani kívánt építkezések állampolitikai fontosságától függően meghatározott időtartamra különböző építőanyagkereteket kapnak és ezeket a kereteket minden csoporton belül egy-egy megbízott az építetők között az építkezés állampolitikai fontossága szerint osztja szét. Az építetőknek tehát nem kell négy-öt különböző szervvel tárgyalniuk. Egy szerv bocsátja rendelkezésre a különböző nyersanyagokat és az építőanyagipar, ill. építőanyagkereskedelem csak a keretek felosztásával megbízott szerv utalványja alapján szolgáltatathat ki építőanyagokat. Irányítás érvényesül a munkaerők rendelkezésre bocsátásánál is. Ezenfelül az illetékes szervek befolyást érvényesítenek a tekintetben, hogy lehetőleg a szűkös anyagokkal takarékoskodó építési módokat alkalmazzanak. A birodalmi főmegbízott a gépek és szerszámok használatára is befolyást gyakorolhat. A gépipari főmegbízott egyrészt arról gondoskodik, hogy a gépiparon belül jelentkező feszültségek enyhüljenek, másrészt pedig állampolitikai szem-

pontból rangsorolja a gépipari szállításokat. Ezek szerint gondoskodik a főmegbízott arról, hogy kielégítő mértékben gyártanak szerszámgépeket, csapágyakat, stb. Elsősorban állampolitikai szempontból fontos termelést engedélyez, tekintettel van a kiviteli szempontokra, különbséget tesz a termelési és fogyasztási iparok számára rendelt gépszállítások között és erősen szem előtt tartja, hogy az észszerűsítés szempontjából fontos gépszállításokra is sor kerüljön.

A nyersanyagkérdés megoldása érdekében léptették életbe a négyéves tervet, de emellett a nyersanyagfelhasználás irányítására átfogó hatósági szervezetet építettek ki.

A négyéves terv célja bizonyos nyersanyagok termelésének fokozása volt. A vas, a mesterséges hajtóanyagok, a bunakaucuk és a mesterséges fonalak, főleg a műrost termelését kívánták növelni. A Reichswerke A. G. Hermann Göring, amelyet ennek a tervnek a jegyében alapítottak, 400 millió márka részvénytőkével a harmadik legnagyobb német vállalat. Növelték a réz, a horgany, a magnézium és az alumínium termelését. A legnagyobb alumíniummű, a Lautawerk már 1938-ban 100.000 tonnánál többet termelt. A mesterséges hajtóanyagok termeléséről pontos számok nem állnak rendelkezésre. A legfontosabb üzemek a Leunawerke, amely az IG-konzernhez tartozik, továbbá a Brabag három üzeme és a bányáérdekeltségek által létesített öt üzem. Bunakaucukot 1938-ban három nagyüzem állított elő. A műrosttermelésben Németország már világviszonylatban az első helyre emelkedett. Belföldön elő nem állítható nyersanyagoknál a háború esetére készletgyűjtéssel gondoskodtak vagy előkészítették az elérhető semleges államokból jövő behozatalt.

Az ipari nyersanyagok forrasmáról szóló 1934. március 22-i törvény rendelkezései alapján egyes nyersanyagok felhasználása teljesen hatósági ellenőrzés alá került és a nyersanyagok szétosztása, valamint a felhasználás korlátozása keresztülvitelt nyert. Különösen fontos a szabályozás a textil-, a fém-, a bőr-, a kaucuk- és egyes vegyiipari ágak szempontjából. A fémiparban pontos statisztikai áttekintést készítettek a felhasználásukban irányított nyersanyagokról. A készleteket be kellett jelenteni és a raktárkönyvek alapján folyamatosan közölni kell a hatóságokkal mindazokat az adatokat, amelyek a szükségletre, a készletekre, a készlettárolás időtartamára, az átvételi és szállítási kötelezettségekre vonatkoznak. Műszakilag irányítják a fémipari anyagok felhasználását. Igyekeznek elősegíteni a nyersanyagokkal való takarékoskodást. Utasításokat adnak a nyersanyagok helyettesítésére és felhasználási tilalmakat mondanak ki. Eredményeket értek el a nehézfémeknek könnyűfémekkel való helyettesítése terén. A nehézfémeket főleg alumíniummal és magnéziummal helyettesítették. Tilos

rezet távvezetékek gyártására felhasználni. Nem szabad rezet és nikkelt használni fémlapok, csatornák, kerítések, vízvezetékek, súlyok, hópalackok, cégek, fűtőtestek, jelvények gyártásánál. Hűtőszekrények, autóalkatrészek, távbeszélő készülékek, óraművek és háztartási cikkek gyártására sem használható fel. Ólomot nem szabad kábeltömítés, vízvezetékek, órák és súlyok előállításánál alkalmazni. Nem használható az ólom minium és ólomfestékek előállítására. Korlátozva van az óntartalom a forrasztó-ónnál és az ónozásnál. Az ón felhasználása tilos háztartási eszközöknél, hangszereknél, tubusoknál és a karácsonyfadíszeknél. Korlátozásoknak vetették alá a higanyfelhasználást a cinóber előállításánál, valamint a hőmérők és gyermekjátékszerek készítésénél. A felhasználás műszaki irányítása mellett a nyersanyaggazdálkodásban nagy fontossága van a fogyasztási jogosultság igazolásának és a szükséglet igazolásának is. Az ilyen igazolványokkal engedélyezik a felhasználást, ill. teszik lehetővé valamely nyersanyag beszerzését.

A behozatal biztosítása érdekében a német fizetési mérleg szerkezeténél fogva a kivitelt a legerőteljesebben támogatni kellett. A német kiviteli gyáros és kereskedő versenyképessége csak úgy volt biztosítható, hogy költségeinek egy részét az illető szakma más vállalataira hárították. A kivitel támogatásának legfontosabb szervei az ellenőrző hivatalok (Überwachungsstellen) voltak, amelyeket az ipari szervezet gazdasági, ill. szakmai csoportjaihoz tagoltak. A megfelelő minőség és megfelelő szállítási határidő biztosítása érdekében felmentették a kivitelre dolgozó cégeket a nyersanyagfelhasználási és a munkapiaci korlátozások alól. Ilyen célból kedvezményezetten kaptak nyersanyagokat és munkaerőket. A kiviteli rendelkezések rangsorban megelőzik az összes többi rendelkezést és a kivitelben különös érdemeket szerző vállalatok a közszállításoknál is előnyben részesülnek. A hosszúlejáratú kiviteli hitelek kérdésében is találtak megoldásokat.

A behozatal ellenőrzését az ellenőrző hatóságok devizabizonylataival valósítják meg. A devizagazdálkodási törvény 1935. július 24-i második végrehajtási utasítása árujegyzéket tesz közzé és az árujegyzéken szereplő cikkek behozatala engedélyhez van kötve. Csak a devizabizonylat alapján fizethet az importőr devizákkal vagy az elszámolási forgalom keretein belül. A devizabizonylatok kiszolgáltatása a kivitelben elért devizahozamtól, a behozatal szükségességétől és állampolitikai fontosságától függ. Irányadóul a felosztásnál a korábbi behozatal mennyisége szolgál. A kiviteli termelés célját szolgáló behozatal előnyben részesül.

A háborús behozatal és kivitel irányítására már békeidőben gondos előkészületek történtek. A behozatali szükségletre, a békebeli és a háború esetén valószínű szállítókra, a legfon-

tosabb behozatali cégekre és a behozatalt érintő egyéb adatokra vonatkozólag kartotékszerű összeállítást készítettek és ezzel az összes felmerülhető háborús eset külkereskedelmi forgalmának áttekintése lehetségessé vált. A háborús nyersanyag-takarékossági intézkedéseket már békében készítették elő.

A munkaerő irányítására számos fontos intézkedést hoztak. A rendelkezésre álló munkaerők és munkaerőtartalékok megragadása az 1935. február 26-i munkakönyvtörvény alapján vált lehetségessé. Az 1935. november 5-i törvény a munkaközvetítésben kizárólagos hatáskört biztosított a Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenhilfe-nak. Az 1937. február 11-i rendelet a vas- és fémipari, az 1938. május 30-i rendelet az építőipari munkaerőszükséglet kielégítését helyezi hatósági ellenőrzés alá. Az 1938. október 15-i szükségmunkarendelet értelmében a hatóságok bizonyos állami célok megvalósítására határozott időn keresztül szükségmunka teljesítését követelhetik. Az 1938. június 22-i, a munkaerőszükségletre vonatkozó rendelet értelmében német állampolgárok kötelesek a Reichsanstalt által megjelölt helyen meghatározott időn keresztül munkát végezni. Emellett elősegítették a fiatalkorúak, a munkától visszavonultak és a nők munkába állítását. Az állampolitikai szempontból fontos termelés zavartalan biztosítása érdekében a kevésbé fontos iparágakból munkaerőket csoportosítottak át a fontosabb iparágakba. Különösen a kisiparból, a kiskereskedelemből, a vendéglátó és szórakozási iparból vontak ki munkaerőket. Ellenőrizték és szabályozták a munkafeltételeket is.

A közlekedési téren mutatkozó nehézségek áthidalására a német birodalmi vasutak gördülőanyagparkját rendkívüli mértékben gyarapították. 6000 mozdonyt, 10.000 személykocsit, 112.000 teher- és poggyászkocsit és 17.300 teherautomobilt rendeltek. A háborús gazdálkodás előkészítésére rangsort állítottak fel a hadászati szempontból fontos cikkekről és jegyzékeket azokról az árukról, amelyeknek szállítása megtagadható. A szállítási mozgósítás előkészítésére bizonyos nyersanyagkészletek gyűjtését el kellett rendelni, meg kellett oldani a nyersanyagbehozzal átesortosításából adódó kérdéseket, meg kellett állapítani a különleges szállítási eszközökben (tartálykocsikban és tartályhajókban) való szükségletet és tervszerűen elő kellett készíteni a háborús személyforgalmat.

A túlfeszített konjunkturális fejlődés és a rendkívüli állami feladatok hatása alatt a német iparban erős egyesülési mozgalom indult meg. A Vereinigte Stahlwerke 203.000 munkást, az általa irányított konszern összesen 250.000 munkást foglalkoztat. A Siemens vállalatok munkáslétszáma 1938-ban is már 186.000 volt. Az IG-konzern pedig 218.000 munkást foglal-

koztatott. A nagyarányú egyesülések főleg a kartel-, az ár- és a beruházási politikát állították súlyos feladatok elé.

Az állami gazdasági irányításban az ipari gazdaság szervezetének (Organisation der gewerblichen Wirtschaft) is nagy feladat jutott. Az ipari gazdaság szervezetének feladata az 1936. november 12-i miniszteri rendelet értelmében „tagjait az állam és nép javára a legnagyobb gazdaságosságra és a legmagasabb teljesítményre nevelni.“ Ezenfelül utasítást kaptak, hogy egységes árvetési és könyvvezetési elveket dolgozzanak ki, valamint hogy a karteleteket és szindikátusokat ellenőrizzék. Az ipari gazdaság szervezetén belül az ipari csoportok (Wirtschaftsgruppen) a műszaki és gazdasági felvilágosítás, az adó, tarifa, külkereskedelmi és devizapolitikai szakkérdésekben való tanácsadás terén tevékenykednek, szakvéleményeket dolgoznak ki és hadigazdálkodási és légvédelmi megoldásokat készítenek elő. A gazdasági kamarák (Wirtschaftskammern) a szakmai tanácsadás terén működnek, a kerületi kiegyenlítő szervek ügykörét töltik be és támogatják az árellenőrző és árhatósági szervek működését. A kereskedelmi és iparkamarák (Handels- und Gewerbekammern) a nyersanyag- és devizagazdálkodáshoz szükséges tanusítványokat állítják ki, bírósági szakértőket jelölnek és esketnek meg, döntőbírókat létesítenek és versenyügyekben egyeztető hatóságokat állítanak fel.

A háborús feladatok kétségtelenül a közvetlen fogyasztás célját szolgáló jövedelmek és termelés korlátozására vezettek, de a vázolt intézkedések, amelyeket párhuzamos pénzügyi rendszabályok egészítenek ki, a nehézségek és akadályok áthárításához sokban járultak hozzá.

Minden Gerold könyve kemoly problematikával, komoly tájékozottsággal és népszerű formában megírt munka. Úgy látszik, hogy gazdaságilag nem egészen műveletlen köröknek a gazdasági nehézségekről való tájékoztatását kifejezetten feladatává tették. Ennek a feladatnak megvalósítására a munka igen alkalmas és mutatja egyszersmind azt, hogy gazdasági nehézségek közepette nem feltétlenül a problémák elhallgatása a legjobban járható és a legjobb eredményt biztosító út.

Nötel Rudolf

Economic Nationalism, Trade Barriers and the War. Proceedings of the Academy of Political Science, New York, 1940. Vol. XIX., No. 1. Edited by *John A. Prout*.

I. rész: Kölcsönösségen alapuló kereskedelmi szerzőlések. 1940. áprilisában tartotta New Yorkban a Politikai Tudományok Akadémiája a gazdasági nacionalizmus, a vámsorompók és a háború között levő összefüggésekről ankétjét, amelyet *W. C.*

Mitchell, az Akadémia elnöke, a Columbia egyetem tanára nyitott meg. Megnyitójában rámutatott arra, mily kényszerítő erővel befolyásolja a modern technikai fejlődés a mai emberiség vágyait és cselekedeteit, majd átadta a szót *J. A. Schumpeter*-nek, az osztrák iskola kiválóságának, aki jelenleg a Harvard egyetem tanára. Ez, éppen mint közgazda, kötelességének érezte annak a kifejtését, hogy a védővámok hatását az Unió ipari fejlődésére nem lehet tisztán gazdasági szempontból megítélni. Bár a protekcionista vámpolitika egyes gazdasági csoportoknak megérdemelten hasznot juttatott, a nép többsége mégis támogatta azt, mert átérezte annak jelentőségét a birodalom függetlensége szempontjából. Az Unió oly nagy — mondotta — hogy népe a határokon belül is élvezheti a szabadkereskedelem áldásait. Pontosabban: *élvezhetné*, ha bent az egyes államok, sőt a közösségek is *külön* megszorításokkal nem veszélyeztetnék azt. Szerinte részben e protekcionizmusnak köszönhető a termés minden irányban történt hatalmas fejlődése s ezzel az Unió más országokénál jobban kiegyensúlyozott gazdasági szervezete. Nem zárkózott el azonban Schumpeter annak a felismerésétől, hogy a védett iparágak túlfejlődése egyik okává vált a válságoknak, köztük az 1929-esnek is. Továbbá az ezuton való termelés-fejlesztés csak addig lehetett helyénvaló, amíg az egyidejű bevándorlás hozzájárult a belső piac bővüléséhez. Miután a bevándorlás ma már csaknem megszűnt, a protekcionizmus legfőbb érve tárgytalanná vált. Mindazáltal az előadó nem látja az időt elérkezettnek annak lebontására, minthogy ma szerte a világon az imperialista merkantilizmus elve diadalmaskodik.

Henry F. Grady, az Államok „Assistant Secretary“-ja, aki tevékeny részt vett a ma érvényes kereskedelmi szerződések megkötésében, előadásában azt domborította ki, hogy e kölcsönösségen alapuló szerződések haladást jelentenek az Unió kereskedelmi politikájában. Szerinte az 1934-es *Trade Agreements Act* meghozatala óta megkötött szerződések mind annak az igazságnak a felismerésén alapultak, hogy az Unió prosperitása nem független a többi nemzet gazdasági boldogulásától s a vámtarifák nem válhatnak a politikai érdekcsoportok játékszereivé. A vámtételek magasságának megállapításánál az volt a vezérlő elv, hogy különbséget kell tenni a belső termeléssel versenyző és nem versenyző külföldi áruk között és igyekezni kell a termelési költség-különbözetnek a vámtételek útján való kiegyenlítésére.

E. A. O'Neal, az amerikai farmerszövetség elnöke a mezőgazdák szempontjából vizsgálta meg a kérdést és rámutatott a viszonylagos túltermeléssel járó veszélyekre, amelyeknek egyik főoka, hogy a bevetett területet a múlt világháború folyamán 40 millió acre-rel növelték. A mezőgazdaság teljesítőképessége egyre növekszik. 1787-ben még 19 mezőgazda táplált egyetlen

városi lakost, ma ugyanannyi gazda 56 belföldi és 10 külföldi egyént tud ellátni. A farmereken tehát vélovámok útján nem lehet segíteni, annál kevésbé, mivel nekik nem áll módjukban eladási árakat megszabniok, mint pld. az autógyárosoknak, hanem csak a rádióból tudják meg, milyen árakat érhetnek el. A vámvédelmet fokozó *Hawley-Smoot tarifa* csak tágitotta a mezőgazdaság hátrányára az árollót s csökkentette az őstermelés kiviteli lehetőségeit. A farmerek tiltakoznak a „biztosítsuk az amerikai piacot az amerikai gazda részére“ jelszó ellen, hiszen 1937/38-ban csupán 7 és fél millió acre termésének megfelelő mennyiségű terményt hoztak be az Unióba, míg a kivitel megfelel 36 millió acre termésének.

E. Nieve, a textilmunkások szervezetének elnöke a munkásság szempontjából tárgyalván a kereskedelmi szerződéseket, azt hangsúlyozta, hogy a szövőipar csak nehezen képes megküzdni az ujonnan iparosult országok korszerűbb gépi berendezésének, a külföldi alacsony béreknek és hosszú munkaidőnek veresenyével, amit még egyes államok dumpingpolitikája is súlyosbít. 1919—39 közt az egy munkásra eső munkateljesítmény a gyapotiparban 77%-kal, a gyapjúiparban 80%-kal, a műfonáliparban pedig 333%-kal nőtt, míg e 20 év alatt az árak 58%-kal csökkentek. Annál nagyobb óvatosság szükséges a szerződések megkötésénél, mert a totális hatalmú kormányok egyetlen intézkedéssel megszakíthatják a forgalmat. (Az előadó itt nyilván nem vette tekintetbe, hogy ezzel a hatalommal a saját kormánya is rendelkezik.) Mivel tehát — az előadó szerint — a külkereskedelmi ármechanizmus a megszorítások következtében ma már amúgy sem működik, a kereskedelmi szerződések megkötésénél elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy általuk az amerikai munkásság életszínvonala leszállítást ne szenvedjen.

Ch. F. Darlington, a General Motors vállalat igazgatója felhívta a figyelmet arra, hogy számos külállamban nem annyira az ottani iparok támogatása érdekében növelték a váموkat vagy a forgalmi megszorításokat — hiszen közülük számos államban gépkocsi-ipar nincs is — hanem a valutáris bajok következtében. Ennek tulajdonítható, hogy 1929—39 között az Unió gépkocsi-kivitele 735.000-ről 432.000-re csökkent. Nem kívánja azonban, hogy e helyzetben kedvezményes váموk megadásával igyekezzenek segíteni, mert ez csak visszahatást eredményezne más országokban. „Mi egyenlő lehetőségek között kívánunk — mondotta — valamennyi állammal kereskedni“ és annál is inkább óvta az Unió gazdaságpolitikáját a *Hawley-Smoot tarifa* irányában való visszaesés ellen, mert ezzel a rendszerrel az egyéni szabadságot és kezdeményezést is veszélyeztetnék.

Az előadásokat követő vitából kiemeljük Prof. *F. A. Southard Jr.* hozzászólását, aki egyrészt Schumpeter-rel vitá-

zott, rámutatván arra, hogy már 1913-ban, 1922-ben, 1930-ban, tehát egészen más körülmények között is a Schumpeter által alkalmazott érveléssel védték a maguk ügyét a protekcionizmus hívei, másrészt a textilmunkások képviselőjével, kimutatva, hogy éppen a kiviteli, tehát védelemben nem részesíthető, iparágak fizetnek viszonylag magas s a védett iparágak viszonylag alacsony munkabéreket.

II. rész: Vámkorlátok és a világbéke. Ezen az ülészakon *Leon Fraser*, a National City Bank elnöke vezette a tárgyalásokat és megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a gazdasági nacionalizmus, a vámakadályok és a háború elválaszthatatlannak egymástól. Majd *H. M. Wriston*, a Brown egyetem elnöke, azt a kérdést vizsgálta, hogy a jövő nemzetközi gazdasági tárgyalások idején az Uniónak negatív vagy pozitív politikát kell-e követnie. Nézete szerint sem igazi béke nem képzelhető az Unió hozzájárulása nélkül, sem ez utóbbinak nem lehet közömbös, hogyan alakul a külvilág sorsa. Nemzetének vissza kell térnie a régi idők hagyományaihoz, amikor a világ minden részében a nyitott kapu elvének diadaláért küzdött, mert nem szabad, hogy a technika által egységbe fűzött emberiséget a nacionalista gazdaságpolitika bontsa részekre.

L. W. Douglas, a Mutual életbiztosító társaság elnöke, az Akadémia alelnöke a szabadabb kereskedelmi politikának tulajdonítja, hogy a XIX. század a béke századának volt nevezhető. Ma ellenben a protekcionizmus nem csupán nemzetközi konfliktusokat idéz fel, hanem a belső szabadságokat is veszélyezteti. A törvényhozók nem érthetik meg s nem tekinthetik át a kereskedelem-politika bonyolult problémáit, kénytelenek azok teljhatalmú intézését kisszámú szakértők csoportjának átengedni, akiknek kezében így egyre korlátlanabb hatalom összpontosul.

III. rész: Az amerikai pénzügyi politika a háborús és a háború utáni viszonyok közt. *O. M. W. Sprague*, a Harvard egyetem professzora az aranyproblémáról értekezett. Ugy véli, hogy az aranybőséggel járó inflációs veszélyeket kormányintézkedésekkel könnyű leküzdeni, sőt az arany értékét sem fenyegetik leküzdhetetlen veszélyek. Az érték megőrzése érdeke az aranytermelő államok hatalmas csoportjának; a fedezet szempontjából a devizák nem megfelelő helyettesítói az aranynak, mert a jegybankok mégis csak szívesebben őriznek maguknál aranyat, mint devizát. Arany nélkül a kétoldali szerződések káros külkereskedelmi rendszere kényszerűen tovább épülne. Még az irányított pénzrendszerek sem lehetnek meg teljesen arany nélkül s itt nem jelent akadályt az sem, hogy a világ aranykészletének túlnyomó része az Unióban van, mert ez irányú aranyszükségleteit a többi állam az ujonnan termelt aranyból is fedezheti néhány év alatt. Egyébiránt nem hiszi,

hogy a belső gazdasági bajokon az Unió a kivitel növelésével segíthetne; e növelésnek nincsenek nagy lehetőségei, inkább a belföldi fogyasztást kell fokozni az olcsó árak politikájával. Ha ez úton a lakosság teljes foglalkoztatottságát lehetne elérni, akkor a külföldi áruk iránt is nagyobb vásárlóerejű kereslet keletkeznék s így a külkereskedelmi problémák önmaguktól megoldódnának.

W. L. Pierson, a washingtoni kiviteli és behozatali bank elnöke bankjának szerepét vázolta a külállamok Unió-beli vásárlásainak finanszírozása körül. A transfer-nehézségek miatt a banknak ebbeli működésére ezután is szükség lesz, bár kívánatosabb volna, ha a hitelezési üzlet ismét magángazdasági tevékenységgé válnék.

P. W. Bidwell, a külkereskedelmi tanács tanulmányi osztályának igazgatója a háborús külkereskedelmi megszorításoknak az Unióra gyakorolt hatásával foglalkozott. Összességében ez a külkereskedelmet annál kevésbé érintette, mivel a blokádnak csupán 9%-át akadályozta meg, amivel szemben a többi országba irányuló export megnövekedett. Ez természetesen eltolódást idézett elő a kiviteli cikkek megoszlásában. (Megjegyzendő, hogy az előadás még a szövetségesek nyugati frontjának összeomlása előtt hangzott el; minthogy azóta újabb országok is a tengeri zárlat hatókörébe kerültek, ma már ez Amerika külforgalmának nagyobb hányadát lehetetleníti, ami persze nem jelenti azt, hogy a forgalom végösszegében csökkent volna.) Így a mezőgazdasági cikkek kivitele elé újabb nehézségek tornyosultak; ha tehát a feleslegekből azokba az országokba, amelyekkel a kereskedelmi összeköttetések még fennállanak, többet akarnak eladni, akkor az Uniónak magának kell az ehhez szükséges pénzügyi eszközöket ez országok rendelkezésére bocsátani. Visszafizetésükre azonban csak úgy van remény, ha az Unió beviteli vámjainak csökkentésével lehetővé teszik az adósoknak az árukban történő fizetést. Ha ehhez hiányzik a hajlandóság, akkor felesleges vissza amúgy sem fizethető hiteleket nyújtani, hanem reálisabb eljárás a kivitt javakat ajándékképpen odaadni a megrendelő országoknak.

Nem csodálható, hogy a vámvédelem és szabadkereskedelem hagyományos vitájához ez az ankét sem szolgálhatott alapvetően újszerű érvekkel. De precedens nélkül van a történelemben az Unió mai gazdaságpolitikai helyzete, amelynek tisztázása céljából az ankét lefolyt s ez fokozza az elhangzott érvek érdekességét. A világgazdasági helyzet szempontjából pedig figyelemre méltó, hogy az ankéten a tudomány, a gazdasági igazgatás, a vállalkozás és a munkásság vezető egyéniségei fejtették ki nézeteiket ebben a legelsőrendű nemzetközi fontosságú kérdéskomplexumban. Ezért úgy véljük, nem volt hiábavaló az elhangzottaknak a lehetőség szerint részletes ismertetése.

Major Róbert.

Robert Paul: La politique d'isolement économique. Paris, 1939. 99 lap.

Közvetlenül a háború kitörése előtti napokban jelent meg ez a könyv, amely aránylag rövid, de nagyon áttekinthető, tiszta képet nyújt az elzárkózó gazdasági politika kialakulásáról, fejlődéséről és következményeiről. Időközben a viszonyok eltolódtak, a gazdasági élet fejlődése mindenütt — a háború utórezgéseként — meglehetősen változásokon ment keresztül. Az elzárkózási gazdasági politika, amely kikezdte a világgazdaság nagy és erősnek látszó épületét, a háború folytán lekerült a napirendről és olyan kérdéseknek engedte át helyét, amelyek a háborús gazdasági problémák nyomában vetődtek fel. Mégis érdemes ezzel a munkával foglalkozni, mert leperreg előttünk azoknak a hosszú éveket kitöltő gazdasági küzdelmeknek a sorozata, amelyek az 1930-as esztendőök világgazdasági válságától kezdődőleg a gazdasági politikát mintegy tíz éven keresztül uralták.

Sok tárgyalás, rengeteg konferencia és még több előterjesztés állapította meg egyhangúlag, hogy az elzárkózó gazdasági politika magára a világgazdaságra, közvetlenül pedig minden ország gazdasági életére milyen érezhető hátrányos következményekkel jár. Szerző kiemeli, hogy ennek a gazdasági politikának okai közgazdasági és valutáris kérdésekben keresendők. Nem hagyja figyelmen kívül azt sem, hogy az a nagy túltermelés, amely különösen az 1929. és 1930. években vált érezhetővé, egyengette és gyorsította az utat ennek a gazdasági politikának kialakulásához. Ez a túltermelés megbontotta az egyensúlyt minden állam külkereskedelmi forgalmában, és a behozatalnál és a kivitelnél egyaránt érezhető volt az a nagy erőfeszítés, amelyet az egyes államok a kivitel fokozása és a behozatal csökkentése érdekében kifejtettek. A kormányok a kereskedelmi politika irányának alakulására egyre érezhetőbb hatást gyakoroltak és az állami befolyás élénkülése magával hozta az irányított gazdálkodás kifejlődését.

Az irányítás különösen három iránybna nyomta rá bélyegét a gazdasági politikára. Az első vámpolitikai intézkedésekben jutott kifejezésre, ezt követte a valutáris rendelkezések sorozata, s végül a népességmozgalomban, vagyis a bevándorlás és kivándorlás kérdésénél is egyre erősebb mértékben éreztették az államok befolyásukat. A vámpolitikai okok tárgyalásánál szerző különös nyomatékkal hangsúlyozza az Egyesült Államok 1930. évi új vámtörvényét, amely szélsőséges védelmi alapon épült fel. Amerika ilyen vámpolitikája lökést adott az európai kontinens államainak arra, hogy hasonló elveket érvényesítsenek. A túlzott védelmi alapon nyugvó vámpolitikával szoros kapcsolatot tart fenn az a tőkepolitika, amely 1930-ban

a külföldi tőkéknek az egyes európai országokból való tömeges kivonulásához vezetett. Nehogy a külföldi tőkék kivonása gazdasági válságokat okozzon, az egyes államok valutáris intézkedésekhez folyamodtak, amiben Németország járt elől. Olyan gyors egymásutánban határozták el magukat az országok devizakényszergazdálkodási intézkedésekre, hogy már 1934 év végén 33 európai és tengerentúli ország irányított pénzpolitikát folytatott. Azok az államok pedig, amelyek nem folyamodtak devizakényszergazdálkodáshoz, más valutáris műveleteket hajtottak végre, hogy termékeikkel a világgazdaság forgalmában versenyképesé válhassanak. Érdemes felemlíteni az angol font 1931. szeptemberi devalválását, a dollár aranystandardjának két évvel későbbben történt leszállítását és végül az aranyblokk államainak 1936 szeptember végén történt letérését az aranyalapról.

Azután szerző felveti a kérdést, hogy milyen következményekkel járt ennek a politikának a folytatása az európai kontinens államaiban. Négy csoportban jelöli meg a következményeket: gazdasági, valutáris, állampénzügyi és végül nemzetközi politikai területen. A gazdasági következmények között szerepel a behozatal visszaesése, amely a kivitel csökkenését is előhívta. A nemzetközi kereskedelem forgalmának feltűnő összezsugorodása az egyes államok határain belül a munkaalkalmak szűkülésével és a munkanélküliség emelkedésével járt. A kisebb vásárlóképesség, amely a növekedő munkanélküliség folytán lépett fel, kikezdte az árak stabilitását is, s mindenhol hanyatló árirányzat érvényesült. Szerves folyományként pénzügyi következmények is észlelhetők voltak, amennyiben az adószolgáltatások fokozatosan lecsökkentek, s az állami bevételek összezsugorodása mindenütt az államháztartások egyik jellegzetes tünetévé vált.

Szerző levonja ezekből a jelenségekből azt a végső következtetést, hogy a gazdasági izoláció kialakította az autarchiát, amely 1939 szeptember 1-én már a fejlődés meglehetősen magas fokán állott. Az autarchia szempontjából azt a figyelemreméltó megállapítást teszi, hogy Franciaország számára nem volt életszükséglet az autarhikus gazdasági politika kiéleződése, mert a francia gyarmatbirodalom 12 millió négyszögkilométer területén élő 110 millió fogyasztó a francia fölösleges termékek számára mindenkor biztos piacnak mutatkozott, s ugyanakkor az anyaország nyersanyag- és élelmiszerszükségletét a gyarmatokból könnyen fedezhette. A világosan megírt és kétségtelenül sok tanulságot magában rejtő munkához szerző még külön hét táblázatot csatolt, amelyek a jelenlegi háború kitörését megelőző tíz évben a világgazdaság forgalmának alakulása szempontjából értékes adatokat tartalmaznak.

Domány Gyula.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena. Band 152, Heft 5. November 1940.

Vleugels, Wilhelm: Volkswirtschaftslehre als Lehre von der geschichtlichen Wirklichkeit der Wirtschaft. A tanulmány az Eucken-féle „Grundlagen der Nationalökonomie“ c. munkáról szóló bírálatok folytatása. Szembeszáll Euckennek a kutatási módszerekről vallott nézetével, — különösen azt hangsúlyozza, hogy a tapasztalati alapra építő reáltípusos és a fikciókat építő ideáltípusos módszer egymástól teljesen nem választható el. Eucken teljesítménye elsősorban a már kimunkált ideáltípusok rendszerezése terén érdemel említést. Annál inkább hiányolható az időtényező történet egymásnak szerves kiegészítői. — *Wilbrandt, R.: Der Liberalismus in der Landwirtschaft.* A tanulmány célja a liberális gazdasági rendszer által a mezőgazdaságban okozott károkat feltárni. A liberalizmus hatásait először gazdasági szemszögből bírálja. A kedvező eredmények között elsősorban említhetők: a specializálódás, a piachoz való alkalmazkodás és az egyéni kezdeményezés elterjedése. Velejárói ezeknek a minőségi termelés színvonalának emelkedése, a termelő felszerelés tökéletesítése és az ellenállóképesség fokozása a piaci ingadozásokkal szemben. Általában megállapítható, hogy a XIX. és XX. század mezőgazdasági liberalizmusa Malthus tételét megcáfolta. Az agrártermelés gyorsabban és nagyobb arányban fokozódott, mint a népesség. A kedvezőtlen hatások viszont elsősorban a mezőgazdasági válságok majdnem szabályszerű ismétlődése és a földárváltozások spekulatív tényezőinek következményei alakjában mutatkoztak. A gabonárak alakulása gyakran a King-féle extrém szabályok törvényszerűségeit követte. A jó termés a mezőgazdaságra nézve gyakran tragikus eredményekt érlelt ki. A mezőgazdasággal foglalkozók között az állandóan változó piac két főtípust termelt ki: az egyik a haladó irányú, amely a versenykövetelményekkel számot vet, intenzíven gazdálkodik, s úgyszólván kommercializálja a termelést, a másik közelebb áll a naturálgazdálkodáshoz, kevésbé igazodik a piachoz, természetesen kevesebb terhet visel, s eredményeinek ingadozása mindkét irányban csekély. A szociális hatások taglalásánál elsősorban ismerteti a Shaw-féle ismert földbérleti példát, amely szatirikus módon mutat rá az összefüggésekre, egyrészt a földterület fokozatos okkupációja és a földminőségek közötti különbség, — másrészt pedig a földbérleti díj és a föld hozama között. A szociális jelenségek közé tartozik a menekülés a földtől, a városbatódulás jelensége is. Ennek méretei a Goltz-féle törvény szerint a nagybirtok terjedelmével egyenesen, a parasztbirtokok kiterjedésével tehát fordítottan arányosak. A két birtoktípus kö-

zötti mennyiségi viszony mindig jelentős mértékben befolyásolja a mezőgazdasági lakosság életét. Ezek a hatások azonban aszerint változnak, vajjon a termelés technikája, a fogyasztási szokások és a világpiac helyzete, pillanatnyilag, melyik birtoktípusnak kedvez inkább. — *Hans-Jürgen, Seraphim: Völkliche Wirtschaftsgestaltung und nationalstaatliche Wirtschaftspolitik im deutschen Osten.* Szerző a német gazdaságtudomány felfogásának megfelelően történelmi és politikai alapon igyekszik a „német Kelet“ (amin jelen esetben a volt Lengyelország német érdekerülete értendő) demografiai és gazdasági fejlődésének főbb fázisait megvilágítani. Ismerteti a középkori és korai újkori német települések körülményeit, a német telepések sorsát az önálló lengyel államban, s annak felosztása után. Foglalkozik a lengyel különállási törekvésekkel, szövetkezeti mozgalommal a porosz, illetve bismarcki időszakban. Kutatja a német gazdasági és kulturális befolyás határait ezen a vegyes népességű és sokat vitatott területen. Az utolsó fázist természetesen a világháború után feltámasztott Lengyelország sovén nemzetiségi politikája jelentette, amely végső eredményben az 1939. szeptemberi drámához vezetett. — *Hoffmann, A.: Unternehmerleistungen für der akademischen Nachwuchs in der Wirtschaft.* Az egyetemi képzettségű utánpótlásnak a gazdasági életbe való intenzív bekapcsolása elsősorban a totális államrendszerben szerves gondoskodás tárgya. Ebben a rendszerben u. i. az életszínvonal emelése jelenti a gazdálkodás központi problémáját. A tanulmány foglalkozik azzal, hogy miként alakul a magasabb műszaki és gazdasági képzés az egyes államokban, továbbá, hogy miként igyekszik az állam a gazdaság ily munkaerők iránti igényeit kielégíteni. Oroszországban természetesen úgy a képzés, mint az elhelyezés egyedül az állam feladata. Olaszországban külön intézmény vizsgálja felül a jelentkezők alkalmasságát a vállalatok vezetésére. Itt azonban számos nagyvállalat alapítványi helyekkel és ösztöndíjakkal mozdítja elő a specializálódást és továbbképzést. Ugyancsak hagyományos a bankok ösztöndíj adományozása a bankszakmát tanulmányozó akadémikusok számára. Németországban ugyancsak fejlett az ösztöndíjazás rendszere, emellett azonban fontos a vállalatok egyéb támogatása, nevezetesen az üzemi tanulmányok lehetővé tétele és a rendszeres szelekció, amely a gazdasági életbe vezetőként való bekapcsolás legbiztosabb és legjobb előkészítője.

Band 152. Heft 6. Dezember 1940.

Schorer, Edgar: Unsichtbare Preiswellen. A statisztika nélkülözhetetlensége és termékenysége mellett is csak egyik módszere a gazdaságtudománynak, s bizonyos előfeltételek fennforgása esetén számszerű változásokat követi nyomon. Az árstatisztika p. o. az ármozgalmakat csak akkor tükrözheti vissza, ha az árhullámzás elég erős, időtartam elég hosszú, a statisztikailag nyilvántartott áruk körén belül játszódik le, s ha gazdaságonkívüli okokból nem kénytelen az ármozgalmakat leplezni. Jelentősek emellett azonban azok az árváltozások is, amelyeket a statisztika egyáltalán nem képes vetíteni. Ilyen jelenségek p. o. a rabattok, szállítási, csomagolási vagy fizetési kedvezmények megvonása, a minőségek lerontása; megannyi tényezői a láthatatlan áremelkedésnek. Ezek rendszerint a gazdaság átmeneti állapotában mutatkoznak. Mértékük az egyes társadalmi osztályok szerint igen eltérő. A munkásosztály életszükségleteinél a láthatatlan áremelkedés a megfigyelések szerint nem tesz ki többet, mint 2%-ot, míg az alsó középsztálynál ez már 5%-ot és a felsőbb osztályoknál 15–20%-ot

is elér. A láthatatlan áremelkedés kérdése tehát szociális szempontból is figyelmet érdemel. — *Seraphim, Hans-Jürgen: Volkliche Wirtschaftsgestaltung und national staatliche Wirtschaftspolitik im deutschen Osten (Schluss).* A tanulmány folytatása a német gazdaság- és népesedéspolitika új feladatait igyekszik kijelölni a lengyel állam összeomlása által előálott helyzetben. Abból indul ki, hogy a nemzeti szociaizmus céja a zavartalan együttműködés, s nem a germanizálás. A lengyel népesség erős nacionalista beállítása azonban szükségessé teszi a kivándoroltatást a Birodalomhoz csatolt területről. Ennek ütemét viszont a lengyel kormányzó-ság felvevőképesége és a német utánpótlási lehetőségek szabják meg. A pótlásként érkező német népesség törzsét a birodalomba visszatért balti, volhiniai és galíciai csoportok képezik. Ezeket részben kölcsönös, részben egyoldalú szerződések alapján vándoroltatta át a birodalom, — s elég súlyos anyagi veszteségek árán. A német hatóságok az áttelepítést igen nagy szervezettel bonyolították le, de a jelenlegi helyzetben még számos feladat vár a németiségre a keleti tér betelepítése terén. A feladat megoldásához az egész birodalom gazdasági és demográfiai erejére van szükség. — *Drost, L.: Wirtschaftsaufbau und Finanzen in Mittelstädten mit 20.001 bis 50.000 Einwohnern.* Szerző a kisebb középvárosok jelentőségét méltatja, s — régebbi tanulmánya kiegészítéseként — az ebbe a csoportba tartozó 164 község költségvetését elemzi, — tekintetbevéve, vajjon ipari, kereskedelmi vagy egyetemi, esetleg túlnyomóan közigazgatási jellegű településről van szó.

Schmollers Jahrbuch.

1940. 5. füzet. Október.

Arndt, Paul: Das Lohngesetz des Feudalismus. A bérelmélet csak az újkorra vonatkozóan igyekezett egy munkabér-törvény érvényét kimutatni, holott már a feudálizmus munkabéreinek alakulásában is kimutatható a törvényszerűség. Igaz, e korban a munkabér-probléma alig tudatosult, mert a fennálló rendszert Isten akaratából származtatták. Ezt legpregnansabban *aquinoi Tamás* és *skolasztikus* társai fejezték ki a *iustum pretium* értelmezésével, a ranghoz illő életmód követelményével, ami a dolgozók, vagy — ami ezzel egyértelmű volt — a szegények számára a puszta létminimumot, ennél nem többet jelentett. *Morus* és más írók bírálata ellenére e felfogás uralkodó maradt a XVII. században is a *subsistence theory* nevén és amennyiben egyesek, mint *Petty* és *Child*, mégis foglalkoztak a bérkérdéssel, ezt heteronom szempontokból, pl. a kivételéből tették. Az uralkodó felfogás az volt, hogy ha a munkások a létminimumnál többet keresnének, akkor nem dolgoznának. Bár némely kutató a feudálizmus bérrendszerét ennél kedvezőbb színben igyekezett feltüntetni, már *Sombart* bebizonyította, hogy a ranghoz illő életszínvonal a dolgozók számára csak a létminimumot jelentette s igazolják ezt *Sieveking* kutatásai, aki szerint a feudálizmusban ugyanúgy a megéléshez szükséges gabona volt az ellátás számítási alapja, mint a római rabszolgák esetében. *Lassalle vásbértörvénye* tehát — amelyet ő a kapitalizmusra alkalmazott — éppen a kapitalizmus korában veszítette érvényét, ellenben érvényben volt a feudálizmus alatt. Az ezt a felfogást felváltó klasszikus elmélet, amely szerint a bérek magassága is a kereslet és a kínálat viszonya szerint alakul, csak összekötő kapocs az újkor igazi bérelméletéhez, amely szerint a munkabér részese-
dés a termelés eredményében s ezért magassága a munka terme-

lékenységétől függ. Hogy Rodbertus is éppen a XIX. század közepén állította fel a *csökkenő bérhányad* törvényét, amit tőle egyaránt átvettek a forradalmi kommunisták és Ketteler nyomán a keresztényszociálisták, annak egyik oka az, hogy Rodbertus Kelet-Németországban élt, ahol akkor még fennállottak a hűbériség csökevényei. E pesszimistákkal szemben áll a *munkabér-alap* optimista tétele, amely Smith-nek ama megállapításából ered, hogy a munka természetes bére, amely eredetileg egészében a munkást illette, a termelvény. *Böhm-Bawerk* határtermelékenységi bérelmélete voltaképp szintén azt jelenti, hogy a bérmagasság a munka termelékenységének függvénye. Az újabb áligazságok, mint a vásárlóerőn alapuló-, hatalmi- és a szakszervezeti bérelméletek nem csökkentik a rendszeresen F. A. *Walker* által először kifejtett *termelékenységi* elmélet igazát; a szabad piaci gazdaságnak ez az igazi önálló bérelmélete. — *Helander, Sven: Zur Theorie des imperialistischen Verkehrs.* Az imperializmusnak még nincs általánosan elfogadott elmélete, így nem lehet az imperialista-gyarmatbirodalmi forgalomnak sem. E hiányt kívánja *Helander* pótolni, kifejtve a szempontokat, amelyeknek a gyarmatbirodalmak rendszeres forgalmi feltárásánál uralkodniok kell. — *Rössle, Karl: Zwanzig Jahre Handwerksförderung.* — *Hintner, O.: Entwicklung und Stand des deutschen Revisions- und Treuhandwesens. — Besprechungen.*

1940. 6. füzet. December.

Schmitt, Carl: Die Stellung Lorenz von Steins in der Geschichte des 19. Jahrhunderts. — *Ritschl, Hans: Das Problem der Steigerung der Reallöhne einst und heute.* A reálbérek alacsony színvonala háborús követelmény, de foglalkozni kell a kérdéssel, emelhetők lesznek-e azok a háború után? A munkások részletetése a nyereségben nem mindig jár béremelő hatással, általában pedig megszívlelendő, hogy a munkabérnek hármias funkciója van, mint az ár- és költségalakulás tényezőjének, mint a munka részesedének a nemzeti jövedelemben és mint a teljesítmény és kereset közti helyes arány eszközének. Ahol a béreket a teljesítménytől függetlenül tették, ott — mint Oroszországban — vissza kellett állítani a függőségét (az akkordbérek útján). A bérvizony nem a tőkés termelési rend különlegessége, hanem a modern ipari gazdálkodás velejárója. A társadalmasított termelésben is kell a bérekből levonásokat eszközölni és a munkabérnek sehol sem lehet egységes piaca és tétele. A szerző ezután mind a statikus, mind a dinamikus gazdaság feltételezése alapján vizsgálja a béremelkedés lehetőségeit és megállapítja, hogy ez a statikus gazdaságban csak a szabad foglalkozásúak, járadékosok és az államháztartás terhére (adócsökkentés által) történhetik. A dinamikus gazdaságban az emelkedés többféle kombináció alapján lehetséges és a XIX. században valóban folytaólagosan nőttek a reálbérek. Ennek tulajdonítható, hogy a munkabér-elméletben optimisztikusabb felfogás vált uralkodóvá. *Cassel* kimutatta, hogy az „ipari tartalékhadsereg“ bérlenyomó hatása e században sok okból — a vándorlási szabadság megszűnése, a szociális biztosítás stb. folytán — nem érvényesült. Az ú. n. tőkés termelés újabb, monopolista korszakában a béreket túlnyomóan kollektív szerződések szabályozzák, a bérkérdés hatalmi kérdéssé válik és felvetődik a probléma, van-e a munkásszervezeteknek is monopóliumok? A legutolsó évek története azt mutatja, hogy a dolgozók bére egyidejűleg nőtt a munkanélküliség fokozódásával, ami monopóliumra mutat. Ennek következménye a gyakorlat, hogy a béreket a termelés remélt fokozódásának terhére előre növelik, tekintet nélkül a munkapiac helyzetére, ami a

vállalkozókat fokozott racionalizálásra vagy termelésesökkentésre készíti s így a munkásság összeresete a béremelés dacára csökken. A „magas bérek” tévleméletével a szocialisták tulajdonképpen a régi liberális optimizmus híveinek bizonyulnak; ellenükben a munkásság olyan barátai is, mint Herkner, hangsúlyozták a gazdasági megfontolások nélkül kikényszerített béremelések veszélyét. Spiethoff és Gottschalk pedig a fogyasztáshiány elméletének tévedéseire mutattak rá. Szerző szerint a „nemzeti” gazdaság feladata a bérek méltányos minimumának, állandóságának és a teljesítményhez való igazodásának biztosítása. A közgazdasági szempontok a bérek stabilitását, a társadalompolitikaiak azok emelkedését kívánják, a két követelményt egymással össze kell egyeztetni. Béremelés helyett jobb, ha a munkásság áresések formájában részesedik a növekvő termelés eredményében. A munkásság nyereségrészesedését pedig nem egyes üzemeken vagy termelő ágakon belül kell megoldani, hanem az egész nemzetre egységesen kiható módszerrel, adócsökkentések, kamatleszállítás, lakásépítés és más közmunkák útján. — *Surányi-Unger, Theo: Freie und geplante Weltwirtschaft.* A világgazdasági konjunktúra-hullámok és a szerkezeti változások közt elmosódtak az elméleti és gyakorlati határok. Az átmenet fokozatos, ezért óvakodni kell az olyan túlzó állításoktól, mint pl. hogy az árak többé nincs termelés- és forgalomirányító szerepe. A most kialakuló rendnek egyaránt meglesz az árak és a közösségi szükségletek által irányított szektora. De még az utóbbiban is kivétel marad az az eset, ahol az árakra egyáltalán nem kell tekintettel lenni. Másrészt a magángazdasági szabadság szektorában is mindinkább háttérbe szorul a költségek nemzetközi összehasonlításának jelentősége, ami Robbins és társai orthodox szabadkereskedelmi felfogását elavulttá teszi. A gazdasági tervezés iránya a nemzetekfeletti gazdasági tömbök felé mutat, megcáfolván azokat, akik egyes államférfiak önkényesen kiragadott mondatai, dilettáns jelszavak alapján egy tévesen értelmezett nemzetgazdasági autarkiát hirdettek. „Eljött az idő, amikor az ilyen felületességekkel annak tudatában lehet szembeszállni, hogy a tudományos körök nagy többsége és az egészséges gazdasági gyakorlat emberei egyaránt helyesen értenek meg bennünket.” A gazdaságpolitika autonóm céljai ma is mennél átfogóbb nemzetközi munkamegosztást követelnek, sok esetben a nemzeti tervgazdálkodás heteronóm céljaival szemben. A kettőt a nemzeti és a nemzetközi árpolitika összehangolásával kell egységbe hozni, de mindig annak tudatában, hogy a közületi szükségletek az egyéni szükségletek sokszerűségéből származnak, továbbá hogy nemcsak abszolút, hanem relatív, egyes csoportok érdekeit szolgáló közszükségletek is vannak. E három csoport szorosban egymásba fonódik, ezért az eszközök megválasztásánál kerülni kell a dogmatizmust; így nem lehet eleve elutasítani sem a szabad árképződést, sem a nemzetközi aranyvaluta régi módszereit. — *Rittershausen, Heinrich: Die Weiterentwicklung der deutschen Preispolitik in der kommenden Nachkriegszeit.* Szerző a háború után követendő árpolitikát főképp abból a szempontból vizsgálja, hogy az árképződés ne tegye lehetővé monopolisztikus jövedelmek keletkezését. Különbséget tesz az önműködően egyensúlyhelyzetbe kerülő piacok közt, amelyeken az árképződésbe a közhatalomnak nem kell belenyulni és ama piacok közt, amelyeken a kínálat vagy a kereslet részéről részleges vagy teljes monopólium lehetősége fog fennállani. Általában a háború után a mai áruhiány meg fog szünni, ez azonban nem teszi jogosulttá, hogy az állam a verseny és az egyéni haszonra való törekvés megakadályozásával csökkentse a

teljesítményi elv érvényesülését. Ahol pedig a termelés követelményei monopolisztikus alakulatok kifejlődésének kedveznek, ott arra kell ügyelni, hogy az árak ne legyenek magasabbak, mint amilyenek verseny esetében alakulnának ki. A gazdaságosabb és termelékenyebben dolgozó üzemek haszontöbbletét legalább is addig nem szabad külön megnyirbálni, amíg annak teljesítményfokozó hatása van; az elmaradt üzemeket viszont az árpolitika útján nem szabad támogatni. Törekedni kell arra is, hogy a jogosult kereskedelem, amely az egyensúlyhelyzetét visszanyert piacon a minőségi és teljesítményi kiválasztó szerepét tölti be, visszanyerje majd az őt megillető helyet. — *Steimle, Theodor: Bismarck als Sozialpolitiker.* Szerző négy időszakot különböztet meg Bismarck társadalompolitikai felfogásának alakulása során: a feudálizmussal és a céhrendszerrel rokonszenvező, nagyipar-ellenes, a főképp a Kreuzzeitung és Lassalle hatása alatt a modern társadalompolitikai eszmevilághoz közeledő, a „Soziale Botschaft“ aktív társadalom-építő és végül a társadalompolitikát az egységes államgondolatnak alárendelő Bismarckét. — *Hashagen, Justus: Vormärz 1840—1848. — Besprechungen.*

Bank-archív.

Berlin, 1940. augusztus. 15. szám.

Weber, Adolf: Ende der Goldwährung? Az államközi fizetési forgalom újjáteremtése tisztára technikai, nem pedig világnézeti és politikai kérdés. Élénk nemzetközi kereskedelmi forgalom a jólét emelkedésének egyik előfeltétele. Ehhez a legmegfelelőbb fizetési eszköz még mindig csak az arany. Az első világháború előtt ez tette automatikusan lehetővé a nemzetközi gazdasági egyensúly fenntartását. De a gazdaságpolitika ez automatizmus érvényesülését egyre inkább akadályozta, amiben Németország kevésbé volt hibás, mint az angolszász hatalmak. Miután pedig ez a szerkezet végleg felmondta a szolgálatot, Németország kénytelen volt új utakra térni; de a szükségből nem akar erény csinálni s újból visszatérne egy nemzetközi valutarendszerbe, ha ez nem tenné ki a nemzetközi konjunktúra-hullázások veszélyének, egybe lenne kötve államközi gazdasági tervezéssel és a német közgazdaság nem egyedenként, hanem egységes egészében lehetne annak tagja. Így a „nagyértérségi gazdálkodás“ előnyeit egybe lehetne kötni a nemzetközi árucserre előnyeivel. Az Uniónak, mint ahogyan arra már Berle államtitkár is rámutatott, fel kellene áldoznia aranykészlete egy részét, máskülönben az a veszély fenyegeti, hogy miután az első világháború után elértéktelenedtek háborús kötvényei, most majd aranykészlete értéktelenedik el. — *Hofljeld, H. H.: Europa ohne Gold.* A háború óta az arany fedezeti szerepe megszűnt. Csupán mint pénztári készlet fekszik Európa jegybankjaiban. A nemzetközi kereskedelem a kétoldali csere jegyében folyik; ennek hátrányait meg lehetne szüntetni, ha kiépítik többoldali gazdasági szerződésekké. Emellett megmaradhat még egy bizonyos lehetőség az államilag nem irányított kereskedelem számára is. A váltóárfolyamok megállapítása azonban továbbra is az államközi megállapodások hatáskörében kell, hogy maradjon s fenn kell továbbra állania annak a lehetőségnek is, hogy különböző árucsoportok különböző árfolyamon számoltassanak el.

1940. szeptember. 18. szám.

Hohlfeld, H. H.: Funktionswandel des Zinses. A kamatnak általános gazdasági szabályozói szerepe megszűnt. A konjunktúra alakulása és a kamatmagasság már nincsenek korrelációban egymással. A protekcionizmus, az állami beavatkozás, a közbefektetések túltengése, a befektetők félelme a devalvációtól mindenütt ebben az irányban hatottak, Németországban pedig a gazdaság állami irányítása alig van tekintettel a kamatláb kérdésére. Ellenkezőleg, azt lehetne mondani, hogy ma a tőkeképződés befolyásolja a kamatlábat, nem pedig megfordítva, mint azelőtt. Az elmélet feladata, hogy az új német rendszer elvi alapjait lefektesse.

1940. október. 20. szám.

Eichborn, Kurt von: Grundvoraussetzungen für eine Neuregelung der internationalen wirtschaftlichen Beziehungen. Az aranyvaluta rendszerének bukása után a deviza-valuta rendszere sok veszéllyel jár. Az elszámolási rendszer e veszélyeket csökkenti, de csökkenti a külkereskedelem méreteit is. A megoldáshoz közelebb jutunk, ha az államok egymáshoz hangolják gazdasági szükségleteiket.

1940. november. 21. szám.

Gross, Herbert: Das Rüstungsprogramm als Ausweg aus dem amerikanischen Konjunktur-Dilemma. A szövetségi kormány azt reméli, hogy a fegyverkezési megrendelések jótévesztik a magánbefektetési kedv hiányának kedvezőtlen hatásait. Ez év júniusától szeptember 23-ig 7159 millió dollár fegyverkezési megrendelést adtak ki, ebből magára a hajóhadra 4957 milliót. Eddig egy 12 milliárdos fegyverkezési programot állítottak fel, de az 1941/46-os periódusban előreláthatóan kb. 37 milliárd dollárt fognak e célra igényelni.

1940. december. 23. szám.

Friemann: Preisbildung und Realkredit. — Zinger, H.: Das griechische Kreditwesen. A görög köz- és magánpénzüzetek státusának ismertetése. Érdekes a görög jegybank mérlege, amelyből kitűnik, hogy 1928 és 1940 júliusa közt a jegyforgalom kb. 100%-kal 10.6 milliárd drachmára, a bank látra szóló betétei kb. 6-szorosukra, 13 és fél milliárdra, az államnak nyújtott előlegek pedig nulláról 11 milliárdra emelkedtek. Az állami beruházások nagy hányadát tehát itt is a jegybanknak kellett fedeznie; ehhez képest a bank fedezeti aránya 54.2%-ról 19.8%-ra csökkent.

1940. december. 24. szám.

Ez a szám egyebek között Nagybritannia külföldi, kiváltképpen az amerikai Unió-beli fizetési eszközeinek számbavételét tartalmazza, angol és amerikai források lapján.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, November 1940. Band 52, Heft 3.

Neubauer Gyula: Das Problem der Kriegsfinanzierung und die Fragen der Vor- und Nachkriegsfinanzierung. A háború régen az uralkodók ügye volt, az általános hadkötelezettség bevezetése után a hadászati rész fokozatosan igénybevette az egész nemzet erőfeszítéseit, de a gazdasági s pénzügyi vonatkozások még ekkor sem érintették a nemzet összességét közvetlenül. A háborút az

„állam“ viselte. A nemzet egész testét csak a totális hadviselés állította a háborús célok szolgálatába. A hadszükségletek fedezését már a háború előtt kezdik, de a terhek egy része rendszerint visszamarad a háború utáni időszakra. Ha ez a hányad túlnagy, a gazdaságot az infláció veszélye fenyegeti. Igen fontos a fogyasztási cikkek és a hadiszükségletek termelése közötti helyes arány megállapítása. A tőkeképződés a háborúban nem kívánatos, ennek elmaradása és a csökkentett fogyasztás képezik a rendkívüli szükségletek legfontosabb ellentétét. A háborúk után bekövetkező gazdasági összeomlást az aránytalanságok elkerülése, az adózás és kölcsönigénybevétel közötti megfelelő viszony fenntartása háríthatják el. — *Rittershausen, Heinrich: Die staatliche Preispolitik auf den deutschen Hauptmärkten der Gegenwart.* Az egész német árrendszer alapja a totális jellegű, 1936. árrögzítő törvény. A törvény célja a piac számos tényező által megzavart egyensúlyának biztosítása. Az általános szabály az 1936. október 17-i árak betartása, minden más intézkedés ezzel szemben kivétel. Az új ármegállapítások jellege igen sokféle. Ujjonnan termelt cikkekre természetesen új árakat kellett megállapítani. Az egész rendszer alapja és mozgató ereje a rugalmasság. Egyes cikkeknel az ártenyezőket rögzítették, másoknál új fix árakat állapítottak meg. Igen részletesen szabályozták a közszállítások és a közmunkák árszínviszonyait, — néha az önköltség elvének alapulvételével. A kereskedelem és szétosztás terén az árrést vagy a haszonkulcsot rögzítették, míg a mezőgazdasági termékek árszabályozása a „Reichsnährstand“ által már alkalmazott normák szerint alakult. Az árszabályozás azonban a nem kereskedelmi javakra is kiterjedt, s igen számos jószág vagy szolgáltatás (ingatlanok, bank- és biztosítási, továbbá bérleti és haszonbérleti díjak) kérdését is rendezték. — *Höhlfeld, Hans Herbert: Sterbende Goldwährung.* A német gazdaságpolitika rendszerében az arany elvesztette régi szerepét, az európai valutarendszer alapja többé nem lehet. Amióta ezt a felfogást hivatalosan is leszögezték, az aranykérdés Európában új stádiumba lépett. Az arany mint értékmérő nem felel meg, mivel saját értéke is állandóan ingadozott. Emellett azonban folytonosan változott az aranytermelés, s ezenfelül annak valutáris célra rendelkezésre álló hányada is. Befolyásolták ezeket a tényezőket az arany termelési költsége, a kamatlábak egymáshoz való viszonya és az árak ingadozása is. Az arany automatizmusa még legzavartalanabb működése idején is kedvezőtlenül befolyásolta az árak rugalmasságát, s ez az automatizmus egyébként is csak addig működött kifogástalanul, amíg nem volt rá szükség. A háború után az aranyfedezet eredeti formájában nem is állott már helyre, hanem csupán torzítva. Az aranyvaluta elsősorban az angol nemzetközi kereskedelem szükségleteire volt hangolva, s így szociális tartalmú gazdasági rendszernek azt politikai és ideológiai okokból is el kell magától vetnie. Az új Európában ehelyett a külkereskedelmi és egyéb nemzetközi gazdasági kapcsolatokat a multilaterális clearingrendszer fogják rendezni. — *Eucken, Walter: Wissenschaft im Stile Schmollers.* A szerző a Schmoller-centenárium alkalmával kiadott művek közül kettőt: Brinkmann könyvét és a Spiethoff által kiadott gyűjteményt elemez, s ennek eredményeit vizsgálja. Mindkét munka abból indul ki, hogy a Schmoller által képviselt történelmi evolúció elmélet a gazdaságtudomány közkincsévé vált, s így annak tagadói tulajdonképpen a jelenlegi gazdaságtudomány összességével kerülnek ellentétbe. Eucken szembezáll ezzel a felfogással és azt vallja, hogy az egyes korokat és a nemzetek életét nem univerzális szempontból, hanem csakis egyenként lehet elbírálni. Más-

részt a Schmoller-féle iskola abba a hibába is esett, hogy egyes történelmi eseményeket irt le, anélkül, hogy a tényeket a gazdasági élet egészébe beállította volna. Ez a módszer feltétlenül torzításra vezet, mert az összefüggések felismerését nem teszi lehetővé, s így a tudománynak sem tesz hasznos szolgálatot. — *Michielsen, Albert: Die Bedeutung von Kaufkraft- und Zinsveränderungen für die Konjunkturpolitik.* — *Meuldijs, J.: Der englische Schiffbau während der Periode 1870—1912 und das Problem des Ersatzbaues.*

Rivista di politica economica.

Roma, Anno XXX.

Fascicolo IX—X. Settembre-Ottobre 1940.

Volpi di Misurata, Giuseppe: L'economia di domani. A fegyveres összetűzésekkel karöltve már fokozatosan kirajzolódik az új európai gazdasági rendszer körvonala, amelynek tengelyében Németország és Olaszország együttműködési viszonya áll. Mezőgazdasági téren kevés e két nemzetgazdaság között az összefüggés, annál több az iparinál, ahol Olaszország termelésének nagymérvű fejlődése ellenére is még csak a kezdeményező lépéseket tette meg az önellátás elérése irányában, ami pedig a főcél lesz a jövőben is. Csak az ipar fejlesztésével lehet elérni az ország gazdasági függetlenségét a külföldtől és kiviteli felesleget biztosítani, ami egyszerűs mind megoldja majd az arany jövő sorsát is. Az arany jelenlegi birtokosai vagy hajlandók lesznek e nemesfém arányos megosztását a tengelyhatalmaktól való megfelelő mennyiségű áruvásárlás útján gyorsan keresztül vinni, vagy be fog következni előbb, vagy utóbb a nemesalaptól való teljes elszakadás. — *Gianini, Amedeo: Verso un nuovo statuto della navigazione aerea.* A repülésnek, mint közlekedési eszköznek óriási jelentőségére csak az elmúlt világháború mutatott rá, amit az is bizonyít, hogy már a béketárgyalások alkalmával, 1919. október 13-án megkötöttek Párisban egy ilyenirányú nemzetközi szerződést, amely azonban éppen létrejövetelének politikai körülményei miatt nem lehetett egyetemes. A jelenlegi helyzetben szerző szerint a kontinensen már megszűntek ezek az akadályok és így a nemzetközi teljes együttműködésre sor kerülhetne. — *Virgili, Filippo: Le associazioni di mutua assicurazione.* A történelem tanúsága szerint a kölcsönöségi biztosítás alapjai egész a középkori szász és dán gildékig nyúlnak vissza és meg van napjainkig is az állandó összefüggés a nápolyi születésű Tonti-ról elnevezett francia eredetű tontinákön át. Olaszországban különösen nagyon el volt terjedve e biztosítási faj, már 1848-tól kezdve egyre fokozódó számban és mértékben működnek a kölcsönös segélynyújtási vállalatok, amelyek elsősorban a baleset, betegség, öregség és munkanélküliség következtében ért károkat osztják meg tagjaik között. Mellettük még külön betegségi-, állat- és mezőgazdasági munkás-balesetbiztosítási pénztárak is működtek, ezek tevékenysége azonban a világháború vége és különösen a korporatív rendszer kiépítése óta fokozatosan háttérbe szorul a kötelező biztosítási vállalatok megszervezése következtében. — *Tivaroni, Carlo: La casa rurale in Italia.* Olaszország agrárlakosságának nyomorúságos lakásviszonyai már 1877-től kezdve felhívták a kormányok figyelmét, hatásos beavatkozást azonban

csak a fascista kormányzat hozott 1927-től kezdve kibocsátott rendelkezéseivel, melyekben a mezőgazdasági építkezések költségeinek, illetve az ily címen felvett kölcsönök kamatainak egy részét magára vállalta. Bár ezek hatása alatt nagymértékben fellendült az agrárépítkezés, ennek üteme mégis igen lassú, ugyanis a mezőgazdasági lakosság szaporodásának megfelelő évi átlagos 66.000 szoba-szükségletnövekedéssel szemben az utánpótlás üteme még a felét sem éri el. — *Gulinelli, Adolfo: Considerazioni sulla formazione dell'Impero coloniale francese.* A francia gyarmatbirodalom kialakulásának történetét adja a XV. század első hajósaitól kezdve Madagaszkár birtokbavételéig. — *Carano-Donvito, Giovanni: La politica monetaria nel Reame di Napoli durante il regime borbonico (1734—1859).* A nápolyi királyság pénzügyi politikájának egy fejezetét ismerteti. — *Perali, Pericle: Industria: forza di Roma.* Szerző a klasszikus latin szövegek interpretálásából eddig nyilvánosságra nem került adatokat ismertet a régi Roma gazdasági és főleg ipari életére vonatkozólag. — *Rassegna dell'attività corporativa: Le Corporazioni (G. L.).* — *Informazioni economiche e finanziarie: L'organizzazione creditizia italiana (G. L.)* — *La nuova organizzazione dell'economia europea ed il bacino Mediterraneo (Antonio Giordano).* — *Mercati finanziari (Adolfo Gulinelli).* — *Trasporti e comunicazioni: L'elettrificazione della linea del Sempione ed i traffici italo-svizzeri (Antonio Giordano).* — *Rassegne di giurisprudenza: Mancanza di svincolo e azione di danni contro le Ferrovie (G. C.).*

Fascicolo XI. Novembre 1940.

Giannini, Amedeo: Le basi di un nuovo statuto della navigazione aerea. Szerző az előző számban megjelent tanulmányát folytatva rámutat a párisi nemzetközi légiközlekedési egyezmény hiányaira és megfelelő módosításokat ajánl. — *Pistolese, Genarro: La valorizzazione industriale dell'Impero.* Az etiopiai gyarmatosítások kapcsán az anyaország gazdasági szükségletének figyelembevételével két fő szempont vezérli az iparosítási törekvéseket: *a)* a helybeli lakosság iparcikk-szükségletének biztosítása, amely a nagy távolság és a gyarmat bizonyos fokú önállóságának kihangsúlyozása miatt szükséges és *b)* a kivitel fokozása és az anyaország szükségletének minél nagyobb fokú kiegészítése. Az eként megállapított területeken az alapos kísérletezések és előtanulmányozások lefolytatása után a kormány kezdeményezésére és támogatása mellett létrehozott társaságok már számottevő tevékenységet fejtenek ki, amelyeket nagy vonalaiban ismertetett a tanulmány. — *Deni, Antonio: Imposizione straordinaria.* A maihoz hasonló rendkívüli időkben az államháztartás nehéz helyzetbe kerül, nőnek a kiadások, s a bevételek csökkennek. Három segítség áll ilyenkor az állam rendelkezésére: a rendkívüli adóztatás, kölcsönök felvétele és a papírpénzkibocsátás, amelyek azonban lényegében mind az adóztatásban központosulnak. Ha végig tekintünk Olaszországnak az utolsó évtizedben követett adóztatási politikáján, megállapítható, hogy a legszerencsésebb utat választotta, amikor abból indult ki, hogy az állam helyzete hasonló a magán monopol termelő-, illetve eladóéhoz, aki vevőitől a legnagyobb haszon elérése céljából különböző árakat kér ugyanazon termékekért. Az állam is

az adózók különböző osztályától a rendkívüli adók eltérő alakjaiban a nagyobb bevétel elérése céljából különböző méretű közszolgáltatásokat szed (háborús, illetve konjunkturális többletjövedelmek megadóztatása, stb.), ami azzal a nagy előnnyel jár az általános adókules emelésével szemben, hogy voltaképpen új adóalapot sújt és eként nem haladja túl az adózás normális határait, amelyet az egész termelési struktúra megérezne. — *Orsini, D'Agostini, Paolo: L'economia scandinava e l'attuale conflitto.* A skandináv félsziget gazdasági szervezetét ismerteti és különösen a tengelyhatalmakkal való együttműködés kölcsönös fontosságára utal. — *Belotti, Romeo: La condotta economica di guerra del Giappone.* A század eleje óta Japán gazdasági élete minden vonatkozásban óriási fejlődést mutat fel, s politikai téren is nagy sikerek kísérik működését, elsősorban Mandzsuriában, valamint Kínában sikerült szétvetnie a bekerítés falát. Még ha nem is éri el Kínában összes háborús céljait, szerző szerint akkor is a kötendő megegyezés alapján bekövetkezik a Közelkeleten is a gazdasági fejlődés alapját képező nyugalmi helyzet. — *Rassegna dell'attività corporativa: La costituzione della Direzione Generale dei Consumi — Informazioni economiche e finanziarie: Movimento delle Società per Azioni nei territori dell'Africa Italiana e dei Possedimenti Italiani (Luigi Fornengo).* — *La situazione bancaria della Slovacchia (c. g.) — Mercati finanziari (Adolfo Gulinelli).* — *Trasporti e comunicazioni: Le grandi questioni dell'industria dei trasporti nell'Europa di domani (Antonio Gordano).*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna — Anno XII.

N. 11. — Novembre 1940.

Note direttoriali: L'unità dell'Europa continentale — Il contadino nella gerarchia dei valori — Il Mediterraneo e l'Italia (A. d. S.) — Napolitano, Gaetano: Probabili indirizzi economici dell'ordine nuovo. A korporatív közgazdaság művelői között még mindig vannak olyanok, akik azt hirdetik, hogy nem kell elszakadni a hagyományos közgazdaságtan liberális alapelveitől, mivel a század verseny és a ricardoi külkereskedelmi elmélet a korporatív gazdasági életben is érvényesül, tehát csak külső, de nem fogalmi változásokat kell a régi elméleten eszközölni. Ezekkel szemben áll a korporatív közgazdászok nagyobbik csoportja, akik részint deduktív, részint induktív módszer alapján azt vallják, hogy a korporatív eszme a gazdasági életben mindig élő valóság, ami csak időnként szorul háttérbe a vele ellentétes felfogásokkal (pl. liberalizmus) szemben. Szerző is ezen utóbbi csoportokhoz tartozik, sőt az elsők között volt, aki küzdően lépett fel az irányban, hogy a nemzetközi munkamegosztás helyébe, amely csak az angol világhatalom érdekeit szolgálta, a korporatív közgazdaságban a való helyzetnek megfelelően a nemzeti munkagazdaságnak törvénye kerüljön. Az új közgazdasági rendszer alapjaivá a gazdasági szabadság és az igazságos vagyonmegosztás törvénye válik, ami lényegében már a gazdasági önellátás magját hordja magában. Az új gazdasági élet a jólét legfőbb biztosítékát nem a nem-

zetközi kapcsolatok fejlesztésében, hanem a nemzeti munka minél tökéletesebb kiaknázásában látja, tehát a munkában, ami a fascista felfogás szerint egyszersmind az egész termelési folyamat irányítója is. Hogyan lehet eként áthidalás az arany mindenhatóságát hirdető liberalis elve között, ahol a munka csak a nyereség függvénye és a munka teljes mozgósítását és mind nagyobb fokú kiaknázását célzó korporatív elvek között? — *Renzi, Antonio: Nuove forme di pagamento nelle transazioni internazionali.* A háború utáni évek gazdasági életének egyik legnagyobb problémája feltétlenül az arany sorsa és ezzel kapcsolatban a külkereskedelmi fizetési forgalom lebonyolítási módozata lesz. Míg a világválság és a háborús beruházások következtében a világ aranykészletének immár több mint négyötöde az USA-ban halmozódik fel, addig egész Európában, Japánban és a kontinens államainak a dél-amerikai országokkal való forgalmában a kompenzációs forgalom foglalta el az arany helyét. A háborúnak a tengelyhatalmak részére való győzelmes befejezése után az USA-nak választania kell, vagy elfogadja az európai fizetési formákat, vagy pedig szakít az európai piacokkal, ami annál is nehezebben menne, mivel Délamerikában — a teljesen egyező gazdasági szervezet folytán — nem tudná kárpótolni magát. Minden valószínűség eként amellettszól, hogy az USA is át fog térni a kompenzációs fizetési forgalomra, amelynek zavartalan lebonyolítása érdekében szerző egy plurilateralis kompenzációs rendszert ajánl, ami lényegében több olyan biletaralisból állna, amelyből a résztvevők az esetleges mérlegegyensúlytalanságok kiküszöbölése érdekében feleslegeiket egymás között kompenzálják, úgyhogy lehetővé válnék, hogy ha a hitelező állam nem is tud adós államától árut átvenni, más államokból származó behozatal által mégis kielégítheti magát. — *Ferrari Aggradi, Mario: L'incidenza dei tributi diretti in agricoltura.* Az olasz mezőgazdaság adóterhét ismerteti számos statisztikai táblázat alapján. — *Rassegne: La politica economica internazionale.* — *Le finanze pubbliche.* — *Idee e fatti del mondo economico.* — *Note e appunti: In tema di organizzazione economica dell'Impero (Ferdinando Loffredo)* — *Segnalazioni bibliografiche.*

The Quarterly Journal of Economics.

Vol. LV. No. 1. — Cambridge, November 1940.

Copeland, Morris A.: Competing Products and Monopolistic Competition. A tanulmány Chamberlin: Theory of Monopolistic Competition c. művét kívánja bizonyos vonatkozásokban kiegészíteni. A versenynek három fajtáját különbözteti meg: a) ár, b) minőségi, c) eladási versenyt. A tökéletes és a korlátozott verseny típusainak szembeállítása után megállapítja, hogy a kettő között fennálló eltéréseket csak akkor lehet szabatosan meghatározni, ha a tökéletes verseny pontosan körülírt típusáról van szó. A közfelfogás a tökéletes versenyt a természetes állapottal azonosítja. A valóság ezzel szemben az, hogy a tökéletes verseny előfeltételeinek megteremtése sokkal több korlátozással jár, mint amennyi a monopóliumok mellett tapasztalható. Monopolisztikus verseny mellett az árak egyes vevőcsoportok részére magasabbak, mások részére alacsonyabbak, mint szabad verseny mellett lenné-

nek. Különhasznok monopolisztikus verseny mellett is adódnak, mint ahogy a szabad verseny piacán is alakulnak ki haszontöbbletek; hogy ezek a haszoncsúcsok melyik esetben magasabbak, azt csak az egyes típusok beható vizsgálata alapján lehet eldönteni. Az ily összehasonlítások azonban nem befolyásolhatják döntően a mérlegelést eleve egyik vagy másik típus javára. — *Lutz, A. F.: The Structure of Interest Rates.* A kamatkérdéssel foglalkozó munkák rendszerint oszthatatlan kamatfogalmat tételeznek fel és abból indulnak ki, hogy a kamat összes típusai párhuzamosan változnak és hasonló körülmények között teljesen azonosan reagálnak. Ezzel szemben tény, hogy 1932. óta a hosszú- és rövidlátú kamatok irányzata között lényeges eltérés mutatkozik, tehát az említett feltevés téves. A hosszúlejáratú kölcsönök kamata soha nem ingadozik oly erősen, mint a rövidlejáratúaké, s a kettő irányzata ellentétes is lehet. A két típus közötti különbséget a kamatirányzatra vonatkoztatott becslések és várakozások határozzák meg, s e szempontból jelentős az értékek likviditási fokának szerepe is. — *Sweezy, A. R.: Population Growth and Investment Opportunity.* A hosszúlátásra szóló beruházások lehetőségének kérdése évszázados elhanyagolás után ismét az előtérbe került. Az általános felfogás szerint a kérdést két ellentétes erőáramlat határozza meg: egyrészt a tőke csökkenő hozama, másrészt — és ellentétes hatással — a műszaki újítások, s a népesség, valamint a gazdaságilag hasznosított terület növekedése. A népszaporulat és az investíciós lehetőségek kétségtelen kölcsönhatásban állanak, de tévedés volna azt állítani, hogy a szaporulat a munkanélküliség szempontjából — önmagában — orvosszert jelent. A múlt század terjeszkedése természetesen befolyásolta a népesedést is. A két tényező egymás hatása nélkül jelentéktelenné zsugorodott volna. Ma a területi expanzió — gazdasági értelemben véve — egyre nagyobb akadályokba ütközik, a műszaki haladás üteme is lassúbb, s egyidejűleg csökkent a népszaporulat is. A beruházási lehetőségek e tényezők hatására természetesen ugyancsak zsugorodnak, ami azonban a begyökerezett közfelfogás ellenére sem tekinthető végzetesnek. — *Beckett, Grace: The Effect of the Reciprocal Trade Agreements upon the Foreign Trade of the United States.* Az Egyesült Államok 1934. óta folytatott új külkereskedelempolitikájának lényege a kölcsönösség. Ezen az alapon 22 új szerződés jött létre, amelyek végeredményben nem csak az Unió, hanem az egész világ külkereskedelmét befolyásolták. Ezeknek a hatásoknak statisztikai kiértékelése, részben a megfelelő adatok hiánya, részben a vizsgált időszak rövidege miatt nehézségekbe ütközik. A bírálatot tehát elsősorban közvetett módszerrel lehet alapítani: az első tényezője ennek az, hogy az Egyesült Államok részesedése a világkereskedelemben 1934. óta számottevően növekedett, természetesen fokozódott a szerződéses országok hányada is a szerződéses viszonyban nem álló országokéval szemben. Végül megállapítható, s a kutató számára tanulságos az is, hogy a kereskedelemben növekedett azoknak az áruknak a részesedése, amelyeket a szerződések valamely okból kedvezményeztek, s így végeredményben le lehet szögezni, hogy a szerződések a kereskedelmi forgalmat kedvezően befolyásolták. — *Smithies, A.: Equilibrium in Monopolistic Competition.* A tanulmány célkitűzése hármas: a keresleti- és költségösszefüggések szerepét kel-

lően szétválasztani, a versenyben felmerülő hipotéziseket (a versenytárs magatartását illetően) megvizsgálni és végül a versenytársak cselekményeit az analízis körébe megfelelően beilleszteni. A vizsgálat Chamberlin munkájának gondolatvilágában mozog, s matematikai módszereket igyekszik célkitűzéseit megközelíteni. — *Mc. C. Wright, David: The Economic Limit and Economic Burden of an internally held Economic Debt.* Egyes amerikai felfogások szerint az amerikai államadósságokat gyakorlatilag korlátlanul lehetne növelni. A szerző a teherbírás és lehetőségek szempontjából vizsgálja ezt a tételt. Nem valószínű, hogy az állandó gyorsütemű adósságszaporulat hirtelen összeomlásra vezetne, kétségtelen azonban, hogy bizonyos ponton túl fokozódó nehézségek fognak mutatkozni. Ezt a pontot kell tehát megtalálni. Az első útmutató ennek kijelölésére az a határ, amelyen túl az árak fejlődése inflatorikussá válik. A második szempont a polgárok és intézmények vagyontartalékait, illetve az államnak történő kölcsönzés lehetőségeinek felbecslését teszi szükségessé. A harmadik és legfontosabb vonatkozás a teherbíróképeségek kérdése. Ez első sorban a termelési tényezők helyzetén keresztül mérhető fel. Amíg e tényezők nincsenek teljesen kihasználva, az állam nagyobb költsékezése tényleges terhet — bizonyos értelemben — nem is jelent, ezzel szemben teljes foglalkoztatottság esetén az állam már a magántermeléstől vonja el az erőket. Ezeken az elsődleges mértékeken kívül természetesen számos közvetett jelenség reagál az adósság változásaira, így a kamatlábtól, az adóteher megoszlására, a tőkeképződésre, a jövedelem és természetesen a fogyasztásra. Végeredményben megállapítható, hogy a belföldön felvett államkölcsönök okozta teher — bár ennek jelentőségét gyakran erősen túlozzák — a gazdaság számára érezhető, s így az adósságpolitikának feltétlenül vannak kényszerű határai. — *Ruggles, Richard: The relative Movements of Real and Money Wages Rates.* A névleges és valószínű munkabérek kérdésében a gazdaságtudomány nem áll egységes alapon. A tanulmány első sorban a nézeteltérések okára igyekszik rávilágítani, majd statisztikai módszerrel az eddigi vizsgálatoknál behatóbban kívánja a problémát megvilágítani, végül megállapítja, hogy a rendelkezésre álló adatanyagból nem lehet a reál- és nominálbérek, valamint az életszínvonal közötti közvetlen összefüggésekre következtetni, s így első sorban az árkérdés szekuláris vonatkozásainak tanulmányozása volna szükséges.

Political Science Quarterly.

New York, 1940. március. 1. szám.

Macmahon, Arthur W. and Dittmar, W. R.: Autonomous Public Enterprise: The German Railways. II. — Snyder, Richard R.: The Most Favoured Clause and Recent Trade Practices. A legtöbb kedvezmény elvén alapuló kereskedelmi szerződések rendszerének aranykora a múlt század hatvanas éveitől, pontosabban a francia-angol Cobden-szerződéstől az első világháborúig tartott, de ezen az időszakon belül is hamar megnyilvánult ellene a visszahatás, így az 1879-es német és az 1892-es francia autonóm védővám-tarifa bevezetésével. A páris-környéki szerződések a legyőzött

államokat néhány éven át a legtöbb kedvezmény egyoldalú megadására kötelezték, az 1927-es világgazdasági tanácskozás pedig e rendszert a világ nemzeteinek újból ajánlotta, de az 1930. évi fokozottan védőjellegű amerikai Smoot-Hawley tarifa a rendszer újból való érvényesülését még kilátástalanabbá tette. Az utóbbi években kifejlődött új-merkantilizmus a világkereskedelem 70%-át kétoldalú hányadszerződésekbe szorította, a már 1937-ig 170-re növekedett számú clearing-szerződések azt eredményezték, hogy a legtöbb kedvezmény gondolata már csak az elméletben él. — *Dorfman, Joseph: The Economic Philosophy of Thomas Jefferson.* Jefferson, akit az amerikaiak elnökeik között mint gazdasági fel fogásuk kialakulására legmértvadóbbat tisztelnek, elvei kiformálódásában Adam Smith és népszerűsítője Stewart voltak a legnagyobb hatással, majd Malthus hatása alá került, de természetesen legalább ilyen erős hatást gyakorolt reá az amerikai gazdasági élet fejlődése, ami nézeteinek idővel való módosulását is megmagyarázza, így iparelles álláspontjának enyhülését. — *Könyvszemle.*

1940. június. 2. szám.

Wolman, Leo: The Turning Point in American Labor Policy. A New Deal megvalósulásának első szakasza az N. I. R. A. megindulásától a Fair Labor Standards Act és a Railroad Unemployment Insurance Act meghozataláig, azaz 1938-ig tartott. A reformok sok áldásos eredménnyel jártak, de az eredmények marandósága javarészt attól függ, hogyan sikerül majd a jövőben a Wagner-Actot alkalmazni. Ez a törvény megadja a kormánynak a jogot, hogy a munkás- és munkaadó-szervezeteket, különösen pedig ezeknek egymással folyó tárgyalásait ellenőrizhesse. E téren mindkét részről ismeretesen sok visszaélés fordult elő, így a kormány igyekszik megakadályozni egyrészt, hogy a munkaadók olyan szervezeteket ismerjenek el tárgyaló feleknek, amelyekben az ő befolyásuk uralkodik, másrészt hogy a munkásszervezetek útját állják olcsóbb anyagok, tökéletesebb berendezések és jobb munkamódszerek használatának, kikényszerítsék felesleges munkakerők alkalmazását, törvénytelenül leszögezzék árak megszábasát és megsemmisítsék a kollektív tárgyalásoknak valahol már kialakult rendszereit. Egyszóval a kormány a mindkét oldalról megnyilvánult monopolisztikus irányzatok letörését szorgalmazza, a tanulmány írója azonban a sikerben kételkedik, mert ellentmondást lát a kormány munkaadó- és munkáspolitikájában. — *Macmahon, Arthur W. and Dittmar, W. R.: Autonomous Public Enterprise: The German Railways. III.* — *Wilck, Kurt: International Organisation and the International Chamber of Commerce.* A tanulmány részletesen ismerteti, milyen módon fejti ki a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara hivatalosan és főképp nem hivatalosan befolyását a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alakulására. — *Malisoff, Harry: The Import of Theory in Unemployment Compensation.* — *Könyvszemle.*

1940. szeptember. 3. szám.

Clark, Evelyn A.: Adolf Wagner: From National Economist to National Socialist. 1935-ben, A. Wagner születésének századik

évfordulójakor Németország mint a nemzeti szocializmus egyik szellemi előfutárát ünnepelte őt. Wagner, aki egyrészt Müller és List, másrészt Darwin, valamint Fichte, Hegel, A. Müller, Rodbertus, Stein, Treitschke és Bismarck, továbbá a történész Sybel és Droysen eszméit illesztette bele a maga rendszerébe, államszocialista volt, aki hitt a német (akkor még porosznak nevezett) misszióban, hogy az európai kérdések helyes rendezésére elsősorban a német erő hivatott. Műveiben ugyanúgy fellelhetők a későbbi Középeurópa-tervek csirái, mint a manchesterista racionalizmus elítélésével párosuló miszticizmus, amely a német szellem számos újabb megnyilvánulását jellemzi. Német szempontból modern az a nézete is, hogy a hadsereg nem csupán a védelem, hanem a nemzeti termelés ereje is s e szempontból Wagner a Wehrwirtschaft-gondolat egyik szellemi apjának tekinthető. Egyik vezére lévén az egyre erősebben antiszemita Keresztényszocialista Német Munkáspártnak, harcosa a flotta-mozgalomnak, iránymutatója a német társadalompolitikának, amelyet elődeitől a nemzeti szocializmus is átvett és tovább fejlesztett, hirdetője a tekintélyi elveknek a népiuralmiakkal szemben: mindezek kellően indokolják, hogy 1935-ben Vleugels Wagnert, mint a nemzeti szocializmus legnevezetesebb bajnokát jellemezte. — *Zeichner, Oscar: The Legal Status of the Agricultural Labour in the South.* — *Wallace, Henry A.: Veblen's Imperial Germany and the Industrial Revolution.* Wallace államtitkár szerint Veblen már 1914-ben felismerte az imperialisztikus fejlődés olyan jellegzetességeit, amelyek általánosabban csak a legutóbbi években váltak ismertekké. — *Könyv-szemle.*

1940. december. 4. szám.

Shoup, Carl: The Taxation of Excess Profits. I. — *Könyv-szemle.*

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

März 1941.

Széchenyi und die Hauptstadt.

Graf Stefan Széchenyis Wirken war vielfach mit dem Leben der ungarischen Hauptstadt — damals noch der beiden Städte Ofen und Pest — verbunden. Er verkündete als erster mit Nachdruck die Notwendigkeit der Vereinigung der beiden Städte und von ihm stammt auch der Name Budapest. Im Jahre 1827 wählte er Pest für seinen ständigen Wohnsitz, im folgenden Jahre wurde er in die Wahlbürgerschaft aufgenommen und im Jahre 1837 erhielt er auch das Bürgerrecht Ofens. An dem Pester kommunalen Leben nahm er stets regen Anteil, — neben den ihn beschäftigenden grossen Fragen zeigte er auch für die weniger wichtigen Angelegenheiten der Stadt Interesse.

Von den kommunalen Angelegenheiten beschäftigten ihn in erster Reihe die städtebaulichen Probleme. Er erhob schon damals die Forderung nach einer auf die ganze Stadt und ihre Umgebung sich erstreckenden zielbewussten, planmässigen Siedlungspolitik. Er forderte gute, zweckmässig angelegte Wohnhäuser, die sich sowohl dem Klima wie dem Sonnenschein anpassen. Er befasste sich — nicht nur dem Gegenstande nach, sondern auch im fortschrittlichsten Sinne — mit fast allen Fragen eines modernen Baustatuts, wie Trockenheit der Räume, Feuersicherheit, Stille, Geruch- und Rauchlosigkeit, Reinigungsmöglichkeit, Schutz gegen Wärme und Kälte, Beleuchtung und Ventilation. Neben diesen wohnungspolitischen Forderungen gingen Széchenyis Bestrebungen hauptsächlich auf die Anlegung grüner Flächen sowohl um die Hauptstadt herum, durch Schaffung von Wäldern, Auen und sonstigen Erholungsstätten, wie innerhalb der Stadt, durch die Einrichtung von öffentlichen Gärten und grünen Plätzen; in dieser Richtung leitete er auch konkrete Aktionen ein, die jedoch nur zum Teil Erfolg hatten. Er wies auch auf die Wichtigkeit der Stadtvermessung schon hin.

Der grösste Erfolg seiner kommunalpolitischen Tätigkeit war die Erbauung der nach ihm benannten Kettenbrücke. Er gab die Anregung, er sorgte für die Finanzierung und die Gewinnung von Unternehmern sowie für entsprechende Pläne, er kämpfte mit den Behörden um die Beseitigung der Hindernisse. Eine weitere Zielsetzung Széchenyis war die Schaffung eines Pester Hafens, — sie hing mit seinen Bemühungen zusammen, den wirtschaftlichen Aufschwung des Landes durch die Einführung der Dampfschifffahrt auf der Donau und die Regelung der Unteren Donau zu fördern. Er befasste sich auch mit dem Gedanken eines bei Pest mündenden Donau-Theiss-Kanals, ferner eines schiffbaren Kanals rund um Pest herum. Das erste Projekt ist auch heute noch aktuell, des letztere bereits überholt. Ein weiterer Plan Széchenyis war ein Tunnel unter dem Ofener Festungsberg, durch den die zwischen Pest und Ofen mittels der Kettenbrücke geschaffene Verbindung nach den hinter dem Festungsberg liegenden Teilen Ofens verlängert werden sollte. Er gründete eine Gesellschaft zur Förderung dieses Projekts, kam jedoch über die Vorarbeiten nicht hinaus; der Tunnel wurde später tatsächlich erbaut, aber auf anderweitige Anregung. Er warb auch eifrig für die Errichtung eines Gebäudes für das ungarische Theater; zuerst dachte er an den Josefsplatz, später setzte er sich jedoch dafür ein, dass das Theatergebäude am Pester Donauufer aufgeführt werden solle. Weitere — nicht zur Ausführung gelangte — Pläne Széchenyis waren noch die Errichtung einer Walhall am Blocksberg (Gellért-hegy) und der Bau eines Ballhauses. Auch für den Bau eines neuen Parlamentsgebäudes an der Donau setzte sich schon Széchenyi ein.

In einem seiner Werke findet sich eine knappe Fassung seines städtebaulichen Glaubensbekenntnisses, die dem Prinzip des Fortschritts

und dem modernsten Rationalismus — vor hundert Jahren! — mit folgenden Worten Ausdruck verleiht: „Welche Frechheit ist es, hundert oder tausend Jahre im voraus Regeln für die Zukunft aufzustellen, welche Feigheit, ewig deren Gefangener, ja sogar Narr zu sein? Es siege die Ration und nur die Ration... Allein der Zweck, den wir erreichen wollen, kann bestimmen, welche Gestalt wir unseren Bauten geben sollen.“

Franz Harrer

Die Agrarpolitik des Grafen Stefan Széchenyi.

Von den 70-er Jahren des 18. Jhs angefangen machte sich die Wirkung der Ideen der Aufklärung auch in Ungarn bemerkbar. Das Verlangen nach Erneuerung war in der Nation erwacht, — um die Jahrhundertwende kam dieses Verlangen sowohl in der ökonomischen Literatur wie in der Wirtschaftspolitik schon kräftig zum Ausdruck. Um diese Zeit stand die Frage der Bauernbefreiung im Vordergrund des politischen Interesses. Das Wirtschaftsleben hatte stark unter der im Gefolge der napoleonischen Kriege auftretenden Devaluation zu leiden, — allerdings war die Landwirtschaft gleichzeitig im Aufstieg begriffen, infolge der günstigen Absatzverhältnisse der Kriegszeiten. Zu einem richtigen Fortschritt konnte es jedoch nicht kommen, da der Kredit fehlte, — aus diesem Grunde „sind die ungarischen Gutsbesitzer ärmer als sie es auf Grund ihres Besitztumes sein müssten“, schrieb Széchenyi damals in seinem Buche „Kredit“. Er erblickte die Quelle allen wirtschaftlichen Übels in den feudalistischen Institutionen, in der Avitizität und den ähnlichen Bindungen. Als er im Jahre 1825 mit seinen Reformvorschlägen vor die Öffentlichkeit trat, war der Boden für deren Empfang schon vorbereitet. Széchenyi bereiste nicht nur ganz Europa, überall die Voraussetzungen des landwirtschaftlichen und industriellen Fortschritts studierend, sondern auch den Osten, wo er Zuchttiere für die einheimische Pferdezucht kaufte. Er rief mehrere hochwichtige Bewegungen mit wirtschaftspolitischen Zielsetzungen ins Leben und versuchte diese stets auf eine freiwillige gesellschaftliche Tätigkeit zu basieren. Er wollte vor allem die ungarische Seele neugestalten, um auf diesem Wege das Leben der Nation neuzuformen. Der Gegenstand seiner Reformbestrebungen war in erster Linie der Grundbesitz, da er von der Besserung der Lage der Grundbesitzer eine Steigerung der Opferwilligkeit dieser Klasse und deren Teilnahme an den öffentlichen Angelegenheiten des Landes erwartete. Er wollte seinem Volk, das er liebte, Freiheit, Kultur und Reichtum geben; er wollte aus den lärmenden Patrioten sparsame Landwirte machen. Seine Aufmerksamkeit war in erster Linie auf das Theisstal, diesen Sitz des ursprünglichsten Ungartums gerichtet, das damals regelmässig von Überschwemmungen heimgesucht war. Verkehrspolitischen Fragen widmete er stets die grösste Aufmerksamkeit, vor allem mit Rücksicht auf die Absatzverhältnisse der Landwirtschaft. Er versuchte, den ungarischen Grundbesitzer zu einer intensiven Bewirtschaftung des Bodens zu überreden. Er arbeitete eifrig an der Förderung der ungarischen Pferdezucht, als des damals rentabelsten Zweiges der Viehzucht, gleichzeitig war er aber bestrebt, die Aufmerksamkeit der Grundbesitzer auf die Schafzucht zu lenken. Weinbau und Weinfrage beschäftigten ihn stets intensiv, — er war über den Stand dieser Fragen in den übrigen europäischen Ländern ausgezeichnet unterrichtet. — Alle seine Bestrebungen waren darauf gerichtet, den ungarischen Gutsbesitzer kulturell und wirtschaftlich zu heben und zu fördern, und die Hörigen in den Körper der Nation einzugliedern, — auf diesem Wege hoffte er das Glück und das Gedeihen seines Volkes am besten fördern zu können. Die Wege, die er dem ungarischen Menschen und dem ungarischen Landwirt vorzeichnete, waren lange Jahrzehnte hindurch die Wege der ungarischen Entwicklung.

Ladislav Gesztelyi-Nagy

Die verkehrspolitische Tätigkeit Széchenyis.

Der realistisch veranlagte Széchenyi ist schon auf seinen Jugendreisen auf die Fragen des damals in Umbruch begriffenen Verkehrswesens aufmerksam geworden. Das gesteigerte Interesse für Verkehrsfragen behielt er während seiner ganzen öffentlichen Laufbahn, er erhob seine Stimme oft in diesen Angelegenheiten und bald wurde er allgemein für einen ausgezeichneten Fachmann auf diesem Gebiete anerkannt. Er wurde zum königlichen Kommissär für die Regelung der Unteren Donau ernannt und als im Jahre 1846 neben der königlichen Statthalterei der Landesausschuss für Verkehrswesen organisiert wurde, ist Széchenyi dessen Präsident geworden. Als dann im Jahre 1848 das erste ungarische Ministerium ernannt wurde, da konnten keine Zweifel mehr aufkommen, dass das Portefeuille für öffentliche Arbeiten, Verkehrswesen und Schifffahrt keinem anderen als nur Széchenyi anvertraut werden könne.

Über die Tätigkeit Széchenyis im Interesse der Förderung der Donauschifffahrt ist an anderer Stelle dieses Heftes ausführlich berichtet worden. Ebenso eifrig wie er sich für diese Angelegenheit einsetzte, beteiligte er sich an all den Diskussionen, Kämpfen und Vorarbeiten, die dem Entstehen des ungarischen Eisenbahnwesens vorangingen. Besonders in Bezug auf zwei damals leidenschaftlich umstrittene Fragen vertrat er seinen Standpunkt mit Nachdruck: er wollte die geplante Wien-Budapester Bahnlinie auf dem rechten Donauufer führen und in der Frage der Verbindung der wichtigsten ungarischen Hafenstadt Fiume mit dem Innern des Landes vertrat er den Bau einer Budapest-Fiume-Linie, im Gegensatz zu Ludwig Kossuth, der mit gleicher Beharrlichkeit für eine Vukovár-Fiume-Linie warb.

Unter den Schriften Széchenyis gibt es zwei, die sich eingehend mit verkehrspolitischen Fragen befassen. Die erste ist die Flugschrift „An die privilegierten Einwohner Ungarns“, in deren zweitem Teile er die Schaffung von 4—6 von Budapest strahlenförmig ausgehenden Verkehrslinien, die Vollendung der Arbeiten an der Unteren Donau, die Förderung der ungarischen Küste und deren Verbindung mit dem Landesinnern forderte und ausserdem seine prinzipiellen Ansichten über den Ausbau eines ungarischen Eisenbahnnetzes entwickelte. Die zweite Schrift arbeitete er unter Mitwirkung mehrerer Mitarbeiter, auf Aufforderung der königlichen Kanzlei, in seiner Eigenschaft als Präsident des Landesausschusses für Verkehrswesen aus; diese Schrift enthält umfassende Vorschläge für den planmässigen Ausbau des gesamten Verkehrssystems des Landes. Er betonte darin die Notwendigkeit der Planung, des systematischen Vorgehens bei der Schaffung von Verkehrseinrichtungen, und entwickelte die Prinzipien, die er bei dem Ausbau eines solchen Verkehrssystems befolgt sehen wollte. Die Basis des ganzen Verkehrsnetzes müsse ein Eisenbahnnetz bilden mit dem Zentrum Budapest, — er sah vorläufig 4 Hauptlinien (1. Budapest-Pressburg-Landesgrenze, am linken Donauufer, 2. Budapest-Stuhlweissenburg-Nagykanizsa-Károlyváros-Fiume, 3. Budapest-Szolnok-Arad, 4. Budapest-Miskolc-Kassa) vor, deren Gesamtlänge 173 Meilen betragen hätte, ferner Nebenlinien in der Gesamtlänge von 125 Meilen. An Wasserbauten nahm er die Erweiterung und Regelung des Bega- und des Franz-Kanals, die Regelung des Sió-Kanals, die Regelung der Donau, die Fortsetzung der Theissregelung besonders im oberen Lauf, die Schiffbarmachung des Szamos, Maros, Bodrog, Körös, die Regelung der Drau von der Mündung aufwärts bis zur Überbrückung der Fiumaner Bahnlinie und schliesslich die Regelung einiger kleinerer Flüsse in seine Pläne auf. Zur Vervollständigung des Strassennetzes sah er den Bau von 526 Meilen Chausseen ersten Ranges, 212 Meilen Strassen zweiten Ranges und 57 Meilen Strassen dritten Ranges vor. Die Kosten all dieser Einrichtungen waren in dem „Vorschlag“ mit 80 Millionen Silbergulden für die Eisenbahnbauten, 8 Millionen für die Wasserbauten und 12 Millionen für die Strassenbauten veranschlagt. Széchenyi vertrat diesen Plan schon als

Minister vor dem Landtag und es gelang ihm trotz der Opposition der Anhänger Kossuths dessen Annahme ohne jede wesentliche Modifikation durchzusetzen. Das Ministerium wurde beauftragt, die Durchführung des Planes unverzüglich ins Werk zu setzen und es wurden vorerst 8 Millionen Gulden für Eisenbahnbauten und 2 Millionen Gulden für Wasserbauten bewilligt. Dieses Gesetz konnte jedoch infolge des bald darauf entbrannten Freiheitskampfes nicht mehr vollzogen werden.

Gabriel Veress

Donauschiffahrt, Regelung des Eisernen Tores, Theissregelung.

Die Schiffbarmachung der Unteren Donau und die Theissregelung gehören zu den grössten Taten Széchenyis, — besonders die Theissregelung muss als dasjenige seiner Arbeitsgebiete angesehen werden, wo er die grössten, für sein Volk segensreichsten Erfolge zu verzeichnen hatte.

Im Jahre 1829 trat Széchenyi einer von zwei Engländern gegründeten Gesellschaft für die Einführung der Dampfschiffahrt auf der Donau bei und bald gelang es ihm auch, den Bau von drei Donauschiffen durchzusetzen. Kurz darauf bereiste er den unteren Lauf der Donau von Pest bis zum Schwarzen Meere, um die Möglichkeiten eines hiesigen Schiffsverkehrs nicht nur vom nautischen Gesichtspunkte zu studieren, sondern gleichzeitig auch die wirtschaftlichen Verhältnisse der südlichen Donauländer vom Gesichtspunkte der Entwicklungsmöglichkeiten des Donauverkehrs zu erforschen. Schon im folgenden Jahre wurde er als königlicher Kommissär mit der Leitung der Regelungsarbeiten der Unteren Donau betraut. Hier fand er einen vorzüglichen Mitarbeiter in dem genialen Wasserbauingenieur Paul Vásárhelyi, der im Auftrage der Regierung bereits seit längerer Zeit an der Kartographierung des Strombettes arbeitete. Der Schwerpunkt der zu lösenden Aufgabe lag in der Regelung der Donauenge im Eisernen Tor, deren Klippen und Fälle die Schiffahrt fast völlig unmöglich machten. Vásárhelyi wollte diese Aufgabe durch den Bau schiffbarer Kanäle am rechten Stromufer und durch Schleusenanlagen lösen. Da jedoch die hierzu notwendigen 1,5 Millionen Gulden nicht aufgebracht werden konnten, musste eine Kompromisslösung gefunden werden. Die Arbeiten zogen sich in die Länge, da immer wieder starke Widerstände bekämpft werden mussten und auch die Geldquellen wiederholt versiegteten; nach der Aufwendung von 510,000 Gulden mussten schliesslich die Arbeiten im Jahre 1841 völlig eingestellt werden. Die Hauptaufgabe war aber da bereits gelöst, — durch die Sprengung von 1000 m³ Felsen waren die grössten Hindernisse schon beseitigt, so dass die damals üblichen ca 120-Tonnen-Schiffe bei normalem Wasserstand passieren konnten. Gleichzeitig wurde in die den Strom umfassenden Felswände eine Strasse gehauen, auf dem der Verkehr bei sehr niedrigem und sehr hohem Wasserstand abgewickelt werden sollte. Dieses Ergebnis muss, an dem technischen Können der Zeit gemessen, als befriedigend bezeichnet werden, — die technischen Voraussetzungen für ein restloses Gelingen des ursprünglichen Planes von Vásárhelyi waren ja damals noch nicht gegeben.

Die Regelung der Theiss war von noch grösserer Tragweite, — sie war nicht nur für die Theissgegend, sondern für das ganze Land eine Lebensfrage. Vor der Regelung waren von den Frühjahrsüberschwemmungen fast 2 Millionen ha Land betroffen, ein beträchtlicher Teil der Grossen Tiefebene war versumpft, ein Überschwemmungsgebiet, das monatelang, manchmal ein halbes Jahr unter Wasser lag. Széchenyi setzte alle Hebel in Bewegung, um diesen katastrophalen Zuständen ein Ende zu bereiten, er machte Eingaben an die Regierung, verhandelte mit den Interessenten, warb in Zeitungsaufsätzen und bekämpfte die Opposition, die auch bei dieser Sache nicht ausblieb. Vásárhelyi war auch diesmal seine rechte Hand, — seine technischen Pläne wurden zwar verschiedenerseits ange-

fochten, Széchenyi setzte es jedoch nach langen Kämpfen durch, dass die wesentlich weniger glücklichen konkurrierenden Projekte fallen gelassen wurden und die Arbeiten auf der von Vásárhelyi vorgezeichneten Linie in Angriff genommen wurden. Széchenyi musste auch hier mit dem Einsatz seiner ganzen Persönlichkeit, leidenschaftlich kämpfen, bis alle Widerstände besiegt waren. Széchenyis Gestalt war aus dem ungarischen öffentlichen Leben freilich schon längst verschwunden als die Arbeiten beendet wurden. Das Ergebnis war die Nutzbarmachung von 4 Millionen Katastraljoch Boden, — mit Recht kann also diese Aktion, die ohne Széchenyi sicher erst lange Jahrzehnte später durchgeführt worden wäre, eine zweite Landnahme genannt werden.

Alexander Rohringer

Széchenyi und das Finanzwesen.

Széchenyis Ansichten über die Fragen der Staatsfinanzen kristallisierten sich um zwei Leitprinzipien: erstens müsse das Gleichgewicht des Staatshaushaltes unbedingt gewahrt werden, und zweitens müssten die staatlichen Ausgaben der Leistungsfähigkeit der Bevölkerung und nicht die Einnahmen den Bedürfnissen des Staates angepasst werden, denn sonst könne man es nicht vermeiden, dass das alte Wiener Lied „Es ist alles eins, es ist alles eins, ob wir ein Geld haben oder keins“ sich bewahrt. Die Kontrahierung von Staatsanleihen zum Zwecke zinstragender Anlagen hielt er nicht nur für erlaubt, sondern für ebenso geboten wie die sorgfältige Vermeidung der Auflegung von Staatsanleihen für unrentable Zwecke. Seine Stellungnahme in der Frage der allgemeinen Steuerpflicht war entscheidend für die ungarische Entwicklung. Obwohl er Grossgrundbesitzer war und dem Hochadel angehörte, forderte er beharrlich die Aufhebung der Steuerfreiheit des Adels und die Milderung der Steuerlast der Hörigen. Er dachte hierbei an eine progressive Grundsteuer und bekämpfte mit Schärfe die antisozialen Verbrauchssteuern.

Den Fragen des Kreditwesens widmete Széchenyi stets die grösste Aufmerksamkeit. Die Grundlagen für den Ausbau einer ungarischen Kreditorganisation mussten damals noch geschaffen werden, — Széchenyi hielt für das grösste Hindernis die Avitizität, deren Wesen darin bestand, dass Grund und Boden nicht persönliches sondern Familieneigentum waren. Das war die Wurzel einer grossen Unsicherheit im Rechtsleben und schloss den Hypothekarkredit völlig aus. Gesetzlicher Gläubiger- und Schuldnerschutz waren seiner Ansicht nach gleich verfehlt: jedermann müsse doch seinen eingegangenen Verpflichtungen unbedingt nachkommen. Er forderte ferner die Aufhebung der Bestimmungen, die den Fremden verboten, in Ungarn Grund und Boden zu erwerben, — von dieser Massnahme erwartete er eine Steigerung des Bodenwertes.

Széchenyi zeichnete sich aber nicht nur als Finanztheoretiker aus, sondern auch als praktischer Finanzmann. Er zeigte eine staunenswerte Geschicklichkeit bei der finanziellen Fundierung seiner zahlreichen grosszügigen Projekte (der Bau der Kettenbrücke zwischen Ofen und Pest, die Regelung der Unteren Donau und der Theiss, die Einführung der Dampfschiffahrt auf der Donau usw.). Er legte stets das grösste Gewicht auf die Aufrechterhaltung der Mobilität der Unternehmungen. Einer Unternehmertätigkeit des Staates war er abhold, — lieber solle der Staat dem Unternehmer gegenüber eine Bürgschaft übernehmen als selber unternehmen, denn die letztere Lösung sei stets die teuerste. Der einmal übernommenen Bürgschaft unter allen Umständen nachzukommen, sei aber für den Staat eine noch zwingendere Notwendigkeit und eine noch heiligere Pflicht als für den Einzelnen.

Anton Éber

Ofen-Pest zur Zeit der Aufnahme Stefan Széchenyis in die Pester Wahlbürgerschaft. Széchenyi war der erste, der die Vereinigung der beiden Städte Ofen und Pest zu einer entwicklungsfähigen, jungen Hauptstadt, die in dem Blutkreislauf des zukünftigen starken und reichen Ungarns die Rolle des Herzens spielen sollte, in Wort und Schrift eifrig vertrat. Er sprach von dem Budapest der Zukunft wie von dem symbolischen Ausdruck der latenten Kräfte des Landes. Er arbeitete sein Leben lang mit Hingabe an der Verschönerung, Bereicherung und Förderung der Stadt und es ist zum grossen Teil sein Verdienst, dass sein Traum-Budapest sich verwirklicht hat. Wie prophetisch dieser Traum war, erkennt man erst, wenn man sich das Bild, die Verhältnisse der beiden Städte in den 20-er Jahren des 19. Jhs, als Széchenyi zum Bürger der Stadt Pest gewählt wurde, vergegenwärtigt.

Die beiden Städte waren damals noch selbständige, geschlossene Einheiten, mit ausgeprägtem, voneinander ganz verschiedenem Charakter. Ofen war eine stille, im Rahmen der althergebrachten Lebensformen lebende Stadt. Sein Mittelpunkt war die Burg, der Sitz der Regierungsbehörden, mit einer hauptsächlich aus Aristokraten, Adligen und Honoratioren bestehenden Einwohnerschaft; um die Burg herum gruppierten sich die Vorstädte, die zum Teil noch ein stark landwirtschaftliches Gepräge zeigten (z. B. die Kristinenstadt). Die Einwohnerzahl erreichte erst um diese Zeit die 30,000; die Adligen- und Honoratiorenhaushalte hatten auch zahlenmässig die Oberhand. Das Leben der Stadt verlief noch ganz zwischen den Schranken des alten Stadtrechtes; Gewerbe und Handel zeigten noch keinen frischeren Schwung, sie fingen noch kaum an, aus den Rahmen der Zunftorganisation herauszutreten.

Ofen war die Trägerin der historischen Tradition, die alte Residenzstadt, tatsächlich die *Hauptstadt* des Landes, — Pest aber war, mit seiner jugendlichen Frische und Entwicklungsfähigkeit, das Herz. Die Volkszählung Josefs II. fand in den Jahren 1785—87 nur 20,704 Einwohner in Pest, um mehr als 3000 Seelen weniger als in Ofen; gegen das Ende der 20-er Jahre des 19. Jhs erhöhte sich aber diese Zahl bereits auf 60,000: Pest hat seine Schwesterstadt in raschem Tempo überflügelt. Gewerbe und Handel spielten im Leben dieser Stadt eine viel wichtigere Rolle als in Ofen. Die Rahmen des Zunftwesens waren hier bereits gesprengt; obwohl die Zünfte noch zäh um ihre Alleinherrschaft kämpften, die tatsächliche Entwicklung war bereits über sie hinweggegangen, — in besonders hohem Grade galt dies für den Handel. Die Innere Stadt, die Leopold- und Theresienstadt zeigten schon ein fast grossstädtisches Gepräge, — in den Randgebieten war aber auch der ländliche Anstrich noch nicht ganz verschwunden.

Dies war der Kern, den Széchenyi in eine glänzende Grossstadt unwandeln wollte. Seine Vision ist seitdem Wirklichkeit geworden und die Stadt hat im Laufe ihrer Entwicklung fast alle Projekte ihres grössten Bürgers verwirklicht.

Helene Pálffy

Éber, Anton: Die Wirtschaftspolitik Széchenyis. Franklin-Gesellschaft. Budapest, 1940. 278 S. (In ungarischer Sprache.)

Trotz des grossen Reichtums der Széchenyi-Literatur fehlen uns eigentlich Werke, die nicht nur an den Fachmann gerichtet sind und die geeignet wären, dem Publikum ein Bild von der wahren Grösse Széchenyis zu vermitteln. Diesem Mangel Abhilfe zu schaffen, ist das Ziel des vorliegenden verdienstvollen Buches. Endlich hat sich einmal ein hervorragender praktischer Finanzmann an das Széchenyi-Problem herangewagt, — in seiner Darstellung gewinnt die Gestalt Széchenyis einen neuen Zug, man erkennt, dass er ein echter Praktiker war. Den Aufbau des Buches könnte

man sich zwar auch anders denken, die Gliederung des Stoffes nach den wichtigsten Betätigungsfeldern Széchenyi lässt vielleicht eben dessen eigenartigsten Zug, nämlich dass er stets das Ganze im Auge hatte, stets die Gesamtheit der Probleme überblickte, nicht genügend hervortreten. Dies setzt jedoch den Wert des mit schriftstellerischer Begabung geschriebenen, fesselnden Buches keineswegs herab; das Werk ist nicht nur für die wirtschaftsgeschichtliche Literatur, sondern auch für den abflauenden Széchenyi-Kult ein grosser Gewinn.

Stefan Dékány

Die ungarische Sozialpolitik von heute. Vorträge, gehalten auf dem Fortbildungskurs für öffentliche Verwaltungsbeamte vom Jahre 1939. Hrsg. vom Minister des Inneren Franz Keresztes-Fischer. Red. v. Karl Mártonffy. Budapest, 1939. 1030 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Veröffentlichung gliedert die von 83 hervorragenden Sachverständigen gehaltenen Vorträge des Fortbildungskurses in 8 Abschnitte. Der erste Abschnitt behandelt die sozialen Belange der öffentlichen Verwaltung, die Gliederung der Gesellschaft in Klassen und Stände, die Fragen der Rationalisierung der Verwaltung und gibt eine Schilderung der Sozialpolitik der auf sozialen Gebiete fortschrittlichsten Staaten (Italien, Deutschland, Portugal). Der zweite Abschnitt ist der sozialen Tätigkeit des Staates gewidmet, hier werden die Probleme der Invalidenfürsorge, der Preispolitik, des sozialen Rechtsschutzes, der Sozialversicherung, der Volksernährung usw. behandelt. Der dritte Abschnitt gibt in einigen glänzenden geschriebenen Vorträgen ein Bild von der Wirtschaftsethik und der sozialen Tätigkeit der ungarischen christlichen Kirchen. Die übrigen Abschnitte behandeln die Fragen der kommunalen, der landwirtschaftlichen und der industriellen Sozialpolitik, die soziale Arbeit der Gesellschaft, die Fragen des Familien- und des Kinderschutzes und zum Schluss die sozialpolitischen Einrichtungen der Hochschuljugend.

Dionys Kislégyi-Nagy

Imre, Alexander: Die höheren wirtschaftlichen Schulen in Dienste der allgemeinen Erziehung. Budapest, 1941. 61 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser betont, dass die Fachschulen nicht nur das beschränkte Ziel haben, den Schüler für einen bestimmten Lebensberuf vorzubereiten, — sie haben auch solche Kenntnisse zu vermitteln, die den Menschen bilden und ihm zum Verständnis des Lebens verhelfen. Die Schüler sollen zu Menschen erzogen werden, die „festen Boden unter den Füßen haben, deren Blick aber nach oben gerichtet ist.“

Anton Éber

Die hundertjährige Geschichte des Pester Ersten Vaterländischen Sparkassenvereins. Bd. II. 1890—1939. Von Ludwig Menczel. Budapest, 1940. 377 S. (In ungarischer Sprache.)

Aus Anlass des 100jährigen Bestehens des Instituts liess die Direktion die zum 50jährigen Jubiläum im Jahre 1890 erschienene Arbeit Adolf Fenyvessys über die Geschichte der ersten 50 Jahre neu abdrucken und beauftragte L. Menczel mit der Bearbeitung des zweiten Halbjahrhunderts. Dieser zweite Band zeigt einen von dem des Fenyvessyschen Werkes abweichenden Aufbau: hier ist der Stoff nicht nach Geschäftszweigen, sondern chronologisch gegliedert, wodurch die Darstellung organischer und auch übersichtlicher wird.

Alexander Jirkovsky

Szeberthy, Johann: Landwirtschaftlicher Arbeiterschutz.
Budapest, 1940. 438 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser behandelt systematisch die gesamte Problematik der landwirtschaftlichen Sozialpolitik, gibt eine gute Schilderung der ungarischen Verhältnisse, bespricht die bisher getroffenen Massnahmen und weist auf die noch der Lösung harrenden Aufgaben hin. Er legt hierbei nicht nur von einer gediegenen theoretischen Schulung Zeugnis ab, sondern auch von reichen praktischen Erfahrungen.

Nikolaus Szabó

Ottlik, Ladislaus: Geschichte der politischen Systeme.
Budapest, 1940. Magyar Szemle-Gesellschaft, 80 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vorzüglich geschriebene Büchlein schildert in einer leicht fasslichen, fesselnden Art, aber das Niveau der Staatsphilosophie doch nie verlassend, den Werdegang der neuzeitlichen politischen Systeme, den Kampf der gegensätzlichen grossen Prinzipien und die daraus hervorgegangenen verschiedenen historischen Lösungen. Die Lektüre dieser Schrift ist geeignet, den Leser der Gehobenheit der historischen Betrachtungsweise näher zu bringen.

Dionys Kislégyi-Nagy

Nyárády, Josef: Kalkulatorische Buchführung. Budapest, 1940. Officina. 215 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser vertritt in seinem inhaltsreichen, zahlreiche Fragen in ein völlig neues Licht rückenden Buche das Prinzip der pragmatischen Buch- und Betriebsführung.

Marianne R. Pósch.

Gesztelyi-Nagy, Ladislaus: Die Regelung der Zigeunerfrage in Ungarn. Kecskemét, 1940. 32 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser fordert eine schnelle und radikale Lösung der Zigeunerfrage, da es nicht länger zu dulden sei, dass die Zigeuner ihr bisheriges, auf Bettelei, Diebstahl und Betrug gegründetes Vagabundenleben weiterführen. Mit Humanität sei ihnen gegenüber nichts zu erreichen, das zeigen die bisherigen Versuche zur Genüge; der Verfasser empfiehlt deshalb körperliche Züchtigung, Konzentrationslager und im Endfall Kastration als die alleinigen Mittel, mit deren Hilfe dem verbrecherischen Treiben der Zigeuner beizukommen wäre.

Andreas Heller

Széchenyi és a főváros.

Gróf Széchenyi István sokrétű működésének jelentékeny része a magyar főváros életéhez fűződik. Az ő látnoki szemében Buda és Pest az első pillantásra nagyhivatásúnak tartott nemzete egységes kulturált fővárosaként tűnik fel; pedig Pestet 1820-ban beteg ifjúnak látja, amely nő anélkül, hogy egészsége és ereje volna, és Budát 1828-ban kiállhatatlan bűzös városnak mondja. Az új főváros kialakítását azonban nem tekinti külön problémának, hanem azt a nemzet felemelésére irányuló elgondolásába szervesen beilleszti. Gróf Waldstein Jánoshoz 1830 július 17-én intézett és akkor átélt, halálosnak látszott betegsége miatt politikai végrendeletként ható levelében így ír: „Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: nemzeti-ség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás. Ezeket kötöm nektek szívetekre, emeljétek az első tehetségtek szerint, s díszítsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki budapesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy Budapest megszünjék egy vak zsák lenni.“ Ugyanezen év október 29-én a nádor előtt kijelenti, hogy Pesten akarja egyesíteni a szétszórt erőket és ezért alapította a lóversenyeket és a kaszinót. Még 1828-ban írja: „Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni... s így két város egyesülne, melly most nem legjobb szemmel nézi egymást. Milly haszon áradna ezen egyesülésből, milly virágzó fővárosa lenne Magyarországnak rövid idő múlva! Kivált, ha az országgyűlés is... az ország szívében tartatnék“ (Világ). 1830-ban: „Budapest szóval éltem Buda helyett; okom ez vala!... egy fővárosnak kellene ezeknek lenni, nem kettőnek; egy és nem megosztott ellenmondó szívnek... A két név egybeolvadása Buda és Pest érdekít 's érzéseit egyesítené 's így erősítné.“ Részletesebben szól a fővárosról 1834-ben aldunai útján írt Pesti por és sár című töredék-művében: „Buda-Pest fekvése kies, s olyan, mely egyesítő középpontnak sok tekintetben helyesnek lenni látszik. Ha azonban a két város s annak körvidéke természeti mibenlétben hagyatik, egyesítést, ítéletem szerint, csak századok lefolyta eszközölhet; mely századokban viszont annyi egyesülés elleni erő is fejlődhetik ki, hogy Buda-Pest hihetőleg soha nem

léphet ki a tartományi városok sorából s egyesítő pontul nem igen fog szolgálhatni. A kérdés vagy inkább a feladás tehát az: kinyomozni, a két testvér város mily kifejlésre képes. Nem türehetetlen a késsel metszhető por, a sár, a két város közti gyenge és egyedüli ladik-lánczolat? Mi evvel szemben a közönyösség oka? Legelső a megszokás. Másik oka tespedtségünknek, annak nem tudása mikép segíthetnénk bajainkon.“ Művében e kettővel száll szembe. Pest vármegyének 1842. március 15.-én tartott ülésén a helytartótanácsnak a disznóhús árultatása ügyében tett intézkedése miatt parázs vita keletkezett a centralizációról, amelyet Kossuth vitt át erre az elvi alapra. Ennek a vitának a során Széchenyi a következőket mondotta: „Kell valami helynek lenni, ahol az eszmék concentrálódjanak, s azt hiszem azon helynek Buda-Pestnek kell lennie, melyen kívül én a hazában ilyen concentrationális pontot nem lelek sehol. Ily értelemben én a centralisatio embere vagyok. De Pest városának iparkodni kellene az itt lakás kellemeit, kéjelmeit növelni, hogy a gazdagok ide jöjjenek és örömetst itt maradjanak, ami szerint asztalukról majd a szegénynek is hulljon valami. De mit tett e tekintetben a város mindekkoráig? Igazán mondhatom némileg a maga jövődjét is megrontotta. Beszélünk gyárakról, vállalkozásokról; és valóban én is azt gondolom, hogy ha akad ember, aki haszonért elmegy az Indiákra, az Amazon partjára, még inkább akadna, aki ide eljő. De az embert nem csak pusztán a haszon vezérli; a ki gazdag, az már egy kis kéjelmet is kíván magának... Ha ki akarja vinni gyermekét egy kissé a szabadba, hova menjen? ... Egy sétatért akarnék állítani, kérem a tettes Rendeket ebben méltóztassanak engem pártolni.“ Végül itt említjük meg az 1844. évi október hó 31.-én a közszükségekre ajánlott pénzek mennyisége és mi célra fordítása ügyében tartott felsőházi beszédét, amelyet, miután 300.000 pengőforintot kér Buda-Pestnek, így folytat: „nem tudom megfogni, hogy azt senki sem akarja átlátni, hogy a magyar nemzetnek egy gyűlpontra van szüksége; mert tudjuk tapasztalásból, hogy az árvíz végveszélyekkel fenyegette fővárosainkat és így nem provinciális, hanem egyenesen a hon érdeke kívánja azt, hogy mindek előtt a hazának szíve, fővárosa biztosíttassék.“ (Beszéd). Ellenzések folytán a nádor, hangsúlyozva a főváros fontosságát, Széchenyi kérését úgy intézte el, hogy a Duna szabályozására megszavazott 400.000 forintról szóló határozatot olykép értelmezte, hogy ez az összeg a Dunának Buda és Pest között levő részére is fordítandó.

Széchenyi az 1825—27.-iki országgyűlés után választja Pestet — Bécs után — állandó lakóhelyévé. A várost elmaradottnak, vezetőségét maradinak, a társadalmi rétegeket egymástól elszigetelődőknek, saját osztályát pedig vele szemben idegenkedőknek találja. A főváros társadalmának összefogását, magyarrá

tételét és színvonalának emelését is három országosnak szánt intézménytől várja: a kaszinótól, a lóversenyektől és a Tudós Társaságtól. A kaszinótól várja a nemesi és a polgári rend öszszesímulását, a lóverseny állandósításától a vidéknek közeledését a fővároshoz, a Tudós Társaságtól a főváros megmagyarosodását és szellemi emelkedését. Pest városával csakhamar szorosabb kapcsolatba kerül. 1828. szeptember 21-én megteszik választott polgárnak. Esküvétele napján, 1829. június 23-án, megvendégeli polgártársait és ekkor tartott felköszöntőjében a következőket mondja: „éljen mindenki szerencsésen és boldogul, ki Pest városa, mint hazánk középpontjának s úgyszólván szívének előmenetelén és díszén törekszik, fáradozik.“ 1837. elején Buda is polgárjogot adományoz neki. Pest városa választott polgárai testületének ülésein többnyire jelen van és nemcsak az őt érdeklő nagy kérdések vitájában törekszik elgondolásait érvényesíteni, hanem más. néha egészen jelentéktelen ügyekben is hallatja szavát. Működése erősen megmozgatta a lelkeket, de ha voltak is időszakok, amikor a városházán népszerű volt, s mindig akadtak lelkes hívei, olyanok is, akik polgármesternek szerették volna megválasztani, folyton hanyagsággal, akadékoskodásokkal és nemtörődömséggel kellett küzöldnie. Amikor 1848-ban a választott polgárság szerepét a képviselőtestület vette át, Széchenyi megérte, hogy a polgárság nem választotta meg városi képviselőnek. Erről naplójában így emlékezik meg: „Ich bin kein Wahlbürger geblieben! Wie dankbar! Nach 23 jähriger Arbeit.“ 1841-ben állandó felügyelő bizottság kiküldését javasolta a helyes gazdálkodás érdekében; indítványát elfogadták, a bizottságba őt is beválasztották, de nem tudunk arról, hogy ezen akciójának foganata lett volna. 1842-ben egy pestvárosi ülésen kijelenti, hogy nem lehet többé bizodal-muk a Tanácsban és indignációját fejezi ki az egész választópolgárság felett, mivelhogy nyolc nap óta egyikük sem mutatta magát az adóhivatalnál. Néhány nappal később kifakad a választó polgárságnak a közügyek iránt való részvétlensége ellen, mert a közgyűlésen alig egynehányan jelentek meg. Széchenyi helyzete pestvárosi közéleté vége felé Károlyi Istvánhoz az ipartanoda hovahelyezése ügyében 1846. október 7-én intézett levelében következőképen tárul elénk: „Én természet szerint elmegyek a városházára a mai ülésre, de ott, ha csak lehet, negative és csak hallgatva szeretném magamat tartani, mert máskép bizonyosan lesz ember, ki Bécsbe ilyet referál: ‚Der Graf Széchenyi träumt jetzt nur von Promenaden! dieser Idee ordnet er Alles unter etc. Die Bürgerschaft theilt jedoch diese Gedanken — ausser einigen oberflächlichen Ideologen — gar nicht; sie sprach aber aus Deferenz für den Grafen nicht dagegen etc. Denn seine Absicht ist gut; wenn er nur auch die nöthige Einsicht hätte.‘ Önöknek kell tehát mit Würde, aber

sonorer Stimme felszólalni. A küldöttségben azonban részt kívánok venni; kérem tehát kiáltson ki engem, ha nem tenné szószólónk.“ Hogy Széchenyi mennyire ragadta meg még a legtávolabbi alkalmat is arra, hogy Pest problémáit napirenden tartsa, az a nem nemesek birhatási jogáról folyt országgyűlési vitában 1844 október 7-én tartott beszédéből tűnik ki, amikor az előzőkkel való minden látszólagos összefüggés nélkül, így szólt: „Pest körül régóta töröm fejemet, hogy azon sok port, mely ott van, mikép lehetne elállítani? És száz eszméim vannak és jót állok, hogy ezen nagy calamitásnak igenis lehet elejét venni; de midőn ebben törekedném, egy odaváló becsületes polgár így szól hozzám: ‚Und der Herr Graf glauben, dass dann kein Staub sein wird.‘ Azt felelem neki: ‚nein, aber weniger; und mein Lieber! es ist überall nur die Rede zwischen mehr und weniger.‘ Ha proprietas csak egy kis osztályra van szorítva és pedig olyanra, melynek pénze nincs, ez oly nagy baj, hogy minden kis baj, melylyel találkozom, hozzá képest kicsinynek látszik.“ Így kapcsolódik a kitérés a témába.

Széchenyinek nagy fájdalma és a közre nézve nagy veszteség volt, hogy a Pest város fejlesztésére 1808-ban alakított Szépítő Bizottságnak nem lehetett tagja, de ennek a bizottságnak életrekeltője és irányítója, József nádor, aki Széchenyi egyes elgondolásait, így különösen a híd kérdésében, támogatta, óvakodott attól, hogy ezzel a messzelátó, szemében bizonytalannal csak csapongó szellemmel a Bizottságot bürokratikus munkájában izgattassa. Másik, kevésbé jelentős, de utóbb jóvátett mellőzés is érte Széchenyit. Amikor Pestmegye a Pesten építendő magyar színház ügyében bizottságot küldött ki, Fáy András, aki tudta, hogy Széchenyi a kérdés iránt érdeklődik, a bizottságba való meghívását javasolta; a bizottság azonban azon okból, hogy Széchenyi nem táblabírája a megyének, sem birtokosa, azonkívül tagokat csak a megye választhat, nem hívta meg. Fáy újabb kérésére mégis meghívták, de csak „értesítő szavazattal“, vagyis tanácskozási joggal; utóbb, amikor a nádor kinevezte pestmegyei táblabírónak, azután teljes jogú tagja lett a bizottságnak. Széchenyi Művéhez való személyes viszonyának e vázlatos jellemzését Naplójának azon megrázó soraival zárjuk, amelyek lelkiállapotát a hídtörvény meghozatala alatt mutatják: 1926. Apr. 27. Ich zittere, meine Brücke! Vertheidige es mit Muth und Umsicht. Werde fallen; ápr. 28, 29, 30. Alles auf die Spitzen gestellt. Gährung. Meine Brücke... auf einem Haar hängend. Deák... für mich viel gethan. Ich magere ab. Innerlich Consumption; máj. 2. Die Brücke geht im Folge einer vernünftigen Resolution brillant durch. 8 Uhr Abend. Sitzung bis 12³/₄.; máj. 3. Jetzt fühle ich erst wie Seelenmüde ich bin. Gott weiss, ich hatte ehrlich gearbeitet; máj. Abends Fackelzug (In Wien wird man das sehr übel nehmen).

A mi már most Széchenyinek a *fővárosra vonatkozó gondolatvilágát* és az abból fakadt *alkotásokat* illeti, ezek mind a *városfejlesztés* körébe esnek, illetve ebben az értekezésben csak ilyen vonatkozásban tartoznak reánk. A városfejlesztési politikának legújabb kialakulásában három fő témaköre van: a telepítési politika, a közlekedés és a városépítés kérdései. Széchenyi lángeszét talán semmi se mutatja jobban, mint az, hogy ennek a csak legújabban kialakult tudománynak alapvető tételeit megérezte, követelésekké kialakította és belevetette a közvéleménybe, amely — ha meg lett volna benne irántuk a fogékony-ság — megvalósításukkal ma megbecsülhetetlen értékeket adott volna Budapestnek, amint elszigetelten megvalósult részeiben, elsősorban a róla elnevezett Lánchídban, adott is.

A *telepítési politika* problémája: miképen helyezkedjék el racionálisan a lakosság a város területén. Széchenyi ide vonatkozó gondolatai túlnyomóan a Pesti por és sár című művében foglaltatnak. Elsősorban a tervszerűtlenséget teszi szóvá: „Kimerítő javaslatnak csak sejdítésére sem akadtam sem írásban sem beszédben, tetteben pedig még kevésbbé. Egyik ezt, másik azt akarja, de mindegyik önlátására hajlik inkább... Itéletem szerint pedig csak úgy lehet a két város nyomorjain némileg diadalmaskodni s kellemeit nevelni, ha ennek eszközlésére kivétel nélkül *minden lehető rúgó mozgásba tétetik* s abban *célirányosan* meg is tartatik *állandóul*. Józan észrend után *legelsőbben* is azt kellene eszközölnünk, *mi városaink lakhatására szükséges*, továbbá mi azok kellemeit nevelné, s végül mi... egy nemzet egyesülési központjához már illenek is... Nincs ok az álbölcsek oktatásitól magunkat a régi századok sötétségébe s rozsdáiba visszataszítani hagyni, hanem jó lélekismerettel neki állhatunk... fővárosaink csinosításának, kellemei kifejtésének is. *Pest gyökeresebb csinosítása végett az egész vidéket kell tekintetbe venni.*“ Azután megállapítja a *városfejlesztésre való kötelezettséget*: „Buda-Pest lakosai kötelesek mindent elkövetni, amit ember csak tehet, hogy a két testvér-város honunk lakosait kellemei által is saját közepébe varázsolja, mivel csak ereink egyesülése által lehet idővel hazánkból valami, ha lesz. És eképp Buda-Pest lakosinak soha nem kellene felejtteni, hogy midőn... saját kellemeiket nevelik... még azon kimondhatatlan érdemben is részesülnének, mely szerint honunk széljengő irányzatát egyesítnék, s így valószínűbb erőre emelnék.“

Városfejlesztési elgondolása „a jó s célirányosan elrendelt ház“ követeléséből indul ki. „A ház építésénél — mondja — általánosan két fő kérdés nem vétetik elegendő figyelembe. Legelőször is *a földgolyó mily szélességén*, s másodsor *a nap mily tájékára építtetik*. Mi okból épen azon lak, mely például Nápolyban tökéletesen megfelel lakhatási céljának, Pesten annak bizonyára csak tökéletlenül felelne meg. S továbbá ugyan-

azon lak, mely felette helyes volna, ha keletnek állna homloka, egyedül az által is helytelenné lesz, mert homloka nyugatra szolgál. Az éghajlat s fekvés sajátági s különégei tehát, mennyire lehet, szorgos fontolóra veendő. A mennyiben lehet, mert ha sok más tekintet jó közbe, gyakran szükség feláldozni a kedvezőbb fekvést, más még fontosabb kellemelek elérése végett. Így például Pesten az év négy szakára ügyelve, s mellette s ellene mindent mérlegbe véve, kétségen kívül lakhatásra nincs kedvezőbb kitétel, mint keleti és déli. S mégis a legtöbb s legszebb házak homloka kényszerítőleg nyugat-északnak esik, s pedig egyedül a Duna miatt. S ebben Pest fekvése hiányos, Budáé sokkal kedvezőbb. A budai hegyen ellenben, a nádori udvart kivéve, a Várnak mindazon házai, melyek a Duna felé fekszenek, minden józanság ellen épen megfordítva, t. i. háttal állnak a kedvezőbb égtájnak, keletnek, s az egykori építői azon időkben, divatozott, nem tudom, éretlenségéből, vagy hiú pompáskodási szellemből, s városi szag hajhászatából-e, felette szép kilátást, csendet s a legjobb égtájat áldozták fel szomorú szűk utcákba nézés, ablak előtti ronda s lármás vásár és a nyugati viharok szemközti dühe megvásárlása végett.“ Ezek után részletesen beszél a *helyiségek szárazságáról, a tűzbiztonságról, a csendről, a szagtalanságról, a füstnélküliségről, a könnyű tisztíthatásról, a meleg és a hideg ellen való védelemről, a világosságról és a szellőzésről*, amelyekre vonatkozó követelések teljesítése és a célszerű belső elosztás együtt adják a kényelmes „comfortos lakást.“ Fontos telepítéspolitikai irányelvet juttat kifejezésre Széchenyi egy másik munkájában — Magyar Játékszínről, — mondván: „ha azon *tehetség*, melly Pest városa szépítésére fordíthatnák... akármily somma volna, oda menne javaslatom, hogy az a mennyire lehet, mind *egy hely tökéletes rendbehozására concentráltassék*, mert... több hasznot hajtana... az egész Pest városnak mind kellemlire, mind szépségére nézve, ha a lehető legtöbb tehetség minden előtt csak egy tisztasági középpont alkotására fordíthatnák, mellynek tisztasági varázsa csudakép a város minden részeibe volna eloszlni kénytelen, ha t. i. előbb egy rész rendeztetnék el némi tökélyvel s *aztán egy másik*.“

Széchenyi 1835. június 28-án a *színház és a harmincadhivatal elhelyezésére konkrét rendezési terveket* is mutat be a nádornak, akihez intézett kísérőlevélben a következő figyelemreméltó sorokat olvashatjuk: „Amennyiben tervem Fenséged jóváhagyását elnyerné: 1. Egy lépés történe a dunapartok szabályozására. 2. A mainál alkalmasabb harmincadhivatal épülne. 3. A mai harmincadhivatal helyébe sok szép ház közepette szintén egy szép ház keletkezne ott, ahova — különösen a József teret tekintve — a mai harmincadépület már igazán nem illik. 4. Magyar színház számára hely jelöltetnék ki, amelyen idővel

és a körülményekhez képest ilyen színház épülhetne.“ Az új harmincadhivatal megépítésére csere alapon ajánlatot is tesz, csupán 4%-os kamatra való igénnyel. Javaslatát így indokolja: „1. Amennyire erőm engedi, hozzájárulni kívánok Pest város szépítéséhez, amely városban már régóta lakom és a melyben valószínűleg, életemet is befejezem. 2. Azt hiszem, *nem helyezem el rosszul a rendelkezésre álló pénzemet, ha pesti házakba helyezem el* és hogy a biztonság egyensúlyban tartja a kisebb járadékot, amely idővel valószínűen növekedni fog. 3. Bizonyos mértékben kötelezve érzem magamat egy magyar színház részére megfelelő helynek a kiszemelésére, mivel Pest megye gyűlésében a színháznak a Kerepesi úton való megépítését gátoltam. Azóta a közönség szeme is reám irányul és sokat vesztenék az általános megbecsülésben, ha ebben az ügyben a gátláson kívül nem tettem volna egyebet, ezért kész vagyok azt az áldozatot is hozni, hogy csak 4%-ot jövedelmező két nagy épületet emeljek.“

Széchenyinek lakáspolitikai elgondolása mellett másik alapvető városfejlesztési elgondolása a főváros körül és a fővárosban *zöld felületek teremtése* volt. A pormentesítés és a lakosság számára *üdülőhelyek* nyújtása volt evvel a célja, a *belső sétateretek*nek pedig még társadalmi jelentőséget is tulajdonított. Egy ülésen így szólt: „Az embereknek egymáshoz kell símulni. De az erős, aki vezérnek született s ki erre tehetőséget érez magában... az nem igen símul; míg a gyáva közlegény örökké elbuvik s összezsugorítja magát. Össze kell hát őket hozni egymással. Az ily összesímulásra egy tisztességes sétatér .... a legalkalmasabb eszköz.“ Pesti por és sár című munkájában mondja: „Szükséges, hogy a városnak akárminemű földjei fákkal ültetessenek be, s ne fasorokkal, hanem úgy szólván *erdőkkel*; ez által kirekesztetik némileg az idegen por, a mi által majd könnyebben bírhatunk saját városi porainkkal.“ Az *üdülőhelyek* jelentőségét méltató kijelentéseit más összefüggésben már ismertettük. Ezeket még csak ezzel kell kiegészítenünk: A budai hegyekbe nehéz és aránylag drága az odajutathatás. Ezért más megoldásról is kellene gondoskodni. Ez „*Budapest környékén* egyedül a Duna négy ága által eszközölhető; de erre e négy természeti csatorna olly kitűnőleg kedvező, olly felséges, hogy azt hova hamarabb nem használni, legsajnosabb veszteség. Mi lenne Promontór, Tétény stb., ha oda és onnan csekély díjért, rendesen naponként, sőt óránként menne és jönne gőzös? De milly következése volna annak meg, ha Budapest számos szigeteinek csak egyike is el volna körülbelül úgy rendezve, mint például a Margitsziget. És az is kis gőzösök által egy-két garas díjért, meg nem szűnő, minden fertály-órai összeköttetésbe tétetnék a két testvér várossal? Hát micsoda képet mutatna Budapest vidéke még akkor, ha Ó-Buda felső tö-

vétől kezdve, hol régi Aquincum állott és számtalan meleg forrástul ömledez a táj, Bogdányig, sőt Visegrádon át Esztergomig, ezer, meg ezer lakház, mellybül szerencse és meglegeedés mosolyogna, ékesítné fejedelmi Dunánk partjait?... S ugyan álm-ez mit itt előhordok? Én nem hiszem... Éppen nem álm, hanem annak igen egyszerű előjósolata, mi hasonló körülmények között másutt történt.“ (Hirlapi czikkek, Pesti Kikötő II.)

Két sétatéri terve volt, mind a kettő Pesten; az egyik sétateret a szerviták temploma mögött, a másikat az Újépület kaszárnya város felőli oldalán akarta telepíteni. A *szerviták temploma mögött tervezett sétatérre* vonatkozó akcióját 1837-ben indította meg, de annak ellenére, hogy a tervet a nádor pártolta és a városi hatóság is mellé állt, a terv nem valósult meg. Megakadt a szervitarend akadékoskodásán, amely, a sétateret temploma mellett amúgy sem szívesen látván, a tulajdonában levő terület átengedése körül olyan nehézségeket támasztott, amelyekkel szemben a hatóság megtorpant. Nem ment símán az *Újépület mellett tervezett sétatér* megvalósítása sem. Az erre irányuló mozgalmat Széchenyi 1844-ben indította meg, megkezdvén mindjárt a sétatér kialakításához szükséges pénznek a gyűjtését is. A nádor ezt a tervet is pártolta és végül az Újépület parancsnoksága is hozzájárult avval a kikötéssel, hogy a sétatéren szilárd épületet emelni nem szabad. A város 1845 tavaszán a kívánt területet a sétatér céljára átengedte azzal a kikötéssel, hogy a sétatér megteremtői, akik részvénytársaság formájában alakultak meg, kötelesek a területet akkor visszaadni, amikor a város kívánja és nem kérhetnek semmiféle kárpótlást. 1846 március 3-án megkezdődött Széchenyi feleségének jelenlétében a növényzet ültetése, 1847 május 30-án pedig megtörtént a megnyitás. Széchenyi egyik alkalommal sem volt jelen. A sétateret Széchenyi-ligetnek nevezték el; később Széchenyi-tér nevet kapott, utóbb pedig beolvasztották a Szabadságtérbe, amelynek déli lezárása.

Itt a telepítési politika tárgykörénél van helye még annak megemlítésének, hogy Széchenyi már tisztában volt azzal, hogy a városrendezés előmunkálata a *felmérés*, amelynek elvégzésére a városnál javaslatot tett.

Ugyancsak itt tartjuk megemlítendőnek Széchenyi Tanner Antalhoz 1838. május hó 17-én intézett levelének eme sorait: „Kicsoda *Szemere Bertalan*, ki minap a Társalkodó 1838. évi 38. számában oly jó cikket irt *Pest szebbítéséről?* Mily tehetségek fejlődnek ki Magyarországon, milyen egészséges nézetek. Igen örül lelkem mindezekben.“ Szemere e baráti levél formájában irt és „Pest jövődjéről szépítési tekintetben“ című cikkében — melyet azért ismertetünk, mert fejtegetéseit Széchenyi magáévá tette — londoni, párisi, bécsi, berlini és hollandiai

megfigyelései közlése után a következőkben adja elő eszméit: Óhajtaná, hogy építészeink találnának valami újat akár a városterv elrendezésében, akár az építésmódban, mi a főváros által saját arcot adna saját nemzetiségünknek. A meglevő és alkotandó tereket, hagyatván mellékutak, gyepszín borítsa, s fák és bokrok árnyékozzák be. A városszéleken, de melyek egykor városközép lesznek, léget tisztán tartó s lelket emelő terjedelmes parkok hasíttassanak ki; a közöttük eladandó háztelkek s a bennük elszórottan kimutatandó villahelyek drágasága az egész park árát megfizeti. (A betterment gondolata!) A városszélen eső azon tágas utcák, melyeken a kereskedés s rohanóbb tolakodás megszűn, mindkét oldalról virító kertecskékkel szegessenek be; a népesebb, de szinte tágas utcák közepe pedig alakíttathatik fasétánynyá. Ha új utcavonalak vagy terek jelöltetnek ki, a szépítő biztosság mindenik utcára és térre, építések kezével, rajzokat dolgozzék s mindenik telekkel a rajz is adassék el, miszerint azon a háznak kell épülnie. Ez elv nem házakat, de csoportozatokat s egész utcákat egy nagy terv, de a helyek szerint különféle alakokban építeni, tenné Pestet fejlődési lakók városává; így lenne terv az épületek összeségében fesz nélkül, így lenne összhang s különféleség. Hild, Pollák s többi építészeink nagy tehetségének csak így lesz dicsőséges pálya nyitva; így lesz a művészre bízva az, mi a művészt illeti. Mindenkit maga helyére tegyen a nemzet, a geniek cserélt helyen kontárok. A keskeny utcasikátorok, passage-okká (milyen a párisi utca) alakíttassanak át; ilyenekké átalakíthatók a tágas átmeneti udvarok is. Végül fölveti, nem lehetne-e két-három csatorna utcát csinálni, amelybe a víz a Dunából be és oda ismét kifolyna.

A *közlekedés* témakörében a fővárost illetően Széchenyi legnagyobb teljesítménye: a *Lánchíd*. Gondolata már 1821-ben fogant meg benne; ez év január 4-én Br. Brudern előtt azt a kijelentést tette, hogy szívesen lekötne egy évi jövedelmét egy Buda és Pest közti állóhídra s soha egy krajcár kamatot vagy éppenséggel a tőke visszafizetését nem kívánná (Napló). A híd megépítésére irányuló mozgalmát azonban csak 1831-ben indítja meg. Előzetes megbeszélések után és a nádor jóváhagyásával megalakítja 1832-ben a Budapesti Hídegyesületet, melynek csak alelnöki tisztét vállalja (az elnök gr. Stainlein Ede, halála után Szegedy Ferenc). A Hídegyesület előmunkálatokat végeztetett és megindította akcióját az illetékes tényezők megnyerésére; Széchenyi pedig tanulmányútra ment Angliába. Az eszmét nem az elsősorban érdekelt két város, hanem Pestmegye karolta fel. A megye követének indítványára az országgyűlés 1833-ban a híd ügyében országos választmányt küldött ki. Ez három ülést tartott és elhatározta, hogy: az ország díszére és hasznára volna a két város közt építendő állandó híd; a szükséges pénz biztosítá-

sára törvény állapítsa meg, hogy a hídon a szerződési idő alatt kivétel nélkül mindenki vámot fizet; a hídvámot az országos választmány dolgozza ki és ugyancsak ez a két várossal a hajóhíd jövedelme és esetleges kárpótlás ügyében értekeznek és még a folyó országgyűlésen terjessze be javaslatát. E határozat alapján született meg hosszabb szünet, majd tárgyalás után az 1836. évi XXVI. t. c., amely elhatározta a híd megépítését; a megépítést részvénytársaság feladatává tette; általánosan kötelezővé tette a hídvámfizetést; kisajátításokat engedélyezett; kimondotta, hogy a részvénytársasággal kötendő szerződés lejártával a híd a nemzet tulajdona lesz, továbbá, hogy a hídfenntartás biztosítására szolgáló alap megteremtése után a hídvám megszűnik, végül országos állandó küldöttséget alakított a további teendők elvégzésére. Széchenyi mindent elkövetett, hogy a városokat a hídnak megnyerje. Pest városa azt kívánta, hogy az alakítandó részvénytársaság a Duna áradása ellen is biztosítsa a várost, hogy a híd a hajóhíd helyén (a mai Petőfi térnél) épüljön, ha nem, ez is fennmaradjon és hogy az új híd a szerződés lejártá után a két városé legyen; ellenkező esetben inkább lemond a hídról. Az utóbbi volt Buda város álláspontja is. Az előkészítő munkálatokkal a nádor Széchenyi elnöklete alatt albizottságot bízott meg. 1836 szeptemberében pedig megkezdette Széchenyi a vállalkozó részvénytársaság megszervezését. Két vállalkozó is jelentkezett: a Széchenyi által megnyert br. Sina György bécsi bankár és a Wodianer-Ullmann bankárcsoport; mindkettőnek hídterveit angol mérnök készítette, az előbbiét Clark W. Tierney, az utóbbiét Rennie György. A Wodianer-Ullmann csoport utóbb beolvadt Sina részvénytársaságába, amellyel a Clark tervezte lánchíd megépítésére az Országos állandó küldöttség 1838. szeptember 27-én megkötötte a szerződést, amely azonban csak az 1840. évi XXXIX. t. c.-kel vált teljes erejűvé. A próbafúrások már 1837 szeptemberében megtörténtek. Az alapkövet 1842 augusztus 24-én tették le; ez alkalommal Széchenyit fáklyásmenettel akarták ünnepelni és Kossuth Lajos már ekkor indítványozta, hogy a lánchídat Széchenyi-hídnak nevezzék el. A híd 1849 november 1-én nyílt meg. Széchenyi a hidat készen már nem látta, csak építése alatt ment át többször a láncokon. Nincs itt terünk, hogy a lánchíd megépítésének fordulatos történetét és ennek során azokat a nehézségeket, akadékoskodásokat, a becsületben való gázolásig menő támadásokat, amelyekkel Széchenyi „az ő hídjáért“ való küzdelmében találkozott, csak vázlatosan is ismer-tessük. Egyedül a városok szerepére mutatunk rá. A hídtörvény megalkotásával a városoknak a híddal szemben támasztott tulajdon-igényük elesett. Előtérbe lépett azonban a hajóhíd vámjáért való kárpótlás, amelyhez való jogukat a hídtörvény elismerte. Sina mindig kitért e kérdés rendezése elől s ebben Széchenyi támogatta, bizonyára elsősorban azért, hogy Sinat el ne

ugrassza a vállalkozástól, de a városoktól nagyobbvonalúságot is várt. Tárgyilagosan nézve azonban e kérdést, a városok álláspontját is meg kell értenünk, amelyek akkori pénzügyi helyzetükben sürgették a megoldást és minden alkalmat megragadtak erre. Először a próbafúrásoknál akadékoskodtak, majd a pesti zárgát első pilótájának leverésénél, s utóbb a rakodó egy részének átengedésénél; mindegyik esetben a nádor háritotta el a munkálat elől az akadályt. 1838 szeptemberében az országos küldöttség fel is hívta Sinat, hogy egyezzen meg a két várossal a kárpótlás ügyében. Mindez nem használt; végül perre került a sor és 1847-ben a hídfeljárók építésénél a vita már annyira elfajult, hogy Pest városa be akarta szüntetni a hídmunkásokat. A kérdés csak nagy későn nyert megoldást, amikor a lánchídtársulat 1863. évi november hó 23-án s illetőleg 1864. évi február hó 15-én létrejött peregyezségekben kötelezte magát, hogy Buda és Pest városok mindegyikének a szabadalmi időtartamán át évenként 12.000 frtot és az említett szabadalmi idő lejártával egyszersmindenkorra külön-külön 200.000 frtot fizetend; ezt a kötelezettséget a lánchíd megváltásával a kincstár vette át (1870. évi XXX. t. c.)

Széchenyi ama tevékenységével, amely az ország gazdasági fellendülése érdekében a gőzhajózásnak a Dunán meghonosítására és kifejlesztésére irányult és amely az Alduna szabályozásával a magyar kereskedelemnek a tenger felé is kaput akart nyitni, függ össze mozgalma, amelyet a *pesti kikötő* érdekében indított. „Pest és kikötő! Az ember, ha csak egy kissé ismeri is Pestet, valóban azt vélné, hogy e két szó úgy illik egymáshoz, miszerint az elsőt nem is lehetne a második nélkül jóformán gondolni.“ „Budapest vidéke különösen meg van áldva a nagy természettől, s egy kis költséggel ugyan, de legfőképp jóakarattal oly kikötőre is ajánlkozik, melynek létesítése nem volna óriási munka“ (A „Jelenkor“-ban írt cikkeiből). A gőzhajózást a Dunán rendszeresen a Dunagőzhajózási Társaság indította meg 1830-ban. Széchenyi a Társaságba csakhamar tevékenyen bekapcsolódott. Legfőbb gondja telelésre, hajóépítésre és majdan hajógyártásra is alkalmas kikötő biztosítása volt. A választás először Óbudára esett. „Miért ütöttük Óbudán fel a sátorfát“ — írja hírlapi cikksorozatában (Jelenkor) — „Egyedül azért, mert előttem legalább az vala a fő szempont: minden áron és minden idővesztés nélkül csak honunk közepére hozni az első gőzhajózási telepítvényt; és aztán, mert Óbudán, tant bien que mal minden előleges nagyobb költség nélkül tüstént lehetne foglalni helyt, nagyobb költségre pedig sehonnan sem gördült volna össze kellő időben pénz, midőn halasztási koczkanak kitenni az ügyet tán nem lett volna tanácsos.“ Majd folytatja: „Alig telepedtünk egyébiránt le Ó-Budán, s tüstént jobb, a czélnek inkább megfelelő helyzet kiszemelésével foglalatoskodánk...

a Pest városi sziget (az Ujpesttel szemben fekvő mai Népsziget) annyi természeti elsőséggel kínálkozott, mihez képest lehetetlen volt de csak egy pillanatig is ingadozni a körül, hogy csakugyan a most említett sziget és átelleni part az, melly mindenek fölött elsőbbséget érdemelne.“ Előkészítő tárgyalások után Széchenyi a Dunagőzhajózási Társaság nevében a Pesti sziget bérbeadását kéri. Pest városának erre való készségét kijelentő nyilatkozata után megalakítja a Pesti Kikötő Társaságot, amelynek ideiglenes választmánya nevében Széchenyi arra kérte a nádort, hogy vállalja a társaság pártfogását és tegye lehetővé, hogy az alakuló társaság a kikötőhöz szükséges telkeket örökáron kaphassa meg, a Dunahajózási Társaság ugyanis csak ez utóbbi feltétel mellett volt hajlandó a Kikötő Társaság tagjai sorába lépni. A város elismerte a kikötőből reá nézve származó előnyöket, de hivatkozva arra, hogy testületeknek telket nem adhat el örökáron, csak bérletbe volt hajlandó belemenni, de kész volt a bérösszeget olcsón megállapítani. Ezt az álláspontját a város akkor is fenntartotta, miután a király az örökáron való eladást megengedte. Most az eladási ár körül indult meg a huzavona. A város mindenféle kifogással élt, többek közt avval is, hogy a kikötő létesítése a város feladata. 1844-ben végül a nádor a következőképen írt reá a városra: a kikötőt szükségesnek tartja és a legalkalmasabban az alakult társaság létesíthetné, de ha a választott polgárság ezt folytonosan akadályozza, utasítja a tanácsot, szorítsa a választott polgárságot újabb nyilatkozatra és tegyen jelentést, hogy milyen alapokból és forrásokból gondolja, hogy felépítheti és milyen biztosítékokat tud erre nézve felmutatni, mert többszöri tapasztalás azt bizonyítja, hogy a legnagyobb lelkesedéssel fogadott eszmék és tervek, amelyeknek a város által kellett volna életbelépniök, nem jöttek létre vagy a kivitel alkalmával a közügy számára hajótörést szenvedtek. Hát ez a terv is hajótörést szenvedett. A Pesti Kikötő Társaság 1845-ben feloszlott és evvel a kikötő kérdés egyelőre megszűnt. 1847-ben sikerült még Széchenyinek a Dunagőzhajózási társaságot partbérlethez juttatni. A már említett cikksorozatban (Jelenkor) Széchenyi a város illetékesei ellen a kikötő ügyében való magatartásuk miatt a legelkeseredettebben és a legélesebb szavakkal kel ki: „nem látják a közhasznót, ha saját hasznuk áll útban, vagy olly törpe, olly felette nyomorult állásponttul fogják fel azt, miszerint a várostul nem bírják észrevenni a hazát... néhány ember pedig, ki hátráltatni akar, s nem sajnálja fáradságát, minden előforduló alkalommal egy-egy kis gyanúsítással bemoslékolja az elfojtandót.“

Széchenyinek a Dunával kapcsolatos elgondolásai voltak még a Pestről kiinduló *Duna-Tisza csatorna* és a Pest körüli *hajózható körscatorna*. Az előbbi ma is fennálló probléma, az utóbbi idejét multa.

Végül meg kell emlékeznünk a budai Várhegy *alagútjáról*. Ez ugyan csak Széchenyi fővárosi működése után 1851-ben történt újabb kezdeményezésre épült meg és 1857-ben adták át a forgalomnak, eszméje azonban Széchenyitől, terve pedig Clark Ádámtól a Lánchíd építőjétől származik. Széchenyi Pestet a Lánchídon át a Várhegy mögötti budai városrészsel közvetlenül összekötő útért erős agitációt is folytatott, 1845-ben elnöklete alatt a Budapesti Tunnel Társaság is megalakult a mű megépítésére, Széchenyi maga azonban az előmunkálatokon túl nem jutott.

Széchenyi városépítési tevékenységére áttérve előre kell bocsátanunk a Pesti por- és sárban foglalt *városépítési esztétikai hitvallásait*: „Pesten rendszerint feláldoztatik a házbirtokos vagy legalább a lakó az architektúrának, a bevett zsarnok izlésnek és nem az látszik a főfeladás lenni, hogy a házban levő dícsérje lakját, de azt inkább az utcán álló s azt kívülről tekintő bírálja... Az architektura szabályai szerint legyen a ház építve, hallom szüntelen. De ugyan melyek azon szabályok? ... Mily szemtelenség néhány száz vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel a jövők számára, vagy inkább mily gyávaság ily szabályok rabja, sőt bolondja lenni örökleg? *Győzzön az ok, s csak az ok*, ne a szépség és még kevésbé azon nimbus, melyet a csalbölcsök saját sötét czéluk vagy világos hiúságuk elburkolása végett szoktak a régiség körül terjeszteni... A természet szépségeinek okait az ember lelki gyarlósága szerint nem érti, fel nem fedezheti... De nem úgy az ‚emberiben‘; mert viszont azt hinni, hogy ember csinálmányait sem lehet oknyomozás alá venni, felvilágosítani, magyarázni, javítani: megint gyávaság; s ki ilyest állít az sem visz kevesebbet véghez mint zsarnokoskodást felebarátin. — Egykori Hellas maradványait vette fel a civilizált világ az ‚építési izlés‘ mintájául, s ha ezeket egybe hasonlítjuk Egyptus idomtalan rakványaival, s későbbi Romának sokszori össze nem hangzó vegyességeivel, nem azért adunk elsőséget Görögország remekeinek, mert ‚így akarjuk, így tetszik‘, hanem mert tagadhatatlanul több megfelelés van a görög épületi arányok és alakok közt, mint az egyiptusi s római építményekben. De azért azt kiáltom: ‚Siste nec plus ultra‘, állj helyt, ne tovább; itt is ép oly képtelenség mint akármely földiben... *Csupán a czél melyet érni akarunk, határozhatja el, mily idomot és alakot adjunk építményeinknek.*

Széchenyi városépítési elgondolásainak jelentős részéről — a fásításról, parkokról, sétaterekről — már más összefüggésben szólottunk, építőművészeti felfogását az előbb közölt idézetel mutattuk be; a főváros szépségét emelő egyes eddig nem tárgyalt létesítményekről kellene még megemlékeznünk, amelyek Széchenyi nevéhez fűződnek. Ezek azonban vagy Széchenyi kezdeményezéséből, illetve munkásságából fakadt intézmények

később épült székházai, mint az Akadémia és a Nemzeti Kaszinó épületei, vagy elhelyezési elgondolások, mint a magyar színháznak előbb a József térre, majd a Duna mellé és az *Országháznak a Duna partjára* szánása, vagy a megvalósulás felé el sem indult tervek, mint a Gellérthegy tetejére tervezett nemzeti pantheon, az *Üdvlelde*, vagy épenséggel csak buborékként szétpattant ötletek, amilyen a *lapdaház*. Közelebbről ezek közül csak a magyar színházzal kell foglalkoznunk.

A magyar színészet — amely 1790-től 1796-ig Budán, 1807-től 1815-ig Pesten működött — színház hiányában nem tudott állandósulni. A magyar nyelv érvényesüléséért folyó küzdelem azonban a magyar színészet ügyét is magával ragadta. Széchenyi 1830-ban írja Wesselényinek, hogy „minden oldalról szólítanak és írnak, magyar theatrumot hozzak életbe.“ A *Pesti magyar színház* mint Pest megye ügye indul meg. Pest megye 1831. évi augusztusi közgyűlésén bizottságot küldött ki annak megtárgyalására, hogyan lehetne a megyében a magyar nyelvet terjeszteni és általánossá tenni. Ez a bizottság, amelynek, mint fentebb már említettük Széchenyi előbb „értesítő szavazattal“ bíró, majd rendes tagja lett, a magyar színháznak állandósítását is javasolta és felkérte Széchenyit érdemleges javaslat tételére. A meghívásnak Széchenyi a Magyar Játékszínről című művében tett eleget, amelynek tartalma a következőkben foglalható össze: Először egy színházat kell építeni, kétségtelenül Pesten, hogy aztán innen mint központból sugározzék az eszme a vidékre; csak akkor fogjunk a munkához, ha elegendő pénzünk van és olyanokra bízhatjuk az ügyet, akik praktikusan végre is tudják hajtani; feltevése szerint részvénytársasági alapon 200.000 forintot kell biztosítani; a színház helyéül a József teret ajánlja, amely már tiszta és rendezett. A mű megjelenése után a megye színházi bizottsága albizottságot küldött ki az abban foglaltak megtárgyalására és a továbbiakra nézve javaslattételre. Bár időközben a Magyar Tudós Társaság pályadíjat tűzött ki arra a kérdésre, mikép lehet a magyar játékszín Budapestén állandósítani és a pályamunkákat ki is nyomatta, az ügy 1834-ig szünetelt. Ekkor Földváry Gábor alispán vette kezébe és Széchenyivel szemben csakhamar felülkerekedett, amiben ambícióján kívül az az ellenérzés is segítette, amelyet Széchenyi műve a nemességre vonatkozó gúnyos kiszólásaival a megyegyűlés tagjaiban kiváltott. Földváry fölényét teljessé tette, hogy sikerült Grassalkovich herceget reá bírni a Kerepesi út elején levő telkének a színház céljára való ajándékozására. Széchenyi, aki közben a színháznak a Duna partján való elhelyezése mellett foglalt állást és Cicero párisi építészt a színház megtervezésével is megbízta, gr. Apponyi Antalhoz 1835. évi december hó 9-én kelt levelében az akkori helyzetet a következőképen jellemzi: „A színház ügyben schisma következett be.

Grassalkovich hg. a színházra a Kerepesi kapunál, a város egyik legcsunyább részében nagy telket engedett át; ez megosztatta a véleményeket és az ügyet annyi gyűlölködéssel és szenvedéllyel tárgyalják, hogy lehetséges, sőt valószínű, hogy meggyűlölték, legalább is eltűnjék. De ez nem tesz semmit. Ha ma nem, hát holnap, de lehetséges, hogy az egész még jóra fordul, ezért készítsd el mielőbb a terveket.“ Az 1834. augusztus 26-án tartott megyei közgyűlésen még sikerült Széchenyinek azt elérnie, hogy a Kerepesi úton levő telken való építkezést elhalasztották legkésőbb 1836-ra, mert hátha sikerül alkalmasabb helyet találni. Széchenyi azonban nem járhatott ennek utána, mert az Al-Dunán volt elfoglalva. Közben a színházi bizottság jelentette, hogy Pest városa szükségének megfelelő kis magyar színházat akar építeni és ehhez a Szépítő Bizottság útján telket is kért a nádortól. Erre a megye az évi november 11-én tartott közgyűlésén úgy határozott, hogy mivel nem biztos 1836 tavaszáig sem Széchenyi pompás, sem a város kis színháza, a megye egy kisebb, de a törvényhatóság erejét meg nem haladó színházat épít a Grassalkovich-féle telken. Az 1835. augusztus 28-i közgyűlésen, a megye még tovább ment, amennyiben azzal a megokolással, hogy a város magyar színházának felépítése sok évet kíván, a megyei színház nem akadályozza az országosan tervezett díszesebb és nagyobb színházat, a megyei színházra pedig a budai színészet elhelyezésére szükség van s a pénz rendelkezésre áll, elrendelte ennek, a határozatban ideiglenesen jelzett színháznak a Grassalkovich telken való megépítését. E határozat alapján Földváry alispán az építéshez hozzá is fogott és megszakításokkal az építkezést 1837-re be is fejezte és a színház — a későbbi Nemzeti Színház — augusztus 22-én meg is nyílt. Közben tovább folyt Széchenyi küzdelme az országos színházért, összefonódva a városi színház ügyével is. Amikor Pest városa a városi magyar színház számára telket kért a nádortól, Széchenyi mindenféle eljárta, hogy a telket a Duna partján jelöljék ki. A Kerepesi úti színház építésének megkezdése után engedélyezett csak a nádor ingyenes telket a Duna partján egy Pesten építendő magyar színház számára. Széchenyi most már mindent elkövetett, hogy az építkezést nyélbe üsse; a nehézségekkel való küzdelmében az is zavarta, hogy a város a telket magának vindikálta, amikor pedig a nádor kijelentette, hogy nem a városnak, a megyének vagy valamely pártnak, hanem az ügynek, a magyar színháznak adományozta a telket, a város érdeklődése megcsappant. 1835. november 12-én Beöthy Ödön bihari követ értekezletre hívta össze a követeket, ahol elhatározták, hogy a pesti dunaparti magyar színház számára sürgősen 400.000 frt hozzájárulásra kérnek utasítást. Az ajánlások szépen gyűltek; több megye azzal a feltétellel ajánlt összeget, hogy a terv végrehajtója Széchenyi legyen, sőt volt olyan, amely a színház igazgatójának kívánta. A kerületi ülés

1836. január 30-án tárgyalta a kérdést; a nádor által kijelölt telken a nemzethez méltó színházra 400.000 frtot ajánlott és országos választmányt akart kiküldeni, hogy időszakonként tudósítást adjon, meghallgatva az adakozó törvényhatóságokat és Pest megyét a kezelése alatt levő összegekre és telekre nézve, egyesítve a két — a pesti és az országos — intézetet; a nádornak köszönetet mondtak a telekért és Széchenyit „jeles és gyakorlati ismeretei és közönségesen ismert hazafi buzgósága miatt“ az országos választmány tagjává kívánták jelölni. Az alsótábla február 19-én a kerületi ülés javaslatát elfogadta — a Széchenyire vonatkozó rész kivételével. A főrendek nem fogadták el az alsó tábla izenetét, hanem azt kívánták, hogy a színházat szabad ajánlásokból építsék fel, de maguk nem ajánlottak semmit. Többszöri izenetváltás után megszületett az 1836. évi XLI. t. c., mely szerint a híd tárgyában kirendelt országos küldöttség megbízott, hogy figyelembe véve a Pesten építésben levő színház körülményeit, egy nemzeti díszes játékszín tervét a költségekkel együtt kidolgozza és a hazafiakat e célra teendő adakozásokra a törvényhatóságok útján és közvetlenül is felszólítván, ha elegendő pénzt szerezhethet, a nemzeti játékszínt Pest városában a nádor által kijelölt, nemzeti tulajdonná fogadott telken létrehozza; ha pedig reménylett sikert nem érhetne, ezen nemzeti kívánságnak mi módon lehető legcélrányosabb eszközölhetése iránt a jövő országgyűlésre kimerítő javaslatot adjon. Az Országos Küldöttség egyik 1838-i ülésében Széchenyi — aki tervét már végleg elveszettnek látta — azt indítványozta, hogy a dunaparti színházi telket a pénzügyi nehézségekkel küszködő meglevő színház javára adják el. Indítványát nem fogadták el; az 1840. évi XLI. t. c. kimondja, hogy a telek további rendelkezésre eredeti céljára megtartassék. Széchenyi színháza azonban sohasem épült meg.

A közvélemény valakinek egy város körül való érdemeit általában azon méri, mennyit „alkotott“. Alkotás alatt mindig szemmel látható s kézzel fogható létesítményeket: épületet, keretet, utat, berendezést értve. Ehhez hatalom és pénz kell. Csak korlátlan hatalmú országvezetők és gazdag városoknak képviselőtestületükben támogatást találó polgármesterei rendelkeznek velük. Dicsőségre vágyásuk hajtja őket, hogy éljenek is a könnyű lehetőséggel; szellemük és ízlésük dönti el, miként élnek velük; de mindenképen ők a bámuló alkotók és a bálványozott mecénások; az ő emléküket örökíti meg kő és érc.

Széchenyinek nem volt hatalma és csak a maga pénze fölött rendelkezett, amelyet nem sajnált a közcéloktól, de amely a feladatok nagyságához viszonyítva elenyésző csekély volt; e mellett megnemértés, féltékenység és irigység vette körül.

Széchenyi csapongó szellem volt, kora csak ilyennek látta. Intuitív és fogékony elméje csak úgy szórta az eszméket. Reális

gondolkozása és gazdasági érzéke azonban megkerestette vele a megvalósítás útjait is, amelyeket lelkesedéssel és szívós kitarással járt végig. Befejezett művet, már említett okoknál fogva, a Lánchídon kívül alig mutathatott fel.

De Széchenyi lánész is volt, nagy összefüggéseknek is meglátója; megérzője annak, amit később rendszeres munka tudományyá tett. Nem feladatunk itt ezt egész munkásságán bemutatni, de különös véletlen folytán módunkban van épen Budapestre vonatkozó elgondolásait a mai kor szemszögéből megítélni és értékelni. Hisz csak a jövő mutatja meg, ki volt lánész a multban.

Budapest székesfőváros törvényhatósága 1940. évi október 11-én tartott közgyűlésén állapította meg az 1937. évi VI. t. c.-kel kötelezővé tett városfejlesztési tervét; tehát kereken száz évvel azután, hogy Széchenyinek a fővárosra vonatkozó gondolatvilága kialakult. Ez a városfejlesztési terv Budapest továbbfejlesztésének irányelveit a csak az utolsó évtizedekben kialakult városépítési tudomány tételeinek alapulvételével és szem előtt tartásával jelölte meg. Lássuk már most *mit látott* meg ebből *Széchenyi egy évszázad előtt*. Megállapítja a városfejlesztésre való kötelezettséget, amelyet csak az 1937. évi VI. t. c. emelt törvényerőre. Hirdeti a városfejlesztés tervszerűségének követelését. Kívánja, hogy a főváros fejlesztésénél az egész vidéket kell tekintetbe venni, felismeri tehát a Nagy-Budapest problémáját. A városrendezés előfeltételeként követeli a város felmérését, amit szintén csak az 1937. évi VI. t. c. tett a városokra nézve kötelezővé. A telepítési politika alapjaként a célszerű lakások termelését jelöli meg. A lakások elhelyezésénél reámutat az éghajlat és a tájolás jelentőségére. Megállapítja az egészséges és kellemes lakás műszaki előfeltételeit, kiterjeszkedve egy mai építésügyi szabályzat csaknem teljes témakörére; ismeri a most annyira szokásos komfortos lakás fogalmát és használja elnevezését. A városfejlesztés irányelveként a koncentrációt szabja meg. Már akkor fantáziát lát a pesti bérházakban és az azokba való pénzelhelyezést nemcsak jutalmazónak mondja, hanem kész erre saját pénzével példát mutatni. Teljes erővel propagálja a zöldfelületek, erdők, ligetek, sétateretek teremtését; a szerviták temploma mögött meg akarja csinálni azt a teret, amelyet a mai központi városháza történeti homlokzatának előtereként legújában iktattak be a rendezési tervbe. A Duna ágait, partjait és a szigeteket üdülőhelyeknek szánta és képzeletében már megjelent a római parti weekend-város. Városfejlesztési esztétikai alapelvekként a haladást és a legmodernebb racionalizmust hirdeti. Mi lehetett volna Budapestből, ha fejlődése már száz év előtt ezeken az elgondolásokon indult volna el!

Harrer Ferenc.

Gróf Széchenyi István agrárpolitikája.

Az ú. n. felvilágosodás eszméi, amelyek a XVIII. század közepétől kezdve elöntötték egész Európát, a francia forradalomban csucsosodtak ki. Azok az eszmék, amelyek különösen Franciaországból indultak el, egész Európát átjárták és nemcsak a szellemi téren, hanem az egyes nemzetek alkotmányában, közgazdasági életében, szellemi és társadalmi életében, művészeti, irodalmi és tudományos mezején éreztették hatásukat.

Magyarországon is az 1790-es időktől kezdve egészen új élet kezd kialakulni és megindulni minden vonalon. 1770 táján¹ a tétlenségre kárhóztatott körök egyszerre legnagyobb tevékenységet kezdenek kifejteni. „Egy mély s hatalmas mozgalom, amelyen csak ritkán fordul elő a népek életében — mondja Springer — rezgett át az 1790-es év első hónapjában a magyar földön. A mult a legtöbbnél feledve, elfeledve látszott lenni; csak egy nagy gond, gondolat tölté be a magyarok lelkeit, ez: a magyar birodalomnak boldog és fényes jövőt alakítani. Egyesek és testületek, mágnások, magasrangú tisztviselők egymást üzték tervezeteikkel, indítványaikkal; kétségtelennek bizonyult, hogy dacára a hosszas elzárkózottságnak, a régihez való merev ragaszkodásnak, mely az uralkodó osztályokat jellemzé, a politika és felvilágosodás, meg az újítási vágy itt is el volt már terjedve, s Magyarországról sem lehet már azt mondani, hogy a kor-szellem, az új eszmeáramlat hatalmas lüktetései nyomtalanul haladtak el felette.“

Az átalakulás vágya tehát felébredt a nemzetben s haladt feltartóztatlanul mindaddig, míg csak ki nem váltotta a régi koreszmét halomradöntő eseményeket, amelyek nyomán azután az új államalakulás alapjai rakattak le s az új vezéreszmék csírái fakadtak. Már az 1791-i országgyűlésnek az volt a célja, hogy Magyarországot Ausztriától függetlenítse, tartományi alárendeltségéből kiszabadítsa, gazdasági tekintetben saját lábára állítsa.

Nagyon érdekes és jellemző, hogy mint minden nagy refor-

---

¹ Milhoffer Sándor: Magyarország közgazdasága. Budapest I. kötet. 317—318. lap.

mot írók és költők készítenek elő, úgy ezt a reformmegmozdulást is az akkori agrár írók, vagy — mondanánk mai nyelven — falukutatók — kezdeményezték és irányítják.

A századforduló közgazdasági irodalma világosan mutatja, hogy íróink nemcsak mélyen érezték állapotaink nyomorúságát és tisztán látták az orvoslás módját és eszközeit, nemcsak befogadták a külföld uralkodó közgazdasági eszméit, hanem egyben-másban új eszméket is hirdettek.

Ennek az irodalmi előkészítésnek volt a következménye az, hogy 1802—1812. évek között megtartott országgyűlések vitaközlésainak tárgyát kizárólag közgazdasági kérdések, anyagi érdekek képezték, a törvényhozók azon voltak, hogy Magyarország érdekeit Ausztriával szemben megvédelmezzék, különösen a fennálló közös vámrendszer megváltoztatásával.²

Berzeviczy Gergely képviselte ebben az időben legjellemzőbben ezeket az eszméket. Ő Smith Adám első magyar tanítványa volt, akit általában úgy emlegetnek, mint Széchenyi egyik előfutárját. A közgazdasági kérdések minden részletével tisztában volt, úgy látta, hogy Magyarország anyagi felvirágzását a szabadkereskedelem, a régi megkötöttségek megszüntetése segítheti elő. Fontosnak tartja a közlekedés kérdését, a csatorna rendszer kiépítését.³

Ugyanezt lehet mondani a XVIII. sz. végén Thessedik Sámuelről, a szarvasi ev. lelkészről, aki korát megelőzve fog hozzá a magyar mezőgazdasági reformok egész sorozatához úgy a termelésben, mint a szakismeretek terjesztésében. Követeli a mezei gazdaság és földművelő osztály érdekeinek ápolását, a földadó rendszeres életbeléptetését, a jobbágyföld szabad kezelését, a népesség célszerűbb beosztását, a telepítést, stb.

Báró Skerletz Miklós is hasonló nézeteket vall. Ő is különösen a tudás hiányát hangsúlyozza, s ennek tudja be, hogy a magyar mezőgazdaság annyira hátul van. Nincs beosztása a magyar gazdának. Egyszer dúlásig van mindenben, máskor pedig éheznek és nélkülözni kénytelenek.

1797-ben megalakul a keszthelyi Georgikon. Ekkor már az írók nagyon erősen sürgetik a reformokat, különösen Nagyváthy János és Pete Ferenc, akik több munkájukban is szorgalmazzák a legsürgősebb teendőket a mezőgazdaság terén.⁴

Ebben az időben mindjobban átmegy a köztudatba az, hogy a föld magától nem terem, azt jól kell művelni, jól kell trágyázni, jó állatot kell tartani, ami ebben az időben különösen a lótenyésztés és juhászat terén mindenütt érezteti is hatását.⁵

² Koltai Virgil: Széchenyi István közgazdasági eszméi.

³ Balla Antal: A legújabb kor gazdaságtörténete. 190. lap.

⁴ Bernát Gyula: A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai.

61. lap.

⁵ Bernát i. m. 61. lap.

Bár Mária Terézia alatt kezdték mozgatni a jobbágyfelszabadítás ügyét, ez a társadalmi munka tulajdonképpen csak 1790-től indul meg igazában és ettől kezdve egész 1848-ig a megoldandó kérdések előterében áll. Ezt a kérdést különösen erőteljesen képviselik a mezőgazdasági szakírók s valósággal rohamra indulnak az ezzel összefüggő kérdések megoldása érdekében.

Hangsúlyozzák, mint Milhoffer⁶ írja — hogy a jobbágyi munka a földművelés eredményes vitelére hátráltatólag hat. A jobbágyviszony megváltoztatása abban az időben sokak szerint a mezőgazdaság haladására és fejlődésére volna kihatással, úgyszintén ettől várták sokan az állattenyésztés fellendítését is.

A századforduló körüli években a mezőgazdasági kereskedelem is élénk jelentőségre emelkedett, hiszen az európai háborúk következtében Magyarország mezőgazdasági termelését jó áron vették át, így a gabona, az állatkereskedelem, gyapjú, bor, dohány, sőt a bőr, kender, méz, gyümölcs mind fejlődő irányzatot mutattak.⁷

Ezidőben a rendi társadalom még majdnem kizárólag agrár társadalom, melynek termelése azonban sokkal nagyobb, sem hogy belső fogyasztás útján lehetne termékeit kielégítően elhelyezni, rá van tehát utalva a mezőgazdasági termékek kivitelére. Kiviteli szempontból az osztrák tartományok jöhetnek számításba, amelyek célja: vámokkal tenni nehezzé a magyar termék kijutását s pártfogolni az Ausztriából Magyarországra bevitt ipari cikkek értékesítését. Ebben az időben nem okozott különösebb gondot gabonafeleslegünk értékesítése. A francia háború alatt lefolyt negyedszázad boldog konjunktúrát jelentett a magyar mezőgazdaságra, mert a katonai hatóságok nálunk szereztek be szükségleteiket, ezért emelkedett a gabonatermes területben és holdankénti átlagban is ebben az időben, mert a konjunktúrák hatása alatt a birtokos saját allodiális területét növeli irtásokkal, földmeliorációkkal, a közlegelőből maga számára szántóföldek kihasításával, másrészt a modernebb, intenzívebb mezőgazdasági módszerek alkalmazásával.

Ebben az időben indul meg a lótenyésztés fellendítése, a modern állattenyésztés alapjainak a lerakása, svájci tehén behozatala. 1785-ben alakul a híres mezőhegyesi ménes, amelyet a gyönyörű birtok intenzív kultúrába fogása táplál és tart el.⁸

A francia háborúk hatása alatt az államadóságok mindenütt óriási módon megnövekedtek, a pénz leromlott, Ausztria meglehetősen kivette részét ebből a romlásból, hiszen erőteljesen benne volt a francia háborúban, így a bajok Magyaror-

⁶ I. m. 416. lap.

⁷ Milhoffer i. m. 338—339. lap.

⁸ Hóman-Szekfű: Magyar Történet, VII. kötet, 72—75. lap.

szágra is kihatottak. Az államadósságok növekedése, míg az uralkodók saját számlájukra vették fel a kölcsönöket, vagy a német és cseh tartományok rendjeinek nyakába varrták azokat, nem érdekelte a magyarokat. A papírpénz felelősségnélküli szaporításából Magyarországnak is kijutott, aminek a birtokos osztály óriási kárát vallotta. 1810-ben s majd 1811-ben a február 20-i pátenssel a már egyharmadára leszállított pénzt újabb egyötödére devalválták s ez ment aztán tovább 1812-ben is. Ez a devalváció észretérítette a gazdaságilag gondatlan rendeket, mert érezték, hogy ez saját vagyonuk és jövedelmeik soha nem képzelt, erőszakos értékleszállítását jelentette.⁹

A mezőgazdaság a XIX. sz. elején aránylag keveset jövedelmezett, de egyeseknek a kezükben összpontosult hatalmas földbirtokok után olyan óriási jövedelmeik voltak, hogy dúsgazdagoknak lehet őket mondani. A földbirtok azonban már ebben az időben is lassan porladozott, adósodott, a nagyapa jó módját az unokák már nem igen tudták folytatni. Ezek a körülmények ismét bizonyos lökést adtak a mezőgazdaság fejlesztésének. Mocsarakat szárítottak ki, futóhomokokat kötöttek meg, erdősítettek, fásítottak a mezőgazdálkodásra nem használható földterületeken. Ez már mind a Thessedik-féle munkának s a keszthelyi Georgikonnak, a magyaróvári és aicsuti főhercegi uradalmak példaadásának köszönhető.¹⁰

Ebben az időben terjedt el nagyrészen a kukorica művelése, aminek oka részben az is volt, hogy tizedet nem fizettek tőle, bár amellettt fontossága ezidőben állandóan emelkedett. A kertészet nagyon szépen kezdett fejlődni; a szőlőművelésben is haladás tapasztalható. Gyümölcsfákat különösen a Dunántúl és az északi megyékben ültetnek. 1796-ban Gömörben pomológiai társaság alakul, ugyanilyen később Nyiregyházán is.

A szarvasmarhatenyésztés a sok vész következtében igen aláhanyatlott. Szomorúan lehet látni ebben az időben, hogy nem mennek már százezer számra szarvasmarhák lábba a német piacra, a lótenyésztés azonban fejlődik, az állam és magánosok is igen intenzíven törődnek a lótenyésztés fejlesztésével.¹¹

A XIX. sz. elején a magyar mezőgazdasági termények a folytonos háborúk következtében élénk keresletnek örvendenek, de a mezőgazdaság 1811—16-os devalváció következtében nagy nyomorúságot kénytelen átélni, amely nagy pénzszükséget teremtett az országban, az árak mindenütt zuhantak, pénze nem volt a gazdának, kivitelünk is óriási módon visszaesett. Ezek a nehézségek a XIX. sz. első évtizedében is állandóan tartanak s ezért kiált fel Széchenyi István a Hitelben: „A magyar

⁹ Hóman-Szekfű: Magyar Történet, VII. kötet, 43—44. lap.

¹⁰ Milhoffer i. m. 366—367. lap.

¹¹ Milhoffer i. m. 369—373. lap.

birtokos osztály szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene.¹²

Éppen ezek következtében a XIX. sz. első évtizedeiben nagy birtokosaink már igen rá vannak szorulva a hitelre. Sajnos, pénzforrásaink itthon nem igen vannak, külföldön található ugyan, de a magyar birtokosságnak ebben az időben — külföldi tőkések szomorú tapasztalatai alapján — alig van hitele. Ebben az időben lép fel és nyomul előtérbe a hadseregszállítás folytán a zsidó kereskedelem és tőkés rend, amely aztán ellátja a magyar birtokos osztályt is hitellel. Sajnos, egy pár birtokos, hogy modern nyelven mondjuk, csúnya bukása, csődje, igen kedvezőtlen véleményt formál a külföldön a magyar birtokosság hitelmegbízhatóságáról, amelyre érdekes példa, hogy mikor Széchenyi István 1828-ban 10.000 forintot akar tehermentes birtokára bécsi cégektől felvenni, ezek megtagadják azt tőle. Egyik oka volt még a hitel hiányának az is, hogy a nemesi birtokjogot védő feduális törvényhozásunk igen erős akadályt gördített még ebben az időben a birtok lekötése elé.¹³

A gabonaárak mellett a gypjúár kezd ebben az időben emelkedni s így a juhtenyésztés hatalmas, hasznos üzletté lesz. Van is a 20-as-30-as években egyik-másik nagybirtokosnak annyi birkája, hogy valósággal számát sem tudja és jövedelmei is óriási módon emelkednek ebből.

A jobbágyság volt ezidőtájt az a réteg, amelynek munkájából élt jóformán a birtokos osztály. Ezenkívül nincs főúri vagy táblabírói életforma, nincs kereseti lehetőség művelt emberek tízezrei számára. A birtok maga nem hoz, csak azáltal, hogy a jobbágyok munkálják, ezért kerül a jobbágykérdés ezidőben különösen az érdeklődés előterébe.¹⁴

Ebben az időben a mezőgazdaság nagyon külterjes: a moesarak és a futóhomok elleni küzdelem a szükséghez képest csekély. Ami haladás részben mutatkozott, azt legnagyobb részben a királyi hatalom mozdította elő, amely itt a földművelést és állattenyésztést fejleszteni akarta, hogy az ország adóképesebb legyen és nyersanyagokat olcsón és bőven szolgáltatasson Ausztria számára.

A tanyai gazdálkodás az Alföldön már sok helyen lábra kapott és több határban építettek szállásokat. Voltak mintagazdaságok is s több ilyen a külföldi tapasztalat felhasználásával a földművelés és állattenyésztés minden ágát gondosabban folytatják.

Széchenyi a Hitelben azt igyekszik bizonyítani, hogy az

¹² Balla Antal i. m. 191. lap.

¹³ Hóman-Szekfű i. m. VII. kötet, 83—84. lap.

¹⁴ Hóman-Szekfű i. m. 84—85. lap.

akkori bajoknak gyökere a hűbéri intézményekből és az ezekkel kapcsolatos elmaradott felfogásból táplálkozik. Az ősiség lehetetlenné teszi a hitel fejlődését, mert biztosítékot a nemesek nyújtani nem képesek, inkább az adósokat, mint a hitelezőket pártolja a törvény, aminek következtében a tőke nem áll a birtokosok rendelkezésére. Ez egyik oka annak, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. A föld és a munka tőke által nem lévén megtermékenyíthető, semminek sincs itt oly értéke, mintha a forgalom szabadabb lenne. A magyar gazda nem javíthatja földjeit, tőkéket nem ruházhat be. Rosszul gazdálkodunk, mert a pénzt vagy ész nélkül pazaroljuk, vagy oktalan módon fukarkodva felhalmozuk. Ismeretekben is hátra vagyunk.¹⁵

A fentiekből látható, hogy 1791-től kezdődőleg a külföldi eszmék, az itthoni reformot sürgetők, különösen a gazdasági szakírók, s egy néhány kiváló főúr munkája nyomán erősen megindultak a reformgondolatok, amelyek érvényesülni igyekeztek nemcsak a politikai, közgazdasági, hanem a társadalmi életben is. Ezek készítették elő a talajt Széchenyi reformjának befogadására, s éppen ezekből láthattuk, hogy Széchenyi fellépésekor a talaj annyira elő volt már készítve, hogy az óáltala elhintett mag könnyen és gyorsan talált befogadásra és elterjedésre.

Széchenyi István agrárpolitikája az akkori mezőgazdasági viszonyokból önként adódik. Ő külföldön és itthon is látta az elmaradottságot és érezte ennek nagy hátrányait a közre és ezekből állapította meg a tennivalókat. Sokszor nem is közvetlenül, hanem más úton igyekezett az egyenes célt elérni. Legtöbbször nem fogta meg a kérdést közvetlenül, hanem megkezdte és társadalmi szervező munkát indított meg s akik ilyen munkába bekapcsolódtak, sokszor nem is gondolták, mint azt alább látni fogjuk, — hogy egy konkrét cél érdekében tömörültek.

Széchenyi minden nagy reformmozgalmát társadalmi szervezkedés keretébe kapcsolta be, mert elsősorban társadalmi összefogást, összemunkálást akart és ezen keresztül akarta nemzete felemelkedését szolgálni. Társaságot hoz össze lófuttatás jelszava alatt lótenyésztés fejlesztésére, Nemzeti Kaszinót hoz össze, hogy a rendek a pozsonyi diéták után Pesten folytassák tanácskozásaikat. Hídegysületet hoz össze 1832-ben, hogy ezen keresztül megcsinálja az állandó hidat. A híd azért volt reá nézve fontos, mert annak sikerétől tette függővé egész élete eredményét: a nemzeti reformok megvalósítását.¹⁶

Széchenyi István tulajdonképen nem az akkori viszonyo-

¹⁵ Gaál Jenő: A legnagyobb magyar: 25—28, 90. lap.

¹⁶ Hóman-Szekfű: Magyar történet. VIII. kötet 142. lap.

kat, nem az alkotmányt, a politikai és gazdasági berendezkedést óhajtotta megváltoztatni, hanem elsősorban a lelkeket, a magyarság egész belső egyéni világát. Ezért reformmunkája elsősorban az egyes magyar, az egyén lelki dispoziójának megjavítására, ezáltal az egyedekből kialakuló nemzeti élet megnemesítésére irányult. Közgazdasági programjának megvalósítására is elsősorban a nemzet erkölcsi erejét és értékét kívánta növelni — mondja Szekfű Gyula.¹⁷

Gróf Széchenyi István reformátori tevékenysége Magyarország akkori életének a politikai, gazdasági, társadalmi, közjogi, stb. területére, sőt a családok életére is kiterjedt. A nemzet lelkét akarta átalakítani s a fajtában szunnyadó értékeket kívánta felszínre hozni, ezért indított harcot minden olyan régi, elavult megkötöttség ellen, amely a magyar lelkeket, családi, társadalmi életet, közgazdasági és politikai felfogást béklyóban tartotta. Őt valóban a nemzet apostolának lehet nevezni, aki egy emberöltő alatt a magyar életnek jóformán egész területén nemcsak eszmékért indított meg reformokat, hanem egész sereget azok közül meg is valósított.

E munkájának keretében természetesen nem kerülhették el figyelmét az élet mindennapi eseményei; a megélhetés, a mindennapi kenyér, akkori szemszögből nézve, majdnem egyoldalúan csak a földbirtok, tehát a mezőgazdaság boldogulása és felemelkedése. Nemcsak azért kívánta a magyar mezőgazdaságot felemelni, a birtokosságnak nagyobb jövedelmet biztosítani, hogy a mindennapi megélhetést ezáltal nyugodtabbá, biztosabbá, gazdagabbá tegye, hanem azért is, mert tudta, hogy ha a birtokos osztály gazdaságilag megerősödik, akkor többet fog külföldre járni, többet fog tanulni, több könyvet fog olvasni, jobban fogja a nemzeti közcélrt szolgálni, jobban tudja gazdaságát berendezni és felszerelni, arravalóbb embert tarthat gazdaságának vezetésére, jobb állatokat fog beszerezni, tartani és tenyészteni, inkább berendezkedik a gépi kultúrára, jobban fogja megbecsülni jobbágyait, sokat fog adni lakására, háztartására és általában jobban bír a köznek egyénileg is és anyagilag is áldozatot hozni.

Miután gróf Széchenyi István az *ember* átalakításával kívánta a magyar élet különböző területein a viszonyokat megreformálni és az ember átalakításával kívánta a maga reformjait megvalósítani, mezőgazdasági politikájában is elsősorban az emberre fektette a súlyt. Az *ember* volt az, akit állandóan korholt elmaradottságáért, az ember volt az, akinek szegénysége fájt neki, akinek a boldogulását hitel hiányában is látta, az ember volt az, aki mint jobbágy, állt előtte reformtörekvéseiben és ő is egyik legsürgősebben megoldandó kérdésnek a

¹⁷ Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1940. 25. lap.

jobbágy kérdést tartotta, mert látta és érezte, hogy a magyar fajtának nagy tömege minden jogból kitaszítva, de minden terhet viselve, nem kapcsolható be a reformok által megkívánt építő munkába. Sajnos, ez csak reformpolitikájának a vége felé sikerült, hiszen tudjuk, hogy a 48-as törvényhozás oldotta meg végeredményben ezt a kérdést.

A magyar fajta értékét ismerte, büszke volt rá, tudta hibáit, erényeit, valósággal nevelője volt nemzetének s érezte, hogy a fajta lelkének átalakításával tudja reformjait csak megvalósítani. Debreceni garnizonjában elmélkedik egyszer így: „Majd a legnagyobb vonzódást érzek e durva néphez, melyet voltaképen szeretek, hogy oktatom, nevelném, emberré nevelném, majd meg látni sem kívánom, eltaszítanám magamtól. Tudatlansága meghat, életemmel és véremmel szeretnék segíteni rajta, osztoznom és viselném sorsát, de sokszor elborzaszt és felháborít igaztalan vaksága, gögje és önhittsége.“

Széchenyi felismerte azokat az erőket, amelyek a magyar fajtában vannak, mert ha valaki, ő ismerte azokat a faji sajátosságokat is, amelyek a magyar fajtának ebben az időben sem váltak előnyére. Ő mindenáron szabad, művelt és gazdag népet akart látni Magyarországon és az ellentéteket annál jobban meglátta, a szakadékot annál mélyebbnek ismerte, minél többet járt külföldön és hasonlította össze az itthoni állapotokat a külföldiekkel. A magyar parlagra kiirtása volt minden vágya és célja. Arra törekedett, hogy megölje minden magyarban ezt a parlagra és új embert teremtsen, új lelket adjon ahhoz a reform munkához, amelyet a gazdag Magyarorszáért az emberekben akart elvégezni.

Minden olyan ténykedés fájt neki, amelyből látta, hogy az emberrel, a paraszttal nem emberhez illő módon bántak akár mint munkaadók, akár mint birtokosok, akár a közigazgatás, akár a katonaság, akár a törvényhozás. Naplójában írja egy helyen, hogy Bihar megyében jártában bihari nemesekkel találkozott, akik éppen úriszéket tartanak. Megrémül, mint írja, a paraszttal nem törődő önzésükön s kezd gondolkozni nevelésükön.

Széchenyi a jó gazda ismérveként állítja fel, hogy jó hazafi kell, legyen. „Mert csak a takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos, nemesak a lármázó hazafi.“ A magyar gazdának egynek kell lenni a földjével s egyúttal a magyar föld egy darabjának birtoklója kell, hogy legyen, hogy ezen az alapon valóban legjobb hazafi is legyen. Ezeket szem elől soha nem tévesztette.

Ugyancsak a Hitelben emlékezik meg arról, hogy mi a jó és rossz gazda között a különbség. Egyik gazda az elbizakodottságában a maga gazdálkodását tartja legjobbnak és emiatt nem javít semmit azon, a másik belátja, hogy hibák vannak a bir-

tokán s azt megjavítani igyekeznek. Erre vonatkozik egy nagyon mély kijelentése, amidőn azt mondja: a magyarnak két hibája van, vagy nem bízott magában, vagy elbízta magát.

A Stádiumban külön fejezetet szentel a jobbágyság politikai felszabadításának, midőn hangsúlyozza: „Hunnia minden lakosinak polgári létet adni! Ime ez, amit 1832-ben teljes meggyőződésem szerint honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, sőt szinte már idő utáninak tartok.“ Majd folytatja: „Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentul is abbóli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre.“ Ugyanacsak a Stádiumban jelenti ki, hogy a parasztság a magyarság fenntartója. Nagyon érdekes, amit itt mond, midőn hangsúlyozza, hogy mind a kormánynak odakint, mind a belkormánynak bent, mind a földesurnak haszna háramlik abból, ha az ország legszamosabb rétege erős, bátor és boldog. Ugyanígy folytatja tovább a Stádiumban, midőn hangsúlyozza, hogy: „Legtöbben azt hiszik, hogy magunkon csak úgy segíthetünk, ha a nagyobb részt szolgai helyzetetésében örök fogságban tartjuk.“

E kérdésről beszélgetés formájában mondja el véleményét: „Látom, hogy idebent csak kettő közt forog a kérdés; hogy vagy tovább is emberhez nem illően fogva tartjátok földieitek, hazafiaitok legnagyobb részét, vagy azokat emberhez illő polgári létre emeljétek; ami más szavakkal ennyi: vagy szegény és szegénység közt bátortalanul tovább is hervadni, vagy igazi dicsőség valódi gazdaságtul ragyogván, legnagyobb bátorságban virágozni.“

A Stádiumnak, amelyben egyébként a Hitelben érintett gazdaságpolitikai kérdéseket bővebben és vitatkozó modorban fejti ki, legnagyobb része általában a jobbágykérdéssel, a jobbágyság felszabadításával, az egyenlő teherviseléssel foglalkozik.

Igy teszi Széchenyi agrárpolitikájának központjává az embert, mint aki különösen abban az időben, a gépek nemlétében, egyedül képes a munkájával a nemességnek, mint fentebb már mondtuk, megélhetéséhez a biztos jövedelmet megteremtteni.

A Hitelben szemrehányást tesz azoknak, akik azért nem csinálnak semmit, mert sok mindent kellene csinálniok és így semmit se csinálnak. Hangsúlyozza, hogy igen sokat kezdeni egyszerre, igaz, többnyire igen ártalmas s az, aki így cselekszik, nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint azon agár, mely egyízben több nyulát is hajhász. Nem lehet pl. a gazdaságban az idén ökrököt vásárolni, más esztendőben kútaikat ásni, harmadikban béres lakást építeni, negyedikben szekereket, ekét készíteni, stb., hogy a sok elkészült tagok részarányos egybefogó egészet alkossanak.

Korholja a sok haszonnélkül heverő termőföldet. A Hitelben említi, hogy a „termőföldnek csak haszon nélkül heverő része is boldoggá tenne más nemzetet.“ Majd később azt mondja: „a magyar gazda nem viheti mezeit a lehető legnagyobb virágzásra, — pedig amit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem s az a dolog, amelyet egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve.“

Szerinte a gazdálkodás alaptényezője voltaképen az ember; azért ezen keresztül, vagyis az ember lelkének, felfogásának, munkájának megváltoztatásával akarja a gazdálkodást is fejleszteni és előbbrevinni.

Nagyon érdekes, hogy tulajdonképen a Tiszavölgy rendezésének az ügyét is a magyar fajta érdekében kezdeményezte és folytatta, — írja: „A Tisza sík földje fajunk bölcsője. Itt él a legsajátosabb magyar nép. E sík földön több, mint 200 □ mér-föld, a legdrágább talaj állandó tanyája az árvizeknek. Ez áldott földön a mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, a legmagyarabb népünket a jólét alig elképzelhető fckára emelni, a legáldásthozóbb kezdemény.“ Ezenkívül a tiszavölgyi lakosság régi nyomora, amely éppen ebben az időben hágott tetőfokra, indította meg nála a Tiszavölgy rendezése érdekében a legsürgősebb és legeredményesebb munkát. Hangsúlyozza kiváló méltatója,¹⁸ hogy mint a helytartó tanács elnöke, miért akarta olyan óriási erővel a Tiszavölgy rendezését munkábavenni, mert „ott lakik a legtöbb, legeredetibb magyar nép, amely napról-napra inkább közelít a végpusztuláshoz és ezért minden anyagi, vagy szellemi segítség, melyet a magyarság e bölcsőjéhez viszünk, megtermi az egész nemzetre hasznos gyümölcsét.“

Széchenyi azt kívánta,¹⁹ hogy a honnak minden fia felvétessék a nemzet kebelébe. Akkor ugyanis csupán félmilliónyi nemesség képezte a nemzetet. Ha a kilenc milliónyi lakosságot onnan kirekesztjük, ez a nemzet halálát jelentheti. A hitelügyi szerződések is vonatkozzanak nemesekre és nemnemesekre egyaránt.

Széchenyi hangsúlyozza, hogy az akkori gazdasági berendezkedés korhadt, ósdi, még a nemesnek sem nyujt emberi létet, akinek élete nagyon sok részben birtokainak elaprózódása és a gazdálkodás középkori volta mellett csak tengődés. A kisbirtokos nemesség érdekében az 50 holdon aluli kisbirtokot hitbizománnyá akarja alakítani.

Széchenyi a szegénység okául a tőkehiányt tartja, ennek oka pedig a hitel hiánya, ezért üzen hadat mindazok ellen, akik még mindig ragaszkodnak a régi jogaikhoz; s inkább el-

¹⁸ Liphay Sándor: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. 82. lap.

¹⁹ Gaál Jenő: A legnagyobb magyar. 170. lap.

pusztulnak, de fejlődni, modernizálódni nem akarnak. Megírja, hogy egyik helyen ott van a pénz, másik helyen ott van a szükséglet, és nem találhatnak egymásra, mert ezerféle akadály állja útját annak, hogy a birtokos fedezetet tudjon adni a felveendő kölcsönért.

A Hitel c. könyve tulajdonképpen nem azért nagyjelentőségű, mert elgondolásait ebben foglalta össze először rendszeresen, hanem azért, mert először ebben indít rohamot az ország fejlődését akadályozó megkötöttségek ellen, másrészt pedig ebben a művében állapítja meg, hogy a mezőgazdaság hátramaradottságának okai miben rejlenek és hogy úgy a növénytermelés, mint az állattenyésztés, mint a kereskedelem, a mezőgazdaságnak gépekkel ellátása, a szakismeretek hiánya, a tökenélküliség, a gazdálkodni, a számítani nem tudás mind olyan hibák és bűnök, amelyeket a legsürgősebben el kell a fejlődés elől háritanunk.

Ebben a könyvében fel akarja rázni az országot, különösen a nemeseket, főnemeseket, hogy rádöbbsentse őket azokra az állapotokra, amelyek között élnek, amelyek akadályai valóban a fejlődésnek. Önmagukból akarja kitermelni a fejlődéshez szükséges eszközöket, az összefogást, a tanulást, az áldozatkészséget, a feudális csökevények kiirtását, amelyeket állandóan korhol, mert hangsúlyozza, hogy anélkül nem lehet fejlődés, haladás s a mezőgazdaság terén sem lehet megerősödés és boldogulás. Ő a mezőgazdaság megerősödését nem célnak, csak eszköznek tartja, eszköznek arra, hogy vagyonos birtokosok legyenek, akik tudnak áldozni azoknak a céloknak a megvalósítása érdekében, amelyeket csakis közös erővel, áldozatkészséggel lehet keresztül vinni. Ha a mezőgazdaság erős lesz, ha a birtokos osztály vagyonosodik, akkor ki tudja fejleszteni mezőgazdaságát, tud jó állatot tartani, fog áldozni utak építésére, vizek szabályozására, jó tenyészállatok beszerzésére, lesz szíve megfizetni azokat a gazdaságvezetőket, akik az ő javát munkálják, tud áldozni társadalmi munkára és meg tudja teremteni a javak forgalmát, az értékesítést, a kereskedelmet és tud itthon felépíteni bizonyos mezőgazdasági ipart is a fejlett mezőgazdaságra.

Mindezek Széchenyi előtt lebegtek, aki külföldön a haladás eszméit magába szívta s aki a mezőgazdaság, ipar tanulmányozása mellett belenézett külföldön a társadalmi viszonyokba s az egyes rétegek, sőt egyének életébe is. Ő azt hirdette, hogy a társadalmi állás s a vagyon kötelez. Kötelez először is saját magunkkal szemben, másodsor fajtánkkal s a nemzettel szemben, harmadszor a jövővel szemben. Ezért küzdött olyan kiirtathatlan elszántsággal a birtokos osztály megerősítéséért, hogy ezáltal a sok más, általa elképzelt, célt szolgálni tudja.

Nagyon érdekesek azok a gondolatai, amelyeket Széchenyi

a magyarság jellemének ismertetése kapcsán az úr és paraszt vizsgálata nyomán elmond. Érdekesen fejtegeti a nemesség tulajdonságait, sajátságait a Hitelben, hangsúlyozza, hogy a magyar nemesség minden világáramlattól elzárkózó, veszélyes, maradi csoportnak mondható, az országnak semmiféle terheit nem viseli, nem adózik, nem katonáskodik, szóval őket az Alkotó felséges jó kedvében olyanná teremté, ki a világ legszebb örömeire s az élet legédesb érzelmeire született.²⁰

Ezekkel a gondolatokkal Széchenyi összes munkáiban, naplóiban több ízben foglalkozik. A parasztságról különösen a Hitelben tesz említést, midőn azt mondja: paraszt gazdának elég a természetes ész, de már annak, aki az ország dolgaiban vesz részt, az egész egyetem rugói, láncái s kapcsairul világos értelemmel kell bírnia. Hangsúlyozza, többet ér a királyra és országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, egy oly régi familiánál, mely magát minden áldozati munkától mentnek hiszi. Ez az új nemzetség Széchenyi szerint, a parasztság.

A Stádiumban hangsúlyozza, hogy létünket tekintve, főkérdés a birtoktalan nemesség, a szántóvető sorsa. „Hunnia minden lakosának polgári létet adni lekiismereti vallomásom.“ Azt mondja itt továbbá, a szántóvető sorsát a legnagyobb rész általában nem hiszi javíthatónak más kára nélkül. Itt fekszik a leggyökeresebb fallácia.

Nézzük most Széchenyi Istvánnak a felfogását a földről. Sokat foglalkozik magának a földnek a kérdésével, amelyet ebben az időben egyrészt az ősiesség nyom, másrészt a régi feudális megkötöttségek, törvények nem engednek fejlődni. Nagyon érdekesen foglalkozik ezekkel a kérdésekkel Kelet Népe című cikksorozatában, ahol a birtoktalanság, örökváltság, ősiesség kérdése állandóan fontos téma nála, mert úgy érzi, hogy a föld nem szabad, míg ezek a korlátozások nyomják és nem fog fejlődni mindaddig, amíg ezektől meg nem szabadulhat. Külföldön már sehol nincsenek ezek a megkötöttségek, azért indult meg hatalmas fejlődés a századfordulón. De nálunk még nagyon hátramaradtak az állapotok s ezeken kell minél előbb segíteni.

Amikor járja az országot és látja a gazdálkodás elmaradottságát és látja különösen azokat a millió kat. holdakat, amelyeket a Tisza kiöntése a mezőgazdasági művelés elől elvon s amikor megállapítja, hogy más országot gazdaggá tenne az a földterület is, amely Magyarországon parlagon hever, akkor tűnik elének tulajdonképen az ő hatalmas, átfogó programja: a magyar föld megmentése, felszabadítása a kötöttségek alól, az

---

²⁰ Borotvás Nagy Sándor: Közgazdasági művelődésünk kezdetei. 282—284. lap.

árvizek alól, úgy, hogy az beállítható legyen a termelés fejlesztésébe.

Az ember és a föld közös munkája tulajdonképpen nem más a birtokon, a földön, mint a gazdálkodás, vagyis a föld értékeinek felszínre hozatala tudással, hozzáértéssel, munkával. Egy azonban akkor még hiányzott a magyar gazdasági életből, ez volt a hitel, amellyel indult meg tulajdonképpen Széchenyi reformatori tevékenysége, amely alapja a modern gazdálkodás megindításának is.

Széchenyi fellépésekor még mindig érezte hatását a század első évtizedében a magyar mezőgazdaságot kegyetlenül sújtó kétszeres devalváció, amellyel együttjárt a pénzszüke, aminek következménye volt az eladósodás. Deák Ferenc 1844-ben így kiált fel: „Alig van már hazánk földjén adóssággal nem terhelt jelentékeny család, holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól bírták magukat!“ Hogy tőke nem jött ebbe az országba, annak egyik oka, amint már fentebb mondtuk, az is volt, hogy egy pár birtokos bukása megrendítette a hitet a külföldi tőkésekben a magyar föld hitelével szemben. De volt egy másik akadály is, ez pedig az, hogy bár II. József elrendelte a telekkönyveket, a nemesség ellene szegült annak, hogy ezeket használhassák is. Mikor Széchenyi ki mondja a nagy ígét, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokai mellett lennie kellene, akkor kezdenek figyelni az ő hatalmas munkájára.

Széchenyi 1844-ben megjelent „Adó és két garas“ című könyvében hangsúlyozza, hogy „Ezer bajaink fő-oka az, hogy az ország nincs elég „investitionális tőkével“ ellátva, másodszer pedig bármilyen jó törvényeket halmozunk is a régiekre, nincs a törvénynek elég szankciója.“ „Elégséges fundus instructus és lehető legnagyobb rend tehát azon két tényező, amelyet nemzeti létünk élethorgonyának tartok mostani körülményeink között.“ A szükséges beruházási tőkékkel magunknak kell magunkat ellátnunk, mert ha „mi ...nem járulunk tehetségünk szerint hazánk felemeléséhez, ugyan az Istenért, ki eszközölje azt?“

Az ósiségről az volt a véleménye, hogy a mellett voltaképp nem is lehet igazi tulajdon, mert az erre vonatkozó jog azt foglalja magában, hogy vele mindent tehet az ember. De mivel annak uralma alatt nem tehetnek mindent, mert az nem köthető le, nem adható el, ennél fogva az ú.n. tulajdonos annak volta-képpen csak haszonélvezője volt. Így aztán sem a hitel nem fejlődhetett, sem magát az ingatlant nem gondozták eléggé.

Hasonló volt a felfogása a hitbizományról is. Igaz, hogy sükségtelennek és haszontalanoknak tartotta eleinte azokat, illetőleg mondotta, ezek nem sükségesek és nem hasznosak. Később aztán egyik beszédében a majorátus barátjának vallja

magát, de csak annak, aki nem nagy és a nemzetiség érdekében fejt ki hivatását.

A mezei gazdaság s általában az őstermelés fokozására, amint ezt a Hitelben és a Stádiumban kifejti, szükségesnek tartja a birtokkal való szabad rendelkezést, ennek törvény által való biztosítását. Hangsúlyozza, hogy Magyarországon minden embernek legyen szabad birtokot szereznie, mert ennek rendkívül haszna volna; növelné hitelünket a külföld előtt, fokozná a szorgalmat. Két ckból kívánja ezt, mint a Stádiumban írja: Először engedjünk szívügyainknak s ne tagadjuk meg magunktól, hogy férfias öntartású szántó-vetőinket az emberiség legszentebb jussaiba iktassuk, de fogadjuk meg eszünk tanácsát is, tegyük meg önként, nehogy később rákényszerítsenek.

Ugyancsak a Stádiumban hangsúlyozza, amikor kifejti a gazdagságratörekvés velejét, amely szerinte abban áll, hogy a tőkét soha meg nem kell támadni, kevesebbíteni, hanem csorbítatlanul fenntartani, sőt azt minden módon növelni úgy, hogy az abból keresendő kamat elégséges legyen a szükségletek pótlására. De hogy egy ország gazdag legyen és számos eszten-deig békében élhessen, annak minden lakosit fel kell ébreszteni nagyobb szorgalomra, állhatatosbb munkára.

Hangsúlyozza ismét itt, hogy mezei gazdaságunk állapotát sokan a külkereskedelem hiányának tudják be, holott ennek oka a belső fogyasztás hiánya. Ez ismét abból következik, hogy a birtokos birtokával teljesen szabadon nem rendelkezhetik.

Az ősiség és a fiskalitás egyik legnagyobb akadály a hitelnek is. Eltörlésükkel jönne létre csak a valódi szabad birtok s így aztán lehetne biztos hipotékát adni, ennek alapján hitelt kapni, miáltal a mezei gazdaság is fellendülne, gazdagodnék az ország, ezzel a fejedelem is csak nyerne. A fiskalitás és ősiség eltörlése következtében — írja a Hitelben — megszűnének egyéb, a mezei gazdaság emelkedését korlátozó intézmények is, milyenek a birtok és legelő osztathatatlansága, a robot és dézsma. A robot munkán, Széchenyi szerint, nincsen Isten áldása.

A Hitel c. munkájában vannak azok az alapvető tételei, amelyekre később is vissza-visszatér, hangsúlyozza: a magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék. A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legnagyobb virágzásra. Mindennek az alapja, szerinte, a hitel, amely ma nincs, de amelyet meg kell teremteni. Nevetségesnek és szomorúnak mondja a birtokost, aki hatalmas birtokai mellett annyira elszegényül, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje marad. Azt mondja: hitel hiányát látom minden fizikai természetlenség okának, mikor pl. százezer vagy több holdnyi föld birtokosa csak 1 forintról sem tud bizonyos hitelt adni, pénzben szűkölködik, a tőkepenzes ellenben helyet alig talál-

hat, honnan várhatna bizonyos kamatot, vagy idővel tetszése szerint a tőke rendes visszafizetését is. Majd később azt mondja, a hitel híja oka, hogy senki nem jobbíthatja földjét oly mértékben, mint természet szerint lehetők kellene lennie.

Nagyon érdekes az a véleménye, amelyet a vagyonról kifejleszt. Azt mondja: egyik az aranyat, a pénzt, másik a földet, fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak. Véleményem szerint pedig se kincs, se mező nem az, hanem azok hasznavehetősége. Majd az egyetértés hiányát jelöli meg olyannak, amely miatt a föld gyomrában fekvő kincseket nem lehet teljes egészében kiaknázni.

Széchenyi a maga gazdálkodásában szigorú elveket léptetett életbe. Nagycenken már az 1830-as évek elején „barátságosan intézte el az úrbéri viszonyokat“ és hozzáfog gazdasága racionalizálásához, nagyban úzi a selyemtenyésztést, sőt uradalmi mesterembereivel a legkülönbözőbb gazdasági gépeket állítja elő. Így kaptak hírré a cenki vasekék és vetőgépek, amint ezt Korizmics Mezőgazdaság c. munkájában megírja.

A selyemtenyésztés kérdésével nagyon intenzíven foglalkozott. Birtokán rengeteg eperfát ültetett, megcsinálta a sopronmegyei szeder egyletet; ezzel a jobbágyoknak akart kereseti lehetőséget adni és nyersanyagot szolgáltatni a hazai selyemipar számára, de egyúttal az az elgondolása is megvolt, hogy ezáltal kevésbé használható területeket is hasznosítson az eperfák meghonosításával.

A 40-es években a cukorrépa termesztés kiterjesztésével Cenken cukorgyárat állíttatott fel. Hangsúlyozta, hogy Magyarország azon része, ahol a jó föld ritka, a lakosság pedig sűrű, igen alkalmas a gyáriparra. Már akkor hirdette, hogy hazánk gabona helyett liszttel űzze kereskedését, miáltal nemcsak mezei gazdánk nyernének tetemesen, de a gyengébb sorsának is új keresetkör nyitnának. Ezért hangsúlyozta, hogy az Alföld buzájából, melynek bármely más buzát jóval felülmúló kitűnő sajátságai akkor még nem ismertettek fel eléggé, a kezdetleges berendezésű vízi, száraz és szélmalomokban sokszor nagyon meghibázott, rossz lisztet állítottak elő, ezért indította el a pesti hengermalom alapítása iránti nagyarányú tevékenységét.²¹

A saját gazdaságában minden gyakorlati fogást rendszeresített, bevezetett. Ő maga hozta be a százalékos rendszert tisztjei fizetésénél, így rövid időn belül a legkiválóbb gazdaszakteket szerezte meg. Azt a gazdasági politikát tartja józan gazdasági érvnek: Markolj keveset, de azt fogd meg jól. Saj-

²¹ Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István és a pesti hengermalom társaság. 6. lap.

nos, még ma sem tartunk ott a mezőgazdaság terén, hogy ezt a szempontot érvényesíteni tudnánk.

Élénk világot vet az ő gazdasági politikájára Béla fiához intézett eme mondata: Légy rendes és takarékos, mert Magyarországunk rendezett, lehetőleg gazdag honfiakra van szüksége. Mindenütt hirdette a gazdálkodás terén is, hogy az ország ujjaépítése érdekében a gazdasági fellendülés, a vagyonosodás, a szegénység orvoslását kell megvalósítani.

Majláth György gróf 1872-ben a Nemzeti Kaszinó serlegbeszédében mondotta, hogy Széchenyi helyes számító volt, pontos és rendszerető, mint egy hollandi bankár, de a megtakarított összegeket fejedelmi bőkezűséggel rakta a haza oltárára. Fia Széchenyi Béla 1886-ban tartott serlegbeszédében apjának gazdasági rendszeréről, pontosságáról így emlékezett meg: „Rendre, takarékosagra, pontosságra oktató, követelvény naplónak rendes vezetését, melybe naponként fel kelle jegyezni élményeimet, gondolataimat.

Férfias nyíltsággal írja a Hitelben, meg akartam értetni hazám fiaival, hogy a szegénység lehetetlenné teszi az értelem fejlődését. Gazdaságunkat és gyermekeinket is nem azért hanyagoljuk el, mintha nem szeretnénk őket, hanem mivel nem győztük költséggel. A vagyonosodás reánk nézve a lét, vagy nemlét kérdése, a pozitív orvosszerek, melyeket nemzete figyelmebe ajánl: a takarékoság, a gazdálkodás észszerűsége.

Arról, hogy Széchenyi István milyen szigorú gazdálkodást és takarékosági elveket alkalmazott saját gazdaságában, arról titkárához Tasner Antalhoz írott levelei tanúskodnak. Azt írja egyik levelében Londonból: „gazdálkodjék mind magának, mint magannak tehetsége szerint, minden nap látom jobban: rend és gazdasággal mennyit lehet alkotni aránylag potom tehetséggel. Pénz dolgában fődolog az: egy garast se adni ki hasztalan, mert így ezek maradnak hasznosan. Mi pedig hazánkunknak még sok jót akarunk szerezni.“ Egy másik levelében azt írja ugyancsak titkárához: „Én önnek minden garasért, melyet megtakarít, háládatos leszek. Minél rendezettebb vagyok én, annál jobb önnek és családjának is.“

Azt írja egy helyen: nekünk félnünk kell a koldusnéppé létel veszélyétől, mivel az anyagi jólét forrásai nálunk fejletlenül hevernek, a pazarlás napirenden van, sőt a szorgalom sem gyümöleszik eléggé, hiszen a földbirtok hozadéka parányi. Majd egy másik helyen mondja: „A magyar birtokot idegen kézre juttatni öngyilkosság és csak jó gazdálkodással kerülhetjük el, mert a törvények által nyújtható papirosvédelem merőben elégtelen.“

A gazdálkodás nem lehet elég komoly számadás, számtartás s ellenőrzés nélkül. A magyar gazdának egyik hibája az is, hogy nem kalkulál, nem számol és ezért a Hitelben ebben az

irányban is útbaigazítást ad. Már itt hangsúlyozza, hogy az uradalom vezető tisztjeit az eredmények elérése arányában külön kell honorálni. Hangsúlyozza „nem lehet soha azon gazdasági tiszt oly serény, kinek jutalma mindig egy, akár fárad, akár henyél, mint aki becsületes úton állhatatos munkásságának hasznát is érheti.“ Beszél ugyanítt a munka értékéről, a robotról, amelyet nem tart értékes munkának. A napszámos munkát sokkal értékesebbnek tartja. Olyan ez abban az időben, mint ma az inségmunka, amelyben a munkamorál teljesen megromlott s ma már a napszám munkánál is nehéz annak a helyreállítása.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik, melynél fogva a birtok, a fekvő vagyon sem értékben, sem jövedelemben nem növekszik, sem el nem adható, se be nem ruházható, következésképp a birtokost ahelyett, hogy védené, süllyeszti, ahelyett, hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri, hozzáláncolja a szegénységhez, előítéletekhez.²²

Éghajlatunk, földrajzi fekvésünk megmásíthatatlan adottságait előrelátás és munka ellensúlyozhatja. A gazdálkodás legfőbb előfeltétele a jó föld: meg van, műveljük ki tehát eszünket, mert ha a nép értelmi színvonalát emeljük, abból elsősorban a gazdasági élet húz hasznot. Ha a parasztot kiragadjuk a porból és sárból és jó gazdálkodásra tanítjuk, többet mentünk az idegen kézre csempésző magyar földbirtokokból, mintha papirostörvényekkel bástyázzuk körül. Gazdasági tudás jövedelmet fokoz és függetlenebbé teszi a földművelők társadalmi osztályát. Egyszerre nem lehet a magyar jobbágyot földbirtokossá tenni, csak részenkénti rendszeres, fokozatos megváltással bonyolítható le az átmenet. Nevelés tanítsa meg őket a nagyobb jövedelemszerzésre, hogy legyen miből kifizetni a birtok vételárát.

A „Pesti por és sár“ c. munkájában az éghajlat hatásával igen bőven foglalkozik. Klímánk előnyeit és hátrányait szépen hozza kapcsolatba különböző feladataink megoldásával és arra a következtetésre jut, hogy ha éghajlatunk jellegtelen, változékony, megbízhatatlan volta miatt sok bajt okoz is, ha abban a természet ajándéka és az, amit mellette csekély fáradsággal szerezhethünk meg, igazán kevés és bizonytalan: viszont állhatatos munkával, előrelátással és takarékossgal sokat tehetünk mellette is, gyarapodásunk érdekében. De csak úgy, ha hátrányaihoz alkalmazkodunk, azokat gyöngítjük, előnyeit pedig felhasználjuk. Sokkal rosszabb klímával is boldogultak már nemzetek az ilyen törekvés útján.

A Hitelben írja: ismerni kell tehát hazánk javait, hiányait,

²² Nyesti Pál: Széchenyi Emlékkönyv. 28. lap.

helyzetünk minden oldalit, mert csak így birhatjuk valódilag jól magunkat. Tagadni nem lehet, hogy csak azt művelhetjük tökéletes ügyességgel, amit mesterség és nem időtöltésképen űzünk. Ismerje meg tehát ki-ki, mi az ő mestersége, tisztje, stb., így mi magyar birtokosok a törvény, ország védelme, gazdaság s kereskedés körül foglalatoskodjunk, mert ezek az ismert tisztünk és kötelességünk. Ugyancsak itt mondja: miért gyarapodnak némely országok lakosi mezei gazdaság által, bár földjük rossz, miért szegényülnek el, vagy csak bajjal élhetnek mások, jóllehet honunkban az jó.

Széchenyi tudta azt, hogy az ország megélhetési alapja főleg a mezőgazdaság, ezért figyelmét élénken kiterjesztette a mezőgazdaság fejlesztésére. Wesselényi egy 1820-i levélben bevallja, hogy sok idevágó ismeretet szerzett Széchenyitől barátságos érintkezései során.

Allástfoglal birtokpolitikai elgondolásaiban a kisbirtokok túlságos elaprózása ellen, eleinte 30 holdban kívánta a minimumot megállapítani, később mások javaslatára 50 holdra emelkedett fel ez. Széchenyi hozzájárult ehhez, mert célja az volt, hogy a föld végnélküli elaprózása e képtelenségének valamiképp határt szabjon. Birtokpolitikai elgondolásaiban többször hangoztatta, hogy nem szabad engedni, hogy a földet kihúzzák a magyar lába alól, hogy idegenek gazdálkodjanak, mert ez esetben lehet az ország virágzó, de nem lehet magyar.²³

A Tisza völgyének rendezésénél az volt nála a főszempont, hogy mivel ott temérdek a lappangó kincs és pedig elannyira, hogy ott valóban nemcsak javítások, de egészen új teremtések léphetnek életbe, miben senki sem kételkedhetik, ki előtt mindazon határtalan vízár és posvány ismértes, mely általjában véve oly roppant mennyiségű jobbnál-jobb földet ront gyakran, vagy borít mindig, míg másrésről azt is tudja, mily bájos kertekké varázsolhatja a legmostohább tájakat is emberi szorgalom. Később így folytatja ezt a gondolatmenetét „Eszmetörédékek“ c. munkájában: A Tiszavölgy rendezéséhez multhatatlanul szükséges az ottani földek becsét emelni, mi megint egyedül általános jóhiszemű szerkezetnek, szabad közlekedésnek, nagyobb fogyasztásnak és mindenekfelett azon törvénynek lehet következménye, melyhez képest Magyarországon ingatlant kiki bírhasson. Itt mondja ki véleményét e kérdérről e munkájának 9. lapján: A Tisza völgyének mindenekelőtti tekintetbevételét bennem az sürgette, hogy nyilvános életemnek, minden politikai működésemnek alfája, legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, melynek körében világot látnom rendelt a végzés.

²³ Gaál János: A legnagyobb magyar. 176. lap.

Gyönyörű az, amikor itt-ott a föld lelkéről, mint a haza egy darabjáról beszél. Ugy a Hitelben, mint másutt is találhatunk ilyen kitételeket: „van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapály, vagy hósivatag.“

Azt írja az Eszmetöredékek stb. c. dolgozatában: Az Alföld minden anyagi és szellemi segítése előbb vagy utóbb megtermi az ország más részei számára is a maga gyümölcsét. Mert ha a nemzeti organizmus ilyen kútforrása egészséges lett, a pezsgő életerő elárad majd a többi részekbe is, míg a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak szaporodni fog, ha pusztulásnak indul a Tiszavölgy s ezzel az Alföld. Széchenyi István ugyanis a Tiszavölgy rendezésével a Nagy Magyar Alföld gazdasági boldogulásának létalapjait is kívánta biztosítani.

A Stádiumban írja: csak tőlünk függ, virágzó kerteket, szorgalmasan működő gyárakat és szabad embereket állítani oda, ahol ma róka és farkas lappang, szomorú jószág teng és szolganép henyél.

A Pesti por és sárban írja: Ki az alföldi róna és mocsárság közt tökéletesen kielégítve érzi magát, viszont nem törekszik legkisebb színekkel ruházni fel tájékát, annak ereiben lehetetlen, hogy néhány száztuli daru, farkas, vagy kacsavér ne lappangjon.

A gazdálkodás és termelés fontos tényezőinek tartja a munkát, amivel behatóan foglalkozik; foglalkozik annak megosztásával, jutalmával, megválasztásával, gyakorlásával, felosztásával, egyesítésével s az erők összpontosításával, azután arra a kérdésre felel meg, hogy miért oly kevés minálunk a gazdasági siker. Felelete: mert az általános és szakértelműség hiányzik.²⁴

Megtámadta a robotrendszert, amely a nemzet erőiből nagy összeget majdnem oly erővel fecsére el, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriási gödröt ásni, a következő félév alatt megint betölteni és ezen bőszt fáradságot szüntelenül, azon derült arccal végezni, hogy valami kincsaknát művel, melyből pénz és kényelem sarjad.

Minden országnak vannak előnyei és hátrányai, írja a Hitelben, fekvése és természeti kincsekkel való ellátottsága szempontjából. Nem ez a döntő, hanem egyedül a lakosság értelmi és erkölcsi ereje, munkája, szorgalma és takarékosága. Szinte mindenki jobban bírhatja magát szorgalma után, akárhol jött a világra. Hát még hazánk földjén! A földbirtokos józan elintézés által sokszorozhatja jövedelmét.

Széchenyi jobbagyaival állandóan melegen foglalkozott, de különösen az 1831-i kolera alkalmával mutatta meg, hogy milyen

²⁴ Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. 434. lap.

igazi atyja jobbágyainak. Levelet intézett hozzájuk, melynek hangja az értök való aggodás és figyelem, amelyben valóban mutatja, hogy testvéreinek tekinti őket, együtt kíván velük az ő javukra dolgozni. Levelét így fejezi be, midőn kéri őket, hogy vigyázzanak a kolera veszélyeire, lakóhelyüket és ruházatukat tisztán tartsák: „én pedig fogok atyai kötelességem szerint rólátok gondoskodni s Isten után remélem, jó sikerrel; de ha az Égek Ura másképp rendel, a veszélyben veletek híven osztozni“ stb.

Mikor a helytartó tanács mellett az utak, vizek szolgálátára hivatott bizottmány elnöke lett, elsősorban is a Tiszavölgy rendezésére, a Nagy Magyar Alföld gazdasági felvirágoztatására gondol, mert ezúton a magyar faj legeredetibb fészkének boldogulását, mindezzel a legfőbb nemzeti célok szolgálatát véli az Alföldön jó sikerrel megkezdhetni. Ezért írja²⁵ „Hogy lehetett volna új hatáskörömben bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, melyben a legtöbb és legeredetibb magyar lakik, mely napról-napra inkább közelít a végpusztuláshoz.“

Annak, hogy Széchenyi olyannyira szívén viselte a Tiszavölgy rendezésének a kérdését és olyan szívvel és lélekkel vetette magát ennek a nagy nemzeti kérdésnek a megoldásába, egyik magyarázata kétségkívül az, hogy ezáltal a magyar fajtának, a Tiszavölgy területén elhelyezkedett magyar népnek, a fejlődését akarta biztosítani, nyomorúságos helyzetét enyhíteni és előbbrehaladását biztosítani. A másik szempont pedig kétségkívül az lehetett, hogy a Tisza kiöntésének szabályozásával, az állandó vizek pusztításainak megszüntetésével több millió kat. földet kíván visszaadni a mezőgazdasági termelésnek, amelyen remélte, hogy új élet fog megindulni és amelyen a magyar fajta szaporodni és boldogulni fog. Egyik szempontja tehát a magyar fajnak a megerősítése és szaporodásának előmozdítása, a másik pedig kétségkívül a mezőgazdasági termelés fejlesztése volt.

A mezőgazdaság fejlesztésének eszközei között az *állattenyésztés* keretében elsősorban és főleg a *lótenyésztés* kérdésével foglalkozik. A ló iránti szeretetet vérében hordozza, de mint magyar fajta is, természetszerűleg szereti a lovat, ezenkívül angliai tanulmányútjai alkalmával különösen sokat foglalkozik a lótenyésztés kérdésével, keleti utazásaiban is egyik fő helyet foglalja el a ló.

Abban az időben a közlekedési viszonyok kezdetleges állapota mellett a ló volt az a mezőgazdasági árucikk, mely legkönnyebben volt exportálható. Magyarország keleti részeitől a fogyasztási piacok oly messze estek, hogy a saját szükségleten felül gabonát termesztetni nem volt érdemes, csak a Dunán volt

---

²⁵ Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg c. dolgozatában.

lehetséges a szállítás vontató hajókkal, legelőnek használták tehát a terület legnagyobb részét. A szarvasmarha és a sertés a maga lábán ment Ausztriába, ahova nagy csapatokban hajtották. Még nagyobb szállítóképessége volt a lónak, amelynek darabonkénti értéke is nagyobb a szarvasmarháénál, mely gyorsabban is jár s amelynek hátára ülve tud a hajcsár menni. A lótenyésztés érdekében való agitáció tehát közgazdasági szempontból is megokolt volt.²⁶

A Lovakról szóló könyvében felveti a kérdést, hogy a lovak nevelésében Magyarországon javítás szükséges-e, lehető-e? Hogy a felvetett kérdésre felelhessen, vizsgálja először a ló állapotját Magyarországon s ezt igen siralmasnak találja. Sem honvédelemre, sem gazdálkodásra, sem kereskedelemre vagy utazásra, sem pedig a mindennapi más szükségéseinkre és gyönyörűségeinkre kiválóan nem alkalmas a magyarországi ló. E gyatráságnak az az oka, hogy a tenyésztőket tisztán csak a gyönyörűség és a becsület, nem pedig a nyereség, a biztos haszon ösztökéli, így nem igen erőlködnek minél jobb lovak tenyésztésére, ezért a magyarországi lótenyésztés fellendítése is csak akkor remélhető, ha általa valamely nevezetes haszon-nyereség lehetővé tétetik.

1821 nyarán a katonaságtól azon ürügy alatt kért szabadságot, hogy lovakat néz és vásárol a tisztikar számára. Ily járatban egyszer már Arábiába is utazott. Azt írja úti jegyzeteiben: hazája, a birodalom, neki köszönhesse, hogy egykor jó lovai lesznek.²⁷

A Lovakról írt művében nemcsak a lótenyésztésről, a lóanyag nemesítéséről, a gazdasági és nemzetgazdasági hasznukról értekezik, hanem népét tanítja, ébreszti általános nemzeti gondolatok megvalósítására.

Széchenyi István lóversenyeket rendez, azok meghonosítására nemcsak a lótenyésztés és lónemesítés által elérhető haszon, hanem a társasági élet fellendítése által az összetartás erősítése, magyarosítás és jellemedzés is vezette. Széchenyi a lóversenyre irányuló mozgalmával kezdte terjeszteni mágnes társai között az összetartozás érzését, így önkénytelenül előkészítette, megkönnyítette a magyar főuraknak Bécestől elszakadását.

Szekfű Gyula is azt mondja,²⁸ hogy a lóverseny behozatalával a tiszta szándékúak egyesülését akarta elérni, de egyúttal lehetőséget nyújtani valami anyagi előnyökre is észszerű lótenyésztés meghonosításával.

Nagyon boldog és büszke volt, amikor 1827-ben megrende-

²⁶ Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. 40. lap.

²⁷ gróf Zichy Antal: Széchenyi István életrajza. 151. lap.

²⁸ Mai Széchenyi. 6. lap.

zett lóversenyen a díjat nyert lovak mind magyar tenyésztésűek voltak.

Érdekes jelentőséget tulajdonít a lóversenyeknek Széchenyi programjában Viszota Gyula, a nagy Széchenyi kutató.²⁹ Szerinte Széchenyi István nem a Tudományos Akadémia s a Nemzeti Kaszinó, hanem a lóversenyek és a gazdasági egyesület megalapításával kezdette meg hazánkban reformátori működését.

Széchenyi már 1815-ben több társával foglalkozni kezdett a magyar lótenyésztés kérdésével, mert látta, hogy az mindinkább hanyatlik, egyes ménesek megszűnnek, már-már „egészen gyaloggá válik a lóra született magyar.“ Bár Angliában idejének legnagyobb részét a gépek tanulmányozására fordította, de el nem tagadható tény, hogy a lótenyésztés kérdésével is foglalkozott, mert ugyanakkor több nemesfajú lovat vásárolt magának drága pénzen s ez időben cenki birtokán angol ménesmester felügyelete alatt ménest tartott. Nálunk, írja, sok apaménre van elsősorban szükség, hogy válogatni lehessen. Azért az, ki hazájának használni akar, szerezzon arab, vagy angol telivér méneket.

Lófuttatások és lótenyésztés emelésének célját bevallottan gyakorlati, gazdasági, de belsejében nagy nemzetnevelő feladatnak tekinti, amint ezt már legelső, 1818-ban megjelent németnyelvű értekezésében megírja. „Ezeket az eszközöket ártatlanoknak és eléggé alkalmasaknak találom arra, hogy honfitársaimat oduikból kicsalogassam, egy helyre össze gyűjtsem és őket egymással, művelt idegenekkel megismertessem. Mialatt lóról, juh-ról és tehénről beszélgetek, azalatt tulajdonképen lassan és óvatosan honfitársaim előítéletét reszelgetem.“

A Világ c. művének egyik fejezete éppen a lótenyésztésről s a lóversenyéről szól. Itt egyenesen lótenyésztési programot ad s az angol telivér s a félvér lótenyésztést ismerteti, az angliai példát állítja maga s nemzete elé s hangsúlyozza, hogy ott is nehezen ment a lóreformáció, mert előttük józan példa nem volt.

1826-ban Pozsony határában és vidékén, a következő években pedig a pesti gyepen lófuttatásokat rendezett, mivel a sportélvezet és a lótenyésztés révén várható haszon által akarta elsősorban mágnás társait, azután a tehetősebb közép-nemeseket is az ország szívében, habár az udvar kényelméért az országgyűlést nem ott tartották, az olyan fontosnak vélt tömörülésre bírni. Mikor azután együtt voltak, hajlandóbbakká lettek belátni, hogy nemcsak a ló, hanem általában az állattenyésztés emelése céljából is érdemes egyesülniök.³⁰

²⁹ Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. 42. lap.

³⁰ Gaál Jenő Gyűjteményes munkáinak I. kötete. 193. lap.

Magyarország kiváltságos lakosihoz intézett szózatának 7. fejezetében a honi lónevelésnek általános és gyökeres előmozdításáról értekeznek. Abból, hogy a lónevelésről és a lótenyésztésről oly gyakran ejt szót, azt lehet következtetni, hogy ez a kérdés nagyon közel áll szívéhez, mellyel azonban elsősorban nem a mezőgazdaság fejlesztésének előmozdítását kívánja szolgálni, hanem a hadsereg lóellátását, a nemes lófajok tenyésztését, ezáltal versenyek rendezését és mágnás társainak szórakozását.

A Lovakról c. könyvében így kiált fel egy helyen: „Csak magunktól függ, hogy a világ minden vásárait lovainkkal elboríthassuk és a magyar ló mindenütt érdemlett elsőbbséget nyerjen.“

A *termelés* különböző kérdéseivel is gyakran foglalkozik és úgy, amint az állattenyésztés terén a lótenyésztés felkarolása mellett a juhtenyésztésről is sokat beszél és a szarvasmarháról, sőt a hizlalásról is mond megszívlelendő tanácsokat, így a *termelés* terén a gabona, de különösen a bortermelés foglalkoztatja. A *termelés* kérdése mellett mindig megemlékeznek az értékesítésről is, mert a kettőt egymástól elválaszthatatlannak tartja. A *Viágban* pl. foglalkozik gabona-, állat- és gyapjúkereskedelemmel és ennek a kifejlése akadályául is az akkori rendszert, a sok kötöttséget és az ősi hagyományokhoz való ragaszkodást tartja. Pedig, hangsúlyozza, marhakereskedésre meg van a lehetőség, mert ökor fajtánk meglehetősen s egyéb nem kell, mint földjeink természetesen elosztása, akkor ez a kereskedelem könnyen kifejlődhetik. Itt vitatkozik is azokkal, akik azt hangsúlyozzák, hogy nálunk minden a legkiválóbb. „Gabnakörüti ismereteinkkel úgymond, épp úgy állunk, mint bortermesztésünkkel.“ Hangsúlyozza, hogy mindkettőben meglehetősen hátra vagyunk maradva.

A szőlőtermeléssel és a borkérdéssel, mint a mezőgazdasági *termelés* akkor egyik legfontosabb kérdésével sokat foglalkozik. Már fiatal korában szőlőt vásárol Magyarádon, de a szőlőtermelés, borértékesítés, borkereskedelem, mint, amely akkor igen élénk volt, nagyon érdekli. Azt írja *Világ* c. könyvében, amelyben külön fejezetet szentel a magyar bortermelésnek és borkérdésnek „hogy boraink jók lehetnének, arról nincs szó, hanem hogy jobbak lehetnének-e a franciákénál, az más kérdés. A bor jóságát, annak tartóssága, egy helyről másra kár nélküli szállíthatása s a nagy és fizető (vevő) szám izlete határozza meg. De még efelett is vannak bizonyos törvények, melyeket mégis tekintetbe venni érdemes, t. i. a szőlőhegy vagy kert éghajlata, fekvése, földvegyülete, mibenléte, melyen a szőlő áll; a tőke fajtája s neme, a tőkéveli bánás és szüretelési mód, kádárság, pincemesterség. A szőlőkerti vagy hegyi munka azon egyedüli ág, melyben noha korántsem oly tökéletes, mint Franciaországban, még tűrhető lépcsőn áll a honi értelem.“

Nagyon érdekes az ő mezőgazdasági ismereteinek és foglalkozásának körét figyelni a saját gazdálkodásában. A Világban írja magáról: „A gazdasági számítás tulajdonképen sohasem volt kedves foglalatosságom, gyakran kellett nevetnem, hogy eleinte a jószándék, később a kénytelenség mennyire vittek azon tudomány megismerésében, melyhez természetemnél fogva kedvem nem volt, sőt iránta korábban ellenszenvvel viseltetem, de férfias nyíltsággal meg akartam értetni hazám fiaival, hogy a szegénység lehetlenné teszi az értelem és az erkölcsiség fejlődését.“

Mikor közéleti szereplésének első idejében ezirányú munkája teljesen elvonta saját gazdaságának felügyeletétől, azon kezdte magát észrevenni, hogy tele van adóssággal, rendezetlen ügyei vannak. stb. De mihelyt erre rádöbbsent, nyomban a leg-hathatósabb rendszabályokat léptette életbe. 1831-ben átadta egyik gazdaságát testvérbátyjának s az azért kapott pénzből olyan karba tudta hozni többi birtokait, hogy jövedelme nyomban emelkedni kezdett. Sorozatos rendszabályokat léptetett életbe s a külterjességről igyekezett belterjesebb gazdálkodásra áttérni, amit azzal is mutatott, hogy a szinte felesleges számba menő hatalmas rét és legelőterületeket bevonta a mezőgazdasági kultúrába, csak annyit tartott meg, amennyi az állattenyésztés szempontjából kívánatos volt. De még a meghagyott kaszálók és legelők műveléséről is gondoskodott. Szántóföldjein kapásnövények termelését is meghonosította, a trágyázott ugarföld szaporítására súlyt helyezett, úgy, hogy gazdálkodását mihamar erős lendületbe hozta, aminek eredményei bevételében mutatkozni kezdtek.

Széchenyi István gazdaságát eleinte Liebemberg János irányította, aki előbb nevelője volt. Liebemberg szigorú gazdálkodási rendszere Széchenyi Istvánban főleg a takarékossgot fejlesztette, amit egyébként atyjától is örökölt, amit Széchenyi Ferenc atyai intelmeiben olvashatunk.

Gaal Jenő, Széchenyi egyik legkiválóbb kutatója, tanulmányozója, aki egész könyvtárt írt Széchenyiről, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület százéves jubileuma alkalmából írt könyvében egész fejezetet szentel Széchenyi István mezőgazdasági politikájának és tizenkét pontban kiskaté-szerűleg foglalja össze azokat az irányelveket, amelyek Széchenyi Istvánt mezőgazdasági politikájában vezették.

1. Földbirtokpolitikában főszempontja, hogy a föld magyar kézen maradjon, a magyar birtokállomány lehetőleg gyarapodjék. A földet meg kell becsülni. A talajjavítás, a szikes földek hasznosítása, a lecsapolások, ahol lehet, öntözések s a terméketlen területek meghódítása a termelés számára, szívóssággal viendő keresztül, mint ahogy azt a holland nép csinálja a maga hazájában.

2. De fontos a föld mellett az emberkérdés, vagyis a munka és a munka kérdése, amint Széchenyi mondja: a jól elrendezett munka. Mert az ember legjobb viszonyok között is lehet szegény, nyomorult, legsúlyosabb gazdasági helyzetben is lehet boldog, elégedett, ezért hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság felvirágoztatására a legsúlyosabb viszonyok között is törekedni kell. Kívánja a mezőgazdák nevelését, mert ezen keresztül alaposabb lesz a föld gondozása. Az ember volt nála elsősorban a fontos; minden tevékenységében a magyar fajta megerősítése és védelme. Ez volt a főcélja a Tiszavölgy rendezésénél is.

3. Az oktató és nevelő munka sohasem hiányzott mezőgazdaságpolitikai tevékenysége közben sem.

4. A kiművelt emberfő volt az ideálja, mert az átlagos fajsúlyú ember parányi is a népesedéspolitikában is a szám mellett a minőségre törekedett.

5. Észre lehet venni munkájában bizonyos szociálpolitikai vonatkozásokat, amint jobbágyaival beszél, bánik, ebben az irányban a rendeket tevékenységre kívánja rábírni.

6. Tőke és hitelgazdálkodást akarja megreformálni.

7. A szövetkezés erejét kívánja érvényesíteni a gazdasági élet mezején. Minden munkáját társulási eszme indítja el.

8. A forgalom fejlesztését a termelés velejárójának tartja.

9. Összhangot kíván az egyes termelési ágak között, mert a kölcsönhatás a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem között, szerinte is, természetes nemzetgazdasági jelenség.

10. A gazdasági életben urrá lett sokféle ferde felfogás ellen küzd, ezért tér vissza egyes kedvence témáira, mint a lóra, hitelre, gazdálkodásra több vonatkozásban és sokízben.

11. A bekövetkezendő eseményeket előre látta, ezért sürgette népének minden vonalon a fejlődését, megerősödését, mert

12. „Magyarország pillanatai drágák.“

Kétségkívül egészen kivételes egyéniség volt, tárgyunk szempontjából is, Széchenyi István, de ha tudjuk azt, hogy ő „egész nemzeteket hordott szívében“ s ha tudjuk azt, hogy külföldi utazásai kapcsán szomorúan tapasztalta Magyarország elmaradottságát, mint próféta és jós előre meglátta a bekövetkezendő eseményeket, nem csodálkozhatunk azon, hogy olyan sokirányú munkaterületen sürgette és kívánta fajtájának előbbrevitelét és megerősödését.

A mezőgazdasági politika terén is ezek a szempontok vezették. Azt akarta, hogy a vihar, amely szerinte okvetlen be fog következni, ne gyenge palántákat, hanem erős, a földben mélyen gyökerezett hatalmas tölgyeket találjon, amelyek dacolni bírnak minden vésszel és viharral. És ime, ha az ő működésének további évtizedeire tekintünk, ha a jobbágyfelszabadítás eredményeit nézzük, akkor igazat kell adni neki utólag is, mert tulajdonképpen parasztságunk még ma sem bírta kiheverni a

jobbágy felszabadítással kapcsolatos megrázkódtatást, ennek lett a következménye az, hogy főuraink, középirtokosaink és parasztágunk jórészen el kellett, hogy válják a földtől, idegenek ültek be a vidéki kuriákba és kastélyokba. Széchenyinek helyes volt az előrelátása: nem tudtunk eléggé megerősödni arra az időre, mikorra jött a vihar.

Széchenyi István a mezőgazdasági politika terén az akkori magyar közszellemet megelőzve, azért küzdve, azért áldozatot, munkát, fáradságot, egészséget nem kímélve, be akarta hozni azt a sok mulasztást, amely az utolsó 50 esztendőben ebben az országban — nem teljesen ugyan a magyarság hibájából, hanem nagyrészen Ausztria politikája folytán — észlelhető volt. Ő a maga gazdálkodásában is példát adott, írásaiban eszméket termelt, kaszinóban, társaságokban vitatkozott s rábírti igyekezett birtokos társait, hogy a reformok előtt nyissák ki ódon kastélyaikat, üzzék el megrögzött hagyományait, de elsősorban nyissák ki agyukat és szívüket. Ő nagyon jól tudta, hogy a földet nemcsak bírni, nemcsak szeretni kell, hanem azért dolgozni, azért áldozatot hozni, azért élni is tudni kell. A magyar mezőgazdaság eme korszakában végzett önfeláldozása, munkája, működése legyen továbbra is okulásul a jelenre és példaadásul a jövőre.

Széchenyi István, mint már említettük, az egyesülés kerekeit használta fel közvetve arra, hogy különböző célokat megvalósítson és különösen pedig arra, hogy mágnás társait, az akkori vezetőket, hibáik belátására bírja és tette ösztönözze. Ezt látjuk minden megmozdulásánál. Társadalmi téren indítja el a munkát, amelyből aztán alkotás és eredmény lesz a gazdasági élet különböző területein. Ilyen tevékenysége ütközik ki a lótenyésztés megindítása érdekében, amely tevékenységből később állattenyésztési mozgalom, gazdasági egyesület lesz, annak különböző ágával, célkitűzéseivel és munkájával.

Gaál Jenő írja,³¹ hogy a Pestre áttett Pálya és Lófuttatási Társulat később számos taggal gyarapodván, minthogy a cél, amelyet maga elé tűzött, elsősorban a gondosabb tenyésztést tette szükségessé, 1828-ban Lótenyésztő Társasággá alakult át. Később tágul az egyesület működési köre, mert az 1829-ben keletkezett Állatmutató Egyesületet is kebelébe vonván, 1830-ban Állattenyésztő Társasággá változott át. Később az Állattenyésztő Társaság a földművelés és állattenyésztés előmozdítását tűzte ki maga elé, így született meg 1830-ban a mai OMGE akkori őse, míg 1835-ben felvette mai nevét. A gyepkönyvben már hangsúlyozza Széchenyi 1828-ban „ahol megértés s együtt fáradozás által földművelés, kereskedés előmozdítatik és ezáltal

³¹ Gaál Jenő: A legnagyobb magyar. 126—127. lap.

a polgári erények napról-napra tökéletesen kifejődnek, ott boldogabb a haza.“

1829 január 18.-án írja egy levelében, hogy legközelebb a Lótenyésztő Társaságból Gazdasági Társaság fog fejlődni, ami valósággal égető szükséglet ily földműves országra, ahol nyoma sincs a gyáraknak.³²

Az Országos Gazdasági Egyesület már ebben az időben foglalkozott a kisebb birtokosok érdekeivel is és ezt kiállításokkal, bírálatokkal és szakversenyekkel támogatta. A korábban rendezett ló, szarvasmarha és juhkiállításokat kiterjesztette a sertésekre, baromfiakra, sőt a selyemhernyókra is.³³ Az 1841-i juhkiállításon már nyírási próbák is folytak és gyapjúminták is állították ki, sőt az Egyesület külföldi kiállításokra is elküldötte a kiváló gyapjúmintákat. Fejlesztette a gépkiállításokat, megindultak a próbaszántások, ekeversenyt, cséplőgépbemutatót tartottak, különféle gazdasági terményeket, szőlőt, gyümölcsöt és bort rendezett kiállításra, közben kiterjeszkedett a cukor és liszt bemutatására is.

Levelezéseiben különösen sok adatot találunk arra vonatkozólag, hogy milyen célokra kíván ilyen társaságot létesíteni. 1829 február 7.-én gróf Reviczky Ádámhoz ír s küld neki nyomtatványokat a ló és egyéb állattenyésztés fellendítését kívánó szervezkedéséhez. Tasner Antalnak 1835 február 6.-án örömmel írja, hogy többed magával volt a hercegnél az Állattenyésztő Társaság nevében, igen jól fogadta őket. Majd Pestvármegyéhez 1830 február 27.-én írja levelében: oly honban, mely csekély ítéletünk szerint se gyárakban, se kereskedésben nevezetes előmeneteleket nem tehet, minekelőtte a mezei gazdaságnak józan elvei országszerte jobban ki nem fejtetnek, minthogy hazánk gyarapodásának legmélyebb talpköve kérdésbevehetlenül a mezei gazdaság, ami eddigelé e tárgyban történt, oly csekély, oly elégtelen, hogy annak terjesztését, mindinkábbi kiképzését kötelességérzés és becsület egyaránt javasolja, sürgeti.

Ugyancsak Pest városhoz írja ugyane napon: több esztendőök óta meg van vetve alapja oly társaságnak, mely a mezei gazdaság minden ágait egy központba vonná s azokat kifejtetebben innen, mintegy hathatósabb fókusból a honnak minden részébe árasztaná. Akkor megdicséri Pest városnak nemes tanácsát, hogy az Állattenyésztő Társaságot nemcsak pártolta, hanem pénzbelileg is támogatta és egy ezüst serlegnek díjúl kitétele által tettleg is bizonyítja pártolását.

Pest város Tanácsához írott levelében 1835 augusztus 31.-én megköszöni a város tanácsának, hogy a városi legelőből 230 holdból álló tért a társaságnak (Lófuttató Társaságnak) 15 évre

³² Gaál Jenő: A legnagyobb magyar. 130. lap.

³³ Gaál Jenő: A legnagyobb magyar. 135—136. lap.

haszonbérbe adja 400 P. forintért. E levelében írja meg, hogy mik a céljai a Gazdasági Egyesületnek és egész aprólékosan írja le itt, hogy mit kívánnak ezen a téren cselekedni.

1835 II. 25.-én írja Pest vármegyéhez, hogy kellene alakítani egy egyesületet, melyből honunk minden részeibe azon gazdasági kifejlés és ipar szivárkodnék, mely valódi erény és valamint legnagyobbban hatna az egészre, úgy bizonyára legnagyobb dísz is egyes szabad emberekre nézve.

A Stádiumban 12 törvényjavaslattal lép elő, ezek jórészen agrárpolitikai vonatkozásúak.³⁴ Itt a második javaslat az ősiség eltörlését kívánja, hogy ki-ki saját javának ura legyen, mert különben a mezőgazdaság nem virágozhatik fel. A mezőgazdaság fellendülésének akadálya az is, hogy a hitelező a záloggal nem rendelkezik. A harmadik javaslat szerint a kincstárnak magszakadás és végrendelkezés nélkül való elhalálozás esetére szóló birtokjogát kívánja eltörölni. A negyedik javaslatban hangsúlyozza, hogy a birtokszerzés és birtokbírás joga az ország minden lakosára kiterjesztendő, mert így a földművelés javulásával, a népesség szaporodásával, a munkásságra serkentő vágy, a nemesi vagyonosodást mozdítja elő. A nyolcadik javaslatban hangsúlyozza, hogy a vizek, utak, vámok, révek ügye az országgyűlésen tárgyalandó, nehogy egyesek ellenszegülése, vagy hallgatása miatt a többség szenvedjen. A terheket a lakosság egyetemlegesen, egyenlő arányban viselje. A Stádiumban mondja ki Széchenyi azt a tételt is, hogy „azon nap, amelyen az ősiség a fiskalitással eltöröltetik, minden ingatlan birtok becse rögtön felével magasabbra megy. A magyar nemesnek nincs valóságos tulajdonja és csak akkor lesz, amikor ingatlanával is kivétel nélkül azt teheti, amit akar.“

Mikor 1816-ban Angliában utazgat, mindent meg akar tanulmányozni. Sok ismeretet gyűjtött az alkotmányról, lovakról, gépekről és tanulmányoz mindent, amellyel hazájának segítségére lehet. Így kiált fel: „El tehát az ekéhez, letéve a kardot!“ Mindent megfigyel: lóversenyt, vadászatot, csónakot, konyhát, pincét, kertet, üvegházat, lakás-berendezést, hogy ezeket itthon, hazájában birtokos társainak figyelmébe ajánlja.

Amidőn a Hitelben a kötelességekről beszél, felemlíti azokat a hatalmas birtokosokat, akik az ország nagyrészét bírják, összehasonlítja velök azon millió embertársát, akik csak márhólnapra se tudják mint fognak élni, fejeket hova fogják hajtani, stb. és akkor ezeknek kötelességteljesítésükre apellál.

Ugyanitt írja: a kormány érettünk mindent nem tehet, a földbirtokos helyzete olyan, hogy nem panaszkodhatik, mert lehető jobblétünket semmi a világon nem hátráltatja, csak ön-

³⁴ Szily Kálmán: Széchenyi István munkái. II. kötet. Vizota Gyula: A Stádium megjelenésének története.

apáthiánk, tudatlanságunk, legkárosb előítéletekhez bojtorjányragaszkodásunk. Nem a király hibája, ha rossz gazdák vagyunk és szép birtokunkat elpazaroljuk. Hasonlóképen nem mi tehetünk arról, hogy jobbágyunk rendesen se nem szánt, se nem vet, földjére trágyát soha nem hord, hanem resten s korhelyen éli napjait. Majd nyiltan vallomást tesz, midőn így szól: „Hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetős birtokosok vagyunk.“

Egész gondolkozásának lényegét fejezi ki alábbi kijelentése: „Ha országunk nagyjai s tehetős birtokosai egy és más közhasznu cél végett mind egyetérténeken s közakarattal, közérővel törekednének a haza javát előmozdítani, mi lenne néhány esztendő, mi fél század mulva honunkból?“

Többször hangoztatta Széchenyi, hogy vannak pillanatok, midőn áldozatkész hazafinak, míg máskor fontosan és szigoruan számító gazdának, üzletembernek kell lenni.

A Hitelben foglal állást ama felfogás ellen, hogy a külföldi verseny ellen a külföldi áruk behozatalának megakadályozásával kell védekezni, holott a helyes módja a védekezésnek abban van: csak javítsuk meg saját termelésünket úgy, hogy a versenyt a külfölddel kiállhassa. A földbirtokos helyzete olyan, hogy azon a józan gondolkozó nem panaszkodhatik, mert lehető jobblétünket semmi a világon nem hátráltatja, csak magunk. Nem a király hibája, hogy rossz gazdák vagyunk és szép birtokainkat elpazaroljuk. Mindenekelőtt tanulja meg a gazdálkodó, hogyan kell gazdálkodnia és terelje helyes irányba tevékenységét. A gazda ismerje meg földei fekvését, mineműségét, ne vigye gazdaságát sovány földeken úgy, mintha azok kövér telkek volnának, a szűk s népes határon nem úgy, mint a lélektelen, tágas pusztán, stb. Hány gazda találkozik nálunk, aki Alföldön úgy viszi gazdaságát, mintha Felföldön lakik, s viszont hány ismeri igazán mezeit, lapányit, hegyeit, mocsarit, tavait, összeköttetéseit, szomszédit, hazáját, éghajlatát, stb., írja tovább a Hitelben. Nem panaszkodás, nem a kesergés, nem a sors mostohasága elleni kifakadások, hanem csakis a fokozott munka, az észszerű gazdálkodás, a termelő erők józan felhasználása hozhat orvoslást. Földeink alávalók: szántsuk nagyobb szorgalommal, trágyázzuk kettőztetett erővel, diadalmaskodjunk tudományunk, munkásságunk által a mostoha természetben. Döblingből írja Tasnernek: „Barátom, minden ember tegye azt, hogy ne adjon ki többet, mint amennyit bevesz. Ez az egy mondás olyan aranymező, hogy ha azt kellő bányaművelés alá vennék hazánkban, ebből az egyből ki lehetne heverni a magunk baját s az országét is.“

Széchenyi István azt tartotta, hogy a hazafisághoz hozzátartozik az, hogy jó gazdának kell lennie a magyarnak. Mintha azt mondta volna, hogy nemzeti kötelesség az, hogy jól gaz-

dálkodjunk, mert a föld nem a magunké, hanem a nemzeté s a nemzet javát szolgáljuk azzal, ha földjeinket jól műveljük. Ezért írja, hogy a hazafiság és gazdálkodás egymást támogatják. De azért bizonyos tekintetben mindenkinek más követelményei vannak. A jó hazafi legyen egyuttal jó gazda, de aki annak nevét akarja viselni, az jövedelméből kevesebbet költsön s mit ér a szorgalom, ha gazdálkodásunknak nem marad eredménye.

A Stádiumban írja, hogy hazánkban a gazdálkodó gazdák általánosan véve átlátják már, hogy valóban tán nem a legjobb gazdasági mód a félmezőt elvetni, felét pedig parlagoltatni s hogy ennél nagyobb hasznot hajtó metódus tán mégis lehet, mely közsejditésből a váltógazdaságnak köztünk oly nagy divatja támadt. Sejdítésnek mondom, mert a dolog fenéig sokaktól elismerve még nincs.

Nagyon érdekesek azok a szavai, amelyeket a mezőgazdasági haladásról említ. Ezzel a kérdéssel általában a Stádiumban sokat foglalkozik. Azt írja: világos, hogy mi nemesek, csak akkor fogjuk hasznunk talpköveit megrakni, ha az ország minden lakosinak megnyitjuk azon köröket, melyek közt felébred a szorgalom, tágul az értelem, növekedik az önbizalom, melyek közt futóhomok kertté, berek viránná, sivatag paradicsommá bájul. Korholja azokat a gazdákat, akik állandóan azt hangoztatják, hogy minden úgy van legjobban, ahogy ők csinálják, de haladni még sem haladnak és szánakozó mosollyal hallgatják azok előadásait, akik külföldi mezőgazdasági tudósokra hivatkoznak, olyanokra, akik gyakorlati eredményt már értek el. A Hitelben ostorozza különösen ezeket, akiknek egyetlen gazdálkodási céljuk a jobbágyot kizsarolni, azt dolgoztatni a régi szokások szerint, de tanulni semmiképen sem akarnak. Hangsúlyozza pedig, hogy a mezőgazdasági művelődésnek természetes zászlóvivői a földbirtokosok lehetnének, akiknek van idejük önképzésre, van pénzük könyvekre, kísérletekre, őket utánozná a nép.

Azt írja a Hitelben: a földesúrnak az volna többek közti kötelessége, hogy a jobb gazdaság, elevenebb kereskedés józan systemája, ennek elismerése őáltala szivárogná lassan-lassan az ország minden lakosiba. Nem paraszt gazda kezdheti a birka, s lónemesítést, őneki ezt végezni kell.

A Világban olvassuk nála, hogy bor s gabona körüli ismereteinket tágítsuk, földjeinket természetesebben osszuk fel, gyapjúnkat magunk fogyasszuk el, ásványinkkal ügyesebben bánjunk, erdeinket rendeljük el, dohányunkkal, kenderünkkel célirányosabbakat tegyük.

Hangsúlyozza, hogy a lótenyésztést az angoltól, juhtenyésztést a spanyoltól, a pince és borkezelő tudományokat a franciától kell megtanulnunk.

Azok, akik a régi rendszereket magasztalják, úgy szánt-

ják földjeiket, mint azt nagyapja szántá valaha, vagy tán éppen nem is szántja. Ollyik cseréppel, s rézzel földi gazdasági épületeit, másik még nádgarádot se fon.

Érdekes, hogy a fa és erdő szeretetére már akkor is erősen kellett, különösen az alföldi magyart, rászoktatni, mert nem szívesen ültet fát, hogy a pusztákon ne akadályozza semmi a széttekintését. A pesti por és sár c. könyvében foglalkozik ezzel a kérdéssel és szomorúan állapítja meg, hogy „kevés sikere volt általánosan véve a faültetési buzdításoknak.“ Székes földeken, írja, homokbuckák között csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát, ilyen gondot pedig semmi nem fejt ki általában és valódi sikerrel, mint a saját birtoknak varázsa. S pedig oly birtoknak, mely sem felette nagy, sem felette kicsi, de éppen elég oly háznépnek eltartására, mely maga forgatja az eke szarvát.

Széchenyi István, mint agrárpolitikus, a mezőgazdasági termelés fejlesztésének és a földdel foglalkozók boldogulásának egyedüli alapját nemcsak kizárólag a mezőgazdaság, illetőleg a föld termőerejének kiaknázásában és a fejlődés akadályainak elhárításában látta, hanem volt érzéke és áttekintése abban az irányban is, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztésének vannak közgazdasági előfeltételei, amelyek nélkül a föld termőereje növekedni, a föld értéke emelkedni nem fog és amely nélkül a földbirtokos osztály sem fog boldogulhatni.

A fentiekben már rámutattunk ennek keretében a termelés egyik fontos tényezőjének, a munkásnak, a munkának, illetőleg a jobbágnak, a jobbágyfelszabadításnak a kérdésére. De Széchenyi tovább látott ennél is, tudta pl., hogy jó értékesítési politika, jó vámszerződés és jó közlekedési politika nélkül a termelés fejlesztése nem biztosítható, ezért is foglalkozott oly sokat gabona, gyapjú, bor, göboly értékesítésnek a kérdésével, ezért vette programjába és szinte életprogrammjául tűzte ki a közlekedés reformját, utak, vasutak, csatornák építését, hajózást, folyószabályozást, hídépítést, amely tulajdonképen mind ennek a kérdésnek a szolgálatába volt beállítva, illetőleg eszköz volt mind arra, hogy megmozgassa mágnástársait, s ezáltal is segítse őket a vagyonosodás felé, mert soha nem felejtette el s azt mindig hangoztatta, hogy Magyarországnak vagyonos és független polgárokra van szüksége, mert azok tudnak áldozni munkát, pénzt, anyagiakat az ország fejlesztése érdekében.

Csudálatos volt az a tudatos és tervszerű munka, amellyel ő, aránylag egész rövid idő alatt, a magyar közgazdasági életnek, ezenbelül a mezőgazdasági életnek, minden területét felölelte két célnak az érdekében: az egyik volt: a magyar fajtát erősíteni, a másik volt: munkára, áldozatra bírni, haladásra, kifejlésre vinni a tehetősb birtokosokat. E két cél érdekében örölte fel idegeit, egészségét, hozta meg azt a sok áldozatot, mert

minden más csak eszköz volt neki a célok elérésében. Nem volt cél a társasági szellem kiépítése, nem volt cél a Lánchíd, nem volt cél a Kaszinó, a folyamszabályozás, a hajózás, a malom, a lóverseny, a gazdasági egyesület, ez mind csak eszköz volt a magyar fajtának — és pedig mindenkor ideértve a jobbágy-ságot is — megerősítése és tehetős birtokostársainak a nemzet érdekébeni munkája, erejüknek összpontosítása érdekében. Jól tudta azt, hogy ezt csak úgy valósíthatja meg, ha azok gazdagok és vagyonosak lesznek, ezért igyekezett minden módon ezt elősegíteni. Jól tudta azt, hogy ezt addig nem tudja megcsinálni, míg a fejlődés maradi akadályait le nem dönti. Ez is eszköz volt tehát neki a fejlődés s az ország boldogulása érdekében.

Ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság haladni, fejlődni és boldogulni tudjon, két fontos kérdést vesz még elő, egyik a közlekedés kérdése, amellyel igen sokat foglalkozik, legyen az út, vasút, hajóút, amelyre igen nagy súlyt helyez. A Tisza-hajózás, Duna-hajózás kérdése, utak építése, stb. Hangsúlyozza, hogy szabad és biztos közlekedés nélkül épen oly bágyadt egészségű és beteg a hon, mint azon test nem pezseghet erőtül, de hervadólág teng, melynek ereiben szabadon és élénken nem foroghat a vér. A másik, amivel foglalkozik a kiművelt emberfő, amely szintén egyik alapja a gazdálkodásnak. Hangsúlyozza, ha egy határban százezer ökör van s esztendőnként egy millió mérő gabona terem, azt még nem nevezem nagy gazdaságnak; de ha csak egy-két ép, tökéletesen fejlett emberfő van ott, azt nagy kincsnek tartom.

Másik helyen a Stádiumban fejti ki ezt a tételét, mondván: csekély emberszám — mert magáén magáért dolgozott — oly csudákat művelt, hogy a gondolkozók közt az már őszintén elismért igazsággá lőn: hogy nem a nép sokasága okozza egy vidék virulását, hanem a nép mineműsége.

Javaslat a magyar közlekedésügy rendezésére c. munkájában kifejti egész közlekedési politikáját s itt foglalkozik részletesen a mezőgazdaság fejlesztését s az ország boldogulását elősegítő összes gyakorlati kérdésekkel.

A vámkérdés a mezőgazdasági kérdések tárgyalásánál ebben az időben mindenkor szóba került. Különösen Ausztriával kapcsolatban sérelmezték ezt állandóan, mert ami magyar terméket kivittünk, azt Ausztria mind nagy vámmal terhelte, hogy lehetőleg ne legyen versenyképes, amit pedig onnan be kellett hoznunk, vámmentesen hozták be, hogy különösen a kezdődő magyar ipart ne engedje kifejlődni. Egyébként Mária Terézia óta állandóan érvényesül az az osztrák felfogás, hogy Magyarország maradjon mezőgazdasági államnak, melynek számára iparcikkeket Ausztria termel.³⁵

³⁵ Szekfű: Mai Széchenyi. 202. lap.

Széchenyi nem elfogult egy termelő osztály javára sem a többiekkel szemben. Ismeri mindegyiknek a fontosságát a nemzet arányos kialakulása szempontjából. Tévedés azt hinni, mintha Széchenyi a mezőgazdaság iránt egyoldalú szeretettel viseltetett volna. Igaz, hogy mint létező fontos alappal, első-sorban számol a földműveléssel, hogy a többi termelési ágakról is meg volt a maga felfogása, azt írásaiban bőséggel tapasztalhatjuk. Amilyen sikeresen dolgozott a lótenyésztés, később az állattenyésztés, a selyemtermelés, az egész földművelés javítására és az Országos Magyar Gazdasági Egylet létesítése által azok folytonos ápolásáról is gondoskodott, époly mély belátással és szerencsésen működött a forgalom emelésén is, hiszen az volt a felfogása, fogyasztás nélkül nem lehet nagy forgalom, de még nagy termelés sem. Legyen csak, aki az árut keresi és megfizeti, akkor akad elég fáradozó, aki javakat termel.³⁶

Széchenyi volt nemzeti életünk első államférfia,³⁷ aki az anyagiak visszahatását a szellemiekre meggyőzően kifejtette s amazok gyarapodásától várta emezek fellendülését.

Gaál Jenő szerint elgondolásában a Tisza-völgy gazdasági berendezését a csatornázásra, öntözés rendszerére alapította. Lelki szemei előtt a Magyar Alföld nagy síksága, mint apró szakaszokban beültetett virágos kert és mint egy gazdag nép boldog tanyája lebegett.

A Pesti por és sárban azt óhajtja: legyen az ország csatornákkal keresztül-kasul szeldelve, mire alkalmasabb táj a földtekén alig van, mint Magyarországon.

A közlekedésügy rendezéséről szóló dolgozatában írja: A Tisza-völgy szabályozása legalább harmadfél millió hold leg-gazdagabb földet ad vissza a hazai iparnak. E roppant földhódítmánynak éppen nincs a Tisza-völgy termékeny földjén a birtokosra nézve értelme, ha azok célszerű közlekedési eszközök által terményeiknek új piacot nem nyernek. A vasutak sok vidéken új viszonyokat fognak alakítani, azok fogják pusztáinkon a telepedések irányát, gazdaságunk rendszerét elhatározni.

Ugyancsak az Alföldről írja Kaán Károly:³⁸ az Alföld be-telepítését, az eddigi gazdálkodás módjainak és eljárásainak megváltoztatását és kifejlesztését pedig a hajózható folyók, a vizeket összekötő csatornák, a vasutak és az úthálózatok rendszerébe, meg öntözőberendezések létesítése mellett képzelem el.

Amikor Széchenyi István agrárpolitikájáról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a magyar jobbágy sorsának javítását, a magyar fajnak a megerősítését Kossuth Lajos éppen úgy szolgálni akarta, mint Széchenyi István. Tulajdonképpen mind a ketten egyet akartak: az ország anyagi fel-

³⁶ Gaál Jenő: A legnagyobb magyar. 108. lap.

³⁷ Liphtay Sándor: gróf Széchenyi I. műszaki alkotásai.

³⁸ I. m. 32. lap.

virágoztatását, az új Magyarország megteremtését. De míg Széchenyi elsősorban a mezőgazdaság fejlesztését tartotta fontosnak, Kossuth az ipar és kereskedelem fejlesztését hangsúlyozta. Széchenyi vámmellenes, Kossuth védővamos volt.

Néhány vonásban azokat a távlatokat kívánjuk megvilágítani, amelyeket ő átfogott alkotó zsenijével.

A Duna hajózhatóvá tételét, amelyre óriási akarattal, idejének, egészségének és pénzének feláldozásával törekedett, egy nagy cél irányította: közvetlen kijáratot Magyarországnak Konstantinápolyig a Földközi-tengerig. Vásárhelyi Pállal készítette el az első Tiszaszabályozási tervet, megcsinálta az óbudai hajógyárat, felvetette az újpesti kikötő gondolatát, foglalkozott a balatoni hajózás kérdésével, tiszta magyar Duna-Gőzhajózási Társasággal. Megszervezte a Sopronmegyei Selyemtenyészési Egyesületet, támogatta a Pesti Lóverseny Egyletet, az Országos Gazdasági Egyesületet, a Nemzeti Kaszinót, az Akadémiát, megindította az utak, vasutak, csatornák kiépítésének munkálatait, részvénytársulatot alapított a Pest-budai híd építésére, a Duna-Tisza csatornára, pesti hengermalom létesítésére, majd a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalapítására.³⁹

Sajnosan kell megállapítanunk, hogy az a nagyszabású fellendülés, az a hatalmas reformmozgalm, amely már az egész országot kezdte előnteni és az országgyűlés törvényalkotásában is kifejezésre jutott, tulajdonképpen nem érintette az ország nagyrészét kitevő jobbágyságot, ezért az országot a maga mély gyökereiben nem tudta megváltoztatni. Az igazi parasztkérdés nem oldódott meg ezekben az időkben, amely tulajdonképpen egy csapásra hatalmas lendülettel tudta volna előrevinni az állami élet, a gazdasági és politikai élet fejlődését is. Éppen azért ezek a nehézségek átnyultak a szabadságharc utáni időbe is, amikor már Széchenyi nem állt a reformkövetelések élén és súlyosan éreztették hatásukat a maguk nyomorúságában különösen az Alföld lakóival.

* * *

Széchenyi Istvánnak ma is egyik legszebb remekműve Béla fiához intézett intelmei, amelyben bizonyos agrárpolitikai vonatkozások is foglaltatnak, amely hűen kifejezi a legnagyobb magyar ezirányú gondolkozását. Hangsúlyozza ebben az intelmeiben, hogy a jó gazda kötelessége az ellenőrzés, mert e nélkül nem tudja rendbentartani jószágait. Takarékosagra van szükség, mert a nemes áldozatkészség csak úgy honosítható meg, ha valaki takarékos, vagyont gyűjt, mert a céltalan pazarlás elítélendő. Egy magyar mágnásnak igyekeznie kell gazdaságilag is előhaladni, mert Magyarországnak szüksége van

³⁹ L. ezeket Hóman-Szekfű: Magyar történet. VII. kötet. 143., 144., 181., 183. lap.

vagyonos, független emberekre. Igyekezzék gyakorlatot, tapasztalatot szerezni, mert a gazdálkodáshoz a tanulás mellett ebben látja a legfontosabb értékeket. Készüljön egy jobb jövőre, tűzön ki egy célt: a magyar nemzet felvirágoztatásához hozzájárulni.

Ezeket nagyszerű atyjától, Széchenyi Ferenctől, vette át, aki szintén atyai intelmet hagyott hátra fia számára, amelyben az is benne foglaltatik, hogy alárendeltjeivel, jobbágyaival és tisztjeivel atyailag bánják s a földi javakat, mint a jószerencse véletlen ajándékait, nem annyira sajátjának, mint kezeire bízott letétnek tekintse, melyről egykor a Mindenek Urának számot kellend adnia.

* * *

Széchenyi István agrárpolitikája címen megírt fenti dolgozatom természetesen nem lehet tökéletes és nem lehet kimerítő Széchenyi munkái olyan aranybányát jelentenek a kutatóra, amely kimeríthetetlen, mennél jobban belemerülünk, annál több és több olyan értéket találunk, amelynek felszínre hozatala kívánatos volna, de még így is mindig akad olyan, amely bár tárgyunk szempontjából ide kíváncoznánk, de a terjedelem korlátoltsága miatt mellőznünk kellett.

Széchenyi István a mezőgazdaság fejlesztésével, vagy egyes nagy kérdéseivel foglalkozó munkát nem írt, ellenben az összes műveiben vannak szétszórtan gondolatok, amelyek az akkori ország, — amelybe akkor csak a félmillió nemes számított — legfontosabb létalapjául szolgáló föld, illetőleg mezőgazdasági termelés olyan sorsdöntően hatott az ország boldogulására, hogy ez irányú tapasztalatait, elgondolásait, szétszórt munkáiban, levelezéseiben állandóan olvashatjuk.

Azoknak, akik Széchenyi életével és munkásságával behatóbban foglalkoznak, nagy általánosságban kettős céljuk van: megismerni és megismertetni Széchenyinek azokat a gondolatait, önfeláldozó munkáját, fajszeretetét, közért hozott áldozatát, amelyekkel az ország s a magyarság ügyét előre akarta vinni. De a másik cél mindenkor az, hogy az ő gondolatait, bölcsességét, szavait rávetítsük arra a korra, amelyben élünk és tanulságot vonjunk le abból a jelenre, még inkább a jövőre.

Hasson át bennünket, mindnyájunkat a Széchenyi szelleme, munkája, önfeláldozása, hite, a magyar fajnak és a magyar ügy minden megnyilvánulásának szeretete, hogy mi is, mint akik a magyar közéletnek szerény munkásai vagyunk, álljunk oda a sorba, lemondással, önfeláldozással, erőfeszítéssel, hittel s a magyar fajtának kimondhatatlan szeretetével s építsük meg nem magunknak, hanem a jövődönnek, a magyar faj itteni újabb ezer esztendőjének, a régi földön az új magyar életet, a Széchenyi szellemű új Magyarországot.

Gesztelyi Nagy László

Széchenyi közlekedéspolitikai működése.

1. A bécsi kongresszus után beköszöntött békés évtizedek folyamán Magyarország gazdasági életében fokozódó javulás, csaknem fellendülés állt be. Az élő állatok, gyapjú és gabona-neműek egyre élénkülő piaca a földbirtokos osztály anyagi erejét növeli, vagy legalábbis biztosítja a küzdelmes reformkorszak gazdasági előfeltételeit: a nemesség anyagi függetlenségét, ellenálló erejét és áldozatkészségét. A viszonylagos gazdasági fellendülés a figyelmet korszakot alkotó közjogi törekvések mellett is gazdasági kérdésekre tereli és ezek keretében különösen a közlekedés problémáira. A XIX. század első évtizedeiben rendelkezésre állott közlekedési eszközök: közúti fuvarozás (már amennyire járható utak voltak) és vontató hajózás (csak a Dunán és a Tiszán) egyre szűkebbnek bizonyultak a növekvő forgalom számára. A forgalom pedig, ha nem is rohamosan, de következetesen állandóan növekedett. Míg 1817-ben az osztrák örökös tartományokból 21 árucsoportban kereken 28 millió pengő forint értékű behozatalt és ugyanoda 25 millió forint értékű kiviteltek fel,¹ a csereforgalom értéke tehát 53 millió forint, addig az 1840. évi statisztika szerint² 26 árucsoportban 41 millió forint behozatalunk és 50 millió forint kivitelünk, összesen tehát 91 millió forint értékű csereforgalmunk volt. Az előbbi kimutatásokban Erdély és a Partium nem szerepel, de ez a forgalom 1829. évről szóló³ feljegyzés szerint 1 millió forintot sem ér el, s így az említett forgalomnövekedés

¹ A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában: Ausweis über den ganzen Verkehr des Königreichs Ungarn mit dem Auslande für das Milit. Jahr 1817. mit Bezug auf die verschiedenen Länder wo mit diesem Verkehr getrieben wurde. Matthias Schmidt Cancellista copiarit Libros de Anni 1817. Handlungs Parallele. Kézirat.

² Ugyanott: Ausweis über dem Handel von Österreich im Verkehr mit dem Auslande zwischen Verkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen in den Jahren 1831 bis 1840. Vom Rechnungs Departement der k. k. Allgemeinen Hofkammer. Erster Jahrgang, Zweite Abteilung, Wien 1843.

³ Ugyanott: Von der k. k. Gefaellen und Domain Hof Buchhaltung Wien, 1831. I. 31. Kézirat.

nagyságrendjét nem befolyásolja. A kivitel és behozatal volumenje tehát két évtized alatt csaknem megkétszereződik anélkül, hogy a közlekedés technikai berendezése csak valamit is fejlődne. Ez a körülmény tolja előtérbe a közlekedés fejlesztésének szükségességét, ez magyarázza meg, hogy az első évtizedek folyamán kialakult reformtörekvések sorában a magyar közlekedéspolitika reformja, helyesebben megalapozása előkelő helyet foglal el, és hogy a reformkorszak politikusainak legjobbjai foglalkoznak a közlekedés kérdéseivel. Köztük elsősorban és különösen gr. Széchenyi István.

Széchenyi erős valóságérzéssel telített lelkivilága korán, még egészen ifjonta tett utazásai közben felfigyel a közlekedés akkortájt forrásban lévő jelenségeire. A közlekedés technikai alkotásai, gazdasági és társadalmi vonatkozásai nagy hatással vannak képzeletére, s ennek Naplójában, leveleiben lépten-nyomon kifejezést is ad. Midőn 1825-ben XIV. Lajos Canal du Midi-jét látja, lelkesülten írja: „Vétek-e, ha egy ily mű láttára, mellynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, mineküink is szokottnál hevesebben forr a vérünk? S ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni, s valami magasztosba akarunk kezdeni!“⁴ Ez a lelkesedés őt sok, valóban magasztos elhatározásra készíti, de gyakorlatias szelleme figyelmét és cselekvésre hivatott akaraterejét leginkább a közlekedés kérdéseinél polarizálja. Ilyen lelki beállítottsága mellett Széchenyi a közlekedés elvi és gyakorlati kérdéseiben sűrűn hallatott nézeteivel és nagyszabású kezdeményezéseivel általánosan elismert szaktekintéllyé lesz, s csöppet sem kelt meglepetést, hogy József nádor az aldunai vízszabályozási munkák vezetését 1833-ban m. kir. biztos minőségben rábízza. Midőn azonban 1846-ban a m. kir. Helytartó Tanács keretében az országgyűlés megkérdezése nélkül megszervezik az Országos Közlekedési Bizottságot és annak elnökéül Széchenyit nevezik ki, a közvélemény elég tekintélyes része, s különösen azok, akik az idők folyamán Széchenyivel nem utolsó sorban éppen közlekedéspolitikai kérdésekben olykor igen éles ellentétbe kerültek, lepletlen ellenszenvvel fogadják ezt a kinevezést. Úgy vélekednek, hogy Széchenyinek nem lett volna szabad ezt a hivatalt elvállalnia, mert tudnia kellett volna, hogy új hivatalt csak a törvényhozás létesíthet. Mennyi volt ebben az ellenvetésben tárgyilagos alkotmányjogi meggyőződés, mennyi ennek köpenyében célzatos gáncsvetés: ma már nehéz kihámozni. A gróf mindenesetre túltette magát rajta, ő amúgysem érvényesülni, hanem dolgozni akart, a *felzúdulás* mindössze azt az eredeti szándékát erősítette meg, hogy az állással járó tiszteletdíjat

⁴ Zichy A.: Gr. Széchenyi István külföldi útirajzai és följegyzései. 306. old.

nem fogadja el. Volt persze megnyugtató vélekedés is. Elsősorban gr. Apponyi György kancellár levelében: „Én csekély vagyok ahoz, hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezrek nevében, a kiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni, jobban érzem azt, mint amaz ezrek mind együtt véve.“⁵ A Közlekedési Bizottság elnökeként terjeszti Széchenyi az országgyűlés elé 1848. februárjában a magyar közlekedési ügy rendezéséről szóló remek javaslatát⁶ és erről a sok dicsőséggel betöltött helyről kerül be az első független, felelős magyar minisztériumba, mint a „közmunka és közlekedési eszközök és hajózás“ minisztere.

Az első magyar kormány nem választhatott volna mást erre a tárcára, anélkül, hogy a folyamszabályozások kir. biztosságának és a Közlekedési Bizottság országszerte tisztelt elnökének mellőzésével ne kisebbitse a maga tekintélyét. Viszont Széchenyi más tárcát aligha vállalt volna, s ezt is bizonyára csak legkedveltebb eszméi, közlekedéspolitikai alkotások megvalósításának reményében. Rövid szakminiszteri működésének egyébiránt csak két kiemelkedő emléke van, az egyik az 1848: XXĀ. t. c., a második általános vasuti törvény megalkotása és egy közlekedési és közmunkaügyi költségvetés beterjesztése, amelynek tárgyalását már puskaropogás némította el.

Ez rövid vázlatban Széchenyi közlekedéspolitikai pályafutásának kerete, amelyet a legnagyobb magyar örökre marandandó becsű tartalommal töltött ki.

2. A XIX. század elején Magyarország közlekedése is szánalmas állapotban volt. A közutakat vármegyei törvényhatóságok építették és gondozták. Az ország kövekben gazdag részein lassankint többé-kevésbé használható vicinális útszerépül ugyan ki, de a Duna-Tisza közén a szó technikai értelmében vett út tulajdonképpen nem is volt. (Még az ország két legnépesebb városa: Pest és Szeged közt sem.) Erről az állapotról egykorú feljegyzések nem győznek eleget panaszkodni. A császári szekereszcsapatok 1813-ban egy napi menetidő alatt 2 mértföldnyi (15 km) utat tudtak megtenni. Nedves időszakban Eszékről Zágrábba Budapest—Bécs—Grácon keresztül kellett közlekedni és i. t. Széchenyi István is élénk színekkel festi a Hítel-ben az utak tűrhetetlen állapotát. Az egész országban csak három jól kiépített út van, mindhárom Horvát-Szlavonországban, a tenger felé irányuló forgalom céljára: Károlyvárostól Zengig a József-út (1774), a Kapelle-hegységen át Portoreig vezető Karolina-út (1803) és a Károlyvárostól Fiuméig vezető, Ludovica királynéről elnevezett Lujza-út (1820). Midőn Széchenyi 1848-ban közlekedési miniszter lett, még csak

⁵ Zichy A.: Gr. Széchenyi István Naplói, 469. old.

⁶ Gr. Széchenyi István: Javaslat a Magyar Közlekedési Ügy Rendezéséről. (Az alábbiakban: Javaslat.)

2300 km kiépített közútja volt Magyarországnak, s 26 vármegyében egyáltalán nem volt közút.

A vízi utak állapota is nagyon kezdetleges. A Duna jó részt csak belföldi vontató hajózásra jöhet szóba. Kelet felé a Vaskapu zuhatagjai zárják el az utat, nyugat felé pedig Bécs árumegállítási joga. Nehéz eldönteni: melyik volt nagyobb akadály. A Tisza is igen korlátozott mértékben alkalmas hajózásra. Csatornánk is volt már kettő: a Ferenc-csatorna, meg a Bega-csatorna, ezek azonban a karbantartás teljes elhanyagolása miatt inkább csak térképi életet éltek.

Mindazonáltal — sovány vigasz! — Európa többi államai mögött nem voltunk oly mértékben elmaradva, hogy azt történelmi, politikai és gazdasági helyzetünkkel (rajtunk kívül fekvő okokkal) megmagyarázni ne lehetne.

Ami mindenekelőtt a közutakat illeti: pl. Angliában az utak nagy része a XVIII. század végén még alig volt jobb állapotban, mint nálunk. Arthur Young, neves utazó, 1770-ben egész könyvet szentel arra, hogy az utak állapotát ostorozza (*Tour in the North of England*). Franciaországban XIV. Lajos uralkodása és különösen a Corps des Ponts et Chaussées föllállítása (1716) után nagyszerű stratégiai utak épülnek, de országos közlekedési hálózatról csak az 1836. évi vicinális úttörvény után lehet beszélni. Németországban egy 1808-ban folytatott hivatalos vizsgálat a badeni nagyhercegség útviszonyairól hasonló képet fest, mint aminőt a magyarországiak nyújtanak és megállapítja, hogy csak a rezidenciák közelében lehet utakat látni. Az osztrák örökös tartományokban is csak két hadi út érdemel említést.

A folyami hajózást Európában századokon át visszatartja az árumegállítási jog, csak Angliában van szabad fejlődés, amely egészen a magna charta-ig nyúlik vissza. A hajózó csatornák Franciaországban Colbert, Poroszországban Nagy Frigyes alatt lendültek fel, még Angliában is csak az 1791—1794. közötti időben keletkezik a „csatornamánia“, hogy aztán már 1820-ban 103 csatorna 4300 km hosszban szolgálja a rohamosan kibontakozó kereskedelmi forgalom igényeit. Ausztriában csak nagy tervek vannak (pl. a Duna összeköttetése Trieszt-tel!), egyéb semmi. Nálunk legalább a Ferenc- és a Bega-csatorna épül.

Megemlítendőnek véljük azt is, hogy Fulton első gőzhajóját 1803-ban mutatta be a Szajnán Napoleonnak, akinek nem kellett gőzhajó. Ezt a bemutatót Fulton 1807-ben Amerikában, a Hudson-folyón fényes sikerrel megismételte. Angliában, a kanálisok hazájában 1812-ben közlekedett az első folyami gőzhajó, hazánkban, a Dunán már 5 év múlva (!) 1817-ben mutatja be a pécsi Bernhard Antal saját építésű (!) gőzhajóját. Angliában 1820-ban még csak néhány gőzhajós társaság működik, a Rajnán 1825-ben alakul meg az első gőzhajós társaság, nálunk

négy év múlva (!) létesül a Dunagőzhajózási Társaság, melynek első hajója 1830. szeptember 4-én érkezik Bécsből Pestre. Más téren sem voltunk késedelmesebbek. Morse találmánya 1844-ben lett közkincs, nálunk 1847. dec. 26-án nyílt meg az első távíróhivatal.

A vasutak története is megnyugtató bizonyágtétel Magyarország igyekezete mellett. Angliában az első koncessziót 1801-ben adták egy lóvasuti vállalat részére. Ennek üzleti sikeretelensége ellenére 1825-ben már 29 vasútengedély volt érvényben. Franciaországban az első lóvasút 1823-ban (Saint Etienne és Andrésieux-Roanne között), Ausztriában 1824-ben (Linz és Budweis között), Magyarországon az első lóvasút (Pozsony és Szentgyörgy között) 1840. szeptember 27-én nyílt meg.

A világ első tisztán gőzvasúti üzeme Angliában 1830. szeptember 15-én nyílt meg Liverpool—Manchester között. Nálunk az első gőzvasutat Budapest—Vác közt 1846. júl. 15-én nyitja meg a nádor. A két ország politikai, gazdasági és művelődési viszonyai közt mégis csak nagyobb volt a különbség, mint amit ez a másfél évtizedes eltörlődés jelentene! Még kielégítőbb képet nyújtanak törvényhozási intézkedéseink. Az első általános jellegű vasúttörvényt Angliában 1840-ben, Franciaországban 1845-ben, Poroszországban 1838-ban, Magyarországon 1836-ban hozták. A vasút részére a kisajátítási jogot Magyarország 1836-ban, Franciaország 1838-ban, Anglia 1842-ben codifikálta. Ezek a jellemző évszámok azt mutatják, hogy Magyarország közlekedéspolitikája, amennyire lehetett, legalább is lépést tartott az európai fejlődéssel.

3. A közlekedés felé forduló érdeklődés nálunk is legelőbb a közutak és a folyami hajózás felkarolásában nyilvánul meg, aminek első látható jele a Ferenc- és Bega-csatornák megépítése és az 1825—27. évi országgyűlés Ütügyi Bizottságának egyébiránt eredménytelenségben maradt működése. Nagyobb jelentősége van a dunai hajózás fejlesztése iránt tett intézkedéseknek.

A bécsi cs. kir. Udvari Haditanács, a m. kir. Udvari Kancellária és a m. kir. Helytartó Tanács még a század első két évtizedében ismételten foglalkozik a dunai hajózás kérdéseivel. Utóbbi 1818. október 13-án el is rendeli, hogy a kir. Orsz. Építési Főigazgatóság az Alduna topográfiai és vízrajzi fölmérését végezze el. Ez a munka azonban a csaknem leküzdhetetlen nehézségek miatt alig halad valamire, míg 1829 tavaszán Vásárhelyi Pál át nem veszi a munka vezetését. A dunai hajózás fejlesztésében fáradozó Széchenyi 1830 nyarán a „Desdemona“ nevű gályán gr. Waldstein János barátja és Beszédes József mérnök társaságában bejárja az egész Aldunát, eljut a Fekete-tengerig és az akadályokról nyert személyes benyomásai alapján az illetékes török hatóságokkal, majd visszatértében az isztambuli

udvarral, különösen pedig Milos szerb fejedelemmel tárgyalja meg a kérdés államközi vonatkozásait. Itthon azonnal a szabályozási munkák megindításának érdekében kezd agitálni. Előbb üzleti alapon próbálkozik, s terve az, hogy a Dunagőzhajózási r. t. 30, 50, vagy éppen 90 éves koncesszió ellenében maga végeztesse el a szabályozást, midőn pedig látja, hogy így nem érhet célhoz, József nádor és gr. Reviczky Ádám magyar kancellár támogatását kéri.

Közben gr. Hardegg, a haditanács elnöke 1833. június 18-án arra kéri gr. Reviczky-t, vizsgálta meg a határőrezred útján, hogyan és mily költséggel lehetne Zimonytól Orsováig a Duna balpartján vontató utat építeni. A m. kir. kancellár 1833. július 30-án értesíti Metternichet és Hardegget, hogy a nádor a maga részéről már tervbe is vett folyamszabályozási és vontató út építési munkák végrehajtásának vezetését rábízta Széchenyire, (úgy látszik, szükséges volt ezt is hozzátennie), „a cs. kir. hadsereg egykori vitéz tisztjére.“ Széchenyi, mint királyi biztos munkatársul maga mellé vette Vásárhelyi Pált, s mivel Vásárhelyi ellen a határőrezred tisztjei féltékenységükben sokat áskálódtak, Philippovich kapitányt is. A felvételek, a szabályozási tervek és vontató út terve a következő évben el is készül és Széchenyi Vásárhelyivel 1834-ben Angliába megy a szükséges gépek és munkaeszközök beszerzése és hasonló természetű vízszabályozási munkák tanulmányozása végett. Visszatértük után a legnagyobb eréllyel folytatják a már megkezdett munkát, amelyet 1837-ben hihetetlen nehézségek után be is fejeznek. A munka műszaki kivitelének ismertetése és méltatása kívül esik e tanulmány keretein⁷ s röviden csak a nem technikai nehézségekre kívánunk rámutatni. Kevés a mérnök és a felügyeleti személyzet; gyakorlatlan, rosszul táplálkozó, igen kis teljesítő-képességű munkásokkal kell dolgoztatniok; az anyagszállítás is rendkívüli nehézségekkel jár. Az orsovai török pasa állandóan okvetetlenkedik; erről jegyzi fel Széchenyi, hogy nagyobb akadály, mint magok a sziklák. A határőrezred cöfösoi is akadékoskodtak, ahol csak lehetett. Széchenyi energiáját, kitartását, türelmét csak az tudja felmérni, aki beletekint a nádorral. Milos szerb fejedelemmel, Vásárhelyi Pállal, a határőrezred parancsnokával, magántitkárával, Tasnerrel és másokkal ebben a tárgyban folytatott levelezésébe.⁸

Nagy akadály volt egyébiránt Széchenyi — úgy látszik — igen szűkre szabott hatásköre. Ime egy példa: 1835. okt. 30-án írja a nádornak, hogy a Vidra gőzös hajógépészenek szerződése az év végével lejár. Felhatalmazást kér rá, hogy a szerződést

⁷ Kimerítő, szakszerű leírást ad Gonda Béla: Az Al-Dunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása II. kiadás. Bpest. 1896.

⁸ Majláth: Gróf Széchenyi István levelei II. köt.

meghosszabbíthassa.⁹ De ő maga is túlságosan sokat vállalt. Erre jó példa az a levél, amelyet Tasnerhez ír a „Zrinyi“ és „Vidra“ összehasonlító próbájáról.¹⁰ Hol legyen a próba, a Margitsziget mely részére rakják a kikotort homokot, kiket hívjon meg stb. stb., egész sereg olyan utasítás, amely nem kir. biztos, hanem talán segédmérnök hatáskörébe való.

Ferenc császár halála után, 1835-től kezdve, a hivatalos érdeklődés igen megcsappan a szabályozási és útépitési munka iránt. A szükséges hitelrészleteket nehezen folyósítják. Széchenyi nem győz elég sürgető levelet írni a nádorhoz, egy ízben a maga pénzéből küld 10.000 pengő frt.-ot Vásárhelyinek. Végre 1837-ben elkészül a munka, amelynek eredményeként az Alduua veszedelmes szakasza magas és közepes vízállásnál immár hajózható, s a vontatás céljára közútnak is alkalmas, részint 4.75, részint 5.70 m. széles, pompás sziklaút áll rendelkezésre. Ezt az utat a kegyelet később Széchenyi-útnak nevezte el és 1885-ben emléktáblával jelölte meg.

Nálunk a dunai gőzhajózás története Bernhard Antal főnőbb már említett kísérletének bemutatásával kezdődik. Bernhard 1822-ben a Helytartó Tanács engedélyével megalakítja az első dunagőzhajózási vállalatot. Sem ez, sem a bécsi kormánytól St. Leon részére még 1819-ben adott szabadalom kiaknázása nem bizonyult életképesnek. A gőzhajózás a Dunán akkor indul meg, midőn 1828-ban Andrews és Pichard angol hajóépítő vállalkozók kizárólagos szabadalmat nyernek saját szerkezetű gőzhajók építésére és ezekkel hajózási üzem megindítására. Széchenyi mindjárt kezdetben nagy lelkesedéssel kapcsolódik bele ebbe a vállalkozásba és életrevaló társulat létrehozása érdekében oly kiterjedt agitációt indít, hogy Metternich nem áttolja kifizetni: azt képzeli magáról, hogy ő fedezte fel a Dunát. A Dunát nem Széchenyi fedezte fel, de a Duna folyam közlekedéspolitikai jelentőségét soha előtte senki tisztában nem látta és józanabban meg nem ítélte. „A Duna miránk nézve visszasan foly, kedvünkért megfordulni nem fog“, írja már 1830-ban a Hitel-ben (111. old.) és ő vonja le először a Duna útirányának azt a nevezetes következményét, hogy Keletet hazánkon át nekünk kell összekötnünk Nyugattal. Előtte bontakozik ki az Alduna, mint „hazánk életére, melyet nyügeitől meg kell szabadítani, s a Fekete-tengerig hajózhatóvá kell tenni,¹¹ mert — írja a nádornak¹² — „a Dunának a Majná-

⁹ Majláth: i. m. II. köt. 149. old.

¹⁰ Majláth: i. m. II. köt. 157. old.

¹¹ Idézi Gonda Béla: i. m. 71. old. Megjegyzendő, hogy a Majláth gyűjteményében nincs ilyen levél, de Miksa bajor királyhoz 1833. dec. 22-én ezt írja: „Hindernisse aller Art, die die Natur und Menschen in den Weg gelegt haben, müssen und können gehoben worden“. I.: Majláth I. köt. 342. old.

¹² Majláth i. m. I. köt. 344. old. Az eredeti szöveg szerint: „... weil

val, s ilymódon a Rajnával való összeköttetésére a terv elkészült, s úgy látszik, ez kedvelt eszméje Teutonia népeinek.“ A legegyszerűbb igényeknek megfelelő szükség-megoldás Széchenyi és Vásárhelyi fáradhatatlan munkájával bámulatosan rövid idő alatt létre is jött: a Dunagőzhajózási Társaság „Argos“ nevű hajója magas vízálláskor már 1834. áprilisában átkel a Vaskapun, 1846-ban pedig közepes vízállásnál is járható a zuhatagok világa. Ötven év múlva elkészült a kielégítő megoldást jelentő Vaskapu-csatorna is, a „kedvelt eszme“ azonban maiglan is a nagy tervek méhében várja születése napját.

Arra, hogy Széchenyi már akkoriban milyen jelentőséget tulajdonít a Duna közlekedéspolitikai szerepének, rendkívül jellemző 1834. októberében Wath James-hez, a gőzgép feltalálójának fiához, a Dunagőzhajózási Társulat részére hajógépeket szállító angliai gyároshoz intézett egyik kérdése: „Could this boat, if she had no side windows but only sky light, and were properly masted and rigged, nor serve to proceed to Constantinople on the black sea with safety also, and be used occasionally in the Mediterranean?“¹³ Erre az akkoriban talán fantasztikusan hangzó kérdésre éppen száz évvel később adott igenlő választ a technika haladása, midőn 1934. november havában az első tengerjáró dunai gőzhajó kifutott a budapesti kikötőből.

4. Széchenyi közlekedéspolitikai működése különösen a magyar vasuti közlekedési rendszer megalapozása terén bontakozik ki maradandó beccsel. A vasútpolitika ama részletkérdései közül, amelyek Széchenyi működésében jelentékenyebb szerepet játszottak, különösen kettő emelkedik ki: a Budapest—Bécs között tervbe vett vasútvonalról folytatott „jobbparti-balparti“ vita és a Vukovár—Fiume, illetve Budapest—Fiume útirányok vitája.

A Budapest—bécsi vasúti vonal terve már az 1832—36-os országgyűlést foglalkoztatja. A vasút megépítésére 1838-ban és 1839-ben két társulat kér koncessziót, egyik a Duna balpartján, a másik a Duna jobbpartján kívánja vezetni a vonalat. Az 1839-es diaeta hosszas vita után mind a két engedélyt javasolta, s ezzel — miként gr. Dessewffy Emil írja¹⁴ — „az ország valódi szándéka iránt kétséget támasztott.“ A két útirány között az akkori idők felfogása lényeges különbséget vélt látni a vasút forgalmi területe tekintetében. A vita nyilvános érvei e körül

---

das Project, die Donau mit dem Main und dadurch mit dem Rhein zu vereinigen, bereit liegt, und eine Lieblings-Idee der Völker Teutonia's — in welcher Benennung ich alle Klassen und alle Farben zusammenziehe — zu sein scheint.“

¹³ Majláth i. m. I. köt. 542. old. (idézve a közlemény hibás szövege szerint.)

¹⁴ Budapesti Híradó. 1844. július 25.

mozognak. A háttérben azonban ma már jórészt felderíthetetlen érdekösszeütközések dűlnak, amelyek a vitát a közlekedéspolitika tárgyilagos területéről személyeskedés és gyanúsítás ingoványába szorítják.

A jobbpárti vasút építésére létrehozott érdekeltség br. Sina György körül csoportosult, aki Széchenyi biztatására kezdett foglalkozni ezzel a tervvel. Alapgondolatuk az, hogy a már engedélyezett Bécs—brucki vonal megépítésének csak akkor volna értelme, ha az további gazdag területet is felölelve, Győrig, majd Budapestig kiépülne. Ez a vonal alkalmas összeköttetésekkel a gazdag dunántúli vidék forgalmát is magához vonná, sőt a Budapest—Bécs közötti forgalom természetes volumenjén túl alföldi szállításokra is kiterjeszkedhetnék. Evégből br. Sina „kilátásba helyezte“ azt is, hogy a tervezett Duna-Tisza csatorna finanszírozásában részt vesz. A Bécs—pozsonyi forgalom bevonását pedig a Bruck—pozsonyi összeköttetés biztosítaná. Az érdekeltség azonban nem volt hajlandó az építési szakaszokra, határidők betartására stb. reális kötelezettségeket vállalni, ami Széchenyit nyugtalanította, miként ez gr. Ráday Gedeonhoz 1839. dec. 14-én írott leveléből eléggé kitetszik.¹⁵

A Duna balpartján építendő vasút érdekeltségének Ullmann Móricz a vezetője. Ebben az érdekeltségben részes volt (ha csekély mértékben is) a nagy befolyású bécsi Rotschild-ház, bár ez a részvétel, mint utóbb kiderült, inkább csak a „megfigyelő hely“ biztosítására irányul. Tervükben a forgalmi terület logikus bővítése, az északnyugati és északi Felvidék bekapcsolása és a Budapest—debreceni vonal kiépítése lett volna. Az északi szárnyakat inkább csak elvben emlegették, a debreceni összeköttetést pedig lóvasuti üzemre tervezték. Garanciákat ez a társulat sem akart vállalni. Az egész vállalattal szemben aggasztónak érezte Széchenyi, hogy a Rotschild-háznak komoly lekötöttsége volt a galíciai és morvaországi vasúti tervekben, s attól lehetett tartani, hogy a verseny miatt elhúzzák a magyar összekötő vonal megvalósítását. Ez az aggodalom talán túlzó volt, mert egyfelől morvaországi, galíciai, másfelől dunamenti vasutak díjképző versenyétől, tehát fuvarozási versenytől alig lehetett tartani, az árucikkek kereskedelmi versenye pedig független lett volna attól, hogy a dunamenti vasút a jobb, vagy a bal parton épül-e. Ellenben itt is gyanút kelthetett az a lehetőség, hogy a társulat a kedvező kilátású Bécs—pozsonyi szakaszt kiépíti, a többit pedig a kizárólagos koncesszió birtokában halogatni fogja.

Az 1842/43. évi országgyűlés tárgyalásairól a jobbpárti vasút terve visszavonul, a teret átengedi Ullmannéknak, de ezzel a vita nem ül el. Széchenyinek változatlanul az az állás-

¹⁵ Majláth: i. m. II. köt. 717—721. old.

pontja, hogy *a.*) fölösleges tőkepezarlás mindkét vasutat kiépíteni, *b.*) ha választani kell, a rövidebb, tehát olcsóbb utirány mellett foglal állást és annál inkább, mert *c.*) ennek az utiránynak gazdag, színmagyar forgalmi területe előnyt érdemel a balparti vonal viszonylag szegényebb, nagyrészt nemzetiség-lakta forgalmi területével szemben. Meggyőző érvek.

A balparti terv sikere — miként említettük — nem vetett véget a vitának. A Magyarországon (Pozsonyban, Budapesten és Erdélyben) időző List Frigyes is tanulmányozza a kérdést és 1845. januárjában Metternich kancellárhoz intézett emlékiratában¹⁶ új gondolatot vet föl. List terve a vasutat a Bécs—Bruck—Győr—Komárom szakaszon a Duna jobb partján vezeti, Komáromnál áthidalja a Dunát, s innen szoroson a Duna bal partján haladva, bekapcsolódik az akkoriban már igen előrehaladott stádiumban levő Vác—budapesti szakaszba. List terve, amely nyilvánvalóan kompromittál a két vitás terv között, a salamoni ítélet lehangoló hatását szüli, de annyi előnye kétségtelenül lett volna, hogy az akkori pénzügyi lehetőségekhez képest a kérdések nagy részét megoldja és nem állja el útját későbbi fejlődésnek.

A másik figyelmünkre méltó vasútpolitikai részletkérdés a Vukovár—Fiume vasút ügye. Ebben a kérdésben a végcél Fiume összekapcsolása gazdasági hátterével. Széchenyi ezt a célt úgy véli elérni, hogy tervbe veszi a Budapest—fiumei vasút építését. Kossuth a Vukovár—Fiume vonal mellett foglal állást. A kettőjük között folyó, olykor igen szenvedélyes vita a közlekedéspolitikai megfontolások mellett gazdasági és politikai kérdéseket is felszínre vetett, egyre szélesebb mederben terült el és valóban országos érdeklődést keltett. Titánok mérkőzése volt. Titánok fegyvereivel vívták.

A kérdés elvi háttere ez: az osztrák kormány közlekedéspolitikai tervei között igen előkelő helyet foglalt el Bécs összeköttetése a triesti kikötővel, amelyet a monarchia déli kapujává akartak kifejleszteni. Ezzel szemben az önállóságra törekvő magyar közlekedéspolitika Fiumében akart nemzeti kikötőt kifejleszteni. Széchenyi már 1828. decemberében írja gr. Reviczky Ádámnak, az akkori m. kir. udvari főkancellárnak: „Magyarországra nézve Pestet és Fiumét ismerem meg középpontok s koncentráció helyének.”¹⁷ Ugyanez Kossuth álláspontja is. Csakhogy míg Széchenyi a két „központ” összeköttetését akarja, tehát egy Pest—fiumei vasútvonal építését,

¹⁶ Friedrich List: Schriften, Reden, Briefe. Band III. Schriften zum Verkehrswesen. II. rész. 434—461. old. térképpel. Magyarul is, List Frigyes: Emlékirat a magyar közlekedésügy reformjáról. Közli Földes Béla a Magyar Közgazdasági Könyvtár és Remekírók Társaságának XVIII. kötetében. Itt az Emlékirat magyar fordítása Kőhalmi Béla munkája.

¹⁷ L.: Majláth i. m. I. köt. 115. old.

addig Kossuth Fiumét (a „magyar tengert“) a Dunával a leg-rövidebb úton akarja összekötni. A kérdésben érdekelt horvát-szlavon nép két táborra oszlik. A Bécsnek kedves megoldást (a triesti összeköttetést) pártoló konzervatívok (illyr párt) hevesen ellenzik a br. Josipovich vezetése alatt álló horvát ellenzék Fiume felé irányuló törekvését, amely Kossuth tervében hatalmas segítséget kap. Széchenyi és Kossuth vitája tehát nem közlekedéspolitikai nézőpontokat is felszínre hoz.

Kossuth számos kisebb és inkább hangulatkeltő írásán és felszólalásán kívül két ízben fejti ki összefoglaló teljességgel a maga álláspontját. Egyik a Pesti Hirlap 1845. dec. 30. (598.) számában „Válasz a kőrösmegyei illyrpártiak dühöngésére“ cím alatt megjelent cikke,¹⁸ a másik pedig a Vukovár—fiumei vasút ügyében írt memorandum.¹⁹ Ebben különösen az kelthet figyelmet, mily magas perspektívából itéli meg a Vukovár—fiumei vasút közlekedéspolitikai jelentőségét. Azt mondja: *a)* a tervben lévő vasútvonalak (Szeged, Arad, Debrecen, Miskolc) mind Bécs felé gravitálnak, így tehát a bécsi piac a magyar árukkal szemben monopólium-helyzetbe kerül; *b)* Odessza a magyar mezőgazdasági termékeket a „világpiacról“ már eddig is nemcsak kiszorította, de a termékeny Magyarország tengermelléke is már odesszai búzát fogyaszt; *c)* az aldunai tartományok, amelyek az orosz ellenőrzés alatt lévő Fekete-tenger felé gravitálnak, máris óriási mértékben (?) fejlesztik világkereskedelmi termékeiket, mink Fiume nélkül lemaradunk ebben a versenyben; *d)* eddig a Dunán eredményesen versenyeztünk Bécs piacán a távoli Galícia termékeivel, de Bécs gondoskodik Galícia vasúti összeköttetéséről, s akkor ebben a versenyben is lemaradunk; *e)* Bécs felvevőképessége különben is korlátolt: 370.000 ember életszükségletére terjed, nekünk tehát más piac felé is kell néznünk, s ez csak tengeri úton nyílik számunkra (akkor az Alduna csak nagyon korlátolt mértékben volt hajózható).

Kossuth fáradhatatlan agitációja gr. Batthyányi Kázmér elnöklete alatt létrehozza a Vukovár—fiumei Vasúttársaságot, amely reményeit arra a körülményre alapítja, hogy az 1842/43. évi országgyűlés a Vukovár—fiumei vasút részére javasolta az engedélyt, sőt a kamatgaranciát is, ámbár ez a határozat nem nyert jóváhagyást. A társulat tehát közvetlen céljait tekintve, a mai terminológia szerint tulajdonképpen „tanulmányi társaság“, de elég tekintélyes arra, hogy a horvát konzervatív párt ellenzését kiváltsa. Ez az ellenzés készítette Kossuthot az említett hirlapi cikk megírására, amelyben kifejti, hogy *a)* a triesti kikötőben sohse fejlődhet önálló magyar kereskedelem, a fiumei

¹⁸ Vizota: Gróf Széchenyi István írói és hirlapi vitája Kossuth Lajossal. II. Rész. 628—635. old.

¹⁹ Vizota: i. m. II. Rész. 642—658. old.

kikötő kereskedelmi tevékenységünk önállóságát biztosíthatja, ami elvégre a horvát-szlavon érdekekre is hasznos lehet; b) az ország északi részének kereskedelmi útja a Dunán és az ott tervbe vett vasutak által biztosítva van, az ország déli része távolabb fekszik, nem tud versenyezni az északi részekkel, tehát a déli részek (így a horvátok) érdekében egy délvidéki vasútra van szükség, amely Fiumén át más, Béctől független piacokra vezet; c) ettől a vasúttól remélni lehet, hogy az a horvát-magyar érintkezés elmélyítésével a politikai békét is meghozza: „lehetetlen, — mondja sok szuggesztív erővel, — hogy mint Schiller messinai menyasszonyában az ellenséges fivérek, úgy mi, 800 éves rokonok is mosolyogva ne kérdezzük egymástól: ugyan min vesztünk össze?“

Széchenyi nagy elszántsággal ellenzi a Vukovár—Fiume vasútvonal tervét. Állandóan résen van és Kossuth egyetlen megnyilatkozását sem hagyja válasz nélkül. Álláspontja kristálytisza logikával, higgadt tárgyilagossággal, a nála megszokott szubjektív hangulatelemek teljes mellőzésével, valóban klasszikus tömörséggel és világossággal a „Javaslat“ V. részében jut kifejezésre. „Ha az eddig általam felállított főelvekre visszaemlékezünk, mellyek szerint minden ipart, erőt, tevékenységet, minden kereskedelmi mozgást, minden nemzetiségek érintkezését az ország központjához kell vonnunk, csak akkor fog ezen terv, melly egyetlen tengerünket nem Pesttel, hanem Vukovárral kötné össze, nagyszerű ballépés gyanánt feltűnni. Ismerve van előttem mindazon indok, melly a tervezőket ezen vonal felállítására vezette, midőn mind a tiszai, mind a dunai szállítmányoknak közös gyűlpontot kerestek. Ámde ne vegyük bár számításba azon — tán soha még is nem mellőzhető — kötelességet, mit tőlünk nemzetiségünk követel: felejtjük azt, hogy ama vonal az első tervezetben hazánk legtávolabbi határainál, az utolsóban a kapcsolt részekén vonul egészen át, anélkül, hogy egyetlen magyar falucsukát érintene; felejtjük még azt is, hogy a pest—fiume vonal a dunántúli magyarság derekán, történeti emlékeink szent földjén vonul át s a kapcsolt részeket is keresztülvágja; mindezeket felejtjük — bárha ezeket magyaroknak felejteni nem igen volna szabad; — s vegyük a két tervet pusztá, rideg számokban vizsgálat alá, lehetetlen leend a választásban ingadoznunk.“ A két vonal hossza között alig néhány mértföld a különbség, tehát — úgymond Széchenyi — a költségekben nem lehet nagy eltérés. Azonban a pest—fiumei vonal a főváros, tehát Széchenyi centrális terve szerint az ország részére is állandó összeköttetést biztosít, míg a vukovári vonal a hajózás lehetőségétől függ, tehát évenként 3—4 hónapig szünetel, t. i. míg a fagy tart. Az Altisza vidékeinek termelése a Ferenc-csatorna és a mohácsi csatlakozás útján úgymint eléri Fiumét. Majd így folytatja: „Végre kereskedelmi állapotaink

rendezésében menthetetlen lépés volna, kivált ha tengerpartunkat fontos pontnak tartjuk, éppen azt a fővárossal, a belkereskedés legfőbb fokhelyével összeköttetés nélkül hagyni, s a Vukovár—fiumei vonallal megsemmisíteni a kereskedelmi összpontosítás egész rendszerét.“

Hosszú, szenvedélyes vita végén így beszél most már minden harag nélkül az, akinek igaza van. Nem ok nélkül mondja br. Kemény Zsigmond:²⁰ „Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a Vukovár—fiumeiben.“ A vita egyébiránt a Javaslatban közölt tömör összefoglalással egyoldalú befejezést nyert. Kossuthnak már nem volt alkalma a nagy nyilvánosság előtt válaszolnia,²¹ s az 1848. év márciusa súlyosabb kérdéseket dob az események rohanó árájába.

5. Széchenyinek két átfogó tartalmú és valóban történelmi becsű közlekedéspolitikai műve van. Az egyik „Magyarország kiváltságos lakószámaihoz“ intézet röpiratának II. része, a másik pedig a már említett „Javaslat“. A következőkben erre a két írásműre kell különösebb figyelemmel lennünk.

A röpirat két részből áll. Az I. részt 1844. ápr. 13-ról keltezi Czenken, s benne újólag összefoglalja és az elhangzott ellenvetések figyelembevételével egységes rendszerbe állítja adójavaslatát, miként maga nevezi: „két garasos tervét“; közlekedéspolitikai kérdést alig érint. A II. részt Pesten 1844. július 10-ről keltezi és benne arról szól, hogy az I. részben tárgyalt adó jövedelmeit mire kellene felhasználni. „A honi szükségek kikutatása, nemkülönben annak kifejtése végett, hogy azokat vajjon mikép és milly módok által pótolhatná legcélrányosabban a' nemzet“,²² Országos Választmányt küldtek ki, amely első ülését 1844. ápr. 17-én tartotta. Ez az ülés három „alválasztmányt“ jelölt ki, amelyek közül egyik a „szükségeket kutatja és sorozza“. Ennek az alválasztmánynak lesz tagja Széchenyi, aki az Országos Választmányhoz írásban előterjesztett javaslatát a Röpirat II. részében közzé is teszi, hogy kívülállók is hozzászólhassanak javaslataihoz. A „honi szükségek“ Széchenyi felsorolásában a következők: 1.) Legalább is két vagy három millióra rugó mindig kész cassa, vagyis inkább disponibilis pénz; 2.) Budapestnek árviztüli megóvatása 's minden módoni kifejtése; 3.) Budapestbül kiindulva 4, 5, vagy 6 közlekedési sugár; 4.) az aldunai munkák folytatása s tökéletes bevezése;

²⁰ Báró Kemény Zsigmond összes művei: Történelmi és irodalmi tanulmányok. I. köt. 331. old.

²¹ Ha csak nem tekinthetjük válasznak közvetlenül a sajtó felszabadulása után Vácon „A Pecsovicsok utolsó fortélyá“ címen megjelent, Kossuth környezetéből névtelen szerzőtől származó azt a röpiratot, amely nem tárgyi érvekkel, de indulatkitörésekkel reagál Széchenyi álláspontjára. Viszota, szerint sok jel arra mutat, hogy maga Kossuth a szerző. Lásd: Viszota, i. m. II. Rész. CCXVI. és CCCIII. köv. és 946—974. old.

²² II. Röpirat. 2. old.

5.) A magyar tengerpartnak minden kitelhető módoni ápolása és a' lehető legkönnyebb 's olcsóbb odajuthatás eszközlése; 6.) Öt reáltanoda felállítása (1 Budapesten, 4 vidéken); 7.) A honi lónevelésnek általános és gyökeres előmozdítása; 8.) Mind azon vizek szabályozása, mellyek honunkat disztelenítik 's mellyek privát társaságok által teljességgel el nem rendezhetők; 9.) Megfizetése annak, amivel tartozunk, (a választmány működésére a kincstár 500.000 pengő forintot előlegezett); és végül 10.) *Ápolása minden megkezdettnek és annál inkább valami már fennállónak, minek sikere országos haszon vagy nemzeti dísz volna, mi azonban bármi okból is nem emelkedhetik ki virágzó létre.* Ebben a 10-ik pontban ez alatt a különös cím alatt beszél a vasutakról és itt fejti ki amaz alapelveket, amelyeket a Javaslat előfutárjaiként lehet tekintenünk. Itt még azt mondja, hogy felfogása szerint a vasúti rendszer kiépítését elsősorban magánvállalkozásra kell bízni és csak olyan esetekben kell államvasutak építésére gondolni, amelyek a magánvállalkozást valamely okból nem érdeklik. Érdemes ezt a részt szószerint is feleleveníteni, mert ennek a nézetnek különféle variánsai az azóta eltelt száz esztendő alatt annyiszor és annyi helyt föl-föl bukkannak. „...én közkincstári segílyt csak akkor és egyedül annyiban hiszek valaminek kiállítására vagy elősegítésére jogszerűleg alkalmazhatónak, mikor és a' mennyiben olly köztárgy életbe léptetési szüksége forog fen, melly tárgy a' kiállításra szükséges költségeket tekintve nem eléggé jutalmazó: vagy egyes legközelebb illetett privátok haszna által pótoltatni, vagy vállalkozókat a' kivitelre csábítani.“²³ Ezt az általános nézetét aztán a következőképen konkretizálja: „1.) Közvetlen nemzeti erő, kirekesztőleg hazai haszonra vagy legalább hazai díszre fordítva, egyedül oda volna viendő és csak ott használandó, hol máskép teljességgel nem érhetni célzt. 2.) Mielőtt az ország valamit közvetlen saját költségén állítana fel, előbb kezesség mellett ceteris paribus inkább privátoknak, vagy vállalkozóknak kellene átengedni efféléket, ha t. i. találkoznak illyesek, 's velük méltányos alkuba bocsátkozhatni is; miszerint csak azon esetben lépne fel önerejével a' nemzet mint végrehajtó is, mikor vagy kezesség mellett sem találkoznék privát végrehajtó, vagy csak olly kezesség mellett akadna, melly csorbát ütne a' nemzet igazi érdekén.“²⁴ 3.) Előlegesen, a' lehető legszükségeseberekre volna a' közkincstári segíly fordítandó 's pedig mindig „közvetve“, 's csak akkor, ha ekkép nem lehetne érni célzt, „közvetlen“.²⁵

²³ II. Röpirat. 9. old.

²⁴ II. Röpirat. 11. old.

²⁵ A „közvetlen“ és „közvetve“ értelmezésére szolgáljon a II. Röpirat következő mondata: „én a honi vizek elrendezését nem közvetlen országos erő által ugyan, de közvetve, azaz hiteladás 's előlegezés emeltyüjé-

A Röpirat első sorban a belső forgalom igényeinek kielégítése iránt foglal állást. Fiume kérdésében talán Kossuth Lajossal folytatott vitájára célozva mindenekelőtt azt mondja: „Ki azt hiszi, hogy a' magyar tengerpart körül a' világ népei ácsorogva úgy ott ülnek, mint éhes madarak, a' magyar természetvényeket éhes létükben minden áron megvásárlandók, az mód nélkül csalatkozik.“²⁶ Közlekedési rendszerünk kiépítése szerinte tehát nem annyira, vagy legalábbis nem elsősorban külkereskedelmi érdekeink szolgálatára lenne rendeltetve, hanem:

„Közlekedés dolgában legfőbb tekintet legyen a' belországiakra. Mert akármily hasznosaknak mutatkozzanak is a' kiviteli csatornák, azért alig fog valaha, vagy minden esetre csak későbbben fog felérni jótékonyosságuk azon közlekedések életemelő hatásával, mellyek honunk külön részeit hoznák meg nem szünő aránysúlyba. Mert még szükölködés, sőt szinte éhenhalás fenyegeti honunk némi részét vajmi sokszor, miglen némi más része ár nélküli bőségben fuladoz, mindaddig kiviteli tekintetben ámitás nélkül bizony csak úgy van honunk, mint test, melly egészségi pezsgőségét, csontveleje csorbitásával ügyekeznek pótolgatni.“²⁷

A közül a „4, 5, vagy 6 közlekedési sugár“ közül, amely Budapestet az ország határával kötné össze, hogy „éjjel nappal, télen, nyáron — bármily sokáig és milly rutul bomladozott vala is egyébiránt az idő — szabadon és legnagyobb kényelemmel mozoghasson Magyarországbán és azon keresztül mindenki“²⁸ — különösen kettőt emel ki, mint első sorban megvalósítandót: a fiumei vasutat (Bruck Károly-féle terv) és a Debrecen—Pest—Pozsony—Országhatár felé vezető vasutat (Ullmann Móricz-féle terv.) A fiumei vonalat és a Debrecen—Pest—pozsonyi vasút debrecen—pesti szakaszát akár az állam építheti, akár — megfelelő biztosíték mellett — magánvállalkozó, aki kamatgaranciát is kaphat, azonban a Pest—Pozsony—bécsi vasutat teljesen magánvállalkozóra kell bízni kamatgarancia nélkül, mert ez a „...vasút, mint tervezve van, a' Duna balpartján Pesttől Bécs felé, midőn Buda felvirágzását tetemesen hátralökné, felette nagy csorbát ütne, a' már fennálló 's a' tervezett vasuttal párhuzamos vonalú — mi sokak előtt olly méltányos szempont — gőzhajózás érdekein, valamint az épülendő lánczvidék részét is nem kis mértékben vonná magához.“²⁹

---

vel annál inkább óhajtanám nemzeti köztehetséggel végbeviendőnek“ (10. old.).

²⁶ II. Röpirat. 6 old.

²⁷ II. Röpirat. 12. old.

²⁸ II. Röpirat. 3. old.

²⁹ II. Röpirat. 14. old.

Széchenyinek tehát a főkérdésben a II. Röpirat megjelenésekor az az álláspontja, hogy vasutat építhet *a.)* az állam a maga költségén, *b.)* magánvállalat az állam kamatgaranciájával és *c.)* magánvállalat kamatgarancia nélkül ott, ahol új vállalat már működő másik vállalat érdekeit sértené.

A Röpiratnak ez az álláspontja váltotta ki gr. Dessewffy Emil ellenvetéseit, amelyeket lapjának, a Budapesti Híradónak 1844. július 25., 26., 28., augusztus 1. és 9. editorialisáiban tett közzé gr. Széchenyi Istvánhoz intézett Nyílt Levelek címen. Dessewffy eme nyílt levelei a magyar közlekedéspolitika történetének legfigyelemreméltóbb emlékei közé tartoznak és méltán tartanak igényt rá, hogy Széchenyi most tárgyalt Röpirata és a Javaslat rangsorába kerüljenek.

Dessewffy gróf mindenekelőtt rendkívül világos és meggyőző érvekkel ellenzi a kamatgarancia rendszerét. Érveléséből különösen 3 pont érdemel figyelmet:

1. „Az ország lehető veszteségnek, azaz fizetésnek teszi ki magát, de a lehető nyereségben osztozhatni remény nincs. Ha ellenben osztozik a nyereségben, úgy olly jövedelmet huz, mellyet közérdekre tekintve jobb volna nem huznia, mert sokkal inkább érdekében fekszik a statusnak, hogy a forgalom minél olcsóbb legyen, mintsem az, hogy az szükség nélkül drággittatván, ebből mindenestre úgy sem tetemes jövedelme legyen.“ (július 28.)

2. „A status noha fizet, még sem választhatja a vonalakat úgy, mint a status java kívánja, nem határozhatja meg a vámokat, úgy, mint a forgalom érdeke követeli, mert a vállalkozók lehető hasznára mindig tekintettel kell lennie.“ (július 28.)

3. „Nem kisebb baj az, hogy ha társulatokra kamatbiztosítás mellett bizatnak az illyesek, ezek természetesen mind azon vonalakat, mellyek némi hasznot ígérnek, a status elől elkapkodják, és ha egyszer előáll azon szükség ezeket is összekapcsolni a többi létező vonalakkal, akkor a statusnak csupán azok maradnak fenn, mellyek legrosszabbul jövedelmeznek, holott ha a jobbakat is a status kezelné, veszteségét némileg kiegyenlíthetni módja volna.“ (július 28.)

Ezek az érvek minden további magyarázat, vagy hozzátevés nélkül ma is helytállók.

Dessewffy az államvasúti rendszer híve és miként július 26-i nyílt levelében írja: „én a status költségéni építés elvét pártolom, s meg vagyok győződve, hogy az egész európai szárazföldön ezeké lesz nemsokára a győzelem.“ Ez a győzelem az európai kontinensen csakugyan bekövetkezett, azonban csaknem 100 esztendővel e jóslat után, Franciaország 1938. évi és Spanyolország 1941. februári intézkedései tették azt teljessé. Az államvasúti rendszer ellen felhozott ellenvetésekre a következőket válaszolja Dessewffy:

„Nyerészkedésre nem alkalmas a status — megengedem — de hiszen épen úgy lehet csak elérni, hogy a közlekedések ne nyerészkedés tárgya legyenek, hanem azok a közérdek követelése szerinti jövedelmet adjanak csak, ha status kezeli, ellenkező esetben sohasem lehet ezen célt elérni.“ (július 28.)

„Hiszen magát azon pesti lánczhidat, mellyhez báró Sina csak pénzt, Te azonban az eszmét.³⁰ 's kitünő erélyt adtál, nem éppen úgy épitené a genialis Tierney-Clark az országnak, mint a hogy most a társulatnak építi, ha az ország meg lett volna már akkor barátkozva az önrovására építkezés rendszerével? A pozsony—pest—debreczeni vonalt nem épitené-e a derék Zimpel az országnak, ha ez maga gazdája lenni elég férfiassággal bírna? És kirekesztőleg csak báró Rotschild vagy Ullmann Móricz urak bírnak-e azon tulajdonokkal, miszerint egy vasut-építő személyzetet és mechanizmust összeállítani képesek?“ (augusztus 1.)

Különösen az állam eladósodásának kérdése volt az az ellenvetés, amelyet az államvasúti rendszerrel akkoriban (később is gyakorta) szembehelyeztek. Erre nézve Dessewffy arra utal, hogy Angliának annak idején majdnem 8 milliárdnyi, Franciaországnak 1.6 milliárdnyi és Ausztriának kereken 1 milliárdnyi államadóssága háborúk következtében állott elő, tehát improduktív kölcsönök miatt, s más tekintet alá esnek közlekedési eszközök beszerzésére fordított kölcsönök. Az ilyen természetű államadósságnak a hitelélet terén nem lehet káros hatása, mert — úgy mond Dessewffy —: „Ausztriában, midőn a kormány azon nagyszerű vasutvonalak statusköltiségeni építését elhatározta, mellyek a birodalom több és legfőbb irányokban hasítandják, egyszersmind a statusadósság szaporítását mondá ki, mert senki előtt titok, hogy a status folyó jövedelméből e nagy költséget fedezni egyelőre nem képes. De azért csökkent-e az ausztriai statuspapírok hitele és kelete? Épen nem, sőt emelkedett, 's az azóta felvett kölcsönök a régibbeknél jobb feltételekre köttettek.“ (augusztus 9.)

Ezek alapján Dessewffy úgy vélekedik, hogy: „Határozzuk meg azon vizszabályozásokat, esatornákat, vasutakat és kőutakat, mellyeket létesíteni, és azon sort, melly szerint eljárni akarunk.“ (aug. 9.) Ezek megvalósítására pedig: „használni kívánjuk azon nagy és csak alkalmaztatásra, beruházásra váró tőkéket, melyek most Európában léteznek“... „kikötván világosan magunknak: 1.) hogy azon maximumnak, mellyig az illy kölcsönök terjedhetnek, úgy azon módoknak, mellyek szerint

³⁰ Érdekes, hogy a híd eredetileg gr. Sándor Móricz ötlete. Széchenyi 1828. szept. 4-én azt írja br. Wesselényi Miklóshoz: „Sándortól ma vettem levelet Londonból. Gondold csak, minden erővel hidat akar rakni Buda s Pest közt... Sándornak egy igen patriotikus levelet irtam, itt pedig szándékát hirdetem“. l. Majláth, i. m. I. köt. 84. old.

azok felvétetnének 'sat., meghatározása egyedül a törvényhozástól függjön; 2.) hogy csak éppen annyi vétessék fel, mennyi haszonnal beruháztathatik, azaz csak épen annyi, mennyi szükséges, hogy a meghatározott munkálatok, az építés tartóságának, jóságának és tökéletességének kára nélkül lehető gyorsasággal létesíthessenek.“ (aug. 9.)

Megemlítendőnek véljük még Dessewffy-nek ezt a mondását: „a cél tisztán áll előttünk, mihelyt ismerjük a jelen állapotot és nem állhat másban, mint gyors, olcsó és biztos forgalom lehetővé tételében.“ (júl. 28.) Ime a vasúti közlekedési rendszer legjellemzőbb tulajdonságainak szabatos megjelölése (akkoriban a tömegszerűség igényeinek kielégítése technikailag lehetetlen és így elvileg ismeretlen), amit Zelovich után tévesen Széchenyinek tulajdonítanak.³¹

6. Et nunc veniam ad fortissimum. A Javaslat, Széchenyi közlekedéspolitikai főműve, nagyon rövid idő alatt készült el.³² Ámbár a Közlekedésügyi Bizottság elnöki tiszte köteleességévé tette Széchenyinek, hogy Magyarország közlekedési rendszerét minél előbb kidolgozza, s nem kétséges, hogy a tervezés foglalkoztatta is a grófot, javaslatának előterjesztése mégis haladt-maradt. A bécsi kancellária végre türelmét veszítve, 1847. július 26-án kelt királyi kézirat útján igen erélyesen sürgeti a tervezetet. Apponyi kancellár nem látja jónak ezt az írást változatlanul az érzékeny Széchenyi tudomására hozni, s ezért kisimítva és letompítva adják azt ki szeptember 22-én. A leirat a javaslatot olyan időre várja, hogy azt az országgyűlés elején a rendekkel közölni lehessen, mint olyan tervet, amely a király atyai szándékának, az ország közkívánatának, de egyúttal Széchenyi „dicső nevéhez méltán kötött reményeknek“ is megfelelően. Az ország közkívánatára történt utalás nemcsak szóvirág. Br. Eötvös József, továbbá Kemény, Szalay, Csengeri, Trefort, — ebben a kérdésben mindannyian Széchenyi hívei, — segítik és sürgetik a javaslatot, a Pesti Hirlap vezércikkben türelmetlenkedik.

Széchenyi a leirat vétele után a Tisza-szabályozásnál kipróbált, szakértő munkatársát: Kovács Lajost, a Lánchídat építő Clark Ádámot, magántitkárát: Tasner Antalt, továbbá Sasko Károlyt, Buriánt és Csányit bízza meg a Javaslat összeállításával. Ezek 1848. január közepére készülnek el munkájukkal, Széchenyi minden bizonnyal korrigálva, s részben talán átfogalmazva a tervezetet, — január 20-án megírja „Felséges Haza“ megszólítással kezdődő bevezetését, majd megszerzi a cenzor jóváhagyását, miután a mű február 1-én elhagyja a sajtót. Megküldik a vármegyéknek, városoknak, kormányférfiak-

³¹ Széchenyi tudomásunk szerint ezt a meghatározást jóval később, a Javaslatban használja először (l. alább).

³² L. bővebben Viszota i. m. II. Rész. CCXCI—CCXCVI. old.

nak, az országgyűlés tagjainak, s az ú. n. országgyűlési ifjúságnak is. A sajtó is kimerítően foglalkozik vele: a Pesti Hirlap február 10., 11., 13., 15-i számaiban Eötvös József részletesen ismerteti az egész tervezetet.

Ellenfelei rögtön észreveszik, hogy a Javaslat nem Széchenyi „keze írása“. Igyekeznek is ezt a körülményt akkor is, később is kihasználni. (Kossuth.) Pedig Széchenyi egyáltalán nem titkolja a Javaslat keletkezésének körülményeit. A bevezetésben maga hivatkozik rá, hogy a Javaslat az ország rendei előtt kifejti amaz „általános nézeteket, amelyeket több jeles fők segítségével“ szedett össze. A „több jeles fők“ említése meggyőződésünk szerint nemcsak imént felsorolt munkatársaira vonatkozó utalás. Széchenyi akkor már két évtizedre terjedő közlekedéspolitikai működése során gyakran változtatta, helyesbítette nézeteit. E nézetek kialakulására „több jeles fők“ (mások között különösen gr. Dessewffy Emil) valóban igen nagy befolyást gyakoroltak. Annyi azonban bizonyos, hogy a Javaslatban hiányzik valami Széchenyiből. A pesti titkos rendőrség 1845. július 18-án azt jelenti Bécsbe, a Polizei Hofstellehez, hogy valami „Mozaik“ c. röpirat így ír: „Széchenyi-nek tevékenykedni kellene csak, írni és beszélni soha.“³³ Bizony Széchenyi írásai és beszédei sokszor ártottak magának is, az ügynek is. Szenvedélyes, szubjektív modora, sokszor bántó szarkazmusa a félelmes bajvívó, de a könnyen sebezhető lovag tulajdonsága. Nos, ez a tulajdonság hiányzik a Javaslatból. Lehiggadt, nyugodt, minden vitát kerülő, szinte méltóságteljes a feladat súlyának és a maga igazának fölényes tudatában.

A Javaslat Magyarország egész közlekedési rendszerét adja. „Tisztába kell jönnünk az iránt, hogy a közlekedési ügy elintézése egyáltalán meg nem türi a töredékes foltozgatást, hanem az egész rendszernek egybevéve kell most legalább fővonalaiiban megállapíttatni: egyedül ez által kerülhetjük ki — hazánk százados átkát — a vidékek érdekharcára szükségkép fakadó visszavonást“.³⁴ Ezt a tételt aztán a 17—20. oldalakon részletesen is megokolja. Élénk világot vet a közlekedéspolitika törekvéseivel szemben akkoriban minduntalan fölbukkanó nehézségekre és ezek természetére, hogy ezt a magától érthető tételt még 1848-ban is mennyire igazolnia és megokolnia kellett. Az 1836. XXV. t. c.-ben felsorolt 13 vasúti vonal tulajdonképpen már az egész vasúti közlekedési rendszer vázát adja és ámbár ezt a törvényt ideiglenesnek tekintették (a törvény bevezetése maga mondja: „a legközelebbi Országgyűlésig... ideigleni határozat gyanánt rendeltetik:“), úgy vélhetnénk, hogy ezen az alapvető kérdésen már túlesett a közvélemény.

³³ Viszota i. m. II. Rész. 1037.

³⁴ Javaslat. 17. old.

Nem így volt. Deák Ferenc az emlékezetes jobbpárti-balpárti vita során az 1839. december 6-i kerületi ülésen még így érvelt: „...én azt hiszem, hogy a Debreczen és Pest közötti vonalra nézve alig van valaki a rendek között, ki velem együtt — tekintve a vasutaknak más országbeli történetét s hazánk ez alsó részének statisztikai és geografiai helyzetét, a fuvarnak e vidéken olcsóságát — álomnak ne tartaná azt, hogy itt valaha vasut létezhessen“.³⁵ Széchenyi közlekedéspolitikai működését akkor tudjuk eléggé megbecsülni, ha számotvetünk az ily ellenvélemények súlyával. Mégis, az egész országra kiterjedő közlekedési rendszer elvét 1848-ban már tulajdonképen elintézett kérdésnek lehetett tekinteni, de érdekes emez elv kialakulásának körülményeire rámutatni. Angliában, a vasutak szülőföldjén sem akkortájt, sem később nem volt egységes közlekedéspolitikai terv. Ennek a hiánynak tulajdonítja a Quarterly Review (1872. okt.), hogy ha egy tintába mártott légy Anglia térképén ide-oda mászkált volna, talán észszerűbb közlekedési hálózatot rajzolt volna.³⁶ Az angol közlekedési hálózat rendszertelenségével szemben List Frigyes hirdeti először a tervszerűség követelményét. Még 1827-ben elkészíti Bajorország egységes vasúti hálózatának tervét, majd 1831-ben Franciaország részére készít általános közlekedési tervet, amely az idők folyamán lényeges változás nélkül meg is valósult. Különösen tanulságos a szászországi vasúti rendszerről készített terve, amelyet már az egész német vasúti hálózatba való bekapcsolás figyelembevételével szerkeszt. Ezek a tanulmányok nálunk is ismeretesek, leginkább az augsburgi Allgemeine Zeitung révén, amelynek közlekedéspolitikai közleményeit ilyen kérdések iránt érdeklődők nálunk is élénk figyelemmel kísérték.³⁷ Mély benyomást kelt az 1841. decz. 19.-i császári dekretum is, amely a kiváló br. Kübeck munkája és az örökös tartományok vasúti rendszerét állapítja meg. Ilyen előzmények után Széchenyi már „Magyarország kiváltságos lakószóihoz“ intézett I. röpiratában (1844. ápr. 13.) ezt írja: „A közlekedéseket tekintve... korántsem elég itt-ott nyitni utat, ásni néhány csatornát, vagy építeni egy-két vasutat, mint tán éppen kedvünk csosszan, vagy személyes érdekünk sugalja, vagy a zsarnok divat követeli; ámde az egész hazát tekintve illik egybefüggő közlekedési tervet készíteni előbb, mintsem bármibe is fog-nánk...“ Alább pedig: „Közlekedések dolgában tehát Istenért ne kapkodjunk ide oda, ha t. i. nem vármegye vagy egyes táj,

³⁵ L.: Képegy Árpád: A magyar vasútügy története. 33. old.

³⁶ Idézi E. Sax: Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft. III. köt. 10. old.

³⁷ Különben is életrajzírója (Häusser) szerint List levelezésben állott Széchenyivel, Kossuth-tal, Apponyi-val, Majláth-tal, Andrássy-val, Batthyány-val. Lásd: Földes i. m. 6. old.

de Magyarország felvirágzása fekszik lelkünkön, hanem esz-
közöljünk mindenekelőtt az egész országra nézve kimerítő köz-
lekedési hálózatot...“

Dessewffy Emil gr. — miként láttuk — s bizonyára sokan
mások is, teljesen egyetértenek ebben a kérdésben Széchenyi-
vel, de az egységes közlekedési terv még mindig messze van
attól, hogy a közvélemény általános helyeslésével találkozzék.
A kiváltságosokhoz írt Rőpirat után érkezik List Frigyes
Pozsonyba. Mint említettük, List is kidolgoz egy tervet Metter-
nich (és Kübeck) részére Magyarország közlekedési rendszeré-
ről. List is a tervszerűséget helyezi előtérbe, és — új érvként —
azt is fölemlíti, hogy „közlekedési eszközök dolgában Magyar-
ország szinte szüztalaj“. „Itt bármi vasut lefektetése nem fog
feleslegessé tenni egy nagy költséggel megépített csatorna,
vagy országuthálózatot sem. Itt a különböző közlekedési ágak
bátran elfoglalhatják azt a helyet, mit nekik a természet
kijelölt“. A helyesen megállapított egységes közlekedési terv
„megvédené az országot olyan balfogásoktól, hogy vasutakat
építenek ott, ahol csatorna, vagy csatornát, ahol vasut építése
kivánatos, vagy drága vasutat és csatornát építenek ott, ahol
olcsóbb vasut és csatorna a nemzetgazdasági célnak jobban
megfelel“.³⁸

Ily előzmények után a Javaslat tehát egységes és teljes
közlekedési tervet tartalmaz, melynek alapelvei a következők:

„1-ör. Hogy a közlekedési eszközök közt vaspálya legcél-
szerűbb arra, hogy a nemzeti kereskedelem fölélesztésének
alapjául tétessék, s a kereskedés fővonalain helyt foglaljon;
mert csak a vasut képes biztos, gyors, szakadatlan, s olcsó
összeköttetést szerezni, a csak általa nyugszik a belkereskedés
biztos s sebesebb kifejlődést ígérő alapokon.

2-or. A közlekedés többi eszközeinek a vasutak irányában
csak alárendelt állást lehet adni.

3-or. A csatornákat csak arra lehet használni, hogy vagy
a hajózható folyó utja rövidítessék, vagy az egyes pontokon
kiigazítottassék, vagy azok egymással összeköttetésbe hozassanak.

4-er. A kőutak rendeltetése az, hogy az egyes helyeket egy-
mással, s a közel vasuttal vagy hajózható folyóval kapcsolatba
hozzák“.

Emez alapelvek figyelembevételével, ami mindenekelőtt
a vasutakat illeti, a fővonalak Budapestről indulnak ki:

1. a Duna bal partján Pozsonyon át az országhatárig;
2. Székesfehérvár, Siófok, Kanizsa, Károlyváros, Fiume és
Buccari-ig; 3. Szolnokon át Aradig (később Erdélybe); 4. Mis-
kolczon át Kassáig (később Galiciába). Mellékvonalaknak ne-
vezi e fővonalak meghosszabbítását és elágazásait, szárnyvona-

³⁸ L.: Földes i. m. 30. s köv. old.

laknak pedig fontos helyek becsatlakozásait a fővonalhoz. Az egész terv 298 mérföld. (2212.5 km.).

A terv s a mellékelt térkép azokban a mozgalmas időkben is figyelmet és megalégedést keltett, bár hiszen évek óta folyó vita összefoglalását és végkonkluzióját jelentette. De rosszmájú megjegyzések is estek. Egyik politikus „látta a Széchenyi könyvében a térképet a pókhálóval (t. i. közlekedési vonalakkal) és középen ül Széchenyi, mint pók, amely az országot kiszívja“.³⁹ Ez a parabola csak elménckedő, de nem találó. A „pókháló“ csak radiális szálakból áll, a sugarak koncentrikus összeköttetései hiányzanak. Széchenyi után félszázadnak kellett elmulnia, míg a milleniumi korszak és a XX. század elejének soha az előtt el nem képzelt forgalma megmutatta a magyar közlekedéspolitikának ezt a hiányosságot és főképp azt a hátrányt, amelyet Budapest megkerülésének maiglan is meglévő nehézsége jelent. Világos, hogy Széchenyi korában senki ezt a fejlődést előre nem láthatta.

Viszont Széchenyi a vasútak jövőjének megítélésében egyáltalán nem volt kicsinyhitű. List említett memorandumában így vélekedik: „A lóvonatu üzem Magyarországon hasonlíthatatlanul olcsóbb volna a gőzüzemnél, mert olcsó a ló, a takarmány és a napszám. Gőzüzemekhez ez az ország nagyon is visszamaradt.“⁴⁰ Azt tudjuk, hogy Metternichék List memorandumát minden válasz nélkül (talán olvasatlanul) ad acta tették,⁴¹ de arra nincs adatunk, vajjon Széchenyi ismerte-e ezt a memorandumot. Annyi bizonyos, hogy Javaslatára rövid, általános ismertetésen kívül (44–49. old.) a lóvonat gondolatával szóba sem áll, mint magától értetődő, természetes megoldást csak a gőzüzemű vasutakat tárgyalja. Jobban bízik Magyarország jövőjében, mint az irántunk másképp igen jóindulatú List, hiszen ő önti nemzetünkbe a minden időkre rendíthetetlen bizalmat: Magyarország nem volt, hanem lesz.

7. Az európai államok vasúti hálózata elvben és nagy vonásokban a XIX. század első felében alakul ki, a későbbi évtizedekre már inkább csak a végrehajtás, kiegészítés, tökéletesítés feladata hárul. Ugyanez idő alatt az államok a közlekedéspolitika alapvető kérdéseiben is állást foglalnak. Egyöntetű felfogás szerint közlekedési vállalatok működésében a közérdeket csak az állam beavatkozásának fokozott mértéke biztosíthatja. A vasutpolitikában ez a felfogás különösen élesen kirajzolódik. Anglia vasúti vállalatok alapítását és kezelését a magánvállalkozásnak engedi ugyan át, de az állam

³⁹ Vizota: i. m. II. Rész. CCXCV.

⁴⁰ L.: Földes: i. m. 32. old. Az eredeti szövegben: „In Ungarn wird... der Pferdebetrieb ungleich wohlfeiler sein als der Dampftrieb, für welchen das Land noch viel zu weit zurück ist“. List. i. h. 438. old.

⁴¹ L.: Földes: i. m. 19. old.

évtizedről-évtizedre növekvő beavatkozásának biztosításával. A többi állam a rendszer kérdésében eleinte habozni látszik. Franciaországban már a 30-as években megindul az államvasút-magánvasút vitája, mely hamar átcsap más országokra is és csaknem száz évig foglalkoztatja a parlamenteket, a tanszékeket és a szaklapok szerkesztősegeit.

Széchenyi — amint láttuk — a II. Rőpiratban még a vegyes rendszer híve. Dessewffy nagyon határozottan a tiszta államvasuti rendszer mellett foglal állást és súlyos érveivel a szomszéd államokban észlelt fejlemények is csatlakoznak.⁴² Porszország 1838. nov. 3.-i vasuttvénye ugyan az angol álláspontot fogadta el, de a közép és kis német államok rendre mindannyian államvasútakat építettek. (Baden 1832., Württemberg 1836., Bajorország 1840., Hannover 1841., Hessen Frankfurttal 1845., Szászország a magánvállalat vasútját 1847-ben megváltotta és i. t.). Ausztria az 1841. december 19-én kelt császári rendelettel államvasútak építését határozza el és magánvállalkozásra csak rövid, kis vasútak építését és üzemvitelét bízta.

A Javaslat a 108-ik oldalon ezt a kérdést akként állítja be, hogy vajjon államvasútakat építsünk-e, minden vonal részére kamatbiztosítást nyujtsunk-e, vagy pedig az állam kamatbiztosítási kötvényeket bocsásson-e ki, melyeknek nagy részét maga tartaná meg. Ezekre a kérdésekre Széchenyi a fővonalakra nézve az államvasúti megoldás elfogadásával válaszol. Álláspontját azzal indokolja meg, hogy a magánvállalkozók kétségtelenül elsősorban a legjövedelmezőbb vonalakat építenék és így az állam lemondana ama bevételi fölöslegekről, amelyekkel kevésbé jövedelmező, vagy éppen veszteséges vonalak hiányait fődözni lehet. Ezt az érvet már gróf Dessewffy nyílt leveleiből ismerjük. Jellemző ennek az érvenek erejére és Széchenyiék előrelátására Franciaországnak és Amerikának a világháború után folytatott vasúti politikája, amely a veszteséges vállalatok hiányainak a jövedelmező vállalatok fölöslegeiből való fődözését a magánvasúti rendszer keretében is kieroszakolni kénytelen.

Második kimagasló érve Széchenyinek a pénzügyi elv alkalmazása, amely szerint az állam a közlekedési vállalatokat nem kénytelen közvetlen jövedelemforrásnak tekinteni és áldozatainak bőséges jutalmát látja a közgazdaság felvirágzásában. Ez az érve is sok ösztönös előrelátásra vall, állandó viták forrása marad és végigkísérvén a vasútak további fejlődését, korunkban is minduntalan fölbukkan. A továbbiakban a kamatbiztosítás rendszere ellen érvel a Javaslat, többé-kevésbé gróf Dessewffy véleményével egyező módon, úgy, hogy meg

⁴² V. ö. Sax: i. m. III. köt. 465—476. old.

kell állapítanunk: az államvasútak és a kamatgaranciák kérdésében Dessewffy nyílt levelei meggyőzték Széchenyi korábbi, még a Röpiratban elfoglalt álláspontját.

A Javaslat — mint említettük — Magyarország egész közlekedési rendszerét felöleli. Tehát nemcsak vasutakkal, hanem víziúttal és közúttal is foglalkozik. A csatornákat csak kiegészítő szervnek, a hajózható folyók rövidítése, illetve összeköttetése céljára szolgáló közlekedési eszköznek tekinti, a közutaknak pedig alárendelt helyközi szerepet szán. Ilyen elvi megfontolások alapján állítja fel a szükségletet (Vasutak: *a*) fővonalak 173 mérföld; *b*) mellékvonalak 93 mérföld; *c*) szárnyvonalak 32 mérföld. Csatornák: *a*) a Bega és Ferencz csatornák tágítása, rendezése és megváltása; *b*) a Balatont a Dunával összekötő Sió csatorna rendezése. Folyószabályozás: *a*) Duna szabályozása, különösen a főváros biztosítása és a mosonyi ág rendezése; *b*) Tisza-szabályozás tovább folytatása, különösen a felső szakaszon; *c*) a Szamos, Maros, Bodrog, Körös hajózhatóvá tétele; *d*) a Dráva szabályozása torkolattól a fiemei vasúti vonal érintőpontjáig; *e*) kisebb folyók rendezése. Közutak: *a*) elsőrendű, vagyis sugár-útvonalak 526 mérföld; *b*) másodrendű, vagyis kereszt-útvonalak 212½ mérföld; *c*) harmadrendű, vagyis szárny-útvonalak 57 mérföld.) Ennek a szükségletnek megvalósítására a vasúttal 80 millió, a víziúttal 8 millió és a közúttal 12 millió ezüst forint költséget kell előteremteni. A költségvetés szemmel látható tökéletlenségére mentségül szolgál az a körülmény, hogy a Javaslat tulajdonképpen csak keret, amely hosszú éveken át megvalósítandó beruházási terv költségeinek csupán nagyságrendjét állapítja meg.

A Javaslat további terve a közlekedési igazgatóság felállítása (122. old.). A közlekedési igazgató a közlekedési ügyek végrehajtója, az országgyűlésnek felelős és mindkét táblán ülésel bír. Rendelkezései az egyeseket és a hatóságokat kötelezik, azokért csak az országgyűlésnek felel; ha az országgyűlés iránta bizalmatlan, hivataláról lelépni köteles. A közlekedési igazgató tehát a Javaslat megjelenése után divatba hozott, majd kodifikált és az alkotmányos államszervezetbe is átvett terminológia szerint: közlekedési miniszter. Hivatala a közlekedési igazgatóság, illetve tulajdonképpen: közlekedési minisztérium és szervezetének kérdésével a Javaslat részletesen is foglalkozik. Az igazgató felelősségének kérdésével rövidesen végez és általában alkotmányjogi kérdéseknek nem tulajdonít akkora jelentőséget, mint a hatáskör pontos megállapításának és a szervezet gondos kiépítésének.

Abban az időben a mai értelemben vett tarifapolitikáról tulajdonképpen nem lehetett szó. Mégis Széchenyi az államvasútak jövedelmezőségének kérdésében elfoglalt álláspontjával már tarifapolitikai rendszernek prejudikál. Kikötni ki-

vánja továbbá mindenekfölött azt, hogy a díjszabást az országgyűlés írja elő. Ebben a kérdésben tehát a legelső angol vasútengedélyezési törvények lebegnek szeme előtt. De a merev tarifarendszernél továbbmenve, kivételes kedvezésekre is gondol, és ennek biztosításával, ha nem is mondja, de mintegy megérzi a díjszabási egyenlő elbánás klasszikus követelményét.

A Javaslát február folyamán négy ízben is tárgyalásra került a kerületi ülés által kiküldött választmány előtt.⁴³ A tárgyalás azt a benyomást kelti, hogy a kérdés közlekedéspolitikai részéhez tulajdonképen csak Széchenyi és Kossuth értett. A vita azonban egyik részről sem maradt tárgyilagos keretekben, s a két ellentétes álláspontból hatalmi kérdést csináltak. Eötvös és Kemény a Javaslátot akarják Kossuth politikája ellen kijátszani.⁴⁴ Széchenyi maga úgy vélekedik, hogy „a számológépnak kezet kell fogniok, miszerint hazai ügyeink az enthusiasmus és phantasia köréből kiemelve a gyakorlati térre állittasának”,⁴⁵ másfelől pedig Kossuth nekimelegedve, amolyan csakazértis kérdéssé dagasztja a politikamentes Javaslát vitáját. Neki különösen a Vukovár—fiumei részletkérdés fáj; érzi, hogy itt alul kell maradnia, s talán ebben az érzületben, a Javaslát hatásának gyöngítésére írja, vagy iratja később a váci röpiratot. Közben a márciusi események elterelik a figyelmet a közlekedéspolitikáról. Ezeket az eseményeket a párisi februári forradalom ide is átcsapó hangulatában Kossuth felirati javaslata indítja meg. A Kossuth ellen érző br. Kemény azt inszinuálja, hogy „szükséges volt a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy izgatási kérdésnek szönyegre dobása által vala eszközölhető”.⁴⁶ Ez a feltevés nyilván tarthatatlan, hiszen mihelyt túlestek a főbenjáró kérdéseken (felelős miniszterium, képviselői rendszer, közös teherviselés, stb.) amelyekért maga Széchenyi is együtt lelkesedett a nemzettel, azonnal, már április hó elején rátértek a közlekedési törvényjavaslát tárgyalására. Széchenyi a Javaslát alapján létesítendő törvényjavaslát szerkesztésére Szalay Lászlót kérte fel, ki még az izgalmas eseményekben bővelkedő március hó folyamán elkészült tervezetével, amelyet Széchenyi már április 4-én minisztertanács elé vitt. A kerületi ülés április 6., 7. és 8-án tárgyalta a törvényjavaslátot. Mindkét táblán Kossuth hívei okvetetlenkedtek a javaslat körül, s kicsinyes kifogásaikkal annyira vitték Széchenyit, hogy benyújtotta lemondását, mire aztán a javaslátot lényeges változás nélkül elfogadták s ezzel a Vukovár—fiumei ügy — Kossuth ellenkezésének tulaj-

⁴³ Vizota: i. m. II. Rész, CCXCVII—CCCVIII. old.

⁴⁴ Kemény: „Most még ideje volna egy független pártot teremteni a diétán. A Javaslát jelszó lehet erre“. (L.: Vizota i. h.)

⁴⁵ Szemere Bertalanhoz febr. 17-én írt levélben (l.: Vizota i. h.).

⁴⁶ Kemény: i. m. 404. old.

donképeni oka — végleg elbukott. A törvényjavaslat szentesítés után mint „A felelős miniszterségnek a közlekedési tárgyak iránti teendőiről“ szóló 1848. XXX. t. c. került bele a magyar törvénytárba. A törvény az 1836. XXV. t. c. eltörlése mellett felhatalmazza a ministeriumot, hogy „Budapestből, mint a haza szívéből a határszélelig irányzandó 6 új vaspályavonalakat... tervezzen, s ha lehetséges, ezen irányokban a munkát, különösen Fiume felé,⁴⁷ tettleg és idővesztés nélkül, megkezdhesse“. A költségekre a kormány egyelőre 10 millió forint (8 millió a vasútakra, 2 millió a vízszabályozásokra) erejéig felhatalmazást kap. A törvénycikk rendelkezéseit a kormány már nem hajthatta végre, s így azok hatályukat veszítették.

Az 1848. év nyara alkotásokra nem alkalmas, egyre fokozódó izgalmaiban telt el. Széchenyi élénk figyelemmel vesz részt a politizálásban, s csaknem teljesen feledi közlekedéspolitikai tevékenységét. Roskadozó lelkének kedvelt témáival egyetlen kapcsolata a Híd. Exaltált képzelete a maga egyéni sorsát, a Nemzet jövőjét és a Hidat visszatérő lázalomképekben foglalja egybe. Szeptember hó 4-én tárcája költségvetésének tárgyalásakor még beszédet tart — élete utolsó beszédét — s a következő napokban lelki egyensúlya megingott állapotával visszavonul a közéletből.

Széchenyi visszavonulásával lezárul az a reformkorszak, amely örökre dicsőséges történeti emléke nemzetünknek. A reformkorszak közlekedéspolitikája a késő utókort méltán meglepi a benne résztvevők gyakorlatias, fejlett, önálló nézeteivel. Azok a közlekedéspolitikusok, akik katonás szabású magyar ruhában, olykor karddal az oldalukon a gazdaságtörténet legérdekesebb fejleményét, a közlekedési rendszer megalapozását irányították, tárgyismeretükkel, előrelátásukkal, bölcsességükkel méltó helyet foglalnak el abban a nemzetközi együttesben, amely a modern közlekedés kifejlesztésén munkálkodott. Köztük is legelső a legnagyobb magyar.

Veress Gábor

---

⁴⁷ Fiume külön kiemelése Kossuth kívánságára került bele a szövegbe. (Viszota i. h.)

Hajózás, Vaskapu-szabályozás, Tisza-szabályozás.*

Gróf Széchenyi István alakja úgy tűnik fel előttünk, mint Arany János Toldijában Miklós, az egyedüli férfi tenger pusztaságon. Messze világító tűzoszlop gyult ki a magyar éjszakában gróf Széchenyi István megjelenésével. A háborúkban és szabadságharcokban megfogyott, kifosztott és kifáradt magyar nép vezér nélkül tévelygett, midőn Isten akaratából megjelent az utolsó órában a magyar nép Mózes, aki megmutatta a pusztaságból a rendezett állami élet felé vezető utat.

Gróf Széchenyi István egyéniségét tanulmányozva, felmerül a kérdés, miben volt Széchenyi a legnagyobb, mi volt legmaradandóbb alapvető alkotása? Talán a Lánchid, talán a Hitel, a dunai hajózás, vagy talán a Vaskapu és Tisza-szabályozás? Egyik sem magában véve, ez mind részletkérdés, hanem az a korát megelőző szellem, amely alkotásaiban és egész életfolyamatában megnyilatkozott, amely áthatotta a nemzetet s amely napjainkban is él és él, amely szellem mentes minden egyéni érdektől, csupán a haza önzetlen szeretetétől hajtva, mindent felkeres, ami a köznek javára szolgálhatott. Nem volt a magyar történelemnek ő előtte sok évszázadon át még egy olyan fia, aki oly magasból és tisztán látta volna a magyar nép kulturális és anyagi elmaradottságát, és a teendőket, melyek mindenikére kiterjedt Széchenyi buzdító szava és bámulatos energiája. Megértve azt, hogy haladás, kultúra, egybeforradás csak gazdag országban lehetséges, a nemzet anyagi emelésére törekedett. A természeti kincsek kiaknázatlan volta, a Duna szomorú elhagyatottsága, a kitűnő talajú Alföldet pusztító árvizek, az életbizonytalanság eme jelei: a szegénység indították meg benne minden emelkedés alapfeltételét, az anyagi jólét emelésének akaratát.

A prófétai ihletű, de a gyakorlati élet iránt ugyancsak bámulatos érzékű Széchenyi legnagyobb alkotásai arra a térre irányulnak, amely a kenyeret adja, a magyar nép létalapjának,

---

* A felsorolt adatok gróf Széchenyi István „Napló“-jából az „Eszmetöredékek“-ből, K. Liphay Sándor és Zelovich Kornél műveiből vették.

a földnek megvédésére az elemek ellen és új utak, új piacok keresésére, új érintkezési pontok felvételére más népekkel.

Időbeli sorrendben a dunai hajózás és a Vaskapu szabályozását a Tisza-szabályozásnál előbbre kell helyezni, habár az utóbbi volt életének legnagyobb eredményű munkatere.

I. Hajózás és Vaskapu-szabályozás.

A Vaskapu hajózási akadályainak eltávolítása és a dunai hajózás összefüggő feladatok.

A dunai hajózást 1829-ben két hajóépítő angol egy dunai gőzhajózási részvénytársaság megalapításával igyekezett megindítani és Széchenyit is felhívták a társulásra. Ez a felhívás keltette Széchenyinél a gondolatot, hogy a Dunát hajózási szempontból tanulmányozza és az akadályoknak eltávolításával a hajózás megszervezésével foglalkozzék.

Széchenyi ismerte a Duna folyásának hátrányait, melyeknek legnagyobbika az, hogy nem a Óceánba, hanem elmaradt országok felé folyik „a Fekete-tengerbe, ebbe az elzárható medencébe“, melynek partjain alacsony civilizációjú népek laktak, amelyeknél nincs piaca a mi mezőgazdasági terményeinknek, legfeljebb némi ipari gyártmányt vásárolnának. Mindez nem tartotta vissza Széchenyit attól, hogy a Keletet a Dunán át összekösse a Nyugattal és Bécestől Konstantinápolyig érő rendszeres hajójáratokról álmodozzék, mert Széchenyi a jövővel számolt és a fejlődésre alapította nagyszabású tervét. Széchenyi belépett a két angol — *Andrews* és *Pritchard* — részvénytársaságába, részvényeket jegyzett, sőt saját és barátai költségén elkészítették 1830-ban az *I. Ferenc* névre keresztelt gőzhajót, míg két évvel később a társaság közgyűlésén keresztülvitte újabb két gőzhajó — *Argo* és *Pannonia* — építését. Ugyanakkor saját költségén összeállít Pesten egy fahajót, mely „nem igen különbözött azoktól, amelyeken a régi kor hősei megvívni kezdenek a habokkal.“ (Világ 1831.)

Gróf Waldstein János barátjával és Beszédes József vízmérnökkel elindult a Duna tanulmányozására Pesttől a Fekete-tengerig. Alaposságát és előrelátását jellemzi, hogy nemcsak nautikai és folyamszabályozási tanulmányokat folytatott az úton, hanem a Duna által érintett országok kereskedelmi, gazdasági és politikai viszonyait is tanulmányozta. Sok nehézség és nélkülözések közepette teszik meg az utat, míg végül megismerkedik Széchenyi a vaskapui hajózási akadályokkal és még inkább a politikai nehézségekkel.

Sajnos már ez útja végén csalódás éri. A munkálatok terve és költségvetése, melyet Beszédes József egyébként jeles vízmérnök készített, nem volt alapos, hanem túlságosan optimista, aminek oka Beszédesnek hasonló munkákban való járatlansága

volt. Ebből folyólag a valóban nehéz műszaki feladatokat úgy költségelőirányzat, mint végrehajtás tekintetében, könnyedén kezelte, sőt azt a téves nézetet vallotta — melyet Széchenyivel is elhíttetett —, hogy a Duna, sőt a Tisza völgyének árvíz bajai mind abból erednek, hogy a Vaskapu sziklaszirteji duzzasztják meg a vizet és e sziklafeneknek eltávolítása a Duna és Tisza vízszínét jelentékenyen le fogják szorítani és megszűnnek az árvizek.

Széchenyi csakhamar kiábrándult ezekből a légvárakból annál is inkább, mert Beszédes helyébe *Vásárhelyi Pál*, a kiváló hozzáértő vízimérnök lett tanácsadója. Bámulatos az a szervezői készség és kitartás, mellyel a különböző politikai jellegű akadályok diplomáciai tehetséget igénylő elhárításán fáradozott és azokkal megküzdött. Lelkes munkájának méltó elismerése volt — mely őt magát is meglepte — az a bizalom, hogy József nádor az 1830. évben az aldunai munkálatok vezetésével kir. biztosí minőségben megbízta. E felelősségteljes megbízásban erős támasza volt Vásárhelyi, aki a dunai mederfelvételeket (mappátio) vezette és munkájával már a vaskapui szirtes szakaszhoz jutott el, midőn Széchenyihez beosztást kapott. Vásárhelyi most folytatta felvételeit, feltárta a szirtes szakasz minden veszélyét, miként Majláth mondja: „*Vásárhelyi kutatásai fellebbentették azt a fátyolt, amely az ijesztően dühögő habok fellett évezredekken át lebegett.*“ A felvételek elkészültével jöttek tisztába azzal, hogy mik a nehézségek. Ezt ismerve Széchenyi Vásárhelyivel együtt 1833. évben Angolországba utazott, hogy ott a víz alatti sziklarepesztést, a bűvármunkát, a betonépítést, kotróhajókat és a sekély és sebes vízben biztosan járó hajókat tanulmányozza. Tette pedig ezt az utat olyankor, amikor az önfeláldozás volt, mert a vaskapui munkák, a dunai hajózás és a Lánchíd építése is lefoglalták egész munkaerejét. Angolországban nem a laikus, hanem mondhatni a mérnök szemével tekintett meg mindent, beszállott a bűvárharangba, tanulmányozta a vízalatti építést, a sziklarepesztéseket, a kotró- és köemelő-gépeket, a legújabb hajószerkezetet és visszatértében a dunai hajózás számára egy új szerkezetű gőzhajót is megrendelt.

Az 1835. évben érkezett meg Pozsonyba az Angolországban rendelt és *Vidra* névre keresztelt kotrógép, a bűvárharang és a köemelő gép. Ugyanazon év január 10. napján a pozsonyi diétán ismerteti az aldunai munkálatokat és a hajózás érdekében tett intézkedéseket, jelentését nagy tetszéssel fogadták úgy az országbíró *Cziráky gróf*, mint *József nádor*, akik meleg elismerésben részesítik.

Pénz és szakértelem jelenlétében a munkák Vásárhelyi vezetésével jó mederben haladnak. Széchenyi a zuhatagoknak kedvezőtlen hajózási vízállásoknál való elkerülése érdekében a

folyam balpartján sziklába vájt vontató utat is épít. Itt megemlítjük, hogy a hálás utókor nevében a Magyar Mérnök és Építész Egylet márványtáblát helyezett el a sziklafalon, a Széchenyiről nevezett úton. Ezt a kegyeleti tárgyat a románok napjainkban nem áttallották megcsontítani és a felírást olvashatatlaná tenni.

A munkálatokat végleges alakjukban Vásárhelyi úgy tervezte, hogy a nagyobb zuhatagokat, mint az *Izlás*, *Tachtábia*, *Jucz* és a tulajdonképeni *Vaskaput*, a folyam jobbpartján építendő hajócsatornákkal akarta megkerülni, a magasabb vízszintből az alacsonyabba kamarazsilipek emelték volna át a hajókat. Ez a munkálat 1.5 millió forintra volt előirányozva, azonban legalább egyelőre nem volt kilátás ekkora összeg megszerzésére, a bécsi kormányzat nem volt rá hajlandó s ezért csupán a hajóútba eső legnagyobb akadályok, sziklák eltávolítására kellett törekedni, hogy a hajózás, mely azelőtt a semmivel volt egyenlő, legalább kedvező vízállásnál kis hajók számára lehetségessé váljék. Széchenyi teljes erővel belevetette magát a munkába, amit jellemez az is, hogy Vásárhelyivel együtt újból (1833) Angolországba utazik, újabb munkagépek beszerzése érdekében és tapasztalatok gyűjtésére.

Lehet, hogy a munkálatok nagyszabású volta, Széchenyi növekvő népszerűsége felidéztek a legfelsőbb katonai körök és a határőrvidéki ezredek féltékenységét és kellemetlen beavatkozását. Így 1834-ben Ferdinánd főherceg katonai kiküldöttje jelent meg a munkálatok megtekintésére, 1835-ben Latour gróf néhány magasabbrangú katonatiszttel szemlét tartottak, akik közt az ominozus nevű Hentzi alezredes is jelen volt és valószínű, hogy az ő irigységgel telt bírálatának volt tulajdonítható, hogy a pénzforrás is kezdett bedugulni, sőt 1836-ban már a pénzkiutalás nehézségei annyira fokozódtak, hogy Széchenyi saját pénzéből kénytelen volt 10.000 forintot Vásárhelyinek a legszükségesebb munkákra leküldeni, 1837-ben pedig a pénzkiutalás végleg megszűnt. József nádor, aki Széchenyi törekvéseit állandóan támogatta, az 1841. évben Széchenyivel leutazott az Aldunára, azonban ez az út sem hozta meg a kívánt eredményt, a pénz folyósítását, habár Széchenyi a munkák befejezése érdekében ismételten tett kísérleteket, de ezek eredménytelenek maradtak.

A gróf Széchenyi vezetése alatt folyt vaskapui munkák 510.000 forintot emésztettek fel és habár nem is érhatték el azt az eredményt, amelyet a kancsal szemekkel festett egekbe mindig szívesen néző közvélemény — a Beszédes-féle tervekkel is feltűzelve — várt, érdeklődése fokozatosan lelohadt. Mégis vegyük szemügyre a sokszor ócsárolt Vaskapu-szabályozást, sőt azt a felületes bírálatot is, melyet a mostani Vaskapu csatornára is átvittek.

Kétségtelen tény az, hogy a jó megoldás nem a mederben lévő sziklák lerobbantásával érhető el, mert a fenékből kiálló akadályok lerobbantása a víz sebességét még jobban fokozná, hanem ehelyett célszerűbb az oldalcsatornával és kamarazsilipekkel való megoldás, amit Vásárhelyi voltaképpen tervezett, de pénz hiányában végre nem hajthatott. Ebben a gondolatban készítette el Vásárhelyi 1.5 millió forintra rugó tervét és költségvetését, amely összeg fedezésére sem az akkori bécsi uralom, sem az Alduna körüli kis tartományok, sem a fényes porta nem lettek volna hajlandók. Az egész aldunai hajózás fontossága akkoriban nem volt ismert, a *kérdésnek nem volt kereskedelmi háttere*. Széchenyi előtt a zuhatagokon való hajózás a Duna bizonyos alacsony vízállásánál teljesen szünetelt, ezért is igyekezett Széchenyi arra, hogy ilyenkor a sziklába vájt Széchenyi-úton való vontatással, a zuhatagok megkerülésével tengelyen tegeye lehetővé a közlekedés fenntartását.

Az eredmény mindenesetre igen jelentékeny volt, mert a mintegy 1.000m³ szikla robbantásával a mederben lévő legnagyobb akadályok el lettek távolítva, annyira, hogy az akkori szokásos kisebb merülésű 120 tonnás hajók normális víznél átkelhetek a zuhatagokon, csupán az igen alacsony és nagyon magas vízállások nem voltak járhatók, amikor a Széchenyi-út közvetítette a közlekedést, később pedig a *Tünde* nevű Széchenyi saját költségén épített evezős fahajó járt volna lefelé a zuhatagos szakaszon.

Széchenyi és Vásárhelyi a semmiből teremtettek az akkori kor színvonalához mért hajóközlekedést a zuhatagokon át.

A feladat az akkori viszonyoknak megfelelően meg volt oldva, mikor a zuhatagok misztikumot jelentettek a szerény méretű hajók számára is.

Az oldalcsatornás megoldás a technika akkori fejlettsége mellett ugyancsak sok nehézséget rejtett magában. A vízalatti építés és vízálló cementek technikája akkor még nem volt kifejldve, a fekete lópor használata a robbantásoknál nem volt hatásos. A gépgyártás nem volt eléggé fejlett ilyen évszázadokra szóló építés végrehajtására, erre csak a mai technika képes, — és végül ismételen megemlítjük azt a nagy szegénységet, amelyben a Monarchia akkor leledzett s amelyben képtelen lett volna 1.5 millió forintot a dunai hajóútra előlegezni.

Már fejlettebbek voltak a viszonyok, mikor az 1879. évi berlini szerződés határozományaként a magyar államra ruházott a Vaskapu hajózásának megoldása. Ennél a nagyszabású műnél viszont politikai szempontok is gátolták a helyes megoldást, mely az akkori 600 tonna hajótipusnak megfelelt, ma azonban már a dunai nagy hajózásnál 1000, sőt 1200 tonnás hajókról beszélnek s a Vaskapu átépítése csak most válik egé-

szen aktuálissá, mikor a feladatot már technikailag is meg tudják oldani. Az akkori Vásárhelyi-féle megoldás éppen úgy szűk lett volna a mostani hajóméretekre, mint ahogy kevés ma a Lánchíd pályaszélessége a közúti járóművekre. A Vaskapunál semmit sem veszítettünk, elértük a technikának azt a fokát, melynél képesek vagyunk a szabályozást kifogástalanul végrehajtani, de Széchenyi fellépése nélkül sem a mai átmeneti állapot, de talán semmi sem volna ezen a téren, mert ő volt a magvető, akinek agyából a gondolat született, s aki lankadatlan kitartásával és céltudatosságával az első ösvényt építette a félelmetes sziklaszirtek területén.

Habár az aldunai szabályozások pénzforrása kicsinyes féltekenységek miatt el is dugult, ez Széchenyi munkabírását, sőt munkakedvét sem csökkentette. Elsősorban arra törekedett, hogy rendes hajóvonal összeköttetést létesítsen Bécs és Konstantinápoly között. E célra már három hajója volt az angol társaságnak, melynek Széchenyi tevékeny és áldozatkész részvényes tagja volt. *Az Argó nevű gőzös a sziklarobbantások után már leúszhatott* a Vaskapu alá és hivatva volt a Vaskaputól Galacig terjedő szakaszon járni, a *Pannónia* Pozsony és Pest, a magyar pénzen épült *I. Ferenc* Pest és Ó-Moldova közt járt, a Vaskapun át csekély merülésű hajókon folyt a közlekedés, erre jelölte ki Széchenyi a saját költségén épült *Tünde* nevű evezős hajót, később az 1836. évben a *Ferdinánd* nevű hajó az utolsó láncszem szerepét vette át és a Galac—konstantinápolyi szakaszon járt.

A felsorolt üzemi és forgalmi tevékenységen kívül Széchenyi az irodalmi propaganda eszközt is felhasználja, hogy a magyar közönséget a hajózás mélyreható gazdasági hatásáról meggyőzze. Mindez a köznek és egyben a gőzhajós társaságnak javára való lázas munka nem szüntethették meg, sőt sajnos fokozták közte és a társaság közti ellentéteket.

Széchenyi a gőzhajózási társaságot nem csupán anyagiilag akarta alátámasztani és népszerűsíteni, hanem a társaságtól is kívánta, hogy a magyarság szempontjából jogos követeléseknek megfeleljen. Így fokozatosan „meghonosítani” magyarrá akarta tenni, aminek egyik feltűnő jele, hogy a hetedik gőzhajót Széchenyi *V. Ferdinándnak* óhajtotta keresztelni, ami a magyar közjognak meg is felel, a társaság azonban osztrák fejjel gondolkodott és *I. Ferdinándra* keresztelte, ami már a viszály kezdetét jelentette. Voltak törekvések tisztán magyar gőzhajótársulat alakítására gróf *Károlyi György* elnökkel az élen 1840-ben, későbbben egy Tisza gőzhajózási társulat alapítására *Károlyi Lajos* gróf elnöklésével, ez is ellenzésre talált a külföldi társaságnál. Széchenyi a gőzhajós társaság székhelyét Budapestre kívánta helyezni, mint ahol az ügyek súlypontja van, a társaság intranzigens magatartásán ez meghiúsult. A

mindjobban kifejlődő ellentéteknek véget vetett vagy azokat legalább is megszakította a bekövetkezett szabadságharc.

Széchenynek fáradhatatlan szelleme mindent felkarolt, ami közérdekű volt, így a *balatoni gőzhajózás* ügye is felkeltette figyelmét. Az 1818. évben Görögországban tett útja alkalmával látva a szigetek közti élénk hajózást, feljegyzi: *az egész világon a tavakat hajókon lehet behajózni, csak az én szegény hazámban nem tudták még ennyire vinni.*

A balatoni gőzhajózási társaság megalakítására tollal és szóval mindent elkövet és anyagi áldozatra is hajlandó. A fáradozás eredménye, hogy a *Kisfaludy* gőzös járatai megindultak a Balatonon, azonban igen kevés érdeklődés mellett s úgy látszik, hogy csak a legújabb idők sportkedvelése és a balatoni fürdők kiépítése fogja a hajózást fellendíteni.

A Pest városát körülvevő hajózható csatorna, de még inkább a Duna-Tisza csatorna tervei is élénken elfoglalták Széchenyi gondolatait. Bár az 1839/40. évi XXXVIII. t.-c. létesítését már előnyökben részesítette, a csatorna az akkori időkben oly nagy anyagi áldozatot kívánt volna, hogy építésétől el kellett tekinteni s ugyanez okból az még napjainkig sem valósulhatott meg. Épenígy nem valósulhatott meg a Pest városát körülvevő csatorna sem a nagy költségek miatt, melyet főleg a telkek kisajátítása okoz, egyébként is ennek az övcsatornának csak akkor lenne gyakorlati értéke, ha a Duna-Tisza csatorna megépülne s abba úgy délről, mint északról az övcsatorna bekapcsolható volna.

Mindezekből az is látható, hogy Széchenyi gondolataival korát messze megelőzte. Nem csupán gondolatai voltak jók és egészségesek, ő maga teremtette meg a megvalósításhoz szükséges közigazgatási és pénzügyi szervezetet is. Ennek dacára az volt a tragikuma, hogy a környezet, az illetékes körök meg nem értették, és bebizonyult, hogy nem elég az, ha egy kiváló ember korát megelőző gondolatokat termel. Ha a népnek, a tömegnek gondolkodásában nem talál visszhangra, akkor az energia felörlődik a tömeg felvilágosításának munkájában.

II. A Tisza szabályozása.

Mi volt az Alföld a Tisza szabályozása előtt? Végtelen erék és nádasok területe, ártér, amelyen a tavaszi árvíz hónapokig, néha hat hónapig kinn tanyázott, úttalan, az őszi-tavaszi esők idejében járhatatlan terület, melyen mezőgazdasági kultúra alig volt, rengeteg malária, hideglelés miatt a letelepedésre is alkalmatlan. Művelés leginkább a magasabb dombos területekre szorítkozott, az árvíz elvonulása 3—6 hónapig is eltartott. Az elárasztott föld legfeljebb rét, vagy legelő lehetett. A mezőgazdasági termelést a dombosabb Dunántúl és a Fel-

vidék, a Vág, Nyitra, Sajó, Hernád völgye adta, a többi mocsárterület volt és biztos menedéke a betyárvilágnak.

1,950.000 há volt az ősi ártér, ekkora terület még nagy országoknál sem hiányozhat a termelésnél. Hogy egy kissé szemléltetőbb képet kapjunk, emlékeztetünk *Vedres István* jeles magyar mérnökre, aki szerint *Szegedről Kikindára a vásárra csónakon jártak a mesteremberek*. Milliányi víziszárnyas a mocsarakon, milliányi hal a folyókban és milliárdnyi inficiáló szúnyog, tengődő szegénység képe volt az Alföld.

Szépen éneklí *Petőfi* az Alföldről: „*Szép vagy Alföld, legalább nekem szép*“, hát valóban csak a költői képzelet számára volt szép az Alföld az ő délibábjaival, azonban Széchenyi István szemével nézve egy széthulló, pusztuló nép lakta terület, kultúrátlan, amelyet meg kellett menteni a teljes elhagyatottság okozta süllyedéséből. És itt is a magyarok istenének különös kegyéről beszélhetünk, hogy az utolsó órában elküldötte — a véletlen szárnyán — gróf Széchenyi Istvánt, a honmentőt, aki elkezdte az 1846. évben az ármentesítés munkáját, a tiszadobi átvágás kiemelésével, és ha Széchenyi nem lép fel, utána két évvel már a szabadságharc akadályoz meg mindent s aztán 19 éven át megszállás, ellenállás következett, a Tisza szabályozás gondolata pedig talán két-három évtizeddel későbbre maradt volna. A magyar paraszt életnívóját a minimumra szállította le és szerencsés volt, ha a legszükségesebbje meg volt, mellyel magát és családját télen át eltarthatta, a gyakori árvizek kényszerítették erre a legszükségesebb gazdálkodásra. Előfordult, hogy az árvíz két egymásutáni esztendőben jelent meg és vitte el a termést, mit a magyar paraszt csak a legnagyobb nyomorban tudott átvészelni. Ilyen nagy árvizek voltak az 1841. és 42. évek pusztító vizei, melyek nyomán egyes vidékeken az éhínség lépett fel.

Széchenyi látta a jobbagy sorban lévő parasztnak ezt a nyomorúságos életét és meghatja a nyomorúságban sinylődő derék magyar alföldi nép sorsa, melyben az ország létét látja veszélyeztetve. Ezért mondja az „*Eszmetöredékekben*“: „*a Tisza-völgy a magyarság bölcsője, mely ha elpusztul, a Dunántul is és egyéb magyarság a nemzetiség dolgában csak hervadozni és korai halálra fog jutni.*“

Széchenyit állandóan foglalkoztatták a közügyek, évek óta foglalkozott a Tisza-szabályozás kérdésével is. Tapasztalataiból különösen két gondolat érlelődött ki és pedig: hogy kell egy *kezdeményező szerv* — bizottság — és kell egy *pénzalap*, amelyből kölcsönök adhatók legyenek a középítményekhez. Javaslatait *Metternich* kancellárhoz intézett emlékiratában fejti ki: az egyik, hogy egy állandó magyar bizottság állíttassék fel, amely mint kezdeményező fórum Magyarország ügyeivel foglalkozzék, a királynak és kormányának előterjesztéseket tegyen,

intézkedés céljából, miáltal a hivatalos lassú ügymenet meg-
rövidítették. A másik javaslat, hogy törvényhozásilag alapít-
tassék egy telekadó, mely kizárólag Magyarország szellemi és
anyagi fejlesztésére használtassék, amely meghatározott számú
évekre terjedőleg kataszteri holdanként 2 vagy legalább 1 garas
legyen, s amelyből nagyobb létesítményekre, főleg közlekedé-
siekre kölcsönök legyenek adhatók. Széchenyi ezt a javaslatát
„adó és két garas“ címén cikksorozattal támogatta (1840.), azon-
ban a „nemadózás“ még annyira bent volt a nemzet közfelfogá-
sában, hogy a javaslat az országgyűlésen megbukott.

Széchenyinek emlékirata két modern s az akkori életben
hiányzó elvet kíván megvalósítani. Az egyik a *közcélra*
történő adózás, a másik a *kezdeményezés*. Ezekben a javas-
latokban a korszellem kopogtat az avult alkotmányon, de a
közadózás veszélyes szirt volt, mert a magyar nemesség kivált-
ságos helyzetébe ütközött, a másik, a kezdeményezés, a lehetet-
len s csupán rendfenntartásra, de nem alkotásokra szorító, avult
közigazgatási rendszerbe ütközött. A javaslat korát
messzire megelőzte. A javasolt „bizottmány“ ügye is csak akkor
jutott kedvező mederbe, mikor *Apponyi György* gróf
— Széchenyi barátja — jutott a kancellári székbe, akinek sike-
rült *Metternich* herceget hosszas tárgyalások után a tervnek
megnyerni, mire Széchenyit *Metternich* felszólította, hogy a
felállítandó bizottság vezetését elfogadná-e. Széchenyi a leg-
nagyobb készséggel és örömmel fogadta el a felajánlott hatás-
kört minden fizetés nélkül, sőt a hozzáfűzött belső titkos taná-
csosi méltóságot is vonakodva, nehogy a külvilág azt a téves
hitet formálja, hogy eladta függetlenségét Bécsnek. Mindezek
dacára az utca népe Pesten kocsjában sárral dobálta meg mint
hazaárulót és a vármegyei közgyűlésen lepisszegték. Széchenyi
az inzultusokat méltóságteljesen tűrte, mert meggyőződése volt,
hogy a kezdeményező bizottságra és a pénzalapra az országnak
feltétlenül szüksége van. Hiba lett volna a bizottság elnöki
tiszttét el nem fogadni, ha meggyőződése szerint hazájának
hasznot hajthatott. Bár a lealázások fájtak érzékeny természe-
tének, magasztos céljától nem tért el, vállalta a küzdelmet nem-
csupán az elemek ellen, hanem főleg a tudatlanság, irigység és
pénztelenség ellen, az igen tökéletlen gazdasági közigazgatás
ellen is. Széchenyi kinevezése után tanulmányútra indult a
Tisza völgyében, ahol a bizalomnak megható jeleit tapasztal-
hatta, úgy a népnek, mint a főrangúaknak részéről is. Az ár-
vizek hatása alatt a helytartó-tanács már előbb végeztetett
bizonyos tervezési előkészületeket az 1833. évtől kezdve Vásár-
helyi felügyelete alatt s ezek a kiválóan fontos felvételek a kül-
földi szakértők csodálatát is felkeltették. Ezek voltak alapjai
a későbbi tervezéseknek. A terveket Széchenyi 1845-ben már
bemutatta a nádor által egybehívott tiszai érdekeltségnek,

melynek elnöke, báró Vay Miklós, Széchenyinek adta át a tiszai ügyek további intézését és erősen állást foglalt Széchenyi mellett, akinek magyarázatait lelkesen fogadta a megyék közönsége, mely a szabályozás ügyének kevés kivétellel meg volt nyerve.

Széchenyi tapasztalatait és felfogását az 1846. évben kiadott *„Eszmetöredékek különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg“* c. röpiratban tette közzé, melyben egyéniségének maradandó emléket állított. Eltekintve a Tisza-szabályozásról szóló tiszta és meggyőző fejtegetéseitől, az *„Eszmetöredékek“* hazafiság, emberi erkölcs, józan gazdálkodás, rendszeresség, gazdasági politika szempontjából megtámadhatatlan logikus egybefoglalása az ő elgondolásainak. A Tisza-völgy rendezését Széchenyi nem valami vicinális baj megszüntetésének tartja, amelyet egy-két átvágással és töltések emelésével el lehet hárítani, hanem olyan feladatnak, amely messze túlterjed az Alföld területén. Magas országos érdeknek fogja fel az Alföld megsegítését, mely nélkül vele elpusztul a Dunántúl és a Felvidék is. Programjában nemcsak a vízkároknak elhárítása szerepel, hanem az Alföld egész kulturális átalakulása is, mert szerinte *az Alföld sírkerthez hasonlít, amelyben minden csendes, de a jövőben virágos kertté kell varázsolni.* Gondolt az öntözésre is. Lelki szemei előtt egy második Lombardia lebegget sűrű és megelégedett népeiséggel, ahol a munkanélküliség és inség ismeretlen fogalmak. Alapvető programját, melyet a már említett *„Eszmetöredékek“*-ben kifejtett, az 1846. évi januárban Károlyi György gróf elnöklete alatt tartott érdekeltségi alakuló közgyűlésén előadta. Megbízatásának körülményeit részletesen kifejtette, a szabályozásra vonatkozó szükséges teendőket, egy egységes terv elkészítését, a munkálatokhoz szükséges pénzkölcsönt, s általában megveti alapját annak a szervezetnek, mely a mai Tisza-szabályozás ügyeit viszi. A szervezés kérdése és a pénzügyi rész az ő korában még teljes homályban voltak. Egy egységes központi igazgatóságot óhajtott Széchenyi, ez a későbbi Tisza-völgyi Társulat választmányára, ezenkívül annyi vidéki autonóm társulatot, ahány összefüggő vízszerkezetre osztható a Tisza-völgy, ezek a későbbi ármentesítő társulatok első alakulásai. Az anyagi megoldásra az ő idejében sehohsem volt precedens, a vízjogi törvények általában a folyót mint egészet nem kezelték, parciális érdekeket szolgáltak, ebben is úttörőnek kellett lennie, nem lehetett nagyszabású műveket alkotni, ha a folyóvíz parthosszak szerint volt felparcellázva. Úgy képzelte Széchenyi, hogy az igazságnak és jognak megfelelően a költség két részből álljon, egyik az állami hozzájárulás 6,000.000 forinttal, amelynek egy részét 1,000.000 forintot 10 évi egyenlő részletben a sójövedékből, évi 50.000 forint állami hozzájárulásként fedeznék, a hát-

ralévő 4.5 milliót visszatérítendő állami kölcsönként kívánta fedeztetni, a többi hozzájárulás az ártéri érdekeltséget terhelné, mely tehernek kulcsát kidolgozni az egyes vízszerkezetek, társulatok feladata. A munkák megindításához szükséges azonnali készpénznek előteremtését a nagyobb érdekeltek kezessége által javasolta megszerezni, ami sikerült is és egyes nagybirtokosok jóállása mellett folyósította Széchenyi a kezdeti pénzszükségletet. A társulati járulékok kérdése akkor még sehol törvényesen rendezve nem lévén, azt hogy ki milyen mértékben van érdekelve a munkánál, előzetes tervek alapján a bíróság döntötte el, ez a hosszadalmas eljárás későbben törvényhozási úton szabályoztatott, úgy hogy az érdekeltek járulékait a társulatok számították ki, szavazták meg és azok közadók módjára hajtattak be.

Széchenyi fáradhatatlan volt, figyelme minden akadályt észrevett és elegyengetni igyekezett. Kitűnő munkájában főtámasza, műszaki tanácsadója Vásárhelyi Pál, akinek ugyancsak minden oldalról jövő kicsinyes támadásokat kellett kivédenie. Az érdekelteket csupán jóhiszeműségük és tapasztalatlanságuk, nemkülönben a tudás hiánya menti. Különösen két pont volt az, amely irányból támadták, az egyik a *Beszédes Józseftől* eredő, aki a *Kerecseny-Komorói* átvágással akarta a Tisza mederhosszát megrövidíteni és az árvizi bajokat megszüntetni, a másik egy a Tiszával párhuzamos árapasztó csatorna, melynek gondolata *Lám Jakab* a kassai kerületi igazgatóságához beosztott ungvári mérnöktől eredő megoldás. A Beszédes-féle tervet már a helytartó tanács is mellőzte, mint olyat, mely egy másfél mérföld hosszú darabon a Tisza esését hétszerezésére növelte volna s ezáltal valóban nagyon kellemetlenné várható elfajulásokat idézett volna elő. A Lám-féle terv szerint egy árapasztó csatorna segítségével az árvíz egyharmadrészét a Tiszából kivezették volna a Berettyó vonalában a Kőrösig s innen Csongrád alá. Jóformán egy második Tiszát kellett volna kiemelni. Ezekkel szemben állott a Vásárhelyi-féle gondolat, mely általános, az egész Tiszát átfogó és tudományos szempontból is kifogástalan. Abból indult ki, hogy a folyó hosszát 101 kanyarulat átvágásával megrövidíti, miáltal a folyónak nagyon csekély, kilométerenként 2—3 cm., esését megnöveli s az árvíz lefolyási ideje az egyharmad hosszával megrövidített mederben jelentékenyen kisebb lesz, mint a régi mederben volt. A Vásárhelyi-féle terv másik része az, hogy az árvédelmi töltéseket is felhasználja a meder kiképzésénél. A mederhez közel eső kétoldali töltésekkel összetartja az árvizeket s ezáltal nemcsak az ártérben fekvő területeket védi az elöntéstől, hanem az átvágásokkal korrigált meder fejlődését, mélyülését is elősegíti, mert azáltal, hogy a töltések közé szorított árvíz magasabb szintet ér el, sebessége is növekszik,

és így a folyó vízemésztő képessége is nagyobbodik. Vásárhelyi javaslatában az a modern értelemben vett hidraulikai tétel jut kifejezésre, hogy a mederszabályozás és a töltésezés nem független egymástól, hanem a töltésezés része a helyes mederszabályozásnak.

A különböző terveket már a Tiszavölgyi Társulat központi választmányi ülésén tárgyalták és természetesen a csodavárára hajlandók a fantasztikus tervek mellett foglaltak állást, ami a gyengébb szervezetű és a rengeteg munkától már az Aldunánál megrongált egészségű Vásárhelyi Pálra végzetes volt. Az 1846. évi április 8-án tartott választmányi ülésen Vásárhelyi a vita hevében hirtelen összeesett és még aznap meghalt. A tragikus esemény fájdalmasan érintette Széchenyit, aki Vásárhelyiben leghívebb munkatársát és tanácsadóját vesztette el s aki e tragikus pillanatban is legelőször arra gondolt, hogy a Tisza-szabályozás ügye ne szenvedje meg Vásárhelyi elvesztét és hogy az egész szervezet, amelyet a nagy munka érdekében alkotott, Vásárhelyi eleste dacára, változatlanul tovább működjék. Ezért rögtön nyilatkozatot fogalmazott meg s azt a választmány tagjaival aláíratta, nehogy a gyászír nyilvánossá válván, az érdekeltségen a csüggedés vegen erőt.

Ide iktatjuk a mély gyésztől áthatottak fogadalom-levelét:

„A Tisza-völgy fajtánk bölcsője. Saját magukhoz hűtlene-
ken nincs áldás. Mennél több nehézség gördül elé, annál na-
gyobb szilárdságra fejlődik a férfiúi erő.

Mi alulirottak ennél fogva mint a Tisza-szabályozás leg-
közelebbi ügyvivői, amennyire tőlünk telik — arassunk bár
köszönetet, bár ne — mi legalább, az egész közös hazára nézve
olyannyira üdvös cél elérhetése végett felvállalt ebbeli tisz-
tünkben ernyedetlen buzgalommal és csüggedni nem tudó áll-
hatatos közremunkálással akarunk és fogunk bármely előfor-
dulható akadályok dacára erőnk szakadtáig hűn és becsülete-
sen eljárni. Pest ápril 11-é 1846. gróf Károlyi György, b. Pe-
rényi Zsigmond, b. Wenckheim Béla, gróf Andrássy Gyula,
Lónyay Gábor, gróf Szapáry József, Illésy János, kunok kapi-
tánya, Lévy Sándor, egri kanonok, Győröcskey Mihály, gróf
Desseffy Emil, Papp Endre, Abonyi István, Szirmay Ádám,
Wodianer Sándor, Patay József, Széchenyi István, Szentiványi
Vince, gróf Andrássy György“.

Vásárhelyi utóda a központi választmány titkári állásá-
ban a Széchenyi által sokra becsült *Kovács Lajos* lett, aki
a következő időkben is bírta Széchenyi bizalmát és annak tel-
jesen meg is felelt.

Széchenyi most a Tisza-szabályozási kölcsön folyósítása
és fenn nem akadása érdekében kezd tárgyalásokat a bécsi
bankárokkal, ahol 400.000 forintnyi hitelt sikerül kieszközölnie:

Ez és a központi bizottság tárgyalásai után 1846. július havában az első gőzhajóval felutazik a Tiszára, Tiszabercelig jut el, magával viszi Paelocapa-t is. Az út fontos állomása volt visszatérőben Debrecen, ahol a társulati alapszabályokat szándékoztak végleg megállapítani. A debreceni gyűlésen a turbulens ellenzék is meghódolt a Tisza-szabályozás Vásárhelyi-féle megoldása előtt, ami Széchenyi nagy diadala volt. Többé a műszaki részt nem is vitatták. *Paelocapa Pétert* József nádor és az érdekeltség egy része a kedélyek megnyugtatósa érdekében is meghivandónak találta, hogy a Vásárhelyi-féle javaslatra véleményt mondjon. Paelocapa lombard velencei vízépítési igazgató, akit a Po folyó szabályozása tett hirnevessé, a Tisza folyó beutazása után előterjesztette javaslatát, amelynek lényege a meder szabályozása és töltésekkel való árvédelem. Lényegileg ez nem áll szöges ellentétben a Vásárhelyi-féle javaslattal, Paelocapa azonban mindössze tizenöt átvágást javasolt, ami alig lett volna hatással a vízlefolys gyorsítására, a töltések elhelyezését a medertől távolabbra helyezte mint Vásárhelyi, ez ismét túlszelid beavatkozás a folyó életébe, mert a távoli töltésezésnél az árvíz sebessége kisebb mértékben növekedett, a meder fejlődésére csekély hatású maradt volna. Az igazi cél, a vízlefolys gyorsítása s ezzel az árvíz lefolyási idejének megrövidítése, — ami a gátak fennállítására elsőrendű fontosságú — nem lett volna elérhető s az a veszély fenyegetett, hogy a Paelocapa-féle megoldás elfogadása esetén milliós összegek beépítése után is alig mutatkozott volna javulás az árvíz levonulásánál s addig kellett volna az átvágásokat szaporítani, míg Vásárhelyi 101 számához jutottak volna, viszont a töltések áthelyezése már elkésztet dolog lett volna. Sok szóvita és bírálat után és a közben szerzett tapasztalatokon okulva, a végrehajtás során mindinkább a Vásárhelyi-féle javaslat jutott érvényre. Mind több átvágás jutott végrehajtásra és a töltéseket is a folyóhoz közel építették, bár ezeknek vonalzása gyakran nem volt ideális, helyi okokból gyakran meghagyták a régi zögugos irányú töltéseket. Széchenyi ezen az útján alakította meg a debreceni nagygyűlés után az első vidéki osztályt, — társulatot — Tiszadobon s miután a szabályozási terv feletti eltérő nézetek kiegyenlítődték, 1846. augusztus 27-én történt meg a nagy esemény, Széchenyi megtette a Dob-Szederkényi átvágáshoz az első kapavágást.

Jellemző Széchenyi nyugtalan állapotára e napi napló bejegyzése:

„Gyönyörű idő! Ezer skrupulus közepette lesz a munka megindítva Dobon és Szederkényben. Minő emberekkel! A templomba megyek! Oh Istenem minden a Te kezében van. Adj nekünk szerencsét, mert a mi tudásunkkal és széthuzásunkkal semmit sem fogunk elérni“.

Érezte Széchenyi a nap rendkívüli fontosságát, visszavonulásra már nem volt idő, de ezt nem is akarta, ellenben talán lelki szemei előtt elfutott az ezernyi skrupulus, melyet az ellenfelek a hosszú küzdelemben az ő lelkében is felkeltettek, érezte a felelősség súlyát, érezte az emberek gyengeségét és segítségért, bátorításért alázatos szívvel a templomba ment. Az egek urához fordult, tőle kérve támogatást, szerencsét, mert az emberi tudás véges volta s a széthuzás örök átka meggyengítették még az ő nehéz harcokban edzett akaratát és bizalmát is.

A ránk magyarokra oly áldásos „*kapavágás*“ megtörtént. Mindenki érezte a pillanat magasztos voltát.

A szabályozás munkálatai haladtak, mígnem az 1848.-iki szabadságharc a munkálatokat félbeszakította, Széchenyi tevékenységével politikai térre sodródott és végzete nem engedte, hogy újra a nagy kezdeményezések és alkotások terére lépjen. De műve még akkor sem szünt meg tovább dolgozni, mikor az alkotó Széchenyi már régen korlátozva volt működésében. A tiszavölgyi társulat volt jóformán az egyetlen, melynek gyűléseit az akkori abszolút kormány nem korlátozta, s ezek a gyűlések valóságos kis parlament számba mentek, ahol a szabályozási kérdések mellett a politikaiakat is megbeszéltek. Széchenyi szelleme akkor is vezetett és harcolt, mikor ő már élő halottnak volt nyilvánítva.

A legnagyobb magyar már nem élte meg ez eredményt, de az ő szelleme vezette láthatatlanul és vezeti ma is nemzetét és ha boldogultunk nehéz küzdelmeink közpette, azok akkor sikerültek, ha Széchenyi példája szerint dolgoztunk. Kereken 4,000.000 kat. hold földet foglalt el a Tisza-szabályozás a zabolatlan elemektől és állított be az ország termelésébe. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez valóban egy második honfoglalás volt s hogy ha ez az országrész a termelésből hiányzik, akkor Magyarország a bekövetkezett világháborús terhek súlya alatt összeroppant volna. Széchenyi műve egy új országrész-szerzés, a magyarság gyökerének megerősítése.

Széchenyi megjelenésével a magyar éjszakában messze világító tűoszlop gyult ki, mely megmutatta és mutatni fogja időtlen időkig késő nemzedékeknek a követendő utat, hogy hogyan kell a hazát szeretni, amelynek legnagyobb fia a sírkertkertből, hol mint mondta minden csendes, boldog virágzó országba vezette nemzetét.

Rohringer Sándor.

Széchenyi és a pénzügyek.

Állami pénzügy.

Amikor Széchenyi Magyarország társadalmi, politikai és közgazdasági életének reformálását tűzte ki életcéljául, figyelmét önként értetődőleg az ország pénzügyi helyzetére kellett irányítania. Ez a pénzügyi helyzet nagyon szűkreszabott keretet nyújtott mindenféle reform számára. A nemesség mindenféle adófizetési kötelezettség alól mentes volt. Adót csak a jobbágy fizetett, ennek teherviselő képessége pedig társadalmi elmaradottságánál és gazdasági elnyomottságánál fogva minimális volt. Az országnak egyáltalában ne voltak önálló pénzügyei. Az állami bevételek Bécsbe folytak be és azok terhére kiadásokat a bécsi hatóságok eszközöltek az országgyűlés megkérdezése és ellenőrzése nélkül.

Az egész magyar államháztartás pénzügyi képe legjobban azokból az adatokból tűnik elő, amelyeket *Falk* Miksa az ország 1839—40. évi közjövödelmeiről és kiadásairól tett közzé. Ezek szerint Magyarország összes évi jövedelme $34\frac{1}{2}$ millió frt. Ebből $15\frac{1}{2}$ millió a vám- és sójövödelem, $2\frac{1}{2}$ a kincstári uradalmak jövedelme és csak 8 millió a hadiadó és háziadó hozadéka (a többi pénzverési, átfutó végvidéki stb. jövödelem). A $34\frac{1}{2}$ millió túlnyomó részét elvitték a bécsi udvari kamara (7 m.), a katonaság (9.8 m.) és a kezelési költség ($9\frac{1}{2}$ m.), belügyigazgatási költségére 4 millió frt. maradt. Világos, hogy ilyen büdzsé mellett a közigazgatási élet vagy a közművelődés fejlesztésére semmi sem juthatott.

Bármennyire is óhajtott volna tehát Széchenyi gyors és mélyreható intézkedésekkel az ország elmaradottságán segíteni, zsenialitása hamar annak a tudatára ébresztette, hogy az államháztartás rendezettsége az első, a vezető szempont, amelyet mellőzni semmiféle reform érdekében sem szabad. Sohasem lépett olyan reformtervvel előtérbe, amelynek pénzügyi megalapozásáról nem gondoskodott volna. Felelőssége teljes tudatában csak akkor látott valamely tervezetet életképesnek és megvalósítandónak, ha a szükséges költségfedezetről egyidejűleg képes volt gondoskodni. Amikor már gyakorlati gazdaság-

politikai tevékenysége végetért, utolsó írásai egyikében („Dis-harmonie und Blindheit“) a következő pénzügyi alapelvet ajánlja honfitársai figyelmébe: „*A pénzügyek legyenek lehetőleg szabályozott rendben, mert a pénzügyekben való sikertelenség — előbb semmint az ember hinné — a leggazdagabb országot is sikertelenségbe sodorja.*“

A második feltétel, amelyet nagy előrelátással jelölt meg, a következő: a pénzügyi rend biztosításánál nemcsak azt kell szemügyre vennünk, vajjon a tervezett kiadásra tudunk-e bevételi fedezetet teremteni, hanem azt is, hogy a kijelölendő fedezet ne jelentsen oly mértékű megterhelést, amely nem számol a lakosság teherbírási képességével. A pénzügyi rendezettségnek tehát nemcsak alakilag, hanem érdemileg, anyagilag is biztosítva kell lenni. *Ha tehetségünk kimeríthetően volna, — írja — akkor minden számolás és határ nélkül mindenbe kezdhethénk óriási szabásokkal; midőn ellenben tehetségünk nemcsak ki nem meríthető, hanem olyas, mellyből igen sokat s igen sokáig meríteni általában nem lehet, kötelességünk, hogy erőnk azon részével, mellyet a haza oltárára tehetünk, oly józan s takarékos mérték szerint gazdálkodjunk, mint csak lehet.*“ („A nemzeti játékszinről.“)

Mihelyt pedig ismerjük azokat a korlátokat, amelyek az igények mérlegelés nélkül való érvényesítésének útját állják, akkor szigorú válogatással kell a teendők sorrendjét meghatározni. „*Ha logikai biztossággal akarjuk — írja az „adó és két garas“-ban — honunkat instruálni, nem elég mindazt elsorolnunk, miben szükölködünk, sőt ez csak annyiban lehet hasznos, amennyiben sürgetőbb szükséginket a kevésbbé szükségesektől megkülönböztetni tudnunk kell; hanem mindenek előtt az a kikutatandó, hogy valljon mellyik azon somma, mellyet Magyarország mostani sinylő állapotja közt fizethet, a nélkül, hogy csontvelejében csorbát szenvedjen... Egyedül az országunk nagyobb, vagy kisebb, hogy így szabad mondani, fejős léte szolgálhat az adómennyiség meghatározásának alapjául valódiilag.*“

Az ország gazdasági életének, termelésének és kereskedelmi forgalmának fellendítésére nagy beruházásokat tart szükségesnek. De nem úgy, hogy először a beruházások tervét állítsuk fel, hanem első feladatul a pénzforrás megnyitását tekinti. Ennek az álláspontjának ábrázolásául anekdotát ad elő a tékozló földesúrról, aki minden jövedelmét elkölti úgy, hogy a birtok mindjobban lerongyolódik és a lelkiismeretes gazdatisztról, aki urát a végromlástól csak beruházások útján tartja megmenthetőnek. A gazdatiszt azonban megfontolja, hogyha megrémíti urát a tönkrejutás gondolatával, akkor nem érhet célt. Ha bizonyos beruházásokat jelöl meg, akkor — ha csak egyik is ezek közül sikertelen lenne — minden további befektetés elmarad. Így azt az utat választja.

hogy a birtokossal évi pénzkeretet állapított meg, amelyen belül önműködőleg mindig a legcélszerűbbnek látszó befektetéseket teljesíti. Ez a rendszer kitűnően beválik, a birtok jövedelmezősége folyton nő és a gazda meglegedetten látja a befektetések üdvös eredményeit.

Egész közéleti tevékenysége során a pénzügyek óvatos kezelése elsőrendű szempontként irányította elhatározásait. Gyakorlatias felfogása, állandóan folytatott közgazdasági és pénzügyi tanulmányai, de az idők során szerzett gazdag tapasztalatai is mindinkább megerősítették azt a meggyőződését, hogy egészséges reform, józan terv csak az lehet, amely pénzügyileg meg van alapozva. Ennek a szempontnak az elhanyagolása deficitre, majd az állami adminisztráció elzüllesztésére, a bizalom elsorvasztására és végső eredményeképpen inflációra vezet. Mindezt oly sorsdöntően jelentősnek tartotta, hogy erre — utolsó döblingi éveiben írt és csak jóval halála után publikált — „nagy magyar szatirá”-jában is kitért. A következő, gyilkos gúnnyal fűszerezett, de legreálisabb pénzügyi megfontolásokból folyó kifakadásokat adja Bach szájába, mintha azokat a császárhoz intézte volna:

„legnagyobb figyelemmel kell lennünk, napról-napra erőseben süllyedő financiánk tekintetében, — mert noha Felségednek minden szabad, azért még sem énekelheti Felséged azon, kivált mostani időkben oly sokszor hallott bécsi néphymnust „*Es ist alles Eins, es ist alles Eins, ob wir ein Geld haben oder Keins*“. Mert ha Felségednek nincs pénze, akkor nem fizethet minket, mi pedig nem vagyunk oly buták, ingyen és mint számtalan magyar tette azelőtt, *ex nobili officio* szolgálni, — a bankót infinitum nem préselhetni, mert aztán *Wertpapier*ből elvégre egyenesen *árnyékpapir* lenne belőle, — a derék adófizetőket pedig kelletin túl fejni vagy éppen exequálni némi nehézséggel jár, s pedig mert első esetben, tej helyett vér jön ki a tőgyekből, — ha pedig levágjuk a tehenet, akkor éppen nem ad tejet. Ennélfogva valamint szokásom minden alkalommal a társaságot tekintve, intőleg declamálni: „*Les mœurs avant tout*“ („az erkölcs mindenek előtt“), így vagyok kénytelen Felségedet szünetlen ilyen kellemetlen melódiával untatni: „*L'économie après tout*“ („a takarékoság mindenek után“) — vagy mit is mondok, szinte „*avant tout*“ („mindenek előtt“).“

Ha azonban ily nagy súlyt is vet a közpénz gondos kezelésére és takarékosagra, ezzel még távolról sem kívánja teljesen kizárni annak a lehetőségét, hogy adott esetben hasznos beruházást kölcsönpénzből eszközölhessünk. Sőt amikor az 1840. országgyűlés a Duna szabályozás, kérdését tárgyalja, kifejezetten a kölcsönből való megoldás mellett foglal állást: „*Valamint egyeseknél* — mondotta — *ugy egész országokat tekintve is, adósságokat bizonyos esetben nem csinálni, éppen olyan cél-*

talán, lehet mondani esztelen, mint céltalan és esztelen adósságokba keveredni minden ok és haszon nélkül. Így ha valaki pénzt kölcsönöz, hogy azt játékban veszítse s elpazarolja, az bizonyosan esztelenül cselekszik, az is, ki például 4, 5%-el nem veszen fel pénzt — ha t. i. kaphat — ki azt 10, 20, sőt 100%-el elocálhatná, ez az: ki ingatlanait ily nyereségre javíthatná“.

Ámde sohasem téveszti szem elől, mennyi kockázattal jár, mennyi terhet jelent egy-egy befektetés a közpénztár terhére, különösen ha azt adósságból eszközlik. Amikor az önálló magyar államiság 1848-ban helyreállt és a magyar kormány-
nak és országgyűlésnek a magyar pénzügyeket kellett szabályoznia és rendbentartania, politikai köreink csak nehezen jutottak az új helyzettel járó pénzügyi terhek, gondok és felelősség tudatára. Látták, hogy milyen nagy befektetések és beruházások szükségesek az önálló állami élet megindítására, de az országgyűlés nem akart számolni azokkal a nehézségekkel, amelyeket a pénzbeszerzés jelentett. Ebben a helyzetben szólalt fel a képviselőházban Széchenyi István és mondotta el a következő — nagyon szellemesen alkalmazott — anekdotát. A veszprémi szabó mindenáron házat akart magának építtetni. A ház fel is épült, a szabó elköltötte rá minden pénzét és mikor megállt az új ház előtt, így sóhajtott fel:

„Ein Hausherr zu sein ist eine grosse Lust,
Ich armer Teufel hab' aber nicht gewusst,
Dass es soviel Kust“.

A képviselőház a napló szerint, „nagy nevetés“-sel fogadta a találó történetet és az abban rejlő tanulságot.

Széchenyi éleslátása és szakértelme már közéleti küzdelmei első időszakában feltárta előtte azt az igazságot, hogy a közterheket nem lehet egyetlen, anyagiakban elesett osztálynak, a jobbágyságnak, kizárólagos terhéül meghagyni. A robot és dézsma intézménye nemcsak teljesen antiszociális volt, de emellett aláásta a dolgozó jobbágy munkaképességét és munkakészségét is. Ezért a jobbágyság vásárlóereje és fizetőképessége is nagyon csekély. Minthogy pedig mind az egyenes, mind a fogyasztási adók, sőt a vámok is a nemesség teljes adómentessége folytán szinte kizárólag a jobbágyságra neheztedek, ennél fogva a gazdasági élet nem lendülhetett fel. A földesúri szolgáltatásokkal sanyargatott, munkaképességében korlátozott, közszolgáltatásokkal agyonterhelt jobbágyságnak nem volt vásárlóereje s így sem az ipar, sem a kereskedelem kifejlődésére nem nyújthatott alapot. Viszont közszolgáltatásai távolról sem voltak elégségesek ahhoz, hogy az ország elmaradt közlekedési helyzetén utak és vasutak építésével segíteni, a folyók szabályozását megkezdeni, a városokat hozzáférhetőkké tenni lehetett volna. Még kevésbé volt elgondolható, hogy a mező-

gazdaság fejlesztése céljából beruházások legyenek eszközölhetők.

Széchenyi tehát kezdettől fogva gazdaságpolitikai harcait két pontra koncentrált. Az egyik a jobbágyság elviselhetetlen jogi helyzete. Ennek megjavítása érdekében követelte, hogy a jobbágy az urbéri földeket megválthassa. A másik a nemesség adómentessége. Ennek megszüntetéséért és a közteherviselésért küzdött. Még csak megfigyelőként van jelen az 1825. évi országgyűlésen, amikor naplójába bejegyzí, hogy *„400.000 lélek a maga előjogait és kizárólagos privilegiumait 10 millió ellenében, akikről az országgyűlésen említés sem létezik, akarja érvényre emelni“*.

A nemesi adó kiváltságokat akarja mindenekelőtt megszüntetni. A főrendi tábla 1836. április 11.-i ülésén ebben a kérdésben szembekerül Eötvös Ignác főpohárnokkal. *„Ö Exc. a főpohárnok — mondja — attól fél, majd sok lesz a fizetni való... Boldog Isten, mi különböző dolgoktól félnek az emberek. Lám, én attól félek, hogy nem lesz. Ő a fizetéstől, én a nemfizetéstől borzadok“*. Később a Kossuth Lajos által irányított ellenzékkel veszi fel a harcot, mert az a közteher viselés kérdését egybekapcsolja a kormány pénzkezelési ellenőrzésére vonatkozó követelménnyel.

Széchenyi attól tartott, hogy ez a követelés a bécsi kormány idegenkedését és így végeredményben a nemesi privilegium eltörlésének elhalasztását fogja eredményezni. Ezért a „Kelet népé“-ben kijelenti, hogy kész *„aránylagosan minden közteherben részt venni. S értsük egymást: nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben s nem szabad ajánlkózás-ként egyedül, de törvényes kötelességileg“*. De kijelenti azt is, hogy *„a haza terhét testvérileg kész hordani hazája minden szülöttjével és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójárul sem számolnak“*. 1843. június 15-én pedig ezt írja a „Jelenkor“-ban: *„Rögtön adózni akarok, bár minden feltétel nélkül s bármennyit, csak hogy élni, élni kezdjen elvégre hazánk...“* Éles határvonallal különíti el magát azoktól, akik az adómentességi kiváltság fenntartásáért harcolnak. *„Két fővonásra szakadott és szakad a magyar kiváltságos közönség — írja — úgy mint, adózni akarok és adózni nem akarok-ra, azaz dolgozó méhekre és herékre, vagy más szavakkal tény-hazafiakra és száj-hazafiakra...“*

Amikor egy ellenfele Morion álnéven közzétett cikkben szemére veti, hogy az „adó és két garas“ tervben csak a földbirtok megterhelését javasolta, holott a kereskedők és a tőkepénzesek megterhelése épen oly indokolt lenne, büszkén ezt feleli:

„Ha kereskedő vagy tőkepénzes volnék, lelkemre mondom, előlegesen azt indítványozom: A kereskedőkre s a tőkepénzesekre rójátok a legelső új adónak becsületét! *Nem nevezem tehernek, de becsületnek...* Senki hazafiúi tiszteben előmbe ne vágjon... *Telekdíjt javaslók, mert földbirtokos vagyok...*“

De épen ilyen élesen kel ki azok ellen, akik minden megfontolás nélkül, népszerűség-hajhászásból, korlátalan mértékben kívánják az adóztatást általánossá tenni. Támadja azokat, akik „*megint minden meggondolás nélkül úgyszólván, vékák-kal és ablakon kívánnák kiszórni a pénzt*“. Maró gunnyal állítja pellengére az izgatókat, akik a közteherviselés kérdését zsákmányul dobják oda. „*Az adótárgy oly valami — mondja az utolsó pozsonyi országgyűlésen — amit azok, akiknek van, fizetnek, azok pedig, akiknek nincs, szónokolnak felette*“.

Ugyanily élesen ír egyik 1843-ban megjelent ujságcikkében azok ellen, akik a mások súlyos adóztatása mellett izgatnak: „*Kinek semmije nincs és semmit nem adóznék, sőt az adó, a vármegyei tisztviselők netaláni szaporítása rá nézve még jótéteménynyé válhatnék, az ne igen heveskedjék az adó mellett*, mert sok teljes joggal azt gondolhatná: nem annyira a haza felvirágzása, mint inkább saját alkalmazása után sóvárog“.

A közteherviselés kérdésében Széchenyi nem elégedett meg elvi álláspontja lerögzítésével. 1843-ban a „Jelenkor“-ban közölt hosszú cikksorozata — amelyet utóbb „adó és két garas“ címen külön kötetben is közzétett — részletes, alaposan átgondolt, gyakorlati tervet tár fel. A terv kettős elgondoláson alapszik. Az egyik oly államkölesön, amely a legszükségesebb beruházásokat és a földhitel megalapozását teszi lehetővé. A másik a földadó, amely egyfelől áttöri a nemesek adómentességi kiváltságát, másfelől biztos alapja a tervezett államkölesönek.

Javaslat az, hogy minden birtokos fizessen 35 éven át minden magyar (1200 öles) hold után átlag évi két garas „telekdíjat“, ami alapjában földadó. A két garas átlag volna. A legjobb földeknél ez négy garasig mehetne fel — esetleg progresszióra is gondolt —, de *átlag* két garasnak kellene lennie. Ezen az alapon 62.4 millió hold után bejönne 6.2 millió frt., de Széchenyi óvatosságból csak kereken 5 millió frt. bevételre számított.

Minthogy azonban az ország gazdasági és kulturális felépítése céljából rögtöni beruházások szükségesek, másfelől a földhitel lehetővé tétele is életkérdés, ezért tőkésíteni akarta a telekdíj-bevételt. A 35 éven át évi 5 millió frt.-ban biztosított bevétel lekötésével 100 millió frt. 3½%-os 35-éves törlesztéses államkölesönt kívánt felvenni. Az adóbevételből a kamatozás és a 35 év alatti törlesztés bőven kitelt volna. Beruházási programjában helyet adott utak, vasutak, csatornák, kikö-

tők építésének, vízszabályozási műveknek, polytechnikumok és más nevelési intézetek létesítésének, a börtönügy rendezésének stb. Ezt a programot azonban nem akarta egyszerre végbe vinni. Egyelőre csak 10 milliót fektetett volna be, a többi 90 milliót jó hypothekára 5% kamatra földbirtokosoknak adta volna kölcsön. Így a kamaton is lett volna 1½% nyereség, amelynek felhasználásával 3 év múlva már nem évi 10, hanem 13½ millió frt.-ot fordíthatott volna beruházásokra.

A terv igen nagy visszhangra talált. Még Kossuth is — minden politikai ellentét félretételével — mellette foglalt állást. Deák Ferenc teljes mértékben támogatta az elgondolást. „Cselekedni pénz nélkül — mondotta —, pénzt szerezeni kölcsön nélkül, hogy szüsz vállainkra tetemes és állandó terhet vennénk: lehetők én sem tartom.“ Az országgyűlésen azonban megindult a lefelé való alkudozás. Hol az évi adó összegét, hol a fizetési kötelezettség időtartamát akarták lejjebb szállítani. A kínos tárgyalások által elernyedve Széchenyi végsőkép már beérte volna azzal, hogy ne 35 évre, hanem csak négy évre és ne évi 5 millió, hanem csak 3 millió frt. telekdíjat szavazzanak meg. A két tábla azonban nem tudott megegyezésre jutni és így az egész terv zátonyra futott. Széchenyi igyekezett közvetíteni, messzemenő engedményekkel legalább az elvet, a közteherviselés eszméjét, diadalra vinni. Kalocsa Antalhoz 1844-ben intézett levelében hangsúlyozta, hogy „*nincs más mód, mint zsebeinkbe nyulni.*“ Nagy csalódással és elkeseredéssel kellett nagyszabású terve meghiusulását tudomásul vennie.

Gondolkodását tervének balsikere után is, állandóan foglalkoztatta az a kérdés, hogyan lehetne az ország regenerálásához szükséges pénzt megszerezni? 1847. szeptember 5-én Tasnerhez intézett levelében írja: „Most, ha időm van, igen sokat töröm fejemet azon a pénzforrás körül, mellyből meríthetne az ország.“ Gondolkodásának élességét semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a pénzügyi tudás akkori elmaradottsága ellenére is már azon töpreng, miként lehetne az adóztatásba a tárgyi alapon kívül személyi mozzanatot is belevinni. Tisztában van az adóztatás szociális vonatkozásaival. Innen ered a fogyasztási adóktól való idegenkedése.

Ugyancsak az adóztatás szociális vonatkozásairól megérlelődött meggyőződése vezethette arra, hogy — mint láttuk — a telekadónál, amely tulajdonképen földadó, tehát természeténél fogva hozadéki adó, a progresszió elvét akarta volna érvényesíteni. Ez a felfogás ütközik ki nála, amikor Tasnerhez intézett, fent már idézett 1847. évi levelében megemlékezik az angol jövedelmi adóról. „*Wie wäre ein Incometax?*“ — írja. Tehát már akkor, amikor még egyáltalán nem volt magyar adórendszer, gondolt ily előrehaladott, szociális irányzatú adó behozatalára. Meg is hozatta az idevágó angol irodalmat és bizonyára csak

hamarosan bekövetkezett tragédiája akadályozta meg abban, hogy a személyes adózás eszméjét helyezze előtérbe.

Tulajdonképen fogyasztási adó akkor nem volt Magyarországon, de a sóbányászat és a sóeladás állami monopólium volt és így a só árának a kormány által való megszabása tulajdonképen fogyasztási adó jellegével bírt. A só árának változtatása ezért az országgyűlés hatáskörébe tartozott volna, de az 1791. évi XX. t. c. sürgős szükség esetén megengedte a só árának diétán kívül való emelését. Ezen az alapon azután szokássá vált az esetleg jelentkező pénzügyi hiányt sóár-emeléssel egyenlíteni ki. 1827-ben viszont a kormány a nemesség ellen akarta kijátszani a sóár kérdését és leszállította önként a só árát. Ennek ellenében azonban a hiány pótlásául azt kívánta, hogy az országgyűlés hártson valami terhet a nemességre is, különösen az adózó nép ama terhének könnyítésére, amely az országgyűlés hosszú tartamából fog reá hárulni.

Széchenyi a magas sóárban jelentkező fogyasztási adó semmikép sem tartotta megfelelőnek. Az országgyűlés tiltakozásához, amely a sóár leszállítása ellen irányult, csak azért csatlakozott, mert politikailag úgy érezte, hogy a kormány kiállása a nemességgel szemben ronthatná azt a bizalmi légkört, amelytől az ország fejlődése szempontjából előnyöket remélt. Később azonban alkalom nyílt arra, hogy a fogyasztási adók ellen szociális szempontból táplált ellenérzését kimerítően hangsúlyozhassa.

Ezt az alkalmat Dessewffy Emil grófnak 1839–40. évi „alföldi levelei“ szolgáltatták. Dessewffy az ország finansziális helyzete megjavítására komoly, részletes programot adott. Ebben a programban a fogyasztási adók, a felemelt sóár is szerepeltek. Ezzel a programmal szemben szállott síkra Széchenyi a „Jelenkor“ 1843. szeptember 2-i számában megjelent cikkében. Ellenezte a sóár emelését és a fogyasztási adókat azért, „mert bármily tervet olyas valaminek feldrágítására állítani, mi természetországban, levegő, víz meg fű után legszükségesebb szer, nem egyéb, mint az országot terhelni meg — t. i. az ökröt faránál fogni be — hol az annak leginkább, vagy legalább módnélkül fáj... Ki ennél fogva, hihetőleg keleti restségtől saturálva, nem képes hazánk felvirágzására más kutfőt feltalálni, mint a még inkább felemelendő sóárt... nem is áttalom ezennel kimondani rá a *kontár statusember* czimét...“ Eltekintve azonban az általános szempontoktól, különösen Magyarországon elhibázott a fogyasztás megadóztatása, mert hiszen itt oly árukból, amelyek nem elsőrangú életfenntartási cikkek, alig van fogyasztás. Inkább arra kell mindenáron törekedni, miként lehetne a nagyon csekély belfogyasztást emelni. Legfeljebb a dohány és a pálinka jöhetne figyelembe.

A hitelélet megindítása.

Széchenyi eljövételének idejében magyar hiteléletéről alig lehet beszélni. Pénzintézet még egyáltalán nem volt. A jelentkező hiteligényeket — úgy ahogy — az udvari kamaránál létesített Hitelpénztár elégítette ki. Ez kezdetben csak az államnak nyújtott hitelt, 1776-ban engedte meg Mária Terézia, hogy amennyiben a pénztár állapota lehetővé teszi, magánosoknak is adhasson kölcsönt. A hitelintézet betéti állománya 20—22 millió frt. körül volt, így tehát az állami hiteligények kielégítésén felül magánkölcsönöket nyilván nagyon szűk keretben nyújthatott. Később 1827-ben az Első Osztrák takarékpénztár nyitott ugyan fiókokat az ország 8 nagyobb városában, de ezek működése igen szerény. 1838-ban már csak két fiók létezett, 1841-ben pedig ezek is megszűntek. Az első magyarországi pénzintézet az 1836-ban alakult szász Brassói Általános Takarékpénztár, majd az 1839-ben Fáy András kezdeményezésére létesült Pesti Hazai Első Takarékpénztár.

Ezenkívül még a következő hitelforrások léteztek. Mobil tőke felett rendelkező főurak, nemesek és városi polgárok közvetlenül adtak ügyvédek, titkáraik útján földbirtokra jelzálogos kölcsönöket. Ha mérlegeljük azt az adatot, hogy 1800-ban a pestmegyei nemesi birtokokon összesen 3 millió frt. teher volt — ebben minden forrásból származó hitel bennfoglaltatik —, akkor aligha tehető fel, hogy ezeknek a magánkölcsönzéseknek nagyobb jelentőségük lett volna. Összességük fontosabbak azok a kötvénykibocsátások, amelyek segítségével egyes nagyobb birtokosok (Grassalkovich, Festetich, Hadik, Esterházy) jutottak pénzhez. A birtokos kiállított egy főkötvényt az egész kölcsönösszegekről és ezt annál a bécsi banknál helyezte letétbe, amely a hitelt biztosította. A főkötvény alapján azután részkötelezvényeket, ú. n. partiálisokat hoztak forgalomba. Ezeket a bankház elhelyezte a nagyközönség körében. Összesen mintegy 10 millió frt-nyi ilyen kötelezvényt bocsátottak ki 6% körüli kamatozással. Ezek az emissziók azonban épenséggel nem jártak sikerrel. A kötvények 1830 körül többnyire a névérték 10—20%-áért voltak kaphatók.

Tény az, hogy Dessewffy József gróf 1818-ban azon panaszkodik, hogy csak 24% kamatra kínálnak neki kölcsönt. Maga Széchenyi 1828-ban egyáltalában nem tud hitelt szerezni. 1839-ben Lónyay János háromszoros értékű birtoka lekötése mellett csak Széchenyi protekciójával képes br. Sina bankházánál 20.000 frt. kölcsönt 6 hónapra kieszközölni.

Ezek az állapotok teszik érthetővé, hogy Széchenyi akkor, amikor közéleti működését megkezdte, annak körébe legelsősorban a hitelszervezet kérdéseit vonta be. Látta mezőgazdasági termelésünk nagyfokú elmaradottságát. Tudta, hogy az ország

jóléte csak a mezőgazdasági termelés modernizálása kapcsán remélhető. Ez pedig csak úgy indulhat meg, ha a gazda — mind a nagybirtokos, mind a jobbágy — a szükséges befektetésekhez és beruházásokhoz szükséges pénzt hitel útján megszerezheti. Ezért írja a „Stádium“-ban, hogy „a hitel lábra állítását tette systemája talapkövéül, mert annak nemléte mint a honi tapasztalás mutatja, legtehetősb nemzetségünket is megsemmisíti; léte pedig még a legtehetetlenebbeket is bizonyosan előmozdítaná.“ Ezért hangsúlyozza 1844-ben a főrendi táblán tartott beszédében, hogy „az oly nemzet, melynek hitele nincsen, mint egy híres író mondja, egy oly test, melyben tökéletesen hiányzik a turgor vitalis, sőt olyan, mely enyészetnek, rothadásnak indul.“

A hitelnélküliség problémájába Széchenyi nagy alapos-sággal mélyedt el. Az egyik ok, amely a magyar hitelforgalmat megakasztotta, kétségkívül az a tapasztalat volt, amelyet a hitelezők a napoleoni háborúk következményeként beállt *pénzérték-devalvációk* során szereztek.

Papírpénzt először Mária Terézia bocsátott ki 1762-ben. József császár idejében is folytatódott a kibocsátás, de a bankó-cédulák forgalma 1796-ban még csak 46.8 millió frt., úgy, hogy az ezüstpénz árfolyama bankóban kifejezve még csak 100 $\frac{1}{4}$ volt. A francia háború alatt azután megindult az infláció. 1800-ban már 200, 1811-ben pedig már 1060 millió frt. papírpénz van forgalomban. Ekkor az 1811. évi rendelet a bankópénz értékét $\frac{1}{5}$ -ére devalválta. Már a következő évben a háború folytatódik és ezzel újból megindul az infláció. Új ú. n. „előlegezési jegyeket“ bocsátanak ki azzal a korlátozással, hogy ezek csak 15 millió frt. erejéig hozhatók forgalomba. Valóban azonban az 1811-ben $\frac{1}{5}$ értékre csökkentett bankjegyek és az előlegezési jegyek együttes összege 1813-ban 295.6 millió, 1816-ban azonban már 638.7 millió frt. 1817-ben, a napoleoni háborúk befejeztével következett be a második devalváció. Ekkor a forgalomban levő papírpénz $\frac{5}{7}$ részét becserélték 1%-ot kamatozó államkötvényekre és csak $\frac{2}{7}$ részéért adtak konvencióos pénzt vagy ily pénzre szóló új papírpénzt. Valósággal tehát a pénz értékének majdnem $\frac{5}{7}$ részét újból elvesztette.

Az 1812. évi patens a függőben levő pénzkötelezettségekről úgy rendelkezett, hogy az 1799. és 1811. között kontrahált magánadósságokat abban az arányban kell kiegyenlíteni, amely arányban az adósság keletkezésének időpontjában a bankó-cédulák forgalma a konvencióos ezüst forinthez állott. A Rendek ezzel az intézkedéssel szemben állást foglaltak. Joggal kifogásolták, hogy a bankóinfláció az országgyűlés megkérdezése nélkül történt, úgyszintén az 1811. évi devalvációs rendeletet is az országgyűlés meghallgatása nélkül léptették életbe. A Rendek tehát azt kívánták, hogy ezt a devalvációs rendeletet és a

magánadósságok kifizetése arányára (ú. n. correlatio) vonatkozó rendelkezést fel kell függeszteni. A Rendek állásfoglalása a főrendi tábla elé került. Itt Széchenyi 1826. április 1-én tartott nagy beszédében a Rendek álláspontját tette magáévá és azt erélyesen pártolta. Nemcsak alkotmányos, hanem szociális szempontból is felhozta, hogy a hozott rendelkezések az egész ország pénzügyi helyzetét összezavarták. (Az adósságok devalvációja azt jelentette, hogy a pénzürték csökkenésének hátrányait az adósok áthárítják a hitelezőkre és a betevőkre.) Igaz — mondotta —, hogy a tett rendelkezések felfüggesztése újabb zavar forrása lehet, de ezzel a lakosságnak mégis megnyugvást szerezne és vagyonukat biztonságba hozná.

1826. április 1-i beszédében oly erélyesen lépett fel a Rendek álláspontjának védelmére, hogy az elnöklő nádor részéről szigorú rendreutasításban részesült. Bármennyire rosszul esett is ez neki, mégis az 1827. január 17-i felsőtáblai ülésen újból felszólalt amellett, hogy *az adósok teljes értékben, vagyis nem papír, hanem pengőpénzben fizessenek*. Ez az állásfoglalás nemcsak Széchenyinek azt a meggyőződését juttatta kifejezésre, hogy a társadalmi rendnek és a hitelszervezet épségének a jogbiztonság mily fontos előfeltétele, hanem egyúttal jelképezte magas erkölcsi felfogását is. Ő mint adós volt ebben a kérdésben érdekelve. 1827. január 17-én ezt írja naplójába: „Ha véleményem, amelyet a legigazságosabbnak tartok, érvényesül, akkor 70 ezer C. M. forinttal leszek szegényebb. *De nem akarom, hogy jogtalan vagyon nehezedjék reám.*“ Majd január 28-i naplófeljegyzésében ezt olvassuk: „*A correlatiók vitájában mint becsületes embernek saját érdekem ellen kell beszélnem.*“

1827. január 31-én a kérdés ismét szóba került. Széchenyi kétszer is felszólalt. Ezekről a felszólalásairól az egyik besúgó ezt jelentett: „Gr. Széchenyi István kapitány úgy nyilatkozott, hogy nem kell az olyan nagy urak iránt, akik adósságokkal vannak terhelve és csak a fényűzésnek, nem pedig a haza javának áldoznak, tiszteletet tanusítani, ezek tartoznak megszokott életmódjukban korlátozni magukat és mindenkinek mindent visszaadni.“ Egy másik besúgó pedig azt jelentette: „Gr. Széchenyi szintén *a 100-at 100-ért mellett van*, egyben megjegyzi, hogy sok özvegy és árva, akikre a nagy palotákban oly keveset gondolnak, ettől az országgyűléstől várják jólétüket.“

Ezért az állásfoglalásáért Széchenyit az elnöklő Cziráky gróf irigységgel vádolta. A felsőtábla 40 szavazattal 13 ellen a Rendek ellen foglalt állást. Ekkor — 1827. február 1-én — ezzel a naplófeljegyzéssel fejezi be a vitát: „Kötelességemet teljesítettem.“

17 évvel később, 1844. március 11-én, amikor a főrendi táblán pénzjegykibocsátó bank felállítását tárgyalták, Széchenyi rendkívüli éleslátással szólott hozzá a kérdéshez: „*okszerűleg ki-*

bocsátott pénz — mondotta — mint tudjuk csudákat mivel, de másrésről tudjuk annak a következményeit, hogy mily fatalitásokba süllyesztí az embert a nem okszerűleg kibocsátott pénz; mert ez olyan, mint a puskapor, mely sziklákat repeszt, de másrésről a lehető legnagyobb veszéket okozza, olyan, mint a tűz, vagy a víz, melyek jól alkalmazva az élet fenntartására szükségesek, de ezen elemeknek kibontakozott rendetlen működése a lehető legnagyobb emberi átok.“ Majd megemlékezik a devalvációról és azok során mutatkozott látszólagos konjunktúráról, majd a nyomában következett igazságtalanságokról: „Vegyünk példát újabb időkben nálunk is, az ugynevezett fekete bankókról; bizonyosan azt mondják; akkor jó világ volt! Igen, azon állapot olyan volt, mint a felhevítő ital, mely felserkenti az életerőt, de utána következik a reactio! Tudjuk a devalvációnak kínos következéseit; igaz, hogy azok, kik szenvedtek, az árvák és özvegyek is azokhoz hasonlíthatók, kik az árviz által veszték el, mert néma csend van sirjok felett, de fel vannak írva azon betük az egekben: *hogy a ki ily esetben mást vezetni mer ahhoz megkivántató kimerítő tudomány nélkül, az a lehető legjobb akarattal is bizony nyomasztó vétket követ el.*“

A hitel hiányának másik döntő okozója az a jogbizonytalanság volt, amelyet a régi birtokjogi törvények idéztek fel. Ezeknek a törvényeknek a fenntartásáért pedig a nemesség körömszakadtáig harcolt. Az ősiség, az ú. n. fiscalitás, a nem nemesek birtokszerzésének tilalmazása mind oly intézkedések, amelyek a földbirtok értékesítését és így hitelképességét rendkívül erős mértékben csökkentették.

Az 1351. évi ősiségi törvény, amely 500 évig volt hatályban, a tulajdonos végrendelezési jogát a vérség javára korlátozta, sőt a vérségnek dologi jogot biztosított a birtokra, úgy, hogy a tulajdonos az atyafiság beleegyezése nélkül élők közti jogügylettel sem rendelkezhetett birtoka fölött. A fiscalitás pedig azt jelentette, hogy a család magszakadása esetén a birtok a kincstár tulajdonába ment át. Mindezekon felül mintegy 100 éven át, egészen 1844-ig az a tilalom is fennállott egy — kiváló jogászaink által tévesnek tartott — legfelsőbb bírósági döntés alapján, hogy nem nemesek földbirtokot nem szerezhettek.

Széchenyi teljesen meg volt arról győződve, hogy valóságos hitel addig nem lehetséges, míg ezek a korlátozások az ingatlan vagyon forgalmát megkötik és így forgalmi értékét megtizedelik. A „Hitel“-ben, majd különösen részletesen a „Stadium“-ban és országgyűlési beszédeiben is állandó harcot folytat ezeknek a korlátozásoknak az eltörlése és az ingatlan vagyon forgalmának lehetőleg teljes felszabadítása érdekében. Számokban is becsüli, hogy ez a felszabadítás milyen befolyást gyakorolna a földbirtok értékére. Odavetőleg átalányban egy

négyzetmérföldnyi magyar birtok 100.000 pengő forintot, tehát az összes 3500 négyzetmérföld 350 millió frt.-ot ér. Ha viszont az ősiséget és a fiscalitást eltörölnék, a négyzetmérföld birtok átlagos értéke mindenesetre 50%-kal emelkednék. A nemzeti vagyonnak ez a legnagyobb tétele tehát értékben 175 millióval nőne.

Ugyanily reális, józan érveléssel küzd évekig annak érdekében, hogy a nem nemesek is szerezhessenek földbirtokot. Kimutatja, mily képtelenség annak megszorítása, hogy a birtokos kinek adhassa el ingatlanát. Amikor a törvény a vevők körét szűkíti, ez ugyanolyan, mintha a törvény ezt írná elő: „Lásd ez a Tied; de nem szabad azt eladnod, vagy ha már el akarod is adni, nem szabad másnak adnod, mint olyannak, ki öt és fél lábnál hosszabb...” Nagy gyakorlati érzékével teljesen átlátta, hogy az ilyen korlátozások kevésbé irányulnak azok ellen, akiket a törvény megakadályoz az ingatlan *vételében*, mint inkább azok ellen, akik az ily korlátozások folytán elesnek annak a lehetőségétől, hogy — bármely okból — eladásra szánt ingatlanuk megvásárlásáért minél többen versengjenek. Így azután az eladónak tulajdonától „nem szabad igazi becsért, hanem annak csak $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{1}{2}$ áraért” megválnia.

Nyomatékosan rámutat a túlzott adósvédelem súlyos hátrányaira a hitel fellendítése szempontjából. Pedig — írja a „Hitel“-ben — „a Hitel hiját tartom azon oknak, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene... hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legnagyobb virágzásra...” Az adósvédelem oly túlzott volt, hogy évtizedekig tartott, amíg a hitelező követelését behajtotta. Ha az adós nem fizetett, akkor magának a követelésnek jogerős megítélése évekig tartó pereskedés után következett csak be. De ha a követelés végre jogerősen meg is volt ítélve, akkor következett a jogerős ítélet végrehajtása, amely a jogorvoslatok változatos lehetőségei folytán kiszámíthatatlanul hosszú időt vett igénybe. Az ítélet meghozatala ellen volt betiltás (prohibitio), a végrehajtás meggátlására élhetett az adós az ellentállás (oppositio), a visszaűzés (repulsio), a visszafoglalás (reoccupatio) fegyvereivel. Nem volt ritka eset, hogy a hitelezőnek évekig, néha 20 évig kellett küzdenie, míg követeléséhez valahogy hozzájuthatott. Közben a hitelező meghalhatott, tönkremehetett. Joggal kelt ki Széchenyi a legélesebben az ilyen hitelvi visszaélések ellen. „Kamatot fizetni, kötelezésnek eleget tenni, oly szent tartozás — írja a „Hitel“-ben — mint nem lopni, nem rabolni... Ha valaki pénzem ellopja, erszényemre nézve nem sajnosabb, mint ha valaki azon pénzt, melyet neki kölcsönöztem, sem annak kamatát soha nem fizeti.”

Valóban nem lehet csodálkozni, hogy ilyen viszonyok között, amikor a hitelező teljesen ki volt az adós önkényének

szolgáltatva, hitelélet nem fejlődhetett. Ez nemcsak azzal az óriási hátránnyal járt, hogy az, aki hitelre szorult, nem kaphatott hitelt, vagy pedig magas kamatlábbal kellett a hitelezés kockázatát ellensúlyozni. De azzal is, hogy a tőkepenzes nem talált megtakarított pénze számára biztos és előnyös elhelyezést és így a tőkeképződés is megállott. Bölcsen magyarázta ezt meg Széchenyi a „Hitel“-ben: „Nálunk sok ember jószívvel adná pénzét 5 s 6-tal 100-tul (5—6% kamatra), ha tőkepenze *feneken*, nem *levegőn*, *hypothekán* s nem *hypothesisen* állhatna és sokkal szivesebben, mint 10 s 20-al 100-tul (vagyis 10—20% kamatra) — bizonyosság s hitel nélkül.“

Pedig kétségbe vonja, hogy az adósok általános pártolásának erkölcsi alapja van, „kivált nálunk, hol tizedik ember sem vett fel pénzt józan számolás okábul, hanem többnyire vagy fényűzés, vagy rendetlenség miatt.“ Ezzel szemben — fejti ki 1840. április 1-i beszédében — „*a tőke rendszerint nagyobb szorgalomnak vagy jobb szerencsének gyümölcse s oly tulajdon, mint az ingatlan birtok* és épenannyira megkívánja a legislatio figyelmét és pártolását, mint amaz, úgy, hogy ha ezek hibáznak, minden pénzes ember kerüli a Hazát, vagy annak elhagyását forgatja eszébe... *Az adós ki nem fizet, vagy malae fidei, vagy malae combinationis vagy malae fortunae; már akármelyik is ezek közül, a legislatio rajtuk nem segíthet... a legislatio az egyiknek — ki itt hitelező — tulajdonát nem rabolhatja el valaki másnak felsegélyezése végett.*“

De Széchenyi távolról sem volt azon az állásponton, hogy az adósvédelem helyébe a hitelezőt pártoló törvényeket kell életbe léptetni. Mindössze ezt kívánta: „*ne pártoljon tehát a törvény tul se hitelezőt, se adóst; de pártoljon mindenkít egyenlően.*“

A hitelélet megindítása érdekében szállott síkra a mobil tőkék megadóztatásával szemben. Ezzel követte pénzügyi és gazdaságpolitikájának egyenes vonalát. Soha sem akarta a pillanatnyi bajokat helyi kezeléssel, pillanatnyi gyógyszerekkel orvosolni, hanem elmélyed a bajok okainak kutatásába és ezeket a mélyen fekvő bajokat akarta orvosolni azért, hogy a bajok tünetei egyszersmindenkorra megszűnjenek.

„*A nemzeti jólét s gazdagság kutfejei —* mondotta — *nincsenek oly közel a földszinhez, hogy azokat könnyen s minden fáradság nélkül feltalálni képes volna.*“

Előbb meg akarta a baj okait keresni, azután kutatta, vajjon az alkalmazandó orvosság nem fog-e újabb, esetleges súlyosabb bajokat okozni és mindezeknek a megfontolásoknak gondos mérlegelése után döntött arról, mikor és mely gyógy-módokkal kell a fennálló bajok segítségére sietni. Amikor tehát Pest vármegye, vezérszerepét szem előtt tartva, 1842. november 16-án az adóztatás fontos kérdését napirendre tűzte és elő-

terjesztésében a „*renyhe tőkepénzesek*“ megadóztatását is kívánta, akik „pénzes ládáikon ülve, kényelmesen lóggatják lábaitkat s nevetik a többi polgártársak veritékes napi munkáját“, Széchenyi — pillanatnyi népszerűségével mitsem törődve — ezzel a kezdeményezéssel erélyesen szembe helyezkedett. Ezt a beszédét — sajnos — csak kivonatos lapközlésekből ismerjük. Ezekből idézzük a következőket:

„Sokat irtak már az adóról, de abban a szakemberek mind megegyeztek, hogy a *tőkepénzt nem kell megadóztatni*. Egy gőzhajó kapitányának könnyű ám az egyik partot kikerülni, de úgy kormányozni hajóját, hogy a másik partba se ütközzék, az már kissé nehezebb. Itt is vajmi könnyű a megtudható tőkéből pro momento egy kis hasznot huzni, de a hasznot az egész intézkedésre kiterjeszteni, az már nem könnyű. *A pénzre vetett adó növeli a kamatot s azonnal felrughatja a pénz árát. Nem a tőkepénzest sujtjuk tehát, aki a ládán ül, hanem az adóst, aki kénytelen tőle kölcsön venni...* Ha tekintjük ezt a ládába heverő pénzt, miként jött az létre? Bizony szinte csak több munka és némi kis szerencse után. *Hagyjuk ki az adóalapból a tőkét, mert ezzel csak még drágább lesz...*“ Széchenyi felszólalásának hatása alatt a többség el is állott ettől a javaslattól.

Gyakorlati pénzügyi tevékenysége.

Széchenyi azonban nemcsak a pénzügyi gazdálkodás elvi részével volt tisztában. Nem elégedett meg azzal, hogy vállalkozásokba kezdjen, közérdekű munkák és befektetések tervét megszerkessze és népszerűsítse. Tervbe vett vállalkozásai és közmunkái finanszírozásával, a pénzügyi eszközök megfelelő módon való előteremtésével is — nagy körültekintéssel, páratlan odaadással és kiváló sikerrel — foglalkozott. Mindig különös gondot fordított arra, hogy a vállalkozás eleve fel legyen szerelve a kellő pénzeszközökkel, hogy pénz hiányában semmiképen meg ne akadhasson, hogy mindig szem előtt tartsa a *mobilitás* követelményét. Amikor pénzügyi szempontból laikusok vállalkozásokba bocsátkoznak, sokszor épen a mobilitás jelentőségét hagyják figyelmen kívül. Ha a vállalkozás létesítéséhez szükséges pénz egy része rendelkezésre áll, bíznak abban, hogy a többi majd építkezés közben meg lesz szereshető. Ha a befektetésekhez szükséges tőke megvan, bíznak abban, hogy a forgótőke majd csak előkerül.

Ezzel szemben Széchenyi a *vállalat mobilitásának megóvását* a legfontosabb szempontnak tekintette. A Balatoni Gőzhajózási Társaságnak 1846-ban felmerült tőkeproblémája juttatta nekünk azt az előnyt, hogy Széchenyinek a mobilitás körébe vágó gondolkodásmódját egyik leveléből megismerhetjük. Ennek a társaságnak az ügyeit Hertelendy Károly vezette,

aki megszokta, hogy minden nagyobb kérdés megoldásánál a „legnagyobb magyar“ okos tanácsait és tettekre kész támogatását vegye igénybe. Széchenyi nagy elfoglaltsága ellenére mindenben úgy állott a társaság rendelkezésére, mintha kizárólag ez lenne elfoglaltsága és gondja. Emellett pedig minden közgazdasági kérdést politikai oldalról is szemügyre vett. Abból indult ki, hogy minden lépés, amelyet a gazdasági jólét útján előre teszünk, visszatartja az országot politikai szélsőségektől és túlzásoktól: „Magyarországot csak akkor lehet megmenteni és boldogabb jövő felé vezetni, ha... a jobb érzésűek minden olyant a legerőteljesebben támogatnak, amit honfitársaink gyakorlatias és lojális része feltalál és kezdeményez“.

A Balatoni Gőzhajózási Társaságnak 1846-ban már forgalomban volt a „Kisfaludy“ nevű hajója és meg volt nyitva három kikötője Füreden, Kenesén és Keszthelyen. Hátra volt azonban még további öt kikötőnek a létesítése, 4 db. vas-uszály beszerzése és a Ferék-Hidvég hidak olyatén helyreállítása, hogy azért a hajók mégis akadálytalanul közlekedhessenek. Mindehhez 70 ezer frt állott rendelkezésre. Még 150 ezer frtra volt szükség. Széchenyi kezébe vette ennek az összegnek újabb részvények aláíratása útján való beszerzését. Egyfelől az érdekelt vármegyékhez, másfelől rokonaihoz és barátaihoz fordult, hogy őket részvényjegyzésre bírja. Ez nem volt épen könnyű feladat. Érdekes az az indokolás, amellyel Esterházy Pál hercegtől kéri a jegyzést: „Nem a magam számára kérek és nem csak nem vagyok csaló, aki aranyhegyeket ígér és az emberek pénzét kicsalja zsebeikből, hanem valóban oly sok áldás van az én, Isten tudja, mily becsületesen elgondolt vállalataimon — mert mind él, sőt némelyikük virágzik — hogy talán nem vagyok egészen méltatlan a jobbak támogatására! Magyarországon soknak kell és lehet történnie“. 1847. április 16.-i levelében így biztatja Hertelendyt: „*Majd meglássa, mennyi aktivitást fejtek ki én; ki jó időben, mikor minden simán megy és nincs nehézség — igen középszerű teremtés vagyok, de csak akkor magasodom, akkor válik legény belőlem, midőn borúra fordul az idő és mind azt kiáltja: nem megy, nem lesz belőle semmi*“.

Ezt az elhatározását azután teljesen meg is valósította. Ugyannyira, hogy amikor bátyja, Széchenyi Pál gróf, nem vett kellő mértékben részt a jegyzésben, sőt szemrehányást tett neki azért, hogy jó vállalkozásaihoz nem hívta, ellenben az ily kétes üzletekben kínál részesedést, akkor a következő szemrehányó levélben válaszol: „Mily igazságtalan vagy hozzám, drága barátom! A mi viszonyaink között, ha az ország elsői és leggazdagabbjai, mind azokat az aránylag kis áldozatokat, amelyeket hoztak, oly nagyon pontosan rakják a mérlegbe, mint Te, kedves fivérem, akkor lehetetlen azt kikerülni, hogy

a demokrácia ne nőjön a fejünk fölé, amikor aztán tiszser több terhet fognak erőszakkal a vállainkra rakni, mint amennyit elismert nagylelkűséggel önként magunkra vehettünk volna“.

Később Hertelendy azt az elgondolását közölte Széchenyivel, hogy kezdjék meg a fenéki híd építését, mert anélkül a társaság jövedelmezőbb vonalát nem lehet megindítani és majd közben szerezzék össze részvényjegyzés útján az új befektetéshez szükséges pénzt. Erre Széchenyitől 1846. július 13.-i kelettel a következő, nagyon tanulságos és ma is időszerű választ kapja: „Én igen felfogom Ön okoskodását, melyhez képest nem lehet jövedelem, mielőtt meg nincs nyitva és meg nincs állapítva a leggyümölcsözőbb vonal — ámde másrésről én így okoskodom: *ha nincs elégséges forgatópénz a kasszában, a dolog nemcsak megindítására, de leginkább is egy évi vitelére, megbukottnak tarthatni az intézetet. E két rossz között: „Meg van nyitva az egész vonal és mindenütt vannak kiszállók, de másrésről nincs pénz a kasszában“, és „van elégséges pénz, de nem mehetni sehova is“, — én ezen utolsót ezernyi kisebb rossznak tartom, mert philosophiai axioma, hogy *kész kasszához, bármily nagyok legyenek is még a szükségesek, mindig csatlakoznak új részvevők; midőn, ha az üres kassa híre elterjed, ... egy fillért sem ír alá senki...*“*

Meg kell még külön emlékeznünk arról a leleményességről, arról az invencióról, amellyel nehezen megoldható pénzügyi kérdésekben mindig talált olyan formulát, olyan konstrukciót, amelynek segítségével a végső célt, az általa tervbe vett vállalkozás megvalósítását meg tudta közelíteni. Amikor mint kormány megbízott a vízszabályozás ügyét — felül nem multható eréllyel — kézbevette, a költségeket 6 millió frtra becsülték. A kormány az államkincstár terhére csak 100.000 frtot engedélyezett, azt is két évi részletben, 50—50 ezer frtot 1846 és 1847-re, továbbá a sóalap terhére évi 100.000 frtot mindaddig, míg a szabályozás tart. Csakhogy a munkát ily kicsiny részletekben nem lehetett megindítani, másfelől félt Széchenyi attól, hogyha így — szinte pénz nélkül — jelenik meg a tiszaparti érdekeltség előtt, akkor ez nem fogja a dolgot komolyan venni és saját anyagi részvételét meg fogja tagadni. Enélkül pedig a nagy terv végbevitelére reménytelen lett volna.

Ebben a helyzetben 1846. június 27-én a Rothschild, Sina és Arnstein bankházakhoz fordult. Előterjesztette, hogy azon a 150 ezer frton felül, amelyet részben az államkincstártól, részben a sóalaptól kap 1846-ra, legalább még 400.000 frtra van szüksége ahhoz, hogy megindulhasson. Ezt a kölcsönt kérte a bankoktól. Fedezetül leköti a sóalaptól járó évi részleteket, de azzal, hogy ez a fedezet csak ideiglenes megoldás, míg a végleges pénzügyi terv azokra a hozzájárulásokra fog felépülni,

amelyeket az érdekelt birtokosoknak kell majd vállalniok. A bankok ezt az előleget 5% kamatra, de előleges kamatfizetés kötelezettségével engedélyezték. Széchenyi ebben nem nyugszik meg és külön fordul Sinához, akivel már a Lánchid finanszírozása során üzleti összeköttetésbe és baráti viszonyba jutott. Arra kéri, hogy a kamatokat félévi utólagos részletekben fizethesse. Legyezgeti Sina személyi hiúságát is. Azzal igyekszik engedékenységet megnyerni, hogy ő — Sina — lesz egyedül a bankok képviselője, tehát ő fog az ország jótevőjeként megjelenni és mint ilyen az egész világ előtt „a legragyogóbb fényben“ feltűnni.

Ezt a nehézséget elhárította. Kieszközölte azt is, hogy a kormány olyan törvényt fog kérni az országgyűléstől, amely a szabályozási költségek terhét az érdekelt birtokosságra hárítja. Semmi kétség sem forgott fenn aziránt, hogy az országgyűlés ezt a törvényt meghozza. Viszont ilyen törvény megalkotása hosszabb időt vett igénybe. Széchenyi pedig a munkákat a költséges Dada-Szederkény közötti átvágással mielőbb meg akarta indítani. Ezért újabb konstrukciót eszel ki és azt a következőkben adja elő Poroszlay főbíróhoz 1846. augusztus 21-én intézett levelében:

„Csak úgy kezdetjük meg a Dada-szederkényi átvágást... ha több földbirtokosok az ügy élére állván, az egész megkivántató összegre mintegy kezességet vállalnak addig is magokra, míg a törvények világos értelme szerint a kisebb birtokosok részleteit a haladék nélkül kirendelendő bíróság kivetheti és behajthatja“.

Közületi vagy magán-vállalkozás.

Végül mint különösen érdekeset ki akarjuk emelni Széchenyi állásfoglalását abban a kérdésben, vajjon helyesebb-e, ha szükségesnek és indokoltnak mutakozó vállalkozások teljesítését a magántőkére bízuk vagy pedig, ha azokat a közület végzi el. Elsősorban közlekedési vállalatokra, vasutakra stb. gondolt, amikor a következő irányelveket fektette le:

Az állam közvetlenül csak akkor vállalkozzék ily feladatok teljesítésére, ha másként a kitűzött célt semmiképen sem lehet elérni. *„Közvetlen nemzeti erő, kirekesztőleg hazai haszonra, vagy legalább hazai diszre fordítva, egyedül oda volna viendő és csak ott használandó, hol másképp teljességgel nem érhetni cél“.*

Ha azonban a magántőke félne a befektetéssel járó kockázattól, viszont a befektetés eszközlése jelentős közérdek, akkor is inkább oldja meg az állam úgy a kérdést, hogy a befektetés jövedelmezőségeért, kamatoztatásáért a magánvállal-

kozóval szemben vállaljon kezességet: „Mielőtt az ország valamit közvetlen saját költségén állítna fel, előbb kezesség mellett, *ceteris paribus* inkább privátoknak vagy vállalkozóknak kellene átengedni efféléket, ha t. i. találkoznak ilyesek, s velük méltányos alkuba bocsátkozhatni is“. És csak, ha ily megállapodás nem létesíthető, mintegy ultima ratio legyen az az eset, amikor az állam közvetlenül önmaga lépjen fel mint vállalkozó: „Csak azon esetben lépne fel önerejével a nemzet mint végrehajtó is, mikor vagy kezesség mellett sem találkoznék privát végrehajtó vagy csak olly kezesség mellett akadna, amelly csorbát ütne a nemzet igazi érdekén“.

Mindebben erős gyakorlatias érzéke nyilvánult meg. Tisztán látta a magánvállalkozás előnyeit a közületi vállalkozás fölött. Tudta, hogy a közület drágábban épít, mint a magánvállalat. A privát vállalkozás főleg a vállalkozás eredményességének szempontja által vezetteti magát és ezért igyekezik a műszaki munkákat a leghivatottabb szakember, a vállalat vezetését pedig a legképesebb szervező vagy kereskedelmi erő kezeibe letenni, míg a közület ezeknek a kérdéseknek elbírálásánál gyakran kötve van politikai szempontokhoz. Ezért kívánta mindig a magánvállalkozást előnyben részesíteni. Második megoldási lehetőségnek tekintette a kamatkezességgel végzett magánvállalkozást és csak harmadik lehetőségnek a tisztán állami megoldást.

Ugyanakkor azonban bölcs szavakkal figyelmeztetett arra, hogy az állam jól gondolja meg, mielőtt a vállalkozóval szemben kezességet vállalna, vajjon elvállalt kötelezettségének mindig és bármily körülmények között is képes lesz-e eleget tenni. Egyenesen becsületbeli kötelességnek minősítette, hogy az állam — akár haszna, akár kára van is a kezességével teljesített vállalatból — feltétlenül megfeleljen annak a kötelezettségnek, amelyet magára vett. „A nemzet mint kezes — írja a „Magyarország kiváltságos lakosához“ intézett nyílt levelében — . . . csak akkor és azon esetben lépjen fel, ha olly törvényt alkotott, mellyhez képest tökéletesen és legtávolabb időkre mindig biztos lehessen a felől, hogy nemzedékének akár hányadika szentül fogja szavát oldani, habár kezessége haszon helyett kárt hozott volna is rá. S ugyanis, mert igérni és szót nem tarthatni már egyedre nézve is vajmi szennyes állapot, midőn hitszegő s ehez képest saját becsületéhez hűtlen nép olly csuf, mellynél émelygetőbb e földön semmi sincs“.

Minden közület márványtáblába vésve kellene, hogy megőrizze és a későbbi nemzedékekre is átszármasztassa ezt az erkölcsi, gazdasági és pénzügyi szempontból egyaránt megdöntetlen igazságot.

Eber Antal

Közlemények.

Buda-Pest Széchenyi István polgárrá választásakor.

Budapestünk történeti alapja tudvalevőleg két különböző város: a Duna partjain, egymással szemben épült Buda és Pest. Már régebben is gyakran nevezték őket testvérvárosoknak, de egyesítésükre csak későn gondoltak. Az első, akinél ez a gondolat felmerült és szóban-írásban határozott kifejezésre jutott, Széchenyi István volt. Tőle származik fővárosunk ma is használt neve: Budapest. Új egységet akart építeni a két régi város helyén, fejlődésképes fiatal központot, amely méltó lehessen arra, hogy egy eljövendő gazdag és erős Magyarország vérkeringésében a szív szerepét játssza. Már közelebbi munkássága kezdetén úgy emlegeti Budapestet, álmainak városát, mint jelképes összegezójét „mindazon erőknek, mely hazánkban lappang“.

A két város valóban alkalmas volt arra, hogy különböző erők összefogását jelképezze. Buda, az államhivatalok központja, nehéz idők okozta megviseltségében is, a régi magyar birodalmi székváros hagyományait őrizte; Pest fiatalos lendülettel tört előre és a legjobb úton haladt afelé, hogy az ország gazdasági központjává váljék. Mozgékony gyakorlatiességében hamarabb megérezte Széchenyi fellépésének s még csak körvonalakban sejtetett terveinek jelentőségét, mint konzervatívabb társvárosa. Talán ennek jelét láthatjuk abban, hogy Pest városa 1828-ban, 37. születésnapján, nem sokkal a Nemzeti Kaszinó s a lóversenyek létrehozása után, de városfejlesztő munkásságának még csak kezdetén, s mintegy előlegezett elismerésül, polgárává választotta Széchenyit.

Széchenyi a polgáresküt 1829 június 23-án tette le és utána pesti polgártársait megvendégelvén a következő felköszöntéssel üdvözölte őket: „Kegyelmes királyunktól kezdve, hazánk utolsó lakcsáig éljen mindenki, *a ki Pest városa, mint hazánk központjának, úgyszólván szívének, előmenetelén és díszén fáradozik.*“¹

¹ Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza (1791—1860), 2 kötet, Budapest, 1896. I. k. 246. l.

Másvalakinél esetleg pusztá szóvirágnak tekinthetnők ezt a mondatot, Széchenyivel azonban másképen állunk. Bizonyos, hogy lelke mélyéről tört elő, s egy jól átgondolt, nagyszabású országépítő tervnek része volt. Széchenyinek a magyar élet egészére kiterjedő részletes programjában már ekkor kiemelkedő helyet foglal el az ország méltó fővárosának kiépítése. E célból, mint említettük, egyesíteni akarta a két testvérvárost, de elsősorban Pestet kívánta fejleszteni, „mint hazánk központját.“

Nagy álmait a fejlődés valóra váltotta. Az egységes Budapest — bár jóval nagy hirnökének tragikus halála után — valóban létrejött, s Magyarország szívévé, európai hírű szép és gazdag várossá lett. Rövid néhány évtized alatt nagy útat járt meg; hogy ez az út mekkora, s Széchenyi jövőbenező pillantása mily bámulatosán éles volt, azt csak akkor tudjuk igazán felmérni, ha megismerjük Buda és Pest állapotát a legnagyobb magyar látnoki nyilatkozatának idején. Vessünk tehát egy futó pillantást a két város képére: milyenek voltak itt a viszonyok az 1820-as években, amikor az ujdonsült pesti „polgár“ szavai először vetették bele a köztudatba Buda-Pest fogalmát.

A két város még külön, zárt egység, más életkörülményeken épült, más-más hagyományokat ápol.

Buda, a Várhegyről árván letekintő királyi palotával, középkori nagyságának már csak emlékeit őrzi. A másfélévszázados török uralom után romokban és szinte lakatlanul jutott a felszabadító seregek kezére. A magyar népi felesleg talán lassan be tudta volna telepíteni Mátyás elárvult székvárosát, a bécsi politika azonban csak idegeneket látott szívesen a régi magyar főváros omladozó falai között. A Tabánban a török uralom alól menekült rácokat telepítették le, az új lakosok nagy részét azonban Németországból hozták. Mindnyájan ingyen házhelyet, ingyen szántót és szőlőt kaptak s egyetlen kötelességük — egyben saját megélhetésük elemi feltétele is — a ház felépítése, a föld megművelése volt. Az új lakosok az elhagyottnál jobb megélhetést keresni jöttek ide. Igényeik, életük szerény fenntartásán kívül, nem igen voltak. Magasabb városi életformákat nem hoztak magukkal és a legkezdetlegesebb keretek között rendezték be itteni életüket. Ennek megfelelően más kézműves és kereskedő elemet nem is találunk köztük, mint amilyenekre a legprimitívebb élet mellett is szükség volt a XVII. század végén, még a gazdaságilag leromlott Magyarországon is. A török korból itt maradt népesség még a jövevényeknél is igénytelenebb volt. Természetes tehát, hogy ilyen körülmények között városi fejlődés lehetőségeit nem is teremthették meg. Buda fekvése különben is kevésbé kedvezett a városiasodásnak; azt csak magas kézművesség és kereskedelem tudta volna ellensúlyozni. A XVIII. század elején szabad királyi városi jogába visszahelyezett Buda, az adott helyzetben valójában gaz-

dálkodó várossá vált. Lakosai megélhetésük természetadta lehetőségeit igyekeztek kihasználni, de városi életformák megteremtésére nem volt erejük.

A XVIII. század folyamán alig-alig tengődő város életébe kívülről jött segítség öntött új erőt. II. József, a központosítás nagy híve, a főbb magyar kormányhatóságokat: a magyar királyi Helytartótanácsot és a magyar királyi Kamarát Budára helyezte. E kormányhivatalok jelentőségét azzal érzékeltethetjük legjobban, ha működési területüket megvilágítjuk. A mai Belügyminisztérium épületében elhelyezett Helytartótanács a belügyi igazgatás ellátása mellett a földművelés-, kereskedelem-, ipar-, vallás- és közoktatásügy legfőbb hatósága volt, míg a régi Pénzügyminisztérium épületében otthont nyert m. kir. Kamara a pénzügyigazgatás feladatait látta el.

E fontos hivatalok sok embert foglalkoztattak Budán s még többet vonzottak ide ügyes-bajos dolgaik intézésére. Akár hosszabb, akár rövidebb időt töltöttek itt, új színt, friss lendületet vittek a sorvadó város életébe és hozzájárultak felvirágoztatásához. Még tovább javult a helyzet, amikor a hivatalnokok mellett egyes előkelő urak, s példájukra kisebb nemesek is csoportosan kezdtek Budára költözni.

Az 1796-ban megválasztott József nádor, Buda és Pest nagy jóltevője, ha csak tehetne, székhelyén: a budai várpalotában tartózkodott. Az ő példája, a nádori hivatalok és a már említett kormányhatóságok egyre több és több főurat csalogattak Budára. A hivatalviselők nagy része a XVIII–XIX. század fordulóján és a XIX. század elején még nagyrészt a nemesség soraiból került ki. A hivatalviselő nemeselek mellett a nádori udvartartás és a Budára költöző főurak példáját szívesen követték más tehetősebb nemeselek is. A Vár háztulajdonosai között a XIX. század elején egyre több a nemes, de szívesen tartózkodtak — különösen a melegebb hónapokban — az akkor még alig kiépült Krisztinaváros kertektől övezett házaiban, nyaralóiban is.

Schams² az 1820 táján Budán élő nemes családfők számát körülbelül annyira becsüli, mint a polgárokét (1500, illetve 1695-re). 1000-nél többre tartja a tisztviselő-honoratiorokat, a katonaság létszámát pedig 2000-nél is magasabbnak mondja. A város nempolgári jellegű lakosságát ilyenformán akkor is jóval többre tehetjük, mint a polgárjogot nyert bennszülöttékét, ha a katonaságot nem számítjuk hozzá, noha például a tiszteket feltétlenül a nemességhez kellene sorolnunk.

Ez a nagyszámú nemesi és tisztviselői réteg feltétlenül előnyösen befolyásolta Buda fejlődését. Igen jelentősen javította

² Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn, Ofen, 1822.

ittartózkodásával a gazdasági helyzetet s amellett egyszersmind a lélekszámot is megduzzasztotta. A város lakossága számában természetesen csak átmeneti javulást idézett elő a hivatalok vonzotta tisztviselői kar. A nemesség nagy része pedig csak az év egy részét töltötte budai palotájában, valamelyik várbeli házban bérelt lakásában, de valójában nem tartozott Buda állandó lakosságához. Gyarapodásuk így is feltűnő.

II. József népszámlálása 1785/87-ben Budán 2484 házban összesen 23.919 lelket számlált össze.³ Ebből még csak 489 volt a nemes férfi és 225 a tisztviselő és honoratior, a polgárok száma viszont 1084. 1820-ra a polgárok száma is lényegesen megnövekedett, de annál jóval erősebb a nemesek és a tisztviselő-honoratiorok számbeli emelkedése.

A József-féle népszámlálás a maga nemében egyedülálló forrásunk. Hasonló felvétel a XIX. század első felében, sajnos, nem történt. A lakosság számának megállapításához még a legbiztosabb adatokat — az anyakönyvek alapján — az egyházi sematizmusok közölték évről-évre, de ezek természetesen csak a bennszülöttekre vonatkoznak. A beköltözők számát Schams munkájához hasonló ismertetések becslései alapján állapíthatjuk meg.

Schams az összlakosságot kerekén 30.000-re teszi, ez azonban kissé magasnak látszik. Az 1825. évről hivatalos helyekről nyert adatokat közlő Nagy Lajos⁴ ugyanis szintén 30.000-ben adja meg a budai lakosság számát. E kiadott munkák adatai tehát elég megbízhatatlannak látszanak. De ha számszerű valóságukban nem is fogadhatók minden esetben el, mégis fényt vetnek a lakosság számbeli növekedésére. Hogy pedig ez Budán, az általunk szemügyre vett korszakban milyen lassú volt, azt a sematizmusok viszonylag legmegbízhatóbb számadataiból is láthatjuk. Ezek szerint ugyanis az 1821. évi 26.515-ről 1830-ra mindössze 29.695-re emelkedett a bennszülött lakosság száma. Ebből

	r. k.	ág. ev.	ref.	g. kel.	izr.	
1821-ben	25.225	170	62	595	463	= 26.515
1830-ban	28.073	246	113	608	655	= 29.695

Ha Schams-szal szemben inkább Nagy L. adatainak adunk hitelt, akkor 1825-ben a bennszülött lakosság (a sematizmus szerint 28.357) mellett körülbelül 2000 idegent tételezhetünk fel s ebből következően 1830 táján kerekén 32.000-re tehetjük Buda

³ Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában, Budapest, 1938. 96. l.

⁴ Nagy, Ludovicus: Notitiae Politico-Geographico-Statisticae in clyti regni Hungariae etc. Budae, 1828. (A szövegben Nagy Lajosnak nevezzük a szerzőt.)

össztlakosságát. A növekedés tehát félévszázad alatt ha eléri a tízezret, ami évi 200 főnyi gyarapodásra vall. Ez elég kevésnek látszik, de egyéb adataink is arra vallanak, hogy a fejlődés valóban igen lassú volt.

1785-ben 2484 házat talált a népszámlálás Budán. Schams (1820 körül) 3000, Nagy L. (1825) 3089 és az 1828. évi városi adókönyv is mindössze csak 3102 házzsámról tud. Ez utóbbi forrásunk és Schams városrészenként adják meg a házzsámokat. Eszerint a Várban 230 (228), Vízivárosban 773 (757), Krisztinavárosban 364 (292), Országuton 377 (371), Ujlakon 400 (396), Tabánban pedig 958 (956) telekről tudunk.⁵

Buda legsűrűbben lakott része természetesen a Vár, egy-egy házban átlag 18 lélekszámmal. A Vízivárosban ez a szám 12, Tabánban 6, Krisztinavárosban, Országuton és Ujlakon pedig mindössze egy. Ennek magyarázata az, hogy adataink házzsámokat adnak s ez utóbbi három városrészben még sok a be nem épített házhely.

A laksűrűségi adatokból láthatjuk, hogy az építkezés is lanya volt ugyan, de a lakottság sem tette szükségessé új házak építését. Viszont nem is volt semmi olyan újabb körülmény, ami a gyarapodást kedvezően befolyásolhatta volna. A hivatalok az 1820-as években sem kötöttek magukhoz nagyobb számú tisztviselőréteget, mint korábban, a nemesség sem gyarapodott új beköltözőkkel nagyobb arányban, mint azelőtt. A város egyéb lakossága sem szaporodott különösebb mértékben; túlnyomó része gazdálkodást folytatott, a kézművesség és kereskedelem csak a helyi igényeket igyekezett kielégíteni s így forgalma sokkal kisebb volt, semhogy modern városi életnek megfelelő városduzzasztást idézhett volna elő. A XIX. század legnagyobb városfejlesztőjének, a kapitalizmusnak európai kivirágása idején Buda kereskedelme egészen jelentéktelen s ezt már önmagában az is mutatja, hogy Schams csak nagy általánosságban említve a kereskedelmet, nem is tartja szükségesnek bővebben beszélni róla. De világosan mutatja ezt az 1828. évi kereskedők száma és városrészek szerinti megoszlása is. Ekkor egész Budán — a szatócsokkal együtt — 236 kereskedő élt. Modern értelemben alig számíthatjuk kereskedőnek — s 1828-ban is élesen megkülönböztették Budán — azt a 132 szatócsot, kik a budai lakosság apró szükségleteit elégítették ki. Ezek közül 14 élt a Várban, 50 a Vízivárosban, 15 a Tabánban, 19 a Krisztinavárosban, 18 az Országuton és 16 Ujlakon. A szó komolyabb értelmében vett 104 kereskedőből alig jutott egy pár a város szívébe. Legtöbbjük (66) az aránylag még legvárosiasabb városrészben, a Vízivárosban élt, míg a régi rác kereskedők hagyományai 19-et kötöttek 1828-ban is Tabánhoz. A többi városrészre alig jutha-

⁵ Az első szám 1828-ból való adat, a zárójelbe tett pedig Schams 1820-ra vonatkoztatható adata.

tott tehát kereskedő. De Buda fekvése s fejlődése nem is kedvezett a kereskedelemnek, XIX. század modern formáinak épen nem. Talán ennek következménye, hogy a zsidóság, amelynek jelentősége általában a pénzügyletek, s a tőkére épített kereskedői vállalkozás révén emelkedett, itt alig szerepelt. Mint a sematizmus mutatja, száma is csekély, jóval kisebb, mint Pesten; a város életében pedig egyáltalában nem jutottak szerephez, még Pesten már jelentős súlyra tettek szert.

De nemcsak a kereskedelem nem fejlődött Budán, az ipar is, mint a város egész élete, a régi városjog merev formái közt húzódott meg. A polgárjog még valóban jogot jelentett s éles különbséget vontak a kiváltságolt (céhbeli) és nem kiváltságolt (céhbe nem tartozó) kézművesek közt. Ez utóbbiak száma mindössze 56, 27 művességi csoportra oszoltan. Közülük is 5 egyáltalában nem űzi mesterségét, 22 pedig csak maga dolgozik, a többi 29 kézműves 41 segédet foglalkoztat. Alacsony számuk azt mutatja, hogy a kézművességnek még mindig szüksége van Budán a céhek védelmére. A céhekbe tartozó kézművesek száma 1051, de megélhetésük alapja inkább a gazdálkodás, mint a mesterség. 116 közülük egyáltalában nem foglalkozik mesterségével, 302 pedig csak maga űzi azt. 633 mester 1291 segédet foglalkoztat, de közülük 62 184 segéddel csak az év egy részében dolgozik.⁶ Schams szerint ugyan 1820 táján 62-féle mesterségben 1319 kézműves munkálkodott Budán. Ez a szám vagy 250-nel magasabb az 1828-as hivatalos kimutatás adatainál. Schams adatait teljes érvényűnek ugyan nem fogadhatjuk el, de bizonyos, hogy a hivatalosan nyilvántartott kézművesek mellett Budán is éltek már olyanok, akiknek mesterségét a régi céhkerekbe beilleszteni nem lehetett s akik már az új fejlődés első fecskéi voltak. Pesten ezeknek a száma — mint látni fogjuk — igen tekintélyes, Budán azonban még nem játszanak számottevő szerepet. A kézművesség láthatólag még a régi formák között éldegélt s a céhszervezet még teljes virágjában állt. Ez a céhbeli kézművesség 1828-ban összesen 2342 egyént foglalkoztatott 64-féle művességben. Ez utóbbi az egykorú erős differenciálódásból következik, amely élesen elválasztotta és külön céhekbe tömörítette a német és a görög keleti szappanfőzőket, a német és a horvát cipészeket, a magyar és a német szabókat. A nemzetiségi elnevezés azonban, ha csak árnyalati, de valóban mesterségbeli különbségeket fedett.

A különböző mesterségek közül talán a legkiemelkedőbb Budán a molnárság. Erre vall legalább is az a tény, hogy pl. 1828-ban az egy malomra eső átlagos évi jövedelem 185 frt 28 kr, míg pl. egy kereskedő átlagos évi jövedelme csak 81 frt 12 kr. A számos malom elsősorban Buda lakosságának terményeit

⁶ A többször említett hivatalos kimutatások és jegyzékek az 1828. évi adóösszeírással kapcsolatban készültek. Ld. Orsz. Lvt. Nádori lvt.-ban.

örölte. A város határában 800 hold szántó volt évente bevetve, de emellett nagyobb földjeik voltak a polgároknak a környéken is. A mezőgazdálkodás — mint az első települőknek — még a XIX. század elején is Buda lakosságának főfoglalkozását jelentti. Nagykiterjedésű rétjei, legelői a saját szükségletükre elegendő állattenyésztést biztosítottak, s majd minden ház mellett megtaláljuk a konyhakertet is. A legfontosabb azonban a szőlő, a bortermelés. A nincstelének a szőlőkben találnak napszámot, a bormérés — a polgárjog járuléka — pedig a polgárság egyik jelentős jövedelemforrása. Ez a jövedelem természetesen városrészenként nagy különbséget mutat. A Várban 173 frt 33 kr, a Vízivárosban 165 frt, a Krisztinavárosban 95 frt 56 kr, a Tabánban 78 frt 46 kr, az Országúton 78 frt 38 kr, Ujlakon pedig 32 frt 16 kr az átlagos összeg. Hasonló a betérő-fogadók bormérési jövedelmének városrészenkénti alakulása is. Átlagcsan 273 frt 54 kr, de a Vízivárosban 320 frt, Tabánban 266 frt 15 kr, Ujlakon 218 frt 45 kr, Országúton pedig 213 frt 12 kr. (A Várban és a Krisztinavárosban a hivatalos kimutatás szerint ilyen fogadók nem voltak.)

Buda e rövid áttekintés során is egy visszahúzó, csendes, a maga szerény, de megszokott életkereteivel megelégedett város képét mutatja. A külvárosok — amennyiben pl. az ipari és kereskedelmi életet élő Vízivárost és a gazdálkodó Krisztinavárost együtt annak lehet nevezni — az elődöktől örökölt életformák között élnek s az egészen uralkodik a polgárság életformamintájául, a nemesi és tisztviselő-honoratior lakosságával a Vár. Jellemzően fejezi ki ezt Schams: „A Várnak, különböző kormányhatóságok és tisztviselők szék- és működéshelyének életét bizonyos kellő finomsággal párosult öntudat és magasabbra törés jellemzi... A nemességet mi (t. i. a Schams-féle polgárok) a földi dicsőség természetes megtestesítőjének, a ragyogó életélvezet, a kor finomabb életmódja képviselőjének látjuk... (s benne) a földi hatalom virágját, a kor szépségét, melyre egy nép körében épen olyan szükség van, mint a réten a virágok tarka színpompájára.”⁷

Széchenyi cselekvő akarata, József nádor támogatása Pest felé fordult. Buda életébe kívülről nem nyult be segítőkéz. Továbbra is a régi keretek között fejlődve, még az egyesítés után is egy ideig megőrizte régi jellegét. A századfordulóig alig fejlődött gyorsabb ütemben és csak a XX. század kapcsolta be teljesen az ország Széchenyitől megálmodott központjának vérkeringésébe. Ez azonban úgy történt, hogy Pest átterjeszkedett Budára is. A Széchenyi korabeli kis házak helyére napjainkban emelnek modern bérházakat. A Vár és a Víziváros azonban még ma, a nagyvárosi keretek között is, csaknem változatlanul

⁷ Schams i. m. 260—261. l.

éli régi életét. Csak a lakosság kereseti viszonyai változtak meg, életformájuk modernizálódott és a környező hegyekről tünt el teljesen Buda gazdasági életének régi alapja: a szőlő.

Széchenyi éleslátása világosan feltárta Buda fejlődésének eleve megadott lehetőségeit. Egyesíteni kívánta ugyan Pesttel, hiszen Buda nélkülözhetetlen, mint a régi királyok székvárosa, az ország feje, de az ország igazi szíve Pest, a maga friss fiatalságában.

Közvetlenül a török hódoltság megszűntetése után és a XVIII. század folyamán Pest is azt a lassú, fáradt életet mutatja, mint Buda. II. József népszámlálása még csak 20.704 lelket talált Pesten, több, mint 3000-rel kevesebbet, mint Budán. Pest házainak száma (1883) pedig kerekén 600-zal kevesebb, mint odaát.⁸ A századfordulón azonban, de különösen a XIX. század elején Pest olyan rohamos fejlődésnek lendül, hogy hamarosan messze maga mögött hagyja testvérvárosát.

Nagy Lajos szerint (1825-ben) Pest lakossága 56.577 lelket számol, melyből 47.142 r. k., 3853 prot., 1284 gör. kel. és 4298 zsidó. Pest fejlődését azonban igen szemléltetően mutatják a bennszülöttek adatait közlő sematizmusok is. Nem látszik tehát érdektelennek, ha a 20-as évek folyamatos gyarapodását részletesen is bemutatjuk.

	Róm.kat.	Ág. ev.	Ref.	G. kel.	Zsidó	Összesen
1821	38.684	1.208	1.222	1.033	3.171	45.318
1822	40.504	1.298	687	1.102	3.237	46.828
1823	39.495	1.417	1.263	970	3.492	46.637
1824	42.910	1.639	1.449	1.102	3.459	50.559
1825	44.454	2.287	1.145	1.213	4.055	53.154
1826	44.106	2.561	1.214	1.035	4.272	53.188
1827	46.572	2.173	935	1.329	4.252	55.261
1828	43.014	2.769	1.561	1.224	4.500	59.068
1829	50.853	2.635	1.174	1.140	6.475	62.277
1830	51.201	2.537	1.054	1.113	4.612	60.517

⁸ Thirring i. m. u. o.

A fenti adatokból kirívóan ugrik ki az 1829 és 1830 között látható visszaesés, számszerűen 1760. Ennek magyarázatát az 1829-ben helytartótanácsi rendelettel Pestről kiutasított zsidók nagy száma adja meg. Különben a sematizmus is 1863 zsidóval kevesebbet ismer 1830-ban, mint az előző évben.

Nagy Lajos az összlakosság számát 56.577-nek mondja. Ez a sematizmus 1825. évi számánál 3423-mal magasabb. Ezt a különbséget nyugodtan el is fogadhatjuk, mint a beköltözöttek számát. Ennek megfelelően 1830-ban Pest összlakosságát joggal becsülhetjük 64.000-re, ami épen kétszerese az akkori Buda lakosságának és 1785-től számítva évi 962 főnyi átlagos gyarapodásnak felel meg.

Az 1820-as évek felfelé ívelő számadatai magukban hordták a jövő fejlődés ígérletét és kellő alapot biztosítottak Széchenyi terveihez.

A város növekedése természetesen a házak számában is kifejezésre jut. 1785-ben még csak 1883 ház állott Pesten, 1825-ben már 4491. Az 1827-ben megjelent Dorffinger-féle címtár⁹ ennél kevesebbet, mindössze 4305 házsámot ismer. Sok esetben azonban egy-egy nagyobb telek nemcsak két-, három-, hanem hat-, nyolcfele is elaprózódott (betűkkel tört házsámokat hozva létre) s 1830-ra legalább is 4500-ra tehetjük a pesti házak számát.¹⁰ Dorffinger adatai szerint a Belvárosban 696, a Terézvárosban 1306, a Józsefvárosban 1254, a Ferencvárosban 624 házsám volt, a Lipótvárosban pedig 425. Ennek jórésze azonban még üres telket fed. Hozzávetőleges becsléssel 220-ra tehetjük a 20-as évek végére felépített lipótvárosi házak számát.

1827-ben Pest egész lakosságát 57.000-re becsülhetjük és a városrészek hozzávetőleges laksűrűségét vizsgálva a fiatal Lipótvárost látjuk az élen. A már beépült belső részén hatalmas bérpaloták sorakoznak egymás mellett, sok közülük még napjainkban is áll. Érthető tehát, ha egy házra itt 28 lélek jut, de ugyanakkor a külső, a mai Szabadság-tértől északra terjedő része, még teljesen lakatlannak mondható. Utána — természetesen — a Belváros következik 21 átlagszámmal. A Terézváros egész nagyságát figyelembe véve 15 lélek esik egy házra, bár egyes részei, különösen a túlnyomóan zsidólakta utcák, lényegesen zsúfoltabbak, külső részein viszont konkrét számadatok segítségével a legalacsonyabb laksűrűségi átlagot találhat-

⁹ Dorffinger, Jos. And.: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pest, 1827.

¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy ezek a számok nem a ténylegesen felépített házakat, hanem a telkeket jelentik, beleértve a be nem épített házhelyeket is. A város fejlődése azonban lépésről-lépésre tolta kijebb a beépített terület határvonalát, időről-időre újabb számozást téve szükségessé. Jobb adatok hiányában a felépített házak hozzávetőleges számául tehát elfogadhatjuk őket.

nók. A Józsefvárosban 10, a Ferencvárosban pedig mindössze csak 6 lélek esik egy-egy házra.

A laksűrűségi arányszámok önmagukban is mutatják a lakosság életformái között fennállott különbséget. Ez Budával szemben is szembeszökő, de az egyes pesti városrészek között is. Az ipar és kereskedelem, a fiatal Pest fő éltető elemei, a tisztviselő és honoratior réteg a Belvárosban és Lipótvárosban tömörül, de az előbbiekből bőven jut a Terézváros belső területére is. A Józsefváros belső részein előkelő magánpalotákban főurak és nemesek laknak, többi területén szerény igényű polgári lakosság él, többnyire saját házának falai között. Az ipartól visszavonult polgár élete munkájával szerzett házának jövedelmével biztosítja öregsége éveit. Hasonló a helyzet a Ferencvárosban is. S a két most említett városrészben, s hozzájuk csatlakozva a Terézváros külső felében sűrűn találkozunk kertészekkel (Kertész-u.! — ma Nagyatádi Szabó-u.), akik saját vagy bérelt veteményes kertjeikből elégítik ki nagyrészt az egyre terebélyesedő város zöldségfogyasztási igényeit. A kertészek, s elsősorban konyhakertészek önmagukban csak a külső Terézvárosra jellemző foglalkozási réteg. A Józsefváros kispolgári lakossága a kőbányai dombokon szőlőt is művel, a Ferencváros külső része pedig, a szántóföldek közvetlen közelében már egészen falusias jellegű.

Erősen eltér e városrészek képétől az, amit a város belterületén látunk. A Belváros, a Lipótváros és a Terézváros hozzájuk csatlakozó belső része már szinte nagyvárosiasnak volna nevezhető, ahol az ipar és a kereskedelem uralkodik. Már inkább ipar, mint kézművesség. Az 1820-as évek, melyek a reformkorszakot termelték ki magukból, nemcsak tervekben és elgondolásokban, hanem az élet kényszerítő erejétől feszítve a valóságban is kezdik már széttördelni a régi kereteket. A hivatalos összeírások még csak a céhbe tartozó, illetve a céhek által nyilvántartott mesterembereket sorolják fel, a valóságban azonban már jóval többen foglalkoznak iparúzással, hiszen ennek jeleit Budán is láthattuk.

1828-ban ilyen hivatalos kimutatásban 112 céhbe tartozva 1739 mester szerepel 3019 segéddel és 5 mesterségben 547 nem céhbéli kézművest tartanak nyilván. Dorffinger címtára 1827-ben 167-féle iparágban 3269 keresztény és 19 iparágban 57 zsidó iparos pontos címét közli. Az iparágak ilyen nagy számát, a Budánál már említett céhbéli különbségek mellett a fennálló erős differenciáltság magyarázza. Például a pékmesterek mellett Dorffinger külön sorolja fel a fehér, a fekete, a „rác“ kenyér és a „beigli“ sütőket; a mézeskalácsosok mellett külön szerepelnek a cukrászok, a tésztakészítők és a csokoládékészítők stb.

Hasonló helyzetet látunk a kereskedőknél is. A hivatalos kimutatások a tőke nagysága szerint osztályokba sorolják a kereskedőket. 1828-ban 740 kereskedő közül az első osztályba csak 7, a 12.-be azonban 239 kereskedő tartozott, ide sorolva természetesen a szatócsok többségét is. A 740 kereskedő 374 segédet foglalkoztat, az első osztályba tartozó 7 nagykereskedő mellett 25 segédet találunk, míg az utolsó osztályba tartozó 293 kereskedő mellett mindössze 14-et. Dorffinger viszont 932 keresztény és 197 zsidó 1827. évi címét közli, az előbbieket 75, az utóbbiakét 19 kereskedelmi ágra szétosztva. Nem érdektelen ezeket főbb csoportokban egyesítve áttekinteni. A keresztény kereskedők közül élelmiszerfélével, beleértve a szatócsokat is (18 kisebb csoportban) 418 kereskedik; termény-, állat- és általában nagykereskedő (16 csoportban) mindössze 181 van. Két szállító mellett 43 keresztény ügynök címét ismerjük. Ruhanevel, rövidárúval (12 csoportban) 102 kereskedik; butorral, edényfélével 13 (4 csoportban); díszművel, órával, ékszerfélével (5 csoportban) 20; papírral, könyvvvel, képpel (4 csoportban) ugyancsak 20, 71 kereskedő pedig 12 egyéb csoportba tartozik. A keresztény kereskedők között találunk még 2 kőszén- és 60 fakereskedőt, ezek közül 56, elsősorban épületfával kereskedik. A zsidó kereskedők többsége: 129, terményárú- és nagykereskedő, mellettük négyen borral és öten pálinkával kereskednek. 10 különböző árucikkkel kereskedő mellett 10 ékszeremű és ezüstárúkereskedőnek a címét ismerjük. 10 zsidó szatócs és 29 ószeres egészíti ki a zsidó kereskedők számát. Az új ipari és kereskedelmi élet leghatározottabb jelei a Dorffinger címtárából ismeretes gyárak (számszerint 20) és lerakatok (54).

A hivatalos álláspont még Pesten is a régi kereteket tartja fenn. A céhek még küzdenek egyeduralmukért, de a való helyzet már kezdődő elhanyaglásukat mutatja. S főleg a kereskedelem, melyet azelőtt is kevésbé merev szabályok kötöttek, fejlődik teljesen új irányban.

A zsidókat épen a kialakuló kereskedelmi központ vonzotta Pestre s számuk a 20-as években fokozatosan emelkedik is. A város polgársága még tiltakozni próbál ellenük és 1829-ben el is éri a lakhatási engedélyt nem nyert zsidók kiutasítását. A következő évtizedekben azonban már a politikai eszmeáramlatok is elősegítik a zsidók szabad térfoglalását s az 1839/40. évi 25. tc. meg is engedi a szabad királyi városokba való szabad letelepülésüket. Ezt megelőzőleg ugyanis a városok tanácsai csak esetenként adtak engedélyt egy-egy zsidónak a városban, többnyire valamelyik külvárosban való lakhatásra. Budán, jellemzően, a Tabánban és Ujlakon találjuk a legtöbb zsidót, bár elenyésző számban a Várba is bejutottak (1821-ben 3, 1830-ban 7), Pesten a zsidó lakosság túlnyomó többsége a Terézvárosban tömörült, de növekvő számban telepedtek le a Li-

pótvárosban is. Nagy számukhoz viszonyítva a Belvárosban csak elenyésző kevesen vannak (1821-ben 93, 1830-ban 143).

A régi városi életben a jogi teljességet a polgárjog biztosította. E minket most érdeklő években még nem dőlt meg ennek jelentősége, még kevésbé gyakorlati előnye. Ezek közé tartozott a bormérés, melynek joga a polgárjogból következett. A bormérési joggal bírók azt rendszerint bérbeadták s csak elvétve találkoztunk olyanokkal, inkább csak a külvárosok szerényebb anyagi viszonyok között élő polgárai sorában, akik saját személyükben hasznosították a bormérési jogukat. Pest bortermelése természetesen nem fedezte a város szükségletét s homoki szőlőin különben is csak silányabb bor termett, de Buda bőséges szállítója volt testvérvárosának s ezzel magának is jelentős jövedelmet biztosított.

1828-ban, a hivatalos kimutatás szerint 680 polgár élt a bormérési jogával, valójában azonban jóval több. Dorffinger ugyanis 1827-ben 1208 bormérő-vendéglőst sorol fel. Igaz ugyan, hogy egyik-másik polgár több helyen is méretett bort, de még így is legalább 1000-re kell tennünk azoknak a polgároknak a számát, kiknek jövedelméhez a bormérés is juttatott valamit. A hivatalos jegyzék adataiból azonban megismerhetjük a bormérési jövedelmeket, annak átlagát is. Az egész városra ez 51 frt 33 kr-ra tehető, de városrészenként — természetesen — jelentős eltérést mutat. A Belvárosban 67 frt 50 kr, a Lipótvárosban 65 frt 47 kr, a Terézvárosban 46 frt 57 kr, a Ferencvárosban 42 frt 05 kr, míg legalacsonyabb a leginkább a saját — rosszabb minőségű — borát mérő józsefvárosi polgároknál: 38 frt 23 kr.

Dorffinger nagyszerű forrást jelentő munkája azonban nemcsak a bormérő-vendéglősök, iparosok és kereskedők címeit közli, hanem a tisztviselők és a szabad foglalkozású honoratiorok: ügyvédek, orvosok címeit is. 356 tisztviselőt ismerhetünk így meg: 190 államit, 38 megyeit és 128 városit. Az egyetemi tanszemélyzet: tanárok és tanársegédek (adjunctusok) száma 56, ebből 27 az orvoskarhoz tartozik. A tudományt ezeken kívül az Egyetemi Könyvtár 6 és a Nemzeti Múzeum 8 tisztviselője képviseli. A Királyi Kuria és az alsóbbfokú bíróságok 214 ügyvédet foglalkoztatnak. Az egészségügy szolgálatában 191 személy áll: 57 keresztény és 1 zsidó orvosdoktor, 38 keresztény és 5 zsidó seborvos, 2 zsidó fogorvos, 76 bába és 12 gyógyszerész. Az Állatorvosi Intézet mellett két önálló állatorvos is működik. Ezekre inkább a mai Tisza Kálmán-tér helyén tartott nagy állatvásárokkal kapcsolatban volt szükség, mert a város lakosságának állatállománya alig jöhetett számba.

A város veteménnyel, konyhakerti terményekkel elsősorban saját maga látta el magát. Szárnyaskereskedőkkel, tejkereskedőkkel is találkoztunk Dorffinger kereskedői között, akik

valószínűleg saját gazdaságuk termékeit értékesítették, de a vidékről is sok mindent hoztak be a keddi és pénteki hetivásárookra. A négy nagy országos vásár mellett a termény és állatkereskedelem állandóan gondoskodott Pest szükségletének fedezéséről. Az 1820-as években mindez még leginkább tengelyen, illetve lábön érkezett a városba. A Duna kihasználása még Széchenyi munkásságára várt. Ebben az időben jórészt csak a fakereskedelem hasznosította az önmagát kínáló víziutat, s az Országház helyén, attól északra s még délre is jódarabon rakták partra a Vágról érkezett fát. Az akkori Lipótvárosnak ezen a részén a fanagykereskedők telepei sorakoztak egymás mellett. Dorffinger Pest tűzifafogyasztását évi átlagban 43.000 öltre teszi, ami mellett még ismeretlen mennyiségű fa- és kőszén fogyott. De az egyre jobban fejlődő Pest hatalmas épületfafogyasztó is volt.

Rövid áttekintésünkben számszerű adatokat adtunk Széchenyi „Pesti por és sár“ című munkájában tett megállapításához, hogy Buda-Pesthez „hivatal, iskola s kalmárság“ valamint „pör, vásár, gyógyász“ vonza a letelepülőket, de ugyanígy számszerű adatokkal támaszthatjuk alá azt a megállapítást is, hogy azelőtt (t. i. 1834 előtt) húsz évvel „inkább vala egyhangzásban a rondaság a még akkor aránylag ronda hellyel, mint a rondaság ma, a már csinosb épületű várossal.“

Pest másik nagy jótevőjének: József nádornak kezdeményezésére 1809-ben kezdte meg működését a „Szépítőbizottmány“, a mai Közmunkatanács őse. Ez hagyta jóvá a benyújtott épületterveket s levéltári anyagából megismerhetjük e kor építkezési adatait.¹¹ 1809-től 1834-ig 966 olyan ház épült Pesten, melynek terveit a Szépítőbizottmány jóváhagyta. 1821 és 1830 között 456.

Természetesen a külvárosok egyszerű kis házai akkor is felépültek a Szépítőbizottmány megkérdezése nélkül, de azokkal szépiészeti szempontból még nem sokat törődtek. Néhány épületünk azonban még ma is bizonyítja, hogy a Szépítőbizottmány és az építészek is hivatásuk magaslatán állottak. A 966 házat 19 építőmester építette. Legtöbbet, 188-at Brein Fülöp, 117-et pedig fia: Brein Ignác. Mindjárt utánuk következik azonban a legkimagaslóbb egyéniség: Polláck Mihály 88 házzal. Az 1820-as évek végére joggal eshetett már jól a pesti polgárnak, ha „Buda-Pestet, mint szebb városok scrában állót“ hallotta emlegetni, mintahogy ma is büszkéek vagyunk Budapest szépségére.

Mert Széchenyi István Budapestje létrejött, hazánk tényleges központjává vált s hatalmas fejlődése során semmit sem veszített fiatalos lendületéből. Nagyrészt megvalósította a legnagyobb magyar elgondolásait, a hibák jórészét kijavította, bár

¹¹ Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága, 1809—1847. (Tanulmányok Budapest multjából, I. k. 1932. 76 és köv. l.)

gyors ütemű növekedése során gyakran követett el újabbakat. Sajnos, nem volt senki, aki Széchenyi nyomdokaiba lépve, szerető kíméletlenséggel figyelmeztette volna azokra.

Születésének 150. évfordulóján talán megérdemli a „legnagyobb magyar“, a „pesti polgár“, hogy seregszemlét tartsunk afelett: mit nem valósítottunk meg terveiből és mit rosszul. Hiszen az ő útmutatásait követve már „annyira haladnánk, hogy némileg szinte már arról tanácskozhatunk, mikép kell egyet s mászt tökéletesb kifejlésre bírni s mi van még hátra“.¹²

Pálffy Ilona.

---

¹² A Széchenyi idézetek a „Pesti por és sár“ című töredékes írásból valók. Kiadta Török János, Pesten, 1865. 5., 14. és 15—16. l.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Éber Antal: Széchenyi gazdaságpolitikája. (Kultúra és tudomány c. sorozat). Franklin Társ. 1940. 278 l.

A mai Széchenyinek kétféle élete van: egyik a szaktudósok és államférfiak, másik az iskolázott nagyközönség és az írók körében. Ma is olvassák mind a két síkon Széchenyi műveit, de másképen. A szaktudományi síkon a huszas évektől kezdve túlnyomólag történészek foglalkoznak az örökké új Széchenyi problémával, mióta *Szekfű* megindította a Nagy magyar Parlag apostolának a képét a „Három nemzedék” színes fejtegetéseiben, *Klebelsberg gr.* pedig a M. Történelmi Társulat hatalmas kiadványsorozatát keltette életre; ime, Széchenyi él — fóliánsokban. Kinek van a mai idők terhei közepett annyi ideje, hogy akár a Döblingi hagyatékot, akár a Naplók súlyos terhű köteteit keresztül-kasul járja? Nagyon kevés embernek a szaktudósokon kívül, vagy még azon belül is. Így marad Széchenyi körül továbbra is rejtély-fátyol; így marad misztikus hős, holott a nagy közösség szempontjából más kellene: életes *Széchenyi-mítosz*, mely lelkesít s tömegek lélek-tápláléka. Erre célzott *Szekfű* is, amikor pompás Széchenyi-szemelvényeit megindította. Mintha a 20-as években az a hangulat lépett volna fel minden Széchenyi-kultusz ellenére, hogy Széchenyi nagyszerű erkölcsi reformátor, áldozatos hős, de ami politikai elveit illeti, azok egyszerűen a régmúltéi, s *nekünk* vajmi kevés dolgunk lehet vele. A 20-as, sőt 30-as évek Széchenyi-kultuszát túlharsogta az aktuális helyzet harsonája. A közönség síkja meglehetősen *néma maradt*, holott az épp a sajátos, hogy ez az izgató hős ma is és mindig tud mondani valamit — minden kornak *mást*, mint ezt Széchenyiről Londonban írt tanulmányomban az Akadémia folyóiratában (Irod. Tört. Közl. 1911.) már 30 éve körvonaloztam. E harminc év óta államok serege omlott össze, dinasztikiak veszítették el ősi pozícióikat és szerepüket. De a szellemi világ hősei még állnak a helyükön

és beszélnek hozzánk, — ha meghallgatni van időnk őket. A Széchenyi-irodalom azonban nem azt mutatja, hogy a nagyközönség — a szakkörökön túl — intenzíve foglalkozik Sz.-vel. Mutatja ez, hogy bár *Viszota* szinte mindent „előredolgozott“, egyetlen jó, alapos és színes Széchenyi-életrajzunk nincs máig se. De azután ott vannak a nagy témák: Széchenyi mint politikus; mint erkölcsi reformátor; mint agitátor; mint műszaki ember; mint mágnás; mint külföldnéző és utazó; mint gazdaságpolitikus stb. — ezekről merőben hiányoztak szélesebb bár, de művelt köröknek szóló könyvek, melyek a nagy műveletet megindították volna: újból „megszólaltatni“ Széchenyit. Tehát a szakíró és a műveltek rétege közt nem volt kapcsolat, nem volt lépcsőház, ahol felemelkedett volna különös fáradság nélkül az olvasó a nagy és örök Széchenyi problémához. Széchenyi *külön* maradt: szakkörök és a széles nagyközönség számára; s az utóbbi régi szólamok („legnagyobb magyar“, a „nemes gróf“ stb.) igéi alatt megmaradt kopott ruhájában, mint népies-történelmi legenda.

Ami Széchenyi *gazdaságpolitikai* szerepét és eszmekörét illeti, e téren *Gaál Jenő* írásai voltak a vezetőik, de jóval a háború előtt íródtak, s az új publikáció-áradat folytán elavultak. Azt hittem, sokáig kell várni arra, míg a kérdést újból felszínre hozzák. És új módszerre is kell várni, mert nehéz egyszerre szakszerűnek is lenni, meg a szélesebb művelt közönségnek is írni.

Meglepődtem, mikor megjelent *Éber Antal* könyve: számos eddigi hiányon *egyszerre* tudott segíteni! Egy kiváló gyakorlati pénzügyi szakember nyúlt végre egyszer a kérdéshez. Széchenyi új szint kap, látszik, *igazán* gyakorlati ember. A könyv jól, érdekesen van megírva. Amellett hogy szakszerű tartalmú, leköti a figyelmet világos okfejtésével és takarékos előadásával. Egy-egy fejezet, a vámügy, a magánjogi törvényhozás stb., stb. rövid visszatekintéssel kezdődik s ezek beszédek, tanulságosak. Idézetek jól hatnak. Az egész könyv hangja a csendes józanságé, szerzőjének meleg, őszinte érdeklődése tárgya iránt átüt a tárgyalás józanságán.

Vannak természetesen oly szempontok is, amelyek a könyvnek nem szolgáltak alapul, felemlítjük, nem mint hibát, hiszen az ízlés dolga is, hogyan tagoljuk az anyagot, s mit hova osztunk be, avagy mit mellőzünk. Éber gyakorlatias érzéssel állította fel azokat a kategóriákat, amelyeket a nagy anyaggal kitöltött, minők: jobbagykérdés, ősiség, ingatlanszerzés, hitel, közteherviselés, vámkérdés, védegyelet, kereskedelem stb. Több új pont ragadja meg az olvasót; még azt is, aki sokat és jól bányászott a nagy Sz.-hagyatékban; aki tudja, minő nehéz a kusza és lázas naplókat, a beszédeket, a levelezést egyfolytában türelemmel végigszántani. Egyes új adatok régi

Széchenyi kutatónak is világítanak. Azonban van több kérdés, amely a fenti gazdaságpolitikai címszók alá nem fér el, mert az épp a sajátos Széchenyiben, hogy nála minden összpontosul, ő *egészben* lát, nem is ismeri mai tudományszakok tiltó vámkorlátait, igazi szellemi szabadsággal mint sas kering az összes problémák fölött és olykor épp a határkérdések a leg-széchenyiesebbek. Ilyen pl. közgazdaság és nevelés. E téren szerzőnek jó érzéke van, látja a kérdést, de ez nem domborodik ki eléggé. Pedig itt érdekes szintézis van előttünk. Adva van egy középkorias jogrendszerű, rendi ország, ahol *közjogias* tételek állanak az új gazdaság útjába; hogyan tér át hazánk a magánjogias individuális-liberális szabad gazdálkodásra? Ugy-hogy egy új *hit*, egy új termékeny ideológia hatja át az elméket, egy gazdasági *racionalitás* eszménye. E téren Széchenyi maga nagy nevelő, vitatkozó, ha kell, perlő, agitáló fél szinte állandóan: ő nevelt belénk liberális racionalitást, észszerű gazdasági számítást, ahol az ész, a józan mérlegelés az úr, — akármit mondanak is a begyepesedett jogászi elmék, kikből túlsok volt nálunk s a csonton marakodtak, ahelyett, hogy az állattenyésztés és nevelés feltételein vitatkoztak volna. Széchenyi a nagyvonalú óriás, akinek gazdasági tanításait a törpe elméjű nagy tömeg nem követhette, mert *szelleme* új volt. És Széchenyi sohasem fáradt ki. Az ódon jogászi láncokból kifejtőző, liberális, szabad gazdálkodás új, *gazdasági-étosza* most kezdi hódítani a lelkeket — ez ime, a gazdaságpolitika céljára beállított *nevelés*, lélekhódítás, az új étosz hajnala, melynek egész pezsdülését, lelki és ethikai szárnyrakapását a világirodalomban senkinél jobban látni nem lehet, mint Széchenyinnél. Ez a téma az egész könyvön átvonul, de a gazdaságpolitikai terminológia kissé átfödi.

Ugyancsak ezzel kapcsolatos annak tisztázása, amit *Max Weber* kutatásai avagy *Sombartéi* tisztáztak s helyeztek plasztikus kép formájába, hogy mennyire támasztéka általában a gazdasági *érzületek* világa (*Wirtschaftsgesinnung*) egy ország gazdasági „rendszerének“, miként épül fel egy új gazdasági rend új, *lelki* alapokra. Ez a kérdés korántsem marad néma e könyvben, sőt az egészen végigvonul; mégis nem ártott volna a plaszticitás kedvéért ezt valahol határozottan kiemelni. Persze, ez sem a szoros értelemben vett „gazdaságpolitika“, de Széchenyinnél ez is sajátos dolog: ami másutt „határkérdés“, az nála központi helyet kap, őt különösen izgatja és lendületre serkenti.

Hasonlóképp szeretttünk volna *kissé* több korrajzot, amely a fejezetek háttereképp kitünnék; nem sokat, csak egy kicsit többet, hogy bővebben lássuk a kor dinamikus atmoszféráját; bár elismerjük, a könyv itt is pompás idézetekkel szolgál oly írókból, akiket alig-alig ismerünk történelmünkben, egy

Pusztay Sándort (korabeli váltójog). Balásházy Jánost, Pécsi Zombath M.-t stb.

Mindezekkel felfogásunkban nem lényeges eltéréseket jelezünk, hanem csak aránykérdéseket; ki-ki más arányt szabadon választhat s a bíráló egyéni ízlését nem mondhatja irányadónak; csupán felemlítettem a *határkérdések* sajátos szerepét Széchenyinél. Hogy mikép kapcsolatos pl. politika és gazdaság, szintén sajátos Széchenyi-féle probléma.

Még egy tulajdonsága van a könyvnek: sajátos, tiszta, gazdasági logikája, amelyet számvetésszerűség támogat. A felmerülő gazdasági számítások itt a maguk reális levegőjükben jelentkeznek, olyanok, amelyek épp számviszonyuk által lesznek fontosakká. Ezek közül nem egyről az eddigi irodalom is tudott s mégis elhaladtak az írók az egyes kérdések feje fölött, azt éreztetve, azok nem is oly lényegesek, holott Széchenyi kitűnő, takarékos magángazda is, kinek lelki arcképét néhány idézett levele jól megőrizte; ideje volt ezt is kiemelni. Széchenyi példát adott arra is, mikép lehet valaki *otthon* is jó gazda, miközben egész hazájának nagy kérdései főnek-forronganak szünetlenül a fejében.

Azzal az érzéssel tettük le a könyvet, hogy Éber gondos és jó munkát végzett. Könyvével nyert gazdaságtörténetünk, nyert nagy mértékben a mi lankadó Széchenyi-kultuszunk. És nyer az olvasó is, aki egy érdekes, jól megalapozott könyvet vehet a kezébe.

Dékány István.

A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Közzéteszi: *vitész Keresztes-Fischer Ferenc* m. kir. t. t. belügyminiszter. Szerkesztette: *Mártonffy Károly*. Budapest 1939. — 1030 oldal.

Akármiképen alakul is a jövő társadalmi és államformák sorsa, egy bizonyosnak látszik: az állam többé nem lesz közömbös polgárai emberi sorsa, egyéni életkörülményei iránt, a közigazgatás nagy része szociális gondozásból fog állani. Hazánk is ma már mindenképen a szociális állam eszménye alapján áll. Ettől az eszménytől vezettetve, a közigazgatás feladatát szükségképen máskép látjuk, mint a közjogi gondolkozás túlsúlyának és az individuális természetjogi szabadság-elv dogmatikus tiszteletének korában. A régi közigazgatás elsősorban az állam hatalmi politikájának formáljogi szolgálatából — ha úgy tetszik, a rend fenntartásából — állott. Ez a szolgálat természetesen továbbra is fennáll, de mindinkább azt tartjuk, hogy a hatalmi politikának is legfőbb alapját, a társada-

lom jóléti egyensúlyát, nem lehet pusztán a piaci erők szabad játékától tenni függővé. Nemcsak erkölcsi szempontok tőljük tehát előtérbe a szociálpolitikát, hanem univerzális, nemzeti és államhatalmi szempontok is. Nem is lehet többé a szociálpolitikát úgy meghatározni, hogy az az államnak etikai motívumok alapján a gyengébb rétegek érdekében, helyesebb jövedelemeloszlás céljából való „beavatkozása“. A szociálpolitika lényege az állam alapját alkotó egész társadalomnak épen az államcélok, a nemzeti eszmények érdekében való gondozása. Ha „védett néprétegekről“ beszélünk, akkor sem a magukban tekintett néprétegek, hanem az egész nemzet érdekéről van szó. A szociálpolitika a nemzetépítésnek az a módszere, az a területe, amely a társadalomnak és különböző rétegeinek, osztályainak gondozásával, védelmével, szociális igazgatásával a nemzetegész érdekében foglalkozik. Épen ezért kitűnően mondja az előttiünk fekvő kötetben a szociális közigazgatás céljáról *vitéz Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszter: „minél inkább népi politikává válik az eredetileg osztálypolitikai szempontok által motivált szociálpolitika, annál erőteljesebben domborodik ki az általános közigazgatás szociális igazgatási vonatkozású működésének jelentősége“. (8. old.).

A mondottak alapján valóban nem lehet eléggé hangsúlyozni a közigazgatási tisztviselők ilyen szempontból való továbbképzésének fontosságát. Az a túlnyomóan jogászai képzettség, amely eddig a közigazgatási funkciók végzésére képesített, amennyire elkerülhetetlenül szükséges, magában alig lehet elegendő a szociális gondozás nagy feladatainak átértésére és teljesítésére. Ezért is kellett új, szociálpolitikai beállítottaságú közigazgatási szerveket létesíteni s ezért kellett oly nagy szerepet juttatni a közigazgatási továbbképző tanfolyamokon is a szociálpolitikának. Örvidenünk kell, hogy a tanfolyamon tartott előadások könyvben összefoglalva is megjelentek. A hatalmas kötet a magyar állam- és társadalomtudomány magas színvonalának értékes dokumentuma: teljes képet ad a szociálpolitika szövevényes feladatköréről és midőn egyfelől bemutatja a magyar szociális problémákat, másfelől a kérdések megoldásának módjait is kifejti.

A szociálpolitikának az organikus társadalomszemlélet alapján való meghatározása az etikai szemlélet elveivel az emberi személy tiszteletének fogalmában találkozik. Minél inkább differenciálódik a társadalom, minél szövevényesebbé válik a munkamegosztás, annál nagyobb értéket képvisel a speciális funkciót végző egyén, annál inkább kell vele, mint organikus résszel, az egésznek törődnie. De másrészt az ember védelmét és gondozását kívánja a szeretet elve is, minden közösség legmélyebb, ontológiai gyökere. Az egész magyar szociális közigazgatás legfőbb vezető irányelvét pregnánsan jelölik meg *gróf*

Teleki Pál miniszterelnöknek a tanfolyamot megnyitó beszédében elhangzott szavai: „...a szociális irányzatnak... értelme, tartalma magyarán az, hogy a közigazgatási tisztviselőknek az emberhez való közelebbjutását szolgálja. Azt, hogy ne ügyeket intézzünk, hanem emberekkel foglalkozzunk.“ (1. old.)

Tagadhatatlan, hogy a központilag irányított szociális gondozásnál fennáll a sematizálás, a bürokratikus jelleg veszedeleme. Ezért nem lehet eléggé kiemelni annak a fontosságát, amit *v. Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszter az önkormányzatok e téren való szerepéről mond. Bizonyos, hogy csak az önkormányzati közigazgatás juthat közel az emberek helyileg változó jellegű problémáihoz. Talán legyen szabad e részt megjegyeznünk, hogy a területi önkormányzati szervek mellett a jövőben valószínűleg nagyobb szerep fog jutni a szakterületi önkormányzatok szociális közigazgatásának és szociálpolitikai tevékenységének is. Hiszen ennek történeti multja is megvan, teszem, a régi céhek gondozó funkcióiban.

Nem lehet itt feladatunk a kiadvány összes tanulmányainak részletesebb elemzése, csupán azt említjük meg, hogy anyagát nyolc fejezetre tagolja. Az első rész a közigazgatási politika szociális vonatkozásait öleli fel, a honvédelemmel, adózással, népesedéssel, művelődéspolitikával, nemzetneveléssel való kapcsolatokat, a társadalom osztály- és rendi tagozódásának, a közigazgatás racionalizálásának, továbbá a szociális gondozás kiépítésében legelőrehaladottabb országok, Olaszország, Németország és Portugália szociálpolitikájának ismertetését. A második fejezet az állam szociális munkájáról szól, a rokkantgondozás, az árpolitika, a szociális jogvédelem kérdéseiről, a társadalombiztosítás nagy intézményeiről, a népelelmezésről stb. A harmadik fejezet néhány gyönyörűen megírt előadásából a magyar keresztény egyházak gazdasági éthoszáról és szociális tevékenységéről kapunk képet. A következő fejezet kilenc előadása a városok szociálpolitikáját ismerteti. Az ötödik részletesen tájékoztat a mezőgazdasági szociálpolitika viszonylag elhanyagolt és a magyarságot annyira közelről érintő óriási területéről. Azután az ipari szociálpolitika problémái, a társadalom szociális munkája, végül a család és gyermek szociális gondozása és az egyetemi ifjúság társadalompolitikai intézményei következnek.

Az a 83 előadó, akikre az egyes kérdések feldolgozását és ismertetését bízta, valóban a legkiválóbb tekintélyek együtességét képviseli. Természetes, hogy úgy az egész gazdaságpolitikának, mint az egész közigazgatásnak mindenütt megvannak a maga szociális vonatkozásai és a szociálpolitikai szempont szükségképen sokszor egyéb területekre is átvész. Épen a kapcsolatok gazdagsága, a sokféle szempont egybeszövődése adja meg a kötetnek organikus, élő jellegét. Az is természetes, hogy

az előadók egyénisége, írásmódja, működési körének szeretete egyik-másik részt talán, ha nem is a tárgyához, de a többi tanulmányhoz viszonyítva túlméretezetten állította be, azt viszont tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy a több mint 1000 oldalas kötetben valóban semmi olyan nincs, ami feleslegesnek, vagy akár csak színtelennek volna mondható. Ez a tanfolyam megszervezésének és a kötet szerkesztésének gondosságát dicséri. Persze a szociálpolitikának egyéb területekkel való szoros kapcsolatai még sok egyéb határkérdés kifejtését is kívánatossá tehetnék, például Magyarország jövedelem-eloszlásának, a különböző néprétegek életszínvonalának, a létminimumnak és más hasonló közgazdasági, de a szociálpolitikát legközelebről érdeklő kérdéseknek a tárgyalását. Igaz, hogy mindezekről több előadásból kapunk egy-egy részletképet, de egységes összefoglalásuk is hasznosnak látszanék a mai magyar szociálpolitika megalapozásának keretében.

Talán legyen szabad megemlítenünk, hogy függelékként ilyen hatalmas reprezentatív kötetbe — sőt akár az előadások keretébe is — üdvös lett volna a magyar szociálpolitikai irodalom standard-műveinek bibliografiai ismertetését is beleilleszteni. Ez egyfelől hozzájárult volna „A mai magyar szociálpolitika“ képeinek még teljesebbé tételéhez, másfelől azoknak, akiknek érdeklődését akár a tanfolyam hallgatása, akár a kötet átnézése felébresztette, útmutatást adna a további olvasmányokhoz és esetleg kedvet ébresztene egyes kérdések részletesebb tanulmányozása iránt. A tanfolyam egyes munkatársai számoltak is ezzel a szükséglettel, midőn az előadások keretében egy-egy könyvre felhívták a figyelmet. Persze el kell ismernünk, hogy épen a szociálpolitika területének óriási szétterjedése miatt egy valamennyire megfelelő bibliografia összeállítása nem lenne könnyen megoldható feladat, főleg, ha készítője annak is a kötethez méltó, reprezentatív jelleget akarna adni.

A közigazgatási továbbképző tanfolyamok előadásainak, a melyek „A korszerű közszolgálat útja“ címen tétettek közzé, 10. kötete nemcsak súlyosan érzett hiányt pótol azzal, hogy összegyűjtve egységben tárja elénk a magyar szociálpolitika egész területét, de kétségkívül nagy mértékben alkalmas arra is, hogy előmozdítsa a kitűzött célt, a magyar közigazgatásnak szociális tartalommal való telítését.

Kislégi Nagy Dénes.

Imre Sándor: A gazdasági középiskolák része a köznevelésben. Budapest, 1941. 61 l.

Nagy szolgálatot tett szerző a gazdasági középiskolák pedagógiai fejlesztése szempontjából, amikor ezt a pompás tanulmányt megírta és a gyakorlati oktatás híveinek nagy örömeire publikálta. *Hóman* Bálint nagy és érdemes művét, a gazdasági középiskolák rendszerének kiépítését, teljes siker csak akkor koronázhatja, ha a középiskolákban működő tanerők felfogják ennek a nagy reformnak a szellemét. Ezt a szellemet emeli ki és teszi világosan láthatóvá Imre Sándor kitűnő könyve.

A lényeg az, hogy a szakiskola növendékei nem csak valamely meghatározott foglalkozásra készülnek el a gazdasági iskolákban, hanem előreláthatólag egész életükre itt tulajdonítják el az alapvető ismereteket és tudást. Bölcsezen emeli ki Imre, hogy az iskola célja azt elérni, „hogy a szakmunkát végző ember a szűk egyéni munkakörön túl is értelmesen tudjon széjjeltekinteni.“ Ha a tanítás szűk körben csakis a szakmunkák körül forog, csakis a szakismereteket öleli fel, akkor a középiskola elvégzése után a gyakorlati pályára lépő ifjú nem fog tudni kiigazodni azokban a kérdésekben, „amelyek a növendékek leendő szakmunkájától távolabb vannak ugyan, de megismerésük az ember kiműveléséhez, az élet megértéséhez és okos folytatásához szükséges.“ Teljesen igaz, amit Imre állít, hogy t. i. „az élet közvetlen szükségletei jóformán elsikkadtak a rendszeres közoktatásból és éppen a legtöbb iskolát járt rétegek nem kaptak tájékoztatást az életet meghatározó nagy (társadalmi, közgazdasági, világgazdasági) kérdésekben.“ Ha pedig ez így van, akkor ez az, amin elsősorban kell segíteni. A gyakorlati középiskolába új és friss szellemet kell bevinni. Az ifjúságot rá kell nevelni a gazdasági gondolkodásra és ezért — mint azt Imre régen hangsúlyozza — minden tárgy tanítását át kell itatni a közgazdasági szellemmel és gondolkodásmóddal. A gyakorlati iskola értelme nem abban áll, hogy adminisztratív jellegű törvényeket és rendeleteket magoltassunk az ifjúsággal, hogy a komplikált és már át sem tekinthető közhivatali szervezet alkotó részeit pontosan betanulják. Ellenben arra kell tanítani, hogy az élet különféle változataiban, az üzletvitel mindenféle fordulatóban hogyan kell elhatározásainkat — akár gazdáknak, akár iparosoknak vagy kereskedőknek — kiérlelnünk és azután valóra váltanunk. Mint a tanulmány helyesen írja, a növendék gazdasági szemléletét nemcsak a közgazdaságtan, hanem minden apróság fejleszti, amely „pontos számításra, a lehetőségek higgadt mérlegelésére“ szoktatja. A növendéket Imre szellemes

meghatározása szerint „földön járó, de felfelé néző“ emberré kell kinevelni.

Sajnos, a gazdasági középiskolák rangsorozása eleve megnehezíti ennek a fontos hivatásnak a betöltését. Joggal, de talán túlságosan enyhén bírálja Imre azt a nagy hibát, hogy amíg a gimnázium mindenre képesít, addig a törvény a szakiskola képesítő jogát korlátozta. A gimnázium — mint Imre helyesen emeli ki — mindennemű főiskolára jogosít, azokra a tanulmányokra is, amelyek egyenesen a szakiskolai növendék életpályái felé vezetnek. Az ipari középiskolát végzett ifjú, ha eredeti elhatározásával szemben mégis akarja az építész- vagy gépészmérnöki diplomát megszerezni, nem lehet a műegyetemre, mert épen ezeken a területeken szerzett már a középiskolában szakképzettséget, míg a gimnáziumot végzett ifjú előtt a műegyetem kapui nyitva állanak. Míg ez a „másodrendűség“ fennáll, igen nehéz olyan szellem megvalósítására gondolni, amely lényege és előfeltétele a gazdasági középiskola sikerének. (Nem lehetne ezen még utólag is egy novellával segíteni?)

Végül ki akarnók még emelni a pompás könyv előnyei között azt a kezdeményezést, hogy tanulmányozni kellene az iskolai képzettség és a gyakorlati pályákon való boldogulás viszonylatait. „Nem ismerek kimutatást vagy tanulmányt arról, hogy a gimnázium sok jelesen érettje hogyan állja meg a helyét az önálló életben, sem arról, hogy a magyar gazdasági élet vezetői, intézetek és vállalatok irányítói miféle tanulmányok után jutottak vezető szerepükhöz.“ Valóban nagy jelentősége és értéke lenne annak, ha ebben a tekintetben komoly összehasonlítások lehetségesek lennének, mert ezek rávezetnének arra, hogy a gyakorlati középiskola deklasszifikálása semmiképp sem szolgálhatja a sikeréhez fűződő nagy érdekeket. Imre Sándor kitűnő könyvét minden pedagógusnak és minden közgazdának el kellene olvasni.

Éber Antal.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület százéves története. Második kötet. 1890—1939. Az igazgatóság megbízásából írta *Menczel Lajos*. Budapest, 1940, 377 l.

A mai Magyarország legrégebb takarékpénztára: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület az 1939. év december havában ünnepelte megalakulásának századik évfordulóját. Ebből az alkalomból az Egyesület igazgatósága újra kinyomatta *Fenyvessy Adolf*nak az ötvenéves jubileumra 1890-ben írt könyvét, a második ötven év történetét pedig megíratta. Jelen ismertetésünk a második kötetrel foglalkozik.

Menczel Lajos könyvének beosztásában eltér a Fenyvessy rendszerétől: az Egyesület történetét nem üzletágak szerint tárgyalja, hanem korszakokra osztja s az üzletágakat a korszakokon belül ismerteti. Ezáltal könyvének szerkezete világosabbá és könnyebben áttekinthetővé válik.

Az első korszak, az erőteljes fellendülés korszaka 1890-től 1913-ig terjedt. Európában ez alatt az idő alatt a korszak utolsó éveiben kitört Balkán-háborútól eltekintve béke és nyugalom honolt. A termelő munka mindenütt zavartalanul folyt, ami általános vagyonosodást és jólétet eredményezett, a pénz értékének állandósulása pedig a takarékosági hajlamot nagymértékben felfokozta: a Takarékpénztár betétállománya ez alatt a nem egészen 25 év alatt megnégyszereződött. De az Intézet még ezzel a hatalmasan kifejlődött betétállománnyal sem volt képes kielégíteni a hitelszükségletet, amely az ország gazdasági fejlődése folytán egyre nagyobb lett; ezért az idegen tőkék nagyobbfokú beszerzése céljából figyelme egyre inkább az emissiók üzlet felé fordult s ez lassanként egyik főüzletágává lett. Eleinte a községi hitelszükségletek kielégítésére kötvényeket bocsátott ki, a kilencvenes évek közepétől kezdve pedig egyre hatalmasabb tevékenységet fejt ki a záloglevél-elhelyezési üzletben és vele párhuzamosan a jelzálogkölsönök folyósításában, amelyeknek jórésze a mezőgazdaságnak jutott. Záloglevelei iránt egyre nagyobb lesz az érdeklődés és pedig nemcsak Ausztriában, hanem abban a mértékben, ahogy a Monarchia pénzének értéke javult, a vámkülföldön is. 1900-ban már az amszterdami, sőt a párizsi piacon is tudott adósleveleket elhelyezni.

A helyzet a világháború kitörésével teljesen megváltozott, s a Takarékpénztár történetének második korszakát a világháború, a forradalmak s a román megszállás évei alatt folytatótt üzleti tevékenysége képezi. A kormány, hogy a háborús költségeket fedezze, kénytelen volt a jegybankot igénybe venni. Ennek következménye a bankjegymennyiség megduzzadása s a pénz forgási sebességének meggyorsulása lett. Az előbbi a hiteligenyeknek rendkívüli csökkenését idézte elő, az utóbbi pedig a hitelnyújtás korlátait szorította jóval szűkebbre. Megszűnt az emissiók tevékenység s vele a közép- és hosszúlejáratú kölsönök folyósítása. Összezsugorodott a váltóleszámítolási üzlet, míg a mobilabb folyószámlahitel-üzlet főleg az állammal való kapcsolatban nagyobb lendületet vett. A kormány pénzsükségletét a jegybank egyedül nem tudta kielégíteni s ezért más forráshoz is kellett fordulnia: ez a hadikölsönkötvénykibocsátás volt. A Takarékpénztárnak, mint háborús üzletekkel nem foglalkozó intézetnek ez lett most a főüzletága és pedig többféle szempontból: 1. hadikölsönkötvényekre a jegyzőknek lombardkölsönt nyújtott, 2. a kormánynak a kibocsátandó köt-

vényekre előleget adott, 3. maga az Intézet is tekintélyes összegű kölcsönt jegyzett.

A harmadik korszak az infláció éveire terjed s 1920-tól 1923-ig tartott. Ezt a korszakot a fizetési eszközöknek addig nem is sejtett megszorodása és forgási sebességüknek ezzel arányban álló meggyorsulása jellemzi. Mindenki pénzének értékét igyekeznek megőrizni, ami vagy tőzsdei játékkal, vagy pedig a roppant magas kamatozású kosztipénz-üzlettel történt. Jellemző a korszakra, hogy az Egyesület jövedelmének $\frac{1}{3}$ része jutalékokból került ki. A konjunktúra alatt megélénkült a váltóleszámítolási üzlet is, csak hogy a leszámítolás nem kereskedelmi, hanem spekulációs célokra történt: a benyújtások jó részben nagyösszegű finánc-váltók voltak. A folyószámlahitel-üzlet is nagyon élénk volt ebben az időszakban, a kölcsönöket azonban most nem az állam vette igénybe, hanem vállalatok, amelyek részére a Takarékpénztár több más intézettel együtt közös ügyletként engedélyezte azokat.

1924-ben megalakult a Magyar Nemzeti Bank, majd megtörtént a devalválódott korona-értékének pengő-értékre való átcserélése és ezzel pénzünk stabilizálása. Az Egyesület 1925 január 1-ével elkészítette az újjáértékelt mérleget s ekkor tünt csak ki teljes nagyságában az a tőkerombolás, amelyet a háború végzett. A Takarékpénztár saját tőkéje 1913-ban a 71 $\frac{1}{2}$ millió koronát meghaladta; ebből 1924 végéig csak 34 millió maradt meg, a többit felfalta a háború Molochja. Ezt a negyedik korszakot, amely 1929-ig tartott, a tőzsdei konjunktúra megszűnése, a takarékosági hajlam feleledése s a külföld bizalmának felénkfordulása jellemzi. Eleinte csupán rövidlejáratú kölcsönöket kínálnak, lassanként azonban a külföldi piacok megnyílnak a kötvények és a záloglevelek előtt is, a békebeli állapottól mégis azzal az eltéréssel, hogy a külföldi tőkés csak a saját országa valutájában kiállított adóslevelekre hajlandó pénzt fektetni. A Takarékpénztárnak újból az emissio s a jelzálog- és községi kötvénykölcsön-üzlet lesz egyik főüzletágává. Ebből származó kölcsönállománya 1929 végével meghaladta a 72 millió pengőt. Amint a gazdasági élet folyama a rendes mederbe visszatért, megindult a váltóleszámítolási üzlet is és pedig most már kereskedelmi ügyletek finanszírozására. Váltótárca-állománya, amely 1925 elején alig volt több 14 milliónál, 1929 végéig 101 $\frac{1}{2}$ millió pengőre emelkedett.

Az ötödik korszakot az 1930-tól 1939-ig terjedő évek története alkotja. Annak a gazdasági válságnak, amely az Egyesült Államokból indult ki, a hullámai átcsaptak Európára s itt is nagy pusztításokat végeztek. A belőle keletkezett pénzügyi és közgazdasági bajok miatt az államok egymásután tértek le az aranyalapról, pénzüknek szabad forgalmát külföldi viszonylatban korlátok közé szorították s az önellátási rendszerre rendezkedtek be. A külföldi kölcsönök forrása ismét bedugult s a

Takarékpénztárnak megint fel kellett függesztenie emissióstevékenységét; ennek következtében a jelzálog- és községi kölcsönök folyósítása megakadt. A liberális gazdálkodási rendszerrel való szakítás és az önellátási rendszerre való áttérés után kialakult az ú. n. egykézrendszer s amint a válság megszűnte után a gazdasági élet megindult, a külkereskedelem egyéni cégek kezéből a Takarékpénztárral összeköttetésben álló nagyobb cégek (Futura, Hangya) ügykörébe ment át. Ennek következtében az Egyesület a külkereskedelem finanszírozásában egyre növekvő mértékben vett részt s a váltóleszámitolás mellett a folyószámlahitel lett második főüzletágává.

Amint a könyv előszava mondja, az Egyesületnek minden időben a konzervatizmus volt a fő-fő tartó oszlopa; hogy azonban a kor szavát mindig megértette s a haladás iránt megvolt a kellő érzéke, azt történetének ez a vázlatos ismertetése is bizonyítja. Ennek a két tulajdonságnak köszönhető, hogy míg mellette hatalmas intézetek dőltek ki, centennariumát megérte.

A kellemes stílusban megírt könyv többi része az Intézet belső életére vonatkozó adatokat és kimutatásokat tartalmaz.

Jirkovsky Sándor

Szeberthy János: Mezőgazdasági munkásvédelem. Közgazdasági Könyvtár XXIII. kötet. Budapest 1940. 438 oldal.

Erről a fontos, régóta megoldásra váró, de nehéz kérdésről fenti könyv hézagpótló szakmunkát jelent. Mindenütt kitűnik a szerző komoly elméleti és gyakorlati felkészültsége és általában a kérdés reális szemlélete.

A mezőgazdasági szociálpolitika passzív alanyainak szociális problémáit igyekszik szerző megvilágítani, ismertetve az ezzel összefüggő összes részkérdéseket is. A munka értékét emeli, hogy a mezőgazdasági szociálpolitikai problémákat alkalma volt többféle megvilágításban és nemcsak Magyarországon, de külföldön is behatóan tanulmányozni.

Munkájában sorra rátér a mezőgazdasági munkásvédelem fogalmára és feladataira, vizsgálva, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika főbb feladatai milyen úton és módon oldhatók meg a legjobban. Tárgyalja a munkáskérdés kialakulását, kritikailag ismertetve a vonatkozó törvényeket és kiemelve a főbb vonatkozó intézkedéseket, elsősorban a Darányi Ignác nevéhez fűződő alkotásokat. Áttekintést ad a munkásvédelem fejlődéséről, ismerteti az újabban felmerülő problémákat, szemléltető képet adva e kérdéstről statisztikai megvilágításban is. Igen értékes „A mezőgazdasági munkásvédelem intézményei és eszközei” című fejezet, mert szerző itt ad legtöbb egyéni véleményt, midőn e kérdés rendezésével kapcsolatban pl. az állam szerepét tárgyalja, vagy midőn a munkásvédelem jogi alapjainak megteremtéséről és ennek során pl. a munkaszerződésekről és a

munkaszabályozás kérdéséről szól, melyek tárgyalásánál jó hasznát veszi külföldi tapasztalatainak. Ismerteti a különböző munkarendszereket, a munkabér, illetve díjazás kérdését, melynek tényleg nagy jelentőség tulajdonítható, majd tárgyalja a bérszabályozás reformjának szükségességét, egyben az eddigi ezirányú bel- és külföldi intézkedéseket, az újabb szociális bérintézményeket, úgyhogy az egész fejlődésről átfogó képet kapunk. A következő fejezet a munkásvédelem egyik leghatékonyabb tényezőjéről, a munkaidő szabályozásáról szól, melynél mindig szem előtt kell tartani a mezőgazdaság organikus természetét, a gazdasági és szociális szempontokat. A külföldi rendszerekkel, kellő bírálat mellett, itt is bőven megismerkedünk, majd megtudjuk, hogy a munkaidőszabályozásnál Magyarországon milyen problémák merülnek fel. Külföldön a mezőgazdasági munkásság fizetett szabadsága már elterjedt intézmény, melynek az egészség, az általános művelődés, valamint a szakismeretek fejlesztése tekintetében nagy jelentőséget kell tulajdonítani. Sajnos nálunk ez egyelőre csak az ipari munkánál van bevezetve. Behatóan tárgyalja, hogy ez akciónak Magyarországon milyen lehetőségei vannak s hogy attól milyen eredményeket várhatunk.

A társadalombiztosítás a korszerű szociálpolitika egyik leghatékonyabb intézménye, melyet gazdasági, szociális és morális vonatkozásban kell tárgyalni. Sajnos, ez intézmény nálunk mindjárt a kezdő lépések után megtorpan, igaz ugyan, hogy kiépítése a mezőgazdaságban tényleg sok nehézséggel jár. Miután a magyar mezőgazdasági szociális biztosítás fejlődéséről szerző áttekintő képet ad, rámutat a további kiépítés szükségességére. E kérdéssel szoros kapcsolatban áll az egészségvédelem s az erről szóló fejezetben, állandóan érintve a falupolitikát, részletesen tárgyalja a magyar népbetegségeket, egyben azon mozgalmakat, amelyek az egészségügy fejlesztését célozzák.

A magyar mezőgazdasági és közgazdasági életnek egyik súlyos problémája a mezőgazdasági munkanélküliség, szerző e kérdés jelentőségét statisztikailag is alaposan kidomborítja. A megoldásnál főleg arra kell törekedni, hogy különösen az idényenként súlyossá váló munkanélküliséget tudjuk leküzdeni, aminél azonban sok nehézséggel találkozunk. A baj gyökere mezőgazdasági termelési rendszerünk jelenlegi felépítettségében rejlik, melynek tárgyalásánál részletes gyakorlati programot kapunk a helyzet javítására vonatkozólag. Nagy jelentőséget kell tulajdonítani már az előbbi kérdéssel kapcsolatban is a munkaközvetítés intézményének, amely ma talán nagyobb feladatot jelent, mint Nagy-Magyarország idején.

A következő fejezetekben rátér szerző a munkásvédelem pozitív intézményei során a lakásviszonyok javítására, ismeretve a vonatkozó rendelkezéseket és kiemelve a kérdés közigaz-

gatási megoldásának jelentőségét. Az indirekt intézkedések során rámutat a szociális nevelés, a szakképzés jelentőségére, — annál is inkább, mert a szociális probléma megoldása nagyrészt ezuton érhető el. E téren sok teendő van és nagy eredmény várható, mert a szaktudás az anyagi viszonyok javulására is feltétlen kihatna. A munkaszervezés és munkakönnyítés az emberi erőkifejtés gazdaságosságát és a kedvezőbb szociális viszonyok felé való törekvést szolgálja. Jelenlegi mezőgazdasági termelési rendszerünkben sok munkaerő vesz kárba, tehát egy alapos szervezőmunka nem maradhat el.

Amíg szerző eddig inkább a mezőgazdasági munkásvédelem aktív alanyainak működési területeit tárgyalta, a következő fejezetekben az érdekelt rétegek saját erejükből való boldogulásának módozataival foglalkozik, melynek során rátér a munkásszövetkezetek különböző fajtáira, a több munkaalkalom, az egyenletes foglalkoztatás, avagy a háziipar jelentőségére és azon nagy horderejű munkálatokra, amelyek mezőgazdasági termelésünk intenzitásának fejlődését jelentenék. Sorra tárgyalja szerző az egyes munkáscsoportok különleges védelmét. Behatóan foglalkozik a mezőgazdasági munkásság földhözjuttatásával is, amely feladat cselekvő beavatkozást sürget, de ahelyett, hogy e kérdés megoldására pozitív javaslatokat tenne, inkább csak általános birtokpolitikai fejtegetésbe merül. A mezőgazdasági munkásosztály élettani kérdésével foglalkozik ezután, ismertetve itt az e téren folyó igen érdekes bel- és külföldi tudományos vizsgálatokat. A munkásság szociális és gazdasági helyzetének javításánál nagy jelentőséget kell tulajdonítani a szervezkedésnek, a különböző érdekképviselői intézményeknek; ezek tárgyalásánál rámutat az e téren tapasztalható eddigi hiányokra, illetve hibákra, a szabad és hivatalos érdekképviselői intézmény terén szükséges további követelményekre, ismertetve az ezirányú újabb külföldi szervezeteket, a munkáskamarákat és rámutat a munkaügyi hivatalok felállításának szükségességére.

Az összes mezőgazdasági munkásvédelmet szolgáló intézmények csak akkor vezethetnek eredményre, ha gondoskodunk a célnak megfelelő és a gyakorlati igényekkel számoló végrehajtásról. Erről beszélve szerző behatóan vizsgálja az állam szerepét és a szociális szakigazgatási szervek feladatait, annál is inkább, mert szerinte a korszerű államok sorsa a közigazgatási hivatalokban dől el.

Szeberthy értékes munkájából kitűnik, hogy a mezőgazdasági munkásvédelem terén milyen sok tennivaló van, de az is, hogy a kérdést csak a fokozatos megvalósítás álláspontjára helyezkedve lehet megoldani.

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági szociálpolitikai kérdésekről ilyen összefoglaló, egyetemes szemléltető munka régóta nem jelent meg, fenti munkát feltétlen elismeréssel kell fogadni.

Szabó Miklós.

Ottlik László: A politikai rendszerek története.
Kincsestár 127. sz. Budapest. Magyar Szemle Társaság
kiadása 1940. 80 old.

Világnézetileg és politikailag vajudó korunkban a szellemi vezetők egyik legfontosabb hivatása a társadalmi és állami élet mélyén rejlő nagy szervező elvek kifejtése és népszerűbb formában való bemutatása, az eszmék tisztázása, a dogmatikus jelszó-kultusz helyébe tárgyilagos szemlélet állítása. Ennek a nagy, közvéleményt nevelő feladatnak tesz eleget Ottlik László igen ügyesen megírt kis könyve. Valóban csak a tárgykör alapos ismerete és a problémák belső átélése tehet valakit képessé arra, hogy ily rövid keretben is, könnyed, és élvezetes formában, de mégis mindig az állambölcselet magaslatán maradván, tárja fel az olvasó előtt a politikai rendszerek alakulásának szövevényét, az egymással szemben álló nagy elvek küzdelmét és a belőlük adódó különböző történeti megoldásokat. Kiindul a középkor politikai ellentéteiből, a „szabadság“ és „biztonság“ közötti választás szükségéből. Majd fejtegeti az abszolutizmus és merkantilizmus rendszereit, a reformáció hatásait, a természetjogi liberalizmust és az angol alkotmányt, a felvilágosult abszolutizmust és a francia forradalmat, a demokráciát és nacionalizmust, a cézárizmust és a polgári liberalizmust, a romantikát és a német nacionalizmust, a francia konstitucionalizmust, az angol és német fejlődést, végül a politikai rendszereket a világháborúban. Szellemes és mindvégig tárgyilagos elemzései kitűnő kalauzul szolgálhatnak a különböző politikai rendszerek lényegének megértésére és értékelésére.

Az európai államelméletet kialakító legfőbb elvek dialektikáját kifejtő tanulmány természetesen közelről érdekelheti a közgazdát is, hiszen a gazdasági rendszerek szorosan összefüggenek a politikai rendszerekkel, a gazdasági szerkezet többé-kevésbé függvénye az államvezetés módjának. Ottlik László könyvének a gazdasági életet is érintő érdekes megvilágításai közül csak példaként idézzük a „polgár“ típusának és a belőle következő politikai magatartásnak egyes elemzését (5–6 old.). Vagy a fiziokrata gazdaságbölcselet jellemző antinómiájának boncolgatását: a fiziokraták a gazdasági szabadság megvalósítását tűzik ki célként és gazdasági tekintetben „liberálisok“. Viszont meggyőződésük, hogy szabaddá az embert csak a felvilágosodás teheti, erre pedig az emberek többségét rá kell nevelni. Ezt a célt csakis diktátori hatalommal lehet megvalósítani. Így kapcsolódik össze etatizmus és liberalizmus, állami mindenhatóság és egyéni szabadság, ami a francia gondolkodásra végig jellemző marad. (29. old.). A „homo oeconomicus“ fogalmának a liberális jogrendszer világában megfelel az „abszolút magánember“ eszménye, akinek tökéletes szabadságát egy ellenállhatatlan hatalom garantálja. (44. old.). Különösen

érdekes az utolsó fejezet, amely a demokráciák és autokráciák erőpróbáját mutatja be a világháborúban. A világtörténelem ironiája, hogy az örökös katonai monarchiák jobban beválnak békében, mint háborúban (72. old.). Ennek az oka, hogy autokráciákban a közvélemény nincs kötve a háborút kimondó döntéshez és megtagadhatja az államhatalommal szemben az erkölcsi szolidaritást, holott ez demokráciákban elvileg nem lehetséges. Ezért amott a fejedelmek növekvő felelősségével és terheivel nő erkölcsi magánosságuk érzése, ebből nehezülő helyzetben könnyen következhetik megroppanásuk; az államot tartó erők szétmállanak saját növekvő tehetetlenségük súlya alatt, ami azután a forradalmak romboló erőit szabadítja fel. A hatalom szétesésével nő az elhagyatottság érzése, a köztudat elhalványul a lelkekben és az egyéni érdekek törnek előre. Az atomizálódás folyamata egyszerre a társadalom minden rétegébe benyúló állami apparátus egészét megragadja: ez a forradalmi idők különlegessége, ez maga a forradalom (79. old.).

Ottlik László kis könyve nagy szolgálatot tesz azzal, hogy a mai lázas időkben az állambölcseleti és történeti szemlélet nyugalmához közelebb segíti az olvasót.

Kislégi Nagy Dénes.

Nyárády József: Árvetőkönyvvitel. Budapest, Officina kiadás, 1940. 215. old.

A közgazda éles szemmel vizsgálja, boncolja a gazdasági élet megnyilvánulásait. Hogy ezt fokozott mértékben tehesse, szüksége van arra, hogy az üzemek menetének számszerű ábrázolásában, a számvitelben járatos legyen. „Olyan könyvet akarom írni, amelyet haszonnal forgathasson az, aki most akar megtanulni könyvelni, de haszonnal forgathasson az is, aki rendbe akarja hozni és korszerűsíteni akarja már meglevő könyvviteli tudását.” — írja előszavában a szerző. A folyton haladó gazdasági élet minden vonatkozásában újabb feladatokat, kérdéseket vet elénk. Ezeknek megoldására régi eszközeink, módjaink már nem kielégítőek. Régebben a könyvelés emlékezettámogató feljegyzés volt. Ma sokkal többet kívánunk. Nem csupán állapotleírást, de folyamatfeltárást és irányzatkutatót. „Könyvvitel és üzem” c. fejezetében rámutat a szerző, hogy egészen a legújabb időkig az üzem és könyvelés kapcsolata nem volt mindig kifogástalan. Pedig nem magában a könyvvitelben, hanem a könyvvezetés mikéntjében rejlik a hiba. „Sok ipari üzem van még ma is, amelyben még mindig nem vált tudatossá, hogy milyen nagy szolgálatokat tehet a könyvelés pld. az önköltségszámítás terén.” (91. l.) Vagy: „A forgalomalakulás megfigyelése az okok kutatására kényszeríti az üzemet. Oknyomozó üzemvezetés, oknyomozó könyvvitel.”

A munka első része a könyvvitel elméletével foglalkozik.

Valóban tüzetesen, szuggesztív erővel adja magyarázatait. Az elméleti rész hézagtalan, láncszemszerű felépítése, a rövid, tömör fogalmazás, erős és biztos alapot nyújt minden kezdőnek. Viszont azoknak, akik más elméleti alapon szerezték tudásukat, a szerző új megvilágításba helyezi az évszázados könyvviteli kérdéseket. A második rész: „A könyvviteli gyakorlat lényege“ a könyvviteli okmányokból kiindulva végig visz az összes könyveken, majd a naplófőkönyves, kétalapkönyves táblázatos, a négyalapkönyves módon és igen részletesen ismerteti az átírókönyvelést. Különös figyelemre számíthat az árvető áruszámla fejezete: a beszerző önköltségi árról, az üzemi önköltségi árról, az előirányzatról, az ellenőrző arányszámokról, a törzsköltségről és az árvetésfajtákról szóló fejtegetés.

„A könyvvitel műszer s ahogy a természettudomány szakadatlan kölcsönhatásban fejlődik műszereivel, úgy fejlődik együtt a gazdasági élet is a könyvvittel.“ (168. l.) A szerző lendületes, kifejező stílusa a látszólag száraz ismereteket gyűjtő munkát mindenki számára élvezetes olvasmánnyá teszi.

Pósch Károlyné R. Marianne.

Gesztelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét 1940. 32 old.

A szerző mint a falusi kérdések alapos ismerője, kis művében a sürgős megoldást követelő cigányveszedelem vészhangját veri félre. Színes képet fest a kóborcigányokról, akik életüket vándorlással, munkakerüléssel töltik el; lopásból, koldulásból, csalásból élnek. Állataik és maguk részére mezőgazdasági terményeket dézsmálnak, a dögöt is megeszik. Csenevészek, minden betegségekre, különösen a tüdővészre erősen hajlamosak, valóságos melegágyai a ragályoknak. Az állatbetegségeket elhurcolják, sokszor akarattal terjesztik. Búja életet élnek, vadházasságuk rendkívül bő gyermekáldással jár, úgy hogy ijesztően szaporák. Ha kis részüket sikerül is vályogputrikba telepíteni, teknővájó, vályogvető, vasmunkájukat, lóügynökösködésüket legtöbbször csak azért végzik, hogy munkából élésüket bizonyíthassák, vagy hogy a csalásra, fondorlatokra jobb alkalmuk nyíljen, sőt nem egyszer súlyosabb bűntettekre is.

A szerző tíz éven át gyűjtötte azokat az adatokat, amelyek a magyarországi cigánykérdés megvilágítására szolgálnak. Művében sorra ismerteti a szakirodalomban, főleg közigazgatási emberek, szolgabírák, jegyzők, plébánosok és tanítók tollából megjelent eszmefuttatásokat, Fejér és Pestmegyék határozatait, képviselők, mezőgazdasági kamarák javaslatait. Röviden végifut a cigányok történetén s ismerteti az ellenük külföldön és nálunk hozott rendszabályokat.

Szerinte a cigánykérdést humanitással, kulturális úton nem lehet megoldani. Ezt az állítását a pankotai, tárkányi és túskevári cigányiskolák példájával igazolja, ahol a cigánygyermek kiművelése lelkialkatukban tömegesen javuló irányzatú változást nem eredményezett.

A mindinkább növekvő cigányveszély elhárítására radikális eszközöket ajánl. Külön törvény alkotását, amelynek szankciói közül szükség esetére a botbüntetés, sőt a kasztrálás sem hiányozhat. Szükségesnek tartja a cigányok külön statisztikai számbavételét, mert tömegük az 1930-as népszámlálás mintegy 15 ezer cigányultudójával szemben legalább 80—100 ezerre tehető. A kóborcigányokat koncentrációs munkatáborokban kell dologra kényszeríteni, külön a nőket és külön a férfiakat, ami nagyütemű szaporodásuknak is gátat vethetne. Egy évnél idősebb gyermekeiket szüleiktől elvéve menhelyeken volna jó tisztességes polgárokká nevelni. Lopásukat, csalásukat, kéregetésüket az általánosnál szigorúbb büntetéssel óhajtja sújtani, melynek során a velük összeköttetésbe kerülő egyéb polgárok ellen is megtorlással élne. Követeli, hogy a radikális intézkedéseket az állam és nem a községek terhére haladéktalanul hajtsák végre.

Tagadhatatlan az, hogy e széles népréteg mindezideig a polgáriasodás érdekével szembehelyezkedve, külön és a társadalom biztonságával sokszor ellentétes úton halad. De nem felejtjük el, hogy az 1916., illetve 1928. évi belügyminiszteri rendeletek a cigányokat máris különleges jogszabályok hatálya alá helyezték. Személyes szabadságukat messzemenően korlátozták, lótartásuk elvonását lehetővé tették. Pestmegyén kívül más törvényhatóságok is (pl. Fejérm.) már régebben bevezették a fényképes cigányigazolványok rendszerét. Magunk is csak helyeselhetjük az e téren való újabb jogszabályozást, de addig is volna kellő jogalap a sürgősen szükséges és eredményre vezető intézkedések megtételére. Nálunk ebben a kérdésben is, miként annyi másban, nem a jogszabály-alkotás, mint inkább a törvények végrehajtása terén észlelhetünk hiányosságokat.

Heller András

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

Március 10-én *Bud János* elnöklete alatt *Jirkovsky Sándor*, a Pénzügyintézet Központ főellenőre tartott előadást „Jegybankpolitikánk fejlődése” címen. Az érdekes tanulmányt a közönség nagy tetszéssel fogadta.

Pályázati hirdetés.

A Hangya Szövetkezeti Központ adományából a Darányi Ignác Agrártudományos Társaság — alapszabályai 4. §. d. pontjában kitűzött céljának megfelelően — pályázatot hirdet a következő tétel kidolgozására: „Milyen gazdasági előnyöket nyújt a szövetkezet a tagoknak?”

Ismertetni kell tehát, különös tekintettel Magyarországra, a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek által nyújtott előnyöket 1. üzemgazdasági szempontból, 2. a tagok gazdálkodása szempontjából és 3. közművelődési és jóléti szempontból. A tétel első részének kidolgozásánál a szövetkezetek és a magánkereskedelem számadási adatainak szembeállítását útján kell kimutatni, mennyiben alkalmasabb a szövetkezet arra, hogy az áruellátás és terményértékesítés feladatát tagjai érdekében gazdaságosabban lássa el, mint a magánkereskedelem? A tétel második része a szövetkezeti árubeszerzés és értékesítés magángazdasági előnyeire vonatkozik, tehát megvizsgálendő, mennyiben kerül kedvezőbb helyzetbe az az egyén, aki megtakarított tőkéjét szövetkezeténél gyümölcsözteti, aki áruszükségletét a szövetkezetnél szerzi be és termékeit a szövetkezet útján értékesíti. Ezzel kapcsolatban ki kell térni a szövetkezetek által nyújtott kedvező beszerzési és értékesítési lehetőségeknek közvetett hatására is, amely a tagok gazdálkodásának fejlődésében nyilvánul meg. Végül a tétel harmadik része a szövetkezetek közművelődési és jóléti szolgáltatásait öleli fel.

A feladat természeténél fogva a pályázóknak a megoldandó kérdéseket elsősorban a magyar mezőgazdaság szempontjából kell tárgyalniuk és a szükséges adatokat főleg a magyar agrárszövetkezetek működéséből kell meríteniük, miértis a vonatkozó magyar szakirodalom fontosabb műveinek ismerete a tétel kidolgozásánál nem nélkülözhető. Nem hagyható azonban figyelmen kívül a külföldi országok szövetkezeteinek működése sem, amennyiben az arra vonatkozó adatok az egyes kérdések helyes megvilágítására s a módszerek és eredmények összehasonlítására alkalmasak. Ezért a külföldi szakirodalom tanulmányozása is kívánatos és a bírálók külön figyelmet fognak fordítani arra, hogy a pályázók a bel- és külföldi standard munkákat olvasták-e és tanulmányaikat mennyiben tudják értékesíteni. A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság titkársága készséggel bocsát forrásmunkákat a pályázók rendelkezésére és nyomtatékosan felhívja őket, hogy ezt a lehetőséget saját érdekükben okvetlenül vegyék igénybe.

A dolgozatok célja az is, hogy a szövetkezetek jelentőségéről a közgazdaságilag és társadalompolitikailag megalapozott helyes ismereteknek a közvéleményben való elterjedését előmozdítsák. Éppen ezért, egyébként egyenlő érték esetén, a bírálat előnyben fogja részesíteni azokat, amelyek a kérdést a nagyközönség számára is könnyen érthető modorban tárgyalják. A terjedelem legfeljebb 25 gépelt oldal lehet.

A beérkező dolgozatokat a Társaság által kiküldött bizottság fogja elbírálni.

A legjobb dolgozatokat a következő díjakkal jutalmazzuk:

Egy első díj 500.— pengő értékben, egy második díj 300.— pengő értékben és két harmadik díj, egyenként 50.— pengő értékben.

A bírálók megdicsérhetnek oly munkát is, amely díjban nem részesül.

Az első és második díjjal jutalmazott dolgozatok kiadási joga a Hangya szövetkezeti központra száll át s azok közzététele esetén a szerzők szerzői tiszteletdíjra nem tarthatnak igényt. Amennyiben a Hangya ezzel a jogával a pályázati határidő lejáratától számított hat hónapon belül nem élne, úgy a díjnyertes pályázatok szerzői munkájukkal szabadon rendelkezhetnek.

A pályázat nyílt. A dolgozatokat két példányban legépelve vagy feltétlenül könnyen olvasható kézírással szintén két példányban, a szerző nevének és lakáscímének feltüntetésével a Darányi Ignác Agrártudományos Társaság főtítkáránál kell benyújtani (IV., Szerb-u. 23.). Erre a címre a dolgozatok postán is beküldhetők, lehetőleg ajánlott levélben.

A pályamunkák beadásának határideje 1941 május 31-ike.

A pályadíjnyertesek a Titkárságtól írásbeli értesítést kapnak.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

April-Mai 1941.

Geldwert und Geldverschlechterung.

Obwohl die Wertung ein subjektiver, psychologischer Vorgang ist, muss eine fortschreitende Vermehrung des Geldes früher oder später zu dessen Entwertung führen. Der quantitative Faktor spielt also hier eine entscheidende Rolle, aber freilich darf man sich diesen Zusammenhang nicht als ein starres mathematisches Verhältnis vorstellen. Für die Praxis ist aber eben diejenige Frage vom grössten Interesse, in welchem Grade im konkreten Fall die Veränderung der Geldmenge eine Wirkung auf den Tauschwert des Geldes ausübt. Vom praktischen Gesichtspunkte verdient also der Umfang der Elastizität, die das Verhältnis zwischen Geldmenge und Geldwert aufweist, ferner die Frage nach den Möglichkeiten und Methoden einer Beeinflussung der Einwirkungen der Mengenveränderungen auf den Wert des Geldes die grösste Beachtung. Von diesen Methoden müssen besonders zwei hervorgehoben werden: erstens die konsequente Aufsaugung der zusätzlichen Geldmengen durch eine zielbewusste Steuerpolitik und ergänzende Verfahren, bzw. die Umleitung dieser Geldmengen vom Verbrauchsgütermarkt auf den Kapitalmarkt, und zweitens die Abschwächung der preissteigernden Wirkung der auf dem Konsumgütermarkt auftretenden zusätzlichen Geldmengen durch Preiskontrolle und Verbrauchseinschränkung (Bezugsscheine). Der in den letzten Jahren zu einer hochentwickelten Kunst entfaltetem Inflationbekämpfung stehen also drei Wege zur Verfügung: *a)* das einfache geldtechnische Verfahren (Devaluation), *b)* die kombinierte Verwendung geldtechnischer und preispolitischer Massnahmen und *c)* die Kombinierung des letzteren Verfahrens mit einer Beeinflussung der Wareenseite, d. h. der Warenproduktion und des Warenumsatzes.

Karl Balás

Die Kohlen- und Bauxitwirtschaft Ungarns.

Der gesamte Kohlenvorrat Ungarns bezifferte sich im Jahre 1913 auf 1718 Millionen Tonnen; hiervon verblieben in dem verkleinerten Landesgebiet nach dem Trianoner Friedensvertrag nur 645 Millionen Tonnen. Neue Forschungen und Aufdeckungen haben das Brutto-Kohlenvermögen des Landes seitdem auf 3 Milliarden Tonnen gesteigert, wovon rund 1.5 Milliarden Tonnen als abbaubar zu betrachten sind. Die Kohlenproduktion betrug im Jahre 1913 10.3 Millionen Tonnen, wovon 7.1 Millionen auf das Trianoner Gebiet entfielen. Im Jahre 1919 fiel die Produktion auf 3.9 Millionen Tonnen zurück, nach der Wiederherstellung der Ruhe und Ordnung steigerte diese sich jedoch von Jahr zu Jahr, bis sie im Jahre 1939 die 10.6 Millionen Tonnen erreichte und damit die Spitzenproduktion Vorkriegs-Ungarns überflügelte. Die Kopfquote des Kohlenverbrauchs betrug im Jahre 1913 6.7 dz; 46% des Verbrauchs mussten auf dem Einfuhrwege aufgebracht werden. Im Jahre 1919 fiel die Kopfquote auf 4.9 dz zurück, im Jahre 1929 betrug sie jedoch bereits 10.8 dz. Der Anteil der Einfuhr an dem Gesamtverbrauch betrug zu dieser Zeit 20%, — es wurde Steinkohle, ferner Koks im Werte von insgesamt 72 Millionen P importiert.

Die Kohlen- und Kokseinfuhr stellt eine schwere Belastung der Aussenhandelsbilanz des Landes dar. Es besteht jedoch die Möglichkeit, diese Belastung zu vermindern, bzw. eine Rekompensation dafür zu fin-

den, u. zw. einerseits durch die Ausnützung der Wasserkräfte der jüngstens zurückgekehrten Gebiete, andererseits durch den Ausbau der Elektrostahlfabrikation unter Verwendung von Erdgas, Staubkohle, Schieferkohle und Lignit, durch die Verwendung von Erdgas anstatt des Leuchtgases und hauptsächlich durch eine entsprechende Steigerung der Herstellung von Alaunerde und Aluminium aus dem reichlich vorhandenen Bauxit.

Stefan Vitális

Identische und abweichende Züge der ungarischen und der deutschen landwirtschaftlichen Produktion.

In der Entwicklung der deutschen landwirtschaftlichen Produktion seit der Inflation lassen sich vier Perioden abgrenzen: 1. die Jahre 1924/25—1926/27 waren eine Zeit des Wiederaufbaus und der langsamen Steigerung des Bruttoertrages, 2. in den Jahren 1927/28—1929/30 wurden bereits die Auswirkungen der in der vorhergehenden Periode gemachten Investitionen fühlbar, — die Steigerung des Bruttoertrages setzte sich fort, 3. 1930/31—1932/33 sank der Bruttoertrag unter dem Druck der Weltwirtschaftskrise auf den Stand der ersten Periode zurück und 4. in den vier Jahren nach der Machtübernahme zeigte der Bruttoertrag infolge der energischen staatlichen organisatorischen Tätigkeit und der Preispolitik einen gewaltigen Aufstieg. Die Steigerung der Erträge im Ackerbau während dieser anderthalb Jahrzehnte wird auf durchschnittlich 19%, in der Viehzucht auf 31% geschätzt, — eine gewaltige Erhöhung der Leistungen der deutschen Landwirtschaft! Die auf den Markt gelangten Mengen wiesen während dieser Zeit eine noch stärkere Steigerung auf, — hierdurch wurde es ermöglicht, dass trotz der erheblichen Steigerung des Verbrauchs, die Selbstversorgung des Reiches mit Agrarprodukten von 75% im Jahre 1932 auf 85% im Jahre 1937 steigen konnte.

In Ungarn kann von einer ähnlichen Entwicklungslinie, von einer sich klar abzeichnenden Leistungssteigerung während der besprochenen Periode leider nicht gesprochen werden. Es gab gute Jahre und schlimme Missernten, Viehmangel nach Viehüberfluss, — jedenfalls fehlten aber die durchgreifenden Massnahmen, denen im nationalsozialistischen Deutschland die gewaltige Leistungssteigerung der Landwirtschaft zu verdanken war. Infolge dieser Versäumnisse können heute die Leistungen der ungarischen Landwirtschaft — berechnet auf Grund der Erträge des Ackerbaus und der Viehzucht — kaum höher als auf die Hälfte der deutschen Leistungen geschätzt werden. An diesem Ergebnis haben freilich auch die verschiedenen klimatischen Verhältnisse der beiden Länder ihren Anteil, eine viel grössere Rolle spielt jedoch hier die Kapitalarmut der ungarischen Landwirtschaft, die besonders in der geringeren Viehhaltung und in der rückständigen technischen Ausrüstung zum Ausdruck kommt. Die ungenügende Viehhaltung beeinflusst nicht nur infolge des geringeren Bruttoertrages der Viehzucht den Gesamtertrag, sondern auch durch die unzureichende Düngung, besonders da die Kunstdüngerverwendung in Ungarn verschwindend gering ist. Die Mangelhaftigkeit der technischen Ausrüstung ist besonders in den Kleinbetrieben schwerwiegend, — eine moderne, rationelle Futterwirtschaft, wie sie in der Mehrzahl der deutschen Kleinbetriebe verwirklicht ist, ist in Ungarn nur selten anzufinden. Als weitere Ursachen der Rückständigkeit der ungarischen Landwirtschaft müssen ferner die Unzulänglichkeit der öffentlichen Verwaltungstätigkeit auf dem Gebiete der Landwirtschaft, die wenig verständnisvolle Steuer- und Zinspolitik, die dem überwiegend extensiv bewirtschafteten ungarischen Grossgrundbesitz gegenüber zu nachgiebige Siedlungspolitik, und vor allem das Fehlen der klaren, durchgreifenden Planung und der energischen Durchführung erwähnt werden.

Matthias Matolcsy

Der Werdegang der landwirtschaftlichen Interessenvertretung in Ungarn.

Den ersten Schritt zur Organisierung einer landwirtschaftlichen Interessenvertretung in Ungarn hat Maria Theresia getan (1766), indem sie nach dem Vorbild der österreichischen Agrikulturgesellschaften die Gründung ähnlicher Vereine auch in Ungarn betrieb. Ihre diesbezüglichen Bestrebungen blieben jedoch erfolglos; die Komitate hielten diese Vereine für überflüssig, da ja die Förderung und der Schutz der Interessen der Landwirtschaft auch im Rahmen ihrer lokalen Autonomie erreicht werden könne, und es fehlten auch die Stimmen nicht, die hinter dem Vorhaben der Königin die ungarische Unabhängigkeit bedrohende Machtbestrebungen witterten. Es dauerte ein halbes Jahrhundert, bis der Komitat Pest im Jahre 1817 sich aus eigenem Antrieb mit dem Plan eines Landwirtevereines befasste, — zur Ausführung gelangte jedoch auch dieser Plan nicht. Es bedurfte auch hier der leidenschaftlichen Agitation des Grafen Stefan Széchenyi, um zu konkreten Ergebnissen zu gelangen: im Jahre 1825 gelang es ihm, eine Gesellschaft für Pferderennen zu gründen, die schon im folgenden Jahre in eine Gesellschaft für Pferdezucht, zehn Jahre später aber in den Landwirtschaftlichen Landesverein umgewandelt wurde, dessen Tätigkeit sich bereits auf sämtliche Zweige der Landwirtschaft erstreckte. Dieses Vorbild hat dann auch die Komitate zur Gründung von lokalen Vereinen angespornt, — im Jahre 1868 betrug jedoch die Zahl dieser Vereine noch immer erst 28. Ebenso aber wie der Landwirtschaftliche Landesverein infolge der schwachen Teilnahme nicht als eine richtige Vertretung aller ungarischen Landwirte angesehen werden konnte, brachten es auch diese lokalen Vereine nicht dazu, zu echten Verbänden wenigstens des grössten Teiles der Interessenten zu werden. Auf den von diesen Vereinen veranstalteten Landwirtekongressen gestaltete sich infolgedessen die Meinung aus, dass das Versagen der privaten Organisationstätigkeit eine obligatorische Organisation, den staatlichen Eingriff unvermeidlich mache. Das Arbeitsprogramm des im Jahre 1910 einberufenen Reichstages sah bereits die Errichtung von landwirtschaftlichen Kammern vor, infolge des Weltkrieges wurde jedoch der einschlägige Gesetzentwurf erst der Nationalversammlung des Jahres 1920 vorgelegt, die dann das Gesetz 1920: XVIII über die Errichtung der landwirtschaftlichen Kammern tatsächlich absolvierte. Dieses Gesetz, das im Jahre 1937 durch eine Novelle verschiedentlich ergänzt und modifiziert wurde, erteilt im Rahmen der Kammern allen in der Landwirtschaft Betätigten, also Arbeitnehmern und Arbeitgebern, dieselben Rechte, und teilt diese nach ihrem Hauptberuf, bzw. nach der Grösse ihres Grundbesitzes in Kurien ein. An der Spitze der Kammerorganisation steht die Landwirtschaftliche Landeskammer, die den Standpunkt der Gesamtheit der Landwirtschaft zu vertreten und die Regierung in Agrarfragen zu beraten hat.

Ladislau Hévey

Kritik des Arbeitsgeldes.

Seit dem Weltkriege taucht in der wirtschaftstheoretischen Literatur immer wieder der Gedanke des Arbeitsgeldes auf. In den Augen der Anhänger dieser Theorie ist die Geldversorgung kein wirtschaftliches, sondern ein soziales Problem und ihre wichtigste Aufgabe ist die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. Die Grundlage des Arbeitsgeldes ist die Stabilität der Kaufkraft des Geldes gegenüber der Arbeit (Arbeitskraft des Geldes). Eine einfache mathematische Beweisführung genügt jedoch, um zu zeigen, dass die Stabilität der Arbeitskraft des Geldes, also die Stabilität des Lohnindex noch keineswegs eine Stabilisierung des Warenpreisniveaus zur Folge hat: sie gewährleistet weder die Stabilität der Trendlinie, noch die Ausschaltung der konjunkturellen Schwankungen der Warenpreise. Das Arbeitsgeld würde also stets nur die Nominallöhne stabil halten, die Real-löhne würden dagegen gleich starke Schwankungen aufweisen wie das

Warenpreisniveau, nur freilich in entgegengesetzter Richtung. Um also bei Arbeitsgeldsystem den Reallohnindex stabilisieren zu können, — was freilich eine unerlässliche Vorbedingung der Aufrechterhaltung dieses Systems wäre, — müssten die Warenpreise und die ganze Einkommenverteilung durch staatlichen Eingriff fixiert werden. Die Starrheit des gesamten Preisaufbaus ist aber bei freiem Spiel der Wirtschaftskräfte, also in der kapitalistischen Produktionsordnung freilich nicht erreichbar, — sie kann nur in einem Wirtschaftssystem verwirklicht werden, in dem entweder das Privateigentum an den Produktionsfaktoren aufgehoben wird, oder wo der Staat den Anteil der Eigentümer der Produktionsfaktoren an dem Ergebnis der Produktion, also die Einkommenverteilung zwingend vorschreibt.

Andreas A. Raab

Das Gross-Budapest-Problem.

Das Problem der Verwirklichung Gross-Budapests, der verwaltungsmässigen Vereinigung der Satellitenstädte mit der Hauptstadt, beschäftigt die Presse und die zuständigen offiziellen Stellen bereits seit mehreren Jahrzehnten. Oberbürgermeister St. Bárczy liess schon im Jahre 1908 ein Memorandum über diesen Fragenkomplex ausarbeiten. In diesem Memorandum wird die Ansicht vertreten, dass die natürliche Entwicklung über die wirtschaftliche Verbundenheit der Satellitenstädte mit dem Grossstadtzentrum zu einer Vereinheitlichung der sozialen Struktur führt, wodurch früher oder später die Frage der verwaltungsmässigen Vereinigung der benachbarten Städte mit dem Zentrum Aktualität gewinnt, da ja gewisse wichtige öffentliche Bedürfnisse im Verwaltungswege befriedigt werden. Neuerdings hat Roland Hegedüs die Dringlichkeit dieses Problems betont und der Ansicht Ausdruck verliehen, dass die Lösung nicht mehr lange auf sich warten lassen darf.

Der Gesichtspunkt des Städtebau-Ingenieurs lässt dagegen den Gross-Budapest-Gedanken als eine städtebautechnische Absurdität erscheinen. Um dies zu illustrieren, genügt es, auf die einzige Tatsache hinzuweisen, dass während die Ausdehnung von Paris 7800 ha beträgt, das Gebiet des heutigen Budapest, bei rund 1,1 Millionen Einwohnern, die 20,000 ha fast erreicht und dass sich diese Ausdehnung nach einer Eingemeindung der Satellitenstädte mehr als verdoppeln würde.

Aladár Pirovits

Zwanzig schwere Jahre der Geschichte des Internationalen Goldstandar-des.

Es werden in diesem Aufsatz die Ergebnisse des inhaltsreichen Werkes von William Adams Brown: „The international gold standard reinterpreted, 1914—1934“ (New York, 1940. National Bureau of Economic Research. Vol. I—II.) eingehend besprochen. Brown ist sich der Schwierigkeiten einer richtigen Interpretation der Vorgänge auf dem Gebiete des Währungswesens völlig bewusst, — sein Augenmerk ist deshalb in erster Linie auf die sorgfältige Auswertung und Deutung der Tatsachen und auf die richtige Wahl der Gesichtspunkte gerichtet.

Rudolf Nötel

Harkai-Schiller, Paul—Varga, Stefan: Gewohnheiten im Weinkonsum. Budapest, 1940. 62 S. (In ungarischer Sprache.)

Varga, Stefan: Über die psychologische Marktforschungsmethode. Budapest, 1940. 30 S. (In ung. Sprache.)

Die beiden Verfasser der ersten Arbeit haben bereits früher mit der Untersuchung der Gewohnheiten im Budapester Obst- und Tabakkonsum Wertvolles geleistet. Der Antrieb zu ihrer jetzt vorliegenden Studie war ein praktischer: sie betrieben ihre Forschungen im Auftrage des Landwirtschaftsministeriums, um mit der Aufdeckung der Konsumgewohnheiten einer Förderung des Weinkonsums den Weg weisen zu können.

Das angewandte Verfahren war auch diesmal die gewogene repräsentative statistische Methode.

In der zweiten Studie fasst Varga die Prinzipien der psychologischen Marktforschungsmethode zusammen. Während die objektive Methode der Marktanalyse den Preis, die Richtigkeit des Erzeugungsweges und die Absatzverhältnisse einer Ware zu klären vermag, deckt die subjektive Methode die Bedürfnisse, Ansprüche, Gewohnheiten des Verbrauchers auf. Diese Methode stellt den Forscher vor eine dreifache Aufgabe: er muss die Konsumgewohnheiten feststellen, die Motive dieser Gewohnheiten analysieren und nach den von aussen her einwirkenden Faktoren forschen.

Dionys Kislégi-Nagy

Schröder-Steinegger, Hubertus: Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft. Berlin, 1939. 144 S.

Janovsky, Karl: Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum. Reichenberg, 1940. 40 S.

Während das Buch Schröder-Steineggers nur die — wenn auch noch so interessanten, aber doch nur subjektiven — Beobachtungen eines bereisten Mannes mit weitem Gesichtskreis bietet, gewinnen in der Arbeit Janovskys die Probleme schon eine klarere Gestalt. Der Arbeit des ersten verleiht der Zeitpunkt seiner Südosteuropa-Reise (Mai-Dezember 1938) einen besonderen Reiz, — aus wirtschaftlichem Gesichtspunkte wirkt sich aber eben dieser Zeitpunkt wieder nachteilig aus, da die unruhige, gährende Zeit ein tieferes Eindringen in die Wirtschaftsstruktur der besprochenen Länder erschwerte. Dem Volkswirt bietet Janovskys Heftchen unzweifelhaft mehr. Es scheint kaum möglich, den deutschen wirtschaftlichen Bestrebungen und Zielsetzungen in Südosteuropa eine klarere und konkretere Fassung zu geben, als dies Janovsky tut. Er betont, dass Deutschland, obwohl es Südosteuropa als Rohstofflieferanten und industriellen Absatzmarkt braucht, an eine wirtschaftliche Kolonisierung dieses Gebietes doch nicht denken kann, da seine Mittel von denen der Plutokratie abweichen. Der Nationalsozialismus strebt nach einer europäischen „Ergänzungswirtschaft“, nach dem systematischen Ausbau der Arbeitsteilung zwischen gesunden, selbständigen Nationalstaaten.

Rudolf Ruisz

Ihrig, Karl: Agrarwirtschaftslehre. Budapest, 1940. 340 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser wollte kein neues System der Agrarpolitik schaffen, sondern lediglich ein gutes systematisches Hochschullehrbuch schreiben. Sein Werk bietet aber unzweifelhaft mehr. In dem einleitenden Hauptteil gibt er eine kurze Zusammenfassung der Ergebnisse der Volkswirtschaftslehre, im grossen und ganzen im Geiste der klassischen Theorie, und eine gelungene Deutung des wirtschaftlichen Umbruchs unserer Zeit. Diese Einleitung verdient die grösste Anerkennung, — es kann nie genügend nachdrücklich betont werden, dass das Studium der Disziplin der Agrarpolitik ohne eine gute volkswirtschaftliche Grundlegung nicht betrieben werden kann. Im zweiten Hauptteil bespricht er die spezifischen Probleme der Landwirtschaft und zwar in zwei Hauptabschnitte gegliedert, deren erste der Produktionspolitik, der Betriebswirtschaftslehre gewidmet ist und mit Nachdruck vor einer verallgemeinernden Anwendung der in bezug auf die industrielle Produktion gewonnenen Erkenntnisse auf die Landwirtschaft warnt. Der zweite Hauptabschnitt ist den Problemen der Agrarpolitik im engeren Sinne gewidmet; hier spricht der Verfasser über Bodenbesitzreform, über die Frage der Betriebsgrösse, über Lebensniveau und Bevölkerungsbewegung der Agrarbevölkerung, über die Arbeitsverfassung in der Landwirtschaft, über das Genossenschaftswesen, über die Planung in der Landwirtschaft usw.

Eugen Czettler

Mártonffy, Karl: Die Erneuerung der ungarischen öffentlichen Verwaltung. 2. Aufl. Budapest, 1940. Universitätsdruckerei. (In ungarischer Sprache.)

Das Aufsehen, das das in kurzer Frist in zwei Auflagen erschienene Buch erregt hat, war voll berechtigt. Es ist nicht Vielen geglückt, eine so gelungene, klar und gedrungene Behandlung der gesamten Problematik der modernen öffentlichen Verwaltung zu bieten wie sie in dem vorliegenden verdienstvollen Buche zu finden ist. Der Verfasser bespricht die Fehler und Mängel des ungarischen Verwaltungsapparates und fragt nach den Wegen der notwendigen radikalen Reform. Um die Antwort auf diese Frage zu erleichtern, bespricht er auch die grösseren Verwaltungsreformen der letzten 20 Jahre, so die faschistische, die portugiesische und die amerikanische Reform und weist auf die Lehren hin, die die amerikanische Reform für Ungarn bietet; auch da wäre eine Neubelebung und Modernisierung der auf der lokalen Autonomie fussenden Komitatsverfassung die glücklichste, weil bodenständigste Lösung.

Anton Balla

Tallos, Johann: Die Über-eignung des Versicherungsbestandes. Budapest, 1941. Ung. Gesellschaft für Versicherungswissenschaft. 187 S. (In ungarischer Sprache.)

Die vom Verfasser behandelte Spezialfrage der Versicherungswissenschaft gehört zu den praktisch wichtigsten: für den Versicherten ist es ja von der grössten Bedeutung, dass seine in dem Versicherungsvertrag wurzelnden Rechte auch im Falle einer Auflösung der Versicherungsgesellschaft weiterbestehen. In Tallos's Buch wird ausserdem dieses Spezialproblem in eine weite juristische, wirtschaftliche und soziale Perspektive gestellt, — im Zusammenhang mit der Frage der Bewertung des übereigneten Objektes gibt er nämlich einen äusserst gelungenen betriebswirtschaftlichen Überblick über das ganze Versicherungsgeschäft.

Paul Veress

Bálint, Eugen: Mechanokratie. Mensch, Maschine und Arbeitszeit. Budapest, 1938. Universitätsdruckerei. 171 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser versteht unter Mechanokratie eine Gesellschaft, in der der Maschine eine wichtige Rolle zukommt. Seine Stellungnahme der Maschine gegenüber ist nicht ablehnend; er weist auf die segenbringende Wirkungen der Maschine hin, die die Arbeitszeit verkürzt und den Menschen aus der Sklaverei der schweren körperlichen Arbeit befreit. Trotzdem ist seine „Mechanokratie“ kein materialistisches System, und es ist eigentlich unverständlich, warum er seinem System diesen Namen gegeben hat. Das Lebensziel des Menschen erblickt er ja in der geistigen und moralischen Vervollkommnung, Veredelung seines Selbst, — die Maschine spielt hierbei freilich nur die untergeordnete Rolle eines Werkzeuges, das das Edlere, Höhere leichter zu erreichen hilft.

Beatrix Takaró-Gáll

Adorján, Karl: Die Bestimmungen des Gesellschaftssteuergesetzes und deren Anwendung in der Praxis. Kecskeméter Zeitungsverlag. 1940. (In ung. Sprache.)

Ein wichtiger Bestandteil der ungarischen Steuerreform des Jahres 1940 war die Reform der Gesellschaftssteuer durch das Gesetz 1940: VII, das auch die Bestimmungen über die Tantieme-Steuer enthält und eine neue Steuerart, die Vermögenssteuer der Gesellschaften einführt. Der vorliegende Kommentar zu diesem Gesetz dient vorwiegend praktischen

Zwecken, er enthält u. a. wertvolle buchhaltungstechnische Fingerzeige zur Erleichterung der Durchführung des Gesetzes.

Theodor Rajty

Rajty, Theodor: Gesetzliche Bestimmungen über die Institution der vereidigten Revisoren in Ungarn. Mit einem Vorwort von Edmund Kuncz. Budapest, 1940. Verein Ung. Vereidigter Revisoren. (In ungarischer Sprache.)

In Ungarn ist die Institution der vereidigten Bücherrevisoren durch das Gesetz 1930: V eingeführt worden. Heute stehen dem ungarischen Wirtschaftsleben bereits fast tausend vereidigte Revisoren zur Verfügung. Die ausgedehnte Tätigkeit der Revisoren erheischte während dieser 10 Jahre freilich verschiedentlich eine gesetzliche Regelung. Das vorliegende Buch gibt eine systematische Zusammenfassung der einschlägigen Rechtsmaterie und eine gute Schilderung der Organisation des ungarischen Revisorenwesens.

Stefan Lánkai

Berlász, Eugen: Der soziale Hintergrund der siebenbürgischen Auswanderung zur Zeit Maria Theresias. Budapest, 1939. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt auf Grund des Materials der Wiener Archive ein gutes Bild von den wirtschaftlichen und sozialen Beweggründen der grossen Székler-Auswanderung. Obzwar die allgemeine Tendenz der Politik Maria Theresias die Hebung der Bauernschaft war, zeigte sich in Széklerlande eine entgegengesetzte Entwicklung: hier wurden die freien Bauern durch steuerpolitische Massnahmen in die Reihe der Hörigen heruntergedrückt. Das Ergebnis war eine massenhafte Auswanderung der Székler und Ungarn nach der Moldau, gleichzeitig mit einem unaufhörlichen Hereinströmen fremder Siedler nach Siebenbürgen.

Johann Kósa

Salazar, Oliveira: Friedliche Revolution. Übersetzt von Julius Lovass. Mit einem Vorwort von Graf Paul Teleki und einer Einleitung von Georg Ottlik. Budapest, 1940. Athenaeum. 315 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Einwilligung Salazar zur Herausgabe dieser ausgewählten Sammlung seiner Reden in ungarischer Sprache ist noch durch den Grafen Paul Teleki, den vor kurzem auf tragische Weise hingeshiedenen Ministerpräsidenten Ungarns persönlich erwirkt worden. Teleki betrieb die Herausgabe von der Überzeugung geleitet, — der er übrigens auch in seinem Geleitwort Ausdruck gibt, — dass es im Interesse des Ungartums läge, die Lehren und das Lebenswerk des grossen portugiesischen Staatsmannes kennenzulernen. Die im Bande veröffentlichten Reden bieten eine gute Erklärung des „portugiesischen Finanzwunders“, von dem übrigens Salazar selbst wiederholt betont hat, dass es viel weniger durch seine Originalität und seinen revolutionären Zug gekennzeichnet wird als durch einen gewissen Klassizismus: die Grundpfeiler des ganzen Systems sind ja die strengste Sparsamkeit, die Stabilität des Geldwertes und die grösste Ordnung und Pünktlichkeit in allen finanziellen Transaktionen. Salazar verabscheute vor allem jede Geldwertschwankung, — diese wären ja schon mit seinem Prinzip, dass der Staat sich unter allen Umständen wie ein Ehrenmann verhalten müsse, unvereinbar. Im übrigen ist er ein Anhänger der korporativen Organisation der nationalen Produktion; staatliche Eingriffe lässt er nur dort zu, wo diese zum Schutze der Schwachen vor den Übergriffen der Starken oder zur Verhütung der Übergriffe der Armen erforderlich sind.

Anton Eber

Rappard, E. William: Trois économistes genevois et la révision du Pacte fédéral de 1815. Basel. 1941. 38 S.

In dem wertvollen Heft bespricht einer der hervorragendsten Vertreter der heutigen schweizerischen Wirtschaftswissenschaft die politische und wirtschaftliche Tätigkeit dreier ausgezeichneten alter Genfer Volkswirte: Sismondi, Rossi und Cherbuliez. Von den dreien ist der Name Sismondi's, des Vaters des sozialen Interventionismus, am allgemeinsten bekannt. Er hat die Dankbarkeit und die Achtung aller Zeiten verdient, indem er ein moralisches Element in diejenige Wissenschaft trug, die sich in ihrer Abstraktion von der Menschlichkeit zu sehr entfernte, und indem er, als einer der ersten, das Volksvermögen nicht nur nach seiner absoluten Grösse, sondern nach seiner Verteilung unter den Angehörigen der sozialen Klassen, den Menschen, bewertete. Der andere Genfer, Pellegrino Rossi, führte ein äusserst bewegtes Leben: er war der Reihe nach Professor der Rechte in Bologna, Professor der Genfer Calvin-Akademie, Vertreter von Genf im Bundesparlament, Professor der Rechte in Paris, Mitglied der Académie Française und Pair, Botschafter Ludwig Philipps beim Heiligen Stuhl und schliesslich Ministerpräsident Papst Pius' des IX., — als solchen erreichte ihn der Tod durch Mörderhand. Seine vorzügliche Volkswirtschaftslehre zeigt ihn nicht als schöpferisches Genie, aber doch als einen ausnehmend intelligenten Kopf. Der dritte von Rappard beschriebene Genfer, Cherbuliez, gehört zu den hervorragendsten in französischer Sprache schreibenden Volkswirten des 19. Jahrhunderts. — Rappard schildert die Persönlichkeit und Tätigkeit seiner drei Landsmänner mit viel Geist, — es wird ihm sicher gelingen, mit dieser Schrift die Gestalten der drei hervorragenden Genfer wieder in den Vordergrund des internationalen Interesses zu rücken.

Anton Éber

Siegfried, André: Suez, Panama et les routes maritimes mondiales. Paris, 1940. Colin. 291 S.

Glänzender Stil und ein in den Kern der Probleme eindringender Scharfblick zeichnen auch dieses neue Werk Siegfrieds aus. Obwohl das Buch schon nach dem Kriegsausbruch entstanden ist, ist es von jeder Voreingenommenheit frei: der historische Gesichtspunkt und das Streben des Verfassers, der als Einheit aufgefassten weissen Kultur zu dienen, bewahrten ihn davor.

Béla Vámos

Altmann, Hans: Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen Verkehrszweigen. Berlin, 1939. 352 S.

Die deutsche Verkehrspolitik verwendet das Flugzeug schon seit längerer Zeit systematisch zum Ferntransport von Personen und Waren und verfügt bereits über reiche Erfahrungen auf dem Gebiete der Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit den übrigen Verkehrszweigen. Das wertvolle Buch Altmanns fasst diese Erfahrungen und Ergebnisse zusammen und bespricht einerseits deren Bedeutung für die allgemeine Verkehrspolitik, andererseits die zukünftigen Entwicklungsmöglichkeiten.

Rudolf Ruisz

Dr. Schrewe Ernst: Die Anpassungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Veränderungen. Jena. J. Fischer, 1940. VI. + 156 old.

Geschichte, ausführliche Besprechung des im Titel angegebenen Problems und namentlich der verschiedenen Anpassungsfähigkeiten der Gross- und Kleingrundbesitze.

Nikolaus Szentkirályi

Pénzérték és pénzromlás.

1. A pénz értékének a pénz mennyiségével való viszonyba-hozása régi gondolattere a gazdaságtannak. Az ú. n. mennyi-ségi elmélet szerint a pénz értéke a pénz mennyiségétől függ. A kérdésnek nagy irodalmát és nézetárnyalatait nem akarjuk itt érinteni. A kvantitatív elmületről itt általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy kétségtelen az, hogy a pénz mennyi-sége befolyásolja a pénz értékét. Vagy talán még helyesebben fejeznék ezt ki ily módon, hogy a pénz mennyisége „előbb-utóbb“, vagy „többé-kevésbé“ befolyást gyakorol a pénz értékére. Ilyen óvatos fogalmazásban nem szállunk szembe a kvantita-tív-elmülellettel, de nem is kötjük le mereven magunkat mellette annak részleteibe menőleg, különösen pedig szabad kezét tar-tunk fenn magunknak ama tétel konkrétobb értelmezése dol-gában, hogy a pénz értékére befolyást gyakorol annak a meny-nisége.

A gyakorlati életben, tehát azon a téren, amely a gazda-ságtannak elméleti tételeit igazolja, vagy nem igazolja, éppen az a kérdés a fontos, hogy a pénz mennyisége *mikor és milyen arányban* befolyásolja a pénz értékét. A pénz mennyiségének és értékének ez a viszonya pedig semmi esetre sem lehet egy bármikor kiszámítható pusztá matematikai arány.

Az értékelés ugyanis gondolatbeli, pszichológiai folyamat, amely mindig az embereken keresztül történik. A pénz érté-két többféle irányban és árnyalatban lehet megállapítani. Itt minket a pénznek vásárlóereje érdekel, tehát cserélő, vevő értéke. Ez a csereforgalomban a konkrét jogügyletekben jut kifejezésre, ahol mindig emberek fogják megállapítani a pénz-ben kifejezett árat a saját becslésük, ítéletük alapján, nem pedig a pénz mennyiségének az árukhoz viszonyított valamely, pusztán matematikai aránya jut ott kifejezésre.

Kétségtelen most már, hogy ha az eladásra kínált áru-mennyiségekkel szemben egyre nagyobb és nagyobb pénzmeny-niségek lépnek fel, akkor előbb-utóbb emelkednek az árak is, vagyis a pénz vásárlóereje előbb-utóbb felhigul. Ez más szó-val nem más, mint az a hatás, amelyet a pénz mennyisége gyakorol annak a csereértékére, illetőleg vásárlóerejére. Nagy

általánosságban tehát ott vagyunk a mennyiségi felfogás megállapításánál. A gyakorlatban azonban éppen az a kérdés, hogy mikor, milyen körülmények között, illetve meddig valósul meg a pénz mennyiségének a befolyásgyakorlása az árakra, illetőleg a pénz csereértékére. Ezzel együtt az a kérdés is felmerül, hogy mekkora rugalmasság van a pénz értéke és mennyisége között való viszonyban, ami ugyancsak felveti gyakorlatilag azt a további kérdést is, éppen a rugalmasságnál fogva, hogy vannak-e és milyen módok a mennyiség hatásának fokozására vagy csökkentésére, illetőleg vannak-e módok ennek a hatásnak kedvezőtlen következményeivel való szembeszállásra, enyhítésre.

2. Az a jól ismert megállapítás, hogy a pénz mennyisége és annak forgási sebessége egymásra való kölcsönhatással érvényesülnek, vagyis matematikailag kifejezve, egymást megszorozva gyakorolják hatásaikat, tulajdonképpen szintén a mennyiségi koefficiens rugalmasságát jelenti. Egy matematikus szemével nézve talán tökéletes képet ad a forgási sebességgel szorzott mennyiség a pénz vásárlóerejére ható okokról. Az élet azonban nem matematika, mert a matematika csupán számaránybeli elvont mennyiségeket állít egymással szembe, ezzel szemben az emberek az életben a saját agyvelejükkel, a saját érdekeiken keresztül következtetnek arra, hogy a konkrét esetben egy konkrét árumennyiségért valamely árat megadjanak-e még, vagy ne adjanak-e már meg. A pénz forgási sebességének pedig a matematikai képletbe egyszerűen beállítható nagysága sokszor, vagy a legtöbbször alig lemérhető, alig is megfigyelhető valami, úgyhogy nem volna teljesen jogosulatlan a kvantitatív elméletben szereplő forgási sebességgel szorzott pénzmennyiség fogalmát egy bizonyos, az emberi természetben, a gazdasági helyzetekben rejlő, valamint a pénzforgalom szabályozására, annak nagyítására, vagy gyorsítására, illetőleg lassabbítására hatást gyakorolni alkalmas szerkezeteket is magábfoglaló *rugalmassági koefficienssel* is kiegészíteni, vagy helyettesíteni. Ez a rugalmassági koefficiens fejezhetné ki ilyen módon a gyakorlati élet konkrét eseteiben azokat a körülményeket és módokat, azokat a fokozó és csökkentő tényezőket, amelyeken keresztül a pénz mennyiségének a befolyása érvényesül a pénz vásárlóerejére.

3. Ameddig a pénz és a pénz mennyisége alatt pénzt, érepénzt, vagy fizikai értelemben vett fizetési eszközöket értünk, — amely állapothoz a fejletlenebb gazdasági élet sokkal jobban hasonlított, mint a mai, — addig a pénzmennyiség fogalma is egyszerűbb lehetett, mint a fejlettebb pénzgazdaság korában, amikor a fizetési eszközök fizikai kategóriája mellé oda kell értenünk a fizikai fizetési eszközökben meg nem testesült fizetési *összegeket* is. A kü-

lönféle fizikai, fizetési eszközök, (ércpénz, bankjegy, papírpénz) mellett szerepelnek ugyanis a különféle letéteken, betéteken és egyéb pénzrehozható követeléseken alapuló olyan immateriális pénzüsszegek is, amelyeket fizetésre éppen úgy fel lehet használni, mint a materiális, fizikai értelemben vett fizetési eszközöket. A fejlett pénzgazdaság korában, nemcsak fizikai módon, vagyis a pénznek tenyérbe való leolvasásával tudunk fizetni, hanem mindazokkal a módokkal, amelyekkel fizetéshatalmi jogokat át lehet ruházni. A fizikai értelemben vett, vagyis fizikai pénzáttadással járó fizetések mellett ott vannak tehát az immateriális fizetési módok és eljárások, a különféle pénzüsszegeknek fizetesként való átruházására. Ez a körülmény ily módon a pénzmennyiség egyszerű fogalmát a fizetésre felhasználható immateriális pénzüsszegek mennyiségével szaporítja meg és pótolja ki. Modern viszonyok között a pénz értékére hatást gyakorló mennyiségek vizsgálásánál nemcsak a fizetési eszközmennyiségekre, hanem *az immateriális fizetési összegek mennyiségére is figyelemmel kell lennünk*. Hogy azután ezek az immateriális fizetési összegek is miképpen gyakorolnak hatást a maguk mennyiségénél fogva a pénz értékére, ugyancsak tekintettel kell lennünk az utóbbiaknak a forgási sebességére is, sőt még tovább menve, mindazokra a rugalmassági körülményekre is, amelyekre fentebb, mint a mennyiségi elem hatását befolyásoló tényezőkre rámutatni igyekeztünk.

Kiindultunk abból, hogy a pénz mennyisége előbb-utóbb és többé-kevésbé hatást kell, hogy gyakoroljon a pénznek az értékére. Úgy is mondhatnók ezt, hogy a pénz bőségének nagyarányú megnövekedése előbb-utóbb egyik, vagy másik irányban inflációs jelenségekhez kell, hogy vezessen. Minél több irányban és minél több jószággal szemben és minél több piacon növekszik meg a pénzmennyiség az árumennyiséggel szemben és minél kevésbé ütközik a mennyiség hatása valamely érvényesülését megakadályozó tényezőbe, annál általánosabban kell ennek a folyamatnak bekövetkezni. Viszont minél több irányban és több téren lehet bizonyos gátakat emelni a mennyiségi elem érvényesülésének, annál több akadályozó vagy elodázó jellegű hatást rejtenek magukban azok a rugalmassági jellegű körülmények, melyeken keresztül a pénz mennyisége az árakra való hatását kifejtheti. Figyelembe kell venni azt is, hogy az áralakulás nem tökéletesen egységes minden jószágnál. Vannak ugyanis olyan javak, és szükségleti cikkek, ahol sokkal inkább, vagy sokkal erősebben a fizikai fizetési eszközök szerepelnek vásárló erők gyanánt. Bizonyos javaknál ezzel szemben, a termelés és forgalom terén nagyobb szerepük van az átutalás révén történő immateriális fizetéseknek. Kétségtelen azonban az is, hogy ez a két tér kölcsönhatásban áll egymással, mégpedig a gyakorlatban főleg akként, hogy a többnyire nagyobb

fizetési tételeket jelentő, nagyobb árumennyiséget, főleg nagyobb termelési jószágmennyiséget megmozgató inmateriális fizetések, giro, kliring, folyószámla, által való átutalások gyakorolnak hatást a szükségleti javak kispiaci forgalmára is.

4. Ez a dolgozat kerülni akarja a részletkérdések tárgyalását és ezért a pénzre vonatkozó mennyiségi elemek szempontjából csak annyit akarunk megjegyezni, hogy milyen irányban van módja a modern pénzügyi, illetőleg a gazdasági politikának befolyást gyakorolnia ennek a mennyiségi elemnek érvényesülésére, különösen kártékony érvényesülésére. Főleg két különböző irányból jövő befolyásgyakorlást említünk itt meg. Az egyik a felszaporodó pénzösszegmennyiségek következetes és tudatos adópolitikával és ezt kiegészítő eljárásokkal való felszívása az állam részére, vagy elterelése a közvetlen fogyasztás céljaira szolgáló javak piacáról a termelési tőkéket összegyűjtő csatornába. A másik eljárás, amelyik minket itt tárgyunknál fogva közelebbről érdekel, a megszorodó keresetek és pénzösszegek árnövelő hatásának igyekszik gátat vetni a szükségleti javak piacán, nemcsak azáltal, hogy az árakat szigorúan szabályozza és maximálja, hanem főleg azáltal, hogy a kiszolgáltatható áru- és jószágmennyiséget adagolja, szétosztja és nagyságbeli határok közé szorítja. Ez a szükségleti jegyek jól ismert rendszere, amely a maga területén a mennyiség és kereslet árnövelő hatását azzal az egyszerű eljárással rekeszti ki, hogy csak az illető jegyre és az illető jegyben meghatározott ár- és mennyiség szerint jöhet létre az illető szükségleti jószágból adásvétel, amely körülményre alább még pár szóval vissza fogunk térni.

Mindezek előrebocsátása után legyen szabad bizonyos inflációs hatások megelőzési lehetőségeinek kérdésére kitérni, főleg a tömegszükségleti javakat illetőleg.

A pénzinfláció állapotát általában véve három fő körülményre lehet visszavezetni. Az egyik a pénz, illetőleg a fizetési eszközök mennyiségének a megszorodása, a csereforgalom szempontjából szóbajövő javak mennyiségével szemben. Ennek legtipikusabb esete a nagymennyiségű papírpénzkibocsátás, illetőleg a papírpénz jellegű bankjegykibocsátás. De inflációt okozhat, mint láttuk, nemcsak a fizetési eszközök, hanem a fizetési összegeknek magukban vett megszorodása, vagy megszorítása is. Ez előfordulhat a technikai értelemben vett fizetési eszközök megszorodása nélkül is. Anélkül, hogy több pénzt vagy bankjegyet kellene kibocsátani, felszaporodhatnak a pénzösszegmennyiségek (pl. letéteken, folyószámlákon) és ezek a fizikai fizetési eszközökben meg nem testesített, de rendelkezésre álló tőke, fizetőerőmennyiségek éppúgy a vásárlóerő megszorodását jelentik a rendelkezésre álló jószágmennyiséggel szemben. A vételerő mennyiségeknek ez a becsusztatása

esetleg a spekuláció útján is történhetik. Ha pl. egy vállalat részvényeinek árfolyamát sikerül annak pl. háromszorosára felszoktatni és ily módon túladni rajta, akkor az, aki a háromszorosra felemelkedett értékpapír árát zsebetette, ugyanolyan fizetési hatalomhoz, vásárló erőhöz jut, mint hogyha annak fejében reális terméket adott volna el. Tegyük fel most már, hogy az illető részvényeknek, vagy értékpapírosoknak árfolyama ismét visszaesik az előbbi szintre, akkor a háromszoros árfolyamon történt eladás folytán zsebre tett pénzösszeg kétharmad része ilyen becsusztatott vételerőként szerepel, mint alapjában véve infláló természetű pénzösszeg. De még nagyobb mértékben előállhat ilyen jelenség annak folytán is, hogy valamely országban a voltaképeni fogyasztási és szükségletkielégítési javak termelési aránya megcsökken a gazdasági szempontból improduktív javak termelésével szemben. Az ezeknek az utóbbiaknak termelése körében felgyülemlett nyereségek és keresetek által képviselt vásárlóerőmennyiségek ilyen módon aránytalanul megnagyobbodnak és ezért inflációt jelentenek a rendelkezésre álló szükségleti javak megfogyott készleteivel szemben. A harmadik fajtája az inflációs jelenségnek a másik oldalon, t. i. az árú oldalon jelentkező okok következtében állhat elő. Pl. egy zárt gazdasági területen, országban, vagy ostromlott városban kifogy az árumennyiség, de megmarad a fizetési eszközöknek, vagy fizetési összegeknek előbbi mennyisége. Ebben az esetben az árumennyiség lecsökkenése folytán szaporodik meg vele szemben a fizetési eszközök, illetőleg a vásárló erők aránylagos mennyisége. Ilyen jelenségnek a megnyilvánulása az, hogy ha pl. egy ostromlott városban rendkívül felszökik az élelmiszerek ára, nem azért, mintha a fizetési eszközök megszorodtak volna, hanem azért, mert az élelmiszerek mennyisége fogyott meg rendkívüli módon.

5. Ebből láthatólag az infláció jelenségei kvantitatív jelenségek, a fizetési eszközök, vagy helyesebben mondva a fizetési összegek és a velük megvásárolható jószágmennyiségek egymással szembenálló mennyiségi arányainak folyamányai. Ezt a mennyiségi viszonyt azonban nem szabad — mint már rámutattunk — merevnek feltételezni, mert figyelembe kell vennünk a dolgok természetében rejlő rugalmasságot és ezzel együtt oda kell állítanunk a pénz forgási sebességének a koefficiensét is, mely körülmény egyrészt enyhítheti, de másrészt súlyosbíthatja is az infláció problémáját a konkrét esetekben. Élénk csereforgalom, ideges kereslet mellett igen nagy szabású árfelcsökkenések jöhetnek létre, vagyis inflációs jelenségek állhatnak elő akkor is, ha a fizetési eszközök mennyisége nem szaporodik, mert a pénz gyors forgási sebessége következtében gyorsan szaporodnak a jövedelmek, a fizetési összegek, vásárló erők stb. stb. egyaránt. Viszont a fizetési eszközök, vagy még inkább

a pénzbeli jövedelmek és vásárló erőmennyiségek megszapordása dacára kevésbé rohamos lehet az árak emelkedése akkor, hogyha ezek a fizetőerőmennyiségek nincsenek mind keresletként beledobva a csereforgalomba, ami forgási sebességüknek a kisebb mértékét is jelenti egyszersmind.

A közgazdaságtan az inflációs tünetek elméleti vizsgálatánál alig helyezett még kellő súlyt a fizetési *eszközök* és fizetési *összegek* egymáshoz való nagyságbeli és forgási sebességbeli viszonyának és különösen az immateriális fizetési *összegmennyiségek* infláló hatásának vizsgálatára.

Az infláció természetét és körülményeit sokféleképpen lehetne magyarázni, de annak közgazdasági jelentőségét akkor jellemezzük a legtalálóbban, ha azt *következmény* gyanánt fogjuk fel. Bármennyire inflációt jelenthet ugyanis már magában véve a pénzmennyiség megszapordása is, annak a gazdasági életbe mélyen belevágó jelentőségét akkor tapasztaljuk, ha ennek következtében az árak is felduzzadnak. Ebből azonban az is következik, hogy ha a fizetési eszközök, vagy a vásárló erőmennyiségek nagyfokú megszapordása dacára az árak szertelen emelkedését meg lehet akasztani, akkor azon a területen, ahol ez a megakasztás lehetséges, esetleg, vagy valószínűleg az infláció káros következményei is csökkenthetők. Az előző évek tapasztalatain okulva, azt hiszem, hogy az infláció problémájánál is az ellene való védekezés kérdése az, amely jelenleg a legjobban érdekelhet mindenkit. Az ellene való védekezés, a védekezés intenzitását nézve történhetik: *a)* vagy pénztechnikai oldalról, *b)* a pénztechnikai eljárások felhasználásán kívül az árszabályozás, illetőleg az árpolitika igénybevételével és *c)* mind e kettőnek igénybevétele mellett még, illetőleg azon kívül az *árúoldalon* történő eljárásokkal, (az árúkészletek forgalmára és termelésére való befolyás gyakorlással).

6. A csupán a *pénzoldalon* követett, eléggé ismert és eléggé drasztikus eljárás pl. a pénznek egyszerű devalvációja, t. i. a pénzértéknek egy bizonyos arányú leszállítása, a pénznek leszállított arányban való becserélése új pénznemre, pl. az arannyal szemben való leszállított értékarány megállapítása alapján. Igen természetes, hogy az ilyen eljárásnak a hatása a maga kedvezőtlen oldalát mennyiségileg főleg azokkal szemben érezteti és mutatja meg, akiknek vagyonuk, vagy jövedelmük készpénzben volt megtettesítve. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az inflált pénzrendszerek eme devalvációjához fűződő egyes romboló hatások szintén az infláció következményei. Ebből a szempontból a devalváció nem egyéb, mint a következmények megállapítása és a következetes — bár kiméletlen módon való — orvoslásra törekvés. Ezért, nem az infláció miatt szükséges, hanem pl. valamely pénznem nemzetközi

árfolyamának stabilizációja végett keresztülvitt ú. n. stabilizáló devalvációk, vagy helyesebben értékrögzítések korántsem olyan hatásúak, mint az infláció okozta devalvációk.

Az infláció ellen való védekezés szempontjai és lehetőségei jóval szélesebb körűekké válnak akkor, hogyha a pusztán pénztechnikai eljárás mellé az árszabályozás, illetőleg az ennek keretében mozgó árpolitika tényezői is bekapcsolódnak. De még inkább egybeolvad az infláció elleni küzdelem és megelőző tevékenység úgyszólván az egész gazdaságpolitika területével akkor, hogyha a befolyásgyakorlás az áruoldalra, a termelésre és a forgalomra is kiterjeszkedik.

Már a pusztá árszabályozás ténye, vagy kísérlete is szembeszáll az infláció hatásával, amikor az inflatorikus hatást, t. i. az árak felhajtását kiküszöbölni akarja. De az árszabályozás hatályossága rendszerint csak akkor valósulhat meg, ha kellő mennyiségű árut is lehet biztosítani. A készletbiztosítás nélküli árszabályozás többé-kevésbé csak légtüres térben fog mozogni, mert az infláció gyakorlati hatása akkor szokott a legélesebben megnyilatkozni, amikor a termelés reprodukciója csökken és ezzel szemben a vásárlómennyiség megmarad, vagy nő. Ezt a folyamatot élesíti ki az a helyzet, amikor a termelés egy része forgalmon kívüli javakat, vagy gazdaságiaknak nem mondható javakat kénytelen előállítani, pl. akkor, amikor az országok fegyverkezési, vagy hadi készülédeket tenni kénytelenek. Ez az állapot ugyanis a vásárlóerőmennyiségeknek változatlan, sőt fokozódó megszorodásával jár együtt, hiszen a hadi célokra való termelés számos vállalatot tart fenn és lát el nyereséggel. Ha most már ezzel szemben a tömegszükségleti javak termelése nem emelkedik megfelelően, vagy megcsökken, akkor beáll az a jelenség, hogy az emberek legnagyobb része által keresett és megvásárolni szokott javak mennyisége egyre csökken az egyik oldalon, míg a másik oldalon a nem csereforgalomra való termelés egyre fokozódó vásárlóerőmennyiségeket hoz létre. Ilyen körülmények között kapcsolódik be azután a gazdasági élet folyamatába az árszabályozásnak valamely formája. A rendelkezésre álló készletek szűkösek, tehát meg kell ragadni őket és megszületnek a különféle jegyek stb.

7. A háborús, illetőleg válságos időknek ez a jegyrendszere azonban — mint láttuk — már lényegesen befolyásolja a csereforgalomnak a nagytömegeket érdeklő struktúráját és ezért érdemes annak hatását közelebbről is szemügyre venni. Ezek a jegyrendszerek, — habár csak átmenetileg is — jelentékeny szerkezeti változást okoznak nemcsak pusztán csereforgalmi, hanem vagyoni és szociális szerkezeti szempontból is. A jegyek bevezetése következtében ugyanis az eddig azonos módon csereforgalomban levő javak két részre különülnek el. Azok-

nak a javaknak a csereforgalmában, amelyekre nézve a kötelező jegyrendszert bevezetik, a pénz és annak vásárló ereje csakis a jegyek által megszabott határok között érvényesülhet. Tehát bármilyen vásárló erővel rendelkezik is valaki, ennek a vásárlóerőnek csak a jószágjegyek által meghatározott mennyiségét veheti igénybe. Ezek a jegyrendszerek tehát bizonyos kommunisztikus egyenlőséget hoznak be a legfontosabb szükségletkielégítési cikkekre nézve. Ez az egyenlőség természetesen, mint minden kommunisztikus egyenlőség, a szegénységnek és nem a bőségnek lehet csak az egyenlősége, amely ott áll elő, ahol a tömeg és kereslet nagyságával szemben szűkös a szükségletkielégítési javak mennyisége. Az inflációt, mint pénzügytechnikai következményt illetőleg ennek az állapotnak a hatása abban nyilvánul meg, hogy az infláció következményei mérséklődnek vagy nem érvényesülhetnek a jegyek által korlátozott jószágok csereforgalmában és fogyasztásában. Viszont azonban ugyanezeknek a fogyasztási javaknak a termelési költségeit már nem lehet olyan egyszerűen megvédeni az inflációs drágulástól, mint az egyes konkrét fogyasztási cikkek árait. De ezenkívül a jegyekkel korlátozott forgalmú fogyasztási javakkal szemben ott áll a többi szabadon megszerzhető jószágok forgalma. Ezekkel az utóbbiakkal szemben a vásárlóerők megszorodásának inflatorikus hatása nem korlátozódik, különösen akkor, hogyha a szabadon megszerzhető jószágokra vonatkozó készletbiztosítás hiányzik és büntetőszankciókkal védett árszabályozások nincsenek. Minthogy azonban az elsőrendű fogyasztási, illetőleg tömegszükségleti javak azok, amelyek a csereforgalom legnagyobb és legégetőbb részét kötik le, az árszabályozásnak a készletbiztosítással, illetőleg a jegyrendszerrel egybekötött gyakorlása a gazdasági életnek ezen a terén lehet mégis a legalkalmasabb az inflatorikus következményeknek, ha nem is teljes kiküszöbölésére, de legalább egy ideig való feltartóztatására. Ez a körülmény nem rebbenti ugyan még el az inflációnak és a devalvációnak fenyegető rémét a jövőre nézve, de mégis fontos gyakorlati eszköz nemcsak a nagytömegek szükségletbiztosítása érdekében, hanem a romboló válságok és rémületek feltartóztatására is. Lényegében véve ez az a legfontosabb eredmény, amelyet a legutóbbi néhány évtized történetében az infláció és a legrombolóbb gazdasági válságok ellen való küzdelem terén tapasztalatként feljegyezhetünk. Természetesen nem lehet mindenben kedvező az a kép, amit ebből nyerünk. Csakhogy azzal számolni kell, hogy a szükségletkielégítési javak szűkös volta miatt azok mennyiségét és forgalmát korlátozni szükséges. Ezek megszerzésének és felhasználásának megnevezendő körülményei, és különösen a legfontosabb szükségletkielégítési javakból való jobb életmód megvalósításának kizárt volta kétségtelenül megpróbáltatásokat ró a nagy

tömegekre. Ezzel szemben a másik oldalon nem kerülhető el az a jelenség, hogy sok embernek sok pénzbeli keresete, illetőleg jövedelme van ugyan, de mert egyre kevesebbre lehet azt elkölteni és egyre kevesebbet lehet azért szerezni, ez a takarékoságnak bizonyos céltalanságát szuggerálja, miért is igen gyakori jelenség a még lehetséges szórakozások terén való pazarlás elterjedése. Ezt tehát afféle, a részleges inflációt kísérő tünetnek kell tekintenünk azokon a tereken, ahol a viszonylag megnövekedett pénzbeli keresetnek nincsen ellensúlya.

8. Ha ezek után azt kérdezzük, hogy melyek az inflációs jelenségek orvoslásának legfontosabb eszközei, általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy ezek az eszközök két egymástól különböző, de egymással mégis szoros kölcsönhatásban álló síkban keresendők. Az egyik a kellő mennyiségű jószágprodukciónak a termeléstechnikai biztosítása, illetőleg a megfelelő árukészletek biztosítása. A másik pedig a fizetési összegeknek és a fizetési eszközöknek újból a kellő mennyiségi határok közé való szorítása. A kormányzat részéről kétségtelenül az előbbi feladatnak a megvalósítása a nehezebb, mert ez olyan gazdasági politikát, a gazdasági életre való olyan behatást jelent, amely valóságos termeléseredményt, fizikai és technikai értelemben vett jószágszaporodást bír előidézni és ezek biztosítására irányuló kellő hatást, szervezést bír kiváltani. A másik a kormányzás szempontjából a könnyebbik feladat, mert ez a rendelkezések és hatalomgyakorlás terén, vagyis jogi téren megy végbe. Azonban a fizetési eszközök és fizetési összegek mennyiségét kellő határok közé szorító jogi rendelkezések nem kevésbé felelősségteljes és kisebb veszélyeket rejtő feladatokat jelentenek, mert minden idevágó rendelkezés jövedelemeloszlási arányokat és helyzeteket módosít, a jövedelemeloszlás folyamatán keresztül százezrek, vagy milliók sorsát befolyásolhatja kedvezően, vagy kedvezőtlenül és ezért széles társadalmi rétegekre nézve jelenthet fájdalmas és romboló hatást. Akár a devalvációknak pénzügytechnikai műveleteit nézzük, akár a megszorított vásárló erőknek, vagyis a megszorított mennyiségű letéteknek, betéteknek, vagy papírpénzmennyiségeknek fokozott adóztatásokkal, vagy öndézsmákkal való felszívását, mind a két irányú művelet a fájdalmas és a sokáig érezhető operáció jellegével bír, még akkor is, ha végeredményben szükséges és elkerülhetetlen, vagy gyógyító hatású is az.

Balás Károly.

Szén- és bauxitgazdálkodásunk.*

Természeti kincseink s közöttük a legfontosabbak: a minőségileg és mennyiségileg különböző szénfajták nincsenek a magyar Szent Korona országainak minden részén egyenletesen elosztva. A fő tömegük a Dunántúl a Magyar Középhegység medencéiben helyezkedik el. A Birodalomnak szénben szegény részeiben a szénfajtákat más természeti kincsek: a „fehér szén“: a vízi erők vagy a fosszilis szénhidrogének: a földgáz, a földi olaj, a földi szurok vagy más olyan természeti kincsek pótolják, amelyek a szénfajtáknak becses ellen-, illetve csereértékei, mint pl. a nagybányavidéki arany, vagy a gánt-, iszkaszentgyörgy-, nyirád-, eplényvidéki, a nagyharsányi, a nagyváradkörnyéki bauxitok.

Mint hogy az iparcikkek sokszorosán értékesebbek, mint nyersanyagaik és mivel a nyersanyagok termelőiken kívül az ipari munkásságnak is megélhetést biztosítanak: nemzetünk boldogulásának és vagyonosodásának az az útja, hogy igyekezzünk nyersanyagainkat itthon dolgozni fel és a saját szükségletünket meghaladó iparcikk mennyiségeket a külföldön értékesíteni.

Ezt az elvet azonban kis nemzeteknek könnyebb megállapítani, mint megvalósítani. Hiszen kettőn áll a vásár: az eladón és a vevőn. Ámde más nemzetek fiai is az iparcikkeket akarják drágán eladni és a nyersanyagokat olcsón megvenni. Manapság ugyan a nemzetközi adás-vételnél, a csere-kereskedésnél az általános értékmérő helyett a szűkebb életterek közé szorított gazdasági és főleg politikai érdekek: a fegyverbarátságok játszó a főszerepet és a döntő tényezők rendszerint az erőviszonyok; „a többet ésszel, mint erővel“ mindazonáltal ma sem üres szólásmód, vagyis a jó és az olcsó iparcikkek értékesítésénél a lankadatlan törekvés és a következetes küzdelem előbb-utóbb célt érhet.

* A Mérnökpolitikai Társaságban tartott előadás.

A következő sorokban szénvagyonunkról, széntermelésünkéről, szénfogyasztásunkról és bauxitgazdálkodásunkról azokat az adatokat igyekszem felsorakoztatni, amelyek alapot nyújtanak a szénrel kapcsolatos anyag- és energiagazdálkodásunkról olyan gondolatokat és terveket állítani előtérbe, amelyek részben a megvalósulás útjain haladnak, de nem elegendő gyorsasággal, részben utat keresnek a megvalósulás felé, de még nem tudtak elindulni, részben olyanok, amelyeknek a megvalósulás útjára való terelésével hasznothozónak látszik foglalkozni és a problémákat különböző oldalakról megvilágítani, különösen most, amikor hazánk területe és lakossága a kelet-magyar- és az északerdélyországi részek visszatérésével örvendetesen megnagyobbodott.

1. Szénvagyonunk..

Már a világháború kitörése előtt felmerült az az aggodalom, hogy az emberiség fő természeti energiaforrása: a szén kimerülőben van. Éppen ezért az 1913. évben a XII. nemzetközi geológiai kongresszus kanadai (torontói) ülésén a legfontosabb tárgy a Föld szénkészletének a megállapítása volt. A magyar Szent Korona országainak a szénkészlete a világháború kitörése előtt: az 1913. évben Papp Károly számítása szerint 1.7 milliárd tonnára volt becsülhető.

Az 1920. évi trianoni békediktátum az 1718 millió tonna szénvagyonból csak 645 millió tonnát, vagyis csak 37.5%-ot hagyott a megcsónkított ország területén. A maradék-területen beállott szénínség hatására szinte lázasan indult meg a szénkutatás és a feltárás részint a régen felhagyott bányaterületeken, részint olyan helyeken, ahol a régi kutatások vagy a földtani viszonyok alapján új szénkészletek feltárását lehetett remélni.

A kutatásokban, mint bányageológus, magam is résztvettem s az általam javasolt fúrások Bicske határában: Németegyháza-pusztán, továbbá a zircvidéki és az esztergomi medencékben több mint 200 millió tonna, vagyis 2000 millió q jóminőségű, eocén- és paleocén szenet tártak fel, nem is számítva a nagymennyiségű, de gyenge fűtőértékű hatvan-visontavidéki pontusi lignitet. Figyelemmel kísértem mások kutatásait is és így kimutattam, hogy 1919–1937. évben a trianoni Magyarország területén a szénkészletünk 976 millió, vagyis közel 1 milliárd tonnával gyarapodott.

Becslésem szerint 1938-ban a trianoni Magyarország területén, az akkori viszonyok között 1.4 milliárd tonna volt a kitermelhetőnek minősíthető szénvagyonunk és az a következőleg oszlott meg:

1. feketeszén	160 millió tonna (11.4%)
2. jó barnaszén	782 „ „ (55.7%)
3. gyengébb barnaszén	283 „ „ (20.1%)
4. lignit	180 „ „ (12.8%)
összesen	1.405 millió tonna

1938-ban a Felvidék magyarlakta részének visszatérésével a ragyolevidéki: csákányházai igen jó minőségű alsó miocén szén csak 0.6 millió tonnával, a Rapp-Ápátfalú közötti gyenge minőségű miocén barnaszén 6—7 millió tonnával, vagyis összesen csak mintegy 6.6—7.6 millió tonnával gyarapította a szénkészletünket.

1939. tavaszán Kárpátalja visszacsatolásával ugyan nagyon jó minőségű szénfeleségek kerültek vissza a magyar Szent Korona birodalmához, ámde ezek a szenek — eddigi ismereteink szerint — annyira vékonyak, illetve olyan gyorsan kiékelődnek, hogy mennyiség szempontjából egyelőre jelentéktelenek.

Az 1940-ben visszatért magyar- és erdélyországi részeken Papp Károly 1913. évi adatai alapján a székelyföldi: köpecvidéki lignitkészletet 43,540.000 tonnára, a Kolozsvár-Bánffy-hunyad-Zsibó közötti egeres-farkasmező-kiskeresztesvidéki jó minőségű, de igen vékony telepekben előforduló oligocén szénkészleteket 20,750.000 tonnára, a bodonos—felsődernavidéki pontusi lignitet 8,150.000 tonnára és egyéb helyek: Nagybáród, Homoródvölgy, Avasi medence feltárt és valószínű szénkészletét 3,230.000 tonnára, vagyis a visszatért magyar- és erdélyországi területek szénvagyonát összesen 75,670.000 tonnára lehet becsülni s ez a mennyiség szénvagyonunkat csak 5%-kal növeli.

Igen értékes az a liaszkorú feketeszénvagyon-többlet, amelyet a magyar kincstár Komló vidékén kutatott fel. Ott az általam 1939-ben kimutatott 13 millió tonna szénkészlet 15 millió tonnára emelkedett. A tatabányai medencében az az új szénkészlet, amelynek a mennyiségét 1939-ben 10 millió tonnára becsültem, további kutatófúrások lemélyítésével 12 millió tonnára gyarapodott.

Mindezeket figyelembevéve a magyar Szent Korona birodalmának a mai területén a szénvagyon medencénként és a szenek földtani korának a sorrendjében a következő:

1. Mecsek (Pécsvidék, Komló, Szászvár-Nagymányok) liazskorú feketeszén	162	millió tonna
2. Ajka, felső krétakorú szén	36	„ „
3. Nagybáród, felső krétakorú szén	1	„ „
4. Tatabánya, paleocén barnaszén	86	„ „
5. Bicske (Németegyháza-Mesterberek), paleocén-eocén barnaszén	70	„ „
6. Esztergomvidéki paleocén-eocén-oligocén barnaszén	130	„ „
7. Mór-Pusztavám-Oroszlány, eocén barnaszén	100	„ „
8. Kisgyón-Zirc, eocén barnaszén	80	„ „
9. Egeres-Szurdok, oligocén barnaszén	21	„ „
10. Salgótarján-Nagybátony, alsó miocén barnaszén	117	„ „
11. Egercsehi-Királd-Ózd, miocén barnaszén	158	„ „
12. Brennberg-Récény, miocén barnaszén	14	„ „
13. Sajóvölgyi miocén barnaszén	183	„ „
14. Várpalotai miocén barnaszén	100	„ „
15. Homoródvölgyi-bikszádi miocén barnaszén	2	„ „
16. Mátra-bükkalji pontusi lignit	160	„ „
17. Borsodi pontusi lignit	20	„ „
18. Bodonos-tatarosvidéki pontusi lignit	8	„ „
19. Köpecvidéki levantei lignit	44	„ „
összesen	1.492	millió tonna.

A kimutatott 1.492 millió tonna kitermelhetőnek tekinthető szénkészlet a szén minősége szerint a következőleg oszlik meg:

1. Fekete szén	162 (10.8%)	939
2. Jó barnaszén	813 (54.5%)	3577
3. Gyengébb barnaszén	285 (19.1%)	912
4. Lignit	232 (15.5%)	484
összesen	1492 millió tonna	5912 billió kal.

Ha figyelmen kívül hagyjuk a kitermelés jelenlegi technikai és gazdasági korlátait, vagyis ha csak a bruttó-szénkészletet becsüljük, az ma már 3 milliárd tonna körül van. Hiszen ha csak a mátra-bükkalji pontusi lignitnek 1440—2000 millió tonna mennyiségét vesszük számításba, máris 3 milliárd tonna körül van a kimutatható szénkészletünk.

2. Széntermelésünk.

Az utolsó békeévben: 1913-ban csúcsteljesítményként 102,740.511 q szenet termeltünk és ebből 70,765.486 q (68.88%) esett a megcsónkított terület szénbányáira. (Lásd a mellékelt táblázatot.)

Magyarország széntermelése.

Év	Feketeszén		Barnaszén		Összesen	
1913 ¹	13,199.180 q	18,387.000 K	89,541.331 q	89,999.000 K	102,740.511 q	108,386.000 K
1913 ²	8,647.260 "	10,807.061 "	62,118.226 "	58,699.120 "	70,765.486 "	69,506.000 "
1919	1,426.429 "	3,962.893 "	37,710.899 "	67,104.657 "	39,137.328 "	71,821.460 "
1920	1,669.353 "	2,081.000 "	48,280.733 "	57,982.182 "	49,950.086 "	60,063.215 "
1921	7,255.947 "	13,327.528 "	55,163.630 "	74,891.640 "	62,419.577 "	88,219.168 "
1922	8,565.767 "	13,680.047 "	60,834.253 "	86,386.265 "	70,400.021 "	100,066.312 "
1923	7,930.746 "	18,724.000 "	68,949.587 "	100,197.000 "	76,880.333 "	118,921.000 "
1924	7,443.941 "	22,179.000 "	63,421.402 "	111,879.000 "	70,865.343 "	134,058.000 "
1925	8,050.499 "	20,045.000 "	55,186.073 "	86,400.000 "	63,236.572 "	106,445.000 "
1926	8,277.095 "	18,543.000 "	58,221.586 "	87,321.000 "	66,498.681 "	105,864.000 "
1927	7,859.216 "	20,291.000 P	62,442.746 "	101,454.000 P	70,301.962 "	121,745.000 P
1928	7,832.789 "	20,136.000 "	65,100.699 "	105,544.000 "	72,933.488 "	125,680.000 "
1929	8,262.697 "	20,496.000 "	70,439.195 "	112,860.000 "	78,701.893 "	133,356.000 "
1930	8,115.480 "	19,848.000 "	61,762.778 "	96,541.000 "	69,878.258 "	116,389.000 "
1931	7,763.074 "	18,244.000 "	61,113.225 "	92,959.000 "	68,876.299 "	111,203.000 "
1932	8,948.061 "	19,365.000 "	59,312.717 "	87,683.000 "	68,260.778 "	107,048.000 "
1933	8,000.539 "	16,905.000 "	59,072.396 "	83,416.000 "	67,072.935 "	100,321.000 "
1934	7,562.598 "	16,014.000 "	61,990.854 "	85,104.000 "	69,553.452 "	101,118.000 "
1935	8,228.206 "	16,120.000 "	67,176.771 "	90,119.000 "	75,404.977 "	106,239.000 "
1936	8,268.414 "	16,189.000 "	71,050.043 "	94,753.000 "	79,318.457 "	110,942.000 "
1937	9,170.284 "	18,255.000 "	80,551.233 "	108,064.000 "	89,721.517 "	126,319.000 "
1938	10,420.509 "	21,049.000 "	83,058.266 "	112,353.000 "	93,478.775 "	133,402.000 "
1939	10,970.591 "	23,082.000 "	95,183.933 "	131,896.000 "	106,254.524 "	154,978.000 "

¹ Egész Magyarországra, ² a trianoni Magyarországra eső széntermelés.

1919-ben, a kommunizmus idején széntermelésünk 39,137.328 q-ra esett vissza, vagyis csaknem a felére (55.5%-ra) csökkent. Azután fokozatosan emelkedett: 1929-ben 78,701.893 q-ra ment fel és így az 1913. évi és a megcsónkított területre eső termeléssel szemben 11.5%-os emelkedést ért el. A 30-as évek elején a gazdasági válság következtében a termelés visszaesett: 1933-ban csak 67,072.935 q volt, de azután egyre erőteljesebben emelkedett és az 1938. évben 93,478.775 q-ra ment fel, vagyis az 1913. évi termelésnek a maradék-területre eső részét $\frac{1}{3}$ -al (32.1%-kal) túlhaladta.

Az 1939. évben 106,254.524 q szenet termeltünk, vagyis a csonka birodalom termelése meghaladta a magyar Szent Korona országainak 1913. évi csúcsteljesítményét, noha ehhez a visszatért Felvidék és Kárpátalja csak a Csákányházán termelt 1,100.000 q szénnel, az egész termelés 1%-ával járult némileg hozzá.

Az 1940. évi széntermelés, minthogy kb. 4 millió méter-mázsza szén a sztrájk miatt kitermeletlenül maradt, 116 millió q-ra becsülhető.

3. Fokozhatjuk-e széntermelésünket?

Az 1939. évben csúcsteljesítményt értünk el mind a széntermelésben, mind a szénfogyasztásban. Hazai széntermelésünk 106,254.524, a szénfogyasztásunk 104,702.600 q volt, 14—14%-kal több, mint az előző évben és 50%-kal több, mint 1929-ben.

Bányáink termelőképességét nagyban és egészben évi 100 millió q-ra lehetett becsülni. Ezt már 1939—1940-ben túlhaladtuk. 1941. évtől kezdve széntermelésünket erősen fokoznunk kell, minthogy a visszatért keletmagyar- és északerdélyországi részek szénben szegények. Az ottani szénbányákból ugyanis évente egyelőre csak kb. 2 millió q széntermelésre számíthatunk és így abból a visszatért 2.6 millió lakosra fejenként csak 0.8 métermázsa szén jutna, holott a trianoni Magyarországon a szénfej-adag meghaladta a 10 métermázását. Ezt a nagy szénhiányt a visszatért részek fakészlete nem minden vonatkozásban pótolhatja.

Az 1941. és a következő években tehát részint új bányamezőrészeket kell a termelésbe bevonni, részint új, de már fúrásokkal feltárt szénelőfordulásokat kell megnyitni.

Feltárt szénkészletünk ezt lehetővé teszi. Már említettük, hogy a kincstár komlói bányaterületén az újabb kutatások jelentősen megnövelték a feketeszén-készletet. Ott tehát a termelés is fokozódhatik.

A Mecsek-hegységben a javaslatomra lemélyített fúrások két helyen is találtak összesen 6—7 millió tonnára becsülhető feketeszénvagyont, ámde 400—600 m mélységben. Ilyen mély szállító- és légaknák lemélyítése, felszerelése, üzembehelyezése több millió pengős investitiót igényel, amelyet kötött gazdálkodás idején a magántőke nehezen kockáztathat meg, mert hiszen aligha tudna versenyképes lenni a szomszédos bányákkal, ahol már visszatérült beruházással termelik az ilyen szenet.

Széntermelésünk erős fokozására a Magyar Középhegység dunántúli részének igen jó minőségű: 4400—5500 kalória fűtőértékű eocén-paleocén szénkincse a legalkalmasabb.

Öt helyen is van ilyen szénkészletünk. Regionális sorrendben ilyen először is az Esztergomvidéki medencében a borókás-kecskehegyi. Ott becslésem szerint 45—50 millió tonna eocén-paleocén szén áll rendelkezésre. A Kecskéhegyen a viszonylag magasabban fekvő, de vékonyabb és szeszélyesebb kifejlődésű eocén (fornai) szenet már termelik is, sőt a XII. sz. akna 330 m mélységben elérte már a 12 m vastag, 5500 kalória fűtőértékű paleocén szenet is. A Borókás-hegy eocén-paleocén szene még mélyebben fekszik s így az aknamélyítés és felszerelés további több millió pengős befektetést igényel. A kecskehegy-borókáshegyi eocén-paleocén szén kitermelésének a fedő- és a fekü (triasz)-vízveszéllyel kell megküzdenie.

A második eocén-paleocén szénmedence Bicske határában van, Németegyháza-puszta területe alatt. Ott az általam kitűzött 13 produktívus fúrás 38 millió tonna tatabányai típusú szenet tárt fel és a szomszédos Mesterberek-Tornyó-puszta területe alatt további 32 millió tonna a valószínű szénvagyon, amelyet most tárnak fel. A 3–4 m vastag eocén és a 8–9 m vastag paleocén szén azonban 370–407 m mélységben fekszik és így üzembehelyezése több millió pengős befektetést igényel és Bicske felé szárnyvasút-vonalat is kell építeni. Esetleg a még ismeretlen triasz vízveszéllyel is meg kell küzdeni.

A harmadik nagy eocén szénkészlet az az új tatabányai szénvagyon, amelyet a jelenleg művelés alatt álló bányamezőktől nyugatra tártak fel, és ahonnan minimálisan 12 millió tonna szén termelhető ki. Ott már a XV. sz. akna mélyítés alatt van. A triasz vízveszély azonban itt is nagyobb lehet, mint a régi művelési területeken.

A negyedik nagy eocén szénmedence Oroszlány-Pusztavám-Mór között terül el. Ott becslésem szerint 100 millió tonna szén fekszik. Mórrott a világháborút követő széninség idején meg is kezdődött a termelés, minthogy a széntelep tárószerűen volt felnyitható. Oroszlány határában néhány év előtt kis mélységű: 60 m mély aknával ugyancsak megkezdték az 5400 kalória fűtőértékű szén termelését és a termelés fokozása ott nem ütközik jelentősebb akadályba, bár előnyös volna vasúti szárnyvonal kiépítése. Pusztavám (Ondód) határában az eocén szén 310–490 m mélyen van a felszín alatt és így a kitermelésre való előkészítés költségesebb, a vízveszély miatt kockázatosabb és ott is vasútvonal építésére volna szükség.

Az ötödik eocén szénterület a zircvidéki. Ott Dudarcsetény-Bakonynána-Jásd községek határában javaslatomra 23 fúrással 63 millió tonna eocén szenet tártak fel és a 4400–5000 kalóriás felső széntelepet Dudaron rövid lejtősaknával fel is nyitották, de Bodajk-Zirc között még mindig nem épült meg a vasút és így szállító út hiányában a termelés mindmáig nem kezdődhetett meg, noha vasútépítés esetén nyomban megindulhatna. A zircvidéki eocén széntelep őskátrányban: gyantában és viaszban dús felső oligocén széntelep is kitermelésre vár.

A felsorolt öt medence eocén-paleocén szénvagyona kerekben 300 millió tonna, vagyis 3000 millió q, abból tehát az ország területének megnagyobbodása, a lakosság számának megnövekedése folytán előállott széntöbblet fedezése évtizedeken át lehetséges.

Mintegy 50 millió tonnára becsülöm azt a salgótarjáni típusú 4000–5000 kalóriás alsó miocén szenet is, amely az utóbbi években Nagybatony-Mátraverebély környékén van feltárás alatt. Ez a 1.6–2.4 m vastag széntelep azonban 300–400 m

mélységben fekszik és így a termelésre való előkészítése nagy investitiót igényel. A vízveszély sem jelentéktelen.

Nagy mennyiségű, de gyenge fűtőértékű pontusi lignit áll rendelkezésre a Mátra alján, különösen Rózsaszentmárton környékén, ahol a lignitvagyonnak a vízveszély felett fekvő része is meghaladja — becslésem szerint — a 40 millió tonnát. Ott tehát nemcsak a Főváros új villamos-erőtelepe részére áll évtizedeken át rendelkezésre a lignit, hanem ahidrálva más célokat is szolgálhat.

A visszatért magyar- és erdélyországi területek szénelőfordulásai közül a székelyföldi köpecvidéki a legjelentősebb, annak a mennyiségét Hoffmann Géza 50 millió tonnára becsülte. Köpec azonban egyelőre el van vágva a vasútvonaltól, minthogy a kőhalmi vasútvonalszakasz a megszállt területen maradt.

*

Az elmondottak szerint az a szénvagyon, amelyből hazánk megnagyobbodott számú lakosságát is elláthatjuk, feltártan áll rendelkezésre, de részint a termelés előkészítése: aknák mélyítése, részint a szállítás kérdésének megoldása: vasútépítés, illetve a sok millió pengős befektetés előteremtése késlelteti az üzem megindítását.

4. Szénfogyasztásunk.

1913-ban az utolsó békeévben a magyar Szent Korona országaiban 21,409.716 lakos élt és így az akkor itthon termelt 102,740.511 q szénből 4.8 q esett egy-egy lakosra. Az azonban nem volt elég a szükséglet fedezésére, amiért is 38,429.042 q kő- és barnaszén és 6,867.884 q kokszot külföldről importáltunk 103,088.000 korona értékben. 1913-ban az importált szén értéke (103,088.000 K) megközelítette a belföldön termelt szén értékét (108,386.000 K). A kivitelünk ugyanakkor 3,179.112 méter-mázsa volt.

Ezek szerint az 1913. évben 144,858.325 q szén szolgált a belföldi szükséglet fedezésére és ebből a trianoni Magyarország 7,885.285 lakosára aránylagosan 52,884.815 q, vagyis fejenként 6.7 q szén jutott, éspedig 54.4% belföldi kisebb fűtőértékű szén és 45.6% külföldi, nagy fűtőértékű szén és koksz.

Az 1919. évben a kommunizmus idején a meg nem szállt területen csak 39,137.330 q szenet termeltünk és ehhez a külföldről csak 193.440 q szenet importáltunk. A lakosok száma 7,990.136 volt, vagyis egy-egy lakosra csak 4.9 q szén jutott és fűtőértékben az is megcsökkenve, mert hiszen a nagy fűtőértékű külföldi szénből akkor egy-egy lakosra csak 25 kg, vagyis a felhasznált szénnek csak 0.49%-a esett, az 1913. évi 45.6%-kal szemben.

A megcsonkított ország belső rendjének helyreállítása után a helyzet a szénellátás terén is fokozatosan javult, részint a belföldi széntermelés, részint a szénbehozatal növekedése következtében, úgyhogy már 1929-ben a belföldi széntermelés 78,701.893, a behozatal 18,603.049 és a kivitel 4,089.893 q-ra emelkedett, vagyis a belföldi fogyasztásra 93,215.942 q szén állt rendelkezésre. Eszerint az akkori 8,610.266 lakosra fejenként 10.8 q szén esett, éspedig 8.66 (80%) belföldi és 2.16 (20%) q külföldi szén.

Az 1929. évben a behozott 18.6 millió q kőszén és koksz értéke azonban 71.7 millió pengő volt, vagyis a belföldön termelt szén 112.9 millió pengő értékének közel a $\frac{2}{3}$ része: 63.5%-a.

Ezt a viszonylag nagy külföldi kifizetést államháztartásunk egyensúlya érdekében mérsékelni kellett. Ez a törekvés, valamint a 30-as évek elején bekövetkezett gazdasági válság az import szén csökkentésére vezetett, vagyis mi is rátértünk a szénellátás terén is az autarchiára.

Az önellátásra való törekvés következtében a szénbehozatal tíz év múlva 1938-ban 5,246.908 q-ra, vagyis az 1929. évi import 28.2%-ára, illetve az érték 14.8 millió pengőre, vagyis az 1929. évi érték 20.6%-ára csökkent, viszont a belföldi termelés 93,478.775 q-ra, vagyis az 1929. évvel szemben 18.8%-kal emelkedett. Az export azonban csak 2,435.824 q volt, vagyis az 1929. évvel szemben 67.9%-kal csökkent.

Ezek szerint 1938-ban belföldi fogyasztásra 96,289.859 q szén állott rendelkezésre, vagyis az akkori 9,082.377 lakosra fejenként 10.6 q szén esett, éspedig 10.02 q belföldi és 0.58 q külföldi szén.

A kisebb fűtőértékű belföldi szénből tehát az 1929. évi 80%-kal szemben 94.22%, a nagy fűtőértékű külföldi szénből és kokszból viszont az 1929. évi 20%-kal szemben csak 5.78% szén esett egy-egy lakosra. A felhasznált szénnek fűtőértékben való csökkenése nem volt előnyös iparunk fejlődésére.

1939-ben a lakosok száma 10,817.286-ra emelkedett s így a belföldi szénfogyasztásra az előző évi 10.6 q fejadag szerint 114.7 millió q szénre volt szükség. Ezt a következő forrásokból fedeztük. Belföldi széntermelés 106,254.500 q, illetve az exportált 2,544.799 q szenet levonva, 103,709.701 q. Ehhez járult 7,716.103 q import szén s így tényleg rendelkezésre állott 111,425.804 q, vagyis az 1938. évi 10.6 q fejadag helyett valamivel kevesebb: 10.3 q. Viszont a nagy fűtőértékű külföldi szénből 1939-ben valamivel több: 71 kg esett egy-egy lakosra, az előző év 58 kg-ával szemben.

Ezek szerint 1939-ben szénszükségletünk 92.97%-át fedeztük belföldi szénrel az előző év 94.22%-ával szemben és 7.03% külföldi kőszén és kokszot használtunk fel az előző év 5.78

%-ával szemben, vagyis a nagy fűtőértékű szénbehozatal 21.6%-kal emelkedett.

Az 1940. év első felében a külföldi kőszén és kokszt behozatala ugrásszerűen fokozódott, amennyiben a mennyisége fél év alatt csaknem annyi volt, mint 1939-ben egész évben. Ez azonban annyit jelent, hogy az 1933. évi 10.9 millió pengővel szemben az 1940-ben importált szén értéke a négyszeresre, kb. 41¹ millió pengőre emelkedett fel, és így viszonylag újból erősen megterheli külkereskedelmi mérlegünket. (Lásd a mellékelt táblázatot).

Szénfogyasztásunk.

Év	1913	1919	1929	1933	1938	1939	1940
Fejadag	6.7 q	4.9 q	10.8 q	7.7 q	10.6 q	10.3 q	kb. 10.0 q
Beltöldi	54.4 ^{0/0}	99.51 ^{0/0}	80.0 ^{0/0}	94.9 ^{0/0}	94.2 ^{0/0}	92.97 ^{0/0}	„ 89.4 ^{0/0}
Külföldi	45.6 ^{0/0}	0.49 ^{0/0}	20.0 ^{0/0}	5.1 ^{0/0}	5.8 ^{0/0}	7.03 ^{0/0}	„ 10.6 ^{0/0}
Millió q	45.3	0.2	18.5	3.3	5.2	7.7	„ 14.2
„	103 K	—	71.7	10.9	14.8	22.7	„ 41
Lakosok sz.	7,885.285	7,909.136	8,610.266	8,840.527	9,082.377	10,817.286	13,490.000

Vasútvonalunk a keletmagyar- és az északerdélyországi részek visszatérése folytán 22.6%-kal meghosszabbodott és így a kőszén-szükséglet is arányosan megnagyobbodott. Az importált kőszén egy részére tehát fokozott mértékben van szüksége a megnagyobbodott ország területén futó vasúti gőzmozdonyainknak, az importált kőszén más része gáz-szén, amelyet a városokban, főleg a fővárosban világítógáz gyártáshoz használnak. A külföldi kocszra vasiparunk: a diósgyőri és az ózdi vasgyárak szorulnak rá. Vasgyártásunk az 1938. évben termelt 3,348.794 q nyersvastermelésről 1939-ben 4,129.929 q-ra, vagyis 23.3%-kal emelkedett s természetesen vele együtt növekedett a kocsz-szükséglet is.

5. Hogyan csökkenthetjük a külföldi kőszén- és kocsz-behozatalt?

Igazi karbonkori kőszénünk nincsen. A világháború kitörése előtt is csak Resicabánya mellett, Kemencszéken (Szekulon) és az Al-Duna közelében Tiszafaújban (Eibentálban) termeltünk kevés valódi kőszén, de ezek a bányák is a megszállt területen maradtak. Kárpátalján a Zempléni Szigethegy-ségben Kis- és Nagytoronya községek határában régóta ismeretes felső karbon- alsó diasz korszakú kőszén, ámde az az

¹ E tanulmány szedése közben megjelent hivatalos közlés szerint az 1940-ben importált kőszén és kocsz értéke 45 millió P.

eddiggi kutatások szerint sem minőségileg, sem mennyiségileg nem pótolhatja a külföldi nagy fűtőértékű kő- és gázszénét. A vasgyártáshoz szükséges kokszot sem tudjuk pótolni, mint-hogy a mecseki fekete szén koksza kéntartalmánál fogva a vasgyártáshoz nem használható.

Részleges pótlást két úton kereshetünk: egyfelől az elektromos áramban, másfelől a földgázban. Vasútjaink elektrifikálása ugyan megindult s a budapest-hegyeshalmi vonalon jól be is vált s így vasutaink további villamosítása esetén a külföldi kőszén nélkülözhető volna. A nemzetvédelem szempontjából azonban a gőzmozdony-vontatásra elkerülhetetlenül szükségünk van és így a vasúti szállítás terén a külföldi kőszén nélkülözhetetlen, vagyis jelentősebb csökkentésére ennél a tételnél nem számíthatunk, sőt vasúti forgalmunk növekedése magával hozza a kőszénimportnak e célra szolgáló emelkedését is.

A vasgyártás terén inkább lehetséges a kőszén- és a koksz-behozatal csökkentése, ha a nagy olvasztókban végzett Martin-acélgyártás helyett, tekintettel folyton nagyobbodó és olcsóbodó villamos áramtermelésünkre, gyorsabb ütemben tudunk áttérni az elektro-acélgyártásra.

Még 1929-ben csak 178.597 q elektroacélt gyártottunk és az 3.5%-a volt acélgyártásunknak. Az 1939. évben ugyan az elektroacélgyártásunk az 1929. évvel szemben 175% emelkedést mutat, de összes acéltermelésünknek az még mindig csak 6.7%-a.

A múlt év november hó 18-án az iparügyi tárca költségvetésének a tárgyalásakor Varga József iparügyi miniszter megemlítette, hogy Tiszalúcun a Hernád vízierejének kihasználásával rövidesen elkészül egy 5.000 lóerős villamos erőközpont. A termelendő 15 millió kilowatt óra mennyiségének nagyobb részét a diósgyőri vasgyár fogja átvenni, amiből arra lehet talán következtetni, hogy a villamosáramnak az elektroacélgyártásnál való felhasználása következtében a kokszbehozatal jelentősen csökkenthető lesz. Amennyiben pedig a jövőben Ózd is nagyobb mértékben fokozza a borsodi szénből nyerhető villamosáram intenzívebb felhasználásával az elektroacélgyártást: a külföldi koksz behozatala jelentősen megcsökken, s a gyenge fűtőértékű borsodi barnaszén is nagyobb mértékben jut gazdaságos felhasználáshoz.

A gázszén-behozatalt a földgáz fokozottabb igénybevételével csökkenthetjük. Jelenlegi kútjaink ugyan még 1938-ban csak 7.7 millió m³ földgázt szolgáltattak, holott pl. a főváros 1938. évi gázfogyasztása egymaga 102 millió m³ volt. Ámde hamarosan megváltozhatik a helyzet. A sármási, a mezőhátai, a magyarsárosi, a báznai, a kiskapusi, a nádpataki földgázmezők, amelyeket 1908—1918-ban magyar geológusok és magyar mérnökök munkája tárt fel és tett értékesíthetővé, a megszállt területen maradtak ugyan, de igen sok olyan boltozat: brachian-

tiklinális van a visszatért területeken is, amelyek a legnagyobb valószínűséggel bőséges gázt fognak szolgáltatni.

A hazai földgáz kutatásban éveken át magam is résztvettem és kutatásaim nagyrészt éppen a most visszatért területeken végeztem. Hogy az általam átkutatott területnek földgázban való gazdagságát jelezhessem, megemlítem, hogy az általam kinyomozott brachiantiklinálisok közül a szászbudain egy kút naponta 2 millió köbméter földgázt ad, vagyis egymaga négyszer annyi gázt szolgáltat, mint amennyit az ország fogyaszt. Ez a rendkívül gazdag földgázmező, valamint a völci és a szásznádasdi is szintén a megszállt területen maradt ugyan, ámde a szászbudai antiklinális észak-északnyugati folytatásában a visszatért területen Székelykeresztúr, Kissolymos, Csókfalva közelében is kinyomoztam volt olyan boltozatokat, amelyek bőséges földgázt szolgáltatnak. Kelet felé Homoróddaróc—Városfalva között, északabbra Székelyudvarhelynél, Korondtól északra, nyugaton pedig Nagysolymostól északra vannak ilyen brachiantiklinálisok.

Papp Simon meg, aki akkor kutatási területemtől északnyugatra dolgozott, a most visszatért területen Havadtő, Nyárádszereda, Szászrégen, Fületelke, Koronka, Sáromberke, Mezősámsond, Budatelke, Szentgothard környékén állapított meg reményteljes boltozatokat. Budatelkén Papp Simonnal egyidejűleg Pávai Vajna Ferenc is kinyomozott egy dómot.

Az antiklinálisok folytatódnak az Erdélyi medencétől északra és Szatmár vármegye területén Nagybánya vidékén, Szilágy vármegye területén Zilah környékén vannak kinyomozva. Böckh Hugó már 1911–12. évi jelentésében megemlíti, hogy a szilágnagyfalusi artézi kútból metán ömlik ki és hogy Zilah mellett Czigányi község környékén szép boltozatot figyelt meg, amelynek a búbján iszapfortyogók működnek. Czigányi és Egrespatak környékén Papp Simon részletes szerkezeti mérései alapján ikerboltozatot nyomozott ki. A földgáz és a föld olaj feltárása azokban a boltozatokban a legreményteljesebb, ahol a szigetelő, jól záró agyagréteg folytonosságát nem szakította meg sem erózió, sem szerkezeti elmozdulás-okozta hasadék, sem a söteteknek gombaszerű felbukkanása, vagyis amelyekből a földgáz nem szállhatott el.

Az iparügyi tárcsa költségvetésének tárgyalásakor az előadó Stitz János jelezte, hogy „az a garnitúra, amely 22 évvel ezelőtt rendelkezésre állott, úgyszólván teljesen beállítható most is a munkába.” Nagyon fájdalmas, hogy a hazai földgáz, földi olaj kutatásnak és feltárásnak éppen az akkori irányítóit Böckh Hugót és Böhm Ferencet nagyon korán elvesztettük. Miután azonban közülünk Papp Simon, vagyis éppen az, aki itthon és a külföldön a fosszilis szénhidrogénnek felkutatásában és feltárásában a legnagyobb gyakorlatot szerezhette meg, és aki

Lispén a földi olaj feltárásával a legnagyobb sikert érte el, a kormány megbízásából máris felvette a visszatért részeken a feltárás fonalát, emberileg biztosra vehető, hogy a visszatért részeken is sikerülni fog gazdag földgáz, esetleg földi olaj kutakat is mélyíteni és ily módon a kincstárt jelentős új energiaforráshoz és bevételhez juttatni. Papp Simon az általa régen kinyomozott nyárádszeredai és vasasszentgothardi boltozatban már ki is jelölt egy-egy kutatásra alkalmas pontot, sőt a nyárádszeredai fúrás 116 m. mélységből már a földgázt fel is tárta.

6. *Hogyan ellensúlyozhatjuk kivitel útján a behozott kőszén és kokszt árát?*

Vasútvonalunk a keletmagyar- és az északerdélyországi részek visszatérése következtében 22,6%-kal, vasgyártásunk 1939-ben 23,3%-kal, a főváros gázfogyasztása 1939-ben 77%-kal emelkedett, ennek megfelelően a külföldi kőszén- és kokszbekhozatal is erősen megnövekedett. Így 1938. évben 1,961.319 q, 1939. évben 2,944.716 q és 1940. év I. felében 3,896.714 q kőszén hoztunk be. Az 1939. év I. feléhez képest a kőszénimport emelkedés az 1940. év I. felében 125%. A kokszbekhozatal 1938. évben 3,279.538 q, 1939. évben 4,761.738 q volt. 1939. év I. felében 2,595.355 q és 1940. I. felében 3,200.250 kokszt hoztunk be, vagyis az 1939. év I. feléhez képest a kokszipport 1940. I. felében 23%-kal emelkedett.

Ezzel szemben a vasfélgyártmányból kivitelünk értéke évről-évre csökkent. Kivitelünk értéke 1938-ban 12,9 millió pengővel, 1939-ben 7,3 millió pengővel, 1940. első felében már csak 1,6 millió pengővel multa felül a behozatal értékét. Még előnytelenebb a helyzet a vasárú-forgalomnál. Vasárú-kivitelünk 1938-ban 10,5 millió pengővel, 1939-ben már csak 3,5 millió pengővel volt több a behozatal értékénél, 1940. év első felében már passzivitásba kerültünk, amennyiben a vasárú-behozatal értéke 0,9 millió pengővel meghaladta a kivitelünk értékét.

Azt a kőszén-, illetve kokszbekhozatalt, amelyet a vasútgőzmozdony-állománya és vasgyártásunk igényel addig is, amíg a vasércet tűzi úton, kohósítással való feldolgozásáról nagyobb mértékben tudunk áttérni az elektroacél-gyártásra az értékben eddiginél sokkal nagyobb alumínium-kivitellel lehetne ellensúlyozni.

7. *Bauxitgazdálkodásunk.*

1938-ban Magyarország az egész Föld bauxittermelő országai között a harmadik helyre küzdötte föl magát. Európában csak Franciaország termelt több bauxitot. Az alumíniumtermelő országok között ellenben Magyarország az utolsó előtti volt és csak Spanyolország termelt kevesebb alumíniumot.

Ügyességünkön, rátermettségünkön fordul meg, hogy mint a Föld egyik leggazdagabb bauxittulajdonosai, a timföld- és az alumíniumgyártásban részesedésünket jelentősen megjavíthassuk.

A hazai bauxitbányászat a világháborúban indult meg a nagyváradi vidéki előforduláson, amikor a németek nem kaptak francia bauxitot. Ott a bauxittermelés 1916-ban 171.691 tonnára emelkedett és azt mind a külföldre szállították.

Trianoni megcsonkíttatásunk után Gánton 1925—26-ban kezdődött a bauxittermelés és már 1927-ben 339.460 tonnára emelkedett, de azt is túlnyomó nagy részben külföldre vitték. Vértes Vilmos országgyűlési képviselő már 1928-ban erélyesen követelte a bauxit-export betiltását és önálló magyar alumíniumgyár felállítását. Amde akkor, bár a hazai bauxit- és rokonvállalatok vezetőségében meg volt erre a hajlam és a készség, nem volt az alumíniumgyártás gazdaságosan megvalósítható, miután még akkor nem állt rendelkezésre olcsó villamosáram, pedig a versenyképes alumíniumgyártásnak ez az egyik előfeltétele. Egyelőre tehát Felsőgallán a bauxitcement: a „cítadur“ gyártására rendezkedtek be és ahhoz a gánti bauxitból már 1928-ban olyan mennyiséget használtak fel, amely a kivitel 7.2%-a volt. A bauxitcement égetéséhez felhasználni mennyiség 1929-ben 19%-ra, 1930-ban 23%-ra emelkedett. A bauxitcement gyártásához azonban a másodrendű bauxitot használják.

A hazai alumíniumkohászat megvalósítását a harmincas évek elején a gazdasági válság is késleltette. 1933-ban a gánti bauxit egyrészének hazai feldolgozására Magyaróvárott timföldgyár alakult. 1934-ben a Magyaróvárott gyártott tiszta alumíniumoxidból Csepelen megkezdték a magyar alumínium termelését.

A felsőgallai bauxitcement-, a magyaróvári timföld- és a csepeli alumíniumgyár felállítása következtében a bauxit belföldi felhasználása az 1933. évi 7.810 tonnáról 1937-ben 36.230 tonnára, majdnem az ötszörösére emelkedett, de viszont a kivitel 58.779 tonnáról 479.792 tonnára, vagyis a nyolcszorosára ugrott föl és így az 1937. évben az itthon feldolgozott bauxit-mennyiség a külföldre szállított mennyiségnek csak 7%-a volt, úgy mint 10 évvel előbb 1928-ban.

1939-ben a Földtani Társulat ülésén, 1940. év elején a rádió közművelődési előadásorozatában és a Természettudományi Közlönyben a hazai bauxit- és alumínium-termelést ismertetve, igyekeztem a figyelmet felhívni arra, hogy a bauxit tömeges kivitele helyett gyorsabb ütemben, nagyobb arányban kell bauxittermelésünk itthoni feldolgozására, különösen az alumíniumgyártásra áttérnünk.

1939. évben 57.000 vagón bauxitot vittünk ki 8 millió pengő értékben, vagyis egy-egy vagón elsőrendű bauxitért 140 pengőt

kaptunk. Ezzel szemben mi a behozott aluminiumpulverért 27.300, az aluminiumpulverért 37.900, az aluminiumpulverért 63.500, a nyers aluminiumpulverért 68.500, az aluminiumpulverért 103.800 pengőt fizettünk vagononként. Minthogy 4 vagon bauxitból 1 vagon aluminiumpulver állítható elő, az 1939-ben kivitt 57.000 vagon bauxitból a külföldön 14.000 vagon aluminiumpulvert olvaszthattak ki, legkevesebb 382 millió pengő értékben. Az évi minimálisan 374 millió pengő értékkülönbség tehát más állam polgárainak nyújtott foglalkozást, megélhetést és vagyonosodást.

1940-ben Felsőgallán felépítették a második aluminiumpulvergyárat. Az iparügyi tárca f. évi költségvetésének a tárgyalásakor Varga József iparügyi miniszter megemlítette, hogy Ajkán évi 100 vagon teljesítménnyel harmadik aluminiumpulvergyár létesült és hogy a csepeli aluminiumpulvergyár termelése évi 200 vagonról 300 vagonra, a felsőgallai gyár termelése pedig 90 vagonról 200 vagonra fog felemelkedni.

Ezek szerint tehát a három hazai aluminiumpulvergyárban évi 600 vagon aluminiumpulvert fogunk termelni. A tervezett évi 600 vagon aluminiumpulver előállításához még mindig csak évi 2400 vagon bauxitot fogunk idehaza feldolgozni, az pedig a külföldre szállított 57.000 vagon bauxitnak még csak 4%-a!

Hogy a magyar bauxitnak itthoni feldolgozása eddigelé nem volt kielégítő, azt nyomban látjuk, ha a bauxitkivitel

Bauxit termelésünk.

Év	Termelés tonna	Szállítás tonna	Kivitel		Belföldi feldolgozás			A kivitel értéke P
			tonna	%	tonna	%	kivitel %-ban	
1927	339.460	232.463	228.518	98·3	1.039	0·4	0·4	4,506.000
1928	395.970	200.084	183.487	91·7	14.571	7·2	7·9	3,300.000
1929	389.150	115.520	100.549	90·1	22.040	19·0	21·9	1,800.000
1930	31.700	108.196	83.916	77·6	25.200	23·0	30·6	1,510.000
1931	89.550	115.000	75.904	66·0	12.680	11·0	16·7	
1932	111.560	112.000	72.275	64·5	11.750	10·5	16·2	
1933	114.910	626.611	58.779	46·4	7.810	6·2	13·3	
1934	184.909	119.411	106.165	88·9	13.080	11·0	12·3	1,100.000
1935	211.080	245.060	228.207	93·1	18.350	7·5	8·0	3,377.000
1936	329.091	366.505	342.932	93·6	28.136	7·7	8·2	4,263.000
1937	451.570	521.364	479.792	92·0	36.229	7·0	7·5	6,427.000
1938	540.720	413.873	362.411	87·6	35.235	8·5	9·7	5,397.000
1939	495.820	613.770	570.173	92·9	39.680	6·5	6·9	8,040.000
1940			646.439					11,470.000

százalékát összehasonlítjuk az itthon feldolgozott bauxit százalékaival. Azzal pedig, hogy az évi 600 vagon aluminiumpulvergyártás sem jelent megnyugtató, gyors ütemű fejlődést, a kormány is tisztában van, minthogy Varga József ipar- és kereskedelemügyi miniszter a költségvetés tárgyalásakor záróbeszédében ki-

jelentette, hogy „a kormány fontos feladata... újabb alumíniumüzemek létesítése.“ Megállapította az iparügyi miniszter azt is, hogy a nagy befektetést igénylő vízierővel szemben sok esetben előnyösebb a szénre támaszkodó elektromos centrálé és hogy egy métermázsa alumínium előállításához 30 q szénre van szükség.

A nemzet érdeke tényleg azt kívánja, hogy fokozatosan ugyan, de az eddiginél sokkal nagyobb lendülettel rendezkedjünk be évi 1000, majd 2000, sőt 4000 vagonos alumíniumelőállításra, hogy az itthon feldolgozott bauxit az exportnak fokozatosan legalább a harmadrészét érhesse el és így fedezhesse a behozott kőszén és koksz értékét.

Az olcsó villamos áramot a Dunán túl fekvő bauxitoknál az ottani por- és palás szenünkből fejleszthetjük, a nagyváradi bauxitnál pedig a feltárás alatt álló földgázt vehetjük majd igénybe.

Hazánk bauxittermelésének kb. 85%-a Gántról kerül ki. A gánti bauxitnak Bodajk a vasúti állomása. Bodajk körül Kisgyón—Zirc között 80, Mór—Pusztavám—Oroszlány között 100, Várpalotán 100, vagyis összesen 280 millió métertonna, azaz 28 millió vagon szén áll rendelkezésre. Ha ennek a nagy szénmennyiségnek csak 15%-ot kitevő részét, t. i. a 4 millió vagon por- és palászenet használjuk fel az alumínium előállítására, összesen 130.000 vagon alumíniumot kohósíthatunk itthon, vagyis 30 év alatt évente kereken 4000—4000 vagon! Ennek az értéke már rekompenzálhatja a külföldről behozott kőszén- és koksz-szükségletünk értékét és egyben sok polgártársunknak juttathat munkaalkalmat, megélhetést és vagyonosodást. Ehhez természetesen igen nagy tőke és felvevő piac kell. Amde ha államférfiaink, politikusaink, közgazdászaink, műszaki embereink, pénzügyeink, iparvállalataink összefognak, az eszme realizálható lesz!

A természet olyan kivételesen gazdagon áldott meg bennünket bauxittal, hogy ha életrevalók vagyunk, a timföld- és az alumíniumgyártás terén nemzetközi viszonylatban is számottevő, sőt vezető szerephez juthatunk!

8. Szénfajtáink gazdaságos felhasználása.

Említettük, hogy már a világháború kitörése előtt felmerült az az aggodalom, hogy a szénkészletek kimerülnek. Ez az aggály nálunk is felbredt ismételten. 1913-ban Papp Károly mutatott rá, minthogy számítása szerint a szénkészletünk 65 év alatt kimerül. Hazánk megcsonkítása után 1923-ban Verebély László úgy vélte, hogy „Csonkamagyarországon legkésőbb 62 (56) esztendő múlva az utolsó lapát szenet és tőzeget is kiemelik a föld mélyéből.“ Legújabban Ronkay Ferenc ország-

gyűlési képviselő kongatta meg a vészharangot az iparügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor, hivatkozva szénvagyonkimutatásomra, amely szerint jelenleg a föltárt szénkincsünk csak 76 évre fedezi szénszükségletünket.

Részemről azonban szénvagyonunkról, széntermelésünkről közölt tanulmányaimban, valamint „Magyarország szénelőfordulásai“ című könyvemben ismételten rámutattam arra is, hogy az aggodalmat nem kell túloznunk a következő okokból: 1. még jelentős szénkészleteket kutathatunk fel, 2. hegyvidékeink vízierőiben: a „fehérszén“-ben, 3. a fosszilis szénhidrogénekben: a földgázban, a földi olajban, a földi szurokban új energiát kapunk, egyelőre nem is számítva arra a csodálatos és hatalmas új energiára, amely atomromboláskor, amint azt Bay Zoltán a Természettudományi Társulat ülésén tartott előadásában kifejtette, oly hatalmas mennyiségben szabadul fel, hogy bőségesen pótolja a szenet, a földi olajat és a többi tüzelő anyagot, mihelyt ezt az óriási energiát raktározni lehet.

A természetben az anyag nem vesz el, csak átalakul. Törekvésünk tehát arra irányuljon, hogy a természet anyagait ne hagyjuk parlagon és hogy a felhasznált anyag átalakulásakor felszabadult energiát a lehető legjobb hatásokkal értéke-síthessük.

A szén termelésénél először is arra kell törekednünk, hogy az ne legyen többé „rabló“-bányászat, amely a szenes telepnek csak a javát, csak a könnyebben kifejthető részét szedi ki, a gyengébb részeket, a vékonyabb padokat ellenben a föld mélyében hagyja. A szén fontos nemzeti vagyon. A modern bányamérnököknek tehát a technika minden eszközét igénybe kell vennie, hogy a szenes telepnek összes használható részét gazdaságosan kitermelhesse. A vékony telepek fejtésénél egyébként bányamérnökeink máris szép eredményt értek el.

A második feladat, hogy a kitermelt szén minden része: nemcsak a jó, hanem a gyengébb, sőt a gyenge része is értéke-síthető legyen. A szén és a meddő részek közötti fizikai eltérések felhasználásával részint Rheo-mosókkal, részint légszére-léssel, részint flotálással máris jó eredményeket értünk el. Az apró szén összesajtolásával: brikettezésével jó házi tüzelő-anyaghoz jutottunk. A sajóvidéki vagy borsodi gyenge szenek-ből ellenben évente ma is nagymennyiség kerül a hányóra. A nemzeti vagyon ilyen pazarlását nem nézhetjük tétlenül, hiszen az állami- és a magán-laboratóriumokban egyrészt szén-előkészítési, másrészt tüzeléstechnikai kísérletek megoldáshoz segíthetik ezt a problémát is. A kísérletek végzésére pályázatok, prémiumok is sarkalhatnak. Talán a drága külföldi szurok helyett a várpalotai szénből előállítható géllal lehetne a bri-kettezést kikísérletezni és megoldáshoz segíteni.

Gyakorlatilag kivitelre vár még szeneinknek levegő helyett

oxigénnel való elgázosítása, amelyre v. Gálócsy Zsigmond 1937-ben konkrét javaslatot dolgozott ki.

A szénfajtáinkban felhalmozódott energiák közül általában azt igyekezzünk életre ébresztteni, amely viszonylag a leghasznosabb munkát végezheti, a legjobb hatásfokkal. Mióta Verebély László kimutatta, hogy gyenge szeneink sokkal gazdaságosabban használhatók fel elektrifikálással, Herrmann Miksa pedig kifejtette, hogy gyenge szeneinket nem szabad ide-oda cipelni, vagyis szállítási költségekkel megterhelni, hanem lehetőleg helyben kell az egyes szénfajtáknak megfelelő kazánokban eltüzelni és amióta Kandó Kálmán az elektromos vontatásra versenyképes mozdonyt szerkesztett, gyenge szénfajtáink elektrifikálása terén örvendetes a haladás. Amíg ugyanis 1929-ben az elektromos energia-termelés mennyisége az egész országban 696 millió kilowatt óra volt, 1939-ben 1.304 millió kilowatt órára emelkedett, vagyis tíz év alatt megkétszereződött 1927. év óta a motorikus célra szolgáltatott villamosárammennyiség indexszáma 1939-ben 233.4 és a világítási célra felhasznált árammennyiségéé 151.6-ra emelkedett. Amíg Budapesten 1919-ben 95.3 millió kilowatt óra volt a villamosáramtermelés, 1938-ban 360 millióra ment fel, vagyis 20 év alatt 278.8%-kal emelkedett. 1938-ban a villanytelepek 13.2 millió métermázsa szenet elektrifikáltak, összes szénfogyasztásunk 15.3%-át. Épül már a rózsaszentmártoni lignit felhasználása alapján a Főváros zagyvavölgyi új, nagy villamos erőtelepe is évi 50 millió kilowatt óra teljesítménnyel.

Sok még a tennivalónk szénfajtáink vegyi alkatrészeinek értékesítésénél. Nehéz, megoldásra váró probléma szeneink kénmentesítése, pedig részint a közegészség érdeke, részint a mecseki liaszkorú feketeszennek a vasgyártásnál és feldolgozásnál is használható kokszosítása ezen fordul meg. A pécsi koks, a dorogi brikettkoks nagy fűtőértékénél fogva egyébként jól bevált a házi fűtésnél, sőt egyes iparágaknál is.

Barnaszénolajunkat jól használhatjuk a fa konzerválására. Varga József megoldotta a hazai paleogén szenekből lepárolt barnaszénkátrány nagy nyomás alatt végzett hidrogénezésével a szénbenzin gyártását is. A szentadorjáni nagymennyiségű kőolaj feltárása következtében azonban a szénbenzin gyártására való üzemi berendezkedés vesztett sürgősségéből, hiszen ásványolajtermelésünk 1939-ben 143.793 métertonnára emelkedett 10 millió P értékben. A brikettező üzemek melléktermékeinek feldolgozásával: nyers paraffin gyártásával már három üzemünk foglalkozik. A Szápár—Zircvidéki medencében Jásd község határában ősgyantában és ősviaszban nagyon dús paleogén szenet ismertem fel. Györki József vizsgálata szerint a járdi felső oligocén szén „A” bitumenje 92% ősgyantát és 8% ősviaszt tartalmaz. Amint megépül Bodajk—Zirc között a vasútvonal,

megkezdődhet a szápár—zircvidéki medencében a széngyanta és a szénviasz kitermelése is. Néhány évvel ezelőtt az Ipar-termék Értékesítő R. T. megkezdte az aktív-szén gyártását is.

*

Az előadottakat a következőkben foglalhatjuk össze:

Az 1913. évben egész Magyarország szénkészlete 1.718 millió métertonna volt. A trianoni Magyarország területén ebből csak 645 mt maradt. Új kutatások és feltárások révén a bruttó-szénkészlet 3000 millió mt-ára emelkedett s ebből kerekén 1.500 millió mt tekinthető kitermelhetőnek.

Az 1913. évben egész Magyarországon 10.3 millió mt volt a széntermelés s ebből 7.1 millió mt esett a trianoni területre. 1919. évben, a kommunizmus idején, a széntermelés 3.9 millió mt-ra csökkent, de a régi rend helyreállítása után évről-évre növekedett s 1939. évben 10.6 millió mt-ra ment fel s meghaladta egész Magyarország 1913. évi csúcstermelését.

Egész Magyarországon az 1913. évben felhasznált szénből 6.7 q jutott egy-egy lakosra s abból 46% az importált szénre esett. 1919-ben a szénfejadag 4.9 q-ra csökkent, de már 1929-ben 10.8 q-ra emelkedett s annak 20%-a volt importált kő- és gáz-szén, valamint koks, 72 millió pengő értékben.

Az importált kőszén és koks értéke súlyos teherként külföldi kereskedelmi mérlegünkön. Ennek csökkentésére, illetve rekompenzálására lehetőséget nyújt a visszatért hegyvidékek vízi erejének, a felkutatandó földgáz, valamint a por-, a palás-szén és a lignit energiájának felhasználásával az elektroacélgyártásra való nagyobb arányú áttérés, a világító gáznak földgázzal való helyettesítése és különösen a nagytömegű bauxitból a timföldnek és az alumíniumnak az eddiginél sokkal nagyobb mennyiségű előállítása.

Vitalis István

A magyar és a német mezőgazdasági termelés azonos és eltérő irányai.*

A nemzeti szocializmus elvei szerint újjárendezett Európában az egyes országok gazdasági együttműködése szorosabb kell, hogy legyen, mint korábban volt, mert a nemzeti szocializmus európai célkitűzései: 1. a gazdasági erőforrások maximális kihasználása, 2. a termelésnek a maximumig való fokozása és 3. a sűrűn lakott Európa munkástömegei életszínvonalának emelése. Ezt a célt csak szoros együttműködéssel, az európai gazdasági élet együttes megszervezésével lehet elérni.

Tanulmányunk tárgya a német mezőgazdasági termelés rövid áttekintése és a magyar-német mezőgazdasági termelésnek, helyesebben a magyar és a német agrárpolitika céljainak, módszereinek s eredményeinek összehasonlítása, mindig gondosan ügyelve arra, hogy az összehasonlítás csak valóban egymásmellé állítható tételeket öleljen fel. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ilyen vizsgálat hibahatárait illetően nem is óhajtunk mást elérni, mint a nagyságrendek helyes érzékelését.

A régóta folytatott és kiterjedt német üzemstatisztika lehetővé teszi, hogy a német mezőgazdasági termelésnek a háború után végbement fejlődését áttekinthessük. A német mezőgazdasági termelést az elmúlt negyed század alatt három fontos körülmény befolyásolta: 1. a világháború, amely az állatállományt és egyéb termelési eszközöket pusztította el, 2. az agrártermékek és a felhasznált iparcikkek árviszonyában bekövetkezett eltolódás, 3. a szántóföldi termelés és az állattartás termékeinek áralakulásában bekövetkezett eltolódás.

Ezek a körülmények a termelés nagyságát, a mezőgazdasági termelés teljesítményét és jövedelmezőségét befolyásolták.

A német mezőgazdasági termelés eredményeinek három időszakban éspedig 1. a világháború előtt, 2. az inflációs években, 3. a hatalom átvétele után történő vizsgálata megmutatja a német agrárpolitika főirányvonalait és eredményeit.

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1941. április 22-i ülésén tartott előadás.

A világháború előtti és a háború utáni eredmények összevetése — üzemi számtartási vizsgálatok alapján — világosan megmutatja, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége megromlott, hogy a tiszta jövedelem általánosságban eltűnt. Az infláció pénz és árözöne pedig nem vezetett tényleges haszonra. Ha a világháború előtti 1912/14 éveket az inflációt követő 1924/26 évekkal hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy amíg a hektáronkinti bevétel 4%-al csökkent, addig az összes hektáronkinti kiadás 14%-al emelkedett a munkabérek és szociális biztosítás költségeinek 21%-al, a közterheknek pedig 275%-os növekedése következtében. Az eredmény nem maradt el. A világháború előtti fent megjelölt években a hektáronkinti tiszta hozam 93 márkáról az infláció utáni években 1 márkára esett, vagyis a tiszta hozam eltűnt.

Ennek oka egyrészt, hogy *a nyers hozam csökkent*, a háborúnak a termelésre, a termelő eszközökre gyakorolt pusztító hatása következtében — gondoljunk csak az 1914—15 években a Schweinemord esetére, amikor egy éven belül a sertésállomány felét, 9—10 millió sertést pusztították el takarmányhiány miatt — másrészt pedig az áreltolódások és a közterhek növekedése folytán *a költségelemek jelentősen megnöttek*. A vizsgálat azt mutatja, hogy az inflációs évek átlagában a gabonaneműek termésátlaga 15—20%-al, a kapásnövényeké 10—15%-al volt kisebb, mint a háború előtti években. Az állatállomány hanyatlása még nagyobb mértékű volt.

A háborús és az inflációs évek eredménye a mezőgazdaságot terhelő adósságok devalválódása volt. Ez azonban látszólagos eredmény csupán, mert a háborús és az inflációs évek alatt a gazdaságok felszerelésében, állományában bekövetkezett pusztulás és hiány helyrehozatala olyan jelentős tőkét igényelt, hogy a német mezőgazdaság újra eladósodása az inflációs évek után soha nem látott gyorsasággal játszódott le s rövid idő alatt az agrártermelés súlyos problémájává lett.

A német agrártermelés az inflációt követő másfél évtized alatt különbözőképpen alakult. Négy időszakot különböztethetünk meg:

1. Az első 1924/25—1926/27. években a mezőgazdaság regenerálódott, a termelés teljesítménye, *a nyershozam lassan emelkedett*.

2. A második időszakaszban, 1927/28—1929/30 évek alatt a korábbi években a termelés intenzívebbé tétele érdekében alkalmazott beruházások kezdték éreztetni hatásukat, *a nyershozam fokozatosan emelkedett tovább*.

3. Az 1930/31—1932/33 években a világválság itt is éreztette hatását. *A nyershozam körülbelül az inflációs éveket követő időnek szintjére csúszott vissza*.

4. A negyedik időszak az 1933/34—1936/37 évekre szorítko-

zik, az úgynevezett hatalomátvételt követő 4 évre, amikor a mezőgazdasági igazgatás és az értékesítés átszervezésével a jövedelmező árak biztosításával a nyershozam mennyiségi és értékösszeg szempontjából is igen nagy mértékben fejlődött.

A német mezőgazdasági termelés fejlődését a különböző üzemnagyságok szerint tekintjük át, mert így a szántóföldi termények és az állattartás termékeinek áralakulásában bekövetkezett eltolódások hatása jobban megfigyelhető.

Az üzemnagyságok a következők:

	Észak és Kelet N é m e t o r s z á g b a n	Dél és Nyugat
<i>Kisüzem</i>	5— 50 ha	5— 20 ha
<i>Középüzem</i>	50—200 ha	20—100 ha
<i>Nagyüzem</i>	200 ha felül	100 ha felül

Az üzemstatisztikai vizsgálatokban az egyes termékeket a mindenkori árak alapján veszik figyelembe, éppen ezért ezekből az eredményekből a *termelés tényleges* fejlődésére lehet következtetni. Pedig az ország közellátása szempontjából elsősorban a termelt mennyiségek érdekelnek bennünket és nem az árösszegek.

Dr. H. L. Fensch — a Reichsnährstand üzemstatisztikai osztályának vezetője — a termelés mennyiségi fejlődésének vizsgálatára, azt a módszert alkalmazta, hogy a szántóföldi termelés teljesítményének mérésére a *három főtermény, a gabonafélék, a burgonya, a cukorrépa* termésátlagait vette figyelembe, akként, hogy 4 q cukorrépát és 4 q burgonyát 1—1 q gabonaértéknek tekintett. Sok évre szóló vizsgálat alapján u. i. megállapította, hogy a szántóföldi termelés tényleges teljesítményének fejlődését ezek a termények szabják meg.

A szántóföldi termelés fejlődése, a termésátlagok emelkedése nagyon jelentős. Az 1924/27—1933/37 években a termésátlagok a kisüzemben 21%-kal, a középüzemben 17%-kal, a nagyüzemben 15%-kal, átlagosan 19%-kal emelkedtek. A gabona egységben kifejezett „szántóföldi teljesítmény“ hektáronként elérte 1933/37 évek átlagában a kisüzemben 25.8 q-t, a középüzemben 28.9 q-t, a nagyüzemben 30.6 q-t oly módon, hogy az 1933/37 évek átlagában a hektáronként gabonaegységben kifejezett hozam a kisüzemben 4.5 q-val, a középüzemben 4.2 q-val, a nagyüzemben 4.1 q-val nagyobb volt, mint az 1924/27 évek átlagában. Rendkívül nagy eredmény ez, ha meggondoljuk, hogy a 18 millió ha szántóföldnél ez 75 millió q gabonaegységben kifejezett terméstöbbletet jelent.

Az *állattartás* teljesítményének fejlődését a tehenészetek tejtermelésével mérte, mert ebben kifejezésre jut a tenyésztés, a tartás, a takarmányozási módszerek fejlődése is. Tehette ezt főleg azért, mert már 1937-ben a Birodalom 10,225.000 darab-

ból álló tehenállományából 6,890.000 darab, 67,4% kötelező tejellenőrzés alatt állott. Az állattartás hozamának fejlődését két körülmény befolyásolta; egyrészt az állatállomány számszerű növekedése, másrészt az állattartás hozamának a fokozása a takarmányozási technika jelentős fejlődésével.

Az állattartás hozamának fejlődésére valóban jellemző *tejtermelés* az 1924/27—1933/37 évek alatt igen jelentős mértékben emelkedett, úgyhogy a tehenenkénti évi tejhozam emelkedett

a kisüzemben	670 literrel	37%-kal
a középüzemben	630 „	27%-kal
a nagyüzemben	510 „	18%-kal
		átlagosan 31%-kal

és elérte a kisüzemekben a 2.480 litert, a középüzemekben a 3.000 litert és a nagyüzemekben a 3.300 litert.

A német mezőgazdasági termelés tényleges teljesítménye tehát igen jelentősen emelkedett. A közellátás szempontjából azonban a termelés fokozása mellett a piacra hozott mennyiségek alakulásának van még nagy jelentősége.

A *piacra vitt termékek* mennyiségének megvizsgálására az a módszer kínálkozott a legmegfelelőbbnek, hogy a számtartási vizsgálat során a gazdaságoknak a piacra vitt termékekből származó készpénzbevételét, mégpedig a szántóföldi termények és az állattartás termékei szerint csoportosítva a megfelelő árindexszel elosztjuk. A vizsgálatokból az tűnik ki, hogy a piacra vitt, az eladott mennyiségek folytonosan emelkedtek. Az 1930/33 évek agrárválsága idején az emelkedés nagyon lelassult, sőt a nagyüzemnél a fejlődésben egyenesen a stagnáció tünetei mutatkoztak. A hatalom átvétele utáni években azonban a fejlődés igen nagymértékű, ami az agrártermelés teljes átszervezésének a következménye.

Amint a termelésben is láttuk, úgy a piacra vitt mennyiségek tekintetében is az tűnik ki, hogy az állattartás termékeinek piacra vitt mennyisége erőteljesebben fejlődött, mint a szántóföldi terményeké. Az 1933/37 évek átlagában az állattartás termékeinek piacra vitt mennyisége 50%-kal volt nagyobb, mint az 1924/27 évek átlagában. A szántóföldi terményeknél ez az emelkedés kisebb, 34%, ami azonban szintén igen tekintélyes fejlődést jelent.

A termelés és a piacra vitt mennyiségek ilyen fokozása azt eredményezte, hogy annak ellenére, hogy az 1932—37 években Németország lakosságának búzaliszt fogyasztása 25%-kal, a cukoré 24%-kal, a vajé 23%-kal, a húsé 11%-kal, a tejé 12%-kal, a birodalom önellátása az 1932. évi 75%-ról, 1937-re 83%-ra és jelenleg 85%-ra emelkedett.

A német mezőgazdaság teljesítménye tehát igen jelentős

mértékben fejlődött és a közellátás terén a kisüzem játszotta a legnagyobb szerepet. Mert minden terméket egybe véve a piacra vitt eladott mennyiségek legerősebben a kisüzemnél emelkedtek. Az emelkedés az 1924/27—1933/37 évek alatt a kisüzemnél 46%-ot, a középüzemnél 44%-ot, a nagyüzemnél 37%-ot ért el.

A termelés és a piacra vitt mennyiségek fokozása és fejlődése természetesen szoros összefüggésben van a termelés érdekében felhasznált anyagok mennyiségével.

A gazdaságok jövedelmezőségi kérdésével kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a mezőgazdasági termelés fokozása és a közellátás biztosítása terén elért nagyszerű eredményeknek alapja a termelés jövedelmezősége, mert nehézségekkel és deficittel termelő gazdaságoktól nem várható a termelés fokozása. A német mezőgazdasági termelés fejlődését a jövedelmező árral biztosították. Az árkérdés azonban az iparos, agrárimport ország számára könnyebben volt megoldható, mint az agrárfelesleggel dolgozó országok, így Magyarország esetében is.

A magyar mezőgazdasági termelés fejlődéséről, sajnos, olyan értelemben nem igen beszélhetünk, hogy a háború és az infláció után elmúlt másfél évtized alatt valamiféle határozott teljesítményfokozódás következett volna be. Voltak igen jó termések és voltak katasztrófális aratások, volt esztendő, amikor csaknem értékesíthetetlenül „sok” volt az állat, máskor pedig a legnagyobb nehézségek mutatkoztak. A termelés tervszerű fokozása érdekében olyan intézkedésekkel, aminőkkel a nemzeti szocialista Német Birodalomban az agrártermelés fokozását elérték, nálunk nem találkozunk.

A mezőgazdasági teljesítmények összehasonlítására a Fensch által használt módszert választhatjuk azzal a módosítással, hogy a szántóföldi termelés termésátlaga mellett az állattartás hozamának vizsgálatánál nem elégedünk meg a tejtermelés összehasonlításával, mert annak pontos megállapítása Magyarországon nem áll szilárd alapon, hanem a mezőgazdaságilag művelt terület egységére jutó állatállományt állítjuk egymás mellé.

A szántóföldi termelés alakulásának megítélésére, a Fensch-féle eljárással szemben, amely német mezőgazdasági termelés szempontjából fontos három főterményre: a gabonafélékre, burgonyára és cukorrépára volt tekintettel, nekünk még ezek mellett a tengerit is figyelembe kell vennünk. Ugyanabban az időszakban az 1933—37 — négy év átlagában a kat. holdankinti átlagtermés: búzából 8.1 q, rozsból 6.7 q, árpából 8.0 q, zabból 7.4 q, tengeriből 10.0 q, burgonyából 38.6 q, cukorrépából 118.0 q volt. Hasonló módszerekkel vé-

gezve a számítást, vagyis 1 q tengerit, 4 q burgonyát és 4 q cukorrépát véve egyenlőnek 1 q gabonafélével és a vetésterületek szerinti mérlegelést végrehajtva, a szántóföldi termelés „teljesítménye“ 8.7 q volt kat. holdankint, ami hektáronként 15.1 q-nak felel meg, a német termelés 25.8 q-ás kisüzemi és 30.6 q-ás nagyüzemi eredményével szemben. A magyar és német gabonatermés átlagok között mutatkozó jelentős eltérés közismert. *A szántóföldi termelés „teljesítménye“ között azonban ennél még jóval nagyobb az eltérés; kisüzemet véve 70%, nagyüzemet 100%.* Ez a nagy különbség a gabonatermés átlagokban, de főleg a kapásnövények termésátlagában mutatkozó 100–200%-os különbségekből adódik. A burgonya említett kat. holdankinti 38.6 q-ás termésátlaga ha-kinti 65.5 q-nak felel meg, szemben a németországi termésátlaggal, amely a gabonatermelő gazdaságokban 161 q, a cukorrépatermelő gazdaságokban 176 q, a burgonyatermelő gazdaságokban 168 q, a takarmánytermelő gazdaságokban 159 q, átlagban 165 q volt hektáronként, éppen 2.5-szerese a magyar átlagtermésnek.

A cukorrépánál a kat. holdankinti magyar termésátlag 118 q volt, ami hektáronként 204 q-nak felel meg, a német termésátlag pedig a cukorrépatermelő gazdaságokban 302 q, a burgonyatermelő üzemekben 288 q volt, 42–48%-kal több.

Nagyon jól tudjuk, hogy Magyarország és Németország éghajlati viszonyai jelentős különbségeket mutatnak, amelyek a termelés eredményében feltétlen kifejezésre is jutnak, de lesznek bátor az alábbi vizsgálatok során rámutatni azokra az üzemvitelben, termelésben mutatkozó különbségekre, amelyek a szántóföldi termelés „teljesítménye“ között talált, az időjárással nem magyarázható 70–100%-os eltéréseket megmagyarázzák.

A mezőgazdasági termelés összes teljesítményének összehasonlításához természetesen a mezőgazdaság másik főüzemágának, az állattartásnak a helyzetét is át kell tekintenünk. A Fensch által alkalmazott módszer itt magában nem vezet célra, mert Magyarországon a tehenek tejelési ellenőrzése az állománynak csak elenyészően csekély hányadát öleli fel. *Batta Pál*, a földművelésügyi minisztérium állattenyésztési osztályának agilis vezetője írja, hogy „az egyesületeknél a népies állományból eddig a legjobb igyekezet mellett is csak mintegy 15.000 tehenet sikerült ellenőrzés alá venni, amivel távolról sem lehetünk megelégedve.“ Valóban nem, mert ez a tehenállománynak csak 1.5%-át teszi. Az évi fejési átlagokat a szakkörök becslésszerűen adták meg, ami az 1933/37 évek átlagában, országos átlagban 1.790 literre rúgott. Ez mindenestre lényegesen kisebb, mint a németországi 2.936 literes országos fejési átlag. A különbség 63%. Természetesen a gazdaságok jórésze jóval nagyobb eredményeket is elér. Láttam

olyan üzemet Meklenburgban, ahol a 35 tehénből álló tehenészet 4.000 literes istállóátlagot ért el és a legjobb tehéntől 7.500 litert fejtek az elmúlt évben.

A teljesítmények közötti különbség jelentőségét fokozza az is, hogy az állatállomány Magyarországon viszonylag lényegesen kisebb, mint Németországban. Az állatállományt számos állatra átszámítva, azt találjuk, hogy Németországban 100 ha mezőgazdaságilag művelt területre 79 drb. számos állat esett, a számtartás statisztikai vizsgálatok szerint. Magyarországon a vizsgált időszakban 100 kat. hold mezőgazdaságilag művelt területre 27.4 drb. számos állat jutott, ami 100 ha-ra átszámítva 47.5 drb-t jelent az üzemstatisztikai vizsgálatok eredménye szerint. Közismert tény, hogy a számtartást vezető gazdaságok az átlagnál jobb eredményeket mutatnak. Pl. a Statisztikai Hivatal által végzett adatgyűjtés alapján 100 ha mezőgazdaságilag művelt területre a jelzett időben csak 33.8 drb. számos állat jutott.

Ha a számtartási vizsgálatokat vesszük alapul, úgy a német mezőgazdaság állattartása 66 %-kal, ha a Statisztikai Hivatal adatait tekintjük, úgy 130 %-kal intenzívebb a magyar mezőgazdaság állattartásánál.

De hogy az elvonatkoztatott számok világából egy percre kilépjek és a német mezőgazdaság termelési viszonyait a való életből vett tapasztalattal világítsam meg, felemlítem, hogy láttam olyan kisgazdaságot, ahol a 28 ha-nyi birtokon 14 fejős tehenet, 18 növendék marhát, 4 lovat és 26 sertést, valamint 60 baromfit találtam. Ez 100 ha-kénti 107 számos állatnak felel meg. A szomszédos középbirtokon 118 ha-on volt 35 fejős tehen, 35 növendék, 7 ló és 200 sertés, ami 100 ha-ra átszámítva 91 számos állatot jelent. Mindezt egybevetve megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdasági termelésben az állattartás nagysága általában a fele a német állatállománynak. Az állattartás takarmányozása, belterjes üzemvitele szintén kb. 50–60 %-kal gyengébb, mint a német gazdaságokban.

Ha a szántóföldi termelés és az állattartás hozamának itt ismertetett különbségeit figyelembe vesszük, meg kell állapítanunk, hogy a magyar mezőgazdasági termelés „teljesítménye” kb. a fele annak, amit a német mezőgazdaság elért. Az okokat keresve vizsgálódásainkban mélyebbre kell hatolnunk és a feleletet meg is kapjuk, ha megvizsgáljuk mindkét országra nézve

1. a művelési ágak arányát, 2. az állattartás viszonylagos helyzetét, 3. a mezőgazdaságban használt gépek és eszközök elterjedtségét, 4. a műtrágya felhasználást.

A művelési ágak aránya nem nagy eltérést mutat a két ország mezőgazdaságában:

	Magyarország 1932/34.	Németország 1924/34.
gabona és hüvelyesek	53	62
kapások	28	21
takarmánynövények	16	11
egyéb	3	6
	100 %	100 %

A gabonatermelés, a kapások és a takarmányfélék termelési arányát illetően azt vártuk volna, hogy a magas állatállomány következtében Németországban a gabonatermelés viszonylag kisebb súllyal szerepel. A fokozott állattartás takarmányszükségletét a viszonylag kisebb területen termelt kapásnövények mellett egyrészt, mint láttuk, sokkalta magasabb termésátlagok, másrészt pedig abraktakarmány-bevitel fedezi. A magyar és a német mezőgazdasági termelés tehát a művelési ágak vonalán nem mutat nagy eltérést.

Az állattartásnak a mezőgazdasági termelésben történő beilleszkedését, súlyát akkor tekinthetjük át, ha megvizsgáljuk a mezőgazdasági üzemben „dolgozó” tőkék arányait a számtartási vizsgálatok alapján:

	Magyarország	Németország
Telek, épület és ültetvény tőke	82.9	67
Állattőke	8.2	21
Gépek és eszközök	3.0	11
Egyéb	5.9	1
	100	100

A mezőgazdaságban dolgozó tőkék aránya azt mutatja, hogy amíg a magyar mezőgazdaságban az állattartás csak tizedrész annyi tőkét reprezentál, mint a föld és az épületek, addig a német mezőgazdaságban az állattartás közel egyharmadát teszi a föld és épület tőkének. Ez az arány volt várható azok után, amiket az állatállományok eltérő nagyságáról fentebb mondtunk. A magyar és a német mezőgazdasági termelés teljesítményében tapasztalt meglepő különbségnek ez az alapja. A sokkal nagyobb termésátlagok viszont oda vezethetők vissza, hogy a föld termőerejét a viszonylag igen magas állatállomány trágyatermelésével biztosítják. De sietve kell megjegyeznem, hogy ezzel még a német mezőgazdaságban nem elégednek meg. A bő istállótrágya mellett igen nagymennyiségű műtrágyát használnak még fel, amelynek termelés-ösztönző hatása éppen a bőséges istálló trágyázás mellett érvényesül igazán.

A műtrágya csaknem összehasonlíthatatlan szerepet tölt be a magyar és a német mezőgazdasági termelésben. Az összehasonlításnál ismét azt vizsgáljuk, hogy az üzemi kiadásokban

milyen arányban szerepel a műtrágya költsége. Magyarországon a számtartást vezető gazdaságokban — ez az országos átlagnál, mint említettem, sokkal jobb — az üzemi kiadásokban a műtrágya 1.4%-ot tesz csupán, a német üzemekben talált 12%-kal szemben. Az abszolút számokat vagyis azt, hogy kat. holdankint, vagy hektáronként mennyit költöttek műtrágyára, nem hasonlíthatjuk össze, de ez esetben mégis jellemző felemlíteni, hogy a német mezőgazdaságban az 1924/34 évek átlagában a mezőgazdaságilag művelt terület minden hektárjára 34 márka értékű műtrágyát használtak fel évente, Magyarországon pedig kat. holdankint 1 pengőt költöttek műtrágyára. A német mezőgazdaságban az 1929/30—33/34 évek átlagában az 5 ha-nál nagyobb gazdaságokban a szántóföld minden hektárjára felhasználtak 77 kg szuperfoszfátot, káli stb. műtrágyákat, a rétekre és legelőkre pedig 46 kg-ot. Magyarországon ugyanebben az 5 évben átlagosan 542.000 q szuperfoszfátot és 91.000 q egyéb műtrágya felét használtak fel, amiből az ország mezőgazdaságilag művelt területére 4.8 kg jutott kat. holdankint, ami a válság mély idején 2 kg-ra süllyedt.

A vizsgált évek óta Magyarországon csak annyi történt, hogy a holdankinti 4—5 kg-os műtrágya-fogyasztás „helyre állt”, Németországban azonban az itt említett fantasztikusan magasnak látszó műtrágya fogyasztási számok már a régmúlté, mert az 1934 őszén meghirdetett termelési csata, „Erzeugungsschlacht” egyik fegyvere éppen a műtrágya felhasználás fokozása volt. 1934-ben a műtrágya árát jelentősen mérsékelték. A Magyarországon szokásos 1—2%-os látszat-intézkedéssel szemben Németországban a szuperfoszfát árát 30%-kal, a káli árát 25%-kal szállították le. Az eredmény négy év alatt az, hogy a szuperfoszfát káliműtrágyák felhasználása 80, illetve 87%-kal emelkedett. Ma már kb. 40 millió q a birodalom évi műtrágya felhasználása, úgyhogy az említett 77 kg-os szántóföldi hektáronkénti felhasználás helyett ma ott tartunk, hogy a mezőgazdaságilag művelt terület minden hektárjára 140 kg műtrágya jut, a magyarországi holdankinti 4—5 kg-gal szemben. Ez az arány egyezik a 34 márka és 1 pengő ha-kinti műtrágya költség arányával.

A magyar és a német mezőgazdasági termelés teljesítménye között talált nagy különbség további oka abban rejlik, hogy a magyar *mezőgazdasági termelés technikája* a némethez viszonyítva elmaradott, ósdi.

Kitűnik ez számszerűen a számtartási vizsgálatok eredményeiből is, amelyek szerint a mezőgazdaságban dolgozó tőkének Magyarországon csak 3.0%-a esik a gépekre és eszközökre, a németországi 11%-kal szemben. Gyakran találkozunk azzal a közvéleményszerű felfogással, hogy amikor mi a mezőgazdasági termelés technikai fejlesztéséről beszélünk, akkor

sokan gézekékre és a rosszemlékű traktor-akcióra gondolnak csupán. Nem erről van szó, hanem pontosan az ellenkezőjéről. A mezőgazdasági termelés technikai fejlesztésének, ha úgy tetszik, gépesítésének, legfőbb és leghálásabb területe az állattartás. A takarmányozás technikai tökéletesítése óriási értékek pusztulásától óv meg.

A *takarmányerjesztő és tároló szilók* kiépítése az alapja a takarmányfeldolgozás és tárolás fejlesztésének. Németországban 1932-ben 650.000 köbméter takarmányerjesztő férő volt, amit 1938-ra 6.7 millió köbméterre emeltek fel, oly módon, hogy a takarmányszilóval dolgozó üzemek száma az 1933. évi 14.000-ról 144.000-re emelkedett, illetve ha a burgonyaszilókat is számba vesszük, 194.000-re. A takarmányburgonya veszteség nélküli felhasználása szempontjából fontos burgonyafőző állomások számát 4 ezerre emelték az 1932. évi 144-ről.

A szálas takarmánynak a legkisebb veszteséggel való felvetése szecska alakjában történhet. 1939-ben már 2 millió szecskavágó gép volt használatban az 5 ha-nál nagyobb gazdaságban, ami azt jelenti hogy 3 gazdaság közül kettőben használtak szecskavágót. A gépek hajtására 1.8 millió darab elektromotor van már üzemben a német gazdaságokban. Minden második gazdaságban, kisgazdaságban is van már villamosmotor.

Tehát nem a feudális világ gépkolosszusára, a gézekére kell gondolnunk, ha a mezőgazdasági termelés technikai fejlettségét vizsgáljuk, hanem az intenzív kisüzemek termelésének tökéletesítésére. (Például lucernamag fejtő, cséplőgép nincs az Alföldön egy egész járásban, a termelést ez akasztja meg.)

Nem lenne teljes a kép, ha a magyar-német mezőgazdasági termelés terén mutatkozó nagy eltérés legfőbb okáról — ha röviden is, — nem tennénk említést. A mezőgazdasági *igazgatásról* van szó. Mindaz, amit a német mezőgazdasági termelésben elértek, arról az egyik vezető agrárpolitikus a következőket mondta: „*A német mezőgazdasági termelés eredményének 50 százalékát a föld, az eső, és az ember adja, a másik 50 százalékát mi adtuk a szervezethez és tervszerű irányítással.*” Vizsgálatunk eredménye azt mutatja, hogy a magyar mezőgazdasági termelés teljesítménye körülbelül 50 százaléka a német teljesítménynek. A fenti találó megjegyzés szerint tehát, amit mi elérünk, csak annyi, amit a föld, a víz és az ember ad, nálunk tehát hiányzik az a másik 50 százalék, amely a szervezésből és a tervszerű irányításból származik.

Valóban így van. A magyar agrár-igazgatás — a csonka országot illetően — a földművelésügyi minisztérium 3 és félszáz létszámából és a vidéki végrehajtás kb. 180—200 főnyi felügyelői karából áll. A tervek végrehajtása, a termelés irányítása, a gazdasági felügyelők feladata, akikre fejenként egy,

de gyakran két járás, tehát 100—200, sőt 250 ezer hold felügyelete esik. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a végrehajtás, az irányítás nem ér le a falvakba, a gazdaságokig. A német Reichsnährstand szerveztében 23.000 fizetett alkalmazott dolgozik, valamennyi szakember, úgyhogy kb. minden 3000 hold területre jut egy-egy szakember, de nem Berlinben, hanem lent a körzetekben, a „Kreisbauernschaft“-ok kirendeltségénél. Ennek a kebelében tökéletes statisztikai szolgálatot építettek ki, amely a termelés fokozása és a közellátás biztosítása szempontjából nélkülözhetetlen eszköznek bizonyult.

Röviden összefoglalva a magyar és a német mezőgazdasági termelés főbb vonásait, a következőket találjuk:

A magyar mezőgazdasági termelésben 1. a viszonylag csekély állatállomány, 2. a külterjes állattartás, 3. a kevés istállótrágya, 4. a számot nem tevő műtrágyázás, 5. a mezőgazdasági termelés technikai elmaradottsága, 6. a szervezettség és az agrárigazgatás hiánya oda vezetett, hogy a magyar mezőgazdasági termelés „összteljesítménye“ csak körülbelül fele annak a teljesítménynek, amelyet a német mezőgazdaság a nemzeti szocializmus agrárpolitikája által a Birodalomban ért. A magyar és német mezőgazdasági termelés teljesítménye között tapasztalt óriási különbség nem véletlenül és nem is az eltérő klimatikus viszonyok következtében állt tehát elő, hanem a német mezőgazdasági termelés intenzitását tervszerű munkával fokozták. Mindenek előtt a termelés jövedelmezőségét állították helyre — mint ahogy a fenti diagramok azt szemléltetik és a pontos vizsgálatok után a termelésnek azokat a költségtényezőit, amelyek módosítása az államhatalom kezében volt, jelentős mértékben csökkentették.

Az *adóteher* és a *kamatteher* mérséklése nagyban hozzájárult a német mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének a helyreállításához.

A német mezőgazdaság eladósodása a háború, illetve az inflációs évek után rendkívül gyors ütemben haladt. Az infláció alatt az adósságok jórésze megsemmisült. 1924 július 1-én csak 2 milliárd márka terhelt a német mezőgazdaságot az inflációs években felvett ú. n. „rozskölcsönök“ formájában. Ehhez járult még kb. 3 milliárd márka a háború előtti kölcsönök mintegy 25%-os valorizációja következtében. Az 5 milliárdos adósságteher 5 év leforgása alatt — 1924-től 1930-ig két és félszeresére, 12.6 milliárd márkára szökött fel.

A hektáronkinti adósságteher a német mezőgazdaságban R. K.

	1924	1927	1930	1934	1937
kisüzem	2539	417	536	585	592
középüzem	254	479	609	623	591
nagyüzem	330	604	736	754	660

A hektáronkinti adósságteher a kisüzemben 239 márkáról 592 márkára, a középzüzemben 254-ről 591-re és a nagyüzemben 330 márkáról 754 márkára szökött fel.

Természetesen a *kamatteher* ennek arányában a kisüzemben a hektáronkinti 24 márkáról 41 márkára, a középzüzemben 25-ről 43-ra és a nagyüzemben 30 márkáról 54 márkára emelkedett.

A német mezőgazdaság nagymértékű és gyors eladósodását az idézte elő, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége nem volt biztosítva és egyrészt a gazdálkodás viteléhez szükséges beruházásokat kölcsönökből voltak kénytelenek teljesíteni, másrészt pedig — és ez volt a súlyosabb hiba — a mezőgazdaság nem fedezte a gazdatársadalom létminimumát sem. Fensch vizsgálatai szerint az 1924—30. években a kis gazdaságokban a gazda és családja létminimumának csak 75%-át tudta fedezni, kigazdálkodni, az akkori óriási terhek következtében. A középbirtokon a helyzet még rosszabb volt; a létminimum 50%-át alig tudták elérni. A nagybirtoknál pedig egyáltalán nem lehetett jövedelemről beszélni. Ennek megfelelően az eladósodás mértéke és üteme a nagybirtoknál volt a legnagyobb és természetesen a kamatteherrendezés során viszonylag a nagybirtoknál mutatkozott a legnagyobb mérséklés.

Az adósságrendezés eredményeképpen a kamatteher igen jelentős mértékben csökkent:

	Kamatteher márkában hektáronkint			
	1930/33	1933/37	a mérséklés	%
kisüzemben	41	32	9	22
középzüzemben	43	31	12	28
nagyüzemben	54	34	20	37

Átlagosan az egész mezőgazdaság kamatterhe mintegy 30%-kal csökkent.

A másik termelési költségvetés, amelynek mérséklése közvetlenül az államhatalom kezében van: az *adóteher*. Az adóteher a világháború és az infláció éveiben igen jelentősen emelkedett. Az üzemstatisztikai vizsgálatok szerint az 1912/14. évek hektáronkinti 8 márkát tevő adóterhe 1924/26. évekre 30 márkára, közel négyszeresére emelkedett.

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy Németországban a földbirtok adóterhében nincs olyan aránytalanság a kis- és a nagybirtokot illetően, mint Magyarországon. Itt fordított a helyzet. A német kisbirtok hektáronkinti adóterhe 1927—30. években 11%-kal kisebb volt, mint a nagybirtok terhe és 15%-kal kisebb, mint a középbirtoké. Németországban a középbirtok viseli aránylag a legnagyobb adóterhet, azt követi a nagybirtok s a kisüzem harmadik helyen van. Ezekben az adóterhekben természetesen a birtokos vagyon- és jövedelemadója

nincs figyelembe véve, minthogy azok személyi természetű terhek.

Magyarországon, mint közismert, a kisbirtok adóterhe sokkal nagyobb, mint a nagybirtoké. Az OMGE kiadásában megjelenő „Számartási statisztikai adatgyűjtés“ közölte 1932-ben, hogy a nagyüzem adóterhe kat. holdankint 10.71 pengő volt, a kisbirtoké pedig 17.89 pengő. A kisbirtok adóterhe tehát 67%-kal volt nagyobb, mint a nagybirtoké. Általában az ilyen adatközléstől eltekintenek, de a helyzet ezzel nem igen változik.

Már az inflációs évek után is, de főleg a nemzeti szocializmus hatalomra jutása után a német mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének helyreállítása érdekében az adóterhet igen jelentős mértékben mérsékeltek.

	Az adóteher hektáronként márkában			
	1927/30	1933/37	a mérséklés	%
kisüzemben	23	16	7	30
középüzemben	27	19	8	30
nagyüzemben	26	17	9	35

A kamatteher és az adóteher mérséklése együtt igen jelentős tételt tesz és pedig hektáronként a kisüzemben 16 márkát, 25%-ot, a középüzemben 20 márkát, 29%-ot, a nagyüzemben 29 márkát, 36%-ot.

Ha a kamat- és az adóteher mérséklésének tételeit összehasonlítjuk az üzemek tiszta hozamával, azt találjuk, hogy az 1933/37. évek átlagában a kisüzem hektáronkinti 35 márkát kitevő tiszta hozamához viszonyítva a 16 márkát kitevő kamat- és adótehermérséklés annak közel felét, 46%-át, a középüzemben 34%-át és a nagyüzemben 49%-át teszi. A mezőgazdaság jövedelmezőségének helyreállításában tehát az államhatalom nagymértékű beavatkozással és áldozattal közvetlenül maga járt elől.

A magyar és a német mezőgazdasági termelés eltérő eredményeiről vázlatosan beszámolva ismertetni kívánom még a német földbirtokpolitika irányait. Már régóta az a hiedelem terjedt el Magyarországon, hogy Németországban a nemzeti szocializmus agrárpolitikai célkitűzéseiből hiányzik a földbirtokpolitika, a telepítés.

A nemzeti szocializmus földbirtokpolitikája az „*Erbhofgesetz*“ néven ismert öröklési rendben csúcsosodik ki. Az öröklési rend szerves átalakítása azt jelenti, hogy a 10 és 125 ha terjedelmű birtokok, mint a német parasztság, a német faj védőbástyái a pusztulástól, szétporlástól, eladósodástól megóvassanak. Az *Erbhofgesetz* nem fikció, nem az, amit a mi 1936. évi hitbizományi törvényünkben életre hívott paraszthitbizomány intézménye jelent, amelynek nyomán egyetlen egy

paraszthitbizomány sem keletkezett. A Német Birodalomban 1938-ban a hitbizomány elavult és kizárólag a nagybirtoknak előnyt, helyesebben kötöttséget jelentő biztosító intézményét eltörölték és helyette a német mezőgazdasági termelés törzsét, a német parasztságot védik meg a pusztulástól.

Magyarországon a latifundiális hitbizományokat igyekeznek megvédeni a „paraszthitbizomány“ teljesen használhatatlan intézményének megteremtésével.

A 10–125 ha nagyságkategóriába tartozó birtokoknak kb. 40%-a ma már Erbhofnak van nyilvánítva, a tulajdonos faji arravalósága, gazdálkodásának eredményessége alapján szekeket elaprózódástól, eladósodástól, tönkremenéstől a törvény védi.

A német földbirtokpolitika legelső törekvése az volt, hogy a már meglevő egészséges parasztbirtokokat megerősítse, konzerválja. A telepítés terén pedig az a célkitűzése, hogy egészséges, önálló parasztbirtokok teremtésével erősítse a parasztságot, a fajt és fokozza a termelést, mert Németországban azon már senki sem vitatkozik, hogy a kis- vagy a nagybirtok termel-e többet.

A *telepítés* a Német Birodalomban félévszázados multra tekint vissza. A Bismarck által elindított telepítés célja, a keleti végek faji megerősítése volt s azóta a szociális és többtermelési szempontok is beleveggyültek a célkitűzések közé, de a félévszázados alapmotívum mind a mai napig nem homályosodott el. A telepítés eredménye röviden az 1933. évi hatalom átvétel után a következő: 602.000 kat. holdon 21.206 új parasztgazdaságot létesítettek és további 242.000 kat. holdat 70.116 gazdaság megnagyobbítására használtak fel. Összesen tehát 844.000 kat. holdat 91.322 embernek juttatták az 1934–39. évek alatt. Évente átlagosan tehát közel 150.000 kat. holdat használtak fel telepítés céljára.

Igen nagy tétel ez, mert Németországban nem áll rendelkezésre olyan mértékben föld, mint például Magyarországon vagy Sziciliában. Németország földbirtok-megoszlása egészségesnek tekinthető, mert a mezőgazdaságilag művelt területnek 85%-a a 200 ha-nál kisebb birtokokra esik, a 200 és 1000 ha birtokkategóriára jut még 12% és az 1000 ha-nál nagyobb birtokra csak 3% esik. Az 1000 ha-n felüli birtokok mezőgazdasági művelés alatt álló területe mindössze 699.000 ha. A hegyvidékek hatalmas erdőségei természetesen nem a parasztság kezén vannak, hanem nagy egységekben kezelik. Ennek területe 6.7 millió kat. hold. Németországban tehát a magyarországi értelmezésben vett, vagyis latifundiális nagybirtok ismeretlen. Az átlagos nagyság 1000–2000 ha között mozog és a birodalom legnagyobb birtoka egy 12.000 ha-os birtok cukor- és szeszgyárakkal felszerelve. Ellentétben Magyarországgal, ahol a legnagyobb birtok, mint közismert, 223.000 kat. hold és

az 1000 holdnál nagyobb birtokok összes területe 3.8 millió kat. hold, a zsidók tulajdonában pedig 580.000 kat. hold föld van. Ugyanekkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a németországi nagybirtok intenzív gazdálkodásával teljesíti nemzetgazdasági feladatát és viseli a mezőgazdasági munkásság szociális terheit. Ellentétben Magyarországgal, ahol a nagybirtokok túlnyomó része extenzív termelést folytat és annak ellenére, hogy a hazatérő Felvidéken az agrárszociális intézmények már ki voltak építve és ott érvényben maradtak, az anyaországban a nagybirtok ellenállásán megtört a szociális intézmények kiépítése.

A német birtokmegoszlás vázolt helyzete teszi érthetővé, hogy a német telepítés a földhiány következtében mind nagyobb nehézségekkel küzd. A telepítés ép ezért oda irányult, hogy a vizes mocsaras területek meghódításával új területeket nyerjenek. Az 1933/36. évek átlagában évi 200 millió márkát áldoztak a mocsaras területek víztelenítési munkálataira.

Röviden abban foglalhatjuk tehát össze a magyar és a német mezőgazdasági termelés egymáshoz való viszonyát, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés teljesítménye a német teljesítmény mögött messze elmarad, annak következtében, hogy az extenzív latifundiális nagybirtok és az egészségtelen törpebirtok túlsúlyban van; ezenfelül hiányzik a faluig, a gazdáig leérő agrárigazgatás, alacsonyak a termésátlagok, mert az állatállomány viszonylag csekély, ezért a föld termőerejét nem lehet pótolni istállótrágyával, műtrágya felhasználás pedig a nullával egyenlő, a termelés technikája elavult, ósdi; a jövedelmezőség érdekében a terhek terén nem történt enyhítés, egyszóval, hiányzott az átfogó terv és végrehajtás.

Ha Európa ujjírendezése alkalmával Magyarország is bele akar illeszkedni az új rendbe, elsősorban a mezőgazdasági termelés terén kell a mulasztásokat pótolni. A sikerre annál nagyobb remény van, mert a magyar föld kitűnő, a magyar parasztság világszerte megállja a helyét és elismerést vívott ki a magyarság számára.

Matolcsy Mátyás

Mezőgazdasági érdekképviseletünk kialakulása.

Mezőgazdasági érdekképviseletünk jelen rendjének létrejöttében a gazdasági egyesületi mozgalomnak igen fontos előkészítő szerep jutott. A mozgalom kezdete visszanyúlik még a XVII. század második felére, illetve utolsó harmadára, tehát abba a korba, midőn előrevetette árnyékát a régi rendi társadalmat és gazdasági életet teljesen átalakító új és demokratikus szellemiség. A mezőgazdasági érdekeltség szervezésének gondolata ekkor indult ki Franciaországból, ahol erre minden előfeltétel meg volt, mert a XVIII. században már közhatalmilag kiépített egységes kultúrállam. Ebben az országban, ahol akkor a lakosság túlnyomó része még földműveléssel foglalkozott, 1756-ban létesült az első gazdasági egyesület.¹ A francia példát több kultúrállam is követte, így Poroszország és Ausztria is.

Ezen tőlünk nyugatra fekvő államokból kiindult gazdasági és társadalmi átalakulás Magyarországra sem maradt minden hatás nélkül. Elsősorban az uralkodóink voltak a szellemi közvetítők, így *Mária Terézia* és *II. József*, akik igen komolyan vették fontolóra a nyugati eszmeáramlatokat s ezeknek országaik társadalmi és gazdasági életére várható hatásait nemcsak szellemileg, hanem gyakorlatilag is kellőképen lemérték. Mindkét uralkodó sem az újítás gondolatától, sem pedig a kezdeményezéstől nem zárkozott el. *Mária Terézia* azonban különösen a végrehajtásban szerencsésebbnek mutatkozott utódánál. Mindkettő főtörekvése az volt, hogy bekapcsolják birodalmukat az általános európai fejlődésbe, úgy azonban, hogy országaik jövő haladását zökkenésmentesen biztosíthassák.

Mária Terézia sokat fáradozott a magyar gazdasági élet fejlesztésén. A százötvenéves török hódoltság s az ezt követő kuruc-labanc háborúskodás után hazánk a legteljesebb gazdasági szervezetlenség képét mutatta. A gazdasági kérdésekhez *Mária Teréziának* különös érzéke volt. Az államhatalom az ő

¹ *Bende István*: Franciaország agrárérdekképviseletei. Kamarai Értesítő. 1926.

uralkodása alatt kezd először a mezőgazdasági élet irányításába komoly és szervezett formában beavatkozni. 1746-ban szervezték meg a gazdasági igazgatóságot (Commerzdirektorium), amelynek ügykörébe a bányászat kivételével nemcsak kereskedelmi, hanem minden gazdasági természetű ügy tartozott.² Ez a testület 1762-ben egyetemes kormányszékké, ú. n. gazdasági tanácsná (Hofkommerzienrath) alakult át, amelynek ügyköre Mária Terézia összes országainak gazdasági ügyeire kiterjedt. Mivel azonban a birodalom sokféle országa mindegyikének más volt a közjogi szervezete, ezért a gazdasági ügyek tárgyalásaiba az illető országok kormányzékeiből vonták be a tanácsosokat. E közös tanácskozásokból fejlődött ki 1769-ben az államgazdasági bizottság (Staatswirtschaftsdeputation), amely a királynő összes országaira kiterjedő hatáskörrel, mint gazdasági tanácsadó szerv, működött. E gazdasági tanácsnak 1779-ben történt megszűnése után a magyarországi gazdasági ügyek intézése a magy. kir. kamara feladata lett.

De nemcsak a gazdasági élet megszervezése, hanem a gazdasági érdekképviselő megalkotása felé is Mária Terézia tette hazánkban az első lépést azzal, hogy a gazdasági egyesületi mozgalmat kezdeményezte. Az osztrák tartományokban a gazdasági egyesületeket (Agrikulturgesellschaft) már uralkodása második felében 1766-tól 1769-ig sikerült megalakítani s eredményes működésük láttán a királynő azt kívánta, hogy Magyarországon is ilyen, a kormány vezetése és ellenőrzése alatt álló egyesületek alakuljanak, amelyek autonomiával bírnak és a hazafias gazdákat tömörítik.³

Magyarországon azonban az egyesületi mozgalom nem talált talajra. Ebben a korban a magyarság nemcsak politikai, hanem gazdasági és társadalmi életének központja a vármegye, amely őrzője és védelmezője ugyan a nemzeti függetlenségnek és szabadságjogoknak, de sok esetben kerékkötője a gazdasági haladásnak. Mikor a királynő a gazdasági egyesületek alakítása felé első lépéseit megtette, már tisztában volt ezeknek nemcsak céljával, hanem avval is, hogy ezen, voltaképpen idegen eredetű, intézménynek a magyar talajba való átültetése különösen agrárszempontról milyen messzeható gazdasági és társadalmi feladatok megoldására hivatott. Azzal is számolt, mint felvilágosult uralkodó, hogy a rendi társadalom a változások küszöbén áll — hiszen az európai társadalomfejlődés is erre a jelenségre utalt —, s ezért arra törekedett, hogy Magyarországnak, mint kifejezetten agrárjellegű országnak, biztosítsa a kialakuló, új, európai, társadalmi rendbe való zökkenésmentes átmenetet olyképen, hogy szervezeti téren már eleve olyan

² *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. 1922.

³ L.: *Eckhart Ferenc* i. m.

egyesületekről gondoskodik, amelyek a mezőgazdaság érdekeit akkor is meg fogják védelmezni, ha a rendi vármegye, — amely eddig a mezőgazdasági érdekvédelemnek egyedüli szerve volt —, erre már nem lesz képes. Ez volt az egyik ok, amiért a gazdasági egyesületek alakítását szorgalmazta. A másik ok ezzel kapcsolódó s pedagógiai jelentőségű volt. A helyesen felfogott s alkotni képes egyesületi életre akarta ránevelni Magyarországon azokat, akinek a mezőgazdálkodás volt élethivatásuk. 1766. szeptember 13-án a bécsi főkormányszéktől a Helytartótanácsához leiratot intézett s a vármegyéket gazdasági egyesületek alakítására ösztönözte. Úgy látszik azonban, hogy a királyi leirat semmi sikerre nem vezetett. E kezdeti sikertelenség okát a királynő abban látta, hogy nem értették meg világosan a gazdasági egyesülés célját, de nem ismerik Magyarországon ezt a módot sem, miként kell az egyesületi organizmust vezetni, irányítani, működtetni és igazgatni. Ezért 1770. március 23-án újabb leiratot intézett a megyékhez és a városokhoz; ezt hangsúlyozza, hogy a gazdasági egyesületek kizárólagos célja „a hazai mezőgazdaság emelése“. Mivel a vármegyék e cél elérésére szolgáló szervezkedés lényegét még nem ismerték, úgy akarja rávezetni őket a munkaképes gazdasági egyesületek alakítására, hogy a királyi leirathoz 18 pontból álló alapszabályzatot is küld és azt az óhaját fejezi ki, hogy az ebben foglaltak alapján induljon meg az egyesületi mozgalom. Az 1770. évi királyi leirat mellékleteként csatolt alapszabályt ma már kevesen ismerik s ezért úgy véljük, ennek felújítása és ismertetése azért is különös jelentőségű, mert belőle nemcsak világosan láthatjuk a nagy királynő mezőgazdaságunkkal kapcsolatos célkitűzéseit s törekvésének módszerét, de meggyőződhetünk arról a mély szociális érzékről is, amely őt mezőgazdasági kultúránk fejlesztésében vezette.

Az alapszabály-tervezet szerint:

„1. A társaság tagjai havonként gyűlést tartanak és ezen gyűlés végső napján a közelebbi, jövő havi gyűlés napját kitűzik.

„2. Minden tagnak szabadságában áll a mezei gazdaság emelését célzó valamelyik szaktudományt, avagy többet is különösebb közremunkálása tárgyául felkarolni, a jörend azonban azt kívánja, hogy minden szakot külön tárgyaljon.

„3. Minden közremunkálásnak tárgya az legyen, hogy minden tag a maga kerületében folyamatban lévő gazdálkodási eljárást, s úgy az előmenetel, valamint a pangás okait is komolyan vizsgálja meg, s utat és módot jelöljön ki az előmenetel biztosítására s a pangás megszüntetésére.

„4. A társaság mindegyik tagja, legalább a gyűlés megnyitása előtt, körülményesen okadatolt indítványt tartozik beadni a földművelés valamelyik ágazatára nézve.

„5. A közhaza javát szívükön hordozó egyének, habár nem tagjai is a társaságnak, a társaság által javaslatok adására szintén felhívandók, javaslataik kitüntetéssel veendők, sőt jutalmazással is megtisztelendők.

„6. Minden tag könnyebb tájékozása végett tartson kézikönyvet, melybe az indítványok és javaslatok rövid kivonata bejegyeztessék.

„7. A különösebb és általánosabb figyelmet érdemlő javaslatok és indítványok félévenként a társaság által a Helytartótanácshoz felterjesztendők, a Helytartótanács pedig az összes felterjesztéseket rendszeres szerkezetbe véve, Ő Felségének véleményezve felmutatandja.

„8. Hogy a hasznos következtetést eredményezett kísérletek és gazdasági eljárások az egész országban köztudomásra jussanak, a társaságok egymással levelezésben legyenek, tapasztalásaik- és észleléseikre nézve.

„9. Minthogy a cél, a feladat az, hogy a társaság által hasznosnak ismert dolgok mindenkivel tudattassanak, erre nézve, a társaság tagjai mindannak, ki tanácsot kér tőlük, készséggel feleljen és tegyen eleget, ha pedig valami gyakorlati kísérlet jó eredményt adott, azt minden társasági tag tudatni és terjeszteni törekedjék úgy, hogy mind maga aszerint cselekedjék, mind pedig ismerőseit és szomszédjait az eszerinti eljárásra serkentsen, különösen pedig a földművelő parasztnak apróra hebizonyítandó, mily haszon néz rá, ha szintén úgy fog cselekedni.

„10. A társaság tagjainak, illetőleg a társaságoknak levelezéseiben címzésnek, tisztírásnak helye nincs, s az ékes kidolgozás is, mi közönségesen a dolog érdemének, vagy kellő világosságának rövidségével esik meg, mellőztessék.

„11. A társaság állhat bármi rangú és rendű tagokból, arra mindazonáltal ügyelni kell, hogy csak oly egyének jelöltessenek ki tagokul, kiknek gazdasági szakképzettsége bizonyos.

„12. Minden társaság első gyűlésében válasszon magának pártfogót, és pedig olyat, kitől megvárhatni, hogy a gazdasági állapotokat ismeri, s azok javítására célzó közremunkálást méltányolni, gyámolítani s a társaságot saját ismereteivel is céljához közelebb vinni képes és hajlandó is.

„13. A tagok válasszanak igazgatót is.

„14. Válasszanak a tagok korlátnokot (cancellárt).

„15. A jegyzőkönyvek szerkesztésére és a leírandók leírására titkok és írnok is választandók.

„16. A gyűlések alkalmával semmi megkülönböztetésnek nincs helye; — a tagok mind egyenrangúak.

„17. Mielőtt a gyűlés eloszlanék, a határozatok, végzések felolvassandók. Szavazat-többség dönt.

„18. A tagok tanácskozzanak afelett, mennyiben volnának ezen alapszabályok módosítandók, vagy kiegészítendők, hogy a kitűzött cél annál biztosabban eléressék.”⁴

⁴ A magyar szakirodalomban először közölte: *Korizmic László, Benkő Dániel, Mórocz István*: „Mezei gazdálkodás könyve” első kötet, második kiadás, a Tudományos Akadémia kiadása, Pest. 1855. 331. és köv. old.

A királynő kezdeményezésének, minden kormányhatósági igyekezet ellenére sem volt sikere. Csak Vas megyében és az erdélyi szászok közt alakult gazdasági egyesület.⁵ A többi vármegyék fölöslegesnek vélték a gazdasági egyesületek szervezését, arra az állásfoglalásra helyezkedvén, hogy a mezőgazdasági érdekek érvényesülésére, valamint megvédésére elegendő tér nyílik a vármegyei autonómia eddigi keretei között is. Akadtak sokan, miként vármegyei jegyzőkönyveink tanúsítják, akik a gazdasági egyesületi mozgalomba politikumot igyekeztek belemagyarázni, azt hirdetvén, hogy mögötte a bécsi udvar függetlenségünket veszélyeztető törekvései lappanganak, holott a királyi leirat és a vele kapcsolatos alapszabály, illetve ügyrend mindenkit meggyőzhet arról, hogy ilyen törekvések messze állottak a kezdeményező szándékától.

Ma már elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy a királynő szándéka nagyvonalú és nemes volt, a magyarságot gazdasági érzékre, gazdasági tudásra és szervezkedésre akarta ránevelni s ha vármegyéink e kezdeményezést nem a nemzeti alkotmány védelmének politikai szemszögéből nézték és kezelték volna, hanem abból a szempontból, mit jelent nemcsak gazdaságilag, hanem társadalmilag is, ha agrár országban a királyi leiratban foglaltak megvalósulnak, akkor nemzetünk gazdasági fejlődése egészen más irányú lett volna. Mindenesetre a XIX. sz.-ban bekövetkezett események nem érték volna a magyar mezőgazdaságot felkészületlenül.

Nálunk az a közhit, hogy ezen első kezdeményezéstől 50 évnek kellett elmulnia, míg a gazdasági egyesületi mozgalom kérdése újra felmerült. Adataink azonban arra mutatnak, hogy már *Széchenyi István* fellépését megelőzőleg is történtek lépések a magyar gazdák tömörítésére. Tudunk arról, hogy 1817-ben *Szentkirályi Lászlóhoz*, Pest vármegye alispánjához tervezetet nyújtottak be, „hogy hazánkban egy mezei gazdálkodásra és annak előmenetelére ügyelő szövetség terveztessek“, melynek célja a gazdákra vonatkozó hasznos tudnivalók, teendők feljegyzése, összeállítása és kinyomatása volna, hogy ezáltal, akár kisebb, akár nagyobb birtokosoknak némi útmutatás álljon rendelkezésére s a gazda, ha gazdaságában javítást akar eszközölni — külföldi könyvek után indulva — ne legyen kénytelen saját kárán tanulni.

E gazdaszövetség tagjaivá az ország ügyes és szorgalmas gazdáit akarták megválasztani, a Pesthez közel lakó tagokból pedig igazgatóságot alakítani, amely titkárt tartott volna és levéltárat is állított volna fel. A tervezet szerint ezen igazgatóságnak lett volna a feladata, hogy a hazai gazdaság minden ágának felvirágoztatására az ország legtávolibb részében lévő

⁵ L.: Allergnädigst. priv. Anzeigen. Wien. 1771. 167. old.

tagokkal is érintkezzék s hozzájuk kérdéseket intézzen és „próbatételeket“ adjon; viszont a gazdák az igazgatóságnak jelentették volna tapasztalataikat s tőle kértek volna tanácsot. A gazdaszövetség a külföldön már alkalmazásban lévő mezőgazdasági gépeket is be akarta vezetni. A tervezet a szövetség költségeinek fedezésére azt ajánlotta, hogy a gazdák összegyűjtött tapasztalatai alapján magyar, német és tót nyelven szerkesztett naptárt kellene összeállítani, amelyet kizárólag a gazdaszövetség árusíthatna. E naptárnak azután különböző rubrikái volnának, amelyekbe minden gazda bejegyezné, hogy milyen termése volt mindenből, milyen időjárás mellett; és mivel a tervező szentül meg volt győződve, hogy ebből a jövő termésekre lehet következtetni, a gazdaszövetség az év végét az egyes gazdáktól az ilyen naptárakat beszedvén, ezek alapján az ország csillagásza által a lefolyt esztendő időjárását megállapítván, egyszersmind a jövő évre útmutatót adhatna a gazdáknak.

Látjuk ebből, hogy a gazdákat nemcsak a legegyszerűbb mezőgazdasági könyvvezetésre igyekeztek ily módon ránevelni, hanem egyúttal ugyancsak primitív formában a gazdasági szaktudósítást is meg szerették volna már szervezni.

Szentkirályi László alispán komolyan foglalkozott a tervezet megvalósításán. Érintkezésbe lépett *József főherceggel*, az ország nádorával, akit sikerült megnyernie arra, hogy a megalakítandó társaság „főoltalmazója“ gyanánt résztvegyen a mozgalomban s az 1817. év augusztus 24-én tartandó alakuló ülésre az ország legjobb és legismertebb gazdáit hívta össze, így többek között Csekonics Józsefet, gróf Eszterházi Károlyt, gróf Festetich Jánost, gróf Hunyady Józsefet, Szily József udvari tanácsost, a hétszemélyes tábla elnökét.⁶

E kezdeményezés után ismét pihent a gazdasági egyesületi mozgalom kérdése egészen addig, amíg *Széchenyi István* újra fel nem vetette. Az eddigi sikertelenség okát ő a gazdaságilag „kiművelt emberfők“ hiányában látta. *Széchenyi* működése és agitációja a mezőgazdasági érdekképviseleti mozgalom történetének fontos korszaka. Tökéletesen ismerte a magyar nép lelkületét, erényeit és hibáit, a rendi tagozódás zárkózottságát s a haladástól való tartózkodását. Jól tudta, hogy Magyarország különösen gazdasági tekintetben „nagy parlag“. Tisztában volt a mezőgazdasági élet bajaival és ismerte a külföldi haladottabb viszonyokat. Mária Terézia sikertelen kísérleteinek okát a magyar mezőgazdaság megszervezése körül abban látta, hogy kötelező erővel akarta — főleg német minta után — a célt elérni. *Széchenyi* ezzel szemben az angol példa után indul s az önkéntes társulás megvalósításán fáradozik. 1825-ben meg-

⁶ néhai *Szily Kálmán*, a M. Tud. Akadémia főtitkárának családi levéltárából először közölte a Magyar Gazdák Szemléje 1920. évfolyam 259—260. old.

alapítja a „Pálya vagy lófuttató társaságot“, amely 1826-ban „Lótenyésztési Társasággá“ alakul át. Működésével messzeható társadalmi és gazdasági célt kíván szolgálni: angol minta után meg akarja valósítani a társadalmi önsegélyt. Tíz évi kísérletezés után alakul ki az általa alapított egyesületekből az *Országos Gazdasági Egyesület* 1835-ben, amely működésébe a mezőgazdaság minden ágát bevonta.

Az Országos Gazdasági Egyesület, később *Országos Magyar Gazdasági Egylet*, röviden O. M. G. E., Széchenynek és hazafias érzésű főnemes társainak alapítása. *Károlyi György gróf* adta meg alapját az OMGE mostani házának az által, hogy akkor még városon kívül, a Köztelken lévő majorját az egyesületnek adományozta. Az OMGE alapszabályai szerint, nemcsak főnemest és nemes embert, hanem minden tisztességes, gazdálkodással, vagy gazdasági irodalommal foglalkozó magyar honpolgárt felvett tagjai sorába. Már maga ez a körülmény is élénken utal arra, hogy a magyar vezető osztály a jobbágyfelszabadítás előtt 18 esztendővel, milyen humánus felfogást vallott. Mindez ékes tanulság a mellett, hogy a közhittel ellentétben a XIX. század első évtizedeinek vezető osztályai sem hazafias magatartásuk, sem pedig emberszeretet dolgában nem szorulnak semmiféle leckére és kioktatásra. A gyakorlat azonban sajnos már azt mutatta, hogy a magyar társadalom többi osztályai főleg a kellő szakismeret hiánya stb. folytán az OMGE vezetésétől és életétől mégis távol maradtak. Az OMGE-t azonban e tekintetben nem érheti vád, mert minden lehetőet elkövetett a mezőgazdasági szakismeretek fejlesztése terén, sajnos nem volt meg a törekvéseinek teljes sikere úgy, hogy még ma is sok tekintetben hiányos a gazdáink szakismerete. Az OMGE azonban a gazdasági társulás és társulási érzék fejlesztése terén elévülhetetlen érdemeket szerzett s hogy mindennek ellenére az egész magyar gazdatársadalmat nem tudta beszervezni, abban nem az egyesület, hanem inkább a magyar ember társulni nem szerető, individualista hajlama volt a hibás.

Széchenyi alapítása rövidesen visszhangot keltett az ország többi részében is. 1837-ben megalakult a szatmári, 1840-ben a vasmegyei, 1844-ben az erdélyi magyar gazdasági egyesület, az erdélyi szászok pedig 1845-ben alakítják meg gazdasági egyesületüket.⁷

A visszhang, mint látjuk, nem volt nagy, mert ezzel a gazdasági egyesületi szervezkedés a XIX. század első felében be is fejeződött.

A gazdasági egyesülés eszméje mindenesetre azonban már a fejlődés útjára került s országos mozgalom is indult abban az irányban, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület

⁷ Gazdasági Egyesületek monográfiája. Budapest. 1896.

törvénybe iktattassék. Ez a körülmény messzeható hatáskörrel ruházta volna fel a mozgalmat, azonban az 1848-as események ennek a törekvésnek is gátat vetettek.

Az 1848—49-es forradalmi éveket követő önkényuralom idején szünetelt a politikai és vármegyei élet. A gazdaközönség figyelme ebben a korban mindinkább a gazdasági egyesületek felé fordult, melyeknek tanácskozásain a mezőgazdasági kérdésekkel kapcsolatban közügyekkel is lehetett foglalkozni. Bár az önkényuralom utolsó éveiben egymásután alakultak a vármegyei gazdasági egyesületek, mégis 1868-ban sem volt több belőlük 28-nál s ezek egynek-kettőnek kivételével ép úgy kezdetlegesek voltak ahhoz, hogy a konok részvétlenséget tanúsító vármegyei gazdaközönség képviselői gyanánt tekintessenek, minthogy az OMGE is távol állott attól, hogy az egész ország gazdaközönségét képviselhesse. Mégis az OMGE, ha nem is volt szervezetileg a mezőgazdasági érdekképviseleti mozgalom hivatalos irányítója, elismert tekintélyénél fogva erős befolyást gyakorolt nemcsak az egyesületekre, de a gazdaközönségre is, és következésképpen lassan, vármegyénként megalakultak a vidéki gazdasági egyesületek.

A kiegyezés utáni években a gazdasági egyesületek igen jelentékeny feladatot töltöttek be. Ezen gazdasági egyesületek körében vetették fel az időnként összehívandó gazdakongresszusok gondolatát, viszont a mezőgazdasági érdekképviseleti gondolat tervét e kongresszusok határozatai vitték a megvalósulás felé.

Az első gazdakongresszust 1868. július 14-én *Gorove István* földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszter hívta össze Budapestre. Az országos gazdasági értekezleten összesen 28 gazdasági egyesület kiküldötte jelent meg.

Az értekezletnek főtárgya: miként lehetne a gazdasági egyesületeket bizonyos anyagi támogatással, megfelelő tevékenység kifejtésével fenntartani, s miként lehetne a földművelésügyi minisztériummal közös működésbe hozni úgy, hogy a miniszternek a gazdasági egyesületek működéséről állandó tudomása legyen? Az értekezlet kimondotta, hogy az országos és vármegyei gazdasági egyesületeket nem hivatalos kényszer, hanem a szabad társulás alapján kívánja fenntartani. Az uralkodó, liberális szellemű iránynak megfelelően tehát az értekezlet a kényszertársulás ellen nyilatkozott.

Az első gazdakongresszuson kifejezett gazdakívanságok közül különösen három érdemel figyelmet. Elsősorban azt kívánták, hogy a földművelésügyi minisztérium az ipar és kereskedelemtől szervezetileg is elkülöníttessék, hogy így külön szervezettel, erőteljesebb tevékenységet folytathasson s a mezőgazdaság érdekeit jobban képviselhesse. Szükségesnek tartották továbbá minél több földművesiskola létesítését és a gazdasági

tanintézetek szaporítását. A szakképzés tekintetében hozott javaslatok közül kiemelkedik az, amelyben mérnökök külföldi kiküldetését abból a szempontból kívánják, hogy azok a csatornázási és földöntözési munkálatokban magukat alaposabban *gyakorlatilag* is kiképezhessék.

A *második gazdakongresszus* 11 év elteltével ült ismét össze 1879. június 3-án Székesfehérvárott. Az összehívás okát a mezőgazdák helyzetének rosszabbodásában kell keresni. Különösen az amerikai és orosz gabonaexport foglalkoztatta az érdekelteket s már ekkor foglalkoztak azzal a gondolattal, miképen kellene a gabonatermelésről más terményekre helyezni a gazdálkodás súlypontját. Hangoztatták ismét az önálló, tisztán a földművelésügyi kormányzattal és igazgatással foglalkozó minisztérium szükségességét. Ez az óhaj meg is valósult, midőn az 1889. évi XVIII. tc.-el az önálló földművelésügyi minisztériumot felállították.

A *harmadik kongresszust* 1895. május 19-től 23-ig Budapesten már nem a kormányzat, illetve a miniszter hívta össze, hanem a gazdasági érdekelttség. A kongresszus a kormányzat agrárellenes törekvéseinek visszahatásaképpen kimondotta a mezőgazdasági érdekképviselteknek az egész országra kiterjeszkedő, azonos törvényhatósági úton való szervezését. Bár társadalmi úton kívánta ezt elérni, tehát nem a kötelező kamarai rendszer mellett foglalt állást, mégis hangsúlyozta, hogy az ily módon szervezendő érdekképviselőt a közigazgatással kellő kapcsolatba hozassék. Kimondotta a kongresszus annak szükségességét, hogy a nagy érdekképviselői szervezet társadalmi úton, a szabad társulás alapján épüljön fel és alapját a jelenlegi és a még ezentúl alakuló gazdasági egyesületek alkossák. Hatáskör tekintetében az autonómia mellett nyilatkoztak. Már itt is kívánatosnak tartották, hogy az érdekképviselői szervezet a törvények, miniszteri rendeletek, szabályrendeletek alkotásánál kötelezőleg közreműködjön s ezzel kapcsolatban, egészen külön szervként, szükségesnek tartották az OMGE és a megyei gazdasági egyesületek külön szervben való összefogását.

A *negyedik gazdakongresszust* a millenium alkalmával tartották 1896. szeptember 24–25-én Budapesten, 70 gazdasági egyesület részvételével. Már az első gazdakongresszuson láthattuk, hogy a mezőgazdasági érdekképviselőt megszervezése állandóan a kívánalmak között szerepelt s a szervezetre vonatkozólag részletesen hangsúlyozták azt, hogy a mezőgazdasági érdekelttség ne hivatalos ú. n. kamarai, hanem szabad szervezetbe tömöríttessék. E negyedik kongresszuson azonban már többen vannak, akik a hivatalos, kötelező képviselői rendszer mellett foglalnak állást.

A szabad társulás alapján keletkezett egyesületek, amelyek akár az OMGE, akár pedig a földművelésügyi kormányzat és

a magyar gazdaosztály vezetőinek buzgolkodására létesültek, nem tudtak egységes és erős gazdatársadalmi szervezetet alkotni.

Ez a körülmény végleg a hivatalos érdekképviselői rendszer mellett döntötte el a kérdést. Érdekes, hogy nálunk a kamarai rendszer gondolata az egységes gazdakongresszusokon csak nehezen tudott érvényesülni, míg a szakírók mindjobban és határozottabban mellette foglaltak állást.

Az 1910. évben összehívott országgyűlés királyi megnyitójában már mint legközelebbi sürgős teendő említették a *mezőgazdasági kamarák* létesítéséről szóló törvényjavaslat előkészítése, a napi politika eseményei azonban, majd pedig az 1914-ben kitört világháború folytán a javaslat csak az előkészítés állapotáig jutott. A javaslat parlamenti tárgyalásig nem került és *a magyar mezőgazdasági érdekeltség szervezetlenül ment bele a világháborúba*. Ennek hiányát mind az ország gazdasági helyzete, mind agrártársadalmi nagyon károsan érezte.

Ez a körülmény is igen jelentékeny módon belejátszott abba, hogy midőn a világháború és a forradalmi idők elmúltával az alkotmányos kormány hozzáfogott a nemzet gazdasági és társadalmi szervezetének újjáépítéséhez, a földművelésügyi kormányzat első teendője a mezőgazdasági érdekképviselőt oly soká vajdító kérdésének törvényes rendezése volt. Erre igen nagy szükség volt, mert hiszen az ország agrárjellege ellenére sem érvényesültek azok a szempontok, melyeket a földművestársadalom méltán remélt. Egységesen, törvényesen szabályozott mezőgazdasági érdekképviselőnk nem volt, holott a liberális idők kormányai mindezt az iparnak és kereskedelemnek régóta megadták. A mezőgazdasági érdekek képviselőtére, a gazdatársadalomban lévő erők tömörítésére egyedül és kizárólag az 1894. évi XII. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 48.000 sz. F. M. rendelet alapján keletkezett *vármegyei és járási gazdasági bizottságok*, valamint a különböző és szabadtagsulás elvén alakuló gazdatársadalmi intézmények szolgáltak. Annak ellenére, hogy különösen a járási mezőgazdasági bizottságok véleményadó, ellenőrző és intézkedési szereppel voltak felruházva bizonyos törvényesen megállapított hatáskörben, sem ezek, sem pedig a szabadtagsulás alapján keletkezett egyesületek nem feleltek meg annak a feladatnak, amelyet a gazdatársadalom a mezőgazdasági érdekképviselőtől elvárt. De nem felelt meg ez a helyzet sem a többi korszerű agrár kívánságnak, sem pedig annak a fontos szerepnek sem, amelyet országunk életében a mezőgazdaság betölt.

A *mezőgazdasági érdekképviselőtről szóló törvényjavaslat* benyújtására 1920-ban került sor. A javaslat parlamenti tárgyalását megelőzte a fakultatív jellegű gazdasági érdekképviselői szervek állásfoglalása. A törvényjavaslatban foglaltak

gondos mérlegelése után felhívták a kormányzat figyelmét sok olyan körülményre, amelyet a törvényes szabályozás alkalmával a parlamentnek is figyelembe kellene vennie. A több oldalról nyilvánított ilyen szakvélemények közül kiemelkedik a *Magyar Gazdaszövetség* állásfoglalása. A magyar gazdáknak ezen fontos és nagymúltú szervezete a Pestvármegyei Gazdasági Egyesület felkérésére a vármegyei gazdasági egyesületek, továbbá a szövetkezeti központok kiküldöttjeit 1920 június 1-én értekezletre hívta össze, hogy a mezőgazdasági érdekképviseltről szóló törvényjavaslatot letárgyalják s ez ügyben felterjesztést tegyenek a kormányhoz. Ez az értekezlet örömmel vette tudomásul, hogy a gazdaközönségnek évek hosszú sora óta legfontosabb követelése a megvalósulás állapotába jutott. Az értekezlet általánosságban elfogadta a javaslatot, viszont azonban nem hallgatta el a földművelésügyi miniszterhez intézett felterjesztésében a javaslat egyes intézkedéseire vonatkozó súlyos aggodalmait. A falu békéjére aggályosnak tekintette azt az intézkedést, hogy a *mezőgazdasági bizottságok* az egyes községekben kötelezőleg megalkottassanak. Hivatkozott ezzel kapcsolatban a Buza Barna-féle javaslatra, amelynek keretében ez az érdekképviselői szerv az akkor már a tanácsrendszerrel kacérkodó szocialista földmunkások befolyása alá került intézménynek számított. A Gazdaszövetség felterjesztése a *járás*i mezőgazdasági bizottságokról már sokkal jobb véleménnyel volt, mert a járás területéről választott mezőgazdasági bizottsági tagok mindenestűre sokkal kevésbé vannak alávetve a hangulat közismert változásainak. Aggodalmát fejezte ki a Gazdaszövetség az ellen is, hogy a javaslatban túlságosan előtérbe lép az államosítás gondolata. A szövetkezeti központoknak főleg az iránt volt aggályuk, hogy a kamarák saját hatáskörükben vállalatokat kezdeményezhetnek s ezen az alapon később az eredeti intencióval ellentétben, a szövetkezetek rovására irányuló politikát űzhetnek.

A mezőgazdasági törvényes érdekképviselőt az 1920. évi XVIII. t. c. a *mezőgazdasági kamarák* létesítésével megalkotta. E törvény szerint a mezőgazdaság törvényes érdekképviselője az egész ország területét összekapcsoló mezőgazdasági kamarai szervezet. A kamarákat a mezőgazdasági lakosság érdekeinek előmozdítására s a mezőgazdaság fejlesztésére és irányítására alakították. A kamarai intézmény lényege, hogy a mezőgazdasággal foglalkozókat — akár munkások, akár munkaadók — egyenlő jogokkal ruházza fel és őket főfoglalkozásuk, illetve a tulajdonukban, haszonélvezetükben, vagy használatukban lévő földbirtok nagysága szerint csoportokba, kuriákba sorozza be. Az egész intézmény alulról épül fel és a községi mezőgazdasági bizottságokból felfelé alakul.

A mezőgazdasági kamarák törvényszerű *feladata* egy-

felől az, hogy a mezőgazdaság fejlesztése körül segítségére legyenek a kormányszatnak és a földművelésügyi igazgatásnak, másfelől pedig, hogy az ország közigazdaságában és társadalmában előmozdítsák és képviseljék a mezőgazdaság, a birtokosok és mezőgazdasági munkások egyetemes érdekeit. Kötelességük tehát állandóan figyelemmel kíséreni, tanulmányozni, feltárni területükön mindazon jelenségeket, melyek az ottani mezőgazdasági termeléssel és az ott élő mezőgazdasági lakosság helyzetével összefüggenek. Feladatuk továbbá, hogy megfigyeléseik alapján megjelöljék területükön a birtokmegosztásnak azt az alakulását, a gazdálkodásnak azon irányait és módjait, melyektől a termelésben a legtöbb eredmény és a mezőgazdasági lakosság minden rétegére legkedvezőbb helyzet várható. Figyelemmel kell kíséreniök más gazdasági ágak, nevezetesen az ipar, a kereskedelem, közlekedés, pénzügy és vámpolitika fejlődését és a kamara területéhez tartozó vidék termelésére és mezőgazdasági helyzetére gyakorolt hatásait. A tapasztalatokhoz képest szükség szerint megfelelő társadalmi, közigazgatási, kormányzati és törvényhozási intézkedéseket javasolhatnak, vagy pedig saját hatáskörükben a termelés helyes szervezésére és egyáltalán a gazdálkodás eredményességének emelésére megfelelő intézményeket, berendezéseket létesíthetnek és fenntarthatnak. A mezőgazdasági kamara, mint a területén lévő vármegyei mezőgazdasági bizottságok közvetlen felügyelő hatósága irányítja és támogatja a felügyelete alatt álló mezőgazdasági bizottság működését. A gazdasági egyesületekkel, gazdakörökkel, mezőgazdasági munkás-egyesületekkel szükség szerint összeköttetésbe lép és a gazdatársadalom, valamint a gazdasági munkások további közérdekű szervezkedését elősegíti. A földművelésügyi miniszter a hatóságok törvényes jogkörének sérelme nélkül a mezőgazdasági kamarát a mezőgazdaság körébe tartozó bármely gazdasági feladat keresztülvitelével megbízhatja s ilyen esetekben a kamara közhivatali minőségben és közhivatali felelősséggel jár el. A mezőgazdasági kamarák előterjesztéseiket a miniszterekhez és a törvényhozáshoz közvetlenül intézik, a törvényhatóságokkal, a közhatóságokkal, magántestületekkel és magánosokkal, valamint egymással közvetlenül érintkezhetnek. A törvényhatóságok, közhatóságok, és hivatalok kötelesek a mezőgazdasági kamarák megkereséseit és javaslatait tárgyalás alá venni és az elintézésről a megkereső kamarát értesíteni.

A kamarai csúcsszervezet élén az *Országos Mezőgazdasági Kamara* áll, amely azért létesült, hogy a magyar mezőgazdaságot érintő kérdéseket országos szempontból tárgyalja és a kormányszatot a mezőgazdaság irányításában támogassa. További feladata egyes kerületi kamarák működésének figyelemmel kísérése és felügyelete.

Az 1920. évi XVIII. t. c. megalkotása óta a magyar mezőgazdaság életviszonyai lényeges változásokon mentek keresztül. Átalakultak a világgazdasági viszonyok, amelyek a magyar mezőgazdaságot sem hagyták érintetlenül. Abban a nehéz küzdelemben, amelyet a magyar mezőgazdaság kénytelen megvívni a termelési és értékesítési lehetőségek biztosítására, fokozottabb jelentőséget nyert a mezőgazdaság érdekeinek határozottabb képviselése és védelme. De a gazdasági viszonyok megváltozásán kívül lényeges eltolódás történt a gazdatársadalom összetételében és tagozódásában is, ami viszont azt tette szükségessé, hogy a magyar mezőgazdaság törvényes érdekképviselői szerve minél inkább simuljon a gazdatársadalom tényleges tagozódásához és ezzel minél inkább szolgálja a társadalmi kiegyenlítődést is. A mezőgazdasági bizottságoknak és mezőgazdasági kamaráknak működése során úgy a kormányzat, mint a kamarák és a gazdatársadalom is különféle tapasztalatokat szereztek, amelyek az érdekképviselői szervezet több irányban való módosításának célszerűségére utaltak. Ez a körülmény arra indította a kormányzatot, hogy 1937-ben javaslatot tegyen a mezőgazdasági érdekképviselőtről szóló *1920. évi XVIII. t. c. kiegészítéséről és módosításáról*. E javaslat mint az *1937. évi XVII. t. c.* emelkedett törvényre. E törvény mindezekelőtt azt a célt hivatott szolgálni, hogy a mezőgazdaság törvényes érdekképviselőtének a munkássága hatékonyabbá váljék. Ezt a célt úgy éri el, hogy a gazdatársadalomnak az eddiginél szélesebb rétegeit vonja be a szervezet minden tagozatán keresztül az érdekképviselő munkájába. A kamarai intézmény keretében megoldást talált a gazdatisztek hivatásbeli törvényes érdekképviselője is s ezenkívül a törvény módosítja az érdekképviselőt egyes tagozatai felett a felügyeletet és azok irányítását.

A törvény az érdekképviselői szervezetet a gazdatársadalom tényleges tagozódásához úgy igyekszik jobban hozzásimítani, hogy egyrészt kiterjeszti a választói csoportok számát és ezzel arányosabbá teszi a gazdatársadalom egyes csoportjainak a törvényes érdekképviselői szervben való részvételét, másrészt pedig ezen cél érdekében olyan rendelkezéseket léptet életbe, amelyek révén biztosítatik, hogy a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozó és életfeltételeiket kizárólag a mezőgazdasági termelésben kereső társadalmi rétegek nyerjenek képviselőt.

Az 1920. évi XVIII. t. c. meghozatalakor a magyar gazdatársadalom azt hitte, hogy a mezőgazdasági törvényes érdekképviselő ügyét törvényhozásunk a kor és a mezőgazdaságunk igényeihez mindenben alkalmazkodva megoldotta és ezzel a mezőgazdasággal foglalkozók minden rétegére kiterjedő kamarai szervezettel nemcsak a gazdák szolidáris összműködését,

hanem a magyar mezőgazdaság fejlődésének szilárd alapját is egyben megteremtette. Ebben a hitében a magyar gazdatársadalom nem csalódott. Ugy látja, hogy az elmúlt húsz esztendő folyamán nem merültek feledésbe azok az eszmék, amelyek az érdekképviseleti törvényes rendezés kérdését nemcsak kiváltották és életre hívták, hanem több mint egy évszázadon keresztül napirenden tartották.

Az a körülmény, hogy a törvényhozás az 1937. évi XVII. t. c.-kel az 1920. évi XVIII. t. c.-t kiegészítette és módosította, arra bizonyos, hogy hivatalos részről nem zárkóznak el a gazdaérdekek meghallgatása elől. Ez viszont reményt ad arra, hogy a jövő több olyan kérdésre is meghozza a törvényes rendelkezést, amely ma — talán kellő előkészítés hiányában — még nem szerepelhet napirenden. Gondolunk itt azokra a fontos közgazdasági feladatokra, amelyek érdekképviseleti törvényeinkkel eddig még nem nyertek megoldást. Ilyen megoldatlan feladat például a *szövetkezetek kérdése* is. A szövetkezeti ügynek fejlesztése a kamaráknak elsőrendű feladata lehetne. Érdekképviseleti törvényeinkben eddig kevés szó esett a szövetkezetekről, pedig ha nézzük azon intenciókat, amelyekből a törvény létre jött, akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ezek szelleme szinte parancsolólag írja elő a kamarák részére a szövetkezetek szervezését, támogatását és fejlesztését. A mezőgazdaságban csak úgy lehet megoldani a fontosabb és nagyobb feladatokat, ha úgy az anyagi, mint a szellemi erőt összehozzuk és beállítjuk a mezőgazdaság előbbrevitelét célzó nagy munkába. A termelés fejlesztése, az értékesítés, a feldolgozás szövetkezet útján valósítható meg a legcélszerűbben és legkönnyebben. A mezőgazdasági kamarák és szövetkezetek egymáshoz való viszonyának rendezése útján lehetne elérni, hogy a gazdálkodás minden ágában a szövetkezeti szellem és gondolat érvényesüljön. A kamara a szövetkezeti forma meghonosításával a mezőgazdaság fejlődését előmozdíthatja úgy, hogy egyrészt a termelő gazdaközönség érdekei megóvassanak, másrészt pedig hathatósabban képviseltessenek, a mezőgazdaság jövedelmezősége fokoztassék s így a gazdák, ezáltal pedig a nemzet gazdasági ereje is növelhető legyen. A szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos kamarai törekvéseknek azonban nem szabad sem mellékvágányra jutni, sem pedig olyan célkitűzést követni, ami nem érdeke sem a kamaráknak, sem pedig a szövetkezeteknek. A szövetkezetek szervezésénél a mezőgazdasági érdekképviseletnek szorosán együtt kell működnie az agrárszövetkezetek irányítására és szervezésére illetékes szövetkezeti érdekképviselettel s az együttműködésnek olyannak kell lennie, hogy eleve is kizárja annak gyanúját, mintha a mezőgazdasági érdekképviselet a szövetkezeti ellenőrzésre hiva-

tott, szövetkezeti felsőbbfokú szervek feladatkörét magának kisorsajátítani akarná.

Hasonló megfontoltsággal és óvatossággal kell azonban kezelnie mezőgazdasági érdekképviselőtünknek egyéb kérdéseket is. Nem szabad szem elől téveszteni azt a célt, hogy a mezőgazdasági érdekképviselőnek feladatkörénél kell megmaradnia és ezt túllépnie nem szabad. A mezőgazdasági érdekképviselőt annak az álláspontnak legyen érvényre juttatója, hogy feladata és fogalma a mezőgazdasági érdekeltek képviselőjével nem feltétlenül azonos, tehát maga a mezőgazdasági kamara nem kizárólag érdekképviselői szerv csupán, hanem olyan közintézmény, amely mint a mezőgazdaság irányításának törvényesen szervezett tényezője az önkormányzati elv gyakorlati keresztülvitelére hivatott.

Ezért mutat rá nagyon helyesen már Krisztinkovich Ede⁸ arra, hogy a mezőgazdasági kamarát nem szabad kizárólag a gazdaközönség képviselőjének tekinteni s a kamara nem arra hivatott, hogy a gazdák gyakran változó és igen sokszor ellentétes nézeteit juttassa kifejezésre, hanem ellenkezőleg egyéb hangulatok fölé kell emelkednie hivatásának gyakorlásában és a különböző áramlatok közepette is a mezőgazdaságnak jól felfogott érdekeit kell képviselnie. Ezek pedig — mint a jelen gazdasági élet sok gyakorlati példája is mutatja — nem mindig azonosak az egyes gazdák, vagy gazdacsoportok, de a gazdaságpolitikát diktáló szervek érdekeivel sem. Ha a mezőgazdasági kamara a gyakorta változó közhangulathoz, vagy a gazdaközönség körében is megnyilvánuló hullámzó áramlatokhoz igazodnék, akkor sem eszmeileg, sem pedig gyakorlatilag nem felelhetne meg hivatásának, mert néki nem az egyes gazdákat, sőt nem is a gazdaságpolitikai pillanatnyi közhangulatot, vagy a mezőgazdaságon kívülálló érdekeit kell néznie, hanem kizárólag *az egész magyar mezőgazdaság javát* — természetesen a többi termelési ágakkal összhangban — kell állandóan szem előtt tartania. Ezzel kapcsolatban az érdekellentétek kiegyenlítésére is kell törekednie úgy, hogy működését sem a közvélemény időleges változásai, sem pedig pillanatnyilag kényszerítő politikai irányeszmék ne zavarják.

A mezőgazdaságnak nem érdeke az ellentétek kiélezése, hanem az, hogy okos gazdálkodási módok terjesztésével, kellő eszközök szolgáltatásával a termés úgy minőségileg, mint mennyiségileg javíttassék, a termelés és értékesítés, valamint a beszerzés előnyösen szerveztessék. Erre azért van szükség, mert így a kis- és nagybirtokos, továbbá a munkavállaló érdeke is kölcsönösen kielégítésre talál.

⁸ L.: *Krisztinkovich Ede: Mezőgazdasági Kamarák* c. m. Bp. 1910.

A mezőgazdasági kamarai intézmény mindezen érdekeknek az előmozdítására való s így a maga törvényes szervezetében, autonóm formában nemcsak öre, de gondozója is a magyar mezőgazdaság érdekeinek.

Legújabb agrártörvényhozásunk nyomán olyan gazdasági és szociális reformok lépnek életbe, amelyek agráréletünket nagy mértékben átalakíthatják. Ma, az átalakulás küszöbén a mezőgazdasági érdekképviseletünk akkor teljesítheti legjobban hivatását, ha a fentiekben kifejtett elvekhez hű marad és ezektől magát eltéríteni nem engedi.

Hévey László

Közlemények.

A munkapénz bírálata.

A munkapénz elmélete a világháború óta több ízben felbukkant és élénk vita tárgya volt a közgazdasági szakirodalomban. E pénzelmélet hívei a pénzellátást nem gazdasági, hanem szociális feladatnak tekintik és céljául a munkanélküliség megszüntetését jelölik meg. Merőben újszerű felfogás és célkitűzés ez, mert hiszen eddig minden pénzelmélet és pénzpolitika a pénzérték állandósításában látta a célját. A munkapénzelmélet a gazdasági szempont helyébe szociális célkitűzést állít és azt vitatja, hogy a szociális cél: a munkanélküliség megszűnése mellett a vásárló erő és az árszínvonal stabilitása automatikusan bekövetkezik, mert az eddig tétlenségre ítélt termelő erőnek munkába állítása új értékeket teremt és a munkabérekre kibocsátott pénz csak előlegezett vásárló erő azon többletvakra, amelyeket e többletmunka megteremt.

Különös jelentőséget ad ezen elméletnek az a körülmény, hogy Németországban a nemzeti szocializmus gyakorlatilag megvalósította és így hatásait és következményeit egy nagyszabású történelmi példán a szemünk előtt figyelhetjük meg. *Schacht*, aki éveken át vezette a nemzeti szocialista Németország pénzügyeit, elhárította ugyan magától azt a feltevést, mintha új valutarendszert teremtett volna, de utódja a birodalmi pénzügyminiszteri székben és a birodalmi bank elnöki tisztségében, *Funk*, már nyíltan és nyomatékosan hangoztatta, hogy a hagyományos pénzpolitikával szakított s hogy a német pénz értéke többé nem az aranyon, hanem a német nép munkáján alapszik.

Vitathatatlan tény, hogy a nemzeti szocializmusnak sikerült Németországban az óriási méreteket öltő munkanélküliséget oly tökéletesen megszüntetnie, hogy már a háború kitörése előtt minden téren a munkaerők hiánya vált érezhetővé. A nemzeti szocializmus e hatalmas gazdasági sikert kifejezetten a munkapénz bevezetésének s az aranytól való elszakadásnak tulajdonítja. Érthető, ha ilyen körülmények közt a munkapénz gondolata nálunk is erős visszhangot vert a napisajtóban, amely

azonban kevés közgazdasági tudással és még kevesebb kritikával nyúlt e nagyfontosságú kérdéshez, s azt kizárólag a párt-politikai elfogultság szemüvegén keresztül vizsgálta. Sűrűn olvashattunk az arany uralmának megdöntéséről, a munkára alapított pénzről és más tetszetős jelszavakról, amelyek az e téren hazánkban uralkodó fogalomzavart még jobban növelték. Kívánatos ezért, hogy a munkapénz elméletét a tárgyilagos tudomány is kritikai elemzés alá vegye és gyakorlati értékét a rendelkezésére álló közgazdasági és matematikai módszerekkel megmérni igyekezzék.

Már John Maynard *Keynes* rámutatott a *Treatise on Money* című alapvető munkájában a *pénz vásárló ereje és munkareje* közt fennálló lényeges különbségre. Vásárló erőnek a pénz azon tulajdonságát nevezzük, hogy érte árujóságot lehet kapni. Ha a fogyasztási javak árszínvonalát, vagy ami ezzel egyértelmű, a megélhetés indexét P -vel jelöljük, úgy ennek reciprok értéke $\frac{1}{P}$ fejezi ki a pénz vásárló erejét. De a pénzért nemcsak árut, hanem munkát is lehet vásárolni s ezen tulajdonságát a pénz *munkaerejének* nevezzük. A vásárló erőhöz hasonlóan ezt is ki lehet matematikai formában fejezni. Ha az egységnyi munka nominális bérét W -vel jelöljük, úgy ennek reciprok értéke $\frac{1}{W}$ fejezi ki a pénz munkaerejét, amely megmutatja, hogy a valuta egységeért, 1 pengőért, vagy 1 márkáért *mennyi munkát* lehet vásárolni. Ezzel szemben a vásárló erőt kifejező $\frac{1}{P}$ azt mutatja, hogy a valuta egységeért *mennyi árut* lehet vásárolni.

A munkapénz természetesen a pénz *munkaerejének* stabilitásán épül fel és arra fog törekedni, hogy a munkabér W ingadozásoknak kitéve ne legyen. Téves azonban az a felfogás, hogy ez automatikusan a *vásárló erő* stabilitását is jelenti. A munkapénzelmélet hívei nem ismerik a különbséget a pénz vásárló ereje és munkareje között s a kettőt összetévesztik egymással. Ez a munkapénzelméletnek alapvető tévedése, amelyet matematikailag is kétségtelenül ki lehet mutatni.

Keynes említett könyvében a pénz vásárló erejének, vagy ami ezzel egyértelmű, a fogyasztási javak árszínvonalának nagyszabású matematikai analizisét adja és azt két tényezőnek: a termelési költségek *strukturális* és a nyereség-vesztesség *konjunkturális* változásainak egymásra hatásából vezeti le. Híres alapképlete, amely a fogyasztási javak árszínvonalát, a megélhetési indexet fejezi ki, a következő:

$$P = \frac{E}{O} + \frac{I - S}{R}$$

Az árszínvonal, P e képlet szerint két tagból tevődik össze.

Az első tagban E a termelés összköltségét, O pedig a termelt javak mennyiségét jelenti. $\frac{E}{O}$ tehát az egységnyi jószág termelési költségeivel egyenlő, amelyet W_1 -el jelölünk:

$$W_1 = \frac{E}{O}$$

Az árszínvonalnak ezen első tagja tehát a termelés költségeit jelenti, amelyek az árszínvonalnak hosszú időre szóló általános irányát, trendjét és annak strukturális változásait adják meg. Az árszínvonalnak ilyen strukturális változása következik be például akkor, ha a termelési költségek a termelési eszközök tökéletesítése következtében csökkennek.

A második tag $\frac{I' - S}{R}$ nem egyéb, mint az *árszínvonal konjunkturális tényezője*. I' az új beruházások költségeit, S a megtakarítások összegét, R pedig a termelt fogyasztási javak mennyiségét jelentik. E tag pozitív, vagy negatív aszerint, hogy I' nagyobb vagy kisebb, mint S , vagyis hogy a beruházások költségei meghaladják-e vagy alatta maradnak a megtakarítások összegének. Ettől függ a konjunktúra hullámozása. Ha I' nagyobb, mint S , úgy a második tag pozitív és $P > \frac{E}{O}$, az árszínvonal tehát magasabb, mint a termelési költségek, nyereség keletkezik, ami a vállalkozást az üzem terjedelmének növelésére, újabb beruházásokra ösztökéli. Ez az emelkedő árak, a nyereségek, az élénk gazdasági tevékenység, a konjunktúra időszaka. Ha ellenben I' kisebb, mint S , úgy a második tag negatív és $P < \frac{E}{O}$, az árszínvonal alatta marad a termelési költségeinek, a termelés veszteségesse válik, ami a beruházási tevékenységet ellanyhítja s az üzemek terjedelmének csökkentésére vezet. Ez a hanyatló árak, a veszteségek, a sorvadó gazdasági tevékenység, a dekonjunktúra időszaka.

Ha $I' = S$, vagyis a beruházási költségek egyenlők a megtakarítások összegével, úgy a második tag $\frac{I' - S}{R} = 0$ és $P = \frac{E}{O} = W_1$.

Ez esetben tehát az árszínvonalra csak a strukturális tényező, a termelési költségeknek hosszú időn át érvényesülő változása hat, de konjunkturális ingadozások nincsenek. Ez a gazdasági élet stabilitásának, a konjunktúramentes gazdálkodásnak nyugodt időszaka, aminőnek a világháború előtti évtizedekben lehetünk tanúi. Minden más esetben, amikor az új beruházások költségei és a megtakarítások összege nem tartják egymást

egyensúlyban, a pénz vásárló ereje és a megélhetési index a termelési költségek irányvonala körül konjunkturális hullámmásnak, fel s alá való ciklikus ingadozásnak van alávetve.

E matematikai analízisnek reflektorfényében a pénznek nemcsak vásárló erejét, hanem munkaerejét is meg lehet vizsgálni s e vizsgálatnak kell választ adni arra a kérdésre, hogy a munkapénzelméletnek mi a jelentősége és értéke. Láttuk, hogy amíg W_1 az *egységnyi jószág termelési költségeit*, addig W az *egységnyi jószág nominális munkabérét* jelenti. A két érték aránya

$$e = \frac{W}{W_1};$$

ez a Keynes által teljesítményi tényezőnek nevezett viszonyszám azt mutatja, hogy a termelés összköltségeiből mekkora hányad esik a munkabérre. A fenti képletből

$$W_1 = \frac{W}{e}$$

s ezt az árszínvonal alapképletébe helyettesítve:

$$P = \frac{W}{e} + \frac{I' - S}{R}$$

A P árszínvonalat, vagy ami ezzel egyértelmű, a pénz vásárló erejét sikerült ezzel a nominális munkabérnek, W -nek függvényében kifejezni, ami lehetővé teszi, hogy a kettőnek összefüggését közvetlenül megvizsgáljuk. Nyomban látható, hogy W -nek, a nominális munkabérnek változatlansága még nem biztosítja a vásárló erő stabilitását, mert ez még két másik tényezőtől is függ: e -től, a munkabérnek a termelési költségekben való hányadától és az $\frac{I' - S}{R}$ konjunkturális tényezőtől.

Ebből következik, hogy

1. a pénz vásárló ereje még a munkabérek változatlansága mellett is alá van vetve a konjunkturális hullámmásnak, amely a beruházások költségeinek és a megtakarításoknak különbsége, az $I' - S$ értéke szerint alakul;

2. ha pedig a beruházások költségei egyenlők a megtakarítások összegével, $I' = S$ és a konjunkturális ingadozások megszűnnek, úgy $P = \frac{W}{e}$, a vásárló erő tehát még mindig nem stabil, hanem alá van vetve az e érték változásainak, ennek stabilitását pedig a nominális munkabérek változatlansága automatikusan nem biztosítja.

Látjuk tehát, hogy a munkabérindexnek W -nek állandósága, a munkabérek változatlansága az árszínvonalnak sem hosszú időre szóló strukturális irányvonalát nem stabilizálja, sem pedig az árszínvonalat a konjunkturális hullámzásoktól nem mentesíti; *a munkabérek stabilitására felépített munkapénz tehát a pénz értékállandóságát, a vásárló erő stabilitását nem képes biztosítani.*

Ez más szóval annyit jelent, hogy a munkabér állandó marad ugyan, de az árak változnak és így változik a javaknak azon mennyisége is, amelyet a tisztviselő és munkás munkája ellenértékeképpen vásárolni képes. Így tehát csak a nominális munkabérszínvonal stabil, de nem állandó a *reálmunkabér* színvonala, mert az együtt fog változni az árszínvonal ingadozásaival.

A nominális és reál munkabérnek e kettéválása már a pénz csereértékének megváltozását jelenti; sőt *Wieser* e változással, a névleges és reál munkabér viszonyának alakulásával akarta a pénz vásárló erejének ingadozásait mérni. (Über die Messung der Veränderungen des Geldwertes.)

A reálmunkabér-indexet r -t megkapjuk, ha a nominális munkabérindexet osztjuk a megélhetési indexszel, vagy ami ezzel egyértelmű: a fogyasztási javak árindexével:

$$r = \frac{W}{P}$$

S ebből:

$$P = \frac{W}{r}$$

Helyettesítsük ezt az árszínvonal

$$P = \frac{W}{e} + \frac{I' - S}{R}$$

ismert képletébe:

$$\frac{W}{r} = \frac{W}{e} + \frac{I' - S}{R} = \frac{W \cdot R + e(I' - S)}{R \cdot e}$$

$$\frac{1}{r} = \frac{W \cdot R + e \cdot (I' - S)}{W \cdot R \cdot e}$$

S ebből:

$$r = \frac{W \cdot r \cdot e}{WR + e(I' - S)}$$

Ez r -nek, a reálmunkabér indexének képlete. Kitűnik ebből, hogy a reálmunkabér a következő négy tényező függvénye:

1. W = a nominális munkabér,
2. R = a termelt fogyasztási javak mennyisége,
3. $I-S$ = a konjunkturális tényező,
4. e = a termelés összköltségeinek a munkabérre eső hányada.

A harmadik tényező, $I-S$ mutatja, hogy a *reálmunkabér szintén alá van vetve a konjunkturális ingadozásoknak*, ami a beruházások és megtakarítások különbsége szerint alakul. Ez egyébként természetes akkor, ha a nominális munkabér színvonalára rögzítve van, ugyanakkor azonban az árszínvonal konjunkturális ingadozásoknak van alávetve.

Ha a jegybank a konjunkturális ingadozásokat kikapcsolja azáltal, hogy megfelelő kamat-, hitel- és nyiltpiaci politikával a beruházásokat a megtakarításokkal egyensúlyba hozza, úgy

$$I = S \text{ és } I - S = 0,$$

ez esetben pedig

$$r = e$$

A konjunkturális hullámzások leszámítása után a reálmunkabér hosszú időre szóló trendjét, tehát az e mennyiség fejezi ki, ez pedig azt mutatja, hogy a termelés összköltségeinek mekkora hányada esik a munkabérre. A konjunktúramentes gazdálkodásban tehát a *reálbér stabilitásának az a feltétele, hogy a munkabér részesedése a termelés összköltségeiben ne változzék, hanem abban mindig állandó részt foglaljon el*. De a termelési költségek azonosak a termelési tényezők jövedelmi részesedésével a termelésnek nyereség nélkül számított eredményéből. E termelési tényezők a munka, a tőke, a föld, a vállalkozás és — *Surányi-Unger Tivadar* szellemes megállapítása szerint — a közület, az állammá szervezett társadalom. A reálmunkabér stabilitásának feltétele eszerint az, hogy ezek közül a munkabér aránya a másik négy tényező jövedelmének: a tőkekamatnak, a földjáradéknak, a vállalkozói jutalomnak és a közületi járadéknak összegéhez viszonyítva állandó legyen, vagyis *a termelés eredményéből mindig ugyanazon hányad essék a munkabérre*.

Nyilvánvaló ebből, hogy még a nominális munkabér stabilitására felépített munkapénzrendszerben is *a reálmunkabér stabilitásának feltétele a jövedelemeloszlás stabilitása*, ezt azonban a munkapénzelméleten nyugvó pénzpolitika automatikusan nem biztosítja, hanem ehhez a pénzpolitikán s annak eszközein messze túlmenő, a gazdasági élet gyökerébe vágó rendkívüli intézkedések szükségesek. A jövedelemeloszlás a gazdasági és társadalmi rend kialakulásának alapvető fontosságú tényezője és fel kell vetnünk a kérdést, hogy annak akár teljes, akár csak olyan részleges rögzítése is, mint aminőt a fenti feltétel meg-

állapít, t. i., hogy a munkabér aránya a többi termelési tényező jövedelméhez képest ne változzék, az egyéni kezdeményezésre és a magántulajdon elvére felépített tőkés termelési és társadalmi rendben pénzügyi vagy más rendszabályokkal egyáltalában megvalósítható-e?

Keynes helyesen mutat rá arra (A Treatise on Money, XVII. fejj.), hogy a tőkés termelésben a konjunktúra hullámozása szerint kialakuló *nyereség vagy veszteség* az, ami a vállalkozást a termelésben résztvevő tényezők jövedelmének emelésére vagy csökkentésére ösztönzi mindaddig, amíg az új termelési költségek egy új árszínvonalat ki nem alakítanak és új egyensúlyi állapot nem áll elő, amelyben a beruházások költségei és a megtakarítások ismét egyenlővé válnak:

$$P_1 = \frac{E_1}{O_1}$$

Ebből következik, hogy a pénzügyi intézkedések, a pénzügyi hitelpolitika, valamint a nyiltpiaci műveletek az árszínvonalnak második tagját, a konjunkturális $\frac{I-S}{R}$ tényezőt közvetlenül képesek befolyásolni, de ezen át közvetve hatással vannak az egyenlet első tagjára, a termelési tényezők jövedelmét kifejező $\frac{E}{O}$ érték alakulására is. Ez a hatás azonban csak a termelési tényezők jövedelmének összességét képes emelni vagy csökkenteni, de nem terjed ki annak *eloszlására* a termelés egyes tényezői között.

A tőkés termelési rendben tehát a munkabér színvonala nem lehet a pénzügyi rendszer alapja és a pénzügyi kibocsátás mértéke. Az árszínvonal szükségszerűen ingadozásoknak lenne alávetve s ezek a nominális munkabérek változatlanlansága mellett is megingatnák a reálmunkabérek állandóságát. Ezzel pedig menthetetlenül összeomlana maga a pénzügyi rendszer is, mert változó árszínvonal mellett hosszabb időre a nominális munkabérek állandóságát se lehetne fenntartani. Az árszínvonal hullámozásai a gyakorlatban a munkabérekre mindig csak egy irányban hatnak és pedig felfelé, mert emelkedő árak mellett a munkabérek emelése elől gazdasági és szociális okokból tartósan elzárkózni nem lehet; hanyatló árak mellett azonban a fixfizetések és a munkabérek számszerű összegét heves társadalmi ellenhatás és harc nélkül leszállítani nem lehet. A munkapénznek ezért a tőkés termelésben feltétlenül inflációra, az árak és a munkabérek fel nem tartóztatható emelkedésére kell vezetnie.

Ebből kitűnőleg, a munkapénzügyi rendszerben a reálmunkabér stabilitásához s ami ezzel egyet jelent, az egész pénzügyi

rendszer fenntartásához úgy az áraknak, mint a jövedelemeloszlásnak állami kényszerrögzítése szükséges, ez pedig a gazdasági erők szabad játéka mellett, a tőkés termelési rendszerben keresztül nem vihető, hanem csak olyan termelési és politikai rendszerben valósítható meg, amelyben az állam a munkán kívül a termelés többi tényezőit vagy köztulajdonba veszi, vagy magántulajdonban meghagyja ugyan, de részesedésüket a termelés eredményében, tehát a jövedelemeloszlást hatalmi szóval előírja. Ez természetszerűleg a tőkés termelési és társadalmi rend teljes felszámolását jelenti. A munkapénzt tehát a tőkés termelési rendszerbe átültetni nem lehet; itt nem egy egyszerű pénzügyi reformról, nem a pénzértéknek egy új standardjéről, hanem sokkal többről: a tőkés termelési és társadalmi rendnek teljes megszüntetéséről van szó.

Más kérdés az, hogy a tőkés termelés valóban elérkezett-e alkonyához s itt van-e az ideje annak, hogy új termelési és társadalmi rendre térjünk át? A válasz e kérdésre messze túlhaladná már a közgazdasági tudomány kereteit, amelynek meg kell elégednie azzal, hogy a felmerülő gazdasági jelenségeket a maga eszközeivel tárgyilagosan megvilágítja és helyüket és jelentőségüket a gazdasági élet rendjében meghatározza.

Raab A. András

Nagy-Budapest problémája.

Hegedüs Lóránt „Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője“ címen megírt, az Akadémia által az 1940. évi Chordin-díjjal jutalmazott könyve Nagy-Budapest problémáját mint *nemzeti önállóságunk biztosítékát* állítja elének, elsőrendű közérdek tehát, hogy szempontjait ismételten boncolás alá vegyük. A tanulmányban két különemű és természetű gondolat egymással párosítva van feldolgozva. Az egyik: Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője. A másik: a Nagy-Budapest probléma megoldása, amely most már halaszthatatlanul sürgős, mert ennek területére van a főváros jövőbeli új adórendszerének kiterjesztése tervbe véve. Jóllehet a könyv nagyobb része, mint címe is jelzi, Budapest adórendszerével foglalkozik, és különösen értékes a történeti adatgyűjtésre vonatkozó része, az igazi tartalmat, a nagyterjedelmű tanulmány valóságos essenciáját mégis annak a Nagy-Budapest fogalom alá eső része adja. A könyv I. és II. része tulajdonképpen azt a nyersanyag-készletet tartalmazza, melyből azután a könyv szerzője a Nagy-Budapest problémának etikai, sőt nemzeti jelentőségű súlyát akarja kimutatni. Hegedüs Lóránt tanulmánya végén a következőket írja: „Nemzeti önállóságunk minden veszéllyel szemben legna-

gyobb biztosítékát Nagy-Budapest megteremtésében kell, hogy megtalálja“ és folytatva: „Ezért kell kikiáltanom azt az igazságot, hogy Nagy-Budapest problémája annyira megérett a megoldásra, hogy vagy a jelenlegi nemzeti és városi vezető osztályok által, vagy azok ellenére, de okvetlen meg fog oldatni.“

Ezzel a felfogással szemben mindenekelőtt sürgős szükségként jelentkezik a Nagy-Budapest fogalom eredetének és az idők során végbement történeti fejlődésének rövid ismertetése. A történetíró tárgyilagosságával jelenthetjük ki, hogy a Nagy-Budapest fogalom napjainkig nem volt képes még csak egy gyökérszálat sem bocsátani a főváros talajába, annyira idegen ez az elgondolás a maga szerves egészében. Budapest-környék mint probléma meg van az 1937. VI. t. c.-ben, de él szakirodalmunkban, annak művelői eszmekörében is. Ellenben a Nagy-Budapest gondolatról csak annyit mondhatunk, hogy mint a fővárosra tartozó környék rendezésének egyik megoldási módjáról kezdetben egyes közigazgatási körök említést tettek ugyan róla, de most már minden jel arra vall, hogy egészben meghaladott álláspont. Nagy-Budapest fogalom alatt *dr. Sipőcz Jenőnek*, Budapest volt polgármesterének, mint jogásznak megállapítás szerint a főváros közvetlen környékének Budapest területébe való *közjogi* bekapcsolását értjük.

Hogy milyen nagy fogalomzavar uralja a Nagy-Budapest eszmekörét még ma is, annak ellenére, hogy immár több, mint 40 éve él a magyar köztudatban, — arra ékes bizonyíték, hogy közigazgatási szakkörökben a megoldás mikéntjére nézve a felfogások teljesen ellentétesek. *Magyar Zoltán dr.-nak* a „Közigazgatástudomány“ 2. számában nemrégiben megjelent „*Nagy-Budapest*“ című cikke a következő kitételt tartalmazza: „Az 1938. év február 1-én lépett hatályba a belügyminiszternek az a rendelete, mely (33/1938) Nagy-Budapest problémájának megoldására az első komoly gyakorlati lépés.“ Ezzel szemben *Bessenyei Zénó*, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, az *Uj-Budapest* 1938 július havi számában közölte: „*Uj Nagy-Budapest*“ című cikke a következőket mondja: „Tekintettel arra, hogy Budapest és környéke között lényeges városháztartási, szociális és kulturális különbségek állanak fenn és hogy a környékbeli községek meglehetősen szűkös anyagi viszonyok között élnek, — a magyar jogalkotás Budapest környékének rendezésére azt a módot választotta, mely a fővárost és környékét egy „célszövetségbe“ egyesíti, amidőn a városrendezés és építés-ügy szempontjából az 1937. VI. t. c. a fővárost és környékét kapcsolatba hozta akként, hogy a Közmunkatanács hatáskörét Budapest környékére kiterjesztette. Nagy-Budapest, a másfélmillió világváros, a rendezett és tervszerűen megépített környékű metropolis ez elképzeléseknek végső határa.“

Ez az utolsó mondat csak azt jelentheti, hogy az 1937. VI. t. c.-ben foglalt rendelkezéssel már a végleges, — de nem a Sipőcz-féle felfogásnak megfelelő Nagy-Budapest nyert megoldást, amelyen túl egyéb reform ezen a téren többé nem várható. Vagyis a közjogi bekapcsolásról ezentúl még csak szó sem lehet, mert a végső határt Bessenyei szerint a német *Zweckverband* szerint való megoldás alkotja, mely valamikor Berlin város rendezésekor nyert alkalmazást. De ugyanígy ellentmond Bessenyei nyilatkozata Magyary Zoltán abbeli szavainak is, hogy a 33/1938. belügyminiszteri rendelet az első lépés volna a Nagy-Budapest megoldására. Mert az új városrendezési törvény csupán a városrendezési és építési ügyekben terjesztette ki a Közmunkatanács hatáskörét a főváros környékére, egyébre nézve pedig nem. És, miként hallottuk, erre nézve nincs is semmi kilátás.

A Nagy-Budapest fogalom egyáltalán nem függ össze magának a fővárosnak, mint anyavárosnak sorstörténetével. A főváros autonómiájának eddig még nem is volt sem módja, sem oka a Nagy-Budapest problémával érdemileg foglalkozni, és ha volt is idő az utolsó 35 év alatt, mikor a tárgy előkészítését tervbe vették, érdemleges tárgyalásra az ügy sohasem került. *Harrer Ferenc dr.* is, a tárgy referense 1932-ben megjelent „*Városfejlesztési programtervezet*“-ében ezt a most mondottak szerint adja elő. A Nagy-Budapest gondolatot igaz valójában a napisajtó vetette fel. Innen indult útjára és karolta fel mint röpke szólamot hangulatkeltés céljából, minden komoly alap és jelentőség, de egyúttal felelősség nélkül is. A probléma hangoztatása akkor kezdődött, mikor az 1907. évben mind gyakrabban történt említés arról, hogy *Ujpest nagyközség* rendezett tanácsú várossá akar kialakulni. Ebben az időben *Bécs* a maga környékbeli községeit immár bekebelezte, tehát a közjogi beolvasztást végrehajtotta. Ennek analógiájaképpen követelte a napisajtó Ujpest községtől is, hogy önállóságának gondolatát elvetve olvadjon be a főváros területébe. Csakhogy Ujpest rá sem hederített a napisajtó szavaira és minden utógondolattól mentesen és minden akadály nélkül lett önálló várossá, annál is inkább, mert a kormányhatóság a községnek szabad kezet engedett elhatározásának végrehajtására. A magyar mérnökség egy emberként állott ebben a kérdésben Ujpest község mellé és a főváros elleni merényletnek mondta ki azt a sajtóbeli követelményt, a beolvasztást. *Palóczy Antal*, a leglelkiismeretesebb városrendező szaktekintély, 1902-ben a *Gazdasági Mérnök* című hetilap jubileumi számában a Magyarok Istenét hívta segítségül, — óvja meg szépen fejlődő fővárosunkat ettől a biztos katasztrófától.

1906-ban a főváros dr. *Bárczy Istvánt* választotta polgármesterré. Mikor Bárczy a közgyűlés színe előtt letette az es-

küt, programbeszédében beígérte a többi között Nagy-Budapest megvalósítását is. Ekkor intézkedett arról is, hogy mindenekelőtt *emlékirat* készíttessék Nagy-Budapest megvalósításáról. Ez a munka 1908. évben el is készült. Viszont a parlamentben a mindenkori költségvetési expozék alkalmából még egyetlen belügyminiszter sem tett ebben a tengeri kígyószzerű problémában érdemleges nyilatkozatot, mígnem napjainkban elérkeztünk ebben a kérdésben ahhoz az időponthoz, hogy Hegedűs Lóránt a Nagy-Budapest gondolatot nemzeti önállóságunk biztosítékának mondja ki.

Nagy-Budapest olyan városépítés-politikai kérdés, melyben a vezető szempontokat a *konstruktív város* érdekeinek kell megszabniok. Ez azt jelenti, hogy hiába akarná a város, de sőt maga a magasabb állampolitika is a megvalósítást, annak ellenállna a városszerkezeti szempont. Erre nézve elég a következő összehasonlító adatokat felhoznunk. *Budapest* egész területe közel 20.000 hektár. Lakossága kerekszámban 1,100.000. Ugyanakkor *Páris* kiterjedése 7800 hektár, lakossága több mint három millió. Nagy-Budapest megvalósítása esetében a kiterjedés megkétszereződne, sőt annál is több lenne: 43.000 hektár! Ez a változás fővárosunkból egy Potemkin-sivatagvárost alakítana ki és azt is elsorvasztaná.

A Bárczy—Harrer-féle már említett elaborátum a bekapcsolás gondolatát a következőképpen értelmezi: Egy nagy város és a közvetlen környékén levő községi közületek egymáshoz való viszonyuknál fogva szoros kölcsönhatásban állanak egymással. Ez a viszony annak arányában erősödik, amint az anyaváros és a körülötte levő városok, községek, puszták stb. — az esetleg bekövetkező rohamos népesedés, valamint az egymás közötti folytonos érintkezés folyamán *gazdaságilag* egy érdekkörbe jutnak. Mikor pedig kezdetét veszi az anyaváros lakosságának tömeges kitelepülése a környékre, amidőn tehát a gazdasági kapcsolatok mellett megindul egyszersmind az egységes *társadalommá* tömörülés folyamata is, és a környéknek mind nagyobb fokú városiasulásával az együvé tartozás szálai is szorosabbá fűződnek, ez a fejlődési folyamat az anyavárosnak a szomszédos községi egyedekkel való szoros kölcsönhatását betetőzi, — egyben azonban fölvet egy közigazgatási problémát, mégpedig a társadalmilag együvé tartozó községi közületek közigazgatási központosítását.

Az ebben az emlékiratban foglalt, most ismertett elmélet szerint a bekapcsolásra azért van szükség, mert a magánúton végbemenő együttműködés csak egyes szükségletekre nézve és csak kisebb keretekben (egyesületek, szövetkezetek, részvénytársaságok stb. útján) biztosíthat eredményt. Ellenben a községi közületek érdekeinek közhatalom útján, vagyis közigazgatási úton való biztosítása annál fontosabb, mert a dolog ter-

mészeténél fogva többnyire olyan szükségleteket ölelnek fel (közlekedés, közegészség, közművelődés, stb.) melyeknek kielégítése már eddig is közigazgatásilag ment végbe.

Vajjon helyes-e ez az elmélet, amely — a konkrét esetben — a városfejlődés összefüggő jelenségeinek a város élettörvényeiből folyó magyarázatát adja? Vajjon igazolják-e a tények? Nem igazolják! Elég csupán egyetlen ténybeli valóságra rámutatni. Arra, hogy az egységes közigazgatási kapcsolatra semmi szükség nincsen. Egyetlen környékbeli város vagy község nemcsak hogy nem érezte 40 év óta még a legutóbbi időkig sem a közigazgatási kapcsolatok szükségességét, de ma már hallani sem akar róla. Ezt már az 1908-as emlékirat is tudhatta volna onnan, hogy Újpest nagyközség várossá alakulván, ez a kívánság még csak fel sem merült.

A most elmondottakkal bebizonyítottunk vehetjük, hogy az 1908-as emlékiratban foglalt elmélet téves. Szó sem lehet arról, hogy az ott ismertett evolucionális folyamat fölvetne egy közigazgatási problémát, a társadalmilag együvé tartozó községi közületek közigazgatási kapcsolatát. De téves az az érvelés is, hogy Nagy-Budapest megvalósítása még korai dolog volna és meg kell várni azt az időt, mikor majd a környékbeli városoknak kulturális különbségei Budapesthez képest eltűnnek. Ennek az álláspontnak 1930-ban a Pesti Hirlap húsvéti számában *Sipőcz Jenő* adott kifejezést. Ezzel szemben *Hegedüs Lóránt* véleménye az, hogy: „A további halasztásról itt azért sem lehet szó, mert az ilyen felfogás mellett a mai Budapestet is fel kellene darabolni, miután a főváros egyes részei között ugyanilyen kulturális különbségek találhatók.“ Akár az egyik, akár pedig a másik álláspontot illetőleg a gyakorlatilag egyedül helyes felfogás a napirendre térés, vagyis ezeknek az érveknek a vitatkozásokból egyszersmindenkorra való kikapcsolása. A vitaanyag ugyanis itt egy szintiszta *circulus vitiosus* állít elénk. Erre csak hamis választ nyerhetünk. Ezelőtt 35 esztendővel a Duna—Tisza-csatorna megépítését sürgették a magyar mérnökök. Az ellenvéleményen levők szerint a csatorna megépítése még korai, mert a csatornának még nem volna mit szállítania. A megépítés pártolói pedig azzal érveltek, hogy a csatorna az országot gazdaságilag fellendíti és ekkor majd lesz a csatornának mit szállítani, — azt tehát mihamarabb meg kell építeni.

Az 1908-as emlékirat mint törvényszerűséget állítja be, hogy az anyaváros lakosságának tömeges kitelepülésével „az egységes társadalommá tömörülés folyamata is“ megindul. Kérdezhetjük, vajjon olyan törvényszerűséggel következik-e be minden nagy városban az ilyen tömeges kitelepülés a környékre, miként ez Budapestre nézve bekövetkezett? Ezt határozottan tagadjuk. Budapesttel szemben csak Párisra utalunk,

ahol a közvetlen környékbeli községek: Asnières, Sévres, Courbevoie, Neuilly stb. több száz évre tekinthetnek vissza és lakosságuk száma 10—30 ezer, nem úgy, mint Pestszenterzsébet, Újpest, Kispest stb. — melyek egészen újkeletűek és lakosságuk közel 70.000.

Közigazgatásunk vezéregyéniségei, közöttük Hegedüs Lóránt szerint is a mai vármegyei szerkezet alkalmatlan a modern közigazgatás bevezetésére azokban a községi egyedekben, melyeket nem vármegyei élet teremtett, hanem magának Budapestnek világvárosi élete, vagyis kifelé irányuló hatóereje és vonzó köre. Ezen is csak Nagy-Budapest kialakítása útján lehetne segíteni. Mi erre a válasz? Alapjában mindenkör helytelen eljárás egy rendszert, intézményt, így tehát a vármegyei köteleket is elavultnak minősíteni mindaddig, amíg nincs meg a réginek helyébe állítandó új megoldás, amíg tehát ebben a kérdésben maga a korszellem ki nem termelte a szükséges reformtervezetet, amelynek életbeléptetése valóban haladást jelentene és korszerűen illeszkednék bele a főváros és környéke életviszonyaiba. Kétségtelen, hogy csak a kész új és elfogadható javaslat volna képes meggyőzni mindenkit a réginek elavultságáról. Ilyen azonban egyáltalán nincs még. *Harrer Ferenc* 1932-ben megjelent „*Városfejlesztési program tervezetében*“ négyféle módot ismertet. Ezek közül kettőre *Kozma Miklós* belügyminiszter korábban mondta ki, hogy azok földrajzi abszurdumok. Mérnök felfogás szerint pedig a négyféle fentemlített rendezési megoldás valamennyije városépítés-technikai képtelenség. *Egyed István*, a közigazgatás-jog tanára is említést tesz egy cikkében erről a szükségéről. Mikor azonban meg kellett volna neki mondania, hogy mi történjen a vármegyei kötelek alól kiszabaduló városokkal és községekkel, konkrét javaslat helyett a kérdés gondos előkészítését javasolja. Ez az előkészítés azonban immár 40 esztendeje tart. És mi az eredménye? Erre a kérdésre felel *Magyary Zoltán* a „*Közigazgatástudomány*“ 1938. évi 2. számában, ahol elmondja, hogy amikor a törvényhozás a főváros és a vármegye közötti együttműködés formájának megoldására kettőjüknek felhatalmazást adott, — *Pestvármegye* ellenállása miatt a megoldás nem sikerült és így a törvényhozás kénytelen volt a mai állapotot tovább megtartani.

Harrer Ferenc is a felsőházban tartott beszédében erről a reformról szólva csupán ennyit mondott: „Harmonikusan kell a problémát megoldani“. A megoldás módjáról azonban hallgatott.

*

Tizenkét esztendővel ezelőtt jelent meg a mérnök-egylet „Közlöny“-ében a következő című tanulmányom: „*A városépítés technikai tudományunk teljesen elhanyagolt ága.*“ Ez az ál-

lapot azóta szerzett tapasztalataim szerint inkább rosszabbodott, de semmi esetre sem javult. De ezen nem is volna csodálkozni való, hiszen a műegyetemen akkor még meg volt ennek a tudományágnak a rendes tanszéke, amit azóta a kormányhatóság megszüntetett. Ilyen körülmények között érthető, hogy a magyar mérnökségnek, különösen pedig vidéki városaink mérnökeinek ajkairól panaszok hangzanak fel, hogy ez a tudományág teljesen idegen előttük.

A városi mérnök volna hivatva a városépítési tudomány és gyakorlat körében található ismeretekről a városi igazgatás egész szervezetét irányítóan tájékoztatni, mert csak az ilyen viszonyok között alakulhat ki az autonómia szerves egészében olyan várospolitikai irányzat, mely végeredményben felölel minden, a városok egészséges irányú fejlődését biztosító problémakört és nem hagyja sötétségben olyan szerfölött komplikált feladatot, minő az itt letárgyalt Nagy-Budapest. Kétségtelen, hogy ebben szava van minden várospolitikusnak, közigazgatási szakférfiúnak, városépítőnek, de legfőbb követelmény, hogy érvényesüljön is minden szempont egyformán, kifogástalanul.

A városépítő technikus szemével nézve már régen köztudattá kellett volna lennie, hogy a Nagy-Budapest probléma megvalósítása városépítés-technikai képtelenség, utópia!

Pirovits Aladár,

Húsz nehéz év a nemzetközi aranystandard történetében.

Az aranyvaluta kérdésében a kutató tudós és a cselekvő gazdaságpolitikus az elméleti követelmények és a tényleges alakulások, a technikai összefüggések és a lényeges hatások, a kedvező eredmények és a kedvezőtlen következmények ütköző tömegében könnyen elvesztheti a helyes szempontokat, mértéket és ítéletet. Lehet, hogy csak elméleti követelmények szemszögéből nézi a kérdéseket és lehet, hogy belső összefüggések nélkül vizsgálja a tényeket. Sokszor csak a fedezet, az arbitrázs és az aranyszállítás technikai vonatkozásai domborodnak ki, míg máskor a belső konjunktúrára, a termelésre, a bérekre és árakra vonatkozó adatok tömegében lényeges technikai és gazdasági szempontok vesznek el. És bizonyára nincsen a gazdasági elmélet és a gazdasági politika terén még egy kérdés, ahol indokolt követelményeket annyi helytelen érveléssel és téves álláspontokkal annyi jól megalapozott ténymegállapítással támasztottak volna alá. *William Adams Brown*, aki csaknem tízéves munkássága eredményeként tette közzé a nemzetközi aranyvaluta 1914—1934. évi történetét és akinek könyvét a

National Bureau of Economic Research sorozatába iktatta,¹ mindezeknek a nehézségeknek és veszélyeknek tudatában van és nagy felkészültséggel törekszik a veszélyeket elkerülni, a nehézségeket megoldani és az aranyvaluta kérdésének megítéléséhez gondosan kiértékelt tényeket és helyesen lemért szempontokat szolgáltatni. Vizsgálja az aranyvalutát az egyes nemzetek és a nemzetek összessége szempontjából az 1914. és 1934. évek között. Összehasonlítja a világháború előtti és a világháború utáni aranystandardot. Feltárja a világháború utáni aranystandard gyengéit. Elemzi azt a gazdasági és politikai környezetet, amelyben ez a standard működött. Keresi, hogy a világháború előtti aranystandard milyen elemei nem lehetők már fel a világháború után. Felveti a kérdést, hogy mi biztosította a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szilárdságát és állandóságát a világháború előtt. Kérdezi, hogy valóban milyen standardot állítottak fel a világháború után és hogy milyen standardot vélték a vezetők és a népek a világháború után helyreállítani. A mult tanulságai alapján kutatja azután a jövő cselekvés lehetőségeit. A gazdag anyag minden részletére kiterjedni itt természetesen nem lenne helyénvaló, de a kérdés fontosságára és a feldolgozás értékeire tekintettel nem felesleges talán, ha a történeti és elméleti szempontokat egyesítő munka gondolatmenetében az 1914 utáni húszéves időszak aranyvalutájának történetéből néhány lényegesebb mozzanatot kiragadunk.

*

Az 1914-es világháború kitörésével kapcsolatos pénzügyi válság világosan kimutatta, hogy a világháború előtti nemzetközi *aranyvaluta* a londoni pénzügyi központnak zavartalan működésétől és a megfelelő nemzetközi hitelezési tevékenységtől függött. A válság moratóriumokat, az aranyban való fizetés felfüggesztését és aranykiviteli tilalmakat okozott. Nem jelentette ez azonban, hogy a nemzetközi aranyvaluta egyszerre megszűnt volna. Csak a különböző országok aranyvalutájában részleges és fokozatos módosítások következtek be.

Az 1914-es válság és a világháború évei alatt a legtöbb ország nem változtatott azon a jogi előíráson, hogy az arany a végső értékmérő. A különböző országok a pénzügyi gyakorlatban szükségessé váló módosításokat is a törvényes formák lehető kismértékű változtatásával igyekeztek megvalósítani. A kontinentális hadviselő államok felfüggesztették ugyan az aranyban való fizetést és aranykiviteli tilalmakat mondtak ki, de egyébként nem változtattak a pénz aranytartalmán, fenn tartották a jegybank aranyvásárlási kötelezettségét és nem

¹ Brown, William Adams: *The International Gold Standard Reinterpreted*, 1914—1934. New-York. National Bureau of Economic Research, 1940. Volume I—II. L, 1420 lap.

korlátozták az aranybehozatalt. A semleges államok rendszerint aranybehozatali tilalmat mondtak ki, de egyébként nem változtattak az aranyvaluta jogszabályain. Nagybritannia és az Egyesült-Államok bizonyos jogi előírásokkal, közigazgatási ellenőrzéssel és gyakorlati intézkedésekkel hallgatólag valószínűsítették meg az aranyfizetés felfüggesztését és az aranykivitel tilalmát. Minden állam igyekezett az aranystandardot mint társadalmi intézményt érintetlenül fenntartani és bizalmi szerepének teljes érvényesítése érdekében lehetőleg megtartották a váltóárfolyamok háború előtti rendszerét és lehetőleg megőrizték azt az arany mennyiséget, amely felett a jegybankok és a kincstárak a világháború előtt rendelkeztek.

Nagybritannia helyzete a nemzetközi valutapolitika szempontjából a világháború alatt lényegesen megváltozott. Részenben a világháborút megelőző alakulások eredményeképpen megszűnt Anglia feltétlen uralmi helyzete az ipari kivitel terén. Fokozott versennyel kellett az angol tengerhajózásnak is számolnia. Pénzügyi téren pedig London régebben feltétlen uralmát New-Yorkkal kellett megosztania. A külkereskedelem finanszírozásában csökkent a fontváltó jelentősége, mert részenben a dollár váltó lépett helyébe, részen pedig távirati úton való pénzáttétel és a termelőknek nyújtott helyi jellegű hitelek helyettesítették. A nemzetközi letétüzlet egy része is New-Yorkba tolódott át. A hosszúlejáratú nemzetközi hitelezésben pedig a háború finanszírozása következtében is rendkívüli módon megnövekedett az Egyesült-Államok jelentősége. A világháború előtt a világ aranyvalutája tulajdonképpen sterling-devizavaluta volt. A világháború után London feltétlen uralmi helyzetének gyengülésével ebben a helyzetben változásnak kellett bekövetkeznie.

A világháború folyamán az aranyvaluta intézményében lényeges változások következtek be, de a világ közvéleménye változatlanul azt hitte, hogy az aranyvaluta lényegében nem változott. Érdekes megnyilatkozás volt ebből a szempontból az 1918 augusztusában előterjesztett Cunliffe-jelentés. A szakértők ebben azon a véleményen voltak, hogy a váltóárfolyamok erős eltolódása ellenére az aranyvaluta érvénye Nagybritanniában változatlanul fennáll. A fontnak aranyban való bizonyos leértékelését elismerték ugyan, de a leértékelés mérhetőségét tagadták. A váltóárfolyamok és az aranytartalék védelmét szolgáló intézkedéseket a bizottság véleménye szerint azért nem lehetett felfüggeszteni, mert az így bekövetkező aranykiáramlás a font aranyvaluta jellegét veszélyeztetné és Angliának a nemzetközi kereskedelemben elfoglalt helyzete szempontjából is káros lenne. Hasonló vélemények uralkodtak a többi államokban is. Ennek folytán a nemzetközi aranyvaluta helyreállításának az a módja, amelynek kapcsán a különböző valu-

ták aranytartalmát a váltóárfolyamok csökkenésének megfelelően állapítják meg, a világháború utáni valutarendezés keresztülvitelénél nem jött tekintetbe. Még két más mód adódhatott a megoldásra. Vagy meg lehetett tartani az eredeti aranytartalmat és a váltóárfolyamokat kellett a régi szintre felhozni, vagy pedig valamelyik nagyobb valutát lehetett az arannyal azonosítani és ebben az esetben az illető valutához való viszonylattal volt a pénz értékváltozása mérhető. A világháború utáni stabilizációk az utóbb említett két módozat valamelyikét választották.

1919 eleje után a dollár-sterling viszonylatot felszabadították a mesterséges ellenőrzés alól és a sterlingdeviza gyors ütemben hanyatlott alá. A kedvezőtlen külkereskedelmi mérleg, követeléseknek New-Yorkba való áramlása, rövidlejáratú hitelműveletekkel külföldi államokba kerülő sterlingösszegek és bizonyos sterlinggel keresztülvitt árbitrázsüzletek okozták ezt. A devizák felszabadulásával három devizacsoport alakult ki. Egyes országok a dollárt, mások a fontot és ismét mások a frankot követték devizájukkal. Nemcsak Anglia, de a többi államok is valutájuk értékvesztésének mértékéül a New-York-i devizajegyzést használták. Belső vonatkozásban azonban továbbra is ragaszkodtak ahhoz az állásponthoz, vagy valutájuk aranytartalma nem változott. Ez az ellentmondás azonban nem volt tartósan képviselhető.

Az aranyhoz való visszatérésnek — főleg Nagybritannia szempontjából — két nézőszöge volt. Az aranyhoz való visszatérés részben a régi külkereskedelmi és pénzügyi helyzet visszanyeréséért folytatott verseny jegyében állott, részben azonban ebben az aranyhoz való visszatérésben a nemzetközi gazdasági együttműködés elemei is erősen érvényesültek. Az aranyhoz való visszatéréssel Nagybritannia a szerződések szentségének elvét, az angol hitelviszonyok egészséges jellegét akarta hangsúlyozni, vissza akarta vele nyerni London régi pénzügyi presztizsét és feltétlen pénzügyi egyeduralmát. A gazdasági együttműködés elemei érvényesültek viszont abban, hogy a kérdéseket nemzetközi síkon és nemzetközi együttműködéssel igyekeztek megoldani, hogy London és New-York között London számára kedvező kamatkülönbségeket létesítettek és hogy a fokozott együttműködés szükségével járó aranydevizastandardokat vezettek be.

A világháború utáni valutastabilizációk során és az azokat követő években egyre több ország vezette be az *aranydevizavalutát*. A világháború utáni stabilizációk kapesán 11 nemzetközileg fontos országban (Egyesült Államok, Kanada, Egyesült Királyság, Ausztrália, Újzeland, Délafrikai Unió, Németalföld, Holland-Keletindia, Svédország, Svájc, Litvánia) lett tiszta aranyvaluta, míg 23 országban az aranydevizavalutát

(Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Danzig, Dánia, Esztország, Finnország, Lettország, Bulgária, Chile, Columbia, Bolivia, Venezuela, Brit-India, Sziám, Egyiptom, Kuba, Mexico, Fülöp-szigetek és bizonyos értelemben a Szovjetunió) vezették be vagy tartották meg. 1928 végéig az aranydevizavaluta különböző formáit már 31 országban találhatjuk meg.

A genovai konferencia az aranydevizavalutát elsősorban mint az aranyszükségletet csökkentő, mint arany megtakarító intézkedést ajánlotta. Az aranydevizavaluta ezt a hivatását az 1924—1929. években megfelelően el is tudta látni.

Az aranydevizavalutának azonban nemcsak a pénz fedezetéül szolgáló arany mennyisége, hanem a hitelpolitika lehetőségei szempontjából is nagy jelentősége van. Az aranydevizavaluta mellett ugyanis az aranyközpontban tartott arany nemcsak az illető országban, hanem a devizatartalékkal rendelkező másik országban is bankjegyforgalom és hiteltermelés fedezetéül szolgálhat.

A jegybankoknak természetesen nem kell szükségképen az így adódó hitelnyújtási lehetőségekkel élniök. A jegybankok megakadályozhatják, hogy az így adódó hitelnyújtási lehetőségek valóban érvényesüljenek is. Másrészt azonban lehetséges, hogy a jegybank ezeket a hatásokat teljes mértékben érvényesülni hagyja, sőt adódhatik az is, hogy belső hitelpolitikájával az aranydevizavaluta hitelkiterjesztő hatásait még erősíti is.

Az aranydeviza alapján álló jegybank külföldi követelések eladásával csökkentheti a kereskedelmi bankok tartalékait és növelheti külföldi követeléseit, míg külföldi követelések vásárlásával a bankok tartalékjait növelheti és külföldi követeléseiket csökkentheti. A belső bankpolitika szempontjából ezek a műveletek tulajdonképen nyiltpiaci műveleteknek tekinthetők és a belső hitelpolitikában a jegybank vezetőségének ugyanazt a cselekvési lehetőséget biztosítják, mint általában a nyiltpiaci politika.

Mindezek értelmében nincsen szükségképeni összefüggés az aranydevizavaluta érvényesülése és a belső hitelkiterjesztés között. A világháborút követő stabilizációk utáni években a különböző országokban a devizatartalékok növekedése a legkülönbözőbb belső hitelpolitikákkal párosult. A fejlődés nagy, általános vonalát tekintve azonban kétségtelen, hogy 1924 után az aranydevizavaluta állandó térfoglalásával párhuzamosan a világ hitelrendszerében félre nem ismerhető módon a pénzduzzasztás irányzata érvényesült.

Az aranydevizavaluta térfoglalása a nagy nemzetközi pénzpiacokra is lényeges hatással volt. A pénzfedezetül szolgáló devizakövetelések más célt természetüknél fogva nem

szolgálhattak és nem voltak átválthatók hosszúlejáratú követelésekké. Ezek az összegek ennekfolytán a hosszú- és rövidlejáratú kamatok kiegyenlítésének akadályai voltak és gátolták a bankkamat megfelelő hatékonyságát. Az ilyen követelések biztosak és állandóak sem New-York, sem London szempontjából nem voltak és mindkét helyen azt a nagy veszélyt idézték fel, hogy az egyik központból hirtelen kivonják és a másikba viszik át őket. Az aranydevizakövetelésekért London és New-York között folyó verseny azt is okozta, hogy ezeknek az összegeknek jövedelmező elhelyezéséről kellett gondoskodni és ez megkönnyítette az adós államok nemzetközi eladósodását. Az aranydevizavaluta hatásaként a központi pénzpiacokon az idegen követelések tulajdona is a nemzetközi egyensúlyt veszélyeztető módon oszlott meg. Londonban példának okáért sok adós államnak nem volt követelése, míg a hitelező államok Londonban nagy letéteket tartottak. A külföldi követelések magas álladéka a hitelező államok jegybankjainál főleg azért is nagy veszélyt jelentett, mert ezek az államok és számos nagyobb adós állam is az aranydevizavalutát átmeneti megoldásnak tekintették.

Az aranydevizavalutával 1925 és 1931 között a kiegyensúlyozatlan világgazdaságban egy nem központosított hitelrendszert kívántak fenntartani. Az aranyvalutát a világháború után tulajdonképpen csak formailag állították helyre. A világháború előtt az aranyvaluta egy központhoz, Londonhoz igazodott, míg a világháború után több ilyen központ volt. Londonban összpontosultak a világháború előtt a külföldi követelések, míg a világháború után a különböző központok között áramló rövidlejáratú pénzek a bizonytalanságot erősen fokozták. A világháború utáni rendszer magvát Nagybritánia és az Egyesült Államok alkották, de a stabilizáció szerencsés körülményei folytán a nemzetközi valuta irányításában Franciaországnak is vezető szerep jutott. Ez az irányító szerep pedig Franciaország gazdasági erejével és jelentőségével nem volt arányban. A kiegyensúlyozott nemzetközi kereskedelem és a hosszúlejáratú nemzetközi hitelezés hiánya miatt és a rövidlejáratú nemzetközi hitelezés rendszertelen hullámszásai következtében az arany nem lehetett a nemzetközi hitelezésben irányító tényező és szerepe a nemzetközi hitel szempontjából gyakran veszély és zavar forrásává torzult. A nemzetközi pénzpiac alapvető szolidaritása, amely a világháború előtti években oly hasznosnak bizonyult, a világháború után nem érvényesülhetett már és az arany, a váltóárfolyamok, a kamat és a biztonság által kialakított természetes együttműködés helyett tudatos és tervezett piacközi együttműködést kellett érvényesíteni. Az aranydevizavaluta és az ennek alapján megindult nemzetközi hitelezés elodázhatta a mezőgazdaság szerkezeti vál-

sága, az amerikai kereskedelmi mérleg óriási aktív egyenlege és a reparációs kérdés által felvetett nehézségek megoldását, de a kérdések megoldatlansága végül az aranydevizávaluta szilárdságát és érvényét is veszélyeztette.

A termelés terén zavart okozó tényezők egyre fokozódó mértékben érvényesültek. Túltermelés alakult ki mezőgazdasági termékekben és nyersanyagokban. Ipari téren ártartó törekvések érvényesültek, amelyeket a termelés megfelelő korlátozásával nem támasztottak alá. Számos iparágban nagy arányokban létesítettek új termelőberendezéseket, amelyeknek kihasználása csak a kereslet rugalmas kiterjesztése esetében lett volna lehetséges. Mindezek a jelenségek pedig a nemzetközi kereskedelemre és a nyersanyagtermelő országokra fokozott feszítő hatással voltak. Az 1930. év tavaszának átmenetileg felfokozott nemzetközi hitelkiterjesztése némi enyhülést hozott, de később a nemzetközi hitelezés teljes megszűnése és a hitelek kamatának elviselhetetlen drágulása a deflatorikus feszültséget rendkívüli mértékben fokozta. Ezeknek a jelenségeknek hatása alatt az adós országok 1929 és 1931 között egyre növekvő mértékben veszítettek fedezetükből és a hitelező országok egyre nagyobb mértékben növelték tartalékaikat. Az adós országok egyre nagyobb arányban csökkentették devizafedezetüket és mind a hitelező, mind az adós államok igyekeztek aranytartalékjaikat növelni. A közép- és keleteurópai mezőgazdasági államok is fizetési mérlegük megromlásával jelentősen veszítettek valutafedezetükből és részben az aranyfedezetnek a devizafedezet rovására való erősítésével, valamint külföldi hitelek felvételével igyekeztek védekezni. A nemzetközi valutaegység megbontására vezető irányzatok azonban egyre fokozott méretek között érvényesültek.

A nemzetközileg kiegyenlített valutarendszer felbomlását kiváltó esemény az angol font értékének az aranytól való elválasztása volt. Az angol font leértékelésével megbomlott az a központ, amely körül a nemzetközi váltóárfolyamok kialakultak. A döntő tényezők a nemzetközi valutapolitikában 1931 után is London, New-York és Páris maradtak, de a többi valuta egy helyett most már a három központ egyikéhez, vagy másikához volt kénytelen igazodni.

Három deviza egymáshoz való viszonylatában végeredményben mindig három lehetőség van. Lehet, hogy mindhárom váltóárfolyam állandó. Lehet, hogy mindhárom váltóárfolyam oly módon hullámzik, hogy a bármelyikük hullámzásából eredő ártértségek használatuk kiküszöbölődjenek. Lehet végül, hogy egy váltóárfolyam marad szilárdan, míg a másik kettő egyenlő módon és mértékben hullámzik.

1931 szeptembere előtt a három döntően fontos deviza egyaránt stabil volt. 1931. szeptember után, amikor a sterling

elhagyta az aranyalapot és amikor a dollárt és a frankot még az arany kötötte össze, a harmadik lehetőség érvényesült. A frank és dollár viszonylata adva volt és ezért a sterling-dollár és a sterling-frank viszonylatnak együtt kellett változnia. A sterling-dollár viszonylat ekkor tulajdonképen félúton való kiegyenlítődésként volt a sterling-dollár viszonylatban közvetlenül érvényesülő és a sterling-frank viszonylatban érvényesülő erők között. Amidőn az Egyesült Államok 1933 áprilisában elhagyták az aranyalapot, a három viszonylat a második felsorolt lehetőség értelmében szabadon alakulhatott ki. Miután az Egyesült Államok 1934 januárjában újraértékelték a dollárt és az Egyesült Államok és Franciaország között ismét a nemzetközi aranyvaluta szabályai érvényesültek, megint szilárd lett a dollár-frank viszonylat és a dollár-sterling, valamint a dollár-frank viszonylatnak egy irányban és egyenlő mértékben kellett változnia. A régebben az aranystandard által egybekapcsolt váltóárfolyamok helyett ezekben az években a legfontosabb valuták egyikéhez vagy másikához irányuló valutacsoportok alakultak ki és ezek között a csoportok között folyt a küzdelem a múlt hibáiból eredő gazdasági áldozatok áthárításáért és a kialakítandó új rendszeren belül a megfelelő előny biztosításáért.

Az 1931 óta eltelt évek története azt mutatja, hogy az aranyvaluta feladása után döntően fontossá a *váltóárfolyamok* kérdése válik, míg a pénz abszolút értelemben vett aranytartalma alárendelt jelentőségű.

A váltóárfolyamok felett viszont egyetlen állam sem tud korlátlanul uralkodni. Valamely állam függetlenül megállapíthatja valutájának aranytartalmát és meghatározhatja azt az irányt is, amelyben a váltóárfolyamok mozogjanak. Viszont nem akadályozhatja meg egy ország sem, hogy más országok pénzük aranytartalmának megváltoztatásával és a váltóárfolyamok hasonló befolyásolásával az ilyen eljárás hatását le ne rombolják. Az egységes aranyvaluta felbomlása idején végeredményben minden fontos ország pénzügyi irányítójában és minden aranyat halmozó spekulánsban határozottan megvolt az arany iránti bizalom és megfelelő nemzetközi együttműködés kialakulni csak azért nem tudott, mert minden állam a többitől függetlenül, vagy a többi kárára akarta a valuta aranytartalmát megállapítani.

Az aranyon és a szilárd váltóárfolyamon alapuló nemzetközi pénzügyi rendszer kialakításának egyébként is óriási akadályai voltak. Az aranymozgalom kiegyenlítő hatása a belső tervgazdasági kísérletek miatt nem érvényesülhetett. Óriási akadály volt a külkereskedelmi forgalom mennyiségi szabályozása és a vámtételek gyakori változtatása. A vándorló pénzek további komoly akadályt jelentettek. Az egységes nemzetközi

valuta kialakulását lényegesen nehezítette az is, hogy a nemzetközi tőkekivitel és a gazdaságilag fejletlen országok fejlesztésének nagy korszaka lezárult. Mindezeknek a tényezőknél hatása alatt a valuta igazgatásának eszközei is módosultak. Megszűnt a szabad aranyforgalom. A nemzetközi váltóleszámitolás jelentősége csökkent. Valutakiegyenlítő alapokat létesítettek, amelyekkel a deviza- és kamatarbitrázs helyettesítésére törekedtek. Kialakították a devizagazdálkodás rendszereit és gyakran a kormányok vették kezükbe a devizapolitika és a jegybankpolitika befolyásolását.

Egy vonatkozásban azonban a nemzetközi aranyvalutának, a váltóárfolyamok mesterséges szabályozásának és a merev devizagazdálkodásnak közös célja is van: mindhárom rendszer tulajdonképpen a legnagyobb külső és belső szilárdság megvalósítására törekszik. Ha bármily rendszer keretén belül a nagyobb gazdasági hatalmak megállapodnak a váltóárfolyamok szilárd megtartásában, úgy az ilyen megállapodásnak a belső áruk szilárdsága a következménye, de egyszersmind a feltétele is. Különbség a rendszerek között csak abban van, hogy a szabad valuta és a devizagazdálkodás rendszere könnyebben használható a politikai és gazdasági háború fegyvereként. Politikai feszültségek és háborús bizonytalanságok idején viszont minden hosszú időtartamra tekintő nemzetközi politika úgyis csak ábránd lehet és a szilárdan adott célok helyett a gazdaságpolitikai irányítás kezében csupán az eszközök merő gyűjteménye marad.

*

A világgazdasági együttműködés ma a legnagyobb mélységekbe züllött alá és szinte ostoba időszerűtlenségnek látszik a nagy háború idején valamilyen politikai együttműködésről is beszélni. De éppen a mélypontok idején van annak valószínűsége aránylag közel, hogy az alakulásban valamilyen fordulatnak kell bekövetkeznie. Ezért indokolt ma is az amerikai institucionalizmus kitűnő követőjének a nemzetközi aranystandardról írt könyvével foglalkozni. Ma sem felesleges arra gondolni, hogy az arany — minden hibája ellenére — a nemzetközi váltóárfolyamok egyöntetű alakításának felülmulhatatlan eszköze, ma sem árt azzal foglalkozni, hogy a nemzetközi valutakapcsolatok állandóságának megfelelő politikai légkör, helyesen irányított nemzetközi hitelezés, összehangolt termelési, fogyasztási, ár- és bérpolitika a feltétele és hasznos azt jól tudni, hogy csak állandósított nemzetközi pénzviszonylatok mellett folytatható összehangolt nemzetközi konjunktúrapolitika. A nagy államokat — bármiképp alakuljon is a jövő — mellőzhetetlen műszaki szempontok is együttműködésre készítik más államokkal, a kisebb hatalmak pedig már most készítsék elő, hogy milyen munkamegosztással, milyen fizetési

mérleggel és milyen hiteligenyekkel, milyen termeléssel, milyen váltóárfolyamokkal és milyen árakkal, a nemzetközi és nemzeti szempontok gondos lemérése alapján a külső és belső gazdaságpolitika milyen eredőjével fognak előreláthatólag ebbe a nemzetközi együttműködésbe bekapcsolódni. A nemzetközi aranystandard történetének ismerttetett mozzanatai is azt mutatják, hogy az első világháború után a politikai és gazdasági irányítók hibái a nemzetközi együttműködés fokozatos lehetetlenülésére vezettek, de éppen a következmények utalnak arra is, hogy milyen kívánatos lenne a második nagy háború után, ha a múlt hibái komoly tanulságot szolgáltatott volna és ha az irányítók a jövőben a múlt hibáit el tudnák kerülni.

Nötel Rudolf

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Harkai Schiller Pál és Varga István: Borfogyasztási szokások. Gazdaságpszichológiai tanulmány. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 19. sz. különkiadványa. Budapest, 1940. 62. oldal.

Varga István: A lélektani módszerű piackutatásról. Különlenyomat a Lélektani Tanulmányok IV. kötetéből. Budapest, 1940. 30. oldal.

Harkai Schiller Pál és Varga István a fogyasztási szokások vizsgálatára megindított kutatásaik keretében újabb tanulmánnyal gazdagították a szükségletek lélektanának sokáig elhanyagolt, de újabban mindinkább előtérbe kerülő irodalmát. Miután megvizsgálták a budapesti gyümölcs-, majd a dohányfogyasztási szokásokat, most a borfogyasztási szokások tanulmányozására került sor. Az indíték és a cél itt is gyakorlati volt: Teleki Mihály volt földművelésügyi miniszter megbízásából azért végezték e kutatásokat, hogy a szokások ismerete alapján megfelelő módszereket lehessen találni a borfogyasztás fellendítésére és a borterjesztés észszerű propagálására. Varga István érdekes külön kis tanulmányban számol be a „lélektani módszerű piackutatás“ elveiről. A szubjektív piackutatás statisztikai felvételekkel dolgozik, ezek útján tisztázza a közönségnek az egyes árucikkekkel szemben tanúsított állásfoglalását és azt, hogy „a különböző társadalmi rétegek és foglalkozási ágak, esetleg földrajzi körzetek és más megkülönböztetések szerint milyen különbségek állanak fenn a fogyasztás tekintetében.“ Ha ismerjük a fogyasztás lélektani körülményeit, a vásárlásra készítő motivumokat, akkor az így nyert ismeretek útmutatásul szolgálhatnak a cikkek terjesztési politikájának, a reklámnak, sőt a termelés minőségének területén. Külföldön ma már alig indítanak reklámkampányt megelőző tudományos előkészítés nélkül.

Míg az objektív piackutatás az *árucikkből* indul ki,

elemzi annak tárgyi, minőségi, árbeli változásait, addig a szubjektív piackutatás a *fogyasztó személyi motivumait* vizsgálja. Az objektív módszerrel végzett piaci analízis útján meg tudjuk állapítani az árú piaci értékét, a gyártási módszer helyességét, az eladási szerv megfelelőségét, a verseny nagyságát, a szubjektív módszer segítségével viszont a közönség szokásait és igényeit. E módszer hármass feladatot tűz a kutató elé: *a)* a fogyasztási szokások megállapítását, *b)* a szokásokat kialakító vezető motivumok elemzését, *c)* a külső befolyásoló tényezők kutatását.

A szerzők ezúttal is a reprezentatív statisztika módszerét használták éspedig legtöbbször „ponderált reprezentatív statisztikát” alkalmaztak. A kérdezést lélektanilag képzett biztosok alaposan kidolgozott kérdőív alapján hajtották végre. A megvizsgált tömeg adatait azután kisebb csoportokra, típusokra osztották és ezek összevetéséből következtek az általános képre. Már most a „ponderált reprezentatív statisztika” azt jelenti, hogy ha teszem vagyoni kategória szerint 5% vagyonost, 20% közepesen jómódút és 75% egyszerű sorsú embert lehet megkülönböztetni, akkor 100.000 kikérdezés esetén arra kellett volna ügyelni, hogy 5000 vagyonos, 20.000 jómódú és 75.000 egyszerű sorsú legyen a kikérdezettek között. Természetes azonban, hogy ilyen sok embert nem lehet kikérdezni, ha viszont csak 1000 a kikérdezettek száma, akkor csak 50 jómódút kellene közéjük venni, ami típusok alkotásához nyilván elégtelen adat. Ezen a nehézségen segít a ponderált reprezentatív eljárás. Az 1000 kikérdezésnek nem egyszerű feldolgozási eredményeit veszik figyelembe, hanem mérlegelt átlagot számítanak, amelyben a vagyonosok adatait 5-ös, a közepes jómódúakét 20-as, az egyszerű sorsúkéét pedig 75-ös súllyal szerepeltetik. Ez az, amit a szerzők ponderált reprezentatív eljárásnak neveznek. Legyen szabad itt mingyárt megjegyeznünk, hogy a „ponderált” szó helyett teljesen megfelelő és sokkal szebb a magyar „mérlegelt” kifejezés, úgyhogy e részt az idegen szó használata mellőzhető lett volna.

Kikérdeztek Budapesten 750 alacsony, 750 közepes és 500 jómódú kategóriába tartozó egyént. 300 magánosan élő ember volt, 300-nak 5-nél több családtagja van, 1400 kisebb családnak a tagja. Kikérdeztek továbbá 300 boreladót is éspedig 160 kocsmáros, 100 vendéglőst és 40 termelői árust. A vidéki borkonsumálás felől is tájékozódni kívánva, Kecskeméten és Egerben, továbbá Hódmezővásárhelyen és Rozsnyón végeztek felvételeket. Az előbbi két város bortermelő középpont, az utóbbi kettő környékén nincs szőlészet. A kérdőíven összesen 25 kérdés-csoportban a kikérdezett személyi adatai után azt tudakolták, milyen bort iszik, hol veszi, miért ott, mennyi bort és mikor iszik? Mennyi a heti adag? Tisztán vagy vízzel iszik-e?

Mikor iszik sört vagy pálinkát, miért szereti jobban a bort? Változtatja-e a bor minőségét? Milyen bort tart jónak? stb.

Nem lehet itt célunk az összes kérdésekre adott válaszokat és az azok elemzése alapján megállapított szokásokat ismertetni, csak néhány eredmény idézésére szorítkozunk. A *borfajták* fogyasztására vonatkozó kutatásból kiderül, hogy közönségünk súlyt helyez a bor változatosságára, ezért az látszik kívánatosnak, hogy a borféleségek jellegzetes sajátosságai propaganda útján is minél jobban kidomboríttassanak és „a fogyasztóközönség a már most is értékelt különbségek megfigyelésére mindjobban ráneveltesék.” Egy másik érdekes megállapítás, hogy a borivási szokások konzervatívoknak mutatkoznak. A „borivás ennyiben a kenyérfogyasztáshoz hasonlít, amely minden ételhez a maga semleges egyformaságával mintegy aláfestést nyújt.” A bortól az étkezésben az egyes ételek sajátos ízének megszüntetését és a következő fogás iránti nagyobb érzékenység előállítását várjuk. „A bor az étkezésben öblítő, tisztító, íz-semlegesítő szerepet játszik.” Kiderül továbbá, hogy a nemesebb borfajtákat még a vagyonosabb elemek is csak kivételesen, ünnepi alkalmakkor fogyasztják. Ennyiben a magyarországi borfogyasztás különbözik a külföldi országokétól, ahol a márkaborok értékelése kedvezőbb. Ebből következik, hogy a borfogyasztási propaganda főcélját egyelőre a magasabb minőségű árúk elhelyezésére irányuló törekvésben kell látnunk. A propagandának az igények differenciálódásának előmozdítására kell törekednie, arra, hogy a fogyasztók pl. ünnepnapokon a jobbféle italra is súlyt helyezzenek.

A *mennyiségre* vonatkozólag azt látjuk, hogy Budapesten a fogyasztók mértékletesebbek, mint vidéken. A hetenként 4–5 litert, vagy annál többet fogyasztók aránya Budapesten csupán 11%, Rozsnyón 12, Hódmezővásárhelyen 15, Egerben 17, Kecskeméten 26%. Ebből következőleg a borfogyasztási propagandának különösen Budapesten és a visszacsatolt Felvidéken volna eredményes talaja. Érdekes megállapítás, hogy Budapesten a társadalmi rétegződésnek csekély a befolyása a fogyasztás mértékére. Mégis az egyszerű sorsúak által fogyasztott bormennyiség valamennyivel nagyobb a vagyonosak fogyasztásánál. Egyébként a borivás alkalomvezérelte szokás. Az utánzásnak és a társas környezetnek döntő szerepe van a borivásnál. Sokat csak könnyű borokból isznak. Az erősebb ivók túlnyomó részt a savanyú és könnyű borokat kedvelik, míg a mérsékelt ivók a nehéz és édes borokat. A szesszel való összehasonlítás azt mutatja, hogy a kevés borfogyasztók között inkább a likőr, az erősebb ivók között a pálinka népszerű. Ugy látszik, hogy az édes íz mintegy ellenindexe az alkoholigénynek, az alkoholtól tulajdonképpen idegenkedőt vonzza.

A *személyi motívumok* elemzése címen a szerzők azt vizs-

gálják, milyen összefüggésben áll a bor kedvelése a kedvenc ételekkel, a dohányzással, szórakozással, családi étellel. Először azt próbálták megállapítani, hogy milyen korban kezdődik a rendszeres borfogyasztás és hogy azok, akik gyermekkorukban szoktak hozzá, többet vagy kevesebbet isznak-e. Vizsgálják továbbá a borfogyasztásról alkotott véleményeket. Itt igen meglepő az a megállapítás, hogy az antialkoholizmus helyeslői közül 22% heti 2 liter bornál is többet fogyaszt. A családi helyzetnek a boradag nagyságára nézve nincs erősebb befolyása.

A borfogyasztási propaganda szempontjából igen fontosnak látszik, hogy a fogyasztóknak mi a véleménye a mérsékelt borfogyasztás *előnyeiről és hátrányairól*. A kikérdezések alapján kitűnik, hogy a borfogyasztásnak általában több előnyt tulajdonítanak, mint hátrányt. A lélektani motivumok az előnyök között Budapesten nagy súllyal szerepelnek, vidéken erősen háttérbe szorulnak. Ennek magyarázata, hogy a vidéki nép kevésbé hajlamos az önmegfigyelésre és kevésbé ideges, már pedig az idegességre hajlamos emberek szeretik megfigyelni önmagukat és lelki életük hullámzásait. A propaganda szempontjából fontosnak látszik a fogyasztóközönség hozzáértésének a fokozása, legalábbis annak az elérése, hogy a fogyasztók magukat szakértőknek képzeljék és a borban az értéket adó tulajdonságokat keressék. A kifogásokat kutató válaszokból kiderül, hogy a helyes kezelés módjának propagálása elsőrendű feladat és hogy a márkázás jelentősen csökken-tené a kifogásolásokat, főleg nemes bortermő vidékeken, mint pl. Egerben.

Rendkívül érdekes az *étkezéssel* és a *dohányzással* való összefüggés kutatása. Budapesten a megkérdezetteknek 38%-a jelölte meg a gyümölcsöt kedvelt ételként, míg vidéken csak 2–8%-a. A gyümölcskedvelők túlnyomó része mértékletes ivó, ugyanez áll azokra, akik a főzeléket és tézstaneműeket emelték ki, míg a húsevők, de különösen a magyarosan készített ételek kedvelői általában erősebb ivók. A dohányzással való összefüggés vizsgálatánál az derül ki, hogy minél erősebb dohányos valaki, annál erősebb borivó is és hogy a sokat dohányzó emberek inkább a savanyú borokat isszák.

A *tárgyi motivumok* elemzése címen a szerzők az italozási alkalmak, ünnepek hatását, valamint a kocsmába járás szokását kutatták. Általában megállapítható, hogy a kocsmába járás szokása vidéken általánosabb, mint Budapesten. Amott a kiérdezettek 18–25%-a, itt csak 14%-a jár kocsmába. Társadalmi rétegződés szerint igen jellegzetes különbség, hogy naponta az egyszerű sorsúaknak 25, a közepes jövedelműeknek 11, a jómódúaknak pedig csak 3%-a rendszeres kocsmalátogató. Viszont Budapesten többen hozatnak kocsmából, mint amennyien ott fogyasztanak, vidéken ellenben a kocsmá-

ban ivás gyakoribb a hozatásnál. A bor beszerzésénél a legfőbb vezető szempont a bizalom. Csak ezután következik az olcsóság, vagy a kényelmi momentum. Az áraknak a hatása különösen abban mutatkozik meg, hogy a többség az áremelésre a fogyasztást mennyiségileg csökkenti, míg a minőségi igény nem csökken. Ez ismét amellet szól, hogy a *minőségi borfogyasztás* irányában lehet leginkább nevelni propagandával a közönséget. Magától értetődik, hogy a borárosok a bortermelő adók csökkentését is kiemelik a borfogyasztás emelésének eszközeiként.

Ha e rövid ismertetés keretében a szerzőknek csak néhány megállapítását tudtuk is kiemelni, ennyiből is kétségtelen, hogy az ügyes könyv újabb bizonyosságot tesz a szubjektív piackutatási módszer eredményessége mellett. Ha látszólag nem is tüntet fel sok meglepő vagy nem várt eredményt, a fogyasztási szokások megvilágításával döntő módon rámutat arra, hogy a termelést és az elhelyezést milyen irányban kell fejleszteni. Ilyenmódon, az elméletileg értékes gazdaság-lélektani megállapítások mellett, e módszeres vizsgálatok a tudománytól irányított gyakorlati útmutatás újabb jeles példaként könyvelhetők el.

Kislégi Nagy Dénes

Délkelet-Európa a nagy német élettér elméletében.

Schröder-Steinberger Hubertus: Südosteuropa in der deutschen Donaauraumwirtschaft. Berlin. 1939. 144. old.

Janovsky Karl dr.: Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum. Reichenberg. 1940. 40. old.

Azokat a gazdasági és politikai törekvéseket, amelyeket a német nép napjainkban Délkelet-Európa felé irányít, hosszú évek alapos tanulmányai előzték meg és bőségesen feltárt és ismert területre jutottak most a németek terveik keresztülvitele során. A „Közgazdasági Szemle“ már 1939-ben* két érdekes tanulmányt ismertetett, amelyek a délkeleteurópai államok gazdasági kérdéseivel foglalkoztak és amelyek előtanulmányoknak bizonyultak egy azóta mind tervszerűbben irányított gazdasági törekvés valóra váltása érdekében.

A német irodalomban a Délkelet iránti érdeklődés azóta

---

* Közgazdasági Szemle 1939. 739. old.

sem szűnt meg és talán határozottabban jutnak már kifejezésre azok a tervek és elgondolások, amelyek a gazdasági erőnek erre irányulását szükségesnek és fontosnak ítélik, úgyhogy az újabb irodalomból kétségenkívül többet tudunk meg a célok és eszközök tekintetében, mint a régebbi fejtegetésekből, amelyek javarészt csak ezen terület gazdasági erőinek ismeretetésére és feltárására törekedtek.

A most ismertetésre kerülő két munka szöges ellentétben áll végeredményében egymással, mert amíg *Schröder-Steinegger* munkája egy Délkelet-Európát beutazó széles látókörű embernek mégis csak egyéni megfigyeléseire szorítkozik, addig *Janovskynál* határozottabb formát öltenek a problémák és már egy átfogó, tisztultabb látókörű közgazdának megjegyzéseit tartalmazzák.

Schröder-Steinegger munkája levelekből áll, amelyeket délkeleteurópai útjáról írt. Magában véve az a tény, hogy útját 1938. májusában Prágában kezdte meg és ugyanezen év decemberében Varsóban fejezte be, érdekességet kölcsönöz könyvének, mert mozgalmas korszakot használt fel útjára, amikor az események gyors változása következtében tanúja lehetett azoknak a fejlődéseknek, amelyek éppen ebben az évben kezdődtek meg és tartanak azóta is. Gazdasági tekintetben azonban munkája már kevésbé értékes, mert eltekintve a szubjektív megfigyelések kellő ki nem értékelésétől, az utazás időpontja nem is lehetett alkalmas arra, hogy jobban el tudjon mélyedni ezeknek a forrongó és kialakulatlan gazdasági struktúráknak komolyabb vizsgálatába. Összefoglalást tulajdonképpen nem is ad Délkelet-Európa gazdasági egységéről, hanem beéri az egyes fővárosokból keltezett leveleknek közlésével és mindössze egy kisebb táblázatos anyagban és hozzáfűzött néhány sorban kísérli meg összefoglalni a látottakat és levonni a következtetéseket.

Táblázatos anyagából különös érdeklődésre tarthat számot az az összeállítás, amelyben a délkeleteurópai országok tőkeállományát, illetőleg tőkeállományában a külföld szerepét és a külföldi tőke fejlődését vizsgálja. Adatairól maga is megállapítja, hogy azok javarészt becsléseken alapulnak. Mégis érdekesek, mert összehasonlításra nyújtanak lehetőséget. Nem érdektelen, hogy számításai szerint Magyarországon az idegen tőkék 1937-ben az összes tőkék 51%-át, 1938-ban ellenben már csak 45%-át tették, ami az ú. n. demokráciák tőkekivonásának eredményeként jelentkezik. Ezzel szemben a német eredetű tőkék mind jelentősebb térhez jutottak nálunk. Kár, hogy ezzel kapcsolatban becsléseinek alapszámait nem közli, mert különösen érdekes volna ugyanezen alapon a mai helyzet vizsgálata.

Megállapítja egyébként, hogy belső tőkeképződésünk

rendkívül kedvezően fejlődött, mert 45%-os arányunkkal Törökország és Jugoszlávia után vezető helyet foglalunk el és 1937-tel szemben nálunk növekedett legjobban a belső tőkék aránya egész Délkelet-Európában. A német tőke szerepe különben nem is olyan számottevő nálunk, mert Törökországban és az egykori cseh-szlovák köztársaságban jelentősebb volt az aránya, ezzel szemben az angol és francia tőkeérdekeltség sem vont különösebb mértékben érdeklődési körébe, mert ezeknek aránya az idegen tőkék között mindössze 36%-os volt, ami Törökország kivételével a legkisebb arány, hiszen Bulgáriában és Görögországban az angol tőke az idegentőkék felét is meghaladta.

Kár, hogy egyéb vonatkozásaiban *Schröder-Steinegger* könyve inkább egyéni meglátásokra épül és hogy térképe egyes részleteiben hibás. Magyar vonatkozásokban főként a külforgalom adataira támaszkodik és kiemeli ebben a német vonatkozások fontosságát. Más munkákkal szemben (Krugmann) elismeri, hogy Magyarország szervesen belehelyezkedett abba a kereskedelempolitikai irányba, amelyet a megnagyobbodott Németország gazdasági szükségletei megkívánnak és jelentős fejlődését várja a két állam közötti gazdasági kapcsolatoknak.

Janovsky brosurája sokkal érdekesebb és értékesebb. Bevezetőben összefoglalja Délkelet-Európa államait és ezeknek gazdasági szerepét, de részletesen is taglalja az egyes államokat. Szembeállítja a nagy német birodalmat, mint nyersanyagban szegény, de iparban gazdag tájat, Délkelet-Európával, amely nyersanyagokban gazdag ugyan, de iparban szegény. Rámutat arra, hogy Németország nyersanyag-ellátását kívánja Délkelet-Európából biztosítani, viszont ennek a területnek népi életszintjét akarja a többtermelés ösztönzésével felfokozni, hogy növekvő méretű ipara számára állandó és biztos piacot teremtsen. Ugy hisszük, konkrétan megfogalmazni a németeknek Délkelet-Európa felé irányuló törekvéseit aligha lehetne és ha csak ezt fejezné ki *Janovsky*, akkor is eleget mondott volna. Ő azonban tovább megy és kifejti, hogy a német törekvések aligha akarják gyarmatosítani ezt a területet, mert eszközeik nem azonosak a plutokrata fegyverrel. Nekik egészséges, önálló nemzeti fellendülésre van szükségük, mert csak ezen keresztül látják biztosítva a német nyersanyagellátás zavartalanságát, de csak ezen keresztül biztos az is, hogy a német iparcikkek Kelet-Európában biztos piacra fognak találni. Világosan magyarázza meg a nemzeti szocialista közgazdaságtannak kiegészítő gazdasági elméletét (*Ergänzungswirtschaft*), amelynek főfeladata a gazdasági munkamegosztás rendszeres felépítése az európai szárazföldön.

A nemzetek közötti gazdasági együttműködés az új német

eszme szerint lehetséges akkor is, ha ez minden országban nemzeti, vérből és földből fakadó nemzetgazdaságból alakul. Az összetartozó feladatok egységes és irányított megosztása mellett a részletkérdések megoldása külön-külön nemzeti munkát és erőfeszítést kíván, amelyet nem szabad nemzetközi elgondolásoknak egységesíteni és formákba önteni.

Janovsky kis tanulmánya foglalkozik azokkal az államközi tervekkel is, amelyek nem német részről igyekeztek a Duna-államok együttműködését biztosítani. Ezen kísérletek ('Tardieu, stb.) kudarca véleménye szerint egyedül Németország kizárásával magyarázható, mert a dunai élettérben Németország nélkül számottevő eredmények aligha voltak már a huszas években is elérhetőek, ma pedig, amikor Ostmark révén a némettség még közelebb jutott a délkeleti élettérhez, aligha volna az ilyen terveknek jövője. Ezt egyedül a Duna természetes útja is indokolja, amint kelet felé haladva, Középeurópa legjelentősebb medencéit sorban felfűzi. Azok a tervek pedig, amelyek a Duna vonalát nyugatra és északra meghosszabbítani igyekeznek, a német befolyást és a német érdekek mellőzhetetlenségét csak még jobban alátámasztják.

Már az általános fejtegetések során sokat foglalkozik *Janovsky* hazánkkal. A német gépipar szerepével kapcsolatban különválasztja Magyarországot és elismeri a magyar gépipar jelentőségét. Kiemeli a berlini konjunktúrakutató adatai alapján élelmezési önellátásunk magas értékét, majd később azt, hogy a nyersanyagokban mutatkozó hiány viszonylag bennünket ért legkésőbb.

Az általános rész befejező szakasza a délkeleteurópai iparhelyzet általános kritikája kíván lenni és kemény megállapítás azokkal az iparokkal szemben, amelyek nyersanyagukat nem helyben termelik. A német felfogás ezek szerint Délkelet-Európában csak olyan iparokat kíván meghagyni, amelyek helyhez kötöttek. Azok az iparok, amelyek nyersanyagaikat „valahonnan“ szerzik be, ezen felfogás szerint Németországban kell, hogy tovább fejlődjenek, ahol a nyersanyaghiány sokkal erősebb, mintsem, hogy helyhez kötött iparok jelentősebb kiterjedéssel kialakulhassanak. *Janovsky* szerint a háborús blokádk-intézkedések már eleve elősegítik Délkelet-Európa iparosodásának átállítását. Csak azok az iparok dolgozhatnak teljes kapacitással a mai helyzetben, amelyek nyersanyagaikat saját határaikon belülről szerzik meg, a többi lassú sorvadásra van ítélve és ezt a folyamatot a háború után az új gazdasági elrendeződés fogja tökéletesebbé tenni.

Az egyes délkeleteurópai országok gazdasági struktúrájának ismertetését Magyarországon kezdi *Janovsky*. Nemcsak ez, hanem az a tény is, hogy hazánkról hét oldalt, ezzel szemben Romániáról csak hat és fél, Jugoszláviáról három és fél, Bul-

gáriáról pedig mindössze két. és fél oldalt közöl, mutatja, hogy az érdeklődés mifelénk különösen jelentősen irányul.

Ezt határozottan meg is állapítja bevezető szavaiban a szerző, de ezenkívül kiemeli hídhelyzetünket is a német birodalom és a délkeleteurópai élettér között. Tudja és elismeri, hogy a magyar „paraszt” állam az utolsó húsz év alatt megváltozott és gazdasági struktúrájában mélyreható változások mentek végbe. Átmeneti helyzetünket népsűrűségi helyzetünkben is igazoltnak látja és ezzel elismeri iparosodásunk jogos voltát is. A mezőgazdaság és ipar szerencsés keverékének tartja gazdasági állapotunkat, de ezzel szemben nem tudja megérteni azt, hogy miért fejlődött vissza az utolsó húsz évben éppen mezőgazdasági iparunk. A malom- és cukoripar termelési adataival mutatja ki, hogy a visszaesés katasztrófális volt, amivel szemben csak a maláta- és paradicsomfeldolgozás mutat fejlődést. Véleménye szerint csak a politikailag megbolygatott gazdasági helyzet tette lehetővé, hogy Magyarország textil-exportra törekedjék, ugyanekkor pedig elhanyagolja legfontosabb mezőgazdasági iparait és mezőgazdasági termékeinek iparszerű feldolgozását, amelyben a legmesszebbmenő fejlődés csirái vannak meg.

A magyar iparral szemben vádként állapítja meg, hogy szervezetlen. A magyar munkás sokkal olcsóbb, mint nyugati társai, mégis a termelés drága és rontja a versenyképességet. Határozottan kifejezésre juttatja azt, hogy a német érdekek nem kívánják a magyar ipar elsorvasztását, de az iparnak a német érdekek szolgálatába kell állni, mert csak így tarthat számot jelentős fejlődésre. A magyar mezőgazdaság irányítását is szükségesnek ítéli ebből a szempontból és különösen a belterjességre való törekvést tartja szükségesnek.

Jugoszlávia gazdasági helyzetképeinek megrajzolásánál különösen azt hangsúlyozza Janovsky, hogy nyersanyag kihasználásában és iparában a külföldi tőke igen nagy jelentőséggel bír. A jugoszláv részvénytársaságok 3.2 milliárd dinár vagyonából 2.2 milliárd dinár idegen tőke volt, ami mindenél jobban vázolja az ország gazdasági helyzetét. Romániáról szólva Janovsky megállapítja, hogy többnyelvű országról van szó, ahol a románság ha számbelileg többségben is van, a gazdasági életben a kisebbségek szerepe mégis jelentős. Tévedés csak annyi *Janovsky* megállapításában, hogy Erdélyben nemcsak a német, hanem a magyar kisebbség is vezető szerepet töltött be és vezető szerepre volt mindig hivatott. Romániáról szólva megállapítja szerző, hogy mezőgazdaságát leginkább volt hajlandó német irányítás alá helyezni és ennek tudható be az, hogy a legrohamosabban itt terjedtek el azok a kultúrnövények, amelyek ma a német érdekek szempontjából különösen fontosak. Kiemeli Románia vasút- és úthálózatának hiá-

nyát és rámutat arra, hogy a német szervező erőnek jelentős munkaterülete nyílik itt. Mindebből jogosan következtethetünk arra, hogy az, ami általában együttműködésre való felhívásnak mutatkozik, Romániával szemben már inkább bír gyarmatosító erővel, úgy, amint erre valóban szükség is mutatkozik.

Bulgáriáról viszonylag keveset szól ez az érdekes füzet. Amit azonban mond, elismerő. Különösen azt emeli ki, hogy Bulgária Németországot is megelőzve megvalósította a kötelező munkaszolgálat intézményét, ezenfelül pedig számottevő eredményeket ért el a takarmánynövények termesztése során. Szembeállítja az iparfejlődést a magyarral, amennyiben kimutatja, hogy Bulgáriában a mezőgazdasághoz kapcsolt iparok fejlődnek elsősorban és ezek fejlődése rendkívül számottevő is. Bulgária szerinte nem alakított mesterséges iparokat, hanem szorosán azokra a nyersanyagokra építette fel iparát, amelyeket nagy mennyiségben és elsősorban bolgár területeken termel. Rossz vasút- és úthálózata Bulgáriát is megakadályozza gazdasági fejlődésében, amit azonban a Duna révén igyekeznek csökkenteni. *Janovsky* érdekes füzetéből értesülünk például először arról, hogy Bulgária a dunai hűtőhajópark tervével foglalkozik.

Janovsky széleskörű ismereteire jellemző, hogy különbséget tesz Budapest és a vidék között és a délkelettel foglalkozók figyelmét felhívja arra, hogy igyekezzenek a nagyvárosokon kívül az ország egyéb részeivel is megismerkedni, mert a fővárosokban nem lesz módjuk kellően értékelni azt a népet és kultúrát, ami a délkeleteurópai államokat jellemzi.

Összefoglalva fentieket, meg kell állapítanunk, hogy adottságainkkal, fejlődésünkkel a német közvélemény sokat foglalkozik. Különböző szemszögből, különböző megvilágításban ismerik meg a német szakkörök hazánkat és délkeletre fekvő szomszédainkat. Ha ezek a szakkörök gyakorlati kapcsolatokba jutnak majd velünk, akkor ezeknek az ismereteknek jelentős szerepük lesz és így érdekünk, hogy ezekkel a kérdésekkel magunk is foglalkozzunk. Nekünk is érdekünk, hogy ismerjük Délkelet-Európát, de nekünk érdekünk az is, hogy rajtunk keresztül ismerjenek meg minket és szomszédainkat. Mégis hiába keresünk olyan magyar szakmunkát, akár magyar, akár idegen nyelven, amely Délkelet-Európával foglalkozna. Könnyen juthatunk téves megvilágításba és a rossz adatok is hamar terjednek. Nekünk kell ezt megakadályozni ekkor, amikor az érdeklődés felénk fordul, nekünk kell igazolni hídhelyzetünket nyugat és kelet között és ezzel kapcsolatos ipari törekvéseinket. Egy összefogó munkának szerkesztése és bemutatása a német közönség előtt fontos érdekünk volna és az eddigi német munkák ismeretében ez lehet legfontosabb tanulságunk.

Ruisz Rezső

Könyvismertetések.

Ihrig Károly: Agrárgazdaságtan. Budapest, Grill, 1941. 342 old.

Az agrárpolitika újabb művelői évtizedek óta igyekeznek szerves rendszer alkotására, de alig jutnak túl *Roscher* rendszerén, amely az akkori közgazdaságtan kereteibe illesztve, nagyrészt történeti alapon épült fel. Állandóan kísérleteznek a közigazgatási jog, az üzemtan, a szociálpolitika stb. szempontjait beépítve, újat produkálni, hasznos részleteredményeket el is értek, de miután közgazdasági alapépítményük gyöngye volt, vagy abból a meghaladott álláspontból indult ki, hogy az agrárpolitika óriásivá növekedett, kutatási területe a közgazdaságtan részletkérdéseként tárgyalható, a megjelent vastag kötetek dacára sem bírták *Roscher* adatokban elavult Agrárpolitikájának szerves felépítettségét elérni.

Magyarország agrárpolitikai monográfiákban kiterjedt irodalommal rendelkezik, de rendszeres agrárpolitikában szegény, Ez az oka, hogy egyes részletkérdéseknek az egész anyag összefüggéseitől különvált tárgyalása sokak előtt már teljes agrárpolitikának tűnik föl. Csupán *Mattyasovszky Miklós* kísérelte meg, hogy a „Földművelés közgazdaságtana“ című munkájával a *Roscher*-féle szerves alkotást modernné és magyarrá tegye. Vizsgálódásait azonban a közgazdaságtan súlyos elméleti válságának hatása alatt végezte és így munkája nem épülhetett fel olyan szilárd bázison, mint *Roscher*é.

Mattyasovszky nyomdokaiba lép most *Ihrig Károly* legújabb munkája, amidőn első főrészében a közgazdaságtan szerkezetét a klasszikus közgazdaságtan felosztása és megállapításai alapján vázolja s ennek folytatásaként a nemzetgazdaságról szóló részben forrongó korunk nemzetgazdasági átalakulásait, úgy elméleti, mint gyakorlati vonatkozásaiban igyekszik megmagyarázni. Ebben a több, mint 120 oldalra terjedő, bevezető részben, az előszó szerény célkitűzése szerint, csak tanítványainak akart a közgazdasági alapfogalmakról áttekintést nyújtani. Ugyanezzel a szerénységgel határozza meg munkája másik főrészének, a mezőgazdaságpolitikának célkitűzését is. A munka maga azonban kétségtelenné teszi, miszerint a szerző, nemcsak közvetlen tanítványai, de a magyar közönség számára is komoly figyelmeztetést és útmutatást akar adni, hogy alapos közgazdaságtani tájékozottság nélkül agrárpolitikával tudományosan foglalkozni nem lehet.

A mezőgazdaság speciális kérdéseit tárgyaló második főrész különválasztja a termelési politikát és az agrárpolitikát. Előbbiben *von der Goltz*, *Aereboe*, *Laur* stb. üzemtani alapon végzett agrárpolitikai kutatásainak eredményét veti össze a

legújabb közgazdasági elméletekkel. A mezőgazdasági üzem szerkezetének felvázolása komoly figyelmeztetés azok számára, akik a forgalmi gazdaság ipari szektorának általánosításából próbálják a földművelés törvényszerűségeit magyarázni. Ha ennek a régen meghaladott álláspontnak durva hibáit Kautsky óta ki is küszöbölik az agrárpolitikai fejtegetésekből, tudat alatt vissza-visszatér az a mezőgazdasági szociálpolitikában, ahol sokszor a termelés lehetőségeit negligáló álláspont alapján tárgyalnak fontos kérdéseket és formuláznak szociális követelményeket.

A „mezőgazdasági termelés alakulását“ tárgyalván, *Ihrig* különbséget tesz a magán és közgazdaság célkitűzése között. Sokkal fontosabb kérdés ez, mint ahogy első olvasásra gondolható. Az új idők változott viszonyai között nyújt a munka tájékoztatást arról, vajjon autarchiás nemzetgazdasági rendszerben az ország közellátása a csökkenő földhozadék közgazdasági vagy magángazdasági szempontjai alapján biztosítható-e. Az első esetben t. i. a természetes nyersanyag, második esetben a tiszta hozadék döntő. További kérdés, hogy az irányított termelési politika ennek a magángazdasági szempontból irracionális termelésnek költségeit mennyiben hajlandó állami számlára átvállalni és milyen kényszerítő nyomást gyakorol az egyes üzemekre, hogy terméseredményeiket az autarchifogyasztás érdekében fokozzák. A mezőgazdasági üzemtan kutatásai e ponton szervesen kapcsolódnak *Ihrig* fejtegetéseibe s további felhasználásuk az agrárpolitikát tárgyaló fejezetekben is döntően észlelhető.

Utóbbi rész csak négy kérdéscsoportozattal foglalkozik, de ezekbe be vannak foglalva az agrárpolitika együttható kisebb kérdései is. Birtokpolitikája kitaposott úton jár. A magán- és köztulajdon, a birtokmegosztást s a megváltoztatására vonatkozó reformterveket, mindig objektív pártatlanságra törekedve, a szokásos keretekben vizsgálja. A nagyüzem és kisüzem kérdésében kiegyenlítő álláspontot foglal el a kisüzemek szaporítását a konzekvenciák levonása nélkül követelő szociálpolitikai és radikális irányzat, továbbá a közellátás és a termelés szempontjait hangsúlyozó konzervatív felfogás között. Megállapítja, hogy országonként, sőt vidékenként a természeti adottságok és a történelmi fejlődés szerint más és más a kis- és nagyüzem szerepe a termelés szolgálatában. Utal arra is, hogy a földosztásra vonatkozó követelés tudományos alátámasztása nagyrészt inkább elképzelés, mint kétséget kizáró bizonyítás. Mégis katonai, nemzetpolitikai stb. szempontból a kisüzemek szaporítása mellett foglal állást, természetesen nem vakon, mert a birtokmegosztás átalakításának eszközei mellett az új üzemek életképességének feltételeit is felsorolja, amelyek nélkül minden birtokreform meddő kísérlet marad.

Ihrig az agrárpolitikai részben különös súlyt vet az agrárnépesség életnívójának, szaporodásának, boldogulásának vizsgálatára és pedig nemcsak az osztályátalakulás, de a túlnépese-
dés neomaltisztikus szempontjai alapján. Értékes megállapításokra jut a mezőgazdasági munkaszervezet leírásánál is, amely agrárpolitikai irodalmunkban eddig eléggé elhanyagolt terület volt, mert íróink jogi és közigazgatási alapon tárgyalva, inkább a munkásvédelem szociális kérdéseit állították előtérbe és a munka termelői szerepkörét elhanyagolták, pedig ez is szociálpolitikai hangsúlyt nyer, mihelyt nem a munkapiac áralakulásának szempontjai, hanem a nemzetellátás organikus szemlélete szerint vizsgáljuk.

Szerettem volna, ha szerző bővebben foglalkozik a magyar mezőgazdaság munkaszervezetének leghatalmasabb pillérével, a kisüzemek *zárt családi gazdaságával*. Életlátása, kritikája bizonyára sok értékes új szempontot hozott volna napvilágra, tisztázta volna a mezőgazdaság és az árúpiac, továbbá a hitelszervezet sok fontos kérdését és a tervgazdaságok különböző fokozatait tárgyaló utolsó fejezetnek is sok nehéz problémáját érthetőbbé tette volna. Ihrig azonban könyvének előszava szerint nem törekedett agrárpolitikai rendszer alkotására és ezért meg kell elégednünk azzal, hogy munkája a mezőgazdaság és az árúpiac, tehát a forgalmi gazdaság legfontosabb tényezőjének szerepét oly mértékben és olyan új szempontok szerint tisztázta, ahogyan ezt nálunk eddig meg nem kísérelték.

Ihrig Károly az agrárpolitikának szövetkezeti részével két évtizede foglalkozik. Az a szerepkör, amelyet a szövetkezeti mozgalom a mezőgazdaságban a hitel, az értékesítés és a beszerzés terén betölt és az a sok nehéz probléma, amelyet a szövetkezeteknek az agrárárú piacán meg kell oldaniok, vezette őt a mezőgazdaság piaci helyzetének behatóbb tanulmányozásához, a termelésre is visszaható piacképesség fokozásának vizsgálatához és végül az agrárcikkek árvédelmének kérdéséhez. Aktuális problémák, amelyek az irányított mezőgazdaságban napról-napra súlyosabb, húsba és vérbe vágó folyamatos állami beavatkozást és közigazgatási intézkedéseket követelnek, de tudományos alátámasztásukat sajnosan nélkülözzük, dacára a kissé labilis, bár messzemenő statisztikai megállapításoknak. Ihrig munkáját főleg az utóbbi kérdések alapos vizsgálata teszi a tudomány szempontjából nagyértékűvé. Viszont gyakorlatilag az utolsó fejezet: „az irányítás (tervszerűség) a mezőgazdaságban“ nyújt tájékozódást a mindjobban előtérbe nyomuló államgazdasági berendezkedés tekintetében.

Közvéleménynevelés szempontjából egyetemi tankönyvnél messzebbre hat az „Agrárgazdaságtan“, igazolja a közgazdaságtani alapépítmény szükségességét az önálló, de rendszeres agrárpolitika studiumánál. Az üzemtan eredményeinek beépi-

tésével pedig kritikai támaszpontot ad azon tanok és követelések elbírálásához, amelyek a klasszikus közgazdaságtannak a forgalmi gazdaságra épített törvényszerűségeit elvetve, de ugyanakkor az ipari termelés adottságait általánosítva, a jövedelemeloszlás és szociálpolitikai követelmények tekintetében függetlenítik magukat a mezőgazdaság szolgáltatóképességének természeti határaitól, felejtve azt, hogy végeredményben önámítás minden szociális haladás, amely mögött nem áll az illető ország mezőgazdaságának felfokozott termelése és termésmennyisége.

Czettler Jenő

Mártonffy Károly: A magyar közigazgatás megújulása. Másod. kiad. Budapest, 1940. Egyetemi Nyomda. 337 old.

Mártonffy Károly könyve, amely rövid időn belül második kiadásban látott napvilágot, nagy érdeklődésre tarthat számot. Kevés mű foglalta össze ilyen jól, érthetően, ilyen hatalmas tudással, de mégis röviden a közigazgatás rendkívül időszerű, nehéz, bonyolult kérdéseit. A közigazgatás reformja nálunk Magyarországon régi, sokszor előszedett, megavasodott, majd ismét felmelegített kérdés. Állandóan kísértett már a szabadelvű korszakban és történetek is részleges újítások, toldozgatások, foltozgatások, a helyes alapokon nyugvó gyökeres reform azonban elmaradt.

A magyar közigazgatás bajai letagadhatatlanok. A részleges reformok után a panaszok mindig ugyanazok maradtak. Sajnos, erről a kérdéstről őszintén, elfogulatlanul írni vagy beszélni nagyon bajos, mert akaratlanul is sok érzékenységet sértünk. A hivatalnokosztály Magyarországon nagyhatalom; mint foglalkozási csoport a legnagyobbak egyike (153.000-re rug az állami tisztviselők száma a legújabb költségvetés szerint). A nyugdíjasokkal együtt sokkal több. A közigazgatás intézi sorsunk, beleszól életünknek minden apró-cseprő mozzanatába, irányítja ma az egész gazdasági életet. A köztisztviselők esetleg megsértődnek, holott a bírálás nem nekik szól, az egyéneknek, hanem a rendszernek, amelynek tagjai. Hiába jők az egyesek, ha a szervezet, melyben működésüket kifejtik, alkati hibában szenved.

Mártonffy Károly sok gondolatot sugalló könyvéből azt látjuk, hogy ez a hatalmas gépezet nem működik jól, nem felel meg teljesen céljának. Pedig a tisztviselői kar tagjai között nagyszámmal vannak igen intelligens és nagyon jóakarátú emberek s így nem is az emberekben, hanem magában a rendszerben és annak szellemében van a hiba. Budapest közigazga-

tása (távol áll tőlünk minden hízelgő szándék), még aránylag jól működik. Budapest fővárosnál gyorsan elintézik s ha szükséges, soron kívül, a legszegényebb ember ügyes-bajos dolgát is. Annál nehezebben, keservebben mozog a megyei és az állami közigazgatás kereke. Amíg egy akta nehezen elindul valamely faluból vagy városból a megyén keresztül a belügy-minisztériumba és onnét elintézve visszatér kiindulási helyére, kerek egy esztendő telik el. Ez egy kissé sok! De nagyon lassú a minisztériumok munkája is. Mi a baj? Ezt a közigazgatási szakértők, így Mártonffy Károly, a könyv írója is, nagyon jól tudják. A bajok organikus természetűek. Az egykori császári és királyi közös hadseregnek volt egy nagyhatalmú hivatalos szerve Bécsben: a K. u. K. Kriegsministerium. Ennek a hivatalnak alkalmazottai nagyrészt németekből, csehekből állottak és szinte csodásan működött: hihetetlen gyorsan és jól intézett el minden beadványt. Pedig az ügyek az őrmestertől kezdve, minden fórumot sorba megjártak. A világháború alatt a harctérről beküldött kérelmek két-három hét leforgása alatt elintézve visszajutottak a kérelmezőhöz. A K. u. K. Kriegsministerium villámgyors volt, pontos, precíz, mint óragépezet; példája annak, hogy a bürokrácia nem szükségképpen rossz.

A szerző bemutatja az elmúlt húsz esztendőben végrehajtott nagyszabású közigazgatási reformokat; ismerteti a fasiszta állam közigazgatási felépítését és Salazar portugál miniszterelnök remekül bevált korporációs rendszerét. Ismerteti Roosevelts reformterveit is, melyek szintén nagyszabásúak. Az amerikai közigazgatási gépezet, amelyről Magyary Zoltán kitűnő könyvet írt, külön figyelmet érdemel. Az Egyesült Államok kormányzása a tagállamok és a községek autonómiáján épült fel. Roosevelts és munkatársai megreformálták az egész közigazgatást, alkalmazták a modern szükségletekhez, anélkül, hogy az önkormányzat ősi szellemét megsértették volna. Az amerikai közigazgatás modernizálása nekünk is intő példa. Nekünk van egy értékes nemzeti intézményünk, amely századokon keresztül fejlődött: a sokat gúnyolt vármegye. Ezt kellett volna tovább fejleszteni a XIX. és XX. század új kívánságainak, igényeinek megfelelően. Ezt tették az angolok. A régi county ugyanolyan maradi, gentryfészek volt, akárcsak régen a magyar vármegye, és ebből alkották meg az elmúlt század eleje óta az új angol közigazgatási rendszert, amelyet tökéletesnek tartanak. Nálunk azonban a megyei intézmény különböző idegen behatások következtében teljesen eltorzult.

A modern közigazgatás részben az újkori korlátlan hatalmú monarchia állandó bürokráciájából bontakozott ki. Spanyol földön született meg, Katolikus Ferdinánd és Izabella uralma alatt, akik két új intézménnyel forrasztották össze egy államtestté a spanyol tartományokat: az egyik volt az inkvi-

zicció, a másik a nekik engedelmeskedő közigazgatás. A mai közigazgatás másik megteremtője Richelieu. A francia bürokráciát, amely neki köszönheti léteét, nem tudta megdönteni semmiféle hatalom, nem ártottak neki azok a vulkanikus kitörések, amelyek a francia államot annyiszor megrázkódtatták. A forradalom vad jakobinusai ledöntöttek trónt és oltárt, elföldelték a rendiséget, de a bürokrácia hatalmát csak növelték és tovább fejlesztették a központosítást. Azt látjuk a közigazgatás történeti fejlődése folyamán, hogy az abszolutisztikus kormányzatú latin államok az állandó, csak a központi hatalomnak engedelmeskedő bürokrácia kialakulásának kedveztek, s ez a szellem nyilvánul meg Salazar és Mussolini közigazgatási reformjaiban is.

Az angolszász népek közigazgatásának viszont az önkormányzat az alapja, és ez lett volna helyes alapja a miénknek is. Az autonóm vármegyét Kossuth Lajos felbecsülhetetlen értékű nemzeti kincsnek tekintette és többször kifejtett álláspontja az volt, hogy a parlamentarizmus a közszabadságoknak és a demokráciának egészen értéktelen biztosítéka. Minden parlamentarizmusnál többre becsülte a vármegyék autonómiáját. Ha a magyar kormányok a vármegyét fejlesztik tovább 1867 után, ma talán Mártonffy Károly, Magyary Zoltán és a többi kiváló közigazgatási szakértő nem törik fejüket azon a nem könnyű kérdésen, hogy mi módon alakítsuk át a magyar közigazgatást. Teljes elfogulatlansággal csak azt állíthatjuk, hogy nem tudtuk megalkotni azt a közigazgatási rendszert, amely a mi sajátos szükségleteinknek, nemzeti tradícióinknak és a magyar nemzeti géniusznak teljesen megfelel.

A korszellem kétségtelenül a központosításnak kedvez. Az államhatalom mindenütt megnövekedett, nemcsak a totális államokban, hanem azokban az államokban is, ahol a nép többsége a XVIII. és XIX. század demokratikus hagyományaihoz hű maradt. Ugylátszik, a mai ember kívánja, hogy kormányozzák. A modern állam az, „État Providence“ — a gondviselő állam —, amelynek hatalma minden emberi tevékenységi körre kiterjed, amely mindent vállal a gyerekdajkaságtól kezdve a gazdák récgáliccal való ellátásáig, kezdeményez, protegál, védelmez. És milyen legyen a közigazgatás? Nehéz erre a kérdésre egyetlen szóval felelni. Ravasz László, a magyar reformátusok nagyszellemű vezére, többek között ezeket írja: „Különös súlyt helyeznénk arra, hogy a közigazgatásnak azok az emberei, akik közvetlenül érintkeznek a közönséggel, megteljenek valami pásztori és missziós lelkülettel. Az államhatalom rajtuk keresztül érintkezik az állampolgárokkal. Amilyen az ő személyük, bánásmódjuk, megbízhatóságuk, hangsúlyuk, kezüknek tisztasága és kézszorításuk melege, olyan a magyar állampolgárok legnagyobb rétegének, magának az államnak képe

értéke.“ (Idézi Mártonffy Károly 272. lap). Ne követeljünk a tisztviselő kartól ilyen sokat.

Nem okvetlenül szükséges, hogy a tisztviselő és a közönség egymást szeressék. Ne végezzen a köztisztviselő „missziós“ munkát — mint Ravasz püspök kívánja, — hanem intézze el gyorsan és jól a felek kérését vagy panaszát. Ne legyen atyáskodó, de ne legyen goromba és fölényeskedő se.

Ennek a tanulságos, szépen, jól megírt könyvnek elolvasása után azt állapíthatjuk meg, hogy a közigazgatás megújítása nagyon nehéz, bonyolult és felelősségteljes feladat. Szerintünk nem volna szabad sutba dobni a nemzeti tradíciókat, mert nem hisszük, hogy okvetlenül el kell sorvasztani a magyar önkormányzati szerveket. Ki lehetne azokat egészíteni szaktanácsokkal, vagy kinevezett szakemberekkel s akkor megfelelnének feladatuknak ma is, amikor a közigazgatásra háramló munka megsokasodott. Széchenyi meg akarta menteni a nemzetet az emberiség számára. A nemzetmentő munkához hozzátartozik az is, hogy ne semmisítsünk meg, ne írtsunk ki mindent gyökerestől, amit a nemzet a multban alkotott.

Balla Antal

Tallos János: A biztosítási állomány átruházása. Budapest, 1941. A Magyar Biztosítástudományi Társulat kiadása. 187 lap.

Tallos János bizonyára a leghívatottabb arra, hogy „a biztosítási eszme népszerűsítésére és a biztosításba vetett bizalom megerősítésére“ a biztosítási állomány átruházásának kérdését ismertesse. A cím maga a laikusnak talán csak annyit árul el, hogy itt egy különleges biztosítási részletkérdésről van szó. De a biztosításügynek ez a kérdése a biztosított fél szempontjából a leglényegesebb. A biztosítási állomány átruházásának lehetősége őrzi meg a félnek a biztosítási szerződésben gyökerező jogait arra az esetre, ha a biztosító vállalat valamilyen okból megszűnik. A biztosítás maga az átruházott állományban túléli a biztosító vállalatot, „kitűnik, hogy nem a biztosítások vannak a vállalatért, hanem a vállalat a biztosításokért“.

Azonban, ha részletkérdésnek is minősítjük az állomány átruházásának kérdését, Tallos feldolgozásában kiszélesedik az egész biztosítási üzem gazdaságtani, jogi és szociális szempontból való tanulmányozásává. Az átruházásnál természetesen föllép az átruházandó tárgy értékének a kérdése, az értékmegállapítás vezet az állomány jövedelmezőségének s az ezt befolyásoló körülményeknek a taglalására, a jövedelmezőség megbírálásának a módszerére, mérlegelemzésre, úgyhogy végül is a biztosítási vállalkozásnak üzemgazdaságtani szempontból való részletes áttekintését kapjuk. És hogy ez az át-

tekintés a lehető legjobban sikerült, a szerzőnek a Biztosító Magánvállalatok Felügyelő Hatóságánál eltöltött több évtizedes munkásságából eredő tapasztalata, széles látóköre, alapos jogi és biztosítástechnikai fölkészültsége teszi lehetővé.

A könyv három részre oszlik. Az első, terjedelemben és tartalmát illetően is leglényegesebb rész, a biztosítási állomány átruházásának gazdasági vonatkozásait, a második, rövidebb rész a jogi vonatkozásokat, végül a harmadik, csupán pár oldalas rész a szociális vonatkozásokat tárgyalja.

A közgazdaságnak mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontjából a legérdekesebb az első rész. Ebben a szerző először meghatározza a *biztosításnak mint árunak a fogalmát*, azután következik a biztosítás előállítási és fenntartási költségeinek ismertetése. A biztosítási állomány számos biztosítási szerződés megkötéséből keletkezik és mint áru csak a biztosítási állomány átruházásánál jelentkezik. Habár az állomány egyes biztosításokból tevődik össze, mint áru egészen más elbírálás alá esik, mint a biztosítás. Más szempontból kell itt figyelembe venni az előállítási és fenntartási költségeket, amelyek a biztosítási állomány *beszerzési értékét* határozzák meg. A szerző ennek a kérdésnek az ismertetésénél megragadja az alkalmat, hogy a beszerzési érték megállapításával kapcsolatban a költségeket és a számítási alapokat abból a szempontból is megvizsgálja, hogy mikor felelnek meg a biztosítási üzem gazdaságos vezetésének. Ez a rész különösen tanulságos a biztosító magánvállalatok tisztviselői és főleg vezetői számára.

A biztosítási állomány átvevője azonban természetesen nem a beszerzési értéket veszi alapul, hanem az állomány *napi értékét*, azaz azt az értéket, amellyel ő a vétel pillanatában fennálló körülmények között elő tudná állítani ugyanazt az állományt. Az állomány előállításának időpontjától a vétel időpontjáig megváltozhatott a hosszú lejáratú életbiztosításnál a szerződési, szervezési és üzemi költségeken kívül a díjak és díjtartalékok kiszámításának alapjául szolgáló halandóság és a kamatláb is. A szerző kimerítően tárgyalja e két utóbbi tényező megváltozásának az életbiztosítási díjakra és díjtartalékokra való hatását. Ez vezet a várható változások figyelembevételével történő, úgynevezett *dinamikus értékeléshez*. Nagyon kívánatos volna, hogy a dinamikus értékelésnek a gyakorlatban való alkalmazására a szociális biztosításban is kapjunk hasonlóan illetékes helyről ilyen ösztönzést, mint amilyent Tallos ad az életbiztosításra vonatkozólag. Ott annál is inkább szükség volna erre, mert a halandóság javulása föltétlenül nagyobb díjakat tesz szükségessé, míg a leggyakrabban kötött életbiztosítási formáknál éppen megfordítva van.

A továbbiakban megvizsgálja a szerző a biztosítási álló-

mány *hozadéki értékét*. Az itt bemutatott példák és fölvetett kérdések ismerete elengedhetetlen a biztosítási üzemek helyes mérlegelemzése szempontjából. Különösen ez a rész adja meg a könyvnek jelentőségét nemcsak a szóbanforgó részletkérdésnek, hanem az egész biztosítási üzem lebonyolításának szempontjából.

Az előbb részletesen ismertetett szempontok alapján tárgyalja a szerző a továbbiakban a biztosítási állomány árának megállapítását mind a szabad forgalom, mind pedig a kényszer eladás esetén. Ez az utóbbi eset fordult elő például a Felvidék visszatérésénél, továbbá valamely biztosító vállalat csődjénél vagy kényszerfelszámolásánál. Külön fejezetet szentel a szerző a viszontbiztosítással terhelt állomány átadásának, végül az első rész utolsó szakaszában az állomány átadásának gyakorlati lebonyolítását (a szerződés megkötését, a szerződésben leszögeezett pontokat, az átadási mérleg tételeit) is ismerteti. Ez a szakasz visz át a könyv második részéhez, a jogi vonatkozásokhoz.

Legyen szabad ezt a részt, márcsak e Szemle céljára való tekintettel is, csupán a tartalom fölsorolásával ismertetnem. Szóba kerül a biztosítási állomány átruházásának módja és jelentősége, törvényi szabályozása, hatósági jóváhagyása, a jóváhagyás megtagadása, joghatályának életbelépése, a felek visszalépési joga, a nem biztosítási kötelezettségek rendezése, az átruházás mint kereskedelmi üzlet-átruházás, az átruházás csőd vagy kényszerfölszámolás esetén, végül a viszontbiztosítási szerződés hatálya.

Az utolsó részben sorra kerülnek a biztosítási állomány átruházásának szociális vonatkozásai, nevezetesen a biztosított felek, továbbá az átruházó vállalat alkalmazottai érdekének a megvédése. Az olvasó örömmel állapítja meg, hogy az állami felügyelet egyik igen magasrangú funkcionáriusa mennyire nem bürokratikus szemmel, hanem dícséretreméltó szociális érzékkel veszi figyelembe a kis existenciák érdekeit.

Végezetül meg kell még emlékeznem a könyvnek egyszerű, világos stílusáról. Örömkre szolgál, hogy nem találjuk meg benne a, sajnos, különösen szakmunkákban szokásos germanizmusokat és hosszú körmondatokat.

Veress Pál

Bálint Jenő: Mechanokrácia. Az ember, a gép és a munkaidő. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 171. old.

Álíg van a gazdasági élet legújabb korszakában érdekesebb, gyakrabban vitatott és az ellentétes felfogások keresztüzzével jobban átvilágított kérdés, mint az: milyen gazdasági és

erkölcsi következményeket hozott a gépek előretörése az emberiség életében? Vagy más szóval: átok-e vagy áldás a világot mindjobban uralmába hajtó mechanizálódás?

Ha az ember és gép viszonyát filozófiai magaslatról szemlélő egyének véleményét vizsgáljuk, úgy látjuk, hogy a gépben majdnem mindannyian az ember kizsákmányolóját, zsarnokát látják. Egybehangzó bírálatuk szinte osztatlanul azt hangoztatja, amit Herczeg Ferenc így önt szavakba: A gép ereje és gyorsasága nem az emberé, hanem azoké a hámbafogott démonoké, amelyek valahogyan mindig ellenségei az embernek. A gépnek félig alkalmazottai és félig áldozatai vagyunk. A mai embernek a gép és a kollektív gondolat adja meg a régítől eltérő jellegét. Mind a kettőnek egyforma része van benne, hogy az élet hidegebb, lelketlenebb és fenyegetőbb lett, mint volt a múltban.

Az itt ismertetendő könyv szerzője is elégszer hallja ezeket a hangokat, azért mindjárt az első fejezetben szembeszáll Oswald Spengler pesszimizmusával s a nyugati kultúrvilág összeomlásáról szóló jóslataival ellentétben rámutat olyan tényekre és adatokra, amelyek fényesen bizonyítják, hogy a gép nem ellensége, hanem támogatója az elszaporodott emberiségnek.

Örömmel kell fogadnunk, ha nemcsak filozófiai magaslatról, hanem a való élet mindennapi tapasztalataiból leszűrt megállapítások is napvilágra kerülnek e kérdésben, mert tulajdonképp ezek visznek közelebb bennünket a helyes ítélet megalkotásához. A szakemberek véleménye e téren döntőbb, mint a távoli szemlélőké. S miután a közvélemény inkább az utóbbiak befolyása alatt áll, fontosnak tartjuk, hogy e kisterjedelmű, de súlyos problémát boncolgató művel közelebbről foglalkozzunk.

A mechanokrácia olyan társadalmat jelent, amelyben a gépeknek hangsúlyozottabb szerep jut. A vele kapcsolatos szociológiai kutatásoknak az a feladata, hogy szemügyre vegyék: milyen lesz a gépektől irányított társadalom berendezkedése, fejlődésének iránya, s hogyan változik meg hatására a különböző munkaágak munkaideje.

Táblázatok, grafikonok segítségével érzékelteti a szerző azt a jól ismert — de ritkán méltányolt — tényt, hogy a találmányok fejlődése és a munkaidő csökkenése szoros összefüggésben vannak egymással. A múlt század végén még 84 óra volt a heti munkaidő, s ma már csak 40 óra. Éppen akkor kezdődött meg a munkarabszolgaságból való felszabadulás, amikor a néphit szerint az emberek a gép rabszolgájává váltak. Az új történetírás majd nem háborúk felsorolásával fog bíbelődni, hanem a technikai fejlődés irányvonalán tárja elénk a világesemények alakulását. „Amikor a gőzgép és szövőgép találkoztak, inkább megfordult az emberiség sorsa, mint Nagy

Sándor, vagy a római birodalom mozgalmái alatt.“ S a multak tanúságai arra a boldog következtetésre vezetnek, hogy az emberiség fejlődésében állandó, fokozatos haladást várhatunk.

Persze a való élet közeli szemlélete nem nyújt mindig megnyugtató képet. A társadalom nagy gondolkodói a gépek gazdasági előretörése nyomában ott látják a materializmus túltengését s az erkölcsi elvek hiányát. A gépesített életnek letiprottjai is vannak. „Amíg a fogyasztó polgár nem nyer támogatást, hanem a modern termelési módszerek emberi mivoltában támadják, a gép szorító kerekében léleknélküli rabbá válik.“ Mert hogy a termelés és fogyasztás állandó összhangban maradjanak egymással, válságok ne következzenek be, annak érdekében már a XIX. sz.-ban kellett volna gondolni arra, hogy a polgári jólét, szellemi élet, művelődés, a békességes összetartás és szeretet a termeléssel párhuzamosan, minden vonalon emelkedjék. A törekvések súlypontjában azonban nem ez állott, hanem a minél racionálisabb, vagyis minél gazdaságosabb termelés. Pedig a gazdasági és társadalmi élet csak akkor lehet anyagi, erkölcsi, szellemi és lelki egyensúlyban, ha széleskörű fogyasztásra képes, s így biztos alapja a folyton fejlődő termelésnek. Éppen ezért a racionalizmusnak nem lehet más célja, mint az emberi alkotóképesség győzelemre juttatásával a lehető legtöbb embernek a lehető legnagyobb boldogságot nyújtani.

A mechanokrata társadalmi elv első kérdése nem a munkateljesítmény értékelése és a bérfizetés, hanem az emberek felemelése. A gépek alkalmazása a munkát a fizikai munka síkjáról mindinkább a szellemi munka síkjára helyezi át. Éppen ezért, ha jobb munkateljesítményt akarunk elérni, ne erőszakos munkarendszereket alkalmazzunk, hanem tanítással, neveléssel, jobb megélhetési körülmények nyújtásával biztosítsuk a fejlődést. Hiszen ha szellemileg korlátolt emberek kezébe juttatunk pénzt, azt káros szenvedélyeik kielégítésére használják. A mechanokratizmus szellemi mozgalom. Az embereket igyekeznek elsősorban szellemi és erkölcsi magasságba emelni s a gép csak annyiban köti le figyelmét, amennyiben mint kultúrtelejesítmény az embert felmenti a megerőltető testi munkától.

A könyv bírálataként a következőket mondhatjuk: Az erkölcsi élet fejlődése folyamán időnként más és más eszmény ragyog fel a gondolkodó ember előtt, mint követendő vezéreszillag. Az ókori világ egy korszaka a hedonikus gyönyörök keresésében keresi az élet értelmét. A későbbi kor embere a boldogságban, majd a tökéletességben, még odébb Kant kategorikus imperatívusának betöltésében találja meg az emberi életnek önmagához méltó célkitűzését. Napjainkban több filozófus az intellektualizmus híve, vagyis az élet summum bonum-

ját az értelmi élet kifejlesztésében keresi. Szerzőnk is ehhez a felfogáshoz csatlakozik, de nem idegenkedik attól a még modernebb és megnyugtatóbb felfogástól sem, amely szerint emberi létünk legfőbb célja az igazság és jóság szolgálata, mert — mint művében látjuk — a szellemi emelkedés mellett az erkölcsi emelkedést is állandóan követi.

Ezért nem értjük egészen, miért adta művének a Mechanokrácia, rendszerének a mechanokratizmus nevet. Hiszen életelgondolása szerint nem a gépek körül forog a világ, hanem a szellemi és erkölcsi emelkedés körül, — s a gépek alkalmazása ehhez csak azért szükséges, hogy megrövidítse a munkaidőt és felszabadítsa az embert a nehéz testi munka rabságából.

Másik érdekesség, ami a könyv olvasásakor szemünkbe ötlük, hogy a gépek segítségével elérendő boldogabb életet a kapitalista termelési rend keretében kívánja megvalósítani. Szavai szerint: „Rendszerünk alapelemeinek megállapításánál a szempont nem az, ami a technokrácia elméletben, hogy megsemmisítsük a kapitalizmust, az árrendszert és megalapozzuk a munkátlanság korát, hanem csak a szellemi korlátoltságot és az értelem szabadszárnyalását gátló akadályokat akarjuk eltüntetni.“ — Ez azért érdekes, mert hozzá vagyunk szokva, hogy a legtöbb közgazda és szociológus csak úgy remél áldást a gépi termelés fokozott fejlesztésétől, ha a termelési eszközök nem egyének, hanem a szociális közösség tulajdonai. Szerzőnk a tőkés gazdasági rend keretében keresi a boldogabb világ megvalósítását, de hogy milyen gazdaságpolitika alkalmazásával, arra nem ad bővebb tájékoztatást, mindössze ennyit mond: „Ha a kapitalizmus a kevesebb kézben felgyülemlett tőkét a tanító, nevelő, szociális intézményeken keresztül visszaárastja a polgárság felé, általános jólétet teremt s helyreáll az egyensúlyi állapot.“

Igy nyitva hagyja olvasójában azt a kérdést, hogy vajon a vállalkozó kezében maradó gép nem lehet-e mindig kisebb vagy nagyobb mérvű kizsákmányolás forrása?

E megjegyzés ellenére is Bálint könyvét igen értékes munkának tartjuk. Jól esik látni, hogy gondolkodását a legtisztább erkölcsi felfogás és magasabbrendű életszemlélet hatja át. Áz ad neki különös értéket, hogy felsőbbrendű életfelfogása nem viszi fellengzős magaslatba, hanem a való élet talaján hagyja, s hogy feltétlenül hisz abban, hogy a világ fejlődése folyton a jobb, szebb, tisztább és igazabb emberi élet felé halad. A természettudományokkal foglalkozó egyén éles bíráló képessége uralkodik e nagyjelentőségű problémákat boncolgató, mindvégig kellemes olvasmányt nyújtó és meggyőző erejű kis könyv lapjain.

Takaróné Gáll Beatrix

Adorján Károly: A társulati adótörvény rendelkezései és gyakorlati alkalmazása. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. kiadása. 1940.

Az 1940. évi egyenesadó-reform egyik igen fontos része a társulati adó reformja, amelynek joganyagát az 1940. évi VII. t. c. s az ehhez tartozó utasítás, az 1940. évi 2000/P.M. számú rendelet tartalmazza. A törvény, miként az eddigi társulati adótörvény hivatalos összeállítása, egyben a tantième-adóra vonatkozó jogszabályokat is tartalmazza, a társulati vagyonszámban pedig egy alakilag teljesen új adónemet vezet be.

A társulati adó épen legnagyobb tőkeerejű vállalatainkat, a részvénytársaságokat, a szövetkezeteket és a korlátolt felelősségű társaságokat érinti, továbbá az állam, törvényhatóságok és községek (városok) vállalatait, a közforgalmú vasútat, takarékpénztárakat, az alapszabályaik szerint pénzbetétek átvételére jogosított intézeteket, a külföldi társaságok és vállalatok Magyarországon működő fiókjait, telepeit, lerakatait, bizományi, vagy mintaraktárait, ügynökségeit, bérházait, földbirtokait.

Érthető ezért, hogy a törvény és végrehajtási utasításának megjelenését a magyarázó könyvek egész sora követte nyomon. A megjelent könyvek közül *Adorján Károly* könyve azért érdemel külön figyelmet, mert a törvénynek és a végrehajtási utasításnak a dolog természeténél fogva csupán szakemberek számára könnyen érthető, az érdekelt nem pénzügyi szakemberek számára viszont sok problémát jelentő szövegezését világosan, áttekinthetően, a gyakorlati példák egész sorával magyarázza. A törvénynek és végrehajtásának bizonyos részei azonban még az érdekelt szakemberek vitáját is kiprovokálták. Ilyen vitás kérdés elsősorban az árúkészlet, az értékpapírkészlet, a valuta- és devizakészlet értékelésének teljesen új megoldása. A törvény ugyanis a készletek értékelésénél a forgalmi ár alkalmazását írja elő. A nemrealizált nyereségek megadóztatásának elkerülésére viszont megengedi az értékkülönbözeti tartalék létesítését. Ebből az értékkülönbözeti tartalékból történik azután a nemrealizált veszteségek fedezése is. Az értékkülönbözeti tartaléknak a törvény és a végrehajtási utasítás szellemében való kezelése tehát egészen újszerű számítási és könyvelési feladatot ró a szakemberekre. *Adorján* könyvének egyik legnagyobb előnye épen az, hogy nemcsak a vitát igyekszik eldönteni a maga álláspontjának bemutatásával, hanem egyben a gyakorlati szakemberek számára olyan értékes megoldásokat ad, amelyek segítségével minden értékelési probléma leegyszerűsíthető és kiküszöbölhető.

Ez a gyakorlatiasság a könyv legértékesebb oldala. A gyakorlatiasság szellemében készült a könyv befejező része is,

amely pontról-pontra útbaigazítást ad a mérlegkészítő könyvelőnek az adóbevallás kitöltésére. Az útbaigazítás egyrészt elemzi az adóvallomás egyes kérdéseit, másrészt utal a törvény és végrehajtási utasítás megfelelő pontjaira és ezzel megkönnyíti a törvényben és a végrehajtási utasításban való tájékozódást.

A gyakorlatiasság szellemében készültek a könyvnek azok a könyvelési utasításai is, amelyek a törvény és a végrehajtási utasítás egyes szabályainak könyvviteli alkalmazását rendkívül megkönnyítik.

A szerző a gyakorlat céljait kívánta könyvével szolgálni és ezt a célt el is érte.

vitéz Rajty Tivadar

A hites könyvvizsgálat jogszabályai és a hites könyvvizsgálói intézmény Magyarországon. Összeállította *vitéz Rajty Tivadar*. — *Kuncz Ödön* előszavával. Kiadta a Magyar Hites Könyvvizsgálók Egyesülete. Budapest, 1940. 174. old.

Az 1930. évi V. törvénycikk és a 45.000/1931. I. M. számú rendelet megindította Magyarországon a hites könyvvizsgálók kinevezésének és képezésének folyamatát. E folyamat eredménye, hogy ma már közel ezer hites könyvvizsgálóval rendelkezik a magyar gazdasági élet a nélkül azonban, hogy a kötelező könyvvizsgálat, amelynek mintegy előkészítése volt a hites könyvvizsgálók kinevezése és képezése, azóta megvalósult volna. E szakma életrevalóságát azonban épen az bizonyítja, hogy az elmúlt 10 esztendő során a megalakult és megszervezett hites könyvvizsgálói kar annyi területen éreztette működésének előnyös hatását, hogy ma már a kötelező könyvvizsgálat megvalósulása nélkül is a hites könyvvizsgáló a magyar gazdasági élet nélkülözhetetlen szerve. A legjobban kitűnik ez az előttünk fekvő könyvnek a hites könyvvizsgálók munkakörét tárgyaló fejezetéből. E szerint idetartozik a vállalatok *állandó* felülvizsgálata: az ügykezelés, ügyvitel, könyvelés állandó ellenőrzése; a mérleg, az eredménykimutatás, az időközi eredménykimutatás elkészítése, illetőleg felülvizsgálata; a jövedelmezőség, a fizetőközelség (likviditás) és az árvetés (kalkuláció) állandó felülvizsgálata; könyvelési, szervezési, észszerűsítési és egyéb üzletviteli és üzemi kérdésekben való tanácsadás. Idetartozik az *esetenkénti* felülvizsgálata: a vállalat vagyoni és üzemi helyzetének megállapítása, a hitelképesség, a jövedelmezőség, a fizetőközelség és az árvetés ellenőrzése, a vállalat könyvelésének és ügykezelésének megszervezése vagy újjászervezése; könyv- és ügykezelésvizsgálat vissza-

elés vagy annak gyanúja esetén. Részvénytársaságok, szövetkezetek alapításánál, tőkeemelésénél és tőkeleszállításánál, egyesülésénél és felszámolásánál működik közre a hites könyvvizsgáló. Igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok megbízásából ellenőrző tevékenységet folytat, érdekeltségeket felülvizsgál, részvénytársaságok üzletvitelét és ügykezelését megvizsgálja a részvényesek megbízásából. Külföldi vállalatok fiókjait, bizományi lerakatait állandóan és esetenként ellenőrzi a hites könyvvizsgáló. Végzi az 1930. évi V. t. c. 73 §-a alapján a korlátolt felelősségű társaságok állandó ellenőrzését, a nem pénzbeli betét értékének megállapítását és igazolását, részvénytársaságoknak korlátolt felelősségű társaságokká való átalakulásánál az 1930. évi V. t. c. 102. §-a értelmében közreműködik. Magáncégeknél, közkereseti, betéti és csendes társaságoknál cégtagok, érdekeltek, rokonok egymásközötti elszámolásait elkészíti és ellenőrzi, különösen üzletalapítás, üzletfeloszlás, kilépés és halál esetén. Az ügyvezetésben részt nem vevő, vagy nem szakértő társtag megbízásából esetenkénti vagy állandó revíziót végez. Magánszemélyek vagyonának kezelését, érdekeltségeik esetenkénti vagy állandó ellenőrzését, zálogtartói megbízást vállal. Szanálási és felszámolási terveket készít és végrehajt. Fizetéseképtelenségeknél megállapítja a státust és a kibontakozási lehetőséget. Polgári vagy büntetőperes megindítása előtt a kereset vagy a feljelentés adatainak megbízhatósága szempontjából az elszámolások anyagát, a könyveket felülvizsgálja, ellenőrző szakértői közreműködést vállal peres, perenkívüli és választott bírósági ügyekben. Végül a könyvelést és mérleget felülvizsgálja adóügyi szempontból és közreműködik ellenőrző szakértőként adóügyi könyvvizsgálatoknál.

Természetesen szükségessé vált az elmúlt 10 esztendő folyamán ennek a hatalmas munkaterületnek jogi szabályozása. Az előttünk fekvő könyv főként ennek a jogi szabályozásnak és a hites könyvvizsgálói szervezet ismertetésének foglalatja. Az I. fejezet a hites könyvvizsgálói hivatás életrehívásával, a II. fejezet a hites könyvvizsgálói hivatás jogi szabályozásával, a III. fejezet a hites könyvvizsgálói titoktartással, a IV. fejezet a képesítéssel, az V. fejezet a fegyelmi ügyekkel, a VI. fejezet a hites könyvvizsgálói működést korlátozó intézkedésekkel és a VII. fejezet a Magyar Hites Könyvvizsgálók Egyesületével foglalkozik.

Hiányzik ebből az anyagból a polgári és a bünvádi perrendtartásnak a szakértők közreműködésére vonatkozó joganyaga, hiányzik továbbá az új társulati adótörvény szabályozása a hites könyvvizsgálóknak a könyvvizsgálóban ellenőrző szakértőként való részvételére vonatkozólag. Ennek ellenére az előttünk fekvő könyv anyaga meggyőző módon bizonyítja, amit az előszóban Kuncz Ödön professzor a következőképen

fejez ki: „A nagyfokú állami beavatkozás és az azzal megteremtett irányított gazdálkodás hovatovább a hites könyvizsgálóban fogja látni a gazdasági élet gondozóját, szervezőjét, tanácsadóját és — ellenőrzőjét.“

Lánkai István

Berlász Jenő: A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. Különlenyomat a Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyvének IX. évfolyamából. Budapest, 1939.

A legutolsó évtized folyamán örvendetes eredménnyel indult meg a magyar mezőgazdaság történetének a felkutatása és terjedelmes tanulmányok rajzolták meg a magyar nagybirtok és a jobbágyság közép- vagy újkori életét. De Erdély területe, sajnos, kimaradt ebből a kutatómunkából, hiszen az erdélyi levéltárakat hosszú időn át csak a legnagyobb nehézséggel tudta egy-egy magyarországi tudós megközelíteni. Annál örvendetesebb, hogy — szinte egyidőben Északerdély vizsgálásával — Berlász Jenő tollából szép munka jelent meg, amely a székelyek gazdaságtörténetét tárja fel. S ha az erdélyi történeti forrásokat még nem használhatta fel, munkássága során, a bécsi levéltárakból gyűjtött értékes anyagot.

Mária Terézia, a nagy királynő, mindegyik tartományában arra törekedett, hogy a jobbágyok helyzetén segítsen; ennek következtében általánosan bekövetkezett a parasztsztyályok helyzetének javulása, sok helyen a felszabadulása is. Egyedül a Székelyföldön mutatkozott ellentétes áramlat, amely szabad népelemeket a jobbágysorba süllyesztett. A székely szabadok közül a jobbágytalan szegények már I. Lipót korában adófizetésre kényszerültek; az 1754-ben életbeléptetett új adórendszer, az ú. n. Bethlen-norma még csak súlyosbította helyzetüket, amennyiben minden szabadot és minden jobbágyot egyaránt adó alá vetett. Az elkeseredést még csak növelte, hogy 1762-ben megindult az erdélyi határőrvidék szervezése és a felemelt adókon kívül most már a katonai terhek is nyomták a Székelyföld lakóit. Azok a jobbágyok örök fegyverével védekeztek: a szökéssel. A Kárpátok hágóin át nagy tömegben menekültek Moldovába, ahol már amúgyis éltek magyarok és ahol a vajda kedvezményekkel fogadta a betelepülőket. Számukat még csak növelték azok a magyar parasztsztyalok, akiket földesuraik kitettek jobbágytelkükről, hogy azt is a saját művelésükbe vegyék. Az elégtelenül népesedett Magyarországra a nyugati határon át szüntelenül özönlött a bevándorlók serege, de ugyanakkor a keleti határszélen a színmagyar parasztsztyalok tömege hagyta el az országot. A kivándorlás és a nyomában

támadó általános nyugtalanság megfékezésére a királynő 1769-ben az erdélyi urbérrendezést is elrendelte. Az új szabályzat meghatározta a követelhető robot és szolgáltatások mennyiségét, de a székelyek jobbágysorba-taszítását, a parasztbirtok kurializálását meg nem akadályozta.

Ennyiben lehet összefoglalni Berlász Jenő munkájának gondolatmenetét. A szigorúan gazdasági fejlődés feltárásával az egész székelység sorsát világítja meg: a gazdasági hanyatlás után a székelyek többé nem játszhatták Erdély történetében azt a nevezetes szerepet, mint előbb, az önálló fejedelemség idején. Evvel az eredményével érdekesen bizonyítja Berlász tanulmánya, hogy a gazdasági rész elmellőzésével mennyire nem lehet egy nép vagy akár egy országrész sorsát megérteni. Munkájának megígért folytatását örömmel várjuk.

Kósa János

Oliveira Salazar: Békés forradalom. Fordította *Lovass Gyula*. Előszóval ellátta *Gróf Teleki Pál*. Bevezetést írt *Ottlík György*. Athenaeum kiadása 1940, 315 l.

Néhai felejtethetlen miniszterelnökünk, *Teleki Pál* gróf nagy szolgálatot tett a magyar olvasóközönségnek azáltal, hogy megszerezte Salazar engedélyét beszédei eme kiszemelt gyűjteményének közzétételére. Bölcsen állapította meg előszavában, hogy a nagy portugál államférfi tanításainak ismerete nagy érdeke a magyarságnak és ezt az érdeket szolgálja a saját maga által összeválogatott beszédek magyarnyelvű publikációja. Szemlénket természetesen Salazar közgazdasági és pénzügyi elgondolásai és cselekedetei érdeklik. Ezek között első helyen áll „a portugál pénzügyi csoda”. *Ottlík György* nevezte így el szellemesen azt a nagy reformot, amelynek kiinduló pontja a száz év folyamán meggyökeresedett államháztartási deficit, az állam folytonos eladósodása, a közhitel leromlása, az állam hitelének drágasága volt. Salazar néhány évi pénzügyminiszteri működésének eredményei pedig a következők. Az államháztartás egyensúlyban van. Az állam nem fordul többé sem a jegykibocsátó bankhoz, sem a betétek központi pénztárához hitelért. Az állam külső folyó adósságait visszafizette, belül pedig minden folyó, rövidlejáratú adósságát beváltotta. A kamatlábakat 11%-ról 3³/₄%-ra csökkentették, de soha sem erőszakkal, hanem mindig önkéntes konverzió útján. Az állam állandóan tetemes pénzkészletek felett rendelkezik. Az államháztartási feleslegekből, amelyek némely évben 40 millió pengőre mentek, a leírhatatlanul rossz úthálózat helyébe Európa egyik leggondosabban kiépített úthálózatát létesítették.

Hogyan lehetett ezt a csudát ily rövid idő alatt végbe vinni? A csuda épen az, hogy nincs csuda benne. Salazar szerint „*a Portugáliában végrehajtott pénzügyi reform sokkal kevésbé eredeti és sokkal kevésbé forradalmi, mint napjaink némely másutt végrehajtott kísérlete. Munkánknek legfőbb jellemzője éppen klasszicizmusa.*“ Állítsuk össze az itt közzétett beszédekből azokat a tényezőket, amelyek a portugál állampénzügyi és közgazdasági rendszer gyökeres reformját előidézték.

Az első és „egyetlen kiút“ a *szigorú takarékosság*. „Takarékoskodni kell, hogy a nemzetet sújtó terhek ne legyenek elbírhatatlanok; takarékoskodni kell, hogy a portugálok munkája ne fecsérelődjék el, takarékoskodni kell, hogy a közüzemek megújítása új adóztatási megerőltetés nélkül lehetséges legyen.“ Ez a takarékoskodás természetesen pillanatnyilag nagy áldozatot igényel. De enélkül lehetetlen a pénzügyi és gazdasági rend. „A legnagyobb mérséklet, a legnagyobb nyugalom, a legnagyobb takarékosság és óvatosság az ügyek vezetésében, a legrosszabb megszorítások azon kiadások terén, melyek nélkülözhetők vagy fényűzőek“ — ezek egy állam helyes és józan pénzügyi politikájának pillérei.

A második előfeltétel „*a rend és tökéletes pontosság a pénzügyi műveletek vitelében.*“ Ezért kötötte ki működése kezdetén Salazar, hogy minden miniszter — tárcájának pénzügyi vitelét illetőleg — feltétlenül kell, hogy a pénzügyminiszternek alárendelje magát. A tárcák pénzügyi keretét a pénzügyminiszter szabja meg és az ő hozzájárulása nélkül semmiféle kiadási tétel nem növelhető. Ezt persze nem volt könnyű keresztülvinni. Le kellett győzni „pazarlásra, könnyű pénzkidobásra való hajlandóságunkat, túlméretezett vágyainkat.“ De ugyanebbe a kategóriába tartozik az a követelmény, hogy az állam feltétlenül legyen szavának ura. Ezt Salazar úgy fejezi ki, hogy „*az állam minden körülmények között úriemberként viselkedjék.*“ Ezért nem szorította le a kamatlábat kényszerrendelkezéssel, hanem a bizalomból fakadó önkéntes konverziókkal.

Nélkülözhetetlen a pénz értékének szilárdsága. A valuta leértékelései — fejti ki egyik beszédében — kedveztek egyes csoportoknak, de annál többet ártottak másoknak. Pillanatnyilag megkönnyítették a termelés helyzetét, de végső eredményben fejlődési lehetőségeit rombolták le. „*A pénz értékének ingadozása — mondja — megsemmisíti a szerződések becsületességének alapját, szétzilálja a vagyont, demoralizál és aláássa az állam tekintélyét.*“ Ennek elkerülésére a jegybankot hitelszabályozó tényezővé kell tenni, költségvetési deficitiek fedezésére nem szabad igénybe venni és meg kell védeni a közigazgatásába való idegen beleszólás ellen.

Salazar a *nemzeti termelés korporatív megszervezésének* híve. Ellene van a gazdaság államosításának. „Az állam teremthet lehetőségeket a belső termelés számára s külső eladási alkalmakat; de mégis *csak az egyének azok*, akik munkával, technikával, egyesülésekkel ezeket a lehető legnagyobb mértékben ki kell hogy használják.“ Ez nem azt jelenti, mintha Salazar a teljesen szabad verseny híve volna. Attól tart, hogy a versenyben győztesek monopóliumhoz jutnak, ez pedig visszataszító, mert visszaélésekre vezet. Ezért szükséges a termelés korporatív megszervezése, de ez „mindig széles teret hagyjon a magánkezdeményezés és a versengés számára, akár új üzemek létesítésével, akár a szabad kereskedelemmel...“ Az állam részére csak „*mérsékelt irányítási politika*“ maradjon fenn azzal a rendeltetéssel, „*hogy a gyengéket megvédjük az erősek esetleges visszaélései ellen és hogy a szegényeket távoltartjuk a szegénységükből eredő túlkapások kísérleteitől.*“

Az állami irányításnak és beavatkozásnak ezt a korlátozását a nagy államférfi békés időkben hirdette, aminthogy a most közzétett beszédek is mind a mostani háborút jóval megelőző időben hangzottak el. De — mintegy előre látva a bekövetkezendőket — hozzáteszi, hogy az állam hatókörének ez a korlátozása nem vonatkozik oly időkre, „amikor — amennyire lehet — a nemzetgazdaság legnagyobb értékeit kell megvédeni — esetleg mert nagy válságok veszélyeztetik.“

Csak kivonatosan ismertettük ezt az értékes könyvet, amelynek olvasása és tanulmányozása élvezetes és melegen ajánlható mindazoknak, akik a világ gazdasági rendjének előkészítése iránt érdeklődnek. Azoknak az elveknek, amelyek Salazar beszédeiben vannak lefektetve és politikájában már ragyogó eredménnyel valósultak is meg, bizonyára nagy szerepük lesz az összekavart gazdasági szervezetek újjáalakításában. — Lovass Gyula fordítása teljes elismerést érdemel.

Éber Antal

Rappard E. William: Trois économistes genevois et la révision du Pacte fédéral de 1815. Basel, 1941, 38 l.

Ez a füzet mint különlenyomat jelent meg, részeül annak az ünnepi dolgozat-gyűjteménynek, amellyel a svájci közigazdák köztisztelőben álló doyen-jüket, Fritz Mangoldot 70 éves születésnapja alkalmából megajándékozták. Rappard — a svájci közigazdasági tudomány egyik legnagyobb dísze — tanulmányát arra a csudálatos összetalálkozásra építette fel, hogy három genfi közigazda a svájci 1815. évi szövetségi szerződés revíziója körüli vitában nagy és tevékeny részt vett. A füzet főleg a

három közgazda eme szereplésével foglalkozik. Egyéniségüknek, működésüknek és közgazdasági tevékenységüknek habár vázlatos, de mesteri tollal megírt ismertetése azonban annyira érdekes, hogy talán nem felesleges azt röviden reprodukálni.

A három genfi közgazda *Sismondi*, *Rossi* és *Cherbuliez*, mindhárman és ugyanabban az időben résztvettek a svájci törvényhozás munkálataiban. *Sismondi* 1814-től 1842-ig, *Rossi* 1820-tól 1833-ig, *Cherbuliez* 1831-től 1833-ig egyidejűleg voltak törvényhozók.

A legrégebb *Sismondi*, aki Genfben született, történetíró, közgazda, közíró és politikus. A saját idejében — mint *Rappard* bemutatja — főleg mint történetíró szerzett magának hírnevet, de az idők múltával a közgazdasági tudományban elfoglalt pozíciója biztosít számára maradandó emléket. Joggal nevezték el a szociális intervencionizmus atyjának. Gazdaságtudományi működését halála után (1842-ben) *Cherbuliez* a következő szavakkal jellemezte: „Csak az idők folyása fogja eldönteni, melyik résznek volt igaza abban a küzdelemben, amelyet *Sismondi* épen annyi meggyőződéssel, mint bátorsággal folytatott *Say* és *Ricardo* közgazdasági iskolája ellen. De ha ez a még bizonytalan döntés az ő elvei ellen fordulna is, mindenképen megmarad az az érdeme, hogy a legnehezebb és legújabb tudományok egyikét arra szorította, ne gyorsítsa túlságosan előrehaladását, vesse alá első eredményeit érettebb vizsgálatnak, tanulmányozza még alaposabban a talajt, amelyre építenie kell. *Mindenesetre megmarad számára a megbecsülés azért, hogy szíve meleg sugallatára hallgatva erkölcsi elemet vitt bele abba a tudományba, amely túlságosan elvonatkozott az emberiességtől* és azért, hogy — mint az elsők egyike — a nemzeti vagyont nem csupán abszolút mennyisége, hanem különösen aszerint értékelte, hogyan oszlik meg ez a vagyon azok között az érző lények között, akikből minden társadalmi osztály összetevődik.“

A második genfi közgazda *Pellegrino Rossi*, aki — *Rappard* szellemes jellemzése szerint — úgy viszonylik *Sismond*ához, mint a cselekvés a gondolathoz, a szó a tollhoz, a tehetség kitörése és élénksége az alkalmazáshoz és a türelemhez. *Sismondi* megfontolt, gondolkodó, egész életét Genfben, szülővárosában tölti el. *Rossi* dinamikus, szenvedélyes, pályafutása még a romantikus korszak mértékével mérve is páratlan és egyedülálló. Carrarában mint a modenai hercegség alattvalója 1787-ben született, 1814-ben jogtanár Bolognában, 1815-ben *Murat Joakim* király polgári biztosa, ugyanabban az évben politikai menekült Genfben, majd 1819-ben az első katolikus tanár a Calvin-akadémián, genfi polgárjogot nyer. Genfi nőt vesz feleségül, 1820-ban a genfi képviselőtestület tagja, 1832 és 1833-ban a szövetségi parlamentben Genf képviselője, 1833-

ban diplomáciai tárgyalásokra Párisba küldik ki, ugyanabban az évben a francia egyetem tanárává, francia állampolgárrá lesz. 1834-ben a párisi jogi egyetem tanára, 1836-ban francia akadémikus, 1839-ben francia főrend, majd 1845—46-ban Lajos Fülöp nagykövete a Szentszéknél. Végül, miután a februári forradalom után visszautasított egy képviselői helyet a toscanai parlamentben és magas méltóságokat Turinban, Bologna által bevásztattatta magát a római parlamentbe és 1848-ban mint IX. Pius pápa kormányelnökét meggyilkolják.

Ebben a páratlanul mozgalmas és izgalmas életben a közgazdasági tudomány művelésének nem sok idő jutott. Genfben 1827-ben, majd újból Párisban 1834-től 1841-ig tanított közgazdaságtant. Tudományos működésének értékes gyümölcse az a kitűnő közgazdaságtan („Cours d'économie politique“), amelyet négy kötetben, 1840, 1841, 1851 és 1854 években tett közzé. „Közgazdasági gondolkodása — írja Rappard — olyan, amelyet kivételesen intelligens, minden iránt érdeklődő, rendkívül világos szellemétől várni lehet, de a teremtő zseninek hiányával.“

A harmadik genfi, *Cherbuliez*, távolról sem részesült sem abban a kitüntetésben, mint Sismondi, sem abban a dicsőségben, mint Rossi. Pedig Rappard megállapítása szerint az erkölcsi és társadalmi tudományok 19. századbeli francia nyelvű művelői között Cherbuliezt a legelső helyek egyike illetné meg. Már 1840-ben érdekes közgazdasági munkája jelenik meg a következő címen: „*Gazdag vagy szegény*“, majd 1853-ban a nyomor okairól és orvosszereiről tesz közzé becses tanulmányt. 1855-ben az alkotmányjogi garanciák elméletéről írt könyvet, ezt egy német tekintély egyenesen remekműnek nevezte. 1862-ben hosszú, alapos tanulmány eredményeként publikált közgazdaságtanáról („*Précis d'économie politique*“) pedig egy olasz tudós kortársa azt írta, hogy az a legjobb francia nyelven megjelent közgazdaságtan.

Rappard a három genfit, egyéniségüket és közgazdasági és politikai tevékenységüket ragyogó szellemességgel ismerteti. Azzal, hogy nagy tekintélyével és tudásával felújította emléküket, bizonyára a nemzetközi érdeklődés előterébe idézi vissza három kiváló honfitársa emlékét.

Éber Antal

Siegfried André: Suez, Panama et les Routes Maritimes Mondiales. Librairie Armand Colin, Paris, 1940. 291 ff.

Az Oceánokat összekötő csatornák és tengeri utak forgalma, uralma és helyzete békés időkben a nagyhatalmak és

világtőzsdék belügyei közé tartozott. A közelmúlt eseményei azonban a tengerszorosok, de különösen Szuez birtokának kérdését életbevágóan időszerűvé tették. André Siegfried könyve még Franciaország összeomlása előtt került ki a sajtó alól, amikor még Szuez, távol a hadieseményektől, Anglia háborítatlan birtokában volt. De ez sem teszi elavulttá vagy túlhaladottá Siegfried munkáját, amely Szuez helyzetét nem a háború szempontjából vizsgálja, hanem annak keletkezését, pusztulását és ujjaépülését évezredek történelmének képében írja le. Megelevenedik előttünk Szuez áruforgalma, látjuk földrajzi, közlekedéspolitikai és forgalomtechnikai helyzetét. Különös érdekességet nyer Napoleon egyiptomi hadjárata, tudva azt, hogy a forradalmi direktórium azzal a megbízatással küldötte a köztársaság első hadvezérét Egyiptomba, hogy a „szuezi földszoros átvágása által rendítse meg Anglia tengeri uralmát és összeköttetését a gyarmatbirodalommal.“

Három földrész gyújtópontjában, ellentétes civilizációk összekötőjeként a földrajzi és történelmi szükségesség újra és újra megteremtette a csatornát, amely modern formájában Európa forgalmának egyik legfőbb ütőerévé vált. Jelentőségét nem befolyásolta a többi közlekedési utak fejlődése, s a Panama csatorna megnyitása sem. Nem csökkentette a csatorna áruforgalmát a közelkeleti olajvezetékek megépítése, s nem jelentett észrevehető visszaesést a személyforgalomban a légiforgalom rohamos fejlődése.

A görög hagyományok és Herodotos szerint az első csatornát a XII. dinasztia fáraói építették, felismerve a Földközi-tenger és Ázsia közötti tengeri út megteremtésének nélkülözhetetlenségét, s amidőn a homok mintegy háromezer évvel ezelőtt elsőízben betemette a Clysmá és Pelusium között húzódó csatornát, az újabb fáraók hiába kísérleteztek ujjaépítésével, csak a perzsa Dárius és a Ptolemeusok tudták az ókor nagy művét befejezni. A keletrómai császárok hosszabb időn át vezették a birodalom forgalmát csatornán át; később az Iszlám kezébe került, s a kalifák fokozatosan csökkentették használatát, amíg végül a lázadó Mekka és Medina útvonalainak elrekesztése végett az egyik arab uralkodó teljesen lezárta, s attól kezdve 1869.-ig a tengeri út Afrika körülhajózásával vezetett Kelet felé.

A felfedezések korában a török hatalom jelenléte a Földközi-tengert zsákuccává tette, egyidejűleg azonban az utazók felfedezték a Jóreménység fokát, s ezzel új utat nyitottak az ismeretlen földek felé. A kereskedelem fejlődése és a francia-török kapcsolatok azonban újból és ismét felelevenítették az isthmus átvágásának tervét, míg végül az elképzelések a napoleoni expedíció technikai vezetőjének, Le Père-nek 1808.-ban kiadott jelentésében konkrét formát nyertek. Ez a jelentés erő-

sította meg Lesseps Ferdinánd elhatározását a csatorna megépítésére.

Az újjáépítés nehézségei elsősorban politikai jellegűek voltak. A csatorna megépítésének őszinte híve, Mohamed Said alkirály már 1854.-ben megadta Lessepsnek az engedélyt élete nagy művének megkezdéséhez, de a Porta és különösen Nagybritannia hosszú ideig ellenséges szemmel kísérte az előkészületeket. A koncesszió kiadása utáni öt év a nemzetközi jogi bonyodalmak, a politikai intrikák és a pénzügyi nehézségek jegyében telt el, míg végül 1859.-ben elkezdődik az építkezés. A műszaki problémák már a XIX. század felkészültsége mellett sem jelentettek komoly akadályt, s 1869, november 17.-én fényes ünnepek között elindultak a tengerjáró hajók Port Saidból a 161 km. hosszú csatornán Szuez felé.

A csatornaépítés nagy ellenzője, Anglia hamar felismerte Szuez jelentőségét, s már 6 év múlva megszerezte az egyiptomi kormány és uralkodó birtokában volt részvénytársaságot, majd 1882.-ben érdekei védelmében katonailag is megszállta Egyiptomot, amelyet különböző jogcímenek azóta is megszállva tart.

Szuez túlnőtt Egyiptomon, az abból élvezett jövedelmeket Egyiptom önállóságának árán vásárolta meg. A csatorna állam az államban, távol a tulajdonképeni Egyiptomot jelentő Nilusparttól, a sivatag keserű tavai között éli önálló életét, amely csak névleg egyiptomi, valójában nemzetközi problémák, érdekharok és ellentétek között, világkérdések légkörében folyik. A csatorna birtokáért támadták meg 1916.-ban Egyiptomot az egyesült német-török erők, s a csatorna uralmának kérdése hozta most is Egyiptomot a háborús események előterébe.

Érthető, hogy az egyiptomi nacionalizmus erősen igyekszik a csatorna adminisztrációját egyiptomi kezekbe juttatni, s éppen ezért utasította el túlnyomó többséggel az országgyűlés a csatornatársaságnak az 1968.-ban lejárató koncesszió meghosszabbítására irányuló ajánlatát.

E pillanatban még nem tudni, mi lesz a csatorna sorsa a közeljövőben, kétségtelen, hogy irányításában a modern Egyiptom egyre nagyobb részt igényel már a koncesszió lejáratá előtt is és remélhető, hogy a békés állapotok helyreállta után ez a nagy nemzetközi út nem egyes nemzetek hadicéljait fogja szolgálni, hanem az emberiség egyetemének javát, ahogy azt megteremtője, Lesseps Ferdinánd „aperire terram gentibus“ mondásában klasszikusan kifejezésre juttatta.

Merőben eltérő kérdéseket tár fel a *Panama-csatorna* helyzete. A földrajzilag és geológiaiilag egységes Észak- és Dél-Amerikát történelmileg szorosabb kötelékek fűzik az Óvilághoz, mint egymáshoz. Érthető, hogy ennekfolytán a Panama-csatorna megteremtésének kérdése is csak a múlt század végén került elhatározó stádiumba.

A két Óceán összeköttetésének problémája mégsem újkeletű kérdés. Kevéssel a spanyol hódítás befejezte után, 1519-ben már kövezett út köti össze a két Óceánt az őserdőn keresztül. A tengerészutó terve is felmerül, amint bebizonyosodik, hogy az indiánok hagyományaiban élő tengerszoros nem létezik. Már V. Károly vizsgálja a csatorna megteremtésének lehetőségét, míg II. Fülöp elveti a gondolatot magától, mivel „Isten kifejezte akaratát a két kontinens egygyétermésével“. A terv évszázadokon át nyugszik, míg 250 év múlva a híres Humboldt-expedíció után fel nem újul. Ennek hatása alatt a Cortez 1814-ben kimondja a csatorna megépítésének szükségét, 1823-ban azonban összeomlik a spanyol gyarmatbirodalom s Spanyolország ezzel kikapcsolódik a tervből. Bolivar tábornok, a délamerikai szabadsághős előtt már 1824-ben felmerül a Panama-csatorna terve, ettől kezdve a terv állandóan a köztudatban él, Goethe, Bonaparte Lajos, Henry Clay, Monroe mindannyian állást foglalnak az elképzeléssel kapcsolatban. Ismét megjelenik a színen Anglia, s 1850-ben szerződést köt az Unióval, hogy az esetleg megépítendő csatorna birtoka és intézése kettőjük közös ügye lesz, amit az USA aláír ugyan, de később egyre határozottabban revideálni kíván.

A terv konkrét stádiumba a Szuez-csatorna befejeztével lép. A hazájának dicsőséget szerző Lesseps új babérokra tör. Hosszas és bonyolult előzmények után megvásárolja a columbiai kormány koncesszióját akkori birtokosától, Türr István tábornoktól, s megalakítja a „Compagnie Universelle du Canal Interocéanique“-társaságot. Az építkezés az ismert műszaki, talajbeli és klimatikus nehézségekbe ütközik, s az 1879-ben megkezdett munkát közel 10 év után, hatalmas túlkiadások és a tropikus betegségek gazdag aratása után 1888 végén be kell fejezni.

A nyugtalan, vulkanikus, eruptív földön, hegyek között vezető csatorna megépítése anyagilag és műszakilag egyaránt meghaladta az optimista Lesseps vezetése alatt álló társaság erőit, s a részben túlzott hírek hatása alatt a társaság hamarosan megingott, bekövetkeztek az ismert események, a parlamenti korrupcióellenes kampány, s a kistőkések keserű kiábrándulása.

További évtized telik el, amíg az új Panama-társaság csődtömegáron eladja az egész berendezkedést az Uniónak, amely Columbiától mondvacsinált forradalommal elszakítja a Panama területet és egyedülálló pénzügyi erejével tető alá hozza a hatalmas munkát.

A csatornaépítés elhatározása hajszálon függött, az Unió kongresszusa már a nicaraguai csatorna megépítése mellett döntött, s javaslata a szenátus elé került, amikor Nicaragua állam füstölgő tűzhányót ábrázoló új postabélyeget bocsátott

ki. Lesseps egyik régi munkatársa (aki különben a panamai forradalom értelmi szerzője is volt) felhasználta ezt az alkalmat, s a szenátorok mindegyikének elküldte kellő kommentárral a bélyeg egy példányát. Ez az érv döntött, s ennek köszönheti létét a Panama-csatorna.

Amerika a rendelkezésre álló korlátlan eszközökkel be tudta fejezni a csatornát, amelynek földmunkái 300 millió köbméter elmozdításával jártak (a több, mint kétszer oly hosszú Suez csak 70 millió köbmétert jelentett).

1914. augusztus 3.-án a háború kitörésének napján haladt át először tengeri hajó a csatornán, amely gátjaival, zsilipjeivel, emelőivel sokkal inkább nagy iparüzemre emlékeztet, mint tengerszorosra. A csatorna természetesen szintén nem illeszkezik bele Panama köztársaság kereteibe, annak közvetlen környéke a „Canal-Zone“ gyakorlatilag az USA uralma alatt áll. Az Unio azonban csak a legszükségesebb, a csatorna fenntartásával közvetlen kapcsolatban álló és az egészségügyi szolgálatokat látja el, kímélendő az „Ujvilág Egyptomának“, Panamának jogos érzékenységét.

Míg a Suez-csatorna nagyrészt más tengeri utak helyébe lépett, addig a Panama olyan pontok között teremtette meg a vízi összeköttetést, amelyek azelőtt egymást gyakorlatilag csak szárazföldön tudták megközelíteni. A távolságok mellett ez is érthetővé teszi, hogy a szállításnál a két csatorna mint egymás versenytársa alig jöhet szóba.

A csatornák egymástól függetlenül szolgálják a nemzetközi gazdasági életet, ösztönzik a kereskedelmet, végeredményben azonban jelenleg sokkal inkább világpolitikai és katonai célok szolgálatában állanak. Különösen áll ez a Panama-csatornára, amely még névlegesen sem tartja fenn a Suez-társaság által legalább alakilag megőrzött nemzetköziséget. Suez még az európai gazdaság egyeduralmának kifejezése volt, Panama már az Ujvilág fehér lakossága önállóságának, különállásának megtestesülését jelenti, s a világ megszervezésének ezelőtt európai monopóliuma helyébe az Európa-Északamerika diarchiát lépteti.

Szerző a látszólag színtelen problémákba könnyed tollal és nagyvonalú meglátással önt életet. Könyvét a háború kezdetén írta, de gondolataira nem nyomta rá az elfogultság bélyegét. Megóvta ettől a történelmi szemszög és a fehér kultúra szolgálatának viszályok felett álló gondolata, amely az értékes adatok és érdekes leírások között egyedüli biztos vezérfonal. Mély, univerzális gondolatvilág és az emberiség közös eszméi- anyagi javainak megőrzésébe vetett őszinte hit adják meg a könyv különleges értékét.

Vámos Béla

Altmann Hans dr.: Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen Verkehrszweigen. Berlin. 1939. 352. old.

A repülőgépek nemcsak a modern háborúnak sokoldalú fegyverei, hanem a polgári szolgálatokban is igen nagy jelentőségre tettek már szert. Hazánkban az elérhető területek kisebb távolsága következtében a személy- és áruforgalomnak a repülőgépekre nincs olyan szükség, mint azokban az államokban, ahol az országhatárokon belül is nagyobb távolságok megközelítése válik gyakran szükségessé. A repülés ennél fogva nálunk csak akkor jutott komolyabb szerephez, amikor Kelet-Magyarország és Erdély egy része visszatért és a fővárosból elérhető távolságok a gyorsvonati lehetőségek mellett is egy naposnál nagyobbakká váltak.

A német forgalompolitika a repülőgépeket már hosszabb ideje rendszeresen használja fel a távolsági személy- és áruszállítás céljaira és így a repülőgép és más közlekedési eszközök kölcsönhatása és együttműködése terén kikísérletezett eredményekkel állhatnak szemben. *Altmann* értékes munkájában ezeket az eredményeket ismerteti és fejtegeti hatásukat az általános közlekedéspolitika szempontjából. Egyben újabb lehetőségeket vett fel és világítja meg az eddigi ismeretek alapján azok várható hatását.

Könyvének különösen gyakorlati szempontoknál fogva értékes fejezetei azok, amelyekben a repülőgép és a vasút, illetőleg autó, vagy hajó együttműködését tárgyalja. Kimutatja azokat a számottevő eredményeket, amelyeket személyek, csomagok és poggyász szállítás terén vasút és repülőgép együttműködésének megszervezésével el lehetett érni. A német légiforgalmi intézmények és a vasútak együttműködése a menetrendek egyeztetésétől kezdve az átmeneti jegyek és fuvardíjtételek megállapításáig egyaránt mindenre kiterjed. A skandináv forgalomban a személyszállítás terén érték el szép eredményeket az összedolgozás munkájával. Az utasok nagy része ma már nem használja a hosszadalmas kompáthajózást, hanem a tenger feletti utat repülőgépekkel teszi meg és ezzel gyorsítja a nagyobb távolságok közötti út megtételét. Szerves együttműködés van azonban hajó és repülőgép között nemcsak Németországban, hanem a franciáknál is, amikor a kora reggel Párisból induló repülőgép Marseilleben közvetlen átszállást biztosít az algiri hajójáratokhoz, de van olyan vonat is, amely viszont késő este indul Párisból, hogy reggel érvén Marseille-t, utasait a kora reggeli órákban induló algiri repülőgéppel továbbítsa.

A német vasútak és légiforgalmi vállalatok között már 1927. óta szerves együttműködés alakult ki csomagok szállítá-

sát illetően is. A vasútak személypoggyászként elfogadják a repülőgépek utasainak poggyászait is. Ezenkívül a két különböző közlekedési eszköz átvesz továbbítás céljából olyan rendeltetési állomásra szóló csomagokat is, amelyeket saját vonalai nem érintenek. Kisebb helyekről vasúttal feladott árutat kívánság szerint a nagyobb állomásokon repülőgépekre raknak át és viszont.

Ma már kiadásra kerülnek egységes menetjegyek, amelyek meghatározott állomások között vasútra, illetve repülőgépre egyaránt érvényesek. A különböző közlekedési eszközök organikus együttműködéséből rendkívüli előnyök származnak. A Berlin—Madrid közötti távolság alig több, mint huszonegy órára zsugorodik össze és ebből alkalma van az utasnak a Berlin—Stuttgart közötti útát éjszaka és hálókocsiban megtenni, majd a Stuttgart—Barcelona közti légiút után ismét éjjel teszi meg a Barcelona—Madrid vasúti útát.

Szerző nemcsak német szemszögből vizsgálta azonban az együttműködés lehetőségeit, hanem példákat és részleteket közöl a francia és angol, valamint az amerikai légiforgalmi vállalatoknak a vasúttal kooperáló organizmusairól is. Rámutat arra, hogy az angol világbirodalom igazgatása szempontjából milyen jelentősége van a kérdésnek, mert a távolságok összes hátrányai csaknem kiküszöbölődnek a repülőgépnek a szerves közlekedéspolitikába való bekapcsolása révén.

Fejtegetéseit Altmann számos statisztikai táblázattal is alátámasztja. A vasút-repülőgépen szállított áruk mennyisége 1928 óta tízszeresére növekedett és ebből a vasútnak is igen számottevő bevételük volt, nem szólván arról, hogy egyes kevésbé kihasznált repülővonalak rentabilitását sikerült ilyen módon biztosítani. A repülőgépek csomagforgalmát ma már a szállítmányozók veszik fel Berlin különböző pontjain és rendszeres autósERVICE gondoskodik a csomagok Tempelhofra juttatásáról.

Hogy a vasút és repülőgép között milyen jelentős együttműködésre nyílik alkalom az üzenetközvetítés terén, arról aligha szükséges részletesebben szólni. A német légipostaszolgálat 1937-ben már 1,348.800 kg postaküldeményt továbbított. Tíz év alatt a forgalom tekintetben is megtízszereződött. Nemzetközi viszonylatban a repülőgép segítségével a Berlin—Athén levélküldés 37 órával, de a Róma—Berlin viszonylatban is 18 órával rövidül meg. A repülőgép révén a közlekedés fejlődése mérhetetlen lehetőségekhez jutott és a különböző közlekedési eszközöknek együttműködése ezeknek a lehetőségeknek teljes kihasználását biztosítja.

Ruisz Rezső

Dr. Schrewe Ernst: Die Anpassungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Veränderungen. Jena. J. Fischer, 1940. VI. + 156 old.

A mezőgazdaságnak a gazdasági élet változásaihoz való alkalmazkodóképessége több körülménytől függ. A természeti erők csak bizonyos határok között használhatók ki: a mezőgazdaságban a csökkenő hozadék törvénye érvényesül. A rendelkezésre álló összes természeti tényező kihasználása érdekében szükséges, hogy a mezőgazdasági termelés sokoldalúságra törekedjék. Ez a kis- és középüzemekben van leginkább kifejlődve. A kisüzemek sokoldalúságának viszont meg van az a hátránya, hogy nehezen tudnak áttérni olyan cikkek termelésére, amelyeknek hozama viszonylag kedvezővé vált.

Szerző behatóan vizsgálja a kis- és nagyüzemek alkalmazkodóképességét a gazdasági változásokhoz. Arra az eredményre jut, hogy a nagyüzem alkalmazkodóképessége azokban az üzemágakban nagyobb, amelyekben a technikai eszközök igénybevételének nagyobbarányú lehetősége van. Azon termelési ágakban viszont, amelyek kézimunkaigényesek, a kisüzem alkalmazkodóképessége a nagyobb. Ha a termelés befolyásmentesen alakulhat, akkor a mezőgazdaságnak a többi termelési ágakhoz viszonyítottan kisebb értéknövelőképessége az árfelépítmény megváltozása következtében egyenlítődik ki.

A mezőgazdaságnak, de elsősorban a parasztságnak nagy népi jelentősége következtében igen fontos, hogy a mezőgazdasági termelés zökkenésmentes legyen, ezért az agrárpolitika kötelessége, hogy ezen magasabb szempontok figyelembevételével irányítsa a mezőgazdasági termelést és ne riadjon vissza a magasabb termelési költségektől és őrizze meg a nemzeti termelést a természeti adottságoknál fogva versenyképesebb, külföldi termeléstől.

Ha az árfelépítményben a mezőgazdaság javára változás eszközöltetik, igen fontos, hogy az ezzel kapcsolatos termelésnövekedésben a mezőgazdasággal foglalkozók összessége részesedjék, tehát a bér ellenében dolgozók is, hogy ezáltal az elvándorlás megakadályoztassék.

Szentkirályi Miklós

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista di politica economica.

Roma, Anno XXXI.

Fascicolo I. — Gennaio 1941.

Napolitano, Gaetano: La „Carta del Lavoro“ sul piano dell'economia mondiale: Dal tallone lavoro? A tengelyhatalmak politikai és közgazdasági életében mindjobban kifejezésre jut az az elhatározás, hogy a háború győzedelmes befejezése után szakítani kell az aranyalappal. A liberális alapelvekhez szokott közgazdászok előtt joggal merül fel ennek kapcsán az a kérdés, hogy mi fogja betölteni ez esetben az arany kettős alaphivatását: *a)* a belső forgalom biztosítását és *b)* a nemzetközi árucseré árainak kialakulását és a fizetések eszközlését. A választ e kérdésre már több, mint három lustrummal ezelőtt megadta a Carta del Lavoro, amely bár részletesen szól a termelésről, a vállalkozó és a munkás jelentőségéről, szándékos hallgatással mellőzi az arany szerepét, hallgatólagosan is kifejezésre juttatva az olasz közgazdászok által már a 17. századtól kezdve (Botero, Serra) hirdetett felfogást, hogy a jólétet nem az arany, hanem a munka és a termelés adja meg. Az első kérdésre a Carta-n felépülő korporatív rend eredményei önmaguktól felelnek, amikor a gyakorlati életben bemutatják, hogy nincs szükség az aranyra, ha a gazdasági élet középpontjába a forgalom helyébe az önellátó termelés kerül. Az új rendszer hívei eként szakítanak a szabad verseny és a kereslet s kínálat játékaiként kialakuló árak fogalmával és a munka lesz az ár helyett a gazdasági élet tengelye. A javak értéke ezáltal egyéniesedik, a csereérték (ár) helyét a használati érték foglalja el, s a gazdálkodás célja eként az lesz, hogyan lehet az egyének és az összesség szükségletkielégítése szempontjából véve a termelést mennyiségileg és minőségileg a legjobban megszervezni, míg régebben a főcél a minél nagyobb haszon elérése volt. A külforgalomban sem lesz nehéz az arany pótlása, hiszen az államok közötti forgalomban mindig termék, vagy testi, szellemi, vagy természeti energia cserélődik ki. A szabadverseny klasszikus külföldi árkiegyenlítő elmélete a gyakorlatban amúgy sem érvényesült soha, hiszen a nagytőkések a külforgalom kulcs-tételeinek ellenőrzésével monopolszerűen befolyásolták az ár kialakulását és csak hirdették a versenyszabadság illúzióját. Az új gazdasági rend szakít a mesterségesen előidézett áringadozások váltságot okozó politikájával, s a nemzetközi forgalomba is bevezeti a méltányos, azaz a termelés és a munka érdekeit szolgáló állandó árak rendszerét. Az árucseréforgalom valóban kiegyensúlyozottá váló új rendszere kettős alapokon fog nyugodni: *a)* a be- és kivitel forgalmának a közhatalom részéről való ellenőrzése és *b)* az álla-

mok közötti kétoldalú gazdasági egyezmények, amelyek valutaátutalások nélkül biztosítják az árúcsere egyensúlyát. Az új gazdasági rend elmélete így megszűnik a vagyonosodás, a forgalom, az érték vagy az ár tudománya lenni és a munka s a termelés rendjének tudománya lesz, amely a legnagyobb jólétet nem a „laissez faire“ elvtől és a nemzetközi szabadkereskedelemtől várja, hanem a szellemi, műszaki és testi tevékenységeknek a szervezett nemzeti munka keretében való együttműködéstől. — *Virgili, Filippo: Le imprese assicuratrici in Italia.* A tanulmány a most működő olasz biztosító vállalatokról nyújt részletes képet, különös tekintettel a fennállása századik évét betöltött öt intézetre. — *Gulinelli, Adolfo: Aspetti economici e finanziari della guerra.* A versaillesi békeszerződésektől napjainkig terjedő időszak nemzetközi gazdasági és pénzügyi helyzetét vizsgálja, oknyomozóan rámutatva a második világháború csiráira. — *Frassoldati, Carlo: Pensieri del Filangieri sulle leggi agrarie.* A 17. század második felében élő Vico-követő nápolyi közgazdásznak a mezőgazdasági termelés elsőbrendűségére vonatkozó tanait ismerteti és különösen a városba özönlést megjósoló vonatkozásait emeli ki. — *Rassegna dell'attività corporativa: Le Corporazioni.* — *Informazioni economiche e finanziarie: Società Italiane per Azioni: Notizie statistiche (Luigi For-nengo).* — *Gli sviluppi del commercio estero dell'Ungheria e della Bulgaria (Antonio Giordano).* — *Trasporti e comunicazioni: I grandi problemi ferroviari italo-tedeschi (Antonio Giordano).*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, Anno XIII.

N. 1. Gennaio 1941.

Note Direttoriali: La disciplina giuridica e fiscale delle Società anonime. — L'aderenza legislativa ai principi della Rivoluzione. — Finanza di guerra. — La speculazione e le borse (A. d. S.). — Bordin, Arrigo: La distribuzione arbitrale (il razionamento). Szerző nyomtatásban rövidesen megjelenő művéből ad egy fejezetet, amelyben a matematika eszközeivel azt a kérdést teszi beható vizsgálat tárgyává, hogy az árúmegosztás egyensúlyának mik a lehetőségei azon esetben, ha van egy olyan intézkedő hatóság, amelynek meg is van az ereje ahhoz, hogy akaratát a piacon érvényesíteni tudja. — *Zampieri, Ugo: Prospettive sul nuovo ordine economico d'Europa.* A tengelyhatalmak győzelme után új gazdasági rend fog kialakulni Európában. A tanulmány a múlt bírálata, a természeti adottságok és az egyes országok gazdasági élete jelenlegi fokának gondos mérlegelése alapján kívánja lefektetni annak az új rendszernek alapvonalait, amely a két tengelyhatalom irányítása alatt Európa államainak egymás közti, illetve a többi világrésszel kötendő szerződésai révén ki fog alakulni. — *De Vergottini, Mario: Sulle previsioni demografiche.* A népesedési statisztikából levonható következtetések értékelésével foglalkozik és arra a megállapításra jut, hogy az analitikai módszer mindig magában foglalja azt a feltevést, hogy a számítás alapjául vett egységek egy bizonyos elhatárolt területre vagy összességre nézve teljesen egyöntetűek, ami természetesen nem felel meg a valóságnak, csak bizonyos határok közötti használhatóságot eredményez. — *Note e appunti: Il razionamento in Europa (Mari Cao-Pinna).* — *Rassegne: La politica economica nei paesi dell'impero. — Economia di guerra (Italo Neri).* — *Idee e fatti del mondo economico.*

The Quarterly Journal of Economics.

Cambridge (Mass. USA) February 1941. Vol LV. No. 2.

Nourse, E. G.: The Meaning of „Price Policy“. Árpóitikán a szerző nem csupán az államnak azt az intervenciós tevékenységét érti, amelyet a legutóbbi évek eseményei Európa úgyszólván minden országában fejlesztettek ki, hanem ezen túlmenően az ár-kialakító tényezők összességének kölcsönhatását. Ennek összefüggéseit vizsgálja a tanulmány, s ismerteti az e téren folyó kutatást, amely javarészt a Mitchell és Moore által kimunkált „behaviourista“ irányzatot követi. A klasszikus és neoklasszikus költségelmélet, piacanalízis és áregyensúly-felfogás rendszerint mechanikus módszerekre épít. A behaviourizmus ezzel szemben a statisztika és az analízis kettős rendszerének felhasználásával az indítóerők és függvényeik viszonylatát igyekszik feltárni. Elemzésénél figyelembe veszi, vajjon zárt gazdasági-társadalmi rendszerben lejátszódó, vagy pedig kevésbé merev és lehetőségeiben gazdagabb, de szervezetségben visszamaradott gazdaságban előforduló eseményekkel áll szemben. Az árak tanulmányozásánál két módszer képzelhető el, a portré-szerű vázolás, amely a szubjektív tényezőket, az árak tényleges kialakulásában szerepet játszó erőket és a vállalati vezetők szempontjait tanulmányozza, vagy az analízis, amely a leíró módszer által feltárt tények hatásait tanulmányozza és az árrendszert a gazdasági élet egészébe igyekszik beilleszteni. A gazdaság szabad akaratú árképzéséhez csatlakozik végül a társadalmi törvényerejű árszabályozása is, s e kettő egybeillesztése, összehangolása lesz az átmeneti gazdaság egyik kiemelkedően fontos feladata. — *Backman, Jules and Fishman, Leo: British War-Time Control of Copper, Lead and Zinc.* A tanulmány először a brit fémgazdálkodás háborúelőtti korlátozásaival foglalkozik, majd rátér a háborús korlátozásokra, az ármaximálások, prioritások, engedélyrendszerek és az anyaggazdálkodás céljaira és eredményeire. Ezekután áttekinti az állami ellenőrző szerv hatáskörét és szervezetét, végül pedig rámutat a megkötöttségek folytán előállott problémákra és azok megoldási módjára. Külön foglalkozik a kisebb cégeknek kiváltkép eleinte nehéz helyzetével és az itt mutatkozott nehézségek áthidalásával. — *Oliver, Henry, M.: The Relationship between Total Output and Man Hour Output in American Manufacturing Industry.* A szerzők célja a Federal Reserve Board termelési statisztikájának, valamint a Bureau of Labor foglalkoztatási és munkaóra statisztikájának egybevetése alapján az össztermelés és a munkaóra produktivitása között fellelhető összefüggések megállapítása. Először az összes iparokra, majd pedig az egyes fontosabb iparágakra vonatkozó adatokat vizsgálják. A számszerű vizsgálatokból arra következtetnek, hogy az amerikai feldolgozó ipar nagyrésze 1933. és 1938. között állandó vagy emelkedő munkaóra-produktivitással dolgozott, ami ellentmond annak a megállapításnak, hogy a nagyipar rendszerint emelkedő termelési költségekkel kénytelen számolni. — *Malenbaum, Wilfred: The Cost of Distribution.* Az értékesítés szervezete az elosztás, ennek felépítését és költségeit — különösen Amerikában — már régebben tanulmányozták. Szerzők szerint a tapasztalat az, hogy míg az egyes javak szétosztásának költségét úgyszólván teljesen lehetetlen megállapítani, addig az összes javak forgalombahozatalával járó költségösszeget, tehát az elosztásért fizetett teljes ellenértéket könnyebb megközelíteni. A tanulmány elsősorban az értékesítés fogalmát igyekszik tisztázni, majd a javak szétosztásáért fizetett költséget, illetve ennek a termelési értékhez viszonyított arányát kívánja megállapítani. Érdekes — bár empi-

rikus — megállapítás, hogy 1929.-ben az Egyesült Államok fogyasztójának kiadásaiban a disztribúciós szolgálat költsége másfélszer annyit tett ki, mint a feldolgozó iparok bevételét gyarapító kiadás. A szétosztás-forgalombahozatal jelentőségére jellemző, hogy az USA kereső lakosságának 35%-a ennek a gazdasági ágnek szolgálatában állott. — *Bain, S. Joe: The Profit Rate as a Measure of Monopoly Power.* Az ipari piactanulmányok körében jelentős helyet foglalt el a közelmúltban annak kutatása, vajjon mely iparágak tekinthetők monopolisztikus jellegűnek, s egyes cégek „monopolisztikus hatalma” milyen mértékű? Ezeknek tisztázása bizonyos mértékig irányadó lehet az árrendszer és a jövedelemmegoszlás kérdéseinek kutatásánál is. A monopólium mértékét kutató eszközök a lehetőségekhez képest inkább kvalitatív jellegűek, a statisztikai vizsgálatok eddig csak másodlagos jelentőségűek voltak. A tanulmány ily kutatás eszközéül a különleges hasznok az ú. n. „excess profits” felmérését választja. Természetesen az így elért eredmények elsősorban elméleti jelentőségűek, s inkább csak útmutató jelleggel bírnak. Ha azonban ezek a különleges hasznok hosszabb időszakon át változatlanok vagy keveset változnak, úgy ez már bizonyos mértékig fokmérője lehet a szabad verseny piacától történt eltávolodás mértékének. — *Glenn, W. Miller: Wages and Hours in Consumers, Cooperatives in Great Britain and the United States.* — *Gordon, R. A.: Periol and Velocity as Statistical Concepts.* — *Frank A. Kidner: The Variation in Wage Ratios.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 153. Heft. 1. Jena, Január 1941.

Ammon, Alfred: Nationalökonomie und wirtschaftliche Wirklichkeit. A tudományos problémák keletkezése általában valamely kérdés iránti előzetes gyakorlati vagy ismeretelméleti érdeklődésre vezethető vissza. Vannak egyes tudományágak, amelyeknél ma az ismeretelméleti szempont dominál, de keletkezésük mégis gyakorlati okoknak tudható be, ilyen pl. a csillagászat. A gazdaságtudomány gyakorlati tudományágnak tekinthető abban az értelemben, hogy művelése gyakorlati célokat szolgál, elméletinek minősül viszont kutatási módszereiben, míg az elért eredmények feltárása tekintetében megkülönböztetünk elméleti és alkalmazott közgazdaságtant. Az Eucken-féle vizsgálatok szerint a gazdaságtudománynak jelenleg nem állanak — természettudományok módjára — teljesen biztos eredményű felismerési és értékelési módszerek. Kérdéses, vajjon sikerülni fog-e, — ahogy Eucken reméli — olyan, az eddigieknél teljesen eltérő új módszert találni, amely a gazdasági élet eseményeit tudományos mértékkel elfogadhatóan és minden szemszögből egyaránt helytálló módon dogmatikusan tudja elbírálni és minősíteni. — *Vleugels, Wilhelm: Was heisst Theorie?* A gazdaságtudomány számos művelője az utóbbi időben egyre fokozott figyelemmel fordul a módszertani kérdések felé, ami a tudományág termékenységére szempontjából nem kedvező. Bár a pozitivistá realizmustól való elfordulás idején kétségtelenül fontos az értékfogalmak gazdaságbölcseleti tisztázása, ennek a folyamatnak sem szabad a tények, a gazdasági történet kutatásának rovására mennie. Természetesen a változásoknak az elméleti irány szempontjából az a fő következménye, hogy ezen a téren kell kidomborodnia a gazdaságtudomány etika-politikai jellegének. — *Wernet, W.: Die Handwerkswirtschaft im Kriege.* A német kézműipar a háborút megelőző gazdasági fellen-

dülésből arányosan vette ki részét. A túldimenzionálást a nemzeti szocializmus előrelátó módon megszüntette, s így pl. 1938.-ban 1936. évvel szemben 11%-al kisebb volt a kisipari üzemek száma, ami azonban a teljesítmény szempontjából egyáltalában nem járt kedvezőtlen eredménnyel. A háború kitörése természetesen az eddigi szervezetnél szorosabb felépítésű irányítást tett szükségessé, amelynek legfontosabb pillére továbbra is a kézműipari kamarák maradtak. A konkrét intézkedések közül a kisipar szempontjából is döntő jelentőségű volt az árak és bérek megkötése, a munkahelyváltogatás korlátozásai, egyes kisipari üzemek hadicélokba történő leállításai, a nyersanyaggazdálkodás és a fogyasztás szabályozása. A kézműipar jogi helyzetét illetően is életbevágó változások történtek, természetesen elsősorban a központi intézmények jogköre további kiépítésének irányában. Az iparosoktatás-és képzés feladatát a rendkívüli időkre tekintettel a birodalom teljesen maga vállalta el. Az egyes szakmákban működő üzemeket a legváltozatosabb formában igyekeztek a hadigazdaság szolgálatába szervesen bekapcsolni, s ma már az a szerencsés helyzet állt elő, hogy fokozatosan újból megnyitják a leállított műhelyeket is. — *Bräuer, Karl: Die deutsche Kohlenwirtschaft im Kriege.* A német szén-gazdálkodás a világháború után súlyos válságokon ment át. A túltermelés vagy árúhiány gyakran teremtett ebben az alapvető fontosságú gazdasági ágban kiélezett helyzetet, s ezt csak a nemzeti szocializmus uralomra kerülése változtatta meg. A háború kitörésekor természetesen szükségessé vált a szénjegyrendszer bevezetése, s megfelelő elosztó szervezet felállítása. Az 1939.—40. évi rendkívüli zord tél igen nehéz helyzetbe hozta a német szénellátást, a készletek csekélynek bizonyultak, s minden gazdasági ág elsőbbséget kívánt a maga számára. A jelenlegi szervezet a szükségletet legszigorúbban ellenőrzi, s e célból az egyéni szükségletbejelentést- illetve annak hatósági jóváhagyását írja elő. Technikailag ez természetesen másként alakul a kisfogyasztóknál és háztartásoknál, mint a nagyipari és egyéb nagymennyiségű fogyasztásnál. Minthogy a termelés aránylag kisszámú bányavidéken összpontosul, az ellátással kapcsolatban különleges közlekedési problémák racionális megoldása is szükségessé vált.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band. 153. Heft. 2. Jena, Február 1941.

Amonn, Alfred: Nationalökonomie und wirtschaftliche Wirklichkeit. (Schluss) Amonn cikkének folytatása továbbra is Eucken nézeteit boncolja. Eucken szerint az új és ismert elméleti szempontból döntő jelentőségű módszereknél elsősorban egyszerű, majdnem atomisztikus jellegű tények vizsgálatának van fontos szerepe. Figyelmen kívül hagyja azonban azt, hogy a gazdaságban nem csupán tényekről, hanem elsősorban fogalmakról is van szó, tehát az absztrakció e vizsgálatoknál sem nélkülözhető. Maga az Eucken által használt megkülönböztetés, a szabad „forgalmi gazdaság“ és a „központilag irányított gazdaság“ is elvont gyűjtőfogalmakat testesít meg. Az euckeni felfogás első alapvető hibája, hogy amikor — saját állítása szerint — új, még nem létező tudományágot kíván az „elavult közgazdaságtan“ helyébe teremteni, állandóan és kényszerűen annak a tudományágnak elveivel és fogalomkörével dolgozik, sőt egész érv-fegyverzetét annak egy bizonyos részéből — a történelmi irányból — meríti. Ezenfelül azonban Eucken éppen a történelmi irány magyarázatánál, egyes vonatkozásokban empirikus felfogása folytán túlzásokba esik, dogma-

tikus beállítottsága következtében a gazdaságpolitika problémáinak sem nyújt elméleti megalapozást, így teóriája hiányos is. Végül ismeretelméleti felfogása alapján Eucken az egész közgazdaságtant egységes egésznek ítéli meg, tagadva az annak egyes ágai között fennálló lényegi eltéréseket, s ezzel a tényleges helyzettel ellentétbe kerül. — *Lütge, Friedrich: Die Preispolitik in München im hohen Mittelalter.* A tanulmány tulajdonképpen a középkor sokat vitatott kérdésének: az önfenntartás, vagy nyereségvágy problémájának vizsgálatát. A gazdaságtörténelem a középkori gazdasági életet állandóan ezen antitézis szemszögéből vizsgálja. *Sombart* és követői azon az állásponton vannak, hogy a középkor gazdasági életében a létfenntartás eszméje dominált, míg az újabb időben egyes gazdaságtörténészek, mint *Kelter* és *Froese* tagadják a „középkor“ mint gazdasági egység létezését, s ezért nem is fogadják el azt az állítást, hogy a középkori kisipar és kereskedelem a nyereségvágyat nem ismerve, kizárólag saját életszükségleteinek biztosítása és a közjó minél teljesebb szolgálata érdekében dolgozott. Ebből kiindulva ismerteti szerző München középkori ipari rendszertét, különös tekintettel az ár-szabályozásra, amely részben fix, részben maximális árak megállapításából, ezenfelül azonban számos hasonló intézkedésből is állott, mint pl. a súlymértékek és minőségek ellenőrzése, az árak felügyelete, a bérek megállapítása stb. Ezeknek vizsgálatát alapján kézenfekvőbbnek látszik a *Kelter* által képviselt felfogás, mert a tények azt mutatják, hogy a város politikai vezetősége éppen a közérdek védelmében kénytelen volt a céhek árpolitikáját korlátok közé szorítani. A vita kategórikus eldöntése természetesen nem lehetséges, elbírálása pedig nem annyira a tények, mint azok értékelése által válik lehetővé. A tények mindenesetre azt mutatják, hogy a rendszerint arisztokratikusan vezetett középkori város — mint erkölcsi közösség — szükségét látta, hogy az ipar és kereskedelem hasznának mértéket szabjon. — *Bräuer, Karl: Die deutsche Kohlenwirtschaft im Kriege.* Németország az USA után a legnagyobb széntermelő állam. A háború utáni helyzet rákényszerítette a német gazdaságot a szénkészletek takarékos felhasználására. Ennek következményeképp a nagyipar már a hógazdálkodás magas fokát érte el, a házfogyasztás, kisipar és mezőgazdaság azonban még e téren igen nagy feladatok előtt áll. Ebben az irányban már történtek is számottevő intézkedések. A tanulmány ezután ismerteti a német szénkereskedelem szervezetét és tagozódását. Számos nehézséget okoz a kiskereskedelem ellátása és irányítása. A problémák eddigi aránylag sikeres megoldása a széntermelés magas teljesítőképességének, a jól szervezett irányításnak és a szénkutatás kedvező eredményeinek köszönhető. Mégis szükséges e téren is a további mechanizálás, hogy a termelést fenn lehessen tartani, esetleg fokozni is. Emellett azonban elengedhetetlen a hőkihasználás fokának emelése és a szétosztó apparátus racionalizálása is. — *Meinow, Franz: Kriegswirtschaft in der Lebensversicherung.*

Schollers Jahrbuch.

1941. 1. füzet. Február.

Vleugels, Wilhelm: Die Eigenart der deutschen volkswirtschaftlichen Theorie. A német gazdaságtudományt jellemző, sok vitát felidézett, elvi szigorúság nem szörszálhasogatás, hanem a tudomány lényegéből folyik. Ennek köszönhető, hogy a német tudomány már korán szembeszállt a liberalizmus és manchesteriz-

mus történelmietlen és légüres térben dolgozó módszerével s eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy sem a történelem s a társadalom eszméitől elszigetelt tiszta gazdaságelméleti módszer, sem a tiszta elmélettől elszakadt történelmi módszer, nem tartalmazhatja a teljes igazságot, hanem a kettő szintézise szükséges, amit a romantikusok, List, Stein, Rodbertus, Roscher, Knies, Hildebrand, Thünen, majd Schmoller, Wieser és Böhm-Bawerk stb. műve az egyik oldalon a határhaszon-elmélet kifejlesztésével, a másik oldalon a tudomány etikus-politikai jellegének ismeretelméleti tudatosításával koronázott. — *Tiburtius, Joachim: Die Einwirkung der Wirtschaftsordnung auf die Unternehmerleistung.* Az irányított gazdasági rendszer olymértékben írja elő egyrészt a vállalkozók kiválasztásának személyi feltételeit, másrészt olymértékben szűkíti a vállalkozó választási lehetőségeit az üzletvitelben, hogy felmerül a kérdés: lehet-e ma még vállalkozóról beszélni? A szerző szerint a közösség csak a követendő célokat tűzi ki s a gazdálkodás sorrendjét állapítja meg, ezen belül még mindig van mód az egyéni kezdeményezés s a vállalkozói tevékenység érvényesítésére. — *Kokkalis, Alexander* (az athéni egyetem rk. tanára): *Kapitalbildung durch Sparen?* A tanulmány annak a tételnek bírálata, hogy a tőkeképződés a takarékoság eredménye; még a módosított megtakarítási elméletet is elveti. Szerinte a tőkeképződés alapelve a kivitelező erőknek észszerű alkalmazása nem csupán a tőkeerő, hanem általában a termelőerők növelésére. — *Andrae, Wilhelm: Bildung eines Grosswirtschaftsraumes im Hinblick auf die Selbstversorgungsmöglichkeiten Grossdeutschlands.* A gazdasági tér német felfogása ellentéte az angol szabadkereskedelmi felfogásnak. A gazdasági tér megalkotásánál az önellátás célkitűzései mérvadók, ha azonban a honvédó gazdaság szükségletei biztosítva vannak, ezeken felül megindulhat a világgazdasági csere is. A német, olasz és orosz nagytértségnek szervezése még kezdeti fokon van, de mintául szolgálhat itt a német-román gazdasági szerződés, amelyben Németország elvállalta a román térség teljes gazdasági irányítását s részben a német szellem kivitelével fizet a román áruk kiviteléért. A jövőbeni gazdasági szerződéseit természetesen ezen túlmenően kötik majd össze az egyazon térségbe tartozó országok életét; a német nagytértségben a márka lesz ennek a forgalomnak „csucsvalutája“. Már most is megállapítható, hogy ez a terület távolról sem olyan szegény nyersanyagokban, semmint azt általában feltételezik. — *Besprechungen.*

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1941. Band 8. Heft 2.

Preiser, Erich: Wesen und Methoden der Wirtschaftslenkung.

A gazdasági irányítás az aktív konjunktúra-politika számos eszközét alkalmazza, így a nyílt piaci műveleteket, a behozatal kontingentálását, a valuta-kiegyenlítő alapok munkáját, mégis lényegében különbözik a korábbi konjunktúra-politikától, mivel a gazdasági autonómia megszűntét jelenti. Legjobb példája a német gazdaságpolitika, amely konjunktúra-politikai célok követése helyett most már nagy állampolitikai feladatok szemszögéből irányítja a gazdaságot. A katonai és gazdasági függetlenség kiküzdése céljából a négyéves tervekben kielejtezte a kevésbé sürgős szükségletek kielégítését és felállította az öt szükségletesoport — az állami- és a magánfogyasztás, az állami- és a magánberuházás, valamint a termelőeszközök pótlásának — kielégítési sorrendjét. Ennek rendelte alá a nemzeti jövedelem felosztását, a

munkabérrpolitikát, a magánfogyasztás méreteit és a befektetéseket. Ez nem kényszergazdálkodás, ami csak valamely hiány folyamánya, hanem tudatos tervezés. De felhasználja a kényszergazdálkodás eszközeit is és rendszerének középpontjába a racionalálás és a racionalizálás feladatait állította. Erre azért is szükség van, mert a gazdaság teljes foglalkoztatottsága mellett nincs már mozgási tér, amelyben a gazdaság önmagát kiegyensúlyozhatná. — *Holtz, Dietrich: Geldwert und Staatskredit.* Az infláció és defláció meghatározásánál nem szabad túlozni; a közelmúltban is sok mindent helytelenül neveztek inflációnak. Kétségtelen, hogy az államnak meg kell óvnia a papírvaluta értékállandóságát, aminek két előfeltétele az államháztartás és a fizetési mérleg egyensúlya. De az állami célok megvalósítására felvett kölcsönök és a hiteltartalék terhére végrehajtott hitelkiterjesztés terén ma már az állam több tapasztalattal rendelkezik, mint az első világháború alatt és után s így hatékonyabb eszközökhöz folyamodhat, az infláció veszélye nélkül, mint akkor. — *Huppert, Walter: Währungsdeckung.* Mivel a pénz az értékmérő és csereszköz, ellentmond fogalmának, hogy fedezetre van szüksége. Ez egyaránt áll a készpénzre és a bankpénzre, amely utóbbinak egyébként a bank egész vagyona a fedezete, és áll a pénzre, mint hitelre is, ami új fizetési eszközök útján mindaddig növelhető, míg a likviditás azt megengedi. A fizetési eszközökkel való helyes arányú ellátottságot maga a forgalom szabályozza. A bankok ugyan önmaguktól nem alkothatnak járulékos pénzt, de a készpénz alapján lehet járulékos vásárlóerőt teremteni. — *Andreae, Wilhelm: Geld und Preis.* A pénz anyagértéke ellentmond a pénz fogalmának; a pénzértéket lehet használati értékéből, a cseréből és a szervezetségből származtatni, de ezekkel szemben elsősége van a pénz közösségi értékének. A pénz gazdasági jelentőségének fejtegetése után a szerző kifejti, hogy az aranymagvaluta és a devizagazdálkodás alapján helyre lehetne állítani a világ gazdaság szervezetét. — *Gottl-Ottlilienfeld, Friedrich von: Über das Verhältnis zwischen Wirtschaft und Technik.* A technikát, döntő fontossága ellenére, nem kell a gazdasággal szemben túlbecsülni; a kettő közt kölcsönhatás van; amiképp a technika megtermékenyíti a gazdaságot, úgy irányítják a gazdasági szükségletek a technika alkotóerejét. — *Bollnow, Otto Friedrich: Die philosophischen Grundlagen der Staats- und Wirtschaftslehren bei J. H. G. Justi.* — *Mülhaupt, Ludwig: Der Deckungsprozess in der Gemeindefinanzwirtschaft und seine rechnerische Darstellung.* — *Walde, Gerndt: „Solve et repute“.* — *Literatur.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Januar 1941. Band 53. Heft 1.

Montgomery Arthur: Die Wirtschaftsentwicklung Schwedens seit Ausbruch des Krieges. A svéd gazdasági fellendülés a múlt század vége óta szoros összefüggésben állt a kivittel. A harmincas évek protekcionista irányzata idején az ipari termelés növekedése maga mögött hagyta az exportot, s elsősorban a megerősödött belső piacra alapított. A svéd kivitel még a háború kitörése sem befolyásolta döntő mértékben, mivel ennek hatásai elsősorban pénzügyi téren jelentkeztek. Természetesen Norvégia megszállása óta Svédország piacainak jelentős részét elvesztette, ezzel szemben a német viszonylat irányában az export fokozódott. Az állami intervenció mértéke szükségszerűen növekedett, de a kezdeményezés továbbra is a magángazdaság kezében maradt. — *Gado-*

lin Axel J.: *Kriegswirtschaftliche Massnahmen in Finnland und die Auswirkungen des finnisch-russischen Friedensschlusses auf die finnische Volkswirtschaft.* Finnország a háborút megelőző időkben nem fogantatosított rendkívüli gazdasági intézkedéseket, az egyetlen, ami e téren történt: a jegybank penzteremtő lehetőségeinek kibővítése és a kenyérszükségletnek a mezőgazdaság fejlesztése által a behozataltól való függetlenítése volt. Árelenőrzés és devizazárlat csak a háború kitörésekor kezdődött. Az orosz háborút befejező béke Finnország gazdasági élete szempontjából átlagban mintegy 10%-os kapacitáscsökkenést jelent, de egyes vonatkozásokban, mint pl. faipar, közlekedés ennél lényegesen többet. Finnországra nézve az új európai gazdasági rendbe történő beilleszkedés nem fog különös nehézségekkel járni, mivel fontos nyersanyagait gazdaságosan tudja belföldön feldolgozni. — Böhler, Eugen: *Die schweizerische Kriegswirtschaft.* A svájci hadigazdálkodás alapjaiban a békebeli gazdaságpolitika enyhébb formájú intervencionizmusára épít, az állam beavatkozását csak esetenként ismeri, s a szabad piac mechanizmusát nem kapcsolta ki. Természetes, hogy a növekvő nyersanyaghiány, s az állandó katonai készenlét a termelés teljes és tervszerű átszervezését teszi szükségessé, s e célnak alá kell rendelni a pénzügyi-, kereskedelmi- és valutapolitikát. Ily adottságok között kézenfekvő az állam irányító tevékenységének egységes elvek szerinti megszervezése, s az ehhez szükséges gazdasági vezérkar megteremtése. — Surányi-Unger Tivadar: *Ungarische Wehrwirtschaft.* A tanulmány bevezetőben a háborút megelőző évek gazdasági életének főbb mozgató erőit ismerteti. A Csonkaország gazdaságpolitikai célkitűzései elsősorban a folyamatos termelés helyreállítására, az életstandard javítására, a szükséges jövedelemarányosításra, s az elszakított területet visszanyerése szempontjából nemzetpolitikailag szükséges előkészületek megtételére irányultak. Gazdaságpolitikánkat az utolsó években három tényező irányította: az ötéves beruházási terv, a hármas területgyarapodás és a háború kitörése. Az adott helyzetben ránk váró feladatokat csak tervszerű ár- és anyaggazdálkodási intézkedések útján, szükség esetén fogyasztásunk korlátozásával kellett megoldanunk. Gazdaságpolitikánkat az új európai gazdasági rendbe történő beilleszkedés jegyében folytattuk, s ennek feleltek meg az utolsó évek mélyreható szociális intézkedései is, amelyeket még további ezirányú jogalkotás fog követni. — Lamer, Mirko: *Kriegswirtschaftliche Einflüsse in Jugoslawien.* Jugoszlávia gazdasági felépítésének vizsgálatának első sorban a közvetlenül a háború kitörése előtt megkötött szerb-horvát megegyezés bír fontossággal. Gazdaságpolitikai szempontból figyelmet érdemelnek a jelentős mértékű áremelkedések, amelyek különösen a mezőgazdasági termékeknél mutatkoztak. Az árszabályozás intézkedései nem voltak országszerte egységesek, a központi kormányzat nem avatkozott be oly mélyrehatóan, mint Horvátország. A külkereskedelemben növekedett a tengelyhatalmak részesedése. Az állam intervencionizmusának két fontos állomása a búzamonopólium és a teljes külkereskedelem állami ellenőrzés alá helyezése. — Leon, N. Gh.: *Kriegsbedingte Veränderungen und Massnahmen in der rumänischen Kriegswirtschaft.* Románia gazdasági életében döntő szerepet játszottak a területveszteségek. A terület és népesség majdnem pontosan egyharmaddal csökkent, de számos mezőgazdasági és iparág ennél lényegesen többet veszített el. Az ipar termelő kapacitása viszont csak egy hatoddal esett vissza, ami esetleges aránytalanságra vezethet. A hadigazdálkodási intézkedések közül az árak szigorú szabályozása, egyes külkereskedelmi tilalmak, a nagyvállalatok felügyelet alá helye-

zése és az idegen befolyás megszüntetésére irányuló rendeletek érdemelnek figyelmet. — *Bobtschev, Konstantin: Bulgariens Wirtschaft und Wirtschaftspolitik im Zeichen des gegenwärtigen Krieges.* A bolgár kormány már a háború kitörése előtt is fogantatosított jelentős hadigazdálkodási intézkedéseket, említésreméltók a polgári és gazdasági mozgósításról, valamint a termények rekvirálásáról szóló törvények. Kiegészítette ezeket az 1940. májusában megjelent közellátási és árszabályozási törvény. Ezenfelül különösen a külkereskedelem terén hoztak mélyreható rendelkezéseket. Kétségtelen, hogy a gazdaságpolitika figyelembe veszi az új helyzet teremtette követelményeket, amelyeket új módszerekkel is kell megoldani, a szabályozott gazdaság idejét felváltotta az irányított gazdaság, amely teljesen állami felügyelet alatt áll. Az állam ebben a vonatkozásban messzemenő rendszabályokat fogantatosított az élet minden szektorában és célkitűzéseit elérte vagy legalább is megközelítette. — *Schmidt, Hermann: Die Entwicklung des französischen Geldmarktes von der Stabilisierung des Franken bis zum gegenwärtigen Kriege.* A tanulmány a francia pénzpolitika teljes egészére kiterjeszkedik, vizsgálódásai felölelik az arany- és devizahelyzet, a fizetési mérleg, a belső állami- és magánhitelek, a jegybank, a bankok likviditása és a kamatváltozás minden kérdését a Poincaré-féle frankstabilizációtól kezdve 1938 őszéig.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Folyó évi március hó 27.-én tartott igazgató-választmányi ülésünkön *Éber Antal* elnöklete alatt jelen voltak: Neubauer Gyula, Párnitzky Ede, vitéz Rapaich Richárd, vitéz Surányi-Unger Tivadar, Takaróné Gáll Beatrix, Tóth Jenő, Vágó József, Kislégi Nagy Dénes. A főtitkár bemutatta a közgyűlés elé terjesztendő jelentést a Társaság 1940. évi működéséről, az elnök pedig a főpénztáros jelentését terjesztette elő. Az igazgató-választmány mindkettőt egyhangúlag jóváhagyta. Éber Antal elnök bejelentette, hogy Társaságunk egy választmányi tagja Baranyai Lipótnak a Nemzeti Bank közgyűlésén tartott beszédéhez „Széljegyzetek“-et írt, amelyeket röpirat formájában a beszéd népszerűsítése céljából, mint Társaságunk kiadványát 100.000 példányban óhajtana szétküldeni. Az igazgató-választmány hozzájárult a szóbanforgó füzet kiadásához.

A főtitkár jelentése a Társaság 1940. évi működéséről.

Társaságunk 1940. folyamán összesen hét teljes ülést tartott. Február 15.-én *Nótel Rudolf* „A konjunktúra-irányítás új módszerei“, március 12.-én *Dékány István* „A társadalom, mint üzem“, április 30.-án *Szeberthy János* „Mezőgazdasági szociálpolitikánk pénzügyi szempontjai“, május 16.-i közgyűlésünkön *Kováts Ferenc* „A magyar ipar és iparosodás történetének tanulságai“, október 15.-én *v. Surányi-Unger Tivadar* „Az országgyarapodás gazdasági hatásai“, november 12.-én *Stucken Rudolf* erlangeni egyetemi tanár „Neuere Entwicklungen im Geldwesen und die Folgerungen für die Geldlehre“, december 5.-én *Pongrácz Kálmán* „Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái“ címen tartott előadást. Az előadásokon kívül igazgató-választmányunk zártkörű tanácskozmányt tartott a tőkeképződés előmozdításáról. A kérdés előadója vitéz *Surányi-Unger Tivadar* egyetemi tanár volt, akinek 1940 október 31.-én tartott bevezetéséhez november 8, 18, 29, jan. 24.-i üléseinken

Rapaich Richárd, Heller Farkas, Éber Antal, Heim János, Jirkovsky Sándor, Schilling Zoltán, György Ernő, Nötel Vilmos és Koós Zoltán szoltak hozzá.

Kiadványunkból, a Közgazdasági Szemléből 1940-ben 8 füzet jelent meg, összesen 60 és $\frac{1}{4}$ ívnyi terjedelemben, ehhez járul a német szöveg $3\frac{3}{4}$ ívvel, úgyhogy összesen 64 ívet, 1024 oldalt adtunk, 6 és $\frac{1}{2}$ ívvel, 104 oldallal kevesebbet, mint 1939-ben. Ez a terjedelemcsökkenés azonban csupán technikai jellegű és abból állott elő, hogy a papírral való takarékoskodás céljából a garmond-szedésű tanulmányokat borgissal, a német melléklet borgis szedését pedig petittel cseréltük fel. Ezt tekintetbe véve, tartalmilag a terjedelem a tavalyi évfolyamhoz képest nem csökkent.

A Közgazdasági Könyvtár XXIII. köteteként 1940. tavaszán megjelent *Szeberthy János* „Mezőgazdasági munkásvédelem“ című 440 oldalas könyve. XXIV. kötetként *Rézler Gyula* szerkesztésében a „Magyar gyári munkásság, szociális helyzetkép“ című 244 oldalas munka, amely vitéz *Surányi-Unger Tivadar* előszavával kilenc fiatal közgazdánk tanulmányait tartalmazza. Az utóbbi kötet kiadási költségeit azonban nem Társaságunk viselte.

Tavalyi jelentésünkben kiemeltük, hogy igazgató-választmányunk 1939. november 30.-án hozott határozata értelmében a Matlekovits-alapítvány összegét alapvető jelentőségű közgazdasági írók magyar nyelvű kiadására fordítjuk. Ennek az alapján 1940. év folyamán nyomdába adtuk *Smith Adám*: „Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól“ című művét *Éber Ernő* fordításában, *Ricardo Dávid*: „A közgazdaság és adózás alapelvei“ című művét *Kislégi Nagy Dénes*, *Malthus Róbert*: „A közgazdaságtan alapelvei“ című könyvét *Neubauer Gyula* fordításában, végül igazgató-választmányunk július 8-i határozata alapján *List Frigyes*: „A politikai gazdaság nemzeti rendszere“ című könyvét *Horn József* fordításában. A könyvek nyomdai előállítására külső okokból némi késedelmet szenvedett ugyan és 1940-ben még nem kerülhettek forgalomba, de jelentésünk előterjesztésekor már mind az öt kötet teljesen elkészült és forgalomba hozásuk is megindult. A nagy közgazdasági írók új magyar fordítása iránt közönségünk eddigi érdeklődése és a tagjaink részéről befolyt előfizetések tekintélyes száma mutatja, hogy fontos tudományos szükségletnek tettünk eleget, midőn e sorozatot megindítottuk. Minden okunk megvan arra a reménységre, hogy a Matlekovits-alap és a Társaságunk által előlegezett költségek elég gyorsan meg fognak térülni és akkor újabb alapvető munkák kiadásával folytathatjuk ezirányban megkezdett tevékenységünket.

Társaságunk alapszabályai szerint is mindenképen fel-

adatának tekinti a közgazdasági ismereteknek terjesztését a nagyközönség körében. Ezt a célt szolgálja igazgató-választmányunk július 8.-i ülésén Éber Antal indítványára hozott határozata, hogy a főváros néhány élénk forgalmi pontján kisebb vitrineket helyezünk el és az ott kiállított közgazdasági tartalmú folyóiratokra és könyvekre állandóan felhívjuk a figyelmet. A fővárostól és háztulajdonosoktól 7 ilyen vitrin kifüggesztésére kaptunk engedélyt, azokat el is készítettük és 1941. tavaszán ezirányú tudományos propaganda-tevékenységünk is konkrét formát fog ölteni. Azt hisszük, hogy egyebek között ennek az az eredménye is meglesz, hogy a szerzők és kiadók igyekezni fognak ezt az ingyenes hirdetési lehetőséget kihasználni és így nagyobb érdeklődést fognak mutatni Társaságunk és kiadványai iránt is.

Bevételeinkről és kiadásainkról a főpénztáros jelentése számol be. Tagdíjakból 13.252.65 P-t vettünk be, tehát valamivel kevesebbet, mint tavaly, amikor sok tagdíjhátralékot is behajtottunk, de sokkal többet, mint az előző esztendőben, amikor pénzbeszedő nélkül végeztük a tagdíjak behajtását. Tagjaink létszáma tovább csökkent, leginkább azért, mert a tagdíjfizetést megtagadókat töröltük. Tagjaink száma jelenleg 620. Reméljük, hogy a visszacsatolt részekről nyert tagokkal taglétszámunk hamarosan el fogja érni régi magasságát. Ebben az irányban egyébként propagandát fogunk indítani.

A tagjaink sorából elhunytak közül kegyelettel emlékezünk meg itt is báró *Szterényi Józsefről*, igazgató-választmányunk egyik legrégibb tagjáról.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló bizottság által az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az Elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1941. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztáros jelentése a Társaság 1940. évi működéséről.

Mellékelten tisztelettel beterjesztem a Társaság pénztári kimutatásait az 1940. évről.

Az I. számú kimutatás szerint az 1940. évben a Társaság	
bevétele	— — — — — — — — — — P 32,227-93,
kiadása	— — — — — — — — — — „ 30,132-25 volt,
úgyhogy az 1940. évet	— — — — — — — — — — P 2,095-68

felesleggel zártuk. — Ennél a tételnél megemlítendőnek tartjuk azt a körülményt, hogy az igazgató-választmány 1939. évi november hó 30.-i határozata értelmében magyar fordításban most kiadott közgazdasági klasszikusok sorozatának nyomda-

költségeit és fordítói tiszteletdíjait a Matlekovits-Alap vagyona nem fedezte teljes egészében. Ezen kiadások pótlására Társaságunknak a Magyar-Olasz Banknál vezetett folyószámlájáról 1940. december 31.-ig bezárólag P 1,904.— került kiutalásra. — Ily természetű további kiadások már az 1941. év költségvetését terhelik, — míg a sorozatokért befolyó bevételekből elsősorban a Társaság által előlegezett összeg térített meg. Ha azután még ezen felül is lesz bevétel, úgy ez a többlet a Matlekovits-Alap újbóli létesítésére fog szolgálni.

A mérlegben „adományok“ cím alatt szereplő P 13,631.60 összegért az alább felsorolt adakozóknak ezúton is őszinte köszönetet mondunk: Magyar Tudományos Akadémia (P 2,000.—), Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (P 2,000.—), Magyar Nemzeti Bank (P 1,600.—), Magyar-Olasz Bank (P 1,000.—), Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (P 800.—), Budapest Székesfőváros (P 700.—), Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (P 500.—), Creditanstalt-Bankverein (P 150.—), Belvárosi Takarékpénztár (P 50.—), Foncière Általános Biztosító Intézet (P 200.—), Hazai Bank R. T. (P 240.—), Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete (P 160.—), Hermes Bank- és Váltóüzlet R. T. (P 50.—), Nova Közlekedési és Ipari R. T. (P 200.—), Országos Földhitelintézet (P 200.—), Pénzügyintézeti Központ (P 400.—), Adriai Biztosító Társulat (P 100.—), Magyar Általános Hitelbank (P 450.—), Triesti Általános Biztosító Társulat (P 150.—), Budapesti Árú- és Értéktőzsdé (P 100.—), Magyar Bank és Kereskedelmi R. T. (P 400.—), Magyar Cukoripar R. T. (P 400.—), Magyar Országos Központi Takarékpénztár (P 150.—), Kőbányai Polgári Serfőző (P 80.—), Corvin Áruház R. T. (P 250.—), Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár (P 200.—), Magyar Jelzáloghitelbank R. T. (P 160.—), Első Magyar Általános Biztosító Társaság (P 300.—), M. Kir. Postatakarékpénztár (P 100.—), Autotaxi R. T. (P 300.—), Egercsehi Kőszénbánya R. T. (P 100.—), Mezőgazdasági Ipar R. T. (P 150.—).

A zárszámadásunkban „különféle költségek“ cím alatt szereplő P 9,189.94 az 1939. évi ily tétellel szemben P 3,606.61 emelkedést mutat ugyan, e költségek megnövekedése azonban részben fokozottabb tevékenységünkkel és a drágulással van egybekötve, részben pedig azért következett be, mert ebben a rovatban vezettük a közgazdasági klasszikusok sorozatának kiadásához a Matlekovits-Alap felhasználása után még szükségessé vált, fentebb már említett: P 1,904.—t is.

Az 1941. évre vonatkozó költségelőirányzatot P 32,500.— bevétellel és P 46.000.— kiadással kérjük megállapítani, az ide-mellékelt II. kimutatás szerint.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1940. december 31-én

TARTOZIK		KÖVETEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	6,969·11	Áthozat az 1939. évről	20,509—
A Közgazdasági Könyvtár nyomdaköltsége	2,262·30	Tagdíjak	13,252·65
Tiszteletdíjak	11,710·90	Előfizetések	1,739·65
Különféle költségek	9,189·94	Hirdetések	747·03
Készpénzvagyon	22,604·68	Adományok	13,631·60
		Közp. Klasszikusokra előf.	1,485—
		Kamatjövedelem	1,372—
	52,736·93		52,736·93

Budapest, 1940. december 31-én.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1940. december 31-én

I. Vagyon

Folyószámla követelés a Magyar-Olasz Banknál	P 22,604·68
10,000 K n. é. 4 ^{1/2} /0-os Magyar Takarékpénztárak Jelzálogbankja záloglevél	„ 1—
15,000 K n. é. 6 ⁰ /0-os nostr. májusi hadikölcsön	„ 1—
10,000 K n. é. 6 ⁰ /0-os „ februári „	„ 1—
	<u>P 22,607·68</u>

II. Teher

Kifizetetlen számla és tiszteletdíj 1940-ről	P 2,248·73
Közgazdasági Klasszikusok nyomda számlája 1940-ről és tiszteletdíj	„ 8,424·50
	<u>P 10,673·23</u>

III. Tiszta vagyon . . . . . P 11,934·45

IV. Magyar-Olasz Bank—Dr. Éber Antal-alap

Készpénz 1940. december 31-én . . . . . P 25,000—

Budapest, 1940. december 31-én.

Megvizsgáltuk és rendben levőnek találtuk:

A SZÁMVIZSGÁLÓ-BIZOTTSÁG

Futó Mihály s. k. Kádas Kálmán s. k. Molnár Ernő s. k.

Mórotz Kálmán s. k. Nötél Rudolf s. k.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1941. évre

KIADÁS		BEVÉTEL	
	P		P
Nyomdaköltség :		Készpénzvagyont 1940.	
Közgazdasági Szemle	9,500.—	december 31-én	22,604.68
" Könyvtár	2,000.—	Folyó tagdíjak	10,000.—
" Klasszikusok	10,500.—	Szemle-előfizetés	1,500.—
Közp. Szemlével kapcsolatos tiszteletdíjak és fizetések	15,000.—	Közp. Klasszikusok előf.	6,000.—
Közp. Klasszikusokkal kapcsolatos tiszteletdíjak	1,000.—	Kamat	1,000.—
Különféle költségek (irodai alkalmazott, altiszt, telefon, fűtés, világítás, adó, stb.)	8,000.—	Adományok	14,000.—
Egyenleg, mint készpénz	9,104.68		
	55,104.68		55,104.68

Felolvasó-ülés.

Április 25.-én *Heller Farkas* elnöklete alatt *Matócsy Mátyas* tartott előadást „A német és magyar mezőgazdaság eltérő és azonos irányai“ címen. Tanulmányát szemlénk jelen száma egész terjedelmében közli.

Közygülés.

MEGHIVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1941. június 5-én reggel 8 órakor, határozatképtelenség esetén pedig 1941. június 13-án, pénteken d. u. fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében (V., Szemere-u. 6.) tartja XLVII. rendes évi közgyűlését.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Társaság 1940. évi működéséről.
3. A pénztárnok jelentése az 1940. évről.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1940. évi számadásokról.
5. Az 1941. évi költségvetés megállapítása.
6. Az elnökség, tisztikar és igazgató-választmány megválasztása az 1941—43. évi hároméves időszakra.
7. A számvizsgáló-bizottság megválasztása 1941. évre.
8. Indítványok. (Az alapszabályok értelmében indítványok a közgyűlést megelőzőleg legalább nyolc nappal írásban adandók be az elnökséghez.)
9. *Balás Károly* egyetemi tanár előadása:

Tulajdon és jólét.

Budapest, 1941. május 12.

Az ELNÖKSÉG.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Juni 1941.

Wohlstand und Eigentum.

Der Begriff des Einkommens kann nie vom Individuum abstrahiert werden. Selbst wenn man über öffentlichen Wohlstand spricht, können die Träger desselben stets nur die Einzelnen sein. Von öffentlichem Wohlstand kann man also nur dort sprechen, wo möglichst breite Schichten in der Lage sind, ihren eigenen Wohlstand zu sichern, oder sich darauf Anwartschaft zu verschaffen.

In einer kommunistischen Gesellschaftsordnung ist es für das Individuum viel weniger lohnend, einen besonderen persönlichen Fleiss zu entfalten, als in einem auf das Privateigentum basierten System, da sich in der ersteren nur in der Form einer Lohnbesserung Gelegenheit bietet, die grössere Anstrengung zu belohnen. Eine grössere produktive Energie zu entfalten, ist nur dann wirklich lohnend, wenn dadurch ausser dem Arbeitslohn noch andere Einkommensarten erlangt werden können. Unter diesen war aber seit Jahrtausenden stets der persönliche Gewinn die mächtigste belebende Kraft, da dieser es dem Menschen ermöglicht, einen grösseren Wohlstand zu erreichen. Der Förderung des Wohlstandes stehen aber nicht nur im Bereiche der Produktion, sondern auch in dem des Gütererwerbs mächtige Mittel zur Verfügung, die in dem Tauschverkehr gegeben sind. Der Wohlstand beruht demnach auf zwei Grundpfeilern: auf dem Privateigentum, also dem Verfügungsrecht über die Güter, und auf dem Tauschverkehr, dem Recht, Güter frei von anderen erwerben zu dürfen.

Karl v. Balás

Grossraumwirtschaft.

Die heutige Entwicklung der Welt bereitet das Aufkommen neuer Formen vor. Der Kampf der verschiedenen Strömungen der Zeit vor dem ersten Weltkriege wird von der internationalen Wirtschaftspolitik weder zugunsten des Freihandels, noch zugunsten der Autarkie entschieden werden. Der Weg einer Rückkehr zur internationalen Arbeitsteilung und zur freien Goldwährung ist bereits abgeschnitten, — eine solche Rückkehr wäre ja nur unter der Voraussetzung denkbar, dass eine Reihe von Staaten die Grundlagen ihrer inneren Bevölkerungsstruktur und ihrer Preis- und Kreditpolitik preisgibt. Dies ist jedoch nicht nur unerreichbar, sondern für die nähere Zukunft auch nicht erwünscht. Andererseits kann aber auch die Autarkie nicht über eine gewisse Grenze hinaus geführt werden, — eine Forcierung über diesen Punkt hinaus dürfte bei einem Teil der Produkte absolut unmöglich sein, bei einem anderen aber zu einer darartigen Preissteigerung führen, deren Nachteile von den Vorteilen der Autarkie nicht aufgewogen werden.

Als eine Überbrückung der Kluft zwischen diesen beiden Richtungen ist der Gedanken der Grossraumwirtschaft zu werten, der eine wirtschaftliche Kooperation im Rahmen der politischen Sympathien befürwortet. Dieser Gedanke wurzelt also — im Gegensatz zum Traum der Weltrepublik — im Boden des praktischen Lebens.

Im südosteuropäischen Raum führten die unerfreulichen politischen Verhältnisse zwischen den Nachfolgestaaten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zum Emporschiessen zahlreicher neuer Wirtschaftszweige auf Kosten der alten, die in anderen dieser Länder seit langem mit gutem Erfolg gearbeitet hatten. So sind z. B. in Österreich neue Wasserwerke entstanden, eine neue Textil- und Zuckerindustrie aufgebaut

worden und auch der Kohlenbergbau erfuhr einen gewaltigen Aufschwung auf Kosten der entsprechenden tschechischen Industrien, — während die gewaltige österreichische Lokomotivindustrie unter dem Druck der Konkurrenz der neugegründeten nationalen Lokomotivfabriken zum Teil zugrundeging. Der ungarischen Wirtschaftspolitik wurde in den vergangenen zwei Jahrzehnten immer wieder zum Vorwurf gemacht, eine „Treibhaus-Industrie“ aufgebaut zu haben, — darüber aber, wie die tschechische und österreichische Agrarpolitik die gesunde Entwicklung der ungarischen landwirtschaftlichen Ausfuhr unterbunden hat, schwieg sich die Propaganda dieser Länder gründlich aus.

Die Erfahrungen der jüngstvergangenen Jahrzehnte haben zur Genüge bewiesen, dass der Warenaustausch dieses Gebietes nur dann auf eine befriedigende Grundlage gestellt werden kann, wenn die Achsenmächte, vor allem aber das Deutsche Reich mit in die Kombination gezogen wird. Der wirtschaftliche Anschluss an das mächtige deutsche Wirtschaftsgebiet, an diesen gewaltigen Abnehmer landwirtschaftlicher Produkte, würde nicht nur die Stabilität der Preise in dem sich anschliessenden Staatenblock stark erhöhen, sondern auch dessen Widerstandskraft gegenüber den klimatisch bedingten Schwankungen. Einer solchen mittel- und südosteuropäischen wirtschaftlichen Zusammenarbeit gegenüber müsste die Haltung Englands freilich ablehnend sein, da eine solche Entwicklung die Wege der traditionellen englischen Politik, die stets den gesamten Weltmarkt zu kontrollieren suchte, kreuzen würde.

Die neue Wirtschaftsordnung Mittel- und Südosteuropas wird aller Wahrscheinlichkeit nach im Zeichen der Wirtschaftslenkung stehen. Dieses Gebiet hat während der Weltwirtschaftskrise alle Nachteile der freien Preisgestaltung gründlich auszukosten gehabt. Und wenn in den Jahren vor dem Ausbruch des zweiten Weltkrieges z. B. die ungarische Landwirtschaft auf dem deutschen Markt zwar günstigere als die Weltmarktpreise zu erreichen vermochte, so wurde doch der Wert dieser begünstigten Lage durch die Drohung, die deren Labilität in sich barg, stark geschmälert. Wir bedürften in dieser Hinsicht einer Stabilität, die freilich nur im Rahmen einer auf einem umfassenden Programm fussenden Wirtschaftslenkung zu erreichen ist. Die Neuordnung darf aber nicht einseitig nur von den Bedürfnissen des *ganzen* mitteleuropäischen Gebietes ausgehen: es muss auch der Wirtschaftsstruktur der *einzelnen kooperierenden Länder* Rechnung getragen werden. Diese Forderung bedeutet, was Ungarn betrifft, die Aufrechterhaltung dessen agrarisch-industriellen Charakters. Infolge der hohen Bevölkerungsdichte des Landes ist die Industrie unter keinen Umständen mehr zu entbehren, da in der Landwirtschaft die ganze Bevölkerung nicht mehr untergebracht werden kann, — auch ein partieller Abbau der Industrie würde einen kaum tragbaren Rückgang des Lohneinkommens ergeben, das heute bereits zu einem grossen Teile industriellen Ursprungs ist.

Zoltán Guóthfalvy-Dorner

Die Finanzierung der ungarischen industriellen Produktion.

In der Zeit vor dem Fünfjahresplan wurde der Kreditbedarf der Industrie und des Handwerks von den folgenden 4 Spezialinstituten befriedigt: Institut für Industrielle Arbeitsorganisation, Landeszentralgenossenschaft des Gewerbes, Kreditinstitut des Budapester Kleingewerbes, Landeshypothekeninstitut des Ungarischen Gewerbes. Neben diesen Instituten ist noch eine Regierungsaktion zu erwähnen, die die Befriedigung des Kreditbedarfs der Kleinhandwerker und Kleinkaufleute, die über keine bankmässige Deckung verfügen, zur Aufgabe hatte.

Neben diesen fremden Kapitalien spielte die Selbstfinanzierung in der Kapitalversorgung der Industrie eine wichtige Rolle. Die Gewinne der ungarischen Fabrikindustrie und des Bergbaus in den Jahren 1925—1938 sind mindestens auf 2.5 Milliarden P zu schätzen. Da in Anbetracht der

ungarischen Einkommen- und Vermögenverteilungsverhältnisse mit Sicherheit anzunehmen ist, dass von dieser Summe nur ein kleiner Teil zu Konsumzwecken verwendet wurde, so ist es klar, dass die Gewinne der Industrie und des Bergbaus eine sehr grosse Rolle in der ungarischen Kapitalbildung spielten; ihr Anteil an der Gesamtkapitalbildung ist — wenigstens vor dem Fünfjahresplan — auf 60—70% zu schätzen, der momentanen Konjunkturlage entsprechend mag aber dieser Anteil zeitweise noch höher gewesen sein. Die nach Abzug der Dividenden, Tantiemen und Pensionskassenbeiträgen verbleibenden Gewinne reichten also in diesen Jahren wohl nicht nur zur Deckung des Kapitalbedarfs der Industrie für Neuinvestitionen aus, sondern auch zur Deckung eines wesentlichen Teiles des zusätzlichen Betriebskapitalbedarfs. Trotzdem hat sich auf dem Kapitalmarkte eine lebhaftere Nachfrage nach mittel- und langfristigen Krediten gemeldet, besonders von Seiten der Mittelindustrie, was auf die starke Streuung der Gewinngrössen je nach Industriezweigen und einzelnen Unternehmungen zurückzuführen ist. Bei den Bergwerken war das Ausmass der reinen Kapitalvermehrung und so auch die Möglichkeit der Selbstfinanzierung noch wesentlich grösser als bei den Fabriken: hier blieben sogar nach der Befriedigung des gesamten Neukapitalbedarfs auf dem Wege der Selbstfinanzierung, noch beträchtliche Überschüsse übrig.

Die ungünstigen Einkommenverhältnisse des Landes infolge der Kapitalvernichtung im Weltkriege und der Wirkungen der Weltwirtschaftskrise liessen nur eine schwache Spartätigkeit zu und so waren die Kapitalien, die der zur Beschäftigung der wachsenden Bevölkerung, ferner vom Gesichtspunkte der Landesverteidigung und der Devisenpolitik notwendige Ausbau der Industrie erforderte, im Inlande nicht aufzubringen. Auslandskredite waren schon vor der Kreditkrise des Jahres 1931 nur zu ungünstigen Bedingungen, nachher aber überhaupt nicht mehr zu beschaffen. Es war also die dauernde Aufrechterhaltung von Preisrelationen (Agrarschere, soziale Scheren usw.) und von Einkommenverteilungsverhältnissen, die die Selbstfinanzierung ermöglichten, vom nationalwirtschaftlichen Gesichtspunkte nicht nur gerechtfertigt, sondern auch notwendig. Diese Politik wurde in der Hoffnung verfolgt, dass die mit Hilfe der so ermöglichten Kapitalbildung betriebene kräftige Industrieförderung mit der Zeit nicht nur der Nationalwirtschaft, sondern durch eine Erhöhung des Lebensniveaus auch denjenigen Volksschichten zugute kommen wird, die dieser Politik die grössten Opfer bringen mussten. Obwohl aber diese Politik im Prinzip gutgeheissen werden muss, so kann doch nicht verschwiegen werden, dass deren Ausmasse, der Grad und die Intensität der auf das erzwungene Sparen breiter Volksschichten basierten Industrieförderung recht fragwürdig waren. Es ist jedenfalls eine energische staatliche Kontrolle der Selbstfinanzierung erforderlich, und in einem geeigneten Zeitpunkt wird auch die Umstellung der gesamten Preisstruktur und der Einkommenverteilung in Angriff zu nehmen sein. Die ersten Schritte in dieser Richtung sind mit dem Fünfjahresplan — deren Wirkungen auf die Industriefinanzierung in einem zweiten Aufsatz besprochen werden sollen — bereits getan worden.

Wilhelm Nötel

Der Werdegang der ungarischen Soziographie im letzten Jahrzehnt.

In der Vorkriegszeit fand in Ungarn von allen Sozialwissenschaften die Soziologie die meisten Anhänger. Die Forscher — die politisch vorwiegend der Linken angehörten und nachher während der Diktatur des Proletariats eine aktive Rolle spielten, hiermit den ganzen Wissenschaftszweig vor dem grossen Publikum in ein zweifelhaftes Licht stellend — waren vor allem von der Suche nach abstrakten sozialen Gesetzmässigkeiten in Anspruch genommen. Als dann die Weltwirtschaftskrise die Unausgeglichenheit der ungarischen Einkommenverteilung noch vertiefte,

wendete sich die öffentliche Aufmerksamkeit in gesteigertem Masse den sozialen Problemen zu; Literatur und Kunst schritten hierin an der Spitze und ihnen folgte die gebildete Oberschicht. Das erwachte Interesse rief dann ein reiches, in Form, Stil und Gattung sehr mannigfaltiges soziographisches Schrifttum ins Leben.

Seit der Belebung dieses Schrifttums ist schon ungefähr ein Jahrzehnt vergangen und die reiche Ausbeute dieser Periode macht eine kritische Heeresschau notwendig, die endlich die politischen und belletristischen Produkten von den methodischen wissenschaftlichen Arbeiten zu scheiden und in bezug auf Wert und Charakter der einzelnen Werke Klarheit zu schaffen hat. Um dies erreichen zu können, muss Zielsetzung, Systematik, Methode und Stil der einschlägigen Werke in Augenschein genommen werden. Eine solche Untersuchung zeigt dann, dass z. B. die viel aufsehen erregten sog. Dorfforschungs-Bücher keine wissenschaftlichen Arbeiten sind. Die nach Ausscheiden des nicht-wissenschaftlichen Schrifttums verbleibenden Werke lassen sich auf Grund des Themas, der Methode und der Richtung in folgende Gruppen eingliedern:

1. Die von der Arbeitsgemeinschaft des „Pro Christo“ Studentebundes bearbeitete Monographie eines transdanubischen Dorfes; 2. die Arbeiten der „offiziellen“ Soziographen: der sozialen Berater der Komitate (Josef Nádujfalvy, Alexius Sopronyi) und der Mitglieder des Instituts für Öffentliche Hygiene (Ladislaus Kerbolt, Béla Johan); 3. die Arbeitsgemeinschaft des Instituts für Verwaltungswissenschaft der Universität Budapest, die unter der Leitung Prof. Zoltán Magyarys eine Beschreibung der sozialen Verhältnisse des Tataer Kreises geboten hat und schliesslich 4. die Sozialwirtschaftliche Arbeitsgemeinschaft, die sich vor allem eine methodische Beschreibung der sozialen Verhältnisse der industriellen Arbeiterschaft zum Ziele gesetzt hat (Julius Rézler, Rudolf Nötel, Béla Csikós-Nagy). Von den Autoren, die keiner Gruppe angehören, sind hauptsächlich Franz Erdei, Andreas Heller und Johann Szeiberth zu erwähnen. — Es ist als eine Schwäche des gesamten ungarischen soziographischen Schrifttums anzusehen, dass die Aufmerksamkeit der Forscher sich fast ausschliesslich den wirtschaftlich schwachen Gesellschaftsschichten zugewendet hat, — die Aufgabe der nächsten Zukunft wäre also eine Ergänzung der bisherigen Leistungen in dieser Hinsicht, u. zw. auf Grund eines einheitlichen Arbeitsprogramms.

Julius Rézler

Werner Sombart (1863—1941).

Mit Werner Sombart ist eine der markantesten Gestalten der älteren Generation deutscher Nationalökonomien dahingegangen. Ein Schüler der jüngeren historischen Schule, die in seiner Studienzeit in ihrer Hochblüte stand, atmete er den Sinn für geschichtliches Werden in vollen Zügen und wandte sich zunächst dem Studium einer historischen Macht, jenem des Sozialismus zu, in dessen Geschichte er sich vertiefte. Aber schon in seinen jungen Jahren war es ihm nicht nur darum zu tun, die Entwicklung der Theorie des Sozialismus und jene der sozialen Bewegung zu schildern, sondern gleichzeitig auch darum, die Ideen zu erfassen, welche im Stande waren, Massen zu bewegen und ein Gegengewicht gegenüber dem Kapitalismus zu bilden. Mit besonderem Interesse blieb sein Blick an jener Gestalt hängen, der es gelang die Idee des Sozialismus zu einem theoretischen System zu verarbeiten, das, trotz seiner wissenschaftlichen Schwerfälligkeit, geeignet war zum Bekenntnis einer politischen Partei zu werden. Neben seinen akademischen Lehrern war es Karl Marx, der sein Schaffen durch die Art beeinflusste, Geschichte und Theorie mit einander zu verbinden und in scharfen Zügen das Werden und das Wesen der geschichtlichen Kräfte herauszuarbeiten. Was daraus entstand war gewiss nicht Nationalökonomie in Sinne der historischen Schule. Sombart selbst war damit im klaren, dass, wollte er seine For-

schungsweise als historische Methode bezeichnen, ihn sein verehrter Lehrer, Gustav Schmoller „ohne weiteres zum Tempel hinauswerfen würde“. (Geleitwort zum I. Bd. des *Modernen Kapitalismus*.) Denn was sich Sombart zur Aufgabe stellte, war eine konstruktive Anordnung des Stoffes und eine Erklärung der historischen Erscheinungen zu einem sozialen System nach dem Muster Marxens, der im Auge Sombart's der erste soziale Theoretiker war, der streng kausal dachte. Aus dieser Anschauungsweise ist das grosse Lebenswerk Sombart's, sein „*Moderner Kapitalismus*“ entstanden, der seinen Namen in der ganzen Welt bekannt machte. Es sollte geschichtlich und zugleich theoretisch sein, und das geschichtliche Werden sowohl, als das theoretische Wesen des modernen Kapitalismus beleuchten, also eine Epoche der Volkswirtschaft in ihrem Werden und Wesen zugleich erfassen. Um dies Ziel zu erreichen, hat Sombart keine Mühe der Erforschung der Tatsachen gescheut und alles daran gesetzt das Gewordene kausal zu erklären. Wie sich auch die Kritik zum Werke stellte, eines musste anerkannt werden, dass es an Grosszügigkeit des Wurfes nicht mangelte. Und dasselbe gilt auch von Sombarts Buche: „*Die drei Nationalökonomien*.“ Leipzig 1930. in welchem er über die verschiedenen Richtungen der Nationalökonomie zu Gericht sitzt, um jene Richtung zu bezeichnen, welche der Zielsetzung eines Zweiges der Sozialwissenschaften seiner Ansicht nach am vollkommensten entspricht. Obzwar Sombart strenges Gericht hält, ist von den Zwiestigkeiten des Methodenstreites in dieser Schriit nichts zu spüren, denn Sombart erkennt die Vorteile sowohl der „richtenden“, als auch der „ordnenden“ Nationalökonomie an. Wenn er sich schliesslich doch zur „verstehenden“ Nationalökonomie bekennt, so ist er nur folgerichtig, denn diese schwebte ihm Zeit seines Lebens vor Augen.

W. H.

Die handelspolitische Lage der Welt und die internationalen Wirtschaftsbeziehungen Ungarns. Nach dem Eintritt Italiens in den Krieg ging die Einheit des internationalen Handels völlig in die Brüche, — die Tätigkeit der Aussenhandelspolitik ist seitdem auf eine Vertiefung der Wirtschaftsbeziehungen benachbarter Länder beschränkt. In Europa wird die führende Rolle Deutschlands immer ausgesprochener, während ausserhalb Europas hauptsächlich die Bestrebung der Vereinigten Staaten verzeichnet werden muss, mit dem Britischen Reiche und mit Latein-Amerika enge Beziehungen auszubauen. Die Ausmasse des Warenaustausches, der zwischen dem europäischen Festland und den überseeischen Ländern (einschliesslich Grossbritanniens) bestand, liessen annehmen, dass auch eine vorübergehende Unterbrechung dieser Beziehungen zu ausserordentlich starken Störungen führen müsse. Im Kriege erwies sich jedoch der Aussenhandel mit Hilfe der Pflege der benachbarten und erreichbaren Märkte als elastischer als dies zu vermuten war. Hieraus sind auch in bezug auf die Zukunft gewisse Hoffnungen zu schöpfen.

Die ungarische Handelspolitik wurde im Jahre 1940 von den Rohstoffsorgen, der Schrumpfung und später dem Aufhören des Verkehrs mit den fernegelegenen Märkten und von der schlechten Ernte bestimmt. Diese ungünstigen Momente mussten zu einer Passivität der Handelsbilanz führen. Der Anteil des Deutschen Reiches und Italiens am ungarischen Aussenhandel vergrösserte sich. Der Verkehr mit den nordischen Ländern — mit Ausnahme der Niederlande und Schwedens — bewegte sich schon von (Ausbruch des Krieges angefangen in engen Grenzen, und ging später mit den von Deutschland besetzten Gebieten völlig ein; die Beziehungen zu den Balkanländern wurden dagegen ausgebaut.

Die Rolle der Zolltarife und der langfristigen Handelsverträge ist schon seit dem Jahre 1931 immer geringer geworden, sie wurden allmählich durch Ein- und Ausfuhrbeschränkungen und Einschränkungen des Zahlungsverkehrs einerseits und andererseits durch diese letzteren mildernde Kontingentierungs- und Zahlungsabkommen ersetzt. Seit dem Ausbruch

des Krieges ist die Wirksamkeit dieser Massregeln durch die Einschränkungen infolge des Krieges noch wesentlich gesteigert worden. Die wichtigste Aufgabe der Wirtschaftspolitik der Nachkriegszeit wird neben einer Befriedigung der sozialen Ansprüche hauptsächlich die Wiedereinsetzung des Prinzips der Wirtschaftlichkeit der Produktion und der individuellen Initiative in ihre alten Rechte, sowie der Ausbau einer Zollpolitik sein, die die automatischen produktion- und verkehrregulierenden Kräfte des Weltmarktes und der internationalen Preisbildung wieder zur Geltung kommen lässt.

Arthur Székely

Beiräte in der deutschen Berufserziehung. Um den Kontakt der Berufserziehung mit dem praktischen Leben je enger gestalten zu können, sind am 1. April 1940 in die Berufsfachschulen und Berufsschulen des Deutschen Reiches in den entsprechenden Berufen tätige Männer als Beiräte berufen worden. Die Beiräte treten an die Stelle der alten Schulvorstände und Kuratorien; sie haben weitgehenden Einfluss auf die Leitung der Schule: sie beraten den Leiter der Schule nicht nur hinsichtlich der Berücksichtigung der Forderungen der Praxis im Unterricht, sondern auch in Fragen der Schulorganisation und des Lehrplanes und sogar bei der Zusammenstellung des Kostenvorschlages. Sie sind berechtigt, dem Unterricht beizuwohnen, ohne jedoch in diesen einzugreifen. Als Beiräte werden der Bürgermeister der Stadt, die Vertreter der interessierten Wirtschaftszweige und der Arbeiter-, Industrie- und Handelskammern berufen.

Ladislav Verbényi

Der gerechte Preis. Mit Beiträgen von *Th. Beste, C. Brinkmann, Sven Helander, Jens Jessen, Hero Moeller, G. Schmolders, R. Stucken, W. Vleugels, Ernst Walb.* Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Duncker und Humblot, Berlin. 1940. 248 S.

Die Mitarbeiter des interessanten Werkes behandeln einerseits die allgemeinen Probleme des gerechten Preises, dessen wirtschaftspolitische Bedeutung, die Kritik des marktwirtschaftlichen Wettbewerbspreises, die Möglichkeiten und Grenzen der staatlichen Preispolitik und die Dogmengeschichte des gerechten Preises, andererseits aber dessen besondere Erscheinungsformen in Landwirtschaft, Industrie und Kreditwesen. In Anbetracht der staunenswerten Erfolge der deutschen Preispolitik im Kriege, hat das vorliegende Werk, das die prinzipiellen Grundlagen dieser Preispolitik aufdeckt, vollen Anspruch auf das Interesse sowohl der Wirtschaftstheoretiker wie der Mitarbeiter der praktischen Preispolitik.

Stefan Venczel

Sipos, Alexander: Die Weltproduktion industrieller Rohstoffe. Budapest, 1941. R. Gergely. 336 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch gibt eine gute statistische Zusammenstellung über die Produktion der wichtigsten 57 industriellen Rohstoffe und deren Verteilung im Jahre 1937 und auf dieser Grundlage eine gelungene zusammenfassende Darstellung des hochaktuellen internationalen Rohstoffproblems. Es zeigt, dass nur sehr wenig Länder in der Lage sind, ohne Kolonienbesitz sich mit allen notwendigen industriellen Rohstoffen versorgen zu können. Die politische Seite des Problems berührt der Verfasser überhaupt nicht, — er will nur einen objektiven Tatsachenbericht geben.

Johann Ábra-Nagy

Die ungarische industrielle Arbeiterschaft. Sozialer Lagenbericht. Hrsg. v. Julius Rézler. Mitarbeiter: Rudolf Nötel, Johann Urbán, Wilhelm Olty, Béla Csikós-Nagy, Julius

Rézler, Daniel Hegedüs, Ladislaus Hantos, Elemér Buócz, Emmerich Bán. Vorwort von Theo Surányi-Unger. Budapest, 1940. Ung. Volkswirtschaftliche Gesellschaft, 243 S. (Volkswirtschaftliche Bibliothek, Bd. 24.) (In ungarischer Sprache.)

Im ersten Abschnitt gibt der Herausgeber eine zusammenfassende Darstellung der Lage der ungarischen Industriearbeiter, die übrigen Kapitel behandeln die Lage der Arbeiterschaft in den einzelnen Industriezweigen. Der Aufbau der Aufsätze ist einheitlich: auf einen kurzen historischen Überblick folgt eine Darstellung der sozialen Schichtung und der wirtschaftlichen Lage der Arbeiterschaft, der Arbeiterorganisationen, der Arbeitsbedingungen, der verschiedenen Einrichtungen zur Förderung des Wohlstandes usw. Besonders hervorzuheben sind die methodologischen Vorzüge der Veröffentlichung, die von jeder politischen Färbung frei, rein wissenschaftliche Ziele verfolgt: es soll ein streng objektives Bild der Tatsachen geboten werden. Nur eine einzige praktische Zielsetzung hat das Werk: die unparteiische Aufdeckung der gegenwärtigen Lage soll den Weg der zukünftigen Entwicklung der Einkommenverteilung bestimmen helfen.

Michael Vörösmarty

Lesenyi, Franz: Die historischen Grundlagen der forstwissenschaftlichen Bildung und des Fachunterrichts in Ungarn. Hrsg. v. der Fakultät für Berg-, Hütten- und Forstwesen der Kgl. Ung. Palatin Josefs-Universität für Technische und Wirtschaftswissenschaften. 1940. 78 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Studie zerfällt in zwei Teile: der erste Teil gibt einen Überblick über die ältere Entwicklung der ungarischen Forstwirtschaft, der zweite eine Darstellung der Anfänge des forstwissenschaftlichen Unterrichts. Die klar aufgebaute, mit leichter Feder geschriebene Studie ist nicht nur den Fachkreisen, sondern auch dem breiteren gebildeten Publikum, das sich für kulturgeschichtliche und wirtschaftspolitische Fragen interessiert, warm zu empfehlen.

Friedrich Vincze

Major, Robert: Kleine Enzyklopädie der Weltwirtschaft. Budapest, 1941. Renaissance. 223 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Herausgabe dieses kleinen populären Handbüchleins zu einer Zeit, wo sich das Interesse des grossen Publikums in gesteigertem Grade den Problemen der Weltwirtschaft zuwendet, war eine lobenswerte Tat. Noch lobenswerter aber ist die Ausführung. Der Verfasser hat die schwierige Aufgabe, auf einem so beschränkten Raum alles Notwendige zu bieten, mit ausserordentlichem Geschick gelöst. Die Präzision und Klarheit seiner kurzen Definitionen und auch des Textes der längeren Schlagwörter zeugt von einer gediegenen wirtschaftswissenschaftlichen Schulung.

Anton Éber

Lukas, Hans: Theorie der Devisenzwangswirtschaft. Jena, 1940. (Schriften des Instituts für Finanzwesen der Wirtschaftshochschule Berlin.)

Der Verfasser gibt eine objektive Analyse der Probleme der Devisenbewirtschaftung; er schrickt gelegentlich auch vor einer Kritik des Systems der gegenwärtigen deutschen Devisenzwangswirtschaft nicht zurück. Sein Gedankengang zeigt eine Annäherung an die Idee der manipulierten Währung. Dem Titel des Buches entspricht aber dessen Inhalt nicht ganz: die Arbeit ist eher eine beschreibende wirtschaftspolitische als eine theoretische Studie. Eine theoretische Arbeit über diese Frage dürfte das

Problem des Hintergrundes der Zusammenhänge zwischen dem internationalen Ausgleichsprozess und der Devisenbewirtschaftung, der Interdependenz von Preis und Kosten im internationalen Austausch von Waren und Leistungen und die Rolle der Elastizität der Nachfrage und des Angebots nicht so vernachlässigen wie Luckas es tut. *Koloman Buday*

Heyde, Ludwig: Die Lage des deutschen Arbeiters. Berlin, 1940. Junker und Dünnhaupt. 57 S.

Die inhaltsreiche kurze Darstellung vermittelt dem Leser ein getreues Bild der Lage des Arbeiters im heutigen Deutschland und der Erfolge, die die Sozialpolitik des Dritten Reiches auf dem Gebiete der Eingliederung des Arbeiters in die Volksgemeinschaft zu verzeichnen hat. Der Nationalsozialismus hat das Werk, das die Sozialreformer und Bismarck begonnen haben, vollendet. Schon die alte deutsche Sozialpolitik hat den Kampf gegen die Freiheit des Arbeitsvertrags aufgenommen, um die vom Gesichtspunkte der Gemeinschaft schädlichen Elemente aus dem Verhältnis des Arbeitgebers und Arbeitnehmers auszuschalten. Dies war bereits eine entschiedene Stellungnahme gegen den Liberalismus, die jedoch den Fehler hatte, vorwiegend negativen Charakters zu sein. Das grosse Verdienst des Nationalsozialismus ist eben, eine grosszügige positive Sozialpolitik ausgebaut und grandiose Institutionen geschaffen zu haben, deren Aufgabe die Lenkung des Schicksals der Arbeiterschaft ist.

Dionys Kislégi-Nagy

Hoffmann, W.: Lebensraum oder Imperialismus. Eine wirtschaftspolitische Studie Südosteuropas. Berlin, 1940. Deutsche Informationsstelle. 139 S.

Der Verfasser betont die geopolitische und wirtschaftliche Einheit Südosteuropas und die Zugehörigkeit Rumäniens, Bulgariens und des früheren Jugoslawiens zum Lebensraum des Deutschen Reiches. Die Südosteuropa-Politik der westlichen Demokratien und diejenige Deutschlands weist jedoch grundlegende Unterschiede auf: erstere erschöpfte sich in einer Ausbeutung dieses Gebietes, während die Bestrebungen des Deutschen Reiches vor allem auf die Förderung und Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion der südosteuropäischen Ländern gerichtet sind. Es ist nicht zu verkennen, dass Deutschland und Südosteuropa aufeinander angewiesen sind, — der Ausbau der engen Beziehungen würde jedoch beiden Teilen zugute kommen, da die deutschen Kapitalanlagen gleichzeitig die Förderung und Entfaltung der Nationalwirtschaft dieser Länder bewirken würden.

Nikolaus Szentkirályi

Employment, Wages and International Trade. International Labour Office. Studies and Reports Series B. No. 32. Geneva, 1940. 107 S.

Dieser Bericht des Internationalen Arbeitsamtes sucht die Zusammenhänge aufzudecken, die zwischen den Veränderungen des Aussenhandelsverkehrs, der Beschäftigung und der Gestaltung der Reallöhne in den 6 wirtschaftlich führenden Ländern der Welt in den Perioden 1929—1932 und 1932—1936 bestanden. Es wird festgestellt, dass die Änderungen in der Beschäftigung und in der Gestaltung der Reallöhne parallel mit denen des Aussenhandels verlaufen. Eine Schrumpfung des internationalen Handels vermindert den langfristigen Kapitalverkehr, so dass das Gleichgewicht der Zahlungsbilanz nur durch Goldsendungen und durch einen kurzfristigen Kapitalverkehr wiederhergestellt werden kann, die Preissteigerungen und damit auch Veränderungen in der industriellen Erzeugung und der Beschäftigung mit sich bringen. Die Arbeitsverhältnisse und die Reallöhne können also nur durch eine Ausdehnung des internationalen Handelsverkehrs verbessert werden.

Stefan Vezér

Jólét és tulajdon.

1. A jólét fogalmát sohasem lehet az egyéntől elvonatkoztatni. Ha közjólétról, társadalmi jólétről beszélünk is, a jólétnek a hordozója mindig csak az egyén lehet. Ennélfogva végeredményben mindig az egyénre tartozik elsősorban, mindig az egyént érdeklí közvetlenül az a körülmény is, vajjon a jólétnek bizonyos fokát, bizonyos mennyiségét elérheti-e, milyen körülmények között érheti el, milyen körülmények között munkálhatja meg legjobban kiki a maga jólétét? Különösen pedig igen nagy különbséget kell megállapítanunk a között az állapot között, amikor valaki közvetlenül a saját maga és legközelebbi családtagjai számára, mondhatjuk a legközvetlenebb érdekein és egoizmusán keresztül érheti el és mozdíthatja elő a saját jólétét, és a között az állapot között, amikor saját jólétének elérésére, vagy előbbrevitelére közvetlen eszköze nincsen és csakis másoktól, valamely nagyobb hatalmaktól, milliók sorsának együttesen való jobbrafordulásától, tehát ilyen nagyon is közvetett módon várhatja valaki saját jólétének a fokozódását, vagy megvalósulását is. Mint említettük azonban, végeredményben mindig csak az egyén, az ember lehet az, aki a maga fizikai valóságával élvezi, vagy átéli a jólétet, mert bármilyen kollektivitás is végeredményben csak a biológiai és fizikai valóságot egyedül alkotó egyéneken keresztül jelent reális valóságot. A közösség, kollektivitás, társadalom tehát végeredményben nem egyéb, mint a fizikai valóságú egyéneknek valamely egymáshoz való összefoglaló viszonyát kifejező fogalom, bár intézményekkel dúsan felszerelt fogalom.

Hogy jólétről beszélhessünk, szükséges ahhoz: *a)* bizonyos jószágmennyiség, fizikai és technikai értelemben és *b)* ezeknek a jószágmennyiségeknek a jólét alanyai által való birtoklása, megszerzési és élvezési lehetősége. A jólétnek legközvetlenebb forrásai ekként az egyénre nézve azok az eszközök, módok és intézmények, amelyek által a jólétet megtestesítő, megvalósító tárgyakat, körülményeket, helyzeteket valaki a maga számára biztosítani, megszerezni tudja. Minél inkább közel állanak ezek a források az egyénhez, minél jobban a keze ügyébe, hatalmi körébe tartoznak, annál inkább alkalmasak az egyéni jólét biztosítására. Minél távolabbra esnek ellenben az egyéntől a jólét megszerzésének az eszközei, útjai, módjai, minél kevésbé közvetlenül veheti azokat igénybe, az egyén a saját maga, a saját

magának legegoisztikusabb jólétmegvalósítása érdekében, annál kevésbé közvetlenül alkalmasak az ilyen helyzetek, berendezések és körülmények is arra, hogy ott az egyén közvetlenül a saját szorgalmával és a saját kezdeményezésével tudhassa a maga jólétének megvalósulására irányuló energiáit kifejteni, és azok kifejtését érdemeseknek tartani. Rövid meggondolás után rájöhethetünk, hogy az egyéni *magántulajdonban* összpontosulnak a legjobban ezek az eszközök és lehetőségek az egyén számára, és hogy minél több eszköz és lehetőség van az egyén kezében a jólétmegvalósító technikai javak megszerzésére és birtoklására, annál valószínűbb az ő jólétének a megvalósulási lehetősége is. Ott, ahol pl. valaki nem lehet kereskedő, nem is szerezhethet az illető a maga számára a kereskedelem nyújtotta hasznokat egyéni jólétének megvalósítására. Ahol a föld nem lehet magántulajdon, nem szerezhethők meg azok az eszközök és a források a jólét szempontjából, amelyeket a föld magántulajdona nyújthat. Ahol valakinek ipari, stb. vállalata nem lehet, ahol egyáltalában nem lehetséges az egyéni haszonért való egyéni vállalkozás, ott nem állnak az egyénnek rendelkezésére azok a hatalmas lehetőségek és azok a hatalmas, sokoldalú források, amelyeket az egyén ezeken az utakon tehet a saját jólétének megvalósítási eszközeivé. Minél több ilyen egyéni jólétforrást zár ki tehát a társadalmi rend az egyéni tulajdonból, annál kevésbé részesedhetik az egyén ezeknek jólétmegvalósító lehetőségeiben. A következetesen megvalósított kommunizmus rendjében, ahol a magántulajdon és a magántulajdonként háruló jövedelmi ágak, vagyis jólétforrások nincsenek meg, csak a munkabér, illetőleg bizonyos munkabérváltozás alakjában, tehát a magántulajdon rendjéhez képest sokkal kisebb lehetőségekkel valósulhat meg a jólétjavulás és jólétmegmunkálás is. A magántulajdonból kizárt jólétforrásokat a kollektívizmus nem kárpótolhatja az egyénnel szemben, mert a milliók számára rendelkezésre álló tulajdonszerzés lehetősége, sőt már a reménye is olyan közvetlen és hatalmas energiaforrás az embereknek a jólétért kifejtett legracionalisztikusabb életküzdelmében, amelyet más hasonló indító okokkal pótolni nem lehet. A gazdasági életből ugyanis sohasem lehet kizárni a gazdasági *értékelésnek* valamely folyamatát és valamely formáját. Az ember tehát, amikor a maga gazdasági erő-kifejtését elvégzi, vagyis amikor gyakorlatilag a mindennapi életküzdelemnek rendszerint legnagyobb mennyiségét fejt ki, mindig mérlegelni fogja, hogy ezt a gazdasági energiamennyiséget mennyire *érdemes* fokozni. Csak akkor, ha annak fokozását, megnagyobbítását közvetlenül is érdemesnek tartja, csak akkor keletkezhetnek az emberek millióiban az a szorgalmi befektetés, szorgalmi energia-kifejtés, amely mindig a leghatalmasabb forrása volt az emberi jólétért való küzdelemnek.

2. Egyáltalában nem tévesztjük szem elől, hogy a közgazdaságtan a közérdekű szempontok tudománya és nem a magánérdekeké. Ezért a jólét fogalmának az elemzésénél is elsősorban a társadalmi jólétre kell gondolnunk. A társadalmi jólétnek azonban sohasem lehet egy elvont fogalom: a társadalom csupán a hordozója. Ezért társadalmi jólét is csak úgy gondolható el, ha bármiféle társadalmi szerkezeten, vagy kereten belül mitél több *egyén* érzi meg a saját fizikai személyében, a saját fizikai és szellemi szükségletkielégítésén keresztül a jólét állapotát. Tehát ha jólétről a szónak eredeti és ki nem forgatott értelmében akarunk beszélni, szó sem lehet arról, hogy létezhesek egy olyan jóléti forma, amelynél csak valamely közület, állam, társadalom, szóval egy elvont, vagy jogilag megszerkesztett kollektivitás lehetne a jólét eszközeinek a birtokosa és hordozója és hogy ezzel szemben az egyén meg lehetne fosztva a jólét eszközeitől és a jólétet kifejezésre hozó anyagi javaktól. Ellenkezőleg: egy ilyen állapot csak azt jelentheti, hogy a társadalom nagy többségű tagjainál nincsen meg a jólét. De kérdezhetjük, hogy mi van akkor egy ilyen állapotban a kollektivitás (állam) tulajdonában levő jóléti eszközökkel stb. Egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy minden emberi társadalomban és gyarló emberek között mindenütt ilyen esetekben, a hatalmat gyakorló kisebbség, hivatalnoki kar, diktátor, uralkodó réteg, stb., tehát azok vannak a legközelebb a jólétet kifejezésre hozó javak és eszközök élvezéséhez és felhasználásához, akik az illető társadalmi szerkezet hatalmi berendezkedésénél fogva, állásuknál, helyzetüknél fogva a legközvetlenebbül tudnak hozzájuk férkőzni. Ottan tehát, ahol nincs magántulajdon, csak köztulajdon, a köztulajdonnak a jólétet kifejezésre hozó előnyeit azok fogják elsősorban élvezni, akik mint hatalmon levők, mint hivatalban levők, stb. közelebb juthatnak a köztulajdonban álló dolgok használatához.

A jólét ennél fogva akkor hatol el a legalaposabban és legközvetlenebbül a társadalomnak minél több tagjához, ha minél több tagjánál vannak meg *közvetlenül* azok a jogi és hatalmi eszközök is, amelyekkel a jólétet megtestesítő javakat a maga és hozzátartozói számára biztosíthatja, birtokba veheti és minél inkább a saját érdekei, saját felfogása, és tetszése szerint használhatja, meg hasznosíthatja valaki. Ez pedig az egyéni tulajdon. Az egyéni tulajdon és egyéni jólét ekként ikertestvérek is és egyik a másiktól csak kivételes téren választható el.

Ennek a rövid értekezésnek a keretei nem engedig meg, hogy a problémának terjedelmes irodalmára is kitérjünk. Tudjuk, hogy szociális szempontból mennyien támadták a magántulajdon intézményét, és ma már pl. Marx és Proudhon filippikái egy világot szántottak végig. Ma már történeti példában hatalmas birodalom felépülését látjuk a magántulajdont kizáró

kollektivizmus alapjaira. Látjuk-e azonban ezzel párhuzamosan a jólétnek hasonló monumentális, általános felfokozódását? Azt hiszem tehát, hogy semmit sem vétünk a tudományos objektivitás ellen, hogyha határozottan állíthatjuk, hogy minden társadalmi egyenlőtlenség, igazságtalanság, vagy elmara-
dottság *dacára is* általánosságban évezredek óta ott van meg a jólétnek a legnagyobb mennyisége, ahol legtöbb a magántulajdon. Ott él a legtöbb ember jólétben, ahol a legtöbb embernek van magántulajdona. Ott nyomorog, ott nélkülözi a jólétet a legtöbb ember, ahol a legtöbb embernek *nincsen* meg a magántulajdona, legalább is a neki legszükségesebb javakra vonatkozólag. A jólétnek minél általánosabb, vagy legáltalánosabb voltát ekként, azokban az országokban láttuk megtestesedve, ahol sok, minél több embernek jutott osztályrészül magántulajdon. Az eddigi kommunizmusok ezzel szemben a szegénységnek és nem a jólétnek voltak csak a közösségei. A magántulajdon intézménye ellen való támadásoknak és megmozdulásoknak évezredek óta az volt a legfőbb indoka és alapja, hogy nem mindenki, hanem csak aránylag kevesen részesedtek annak áldásaiban. Tehát a tulajdon birtokában nem levők évezredek lázadása ez a magántulajdon élvezőivel szemben. Ez a sok ezer éves ellentét azonban a legjobban bizonyítja azt, hogy a magántulajdon a jólét legközvetlenebb forrása azok számára, akik magántulajdonnal bírnak és hogy eddig sokezer év óta úgy volt, hogy a jólétet többé-kevésbé csak nélkülözhatték azok, akik magántulajdonnal nem bírtak. Bármily hosszú korszakoknak szociális küzdelmei és ideológiái sem cáfolhatják meg ekként, hogy a magántulajdon a jólétnek legközvetlenebb és legemberibb formája és hordozója évezredek óta. Annál több ember jut tehát közelebb a jóléthez, minél több ember részesedhetik magántulajdonban. Minél több embernek van ilyenmihez reménye, annál több embernek van racionális indoka is ilyen irányban való energiakifejtésre.

3. A jólétnek az egyéni tulajdonnal való összefüggését még közvetlenebbül ismerhetjük meg akkor, ha a jólétet nem valami statikai állapotnak gondoljuk csupán el, hanem azt nézzük, hogy a valóságos életben miként keletkezik, miként tartható fenn, és hogyan őrizhető meg a jólét. A gazdasági élet is, mint az élet általában véve, mozgás, cselekvés. A gazdasági életben is ekként a jólétet cselekvéssel kell valakinek, a legtöbb embernek létrehozni. Még pedig elsősorban termeléssel, munkával, működéssel, üzletkötéssel, stb. Mindezeknek a cselekvéseknek, jólétszerzéseknek a véghezvivője pedig mindig csak az egyén és az ember lehet közvetlenül. Tehát az egyén szorgalma, energiája és az ezeket megindító *akarata, kedve* lehet csak a jólét megmunkálásának valóságos forrása. Hozzátehetjük, a jólét megmunkálásának valóságos biológiai, fizikai, tehát egyéni és

emberi realitással bíró forrása. Mindezzel összefügg azonban az is, hogy a legnagyobb jólétermelés abban a társadalomban lehetséges, ahol erre a célra a legnagyobb *energiamennyiségeket* fektetik be a jólétmegmunkálás szempontjából. Vagyis nemcsak a legtöbb munkát közvetlenül, hanem a legtöbb kedvet, bizalmat, optimizmust és értékítéletet is, abból a szempontból, hogy mindezeket befektetni érdemes. És ezen a ponton látjuk a legélesebben a magántulajdon rendjének társadalmi, pszichológiai és történelmi fölényét a kollektív tulajdoni renddel szemben.

A jólét megszerzése, megmunkálása ugyanis a gazdasági helyzetjavulások és helyzetromlás megakadályozások folytonos küzdésében áll. Mindezekért pedig akkor hajlandók az emberek a legnagyobb energiákat befektetni, ha minél közvetlenebbül vehetik hasznát a saját szorgalmuknak. Minél közvetlenebbül jelenti a saját egyéni szorgalombefektetés a jólétnek, helyzetjavulásnak a bekövetkezését is. A kollektív tulajdonnál ezzel szemben a helyzetjavulás csak oly módon állhat elő, hogy a milliók helyzete *egyszerre javul*, vagyis ilyen esetben az egyén egyéni szorgalma nem talál közvetlen jutalomra, hanem felolvad a milliós tömegek együttes és általános helyzetjavulási előnyében. Az egyéni szorgalom egyéni jutalmának a reménye ekként itt a legtöbb emberre nézve csak végtelenül kisebb esélyeket tartalmazhat, mint a magántulajdon rendjében, mely közvetlen forrása az egyéni haszonszerzés lehetőségeinek. Ezért egy ilyen kommunisztikus társadalomban valami kivételes egyéni szorgalmat befektetni a jólétségi helyzetjavulásért a legtöbb embernek nem érdemes, erre itten hiányzik a pszichológiai racionalizmus indoka. Ennél fogva ilyen helyzetben legfeljebb a felülről való jutalmazás lehet a jólétségi emelkedés forrása. A kommunizmus állapotában tehát elsorvadnak azok az egyéni pszichológiai indokok, amelyek az egyéneket *évezredekken keresztül* legnagyobb fokú jólétmegmunkáló egyéni energiakifejtéseikhez juttatták. Pedig ott, ahol az egyéni szorgalomkifejtés elveszti azt az erős racionalisztikus alapot, amelyre eddig minden jólétmegmunkáló energiakifejtés épült, az ilyen társadalom következetesen halad a folyton nagyobbodó szegénység irányában. Ott, ahol takarékosnak, szorgalmasnak lenni nem érdemes, ahol a takarékoskodás és szorgalom pszichológiai indító oka a milliók köréből kivész, ott a milliók között a jólétmegmunkáló energiák leghatalmasabbja is elsorvad. Ennél fogva az ilyen kommunisztikus társadalomban, ha nagyobb szorgalmi energiákat akarnak előhívni, kénytelenek visszatérni az egyéni jutalmazásnak az eszközeihez, vagyis az egyéni racionalizmus felkeltéséhez. Így pl. az orosz stachanovizmus nem egyéb, mint a szorgalmi munka jutalmazásának egyik és máshol sem teljesen ismeretlen formája. De mi az ilyenféle

munkabérjavítás a magántulajdon által nyújtható ösztönzésekhez képest? Az ilyen különleges munkabérjavítás csak kevés embernek kivételes esetben adhat aránylag nagyobb jólétet és csak az egyik jövedelmi ág, a munkabér osztályrészüljutása körében gyakorolható proletárjutalom az, amely nem adhatja meg és nem pótolhatja a magántulajdonnak a legfontosabb és szorgalmi energiakifejtés tekintetében legracionálisabb tartalmát.

Ha a magántulajdon és a jólét viszonyát a *közérdek* szempontjából vizsgáljuk, akkor nem elég még annak a megállapítása sem, hogy a magántulajdon a tulajdonos részére a jólét nagyobb valószínűségét jelenti a kollektív tulajdonnál, hanem főleg azt kell néznünk, hogy az *általános* jólétnek a magántulajdon intézménye felel-e meg jobban, vagy pedig annak a hiánya? A kommunizmusnak ugyan az egyik legesalogatóbb argumentuma mindig az volt, hogy a kollektív tulajdon — mint mint mindenkinek és így az összességnek a tulajdona — az összességnek a nagyobb jólétét jelenti. Eltekintve attól, hogy a valóságban a legnagyobb jólétet a magántulajdont legerősebben képviselő országok mutatják fel és ezzel szemben a kommunisztikus országok inkább a tömegszegénység képviselői, ennek a feltevésnek a logikai helyessége is megdől, ha a gazdasági életet annak *mozgó* mivoltában, tehát a valóságnak megfelelően tekintjük és gondoljuk el. Minél élénkebb a gazdasági életben az egyénnek a maga életsorsát megjavító, előbbre vivő irányban való mozgása, energiakifejtése, annál több embernél termel az jólétet is a társadalomban. A jólétmegvalósítás gazdasági eszközei pedig nem csupán a termeléstechikai értelemben vett gazdasági cselekmények, hanem a jogi téren, a megszerzés, a magáhozesatolás síkjában, tehát a magánjogi téren lefolyó gazdasági cselekmények is. Röviden így fejezhetjük ezt ki: az egyéni jólét gazdasági alapjai a jószágtermelés és a jószágszerző jogügyletek lehetőségeinek egyaránt való megléte az egyén számára. Ez pedig — ha bármily gyarló formában is — csak a magántulajdon rendjében lehetséges. A kollektív termelés és tulajdon rendjénél az egyéni szerzés a termelt javaknak háziállat-szerű szétosztásában áll. Itt tehát az egyén nem fejtheti ki — a szerzési energiának a termeléstechikára is kiható — a magánhaszon, a magánnyereség mindennél hatalmasabb gazdaságpszichológiai indító oka által kiváltott ösztönző erejét, mert annak minden észszerűsége hiányzik, mivel csupán a felülről várt szorgalmi jutalmazás póteszköze áll a kollektív rendszernek a rendelkezésére.

A magántulajdon rendjének a jóléttel való nagyobb és valószínűbb összefüggése ezzel szemben az általa az egyén számára nyújtott nagyobb *szerzési*, *ügyletkötési*, szóval *magán-gazdasági lehetőségek* nagyobb számában és valószínűségében

áll. A gazdasági jóléttel tehát szorsan összefüggésben áll az a körülmény, hogy az egyénnek a gazdasági boldogulásra nyújtható *lehetőségmennyiségek* mekkora nagy számát lehet kihasználni a maga számára. Arról van szó tehát, hogy egy bizonyos államban, vagy társadalomban miféle és milyen sokaságú lehetőségek nyílnak a gazdasági alanyok részére, hogy termelhesenek és fogyasztassanak, vehessenek, meg ennek alapján nyereségre, jövedelemre, megtakarításokra tehessenek szert, ami ismét visszahat az ő szükségletkielégítési lehetőségeikre. Kétségtelen dolog, hogy ezeknek a lehetőségeknek a mennyisége szerepet játszik a gazdasági életben és határozott koefficiensnek tekintendő abból a szempontból, hogy a valóságban is mennyi jogügylet és ennek alapján mennyi termeléshez, illetőleg szükségletkielégítéshez vezető gazdasági cselekmény jön létre. Kétségtelen továbbá, hogy minél nagyobb mennyiségűek a gazdasági lehetőségek egy-egy egyénre nézve, egy-egy gazdasági alanyra vonatkozólag a gyakorlati életben, annál több valószínű gazdasági cselekmény, ügylet, csere fog létrejönni. Nem kétséges tehát, hogy nagy különbséget jelent az, hogy bizonyos területen — mondjuk — egy milliárd, vagy pedig két milliárd gazdasági ügylet, azaz gazdasági forgalmi cselekmény jön-e létre egy-egy esztendőben. A kétszer oly nagy mennyiségű csereforgalmi jogügylet ugyanis kétségtelenül jelentékenyen nagyobb fogyasztást, illetőleg termelést fog létrehozni, mint a fele annyi mennyiségű jogügylet. Ennélfogva bizonyos állam, vagy bizonyos terület gazdasági jólétmennyiségének a tekintetében nem lesz közömbös az a körülmény, hogy ottan félannyi, vagy kétszerannyi gazdasági cselekmény, vagy jogügylet jön-e létre, vagy sem, illetőleg, hogy ott feleannyi, vagy kétszerannyi gazdasági cselekményre nyílik-e *lehetőség* az ott lakó gazdasági alanyok részére. Ezek az említett gazdasági lehetőségek korszakonként a kultúra és a haladás fokai, meg az illető államok politikai helyzete és közjogi berendezkedése szerint is különfélék lehetnek. A gazdasági lehetőségek, vagyis az egyén számára való boldogulás lehetőségei, korlátai és határai nemcsak természeti és kultúrabeli adottságokon alapulnak ekként, hanem jogi, hatalmi, illetőleg politikai korlátokon, rendszereken és rendelkezéseken is, akár okszerű következményei ezek az utóbbiak az említett természetbeli, kultúrabeli állapotoknak, akár pedig valamely politikai esemény, vagy fordulat következtében erőszakosan állottak elő.

5. A legnagyobb jogi és politikai korlátozásai azonban a gazdasági szabadságmennyiségnek, illetőleg lehetőségmennyiségnek, amint az már az eddigiekből is nyilvánvaló, az egyéni tulajdonrendszerrel szembehelyezkedő kollektív gazdasági rendszerekben vannak. *Minél kisebb térre és a jószágoknak minél kisebb csoportjára korlátozódik ugyanis a magántulajdon*

rendje és általában minél gyengébb jogokkal van az egyén a neki szükséges javakhoz kapcsolva valamely jogi rendben, annál kisebbek az egyénnek nemcsak gazdasági szabadságmennyiségei, hanem gazdasági lehetőségei is. És a jószágoknak minél kisebb csoportjára vonatkozólag van az egyénnek szerzési, vagy a saját tulajdonában való előállítására vonatkozó joga, annál kisebb az egyén által köthető jogügyletek és főleg az árjövédelmet, vagyis vállalati nyereséget szerző csereügyletek mennyisége és általában véve annál kevesebb csereforgalmi ügyletet lehet kötnie a kollektív társadalmi rend jogi korlátai miatt. A gazdasági viszonyokat rendező jogok közül gazdasági hatalmat adó intenzitásuk szempontjából a legteljesebb rendezési hatalmat biztosító tulajdoni és birtokjogokat tekinthetjük a legerősebb jogoknak. A kollektív társadalmi rendszerekben tartós tulajdonjogokról egyáltalában nem lehet szó, csak bizonyos fogyasztási vagy személyes használatot biztosító csekély mennyiségű javakra vonatkozó használati jogosítványokról beszélhetünk ottan. Minél teljesebb kollektív tulajdoni rendszerrel állunk szemben, annál kevésbé van ott szabadsága az egyénnek csereforgalmi, önálló termelési cselekményekre. Ennélfogva ily kollektív rendszerekben a pénz sem fejtheti ki azt a teljes funkcióját, mint a magántulajdon és az erős vagyoni jogok rendszere mellett, inkább csak afféle tantusz-szerepre van az ott szorítva. Minél következetesebb kollektív rendszerről van ugyanis szó, annál jobban korlátozva van az egyén abban, hogy szabadon szerezhesse meg azokat a javakat, amelyeket megszerezni akarna, annál inkább különféle jegyrendszerekkel, engedélyekkel kijelölt kereteken belül van pénz ellenében is csak szerzési lehetősége.

A legkisebb gazdasági lehetőségmennyiségeket ekként természetesen a teljes kommunizmusnak következetesen megvalósított *egyenlőségi* rendszere jelenti, ahol voltaképen a házilag elosztott gazdasági javak kollektív nagy háztartása csupán a gazdasági élet. A pénznek szabad szerzési funkciója is megszűnik tehát és megszűnik ennek folytán a magánember árbevételi haszna, a vállalkozói nyereség is. Vele együtt megszűnik a magánember fizetéshatalomnövelésének és a hozzá fűződő gazdasági helyzetjavulásnak a lehetősége is. Mindezzel együttesen nem lehet szó olyan produktív csereforgalomról sem, mint a magántulajdon és a magánvállalkozás rendjében. Röviden: a magántulajdont nélkülöző kommunisztikus rendben eltűnik a jövedelemeloszlás pénzbeli dinamizmusa s vele együtt a gazdasági alanyok jövedelemeloszlásbeli dinamikus szerepe is. Az állam termel és oszt el mindent, a pénz a belföldön legfeljebb elosztójegyként szerepel, érték- és vagyonfelhalmozó, meg a fejadagokon túlterjedő szerző és állapotjavító funkciók nélkül.

Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a pénzgazdaság mind az egyénnek, mind pedig az összességnek nagyobb jóléti kilátásokat és lehetőségeket nyújt, mint a naturálgazdaság, mert az ügyletkötés, a jószágkicserélés sokkal nagyobb számát és sokkal nagyobb változatosságát teszi lehetővé. Csakis a pénznek a segítségével lehet ott, azt és akkor megszerezni, amire szükségünk van, mégpedig közvetlenül megszerezni. A pénz által nyújtott nagyobb szerzési lehetőségmennyiségek sokkal nagyobb keresletet nyújtanak és nyújthatnak, mint az az állapot, amikor közvetlen cserére vannak az emberek ráutalva, illetőleg a közvetlenül használati jószágoknak egymással való kicserélésére. Csakis a pénzgazdaság által nyújtott kereslet adja meg a termelés számára is a modern lehetőségeket. Ott azonban, ahol a magántulajdon hiányzik, ez egyúttal azt is jelenti, hogy hiányzanak ott az egyén számára való szerzések lehetőségeinek nagy mennyiségei és változatosságai is. A következetesen megvalósított kommunizmusban csakis egy jövedelemfajta van az egyén számára: a felülről megállapított munkabér. Hiányoznak tehát éppen azok a legfontosabb jövedelmi ágak, amelyek az embernek örök természeténél fogva élettanilag is a leghatalmasabb energiákat alkalmasak kiváltani, mert nem ismételhjük eléggé, hogy a gazdasági életben az embert az ösztönzi a legnagyobb energiakifejtésre, hogyha erő kifejtésének *közvetlen hasznát* látja, vagyis, ha szerezhethet, tulajdonba vehet, mégpedig minél többféle rendű és rangú dolgot. Ott ellenben, ahol a tulajdonszerzés, vállalkozás legfontosabb forrásai és a termelő eszközökre való magántulajdon hiányzik, itt hiányzanak a gazdasági energia-kifejtésnek legfontosabb indokai is. Egy ilyen társadalmi rendben legfeljebb azt az átlagos energiát érdemes kifejteni, amely egy bizonyos elegendő munkamennyiséget biztosít a legtöbb ember számára. Így tehát amíg a magántulajdon rendjében az emberek túlnyomó többségének, vagy igen nagy részének érdemes gazdasági energiákat kifejteni és van módja különféle gazdasági lehetőségek megragadására, addig a kommunisztikus rendben a gazdasági energia-kifejtésnek a legfontosabb racionalisztikus indítékai hiányzanak, mert ott lényegileg legfeljebb munkabérkedvezményekről lehet szó. A magántulajdon rendjének gazdasági dinamizmusa és az egyéni energiakifejtés racionalizmusa ugyanis a magántulajdonnal évezredek óta összeforrott jövedelemeloszlási rendszeren alapul, amely a járadékoknak és a nyereségeknek jövedelemfajtaikat fejlesztette ki és tette az egyéni gazdasági erő kifejtés céljaivá és automatikus jutalmaivá. Ezeket söpri el a kommunizmus rendje és velük együtt elsöpri a jólétszerző egyéni energiakifejtésnek és kedvnek leghatalmasabb pszichológiai indító okait is.

6. A kollektív gazdasági rendben ekként tulajdonképpen az egyénnek gazdasági szabadsága van megszüntetve. Az egyén

gazdasági szabadsága pedig elengedhetetlen alapfeltétele az egyén jólétének, amelynek összessége, vagy minél nagyobb többszöröse a társadalmi jólét is. A valódi szabadságnak az alkotó részei nemcsak az állami függetlenség, hanem egyúttal a társadalmi és az egyéni szabadság is, de még ezzel sem merítettük ezt ki, mert hozzá kell tennünk, hogy a gazdasági szabadság is. Gazdasági szabadság nélkül ugyanis a szabadság fogalma üres frázis marad a gyakorlati élet messze túlnyomó számú eseteiben, mert a szabadságnak reális, valódi érvényesülése csak bizonyos eszközök és módok, valamint lehetőségek igénybevételelél történhetik meg. Ezek az eszközök és módok pedig elsősorban és túlnyomólag gazdaságiak. Hozzátehetjük ennél fogva az eddig mondottakhoz azt is, hogy mind az egyéni, mind a társadalmi jólét minden társadalomban csak akkor következhetik be, ha az embereknek bizonyos gazdasági szabadságokban is van részük. Hogy ez a gazdasági szabadság ne csupán légtüres térre vonatkozzék, hanem a gyakorlatba is átmelessen, az bizonyos anyagi feltételeket is igényel, amely anyagi feltételek a gyakorlati életben bizonyos jószágmennyiségekben jelentkeznek. Hiába van ugyanis az egyénnek szabadsága, hogyha nincsenek olyan materiális javai, eszközei, amelyeket igénybe vehet, amelyekkel rendelkezhetik és amelyeket életcéljaira felhasználhat. A gazdasági javak és lehetőségek igénybevévési szabadsága, vagyis magántulajdon nélkül ekként a jólét csak afféle légtüres fogalom és túlnyomó részben csak elméleti jellegű maradhat. Nem lehet jólét ottan, ahol nincsen meg bizonyos szabad rendelkezés bizonyos javak felett, vagyis nincsen meg bizonyos javak felett a magántulajdon. Mert a javak felett való bizonyos szabad rendelkezés a tulajdon, illetőleg az erős jogok, illetőleg az erős vagyonyjogok fogalmához juttat el. Tehát magántulajdon nélkül nincsen gazdasági szabadság és jólét. Viszont a gazdasági javakkal való rendelkezés ügyletkötési lehetőségeket jelent, és ez a rendelkezés túlnyomó részben a csereforgalom által történik. Az által rendelkezem ugyanis a gazdasági javak felett, hogyha azokat eladhatom, megvehetem, továbbíthatom, átruházhatom másra, elsősorban azokra is, akik hozzám legközelebb állanak. A jólétnek ekként két alappillére van: t. i. a magántulajdon, vagyis a javakkal való bizonyos rendelkezés és a csereforgalom, illetőleg jogügyleti szabadság, a javak mástól való megszerzésének a szabadsága, amely ugyancsak szorosán összefügg a magántulajdon intézményével. A kommunizmus egy olyan állapotot jelent tehát, amely megszünteti a magántulajdont, megszünteti a szabadságot is gazdasági téren és ezzel együtt megszünteti azoknak a lehetőségeknek túlnyomó részét is, amelyek útján a gazdasági életben mindazt megvalósíthatjuk, amit jólétnek nevezünk.

Nagy gazdasági tér.

I. A századfordulót követő esztendőök a gazdasági szabadság és államilag szabályozott gazdálkodás két véglete között vívott eszmei harcot hagyták örökségül az első világháborút követő korra. Ezt az eszmei harcot a gazdasági élet nemzetközi problémáinak szemszögéből nézve így is fogalmazhatnánk: a nemzetgazdaságok között induljon-e meg szabadon, gátlás nélkül az árúcsere, vagy pedig a nemzet igyekezzék a szabad árúcsere ellen gátat emelni, még pedig főként oly célból, hogy a nemzet önmagát ellátva saját határai között teremtsen elő mindazt, amihez gazdasági boldogulása céljából szüksége van. Az utolsó két évtized gazdaságpolitikája legtöbbször anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik utat választotta volna, eme nagy eszmei harc háttérében húzódó, megoldásra váró problémáknak merev fogalmazása elől igyekezett kitérni és az egyes nemzetgazdaságok között ha nem is a világgazdaság kereteiben, hanem legalább egy államcsoport tagjai közt egy a világgazdaságnál kisebb, de egyes nemzetgazdaságnál nagyobb területen az együttműködés feltételeit keresni.

Ilyen módon a szabadkereskelemmel szemben áll az állami beavatkozásnak az az iránya, amely szerint az állam a kül-államok gazdasági életétől elvágva önellátó módon autarkióban él. E két véglet közötti átmeneti megoldás adja azt a harmadik megoldási módot, amely felé mai korunk annyi gazdasági elgondolása tör, s amely több államnak együttműködését teszi lehetővé, egy nagyobb gazdasági területen, ezen államoknak együttes életterében.

Nézzük ezeket, az államok külkereskedelmi kapcsolatai szempontjából oly nagyfontosságú irányzatokat külön-külön, tekintsünk be ezeknek az irányzatoknak fejlődési menetébe, amely minket természetesen elsősorban azért érdekel, hogy az így nyert tapasztalatok révén a jövőre vonatkozólag mennél több tanulságot vonhassunk le.

II. A szabad kereskedelmi tanok lényege és ennél fogva fő előnye abban rejlik, hogy ez a rendszer lehetővé teszi az egyes államoknak azt, hogy avval a gazdasági ággal foglalkozzanak, amely részükre a legalkalmasabb és így a legelőnyösebben ter-

melő államok olcsó árszínvonal mellett képesek kicserélni termékeiket.

Henry George szerint, ha minden ember maga termelné táplálékát, építené házát, készítené ruháit és szerszámaint, senkinek sem lehetne a legszükségesebbnél többje és minden rossz termés éhínséget okozna.

A szabadkereskedelem révén kibontakozó nemzetközi munkamegosztás természetesen felveti mindazokat a hátrányokat is, amelyek az egyes ember életében is adódnak akkor, hogyha túlzott specializálódásra vállalkozik.

E tanok háttérében mérhetetlen optimizmus húzódik meg. E tanok körvonalazóinak lelki szeme előtt ott lebeg a nemzetek közötti megértésnek, mondhatnánk a világgöztársaságnak, s ebből folyólag az örök békének eszméje. Quesnay, J. B. Say, St. Pierre abbé szerint tehát, ha megszületnék egy ilyen örök békében élő világgöztársaság, valóban könnyű volna a nemzetek közötti munkamegosztást úgy szabályozni, hogy minden állam a neki megfelelő cikk előállításával foglalkoznék és olcsón adná azt, a korlátlanul érvényesülő szabadverseny uralma alatt át annak az államnak, amelynek arra éppen szüksége lenne. Ez az optimizmus hangzik ki a szabadkereskedelmi tanok legnagyobb hirdetőjének Smith Ádámnak tanaiból is, midőn szembeszállva a J. Hume által hirdetett tanokkal, mely szerint az egyik állam boldogulása csak a másik hátrányára történhetik meg, fennen hirdeti, hogy egy nép csak akkor lehet gazdag és boldog, ha a másik nép is gazdasági megelégedettségben él. Ezek az optimista gazdaságbölcselek némelyike odáig megy, hogy az élet realitásaival szemben teljesen elveszti éleslátását. Csak így történhetett meg, hogy a múlt század közepén akadt olyan tudományos missiót betöltő, szabadkereskedelmi elveket valló férfiú. Thomas Cooper, aki hirdette azt, hogy a nemzet fogalma nem egyéb, mint grammatikai kitalálás, egy nem létező valami, aminek tartalma nincs és csak a politikus agyvelőnek szüleménye.

Csodálatos összejátszása a véletlennek, hogy ezt az optimista és bizonyos mértékben az élet számos realitásával szemben nem megértő gazdasági világfelfogást éppen az a nemzet, az angol írta zászlajára, amely politikájában a leggyakorlatibb irányú nemzetnek tekinthető. Ennek a jelenségnek oka könnyen érthető. Anglia ugyanis ipari fejlődését illetőleg a világ összes államaival szemben már több mint egy évszázaddal ezelőtt oly előnyös helyzetben volt, hogy neki minden érdeke amellet szólt, hogy egy olyan elvet hirdessen, amelynek érvényesülése esetén a szabadversenyben ő, mint erős, továbbra is megtudja tartani helyzetét. Midőn azonban az angol politikának ez az elv kényelmetlenné vált, természetesen egy percig sem habozott az ellenkezőjét tenni. Gondoljunk csak már a nagyarányú ipari fel-

lendülés előtti korban megszületett 1651. évi hajózási törvényre, amely az angol hajóknak az Angliával való hajózási forgalomban monopóliumot biztosított; vagy gondoljunk inkább azokra a védvamos jellegű intézkedésekre, amelyeket Anglia a világháború után gazdasági életébe bevezetett; vagy az ottawai egyezményre, amely az angol világbirodalom tagállamai között a világkereskedelemben részesülő egyéb hatalmak részvételének korlátozásával élénkebb forgalmat biztosított; vagy idézzük emlékezetünkbe az olasz-abesszin konfliktus idején alkalmazott jóllehet már a hatalmi politika síkjába eső szankciókat, vagy napjaink európai blokádn intézkedéseit.

A szabadkereskedelmi tanok gyökerénél az a kétségtelenül vitatható, de a szabadkereskedelem hirdetői által dogmaként kezelt tétel húzódik meg, amely szerint mindenki akkor, amidőn saját érdeke szerint jár el, közvetve szolgálja a közjónak érdekeit. Smith Ádám kifejezetten azt mondja, hogy sohasem látott jót olyanoktól, akik állítólag az általános jó érdekében munkálkodtak.

Nem vitás az, hogy ha a világban kizárólag gazdasági okok működnének, akkor a szabadkereskedelmi tanok által adott módszerek az emberiség részére böles útmutatásul szolgálnának. Mivel azonban ezzel az elméleti abstrakcióval szemben áll a való élet realitása, ezeknek a tanoknak korlátlan hívéül csak azok szegődhetnek, akiknek azt saját jól felfogott érdekük megengedi.

Különben jól mondja Predöhl professzor, hogy a munkamegosztás elvén felépülő szabadkereskedelmi irányzatok sohasem értek volna el olyan sikereket mint elérték, hogyha a háttérben ott nem dübörgött volna a XIX. század hatalmas gazdasági fellendülése.

III. A szabadkereskedelem ellenlábasaként jelentkező gazdasági rend érdekében, amelyben az állami beavatkozás módszerei a gazdasági elzárkózásnak és így főként a nemzet önellátásának, autarkijának céljait szolgálják, különböző eszközökkel, mint pl. vámokkal, kiviteli és behozatali tilalmakkal, kontingensekkel, devizaintézkedésekkel munkálkodhatunk.

Annak, hogy a nemzet önellátó, elsősorban a nemzet hatalmi politikája és hadibiztonsága tekintetében van jelentősége. A nemzet önellátása érdekében hozott rendelkezések azért nagyjelentőségűek, mert sokszor visszahatnak az állam katonai helyzetének megszilárdítására. Természetesen túlzott következtetések levonásától e tekintetben is tartózkodnunk kell, s jól mondta Pétain tábornagy, részben az önellátó politika túlbecsülésére célozva, hogy „a háborút nem lehet kizárólag arannyal és nyersanyagforrásokkal megnyerni. A háború megnyeréséhez harc kell.“

De ha az önellátó gazdaságpolitika nem is képes meg-

oldani a nemzeti élet minden problémáját, annak számos előnye elvitathatatlan. Napoleon állapította meg egyszer azt, hogy „egy birodalom, amely a fennálló világviszonylatokban a szabadkereskedelem elvét követi, szét kell hogy örökdjék.”

Az természetes, hogy a gazdasági élet számtalan vonatkozásába beavatkozó államhatalom nem hagyhatja érintetlenül a külkereskedelem területét sem. A külkereskedelem terén hozott irányító és korlátozó intézkedések viszont számtalan vonatkozásban visszahatnak az ország belső gazdasági életét irányító gazdaságpolitikára.

Az önellátásnak, az autarkianak teljes megvalósítására csak olyan állam vállalkozhatik, amelynek arra kellő terület áll rendelkezésére, de természetesen megfelelő nagyságú állam is csak abban az esetben, hogyha kellő mértékben rendelkezik nyersanyagkincsekkel.

Az állam, illetve államcsoportok önellátásra való törekvése nem fejlődhetek odáig, hogy az önellátás túlhajtásával külállamokat olyan ellenintézkedésre kényszerítsen, amelyek révén bizonyos kiviteli iparágak, — amelyek nagymértékben produktívak és magas béreket fizetnek — megbénuljanak.

Az önellátás az ország lakosságának belső lelki összetartását is hangsúlyozza. Mivel viszont az önellátásra, autarkiaira berendezett állam elhatározásaiban függetlenebb, mint az olyan állam, amely a világkereskedelmi kapcsolatokra jobban rá van utalva, kétségtelen, hogy az autarkias gazdaságpolitikájú állam sokkal könnyebben határozza el magát háborús lépésre, mint hogy ha gazdaságpolitikája nem haladt volna az autarkia útján.

Keynes szerint a modern gazdasági életben az anarchikus individualizmusnak el kell tűnnie és helyet kell adnia a szociális ellenőrzésnek. Felfogása szerint csökkenteni kell a népek közötti kapcsolatokat anyagi téren, hogy ezáltal a surlódási felületek kisebbséggé váljanak. Bölcs lendülettel hirdeti viszont, hogy a nemzetközi cserének is marad érvényesülési területe akkor, midőn a tudás és művészetek eredményeinek kicseréléséről van szó.

A világháború előtti korszakban az autarkia céljai érdekében leginkább a vámvédelem eszközeivel munkálkodtak. A merkantilizmus politikája szerint vámvédelemre azért van elsősorban szükség, hogy a pénz ne fecsérletessék el külföldi vásárlásokra s így a pénz az országban maradjon.

List Frigyesnek más volt a nézete e vámvédelemről. Szerinte a vámvédelemnek legnagyobb jelentősége az, hogy bizonyos termelési tevékenységek tekintetében nevelő értelemben hat és lehetővé teszi a kérdéses termelő ágak kifejlődését. List Frigyes lendületes egyéniségének szeme előtt a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi állam kiegyensúlyozott ideálja

lebegett. Ő nem a merkantilista ideál szerint a fejedelmi pénztár feltöltésére kíván vállalkozni, hanem célja a nemzet boldogítása. Szabadságért rajongó lelke függetleníteni akarja nemzetét a külföldtől és ezért akarja józan elvek figyelembevételével az országot vámhatárokkal körülvenni.

Kétségtelen, hogy a vámvédelem hatására az ország termelése kiterjed és egyúttal sokoldalúvá válik. De ami a legfontosabb, számos hazai munkaerő jut így foglalkoztatáshoz. A kelőleg ki nem használt munkáskezek foglalkoztatásáról különösen kell gondoskodniok olyan államoknak, mint pl. a Balkán államok, ahol kellő munkaalkalmak hiányában egyedül a mezőgazdaság a viszonylagosan magas népsűrűségű lakosságot nem képes kellő életszínvonalon eltartani.

A jövő fejlődési iránya pedig csak az lehet, hogy a lakosság szaporodjék. A lakosság növekvő száma kétségtelenül növeli a nép önbizalmát és politikai súlyát. Hogy mit jelent ez, azt legjobban láthatjuk abból midőn egy ország nem követi ezeket az elveket. Erre beszédes példa Franciaország, amely valóban „grande nation“ volt akkor, midőn I. Napoleon csatáit vívta, hiszen lakosszáma nem igen maradt sokkal hátrább Oroszországé mögött. A francia népességnek ezután bekövetkezett előnytelen szaporulási viszonyai lassan visszahatottak az ország világpolitikában elfoglalt helyzetére is.

Az önellátás elvének érvényesítésére természetesen a vámvédelmen kívül más eszközök is alkalmasak. Gondoljunk csak a behozatali és kiviteli tilalmak, kontingensek, kiviteli jutalmak, devizaintézkedések számtalan válfajára.

Az ország határainak a szabadkereskedelmi forgalom elől való részleges vagy teljes elzárása természetesen igen gyakran maga után vonja azt, hogy az árszínvonalban emelkedés következik be. Azonban ha ez meg is történik, akkor is ellensúlyozza ezt a káros jelenséget az, hogy a lakosság széles rétegeinek foglalkoztatása révén ezeknek vásárlóereje nő. A mai kor embere előtt nem lehet vitás az, hogy széles társadalmi rétegeket egyik napról a másikra nem juttathatunk koldusbotra csak azért, hogy átmenetileg bizonyos cikkekben — hazánkban iparcikkekben, ipari államokban mezőgazdasági cikkekben — az árszínvonalnak csökkenése következzen be.

Egy államnak különösen akkor kell letérnie a nemzetközi árucseré útjáról, ha a fokozódó behozatalt a kiviteli áruknak csak jelentősen növekvő mennyiségével képes előteremteni. Tehát a behozatalért túl sokat kell odaadni a nemzet anyagi kincséből és a nemzeti munkából.

Sokszor azt szokták mondani, hogy az autarkia előmozdítja pótanyagoknak termelését és ezáltal rosszabb minőségű és sokszor drágább anyagokkal kénytelen a vevő megelégedni. Általánosságban ezt sem lehet mondani, hiszen gondoljunk csak

a Solvay-féle szódaelőállításra, amely ugyan a szükség nyomására keletkezett, de amely mégis csak $\frac{1}{3}$ -ába kerül az azelőtt általánosan használatos Leblanc-féle előállítási módnak.

Az áralakulást illetőleg kétségtelen eredmény azonban az, hogy egy autarkikus gazdálkodási rendszerben az árak a világpiactól függetlenítődnek és így az árak stabilitásának lehetősége nő.

Az autarkia igen sok esetben alkalmas arra, hogy szembenézzen nemcsak a világpolitikai hatalmaknak imperializmusával, hanem a világ gazdasági nagyhatalmainak, a világkartelleknek, világmonopoliumoknak törekvéseivel is, amelyekről való függés a nemzet élete szempontjából csak hátrányos lehet.

Igaz ugyan, hogy nagy gazdasági egységek monopolisztikus törekvése az állam határain belül is erőre kaphat, azonban egészséges gazdaságpolitika az ilyen hátrányos jelenségekkel könnyen képes megbírkózni. Ugyanezt mondhatjuk arra is, midőn azt állítják, hogy az autarkia a védvám, behozatali korlátozások és devizaintézkedések révén valóságos vám- és devizarisztokráciát termelhet ki.

Hasonló cézzattal nyilatkozott Bismarck 1849-ben az országgyűlésen, midőn azt mondta, hogy „a védvám arra szolgál, hogy a gyárosokat gazdaggá tegye. A védvám nem külföld elleni védelem, hanem olyan védelmi intézkedés, amely a belföldiek szabadsága ellen irányul, hogy ott vásároljanak, ahol nekik a legolcsóbb és legkényelmesebb, ilyen módon tehát nem egyéb, mint egy belföldi védelmi intézkedés a belföld ellen.“

Ismételjük, ezeknek az előnytelen jelenségeknek leküzdése egyáltalán nem probléma akkor, hogyha az állam gazdaságpolitikája rátermett férfiak kezében van.

Az autarkiára törő elzárkózás politikájának kétségtelen következménye az, hogy más államok is elzárják határaikat. Az elmúlt évtizedben Magyarország számos gazdasági intézkedést, amellyel bizonyos iparágak fejlesztését tűzte célul, nem tett volna meg, hogyha az akkori Ausztria és Csehszlovákia nem igyekszik a mezőgazdasági önellátásának céljait nagy lendülettel megközelíteni.

Természetesen az autarkianak céljai érdekében működő védvámrendszer túlzásaitól tartózkodnunk kell és nem szabad olyan gazdasági helyzetet teremtenünk, mint amire a világháború előtt adódott példa, hogy a védvámok folytán a rajna-vidéki hajóipar Hollandiába költözött, mert legfontosabb nyersanyagait, amelyek egy része német föld terméke volt, Hollandiában olcsóbban kapta, mint Németországban.

Ugyancsak nem szabad kis termelési érdekekért a fogyasztók széles rétegeit túlzottan megterhelni, mert ilyen esetben

olyan helyzet állhat elő, amiről egy ausztráliai folyóirat szellemesen mondhatta, hogy mivel az ausztráliai munkásoknak csak 6%-a dolgozik védett iparágban és mert a közönség többi része viseli eme iparág védelmével kapcsolatos terheket, ez a gazdasági helyzet hasonló ahhoz, mint midőn a fark csóválja a kutyát.

IV. Az 1914-től 1918-ig terjedő és a napjainkban folyó világháború közötti korszakban állandóan folytak viták arról, hogy visszatérhetnek-e azok az idők, amidőn a világkereskedelem megint akadály nélkül működhetik. Ezért igyekeztek az érdekelt államok nemzetközi tárgyalásokon olyan megállapodásokat létrehozni, amelyek vámleszállításokra vagy legalább is a vámoknak rögzítésére irányultak. Igyekeztek megállapodni abban, hogy a közvetett védelemnek eszközei, — mint pl. egészségügyi rendszabályok, vagy bizonyos vámtarifátételeknek túlzott specifikációi, amelyek csak egy bizonyos országban található, bizonyos árucsoportokra vonatkoztathatók, — lehetőleg kikapcsolatnak. Igyekeztek a behozatali kontingensek eltörlése, valamint a valuták értékingásának kizárása érdekében is erőfeszítéseket tenni. Ennek a problémakörnek kérdéseit vizsgálta meg nemzetközi megbízás folytán 1938-ban Van Zeeland, aki igyekezett olyan megállapodást javasolni, amelynek keretén belül a szabadkereskedelem akadályai lebontatnának, a gyarmatok kérdése tisztáztatnék, a be- és kivándorlási mozgalom, valamint tőkeforgalom útjából lebontatnának az akadályok.

A világ eseményei azonban más irányba lendítették Európa sorsát, úgyhogy ezeknek a jámbor óhajoknak megvalósítására sor nem került. Felfogásunk szerint a visszatérés útja be van vágva. A világ új fejlődése új formákat tartogat részünkre. A nemzetközi munkamegosztáshoz és az aranyvaluta szabad működéséhez csak úgy tudnánk visszatérni, ha számos állam feladná belső népességi struktúrájának, ár- és hitelpolitikájának alapjait. A nemzetközi váltóárfolyamok szabad működésének csak akkor engedhetnénk teret, hogyha számos állam lemondana arról, hogy saját maga autonóm irányítsa pénz- és árpolitikáját. Erről természetesen a mai történelmi időkben szó sem lehet. Ez nemcsak elérhetetlen álom, hanem nem is az az egészséges cél, amely felé a mai ezernyi bajjal küzdő államoknak a közeljövőben haladniuk kell.

A gazdaságpolitikai megoldásoknak, miként már említettük, számtalan fokozati lehetősége van. Most a két végletet vettük szemügyre és szembeállítottuk a szabadkereskedelmi iránnyal azt az önellátásra törő irányzatot, mely az állam területén belül akarja előteremteni a kérdéses állam részére szükséges összes termékeket és árukat.

V. A jövő gazdaságpolitikájának síkján mindinkább fel-

tűnik az a megoldás, amely sem a szabadkereskedelem, sem az autarkia elvét nem kívánja alkalmazni, hanem a kettő között, több államnak egy nagyobb gazdasági térben való gazdasági együttműködésétől várja a megoldást. A világ vezető államférfiai mindinkább kénytelenek belátni azt, hogy teljes függetlenség — legalább is gazdasági téren — megvalósíthatatlan álom. Az a gazdasági élet, amely a primitív, természetes gazdálkodásnak síkjából kiemelkedik és mindinkább megközelíti a bonyolult forgalmi gazdaságnak ideálját, a nemzet részére szükséges összes gazdasági folyamatokat nem képes az ország területén belül lebonyolítani. Ha a hatalmi politikai elgondolások az önellátás elvét hozzák is előtérbe, a modern gazdasági élet viszont az egymásra utaltságot hangsúlyozza. E két szempont kielégítésére alkalmasnak mutatkozik az a megoldás, amely politikai szimpátiát feltételezve, bizonyos államesoportokon belül igyekszik megtalálni a jövő kereskedelempolitikájának egészséges útját. Az ugyanis kétségtelen, hogy az önellátás egy bizonyos fokon túl tovább nem fejleszthető, mert az bizonyos termékek előállításának tekintetében vagy teljes lehetetlenséggel határos helyzeteket teremt, vagy pedig, ha az előállítás lehetséges is, az árszínvonalat annyira megdrágítja, hogy az önellátásból eredő előnyökkel nem érnek fel az így keletkező hátrányok. A nagy gazdasági térre való törekvés viszont reális megalkuvást jelent avval a ténnyel, hogy a világgazdaság ábrándja után nem futhatunk. A politikai szimpátiák adta lehetőségek közt egymással együttműködni kívánó államok keretén belül viszont a nagy gazdasági térben való együttműködés a szabadkereskedelem elvének módosított formában való érvényesülését jelenti. A nagy gazdasági tér előlépcsője csak akkor lehetne egy világ gazdaság keretein belül lebonyolítandó szabadkereskedelmi irányzatnak, ha valaha is elérhető lenne az a paradicsomi állapot, hogy a politikai barátságban élő nemzetek együttműködése az egész világra fenntartás nélkül kiterjeszhető volna.

A nagy gazdasági tér lélettérré akkor változik, hogyha a nemzetek politikai szimpátiákból kiindulva kölcsönös együttműködésüket hosszabb időn át kívánják folytatni.

Miként már eddig is hangsúlyoztuk, a nagy gazdasági lélettér meg nem valósítható akkor, hogyha az abban résztvevő nemzetek között nincsen mély politikai együttérzés. Ezen a lelki tényezőkön kívül Eulenburg szerint szükséges, hogy a nagy gazdasági lélettérben a természeti kincsek kellő mértékben álljanak rendelkezésre, a lakosság vásárlóereje kielégítő legyen és a közlekedési hálózat teljesítő képessége lehetővé tegye azt, hogy a terület egyes pontjai közt egészséges árucsereforgalom alakulhasson ki.

Amilyen mértékben megvan a lehetősége annak, hogy az

áru, a tőke és a lakosság szabadon mozogjon e terület határai között, annál nagyobb értéket fog képviselni egy ilyen konstrukció. Számos közvetett előnyös hatáson kívül különösen nagy jelentőségű az a hatás, amely az egészséges nemzetközi munkamegosztás folytán jelentkezik. Ugyancsak nagy súllyal esik latba az a körülmény is, hogy egy nagyobb gazdasági területen inkább biztosítható az üzemek teljes vagy legalább is ki-elégítő foglalkoztatása. Hogy ennek a körülménynek pedig a termelési költségek alakulása szempontjából milyen nagy jelentősége van, azt igen könnyű átlátni. E nagyobb gazdasági területen belül a konjunktúrahullámzások is jobban kiegyenlítődnek és gazdasági tárgyalások alkalmával kis államok együttműködése is olyan előnyös kereskedelempolitikai helyzetet jelenthet, amely enélkül csak nagy, hatalmas államoknak jut osztályrészül. Természetesen, hogy az egyes résztvevő állam az összes kedvező következményekben valóban részesüljön is, annak feltétele az, hogy az összes résztvevő államok őszintén és igazságosan törekedjenek az előnyök arányos és igazságos szétosztására.

A közép- és délkelet európai államok közötti együttműködés tekintetében számos terv és elgondolás született meg, de ezeken túlmenőleg beszámolhatunk néhány gyakorlati eredményről is. Már List Frigyes hangoztatta a középeurópai államok összefogásának szükségességét; szerinte ennek a kontinentális szövetségnek éle Anglia ellen irányult volna, és Németországon kívül magába foglalta volna Ausztria-Magyarországot, Hollandiát, Belgiumot és Svájcot. A tervezéseknek sorában meg kell említeni Naumann Középeurópájának, a Lengyelországot, Csehszlovákiát és Jugoszláviát magába foglaló gazdasági neopánszlávizmusnak, valamint a Magyarország, Jugoszláviát, Romániát és Bulgáriát felölelő délkelet európai agrárblokknak, valamint Kossuth Lajos álmának, a dunai konföderációnak eszméjét. A gyakorlati politika férfiai által felvetett tervek sorába tartozik az 1929-es Briand-féle és az 1932-es Tardieu-terv, valamint az első stresai konferencia ajánlása, mely szerint a Duna-államok egymásnak és ez államok életterében érdekelt államok egyoldalúlag nyújtanának kedvezményes vámokat a dunai államoknak. A közép- és délkelet európai életterben valóra vált tervek közül legelső helyen kell megemlékeznünk arról az eredményes együttműködésről, amely az 1934-es római egyezmény nyomán sarjadt ki Olaszország, Ausztria és Magyarország között. Ugyancsak itt született meg, bár sokkal kisebb hatékonysággal, az ú. n. gazdasági kisanant, valamint a balkánállamok gazdasági szövetsége is.

Nem érdektelen feljegyezni az 1935. évi, Csehszlovákia és az Amerikai Egyesült Államok között kötött kereskedelmi szerződést sem, melyben az amerikai Unió lemond mindazokról a

kedvezményekről, melyeket Csehszlovákia ad, vagy a jövőben adna a dunai államoknak. Közép- és Délkelet Európa problémáira a későbbiekben még visszatérünk.

Az itt említett élettéren kívül meg kell emlékeznünk az Északamerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió, valamint az angolszász világbirodalom hatalmas gazdasági élettereiről. Csodálkozhatunk-e afölött, hogy ha a közép- és délkelet európai élettérben lázas izgalommal kutatják az egyes államok az együttműködés útjait, hogy ezek mellé a mamut gazdasági területek mellé újabb gazdasági egységet állítsanak.

Az itt felsorolt gazdasági tömörüléseken kívül, természetesen számos más több-kevesebb hatályossággal működő gazdasági egység keletkezett. Gondoljunk csak a japán vezetés alatt álló yenblokk, a balti államok, az ouchyi szerződéssel összekapcsolt belga-luxemburgi és holland tagállamok együttműködésére.

Egész világrészek gazdasági egységbe való tömörítésének jelszavát írta zászlajára a pánamerikanizmus gazdasági megnyilatkozása, valamint az az eszme, amelyet Európa gazdasági egyesítésére Briand és Coudenhove-Kalergi gróf dolgozott ki. Európa ösztönszerű védekezése teljesen érthető. A többi világrésznek mindinkább növekvő jelentősége, valamint a gyarmati területeknek az európai anyaországtól való fokozatos függetlenítődése az európai kontingens államait természetesen védekezésre kényszeríti. A védekezés szükségszerűségének a belátása azonban ezideig olyan erővel nem tudott működni, hogy tervek és meglátások nyomán konkrét eredmények sarjadtak volna ki.

Különböző gazdasági blokkok életképességének megjósolására igen nehéz vállalkozni. Legfontosabb évekre visszamenőleg megvizsgálni a kérdéses blokkban résztvevő államok külkereskedelmi statisztikáit. Ugyancsak kell ismerni a termelési-, ár-, és termelési költségösszehasonlítás adatait. Kell ezenkívül foglalkozni az egyes államok vám- és devizapolitikájával, a nemzetközi kartelek szerepével, az ország belső gazdaságpolitikájával és az egyezményben részt nem vevő államok versenyével, ha egy gazdasági alakulat életképességét kívánjuk elbírálni.

E gazdasági együttműködési tervek megvalósítására számos eszköz kínálkozik, kezdve a kölcsönös vámkedvezmények adásától a vámunióig, a devizapolitikai intézkedések (devizaárfolyamok, deviza felárak megszabása stb.) összehangolásától a szóban lévő gazdasági élettér egységes valutájáig, és közös pénzügyi politikájáig. Mindezek a gazdaságpolitikai eszközök lehetővé teszik, hogy egy nagyobb területen a nemzetközi munkamegosztás elvei jobban érvényesüljenek. Ha azonban a nemzetgazdaság egésze sokat is nyer ettől az együttműködés-

től, mégis nem lesz elkerülhető, hogy bizonyos gazdasági ágak bizonyos vidékeken vissza ne fejlődjenek.

Egészséges gazdasági együttműködés létrehozása esetén azonban az így beálló részleges hátrányokat messze felülmulják a gazdasági élet egészére háramló előnyök.

Természetesen az európai államokban mindinkább előretörő irányított gazdálkodás módszerei is számos eszközt bocsátanak rendelkezésre acélból, hogy a gazdasági együttműködésre vállalkozó államok gazdaságpolitikája összehangolható legyen. Az irányított gazdálkodásnak belföldön érvényesülő alapelvei maguk után vonják azt, hogy ezeknek az eszméknek logikus továbbépítéseképpen ezeket az eszméket megfelelő államközi megegyezésekkel a külkereskedelmi politikában is érvényre juttassuk.

VI. Ha már most a minket magyarokat legjobban érdeklő közép- és délkelet-európai gazdasági együttműködés problémáit jobban meg akarjuk ismerni, szemébe kell néznünk azoknak a gazdasági és politikai fejlődés-szülte adottságoknak, melyek ismerete nélkül ennek az élettérnek rendezésére vállalkozni lehetetlenség.

1. A Közép- és Délkelet-Európai élettérben egymás mellett él két egymással barátságos viszonyban élő nagyhatalom és több kis- és középállam, melyek gondosan őrködnek politikai függetlenségük felett, és amelyek egyrésze közt a politikai légkör nem a legbarátságosabb. Természetesen az államok közötti barátságos politikai légkör egy teljesen harmonikus gazdasági együttműködést nagy mértékben előmozdít, de tudunk olyan esetekről is, midőn a gazdasági szivélyes vagy szivélytelen viszony teljesen függetlenül alakult a politikai légkörtől. Így pl. Cseh-Szlovákiával annak egész fennállása alatt politikai légkörünk sohase vált szivélyessé és mégis 1927-ben létrejött közöttünk egy igen nagyjelentőségű, élénk államközi forgalmat jelentő kereskedelmi szerződés. Az osztrák külkereskedelmi tárgyalások alkalmával pedig, dacára a legbarátságosabb politikai atmoszférának, garmadával állottak a gazdasági együttműködés útjába a legkülönbözőbb nehézségek.

2. Nehéz volna vitatni azt a tételt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia, jóllehet határain belül dúltak a politikai és nemzetiségi harcok, gazdaságilag ne lett volna életképes egység. Mikor ez az egység megbomlott és a keletkező új államok egy részét határaikon kívül barátságatlan és bizalmatlan politikai légkör vette körül, gondoskodtak arról, hogy számos új gazdasági ágazatot területükön építsenek ki, ami által természetesen számos hasonló üzem, amely eddig más állam területén működött, kihasználatlanul maradt. Így születtek meg Ausztriában új vízerőművek, textilgyárak, cukorgyárak és így lendült fel az osztrák szénbányászat. Ez természetesen maga

után vonta a cseh textil és cukoripar valamint az ottani szénbányászat visszaesését. Viszont Ausztria hatalmas lokomotívgyártó iparának látnia kellett elsorvadását, mert a Monarchia más utódállamaiban új lokomotívgyárak keletkeztek.

Míg sokan teljesen indokolatlanul szemére vetik a magyar iparpolitikának azt, hogy az elmúlt két évtized alatt itt „üveg-házi“ ipart teremtett, addig arról kevesebbet hallottunk nemzetközi fórumokon, hogy miképen vágta el a cseh és osztrák agrárpolitika a magyar mezőgazdasági kivitel egészséges útját.

Az új európai rendezés során természetesen lehet, sőt kell az eddigi gazdasági helyzeten javítani. Ennek azonban úgy kell megtörténnie, hogy a gazdasági élet vérhullása minden körülmények közt megakadályoztassék. Az európai rendezés során előálló terhek viselésében — esetleg szakmabeli kartel megállapodások révén — mind azoknak kell osztozniok, akik az új rendezésből hasznot húznak.

3. Az elmúlt évtizedekben akárhányszor is vizsgáltuk a középeurópai államok együttműködésének kérdését, mindig meg kellett látnunk, hogy Középeurópa árúcseréje megnyugtató módon nem rendezhető, ha a tengely-hatalmak, de elsősorban Németország gazdasági területét mint hatalmas termelő és ami mezőgazdasági vonatkozásban igen fontos, mint nagy fogyasztó területet nem vesszük kombinációba. Németországnak mint hatalmas gazdasági területnek bekapcsolása növeli minden alakuló blokknak piacán uralkodó árstabilitást, de bizonyos mértékben még az időjárás okozta ingásokkal szembeni ellenálló képességét is. Éleslátásunkat nem szabad, hogy megzavarják a mai háborús idők, midőn a világon nyersanyag és élelmiszer éhség uralkodik, s mikor az esetleges agrárfeleslegek elhelyezése egyáltalában nem feladat.

A német nemzeti szocializmus délkeleteurópai politikája a német gazdasági expanzióknak nem egyedüli lehető iránya. El lehetett volna képzelni azt, hogy Hitler a világháború előtti politika nyomdokain kíván továbbhaladni és a világpiacokon különösen Délamerikában kívánja gazdasági befolyását erősíteni. Az sem lett volna elképzelhetetlen, ha hamarabb lépnek a szovjet-német gazdasági közeledés útjára és ha ez az együttműködés biztosította volna főképp a német iparnak és a szovjet bányászatának, kohászatának és mezőgazdaságának foglalkoztatását. Mindenesetre arra számítani lehet, hogy Németország igyekezni fog a délkelet- és középeurópai államokon kívül a skandináv államokkal és esetleg Hollandiával, valamint Belgiummal gazdasági kapcsolatait hatékonyan kiépíteni.

Olaszország gazdasági érdeklődését pedig valószínűleg nagymértékben fogja foglalkoztatni az, hogy miképen teremti illetve szilárdítja meg kapcsolatait a földközi tenger környékén fekvő államokkal.

Anglia a világháború után kétségtelenül hamar felismerte a páriszkörnyéki békék tarthatatlanságát, de ebből a megállapításából még gazdasági téren sem vonta le a következtetéseket, különösen akkor, midőn például a dunai agrárállamok megsegítése érdekében bizonyos világpiaci ár feletti vásárlásról lett volna szó. Anglia úgy látszik, ha az utóbbi években hajlandó is volt szabadkereskedelmi elveiről saját érdekében pl. az ottawai egyezményben lemondani, azonban odáig nem kívánt elmenni, hogy ezeknek a liberális gazdasági elveknek a feláldozásával a dunai államok segítségére siessen.

Anglia nem valószínű, hogy egy kialakuló Közép- és Délkelet európai gazdasági együttműködéssel szemben megértő álláspontot foglaljon el, mert ebben annak az angol politikának gyöngítését láthatja, mely mindig a világközeledés útvonalainak és a tengereknek ellenőrzését és ezen keresztül a világkereskedelem irányítását tűzte ki céljául.

4. Ha egy gazdasági együttműködésnek egészséges módon kívánjuk lerakni az alapjait, nem feledkezhetünk meg a tőkészsükséglet biztosításáról. Amennyiben tőkére csak azért van szükség, hogy azon beruházási javakat vásároljunk, akkor úgy látjuk, hogy ezt a szükségletet a már szemünk előtt halványan körvonalazandó, tőkében különben kétségtelenül nem gazdag, új Közép- és Délkelet-Európa keretein belül is megtalálhatjuk.

Ami a beruházásokat illeti, elsősorban Délkelet-Európa közlekedésügyeinek és mezőgazdaságának reorganizálása fog sok tőkét lekötöni. Kétségtelen tény az, hogy ilyen sűrű agrárlakosság, amely most Délkelet-Európában él, ilyen nem kellőképpen korszerű termelési módszerekkel nem képes sem önmaga életképes létét biztosítani, sem kellő vásárló erejű fogyasztóvá válni. (Wageman szerint amíg Bulgáriában 1 hektárnyi gabona megműveléséhez 437 munkaóra kell, addig ehhez Dániában 186 munkaóra elég.)

Amennyiben azonban munkásságunk helyzetén javítani akarunk, annak úgy kell megtörténnie, hogy munkásságunk ne szakadjon el a hazai rögtől, itt keresse továbbra is kenyerét, de itt a hazai földön életviszonyai javuljanak és dolgozó munkásaink mihamarabb ériék el azt az életszínvonalat, amelyen az újonnan alakítandó gazdasági terület többi dolgozó milliói élnek.

Bizonyos mértékben természetesen ennek a területnek aranyra is lesz szüksége, különösen, hogy csak aranyért, vagy font illetve dollár devizáért megvásárolható nyersanyaghoz (kautsuk, ón stb.) hozzájusson. Ha a világbéke helyreáll, bizvást számíthatunk rá, hogy e szükséglet előteremtése is megoldható lesz.

5. Minden valószínűség szerint ez az új Közép és Délkelet-Európa rendje a gazdasági szabadság helyett az irányított gaz-

daság jegyében fog jární. E célból mindenekelőtt szükséges lenne, hogy az együttműködésben résztvevő államok pénzügysegeinek és fontos árának egymásközötti viszonya gondos vizsgálódások után rögzíttessék.

Ez a földterület eléggé érezte a világgazdasági szabad áralakulás minden keserűségét az 1931-el kezdődő gazdasági krízis alatt. Hiába kapott azonban a második világháború kitörése előtt pl. a magyar mezőgazdasági termelés jobb árakat a német piacon, mint a világpiacon, ha állandóan éreznie kellett, hogy e magas szegre akasztott árhelyzetnek egyik napról a másikra vége lehet. Ezért szükséges, hogy ez az árhelyzet rögzíttessék, ami csak egy átfogó programmú irányított gazdálkodás keretében lehetséges. Az árkilengések kikapcsolása biztosítja az áruellátás egyenletességét, a munkáskezek egyenletes foglalkoztatását és jobb gazdasági hatásfokot jelentő beruházásokkal járó gazdasági eljárások bevezetését.

Tehát midőn az új Európának ezen a területén mindinkább érvényesülnek az irányított gazdálkodás elvei, ez nem arra vezethető vissza kizárólag, hogy a német és olasz doktrinák megtermékenyítették a velük gazdaságilag együttműködni kívánó országok politikusainak agyvelejét, hanem azt jelenti, hogy ezen területen vannak olyan praktikus adottságok, melyek ebben a gazdasági korszakban másképen, mint az irányított gazdálkodás elveinek figyelembevételével meg nem oldhatók.

Hogy ennek a gazdasági együttműködésnek mik lesznek az eszközei, nehéz volna megjósolni. Természetesen el se tudunk képzelni más megoldást, mint azt, hogy ez az együttműködés ne jelentsen szakítást az együttműködésben részt nem vevő államokkal.

Hazánk geográfiai helyzete két megállapítást tesz szükségessé! Egyrészt kétségtelen, hogy Magyarország mezőgazdasági kiviteli tömegcikkei számára jelentkező esetleges előnyös árat is részben felemészti nagy szállítási távolságok esetén a fuvar költség, másrészt kétségtelen az is, hogy a szállítás terheit az iparcikkek sokkal kisebb mértékben viselik, mint a mezőgazdaság árucikkei. Ezenkívül az ország központi fekvése az átmenő közlekedés szempontjából igen sok kihasználható gazdasági kereseti lehetőséget jelenthet hazánkknak.

Az új középeurópai gazdasági rend bevezetése során olyan mélyreható strukturális változásoknak nem szabad bekövetkezniök, mely csak az *egész* együttműködésbe vont terület igényeivel számol és az *egyes országok* gazdasági strukturáját figyelmen kívül hagyja. Magyarország meg kell, hogy tartsa agrár- ipari jellegét és nem léphet sem a kizárólag ipari, sem a kizárólag mezőgazdasági országok sorába.

Ipar hiányában nagy népsűrűségű országunk nem élhet

annak veszedelme nélkül, hogy munkás kezeink egy része munkanélkülivé ne válják. De különben nem mondhatunk le a jobb életszínvonalat jelentő ipari foglalkozásokról azért se, mert az ipari foglalkozási ágaknak részleges visszaesése is a munkabérijövedelmek komoly visszaesését jelentené.

Azt az elvet is erősen vitathatónak tartjuk, hogy hazánkban különösen helyhez kötött, elsősorban mezőgazdasági jellegű iparágaknak van létjogosultságuk, mert iparunk már eddig is igazolta azt, hogy az ipari tevékenység legkülönbözőbb ágai-ban hatalmas eredményeket ért el. De különben szent meggyőződésünk, hogy iparunk nélkül fegyverkezésünk se sikerült volna, amelyre pedig a magyar sors kovácsolása szempontjából olyan nagy szükségünk volt.

Változó korok változó életformák és változó nemzetközi együttműködési módokat írnak elő az egyes nemzeteknek. Azért igyekeztünk a magyar gazdasági sorról az európai gazdasági rend szemszögéből fotográfiát adni, hogy vizsgálatunk során néhány gazdasági problémát közelebbről szemügyre vehessünk.

E problémák közötti választás fogja megszabni, hogy a jövő évtizedek alatt milyen lesz a magyar gazdasági élet a világgazdaság forgatagában.

vitéz Guóthfalvy Dorner Zoltán

A magyar ipari termelés finanszírozása.

I.

Célkitűzés és fogalommeghatározás.

E munkálatban a magyar ipari termelés finanszírozásának alakulását és az ezzel kapcsolatos kérdéseket kívánjuk lehető rövidséggel vizsgálat tárgyává tenni abból a célból, hogy ennek alapján megvitatható és lehetőség szerint eldönthető legyen, mennyiben van szükség ipari termelésünk finanszírozása terén újabb és esetleg átfogóbb intézkedésekre a minduntalan felmerülő nehézségek és panaszok orvoslása végett.

E vizsgálatunk során a finanszírozás legátfogóbb közgazdasági fogalmát tartjuk szem előtt és értjük alatta a termelésnek a hozzá szükséges tőkékkel¹ (a modern forgalmi gazdaságban a pénz és hitel közbejöttével történő) ellátását.²

¹ A tőke kifejezést itt ú. n. vagyoni jogi értelmezésben használjuk. Ez ugyanis célszerűbbnek látszik olyankor, amikor a termelésnél szereplő termelő tényezők nagyságrendjét is vizsgálni kell és pedig statisztikai eszközökkel magángazdasági adatok összegezése, főként mérlegadatok stb. alapján. — A tőkének termeléstani funkciós materiális magyarázataival szemben az egyszerűbb és egységesebb szóhasználat kedvéért tehát mi is úgy használjuk itt a „tőke“ kifejezést, hogy nemcsak a termelés anyaga és eszközei, illetve az ezekben rejlő termelő erő, tehát a tőke mint termelő tényező szerepel ebben a tőkefogalomban, vagyis nemcsak a gépek, a nyersanyagok és egyéb anyagok, hanem pl. az ipari termeléshez szükséges földterület, vagy a munkabérek kifizetésére felhasználandó összegek is; általában az összes követelések és tartozások egyenlege, tehát a vagyon. A tőkének a vagyonoldaltól, ill. a pénz- és hiteloldaltól történő ilyen vizsgálatakor azonban természetesen a lehetőség szerint mindenkor szemügyre kell venni a jószágoldalt, tehát a reáltőkealakulást is, amint arra vizsgálódásaink során lehetőség szerint mindenütt igyekezni is fogunk.

² A finanszírozás ilyen átfogó értelmezése esetén tehát a termelésnek a pénz és hitel közbejöttével való tőkeellátását nemcsak hosszú- és középlejártatú, hanem rövidlejártaú formáiban is nézzük (tehát nem teszünk különbséget a pénzpiac és tőkepiac között), ami szükséges a számos átmeneti forma, valamint a finanszírozási formák és a hitelek természete közötti összhang sajnálatosan gyakori hiánya miatt is. Régi közismert megállapítása a közgazdaságtannak és tapasztalata a gyakorlati életnek, ami

Az ipari finanszírozás kérdéseinek vizsgálatakor természetesen nem kerülhető el, hogy egész pénz- és hitelgazdaságunk, valamint általános tőkeképződésünk átfogó problémái — bár lehető rövidegességgel — szintén szemügyre vétessenek.

II.

A hazai hitelszervezet általános helyzete és tevékenysége az ötéves terv előtt.

Az első világháború anyagrombolásai arra vezettek, hogy a termelőeszközök felújítására nem került sor ott sem, ahol hadműveletek nem is folytak. A rettenetes igénybevétel folytán a gépek, stb. tönkrementek, a termelési anyagok (nyersanyagok, stb.) készletei teljesen kifogytak és pótlásuk újabb termeléssel a termelőeszközök tönkremenetele következtében csak igen lassan volt lehetséges. Ez a jószágoldalon a háborús tőkepusztulás, amelynek a pénz- és hiteloldalon a betétek, értékpapírok, stb. elértéktelenedése, valamint a pénzromlás az ellentétele.

A világháború és az azt felszámoló inflációs idők elmúltával a hazai tőkeképződés csak 1925-től kezdődően tekinthető át, a pénzérték stabilizálása és a vállalati mérlegadatoknak az aránymérleg-rendelet alapján való elkészítése után. A tőkeképződésnek a világháború előtt legfontosabb tényezői nálunk a pénzintézetek voltak, ezért mindenekelőtt az ipari termelésnek a bankok útján való finanszírozását vesszük szemügyre, annál inkább, mert ezek a tőkék felszívásának és a termelésbe szivattyúzásának tudvalevően a klasszikus szervei.

A P. K. kötelékébe tartozó összes pénzintézetek takarékos és folyószámla betétei 1913-ban 3.566 millió, tehát több mint 3.5 milliárd pengőt tettek ki. 1925-ben a P. K.-intézeteknél az összes betétek összege 567 millió pengő volt. Ez az összeg már 1927-ben 1393 millió P-re, 1929. decemberig pedig 1912 millió P-re emelkedett, vagyis a betétemelkedés 1925 és 1929 között 1345 millió P volt. A következő évben, 1930-ban már csak mini-

---

Heller Farkas professzor a folyószámlahitellel kapcsolatban így fejez ki: „A folyószámlahitel... a bankok és az ipar közötti szoros kapocs legfontosabb forrása és a bankok újabb üzleti összeköttetéseknek ápolója. A folyószámlahitel egyúttal a kezdő iparosok és vállalkozók fejlődésének legfontosabb emeltyűje, de a bankok hatalmának és uralmi vágyának is legerősebb eszköze. Kivált akkor, ha hoszúlejáratú hitelként veszik a felek ezt a legtöbb esetben mindenkor felmondható hitelt igénybe, a bank egészen kezébe kapja az adózt, mert a hitel megvonásával egész existenciáját egy csapásra tönkretelheti, mely eszközt a bankok vállalatok és értékpapírok megszerzésére nagymértékben igénybe is vették. Hitelszervezetünk fejlődésének legnagyobb visszaéléseivel állunk itt szemben.” (Közgazdaságtan, II. köt., 2. kiad., 137—138. ll.)

mális volt az emelkedés és 1931-ben a hitelválság kitörésének és a bankzárlatnak évében hirtelen nagy visszaesés következett be. A P. K. kötelékébe tartozó pénzüintézetek összes betéteinek évvégi összege a legalacsonyabb volt 1934 végén, 1.435 millió P, a takarékbetéteknél azonban 1932. december volt a mélypont. A folyószámlabetéteknél a mélypont ideje az egész bankforgalom mélypontjával (gazdaadás-védelem bevezetése, stb.) függ össze. Azóta kilengésekkel az egész betétállománynak egészében emelkedő irányzata állapítható meg. Az emelkedés azonban igen-igen lassú volt és 1939. novemberében (mert azontúl a felvidéki adatok is bennfoglaltatnak a P. K. adatokban) ez a szám (1.435 millió P) 1.603 millióig emelkedett, vagyis mindössze 168 millió pengővel. A maximum azonban 1937 végén volt 1.643 millió P-vel. (A betétképződésnek 1940 közepe óta történt jelentékenyebb növekedéséről később lesz szó. V. ö. VIII. E.) A betétállomány útján végbemenő tőkeképződés nem kielégítő voltáról állandóan sok szó esik. A takarékoság alakulását még inkább jellemző takarékbetét-részadatok még kedvezőtlenebb fejlődést mutatnak. Bár 1938-ig, amíg az ismételt külpolitikai válságok és (a takarékbetétek vonalán ugyan némileg korlátozott mértékben) a zsidótörvények, majd az új háborúval kapcsolatos reáljavakba menekülés és a fogyasztóknál is mutatkozó készlethalmozás nagyobb visszaeséseket nem okoztak, a takarékbetétek alakulásában is határozottan megmutatkozott széles néprétegek fokozatosabb foglalkoztatásának és a javuló szociális viszonyoknak hatása, kétségtelen az, hogy a betétképződés nem haladt párhuzamosan a konjunktúra javulásával. Ennek egyik főoka, hogy — mint látni fogjuk — a hazai tőkeképződés nagy mértékben bankbetétképződés nélkül megy végbe.

Az összes magyarországi (nemcsak P. K) hitelintézetekben a világháború előtti évben majdnem 4.5 milliárd P-nek megfelelő takarékbetét volt elhelyezve, az 1925. évi 309 millió P-nek mintegy 15-szöröse. A takarékbetétek összege 1930-ban érte el háború utáni maximumát 1.075 millió P-vel és az 1932—1933. évi 750 millió P-ös mélypontról az 1937. évvégi maximumig 970 millió P-re emelkedett, egy év alatt 1938 végéig azonban ismét 865 millió P-re visszaesett és 1939 végén 1.017 millió P-t tett ki, amely utóbbi összegben azonban már bennfoglaltatnak a Felvidék és Kárpátalja adatai is. (Utóbbi adat e sorok írásakor a rendelkezésre álló legutóbbi adat az összes hazai, tehát nemcsak a P. K. kötelékébe tartozó hitelintézetekre vonatkozóan.)

Ugyanezen intézetek a világháború előtt az említett 4.5 milliárd P takarékbetét, valamint több mint 1 milliárd folyószámlabetét és közel 4.5 milliárd P záloglevél és kötvény ellentétele gyanánt 3.5 milliárd P jelzálogkölesönt nyújtottak, értékpapírállományuk pedig az 1.5 milliárd P-nél jóval nagyobb ér-

téket képviselt. A világháború tőkepusztulásai után a fejlődés 1925 és 1931 között az aktív ügyleteknél szintén rohamos volt. Az összes magyarországi hitelintézetek váltótárcája 726 millió P-ről 2.351 millió P-re, vagyis 1.625 millió P-vel emelkedett. A folyószámlás hitelek 635 millió P-ről a konjunktúra-csúcspontra, az 1929. évi maximumig 1.178 millió P-re, vagyis 543 millió P-vel emelkedtek. A jelzálogkölcsonöknél 1925 és 1929 között 8 millió P-ről 1.005 millió P-re, tehát 997 millió P, az értékpapírtárcánál 1931-ig 141 P-ről 268 P-re történt a növekedés. (Ez különben az egyetlen aktív tétele a bankmérlegeknek, ahol 1931 után alig volt visszaesés.)

A hazai hitelintézetek tevékenységének ez az 1925 és 1931 közötti hirtelen megduzzadása nagy mértékben függött össze az 1925-től kezdve évről-évre beáramló külföldi kölcsönökkel. Az 1931. év végén Magyarország összes külföldi tartozása meghaladta a 4 milliárd P-t, ebből a rövidlejáratú tartozás 1.838 millió P. volt.^{2a}

E külföldi tartozások sorában a pénzügyintézetek hosszúlejáratú külföldi tartozásai 342 millió P-t, rövidlejáratú tartozásai 317 millió pengőt, tehát összes külföldi tartozásai 658 millió pengőt tettek ki. Ha azonban a rövidlejáratú tartozásokhoz hozzáadjuk a magángazdaságoknak azokat a rövidlejáratú tartozásait, amelyek a belföldi pénzügyintézetek közvetítésével jöttek létre, azaz 610 millió P-t, a pénzügyintézetek összes külföldi tartozása 1.268 millió P volt, ebből 927 millió p rövidlejáratú. Ezek a nagy összegek jutnak kifejezésre a pénzügyintézeti ügyletek hirtelen megduzzadásában úgy az aktív, mint a passzív ügyleteknél és csak kisebb mértékben a belföldi tőkeképződés, illetve az aranymérlegrendeletnek az intézetek tartalékjai szempontjából előnyös egyes rendelkezései.

Ezeket a hazai viszonylatban igen nagy rövidlejáratú összegeket, illetve a válság előszelére már korábban visszavont külföldi hiteleket kellett, illetve kellett volna visszafizetni a fentemlített, több mint 300 millió pengős belföldi takarékbetételvonásokkal együtt ugyanakkor, amikor a saját követelések egy nagy része nem volt behajtható, különösen a mezőgazdasági adósok tartozásai nem (a mezőgazdasági árak katasztrófális zuhanása következtében). A befagyott követelések folytán a váltótárca több évre megmerevedett és a bankok a jegybankot igen erős mértékben voltak kénytelen igénybe venni. A viszontleszámított váltók összege az 1930. évi 748-ról 1932-ben 1.131-re, vagyis 383 millió P-vel nőtt. Ezzel kapcsolatban a Nemzeti

^{2a} A külföldi tartozásokra vonatkozó adatokra nézve l. Szigeti Gyula és Walder Gyula: Magyarország nemzetközi fizetési mérlege és külföldi tartozásai az 1931. évben. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle X. évfolyamának 8. számából, 1932. augusztus.)

Bank váltótárcája az 1929—1930. évi kb. 300 milliőról 1933-ig 625 millióra emelkedett és azután csak lassan csökkent, holott a bankjegyforgalom egyidejűleg az 1929. évi 500 milliőról 350 millióra esett vissza. A többi aktív tételnél is elég kicsinyek voltak a mobilizálási lehetőségek.

Nem térek ki ezzel kapcsolatban a transzfermoratorium elrendelésének és a devizagazdálkodás bevezetésének vizsgálódásaink tárgykörén kívül eső részleteire. Ezeket tudvalevően a fizetési mérleg egyensúlyának a fentiekkel összefüggő megbomlása idézte elő. A Jegybank érckészletének, devizatartalékának és külföldi követeléseinek korlátozott méretei mellett a gyors hitelevonást csakis az export fokozásával és egyéb, a külföldnek végezhető szolgáltatásaink (árufuvarozás, aktív idegenforgalom, stb.) fokozásával lehetett volna biztosítani, amit pedig kiviteli cikkeink áresése, az exportpiacainkon a mezőgazdasági világválság folyamán még jobban kiéleződött verseny és külföldi piacaink fokozódó elzárkózása, stb. lehetetlenné tettek.³

A jószágoldalon az eddig a pénzügyintézeteknél a pénz- és hiteloldalon vizsgált tőkeakkumulálódás a külföldi kölcsönökkel kapcsolatban abban mutatkozott, hogy a külföldi kölcsönök áru formájában áramlottak be és ez a külkereskedelmi mérlegnek nagy passzivitását okozta. Az 1925—1930. években a külkereskedelmi mérleg behozatali többlete kereken 800 millió P-t tett ki. A behozatalnak több mint 10%-a esett élvezeti és élelmezési cikkekre és majdnem a fele volt ipari készáru, ezeknek ismét $\frac{2}{3}$ -a és az egész behozatalnak $\frac{1}{3}$ -a volt ipari fogyasztási jószág, közöttük igen sok luxuscikk, bár 1925 óta, az autonóm vámtarifa bevezetésének időpontja óta, az ipari készáru-import aránya lassan csökkent, a nyersanyagok és segédanyagok javára.⁴

A gyakorlatban is láttuk azt, amit ezek a statisztikai számok meglehetősen világosan mutatnak. A külföldi kölcsö-

³ Az 1931. évben világszerte bekövetkezett hitelválság egyébként grandiózus méretű példája a túlzott hitelkiterjesztésnek és járulékos vásárlóerő-kreálásnak, valamint a finanszírozási formák és a befektetések természete közötti összhang hiányának. A végső fokon túlnyomóan tengerentúli bankok nagyobb részben rövidlejáratú kölcsönöket nyújtottak, amelyek nem kerültek produktív felhasználásra, illetve ahol termelésre fordították őket, nem könnyen mobilizálható befektetésre kerültek, a termelt javak pedig a termelés viszonylag túlságos növelése miatt nem voltak eladhatók. Ezek következtében az árak általában estek és ezzel az ilykép termelt javak értéke is világszerte összezsugorodott. Amikor aztán az 1929. évi nagy new-yorki krach után a bankok hitelezői sorban felmondták a bankoknak kölcsönadott összegeket, a bankok fizetéseképtelenné vált adóssai nem tudtak miből fizetni és számos országban, különösen azonban Ausztriában és Németországban a bankokat is magukkal rántották.

⁴ L.: Óvári Papp Zoltán: A külföldi kölcsönök hatása az adós ország gazdasági helyzetére. Bp. 1934.

nök következtében fellépő árubőség arra vezetett, hogy a lakosság a korábbi szűk esztendőök után túlköltekezett. Emlékezetes, hogyan házaltak akkortáiban a kölcsönöket felajánló ügynökök és hogyan épültek kis vidéki városokban túlméretezett színház- és egyéb középületek. Mutatja ez azt is, hogy a nagyösszegű új külföldi kölcsönök nem lettek produktívan befektetve, már pedig ismeretesen csak a produktív hitel felvétele indokolható gazdaságilag. Ennek jött meg a bőjtje 1931 után.

A válságba került, de főként az állam, valamint a Nemzeti Bank támogatásával a német, osztrák és egyéb középeurópai, továbbá egyes tengerentúli bankoknál jobban megmenekedett hazai hitelszervezetünk 1931 után szinte a megkövesülés állapotába került több évre. Láttuk, hogy a betétképződés a bizalom megrendülése és egyéb okok következtében milyen lassú volt. Most az ellentételeket véve szemügyre, azt látjuk, hogy új aktív ügyletek szinte egyáltalában nem voltak. A folyton prolongált váltótárcaállomány (az összes hitelintézeteket nézve) még az 1934-től kezdve meginduló új konjunktúrafel lendülés folyamán is alig mutat 1938-ig növekedést, a jelzálogkölcsönök összege az 1931. évi 775 millió P-ről folytonos csökkenéssel 1938-ig 539 millió P-re csökkent, csupán a folyószámlakihitelezések és az értékpapír-tárca mutattak 1934—1935 óta ismét lassú, 1937—1938-ban pedig kissé gyorsabb növekedést.

Az egész banktevékenység volumenét jelző mérlegösszegek fejlődése ugyancsak minimális. Ez a szám 1930 végén a P. K. kötelékébe tartozó intézeteknél 4633 millió P-vel volt a legmagasabb, 1932. decemberben 4.040 millió P-t, 1937. júniusában csak 3.822 millió pengőt tett, ugyanezen év végére azonban 3.937 millió pengőre, 1938 végére pedig 3.981 millió P-re emelkedett, 1939. júniusában 4.127 millió P-t ért el, 1939 végén pedig a visszacsatolt területek adatainak beszámításával 4.292 millió P-t tett ki. Ha az 1932 utáni visszaesést a banktevékenységben nem vesszük számításba, akkor ezen adatok szerint a banktevékenység 1932 és 1939 vége között alig 6%-ot emelkedett, míg ugyanezen időszakban a gyáripari termelés értéke közel 100%-kal emelkedett és az árváltozások kiküszöbölése után mutatkozó termelési volumen emelkedése is 83%-os. A statisztikai adatok is eléggé világosan mutatják tehát azt a közismert tényt, hogy az új konjunktúra finanszírozása a bankrendszer minimális hitelintézeti működése mellett ment végbe. Nem jelenti ezt azt, hogy nem volt és nincsen a bankoknak igen jelentékeny szerepük a fizetési forgalom és a devizagazdálkodás technikai lebonyolításában, kincstári váltók átvételében és már 1938 előtt is az export finanszírozásában, azóta pedig az 5 éves terv lebonyolításában (utóbbival kapcsolatos szerepükről e munkálat végén részletesebben lesz szó). Kétségtelen azonban, hogy régebbi szerepük a termelés finanszírozása terén erősen

csökkent és azt — főként az 5 éves tervig — az érdekkörükbe tartozó vállalatok ellenőrzése és egyéb adminisztráció váltotta fel. A tőkék keletkezése és a termelésbe való fektetése pedig — ugyan, mint látni fogjuk, sok vonatkozásban ellenőrzésük mellett — azonban a szorosan vett banktevékenységen kívül megy végbe.

Pedig talán nem túlzott az a megállapítás, hogy ez még az aránylag gyenge betétképződés mellett sem volt ily mértékben szükségszerű folyamat. A bankok külföldi valutákban felvett kölcsönei az angolszász valuták depreciiálása következtében nagymértékben csökkentek és különösen külföldi zálogleveleik alacsony árfolyamon való összevásárlása volt előnyös számukra. A repatriálási folyamat nagyságát mutatja a záloglevelek tételeinek folytonos csökkenése az 1931. évi 734-ről fokozatosan az 1938. évi 542 millió P-ig, vagyis 192 millió P-vel, ill. az 1939. évi 536 millió P-ig. A gazdaadósságoknak a Nemzeti Bank és az állam közbenjöttével való részleges rendezése is javított bizonyos mértékben a bankok helyzetét. Ezért nem egészen alaptalanul merül fel oly gyakran az a kérdés, hogy eléggé nehéz helyzetük ellenére a hazai hitelintézetek nem voltak-e 1931 után (különösen az ötéves terv lebonyolításának megkezdéséig) mégis túlságosan óvatosak, túl merevek, nem hiányzott-e belőlük az a kezdeményezés, rugalmasság és vállalkozási képesség, amely közszempontból egyedüli indoka lehet a nagy magán-gazdasági rendelkezési hatalomnak.

E sorok írója a hazai pénzügyintézeti költségeket vizsgáló egyik tanulmányában⁵ kimutatta azt, hogy míg a magyarországi részvénytársasági bankok és takarékpénztárak költségei 1913-ban a bruttójövedelemnek 79%-át tették, 1931-ben a válság előtt már 91%-át, 1932-ben pedig 94%-át és 1934-ben még mindig 93%-át. Az elbürokratizálódásnak ezt az idézett munkálatban részletesen elemzett folyamatát külföldi bankoknál általában kisebb mértékben láthatjuk, csupán a tönkrement bécsi és berlini nagybankoknál volt a költséghányad növekedése még nagyobb.⁶ Emellett az egész hitelszervezetnek a háború utáni

⁵ Dr. Nótel Vilmos: Adalékok a pénzügyintézeti költségek statisztikájához. Magyar Statisztikai Szemle 1936. (XIV. évf.), 4. sz., 335—341. ll.

⁶ A személyzeti kiadások a rt. bankoknál és takarékpénztáraknál 1913-ban az összes költségek 6%-át, 1934-ben 17%-át tették. A személyzet javadalmazását igazgatók, cégjegyzők, egyéb tisztviselők és egyéb alkalmazottak csoportjai szerint feltüntető adatok csak 1932-től kezdve vannak. Ezek szerint még 1934-ben is országosan 752-öt, Budapesten 313-at tett ki az adatszolgáltató 454 (Bp.-en 80) részvénytársasági bank és takarékpénztár igazgatóinak száma, 11 ezer pengős, illetve Bp.-en 17 ezer (1933-ban közel 19 ezer) pengős évi átlagos fixjavadalmazással. A gyár-iparban a gyárvezetők és igazgatók évi átlagos keresete ugyancsak az években 8 ezer, illetve 6 ezer P volt, Bp.-en 10 ezer, illetve 8 ezer P, holott a bankok vezetői kétségkívül kevesebbet produkáltak, mint azt a két gazdasági ág tevékenységének összehasonlítása bizonyítja.

országterülethez képest roppant túlméretezett volta⁷ (aminek valóban számottevő megváltoztatására sem volt meg a kellő rugalmassága), továbbá az aránylag alacsony betéti kamat és a törvényes kihelyezési kamatmaximum feletti különféle költségekkel gyakorlatilag sok esetben még erősen növelt kamat-rés is kétségkívül megnehezítették a bankoknak a finanszírozásban elfoglalt régi jelentőségük visszafoglalását.⁸

III.

A hazai hitelszervezet szerepe az ipari termelés finanszírozásában az ötéves terv előtt.

Most azt kell vizsgálnunk, hogy hitelintézeteinknek a fentiekben általánosságban jellemzett tevékenységéből milyen részesített az ipari termelés finanszírozására.

A bankok kihelyezéseinek statisztikájában nem választhatók külön az iparba kihelyezett összegek az egyéb kihelyezések összegétől. A hivatalos hitelintézeti statisztikákban ugyan a jelzálogos kölcsönkihelyezéseknél van egy rovat, amely megmutatja a bérházakra és gyárakra adott ingatlan jelzálogos

---

A költségek növekedését ezenkívül a szervezet túlméretezettsége okozta. A P. K.-statisztika szerint 1913-ban 599 pénzüintézet 11 milliárd P mérlegösszeggel 3.6 milliárd P betétet kezelt. Ugyanebben a szektorban a pénzüintézetek száma még 1931-ben is 474 volt, alig 4 milliárdos mérlegösszeggel és alig több mint 1.5 milliárd P betéttel. Azóta is csak egészen lassú, különösen Budapesten a Nemzeti Bank által is jelentéseiben állandóan kívánatosnak jelzett egyszerűítési folyamat. A P. K. kötelékébe tartozó budapesti pénzüintézetek száma 1932-től 1940-ig 47-ről mindössze 41-re, a vidékiek száma ugyanezen időszak alatt 403-ról csak 351-re apadt.

⁷ Az erre vonatkozó adatokat a 6. jegyzet tartalmazza.

⁸ A belföldi kamattételek és a jegybankkamatláb alakulását a huszas évekig visszamenőleg a külföldi viszonyokkal (az eltérő tőke-strukturák ellenére) is bizonyos összehasonlítást lehetővé tevő módon, l. pl. a Magy. Gazdaságkutató Intézet Gazdasági Helyzetjelentéseiben. Az Országos Hitelügyi Tanács erre vonatkozó rendelkezései mindenkor kormányrendeletekben tételnek közzé. (L.: legutóbb a 7700/1940. M. E. sz. rendeletet, amely 1940. nov. 1-én lépett életbe; ezt megelőzően pedig a 8200/1935. M. E. sz. rendeletet, amelynek rendelkezéseit a 9870/1938. M. E. sz. r. a visszacsatolt felvidéki területre is kiterjesztette.) A gyakorlatban érvényesülő hitelköltségeket azonban számszerűleg a statisztika, sőt még a revízió eszközeivel is alig lehet megállapítani. — Felmerül ezzel kapcsolatban a jegybankkamatláb problémája is, amelynek jelentősége az irányított devizagazdálkodás és külkereskedelem korában külforgalmi vonatkozásban erősen lecsökkent; fokozódó irányított gazdálkodás, valamint nagymérvű önfinanszírozás esetén pedig a belső gazdasági forgalomban is bizonyos mértékben kisebb, azonban a belföldi hitelviszonyok szempontjából mind ezek ellenére még ma is roppant nagy hitelpolitikai, termeléspolitikai, jövedelemeloszláspolitikai és mindezekon keresztül konjunktúrapolitikai jelentőségű. L. errenézve Emil Puhl: Der Reichsbankdiskont in der gelenkten Wirtschaft. Der Vierjahresplan. (4. évf. 10. sz. 1940. május 20., 418—420. 1.)

kölcsönök együttes összegét. Ez azonban nem választható tovább szét. A váltótárcánál, a folyószámlás hitelnél stb. még ennyire sincs meg a kihelyezések megoszlása.^{8a}

Ha tehát adatot keresünk arra nézve, hogy a hitelintézetek mennyire részesedtek iparunk finanszírozásában, a részvénytársasági statisztikára és más közvetett adatokra, illetve az ezek alapján végezhető becslésekre vagyunk utalva.

A bányászati és ipari részvénytársaságok saját és idegen tőkájének, valamint összes vagyonának alakulását az 1. sz. táblázat mutatja.

Táblázatunkból kitűnőleg a részvénytársasági statisztika szerint az ipari részvénytársaságokban dolgozó idegen tőke 1927-ben 1.037 millió P volt, amely összeg a konjunktúracsúcsot jelentő 1929. évig 1.346 millióra, vagyis 309 millió P-vel emelkedett, akkor azután az idegen tőke összege 1931-ig visszaesett 1.250 millió P-re, majd több évig eléggé stagnált. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a gyáriparnak rövidlejáratú külföldi tartozásai 474 millió P-t tettek ki, akkor — számbavéve azt is, hogy ez az utóbbi szám az egész iparra, nemcsak a részvénytársasági formában működő iparvállalatokra vonatkozik — bizonyosra vehető, hogy 1927—1929-ben ennek az ipari konjunktúra-ciklusnak a fellendülési periódusában, új belföldi eredetű banktőke alig járult hozzá az ipari termelés finanszírozásához. A bankok az ipar felé túlnyomóan külföldi tőkét közvetítettek. A belföldi pénzintézetek közvetítésével keletkezett rövidlejáratú gyáripari külföldi tartozások 1931 végén 120 millió P-t tettek ki. A gyáriparnak belföldi pénzintézetek közvetítése nélkül felvett rövidlejáratú külföldi kölcsönei ugyanekkor 354 millió P-re rugtak. A gyáripár hosszúlejáratú tartozásai pedig ebben az időpontban 111 millió P-t tettek ki. Ezek a számok összehasonlítva a fenti 309 millióval, amely csak a r. t.-i vállalatokra vonatkozik, szintén valószínűsítik azt, hogy főként külföldi eredetű új *idegen* tőke járult hozzá ez években az ipar finanszírozásához.

A rövidlejáratú tartozások 1931 után nem voltak transzferálhatók, és amint azt a fentebb idézett Szigeti—Walder-féle statisztika mutatja, igen jelentékeny részben szóltak dollárra és fontsterlingre, amelyek deprecialása az iparnak előnyére szolgált, ha később ki is egyeztünk külföldi hitelezőinkkel és tudvalevően azok sem jártak nagyon rosszul, hiszen a Magyar Nemzeti Bank jelentéseiből kitűnőleg még 1940-ben is külföldi

^{8a} Hivatalos hitelintézeti statisztikánk ilyen szempontból feltétlenül továbbfejlesztendő volna, bár kétségtelen, hogy az ilyen irányú továbbfejlesztésnek számos nehézsége is van. Ennek lehetőségeire nézve l. a külföldi szakirodalomban többek között: Eugen Einsiedel: Bankstatistik. Die Statistik in Deutschland nach ihrem heutigen Stand. Berlin 1940, II. köt., 749. l.

1. sz. táblázat.

A bányászati és kohászati, valamint az ipari r. t.-ok saját és idegen tőkéjének alakulása, (millió P-ben).

(A hivatalos részvénytársasági statisztika adatai*).

Bányászat és kohászat.

Év	S a j á t t ő k e			Idegen tőke	Nyereség	Összes vagyon
	Részvény- tőke	Tartalék- tőke	Összesen			
1927	122	147	269	72	30	371
1928	118	152	270	93	31	394
1929	124	173	297	112	32	461
1930	124	200	324	108	26	458
1931	124	208	332	113	21	466
1932	120	206	326	118	15	459
1933	120	217	337	119	12	468
1934	121	222	343	120	14	477
1935	124	229	353	126	18	497
1936	124	252	376	130	21	527
1937	126	263	389	140	27	556
1938	123	267	390	156	22	558
1939	122	274	396	180	23	600
<i>Ipar.</i>						
1927	656	627	1.284	1.037	92	2.412
1928	717	658	1.375	1.255	99	2.729
1929	776	682	1.458	1.346	103	2.907
1930	787	720	1.507	1.274	85	2.866
1931	798	730	1.528	1.251	67	2.840
1932	808	792	1.600	1.275	51	2.926
1933	766	790	1.556	1.254	52	2.862
1934	748	789	1.537	1.298	59	2.894
1935	741	800	1.541	1.309	67	2.917
1936	743	831	1.574	1.393	85	3.052
1937	746	875	1.621	1.455	91	3.167
1938	759	909	1.668	1.616	101	3.385
1939	744	939	1.683	1.820	112	3.615

* A Magy. Statisztikai Évkönyvek alapján.

hitelezőink — hivatalos árfolyamon számítva — összesen 64 millió P devizát kaptak kézhez adósságszolgálat fejében. (L. A Magy. Nemzeti Bank közgyűlésének XII. rendes évi ülése, Bp., 1941, Magyar Nemzeti Bank kiadása, XXVII. 1.)

A bányászatban és kohászatban a külföldi kölcsönök felvétele szintén aránylag kisméretű volt. A jobbára régi, tőkeerős bányavállalatok túlnyomóan saját tőkével dolgoznak és ez 1931 előtt és után is csak kevésbé változott.

A külföldi kölcsönökkel kapcsolatban az iparra vonatkozóan meg kell állapítanunk, hogy a kölcsönök felvétele, ellenében a külföldi kölcsönök említett jelentős részével, általában produktív célokat szolgált. A kereskedelmi mérleg behozatai többletében az ipari nyersanyag- és félgyártmány-behozatal, valamint az ipari készárúk közül a termelési javak behozatalának 1925 utáni állandó lassú növekedése mutatja ezt.

Az 1931. évi válság után az ipari r. t.-ok által igénybevett idegen tőkék összege csak 1936-tól kezdve mutat jelentékenyebb emelkedést. Az idegen tőkék összegében a hitelintézetek részéről történt hitelnyújtásokat főként következő tételek tartalmazzák: viszontleszámított váltók, forgalomban levő elfogadványok, folyószámlás tartozások (áru- vagy értékpapír-lombard), jelzálogos tartozások, kölcsönök saját ingatlanra, lombard-kölcsönök (előlegek) és egyéb tartozások. E tételeknek alakulását az ipari, valamint a bányászati és kohászati r. t.-nál a hivatalos r. t. statisztika alapján a 2. sz. táblázat tartalmazza.

E táblázatból kitűnik, hogy a részvénytársasági iparvállalatok mérlegeiben a hitelintézetektől igénybe vett hitelként számbavehető tételek összege az 1932-től 1938-ig kb. 300 millió pengővel emelkedett. E tételek sorában valóban számottevő változást csak a folyószámlás tartozások mutatnak, amelyek 1932 és 1938 között közel 546 millió pengőről 750 millió P-re, tehát 204 millió P-vel emelkedtek. Minthogy az összes magyarországi hitelintézetek által nyújtott folyószámlás hitelek összege az 1932. és 1938. évek között még némi csökkenést is mutat, bizonyos, hogy a folyószámlahitelezések átcsoportosítása következett be az erőteljesen fellendülő ipar, illetve iparágak javára. Ezenkívül ezekből az adatokból is kitűnik bizonyos mértékben az alább részletezendő speciális ipari hitelintézetek jelentőségének növekedése iparunk finanszírozásában. Ennek ellenére a folyószámlás tartozásoknak a részvénytársasági iparvállalatoknál bekövetkezett ez az emelkedése 1932 és 1938 között mindössze 37,3% volt, míg ugyanazon időszakban a gyáripari termelés értéke majdnem 70%-kal emelkedett. Roppant érdekes volna természetesen ezen eltolódásoknak az egyes iparágak szerinti vizsgálata is, erre azonban itt most kitérni nem áll módunkban. A bányászat által a részvénytársasági statisztika szerint igénybe vett pénzügyi hitelek összege 1932 és 1938 között alig mutat változást; 79 millió P-ről mindössze 94 millió P-re emelkedett és e kereten belül a folyószámlahitel összege 35 millióról 41 millióra növekedett.

A fenti adatok megítélésénél azonban figyelembe veendő, hogy ugyanezen időszakban a r. t.-i iparvállalatoknak a pénzügyi intézetekkel szemben fennálló követeléseik 79 millió P-ről 135 millió P-re, azaz 53 millió pengővel, a tulajdonukban levő értékpapírok tétele pedig 109 millióról 175 millióra, azaz 66

2. sz. táblázat.
Az r. t. iparvállalatok, valamint a bányászati és kohászati r. t.-ok összesített mérlegeinek teheroldalán egyes idegentőke-tételek alakulása. (A hivatalos részvénytársasági statisztika adatai.)*

Év	Viszont leszámított váltók	Elfogad- ványok (intézkvények) forgalomban	Hitelezők, tartozások		Jelzálogos tartozások, kölcsonők saját ingatlanra	Lombard kölcsonők (előleg) és egyéb adósságok	Összesen
			a) Árutartozá- sok	b) Folyószámlás tartozások (áru vagy értékpapír lombard)			
1925	10,275.600	82,456.640	290,552.480	263,951.520	21,615.680	19,800.950	689
1929	32,397.044	143,932.111	405,778.146	457,592.247	137,231.705	56,882.715	1.234
1932	20,563.877	84,319.604	308,800.182	545,904.428	40,824.327	85,860.895	1.016
1938	33,007.267	99,981.015	290,703.164	750,288.667	44,064.845	84,366.823	1.302
1939	39,055.027	92,513.189	317,225.637	807,111.899	65,707.381	113,599.632	1.435
1925	—	346.560	13,962.800	9,607.600	—	2,749.840	37
1929	1,362.357	3,388.315	37,129.609	28,256.504	306.244	5,880.698	76
1932	658.304	884.938	32,246.036	34,893.913	201.261	10,084.332	79
1938	122.022	5,337.325	37,270.318	40,614.824	445.860	9,833.491	94
1939	144.871	3,860.300	12,516.991	77,212.047	105.296	17,186.472	111

*Bányászat
és kohászat*

* A Magy. Statisztikai Évkönyvek alapján.

millió P-vel növekedett, úgyhogy a három tétel növekedése majdnem eléri a bankhitelnövekedés felét. A bányászatnál e három tétel emelkedése jelentékenyen meghaladja az igénybe vett pénzügyi hitelek összegének növekedését. (l. a 3. sz. táblázatot.)

E három vagyონadat alakulásának jelentőségéről egyébként az iparvállalatok liquiditásának vizsgálatakor még lesz szó.

IV.

Az ipari termelés finanszírozásában különleges szerepre hivatott egyes hitelintézetek és egyes intézkedések.

Külön, kissé közelebbről meg kell vizsgálnunk az ipari termelés finanszírozásában kiemelkedő szerepre hivatott egyes különleges hitelintézetek: az Ipari Munkaszervező Intézet (IMI), az Iparosok Országos Központi Szövetkezete (IOKSZ), a Budapesti Kisipari Hitelintézet r. t. és az Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet r. t. tevékenységét. Az ezekre vonatkozó adatok ugyan bennfoglaltatnak a hitelintézeti statisztika és a részvénytársasági statisztika adataiban, de arra való tekintettel, hogy ezek az intézetek éppen az ipari termelés finanszírozására, illetve az ezzel kapcsolatos egyes, különleges feladatok megoldására alakultak, mégis külön kiemelendőknek látszanak.

A) Az ipar részére nyújtott hitelek nagyságrendjét tekintve a legjelentősebb közöttük az IMI, amelynek felállításáról tudvalevően az 1931. évi XXVI. t. c. és az 1932. évi VII. t. c.-ben kapott felhatalmazás alapján a 2.200/1933. M. E. sz. rendelet intézkedett. Eszerint az IMI mint szövetkezet ipari munkaalkalmaknak hitelnyújtás útján való teremtésére, az ipar rendkívüli hiteligényeinek kielégítésére, valamint egyéb közcélú hitelműveletekben való közreműködésre alakult, reá a szövetkezeti törvények rendelkezései nem nyerne alkalmazást és az intézetet a rendeletben felsorolt adó- és illeték-kedvezmények illetik meg.

Az IMI létesítésének egyik főindítóoka az volt, hogy a Nemzeti Bank viszontleszámítolási hitelét igénybevenni kívánó iparvállalatok és a Jegybank közé egy megfelelő hitelintézet iktattassék, amely a Nemzeti Bankkal szemben a felelősséget azokban az években is vállalni tudta, amikor bankrendszerünk a Nemzeti Bank visszleszámítolási hitelét már igen jelentős mértékben igénybe vette és egyébként is — mint láttuk — bizonyos megmerevedés időszakát élte át. Különösen az addig megfelelő bankösszeköttesésekkel nem rendelkező középipari vállalatok finanszírozásánál szánt a kormány elgondolása az IMI-nek nagy szerepet.

Az intézet tagjai az alapszabályok értelmében elsősorban

ipari cégek. A felmondhatatlan üzletrészeket jegyzett tagok és az igazgatóság tagjainak az összetétele is a gyáriparnak a bankrendszerrel való bizonyos mértékű függetlenítésére irányuló törekvésre mutatnak, különösen az első években.

Az intézet jelentései mindig kiemelik, hogy az intézet hitelnyújtásai elsősorban a Nemzeti Banknál élvezett viszontleszámítolási hitelére támaszkodnak. A Nemzeti Bankon kívül azonban a 6.500/1935. M. E. sz. kormányrendelet újabb hitelforrást nyitott meg az intézet számára. E rendelet szerint a társadalombiztosító intézetek öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítási járuléktartalék-alapjukat az IMI-nek nyújtott kölcsönökben is elhelyezhetik. Ennek alapján az OTI és a MABI az intézet jelentéseiből kitűnően már 1935-ben megállapodást létesítettek az IMI-vel, amely szerint a két intézmény összesen 10 millió pengőt bocsát az IMI rendelkezésére. Ezt a megállapodást a következő években újabb megállapodások követték. A társadalombiztosító intézményeknél igénybevett kölcsönök az IMI mérlegének teheroldalán a hitelezők tételében szerepelnek. Ez a hitel az 1936. évi mérlegben 17 millió pengőre, 1938-ig majdnem 30 millió pengőre emelkedett és 1939 végén kb. ugyanannyit tett ki. A viszontleszámított váltók összege 1935-ben 22 millió pengő volt, 1937-ben már közel 34 millió pengőre, 1938-ban közel 76 millió pengőre, 1939-ben pedig közel 80 millió pengőre emelkedett.

Az intézet az említett hitelforrások igénybevételén kívül az utóbbi években nagyobbarányú hitelezéseinek fedezetét a saját tőke emelése révén biztosítja. A saját tőkemelésnél a legnagyobb jelentőségű az intézetnek az az évi jelentésekben is említett eljárása, hogy azok, akik az intézettől hitelt akarnak igénybe venni, illet csak akkor kapnak, ha a normális hitelkeretek között ki nem elégíthető *hitelek összegének megfelelő* névértékű „B” sorozatú (felmondható) üzletrészt jegyeznek és arra a névérték 10%-át befizetik. Ez azt jelenti, hogy IMI-kölcsönt az utóbbi években gyakorlatilag többnyire csak az kaphat, aki a kölcsön 10%-ának megfelelő üzletrészt befizet, illetve annak a kölcsönösszegből történt levonásához hozzájárul. Ez a gyakorlatban az utóbbi években az IMI-kölcsönt a kisebb középiparosok számára nagyon megdrágította és emiatt meglehetősen sok is a panasz. Az „A” sorozatú (felmondhatatlan) üzletrészek összege az 1934. évi alapszabálymódosító közgyűlés óta, amely a kétféle üzletrész rendszerét bevezette, nem emelkedett. Az „A” sorozatú üzletrészes tagok az emelkedő kihitelezésekkel kapcsolatban csupán arra köteleztettek, hogy az 1937. év októberéig a névértéknek összesen 30%-át fizessék be, míg a „B” üzletrészek tulajdonosai csak 10% befizetésére kötelesek.

Az IMI fennálló kölcsönállományát — a kölcsönök folyó-

sítása váltóleszámitolás útján történvén — a mérleg vagyondalán szereplő váltótétel tünteti fel.

Eszerint az IMI által az egyes években folyósított új kölcsönök összege a következő volt: 1933-ban 8 millió pengő, 1934-ben 6 millió pengő, 1935-ben 23 millió pengő, 1936-ban 31 millió pengő, 1937-ben 35 millió pengő, 1938-ban 63 millió pengő és 1939-ben 26 millió pengő.

Az 1939. évi december 31-i mérleg szerint a váltók tétele kereken 119 millió pengő volt és az adósok összege, amely a váltókkal fedezett folyószámla-kölcsönöket tünteti fel, közel 7 millió pengő. E két tétel egy évvel korábban, 1938. végén 114 millió pengőt, illetve kb. ugyanolyan összeget tüntetett fel. Visszafizetésre került az üzletév folyamán 22 millió pengő kölcsön.

Az IMI által 1933 óta folyósított új kölcsönöknek 192 millió pengőt kitevő összege tehát a hitelintézeteink által az ipar részére nyújtott kölcsönök között, amelyek nagyságrendjéről fentebb szólottunk, rendkívüli nagy súllyal esik latba.

Az 5 éves terv végrehajtásának megkezdése óta az IMI fokozott mértékben vesz részt egyes állami üzemek beruházási- és forgótőke-szükségleteinek ellátásában, továbbá középipari, sőt kisipari vállalatok közszállításainak finanszírozásában, amint arra az 5 éves terv végrehajtásával kapcsolatban felmerült ipari finanszírozási kérdések tárgyalásakor még kitérünk.

B) Az Iparosok Országos Központi Szövetkezete főként a kisipari termelés finanszírozásában játszott szerepet, azonban az IOKSZ alaptörvénye, az 1924. évi XVII. t. c. 1. §-a 1. bekezdése, valamint 5. §-a 3. bekezdése és az alapszabályok 3. §-a 4. bekezdése értelmében a középipar termelésének finanszírozásában is résztvehet és különösen az utóbbi években fokozott mértékben részt is vesz.

Amint azt Laky Dezső professzor, mint az IOKSZ elnöke kifejti,⁹ a kisiparban rendszerint nincsen szó nagyarányú tőkeszükségletről, amely pld. komplikált gépek megszerzésével, ill. üzemek bővítésével vagy átalakításával kapcsolatban jelentkezik a nagyiparban. De másrészt akár a kisipari vállalat megindításáról, akár folytatásáról van szó, az esetek nagy részében a hiteligenylések nem olyanok, amelyek 3—6 vagy 9 hónapra nyújtott hitelek segítségével intéződhetnek el. A forgótőkeszükséglet a kisiparban többnyire állandó, vagy legalább is sokáig tartó és ez az oka annak, hogy a szükséglet kielégítését rövidlejáratú hitelek nem biztosíthatják. Az ú. n. termelési

⁹ Laky Dezső dr. műegyet. ny. r. tanár, országgyűlési képviselő az IOKSZ. elnöke: Kisipari hitelkérdések. Magyar Közgazdasági Szemle 1940. ápr. 12-i 8. szám, 1—2. ll.

hitelek nyújtásánál is bizonytalan az, hogy a vásárolt nyersanyagból mikor lesz áru és még inkább az, hogy az árunak a nyersanyagáron kívül a munkabérekkel, továbbá az egyéb rezsikkel és haszonnal növelt értéke vételár alakjában mikor térül meg a vállalkozó számára. A kisipar részére történő hitelnyújtásokkal kapcsolatos nagy nehézségek egy másik csoportja a fedezet kérdésével függ össze.

A kisipari hitelnyújtásnak említett és számos egyéb közismert nehézsége ellenére az IOKSZ rendkívül jelentős munkát végzett és igen számottevő újabban tevékenysége az 5 éves terv lebonyolításával kapcsolatos közszállítások finanszírozása terén is, amint arról az ötéves tervvel kapcsolatos ipari finanszírozás vizsgálatánál még részletesebben lesz szó.

Az IOKSZ hitelnyújtásainak összege 1930 elejétől 1939 végéig meghaladta az 50 millió pengőt.

C) Számottevő a székesfőváros által 1923-ban alapított és túlnyomóan ma is annak tulajdonát képező Budapesti Kisipari Hitelintézet R. T. tevékenysége is. Az intézet 1930. január 1. és 1939. december 31-ike között a kisipar részére összesen mintegy 40 millió P, alapítása óta pedig kb. 45 millió P hitelt folyósított.

Az állami és fővárosi beruházásokkal kapcsolatban fontos az intézet által bevezetett ú. n. termelési hitel, amelynél nem a szigorú bankszerű fedezet, hanem az üzem felkészültsége, teljesítőképessége és az iparos rátermettsége az irányadó. Ezzel kapcsolatban az intézet a kisipari üzemek racionalizálását, rendszeres könyvvitel bevezetését és a szakszerű kalkulációt is szorgalmazza a kisiparosoknál.

Az IMI, IOKSZ és Budapesti Kisipari Hitelintézet hitelezései együtt majdnem kiadják azt a 300 millió pengős összeget, amellyel a bankok ipari hitelnyújtásai 1932 és 1938 között emelkedtek, holott a r. t. iparvállalatoknak a pénzügyintézetekkel szemben fennálló követeléseinek növekedése is majdnem elérte — mint láttuk — a bankhitelnövekedés felét. Kiemelendő azonban, hogy az IOKSZ, a Budapesti Kisipari Hitelintézet, sőt az IMI kihelyezéseinek jelentékeny része nem szerepel a rt.-statisztika említett 300 millió pengőjében, mert különösen a két első intézet nem rt.-iparvállalatoknak nyújt főképp hitelt. Az 1939. évi rt.-statisztikai adatokból azonban már kitűnik a bankkihelyezéseknek az ötéves terv végrehajtása kapcsán a rt.-iparvállalatok életében is megnövekedett jelentősége, amint arra később még részletesebben kitérünk.

D) Megemlítjük még e helyen a bankszerű fedezettel nem rendelkező kisiparosok és kiskereskedők hitelakcióját is, amelyet immár több év óta a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a helyi közületek bekapcsolásával az iparügyi minisztérium bonyolít le, a kereskedelem- és közlekedésügyi minisz-

tériummal karöltve. Az akció céljaira 1941 elején rendelkezésre állott 2.1 millió pengő összegszerűleg ugyan jelentéktelennek látszik, a valóságban azonban ez a hitelforrás a hitelre leginkább rászoruló kisiparos- és kiskereskedőrétegek számára sokszor roppant nagy jelentőségű.^{9a}

E) Az ipari termelés finanszírozására alakult különleges hitelintézetek feletti rövid szemlénket az Országos Magyar Ipari Jelzálog Intézet r. t.-vel zárjuk le.^{9b} Az intézet az 1928. évi XXI. t. c. értelmében részvénytársasági formában alakult. Ez a törvény volt az, amely jogrendszerünkben elvileg nagy lépést jelentett az ingó jelzálog fokozottabb bevezetése irányában, minthogy jelentéktelen kivételektől eltekintve jogunk az ingójelzálog intézményét addig nem ismerte.

A gyakorlatban azonban az ipari jelzáloglevelek kibocsátásának jogával felruházott Országos Magyar Ipari Jelzálog Intézet tevékenysége eddig mindössze 5 millió dollár névértékű, 7%-os, első helyre bekebelezett jelzáloggal biztosított, törlesztéses „A” sorozatú, aranydollárzáloglevél kibocsátására és ebből az összegből történt kb. 28 millió P összegű hosszúlejáratú hitelnyújtásra szorítkozott. Ennek oka az, hogy az intézet egész tevékenysége az ipari zálogleveleknek külföldi tőkepiacokon való kibocsátására volt alapítva és éppen ezért a törvényhozás annak idején az intézet egész felépítésénél és különösen a hosszúlejáratú hitelek mobilizáló értékpapírok tekintetében elsősorban az angol-szász jogrendszereket tartotta szem előtt. Alig két évvel az intézet működésének megkezdése után azonban a hitelvilágválság kezdete külföldi kölcsönök kibocsátását lehetetlenné tette, s ezzel együtt megszűnt a szóbanforgó intézet érdemleges tevékenysége is, amely azóta kizárólag a fennálló kölcsönök adminisztrálására szorítkozik.

Az intézet 1929 eleje és 1931 áprilisa között összesen közel 28 millió P összegű kölcsönt nyújtott szinte kizárólag középipari vállalatoknak, 20 évi lejáratra. E kölcsön törlesztését azonban a transzfermoratóriummal kapcsolatos intézkedések 1933. január 1-től kezdve felfüggesztették és az adósok csak a kamatokat fizetik, úgyhogy a kölcsönök lejáratára valószínűleg 20 éven túl elhúzódik, másrészt az intézet is ennek megfelelően teljesíti fizetéseit a Külföldi Hitelek Pénztárába.

A hitelválság óta az intézet (egy kisösszegű kivételtől eltekintve) nem nyújtott hitelt, holott igen sok igénylő volna. Különösen keresztény középipari vállalatok, amelyek fővárosi intézetektől vagy egyáltalán nem, vagy túl magas költségek mellett

^{9a} L.: Az Ipartestületek Országos Központja VII. évi jelentését, Bp., 1941. 200. l.

^{9b} L. erre vonatkozóan az intézet évi jelentéseit, továbbá többek között az „Ipari jelzáloghitel” c. tanulmányt a „Közgazdasági Enciklopédia” II. kötetének 917—921. lapjain.

kapnának kölcsönt, jelentkeznének hitelgénylők gyanánt. Tekintve, hogy az intézet szabad vagyona az 1939. december 31-i mérlegszámlából kitűnőleg több mint 3 millió P., módjában állana a törvényes rendelkezések és az alapszabályok értelmében fokozatosan akár 15 millió P további záloglevél-kibocsátást is eszközölni, amennyiben a kormányzat úgy találná, hogy belföldi, aranypengőre szóló záloglevelek kibocsátása időszerű. A pengő-záloglevelek kibocsátásának semmi törvényes akadálya nem volna, mert az alapszabály 9. §-a a következőképpen szól:

„Az intézet kizárólag a következő ügyletekkel foglalkozik:

1. Részvénytársaságoknak és szövetkezeteknek, ha ipari vállalatot folytatnak, az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett vagyona az 1928. évi XXI. t. c. értelmében záloglevélkibocsátás alapjául szolgáló jelzálogos kölcsönöket nyújt, *akár magyar*, akár külföldi pénznemben.

2. Az 1. pontban megjelölt jelzálogilag biztosított kölcsönkövetelések alapján zálogleveleket (ipari zálogleveleket) bocsát ki, melyek a fenti 1. pontban megemlített jelzáloggal vannak biztosítva (a következőkben: záloglevelek) és amelyek ugyanazon pénznemre szólnak, mint a kibocsátás alapjául szolgáló jelzálogos kölcsönkövetelések.“

Kétségtelen, hogy ily belföldi, pengőről szóló, ipari záloglevélkibocsátásra az ötéves terv bejelentését megelőző 1—2 év, amelyek során a gazdasági életnek ismert erőteljes nekilendülése következett be, sok tekintetben alkalmasabb lett volna, mint a közeljövő. Az ipari jelzálogintézet erőteljesebb tevékenysége szempontjából 1937-ig nyilván bizonyos hátrányt jelentett az ügyvezetés tekintetében az IMI-vel való bizonyos kapcsolata.

V.

Az iparvállalatok saját tőkéjének alakulása és önfinanszírozása az ötéves terv előtt.

Miután az eddigiekben (általában az ötéves terv lebonyolításának megkezdéséig) megvizsgáltuk a pénzügyintézetek szerepét az ipari finanszírozásban és ennek kapcsán az iparban dolgozó idegen tőke szerepét, most az iparvállalatok saját tőkéjének alakulását kell vizsgálnunk.

Itt mindenekelőtt számbaveendő volna az iparvállalatok alaptőkéje, illetve a nem részvénytársasági formában működőknél a meginduláskor rendelkezésre állott sajáttőke. A részvénytársasági vállalatok egész saját tőkéjének alakulását és ennek a tételnek az összetételét is a hivatalos részvénytársasági statisztika adataiból óvatos kritikával megvizsgálhatjuk. A nem r. t. formában működőknél azonban ilyen adataink nin-

csenek. Ezeknél, illetve a gyáripár egészére vonatkozóan közvetve csak azt lehet megvizsgálni, hogy ez a sajáttőke miként növekedhetett a tiszta nyereség alakulása következtében.

Előbb azonban, ha nem is nagyságrendben, de lássuk, hogy az egész gyáripárban a sajáttőke miként növekedhetett az új alapítások és a kapacitás növekedése következtében. A gyári jellegű ipartelepek száma 1921-ben 2.124 volt és ez évtől kezdve 1927-ig 3.544-re növekedett, a világgazdasági válság során 1932-ig 3.324-re esett vissza és azóta lassan ismét emelkedett, 1938-ban közel 4.000-re, 1939-ben pedig a trianoni területen 4.006-ra. Az egy gyárra eső termelési érték kilengésekkel, de szintén emelkedő irányzatot mutatott: az 1921. évi közel 500 ezer P-ről 1929-ig 857 ezer P-re. A világgazdasági válság során az iparcikkek áresése és a termelés visszaesése egyaránt csökkentették ezt a számot, de a válságig bizonyos mértékben következtetni enged ez a szám arra, hogy mily mértékben növekedett az egész gyáripár saját tőkéje.

Még jobban mutatják azonban ezt a gyáripari kapacitás növekedését jelző adatok. A kapacitásnövekedés indexe (1929 = 100, a kapacitásnövekedés meglehetősen hű mutatója gyanánt a gyáriparban alkalmazott erőgépek és idegen energiát fogyasztó villamos motorok lóerejének változását lehet venni) az 1927. évi 89-ről 1938-ig szinte megszakítás nélküli fokozatos emelkedéssel 134.1-re ment fel.

A részvénytársulati formában működő iparvállalatokra nézve, mint említettük, rendelkezésre állnak a sajáttőke alakulására vonatkozó adatok és ezekből kitűnik (l. az 1. sz. táblázatot), hogy 1927 és 1931 között ezen iparvállalatok kimutatott sajáttőkéje az új alapítások, alaptőkeemelések és — mint látni fogjuk — nyereségeik következtében 1.284 millió P-ről 1.528 millió P-re emelkedett, vagyis 244 millió P-vel. A bányászatban ez az emelkedés 269 millióról 332 millióra történt, vagyis 63 millió P-t tett ki. 1931-től 1938-ig a r. t. formában működő iparvállalatoknál a sajáttőke 1.528 millió P-ről 1.668 millió P-re emelkedett, tehát 1927 és 1938 között a mérlesek szerint kimutatott emelkedés 384 millió P volt, amiben a főszerepet a tartalékok növekedése vitte, hiszen a részvénytőke 1931 és 1938 között csökkent.

A sajáttőke emelkedésével párhuzamosan az idegen tőke viszonylagos jelentősége egyre csökkent.

Ennek a folyamatnak az eredménye a r. t.-i statisztikából is rendkívül szembeszökő. Az idegen tőke súlya a r. t. iparvállalatoknál az 1929. évi 95%-ról 1938-ig a sajáttőke 81%-ára esett vissza.

Ha azonban az idegen tőkét nyug- és segélyalapok nélkül számítjuk, amelyek valóban sokszor csak formailag tesznek

idegen tőke gyanánt számot, az idegen tőke aránya mindössze 76%-os.

Természetes, hogy ha az adatokat iparcsoportonként vizsgálhatnók, itt nagy szóródások adódnának.

Már az eddigi adatokból is kitűnik azonban, hogy az ipari önfinanszírozásnak nálunk nagymértékben fokozódott a jelentősége.

Most a nyereség alakulásának vizsgálata útján kíséreljük meg az iparban végbemenő tőkeszaporulat és az önfinanszírozás mértékét kissé közelebről szemügyre venni.⁹⁰

⁹⁰ A gyáripár egészében jelentkező tőkeszaporulat mértékére következtetni engedő hazai munkálatok közül időrendben az első Varga Istvánnak „Adalékok a magyar gyáripár helyzetének konjunkturális alakulásához” (Budapest, 1935. a Magyar Gazdaságkutató Intézet 8. számú külöнкиadványa) című munkája, amelyben a szerző ugyan kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy nem kívánja a gyáripár tiszta nyereségét megállapítani, azonban számításaiban többek között megvizsgálja a gyáripárban a tőkeszolgálat ellátására maradó összeg változását, amelyből bizonyos mértékben feltétlenül következtetni lehet a gyáripárban végbemenő tőkeszaporulat és a nyereség alakulására is. Varga Istvánon kívül a vezetése alatt működő Magyar Gazdaságkutató Intézetben más számítások is végeztek a szóbaforgó kérdéssel kapcsolatban, amelyeknek egyes eredményeit az intézet titkára, dr. Jónás Magda, a Pester Lloyd 1937. évi július 4-iki számában tette közzé.

E sorok írója szintén végzett már 1934/1935-ben is hasonló becsléseket, amelyek csak szűkebb körben kerültek közzétételre.

Évek óta foglalkozik azonban a problémával dr. Buday Kálmán, aki az ipar egészére és egyes iparágakra vonatkozóan is rendkívül mélyenjáró vizsgálatokat folytatott és folytat ebben a témakörben. Bár munkásságának eredményei nem kerültek közzétételre, azok szakkörökben ismeretesek.

Buday úgy az üzemi statisztika, mint a részvénytársasági statisztika oldaláról is megközelítette a problémát, eredményeit továbbá helyszíni revíziókkal ellenőrizte és tökéletesítette. Kiemelendő, hogy nevezett a most következő vizsgálatok elvégzésénél több értékes felvilágosítással és tanáccsal volt szíves rendelkezésünkre állani.

A nemzetgazdaság egészében és annak egyes ágaiban mutatózó tőkeszaporulat, illetve tőkeváltozások átfogó vizsgálatára nézve I. hazai irodalmunkban Matolcsy Mátyás és Varga István: „Magyarország nemzeti jövedelme (a Magy. Gazdaságkutató Intézet 11. sz. külöнкиadványa, Bp. 1936)” című munkájának „A nemzeti jövedelem és a tőkeváltozások” című fejezetét, amely a tőkeszaporulatot a tárgyi módszer alapján veszi számba és amelyet újabb adatokkal ugyanezen könyv angol kiadása, valamint „A Magyar nemzetgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok 1924/25—1937/38” (a Magy. Gazdaságkutató Intézet 15. sz. külöнкиadványa, Bp. 1938) című mű egészítene ki.

A külföldi szakirodalomban I. erre vonatkozóan különösen a következőket: Keiser u. Benning: „Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft, 1924 bis 1928.” Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, Berlin 1931; e számításokat hasonló módszerekkel a Statistisches Reichsamt folytatta: „Die Investitionen der deutschen Industrie 1924—1936”, Wirtschaft und Statistik 1938. Heft 1.; I. továbbá „Bilanz der deutschen Sachguterversorgung”, „Schriften des Instituts für Konjunkturforschung, Wochenbericht 1938. Nr. 4.; „Die Finanzierung der Investitionen”, ugyanott 1938, Nr. 51/52.; Bernhard Benning: „Statistik der Sach-

Az ipari és bányászati részvénytársaságok nyereségeinek alakulását az 1925—1928. évekre vonatkozóan a 4. sz. táblázat mutatja. Ebből kitűnőleg mindenekelőtt a hivatalos r. t. statisztika összesített eredményszámlái alapján megállapítottuk a vállalatoknak azt a nyereségét, amely az összes költségek, a leírások és egyéb kiadások egyenlegeként mutatkozik. Az egy évben elért összesített nyereségegyenleg-adatokból levontuk mult évről áthozott nyereség adatait. Összesített adatokról lévén szó, a veszteséges vállalatok által az összesített eredményszámlák szerint elért veszteség-egyenleg és az áthozott veszteség különbözetét, vagyis az egy-egy évben mutatkozott tiszta veszteséget is meg kellett állapítani és levonni azt az abban az évben elért nyereség egyenlegéből. Így kaptuk az azévi tiszta nyereség, illetve mint a táblázatból látjuk, egyes években tiszta veszteség összegeit, amelyekből a tőkegyarapodás mérvére következtethetünk. Az idézett táblázat eredményei alapján a r. t. iparvállalatoknál végbement (mérleg szerinti) nyereségképződés (a táblázatban a 8. rovat) 1925 és 1938 között 665 millió volt. A bányászatban ugyanekkor a gyarapodás nagyságrendje kb. 287 mllió P, a r. t. iparvállalatoknál és bányavállalatoknál együttesen pedig 961 millió P, tehát közel 1 milliárd volt.

A r. t. statisztika alapján nyert adatok, megfelelő hibahatárok között, az ipar és bányászat egészére is átszámíthatók.¹⁰

E számítások alapján az egész gyáriparban 1925—1938 között végbement tiszta nyereségképződés nagyságrendje 949 millió P-re, az egész bányászatban pedig 333 millió P-re, az iparban és a bányászatban együtt tehát 1.282 millió P-re tehető.

Ezek eddig a közzétett mérlegadatokból kiinduló számítások eredményei. Ha azonban a pénzügyminisztériumi adóstatisztikákból több évre visszamenően (ameddig vannak ilyen adatok) összeállítjuk a társulati adóztatás szempontjából számbavett r. t.-i bányavállalatok és iparvállalatok nyereségeit és veszteségeit, illetve ezek egyenlegét, amit az 5. és 6. sz. táblázatokban végeztünk el, azt látjuk, hogy az adóstatisztikák szerinti nyereség-veszteség egyenleg ugyanazoknál a vállalati csoport-

---

kapitalbildung (Investitionsstatistik)“, Die Statistik in Deutschland nach ihrem heutigen Stand, Berlin, 1940. II. köt., 753—759. ll.; Colin Clark: National Income and Outlay. London, 1937; Lindahl, Dahlgren, Kock: National Income of Sweden 1861—1930. London 1937; National Bureau of Economic Research: Bulletin 56 és 60, New-York (utóbbiak Benning id. tanulmánya nyomán idézve).

¹⁰ Az átszámításnál a bányászatra nézve részletes feldolgozás alapján arra az eredményre jutunk, hogy a r. t. bányavállalatok az egész bányászatban átlagban 86%-os súllyal részesednek. A gyáriparban a nagy anyag miatt ily pontos feldolgozás nem végezhető, azonban a főbb termelési és egyéb üzemi adatok összehasonlítása alapján a részvénytársaságok részesedését az egész gyáriparban mintegy 70%-kal vettük fel.

toknál a publikált mérleg szerinti nyereséget általában lényegesen meghaladja, holott köztudomású, hogy az adómorál sem áll nálunk még megfelelő fokon. Bár e táblázatokból azt látjuk, hogy az adómérlegek szerinti tiszta nyereség számos esetben 3-szorosa a mérlegszerintinek, a szükséges nagy óvatossággal eljárva, megelégszünk azzal, hogy a mérlegszerinti tiszta nyereség kétszeresével lehet a valóságban általában számolni és ezzel statisztikailag bizonyítottnak vehetjük azt a közkeletű megállapítást, hogy a valóságos ipari és bányavállalati nyereségek a publikált mérlegekben kimutatott nyereségeknek általában legalább kétszeres összegét teszik.

Ezek szerint az előbb az egész gyáripari és bányászati együttes tiszta nyereségképződés gyanánt 1925—1938 között kimutatott 1.288 milliós összeg (ismét lefelé kerekítve) legalább 2.5 milliárdnak felel meg, valószínű azonban, hogy a valóságban még számottevően magasabb. Ebből az összegből 1931. és 1938. között a mérlegek szerint a r. t. iparvállalatoknál 297 millió pengő, a r. t. bányavállalatoknál 136 millió pengő keletkezett, az egész iparban és bányászatban együtt (tehát ismét nemcsak a r. t.-kat nézve) a publikált mérlegekből a 10. jegyzetben említett arányszámokkal továbbszámítva 582 millió P, fenti adóstatisztikai adatainknak figyelembevételével pedig ennek duplája: kereken 1.200 millió P volt a tiszta nyereségösszegek nagyságrendje.

Az egész gyáriparban és a bányászatban 1925 és 1938 között keletkezett 2.5 milliárdos, illetve 1931 és 1938 között 1.200 millió pengős nyereségakkumuláció a magyar tőkeképződésben ropant nagy hányadot jelent.

Bizonyos ugyanis, hogy ezen összegekből a nyereségfelosztás után is csak igen kis rész került elfogyasztásra. A 4. sz. táblázatból jól látszik az, hogy egészben viszonylag mindinkább csökkenő tételek kerültek osztalék formájában a fenti összegekből kifizetésre; a jutalékokra, nyugdíjalapra, jótékonyagra és egyéb címenek kifizetett összegek súlya pedig az osztalékénál is sokkalta kisebb. Már pedig bizonyos, hogy a nyugdíj- és egyéb alapoknak juttatott összegek többnyire egyáltalán nem kerülnek belátható időn belül nagyobb mértékben elfogyasztásra, a jutalékokból és különösen az osztalékokból pedig — jövedelem- és vagyonmegoszlási viszonyaink mellett — csak egy kisebb hányad.

Az egyéni gyári és bányászati vállalatoknál a tiszta nyereség megállapítása többnyire úgy történik, hogy a tulajdonosok munkájának ellenértékét kb. a tulajdonosok fogyasztási szükségleteinek megfelelő összegben már a költségek közt elszámolják, vagyis a tiszta nyereség túlnyomó része itt sem kerül elfogyasztásra. Az amúgy is ritkább gyáripari és bányászati szövetkezeteknél a helyzet a r. t.-éhoz hasonlít.

3. sz. tábl-

Részvénytársasági formában működő gyáripari, bányászati és kohászati vállalatok
(A hivatalos részvénytársasági

Év	1	2	3	4	4/a	4/b	5	5/a	6	7	8
	Készpénz	Nemzeti Bank és a Postatakaréknál	Más pénzügyintézeteknél	Váltók viszontleszámitolt váltókkal együtt	Kamatbevétel		Áruadósok	Elvesztett követelés és pénztári engedmény nyereség-vesztesség számlán	Termelők előlege	Áru	Anyag
					takarék és folyószámla	egyéb*					
	fennálló követelések				költség-számlán						
<i>I p a r</i>											
1925	11	2	31	22	7	3	368	8	13	222	111
1926	13	4	42	33	8	3	448	16	11	263	144
1927	15	4	47	50	8	3	551	12	14	305	146
1928	16	21	94	75	12	6	627	15	13	346	160
1929	15	5	65	84	17	6	656	23	18	352	167
1930	15	4	45	58	14	6	683	25	13	332	150
1931	15	8	65	51	11	6	656	34	7	289	128
1932	15	8	71	37	11	4	656	30	6	261	122
1933	16	5	76	38	8	3	609	26	4	244	116
1934	14	4	89	42	8	4	623	24	5	246	119
1935	14	5	99	40	8.4	2.8	615	25	4	244	135
1936	15	6	99	45	7.4	3.8	644	24	3.4	275	156
1937	15	5	105	60	8	4	679	26	3	288	174
1938	18	9	126	54	9	2	721	32	5	298	198
1939	21	13	130	55	10	2	765	34	7	336	244
<i>Bányászat</i>											
1925	1.3	0.3	17	1	2	—	50	—	—	3	8
1926	2.1	0.5	40.2	1.4	—	—	47.4	—	0.0	1.8	9.2
1927	1.8	0.3	32	1.5	2	1	69	—	—	2	9
1928	1.5	0.6	24	1.4	—	—	83.3	—	—	3.7	9.8
1929	1.6	0.6	27	3	3	0.2	82	—	—	9	12
1930	1.6	0.6	22.3	2.8	—	—	89.8	—	—	8.8	9.8
1931	1.4	0.5	18	2	2.5	1.3	99	—	—	12	6
1932	1.0	0.7	11.3	1	—	—	105	—	—	11.2	6.8
1933	1.7	0.6	14	1	1	1	110	—	—	7	9
1934	1	0.8	21	1	1	1	106	—	—	8	11
1935	1.2	0.4	21	1.2	1.5	1	103	—	—	8	13
1936	1.3	0.5	32	1.7	0.6	0.3	109	—	—	8	14
1937	1.4	0.6	39	3	2	0.3	113	0.4	—	10	16
1938	1.3	1	23	1	3	0.5	126	0.4	—	10	18
1939	1.6	1	24	1	3	0.7	128	0.4	—	9	20

* Értékpapírok kamatbevétele (l. 9/a) nélkül.

látat.

latok üzemi forgótőkének és beruházott vagyonának alakulása (millió P).
statiztika adatai.)

		9	9/a	10	11	11/a	12	12/a	13	
Áru, anyag összesen 7-8	Üzemi forgótöke 1-8 összesen	Értékpapírok	Jövedelem (nyereség- veszteség számlán)	Részesedések	Ingatlan	Leírások ingatlanok értékéből költség számlán	Üzemi berendezés, forg. eszközök, stb.	Leírások ingók értékéből költség számlán	Beruházott vagyon összesen 11-12	Év
333	780	74	1.6	28	330	5	352	4	682	1925
407	958	96	2.4	38	494	4	525	6	1019	1926
451	1132	102	3	35	507	6	583	8	1090	1927
506	1352	88	6	45	522	6	630	9	1152	1928
519	1362	93	4	68	561	6	686	10	1247	1929
482	1300	88	7	60	550	7	724	14	1247	1930
417	1219	82	6	55	559	5	767	10	1326	1931
383	1176	112	5	66	573	12	810	16	1383	1932
360	1108	109	4	66	572	8	833	15	1405	1933
365	1142	114	4	66	558	8	856	13	1414	1934
379	1156	124	2.5	61	547	10	857	17	1404	1935
431	1244.4	146	2.5	48	567	9	890	12	1457	1936
452	1329	142	2	33	580	10	915	19	1495	1937
496	1429	175	3	34	607	13	964	20	1571	1938
580	1571	212	4	34	608	15	1.000	31	1608	1939

és kohászat

10	80	40	2	11	86	0.2	86	1.3	172	1925
—	102.6	—	—	—	—	0.1	—	1.3	179	1926
11	116	39	6	19	89	0.01	97	0.3	186	1927
—	124.3	—	—	—	—	0.2	—	0.2	206	1928
21	135	40	7	18	104	0.2	120	0.1	224	1929
—	135.7	—	—	—	—	0.0	—	0.3	237	1930
18	139	46	3.6	55	112	0.3	129	0.3	241	1931
—	137.0	—	—	—	—	0.4	—	0.4	241	1932
16	143	36	2.6	17	109	0.2	141	1.7	250	1933
19	151	33	1	17	109	1	147	0.6	256	1934
21	147.8	42	1.6	17	113	0.6	152	1.6	265	1935
22	166.5	43	1	17	117	0.5	156	1.2	273	1936
26	183.0	47	3	17	120	1	161	4	281	1937
28	180.3	56	3	17	122	1	162	3	284	1938
29	184.6	68	3	17	128	1	174	4	302	1939

*

4. sz. táb-

Az ipari és bányászati részvénytársaságok nyereségeinek ala-
(A hivatalos részvénytársasági sta-

Megnevezés	Év	Egyenleg mint	Áthozott	2—3	Egyenleg mint	Áthozott	5—6	Tiszta
		nyereség	nyereség		veszteség	veszteség		nyereség
								4—7
		m		i	l	l	i	ó
1		2	3	4	5	6	7	8
Ipar	1925	46.8	0.7	46.1	19.3	0.8	18.5	27.6
	1926	68.2	2.0	66.2	23.5	4.5	19.0	47.2
	1927	92.4	3.6	88.8	21.7	13.3	8.4	80.4
	1928	99.4	4.5	94.9	28.9	18.4	10.5	84.4
	1929	103.2	5.2	98.0	40.5	21.4	19.1	78.9
	1930	85.3	5.2	80.1	56.5	25.3	31.2	48.9
	1931	61.4	4.8	56.6	84.9	47.1	37.8	18.8
	1932	50.5	4.6	45.9	121.9	64.3	57.6	-11.7
	1933	51.8	5.5	46.3	110.1	61.3	48.8	-2.5
	1934	58.7	4.8	53.9	85.9	58.9	27.0	26.9
	1935	66.8	4.8	62.0	87.6	59.3	28.3	33.7
	1936	85.5	7.3	78.2	64.9	56.3	8.6	69.6
	1937	94.1	7.4	84.0	73.2	58.0	15.2	68.8
	1938	100.9	9.9	91.0	70.7	59.2	11.5	79.5
					összesen :			664.5
	1939	111.5	11.1	100.4	53.1	51.8	1.3	99.1
Bányászat	1925	17.2	0.0	17.2	1.0	0.0	1.0	16.2
	1926	23.5	0.2	23.3	1.0	0.3	0.7	22.6
	1927	29.8	0.9	28.9	1.1	0.7	0.4	28.5
	1928	30.7	1.0	29.7	0.9	0.5	0.4	29.3
	1929	31.7	0.4	31.3	0.7	0.3	0.4	30.9
	1930	25.6	0.5	25.1	1.9	0.4	1.5	23.6
	1931	20.7	0.3	20.4	1.4	0.7	0.7	19.7
	1932	15.3	1.5	13.8	2.8	0.7	2.1	11.7
	1933	12.1	1.0	11.1	2.1	1.6	0.5	10.6
	1934	13.7	1.2	12.5	1.8	1.6	0.2	12.3
	1935	17.7	1.2	16.5	1.5	1.5	—	16.5
	1936	21.2	1.3	19.9	1.4	1.2	0.2	19.7
	1937	26.6	1.3	25.3	1.9	1.4	0.5	24.8
	1938	22.0	1.4	20.6	1.3	1.0	0.3	20.3
					összesen :			286.7
	1939	23.1	1.2	21.9	1.6	0.9	0.7	21.2

Összesítés.

Tiszta nyereség Ipar: 664.5
Bányászat: 286.7
Tiszta nyereség összesen: 951.2

Tiszta tőkezesaporulat
(nyugdíjalap nélkül)
Tiszta tőkezesaporulat

lázat.

kulása az 1925—1939. években a közzétett mérlegek szerint.
tiszta adatai alapján számítva.)

Osztalék	Jutalék stb.	Alapítvány stb.	Jótekonyságra	Egyéb célra	9—13 összesen	Nyugdíjalapra	Tiszta tőkezesporulat	
							8—/14+15/	8—14
p e n g ő							16	17
9	10	11	12	13	14	15	16	17
24.8	3.4	0.1	0.1	0.1	28.5	1.5	— 2.4	— 0.9
28.7	3.3	0.1	0.1	0.1	32.3	2.0	12.9	14.9
41.0	5.2	0.2	0.1	0.4	46.9	2.9	30.6	33.5
45.7	5.6	0.2	0.1	0.2	51.8	3.0	29.6	32.6
44.7	5.3	0.1	0.1	0.2	50.4	1.9	26.6	28.5
36.3	34.2	0.1	0.1	0.3	41.0	1.4	6.5	7.9
21.3	2.5	0.0	0.1	0.1	24.0	0.8	— 6.0	— 5.2
15.9	1.7	0.0	0.0	0.0	17.6	0.4	— 6.3	— 5.9
15.5	1.6	0.0	0.0	0.2	17.3	0.5	—15.3	—14.8
16.8	1.6	0.1	0.0	0.0	18.5	0.5	7.9	8.4
20.2	2.0	0.1	0.0	0.0	22.3	0.6	11.4	10.8
23.4	2.5	0.1	0.1	0.1	26.2	1.3	42.1	43.4
26.2	2.8	0.1	0.1	0.0	29.2	2.6	67.0	69.6
28.4	2.9	0.6	0.2	1.7	33.8	4.3	41.4	45.7
					összesen :		245.4	269.1
33.9	3.4	0.4	0.3	1.1	39.1	5.7	54.3	60.0
8.2	0.9	0.0	0.1	0.1	9.3	0.8	6.1	6.9
10.8	1.8	0.4	0.1	—	13.1	0.7	8.8	9.5
14.6	2.2	0.6	0.1	—	17.5	0.8	10.2	11.0
15.7	2.3	0.6	0.1	—	18.7	0.7	9.9	10.6
16.1	2.2	0.5	0.1	—	18.9	0.8	11.2	12.0
13.1	1.5	0.5	0.1	—	15.2	0.7	7.7	8.4
9.6	1.1	0.5	0.1	—	11.3	0.7	7.7	8.4
5.6	0.6	0.0	0.1	0.1	6.4	0.6	4.7	5.3
3.4	0.3	0.0	0.1	0.1	3.9	0.5	6.2	6.7
3.9	0.3	0.0	0.1	0.1	4.4	0.5	7.4	7.9
6.2	0.2	0.1	0.2	—	7.1	0.6	8.8	9.4
7.7	0.8	0.1	0.3	—	8.9	0.7	10.1	10.8
9.8	1.3	0.1	0.6	—	11.8	1.2	11.8	13.0
7.9	0.9	0.1	0.1	0.0	9.0	0.9	10.4	11.3
					összesen :		120.8	131.2
7.8	1.0	0.1	0.1	0.1	9.1	1.5	10.6	12.1

(1925—1938.)

Ipar: 245.4
Bányászat: 120.8
összesen: 366.2

Tiszta tőkezesporulat Ipar: 269.1
(nyugdíjalappal) Bányászat: 131.2
Tiszta tőkezesporulat összesen: 400.3

5. sz. táblázat.

Iparvállalatok saját tőkéje, nyeresége és vesztesége az adóstatisztika megállapítása szerint.*

É v	I p a r v á l l a l a t o k									
	m é r l e g s z e r i n t i					a d ó m é r l e g s z e r i n t i				
	alaptőkéje	nyeresége	vesztesége	egyenlege	saját tőkéje	nyeresége	vesztesége	egyenlege		
e z e r p e n g ő										
1936.										
Egészben adóköteles	464.406	21.018	20.539	+	479	686.632	20.798	10.700	+	10.098
Részben adóköteles	156.063	8.004	5.404	+	2.600	248.710	8.106	10.453	-	2.347
Egészben ideiglenesen adóment.	48.387	2.434	2.501	-	67	57.933	2.887	399	+	2.488
Összesen :	668.856	31.456	28.444	+	3.012	993.275	31.791	21.552	+	10.239
1937.										
Egészben adóköteles	540.963	30.535	23.025	+	7.510	794.469	33.072	11.521	+	21.551
Részben adóköteles	111.153	7.804	597	+	7.207	179.807	14.199	520	+	13.679
Egészben ideiglenesen adóment.	30.788	2.669	26	+	2.643	37.818	6.645	18	+	6.627
Összesen :	682.904	41.008	23.648	+	17.360	1,012.094	53.916	12.059	+	41.857
1938.										
Egészben adóköteles	442.678	31.592	20.344	+	11.248	647.873	37.437	11.493	+	25.944
Részben adóköteles	112.217	9.105	2.189	+	6.916	167.810	13.613	1.754	+	11.859
Egészben ideiglenesen adóment.	38.843	2.850	1.323	+	1.527	51.843	8.433	1.195	+	7.238
Összesen :	593.738	43.547	23.856	+	19.691	867.526	59.483	14.442	+	45.041

* Adóstatisztika. Kiadja a M. Kir. Pénzügyminisztérium. Évenként.

6. sz. táblázat.
Bányavállalatok saját tőkéje, nyeresége és vesztesége az adóstatistika megállapítása szerint.*

É v	B á n y a v á l l a l a t o k							
	m é r l e g s z e r i n t i			a d ó m é r l e g s z e r i n t i				
	alaptőkéje	nyeresége	vesztesége	egyenlege	saját tőkéje	nyeresége	vesztesége	egyenlege
e z e r p e n g ő								
1936.								
Egészben adóköteles	22.716	256	1.409	- 1.153	29.733	223	1.300	- 1.077
Részben adóköteles	48.400	4	-	4	89.868	4.165	-	+ 4.165
Egészben ideiglenesen adóment.	6.474	87	-	87	10.161	-	-	-
Összesen:	77.590	347	1.409	- 1.062	129.762	4.388	1.300	+ 3.088
1937.								
Egészben adóköteles	31.049	2.672	420	+ 2.252	37.706	1.807	626	+ 1.181
Részben adóköteles	52.400	5.941	-	+ 5.941	95.498	5.190	-	+ 5.190
Egészben ideiglenesen adóment.	6.474	52	-	+ 52	10.161	52	-	+ 52
Összesen:	89.923	8.665	420	+ 8.245	143.365	7.049	626	+ 6.423
1938.								
Egészben adóköteles	63.161	6.095	2.368	+ 3.727	77.247	4.105	1.479	+ 2.626
Részben adóköteles	52.400	9.154	-	+ 9.154	98.362	12.627	-	+ 12.627
Egészben ideiglenesen adóment.	6.474	-	49	- 49	9.921	-	49	- 49
Összesen:	122.035	15.249	2.417	+ 12.832	185.530	16.732	1.528	+ 15.204

* Adóstatistika. Kiadja a M. Kir. Pénzügyminisztérium. Évenként.

7. sz. táblázat.

Az ipari és bányászati részvénytársaságok összes dolgozó tőkéjének alakulása az 1925—1938. években.*

Megnevezés	Év	1	2	3	4	5	6
		Beruházott tőke	A beruházott tőke szaporulata (+) vagy fogyása ( ) évente	Tiszta tőkeszaporulat a 4. sz. táblázat 17. rovata szerint	Üzemi forgótőke	Összes dolgozó tőke (1+4)	Összes dolgozó tőke szaporulata (+) vagy fogyása (-) évente
m i l l i ó p e n g ő							
Ipar	1925	682	—	— 1	780	1.462	—
	1926	1.019	337	15	958	1.977	515
	1927	1.090	71	33	1.132	2.222	245
	1928	1.152	62	33	1.352	2.540	282
	1929	1.247	95	28	1.362	2.609	105
	1930	1.274	27	8	1.300	2.574	— 35
	1931	1.326	52	— 5	1.219	2.545	— 29
	1932	1.383	57	— 6	1.176	2.559	14
	1933	1.405	22	— 15	1.108	2.513	— 46
	1934	1.414	9	8	1.142	2.556	43
	1935	1.404	— 10	11	1.156	2.560	4
	1936	1.457	53	43	1.244	2.701	141
	1937	1.495	38	70	1.329	2.824	122.6
	1938	1.571	76	46	1.429	3.000	176
	1939	1.608	37	60	1.571	3.179	179
Bányászat	1925	172	—	7	80	252	—
	1926	179	7	9	102.6	281.6	29.6
	1927	186	7	11	116	302	20.4
	1928	206	20	11	124.3	330.3	28.3
	1929	224	18	12	135	359	29.3
	1930	237	13	8	135.7	372.7	13.7
	1931	241	4	8	139	380	7.3
	1932	241	0	5	137.0	378.0	— 2.0
	1933	250	9	7	143	3 3	15
	1934	256	6	8	151	407	14
	1935	265	9	9	147.8	412.8	5.8
	1936	273	8	11	166.5	439.5	26.7
	1937	281	8	13	183.0	464.0	25.5
	1938	284	3	11	180.3	464.3	0.3
	1939	302	18	12	184.6	486.6	22.3

* A hivatalos részvénytársasági statisztika adatai, közölve a Magyar Statisztikai Évkönyv kötetében.

Mindezekre tekintettel nagyon valószínű, hogy a fenti nyereségakkumulációt jelző összegek majdnem teljes egészükben egyúttal közgazdasági értelemben vett tőkeképződést is jelentenek. E munkálat elején szoltunk arról, hogy az 1931 előtti időben a bankok útján végbement tőkeképződésben is már aránylag milyen kicsiny volt a valódi belföldi tőkeakkumuláció. Ugyancsak láttuk, hogy 1931 után a pénzügyintézetek útján

betétképződés, stb. formájában végbement tőkeképződés aránylag milyen kis mértéket mutat. Láttuk, hogy az 1932. évi mélypontról az 1937. évi maximumig az emelkedés alig volt több 200 millió P-nél. A biztosító intézeteknél, a társadalombiztosítási szerveknél (utóbbiaknál a kényszertakarékosság következtében), továbbá magánosoknak a válság alatt is aránylag erős, de a bankhitelek kikapcsolásával történt építkezési tevékenység nyomán, valamint a mezőgazdaságban keletkező tőkéknek¹¹ az ipari nyereségek útján keletkezett tőkeakkumulációval való szembeállítása részletesebb számítások alapján szintén érdekes volna. Erre azonban itt most nincs lehetőség, ezért csak arra szorítkozunk, hogy már meglévő becslések bevonásával az ország egész tőkeképződésével próbáljuk összehasonlítani a gyáripari és bányászati termelés nyomán végbement tőkeképződésre nézve nyert eredményeinket. A Matolcsy—Varga-féle nemzeti jövedelmi számításokban¹² becslések vannak arra vonatkozóan, hogy évről-évre mennyi a nemzeti jövedelemnek tőkévé merevedő része.

E becslések eredményei a mi adatainkkal ugyan csupán tág hibahatárok között hasonlíthatók össze, mégis valószínűnek látszik, hogy a gyáripari és bányászati nyereségképződés útján végbement tőkeakkumuláció az ország egész tőkeképződésének 60—70%-a körül mozgott, legalább is az ötéves tervig. (Hogy azután hogyan alakult, később még látni fogjuk.) Könnyen lehetséges azonban, hogy — különösen időnként a konjunktúrahelyzettől függően — még nagyobb részét tette.

A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XVII. rendes évi ülésén a bank elnöke bejelentette, hogy az ország tőkeképződésének mértékére és az ezzel kapcsolatos problémákra vonatkozóan a bank vizsgálatokat végez és a kialakuló végleges eredményeket publikálni is fogja.^{12a} Minthogy az idézett Matolcsy—Varga-féle munkálatban a tőkeakkumuláció kérdése a dolog természeténél fogva csupán viszonylag kisebb jelentőségű részletprobléma gyanánt volt kezelhető, a Magyar Nemzeti Banknak ezen munkálata tükrében az ipari és bányászati nyereségképződés útján végbement és a fentiekben megállapított tőkeakkumulációnak az országos tőkeképződésben elfoglalt relatív jelentősége is előrekáthatólag még élesebben fog kidomborodni.

¹¹ A gazdaadósvédelmi intézkedések nyomán a mezőgazdasági hiteleknek hosszú ideig szinte teljes megszűnése az agrárértékesítési viszonyok javulásával a mezőgazdaságban (különösen a nagyüzemeknél) kétségkívül szintén bizonyos önfinanszírozásra vezetett.

¹² Matolcsy Mátyás és Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme id. c. munka. 97. l., kiegészítve és részben javítva „A magyar nemzetgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok“ id. c. munkában, 16. l.

^{12a} A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XVII. rendes évi ülése 1941. február hó 3-án Budapest, 1941. A Magyar Nemzeti Bank kiadása, XXXVIII. l.

Ezek után azt kell vizsgálunk, hogy a gyárpar ezekből a nála keletkezett nagy tőkéből mennyit fordított saját termelése finanszírozására, vagyis mi volt az önfinanszírozásnak a mértéke. Evégből a tiszta nyereségből először tényleg le kell vonnunk az osztalékokra, jutalékokra és egyéb célokra fordított összegeket és a nyugdíjalapok javadalmazásának összegét, vagyis meg kell állapítanunk az egész ipari tőkegyarapodásból a saját tőkének tiszta szaporulatát. A 4. sz. táblázatból kitűnőleg a tiszta tőkeszaporulat a r. t. *iparvállalatoknál* a mérlegek szerint 245 millió P-t tett ki az 1925. és 1938. évek között A r. t. bányavállalatoknál ez az összeg 121 millió P volt.¹³

A r. t. ipar- és bányavállalatoknál együtt a tiszta tőkeszaporulat 1925 és 1938 között 366 millió P volt a mérlegek szerint. A tiszta tőkeszaporulat, vagyis az önfinanszírozás mértékét a valóságban jelző összeget azonban úgy kapjuk meg, ha a mérlegszerűen kimutatott tiszta nyereségnek az adóstatistikák alapján fentebbi fejtegetéseink értelmében kétszeresére felemelt összegéből vonjuk le az osztalékokra, stb. kifizetett összegeket, vagyis állapítjuk meg a tiszta tőkeszaporulatot. Mi azonban itt a fokozott óvatosság és az egyszerűség kedvéért úgy járunk el, hogy a mérlegek szerinti tiszta nyereségből az osztalék, stb. levonása után visszamaradó tiszta tőkeszaporulat összegét duplazzuk meg, bár tudatában vagyunk annak, hogy ilyen számítás mellett az osztalék, stb. tulajdonképpen kétszeresen kerül levonásba. Ilyen rendkívül óvatos eljárás mellett is azt látjuk azonban, hogy a tiszta tőkeszaporulat, vagyis az önfinanszírozásra fordítható összeg a r. t. *ipar- és bányavállalatoknál együtt* 1925 és 1938 között minimálisan 700—800 millió pengő volt. Ebből az összegből az 1931—1938. években az így számított tiszta tőkeszaporulat a r. t. ipar- és bányavállalatoknál együtt minimálisan 350—430 millió P-re rugott.

A r. t. iparvállalatokra ezen összegekből 1925—1938. évek között minimálisan 500 millió P, 1931 és 1938 között pedig minimálisan 300 millió P esett, a bányászati r. t.-kra pedig 250, illetve 130 millió P.

Ha most összehasonlítjuk a tiszta tőkeszaporulat nagyságrendjét a r. t.-i ipar- és bányavállalatok mérlegei szerint a beruházott tőke és az üzemi forgótőke, valamint a kettő összegéből adódó összes dolgozó-tőke ugyanazon időszakban bekövet-

¹³ Táblázatainkban a számításokat elvégeztük olyképen is, hogy kitűnik belőlük a tiszta tőkeszaporulatnak a nyugdíjalap részére történt juttatásokkal együtt számított összege, azon megfontolás alapján, hogy a nyugdíjalapból igen sok esetben szintén igénybe vesznek a vállalatok tetemes összegeket saját finanszírozásuk céljaira. A szövegben azonban csak a nyugdíjalap nélkül számított tiszta tőkeszaporulatra vonatkozó eredményeket vesszük figyelembe; a kétféle összeg között aránylag nincs nagyon nagy eltérés.

kezett növekedésével, szintén figyelemreméltó eredményekre jutunk. Az 1931. és 1938. évek között a r. t. iparvállalatokban a mérlegek szerint dolgozó összes tőke összegének növekedése (7. sz. táblázat) 455 millió P volt a minimálisan 300 millió P-s önfinanszírozásra fordítható tiszta sajáttőke-szaporulattal szemben, amiből a beruházott tőke növekedésére 245 millió P, a forgótőkére 210 millió P jut. Tehát az ipar ezekben az években a tiszta nyereségből az osztalékok, stb. kifizetése után visszamaradó tőkeszaporulattól nemcsak új beruházásai tőkészükségletét tudta teljes egészében saját erejéből fedezni, hanem üzemi forgótőkeszükséglete növekedésének is tetemes részét. Ez persze a r. t. iparvállalatok egészére vonatkozik. Hogy mégis nagymértékben mutatkozott ki nem elégített közép- és hosszúlejáratú hitelszükséglet is — különösen a középiparban — annak természetszerű oka az, hogy nagy szóródások vannak iparágak és vállalatok szerint, amelyek közelebbi vizsgálatára azonban itt most nem térhetünk ki.

Az önfinanszírozásnak fent megállapított nagy mérve mellett figyelemreméltó, hogy az összes dolgozó tőke összegén belül a likvid tételek milyen nagy súllyal szerepelnek. A 4. sz. táblázatból kitűnőleg a r. t. iparvállalatoknál 1931-ben a készpénz 15 millió P-t, a pénzüintézeteknél fennálló követelések 73 millió P-t és az értékpapírok tétele 182 millió P-t tettek, a három tétel együtt pedig 170 millió P-t. 1938-ban a készpénz 18, a pénzüintézeteknél fennálló követelés 135, és az értékpapírok tétele 175 millió P-re rugott, a három együttes összege pedig 328 millió P volt. A likviditást jelző három tétel 1931—1938 közötti növekedése 158 millió P. Ez a növekedés csak kisebb részben magyarázható a vállalatok termelésének és forgalmának ezen időszakban bekövetkezett emelkedésével.

A r. t.-i bányavállalatoknál 1931 és 1938 között a mérlegek szerinti dolgozó összes tőke 84 millió P-vel növekedett ugyanakkor, amikor a bányászati r. t.-ok önfinanszírozásra fordítható tőkészaporulatának nagyságrendjét minimálisan 130 millió P-ben állapítottuk meg. A r. t. bányavállalatok tehát nemcsak az új beruházásokat és a megnövekedett forgalommal kapcsolatosan megnőtt új forgótőkeszükségletet tudták teljes egészében önfinanszírozás útján fedezni, hanem még ezenkívül is nagy feleslegeik maradtak. Nem csodálható ezek után, hogy még a statisztikai adatok szerint is a r. t. bányavállalatoknak a pénzüintézeteknél fennálló követelése 18 millió P-ről 24 millió P-re (1937-ig 39 millió P-re), az értékpapírok tétele 46 millió P-ről 56 millió P-re, a készpénzkészlet nagyjából változatlan összege mellett pedig e három tétel együttes értéke 65.4 millió-ról 81.3 millióra, vagyis kerekén 16 millió P-vel növekedett.

Mindezek az adatok meglehetősen szemléltetően tárják eléink azt a tényt, hogy a r. t.-i iparvállalatok és méginkább

a r. t.-i bányavállalatok egészében mennyire nem mint hitel-igénylők, hanem mint tőkeakkumuláló, sőt hitelkínáló tényezők jelentkeztek.^{13a}

A nem r. t.-i ipar- és bányavállalatok önfinanszírozásának mértékét még sokkal nehezebb felbecsülni. Arra egyáltalában nincs adat, hogy ezeknek a már amúgyis csak közvetett becsléssel fentebb megállapított tiszta nyeresége hogyan került felosztásra és mi került az üzemekben befektetésre. A beruházott tőkére¹⁴ és az üzemi forgótőkére nézve sem áll megfelelő támpont rendelkezésre ezeknél a nem részvénytársasági formában működő vállalatoknál. Ha azonban azt feltételezzük, hogy a tiszta nyereségből kb. ugyanolyan rész került tartalékolásra, mint ami a r. t.-oknál az osztalék, stb. levonása után fennmarad, akkor — gyáripari vállalatokról lévén szó, ahol, mint azt fentebb kifejtettük, az egyéni cégeknél is a tulajdonos munkájának ellenértéke túlnyomóan már a költségek közt kerül elszámolásra, vagyis a tiszta nyereség nagy része nem elfogyasztásra fordítódik — kétségtelenül megint nagyon is óvatosan járunk el. Ily módon, a 10. jegyzetben jelzett arányszámok alkalmazásával számítva a nem részvénytársasági formában működő iparvállalatoknál az önfinanszírozásra maradt tiszta tőkeszaporulat összegét 1931 és 1938 között 140 millió P-re tehetjük. A nem r. t. bányavállalatoknál ez a szaporulat mintegy 20 millió P lehetett.

Mindezek után az egész hazai gyáriparban (nemcsak a r. t.-i formában működő vállalatoknál) 1931 és 1938 között az önfinanszírozásra fordított tiszta tőkeszaporulat nagyságrendjét minimálisan 440 millió P-ben, az egész bányászatban, minimálisan 150 millió P-ben állapíthatjuk meg, az egész gyáriparra és bányászatra nézve együttesen pedig kerekén 600 millió P-ben.¹⁵

Valószínű, hogy az 1939. és 1940. évek folyamán a gyáriparban és a bányászatban végbement tiszta tőkeszaporulat nagyságrendjei még növekedtek (és csak a növekedett nemzeti jövedelemhez és tőkeképződéshez viszonyított aránylagos jelentőségük csökkent), mert a termelési költségeket felfelé és lefelé befolyásoló ellentétes irányú különböző tényezők egymást a vállalatok szempontjából kedvezően ellensúlyozták. Erről a későbbiekben, ahol az ötéves terv végrehajtásának az ipari ter-

^{13a} Ezzel számoltak illetékes helyen akkor, amikor a beruházási kölcsönből az ipart ugyanolyan összeg (az 1940. január 3-iki utolsó részzel együtt 135 millió P) átvételére készítették, mint a bankokat (l. részletesebben később).

¹⁴ A Közp. Statisztikai Hivatal az egész gyáriparra vonatkozóan két-három éve közzé tesz ugyan ilyen adatot, amely azonban egyelőre még nem tekinthető egészen megfelelően kimunkáltnak.

melés finanszírozására gyakorolt hatásait vizsgáljuk, még közelebbről lesz szó.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy az ipari és bányászati termelés nyeresége és az ennek révén végrehajtott vállalati önfinanszírozás a legnagyobb tőkekeletkeztető tényező volt nálunk a 20-as évek közepe, főként azonban a 30-as évek eleje óta. Lényeges tehát, hogy az önfinanszírozás általában és gazdasági életünk fejlődésének vizsgált szakaszában közszempontból milyen megítélése alá esik.^{15a}

VI.

Az önfinanszírozás megítélése általában és gazdasági életünk vizsgált időszakában.

A modern ipari termelés mind nagyobb tőkét vesz igénybe és ezért a nagyipar kifejlődése, illetve kifejlesztése nagy tőkeberuházások nélkül lehetetlen. A kérdés csak az, hogy adott közgazdasági szerkezet és helyzet mellett a tőkék keletkeztetése, illetve megszerzése és az ipari termelésbe való bekapcsolása hogyan történhetik a nemzetgazdaság szempontjából a legcélszerűbben, vagyis az adott helyzetben melyik finanszírozási mód előnyei nagyobbak, mint hátrányai.¹⁶

¹⁵ Felmerül ezzel kapcsolatban a kisiparban beruházott tőke fejlődésének kérdése is. Ennek nagyságrendjére és fejlődésére nézve Kádas Kálmán műegyetemi adjunktus végzett becsléseket, amelyek szerint a kisiparba beruházott állótóke 1930-ban és 1938-ban egyaránt kb. 500 millió P volt (sz. szóbeli közlés szerint). A kisipar munkaintenzív lévén, nem is annyira az állótóke, hanem inkább a közép- és rövidlejáratú forgótőke szerzése okozza azokat a nagy nehézségeket, amelyekről fentebb (az egyes különleges hitelintézetekre vonatkozó fejtegetéseink kapcsán) már szöveltünk, és amelyekről később, az ötéves terv közszállításainak finanszírozásával összefüggésben még beszélünk.

^{15a} Az önfinanszírozás általános elméleti megítélésére vonatkozóan a hazai irodalomban I. főként: Navratil Ákos: Közgazdaságtan, I. kötet, 2. kiadás, Bp., 1936, 288—230. ll.

¹⁶ Angliában legelőször fejlődött ki a nagyipar és az egész világon versenytársak nélkül állván, teljességgel a nyereségeiből történt önfinanszírozás útján nőtt naggyá. A többi európai ipari ország és Amerika nagyipara ismeretesen már az angol ipar után fejlődött csak ki és utóbbinak versenye következtében a nagy üzemeket hirtelenebbül kellett megteremteni (L. Heller Farkas: Közgazdaságtan, II. köt., 2. kiad., 127. l.). Itt a befektetési hitel iránti szükséglet csak a hitelpiacon volt biztosítható, ami akkor — régi fejlett kereskedelemmel és kézművesiparral rendelkező országokról lévén szó, ahol évszázadok folyamán nagy tőkék keletkeztek — nem okozott nehézséget, annál kevésbbé, mert az akkori liberális gazdasági rendszer mellett a nemzetközi tőkeáramlás is biztosította a jövedelmező befektetéseket ígérő vállalkozások részére a megfelelő hitelpiacot.

A világháború utáni állandó politikai bizonytalanság mellett a külföldi tőke még addig is, míg egyáltalán volt nemzetközi tőkemozgalom, általában húzódozott hosszúlejáratú hitelek nyújtásától és ilyeneket aránylag kevés kivétellel csak közületeknek volt hajlandó nyújtani. Kivételt csak olyan esetben tett, amikor a tőkével létesítendő befektetések egészen

Ha a (fokozódó népsűrűség mellett foglalkoztatási, nemzetvédelmi, devizapolitikai, stb. okokból) szükségesnek elismert iparfejlesztés céljaira megfelelő feltételekkel (mint főleg 1914 előtt) felvehető külföldi kölcsönök és produktíven befektetvéen, a nyomukban fejlődött termelés eredményeiből fokozatosan törleszthetők, esetleg a legcélszerűbb lesz az iparfejlesztéssel járó tőkeszükségletnek külföldi kölcsönök útján való előteremtése.

Ha azonban ilyenek nem vehetők fel megfelelő feltételek mellett, vagy az ország nem kíván a külfölddel szemben adósi viszonyba kerülni, az iparfejlesztés céljaira szükséges nagy tőkétet belföldön kell előteremteni.

Ha az illető közgazdaság produktivitása és az ennek nyomán keletkező nemzeti jövedelem lehetővé teszik, hogy a kellő mennyiségű tőkék a magánosoknál és pedig lehetőleg minél szélesebb néprétegek körében legyenek megtakaríthatók és egy feladata magaslatán álló bankrendszer útján a tőkepiacon keresztül legyenek az iparfejlesztés finanszírozására igénybevehetőek, a szükséges tőke előteremtése nemzetgazdasági szempontból a legcélszerűbben a belföldi tőkepiac útján fog történni.

Egészen nyilvánvaló azonban, hogy mindezen finanszírozási módok megvalósítására a szükséges előfeltételek nálunk hiányoztak már a világháború óta, méginkább azonban 1931 után. Mint azt láttuk, külföldi kölcsönök 1931 előtt is általában csak rövid lejáratra és eléggé kedvezőtlen feltételek mellett voltak felvehetőek (holott az iparfejlesztés hosszúlejáratú beruházási hitelek igényel legfőképpen; igaz, hogy az 1931-ig vissza nem fizetett külföldi kölcsönök kedvezőtlen feltételeit a transzfermoratórium és az adósságrendezések enyhítették); 1931 után pedig a külföldi kölcsönforrások teljesen eldugultak.

---

különlegesen rentábilisaknak ígérkeztek, vagy a tőke maga vállalkozott a külföldön (délamerikai bányák és kőolajmezők, jugoszláviai ércbányák, román olajmezők, stb. kiaknázása).

Ezért különösen az 1931. évi válság óta az eddiginél is nagyobb lendületet nyert egyes iparfejlesztések: a dán, a norvég, a magyar, valamint több balkáni és délamerikai államé, végül — de nem utolsó sorban — a mind rohamosabb japán iparosodás is (bár az utóbbi már magasabb iparosodási stádiumban) elsősorban igen tetemes mértékben önfinanszírozás útján ment végbe. Az önfinanszírozás tehát aránylag tőkeszegény országban, amelynek részére nem áll, illetve nem kellő mennyiségben áll rendelkezésére külföldi tőke, vagy ilyen nem kíván igénybe venni — legalábbis egy bizonyos fejlődési stádiumban — feltétlenül az állami eszközökkel végrehajtott iparfejlesztési politika velejárójának tekinthető.

Mindenkor megtaláljuk azonban az önfinanszírozást egy bizonyos mértékig a legmagasabb fejlettségű iparral rendelkező államokban is. Így pl. Carl Snyder legújabb munkájában (*Capitalism the Creator. The economic foundations of modern industrial society*, New York 1940) az amerikai viszonyok alapján erősen hangoztatja, hogy a tőkeképződés főforrása az iparvállalatok önfinanszírozása és ez — szerinte — a gazdasági fejlődés legerősebb motorja.

Nemzetgazdaságunk produktivitásának és nemzeti jövedelmünknek alakulása a világháború tőkepusztításai, majd az 1930-as évek világgazdasági, különösen pedig mezőgazdasági értékesítési válsága folytán nem volt olyan, hogy oly jövedelemmegoszlást tett volna lehetővé, amely szélesebb néprétegek számára a megfelelő életszínvonalat és még ezenkívül e rétegeken keresztül olyan mérvű megtakarítások elérését biztosíthatta volna, amelyekből a szükségesnek elismert iparfejlesztéshez nélkülözhetetlen tőkék származhattak volna.

Ezért volt elvben nemzetgazdaságilag helyes és szükséges az önfinanszírozást lehetővé tevő árviszonylatok (agrárrolló, szociális ollók, stb.) és jövedelemeloszlási viszonyok hosszabb ideig való fenntartása abban a reményben, hogy az így képződő tőkékből történő erőteljes iparfejlesztés eredményei később meg fogják hozni gyümölcsüket a munkaalkalmak, a nemzetvédelem és általában a kifejlődött iparral együttjáró magasabb életszínvonal révén az egész nemzetgazdaság és főként azon néprétegek számára is, amelyek a legsúlyosabb áldozatokat hozták. Az elvi helyeslés nem jelenti azt, hogy a célok és eszközök mértéke tekintetében nem férhetne esetleg szó a nálunk ily módon széles néprétegek kényszertakarékossága útján történt ipari finanszírozáshoz és egy kevésbé megmerevedett bankrendszer mellett nem lehetett volna-e, különösen 1935-től 1938-ig, a tőke- és pénzpiacot is bizonyos mértékben a finanszírozásba ismét erősebben bekapcsolni és egyúttal erősebb szociálpolitikával az önfinanszírozással szükségszerűen együttjárt jövedelemmegoszlási hátrányokat mégis kissé jobban enyhíteni. Az agrárcikkek árának emelésére irányuló politika a 30-as évek közepe óta fokozatosan ugyan javított az árviszonylatok egy részén, de ez mezőgazdaságunk szociális felépítése mellett az agrárszegénység jövedelmében kétségkívül csak igen lassan és kis mértékben éreztette hatását. Viszont kétségtelen az is, hogy egészen a közelmúltig a szervezőképesség legmagasabb fokán álló államok sem voltak képesek a gazdasági élet menetét teljesen úgy irányítani, amint azt a nemzetgazdaság egészének érdeke kívánta volna és csak a legutóbbi években látszik az állami gazdaságpolitika azoknak az eszközöknek a birtokába kerülni, amelyek ezt többé-kevésbé lehetővé teszik.

Az önfinanszírozás általában és így a nálunk végbemenő ipari önfinanszírozás tehát már szociális szempontból sem a legjobb fajtája a tőkeképződésnek, hanem szükséges rossz. Van azonban egyéb hátrányai is.

Az önfinanszírozásnál a tőkekeletkezés folyamatának mind a három része: a megtakarítás, a tőkésítés és a befektetés egyaránt az önfinanszírozó vállalat útján történik. Könnyen meg lehet azonban, hogy az önfinanszírozás útján történő beruházás olyankor és oly mértékben megy végbe, hogy a szóbanforgó

vállalatban vagy esetleg az egész iparágban arra nincsen szükség, viszont más iparágban a tőke éppen hiányzik. Ehhez járul, hogy önfinanszírozásnál nincs szükség annyira pontos kalkulációra, mint idegen tőkék igénybevételénél, ahol azt a kamatköltségek súlya nagyon is szükségessé teszi. Ez az oka annak, hogy a helytelen tőkeberuházás veszélye önfinanszírozás esetében igen nagy.

Az önfinanszírozás megítélésénél sok függ attól is, hogy kik az iparvállalatok tulajdonosai.

Ha tehát hazai iparvállalataink önfinanszírozását helyesen kívánjuk megítélni, szükséges, hogy a vállalatok tulajdoni viszonyait is szemügyre vegyük, amennyire ez a mai részvényjogi helyzetben egyáltalában lehetséges.

Amint azt az egyes iparágakra nézve reprezentatív vállalatok publikált mérlegeinek adataiból megállapíthatjuk (mely vállalatoknak a bankokkal való kapcsolatai a bankok publikált jelentéseiből is kitűnik és sokszor egyébként is eléggé ismeretes), a bankok érdekkörébe tartozó iparvállalataink önfinanszírozása rendkívül számottevő helyet foglal el a hazai ipari önfinanszírozásnak fentebb vázolt nagyságrendjei sorában.¹⁷

Varga István összeállítása szerint is (Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch 1940, 206. l.) azoknál az iparvállalatoknál, amelyek budapesti bankok érdekltségébe tartoznak, a *sajáttőke összege* 1927 és 1937 között 598 millió P-ről 785 millió P-re, a mérlegösszeg pedig 1,213 millió P-ről 1,367 millió P-re növekedett. Tekintettel arra, hogy 1937-ben a r. t. statisztika adatai szerint az összes ipari r. t.-ok saját tőkéje 1,621 millió P volt, mérlegösszege pedig 3,168 millió P, a bankok részesedése a r. t. iparvállalatoknál ezen adatok szerint is 48% volt a tőkében és 44% a mérlegösszegben. A r. t. bányavállalatoknál a budapesti bankok részesedése 85% sajáttőkében (331 millió P: 389 millió P) és 77% a mérlegösszegeket tekintve (127 millió P: 555 millió P), 1937-ben. (1927-ben a bankrészesedés sajáttőkében még csak 159 millió P, mérlegösszegben pedig 230 millió P volt.)

Kétségtelen, hogy a bankok érdekkörébe tartozó iparvállalataink önfinanszírozása a bankok beleegyezésével, sőt azok irányítása mellett ment végbe.

Hazai viszonyaink között tehát számos esetben nem az a helyzet, ami a közgazdaságtan tanítása szerint általában oly sokszor oka az önfinanszírozásnak, hogy t. i. az iparvállalatok függetleníteni akarják magukat a bankok hitelpolitikájától, amely az ő megítélésük szerint helytelen és rájuk nézve hátrányos.^{17a} Kétségtelen, hogy a bankok érdekkörébe nem tartozó

¹⁷ Az 1925. évvel kezdődően erre vonatkozóan feldolgozott nagy anyag részleteinek közlésétől el kellett tekintenünk.

^{17a} V. ö. Navratil Ákos: Közgazdaságtan, I. köt. 2. kiad., Budapest 1936., 228. l.

számos önálló iparvállalatnál ez a tényező is szerepet játszik. Azonban a bankoknak a 30-as évek megmerevedett hitelviszonyai között is nálunk még rendkívül nagy gazdasági hatalma és időnként megnyilvánuló egyéb befolyása mellett bizonyos, hogy nem mehetett volna végbe gazdasági életünkben ilyen nagymérvű és hosszú ideig tartó önfinanszírozás akkor, ha azt a bankrendszer a maga szempontjából nagyon veszélyesnek tartotta volna.

A helyzet nagyjából az, hogy a hiányos betétképződés miatt a nyilvánosság felé minduntalan panaszkodó bankok az érdekkörükbe tartozó, sőt sok esetben teljesen tulajdonukat képező számos iparvállalatnál végbemenő tőkeképződés nyomán vagyonukban nagymértékben erősödtek és a vállalatok egy részének likviditása következtében a vállalatoknál keletkező tőkéből még betétek formájában is az egész betétképződés jelentős hányadát tevő összegeket szívhattak fel.

A tőkeképződésnek ez az egész rendszere, amely — mint láttuk — végső fokon az áralakulások, illetve az iparfejlesztési politika által is elősegített árviszonylatoknak és bérviszonylatoknak és ezeken keresztül a jövedelemeloszlásnak függvényeként jött létre, tehát nagyban-egészében a bankrendszer hozzájárulásával, sőt irányítása mellett ment végbe.

Elvileg az önfinanszírozásnak a bankok ellenőrzése mellett végbemenő részében feltétlenül kisebb a helytelen tőkeberuházások veszélye, mert a bankvezetőség felülvizsgálja a vállalati vezetőségnek a beruházásokat illető döntéseit.

Gyakorlatilag azonban ez a veszély itt is attól függ, hogy mennyire vannak már a bankérdekeltségben szerepet játszó iparágak telítve és ugyanakkor mennyire erős a gyors befektetésre készítő körülmények nyomása. Egyes iparágak kivételével az ipar telítettségének veszélye nálunk a 30-as években, különösen az 1934-ben kezdődött konjunktúranekilendülés után, még nem volt nagyon nagy, mert ha a válságmélypont idején voltak is majdnem minden iparágban nagy kihasználatlan termelő kapacitások, mégis számos iparágunk a devizagazdálkodás bevezetésével még fokozódott elzárkózás következtében kezdett csak valójában kifejlődni. A másik szempontból azonban számos oly körülmény mutatkozott, amely még a bankellenőrzés mellett végbemenő önfinanszírozásnál sem kapcsolta ki a helytelen beruházások veszélyét. A világgazdasági válság, de ezenkívül egész tőkestruktúránk következtében az iparfejlesztés érdekében kétségkívül bizonyos mértékig szükségszerűen kialakult árviszonylatok és jövedelemeloszlási viszonyok a 30-as évek eleje óta állandóan tőkeellenes hangulatot okoztak.

Ez kétségkívül még gyorsította a vállalatoknak és az azok tetemes részét ellenőrző bankoknak a mindenáron való

mielőbbi gyors befektetésre és ilyképen a mutatkozó nyereségek eltüntetésére irányuló törekvését.

Ez egyébként a kis tőketulajdonosoknak és nagytőkéseknek egyaránt ilyen körülmények között mindenkor megnyilvánuló természetes törekvése és nagy tőkeagglomerációk esetén hozzájárul az is, hogy a megfelelő magángazdasági előrelátás megkívánja az esetleges kockázat minél nagyobb megosztását. Ezért nálunk is, már a zsidótörvények előtt is, megnyilvánult a vállalatoknak az a törekvése, hogy a náluk képződő nagy tőkék egy részét külföldön fektessék be, legtöbbször fiókvállalatok alapítása formájában. Ezt a törekvésüket a nemesdeviza ellenében történő kivitel (önmagában szükséges, de ilyen eszközökkel nem kívánatos) fejlesztése érdekében egy ideig egyes hivatalos szervek is támogatták. Az azóta még erősebb külkereskedelmi és valutapolitikai ellenőrzés ellenére is köztudomásúan még mindig eléggé sok lehetősége kínálkozott egyes vállalatoknak a külkereskedelmi forgalmon keresztül tőkéknek külföldre irányítására. Ezzel a lehetőséggel iparvállalataink egy bizonyos része, mint azt egyes kirívó esetek megmutatták, élt is.

A hazai iparforgalmi vagyonmegoszlás szerkezetéből következőleg az egyensúlytörvények óta ez a törekvés érthető módon még megsokszorozódott. Bár megfelelő statisztikai adatok nem igen állnak rendelkezésre, valószínű, hogy az ilyenképen végbement tőkekiáramlás mértéke viszonyainkhoz képest máris igen jelentékeny.

Főként olyan iparágakban, ahol a keresztény tőke aránya különösen kedvezőtlen, mint pl. a textiliparban, számos jel arra mutat, hogy ennek a tőkekiáramlásnak veszélyei a jövőben még nagyobbak lesznek. Mindenki, aki csak egy kissé ismeri iparunkat, sokszor meggyőződhetett arról, hogy ezekben az iparágakban a felújítás az utóbbi években a rendkívüli nagy igénybevételhez képest aránylag csekély volt és a gépállomány sokszor igen rossz állapotban van. Ebből nyilvánvaló, hogy a leírások fejében elszámolt tetemes összegek nem fordítottak pótló investíciókra. Sok esetben már az üzemek gépállománya-
nak az eredete is hozzájárul ehhez az állapothoz, amennyiben leszerelt külföldi üzemek régi gépeiből áll, főként ugyancsak a textiliparban, amely az 1920-as években pl. a leállított szudéta-
vidéki gyárak gépállománya-
nak köztudomásúan nem elhanyagolható hányadát helyezte nálunk ismét üzembe, a leírások fejében elszámolt nagy összegekből pedig nem vásárolt kellő időben és mértékben új gépeket. Egészen kétségtelenül része van ebben annak a körülménynek is, hogy ezen iparcsoportok vállalkozói nem számoltak azzal, hogy az ötéves tervet megelőző és az ötéves terv folyamán továbbfokozódott ipari foglalkoztatás ilyen rendkívül magas szintet fog elérni és ilyen hosszú

ideig fog tartani, úgyhogy a gépállomány legalább egy részének folyamatos felújítását nem ítélték gazdaságosnak. Lehetséges ezenkívül, hogy a külpolitikai viszonyok alakulása miatt az egész hazai ipar jövőjét sem ítélték meg kedvezően. Hozzájárult mindehhez, hogy az ötéves terv gépiparunk kapacitását annyira igénybe vette, hogy a gépek utánpótlása sok esetben elhúzódott és a külföldről való beszerzés sem volt könnyű, már az új háború kitörése előtt sem. De egészen bizonyos az is, hogy a hazai tőketulajdonosok, iparvállalatok és bankok, illetve azok vezetői közül a legtöbb, az ipari tevékenységet nem élet-hivatásnak és nemzeti feladatnak érzi és azzal nem nőtt úgy össze, mint pl. számos francia, német, vagy angol nagyiparos és méginkább középiparos család, amelyekben generációk óta apáról-fiúra száll a gyár.

A mi gyáripari vállalkozói rétegünk igen tekintélyes része már származásánál fogva is az ipari tevékenységet inkább csak lehetőleg gyors meggazdagodásra szolgáló alkalomnak tekinti. Mindazonáltal le kell szögeznünk, hogy ezeknek a rétegeknek megfelelő magyar vállalkozói réteg hiányában^{17b} vannak érdemei ipari termelésünk megszervezése és kiterjesztése terén. Ennek elismerése mellett azonban nem hunyhatunk szemet az előtt a veszély előtt, amely az adott viszonyok között kényszerűen a széles néprétegek nagy áldozata árán és ezért főként az önfinanszírozás segítségével felnevelt újabb magyar iparágakat jelenleg e vállalkozói rétegünk egy részének saját szempontjából érthető liquidálási törekvései oldaláról is fenyegeti.

Az 1938—1939. évekig hazai viszonyaink között a önfinanszírozás tehát szükséges volt és legfeljebb annak kívánatos mértéke tekintetében lehet vitának helye. Azóta azonban a helytelen tőkeberuházás és a tőkekiáramlás veszélyei annyira megnöttek, hogy az egész önfinanszírozási folyamat nemzetgazdaságilag kívánatos volta is kérdésessé vált. Ilyen körülmények között pedig az önfinanszírozással járó szociális áldozatok már nem indokolhatók.

Nem kétséges mindezek után, hogy szükséges az önfinanszírozásnak erős gazdaságpolitikai ellenőrzés alá vétele, sőt arra alkalmas időpontban az egész ár-, bér- és jövedelemeloszlási viszonylatok fokozottabb átépítésének megkezdése. Bizonyos mértékben ez már megtörtént az ötéves tervvel, amelynek hatásait az ipari termelés finanszírozására már csak ezért is, de egyébként is meg kell vizsgálnunk.

(Folyt. köv.)

Nótel Vilmos

---

^{17b} Hogy ilyen mért nem fejlődhetett ki a kellő időben és kifejlődését milyen tényezők gátolták, az ismét más kérdés.

A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben.

I. Társadalomleírásunk kezdetei.

1. Az egyes tudományágak fejlődésének történetéből szinte törvényszerűséggel kiviláglik, hogy azok a tudományok, amelyeknek az elemei tapasztalati tények (valóságtudományok), elsősorban induktív részüket alakították ki. Csak az induktív módszer segítségével összegyűjtött gazdag tapasztalati anyag birtokában került sor az elvonatkoztatásokra, a deduktív módszer alkalmazására és jöttek létre az illető tudományág törvényszerűségei, elméletei, filozófiája. Ez alól a szabály alól csak a társadalomtudomány volt kivétel, amely megindulásakor a jelenségek közvetlen megfigyelése, a tapasztalatok összegyűjtése nélkül mindjárt elméleteket, törvényszerűségeket kívánt létrehozni. A tudományok sorában talán a legkésőbb, a XIX. század első évtizedeiben kezdte meg életét, ezért fejlődését pontosan nyomon követhetjük. Első művelői: August Comte, Saint Simon a társadalom életjelenségeivel kapcsolatban mindjárt a legelvontabb megállapításokat teszik, sőt a deduktív módszeren túlmenően műveikben a reduktív, filozófiai módszert alkalmazzák és ennek megfelelően eredményül a legáltalánosabb törvényszerűségeket nyerik. Követőik, a francia, az angol és később az amerikai szociológiai iskolák ugyancsak elvonatkoztatott irányban folytatták a társadalomtudomány művelését¹ és a helyett, hogy a társadalmi jelenségek megfigyelése, a társadalomra vonatkozó adatok összegyűjtése, tehát a szociográfiai műfaj kiépítése után kísérelték volna meg az elvonatkoztatást, ellenkezőleg deduktív, szociológiai törvényszerűségeiket akarták ráhúzni a társadalmi élet megnyilvánulásaira,

¹ A XIX. században talán csak Marx Károly volt az egyetlen, aki tételei bizonyítása érdekében az akkori társadalmat konkrét formában tanulmányozta. A „Kapital“ egyes részei az azidőbeli angol társadalom leírását adják. Marxot azonban inkább a közgazdaságtan vallja magáénak.

elméleti úton nyert megállapításaik Prokrustes ágyába kívánták a társadalom tényleges jelenségeit kényszeríteni. Miután ezt a modern társadalommal kapcsolatban nem lehetett megtenni, hiszen az elméleti megállapítások és a reális valóságok közti különbségek rögtön szembe tűntek volna, a XIX. századbeli szociológusoknak az ú. n. őstársadalmak lettek a kedvenc témáik, ahol nem lehetett ellenőrizni, vajjon a szociológusok applikációi igazak-e vagy nem.

A társadalomtudomány fejlődése során tehát először a két felépítmény: a szociológia és a társadalomfilozófia alakult ki, míg ezeknek szükségszerűen az alapját képező szociográfia csak jóval később vette kezdetét.

2. A XX. század első két évtizedében Magyarországon is a külföldi iskolák nyomán indul meg a társadalomtudomány intenzívebb művelése. A hazai szociológusok a magyar társadalommal legtöbbször nem is foglalkoztak, hanem a külföldi iskolák légüres tereiben működtek tovább. *György: A társadalmi megújulás története. 1912., Joób: Értekezések a társadalmi megismerés köréből. 1911., Jászi: Szerves társadalomelmélet. 1901., Budai: Az osztályharcok. 1906.* című könyvek mutatják ezt az irányt. Legjobb esetben a hazai szociológusok a külföldi társadalomtudósok deduktív megállapításait igyekeznek a magyarországi társadalomra alkalmazni, illetve az előbbi tételleket utólagosan a magyar jelenségekkel igazolni. Ezt a módszert követte a „*Husadik Század*“ című folyóirat gárdája, ahol különösen Farkas Geiza, Braun Róbert és Jászi Oszkár játszottak vezető szerepet. Farkas Geiza könyvei: „*A kis gazda*“, „*Az úri rend*“ azért nem tartalmazzák az illető magyar társadalmi osztály valóságos képét, mert írójuk az ezidőbeli szociológiai doktrináktól nem tudott szabadulni, azok voltak a fő szempontjai, nem pedig az osztályok tényleges életének hű leírása. Ez a megállapítás fokozott mértékben vonatkozik Braun Róbertre és a „*Husadik Század*“ többi szociológusára, akik különben a forradalmak idején előkelő szerephez jutottak, de természetesen, hogy doktrináikból semmit sem voltak képesek megvalósítani, mert azok nem erre a világra valók voltak. Egyedüli érdemüknek talán a társadalomtudomány magyar műnyelvének kicsiszolását tarthatjuk.

A háború előtt alig néhány munkával találkozunk, amely a magyar társadalom vagy annak egy részének tényleges megismerését tűzte ki céljául.² Kivételként hozhatjuk fel: *Csizmazia: A földművelő munkásság helyzete. 1896., Szeberényi: A parasztok helyzete Magyarországon. 1902., Nagyiványi-Fekete: A munkásság helyzete. 1907., Bieber: A magyar kisgazda szociá-*

² A XIX. század utolsó évtizedeiben Grünwald Béla és Bekcsics Gusztáv munkái foglalkoznak nagyobb mértékben a magyar társadalom kérdéseivel.

lis helyzete. 1912. című munkákat, amelyek konkrét formában foglalkoztak a magyar társadalommal. A legértékesebb anyagot e korszakból a társadalomstatisztikusok hagyták az utókorra, akik legalább a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze.

A háború és a forradalmak után a társadalomtudomány hazai művelése jó időre megszűnt. Talán azért is, mert az ország feldarabolása, a teljes gazdasági leromlás fontosabb, előtérben állóbb kérdéseket vetettek fel. De a tényleges okot máshol kell keresnünk. Megfigyelhettük, hogy Magyarországon a háború előtt és alatt a társadalomtudományokkal inkább a radikális „Huszadik század“ írói, szabadkőművesek, a Galillei-kör tagjai foglalkoztak. Bukásuk minden olyan ügyet diszkreditált, amelyhez valamilyen közük volt. Így a társadalomtudományok körül — ha ki nem mondottan is — az a vélemény alakult ki, hogy művelésük nemzetellenes, baloldali országvesztő ténykedés. Főleg ezzel magyarázhatjuk, hogy a huszas években a társadalomtudományokat a társadalom-filozófus Dékány Istvánon kívül sem elméleti, sem gyakorlati irányban nem művelték, hacsak a szórványosan megjelenő falu és városmonográfiákat nem sorozzuk ide. (*Gábor D.: Csököly község monográfiája., F.: Bisse község monográfiája., Csikesz: Sándorfalva község leírása., Csizmazia: Nova község monográfiája.* Mind 1926-ban.)

Nem nevezhetjük véletlennek, hogy tárgykörünkben a háború után az első komoly munkát Weis István írta, akinek hivatalos emberként, köztisztviselőként nem kellett attól tartania, hogy a társadalomtudomány művelése miatt baloldali elemnek minősítik. A huszas évtized legvégén megjelent könyve (*Mai magyar társadalom. 1930.*) felhagy a háború előtti szociológusok elméletieskedő módszerével és a magyar társadalomnak konkrét adatokon alapuló rajzát adja. Munkája nem lehetett teljes, miután az egyes társadalmi csoportokra vonatkozó részletező munkák hiányoztak. Így meg kellett elégednie az erősebben jellemző vonalak kidomborításával.

Az 1929. évben kezdődő gazdasági világválság azonban a társadalomtudomány hazai művelése terén is új helyzetet teremtett. Az ország gazdasági helyzetének leromlása a jövedelemeloszlás terén mutatkozó különbségeket még inkább kimélyítette és főleg az alsóbb néposztályok életszínvonalának leszállításával fokozott mértékben rávilágított a már előbb is meglevő társadalmi problémáinkra. Közgazdaságilag tájékozatlan közvéleményünk előtt társadalmi kérdéseink gazdasági eredőit Kerék Mihály és Matolesy Mátyás érzékeltették; történelmi okaira Szekfű Gyula mutatott rá immár klasszikussá vált munkájában, a „*Három Nemzedék*“-ben. Művészi téren főleg Bartók és Kodály, irodalmi síkon pedig elsősorban Ady,

Szabó Dezső és Móricz Zsigmond tárták a magyar közönség elé társadalmi bajainkat. Működésük nyomán középosztályunk és vezető rétegeink megérezték, hogy tulajdonképpen vulkánikus társadalmi talajra épültek fel, amelyet azonban sem kiterjedésében, sem hatásaiban nem ismernek eléggé. A középosztályt más tényező is társadalmunk megismerésére készítette. A polgári rétegek Magyarországon a világháború, a forradalmak, az infláció idejében tönkre mentek, maguk is megismerték a nélkülözést és így másoknál is könnyebben megértették azt.

A magyar társadalom intelligens rétegei a harmincas évek elején tehát az ország társadalmát, annak helyzetét, bajait szinte szükségletszerűen kívánták megismerni. Már kezdetben sokan felismerték ezt az új szükségletet és kielégítésére törekedtek. A harmincas évek elejétől könyvek áradata látott napvilágot, amelyek mind a magyar társadalmi viszonyok mélyebb vagy felszínesebb feltárására törekedtek. Az utolsó évtizedben megjelent nagyszámú „társadalomkutató“ műnek azonban csak két vonásuk volt közös. Elsősorban tárgyuk volt azonos: a magyar társadalom, másodsorban pedig, hogy mind — kivétel nélkül — szakított a háború előtti társadalomtudomány műfajával, a szociológiával és egyértelműen társadalmunk konkrét leírására vállalkoztak. Műfajuk tehát a szociográfia lett, vagy pedig igyekeztek, hogy a szociográfia legyen.

E két vonástól eltekintve igen sok különbséget találhatunk. A legkülönbélebb elemek a legváltozatosabb stílussal, műfajokkal fogtak az eddig elhanyagolt magyar társadalom felderítéséhez. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy a társadalommal foglalkozó irodalom terén az utolsó években chaosz uralkodott. Szociográfusnak, sőt szociológusnak nevezte magát mindenki, aki csak néhány oldalnyi írásában leírta azt a szót: osztály, parasztság stb. Az álszociográfusok, álszociológusok arisztophanesi „Felhőkakukvár“-ként a műveltebb közönség és a módszeres szociográfusok közé ékelték magukat. Ezzel megakadályozták, hogy a nagyközönség társadalmunkkal kapcsolatban tiszta fogalmakhoz, világos helyzetképhez jusson.

Az utóbbi egy-két évben azonban a chaosz mintha tisztulni kezdene. A társadalmi riportkönyvek lassan elmaradónak, a komolyabbhangú társadalomkutatók inkább szóhoz jutnak. Elérkezettnek látszik tehát az idő, hogy visszatekintsünk az elmúlt tíz év társadalmi kérdésekkel foglalkozó tudományos és áltudományos irodalmára. A rendezésnél legfőbb szempontunk az lesz, hogy a társadalomtudományi irodalmat elkülönítsük a társadalmi riportkönyvektől, a politikai vitairatoktól. E műveletünk után fennmaradó módszeres munkákat mérlegre fogjuk helyezni és értékük, irányuk, módszerük szerint kijelöljük helyüket a társadalomtudomány sorában.

II. A politikai társadalomkutatás és a tudományos társadalomleírás viszonya.

1. Az utolsó évtizedben a társadalmi kérdésekkel foglalkozó írók közül a legnagyobb hangzavar, a megítélés, az eligazodás bizonytalansága leginkább a falukutatók körül volt észlelhető. Tulajdonképpen e tanulmány keretében nem kellene velük foglalkozni, hiszen célunk a társadalomtudományi irodalom áttekintése, de a falukutatók műveit nagymértékben összekeverték a társadalomtudományi munkákkal és így az elválasztás, a helykijelölés elve kötelességünké teszi, hogy a falukutató irodalmat behatóan tárgyaljuk.

Kik voltak a falukutatók? Ma már valóban csak mult időben lehet róluk beszélni, miután az az egység (Márciusi front), amelybe tartoztak és amelynek népszerűségüket köszönhatték, ma már széttöredezett. Azok az írók, akik valamikor falukutatóknak számítottak és egymás munkáit túlzottan magasztalták, ma már egymás ellen foglalnak állást és vitáikban sok olyan őszinte kritika elhangzik, amely különben a nyilvánosság füléhez sohasem jutott volna.

Lényegüket talán legjobban akkor határozzuk meg, ha felsoroljuk azokat, akik egykor falukutatóknak számítottak. Egyik tanulmányozójuk³ szerint Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza, Erdei Ferenc és Darvas József munkásságában egységes jellegű írói és gondolkodói megnyilvánulást észlelhetünk. A nagyközönség, a velük foglalkozó újságírók a felsoroltakat mondják gyűjtőnevükön „falukutatók“-nak. A továbbiakban mi is ebben a vonatkozásban beszélünk a falukutatókról. (Kovács Imrének és Erdei Ferencnek voltak, illetve vannak munkái, amelyek módszerességük miatt nem számíthatók a falukutató könyvek közé. Kovács Imrének a kemsei munkaközösségben végzett munkája veendő ki, Erdei Ferencnek pedig a „Futóhomok“ után megjelent összes könyve. Erdei Ferencsel ezért főleg a módszeres írók között foglalkozunk).

A falukutatók feladatukul a parasztság felemelésének elősegítését tartották és e munkájuk során sokféle megítélésben volt részük. Kritikusaik működésüknek politikai jellegével foglalkoztak leginkább, azt támadták vagy helyeselték pártállásuk szerint. Kevesen foglalkoztak írásbeli megnyilvánulásaik műfajának kérdésével. A falukutatók egymásról írt bírázataikban — egészen a legutóbbi időkig — szociográfusoknak, szociológusoknak nevezték magukat, műveiket szociográfiáknak tartották. Állásfoglalásukhoz többnyire tudományosan képzetlen

³ Bibó István: Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában. (Társadalom tudomány. 1940. 4. sz.).

kritikusaik is csatlakoztak. Ez a felfogás terjedt el tehát az újságolvasó közönség széles köreibben, ami még nem lett volna különösebb baj, ha később munkáik módszerét, stílusát, rendszerét nem szabják a szociográfiai művek zsinórmértékéül, nem állítják oda értékmérőül. Miután a napisajtón keresztül a bírálat eszköze a kezükben volt, lehetőségük nyílt arra is, hogy a társadalomkutató irodalmat saját képükre formálják. Ennek a törekvésnek egyik bizonyítéka az a kritika, amely a falukutató Darvas József tollából egy módszeres szociográfiról az egyik napilapban megjelent: „E munka, amely a munkásság helyzetét vizsgálja, tárgyilagos szakmunka akar lenni és nem pályázik irodalmi rangra, mint az ú. n. falukutatókönyvek. Ez utóbbit hiánytalanul el is éri, mert az egésznek a megírása annyira száraz, szintelen és egyetlen séma szerint való, hogy olvasása nem elolvasás, hanem áttanulmányozás és inkább fárasztó, mint szellemi izgalmat adó foglalkozás. Szakemberek száraz beszámolója szakemberek részére“.

Amint az idézett sorokból kiolvasható, a falukutató bíráló nem nézi jó szemmel a szakemberek beszámolóját szakemberek számára. Kifogásolja, hogy egy tudományos munka tanulmányozást kíván és nem teszi lehetővé a regényszerű elolvasást, valamint nem nyújt szellemi izgalmakat. Negatíve tehát Darvas kritikájából úgy fogalmazhatjuk meg a falukutatók szerint helyes műfajt, hogy könnyű legyen, elolvasása ne kényszerítse az olvasót tanulmányozásra, hanem általa közelebbről körül nem írt szellemi izgalmakkal járjon.

A falukutatók műfajának értékelése körül kialakult bizonytalanság, az ebből származható káros hatások tehát szükségessé teszik, hogy a falukutatók műveinek műfaját megvizsgáljuk és ennek eredményeképpen a társadalomtudományi irodalom és falukutatók viszonyát meghatározzuk.

Az előbb idézett tanulmány szerint,⁴ amely a falukutatókkal foglalkozik: „az ú. n. falukutatóirodalom megítélése és értékelése körül meglehetősen fogalomzavar uralkodik“. Ebben teljesen igazat adunk az idézett kritikusnak. Értékelésben bizonytalanság, fogalomzavar, azonban csak akkor mutatkozhat, ha nincs megfelelő értékmérő, amihez a megméréndőt viszonyítsuk, amely a kérdést tisztázza, a fogalomzavart eloszlassa. A falukutatók műfaji kérdésének megvitatásához abszolút értékmérőül szolgál az alkalmazott logika tudománytani része, amely pontosan meghatározza, hogy milyen feltételek fennforgása esetén tekinthető egy írásmű módszeres, tehát tudományos alkotásnak. Véleményünk szerint ugyanis az nem lehet kétséges, hogy a szociográfia tudományos műfaj, a társadalomtudomány leíró része. Ebből tehát az következik, hogy

⁴ Bibó: i. m.

egy munka csak akkor illelhető a „szociográfiai“ jelzővel, ha megfelel a tudományos módszer követelményeinek, előírásainak.

Egy írásmű tudományos voltát legáltalánosabban a következő kritériumok határozzák meg: 1. Az írásmű célja. 2. Ismereteinek igazoltsága, módszeressége. 3. Az ismeretek rendszerbe foglaltsága. 4. A stílus tudományossága. E négy szempont figyelembevételével tekintsük végig az ú. n. falukutató irodalmat.

2. Az első és döntő szempont az írásmű célja. Egy munka csak akkor nevezhető tudományosnak, ha céljául tárgyának módszeres megismerését tűzi ki. Ez az, amit a tudományos munka öncélúságának szoktak nevezni. A társadalomtudomány művelésével kapcsolatban a cél nem lehet más, mint a társadalom igen bonyolult jelenségeinek hű leírása. A falukutatók azonban műveikkel azt akarták elérni, hogy a kormányzat bizonyos társadalmi osztályok érdekében megfelelő intézkedéseket tegyen. Politikai célokat tartottak tehát szem előtt. Törekvéseiket különben a soraikból kikerülő Erdei Ferenc a következőkben jellemzi. „De míg a falukutatás mozgalma politikai szándékú mozgalom volt és legfőképpen politikai hatást váltott ki...“⁵ A politikai célkitűzés abból is kiviláglik, hogy a falukutató könyvek csak olyan társadalmi csoportokkal foglalkoztak, amelyeknek anyagi és társadalmi helyzete beavatkozást kívánt.

A falukutatók politikai célkitűzése és a célkitűzésnek megfelelő tárgyválasztás — megfelelő kritika hiányában — a hazai társadalomtudomány művelésére azzal a kárrel járhat, hogy kétségtelenül erős hatásuk folytán nyomukban egyesek a szociográfiai kutatás tárgyául csak nyomorban lévő alsóbb néposztályt, társadalmi csoportot fognak választani, tehát a többi társadalmi osztályok, ú. m. a középosztály, a kisiparosság, a vezető rétegek feltárása, tanulmányozása elmaradna, nem számítana szociográfiai témának. Már pedig módszeres szociográfus szemében, akinek egyetlen célja a magyar társadalom megismerése lehet, minden egyes társadalmi osztály — a földmunkásság csakúgy mint a középosztály — egyaránt méltó kell, hogy legyen a tanulmányozásra.

3. Második szempontunk értelmében az írásműben foglalt ismereteket tudományosnak csak akkor mondhatjuk, ha azok igazolhatók, bebizonyíthatók, vagy ha azokhoz tudatos és kritikai eljárással jutottunk. A kritikai magatartás dönti el különben az írásmű objektivitását, vagy szubjektivitását is.

A falukutatók könyveinek már a céljából következik, hogy inkább azokat az adatokat domborították ki, amelyek

⁵ Magyar Falu. 18. old.

törekvéseik elérését jobban szolgálták. Igen sok ítéletet és ismeretet találhatunk könyveikben, amelyeknek a bizonyítását elmulasztották.

Számos alkalommal előfordul, hogy az ismeretet nem lehet bizonyítani. Ilyen esetben a tárgyilagos kritikára fokozottabb mértékben szükség van. Különösen döntőek a szociográfiai műfajban azok az ismeretek és ítéletek, amelyek két vagy több érdeken szembenálló társadalmi csoport vagy osztály vitás kérdéseiben foglalnak állást. Ilyenkor kötelező az „*audiatur et altera pars*“ elvének a betartása, tehát mindkét vélemény, mindkét érdek ismertetése, vagy legalábbis megfontolása. Az objektív bírálónak az az érzése, hogy a falukutatók legtöbb esetben csak az egyik felet hallgatták meg. Ezt az érzést fokozza a falukutatók számos, egyéb helyen tett megnyilatkozása, amelyekben a parasztság érdekében való feladatvállalást hirdetik.

Különösen Veres Péternél és Darvas Józsefnél észleljük, hogy kizárólag annak a félnek adnak igazat, amelyekhez ők is tartoznak. Ez a tény elvben még nem zárja ki azt, hogy szubjektív állásfoglalásuk ellenére az objektív igazság is ne az ő oldalukon legyen. A tudományos módszer azonban megköveteli ilyen esetben is, különösen ha lényeges ismeretelemről van szó, hogy a kinyilvánított ismeretben foglalt ítéletet behozzunk, vagy érvekkel alátámasztjuk. Mégegyszer hangsúlyozzuk, itt nem arról van szó, hogy vajon a földművesosztálynak vagy a nagybirtokosságnak van-e igaza, hanem arról, hogy akik az egyes társadalmi osztályok igazságával kívánnak foglalkozni, azok állításaikat a logika törvényei szerint rendszerűen bizonyítsák be. Éppen itt van a legdöntőbb különbség a politikai irodalom és a módszeres szociográfia között. A falukutatók a földmunkások mellett vannak, Scherer Péter Pál a nagybirtokosok érdekeit szolgálja, a módszeres szociográfusnak azonban nem néposztályok, hanem az emberileg elérhető igazság oldalán kell állnia.

4. A harmadik szempontunk: az ismeretek rendszeressége. Ennek értelmében tehát még nem elegendő az, hogy az írásműben szereplő ismeretek és ítéletek egyenként és magukban igazak, tehát igazoltak, hanem az is elengedhetetlenül szükséges, hogy ezek az ismeretek bizonyos viszonyban legyenek egymással, vagyis egy összefüggő rendszernek legyenek elrendezett elemei. Kornis Gyula mondja:⁶ „Az egyes összefüggéstelen elszigetelt ismeretek, ha igazak is, még nem mondhatók tudománynak, azzá akkor válnak, ha rendszert alkotnak, tehát igazolt ítéleteinket egységes összefüggésbe hozzuk, melyben mindegyiknek megvan a maga saját helye és jelentősége.“

⁶ Kornis Gyula: Bevezetés a tudományos gondolkodásba. 1922. 10—12. old.

A rendszer, az észrevehető rendező elv, azok a tényezők, amelyek a tudományos munkát az irodalmi, politikai művektől legjellemzőbben megkülönböztetik. Minden katona ugyanis, aki háborúban járt, el tudja mondani élményeit, de ez bizonyára különbözni fog a tudományos módszerrel megírt történelemtől. Épp így Darvas József és Veres Péter, akik földműves sorból emelkedtek ki, irodalmi stílusuk birtokában élvezetesen mondják el gyermekkori, serdülőkori élményeiket arról a világról, ahonnan származtak, de mindez messze áll a földmunkások életének módszeres leírásától, szociográfiájától.

Nem is kell nagyon mélyre mennünk, hogy a falukutatók rendszertelenségét meglássuk. Vegyük elő könyveik tartalomjegyzékeit, amelyekben az egymásután következő részek jellemző címszóit feltüntették. Itt van Féja Géza ismert könyve, a „*Viharsarok*“. A mű 6 része közül az egyik: „A táj mai társadalma“. Ennek a fejezetei sorrendben a következő címeket viselik: Basák, bégek, janicsárok. A falusi középosztály. Oblovok. A kiskazda. A mezei munkásság. Munkabéruzsora. A néma társadalom. A bandagazda. A népvezér. A mű.

Ahogy az olvasó a címek egymásutánját nézi, kutatva kérdezi, mi ebben a rendszer, melyik az a rendező elv, amely szerint az egyik fejezet a másik után, nem pedig fordítva következik.

Vagy nézzük Erdei Ferenc „*Futóhomok*“-ját. A Buda-vidék c. rész az alábbi fejezetekből tevődik össze: Idegenország. Kertvárosok. Kisvárosok. Filiszterek. Amiből élnek. A budai hegyek.

Tudományos rendet itt sem találunk. E sorból sem világlik ki a rendező elv. Vagy a települési forma szerint (falu, kertváros, stb.) taglalta volna anyagát, vagy pedig a társadalmi rétegződés szerint.

Szabó Zoltán „*Tardi helyzet*“ c. munkájának a fejezet-címei így következnek egymásután: I. Táj. történet, nép. II. Szociális helyzet. III. Polgárosító erők. IV. Népművészet irányai. V. Társadalom, erkölcs, politika. VI. A társadalom fejlődésének iránya.

Amint láthatjuk, a különösebb fogalmak megelőzik az általánosabbakat, majd azok után ismét különösebbek következnek. „A népművészet erői“ c. fejezet nem előzheti az általánosabb fogalmú „társadalom stb.“ részt. Ez mindjárt az első fejezet után következhetne. „A polgárosító erők“ kategória szempontjából (önálló fejezet) egyenlőrangúnak van véve „A társadalom fejlődésének irányai“-val, sőt meg is előzi azt, noha „A polgárosító erők“ a „Társadalom fejlődésének iránya“ címben kifejezett kategória alá tartozik, mert hiszen a társadalom fejlődésének a polgárosító erők egyik előmozdítója csak, tehát az V. fejezet egy részeként szabadna szerepelnie.

A rendszer elve az, amelyet a falukutatók a legkevésbé tartottak be és amelyből a legtöbb tudománytalanságuk és kellemetlenségük származott. Figyelmen kívül hagyták, hogy egy ténynek sem lehet nagyobb súlya és jelentősége a nála magasabb kategóriába tartozó ténynél, tehát ha egy kisebb jelentőségű tényt — még ha az igaz is — jobban kiemelünk, kihangsúlyozunk, amint azt a kategória elvénél fogva szabad lett volna, már meghamisítottuk, az igazságot. A bíróságok az ú. n. falukutató perekben sokszor a kategória elvének figyelmen kívül hagyására alapították ítéleteiket.

5. A negyedik szempont, amely értelmében a tudományos műveket az egyéb műfajoktól elválaszthatjuk: a stílus. A tudományos művek stílusát az előbbieken tárgyalt három szempont határozza meg. A tudományos cél kötelezi a kutatót, hogy objektív, elfogulatlan hangon írjon, kerülje azokat az írói megnyilvánulásokat, amelyekből érzései, tehát szubjektív állásfoglalása kiviláglik. Az ismeretek, az ítéletek tudományos jellege előírja, hogy az ítéleteket magukbanfoglaló mondattani alakzatok csak annyi elemmel rendelkezzenek, amennyi az ítéletben foglalt logikai igazság pontos megértéséhez szükséges, tehát mellőzendők a szóvirágok, a felesleges szavak, amelyek az ítélet értelmét kettőssé, zavarttá, kiismerhetetlenné teszik. Végül a rendszer elve is megkívánja, hogy az egyes mondatok egymásutánját a mű szelleméből következő elv határozza meg, valamint minden mondat a mű tárgyára szoroson vonatkozzék. Tudományos munka nem tartalmazhat tehát hangulati aláfestéseket, a táj érzelmes jellemzését, amiket a falukutatók műveiben oly nagy számmal megtalálhatunk.

A cél, a módszer és a rendszer követelményei a tudományos mű írójától tehát fegyelmezettséget, világosságot, bizonyos objektív hűvösséget kívánnak meg, úgy hogy jó stílusú írónak sokkal nehezebb, nagyobb szellemi teljesítménnyel járó munka tudományos stílusban írni, mint szabadon elengedni tollát és csak a nyelvhelyességre, az értelemre figyelni.

A falukutatók munkái az előbbieken során jellemzett fegyelmezett, tárgyhoz kötött tudományos stílust nélkülözik. Ez a tény könnyen érthető és magyarázható legtöbbször ujságírói foglalkozásával, ahol a hangsúlyt a stílus érdekességére, irodalmiságára, változatosságára helyezik. Mások a politika porondjáról tévedtek a társadalomkutatás útjára. Ők stílusukkal a hatáskeltést, a mindenáron való meggyőzést kívánják elérni. A falukutatók stílusa tehát egyáltalán nem tudományos jellegű, hanem irodalmi, vagy politikai írásmód.

Erdei Ferenc „*Futóhomok*“ c. munkájában (42. old.) a következő mondatokat olvashatjuk: „Szépek a budai hegyek, gazdagon buzzognak üde forrásaik és a szélesen hömpölygő Iszterítkokat tartogat. Szép ez a föld, csak az embert nem leli szem,

aki méltóan tudna élni a föld szépségeivel". Szép, nagyon szép ez a stílus, csak bizony kevés köze van a szociográfia szárazabb, kevés díszítő jelzőt használó írásmódjához.

Vagy tallózzunk Szabó Zoltán sorai között: ⁷ „Tibolddaróc a Bükk lábainál fekszik, a „partokon“. Lépcsőszerű lejtőn vájódna odai a talajban és ha valami óriás ezen a lejtőn indulna fölfelé a Bükkbe, úgy járhatna, hogy minden lépését házak tetején teszi meg. Az odúk szorosan egymás mellett húzódnak el, engedelmesen követve a domboldal hajlását, messziről, különösen ha szembejövő fény világítja meg a fehérre meszelt sávokat, fantasztikus a kép“.

Módszeres, fegyelmezett stílusú szociográfus mindebből a következőket vállalhatná: „Tibolddaróc a Bükk lábainál fekszik a „partokon“. Lépcsőszerű lejtőn vájódna odai a talajba. Az odúk szorosan egymás mellett húzódnak el, követve a domboldal hajlását“. A többi, ami ezen kívül Szabó Zoltánnál található, nem szociográfiába, hanem szépirodalmi műbe tartozik.

6. Eddig azokról a követelményekről beszéltünk, amelyek valamennyi tudományos műfajra vonatkoznak. A szociográfiai műfajnak azonban külön követelményei is vannak, amelyek annak a tárgynak a természetéből fakadnak, amellyel ez a tudományág foglalkozik: tehát a társadalomból. Miután a szociográfia a társadalom, vagy a társadalom kisebb-nagyobb részeiről közöl ismereteket, magától értetődik, hogy csak olyan munkákat tarthatunk társadalomtudományi vonatkozásúaknak, amelyek kvantitatív módszerrel dolgoznak, vagyis ha a tárgyalt társadalmi csoport minden egyes tagjának szóbanforgó kérdéseit nem is képesek feltárni, vizsgálódásaikat a társadalmi csoport tagjainak többségén ejtik meg és abból következtetnek az egészre. A szociográfiai módszer tehát a nagy számokból adódó törvényszerűségeket használja fel. Ebből következik a statisztika és a statisztikai módszerek döntő szerepe a szociográfia terén.

Mindezeket azért volt szükséges elmondani, mert a falukutatóknál a szociográfiai műfaj e vonatkozásában is tévedéseket látunk. Például szociográfiának mondják Darvas József „Egy parasztesalád élete“ c. könyvét. Darvas parasztesaládja azonban csak egy a milliók közül és azt az esetleges tényt, hogy e család sorsa tényleg jellemző a milliókéra, ismét csak úgy lehetne bizonyítani, hogy több ezer parasztesalád hasonló körülményeit kellene megvizsgálni és ha a vizsgálat eredménye azt mutatná, hogy sorsuk menete nagyjából egyezik a Darvas által rajzolt családéval, akkor lehetne igazoltan állítani, hogy Darvas családja tényleg jellemzi a parasztmilliókat. Addig a fent említett könyvet a korba ügyesen beállított, módszeres,

⁷ Cifra nyomorúság. 88. old.

fegyelmezett stílusú családmonográfiának kell tartanunk, tehát nem igényelheti a szociográfia elnevezést.

Nem voltak tisztában a falukutatók a szociográfiai műfaj egyéb követelményeivel sem. Talán egy tudományágnak sincs annyi melléktudománya, mint a szociográfiának. Ez érthető is, hiszen a szociográfia a társadalom minél teljesebb rajzát kívánja adni, márpedig ebben az esetben nem felejtkezhet meg a társadalom lényeges megnyilvánulásairól, aminők a gazdálkodás, kultúra, közigazgatás stb. Mindebből az következik, hogy a szociográfusnak vagy magának kell megfelelően ismerni azokat a tudományágakat, amelyek a társadalom megnyilvánulásával illetve azoknak kereteivel foglalkoznak (közgazdaságtan, néprajz, közigazgatástan, nemzetiségtan, aztán földrajz, történelem, mezőgazdasági szaktudományok (talajtan) stb.), vagy pedig munkájának elvégzése csak többedmagával lehetséges. Ebben az esetben is csak egy-egy falu, járás, iparág, vagy társadalmi probléma feltárását vállalhatják.

Ezzel szemben a falukutatók egymagukban fogtak több megyéből álló országrészek társadalmának megrajzolásához. El lehet képzelni, hogy még abban az esetben is, ha a segédtudományokban megfelelő jártasságot mutattak fel, a hatalmas területek társadalmi rajza milyen felületesen sikerülhetett.

7. Végigmentünk azokon a legáltalánosabb szempontokon, amelyek a tudományos művet általában, a szociográfiai műfajt pedig különösen jellemzik. Alkalmaztuk ezeket a falukutatóirodalomra. Az egybevetésből kitűnt, hogy a falukutatók művei nem tudományosjellegű alkotások, már pedig ha nem azok, akkor nem is lehet könyveiket szociográfiáknak, ők magukat szociográfusoknak nevezni.

A falukutatók bírálói is velünk hasonló véleményt hangoztatnak a falukutatók műfajával kapcsolatban. Az egyik legkiválóbb magyar szociográfus, Heller András szerint: „A falukutató irodalom első hulláma a radikális és forrófejű fiatalok nagy könyvsikert jelentő írásainak áradata volt. Ezek a könyvek inkább irodalmi, mint szociálpolitikai értékű alkotások, amelyeket rendszerint parasztszármazású, de városiassá polgárosodott író homályos és átszűrt gyermekkori emlékei alapján, vagy sorozatos falusi kirándulásai eredményeképpen költött. Verista stílusú, görögtűzű fényében azonban a köztudatban megjelent a falusi nyomor ijesztő képe“.⁸

De egész más oldalon is így vélekednek a falukutatókról. Andreánszky a Népszavában⁹ írja: „Felbukkanásuk (t. i. a falukutatóké) éppen erkölcsi értéket jelentett elsősorban és a szociográfia tudományosan feldolgozó módszerével voltaképpen

⁸ Közgazdasági Szemle. 1940. szeptember.

⁹ Népszava. 1940. április 13.

mindmáig adósok maradtak. A szociográfia nem lírai közlés gazdasági és társadalmi helyzetéről elirodalmasított formában, hanem a társadalomtudomány egyik legridegebb megfigyelésen alapuló hű közlések alapján nyugvó segédtudománya“.

Az utóbbi időkben maguk a falukutatók is kezdik beismerni egymással folytatott vitáik során, hogy könyveik nem érik el a tudományos színvonalat. Efajta megállapításaikat inkább a másik könyveiről teszik — miután azonban műfajuk nagymértékben egyező — ily módon saját magukról is ítéletet mondanak. Kovács Imre, aki a falukutatókkal a Magyar Nemzet hasábjain néhány hónappal ezelőtt cikksorozatban foglalkozott, a régi fegyvertárs, Féja Géza „*Viharsarok*“ c. munkájának a műfaját is bírálja. Kovács Imre Féja Gézáról mint riporterről ír, aki a „*Viharsarok*“-ban is csak riportokat közölt, mert odaküldték ki és ugyanolyan riportokat írt volna a világ más részeiről, ha történetesen az lett volna a feladata. Szóval Kovács Imre a Viharsarkot riportnak tartja. Tegyük egymás mellé a Viharsarkot, a Néma forradalmat, a Futóhomokot, a Cifra nyomorúságot. Joggal kérdezhetjük Kovács Imrétől, vajjon a felsorolt műveket szociográfiáknak tartja-e, amikor azok forma, stílus, rendszer tekintetében teljesen megegyeznek a „*Viharsarok*“-kal. Talán erre a kérdésre felel meg Kovács Imre, mikor cikksorozatának befejező közleményében a következőket jegyzi meg: „Határozottan volt eredménye a falukutatásnak és ha nem is volt módszeres munka és ha nem is tekinthetők tudományos értékűeknek, mint ahogy azt talán a szociológia módszeres és tudományos művelői megkövetelik...“¹⁰

8. A tudományos elv és saját beismerésük alapján a falukutató irodalmat a módszeres társadalomtudományi irodalomtól el kellett választanunk. De maguk a falukutatók is el kívántak válni a társadalomtudománytól. Munkáik ugyanis, amelyeket most „falukutatás“ néven összegeztünk, kiinduló alapul szolgálhattak volna szerzőik későbbi tudományos, rendszeres tevékenységéhez. Ezzel szemben azt észlelhetjük, hogy a falukutatóknál az egy Erdei Ferenc kivételével a módszeres irányban nemcsak fejlődést nem láthatunk, hanem későbbi munkáik e vonatkozásban egyenesen visszafejlődést mutatnak. Kovács Imre közreműködése az „*Elsülyedt falu a Dunántúlon*“ c. munkában még szociográfiai célkitűzéseket tartott szem előtt. A *Néma forradalom* már eltávolodott ezektől, Szabó Zoltán, aki a „*Fiatál Magyarság*“ mozgalomban szociográfiai iskolát járt, még a *Tardi helyzetben* itt-ott figyelembe vette a módszer követelményeit, a „*Cifra nyomorúság*“ már az irodalmi útle-

¹⁰ Néhány évvel előbb, a *Fiatál Magyarság* 1938. júniusi számában még azt írja: „... A *tardi helyzet* vagy a *Futóhomok* módszeresen megírt, komoly tudományos munka“.

írás körébe tartozik. Darvas József a materiális szocializmus légkörében nevelkedett. Ha világnézete módszer formájában nyilvánult volna meg, „*A legnagyobb magyar falu*“ c. könyve több rendszerességet mutatott volna fel.

A legtöbb falukutatónál tehát a tudományos módszer szempontjából visszafejlődést észlelhetünk. Ennek legfőbb tényezői egyrészt a módszeres kritika hiánya, másrészt — egészen a legutóbbi időkig — a baráti, kollegiális bírálat túltengése volt. Már ezért is rá kellett mutatni a falukutatók műfaji válságára, hogy ezt a hanyatlást, ha lehet, megállítsuk és azoknál, akik önkritikával rendelkeznek, a fejlődést helyes irányba mozdítsuk elő.

Vannak azonban megállapítások, amelyeket a szociográfia a falukutató irodalomból hasznosíthat a maga számára. Még pedig elsősorban az a tétel, hogy a magyar mezőgazdasági lakosság egy részének a jelenlegi életformája nem nyújt lehetőséget a fejlődésre, a felemelkedésre, már pedig ha azok eljutnak ennek az igazságnak az észleléséhez, — amint már sokan el is jutottak — megszűnik bennük az élet, a küzdés és a szaporodás értelme. E felismerés következményei az egyke, a szekta és az elenergiátlanodás jelenségei. A második tétel pedig a fenti igazságból adódó konkluzió: a parasztságnak, különösen pedig a földmunkásságnak olyan új életformát kell adni, hogy a felemelkedés — megfelelő képesség birtokában — lehetővé váljon, hogy ezek a népelemek munkájuk eredményességében reménykedhessenek.

És még egyet köszönhet a tudományos társadalomkutató irodalom a falukutatóknak. Munkáik erős hangjával, rikító színeivel méginkább felkeltették a magyar társadalom érdeklődését szociális kérdéseink, bajaink iránt. Ez a közönség fokozottabb mértékben lett olvasója a tudományos szociográfiai irodalomnak, amely objektivitásával, módszerességével helyreigazította a falukutató irodalom hibáit.

III. A tudományos társadalomleírás irányai és eredményei.

Feladatunknak első részét elvégeztük, mikor a társadalomleíró irodalmat elválasztottuk a tárgy szempontjából rokon műfajoktól, egyben a szociográfia módszertani követelményeit is felvázoltuk. E műveletünk során csupán az ú. n. falukutató könyvekkel foglalkoztunk, miután a határvonal megvonására csak velük kapcsolatban mutatkozott szükség. Az elmúlt évtized folyamán napvilágot látott, egyéb társadalmi kérdésekkel foglalkozó mű, egyrészt nem igényelte magának a szociográfia megjelölést, másrészt a társadalomtudományi műfajoktól jellegükénél fogva már az első pillanatban megkülönböztethetők

voltak. Következik tehát feladatunk második része: a tudományos társadalomleíró irodalom elrendezése és értékelése.

A falukutató irodalom taglalásakor kifejtett felfogásunk értelmében egy mű tudományos jellegét legfőképpen annak célja dönti el, tehát a társadalomtudományi irodalomhoz is csak azokat a munkákat sorozhatjuk, amelyeknek — ha rendszerességükben és módszerükben hiba is van — de legalább a céljuk tudományos.

E kritérium figyelembe vételével is nagyszámú művel gyarapodott a hazai társadalomleíró tudomány az utolsó tíz évben. Szükségesnek látjuk tehát, hogy összességüket részben irányaik, módszereik, vagy egyéb szempontok (tárgy, személy) szerint rendezzük. Előrebocsájtjuk, hogy tanulmányunkban inkább a társadalomleíró irodalommal foglalkozunk, tehát a szociológiai munkákat bírálatunkban nem fogjuk érinteni. Mindenesetre örvendetesnek kell tartanunk, hogy szociográfusaink az utóbbi időkben sokkal nagyobb számban jelentkeztek, mint szociológusaink. Ez a tény a magyar társadalom konkrét feltárását mozdítja elő.

Szociográfusaink munkásságukat működésük megkezdésének időbeli sorrendjében a fent említett szempontok alapján az alábbi keretekben fejtették ki.

1. Szegedi Fiatalok munkaközössége.
2. Fiatal Magyarság munkaközössége.
3. Pro Christo munkaközösség.
4. Magyar Társaság Falukutató Intézete.
5. Hivatalos szociográfusok.
6. Néprajzi irány.
7. Közigazgatási Intézet munkaközössége.
8. Társadalomgazdasági irány.

E csoportokon kívül egyénenként nagyobbarányú szociográfiai munkásságot mutattak fel:

9. Erdei Ferenc
10. Heller András
11. Szeberthy (Szeiberth) János

Külön csoportban foglalkozunk azokkal, akik csak egy-egy munkát produkáltak és egy irányhoz sem tartoznak.

Végül megemlékezünk azokról a szociográfusokról, akik a trianoni határon kívül, az elszakított magyar területeken fejezték ki munkásságukat.^{10a}

^{10a} A statisztika irodalmához tartoznak, de a társadalomleírás is forrásként megfelelően felhasználhatja az alábbi műveket:

Laky Dezső: *Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* 1929., *Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* 1930., *A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* 1931., *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai.* 1934., *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája.* 1931.

Illyefalvi J. Lajos: *A munkások szociális és gazdasági viszonyai*

1. A harmincas évek legelején, elsőnek kezdte meg a magyar falvak tanulmányozását a „*Szegedi Fiatalok*“ néven ismert munkaközösség. A munkaközösség oly módon válogatta össze tagjait, hogy alkalmassá váljon a falusi társadalom mindenfajta megnyilvánulásának észleléséhez. Tomori Viola, Reitzer Béla a társadalom szerkezetét, gazdasági felépítését vizsgálták. Buday György észleléseit művészi formában örökítette meg. Ortutay Gyula pedig a néprajzi vonatkozásokat kutatta. A munkaközösség azonban csak tanulmányai földrajzi területében volt egységes. Munkájuk eredménye a tagok megnyilvánulási formáinak különbözősége, főleg pedig a szintetizáló elv hiánya miatt nem együttesen, hanem külön-külön látott napvilágot. A továbbiak folyamán a munkaközösség szétesett, mindenki a saját területén működött tovább. A két szociográfus közül Tomori Viola „*A parasztság szemlélete*“. 1935. c. művében a társadalmi tényezőknek az életfelfogásra való hatását mutatta be. Reitzer Béla inkább kritikai munkásságot folytatott, azonban Rostás Ilonával közösen írt tanulmányában (*Ezer munkás a szabadidejéről*. 1940.) az ipari munkásság egyik igen fontos kérdését vizsgálta a statisztikai módszer erős alkalmazásával. A Szegedi Fiatalok munkaközösségét tehát inkább a magyar szociográfiai kutatás kezdeteinek tekinthetjük, mert bár tagjai saját munkaterületeiken szép eredményeket hoztak létre, munkaközösségként meddők maradtak.

2. A *Fiatal Magyarság Szövetség* keretein belül megalakult szociográfiai munkaközösség egynéhány cserkésztaborzással egybekötött falutanulmányozáson kívül inkább csak a programadásig jutott el. *Fiatal Magyarság* c. folyóiratuk 1934 novemberében szociográfiai különszámot adott. Az irányelveket, a célkitűzéseket Boldizsár Iván és főleg Szabó Zoltán adta meg, aki cikkében kifejtette, hogy mit akarnak: „Megcsináljuk az ország szociográfiáját, ha lehetséges és ha nem lehetséges, meg fogjuk csinálni. Munkánk elképzelésünkben nem statisztika, nem irodalom, célunk nem pusztán adatok megtalálása és megmutatása, nem pusztán ábrázolás, hanem mindezeknek a felhasználásával valami több. Célunk nem egy falu szociális állapotának megállapítása, nem száz falué, még nem is az ország minden falujáé, hanem igenis cél annak megállapítása, hogy a társadalmi funkciók az egyes magyar részekben milyenek és irányuk merre mutat.“

Amint tudjuk, a munkaközösség ezt a programot nem váltotta cselekedetekre, aminek a legfőbb oka a két zászlóvivőnek a munkaközösségből való kiválása volt. Szabó Zoltán „*Tardí helyzet*“ c. munkája, amely a munkaközösség első ter-

---

Budapesten. 1930., *A kenyérkereső nő Budapesten*. 1930., *A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai*. 1935., *Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. 1932.

méke lett volna, szociográfiának indult, a fenti program módszeres elveinek nyomai megtalálhatók benne. A kritikus a munka fejlődését vizsgálva, azonban arra a feltevésre juthat, hogy később a kiadó szempontjai kerekedtek felül és a közönségsiker érdekében a módszeres szociográfiából riportkönyv lett. Ha nem is sorozhatjuk a „*Tardi helyzet*“-et a módszeres munkák közé, meg kell azonban állapítanunk, hogy társadalmunk szociális lelkiismeretének felébresztése terén e műnek nagy hatása volt és így, ha más formában is, de teljesítette feladatát. A régi iskolának a nyomai megmutatkoznak Szabó Zoltán másik könyvének „*A cifra nyomorúság*“ egyes helyein, különösen ott, ahol a rimamurányi és a salgótarjáni ipartelepek munkásairól ír.

3. E kísérletek után társadalomleírásunk tényleges megindulását a „*Pro Christo*“ falukutató munkaközösségének műve: „*Elsülyedt falu a Dunántúlon. (Kemse község élete)*“ 1936. jelentette. A munkaközösség tagjai (Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán, Horváth Sándor, Karsai Gyula, Kerényi György, Koczogh Ákos, Kovács Imre, Pócsi Ferenc, Torbágyi László) a Széchenyitől annyiszor hangoztatott „önvizsgáló alázattal“ végezték el kitűzött feladatukat. Nem vállaltak mindjárt egy egész országrészt kutatásuk területéül, nem kívánták Magyarországot máról-holnapra felfedezni, hanem megelégedtek egy kicsi, kétszáz lakosú magyar falucskával. De arra sem érezte magát senki elég erősnek, hogy egymagában írja meg a falu teljes szociográfiáját, hanem csak a társadalomtudomány majdnem minden segédtudományában jártas munkaközösségként mertek arra vállalkozni. Felelősségérzetüknek, felkészültségüknek az eredménye mindeddig a legjobb falurajz lett.

Megállapításaik az ormánsági Kemséről annak idején felrázták az ország társadalmát. Minket azonban most inkább példamutató módszerük érdekel. Figyelembe vették a neves külföldi szociográfusok: Wiese, Gusti, Le Play eredményeit, ezeken túlmenőleg azonban különleges magyar módszer kiépítésére törekedtek. Szerintük kutatási módszerüknek elsősorban jellemző vonása a kollektivitás: „Egy ember a legátfogóbb és legmélyrehatóbb ismeretekkel sem lehet szakképzett mindazokban a tudományágakban, amelyek az ilyen munkánál elengedhetetlenek. A dilettantizmus pedig talán sehol sem lehet olyan káros hatású, mint éppen ezen a munkamezőn.“

Módszerük másik vonása a szociológiai nézőpont következetes érvényesítése. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egész kutatás a közösségre irányul. Minden adat, jelenség és folyamat csak akkor nyer előttük szociológiai értéket, ha azok embercsoporthoz, családokhoz vagy a falu bármely közösségi megnyilvánulásához kapcsolódnak.

A kemsei munkaközösség célkitűzéseinek megfelelő munkát alkotott. A falu társadalmának szerkezetét és majd minden megnyilatkozását feltárta a közvélemény előtt. Sajnálatos, hogy a kemsei munkaközösség munkája eddig folytatás nélkül maradt, de művük a módszeres falukutatók számára követendő példaként létezik.

4. A népi falukutatók reakciójaként jelentkeztek az ú. n. monográfusok, akik a *Magyar Társaság Falukutató Intézetének* kiadásában jelentették meg azonos módszerrel írt tanulmányaikat. Műfajuk inkább a monográfia, mint a szociográfia, azértis illetjük őket a fenti névvel. E csoport tagjai éppen ellenkező végletbe estek, mint a falukutatók. Míg az előbbiek clair-obscur technikával dolgoztak, midőn a kirívó társadalmi jelenségeket állították könyveik homlokterébe, addig a monográfusok műveinek olvasása közben önkéntelenül az az érzésünk támad, hogy íróik megfutottak a falu társadalmi kérdéseinek alapos tárgyalása elől. Míg kétségtelenül módszeres munkájukban a tárgyalt falu földrajzának, történetének aránytalanul nagy teret szentelnek, addig a lakosság társadalmi képét, helyzetét néhány hivatalos statisztikai adat közlésével intézik el. Működésüknek tehát inkább a földrajz és történettudomány venné hasznát, ha adataikat legnagyobb részét nem feldolgozásokból, másodkézből merítették volna.

A Falukutató Intézet kiadványainak módszerét Bodor Antal alapozta meg „*A falukutatók vezérfonala*“. 1935. c. tanulmányában. Az abban foglaltakat erősítette meg Steinecker Ferenc (*A falukutatók célkitűzései*, 1937.) is, aminthogy az egész irány Steinecker közgazdasági egyetemi intézetéből indult ki. „*A falukutatók vezérfonala*“ részletes szempontokat kíván adni a falukutatók számára. Szempontjait rendszeresen csoportosítja. Bodor nagy hibája, hogy sokat akar markolni és nagy számban gyűjtött össze olyan szempontokat, amelyekre egy faluszociográfiának semmi szüksége nincs. Így módszerének követőivel részletesen ki akarja dolgoztatni a falu környékének geológiáját, morfológiáját, meteorológiáját, a falu évezredekre visszamenő történetét, népességének ethnikai összetételét. Már pedig, ha egy község társadalomrajzát akarjuk adni, akkor a történeti, földrajzi, stb. tényezők kidomborítására csak annyiban van szükség, amennyiben azok a község társadalmának kialakulására közvetlenül jelentős mértékben hatottak vagy hatnak. Bodor módszertani könyvének szociográfiai szempontból hasznos részei azok, amelyek a népmozgalom, a kulturális élet, a társadalmi tagozódás és az életszínvonal feltárásához szolgálnak utmutatóul.

Bodor módszerét szinte szolgai módon követték a monográfusok alábbi munkáikban: Éllő Dezső: „*Sarrod monográfiája*.“ 1936, Hunyadi Ferenc: *A kismarjai kerület községei*.

1936, Dömötör: *Dunaszentgyörgy népe*. 1937, Földes F.: „*Vereb község monográfiája*. 1936“, Rozsondai: *Sopronbánfalva*. 1937.

A monográfusok közül eredetibb szempontjaival, a társadalmi szerkezet nagyobb mérvű tekintetbevételével emelkedik ki Seress József könyve: *Kunágota társadalomrajza*. 1936.

5. A hivatalos irányhoz azokat soroljuk, akik közhivatalukból kifolyólag vizsgálták a magyar társadalmat, vagy annak egy részét és tapasztalataikról módszeresen számoltak be.

Elsősorban a vármegyei szociális tanácsadók tartoznak ebbe a csoportba. A szociális tanácsadókat 1938 őszén bízta meg a kormány egy-egy vármegye szociális viszonyainak tanulmányozásával. Hivatalos „falukutatás“-nak indult ügyük és joggal számíthattunk arra, hogy működésük nyomán pontos és módszeres beszámolókat kapunk az egyes vármegyék társadalmairól. Sajnos várakozásunkban csalódtunk, mert a húszegynehány tanácsadó közül csak ketten tájékoztatták mindaddig a közvéleményt az általuk vizsgált társadalom helyzetéről, jelenségeiről.

Időrendben vitéz dr. Nádujfalvi József „*Somogy vármegye szociális és gazdasági helyzete*“. 1939. címen közzé adott beszámolójával kell először foglalkoznunk. E vármegyei szociográfia a terület lakosságának minden számbajöhető társadalmi és gazdasági vonatkozásával részletesen foglalkozik. Módszere igen nagy mértékben statisztikai. Szinte rendszerként láthatjuk, hogy fejezete elején felsorolja az illető jelenséget érzékeltető statisztikai adattárat, majd ezután tárgyalja a számsorokból kiolvasható összefüggéseket. Talán hibájául is róhatjuk fel, hogy egyes helyeken túlsok adattal nehezíti meg az áttekintést. Például a terméseredmények és termésátlagok közlése községenként és terményenként, valamint birtoknagyság szerint is történik. Az egyes részeknek az egymásután való következése is logikusabb lehetne. Mindezek a hibák azonban eltörpülnek a mű érdemei mellett, hogy az olvasó vagy kutató Somogy vármegye társadalmával kapcsolatban Nádujfalvi könyvében legtöbb kérdésre megfogható, jól használható választ kap.

Sopronyi Elek „*A kultursarok gondjai*“. 1940. címen ismereti a reábízott Sopron vármegye társadalmi viszonyait. Művében hatalmas ismeretanyagot gyűjtött egybe. Nagy érdeme, hogy statisztikai anyagát jól megválogatta, kerüli a számadatok túlhalmozását, amelyek csak megnehezítenék műve áttekintését. Sopronyi erős társadalomkutató érzéssel rendelkezik, az adatokat tovább képes fejleszteni és meglátja bennük az életet, a jelenségeket, a problémákat. Neki is felróhatjuk azonban hibául, hogy művének felépítése nem elég rendszeres. Például a „Szociális helyzetkép fontosabb tényezői“ c. részben először a szegényellátás kérdésével, a nincstelenekkel foglalkozik és csak utánuk a mezőgazdasági munkásréteggel és a törpebirtoko-

sokkal; vagy: a könyve második felében tárgyalja a népmozgalmat, holott az első részben a népesség egyéb demográfiai adataival együtt kellett volna azzal is foglalkoznia. Épp így a „Különleges feladatok“ c. fejezet megelőz egy sokkal általánosabb részt, amely a vármegyei lakásviszonyokkal, a népmozgalmal, a néptáplálkozással foglalkozik. Mindezekkel a hibákkal, amelyeket csak elmélyedt vizsgálattal lehet észrevenni. Sopronyi könyvének számtalan előnye állnak szemben. Ezek sorában talán leginkább a szemléltetés céljait kiválóan szolgáló nagyterjedelmű térképanyagot kell kiemelniünk.

Nádújfalvi, különösen pedig Sopronyi Elek művei például szolgálhatnak a többi szociális tanácsadónak, akik mindmáig adósok maradtak beszámolóikkal.¹¹

A hivatalos szociográfusok sorában foglalkozunk Kerbolt Lászlóval és Johan Bélával, akik az *Országos Közegészségügyi Intézet* munkásságának keretében a magyar falusi társadalomnak főleg egészségügyi viszonyait tanulmányozták. Dr. Kerbolt László „*Beteg a magyar falu.*“ 1934. c. munkája nagy súlyt fektet az egészségügyi helyzet társadalmi és gazdasági tényezőire is, mikor a falusi lakosság táplálkozási és lakásviszonyaival foglalkozik, vagy a szociális biztosítottság mérvét, a karitatív intézményeket vizsgálja.

Kerbolt borús könyvére mintegy megnyugtató válaszként jelentette meg Johan Béla öt évvel később „*Gyógyul a magyar falu.*“ 1939. c. művét, amelynek azonban már kevesebb szociográfiai vonatkozása van. A közigazgatás szervezetének és az általános demográfiai adatok ismertetése után ugyanis tisztán az egészségügyi helyzettel foglalkozik. E vonatkozásban a magyar társadalomkutatásnak egyik értékes alapforrása.

6. A magyar szociográfiai irodalmat jelentős értékekkel gazdagította a *Pázmány Péter Tud. Egyetem Közigazgatási Intézetében* Magyary Zoltán egy. tanár vezetésével működő munkaközösség. Céljuk tulajdonképpen a közigazgatás kérdéseinek megismerése volt, de ténymegállapító módszerük következtében erős kapcsolatba kerültek a közigazgatás tárgyával, a társadalommal is. Reprezentatív megnyilvánulásuk: „*A közigazgatás és az emberek*“ 1939-ben jelent meg. Ebben háromévi munkájuk eredményét foglalták össze. Hallatlan gazdag ismereteket, amelyeket vizsgálódásuk tárgyáról, a tatai járás társadalmáról és közigazgatásáról szereztek.

Működésük formája a munkaközösség volt. Ahogy minden kritikát kibíró tudományos munkájuk vezetője, Magyary Zoltán írja: „Az adatgyűjtés terjedelme oly nagy, hogy ugyan-

¹¹ Még a bácsmezei és a zalamezei szociális tanácsadó között egy-egy kisebb tanulmányt a tapasztaltakból. (Török László: *Bácsmezei szociális helyzete*. 1939. és dr. Vízny András: *Zala vármegye szociális feszültsége*. 1940.)

arra az időszakra vonatkozólag egy ember által nem lett volna elvégezhető. Azonkívül a feladat oly sokirányú is, hogy az adatgyűjtés, még inkább a feldolgozás különböző szakemberek közreműködését tette szükségessé."

Ezért a munkaközösség tagjainak sorában a szociográfia legtöbb segédtudományát képviselve látjuk. A közigazgatástudományt Kiss István dr., az orvostudományt Nyáry András dr., a néprajzot Fél Edit dr. és Gunda Béla dr., a földrajzot Elek Péter dr., a történelmet Kring Miklós dr., míg magát a társadalomtudományt Hilscher Rezső egy. m. tanár képviselte.

Alkalmazott módszerük is teljesen megfelel a szociográfiai követelményeknek. Magyary szerint: „Az adottságokat a maguk őszinte és leplezetlen valóságukban kell bemutatni. Ennek szabatos kimutatása csak a kvantitatív módszernek szigorú keresztülvitelével lehetséges. A társadalmi tudományok jelenlegi állása szerint kvantitatív módszer keresztülvitele csak a tények minél nagyobb számban történő észlelése alapján történhet. A nagyszámú észlelést pedig a statisztikai módszerek alkalmazása teszi értékesíthetővé."

Ezeknek az elveknek a rendszeres követése folytán „*A közigazgatás és az emberek*“ első része, amely az emberekkel foglalkozik, a tatai járás társadalmának minden szempontra kiterjedő szociográfiája. Ez az első 124 oldal a vidéki társadalomkutatók részére minden tekintetben útmutatásul, mintaképpül szolgálhat.

A közigazgatási irányhoz soroljuk Kiss István „*A szociális vármegye*.“ 1941. c. művét is. A fenti munka nem annyira társadalomleírást nyújt olvasóinak, mint inkább szempontokat, a vizsgálódás kiindulópontjait.

A tatai munkaközösségben megkezdett munkáját szélesítette ki Fél Edit „*Kócs 1936-ban*“ c. néprajzi monográfiájában, művét azonban inkább a néprajzi iránynál tárgyaljuk.

7. Részben a szociográfiai irodalmat gazdagították a néprajzi irányhoz sorozható művek. A társadalmat inkább néprajzi megnyilvánulásaiban vizsgálják, azonban kisebb-nagyobb mértékben tárgyuk szerkezeti, települési, gazdasági vonatkozásait is feltárják, másrészt pedig kvantitatív módszerrel dolgoznak. Műfajuk nem egészen szociográfiai, de nem is teljesen néprajzi. A két műfaj határterületén helyezkednek el. Épp ezért a szociográfiai irodalom számbavételénél semmiképpen sem mellőzhetjük őket.

Műfajunkhoz legközelebb Fél Edit „*Kócs 1936-ban*“ c. néprajzi monográfiája áll. (1941) Fél Edit Magyary Zoltán Közgazdasági Intézetének munkaközösségében kezdte meg működését. Munkássága ott erősebben szociográfiai jellegű volt. Említett munkájában azonban már inkább szaktudományának, a néprajznak szempontjai kerekednek felül. Mindamellett Magyary

iskolájának megvolt az az eredménye, hogy Fél Edit Kócs község néprajzának módszeres és szempontokban gazdag leírása mellett e község társadalmának felépülését, települési elrendezését, antropológiai jellegzetességeit és közigazgatási viszonyait is figyelemmel kíséri és mindezeket munkájába szervesen beilleszti. Különösen ki kell emelnünk művének rendszerességét. Minden fejezet, fogalom a helyén van és az egyes részek a legnagyobb mértékben áttekinthetők. A társadalomkutatás szögéből értékes a hat kócsi család ingóságairól készített leltár, valamint a hat különböző gazdasági szinten álló család vagyonáról, évi jövedelméről és kiadásáról szóló pontos beszámoló. Kimondhatjuk, hogy Fél Edit tárgyalt művében Kócs falu társadalmának egységes rajzát adja.

Már kevesebb a szociográfiai vonatkozás Kiss Géza „*Ormányság*“ 1937. c. könyvében. Az író legfőbb célja az Ormányságban „pusztuló magyar élet kincseinek összegyűjtése, újra megragyogtatása és megmentése az elkallódástól.“ Magyarország eme darabjának néprajzi kincseit a szerző nagy alapossággal, tárgyyszeretettel gyűjtötte össze. Művében hatalmas anyagot tárol, könnyen megérthetjük, hogy írása 12 évet vett igénybe. Könyvének befejező részében az Ormányság társadalmát írja le. A gazdasági és társadalmi tényezőkből kísérli meg levezetni az Ormányságra halálhozó egykét.

Kiss Lajos műve: „*A szegényember élete*“ 1938. ugyancsak két műfaj között helyezkedik el. A társadalomleíráshoz tartoznak könyvének azok a részei, amelyek az alföldi mezőgazdasági munkavállaló különböző típusait rajzolják meg. A kis kanászról, az ígás kocsisról, a szőlőkapásról, a zsákolóról, a marhahajcsárról és a többi munkásféléről szóló fejezetei hűségesen leírják az illető foglalkozás tartalmát, jellegzetességeit. Néhol béradatokat is kapunk. Újszerűek azok a részek, amelyek az egyes foglalkozási ágak külön lelkiségét kísérlik megfogni. Szociográfiai szempontból esetleg hibáztatható kvantitatív módszerének kezdetleges alkalmazása, midőn típusokat ad ugyan, de nem tudjuk, hogy a mezőgazdasági munkások az említett foglalkozások között hogyan oszlanak meg.

8. A társadalomgazdasági irányt magáénak valló munkaközösség módszerét a „*Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép.*“ 1940. c. azonos szerkezetű tanulmányorozatban¹² hozta nyilvánosságra. E munka a magyar nagyipari munkásság társadalmi helyzetét kívánta feltárni és az összefoglaló általános rész után a közösség tagjai a legfontosabb iparágak munkástársadalmát ismertetik. A közös rendszer eredményeképpen az egyes tanulmányok azonos felépítésűek, tehát az

¹² Szerkesztette Rézler Gyula. Irták: Nötel Rudolf, Urbán János, Olti Vilmos, Csikós-Nagy Béla, Rézler Gyula, Hegedűs Dániel, Hantos László, Buócz Elemér, Bán Imre.

egyes iparágak munkásainak megfelelő viszonyai összehasonlíthatók, összemérhetők.

A társadalomgazdasági módszer lényege, hogy elsősorban a vizsgált társadalom, illetve társadalmi csoport szerkezetét nézi. Éppen ezért döntő fontosságúnak tartja azokat a hatásokat, amelyek a társadalom leglényegesebb tevékenységéből, a gazdálkodásból kifolyólag a társadalomra visszahatnak és annak szerkezetét, összetételét megváltoztatják, továbbfejlesztik. E módszer tengelyét tehát a társadalom és a gazdaság érintkező pontjai szabják meg. A módszer eme sajátosságából következik, hogy a munkaközösség legtöbb tagja elsősorban közgazdasággal foglalkozik. E vonatkozásban Surányi-Unger Tivadar tanítványai.

Vannak szociográfusaink, akikkel egyrészt egyéni sajátosságuk, másrészt munkásságuk nagy terjedelme miatt egyenként kell foglalkoznunk. Hármójuk közül Erdei Ferenc a legismertebb. Falukutatóként kezdte, azonban később megjelent könyveinek tudományos célkitűzése, módszeres törekvése műveit a társadalomtudomány könyvtárába sorozza. Vele részletesebben foglalkozunk, egyrészt eredetisége, nagyobb publicitása, másrészt azonban rendszerességének, módszerességének imitt-amott észlelhető hibái miatt is.

Heller András és Szeberthy (Szeiberth) János szociográfiai munkásságát ugyancsak igen értékesnek mondhatjuk. Hogy kevésbé ismertek, azt azzal magyarázhatjuk, hogy komoly, nagy tudást tartalmazó, széles kiterjedésű munkásságukat nem előzte meg „falukutató” mult. Őket inkább az elmélyedt, aprólékosabb, de feltétlenül rendszeres és módszeres kutatómunka jellemzi.

9. A társadalomtudomány módszeres művelőinek sorában is hely illeti meg Erdei Ferencet. Noha első munkái a falukutatók közé sorolják, a továbbiak folyamán elszakadt tőlük, kiemelkedett közülök, ha érzelmileg, felfogásban nem is, de mondanivalóinak formába öntésével. Erdei tehát a szó szoros értelmében átmenet a népi falukutatás és a társadalomtudományi irodalom között.

Első próbálgatása „*A makói parasztság társadalomrajza*”

---

¹³ A „*Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép*” c. művel — érthető okokból — részletesebben nem foglalkozhatunk. Bírálata más kritikusok számára tartjuk fenn. De a tanulmány teljességének kedvéért meg kell említenünk, hogy a társadalomgazdasági módszer történeti vonatkozásban e tanulmány szerzőjének „*A magyar nagyipari munkásság kialakulása. 1867—1914*”. 1938. c. művében nyert alkalmazást. Szociográfiai tehát leíró síkon e módszer alapjait szerző „*A téglagyári munkásság szociális helyzete*” 1938. és „*A cukorgyári munkásság szociális helyzete*” 1939. c. tanulmányaiban rakta le. A munkaközösség az előbb felsorolt művekben lefektetett formális elveket fejlesztette tovább, teljesítette ki és valósította meg együttes munkájában.

1936. után Erdei a „*Magyarország felfedezése*“ sorozatban „*Futóhomok*“ 1937. c. könyvével a Duna-Tisza közének társadalmát akarta megrajzolni. A „*Futóhomok*“ még igazodik a sorozat stílusához, hangjához, amit a kiadók — nem tudni milyen szándékkal — írtak elő. A „*Futóhomok*“ így csak az ú. n. falukutató irodalom egyik darabja lett. Műfajának a riportsorozat felel meg. Az egyes fejezeteket minden további nélkül ki lehet emelni a könyvből. Ha így önállóan jelennének meg, senki sem keresné, hogy mi volt előttük és mi következne utánuk.

A „*Futóhomok*“-ban már — műfaja ellenére is — fel-fel csendül, hol erősebben, hol gyengébben, az a két szociológiai motívum, amelyeket azután Erdei két főművében¹⁴ fejt ki részletesen és tudományos formában. A „*Magyar város*“-ban Erdei a magyar várostípust, a mezővárost tárgyalja. Történeti fejlődéséből levezeti, hogy ez volt a magyarok ősi települési típusa és a mezőgazdasággal foglalkozó lakosságnak ma is legtöbb lehetőséget nyújtja, hogy egyrészt a városi kultúrában részesedjék, másrészt munkahelyeihez is közel maradjon. A „*Magyar falu*“-ban Erdei az ősi város-falu ellentétből indul ki és arra a kissé egyoldalú álláspontra jut, hogy a város élvez minden előnyt, míg a falunak csak a hátrányok jutnak. E könyvének keretében tárgyalja módszeresen a falukutatóknak azt a tételét, amelyre már előbb rámutattunk, hogy a magyar mezőgazdasági lakosság egy részének jelenlegi életformája nem nyújt lehetőséget a felemelkedésre, az emberi életre. Erdei tehát azt keresi, hogy miképpen kellene megváltoznia a falunak, mint a mezőgazdasági népesség települési, élet- és munkahelyének, hogy az életforma megfelelő irányban alakuljon és lakosságának társadalmi felemelkedését előmozdítsa.

Erdei utóbbi munkáit ugyanaz a tényező sorozza a magyar társadalomtudományi irodalomba, ami a „*Futóhomok*“-ot kizárja onnan: célkitűzése. Erdei ezekben a munkáiban az objektív megismerésre törekszik, a társadalom jelenségeit hű formájukban igyekszik érzékeltetni. Célkitűzése tehát tudományos, emellett általában módszeres és rendszeres. Mindamellett az utóbbi két téren Erdeinél sok hibával találkozunk, amelyeknek elkerülése nagy mértékben megnövelné további munkáinak tudományos értékét, áttekinthetőségét. Épp ezért Erdei módszer- és rendszertani hibáiból néhányat — már a tanulság kedvéért is ki fogunk emelni.

A tudományos munka mondatai módszeres állításokat, ítéleteket tartalmaznak. Ezek sorában leglényegesebbek a meghatározások. Erdei meghatározásaiban sok formai hibát találunk. Néhány meghatározása primitív, „idem per idem“ módra

¹⁴ Nagyobb terjedelmű még a „*Parasztok*“ is. E könyvében Erdei azonban nem mond olyat, ami a többiben benne nem lenne. Ép ezért nem is foglalkozunk részletesebben vele.

készültek. Egy falutípust így határoz meg: „Ez az a falutípus, amelyet faluként szoktak idézni.“ (M. F. 78. o.) Másik falu jellemzésére pedig ezeket mondja: „Ez az a falu, amely falubb a falunál.“ (M. F. 78. o.)

Vagy egy másik könyvében: „A városnak követelménye az, hogy egyáltalán városként töltsse be szerepét egy település.“ (M. V. 24. o.)

Meghatározásainak másik hibája, hogy nem teljesekek, nem írják pontosan körül a fogalmat, amire vonatkoznak: „Mondhatjuk, hogy a város területi társadalmi egység, területi csoport.“ (M. V. 19. o.) Ugyanezt a faluról is el lehet mondani, tehát fenti meghatározás a város fogalmának a lényegét nem írja teljesen körül.

Ugyancsak nem tartalmaz lényegét az alábbi meghatározás sem: „Az egész teljes és kész valóságot akkor mondtuk ki, ha azt mondjuk: mind a falu, mind a város a társadalomnak egy-egy darabja.“ (M. F. 30. o.) A társadalomnak sok darabja van. Ezzel még nem jellemeztük sem a várost, sem a falut, sem pedig a kettő hasonlatosságát. És miért kellett ezt az általános közismert igazságot többszörös hangsúllyal kijelenteni?

Néhol a meghatározás nem elég világos: „Könnyű most már a felelet kérdésünkre, hogy mi az, ami a faluban gazdaság: feltétlen és kivételt nem tűrő érvénnyel ugyanaz, ami a települési tényező benne: a helyhez kötöttség és a korlátozott kiterjedés.“ (M. F. 29. o.) Az utóbbi két fogalom lehet, hogy jellemzi a falu gazdaságát, de hogy ez lenne a falu gazdasága, az nem valószínű. Másrészt a gazdaságmeghatározás terminus technikusai is szokatlanok.

A falunak az alábbi meghatározása is bizonytalan: „A falu mint település a tájhoz kötött kisebb tömörülés. A gazdasági tényezők szerint általában az őstermelés, de kivételesen a műtermelés osztatlanul termelő-fogyasztó egységeinek kisebb csoportjából összetevődő telep. Hogy őstermelők laknak-e benne és méginkább, hogy őstermelők csak faluban laknak, ez már nem általános érvényű, hanem csak esetleges igazságtétele a falukutatásnak.“ (M. F. 29. o.)

Az előbbi eseteknél súlyosabb hibák, ha ugyanannak a fogalomnak különböző helyen tett meghatározásai, magyarázatai nem egyeznek, sőt ellentétesek. Több ilyen esetet találunk Erdeinél. Néhányat felhozhatunk belőlük:

a) M. V. 85. old.: „A mezőváros mind a mai napig megmaradt a parasztság városának“.

M. V. 108. old.: „A parasztságra vonatkozó aggodalom tehát elesett: a mezővárosok társadalma ma már valósággal polgári társadalom“, és „A mezővárosok társadalma tehát nagyban és egészében egységes polgári társadalom“.

b) M. F. 20. old.: „Európa minden tája egyformán bizonyítja a településeket nagyjában meghatározó és általában érvényesülő hatalmát“.

M. F. 22. old.: „A táj természeti tényezői alapvetően, de nem teljesen és véglegesen megszabják a település formáit“.

E két idézetben tehát a településsel kapcsolatban a döntő tényező a táj, míg:

M. F. 31. old.: „A városi és falusi ember élete szempontjából a településre ható erők érvényesülési sorrendje: 1. A társadalom, 2. Gazdaság, 3. A táj“.

Vagyis 10 lappal később a táj már csak az utolsó helyen szerepel.

c) De ugyanazon az oldalon is találunk ellentmondást: M. F. 15. o. 1. sor: „A falu általában nemcsak belső szervezetében, hanem kifelé való betagozásában is egyszerű“.

12 sorral lejjebb: „A magyar falu kifelé való társadalmi rendjében sem ilyen egyszerű“.

d) Az ellentmondások néhol Erdeinek önmagával folytatott vitatkozásává válnak:

M. V. 31. old.: „A legáltalánosabb és legjellemzőbb városfunkció a lakás“.

M. V. 31. old.: „A legkevesebb olyan város van, amelyet a lakás szükségletei hívtak létre“.

M. V. 117. old.: „Éppen ezért nem is valamely termelés energiája teremtette meg ezeket a városokat, hanem éppen a termelés követelményeivel szemben az együttélés társadalmi energiája hozta létre őket“.

A közölt példákkal nem kívánjuk annak a látszatát keltetni, hogy Erdeinek a meghatározásai általában hibásak és ellentmondók, mindenesetre az írónak legközelebbi műveinél nagyobb mértékben kell ügyelnie definícióinak pontosságára, mert ha módszeresen dolgozik, annyi hibás meghatározása sem lehet, mint amennyit felhoztunk.

Lényegesebb bajokat találunk Erdei műveinek felépítésében, rendszerében, a tudományos munka e fontos jellemzőjében. Erdei társadalmi tételeinek világos megértését időnként rendszertelensége gátolja meg.

Műveinek főbb rendszertani hibái a következők:

a) Az egymáshoz tartozó részek különböző fejezetekben elosztva szerepelnek. Például az „Átalakuló mezővárosok“ c. fejezetben (M. V. 67. o.) Erdei azt tárgyalja, hogy a felsorolt 31 magyar mezőváros közül melyik veszti el ezt a jellegét bizonyos tényezők hatására. „Mi lesz a mezővárosból“ (M. V. 91. o.) fejezet ugyanezt a problémát fejtegeti, csak sokkal általánosabb

vonatkozásban. E két résznek nemcsak egymás mellett kellene szerepelnie, hanem az utóbbinak meg kellene előznie az előbbit, mert sokkal általánosabb a másikonál.

- b) Osztályozásainál nem világlik ki az osztályozás elve: Pl. Erdei a parasztfalvakat három kategóriába sorolja: még pedig 1. Szabályos falvak, 2. Apró falvak, 3. Különös falvak.

Az osztályozás elve vagy a szabályosság és akkor csak két kategória lehet: szabályos és különös. Ebben az esetben az apró falvak, miután nem szabályosak, a különösök közé tartoznának. Vagy pedig az osztályozás elve lehet a nagyság, ebben az esetben nagy falvakról és apró falvakról beszélhetünk.

- c) A tárgyalt tétel vonalvezetésének követését igen nagy mértékben meggátolja, érthetőségét pedig megnehezíti az a rengeteg ismétlés, ami Erdeinél éppen a rendszertelenség, a hibás elrendezés következménye. Rendszerezett, tehát rendezett, helyesen osztályozott műben ugyanazzal a dologgal, ugyanabban a vonatkozásban csak egy helyen, vagy egymás mellett szabad találkozni. Ezzel szemben Erdeinél állandóan visszatérő refréneket olvashatunk. Könyveiben mutatkozó ismétléseknek két főtípusa van.

Az első esetben mondanivalói ismétlését látjuk. Pl. A mezőváros kialakulását, történeti fejlődését kisebb nagyobb részletességgel a „Magyar város“ 9., 61., 85., 106., 201. és dióhéjban a 209. oldalán is olvashatjuk ahelyett, hogy Erdei egy fejezetében tárgyalta volna le és a többi helyen már csak utalna az ott elmondottakra. Háromszor foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy alkothat-e a parasztság városi társadalmat. (M. V. 26., 84., 106. old.)

A „Magyar Falu“ 83. oldalán kijelenti, hogy az alaptípus a jobbágyfalu és ezt 30 soron át jellemzi. A 85. oldalon arról beszél, hogy 6—8 élesen megrajzolható faluarc emelhető ki a falvak sokaságából. A felsorolásban második helyen ismét a jobbágyfalu szerepel. Itt megint jellemzi néhány soron át. Miért nem lehet a jobbágyfalut egy helyen tárgyalni? Ezzel kapcsolatban az is hiba, hogy az osztályozást megelőzi az osztályozott részletes tárgyalása.

Erdei műveiben előforduló ismétlések másik válfaja: ugyanazzal a fogalommal kapcsolatban ugyanannak a logikai tevékenységnek (osztályozás, meghatározás) különböző helyen való alkalmazása. Pl. A „Magyar Falu“ 236 oldalnyi terjedelméből 70 oldalon keresztül foglalkozik a falu fogalmának tisztázásával. A 74. oldalon, ahol már a konkrét részek kezdődtek, újból a falu fogalmának meghatározását kísérli meg.

A „Magyar Város“ 12—43. oldalán foglalkozik a város

fogalmának legkülönbözőbb szempontokból való meghatározásával. Ezután rátér tárgyának konkrét fejtegetésére. A 189. oldaltól kezdve ismét a legáltalánosabb kérdéseket tárgyalja a várossal kapcsolatban.

A „Magyar Falu“ 85. oldalán osztályozza a magyar falvakat, mikor 6–8 kategóriát állít fel. A 156. oldalon megint újabb falutípusokat fedez fel a város és a falu viszonyainak különbözősége szerint. A 160. oldalon ismét osztályozást találunk immár a falunak a városi társadalommal való kapcsolata alapján. Ha Erdei hűen betartotta volna a tudományos rendszer elvét, a falunak az osztályozását egy helyen, egy fejezetben kellett volna elvégeznie.

Erdeinek rendszerbeli hibáit különben jóakarátú méltatója is észreveszi és kifogásolja. E jelenség okát azonban éppen ellenkezőleg magyarázza, mint ahogy az a valóságban van. Bibó szerint: „Mindezek alapján felmerül a kérdés, miért nem volt Erdei műveinek tartalmukkal arányos hatásuk. Erdei műveinek szerkezete és tárgyalásmódja is közrejátszott ebben. Mind a négy mű 15 ívnyi terjedelmű és megérezni, hogy a tárgy nem kívánja meg ezt a terjedelmet. Ugyanazt a jelenséget néha egymásután végigvizsgálja sorban különböző szempontok szerint, történeti és dinamikus sorrendben, hosszmeteszben és keresztmeteszben és a sok ismétlés közepette vigyáznunk kell, hogy a szempontok szerkezeti egymásutánját el ne veszítsük. Az átütő erejű problémafeltevések erejét gyakran lecsökkenti a sokat megdicsért tudományosság“.

Igazat kell adnunk a bírálónak abban, ami a szerkezetre, az ismétlésekre vonatkozik. De azt egyenesen tagadjuk, hogy ennek a tudományosság lenne az oka. Éppen ellenkezőleg: a tudományosság olykori hiánya. Tudományosan átgondolt rendszer követése esetén nem fordulhattak volna elő határozatlan vagy ellentmondó meghatározások, valamint az ismétlések. Éppen azért óva intjük Erdeit, ne hallgasson a szirénhangokra, amelyek a tudományosság ösvényéről le akarják téríteni. Ezen az ösvényen haladni nehezebb, de eredményesebb, még ha hibákat is elkövet, mint a szép szólásokkal kikövezett széles úton, a társadalmi riport útján. Ha egy-ketten le is teszik a könyvét a gondolatok mélysége, a módszeres szerkezet miatt, utóvégre a társadalomkutató a szellemi elitnek ír, nem pedig a füzetes regénytárak olvasóinak.

10. A mezőgazdasági néprétegek társadalmi kérdéseinek módszeres tanulmányozói sorában kiemelkedő helyet foglal el Heller András. Első nagyobb terjedelmű tanulmányában (*Cselédsor. A mezőgazdasági cselédek helyzete 1935-ben. Különös tekintettel a székesfehérvári járásra. 1937.*) egy elhanyagolt magyar társadalmi réteg, az uradalmi cselédség sorsát mutatja be. Illyés Gyula a cselédség életét irodalmi stílusban személyes

átélések alapján, azonban csak egy kisebb körből merített tapasztalatai birtokában tárta a magyar közösség elé. (*A puszták népe.*) Heller András, aki közigazgatási tisztviselőként ugyancsak sokáig a cselédség között élt, nagyobb távlatban, átfogóbb adatok tükrében igyekszik a cselédsorsot megvizsgálni.

E könyvének és a cselédséggel kapcsolatban végzett egyéb kutatásainak (*Föld és munkabér. 1939, Elsülyedt ország agrárnépe. 1940*) eredményeképpen az uradalmi cselédek életviszonyait a többi mezőgazdasági munkavállalóénál jobbaknak találta és ezért azt a következtetést vontta le, hogy a nagybirtokrendszer fenntartása a mezőgazdasági cselédségnek is érdeke. Heller azonban, midőn a mezőgazdasági nagyüzem érdekében lándzsát tör, nyitva hagyja azt a kérdést, vajjon a nagybirtokrendszert kiszámú tulajdonos kezében, vagy pedig kollektív szövetkezeti gazdálkodás keretében kívánja-e fenntartani?

Heller András további munkásságának a középpontjába a mezőgazdasági munkásokat helyezi, akiket nagyobb tömegük és fajfenntartó erejük miatt nemzeti szempontból a kisbirtokos elemnél is többre értékeli. E társadalmi rétegnek is inkább csak a munkaviszonyára vonatkozó kérdéseivel foglalkozik.

Természetesen Heller elsősorban a munkaviszony leglényegesebb részét, a munkabérekét, a mezőgazdasági munkából származó jövedelmeket tanulmányozza. A M. Kir. Statisztikai Hivatal Heller András rendelkezésére bocsátotta az ország összes cseléd, arató, részes, stb. szerződését. Ezeknek a teljes feldolgozásával igyekszik majd Heller fényt deríteni a mezőgazdasági munkásság jövedelmi viszonyaira. E hatalmas munkának részleteredményeit főleg a Statisztikai Szemlében és a Közgazdasági Szemlében közölt tanulmányok tárták a szakemberek és az érdeklődő nagyközönség elé.

11. A mezőgazdasági munkásrétegeknek Heller Andrással egyenlő értékű tanulmányozója Szeberthy (Szeiberth) János, aki különösen szociológiai alapképzettségével és irodalmi működésének sokoldalúságával tűnik ki.

Kezdetben a külföldi falukutatás eredményeit tanulmányozta. Itt nyert tapasztalatairól „*A faluszociológia célkitűzései*“. 1930. és a „*Német, orosz és amerikai falukutatás*“. 1935. tanulmányaiban számol be. A külföldi iskolák elveit ő maga is alkalmazza az arzenes pörökből hirhedté vált Tiszazug egyik falujának szociográfiájában: „*Elsodort falu a Tiszazugban. Adatok Nagyrév szociográfiájához*“. 1935. Műve, ha nem is minden szempontra kiterjedő mint az „*Elsülyedt falu a Dunántúlon*“, módszerességben nem áll amögött. Különösen kiemelhető a néplélekelemzésnek nagyfokú alkalmazása, amelynek segítségével a népszokásokká fajult arzenes mérgezések eredőit igyekszik megfejteni. A társadalmi és a közigazgatási viszonyokról mondott éles kritikájával eloszlatja azt a tévhitet,

mintha módszeres formában nem lehetne kritikát gyakorolni társadalmi viszonyaink felett.

További munkássága során — Hellerhez hasonlóan — ugyancsak a mezőgazdasági munkaviszony egyes kérdéseinek tisztázására törekszik. A Földművelésügyi Minisztérium szociális osztályának referenseként rendelkezésére állott a mezőgazdasági munkabérekéről és a foglalkoztatottsági viszonyokról évről-évre begyűjtött hatalmas anyag. Szeiberth feldolgozta ezt az anyagot és a tanulságokat „*Munkanétküliség és napszám-bér a mezőgazdaságban*“. 1939. c. munkájában hozta nyilvánosságra. A mezőgazdasági munkástársadalom egyes problémáival foglalkoznak többi tanulmányai is: „*Családi munkabér a mezőgazdaságban*“. 1938, „*Mezőgazdasági munkásház és cseléd-lakásépítés*“. 1939, „*Munkaidőszabályozás a mezőgazdaságban*“. 1939.

A munkabérrre vonatkozó észleléseit „*Mezőgazdasági munkabérkérdés. Beralakulás — bérszabályozás*“. — 1940. c. művében foglalta össze.

Figyelemmel kísérte a területgyarapodás során jelentkező szociális problémákat is. (*A felvidéki területátcsatolás mezőgazdasági szociális kérdései*, 1939.) Legutolsó és egyben legterjedelmesebb művében: „*A mezőgazdasági munkásvédelem*“. 1940. a mezőgazdasági munkásság védelmére hozott hivatalos jogszabályokat taglalja, egyben rámutat arra, hogy e téren még milyen intézkedések szükségesek.

Szeiberth munkásságát elsősorban fetétlen rendszeressége jellemzi. A szociológiai, filozófiai előtanulmányok e téren előnyösen éreztetik hatásukat. Módszerének lényege, hogy elsősorban a szóbanforgó kérdéssel kapcsolatban tárgyilagos helyzetképet ad, aztán azonban a nyújtott helyzetképből levonja a tanulságokat és biztos kézzel a bajok orvoslására mutat rá.

12. Néhány olyan szociográfussal is foglalkoznunk kell, akik egyik irányhoz sem sorolhatók, szociográfiai munkásságuk pedig nem olyan nagy terjedelmű, hogy külön részben tárgyalhassuk.

Németh Andor „*A naposabb oldalon*“. 1937. c. könyvében Győr vármegye mezőgazdasági munkásságának társadalmi és gazdasági helyzetét írja le. Előszavában címét azzal okolja meg, hogy Győr környéke „szemben a sötét Viharsarokkal a naposabb oldalon fekszik, ahol a nép sokaktól irigyelt jobb viszonyok közt, nagyobb jólétben él“. Sajnos előfeltevését nem tudta bizonyítani elfogulatlan munkájában, mert a végén ő maga jegyzi meg: „Szomorú kép bontakozott ki, melyet még sötétebbé tesz az, hogy mindez itt a nyugati határon, a naposabb oldalon, a legjobb értékesítési viszonyoknak örvendő vidéken van így“. A szerző, noha maga is földbirtokos, erős módszerességének köszönheti, hogy végig megmaradt az objektivi-

tás útján. Adatait tervszerű rendszerességgel csoportosítja, stílusa fegyelmezett. Ahogy ő maga írja, kerülni akarja az irodalmi mázba öltöztetés vádját. Művében különösen értékes, hogy fejezetei közé szervesen beleillesztette a mezőgazdasági munkásság, foglalkozási körülményeit meghatározó jogszabályokat. Szemléltetőek háztartási statisztikai és a néptáplálkozást érzékeltető adatgyűjtése.

Hidvégi János az Ormányság pusztulására hívta fel a közvélemény figyelmét megérdemelten nagy port felvert könyvével. (*Hulló magyarság. 1938.*) Az a meggyőződésünk, hogy a szerző a ma már országszerte társadalmi jelenséggé váló egyke matematikailag várható következményeit akarta bemutatni a nemzetnek az Ormányság elrettentő példáján. Ezzel magyarázhatjuk, hogy tárgyát, az alig néhány száz négyzetkilométernyi Ormányságot nagyobb távlatba helyezi, beleépíti az európai népesedés történetébe. Csak a nemzetközi népesedési viszonyok ismertetése után tér rá a szerző az ormánysági egykére. Műve legnagyobb részében ennek a nemzeti szempontból végzetessé válható jelenségnek társadalmi, gazdasági, kulturális, vallási tényezőit és okait elemzi. A komoly kérdés, amellyel Hidvégi foglalkozik, megadja módszerének és hangjának is az alaptónusát. Munkája áttekinthető, anyaga rendszeresen csoportosított és megfelel a szociográfiai módszer követelményeinek.

A falusi társadalom kérdéseivel inkább foglalkozó szociográfiai irodalmunk sorában változatosságként hat Dr. Fülöp István munkája, amely a budapesti 326-os OTI körzet lakosságának társadalomegészségügyi viszonyait kutatja orvosi szemmel. (*A zsigerek lázadása. 1941.*) Fülöp először körzetének társadalmát mutatja be, amelyet két szempont szerint is tagol, a lakóházak fajai (családiház, bérház, stb.) és a jövedelmi viszonyok alapján. Ezekután betegeinek és hozzátartozóinak, valamint környezetüknek magatartásával foglalkozik, lelkiességüket analizálja. A továbbiakban betegeinek élettani értékességét mutatja be a megbetegedések száma és fajai alapján. Befejezésében kissé személyes ízű témára tér át, midőn azt kívánja bizonyítani, hogy csak abnormális ember jelenthet fel OTI orvost.

Fülöp módszere meglehetősen újszerű. Fejezetei elején egy tételt állít fel és ezt kisebb-nagyobbszámú, általa tapasztalt esettel igyekszik alátámasztani. Ez a módszer meglehetősen érdekes, de Fülöp nem elég ügyesen kezeli, főleg azért, mert egyrészt nem tud elvonatkoztatni, másrészt csoportosításai nem elég rendszeresek. Anyagát sem válogatta megfelelően ki. Sok olyan tételt tárgyal, illetve illusztrál, amelyek egyrészt a rendszeresség kárára mennek, másrészt kisszerűek. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy Fülöp elsősorban orvos és

csak hálásak lehetünk, hogy tapasztalati anyagát, ha nem is tökéletes módszerrel de meglehetősen újszerűséggel a szakközön- ség rendelkezésére bocsátotta.

A tárgyalt írókon kívül^{14a} még számos kisebb szociográfiai tanulmányról és szerzőiről megemlékezhetnénk ebben a csoportban, akik munkájukat legnagyobb részét folyóiratokban jelentették meg. Ebben az esetben azonban az üres felsorolásnál kellene maradnunk, ami csak e tanulmány áttekinthetőségét rontaná, anélkül hogy többet adna annál, ami egy könyvtári szakkatalógusban is az érdeklődők rendelkezésére áll.

13. Tanulmányunk azonban hiányos maradna, ha a Trianon által elszakított területeken folyt kutató munkát figyelmen kívül hagynók.

A társadalmi problémák iránti érdeklődés — talán idegen eszmeáramlatok hatására, talán a kisebbségi sors velejárájaként — legerősebben az elcsatolt felvidéki területeken fejlődött ki. Ennek megfelelően a társadalmi kérdések tanulmányozására, a társadalmi kép rögzítésére is itt mutatkozik a legtöbb igyekezet. Szándékosan használtuk az igyekezet szót, mert sajnos megfogható eredményekről nem igen beszélhetünk. Különböző közösségek homlokegyenest ellenkező világnézeti alapon újra meg újra nekikezdték a felvidéki magyar társadalom tanulmányozásának, de a legtöbb amire jutottak néhány programadás, egy-két kéziratban maradt beszámoló és a nagyraméretezett művek kisebb nagyobb részeinek egy-egy folyóiratban való leközlése.¹⁵

A felvidéki magyar fiatalság érdeklődése társadalma iránt először 1926-ban mutatkozott meg a „*regősjárás*“ kapcsán. A magyarlakta falvakat bejáró főiskolásaink szociográfiai és néprajzi adatokat is gyűjtöttek. Munkájuk eredményeit azonban nem dolgozták fel.

Reményteljesen indult a Sarlósok mozgalma. A materialista világnézeti alapon szervezkedő Sarlós ifjúság természet- szerűen a társadalmi kérdések irányába fordult. A kisebbségi társadalom megismerésére 1930—31-ben rendszeres szociográfiai vándorlásokat szervezett, amelyeknek keretében Balogh Edgár és társai által szerkesztett kérdőívet igyekeztek minél számosabb példányban kitölteni.

A Sarló szociográfiai programját az 1931. évi pozsonyi kongresszuson vitatták meg és dolgozták ki. Kinyilvánították,

^{14a} E tanulmány szedése közben jutott kezünkbe Kun Lajos: *Egy baranyai falu földműves és bányász népének szociális higiéniája*. 1937. c. könyve. A szerző alaposan és módszeresen ismerteti Komló község társadalmi viszonyait.

¹⁵ Erős társadalomleíró vonatkozásai vannak dr. Machnyik Andor módszeres agrárpolitikai munkájának, amelyet a Csallóköz birtok viszonyairól írt. Nem mulasztja el a csallóközi társadalmat jellemző főbb adatok felemlítését.

hogy a „Sarló népismereti tanulmányainak alapja az a szociográfiai módszer, amely minden konkrét tényt a gazdasági és társadalmi mozgások jelenségeként fog fel.“ (*A Sarló jegyében. Az 1931-iki pozsonyi kongresszus vitaanyaga. 1932.*) Ugyancsak a pozsonyi kongresszuson dolgozták ki a csehszlovákiai magyar szociográfiai intézet terveit. De sem a módszeres szociográfiai munkából, sem az intézetből nem valósult meg semmi.

1937-ben vetette fel ismét a Prohászka Körök Szövetsége a felvidéki társadalomkutatás gondolatát. Vájlok Sándor, András Károly és Hantos László vezetésével főiskolások a garamvölgyi magyar községeket járták be és szociográfiai módszerrel kutatták az ott egyre jobban elharapódzó egykő okait. Utjuk folytatását az 1938-ban bekövetkezett események lezárták. A gyűjtött adatokat nagyrészen feldolgozták, de kiadásukra nem került sor. Kisebb részletek az *Új Élet* folyóiratban láttak napvilágot, ahol Hantos László eljárásuk módszertani elveit is ismertette.

Sokkal nehezebb helyzetük volt az erdélyi társadalomkutatóknak. Míg a csehszlovák látszatdemokráciában a magyar fiatalságot legalább szabad mozgásában nem akadályozták meg, addig a román elnyomó politika a szociográfiai kutatásnak ezt a fontos előfeltételét alig tette lehetővé. Így inkább irodalmi síkon, folyóiratai keretében foglalkozott az erdélyi fiatalság társadalmi megismerésének tervével. Különösen az „*Erdélyi Fiatalok*“ évfolyamai tartalmaznak számos olyan megnyilvánulást, amelyből kitűnik, hogy az erdélyiek sok értékes szociográfiai szemponttal rendelkeztek és ha módjuk lett volna, azokat érvényesítették is volna. Debreczeni László az említett folyóirat egyik számában a falu igazi megismerésével foglalkozik és az erdélyi falukutatóknak igyekszik módszeres tanácsokat adni. (*Erdélyi Fiatalok* V. évfolyam 2. szám.) Az említett folyóirat különben faluszeminárium felállításával és társadalmi kérdéseket magábanfoglaló pályázatok kitűzésével igyekezett a társadalom megismerésének gondolatát szolgálni.

Gyakorlati munkát végeztek az erdélyi főiskolások felekezeti szervei. (Majláth Kör, Ifjúsági Keresztyén Egyesület, Dávid Ferenc Egyesület.) Tagjaik, akiket szemináriumokban képeztek ki, 8—10-es csoportokban kimentek a falvakba és észleléseiket legtöbbször pályázatok keretében dolgozták fel. A résztvevők tájékoztatására ú. n. falufüzetek jelentek meg. (*Demeter Béla: Hogyan tanulmányozzam a falu életét?*, *Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, *Gyallai Zsigmond: A nép és az intelligencia.*)

Az erdélyi társadalomkutatások reprezentatív eredményeként azonban csak Böződi „*Székelj bánja*“ 1939. é. könyvét tartogatjuk. (Kós Károly „*Kalotaszeg*“-e inkább szépirodalmi alkotás.)

tás.) Művén érezhető a magyarországi falukutatók hatása, azoknál azonban észrevehetően módszeresebb.

Bözödi a székely vidékeknek történeti multját és az ebből a multból következő jelenlegi helyzetet számszerű adatokkal áttekinthetően rajzolja meg. Egyetlen hibája, hogy a történeti adatok terén sokszor ismétlésekbe esik. Műve szerkezetét érdekesen építi fel. Néhány oldalas színes bevezetés után a székely nép történetét adja, majd a székelyföld fontosabb társadalmi kérdései köré csoportosítja mondanivalóját. Végül területi tagozódás szerint az egyes székely vidékek részletkérdéseivel foglalkozik. Könyve külön előnyeként kell kiemelnünk fegyelmezett, de mégis kifejező, szép stílusát. Művét inkább szeretettel, mint szigorú kritikával kell kézbe vennünk.

Sajnos az elszakított Délvidék magyarságának nem volt lehetősége, hogy önmaga megismerése érdekében munkásságot fejthessen ki. Kulturális szervezeteit, amelyek ilyen munka kereteiül szolgálhattak volna, a belgrádi kormány legtöbbször bezárva tartotta. Lehetőségek hiányában így hát tárgykörünkkel kapcsolatban a délvidéki magyarságról semmit sem jegyezhetünk fel.¹⁶ Reméljük, a közelmúlt örvendetes változása a délvidéki magyarság társadalomleírása terén is gyors javulást fog hozni.

IV. Társadalomleírásunk feladatai.

Befejezésül a magyar szociográfiai irodalom feladatairól is essék néhány szó. Valószínű, sőt feltétlenül biztos, hogy a közel jövőben Európa politikai, társadalmi és gazdasági arca nagymértékben át fog alakulni. Ennek hatásai alól Magyarország sem vonhatja ki magát. De ha ezek az általános európai változások nem is következnének be, Magyarországon akkor is számolnunk kell a gazdasági és társadalmi fejlődés újabb állomásával, ha a művelt világ mögött bizonyos tekintetekben nem akarunk elmaradni.

Felelős államférfiaink a szükséges változásokat biztos kézzel és nyugodt lelkiismerettel csak akkor hajthatják végre, ha ismerik a magyar társadalmat, tisztában vannak felépítésével, anyagi helyzetével és az abból következő szükségleteivel. Gazdasági és szűkebbköri jövedelempolitika a társadalom ismerete nélkül nem lehet célravezető.

A magyar szociográfusoknak tudományáguk, a társadalomleírás öncélú művelése mellett tekintettel kell lenniök a fentebb elmondottakra és elő kell segíteniök a helyes tájékozó-

¹⁶ A „Hid” délvidéki folyóiratban jelentek meg időnkint társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkek.

dást. Feladatuk a magyar társadalom módszeres feltárása. Ezen a téren épen e tanulmány tanúsága szerint sok történt már, de néhány alapvető hiba következtében, nem elég. Az eddigi magyar szociográfiának legnagyobb hibája az egyoldalúság volt. Egyrészt csak szegényebb sorsú néposztályok helyzetével foglalkozott, másrészt ezek sorából is túlnyomórésztben a földműves munkássággal. A kutatás keretéből teljesen kimaradtak a kispolgári osztályok, a középosztály és a vezető osztályok. Már pedig hogy csinálhassunk egészséges jövedelemelosztási politikát, ha csak az alsóbb rétegek hiányait ismerjük, de nem vagyunk tisztában a felsőbb osztályok feleslegeivel? Kisebb mértékben kifogásolható az is, hogy a tudományos célkitűzéssel dolgozó társadalomkutatók sem elég módszeresek és rendszeresek, ami anyaguk áttekinthetőségét és felhasználhatóságát nehezíti meg.

Mit kell tehát a magyar szociográfusoknak tenniük, hogy megfeleljenek feladatuknak? Elsősorban ki kell közösen dolgozniok egy átfogó tervet, amely kiterjed a magyar társadalom valamennyi osztályára és csoportjára, valamint egyes osztályközi kérdésekre (társadalmi felemelkedés lehetősége stb.). A terv kivitelezésével a magyar társadalom megismerése, feltárása végrehajtható legyen.

Módszeres szociográfusainknak arra kell törekedniök, hogy tárgyilagos helyzetképet adjanak. Függetleníteniök kell magukat tehát származásuktól, szubjektív állásfoglalásuktól és csak a tárgyi igazságot szabad szem előtt tartaniok. A konzekvenciák levonását, az állásfoglalást a közvéleményre, az illetékesekre kell bízni. Teljes tárgyilagosság természetesen csak a módszer és rendszer elveinek pontos betartásával érhető el. Ezért a szociográfusnak nemcsak tudományágában és annak segédtudományaiban kell többé-kevésbé képzettnek lennie, hanem a tudományos módszer és rendszer elveivel is tökéletesen tisztában kell lennie. A rendszer és módszer követelményeit e tanulmány főleg a falukutató irodalom elemzésével kapcsolatban fejtette ki vázlatosan.

A szociográfiai kutatás azonban oly nagy tudást kíván, főleg a szociográfiai melléktudományok terén, hogy azzal csak kevesen bírhatnak. A közeljövő szociográfiai kutatásoknak legmegfelelőbb keretüül tehát a munkaközösségi forma kínálkozik, amelynek révén többek részlettudása az együttes munkában egészszé teljesül.

A magyar társadalom módszeres, tehát tárgyilagos megismerése hatalmas munka, számos megfelelő kutatót kíván. Ebben a munkában számítunk a falukutatókra is, akiknek azonban a magyar nép felemelkedése érdekében módszeres kutatómunkára kellene vállalkozniok. A létező társadalmi visszasságokat ezzel a módszerrel is felszínre hozhatják. Más-

részt azonban az illetékeseknek biztosítaniok kellene, hogy a módszeres társadalomleíró munkákban szereplő bizonyított tények, mégha azok kedvezőtlenek is, a nagy nyilvánosság elé kerülhessenek.

Zárószavainként még egyszer hangsúlyozzuk, a magyar szociográfiai kutatás az elmúlt tíz évben megindult és lendületet vett. Feladatainak nagyobbik része azonban még megoldatlan. Szociográfusaink kötelessége tehát, hogy azokat legjobb tehetségükhöz képest időben elvégezzék.

Rézler Gyula.

Közlemények.

Werner Sombart

(1863—1941.)

A német közgazdaságtannak egyik hatalmas és jellegzetes alakja költözött el Sombarttal az élők sorából. Mint fiatal tanár a század fordulója körül boroszlói éveiben szinte mint forradalmár tűnt fel mestere, Schmoller Gusztáv mellett, midőn a szocializmusról és a szociális mozgalomról írt könyvével¹ egyszerre megalapozta hírnevét. Majd munkáinak hosszú sorozatával, melyek közül különösen a kapitalizmusról szóló alapvető műve² világszerte tiszteletet szerzett nevének, mesterei mellé emelkedett önállóságával és fényes tehetségével. Schmoller tanítványa volt és a történeti iskola felé vonzódott. De őt nem a részletkutatás vagy az adatgyűjtés önmagában érdekelte, hanem problémák, vagyis inkább egy nagy probléma, mely iránti érdeklődését másik szellemi mestere, Marx keltette fel benne. Sombart merész egyéniségére jellemző, hogy a szocializmussal oly éles ellentétben álló Schmoller mellett Marx volt inspirátora. Tőle vette a kapitalizmus iránti érdeklődést és a szocializmussal való kacérkodást is, melyért boroszlói évei alatt a „szalon szocialista“ nevet kapta.

Csodálatos egyénisége úgy Schmoller, mint Marx hatását össze tudta egyeztetni és olyan alkotások forrásává tenni, melyek a maguk nemében egyedül állnak. Schmoller hatása alatt Sombart híven kitartott amellett, hogy elvont elmélet helyett egy határozott történeti korra szorítókozó össznézet (Gesamtschau) kidolgozása a közgazdaságtan feladata, mely a közgazdaságot a társadalmi élet egészével való összefüggésében

¹ Sociálistmus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert. Jena 1896. Magyarul is megjelent: „A szocializmus és a szociális mozgalom“ címen. Ford. Versenyi Béla, Budapest 1908. E munka 10. kiadását Sombart Der proletarische Sozialismus. „Marxismus“. címen teljesen átdolgozta. (Jena 1925.) — Egy másik munkája „Das Proletariat“. Frankfurt a. M. 1906. szintén megjelent magyarul: „A proletariátus“ címen. (Kolozsvár 1910.)

² Der moderne Kapitalismus. I. II. köt. Leipzig 1902. (6. kiad. 1924.), III. köt. 1927.

szemléli; de Marx elméleti hajlamától befolyásolva látott történeti tanulmányaihoz, azt vallva, hogy a történelemnek is magyaráznia kell, mert célja a jelenségek megértésének előmozdítása. Ezzel Sombart alkotásai messze eltávolodtak a német történeti iskola módszerétől és jellegétől. Hűek maradtak a lelkiismeretes anyaggyűjtéshez, de emellett gondolatok és magyarázatok szikráznak bennök, melyek az egyszerű történeti megvilágítástól messze eltérnek. Maga a leírás is eseményé lesz Sombart tollában. Hogy ily ellentétek összeegyeztetése is sikerült neki, ebben volt Sombart egyéniségének varázsa. Azt, ami a történeti iskolától elválasztotta őt és annyira vonzóvá tette műveit, maga Sombart úgy jellemezte, hogy ez az anyag elrendezése, a ható okok egymásra hatásának megmagyarázása és az egész történeti anyagnak egy szociális rendszer képévé való kiformalása.³ Ezzel a célkitűzéssel Sombartot az anyag részletei nem, mint a vérbeli történeti irányú közgazdák, az egyes tények feltárásáért, hanem azért érdekelték, hogy belőlük egységes képet alkothasson és ennek alapján egy kor gazdasági szerkezetének rendszerét feltárja. Az előadás, de még inkább az anyag formálásának mestere volt, kinek mondanivalói mindig érdekesek és gondolatkeltők voltak, mert minden írásában egy darab életet tudott szemeink elé varázsolni. Bámulatos volt munkabírása éppen úgy mint írói készsége. Mindig úgy tudta megragadni a feldolgozott kérdéseket, hogy széles körök is szorgalmasan olvasták műveit, melyek nagy része sok kiadást is ért.

Az élet és az elmélet közti távolságot kevés tudós élte át oly mélyen, mint Sombart. Kevesen ébredtek oly mértékben, mint Sombart, tudatára annak, hogy az elmélet mindig csak az élet egyes vonatkozásait tudja megragadni és ezért soha sem képes az élet sokoldalúságát szemeink elé állítani. E hiányért némi kárpótlást szerinte csak a tudósnak bizonyos művészi ihlete nyújthat, melynek szerinte nem is annyira az előadásban, mint inkább a dolgok meglátásában kell megnyilvánulnia.⁴ Ez a tehetsége Sombartnak valóban meg volt és ez tette oly élvezetessé és megkapóvá műveit akár a szocializmusról, akár pedig a kapitalizmusról írt.

Ez határozta meg az elvont elmélettel szemben való állásfoglalását is, melyet „Die drei Nationalökonomien“⁵ c. művében

⁵ München 1930.

hozott nyilvánosságra. Bámulattal látta itt az olvasó Sombartnak az elvont elmélet iránti megbecsülését, mely a történeti iskola felé hajó közgazdákban annyira hiányzik. Az elvont

³ Der moderne Kapitalismus. I. köt. Leipzig 1902. c. munkája előszavában l. a XXI—XXII. old.

⁴ L. u. o. XXX. old., mely Sombart egyéniségére és törekvéseire élénk világot vet.

elmélet elleni ellenszenvnek itt nyoma sincs és a szerencsétlen módszertani vita ellentétéből semmi sem maradt benne csak a részletek helyett a közgazdaságnak a maga egészében való vizsgálata és a dinamikus nézletre való törekvés. Az ítélkező (richtende) elmélettel nem tudott rokonszenvezni, mert metafizikai magaslatokba vezet; a rendező (ordnende) elméletet, t. i. a közgazdaság általános törvényeit kutató irányt, mint a lausannei iskolát, nem azért tartotta ki nem elégitőnek, mert téves, hanem csak azért, mert nem ragadja meg az életet arról az oldaláról, amelyről az igazi megértés lehetségessé válik. Az emberi világ ugyanis szerinte nemcsak a leírásnak, vagy összefüggések egyszerű feltárásának hozzáférhető, hanem a megértésnek és megmagyarázásnak is. Ez volt Sombart célkitűzése egész munkásságában.

H. F.

A kereskedelempolitikai helyzet és nemzetközi gazdasági kapcsolataink.

Európa nyugati partvidékének a németek által való megszállása is már erősen korlátozta Európa forgalmát a tengerentúli országokkal, Olaszország hadbalépése óta azonban az európai szárazföld el van vágva a világ nagy részétől és így ezóta a tengerentúli nyersanyagtermelő országok és az európai államok közti árucseré majdnem teljesen megszűnt.

Az elvesztett piacok és beszerzési források helyett az egyes országok új kapcsolatokat igyekeznek szerezni. Az európai államok egymásközti forgalmukat fejlesztik és eközben Németország kereskedelempolitikai vezető szerepe Európában egyre erősebben jut érvényre, míg az Egyesült Államok külkereskedelme Latin-Amerikában terjeszkedik és a Brit Birodalommal építi ki tovább eddig is sűrű kapcsolatait. Ez az átalakulás kétségtelenül nehézségekkel jár, mert Európa számos fontos nyersanyagban, élelmiszerben és takarmányneműben bevételre szorul, a tengerentúli államok pedig nem bírják nyersanyagfölöslegeiket, különösen a textilipari nyersanyagokat és élelmiszereket elhelyezni.

Európa gazdasági kapcsolatait a tengerentúli területekkel a következő számok világítják meg: Franciaország bevételében a legutóbbi békeévben, 1938-ban az európankívüli országok és Nagybritannia 71,3, kivételében 56%-kal részesedtek. (Ezekben a számokban a francia gyarmatok, amelyeknek egy részével, nevezetesen az afrikai gyarmatokkal Franciaország ma is föntart valamelyes forgalmat, 27 és 27,5%-kal szerepelnek.) Németország bevételében a tengerentúli államok és Nagybritannia részesedése 50,4, kivételében 37, Svédországéban 41,4 és 41,5,

Dániában 48.6 és 61.1%, míg a délkeleti államok forgalmában lényegesen kisebb, így Jugoszláviában 24.4 és 19.5, Magyarországon 16.3 és 18.6%.¹ Ha most a másik oldalt nézzük, azt látjuk, hogy az Egyesült Államok bevitelében az európai szárazföld (Anglia és Írország nélkül) 24, kivitelében pedig 26%-kal részesedett. Nagybritannia bevitelének 31%-a származott az európai szárazföldről, míg kivitelének 35%-a irányult a kontinens felé. Mint látnivaló és ez természetes is, az Amerikai Egyesült Államok közgazdasága sokkal kisebb mértékben függ az európai szárazföldtől, mint Angliáé.

A felsorolt számok azt bizonyítják, hogy nagyjelentőségű és sűrű gazdasági kapcsolatokról van szó, amelyeknek még időleges megszakítása is nagy nehézségeket idézhet elő. Mindemellett megállapítható, hogy a külkereskedelem a háború alatt azzal, hogy az egyes országok szomszédos és elérhető piacokat fokozott mértékben ápolják és jelesül Európában a Szovjetunióval való forgalmat igyekeztek fejleszteni, rugalmasabbnak mutatkozott, mint ahogy várható volt és ez az alkalmazkodó képesség bizonyos reményekre jogosít a jövő tekintetében is. Azt is megállapíthatjuk, hogy az európai kereskedelempolitikában a mindenáron kivitelre irányuló törekvés erősen veszített erejéből. Ellenkezőleg a belföldi nyersanyag- és élelmiszerálmánynak lehetőség szerint a hazai igények kielégítésére való biztosítása és fontos szükségleti cikkeknek külföldről való beszerzése a cél — még a kereskedelmi és fizetési mérleg rovására is. Ennek az irányzatnak erejét a legtöbb európai országban még fokozta a tavalyi rendkívüli rossz termés is. A kereskedelmi mérlegek behozatali többletei növelni fogják az érintett országok külföldi eladósodását és ezt a kérdést a háború utáni gazdaságpolitika egyik súlyos problémájává teszik.

A magyar kereskedelempolitikára a jelenlegi háború kitörése óta a különböző országok háborús beviteli és kiviteli korlátozásai, a hasonló hazai rendszabályok, közlekedési nehézségek, a tengerzár-ellenőrzés, a tengeri szállítások megdrágulása és kockázatai, továbbá a távoli piacokra való külkereskedelem összezsugorodása, majd szünetelése következtében beállott nyersanyag gondok és a tavalyi rossz termés nyomták rá bélyegüket. E kedvezőtlen körülmények hatása alatt kereskedelmi mérlegünknek 1940-ben behozatali többlettel kellett zárulnia. Az 1940 szeptemberében visszaesett erdélyi és keletmagyarországi területek, bár fokozatosan bekapcsolódnak a külkereskedelembé, alakulására 1940 négy utolsó hónapjában lényeges hatással még nem voltak.

¹ L. A kereskedelempolitikai helyzet 1940-ben. A Magyar Vámpolitikai Központ jelentése 1941. évi rendes közgyűlésére Bpest, 1941. 5. 1. — A százalékszámítások a Szovjetuniót és Törökországot mint európai országokat vették számba.

Magyarország kereskedelmi mérlege 1930—1940.

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
millió pengőben										
<i>Behozatal</i>										
823.3	539.4	328.5	312.6	344.9	402.3	436.5	483.6	410.6	489.9	597.7
<i>Kivitel</i>										
911.7	570.4	334.5	391.3	404.2	451.5	504.4	588.0	522.4	603.7	503.6
<i>Behozatali (—) vagy kiviteli (+) többlet</i>										
+88.4	+31.0	+6.0	+78.7	+59.3	+49.2	+67.9	+104.4	+111.8	+113.8	—94.1

A fönti táblához megjegyezzük, hogy a trianoni Magyarország kereskedelmi mérlege egészen 1929-ig passzív volt. Azóta kisebb-nagyobb kiviteli többletet tüntet föl, míg 1940-ben ismét passzívá vált.

1940-ben árucserénknek számos országgal való jelentős csökkenése, majd teljes megszűnése mellett a Német Birodalom és Olaszország részesedése külkereskedelmünkben tovább erősödött. (Behozatalunkban a két ország $52.9 + 9.3$, kivitelünkben $49.4 + 15.2\%$ -kal részesedett.) A *Németországgal* való forgalomban évek óta mutatkozott kiviteli többletet 67.3 millió P-re rugó passzivum váltotta föl. (1939: behozatal 263.9 millió, kivitel 304.3 millió; 1940: behozatal 316.3 millió, kivitel 249 millió P.) Ebben természetesen nagy része volt a tavalyi kedvezőtlen termésnek is, amelynek következtében az év második felében csak kis mennyiségű gabonát és egyéb mezőgazdasági terményekből is lényegesen kevesebbet szállítottunk Németországba, mint az előbbi években, de szerepe volt ebben annak is, hogy Németországból nemcsak készárukat, hanem fontos nyersanyagokat és félgyártmányokat is jelentős és nagyrésztben nagyobb mennyiségben szereztünk be 1940-ben, mint az előző évben. A behozatal értékének növekedésében ezenkívül a német áruk ár-emelkedésének is része van. Kereskedelmi mérlegünk egyébként a régi Németországgal (Ausztria nélkül) egészen 1933-ig a múltban is behozatali többletet tüntetett föl és ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor Németország mezőgazdasági beviteli szükségletét mindnagyobb mértékben fedezte a közép- és déleurópai országokban, köztük Magyarországon is, úgyhogy 1934 óta kereskedelmi mérlegünk Németországgal kiviteli többletet mutatott. A Németországba beolvadt Ausztriával való forgalmunk pedig már 1923 óta állandóan aktív volt.

A *Cseh-Morva Protektorátussal* és *Szlovákiával* szintén behozatali többlettel zárult az 1940. évi forgalom. Lengyelországnak a Német Birodalomba bekebelezett részén kívül 1940-ben a *Lengyel Főköormányzósággal* is megindult a forgalom, bár nagyon szerény méretekben. Az *Oroszország által meg szállt lengyel területekkel* a forgalom fölvételére a magyar-

orosz kereskedelmi szerződés és áruforgalmi egyezmény adott lehetőséget.

Olaszország 1940-ben is a második helyet foglalja el külkereskedelmünkben, de a magyar-olasz forgalom tavaly lényegesen kisebb kiviteli többletet mutat föl, mint 1939-ben, mert Olaszországból való behozatalunk — részben szintén az olasz áruk drágulása okából — emelkedett, míg odairányuló kivitelünk az év második felében a búzaszállítások erős csökkenése következtében esett. (1939: behozatal 34.9 millió, kivitel 93.7 millió; 1940: behozatal 55.7 millió, kivitel 76.4 millió P.)

*Svájc*cal való forgalmunk a kedvezőtlen termés ellenére is, amely lehetetlenné tette, hogy az 1940. évi termésből Svájcnak búzát szállítsunk, jelentősen emelkedett: a behozatal értéke 13.7 millió P-ről 18.4 millióra, a kivitelé 21.8 millióról 32.2 millióra emelkedett.

A háborús viszonyok hatása alatt az északi államokkal való forgalmunk — Németalföld és Svédország kivételével — már a háború megindulása óta korlátozott keretek között mozgott, majd a Németország megszállta területekkel szünetelt. (*Hollandiával* mindenestre sikerült a forgalmat 1940 első felében kb. az 1939. év színvonalán tartani.) A német kormánnyal 1940 júniusában elvi megállapodás jött ugyan létre a Norvégiával, Németalfölddel és Belgiummal való forgalom föl vételére, sőt novemberben Németalföldre és Belgiumra nézve fizetési egyezmény is létesült, de azért a forgalom csak 1941-ben indult meg újra és a Norvégiával való forgalmat csak az 1941. március 1-én aláírt áruforgalmi és fizetési egyezmény szabályozza részletebben. Ezekkel a megszállt területekkel épúgy, mint a Lengyel Főköormányzósággal, az áruforgalomból származó követelések és tartozások elszámolása a berlini központi kliringhivatal útján történik. A katonai megszállás ellenére önálló gazdaságpolitikát folytató *Dániával* szintén csökkent a forgalom, főképpen a Magyarországon és Dániában egyaránt uralkodó nyersanyaghiány miatt. *Svédországból* való behozatalunk azonban, amely 1940 első felében esett, az év végén már némi emelkedést mutat, míg kivitelünk az előző évi szinten maradt. Hogy a háborús és különösen közlekedési nehézségek ellenére Svédországgal ily kedvezően alakult árucserénk, ez nyilván az 1940. július 31-én kötött árucseré- és fizetési egyezmény hatásának köszönhető. Remélhető, hogy az ez évi február 28-án aláírt új egyezmény a kölcsönös forgalom további fejlődését fogja előidézni.

A Balkán-államok közül a forgalom *Romániával* az erdélyi területek visszacsatolása óta erősen összezsugorodott. A területi változások különböző kérdések tisztázását tették szükségessé. Létre is jött egy ideiglenes megállapodás, amelynek végrehajtását azonban román részről csak részben tették lehetővé. A még függőben maradt kérdések megbeszélésére megindított tárgya-

lások megszakadtak és a magyar kormány kénytelen volt a Romániával 1939-ben és 1940-ben kötött áruforgalmi és fizetési egyezményeket ezévi január 26-ára fölmondani. Ezóta a forgalom alkalmi üzletekre korlátozódik előrefizetés ellenében. A *Jugoszláviával* 1940. szeptember 10-én kötött áruforgalmi egyezmény alkalmasnak bizonyult a kölcsönös árucseré fejlesztésére. Hatása alatt jelentősen emelkedett behozatalunk, megnövekedett kivitelünk pedig meghaladta az 1933. évi színvonalat, amikor az utóbbi évek közül a legtöbb árut helyeztük el Jugoszláviában. Annak a körülménynek, hogy a volt jugoszláv államalakulattal szemben passzív kereskedelmi mérlegünk mellett mégis követeléseink állanak fönn, az a magyarázata, hogy Jugoszlávia bizonyos nyersanyagokat, pl. nyersbőrt, ólmot, rezet a kliringforgalom keretén kívül, csupán dollár ellenében szállított és így ezek a tételek nem terhelték kliringszámlánkat. Hogy a jövőben az önállóvá vált Horvátországgal és a volt jugoszláv államalakulat többi részével hogyan fog alakulni forgalmunk, ezidőszerint még bizonytalan. (1941. június közepén a magyar és horvát kormány képviselői között Zágrábban tárgyalások indultak meg, amelyek áruforgalmi és fizetési egyezmény parafálásával végződtek. Az egyezményt néhány részletkérdés tisztázása után fogják aláírni és 1941. szeptember 30-i lejáratral életbeléptetni.)

A *Bugáriával, Görögországgal és Törökországgal* 1940-ben megkötött áruforgalmi egyezmények segítségével igyekeztünk ezekből az országokból is különböző nyersanyagokat (nyersbőrt, olajos magvakat, olajpogácsát, korpát, gyantát, terpentinolajat, vasércet, fémeket, pamutot, gyapjút stb.) beszerezni magyar kiviteli cikkek, főképen nehézipari gyártmányok, gépek, gyógyszeres és más vegyészeti cikkek ellenében. Általában az volt a magyar kereskedelempolitika természeteszerű törekvése, hogy azokkal az országokkal, így elsősorban a Balkán-államokkal, amelyekkel a kereskedést a háború előidézte forgalmi és egyéb akadályok kevésbé nehezítették meg, minél nagyobb mértékben fejlessze. Ez a törekvés Jugoszlávián kívül, a Bulgáriával és Törökországgal való viszonylatban is sikerrel járt; mindkét országgal emelkedett kölcsönös forgalmunk, mennyiségben és értékben is. Ez az irányzat érvényesült 1940 első felében a Görögország felé való kivitel terén is, míg az olasz-görög feszültség, majd a háború kitörése a forgalom fejlődését megakasztotta. A jövő alakulása ebben az irányban is bizonytalan. Törökországgal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a folyó évi május 3-án aláírt új áruforgalmi és fizetési egyezmény a kölcsönös forgalom kereteit lényegesen kibővíti.

A *Franciaországgal* 1940 februárjában kötött árucseré- és fizetési egyezmény gyakorlati érvényesülését a háború fejleményei nagyrészt lehetetlenné tették. Egyébként 1940-ben Olasz-

országnak hadbaléptétől kezdve, Franciaországgal nem volt forgalmunk. A folyó év elején néhány kompenzációs üzlet jött létre a vichy-i kormány képviselőivel. *Nagybritanniával* 1940 első felében még számottevő, bár az 1939. évinél kisebb forgalmunk volt, Olaszországnak a háborúba való beavatkozása után azonban az árucseré teljesen megszűnt.

Említésre érdemesnek tartjuk még, hogy az *Egyesült Államokból* való behozatalunk 1940 első felében erősen emelkedett, úgyhogy 1940. évi behozatalunk 35.5 millió P értéket képviselt az előző évi 22.5 millióval szemben. A behozatalnak mintegy 80%-a fémekből, nyerspamutból, nyers- és ócskavasból állott. Ezzel szemben a kivitel értéke 15 millió P-ről 5 millióra esett.

A *Szovjetunióval* 1940. szeptember 3-án kereskedelmi és hajózási szerződést, áruforgalmi és fizetési egyezményt kötötünk. A Szovjetunióval való forgalmunk eddig szerződés híján meglehetősen rendszertelen és ötletszerű volt és Oroszország nagy gazdasági jelentőségéhez képest igen szűk keretek között mozgott. Gazdasági és közlekedési kapcsolatainknak a Szovjetunióval való rendezése már azért is szükségesnek látszott, mert Oroszország Lengyelország jelentős részének megszállása után szomszédunkká vált és ezzel a területtel a múltban eléggé élénk kereskedelmi kapcsolataink állottak fenn. A megállapodások hatása 1940-ben még nem érvényesülhetett, mert az üzleti természetű részletek megbeszélése csak 1941 februárjában ért véget és a közvetlen vasúti forgalom csak március 22-én indult meg. Tudomásunk szerint a szállítások a folyó évben már nagyobb mértékben megindultak és az előző években is vásárolt aszbeszten kívül nagyobb mennyiségű nyerspamutot és műtrágyagyártás céljaira szolgáló természetes foszfátot is hoztunk be az idén Oroszországból. A német-orosz háborúnak június 22-én való kitörése, diplomáciai viszonyunknak a Szovjetunióval való megszakítása, majd a hadi állapot beállása a kereskedelmi összeköttetést ebben az irányban is természetesen teljesen megszüntette.

Befejezésül föl szeretnénk az olvasó figyelmét hívni arra, hogy amikor e cikk során kereskedelempolitikáról beszélünk, alig gondolunk a kereskedelempolitika klasszikus eszközeire, a vámtarifákra és a hosszabb lejáratú kereskedelmi szerződésekre. Ezek a nemzetközi gazdasági válság 1931. évi kiélesedése óta mindinkább háttérbe szorultak és helyüket mindnagyobb mértékben a gazdasági háború, továbbá a fegyveres háborúra való fölkészülés és ennek során a külföldi termeléstől való függetlenülés intézményei: beviteli, kiviteli és devizakorlátozások, valamint az enyhítésükre irányuló kontingens- és fizetési megállapodások foglalták el. A háború kitörése azután mindezeket a rendszabályokat még kifejezetten háborús intézkedé-

sekkel, tengerzárarral, a szállítmányoknak ezzel kapcsolatos ellenőrzésével és az anyaggazdálkodás racionalizáló és takarékoskodó határozataival tetézte. Bármily változások is álljanak be a háború után a világ és Európa földrajzi és gazdasági alakulatában, úgy gondoljuk, hogy a háború utáni gazdaságpolitikának egyik fontos feladata lesz a szociális igények kielégítése mellett a gazdaságos termelés feltételeinek és az egyéni kezdeményezésnek régi jogaiba való visszaállítása, a gazdasági élet területére való állami beavatkozás mértékének jelentős csökkentése és a kereskedelempolitika szerepének is mindszűkebb térre való szorítása. Azt hisszük, hogy a kereskedelempolitika is vissza fog térni a szó szoros értelmében vett vámpolitikához, mégpedig oly vámpolitikához, amely módot ad a nemzetközi piac és áralakulás önműködő termelés- és forgalomszabályozó erejének érvényesülésére.

Székely Artur

Tanácsadók a német szakirányú iskolaszervezetben.

A Harmadik Birodalom szakirányú nevelésügyének tanulmányozása és alakulásának szemmeltartása két szempontból tanulságos számunkra.

Elsőben is azt igazolja, hogy a szakiskolák szervezete a gazdasági élettől való benső kapcsolata miatt nem lehet merev, hosszú időre mozdíthatatlan. A német szakiskola mai alakjait határozott népi és politikai elv hozta létre és bennük a közösség feltétlen szolgálatának gondolata jutott diadalra. Ilyfajta célkitűzéssel természetesen velejár a gondosan körülhatárolt keret és ezen belül a legapróbb részletnek a vezető gondolattal való szerves kapcsolata. A nevelés történetének tanulsága szerint hasonló kísérletek eddig az egyéniség guzsbakötéséhez, erős történelmi megrázkódtatásokhoz s a nevelői munka elszíntelenedéséhez és megcsontosodásához vezettek. Ezzel szemben a mai német szaknevelésügynek feltűnő érdekessége, hogy benne a merevségnek alig van nyoma, sőt a következetesen végrehajtott elv is csak a közösségi gondolatnak a középpontba való helyezésében nyilvánul meg. Nemcsak a szervezet rugalmas és alkalmas az idő kívánta iskolai típusok és nevelői szervek alapítására, hanem a nagy gépezetben — a mai német iskolaszervezők szerint — az egyéniség is értékének megfelelő hivatást és emberi arculatot kapott.

A második érdekesebb tanulság az, hogy a német szaknevelésügy kifejlése, kibontakozása előtt jutott zökkenőhöz. A hatalomátvétel után ugyanis 1933-ban az iskolaiügy terén nem következett be gyökeres változás, a nemzeti szocializmus nevelési elveit rendeletekkel érvényesítette s csak egyetlenegy, az

1938. évi törvényt alkotta a kötelező iskolalátogatásról.¹ Ez a szaknevelésügy egész területét nem foglalta magában, csupán kerettörvény volt és a nyolcéves elemiiskolai és hároméves tanonciskolai tankötelezettséget mondotta ki. Végrehajtására azonban nem maradt idő, közben óriási vihar kavarta fel a békés életet.

A háború megingatja a nevelés erejében vetett hitet, csökkenti az eredmény lehetőségét, elvonja a nevelőt működése területéről és hamarabb a tettek mezejére szólítja az ifjút.² A mai háború a fegyverek és a gazdasági élet harca, hatása elsősorban a termelés és értékesítés körfolyamában érezhető. Nemcsak a termelést kell fokozni, hanem pótolni kell a hadbavonultakat is, ezért természetes jelenség a szaknevelésügyben, hogy megrövidül a nevelés időtartama. A megnehezedett viszonyok közepette nincs idő, hogy a gazdasági élet fejezze be az iskola munkáját; ellenkezően kész, gyakorlott munkaerőt követel. Ezzel az iskolában előtérbe kerülnek az ismeretek, a készségek és ügyességek, az oktatás céljá emelkedik és szinte elvész a nevelés. Történhetik ennél több is a veszedelem közepette. Azt is követelheti a helyzet, hogy az iskola és gazdasági élet a legszorosabb kapcsolatba lépjenek egymással, a gazdasági élet színterévé válják a szakiskola és ez utóbbi munkaterületét és tevékenységét kizáróan a gazdasági élet követelményei szabják meg. Korántsem állítjuk, hogy a szakiskola eltávolodhatik a való élettől és tevékenységében figyelmen kívül hagyhatja azt; elsőbbségéről, a nevelés munkájáról azonban nem mondhat le a jövő érdekében. Ilyen egyensúlyáttolódást és az iskolai nevelés jelentőségének háttérbe-szorulását szemlélteti az a rendelet, amely a német gazdasági élet embereit tanácsadói minőségben bekapcsolja a szakiskolai nevelés munkájába és ezáltal akarja biztosítani jelentős feladatok megvalósulását. Újszerű gondolat, érdemes figyelemre méltatni.

A rendelet maga másfél évvel ezelőtt jelent meg, a végrehajtással kapcsolatos teendők előkészítésére két hónapot adott és 1940 április 1-én lépett hatályba.³ A közvetlen előzmények még ismeretlenek, a rendeletben a háború szava nem fordul elő, mégis kétséget kizáróan annak a rendeletsorozatnak egyik tagjával állunk szemben, amelyre a háborús helyzet kényszerítette a német nevelésügy intézőit. A rendelet intézkedésből és

¹ R. Benze: Erziehung im Grossdeutschen Reich, Frankfurt a/M, 1939, 16. l.

² Lásd bővebben a magyar nevelésügyi irodalomban az Inre Sándor által szerkesztett „A világháború“ c. kötetben (Budapest, 1917.) „A közérkölciség és a háború“ c. fejezetet (213—26. l.).

³ A rendelet címe: Beiräte an staatlichen Fach- und Berufsfachschulen; megjelent „Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung“ (a birodalmi közoktatásügyi minisztérium hivatalos lapja) c. folyóirat 1940. évf. 2. szám 56—58. l.

mellékletként csatolt végrehajtási utasításból áll; ez utóbbi, a terjedelmesebb indíthatja gondolkozásra a magyar szakirányú nevelés munkásait.

Az első rész, az intézkedés kifejti, hogy a szaknevelésügy iskoláinak feladatuk teljesítése céljából a lehető legszorosabb kapcsolatban kell lenniök a gazdasági élettel. Ezért hívnak minden szakirányú középiskolába (Berufsfachschule) és szakiskolába (Fachschule) tanácsadókat 1940 április 1-i hatállyal. A német szaknevelésügy kifejlődésében oly nagyjelentőségű kuratóriumok, iskolaszékek és egyéb intéző szervek működése ezzel megszűnik és hatáskörüket a tanácsadók veszik át. Érdekes, hogy a rendelkezés nem terjed ki a tanonciskolákra (Berufsschule). Az 1938. évi törvény ugyanis megkülönböztet kötelező (Pflichtschule) és szabadon választható iskolákat (Wahlschule). Az első csoportban a tanítás ingyenes és a látogatás kötelező, a második fajta tandíjfizetéssel jár és csak az látogatja, aki alaposabb szakműveltségre vágyik. Ez utóbbi típus növendékei előzetes gyakorlati képzés nélkül, jórészt iskolában készülnek valamely életpályára (szakirányú középiskola, Berufsfachschule), vagy a gyakorlatban szerzett ismereteket utólagosan mélyítik és tudatosítják (tanfolyamok, Fachschule). Az 1938. évi törvény a tanonciskolát (Berufsschule) a kötelező iskolák közé sorolja, biztosítja a gazdasági élettel való szerves kapcsolatát; így tehát a tanácsadói intézmény csak a szabadon választható iskolatípusokra vonatkozik.

A végrehajtási utasítás 7 pontban 1. a tanácsadó feladatát és jogait, 2. a meghívást, 3. a tanácskozási rendet szabályozza.

1. A tanácsadók feladata az, hogy az iskola vezetőjét állandóan tanáccsal lássák el az iskola ügyeiben. Döntésre joguk nincsen.

A tanácsadók kötelesek az iskolának az illetékes gazdasági területekkel való szoros kapcsolatát létrehozni, az iskola oktató és nevelő munkáját előmozdítani. Segíteniök kell az iskolát feladatában, oly ifjak nevelésében, akik a gazdasági élet egyes területein teljesíteni tudják mindazt, amit a nemzeti szocialista állam az egész nép érdekében a gazdasági élettől vár.

Az iskola vezetőjének a tanácsadókat minden fontos kérdésben meg kell hallgatnia, lehetőséget kell adnia véleményük nyilvánítására és javaslataikat el kell fogadnia. Ez terjedjen ki a tandíjmentesség és az államsegély kérdéseire is. Meg kell hallgatnia a tanácsadókat: *a)* iskolaszervezeti kérdésekben, *b)* az iskola és gyakorlat közti együttműködés alakulásában, *c)* a tanterv kiépítésében, *d)* a költségvetés összeállításában, *e)* építkezési kérdésekben és *f)* iskolai kiállítások rendezésekor.

A tanácsadók kötelesek az iskola szervezetéről és működéséről tájékozódni, hogy tanácsadói tisztüket betölthessék.

Az iskola vezetőjével a látogatás idejére vonatkozó előzetes megállapodás után meghallgathatják a tanítási órákat. A tanítást azonban hátráltatniok nem szabad, a tanításba való bekapcsolódás tilos. Ez vonatkozik a tanévváró vizsgálatokra is.

2. Tanácsadóul az iskola felügyelő hatósága meghívja: a) a helység polgármesterét vagy helyettesét, b) a gazdasági kamara vezetője által kijelölendő 2--4 képviselőt arról a gazdasági területről, amelynek céljait az iskola szolgálja, c) az ipari, kereskedelmi és kézműves kamarák részéről a szakképzés egy-egy szakértőjét, d) szakiskolák részére (Fachschulen) az illetékes gazdasági kamara egy képviselőjét, e) a nemzeti szocialista párt, f) a tartományi munkakamara egy-egy kiküldöttjét, g) az iskola egy tanítóját, h) az ifjúság vezetőjét. A háztartási iskolákban az illetékes gazdasági terület szakfériai helyére háztartási tapasztalattal rendelkező asszonyok kerülnek.

A tanácsadókat 6 évre hívják meg. Hivataluk tiszteletbeli. Az intézmény komolyságát mutatja, hogy meghívásuk után meg kell esketni őket, sőt meghívási okiratot is kapnak. Megszűnik a tanácsadói tisztt, ha valaki a szakirányú vagy tanítói pályát elhagyja; elvonják attól, aki kötelességét nem teljesíti, aki a nemzeti szocializmus irányában nem bizonyul megbízhatónak.

3. A tanácsadóknak az iskola vezetőjével való tanácskozásai nem nyilvánosak. Az iskola vezetője hívja meg kellő időben a tanácsadókat és közli velük a tanácskozás tárgyait. A tanácsadóknak a napirendre vonatkozó indítványaikat kellő időben közölniök kell az iskola vezetőjével. A tanácskozásokat az iskola vezetője irányítja, kívánságára a tanácsadóknak bizonyos kérdésekben nyilatkozniök kell akkor is, ha véleményük az iskola vezetőjétől eltérő. Szavazás nincsen. A tárgyalások lényegéről jegyzőkönyvet kell készíteni. Ebbe felveendőök az eltérő vélemények is.

A tanácsadó-rendszer ugyan Németországban elsősorban a háborús helyzet szülötte és benne a népi erők egy célra való egyesítésének szándéka is felismerhető; jelentős fordulat azonkívül abban a majdnem százéves küzdelemben, amely a szakiskola és gazdasági élet között fennáll. Visszanyúlik ez a harc azokba az időkbe, amikor a szakirányú nevelés felismerve igazi hivatását, nem csupán arra törekedett, hogy ismeretekkel, készségekkel lássa el neveltjeit, hanem feladatok megoldására és nemzeti szempontok érvényesítésére is alkalmassá tegye őket. Ezzel természetszerűen következett be bizonyos lazulás a szakiskola és gazdasági élet viszonyában és lett megfontolás tárgyává a tanítás anyagán kívül a feldolgozás módja és a növendék teherbíróképessége. Azóta hangzanak el szinte Európá-szerte kifogások, éles bírálatok főként a szakirányú középiskola ellen, hogy végzettjei önállótlanak, nem kész könyvelők, levele-

zók és csak jelentős időveszteség, betanítás után használhatók a gazdasági életben. Ezt a vitát a német tanácsadó-rendszer újból a gazdasági élet javára döntötte el és éppen ez a jelen-ség ejtheti gondolkodóba nálunk is a szakirányú nevelésügy munkásait.

Van ezenkívül az újításban mélyebb, az egész szakirányú nevelés jövőjének alakulására döntő mozzanat is. A rendelet kétségkívül megteremti a szoros együttműködést a szakiskola és a gazdasági élet között, az iskolai nevelés láthatatlan tényezőivé emeli a tanácsadókat és messzemenő jogokkal ruházza fel őket. Igazi rendeltetésükön, a szakiskola és gazdasági élet kapcsolatának biztosításán kívül megnyílnak előttük az iskolaszervezés és tantervkészítés területei is. Mindezek nagy vívmányok s megfelelő szempontok érvényesítésével a jövőben előmozdít-hatják a termelés és értékesítés körfolyamának tökéletesedését. Nagy öröm, megnyugvás ez a fordulat a gazdasági élet képviselőinek, azonban válságot okozhat a nevelés munkájában. A gazdasági élet ugyanis temérdek újat vet felszínre. Értékelő képesség és kellő távolság kell ahhoz, hogy ebben a hullámzásban a lényeges a lényegtelenről a szemlélő előtt elkülönül-jön. A tanácsadó testület tagjai jelentékeny részben olyan embe-rek, akik benne élnek a gazdasági életben. Az a veszedelem fenyegeti tehát a szakiskolát, hogy minden változásról tudomást kell szereznie és ezáltal a tanítás tárgyává lesz sok, csak pillanatnyilag jelentősnek látszó és az ifjú lélek egyoldalú ki-művelésére vezető jelenség. Ezzel pedig feltámadna újra az a korszak, amikor a szakiskola a növendékében nem a fejlődő egyént és a közösség egy tagját, hanem csupán a munkaerőt látta.

A tanácsadó-intézmény a szakiskola szervezetében főként azért érdekel bennünket, mert számos nevelésügyi újításunk alapja a német neveléstudományi irodalomban lelhető fel, tehát valószínű, hogy ez is követésre talál. Ezért kell reá figyelniünk. Jólásba bocsátkozni vele kapcsolatban az idő rövidsége miatt alig lehetséges. A várható eredmény a nevelésügyben ugyanis nemcsak az intézkedés szellemétől, hanem a végrehajtás mód-jától is függ. Elképzelhető, hogy a tanácsadók egyoldalú működésére hanyatlás következik be a szaknevelésügyben, igazi nevelői lelkületű vezető viszont nagyszerűen használhatja fel intézményében a tanácsadók tapasztalatait és valósíthatja meg kívánságaikat. Sok fordul meg azon, vajjon helyesen történik-e a tanácsadók kiválasztása, milyen kapcsolat támad az iskolai nevelő és tanácsadók között, átérzik-e egymásra utaltságukat és akarnak-e közös erővel a cél érdekében munkálkodni. Az kel-lene, hogyha egyszer esetleg a tanácsadó-intézmény hozzánk is elkerülne, ne csak a gondolatot vegyük át, hanem vegyük számba a már látható eredményeket is. *Verbényi László*

IRODALOM.

Gyűjteményes munkák.

Der gerechte Preis, mit Beiträgen von *Th. Beste*, *C. Brinkmann*, *Sven Helander*, *Jens Jessen*, *Hero Moeller*, *G. Schmölders*, *R. Stucken*, *W. Vleugels*, *Ernst Walb*. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Duncker und Humblot, Berlin, 1940. 248 lap.

Kilenc német professzor tanulmánya alkotja a kötetet. Egyesek az igazságos árra vonatkozó általános problémákat: az igazságos ár nemzet- és gazdaságpolitikai jelentőségét, a szabadgazdasági versenyár bírálatát, az állam árpolitikai beavatkozásának lehetőségeit és határait s végül az igazságos ár tantörténetét tárgyalják. Mások az igazságos ár különös érvényesülési formáiról értekeznek: az igazságos árról a mezőgazdaságban, az iparban és a hitelgazdaságban. A könyv címében jelzett fogalom megjelölésére az egyes tanulmányok a „közgazdaságilag helyes“ (*Jessen*), illetőleg a „közgazdaságilag indokolt“ (*Walb*) ár megjelölést használják. Közlebbi tartalmat ezek a kifejezések természetesen csak akkor kapnak, ha az ár közgazdasági szerepét meghatározzuk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy közgazdaságilag helyes ár az, amely funkcióját — ez *Jessen* szerint az egyéneknek minél nagyobb gazdasági teljesítményekre való ösztönzése, *Helander* szerint pedig a nemzeti termelés eredményének, a nemzeti jövedelemnek a népközöség tagjai között való szétosztása — olyan módon teljesíti, hogy a gazdálkodás oldaláról biztosítja a népi feladatok helyes betöltését.

Az állam lehetősége az ezeknek az ideáloknak megfelelő áralakulás biztosítására nem korlátlan. A közgazdaságilag egyébként helyes ár sem fog a valóságban érvényesülni, ha az egyéntől a méltányos áldozaton túlmenően egész gazdasági existenciájának feláldozását kívánja (*Schmölders*). A modern árpolitika, a világháború kedvezőtlen tapasztalatain okulva, ezekkel a korlátokkal számotvet, nem elégszik meg az árak megállapításával, hanem főcélja olyan gazdasági feltételek

teremtése, amelyek között a közgazdaságilag helyes ár szinte kényszerítés nélkül, mint természetes következmény alakul ki. Ez az organikus árpolitika tehát túlnő a szoros értelemben vett árpolitika határain és beleilleszkedik az általános gazdaságpolitika kereteibe. De még így is nagy nehézségek állanak az árpolitika előtt, különösen azon árucikkek árszabályozása tekintetében (például az élelmiszerek), amelyek iránt e kereslet merev. Az áremelkedések megakadályozására itt gyakran nem adódik más lehetőség, mint az állam, vagy valamely más gazdasági ág részéről a termelőknek vagy elosztóknak támogatás juttatása, illetőleg a kereskedelmi haszonrés megszüktése. Ez utóbbi olyan mértékig is mehet, hogy egyes gyengébb gazdasági alanyok existenciáját veszélyezteti. A német árjogi gyakorlat például azt a szabályt, amely szerint „megbízhatatlanság” esetén jogukban áll az árelenőrző hatóságoknak a vállalkozót az üzem vezetésétől eltiltani, kiterjesztőleg úgy magyarázta, hogy „megbízhatatlannak” minősítették mindazokat, akik nem rendelkeznek olyan vagyoni erővel, amely számukra az előírt árakon való üzemvezetést lehetővé tenné. A német gazdaságpolitika törekvése oda irányul, hogy ezeket eddigi gazdasági águkból elvonva, más gazdasági ágakban helyezzék el.

Az állami árpolitikának a közgazdaságilag helyes ár elérésére való törekvésében súlyos akadályokat jelentenek a rejtett áremelések. Ezek sorában jelentékeny hely illeti meg az új árucikkeket, amelyeknek — az árrögzítés időpontjában nem létező — rögzített árak nincs s a kalkuláció-rögzítés szabályai könnyebben megkerülhetők. Ezek mellett azoknak az árucikkeknek árszabályozása jár nagy nehézségekkel, amelyeknek kínálata erős idényszerű ingadozásokat tüntet fel.

A szabad piaci áralakulás különösen a mezőgazdasági termékek tekintetében idézhet elő a közgazdaságilag helyestől eltérő áralakulást. Ez a magyarázata annak, hogy a mezőgazdaságban találjuk legkorábban a tartós jellegű piacszabályozások példáit, amelyeknek célja egyfelől az ország élelmiszerellátásának, másfelől a parasztréteg fenntartásának biztosítása a világpiaci árak kedvezőtlen hatásával szemben. A mezőgazdaság a szűkös pénzhasználat tipikus területe és ez a pénzzel való rosszul tápláltság a mezőgazdasági kínálat sürgőssége és a vele szemben megnyilvánuló kereslet merevsége mellett fontos árleszorító tényező. A mezőgazdasági szövetkezetek piaci hatalma sokkal kisebb, mint az ipari kartelleké. Szemben az iparral, ahol a termelők jutottak az elosztókkal szemben túlsúlyba, a mezőgazdaságban ez utóbbiaké a nagyobb gazdasági nyomaték a szétforgácsolt termelőkkel szemben. Ezek a szempontok indokolják a különböző kormányok részéről világszerte megnyilvánuló áralátámasztó törekvéseket, amelyek részben

közvetlen közületi hozzájárulások formájában, részben a nem mezőgazdasági termékek árcsökkenésében és ezáltal a mezőgazdasági termelés költségeinek leszorításában mutatkoznak.

A közgazdaságilag helyes ár kérdése az iparban szoros összefüggésben van a közgazdaságilag indokolt költségek kérdésével. Közgazdaságilag indokolt költségek azok, amelyek a célzott eredmény eléréséhez okvetlenül szükségesek. *Walb* tanulmányának nagy részét ezeknek a költségeknek elemzése foglalja el, értékesíti az üzemgazdaságtan vonatkozó eredményeit s az egyes költségelemek kalkulációja kérdésében összeveti az üzemgazdaságtan által kívánatosnak jelzett megoldást a német ár-jog tételes szabályaival. A tanulmány ez a része gyakorlati szempontból rendkívül érdekes, de a német ár-jognak egyes részletkérdések tekintetében a háborús szükséglet által megkövetelt rohamos változása a tanulmány egyes megállapításait ma már túlhaladottakká teszi. A leírások, a tőkekamat, a vállalkozói nyereség, valamint az általános költségek közgazdaságilag indokolt mértékének megállapítása a legfőbb vitás kérdések. A közgazdaságilag igazolt költségeknek a közgazdaságilag helyes árral való összefüggése nem jelenti azt, mintha a közgazdaságilag helyes árnak minden egyes esetben fedeznie kellene a költségeket. Sok esetben ez a költségeknél alacsonyabb, ilyenkor azonban a termelés rentabilitásának biztosítására a belső, a vállalaton belüli, vagy a külső, vállalaton kívüli kiegyenlítés valamelyik fajtája kell hogy alkalmaztasék. A belső kiegyenlítés időbeli, tárgyi, vagy személyi lehet. Az időbeli kiegyenlítés esetén egy időszaknak a költségeket nem fedező árai nyomán szenvedett veszteséget a másik időszaknak a költségeket meghaladó árai nyomán elért nyereség egyenlíti ki. Ez a kiegyenlítés lehet konjunkturális és idényszerű. A tárgyi kiegyenlítés esetén az egyik árucikknél elszenvedett veszteséget a másikonál elért nyereség pótolja. Erre különösen az élelmiszerkiskereskedelem nyújt példát. A kis faji értékű élelmiszerek ára nem bírja el még a viszonylag csekélyebb kereskedelmi árrést sem, ezért viszont más cikkek-nél elérhető magasabb árrés kárpótol. Ez idézte elő például Németországban azt, hogy a vajkereskedők ma már csaknem kivétel nélkül tartanak konzerveket, gyarmatárukat, édességeket és borokat. A külső kiegyenlítés más gazdasági ágak, vagy a közület részéről a veszteséges gazdasági ágak juttatott hozzájárulásban áll. A közgazdaságilag indokolt vállalkozói nyereség megállapítása, amely figyelemmel van az igazságos jövedelemeloszlás szempontjaira is, sohasem a termelési egység alapján történik. A lényeg az, hogy a vállalkozó egy bizonyos időszakon át kapja meg a vállalkozói tőke kockázatának és az esetleges különleges vállalkozói teljesítménynek ellenértékét.

Walb az iparban elvileg helyesebbnek tartja a piaci ár

kialakítását, mint az önköltségi ár felszámítását. Az előbbi azáltal, hogy különbözeti járadékot biztosít, a racionálisabban termelő üzem utánzására készíti a kedvezőtlenebb körülmények között termelőt, ezáltal általános költségcsökkentéshez és végeredményben árcsökkentéshez vezet. Önköltségi ár felszámítása csak olyan esetben indokolt, ha a konkurrenciának nincs szerepe, amikor egyes termelőkről, vagy unikumjóság jellegű javakról van szó.

Külön tanulmány (*Stucken*) foglalkozik a helyes ár kérdésével a hitelgazdaság terén, vagyis a helyes kamat kérdésével. Nem vállalkozik a helyes kamat számszerű meghatározására, mert annak mértéke az adott körülményektől függ s csak annyit mond, hogy helyes kamat az, amely a nép életét a gazdasági élet helyes működése által legjobban szolgálja. A helyes kamat, épp úgy, mint a helyes ár, nem mindig a kereslet és kínálat hatása alatt alakul ki. Németországban a hosszúlejáratú kölcsönök jelenlegi kamatszínvonala lényegesen alacsonyabb annál, amit a kereslet és kínálat viszonya indokolna, mégis ez a helyes, mert ez szolgálja jobban Németország jelenlegi erőfeszítéseit. Ilyen esetben szükség van arra, hogy hitelígények kielégítésének sorrendjéről gondoskodás történjék s ilyen rendszer csak akkor működhetik helyesen, ha a bankok az államnak erre vonatkozó útmutatását követik. A kamat alacsonyságát a takarékoság szempontjából nem tartja aggályosnak. A takarékoskodás főrugója az, hogy az ember gondoskodni kíván létének fenntartásáról öregség, betegség, stb. esetén. A takarékoság szempontjából a kamatnál sokkal fontosabb tényező a nép beállítottsága és a pénzérték állandóságában való hit. A kamat alacsony voltának — amint arra különösen *Cassel* mutatott rá nyomatékosan — a megtakarított vásárlóerő fogyasztási célokra való felhasználása szempontjából van jelentősége. Azonban itt is csak nagyarányú és hirtelenül bekövetkező kamatesökkentések gyakorolhatnak döntően kedvezőtlen hatást. Szabad tőkeforgalom mellett a kamat alacsonysága hátrányos, mert a külföldi tőkéket az illető országtól eltéríti, illetőleg a belföldi tőkéket külföldi elhelyezkedésre készíti. Ennek a szempontnak a mai körülmények között nincs jelentősége.

Beste terjedelmes tanulmányában a monopolárnak, elsősorban a kartellárnak és az igazságos árnak viszonyáról értekezik. Tulajdonképpen értelemben vett monopolár csak szabad gazdasági rendszerben létezik, irányított gazdaság esetében az állam a monopolárat közvetlenül, vagy közvetve szabályozza. A monopolár csak azért, mert a piaci versenyárnál magasabb, közgazdaságilag nem szükségképpen helytelen. A piaci árnál magasabb monopolár olyan technikai előrehaladást tehet lehetővé, amely szabad verseny mellett nem következne be

s amely hosszabb időt tekintve árcsökkenést idéz elő. Olyan monopolár, amelynek egyetlen szempontja a lehető legnagyobb nyereség biztosítása, csak abszolút monopólium esetén lehetséges, kartell esetén már a kartelltagok versenye kizárja az ilyen árak kialakulását. A monopolárok és a szabadpiaci árak alakulását *Muhs* hasonlította össze. Szerinte konjunktúrafellendülés esetén a monopolárok a szabad árakhoz képest nem emelkednek túl magasra, konjunktúrahanyatlás esetén azonban a szabad áraknál kedvezőbben alakulnak.

A közgazdaságilag helytelen (túl magas) monopolár kedvezőtlen eltolódást idézhet elő a vásárlóerők felhasználásánál, elősegíti a tőkeképződést olyan helyeken, ahol az esetleg nem kívánatos, viszont megakadályozza más fontosabb helyeken. A nyersanyagoknak túl magas monopolárai a feldolgozóipar rentabilitását és külföldi versenyképességét csökkentik. A túl magas monopolárnak legveszélyesebb közgazdasági hatása a téves tőkebefektetések elősegítése. A közgazdaságilag helyes árnál alacsonyabban megállapított monopolárok, amelyek célja gyakran a versenytárs gazdasági tönkretétele, tőkepusztulást idézhetnek elő.

Irányított gazdaság esetén a közgazdaságilag helyes kartellárnak egyfelől a vállalkozó költségeit kell fedeznie s számára illő nyereséget biztosítania, másfelől a közgazdaságilag szükséges és hasznos mértékben kell gondoskodnia a fogyasztók szükségletkielégítéséről. A fogyasztók érdekében a költségeket nem fedező kartellár szüksége is felmerülhet, ilyenkor a kiegyenlítés valamelyik módját kell alkalmazni. Ettől eltekintve a kartellárra a határüzem közgazdaságilag indokolt költségei irányadók.

Moeller azt a kérdést veti fel, vajjon a közgazdaságilag helyes árnak elengedhetetlen kelléke-e az árszínvonal és így a pénzérték változatlanlansága. Ezt a kérdést nemleges irányban dönti el. Az árak változatlanlansága nem zárja ugyan ki teljesen a technikai haladást, hiszen ezen a réven az újító vállalkozó különbözeti járadékban részesül, de mindenesetre hátrányos a technikai haladás szempontjából, mert nem teszi lehetővé azt, hogy a kérdéses termék forgalma nagymértékben növekedjék, új fogyasztórétegek bekapcsolása által. A különbözeti járadék nem illetheti meg kizárólag a vállalkozót, a technikai haladás hasznában részesíteni kell a népközösség tagjait. Ez úgy történhetik meg, hogy a különbözeti járadék egy részét az állam adó formájában elveszi. Emellett a megoldás mellett a pénz értékállandságának követelménye megvalósul. Rendes körülmények között azonban az a helyes megoldás, ha a technikai haladás haszna árcsökkenések formájában jut a fogyasztóknak, ami viszont a pénz értékének megváltozását jelenti. Ilyen esetben a pénzkötelmek hitelezőit ért jogosulatlan előny adó,

vagy kamatpolitikai intézkedésekkel ellensúlyozható. A technikai haladás következtében előidézett árcsökkenések jelenleg nem vonják maguk után az árszínvonal hanyatlását, mert az árcsökkenéseket a külföldi nyersanyagdrágulások miatt elkerülhetetlen áremelkedések kiegyensúlyozzák. Békeidőben azonban az árszínvonal csökkenése és a pénzérték emelkedése világosabban megnyilvánulhat, bár statisztikailag azt akkor is nehéz megfogni (rejtett árcsökkenések: minőségjavulás, stb.). A technikai fejlődésnek az árszínvonalat csökkentő és a pénzértékét emelő hatása nagyobb, mint amennyire általában tenni szokták.

A német árolitika eredményei a háború eddigi folyamán minden várakozást felülmúltak. A német nagykereskedelmi és létfenntartási árindex a háború kitörése óta 1940 végéig mindössze 3%-kal emelkedett. Kétségtelen, hogy ezek az eredmények nemcsak árpolitikai eszközök segítségével, hanem a gazdaságpolitika minden ágának összehangzatos együttműködésével voltak elérhetők s elérésükben a német nép fegyelmezettségének s a rendelkezésre álló kiváló közigazgatási szervezet nagyszerű működésének döntő része volt. Az is valószínű, hogy rejtett — az árindexekben kifejezésre nem jutó — drágulások, mint minden más országban, Németországban is előfordulnak. A német háborús árszabályozási rendszer, ennek ellenére, minden ország árpolitikájának irányítói számára sok tanulságot jelent s ezért az ismerttetett mű, amely e rendszer elvi alapjait tárja fel, nemcsak az árelmélet művelői, hanem az árszabályozásban résztvevők számára is hasznos olvasmány. Kár, hogy a munkabér, a földár és a vállalkozói nyereség helyes mértékét kutató tanulmány a kötetben nem foglal helyet.

Venczel István

Könyvismertetések.

Sipos Sándor: Ipari nyersanyagok világtermelése. Gergely R. könyvkereskedése. Budapest, 1941. 336 lap.

A nyersanyagéhség az utolsó évtizedekben a világgazdasági életnek, sőt a politikai hatalomnak is központi problémája lett. A nyersanyagszükség a gazdasági élet fejlődése, a népesség számának növekedése, a fegyverkezési szükséglet fokozódása következtében egyre növekedőben van a világ minden részében. Jelentősége különösen azokban az országokban érezhető, amelyek kedvezőtlen körülményeik folytán nem rendelkeznek az ipari termelés fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges nyersanyagokkal elegendő mértékben. Ha ezek az orszá-

gok a gazdasági kapcsolatok meglazulása, vagy valutáris és más nehézségek miatt nem juthatnak hozzá a szükséges alapanyagokhoz, ez rájuknézve mindenképen gazdasági hátrányokkal, a termelés megakadásával, a szociális gondok növekedésével és az életszínvonal hanyatlásával jár.

Sipos Sándor most megjelent könyvében rendkívül becses áttekintést ad arról a kérdésről, hogy milyen ma, illetve milyen volt a most folyó második világháború kitörése előtt a helyzet a legfontosabb ipari nyersanyagok világtermelésének nemzetközi megoszlása tekintetében. A kérdés politikai részét a teljes tárgyilagosságra törekvés miatt szerző egyáltalán nem érinti, pedig a mai helyzetben szinte lehetetlen a könyvben részletesen tárgyalt problémát a világpolitikai erők roppant mérközésétől elvonatkoztatni, ennek távlataiból és esélyeiből kiszakítani. Hiszen éppen ezekben a tényekben keresi mindenki a nagy háború végső rugóit, okait, sőt célját és magyarázatát is.

A munka az 57 legfontosabb ipari nyersanyag világtermelési adatainak statisztikai összefoglalása alapján mutatja be a *nyersanyagkérdés nagy problémáját*. Szemléletének középpontjában mindig maga az anyag áll, azt vizsgálja, miként oszlik meg, mondjuk, a világ kőszéntermelése vagy kőolajhozadáka a földrészek, illetve az egyes országok között. Adatai általában az 1937. évről valók, újabb és régebbi adatokat csak könyvének V. részében idéz, ahol a konjunkturális hullámzást mutatja be az 1929—1938. évi, egy teljes konjunktúraciklust magába foglaló tízéves világtermelés adatai alapján. A szerző a könyv I—XVIII. fejezetében négy főcsoportba foglalva egyenként ismerteti az energiaszolgáltató anyagok (szén, ásványolaj, földgáz, villamosenergia) a *nehéz és könnyű fémek*, az *acélnemesítő fémek*, a *vegyipari és textilipari anyagok* s végül az *olajos magvak* világtermelését, minden egyes anyagnál kitérve a legfontosabb technológiai tulajdonságok, a felhasználási, illetőleg feldolgozási lehetőségek ismertetésére. Világos rendszerbe foglalt tájékoztatása mindenütt hiteles, állami és népszövetségi adatforrásokra támaszkodik.

A negyedik fejezet foglalja össze egyébként a munka végső tanulságát, hogy kevés olyan gazdasági egység (ország) van, mely gyarmatok nélkül el tudná látni magát minden szükséges nyersanyaggal. A legjobban ellátott ország az Egyesült Államok és a Szovjet-Unió. A fejlett iparral rendelkező országok egyik része gazdag gyarmatai révén el tudja látni iparát, a másik része azonban kizárólag a világpiacokra van utalva. Az ilyen nemzetgazdaságok függő helyzete különösen a háborús viszonyok között válik erősen érezhetővé. Ilyenkor lép előtérbe az önellátás, a szigorú nyersanyaggazdálkodás szükségessége s jutnak jelentőséghez az addig kevés figyelemre méltatott, ki-

sebb jelentőségű belföldi lelőhelyek is, amelyek számontartása éppen ezért fontos.

A termelési adatok tömegéből érdekesítő módon bontakozik ki az egyes fontosabb ipari nyersanyagok és energia szolgáltató források gazdaságtörténete. Ahogy az emberiség szükségletei változnak, ahogy a zseniális találmányok egymásután megváltoztatják az emberi gazdálkodás, a termelés és a közlekedés módját, úgy változik az egyes nyersanyagok fontossága és jelentősége is az emberi gazdálkodás és a technikai civilizáció színterén. Mert ezeknek a holt nyersanyagoknak is éppen úgy van történetük, mint az egyes nemzeteknek, vagy az egyéneknek attól kezdve, hogy feltűnnek és nagyobb szerephez jutnak az emberi gazdálkodás történetében.

Mivel a munkának nem az aktuális nyersanyagprobléma presentálása vagy mérlegelése volt a célja, jóllehet abból ez is könnyű szerrel megejthető, szerző az 1937. évben fennállott statisztikai alaphelyzetet rögzítette le, amelyhez majd minden további változást mérni kell. Ezekre az adatokra támaszkodhatik, mint jó kiindulási pontra minden kutatás, minden érvelés és mérlegelési szándék.

Ezek előrebecsátása után néhány megjegyzést kell tennünk még a munkával kapcsolatban. A szöveg nagy része csak a táblázatok magyarázatára szolgál, jóllehet a táblázatok összeállítására oly rendszeres, hogy az azokban foglalt adatok magyarázat nélkül is kitűnő tájékoztatást nyújtanak.

Fontos lenne ezt az adatgyűjtést tovább kiegészíteni olyképen, hogy a fogyasztási adatokról és a nyersanyagfeleslegekről is tájékozódni lehessen. Gyors egymásutánban következniök kellene tehát hasonló alapossággal megírt olyan munkáknak, amelyek ezekre a kérdésekre is választ adnának. Ily irányú megfelelő szakmunkák ugyanis ma még, sajnos, nem állnak rendelkezésre, pedig nagyon kívánatos volna a nyersanyagok világpiaci áralakulásának, a fogyasztás mérvének és sok más problémájának is hasonló módszer szerint való mielőbbi feltárása és összefoglaló megvilágítása. Ezek a munkák azután kiegészítenék azt a becses tájékoztató, az elmélyedő, kutató vagy tudományos vizsgálatok számára is kiválóan alkalmas könyvet, amelyet *Sipos Sándor* nagy szorgalommal, a gazdaságtudományban szerzett évtizedes tapasztalatai alapján állított össze és írt meg.

Afra Nagy János

Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Szerkesztette: *Rézler Gyula*. Írták: *Nötel Rudolf, Urbán János, Olty Vilmos, Csikós-Nagy Béla, Rézler Gyula, Hegedüs Dániel, Hantos László, Buócz Elemér, Bán Imre*. Előszóval ellátta: v. dr. *Surányi-Unger Tivadar*. A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása (Közgazdasági Könyvtár XXIV. kötet) Budapest, 1940. 243 l.

Társadalomleírásunk régen nélkülöz olyan átfogó irodalmi művet, amely a magyar gyáripari munkásság életviszonyaival, társadalmi körülményeivel és gazdasági helyzetével tárgyilagosan foglalkozna. Pedig ez a kérdés az 1940. évben már 350.000 magyar munkást érintett, akiknek munkája közel 4 milliárd pengő értékű iparcikket termelt. Az elmúlt években társadalom-kutatásunk a parasztság irányában toltódott el, falukutatóink itt dicséretes munkát végeztek. Épen annyira égető kérdés azonban napjainkban a magyar ipari munkássors, amelynek tudományos megismeréséhez vezet bennünket ez a könyv. „A magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép“ a legszigorúbb tudományos kritikát is elbírija. Nem száraz adatok felsorolását találjuk itt, hanem igen intenzíven érzékeltetett szociális problémákat, amelyeknek feltárása csak komoly tudományos felkészültséggel volt lehetséges.

A könyv első része „A magyar gyári munkásság“ a szerkesztő, *Rézler Gyula* írása, aki általánosságban foglalkozik a jelenlegi helyzettel. A többi fejezetek iparáganként részletesen tárgyalják a munkáskérdéseket. Mindegyik tanulmány azonban egységes felépítésű. A történeti fejlődés rövid vázolata után az ipar és a munkásság kapcsolata, a munkásság társadalmi rétegződése, az idegen munkások aránya kerülnek sorra, amelyek mind szociális viszonyaink lendületes fejlődéséről tesznek tanúságot. Az összefoglaló rész kimutatja, hogy milyen, a munkásság foglalkozásából eredő tényezők hozták létre a munkás lelkiséget. A passzív tényezők: a géppel való kapcsolat, a nagy számban való együttdolgozás, a városi település. Az aktív tényezők: a munkásöntudat, a szervezethez való hajlam, az átlagnál nagyobb műveltség. Rézler sikeresen támasztja alá elgondolását a szellemtörténeti irány tételével: ha az egyes kisebb gazdasági körön belül elhelyezkedetteknek is külön lelki alkatot tulajdonítunk (Szekfü), mennyivel inkább beszélhetünk külön lelkiségről a munkásosztállyal kapcsolatban. Az ipari munkásság éppen lelkiségénél fogva számarányánál jelentősebb szerepet játszik társadalmunkban.

Sokat foglalkozik a mű a munkásság szervezkedésével és az ebből fakadó eredményekkel. A magyar társadalomban található rétegek közül aránylag a munkásság a legjobban szervezett. Jelenleg a munkafeltételek megállapítását az állam

vette kezébe, így tehát a munkásszervezetek feladata már nem a kedvező bérnek kiharcolása, hanem a törvények és rendeletek által előírt munkafeltételek betartásának ellenőrzése.

Talán legnagyobb jelentőségűek a tanulmányorozatnak azok a részei, amelyek a munkafeltételekkel foglalkoznak. Szociális viszonyaink fejlődését a 8 órás munkaidő, a gyermekneveltetési járulék és a fizetéses szabadság intézményes bevezetése bizonyítja. Munkabérvizonyaink általános rendezése pedig nagymértékben hozzájárult a munkásság élétszínvonalának emeléséhez. A tanulmányok hangsúlyozzák, hogy a bérmegállapítások jelentősége nem a keresetek felemelésében, hanem az átlagos szinten való rögzítésében rejlik.

A szerzők végül azoknál a hivatalos és magán intézményekkel foglalkoznak, amelyek az ipari munkásság jólétét vannak hivatva előmozdítani, a társadalombiztosítás, a munkaközvetítés stb. szerveit.

A közgazdákat és a szociológusokat azonban leginkább a tanulmánykötet módszere érdekelheti, mert a könyv a magyar társadalomkutatás erős módszertani fejlődését jelenti. A módszeres és egységes szerkesztés elvének következetes alkalmazása mutatkozik meg az egyes tanulmányokban, amelyek egy-egy iparág munkásságának viszonyait mutatják be. Kritikai rendszerességgel tárgyalnak mindent, az iparág kialakulásától a szociális viszonyokon keresztül a munkáskultúráig. Az egyes tanulmányok írói egységes vázlat és kérdőív alapján szedték össze a megírandó anyagot, ami lehetővé teszi az egyes tanulmányokban tárgyalt iparágak munkásainak megfelelő összehasonlítását. Komoly értéknek könyvelhetjük el az egyes állításoknak hivatalos adatokkal való megerősítését és az érdekeltek körében való alapos tájékozottságot is. Az íróknak a politikai színezetet sikerült teljesen kikapcsolniok, nem arra törekedtek, hogy munkájuk akár a munkások, akár a munkaadók melletti kiállás legyen, hanem a tények feltárására szorítkozik. V. dr. *Surányi-Unger Tivadar* írja bevezető soraiban: „A jelen munka szigorúan tárgyilagos helyzetképet kíván nyújtani a magyar gyári munkásság élétszínvonaláról. Szerzői következetesen az „audiatur et altera pars“ elvének alapján állnak; munkájuknak egyetlen gyakorlati célkitűzése az, hogy a tények pártatlan megállapításával becsületesen egyengetssék a későbbi jövedelemeloszlási fejlődés útját. Erre a törekvésükre való tekintettel tudatosan mondanak le a felületes népszerűség múltó babéraitól és kerülnek a szóvirágokkal díszelő, érzelmileg aláfestett gondolatmeneteket.“

A módszeres társadalomkutatás alapjait *Rézler Gyula* készítette elő, aki az összefoglaló részen kívül két iparág munkásságával (textilipar, cukoripar) is foglalkozik. *Nötel Rudolf* a konjunkturális jellegű nehézipar munkásait elemzi. *Csikós-*

Nagy Béla az államnak a munkafeltételekre gyakorolt hatását érvényesítette a szempontok sorában. *Hantos László* a visszacsatolt Felvidéken végzett szociográfiai kutatásainak tapasztalatait bocsátotta a munkaközösség rendelkezésére. A statisztikai megoldások kidolgozásánál *Urbán János* statisztikus működött közre. De a munkaközösség többi tagjai is, akik között egy vállalati igazgató és egy gyárimunkás is szerepel, közreműködtek szakszerűségükkel a közös munkában.

Az ízléses kiállítású tanulmány sorozat a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában a Közgazdasági Könyvtár XXIV. köteteként jelent meg.

Vörösmarty Mihály

Lesenyi Ferenc: Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. 1940. 78 oldal. Kiadja a M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának Könyvkiadó Alapja.

Világos tagozódású, a leglényegesebb mozzanatokat ki-domborító, jól folyó stílusú tanulmányával a szerző érdemes munkát végzett. Gazdaságpolitikai, valamint művelődéstörténelmi kérdések iránt érdeklődők élvezetes olvasmányként forgathatják a tetszetős külsőben megjelent munkát, a céhbelleket pedig az áttanulmányozott szakmunkákból lelkiismeretes pontossággal idézett és megjelölt részek és adatok érdekelhetik különösképen.

A tanulmány két részre tagolódik: először a honi erdőgazdálkodás fejlődését veszi számba, majd a fejlődés természet-szerű folyamányaként jelentkező erdészeti szakoktatásunk első megnyilvánulásait ismerteti okszerűen. Régibb idők rövid ismertetése után bővebben foglalkozik a három jelentősebb állomással: a bányákkal és kohókkal kapcsolatban űzött erdőgazdasági tevékenységgel, illetőleg Miksa királynak 1565-ben kiadott erdőrendtartásával; a hadvezetőségnek a bánsági területeken hadászati célokból szorgalmazott fásítási törekvéseivel, s végül Mária Teréziának 1769 végén kibocsátott erdőrendtartásával. Mária Terézia, az 1763-ban megnyitott szepcei Collegium Oeconomicum alapítója, nagy távlatú nemzetgazdasági tervei egyik láncszemének szánta ezt a rendtartást: s valóban erdészetünk történelmének egyik legkiemelkedőbb eseményévé is lett ez a mult idők próbálkozásait figyelembe vevő és a jövőt biztosan megalapozó, erdészeti szaktudományunkat és szakoktatásunkat is kialakító intézkedése. A rendtartás megjelenését követő esztendőben, 1770-ben már elrendeli a királynő, hogy az akadémiai rangra emelt selmechányai bányászati tanintézetben az erdő-

szet ismeretei is taníttassanak, s ha szűkreszabott is volt az az ismeretkör, amely Deliusnak, a bányaműveléstan világhírű tudósának rendes előadásai keretébe beleilleszkedett, mégis az erdészet tudományának a legfelsőbb helyről jött elismerését jelentette. Ebbe a kedvező légkörbe illeszkedett bele *Vizner* kamarai erdőfelügyelő, amikor állomáshelyén, Liptóújváron (Hardkeken) az erdészeti ismereteknek alsó, majd középfokú otthont biztosított. A Ferenc császártól is támogatott *Vizner*-féle kísérlet ismertetésére a szerző több oldalt szentel és jogosan fájlalja visszafejlesztését. Milyen érdekes lett volna a bécsi udvari köröknek a liptóújvári szakiskolával szemben kifejezésre jutott rosszindulatát a visszafejlesztéssel, majd az egy időben megszűnt *Tessedik*-féle szarvasi gyakorlati ipari iskola rossz sorsával egybevetni; mindkettőnél ugyanazok az okok és áskálódások játszottak közre. A liptóújvári iskolában az erdészet elemeinek tanítása ugyan 1815-ben végleg megszűnt, de ekkor már 1809 óta működött a királyi elhatározással alapított selmecebányai erdészeti tanintézet, valamint a keszthelyi *Georgicon*-on néhány évvel előbb megszervezett alsóbb és felsőbbfokú erdész- és vadásziskola. Erdészeti szakoktatásunk kialakulásának kezdeteit igen jól mutatja be a szerző. Még szemléltetőbbé tehetné azzal, ha egészen röviden a külföldi hasonló kísérletekre is rámutatott volna: ezzel nemcsak jó háttérrel kapott volna a kísérletezés korszaka, de láthattuk volna azt is, hogy a szakoktatásnak ezen a terén is lépést tartottunk a művelt Nyugattal.

A tanulmány szakoktatásunk egészében eddig érzett hiányt tölt ki.

Vincze Frigyes

Major Róbert: A világgazdaság kis enciklopédiája. Bpest, 1941. Renaissance kiadás. 223 lap.

Nagyon jó gondolat volt a mai időben, amikor a közönség érdeklődése nagy mértékben irányul a világgazdasági problémák felé, ezt a kis kézikönyvet megszerkeszteni. Több száz jelszó alatt az olvasó szinte minden világgazdasági fogalomra megtalálja a felvilágosítást. Így a könyv egyfelől kényelmes segédeszköz annak, aki egy-egy kérdésről, fogalomról kíván tájékozódást, másfelől igen alkalmas eszköz a gazdasági műveltség terjesztésére.

De nemcsak a gondolat volt jó, hanem nagyon jól sikerült az enciklopédia szerkesztése is. Alig képzelhető nehezebb feladat, mint ily kis terjedelmű könyvecskébe beszorítani, amit az olvasó joggal kereshet benne. Hogy a szerző ezt a feladatot teljes sikerrel oldotta meg, annak tulajdonítható, hogy

nagy olvasottságánál és közgazdasági képzettségénél fogva egy-egy fogalmat néhány szóval, bámulatós világossággal, minden laikus számára is érthetően tud meghatározni és ismertetni. Ahogy például a *likviditás* fogalmát 4 sorban, az *olcsó pénzt* 8 sorban bemutatja, tökéletes a maga nemében. Ezek az apró ismertetések legfőbb értékei a könyvnek. De a szerző azokat a gazdasági fogalmakat vagy berendezkedéseket, amelyek lényegüknél, jelentőségüknél fogva bővebb ismertetést igényelnek, hosszabb terjedelemben szintén kitűnően prezentálja. Talán szabad a sok pompás, részletesebb ismertetés közül kiemelni a *munkanélküliséget* vagy az *inflációt* tárgyalókat. Ezek nemcsak a tájékozatlan olvasónak, hanem a szakembernek is élvezetes olvasmányt nyújtanak.

Emellett külön ki kell emelnünk a könyv teljes tárgyi-lagosságát. Tájékozást akar nyújtani, a kérdéseket meg akarja világítani, minden probléma összes vonatkozásait fel kívánja tárni. Viszont nem foglal állást, ez pedig egyedül helyes az ilyen célzatú könyv szerkesztésénél. Azt hisszük, hogy ezért a tulajdonságáért is nagyon alkalmas segédeszköz lesz a gazdasági középiskolák számára. Ezek tanulói igen nagy haszonnal és okulással fogják forgatni. Alig csalódunk, ha azt hisszük, hogy ez az enciklopédia felújítva, modernizálva, a világgazdaság fordulataihoz hozzáillesztve az idők folyamán sok-sok kiadásban fog a közgazdasági oktatásnak állandó segédeszközévé válni. — A könyvecske izléses kiállításáért külön elismerés illeti a kiadót.

Éber Antal

Luckas, Hans: Theorie der Devisenzwangwirtschaft. Jena, 1940. Schriften des Instituts für Finanzwesen der Wirtschaftshochschule Berlin 143 + XVI. S.

A szerző a devizakényszergazdálkodás (továbbiakban devizagazdálkodás) keretében lebonyolódó külföldi fizetési forgalom vizsgálatából kívánja leszűrni a rendszer elméletét. Max Weber és Werner Sombart által felállított ú. n. gazdasági ideáltípusok analógiájaként a devizagazdálkodást, mint azon felségjogi intézkedések rendszerét határozza meg, amely az egész külföldi fizetési forgalom lebonyolítását kizárólagos joggal a törvény által kijelölt szervekre ruházza.

A devizagazdálkodás célja a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása és e célból a külföldi fizetési eszközök piacának, tehát a valuta- és devizaárfolyamok alakulásának befolyásolása. Ez egyben azt jelenti, hogy a nemzetközi tőke mozgalmak, valamint az áruk és szolgáltatások külforgalma a kijelölt szervek befolyása alá kerül, tehát azok valutapolitikai, hitelpolitikai és kereskedelempolitikai kihatású intézkedéseket tesznek.

Hitelpolitikai téren a devizagazdálkodás a nemzetközi tőkeozgalmakat közvetlenül szabályozza: a tőkekivitel a külföldre irányuló kamat és osztalék fizetésekkel együtt a fizetési mérleg állapotához, illetve a devizakészlet nagyságához mért engedélyezési eljárásnak veti alá és pedig általában transfermoratórium életbeléptetése útján. Az intézkedés eredményesége — ami a tőkemenekülés megakadályozását és egyben az ú. n. hitelpolitikai autonómia megvédését jelenti — teljesen a rendszer hatályosságától, hízagmentességétől függ. Általában az adósországok esetében a devizagazdálkodás az autonóm hitelpolitikának elengedhetetlen előfeltétele. Bizonyos körülmények között azonban a hitelező államok sem tudták megakadályozni a tőkemenekülést devizagazdálkodási rendszabályok nélkül. Az 1914—18-as világháborúban a hitelező államok nem ismerték a devizagazdálkodás jelenlegi terjedelmét. 1914 óta a legnagyobb jelentőségű valutapolitikai eseménynek tekinthető az, hogy 1939. szeptemberében Anglia bevezette a devizagazdálkodást. 1940. végén az Egyesült Államok, Svájc, Portugália és néhány kisebb közép- és délamerikai államon kívül a világ összes államai ennek a rendszernek a keretében bonyolították le a külföldi fizetési forgalmukat.

A devizagazdálkodás szükségszerűleg a külforgalom tervszerű irányításához, külkereskedelmi kényszergazdálkodáshoz vezet, miután a tőkeozgalmakon kívül az áruk és szolgáltatások külforgalmának egyenlege képezi a fizetési mérleg legfontosabb tételét. Ha ezen tételek valutaértékei között egyensúlyhiány mutatkozik, annak kiküszöbölését — szóval e címen jelentkező devizakereslet és -kínálat egyensúlyát — csak a külforgalom szabályozása útján lehet elérni. Ezen feladatot a devizagazdálkodás csak részben tudja megoldani a devizakiutalások korlátozása útján. Ez ugyanis nem eredményezheti a behozatal azonos mértékű csökkenését, miután a behozatalt a legkülönbözőbb módon lehet finanszírozni. Ezért az árubehozatal közvetlen korlátozása, engedélyezési eljárás keretében való lebonyolítása szükséges, ha a devizagazdálkodás e téren is eredményt kíván elérni. A kivitel terén a rendszer elsősorban a külföldi hitelezők követeléseiből, azok transzferálásának céljára az ú. n. addicionális kivitel keretében biztosított engedményeket használja fel. Az egyéb kivitel fejlesztése a valuta leértékelés különböző módszerein kívül pénzügyi téren csak közületi szolgáltatásokból eredő támogatás útján történhetik. A szerző megállapítja, hogy az *egységes valutaértékelés az exportkereskedelem részére biztosabb kalkulációs alapot nyújt*, mint az exporttámogatási rendszer, amely egyébként is könnyen discriminatív vádjával illelhető.

A fizetési egyezményekhez fűzött túlzott remények nem váltak valóra. Ahol az államközi kereskedelmi és fizetési mér-

legek egyensúlyát biztosítani lehetett, az nem az egyezményekben lefektetett fizetési rendszerek, hanem vagy a külkereskedelem államî irányításának, vagy a devizaárfolyam-mechanizmus működésének eredménye volt. A fizetési mérleg szempontjából — az árfolyam-mechanizmustól eltekintve — a külkereskedelem állami irányítása fontosabb kihatással bír, mint a devizagazdálkodás. Az állami irányítás viszont a külkereskedelem elburokratizálódásához vezet. Ha igaz is, hogy olyan jó bürokrácia kezében, mint a német, a rendszer eredményes lehet, a szerző véleménye szerint fel kell vetni a kérdést, hogy a feladatokat nem lehet-e teljesíteni külkereskedelmi kényszer nélkül? Noha a kérdés megválaszolását a szerző nem tekinti feladatának, rámutat arra, hogy azokban az országokban, ahol devizagazdálkodást vezettek be, általában vagy figyelmen kívül hagyták, vagy tudatosan kicsinyítették a vámpolitika fontosságát. Véleménye szerint elképzelhető, hogy elővigyázatosan kifejlesztett vámpolitikával áruk és szolgáltatások, valamint országok szerint ad volumen és ad valorem kidolgozott *flexibilis vámtarifa alapján a feladatok teljesíthetők külforgalmi kényszergazdálkodás nélkül is.*

A valutapolitika terén bekövetkezett változások ismertetése után a szerző azon véleménynek ad kifejezést, hogy (miután a külföldi adósságok viszonylagos jelentősége is csökkent) Németország részére kizárólag közgazdasági szempontból nézve — a devizagazdálkodás fenntartása mellett — *a márka leértékelése és vásárlóerő paritás irányában haladó manipulált valutapolitika megfelelőbb lenne, mint a jelenleg érvényben lévő stabil árfolyam mellett működő exporttámogatási rendszer.*

Eddigélé csak a valutakiegyenlítő alappal rendelkező államok követtek manipulált valutapolitikát, a hatályosan működő devizagazdálkodási rendszer ennek követését szintén lehetővé teszi, miután a tőkemozgalmakat ellenőrzés alatt tartja, tehát e címen netán fellépő rendkívüli árfolyam-hullámzásokat képes akadályozni és egyben az ú. n. hitelpolitikai autonómiát is meg tudja őrizni. A megállapított árfolyamoknak tulajdonképp azonosnak kellene lenni azzal az árfolyammal, amelyet egy szabad devizapiac alakítana ki. A szabad árfolyam a mindenkori tényleges devizakereslet és -kínálat legérzékenyebb jelzője, enélkül a hivatalos árfolyammegállapítás csak deviza statisztikákra és kiszámított vásárlóerő paritásokra támaszkodhatik. Devizagazdálkodás keretében „korlátolt és ellenőrzött piacon“ az árfolyam szabaddá tehető, az automatikusan nagyjából a vásárlóerő paritásának megfelelő ponton fog megállapodni és hullámzása az ezen paritásban netán beálló változásokat fogja visszatükrözni. Egyébként az árfolyam manipulálása a valutakiegyenlítő alapok politikájához hasonlóan devizavétel és eladás útján történhetik. Nemzetközi megállapodások által

megvont keretek között szabadon mozgó valutaárfolyamok a nemzetközi kereskedelem fellendítését elősegítenék, különösen, ha a külkereskedelmi szabályozások helyébe megfelelő vámpolitika lépne.

Amint látjuk, a szerző objektív okfejtéssel vizsgálja a devizagazdálkodás kérdéseit, megállapításaiban nem riad vissza a jelenlegi német devizagazdálkodási rendszer kritikájától; gondolatmenete jelentős közeledést mutat a „managed currency“ rendszer felé. A könyv címe azonban nem indokolt, miután inkább leíró gazdaságpolitikai tanulmány, mint elméleti munka. Az elméleti megalapozottság hiányának tulajdonítható, hogy a nemzetközi gazdasági kiegyenlítődési folyamat és a devizagazdálkodás közötti kapcsolatok háttéréről, az áruk és szolgáltatások nemzetközi cserefolyamatában az ár és költség interdependencia, a keresleti és kínálati elaszticitás szerepéről vajmi keveset találunk Luckas könyvében. Ezen összefüggések nemcsak elméleti szempontból érdekesek, hanem gyakorlatilag is fontosak, mert végső fokon mindenféle valuta-rendszer eredményessége attól függ, hogy az áruk és szolgáltatások nemzetközi cserefolyamatában biztosítható-e az egyensúly oly módon, hogy az ország termelési rendszerében fennakadás ne következzen be és a külforgalomból, beleértve a tőkemozgalmakat, származó tartozások és követelések likviditása és konvertibilitása szempontjából egyensúlyba legyenek; ez az egyensúly a felségjogi intézkedések gazdasági kihatásainak keretében is mindig a cserére kerülő jószágok mennyiségétől és az árnívók alakulásától függ.

Buday Kálmán

Heyde Ludwig: Die Lage des deutschen Arbeiters.
Berlin, Junker und Dünhaupt, 1940. — 57 S.

Heyde professor tömören megírt füzete rendkívül alkalmas arra, hogy belőle a mai Németország munkásának helyzetét megismerhessük és megérthessük azokat az eredményeket, amelyeket a Harmadik Birodalom szociálpolitikája a munkáságnak a nemzeti közösségbe való beillesztése terén elért. Kiindul a „szabadság“ fogalmának elemzéséből és szembeszáll a nyugati államok szakszervezeti vezetőinek azon állításával, hogy a nemzeti szocializmus politikája ellentétben áll a szabadság eszméjével. A francia forradalomból származó kispolgári, korporáció-ellenes ideológiával szemben rámutat a német szabadságfogalom másféle tartalmára: ebben benne van a közösséghez való kötöttség s a kötelességek önkéntes vállalásának és teljesítésének a gondolata is. A legnagyobb angol szociális reformerek is, mint *Carlyle* vagy *Kingsley*, ezt a német idealizmusból eredő felfogást tették magukévá.

A nemzeti szocializmus a szociálpolitika terén betetőzte azt a munkát, amelyet a szociálreformerek és *Bismarck* indítottak meg. A régi német szociálpolitika vezető gondolata a *szabad munkaszerződés elleni küzdelem* volt, azzal a céllal, hogy a vállalkozó és munkás megállapodásából bizonyos, népi szempontból ártalmas tartalmakat kirekesszenek. Ebből eredt a szervezkedés joga is, amelyre addig volt szükség, amíg az államnak nem volt szocialista alapjellege. A szervezkedésből következett a kollektív szerződések hatalmas fejlődése. Nem kevésbé fontos vívmány volt a munkás-választmányok alkotása, amellyel a szociálpolitika egyik legelhanyagoltabb területéhez nyultak. Hiszen talán a legnagyobb probléma mindig épen a munkás és napi munkája, valamint a vezetőség közötti belső kapcsolat hiánya. Végül a szabad munkaszerződésből eredő hátrányos következmények leküzdésére a régi német szociálpolitika alkotta meg először a kötelező társadalombiztosítást.

Mindezzel a német szociálpolitika szembe fordult a liberalizmussal, de pusztá negatívumokra nem, hanem csakis pozitív eszmékre lehet nagyszabású politikát alapozni. Épen ezt tette meg a nemzeti szocializmus és hatalmas arányokban fejlesztette ki a munkás sorsát irányító intézményeket. Hogy a társadalombiztosítás milyen mértéket öltött, arra idézzük, hogy például a baleset ellen biztosítottak száma 1938-ban 31 millióra rúgott. Lényegesen fokozódtak a munkás egészségét védő intézkedések. A munkaidő a nyolc óra elvén nyugszik. Az utolsó békeévben a német munkások átlagos napi munkaideje $7\frac{3}{4}$ óra. A heti munkaidő a békeévekben magasabb volt, mint sok nyugati országban, de leszállítását a termelés csökkentése nélkül sikerült elérni.

Németországnak ki kellett lépnie a genfi nemzetközi szociálpolitikai szervezetből, ennek legmélyebb oka egyebek között az az elvi ellentét, amely a szervezet alkotmánya és a német államfelfogás között mutatkozott. A munkaügyi konferenciákon a munkaadók és munkások képviselői szavazataikkal saját kormányuk ellen is fordulhattak, ami ellenkezik a népnek mint egésznek és egységes vezetésének elvével. Az ifjúság és lelkesültség erőitől vezetett nemzeti szocialista szociálpolitikában a nemzet mint egység minden egyéni és osztályérdek felett áll. A munkásság a hatalmas nemzeti szocialista munkáspártban tömörült, amely 20 millió tagjával és különböző tagozódásaival elsőrangú erkölcsi tényező. A párthoz való csatlakozás önkéntes elhatározásból születik.

Miben áll már most az a fordulat, amely az új német szociálpolitikát a pusztá antiliberalizmustól megkülönbözteti? A német munkarendi törvény (Arbeitsordnungsgesetz, 1934, jún. 8.) intézményeinek sikerült leküzdnie a kapitalizmust a termelés lerombolása nélkül. A gazdasági vezetés nincs

többé az egyéni érdek és a pénz hatalom kezében. Az üzem céljainak meg kell egyezniük a közjó és az állam érdekeivel. Az *üzemközösség* élén álló vállalkozónak kötelessége alárendeltjei javával törődni. Mellette a bizalmi tanács áll, közreműködve az üzemi rend megalkotásában. Az üzemi vezetőnek a munkafeltételekre vonatkozó határozataival szemben fellebezhet a „Reichstreuhänder“-hez, akinek joga van az üzemi vezető rendelkezéseit felfüggeszteni és helyébe saját elhatározásait léptetni. Mindez gyakorlatilag a német vállalkozónak a politikai vezetéshez való kötöttséget jelenti. Épigy kifejeződik ez a „szociális becsület“-ről szóló határozmányokban. A *szociális becsület* megsértését jelenti, ha a vezetők vagy felügyelők rosszakaratúan kihasználják a munkások erejét vagy megfordítva az utóbbiak veszélyeztetik a munka békéjét. Az ilyen ügyekben becsületbíróóság ítélkezik, amely végső ítéletként a vezetőt is elmozdíthatja az üzem éléről. Nem a tőke dönt tehát az üzem vezetéséről, hanem közellenes magatartás esetén egy kívülálló fórum, amely a társadalmi igazságosságot juttatja érvényre. A legtöbb esetben pénzbüntetést szabtak ki, 1939-ben hét esetben történt elmozdítás az üzem vezetésétől. Az üzemi közösségben azonban legtöbbit a *mindennapi élet szelleme* jelent, az érintkezés munkaadók és munkások között szabad emberek módjára történik.

A pozitív szociálpolitikai alkotások közül kiemelendők a különböző foglalkozások munkásai számára rendezett *versenyek*. A győztesek kiválasztása községenként, kerületenként, körzetenként, végül az egész birodalomból történik. Épigy rendeznek versenyeket az üzemek részére is az egészségügy, a munkáslakások és más téren elért teljesítményeik alapján. A győztesek a „nemzeti szocialista mintaüzem“ címet kapják kitüntetésként. Az említett munkásvédelmi és szociálpolitikai berendezések között a bérpolitikának a lényege többé nem a névleges bér emelése, mint a régi szakszervezeti politikában volt. A bérmegállapítás egyébként elsősorban a *tarifa-szabályzatokon* nyugszik, amelyeket a Reichstreuhänder bocsát ki. E részt is nagy szerepe van a német munkásfrontnak, amely az új rendelkezések lelke. Ez törődik a szabadidő felhasználásának, a szüneteknek, a fizetéses szabadságnak a kérdésével is. Különösen az utóbbit illetőleg elmondható, hogy Németországban nincs oly munkás, még időszaki sem, aki nem élvez fizetéses szabadságot. Ennek a jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha emlékünkebe idézzük, hogy mily nehezen valósult meg ez az alapvető munkásvédelmi követelmény. Talán nem egy sztrájk elmaradt volna, ha a bérvizsalyok nem jelentettek volna sokszor szomorú pótlékot a fáradt emberek szervezetétől kívánt szabadság helyett.

„Ha azt kérdezzük, miben különbözik a német munkás helyzete a legtöbb más ország munkásáétól és saját régiebb hely-

zetétől, a felelet így hangzik: abban, hogy *felszabadult minden proletariátustól*, úgy a saját tudatában, mint az egész népében.“ (56. l.)

Bár Heyde professor könyve szükségképen csak nagy vonásokban mutatja be a német munkás mai helyzetét, mindenki, aki egységes képet akar kapni felőle, komoly haszonnal olvashatja végig e valóban nagyon ügyes vázlatot.

Kislégi Nagy Dénes

Prof. Dr. W. Hoffmann: Lebensraum oder Imperialismus. Eine wirtschaftspolitische Studie Südosteuropas. Deutsche Informationsstelle. Berlin, 1940. 139 old.

Délkeleteurópa nem földrajzi vagy politikai fogalom. Területe nem esik egybe az úgynevezett balkáni országok területével; Görögország például — földrajzi helyzetétől eltekintve — semminemű egyéb vonatkozásban sem hasonlít a többi délkeleteurópai országhoz. Magyarországra sem vonatkoztatható az elnevezés, mert gazdasági struktúrája átmenetet képvisel a délkeleteurópai országok és Németország között. Délkeleteurópa, szerző szerint, geopolitikai és gazdasági fogalom. Részletesen ismerteti Románia, Bulgária és Jugoszlávia földrajzi, gazdasági és politikai helyzetét, valamint a lakosság kulturális és a foglalkozási ágazatoknak megfelelő tagozódását. Mindhárom ország kimondottan mezőgazdasági jellegű, nyersanyagokban többé-kevésbé gazdag, iparuk és a mezőgazdasági termelés igen kezdetleges, a lakosság életszínvonala alacsony és kulturális téren nagy feladatok várnak még megvalósításra. Miután földrajzi helyzetüknél fogva a Duna-medence gazdasági térségébe tartoznak, minden egyéb, főleg angol és francia imperialista törekvés ellenére a Német Birodalom életteréhez tartoznak. A német életterhez tartozás természetes adottság következménye, nem jelenti a politikai függetlenség megszűnését. A nyugati demokrata hatalmak csupán a kizsákmányolás lehetőségeit vették figyelembe és mert ezt a politikai helyzet bizonytalansága nem gátolta meg, sőt néha elősegítette, azt szívesen látták. Az angol és francia tőke a délkeleteurópai államok kizsákmányolására törekedett, befektetéseivel főleg a természeti kincsek feltárását tűzte ki célul. A mezőgazdasági termelés támogatása és irányítása nem érdekelte, pedig csak ezáltal lehet ezen országok jólétét biztosítani. A Német Birodalom célja ezért mezőgazdasági termelésük fellendítése. A mezőgazdasági és bányászati nyersanyagokat feldolgozó iparágak fejlesztése, valamint új ipartelepek létesítése a Birodalomnak is érdeke.

Az egymásrautaltság a délkelet európai államok és Németország között nyilvánvaló. A délkelet európai országok mezőgazdasági és bányászati nyerstermékeket, valamint félgyártmányokat szállíthatnak a Német Birodalomnak. A Birodalom viszont kész árúcikkeket, gépeket és egyéb szükségleti cikkeket adhat cserébe. Ezenkívül olyan tőkebefektetéseket eszközölhet, amelyek nem az országok kizsákmányolását célozzák, hanem az illető országok nemzetgazdaságának fejlődését szolgálják.

Szentkirályi Miklós

Employment, Wages and International Trade.
International Labour Office. Studies and Reports Series.
B. No. 32. Geneva, 1940, 107 l.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak ez a jelentése összehasonlítja a külkereskedelmi forgalmat, a foglalkoztatottság és a reálbérjövödelmek változását 1929 és 1932, valamint 1932 és 1936 között az Északamerikai Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Japánban, Olaszországban és Németországban (Németországra nézve statisztikai okokból csak az 1929—1932 időszakra vonatkozó vizsgálatot hajtja végre). Az összehasonlítás úgy történik, hogy az azokra a gazdasági jelenségekre jellemző statisztikai adatokból, amelyek között okozati összefüggés tételezhető fel, indexszámok képeztetnek, egyfelől 1929-es, másfelől 1932-es bázissal. A két, illetőleg több jelenségcsoportra vonatkozó indexszámokat az összes vizsgált országra nézve táblázatos formában egymás mellett tünteti fel, amiből jól leolvasható a változások párhuzamossága, vagy ellentétessége. A vizsgálat eredménye szerint — eltekintve azon kisszámú kivételtől, amikor a külkereskedelmi forgalom alakulása eltért a foglalkoztatottság és a kifizetett munkabérek összegének változásától — ha a figyelembe vett országokat a változások nagyságrendje szerint csoportosítjuk, az egyes országok ugyanolyan helyet foglalnak el a foglalkoztatottság és a kifizetett reálbérek változása szempontjából, mint a bevétel és a kivétel volumenének változása sorrendjében.

A sok zavaró tényező közrehatása miatt nem lehet megállapítani, van-e egyáltalában és ha igen, mekkora hatása a bevétel volumenének egy ország ipari munkásságának reáljövödelmére. Tekintettel azonban arra, hogy a bevétel terén előforduló változásokat elsősorban a belföldi termelés terén bekövetkezett változások idézik elő, valószínű, hogy — legalábbis csupán egy ország szemszögéből tekintve a dolgot — a bevétel alakulásának csak passzív befolyása van a reálbérek alakulására, de mert a bevétel más országok kivételét jelenti, annak

alakulása fontos tényezője a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak és így a foglalkoztatottságnak is. Nyilvánvaló, hogy az ipari munkásság reáljövedelmének legfőbb meghatározója a foglalkoztatottság mértékét eldöntő termelés. A vizsgálat arra mutat, hogy szoros összefüggés van egy ország termelésének és kivitelének volumene között. Ez a kapcsolat nemcsak akkor áll fenn, ha az egész termelésnek viszonylag magas hányada kerül exportra, hanem fennáll például az Egyesült Államok esetében is, amely ipari készárutermelésének csak viszonylag nagyon kis hányadát exportálja. Ez azért van így, mert a külföldi és a belföldi fogyasztás számára való termelés között szoros összefüggés van. Ez annak feltételezésén nyugszik, hogy a különböző országok gazdasági élete közös tényezők által befolyásoltatik. Ezek a közös tényezők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alapjai: a nemzetközi tőkeozgalom és nemzetközi kereskedelem.

A tanulmány második része azt vizsgálja, hogy a nemzetközi kereskedelem és a tőkeozgalom mennyiben befolyásolja a nemzetközi árviszonylatok alakulását és ezen keresztül a termelést és a foglalkoztatottságot a különböző országokban. A nemzetközi tőke-, arany- és áruforgalmat a külkereskedelmi korlátozások érzékenyen érintik. A külkereskedelmi korlátozások zavarokat idéznek elő a hosszúlejáratú befektetésekben és ezáltal lehetetlenné teszik az emberiség rendelkezésére álló tőkék leghatályosabb kihasználását. Az ezen zavarok által egyensúlyi helyzetéből kibillentett nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyi helyzete helyreállításának feladata kizárólag az aranyra és a rövidlejáratú hitelmozgalomra nehezedik. Kétségtelen, hogy az arany és a rövidlejáratú tőkék nemzetközi forgalma messzeemenően befolyásolja az ármozgalmak irányát és mértékét, ami viszont — egyébként szabad gazdasági rend mellett — döntően befolyásolja a termelést és a foglalkoztatottságot. Amennyiben tehát a külkereskedelmi korlátozások arany- és rövidlejáratú tőkeozgalmat váltanak ki, vagy azok mértékét növelik, árváltozásokhoz és ezáltal a termelésnek, a foglalkoztatottságnak és végül a munkásság reálbérének változásához vezetnek. Ugyanakkor meggátolják a világgazdaság erőforrásainak hatályos kihasználását és így megakadályozzák, hogy a foglalkoztatottság és a reáljövedelmek olyan színvonalra emelkedjenek, mint nélkülük.

A nemzetközi kereskedelem előnyei, még rövid időközöket tekintve is csak akkor mutatkoznak teljesen, ha az összes résztvevő országok között a lehetőség határain belül megosztatnak. Az export fontos egy bizonyos ország szempontjából, növeli a foglalkoztatottság színvonalát, de az exportpiacok megszerzésének bizonyos módjai más országok foglalkoztatottságát csökkenthetik, a világgpiacot összezsugoríthatják és ezáltal meg-

akadályozzák az összes országok gazdasági fellendülését. A bevétel fontos a foglalkoztatottság szempontjából, mert ellátja az országot ipari nyersanyagokkal és alapot teremt arra, hogy a külföldi és belföldi munka termékeit megvásárolja. De a belföldi kereskedelem is foglalkoztatottságot teremt, nyersanyagot juttat a hazai iparnak és jövedelmeket hoz létre, amelyek részben hazai iparcikkek megvásárlására fordíthatnak.

A külkereskedelmi forgalom haszna ugyanolyan természetű, mint a belső forgalomé. A munkamegosztás lehetőségei a belső piacon korlátozottak, kiterjesztésük csak a világpiacok irányában történhetik. A javaknak országok közötti fokozott mértékű kicserélése reményt nyújt a munkaviszonyok javulására és a munkásság reáljövedelmének növelésére.

Vezér István

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 153. Heft 3/4. Jena, März—April 1941.

A március—áprilisi kettős szám *Otto v. Zwiedineck-Südenhorst* hetvenedik születésnapjára ünnepi kiadásként jelent meg, s a közgazdaság kiválóbb művelőinek, az ünnepelt tudós barátainak és tanítványainak dolgozatait tartalmazza. — *Albrecht, Gerhard: Von den Aufgaben und Grenzen der Wissenschaft.* A tudomány feladata mindenkor az igazság kutatása, felismerése és hirdetése volt. A tudományos munka előterében már az antik korban is a kanti értelemben vett metafizika állott. Valódi értékét az jelenti, hogy nem előre meghatározott irányok és célok szolgálatában áll. A felismerés, a tények áttekintése adja a tudomány erejét. Lehetőségeinek határa a tárgyilag meg- és felismerhető felkutatásáig és közkinccsé tételéig terjed, ezzel útirányt jelöl ki, anélkül azonban, hogy már jelen stádiumában minden helyzetben, minden problémát meg tudjon oldani. — *Weddingen, Walter: Das Verturteil in der politischen Wirtschaftswissenschaft.* A gyakorlati élet a gazdaságtudománnyal szemben kettős követelményt állít fel: elsősorban azt, hogy a közgazdaságtan — mint az összes tudományág — céltudatosan szolgálja a népi gondolatot, s szakítson a régi ú. n. „előítéletmentes“ módszerekkel. Ezenfelül azonban a tudomány művelői szorítkozzanak az útmutatásra és tanácsadásra, anélkül, hogy a politikai vezetés döntéseit befolyásolni kívánják. A tudomány értékítéletét a politikai vezetés eszméiből merítheti, anélkül azonban, hogy a haladás irányát befolyásolhatná, vagy a világnézeti célkitűzések kiválasztásába beleszólhatna. — *Weber, Adolf: Macht und volkswirtschaftliche Folgerichtigkeit.* A hatalom és a közgazdasági törvények közötti kölcsönösség a tudományos és gyakorlati vitáknak évszázados gyújtópontja. A legszabadelvűbb dogmatikusok sem tagadták, hogy az állam beavatkozása igen sok esetben célszerű. Adam Smith, aki egyebekben a józan ész és a harmonia alapjaira épített szabad gazdaság híve volt, maga sem állította, hogy a jövedelemeloszlás terén az állam közbelépése felesleges volna, s többek között a kamatláb maximálását is kívánta. A merkantilizmus és az abszolút monarchiák összeomlása után még mai szemmel nézve is csak a gazdasági liberalizmus jelenthette a haladás és rend megteremtésének alapját. Az abban rejlő gondolatok hatották át az angolok mellett Hardenberg, Stein, Humboldt és Hegel működését is. Természetesen a politikai változások a gazdasági erők szabad játéka és az államhatalom befolyása közötti viszonyt alapjaiban megváltoztatták, s ma már a politikai vezetés a gazdaság legfőbb kérdéseiben irányt szab a gazdálkodó tevékenységének. — *Barbarino, Otto: Sozialökonomische Theorie, Statistik und Wirtschaftsgeschichte in ihrem Verhältnis zueinan-*

der. — *Vito, Francesco: Bemerkungen über grundlegende Fragen der Wirtschaftstheorie.* A tanulmány Zwiedineck-Südenhorst műveinek néhány fontosabb eredményét kritikailag ismerteti. Tisztázza a gazdasági elv fogalmát a modern szemlélet tükrében, állást foglal az irracionális magatartás vizsgálata szükségének dilemmájával kapcsolatban. A gazdaság és technika összefüggése tekintetében szembeszáll azzal a felfogással, hogy a gyakorlatban az egyént külön technikai és külön gazdasági megfontolások vezetik. Az események ugyanis nem választhatók e szempont szerint ketté. Ezzel szemben helye lehet ennek a szembeállításnak az absztrakcióban, amelynek során a gazdaság szemszöge a technikáétól élesen megkülönböztethető. Végül a gazdaságtan jellegének és tárgyának vizsgálatánál a gazdaság és etika kölcsönviszonyainak kérdésével foglalkozik, s arra a következtetésre jut, hogy a tudomány feladata túlmegy a tények pusztá regisztrálásán, s kiterjeszkedik az etikai tartalmú, szociális célkitűzések megformulására is. — *Vleugels, Wilhelm: J. H. v. Thünen als deutscher Sozialist.* Thünen tanulmányozói sokáig túlbecsülték az angol közgazdák befolyását a „Der isolierte Staat“ szerzőjére, holott Thünen más munkái mutatják, hogy a Smith-féle liberális-harmonikus gondolkodás hatása nem maradt tartós, legalább is nem dominálta hosszú időn át Thünen gazdasági felfogását. A „Traum ernsten Inhaltes über das Los der Arbeiter“ kifejezésre juttatja a szociális gondolkozó álláspontját, amely Smith Ádám bérelméletének méltánylása mellett — Say és Ricardo csalódást keltett benne — a Fichténél, Rodbertusnál már jelentkező német szocializmus szellemi tartalmát tükrözi. A szociális gondolkodás szimbóluma található a beelítzi temetőben lévő síremlékbe vésett matematikai formulán is, amellyel az igazságos munkabért igyekezett kiszámítani. — *Amonn, Alfred: Lehrgeschichtliche und kritische Betrachtungen zur allgemeinen Wert- und Preistheorie.* Amonn elsősorban az érték és ár fogalmait igyekszik rögzíteni, majd a gazdaságtudományban elfoglalt helyüket határozza meg. Természetes, hogy mielőtt a tudomány valamely fogalmat tisztáz, meg kell lennie a problémának, amely a fogalom körülírását szükségessé teszi. A klasszikusok idején az érték fogalma még egyszerű volt, ebbe a fogalomba a kettőséget csak a szubjektív értékelmélet vitte bele. A továbbiakban a tanulmány az érték és ár fogalmi között igyekszik megfelelő határvonalat vonni. Az érték- és árprobléma tulajdonképeni jelentősége a jövedelemeloszlás kérdéseinél jelentkezik. A klasszikus és modern értékelméletek szemléje után az ártípusokkal foglalkozik, s itt az egyensúlyárak és piaci árak között tesz megkülönböztetést. — *Heller Farkas: Die volkswirtschaftliche Leistung des Kapitals.* A tanulmány bevezetőben a tőke fogalmi meghatározása körül kialakult véleményekkel foglalkozik, különös tekintettel a Zwiedineck-Südenhorst-féle absztraháló felfogásra. Zwiedineck-Südenhorst ugyanis a tőke realiztikus meghatározásait (termelt termelési eszköz, stb.) visszautasítja, s ezeket pusztán technikai jellegűnek tartja. A Zwiedineck-féle meghatározás, amely szerint a tőke tulajdonképen kereseti célra fordított vagyonállag, legközelebb az Adolph Wagner által teremtett tőkefogalomhoz áll, anélkül azonban hogy azzal teljesen azonos lenne, mivel Zwiedineck a tőke társadalmi rendeltetését hangsúlyozza ki. A tőke szerepe nem maga a termelés, hanem a termelési javak szervezése és irányítása, ezért a tőke gyakran formáját is változtatja. Működése tulajdonképen hatalmat reprezentál, amely bizonyos előfeltételek fennforgása esetén a gazdasági élet önmaga által kitermelt irányítóeszköze. — *Navratil Ákos: Die Kapitalkraft.* A tanulmány bevezetőben a tőkefogalom jogi hátterét elemzi, majd a kamat és

tőke közötti összefüggéseknek termelési-technikai szempontból folytatott vizsgálatával igyekszik a tőkefogalom határait kiterjeszteni. A kamatjelenség egyes jellegzetességeinek leírása után arra a következtetésre jut, hogy a tőke termeléselméleti felfogása illik be legcélszerűbben a magántulajdonon alapuló gazdasági rendszerbe. A tőke — ellentétben a többi termelési tényezővel — nem csökkenő, hanem emelkedő hozadékkal dolgozik, amely tény egyébként szintén annak bizonyítására alkalmas, hogy mint jelenség független a magántulajdontól. Végül említésreméltó tulajdonsága a tőkének, hogy éppen emelkedő hozadékánál fogva igen gyakran konjunktúrabefolyásoló tényezőként is fellép, mert az emelkedő hozammal járó akcelerációs jelenség folytán túltermelést, s ezzel kapcsolatban a kereslet és kínálat között aránytalanságot okoz. — *Lukas, Eduard: Geldschleier und Zinspolitik.* — *Wagemann, Ernst und Feilen, Josef: Die Einkommenskomponente in der Geldschöpfungslehre und Geldschöpfungspolitik.* A pénzteremtés kérdésének csiráját négy évtizeddel ezelőtt Knapp állami pénzelmélete ültette el. Knapp a pénz jogi természetét határozta meg, Bendixen az így megteremtett pénz közgazdasági háttérét festette le, az állam hatalmán alapuló pénzt gazdaságilag ágyazta be a javak közé. Zwiedineck-Südenhorst a pénzmenyiség és az ár addig közvetlennek tekintett viszonylatába összekötő kapocsként a jövedelemalakulás láncszemét iktatta be, s ezzel a mechanikus mennyiségviszonylatot organikus és okszerű összefüggéssel helyettesítette. A pénzteremtés politikájának minden más októl eltekintve gyakorlati szempontokból is szakítani kellett az ortodox módszerekkel. A girálpénz elismerése által a jegybank és az államhatalom mellett a magánbankok is lehetőséget nyertek a pénzmenyiség bővítésére vagy szűkítésére, s ehhez hozzájárult az aranyfedezet mellé a devizafedezet befogadása is. Az államnak tehát a pénzteremtést új alapokra kellett fektetnie, s az új zsinórmértékek megteremtésénél természetesen a jövedelemmenyiséghez igazodó pénztípust kellett alkotnia, ami Németországban meg is történt. — *Gabriel, Siegfried L.: Das Gesetz der zeitlichen Einkommenfolge in vollbeschäftigter und preisgebundener Wirtschaft.* — *Schneider, Franz Paul: Die problemgeschichtlichen und erkenntnistheoretischen Grundlagen der Konjunkturtheorie.* — *Terhalle, Fritz: Richtiges Rechnen und zweckmässiges Finanzieren in der Staatswirtschaft.* A német államháztartás rendszerét bírálja, s annak felépítésében alapvető hibákat talál. A közületi háztartás külső váza és tartalmi céljai között összhangnak kell lennie. A háztartási rendszer alap gondolatai még mindig erősen „magángazdasági“, majdnem „nyereszkedő“ jellegűek, tehát öncélúak. A külsőleg egyensúlyban lévő költségvetés idején az állam tevékenysége lényegesen csökkentette is a közvagyon, anélkül, hogy ennek látható nyomai lennének. Szükséges tehát, hogy az eddigieken felül a fiskus évről-évre ismertesse az államvagyonban beállott változásokat is. — *Mahr, Werner: Universale Statistik.* A német tudomány nem érte be azzal a már-már mindenütt tért nyerő felfogással, hogy a statisztika nem önálló tudományág, hanem a tömegjelenségek számszerű megfigyelésénél alkalmazott módszer, amely bármely tudomány segédeszköze lehetne. Wagemann pl. a formális és materiális statisztika között tett megkülönböztetéssel azt az álláspontot támasztotta alá, amely szerint a statisztika nemcsak a nyers számokat állítja elő, hanem azok rendszerezésével és csoportosításával az adatokat a jelenségek tudományos megfigyelésére és értékelésére alkalmassá is teszi. A természettudományoknak a századforduló körül beállott forradalmi átalakulása a statisztikának — a nagy számok törvényének egyre növekvő jelentősége folytán — új fontos

alkalmazási teret nyújtott, s így a régi vitát újból felelevenítette. Kétségtelen, hogy a mai felfogás szerint a statisztika szerepe nem szorítkozik a számok összefüggés nélküli termelésére és szolgáltatására, hanem azok ésszerű és produktív csoportosítására is kiterjed. Ezenfelül azonban van a statisztikának még egy mélyebb értelme is. Az univerzális statisztika a világmindenség egész rendjének összefüggéseit is feltárja. A világrend alapja két törvény: a valószínűség és a nagy számok törvényszerűsége. E kettővel a statisztika szerepe túlmegy az egyes tudományágak munkáján, a mindenség rendjét magyarázza, s ezzel egész a metafizika határaihoz ér el. — *Mitscherlich, Waldemar: Gestaltungen des Entwicklungsgedankens.* — *Lütge, Friedrich: Untersuchungen über die Laudemialabgabe in der bayerischen Agrarverfassung des 17. und 18. Jahrhunderts.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 53, Heft 2. Kiel, März 1941.

Schuster, Ernst: Die neuen Grundlagen der weltwirtschaftlichen Zusammenarbeit. A nemzetközi kereskedelem újjáépítése a tekintélyuralmi államoknak legfontosabb célkitűzései közé tartozik, tehát alaptalan az az állítás, hogy Németország és Olaszország külkereskedelemellenesek lennének. Elképzelhetetlen viszont a visszatérés a szabadkereskedelem aranyvalutás, nemzetközi munkamegosztási, komparatív költségtanos doktrínái közé. Az új külkereskedelem nem lehet kitéve azoknak a hullámzásoknak és veszélyeknek, mint a régi, tehát ellenőrzött gazdasági tényezőkön fog alapulni, de számot kell vetni azzal, hogy az egyes népek életszínvonala fix árak és költségek függvénye és hogy minden nemzetnek életszükséglete bizonyos javak beszerzése, a költségkérdéstől függetlenül is. Az árrendszerek nacionalizálódnak, s nem is az árak színvonalkülönözete fogja a külkereskedelmet ösztönözni, hanem a külkereskedelmi „kooperációs” hajlam. Minthogy ezzel az aranyvalutához történő visszatérés eleve lehetetlenné vált, szükséges egy új elszámolási alap, az „adminisztratív valuta” megteremtése. — *Franges, Otto: Die Donaustaaten Südosteuropas und der deutsche Grosswirtschaftsraum.* A német és olasz gazdasági élettér földrajzilag már másutt is meghatározást nyert, itt a kettő elhatárolásáról és a gazdasági térbe tartozó államok közötti együttműködés elképzelhető előfeltételeiről van szó. Ezen előfeltételek szem előtt tartása mellett az életszínvonal előreláthatólag nagymértékben emelkedik, s ezenfelül a mezőgazdasági autarkia rövidesen megvalósítható lesz. Ehhez azonban bizonyos átmeneti időszaknak el kell telnie. Az ipari termelést illetően a tanulmány szerint a dunai államokban azoknak az iparoknak a fejlődése volna kívánatos, amelyeknek nyersanyagát és félgyártmányait a német-olasz gazdasági téren belül be lehet szerezni. Végeredményben a legnagyobb nehézségek a mezőgazdasági termelés fokozása terén lesznek tapasztalhatók, míg az ipar beillesztése terén kétségtelen, hogy olyan iparágak, amelyek kevésbé betanult, vagy tanulatlan munkásokkal dolgoznak, viszont magas szociális terhekkal kénytelenek számolni, akadályokkal találják magukat szemben. Remélhető azonban, hogy a dunai államok összes ipari termelése még az esetben is fokozódni fog, ha egyes munkaintenzív iparágak a gazdasági térben további fejlődésre nem számíthatnának. — *Meyer, Fritz: Die Sicherung der autonomen Wirtschaftsentwicklung im Bereich der Aussenwirtschaft.* A nemzeti szocialista gazdaságpolitika központi problémája és a legjelentősebb feladata a termelő erők teljes kihasználását és

továbbfejlesztését lehetőleg biztosítani. A fellendülés első éveiben lehetséges volt a belső termelést rendkívüli mértékben fokozni; anélkül, hogy ez a külkereskedelem volumenjének hasonló emelkedésével járt volna. Ezt az állapotot azonban nem lehetett tartósan biztosítani, mert ennek kényszerű következménye az életszínvonal stagnálása, majd csökkenése volna. Ezért elengedhetetlenül szükséges, hogy Németország behozatalát erősen fokozza, ami természetesen a piacok felvevőképességének gyarapításával fog járni. A külkereskedelem fejlesztése, a nemzetközi munkamegosztás teljesebb kihasználása, a technikai ismeretek fejlődése és a termelési kerülőutak meghosszabbodása adják az együttműködő autonóm gazdaságok össztermelésének és így az életszínvonal emelésének előfeltételeit. — *Schiller, Karl: Meistbegünstigung, Multilateralität und Gegenseitigkeit in der zukünftigen Handelspolitik.* A legtöbb kedvezményes záradék hatékonyságát három tényező biztosítja: 1. a külkereskedelmi intervenció ne terjedjen a vámkivetésen túl, tehát a behozatal mennyiségyszerű megszorításához ne jusson el; 2. a gazdaságpolitika ne törekedjék regionális egyezmények, blokkok kialakítására; 3. a behozatali ország érrendszere szabad legyen, ne váljék szabályozás tárgyává. A három alapfeltétel ma gyakorlatilag nem áll fenn már. A kísérő körülmények szintén nem kedveznek a legtöbb kedvezményes záradéknak, s valószínűleg nem fognak visszatérni. Így adódik az a kényszer, hogy vagy a záradékot kell a változott viszonyoknak megfelelően átalakítani, vagy pedig a jövőben a kereskedelmi szerződéseket e záradék nélkül kell létrehozni. A záradék vagy feltételes lehet, vagy pedig kölcsönösségen alapulhat. A záradék feltételhez kötése azonban értékét teszi kétséssé, míg a kölcsönösség kikötése a záradék alap gondolatával kerül ellentétbe. Ezért a jövőben a nemzetközi kereskedelmet előreláthatólag a kölcsönösségre kell felépíteni. Természetesen a kereskedelem volumenje ily körülmények között is növelhető, de a kontinensek egymás közötti forgalmának alapja a bilateralitás lesz. — *Hüber, Reinhard: Bemerkungen zur Wirtschaftssoziologie Arabiens.* — *Dillner, Günther: Weltzuckerwirtschaft und Marktregulierungen.*

53. Band, Mai 1941. Heft 3.

Keller, Robert: Ausstattung, Konsolidation und Tilgung staatlicher Arbeitsbeschaffungs- und Investitionskredite. Az adott gazdasági rendben — feltételezve, hogy az állam és a jegybank elhatározásait közös szempontok irányítják, az aranybeváltás szünetel, s az állam úgy a munkanélküliséget, mint az inflációt elkerüli — bizonyos állandó jellegzetességek alakulnak ki. Így állandó árszínvonal mellett az állam eladósodása emelkedik; az állam, ha elhatározásaiban a küföldtől független, az igénybevett kölcsönökért nem fog minden körülmények között kamatot fizetni, hanem csak a kockázattal járó kihelyezések fognak feltétlenül kamatot hozni. A vásárlóerő mértékét és a kamat színvonalát természetesen az állam irányítja oly módon, hogy a kereslet ne maradjon el a termelés lehetséges színvonala mögött, de azt ne is haladja túl. — *Bernácer, Germán: Kapitalismus und Kapital.* A tanulmány a kapitalizmus jellegzetes hibáival foglalkozik, kidomborítva a kapitalista rendszer multszázadbeli fejlődésének kísérő körülményeit: a mechanizálódást, a kereskedelm és ipar régi korlátainak lebontását és a hitelbázis hatalmas arányú kiterjesztését. Ezek a tényezők váltották ki a materializmus egyeduralmát és termelték ki a válságok talaját is. Ebben a rendszerben a termelés eredményének számottevő része pénzügyi jellegű, névleges javakban

helyezkedik el, s ezáltal állandó fluktuációt okoz, ami a folytonos válságok lehetőségével jár. A liberalizmus individuális felfogása mint elmélet lehet igen értékes, de gyakorlati előfeltételei nem állanak fenn. A marxizmus a kapitalizmus hibáit nem küszöböli ki, s a társadalmi bomlást — annak megszüntetése helyett — továbbra is elősegíti. A modern gazdaság feladata a multnak ezeket a hibáit, — téves feltevéseken alapuló — elméleteit jobbal helyettesíteni. — *Bijl, A.: Der Grundfehler der liberalen Wirtschaftspolitik.* A liberális gazdaságban a vezető elv: a maximális nyereség. Ezt az elvet gyakorlatilag két fázisra lehet bontani. Az első stádium az elhatározásban áll, amikor a gazdálkodó egyed a termelési lehetőségeket sorra veszi és rendezi, — természetesen a nyereség mértékének figyelembevételével. A második fázis, amikor — most már a termelési költségek tekintetbevételével — a vállalkozó a megfelelő termelési ágat kiválasztja. Ezáltal a társadalom nem a maximális, hanem csupán az egyének számára leglukratívabb termelés eredményét élvezheti. A közérdek azonban azt kívánja, hogy munkaerő vagy tőke ne heverjen parlagon; ugyanakkor ez egyes gazdálkodó rentabilitási okokból gyakran tétlenségre kényszeríti a két termelési tényező valamelyikét. Az államnak tehát a költségsszektor terén bele kell nyúlnia a termelésbe, hogy ezzel az összességre nézve káros egyéni elhatározások érvényesítésének elejét vegye. Ezzel a lépéssel az államhatalom az egyéni haszon egy részét esetleg elkobozza, viszont a magángazdaság érdekeit a közérdekkel messzemenően koordinálja. — *Kokkalis, Alexander: Rationalisierung, technischer Fortschritt und Kapitalbildung.* A racionalizálás szellemi folyamat, amely két részből áll: technikai-materiális részből, amely tőkeképződést idéz elő, s szervezési részből, amely a tőke és munka erőit egyesíti. Maga a racionalizálás nem egyéb, mint a természeti javak feletti diszpozíciós lehetőségek céltudatos fokozása. A szervezési racionalizálás a következő problémákkal foglalkozik: a tőke- és munkajavak egyesítése, az egyének legcélszerűbb foglalkoztatása, a munkaerő képzése és társadalmi nevelése és az összes gazdasági erőknek a nemzeti célok szolgálatába állítása. — *Lenschow, Gerhard: Struktur und Probleme afrikanischer Kolonialwirtschaften. (Dargestellt am Beispiel Kenias.)* Kenia azért alkalmas a gyarmati gazdálkodás szerkezetének és problémáinak vizsgálatára, mert tipikus afrikai gyarmat, amelynek jellegzetességei majd minden hasonló területen is megtalálhatók, mert jelentős európai lakossága is van, s végül mert gazdasági élete statisztikailag is eléggé feltárt. A tanulmány a gyarmati gazdálkodás modern jellegzetességeit írja le, s arra következtet, hogy a jelen gazdaságpolitika a gyarmatokat a világpiactól teszi függővé, s ezért a bennszülöttek gazdaságát veszélyezteti. Ezt a gazdaságpolitikát ki kell küszöbölni, s helyébe olyat teremteni, amely a gyarmatokat a tervszerűen gazdálkodó Európa ugyancsak rendezett elvek szerint élő, de megfelelően ellátott és szociálisan biztosított kiegészítőjévé teszi. — *Dillner, Günther: Weltzuckerwirtschaft und Marktregulierungen, II.*

Bank-archív.

Berlin, 1941. január. 1. szám.

E szám a Németország által megszállt területek hitelgazdaságának alakulását ismerteti a megszállás tartama alatt. *M. Kretschmann* idézi Frank miniszter szavait, amelyek szerint az új területek zökkenésmentes beillesztése vagy összehangolása a

német pénzrendszerrel a valutatörténet csodája. — *Der Wandel in den Anlageformen des Geldkapitals*. 1913—1939. közt a németországi betétek összege 35.6 milliárd márkáról 49.5 milliárdra, a biztosítási köz- és magánintézetek pénzvagyona 7.9 milliárdról 15.5 milliárdra, a részvényvagyon 17 milliárdról 20 milliárdra emelkedett; ehhez járult 1939-ben 4 milliárdnyi adóban; a közönség kezében levő szabott kamatozású papírok összege viszont ugyanez idő alatt 60 milliárdról 21.5 milliárdra csökkent. Ez utóbbiaknak 1913-ban még csak 7.4%-a volt az intézmények kezén, 1940 nyarán azonban már 57%-a.

1941. január. 2. szám.

Brinkmann, Carl: Die wirtschaftliche Gestaltung des europäischen Grossraums. Szerző szerint a XX. század legrosszabb örökege, a nemzetgazdaságok térhez kötöttségének félreismerése és az ebből fakadott egyoldalú túliparosítás a liberalizmusnak tulajdonítható. Ez a rendszer most helyet fog adni ama új rendszernek, amelyben az egyes nagytérségeken belül levő országok és gyarmatok mindegyike a gazdasági önállóság legmagasabb, még észszerű fokára emelkedik, amelyben azonban a vezető ország pénzrendszere gondoskodik arról, hogy e nemzetgazdaságok egymást kiegészítsék, amiben az aranynak, mint a legfungibilisebb világgazdasági árunak, ismét jelentős szerep jut majd.

1941. február. 4. szám.

Hunscha, Kurt: Kapitalknappheit und Bankkredit. A cikk azt a problémát taglalja, hogy mely körülmények közt és milyen határig lehet kívánatos a hitelkiterjesztés. Cikkíró egyébként egyetért Cassellel abban, hogy a befektetések összege nem emelhető a megtakarítások felül. — *Schmidt, E. W.: Die Kriegsausgaben im Kreislauf der Geld- und Güterwirtschaft*. Szerző szerint a mai háborúban elkerülhetetlen, hogy az állam a finanszírozási feladatok megoldásánál a nemzet vagyónállagából is merítsen.

1941. március. 5. szám.

Kissler, Hermann: Agrarkreditprobleme in den südosteuropäischen Ländern. — *Rupp, Franz: Die Zahlungsbilanz der Vereinigten Staaten*.

1941. március. 6. szám.

Bergemann, Günther: Die wirtschafts- und währungspolitische Zusammenarbeit in Südosteuropa.

1941. május. 9. szám.

Pfleiderer, Otto: Die Zukunft der Devisenzwangswirtschaft. A cikk részletezi a deviza-kényszergazdálkodással járó hátrányokat, az egész gazdasági élet bürokratizálását, a valutáris viszonylatok áttekinthetetlenségét, a nemzetközi nagy árkülönbségeket, a kétoldalúság kényszerét és i. t., ami mind megsérti a jólét lehető legmagasabb fokozására irányuló gazdaságosság elvét, viszont stabil váltóárfolyamokat biztosít és lehetővé teszi a fizetési mérlegek kiegyenlítését. Ez azonban csak átmeneti állapot, a háború után törekedni kell majd a természetes valutáris egyensúlyhelyzet tervszerű és fokozatos megközelítésére.

1941. június. 11. szám.

E szám egyik cikke az angol nemzeti jövedelem alakulását ismerteti 1938—1940. közt. Adatai szerint e jövedelem a mondott

években 4415 millió fontról 5586 millióra nőtt, míg megoszlása meglehetősen állandóságot mutat, tekintve, hogy benne a kamat- és vállalkozói jövedelem aránya 1938—40 közt 26.8%-ról 27.0%-ra, míg a bérek és fizetések aránya 63.6%-ról 64.6%-ra nőtt. (A megoszlás tiszta és teljes képét természetesen csak akkor kapnók meg, ha az adóztatás után maradó jövedelem-maradványokat is összehasonlíthatók.)

Schmollers Jahrbuch.

1941. 2. füzet. Április.

Brinckmann, Carl: Zur Abwehr. Válasz W. Euckennek, aki Schmoller jelentőségének túlértékelését vetette Brinckmann szemére. — *Boesler, Felix: Stand und Aufgaben der Finanzgeschichtsforschung.* A szerző érdeme, hogy definiálja a „népi gazdaságot“ (völkische Wirtschaft), amely szerinte a szükségletnek és a szükségletfedezetnek egy népi területen, ennek életelve szerint való egybefoglalása. A gazdasági tudományoknak, köztük a pénzügytörténet kutatásának is ehhez az elvhez kell szabnia módszerét, nem pedig egy előre megválasztott módszer szerint határozni meg a kutatási területet. Ez elv első képviselője a német pénzügytanban L. von Stein volt, aki már felismerte, hogy minden állam pénzügyeinek sajátlagos egyéni vonásai vannak. A pénzügytörténet csak egy ága az egyetemes „néptörténetnek“, ebből nem szakítható ki. Ha így szemléljük a dolgot, számos olyan kérdésre kell választ keresnünk, amelyet eddig e tudományágban alig méltattak figyelemre, pl. hogy mikép oszlottak meg az adóterhek az egyes néprétegek között (e kérdéssel ugyan már sokat foglalkozott a kutatás. Ref.), mikép „éhezte magát naggyá“ Poroszország, a közjónak mely értelmezése irányította a pénzügyi politikát, minő idegen befolyások érvényesültek abban és i. t. Szerző szerint alapvető fontosságú a szabadkőművesség és a zsidóság finansziális befolyásának felderítése is és ezzel kapcsolatban a német történelem oly sajnálatos kisiklásainak magyarázata is, mint pl. hogy W. v. Humboldt és Hardenberg is zsidó származású férfiak, mint Mendelssohn-Bartholdy stb. befolyása alatt állottak. Ezeknek az elveknek követésével lehet megteremteni a nagynémet pénzügytörténet tudományát. — *Schaeder, Reinhard: Handel als Berufstand und Leistungsraum.* A kereskedelmi hivatásrend problémáinak egységes közhatalmi szabályozásánál háttérbe kell szorulnia a köznéprétegek védelme kérdésének. Mint azt hivatalosan is leszögezték: „a német nép nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy hamis szociális meggondolásból hurcoljon magával ki nem elégítően dolgozó üzemeket és embereket.“ Éppen ezért a kereskedelem egységes irányításának ki kell terjednie az egyes kereskedelmi formák részesezésére az elosztás területén, a kereskedelmi üzemek területi kérdéseinek rendezésére, az árpolitikára és i. t. s mindezek alapján biztosítani kell az optimális üzemteljesítményt, az üzemi formák optimális megoszlását és az optimális területi elosztást. — *Tiburtius, Joachim: Die Einwirkung der Wirtschaftsordnung auf die Unternehmerleistung. II.* A tanulmánynak ez a része előbb a közüzemekkel foglalkozik, amelyeknek sok esetben nem a nyereségszerzés, hanem átfogóbb közcélok szolgálata a feladata, majd az államnak a vállalkozási formákra gyakorolt befolyását taglalja. Ehhez az államnak főként az adótörvények és a társulati jog alakítása révén számos eszköz áll rendelkezésére. A vállalkozás teljesítményét az érdekképviselők és a piacsabályozó testületek is nagymértékben befolyásolják. — *Stolberg, Hans I.:*

Das Gespann. Az emberi csoportok tanának alapfogalmait igen egyéni kifejezésmóddal tárgyaló tanulmány. — *Hashagen, Justus: Zur Krise des Pazifismus.* A tanulmány kifejti, hogy Hitler vezér a népjog barátja és hogy a nemzeti szocializmus leszámolt a pacifista áramlatokkal. — *Besprechungen.*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, Anno. XIII. N. 2. — 1941. febbraio.

Note direttoriali: Regime di popolo — Il corporativismo e i mercati (A. de' Stefani). — *Angrisani, Giovanni: Potenziale del lavoro nazionale, autarchia, offerta reciproca.* Amikor az ipari forradalom hajnalán Ricardo lefektette a nemzetek közti árucserforgalom alapjait lerakó összehasonlított költségek elméletét, természetesen még nem lehetett tekintettel a fizetett munkán kívül a termelés megszervezésére és a termelés többi azóta nagy jelentőségre jutó tényezőjére, ami maga után vonja az elmélet gyakorlati jelentőségének megszűnését. A tengelyhatalmak közgazdasága már a 30-as évek elején beköszöntő világválságnak a külkereskedelemre gyakorolt hatása kapcsán felismerte Ricardo felfogásának helytlenállóságát s mint ahogy a legtömörebben Stefani kifejtette, a bér munka helyébe a nemzeti munka fogalmát helyezte. Ez nemcsak erkölcsi és társadalmi szempontból nagy módosítás, hanem főként gazdasági szempontból, a nemzeti munka fogalma ugyanis magában foglalja az összes rendelkezésre álló energiaforrásokat, tehát még az előző, sőt a bennünket követő nemzedékek által termelhető energiát is. A nemzeti munka elvére helyezkedve a bér munkától eltérőleg figyelembe vétetik a kivándorlás által a múltban okozott nagy nemzetgazdasági kár s viszont a libiai telepítések és a földjavítási munkálatok által elért nagy nyereségek is. A nemzeti munkafogalom eként szoros kapcsolatba jut az önellátási célkitűzéssel, ami viszont sarkalatos ellentétét jelenti az angol klasszikusok nemzetközi munkamegosztási elvének, melyet a gyakorlat különben már régen megcáfolt. Az önellátás fogalma, mint ahogy Funk miniszternek a bécsi őszi nemzetközi vásár megnyitása alkalmával tartott beszédéből is kitűnik, nem ellensége a külkereskedelemnek, sőt épen azt célozza, hogy az egyes vidékek kisebb nemzetgazdaságai — hasonlóan a magánvállalatok napjainkban jelentkező központosuló törekvéséhez — önellátási egységekbe tömörüljenek s ezeken belül egyrészt saját nemzetgazdaságuk, másrészt az általuk alkotott egység legnagyobb gazdasági jólétét elérjék. Az egységen belüli külkereskedelmi forgalom lebonyolításához — a közelmúlt tanulsága alapján — az aranyra sem lesz már szükség, ez elveszti eként a külkereskedelmi kapcsolatoknál neki tulajdonított motorikus szerepét, aminek helyébe szerző a fasizmus nagy eszmei előfutárjának, A. Oriani-nak azon mondásán alapuló ú. n. kölcsönös kínálati elvét helyezi, mely szerint a külkereskedelmi terjeszkedésben is az életképes népeknek az az ösztönszerű törekvése jelentkezik, hogy másokra rányomja bélyegét. Az olasz és német népet ez a hajlam mindig jellemezte, ennek jele voltaképpen a háború előtti nagy kivándorlási láz is: az árukivitel lehetőségének hiányában maga a munkaforrás ment ki. A kínálati törekvésben szerző szerint a nemzeti munka lehetősége kel életre és hatása alatt indul meg az egymással önellátási egységet alkotó nemzetgazdaságok közt az árucserforgalom, amely egyaránt tekintettel van az egyes nemzetgazdaságok s magának az önellátási egységnek érdekeire. — *Taviani, Paolo Emilio: Le linee fondamentali del sistema economico nazionalsocialista.*

Szerző széles alapokra helyezett tanulmányában a német nemzeti szocialista közgazdaság alapjaival foglalkozik, kezdve mult századi szellemi előfutároktól a kollektívizmus és az individualizmus szintézisét képező jelenlegi rendszerig. — *Ruini, Carlo: Problemi di agricoltura e alimentazione nell'economia di guerra.* Az olasz kormány azon intézkedése kapcsán, mely a lakosság élelmiszerellátását a földművelésügyi kormányzatra bízta, a hadban álló országokra kiterjeszkedve teszi vizsgálat tárgyává a mezőgazdasági termelés és a közellátás viszonyát a háborús gazdálkodásban. — *In memoria di Guglielmo Masci (Luigi Amoroso).* — *Rassegne: Maria Cao-Pinna: Elementi di differenziazione delle razioni elementari nei vari paesi d'Europa* — *La vicenda odierna di cotone (u. r.).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

N. 3. — 1941. marzo.

Note direttoriali: Sud-Europa — Sopravvivenza ideologica — Il tramonto del mercantilismo (A. de' Stefani). — *Amato, Angelo: Sul problema finanziario della guerra.* A nemzeti jövedelemnek egy részét mindenkor az állam igényli magának, aminek fejében közvetlen vagy közvetett ellenszolgáltatásokat nyújt. A közgazdasági irodalomban az adóteherrel, azaz a közbevételek s a nemzeti jövedelem viszonyával szokták az egyének hozzájárulásának méreteit kifejezni. Borgatta azonban ennek kapcsán helyesen mutat rá, nagy súly lenne mindenkor arra fektetendő, hogy mire fordítja az állam e közkiadásokat, azaz hogy az állam által nyújtott ellenszolgáltatások: *a)*—*b)* közvetlenül vagy közvetve az adózó jövedelmét fokozzák, vagy pedig *c)* csak a jövő nemzedék gazdasági érdekeit szolgálják és végül *d)* egyáltalában nem vonatkoznak a gazdasági életre. Az adóteher nagyságának megállapításánál mindenkor azt kell nézni, hogy mily arányban vannak az *a)*—*b)* és *c)*—*d)* kiadásfajok. Különösen a háborús gazdálkodás tekintetében fontos ez a megkülönböztetés, amikor a közkiadásoknak a fenti kiadáscsoportok közt való magától értetődő eltolódása révén látszólag alig változik az adóteher, holott valójában megtöbbszöröződik annak révén, hogy a befizetett közszolgáltatások túlnyomó része a *c)*—*d)*-re jut. A totális háborús gazdálkodás esetében oly nagy összegekre van szükség, hogy már nemcsak a nemzeti jövedelemhez kell folyamodni, hanem magához a vagyonokhoz is, vigyázva azonban arra, hogy az adóztatás csak a kialakulásban lévő vagyont sujtja, tehát a jövőben esedékes beruházások folyamatát gátolja csak meg, de ne semmisítse meg a már meglévő beruházásokat. A háború általában a gazdasági életet két irányban megzavaró követkelményt állít a gazdasági élettel szemben: *a)* fogyasztási javak mennyiségének emelését, amely annak révén áll elő, hogy a bevonultak élelmezési szükséglete általában meghaladja azok megelőző polgári fogyasztását és *b)* a hadianyag (fegyver, lőszer, harcokosi stb.) szükséglet jelentkezése, amely úgyszólván már teljesen többletként jelentkezik. Elméletileg két útja van a háborús szükséglet kielégítésének: a termelés növelése és a polgári fogyasztás visszaszorítása. Tekintettel azonban arra, hogy az előbbihez szükséges többlet nyersanyag és munkaerő épen a háború miatt nem áll rendelkezésre, a polgári fogyasztás visszaszorítására kerül sor még azon esetben is, ha a polgári termelés egy része a hadigazdálkodásra átállítódik. Tehát nemcsak a nemzetgazdaság jövendő szervezete szenved kárt azáltal, hogy a jövőbeli beruházásra szánt összegek a háború céljaira rendeltetnek, hanem sor kerül magának a polgári fogyasztásnak visszaszorítására is. A háborús költségek előteremtésére két főeszköz áll rendelkezésre: állampapírok kibocsátása és a papírpénz szaporítása, — a többi módok, így pl.

előlegfelvétel a jegybanktól stb. csekély méretei miatt nem is jöhet számba. Sokan hangsúlyozzák az állampapírok inflációellenes előnyét a papírpénzkibocsájtással szemben, szerző szerint azonban ez sem áll fenn teljes mértékben, hiszen a papírokra is vehet fel pénzt a tulajdonosa a bankoktól. De ettől, valamint attól eltekintve, hogy a papírpénzzel szemben a kamatok és a nyeresmények anyagilag költségesebbé teszik az állampapírokat, bizonyos szükséglethatáron túl önként kínálkozó összegek hiányában kikerülhetetlen a papírpénz szaporításához való folyamodás. Ez azután viszont már kikerülhetetlenül a háborút mindig kísérő inflációra vezet, mértéke azonban nagyban függ attól, hogy mily arányban van fedezve, ill. hogy mily keretek közt tartja a pénzügyi kormány. Vázolva az átmeneti s állandó infláció mibenlétét s hatásait, hátrányaik kiküszöbölésére egy olyan összetett körforgást ajánl, amelynek révén az állam által a háborúra költött összegek bizonyos időn belül visszafolynak az állampénztárba s így közömbösülnek, ahelyett, hogy az áremelés, a magánfogyasztás emelkedése vagy ingatlanba vagy iparvállalatba való befektetések emésztenék fel. A javasolt módszernek négy pillére van: *a)* árak ellenőrzése, *b)* a fogyasztás korlátozása, *c)* a külföldi árfolyamok befolyásolása és végül *d)* az ingatlan vagy ipari befektetések tilalma vagy korlátozása. Teljes siker azonban csak akkor várható, ha mind a négy elem kifogástalanul működik, részleges beválás esetében a hátrányok hatványozottan jelentkezhetnek. — *Battista, Gianni: Discussioni intorno all'economia nuova.* Szerzőnk a Rivista di politica economica-ban megjelent általunk is ismertetett tanulmányát de Tonelli bíráló tárgyává tette, amire szerző most válaszol. — *Sampaoli, Antonio: Aspetti della politica inglese dei sussidi continentali durante la guerra dei Sette anni.* Nagybritannia Európa népeinek sorsába mindig az arannyal avatkozott be, így a Hétéves háború esetében is a subsidy treaties révén, aminek elemzését nyújtja a tanulmány. — *Rassegne: Amos Valli: Attività corporativa.* — *M. Cao-Pinna: Le restrizioni sul consumo dei generi di abbigliamento in Europa.* — *Andamento del commercio estero degli Stati Uniti (R. T.)* — *Il lavoro e la politica sociale (Bruno Rossi Ragazzi)* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Political Science Quarterly.

New York. 1941. március. 1. szám.

Florinsky, Michael T.: Stalin's New Deal for Labor. Az orosz- finn háború rávilágított a Szovjetunió termelési és közlekedési apparátusának gyengéire. Minthogy a diktatúra rendszerében a kormányzat felelősségre nem vonható, Oroszországban a kormány az, amely a felelősségrevonást végrehajtotta s a háborús tapasztalatok következményeit a munkássággal szemben, igen drasztikus intézkedések formájában, levonta, még ha erről, a példátlanul szigorú cenzura folytán, a külvilág keveset is hall. Minden, ami bürokratikus eszközökkel lehetséges, megtörténik a munkafegyelem s hatékonyság fokozására. Mivel a munkások száma már 1927-32 között megduplázódott, a munkanélküliség problémája egyelőre megszünt s a munkanélküliek segélyezését már évekkel ezelőtt meg lehetett szüntetni. A munkahely változtatásával járó surlódási munkanélküliséget már jóideje igyekeztek a munkakönyvek bevezetése által lecsökkenteni. Az 1936. évi alkotmány 12. §-a a „szocialista verseny“ elve alapján a darabbért, a bonus-rendszert (a teljesítmény-többlet jutalmazását), a hanyag munka büntetését rendszeresítette és a gyakorlatban hatálytalanította a munkakódex 46.

§-át, amely becikkelyezte a munkahely megválasztásának szabadságát. Az 1940. évi dekrétumok azután súlyos szigorító rendelkezéseket hoztak. Megállapították az előmunkások felelősségét és ennek hatályossá tételére ezek jövedelmét az átlagbérek 2--4-szeresére emelték és a felvétel, elbocsátás és büntetés terén jelentős hatáskört adtak nekik. Egy órával felemelték a munkaidőt és minden hatodik nap helyett ismét a vasárnapot tették a munkaszünet napjává. Engedélyhez kötötték a dolgozók helyváltoztatását, csökkentették a mérnökök, specialisták stb. előjogait és kedvezményeit, szűkítették a munkaügyi bíróságokon a munkás-ülnökök szerepét, megalapították a munkatartalék-hivatalt és általában a kényszer-munkát intézményesítették. Mindez igen messze áll azoktól az ideáloktól, amelyeket a Webb házaspár vélt megvalósultnak a Szovjetunióban. — *Shoup, Carl: The Taxation of Excess Profits, II. — The Seligman Correspondence.* (J. Dorfman ismerteti az elhunyt nagy közgazdász tudományos irányú levelezésének szemelvényeit.) — *Könyvszemle.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk 1941. évi június hó 6-án megtartott ülésén jelen voltak: Éber Antal, Heller Farkas, Kelemen Móric, Koós Mihály, Siposs Sándor, Takaróné Gáll Beatrix, Teghze-Gerber Ferenc, Theiss Ede, Kislégi Nagy Dénes. Éber Antal elnök üdvözölte Kislégi Nagy Dénes főtitkárt abból az alkalomból, hogy a Kormányzó Úr őfőméltósága egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címmel tüntette ki, a Magyar Tudományos Akadémia pedig „Híres kereskedők“ című könyvét a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Horthy Miklós-díjával jutalmazta. Örömmel jelenti, hogy a társaság által kiadott Közgazdasági Klasszikusok sorozata iránt az érdeklődés mindjobban fokozódik, úgyhogy már most is valószínűnek látszik, hogy ez a vállalkozás anyagi veszteség nélkül fog zárulni. Kislégi Nagy Dénes főtitkár betérjesztette a társaság irodájának 1941. március—április havi, valamint május havi folyókiadásaira vonatkozó részletezést, melyet az igazgató-választmány egyhangúlag jóváhagyott.

Közgyűlés.

Társaságunk 1941. évi június hó 13-án délután $1\frac{1}{2}$ 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében tartotta XLVII. rendes évi közgyűlését. Megjelentek Balás Károly, ifj. Boér Elek, Borotvás-Nagy Sándor, Domány Gyula, Éber Antal, Felkay Ferenc, Fried Pál, György Ernő, Hajós Kálmán, Heller Farkas, Jirkovsky Sándor, Kelemen Móric, Kesserű Lajos, monori Kovács Gyula, Koós Mihály, Krudy Andor, Lukács György, Major Róbert, Mutschenbacher Emil, Kislégi Nagy Dénes, Óvári Papp Zoltán, Párniczky Ede, vitéz Rapaich Richárd, vitéz Surányi-Unger Tivadar, Teghze-Gerber Ferenc, Schmitz Rudolf, Theiss Ede, Tihanyi Lajos, Tóth Jenő, Urbanovich G. Zoltán, Walder Gyula stb.

Éber Antal elnök üdvözölte a megjelenteket és megállapította, hogy miután a XLVII. rendes évi közgyűlés június 5-re szabályszerűen egybehivatott, azonban a megjelentek csekély

száma folytán határozatképes nem volt, ennél fogva az alapszabályok értelmében a mai közgyűlés a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképesnek nyilvánították.

Éber Antal elnök napirend előtt a következő szavakkal emlékezett meg *gróf Teleki Pál* miniszterelnök haláláról:

„Mielőtt napirendünk tárgyalására térnénk, szomorú kötelességet teljesítek, amikor megemlékezem arról a súlyos csapásról, amely hazánkat egyik legkiválóbb fiának, gróf Teleki Pál miniszterelnök úrnak tragikus elvesztésével érte.

Sem ez a hely nem alkalmas, sem az én csekély személyem nem illetékes arra, hogy a veszteséget az egész magyar közélet szempontjából lemérjem. De a csapás különös súllyal érte a magyar közgazdasági életet is, mert hiszen a megboldogult nagy államférfiú a politikai kérdéseket közgazdasági vonatkozásban is szokta mérlegelni és végső elhatározásait mindig hazánk közgazdasági érdekeinek figyelembevételével realizálta. Emellett elmúlása a közgazdasági tudománynak is igen nagy vesztesége, mert hiszen Teleki Pál gróf a két miniszterelnöksége közötti időben a közgazdasági egyetemnek volt lelkes tanára, annak minden érdekével teljesen azonosította magát és a közgazdasági tudomány fejlesztésében közvetlenül és közvetve egyaránt tevékeny és sikeres részt vett.

Meg vagyok győződve arról, hogy a Közgyűlés őszinte érzéseit tolmácsolom, amikor azt javasolom, hogy gróf Teleki Pál elvesztése felett érzett mély részvétünknek és fájdalmas kegyeletünknek közgyűlésünk jegyzőkönyvében adjunk kifejezést.“

A közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy gróf Teleki Pál elvesztése felett érzett mély részvétének és fájdalmas kegyeletének a közgyűlés jegyzőkönyvében ad kifejezést.

Elnök ezután ismertette a Társaság múlt évi működését és kiemelte, hogy a közgazdasági tudomány terjesztésére irányuló feladatát a bekövetkezett rendkívüli nehéz viszonyok között is teljesítette. A Társaság folyóirata, a „Közgazdasági Szemle“ 1940-ben az eddigi terjedelemben, nyolcszor jelent meg. Ezzel kapcsolatban elnök e helyen is köszönetet mond a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest Székesfővárosnak, továbbá mindazoknak az intézményeknek, vállalatoknak és a Társaság tagjainak is azért az áldozatkészségért, amellyel a Társaságot céljai elérésében anyagilag támogatták. A Társaság múlt évi működését részletesen ismertetve, kiemelte a Közgazdasági Klasszikusok sorozatának kiadását. Az 5 kötetből álló sorozat már a könyvpiacon van és minden jel arra mutat, hogy ez a vállalkozás nem fog a Társaságra nézve veszteséggel zárulni. A közgazdasági tudomány népszerűsítése érdekében a társaság a fővárosban hét forgalmas helyen könyvtrinitreket állított fel, melyekben mindig a legújabb, terjesz-

tésre érdemes közgazdasági munkákat mutatjuk be. E könyvkazetták felállítása súlyos adminisztrációs nehézségekbe ütközött, s hogy végül a kérdést sikerült a Társaságra nézve a legkedvezőbbben — a legkevesebb költséggel egybekötve — megoldani, őszinte köszönetet mond Felkay Ferenc tanácsnoknak, akinek részéről mindenkor tapasztalt jóindulat biztosította ez esetben is a főváros támogatását.

Ezután *Kislégi Nagy Dénes* főtitkár előterjesztette jelentését a Társaság 1940. évi működéséről, amelyet a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vett.

A gyengélkedő *Gerlóczy Béla* főpénztáros helyett szintén Kislégi Nagy Dénes főtitkár mutatta be a *főpénztárosi jelentést* az elmúlt évről, valamint a számvizsgáló bizottság jelentését az 1940. évi zárszámadásokról, amelyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott.

Végül főtitkár bemutatja az 1941. évi *költségelőirányzatot*, melyet a közgyűlés jóváhagyólag tudomásul vett.

Ezután *Kelemen Móric* indítványára a közgyűlés az 1941—1943. évi időszakra közfelkiáltással megválasztotta a tisztkart és az igazgatóválasztmányt.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége és igazgatóválasztmánya az 1941—43. évekre. Elnök: Éber Antal, alelnök: Heller Farkas, igazgató: v. Surányi-Unger Tivadar, főtitkár: Kislégi Nagy Dénes, pénztáros: Gerlóczy Béla, ellenőr: Theiss Ede, ügyész: György Ernő. *Igazgató-választmány:* Ajtay József, Andreich Jenő, Balás Károly, Baranyai Lipót, v. Berczy Gábor, Benes Ferenc, Bernát Gyula, ifj. Boér Elek, v. Bornemissza Félix, Borotvás Nagy Sándor, Bozóky Ferenc, Bud János, Chorin Ferenc, Csizik Béla, Czettler Jenő, Dálnoki Kováts Jenő, Darányi Béla, Dékány István, Dobrovits Sándor, v. Guóthfalvy Dorner Zoltán, Fabinyi Tihamér, Felkay Ferenc, Fellner Frigyes, Frisch Ferenc, Fülei-Szántó Endre, Gesztelyi Nagy László, v. Gyulay Tibor, Haidegger Ernő, Halla Aurél, Hammersberg Miklós, Hantos Elemér, Hegedüs Lóránt, Horn József, Huszár Géza, Ihrig Károly, Illyefalvy I. Lajos, v. Imrédy Béla, Jirkovsky Sándor, Judik József, Kállay Tibor, Kelemen Móric, Kemény György, Kemény János, Kenéz Béla, Knob Sándor, Konkoly Thege Gyula, Koós Mihály, Koós Zoltán, Kovács Alajos, M. Kovács Gyula, Kováts Ferenc, Kovrig Béla, Kresz Károly, Laky Dezső, Lamotte Károly, Leopold Lajos, Lukács György, Metzler Jenő, v. Móricz István, Mutschenbacher Emil, Navratil Akos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Nyulászy János, Óvári-Papp Zoltán, Párnitzky Ede, v. Péterfy József, Pósch Gyula, Quandt Richárd, Rác Jenő, v. Rapaich Richárd, Reichenbach Béla, Schilling Zoltán, Schneller Károly, Schober Béla, Sebess Dénes, Serbán István, Sipos Sándor, Cs. Szabó László, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szász Lajos, Székács Antal,

Szigeti Gyula, Szomjas Lajos, Takaróné Gáll Beatrix, Teghze-Gerber Ferenc, Tormay Béla, Tóth Jenő, Urbanovich G. Zoltán, Vajda Ákos, Varga István, Vasváry Ferenc, Vágó József, Veress Gábor, Vilcsek András, Vincze Frigyes, Walkó Lajos, Weis István, Wulff Olaf, Zelovich László. *Számvizsgáló-Bizottság az 1941. évre*: Futó Mihály, Kádas Kálmán, Molnár Ernő, Morócz Kálmán, Nötel Rudolf.

Éber Antal elnök a tisztikar nevében köszönetet mondott a személyük iránt megnyilvánuló bizalomért és örömmel üdvözölte vitéz Surányi-Unger Tivadart, a Társaság új igazgatóját, akinek működésétől a Társaság sok új kezdeményezést remélhet.

Ezt követőleg *Balás Károly* egyetemi tanár tartott előadást „Tulajdon és jólét” címen. A nagy tetszéssel fogadott előadást a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

A tőkegazdasági eszmék válsága.

Tartalom: I. A termelési tényezők eltolódása. — II. Werner Sombart és a tőkegazdaság. — III. A Sombart-féle „megértő közgazdaságtan.“

I. A termelési tényezők eltolódása.

Abban a tarka zűrzavarban, amely manapság a „régii“ és az „új“ gazdasági rendszer vagy rendszerek mérkőzése körül kavarog, egyre nehezebb eligazodnunk. Az idevágó üres szavak és értelmetlen írások tömkelege egyre nő. A tudományos kutatásnak annál következetesebben kell keresnie azokat az összefüggéseket, amelyeknek világos felderítése a tömegek gazdasági gondolkozása számára is szilárd alapot nyújt. Kétségtelenül ilyen összefüggés az, amely a *termelési tényezők* egymásközti erőviszonyaiban szemünk láttára bontakozik ki. Ha azonban ennek a kibontakozásnak újszerű értelmét helyesen kívánjuk megragadni, akkor nem szabad visszariadnunk a gazdaságelmélet egyik-másik hagyományos tételének megfelelően újszerű beállításától sem.

A gazdasági élet mai általános képére való tekintettel a termelési tényezőket helyesen három csoportra oszthatjuk: a tárgyi, a személyi és a közösségi termelési tényezők csoportjára. Az első, tehát a *tárgyi* csoporthoz a természeti erőt vagy — amint régebben mondani szoktuk — a földet mint természetadta anyagi jószágot és a tőkét mint az embertől teremtett tárgyi termelési tényezőt soroljuk. Köztudomású és ezért bizonyításra nem szorul, hogy a természeti erő és a tőke közötti különbségek — főleg amióta gyakorlatilag nem áll többé rendelkezésünkre oly szabadon elfoglalható földterület, amely előbb senkinek tulajdonában nem volt — gazdasági síkon egyre jelentéktelenebbekké zsugorodnak össze. A gazdasági javak mai forgalmi rendjében a tőkejavak egyéni megszerzése is többnyire csakúgy vétel, öröklés vagy ajándékozás útján történik, mint a földhöz kötött természeti erőé, noha eredeti előállításuk, ill. létrejöttük változatlanul különböző úton jár. A termelésben mindkettő tulajdonosának közvetlen személyi részesedése nélkül is résztvehet. Ezen kapcsolatok alapján indokolt őket egy csoportba összefoglalnunk.

Személyi termelési tényezőknél a munkát és a vállalkozói eszmét értjük, mert mindkettő elengedhetetlenül követeli meg tulajdonosa személyének a termelésben való közvetlen részese-dését: mindkettőjüknél tulajdonosuk egyéniségéből és életerejéből hozott közvetlen áldozattal járul hozzá a termeléshez. Kettőjüknek egy csoportba való összefogása kézenfekvő, ha arra a számos, nehezen meghatározható átmeneti esetre gondolunk, amely különösen a magasabbrendű szellemi munka és a vállalkozói eszme határán mutatkozik. Minél sűrűbb a közületi irányítás hálózata és minél szűkebb korlátok közé szorul a szabad vállalkozói kezdeményezés, annál jobban mosódik el az idevágó különbség pl. a nagyvállalatok alkalmazott igazgatójának munkája és tulajdonosának vállalkozói tevékenysége között.

A *közösségi* termelési tényezők csoportjába a támogatásnak azon közvetlen és közvetett módozatai tartoznak, amelyben a termelést a különböző közületek részesítik. Ezeket a termelési tényezőket közületieknek vagy társadalmiaknak is mondhatjuk. A „közületi“ szó azonban túlszűk értelmű és nyelviileg is csak kevésbé jó; a „társadalmi“ szó értelme viszont erősen szétfolyik, mert hiszen a gazdasági életet a tárgyi és a személyi termelési tényezők is mindig csak társadalmi vonatkozásaikban érdeklik. Közvetlen közösségi támogatásról ott szólhatunk, ahol az állam vagy más közület különös rendszabállyal, tehát pl. adómentességgel, fuvardíjkedvezménnyel vagy kiviteli jutalommal támogatja a termelőt. A közvetett közösségi támogatás pedig mindazon társadalomgazdasági intézményeknek közösségi eszközökkel való létrehozását és fenntartását jelenti, amelyek nélkül a korszerű termelés zöme még csak el sem gondolható. Ezeknek az intézményeknek hosszú láncolata a tulajdonjog legelemibb gazdasági vonatkozásaitól az apró részletkérdéseket is általános érvennyel szabályozó gazdaságpolitikai rendelkezésekig és a külkereskedelmi szerződések szövevényéig húzódik.

A középkor gazdasági fejlődésében és különösen a hűbéri rendszerben a föld *természeti ereje* volt az a fontos termelési tényező, amelynek jegyében az egész társadalomgazdasági élet pergett. Az újkori tőkegazdaság létrejötte azt jelentette, hogy a tárgyi termelési tényezők csoportjában eltolódás következett be a *tőke* javára. Az egyéni tulajdonban lévő tőke uralmi törekvései egyúttal a személyi és a közösségi termelési tényezőket is egyre jobban elnyomták: a tőkéstől nemcsak a munkás, hanem a vállalkozó is messzemenően függő helyzetbe jutott, amint-hogy a közösségi támogatásnak középkori intézményei is erősen háttérbe szorultak a szabadelvűség alapján álló tőkének a termelést lendítő és gyarapító teljesítményei mögött. Általában ezek a teljesítmények lebegnek manapság is szemünk előtt, amidőn a „régii“ gazdasági rendszer előnyös vonásairól szólnak.

Az „új“ gazdasági rendszerben viszont kétségtelenül a *munka* ragadja magához a legfontosabb termelési tényező szerepét. Ez az előnyomulása főleg jövedelemeloszlási téren, a munkabéreknek a többi jövedelmi ágak rovására való viszonylagos emelkedésében mutatkozik. A nemzeti szocializmus, a fasizmus és a bolsevizmus rendszerében a munka mellett kiemelkedő szerep jut a *közösségi támogatás* különböző válfajainak, és példájukat egyre inkább kényszerülnek átvenni azok az országok is, amelyek elvben többé-kevésbé még mindig a tőkegazdasági eszmékhez ragaszkodnak. A termelési kezdeményezés zöme ezekben az országokban, valamint a nemzeti szocializmus és a fasizmus rendszerében azért a vállalkozó egyéni és társas tevékenységénél marad; ezen a téren is közvetlen közületi kezdeményezéssel csak a bolsevizmus próbálkozik. A tárgyi termelési tényezőkre valamennyi rendszer manapság is egyaránt szorul rá, noha ezeknek a tényezőknek tulajdoni megoszlásában jelentékeny eltolódások következnek be a közönség javára és egyúttal jövedelemeloszlási részesedésük is viszonylag erősen csökken. Hozzájuk hasonlóan zsugorodik össze a vállalkozói nyereség is. A közösségi támogatás ellenszolgáltatásának tekinthető jövedelemeloszlási részesedés, a közületi járadék, azaz az adók és egyéb közterhek sora pedig annál inkább a munkabérekéhez hasonló viszonylagos emelkedést mutat, minél inkább jár az „új“ gazdasági rendszer nemcsak a munka, hanem egyúttal a közületi megoldások jegyében is.

A termelési tényezők erőviszonyainak ezen egymásközti eltolódásában nyilvánul meg leginkább és a legvilágosabban az a nagy gazdasági rendszerváltozás, amely manapság figyelmünk előterében áll. A jelen összefüggésben nem óhajtjuk bolygatni azt az önmagában érdekes és elméletileg, valamint gyakorlatilag egyaránt nagy horderejű kérdést, hogy ez az eltolódás mennyiben gyökeredzik valamilyen általánosabb érvényű gazdasági fejlődési törvényben. Annak a ténynek taglalásával sem kívánunk foglalkozni, hogy az eltolódás mennyiben érinti fájdalmasan mindazokat, akiknek egyéni érdekei közvetlenül a tőke kiemelkedő társadalomgazdasági szerepétől függték. Végül azt a kérdést sem óhajtjuk felvetni, hogy a munkának és a közösségi támogatásnak mint vezérlő termelési tényezőknek előtérbe való nyomulása mily mértékben hivatott a hagyományos társadalomgazdasági osztályok átrétegződését előidézni és a tömegjólét érdekeit szolgálni. Megelégszünk azzal, hogy a nagy változást *egy kiváló tudós pályafutásának tükrében* mutassuk be. Ennek a pályafutásnak emelkedő és hanyatló szakaszai azonban talán élénkebb világot vetnek a változás lényegére, mint számos egyéb idevágó adat és összefüggés.

Werner Sombart jellegzetesen könnyed gondolatfűzése és a személyeskedést sem megvető közvetlensége megengedi, sőt

indokolttá teszi, hogy amidőn az ő pályafutásáról és alkotásairól szólunk, kivételesen ne ragaszkodjunk az összefüggéseknek szigorúan tárgyilagos fejtegetéséhez. Kivételesen ez a szempont szolgáljon mentségül, ha az alábbiakban *személyi vonatkozások* is érinteni fogunk.

II. Werner Sombart és a tőkegazdaság.

Sombarttal való mintgy két évtizedes kapcsolatomból emlékezetemben a legmélyebb nyomot *utolsó találkozásunk* hagyta. 1940. telén és tavaszán a berlini egyetemen adtam elő rektorának meghívása alapján. Megnyitó előadásom előtt a tanterem melletti tanári szobában gyülekezett az egyetem tanácsa, valamint a berlini tudományos, közigazgatási és diplomáciai körök több kiválósága. Mikor élünkön a rektorral bevonultunk a tanterembe, a hallgatóság között, talán a harmadik pad közepe táján, ismerős arcot pillantottam meg: a magas homlok, a delejes erejű szemek és az őszülő szakáll Sombartéi voltak, akit azelőtt utoljára a harmincas évek legelején láttam. Az a tény, hogy Sombart a hallgató ifjúság között helyezkedett el és nem a névszerint is meghívott közönséggel vonult be a tanterembe, meglepett. Eszembe ötlöttek a diákok között ülő tudós hatalmas alkotásai, és az iránta érzett tisztelet önkéntelenül is arra bírta, hogy külön meghajtsam magam feléje. A szikár termetű, agg professzor alakja még ülve is kimagaslott a hallgatóság soraiból, és amint meghajlásomat némán vizsgozta, a nagy teremben minden szem reá szegődött. Ez a feltűnő jelenet mély benyomást tett mindazokra, akik tanúi voltak. Egészen hatása alatt álltam még akkor is, amikor — egy-néhány nappal később — Sombart grunewaldi hajlékának könyvtárszobájában megmutatta „A német szocializmus“-ról 1935-ben írt könyvének számos világnyelven megjelent fordításait és büszke öntudattal mondta, hogy a mai német gazdasági rendszer alapjait is főleg ő ismertette meg az öt világrész szakközönségével. Megállapításához azt a kérdést fűzte, hogy miért nem állhat akkor ő is a mai Németország tudományos zászlóvivőinek első sorában. Gondolatban visszhangként megint azon tűnődtem, hogy miért nem kapott meghívót egyetemi megnyitó előadásomra és az azt követő ünnepi ebédre. Kérdésére akkor nem válaszoltam, mert tudtam, hogy válaszom hántotta volna a hajlott korú tudóst. Most azonban, nemrég bekövetkezett elköltözte után, megkísérlem, hogy választ adjak erre a másoktól is gyakorta felvetett kérdésre.

Ki volt Werner Sombart, akiről azt olvastuk, hogy 1941. május 8-án, 78 éves korában meghalt és akinek magasan ívelő pályafutását az egész világsajtó most megint behatóan mélt-

tatta? Számcs változatban megjelent *életrajzi* adataiból tudjuk, hogy Ermslebenben, 1863. január 19-én született és hogy atyja Sombart Antal nagyiparos volt. Berlinben, főleg Schmoller és Wagner professzoroknál tanult, már fiatal korában tudományos kutatásokba mélyedt és mint a boroszlói egyetem rendkívüli tanára, 33 éves korában írta meg „A 19. század szocializmusa és szociális mozgalma” című művét, amely nevét egy csapásra tette ismertté a nyugati műveltség minden országában és amelyet utóbb nem kevesebb, mint két tucat nyelvre fordítottak le. 43 éves korában a berlini kereskedelmi főiskolára hívták meg és csak 54 éves korában, az első világháború idején került a berlini egyetemre, ahol azután legnagyobb tanszéki sikereit aratta. 1931-ben, 68 éves korában nyugalomba vonult, azonban életének utolsó évtizedét is termékeny tudományos munkával töltötte ki.

70-ik életévéhez már közel járt, amikor megjelent nála az osakai egyetem küldöttsége és anyagilag fényes ajánlatot tett *híres magánkönyvtárának* megvételére. Az akkoriban másodszor nősülő Sombart az ajánlatot elfogadta és könyvtára a felkeltő nap országába vándorolt. A vétel körül lepergett tárgyalásokra, amelyeknek idején Berlinben tartózkodtam, még élénken emlékszem. Annál nagyobb meglepetésemre szolgált és még az agg Sombart termékenységének is annál ékeőbb bizonyítéka, hogy tavaly azóta felépített új magánkönyvtárát csodálhattam meg.

A közgazdaságtan egyetlen más német tudósa sem hasonlíthatja tanszéki és szakirodalmi sikereit Sombartéhoz. Előadásai mindig igen nagyszámú hallgatóságot vonzottak, és tudományos munkáit nemcsak a szakkörök, hanem az olvasóközönség szélesebb rétegei is évtizedeken át mohó érdeklődéssel olvasták, mert a tollnak hasonlóan nagy művésze volt, mint a szónak. Nevezetesebb *művei* közül azokat említhetjük meg, amelyeket „A 19. század német nemzetgazdaság”-áról, „A zsidók gazdasági szerepe”-ről, „A fényűzés és a kapitalizmus” egymás-közi viszonyáról, „A bourgeois”-ről, „Kereskedőkről és hősökről” és „A közgazdaságtan három irányá”-ról tett közzé.

Kiemelkedően legfontosabb munkája azonban „*A jelenkori tőkegazdaság*”-ról (Der moderne Kapitalismus) szól, amelynek első két kötete 1902-ben, befejező, harmadik kötete pedig csak negyedszázaddal később, 1927-ben jelent meg. Sombart kivételesen nagy tudása és kutató készsége főleg ebben a több mint 3000 oldalas munkában jutott kifejezésre. Aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy a német szellemnek ez a munka nem sokkal kisebb jelentőségű terméke, mint Goethe „Faust”-ja, noha a gondolkozásnak egészen más síkján helyezkedik el. Itt is azonban egy hatalmas elme több évtizedig vajudó, legtökéletesebb alkotásáról van szó, amelyre felfigyelt az egész nyugati mű-

veltségű világ és amelynek közvetett hatásaként beláthatatlan horderejű események hullámai indultak meg. Ezekben a hatásokban gyökeredzik egyúttal Sombartnak a mai Németország-hoz kialakult viszonya is, amelyre fentebb céloztunk. Helyes megítéléséhez három különböző irányban kell kissé mélyebbre hatolnunk a nagy német nemzetgazdász gondolatvilágába: először Sombartnak a tudományos értékítéletekkel szemben elfoglalt álláspontját kell megvilágítanunk, másodszer történeti felfogását kell jellemeznünk és harmadszor párhuzamba kell őt állítanunk Marx Károllyal.

Ami az első vonatkozást illeti, emlékeztetnünk kell arra a módszertani forrongásra, amely a német közgazdasági szakirodalomban a múlt század nyolcvanas éveiben indult meg és amelynek középpontjában a közgazdaságtan *tárgyilagosságának* kérdése állt. Akkoriban egyes szakírók, Auguste Comte pozitivismusára támaszkodva, megelégték az egymással szembenálló, világnézetileg szertetagolt közgazdasági felfogások tarkaságát és azt kezdték követelni, hogy a gazdaságtudomány igyekezzék szilárdabb talajon megállni. Ez szerintük főleg azért volna elérhető, ha a közgazdászok nem beszélnének mindig arról, hogy „mi legyen“, hanem beérnék annak megállapításával, „ami van“; ahelyett tehát, hogy értékelve latolgatnák kutatásuk tárgyát és ilyképpen tudományosoknak tartott értékítéletekkel igyekeznének irányt mutatni, csupán a közgazdasági tények tárgyilagossága és merőben okozati síkon mozgó megértésére és magyarázatára kellene szorítkozniok. Sombart hangját ebben a vitában először már 1902-ben, 29 éves korában halljuk, amidőn élesen támadja a szóbanforgó értékítéleteket és tudományos jellegüket erélyesen vonja kétségbe. Mereven fordul szembe mindenfajta erkölcsi, vallási, és politikai eszménnyel; követeli, hogy őket a tudomány berkeiből kapcsoljuk ki. A gazdaságtudomány területén azonban mégis megtart még egy vezető eszményt, amelynek szerinte elméletileg és gyakorlatilag egyaránt irányt kell szabnia: a termelékenység lehető fokozásának eszményét. Ezt az álláspontot több mint egy évtizeden át következetesen vallotta. Csak Max Webernek szakköreinkben emlékezetes, 1904-ben bekövetkezett fellépte bírta más belátásra. Most egyszeriben Weber szélsőséges híveinek táborához csatlakozott és a termelékenység közgazdasági követelményét is megtagadta. A német Társadalompolitikai Egyesületnek 1909-ben tartott bécsi ülésén nem egy szárazabb kedélyű közgazdasági tudóst botránkoztatott meg azzal a könnyed kijelentésével, hogy az értékítéleteknek semmiképpen sincsen tudományosabb jellege, mint abban a vitában elfoglalt egyoldalú álláspontunknak, hogy a szőkék csinosabbak-e a barnáknál.

Sombartnak ez a szigorú tárgyilagosságra való törekvése szorosan kapcsolatos az itt tekintetbejövő második szemponttal,

a gazdaságtörténeti tényekről alkotott szemléletével. A német gazdaságtudománynak legnagyobb alkotása a 19. ik században kétségtelenül a *történeti felfogás* magas színvonalra való emelése volt. Tudjuk, hogy angol alapvető gazdaságtudományi irány elvont elméleti tanításaival szemben a német Roscher, Hildebrand és Knies még a múlt század derekán a történeti kutatás előnyeit domborították ki. Ez az ú. n. idősebb német történeti iskola azonban általában megelégedett a történeti felfogás módszertani hangsúlyozásával. Tényleges gazdaságtörténeti részletkutatásokkal inkább csak az ifjabb történeti iskola kezdett foglalkozni, amely a hetvenes években Schmoller személye körül csoportosult. Ennek az iránynak egyoldalúsága viszont abban rejlett, hogy nem merte gazdaságtörténeti részletkutatásainak eredményeit általános érvényű, elméleti tételekben is összefoglalni. Eleinte Sombart is az ifjabb történeti irányhoz tartozott. Fokozatosan azonban az irány egyoldalúságai fölé emelkedett és különösen főművének harmadik kötetében pompás áthidalását nyújtja az idősebb és az ifjabb történeti irány közötti különbségeknek: amellett, hogy a tőkegazdaság kibontakozására vonatkozó történeti adatoknak csodálatosan bő halmazát dolgozza ki egyúttal az általános érvényű elméleti tanulságokat is le igyekezünk vonni belőlük és ilyképpen — amint alább még tüzetesebben is látni fogjuk — gazdaságelméleti téren is részben figyelemreméltó eredményekkel büszkélkedhetik. Ezen elméleti eszme-futtatásai is a szigorúan tárgyilagos megállapítások útját járják, amelyeknek egyetlen eszköze az oknyomozó történeti megismerés. Középpontjukban a tőke társadalomgazdasági szerepének méltatása áll.

Ehhez a ponthoz kapcsolódik előbb említett harmadik szempontunk, azaz *Marxnak* Sombart-ra gyakorolt befolyása. Hogy ez a befolyás mély és tartós volt, azt Sombart kifejezetten is gyakran hangoztatta. Főműve harmadik kötetének előszavában pl. annak elismerésétől sem riad vissza, hogy munkájának minden jó tulajdonságáért *Marxnak* kell köszönetet mondania. *Marx*-tól vette át nevezetesen a tőke közgazdasági szerepének értelmezését és azt a felfogást, hogy társadalomnak gazdasági osztályokra való tagozódását főleg a tőke előretörése okozza. Igaz ugyan, hogy *Marx* a tőke anyagi fogalmát domborítja ki és hogy ehhez képest egész érvelése a történeti anyagiasság jegyében jár, míg Sombart a tőke mögött álló szellemi erőkre és így főleg a tőkegazdasági vállalkozók alkotásaira tereli a figyelmet. Nem is tesz következetes különbséget tőkés és vállalkozó között, aminek folytán egyrészt a tőkét és a vállalkozói eszmét, másrészt pedig a tőkekamatot és a vállalkozói nyereséget helyenként zavaros egyveleggé keveri össze. Miként *Marx*, úgy Sombart is mereven állítja azonban szembe egymással a tőke és a munka érdekeit, aminek következtében meg-

felelően mély szakadékot lát a tőkések és a nincstelen munkások, azaz a proletárok között.

Tudjuk, hogy ez az ellentét Marx dialektikus gondolatmenetében megoldást talál. Nála ugyanis a tőkegazdasági erők kifejlődésének tételére (tézisére) a nincstelenek széles tömegei előállításának ellentétele (antitézise) ad választ: a tőkék egyre nagyobb felhalmozódása, az üzemek növekedése és gépesítése következtében egyre több árú kerül a piacra, amivel párhuzamosan azonban egyre több munkás veszti el munkahelyét, a munkanélküliek tartalékserege gyorsan nő, egyre nagyobb nyomást gyakorol a munkában maradtak bérére, így a tömegek elszegényedése növekszik és a gépesített termelésben előállított áruk annál kevésbé találhatnak vevőre. A kínálat és a kereslet közötti összhangnak egyre nagyobb hiányából fakadnak a vissza-visszatérő túltermelési válságok, amelyeknek végül is a kibontakozáshoz (szintézishez), az új szocialista gazdasági rend megszületéséhez kell vezetnie. Sombart ide már nem tudja Marxt követni, mert idegenkedik az értékelő ítéletektől és a tények megállapítására szorítókozó tárgyilagosság terén kíván megmaradni. Nála tehát nem találjuk határozott megoldási kísérletét annak a problémának, hogy a tőkegazdaság pályafutása hova fog vezetni. Tanítványait és olvasóit egyaránt *szorongó érzés* fogta el, amint ez a probléma felmerült.

Sombart sikerének titka azonban főleg éppen abban rejlett, hogy tárgyának fontosságát mindig élénk színekkel és meggyőző érvekkel tudta hallgatósága elé tárni. Ilyképpen főművének tárgya, az újkori tőkegazdaság is szinte nyomasztóan nagy körvonalakban bontakozik ki az olvasó szeme előtt. Jelentősége Sombart előadása nyomán úgy köti le figyelmünket, akárcsak Jókai regényhősei. Igaz, hogy Sombart a tőkegazdaságot korántsem tökéletes gazdasági rendszernek tünteti fel. Hibáit és botlásait is tárgyilagosan fedi fel. Nagy visszhangja azonban éppen abból eredt, hogy a *tőkegazdaságot következetesen és egységesen zárt rendszerként* domborította ki és hogy ezzel — bár javarészt akaratlanul — folytatta Marxnak az osztályellentétek elmélyítésére irányuló tevékenységét. Ha tehát manapság is még sokan mereven állítják szembe egymással egyrészt a tőkéseknek és vállalkozóknak, másrészt pedig a munkásoknak gazdasági érdekeit, akkor — akár közvetlenül, akár pedig közvetve — nemcsak Marx, hanem egyúttal Sombart befolyása alatt is állnak. Marx hatása alatt milliók kezdtek az egész földkerekségen a tőke gazdasági jelentőségéről beszélni; Sombart főművének nyomán pedig további milliók figyelme szegeződött a tőkegazdasági rendszernek részben tényleges, részben pedig csak vélt egyoldalúságaira.

A *mai Németország* minden erejével a hagyományos társadalomgazdasági csztályok közötti különbségek csökkentésére

törekszik. Tagadja, hogy a tőkés és a munkás között mélyreható és engesztelhetetlen érdekellentéteknek kell fennállaniuk. Minden törekvése a német népnek mint egésznek felemelésére irányul és ezért feledtetni igyekszik a korábbi tőkegazdasági rendszerben gyökeredző érdekellentéteket. Érdeklődésének előterében a német nép szellemi és anyagi jólétének növelése, valamint politikai hatalmának gyarapítása áll. Nála csak következetesen másodrendű szempont az, hogy ezen elsőrendű célkitűzéseit milyen gazdasági eszközök segítségével valósítja meg. Minden ízében gyakorlatias felfogása egyaránt veszi igénybe az összes termelési tényezőket, noha a munkának és a közösségi támogatásnak általában kiemelkedő szerepet juttat. A mindenkor megoldandó nemzetgazdasági feladatok különleges természetéhez képest azonban készséggel hangsúlyozza a többi termelési tényező fontosságát is. Nyilvánvaló tehát, hogy nem üdvözölhet lelkesedéssel olyan közgazdasági tudóst, aki tetemesen járult hozzá a tőkegazdasági eszmekör és a nyomában járó gazdasági osztályellentétek elmélyítéséhez.

Az öregedő Sombart bevezetőben említett és 72-ik életében közzétett „A német szocializmus“ című munkájával megkísérelte ugyan az új rendszer felfogásához való közeledést. Hiába temetkezett azonban az „izmusok“ tömkelegébe, amidőn a szocializmus új fogalmát most már számos korszerű változatban igyekezett megvilágítani. Most már hiába igyekezett azt is elismerni, hogy a gazdaság korábbi uralmát újabban a politika vezérlő szerepe váltotta fel. Hiába törekedett élete utolsó művében, amelyet 1938-ban „Az ember“-ről írt, az embertan szellemtudományi vonatkozásaiba elmélyedni és ezen az úton közvetve a társadalomgazdasági felfogások változandóságát is igazolni. A *feszültséget*, amely közte és a mai német nemzeti szocializmus vezető tényezői között fennállt, lényegesen már nem tudta enyhíteni. Ez a válaszom Sombartnak arra a kérdésére, hogy miért volt utolsó éveiben többé-kevésbé *csendes visszavonultságra* ítélve.

Sombart a tőkegazdasági szellemiségnek, a kapitalizmus ideológiájának bajnoka volt. A mai német nemzeti szocializmusban a népet felemelő *gyakorlatiasság*, a gazdasági realizmus vált valóra. Ez az ellentét volt az öregedő Sombart tragédiája. Ravatalánál azonban az egész német sajtó nemcsak a tragikus hőst tisztelte benne, hanem egyúttal mint a németiség egyik legnagyobb tudósa előtt is elismeréssel hajtotta meg zászlóját. Hozzáfűzhetjük, hogy vele a tudományos gazdasági gondolkodás oly nagy korszaka zárult le, amelyből manapság felfelé ívelő új közösségi rendszerünk is sok értékes szempontot tanulhat.

III. A Sombart-féle „megértő közgazdaságtan.“

Sombart tudományos fejlődésének időbeli egymásutánjában és okozati összefüggéseiben is szinte *tragikus egyenetlenség* mutatkozik. Rendkívül nagy terjedelmű irodalmi tevékenysége és kivételesen könnyed írói készsége alapján feltehető, hogy közzétett munkái többé-kevésbé híven tükrözik vissza mindazokat a tudományos problémákat, amelyekbe időnkint valóban elmélyedt. Ha pedig ebből az indokolt feltevésből indulunk ki, akkor megállapítható, hogy Sombart különlegesen gazdaságelméleti kérdésekkel valóban behatóan inkább csak pályafutásának végefelé foglalkozott. Pedig logikus sorrendben annál is célszerűbb lett volna, ha pályafutását ezzel kezdi, mert mindvégig megkövetelte, hogy a gazdaságelmélet területén is szaktekintélynek tartsák: mindig csaknem személyes sértésnek tekintette, ha műveiről nem ismerték el, hogy azok gazdaságelméleti téren is kiváló alkotások. Erre vonatkozólag tudományos körökben még ma is több oly eset forog közszájon, amelynek humoros éle sem hiányzik.

Fentebb már említettük, hogy a tudományos értékítéletek lehetőségének kérdése mint a közgazdaságtan egyik alapvető módszeres problémája már az ifjú Sombart figyelmét is közelebbről ragadta meg. Utóbb azonban teljesen elmélyedt gazdaságtörténeti kutatásaiba, noha azok folyamán következetesen kereste az elméletileg is érdekes általánosabb összefüggéseket. Amint mondtuk, sikerét is javarészt éppen ennek a törekvésének köszönhette. A gazdaságtörténeti problémáknak és különösen a tőkegazdaság alapvető fejlődési kérdéseinek minél helyesebb és minél átfogóbb megoldása viszont annyira lelkesítette, hogy egészen hajlott koráig nyilvánvalóan nem maradt ideje a gazdaságelmélet irodalmába való alapos elmélyedésre. Ezt a hiányt már csak azért is következetesen kellett éreznie, mert *bíráloinak* széles tábora mindig előszeretettel tett rá célzást. Talán éppen a bíráló célzások hatása alatt szánta rá magát mégis a tőkegazdaságról szóló főműve harmadik kötetének befejezése után, tehát csak a jelen század huszas éveinek végefelé, hogy tüzetesen tekintse át azokat a nagy fejlődési eredményeket, amelyeket a gazdaságelmélet ifjúkora óta elért. Kétségtelen, hogy ennek a munkájának során világosan ötlöttek szemébe azok a nagy különbségek, amelyek saját műveinek gazdaságelméleti tartalma és az újabb gazdaságelméleti alkotások között fennállnak.

Mégis azt őt mindenkor jellemző ruganyossággal és lendülettel vette fel a harcot mindazokkal, akik a gazdaságtudományban az övétől eltérő utakon járnak. Saját irányának igazolása céljából párját ritkító módszertani és tantörténeti munkát tett közzé: ez volt 1930-ban megjelent „*A közgazdaságtan*”

három irányba“ (Die drei Nationalökonomien) című műve. Azon egészen újszerű távlatok körül, amelyeket itt is feltárt, kivételesen széleskörű vitairadalom bontakozott ki. Ez az irodalom számos oldaláról méltatta nevezetesen azt a módszeres és tantörténeti megkülönböztetést, amelyet Sombart az ítélkező (richtend), a rendező (ordnend) és az értelmező vagy megértő (verstehend) közgazdaságtani felfogás között tett. Éppen erre a széleskörű vitairadalomra való tekintettel a jelen összefüggésben nem is kívánjuk firtatni, hogy a Sombarttól kifejtett háromféle irány valóban párhuzamos-e a metafizikai, a természettudományi, illetve a szellemtudományi gondolkozással és hogy jellegzetes képviselőinek valóban Aquinói Szent Tamást, Vilfredo Paretot, illetve magát Sombartot tekinthetjük-e, amint ezt ő állította. Hasznosabbnak látszik röviden még azt a kérdést felvetnünk, hogy Sombart „megértő közgazdaságtana“ gazdaságelméleti síkon is valójában mennyire érti meg az alapvető összefüggéseket.

Ha Németországban a harmincas évek elején — a nemzeti szocializmus uralomra jutása kapcsán — nem következtek volna be oly mélyreható gazdaságszervezeti változások, amelyek az agg Sombart figyelmét is megint visszakanyarították a mai társadalomgazdasági rendszerek közötti nagy különbségekre, akkor valószínűleg értékes izelítőt kaptunk volna még tőle késői gazdaságelméleti elmélyedésének gyümölcseiből is. Utolsó éveiben azonban úgy látta, hogy a tőkegazdaságról írt főművének a mai Németországgal szemben való és legutóbb egészen az embertan szempontjaiig elmélyített igazolása fontosabb feladata késői elméleti kutatásai eredményeinek közzétételénél. Mint-hogy ilyképpen ezek az eredmények ismeretlenek előttünk, be kell érünk Sombart *korábbi műveinek* és különösen a tőkegazdaságról szóló főmunkája harmadik kötetének vizsgálatával, amidőn gazdaságelméleti meglátásainak súlyát mérlegeljük. Annyit már eleve is megállapíthatunk, hogy Sombart annál biztosabb talajon áll, minél közelebb kerül az élő gazdasági jelenségek gyakorlatias fejtegetéséhez, és annál kevésbé teherbíró nézeteket nyújt, minél elvontabb elméleti összefüggésekkel igyekezik megbírkózni.

Ahol a gazdasági *érték* erősen elvont jelenségével találja szemben magát, ott minden habozás nélkül Ricardo munkaértéktanára támaszkodik és azt egyszerűen csak egynéhány oly szemponttal toldja meg, amelyet Marxnak a többletértékről szóló tanításából vett át. Nem érdeklődik különösen, hogy ez a többletérték miképpen jön létre vagy hogy miképpen mérhető, aminthogy az újabb elméleti kutatásnak egész alanyi értékétánát és ennek a korábbi tárgyi értékelméletekkel való egybehangolási kísérleteit is egyszerűen figyelmen kívül hagyja. Az egész határhaszonelméletet bolygó lidércfénynek mondja,

amely a közgazdaságtanban járatlan vándort ingoványos talajra csábítja. Böhm-Bawerkről pl. 1927-ben még azt állítja, hogy kutatásainak összessége távol esik attól a területtől, amelyre a termékeny közgazdasági gondolkodásnak szorítkoznia kell, míg 1930-ban már készséggel ismeri el, hogy a hasonlóan elvont irányú elméleti kutatások hasznosak is lehetnek. Amidőn arról az „értéktömegről“ (Gesamtwertmasse) szól, amelyet a közgazdaság a rendelkezésére álló összes munkaórák alapján előállítani képes, oly érzésünk támad, mintha valaki könnyű lovassággal támadna száztonnás tankokat.

Helyesebben tette volna Sombart, ha már eleve a közgazdászoknak ahhoz az újabban egyre népesebb csoportjához (Cassel, Dietzel, Liefmann, Gottl - Ottilienfeld; közvetve: Knight, Young és mások) csatlakozott volna, amely az egész értékelméletet felesleges tehernek tartja és a gazdaságelmélet szilárd alapjának az árelméletet tekinti. Sombart is mintegy láthatólag lélegzik fel, amidőn az *áralakulás* gyakorlatiasabb összefüggéseivel magyarázhatja gazdaságtörténeti tételeit. Árelméleti eszmefuttatásainak középpontjában a kereslet és a kínálat piaci vonatkozásai állnak. Eredeti kísérletképpen „exogén“ keresletet állít szembe az „endogén“ kereslettel. Ez utóbbin azt a keresletet érti, amely a tőkegazdasági termelés lényegéből fakad és amellyel ilyképpen a vállalkozó a termelési javak piacán, a tőkésék, a vállalkozók és a munkások pedig a fogyasztási javak piacán lépnek fel. A szorosán vett tőkegazdasági összefüggések körén kívül jelentkező exogén keresletnek Sombart szerint három válfaja van: először a tulajdonképpeni tőkésékként tekintetbe nem jövő nagybirtokosok, üzérkedő pénzemberek és közületi testületek, valamint a tőkegazdaságtól még csak kevésbé érintett tengerentúli országok népének kereslete; másodsor az a kereslet, amely az önálló kisgazdák és kézművesek részéről lép fel; harmadszor pedig az a sajátlagos „teremtő“ kereslet (schöpferische Nachfrage), amely — miként a járulékos hitel — a mindenkori termelési lehetőségek határán túl is sarkalja és új lendületre buzdítja a gazdasági életet. Ezeknek a megkülönböztetéseknek elméleti indokoltságához ugyancsak sok szó fér. Lényegesen kevesebb ellentmondást vált ki Sombart, amidőn a piaci kínálatnak a keresletnél kevésbé elvont jelenségét boncolgatja és pompás gyakorlati érzéssel mutat rá különösen a kartelleknek, a trösztöknek és a tőkésék egyéb egyesüléseinek árfelhajtó és árcsökkenítő tevékenységeire. Ezeknek azután minden csínját-binját alaposan ismeri. Hasonlóképpen szemléltetően mutatja be, hogy a fejlett tőkegazdasági áralakulás észszerűsítése (Rationalisierung) mennyire hasznos eredményeket ér el a piacnak mintegy gépies egyszerűsítése (Mechanisierung), tőzsdészerű egységesítése (Schematisierung) és kiegyenlítése (Nivellierung) terén.

Még otthonosabban mozog Sombart a *jövedelemeloszlás* összefüggéseiben, amelyekben a különlegesen tőkegazdasági tényezők már lépten-nyomon éreztetik hatásukat. Érthető, ha Sombartot — éppen ezeknek a hatásoknak nyomán — főleg csak két egymással szembenálló jövedelmi ág érdekli: egyrészt a munkabér, másrészt pedig a „profit“, amin — a régi alapvető iskola és számos későbbi angolszász közgazdasági író mintájára — a tőkekamat és a vállalkozói nyereség közelebbről meg nem határozott egyvelegét érti. Ezen két jövedelmi ág egymás közötti harca Sombart szerint lényegesen a többletérték keletkezésétől és mennyiségétől függ, mert a vállalkozónak és a tőkésnek az jut, ami a munkától termelt és fentebb már érintett teljes „értéktömegeből“ a munkabérek kifizetése után tőkegazdasági értéktöbbletként megmarad. Ennyiben tehát itt is érvényre jut az újabb jövedelemeloszlási maradékelméletek (reziduál-teoriák) vezérlő szempontja. A tőkepiac és a munkapiac taglalásánál azonban Sombart korántsem esik abba az újabban — különösen a mennyiség-tani iránynál — közkeletű hibába, amely a kereslet és a kínálat egységes megítélésének szempontjait rájuk is mereven igyekszik kiterjeszteni. Ettől a hibától megóvjá a tőkegazdasági piac sokféle árnyalatának beható ismerete. Hasonló alapon azzal a meddő kísérlettel sem vesződik, hogy a tőkegazdaságban kifizetett munkabéreknek állandó emelkedését vagy csökkenését törvényszerűen bizonyítgassa. Jól tudja, hogy helyes úton akkor járunk, ha idevágó állításainkat is csak a tőkegazdasági jelenségek térben és időben meghatározott egyéni mozzanataira vonatkoztatjuk.

Amint már fentebb is jeleztük, maradandóan értékes elméleti szempontokat Sombart főleg ott dolgozott ki, ahol ezeket az egyéni aralakulási és jövedelemeloszlási mozzanatok a tőkegazdasági szervezet élő összefüggéseibe vetíti és ily alapon nézi egyrészt a *rövidlejárati gazdasági helyzetváltozásokat*, másrészt pedig a tőkegazdasági élet alapvető tényezőinek összetételében mutatkozó *hosszúlejárati eltolódásokat*.

Igy fest valójában Sombart „megértő közgazdaságtana“. Miként ő csak részben tanúsított helyes elméleti megértést a gazdasági élet alapvető jelenségeivel szemben, úgy kortársainak tetemes része őt is csak *töredékesen értette meg*. Ifjúkorában sokan „szalonszocialistának“ nevezték és gyökeresen újító törekvéseitől félték; az öregedő Sombart pedig mint a tőkegazdasági eszmék bajnoka veszített korábbi népszerűségéből azon széles tömegek körében, amelyek tényként fogadják el a tőkegazdaság hanyatlását.

vitéz Surányi-Unger Tivadar

Az áralakulás irányítása és a piaci egyensúly.

I. Az áralakulás fokozódó jelentősége a gazdasági életben.

1. A javaknak a cserénél döntő fontosságú forgalomgazdasági kísérője azok ára. Az árak kialakulása pedig — nagyrészt épen ennek következtében — a társadalmi gazdálkodásnak a legszámottevőbb jelensége. Mindaz, ami a jószággal, illetve az áruval a forgalomgazdaságban kapcsolatban van, akár közvetve, akár közvetlenül, szükségszerű összefüggésbe kerül az árával is. All ez a társadalmi gazdálkodás minden egyes változatára, s különösen fokozott jelentőséget nyer azokban, amelyekben az áralakulás folyamata társadalmi vagy kifejezetten közületi célok szolgálatában álló ellenőrzés és irányítás mellett bonyolódik le.

Hogy az áralakulás eme nagyfontosságú szerepét érzékeltesük, rá fogunk világítani röviden azokra az alapvető vonatkozásokra, amelyek a gazdálkodás tényleges folyamatában a vezető helyet foglalják el és amelyek következetesen szoros kapcsolatban állanak a mindenkori árrendszerrel, sőt épen az árakon keresztül nyernek határozott jelentőséget.

Az áralakulás elsősorban is a piaci gazdasági erők folytonos kiegyensúlyozásának legközvetlenebb módja. *Az ár az önműködő piaci mechanizmus beszabályozója*, kialakulása „önműködően érvényt szerez a gazdaság alaptényálladékának, t. i. annak, hogy a javakra irányuló igények és a rendelkezésre álló mennyiségek között összhangot létesítsen.”¹ *A kialakult ár tartja a piaci keresletet és kínálatot egyensúlyban.* E minőségében az ár a piaci gazdasági erőviszonyok tisztázója, számszerű kifejeződésének jellege és mérve pedig azok kiegyenlítődségi módjának forgalomgazdasági jellemzője. Az ár egyúttal piacba kapcsolódás vagy kiválás elhatárolója, s a piacba kapcsolódásnak számítási alapja. A forgalmi gazdálkodásban végbemenő

¹ Heller Farkas: *A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata. Unnapi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából.* Szerk. Kenéz Béla, Judik József és Varga József. Budapest. 1935. 168. oldal.

gazdálkodás anyagi és szellemi adottságai mellett, azt határozottá tevő piaci irányító.

Az áralakulás, pontosabban az árrendszer, (árfelépítés) vagyis a piaci árak térbeli és időbeli összessége, mint a folyamatos cserék szükséges feltételének összessége, a két alapvető gazdasági mozzanat, a termelés és fogyasztás, igen fontos beosztási feltételét és támpontját adja meg. S mint ilyen, változása ezek tér- és időbeni alakulásának legjelentősebb mozgatója. *Adott termelési és fogyasztási módozatok mellett lényegileg az árak rendszere és ennek kialakulása határozza meg a termelés és fogyasztás összetételét és számszerű nagyságát és ezek alakulását térben és időben egyformán.*

Az árrendszer ezenkívül, az adott termelési és fogyasztási technika esetében, egyszersmind *jövedelemeloszlási rendszer is.* A személyi és tárgyi javadalmozás meghatározója és pedig nemcsak névleges, hanem valóságos anyagi és „haszonteljesítmény“ értelmében egyaránt. A reálbér pl. semmi más, mint a névleges pénzbernek, a munka árának, szembeállítása az árrendszerrel.

A piaci pénzgazdaságban az árrendszer számszerű összetétele, a mennyiségi árfelépítés, határozza meg a pénz tárgyi csereértékét, vásárló-, vevőerejét. A pénz értéke lévén a forgalomgazdaság számítási egysége és értékmérője, az árrendszer, az áralakulás, ennél fogva a *pénzérték meghatározásán keresztül, a forgalomgazdaság számítási egységének értékbeni nagyságát is* megadja. Mint az előzőekben mondtuk, a gazdálkodás határozott számszerű alapját adja meg. Ennek éles megvilágítása végett gondoljunk csak arra, hogy a személyi fogyasztás beosztása, amely voltaképpen a gazdálkodás lényege, az egyik legvalószerűbb magyarázat szerint akkor jut nyugvópontra és lesz határozott, ha a pénzegységre jutó jószághatárhasznok szintéződnek,² a javak határhasznai és árai a lehetőséghez mérten arányosak lesznek egymással.³ Szabadversenyben a termelés szervezésénél is hasonlóképen áll a dolog, amennyiben az egymást helyettesíthető termelési tényezők, illetve ezek szolgáltatatai⁴ javadalmozásának egy pénzegységre eső határtermelé-

² „A consumer will so arrange his consumption that the marginal utility per dollar's worth of each commodity shall be the same“. (I. Fisher: *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*. 1892. 32. oldal.) Vagyis az egyes áruk ú. n. mérlegelt határhasznai („*ophélimité élémentaire pondérée*“, „*l'ophélimité élémentaire divisée par le prix de la marchandise*“). V. Pareto: *Cours d'Économie Politique*. Tome 1. Lausanne. 1896. 21. oldal.) egyezzenek. L. Walras ezt „condition de satisfaction maxima“-nak nyilvánítja (*Éléments d'Économie Politique Pure, ou Théorie de la Richesse Sociale*. Paris, Lausanne. 1874—77. Édition définitive (1926). 8me Leçon.

³ Az arányossági tényező csaknem pontosan egyezik a pénz határhasznával. (Ragnar Frisch: *New Methods of Measuring Marginal Utility*. Tübingen, 1932.)

⁴ „service producteur“.

kenységét nivellálja (határtermelékenységi elmélet), illetve a termelési tényezők beszerzési árai arányában tervezi elérni határtermelékenységük arányát, amidőn a legkisebb költségáldozattal kíván termelni.⁵ Tulajdonképpen tehát arra törekszik a termelés szervezése, hogy a figyelembe vett termelési tényezők határtermelékenységét egyenlőssítse a termelési tényezők javadalmazásának és a termelt áru árának egymáshoz mutató arányával. Más fogalmazásban: a termelési tényezők mérlegelt határtermelékenységei egyenlővé tételnek a pénz határtermelékenységével. A verseny korlátozódásával e megállapítások, tartalmi lényegüket illetően, változatlanul fennállnak, csupán kifejezésük formája módosul kissé. Megjegyzendő, emez említett törvényszerűségek voltaképpen nem mások, mint *Gossen*⁶ alapvető *második gazdasági törvényének* megjelenései a tényleges gazdálkodásban.

A keresetgazdasági ténykedésnek az árak alakulására való beállítottsága jól ismert. A különbözeti hasznok, amelyek biztosítására irányul minden keresetgazdasági tevékenység, lényegükben véve árkülönbözetek.

Az *árrendszer* az árszínvonal számszerű határozottsága azonban nemcsak a belpiacon gazdálkodók támaszpontja, hanem fontos tényező a nemzetközi piaci kapcsolatok létrejötténél is, ahol az áron kívül még az árszínvonal tényleges és a másik cserefél pénzegységében mért viszonylagos nagysága is döntő számszerű körülmény. Az árrendszert legalább is a váltóárfolyammal kell kiegészíteni, hogy az nemzetközi jellegű árfelépítéssé legyen.

2. A gazdasági élet újabb fejlődése a gazdálkodás határozottabb irányításának kiterjesztése felé tart, mind a magán, mind a közösségi gazdálkodás területén. Ebben az irányításban az áralakulás közben tartása — annak igen fontos forgalomgazdasági szerepe következtében — bármelyik gazdasági jelenségcsoport irányítását nézzük is, elengedhetetlen követelmény.

A *magángazdasági* oldalon a nagy piaci egységek, szervezetek kialakulása, mint messzemenően öntudatos keresetgazdaságok, céljaik minél tökéletesebb megvalósítása érdekében piaci állásfoglalásaikat minél eredményesebben igyekeznek kidolgozni. Ezek az állásfoglalások legnagyobb részben az áralakulás köré csoportosulnak. Mondhatni, erre vannak beállítva.

⁵ V. Pareto: *Manuel d'Economie Politique*. (Traduit sur l'édition italienne par Alfred Bonnet) Paris. 1927., (Deuxième édition.) Appendice 101. §. 633. oldal., továbbá H. Schultz: *Marginal Productivity and the General Pricing Process*. (Journal of Political Economy. 1929. 512—13. oldalak).

⁶ Hermann Heinrich Gossen: *Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln*. Braunschweig. 1854.

Céljaik megvalósítása, a haszonszerzés, ezen az úton válik leginkább lehetővé, aminek okai mindenki előtt kézenfekvőek s bővebb magyarázatra nem szorulnak.

Az *állami*, a *közösségi* árpolitikának többféle feladata ismeretes, mind pontosan igazodnak az áralakulás fontos gazdasági szerepéhez. Ezeknek az árpolitikai feladatoknak a zöme a társadalmi politika szolgálatában áll, még akkor is, ha általános gazdasági, konjunktúrapolitikai beállítottságú. A szociálpolitikai jellegű beavatkozások szükségessége a gazdasági élet folyamatában több helyen is felbukkan. Ismeretes, hogy a társadalmi gazdálkodás magárahagyott állapotában — a verseny fokozatos korlátozódása folytán, kapitalisztikus és szociálistikus szervezésű termelésnél egyaránt — rendszerint nem teszi lehetővé azt a társadalmi-gazdasági jóléti optimumot, amelyet a szabadverseny egyébként biztosítana.

A magángazdasági, termelői és társadalmi, közösségi piaci hozadékok határértékei ugyanis legtöbbször nem haladnak egyirányban.⁷ A piaci mechanizmus működése tehát nem minden szempontból kielégítő. Hogy ezt a lehetőséghez mértén mégis elérhessék, vagy legalábbis jobban megközelíthessék, közületi beavatkozásra van szükség, amely a piaci versenyviszonyok alakulásának kinövéseit lenyesegeti. E beavatkozás támpontja és eszköze igen sokszor épen az áralakulás, illetve alkalmas kiigazítása: a nyereség nagyságának, a termelési tényezők javadalmazásának megfelelő terelése, a termelési tényezők alkalmas csoportosítása adók és szubvenciók útján, stb., stb.⁸

Árpolitikai beavatkozást kíván a szorosan vett szociálpolitika legtöbb segítő eszköze, ami okszerű is, mert hiszen a szociálpolitika sokszor lényegileg épen jövedelemeloszlási helyreigazítás, amelynek kívánalma egyenesen a piaci versenyviszonyok korlátozódásának egyik következménye volt. Az alaki és anyagi bérvédelem, a munka megfelelő — ha nem is egyenesen a termelékenységet jutalmazó — tényleges javadalmazását szolgálja.⁹ Ide sorolható a közszükségleti cikkek árainak szemeltartása és szabályozása, stb.

Különleges állami feladatok sikeres elvégzése, közületi szükségletek kielégítése, legtöbbször körültekintő gazdasági megalapozottságot kíván, amelyben az árkérdés elsőrendű fontosságú. A többtermelés elősegítése pl. a termelési reform, nagyrészt súlyos árproblémákat vet fel.

Árkérdés, még pedig különleges árkérdés, a nemzetgazda-

⁷ A. C. Pigou: *The Economics of Welfare*. London. 1932. Chapter IX; A „marginal social“ és „privat net return“ nem mindig konvergensek.

⁸ Theiss Ede: *Korlátozott verseny és gazdaságpolitika*. Közg. Szemle. 1939. 428—29. oldal.

⁹ Heller Farkas: *Közgazdaságtan*. II. kötet. VII. Rész. Szociálpolitika. 505—506. oldalak. Budapest. 1932.

ság világpiacba való bekapcsolódása, amit devizagazdálkodásunk kapcsán lépten-nyomon tapasztalhatunk.¹⁰

Árproblémákat vet fel lépten-nyomon maga a háborús állapot, a folyamatban lévő társadalmi és állami és gazdaságtársadalmi átalakulás, amelyek közvetlenül érintik a jövedelemeloszlás kérdését. Sőt sokszor kifejezetten erre vannak beállítva. A gazdasági szervezet átalakulása, a háborús idők jószágelosztási problémája, stb., végső fokon nagyrészt mindig árkerdés. Az ú. n. *munkavaluta* eszméjének felvetése egyenesen súlyos árproblémák felvetését és megoldási szükségességét helyezi kilátásba.

Számtalan hasonló jelenségesoportot lehetne még felhozni az áralakulás jelentőségének megmutatására, amelyek mind új és újabb oldalról világítanak azt meg s fokozatosan arról győznének meg, amit majd egyszerű gazdaságtudományi gondolatmenettel később kimutatunk, hogy a közgazdasági problémák csaknem kivétel nélkül erősebben, vagy kevésbé kifejezetten egyúttal árproblémák.

II. Az árpolitika szempontjai és problémái.

1. Az árpolitika, az áralakulás irányításának szempontjai általában egyeznek az átvállalt gazdaságpolitikai szerep áralakulást érintő szempontjaival. Tapasztalható ez, bármelyik gazdaságpolitikai feladatkört vesszük szemügyre.

Magánosok (akár természetes személyek, akár jogi személyek, vagy szervezetek) árpolitikájáról szólva, azok szempontjainak megállapítása, nem kíván különösebb fejtegetést. Hiszen ezek egyenesen a szokott keresetgazdálkodási tevékenységet, a különböző hasznok szerzését szolgálják. Állami, közületi gazdaságpolitikáinál, illetve árpolitikánál ezzel szemben a feladatkörök sokfélesége a szokott eset. Ez a közületi és az egyéni, illetve magángazdasági célkitűzés természetének számottevő különbözőségéből következik.¹¹ Mindenesetre célszolgálatuk egyezik abban, hogy mindegyik a saját célkitűzésében értelmezett gazdasági termelékenységét kívánja fokozni.¹²

Az állami, közületi árpolitika szempontjai, mint említet-

¹⁰ L. egyébként a magyar problémákra vonatkozólag: *Wolfgang Heller: Die Zukunft der Eingliederung Ungarns in die Weltwirtschaft.* Weltwirtschaftliches Archiv. 1933. Band 37.

¹¹ „... ahol az egyének jogkörükkel a köz rovására élnek, akkor tisztán láthatjuk a gazdaságpolitika feladatkörét is.” (*Heller Farkas: A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata.* op. cit. 178. oldal.)

¹² v. *Surányi-Unger Tivadar: Magyar nemzetgazdaság és pénzügy.* II. könyv. 177. oldal. Budapest. 1935., I. továbbá a gazdaságpolitika céljainak jellegzetes kettéválását (autonom és heteronom gazdaságpolitikai célkitűzések) illetően: *A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései.* Közgazdasági Könyvtár. III. kötet. 1927.

tük, többnyire szociálpolitikai szempontok. Említettük, hogy a mindinkább megszűnő szabadverseny — amely korlátozódásának csíráit éppen önönmagában termelte és fejlesztette ki — gazdasági optimumot biztosító működésének pótlása megfelelő állami beavatkozással ma már elengedhetetlen, és pedig elengedhetetlen az áralakulás tekintetében is.¹³ Gazdasági optimumot szolgáló árrendszer legtöbbször nem adódik magától. Ezt kellő árpolitikával kell kialakítani, amely a korlátozott verseny káros ármagasításait, a lehetőség szerint, megakadályozza.

Széles néprétegek alacsony életszintjének emelése mindenkor elsőrendű állami feladat. Ezt a gazdaságpolitika legtöbbször a nemzeti jövedelem emelésével és a nagyobb jövedelem jobb eloszlásával igyekszik elérni. Mindkét gazdaságpolitikai feladat nagyrészen árpolitikai feladat, mivel a nemzeti jövedelem, de a nemzeti termelés emelése is voltaképp árkérdés, még akkor is, ha kiterjedt szervezési problémákkal kapcsolódik össze. Az eloszlás pedig kimondottan árprobléma. A minimális bér, a minimális termelői ár, a vámvédelem, a maximális fogyasztói ár, stb., stb., mind eme gazdaságpolitika árpolitikai eszközei.

De maga a közgazdasági fejlődés sem mindig halad zökkenőmentesen. Az ú. n. konjunktúra alakulása megfelelő irányítás nélkül súlyos gazdasági bajokat hozhat létre. A konjunkturapolitika ma már elengedhetetlen s így a konjunktúráirányítás árpolitikája is mindinkább előtérbe kerül.

Vannak közösségi, nemzeti feladatok, amelyek elvégzése a gazdaságpolitikára hárul. Megint csak az árpolitikával valósíthatók meg könnyen. Ilyenek: valamilyen — pl. honvédelmi — célú többlettermelés biztosítása, megfelelő termelői árak fenn tartásával, válságok, nemzeti katasztrófák gazdasági leküzdése; pl. mezőgazdasági árkiegészítés az agrárválság idején, inséges területek és rétegek olcsó árúval való ellátása, stb.

A pénzügyi kormányzat bevételeinek nagy részét — különösen szegényebb országokban — az adókból fedezi. Árpolitikai szempont tehát e bevételek zökkenő nélküli előteremtése. Az állami árrészesedés lényegileg az eladó nyereségében való osztozkodást jelent, ami végső hatásában szintén árprobléma.

A nemzetközi fizetési közösségnek 1931. után új alapokra való helyeződése, az arany aránytalan nemzetközi eloszlása, az első világháború utáni adós államok devizagazdálkodásra való áttérése, súlyos feladatot rótt a gazdaságpolitikára a nemzetközi piacba kapcsolódást illetően. E feladatot nagyrészt az áralakulás célszerű irányításán keresztül oldotta meg, amellyel a behozatali és kiviteli árak kieserélődési arányát olyan szük-

¹³ Theiss Ede: *Korlátozott verseny és a gazdaságpolitika*. Közg. Szemle. 1939. 418. oldal.

ségszerű váltóárfolyamban rögzítette, amely megfelelő forgalom mellett, lehetővé tette a fizetési mérleg kényszerű egyensúlyát. Külön árproblémát jelentett itt a belső és a külforgalmi árrendszer olyan összehangolása, amely a devizagazdálkodás árterhét minimumra mérsékelte.

Azok a különleges idők, amelyekben élünk, sok szokatlan gazdaságpolitikai célkitűzést kívánnak meg, ugyanannyi, ha még nem több különleges árpolitikai kitagolódással. Ezek azonban csak első pillanatra különlegesek, inkább csak szokatlanok, annak folytán, hogy megszokott gazdálkodási tevékenységünk eddigelé meglehetősen a saját érdekünknek inkább megfelelő egyforma keretek közé volt terelődve. Hova-tovább a különleges közületi célok e gazdálkodástól különleges alkalmazkodást követelnek meg, s magánérdekeknek feltétlenül a közületi érdekek alá való rendelését írják elő.

A társadalmi egyensúlyt is sok vonatkozásban fenyegető kapitalisztikus gazdasági rend olyan szociális irányú fejlődésen megy keresztül, amelynek gazdaságpolitikai s ennél fogva árpolitikai kisugárzásai lépten-nyomon felbukkannak.¹⁴ A termelés és értékesítés kooperatív szervezése, egy szocialisztikusabb gazdasági rend, amely egyenesen egy szociális árrendszerre épít, az említett munkaváltozás, stb., olyan áralakulási problémák megoldását kívánják, amelyek eddigi fogalmaink szerint még egészen szokatlanok, de amelyek az áralakulás általános elméletéből már eddig is kiolvashatók voltak.

Egészen közelről érintő árkérdéseket vet fel napról-napra, s mindig újabbkat, a háborús állapot. A háború jószágáldozata megkívánja a fogyasztás megszigorítását. Ez az életszintkorlátozás azonban lehetőleg egyenletesen hajtandó végre. Az egyenletes fogyasztáscsökkenés igazságossága megköveteli, hogy az az „egyenlő áldozat” elvének alapján történjék. Az igazságos adóztatás megvalósításának elgondolásához hasonló módon.¹⁵ A fogyasztás csökkentése eszerint akkor jelent „egyenlő áldozat”-ot mindenkire nézve, ha az oly módon történik, hogy minden egyes fogyasztó egyenlő arányban mond le fogyasztásra szánt pénzjövödelmének¹⁶ jószághasznáról. Más szavakkal, ha egyenlő arányban kisebbedik a fogyasztók szubjektív értékelésű reáljövödelme. Ennek a fogyasztásra szánt jövedelemnek azon-

¹⁴ „... a társadalmi egyensúly mesterséges fenntartására nemcsak a közelebbi, de a távolabbi jövőben is valószínűleg szükség lesz.” (Navratil Ákos: *Közgazdaságtan*. II. kötet. Budapest. 1939. 782. oldal.)

¹⁵ Heller Farkas: *Pénzügytan* I. Budapest. 1921. *Elméleti Pénzügytan*. 26. §. (A teheregyenlőség az áldozatelmélet szempontjából), *A határhaszon elmélete*. Budapest, 1904. 151—53. oldalak. l. még: Cohen Stuart: *Bijdrage tot de theorie der progressieve Inkomstenbelasting*, Gravenhage. 1889., továbbá Frisch. op. cit.

¹⁶ L. *Fogyasztásra szánt jövedelmek összehasonlítása reálértékben.* (Közg. Szemle 1936.) című tanulmányunkat a 28. oldalon.

ban nem férhető hozzá sem a névleges, sem a vele vásárolható javak hasznában kifejezésre jutó nagysága. A feladat ennél fogva közvetlenül így nem oldható meg. Kiegészítő megoldására igen alkalmasnak kínálkozik azonban az az elgondolás, amely a jövedelem szubjektív értékelésére támaszkodik. A jövedelem szubjektív értékelése eléggé hű kifejezésre jut az árucikk egyéni értékelése és piaci áraik közötti különbséget, az ú. n. fogyasztói járadék, illetve a fajlagos fogyasztás nagyságában. Ennek meghatározása ugyan szintén körülményes, rendszerint azonban megvan a lehetőség arra, hogy a *fogyasztás összetétele* alapján közvetett módon érzékelni és csökkenteni lehessen.

A fogyasztás egyenletes leszállítása, illetve e feladat megoldása már most hathatósan segíthető elő azáltal, hogy a fogyasztást részben közvetlenül, részben pedig közvetve, a fogyasztói járadékok megfelelő csökkentésével korlátozzák. Ebből a célból részint egyes — főképen merevkeresletű közszükségleti — cikkek fogyasztását megszorítják (jegyrendszer) és árakat szabályozzák, részint pedig a többi — túlnyomóan már rugalmasabb keresletű — áruk termelési módját és minőségét, valamint fogyasztói árait megfelelően befolyásolják. Ez az utóbbi beavatkozás, a dolog természeténél fogva, annál többrétűbb, és annál inkább kapcsolatos kellő adópolitikai kiegészítésekkel, minél tarkább összetételű fizetőképesség, illetve a fogyasztói járadékok tekintetében a piaci tömeg. A vásárlóerő elvonását sokszor támogatják még e mellett bizonyos kényszerkölcsonnt létrehozó műveletek is.

Az egyenletes szociális életszintmérés tehát olyan árproblémát vet fel, amelynek forrása sarkalatos árelméleti tétel: „egy piac egy ár“, s amelynek érvényesülése a vevők fizetőképesség szerinti rétegződése következtében azoknak szükségyszerű s a fizetőképességükkel növekedő fogyasztói járadékokat biztosít. Ezeket a járadékokat kell most az árpolitikának — amennyire csak lehet — alkalmas árfelépítéssel a megfelelő mértékben egyenletesen kisebbiteni, ügyelve arra, hogy az árszínvonalban inflációs jellegű emelkedések ne jöhessenek létre.

Ide tartozik az áralakulás lélektani tényezőinek szigorú megrendszabályozása, amelyek a nyugtalan időkben veszedelmesen erőre kapnak és az áralakulás tárgyi adottságait teljesen elhomályosíthatják.

Mindezek végül is beletartoznak egy háborús anyag- (árú) gazdálkodás és közellátás egyetemes gazdaságpolitikai keretébe, amelynek konkrét árpolitikai feladata a méltányos elosztási árszint és árukvóta megállapítása.

2. Az árpolitika néhány előrebocsátott jellegzetes változata sejteti, hogy az áralakulás irányításának feladata egyben nehéz komoly gazdasági problémákat szegez az árpolitika mellé. E problémák tartalma egységesen a következőkben fe-

jezhető ki: *úgy irányítani az áralakulást, hogy ez az egyetememes gazdaságpolitikai — makrodinamikai¹⁷ — feladattal végig összhangban legyen.* (Magángazdasági árpolitikánál természetesen az összhang az ismert magángazdasági, *mikrodinamikai* feladattal kívánatos.) Tehát olyan árpolitikát kell csinálni, amely a gazdaságpolitika összes többi kitagolódását az egyetememes gazdaságpolitikai célkitűzésre vetítetten elősegíti, de semmiképen sem befolyásolja hátrányosan! E *probléma* nehéz és kényes, mert nem mást jelent, *mint az áralakulás irányításakor a gazdasági összefüggések részletes és alapos tekintetbe vételét*, vagyis az áralakulás folyamatának fontosabb elemeire bontását. Például a mai *háborús elosztási probléma*, amely a háborús készültség áldozatának méltányos elosztását keresi, mint említettük, tartalmában tulajdonképpen árprobléma. Lényegileg arról van szó, hogy legfeljebb mennyivel szoríttassék le egyenletesen a társadalom életszínvonala, ami nevezhető kényszer-takarékosságnak is, hogy az eddigi árszínvonal lehetőleg tovább is megmaradjon, vagyis, hogy inflációs jellegű, vásárlóerőt emésztő áremelkedés lehetőleg ne jöjjön létre, amely az áldozat egy részét épen a legkevesébbé teherbíró rétegek vállára hárítaná és az áldozat viselésében súlyos aránytalanságokat idézne elő.¹⁸ Hasonló különleges példa az árkérdés sokoldalú voltára a *tisztességtelen verseny* és a fogyasztás szempontjából kiegészítő javak együttes árusításának problémája. Az eladó forgalmazott áruinak összetételét és ezek árait úgy választja meg, — amennyiben a forgalom nyereség csúcsertékére törekszik — hogy a nyeresége a maximális legyen. Ezen az alapon okoskodva a tisztességtelen verseny tényálladékát inkább kimeríti a hirdetett eladási feltételek be nem tartása, semmint a „vevő-szerző“ egyes cikkeknek a „költség“-en aluli árusítása.¹⁹ Ide kínálkozik még annak a különleges árproblémának a megemléítése, amelyet a termelés ú. n. *általános* (néha az összes) költségeinek az egyes gyártmányok között való felosztása jelent. A kérdésnek — árelmélet szempontjából — az a helyes megoldása, amely ezeket a *közvetett* költségeket akként osztja fel az egyes cikkek szerint, hogy a termelési, illetve az értékesítés célszol-

¹⁷ *Makrodinamikai* gazdasági rendszeren a közgazdaság átfogó — pl. konjunktúraelméleti — rendszerbefoglalását értjük. Ezzel szemben a *mikrodinamikai* rendszer a közgazdaság egyes megnyilvánulásainak, részpiacainak (pl. egyes termelési ágak, szakmák, stb.) rendszerezését jelenti. Lásd még erre vonatkozólag R. Frisch: *Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics*. Economics Essays in honour of Gustav Cassel. London. 1933. 172. oldal.

¹⁸ ifj. Boér Elek: *Keynes jövedelmi kényszerkölcson terve, továbbá Háborús pénzügy és pénzügy 1914—15-ben és 1939—40-ben*. Közgazdasági Szemle. 1940.,

¹⁹ L. a „loss-leader“-ek kérdése az Amerikai Egyesült Államok N. R. A. politikájában. L. H. F. Taggart: *Minimum Prices under the N R A*. Michigan. 1936. Chapter 8.

gálata ezzel az optimális legyen. A költségfelosztás, illetve az eladási ár megállapításának helyes módja tehát az, amelyik szigorúan alkalmazkodik a gazdálkodás célszolgálatához, szervezési beállítottságához. A felosztásnak ennél fogva fokozott figyelmet kell fordítania az árucikkek együttes értékesítési hozamának az alakulására és kifejezetten a különbözeti nyereség alakulása szerint kell igazodnia.

Az áralakulás irányítása, az áralakulás menetébe való beavatkozás sikere megkívánja tehát a piac sajátosságainak részletes és alapos figyelembevételét. Megkívánja az áralakulási folyamat tüzetes megismerését. Szükségszerűen következik ez a kíváncsi abból az önmagától értetődő tapasztalásból, hogy bármilyen mechanizmus vagy organizmus működését abban az esetben befolyásolhatjuk céljainknak megfelelően a legeredményesebben, ha e működés mikéntjével töviről-hegyire tisztában vagyunk. A közigazdaság eléggé bonyolult organizmus ahhoz, hogy e kíváncsi a gazdaságpolitikával szemben szintén fennálljon. Bonyolult szerkezetű továbbá ennek az organizmusnak minden egyes megnyilvánulása is. Az áralakulás sem kivétel ez alól. Nem is lekicsinyelendő feladat a lebonyolódásának menetébe való részletes betekintés. Szembeötlően tapasztalható ez, ha az árak hatósági megállapításáról van szó, amelyet hivatalos *árelemzés* útján végeznek. Erre a hivatalos *árelemzésre* hárul, mint ismeretes, a hatósági ármegállapítás felette nehéz és felelősségteljes feladata. Ennek olyképen igyekezik ez megfelelni, hogy felkutatja az *ár elemeinek*, a költségtételeknek és a nyereségnek azt a nagyságát, amely általános *gazdaságpolitikai* szempontból indokolt. Ez a fürkésző munka, csakúgy, mint magának a végleges ár magasságának a megállapítása s pedig olyan megállapítása, amely a gazdaságpolitikai célokat eredményesen és tárgyilagosan szolgálja, — épen az előre bocsátot-taknál fogva — számtalan szigorú követelménnyel áll szemben. E követelmények legnagyobb részét nem mások, mint a gazdasági *szakszerűség követelményei*, amelyeknek eleget kell tennie minden árelemzésnek és ármegállapításnak, valamint mindenféle árpolitikai állásfoglalásnak, ha ténykedése nyomában a gazdaságpolitikai célkitűzésnek teljesen megfelelő s töretlen eredményességű sikerekre tart igényt. A következőkben ezeknek a követelményeknek jelentősebbjeit fogjuk közelebbi megismerés tárgyává tenni.

III. Az áralakulás és a piaci egyensúly.

1. Az áralakulás folyamatába való beavatkozás akkor felel meg az adott célkitűzésnek, ha nyomában az áralakulás a beavatkozást kiváltó gazdasági elgondolásokkal összhangban történik. Ez akkor fog bekövetkezni, ha a beavatkozás és ezzel

kapcsolatban az áralakulásra vonatkozó elképzelések helyesek, vagyis a valóságnak megfelelően ítéljük meg az áralakulás menetét. Ahhoz, hogy ez tényleg elérhető legyen, az áralakulás folyamatának beható feltárása és helyes megismerése szükséges. Az eredményes árpolitikai állásfoglalás megkívánja az ár létrejöttének beható és részletes tisztázását.

Az áralakulásra az elméleti közgazdaságtannak többféle magyarázata van. Ezek jobbára szemléleti megköötöttségek tekintetében különböznek egymástól, tartalmilag azonban voltaképp mind azonosak, amennyiben az áralakulás lényegét csaknem kivétel nélkül mind abban látják, hogy az ár *határozottsága a csere szükséges feltétele*.

Az ár az *individuális csereegyensúly* — amelyet a következőkben egyszerűen *egyéni piaci egyensúlynak*, illetve legtöbbször csak piaci vagy néha forgalmi egyensúlynak nevezünk el — egyik szükséges meghatározója. Ebben a piaci egyensúlyban, amelyet megkülönböztetünk a *piacnak* az egyensúlyától, látható meg tisztán az ár szerepe, még inkább létrejöttének gazdaságlogikai mikéntje. Az áralakulás vizsgálata céljából éppen ezért ezt az egyéni piaci egyensúlyt fogjuk a következőkben tüzetes vizsgálódás tárgyává tenni. E vizsgálat közben gondosan ügyelünk majd arra, hogy ez a látszólag elszigetelt szemlélet az izoláció esetleges hátrányaitól mentes maradjon. Ennek érdekében különös, figyelmet fogunk szentelni annak, hogy szemléletünk szükségszerű kapcsolatban maradjon az áralakulást — közvetve, néha közvetlenül is — befolyásoló és a piaci s a közgazdasági strukturából adódó tényezők általános szemléletével. Ezáltal a valóság hű nyomonkövetését, az elszigetelő szemléleti módszer alkalmazása ellenére is, messzemenően biztosítani tudjuk. Az individuális piaci egyensúly alapjára való helyezkedésünk egyébként egyrésztől szorosán összefügg a modern piaci csere monopolisztikus természetével, másrésztől pedig azzal a körülménnyel, hogy az árszabályozás elsősorban mégiscsak a gazdálkodó egyedet, annak egyéni gazdálkodását, cseretevékenységét érinti.

Az individuális piaci, egyensúly már most lényegében nem más, mint a piaci cserefelek közös nevezőre jutása a csere tekintetében. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az egyensúly elnevezésének és fogalmának használata nem csak azért történik, mivel anélkül, mint az exakt gazdaságelméletből ismeretes, csak nehézkesen s nem éppen szabatosan lehetne betekintést nyerni a gazdálkodás, illetve az áralakulás folyamatába, hanem főképp azért is, mivel minden ismeretelméleti posztulátumon túl, tényleg *van egyensúly* a csere létrejöttében vagy legalább is egyensúlyra való törekvés a csere létrejötténél. Az ár pedig e csere szükséges s ha egyéb körülmények határozottak — *ceteris paribus* elve — egyúttal elegendő feltétele.

A csere létrejötte és az ár határozottsága, akármilyen piaci alakzatról legyen szó, velejében maga az individuális piaci egyensúly, illetve annak megnyilvánulása, egyszerűen annak következtében, hogy a csere létrejöttekor a cseretárgyak (árú és pénz) értékelései kölcsönösen egyensúlyba kerülnek. Következik ebből, hogy amint a piaci egyensúly körülményei tisztáztak, ezzel az áralakulás feltételei is ismeretesek. Érvényesek az elmondottak akkor is, ha valamilyen oknál fogva az árrendszer adottság. Az árak rögzítettek és az árprobléma látszólag elmarad. A piaci egyensúly ekkor is létrejön a cserében. Az ár egyensúlyozó szerepe ugyan megszűnik, de betöltik más piaci egyensúlyi tényezők, még pedig esetleg oly módon, hogy közben az ár rögzített volta kérdésessé válhat. A rögzített árrendszer egyensúlyára egyébként a továbbiakban külön kitérünk.

2. Az áralakulás itteni, bár egyszerűsített, de a valóságos áralakulási folyamathoz gondosan igazodni kívánó tárgyalása, az ár létrejöttének a forgalmi egyensúly keretei között való elemzése, mint jeleztük, kívánatosná tesz néhány jellegzetes, a közgazdaság általános szemléletébe kapcsolódó utalást. Szükség van erre egyrészt az itteni egyszerűsített gazdasági folyamatelemzés deduktív elméleti lezármasztatásának magyarázó kifejtéséhez, de szükséges ez másrészt az egyodalú induktív árszemlélet termékeny bővítése céljából. Kívánatos tehát az elmélet és a gazdasági élet gyakorlata szempontjaiból egyformán.

Az individuális piaci egyensúly, a csereegyensúly, a közgazdaság egészét tekintve, lényegileg mindig részegyensúly, vagyis *prima facie* parciális egyensúly a *Marschall*-féle értelemben,²⁰ a piaci cserefelek pillanatnyi közös megállapodása. Ez az individuális és részleges gazdasági egyensúly azonban a szakmai, mikrodinamikai piaci egyensúlyának mindenkor szerves része, ezen keresztül pedig a közgazdasági makrodinamikai egyensúlynak konkrét megnyilvánulása minden esetben. A piaci cserefelek ugyanis a közgazdaságba beletagolódva *szervezik gazdasági tevékenységüket*, még akkor is, ha a piaci tájékozódásuk és gazdasági stratégiájuk hiányos ismereteken alapszik.

Az árpolitikai állásfoglalás gazdasági helyességét az előzőkben abban jelöltük meg, hogy az áralakulás folyamatával összhangban levő legyen. Felmerülhet már most mindenekelőtt az a kérdés, hogy az áralakulás folyamata a gazdasági adottságok megszabta lebonyolódásában, melyet egyébként a piaci egyensúly kialakulása részleteiben elénk tár, határozott-e annyira, hogy ezt az összhangot, tehát az áralakulás irányításának e lebonyolódás határozottságához való szakszerű alkalmazkodást, ha csak előjel tekintetében is, kellő szigorúsággal követelni lehessen? Kérdés tehát, hogy az áralakulás folyama-

²⁰ *Principles of Economics*. London. 1890., Book V.

tának tényezői az ár kialakulását meghatározzák-e ennyire egyértelműen? S ha meghatározzák, milyen mértékben, s mi-
ben jut az kifejezésre és ez milyen konkrét követelményeket
támaszt, s főképp pedig, hogy mindezek az alapulvett egyensúlyi
szemléletben miként nyilvánulnak meg? Az első kérdésre rö-
g-
tön válaszolhatunk, másodikra majd a későbbiekben adunk
feleletet.

Az áralakulási folyamat határozottsága a piaci egyen-
súly tartalmának határozottságán múlik. Az individuális piaci
egyensúly határozottságának kérdése azonban, minthogy a *gaz-
dasági egyensúly* konkrét megnyilvánulását képviseli, hozzá
van kötve az általános *gazdasági*, a piac *egyensúlyának* problé-
májához. A gazdasági egyensúly, amely az individuális piaci és
az ezekre épülő mikrodinamikai piaci egyensúlyok egybefog-
lalója, határozottságát elsőízben a *fiziokraták* kutatták. *Ques-
nay* a *Tableau Economique*-ban már több olyan megállapítást
tesz, amely a gazdasági egyensúly határozottságának érzékelé-
sére utal.

A gazdasági egyensúly gondolata tökéletes kifejtésre ta-
lált a *lausannei* iskola tanításaiban. A gazdasági egyensúly ha-
tározottsága az iskola vezéregyénisége, *L. Walras* zseniális meg-
látásai nyomán messzemenően tisztázódott. Az ő és az nyom-
dokain elindult kutatók vizsgálataiból tudjuk, hogy az a köz-
gazdasági szervezet, amelyben élünk, — kisebb kikötések elfo-
gadásával — sajátos egyensúlyában és ottani összefüggéseiben
és különleges kitagolódásaiban (termelés, áralakulás, fogyasz-
tás, stb.) végig határozott rendszer. Ez azt jelenti, hogy *követ-
kezetes és kölcsönös összefüggés van a rendszer elemei között*
az általános és a különleges kapcsolatokban egyaránt.

Az egyensúly gondolata, amelynek bölcséleti háttere már
megtalálható az egyidejű és megelőző korszak filozófiai taní-
tásaiban is, itt a társadalmi gazdaság tudományában, a fizikai
egyensúlyi kifejezésekhez hasonlóan, szintén egészen számszerű
öltözetben jelenik meg. Következik ez abból a körülményből,
hogy itt is, a gazdálkodásban, mint a fizikában, az elemek
egyenértékű mozzanatok egymásutánjában kapcsolódnak egy-
másba. *Walras* alapvető felismerései és ezeknek rendszerezett
megfogalmazásai logikailag matematikai természetűek. A ter-
melési javak kínálata és a fogyasztási javak kereslete, mint ki-
indulási számszerű gazdasági adottságok ezek szerint *egyértel-
műen* meghatározzák a közgazdaság többi mozzanatának (terme-
lésnek, fogyasztásnak, áralakulásnak, stb.) számszerű megjelené-
sét. A közgazdaság egymásba kapcsolódó elemei tehát kölcsönö-
sen meghatározzák egymás nagyságát. Amennyiben valamelyik
elem vagy elemcsoport megváltozik, a rendszer egyensúlya a
többi elem nagyságának megfelelő beszabályozódásával követ-
kezetesen helyreáll. Egyszerű és kézzelfogható bizonyosága en-

nek az a tény, hogy a közgazdasági rendszer elemeire vonatkozólag egyidejűleg pontosan annyi független egyenlet állítható fel, ahány ilyen elem van, ez pedig a matematika kristálytiszta logikája szerint a rendszer kétségtelen határozottságának a jele. Nem érdektelen megemlíteni, hogy *Walras* e tanításával és közgazdasági rendszer eme egyensúlyi megfogalmazásával megvetette annak a gazdaságtudományi fejlődésnek a szilárd alapjait, amely azóta igen magas fokot ért el s amelynek gazdaságpolitikai előnyei éppen a legutóbbi korszakban váltak egymásután valóra.

Walras kiindulási ismeretelméleti rendszere²¹ még ugyan speciális rendszer volt, szabadyversenyt feltételező, hedonisztikus optimumra szervezett és lényegileg statikus rendszer. Mindazonáltal az általa felállított határozottsági, egyensúlyi kritériumok, — ismeretlenek száma egyezik az egyidejűleg felírható független egyenletek számával — mint későbbi kutatók²² kimutatták, fennállanak az általános, valóságnak inkább megfelelő, makrodinamikus rendszerre is,²³ amely időben és különféle versenyviszonyok között lefolyó folyamat.

Walras és a későbbi kutatók által az ő meglátásai nyomán felállított nevezetes egyenletrendszerek fejezik ki e feltételezett gazdasági egyensúly szükséges feltételeit.²⁴ Ezeknek az egyenleteknek általában a következő gazdaságlogikai csoportosítás adható: 1. a gazdálkodás szervezési egyensúlyi tételei, a fogyasztás és a termelés, illetve a vevők és az eladók oldalán (pl. a maximális haszonra való szervezés kritériumai, amihez a legtöbb kutató egyoldalúan ragaszkodik), ide tartoznak lényegileg a keresleti és kínálati összefüggések (*Cassel*),²⁵ majd a versenyviszonyok egyensúlyi figyelembevételével (*Pareto*).²⁶ 2. materiális egyensúlyi kritériumok (a forgalmazott mennyiségek kölcsönös egyenlősége). 3. monetárius egyensúlyi kritériumok (a forgalmi összegek kölcsönös egyenlősége) a pénz semlegeségi jellegének figyelembevételével. Az egyenletek egyformán felírhatók a legkisebbtől a legnagyobb gazdasági egységekig. A részegyensúlyok paraméterei rendszerint a felette álló általánosabb egyensúlyból határozódnak meg.

A gazdasági rendszer határozottsága általában nincs egyoldalúan a maximumra való szervezési elvhez kötve és akkor is fennáll, formailag ugyan kisebb fokban, t. i. még egy

²¹ op. cit. Section II—V.

²² *Pareto, J. Schumpeter, G. C. Evans, H. L. Moore, L. Amoroso, J. Tinbergen, R. Frisch, Ch. F. Roos, és mások.*

²³ *R. Frisch: loc cit.*

²⁴ *Neubauer Gyula: Közgazdaságtan és matematika.* (II. A gazdasági egyensúly.) Közg. Szemle. 1930.

²⁵ *Theoretische Sozialökonomie.* Leipzig. 1918. Viertes Kapitel.

²⁶ *Manuel., Chapitre III.*

felsőbbrendű szervezést szükségével, ha a gazdálkodás szervezése nem kifejezetten a hedonisztikus optimumra történik. A közgazdasági mechanizmus, amelyet *Jevons* találóan „mechanics of utility and selfinterest“-nek nevezett, ebben az általános esetben is megtartja azt a mechanizmus voltát, amely kölcsönös összefüggéseiben való határozottságát hozza magával, anélkül, hogy amint ezt *Spann* állította, organikus léte megszűnnék.

A valósághoz szorosan alkalmazkodó *dinamikai* elmélet, — amelyre egyszerűsített fejtegetéseink során támaszkodni fogunk, — s amely a tényleges dinamikus gazdasági egyensúlyt veszi alapul, lényegének megfelelően gazdasági tényezőknek nemcsak egy időpontra vonatkozó nagyságai között állapít meg kapcsolatokat, hanem, mint ez a forgalmi egyensúly származtatásában szépen látható, a valósághoz híven rámutat ezek különböző időpontokban előforduló értékei közötti összefüggések fennállására és ezeknek az összefüggéseknek a kapcsolatait határozza meg. Egyenleteiben ez az elméleti rendszer zárt logikai rendszert valósít meg,²⁷ amely logikai zártság a rendszer részében (pl. áralakulás) is fennáll.

Indeterminizmus, a megállapításokban a *stochastikus* jelleg (*A. A. Tschuprov*),²⁸ vagyis az, hogy a rendszer elemei egymás nagyságát bizonyos szóródások megengedésével határozzák meg, a dinamikai elmélet alkalmazása mellett legfeljebb csak olyan mértékben mutakozhatik, amilyen mértékben a tényleges megismerés szemléleti dimenziója alatta marad a valóság lebonyolódása dimenziójának. Tehát amilyen mértékben folyamodott a valóság szemlélete megkötöttségekhez, bizonyos mozzanatok változatlanságának, illetve közömbösségének feltételezéséhez. Ez azonban a szemlélet, a megismerési rendszer hiányossága s ekkor sem magáé a megismerendő rendszeré, a valóságé, amely a szemlélettől függetlenül, összefüggéseiben határozott, ha bonyolultabb marad is az általunk még áttekinthető szemléleti megismerési rendszernél, amely az emberi elme és gondolkodási módszereinek végességénél fogva, szemléleti dimenzióiban nem tudta követni a valóságot. *Áralakulásra* vonatkozó vizsgálódásaink is mindenkor legfeljebb ilyen indeterminizmussal lesznek kapcsolatosak. Megjegyzendő, hogy e tekintetben a kutatásoknak nagy segítségére van a kvalitatív

²⁷ *Theiss Ede: Az ökonometria főbb szempontjai és problémái. Ünepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szerk. Laky Dezső és v. Surányi-Unger Tivadar. Budapest, 1937. 444. oldal.*

²⁸ *Grundbegriffe und Grundprobleme der Korrelationstheorie. Leipzig. 1925. I. még Das Gesetz der grossen Zahlen und der stochastisch-statistische Standpunkt in der modernen Wissenschaft. (Nordisk Statistik Tidsskrift. 1922), továbbá L. v. Bortkiewicz: Die Iterationen, Ein Beitrag zur Wahrscheinlichkeitstheorie. Berlin. 1917.*

analízis.²⁹ Pl. az ú. n. indifferens egyensúlyi helyzetekben, amelyek a javak véges oszthatósága folytán egyébként is sokkal ritkábbak, mint gondolnók, határozott kvalitatív (pl. igen sokszor történeti) szempontok éles elhatárolást tesznek lehetővé.

Az áralakulás folyamatának vizsgálata, a statikai szemlélet említett fogyatékoságai ellenére, a szükséghez mérten természetesen gyakran *statikus* is maradhat, azonban ez mindig magában hordja a valóságos dinamikus folyamat hiányos megítélését. Másként kell megítélni egy mozgásban lévő folyamatot, mint a mozdulatlanak feltételezettet.³⁰ Statikus egyensúly alatt ugyanis akár totális, akár parciális egyensúlyokról van szó, mindenkor csak állandó gazdasági elemek egyensúlya, tehát a valósággal ritkán egyező állapot értendő. Dinamikus egyensúly azonban a valósághoz híven mindig változó elemek,³¹ *Schumpeter* terminológiája szerint, a „fejlődő“ közgazdaság egyensúlya, amelynek igen fontos jellemzője amazzal, a statikussal szemben, hogy a rendszer elemeinek hatása és ellenhatása között mindig véges az időköz.³²

A forgalmi, illetve piaci egyensúly statikai és dinamikai változatai szintén ennek megfelelő értelmezést kapnak a kétféle vizsgálatnál. A kétféle áranalízis tetemes különbözősége tehát mindig kézenfekvő.

A forgalmi egyensúly, amelynek létrejöttében az áralakulást vizsgáljuk, amely, mint kifejtettük, a totális és határozott gazdasági egyensúlynak szerves része, olyan kedvező egyensúlyi formulázás, amely könnyen és áttekinthetően lehetővé teszi az áralakulási folyamat dinamikai elemzését, még pedig anélkül, hogy a közösségi gazdálkodás folyamatából azt kiszakítani kellene. Ezzel az áranalízis, a valóságos áralakulási folyamat torzítása nélkül, lényegesen egyszerűsül, az áralakulás megítélése pedig sokkalta áttekinthetőbb lesz, mint lenne akkor, ha a gazdasági egyensúly kereteiben kellene egyetemes árelemzést végezni s a gazdasági egyensúly sorozatos és átfogó követelményeit állandóan szem előtt tartani, amelyek még egy, — pl. a *Cassel*-féle —,³³ rövidített fogalmazásban is elég hosszadalmasak, s jó néhány ezer egyenlet megoldását kívánják meg.

Természeteszerűleg egy átfogó makrodinamikai árelemzés:

²⁹ *Wolfgang Heller: Theoretische Volkswirtschaftslehre.* Leipzig. 1927. 73. oldal. *Theiss Ede: Termelés és a pénz dinamikája.* Közg. Szemle. 1935. 640. oldal.

³⁰ *Heller Farkas: Közgazdaságtan.* I. kötet. Budapest. 1925. 23. oldal.

³¹ *Ch. F. Roos: Dynamic Economics.* Bloomington. (Indiana) 1934. 8. oldal.

³² *R. Frisch: Statikk og dynamikk i den økonomiske teori.* Nationalökonomisk Tidsskrift. 1929. 321. oldal.

³³ *Op cit.* Viertes Kapitel. *Der Mechanismus der Preisbildung.* §. 16. (Das Gleichgewicht auf Grund des Principes der Knappheit) 110—122 oldalak.

szükségessége esetében pl. a gazdasági szervezet megváltozása-kor, vagy a monetárius adottságok módosulása esetén, a vásárló-erő-folyam változásaikor, (mivel a monetárius hatások épen a forgalmi egyensúlyon keresztül érvényesülnek) célszerű a gazdasági egyensúlyból kiindulni, legalábbis addig, amíg a parciális egyensúlyok határozottsága kialakul, amíg a mikrodinamikai és individuális forgalmi egyensúlyi analízist lehetővé tevő piaci paraméterek meghatározódnak.³⁴ Tehát amíg az egyes gazdaság tényezők kölcsönhatásának mérve ismét tartóssá lesz. Ugyanis ez a parciális — *Marschall*-féle — egyensúlyi tárgyalási mód *csak* abban az esetben engedhető meg,³⁵ ha az általános gazdasági egyensúlyból elfogadható kikötések árán leszár-maztatható. Ez rendszerint megvalósítható. Kényes esetek adódnak néha a kiegészítő és versenycikkeknél. Ezek áralakulása rendszerint bonyolultabb vizsgálatot igényel. Itt már nem mindig vezet eredményhez a kétdimenziós geometriai módszer, a keresleti és kínálati görbék módszere, hanem az algebrai módszerek felhasználása fog szükségessé válni, ha csak nem akarjuk elkerülni a kérdés bonyolult eklektikus tárgyalását.³⁶

Az elmondottak távolról sem zárják ki tehát imperatívée az *egészen egyszerű* statikai áranalízist. Csupán hangsúlyozzák, hogy ezt speciális körülmények között szabad alkalmazni. Lehet a közgazdaság gyakran olyan állandósult jellegű, stacioner, illetve statikus állapotban, hogy az áralakulás folyamata ki-elégítően vizsgálható statikusan is. Fontos azonban ilyenkor az áralakulás folyamata statikus, stacioner, vagy dinamikusan előzetes eldöntése. Leegyszerűsített, s ahol csak lehet, verbális logikával érvelő gondolatmenetünk többször fogja használni a statikus ármagyarázatokot. A valóság követése érdekében azonban mindannyiszor ki fogja emelni a kérdéses ár-helyzet dinamikai jellemzőit. Szeretnők itt hangsúlyozni, hogy azzal, hogy ezt tanulmányunkban következetesen végig-csináljuk, nem a dinamikához, mint valami különleges virázs-eszközhöz ragaszkodunk, hanem csupán a valósághoz, amely lebonyolódásában dinamikai természetű. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy időben élünk, ennek folytán azt sem, hogy idő-ben gazdálkodunk.

Az áralakulásnak a piaci egyensúly keretei között való tárgyalására mint később kifejtjük, az elmondottakon kívül még olyan körülmény is indított, melyet a gazdaságelmélet ed-

³⁴ *R. Frisch*: loc. cit.

³⁵ Ami persze semmit sem von le annak értékéből. Az elszigetelő, általában az idealizáló elemzés értékes részeredmények felkutatására felette alkalmas mód. I. *Fr. v. Wieser*: *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*. (Grundriss der Sozialökonomie. I. Abt. II. Teil. 2. Aufl. Tübingen. 1924. S. 1.)

³⁶ Az izolációs módszer határait nézve I. *O. Lange*: *Die allgemeine Interdependenz der Wirtschaftsgrößen und die Isolierungsmethode*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Band. IV.

dig következetesen figyelmen kívül hagyott. Nevezetesen az, hogy a *gazdálkodás szervezésének*,³⁷ *tervezésének* a hedonisztikus optimumtól, mint szervezési céltól eltérő beállítottságú és pedig a valóságban igen gyakran fellelhető más célszolgálatok is lehetnek. E körülményt figyelembevevő áranalízis egyáltalán nem jelenti a közgazdaságtan régóta alkalmazott és jól bevált másik parciális egyensúlyi s *neoklasszikusnak* nevezett, ármaszabályzatának, a „kereslet-kínálat egyensúlyának“ mellőzését, vagy épenséggel kiforgatását. Épen ezt akarja kissé bővíteni aközben, hogy, a korlátozott versenyre való tekintettel, különféle szervezési beállítottságoknak megfelelően a keresletet, illetve kínálatot általánosabban értelmezi. A valóságos áralakulási folyamathoz kíván szorosabban alkalmazkodni azzal, hogy itt a valóság egyik tényleges dimenzióját felveszi szemléletébe, melyről ez az elszigetelő módszerrel dolgozó árelmélet eddig nem igen vett tudomást, de amelyet az általános gazdasági egyensúllyal dolgozó árelméletek sem ismertek fel eléggé, midőn azt egyszerűen elintézték a „gazdaságossági elv“-vel.

Ismeretes a tudományok fejlődésének történetéből, hogy *a fejlődés rendszerint ott keresendő, ahol a megismerési rendszer szemléleti dimenziója a megismerendő tárgyvalóság tényleges dimenzióihoz közeledik.* Azzal, hogy rámutatunk a következőkben, hogy az eddigi szemlélet bizonyos szemléleti dimenzióban csupán különleges volt, nem az eddigi ismeretanyagot akarjuk megbolygatni, csupán érvényességének egyik kötött feltételét megállapítani és e feltételi megkötöttség feloldásával az eddigi rendszert konstruktívan tovább építeni. A *relativitás elmélete* a fizikában, az újabb *foglalkoztatottsági elméletek* a közgazdaságtanban, (szemben a *klasszikusok* (Say—Ricardo) rendszerével,³⁸ amely a teljes foglalkoztatottságra volt alapítva) sem volt más, mint a fizika, illetve a közgazdasági tudomány ismereti rendszerének egy, vagy több önkényes feltételi megkötöttségtől való megszabadítása. A gazdálkodás szervezési céljának kiterjesztése, már csak a szervezési időintervallum nagyságai szerint különböző hedonisztikus optimumokra, magában véve is változtat a közgazdasági ismeretrendszer kötöttségén. Ha pedig a szervezési cél kategóriájába bele vesszük azokat a célszolgálatokat is, amelyek nem jelentenek hedonisztikus optimumra való kifejezett törekvést, amire az újabb gazdaságtársadalmi átalakulásokban (bár sokszor a gazdaságosság elvének csorbításával) bőven van példa, a gazdasági törvényszerű-

³⁷ A „gazdálkodás szervezése“ eddig a magyar irodalomban nem használt kifejezés. A német nyelvben a kifejezés fogalmi tartalmát „die Organisierung des Wirtschaftens“ fejezi ki a legjobban, bár nem egészen pontosan.

³⁸ J. M. Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money.* London. 1936., továbbá C. Föhl: *Wirtschaftskreislauf und Geldschöpfung.* München. 1937.

ségek érvényét a valósághoz, amelyre ez vonatkozik, közelebb vittük egy lépéssel, anélkül, hogy eddigi érvényességüket meg kellett volna tagadni. Érvényesek ezek továbbra is, csak érvényük egyik feltételének változását kell majd megfelelően számításba venni. Nem hagyhatjuk azonban itt megemlítés nélkül azt a tényt, hogy a gazdálkodás során a nem hedonisztikus optimumra való törekvés nem jelenti azt, hogy a gazdasági szervezés középpontjában álló irányító akarat, személyiség, ezzel nem tartana szem előtt egy magasabbrendű *optimumot*, amely a gazdálkodás felett álló, de amely a gazdálkodás eszközeinek megítélését, sőt célkitűzését is jelentősen befolyásolhatja, vagyis befolyásolhatja magát a gazdasági viselkedést, illetve annak indítékait.

A felemlített gazdasági indeterminációk jelentős része többnyire így áll elő. Az így keletkező indeterminációk nagy részben azonban, mint már rámutattunk, a rendszerint meglévő felsőbbrendű szervezésben eltűnnek. Jó példa erre az ú. n. magasabbrendű spekuláció, de még inkább jellegzetes erre a limitált haszonra szervezett értékesítés esete, ahol legalább is két egyensúlyi helyzet állhat elő. A magángazdasági tevékenység felett álló közületi gazdaság-politikai szervezés azután ezek közül csak azt engedi létrejönni, amelyik céljainak megfelel, különösen, ha ez a gazdaságpolitika hozta létre az indifferens egyensúlyi helyzethez vezető szervezést. Itt mindjárt az is látható, hogy a gazdálkodás szervezésének különleges formái, amelyek épen újabban gyakoriak, többnyire szerves kapcsolatban állanak a tudatos közületi gazdaságpolitikával, mint a *korporatív* és a *nemzeti szocialista* közgazdasági rendszerben ez megtalálható.

A közgazdasági tudományban azért is van fokozott szükség a szemléleti dimenziók állandó felülvizsgálására, a szemléleti keret állandó tökéletesítésére, mivel a társadalmi gazdálkodás, mint a közgazdaságtan tárgya állandóan olyan fejlődésnek, organikus átalakulásoknak van alávetve, amelyek magának a közgazdasági jelenségek lebonyolódásának a dimenzióit is folytonosan megváltoztathatják. Az elemi és összetett gazdasági jelenségek között tett ama megkülönböztetés³⁹ pl., amely az utóbbiakat a magántulajdoni rendben keletkezetteknek tekintti, nem más, mint arra való figyelmeztetés, hogy az illető vizsgálat az összetett jelenségeket illetően, amelyek tulajdonképpen maguk a közgazdasági jelenségek lennének — magántulajdoni rendre korlátozott, kötött szemléleti dimenzióban történik, illetve, hogy az összetett jelenségek természete a mindenkor jogi rendtől függ. Az elmélet fejlődését jelenti pl. az olyan ismeretrendszer kiépítése, mely a tulajdoni rend összes foko-

³⁹ Navratil Ákos: *Közgazdaságtan*. I. kötet. 1935. p. 37—38.

zataira érvényes megállapításokat dolgozza ki. Ez egyébként időszerű követelmény is, s megint csak nem jelentene mást, mint valóságos jelenségek vizsgálatát.

Visszatérve a „kereslet-kínálat egyensúly“ hagyományos s a piaci egyensúlyt szem előtt tartó ármagyarázat⁴⁰ valószerűségének kérdéséhez, szembeötlik mindjárt, hogy a mai leggyakoribb piaci alakzat mellett a monopolisztikus versenyben, amelyet nagyrészt a növekvő termelékenységgű termelési ágak kapitalisztikus megszervezése hozott magával s amely monopolisztikus versenyben az egyéni kínálat, illetve kereslet olyan természetű, hogy a piacot befolyásolni tudja, rendszerint a kereslet az elsődleges határozott piaci tényező. A kínálat jellege kifejezetten a kereslettől függő, akárcsak a monopóliumnál.⁴¹ Különösen akkor, ha a gazdálkodási beállítottság leggyakoribb formája a maximális haszonra való gazdálkodás érvényesül. Természetesen, ha a nagyobb piaci hatalom a kereslet oldalán van, akkor megfordítva alakul az elsődlegesség kérdése. A kínálat lesz az elsődleges és a kereslet az ettől függő. Tehát a kereslet és a kínálat nem egymástól független piaci adottság, mint a tökéletes szabadverseny mellett, hanem érvényesül a gazdálkodási szervezés egyéniessége, amely a szemben álló piaci adottságot gondosan számításba veszi. Itt is egy szemléleti dimenzió megköötöttséggel állunk szemben, a szabadverseny és a kereslet-kínálat tömegszerűségének feltételével, amely mellett tényleg közvetlenül érvényes lehet az említett neoklaszikus áralakulási magyarázat. Az ettől eltérő piaci alakzatok esetében épen a valósághoz való közeledés érdekében azonban,⁴² most már ezen módosítani kellett. Nevezetesen a piac egyensúlya mellett figyelembe kellett részesíteni az azt kialakító individuális forgalmi egyensúlyt is. *Edgeworth* már 1881-ben felhívta a figyelmet a kereslet-kínálat alapján való ármagyarázat ki nem elégítő voltára.⁴³

⁴⁰ *Der Preis als Gleichgewichtsproblem. (Wolfgang Heller: Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie. Leipzig. 1931. 55. oldal.)*

⁴¹ „Im Fall eines Monopols besteht nach den bekannten Ausführungen der theoretischen Nationalökonomie sogar keine eigentliche unabhängige Angebotskurve im Sinne der „einfachen statische Theorie“, der Umsatz lässt sich bestimmen aus Nachfrage und Kosten Funktion.“ *J. Tinbergen: Bestimmung und Deutung von Angebotskurven. Zeitschrift für Nationalökonomie. Band II. 673. oldal.*

⁴² *L. E. Chamberlain: The Theory of Monopolistic Competition. 1933. Cambridge. J. Robinson: Economics of Imperfect Competition. 1933. London.*

⁴³ „imperfect competition“-ban... „the conceptions of demand and supply at a price are no longer appropriate.“ *Mathematical Psychics. An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences. London. 1881. p. 31. Repr. 1932. Megjegyzendő: Ph. H. W. Wicksteed (The Common Sense of Political Economy. 1910.) szintén utal erre. L. még Piero Sraffa: The Laws of Returns under Competitive Conditions. Economic Journal. 1926. 536. oldal.*

A piac és az individuum forgalmi egyensúlya közötti jellegzetes főkülönbség épen az ár létrejötte tekintetében van. Ez a különbség egyébként rögtön mutatkozik, amint az ideális szabadversenytől eltérő a piaci alakzat. Piac egyensúlyánál az ár a kereslet és a kínálat közvetlen hatásaként alakul ki. Az individuális forgalmi egyensúlynál az árat a csere megszervezője alakítja ki, illetve *ex ante* határozza meg. Ez a tervezett ár (kínálati, vagy keresleti ár, helyesebben: érték) tényleges árrá természetesen magán a piacon lesz, még akkor is, ha az egyéni irányítás alatt áll. A tervezett és a tényleges piaci ár egyezésének és ezzel a forgalmi egyensúly teljes határozottságának azonban feltételei vannak: a cserét szervező helyes piaci ismerete, helyes piaci tájékozódása és anticipációi. E feltételek teljesülési módjai különben nagyrészt az árak dinamikai jellegét is eldöntik.

A forgalmi egyensúly is mint a piac egyensúlya, illetve az általános gazdasági egyensúly, mint a határozottsági feltételeknél is láttuk, a szervezési egyensúlyon kívül általában mindig kettős egyensúlyt jelent: *a.*, reál (materiális) egyensúlyt, kereslet egyenlő kínálat, *b.*, monetárius egyensúlyt, pénzforgalmi egyensúlyt, a vételi összeg kölcsönös egyenlőségét. Az egyik egyensúly a másik feltétele, s rendszerint egyidejűleg jönnek létre, különválasztásuknak csak bizonyos dinamikai esetekben van jelentősége. Továbbá speciális vizsgálatoknál, amelyekben a pénz „semleges” viselkedése feltételezett. Ez a kölcsönös kötöttség egyébként a pénzgazdaság jellemzője. A gazdasági egyensúly természetszerűleg egyúttal e két egyensúly együttes létrejöttét jelenti. A két egyensúly kölcsönös kapcsolatai és kölcsönös határozottságuk egyébként skandináv közgazdák (*K. Wicksell, G. Cassel, G. Myrdal*, és mások) kutatásai nyomán, különösen makrodinamikus formájukban részletesen tisztázódtak. Itt azonban kisebb jelentőségűek, minthogy rendszerint egyik *eo ipso* jelenti a másikat. Mindenesetre a *hitelgazdaság* térhódítása itt is előtérbe hozza a két egyensúly gyakori különválását, illetve folyamatos összehangolását, a reál és a monetárius teljesítések közötti időköz megfelelő figyelembevételét (pl. spekulációs ügyleteknél), ami a mai gazdasági dinamikai problémának egyik jellegzetes megjelenési alakja.

3. Az áralakulás szempontjából a *fizetőeszköz* tekintetében a forgalmi egyensúlynak két, egymástól jellegzetesen elkülönülő alakját kell megkülönböztetni. Egyik forgalmi egyensúly az, amelyik a belföldi forgalomban jön létre, a belpiaci csere alkalmával. A másik külkereskedelmi forgalomban áll be, nemzetek közötti forgalom cseréjében, a nemzetközi piaci csere bekövetkezésekor. (*B. Ohlin*.)⁴⁴

⁴⁴ *Interregional and International Trade*. Cambridge. 1933.

A belpiaci forgalmi egyensúly, amelyet csak egyszerűen forgalmi egyensúlynak fogunk nevezni, a nemzetgazdaság, az egy és ugyanazon fizetési közösség, tagjainak csereegyensúlya. Fontos feltétele, hogy az egy és ugyanazon fizetési közösség, illetve számolási közösségben jöjjön létre. A számolási egység és a fizetési egység lehetőleg azonos legyen vagy, ha nem, akkor legalább a felek által elismert értékarány legyen közöttük, ami azonban a legfontosabb: ez az arány a forgalom alakulásától, a forgalmi egyensúlyok létrejöttétől független legyen, vagyis a csere szempontjából „semleges” viselkedjék. Ha e feltételek teljesülnek, a forgalmi egyensúlyt a cserefelek piaci törekvéseinek közvetlen kiegyenlítődése hozza létre.

A külforgalmi és ehhez hasonló piaci egyensúly létrejötte bonyolultabb. Itt az egyensúly kialakulásába belejátszik a monetárius keletkezésű váltóárfolyam nagysága tehát a két fél fizetési közösségét létrehozó fizetőeszközegységek értékaránya. Ez, mint ismeretes, a nemzetgazdaság fizetési mérlege szerint alakul, amire mindenestre hat a külforgalmi egyensúlyok létrejötte, de hat az értékforgalom mikéntje is. Általában ez is egy áralakulás eredménye. A váltóárfolyam a devizák ára. Ebben az esetben a piaci egyensúly ama tényezői, amelyek a fizetőeszköz egységében vannak kifejezve, a cserefelek számára csak akkor lesznek kölcsönösen határozottak, ha számolási egységük véletlenül azonos, vagy pedig a váltóárfolyam, a két piaci értékmérő pénzegység aránya rögzített, esetleg állandósított devizafelárak segítségével. A nemzetközi forgalomban mindkettő szokásos, az utóbbi esetben sokszor együtt jár a belső árrendszer rögzítésével, ami már a nemzetközi piaci egyensúly igazi lényegével összeférhetetlen. Megjegyzendő, az első esetben is befolyásolja a piaci egyensúly kialakulását a váltóárfolyam, mert az egyik félnek elkerülhetetlenül bele kell kapcsolódnia a másik fizetési közösségébe és a cserét megkötő fizetőeszköz értékét az ottani értékelés szerint is figyelembe kell vennie. Ez a nemzetközi áruforgalom létrejöttével csaknem mindig együtt jár.

Külforgalomban tehát a forgalmi egyensúly határozottságába mindenképen beleszól a váltóárfolyam határozottsága is. Ennek kialakulásáig a forgalmi egyensúly értéktényezői, egyensúlyi nagyságukat illetően, még változásoknak lehetnek kitéve. E változások határáig a forgalmi egyensúly természetesen határozatlan maradhat s így a benne kialakuló árak kölcsönös nagysága szintén. Hogy mit jelent e határozatlanság, ezt később még tárgyalni fogjuk. Látható egyúttal, hogy a váltóárfolyam állása a termelékenység és az ártorzítások alakulása mellett számottevő tényezője lehet a külforgalmi versenyképességnek.

4. Az áralakulás mikéntje a piaci egyensúly létrejötte, s

ami fontosabb, annak egyéni tartalma szerint változik. A csere körülményei döntik el a csere feltételeit. Az ár nagyságát is. Az áralakulás irányítása lényegileg nem jelent mást, mint e körülményeknek, az adottságoknak és ezeknek a piaci felek által való figyelembevételének, olyan befolyásolását és irányítását, amely a már vázolt gazdasági összefüggésekkel következetesen számol. Röviden a forgalmi egyensúlynak, a piaci egyensúlynak az irányító beavatkozással kölcsönhatásban levő irányítását.

A csere tárgyi körülményei a piaci adottságok. Ezeket a cserefelek értékelik és ennek alapján foglalnak állást a piaccal kapcsolatos cselekvéseikben. Épen e ténykedéseiket nevezzük *gazdálkodásuk szervezésének*. A forgalmi egyensúly a csere tárgyi körülményein nyugszik, de határozottsága végeredményben a cserefelek jellemzett gazdálkodási szervezésétől függ. Ez adja meg az individuális piaci egyensúly gazdasági tartalmát, ami a cserefelek gazdálkodási tevékenységében jut piaci kifejezésre. A piaci egyensúly tartalma és ezzel az áralakulás mikéntje tehát sokban függ a gazdálkodás szervezési mikéntjétől, amivel közelebbről kell foglalkoznunk. Erre azért is van fokozott szükség, mivel a gazdálkodás szervezésének sokfélesége jellemzi a modern közgazdaságot és a *szervezésen keresztül hatékonyan irányítható az áralakulás*. Ennek az aktuális szempontnak fokozott árelméleti figyelembevétele egyúttal tanulmányunknak egyik különleges célkitűzése.

A gazdálkodás szervezésének, mint a gazdasági viselkedés irányítójának ismerete felette fontos. Ennek belátására elegendő, ha figyelembe vesszük azt a nagy különbséget, amely az idővel nem számoló statikus vagy *ad hoc* gazdálkodó és a dinamikus, intertemporális beállítottságú gazdálkodó között áll fenn a gazdasági viselkedés és cselekvések tekintetében. *J. Schumpeter*⁴⁵ pl. egyenesen kétféle gazdálkodó típust vesz fel; statikusot, a gazdálkodót és a dinamikusot, az igazi vállalkozót (spekulánst). Még inkább szembeötlik a szervezés különbözőségének a jelentősége, ha a nyereség-maximumra dolgozó részvénytársaság és a tagok szükségletét fedező szövetkezet, vagy épen a szociális rendeltetésű közüzem üzletpolitikáját hasonlítjuk össze. *H. Peter*⁴⁶, a mai Németország jeles közgazdája, pl. a szociális korszellemmel, a „Profitwirtschaft“-al szemben, kifejezetten a „marktlich organisierte *Bedarfsdeckungs-wirtschaft*“-ot tartja összegegyeztethetőnek.

⁴⁵ *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. München. 1926. 2. kiadás.

⁴⁶ *Marktwirtschaft und kapitalistisches Gewinnstreben*. Finanzarchiv. 1936/37. N. F. 4. B. 643. oldal.

IV. A gazdálkodás szervezése és a piaci egyensúly tartalma.

1. A piaci egyensúlyban, — amely lényegileg mindig kétoldalú — mint kifejtettük, a cserefelek piaci törekvései találkoznak és egyenlítődnek ki. E törekvések, mint tudjuk, arra irányulnak, hogy a gazdálkodó gazdasági célkitűzésének, gazdálkodása szervezésének megfelelően változtassák a rendelkezésre álló jószágkombinációt. *A gazdálkodás e szervezésén itt mindig a gazdálkodó célkitűzése és célkitűzésének megvalósítási elgondolása, gazdasági terve értendő.* Röviden: gazdasági állásfoglalásainak szervezési elve. A gazdálkodás szervezése adja meg egyébként a gazdálkodás jellegzetes tervszerűségét és organikus természetét.

Az ár (cserearány) és a forgamozott mennyiség, általában azok a fő gazdasági mozzanatok, melyek megfelelő beszabályozódásukkal a cserefelek hasonló, de ellentétben álló gazdálkodási cselekvési szervezésének egyensúlyát itt létrehozzák. *Amennyiben ez az egyensúly épen megfelel a felek gazdasági cselekvései szervezésének, piaci elgondolásainak, anticipációinak, kifejezi egyúttal a cserefelek gazdálkodási szervezésének tartalmát.*

A csere, hacsak már az egyik fél közvetlen irányítása mellett jött létre, tartalmát illetően legalább is eme fél gazdálkodási szervezésének és mindenesetre a másik fél alkalmazkodásának megfelelő. E formájában egyszerűsmind képviseli az aszimmetrikus csere-alakzat megjelenését. A dolog természeténél fogva a létrejött csere gazdasági tartalma rendszerint ama fél szervezésének megfelelő, akinek kezében van a jobb piaci tájékozódásnak és a csere saját érdekei szerint való megszerzésének *nagyobb* hatalma. A forgalmi egyensúly tartalma tehát alá van vetve az azt szervező fél szervezési célkitűzéseinek.

A piaci egyensúlyt létrehozó, szervező nagyobb hatalom nem mindig egyezik a felek piaci gazdasági, anyagi hatalmával, a cserefeltételek előzetes befolyásolásának hatalmával. Különösen nem, ha figyelembe vesszük, hogy a mai gazdasági dimenziók változtatási nehézsége, de meg a termelés és a fogyasztás *időt igénylő folyamata* következtében a gazdálkodást szervező anticipációs elhatározása nem vág össze a forgalombahozatal időpontjaiban uralkodó piaci viszonyoknak mindenesetre — amennyiben hatalmában lett volna ezt megtenni — jobban megfelelő piaci állásfoglalásával. A pillanatnyi piaci egyensúly és az ár is sokszor, sőt legtöbbször a *már megtett* gazdálkodási szervezési anticipációk hatásai szerint alakul, s rendszerint annak a félnek a javára, — már amennyire a kialakult piaci adottságok ezt lehetővé teszik — akinek az alkalmazkodáshoz megkívánt ideje rövidebb lehet, mivel az adottságokat szervezési céljának megfelelően utolsónak használhatja ki, vagyis a piaci egyen-

súlynak csereellenfelei cselekvései utáni kialakítását messzemenően az ő céljai szerint végezheti, ezenkívül versenyben, amely azok gyengéit feltárja, még válogathat is közöttük.

Mindenesetre a létrejött piaci csere-egyensúly a feleknek az általuk tervezett individuális forgalmi egyensúly létrehozására véglegesen kinyilvánított elhatározásától függ. Amennyiben a feleknek az egymás gazdasági viselkedéséről alkotott anticipációi helyesek, vagy legalábbis a nagyobb piaci hatalmú szervező anticipációja helytálló, a piaci egyensúly egybe fog esni a számára kielégítő, szervezésével összhangban lévő, harmonikus, piaci egyensúllyal. A piaci ár pedig e harmonikus piaci egyensúlynak megfelelő egyensúlyi árral.

A felek elhatározásai, gyakran többé vagy kevésbé függetlenek is lehetnek egymástól. Ilyenkor is az *ex ante* határozott kereslet és kínálat alakulása a döntő a piac egyensúlyára. A létrejött individuális piaci egyensúly, a tartalmát illetően, azonban aligha fog egyezni pontosan a felek valamelyikének, az ellenfél — csere időpontjában mutatkozó — viselkedésére beállított gazdasági szervezésével, ha erről ilyenkor egyáltalán lehet beszélni. Ezzel csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a cserénél a piaci egyensúlyok létrejötténél nem kell minden esetben két alkudozó félre gondolni. A piaci cselekvéseket irányító felek sokszor igen keveset tudnak egymásról. Ezekben az esetekben fordulhatnak elő bőven, a később tárgyalandó, diszharmonikus, azaz a gazdálkodási szervezéssel nem teljesen összhangban levő piaci egyensúlyok, amelyek egyrésze, mivel eltérnek a tervezett, a nagyobb piaci hatalmú fél által tervezett, illetve szervezett piaci egyensúlytól, számszerűleg leginkább épen egyenlőtlenséggel fejezhető ki legjobban. Tartalmuk u. i. nem fedti pontosan a gazdálkodási szervezés, a forgalmi egyensúlyt tervező szervezés eddigi célszolgálatának mennyiségi előirányzatát. A diszharmonikus piaci egyensúlyok különben, amelyek általánosságban a piaci adottságok, a piaci helyzet pontatlan és helytelen megítéléséből származnak, a gazdasági hullámzások egyik legfőbb (*endogén*) okozói. Az árhullámzások ismert jellegzetes, harmonikus egyensúlyt kereső alakjai rendszerint így jönnek létre. E hullámzások létrejöttével, mivel tanulmányunkban az árak időbeli alakulását és ennek befolyásolási lehetőségét is kutatjuk, még bővebben foglalkozunk.

2. A piaci egyensúly *tartalma* és pedig, ami minket inkább érdekel, számszerű tartalma még, ha diszharmonikus is az egyensúly, az egyébként ismert tárgyi és általában gazdasági ismereti adottságok mellett, végső fokon mindig a cserefelek *gazdálkodási szervezésének beállítottságától, szervezési elvétől függ*. A függés oly erős, hogy az egyensúly külső gazdasági tényezői, mint piaci adottságokon kívül, (amelyek legtöbb esetben, még ha a piaci viszonyok ismeretére is vonatkoznak, mint

említettük, már tárgyi jellegűek,) a cserefelek belső gazdálkodási beállítottsága, gazdasági cselekvéseinek szervezése, ezt irányító elve a döntő tényező az egyensúly konkrét létrehozatalában és ezzel az ár nagyságának meghatározódásában is. Akár harmonikus a forgalmi, illetve piaci egyensúly, akár nem. Ezért hangsúlyozza *Stackelberg*,⁴⁷ *Cassel* ármagyarázatáról mondott bírálatában, hogy a gazdaság általános kategóriáiból még nem magyarázható meg az áralkulás maradék nélkül. Ehhez, mint *Heller Farkas*⁴⁸ már előbb is kifejti, az áralakulásnak ú. n. másodlagos, szervezést is meghatározó, ártényezői szintén szükségesek, mint olyan tényezők, amelyek a cserefél konkrét gazdasági mozgatóerejének nagyrészét létrehozzák.

A diszharmonikus egyensúly esetén természetesen anélkül inkább eltérhet a tényleg létrejött piaci egyensúlyhoz tartozó ár a tervezett piaci egyensúly árától, minél hibásabb volt az egyensúly, a csere feltételeinek tervezése. Hasonló eltávolodás áll be a piac tényleges egyensúlya, amelyet itt diszharmonikus egyéni egyensúlynak is nevezünk és a piac harmonikusnak tervezett egyensúlya gazdasági tartalma között. Épen ez fogja kiváltani azt, hogy a felek a piac egyensúlyának megváltoztatására és saját tervezett egyensúlyaik újabb megvalósítása érdekében gazdasági szervezésüket ismételten elvégzik, ami a piac egyensúlyát megváltoztatja, igen gyakran árváltozásokat is maga után von.

A piac egyensúlyai, amelyek így egymást követik, a harmonikus forgalmi, illetve piaci egyensúly létrehozására irányuló erőfeszítések útjelzői lesznek. A piac árai pedig eme egyensúlynak megfelelő ár, tartósabb egyensúlyi ár változó sikerű megközelítései. Az előrebocsátott árelméleti megfontolásokból kiviláglik, hogy a harmonikus egyensúlyi árak időszra tulajdonképpen a piac árainak elméleti *trendje* (1. sz. ábra), — a *Moore*⁴⁹-féle értelemben — ha a szervezési idő horizontja, amire *Moore* nem tér ki, a trend intervallumának a végén záródik. A *trend-árak* tehát a piaci adottságok *helyes* figyelembevételével szervezett forgalmi egyensúly árai. A piaci árak pedig az adottságok *tényleges* figyelembevételével szervezett forgalmi egyensúly árai. Feltételezve mindig, hogy az adottságok figyelembevételének helytelen, pontatlan volta folyamatosan, a tájékozódási lehetőségek lehetővé tette, kijavítást nyer, ami a valóságban többnyire be is következik.

Amiképen az egyensúlyi ár szoros kapcsolatban van a piaci egyensúlyt szervező személyiség gazdasági szervezésének tartalmával, ugyanúgy határozott kapcsolat van az egyensúlyi

⁴⁷ *H. v. Stackelberg: Zwei kritische Bemerkungen zur Preistheorie Gustav Cassels. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. IV. 467. oldal.*

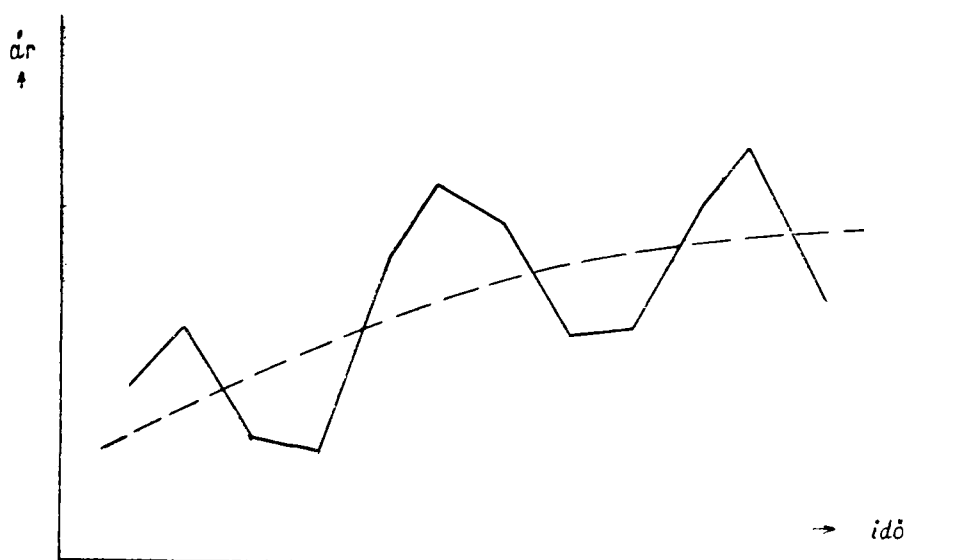
⁴⁸ „*secundäre Preiskräfte*“; *W. Heller: op. cit. 74. oldal.*

⁴⁹ *Synthetic Economics. New York. 1929.*

ár körül bizonyos határozottsággal ingadozó piaci árak és a forgalmi egyensúly pillanatnyi szervezése, illetve ennek helyesége között. Eme kapcsolat szorosságát egyébként a következő fejezetben részletesen kifejtjük.

3. Hogy mennyire a szervezés beállítottsága szerint alakul az ár s különösképp az egyensúlyi ár, annak megvilágítására legjobb lesz, ha sorra vesszük az egyes jellegzetes gazdasági szervezési módozatokat, főképen pedig ezeknek árhatásukban való eltérő voltát.

Egyének, ha saját személyüket illetően gazdálkodnak, a javak ritkaságának észszerű csökkentése végett, rend-

— — — — : a tényleges árak trendje, amely a harmonikus egyensúly árait jelzi.

1. ábra.

szerint a maximális hasznot-hozó kielégítést igyekeznek elérni az adott lehetőségek között. Innen ered, hogy a maximális haszonra való szervezés beteljesülési kritériuma egyensúlyi kritériumnak számít,⁵⁰ vagyis a cserélni óhatjó csereszándékának a megszűnését (Beharrungszustand)⁵¹ jelenti. A piaci felek u. i. addig cserélnek, míg a cseréből hasznuk van (*Menger*⁵² tétele), illetve addig változtatják a rendelkezésre álló javaik összetételét (kombinációját), amíg ebből gazdasági helyzetük előnyösebben kerülhet ki (*Pareto*⁵³ fogalmazása). A haszonelőny itt természetesen mindig szubjektív megítélésben értendő, úgy hogy a legkülönbélebb kielégítési kombinációk mellett is feltehető a maximális összhaszonra való törekvés. Persze

⁵⁰ H. Schultz: *Interrelations of Demand, Price and Income*. Journal of Political Economy. 1935. 438. oldal.

⁵¹ O. Conrad: *Der Mechanismus der Verkehrswirtschaft*. Jena. 1931.

⁵² K. Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. Wien. 1871.

⁵³ Manuel. Chapitre III—IV.

ez nem zárja ki azt, hogy bizonyos homogén tömeg esetén a maximális összhaszon egyensúlyi kritériumai meglehetősen egyöntetűséget ne mutassanak.⁵⁴ A fogyasztási *tömegcikkek keresleti görbéjének* ismeretes határozottsága meggyőzően utal erre.⁵⁵

Tárgyiasított körülmények között gazdálkodó, *keresetgazdasági eszközszerező* tevékenységnek is szintén majdnem mindig valamilyen ehhez hasonló, de tárgyi természetű *célérték* a határozott gazdálkodási irányítója. Ilyen célértékek: a különböző nyereség csúcserőke az adottságoknak megfelelően, valamelyik, rendszerint a termelést szervező termelési tényező egységére számítandó nyereségi mérv maximuma, a termelés eredményén a termelési tényezők által való osztozkodás optimális, vagy valamilyen megszabott mérve, valamilyen szempontból (pl. hatósági beavatkozás, vagy épenséggel világnézeti alapon) avagy sok esetben institutionális akadályok fellépése folytán megszabott nyereségi érték. Lehet továbbá a termelési volumen valamilyen maximuma, időre számított termelési teljesítmény maximum, stb., stb. *Általában mindaz, amit a gazdálkodási szervezés teleológiája a gazdálkodás közvetlen céljaként kítűz.* Ipari nagyvállalatnál pl. mindaz lehet, amit a vállalat „ipari kapitánya“ közelebbi vállalati célnak tervez.⁵⁶

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy mindig valamilyen tudatos célértékről van szó,⁵⁷ még abban a kivételes esetben is, ha véletlenül lemondás is van a gazdasági viselkedés céljában.

Az elsőnek említett szubjektív beállítottságú fogyasztás maximális kielégítési szintre, hedonisztikus maximumra való gazdálkodási szervezése vagy, ha úgy tetszik a „Bestkauf-Prinzip“, kifejeződik abban a piaci viselkedésben, amely a pénzegységre eső jószághatárhasznok, mérlegelt határhasznok (*Parreto*)⁵⁸ kiegyenlítődéseben áll, akár pillanatnyi, akár időoptimumról van szó. Mindenesetre a határhasznok kiegyenlítésében kifejezésre jutó célérték statikus és dinamikus szervezések eseteiben kissé eltér egymástól. Ugyanis az utóbbi esetben a gazdálkodást időben teljesen egységesnek tekinti a szervező.⁵⁹ Arra törekszik lényegileg, hogy tervezett s elérhető maximális összhaszonteljesítményének, az egyes időpontokban megvalósít-

⁵⁴ W. Heller: op. cit.

⁵⁵ H. Schultz: *The Theory and Measurement of Demand*. Chicago. 1938.

⁵⁶ Heller Farkas: *Nemzetgazdaságtani előadások* a József Nádor Műegyetemen.

⁵⁷ H. Mayer: *Untersuchungen zu dem Grundgesetz der wirtschaftlichen Wertrechnung*. (Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik. N. F. II. Band. 4—6. Heft. 21. oldal.)

⁵⁸ loc. cit. Megjegyzendő ez az egyensúlyi kritérium Jevons-tól kezdve a legtöbb elméleti kutatónál megtalálható.

⁵⁹ W. Heller: op. cit. 81. oldal.

ható maximális hasznok összességének, ára minimális legyen.⁶⁰

A másodsorban említett különféle keresetgazdasági gazdálkodási beállítottságok nyomába szegődő gazdálkodási szervezés, mint utaltunk rá, a legkülönbözőbb kritériummal jellemezhető piaci állásfoglalásokat von maga után s ennek folytán a legkülönbözőbb tartalmú individuális piaci egyensúlyok s különféle tarka összetételű tömeges piaci egyensúlyok alakulhatnak ki, amelyek ennek ellenére csaknem mindig határozottak lesznek. A különböző módon szervezett piaci viselkedésű felek versenye (beleszámítva persze a rossz gazdálkodást is) egyébként számos igen érdekes és időszerű piaci problémát vet fel épen az áralakulással kapcsolatban. Változatlan piaci adottságok mellett minden esetben az egyéni piaci egyensúlyok szervezési tartalma fogja meghatározni az ár végső nagyságát, de ezenkívül — mint később látni fogjuk — ami szintén igen fontos, az ár jellegét is, tartós vagy pillanatnyi természetét.

A következőkben néhány keresetgazdasági szervezési módozatnak megfelelő piaci egyensúly számszerű tartalmát fogjuk bemutatni. A megfontolások ugyan az egyszerűség kedvéért egy-egy árura vonatkoznak, de a gyakorlatban szokásos és általában előnyösebb összefüggő termelés és értékesítés esetében is érvényesek. Konkrét kifejtésük természetszerűleg ekkor bonyolultabb lesz,⁶¹ mivel nem az egy árut érintő költségek (K), és bevétel (B) kapcsolatbahozatalának kell elérnie egy bizonyos célértéket, hanem több áru előteremtése költségeinek (ΣK) és értékesítésükkel elért bevételeknek (ΣB) kell bizonyos mennyiségű kapcsolatot felmutatnia („intercommodity“ egyensúly).

a., Legnagyobb különbozeti nyereségre szervezett keresetgazdasági termelés- és értékesítésnél a gazdálkodó gazdasági célkitűzésének elérésében egyensúlyban van, amikor az általa a legnagyobb, *maximum maximorum*-nak hitt (anticipált) elérhető nyereséget realizálta. A gazdálkodó piaci egyensúlynak kritériuma, a nyereségi csúcserték szükséges feltétele

$$\frac{dN_y}{dm} = \frac{d(B-K)}{dm} = \frac{dB}{dm} - \frac{dK}{dm} =$$

$$= (\text{anticipált határbevétel}) - (\text{anticipált határkiadás}) = 0$$

Ahol N_y a nyereség, B a bevétel, K a költségek nagysága, m egyszerűség kedvéért a termelés, illetve értékesítés volumene a szervezési időközben. Tehát ennél a termelési szervezésnél

⁶⁰ G. Tintner: *The Maximisation of Utility over Time*. Econometria 1938.

⁶¹ H. v. Stackelberg: *Grundlagen einer reinen Kostentheorie*. Wien 1932. (Drittes Kapitel.)

a piaci egyensúly harmonikus voltának jele a határbevétel és a határkötség egybeesése. Vagyis, hogy a gazdálkodó piacbakapcsolódása a legnagyobb nyereséget eredményezze, addig kell emelnie forgalmi volumenét, míg csak olyan volumen határig el nem ér, ahol a még piacra vitt egység eredményezte bevételtöbbletet épen felemészti az ehhez kapcsolódó költségtöbblet. Nyilvánvaló, minden ezen túlmenőleg piacra hozott egység — minthogy ezeknek az egységeknek forgalmazása (folytonos és monoton irányzatú keresleti és a szervezési időközre optimálisan alkalmazkodó jószágelőteremtéssel kapcsolatos „U” költségvonalakat tételezve fel, ami a valóságban csaknem mindig megvan) már veszteséges, s a nyereség nagyságát már csak csökkentené. Valamely árucikk forgalmazásánál tehát a határozott egyéni forgalmi egyensúly főkritériuma⁶²

$$h_b = h_k, \text{ illetve} \\ p(1 + \lambda_p) = k(1 + \lambda_k)$$

ahol (h_b) = határbevétel, (h_k) = határkötség, a (p) az eladási ár (λ_p) ennek a flexibilitása,⁶³ (k) az átlagos egységkötség, (λ_k) pedig a költségflexibilitás, az egységkötség flexibilitása. Az egyensúlyi ár nagysága ilyenformán

$$p = k \frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p}$$

A költség nagyságában ilyenénképen kifejezett ár csupán az ár- és a költségflexibilitástól — egy piaci és egy termelési, jószágelőteremtési, gazdasági paramétertől — függ. Az egységkötség természetesen az üzem részleges (short run) alkalmazkodásánál külön függvénye a termelési kapacitás kihasználási arányának, illetve totális (long run) alkalmazkodásnál a termelési kapacitás kiterjesztésének. Hasonló függvény lehet a költ-

⁶² Cournot-féle kritérium (*Recherches sur le principes mathématiques de la théorie de richesses*, Paris 1838.)

⁶³ Árflexibilitás 1% egyéni keresletváltozással kapcsolatos %-os reál árváltozás, illetve az egységnyi keresletváltozással együtt járó árváltozás helyes előjel szerinti mérvé. A (λ) -t itt ebben az utóbbi értelemben használjuk. Egyébként $(\lambda = \frac{1}{\eta})$; ahol (η) az individuális kereslet rugalmassága, (Marshall-féle elaszticitás, *Principles* 163. és 738—39. oldalak) %-os keresletváltozáshoz kapcsolódó %-os árváltozás. L. még H. L. Moore: *The Elasticity of Demand and Flexibility of Prices*. Journal of American Statistical Association. 1922., 8—19. oldalak, továbbá *Synthetic Economics*. New York. 1929. p. 38. A költségflexibilitásnak árflexibilitáshoz teljesen hasonló értelmezése van.

A fenti parciális egyensúly alapján való okoskodás érvénye parciális megkötöttségek nélküli, ha az (η) -t épen Moore szerencsés fogalmazása szerint, parciális elaszticitásnak fogjuk fel.

ségflexibilitás is, amely azonban az előbbi összefüggések felírásánál átmenetileg változatlanoknak van feltételezve. A (k) alakulása a termelés kiterjesztéséből adódó *belső* (állandó költségek nagyobb mérvű megosztása) és *külső* (a termelés kiterjesztésével és a közgazdasági fejlődésével kapcsolatban beálló olyan, az egész szakmát érintő termelési költségméréséklődés, amelyet a kiterjesztésnek, a fejlődésnek a közgazdaságra gyakorolt hatása vált ki) *megtakarítások* következtében, sokban függ az alkalmazkodás tökéletességétől,⁶⁴ a kijelölt alkalmazkodási időtől. Végeredményben tehát az anticipáció időintervallumától.

$A \left(\frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p} \right)$ nagysága megadja egyébként az *ártorzítás*⁶⁵ mértékét is, ha az egységköltségbe bizonyos normális nyereséghányad is bele van már számítva. Két különböző vállalat tehát termelhet ugyanazon költséggel, eladási áraik mégis mások lesznek, ha individuális keresleti rugalmasságuk és termelékenységük alkalmazkodásuk eltérő. Egyúttal az is látható, hogy két ország árszínvonalát, a váltóárfolyamot, illetve az érme-paritást figyelmen kívül hagyva, csak akkor egyezhet, ha a termelési költségek mellett az *ártorzítási* viszonyok is azonosak.

Az ártorzítással egyébként szoros kapcsolatban van a versenycikkek elterjedése.

A vázolt egyéni piaci egyensúly természetesen akkor kerül összhangba a szervezéssel, akkor lesz harmonikus, ha az anticipált határbevétel és határköltség egyezik a tényleges határbevétellel, illetve határköltséggel.

Az elmondott — maximális nyereségre irányuló — szervezés (amellyel elvileg azonos a legkisebb veszteségre való szervezés) hasonló piaci egyensúlyi forgalmi kritériumot von maga után, ha ez változó részidőközökre vonatkozik; tehát, ha a gazdálkodás bizonyos, bár változó, de legtöbbször egymást követő időintervallumokban elérhető (intertemporális) nyereségek összegének csúcsértékét célozza. Itt természetesen az egyensúlyi kritérium teljes, az összegezett időintervallumra vonatkozik, úgyhogy az egyes időpontokra, időközökre vonatkozó kritériumok megállapítására külön dinamikai megfontolások szükségesek. Igen sok esetben a gyakorlatban azonban a két kritérium nemcsak tartalmilag, hanem számszerűleg is egybe szokott esni. Voltaképpen arról van szó, hogy az anticipációs, szervezési időköz egyes részintervallumaiban milyen egyensúlyi

⁶⁴ J. Viner: *Cost Curves and Supply Curves*, továbbá E. Schneider: *Kostentheoretisches zum Monopolproblem*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd.; III. 1932.

⁶⁵ Az ártorzítás fogalmát illetően lásd Heller Farkas: *Áralakulás és nemzeti jólét*. Közgazdasági Szemle. 1934. 329. oldal.

kritériumok mutatkoznak a teljes időközre megállapított kritériumra vonatkoztatva.

Természetesen, ha a piaci egyensúly tényezői időről-időre akként alakulnak, hogy ezekben az időközökben a piaci helyzet hullámzása pl. olyan, (a kereslet emelkedőben van, a költségek pedig csökkenőben) hogy érdemes *raktárra* is termelni, függetlenül a pillanatnyi határkölttség és határbevétel egyenlőtlenségétől, mivel az egész intervallumra vonatkozó maximális nyereség elérése ezt kívánja, a számszerű egyezés átmenetileg meg is szűnhet. Rendszerint azonban a maximális össznyereséget — kevés eltéréssel — biztosítani fogja a termelés olyan szervezése, amely a közvetlen *eladásra* történik.⁶⁶

A fogyasztói és a keresetgazdasági maximumra történő szervezés különbözőségére, amely nagyrészt a szervezési időintervallumok különbözőségéből származik, tanulságos eset a nemzetgazdaság készleteivel való gazdálkodás eltérő volta szociális és magánszervezésben. (*H. Hotelling: The Economics of Exhaustible Resources*. (L. 3. Maximum social value and state interference.) Journal of Political Economy. 1931.

Az időoptimumra való szervezés kifinomultabb formájában figyelembe veszi már a fogyasztásra eladott árucikk fogyasztói *hasznos élettartamát* is, abból a célból, hogy ennek kellő megállapításával a vásárlások gyakoriságára, céljának megfelelő befolyásolást fejthessen ki. A tartósabb fogyasztási javak előállításának folyamatossága így megfelelőképpen biztosítható, amivel a termelésre lekötött tőkék forgási sebessége kielégítő mértékben fenntartható hosszú időre. Lényegileg a cél az, hogy az árucikk legfeljebb annyi időre szóló haszonteljesítményt tartalmazzon, amennyi időköz, mint elhasználási élettartam, alkalmas az egész anticipációs időintervallumban megvalósítható üzleti optimum biztosítására, feltéve, hogy a technikai feltételei ennek megvannak. Például az izzólámpagyárok az ú. n. villanykörtek élettartamát sok tekintetben hasonló elvek figyelembevételével állapítják meg. Más fogalmazásban az elmondottak úgy is összefoglalhatók, hogy a minőséget kell úgy megválasztani, hogy az ehhez kapcsolódó kereslet lehetővé tegye az üzleti optimum megvalósítását. Voltaképpen ez a művelet nem más, mint a korlátozott verseny egyik formájának megvalósítása.

Tartalmilag időoptimumra való szervezés problémája van részben a mezőgazdasági értékesítésnek, általában a készletek értékesítésének. Tulajdonképpen a feladat: olyan időbeli elosztásban megállapítani a termékek piacrahozatalát, (persze figyelembe véve a határidős és hasonló üzletkötések hatását is) hogy a gazda a gazdasági évben ebből a lehető legnagyobb előnyt élvezze.

Elvileg a szervezésnek az előzőkben részletezett módja

⁶⁶ A. Smithies: *The Maximisation of Profits over Time with Changing Cost and Demand Functions*. Econometrica. 1939.

bármelyik termelési tényezőre nyitva áll. A jelenlegi javak kibérléséhez szükséges liquid tőke miatt a valóságban mégis tulajdonképpen csak a tőke számára van lehetővé téve. Kollektív, kooperatív gazdaságban természetsszerűleg adva van a lehetőség a munka számára is, hogy a termelést ő szervezze meg. Termésszerűleg itt a munka javadalmazása, mégpedig a *természetes bére*, hasonlóan a tőke természetes kamatához, majd az elérhető különbözeti nyereség ilesz. Különösen munkaszövetkezetek alakítása esetében van ennek gyakorlati jelentősége. Általában az ú. n. *auterg*,⁶⁷ szocialisztikus gazdaságban.

b., Számos, rendszerint előírással kikényszerített, esetben a gazdálkodás csupán bizonyos korlátozott mértékű nyereség elérését tervezheti. Például közüzemek, szövetkezetek szolgáltatásainak árai nem lehetnek beállítva a maximális profitra. Ezek nagyrésztben az ellátás szociális szervezéséből fognak adódni, (szükségletfedezeti elv). Sokszor itt is meglesz a maximumra való törekvés, csak hogy nem a nyereségi maximumra, hanem a mennyiségi, ellátási maximumra való törekvés. A nem maximumra való szervezés általában mindig a szervezőakarat nem kifejezett gazdasági öncélúságát jelenti, de *egyben a gazdálkodás racionalitásának és határozottságának bizonyos kikezdését is.*

Megjegyzendő azonban, hogy néha az intertemporális maximumra való szervezés, a körülmények különleges alakulásának hatása alatt, — *ad hoc* — határolt nyereségre való szervezést mutathat. Bizonyos időközben tervezett maximumra egyes időpontokban maga után vonhat ilyen részleges szervezést, hasonlóan a szimultán összefüggő keresletnél említett „loss leader“ gyakorlathoz. Az összefüggő kereslet, egyes vevő- és forgalomszerző cikkek veszteséges eladása, *dumping*, stb. rokon természetű dolgok.⁶⁸ Nyugodtan idesorolható az árrétegzés jelensége is. (Pl. a határköltségen való eladás külföldre). Termésszerűen az időben való árrétegzés is. (Pl. a monopolista az „új“ árut eladja kezdetben megfelelő magas áron, később pedig a „közismert“ cikket alacsonyabb áron). Egy bizonyos cikknél, a gazdálkodás időbeli egységessége folytán a különböző időpontokhoz tartozó keresletek, a szervezési időintervallumra vonatkozólag⁶⁹ tulajdonképpen összefüggő keresletek, úgy hogy az időbeni „loss leader“ gyakorlat is teljesen megokolt lehet. Gondoljunk csak a monopol árak általános vásárlóerőnövekedés idején való tartottságára, az ú. n. „áldozati“ árakra.⁷⁰

⁶⁷ H. Peter: *Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie*. Bd. I. Wert, Preis und Profit. Stuttgart. 1933.

⁶⁸ Roos: *Dynamic Economics*. Chapter VIII.

⁶⁹ Sune Carlson: *A Study on the pure Theory of Production*. London. 1940. Chapter VI.

⁷⁰ J. K. Galbraith: *Monopoly-power and Price-rigidities*. *Quarterley Journal of Economics*. 1936. Vol. L. No. 3. 459. oldal.

A nyereség nagyságának limitálásakor a forgalmi egyensúly előre való határozottsága, illetve a szervezéssel való összhangja igen egyszerű kikötéshez igazodik:

$$p = (1 + ny) k$$

ahol (ny) az előre megadott nyereség viszonylagos nagysága, amely itt független a gazdasági paraméterek értékétől. A piaci, illetve forgalmi egyensúly határozottsága azonban legtöbbször nem lesz meg, — ehhez külső, rendszerint gazdaságpolitikai, vagy néha épenséggel nem gazdasági tényezők szükségesek. Ez a követelmény rendszerint teljesül, annál is inkább, mivel a nyereséglimitációt legtöbbször ezek a kísérő körülmények hozzák magukkal. Például a *korporatív* gazdasági rendszer csak a közösséggel szemben követel limitációt, még pedig *haszon*-limitációt, a javak szűkösségével szemben folytatott harcban, viszont határozottan előírja a lehetőségek maximális kihasználását.⁷¹

c., Szociális berendezkedettségű közgazdaságban, ahol tulajdonképpen a munka szervezi a gazdálkodást, — pl. a *munka*-*valuta* elképzelt esetében is — a dolgozók gazdasági, jóléti optimumára történik a gazdálkodás, nevezetesen a termelés szervezése. A termelésbe beleértve az értékesítést is, mint gazdasági értékteremtést, mert hiszen a jószágtermelés, a jószág-nemesítés sem más lényegében. Feltehető, hogy a dolgozók jóléti optimumát biztosítja — az adott gazdálkodási technika mellett⁷² — az, ha termelésünk eredményéből ők a lehetséges legnagyobb arányban részesednek. A termelés nyelvén: ha volumenjavadalmazásuk, reáljövedelmük a legnagyobb az adott gazdasági berendezkedés figyelembevételével.⁷³

⁷¹ *Spirito Ugo: I Fondamenti della Economia Corporativa.* Milano-Roma, 1932.

⁷² A munka állandó termelékenységét és állandó munkaidőt tételezve fel.

⁷³ Ekonometriai gondolatformákkal okoskodva a munka jószágvolumenben kifejezett javadalmazásának viszonylagos mérve a következőképpen adódik:

$$\frac{\frac{B-K}{m}}{B} = \frac{B-K}{B} = 1 - \frac{K}{B},$$

amely az árban lévő bérhányaddal azonos. (ahol (B) az összbevétel, (K) pedig az összkiadás) Tehát a volumenjavadalmazás csúcsertékeként követelménye az, hogy az ár %-a útján kifejezett munkajavadalmazás legyen maximális. A termelési tényezőket illetően, hallgatólag, természetesen szabadmozgást tételezünk fel. A kapott számszerű követelmény különben olyan termelési volumennek felel meg, amelyet egy a logaritmikuskordináta rendszerben adódó, *Cournot*-féle pont jelöl ki. Minthogy

Ez a követelmény a 73. sz. jegyzet tanúsága szerint akkor fog teljesülni, ha a különbözeti nyereségszázalék, mint árelem, a lehető legnagyobb.

Az így adódó ár összehasonlítva az $a.$, esetbeni egyensúlyi árral, ahol $p = k \frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p}$ mindenestre attól eltérő lesz. Ugyanis egyensúlyban az $a.$, esetben általában $(\lambda_k) \geq (\lambda_p)$ míg $c.$, esetben $(\lambda_k) = (\lambda_p)$. Figyelembe véve a mellékelt log. ábrát (2. sz. ábra), nyilvánvaló, hogy (p) és (k) , egyenlősége legfeljebb tökéletes verseny esetében fog bekövetkezni. Amint azonban a verseny korlátozottá válik, a $c.$, szervezésű rendszer egyensúlyi árai rendszerint meghaladják az $a.$, rendszerét. E körülmény különösen a piacon található $a.$, és $c.$, rendszerű versenytársak esetében jut nagy fontosságra. Az $a.$, rendszer a versenyképesebb, $c.$, a szociálisabb. Ez a rendszer egyébként több hasonlóságot mutat egyik-másik, nemzetközi vonatkozásban is közismert nagyipari vállalat munkás javadalmazási elgondolásához, továbbá *H. Peter auterg* gazdaságában elképzelt termelési rendszeréhez. A dolog természetéből következik, hogy ahhoz, hogy ez az optimális javadalmazás reálértelmében és huzamosan is tényleg optimum legyen, még néhány különleges követelmény teljesülése is szükséges. Az előadott gondolatmenet egyben a „Kisforgalom nagy haszonszázalék az árban, vagy nagy forgalom és kis haszonszázalék az árban“, ismeretes kereskedői dilemmának

$$B = p \cdot m, K = k \cdot m, \text{ úgyhogy}$$

az árban lévő bérhányad:

$$\frac{B-K}{B} = \frac{p \cdot m - k \cdot m}{p \cdot m} = 1 - \frac{k}{p};$$

már most ennek kell maximálisnak lenni, illetve $\left(\frac{k}{p}\right)$ -nak minimálisnak.

ahol $k = \frac{K}{m}$, és $p = \frac{B}{m}$. E kívánalom feltételi egyenlete:

$$\frac{d \frac{k}{p}}{d m} = \frac{p k' - k p'}{p^2} = 0, \text{ innen } p k' - k p' = 0;$$

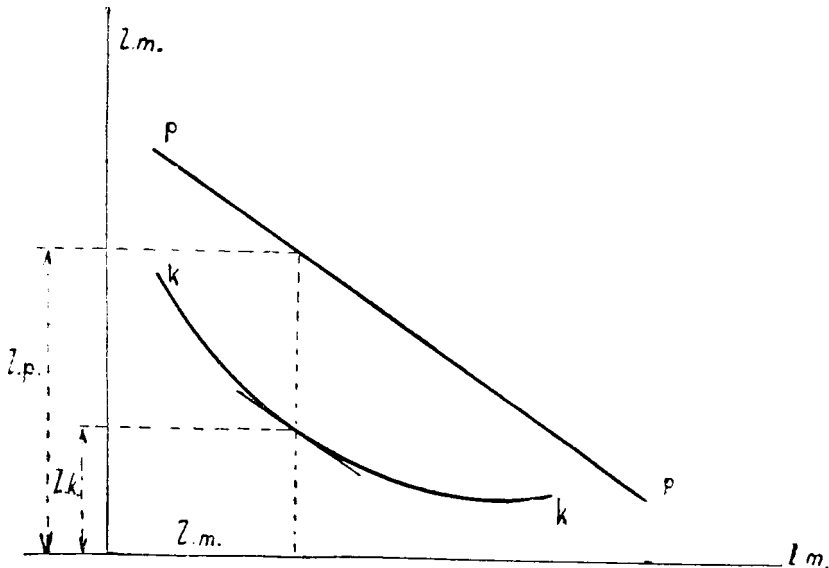
$$\text{illetve } p k' = k p'; \text{ de mivel } p' = \frac{h_b - p}{m} \text{ és } k' = \frac{h_k - k}{m}$$

úgyhogy $p(h_k - k) = k(h_b - p)$, illetve

$$p k (1 + \lambda_k) = p k (1 + \lambda_p)$$

Tehát olyan árnál lesz itt a piaci egyensúly határozott, ahol $(\lambda_k) = (\lambda_p)$ vagyis a keresleti görbe és az átlagos egységköltség görbéjének a logaritmikus rendszerbeni differenciál hányadosai azonosak, illetve ahol a logaritmikus rendszerben (2. sz. ábra) adódó *Cournot*-féle pont elhelyezkedik. Ahol tehát a logaritmus rendszerben a határbevétel egyezik a határköltséggel, vagyis ahol a legnagyobb a nyereség %, mint árelem.

egyik megfejtési magyarázata. Nevezetesen megmutatja azt, hogy a maximális s pénzben kifejező különbözeti haszon az olyan forgalom kiharcolásával érhető el, amelynek szervezési elve az $a.$ rendszerű. Ezzel szemben az olyan értékesítési politika, amely az egységárakban mutatkozó különbözeti nyereség %-os nagyságát iparkodik a lehető legmagasabb értéken tartani ($c.$ rendszer), legfeljebb az áruvolumenben kifejezhető nyereség csúcsértékének elérését teszi lehetővé. Az ennek megfelelő pénznyereség azonban nem fogja elérni a tényleg elérhető

2. ábra.

maximális nyereséget. Legfeljebb tökéletes szabad versenyben.

Sok más szervezési beállítottság is felhozható volna, amelyekkel gyakrabban lehet találkozni a gazdasági élet folyamatában. Ezek közül csak még egyet kívánunk megemlíteni, amellyel a hazai viszonyok között sokszor van dolgunk. Ez a piacba részben bekapcsolódó *önellátó gazdaság* szervezése, amely a forgalomgazdasági vonatkozásban leginkább csupán a *pénzkiadás és a pénzbevétel mérlegére* törekszik. E szervezési típus igen gyakori a mezőgazdasági jellegű államokban, általában az alacsonyabb gazdasági kultúrájú országokban. Ennél a gazdálkodási beállítottságnál a termelő annyit fog termelése mennyiségéből a piacra vinni, amennyinek a pénzbevétele ki fogja elégíteni a készpénzkiadásokat, tehát amíg készpénzmérlege helyre nem áll. Persze, ha ügyesen gazdálkodik, *külön* figyelmet fog szentelni a piacrahozatal (esetleg a tárolás) költségeinek és az ezzel kapcsolatos bevételi többletének. Legyen már most a mezőgazda kiadása (K), akkor (p) piaci ár mellett annyi (q) mennyiséget kell eladnia az egyes termékekből, hogy

$$\sum pq = K = PQ$$

ahol (P) jelenti számára az egyensúlyi termelői árszínvonalat.⁷⁴ Tehát jelképesen:

$$P = \frac{K}{Q}.$$

A különböző gazdálkodási szervezések szolgálta cél konkrét volta tehát *árhatásaiban* számottevően eltérő lehet. Az egyszerű és eredményes közületi árpolitikának sarkalatos követelménye, hogy törekedjen arra, hogy az általa, vagy hatalmánál fogva kijelölt szervezési cél, illetve szervezési beállítottság lehetőség szerint egyezzen azzal, amelyik a piaci felek célszolgáltatának megfelel, különben egyedül csak ármagasságban és látszólag lesz eredményes működése. A piaci egyensúly többi tényezője azonban ezt nagyon megérezheti, ami minduntalan újabb beavatkozást von maga után. Ez az egyezés nemcsak kizárólag a saját szervezési beállítottságának alkalmazkodásával érhető el. Ma már megvan a lehetőség arra is, hogy a felek gazdasági szervezését kísérelje meg megváltoztatni, esetleg különleges rendszabályokkal, vagy azok nélkül is. *Ez az eredményesebb út.* Ha nem ilyen módon van megalapozva a közületi árpolitika, az áralakulás meglehetősen ingoványos talajra fog átsiklani, ahol sokkal nehezebb azt már hivatalból nyomon követni.

4., A gazdálkodás szervezéséről mondottakhoz kiegészítésként még hozzá kell fűznünk annak a szerepnek a jelentőségét, amelyet a szervező piaci hatalma a piaci egyensúly létrehozásában betölt. Annak a piaci félnek, amelyiknek piaci gazdasági hatalma nagyobb, legtöbbször éppen az ellenfélre rákényszerített nagyobb verseny következtében, módjában áll ellenfelének gazdasági viselkedését kipuhatolni és ennél fogva az egyensúly szervezését a kezében tartani, persze saját érdekének megfelelően. Ilyen esetekben, már pedig a verseny fokozódó korlátozásával ez a leggyakoribb eset, nemcsak az egyéni piaci, illetve forgalmi egyensúlynak, hanem ezenkívül még magának a piac egyensúlyának tartalma is a nagyobb piaci hatalmú fél gazdasági cél szolgáltatának megfelelően lesz határozott. Ez az egyoldalú határozottság azután huzamosan érvényesül, ami az egyensúly tartóssági jellegére és ezzel az ár stabilitására,

⁷⁴ Pl. a magyar mezőgazdaság önfogyasztása búzából, a búza piaci árai, értékesítési lehetőségei szerint erősen ingadozik, még pedig az önfogyasztás minden valószínűség szerint aképpen változik, „hogy minő mennyiségű búza marad fenn a készpénzszükséglet fedezéséhez szükséges búzamennyiség értékesítése után“. *Varga István: A magyar búza minősége, ára és értékesítése.* Közgazdasági Könyvtár. IX. kötet. Szerk. Kisléghi Nagy Dénes. 1930. 40. oldal. Nyilvánvaló, hogy kisebb gazdaságokban rendszerint nagyobb az önfogyasztási hányad, mint a nagyobbakban. L. pl. *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* üzemstatistikai bizottságának: *Mezőgazdaságunk üzemi eredményei* című kiadványait.

bizonyos kumulatív folyamatok kialakulása folytán, nagy hatással lesz. Az egész Marx-féle összeomlási elmélet és hasonló elméletek alapja a kapitalisztikus gazdaság piaci egyensúlyának eme egyoldalúan való határozottságában lehető fel.

Az állami beavatkozás alapja, de jogosultsága is, itt ismerhető fel tisztán a piaci egyensúly szervezésében. A piaci egyensúly tartalma, mint láttuk, a nagyobb piaci hatalmú fél szervezése szerint alakul. A nagyobb piaci hatalmú, a szervező, mint a szervezést előíró fél természetesen, lehet más is, mint az, aki piaci cserében részt vesz; pl. az állam. Az állam hatalma erre a szervezésre mindig bőségesen elég kell, hogy legyen. Másrészt az *állam gazdasági szervezése az államban*, ami még voltaképpen az individuálisztikus államelmélettel sem ellenkezik túlságosan, *mindenekfelett álló magasabb célszolgáltatú szervezés, amely hosszú időre, a nemzet jövőjére szól. Anticipációs időintervalluma, az állam, a nemzet történelmileg beállított volta folytán, a leghosszabb. Nemzedékekre, korokra szóló, amelybe a magángazdasági szervezés rövidebb időre beállított s az egyéni érdekeket kiszolgáló célkitűzései kikötés nélkül illeszthetők bele.* A beillesztésnek mindenkor e célkitűzések természetének megfelelően kell végbemennie, ami eszközvoltage felhasználásának különben észszerű követelménye is.

Az állami beavatkozás szükségességének felmerülése csaknem mindig az állam gazdálkodási szervezésének és a magángazdaságok szervezéseinek eltérő beállítottságából áll elő. A beavatkozás azután annál mélyebbre hatoló, minél jobban eltér a kétféle szervezés, különösen pedig a kétféle szervezési beállítottság, egymástól.

Kádas Kálmán

(Folyt. köv.)

A magyar ipari termelés finanszírozása.

VII.

*Az ötéves terv általános hatásai az ipari termelésre
és annak finanszírozására.*

Az ötéves tervben előirányzott állami beruházások, ezek közül pedig főként a hadsereg felfegyverzése és felszerelése tudvalevőleg szükségessé tették egész hazai termelő apparátusunknak elsősorban ilyen javak termelésére való átállítását. Az ilyen átállítás egyúttal azt is jelenti, hogy ezen javak erőltetett termelése következtében a fogyasztás céljára kevesebb jószág marad. Természetesen azonnal felmerül a kérdés, hogy nem lehet-e az egész közgazdaság jószágtermelését annyira fokozni, hogy a szükséges állami beruházásokra történő jószágtermeléssel egyidejűleg a fogyasztás is változatlan, sőt a réginél nagyobb mértékben legyen kielégíthető, hiszen a beruházások mind több és több embert kapcsolnak be a termelésbe, akiknek vásárlóereje fokozódik és ezzel növeli a fogyasztási javak iránti hatékony keresletet. Kétségtelen, hogy közgazdaságunkban a terv végrehajtásának megkezdésekor voltak és egyes iparágakban mindvégig maradtak a termelés fokozására igénybevehető, ki nem használt termelési lehetőségek, ill. kapacitások.

A mezőgazdasági termelés az, amelynek eredményei szolgáltatják főként a szükségletek rangsorában legelől álló életszükségletek kielégítésére szolgáló javakat és ezek a javak azok, amelyek fogyasztása elsősorban mutat hajlamot a növekedésre akkor, amikor alacsony életszínvonalon élő széles néprétegek vásárlóereje növekszik. Ugyancsak a mezőgazdasági termelés az, amelynek fejlesztésére nálunk még roppant sok lehetőség van, hiszen tudjuk, hogy a mezőgazdasági termésátlagok nálunk európai viszonylatban, de sok cikk tekintetében balkáni viszonylatban is mennyire alacsonyak és az egész termelésnek az állattenyésztéssel együtt sokkal belterjesebbé tétele szükségességéről mennyi szó esik. A mezőgazdasági termelésben rejlő lehetőségek fejlesztése és kiaknázása azonban hosszabb időt

igényel, a hosszabb termelési időszakok, de még inkább az erősen konzervatív hajlamú gazdaközönség és annak irányító szervei nehézkessége miatt, bár a fejlődés erélyesebb gazdaságpolitikai vezetéssel bizonyára jelentékeny mértékben lenne meggyorsítható.^{17c} Erre annál inkább szükség volna, mert a csupán külföldről beszerezhető javak egy részét csak mezőgazdasági kivitelünkkel fizethetjük meg, melynek a belső fogyasztás nagy megnövekedése esetén való nagyobb mérvű csökkentése főként ezért, részben azonban külpolitikai okokból sem igen volna lehetséges.

Gyakorlatilag adott viszonyaink között azonban egyelőre mezőgazdasági termelésünk nagyobb vagy kevesebb voltát főként a természet szabja meg és a nemzeti jószágtermelésnek az agrárszektorból származó része nem lett volna az ötéves terv végrehajtásának megkezdésével egyidejűleg intézményesen annyira növelhető, hogy erről az oldalról a felszökkenő kereslet és az annak kielégítésére rendelkezésre bocsátható fogyasztási javak mennyiségének egyensúlyát erős árellelőrzés nélkül biztosíthattuk volna. (Szerencsére ugyan az ötéves terv végrehajtásának első két éve az átlagnál sokkal kedvezőbb mezőgazdasági terméseredményeket hozott.)

A nemzeti jószágtermelésnek a fogyasztási célokra történő termelésről az ötéves terv beruházásai céljára, vagyis a nem fogyasztási jószágtermelésre való átállításánál a feladat oroszlánrészét az ipari szektorra kellett bízni, mezőgazdaságunk nehezebb fejleszthetőségétől eltekintve már csak azért is, mert a honvédelmi beruházásoknál majdnem kizárólag ipari gyártmányok előállításáról, illetve az ehhez szükséges munkaeszközök és anyagok készítéséről van szó.

Az ipari termelésnek ezt az átállítását olyan időpontban kellett végrehajtani, amikor röviddel annak megkezdése után a Felvidék és Kárpátalja, vagyis a trianoni területnél sokkal nagyobb mértékben mezőgazdasági területek visszacsatolása következett, valamint a beruházási program végrehajtásával együttjáró járulékos foglalkoztatottság, továbbá az állandó kül- és belpolitikai bizonytalanság következtében az iparcikkek iránti kereslet a közvetlen fogyasztás vonalán is folyvást emelkedett.

Kétségtelenül voltak — mint említettük — a terv végrehajtásának megindulásakor és a végrehajtás tetőpontján is még iparunkban (a gyárpar több ágában és főként a kisiparban) ki nem használt termelő kapacitások. Mégis dícséretére válhatik iparunknak és a gazdaságpolitikai irányításnak egyaránt, hogy sikerült a végrehajtáshoz szükséges javak terme-

^{17c} Ebből a szempontból megfelelő végrehajtás esetén nagy haladást fog jelenteni a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvény, amelynek tervezete a legutóbbi időben került nyilvánosságra.

lésén kívül a megnövekedett fogyasztást is tekintélyes részben kielégíteni, sőt a felfegyverkezéssel kapcsolatos jószágtermelést az előirányzott öt évnél sokkal rövidebb idő alatt túlnyomóan lebonyolítani. Pedig a termelési és fogyasztási egyensúly megbomlásának veszélyén kívül az ország devizális helyzete és a világpiaci nyersanyaghelyzet nagyon megnehezítették e feladatok végrehajtását, már a háború kitörése előtt is.

Hogy a felmerült nehézségek ellenére sikerült az iparból ezt a roppant nagy teljesítményt: az ötéves terv két év alatt való lebonyolítását és egyúttal a megnövekedett iparcikkfogyasztás viszonylag megfelelő fedezését kihozni, mutatja azt, hogy azok a nagy áldozatok, amelyeket széles néprétegeink hoztak akkor, amikor a céltudatos iparfejlesztési politika lehetővé tette az iparvállalati termelőapparátusnak önfinanszírozás útján való nagyfokú kiépítését, nem voltak hiábavalók. Ha, mint arra e munkálat előbbi részében utaltunk, az ipari nyereségképződés és a vállalati önfinanszírozás mértéke néha bizonyára túlzott is volt, mégis kétségtelen az, hogy az ilyen módon végbement tőkeképződés nélkül az adott viszonyok között semmiesetre sem tudtunk volna olyan ipari termelőapparátust kiépíteni, amely ilyen teljesítményekre képes és egyúttal ilyen sok embert foglalkoztat.

E termelési feladatok megoldása azonban természetesen csak az egész termelés ellenőrzésével és irányításával, az üzemek erős átszervezésével és (különösen a vas-, fém- és gépiparban) meszemenő racionalizálással, valamint továbbfejlesztéssel volt lehetséges.

Az ipari termelés volumenének ilyenképen sikerült igen nagymértékű felfokozása, amely 1938. II. évnegyede és 1939. IV. évnegyede között a már régebben is erősebben foglalkoztatott termelési iparokban (ezek között szerepel főképpen a terv céljaira történő termelés) 32%-os, a fogyasztási iparokban 56%-os, az ipar egészében pedig 53%-os, volt és az 1940. év átlagában valamelyest még tovább fokozódott^{17d} sem zárta volna azonban ki automatikusan a kereslet és kínálat egyensúlyának felborulásából származható veszélyeket.

Az ár és bérvizonylatok nagyobbirányú eltolódása esetén az ilyen módon előálló inflációnak nemcsak a szociális következményei lettek volna igen veszélyesek, hanem a termelés és így a tervbevett program lebonyolítása szempontjából is veszélyes lett volna, ha az iparvállaltoknál olyan nagy járulékos nyereségek keletkeznek, amelyek ismét sürgősen önfinanszírozásra fordíttatván, nem vezethetők a terv végrehajtásához szükséges újabb beruházások csatornáiba, hanem ezen most primér beruházások gyarapítása helyett felesleges befekteté-

^{17d} A Magyar Gazdaságkutató Intézet új ipari termelési indexe alapján számítva.

seket, vagyis helytelen tőkeberuházásokat eredményeznek, vagy esetleg szintén áldozatul esnek a fentemlített tőkemenekülési igyekezetnek. Emellett az áremelkedések megengedése esetén nem lehetett volna az ipari termelési apparátusból ilyen teljesítményt kihozni azért sem, mert mint azt Judik József a terv végrehajtásának megkezdése idején helyesen kiemelte,¹⁸ ez nagymértékben csökkentette volna a vállalkozóknak gazdaságos és racionális termelésre való törekvését, minthogy az áremelkedések sokkal nagyobb nyereséglehetőségekkel kecsegtetnek, mint aminőket a termelés jobb megszervezése terén tett erőfeszítésekkel el lehet érni.

A fogyasztóktól való vásárlóerőelvonás és a vállalkozóknál való túlzott nyereségképződés megakadályozása a fentemlített okokon kívül természetesen azért is szükséges, hogy a nemzeti jövedelem megfelelő hányada felett az állam közvetlenül tulajdonosként rendelkezessék, minthogy a fegyverkezésre való termelés a nemzeti termelés igen tekintélyes hányadát teszi, de ezenkívül is a folytonos külpolitikai bizonytalanság miatti többszöri mozgósítás és egyéb költségek is nagyon felfokozták az állami szükségleteket.

Az árelenőrzéssel, a vásárlóerőelvonással és egyúttal az állami szükségletek fedezésének pénzügyi lebonyolításával kapcsolatos problémák részleteit itt nem vizsgálhatjuk és nem térhetünk ki pl. arra, hogy az ország adott gazdasági és szociális szerkezete és az adott konjunkturális helyzet mellett mennyiben volt helyes általánosságban az egyszeri vagyondezsma és kölcsön útján való állampénzügyi finanszírozás, illetve ezek mértéke, egymásközi aránya és a kettő viszonya az utóbbi időben szintén mind erősebb szerephez jutó rendes adóztatás útján való finanszírozáshoz.¹⁹

A minket itt elsősorban érdeklő kérdés az, hogy a terv állampénzügyi és termeléspolitikai lebonyolítása milyen hatással volt az ipari termelésnek a (terv végrehajtásánál és egyidejűleg másutt is adódott nagy feladatai megoldásához) szükséges tőkékkel való ellátására és melyek az így elállott helyzetben az ipari termelés finanszírozásával összefüggésben esetleg szükségesnek mutatkozó teendők.

Az így felmerülő kérdések csoportjai a következők:

A) A beruházási hozzájárulás és a beruházási kölcsön, va-

¹⁸ Judik József: Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai. Közgazd. Szemle 81. kötet 5—6. sz. (1938. május-junius) 356. lap.

¹⁹ Nem áll módunkban kitérni arra az érdekes problémára sem, vajjon mennyiben lehetett volna a finanszírozást oly módon eszközölni, mint pld. Németországban, ahol eltérő gazdasági struktúra és a szervezethez sokkal nagyobb foka mellett a konjunktúra más szakaszában kezdődtek a nagyarányú állami beruházások; vagy mint pld. Angliában, ahol tekintélyes külföldi kinnlevőségek mobilizálásával történt jelentékeny részben a felfegyverkezés finanszírozása.

lamint a későbbi adóemelések, vagyis a tervhez szükséges állampénzügyi eszközök előteremtésének hatása az iparvállalatok tőkeképződésére;

B) az ipari tőkeképződést csökkentő egyéb tényezők;

C) az ötéves terv beruházásaival kapcsolatos ipari megrendelések hatása az ipari termelés menetére és a vállalatoknál történő tőkeképződésre;

D) az ipari tőkeképződést fokozó egyéb tényezők;

E) a terv lebonyolításának hatásai az ipari termelésnek a hitelszervezet útján való finanszírozására;

F) az ipari termelésnek az állam által való közvetlen finanszírozása a közszállításokkal kapcsolatban.

VIII.

Az ötéves terv hatása az ipari termelés finanszírozására (részletesen).

A) A honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról és ezek költségeinek fedezéséről szóló 1938:XX. t. c. rendelkezéseiből kifolyólag a társulati adó alá eső ipari és bányászati társulatokra (az adóstatistikák adatai alapján bőven számítva) mintegy 250 millió pengő beruházási hozzájárulás esik. Ez az összeg öt év alatt fizetendő, 20 negyedévi részletben, vagyis az ipari és bányászati társulatok (részvénytársaságok, szövetkezetek, részvényekre alakult betéti társaságok, korlátolt felelősségű társaságok, bányatársulatok, az állam, törvényhatóságok és községek vállalatai, ha nem is tartoznak a fent felsorolt társaságok közé) évenként kb. 50 millió pengő beruházási hozzájárulást kötelesek leróni.

A beruházási hozzájáruláson kívül a bányászati és ipari vállalatokra az 1938: XX. t. c. 2. §-a alapján felvett 400 millió pengő összegű beruházási kölcsönből, amelynek mindhárom kibocsátási részletét (1938. július, 1939. március, 1940. január hónapokban) nem a nyílt piacon bocsátották jegyzésre, hanem a gazdasági élet bizonyos csoportjaival meghatározott arányban véttették át, összesen 135 millió pengő esett.

Összehasonlításképpen megjegyezzük, hogy a beruházási hozzájárulásból a bankokra esett kb. 66 millió pengő, a beruházási kölcsönből pedig úgy mint az iparvállalatokra, 135 millió pengő. Ez utóbbi bankerheknek a hitelintézetek útján való ipari finanszírozásra gyakorolt hatásairól egyébként a későbbiekben még lesz szó.

Ha tekintetbe is vesszük azokat a nagyságrendeket, amelyeket az ipari tőkeképződésre és önfinanszírozásra nézve fentebb megállapítottunk és egyúttal számbavesszük az iparvállalatok ugyancsak fentebb vizsgált liquiditásának mértékét is,

ha továbbá tekintettel is vagyunk az iparvállalatok nyereségét 1938. óta fokozó és alatt még részletesebben vizsgálandó tényezők hatására, mégis azt kell mondanunk, még a bányászat és ipar egészét tekintve is, hogy a beruházási hozzájárulás és beruházási kölcsön tételei jelentős megterhelésként tesznek számot és nagymértékben alkalmasak az ötéves terv lebonyolításával kapcsolatban kitűzött azon finanszírozási és konjunktúrapolitikai cél elérésére, hogy a vállalatok nyereségeit és önfinanszírozását főként az ötéves terv lebonyolításához szükséges termelési csatornába irányítsák.

Hozzájárulnak ehhez a társulati adóról, a tantiémadóról és a társulati vagyoadóról szóló 1940:VII. t. c. rendelkezései is, amelyek a társulati adóra vonatkozóan eddig fennállott rendelkezések helyébe léptek és a társulati nyereségek erősebb megragadását és hathatósabb kimunkálását biztosítják.

Bár az e törvény alapján várható társulati adótöbbletet mindössze évi 4—5 millió pengőre teszik,²⁰ ez az összeg, amely mind jobb kimunkálással valószínűleg fokozatosan még emelkedni fog, az ipari foglalkoztatottság és ezzel a nyereségek csökkenése idején mégis eléggé súlyosan eshetik latba, különösen a nem nagyon tőkeerős közép- és kisvállalatoknál. (Az ezeknél az adónemeknél az állami költségvetésben egyébként előirányzott emelkedés konjunkturális, ill. részben a jobb kimunkálással függ össze, vagyis túlnyomóan nem az adókules emelésére vezethető vissza.)

Az ötéves terv beruházásai pénzügyi fedezetének és egyúttal a vállalati nyereségfejlődésnek és a fogyasztáscsökkentésnek céljait szolgálja továbbá az egyenesadókra vonatkozó egyes törvényes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló 1940. évi XXII. t. c. E törvénynek a kereseti adóra s a jövedelmiadóra vonatkozó rendelkezései az egyéni gyár- és bányavállalatok, valamint a kisiparosok nyereségeit fogják ipari szempontból érinteni, illetve ezek fogyasztását csökkenteni. Az ezen rendelkezések alapján várható kincstári bevételtöbbletet mintegy 10 millió pengőre becsülik.²¹

Az ipari nyereségeket és tőkeképződést aligha befolyásolják az általános forgalmiadók, illetve ezek váltságai, az értékpapírforgalmiadó, a fényűzési forgalmiadó, a fogyasztási adók és egyes kincstári részesedések tételeinek felemelésére, illetve újak bevezetésére vonatkozóan rendeleti úton (Budapesti Közlöny 1940. május 9-i 103. szám) történt rendelkezések. Az árellenőrzés ugyanis ezekre vonatkozóan — az árkormánybiztos

²⁰ Die Auswirkungen der ungarischen Gesellschaftssteuerreform. Von Prof. Dr. Desider v. Laky. Südost-Economist 1940. évi 3. szám 35. l.

²¹ V. ö. Laky id. m., továbbá Südost-Economist 1940. évi 11. szám, 176. l. és a Képviselőházi Értesítő közlését az 1940. évi június hó 11-i 115. ülésről, 201—202. ll. (Matolcsy Mátyás beszéde).

egyidejűleg közzétett nyilatkozata szerint — általában nem kívánja megakadályozni a többletnek a fogyasztókra való továbbhárítását, vagyis ezeknél a rendelkezéseknél nem nyereségsökkentő, hanem fogyasztáscsökkentő hatásokkal kell számolni, az állami bevételekre gyakorolt hatásokon kívül, mely utóbbiaknál e rendelkezések következtében mintegy 150 millió pengős növekedéssel számolnak.²¹

B) Az ipari tőkeképződést 1938. óta csökkentő tényezők sorában a közterhek emelkedésén kívül a leglényegesebb a nyersanyagok árának az emelkedése. Az ipar által felhasznált nyersanyagok közül nemcsak a belföldi eredetűek, hanem még inkább a külföldi eredetűek meglehetősen megdrágultak. A külföldi eredetű nyersanyagoknál — amennyiben azok még egyáltalában beszerezhetők voltak — hozzájárult ehhez a szállítási díjak és a biztosítási díjak rendkívül nagy emelkedése, főként az új háború kitörése óta. Mindezek hatásaként a hazai ipar által felhasznált összes nyersanyagok árának indexe, amely az 1937. évben (1929=100 alapon számítva) 99·3-at, 1938. átlagában pedig 99·7-et tett ki és még 1939. júliusában is csak 99·8 volt, 1939. végéig 108·6-ra, 1940. végéig pedig 113·0-ra emelkedett; az 1940. év átlagában ez az indexszám 110·7-t mutatott.²²

Az ipari gyártmányok árában ezt a nyersanyagdrágulást a viszonylag szigorú árellelőrzés nem engedte teljes mértékben érvényesülni. Az ipari gyártmányok nagykereskedelmi ára²³ 1937. átlagában 94·4, 1938. átlagában 92·5, 1939. átlagában 91·7 volt és az 1939. decembervégi 93·5-ről az 1940. év áprilisáig 95·8, májusáig azonban már 100·2-re növekedett és az év végén 107·3-t tett ki; az 1940. év átlagában az ipari gyártmányok nagykereskedelmi ára 108·3 volt.

Voltak egyéb tényezők is, amelyek hatása számszerűleg még kevésbé mérhető le, megfelelő statisztikai adatok hiányában, illetve még el nem készülte miatt, amelyek azonban 1938. óta kétségtelenül szintén az ipari nyereségek csökkentése irányában hatottak.

Ilyen a munkabéreköltségeknek 1938. és 1939. között bekövetkezett további emelkedése, amelyek a minimális munkabérek és a munkaidőmegállapítás,²⁴ a családi munkabérek, a fizetésszabadság rendelkezéseinek további kiépítése, a behívottak családjainak támogatása stb. következtében mintegy 15%-kal emelkedhettek,²⁵ és azóta is, bár viszonylag lassan, de állandóan emelkedő irányzatot mutatnak.

²² A Központi Statisztikai Hivatal új nagykereskedelmi indexszámának adatai, közölve pl. a Magy. Statisztikai Szemle füzetében.

²³ A gyári árakról hivatalos adat nincs.

²⁴ Ahol a háború kitörése óta a maximális munkaidőt fel is függesztették, a túlóradíjakat ismeretesen fizetni kellett.

²⁵ Laky id. m. 36. l.

C) és D) A fenti tényezőkkel ellentétes irányban, az iparvállalatoknál történő nyereség- és tőkeképződés változatlan ütemének fenntartása, sőt fokozódása irányában hatottak azok a tényezők, amelyek a meglévő ipari kapacitások jobb kihasználását, sőt több iparágban, mint láttuk, a kapacitás további erős kiépítését tették lehetővé.

Az ötéves terv beruházásainak öt év helyett annál sokkal rövidebb idő (két év) alatt történő lebonyolítása, valamint az ötéves tervben előirányzott bevételeken kívül is az állami költségvetési bevételeknek nagymérvű fokozódása igen valószínűvé teszi, hogy az állami megrendelésekből az iparnak és bányászatnak jóval 1 milliárdon felüli összegben jutottak járulékos, vagyis az addigi évenkénti állami beruházásokon túlmenő állami megrendelések.²⁶

Ezekon kívül a Felvidék és a Kárpátalja, valamint legutóbb Erdély és a Délvidék a trianoni területnél nagyobb mértékben mezőgazdasági területei, továbbá a mezőgazdasági, valamint az ipari széles néprétegeknek a javuló foglalkoztatottsággal együttjáró növekvő fogyasztóképessége több milliós újabb fogyasztótömeget jelentettek az ipar számára. Az új háború kitörése óta mindehhez hozzájárult a fogyasztóknak és a kereskedelemnek az ellenrendszabályok ellenére is széles körben bekövetkezett készletgyűjtése, (amelyet a mindennapi életben sűrűn tapasztalhatóan a kereskedelem egyes részei suttozó propagandával még mesterségesen szítottak), továbbá a készletgyűjtésen túlmenően a reáljavakba való tőkemenekülés.

Mindezek a tényezők az ipari termelés volumenének fentemlített nagymérvű fokozására vezettek és lehetővé tették a gyáripari termelés kapacitáskihasználásának roppant jelentékeny javulását. A kapacitáskihasználásra nézve számszerű hivatalos adatunk 1938. óta nincsen, azonban tekintetbe véve azt, hogy az ipar egyes ágai, különösen a vas-, fém- és gépipar, valamint a textilipar 1939-ben és részben még 1940-ben is teljes kapacitással dolgoztak, tekintetbevéve továbbá, hogy általában a fogyasztási iparokban a fenti termelésfokozó tényezők valójában csak az 1939. évtől kezdve fejtették ki nagyobb nértékben hatásukat, egészen bizonyosra vehetjük, hogy a kapacitás kihasználása, amely az ipar egészében 1938-ban a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján számítva 67%, a Magyar Gazdaságkutató Intézet szerint pedig 95% volt, 1939-

---

²⁶ Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter az 1941. évi állami költségvetés appropriációs vitája során mondott beszédében összesen 2.8 milliárd P-s beruházásokról szólt az ötéves terv végrehajtása keretében, mely összegből 1600 millió az 1940. év vége felé már ki is volt fizetve. (L. erre vonatkozóan a napisajtó közlésein kívül pl.: Magyar Közgazdasági Szemle, 1941. I. 24-i szám, 1. l.)

ben a legtöbb iparágban, sőt számos kisipari szakmában is közel 100%-os volt és 1940-ben is átlagosan csak kevésbé változott.

Ismeretes az, hogy a kapacitás kihasználásának növekedésével a fix költségek egy termékegységre eső része mindjobban csökken és az egy termékegységre eső költség csökkenése következtében, különösen tőkeintenzív termelésnél, sokszor mily nagyfokú költségdegresszió és ennél fogva a termelés mennyiségének növekedésével a nyereségeknek milyen nagy növekedése következik be.

A kapacitáskihasználás említett nagyfokú növekedése során főként a fém- és gépipar egyes hadfelszerelési gyárainál ugyan átmenetileg talán az üzemeknek oly igénybevétele következett be, amely túlment az optimumon, úgy hogy költségprogresszióval kellett számolni, ez a helyzet azonban csak néhány üzemnél, illetve üzemrésznél következhetett be és semmiképpen sem volt oly fokú, hogy ebből az átmeneti állapotból, amelyen beruházási segélyekkel és újabb üzemeknek a termelésbe való bekapcsolásával gyorsan segítettek, az ipar egészének ilyen szempontból hátrányos helyzetére lehetne következtetni, mint azt egyes érdekeltségek beállítása elérni szeretne volna.

A bányászati és kohászati termelésre vonatkozóan még az üzemi statisztikai adatokból is kitűnik a költségdegresszió nagy mértéke, holott ismeretes ezeknek az adatoknak az a statisztikailag kellően nem ellenőrizhető²⁷ fogyatkozása, hogy a vállalatok adatszolgáltatása a főbb üzemi és termelési költségek összegét általában mindenkor a valóságosnál magasabbnak, sokszor tetemesen magasabbnak, a termelési értéket pedig alacsonyabbnak tünteti fel. E statisztikai fogyatkozások ellenére az 1932. évi mélypont óta 1938-ig a termelés értéke 58%-os emelkedést mutat, ugyanakkor, amikor a költségek csupán 51%-kal emelkedtek (8. sz. táblázat), sőt 1939-ig a termelési értéknek 114,9%-os emelkedésével szemben a főbb költségeknek csupán 85,2%-os emelkedése áll.

Az 1940. okt. végi kamatlábleszállítás is kétségkívül csökkentőleg hat egyes iparvállalatok költségeire, bár azt a bankok a kölcsönök mellékköltségeinek emelésével bizonyára sokszor fogják ellensúlyozni.

A nyereségeknek 1938-hoz képest változatlan, sőt emelkedett mértékét teszi továbbá valószínűvé számos ipari termék minőségében időközben bekövetkezett romlás, amely statisztikailag nem fogható meg, amely azonban máris igen sok pa-

²⁷ Különösen, amíg a Központi Statisztikai Hivatal revizori apparátus hiányában nem élhet teljesen kielégítő mértékben az 1929. évi XIX. t.-c. alapján biztosított ellenőrzési jogával.

naszra ad okot és amelyet a mindennapi életben lépten-nyomon tapasztalhatunk. Ezt a minőségrontást a legszigorúbb ár-ellenőrzés és terméspolitikai, valamint átvételi ellenőrzés is csak igen kevésbé képes ellensúlyozni, sőt azt számos anyag-gazdálkodási rendelet éppenséggel előírja.

Feltételezéseink helyessége az 1939. évre közzétett r.-t.-statisztikai adatokból is kitűnik, amennyiben a 4. sz. táblázatból láthatóan a r.-t.-iparvállalatok tiszta nyeresége 1939-ben 99.1 millió pengő volt az előző évi 79.5 millió pengővel szemben, tehát kb. 25%-os emelkedés mutatkozik a tiszta nyereség

8. sz. táblázat.

Költségdegresszió a bányászati és kohászati termelésben.*

Év	Főbb üzemi és termelési költségek		Termelési érték	
	ezer pengő	indexszám 1932 = 100	ezer pengő	indexszám 1932 = 100
1925	87.570	98.0	137.503	118.4
1926	106.392	119.1	145.237	125.0
1927	119.132	133.3	160.811	138.4
1928	119.581	133.9	162.913	140.3
1929	133.202	149.1	176.111	151.6
1930	112.579	126.0	145.582	125.7
1931	94.479	105.8	130.315	112.2
1932	89.313	100.0	116.114	100.0
1933	84.923	95.1	112.331	96.7
1934	89.069	99.7	118.526	102.0
1935	91.746	102.7	129.331	111.3
1936	107.560	120.4	150.675	129.7
1937	125.887	141.0	175.067	150.7
1938	134.551	150.7	183.613	158.1
1939	165.424	185.2	249.499	214.9

* A hivatalos bányászati és kohászati termelési statisztika adatai, közzölve a Magy. Statisztikai Évkönyv kötetében.

abszolút összegében, a közzétett statisztikai adatok szerint is. (Ugyanebben az időben az egész gyáripár termelésének értéke 3.044 millió pengőről 3.768 millió pengőre ment fel, ami nem egészen 24%-os emelkedésnek felel meg.)

A tiszta tőkeszaporulat összegében még nagyobb arányú növekedést látunk és ennél fogva a korábbi módszerrel továbbszámított önfinanszírozási összeg is hasonló nagymérvű emelkedést mutat 1938 és 1939 között és legalább 240 millió pengőre kell becsülnünk csak a r.-t. ipar- és bányavállalatok 1939. évi valóságos tiszta nyereségét, az előző évi 200 millió pengővel szemben; az önfinanszírozásra fordítható tiszta tőkeszaporulat

összegét pedig minimálisan 130 millió pengőre, az előző évi valamivel 100 millió pengőn felüli összeggel szemben.^{27a}

^{27a} Megjegyzendő, hogy az 1939. évi hivatalos rt. statisztika összeített mérlegadatai szerint a rt. iparvállalatok közzétett mérlegeiben a költség számlán közölt leírások, illetve amortizációs hányadok mértéke az ipar egészében már valamivel megfelelőbb és jobban alkalmazkodik a termelő eszközöknek a felfokozott termelés során mutatkozó elhasználódásával kapcsolatos követelményekhez, mint a korábbi években, azonban a közlés módja tekintetében még most is igen sok kívánnivalót hagy hátra. Az 1939. évben a rt. iparvállalatok a költség számlán 3.1%-os kulcsnak megfelelő ingóleírási összegeket közölnek, kiegészítve ezt ugyancsak a költség számlán közzétett fenntartási kiadások 4.2%-ot tevő összegével, melynek túlnyomó része ugyancsak leírás-ként, ill. amortizációs hányad-ként vehető számba (munkabér- és regie-költségek külön szerepelvén), minélfogva a szóbanforgó 1939. évben a rt. iparvállalatok összesített költség számláikon együttesen mintegy 6—7%-ot tevő leírási kulcsot szerepeltetnek, szemben az 1937. és 1938. évi 4—5%-kal és az azelőtti évek 3—4%-aival. Bár kétségtelen az, hogy a költség számlák egyéb tételei is tartalmaznak rejtett leírást, ill. amortizációs hányadokat, ami a jelzett kulcsoknak további %-okkal való emelkedését jelentheti, mégis nagyon aggályosnak kell mondanunk a hazai rt. iparvállalatok és még inkább a rt. bányavállalatok egy részének mérlegközlési rendszerét, amely a helyzetet úgy tünteti fel, mintha a leírási szükséglet túlnyomó részéről csak a nyereség felosztás során történnék gondoskodás, amennyiben az értékcsökkenési vagy megújítási tartalékalapok javadalmazását a publikált mérlegekben csak a nyereség megállapítása után, annak felosztása során eszközlik. Tekintettel a vállalatok ezen eljárásánál mutatkozó nagy eltérésekre, melyeknél fogva utóbbi összegeknek tényleges leírást tartalmazó része nehezen választható el a titkos tartalékokat, ill. tiszta nyereséget jelentő részétől, szükséges volt számításainkban olyan rendkívüli óvatossággal eljárni, mint azt e munkálat V. fejezetében részletesebben leírtuk.

Ottani fejtegetéseinkből láthatólag pl. a tiszta tőke szaporulat megállapításakor az osztalék, jutalék stb. címén kifizetett összegek a tiszta nyereségből kétszeresen kerültek levonásba, ami azt jelenti, hogy (az ingatlanleírási költség kulcsoknak nagyjából kielégítő mértéke folytán) a rt. iparvállalatokra vonatkozóan számításainkban 1939-re nézve összesen több mint 10%-os ingóleírási kulccsal, az ezt megelőző években pedig közel 10%-os kulccsal számoltunk és még az 1932—1933. évi válságmélypont idején is — amikor pedig a termelő eszközök elhasználódása az ipar átlagában a jelenleginél sokkal kisebb volt — több, mint 6%-os ingóleírási kulcsot vettünk tekintetbe. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy rendkívüli óvatossággal olyan leírási kulccsal számoltunk, amely több évben még jelentősen magasabb, mintha a nyereség felosztásnál az értékcsökkenési tartalékalapok javadalmazására fordított összegeket minden esetben és teljes egészükben költség gyanánt ismernők el és az így kapott kulccsal növeltük volna a költség számla fentemlített két leírási tétele révén kapott amortizációs hányadokat. Noha bizonyos, hogy az ipar egészében a gépek élettartama még a mai gyors technikai haladás mellett is nagy átlagban legalább 15 évre tehető és a 40—50 évig igen jól használható gépek is gyakoriak, a fentjelzett óvatosság annál inkább szükségesnek mutatkozott, mert az ingóvagyonnak a közzétett mérlegekben szereplő értéke általánosságban alacsonyabb, mint a tényleges értéke.

Fentiekből is kiviláglik azonban, hogy ipari és bányászati részvénytársaságaink jelentősen részének ez a leírások tekintetében különösen helytelen mérlegközlési rendszere — amely egyik részüknél az eredmény szétosztásának célját szolgálja, másik részüknél és más időszakokban pedig éppen az ellenkezőjét, hogy t. i. már a költség számlában is nagymérvű

Az 1940. évre nagyjából változatlan termelési volumen és a fenti, egymással szemben ható jövedelmezőségi tényezők csak kevésbé változott viszonylagos nyomatéka mellett az ipari nyereségképződés nagyságrendjeinek nagyjából változatlan arányaival számolhatunk.

Az ilyképpen nagyjából változatlan arányúnak feltételezhető — bár statisztikailag az 1940. évre az erre vonatkozó r.-t. statisztika közzétételéig még meg nem fogható — ipari nyereségképződés az erősen megnövekedett nemzeti tőkeképződésnek (melynek most jelentékenyen nagyobb része esik állami beruházásokra, mint 1938 előtt) azonban %-ban már kisebb hányadát jelenti. Egészen bizonyos, hogy abban az esetben, ha az ötéves terv végrehajtása nem járt volna együtt viszonylag erőteljes árellenőrzéssel és adópolitikával, az iparvállalati nyereségképződés és önfinanszírozás abszolút összege és a nemzeti jövedelemben és a tőkeképződésben való részesedése egyaránt roppant mértékben felszökött volna.

Mindezek a tényezők a *A)* és *B)* alatt említett terhelő tényezők hatását annyira messzemenően ellensúlyozták ezideig (a termelés ily magas fokán), hogy a változatlan, sőt tovább emelkedett nyereségek az ipari részvények tőzsdei értékelésében is kifejezésre jutnak. Ha nem is érte el 1940. végéig a részvényindex ismét az 1937. évi maximumot, az 1938. évi december végi mélypontja óta²⁸ kilengésekkel bár, de nagyjából állandóan emelkedő irányzatot mutatott.²⁹

E) Miután a fentiekben szemügyre vettük az ötéves terv hatásait az iparvállalatok saját tőkéjének alakulására és az ennek útján történő finanszírozásra, most vizsgálnunk kell a terv lebonyolításának hatásait az ipari termelésnek a hitelszervezet útján való finanszírozására.

Mindenekelőtt az ötéves tervnek a hitelszervezetre gyakorolt hatásait kell vizsgálnunk ahhoz, hogy lássuk, hogy a bankok milyen helyzetben teljesítik a terv lebonyolításának megkezdése óta az ipari termelés finanszírozásával kapcsolatos feladataikat.

Amint azt az iparvállalatokat terhelő beruházási hozzájárulás tárgyalásánál összehasonlításként röviden már lát-

---

tisztanyereség húzódván meg, a végül kényszerűen mégis csak kimutatott nyereségösszeg a felosztás során a különböző néven szereplő tartalék-alapok között minél kisebb feltűnést okozóan legyen elosztható — az ipar egészének érdekében milyen nagy mértékben szorul reformra és intézményes ellenőrzésre.

²⁸ E mélypontban főként az 1939. évi IV. t.-c., előmunkálatainak hatása és nem annyira a beruházási terhek hatása tükröződött.

²⁹ V. ö. a Központi Statisztikai Hivatalnak a Magyar Statisztikai Szemle gazdasági jelzőtábláiban közzétett részvényindexét, továbbá a Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentéseiben a belső értékpapírpiacra vonatkozó táblázatokat.

tuk, a magyarországi hitelintézetekre az 1938: XX. t. c. alapján fizetendő beruházási hozzájárulásból kb. 66 millió pengő, vagyis évenként kb. 13 millió pengő esik.³⁰

A Nemzeti Beruházási Kölcsönből a hitelszervezet (a Postakarékpénztár nélkül számítva) három részletben összesen 135 millió pengő összeget vállalt. A beruházási kölcsön első tranchejából 1938. júliusában a pénzügyintézetekre 35 millió pengő, a második trancheból 1939. márciusában és a harmadik tranchejából 1940. januárjában 50—50 millió pengő esett. Ez a beruházási kölcsön a bankok szempontjából tulajdonképpen önmagában nem jelentett volna — forgalmuk növekedését is számbavéve — nagy járulékos terhet, mert nagyjából annak az államadósságnak a helyébe lépett, amelyet az állam kincstári váltók formájában a válság idején és azóta is sok esetben felvett a bankoktól. Igaz viszont, hogy most ezen (a kincstári váltókkal ellentétben konszolidált) államadósságon túlmenően, amit a beruházási kölcsön jelent, a beruházási terv keretein kívül a rendkívüli helyzet által előidézett pénzügyi szükséglet fedezésére az állam 1939. őszén 6 budapesti pénzügyintézetnél összesen 60 millió pengő összegű folyószámlahitelt is igénybe vett.³¹

A fenti állami folyószámlahitelen kívül 1939. júniusában, figyelemmel arra, hogy a nemzetközi helyzet folytán a beruházások ütemének az előrelátottnál gyorsabbnak kellett lennie, a budapesti pénzügyintézetek a pénzügyi kormány kívánságára a későbbben esedékessé váló beruházási hozzájárulásokra előleget nyújtottak és pedig olyan formában, hogy a pénzügyintézetek 50 millió pengő névértékű 1939. évi kincstári jegyet vettek át.³²

Az 1940. évben ugyancsak a beruházási hozzájárulásból visszafizetendő 150 millió pengőt bocsátottak a pénzügyintézetek kincstárjegyek ellenében az államkincstár rendelkezésére, további 100 milliót pedig az 1939. évi II. t. c. alapján kibocsátott kincstári utalványok ellenében folyósítottak; végül folyó-

³⁰ V. ö. Szigeti Gyula: „Magyarország pénzügyintézetei az 1938. évben“ című tanulmányában, a Magyar Statisztikai Szemle XVII. évf. (1939.) 12. számában az 1.287. és 1.289. oldalakon levő táblázatokban közölt adatokat, annak tekintetbevételével, hogy az 1938: XX. t. c. 13. §-a értelmében e táblázatokban még csak az 1938. október 1-én esedékes első negyedévi részlet lerovása van tekintetbe véve (a második részlet csak 1939. január 1-én volt esedékes).

³¹ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése 45. szám, 53. l. Ezen a folyószámlahitelen kívül Budapest székesfőváros is igénybe vette a bankokat, amennyiben egy tervezett összesen 30 millió pengős kölcsönre egyenlőre 8 millió pengő hitelt vett igénybe, beruházási, városszabályozási és légoltalmi célokra. Egyébként a főváros a fenti kölcsönön kívül az OTI által rendelkezésére bocsátott 20 millió pengő keretében kislakások építésére 6 millió pengőt vett fel. A fennmaradó 14 millió pengőt az OTI az 1940. és 1941. évek folyamán félévi részletekben folyósította.

³² Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1939. évi működéséről, 20. l.

számlakölcsönök alakjában átmeneti hiteleket nyújtottak a kincstárnak.^{31a}

A fentiekben vázolt újabb közterhek viselését, illetve a pénzügyi kormányzat kívánságára az állam részére nyújtott új hitelek folyósítását megkönnyítette számos tényezőnek a hitelintézetek szempontjából az ötéves terv lebonyolításának megkezdése óta kedvezőbb alakulása.

Igy mindenekelőtt, mint azt a Magyar Nemzeti Bank jelentése is kiemeli, az ötéves terv folyamatbatétele és az ugyanakkori nagy termés nyomán megindult termelés és forgalom a közgazdaságot liquidabb állapotba helyezte. Fokozta a hitelszervezet ellentálló- és teljesítőképességét az is, hogy az állam a Jegybank alapszabályainak az 1938. évi XXV. t. c.-kel történt módosítása által teremtett lehetőség felhasználásával a Jegybanktól igénybevett hitel segítségével jelentékeny összegű visszafizetést teljesített pénzüntézetekkel szemben fennálló tartozásaira már az 1938. év folyamán is.³³

Az 1939. év folyamán az állam rövidlejáratú belföldi tartozásainak rendezésére megnyitott 100 milliós hitelkeretből (1938. évi XXV. t. c. 3. §-a) a kincstár igénybe vette a még rendelkezésére álló 24 millió pengőt,³⁴ mely összegből nyilván nagyrészt szintén a pénzüntézetek részére teljesített visszafizetéseket.

Más adósok is jelentős visszafizetéseket teljesítettek az intézetek korábbi kihelyezéseire,³⁵ amiben nyilván döntő része volt a mezőgazdaság megjavult vásárlóerejének és az iparvállalatok 1939 folyamán még tovább fokozódott foglalkoztatottságának.

A megnövekedett gazdasági és hitelforgalom, (valamint az állam részére történt nagyfokú és biztos kölcsönnyújtás) kétségkívül nagymértékben megnövelte a bankok jövedelmét is, ami ismét tovább növelte tőkeerejüket.³⁵

Az 1940. II. felében a pénzüntézetek helyzetét könnyítette a betétállománynak jelentős emelkedése is. A Pénzüntézeti Központ tagintézeteinek és a postatakarékpénztárnak együttes betétállománya, amely a felvidéki és kárpátaljai állományt is magában foglalja, az 1940. év végéig 2.276 millió pengőre emelkedett, ami az előző év végével szemben 312 millió pengős emelkedésnek felel meg; igaz, hogy ebből a tulajdonképpeni tőke-

^{31a} A Magyar Nemzeti Bank főtanácsának jelentése az 1940. év üzletviteléről. A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XVII. rendes évi ülése 1941. évi február hó 3-án. Budapest, 1941. a Magyar Nemzeti Bank kiadása, XXIV. lap.

³³ A Magyar Nemzeti Bank jelentése az 1938. év üzletviteléről, XXVI. oldal.

³⁴ A Magyar Nemzeti Bank jelentése az 1939. év üzletviteléről, XXVIII. oldal.

³⁵ Nemzeti Bank id. jelentés, XXIV. oldal.

képződést jelző takarékbetétek növekedése csupán 123 millió pengő volt, azonban ez is tetemes összeg.

Tekintettel az 1940. november 1-től kezdődő bankkamatláb-leszállításra, amelynek során a bíróilag érvényesíthető kamat legmagasabb mértéke 7 és fél százalékról 6 és fél százalékra csökkent és általában 1 százalékkal csökkent a pénzintézetek kihelyezési kamatlába, míg a betéti kamatláb felső határát csak fél százalékkal mérsékelték, a pénzintézeteket ez időponttól kezdve mentesítették azoktól a fizetésektől, amelyeket a takaré- és folyószámlabetétállomány fél százalékat kitevő összegben a gazdaadósok megsegítésére létesített kamathozjárulási alapba voltak kötelesek teljesíteni.

Ezenkívül a 7.550/1940. M. E. sz. rendelet a gazdatartozásoknál alkalmazott kamatkorlátozásokat az 1941. év végéig fokozatosan megszünteti, ami a bankrendszer helyzetét ugyan csak tovább javítja.^{35a}

Az 1940. év II. felétől kezdve a magángazdaság hitel-szükséglete csökkent, mert az ipar és a kereskedelem legtöbb ágában a lassan mutatózó árúhiány, illetve az újabb terület-visszacsatolásokkal még tovább fokozódott kereslet az árúhitelzésnek nagymértékű csökkentésére vezetett és így az árúraktárak apadása, illetőleg az utánpótlás nehézségei egyenesen pénzbőséget teremtettek számos ipari, illetve kereskedelmi vállalatnál, ez pedig a bankhitel iránti keresletet részükről erősen csökkentette.^{35b}

A vázolt tényezőkön kívül megkönnyítette a bankok helyzetét az is, hogy 1939. eleje óta igénybevehetik az 1938. évi XXV. t. c. 4. §-a alapján létesített „A magyar pénz- és tőkepiac szabályozására alakult intézet rt.”-t is, amelyet az év elején 20 millió pengő részvénytőkével a m. kir. Államkincstár, a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ hívott életre.³⁵ Ennek az intézetnek 20 millió pengős alaptőkéjén felül az 1938. évi XXV. t. c. alapján történt alapszabályváltoztatás értelmében a Magyar Nemzeti Bank mintegy 75 millió pengőt jogosult rendelkezésére bocsátani.³⁶

Mindezen kívül a bankok ugyanúgy mint az 1931. évi válságot követő években, erősebb igénybevételük alkalmával most is nagymértékben támaszkodnak a Magyar Nemzeti Bankra, mint azt a Nemzeti Bank adatai mutatják. Az 1937. év vége és az 1940. év vége között a Magyar Nemzeti Bank által leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok ösz-

^{35a} A Magyar Nemzeti Bank id. jelentése az 1940. évről, XXIV. és XXII. II.

^{35b} A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése 47. sz., 73—74. l.

³⁶ A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése 45. sz. 54. oldal.

szége több mint 260 millió pengővel, a kézizálogra adott kölcsönök összege pedig közel 35 millió pengővel emelkedett.³⁷

Mindezek a tényezők, amelyekre itt most utaltunk és amelyek hozzájárultak a bankok tőkeerejének növeléséhez, illetve tevékenységük alapjainak kiszélesítéséhez, elősegítették azoknak a nagy feladatoknak a megoldását, amelyek az ötéves tervvel kapcsolatban nagymértékben kiszélesedett magángazdasági tevékenység finanszírozása terén a bankokra vártak. Pedig ezeken az ötéves tervvel kapcsolatos feladatokon kívül külön problémát jelentett a visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területeken, majd az erdélyi részeken levő hitelszervezet átvétele, illetve beolvasztása és iparvállalatok nacionalizálása is, kétségtelen azonban, hogy utóbbit az esetek egy részében megkönnyítette az a bizonyosfokú kényszerhelyzet, amelyben a nacionalizálandó bankok és vállalatok régebbi tulajdonosai voltak, minélfogva e vállalatok egy részéhez bankjaink igen előnyös feltételek mellett jutottak.

Emellett a felvidéki és kárpátaljai hitelszervezet alátámasztása céljából az államkincstár államadóssági kötvényeket bocsátott rendelkezésre.^{37a}

Bár a földvagyonot és a házvagyont terhelő beruházási hozzájárulás áthidaló finanszírozása is jelent — amennyiben azzal a gazdaadósvédelem tapasztalatai után egyáltalán foglalkoznak — bizonyos igénybevételt a bankok részére, a valóban nagy feladatot az áthidaló finanszírozás, valamint az ötéves terv végrehajtásával párhuzamosan növekedett tőkeszükséglet fedezése az iparvállalatokkal kapcsolatban jelentette a bankrendszer számára. Jóllehet a gyáripár és bányászat egészében igen nagy tőkeerőt és liquiditást tapasztaltunk, az iparáganként és vállalatanként mutatkozó nagy szóródások érthetővé teszik azt a nagy hitelszükségletet, amely az ötéves terv óta, de különösen 1939. óta iparunkban, főként a közszállításokba csak ugyan erősebben bekapcsolt közép- és kisvállalatoknál, és pedig elsősorban a kezdő keresztény vállalatoknál mutatkozik.

Az 1938. év végéig a rendelkezésre álló részvénytársasági statisztikai adatok szerint 2. számú táblázatunk alapján a munkálat első részében már megvizsgáltuk az ipar részére nyújtott hitelek alakulását és különösen az ipar részére nyújtott folyószámlahitelezések viszonylag jelentős növekedését tapasztaltuk. Az 1938. és 1939. évek között az ipar részéről igénybevett egyes ilyen hitelek összege kétségkívül számottevően tovább növekedett, különösen a folyószámlás tartozásoké (37 millió pengővel) és a lombardkölcsönöké (7 millió pengővel), míg az árútartozások összege 25 millió pengővel csökkent (2. sz. táblázat). Ezek az adatok azonban csak a r.-t.-iparvállalatok

³⁷ Az államadósság növekedéséről fentebb már volt szó.

^{37a} A Magy. Nemzeti Bank id. jel. az 1940. évről, XXIV. 1.

9. sz. táblázat.
A TÉBE kötelekébe tartozó budapesti pénzintézetek néhány egyesített mérlegadata és likviditása.*

	1938.	1939.	1940.	V* á l t o z á s							
	június 30.			1938. és 1939.	1939. és 1940.	1938. és 1939.	1939. és 1940.				
	m i l l i ó p e n g ő			k ö z e p e k ö z ö t t							
				%							
1. Készpénz és más pénzintézeteknél elhelyezett tőkék	125.5	115.4	122.6	—	10.1	+	7.2	—	8.0	+	6.2
2. Váltók	688.7	619.0	648.8	—	69.7	+	29.8	—	10.1	+	4.8
3. Adósok	612.1	633.7	742.3	+	21.6	+	108.6	+	3.5	+	17.1
4. Rövidlejáratu kihelyezések ((2) + (3))	1.300.8	1.252.7	1.391.1	—	48.1	+	138.4	—	3.7	+	11.0
5. Értékpapírok és érdekeltségek	216.0	293.4	440.6	+	77.4	+	147.2	+	35.8	+	50.1
6. Takarékbetétek	551.8	518.5	508.6	—	33.3	—	9.9	—	6.0	—	1.9
7. Folyószámlabetétek	711.7	753.0	801.3	+	41.3	+	48.3	+	5.8	+	6.4
8. Egyéb hitelezők	181.6	194.5	450.3	+	12.9	+	255.8	+	7.1	+	131.5
9. Hitelezők összesen ((6) + (7) + (8))	1.445.1	1.466.0	1.760.2	+	20.9	+	294.2	+	1.4	+	20.1
10. Mérlegösszeg	2.212.4	2.243.2	2.520.4	+	30.8	+	277.2	+	1.4	+	12.4
11. Elsőrendű likviditás ((1) a (9) %/o ában)	8.7 ^o / _o	7.9 ^o / _o	7.0 ^o / _o	—	—	—	—	—	9.2	—	11.4
12. Másodrendű likviditás ((1) + (2) a (9) %/o-ában)	56.3 ^o / _o	50.1 ^o / _o	43.8 ^o / _o	—	—	—	—	—	11.0	—	12.6

* L. A Magy. Gazdaságkutató Intézet Gazdasági Helyzetjelentése, 46. szám, 74. l.

által igénybevett egyes idegen tőke-tételeket tüntetnek fel, és pedig nemcsak a pénzügyintézetektől igénybevett tételeket. Amint azt már e munkálat első részében kiemeltük, a bankok által az ipar részére nyújtott hitelek tételeire vonatkozóan számszerű adataink nincsenek. Ezért az egész bankkihitelezési tevékenység alakulására vonatkozóan az 1939. és 1940. évekre nézve rendelkezésre álló adatokból kell következtetnünk az ipar részére nyújtott bankhitelek mérvére. A 9. sz. táblázat feltünteti a TÉBE kötelékébe tartozó budapesti pénzügyintézetek néhány egyesített mérlegadatát az ötéves terv végrehajtásának megkezdése, 1938. közepe óta. A budapesti adatok szemügyrevétele nemcsak azért indokolt, mert ezek mérvadók az egész ország hitelszervezetére nézve, hanem azért is, mert az országos adatok a területvisszacsatolások következtében 1939. előtt és után nem hasonlíthatók megfelelően össze. Ebből a táblázatból azt látjuk, hogy az intézetek tárcájában lévő váltók összege 1938. és 1939. közepe között 10%-kal még csökkent is (!), 1939. és 1940. közepe között azután közel 5%-kal növekedett. Az adósok tétele 1938. és 1939. között 3,5%-kal, 1939. és 1940. között pedig 17%-kal emelkedett. A váltótárca és az adósok tételeinek összege adja a rövid lejáratú kihelyezések tételét, amely ilyenformán 1938. és 1939. közepe között majdnem 4%-kal esett vissza akkor, amikor az ötéves terv beruházásai a bankok hitelezési tevékenységének nagymérvű fokozását kívánták volna meg; 1939. és 1940. közepe között e tétel azután 11%-os emelkedést mutat. A kezességek összegének a növekedése ebből a táblázatból nem tűnik ki, az 1939. év végéig azonban figyelemmel kísérhető erre vonatkozóan közzétett más adatokból. Így pl. a Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése 45. számában (54. l.) hét budapesti nagybank egyesített mérlegeit feltüntető adatokból azt látjuk, hogy e bankoknál a kezességek összege 1937. és 1938. vége között 107%-kal, 1938. és 1939. vége között pedig 93%-kal növekedett, ami természetesen elsősorban az ötéves terv közszállításaival kapcsolatos bankgaranciákkal függ össze és a garanciaüzlet természeténél fogva a bankok nyereségét minden különösebb kockázat és költség nélkül nyilván igen számottevően fokozta. A 9. sz. táblázat vizsgálatára visszatérve, szembeszökő még az értékpapírok és érdekeltségek tételének 1938. és 1939. között 36%-os, 1939. és 1940. között pedig 50%-os emelkedése, ami a beruházási hozzájárulással és kölcsönnel függ elsősorban össze. A takarékbetétek összege 1938. és 1940. közepe között — bár lassúbbodó ütemben — csökkenést mutatott és csak az 1940. év második felében szökött fel, amint arra fentebb már rámutattunk. A folyószámlabetétek ezzel szemben már azelőtt is mutattak kb. 6—6%-os emelkedést. Az egyéb hitelezők tétele 1939. és 1940. közepe között 131%-kal emelkedett, nyilván a Piacszabályozó Intézettől és a Magyar

Nemzeti Banktól igénybevett hitelek összegeinek felszökkenése következtében.

A PK. kötelékébe tartozó budapesti pénzintézetekre vonatkozóan az 1937. és 1940. vége közötti időszakra nézve közölt adatok nagyjából hasonló képet mutatnak.

Bár mindezek az adatok publikált mérlegadatok és csak budapesti bankokra vonatkoznak, mégis következtetést engednek az egész ország hitelszervezetének 1938. óta bekövetkezett fokozottabb igénybevételére nézve, amelynek hatásaképpen a bankrendszer liquiditása is csökkent.

A banktevékenységnek a rendelkezésre álló adatokból számszerűen is megállapítható bizonyos megélénkülése és a hitelszervezetnek az évekig tartó teljes merevségből való fokozatos felengedése ellenére bankjaink hitelpolitikájával kapcsolatban az ötéves terv lebonyolításának megkezdése óta még sokkal több panasz hangzik el, mint annak előtte.

A panaszok a hitel drágasága, még inkább azonban annak hiánya ellen irányulnak. A bankhitel drágaságáról e munkálat első részében már megemlékeztünk. Az ötéves terv, de már azelőtt is a konjunktúra nekilendülése, majd a sorozatos területvisszacsatolások a banktevékenységet bizonyos mértékben fokozták és a növekvő forgalommal a nálunk már amúgy is igen magas bankköltségek további emelkedése az utóbbi években már aligha tartott lépést, minthogy a fixköltségek viszonylagos súlya nyilván számottevően csökkent, úgyhogy a bankok tényleges nyeresége bizonyára nagymértékben emelkedett. Ezzel szemben az Országos Hitelügyi Tanács által megállapított kamattételekhez képest a különféle költségekkel sokszor nagymértékben megnövelt, de számszerűleg megbízhatóan aligha lemérhető kamatrés a gyakorlatban változatlanul igen nagy.³⁸

A bankhitelnek ez a drágasága és nehezen megszerezhető volta természetesen arra vezet, hogy a magánuzsora a fennálló törvényes rendelkezések ellenére nagy méreteket ölt. A közfel fogás nem alaptalanul azt tartja, hogy a napilapok hirdetésrovatai hű tükörképét adják a mindenkori társadalmi és gazdasági viszonyoknak. Ha 1938. óta akármelyik fejlettebb hirdetési rovattal bíró napilapot néztük, különösen a vasárnapi számban, gyakran egész tömegét találtuk az olyan apróhirdetéseknek, amelyekben „keresztény iparigazolványos tőkés társat keres tízezerrel, lehet nem keresztény is“, vagy „hadfel-

³⁸ Jellemző példaként kívánjuk megemlíteni, hogy egyik nagy iparvállalatunknak az egyik budapesti nagybanknál 5 millió pengő betéte volt, amelyért neki a bank, lekötött betétről lévén szó, 3,5% kamatot fizetett (az 1940. októberi kamatlábszállítás előtti helyzetben). Ezzel szemben a vállalat a banktól 5¹/₂ millió pengő hitelt vett igénybe, amelyért a különböző költségeket nem számítva, 7% kamatot fizetett, vagyis a félmillió pengőnyi tényleg igénybe vett hitelösszeg a vállalatnak évenként közel 200 ezer pengőjébe került.

szerelési megrendeléshez húszezer pengővel finanszírozót keres, prompt jeligére“, vagy azt ajánlja a tőkésnek, hogy „kettőezer pengőjét jó helyen gyümölcsöztetheti, havi száz részesezésre“ (évi 60% kamat). Ezek a példák, amelyekhez hasonlókat százával láthattunk a napilapok hasábjain, szomorú képét mutatják iparforgalmi hitelviszonyainknak, a mezőgazdaságiakról nem is szólva.

Aki azonban nem osztja azt a felfogást, hogy hirdetések megfelelő következtetésekre nyújthatnának alapot, kérdezze meg a keresztény közép- és kisiparosokat. Számos oldalról szóban és írásban egyaránt nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy a pénzügyintézetek indokolatlanul tartózkodó hitel- és biztosítéknyújtási politikája a közszállításokkal megbízott keresztény vállalkozókkal szemben milyen erős és a közszállítókat sokszor milyen súlyosan zavaró mértékben nyilvánul meg.

Megbízható vállalkozók hazai anyagokból teljesítendő igen nagy értékű közszállítások lebonyolítására sem kapnak kellő hitelt.

A közszállításokkal megbízott vállalkozók említett nehéz helyzetén az illetékes hatóságok — előlegek folyósítása révén — a maguk részéről is segíteni igyekeztek. Előlegek azonban csak megfelelő biztosíték ellenében folyósíthatók, így bankgarancia nyújtására képtelen keresztény vállalkozók, tehát éppen azok, akik a megsegítésre leginkább rászorulnának, nem kaphatnak előleget.

Az Árkormánybiztosság a legnagyobb igyekezet és szakértelem mellett sem lehetett mindig képes az ármegállapításoknak a kiadott tömeges megrendelések ütemében való végrehajtására, így a vállalkozók a közszállítás teljesítése után is hosszú időn keresztül nélkülözni voltak kénytelenek az utólagos árellelőzéstől esetleg adódó árcsökkenés biztosítására visszatartott számottevő összegeket.

Nagy nehézséget jelent a kistőkés vállalkozók részére, hogy már esedékes kereseti járandóságaikat is sokszor csak késedelmesen kaphatják meg.

A közszállítások finanszírozásával kapcsolatban mutatkozó hitelhiány és hiteldrágaság indoklására a TÉBE³⁹ több körülményt hoz fel. Így említést tesz a m. kir. Kúria II. 5.778/1936. számú ítéletéről, mely szerint a végrehajtási törvény 65. §-a rendelkezése alapján a kincstár, köztörvényhatóságok, országos alapok és magánszemélyek között kötött szerződési viszony tartama alatt előlegekre, vagy részfizetésekre végre-

³⁹ Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1939. évi működéséről. 27. és köv. ll.

hajtás nem vezethető és ezért a Kúria szerint azok engedményezés tárgyát nem képezhetik, minthogy oly követelés, amely végrehajtás alá nem vonható, másra át nem ruházható.

A közszállítások finanszírozásával kapcsolatban a TÉBE szerint nehézségek mutatkoznak abból folyólag is, hogy a közhatóságok a vállalkozói díjrészletbe a vállalkozóval szemben az engedményezett ügyleten kívül más címen fennálló lejárt pénzkövetelések beszámítására vonatkozó jogot fenntartják.

A közszállítások finanszírozásának a TÉBE szerinti egyik további akadályát az Iparügyi Minisztérium időközben már orvosolta. Ez a közhatóságok által az engedményezések tudomásulvételére vonatkozólag alkalmazott szöveggel állott összefüggésben. Az volt a kívánság, hogy miután a Közszállítási Szabályzat módot nyújt a megrendelő hivatalnak részfizetések alkalmával az illető ügyletből folyó ellenkövetelések (előleg, megcsökkent biztosíték kiegészítése) beszámítására, az engedményezés tudomásulvételével egyidejűleg a megrendelő hivatal az engedményes pénzüintézzettel e követeléseket is közölje.

Mindenesetre szükséges volna, hogy a bankok által a közszállítások finanszírozásának akadályaként felhozott fentemlített többi körülmény szintén kivizsgáltassék és a közszállítások bankok által történő finanszírozásának ezek a formai akadályai szintén lehetőség szerint mielőbb csökkentessenek.

F) Az ötéves terv beruházásaihoz szükséges közszállítóknak a hitelszervezet útján való finanszírozásával kapcsolatban mutatkozott nagy nehézségek vezettek e közszállításoknak a állam által való közvetlen finanszírozására. Az illetékes hatóságok e nehézségek felmerülése óta nagy eréllyel igyekeztek azokat megszüntetni és evégből — mint arra már fentebb történt utalás — elsősorban az előlegek rendszerét terjesztették ki.

Elvileg a közszállítások megelőlegezése csupán kivételes esetben történhetik. Az említett finanszírozási nehézségek következtében azonban 1938. óta gyakorlatilag ebből a kivételes esetből szabályt kellett csinálni. Azelőtt az állami megrendelés egész összegében készpénz gyanánt tett számot és arra a bankrendszer minden merevsége ellenére általában szinte kivétel nélkül lehetett hitelt kapni. A zsidótörvények óta a helyzet nagymértékben rosszabbodott, bár ebben bizonyos kisebb mértékben kétségkívül része van annak is, hogy éppen azóta növekedett meg oly nagyon a közszállítások volumene és éppen azóta kapnak — többek között a szükséges honvédelmi és ipari decentralizáció okából is — nagyobb mennyiségben olyan kis- és középvállalkozók is közszállítási megrendeléseket, akik régebben ilyenekhez nemigen jutottak, bankösszeköttetésekkel pedig régebben egyáltalában nem rendelkeztek.

Bár az itt elmondottakban ismételten mérlegeltük azokat a szempontokat is, amelyek a bankokat a hitelezésnél tartózkodásra készíthették, mégis — tisztán közgazdasági és banktechnikai szempontból nézve — sokszor egészen érthetetlen esetek tapasztalhatók. Számos alkalommal előfordult az, hogy valamely kisebb, vagy közepes keresztény vállalat a szükséges közszállítási gyártásra való berendezkedés céljából a speciális gépek stb. beszerzésére, sőt az üzem bővítéséhez szükséges egész állótőke összegének megfelelő költséghozzájárulást kapott, a forgótőkére pedig az állami megrendelések nagy százalékát tevő előleget és csupán ennek az előlegnek a biztosítására lett volna szüksége, pld. mindössze 10.000 P erejéig bankgaranciára, ugyanakkor, amikor az állam részéről neki adott költséghozzájárulás pld. 40.000 P-t tett ki. Igen sok alkalommal a bankok mereven elzárkóztak az ilyen és ehhez hasonló arányú garancianyújtástól, holott ezzel az adott esetekben semmit sem kockáztattak volna.

Az IOKSZ az érdekeltek tapasztalatai szerint is minden ilyen esetet a legalaposabban kivizsgál és tőle telhetőleg segít, de viszonylag korlátolt tőkeerejénél fogva természetesen nem képes az ilyen összefüggésben felmerülő nagy hitelszükséglet kielégítésére.

A bankoknak e túlzottan merev és sokszor kétségkívül már rosszakaratúan óvatos hitelpolitikája mellett nem csoda, ha az összes új fizetéseképtelenségi esetek száma 1938. és 1939. között a gazdasági tevékenység időközben bekövetkezett további nagy fokozódása ellenére 950-ről 744-re csökkent, holott az utóbbi adatban már a visszacsatolt Felvidék adatai is bennfoglaltatnak,⁴⁰ és a hitelbiztonsági viszonyok már 1938-ban és azelőtt is igen kedvezően alakultak, sokkal jobban, mint a válság előtti években. Az 1940. évben a fizetéseképtelenségek száma roppant mértékben még tovább csökkent. Mindössze 167 fizetéseképtelenségi eset fordult elő, a korábbi mélypontot jelentő 1933. évi 550 esettel szemben.^{40a}

A bankok óvatos politikáján kívül ennek az oka az, hogy 1940. folyamán az áruhitelket több szakmában szinte teljesen beszüntették.

A közszállításokkal kapcsolatos hitelviszonyok láttára nem csodálkozhatunk azon, hogy e viszonyok átfogó rendezése érdekében többféle javaslat merült fel, a keresztény közép- és kisipar vonalán is. Felmerült többek között pld. olyan terv,

⁴⁰ V. ö. a Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése, 45. szám, 80. old.

A passzívumok összege 1938. és 1939. között csak azért mutat növekedést, mert 1939. májusában egy nagy fizetéseképtelenségi eset a passzívum összegét felduzzasztotta.

^{40a} V. ö. a Magy. Gazdaságkut. Int. helyzetjel. 47. szám, 93. l.

amely szerint a legcélszerűbb volna, ha valamely államilag irányított bank kebelében alakulna egy osztály, amely kizárólag a keresztény ipar finanszírozásával foglalkoznék, jelenleg különös tekintettel a honvédelmi rendelkezésekre, később pedig az 1939. évi IV. t. c. végrehajtására. Van olyan javaslat is, amely a nagy vállalatokat kötelezni kívánja nyersanyagok és félgyártmányok azonnali és külön megkötések nélküli szállítására, ha azokra a kistőkéjű vállalkozónak a sürgős közszállítások gyors végrehajtása céljából van szüksége.

Kétségtelen azonban, hogy mindezekre már az ötéves terv lebonyolításának megkezdése előtt jobban fel kellett volna készülni.

Bizonyos, hogy az ötéves terv ilyen gyors lebonyolítása így is óriási teljesítmény, ha azonban már összekapcsoltuk a keresztényesítés politikájával, mint ahogy azt nemcsak nemzetpolitikai, hanem ipari és honvédelmi decentralizációs okokból és részben a szükséges termelőkapacitások előteremtése okából is meg kellett tennünk, még erősebben számolnunk kellett volna (bankrendszerünk adottságai ismeretében) a felmerült hitelpolitikai nehézségekkel és ezek megfelelő elhárítására nézve talán megfelelőbben kellett volna előre intézkednünk.

IX.

Az ipari termelés átállítása és ennek finanszírozási vonatkozásai.

Az előbbi fejezetben szükségesnek talált intézkedések módzatairól a munkálat végén, ott ahol a vizsgálódásaink alapján adódó megoldandó problémákat összefoglaljuk, még szólnunk, itt most csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a mulasztások ellenére még most is igen fontos volna a mielőbbi intézkedés, annál is inkább, mert az ötéves terv beruházásai túlnyomó részének a területvisszacsatolások ellenére bizonyos időn belül várható nagyobb esökkenése után az ipari termelésnek újabb feladatokra való átállítása és a további foglalkoztatás biztosítása kapcsán ismét számos finanszírozási probléma merül fel, amelyekre a közelmúlt tanulságai alapján sokkal alaposabban készühetünk fel, mint annakelőtte.

Bár ennek az ipari átállításnak a nehézségei az anyaországnál lényegesen kevésbé iparosodott erdélyi részek és a Délvidék visszacsatolása következtében csökkentek, minthogy e területek a nyersanyagbázis számottevő kiszélesítésével egyidejűleg iparunk fogyasztóterületének tetemes megnagyobbodását jelentik, mégis az ipari átállításnak ezzel a problémájával az ipari finanszírozás szempontjából is annál in-

kább foglalkozni kell, mert az iparnak a kapacitáskihasználás igen magas fokán való továbbfoglalkoztatása, vagyis az átállítás sikeres megoldása biztosíthatja csak megfelelően az ötéves terv finanszírozásának végleges sikerét is. Az ipari vállalatoknál végbemenő tőkeképződés tényezőinek az ötéves tervvel kapcsolatos alakulása vizsgálatánál fentebb láttuk ugyan, hogy az ipari tőkeképződés abszolút mértéke 1938. óta aligha csökkent, sőt az 1939. és az 1940. év folyamán a tőkeképződés üteme kétségtől valamilyest még növekedett, mégis egészen bizonyos, hogy az ipari termelés nagyobb fokú visszaesése és ezáltal jövedelmezőségének megszűnése esetén a még hátralékos beruházási hozzájárulási és az egyéb erősen növelt közterhek előteremtése az iparvállalatok, különösen a kevésbé tőkeerős iparvállalatok vagyónállagát oly mértékben támadná meg, hogy ez a termelő apparátusnak a fentebb vázolt okokból (erős igénybevétel, utánpótlási nehézségek, liquidálási jelenségek) tapasztaltaknál még sokkal nagyobb fokú leromlásával és egyes iparágaknak még fokozottabb liquidálásával járna.

Bár egyes iparágakban bizonyos fokú viszonylagos leépítéssel külpolitikai szükségéből is számolnunk kell, mégis minden eszközzel el kell érni azt, hogy a termelőapparátus leromlása és liquidálása a lehető legkisebb mértékű legyen és semmiestre sem azért történjék, mert az ipari átállítás nem sikerül, vagyis hosszú évek iparfejlesztési erőfeszítései és széles néprétegeink fentebb részletesen elemzett nagy áldozatai hiábavalóknak bizonyuljanak.

Az európai gazdasági újrendezéssel kapcsolatban egyébként a magyar nép széles rétegeinek ezekre a nagy áldozataira, amelyeket minél több fiának kenyérhez juttatása érdekében évtizedeken keresztül hozott — mindenkor nyomatékosan rá kell mutatnunk, amikor ipari termelésünk jövőjéről van szó.

E munkálat keretében nem lehet feladatunk, hogy az átállítással kapcsolatban adódó termeléspolitikai problémákról, az átállítás és a nyersanyagellátás összefüggéseiről stb. részletesebben szóljunk. Akár a belföldi iparcikkfogyasztás még megszemelően lehetséges növelése, akár a szükséges nagy közületi és magángazdasági pótló investíciók, vagy az elmaradt építkezésekben rejlő konjunktúratartalékok kihasználása, akár az ipari kivitel fokozása, illetve mindezek megfelelő összehangolása révén kívánjuk végrehajtani az átállítást és bármily eszközökkel igyekszünk az ehhez szükséges hiányzó nyersanyagokat előteremteni abban az esetben, ha a nyersanyagnehézségek tovább tartanak (belföldi nyersanyagbázis további kiszélesítése, új külföldi nyersanyagbeszerzési források feltárása, újabb pótanyagok), szóval bárhogyan is kívánjuk végrehajtani az átállítást és bármily mértékben sikerül ez, feltétlenül szükséges lesz ipari finanszírozás eddigi nehézségeinek fokozottabb áthida-

lása. Annál szükségesebb lesz ez, minél kevésbé sikerül az átállítás, hogy elsősorban a nemzetpolitikailag kívánatos vállalatokat és a közgazdasági, valamint szociális szempontból legszükségesebb üzemeket menthessük át minél jobban. Bármiképpen is alakuljon tehát a magyar ipari termelés közelebbi és távolabbi jövője, feltétlenül sor kell, hogy kerüjön az ipari termelés finanszírozása terén felmerülő problémáknak mielőbbi és minél átfogóbb megoldására.

X.

A vizsgálat során felmerült és megoldást kívánó problémák összefoglalása.

A vizsgálódásaink során felmerült és megoldást kívánó problémákat legyen szabad ezért befejezőleg röviden összefoglalnunk, anélkül, hogy a felmerült problémák megoldásainak összes vonatkozásaira és azok részleteire ez alkalommal kitérhettünk.

Kisebb problémák.

1. Megfontolandó, nem volna-e helyes, ha most vagy valamivel később megfelelő időpontban az Orsz. Magyar Ipari Jelzalog-Intézet megkezdéné pengő-záloglevelek kibocsátását, az alapszabályok szerint jelenleg lehetséges mintegy 15 millió pengőnyi összegben.

2. Megfontolandónak látszik a közszállítások meghitelezését a TÉBE szerint gátló joggyakorlat megváltoztatására megfelelő jogszabályok megalkotása.

3. Mérlegelendő a bankszerű fedezettel nem rendelkező kisiparosok és kiskereskedők hitelakciójának további és gyorsabb kiépítése és evégből az akció anyagi alapjainak további kiszélesítése.

4. Megfontolandó, vajjon a könyvvezetési kötelezettség kiterjesztésével és az üzemgazdasági (különösen a kalkulációs) ismeretek népszerűsítésével miképpen volna kis- és középiparosaink, valamint a kiskereskedők hitelképessége tovább emelhető.

Nagyobb problémák.

1. Megfontolandónak látszik, miképpen volna megvalósítható az összes nagyobb ipari üzemek, de legalább is az állami kedvezményeket élvező gyárak oly szempontból való hatékony ellenőrzése, hogy a mindenkori konjunkturális helyzet szerint észszerű és jövedelmezőségük szerint lehetséges pótló beruházásokat megfelelően eszközlik-e. ill. az e célra történő tartalékolások mérve és e tartalékok elhelyezése kielégítő-e.

Ugyancsak megvalósítandónak látszik ezzel kapcsolatban a beruházások, illetve az önfinanszírozás fokozottabb ellenőrzése (ú. n. Ipari Központ-tervek), valamint lehetőség szerint a külforgalom erőteljesebb ellenőrzése is.

2. Az előbbi ponttal is kapcsolatban megfontolandó az iparáganként egységes könyvviteli és kalkulációs sémák bevezetése.

3. Gondoskodni kellene arról, hogy a P. K. felülvizsgálati jogköre, amely 1939. óta az összes tagintézetekre kiterjed (a 20 millió pengőnél nagyobb sajáttőkés intézetekre is), ne csak főképpen a betétek biztonsága szempontjából érvényesüljön, hanem olyan irányban is, hogy a hitelek drágasága csökkenthető legyen, vagyis az árelőírás a hitelezésre is kiterjesztessék. Amennyiben a P. K. önmagában erre nem bizonyulna megfelelőnek, megfontolandó a kérdés más úton való megoldása, esetleg az Árkormánybiztos működésének megfelelő kiterjesztése. A hitelárelőírás kapcsán sürgősen felülvizsgálandók az Országos Hitelügyi Tanácsra vonatkozó rendelkezések.

4. Mérlegelendőnek látszik a kartel-törvény rendelkezéseinek kiterjesztése a pénzügyintézetekre és biztosítókra.

5. Megfontolandó, mikép volna megoldható, hogy közszállításkor a keresztény kisebb és közép vállalkozók a vállalati összeget hamarabb kaphassák kézhez és miképpen volnának a visszatartási százalékok csökkenthetők, az előlegekkel és a bankgaranciával kapcsolatos előírások pedig tovább eszíthetők.

6. Megfontolandó, vajjon nem kellene-e tőkeszegény, de megfelelő szaktudással és érzékkel rendelkező keresztény közép vállalkozók tőkeszükséglete ellátására külön hitelintézetet létesíteni, amely megfelelő tőkeerővel elláthatná nevezettek beruházási és forgótőke-szükségletét. Megfontolandó azonban az is, nem volna-e e célból kiépíthető és nagyobb tőkeerővel felruházandó az Ipari Jelzálog-Intézet és az IOKSZ, előbbi főként a beruházási tőkeszükséglet, utóbbi pedig a forgótőkeszükséglet fokozottabb ellátására.

7. Megfontolandó az is, vajjon az előbbi pont szerint létesítendő vagy megnagyobbítandó hitelintézet, illetve intézetek mennyiben és miképpen volnának megbízandók iparvállalatok nacionalizálásával (hazai tőkés kezekbe való átvezetésével, különösen a visszacsatolt területeken fekvő vállalatok esetében), továbbá árjásításával, utóbbi alatt a tőke keresztényesítését értve; illetve utóbbi célokra inkább külön intézetek, vagy alapok volnának-e létesítendőek.

8. Megfontolandó, vajjon a zsidótörvényeinkben mutatkozó legnagyobb hézag: a tőke keresztényesítés hiányának pótlása esetén nem-e a kulcspozíciót elfoglaló hitelintézetek árjásítása az első feladat és pedig mindenekelőtt a legelburokrati-

zálódottabb intézeteké, amelyeknél — ha a teljes államosítás útjára talán nem is kívánnánk lépni — hazai tőkeviszonyaink mellett mégis felmerülhet az állami részesedésvállalás gondolata, annál is inkább, mert mint láttuk, a legnagyobbak is minden komolyabb esetben elsősorban a Jegybankra és az államra támaszkodnak.

9. Az eddigiekkel kapcsolatban mérlegelendő a tőkeszervezetnek a tömegtakarékoság alapjaira való fokozatos áthelyezése az ár-, bér- és jövedelemeloszlási viszonylatok erősebb átépítése révén. Az arra alkalmas ipari vállalatoknál ezzel kapcsolatban megfontolandó a munkásoknak a vállalkozásban való részesedéshez juttatása, illetve részesedésvállalása is (l. Carl Zeiss-Stiftung, Bata-bérrendszer, munkásrészvény-gondolatok).

10. Egyúttal mérlegelendő, hogy azok a nemzetpolitikai szempontokból is megbízható vállalatok, amelyek üzemeiket közgazdaságilag kívánatos módon korszerűsítik és észszerűsítik, ill. nemzetgazdaságilag kívánatos új beruházásokat végeznek és ilyképpen a nemzeti reáltőkeképződést és azon keresztül az ipar foglalkoztató és szükségletkielégítő képességét megfelelően fokozzák, miképpen volnának a modern konjunktúrapolitika módszereinek felhasználásával, különösen azonban az árpolitika, az adópolitika, a hitelpolitika és az ipartelepítési politika eszközeivel serkenthetők és támogatandók.

11. Megfontolandó egyúttal az is, mennyiben volna lehetséges a részvényjognak a fenti követelményeket is kielégítő reformja.

12. Nem volna szabad megfeledkeznünk arról, hogy fentiekkel egyidejűleg a jelenleg szinte kizárólag zsidó kezekben levő hiteltudósító szervezetet soronkívül (nem kihalási rendszer szerint) keresztényesítsük.

13. Megfontolandó végül, hogy az összes felvetett és még felmerülő problémák nem-e egy átfogó szerves hitelügyi reform keretében volnának-e megoldandók. Fontos azonban, hogy a már ezen átfogó reform előtt megvalósítható kisebb vagy nagyobb részmegoldások végrehajtásával emiatt ne késlekedjünk.

Nótel Vilmos.

Közlemények.

Vámpolitikai vonatkozások Magyarország és Szerbia között a világháború előtti évtizedekben.

A nagyháború előtti két balkáni háború idején, de különösen a nagyháború alatt és után igen gyakran lehetett találkozni azzal a felfogással, hogy a világháborút Magyarországnak a szerbekkel szemben tanúsított magatartása idézte elő, mert nem engedte be a szerb sertést. A nagy Darányi Ignác bűnéül tudták ezt be, aki valóban határozott mezőgazdaságvédő vámpolitikát csinált Magyarországon, úgyannyira, hogy mikor a kommunisták 1919-ben börtönbe zárták, időnként ki-ki vitték a falhoz állították és mindig a szemébe vágták: „tudja-e, hogy maga az oka a háborúnak, mert nem engedte be a szerb sertést az országba?” Darányi Ignác bátran viselkedett és egyszer azt válaszolta: „Igen, hallottam magam is ezt a malom alatti pletykát“.

Hiába jelentek meg a kérdésről komoly tanulmányok,* még mindig kísért ez a felfogás, amit igazol dr. Bajcsy-Zsilinszky Endrének: „Helyünk és sorsunk Európában“ c. — egyes túlzásaitól eltekintve — egyébként egészen kiváló könyve, amelyben erre a témára többször kitér. A 39—40. oldalon azt írja: „Az agrárius elzárkózás magyar részről oly sokat rontott a magyar-szerb kapcsolatokon és segített minden messzebbmenő jelentőségétől megfosztani a Monarchia külpolitikai barátságát Szerbiával. A nyugati szomszédok felől szorongatott magyar és szerb gazdasági élet az agrárius vámok mértéktelen magasságával igyekezett magát körülbástyázni, vézetesen megrontani a légkört, elsősorban Budapest és Belgrád között“. A 65. lapon ezt írja: „Ép így megromlott a magyar-szerb viszony, sokkal inkább, mint a Monarchia hivatalos viszonya Szerbiá-

* *Flavii*: Szerbia vámpolitikája. Magyar Gazdák Szemléje, 1915. szept.-okt. sz. *Lóczy Lajos*: Szerbia és vámpolitikánk. Magyar Gazdák Szemléje, 1917. nov.-dec. *Rubinek Gyula*: Szerbia és vámpolitikánk. Magyar Gazdák Szemléje, 1918. jan.-febr. Ezek adatainak felhasználásával készült ez a dolgozat.

val, egyrészt a magyar nagybirtok önző és kicsinyes agrár-vám-os túlzásai miatt, másrészt a szerb kérdés külpolitikai semmibevevése miatt.“ A 280. oldalon ezt írja: „Ha a magyar nagybirtok kedvéért a Balkán felé felállított rendkívül magas agrárius vámok el nem zárják a szerb mezőgazdaság előtt a Monarchia piacait és nem rontják meg alaposan és a legelembb népi érdekekbe vágóan a szerb-magyar viszonyt, akkor a magyar-osztrák összefogás érvényesülni tudott volna a Balkánon.“

Érdekes az a vita, amely e kérdés kapcsán a magyar szakirodalomban kifejlődött. A Magyar Gazdaszövetségben, a gazdaságszervezetnek ez akkor még harcosszervezetében, különösen pedig ma is meglévő tudományos folyóirata, a Magyar Gazdák Szemléje hasábjain indult az meg, azt bizonyítva, hogy Szerbia eleitől fogva féltékenyen őrizte önállóságát Ausztria-Magyarországgal szemben. Ennek tulajdonítható, hogy az 1878-ban felajánlott vámuniót visszautasította. Ennélfogva az a vád, amely szerint a Monarchia mezőgazdasági érdekeinek védelme miatt tört volna ki a világháború, a múlt eseményeivel megcáfolható. A szerbeket — amint alább látni fogjuk — hatalmi és politikai érdekek vezették.

Szinte érthetetlen a szerbek magatartása, amikor nyilvánvaló, hogy a berlini kongresszuson a Monarchia akkori külügyminisztere, gróf Andrassy Gyula, szerezte meg Szerbiának azokat az igen jelentős területeket, amelyek nem voltak benne a sanstefanói orosz békeszerződésben. Ugyancsak a Monarchia befolyására nyilvánította ki az 1878-i berlini kongresszus Szerbia állami függetlenségét. Ristic volt szerb miniszterelnök emlékirataiban azt állítja, hogy gróf Andrassy Gyula ez alkalommal azt üzenté Risticnek, hogy elvárja, hogy Szerbia első kereskedelmi szerződését a kettős Monarchiával kösse meg vámunió alapján. Ehelyett azonban csak elvi megállapodás jött létre és a kérdés tanulmányozása. Ezzel szemben Szerbia 1879-ben Angliával ideiglenes szerződést kötött a legnagyobb kedvezmény alapján. Később aztán 1881-ben létrejött és 1882-ben ratifikáltott az első szerb-osztrák-magyar kereskedelmi szerződés, amely tíz év lejártá után ismét meghosszabbított és a szerbeknek még az előbbinél is aránylag nagyobb kedvezményeket adott. Szerbia ipari vámtételeit jelentékenyen felemelte velünk szemben is, így Szerbia javára megmaradtak a határszéli kedvezmény címén a gabona- és állatbehozatalnál engedélyezett különös kedvezmények. S nagyon érdekes, hogy míg ezidőben a Monarchia behozatala Szerbiából az egész szerb kivitelnek 86—87 %-át tette, amely később a második szerződés alatt 90%-ra emelkedett, addig a Monarchia Szerbia beviteli szükségletének csak 60—70%-át látta el.

Az olcsó szerb gazdasági termékek és élőállatok versenye

a magyar mezőgazdasági termelésnek óriási károkat okozott. Ausztriának ez nem volt kedve ellenére, mert ő drágán akarta Magyarországra és Szerbiára ráerőszakolni a maga ipari termékeit és arra törekedett, hogy olcsó mezőgazdasági cikkeket kapjon Magyarországból, sőt még inkább Szerbiából Magyarországon át. Ugy hogy az osztrákok maguk is szívták a szerbeknél azokat a követeléseket, amelyek Magyarország agrárvármjai ellen irányultak. Az országban a merkantil sajtó, amely nem látta és nem akarta felismerni a mezőgazdaság érdekeit, de nem is értékelte azt, szintén abban az irányban dolgozott, hogy Magyarország olcsó vámmal engedje be a szerb mezőgazdasági terményeket.

Valóban a szerb búza és a szerb marha behozatala következtében úgy állt akkor a helyzet, hogy a mezőgazdaság megszűnt életfenntartást jelentő biztosítás lenni és ugyanekkor indult meg a legnagyobb mérvű kivándorlás Magyarországról a mezőgazdasági munkások köréből Amerikába, mert az óriási mezőgazdasági verseny, amelyet a tengerentúli államok is és az olcsóbban termelő balkáni államok is folytattak, a magyar mezőgazdaságot a végromlásba vezette. Kétségkívül érthető tehát, hogy 1902-ben a lejáró szerb szerződés megújítását csak magasabb gabonavámok alkalmazása és az élőállatbehozatal kizárása mellett kívánta a magyar gazdaközönség és ebben osztoztak az osztrák gazdák is.

Ebben az időben indult meg Pasics vezetése alatt a nagy szerb ábránd kialakulása, amelynek célja volt Ausztria-Magyarország felosztása, hogy ők legalább Bácskát és Szlavóniát elragadják, Románia pedig Erdélyt kebelezhesse be. Támogatta őt ebben, gazdasági alapon, Ristics, aki egy akkor megjelent munkájában hangsúlyozta, hogy Szerbiának kötelessége a török és osztrák-magyar uralom alatt élő szerbek felszabadítása s egy államban egyesítése, ami csak Oroszország segélyével érhető el. Épp azért Szerbia kötelessége minden viszonyok között Oroszországgal együtt haladni, viszont kötelessége Ausztria-Magyarországgal szemben akkor is elutasítólag viselkedni, ha orosz érdek volna a Monarchiával együtt haladni. Az osztrák-magyar kereskedelmi forgalom a Balkánon még akkor sem támogatható, ha az Szerbia érdekében állna. Végül oda kell hatni Szerbiának, hogy az osztrák-magyar uralom alatt élő szerb nép Ausztria-Magyarországban a maga nemzeti céljainak feltétlen ellenségét lássa és mint ilyet, gyűlölje is. (Ristics: Die auswärtigen Beziehungen Serbiens.)

Abban a programban, amelyet Pasicsék a királyi család kiirtása után az új király, Karagyorgyevics Péter elé terjesztettek, idevonatkozólag többek között a következő olvasható: „Magyarországban és Horvátországban a szerb és horvát politikai pártok támogatandók, amennyiben Magyarország-

tól való függetlenségre törekednek. Az osztrák-magyar piacoktól való függetlenség biztosítandó.“ Ez a programmagyarázatát adja annak, hogy miért nem sikerült Ausztria-Magyarországnak a legmesszebbmenő előzékenység ellenére sem kereskedelmi szerződést kötnie Szerbiával.

Ebben az időben Pasicsék befolyására Szerbia Franciaországtól nagy kölcsönöket vett fel és minden állami rendelést Franciaországban akart lebonyolítani. Péter király a kölcsön folyósítási jutalékan összeveszett Pasicsal, aminek Pasics bukása lett a vége. A Pasics-ellenes párt azonban hamarosan megbukott és Pasics lett a legnagyobb hatalom egész Szerbiában, azonnal Franciaország felé vette útját és óriási ágyúmegrendeléseket adott fel Franciaországban.

Nagyon érdekes itt megemlíteni Tomicsnak: „Ausztria, Bulgária és az albán kérdés“ c. művét, amely az első balkán háború kitörésekor jelent meg s amelyben azt írja: „Saját tapasztalatomból mondhatom és bizonyíthatom, hogy a szerb hadseregben egyetlen katona sem volt, akiben ne élt volna az a tudat, hogy a harc két nagy célért folyik: a török járom alatt lévő testvérek felszabadításáért és Szerbia függetlenítéséért Ausztria-Magyarországtól.“

Az 1882-ben megkötött szerb-osztrák-magyar kereskedelmi szerződés Szerbiára végtelenül kedvező volt. Ez a szerződés léptette életbe az ú. n. határforgalmi kedvezményeket, amelyek segítségével a szerb marha és szerb nyerstermékek korlátlan mennyiségben jelenhettek meg piacainkon. Tényleg meg is jelentek. De mert ilyen nagyon kedvező volt a szerződés, ebben az ó- és újradikálisok nagy veszedelmet láttak s attól féltek, hogy a szerződés Ausztria-Magyarországgal szemben függő, szolgai helyzetben fogja tartani Szerbiát, ezért megindult az izgatás. Valóban 15.000 ószerbiai parasztot fel is lázítottak, hangoztatva, hogy a szerződésben levő állategészségügyi egyezmény célja a szerb népet magas állatadóval sújtani. A lázadást ugyan lenyomták, de annak felidézője, Pasics, Romániába volt kénytelen menekülni.

A balkánháborúból Szerbia megerősödve került ki. A bukaresti béke után külügyi kormányunk ismét ajánlatot tett a kereskedelmi szerződés megújítására, a belgrádi kormány azonban még csak válaszra sem méltatta. Ekkor írja, az ajánlat visszautasításával kapcsolatban, Protics belügyminiszter, hogy „a szerb remények most, hogy a török üllöt eltávolították, sokkal erősebbek atekintetben, hogy az osztrák-magyar kalapácsot is eltávolíthassák.“

Az elutasítással egyidejűleg Szerbia újabb nagy francia kölcsönt kapott, a negyediket egy rövid évtizeden belül, melyet jóformán egészében hadiszerek beszerzésére fordított.

Mindezekkel egyidőben hatalmas nemzetközi irodalmi és

hirlapi szolgálat indult meg Szerbia részéről arra, hogy Ausztria-Magyarországot a világ szemében gyűlöletessé tegye, hogy elhitesse a világgal, hogy nálunk a nemzetiségek el vannak nyomva. Ennek lett a következménye, hogy Szerbiáról többet tudott és hallott akkor a külföld, mint Magyarországról. Mindezeket tudva nem lett volna-e botorság — kérdezi Rubinek Gyula „Szerbia és vámpolitikánk“ címen a Magyar Gazdák Szemléje 1918. január-februári számában közölt tanulmányában — hogy gazdaságilag jutalmazzuk azt a népet, azt az országot, amely aknát rak alá a mi államiségünk felrobbantására?! Éppen azért túl merész és Szerbia nemzeti törekvéseit lekicsinyelő az a felfogás, amely azt állítja, hogy a magyar agrár-törekvések miatt vesztítettük el Szerbia rokonszenvét, hogy azt gazdasági engedményekkel megnyerhettük volna, esetleg a nagy világháborút is elkerülhettük volna.

Jelszóvá lett a szerb politikai életben, hogy a Monarchiát közgazdaságilag teljesen el kell szigetelni Szerbiától. A Monarchiában lakó szerbeket annak az ideának kell megnyerni, hogy a Karagyorgyevicsék alatt az összes szerbek egyesüljenek s ebben az irányban dolgozzanak a Monarchia belsejében is. Uralkodóvá lett a szerb politikai életben az a felfogás, hogy Szerbiának a Monarchiára sem politikai, sem közgazdasági szempontból nincs szüksége. Terve, hogy Oroszország segítségével magához csatolja Magyarország és Ausztria szerbek-lakta területeit.

Ennek a hatalmas hírverésnek, amelyet a szerbek szítottak a maguk politikai céljainak az érdekében, mindenfelé hatalmas visszhangja támadt. Még az osztrák sajtó sem látta meg az igazi célzatot, mert tulajdonképen nem Ausztria, hanem Magyarország ellen irányult az agitáció, hiszen a szerbek magyar területen éltek. Belgrádban magyar és osztrák bankok voltak, amelyeket a szerbek valóságos üldözés alá vettek. És 1912-ben a Magyar Kereskedelmi Múzeum által Belgrádban rendezett árumintakiállítás ellen, a kormány tudtával, hatalmas tüntetést rendeztek belgrádi diákok és sok tanulót hívtak meg erre Horvátországból is.

Az osztrákoknak könnyű volt, mert ők a magyar mezőgazdaság által akarták megfizettetni azt a boldog állapotot, hogy az osztrák ipari termékek szabadon mehessenek Szerbiába.

Mindezekből látható először is az, hogy az agrárvámoknak a szerbek elkeseredéséhez semmi köze, mert *ez egy régi faji és politikai alapon szervezett harc volt az összes szerbek érdekében* és pedig Oroszország, Franciaország, sőt Anglia támogatásával, megértésével, amelyek szívesen vették a Monarchia feldarabolásának a gondolatát. Másodsor, ha még mindez igaz volna, akkor se lehetett volna odadobni a magyar mezőgazdaságot martalékul a szerbeknek azért, hogy míg ők

bennünket az egész világ előtt aláfurnak, mi ugyanakkor tápláljuk őket a magyar mezőgazdaság elpusztulása árán is. Harmadszor nyilvánvaló, hogy olyan politikai és faji agitáció folyt Szerbiában a vezetőkörök részéről, hogy egy-két jóhiszemű vezető ember, mint Milán király és egyik-másik politikus, nem tudták ellensúlyozni azt a hatalmas agitációt, ami fellángolt a Monarchia ellen s amelyet rákentek a magyar agráriusokra, az osztrák-magyar vámvédelemre, hogy ezáltal eltérjék a figyelmet legfőbb céljokról: nemzeti törekvéseik megvalósításáról. S ha még mindent el tudnánk is fogadni, egynél meg kell állanunk és ez az, hogy annak, aki ismeri a történelmet a Monarchia idejéből, tudnia kell, hogy egy ilyen vámszerződés sohasem teljesen a magyar kormány akaratából történt, hanem azon rajta volt mindenkor az osztrák érdekek érvényesítése, az osztrák szempont és az osztrák befolyás is. Hogy aztán Ausztria esetleg örömmel látta Szerbiának Magyarország elleni aspirációit, azt már nem mernénk megkockáztatni, bár a történelem négyszázéves folyamán sokszor láttuk, különösen 1848—49-ben és a háború előtti Ferenc Ferdinándi időkben, hogy szívesen támogatták azokat a külföldi köröket, amelyekről Magyarország meggyengítését lehetett remélni.

Mindezek ellenére mi igyekeztünk gazdasági téren olyan helyzetet teremteni, amely — érdekeink teljes feláldozása nélkül — lehető jó viszonyt ápol Szerbiával. Erre mutat Ugron Gábor 1896. június 23-án a delegációs ülésen mondott beszédének alábbi néhány mondata:*

„Nekünk, magyaroknak saját külön külügyi politikai érdekeink vannak, különösen a keleten. Itt az az érdekünk, hogy ne az történhessék meg, ami eddig történt, hogy az összes keleti balkán népek előtt mindig a magyart teszik gyűlöletessé, mint akik az ő fejlődésüket, az ő állami létük alakulását akarják megzavarni, meg akarják akadályozni... minden helyesen és okosan gondolkodó politikus azt akarja, hogy a kelet politikája akként legyen vezetve, mint a Hunyadiak korában, hogy a magyar nemzet legyen az apró nemzetek fennmaradásáért folytatott küzdelemben a zászlótartó, ő, mint idősebb, legnagyobb és legerősebb, legyen azoknak védelmezője... őt kell, hogy ezek a kis nemzetek szeretettel körülvegyék, mert jövőbiztosításukat sem Ausztriában, sem Németországban nem találhatják fel, hanem egyedül Magyarországon, amelynek létérdeke épúgy fenyegetve van... Aki meg akarja védeni Ausztriát és Magyarországot az állami kapcsolatot megbontó törekvések ellen, annak meg kell védenie a Balkán-népek önállóságát és függetlenségét és nem szabad engednie, hogy a török birodalom a nagyhatalmak osztozkodásának képezze tárgyát.“

* Idézve Baicsy-Zsilinszky Endre említett munkájából.

Ime — így fest a tények és valóságok világánál az a vád, amely még ma sem akar kipusztulni, hogy az agrárius vámok okczták Szerbiának ellenünk hangolódását és esetleg a nagy háború okai is voltak. Akinek füle van a hallásra, az hallja, hogy e tekintetben mi volt a helyzet, miként törekedtek a szerbek a háború előtt már évtizedekkel a maguk nagyhatalmi ábrándjainak a szolgálatában befolyásukat érvényesíteni.

Gesztelyi Nagy László.

Mezőgazdasági üzemstatisztikai adatok vizsgálata.

A mai Magyarország mezőgazdaságának strukturáját a közzétett statisztikai eredményekből annyiban már megismerhetjük, hogy tudjuk a visszaszerzett Bácska nélküli terület nagyságát, művelési ágakra való megoszlását és az egyes művelési ágaknak arányát. Tudjuk, hogy a trianoni Magyarország, a Felvidékből visszacsatolt rész, a Kárpátalja és az erdélyi meg keleti részek egész területe 27,848.916 *katasztrális hold*, ebből szántóföld a trianoni területen 60.4%, a Felvidékel visszatért területen 58.2%, a Kárpátalján 15.6%, az Erdélyi-Keleti részen 31%, a mai Magyarországon pedig 49%. A rét területében az elszakított részek visszacsatolásával a változás olyan, hogy e terület a trianoni 6.9%-ról 9.6%-ra emelkedett, mivel a Kárpátalja és az Erdély-Keleti rész rétterülete kereken 14%. A legelő területe az egész terület 11%-át teszi ki most, a trianoni 10.4%-ával szemben, az erdő területe azonban 11.9%-ról 22%-ra emelkedett, mivel a Felvidéken 16.7%, a Kárpátalján 53.8%, a visszatért keleti és erdélyi részen pedig 36.5% az erdő aránya az egész területben. Mezőgazdaságunk szerkezetének közelebbi vizsgálatához különösen abból a szempontból, hogy az egyes országrészek és birtokcsoportok a művelési ágak megoszlása és a termelés tekintetében milyen megítélés alá eshetnek, statisztikai részletadatok még nem állnak kellő mértékben rendelkezésre. Éppen ezért érdeklődésünkre tarthat számot az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai bizottságának *mezőgazdasági üzemünk 1939. évi eredményeiről szóló jelentése*, mely az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján készült és nemrég jelent meg. A jelentés most első ízben öleli fel a visszatért felvidéki területek azon számtartási adatait, amelyek feldolgozás céljából az üzemstatisztikai bizottsághoz beküldettek.

Az 1939. évről 56 nagyüzem, 77 középüzem, 256 kisüzem, összesen tehát 389 üzem számtartási zárlatait sikerült a bizott-

ságnak összegyűjteni úgy, hogy ezekből 146 adatszolgáltató üzem esik a Dunántúlra, 52 a Kisalföldre, 40 az Északidombos vidékre és 151 a Nagyalföldre. Az adatszolgáltató üzemek művelési ágak szerinti megoszlása a jelentésben az egyes birtokkategóriák szerint természetesen nem egyezik meg a statisztikai hivatalnak az egyes országrészekre globálisan kimutatott adataival, mert hiszen az üzemstatisztikai adatok, ha aránylag elég szép számú, de tényleg mégis kevés üzem adatait foglalják magukban. A művelési ágaknak fent már látott megoszlásától eltérően az adatszolgáltató gazdaságoknál a *szántóföld* aránya a dunántúli nagyüzemekben 64.5%, a kisalföldi nagyüzemekben 66.3%, az északi dombosvidéki nagyüzemekben 84.8%, a nagyalföldi nagyüzemekben 58.9% volt. A vizsgálódásunk szempontjából kevésbé fontos középüzemek elhagyásával a kisüzemek adatait akarjuk a nagyüzemek mellé állítani és így azt találjuk, hogy ezeknek szántóföldi aránya a Dunántúl 75%, a Kisalföldön 83.6%, az Északidombosvidéken 70.3%, a Nagyalföldön 85.6%. Az összes üzemek országosan mérlegelt szántóföldi aránya az üzemstatisztikai adatszolgáltatásban részt vett gazdaságoknál 75.9% volt a m. kir. közp. statisztikai hivatal által kimutatott 60.1% szántófölddel szemben. Látjuk tehát, hogy az adatszolgáltató gazdaságok szántóföld területe jelentékenyen nagyobb, mint az országos átlag és ebből már itt azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezek az üzemek kedvezőbb mezőgazdasági helyzetben vannak, mint általában az ország többi üze­mei. Igaz, hogy a többi művelési ág­nál az arány magától értetődően országos átlagban más és nagyobb, de ezeknek jelentősége a mezőgazdasági helyzet megítélése szempontjából nem olyan nagy. Megállapíthatjuk mégis, hogy az adatszolgáltató gazdaságoknál a külterjesebb művelési ágak, mint a legelő és az egyéb terület aránya viszont kisebb, mint az átlagos gazdaságokban és ez is azt mutatja, hogy az adatszolgáltató üzemek mindenestre a jobb üzemek közé számíthatók.

Érdekes lehet vizsgálni, hogy az adatszolgáltató üzemek és az ország üze­mei általában miként használták fel a rendelkezésükre álló szántóföld területét. Általában azt láthatjuk, hogy a *gabonaneműek területe* a learatott területhez arányitva minden országrészben és minden birtokkategóriában kisebb volt az adatszolgáltató üzemeknél, mint a statisztikai hivatal által kimutatott összes üzemeknél. Legnagyobb ez az eltérés a Nagyalföldön, ahol a gabonaneműekre az üzemszolgáltató nagybirtokon 43.5% esett, az országos 47.9% helyett, a kisüzemeknél pedig 51.8% az országos 58.6% országos átlaggal szemben. A dunántúli üzemeknél *kapásnövények* tekintetében sem igen nagy az eltérés, de már a kisalföldi nagyüzemeknél sokkal nagyobb a kapásnövények aránya mint az országos átlagnál és különösen nagy jelentősége van annak, hogy a nagyalföldi

kisüzemeknél a kapásnövények területe 34%-ot foglal el az országos 24%-kal szemben. A *hüvelyesek és magvak* termelésénél a dunántúli adatszolgáltató üzemekben a szántó föld 10.3%-át használják az országos 4%-kal szemben, a kisüzemeknél 4.2%-ot 0.4%-kal szemben és a nagyalföldi üzemekben 8.9%-ot az országárszi 2.9% átlagos területtel szemben. A belterjesség vizsgálataának szempontjából az egyes országrészek tekintetében azt látjuk, hogy aránylag legkevesebb a gabonaneműek területe a Dunántúl, legnagyobb a hüvelyesek, magvak és takarmánynövények területe ugyanitt s az ugar területe itt a legkisebb. A kisalföldi országrészen legnagyobb a gabonaföld területe és legkisebb a kapásoké. Az Északidombosvidéken a gabonaterület a kettő között áll. A Nagyalföldön a gabonaneműek területe körülbelül annyi, mint a Dunántúl, de kisüzemeiben a kapásnövények területe igen nagy és a takarmánynövényeké igen kicsiny.

A birtoknagyság-csoportok szerint azt látjuk, hogy a *gabonaneműek* területe a kisüzemeknél minden országrészen nagyobb, mint a nagyüzemeknél. A Dunántúl ez 52.9% 42.7%-kal szemben (országos átlagban 54% 43.6%-kal szemben), a Kisalföldön 56.8% 45.8%-kal szemben (61.2% 48.1%-kal szemben), az Északidomosvidéken 59.4% 44.3%-kal szemben (53.4% 44.3%-kal szemben), a Nagyalföldön 51.8% 43.5%-kal szemben (58.6% 47.9%-kal szemben). A másik főterménycsoportnál, a *kapásoknál* azt látjuk, hogy a kisüzemek területe országos átlagban nem sokkal nagyobb, mint a nagyüzemek területe, az adatszolgáltató üzemek közül azonban a nagyalföldi kisüzemeknél igen nagy, 34% e növények területe. Akár az üzemstatisztikai adatokból, akár a statisztikai hivatal adataiból nézzük a *hüvelyesek, magvak, iparnövények és takarmánynövények* területi arányát, azt látjuk, hogy a kisüzemekben ez mindenütt messze elmarad a nagyüzemeké mögött. Hüvelyesek és magvak területe a nagyüzemeknél kereken 4.5%, a kisüzemeknél 0.65%; az ipari növényeknél a terület a nagyüzemekben 3.5%, a kisüzemekben 0.35%; az annyira fontos takarmánynövényeknél a nagyüzemeknél 20%, a kisüzemeknél 15.2%. Ezek az adatok talán elég jól mutatják meg, hogy a nagyüzemeknél a szántó föld kihasználása többoldalú és belterjesség felé inkább hajló, mint a kisüzemeknél és hogy ha új termelési ágak bevezetéséről van szó, vagy mezőgazdasági termelésünk átalakításáról, hol van ennek lehetősége és szükségessége.

Nézzük már most mindenekelőtt ugyanebből a szempontból az egyes birtokkategóriákra eső *állatállomány* nagyságát. 100 kat. hold mezőgazdasági területre a statisztikai hivatali adatai szerint számos állatban kifejezve országos átlagban 16.06 darab esik, az adatszolgáltató üzemek átlagában 18.24 darab. A kisüzemekben 20.5 db., a nagyüzemekben 18.7 db.

a 100 hold mezőgazdasági területre eső *szarvasmarha* állomány. Ennek az állománynak sokkal nagyobb részét teszi ki azonban a kisüzemeknél a *tehénállomány*, mint a nagyüzemeknél, mert amazoknál 11 db., ezeknél pedig csak 4.6 db. esik erre a területegységre. *Igásökör*, *hízómarha* és természetesen *szegődményesmarha* viszont sokkal nagyobb aránylagos mennyiségben van a nagyüzemeknél. A *lóállomány* nagyobb darabszáma esik a kisbirtokon a jelzett területegységre, mint a nagybirtokon. Ott 8 db., az utóbbinál nem is egészen 4 db. esik ugyanarra a területre. Egész más a nagyüzem és kisüzem közti arányszám eltérése a *sertések*nél, melyekből 100 hold mezőgazdasági területre 4.3 db. számos állatnak megfelelő esik a kisüzemekben és 5.3 db.-nak megfelelő a nagyüzemekben. A *juhoknak* jelentékenyen nagyobb mennyisége esik a nagyüzemekre, mint a kisüzemekre. Az *összes állatállomány* 100 hold mezőgazdasági területre és számos állatokban kifejezve 33.2 db. a kisüzemeknél és 28.5 db. a nagyüzemeknél. Ez az adat ellenkezni látszik azzal a köztudattal, mely az állatállomány aránylag is sokkal nagyobb mennyiségét számítja a kisüzemekben, mint a nagybirtokon. Tényleg és számszerint valóban a kisbirtokon sokkal nagyobb a tartott állatok száma; de viszonylag, azaz bizonyos területegységre számítva a különbözet nem olyan nagy és különösen nem olyan nagy, ha súlyban is kifejezett *számos állatban* vizsgálhatjuk ezt, mert a nagybirtok szarvasmarhája, lova, sertése és juha egyedenként többé-kevésbé nagyobb súlyú, mint a kisbirtoké. Ugyancsak az állattartásra vonatkozó adatok között figyelemreméltók azok, amelyek azt mutatják, hogy *egy számos állatra mennyi szántóföld esik* és itt azt látjuk, hogy a dunántúli országrészben a nagyüzemeknél 2.8 hold, a kisüzemeknél 2.1 hold, a kisalföldi nagyüzemeknél 2.48 hold, a kisüzemeknél 2.61 hold, az északdombosvidéki nagyüzemeknél 2.86, a kisüzemeknél 2.3 hold, a nagyalföldi nagyüzemeknél 3.02, a kisüzemeknél 3.1 hold esik. Ezekből is láthatjuk tehát, hogy túl a Dunán legerősebb az állattartás és hogy a kisüzemeknél itt aránylag nagyobb mint a nagyüzemeknél; a Kisalföldön ez az arány már kedvezőtlenebb a kisüzemeknél, a Nagyalföldön pedig az abszolúte is gyengébb állattartás mellett a kisüzemeknél az állattartás aránya még valamivel kedvezőtlenebbnek látszik, mint a nagyüzemeknél.

Az egyes országrészekhez, illetőleg birtokkategóriákhoz tartozó üzemek 1 hold mezőgazdasági területre eső *nyershozamának* 1939-ben való alakulásánál azt látjuk, hogy az öszüzemek átlagában a nyershozamnak a *növénytermelésből* eredő része 56% volt, az *állattartásé* pedig 34%. Közelebbről vizsgálva ezt azt adatot, azt látjuk, hogy a növénytermelésből a gabonaneműekre a nyershozam kerek 40%-a esik, a kapásokra kereken 18%; az állattartásból a szarvasmarhatenyésztésre ke-

reken 38%, a sertéstartásra 40% esik. Ezek az összes üzemekre vonatkozó arányszámok azonban mind az egyes országrészek, mind az egyes birtokkategóriák közt igen nagy eltéréseket mutatnak. Így a dunántúli országrészben 1 hold mezőgazdasági területre a nagyüzemeknél a nyershozamnak a növénytermelésből származó része 107.56 pengő, a Kisalföldön 145.89 pengő, az Északidombosvidéken 152.2 pengő, a Nagyalföldön pedig csak 106.97 pengő. A kisüzemeknél a Dunántúl 109.27 pengő, a Kisalföldön 122.73 pengő és a Nagyalföldön is 122.75 pengő. Az alföldi túltengő búza-kukorica termesztést láthatjuk abból az adatból, különösen az kisüzemeknél, hogy a nyershozamnak itt közel 52%-a esik a gabonaneműekre és kapásokra, holott a Dunántúl alig 31%-a és a Kisalföldön is csak 38%-a. Figyelemreméltó jelenség az, hogy az ipari növények termesztése az alföldi országrészben, különösen a nagyüzemeknél mennyivel kiterjedtebb, mint a többi országrészben. Az Alföldön a nagyüzemeknél az ipari növényekre 16.33 P nyershozam esett s a hozzá legközelebb eső kisalföldi nagyüzemnél is csak 6.65 P. A nyershozamnak az állattartásból eredő részének elemzésénél azt látjuk, hogy a szarvasmarhatartásból az összes többi országrészben sokkal nagyobb volt a nyershozam, mint a Nagyalföldön. A dunántúli nagyüzemeknél 25.38 P, a kisüzemeknél 45.54 P, a kisalföldi nagyüzemeknél 50.5 P, a kisüzemeknél 42.26 P nyershozam esett a szarvasmarha tartásból 1 hold mezőgazdasági területre és ezzel szemben a nagyalföldi nagyüzemeknél csak 11.08 P, a kisüzemeknél csak 16.33 P. A sertéstartásból származó nyershozam nagyobb kiegyenlítettséget mutat, mert noha az Északi Dombosvidék kisüzemeiben a sertéstartásból származó nyershozam csak mintegy felét teszi ki a dunántúlinak vagy a nagyalföldinek, de a kisalföldi, dunántúli és nagyalföldi sertéstartás főleg a kisüzemeknél igen hasonló nyershozamot eredményezett.

A mutatkozó *üzemköltségek* tekintetében itt csak a *munkaköltségeket* akarjuk vizsgálni és ezt is csak a nagyüzemekre nézve kívánjuk megtenni. Az összes üzemeknél 1 kat, hold mezőgazdasági területre 1939-ben kereken 90 P esett a munkaköltségre, ebben azonban a gazdálkodó munkabérigényére 35.6 P jut. A nagyüzemeknél, ahol a munkabérigény számot nem tevő összeg, alkalmazottak és munkások bérére a Dunántúl 86.07 P, a Kisalföldön 105.53 P, az Északi dombosvidéken 122.75 P, a Nagyalföldön 82.08 P esett. Az összes üzemköltségek közül a dunántúli nagyüzemeknél kerek 50%, a kisalföldinél 48%, az északi dombosvidékinél 60%, a nagyalföldinél 54% esett az alkalmazottak és munkások bérére, amely számok azonban az összes üzemköltségekhez vannak viszonyítva.

Ha már most az adatszolgáltató üzemek által 1939-ben elért *tisztahozamot* nézzük, azt látjuk, hogy ennek összege a

kisüzemeknél — kivéve az Északi Dombosvidéket — mindenütt nagyobb volt, mint a nagyüzemeknél és hogy ez az esztendő a nagyalföldi kisüzemekre és a kisalföldi kisüzemekre mennyivel kedvezőbb volt, mint a dunántúli meg északi dombosvidéki kisüzemekre. Ezt azokból az adatokból látjuk, hogy a nagyalföldi kisüzemeknél 1 hold mezőgazdasági területre 61.66 P, 1 szántóegységre 65.12 P, a kisalföldiekénél 63.25 P, illetőleg 66.26 P esett és ugyanakkor a dunántúli kisüzemeknél a mezőgazdasági területre csak 42 P, a szántóegységre 43.3 P, az északi dombosvidékiekre pedig 37.2 P, illetőleg 42.9 P tiszta hozam jutott.

Érdekes lehet az adatszolgáltató üzemek *gazdasági készpénzbevételeinek* 1939. évi alakulását vizsgálnunk, mert a gazdálkodás eredményességére ez is hasznos felvilágosítást adhat. Az összes üzemek átlagában a bevételek 47%-a esik a növénytermelésből és 46%-a az állattartásból eredő bevétele. Többször hallott vélemény szerint a nagyalföldi sertéstartás nagyobb arányával kiegyenlítettnek tartják a szarvasmarha tartásból eredő bevétel kisebb voltát. Az adatszolgáltató üzemeknél azonban azt látjuk, hogy ez a kiegyenlítés teljes mértékben nem történik meg, mert ha az alföldi nagy- és kisüzemeknél több is a sertéstartásból eredő jövedelem, ez a többlet nem pótolja a szarvasmarhatartásnál kiesőt. A kisüzemeknél a sertéstartásból eredő bevétel 1 hold mezőgazdasági területre úgy alakult, hogy a dunántúli kisüzemnél 17.66 P, a kisalföldinél 20.95 P, az északi dombosvidékinél 8.63 P, a nagyalföldinél 25.19 P volt a sertéstartásból eredő készpénzbevétel. A kisüzemeknél tudvalevően fontos pénzbevételi forrásnak, a *baromfitartásnak* vizsgálatánál azt látjuk, hogy erre az összes készpénzbevételekből 1 hold mezőgazdasági területen a dunántúli kisüzemnél 5.91 P, az összes bevételnek 4.3%-a esett; a kisalföldi kisüzemnél 5.94 P, illetőleg 4.1%-a; az északi dombosvidéki kisüzemnél 2.62, illetőleg 3%; az alföldi kisüzemnél azonban 9.1 P, azaz kereken 8.5%.

A gazdasági *készpénzkiadások* vizsgálata is érdekes felvilágosításokat adhat. Minthogy a költségeknek a munkabérekre eső részével már foglalkoztunk. itt legérdekesebbnek az *adókra* vonatkozó tételeket tartjuk s mindenekelőtt kiemeljük, hogy a gazdasági készpénzkiadásokból, melyeknek összege az adatszolgáltató gazdaságoknál 1 hold mezőgazdasági területre 85.15 P, szántóegységre pedig 97.19 P, az adókra 12.21 P, illetőleg 13.94 P esett. Az a kérdés, hogy a nagybirtok vagy kisbirtok fizet-e több adót, az adatszolgáltató üzemek számadásaiból azt a választ kaphatja, hogy a nagybirtok földegységére eső adóteher nagyobb, mint a kisbirtokra eső. Adókra esett ez adatok szerint a dunántúli nagybirtok 1 hold mezőgazdasági területére 13.75 P, a kisbirtoknál 10.95 P; a Kisalföldön a nagybir-

tok 17.54 P, a kisbirtok 11.57 P adót fizetett 1 hold mezőgazdasági terület után; az Északi Dombosvidéken a nagybirtoki mezőgazdasági terület 1 holdja 15.02 P, a kisbirtok 9.33 P adót fizetett és még a nagyalföldi üzemeknél is látjuk azt, hogy a nagybirtoknak 1 hold mezőgazdasági területére eső 12.62 P adókiadásával szemben a kisbirtok 12.05 P adóterhet viselt.

Nézzük végül mindezek után a *gazdasági pénzfelesleg* alakulását. Az adatszolgáltató üzemeknél országosan mérlegelt átlag szerint a gazdasági pénzfelesleg 1939-ben 1 hold mezőgazdasági területre 41 P, szántóegységre pedig 46.80 P volt. Nagy- és kisüzem között ebben a tekintetben is igen nagy a különbség, sokkal nagyobb, mint országrészek szerint. A Dunántúl 1 hold mezőgazdasági területre eső gazdasági pénzfelesleg 29.36 P volt a nagyüzemnél, 49.16 P a kisüzemnél; a Kisalföldön 27.15 P a nagyüzemnél, 56.79 P a kisüzemnél; az Északi Dombosvidéken 51.57 P a nagyüzemnél és 33.68 P a kisüzemnél; a Nagyalföldön 21.16 P a nagyüzemnél és 48.11 P a kisüzemnél. A gazdasági pénzfeleslegnek ezek az adatai talán némi felvilágosítást adhatnak abban a tekintetben is, hogy milyen pénzüsszeg állhat a kisbirtokos rendelkezésére a gazdasági kiadások fedezése után és a saját szükségletre felhasznált természetbeni termények figyelembe vétele nélkül, tehát egészségi, művelődési, szórakozási, ruházkodási, kamatfizetési és egyéb igényei kielégítésére. Egy 20 holdas kisbirtokosnak a látottak szerint kereken 1000 P pénzfeleslege maradhat ezekre a szükségletekre olyan évben, mint az 1939-iki év volt és olyan birtokosoknál, mint amilyenek az adatszolgáltatók voltak. Nagyobb családnál ez az összeg bizonyára nem mondható soknak és annak emelkedését mindenféle szempontból kívánatosnak mondhatjuk. Kedvezőtlenebb években, mint amilyen az 1939. év volt és kevésbé jó eredményeket mutató gazdaságokban, mint amilyeneknek az ország kisértékű gazdaságai általában mondhatók, ez a pénzfelesleg is bizonyára kisebb és ennek folytán kevesebb jut azokra a kulturális és kényelmi szükségletekre, melyeknek pedig fejlődését kell kívánnunk a termelt javak egyidejű emelkedésével.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Schachtschabel H. G.: Ein System der Wirtschaftslehre. Jena, G. Fischer 1940—108 S.

Szerzőnk abból indul ki, hogy a gazdasági jelenségek megmagyarázására, még inkább irányítására és rendezésére az egyéni szabadság elvén nyugvó régi elmélet többé nem elegendő. A gazdaságtudománynak az egészre, a közületi gazdaságra kell figyelmét fordítania. A gazdaság, mint az emberalkotta világ része a társadalom szellemiségének van alárendelve és a közöségtől teremtett szervezetek formájában és rendjében fejeződik ki. Az ember mindig egy gazdasági rendbe beillesztve cselekszik, valamilyen rend nélkül egyáltalán nem végezhető gazdálkodás. A klasszikus gazdaságtan hívei a szabad gazdaságot tekintik természetesnek, holott emberteremtette alkat és rend minden gazdaság lényege. A tudománynak épen a „formált és rendezett“ gazdaság kérdéseit kell kutatnia. Ez a tudomány azonban sem mint programm, még kevésbé mint rendszer nincs megalkotva, hiányzik a mindent egységbe foglaló gazdaságtan, amelybe egyformán bele kell illeszkednie a tapasztalati valóságnak és az elméletnek. Így nyerheti el teljes jelentőségét is, mert nemcsak öncélként lép fel, hanem a gazdasági élet további formálásának és rendezésének eszközeként. E gazdaságtan megalkotása épen azért egyfelől kultúrfeladat, de másfelől gyakorlati kultúrtett is, mert szellemi munkájával a gazdasági kultúrterületre való hatás lehetőségét is megadja.

A gazdaságtan szükségképen mindig a kor szellemi áramlatait tükrözi, így például a klasszikus iskolában a természet-, a történeti iskolában a történeti tudományok, a határhaszon elméletben a lélektan hatása mutatkozik meg. Az újkantiánus bölcsélet hatása alatt alakult ki az a nézet, hogy a gazdaságtan szellemi tudomány és indult meg a vita az értékítéletek jogosultságát illetőleg. Az oksági és teleológiai szemlélet hívei kettészakadtak, s ez volt az első alapja a „közgazdaságtan váltságának.“ A másik alapja az volt, hogy az első világháború ki-

törése óta az állam mindjobban előtérbe lépett a gazdasági élet irányításában. Ehhez azonban a hagyományos gazdaságtan nem tudott megfelelő elveket adni, olyan problémák, mint az ár-szabályozás vagy az infláció egy individualista tájékozódású korban nem voltak megoldhatók. A gazdaságtan válsága a tudomány egészen új orientációját követelte meg, Spann, Gottl-Ottlilienfeld és mások a közösségi szempontokra helyezték a súlyt. Ebbe a kategóriába tartozik *Mitscherlich* is, „kétséggkívül az egyetlen, aki a dolgok folyását legalább nagy vonásokban helyesen látta és jellemezte.“ (23. l.)

Az a hatalmas világnézeti változás, amelyet a nemzeti szocialista forradalom jelentett, megkívánta a gazdaságtudomány átalakulását is. A német gazdaság politikai rendezése egységes világnézet alapján és a tekintélyi államvezetés irányítása mellett új alapvetést követelt. A tudománynak el kell ismernie *az állam által formált és rendezett gazdaságot* és kifejtenie a mögötte rejlő szellemi magatartást. Ennek az új tájékozódású gazdaságtannak mintegy az előterét akarja könyvünk nyújtani.

Ismeretes, hogy sok közgazdánál még most is a szélsőséges individualista felfogás érvényesül, amely a magángazdaságok összességét tekinti közgazdaságnak és azok vizsgálatát tekinti a közgazdasági jelenségek megértésére az egyetlen útnak. Természetes, hogy az államilag formált és rendezett gazdaságban is az egyes magángazdaságoknak meg kell hagyni bizonyos saját fejlődés lehetőségét, de épen napjainkban tűnt ki, hogy „egy formált és rendezett gazdaságban az egyes gazdálkodóknak, mint kötelezett tagoknak a gazdálkodó közösséggel szemben olyan feladatokat és funkciókat kell teljesíteniök, amelyek sokszor saját kívánságaikkal ellenkeznek, de az összgazdaság szempontjából mindenképen képviselhetők. (34. l.)“ A közgazdaság szerkezete sohasem az egyes gazdasági érdekeknek pusztá lerakódása, épen ellenkezőleg az egyes gazdaság akkor jut teljes jelentőségéhez, ha közgazdasági összefüggések tagjaként egy társadalmi organizmusba van beillesztve. Szükségképen ismerni kell tehát e társadalmi organizmus jellegét, mielőtt az egyes gazdaság, mint az egész része megismerhető lenne. A közgazdasági tudomány a közösség gazdaságtana. Gazdaság csak közösségben gondolható el és kutatható ki, ennek keretében jut hely a magán-, vagy üzemgazdaságtannak és a világgazdaságtannak is.

Az individuális szabadság gondolata az állítólag szellemileg és így gazdaságilag is autark egyént a léte tulajdonképeni feltételét jelentő közösség elé tette és az ilyen egyének harmóniájától várta a közgazdaság összhangját. Ez a felfogás az árjelenségek központba helyezéséhez és egy képzelt szabad gazdasági rend törvényszerűségének elvéhez vezetett. E törvénysze-

rúségek örök érvényűek és szükségképen a gazdálkodó ember is örökké egyforma, tipikus lény: *homo oekonomikus*. Ez a gazdaságtan tulajdonképen fikciókkal dolgozott, s a valóságtól idegen maradt. Mert a valóságban a gazdaságot az embereknek a közösséghez való vonatkozásai alkotják. A görög polis, a középkor korporációs-lokális gazdasága, a merkantilizmus államilag kötött struktúrája és a jelenkor szociálisan rendezett gazdasági formája egyaránt azt bizonyítják, hogy a gazdasági alkotmánynak mindig egy rendező és formáló elv volt az alapjában.

A gazdaságtan tárgya mindezeknél fogva nem az egyes gazdálkodó ember és vonatkozásai a javakhoz és más gazdasági egyénekhez, hanem „est ist sowohl von der Gemeinschaft, als auch von dem Individuum im innigen Wirkens-Zusammenhang gestaltete und geordnete Wirtschaftsleben...“ (53. l.) Ez a jelenségsoport a *gazdasági isme* részére mint tapasztalati megismerés, a *gazdasági elmélet* részére pedig, mint gondolati-eszmei megismerés tárgya adódik. Ebből következőleg a gazdaságtan a következőképen tagozódik:

konstans	tan	}	elméleti tudomány
			(a gazdaságnak, mint a megismerés és a
variabilis	tan	}	gondolkozás tárgyának megragadása alapján)
tények	tana	}	leíró tudomány
			(a gazdaságnak, mint a tapasztalat tárgyának megragadása alapján)

A régi felosztással szemben, amely Rau óta elméleti és gyakorlati gazdaságtant és pénzügytant különböztet meg, helyesebben az egész gazdaságtan tehát három részre osztható: a konstans tanra, a variabilis tanra és a tények isméréjére. Mind-egyik résznek megvan a saját feladata, de úgy belsőleg, mint külsőleg egymásra vonatkoztatva és egységben képviselik a gazdaságtan egészét. A tények tana az anyagot, a valóságot adja, amelyen a gazdasági elmélet kutató munkája megindulhat. A variabilis tan egyes, egymástól különböző korok és közösségek szellemi alkatát jellemzi, s mint ilyen, mindig csak egy bizonyos kor részére érvényes gazdaság-elméletet ad, míg a konstans tan minden korhoz és területhez tartozó gazdaság elveinek megismerését nyújtja. Nem az örökös változást mutatja tehát, mint a tények tana, nem is a korszakonkénti változásokat, mint a variabilis tan, hanem azt, ami állandó, ami minden formált és rendezett gazdaságban maradandó érvényességgel jelentkezik. Máshogy kifejezve ugyanezt: A gazdasági isme a tapasztalati világot, a gazdaság *tartalmát* mutatja be, a variabilis tan a gazdasági *formák* tanát jelenti, az egyes formákban lévő állandót viszont a gazdaság konstans *lényegének* tana adja

meg. A gazdasági ismébe tartozik mindaz, ami eddig a gazdaságpolitikának, üzemtannak és pénzügytannak adta a tárgyát. Tény-anyagot gyűjt, ezért legközelebb áll a valósághoz. Az elmélet ellenben tiszta szellemi területre visz, a gazdaság lényege időtlen, eszmei valami, de a történeti korszakonként változó gazdasági formákra vonatkoztatva, szükségképen viszonyba kerül az időhöz: innen az elméletben a konstans és variabilis tan megkülönböztetése.

Minden gazdasági korszaknak megfelelő alkata van, amelyet nem az egyén, hanem a közösség egységes szellemi és gazdasági magatartása teremt meg. A felvilágosodás korszaka után az államnak nem volt meg e gazdaságformáló hatalma. A szabadelvűség tulajdonképpen nem is ismert gazdaságpolitikát, legfeljebb a meglévő kötöttségek és rendiségek elhárítását kívánta. Ennélfogva az emberek érdekeik alapján szervezetekbe tömörültek, hogy ezek legalább valamennyire átvegyék az állami feladatokat s a gazdaságnak tartalmát és rendezést adjanak. Minden kartel, szakszervezet vagy testületi egyesülés a liberalizmustól való elfordulást jelent. De a gazdaság tartalmát egy gazdasági forma csak akkor fogja át teljes egészben, ha a közösség, például az állam kész tagjai gazdasági életének teljes formálására és rendezésére és ehhez megvan a politikai lehetősége. Ezt a tartalmat, mint tapasztalatilag megragadható valóságot írja le a gazdaságisme adatokkal, számokkal, statisztikákkal. Az emberi szellem azonban az élet változó, tarka valóságában rendező elvet keres, és ez emeli fel a puszta tényektől a gazdaság formájának megragadásához. „Die Form der Wirtschaft ist also die aus der realen Erfassung heraustretende wirtschaftstheoretische Idealität des Inhaltes der Wirtschaft, wobei die Erhebung des Tatsachenbestandes aus einer realen in eine ideale Welt der variablen Lehre als Aufgabe zufällt.“ (76. l.)

A variabilis tan, mint egy bizonyos gazdaság elmélete feltárja a gazdasági történések alapját, amennyiben jelentőségüket kikutatja és meghatározza az illető gazdaság alkatában és rendjében.

A konstans tan időtlen, általános, maradandó értékre támaszt igényt. Ezt a feladatot a régi elméletben a „tiszta ökönomia“ teljesítette, ez azonban csak gondolati konstrukció, ezért nem annak, hanem a formált és rendezett gazdaságnak lényegét kell megállapítani. „Wenn der Inhalt der Wirtschaft zeitbedingt, die Form der Wirtschaft zeitlos-bedingt (periodenhaft) ist, so erscheint das allgemeingültige Wesen der Wirtschaft, das als logisches Gebilde seine Entstehung vorherrschend der erkenntnismässigen Tätigkeit der Menschen verdankt, zeitlos“ (88. l.) A gazdaság lényegének megragadása oly képződményt ad, amelynek a valóságban nem, csak az emberi szellemben van

helye. Azonban ez az ontologiai megismerés az értékítéletek lehetőségét is megadja.

Ilyen módon a konstans tan végül a gazdaság immanens értelmét tárja fel. Beleállítja a gazdaságot az összkultúrába és felülemeli a pusztá eszköz kategóriáján. De az egészelvű szemlélet módszere nemcsak fogalmi rendszerként lép fel, hanem normát is ad annak megítélésére, hogy a gazdaság formája és tartalma mennyire felel meg a konstans lényegnek. Jelenleg Németországban a „staatlich-sozial geordnete Wirtschaft“ kétségtelenül a gazdaság állandó érvényű lényege szerint főmódozott.

Ezekben vázoltuk *Schachtschabel* könyvének tartalmát. Nem kétséges, hogy nézetei sok vitára és bírálatra adhatnak alkalmat, de gondolatébresztő szempontjait az is el fogja ismerni, aki a közgazdaság elemzett felfogásában nem mindenben érthet vele egyet. Mindenképen el kell fogadnunk azt a megállapítást, hogy a közgazdaságtan régi felosztásában az elméleti és gyakorlati gazdaságtan és pénzügytan megkülönböztetésében sem szisztematikai elv, sem pedig valódi, belső összefüggés nem található. Ezzel szemben a gazdaságtan részeinek a közgazdaság tartalma, formája és lényege szerint való megkülönböztetése, úgy véljük, termékeny metodologiai elvnek fog bizonyulni.

Kislégi Nagy Dénes.

Guarneri Felice: Autarkie und Aussenhandel. Gustav Fischer, Jena, 1941. — 24 l.

A kiváló olasz közgazda, volt miniszter, egyetemi tanár, a Banco di Roma elnöke ktűnő előadását adta ki a kielii egyetem világgazdasági intézete a „Kieler Vorträge“ ismert sorozatában. A szabadkereskedelmi rendszer keletkezésének előadása után kifejti, hogy ennek a rendszernek a kegyelemdőfést az első világháború utáni események adták meg. A Versailles körüli szerződések által vont igazságtalan határok, a hagyományos ellátási bázisoktól elszakított és ezért önálló életre képtelen kis államok erőszakos létesítése, a prohibícióig emelt vámhatárok, az árú-személy- és tőkeforgalom korlátozása, a hosszúlejáratú befektetési tőkék helyett idegesen vándorló menekült tőkék, végül a politikai bizonytalanság: mindez ásta meg a világgazdasági rendszer sírját. Döntően közreműködtek ebben az Egyesült Államok, amelyek adósállamból hitelező-állammá váltak és ennek konzekvenciáit nem vonták le, sőt a helyzetet a bevándorlási tilalmak és prohibítív vámtarifa által tovább kiélezték. Ezt követi Franciaország behozatali tilalmaival és a kontingensrendszerrel, Anglia az ot-

tawai megállapodással, nyomukban kellett persze a többi, gyengébb országoknak is haladni. Így következett be a világ-gazdaság összeomlása, amelynek helyébe az autarkia lépett.

Autarkián — az előadó definíciója szerint — az államnak az a tevékenysége értendő, amely az ország összes gazdasági erőinek észszerű és szerves kihasználására van irányítva abból a célból, hogy a nemzeti gazdaságnak — tekintettel a politikai és társadalmi célkitűzésekre — a legmagasabb teljesítő képességet biztosítsa. Ez a rendszer megkívánja az állam rendelkezési jogának egységét, de az állam felhasználja az egyéni kezdeményezést és közvetlen állami beavatkozásra csak akkor kerül sor, ha hiányzik az egyéni kezdeményezés.

Az autarkia politikai céloknak van alárendelve, a költségtényező tehát nem lehet kizárólag irányadó. Viszont az autarkia nem jelent zárt gazdálkodást, ellenben azt kívánja, hogy a különféle országok közti forgalom mindkét irányban menjen végbe. Az egyszerű és pusztán kereskedelmi előny kritériumát el kell ejteni, a külkereskedelmet a nemzet gazdaságpolitikai és szociális követelményeihez kell hozzáilleszteni. Az autarkia gondolatának továbbfejlesztése azután a nagy gazdasági területek (Grosswirtschaftsraum) kialakítása. Minden ország a szükségleteit meghaladó mennyiségben termel bizonyos árukat. A többletet kénytelen a külföldön eladni, de ezt csak úgy teheti, ha egyidejűleg hajlandó a külföld nélkülözhető áruit elfogadni. A nagyobb gazdasági területek képzése által a forgalom terjedelme persze növelhető és kiterjeszhető.

Az előadó teljes tárgyilagossággal utal a kereskedelmi mérleg egyenlegének pénzzel történő rendezéséből folyó nehézségekre. Az arannyal való kiegyenlítés helyébe a kompenzációnak kell lépnie. A bilaterális kompenzáció azonban túlságosan merev, míg a multilaterális rendszer nem oldhatja meg a passzív fizetési mérlegű országok kérdését. A fix váltóárfolyamok rögzítése ugyanazon gazdasági terület országainak valutái között nem arkanum, mert azokat a hatásokat, amelyeket valamely ország rossz valutapolitikája az áruviszonyokra és ezeken keresztül a cserére gyakorol, az árfolyamok rögzítése nem szünteti meg.

Az előadó abban a konklúzióban foglalta össze fejtegetéseit, hogy az autarkia rendszere politikai és szociális szempontból nélkülözhetetlen, különösen pedig a háborús önvédelem eszközeit egyedül ez a rendszer biztosíthatja. Másfelől azonban azt vallja, hogy ettől eltekintve is a nemzeti termelésnek és a lakosság jólétének és gazdagságának fokozását legjobban ez a rendszer szolgálja.

A nagyszerűen felépített előadás az autarkia rendszerét komoly és tudományosan megalapozott érveléssel támasztja

alá, de azok számára is igen sok tanulságosat és érdekeset nyújt, akik a nemzetközi munkamegosztás előnyeit — a háborús idők elmúltával — legkönnyebben és legsímábban a szabadkereskedelem elveinek újbóli életbeléptetésével tartják biztosíthatóknak.

(é. a.)

Grewe, Wilhelm G.: Der dritte Wirtschaftskrieg. Schriften des deutschen Instituts für aussenpolitische Forschung. Heft 85. Berlin. Junker und Dünnhaupt. 1940. 92. oldal.

Az ú. n. *gazdasági háború* forrása, mint a szerző előljárójában megállapítja, a háború angol értelmezésű meghatározásában lelhető fel. A háború az angol definíció szerint nemcsak az ellenséges állam katonai szerveivel folytatott harcot jelenti, fogalmába beletartozik az a küzdelem is, amelyet az ellenséges államhatalommal kapcsolatban álló, különösen pedig ez államhatalom támaszát jelentő szervek ellen kell megvívni. Következik ebből, hogy a harc nemcsak az ellenséges katonai szervek ellen irányul, hanem azonos hatású erővel az ellenséges katonai erő támogatásában résztvevő összes nem katonai szervek és intézkedések ellen is. Elsősorban tehát az ellenséges állam gazdasági ereje ellen, amivel a mai totális háború fogalma nagyrészt már adva van.

A történelem folyamán az első jelentősebb gazdasági háború, az a nagyrészt még kereskedelmi háború volt, amelyet 1793 és 1814 között Anglia és Franciaország vívott meg egymással, s amely a tengeri kereskedelmi forgalom megfelelő korlátozását, mondhatni, irányítását jelentette. Ez a gazdasági háború, mint a szerző kifejti tulajdonképpen *merkantilista* ideológiában gyökerezett. Nevezetesen az ellenség exportjának a bojkottját és a saját export erőteljes fokozását kívánta megvalósítani. Épen ezért nevezhető kereskedelmi háborúnak. Az ellenségeskedést jelentő rendszabályok kifejezetten nem az ellenséges közgazdaság megsemmisítését célozták, csupán megfelelő stratégiai gyöngítését és ezt is csak a háború tartamára szánták.

Ezzel szemben az 1914—18-as világháborúban megindított gazdasági háború a központi hatalmak gazdaságának a tönkretételét tervezte, amely a háború utáni időkre is aláasta ezek gazdasági erejét. Formailag ez a háború import-bojkottal dolgozott. Az ellenség bevitelének meggátlására törekedett. Ehhez kapcsolódott később az export akadályozása abból a célból, hogy ilyen módon az ellenség egész külkereskedelmi forgalmát is lehetetlenné tegyék azáltal, hogy megakadályozzák a kül-

földi követelések szerzésében. E cél érdekében nem kímélték a semleges államok külkereskedelmét sem. Az ú. n. *fekete listák*-ba felvett semleges állambeli cégeket ellenség módjára kezelték, abból az indokolásból kiindulva, hogy aki az ellenséggel gazdasági kapcsolatot tart fenn, az annak támogatója is. A fekete, majd a szürke és fehér listáknak többnyire a tengeri áruforgalomban szereztek érvényt, adminisztrációját pedig nagyrészt a szövetségesek konsuli külképviseletei végezték. Semleges államoknak csupán annyi árut engedtek importálni, amennyit az illető állam feltétlen belső szükséglete megkívánt. A semleges áruforgalom eme *racionalizálásának* bármilyen kijátszása egyet jelentett a fekete listára való kerüléssel.

A gazdasági háború kinyilvánításával csaknem egyidőben felfüggesztették az ellenséges állampolgárok szabadalmi és szerzői jogainak a védelmét, tulajdonjogaik gyakorlását pedig erőteljesen korlátozták. A gazdasági háború során általában a szövetségesek egyöntetűen jártak el, kivételt csak eme jogok korlátozásának mérve jelentett. Franciaország általában az enyhébb volt ebben a vonatkozásban.

Az 1939-ik évvel megkezdődő harmadik gazdasági háború a legtöbb tekintetben az előző világháború kijárt útjain indult el. Sőt ezek legtöbbikét, a totális háború szemelőtt tartásával, még ki is szélesítette. Az ellenség teljes gazdasági és forgalmi bojkottja és blokádja lett a gazdasági háború közvetlen célja. E kettős cél megvalósítását nagyrészt a tengeri áruforgalom megfelelő ellenőrzése útján eszközlik. A *dugárú*-ellenőrzés szolgálja ezt, amely a fekete listák segítségével messzemenően beavatkozik a semlegesek külforgalmába is. Az ellenőrzés lebonyolításában ismét jelentékeny szerepet játszanak a szövetségesek diplomáciai és gazdasági külképviseletei.

A szerző éles bírálat tárgyává teszi az ú. n. „éhségblokádk“ ideológiai megokolását. Az angol felfogás szerint u. i. minden ellenséges ország területe úgy kezelendő, mint egy ostromlott erőd, amelyet kiéheztetéssel kell megadásra kényszeríteni. A szerző ezt az álláspontot az érvényben lévő nemzetközi joggal és az utolsó évszázad alatt tett nemzetközi deklarációkkal össze nem egyeztethetőnek találja. Ennek igazolására szépszámú bizonyítékot sorakoztat fel.

A füzet közli még azoknak a közismert forgalmi okmányoknak az angol és francia nyelvű mintáit, amelyeknek igazolt adatokkal való kitöltése elengedhetetlen ma a nemzetközi áruforgalom lebonyolításánál. Ezekből az okmánymintákból sorra megismerhetők azok a követelmények és korlátozások, amelyek ma a nemzetközi kereskedelmi forgalmat messzemenően akadályozzák.

A tanulmány a gazdasági háború jellegzetes megnyilván-

nulásainak igen jó egybefoglalója. Különösen becses részei azok, amelyek az erre vonatkozó joganyagot tartalmazzák.

Kádas Kálmán

Europe's Trade League of Nations, Geneva, 1941.
116. l.

A Népszövetség gazdasági osztályának legújabb tanulmánya — mint azt az előszóban Loveday kiemeli — a múlt adatain épül fel, de remélhetőleg a jövőnek fog hasznos útmutatást adni és a jelent szolgálja akkor, amikor az élelmiszerek és a nyersanyagok hosszú sorára nézve világítja meg Európa elítélési helyzetét Nagy-Britanniával együtt és anélkül.

Európának a többi földrésszel lebonyolított kereskedelmi forgalmát az jellemzi, hogy az mindenkor igen erős, az egész európai bevételnek kb. egyharmadrészét tevő passzív egyenleggel zárult, még akkor is, ha az európai hajók által teljesített szállítási szolgáltatások értékét, amely az európai országok importstatisztikájában bennfoglaltatik, levonásba hozzuk. Azt, hogy Európa nagyobb mennyiségű árut importálhat, mint amennyit a többi világrészbe kivisz, az azoknak teljesített szolgáltatásokon (tengeri szállítás, stb.) kívül elsősorban az Európán kívüli kontinenseken befektetett európai tőkék hozama teszi lehetővé. Míg azonban az importtöbblet Európának csaknem valamennyi jelentősebb ipari országát terheli, az Európán kívüli kontinensekről kamat- és osztalékjövedelmet csak egy pár hitelező ország és ezek között is elsősorban Nagy-Britannia húz. Sok európai ország ezért kénytelen az Európán kívüli kontinensekről származó beviteli többletét az európai hitelező országok számára teljesített exporttöbblettel kiegyenlíteni. Az Északamerikai Egyesült Államok kiviteli többletet mutatnak fel Európával szemben, más kontinensekkel szemben viszont deficitjük van, amelyeket az Európába irányuló többletkivitelből fedeznek. Az egyéb kontinensek országai, amelyek Európával szemben el vannak adósodva, az Európának járó kamatot és osztalékot az Egyesült Államok felé irányuló kiviteli többlet formájában fizetik meg. Különösen áll ez Amerikának a nagy távolkeleti nyersanyagtermelő országokkal lebonyolított kereskedelmére. Ez a transzferálási rendszer kb. 1870 óta működött, amióta a tengeri hajózás és a vasúti közlekedés nagymértékű javulása a nemzetközi kereskedelemnek új lehetőségeket biztosított és fennállott körülbelül egészen 1930-ig. Azóta a közvetett transzferálás helyét egyre inkább a közvetlen fizetés-kiegyenlítés foglalta el.

Az európai kereskedelmi forgalom az 1930-as évek alatt sokkal nagyobb méretű változásokon ment át, mint

más évtizedekben. Ezek a változások elsősorban a nemzeti önellátás fokozott kiépítését célozták. A válság során bekövetkezett árcsökkenések jobban sujtották a nyersanyagok és az élelmiszerek árát, mint a gyártmányokét. Az árviszonylatoknak ilyenmódon való megváltozása nagymértékben ösztönözte a mezőgazdasági és a nyersanyagtermelő országok iparosodását. Hogy ez a folyamat nem öltött a ténylegesnél még nagyobb mértéket, azt csak a tőkehiány akadályozta meg. Ezzel szemben az ipari országok mezőgazdasági termelésének fokozása csaknem kizárólag állami irányítás eredménye. Ebben a helyzetben két irányzat kezdett érvényesülni a külkereskedelem terén. Az egyik a korábbinál szorosabb kapcsolatok kiépítése az európai országok és Európán kívüli mezőgazdasági és nyersanyagtermelő gyarmataik között, a másik pedig a kétoldalú kereskedelem. Az elsőre példa a Nagy-Britannia és dominiumai, valamint gyarmatai közötti kereskedelmi kapcsolatok alakulása. Ezek korábban mindig Nagy-Britannia exportfeleslegével zárultak, 1930 óta azonban az Anglia és birodalma közötti kereskedelmi mérleg passzívra vált. Ez teszi lehetővé a kamat- és osztalékfizetések lebonyolítását többoldalú kereskedelem nélkül. A második irányzatot legjobban Németország kereskedelempolitikája valósította meg, de abba bevonnak olyan európai ipari országok is, amelyek aggódtak amiatt, hogy a nekik Németországtól és a délkeleteurópai országoktól járó fizetéseket másképpen mint kliringszerződések kötésével nem tudják biztosítani.

Azoknak a nyersanyagoknak sorrendje, amelyekben Európa bevitele — Nagy-Britanniával együtt számítva — 1935-ben a legnagyobb volt, a következő: pamut, gyapjú, búza, fa, hús, kávé, benzin, kukorica, tea, dohány, réz, vaj és nyersásványolaj. E 13 cikk bevitele az egész európai bevitelnek egyharmadrészét tette. Európa kereskedelmi mérlege élelmiszerek tekintetében — Oroszország nélkül — 1935-ben 2.3 milliárd dolláros passzívummal zárult, amelyből 1.6 milliárd Nagy-Britanniára esik. Az angol importtöbblet túlnyomórésze állati eredetű termékekből áll. A kontinentális Európa viszont növényi termékeket importál. Az ipari nyersanyagok és félgyártmányok tekintetében egész Európa importtöbblete 2.9 milliárd, ebből Nagy-Britanniára nem egészen egyharmadrész, Németországra negyedrészt, a többi európai ipari országra 41% esik. Az ipari nyersanyagok közül Európának számottevő kiviteli többlete csak cellulózéból és kisebb mértékben nyersvasból van. A legnagyobb beviteli többlet, mint láttuk, a textilnyersanyagok, ásványolaj, fa, nemvasfémek és ércek tekintetében mutatkozik.

Az érdekes tanulmányt statisztikai adatokat tartalmazó mellékletek egészítik ki. Közülük különösen hasznos anyagot tartalmaz a IV. függelék, amely 75 fontos nyersanyag tekin-

tetében egyenkint közli az 1935 év külkereskedelmi adatait, mégpedig nem csupán globálisan, hanem a mennyiséget aszerint részletezve, hogy a kereskedelmi forgalom Európával, a Brit Dominiumokkal, illetőleg Indiával, európai országok gyarmataival, vagy egyéb országokkal bonyolódott le.

Venczel István.

Jöhr Adolf: Die schweizerischen Grossbanken und Privatbankiers. Zürich, Polygraphischer Verlag A. G., 1940. — 89 S.

A zürichi egyetemen 1940. évi nyári szemeszterén Bachmann, Däniker, Wolf és Jöhr professzorok a hitel- és bankügyi kollégium keretében négy előadásban foglalkoztak a svájci bankok fejlődéstörténetével, tevékenységével és üzletpolitikájával. Az előadások anyagát dolgozta fel Jöhr professzor jól áttekinthető és tömör összefoglalása.

A fejlődés korai stádiumában a forgalom sokszor rohamos gyarapodása és központosulása termelte ki a magánbankokat és bankcégeket, akiknek üzletköre eleinte távolról sem korlátozódott pénz- és hitelügyletekre, hanem — mint másutt is — áruk adásvételére, szállítására és raktározására is kiterjedt. Természetes velejárója volt a fejlődésnek az is, hogy a tőkeigényeknek állandó és meredek növekedése folytán a magánbankok már nem elégíthették ki a magángazdaság és a közületek gyakran lökésszerűen jelentkező szükségleteit, s így elkerülhetetlenné vált az egyes bankárok anyagi kereteit túlhaladó, nagy tőkével működő pénzintézetek létesítése. Ezek a nagybankok sok esetben több magánbank közös alapítása vagy fuziója folytán jöttek létre, s így tevékenységükre a svájci hagyományok nyomták rá bélyegüket, — nem idegen testek az ország gazdasági életében.

A nagy intézetek sorozatos alakulása azonban nem tette lehetővé, csupán bizonyos körre korlátozta a magánbankári tevékenységet. A megmaradt munkakörből legfontosabb a betéti és tőzsdeüzlet, de bizonyos jelentősége van a folyószámla- és a devizaüzletnek is. Elenyésző a magánbankoknál a váltó-, lombard-, emissziós- és érdekeltségi üzlet, ezek természetüknél fogva inkább a nagybankok kezébe kerültek.

A nagybankok — a XVIII. század közepe óta működő Leu & Co. A. G. kivételével — a múlt század ötvenes-hetvenes éveiben alakultak, rendszerint egy-egy vasútvonal megépítésének finanszírozására. E mellé rövidesen csatlakoztak a nagyipari alapítások, a nagykereskedői hitelek, a villamosítás, a biztosító társaságok létesítése, s mindenekfelett a közületek növekvő hiteligényeinek kielégítése. A világháború ismét új, s

a banküzletben eddig ismeretlen feladatokat jelentett. A fontos árucikkeket (élelmiszereket, szén) szállító hadviselő feleknek hosszúlátú előlegek folyósítása, az exportőrök külföldi követeléseinek nagyarányú leszámítolása, a mozgósításhoz szükséges pénzüsszegek előteremtése, — megannyi közszempontból döntő jelentőségű szolgálat volt, amelyet a svájci nagybankok teljes felelősségtudattal végeztek el.

A válságban a nagy pénzüintézetek teherbirása különösen súlyos próbát állott ki, a környező országok korlátozásai folytán befagyott kinnlévőségek, a kósza pénzek (hot money) szeretlen áramlásai, a tőkeelvonások valamennyi banknak komoly megrázkódtatásokat okoztak, mégis — egy kivétellel — az összes bankok intakt módon kerültek ki a depresszió bizonytalan és terhes éveiből.

Az *üzletágak* ismertetésénél kiváltképen Svájcnek a nemzetközi pénz- és tőkepiacon kialakult egyedülálló helyzete domborodik ki. A bankok ú. n. passzív üzletkörénél jellegzetesen nyomulnak előtérbe azok a gondok, amelyeket a nagy külföldi betétek a svájci gazdaságnak okoztak, s emlékezetes a svájci bankoknak a Nemzeti Bankkal kötött gentleman agreement-je, amelynek értelmében bizonyos ideig még kamatmentes külföldi betéteket sem fogadtak el. Az aktív üzletág két főcsoportra oszlik: a hitel- és ennek kapcsán devizaügyletekre és az értékügyletekre, amelyek a szindikátusi- és emissziós tevékenységgel egészülnek ki. Ebben a körben a mi szempontunkból elsősorban a jelentős svájci tőkeképződés folytán komoly-méretű külföldi hitelügyletek érdemelnek említést. Ezekben Magyarország mint adós is érdekelt, Svájc számára viszonylagos fontosságuk a külföldi gazdasági kapcsolatok intenzitása folytán egészen kivételes.

A szindikátusi tevékenység rendszerint a közszükségleti kölcsönök kibocsátásánál válik szükségessé, s többé-kevésbé átmenetet jelent az önálló tevékenység irányából a kartellizálódás felé.

Az aktív üzletág másik része: a kereskedelmi és ipari hitel adja a banktevékenység legkényesebb, legnehezebb, de egyben legérdekesebb szektorát. Idetartoznak az alapítások, az érdekeltségvállalások, részvényfelvásárlások. Ezen a téren mutatkozik meg legjobban a bankvezetők hozzáértése és helyes ösztöne, mert ez a tevékenység a bankok közgazdasági pionirmunkája. A svájci pénzüintézetek helyes meglátására vall, hogy e feladatok szolgálatában trösztársaságokat létesítettek, amelyek szerepe a holdingon messze túlterjedt. E társaságokban ugyanis mérnökök és szakemberek működtek, akik részben saját terveiket készítették elő, részben pedig a finanszírozásra beérkezett terveket felülbírálták. A trösztök ily működése a

bankokat a veszteségektől, a közgazdaságot pedig a felesleges vagy helytelen irányú alapításoktól óvta meg.

A banküzem állandó velejárója a kényszerű kockázat, amely a vezetőt akkor is végigkíséri, ha a spekulációs tevékenységtől távoltartja magát. A bank legfőbb és éltető tevékenysége, a hitel már önmagában hordja a kockázat csíráját, fokozza ezt a devizákkal, értékpapírokkal kapcsolatos megbízások tömege. Ezeknél, az intern veszélyeknél azonban még súlyosabb a bizalom megingásának pánikszerű tünetekkel kísért veszélye, s a jogbiztonság válságos időkben visszatérő megingása, ezek ugyanis a banktevékenység előfeltételeit semmisítik meg. Ezek ellen a veszélyek ellen védekezni a helyes bankpolitika feladata. Azok a veszteségek, amelyek a bankokat minden óvatosság ellenére érhetik, bizonyos értelemben igazolják a bankintézmény szükségességét, mert a kockázatt vállalás a kapitalista gazdálkodás fejlődésének úttörő munkája.

Jöhr munkája szerény terjedelme mellett is rendszeres és áttekinthető képét adja a bankok üzleti feladatának és célkitűzéseinek. A svájci bankok eddig minden súlyos feladatot sikerrel oldottak meg, igen nagy nemzetközi tekintélyüket ennek, nem pedig méreteiknek köszönhetik, amelyek a velük egyvonalban emlegetett világbankok mellett eltörpülnek. Említésreméltó jellegzetessége a helvét bankrendszernek, hogy míg a legtöbb ország nagybankjai egymással több-kevesebb érdekközösségben állanak, a svájci bankok függetlenek a világ pénzügyi nagyhatalmasságaitól. Sőt a svájci bankoknál még a részvénytöbbséget biztosan kézben tartó tőkescsoport fogalma is ismeretlen, a részvények sokezer kistőkés kezében vannak, akik vagyonuk kezelését nyugodtan bízzák a súlyos próbát kiállott vezetőségre. S ez a svájci bankrendszer egyik legfőbb ereje.

Vámos Béla

Dr. Pályi Márton: A kereskedelem egészségügye.
Horizont könyvkiadó, 1941.

Az alkalmazott egészségügynek egyik legfrissebb hajtása a foglalkozások egészségügye. Iparegészségügynek is nevezik, részint azért, mert az iparegészségügy volt az úttörő a többi foglalkozás egészségügye előtt, részint, mert a legtöbb és legváltozatosabb foglalkozás az iparban van. A közegészségügy figyelme csupán a múlt században fordult a gyárak és a gyári munkásság felé, akkor amikor a szociálpolitika és társadalombiztosítás segítségével ez a népréteg is részesülni kezdett az

egészségügyi kultúra áldásaiban. Az új tudomány azóta rohamléptekkel haladt és rövid multja ellenére már tekintélyes szakirodalommal is rendelkezik. Hazánkban Gortvay György és Pályi Márton a korszerű foglalkozásegészségügy uttörői és Pályi Márton dr. munkásságát legutóbb a Budapesti Királyi Orvosegyesület jutalomdíjával tüntette ki, ami a hosszú és eredményes munkásának hivatalos elismerését is jelenti.

Az ipar-egészségügy, illetve foglalkozás-egészségügy nagy és az orvostudományban szokatlan kérdése az, hogy az egészségvédelmi problémák szakmák szerint nagyon különbözők. A foglalkozások ugyanis annyira változatosak, hogy általános szabályokat felállítani szinte nem is lehet, legfeljebb irányelveket, de ezeknek a gyakorlati alkalmazása is annyira különböző, hogy tulajdonképpen nem sokat érnek. De nemcsak az egyes foglalkozások, hanem azok egyes különböző munkafolyamatai is különböző egészségügyi ártalmakkal járnak s az azok elleni védekezés csak úgy lehetséges, hogy a szakértő, azaz az ezzel a kérdéssel foglalkozó orvos részletesen tanulmányozza a munkafolyamatokat s a különböző foglalkozásokat egyaránt, hogy így ezeknek az ismeretében alkalmazhassa a közegészségtan megállapította elveket. De ez sem elég önmagában, mert a védekezés módjait az illetékeseknek is tudomására kell hozni, hogy azok végre is hajthassák azt, amire az illető szakma, illetve üzem egészségügye szempontjából szükség van. Ezek kétfélék, egyik részük betartása és végrehajtása csupán az érdekelteken, a munkásokon és alkalmazottakon múlik, a másik része azonban a munkaadókon, illetve az illetékes hatóságokon. Ez utóbbi természetesen egészen más problémát jelent, mint az előbbi, amannak a megoldása szinte kizárólag a tanítás, a felvilágosodás eszközeivel is lehetséges, míg az utóbbinál ez távolról sem elegendő.

Pályi dr. a különböző foglalkozások részletes egészségvédelmi kalauzát szándékszik megcsinálni és a sorozatból már több kötet meg is jelent. Az első szám: a kereskedelem egészségügye, tudomásunk szerint a magyar szakirodalomban egyedülálló mű. A kereskedelem szociális feladatainak a vázolása után az üzletek egészségügyét tárgyalja, különös figyelmet szentelve azok tisztaságának, majd a kereskedelem foglalkozási betegségeit veszi sorra, már t. i. azokat a megbetegedéseket, amelyek a kereskedelemmel foglalkozók körében gyakrabban fordulnak elő, mert a kereskedelemmel kapcsolatban tulajdonképeni foglalkozási betegségről nem beszélhetünk. Ezzel összefüggésben külön fejezetben foglalkozik a tuberkulózissal.

A kereskedőtanoncok szociális és egészségügyi védelméről szól a következő fejezet s ezzel kapcsolatban a pályaválasztásról és a női munka kérdéséről is. Ezután sorra veszi az irodák és az áruházak egészségvédelmi kérdéseit, majd a külön-

leges kereskedelmi munkát végzőknek, az utazóknak az egészségügyét ismerteti. Végül a baleset és a kereskedelem, a pihe-
nés és a nyaralás, a rokkantság és a munkanélküliség fejeze-
tei, valamint a kereskedelmi alkalmazottak egészségügyi
ellátásának ismertetése teszi teljessé a munkát.

A kitűnő kis művet akkor is örömmel üdvözljük, ha
nem is osztjuk szerző optimizmusát abban, hogy azokat a kí-
vánságokat, melyeket a kereskedelem korszerű egészségvédelmi
feladataiként felsorol, az érdekeltek jóakarásával meg lehetne
valósítani. Ugyanis nem a jóakaraton múlnak akkor sem, ha
talán a szerző szeme előtt annak a néhány nagy munkaadónak
a példája lebegett, akik a követelményeknek jelentős részét
üzemeikben már megvalósították. Ez természetesen nem vár-
ható valamennyi munkaadótól, de az említettek példája bizo-
nyítja, hogy végrehajtásuk nem lehetetlen s éppen azért ge-
nerális rendelkezéssel való megoldásuknak, reméljük, hama-
rosan eljön az ideje.

Azt sem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy — miként
minden foglalkozásban — a kereskedelemben is az egészség-
védelmi problémák elsősorban anyagiakon múlnak, ezek hiá-
nyán a jóakarát nem sokat segít. All ez mind az üzem, mind
az alkalmazottak konkrét egészségvédelmi feladataira. Éppen
ezért megállapíthatjuk, hogy az egészségvédelem elsősorban gaz-
dasági kérdés mind az üzem, mind az alkalmazott szempont-
jából s a legtöbb egészségügyi követelménynél nagyobb jelen-
tőségű a megfelelő munkabér, olyan, amely nemcsak a pusztá
létfenntartást teszi lehetővé. Ez ugyan kívülesik a szorosán
vett egészségvédelem szakmai területén, mégis a legfontosabb
egészségvédelmi feladat. Végeredményben tehát gazdasági kér-
dés, amelyet a gazdasági élet törvényszerűségei szabályoznak,
nem pedig egyéb szempontok.

Mindez természetesen semmit se von le Pályi dr. művének
az értékéből és csak kívánatos, hogy azt az érdekeltek minél
nagyobb száma elolvassa, mert mondanivalói minden keres-
kedelmi munkaadó és alkalmazott számára hasznosak és fon-
tosak. A kereskedelmi alkalmazottak egészségügyi ellátásáról
szóló fejezet pedig azonkívül a MABI vezetőségét is érdekel-
hetné, a gyakorlati szakember konkrét javaslatai bizonyára
végrehajthatók s az mind az intézetnek, mind a tagoknak csak
hasznára válnék.

Borbély Mihály

Csiki László: Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete. Budapest, 1941. 156 oldal.

Mezőgazdasági szakoktatásunk mai helyzetéről az érdeklődő mindeddig csak fáradságos utánajárással kaphatott tiszta képet: a földművelésügyi minisztérium évkönyve csak a saját iskoláiról közölt kimutatásokat, s ugyanígy járt el a közoktatásügyi minisztérium 1940-es évkönyvében; még jegyzet formájában sem emlékeznek meg a társmisztérium fennhatósága alá tartozó, a közös célt szolgáló mezőgazdasági szakiskolákról. Ezen a régóta érzett hiányon segített a szerző, amikor összes mezőgazdasági tanintézetekről megbízható és könnyen áttekinthető adatokat sorakoztat fel könyvének második fejezetében, ahol 92 oldalnyi terjedelemben mindegyik iskolafajt a szakember hozzáértésével mutatja be és mezőgazdasági szakoktatásunkban elfoglalt helyüket pontosan kijelöli. Különösen jó szolgálatot tehet a szakoktatásügy mai helyzete iránt érdeklődőnek az a gondosan összeállított táblázat, amely az 1941. évben működő összes mezőgazdasági szakoktatási intézményeinket tünteti fel. Ebben a fejezetben a szerző röviden érinti a mezőgazdasági szaktanárképzést is, bővebb tárgyalásokba azonban nem bocsátkozik; a mellőzés okáról a könyv nem ad felvilágosítást. A kérdés ma, amikor a jóideig megokolatlanul elhanyagolt középfokú oktatásügy végre megértésre és támogatásra talált, alaposabb tárgyalást érdemelt volna. A kérdés kifejtése és szakember részéről történő megvilágítása annál is inkább indokolt lett volna, mert mezőgazdasági szakiskolai tanárookra, s pedig olyanokra, akik hivatást éreznek a pálya iránt és a pálya ellátására jó kiképzésben részesülnek, meglevő és létesítendő intézményeinknek égető szükségük van. Remélnünk kell, hogy Csiki László gondosan összeállított könyve a műegyetem mezőgazdasági hallgatóinak és az akadémiák hallgatóinak is kezébe kerül, a könyvet díszítő szép és tanulságos képek a hiányolt rész segítségével szükséges és hasznos propagandát fejthettek volna ki a tanári pálya iránt érdeklődők körében.

A második részről szóltunk előbb, mert a jövő fejlődés útját és irányát mutató jelen helyzet ismertetésének különösebb jelentőségét akartuk kiemelni. De ez nem jelenti azt, hogy a múlt ismertetésének a fontosságát nem ismernők el. Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulását és fejlődését foglalja magában a könyv első hatvan oldala. A szerző ebben a részben is alapos és komoly munkát végzett. Tanulságos jegyzetekkel tarkított múlt-ismertetője arról győz meg bennünket, hogy az oktatásügynek ebben a különlegesen nemzeti ágában magyar ész és akarat már a régmúlt időkben szepet és nagyot

alkotott és már ez a tény is megnyugtathat bennünket, hogy a fejlődés iránya helyes és célravezető.

A szerző csupán az adatok összeállítójának nevezi magát; szerkesztői készsége, élvezetes stílusa s az eddig nem eléggé ismert adatok feltárása a szerzőnek, mint írónak külön elismerést biztosít. A szerző a könyv előszavában kitűzött célját jól oldotta meg.

Vincze Frigyes

Bikkal Dénes: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest 1941. 71. l.

Szerző, a társadalompolitika tudományának és gyakorlatának régi, szorgalmas munkása, bevezetésében a szociálpolitika általános elveinek és különböző részterületeinek vázlatos bemutatását nyújtja olvasóinak. Könyvének fejezetei a társadalompolitika célkitűzése után a szociális törekvések rövid történetét, azután a dolgozó ember személyiségének és munkaerejének védelmét, a dolgozó ember gazdasági védelmét, végül az élet kockázataival szemben való védelmét, a társadalombiztosítást ismertetik. Az egyes fejezetek igen ügyesen foglalják össze a munkásvédelem intézményeinek kialakulását, jelenlegi állapotát, mindig bemutatva a magyar helyzetet, valamint a további célkitűzéseket is. A kis könyv, különösen adatai bő halmazával, kétségkívül jó szolgálatot tehet annak, aki általános tájékoztatást akar nyerni a szociálpolitika nagyszámú problémáiról.

Miután így kifejeztük elismerésünket szerzőnk munkájáról, épen törekvései komolyságánál fogva legyen szabad felhívunk figyelmét bizonyos, véleményünk szerint kifogásolható tulajdonságaira is. Első megjegyzésünk inkább elvi, ha úgy tetszik, metodologiai jellegű s a szerző társadalomszemléletére vonatkozik. Szerinte „a társadalom azért alakult ki, mert az egyén felismerte halandó és véges mivoltát, tisztába jött erejének gyarlóságával, kénytelen volt belátni, hogy célját, törekvéseit csak társaságban képes megvalósítani. Így lett a magában kóborló emberből társas lény, homo socius.“ (3 l.) A „belátásos“ elméletnek ezt a felújítását ma már aligha fogja komoly társadalomtudós elfogadni. Nem kell éppen a másik véglet álláspontjára helyezkedni, de hogy a társadalom az emberi élet örök formája, szerves egész, s nem csupán „magukban kóborló“ egyének atomisztikus, időben létrehozott kapcsolata, azt ma már alig kell bizonyítani. A szerves társadalomszemléletből adódik azután a szociálpolitika meghatározásában a nemzetépítés szempontja, mint a társadalompolitika legfőbb, vezető elve. A szociálpolitika terén vezető országok, például Németország alkotásait ezen elv nélkül alig lehet kellőképp magyarázni.

Ez a megjegyzésünk azonban tisztán elvi természetű. Végre is világnézet és tudományos meggyőződés kérdése, hogy valaki hogyan határozza meg a társadalmat és ebből eredőleg a szociálpolitikát. Komolyabb kifogás, hogy szerzőnk egyoldalúan csak az ipari munkásságra vonatkozó szociálpolitikai és munkásvédelmi intézményekről és elgondolásokról szól, holott ma épen Magyarországon mindjobban előtérbe lépnek a mezőgazdasági munkásvédelem kérdései is. Hogy ezek milyen fontosak és nagyszámúak, azt talán nem kell hangoztatnunk, elég Szeberthy János nemrég megjelent terjedelmes művére utalnunk. Szerzőnket a mezőgazdasági munkás sorsa alig érdekli. Egy helyen (63. l.) ezt mondja: „Magyarországon a baleseti biztosítást kizárólag az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el.“ Holott ő tudja a legjobban, hogy a mezőgazdasági munkások balesetbiztosítása nem az OTI hatáskörébe tartozik.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a szociálpolitikai problémák és a megoldási módok kifejtésében szerzőnk a közgazdasági vonatkozásokat túlegyszerűen kezeli. Ha lehet is a szociálpolitikát önálló tudománynak tekinteni, nem kétséges a közgazdaságtannal való szoros kapcsolata. Igaz, hogy ily rövid vázlatban nem lehet szélesebben kitérni a közgazdasági összefüggések szövevényére, de akkor helyesebb mellőzni, mint egykét szóval felületesen odavetni súlyos kérdéseket. Ilyen például a dömpingről szóló megjegyzés (49. l.) „Ugyanez a beteges, kapitalista szellem találta ki az olcsó árak ellen a dömping jelzőt. Sárbataposni azt a törekvést, amelynek célja a felebaráti szeretet parancsszavából táplálkozva olcsó árúcikket rakni minden dolgozó ember elé. Mint ahogy nem értették meg a vagyonukat szegény embertársaik között szétosztogató szent Ferenceket, épen úgy kigúnyolják, meghurecolják korunk azon modern szentjeit, akiknek törekvése az, hogy nyolc pengőért mindenki lábára az idő viszontagságai ellen védelmet nyújtó cipő kerüljön, akik tízfilléres villanykörte mellett lehetővé kívánják tenni embertársaik részére, hogy ne vakoskodjanak sötétben, akik 1000 pengős autók gyártására törekszenek, akik 60 pengős biciklit hoznak a piacra, csak hogy annak fogyasztásába minél több felebarát bekapcsolódhassék.“ stb. A szerző itt a fogyasztók védelmének hevében nyilván különböző jelenségeket kever össze. Azt talán nem kell magyaráznunk, hogyha, teszem, néhány évvel ezelőtt az olcsó japán biciklit egyes államok nem engedték bevinni az országukba, az elsősorban épen a saját dolgozó munkásaik életszínvonalának védelmére történt, mert a japán árat csak a rendkívül alacsony munkabér és a szociálpolitikai védelem elmaradottsága tette lehetővé. Kívánatos lett volna egy szociálpolitikai bevezetésben a nominális és reális munkabérek fogalmát is felvetni, hiszen a modern szociálpolitika jelentős mértékben épen azzal igyek-

szik emelni a munkásság életszínvonalát, hogy az áremelkedések útján kiegyenlítődnő nominális bér helyett lakásépítés, biztosítás, nyaraltatás és egyéb intézmények révén a reális bért emeli.

Éppen így nem lenne szabad egy mondatban elintézni akarni a középosztály családalapításának és a gyermek-létszám emelésének súlyos kérdését azzal, hogy „nincs szükség másra, mint egy minisztertanácsi határozatnak meghozatalára, mely szerint az állami fizetésű VII. fizetési osztályba s közüzemeknél ennek megfelelő fizetési-osztályba csak nős tisztviselők léphetnek, illetőleg nevezhetők ki.“ (47. l. ritkítás a szerzőtől.) Szerzőnk a tanyavilágot egyszerűen és kizárólag a magyar ember individualizmusából magyarázza. „Mindenki más pártnak, más felekezetnek akar tagja lenni, hajlamos az ellenzékiességbe menésre, mogorva, nem tud felolvadni a közösségben, a társadalomban. Ennek az egészségtelen felfogásnak a következménye a Magyarországon csaknem egyedülálló tanyarendszer minden beteges állapotával.“ (54. l.)

Nem szeretnők, ha bírálati megjegyzéseinket, amelyeket még szaporíthatnánk, félreértenék. Még a példaként felhozott idézetekből is az tűnik ki, hogy szerzőnk belsőleg átéli a problémákat, s megoldásukat illetőleg vágyai és meggyőződései vannak. Bizonyos, hogy behatóbb közgazdaságtani megalapozottság csak megerősítené törekvéseiben. Viszont nem helyeselhető, hogy egy széles körök részére készült bevezetés a problémákat és megoldási lehetőségeket túlegyszerűeknek tüntesse fel, s ezzel felületes megítélésekre csábítson.

Kislégi Nagy Dénes.

Csikós-Nagy Béla: A szovjetgazdaság három Achilles sarka. Szeged városi nyomda és könyvkiadó rt. 1941. — 40 l.

A kitűnően szerkesztett, világos tanulmány a szovjetgazdálkodás és a szovjet-közigazgatás rövid, áttekinthető ismertetése után az orosz gazdálkodási rendszer fogyatékoságait tárja elénk. Elsősorban utal arra, hogy a szervezni nem tudó orosz nép *túlszervezi a gazdasági életet*, amennyiben a túlzott központosítás nemcsak irányítási, hanem igazgatási síkon is érvényesül. Ezt illusztrálja, hogy a Moszkvában székelő ú. n. unio-népbiztosságok által közvetlenül vezetett ipartelepek az egész orosz ipari termelés 47%-át jelentik. Ugyancsak a túlcentralizációt jelzi, hogy a több, mint 21 millió km² területből iparvidéknek csak 10 millió km² számít. Csakhogy ebből a 10 millió km²-ből arra az 1.1 millió km²-re, amely a központi területre és Ukrajnára esik, vagyis *az ipari terület 11%-ára az*

ipari munkáslétszám 55%-a, a termelési értéknek pedig 62%-a jut. Ez a szovjetgazdálkodás második, nagyon veszélyes Achilles sarka. Egyes termelési ágakban az aránytalanság még inkább kiugrik. Így az ipari területnek erre a 11%-ára például a vasérctermelés 71%-a, a széntermelésnek 74%-a, a kémiai iparnak pláne 90%-a esik.

Nagy fogyatékosága a szovjetgazdálkodási rendszernek még, hogy az áruforgalom 90%-a vasúton bonyolódik le, a hajóra csak 8%, a gépjárművekre csak 2% jut. Ez a vasúthálózat túlzott és észszerűtlen kihasználására vezet. A túlkihasználást a tanulmány azzal az adattal teszi szemléltetővé, hogy a hálózat km-mkénti megterhelése az Egyesült Államokban 1.9 millió, a Szovjetben pedig 4.2 millió tonna. De még ezen a kereten belül is kirívó aránytalanságok jelentkeznek. Az áruforgalomnak $\frac{1}{3}$ -a ugyanis a hálózatnak csak 12%-án bonyolódik le. A nagy szélsőségeket az tünteti fel, hogy az amúgy is túl magas km-enkénti átlagos 4.2 millió t. megterhelés mellett a legforgalmasabb helyeken ez a terhelés 10–15 millió tonna-kilométerre emelkedik.

Az érdekes, időszerű tanulmányt a Szeged városi nyomda rt. tetszetős kül-alakban jelentette meg.

(é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 153, Heft 5. Jena, Mai 1941.

Goumas, L.: Die Verbrauchsgesetze im Lichte einer neuen statistischen Erhebung (Enquête de Toulouse 1936—1938.) A fogyasztásra és életszínvonalra vonatkozó statisztikai felvételek terén számottevő teljesítmény *Henry Delpech* munkája a toulousei munkások, alkalmazottak és középosztálybeliek életmódjáról, háztartási költségeik alakulásáról és megoszlásáról. A felvétellel kapcsolatban *Goumas*, az ismert Engel-féle fogyasztási törvényszerűségeket vizsgálja. Kiderül, hogy az életszükségleti kiadások főtételeinek (élelmezés, lakás, ruházkodás, egyéb) megoszlása nemcsak a jövedelmi kategóriáknak, hanem a társadalmi helyzetnek is függvénye, p. azonos jövedelem mellett a tisztviselő többet költ lakásra, mint a munkás. (Schwabe-féle törvény) Az Engel—Schwabe-féle tézisek az eddigi európai felvételek során mindig beigazolódtak, s ezek kiegészítéséül a toulousei ankét eredményeképp az is megállapítható, hogy azonos kiadás és a háztartás azonos összetétele mellett a társadalmi állás emelkedésével csökken a táplálkozásra fordított hányad és növekszik a többi kiadás részesedése. — *Schuhwerk, Franz: Von der Wirtschaftskraft des Fremdenverkehrs.* Az idegenforgalom gazdasági hatásait több módszerrel igyekeztek felmérni. Volt olyan, amely kiszámította, hogy a vendéglátó ipar bevételegységeiből az egyes gazdasági ágak hogyan részesülnek. Svájci kutatók igyekeztek a külföldiek által elköltött összegeket megközelíteni, s a vendégforgalom jelentőségét ezzel szemléltetni. Ismét más szempontból az egyes foglalkozási ágak helyzetének és a közületi bevételek alakulásának az idegenforgalommal való összefüggéseit tanulmányozták. Mindezen módszerek nem jutottak túl a becslésszerű összeállításokon, számszerűségeik csak egyes vonatkozásban lehettek pontosak, s így pozitív értékű megállapítások alapjául sem szolgálhattak. Megfelelőbbnek látszik tehát oly módszer választása, amely az idegenforgalomnak a gazdasági élet egészére kifejtett hatását igyekszik szemléltetni. Ez Németországban az igen alaposan és sok szempontból feltárt forgalmiadó-statisztika alapján lehetséges. *Schuhwerk* kiválaszt két, idegenforgalmilag jelentős területet: Badent és Délbajorországot. Ezeket a 100 lakósra érkező vendégérkezések száma szerint 4 csoportra osztja, s azután csoportonként vizsgálja az egyes foglalkozási ágak és összesítve az egész gazdasági élet

forgalmiadó-köteles bevételeit. Természetesen bebizonyosodik, hogy az ipar és kereskedelem bevételei az idegenforgalom sűrűségével párhuzamosan fokozódnak. A tanulmány célja a monografiai feladat elvégzésén kívül a kutatók figyelmét a forgalmiadó-statisztikában rendelkezésre álló igen gazdag anyag felhasználására mintegy uttörőként felhívni. — *Raab, Josef: Methoden und volkswirtschaftliche Bedeutung der Verbrauchsregelung in der deutschen Kriegswirtschaft.* A háború kitörése a termelőerők nagykoncentrációját, s a fogyasztási javak termelésének kényszerű csökkenését jelentette. Ezért már a háború előestéjén bevezették az utalványrendszert a legfontosabb életszükségletek vásárlásánál. Ezt a rendszert rövidesen leváltotta a jegyvásárlásra történő berendezkedés, amely a készletek egyöntetű elosztása szempontjából kielégítőbbnek bizonyult. A német fogyasztásszabályozás azonban nem ragaszkodik mereven egyik vagy másik adminisztratív rendszerhez, hanem az élet változó szükségleteinek megfelelően kombinálja a jegy- és utalványrendszereket egymással, s helyel-közzel a szabad beszerzéssel. Másik kiemelkedő jellegzetessége az ellátás irányításának a nagyfokú előrelátás. A világháborúval szemben jelenleg nem inséggazdálkodásról, hanem hosszú évekre szóló előzetes beosztásról van szó. Bizonyítja ezt többek között az is, hogy számos ruházati cikk jegyadagját a háború második évének elején felemelték. A továbbiak az élelmiszer, ruházati cikk, tüzelőanyag- és mosószergazdálkodás részleteit tárják fel, s ezek is arra mutatnak, milyen tervszerűen és ötletesen egyesíti a stabilitás és szabadság elveit a fogyasztás terén a német irányítás. — *Walter, W. F.: Der amerikanische Aussenhandel seit Ausbruch des europäischen Krieges.* A statisztikai táblákkal bőven ellátott tanulmány az amerikai külkereskedelem irányait, eltolódásait és csoportosítását tárja fel, különös tekintettel a háború eddigi két fázisának kihatásaira.

Band, 153. Heft 6. — Juni 1941.

Surányi-Unger Tivadar: Produktionsfaktoren und komparative Kosten. A termelési tényezők eredetileg hármas, majd négyes beosztásának első megrázkódtatását a szubjektív értékelmélet térhódítása jelentette. Bizonyos mértékig megmentette e beosztás dogmatikus értékét a Wieser-féle beszámítási és a Clark-féle határtermelékenységi elmélet. A következő, — s jóval komolyabb — veszélyt a termelési tényezők beosztására a járadékfogalomnak a neoklasszikusok által keresztülvitt általánosítása hozta magával. Azok az előfeltételek, amelyekre a termelési tényezők négyes beosztása épült, lényegükben változtak meg. Teljesen átalakult a föld termelőértékéről, a munka és tőke erőviszonyáról és a szabad gazdasági szervezés, illetve az állami irányítás közötti korrelációról vallott felfogás, s ezzel elvesztette létjogosultságát a termelési tényezők klasszikus rendszerezése is. Helyébe a termelési tényezőknek tárgyi, személyi és közösségi jellegük szerinti megkülönböztetése lép. A közösség gazdasági szerepének elismerése megtalálható a történelmi iskolában, az institucionalistáknál, valamint az adóelméletekben is. A közösség támogatásában, együttműködésében álló termelési tényező is megkülönböztethető, aszerint,

hogy általános vagy különleges segítségről van szó. A közösségi segítség különböző megnyilvánulásainak összehasonlítására első sorban a nemzetközi gazdasági kapcsolatok adnak lehetőséget, mert a segítség módja és mértéke már gazdaság-, kultúr- és szociálpolitikai célkitűzéseket is visszatükröz. A közösségi segítség ellensúlyaként természetesen a költségtételek is számításba veendőek, így pl. szociálpolitikai, hitelpolitikai, nyersanyagpolitikai, árpolitikai stb. költségek. A termelési költségek között nemzetközi viszonylatban fennálló különbségek a termelési eljárás uniformizálódása folytán igen nagy mértékben csökkentek, s ezzel a nemzetközi forgalom egyik legfőbb ösztönzője vesztett jelentőségéből. A kiegyenlítődség a személyi jellegű termelési tényezők terén gyorsabb, mint a tárgyi tényezőknél. Sokkal nehezebben következik be a hasonulás a közösségi segítség termelési tényezőjénél, amely mindig magán hordja a nemzeti jellegzetességeket, s ezért erősen differenciált. Ezek az eltérések azonban a nemzetközi munkamegosztásnak, — a nagytér gazdaság gondolatának érvényesítési területén is, — fontos előfeltételei. — *Reichenau, Charlotte: Die Bäuerin.* Amíg az individualista gondolatvilág csak egy gazdálkodó egyéntípust, a homo oeconomicus-t ismert, addig az újabb korbéli kutatók már igyekeztek az absztrakt gondolatképet és a valóságos, élő típusokat egymáshoz közelebb vinni, a homo habitus-t megrajzolni. Ennek egyik, eddig egyáltalában nem szerepelt alakja: a parasztnő. Szociális helyzetét eddig nem vizsgálták, gazdasági teljesítményét, a férfimunkaerő értékének mechanikus számszerű csökkentésével vélték felmérni. A parasztnő szerepének, munkájának, céljainak vizsgálatánál szem előtt tartandó, hogy a parasztgazdaság három fő jellegzetessége: a családi gazdálkodás, a hagyományyszerűség és a piaccal való kapcsolatok erősen rugalmas mivolta. Ezenfelül azonban a parasztnő munkájának főjellegzetessége, hogy az semminemű kapcsolatban nem áll a hasznossággal és ellenértékkel, a parasztnőnél az üzem és a család azonos fogalmat jelent, s ezért minden kényszer nélkül a legkisebb hasznosságért is kész bármily nagy munkát elvégezni. A parasztnő úgyszólván megváltozhatatlan munkabeli túlterhelésének káros hatásai egyrészt a népesedéspolitika terén mutatkoznak, mivel a testi leromlás folytán a szülőképesség csökken, másrészt viszont a társadalom rétegződésének megváltozásával is jár, mivel a parasztlányok igyekeznek az östermelés köréből eltávolodva városi foglalkozásba — házasságba lépni. — *Waltemath, Kuno: Die Bedeutung des Landvolkes ohne Erbhof für den deutschen Volkskörper.* A német öröktelek rendszer agrárpolitikai, élelmezési és demográfiai hatásait igyekszik vizsgálni. — *Drost, L.: Wirtschaftsufbau und Finanzen in Kleinstädten mit 10.000 bis 20.000.* A nagyvárosok és a 20—50.000 lakosságú középvárosok viszonyainak tanulmányozása után a város és falu közötti átmenetet jelentő kisvárosi típusú települések gazdasági felépítését kutatja. Ebbe a csoportba az 1933. évi népszámlálás szerint 284 német város tartozott közel 4 millió lakóssal. A vizsgálatok első sorban arra irányulnak, vajjon az egyes települések kereskedelem és közlekedési vagy ipari jellegűeknek tekinthetők-e. Az utóbbi esetben még megállapítandó, vajjon egyoldalú, vagy változatos-e az

ipari jelleg. Az egyoldalú ipari jelleg az adóbevételek vizsgálatánál található számok szerint a közadóbevételt hátrányosan befolyásolja. Általában a kereskedelmi és közlekedési foglalkozásokkal túlnyomó városokban a közpénztár helyzete rendszerint kedvezőbb, kisebbek az oktatásiügyi, utfenntartási és egyéb deficitek, mint az ipari városokban. A tanulmány tárgyául választott 9 kisváros képén keresztül a szerző szemléltetően világítja meg a kisváros életének és közigazgatási szükségleteinek összefüggéseit annak gazdasági jellegével.

Schmollers Jahrbuch.

1941. 3. füzet. Junius.

Fick, Harald: Die Achse als europäischer Wirtschaftsfaktor.

A német-olasz gazdasági kapcsolatok utolsó évtizedbeli grafikonjai által illusztrált tanulmány kifejti, hogy a közös szellemi alapra helyezkedett két nemzet az egymás termelését sokkal szervezesebben kiegészítő forgalom kiépítésére törekszik, semmint az korábban lehető lett volna. Egyben azonban az is kitűnik, hogy a békebeli intenzív együttműködést korlátozza a két ország sokban hasonló gazdasági szerkezete, valamint az is, hogy 1938-ban az országhközi forgalom messze elmaradt az 1929-es adatok mögött, amikor pedig az kétoldali tervszerű állami szabályozásnak még nem volt alávetve. — *Heinrich, Klaus: Zollunionen und Grosswirtschaftsräume.* A szerző a hatóerők rangsorát kutatja, amelyek az újabb korban a vámközösségek és gazdasági nagytérségek megalakulásában és felbomlásában közrehatottak. Megállapítja, hogy mind az ilyenek létrejöttében — 1787: Amerikai Egyesült Államok, 1833: Zollverein, 1848 és 1874: Svájc, 1857 és 1873 Mexiko, 1860: Argentína, 1867: Kanada, 1891: Brazília, 1901: Ausztrália, 1903: Délafrika, — mind megszűnésében — 1830: Hollandia és Belgium különválása, 1905: Norvégia és Svédország különválása; a balkáni és dunamedencei nemzeti államok kialakulása — a nemzeti politikai hatásoké és célkitűzéseké volt az elsőbbség a tisztán gazdaságiak felett; ez gyakran olyan szerepcserékre is vezetett, mint pld. hogy a német protekcionista is követelték a vámegyesülést, abban a tudatban, hogy az egységes Németország határozottabban követheti majd saját nemzetgazdasági céljait. A vámuniók tehát általában a nagyobb gazdasági egységek által hatékonyabban alkalmazható protekcionizmus szolgálatában alakultak meg s nemzetközi szempontból nem jelenthették a szabadkereskedelem diadalát. Ma már azonban a liberálizmus korában alkalmazott eszközökkel a nagyobb gazdasági egységek nem alakíthatók meg; az átfogó gazdasági szerződéseken alapuló nagytérségeken belül kell a nemzetek függetlenségi akaratát a gazdasági öncélúságot feladó tervszerű nemzetközi együttműködéssel összeegyeztetni. — *Schorer, Edgar: Der Autarkiebegriff im Wandel der Zeiten.* Az autarkiát Aristoteles óta többféleképp értelmezték. Egyesek a teljes önellátást, a külföld gazdaságától való teljes elzárkózást értették rajta, mások csupán a külkereskedelmi autarkiát, ismét mások csak a részleges, egyes fontosabb termékek tekintetében való önellátást. Ebből is következik, hogy az autarkia modern megnyilvánulásai nehezen hozhatók egy nevezőre, találunk nyílt és álcázott, abszo-

lút és viszonylagos, tiszta nemzeti és csoportautárkiát, illetve erre irányuló törekvéseket. A szerző szerint ugyanis mindez az egyes nemzetek gazdasági szükségszerűségeihez alkalmazkodik s éppen ezért az autarkiót nem is lehet általános gazdasági jelszavak, mint pld. a nemzetközi munkamegosztás, az összehasonlított költségek alapján elítélni. Az elméletileg helyes szabadkereskedelem nem bizonyult megvalósíthatónak s ma már — írja — az egységes világgazdasághoz az autarkiókon keresztül vezet az út. — *Tiburtius, Joachim: Die Einwirkung der Wirtschaftsordnung auf die Unternehmerleistung.* A tanulmány e befejező része a belkereskedelem és az árképződés szempontjából vizsgálja a kérdést, majd a szakmai egyesüléseknek és a piacszabályozó megegyezéseknek, valamint az államnak a vállalkozói tevékenységre gyakorolt hatásával foglalkozik. — *Besprechungen.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

1941. 101. kötet, III. füzet.

vitéz Surányi-Unger Tivadar: Der Kampf um die Grossraumwirtschaft. A már kialakult vagy alakulóban levő gazdasági nagytérségek földrajzi jellegük szerint különbözőek — szárazföldiek, tengeriek vagy vegyesek — lehetnek, de a földrajzi szempont, bármennyire hangsúlyoznák is azt, itt csak alárendelt jelentőségű. A most folyó háború egyik főoka, hogy azok a nagyhatalmak, amelyek ilyen nagy térségüket már kialakították, védekeznek újabb egységes gazdasági területek kialakulása ellen. A gazdasági elmélet szempontjából a gazdálkodásnak nagytérségekben való nemzetközi megszervezése nem jár mindazokkal az előnyökkel, amelyeket a teljesen szabad világgazdaság nyújtana, de az utóbbi megvalósításának nincs meg ezidőszerint a praktikus lehetősége. A nagytérségek megalakulására ható erők azonban elsősorban nem is tisztán gazdaságiak, hanem politikaiak, a nagyhatalmakat itt hatalmi célok vezetik. De a dialektikus fejlődés elvének is megfelel ez a fejlődési fok, tekintve, hogy a gazdasági szabadság felé való fejlődést felváltott önellátási irányzat most újból a nemzetgazdaságok integrálódásának ad helyet. Ez nem történhet a teljes gazdasági egyenjogúság alapján, a térség vezető hatalmának érdekei fokozottan érvényesülnek a tagállamokéival szemben, különösen az utóbbiak ipari fejlődésének esetleges lassítása vagy elhatárolása útján; mindazonáltal ezek számára is előnyös, hogy ily nagy gazdasági egységbe tartoznak bele s a tapasztalat mutatja, hogy az ipari államok számára sem jelent veszélyt, ha a velük összeköttetésben álló agrárállamok is iparosodnak. A szerző úgy látja, hogy a nagytérségekbe illesztett kis nemzeteket fenyegető gazdasági veszélyek — a főhatalom szabad versenyt valósít meg azokban az ágakban, amelyekben ez számára kedvező, de elnyomja a versenyt más ágazatokban, a kockázatot a tagállamok gazdaságára hárítja, téves tőkeberuházásokra készíti őket és i. t. — a nemzeti szocialista és fasiszta nagytérségeken belül levő kisebb nemzeteket nem fenyegetik, ez ellen biztosítja őket a fasiszmus és a nemzeti szocializmus népi felfogása. — *Wernet, W.: Die Stellung des Handwerks und seine Aufgaben bei der Neugestaltung der Volkswirtschaft.*

Giornale dei economisti e Annali di economia

Padova — Anno III.

N. I.—II. — 1941. gennaio-febbraio.

Sapori, Armando: Cause della grandezza italiana nel medioevo. A tanulmány a középkori gazdasági élet áttekintését adva kimutatja az olasz szellemnek az új kor hajnaláig való uralkodó voltát, amikor a felszabadult tanítványok új útra térve szakítottak a gazdasági élet olasz szervezési formájával. — *Cugis, Carlo de: Un tentativo di unione europea nell'800.* A Szent Szövetség által célzott gazdasági rend mibenlétét és meggyűlésének okát adja a múlt század eleji Európa gyors ütemben átalakuló gazdasági életének bemutatása kapcsán. — *Maggi, Raffaello: Su alcuni riflessi economici della psicanalisi.* Freudból kiindulva, de figyelembe véve a psychoanalitikus közgazdasági irányzat eddigi eredményeit is, leszögezi álláspontját az iskolával szemben. Ezek szerint: a) feltétlenül van összefüggés a psychoanalízis és a közgazdaságtan között, különösen az egyes közgazdaságtani alapfogalmak lefektetésénél, mint pl. az „öröm-principiuma“ stb., amelyek vizsgálatának tanulmánya első részét szenteli, b) A közgazdaságtan eddig elég mostohán kezelt területeinek felderítésénél is nagy haszonnal lehet alkalmazni a psychoanalízist, így elsősorban a szociálgazdasági kérdéseknél. Szerző ezt egyrészt az öntudatnélküli összesség példáján mutatja be, másrészt a gazdasági világ egyes kiemelkedőbb személyeinek egyéniesített vizsgálata kapcsán, mint például a vállalkozóval kapcsolatban. Hangsúlyozza azonban, hogy a psychoanalízis — megtisztítva erős szexuális jellegétől — mint közgazdaságtani módszertani eszköz igen nagy óvatossággal kezelendő, más oldalról viszont — különösen a fentebbi problémakörök vizsgálata kapcsán — nagy hiba lenne figyelmen kívül hagyni, hogy a gazdasági élet alapanyaga a szenvedélyektől vezetett ember, akinek öntudatos egyéniségével — Durkheimmel ellentétben — feltétlenül számolni kell a társadalmi jelenségek vizsgálatakor. — *Pane, Luigi dal: Intorno alle origini del materialismo storico: La concezione storica di Augustin Thierry.* Szerző tanulmánysorozatának ezt a részét Thierrynek szenteli, aki művében már Marx előtt hangsúlyozta az osztályok szerepét a társadalom életének minden irányú megnyilatkozásánál, s rámutatott még az osztályharc szükségességére is, amivel — bár nem volt szocialista — nagy lökést adott a történelmi materializmus kifejlődésének. — *Fanfani, Amintore: Correnti di pensiero e ideali economici in Europa all'inizio dell'età moderna.* A milanoi katolikus egyetem neves gazdaságtörténésze értekezésében előző tanulmányai összegezésésként azt teszi vizsgálat tárgyává, hogy az újkor nagy eszmeáramlatai: a középkori műveltséget felváltó humanizmus és a renaissance, a reformáció és az ellenreformáció hogyan hatott gazdasági téren. Értékes fejtegetéseiben leszögezi, hogy míg a humanizmus az egyént a fogyasztás terén szabadította fel, addig a humanizmust továbbfejlesztő protestantizmus a racionalis gondolkodás uralomrahozásával a beszerzés terén hozott felszabadulást, ami elősegítette a kapitalista szellem kifejlődését. A protestáns államok XVI—XVII.

századbeli gazdasági fejlettsége részben feltétlenül a vallási szakadásra vezethető vissza s ugyancsak ez adja okát a latin népek gazdasági élete ugyanezen időben észlelhető hanyatlásának is, amelyek a gazdasági tevékenységben bűnözési lehetőséget látó ellenreformáció hívévé szegődtek. — *F. Chiessa: In memoria di Francesco Coletti. — Recenti pubblicazioni.*

N. III.—IV. — marzo—aprile.

Machlup, Fritz (Buffalo): Tipi di concorrenza nella vendita. A közgazdaságtan egyik legtöbbször emlegetett fogalma, a „verseny“ körül még mindig nagy viták vannak. Szerző a legújabb eredmények hasznosításával a verseny-fogalmat a következő fajokra oldja fel: *a)* a javak versenye, függetlenül az eladók személyétől (surrogabilità), *b)* az eladók versenye a vevők szemszögéből (választás az eladási források közt), *c)* verseny igen sok eladó közt az eladók szemszögéből nézve (polipolium), *d)* az eladási árak közti választhatóság esetében való tiszta verseny (standardizált cikkek polipoliuma), *e)* igen sok eladó monopol versenye egymástól kevésbé különböző cikkek esetében (differenciált javak polipoliuma), *f)* verseny kevés számú oly eladó közt, aki tudatában van a versenytárs ellenhatásának (oligopolium), *g)* verseny az újonnan feltűnő versenytársak részéről (polipolium) és végül *h)* versenytárstól nem zavart verseny (monopolium). E fogalmak lefektetése után szembeállít azzal a felfogással, mely szerint a verseny-fajokat két főcsoportra: a tiszta és a nem-tiszta versenyekéire lehetne osztani és helyette oly felosztást ajánl, amely *a)* a versenytársak ellenhatásának tudatában lévő és *b)* ettől ment eladók közt tesz különbséget. Ez a csoportosítás az oligopoliumot és a duopoliumot egy osztályba sorozza, akár standardizált, akár differenciált javakról van szó, míg a másik csoportba a polipolium és a monopolium kerülne. — *Bordin, Arrigo: L'equilibrio dell'impresa. — La funzione Cobb-Douglas.* Az olasz matematikai iskola kiváló művelője a vállalati egyensúly kérdésének taglalása kapcsán C. W. Cobb és P. H. Douglas 1928-ban, ill. 1934-ben lefektetett elméletét vizsgálja. — *Demaria, Giovanni: Un nuovo metodo „obiettivo“ per lo studio della dipendenza dei beni.* Az Edgeworth-Pareto-i törvényből kiindulva a matematika eszközeivel teszi tanulmány tárgyává a javak egymástól való függőségét és új „objektív“ képletet ajánl az egymástól független, az egymást kiegészítő és az egymással versenyző javak vizsgálatára. — *Cabiati, Attilio: Riflessioni su un manoscritto inedito.* Mint ismeretes, Bentham Jeremiásnak, a nagy utilitaristának írásait barátja, a genfi Dumont nemcsak kiadta francia nyelven, hanem több művét rendszerezte is s rendezte eredetiben is sajtó alá. Dumont ismerte Ricardo csodálatát Bentham iránt, aki Mill-t szellemi fiának s eként Ricardo-t unokájának tekintette és ezért elküldte Bentham egyik kiadatlan munkájának általa franciára lefordított kéziratát, amelyre Ricardo 1810-ben válaszolt. Ugy az alapszöveg, mint a megjegyzések kiadatlanok maradtak, a kéziratokat csak most fedezte fel Edmund Silberner, a genfi egyetem fiatal magántanára, aki megfelelő csoportosításban kiadta mindkettőt. Szerző tanulmányában a Ricardo-i vártasz bank-

és pénzügyi, továbbá külkereskedelmi vonatkozásait emeli ki. — *A. Macchioro: Congiuntura e politica dei consumi come rimedio alla depressione.* Kiindulva abból, hogy a konjunktúra voltaképpen jólétprobléma s ezáltal eltér az egyensúly-kérdéstől, amely tiszta elméleti síkon maradva csak két időpontban észlelhető állapotok egymással szembeni formai állásfoglalását fejezi ki, — arra az álláspontra helyezkedik, hogy a konjunktúra lényegében az egyes javak és szolgáltatások költségárának az ugyanazon piacon ajánlott, illetve keresett más javak és szolgáltatások költségárához való viszonya. Ezután a depresszió fogalmának vizsgálata kapcsán azokra a kérdésekre keres feleletet, hogy mi legyen a teendő ilyenkor az árak, a munkabérek s különösen a tisztviselői fizetések és a munkanélküli segélyek tekintetében. — *Signorelli, Gaetano: Sul massimo di utilità dato dalla concorrenza e la rendita del consumatore.* A Giornale előző számaiban Gobbi és Demaria közt kifejlődött vitához nyujt adalékokat. — *Ugo Papi, Giuseppe: In memoria di Guglielmo Masci.* — *Recenti pubblicazioni.*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna — Anno XIII.

No. 4. — 1941. aprile.

Note direttoriali: Prospettive (A. de' Stefani). — *Zampieri, Ugo: L'Inghilterra e gli Stati Uniti sul mare nell'attuale guerra.* Az új háború alatti helyzetből kiindulva az angol külkereskedelem hajótér szükségletével foglalkozik, majd az angolok és amerikaiak rendelkezésére álló kereskedelmi flotta, ill. az elszenvedett veszteségek és az utánpótlási lehetőségek figyelembevételével az angol közellátás nehéz helyzetét ismerteti, amely a tengereknek a tengely részéről kívánt szabadságát fogja eredményezni. — *Pietranera, Giulio: La teoria della pubblicità nell'economia capitalista.* Bármily nagy a hirdetések jelentősége napjaink gazdasági életében, csekély a kérdés elméleti irodalma. Szerző a Rivista 1939. februári számában már terjedelmesen foglalkozott a hirdetés közgazdasági szerepével s rámutatott arra, hogy a gyáripari tömegtermelés térhódításával párhuzamosan a hirdetés előtérbejutásával a fogyasztás mechanizálása következett be. Eként szoros összefüggésben áll a kapitalizmussal, amit történeti kifejlődésük időpontjainak egyezősége is alátámaszt. Ha azonban a köztük levő viszonyt nézzük, nagy kettős ellentétet észlelünk. Így míg a kapitalizmus a termelés, a fogyasztás, a közvetítés szabadságát helyezi előtérbe az államhatalommal szemben, addig a hirdetés a kereslet megrögzítődésének és merevedésének irányában hat, — a kapitalizmus a vagyonmegosztás egyenlőtlenségeit növeli, a hirdetés viszont a tömegfogyasztást segíti elő és az ízlések és az osztályok elproletáriásodását. E kettős ellentét kérdését teszi szerző vizsgálat tárgyává, s ennek kapcsán részletesen kifejti a hirdetésnek a mai kapitalista gazdálkodásban játszott gazdasági és szociális szerepét, majd Chamberlain-nek a Harvard Economic Studies 1933. évfolyamában megjelent értekezését véve alapul, a hirdetésben a szabad verseny rendszerét megdőntő egyik tényezőt

látja s e felfogásra helyezkedve a kapitalista gazdálkodás valóságán alapuló monopol-verseny-elméletbe helyezi be a jelenséget. — *Stagnitta, Gaetano: Politica del lavoro e disciplina del collocamento.* A most folyó világháború Franciaország példáján mutatta be a korporatív gazdaságpolitika azon tételének helytállóságát, hogy mily fontos a munka megfelelő megszervezése. A fasista közgazdászok már a Carta del Lavoro-tól kezdve a munka túlsúlyát hangsúlyozták a tőkével szemben a termelésben és lényegében mindig arra az álláspontra helyezkedtek a gyakorlatban, amit de'Stefani ugyancsak röviddel ezelőtt öntött formába, hogy a nemzetgazdaság az emberi s gépi munkaerők, munkapotenciálok mennyiségétől és minőségétől, illetve ezek alkalmazási módjától függ. A korporatív-szakegyesületi rendszer különösen alkalmas a fasista munka-politika megvalósítására, amely újabban a munkásvédelmen túlmenőleg a háború hatása alatt elsősorban a nemzeti munka-potenciál megfelelő kiaknázására, azaz arra tör, hogy a munkanélküliség leküzdésével minden munkaerő a neki legmegfelelőbb helyre kerüljön a termelésben. A munka eként megszűnik a termelésnek egyszerű eleme lenni, e fogalmához társul ugyanis a fegyelem, a szervezés gondolata is, amely tekintélynek emelésében jut külsőleg kifejezésre. A munka e hatalmas mozgósítása természetszerűleg csak alapos statisztikai előkészítés alapján mehet végbe, amelyre már több kísérletet ismerünk Olaszország különböző vidékeire vonatkozóan az utóbbi években egyes közgazdászok kezdeményezésére felvett kérdőívek feldolgozásának alakjában. Szerző részletesen ismerteti az ily irányú kezdeményezéseket, majd jelentőségük kihangsúlyozásával egy átfogó adatgyűjtést ajánl, amely egész Olaszország területére egyöntetűen kiterjedve lehetővé tenné a gazdasági életet irányító csúcsszervezetek részére a nemzeti munkaerő minél tökéletesebb kiaknázása céljából az erők területi és szakmai átcsoportosítását, ami egyszersmind a munkanélküliség leküzdését is jelentené. — *Rassegne: Le restrizioni sul consumo della carne in Europa (Maria Cao-Pinna).* — *Piani di colonizzazione (I. Neri).* — *Italia: Il bilancio di previsione 1941—42 (M. F. A.).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

The Quarterly Journal of Economics.

Cambridge, May 1941. Vol. LV. No. 3.

Schumpeter, J. A., Cole A. H. és Mason A. S.: Frank William Taussig. Az 1940. novemberben elhunyt kutató a gazdaságelmélet egyik kimagasló művelője volt. A történeti irányban végzett kutatás jegyében foglalkozott legalaposabban kimunkált kérdésével, a külkereskedelemmel. Munkásságába fokozatosan vonta bele az elméleti problémákat, s a mult század utolsó éveiben fektette le a mennyiségelméletnek gyakran róla elnevezett verzióját. 1892-ben nevezték ki a Harvard-egyetemen nyilvános rendes tanzsékre. Élete nagy munkája a „Principles of Economics“, amely 1911-ben jelent meg, a kutatásnak azt a stádiumát testesíti meg, amely a régi klasszikusok és a jelenlegi művelők között az átmenetet jelenti. A háború alatti és utáni években fontos közszolgálatot vállalt, s jelen volt a békekonferencián is, ahol a mérsék-

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Juli-Aug. 1941

Die Krise des kapitalistischen Denkens.

Die gegenwärtigen grossen volkswirtschaftlichen Umwälzungen kommen am besten in den Verschiebungen zum Ausdruck, die sich im Kräfteverhältnis zwischen den einzelnen *Produktionsfaktoren* abspielen. Mit Rücksicht auf die jüngste sozialwirtschaftliche Entwicklung empfiehlt sich eine Gliederung dieser Faktoren nach den drei Gruppen der sachlichen, der persönlichen und der gemeinschaftlichen Produktionsfaktoren. Zur ersten Gruppe gehören Boden sowie Kapital, zur zweiten Arbeit sowie Unternehmertätigkeit und zur dritten die unmittelbare sowie die mittelbare Gemeinhilfe, die der Erzeugung vom Gemeinwesen geboten wird. Während im mittelalterlichen Feudalsystem der Boden und im neuzeitlichen Kapitalismus das Kapital die wichtigsten Produktionsfaktoren waren, rücken heutzutage Arbeit und Gemeinhilfe in den Vordergrund. Auch im Kampf zwischen kapitalistischem Denken und gemeinschaftlicher Betrachtungsweise pflegen vor allem diese Verschiebungen den Ausschlag zu geben. Deutlich lassen sich dabei die wesentlichen Merkmale des kapitalistischen Denkens an Hand des *Sombartschen Lebenswerkes* herausarbeiten, wie sich denn auch die Krise des Kapitalismus selbst sowohl in der wissenschaftlichen Laufbahn Werner Sombarts als auch in der zwiespältigen Beurteilung klar widerspiegelt, der er bei seinen Zeitgenossen begegnete.

Sombarts wissenschaftliche Entwicklung wurde erstens von seinem Standpunkt gegenüber den volkswirtschaftlichen Werturteilen, zweitens von der Eigenart seiner wirtschaftshistorischen Auffassung und drittens von seinem Verhältnis zu Karl Marx bestimmt. Über die Möglichkeit wissenschaftlicher *Werturteile* in der Nationalökonomie schrieb er schon am Anfang der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts und schloss sich später — nach dem Auftreten Max Webers — dem radikalen Flügel der Werturteilsgegner an. Auf Grund dieser Stellungnahme gelang er zu derjenigen kühlen Objektivität, von der seine Werke folgerichtig gekennzeichnet werden: in seiner Beweisführung über den Sinn volkswirtschaftlicher Zusammenhänge sucht er sich von allen ethischen Erwägungen, die ihn vom Wege der ihm vorschwebenden Objektivität ablenken könnten, fernzuhalten.

Durch seine eigenartige *wirtschaftshistorische Betrachtungsweise* bewährt sich Sombart als ein erfolgreicher Vermittler zwischen der älteren und der jüngeren historischen Schule. Auf Grund seiner nahen persönlichen und wissenschaftlichen Beziehungen zur jüngeren historischen Schule vertieft er sich begeistert in die Erforschung auch der geringsten Einzelheiten der Wirtschaftsgeschichte; gleichzeitig widmet er aber seine Aufmerksamkeit mit Nachdruck auch einer Ergründung derjenigen grossen wirtschaftlichen Entwicklungsgesetze, über die von der älteren historischen Schule so viel gesprochen und geschrieben wurde. Hierdurch gelang es ihm zugleich, die Problematik der historischen Wirtschaftsbetrachtung im allgemeinen wesentlich weiterzuentwickeln und an so manchen Stellen tragfähige Brücken zur modernen wirtschaftstheoretischen Forschung zu schlagen.

Gerade sein Hang zur Ergründung der grössten wirtschaftshistorischen Zusammenhänge führten ihn auch zu den *Lehren Marxens*, aus denen er mehrere wesentliche Gesichtspunkte übernahm. Zu diesen gehört das ganze Gerüst der Mehrwerttheorie, die Sombart zur Grundlage seiner Ausführungen über Wert und Einkommenverteilung macht. Darüber hinaus gelangt auch er völlig unter den Einfluss der von Marx ausgearbei-

teten Gegenüberstellung zwischen Arbeit und Kapital. Während aber die marxistische Krisentheorie und Katastrophenlehre immerhin eine — wenn auch wenig tragfähige — Problemlösung darstellt, lässt Sombart die Frage nach dem wahrscheinlichen Ausgang der kapitalistischen Entwicklung im wesentlichen offen und ruft dadurch bei seinen Lesern ein beklemmendes und beunruhigendes Gefühl hervor.

Das *heutige Deutschland* strebt mit allen Kräften eine erhöhte Lebenshaltung der breitesten Schichten seiner Bevölkerung an. Bei dieser Bestrebung nach einer dauernden Förderung der nationalen Massenwohl- fahrt stützt es sich zwar vor allem auf die Produktionsfaktoren Arbeit und Gemeinhilfe. Da es jedoch den herkömmlichen Klassenkampf folgerichtig auszuschalten und alle Schichten seiner produktiven Bevöl- kerung zu einer echten Gemeinschaft zusammenzufassen trachtet, bringt es auch den übrigen Produktionsfaktoren — je nach der praktischen Dringlichkeit der zu lösenden nationalwirtschaftlichen Probleme — ein weitgehendes Verständnis entgegen. So ist es denn leicht verständlich, wenn die Sombartschen Lehren, die der Verbreitung der kapitalistischen Ideologie und dem vielen Gerede über den Klassenkampf zweifelsohne einen erheblichen Vorschub leisteten, gerade in den führenden Kreisen und bei den grossen Massen des realistisch denkenden heutigen Deutschlands nur noch einen beschränkten Anklang zu finden vermochten. Ein tragischer Zug machte sich dabei für Sombart namentlich im Hinblick auf die Tatsache geltend, dass er selbst auch schon früher gewiss nicht zu den Anhängern des Kapitalismus konnte gezählt werden und dass sein spätes Werk über „Den deutschen Sozialismus“, das ja — gleichwie seine meisten früheren Bücher — in zahlreiche fremde Sprachen übersetzt wurde, dem Nationalsozialismus auch einen praktischen Dienst zu erweisen bestimmt war. Dieser tragische Zug wird auch dadurch nur zum Teil gemildert, dass Sombart auch vom heutigen Deutschland als eine der hervorragendsten Leuchten deutscher Wissenschaftlichkeit geehrt wird und dass vor seiner Bahre auch die gesamte deutsche Presse ihre Fahnen tief senkte.

Eine zum Teil tragische Unebenheit machte sich auch in der *zeit- lichen Aufeinanderfolge* der wissenschaftlichen Entwicklung Sombarts geltend. Nachdem er seine ganze Gabe und Schaffensfreude Jahrzehnte hindurch wirtschaftshistorischen Forschungen widmete, vertiefte er sich erst nach der Veröffentlichung des dritten Bandes „Des modernen Kapi- talismus“, also erst gegen Ende der zwanziger Jahre des gegenwärtigen Jahrhunderts wieder in methodologische und wirtschaftstheoretische Stu- dien. Als ein reifes Ergebnis dieser Studien stellt sich sein im Jahre 1930 erschienenes Werk über „Die drei Nationalökonomien“ dar. Zu einer eigentlichen theoretischen Entfaltung der von ihm darin verkündeten „ver- stehenden“ Nationalökonomie konnte er aber nicht mehr kommen, da es ihm — angesichts der nationalsozialistischen Machtergreifung — wichtiger erschien, sich in seinen letzten Jahren wieder der angewandten Erforschung lebendiger Zusammenhänge der sozialwirtschaftlichen Organisation zu widmen. Auch darin spiegeln sich deutlich diejenigen schweren geistigen Kämpfe wider, mit denen die gegenwärtige allgemeine Krise des kapita- listischen Denkens verbunden ist.

vitéz Theo Surányi-Unger

Preiskontrolle und Marktgleichgewicht. I.

Die zentrale Stellung, die die Preise und die Preisgestaltung im Wirtschaftsverlauf einnehmen, macht die Preispolitik, die Lenkung der Preis- gestaltung, zu einem der wichtigsten Hebel der modernen Wirtschaftspoli- tik. Die Erfolge der Benutzung dieses Hebels hängen grösstenteils davon ab, ob dabei die inneren Gesetzmässigkeiten der Preisgestaltung weitgehend genug berücksichtigt werden. Die Preispolitik hat also von der Preistheorie auszugehen, u. zw. hauptsächlich von der Theorie des wirtschaftlichen

Gleichgewichts, die eine leichte und übersichtliche zahlenmässige Rekonstruktion der bestimmenden Faktoren und überhaupt des gesamten Ablaufs der Preisgestaltung ermöglicht.

Die vom Marktgleichgewicht ausgehende Preisanalyse hat die Berücksichtigung der Organisierung des Wirtschaftens, den Tatsachen der Wirklichkeit völlig entsprechend, zur Voraussetzung. In ihren diesbezüglichen Untersuchungen ging die Wirtschaftstheorie früher fälschlicherweise überwiegend von der Hypothese des maximalen Gewinnstrebens aus. Einen gewissen Fortschritt diesem Standpunkt gegenüber bedeutet die Berücksichtigung des Bedarfsdeckungsprinzips, aber auch diese Betrachtungsweise ist noch viel zu gebunden. Der wirtschaftliche Inhalt des Marktgleichgewichts und damit auch die Natur der Preisgestaltung sind in hohem Grade von der Art der Organisierung des Wirtschaftens, von deren tatsächlicher Ausrichtung abhängig. Nur durch eine entsprechende Berücksichtigung dieser Momente kann die theoretische Untersuchung der Preisgestaltung wirklichkeitsnah werden, — nur auf diesem Wege vermag sie der Preispolitik brauchbare Fingerzeige geben. *Koloman Kádas.*

Die Finanzierung der ungarischen industriellen Produktion. II.

Im ersten Teil dieses Aufsatzes wurde die Entwicklung der ungarischen Industriefinanzierung vor der Inangriffnahme des Fünfjahresplanes im Jahre 1938 geschildert; hier soll nun die weitere Entwicklung seit dem erwähnten Zeitpunkt besprochen werden.

Die Durchführung des Fünfjahresplanes übte naturgemäss mannigfach Einfluss auf die Gewinne und so auch auf die interne Kapitalbildung der Industrieunternehmungen. Die Gewinnbildung zeigte — bei in ihrem Verhältnis zueinander fast gleichbleibenden Ertragsfaktoren — im Jahre 1939 noch eine leichte Steigerung und blieb dann im Jahre 1940 im grossen und ganzen unverändert. Da jedoch das Volkseinkommen und die Gesamtkapitalbildung in diesen zwei Jahren eine kräftige Steigerung erfuhren, ging der prozentuelle Anteil der industriellen Gewinnbildung an der Gesamtkapitalbildung des Landes wesentlich zurück. Diese Wendung ist unzweifelhaft als ein Ergebnis der verhältnismässig energischen Preiskontrolle und der Steuerpolitik zu werten, — es ist mit Gewissheit anzunehmen, dass ohne diese Eingriffe die Gewinnbildung und Selbstfinanzierung in der Industrie nicht nur absolut eine weitere Steigerung erfahren hätten, sondern auch ihr Anteil an der Gesamtkapitalbildung sich noch weiter erhöht hätte.

Im Zusammenhang mit der Schilderung der Rolle des Fremdkapitals in der Industriefinanzierung des besprochenen Zeitraums wird erst der Einfluss des Fünfjahresplans auf die Lage der Kreditorganisation und dann die Beiteiligung der Banken an der Versorgung der Industrie mit Kapitalien untersucht. Es zeigt sich, dass trotz der zahlenmässig nachweisbaren Belebung der Banktätigkeit, die in den vorausgegangenen Jahren eine fast völlige Erstarrung zeigte, die Kreditpolitik der ungarischen Banken noch immer manchen Grund zur berechtigten Klage gibt. Es war eben die Unzulänglichkeit dieser Kreditpolitik, die die unmittelbare staatliche Finanzierung der im Fünfjahresplan vorgesehenen öffentlichen Arbeiten und den Ausbau eines Systems staatlicher Vorschüsse — besonders mit Rücksicht auf die an den öffentlichen Lieferungen beteiligten christlichen Klein- und Mittelunternehmer — notwendig machte.

Zum Abschluss werden die Zukunftsaussichten der ungarischen Industrie und Industriefinanzierung besprochen und eine Zusammenfassung der im Laufe der obigen Ausführungen behandelten Probleme — unter Hinweis auf die Lösungsmöglichkeiten — geboten.

Wilhelm Nötel.

Die Aussenhandelsbeziehungen Ungarns zu Serbien vor dem ersten Weltkriege. Die Ansicht, dass die von dem Agrarschutz bestimmte Handelspolitik Ungarns die Schuld an der Verschlechterung der aussenpolitischen Beziehungen zwischen der Monarchie und Serbien gehabt hätte, war seinerzeit stark verbreitet und spukt in manchen Gehirnen auch heute noch. Hieran ist nur soviel wahr, dass als der Handelsvertrag mit Serbien im Jahre 1902 erneuert werden sollte, die ungarischen — aber auch die österreichischen! — Agrarier eine wesentliche Erhöhung der Getreidezölle und ein Einfuhrverbot für Lebendvieh forderten. Der alte Handelsvertrag räumte nämlich der serbischen Landwirtschaft ungeheure Vorteile ein, während gleichzeitig die Rentabilität der ungarischen Landwirtschaft von dem billigen serbischen Weizen und Lebendvieh untergraben wurde und die Auswanderung landwirtschaftlicher Arbeiter erschreckende Ausmasse annahm. Zu der Zeit aber als die Diskussion um die Erneuerung des Handelsvertrages einsetzte, war die grosserbische Propaganda, die der Monarchie gegenüber unter allen Umständen eine ablehnende Haltung forderte, schon in vollem Gange; die serbischen Radikalen machten ja schon gegen den alten Handelsvertrag Stimmung, u. zw. eben aus dem Grunde, dass dieser Vertrag für Serbien zu günstig war und so das Land in eine gewisse wirtschaftliche Abhängigkeit von der Monarchie zu bringen drohte. Die Behauptung, dass die feindliche Stimmung der Serben ihren Grund in der Handelspolitik der Monarchie gehabt hätte, ist also völlig unhaltbar, — es handelte sich hier um rein politische Bestrebungen und Zielsetzungen, die auch durch die grösste Nachgiebigkeit und Opferwilligkeit der Monarchie auf handelspolitischem Gebiete, nicht zu beseitigen gewesen wären.

Ladislau Gesztelyi-Nagy.

Landwirtschaftliche betriebsstatistische Daten über Ungarn. Der vor kurzem erschienene vorläufige Bericht des betriebsstatistischen Ausschusses des Ung. Landwirtschaftlichen Landesvereins über die Betriebsergebnisse der ungarischen Landwirtschaft im Jahre 1939 umfasst in diesem Jahre zum ersten Mal das zurückgegliederte Oberungarn. Das Bild, das sich in dem Bericht spiegelt, kann auch diesmal nicht als völlig repräsentativ für die Verhältnisse des ganzen Landes angesehen werden: die durchschnittlichen Verhältnisse der beobachteten Betriebe sind günstiger als die durchschnittlichen Verhältnisse der gesamten ungarischen Landwirtschaft. Dies kommt schon darin zum Ausdruck, dass der Anteil des Ackerbodens an der gesamten Bodenfläche bei den beobachteten Betrieben wesentlich höher, der Anteil der Anbauflächen der Getreidearten am Ackerboden dagegen wesentlich niedriger ist als im Landesdurchschnitt.

Die Verwendung des Ackerbodens in den verschiedenen Betriebsgrössen-kategorien lässt auf eine grössere Intensität der Betriebsführung beim Grossgrundbesitz schliessen: der prozentuelle Anteil der Hülsenfrüchte, Samen, Industriepflanzen und Futterpflanzen ist hier wesentlich grösser als in den Kleinbetrieben. Der Viehbestand der Kleinbetriebe ist zwar zahlenmässig höher als der der Grossbetriebe, dieser Unterschied verschwindet aber fast völlig, wenn man auch die Qualität (Gewicht) des Viehbestandes mitberücksichtigt.

Vom Bruttoertrag entfallen im Durchschnitt aller beobachteten Betriebe 56% auf den Pflanzenbau, 34% auf die Viehzucht, — diese Zahlen zeigen je nach Landesteilen und Betriebsgrössen sehr grosse Unterschiede. Der Reinertrag war — mit Ausnahme des Nördlichen Hügellandes — in den Kleinbetrieben überall grösser als in den Grossbetrieben. Im übrigen zeigen die Zahlen des Reinertrags, dass die Ergebnisse des Berichtsjahres in der Grossen und der Kleinen Tiefebene viel günstiger waren als in Transdanubien oder im Nördlichen Hügelland. — Der Bericht enthält schliesslich aufschlussreiche Angaben über die Bargeldeinnahmen und — ausgaben und über den Bargeldüberschuss der beobachteten Betriebe.

Ernst Éber.

Schachtschabel, H. G.: Ein System der Wirtschaftslehre. Jena, 1940. G. Fischer. 108 S.

Der Verfasser geht von der Grundthese aus, dass die alte individual-liberalistische Theorie nicht mehr ausreiche, um die Vorgänge im Wirtschaftsleben zu erklären, noch weniger aber, um eine Handhabe zu deren Lenken und Ordnen zu bieten; die Wirtschaftswissenschaft müsse endlich die staatlich geformte und geordnete Wirtschaft zur Kenntnis nehmen und das dahinter stehende geistige Verhalten darlegen. Der alten Rau'schen Einteilung der Wirtschaftswissenschaft in theoretische und praktische Wirtschaftslehre und Finanzwissenschaft setzt er eine neue Dreiteilung entgegen: konstante Lehre, variable Lehre und die Lehre von den Tatsachen. Die erste hätte die in den zeitlich wechselnden Formen verborgenen konstanten Momente des Wirtschaftens aufzudecken, die zweite die veränderlichen Formen darzustellen und die dritte die empirische Welt, den Inhalt des Wirtschaftens zu schildern. Diese Gliederung dürfte sich u. E. als ein fruchtbares methodologisches Prinzip erweisen, — der Rau'schen, an der Oberfläche haftenden und jeglichen Systemgedankens entbehrenden Einteilung ist sie jedenfalls weit überlegen. Die Ansichten des Verfassers werden zwar wohl manchen Widerspruch herausfordern, dass aber seine Gesichtspunkte anregend sind, wird auch von den anders Eingestellten anerkannt werden müssen.

Dionys Kislégy-Nagy.

Guarneri, Felice: Autarkie und Aussenhandel. Jena, 1941. G. Fischer. 24 S. (Kieler Vorträge.)

Der Verfasser dieses vorzüglichen Vortrages zieht aus seinen inhaltsreichen Ausführungen die Schlussfolgerung, dass die Autarkie nicht nur vom politischen und sozialen Gesichtspunkte, noch mehr aber für die Landesverteidigung unentbehrlich und unvermeidbar sei, sondern gleichzeitig auch rein wirtschaftlich als die vollkommenste Wirtschaftsverfassung angesehen werden müsse, da sie die nationale Produktion und den Volkswohlstand am kräftigsten zu fördern vermöchte. *(é. a.)*

Grewe, Wilhelm G.: Der dritte Wirtschaftskrieg. Schriften des Deutschen Instituts für Aussenpolitische Forschung, Heft 85. Berlin, 1940.

Der Verfasser untersucht die Beweggründe und Methoden der Wirtschaftskriege 1793—1815, 1914—1918 und 1939—1940. Er kommt zu der Schlussfolgerung, dass die englische Auffassung vom Kriege die Schuld an der Entstehung des Wirtschaftskrieges trägt und weist nach, dass diese Entartung des Krieges in jeder Hinsicht gegen das gültige Völkerrecht verstösst. Sehr interessant ist seine Besprechung der wichtigsten Rechtsmaterie und der bedeutenderen Aktenformeln des Wirtschaftskrieges.

Koloman Kádas.

Europe's trade. Geneva, 1941, League of Nations. 116 S.

Diese jüngste Veröffentlichung der Wirtschaftsabteilung des Völkerbundes enthält eine gute Darstellung des Aussenhandels der europäischen Staaten, die durch reichliche und wertvolle statistische Beilagen ergänzt wird. Diese Darstellung der Verhältnisse der Vergangenheit soll aber — wie dies im Vorwort von Loveday betont wird — gleichzeitig der zukünftigen Entwicklung den Weg weisen und die Nöte der Gegenwart beheben helfen.

Stefan Venczel.

Jöhr, Adolf: Die schweizerischen Grossbanken und Privatbankiers. Zürich, 1940. Polygraphischer Verlag. 89 S.

Das Heft enthält eine kurze, übersichtliche Zusammenfassung des Inhalts der Vorträge, die die Professoren Bachmann, Däniker, Wolf und Jöhr im Sommersemester 1940 auf der Universität Zürich über die Entwicklung, den Geschäftsgang und die Kreditpolitik der schweizerischen Banken gehalten haben. Die Veröffentlichung vermittelt trotz des bescheidenen Umfangs ein systematisches und vollständiges Bild über die Tätigkeit und die Zielsetzungen der schweizerischen Banken. *Béla Vámos.*

Pályi, Martin: Die Hygiene des Handels. Budapest, 1941. Horizont-Verlag. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser plant eine Bearbeitung des Gesamtgebiets der Berufshygiene u. zw. in Einzeldarstellungen, die die Berufshygiene je eines Berufes zum Gegenstande haben sollen. Die vorliegende, in der ungarischen Literatur bahnbrechende Arbeit ist als erstes Heft dieser geplanten Serie erschienen. Nach einer kurzen Besprechung der sozialen Aufgaben des Handels spricht der Verfasser über die Hygiene des Geschäftslokals, über die wichtigsten Krankheiten der Handelsangestellten, über den Gesundheitsschutz der Lehrlinge, über die Frauenarbeit und die Berufswahl, über die Hygiene des Bureaubetriebes und des Warenhauses, über das Gesundheitswesen der Geschäftsreisenden, und berührt zum Abschluss auch die Fragen der Erholung und des Sommerurlaubs, der Invalidität und der Arbeitslosigkeit.

Michael Borbély.

Csiki, Ladislaus: Entstehung, Entwicklung und gegenwärtige Lage des landwirtschaftlichen Fachunterrichts in Ungarn. Budapest, 1941. 156 S. (In ungarischer Sprache.)

Es ist nicht leicht, ein übersichtliches und einheitliches Bild von der Lage der landwirtschaftlichen Berufsbildung in Ungarn zu gewinnen, da die landwirtschaftlichen Fachschulen teils dem Landwirtschafts-, teils aber dem Unterrichtsministerium unterstellt sind und deren Berichte sich immer ausschliesslich auf die eigenen Schulen erstrecken, ohne auf die andere Schulgruppe auch nur hinzuweisen. Um so dankenswerter ist also die Leistung des Verfassers, der im zweiten Teile des vorliegenden Buches eine sehr brauchbare systematische Übersicht über die gesamte Verfassung des landwirtschaftlichen Fachunterrichts, über die einzelnen Schultypen usw. gibt. Die Probleme der Ausbildung des Lehrpersonals berührt er leider nur flüchtig. Im kürzeren ersten Teile des Buches gibt er eine historische Übersicht, die ebenfalls gediegen und brauchbar ist.

Friedrich Vincze.

Bikkal, Dionys: Einführung in die Sozialpolitik. Budapest, 1941. 71 S. (In ungarischer Sprache.)

Das neue Büchlein des schon wohlbekannten Fachmannes ist für den Laien geschrieben, — mit seinem inhaltlichen Reichtum dürfte es dem Aussenstehenden, der eine allgemeine Orientierung in der sozialpolitischen Problematik gewinnen will, tatsächlich gute Dienste leisten. Einige kritische Bemerkungen können jedoch nicht unterdrückt werden. Es ist zu bemängeln, dass der Verfasser einseitig nur von der industriellen Sozialpolitik spricht, — besonders heute und in Ungarn, wo sich die Aufgaben der landwirtschaftlichen Sozialpolitik immer gebietender in den Vorder-

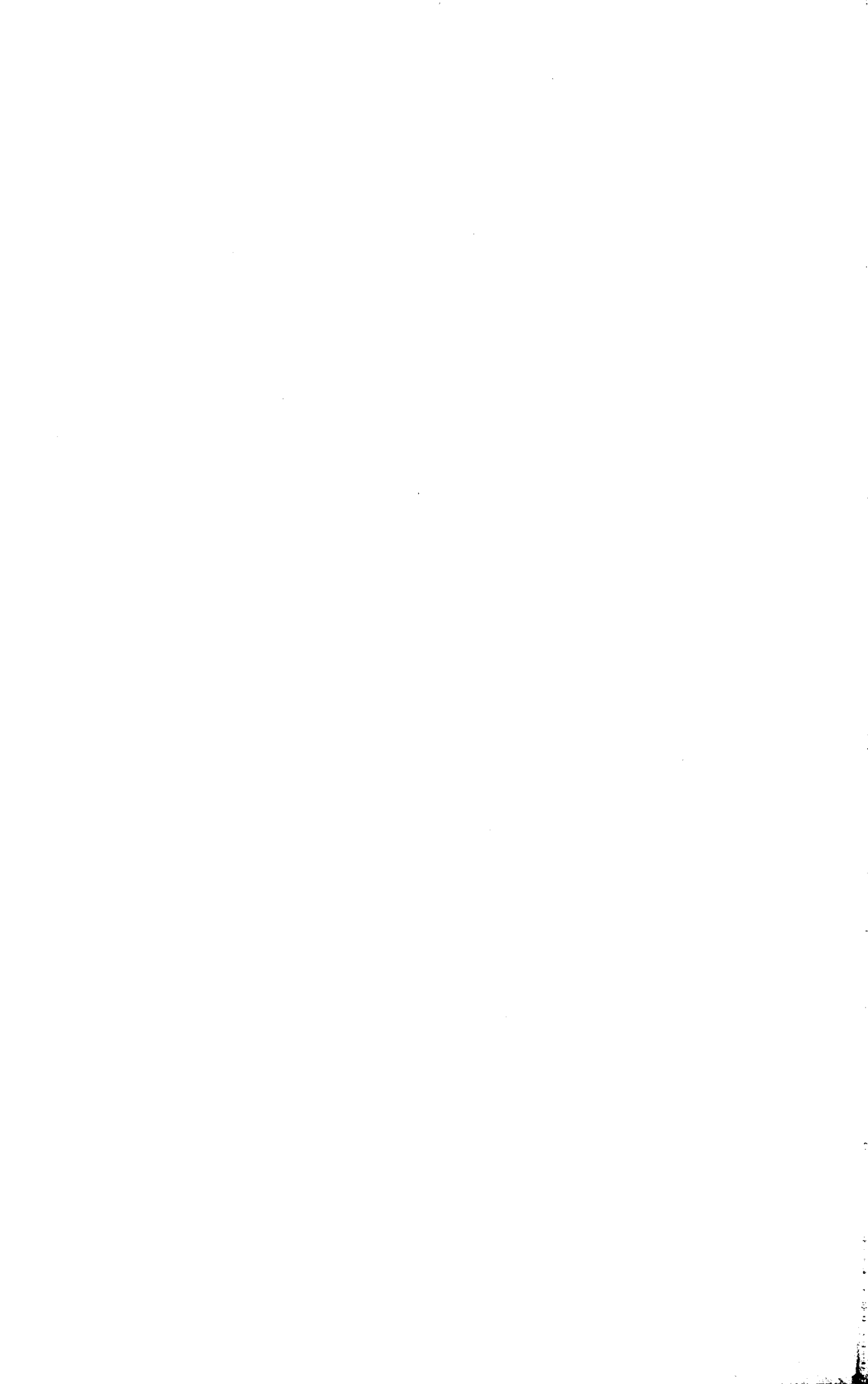
grund drängen. Noch bedenklicher ist aber die Leichtigkeit, mit der der Verfasser die volkswirtschaftlichen Belange der sozialpolitischen Probleme behandelt. Es ist zwar zuzugeben, dass in einem so engen Rahmen auf diese Belange nicht erschöpfend eingegangen werden kann, es sollten diese aber lieber überhaupt nicht, als auf eine so oberflächliche Weise angeschnitten werden. Besonders nachdrücklich muss das bei einem Buche betont werden, das sich an das unorientierte grosse Publikum richtet, das sowieso geneigt ist, die Probleme zu simplifizieren und über schwierige Fragen leichtfertig zu urteilen.

Dionys Kislégi-Nagy.

Csikós-Nagy, Béla: Die drei Achillesfersen der Sowjetwirtschaft. Szeged, 1941. Städtische Druckerei. 40 S. (In ungarischer Sprache.)

Nach einer kurzen Darstellung der gesamten Sowjetwirtschaft bezeichnet der Verfasser die Überorganisierung des Wirtschaftslebens, die in der übermässigen Zentralisierung nicht nur der Wirtschaftslenkung, sondern auch der direkten Leitung der Betriebe in Erscheinung tritt, ferner die räumliche Zusammendrängung des grösseren Teiles der gesamten Industrie auf nur 11% des Industriegebietes und schliesslich die fast monopolistische Stellung der Eisenbahn in der Abwicklung des Warenverkehrs, die zu einer ungesunden Überbelastung des Eisenbahnnetzes führt, als die drei grössten Übelstände und Gefahrenquellen des sowjet-russischen Wirtschaftslebens.

(é. a.)

let józanságát kívánta érvényesíteni. A „Quarterly Journal“ szellemi irányításáért negyven éven át egyedül vállalta a felelősséget, s amivel a ma már nagyjelentőségű folyóirat a tudományt gazdagította, az javarészt az ő munkájának eredménye. Munkásságát az a hagyomány vezérelte, hogy a gazdaságpolitikus joga és kötelessége a közvéleményt irányítani, s az államcselekvés céljainak kitűzésében és politikai keresztülvitelében tényleges részt vállalni. Azoknak az utóda volt, akik szerint gazdaságot tanítani annyi, mint humanizmust tanítani. — *Strauss, Frederick: The food problem in the German War Economy.* A világháború tanulságait 1934. óta a Wehrwirtschaft kérdéseinek specialistái dolgozták fel és értékelték ki a jövőbeni szükséglet szempontjából. A mai élelmezési probléma nem azonos a világháborúban vallott felfogás szerinti feladattal; akkor a nép éhezését kívánta a német vezetés elkerülni, ma pedig a német hadseregnek és népnek olyan táplálkozást szándékozik biztosítani, amely ütőerejét és tettkészségét megőrzi. Már az előtanulmányok kimutatták, hogy háború esetén lehetetlenné válnék az 1933. előtti német fogyasztási szokások fenntartása. Mivel pedig a táplálkozás hirtelen változása háború esetén nem kívánatos, 1934-től kezdődőleg a kormány igyekezett a fogyasztás alakulását irányítani. A háborús élelmezési politika első célja a munkaképesség fenntartása, s ezért az adagolásoknál messzemenő tekintettel voltak a nehéz testi munkások külön igényeire. Természetes, hogy a hadsereg ellátását a birodalom mindenek előtt és a legkielégítőbb mértékben kívánta biztosítani. A háború érthető módon fokozza az élelmiszerszükségletet s a tanulmány ezt a szükségletnövekedést igyekszik számszerűen felbecsülni. A számadatok szerint ez a növekedés a növényi táplálékoknál állott be, míg az állati eredetű élelmiszerek fogyasztásánál az irányzat ellentétes. A nemzetiszocializmus élelmezéspolitikai feladatai kétirányúak voltak: a kenyérmagautarkia megteremtése és az állati termékek termelésének fokozása a tőkarmánybázis kiterjesztése által. Mivel a termőterület lényeges szaporítása nem volt lehetséges, a német gazdaságpolitika a termésátlagok emelésére fektette a fősúlyt. Ez igen sok tekintetben sikerrel is járt, különösen ott, ahol a műtrágyázás által tudták a hozamokat gyarapítani. Jelentős mértékben segítette a német élelmezési politikai feladatok teljesítését az európai mezőgazdaság szállítóképessége is, amely éppen a rossz termés folytán kritikus 1940—1941. évben tette lehetővé az élelmezés színvonalának fenntartását. — *Bloom, F. Gordon: A reconsideration of the Theory of Exploitation.* A tanulmány célja a kizsákmányolási elmélet körében alkalmazott fogalmak tisztázása, az oligopoliumok ezirányú szerepének feltárása, s a kizsákmányolás tekintetében kialakult tévhitek elosztatása. — *Enke, Stephan: Reducing Gasoline Prices: British Columbia's Experiment.* A nyersolaj egyike azon fontos közszükségleti termékeknek, amelyeknek forgalombahozatala terén a tökéletlen verseny jelenségei tapasztalhatók. Ezért a modern amerikai felfogás szerint indokolatlan volna a fogyasztás érdekeit a konkurrenciális elemek korlátlan érvényesülésének kitenni. Ebből a szempontból az Egyesült Államok gazdaságpolitikája számára igen érdekes Brit-Columbia tartománynak a szén-

és nyersolajforgalom szabályozására tett kísérlete. A tartomány az értékesítés ellenőrzésére külön szervet alkotott, amely a vállalatok ellenállásának leküzdése után rövidesen maximálta a nyersolajárakat, s néhány centes árcsökkenést vitt keresztül. Az árak megállapítása a forgalom több fázisára nézve történt meg, s így a kereskedői haszonrészt is szabályozta. Bár kétségtelen, hogy a rendezés folytán a rentabilitás csökkent, s így egyes tőkebefektetések jelentőségüket is elvesztették, mégis feltételezhető, hogy az átmeneti időszak eltelte után a racionális gazdálkodás kényszere folytán a nyersolajforgalomban résztvevő vállalatok életképessége emelkedni fog. — *Palmer, L. Gladys: The Mobility of Weavers in Three Textile Centers.* A hadiiparok szükségletének előtérbe kerülése folytán a gazdasági élet egyes részterületein munkashiány mutatkozik, másutt viszont a munkanélküliség tünetei észlelhetők. A háború további folyamán előreláthatólag a könnyű, fogyasztási iparok foglalkoztatását lehet legkevésbé biztosítani, s ezért érdekes útbaigazításokat nyújthat a textilipari munkásság mobilitásának vizsgálata. Mobilitáson jelen esetben az egyik iparágból, állásból vagy területről a másikba történő át lépés iránti hajlamot értjük. A tanulmány feldolgozási anyagául három fontosabb textilipari gőcpont szövőmunkásainak munkapiaci mozgalmát választotta az 1926—1935. évtizedre nézve. A szövőmunkások mobilitása általában alatta marad az ipari munkásság valószínű átlagos mobilitásának. Más iparra ritkán lépnek át, de a textilipar egyes ágain belül — leginkább mint szövők — gyakrabban változtatják munkahelyüket. Földrajzi mobilitásuk ugyancsak csekély, részben magas átlagos életkoruk, részben pedig családi körülményeik folytán. Ebből arra lehet következtetni, hogy a fegyverkezési iparok számára szükséges munkástartalék szempontjából a szövőipari munkásság csak korlátolt mértékben jöhet számításba. — *Somers, Harold M.: Monetary Policy and Theory of Interest.* A tanulmány a kamatjelenség monetáris és egyéb jellegű magyarázatai terén fennálló ellentéteket ismerteti, azok tisztázásához kíván hozzájárulni. Bírálva ismerteti a legfontosabb típusokat, a nem pénzjellegű magyarázatok közül: a határtermelékenységi és időelméletét, a monetáris tézisek közül pedig a tőkediszpozíciós-likviditási és a pénzpiac állását a kamatprobléma középpontjává emelő ú. n. „loanable funds“ elméletet.

American Economic Review.

1940. szeptember.

Samuelson, P. A.: Theory of Pump-Priming reexamined. Miután még a tőkepiac szabad funkcionálása esetén sem lehet tudásunk mai foka szerint arra számítani, hogy a kamatláb változó magassága a munkakereslet és kínálat teljes egyensúlyát és így a munkanélküliség kiküszöbölését biztosítsa, alapvető fontosságú kérdés, mikép befolyásolják a gazdasági életet a közkiadások, hogyan osztandók meg azok az időben és mekkora az a szorzószám, amely a forgalom emelkedésénél érvényesül? A szerző nem téveszti szeme elől, hogy ez a szorzószám negatív is lehet, vagyis a közkiadások nem csupán saját összegüknél nagyobb általános

termelésfokozást indíthatnak meg, hanem az adóterhek növelése folytán sokszorta nagyobb befektetések elmaradását és ezáltal a nemzeti jövedelem sokszorta nagyobb csökkenését (vagy emelkedésének elmaradását) is okozhatják. Azt is tagadja, hogy az időrendben korábbi közkiadás a megnövelt adóbevételben szükségkép megtérül, tekintve, hogy 1 dollár kiadás révén csak egy dollárnál kevesebb adó folyhatik vissza a közpénztárba. Mindazáltal az 1935—37. évi amerikai konjunktúra-javulásban a szerző szerint döntő szerepe volt a szövetségi kormány kiadás-növelésének. — *Ezekiel, Mordecai: Productivity, Wage Rates and Employment.* — *Bernstein, E. M.: War and the Pattern of Business Cycles.* A háborús konjunktúraalakulás törvényszerűségeinek részletes vizsgálata. A tényezők különbözőése miatt minden államra és időszakra nézve egységes konjunktúra-alakulásról nem lehet szó, mégis vannak olyan általános okok, amelyek által bizonyos törvényszerűségek megállapíthatók, így a háború kitörését közvetlenül követő depresszió, majd az ipar átállítása után bekövetkező nagy fellendülés, végül az anyag- és munkáshiány miatt előálló hanyatlás, ami a háború késői szakán súlyos gazdasági és pénzügyi válsággá fokozódik. A tanulmány részletesen ismerteti az első világháború alatti és utáni éveknek a főbb hadviselő és semleges államokbeli konjunktúra-vonalát és helyesnek tartja Hansen nézetét, aki szerint nem a háború az oka az általános fellendülésnek, hanem a hosszantartó fellendülés (ipari fejlődés) teremti meg az előfeltételét annak, hogy a kormányok háborúba merészkednek. — *Morton, W. A.: A Zero Deposit Rate.* A kamatmentes betétek intézménye csak ott honosulhat meg, ahol a bankok egymás közötti versenye megszűnt. A jelenség hatásaival foglalkozván a tanulmány egyebek közt kifejti, hogy ha a betétek után kamat nem téríttetik, ez megnöveli a közületi befektetések arányát az összes befektetéseken belül. — *Miller, H. S.: Italian Monetary and Exchange Policy under Fascism.* Az államosított, illetve állami irányítás alá vont olasz hitelélet szembetűnő jelenségeinek ismeretése. — *Caplan, B.: Reinvestment and the Rate of Interest.* — *Reviews and new Books.*

1941. február.

Papers and Proceedings of the 55. Annual Meeting of the American Economic Administration. — *I. Gold and the monetary System.* *Neisser, H. P.: The Price Level and the Gold Problem.* A fejtegetés szembeszáll a felfogással, amely szerint a fémpénz mennyisége döntően befolyásolja az árakat: ez csak ott állhat fenn, ahol a bankhitelek tartósan emelkednek s nyomást gyakorolnak a fémkészlet által megszabott határookra. Cassel és iskolája tévedett abban, hogy a világháború után ez lesz a helyzet; sőt az 1850—1910. időszak vizsgálata is azt mutatja, hogy az aranytartalék hatását nem szabad túlbecsülni. Épp ezért az 1929. évi gazdasági válság sem származtatható ebből az okból, hiszen az az Egyesült Államokban kezdődött, majd átharapódzott Franciaországra, holott ezek voltak az aranyban leggazdagabb országok. (A szerző itt nincs figyelemmel arra, hogy a volt központi hatalmak jórészt aranyhiányuk miatt nem bírtak külföldi fize-

tési kötelezettségeiknek eleget tenni, ami az adós- és a hitelező országokban egyaránt egyik főoka volt a válságnak; igaz viszont, hogy az aranyhiány az összeférhetetlenségre vezethető vissza, amely jóvátételi és egyéb fizetési kötelezettségeik és a hitelező országok protekcionista gazdaságpolitikája között fennállott.) Az azóta az Unió felé tartó aranyáradat azonban kiélesítette az aranyproblémát és sorsdöntő kérdés, hogy mi lesz az arany helyzete és szerepe e háború után. A szerző úgy véli, hogy bármelyik fél győz, mindegyik tartani fog a győzelem után birtokában levő vagy birtokába jutó nagy arany mennyiség elértéktelenedésétől s ezért nem térnek el teljesen az aranytól; német győzelem esetén azonban mégis számolni kell az arany demonetizálásával. — *Hardy, C. O.: The Price Level and the Gold Problem.* Az arany monetáris funkciója örökre megszűnt, az aranystandard tekintélyét lerombolták, nincs többé értelme az ipari szükséglet kielégítésén túl való bányászásnak; csupán a külföldi fizetési mérleg különbözetének fedezése kell, hogy arannyal történjék. Mindazáltal angol győzelem esetén a bányák és az aranybirtokosok érdekei ez elavult rendszer további fenntartásáért fognak sikraszállni. — *Machlup Fr.: Eight Questions of Gold.* Nyolc kérdést tesz fel az író s válaszolván rájuk megállapítja, hogy az 1933. évi amerikai pénzürtékesökkenés téves volt; az aranyár mai leszállítása nem használna az Uniónak, de ártana Angliának; a nagy aranybehozzal Amerikának nem jelentett nagy áldozatot; amíg az Egyesült Államok nem térnek le az aranyalapról, nem kell törődniük a háttással, amit más országoknak ez alapról való letérése jelent vagy jelentene; csak az Unió múlik, hogy az arany megőrzi-e értékét; az aranyár végleges megállapítása semmi haszonnal nem járna; sem az, ha a kormány tartozásait aranykészletéből törleszteni; ha viszont — mondjuk — 15 milliárd dollárnyi arany eltűnnék kincstáraiból, az ország nem vesztené vele semmit. — *Brown, W. A.: Comments on Gold and the Monetary System.* — *II. Federal Budget.* *Williams, J. H.: Deficit spending.* Szerző szerint az államadósságok növelése helyett jobb volna adóemelésekből fedezni a megnövelt közkiadásokat. — *Haley, B. F.: The Federal Budget: Economic Consequences of Deficit Financing.* Vizsgálódás az Unió államháztartási deficit-gazdálkodásának a nemzeti jövedelem nagyságára és megoszlására, az árakra és a bankok likviditására gyakorolt hatásáról. Ez a gazdaságpolitika csak a teljes foglalkoztatottság eléréséig folytatható. — *Smith, D. F.: Economic Consequences of Deficit Financing.* — *III. Agriculture in the American Economy.* *Tolley, H. R.: An appraisal of the National Interest in the Agricultural Situation.* — *Schultz, T. W.: Economic Effects of Agricultural Program.* Egyebek közt annak a táblázatát is közli az értekezés, hogy milyen arányban járulnak hozzá a kormánysegélyek a farmerek jövedelméhez. Legnagyobb az arány Alabama államban, ahol e bevételek 24,3%-a ebből a forrásból eredt 1939-ben. — *IV. The Status and Role of Private Investment in the American Economy, 1940.* — *Kreps, T. J.: Consumption: a vast underdeveloped economic Frontier.* A címben foglaltakat érdekesen világítja meg Kreps összeállítása, amely szerint az Unióban 8 millió család az éhség határán él, 11 millió küzd a sze-

génység ellen, 8 millió a jómódú középosztályt alkotja, másfél milliónak már fényűzésre is telik, 800 ezer pedig emellett jövedelme egy részének tőkésítésére is képes. — *Altmann, O. L.: Private Investment, full Employment and Public Funds.* — *Végh, Imre de: Savings, Investment and Consumption.* — *V. Unemployment in the U. S. A. 1930—1950.* *Morgenstern, O.: Unemployment: Analysis of Factors.* — A tanulmány számba veszi a munkanélküliség jövő alakulásában legfőbb tényezőket és rámutat a fegyverkezési program veszélyeire. — *Bakke, E. W.: The Economists and Unemployment.* — *VI. The U.S. in the World Economy, 1940.* *Ellsworth, P. T.: An economic foreign Policy for America.* — *Patterson, E. M.: U.S. in the World Economy 1940.* — *Economic Consequences of War since 1790.* — *Olivier, H.: War and Inflation since 1790.* — *Thorp, U. L.: Postwar depressions.* — *VII. Price Policy and Price Behavior.* — A kötetet a folyóirat 1886-tól kezdődően közzéadott igen érdekes tartalomjegyzéke zárja le.

Proceedings of the Academy of Political Science.

XIX. kötet 3. szám. 1941. május.

A füzet a társaság 1941. áprilisában New Yorkban tartott ankétjának előadásait tartalmazza „*America faces the Future*” címmel. *Biggers, John D.: Getting into Quantity Production.* Az előadó — az O. P. M. (Office for Production Management) igazgatója — az Unió haditermelése fejlődésének adatait ismerteti. A pénzügyi szükségletek nagyságát jellemzi, hogy egy 26 tonnás tank 50.000 dollárba, egy négymotoros bombázó repülőgép 250.000-be, egy csatahajó kb. 100 millióba kerül; mindez megindokolja a 44 milliárd dolláros fegyverkezési tervet s hogy ezt az összeget két és fél év alatt akarják elkölteni. A fegyverkezési akció keretében már elkészült vagy a befejezéshez közeledik 784 új gyártelep, amelyek létesítésére 2138 millió dollért fordítottak. Különösen a szerszám- és gépgyártást fejlesztették erősen, amelynek termelési értéke a múlt évi 700 millióról háromszorosára növekszik. A repülőgépgyáraknak az 1939. évi 279 millió dollárral szemben 1941-ben 4375 millió értéket kell produkálniuk, ami harmadával több az autóipar évi termelési értékénél is. Az előadó ismerteti az egyes főbb üzemeket, így a világ legnagyobb „tank-arszénálját”, amely napi 14 tankot gyárt, a Wright-repülőgépgyárat, amelyik ugyancsak legnagyobb a maga nemében, a General Motors Saginaw-beli gépfegyvergyárat, a Chrysler tankgyárat Detroitban, az új Du Pont löporgyárat és i. t. — *Richardson, R. R.: Army Developments in Preparedness.* Az előadó vezérőrnagy, jelenleg a hadügyminiszteriumban, utal azokra a nehézségekre, amelyekkel a vezérkarnak a közvélemény és a politikusok érdeklődéshiánya miatt a védelmi tervek megalkotásakor az első világháború óta küzdeniök kellett. 1940. kezdetén csak 165.000 sorkatonája volt az Uniónak, ma 1,418.000 embert tart fegyverben. — *Eliot, G. F.: Defense in two Oceans.* — *Korndorff, L. H.: A Challenge to the American Shipbuilding Industry.* A fegyverkezési terv legnagyobb tétele a hadi és kereskedelmi tengerészet fejlesztésének 10 milliárd dolláros programja, amelynek megvalósításához 1 millió

alkalmazott szükséges. — *Shepardson, W. H.: The U. S. A. as an Arsenal of Democracy.* — *Williams, J. D.: Economic and financial Aspects of the Defense Program.* A fegyverkezés pénzügyi oldalának legfőbb problémája a nemzeti jövedelemnek a polgári fogyasztást szolgáló részéből mennél többet a háborús termelés javára igénybe venni. 1942-ben a nemzeti jövedelemnek még csak 20%-át szándékozzák e célra felhasználni, ami sokkal kisebb hányad, mint a hadviselő államokban. — *Lubin, I.: A Labor Policy of the Emergency.* Az előadó, az O. P. M. munkaügyi osztályának igazgatója, a fegyverkezéssel kapcsolatos munkáskérdésekkel foglalkozik. Előadása keretében közli, hogy a 42.688 millió dolláros fegyverkezési költségekből 30 milliárdot megszavazott a kongresszus, 9 és $\frac{1}{4}$ milliárd az 1941/42. költségvetési évben fog megszavaztatni s 3 és $\frac{1}{2}$ milliárdot tesznek ki az angol megrendelések. — *Rogers, L.: Making a democratic Government effective in Crisis.* — *Hardy, Ch. O.: The Basis for Priorities and Price Control.* — *Cowles, J.: The Future America faces.* — *Knudsen, W. G.: Defense Problems at Home and abroad.* Az O. P. M. vezérigazgatója szerint a tervezett 784 gyárnak az előadás időpontjáig 60%-a készült el, további 3 hónap alatt csaknem valamennyi üzemképes lesz.

The American Political Science Review.

1941. április. 2. füzet.

Dimock, Marshall E.: Labor's Part in War and Reconstruction. A modern háborúkat az ipari felkészültség dönti el s itt minden korábbinál nagyobb az ipari munkásság jelentősége. A dolgozók munkakészségét ideig-óráig erőszakos rendszabályokkal is fenn lehet tartani, de állandó maximális erőkifejtésük csak az önkéntes együttműködés útján biztosítható. Ezért is nagyjelentőségű az angol munkásmozgalom vezetőinek fokozódó résztvállalása a kormányzatban, annál inkább, mert eleinte e mozgalom nem tanúsított teljes megértést a hadicélokkal szemben. — *Lewis, John D.: Democratic Planning in Agriculture.* Az 1938. évi Mt. Weather egyezmény egységes irányelveket szabott meg az Unióban a szövetségi kormány, a tagállamok és a megyék által követendő mezőgazdasági tervgazdálkodtatásra vonatkozóan. A tanulmány ennek a gazdaságpolitikának célkitűzéseit és az e célok elérésére alkalmazott módszereket ismerteti.

Pályázati hirdetés.

A „Darányi Ignác“ Agrártudományos Társaság alapszabályaiban kitűzött céljának megfelelően pályázatot hirdet *a felszabadult erdélyi részek agrárgazdasági kérdéseit felölelő munka* kidolgozására.

A dolgozat első részének a visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi részeken megoldásra váró agrárpolitikai teendők rendszeres és részletes kifejtése volna a feladata, különös figyelemmel arra a kérdésre, hogy e területeknek az anyaország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódása miképpen volna a legsikeresebben elérhető. Részletesen tárgyalandók a birtokpolitikai, szociálpolitikai és termeléspolitikai kérdések. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az erdélyi román birtokpolitika egyik legfőbb célját a magyar népelemnek a román rétegek javára történő proletarizálása alkotta, kifejtendő, hogy a magyarságot ennek következtében ért sérelmek miképpen volnának orvoslandók.

A termeléspolitikai teendők megállapításánál figyelem szentelendő egyrészt annak a szempontnak, hogy a visszakerült részek termelése miképpen egészítené ki legeredményesebben az anyaország agrárgazdálkodását, másrészt, melyek azok a termelés-, illetve értékesítéspolitikai teendők, amelyeket a kialakulóban lévő világgazdasági helyzet kíván meg.

A munka második részének ismertetnie kell azokat az agrárpolitikai vonatkozású kérdéseket, amelyeket a román uralom tett a második bécsi döntéssel visszakerült erdélyi és keletmagyarországi részeken. Különös figyelem fordítandó a földbirtokpolitikai intézkedésekre, illetve az általuk előidézett gazdasági, szociális és nemzetiségi hatásokra. E kérdések mellett azonban jelentőségüknek megfelelő terjedelemben tárgyalandók a román agrárpolitikának mindazok a rendelkezései, amelyek a mezőgazdálkodás fontosabb tényezőit érintik, nevezetesen: a mezőgazdasági munkaerő gazdasági, jogi és szociális helyzete, a tőkeellátás és hitelügy, (állami hitelakciók, gazdaadósságok rendezése) a termelés irányának és terméseredményeknek alakulása, az értékesítés helyzete (általános értékesítési politika, adópolitika, terményárak maximálása és minimálása, külkereskedelmi politika). Ismertetendő ezen kívül a társadalmi agrármozgalmak jelentősebb eseményei. Kívánatos, hogy a dolgozat a tények ismertetésén kívül kísérletet tegyen a román uralom agrárpolitikai mérlegének felállítására.

A pályázat jelígs. A pályamű terjedelme legalább 10 (tíz) nyomtatott ív legyen. *A pályázónak csupán egy nyomtatott ív terjedelemben kell a mű egyik részét teljesen kidolgoznia, a többi részre elegendő részletes vázlatnak a beterjesztése.* Az így beterjesztett pályaművek alapján történik a pályaművek elbírálása. A beérkezett dolgozatokat a Társaság által kiküldött bizottság fogja elbírálni. A díjat csak a megszabott mér-

téket megütő dolgozat kaphatja meg. A legjobb dolgozat 1000.— P-s díjjal fog jutalmaztatni. A díjnyertes pályamű szerzője megbízást kap a pályamű részletes kidolgozására.

A jutalmazott dolgozat kiadási joga a Társaságra száll át és annak közzététele esetén a szerző szerzői tiszteletdíjra nem tarthat igényt.

A pályamunkákat 1942. március 31-ig kell beadni a Társaság titkárságához (Budapest, II. Lepke-u. 18.)

A pályadíjnyertes a titkárságtól írásbeli értesítést kap.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Sept.-Okt. 1941.

Mehrproduktion und Bodenbesitz.

Die Bodenbesitzverhältnisse spielen vom Gesichtspunkte der Möglichkeit einer Produktionssteigerung eine wichtige Rolle u. zw. kommt hier vor allem die Besitzverteilung nach Betriebsgrössen in Betracht. Ungarn wird zu Unrecht als das Land des Grossgrundbesitzes hingestellt. In Mecklenburg, Pommern und Brandenburg ist der Anteil des Grossgrundbesitzes höher als in Transdanubien und in Italien entfällt ein grösserer Prozentsatz der gesamten Bodenfläche auf den Grundbesitz über 100 Katastraljoch als in Ungarn. 53.5% des gesamten ungarischen Bodenbesitzes entfallen auf den Kleinbesitz unter 100 Katastraljoch und diese Ziffer steigt auf 62%, wenn man auch die von Kleinpächtern bewirtschafteten Grossgrundbesitztümer und die Allmendwaldungen und -weiden über 100 Katastraljoch hinzurechnet. Bei dem Ackerboden gestalten sich diese Zahlen noch günstiger.

Es kann andererseits nicht geleugnet werden, dass die Bauernbetriebe in Ungarn extensiver wirtschaften als der Grossgrundbesitz. Hackfrüchte, Handelspflanzen und Gartenbau spielen in den Kleinbetrieben im Landesdurchschnitt eine geringere Rolle, die Erträge der meisten Nutzpflanzen sind hier wesentlich geringer und der zahlenmässig zwar grössere Viehbestand minderwertiger als beim Grossgrundbesitz. Eine breitangelegte Bodenreform würde also unzweifelhaft mit einem recht empfindlichen Ausfall im Ertrag der ungarischen Landwirtschaft verbunden sein und ist deshalb vom Gesichtspunkte der Mehrproduktion unbedingt abzulehnen.

Es gibt aber zahlreiche andere Reformen, die im Interesse der Produktionssteigerung dringend durchgeführt werden müssten. So müsste z. B. das Übergleiten des ungarischen Bodens in unberufene Hände unterbunden werden: es gehen in den letzten Jahrzehnten in stets steigendem Masse grosse Mengen von Klein- und Mittelbesitztümern in den Besitz von Stadtbewohnern über, für die der Boden nicht Existenzgrundlage und Beruf, sondern nur eine sichere Kapitalanlage ist. Von noch grösserer Wichtigkeit und noch dringender notwendig wären aber energische Massnahmen zur Verhinderung der Zersplitterung des Grundbesitzes. Der Anteil des Zwergbesitzes (unter 1 Katastraljoch) am gesamten Ackerboden war im Jahre 1935 schon 13%. Dazu kommt, dass in Ungarn die Zersplitterung der Kleinbesitztümer in unzählige kleine, auf die ganze Gemarkung zerstreute Parzellen, die eine wirtschaftliche Betriebsführung völlig unmöglich machen, ausserordentlich um sich greift. Es wäre hier vor allem eine viel energischere und raschere Betreuung der Feldbereinigung erforderlich, dann aber auch eine Reform des Erbrechtes und noch weitere Abwehrmassnahmen, wie z. B. eine Erschwerung der Versteigerung der Kleinbesitztümer, Heimstättenschutz, Belastungsverbote und evtl. die gesetzliche Festlegung eines Grundbesitz- und Parzellenminimums oder eine partielle Unterbindung des Kleingrundbesitzverkehrs. Die beiden letzten Massnahmen wären freilich wieder aus sozialem Gesichtspunkte nicht unbedenklich, da sie das wirtschaftliche Hochkommen der besitz-

losen landwirtschaftlichen Bevölkerung erschweren würden, und deshalb mit der grössten Vorsicht zu handhaben.

Andreas Heller

Preiskontrolle und Marktgleichgewicht. II.

Die Höhe, besonders aber der zeitliche Charakter des Preises wird von dem Übereinstimmen bzw. Nicht-Übereinstimmen des Inhalts des Marktgleichgewichts mit den wirtschaftlichen Plänen der Wirtschaftenden bestimmt. Der dynamische Charakter des Preises wird in der Regel stabil sein, wenn zwischen diesen Plänen und dem Marktgleichgewicht Übereinstimmung herrscht (harmonisches Gleichgewicht), dagegen labil, wenn diese Übereinstimmung fehlt (disharmonisches Gleichgewicht). Im letzteren Falle gesellen sich zu den Preisbewegungen exogenen Ursprungs noch andere, durch endogene Ursachen hervorgerufene Preisbewegungen. Die Art des Marktgleichgewichts, namentlich ob dieses harmonisch oder disharmonisch bestimmt ist, hängt zum grossen Teil von der Gestaltung der Wettbewerbsverhältnisse auf dem Markte ab, da ja die Erfüllung der Antizipationen eine Funktion des Ausgangs des marktlichen Konkurrenzkampfes ist. Bei freier Konkurrenz und Monopol ist ein harmonisches Gleichgewicht leichter, in einigen Fällen des beschränkten Wettbewerbs (z. B. bei oligopolistischem Wettbewerb) nur selten zu erreichen. In den letzteren Fällen kann ein Gleichgewicht nur mit Hilfe äusserer Eingriffe hergestellt werden.

Die Höhe des Preises wird unmittelbar von Angebot und Nachfrage, mittelbar von den Produktionskosten und der Gestaltung der Produktivität und andererseits von der Elastizität der Nachfrage nach Produktionsfaktoren und Fertigwaren bestimmt. Wenn die Nachfrageelastizität unendlich gross ist, kommen bei freier Konkurrenz nur die Produktionskosten und die Gestaltung der Produktivität als preisbestimmende Faktoren in Betracht.

Eine Lenkung der Preisgestaltung ist auf dem Wege der Beeinflussung der Preisbildungsfaktoren möglich. Diese Beeinflussung muss jedoch so geartet sein, dass ihre sekundären Auswirkungen mithelfen, das gesetzte wirtschaftspolitische Ziel zu erreichen. Eine sinnvolle Preispolitik muss also alle Auswirkungen und Folgen der geplanten Massnahmen aufs genaueste berechnen und zu diesem Zwecke die Zusammenhänge, die zwischen der Gestaltung der Preisbildungsfaktoren bestehen, weitgehend berücksichtigen. Dies führt schliesslich — wenn die Preispolitik sich gezwungen sieht, auf eine Abänderung der Einstellung und Absichten der Wirtschaftenden hinwirken zu müssen — zu einer allgemeinen Wirtschaftslenkung. Die Preispolitik muss also — dem zwischen den einzelnen Elementen des Marktgleichgewichts bestehenden Zusammenhang entsprechend — einen Kontakt mit den übrigen Zweigen der Wirtschaftspolitik aufrechterhalten. Die Voraussetzung einer erfolgreichen Preispolitik ist also die unbedingte Fachmässigkeit, die sorgfältigste Berücksichtigung aller wirtschaftlichen Zusammenhänge. Und da der Preis eine dynamische Erscheinung ist, hat die richtige Preispolitik ausserdem auch immer dynamisch zu sein.

Koloman Kádus

Ernteertragsversicherung in den Vereinigten Staaten. Im Februar des Jahres 1938 hat der Kongress der Vereinigten Staaten 20 Millionen Dollar für die Zwecke eines praktischen Versuchs zur Einführung einer

allgemeinen Ernteversicherung, die den Landwirt für jeden durch Naturkräfte (Dürre, Überschwemmung, tierische Schädlinge, Feuer, Stürme und Hagelschlag) verursachten Ausfall im durchschnittlichen Flächenertrag entschädigt. Diesem Kongressbeschluss verdankt die Federal Crop Insurance Corporation, eine staatliche Versicherungsanstalt, die Mitte 1940 bereits 380.000 Kunden hatte, ihre Entstehung. Die Tätigkeit dieser Unternehmung beschränkt sich vorläufig auf die Weizenernteversicherung, — erst wenn die praktischen Erfahrungen dieses ersten Versuchs die Durchführbarkeit der Ernteversicherung erweisen, soll das Tätigkeitsgebiet der Anstalt erweitert und auf andere Kulturpflanzen ausgedehnt werden. Über die Erfahrungen und Ergebnisse der ersten zwei Jahre dieser neuartigen Versicherung hat vor kurzem Prof. Clendenin in *The Journal of Land and Public Utility Economics* (Bd. 16.) berichtet; aus seinen Ausführungen geht hervor, dass die bisherigen Ergebnisse erfolgverheissend sind. Über die Lebensfähigkeit dieses Versicherungszweiges lässt sich jedoch vorläufig noch nichts Endgültiges aussagen. *Ernst Éber.*

Das Bankwesen Sowjetrusslands. Die erste Bank, die in der Sowjetunion nach der Auflösung der Kreditinstitute des früheren Regime gegründet wurde, war die Staatsbank, die jedoch in den ersten Jahren ihres Bestehens fast nur eine einzige Aufgabe hatte, nämlich den Geldbedarf des Staates zu befriedigen. Nach mehreren Reformen ist das Kredit-system in den Jahren 1930—1932 völlig neugestaltet worden; seitdem ist das Bankwesen ein Glied der staatlichen Wirtschaft, den Banken kommen auf den Gebieten der Geldversorgung, des Zahlungswesens und der Kontrolle der Kreditverwendung die Funktionen staatlicher Verwaltungsstellen zu. Die Staatsbank hat eine dreifache Rolle. — sie ist gleichzeitig Notenbank, Steuerkasse und Girozentrale der staatlichen Unternehmungen und sollte infolgedessen eine Übersicht über die gesamte staatliche Wirtschaft haben, deren ganzes Finanzwesen kontrollieren, vor allem aber die Durchführung der staatlichen Wirtschaftspläne fördern. Den Geldbedarf der einzelnen Wirtschaftszweige zu befriedigen, sind die Investitionsbanken berufen, während die Gemeindebanken und Sparkassen hauptsächlich die Aufsaugung der privaten freien Gelder zur Aufgabe haben. Der hervorstechendste Charakterzug des gesamten Bankwesens ist die Abhängigkeit von den staatlichen Wirtschaftsplänen, der völlige Mangel an eigener Initiative; die Sowietbanken treiben keine Kreditpolitik auf eigene Faust wie die Banken der kapitalistischen Länder, sie sind nur Kontroll- und Vollzugsorgane der staatlichen Wirtschaft.

Géza Mennyey

Die Klassiker der Volkswirtschaftslehre in ungarischer Übersetzung.

Die ungarische volkswirtschaftliche Literatur ist ziemlich arm an Übersetzungen der grossen Meister unserer Wissenschaft. Zum Teil ist dies darauf zurückzuführen, dass in Ungarn die sich für Wissenschaft interessierenden Kreise deutsch lesen und ihnen nicht nur die Werke deutscher Nationalökonomien, sondern auch deutsche Übersetzungen englischer und französischer Autoren auf diesem Gebiete zugänglich sind, soweit sie die Lektüre einer Übersetzung dem Originalwerke infolge von Sprachschwierigkeiten vorziehen. Unter den wenigen Werken, die aus dem Englischen in die ungarische Sprache übersetzt worden sind, befinden sich selbstverständlich das grundlegende Werk von *Adam Smith* und die

Principles von *Ricardo*, sowie Malthus' Buch über das Bevölkerungswesen. Die Übersetzung der beiden ersten Werke erschien jedoch vor geraumer Zeit und ist ziemlich veraltet. Die Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft hat nun — unter Benützung der dem Andenken ihres gewesenen Präsidenten, Alexander Matlekovits, gewidmeten Stiftung — eine neue Übersetzung beider genannten Werke verfertigen lassen. Gleichzeitig wurde auch *Malthus' Volkswirtschaftslehre* übersetzt, welche bisher in ungarischer Sprache noch nicht erschienen ist, obzwar dieses Buch eben wegen seiner häufigen Polemik mit Ricardo für die Leser von Ricardo's Principles sehr lehrreich ist. Eine Übersetzung von *Friedrich List's „Nationalem System der politischen Ökonomie“* bildet den vierten Band der jetzt erschienenen Sammlung von Übersetzungen. Dieses Werk ist schon einmal — im Jahre 1843 — in's Ungarische übersetzt worden. Die Bedeutung der List'schen Gedanken, die zwar in Ungarn schon vor einem Jahrhundert erkannt wurde, rechtfertigt es vollauf, dass eine Neuübersetzung des Werkes vorgenommen wurde, denn abgesehen von dem Umstande, dass die alte Übersetzung vergriffen ist, tat auch eine dem heutigen Geschmacke entsprechende, besser leserliche Übersetzung dieses bedeutenden Werkes sehr not.

W. H.

Statistische Studien über Siebenbürgen.

Farkas, Árpád — Mudra, Alois: Variations- und Korrelationsrechnung in der Agrarforschung. Kolozsvár, 1941. Minerva. 57 S. (In ungarischer Sprache.)

Farkas, Árpád: Die Kapitalverhältnisse siebenbürgischer Kleingrundbesitzer auf Grund der Erhebungen des Siebenbürgischen Ungarischen Landwirtschaftsvereins aus den Jahren 1938. und 1939. Kolozsvár, 1941. Siebenbürg. Ung. Landwirtschaftsverein. 46 S. (In ungarischer Sprache.)

Farkas, Árpád: Betrieb und Betriebsergebnisse siebenbürgischer bienenzüchtenden Kleingrundbesitzer. Kolozsvár, 1941. Minerva. 15 S. (In ungarischer Sprache.)

Farkas, Árpád: Die Einkommensverhältnisse siebenbürgischer Kleingrundbesitzer auf Grund der Erhebungen des Siebenbürgischen Ungarischen Landwirtschaftsvereins aus den Jahren 1938 und 1939. Kolozsvár, 1941. Siebenbürg. Ung. Landwirtschaftsverein. 65 S. (In ungarischer Sprache.)

Farkas, Árpád: Die methodische Untersuchung der landwirtschaftlichen Handarbeit. Kolozsvár, 1941. Minerva. 16 S. (In ungarischer Sprache.)

Die vorliegenden 5 Abhandlungen sind die Früchte einer langjährigen Forschungsarbeit des illustren Verfassers, der noch vor Trianon zum Professor der Landwirtschaftlichen Akademie von Kolozsvár ernannt wurde und den auch das rumänische Regime auf diesem Posten beließ. Die erste, in Gemeinschaft mit Professor Mudra verfasste Schrift ist eine gute Einführung in die Elemente der mathematischen Statistik; zum

Abschluss gibt sie skizzenhafte aber doch recht wertvolle Anregungen zur praktischen Anwendung der Variations- und Korrelationsrechnung in der landwirtschaftlichen Betriebsforschung. Die zweite Studie ist ein Versuch, diese mathematischen Verfahren bei der Auswertung eines konkreten statistischen Materials anzuwenden. Der Wert dieses Materials, des Ergebnisses einer betriebsstatistischen Erhebung des Siebenbürgischen Ungarischen Landwirtschaftsvereins, ist gering, da die Erhebung nicht breit genug angelegt werden konnte; das darin sich widerspiegelnde ernsthafte Bestreben des Vereins, das Wohl der unter Fremdherrschaft lebenden ungarischen Kleinlandwirte zu fördern, verdient jedoch jede Anerkennung. In der dritten Studie vergleicht der Verfasser die Kapitalverhältnisse der bienenzüchtenden Kleinbetriebe mit denen der übrigen Kleingrundbesitzer. Für das in der vierten Studie bearbeitete statistische Material gilt dasselbe, was wir über die zweite Studie gesagt haben, — immerhin gelingt es aber dem Verfasser, aus diesem Material manche wertvollen Aufschlüsse über die Strukturverschiedenheit der Kleinbetriebe Siebenbürgens von denen des Mutterlandes herauszuholen. In der fünften Studie gibt der Verfasser die Ergebnisse seiner die Arbeit des Grabens betreffenden Zeit-, Bewegungs-, Ermüdungs- und Leistungsstudien und zeigt, dass durch eine Rationalisierung dieser landwirtschaftlichen Handarbeit eine wesentliche Leistungssteigerung zu erreichen wäre. *Stefan Varga.*

Éber, Anton: Wie können wir umsonst reicher werden? Budapest, 1940. 230 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser, ein eifriger Anhänger des Gedankens, die volkswirtschaftliche Bildung weiteren Kreisen zugänglich zu machen, hat sich die Aufgabe gestellt, die grundlegendsten Sätze der Volkswirtschaftslehre in gemeinverständlicher, den weitesten Kreisen entsprechender Weise darzulegen. Es ist ihm auch gelungen, Auseinandersetzungen über Arbeit, Kapital und Kapitalbildung, sowie über die Rolle der Unternehmer zu bieten, die wirklich für jederman verständlich sind. Das Buch ist in dieser Beziehung mustergültig, indem es dem Verfasser gelungen ist in einfacher Sprache und in gemeinverständlicher Art das Wesentliche über die behandelten Probleme dem Leser zugänglich zu machen. Das Buch liest sich vorzüglich und wird hoffentlich weite Verbreitung finden.

W. H.

Soproni, Alexius: Die Sorgen der Kulturecke. Budapest, 1940. Hrsg. v. der Ungarischen Gesellschaft. 266 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist der soziale Berater des Komitats Sopron, der den Komitat von Dorf zu Dorf bereiste. Er entwirft auf Grund seiner reichen Erfahrungen ein Bild von den von ihm vorgefundenen sozialen und wirtschaftlichen Verhältnissen und weist dann, den Prinzipien der modernen, sozial bedingten Agrarpolitik entsprechend, jede leichtfertige Verallgemeinerung vermeidend und stets von den konkreten Gegebenheiten der Landschaft ausgehend, auf die zu lösenden und praktisch lösbaren Aufgaben hin. Er stellt fest, dass dieser Komitat aus mehreren Gründen (z. B. niedrige Zahl der Analphabeten, Dichte und Instandhaltung des Strassennetzes, Grösse und Qualität des Vieh-, besonders aber des Rinderbestandes, hoher Grad der Steuermoral) als die „Kulturecke“ des Landes be-

zeichnet werden kann. Der Sorgen und Übel gibt es freilich auch hier nicht wenige: die Grundbesitzverteilung ist z. B. noch ungesünder als im Landesdurchschnitt (ein Viertel des Komitatsgebietes entfällt auf zwei Latifundien und auch der Zwergbesitz ist sehr stark vertreten) und die Landbevölkerung ist im allgemeinen arm.

Stefan Hollós.

Wagemann, Ernst: Wo kommt das viele Geld her? Düsseldorf, 1940. Völkischer Verlag. 160 S.

Der illustre Verfasser gibt in diesem Buche unter Einsatz eines vollständigen wissenschaftlichen Rüstzeugs, aber in gemeinverständlichster Form eine Darstellung des Systems der deutschen Kriegsfinanzierung. Die im Titel des Buches gestellte Frage beantwortet er mit dem Hinweis einerseits auf das Zurückbleiben der Konsumtion hinter der Erzeugung, das den Staat in die Lage versetzt hat, einen gewaltigen Teil des Sozialprodukts für Kriegszwecke in Anspruch nehmen zu können, ohne den Privatkonsum im gleichen Masse einschränken zu müssen, — und andererseits auf die Leistungen der staatlichen Finanzpolitik, die sich im Gegensatz zur Finanzpolitik des ersten Weltkrieges nicht in der Neugeldschöpfung erschöpft, sondern zur umfassenden Lenkungsstätigkeit wird, mit dem Leitprinzip, dass in der Geldwirtschaft sich gegenseitig ausgleichende bewegende und hemmende Kräfte erzeugt werden müssen, die ein harmonisches Gegenspiel der Herausgabe und der Aufsaugung des Geldes gewährleisten.

(é. a.)

Kruse, Alfred: Der Mittelstandskredit. Jena, 1941. G. Fischer. 288 S.

Der Verfasser untersucht die Probleme der Kreditversorgung des Kleinhandels und Kleingewerbes und schildert die Lösung dieser Probleme in heutigen Deutschland. Seine manchmal zwar etwas unübersichtlichen, aber stets äusserst lehrreichen Ausführungen haben aus zwei Gründen Anspruch auf weitgehende Beachtung: erstens, weil sie ein Licht auf die grundlegenden Antinomien in der Wirtschaftslage des Mittelstandes werfen und zweitens, weil die Lösung der Kreditversorgung der Kleinbetriebe, die man in Deutschland gefunden hat, ohne Zweifel als die beste in Europa angesehen werden muss.

Béla Reitzer jun.

Oguz, Ahmed: Die Wirtschaftslenkung in der Türkei. Berlin, 1940. 237 S. (Volkswirtschaftliche Studien, Heft 65.)

Die Rückständigkeit der türkischen Nationalwirtschaft machte nach Beendigung des Weltkrieges und des darauffolgenden Freiheitskampfes deren Umgestaltung, oder richtiger völlige Neugestaltung zur dringenden Notwendigkeit. Der Aufbau einer Volkswirtschaft in europäischem Sinne hatte jedoch die Neuformung einerseits der Mentalität des Volkes, andererseits der Einrichtungen des öffentlichen Lebens zur Vorbedingung. Dieser soziale Umbruch hat sich in den 4—5 Jahren nach dem Lausanner Frieden im wesentlichen vollzogen. Hierauf folgten dann der Ausbau der modernen Nationalwirtschaft, die Vollendung des Überganges zur Geldwirtschaft und die Industrialisierung. Bei der Lenkung dieser Aufbauarbeit hat sich der Staat auf die eigens zu diesem Zwecke geschaffene Kreditorganisation gestützt.

Koloman Kádás

Commission to study the organisation of peace. Preliminary report and monographs. New York, Carnegie Endowment for International Peace. 193—531. S. (International Conciliation, April, 1941. No. 369.)

Dieser Veröffentlichung verleiht nicht die Neuartigkeit der verkündeten Gedanken eine hervorragende Bedeutung, sondern einfach die Tatsache, dass prominente Persönlichkeiten unter der Aegide der Carnegie-Stiftung den Versuch unternahmen, die geistigen Grundlagen einer umfassenden Regelung der politischen und wirtschaftlichen Probleme der Welt zu finden. Die Mitarbeiter haben ihre Aufgabe ernst aufgefasst, sie verlieren sich nicht in Allgemeinheiten, sondern suchen, die volle Wirklichkeit im Auge haltend, redlich nach dem Weg in eine neue bessere Welt. Der Vollständigkeit halber hätten allerdings einige tieferliegende Probleme, wie z. B. die Verwirklichung der sozialen Gerechtigkeit innerhalb der einzelnen Nationalwirtschaften, eingehender behandelt werden müssen, — es geht nicht an, dass in diesem Zusammenhang die Frage der Monopolen eben nur angeschnitten, die Bodenbesitzfrage aber nicht einmal erwähnt wird.

m. v.

Boukaouris, G. Nicolas: Vers l'état économique. Paris, 1939. 160 S.

Die Anregung zu seinen Untersuchungen hat der Verfasser von der Wirtschaftsentwicklung seiner Heimat, von der aktiven, auf eine Förderung der Industrie und eine Entfaltung der Nationalwirtschaft gerichteten Politik Griechenlands bekommen. Er gibt eine gelungene Übersicht über die Entwicklung der Idee des Wirtschaftsstaates, untersucht eingehend dessen Funktionen, spricht über die Unternehmertätigkeit des Staates, über die Rolle des Geldes und die Gestaltung des Staatshaushaltes im Wirtschaftsstaat, über die Probleme der Nationalisierung der Produktion usw. Die Ergebnisse seiner Untersuchungen könnten bei einem zukünftigen Neuaufbau der Weltwirtschaft wertvolle Dienste leisten.

Julius Domány.

Többtermelés és földtulajdon.

Az európai nagytergazzdálkodás legfontosabb alappillére a többtermelés. Az új gazdasági rendben, a jelek szerint, erősen emelhetjük mezőgazdasági termelésünk színvonalát és korlátlanul fokozhatjuk fejlesztésének ütemét. Ha agrártermelésünk jelenlegi színvonalát vizsgáljuk, akkor további fejlődését gátló számos akadályra bukkanhatunk. Hazánkban a többtermelés lehetőségét kétségen kívül lényegesen befolyásolja a földtulajdon kérdése is, amely a mezőgazdasági üzemnagyságcsoportok egymástól eltérő viszonyaiban jelentkezik.

Az alábbiakkal nem akarjuk a kis- és nagyüzem hasznosága feletti vitát felkavarni. Von der Goltz és F. Oppenheimer nyomán ennek a kérdésnek hatalmas irodalma alakult ki. Nálunk — gyakran szenvedélyes hangon — a gazdasági és főleg politikai írások tömege avatkozott e vitába, megítélésünk szerint többnyire a már elavult gazdaságszemlélet fényével világitva meg az anyagot.

A kis- és nagyüzem vitájában valószínűleg a német nemzetiszocialista párt 1930. március 6-i álláspontjának van igaza, amely szerint: „a mezőgazdasági üzemnagyság kérdésében nincs sematikus megoldás. Népesedéspolitikai szempontból igen fontos sok életerős kis- és középmezőgazdaságú parasztbirtokot alakítani. Emellett azonban a nagybirtok is sajátos és szükséges szerephez jut, tehát a kis- meg középmezőgazdaságokkal való egészséges aránya esetén, létjoga van.“ *Konrad Meyer*, a neves agrárpolitikus ehhez még hozzáfűzi:¹ „egyetlen üzemnagyságcsoport sem ítéhető meg önmagában, hanem minden birtokost csak a népközösség érdekében végzett termelői tevékenységének eredménye igazolhat. Mi — írja tovább — végérvényesen sohasem ítélnék, vagy értékelünk a területnagyság alaki számadatai alapján, bennünket csak az érdekel, hogy milyen életviszonyokat és fejlődési lehetőségeket nyújt a kérdéses birtok. Mi az egészséges földrendezést mindig dinamikus kérdésnek tekintetük és sohasem egyszerű földosztásnak.“

Tehát a nemzeti termelés rendjében minden birtoknagyságcsoportnak megvan a maga sajátos és üdvös szerepe. Hogy

¹ *Konrad Mayer*: Gefüge und Ordnung der deutschen Landwirtschaft. Berlin. 1939. 202. és köv. old.

a közösség szempontjából adott esetben melyik üzemnagyság kívánatos, az a szociális indokokon kívül az éghajlat- és talajviszonyoktól, a terület bel- vagy külterjes kezelésétől, sőt művelési ágaitól is függ. Senki sem tagadja azt, hogy pl. a szőlőművelésre a kisüzem, az erdőgazdálkodásra pedig a nagyüzem a legalkalmasabb. A birtokviszonyok állandóan a kisebb területcsoportok felé tolódnak el. A szabad birtokforgalom következtében 1895 és a világháború között, a kataszteri nyilvántartás 20 milliót meghaladó személyváltozást mutatott ki. Ebben az időben nálunk a felfelé emelkedő osztálymozgalom szempontjából elegendő birtok került eladásra, évente az összes üzemek számának majdnem 20%-a, a földbirtok összértékének 10%-ában.² A világháború után pedig csupán a földbirtokrendező agrárpolitikai intézkedések során is lényegesen csökkentették a nagyüzemek területét, az első földbirtoktörvénnyel 879.102 kat. holddal; a telepítési- és zsidótörvények pedig másfélmillió hold föld igénybevételét tervezik, amiből 1940. végéig 178.000 kat. holdat osztottak ki mintegy 35.000 igénylő részére.

Helytelenül emlegetik Magyarországot a nagybirtok házájaként. Ha birtokviszonyainkat sok szempontból egészségtelennek tekinthetjük is, nem beszélhetünk a nagyüzem uralkodó jellegéről, hisz az sok vidékünkön alig található fel, s még a leginkább nagybirtokos Fejér megyében is a közép-, kis- és törpebirtok területe meghaladja a nagyüzemek kiterjedését. Összehasonlításként megemlíthetjük, hogy pl. az új háború előtti Németország Mecklenburg, Pomeránia és Brandenburg tartományai-ban a 100 hektárnál nagyobb birtoktesteknek az összterületekben való részesedése meghaladja a magyar Dunántúl 100 kat. holdnál nagyobb birtokainak arányát, az említett német terület pedig nagyobb mint Csonkamagyarország. Sőt az Olaszországgal való összevetés is figyelmet érdemelhet, mert ott a 100 kat. holdnál nagyobb üzemek területe 19 millió kat. hold, az összterület 41.5%-a, nálunk pedig 7.4 millió, a terület 46.5%-a. Ha figyelembe vesszük, hogy hazánkban az erdők túlnyomó része a nagybirtokhoz tartozik, Olaszországban pedig a fenti adat az erdőterületet nem foglalja magában, úgy megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági nagyüzem nálunk aránylagosan nagyobb területet foglal el, mint Magyarországon.

Nálunk a 100 kat. holdnál kisebb üzemek az 1935. évi általános mezőgazdasági statisztikai összeírás adatai szerint — mint a fentiekből kitűnik — az összes birtokok területének 53.45%-át foglalják el. A kisüzemek területaránya azonban tényleg ennél még jelentősebb.³ A 100 holdnál nagyobb birtokok kis-

² V. ö.: *Czettler Jenő*: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest. 1911. 387. és 398. old.

³ V. ö.: *Ihrig Károly*: Fejezetek az agrárstatisztika köréből. Budapest. 1939. 31. old.

bérletbe adott területe ugyanis az összterülethez való arányukat 57%-ra emeli, ha pedig a kisbirtokosok kezelésében levő 100 holdon felüli közbirtokossági legelőket és erdőket is leszámítjuk a nagyüzemek területéből, akkor a kisgazdaságok aránya a 62%-ot is eléri. A statisztika mezőgazdasági területünket művelési ágak szerint jelzi. Nagyüzemben megfelelőbben művelhető az erdő, legelő, nádas, ezekből a művelési ágakból gyengébb arányban is részesedik a kisüzem.

Az összterületnek, mint láttuk, 53.45%-án termelnek a kisüzemek. A szántóföldi művelés alatt álló földnek viszont már 64.5%-át foglalják el és ez az arány a fenti megfontolások szerint még inkább javukra billen (az érdekeiket szolgáló korlátolt forgalmú birtokokkal együtt, — de a kisbérletek nélkül — a művelt terület 68.8%-áig). Tehát a szántóterületből való nagyobb részesedésük alapján a belterjes gazdálkodás feltételei náluk inkább adva volnának, mint a nagyüzemekén. Az adatok azonban azt bizonyítják,⁴ hogy a parasztüzemek az országos átlagnál kevésbé karolják fel a kapásművelést, a kereskedelmi növényeket, a zöldségféléket, vagyis a több munkát követelő termelési lehetőségeket. Bár gabonatermesztésünk üzemi okokból több hátránnyal jár, mégis inkább arra vetik magukat és ott is főleg az őszi kalászosokra, pedig ez vetésforgójukra sem kedvező.

Termelési statisztikánk — a külföldi feldolgozásokkal szemben — birtoknagyságcsoporthoz szerint mutatja be a terméseredményt. Részben ennek a hivatalos adatközlésnek, részben egyéb számításoknak köszönhető, hogy a növénytermelés és a minőségi állattenyésztés terén a kis- és a nagybirtok terméseredményei között az előbbi hátrányára mutatkozó sajnálatosan lényeges különbséget a szakirodalom általában elismeri.

Ihrig Károly igen érdekes táblázattal világította meg,⁵ hogy minél nagyobb a gazdasági üzemnagyságcsoporthoz, annál kisebb a különbség a jó és a rossz termésű évek átlagos terméshozamai között. Ez szerinte azt jelenti, hogy ha a kisüzem is úgy gazdálkodnék mint a nagy, kevésbé szenvedné az időjárás viszontagságait és az országos közhozam sem mutatna akkora ingadozást. Ihrig egyébként a sok vitára okot adó számtartási statisztikát is megbírálta és ugyanitt kimutatta azt, hogy a kisüzemek javára jelentkező nagyobb összegű pénzeredményeket azonos intenzitási fokra átszámítva, a nagybirtokokkal szemben még a legjobb kisgazdaságok javára sem mutatható ki olyan különbség, amely az e tekintetben elterjedt nézetet igazolhatná.

Kerék Mihály szerint⁶ „a kisüzem gabonatermésátlagai holdanként kb. 2 q-val alacsonyabbak, ami kb. 25%-os különbö-

⁴ V. ö.: i. m. 43. old., *Lipták László*: Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. Bp. 1935. 123. old.

⁵ i. m.: 44. és köv. old.

⁶ A magyar földkérdés. Bp. 1939. 361. old.

zetnek felel meg. Ezt az eltérést a többi szántóföldi kultúrnövények hozamában is megtaláljuk; a tehenenkénti tejtermelés terén pedig kb. 800 literrel van hátrább a kisüzem a nagyüzemmel szemben.“

Az 1928—1937. évi adatok átlagában a 20 kat. holdon alúli birtokok termés hozama az 1000 kat. holdon felüli uradalmak termés hozamánál a főterményekben a következő %-okkal volt kevesebb: búza: 24.0, rozs: 22.4, árpa: 25.0, zab: 21.2, burgonya: 23.8, tengeri: 16.0, takarmányrépa: 18.7, lucerna: 13.7. Ujlaki Nagy Árpád számítása szerint⁷ a kisbirtok kenyérmagvakban 6—7 millió q-val kevesebbet termel, mint termelne, ha rajta általánosan a nagybirtok szintjén álló gazdálkodás folyna. Ez a viszonylagos kiesés évente legalább 80—100 millió q vegyes haszonterményre tehető. Szerinte, ha a közép- és nagybirtokból 2 millió kat. hold jutna a kisbirtokosok kezére s azok gazdálkodásuk mai szintjét képesek volnának megtartani, akkor a termés hozamkülönbségből származó károsodás mintegy 7—8 millió q haszontermény lenne, az 1939-es forgalmi áron számítva kereken 70 millió P értékben.

Birtokrendező törvényeink és a vonatkozó kormányprogramok erős-teljes ütemben sürgetik a nagybirtokoknak kisüzemekre való bontását, mégpedig nagyrészt különösebb tekintet nélkül arra, hogy a nagybirtokon belterjesen gazdálkodnak-e vagy sem. A birtokrendezés újabb irodalmában szintén található a földreform következtében jelentkező és átmenetinek ígért termelési színvonal-csökkenés mérvére vonatkozó számításokat.

Muzsnai József szerint⁸ hozzávetőleg egymillió kat. hold szántóterületet fognak kiosztani háromnegyedrészt az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokokból. Az esetben, ha a kalászosoknál csak 20, a kapásoknál 17, a takarmányféléknél pedig mindössze 5%-os terméskiesés következik be, akkor — szerinte — a földosztás kihatása a termés hozamra a következőképp fog alakulni:

Termény	Vetésterület aránya a kiosztott földből		Terméskiesés kéként q.	A kiosztott területen kevesebb terem q.
	%	kat. h.		
búza	28	280.000	3.5	980.000
rozs	11	110.000	2.5	275.000
árpa	9	90.000	4.5	405.000
zab	4	40.000	3.0	120.000
tengeri	22	220.000	4.5	990.000
burgonya	6	60.000	18.0	1.080.000

⁷ Östermelő gazdaságunk jelene és jövője. Bp. 1939. 49. old.

⁸ A birtokrendezés közgazdasági feladatai és következményei. Értekezések, beszámolók a műszaki és gazdaságtudományok köréből. Bp. 1941. V. füzet 26. old.

Ez a majdnem 4 millió q kiesés a csonkaország felsorolt terményekből való átlagtermésének mintegy 5%-a. A többtermelés, a belső fogyasztás és a kivitel szempontjából igen jelentős mennyiség.

Vannak viszont, akik a fenti adatokkal szemben azt hangoztatják, hogy a szántóföldi termelés eredményei nem elegendők arra, hogy a kis- és nagybirtok produktivitásának kérdését az utóbbi javára döntsük el.⁹ A jelentős szőlő- és gyümölcstermelés a kisbirtok üzemága és az állatállomány nagyobb részét kisbirtokon tartják, — főleg baromfi, ló, sertés és szarvasmarhaállományát. Ezzel szemben Lipták László kimutatta,¹⁰ hogy hiábavaló remény a birtokosztódástól a kert- és gyümölcsterület automatikus növekedését várni. A kisbirtoknak csak 2.04%-a kert és 4.11%-a szőlő, tehát ma is tág tere volna a fejlődésre, ha annak meg volna a gazdasági és értékesítési lehetősége. Első földreformunk a mezőgazdasági terület 10%-át mozgatta meg, a kertterület aránya mégsem növekedett. Az utódállamok radikális földosztása után sem észlelhettük ezt a hatást.

Megbízható és teljes adatgyűjtésünk nincs arról, hogy a 100 hold alatti birtokok kétségen kívül nagyobb állatlétszáma, ellensúlyozza és kiegyenlíti-e az 1000 hold feletti birtokok állatállományának kimutatható és mindenki által elismert minőségi kiválóságait. A baromfityenyésztés statisztikája ebből a szempontból nem ad megfelelő képet, mert pl. a nagyüzemen élő gazdasági cselédek baromfiállományát is a kisbirtok javára írja. A cseléd-sertések sincsenek külön kimutatva. Ugyancsak Lipták hivatkozott arra,¹¹ hogy nem is a kisbirtok területe az állattartás támasza, hanem a törpebirtok tart aránylag sok állatot, még pedig főleg a nagybirtokon részes munkából szerzett takarmányával. Szerinte érthetetlen jelenség az, hogy egyesek a nagybirtok felosztásától remélik az állattenyésztés megerősödését. 1911 óta birtokmegosztásunk nagymértékben a törpe- és kisbirtok javára toldott el. 1933-ig szarvasmarhaállományunk mégis majdnem félmillióval, sertéseink száma pedig majdnem másfélmillió darabbal csökkent. Egyedül lóállományunk szaporodott, ami azonban nem nyeresége nemzetgazdaságunknak. Ha fontos is a lótenyésztés kérdése, az a nagy mennyiségű és nem megfelelően tartott lóállomány, amely sem húsának, sem trágyaerejének rendes hasznosítása szempontjából nem jelent az egyéb állatállományhoz mérhető értéket, a szállítás és a hadsereg fokozatos gépesítése következtében mindjobban veszít jelentőségéből. Mivel pedig egypár ló igaerejének észszerű kihasználásához legalább 30 kat. hold műve-

⁹ *Matolcsy Mátyás*: Az új földreform munkaterve. Bp. 1934. 48. és köv. old.

¹⁰ Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. Bp. 1935. 61. old.

¹¹ i. m.: 68. old.

lése szükséges, a takarmányhiányunkat még csak növelő sok kiscgazdáló bizonyos fokig felesleges, sőt káros tehernek tekinthető.

Mindezek alapján a földosztásnak lehetnek tiszteletreméltó indokai, — mint pl. Bismarck keletporoszországi nemzetiségi szempontjai; a földosztás szerepelhet mint a túlsűrű agrárnépességnek ritkább népsűrűségű helyekre való áttelepítése, — a földtulajdon fajtisztá kezekbe adása, vagy mint a jövedelemmegoszlás egészségesebbé tételének egyik eszköze, de a magyar agrártöbbszermelés kérdésének kedvező fejlődését nem tudjuk elképzelni úgy, hogy csak egy belterjesen kezelt mezőgazdasági nagyüzemet is leromboljunk, szétdaraboljunk anélkül, hogy annak helyén ugyanolyan értékű termelési erőt és lehetőséget ne biztosítanánk.¹² Pedig ma még merésznek tűnik az a német hang,¹³ amely felelőtlennek minősíti azt a román eljárást, amely az intenzíven kezelt elkobzott zsidó nagybirtokokat a föld racionális kihasználását nem biztosító nincstelen paraszt-telepeseknek meri kiosztani.

Viszont határozottan állíthatjuk azt, hogy a földosztástól eltekintve éppen a többszermelés érdekében számos más földreformténykedést elengedhetetlenül szükségesnek tartunk.

Igy semmikép sem örvendhetünk annak a ténynek, hogy a magyar föld mindinkább azok kezébe kerül, akik nem hivatásszerűen gazdálkodnak rajta. A kis- és középbirtokok egész tömegét vásárolják meg évente a városi lakosok, a biztos tőkeelhelyezés reményében. Ezt teszi, az ujonnan feltámadt úri földéhségtől hajtva, a kisnyugdíjasoktól a szabadpályákon levőkön át, a magasabb közfunkcionáriusokig, mindenki, akinek csak pénze van. Az így szerzett és a lakhelyüktől gyakran tévoleső földdarabkákat az ellenőrizhetetlen, földnyúzó bérlőknek adják ki, vagy maguk kezelik, tőke, szakértelem, sőt tapasztalat nélkül, néha egész külterjesen, rendszerint bámulatraméltó dilettantizmussal. 1920-ban 161.090 olyan földtulajdonost mutattak ki, akiknek főfoglalkozása nem volt agrárjellegű. Ezeknek száma 1930-ra 80.3%-kal szaporodott.¹⁴ A világháború után végrehajtott első földosztás során összesen 413.991 személy jutott földhöz. Új földtulajdonát ezeknek csupán 73.1%-a kapta földművelői szakképzettsége alapján, míg a többieknek részben háborús érdemeik fejében jutott föld (ezek között bizonyára előzően is sok földműves akadt), — részben más címen, de úgy hogy 51.654 új földtulajdonos előző foglalkozásának semmi kap-

¹² V. ö.: *Lipták* i. m. 58. old.

¹³ Dr. Eg.: Produktionshemmende Reformen. Südost Echo. 1940. december 27. sz.

¹⁴ V. ö.: Struktur und Verfassung der ungarischen Landwirtschaft. Bp. 1937. L. *Thirring*: Statistik der landwirtschaftlichen Bevölkerung.

esolata sem volt a földműveléshez.¹⁵ A szakképzettség nélkül való földszerzést eddig tehát agrárpolitikai intézkedéseink is elősegítették. A termelés és a hivatásos földművelők érdekében kívánatos volna gátat emelni a föld ilyen idegen kezekbe való jutásának. Ezt a kérdést — mint a hasonló problémákat általában — nem könnyű megoldani, de a bevált német kísérletek jó példát adhatnak.

Agrárpolitikánk még fontosabb, sürgősebb és nagyobb jelentőségű feladata a birtokok túlságos *felaprózásának* megakadályozása céljából végrehajtandó földreform. Hogy a mi viszonyaik között az üzemosztódás a mezőgazdasági termelés veszedelme nélkül meddig terjedhet, azt nehéz megállapítani. Az egy kat. holdnál kisebb kiterjedésű törpebirtokot — abban az esetben, ha azt nem kezelik belterjesen — általában gazdaságellenesnek tekintik. A törpebirtok nálunk már 1935-ben is a szántóföldi művelés alá vett mezőgazdasági területnek épügy 13%-át foglalta el, akárcsak a nagybirtok.

A birtokosztódás jelentőségét üzemi szempontból még jobban növeli az a tény, hogy a falusi nép földje rendszerint nem egy tagban, hanem a határ különböző részén, több, egymással össze nem függő szalagban fekszik. A magyar föld a kisemberek kezén valósággal szétporladt és a nemzeti termelés eme veszedelmének méreteiről hű képet ad a kérdés jelentős irodalma.¹⁶

Futaky az 1936. és 1937. évi telekkönyvi végzések alapján feldolgozta a betétes községekben végrehajtott birtokmegosztásokat. Azok alapján a községek még hiányzó 36%-ának adatait hasonlónak véve, az évente történő ingatlaneldarabolás becslése szerint, 316.600 kat. holdat érint. Szerinte a megosztás előtti 120.600 földrész megkétszereződik, úgy hogy évente újabb 127.100 földrészlet keletkezik. Fehrentheil 3475 község 100 kat. holdnál kisebb birtokainak szántó- és rétterületét vizsgálta meg. Ezekben a községekben egy kisbirtok átlagos nagysága 4.6 kat. hold, ami azonban 7.4 parcellából áll, úgy hogy egy kisbirtokparcella átlagos nagysága 0.62 kat. hold, vagyis 992 négyszögöl. Legrosszabb a birtokátlag a Kisalföldön, az északi Alföldön és a Felvidéken (4.2, 4.3, 4.3 kh.). Viszont a parcellák száma

¹⁵ V. ö.: *Futaky Zoltán*: A birtokrendezés közigazdasági feladatai és következményei. Értekezések és beszámolók a műszaki és gazdaságtudományok köréből. Bp. 1941. V. füz. 6. old.

¹⁶ Adatok és vélemények a tagosítás és birtokrendezés új törvényhozási rendezéséhez. A földművelésügyi min. kiadványa. 1904. — *Dr. Trájer István*: Földmérés és földrendezés a nemzeti munka szolgálatában. Technika. 1933. — *Kleiszner Zoltán*: A tagosítások gyakorlati kivitele és gazdasági előnye. Geodéziai Közöny. 1932. — *Fehrentheil László*: Vizsgálatok a magyar földbirtok elaprózódottságára és a községek tagosításának sürgősségi fokát mutató indexszámok megállapítására. 1934. — *Ozoróczy, Tátray, Kovách*: Tagosítások és egyéb birtokrendezések. 1938. — *Futaky Zoltán*: i. m. és Tapasztalatok az újabb tagosításról. 1940.

legnagyobb Dunántúlon és Felvidéken (9.8, 9.4 drb), úgy hogy egy kisbirtok parcellának átlagos kiterjedése is e két ország-részben a legkisebb (0.45, 0.46 kh.). Futaky szerint az elaprózódás fokozása nem a földrészek átlagos területének további csökkenésével jelentkezik, hanem inkább az átlagos földrészlétszám emelkedésével,¹⁷ tehát a parcellákra való széthullás nem is annyira a törpe, — mint inkább a kisbirtok veszedelme. A fenti átlagok a kirívó esetek egész tömegét takarják, amelyek felemlítése még jobban aláhúzhatja a kérdés termeléspolitikai jelentőségét. Járdánháza községben pl. egy 51 holdas gazdának 267 darabban volt a földje, Nádujfalun egy 50 holdasnak 238, Akán egy 73 holdasnak 151, Borzváron egy 12 holdasnak 66, Egerbocson egy 7 holdas gazdának a földje pedig 92 parcellában volt.

Lássuk röviden milyen gazdasági hátrányokkal jár a mezőgazdasági kisüzem területének túlságos szétbontása.

Az apró szalagföldeken lehetetlen a rendes talajelőkészítés. Traktorszántásuk szóba sem jöhet, ekével is csak egyirányban, rendszerint a lejtő irányában lehet megszántani a parcellát, s akkor a víz lefut róla. Keresztszántásra keskenysége miatt alig kerülhet sor. A gépvetés és más munkaeszközök alkalmazásának előnyeitől elesik, trágyát is a szállítási nehézségek miatt kap a többi földnél kevesebbet. A fogat- és az emberi munkaerő észszerű kihasználásának igen nagy az akadálya. A kicsi, 2—400 öles parcellákon szükséges munka elvégzése rendszerint nem tart egy teljes napig, úgy hogy a tulajdonos naponta kénytelen más parcellákra átmenve, újból munkához látni. Az irodalomban a parcellák közötti távolságokra vonatkozó érdekes példákat találhatunk. Egy bátai gazdának ahhoz, hogy szétszórt parcelláit megművelhesse, lakásából évente majdnem 14-szer akkora utat kell megtennie, mint a Bécs és Budapest közötti távolság. Egy másik kisbirtokosnak e célból évente 50 munkanapot kell kocsin töltenie és így tovább.

A parcellák között lévő mesgye melegágya a gyomnak, kártevő rovaroknak. Tulajdonkép terméketlen sávot képez, amelynek kiterjedésére vonatkozóan többen végeztek számításokat. Futaky¹⁸ átlag 150 öl hosszú dülöket vesz figyelembe s a hozzájuk tartozó 15 öles mesgyék területe alapján a szalagparcellák között húzódó összes mesgyék kiterjedését a kisbirtok egész területének 1.52%-ára: 110.000 kat. holdra becsüli, ami az első földreform során kiosztott nagybirtok nyolcadrészénél nagyobb területet jelent.

Régebben az úrbéri szabályzat előírta azt, hogy a jobbágytelek bizonyos mértékben alul nem darabolható. Az 1836. évi V. t. c. még nem engedte meg a negyedtelken aluli osztást.

¹⁷ Futaky: A birtokrendezés stb. 3. old.

¹⁸ i. m. 11. old.

A parcellaminimum a határőrvidéken az 1870-es évekig megmaradt. A jobbágyfelszabadítás azonban több mint öt millió kat. hold kiosztásával egyidőben megszüntette a birtokminimumot és az 1871: III. t. c. minden vonatkozásban megadta a jobbágyoknak a földükkel való teljesen szabad rendelkezés jogát. Száz éve indult meg a föld szétporladásának a folyamata. Ezt az első időkben a nyomásos gazdálkodás rendszere is előmozdította, amely intézménynek jegyeit néhol még ma is feltehetjük. A jobbágytelket ugyanis az 1853. évi rendezés több darabban osztotta ki, hogy a nyomásos gazdálkodás során az egyes jobbágyok egyszerre különféle növényeket is termelhesenek.

A föld szétDarabolásának okai ma sem annyira gazdaságiak, mint inkább a kisbirtok gazdasági érdekeivel ellenkező jogintézmények,¹⁹ elsősorban öröklési jogunk káros hatásának tudhatók be.

Azokban a nyugati államokban, amelyekre Napoleon Code Civil-ének hatása kiterjedt, az az intézkedés, amely a természetben való egyenlő osztás érdekében az örökhagyó tulajdonos végrendelezési jogát szűk keretek közé szorította, nagymérvű birtokelaprózásra vezetett. A régi magyar jog ági örökösödése a mezőgazdasági ingatlanok birtoklásának állandósítására törekedett. Az új örökjogot rendező országbírói értekezlet azonban átvette az osztrák polgári törvénykönyvnek a köteles részre vonatkozó jogintézményét, ami a szabad végrendekezés korlátozásaként, a leszármazók törvényes osztályrészét biztosította. Ez adta a reálosztás törvényes jogalapját és a jobbágytelek kötöttségének megszűnte után előmozdította a kiscsászda osztály családi üzemének a föld megművelhetetlenségig kicsiny parcellákra való bomlását. Ezt az örökjogi rendszert egyes németajkú községek kivételével országszerte a jogszokás sem korlátozza, mert a magyar paraszt méltánytalanul vélné azt, hogy egyik gyermeke mindent megkapjon, a másiknak pedig semmi sem jusson az ősi földből.

A birtoktestek gazdaságellenes szétbomlásának ellenzerei közül kétségen kívül a tagosítás jelentősége a legnagyobb. A tagosítás az érdekeltek törvényszabta részének elhatározására megindított agrárpolitikai intézkedés, amely egy község határán belül az elszórtan fekvő birtoktesteket úgy vonja össze, hogy azok helyett és azoknak megfelelő értékben, minden birtokos földjét lehetőleg egy tagban kapja meg.

A tagosítás előnyei nyilvánvalóak. A tagosítás lehetővé teszi a határrendezést, az utak, a közterületek célszerű kijelölését. Megvalósíthatja a vízrendezés feladatait, a fölösleges víz elvezetését, a hiányos vízellátás biztosítását. Megkönnyíti a

¹⁹ V. ö.: Czettler: i. m. 398. old.

községrendezést, új házhelyek megfelelő kiosztását. A közigazgatást is egyszerűsíti, főleg a földadó kataszter és a telek-könyvezés tehermentesítésével. A tagosítás gazdasági hatása még nagyobb. Terméketlen területek művelésbe fogását mozditja elő, lehetővé teszi a munkateljes növények művelését, megszünteti a nyomásos gazdálkodás maradványait. A fenti számítás szerint 110.000 kat. holdra becsült mesgyeterületből 95.000 kat. holdat adhat vissza a termelés számára. Végül a termelésirányítás, fajtaazonosság, tömegáru, tagosítás nélkül meg sem valósítható.

A tagosítás eddigi ütemére jellemző, hogy az 1908: XXXIX. tc. életbeléptetésétől a kérdést újra rendező 34.700/1935. I. M. sz. rendelet hatálybalépéséig 99 községben 292.645 kat. holdat tagosítottak, azóta pedig 1941-ig 80 községben 246.323 kat. hold tagosítása indult meg.²⁰ Fehrentheil idézett műve szerint a Csonkaország községeinek 66%-ában 2.343 községben, 2,890.000 kat. hold volna még sürgősne tagosítandó. 31 év alatt azonban évente csak 5.3 községet tagosítottunk. Ha a tagosításra váró községek számát nézzük, akkor ebben az ütemben 438 év, ha pedig a tagosított területből indulunk ki, akkor a fent kívánatos tagosításhoz 176 év lenne szükséges. Mivel pedig a tagosított birtokok további osztódásának sincs gátja, tagosításunk mai állása, ha a kormány erélyes intézkedése elmarad, teljesen reménytelen.

A tagosítási állami alap a tagosítással felmerült költségek 20%-át viseli, a többire 5 év alatt visszafizetendő kamatmentes kölcsönt ad. A mérnöki munka és eljárás költsége Futaky szerint kat. holdanként 26.10 pengőre tehető, tehát a kérdést mintegy 76 millió pengővel meg lehetne oldani. Bár nem könnyű a falusi lakosságot a tagosítás szükségességéről meggyőzni, a tagosítás lassú menetét mégsem a vonatkozó kérelmek hiánya, hanem az alap pénzhiánya okozta. A pénzügyi fedezet kérdését egyesek az érdekelték előálló termény-többletéből vélik megkapni,²¹ mások²² hivatkozva az eddigi behajtási nehézségekre azt ajánlják, hogy a szükséges összeget minden birtok kat. holdankénti 10—12 filléres céladójából, bankkölcsönből, vagy az ingatlaneldarabolás esetén a területrészek kisebb volta szerint növekedő mérvű előzetes tagosítási költség hozzájárulásból teremtsék elő. Legújabbán az a lehetőség merülhet fel, hogy a tagosítás költségeit a milliárdos mezőgazdasági többtermelési terv fedezete viselje.

A tagosítás azonban végeredményben inkább a kisbirtok, mint a törpebirtok nehézségeit oldja meg és csupán ideiglenes rendezést jelent. Ilyesfajta, de megelőző hatása volna a kisbir-

²⁰ V. ö.: *Futaky*: Tapasztalatok... c. tanulmányával.

²¹ Pl.: *Matolcsy*: i. m. 116. old.

²² Pl.: *Futaky*: i. m.

tok árverezése megnehezítésének,²³ a végrehajtásmentes családi birtoknak (homestead) és a hitelkérdés megoldása esetén a kisbirtok bizonyos fokú terhelési tilalmának.

A paraszthitbizomány intézményének megvalósítását erősen nehezítik az örököstársak kielégítése esetén fennmaradó terhek. A német jogszokások miatt mindenesetre az Erbhof rendszer megvalósítása nem volt olyan nehéz, míg nálunk az utóbbi idők jogalkotásainak hasonló kísérletei alig sikerültek. Az 1920: XXXVI. tc. által bevezetett „osztthatatlan családi birtok“ az elmúlt 20 év alatt egy esetben vált valóra, az 1936: XI. tc. „hitbizományi kisbirtok“ jogintézményének tartalommal való kitöltésére az azóta elmúlt 5 esztendő alatt nem került sor.²⁴ Az életerős vitézi intézmény során szép számban létesült vitézi telkeknél viszont figyelembe kell vennünk, hogy azok majdnem kizárólag az osztthatatlan és részben ingyenes adományozás által kerültek a vitézek tulajdonába és a juttatottak így főleg ezért nyugodtak bele a vitézi teleknek hitbizományi rendszerhez hasonló kötöttségébe.

Egyesek szerint országos hatása volna az általános *birtok*-és azon belül *parcellaminimum* bevezetésének is. Ezeknek a birtokosztódás gátját vető jogi intézményeknek még a háború előtt is nyoma volt egyes kisebb német államok törvényeiben.²⁵ Természetesen a legkisebb tulajdoni- és üzemterületeknek kiterjedése a vidék adottságaihoz kellene hogy simuljon. Megállapításukat még jobban megnehezítené az, hogy az optimális minimum termelési áganként (pl.: kert, erdő,) különböző. Azonban különösen a parcellaminimumnak az örökjoggal kapcsolatos formája kívánatosnak látszik és megoldható.

Célhoz vezethetne a kisbirtok szabad forgalmának különböző eszközökkel való akadályozása is. Ez a rendszer a jobbagy jog kötöttségére emlékeztet. Gátat vetne ugyan a kisgazda teljes elszegényedése elé, de azokkal az eszközökkel együtt, amelyekről fentebb szoltunk, amíg az egyik agrárosztályunkat védené, a másoknak, a nincstelenek és törpebirtokosok nagyobb rétegének kárára szolgálna. Mert a parcellaszerzés lehetősége a szorgalmas, takarékos és hozzáértő kisember részére a társadalmi osztálymozgalom biztosító szelepe, — út az önállóság felé. Így lehet a meglévő törpebirtokot gyarapítani. Láttuk ugyan, hogy a törpeüzem káros a mezőgazdasági termelésre, de más szempontból a mezőgazdasági munkás sokkal biztosabb gazdasági hátterét adja. Ez szociális szempontból végtelenül fontos tényező, mert a szegény ember élelmezési és ruházkodási elemi szükségleteinek tűrhetőbb kielé-

²³ Czettler: (i. m. 407. old.) az eladósodott kisbirtok kényszerkezelését ajánlja.

²⁴ V. ö.: Muzsnai i. m. 28. old.

²⁵ Baden, Hessen, Szászország stb. V. ö.: Czettler i. m. 401. od.

gítését teszi lehetővé.²⁶ Sajnos, a kisbirtok-osztódás nálunk főleg a kisbirtokok bomlásának az eredménye, és csak ritkábban jelzi azt, hogy nincstelenek is szereznek törpebirtokot. A kisbirtok szabad forgalmának akadályozására vonatkozó erőszakos intézkedés végeredményben a nincsteleneknek a faluból való elvándorlására vezethetne. Magasabb szempontból, míg egyrészt a mezőgazdasági munkások életszínvonalára bizonyos fokig kedvezőtlenül hat az, hogy apró és a megélhetésre nem elégséges törpebirtokok olyan nagy tömegeiket kösse az agrár-foglalkozáshoz, másrészt viszont a csökkenő magyar népszaporodás aligha viselheti el legszaporább néprétegeinknek a kiháló városi lakosság közé való áttelepítését.

Ha mindezeket az igen fontos agrárpolitikai szempontokat össze akarjuk egyeztetni, akkor megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági termelés érdekében célszerű és egységes tulajdon- azaz üzemnagyság-politikát kell folytatni. Lehetővé kell tenni és fokozni kell azoknak az üzemeknek a belterjességét, amelyek adottságaik következtében eddig is többet termeltek. A kisüzem gazdságellenes szétbomlását pedig haladéktalanul meg kell akadályozni, elsősorban tagosítással és örökjogi intézményeink gyökeres rendezésével.

Heller András

---

²⁶ V. ö.: *Heller András*: Cselédsor. Budapest. 1937.. a 37. és 55. oldal táblázatainak II. és IV. rovatait.

Az áralakulás irányítása és a piaci egyensúly.

(Folytatás.)

V. A piaci egyensúly határozottságának módja és az ár jellege.

1., Az áralakulás irányításának sikere megkívánja az irányítás feltétlen szakszerűségét. E szakszerűség előfeltétele az áralakulás menetének alapos és részletes feltárása és megismerése. Az áralakulás lebonyolódásának a többi közt igen fontos jellemzője a lebonyolódás időbeli módja, a dinamikai jellege. Az ár tüzetes ismeretéhez okvetlenül hozzátartozik az ár időbeli alakulásának mikéntje, ami legtöbbször összefügg a gazdálkodás szervezésének természetével. Az árak hullámzásának jelentős része u. i. olyan belső (*endogén*) okokra vezethető vissza, amelyek a gazdálkodási cselekvés szervezésének természetében rejlenek. Az áralakulás irányításában ez az időbeliség figyelembevételé mindig felette fontos szempont. Részben annak következtében, hogy maga az irányítás is időbeli művelet, részben és főképen azonban annak érdekében, hogy az irányítás szakszerűsége biztosítva legyen. Másként kell u. i. befolyásolni egy viszonylagosan nyugalmi állapotot és egészen másként irányítani egy erős hullámzásban és mozgásban levő folyamatot.

Az ár, amely, mint ismeretes, a piaci, illetve a forgalmi egyensúly beálltakor és a csere létrejöttében határozódik meg, a dinamikai, a tartóssági jellegében nagy mértékben igazodik a forgalmi egyensúly dinamikai jellegéhez. Ha a forgalmi, illetve piaci egyensúly természete statikus, vagy stacionér, akkor rendszerint az ár jellege is statikus vagy stacionér. Ha a forgalmi egyensúly dinamikai természetű, akkor rendszerint az ár is követi az egyensúly határozottsági módjával együttjáró időbeli ingadozásokat. Amennyiben ez a határozottság harmonikus, tehát az anticipációkkal összhangba jutó piaci egyensúlyról van szó, abban az esetben az ár felveszi az állékony (stabil) *egyensúlyi ár* jellegét. Tehát olyan piaci egyensúly árának a jellegét fogja mutatni az ár, amelynek létrejötte a

gazdálkodás szervezési beállítottságán és tökéletesen *helyes* anticipációin alapszik. Az ár időbeli ingadozásai ilyenkor csupán azoknak a tényezőknek (piaci adottságok és a gazdálkodási vélszolgálat beállítottsága) hatásaképpen alakulnak ki, amelyek nem függenek a piaci egyensúlyt tervező anticipációinak helyességi mérvétől. Az imígy létrejövő áringadozásokat nevezik *exogén* eredetű árhullámzásoknak. Amennyiben diszharmonikusan, azaz az anticipációkkal egybe nem hangzó módon, marad határozott az egyensúly, a piaci ár e diszharmonianak megfelelően eltérő lesz az állékony (stabil) *egyensúlyi* ártól. Az ár, az áralakulás tartós, vagy épenséggel pillanatnyi jellege ekkor szorosan összefügg a piaci egyensúly, de egyúttal az egész piac egyensúlyának — amely a forgalmi, illetve egyéni piaci egyensúlyok eredője — állékonyosságával. Ezekben az esetekben az áringadozás bonyolultabbá válik, mivel az *exogén* eredetű tényezők okozta áringadozásokhoz hozzá fog adódni az árnak olyan mozgási többlete, amely tisztán abból származik, hogy a piaci egyensúly, a szervezés belső (*endogén*) körülményei folytán nem esik egybe az állékony (stabil) — az *exogén* tényezők és a szervezési beállítottság meghatározta — egyensúlyi állapottal. Tehát azzal az egyensúlyi állapottal, amelyet a gazdálkodást szervezője is pontosan megvalósíthatna, ha anticipációit, gazdasági terveit, helyesen, a külső adottságoknak teljesen megfelelően állítaná össze. Az állékony egyensúly létrejövetele nemcsak azt kívánja meg tehát, hogy határozottsága harmonikus legyen, hanem azt is még, hogy ezt az összhangot tökéletesen helyes anticipációk esetén érje el. Tulajdonképpen és szigorúan véve az ilyen módon létrejövő egyensúly a trendár megfelelője.

2., A forgalmi egyensúly különféle jellege, ú.n. határozottsága, határozottsági módja. nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van azzal az összhanggal, illetve összhanghiánnyal, illetve ezek különféle fokozataival, amelyek a piaci felek gazdálkodási beállítottsága és gazdálkodásuk szervezése, valamint a forgalmi egyensúlyban tényleg megvalósuló gazdasági tartalom között felismerhetők. Meg kell jegyeznünk itt, hogy a forgalmi egyensúlyok határozottságának módja nem befolyásolja azok létrejöttét, sem pedig az egész piac egyensúlyának mindenképeni határozottságát, mert ez a *ténylegesen* adódó piaci kereslet, kínálat egyensúlya. Ez a körülmény, t. i. a határozottság természete, csupán a *piac egyensúlyának tartósságát*, a piaci árnak stabil egyensúlyi ártól való eltéréseinek erősségét befolyásolja olyan mértékben, amilyen mértékben hatással lehet a felek forgalmi egyensúlya a piacéra. Nagyszámú piaci félnél, feltéve, hogy az eltérések tömegesen nem egyeznek, kevésbé. Monpóliumnál, ahol az individuális forgalmi és a piac egyensúlya egybeesik, a legjobban.

A forgalmi, illetve egyéni piaci egyensúly határozottságai módjának többféle változata lehetséges. A forgalmi egyensúly kétoldalúan harmonikus, ha a gazdasági tartalma összhangban van mindkét cserefél gazdálkodási szervezésével. Mindaddig, míg e szervezések és a piaci adottságok nem módosulnak, a forgalmi egyensúly harmonikus *marad* kétoldalúan, a piac ebből adódó egyensúlya pedig tartós.⁷⁵ Természetszerűleg rendszerint az ár is.⁷⁶ Ez az u. n. statikai, illetve stacionér egyensúly egyik jellegzetes lehetősége. Rendszerint nagyszámú és egyenlő piaci hatalmú felek szembeállításánál alakulhat ki. Ez volna tulajdonképeni szabadverseny esete. s az itt kialakuló árat lehet (a *Smith*-féle értelemben) természetes árnak is tekinteni.

Az árhatárok között mindazonáltal ilyenkor is állhatnak elő indifferens cserehelyzetek, akár csak az elszigetelt cserénél. Ezekben az indifferens cserehelyzetekben persze, ha harmonikus is a forgalmi egyensúly, t. i. az anticipációkat *meghaladja* azok teljesülése, az mégis *határozatlan marad*. Mégpedig egyszerűen annak folytán, hogy az anticipációk teljesedésbemenése többféle módon lehetséges. Mindenesetre ez a határozatlanság azonban inkább csak elvileg áll fenn, mivel egyrészt a piaci mennyiségi tényezők, a csere kvantitatív feltételei csak véges lépésekben változtathatók, másrészt pedig a még így is létrejött közömbös cserehelyzetek élesen elkülönülhetnek a cserefeltételek kvalitatív részének hatása alatt, mégpedig annál inkább, minél inkább történeti kategóriának tekinthető szervezés hozza létre a cserét. Az u. n. alkugörbe⁷⁷ (con-

⁷⁵ Ez volna — adott időpontban — tulajdonképen az a *statikai* jellegű *egyensúly*, amelyet *Pareto* a *Manuel*-ben megfogalmazott („l'équilibre économique est l'état qui se maintiendrait indéfiniment s'il n'y avait aucun changement dans les conditions dans lesquelles on l'observe.“) 153. oldal.

⁷⁶ Tulajdonképen ezt az árat, a kétoldalúan harmonikus forgalmi egyensúlyban kialakuló árat lehetne „igazságos“ árnak tekinteni, ha ilyenről itt beszélni kívánunk. *Szövetkezeti ár* a szövetkezeti tagokkal szemben — figyelembe véve a szövetkezeti visszatérítéseket is — szintén ilyen kétoldalúan harmonikus forgalmi egyensúlyban kialakult ár, mert hiszen „a szövetkezet teljesen igazodik a tag gazdasági céljához, úgyszólván nincs is öncélúsága“ (*Ihrig Károly: A szövetkezeti járadék. Ünnepi Dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából.* op. cit. 175. oldal.) A korporatív állam- és gazdaság-elmélet szerint a korporatív állam tagjai között a csere *ab ovo* kétoldalúan harmonikus, mivel a gazdálkodásban, annak célszolgálatát illetően, az egyén és az állam tevékenysége egyirányba esik. (*Rossi Lionello: L'equo prezzo (prezzo corporativo)*, Rivista Italiana di scienze economiche. 1939. Bologna. N. 7. L. még részletesen *U. Spirito, G. Arias és A. Espinosa* munkáit, továbbá a magyar irodalomban *Futó Mihály: Az olasz korporatív közgazdaságtan* (Közg. Szemle 1938.)

⁷⁷ *Theiss Ede: Az áralakulás, termelés és jövedelemeloszlás matematikai elmélete.* Budapest, 1931. 31. oldal, továbbá *Edgeworth* op. cit.

tract curve) a valóságban legtöbbször gazdasági tartalom szempontjából is különálló pontok halmazának jelképezése.

Tagadhatatlan, hogy a javak között felhasználásuk tekintetében fennálló helyettesíthetőség folytán néha mégis olyan közömbös cserehelyzetek következhetnek be, amelyek egy része harmonikus volta mellett sem lesz mennyiségileg tökéletesen határozott.⁷⁸ Határozatlanságuk kiküszöbölődéséhez a már említett kvalitatív szempontok elengedhetetlenek. Szerencsésen bőven szolgál ilyen szempontokkal a gazdaságpolitika, de maga a közösségi együttlét is. Mindenesetre az ár szempontjából való stabilitás és pontos *határozottság* tehát, *néha a harmonikus forgalmi egyensúlyban is, probléma maradhat*. Ismételten aláhúzzuk, hogy megnyugtathat az ilyen *esetek szórványossága felől* az a körülmény, hogy a valóságban ezek száma sokkalta gyérebb, semmint feltételezni lehetne. A korlátolt jövedelmezőségre való szervezés terjedése azonban mindenképen szaporítani fogja ezeket a cserehelyzeteket. Mert hiszen ez sokszor még a haszonteljesítmény árában való versenyt is kikapcsolja. Már pedig legalább az ebben való verseny, teljesítési erőfeszítésre készítő hatása kívánatos ahhoz, hogy a társadalmi gazdasági rendszer önmagától is határozott egyensúlyba juthasson. A korporatív és a nemzeti szocialista gazdasági politikának a reálköltségek lehető leszorítására való imperatív utasítása lényegesen enyhíti a korlátozott haszonra való szervezés előírásának ezt a versenyt kikapcsoló hatását. Hangsúlyozzuk azonban már itt is, hogy *ha legalább is csak egy forgalmi egyensúlyi elem (cserefeltétel) és a kereslet összefüggése a keresletre nézve olyan keresleti rugalmasságot tartalmaz, amely ebben a cserefeltételben versenyt igazol, minden nem „gazdasági” beavatkozás ellenére, ha nehezkesebben is, mint a közvetlen árversenynél, létrejön a teljesítési verseny a haszonteljesítmény árát illetően*. A teljesítési versenynek⁷⁹ akarjuk nevezni itt azt a versenyt, amelyet az eladók akkor fejtenek ki, amikor vevőköriüket az eladási ár ellenében nyújtott haszonteljesítmény *növelésével* iparkodnak kiszélesíteni.

Az *egyoldalúan harmonikus* forgalmi egyensúlyban, mint ahogyan ez annak meghatározásából ismeretes, csupán az egyik piaci fél találja meg gazdálkodási szervezésének számítási mását. A másik fél piaci anticipációi ellenben nem teljesülnek. Ez piaci állásfoglalását, *ha van módja rá* főképen, ha van elég hatalma hozzá, változtatni, helyesbíteni fogja, ami újabb forgalmi egyensúly létrejövetelét fogja, megfelelő idő

⁷⁸ T. i. az egyensúlyi egyenletrendszernek többértékű valós gyökei vannak.

⁷⁹ L. Heller Farkas: *Nemzetgazdaságtani előadások* a József Nádor Műegyetemen.

elteltével, kiváltani. Ez az állásfoglalási változtatás meg mindaddig, míg csak végre kétoldalúan nem lesz harmonikusan határozott a forgalmi egyensúly, ami nem mindig következik be szükségszerűen. Persze, ha az egyik fél piaci hatalma kisebb, ez rendszerint *alkalmazkodni fog*, még pedig annál inkább, minél gyengébb a másikhoz képest, úgy hogy a forgalmi egyensúly létrejöttére az erősebb szervezése lesz mértékadó. Ez az eset a való életben a leggyakoribb. Ilyenkor csak a *nagyobb hatalmú szervezése szempontjából való összhang dönt*, amely már előre a kisebb hatalmú (pl. a felső árhatár mentén való) alkalmazkodási mikéntjére, mint piaci adottságokra támaszkodik. Mindazonáltal a gyengébb fél belenyugvása a helyzetbe nem jelenti azt, hogy ne törekedne helyzete változtatására. Vagy adott alkalommal ne élne vele, ha hatalma megnövekedik. Mindenesetre az egyoldalúan harmonikus forgalmi egyensúly stabilitása nagy mértékben függ a felek piaci hatalmi egyensúlyhiányának a nagyságától, ami annál számottevőbb, minél inkább eltér egymástól a csereellenfelek tömegének a létszáma.

Amennyiben az egyenlőtlen felek-közötti forgalmi egyensúly *egyoldalúan is* diszharmonikussá válik, az egyensúlyt szervező nagyobb hatalmú fél piaci állásfoglalásának a szervezéssel való összhang érdekében történő változtatása következtében, folytonosan módosulni fog. Időről-időre más lesz. Ennek megfelelően változni fognak a forgalmi egyensúly és piac egyensúlyának tényezői s így nagyon valószínűen az ár nagysága is. Az ingadozásokból a forgalmi egyensúly végső határozottságára vonatkozólag kétségkívül levonhatók bizonyos következtetések. A forgalmi egyensúly, — amely a piac egyensúlyának gazdálkodó általi individuális megvalósítása, — módosulásai lehetnek olyanok, hogy az egymásután következő egyensúlyok mind kevésbé térnek el egymástól, illetve, az állékony egyensúlytól. Ez annak a jele, hogy a szervező cserélő a másik fél piaci viselkedését és a végleges egyensúly körülményeit fokozatosan ki ki tudja puhatolni. *Walras*,⁸⁰ majd *Edgeworth*⁸¹ és *Marshall*⁸² is így írják le a cserének egyes esetekben való ilyen végleges egyensúlyi kialakulását. A forgalmi, illetve piaci egyensúly számszerű tényezőinek időbeli hullámozása, az *exogén* eredetű ingadozásokat elhanyagolva, ilyenkor csillapodó jellegű. Ilyen fokozatos nyugalmi jelleget vesz fel rendszerint az ár mozgása is. Általában viszonylagos nyugalmi állapot áll be mindig, ha csak a nagyobb hatalmú

⁸⁰ Op. cit.

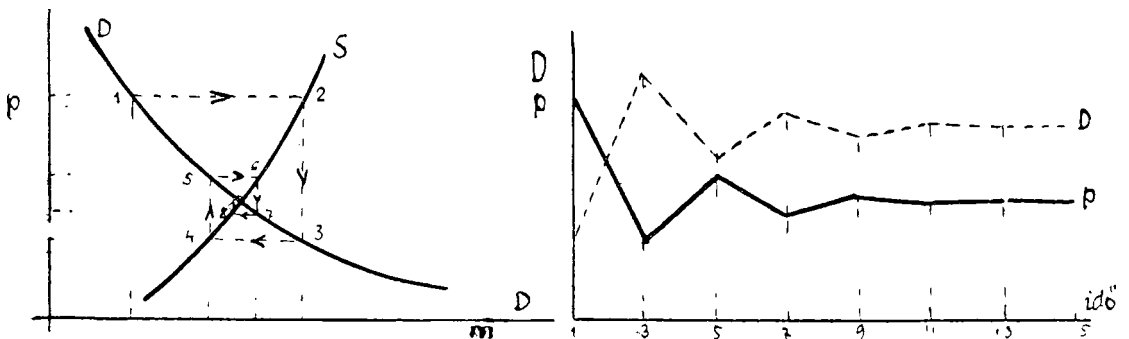
⁸¹ *Mathematical Psychics*, továbbá *Papers Relating to Political Economy*. London. 1925. Vol. II. 311—12. oldalak.

⁸² *Principles*. Book V. Chapter III. 404. oldal.

fél piaci szervezése az érzékenyebb a harmonikus helyzet iránt, ami a leggyakoribb eset.⁸³

A forgalmi egyensúlynak eme *endogén* természetű⁸⁴ fluktuáló jellegét igen jól lehet szemléltetni és érzékelni, ha a gazdálkodási szervezés kvantitatív felépítésében bizonyos állandóság van⁸⁵ (*ceteris paribus* elve, Marshall féle „short run“ egyensúly.) Például a szabadversenyben létrejövő egyéni forgalmi egyensúlyok esetében, amikor is ezek eredője határozott kereslet és kínálat kialakításán keresztül a piac egyensúlyának létrejöttét is kijelöli. Továbbá, ha emellett a kereslet vagy a kínálat mennyiségi változtatása rögzített időpontokban hajtható végre. Hasonló hatású a kínálatnál állandó termelési periódus, állandó előteremtési idő, mint reakció idő.

A kereslet vagy a kínálat változtatása ilyenkor csupán egyes időpontokban lehetséges s lökészerűen. Ilyen különleges eset a mezőgazdasági termékeknél, ahol évszakhoz kötött s

3. ábra.

állandó tenyésztési idő van. Általában az időszakhoz kötött termelési ágakban (építőipar pl.). Fokozatosan megvan ez nagyméretű objektumok előállításánál is. Pl. hajóépítés,⁸⁶ ahol a befejezés előtt a mennyiségi irányzat alig változtatható.

Ezt a piaci egyensúlyi magyarázatot egyébként az amerikaiak „cobweb theorem“-nek nevezik.⁸⁷

Konvergens, esillapodó fluktuációt fog mutatni az ár, ha a keresleti görbe rugalmassága abszolút értékben nagyobb, mint a kínálaté, vagyis, ha a kínálat árérzékenysége nagyobb.

⁸³ G. C. Evans ennek különleges esetét meg is formulázta: *Mathematical Introduction to Economics*. New York. 1930. 36. oldal.

⁸⁴ Tinbergen: *Ein Problem der Dynamik*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. III. 169. oldal.

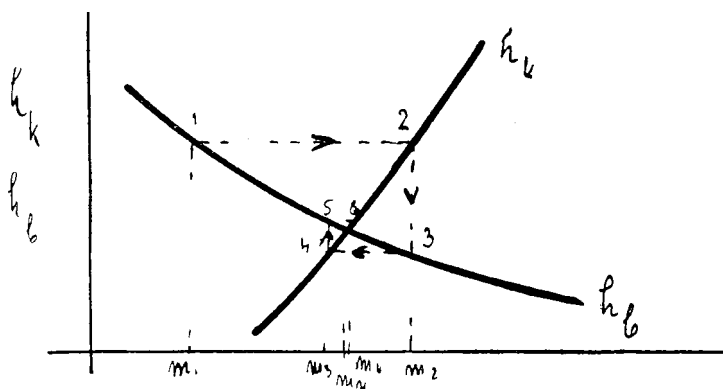
⁸⁵ O. Lange: *Formen der Angebotsanpassung und wirtschaftliches Gleichgewicht*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. VI.

⁸⁶ Tinbergen: *Ein Schiffbauzyklus?* Weltwirtschaftliches Archiv. 1931. Bd. 34.

⁸⁷ Mordecai Ezekiel: *The Cobweb Theorem*. Quarterly Journal of Economics. 1938. LII. No. 2.

H. Schultz⁸⁸ az amerikai cukorkeresleti rugalmasságnak egyik fajta megállapítása közben pl. ezt a piaci egyensúlyi típust tételezi és használja fel. Hasonló ároscilláció elemzést végzett Hanau⁸⁹ a német sertésárakra nézve. Általában ez az áranalízis sikerrel alkalmazható a mezőgazdasági termékek esetében,⁹⁰ ami a mezőgazdasági termékek árainak szabályozásánál igen fontos körülmény. Hiszen itt igen sokszor az árak előre való biztosításáról van szó.

A maximális nyereségre való szervezésnél az individuális forgalmi egyensúly, illetve, amely monopolisztikus versenyben egyuttal a piacnak az egyensúlya is, változásaiban ez a folyamat szintén igen áttekinthetően szemléltethető, ha egy termékről van szó, a határbevétel és határköltség (short run)⁹¹ vonalak segítségével:⁹²

4. ábra.

ahol (h_k) = határköltség görbéje, (h_b) = határbevétel görbéje. Az (m_1), (m_2), ..., (m_n) pontok, a forgalmazott mennyiségek oszcillációit jelzik. Az oszcillációk lebonyolódásának idejét pedig, mint a forgalmi egyensúly harmonikussá válásához szükséges időt lehet számba venni. Az egyensúly végül is harmonikus lesz, a piac egyensúlya pedig ebben az állapotban tartós. Sok vállalat „good will” értéke,⁹³ amelyen lényegileg a

⁸⁸ *Der Sinn der statistischen Nachfragekurven*. Bonn. 1930. 34. oldal.

⁸⁹ *Die Prognose der Schweinepreise*. Sonderheft. 2. zur . Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung. 1927., I. még Rácz Jenő: *A prognózis lehetősége és feladatai a sertéspiacon*. Közg. Szemle. 1938.

⁹⁰ Mórotz Kálmán: *Mezőgazdasági termékeink ármeghatározó tényezői*. Közg. Szemle. 1939. 190. oldal.

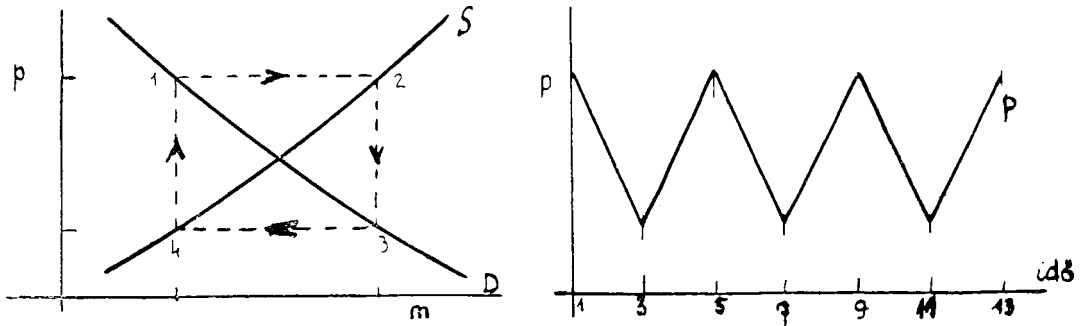
⁹¹ „Long run“-szerű alkalmazkodásnál, amikor is ezek a hullámzások lényegesen mérséklődnek, u. i. a költséggörbe reverzibilitása megszűnik, úgyhogy a határköltség vonala az egyes termelési volumeneknél más és más lesz. (L. Marshall: *Principles, The Pure Theory of (Domestic) Values*. London (Repr.) 1930. Chapter, I. Viner op. cit. Scheneider op. cit.)

⁹² Megjegyzendő, a határköltség vonala bátran tekinthető itt kínálati görbének (Chamberlain.)

⁹³ Varga István: *A vállalati nyereség. Adalék a vagyonomegoszlás elméletéhez*. Közg. Szemle. 1930. 195. oldal.

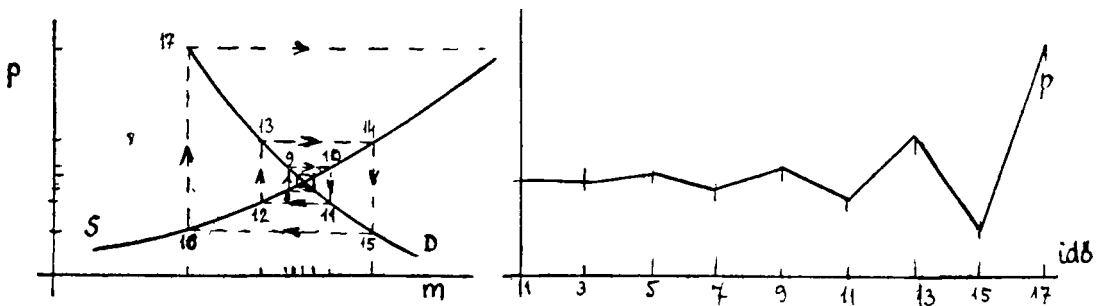
vállalat eszmei hozadéki értéke értendő, nagyrészt eme egyensúly ismeretében és birtoklásában van.

Előfordulhat ellenben néha, hogy a hullámzások állandósulnak, (pl. az előbbi esetben akkor, ha a keresleti és kínálati görbe elaszticitásának abszolút értékei egyeznek $|\eta_D| = |\eta_S|$)

5. ábra.

sőt fokozódnak, ha $|\eta_D| < |\eta_S|$ ⁹⁴

6. ábra.

s az egyensúly *egyoldalú diszharmonikus* határozottsága idültté válik. Egyes esetekben esetleg még növekedhet is, úgyhogy végül is felboríthatja az egész piac egyensúlyát. Az ilyen esetekben legtöbbször már tartós egyensúlyi ár nem fog kialakulni, csupán a piaci árak többé vagy kevésbé meghatározható hullámzása. Hasonló természetű lehet a konjunkturális ár hullámzások nagy része, minthogy a tervezési és termelési idő növeli az anticipációk hibaveszélyét és tág teret enged strukturális változások erőteljes kihatásainak.⁹⁵ Minél hosszabb a ter-

⁹⁴ „Classical economic theory rests upon the assumption that price and production, if disturbed from their equilibrium, tend to gravitate back toward that normal. The cobweb theory demonstrate, that even under static conditions, this result will not necessarily follow on the contrary, prices and production of some commodities might tend to fluctuate infinitely, or even to diverge further and further from equilibrium.” M. Ezekiel: op. cit. 278—79. oldal.

⁹⁵ A. Aftailon: *Les crises periodiques de surproduction*, Paris. 1913. — *The theory of economic cycles based on the capitalistic technique of production*. Review Economic Studies. 1927.

melési periódus, annál nehezebb eltalálni előre a harmonikus forgalmi egyensúly feltételeit. A piaci árharcok szertelen ár-hullámozása is sokszor vehet fel ilyen jelleget. A kereslet, illetve a kínálat teljes (long run) alkalmazkodása esetében ezek az *endogén* eredetű hullámozások általában lényegesen mérséklődnek. Ilyenkor u. i. a kereslet, illetve kínálati tényezők teljes és folyamatos alkalmazkodása az ingadozás tekintélyes részének elejét veszi. Az alkalmazkodási fokozatok elkerülhetetlen *végessége*, továbbá a termelési idő számottevő volta azonban, ha rendszerint kisebb mérvű, de mindenképpen érezhető hullámozásokat hoz létre az ilyen helyzetekben is. Általában az a körülmény, hogy a kölcsönhatások véges reakcióidő közbeékelődésével bonyolódhatnak le, a hullámozásoknak jelentős és állandó forrása.

Mielőtt az áringadozások általános elméleti formáját ismertetnénk és a versenyviszonyok alakulásának az áralakulás mikéntjére gyakorolt hatásait elemeznénk, meg kell még említenünk egy jellegzetes forgalmi egyensúlyt, amely szintén előfordulhat az áralakulás kapcsán.

Mint láttuk, a forgalmi egyensúly lehet harmonikus és állékony, (stabil), továbbá harmonikus de indifferensen, (több cserehelyzetben egyszerre) tehát határozatlan (labilis), továbbá ezenkívül diszharmonikus és persze nem állékony és bizonyos fokig határozatlan, (szintén labilis). Előfordulhat azonban, hogy a forgalmi egyensúly harmonikus, vagyis a szervező anticipációi sorra teljesülnek, azonban az anticipációk pontatlanok, óvatosak, (nagy a rizikó tényező).⁹⁶ Az így létrejövő forgalmi egyensúlyok harmonikusak és még sem állékonyak, noha nem indifferensek (pl. árverések, tőzsdei ügyletek). Propagatív, önmagát erősítő labilitásuk van ezeknek, főképpen, ha kétoldalúak. Korlátozott haszonra szervezett forgalmi egyensúlyok sokszor ilyenek. Tehát ahhoz, hogy a létrejövő egyensúly állékony legyen, nem elég az, hogy az anticipációk teljesülnek. Ehhez szükséges még az is, hogy ezek az anticipációk *jók* legyenek.

Az ilyen, bár harmonikus, de mégsem stabil egyensúly gazdasági tartalma néha nemcsak hogy nem elégíti ki a két fél szervezését, hanem még felül is múlhatja azokét. Alkunal, általában az indifferens cserehelyzetekben sokszor fordulhat elő eféle egyensúly. Kereslet és kínálat rétegződésénél, majd az árhatárok között, továbbá bizonyos korlátozott versenytípusoknál (duopolium esetében) sűrűn felléphet. Bizonytalan üzletmenet esetében túlvatos anticipációk, amelyek a nagy bizonytalanság kockázatát hívatottak mérsékelni, rendszerint ilyen harmonikus forgalmi egyensúlyra vezetnek. Ezek rend-

⁹⁶ J. Akerman: *Ekonomisk Kausalitát*. Malmö. 1936.

szerint a forgalmi egyensúly szervezését korlátozott nyereségre történőnek tüntethetik fel. Itt keresendő az oka a korlátozott haszonra történő szervezések ingékony forgalmi egyensúlyainak. A nyereség dinamikus forrásai rendszerint ezek a túlbiztosított helyzetek.⁹⁷ *Knigh*t szerint tökéletes verseny és előrelátási biztonság mellett nincs is nyereség, csupán termelési költségek. A statikai nyereségek u. i. az egyes termelési tényezők között megfelelő beszámítással felosztatnak és hozzájuk tartozóknak vétetnek. Bizonyos dinamikus helyzetekben az ilyen túlharmonikus forgalmi egyensúlyból önönmagát erősítő folyamat is indulhat meg, amely az egymásután következő forgalmi egyensúlyok tartalmában is kifejezésre jut. De kifejezésre jut az egyensúlyi tényezők egymásutáni nagyságában is, amelyek *folytonosan* növekvő, vagy eső irányzatot mutatnak. Ezt az esetet, ha árra vonatkozik, túlharmonikuśnak lehet nevezni. Tőzsdei *árhause*-ak (beszerzési és eladási árra való spekuláció) és *baisse*-ek (eladási és utánpótlási árra történő spekuláció), háborús pszichozis kiváltotta következetes áremelkedés, infláció, stb., mind idetartozó jelenségek. Jellemző eme egyensúlyi változatra, hogy nagyrészt lélektani hatásokon, tehát jobbára a gazdálkodási szervezés beállítottságán alapszik, sokkal kevésbbé tárgyi indokokon.⁹⁸

A forgalmi, illetve az egyéni piaci egyensúly különböző fokú harmonikus volta, mint kifejtettük, a piac egyensúlyának elemeiben különféle oszcillációkat vált ki. Annak következtében, hogy a valóságban — a társasgazdálkodás folyamatának fejlődő voltánál fogva — a forgalmi egyensúlyok elég ritkán harmonikusak s még ritkábban állékonyak a szó szűkebb értelmében, a csereegyensúly csaknem mindig a forgalmi elemek hullámzásai közben jön létre.⁹⁹ A piaci helyzet folytonos változása ellenére is azonban mindig létrejön a forgalmi, illetve a piac egyensúlya, a mozgó piaci elemek egyensúlya. Az egyes egymásután következő időpontok egyensúlyai azonban rendszerint nem lesznek azonosak. *De mindig determináltak lesznek*. Mindenesetre a kétoldalú, illetve — a monopolisztikus piaci alakzatoknál — az egyoldalú összhang, a szervezéssel, ritkán fog teljesen bekövetkezni, de az erre való törekvés mindig meg lesz, ami a hullámzó forgalmi elemeket mégis egyensúlyban, egymástól kölcsönös függésben tartja és a jelenségek kölcsönhatásainak gazdaságlogikai értelmet ad. Találóan mondja

⁹⁷ *F. H. Knight: Risk, Uncertainty and Profit*. Boston and New York 1921.

⁹⁸ *Zelovich László: A spekuláció szerepe a közgazdaságban. Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából*, op. cit.

⁹⁹ *Pl. Walras* a végleges piaci egyensúly létrejöttét ilyen módon képzelte el szintén.

Schumpeter „...our equilibrium analysis is really a tool for the analysis of chronic disequilibria.“¹⁰⁰ Hasonlóképen *B. Ohlin* „...the actual price system never coincides with the equilibrium position affects the anticipations and thus the equilibrium position itself.“¹⁰¹ Majd *Hicks*: „...das tatsächliche ökonomische System befindet sich immer in Zustände des Ungleichgewichts.“¹⁰² Továbbá *G. Pirou*-nál „...l'objet principal d'une étude positive des valeurs et des prix est peut être *non pas un équilibre économique qui n'existe jamais dans la réalité, mais l'éclanchement des déséquilibres successifs.*“¹⁰³

A piaci árak, a tényleges árak¹⁰⁴ ingadozása, amelyeknek speciális esete az említett „cobweb theorem“ is, s ezek állékonysága deduktív elméleti úton egész általánosan, könnyen nyomon követhető. Már magában véve az a körülmény, mint ahogy ezt a statisztikai tapasztalás mutatja, hogy az ú. n. „mozgó egyensúly“ árai körül, — amely egyensúlyi árak (*Moore* szerint ezek az árak a *Walras*-féle statikus egyenlet-sor dinamizált változatainak megoldásai lennének)¹⁰⁵ tulajdonképpen a forgalmi egyensúly harmonikus határozottságát jelentik, — rendszerint bizonyos kinetikai szabályossággal oszcillálnak a piaci árak, arra utal, hogy forgalmi egyensúlyok tartós diszharmonikus volta ellenére is határozott marad az ármozgalom. *Elméleti úton eme áringadozások szabályszerűségének, az árak történeti jellegének gazdaságlogikai magyarázata egész részletesen megadható. Nem kell mást tenni, mint az árat meghatározó elemeket a valóságnak megfelelően figyelembe venni, ahogyan azok a forgalmi egyensúlyból kiformálódnak.*

Harmonikus forgalmi egyensúly esetében az egyensúlyt, a cserét szervező anticipációi minden valószínűséggel helytállóak. Természetesen helyesek ezek az ár időbeli, jövőbeli alakulását illetően is. Anticipációban tehát nem kell szerepelnie a forgalmi egyensúly tényezői, a cserefeltételek pillanatnyi változási jellegének, (pl. az ármozgás sebességének) mivel ez a tökéletes előrelátás már úgy veszi időpontról-időpontra figyelembe az egyes tényezőket, ahogyan azok időben fellépnek.

¹⁰⁰ *Robinson's Economics of Imperfect Competition*. Journal of Political Economy. 1934. 256. oldal.

¹⁰¹ *A note on price theory with special reference to interdependence and time*. Economic Essays in honour of *Gustav Cassel*. 1933. London. 475/76. oldal.

¹⁰² *Gleichgewicht und Konjunktur*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. IV. 445. oldal.

¹⁰³ *Gaéton Pirou: Les théories de l'équilibre économique. L. Walras et V. Pareto*. (Conférences faites à l'École Pratique des Hautes Études. en 1932—33 et 1933—34.) Paris. 1934. 15. oldal.

¹⁰⁴ „laufende Preise“ (*Oppenheimer*).

¹⁰⁵ *H. L. Moore: Moving Equilibrium*. op. cit. Chapter. V.

Nyilvánvaló, ilyen „eltalált“ anticipációk mellett a jövőbeni árhullámozás olyan képet fog mutatni, mint amelyet az anticipáció meglátott. Az anticipációk ennyire igen ritkán fognak beválni. Rendes eset inkább az, ha az anticipációk, a piaci stratégia, sokszor monetárius okok folytán,¹⁰⁶ nem egészen fedik a tényleges piaci helyzetet, aminek következtében a forgalmi egyensúly a szervezőre nézve diszharmonikusan, azaz nem a tervezett módon alakul. Erről a diszharmonikus alakulásról rögtön figyelmezteti a gazdálkodót az árnak, általában a forgalmi egyensúly tényezőinek az anticipációiban rögzítettől való eltérő alakulására, ami még idejében a megtett anticipációk helyesbítésére fogja indítani a gazdálkodást szervezőt, hogy a legközelebbi időpont forgalmi egyensúlya eredeti szervezési célkitűzésének szolgálatától, amennyire csak szabályozhatja, ne térjen el. *Ez az ellenőrzés és anticipációhelyesbítés, persze amennyire ezt a még hátra lévő piaci állásfoglalások lehetővé teszik, azután így fog menni időpontról-időpontra.*¹⁰⁷ Hozzájárul a piaci viselkedés eme állandó kiigazításához az a körülmény is, hogy maguk a piaci adottságok (*exogén* okok) is változnak állandóan.

Lényegileg tehát egy, az *exogén* eredetű oszcillációra helyezkedő hullámozó (dinamikai) gazdálkodási folyamat indul meg, annak folytán, hogy az anticipációk, a gazdálkodási szervezési elhatározások nem egyeznek azokkal a kívánatos piaci állásfoglalásokkal, amelyeket a szervezést szolgáló egyensúly individuális piaci összhangja megkívánna. A közgazdaságtan matematikai irányzatának teoretikusai (*Frisch*¹⁰⁸ *Tinbergen*,¹⁰⁹

¹⁰⁶ A gazdálkodás reálfolyamata u. i. inkább látható előre, mint a monetárius lebonyolódás, amely, mivel a forgalom pénzellátása a legritkábban neutrális, a gazdasági helyzetváltozások tekintélyes részének hordozója. Van olyan felfogás is (*R. G. Hawtrey: Trade and Credit*. London. 1928.), amely e helyzetváltozások meghatározására tulajdonképpen elegendőnek tartja a monetárius feltételeket. Míg pl. *B. Chait (Les fluctuations économiques et l'indépendance des marchés*. Bruxelles. 1938.) ezzel ellentétben rendszerét reáltényezőkre építi. A két folyamat azonban nem választható el így egymástól. (L. ifj. *Boér Elek: A naturál és reálgazdaság pénzgazdasági jelentőségéről. Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából*. Budapest. 1935. 95. oldal.)

¹⁰⁷ „Am Anfang der Periode (t + 1) wird im genau derselben Weise ein Plan festgestellt, worin teilweise die im Plan (t) bestimmten Größen als Daten auftreten (nur solche, die schon „realisiert“ werden sind) und andere dagegen „revidiert“ werden. Auch von diesem Plan wird ein bestimmter Teil realisiert. Das System aller so „realisierten Größen bildet den dynamischen Wirtschaftsablauf.“ *J. Tinbergen*. op. cit. 678. oldal.

¹⁰⁸ *R. Frisch*. op. cit.

¹⁰⁹ *J. Tinbergen: Suggestions on Quantitative Business Cycle Theory*. *Econometrica*. 1935.

Kalecki¹¹⁰ és mások) szerint eme állandó hibásságot mutató anticipációknak nagy részük van a gazdasági ciklikus mozgások megindulásában. „...the economic system is in *some kind*¹¹¹ of unstable equilibrium and even small fluctuations are apt to start quite large cyclical variations.“¹¹² F. H. Knight említi, hogy az üzleti anticipáció, nagyság és időbeli mélység tekintetében csaknem mindig olyan kockázat szerint igazodik, amelynek nagyságrendje bizonyos valószínűségi elméleti mérlegelések alapján megállapítható. Tehát legtöbbször olyan anticipációról van szó, amely a valóságos helyzetnek megfelelő anticipációtól többé-kevésbé szabályos eltérést mutat, illetve oly eltérési *hibát*, amely számítható, de legalább is érzékelhető. Minthogy ezek az anticipációk irányítják az üzleti, a gazdasági életet, a ciklikus hullámzások organikus okai jelen vannak. Az orosz E. Slutsky¹¹³ a konjunktúra mozgások magyarázatául egyenesen ezt az elvet állítja oda, ami, bár néha egyoldalú beállítást jelent, de igen közelfekvőnek látszik, mivel az anticipációk, a piaci állásfoglalások megtétele csaknem mindig a múlt alapján alkotott valószínűségi ítéletek hatása alatt áll. Gazdasági indítékok keletkezése a gazdasághoz tájékozódási időfolyamatába van belehelyeződve. Az egyes időpontok, jelenségcsoportok gazdaságlogikai alakulása intertemporálisan azonban csak bizonyos valószínűségi *hibával* helyettesíthető.¹¹⁴ Az itt következő deduktív okoskodás egyébként ezeknek az elgondolásoknak általános és határozott elméleti keretét adja meg.

Visszatérve a forgalmi, illetve piaci egyensúly állandó diszharmonijából eredő gazdasági helyzetváltozásokhoz, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a valóságban tehát a gazdasághoz félnek különösen pedig a forgalmi egyensúlyt szervezőnek ahhoz, hogy szervezési célkitűzését a számára folytonos változások ellenére is folyamatosan megközelítse, állandóan figyelembe kell vennie a forgalmi egyensúly elemei ala-

¹¹⁰ M. Kalecki: *Macrodynamic Theory of Business Cycles*. Econometrica, 1935.

¹¹¹ Kiemelés tőlünk származik.

¹¹² G. Tintner: *A note on economic aspects of the theory of errors in time series*. Quarterly Journal of Economics, 1938. Vol. LIII. No. 1. 148. oldal. Frisch utalva a „*Propagation . . . . .*“-ban vázolt gazdasági rendszerre (Quarterly. Vol. LIII. No. 4., *A Note on Errors in Time Series*), az „unstable“ megjelölést kissé erősnek tartja. „Erratic shocks produce swings in such systems, not because they ‚tip over‘ something, but because the shocks are absorbed in a continuous fashion by the system which acts as a *stable resonator*“ (kiemelés tőlünk ered) (639. oldal.)

¹¹³ *The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Process*. Econometrica, 1937., I. még ezzel kapcsolatban Simon Kusnetz: *Random Events and Cyclical Oscillations*. Journal of the American Stat. Ass. 1929. 258—275. oldalak.

¹¹⁴ Roos: *Dynamic Economics*. op. cit.

kulásának, főképen pedig az áralakulásnak, mint a legfontosabb cserefeltétel alakulásnak, pillanatnyi irányzatát és az ebben előálló változások erőteljességét. Ökonometriai nyelven az árváltozás sebességét, időegységre eső változásának erőteljességét. Ez azt jelenti, hogy a forgalmi egyensúly létrejötténél szerepet játszó anticipációknak állandóan magukban kell foglalniuk az árváltozás sebességét is. Egyszóval az ezen az alapon megtett piaci elhatározások, a keresleti, illetve kínálati állásfoglalások függni fognak az áringadozás időegységre vonatkoztatott fajlagos nagyságától.

A „kereslet-kínálat“ alapján álló parciális egyensúlyi piaci árelemzés fogalmazásában ez semmi mást nem jelent, mint a kereslet, illetve a kínálat függvényeibe beilleszteni az áron kívül annak változási sebességét is, mint ahogy ezt a dinamikai elmélet egyik kiemelkedő matematikai úttörője, G. C. Evans tette.¹¹⁵ Ő a keresleti egyenletében az ársebesség koefficiensét, mint már utaltunk rá, keresleti érzékenységének nevezte el. A monopolista nyereség maximumának, időbeli áralkotási feltételét Evans már ezen az alapon kutatja.¹¹⁶ Lényegileg tehát a monopolista szervezési időintervallumára a harmonikus forgalmi egyensúlyok áridősorát keresi. A szervezést pedig a legnagyobb, az időintervallumban elérhető legnagyobb össznyereség megvalósítására végzi.

Ch. F. Roos¹¹⁷ még tovább megy, ilyen individuális forgalmi, illetve piaci egyensúlyra szervezett vállalkozói piaci állásfoglalásokat összevonja és a vállalkozók anticipációit kigondoló időpontjára vonatkoztatva állítja fel az egész szervezési időintervallum forgalmi egyensúlya harmonikus voltának, illetve erre való törekvésnek a feltételi egyenletét.¹¹⁸

¹¹⁵ Op. cit. E jelenség felismerése megtalálható nála már sokkal előbb is. (*A Simple Theory of Competition*. The Am. Math. Monthly. 1922. — továbbá Roos-nál: *A Mathematical Theory of Competition*. Am. Journal of Math. 1925. — majd Amoroso-nál: *Intorno alla determinazione empirica della leggi della domanda e dell'offerta*. Giornale degli Economisti. 1930. — Ezekre az irodalmi helyekre utal Tinbergen: *Ein Problem der Dynamik*. — című tanulmányában a Zeitschrift für Nationalökonomie. 1932. évfolyamában, ahol megállapítja, hogy „...neben dem Preisstand auch der Preisverlauf auf Nachfrage und Angebot einwirken kann.“)

¹¹⁶ L. erre vonatkozólag Theiss Ede: *Az időmoccanat az exakt közgazdaságban*. Közg. Szemle. 1932. 871. oldal, továbbá Evans: *The Dynamics of Monopoly*. (The Am. Math. Monthly. 1924.)

¹¹⁷ *A Mathematical Theory of Price, Production Fluctuations and Economic Crisis*. Journal of Political Economy. 1930. 501. oldal.

¹¹⁸ Ez azt fejezi ki, hogy pl. (t_1) időpontban az értéktényezőket idediszkontálva képzelve, a vállalkozók (t_1 — t_2) időközben elért nyereségei akkor lesznek a szervezési célnak megfelelően maximálisak, ha

$$\Pi_i = \int_{t_1}^{t_2} [px_i - q_i] E(t_1, t) dt - \text{maximálisak}$$

Ennek kifejtése alapján, mint a 118. sz. jegyzetből látható a (t_1-t_2) anticipációs időközben az *árhullámozás* tényleg olyan lesz, mint ahogyan az a valóságban is tapasztalható. *Exponenciális és periodikus ingadozások eredője, illetve interferenciája.* A megoldás, mint ezt Roos is aláhúzza s amint ez az előzőkben, a forgalmi egyensúly szervezésének úgyszólván pillanatonkénti helyesbitésére vonatkozólag elmondotatkból is következik, rövid, még áttekinthető anticipációs időintervallumokra vonatkozik.

*Amoroso*¹¹⁹ tökéletesíti ezt az elméleti deduktív gondolatmenetet azzal, hogy a valóságnak megfelelően figyelembe veszi egy másik forgalmi egyensúlyi elemnek, a mennyiségnek változási sebességét is. Persze minél több ilyen elemet veszünk figyelembe, annál jobban közelítjük meg a valóságot.

A kapott árhullámozás tökéletesen fedi az árstatisztikák tapasztalatait, ha, amint ezt *Theiss* nyomatékosan hangsúlyozza,¹²⁰ s amint ezt a „cobweb theorem“-nél már láttuk, figyelemben részesül a termelés, és különösen a kapitalisztikus termelés jellemző *időigénybevétele.* „...ez úton olyan egyenleteket kapunk, amelyek megoldásai a valóságban fellépő árfluktuációk magyarázatára alkalmasak, s amelyek a konjunktúraváltozások matematikai elméletének kiindulásul szolgálnak.“¹²¹

„ahol (II_i) az (i) -ik vállalkozó nyeresége, és $(E)t_1, t)$ egy diszkont faktor, amely a (t) időben bekövetkező nyereséget a (t_1) időpontra vonatkoztatott diszkontált értékre redukálja.“ A (q_i) az (x_i) termékmennyiség költsége. Innen az ár időfüggvénye $(p(t))$ és a vállalkozók termelésének időbeli elosztása meghatározható az időközben elérhető maximális nyereség megvalósításával, mint kikötéssel és a mindenkor piaci egyensúlyra jellemző feltétel, kereslet egyenlő kínálat, teljesülésével. (*Theiss. op. cit. 872. oldal.*)

Variációs számítás módszereivel a megoldás az ár időbeli alakulását illetően

$$p(t) = p_0 + \sum_{i=1}^{\mu} c_i f_i \cdot e^{r_i t} + \sum_{j=1}^{\nu} \bar{c}_j k_j e^{\alpha_j t} \cdot \cos(\beta_j t + \lambda_j)$$

ahol $(f_i, k_j, r_j, \alpha_j, \beta_j)$ a kereslet és a költségek állandói, $(c_i, \bar{c}_j, \lambda_j)$

integrációs konstansok, és $\mu + 2\nu = 2n + 2$ (*Theiss. loc. cit.*)

¹¹⁹ *Equazione differenziale delle domanda e teoria matematica delle crisi economiche.* Giornale degli Economisti. 1931. L. még: az 1929-es évfolyamban: *Le equazioni differenziali della dinamica economica.*

¹²⁰ Op. cit. 874. oldal, továbbá *A quantitative theory of industrial fluctuations caused by the capitalistic technique of production.* Journal of Political Economy. 1933.

¹²¹ Ezen az alapon *Theiss* az ármozgalom időbeli lefolyására a következő általános képletet kapta:

$$p(t) = C + \bar{c}_1 e^{\bar{\lambda}_1 t} + \bar{c}_2 e^{\bar{\lambda}_2 t} + \sum_{i=1}^{\infty} c_i e^{u_i t/\tau} \cos\left(\frac{v_i}{\tau} t + \alpha_i\right)$$

Spekulációra, — amely *időbeli árrétegződést* akar létrehozni — való tekintettel a vázolt gondolatmenetben egyes szempontok kiemelkedőbben is érvényesíthetők. Nevezetesen a forgalmi volumen változása mellett az ezzel kapcsolatos készletek változása.¹²² Fontos lehet a készletek árhatása különösen olyan javaknál, amelyek nehézkesen szaporíthatók.

Az előadott elméleti gondolatmenet csupán annak demonstrálására szolgál, hogy a dinamikai gazdaságelmélet ma már, ha lehetőség van rá, nyomon tudja követni az *áralakulás* legapróbb részleteit is, amelyek a forgalmi egyensúly alapján történő ármagyarázat során csupán az előfordulásokat illetően, részesültek megemlítésben, s amelyek ebből az ármagyarázatból mindig logikusan következnek, s szükség esetén megfelelő formában természetesen figyelembe is vehetők. Egyúttal pedig figyelmeztet a forgalmi egyensúly megbolygatásából származó bonyolult visszahatásokra, amelyek később is vissza-vissza térhetnek. Megjegyzendő, az árhullámzáshoz hasonló mennyiségi hullámzást is maga után vonja az a folyamatos törekvés, amely a piaci egyensúly harmonikussá tételére irányul. Nem szólva a többi cserefeltétel ingadozásáról. Az *árak rögzítése* tehát nem jelenti a forgalmi egyensúly határozottságának lerögzítését. Mint ezt már jeleztük, a *forgalmi egyensúly többi elemei fogják ilyenkor a lehetőséghez mérten átvenni az áringadozások szerepét is*.

Az árhullámzásokra az előrebocsátottakban levezetett szabályszerűségek csak az *egyes árúk áráira* vonatkoznak. Az u. n. *árszínvonal* ingadozásai, még inkább ennek magassága felől csak közvetett, az egyes árakon keresztül történő felvilágosítást nyújtanak. A kérdés közvetlen elemzéséhez mélyenjáró és tárgyunktól eltérő pénzülméleti vizsgálódások volnának szükségesek.¹²³

Van még egy egyensúlyi fajta, amelyet még nem említettünk s amelyik tulajdonképpen már nem is egyensúly a piaci fogalmak szerint. Ez az, midőn csere egyáltalán nem is jöhet létre, még forgalmi egyenlőtlenségek révén sem, pedig van piaci kereslet és kínálat is. Igen, de ezek olyanok, hogy egyensúlyba sohasem hozhatók. Rendszerint olyan egyes értékekre állnak fenn, melyek közös alapra semmiképp sem ke-

(op. cit. 877. oldal) ahol (τ) a termelés, a jószág előállítási idejét jelenti. Tehát a megoldás általános típusa:

$$p(t) = c \cdot e^{\frac{x}{\tau} t} \cos\left(\frac{y}{\tau} t + \epsilon\right) + d$$

(op. cit. *A quantitative theory* . . . . 237. és 346. oldalak.)

¹²² L. Amoroso: *Riflessioni sulla dinamica dei prezzi*. *Rivista Italiana di scienze economiche*. Bologna. 1940. 583—89. oldal.

¹²³ L. K. Wicksell: *Geldzins und Güterpreise*. Jena. 1898.

rülhetnek. Pl. valami csak határozott mennyiségben az egészen határozott áron hozható forgalomba. Viszont a kereslet egészen más, határozott mennyiséget vehet fel és ugyancsak határozott áron, amely amazzal nem azonos.

VI. A piaci egyensúly határozottsága mikéntjének függése a versenyviszonyoktól.

A piaci egyensúly határozottságának mikéntjében, mint az eddigiekből ez megállapítható, igen jelentős szerepet játszik a cserefelek piaci hatalmának tényleges és főképen egymáshoz képest mutatkozó viszonylagos nagysága. Ennek a természetes oka rendszerint az, hogy a csereegyensúly állékonyága csaknem mindig szükségel bizonyos piaci hatalmi többletet az egyik cserefél részéről, még pedig avégből, hogy anticipációinak kellő teljesülését lehetővé tudja tenni. Legalább is akkora piaci hatalmi többletre van szüksége az egyik cserefélnek, amelyik biztosítja számára csereellenfele piaci viselkedésének kielégítő anticipálását, illetve, amelyik lehetővé teszi számára, hogy kellő *kényszerítéssel* e viselkedés módját kipuhatholja, amelyre azután az ő gazdasági tervét felépítheti. Az állékony egyensúly létrejöttéhez okvetlenül szükséges az, hogy ez a kényszerítő erő legalább a cserefelek egyikénél fellépjen. Szabadverseny elképzelt állapotában ilyen erőre külön szükség nincs, mivel itt a kereslet és kínálat tömegszerűségénél fogva kényszerítve van mindkét csereoldal arra, hogy állásfoglalási készségeivel leplezetlenül lépjen a piac nyilvánossága elé. Itt viszont anticipációra sincs szükség. A csere körülményei — szabadversenyt időben is feltételezve — végig fel vannak fedve.

Az említett hatalmi többlet szükségességének indokolása még más oldalról is könnyen igazolható. A cserénél létrejövő egyensúlyi állapot jellegére u. i. az a mód döntő, ahogyan a piaci egyensúlyok határozottsága a nagyobb hatalmú fél szempontjából elő áll. Ez pedig tökéletesen a nagyobb hatalmú fél anticipációinak helyessége szerint igazodik. A nagyobb hatalmú fél anticipációinak helytállósága már most nagyrészt attól függ, hogy versenytársak között a *piaci keresleten, a vásárlóerőn való osztozkodás* ténylegesen milyen eredménnyel jár. Az anticipációk legnagyobb részét u. i. a keresletnek a piaci, illetve forgalmi egyensúly egyes elemeire vonatkoztatott elaszticitásaira vonatkoznak, amely elaszticitások közül a legfontosabb a keresletnek az *árelaszticitása*. A keresletnek ezeket az egyes egyensúlyi elemek változása szerinti, elaszticitásait szokás parciális elaszticitásnak nevezni.¹²⁴

¹²⁴ Moore. op. cit. Chapter. III.

A piac keresletén való osztozkodási küzdelem kimenetele, amelytől az anticipációk helytállósága függ, csaknem mindig túlnyomóan a felek piaci hatalmi viszonyainak a kérdése. A felek piaci hatalmi viszonyai, piaci hatalmuknak tényleges és egymáshoz mutató nagysága mármost legtisztábban a piaci *versenyviszonyok*ban tükröződik vissza. Egyben épen ennek következtében itt található meg az áralakulás menetébe való beavatkozás igen sok értékes támpontja. *Az áralakulás menetére u. i. erőteljes irányító hatást lehet kifejteni a piaci versenyviszonyok megfelelő alakításával.* Nyilvánvaló tehát, hogy az árpolitikai beavatkozás egyik fontos előfeltétele a versenyviszonyok messzemenő tisztázása.

Megjegyzendő, hogy a vázolt piaci küzdelemben a „hatalmi tényező érvényesülése“ voltaképen nem más, mint a „jogi mozzanat hatása a gazdasági élet kialakulásában.“¹²⁵ Szó szűkebb értelmében: a „jogi mozzanat“ megfelelő *kiháználása*. A versenyviszonyok megfelelő alakítását jelenti tehát sokszor már a piaci jogviszonyok megfelelő szabályozása, korlátozása. A cserefeltételek rögzítése például. Különben a szabadverseny klasszikus — *Pareto* szerinti¹²⁶ — meghatározása is elsősorban azt fejezi ki, hogy a piaci felek egyikének sincs nagyobb befolyása az árakra, mint a másoknak. Vagyis a piacon egyenlő hatalmú felek vannak jelen. A felek *tényleges* piaci hatalma azonban, mint ezt *Pareto* még kifejti, attól is függ, hogy valójában mekkora a felek piaci befolyása. Tehát, hogy milyen sokan vannak az egyik és a másik oldalon a piacon.¹²⁷ Nagyon fontos e megkülönböztetés a forgalmi, illetve piaci egyensúly stabilitása szempontjából.

A forgalmi egyensúly, az azt szervező elv mellett, az egyensúlyt — pl. az elérhető nyereséget — meghatározó piaci paraméterek, általában a bevételi és kiadási oldal paraméterének adottságával határozott; mégpedig olyan módon, ahogyan ezek adva vannak. Ilyen paraméterek rendszerint az ár- és költség flexibilitások, amelyek a már említett megfelelő elaszticitások reciprokai. E piaci paraméterek nagysága és jellege mindenkor a szakmai mikrodinamikus egyensúlyban, — *a versenyviszonyoktól függően*, — határozódik meg s mindig valamely, a makrodinamikus egyensúly kitagolódását alkotó részegyensúly jellemzője. Általában valamilyen szakmai forgalmi egyensúly határozottságának velejárója.

A gazdálkodó gazdálkodási szervezésekor, gazdálkodási tervében — legalább is elvileg — figyelembe veszi a forgalmi

¹²⁵ Navratil Á.: *Közgazdaságtan* I. kötet. 40. oldal.

¹²⁶ *Cours*. Tome. I. p. 20.

¹²⁷ Joan Robinson: *What is perfect competition*. Quarterly Journal of Economics. 1934. Vol. XLIX. 112. oldal, *Stackelberg: Marktform und Gleichgewicht*. 2. oldal.

egyensúly elemeinek mindegyikét. Céljának elérését az összes cserefeltétel tekintetbevételével kíséri meg. Vagyis figyelemmel van a kereslet összes, a forgalmi elemek szerinti u. n., parciális elaszticitásaira. Így a kereslet árelaszticitására, jövedelmi elaszticitására és a kereslet egyéb elaszticitásaira. A gazdálkodási terv ilyen módon való elkészítése azonban legtöbbször csak algebrai alapon lehetséges, lényegileg még akkor is, ha a variációs módszerhez¹²⁸ folyamodik, úgy hogy nagyon mélyreható körültekinést kívánna meg. A gyakorlatban tehát erre nagy ritkán kerül ilyen formában sor. Számos esetben a nehézkesség oda vezet, hogy csak egyszerű keresleti összefüggésre (kereslet csak az ártól függ: feltételezéssel) támaszkodik a csere szervezése, miért is a továbbiakban sok tekintetben inkább ezzel az esettel foglalkozunk. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez az egyszerűsítés általában csak akkor lehet, különleges kikötések nélkül, megengedett, ha a kereslet a változásával csak az árváltozásra reagál, de a többi cserefeltétel iránt közömbös, illetve elhanyagolható érzékenységet mutat.¹²⁹ Ellenkező esetben már maga a gazdálkodó fogja lépten-nyomon tapasztalni egyoldalúságának hátrányait.

A szakmai mikrodinamikus egyensúly létrejöttének mikéntje, általában a vállalatok egyéni parciális elaszticitásai, illetve ezek nagysága, előjele és jellege, szoros kapcsolatban van tehát a szakmában uralkodó versenyviszonyokkal. Mint mondani szokás, a létrejövő egyensúly, mint még általában a mai gazdasági rend mellett ez a szokott eset, „competitive equilibrium“ lesz. Ilyeténkép a forgalmi egyensúly határozottsága szoros összefüggésbe kerül tehát a piaci versenyviszonyok alakulásával. A versenytársak egyéni keresletének az ár-rugalmassága, (különben a forgalmi egyensúly legfontosabb paramétere, amely a bevétel alakulását jelöli ki,) a piaci kereslet rugalmasságától pl. kifejezetten aszerint tér el,¹³⁰ hogy miképpen osztozkodnak ezek a piaci keresleten, a keresletre szánt vásárlóerőn.

Tisztán látható egyúttal az elmondottakból, hogy a *forgalmi egyensúly kialakulásának mikéntjébe jelentős labilis elemet vihet a verseny, a piaci keresleten való osztozkodás módja és ennek alakulása.* Hasonló hatású lehet a vállalat beszerzési (kiadási) piacain uralkodó versenyviszonyok alakul-

¹²⁸ Schumpeter: *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. Leipzig. 1908. Vierter Teil. Die Variationsmethode. (441. oldal.)

¹²⁹ Vagyis az ezekhez tartozó keresleti elaszticitás nem éri el az ex ante megállapított érzékenységi küszöböt. 1. O. Lange. op. cit.

¹³⁰ Ez az eltérés egyébként a mértéke a szabadverseny állapotától való eltérésnek is. (Ni. Kaldor: *Mrs. Robinson's Economics of Imperfect Competition*. Economica. 1934.)

lása, mert hiszen a vállalatnak a kiadási oldalt is, ha nem is mindig olyan mértékben, mint a bevételit, előre kell anticipálnia.

Az elmondottak s egyáltalában a parciális elaszticitásokkal való számolás, mint már többször hangsúlyoztuk, sohasem azt jelentik, hogy a forgalmi egyensúly, illetve az egyéni piaci egyensúly egészen egyszerű parciális gazdasági egyensúly lenne. Sőt épen ezek a parciális elaszticitások teszik lehetővé az általános gazdasági egyensúly keretei között való tárgyalását (*Moore*). Nem szabad figyelmen kívül hagyni itt még azt sem, hogy a forgalmi egyensúlyt szervező anticipációi rendszeren makrodinamikusan átszűrődésűek, nem szólva arról, hogy a mikrodinamikai és individuális egyensúlyok nem következményei a makrodinamikának, hanem meghatározói.¹³¹

A versenyviszonyok behatásának vizsgálata a forgalmi egyensúly határozottságára tanulságosan végezhető el már most az egyes fontosabb versenytípusokban létrejövő piaci egyensúlyokban, piaci alakzatokban. *Pareto* felosztásához igazodva a piaci egyensúlynak három jellegzetes alakját: 1., szabadverseny, 2., monopólium, 3., harmadik fél (állam) által irányított piac, (*H. Peter* szerint szociális áralakítás)¹³² fogjuk megvizsgálni azzal a kiegészítéssel, hogy az ú. n. szabadverseny és a monopólium közé beiktatjuk ezek általános formáját: a monopolisztikus versenyt. Az intervencionisztikus piaci egyensúlyt, ahol a cserefeleken kívül egy harmadik fél — rendszerint az állam — is bele szól a forgalmi egyensúly létrejöttének módjába, pedig azzal a bővítéssel látjuk el, hogy idevesszük az ú. n. „konvencionális“ egyensúlyt is, amely tartalmilag ide való. Természetesen az egyes típusok között számtalan változat léphet fel, a vizsgálatok azonban, kisebb megfontolásokkal könnyen kiterjeszthetők ezekre is.

1., A szabad, egyenlő feltételű versenyben a felek tényleges piaci hatalma, illetve száma szerint két főbb fokozat különböztethető meg: a) *tökéletes szabadverseny*: senkinek sincs a másikonál nagyobb befolyása az árra és mindegyik fél tényleges piaci hatalma aránylag kicsiny és természetesen egynemű piaci tömegcikkre van szó.¹³³ Az egyéni árflexibilitás zérus. ($\lambda=0, |\eta|=\infty$), b) *oligopolisztikus verseny*: kevés és

¹³¹ *Neubauer Gyula: A gazdasági egyensúlyról. Közg. Szemle. 1932. 358. oldal.* — A kétféle szemlélet tanulságos szintézisének tekinthető egyébként: *R. J. Hicks, R. G. D. Allen: Reconsideration of the Theory of Value. Economica. 1934.*

¹³² A szociális ár problémáját illetően egyébként l. *Andreich Jenő: Szükség van e az árlemélet kiépítésére? Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60-ik évfordulója alkalmából. op. cit.*

¹³³ *Marshall, Principles.*

nagyjából egyenlő piaci hatalmú cserélő van a piacon.¹³⁴ A forgalmi egyensúly *a.*, *esetben*, az indifferens cserehelyzeteket figyelmen kívül hagyva, csaknem mindig lehet harmonikus és határozott, *b.*, *esetben* csak feltételesen. Rendszerint ingékony lesz, mégpedig igen sokszor a piaci tárgyi adottságokkal is ellentétbe kerülő és a *piac stabil egyensúlyának hiányáig menő áringadozásokkal egybekötve*.¹³⁵ A stabil egyensúly hiányának oka legtöbbször az, hogy a forgalmi egyensúly, az individuális kereslet nem egészen gazdasági okokból előálló álló érzékenysége folytán sűrűn diszharmonikus. Oligopolisztikus lehet a piac természetesen a kereslet és kínálat oldalán egyaránt, egyszerre is.

*H. v. Stackelberg*¹³⁶ duopoliumokkal kapcsolatban bemutatja az itt előfordulható jellegzetes eseteket, *a.*, mindkét fél ú.n. alkalmazkodónak (mások piaci politikáját követőnek) érzi magát, ez *Cournot*-¹³⁷ majd *Amoroso*-¹³⁸ *Schneider*-¹³⁹féle szimmetrikus duopolium, *b.*, mindkettő vezetőnek tekinti magát a piacon, ez a *Bowley*-¹⁴⁰féle szimmetrikus típus, *c.*, az egyik vezető, a másik ezt követő piaci politikát folytat. Ebben az ú. n. *aszimmetrikus* esetben a piac tartós egyensúlya rendszerint mindig létrejön és a forgalmi egyensúly állékony lehet, legalábbis *endogén* okok nem fogják labilissá tenni. Az állékony-ság természetesen olyan mértékben jön létre, amilyen mértékben helyesek voltak a vezető (aktív) monopolista egyéb piaci anticipációi. Amennyiben hibásak voltak, mivel a hibákat a követő passzív versenytárs utánzásával még fokozza is, az egyensúly állékony-sága az aszimmetria ellenére kérdésessé válhat. A duopolium aszimmetrikus volta, tehát csak szükséges feltétele az egyensúly állékony-ságának. A *C. Pigou*¹⁴¹ által fel-említett váltakozó tömeges optimisztikus és pesszimisztikus anticipációk kialakulásának egyik lehetősége tehát itt kézenfekvő és az is, hogy ezek a forgalmi egyensúly labilitására és ennek megfelelő fluktuációkra vezethetnek. Az előbbi két szimmetrikus esetben általánosságban, minthogy a forgalmi egyensúlyok bennük ritkán lehetnek harmonikusak és határozottak, nem jön létre a piacon tartós egyensúly (*gleichgewichtlose*

¹³⁴ A. Cournot: *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*. Paris. 1838.

¹³⁵ Theiss Ede: *Korlátozott verseny és gazdaságpolitika*. Közg. Szemle. 1939.

¹³⁶ *Marktform und Gleichgewicht*. Wien. 1934. Zweites Kapitel. 4. §., *Nachtfrage- und das Angebotsoligopol*.

¹³⁷ *Recherches*. op. cit.

¹³⁸ *La curva statica di offerta*, *Giornale degli Economisti*. 1930.

¹³⁹ *Reine Theorie monopolistischer Wirtschaftsformen*. Tübingen. 1932.

¹⁴⁰ *The Mathematical Groundwork of Economics*. Oxford. 1924. 38. oldal.

¹⁴¹ *Industrial Fluctuations*. London. 1929. Chapter. VII.

Marktform).¹⁴² Ennek oka, mint utaltunk rá, sokszor főleg épen az, hogy a forgalmi egyensúly szervezésében épen a nem gazdasági motivumok jutnak számottevő szerephez.¹⁴³ Automatikusan az állékony egyensúly tehát itt aligha jön létre. Csaknem mindig szükséges egy harmadik fél (állam, esetleg érdekképviselő) beavatkozása, hogy bizonyos (konvencionális) egyensúly bekövetkezzék s a sokszor már szertelen árharcnak véget vessen. De ez is, mint majd látjuk, ritkán marad minden tekintetben hosszú ideig stabil és semmiképen sem tekintendő „természetes“-nek.¹⁴⁴

Határozottság tekintetében hasonló a helyzet sokban a *bilaterális monopoliumnál*, (pl. kollektív szerződések,¹⁴⁵ a mai külkereskedelmi egyezmények nagyrésze, stb.) általában a multilaterális oligopoliumnál és ezekhez hasonló jellegű piaci alakzatoknál. Az említett piaci alakzatok előállhatnak nemcsak ugyanazon cikk eladói és vevői között, hanem egymást helyettesítő különböző árúk között is. (Haszonteljesítmény-duopolium pl.) Az árhatárok közötti cserek, mint apró bilaterális monopoliumok ugyancsak ide oszthatók be. Az a határozatlanság, illetve labilitás, amellyel e cserealakzatoknál találkozhatunk, rendszerint az itt gyakori harmonikus és emellett indifferens cserehelyzetek származéka, míg amott az oligopoliumnál a diszharmonikus cserehelyzet következménye.

(2.) *Korlátozott verseny*¹⁴⁶ (beschränkter Konkurrenz, monopolistic competition) a gazdasági élet leggyakoribb versenytípusa. A gazdasági technika ama fejlődésével kapcsolatos nagyrészt, amely a csökkenő termelékenység mutakozásának határát, a legtöbb termelési ágban messzemenően kitolta.¹⁴⁷

¹⁴² Stackelberg. op. cit. (Sechtes Kapitel)

¹⁴³ Theiss. op. cit. 408. oldal.

¹⁴⁴ Stackelberg. loc. cit. 102. oldal.

¹⁴⁵ F. Zeuthen: *Underminierte Lohnprobleme*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 62. Band. 1929. I. még A. C. Pigou: *Equilibrium under Bilateral Monopoly*. Economic Journal. 1908.

¹⁴⁶ Korlátolt verseny. 1. *Közgazdasági lexikon*. (Heller Farkas) Budapest. 1937. 267. oldal.

¹⁴⁷ P. Sraffa: *The Law of Returns under Competitive Conditions*. Economic Journal. 1926. 538—50. oldalak.

J. Robinson: *Imperfect competition and falling supply price*. Economic Journal. 1932.

J. Viner: *Cost Curves and Supply Curves*. Zeitschrift für Nationalökonomie. 1932. Bd. III. („... net internal economics of large-scale production and long-run stable equilibrium are inconsistent under competitive conditions.“ 37. old.)

Stackelberg: *Grundlagen einer reinen Kostentheorie*. Wien. 1932. („Eine erwerbswirtschaftlich eingestellte Konkurrenzwirtschaft und eine Produktion, die dem Gesetz des zunehmenden oder konstanten Ertrages unterliegt, sind miteinander urvereinbar.“ 42. oldal, I. még 51. oldal.)

Ni. Kaldor: *Professor Chamberlain on Monopolistic and Imperfect Competition*. Quarterly Journal of Economics. 1938. Vol. LII. No. 3. „... in-

Kimutatható egyébként, hogy a növekvő és néha még az állandó termelékenység is egyenesen összeférhetetlen a szabadversennyel. Maximális nyereségre történő szervezés esetében pl. nem kell mást tenni, mint a határbevétel és a határkötség, illetve átlagbevétel és a megfelelő átlagkötség megfelelő vonalainak alakulását figyelembe venni. Szoros összefüggésben van ez az összeférhetetlenség azzal a körülménnyel, hogy esökkenő termelékenységű, illetve a termelékenység esökkenő szakában levő szakmákban a vállalatok fokozatos kisebbedése és szaporodása a fejlődés természetes menete, míg a növekvő termelékenység szakában levőknél ennek fordítottja. Az árbe-folyásolás lehetősége az utóbbi esetben tehát kézenfekvő.

A *korlátozott versenyben*, amelyhez sok tekintetben oda sorolható az 1. b) típus is, a felek valamelyikének, valamilyen oknál fogva (sokszor áru-, árdifferenciáció folytán) nagyobb hatalma, illetve monopolisztikus helyzete van s ennél fogva az áralakulásra is több befolyással bír, mint a többi. Leggyakrabban nem is árral történik a versenyzés, hanem a forgalmi egyensúly más elemeivel, más cserefeltételek változtatása útján,¹⁴⁸ amely az egyes eladóknak azután megkülönböztetett helyzetet, illetve *piacot, a piacon* biztosít.¹⁴⁹ A nagyobb piaci hatamú fél szervezésében létrejövő forgalmi egyensúly leg-először harmonikus és határozott, ha csak a szervezés antici-pációi helyesek és piaci hatalmi többlete biztosított.

A nagyobb monopolisztikus hatalom mindenkor a piaci hatalom, egyáltalában valamilyen módon a cserénél érvénye-sülni tudó *hatalomtöbbletet* jelent, amely elegendő az árra, illetve annak kötöttsége esetén az áru haszonteljesítményének árára való befolyás kifejtéséhez.

A monopolisztikus alakzat, illetve a monopolum tehát mindig fokozatok dolga.¹⁵⁰ A verseny tere ugyanis rendszerint

---

creasing return must be a *sufficient* condition for imperfect competition." 522. oldoal 3-as jegyzet, stb.

¹⁴⁸ Ami a verseny elfajulásának is állandó forrása. I. *Public Regulation of Competitive Practices*. (National Industrial Conference Board.) New York. 1929.

¹⁴⁹ Monopolisztikus helyzetek a legkülönbözőbb módokban alakulhatnak ki, pl. „Szívesebben vásárolunk közelfekvő boltban valamivel drágábban, csak hogy ne kelljen a rossz időben hosszabb utat tenni.“ *Navrátil Á.: Közgazdaságtan*. I. 333. oldal, (l. pl. *R. Auspitz u. R. Lieben: Untersuchungen über die Theorie des Preises*. Leipzig. 1889. 378. oldal). A monopolisztikus versengés művészete sokszor éppen abban áll: eltalálni azt, hogy mi előnyösebb a vállalatra, ha a fogyasztó jön az árúért, vagy ha az árú megy a fogyasztóhoz?

Valójában a piac már „... not a single large market of many sellers, but a network of related markets, one for each seller.“ *Chamberlain*. op. cit. 69. oldal.

¹⁵⁰ *Chamberlain*. op. cit.

sokdimenziós.¹⁵¹ Az igénybevehető piaci akcióparaméterek¹⁵² száma, a forgalmi egyensúlyt meghatározó tényezők száma igen nagy. Már pedig a monopolisztikus jelleg ismérve nem más, mint a piaci akcióparaméterek bizonyos mértékű *piaci* megszabásának hatalmával való rendelkezés. Minthogy az akcióparaméterek *hatékonysága*, a forgalmi egyensúly létrehozása, s általában a haszonteljesítmény árának befolyásolása szempontjából különböző fokú s mivel az egy-egy akcióparaméter feletti rendelkező hatalom tekintetében is különféle fokozatok lehetnek, a monopolisztikus jelleg legkülönfélébb skálája jöhet létre. Általában a kínálati oldalon túlnyomó a monopolisztikus elem, aminek oka a termelés méreteinek a növekvő termelékenység folytán való növekedése, továbbá a kereseti gazdaság cáltudatosabb piaci cselekvése. Lehet a piac monopolisztikus, ritkábban ugyan, a keresleti oldalon is, különösen, ha a kereslet keresetgazdasági beállítottságú és a szemben álló kínálat sok, csökkenő termelékenységű, termelőből áll. A mezőgazdasági termékek értékesítésénél pl. ez gyakori eset. A keresleti monopolisztikus helyzetnek a termelésre rendszerint nyomasztó hatása van az ilyen esetekben.

Megjegyzendő, a szabadversenybeni áralakulás *Böhm-Bawerk*-féle magyarázatából szintén levezethető a monopolisztikus versenyben lévő piac ára. Nem kell mást tenni, mint ezt *Heller Farkas*¹⁵³ kiemeli, csupán a határrétegekben előforduló monopolisztikus mozzanatokot számba venni

(3.) *Monopoliumnál* az egyik cserefélnek osztatlan piaci hatalma van. Hozzá tartozik a tiszta monopolium fogalmához az is, hogy a monopolizált cikknek ne legyen versenycikke, illetve helyettesíthető cikke.¹⁵⁴ Tehát az illető haszonteljesítmény kínálata illetve kereslete maga legyen egy kézben, egységes ellenőrzés alatt. A monopolista a saját forgalmi egyensúlyát, de a piacét is, minthogy a kettő egyezik, tökéletesen szervezheti a saját gazdasági célkitűzésének megfelelően. Az ellenfél gazdasági viselkedését részletesen kísérheti. Egyéni árflexibilitása, illetve kereseti rugalmassága a piaccal egyezik. Józan árpolitikával a monopolista ennek ellenére sokszor mindkét oldalra nézve kielégítő forgalmi egyensúlyt állandósíthat. Mindenesetre, ha egyoldalú is az általa szervezett egyensúly, ha csak sok tagból áll az ellenfél tömege, az új, az ellenfélre kedvezőbb egyensúly kialakulása lassan fog bekövetkezni. Az *árjellege* a monopolium esetében legtöbbször *tartós*. Bár a javak-

¹⁵¹ *Ni. Kaldor: Professor Chamberlain on Monopolistic and Imperfect Competition.* op. cit. 517. oldal.

¹⁵² *R. Frisch: Monopole-Polypole- La Notion de Force dans l'Économie.* *Nationalökonomisk Tidskrift.* 1933. (71.), 278. oldal.

¹⁵³ *Theoretische Volkswirtschaftslehre.* op. cit. 76. oldal.

¹⁵⁴ *Chamberlain.* op. cit.

nak mindenkor fennálló bizonyos helyettesíthetősége és komplementaritása (u. i. maguk a szükségletek is ilyenek) ekkor is lehetővé tesz hirtelen eltolódásokat. — Ez utóbbi megállapítás természetesen áll az összes korlátozott versenytípusokra.

Monopoliumok keletkezése lehet institucionális eredetű és lehet tisztán gazdasági (pl. a növekvő termelékenység folytán) indokú. Legtöbbször az előbbi típus is ilyen gazdasági ok folytán születik meg. Növekvő termelékenységű szakmában igen gyakori, de más termelékenységű szakmában is sokszor előfordulnak az u. n. *szervezeti monopoliumok*, amelyek egyszerű szervezkedésen alapulnak. Kisebb piaci hatalmú egyedek monopolcélú tömörülésén. Az u. n. kartelek, trust-ök, concern-ek, a tagok ilyen célú megállapodásán alapulnak. Ilyenkor a piaci *külső* forgalmi egyensúlyhoz, amelyben az egyesülés áll a piaccal, kapcsolódik egy *belső* forgalmi egyensúly, amely a tagok között alakul ki a kartelforgalom felosztását illetően, amely az áralakulás szempontjából különleges figyelmet érdemel s amely sokban hasonló a szabadversenyben létrejövő egyensúlyhoz. Ez, természetét tekintve, tulajdonképpen egy konvencionális egyensúly, a tagok felett álló kartel-szervezet létrehozta egyensúly. A belső egyensúly létrejötte természetszerűleg előfeltétele a külsőnek. E belső egyensúly sokban attól függ, hogy a kartel a külső forgalmi egyensúly anticipálásakor — maximális nyereségre való szervezést tételezve fel pl. — milyen kartel-határköltséggel számol. Milyen összegzett kartel-költség-vonalból indul ki. Itt két tipikus megoldás lehetséges: a) minden vállalat továbbra is üzemben marad, a kartel-határköltség egyenlő az egyes üzemek „átlagos” határköltségével.¹⁵⁵ b) Csak a kisebb költséggel dolgozó, produktívabb üzemeket hagyják dolgozni s a többinek kártalanításul *leállítási díjat* fizetnek, a kartel-határköltség egyezni fog a produktívabban, gazdaságosabban dolgozó üzemek átlagos határköltségével, amely rendszerint kisebb, mint az előbbi, úgy hogy a maximális nyereség eléréséhez *szükséges ár* kisebb lehet, miközben a nyereség csúcsértéke emelkedett. A kartel-egyensúly állékony-sága szempontjából persze fontos körülmény a leállítási díjak mérvének megállapítási módja, mivel a leállított vállalatok befektetett tőkéjük természetes kamataként bizonyos *putatív kamatigénnyel* lépnek fel, amely igényt összhangba kell hozni a tényleges piaci jövedelmezőségi viszonyokkal. Tehát mindezekelőtt az anticipált, putatív kamatot kell a piaci helyzet megengedte kamat %-al összeegyeztetni.

Kartel belső egyensúlya szempontjából bizonyos vonatkozásokban hasonló a helyzet a szabadverseny esetében előálló-

¹⁵⁵ Hasonlóan *Pigou equilibrium firm*-jének költségalakulásához. *Economics of Welfare*. op. cit. 216. oldal.

val, általában a *rögzített árrendszer*, — amelyet a hivatalos árpolitika különféle okokból szívesen alkalmaz, — esetében beálló egyensúllyal. Az ár a tag számára adott. A karteltag számára optimálás lenne az az eladási volumen, amelyet a kartelárral egyező határkölsége határoz meg. Az így adódó volumenösszeget kell a kartel forgalmazott volumenével összehangba hozni, vagyis a kartel kvótát „méltányosan“ megállapítani.

Rögzített árrendszer látszólagos egyensúlya alatt sokszor sajátos versenyformák szoktak kifejlődni és meghúzódní, amelyek ezt a látszat-egyensúlyt hatásosan aláássák. Az árrögzítés célja gyakorta, ha nem is kifejezetten, a versenytársak árversenyének meggátolása, (tulajdonképen *árminimalizálás*, rendszerint *árúböség* kapcsolatban). Valóban ez meg is szűnik, de ugyanakkor bizonyos „teljesítési“ verseny indul meg a minőség megjavításával, vagy egyéb az áruhoz kapcsolódó haszonteljesítmény árának mérséklésével. Egyszóval *verseny a meg nem kötött* akcióparaméterekkel, illetve a szabadon hagyott *cserefeltételekkel*. Ez a teljesítési verseny, amely a kartelen belül épen olyan monopolisztikus jellegű, mint kartel nélkül is lenne, annyira növelheti a karteltag forgalmát, hogy az nagyobb kvóta igényvel lép fel és az „egyezményt“ felboríthatja. Ezért alakul itt ki inkább egy „Ungleichgewicht“ s pedig nem amiatt, mint ezt *Stackelberg*¹⁵⁶ véli, hogy a versenyzők az egyezményes egyensúlyban lemondanak a maximális nyereség követeléséről, — ami legfeljebb csak színlelés lehet, — hanem sokkal inkább a tényleges verseny érvényesülése következtében.

Sok hasonlóság az elmondottakhoz abban a *Chamberlain* által is tárgyalt esetben, ha egy vállalatnak több telepe van.¹⁵⁷ A vállalati optimum nem mindig esik össze a telepek optimumával.

A teljesítési verseny (quality competition) az u. n. szabadverseny alatt, (különösen, ha mint már rámutattunk, a szakmában nem a csökkenő termelékenység az uralkodó), monopolisztikus versenyek bőséges forrása, illetve lényegileg maga a monopolisztikus verseny. A teljesítést itt a vevő értékelésében mérve természetesen. A korlátozott verseny legtöbbször elmaradhatatlan kísérője, a *reklám*, épen ezt hivatott befolyásolni.

Az *árrögzítés*, a felsorolt esetektől eltérőleg, esetleg lehet egy olyan erőteljes *tüneti beavatkozás* eredménye, amely azt célozza, hogy a növekvő, esetleg megszábot keresletet változatlan áron szabad csak kiszolgálni tovább is, (*ármaximálás*, rendszerint *áruhiánnyal* kapcsolatban). Ezáltal azonban a forgalmi egyensúly tulajdonképen a vevő oldalán diszharmonikus

¹⁵⁶ op. cit. 100. oldal.

¹⁵⁷ op. cit.

lesz, az eladó oldalán pedig nem indifferensen harmonikus. A piaci vásárlóerőért, a nyereségért való versenyt nem fogja megakadályozni, azonban az a körülmény sem, hogy már két akcióparaméter (ár és mennyiség) is kötött. Sőt a verseny a még nem kötött forgalmi egyensúlyi tényezőkkel¹⁵⁸ — ha ezek nagyobb alkalmazkodási reakcióideje folytán lasabban is — fog erőteljesen kifejlődni, még pedig a költségsökkentés (legtöbbször minőségrontás) felé terelődni.¹⁵⁹ S ha pedig erre nincs mód, végső esetben az áru el is tűnhet a piacról. Ilyenformán ezekben az esetekben rendesen egy nem kívánatos „nem teljesítési verseny“ indul meg, amely az áru minőségét károsan leronthatja és a látszólagos egyensúlyt csakúgy kikezdheti, mint amott a teljesítési verseny, azzal a különbséggel, hogy ez egy, a közre káros következményű minőségrontással kapcsolódik. Lehetőséget a „nem teljesítési“ versenyre az ad, hogy a kereslet rendszerint kielégítetlenül, a keresleti oldal egyensúlya alatti nívón marad, ami a forgalmi egyensúlyt nem indifferensen teszi harmonikussá. E jelenségek elméleti magyarázata egyébként abban van, hogy a nemteljesítési versenynél a haszonteljesítmény piacrahozatalában jött létre monopolisztikus helyzet, épen abból kifolyólag, hogy a kisebb hatalmú, alkalmazkodó piaci fél került viszonylagosan diszharmonikus forgalmi egyensúlyba. A teljesítési versenynél viszont a verseny a haszonteljesítmény piacrahozatalában sértetlenül fennáll.

Altalában, mint mellékeredményt megállapíthatjuk, hogy az, hogy a verseny teljesítési vagy nemteljesítési verseny lesz, attól függ, hogy a forgalmi egyensúly miképpen határozott. Tehát *nemcsak a forgalmi egyensúly határozottsága függ a versenyviszonyoktól, hanem a verseny teljesítési jellege össze-függ a forgalmi egyensúly határozottsági mikéntjével is.* Lát-ható már ezekből is, hogy az árrögzítés épen akkor kerülhet könnyen ellentétbe a célzott „igazságos“ ármegállapítás célkitűzésével, amikor az „igazságos“ árra a legnagyobb szükség lenne. Az „igazságos“ ár ismervét a teljesítési verseny fennfor-gásához kötni logikus dolog,¹⁶⁰ de akkor gondoskodni kell, hogy az erre ösztökélő gazdasági, vagy épenséggel nem gazdasági indítékok is meglegyenek.

¹⁵⁸ A verseny u. i. azért folyik leginkább az árak és a mennyiségek változtatásával, mert ez a legkönnyebb módja. De ha erre nincs mód, sor-rakerülhetnek, ha nehezkesebben is (long-run) változtathatók, a többi cse-refeltételek is.

¹⁵⁹ „... versenyezni u. i. bármelyik cserefeltétellel lehet.“ *Hellef Farkas: Nemzetgazdaságtani előadások.*

¹⁶⁰ *H. Peter: Studie über den gerechten Preis.* Finanzarchiv, N. F. 5. Bd. 1937. 597. oldal.

VII. Az ár magassága és a piaci egyensúly tényezői.

1. Az ár legfontosabb jellemzője mindenkor a magassága. Az áron legtöbbször csupán egyedül ezt a számszerűséget értik. Az ár nyelvi kifejezés majdnem mindig csak ezt jelöli. A vizsgálatánál is szintén a nagysága kerül szóba elsősorban. Az árpolitika irányítóját, akár magángazdasági, akár közületi árpolitikáról van szó, a kialakulandó *árak magassága* érdeklí leginkább. Az eddigi vizsgálódásainkból kiviláglik azonban, hogy az ár jellegére, valamint a nagyságára vonatkozóan az egyéni forgalmi, illetve piaci egyensúly jellege és számszerű tartalma, amely lényegileg egyezik a piac mindenkori mikrodinamikai egyensúlyának kvantitatív tartalmával, a mértékadó. Az ár ugyanis, mint e vizsgálódások tanúsága mutatja, a forgalmi egyensúly létrejöttében alakul ki. Épen ezért szigorúan véve *ármagasságról, egymással összehasonlítható árakról beszélni mindig csak akkor lehet, ha már az árat határozottá tevő forgalmi egyensúly tényezői határozottak.* Az ár kialakulása mindenkor a csere létrejöttének kísérője. A csere létrejöttét pedig a cserefeltételek, főképen pedig a piaci kereslet és kínálat esetenkénti összehangolódása teszi lehetővé. Az ár magassága csak *egy* e feltételek közül, amelyeknek — igazában — csak együttesen van teljes értelmük. Mindenesetre a legdőntőbb cserefeltétel az árnak a magassága. Az árnak azonban nemcsak ez az egyedüli jellemzője.

Az árat meghatározó *kereslet* és *kínálat* elemei magukban foglalnak mindig olyan tényezőket, amelyek a forgalmi egyensúly kialakításakor adottságoknak vannak feltételezve, de amelyek csak a piac mikrodinamikai egyensúlyának kialakulásakor határozódnak meg. Ez az egyensúly pedig a makrodinamikai egyensúly kitagolódása, tényezőiben tehát tartalmazza a gazdasági egyensúly megfelelő vonatkozásait. Így voltaképen az ár *mindig gazdasági egyensúlyi jelenség.* Az ár mindig bizonyos *közgazdasági ár.* Az ár nagyságát tulajdonképen megadja mindegyik egyensúly, akár az individuális forgalmi, illetve piaci egyensúly, akár a piac egyensúlya. Amaz *az ár egyensúlyi jellegét* is megmondja közvetlenül. Emez inkább *piaci mérvét* és ennek alakulását. A két egyensúly, a dolog természeténél fogva, csak megismerési szempontból van szétválasztva. Az egyéni piaci, illetve forgalmi egyensúly, vagy még másképen: a csere egyensúly elmélete u. i. több különleges áralakulási ismérv feltárására alkalmas gondolati rendszer.

A cserénél és általában a piaci egyensúly beálltánál legközvetlenebb tényállás, hogy a kereslet és kínálat egyezik árban (vételősszegben) és mennyiségben. Ezt a tényt fejezi ki a jólismert forgalmi egyenlet, még pedig az egész piacra vonatkozólag:

$$\sum_{i=1}^n p_i \cdot q_i = P \cdot Q = \sum_{i=1}^n v_i \cdot M_i = v \cdot M$$

ahol (p) = ár, (q) = forgalmazott mennyiség, (P) = árszínvonal, (Q) = forgalmazott összvolumen, (v) = pénz forgatási sebessége, (M) = a forgalomban levő pénzmennyiség. Ez a forgalomgazdasági, tartalmilag makrodinamikai kifejezés az árak és pénzmennyiség, a cserék lebonyolításához szükséges forgalmi eszközök mennyisége között jelölne ki kapcsolatot, amely azonban a forgalmi eszközök és árucikkek kézről-kézbe adása sebességének nem parametrikus volta, átlagértékeik határozatlansága (következtében, egyéb előfeltételekről nem is szólva, (C. Föhl),¹⁶¹ nem funkcionális, hanem csupán csereegyenlet jellegű azonosság. Legfeljebb az árszínvonal alakulására — nagyrítván névleges magasságára — nyújt némi támpontot. Az egyes árak magasságára közvetlenül vajmi kevés magyarázattal szolgál, mert hiszen az ár nem csak a vásárlásra rendelkezésre álló vásárlóerőtől függ, hanem, mint ez majd később részletesen látható, még több más körülménytől is. A *mennyiségi pénzelmélet* pl. az árak magasságát és a pénz vásárló erejét érintő megállapításai, amelyek kifejezetten a forgalmi egyenleten alapulnak, tulajdonképpen csak akkor tekinthetők többé-kevésbé helytállóknak, ha a forgalmi eszközök mennyiségén kívül minden áralakító szempont változatlan és az összkéréslet jövedelem-elaszticitása¹⁶² az egységgel egyenlő. Ebben az esetben a pénzoldalról jövő árváltozások közvetlenül meghatározhatók, egyébként csak a vásárlásra szánt vevőerőn keresztül, illetve csak a keresleten keresztül; amikor is figyelembe veendő, hogy a vásárlóerő-folyam hullámzásában az egyes keresleti rugalmasságok megfelelően változnak.¹⁶³ Megjegyzendő, a forgalmi egyenlet eredetileg az árszínvonal különleges fogalmának értelmezésére volt szánva.¹⁶⁴

A cserét az árra nézve is határozott tartalommal fejezi ki a piaci kereslet és kínálat egybeesése. Ez volna a *Cournot-Marshall* féle parciális egyensúlyi helyzet, illetve a piaci *mikrodinamikai* kereslet és kínálat egyenletének közös megoldása, amely, a már előzőekben említett megközelítéssel, a totális

¹⁶¹ op. cit., I. továbbá A. Marget: *The Relation between the Velocity of Circulation of Money and the Velocity of Circulation of Goods*. (Journal of Political Economy. 1932.)

¹⁶² A kereslet jövedelem elaszticitása = 1%-os jövedelem változáshoz kapcsolódó keresletváltozás %-ban. I. J. Marschak: *Die Elastizität der Nachfrage*. Tübingen. 1931. 94. oldal., továbbá Theiss E.: *Statistikai korreláció és keresleti törvény*. Közg. Szemle. 1937. 44. oldal.

¹⁶³ A tétel fordítva is áll: a keresleti rugalmasság változása konjunktúrális tényező, nagyrészt épen árhatásán keresztül. (R. F. Harrod: *The Trade Cycle*. Oxford. 1936.)

¹⁶⁴ I. Fischer: *The Purchasing-Power of Money*. New York. 1911.

egyensúlyi árat is jelenti. Amennyiben ismeretes a kereslet és a kínálat vonala, ezekből a *piaci egyensúlyi ár, a posteriori*, számszerűleg is kiadódik. A tényleges ár magasságának megállapítására — az ár, *ex post*, természete folytán — tulajdonképpen ez az út volna a legkívánatosabb.¹⁶⁵ A kínálat, néha a kereslet meghatározása is azonban, mint már jeleztük, többféle okból, különösen a szervezési cél sokfélesége és a mennyiségi alkalmazkodás különböző tökéletessége — statikus, vagy dinamikus volta — következtében, körülményes. Legfeljebb az idealizált tökéletes versenyben (egységes áruminóság esetén!) lehetne csupán könnyen megállapítani és egyes különleges gazdálkodási szervezési módoknál. Rögzített különbözeti nyereségszázaléokra való értékesítésnél pl., vagy mint a klasszikusok tették, u. n. normális vállalkozói nyereség beszámításával. Ilyen kínálati görbe alapján állapítja meg pl. *Chamberlain*¹⁶⁶ a monopolisztikus verseny végleges egyensúlyát. Megjegyzendő *Walras* elméleti rendszere (*ni bénéfice ni perte*) szintén ide sorolható, mert hiszen ebben a kínálati görbe voltaképpen a költség-, az átlagos egységköltség görbével egyezik.

Egyszerűbb út, — különösen, ha figyelembe vesszük a mai piaci küzdelem leggyakoribb alakzatát, a monopolisztikus versenyt és azt a körülményt, hogy a tényleges piac különféle módon elkülönülő monopolisztikus piacok (market areas) változatos szövődéke — annak a félnek az *individuális forgalmi, illetve piaci egyensúlyából* kiindulni, amelyiknek a szervezése szempontjából harmonikusan határozott ez az egyensúly. Itt a *forgalmi egyensúly számszerű tartalma, ami könnyen konkrétülzálható, megadja az ár nagyságát közvetlenül*. Ugyanis az ár az egyensúlyi feltételi kritériumából rendszerint közvetlenül és számszerűleg kifejezhető. A két módszer (a piac és a forgalmi egyensúlyból való kiindulás) adott esetben kombinálható is, ha az egyik pl. szabadverseny esetében, — ahol a „ke-

¹⁶⁵ Meg kívánjuk itt jegyezni, hogy, ahogyan a kínálati görbék sem (a szokott koordinata rendszerben: az ár, költség az ordinata, mennyiség az abszcissa) mindig emelkedők balról jobbra, (l. *Viner* és *Schneider* idézett tanulmányait) ugyanúgy lehetnek olyan keresleti görbék is, amelyek emelkednek balról jobbra. Csak megszoktuk, hogy a kínálati görbéket rendszerint csökkenő termelékenységre rajzoljuk fel, holott növekvő termelékenységre terhelésnél azok eshetnek. Hasonlóképpen a keresleti görbékénél is megszoktuk, hogy adott szükséglet kielégítésére, mint *Böhm-Bawerk* egyszerűség kedvéért bevezette, csak egy-egy cikket tekintünk alkalmasnak, holott a javak a szükségletek kielégítése szempontjából többé vagy kevésbé helyettesíthetik egymást, amelyik körülmény különleges alakú keresleti görbéket hozhat létre. (l. *M. Fanno: Die Elastizität der Nachfrage nach Enzatzgütern*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. I. 1930., *R. G. D. Allen: Nachfragefunktionen für Güter mit Korrelierten Nutzen*. Ibid. Bd. V. 1934., továbbá *R. J. Hicks: Value and Capital*. London. 1939.)

¹⁶⁶ op. cit.

reslet-kínálat“ egyensúlya alapján való mikrodinamikai elemzés teljesen célravezető, viszont a forgalmi egyensúly nehézségen, — nem ad mindig határozott megoldást az árra nézve. Bár tulajdonképpen itten is egy forgalmi egyensúly, a határrétegek forgalmi egyensúlya döntő a piac egyensúlyának létrejöttében, nem szólva arról, hogy a tömegszerű kereslet és kínálat alapján kialakuló piaci egyensúly lényegileg az egyes individuális forgalmi egyensúlyok összegeződése. Kétségtelen, az ár *ex post* természete¹⁶⁷ következtében a forgalmi egyensúly voltaképpen csak harmonikusan való határozottsága esetében alkalmas ár számítására. Egyébként legfeljebb az anticipált egyensúlyi ár kiszámítására alkalmazható, vagy egyes kedvező esetekben az individuális keresleti összefüggés ismeretének birtokában az elérhető harmonikus egyensúlyi ár megállapítására. A kettő között az V. fejezetben részletezett divergenciák természetesen előállhatnak.

2.a) Az általános mikrodinamikai piaci egyensúlyból kiindulva az ár tényleges *nagysága* a tényleges kereslet és kínálat függvényének, amelyek a forgalmi egyensúlyok két oldalán szereplő árumennyiségek kölcsönhatásban lévő függvényeinek összegei, közös megoldásából kiadódik. Legyen $(S(p))$ a piaci kínálat, $(D(p))$ a piaci kereslet egyenlete; a kínálat, illetve a kereslet.

$$m_S = S_{(p)}; m_D = D_{(p)}$$

a csereegyensúly beálltakor

$$m_S = m_D = S_{(p)} = D_{(p)}$$

ahol (m_S) a kínálati mennyiség, (m_D) pedig a keresleti. Ennek a feltételi egyenletnek közös (p) megoldása szolgáltatja az ár nagyságát. A kereslet törvénye fogyasztási javaknál a statisztikai számítások alapján, bár bizonyos megszorítással, általában, — különösen, ha versenyben álló vásárló és eladó tömegről van szó — meghatározható.¹⁶⁸ Termelési javaknál is megvan mód rá.¹⁶⁹ Tanulságos módszert dolgozott ki *P. H. Doug-*

¹⁶⁷ Az ár mindig *egyszeri* jelenség. I. Kislégi Nagy Dénes: *Univerzalizmus. Spann Ottmár bölcséleti és gazdasági tanai*. Budapest. 1938. (Közgazdasági Könyvtár. XXI. kötet.) 176. oldal.

¹⁶⁸ Moore: op. cit.

H. Schultz: *Statistical Laws of Demand and Supply with Special Application to Sugar*. Chichago. 1928., *The Theory of Measurement of Demand*. Chichago. 1938.

Andreich Jenő: *Ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége*. Közg. Szemle. 1933. *Theiss Ede: Statisztikai Korreláció és Keresleti Törvény*. Közg. Szemle. 1937.

¹⁶⁹ Roos. op. cit.

R. H. Whitman: *The Statistical Law of Demand for a Producer's Good as Illustrated by the Demand for Steel*. *Econometrica*. 1936.

las¹⁷⁰, a munka, általában a termelési tényezők keresletének a megállapítására. A kereslet nagy általánosságban szoros kapcsolatban áll a vásárlásra rendelkezésre álló vásárló erővel. A kínálat törvényszerűsége általában az individuális forgalmi egyensúlyok és kínálat összetétele alapján állapítható meg, rendszerint csak nehézkes módon¹⁷¹ és főképp *ex post*. Az egyensúlyi gondolat alapulvételével statisztikai kínálati görbék is számíthatók.¹⁷² A piaci egyensúlyoknak a közömbös cserehelyzetek (indifferencia vonalak) alapján való vizsgálata általában nem akadály a „kereslet-kínálat” egyensúlya alapján való elemzésnek, mivel a keresleti görbe rendszerint az indifferencia vonalából megállapítható.¹⁷³

b) Az ár magasságának vizsgálata végett, célszerűbb sokszor valamelyik piaci szervező cserefél forgalmi egyensúlyából kiindulni. Ekkor a forgalmi, illetve piaci egyensúly harmonikus voltának feltételi egyenlete adja meg a harmonikus forgalmi egyensúlynak megfelelő ár nagyságát, amely körül a piaci ár rendesen kisebb fluktuációkat végezhet. A forgalmi egyensúly harmonikus határozottságának eme feltételi egyenlete — mint a harmonikusan határozott egyensúly szükséges feltétele — is tulajdonképpen a kereslet és kínálat függvénye között ír elő bizonyos kapcsolatot, persze olyan kapcsolatot, amelyet a szervezés szolgál. A lehető legnagyobb nyereségre való szervezésnél pl., ha a az árflexibilitás, (λ) adottsága az egyensúlyt lehetővé teszi és egyébként a keresleti görbe folyto-

nos¹⁷⁴

$$\frac{dNy}{dm} = 0; \frac{dB}{dm} = \frac{dK}{dm}; h_b = h_k, \text{ illetve}$$

$$p = k \frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p} = \text{határkötség} \cdot \frac{1}{1 + \lambda_p}$$

¹⁷⁰ *The Theory of Wages*. 1934. New York, továbbá *Marjorie L. Handsaker, P. H. Douglas: The Theory of marginal productivity tested by data for manufacturing in Victoria II*. Quarterly Journal of Economics. LII. 1938. 216. old.

¹⁷¹ *Barone (Grundzüge der theoretischen Nationalökonomie)* próbálkozott meg egy ilyen eljárással, majd egészen sikeresen *Schultz*, aki a határkötség görbéket összegezte (*Marginal Productivity and the General Pricing Process*, Journal of Political Economy. 1929. 535. oldal, lásd különösen az ábrát.)

¹⁷² l. *Schultz*. op. cit.

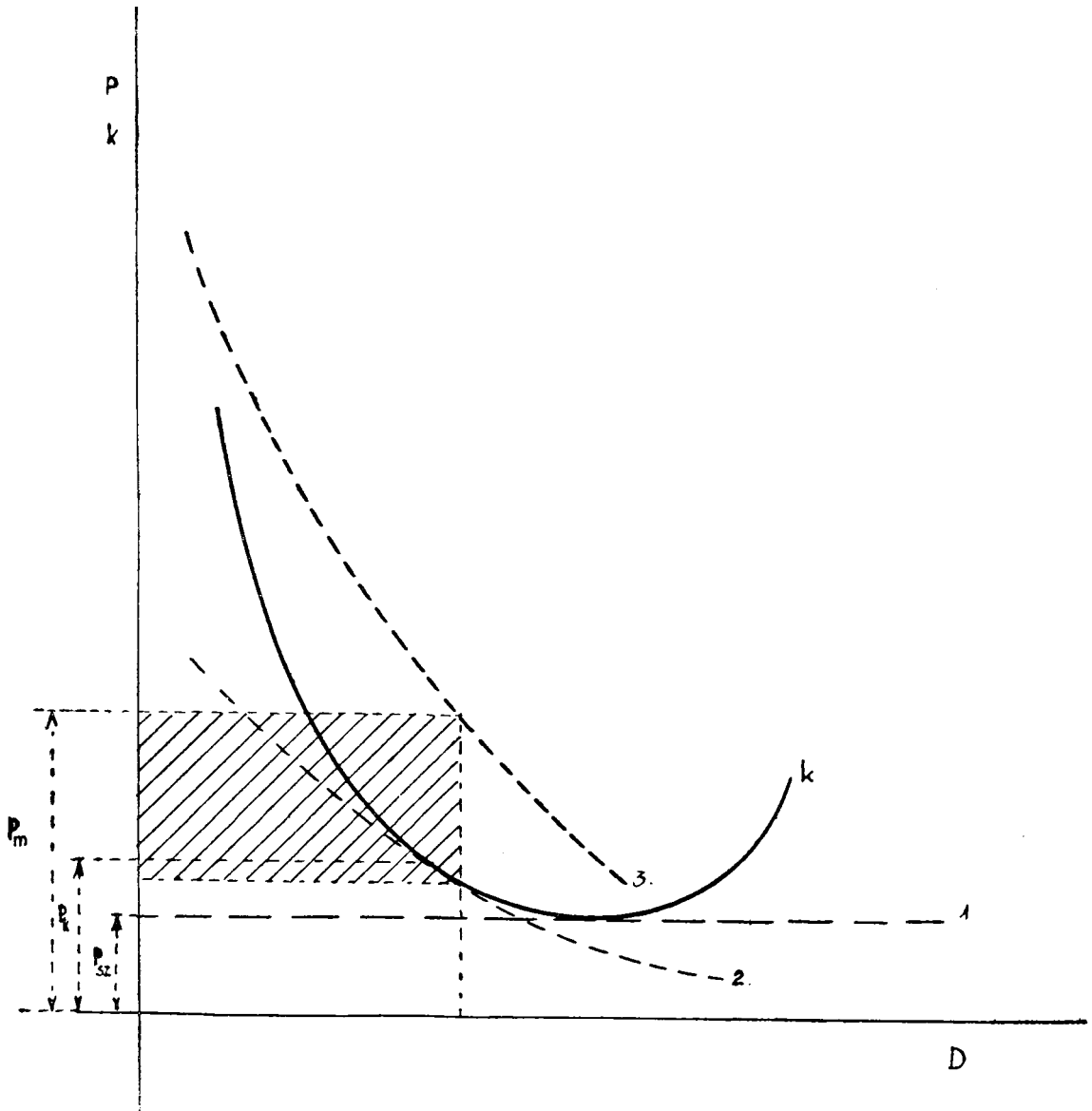
Moore. op. cit.

¹⁷³ *Pareto: Economie mathématique*. Encyclopédie des sciences mathématiques. 1911. Tom. I. Vol. IV.

Theiss Ede: Az áralakulás, termelés és jövedelemeloszlás matematikai elmélete. op. cit. 29. oldal.

¹⁷⁴ Nem folytonos keresleti görbénél az ár végleges megállapítása további kiegészítő megfontolásokat igényel. l. *A. J. Nichol: The influence of marginal buyres on monopolistic competition*. Quarterly Journal of Economics. 1934. XLIX. No. 1.

Ez a leggyakoribb eset. Az ár függ tehát az egységköltségtől, az átlagköltség flexibilitásától, a (λ_k) -tól, vagyis a költséggörbe alakulásától, illetve az üzem termelékenységi törvényétől és a költségtényezők áralakulásától, továbbá (λ_p) -tól, illetve az üzem felé irányuló kereslet (parciális) rugalmasságától. Ebben a tényezőben van benne a kínáló fél

7. ábra.

(k) az egységköltség vonala, 1. sz. vonal a vállalat egyéni keresleti görbéje szabadverseny esetén ($\lambda = 0$), a 2. sz. vonal korlátozott verseny esetén ($\lambda = \frac{1}{\eta_{váll.}}$), a 3. sz. pedig monopólium esetén ($\lambda = \lambda_{piaci} = \frac{1}{\eta_{piaci}}$), (p_{sz}) az ár szabadversenyben, (p_k) korlátozott versenyben, (p_m) monopólium esetén : ¹⁷⁵

$$p_m > p_k > p_{sz}$$

¹⁷⁵ A vonalkázott terület a legnagyobb nyereséget kívánja feltüntetni monopólium esetén.

piaci nagyobb hatalmának áralakító hatása is és ezt a tényezőt határozza meg a szakmai „competitive-equilibrium.“ Általában az individuális kereslet természetének adottsága a forgalmi egyensúly tartósságának egyik postulátuma. Hozzá kell még fűznünk az elmondottakhoz, hogy a (λ_k) -ban van benne a termelési tényezők felé irányuló vállalati kereslet természete, monopolisztikus jellegének foka.

Egyébként, hogy mit jelent egy és ugyanazon vállalatnál a (λ_p) -nek, az árflexibilitásának a szerepe az ár magasságának meghatározásában, elég, ha utalunk (λ_p) különböző nagyságaira szabadversenyben, monopolisztikus versenyben és monopolium esetében, (7. sz. ábra.) továbbá, ha megemlítjük, hogy rögzített keresletnél közszállítási kartelnél pl. a $(\lambda) = -\infty$, vagyis teljesen merev keresletről van szó. Az ár olyan magas lehet, amelyet csak az egyéb, rendszerint már nem is gazdasági tényezők megengednek. Itt

$$p(1 + \lambda_p) < k(1 + \lambda_k)$$

Az árflexibilitás szerepéből egyuttal jól látható, hogy a monopolisztikus helyzet mennyire elhalványíthatja a kapcsolatot az ár és a költségek, illetve a termelékenység között. Az árflexibilitás kifinomult magángazdasági alkalmazásra talál az árrétegzésnél, midőn az eladó az árat az egyes vevőrétegek fizetőképességéhez szabja, azok árflexibilitásai alapján,¹⁷⁶ ami bizonyos szempontból, különösen az egészen merev keresletű cikkeknel, az u. n. „szociális“ ár létrehozását jelenheti. Más szempontból azonban, különösen monopoliumoknál, az árrétegzés épen szociális ellentétbe kerülhet a racionalizálással, a költségcsökkentéssel. Egyébként a (λ_p) tényező igen alkalmas az u. n. ártorzítás mértékének kifejezésére.¹⁷⁷

¹⁷⁶ H. v. Stackelberg: *Preisdiskrimination bei willkürlicher Teilung des Marktes.* (Archiv für mathematische Wirtschafts und Sozialforschung. Band. V. (1939.) Heft. 1.)

¹⁷⁷ Ártorzítás jelensége lényegileg nem más, mint az áraknak a normális versenybeni szintjük fölé való emelkedése. Áraknak a normális vállalkozói remunerációval kiegészített költségek fölé való emelkedése. Az ártorzítás két fő forrása az áradók és az értékesítés piaci hatalmi túlsúlyával kikényszerített nyereségtöbblet. (*forced gain*; J. A. Hobson: *The Economics of Distribution.* New York. 1900.) Lényegileg a kettő közel esik egymáshoz, amennyiben az áradó legtöbbször nem más, mint az államkincstárnak a monopol nyereségből való részesedése úgy hogy, ha a (k)-ba nincsenek beleszámítva az áradók, a (λ_p) -nek a piaci (λ_p) -től való eltérése közvetlenül kifejezi az eladótól származó ártorzítás mérvét. Az áradó megfelelő figyelembevételével csaknem mindig megállapítható a vállalati piaci hatalmi többlet folytán előálló ártorzítás mérve is. Az ártorzítás értelmezését illetően l. Heller Farkas: *Áralakulás és nemzeti jólét.* Közg. Szemle. 1934. 329. oldal, l. még J. Robinson: *The Economics of Imperfect Competition.* op. cit.

Hogy az ártorzítás milyen súllyal nehezédhet a vevőerőre, arról

Alapvető megállapításnak kell tartani az ár magasságát illetően, hogy *azonos tárgyi, piaci (termelési és értékesítési) adottságok mellett a gazdálkodási cselekvés szervezésének a tartalma, mégpedig a nagyobb piaci hatalmú szervezés célszolgálatára dönti el az ár, különösen az egyensúlyi ár nagyságát.* Az előbbi esetben pl., ha korlátozott nyereség százalékra való szervezést tételezünk fel, az ár nagyságát $((1+ny)k)$ adja. Az ilyen esetben tehát nem a határkölttség, hanem az átlagkölttség fog szerepelni, mint konkrét kínálati görbe, ha pedig az elérhető legnagyobb nyereségre történik a szervezés, akkor a már jól ismert formula a mértékadó. Természetesen az egyensúlyi ár körüli piaci áringadozásokra az V. fejezetben elmondottak állanak.

Nem hagyható figyelmen kívül itt azoknak az eseteknek a gyakorisága sem, amelyekben a vállalkozó maximális profit elérése érdekében valamilyen, sokszor rosszul értelmezett üzembizdasági szempontok alapján — elméletileg alig indokolható — árpolitikai elvet követ. Sokszor ezirányú hiányos ismeretei egyenesen megkárosítja önmagát. A híres német üzembizda, *E. Schmalenbach*¹⁷⁸ is sokáig széles körben a határkölttség (h_k) és az ár (p) egyenlősítését adta meg, mint helyes árpolitikai irányelvet. Holott ez különleges versenyhelyzetre, a szabadversenyre helyénvaló. (*Ricardo*).

Látható volt több ízben is az előzőkben, hogy az *ár magasságának*, amennyiben a kínálati oldal még nincs a „teljes foglalkoztatottság” állapotában, tulajdonképpen *két főtényezője van: 1., költségek nagysága*, (beleértve a termelési tényező beszerzésénél kifejezhető piaci hatalmat),¹⁷⁹ *2., az értékesítés piaci hatalma.* A kínálat „teljes foglalkoztatottsága” esetén rendszerint módosul ez a megállapítás, még pedig akként, hogy az

némi képet kaphatunk a közvetett (ár)-adók terhének nagyságából, (*Fellner Frigyes: Adótehermegoszlás.* Statisztikai Közlemények. Szerk. *Illyefalvi I. Lajos.* Budapest. 1936.) bár itt nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezeknek a terheknek néha van produktív ellentételük a forgalmi gazdaságban.

¹⁷⁸ *Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik.* Leipzig. 1930. 5. Aufl., I. még ezzel kapcsolatban *K. Mellerowitz: Kosten und Kostenrechnung.* Berlin. 1933—36.

¹⁷⁹ Mindig feltételezve a termelésnek minimális költségre való szervezését, amely egyébként igen fontos egyensúlyi principium. (*Hicks: The Theory of Wages.* London. 1932. 8. és a 233—39. oldalak.) Ellenkező esetben sok labilitás kerül a költségek nagyságába, nem szólva a költségek „felszámítható” nagyságáról, I. *Davenport (Value and Distribution.* Chicago. 1908.) említette „competitive concept of cost”-ot.

Költségek alatt mindenkor az előállítási és eladási (monopolisztikus verseny) költségek együttes összege értendő. U. i. a „Qualität” és a „Vertrieb” illetve ezek költségei, nyereségszerzés szempontjából egymást helyettesítő viszonyban állanak. (*H. v. Stackelberg: Theorie der Vertriebspolitik und der Qualitätsvariation.* Schmoller's Jahrbuch, 63. Jhrg. (1939.) I. Heft. 48. oldal.

ár nagyságára csaknem egyedül a 2. tényező a döntő. Ez is egyik fontos oka annak, hogy a teljes foglalkoztatottság állapotában forgalomba kerülő járulékos vásárlóerők hirtelen ár-emelkedéseket vonnak maguk után.

A piaci nagyobb hatalom általában két vonatkozásban is érezteti hatását az árra. Egyrészt a kereslet rugalmasságán keresztül, mivel lehetővé válik a piaci kereslet rugalmasságát megközelíteni, vagyis végig a felső árhatárig menni¹⁸⁰ a vállalatnak a piaci egyensúlyban, másrészt saját gazdálkodási szervezésének érvényrejuttatása útján.

A szervezésen keresztül hat egyébként a szervező anticipációs időintervallumának hosszúsága is, gazdasági horizontjának távlata.¹⁸¹ Parciális (short-run) vagy totális (long-run) alkalmazkodás választása. Bizonytalan gazdasági helyzetben ez az időkeret, az alkalmazkodási idő rövidebb. Rövidebb körfolyamú termelés rendszerint költségesebb és az ár is nagyobb. Gondoljunk csak arra, hogy növekvő termelékenységű szakmában a folytonos short-run alkalmazkodás közömbösíteni tudja a *long-run* megtakarításokat, s így a forgalmi egyensúly szervezésébe beállított költségalakulás is kedvezőtlenebb lehet. Igaz viszont, a hosszúlejáratú termelésnél a rizikó költség lehet magasabb. Általában a gazdálkodás fejlődése azonban a gazdálkodási időtartam hosszabbodása, az ú. n. termelési körútak növekedése, a termelés közvetetté válása, egyszóval az időbeli munkamegosztás kiterjesztése. A kalkulációs időköz hosszára mértékadó szokott lenni, a tartós termelési javak élettartama is, amelynek tervezett nagyságába beleszól az átlagos piaci kamat.¹⁸² A közvetetté válás visszaját jelenti általában az anticipációs időköz csökkenése, ami az árak emelését a költség oldalról táplálni fogja.

A forgalmi egyensúly feltételi egyenletéből kifejezett árak számszerű nagysága tehát függ a forgalmi egyensúly elemeitől. Lényegében véve funkcionális összefüggés van az ár-
elemek között.¹⁸³ Végső fokon, mint rámutattunk, függ az ár a közgazdaság strukturájától. Minden közgazdasági struktúrának megfelel tehát egy-egy, annak sui generis egyensúlyát kifejező, árfelépítés s rendszerint fordítva is. A meglévő árrendszer bizonyos gazdasági strukturális egyensúlyt hoz magá-

¹⁸⁰ Heller: *Theoretische Volkswirtschaftslehre*. op. cit. 78. oldal.

¹⁸¹ Tinbergen: *The Notion of Horizon and Expectance in Dynamic Economics*. *Econometrica*, 1933.

¹⁸² Theiss E.: *Az áralakulás, termelés és jövedelemeloszlás matematikai elmélete*. op. cit. 74—75. oldalak, *Time and Capitalistic Production*. (Journal of Political Economy, 1932.)

¹⁸³ Walras. op. cit.

Cassel. op. cit.

Wicksell: *Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzips*, Bd. I. 1913.

ahol (φ_{v_1}) a 1. termelési tényező határtermelékenysége, (λ_1) ugyanannak a beszerzési árflexibilitása (i_M) pedig a piaci határkamrat mérve.¹⁸⁷ Az (i_M) jelenléte az árfelepítés kifejezésében utal a piaci kamatszintnek az árfelepítésre gyakorolt nagy közvetlen befolyására. A felírtakhoz hasonló, csak jóval bonyolultabb kapcsolatok vezethetők le az összefüggő termelésre vonatkozólag is. Továbbá az esetben, ha a termelési tényezők között a helyettesíthetőség korlátolt.

3., Az ármagasságára vonatkozóan összefoglalva a már előrebocsátott megállapításokat, a következők állíthatók:

a., *szabadversenyben statikus* egyensúly esetében s rendszerint csökkenő termelékenység esetében az ár (p) a határtermelő költségeivel egyenlő

$$q = k = \sum_{i=1}^n q_i \cdot m_i$$

ahol (q_1) az 1. sz. termelési tényező ára, (m_1) pedig a hozzátartozó termelési coefficiens (coefficient de fabrication)¹⁸⁸ a Pareto-féle (a termelési tényezők egymás helyettesíthetőségét figyelembe vevő) definícióban,¹⁸⁹ amely egyúttal az ár nagyságának technikai mozzanata.

b., *szabadverseny* és ú. n. *stacionárius* egyensúly esetében általában hasonló a kifejezés. Némi eltérés a termelési tényezők árai (q_n) és a készárú ára (p) közötti kapcsolatban van. Míg amott $q_n : p = \varphi_{v_n}$ addig itt $q_n : p = \varphi_{v_n} \cdot e^{-\rho t}$, ahol (ρ) u. n. folyamatfenntartási ráta, (t) pedig képviseli a termelési időtartamot, termelési periódust.¹⁹⁰ Az így adódó ár kifejezi azt a kínálati mennyiséget is, amelyet szabadversenyben még veszteség nélkül lehet értékesíteni.

c., *monopolisztikus* versenyben (feltételezve a legnagyobb nyereségre való szervezést) és tartós egyensúly esetén az ismert formula

$$p = k \cdot \frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p}; \quad \lambda_p = \frac{1}{\eta}$$

¹⁸⁷ S. Carlson: *A Study on the Pure Theory of Production*. op. cit. 68. oldal, továbbá E. Schneider: *Theorie der Produktion*. Wien. 1934. 78—79. oldalak.

¹⁸⁸ La Walras: op. cit. 211. oldal.

¹⁸⁹ V. Pareto: *Cours*. Tome 2. 714—31. §., 82—100 oldal., *Manuel*, (marginális termelési coefficiensek értelmezése) 607. oldal. *Economie mathématique*. op. cit.

¹⁹⁰ Wicksell: *Vorlesungen*. op. cit.

Barone: *Studi sulla Distribuzione*. I. *Giornale degli Economisti*. 1896.

Hicks: *Marginal Productivity and the Principle of Variation*. *Economica*. 1932. 78—88. oldalak (továbbá ibid. *Marginal Productivity and the Lausanne School: I. A Reply, H. Schultz; II. A Rejoinder, J. R. Hicks*), *Gleichgewicht und Konjunktur*. op. cit.

amely tulajdonképpen magában foglalja a szabadverseny ($\lambda_p=0$) és a monopólium ($\lambda_p=\frac{1}{\eta_{\text{piaci}}}$) eseteit is. Az előrebocsátott árképlet megadja egyúttal annak a magyarázatát, hogy miért kartelizálódnak előszeretettel a merevkeresletű cikkek szakmai és különösen pedig egyes *komplementer kulcs-cikkek* (pl. cukor, gyufa, gépkocsi üzemanyag, stb.) termelési ágai. Általában

$$\lim (\eta_{\text{vállalati}}) = (\eta_{\text{piaci}}).$$

A kettő közötti kapcsolat rendszerint a verseny viszonyoktól függ.¹⁹¹

d., dinamikus egyensúly esetében általában

$$p = f(t)$$

ahogyan az V. fejezetben részletesen ismertettük. *Megjegyzendő, ez az általános funkcionális árképlet.* Az összes többi ebből, mint különleges eset, leszarmaztatható.

e., *spekuláció* esetén az árképlet a d., alattiból kifejthető.

A hatalmi tényező áralakító hatása, mint több helyen is láttuk, döntő jellegű lehet. A nagyobb hatalmú piaci szervezés szerencsére ma már az állam kezében van. Így kezében van az áralakítás hatalma is. Minthogy a többi: a magán árpolitikák a piac törvényszerűségein épültek fel, az állami árpolitika sem alapulhat máson, mint a közgazdaság törvényszerűségein. Az állam politikai hatalma csak azért szükséges, hogy az ő szervezése érvényesüljön a többi kisebb hatalmú szervezésűekkel szemben. Ennek sikeres megvalósítása feltételezi ezek piaci viselkedésének előzetes kiismerését, a piaci folyamatok részletes ismeretét. Erre a kérdésre a következők során részletesen rátérünk.

Azok az elvek, amelyek szerint az ár magassága létrejön, s amelyeket itt részleteztünk, érvényesek pénznélküli cseregazdaságban is. Hasonló törvényszerűségek állanak itt a „cserearány“ mérvére vonatkozóan. Hiszen a pénzgazdaságban mutatkozó ár sem más, mint a pénzre vonatkoztatott cserearány.

VIII. Áralakulás irányításának fontosabb gazdaságelméleti követelményei.

1., Az áralakulás irányítása sikerrel jár, ha az irányítás lépésről-lépésre, megfelelő módon, figyelembe veszi az áralakulás sajátosságait. Lényegbevágó kérdés, ha már e sajátosságok ismertek, hogy ez a figyelembevétel miképpen történjen? S ez milyen követelményekkel lép fel az irányítás tervezésével és végrehaj-

¹⁹¹ I. ennek kifejezését *L. Amoroso: Principii di economica corporativa*. Bologna. 1938. (Libro secondo. L'equilibrio economico. XVII.)

tásával szemben.? Ezekre a kérdésekre kívánunk most feleletet adni és egyúttal megállapítani az áralakulás irányításának lényegesebb elméleti követelményeit.

Az áralakulás sajátosságainak fontosabbjai tisztán állnak előttünk. Az előző fejezetekből ismeretessé váltak u. i. az ár kialakulásának összes jelentősebb körülményei, valamint a kialakult áraknak ezekkel való szoros kapcsolatai. Láttuk, hogy az ár milyen szerepre hivatott a piac egyensúlyában és az egyéni forgalmi egyensúlyban. Szemmel kísérhettük az ár létrejöttét és időbeli alakulásának módozatait. Felfedtük továbbá az *ármagasságot* meghatározó gazdasági mozzanatokat. Megismertük tehát az áralakulás összes lényeges sajátosságait: Az ár piaci szerepét, létrejöttének mikéntjét és annak időbeli alakulását s majd névleges nagyságát. Ezeket kell már most az árpolitikának alkalmas módon figyelembe venni. De hogyan? Ez a kérdés. Erre szándékozunk most feleletet adni. — Rátérünk ezzel tanulmányunk tulajdonképeni feladatának végső kidolgozására és megoldására: Nevezetesen az áralakulás irányítása ama módjainak megállapítására, melyek megfelelnek a *gazdasági szakszerűség* követelményeinek, tehát amelyek alkalmasak sikeres árpolitika folytatására.

Áralakulás irányítását, amennyiben állékony egyensúlyi árakra törekszik a közösségi gazdálkodást szervező gazdaságpolitika, s nem tüneti jellegű áralakításokra, megszabja az áraknak a piac egyensúlyában és a forgalmi egyensúlyban elfoglalt szerepe, az árnak a forgalmi egyensúly tényezőivel való kapcsolata. E kapcsolat kellő tekintetbe vételével várható csak az árpolitika, illetve a gazdaságpolitika anticipációinak a megfelelő teljesülése. *Ennek a kapcsolatnak a figyelembe vétele pedig lényegében véve nem jelent mást, mint tudomásul venni azt a kényszer erejével ható tényállást, hogy a közgazdasági jelenségek egymással törvényszerű összefüggésekben alakulnak.* E kapcsolat az oka annak, hogy a tüneti áralakítás kedvezőtlen visszahatásai mindenképen elkövetkeznek. Az árat nyilvánvalóan azért változtatják, hogy valamilyen konkrét hatást elérjenek vele. Az árváltoztatás azonban épen eme összefüggések következtében megváltoztathatja a forgalmi egyensúly többi tényezőit. Ezek az *endogén* változások, ha közvetve is, mint változott körülmények, ugyancsak befolyásolhatják a célzott hatást. Az árváltoztatás végső hatásának le mérése tehát ezek összefüggéseinek figyelembevételét is meg kívánja. Egyszóval az árváltoztatás következményeihez hozzátartozik a vele kapcsolatban fellépő összes változás, beleértve a beavatkozás okozta oszcillációkat is, mert hiszen a beavatkozás a forgalmi egyensúlyt kezdetben rendszerint diszharmónikussá teszi.

Hasonló a helyzet lényegében, ha az árváltozás érdekében

a többi tényezők közül egyeseket megváltoztatnak. Vagy, ha ezeket az árral együtt módosítják bizonyos cél érdekében.

Az árnak az összefüggését, számszerű kapcsolatát a forgalmi egyensúly többi tényezőjével az előző fejezetekben láttuk néhány jellegzetes esetben. Ez az összefüggés lényegileg az ár explicit piaci függvénye,¹⁹² amelynek alakja sokban függ a forgalmi egyensúly határozottságának mikéntjétől és a harmonikusan határozott forgalmi egyensúlyt elérő piaci fél gazdálkodási szervezésétől.

A szakszerű, illetve egyensúlyi áralakítás már most az az áralakítás, amely eme szükségszerű összefüggések követelményeinek megfelel, amely a tervezett árváltoztatás kiváltotta hatásnak az összefüggésekből származó alakulását számbaveszi. Az ilyen módon történő áralakulási irányításnál láthatólag előre vehetők figyelembe az árváltoztatás hatásai és következményei. Ez fontos körülmény, mivel a gazdaságpolitikai célkitűzés, amelyet az árpolitika szolgál, megkívánja, hogy a beavatkozás, a nyomában járó következményekkel és hatásokkal határozottan számoljon, ami az ár alakításának módját határozottan írja elő.

Az elmondottakhoz mérten mármost az áralakítás többféle módon is végezhető.

2a., Az áralakulás befolyásolásának legtermészetesebb módja, ha az áralakító akarat, mely lehet magánszemélyiség és a köz egyaránt, mint cserefél van jelen a piacon (szabadgazdaság).¹⁹³ Természetes személyek és jogi személyek számára voltaképpen ez a lehetőség áll nyitva, de adva van ez a közület számára is. Ilyen minőségben szerepel a közület, mint közüzem, közmunkák esetében — még akkor is, ha többivel „egyezmény“-ben van, — vagy mint vásárló a közszállításoknál. Általában az állam a nyílt piaci műveletek- (pl. intervenció-s vásárlások és eladások)-ban. A „köz költségek“, mint szolgáltatások ellenszolgáltatásai, általában szintén ilyen szempontból bírálendók el.

Az előzőkben több alkalommal tapasztalhattuk, hogy a piaci cserefélnek az árra gyakorolt befolyása szoros összefüggésben van a piaci hatalmának súlyával. Tehát, ha az állam, a közület, mint cserefél bekapcsolódik a piacba avégből, hogy az árakra az épen működésben levő piaci automatizmuson ke-

¹⁹² Innen származik a *funkcionális* elnevezés. A funkcionális kapcsolat azonban csak akkor határozott értelmű, ha az áralakulásban résztvevők szervezési beállítottsága határozott. E körülmény figyelembe nem vétele a *funkcionális árelméletet* illetően sok félreértésre és felesleges vitára adott alkalmat. (I. H. Mayer: *Der Erkenntniswert der funktionellen Preistheorien. Wirtschaftstheorie der Gegenwart*. Wien. 1932. Bd. II.)

¹⁹³ I. Neubauer Gyula: *Monopolium és szabadverseny*. Közg. Szemle. 1938. 374. oldal.

resztül megfelelő befolyást gyakoroljon, akkor legelőször is megfelelő piaci hatalommal kell rendelkeznie. Különösképp áll ez, ha a piac monopolisztikus versenyben van, de áll akkor is, ha közel áll a szabadversenyhez, mivel a határtermelő is — a piac mindig fennálló kisebb, nagyobb tökéletlenségei folytán — csak úgy tud egy legmagasabb árat hatásosan tartani, ha a határrétegben domináló szerepet visz. Bár elvitathatlan, hogy bizonyos irányító hatást ellenkező esetben is kifejthet az ár magasságára. A közülem „kínálati“ ára természetesen állandó kapcsolatban áll az üzem szervezési beállítottságával, amely az ilyen esetben egyúttal gazdaságpolitikai beállítottság is, kapcsolatban áll továbbá üzemgazdasági működésével, aminek helyességétől függ egyébként árirányításának gazdasági megalapozottsága és nem kevésbé a szakszerűsége is.

Ha a közület, mint egyedárus uralkodik a piacon,¹⁹⁴ az áralakulásra egészen közvetlenül és igen eredményesen lehet hatással. Árai azonban csak akkor lehetnek gazdaságpolitikai-lag is indokoltak, ha az imént említett szempontok figyelembevételével jönnek létre. Kollektív-, vagy tervgazdaságban pl.¹⁹⁵ a közület, bár nagyrészt közjogi hatalmára támaszkodva, voltaképpen mint piaci monopolista tevékenykedik s az ármegeállapítás hatalma minden tekintetben az ő kezében van. Pénzellátás, illetve kamatláb magassága tekintetében pl. általában a jegybank van hasonló privilégiumos helyzetben, amely monetárius tervgazdaságban igen jól hasznosítható. A pénz általános csereeszköz szerepénél fogva, a pénz oldaláról ható árváltoztatások révén u. i. az áralakulás egészére egyszerre lehet hatással. Makrodinamikus árpolitikának rendszerint épen ez az alapja. Áll ez fordítva is, amennyiben az áralakulás egységes irányítása a pénzpolitikának felette értékes eszköze.¹⁹⁶

Szolgálhatja a közületi vállalat úgy is az árpolitikát, hogy a szakma többi vállalatával „kartelbe“ lép. Az egyezmények belső egyensúlyának vizsgálatánál azonban rámutattunk, hogy az olyan konvencionális egyensúly, amely a felek tényleges piaci hatalmához és szervezési beállítottságához igazodik. Ha már a közület ilyenbe belemegy, szakmai hatalma legyen számottevő s gazdálkodási szervezése közösségi érdekek szempontjából kifogástalan. Nyerészkedés céljából beállani

¹⁹⁴ Bár ekkor már rendszerint közjogi hatalmát is igénybe veszi. (l. *Heller Farkas: Pénzügytan, I. Elméleti pénzügytan*. Budapest. 1921. 60. oldal., l. még *Szádeczky-Kardoss Tibor: Adóztatás és nemzeti jövedelem, Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából*. op. cit. 391. oldal.

¹⁹⁵ l. *E. Barone: (Il ministro della produzione nello Stato collettivista. Giornale degli Economisti. 1908.)* termelési miniszteriumát. l. még *Pareto: Manuel*, Chapitre VI. 52. §.

¹⁹⁶ A Harmadik Birodalom ismert pénzügyi politikájában pl. ennek döntő szerepe volt.

kartelbe közüzemnek, ez teljesen ellenkeznék a gazdaságpolitika-feladatával s létalapjával. Hiszen a közületi árpolitika, amelyet üzemének árpolitikájával csinál, éppen azt célozza, hogy a piacon életrekelő s a közérdeket sértő sztatikai monopoliu-mokat¹⁹⁷ megzabolázza, nem pedig alátámassza.

Bizonyos átmenetet képez az állam közjogi hatalma alapján való beavatkozáshoz az az eset, amidőn egyes közüzemeinek, intézményeinek szolgáltatásainak igénybe vételét előírja, mégpedig rendszerint ugyancsak *előírt áron*. A kultúra fejlődésével u. i. sok olyan intézmény létesülhet, amelyek nagy és közhasznú produktivitása csak nagy kihasználás mellett van meg. Lényegében itt külső és belső megtakarítások sajtáságos keverékének kötelező megvalósításáról van szó.

b., Az állam, rendszerint közjogi hatalmánál fogva, mint a piaci felek felett álló irányító akarat is, beleavatkozhat az áralakulás mikéntjébe. Megszabhatja, előírhatja a forgalmi egyensúly egyes tényezőit, sőt magát a gazdálkodási szervezés módját és beállítottságát. Ezenfelül megszabhatja még a felek piaci hatalmát is, pl. kartelfelosztás, kényszerkartel alapítása. Iymódon intervencionisztikus forgalmi egyensúly (*Pareto* harmadik egyensúlyi főtípusa)¹⁹⁸ jön létre az államhatalom közreműködésével. Általában az ilyen állami irányítóerő tartja egyensúlyban az intervencionisztikus, illetve az irányított gazdaságot.¹⁹⁹

c., A közületnek az áralakulás menetébe való beavatkozásának különleges módja az, midőn árrészesedések címén nem eredeti jövedelmekre tesz szert,²⁰⁰ illetve a piaci feleknek (beleértve közüzemeit is) juttatásaiból az árfelépítés hatásának módosítása végett, nem eredeti jövedelmeket adományoz (subvenciók, általában kedvezmények, kamatgaranciák, árkiegészítések, stb.). Ezekben az esetekben a köz nem mint piaci fél mutatkozik a piacon, hanem mint egy 3-ik fél. a cserefelek között, aki áradóival részesedik az eladó vállalkozói — ha úgy tetszik monopol — nyereségeiben és subvencióival befolyásolja az eladó ügyletének jövedelmezőségét. Előfordulhat például, hogy az állam a már kieső határtermelőt premizálja azzal a céllal, hogy ezáltal a piaci kínálatot kiterjessze²⁰¹ és esetleg az árat mérsékelje. A prémiumot lehet azután a nyere-

¹⁹⁷ H. Peter: *Markwirtschaft und kapitalistisches Gewinnstreben*. op. cit.

¹⁹⁸ op. cit. Első a szabadversenyben kialakuló egyensúly, második a monoplium esetében.

¹⁹⁹ G. L. Volpe: *Studi sulla teoria dell'equilibrio economico dinamico generale*. Napoli. 1936.

²⁰⁰ Heller Farkas: *Közgazdaságtan*. I. kötet. IV. Fejezet. A jövedelemeloszlás.

²⁰¹ Sok tekintetben látható ez pl. a mai olasz mezőgazdasági árpolitikában.

séggel dolgozó termelők termelői járadékából is fedezni. Egy szóval az állam a termelői járadékot kiegyenlíti, miközben az ár mérséklődni fog. *Cournot*²⁰² említi, hogy subvencióval az ilyen esetekben bizonyos határig emelhető az általános jólét. Lehet e prémium szervezést kiegészítő eszköz is. Az orosz kolchoz-rendszerben²⁰³ például, ahol a szükségletfedezeti elv szervez s az, aki eredményesebben gazdálkodik, jutalmat kap a közülettől.²⁰⁴

Gyakran előfordul, hogy a közület saját közvállalatait részelteti ilyen nem „eredeti“ juttatásokban. Az állam vasúttarifája sokszor van úgy megállapítva, (valószínűleg épen magasabb nemzetgazdasági szempontokból), hogy deficit és annak kiegyenlítése elkerülhetetlen.

A felsorolt beavatkozási módozatok útján, már amennyiben ez az irányító akarathoz hatalmában van, többféle módon lehet ú. n. állékony egyensúlyi árszabályozást, árráirányítást eszközölni:

a., *Közvetett* áralakítás, amelynél a forgalmi egyensúly áronkívüli tényezőit választják úgy meg, hogy a piaci *automatizmuson* keresztül ezek a tervbevett árat hozzák létre. Gyakorlati esetben rendszerint azok a forgalmi egyensúlyi tényezők jönnek itt figyelembe, amelyek változtatása az ár változására relevans. Ilyen elsősorban a termelékenység módosítása (külső és belső megtakarítások elősegítése, racionalizálás, szabványosítás, termelők oktatása stb., stb.), a keresleti, a kínálati mennyiségek, a készletek változtatása, a kínálati mennyiségek változása sebességének módosítása, egymást helyettesítő áruk árainak és kínálatának befolyásolása, továbbá a versenyviszonyok befolyásolása, stb. Persze e *beavatkozások sikerének előfeltétele* legtöbbször, még akkor is, ha csak csupán a tervezett irányban történt az ármozgás, *az árnak és eme áralakító tényezők kvantitatív összefüggésének ismerete, ami csak részletekbe menő ökonometriai vizsgálatok segítségével érhető el.* Megjegyzendő, a közvetett áralakítás ökonometriai nyelven annyit jelent, mint az ár explicit algebrai kifejezésében a tervezett ármagassághoz és áralakulási jelleghez tartozó ártényezőket megkeresni, meghatározni.

β., Az áralakításnak e szolidabb módja jobbára nyugodtabb időkben szokásos. Rendkívüli időkben, válságok idején, háborús helyzetekben *közvetlenül* magát az árat állapítja meg az államhatalom. (Árminimalizálás, illetve ármaximalizálás).

²⁰² op. cit.

²⁰³ Kollektív farmok gazdálkodása (*Kollekt. Chazjasztvo.*) Nagy Iván: *Szovjet-Oroszország Kollektív Mezőgazdasági Termelése.* Budapest. 1941. 62. old.

²⁰⁴ Ibid. 98. old.

Ez a „hatósági ár“ esete.²⁰⁵ Szociálpolitikai árpolitikánál éppen ez az „előzetes“ beavatkozás vált be a leginkább. Ennek magyarázatát könnyű megadni. A közvetlen árbeavatkozás rögtöni hatású.²⁰⁶ A közvetett szabályozás árhatása csak bizonyos idő — reakció idő — elteltével mutatkozik.

Magángazdaságok, amennyiben monopolisztikus helyzetük biztosított, legtöbbször szintén valamilyen hasonló merev-kínálati-árral mennek a piacra és ezt, ha lehet, tartják is. A közvetlen áralakításnál az előbb említett alkalmazkodási esetnek éppen fordított folyamata játszódik le. A forgalmi egyensúly áron-kívüli tényezői idomulnak ugyanis a megszabott árhoz úgy, ahogyan ezt a módosítást a piaci automatizmus, gazdálkodók szervezési beállítottságának automatizmusa, elvégzi.

γ. A közvetett és közvetlen árbeavatkozás együtt is előfordulhat. Szabályozzák az árakat, emellett az árra számottevő hatással levő többi forgalmi egyensúlyi tényezőt is. *Szükség lehet erre az egyes tényezők alkalmazkodási idejének változtatása, kikapcsolása céljából.* A tervezett hatás ugyanis rendszeren csak ezeknek a tényezőknek megfelelő alkalmazkodása után következnek be, a hatás beállta azonban már rövid idő múlva kívánatos. Hogy ez előálljon, siettetni kell az alkalmazkodási folyamatot azzal, hogy az alkalmazkodási periodus befejeztével mutatkozó változásokat előre megvalósítják. Ezzel mindenesetre a piaci dinamikai automatizmust kapesolták ki, amely a kívánt változásokat az alkalmazkodási időnek megfelelően különböző időpontokban szolgáltatva volna, a beavatkozás pedig ezt egyszerre, úgyszólván egy időpontban hozta létre.

Lehet olyan eset is, hogy a piaci automatizmus a kívánt változásokat előreláthatólag még az alkalmazkodási idő elteltével sem fogja megvalósítani, és ilyenformán célszerű már előzetesen előírni azokat.

Nyilvánvaló, különösen az utóbbi esetben, a gazdasági automatizmus hatalmi szóval történő megkerüléséről van szó. Lényegileg diszharmonikus forgalmi egyensúlyok állandósításáról, mivel ez a művelet az eredeti gazdasági automatizmus működését megkerüli, hatályon kívül helyezi. Az előírással „a piac természetével ellenkező“ gazdálkodási lebonyolódásnak biztosítására pedig egy ugyancsak előírással mechanizmust, hi-

²⁰⁵ „... a hatósági ár ma már a piaci árral legalábbis egyenlőrangú jelensége a gazdasági életnek, ha nem előbbre való tüneménye az utóbbinál.“ *Navratil Ákos*: op. cit. 365. oldal.

²⁰⁶ *Surányi-Unger Tivadar: Áralakulás és árirányítás. Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60-ik évfordulója alkalmából.* op. cit. 359. oldal.

vatali apparátust, kell fenntartania. Ezzel azonban még nincs megoldva a feladat. A nehézségek hamarosan ott állanak elő, hogy a piaci gazdálkodási automatizmus semmiféle hatalmi szóval *sem* kapcsolható ki *teljesen*. Mindig maradnak olyan forgalmi egyensúlyi tényezők, amelyek a gazdálkodó felek rendelkezésére állanak forgalmi egyensúlyuk diszharmoniójának enyhítésére. Mármost a beavatkozás, vagy megkeresi ezeket sorra és szabályozza őket vagy, amennyiben a végső célkitűzést túlságosan nem befolyásolják, belenyugszik zavaró hatásukba. Az elsőre jólismert példa a megindult beavatkozások végeláthatatlan egymásrahalmazódása, amelyek gyakran több áldozatot követelnek, mint amennyi eredményességük szokott lenni.

Tartalmilag az ilyen beavatkozási mód nem jelent mást, mint a *gazdálkodók szervezési beállítottságának*, amely gazdálkodásuk automatizmusát mozgatja, *megváltoztatását*, mégpedig *a gazdálkodó felek erre irányuló megnyerése nélkül*. Elérhető ez azonban felek közreműködésével is. Ezzel eljutottunk a beavatkozás legérdekesebb válfajához, a szervezésen keresztül történő beavatkozáshoz, ahhoz az irányítási módhoz, amely a piaci automatizmus mozgatóerejét befolyásolja.

δ, A gazdálkodó gazdálkodási állásfoglalásainak, cselekvéseinek szervezése, tervezése, illetve ezt vezető szempontok, amelyekbe az értékelés már nagy mértékben belejátszik, szintén befolyásolhatók. Rábírható a gazdálkodó sokszor, hogy rövidebb vagy hosszabb anticipációs időkeretben dolgozzon, maximális, vagy határolt nyereségre törekedjen, közömbös cserehelyzetek között megfelelően válasszon, stb. A gazdálkodási cselekvések szervezésének irányítása rendkívül fontos körülmény a gazdaságpolitika sikerének szempontjából. *Nem kevesebről van szó, mint a piaci automatizmus útján való megvalósításáról mindannak, amit csak kényszerűt alkalmazó intézkedések sorozata válthatna valóra.* Ha sikerül a közüleit gazdaságpolitikának a piaci felekben olyan szervezési beállítottságot kiformálni, amelyet ez a politika éppen szolgál, akkor a gazdaságpolitika nagyrészt rábízhatja feladatának további megoldását a gazdasági mechanizmusra. (Gondoljunk csak a *hausse*, vagy *baisse* hangulat alkalmas tompítására.) Ellenkező esetben ki kell ezt az automatizmust kapcsolnia és egy sokkal nehézkesebbel helyettesítenie. A német nemzeti szocialista és az olasz korporatív gazdasági politika számos részletsikere abban leli magyarázatát, hogy az egyének, mikor gazdálkodásaikat megszervezik, ezt úgy végzik el, mintha az állam szervezné azokat, a közösség céljainak megfelelően. A *Gemeinwohl vor Eigennutz* elve ezt hirdeti, továbbá a korporatív államelmélet ama kitétele, hogy az állam és az egyén

egycélú.²⁰⁷ Amennyiben az egyén ezt átérzi, úgy fog gazdálkodni, mint az állam, illetve, ahogyan ezt az állam is akarja.²⁰⁸ Ha ez a szolidaritás nincs meg, minthogy az állam szervezési beállítottsága eltér a polgárokétól, ezeknek a gazdálkodási ténykedését azután, ha célját még is el akarja érni, igen messzemenően szabályozni, előírni kényszerül. *Magyarországon* pl. a mezőgazdasági termelés rentabilitási optimumához tartozó termelési volumen — természetesen figyelembe véve az időjárásnak, mint igen fontos termelési tényezőnek, a termés fajlagos nagyságára kifejtett *exogén* hatását — kisebb, mint amennyit, mint legtöbbet termelni lehetne bizonyos minimális jövedelmezőség mellett. Ahhoz, hogy a gazdák ezt az utóbbi nagyobb mennyiséget iparkodjanak termelni, vagy szervezési beállítottságukat kell erre a minimális jövedelmezőségre átállítani, amivel a kérdés meg is van oldva, vagy pedig, amennyiben kitarthatnának maximális rentabilitás mellett, az államnak kellene olyan rendszabályokkal fellépnie, amelyek kikényszeríthetnék a többlettermelést. Hogy melyik lenne eredményesebb út, nem nehéz eldönteni. (A termelési volumen növelhető természetesen a jövedelmezőség megfelelő emelésével is, amire lehetőséget nyújt a termelői árak javítása, a termelési költségek csökkentése, általában a termelési és értékesítési technika fejlesztése).

A kettőt, a kívánatos szervezési beállítottságnak a propagálását és az előírásokat lehet egyszerre is alkalmazni,²⁰⁹ ami mindenesetre még mindig eredményesebb út, mintha csak kényszert helyeznek kilátásba.

ε) Irányíthatja az állam az áralakulást általában a versenyviszonyok megfelelő befolyásolásával is.²¹⁰ Hiszen láttuk, hogy az ár jellege és magassága jelentős mértékben függ attól is, hogy a versenyviszonyok milyenek. Az árflexibilitás, amelynek nagysága egyenes következménye a piaci szakmai egyensúlynak, az ár magasságára közvetlen hatással szokott lenni.

Az államhatalom tehát azzal, hogy a piaci felek hatalmát megosztja, (kartelek felosztása, versenytársak sorompóba

²⁰⁷ Itt a *homo oeconomicus* cselekvéseiben egyezik a *homo socialis*-sal. (Takaróné Dr. Gáll Beatrix: *Gazdaságtudományok*. Közgazdasági Könyvtár. XX. kötet. 1938. 207. oldal.)

²⁰⁸ Megérti, hogy a közszükséglet egyéni szükséglet is, ha társas jellegű is. (Surányi-Unger Tivadar: *Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy*. 142. old.) Ha ezt nem érti meg, gazdasági cselekvési szervezései különbözni fognak s a gazdaságpolitikának az eszmei irányításon túl, aktívan is bele kell nyúlnia a gazdasági élet folyamatába.

²⁰⁹ El lehet ezt érni hatásosan az „alulról” jövő szervezéssel. — L. ezzel kapcsolatban v. Guóthfalvy Dorner Zoltán: *A gazdasági szervezés alapkérdései. Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60-ik évfordulója alkalmából*, op. cit. 139. oldal.

²¹⁰ Különösképen „felülről” történő szervezéssel. Ibid.

állítás, stb.) vagy piaci hatalmat hoz létre, (hatósági kartelalakítás, egykéz szervek létrehozása, stb.) jelentősen nyúlhat bele az áralakulásba. Az oligopolisztikus versennyel együttjáró gyakori piaci egyensúlyhiányok esetében meg egyenesen elengedhetetlen az állam ilyen irányú beavatkozása a piaci egyensúly biztosítására. (Konvencionális, nemtermészetes egyensúlyok.)²¹¹

Ahhoz, hogy az árpolitikát irányító akarat e felsorolt esetekben szakszerűen tudjon eljárni, az kell, hogy tüzetesen ismerje az áralkatíó tényezőket és árhatásukat, a forgalmi egyensúly elemeit és lényegét. Magángazdaság üzte árpolitikánál ez rendszerint nem probléma, mivel a vállalkozó saját termelési és értékesítési körülményeit jól ismeri. S ha pedig nem így ismeri, ez legfeljebb az ő kára legtöbbször. Közületi beavatkozásnál mindenképen más a helyzet. A közület mint 3-ik „semleges“ fél nincsen mindig beavatva a szakmai és a vállalati helyzetbe. Márpedig enélkül aligha tud úgy dönteni az árkérdésben, hogy az ár állékony egyensúlyi ár legyen. Hozzávetőleges adatok erre nem elegendőek, legfeljebb csak a beavatkozás elveit illetően.²¹²

Igen jó utat követ a modern árszabályozás, különösen, ha erősen monopolisztikus piacról van szó, midőn egyrészt a vállalatok kalkulációiba hivatalból beletekint, másrészt azok készítési módját (elsősorban a közszállításoknál) előírja.²¹³ Megismerheti innen a mikrodinamikai ártényezők jelentős részét, elsősorban a gazdálkodónak tényleges szervezési beállítottságát, termelésük termelékenységi viszonyait, a vállalat piaci hatalmi helyzetét, *kalkulációjának módját*, gazdasági észjárását,²¹⁴ a szakmai versenyviszonyokat, stb., stb., amelyeket az *általános piaci összefüggések* ismeretében jól hasznosíthat. Nincs kizárva, hogy ezek alapján olyan szervezést, eszmei irányítást tehet a vállalat elé, amely mindkettőjükre nézve harmonikus piaci

²¹¹ L. Stackelberg: *Marktform und Gleichgewicht*. op. cit. 102. oldal, továbbá Theiss E.: *Korlátozott verseny és gazdaságpolitika*, loc. cit.

²¹² Pl. megállapították, (J. K. Galbraith, John D. Back: *The Quantitative position of marketing in the United States*. Quarterly Journal of Economics. XLIX. 1935. No. 3.) hogy az Amerikai Egyesült Államokban a piacrahozatal költsége alig kevesebb a termelési többletértéknél, vagyis, hogy jelentősen monopolisztikus a verseny a piacon. Ebből még csak azt lehet előre tudni, hogy a vállalatok egyéni kereslete lényegesen rugalmatlanabb lesz, mint lenne szabadversenyben. De hogy mennyire fogja megközelíteni a piacét, ezt már nem lehet megállapítani. Pedig épen ez lenne a legfontosabb a beavatkozásnál.

²¹³ J. Wagner: *Die Preispolitik im Vierjahrsplan*. Jena. 1938. (Kieler Vorträge. 51.), továbbá H. F. Taggart: *Minimum Prices under the N. R. A.* op. cit.

²¹⁴ Az alkalmazott költségszámítás és árvetés módja, de általában az üzemi számvitel rendszere tetemes befolyást gyakorolhat a vállalati árpolitika és az árak alakulására.

állásfoglalást hozhat magával, vagy legalábbis kevés közvetlen közületi beavatkozást, ami éppen a gazdaságpolitika sikerének egyik előfeltétele. (Kollektív ármegállapítás.) Különben, mint körvonalaztuk, olyan részletekbemenő előírásokhoz kellene folyamodnia, amiből a vállalat többé-kevésbé úgy is csak ki tudna bújni, mert mindig vannak még ismeretlen vagy nehezen megfogható forgalmi egyensúlyi elemek s az elért gazdaságpolitikai eredmény semmiképen sem lenne arányban a beavatkozási erőfeszítéssel. A beavatkozásnak pedig csak idáig van értelme.²¹⁵

Különösen nagy gyakorlati jelentősége van a szervezési beállítottság figyelembevételének a mai árpolitikában, midőn az *árváltozások* keletkezését és méltányos *tovahárítását kell megállapítani*. Megváltozik pl. valamilyen termék költségelemei közül épen a határkötség elemek (anyagár, bér) nagysága. Maximális nyereségre való szervezés esetében, amennyiben a vállalati árflexibilitás állandósult,

$$p = h_k \cdot \frac{1}{1 + \lambda_p},$$

tehát az ár arányosan változik a határkötséggel. Ahhoz, hogy újra egyensúlyi helyzet álljon be, az egész árat kell olyan arányban felemelni, amilyen arányban emelkedett a határkötség (a bér és anyagkötség), nem pedig annyival, amennyit ez az áremelkedés átlagkötség nagyságában mutat.²¹⁶ Ha csupán ilyen mértékben van engedélyezve az áremelés a vállalkozó számára, a forgalmi egyensúly diszharmonikussá válik s más úton-módon más, esetleg az ártól eltérő, forgalmi egyensúlyi tényezőkkel (pl. minőségrontással, vagy még további minőségrontással) fogja keresni céljának elérését, ami az engedélyezett alacsonyabb ár tartalmát egészen megváltoztatja s amit csak igen bonyolult árellelőrzéssel lehetne esetleg megakadályozni.²¹⁷

A költségemelkedés arányában csupán akkor lenne indokolt az árváltozás engedélyezése, ha a vállalat határolt százaléku vállalkozói haszonra dolgozik.²¹⁸ Fordítva ugyanaz a hely-

²¹⁵ *Surányi-Unger Tivadar: Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy.* op. cit. 273. oldal.

²¹⁶ Épen ezért erős „propagálója“ a drágaságnak a vállalkozó. *Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világításban.* Magyar Közgazdasági Társaság: *A drágaság.* Budapest. 1912. 18. oldal.

²¹⁷ *Roos (Dynamic Economics.* 231. oldal) már az ár és a minőség együttes szabályozásáról beszél.

²¹⁸ Sokban hasonló eset található *Matolcsy Mátyás: Mezőgazdasági termékek árkérdése* című tanulmányában (Magyar Gazdaságkutató Intézet. 18. sz. különkiadványa. Budapest. 1940.) Olyan terményár megállapítását javasolja *Matolcsy*, amely „a gazda számára egyenletes rentabilitást biztosít.“ (15. oldal); továbbá hasonló javaslat található a feldolgozott termékek áraitra vonatkozólag: *Rege Károly: A mezőgazdasági ár-szabályozások üzemi kihatásai.* (Magyar Gazdák Szemléje. 1941. 56—60. oldal) című cikkében.

zet szintén. Amennyiben valamelyik szakma az átlagköltség emelkedésére való hivatkozással emel, valószínűleg merev haszonszázaléokra kalkulál. A $\left(p = h_k \cdot \frac{1}{1 + \lambda_p}\right)$ árképlet igen alkalmas egyébként arra is, hogy a kereskedelmi *láncolás* nagy ár-felhajtó hatását közvetlenül érzékelhetővé tegye. Akár közvetlenül jut az árú a fogyasztóhoz, akár több közbeiktatott kézen keresztül, a (λ_p) az utolsó eladónál mindig ugyanaz; ezzel szemben a (h_k) *folytonosan* növekedik, még pedig mindannyiszor, ahányszor egy közvetítő kézen átmegy. Már pedig a fogyasztói ár (h') -val arányos, vagyis azzal arányosan emelkedik. Az elmondottak egyben megvilágításul szolgálhatnak a vertikális tömörülésű termelés költség- és ármérséklést hozó hatásának.

Fontos volt megismerni a maximális és limitált haszonra, nyereségre való szervezési beállítottság közti nagy különbség áralakító jelentőségét, mivel az árpolitika egyik legrégebbi s ma is inkább jelentős ágazatában, a *szociálpolitikai* árszabályozáskor ez a két elv gyakran kerül összeütközésbe már az árpolitikai célkitűzésnél. Nem vitás, hogy az állami beavatkozás főcélja végsőfokon legtöbbször a jövedelemelosztás arányosítása.²¹⁹ Ez értelmezhető azonban a kiosztó és kiegyenlítő társadalmi igazságosság alapján.²²⁰ Az első elv semmi más, mint a termelési tényezőknek olyan javadalmazása, amely termelékenységükkel arányban áll. Lényegileg a minimális termelési költségre és a maximális nyereségre való szervezés elve.²²¹ A második elv pedig azt mondja ki, hogy minden termelési tényező (különösen az emberi munka) teljesítményétől függetlenül egyforma mérvben nyeri el javadalmazását. Mintegy *rögzített* legkisebb javadalmazást élvez. Elsősorban áll ez természetesen az emberi munkára vonatkozólag. Míg tehát az első esetben a munkavállalás szervezési elve a maximális teljesítés és ezzel arányban álló javadalmazás, az utóbbinál egy átlagos, inkább limitált teljesítés és egy átlagos és legtöbbször szintén csak korlátozott magasságú bér (minimális bérek). Jól kifejeződik a két féle elv alapján való bérfizetés különbözősége az akkordbér-, a szakmánybér-fizetés különböző rendszereinél. Nem tompított akkordbér-rendszerrel²²² a munkás teljesítmé-

²¹⁹ Navratil Á.: op. cit. 359. oldal.

²²⁰ Surányi-Unger T.: *Áralakulás és Árszabályozás*. op. cit. 357. o., továbbá *Nemzeti és nemzetközi árpolitika*. (Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. IV. évf. 1939. Szerk. Makai Ernő) 82. oldal.

²²¹ Épen Pareto (*Cours*. loc. cit.) definiálta úgy a termelés technikai hányadait, hogy az előállítási költség minden termelési mennyiség mellett a minimális legyen és a termelő „ophélimité“-je maximum. Az előállítási költség minimális, ha a kompensatorikus termelési tényezők határjavadalmazása arányban áll azok pillanatnyi termelékenységével.

²²² Bérről beszélve, ez alatt itt most mindig reálbért értünk.

nye arányában növelheti órakeresetét.²²³ Míg egyes méltányos bérfizetési rendszereknél bizonyos teljesítményen alul mindenki egyformán „óra-bér“-t kap.²²⁴ Látható jól, hogy a *szervezési beállítottság*, amely igen sokban függ a gazdálkodó értékelési beállítottságától, gazdasági világnézetétől is,²²⁵ milyen mélyrehatóan érinti a gazdálkodási cselekvéseket s hogy ennek figyelembevételével az árpolitikánál épen a legelsőek közé tartozik. *Sikeres árpolitika nélkül el sem képzelhető*. A piaci egyensúlyi mechanizmus ismeretéhez, mint ezt többször kiemelten hangsúlyoztunk, elengedhetetlenül hozzátartozik.

Megjegyzendő, a maximumra való szervezés, szociális szempontból nézve a dolgot, tulajdonképpen igazán a verseny állapotával férhet csak össze. *Csak ebben az esetben vezet általános teljesítési versenyhez, amely minden társadalmi jólét forrása*. A gazdasági élet fokozatos monopolizációját célszerű, amennyiben erre van mód, összekötni a megengedhető nyereségszázalék előírásával, esetleg a monopol-nyereséget csökkentő áradók bevezetésével, ami ennek ellenére is csak akkor jelentene limitált nyereségre való szervezést a vállalkozó részéről, ha a vállalat elállna a maximumra való törekvéstől. Ez azonban aligha fog bekövetkezni, úgy hogy a teljesítési verseny többé-kevésbé megmenthető. Különben könnyen bekövetkezhet az a jól ismert eset, hogy a túlságos nagy nyereségek az egyes költségek duzzadását egyengethetik, merthízen a korlátozott nyereségre irányuló szervezési beállítottság, amit a bőséges nyereség-lehetőségek mindig megengednek, ha más kiegészítő szervezési elvvel (esetleg beavatkozással) nem kapcsolatos, csak így hozhat létre tartós egyensúlyi helyzetet. Ez az egyensúlyi állapot azonban nem lesz ama termelési tényezőkre vonatkozólag teljesítési verseny eredménye, amelyek még így is, természetesen a többi hátrányára, határtermelékenységüket jóval meghaladó javadalmazást fognak élvezni.

3. Az előrebocsátott elvektől eltérő áralakítás (pl. az árrendszer rögzítése, ha ennek előfelételei *ab ovo* nem biztosítottak) a forgalmi egyensúly ismeretlen s rendszerint nem várt formáját fogja kiváltani, s nem várt változásokat létrehozni, amelyek az áralakítás eredményességét kétségessé tehetik.

Ezzel kapcsolatban a közvetlen beavatkozás egyik tipikus alakjáról, az *árak rögzítéséről* kívánunk még néhány szót szólni. E gyakori tüneti beavatkozásnál, mint amilyen a legtöbb

²²³ Heller Farkas: *Nemzetgazdaságtani előadások*.

²²⁴ Tompított akkordbérrendszernél a vállalkozó is részesedik az „akkord nyereség“-ben, aminek jogossága bizonyos fokig indokolt is, mivel az akkord nyereséget a munkavégzés különleges szervezésének bevezetésével ő teszi lehetővé.

²²⁵ Heller Farkas: *Közgazdaságtan*. II. Kötet. *Közgazdasági politika*. Budapest. 1932.

tervgazdasági, vagy rendkívüli viszonyok közötti árrendszer,²²⁶ hasonló a szerződéses árak rendszere), látszólag nem is áll fenn árprobléma. Hiszen az árak, ha jellegük sokszor maximális vagy minimális is, változatlanok. Ez igaz, de a forgalmi egyensúlyból eredő kapcsolatuk, eme összefüggések szükségszerűsége, ekkor is funkcionál, aminek folyománya, hogy a merev ár következtében az egyensúlyozás az áru haszonteljesítményének árával fog történni. Tehát a minőség, a *termelési együtt-hatók* fognak változni, esetleg az eladási feltételek, vagy az eladás egyéb (beleértve a reklámot is, mint mesterséges haszonteljesítmény fokozó eszközt) körülményei. Az ár, mint tünet, mint pusztá számszerűség u. i. nem egyértelmű kifejezője a gazdasági helyzetnek. Az árrendszer rögzítésével tehát nem oldott meg az árprobléma, mint gazdasági részprobléma. Inkább messzemenően bonyolultabbá vált. Ennek a ténynek a megvilágítására elegendő, ha figyelembe vesszük azt, hogy a monopolisztikus versenyben, ahol tulajdonképpen legtöbbször nem is árakkal, hanem minőséggel, engedményekkel, vevőszerzéssel (reklámmal), általában a haszonteljesítmény árával versenyeznek, mennyivel nehezebb átlátni a tényleges ár kialakulását.

Az árrögzítés tehát rendszerint a forgalmi egyensúly olyan tényezőinek állandóságát kezdi ki, amelyek szemmeltartása már sokkal nehezebb. Tagadhatatlan, hogy az ilyen közvetlen árszabályozásnál névlegesen az árak állandósult jellegűek, a „nyereség“-nek elvileg csak költség elemei lehetnek, és a pénz „semleges“ maradnak,²²⁷ ami esetleg politikailag — mint értékes belső valutapolitikai eredmény — lehet, különösen háborús időkben előnyös, reálgazdaságpolitikai szempontból épenséggel nem mindig. Legfeljebb csak akkor, ha a többi forgalmi egyensúlyi tényező megváltozásához szükséges „reakció idő“ elég hosszú ahhoz, hogy ezalatt az egyensúly makrodinamikailag forduljon kedvezőre.

Megjegyzendő, az árrögzítésnek más hátrányai is lehetnek. Szociológiai visszahatása különösen abban mutatkozhat, hogy a közgazdasági külső és belső megtakarításokat nem engedi megfelelően érvényre jutni. Továbbá az árszóródást megszünteti, miközben a költség-szóródások továbbra is megmaradnak, ami az árhatárok közötti cserelehetőségek rugalmasságát egészen meggátolja. Azonkívül a konjunktúrális hullámzásokat a mennyiségi elemekre (termelés, foglalkoztatottság) hárítja

²²⁶ Pl. a német „Preisstopverordnung“. (1936. nov. 26.)

²²⁷ Nyilvánvaló azonban, hogy a pénz értékét ekkor is a „gazdasági élet erői“ határozzák meg s nem az „állami parancsszó“. (Judik József: *A fizetőeszközök mennyisége és a drágaság*. Kolozsvár. 1916. 11. oldal.

át, ami nem épen kívánatos mellékkörülmény. Mindenesetre előnye a pénz vásárlóerejének névleges biztosítása.

Hasonló vonatkozások merülnek fel akkor is, ha az árrögítést a monopolum csinálja. Ez egyben támpontot nyújt arra, hogy milyen módon avatkozzon be a közület a monopol ár letérésére. Ez történhet, mint láttuk, kényszerű ármegszabással, a monopolista szervezésével *ellentétben*. Ennek sikere eléggé korlátozott. De történhet azzal való egyetértésben is, ha az hajlandó magáévá tenni egy szociálisabb szervezési célt, mint épenséggel a maximális profitot. Természetesen az utóbbi út az eredményesebb. Történhet azonban az összes többi áralakító tényező megfelelő befolyásolásával. Ezenkívül ármérséklésre bírható még piaci gazdasági hatalmának csökkentésével is. A közület esetleg ellene versenytárgyalást állít, vagy verseny-cikket támogat. —

IX. Áralakulás irányítása és az irányított gazdaság.

1. Az áralakulás irányítása végsőfokon, mint látható a piaci, a forgalmi egyensúlyok irányítását jelenti. Beavatkozást a piac egyensúlyának kialakulásába. *Történhet ez a beavatkozás a piaci tárgyi tényezők, esetleg a szervezési beállítotttság megfelelő változtatásával és az addigi piaci automatizmus működésben hagyásával*, sőt kifejezetten az erre való építéssel. *Történhet ez azonban úgy is, hogy a felsőbb szervezés a piaci feleket gazdálkodási szervezésüktől eltérő gazdasági viselkedésre kényszeríti. Tehát az addigi piaci automatizmust megfelelő módon kikapcsolja és esetleg új mechanizmussal pótolja.*²²⁸

A piaci egyensúly éme átállításai, ha meggondoljuk annak értelmezését, lényegileg a gazdaság külső irányítását vonják maguk után. A forgalmi, illetve piaci egyensúly tényezőinek nagyságrendjei, de maga a forgalmi egyensúly is u. i. voltaképp az egész közgazdasági egyensúly kitagolódásainak eredményeképpen jönnek létre, A forgalmi egyensúlyban lényegében véve az egész közgazdaság képviselve van. A mikrodinamikus jelenségek a közgazdaság makrodinamikus folyamatának csak a szemlélet szempontjából elkülönített részei.

A forgalmi, illetve piaci egyensúlyok irányítása tehát tulajdonképpen nem jelenthet mást, mint — többé vagy kevésbé — az egész közösségi gazdálkodás irányítását, annak folytán, hogy a forgalmi egyensúly tényezőinek befolyásolása magába a köz-

²²⁸ „A gazdasági liberalizmus perdöntő kérdése...“ is az, hogy „...helyt állt-e az a tétel, hogy a gazdasági élet önműködő szerkezete szabadon engedve a közérdek megvalósításához vezet?“ (Heller Farkas: *Gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata*. op. cit. 162. oldal.)

gazdaságba való, a legkülönbélebb természetű belenyúlásokat eredményezi.

A forgalmi egyensúlyok irányítása végső fokon így mindig a közösségi gazdálkodás valamilyen irányítását vonja maga után. A gazdaság eme irányításánál szem előtt tartandó már most az, ami minden irányítás sikerének előfeltétele, hogy az irányításnak egyeznie kell az irányítandó eszköz (itt a gazdálkodás) természetével. Célszolgálatára ekkor lesz a leghatásosabb.²²⁹ Az irányításnak mindenkor a gazdasági szakszerűség, a gazdasági egyensúly, alapján kell állania. Ekkor lesz eredményes és egyben organikus, még abban az esetben is, ha véletlenül ez nem tudatosan megy végbe.

Fontos meglátás az áralakulás irányítását illetően, hogy az áralakulás irányítása, amely a piaci, a forgalmi egyensúlyok irányítását jelenti, egyben a megfelelő mértékben irányított közösségi gazdálkodást követel meg feltéve, hogy az már, ami nagyon valószínű, nem valamely irányított gazdálkodás kitagolódása. Az irányítást jelentő előírásoknak, különösen, ha ezek a piaci felek szervezési beállítottságát sértik, mint erre bőven van példa, valóban több, nem is ártermészetű tényező alakulásának előírását kell tartalmaznia.²³⁰ Az ár kialakulására hatással levő összes tényezőket figyelembe kell vennie: keresletet és annak természetét, a költségeket és azokat befolyásoló körülményeket, a szervezési célt, az anticipációs szellemet, stb. Egyszerűen kézzel kell tartania, közvetve vagy közvetlenül ható eszközökkel az egész árfelépítést és alakulását.²³¹ A beavatkozás ilyen irányú fejlődése során alakult ki az irányított gazdaságokban az a minden árhatású tényezőre kiterjedő „umfassendes Preisrecht, das die Preisbildung als gemeinwirtschaftliche Aufgabe behandelt, hoheitlich überwacht und verantwortlich gestaltet“, és magasabb szervezési célok szolgálatára alkalmassá teszi.²³²

Ma igen sok esetben olyan árpolitika kívánatos, amelyik a termelést erőteljesen serkenti, de nem emeli jelentékenyen az árszínvonalat. Tehát két eléggé ellentétes szempontot kell összhangba tartania. Figyelembe veendő már most, hogy a terme-

²²⁹ A „cél megvalósítását nem a cseregazdaság, a forgalmi gazdaság törvényszerűségének alábecsülése, hanem ezek felismerése és figyelembevétel mozdítja elő“. Ibid. 178. oldal.

²³⁰ Legtöbb heteronom gazdaságpolitikai célkitűzés ezt kívánja.

²³¹ W. Meinhold: *Totale Preisbildung. Ein Beitrag zur Kennzeichnung der Preispolitik im Vierjahrsplan*. J. bücher für Nationalökonomie und Statistik. 149. Bd. 1939.

²³² Ibid. 565. oldal, „Mihelyt tehát a keresleti és kínálati viszonyok mélyreható módosítása válik szükségessé, az árszabályozás már csak egy átfogó tervgazdaság keretében, mint annak központi része kísérelheti meg feladata megoldását.“ (ifj. Boér Elek: *Háborús pénzügy és pénzügy 1914—15-ben és 1939—40-ben*. op. cit. 452. oldal.

lésfejlesztés általában is kettős követelményű: gazdasági és szociális. Ezek ma fokozott mértékben teljesülhetnek. A termelésfejlesztés tehát a háborús helyzet hasznosítása lehet, de igazában csak akkor, ha épen e helyzetre való tekintettel az ár-emelő hatása mérsékelt marad. Ezt pedig olyan kompromisszumos forgalmi egyensúllyal lehet elérni, amelyik a gazdálkodási szervezési beállítottság megváltoztatásán nyugszik. Tehát megfelelően irányított gazdálkodással és az abba beletartozó megfelelő árpolitikával valósítható meg, amit alkalmasan kiegészíthet a termelési technika kellő műszaki fejlesztése.

Sok esetben a közgazdaság irányítása egyes *elszigetelt* jelenségek irányításán keresztül is megkísérelhető. Sikerral ez csak akkor járhat, ha ez az egyetlen jelenség változtatása hatásaiban döntően befolyásolja az irányítás céljának elérését. Ez nagyrítkán fog teljes mértékben sikerülni. Az elméleti követelmények rendszerint — a már előrebocsátottak folytán — több tényező, sőt az egész közösségi gazdálkodás irányítását kívánják, úgy hogy *az árpolitikának a gazdaságpolitikával rendszerint olyan összhangban kell lennie, mint a piaci egyensúly elemei vannak egymás között*. Természetszerűleg adott szervezési beállítottságot feltételezve. Nyilvánvaló oka ennek az az egyszerű tény, hogy a közgazdasági jelenségek egymásbafonódásának folyamatai szükségszerűek és törvényszerűek. A forgalmi egyensúly pedig egy részlete e folyamatnak.

2. Annak, hogy az áralakulásnál az irányítás ténylegesen egyes *elszigetelt* tényezők irányításán keresztül oldassék meg, különleges előfeltételei vannak. Régóta ismert elméleti megállapítás (*John St. Mill*), hogy, ha kölcsönös összefüggésben álló jelenségek közül valamelyik megváltozik, a kölcsönös interdependencia folytán ez, esetleg megfelelő oszcillációk kíséretében, maga után vonja az összes többi jelenség módosulását és fordítva. Az egyik tényező változása kiváltotta más tényezőváltozások azonban nem következnek be egyszerre. Az egyik korábban, a másik későbbben fog jelentkezni. Lesz olyan, amelyik azonnal. Erre mondják, hogy reakció ideje igen rövid. A többié pedig, visszahatás időbeli mutatkozásához mérten, hosszabb vagy rövidebb. Ha nagyon hosszú, — *short-run* szemléletben —, a két tényező még függetlennek is tekinthető, (*Pantaleoni*), illetve az összefüggés mérve a feltételezett reakció idő nagyságával fog változni (*Schultz*).

A helyzet az tehát, hogy valamely tényező változását a többi tényező reagálásai csak bizonyos kifejlődési (reakció) idő elteltével követik. Előfordulhat, hogy az egyik tényező változtatására csupán egy vagy két tényező reagál *közvetlenül*, pl. a forgalmi egyensúlyban az árváltozásra a kínálat, a kereslet, esetleg a reáljövedelem. Természetszerűen, ha merev kereslet-ről és kínálatról van szó, inkább csak a reáljövedelem és ezen

keresztül a kereslet. Az ilyen egyszerűbb, u. n. parciális, egyensúlyban²³³ levő gazdasági tényezőknek az elszigetelt irányítása, s pedig olyan befolyásolása, amely eme részleges egyensúlyi összefüggésből adódik, elegendő hatású lehet. Az előbb említett esetben például a vásárlóerő változtatásával lehet hatni az árra és megfordítva.

A gazdasági egyensúly, rövidebb tér- és időközre szűkült *short run*, szemléletben legtöbbször bizonyos fokig mindig parciális, úgy hogy igen sokszor adva van a lehetőség egyes tényezők útján való ilyen beavatkozásra. A beavatkozás után, hosszabb vagy rövidebb idő múlva, azonban jelentkezhetnek a többi tényezők reakciói is, természetesen a reakcióidők nagyságainak megfelelő sorrendben. Már most vagy sikerül a *short run* szemléletre alapított beavatkozással úgy elérni a kívánt célt, hogy a későbben jelentkező esetleges káros reakciók már „elkéstek“, vagy pedig nem s ekkor ezek hatására fokozatosan fel kell készülni és újra és újra beavatkozni. A gyors irányítás művészete legtöbbször épen e két körülmény alkalmas összehangolásában valósulhat meg.

Bizonyos termelési ágakban a protekcionizmusra gyakorta csak rövid ideig van szükség. Addig csak, míg a lappangó termelőerők kifejlődnek és ameddig a termelés a szükséghez mérten és a kívánt termelékenységgel mellett lábrakap. Az átmeneti idő elteltével a szakma árai ismét mérsékelhetők, még pedig esetleg előbb, mint ahogy a magas árak káros visszahatásai kifejlődnének. A létesült termelési ág megalapozott s ismét alacsony árai azután hamarosan olyan helyzetet teremthetnek, hogy a káros reakciók elmaradnak, illetve sokkal könnyebben ellensúlyozhatók. (Pl. mezőgazdasági államban az ipari protekcionizmus emeli az ipari árakat, az ipari termelés jövedelmezőségét és az első időkben a kamatszintet is. Az árak és a kamatszint, amely tőkeszegény országban úgyszólván magas, emelkedése mindenesetre kedvezőtlen hatást vált ki a közgazdaság többi részeiben, s esetleg a gazdaság termelőképessége, melyet a protekcionizmus emelni akar, esni fog. A védett ipar kifejlődésével később az árak, az ipari árak és párhuzamosan — ha más okok nem akadályozzák — a kamatszint is mérséklődhet, annak következtében, hogy az ipar már elérte a korszerű termelékenységet és biztosított jövedelmezőségéből elegendő, esetleg még fölösleges tőkét is hozott létre, ami a nemzetgazdaság többi részére azután kedvező hatást gyakorol. Figyelembevve továbbá a termelés általános megerősödését, a protekcionizmus összes kedvező hatása valószínűleg lényegesen felülmúlhatja a kezdeti káros reakciókat. (*List Fr.*) Ilyen ese-

²³³ L. O. Lange: *Die allgemeine Interdependenz der Wirtschaftsgrößen und die Isolierungsmethode.* op. cit. 59. oldal.

tekben tehát, amelyekben tulajdonképen a *különböző reakció-időekkel való gazdálkodásról van szó*, az irányítás történhet egyes elszigetelt jelenségek segítségével.

Amennyiben az egyes, egymást követő, beavatkozások reakció idői egymásba átmennek, esetleg a káros hatások már előbb is mutatkoznak, ez újabb, meg újabb beavatkozásokat tesz azután szükségessé. Ezek a beavatkozások, ha gazdaságpolitikai szervezéseik egyeznek a piaci felekéivel, rendszeren parciális jellegűek lehetnek, ha azonban nem egyeznek, vagyis a piaci automatizmus addigi működése számukra nem kívánatos, jobbára az összes tényezőkre kiterjedők, még pedig olyan sorrendben, ahogyan a piaci automatizmus meghagyott működése szükségessé teszi. Sok tényezőre kiterjedő vagy legalább is az egyszerű parciálisnál részletesebb beavatkozásra van szükség akkor is, amint már rámutattunk, ha a kiváltandó hatás hamarabb kell hogy jelentkezzék, mint amilyen korán ezt a piaci automatizmus működése létrehozná. Tehát, ha a piaci automatizmus időbeli kikapcsolásáról van szó.

Hatékonyan befolyásolja ezt az időbeli beavatkozási folyamatot a makrodinamikai helyzetváltozásoknak, a konjunktúráknak az alakulása, mivel ez sok tekintetben az egyes tényezők időbeli alakulását határozza meg. Ezt az alakulást kell már most, szervezésének megfelelően, a gazdaságpolitikának az előbb jelzett impulzusokkal és reakciókkal összehangolnia. A kélféle hullámváz hatásában u. i. összetevődik.²³⁴ Tulajdonképen tehát egy külső és belső erőktől mozgatott folyamatot kell irányítani. Ezzel már el is értünk a konjunktúrapolitikához, illetve a társadalomgazdálkodás átfogó irányításához, amelynek egyik eszköze éppen az árpolitika. Láttuk már az árak időbeli jellegének megállapításánál, hogy az árelmélet szoros kapcsolatba kerül a konjunktúraelmélettel. Ebbe a kapcsolatba most részleteiben nem kívánunk belemenni. Csupán hangsúlyozni kívánjuk, hogy mint ahogy az ár és az áralakulás *sui generis* dinamikai jelenség, ugyanígy az *áralakulás irányítása is sui generis dinamikai gazdasági probléma*, amely lényegileg a közösségi gazdálkodás bizonyos szempontból való szakszerű irányítását jelenti, illetve a gazdálkodás irányításának egyik részlete. Hogy azután ebben az irányításban „...mi, mily arányban és mily határig alakítható, ezt csak maguknak a közgazdasági összefüggéseknek beható ismerete mondhatja meg.”²³⁵

A világ eddigi legjelentősebb gazdaságpolitikai kísérletei, nagyrészt már az oroszországi szocialisztikus gazdálkodás, az-

²³⁴ Frisch: *Propagation and Impulse Problems*. op. cit.

²³⁵ Heller Farkas: *Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány*. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk. Heller Farkas és Kovács Alajos.) Budapest, 1937. 17. oldal.

után a korporatív gazdasági rendszer, az amerikai N. R. A., a III. Birodalom irányított gazdasága, melyek mind a társadalmi gazdálkodás felsőbb irányítását valósították meg messzemenően, közgazdaságuk összefüggéseinek alapos kvalitatív és kvantitatív ismeretére építettek, kivétel nélkül. Ez logikusan következett ama tény belátásából, hogy a gazdasági organizmust, illetve mechanizmust céljaiknak megfelelően csak abban az esetben képesek eredményesen befolyásolni, ha a lényegével és működésével tisztában vannak. Különben a szabályozás e működést megzavarva, felesleges hátrányt is jelenthet. Innen magyarázható, hogy a gazdasági törvényekkel ellenkező jogi szabályozás értéke rendszerint kétes értékű szokott lenni.

Ez a körülmény nem csak arra kötelezi a gazdaságpolitikát, hogy legyen éber figyelemmel az általa befolyásolandó jelenségek sajátos természetére, hanem arra is, sőt fokozottabban épen arra, hogy ezt megismerje, vagy a maga számára megismertesse.²³⁶ A közgazdasági tudományra hárul ez a feladat, a megismerés és megismertetés feladata, amely természetesen egyes részleteiben minduntalan *újjal és ismeretlennel áll elő*.²³⁷ A társadalmi gazdálkodás organizmusa u. i. a társadalommal együtt fejlődik. A már megismert organikus állapotra vonatkozó törvényszerűségek az újra, ennek változott társadalmi dimenzióiban újból megfogalmazandók. A közgazdaságtan feladata tehát nem épen csak az egyszeri megtörtént feltárása, hanem emellett az így nyert ismereteknek az új történés dimenzióiba való szakszerű beállítása, értelmezése és szakszerű kiegészítése. Így fogja az képviselni az időszzerű történés ismeretrendszerét és lehetővé tenni a társadalmi gazdálkodás sikeres irányítását.

Kádas Kálmán

---

²³⁶ Bertrand Nogaro: *La méthode de l'économie politique*. Paris. 1939.

²³⁷ A gazdaságpolitika beavatkozást fokozó irányzata egész nyíltan vallja, hogy épen olyan közgazdaságtanra van szükség, amelyik az államnak megmondja a sikeres irányítás lehetőségeit, vagyis, amelyik a valóságot feltárja. (W. Eucken: *Nationalökonomie — wozu?* Leipzig. 1938.)

Közlemények.

Terméshozambiztosítás Amerikában.

Három évvel ezelőtt, 1938. februárjában az Északamerikai Egyesült Államok Kongresszusa 20 millió dollárt szavazott meg arra a célra, hogy gyakorlatilag kipróbáltassék, keresztülvíhető-e a gazdák lábonálló termésének biztosítása régi ellen-ségei, a szárazság, árvíz, rovarok, tűz, szélviharok és jégeső okozta károk ellen. Ennek a kongresszusi határozatnak alap-ján alakult meg aztán a szövetségi, tehát állami termésbizto-sító társaság (*Federal Crop Insurance Corporation*), amelynél 1940. közepéig 380.000 amerikai farmer biztosította magát a rossz termés kockázata ellen. Clendenin, a kaliforniai egyete-men a pénzügytan tanára leírta ennek a kísérletnek első két évi eredményeit és tanulságait¹ és úgy hisszük, érdemes lehet ennek az újszerű, érdekes kezdeményezésnek eredményeit ismertetni.

Ez időszerint még csak a búzát vonták be ebbe az újszerű biztosításba, mert jobbnak látták a kísérletet egy terménynél megkezdeni, mielőtt a többire is kiterjesztenék. A biztosítás a búzatermés minden károsodására kiterjed, mely a ter-mést a vetéstől a cséplésig mennyiségben érheti. Ez tehát tulaj-donkép a termésátlag biztosítása. Acrenkint² bushelben³ álla-pítják meg a termés biztosított mennyiségét, a fizetendő biz-tosítási díjat és a kártérítési összeget. Bár a kormány a ter-mésbiztosítás kipróbálásának közgazdasági jelentőségét méltá-nyolja, nem számít a kísérlet keresztülvitelénél nagyobb anyagi veszteségre s a gazdák fizette biztosítási díjak úgy vannak megállapítva, hogy a várható kárösszegeket fedezni tudják. E díjak a statisztikai adatok és tapasztalatok alapján végzett számítások szerint aránylagosan magasabbak azon vidékek gazdáinak részére, ahol gyakoriabbak a rossz búzatermések, mint ott, ahol a rossz búzatermések ritkán fordulnak elő. Az a véle-lem, hogy bizonyos hosszabb időszak alatt így minden gazda-

¹ The Journal of Land & Public Utility Economics, volume XVI. n. 3.

² 1 acre = 0.4 hektár = 0.7 kat. hold.

³ 1 bushel = 35 liter = kb. 26–28 kg. búza.

ság körülbelül ugyanannyit fizet majd biztosítási díjakban, mint amennyit kártérítési összegben kap. Senki sem veszít és senki sem nyer majd és emellett *a biztosított gazda számíthat arra, hogy hozama a búzatermelésből sosem lesz bizonyos mennyiség értékénél kisebb, bármilyen lett legyen is maga a termés.*

Az Egyesült Államokban is együttjárnak a rossz termésrel a gazdák elszegényedése, eladósodása, a bankok zavarai, kifizetetlen számlák, be nem hajtható adók, segélykiáltások és ez nemcsak az egyeseknek, hanem a közönségnek is nagy kárt okoz. „Könnyű mondani“ — írja Clendenin — „hogy a jó gazda készüljön elő a bekövetkező sovány esztendőre is, hogy a szárazságok és más bajok a gazdálkodás velejárói, a józan ész nem osztja ezt a következtetést. Kevés gazdaság bírja el nagyobb megrázkódtatás nélkül egy évi termésének pusztulását vagy annak tetemes megromlását“. A termésbiztosítás pénzügyi biztonságot kíván adni az ilyen veszteség ellen és a kísérlet eddigi eredményei azt mutatják, hogy a gazdák nem idegenkednek tőle, mert *1939-ben a búzatermelőknek még csak 13%-a biztosította búzatermését, 1940-ben pedig már csaknem 30%-a.* Ez az eredmény biztató az egész kezdeményezés kilátásaira, annál is inkább, mert a biztosítás eszméjét éppen oly szívesen fogadták ott, ahol alacsony volt a biztosítási díj, mint ott, ahol magasan volt megállapítva, ahol tehát a kevésbé jó anyagi helyzetben levő gazdák előtt ez nagyobb áldozatnak tűnhetett fel.

Nyilvánvalónak látszik persze, hogy a termésbiztosítástól várt nagy eredmények nem érhetőek el, ha csupán a búzatermesre vezetik azt be. A terv különben amúgy is az, hogy ha a biztosítás a búzánál beválik, más terményekre is kiterjesztik azt, így elsősorban a gyapotra és a kukoricára, utóbb más terményekre, melyek a biztosításra alkalmasak. Úgy vélték, hogy öt év nem lesz túl hosszú próbaideje a búzatermes biztosításának, de a Kongresszus nyomására a földművelésügyi kormányzat már is elkészített egy tervezetet a gyapottermés biztosítására és foglalkozik a kukorica és dohány termésének biztosításával is.

A termésbiztosító társaság működésének tervezetét 1936-ban terjesztették egy, a földművelésügyi, kereskedelemügyi és pénzügyi miniszteriumoktól kiküldött bizottság elé, amely széleskörű tanulmányokat végzett és tanácskozásokat folytatott a gazdák csoportjaival, magánbiztosítókkal és másokkal. Minthogy sehol sem volt még érvényben hasonló nagyszabású termésbiztosítás, szükséges volt, hogy egészen eredeti tervezetet dolgozzanak ki. A magánbiztosító társaságok készségesen közölték erre a célra tapasztalataikat, a hivatalok pedig statisztikai adataikat s az eredmény a búzatermes-biztosításnak egész-

séges, a közpénzeket nem nagy mértékben igénybevevő, a magánbiztosító társaságokkal nem versenyző és a gazdákat jórészt kielégítő biztosítására vonatkozó tervezete lett. A termésbiztosítás feltételei tulajdonképp igen egyszerűek: Egy előre megállapított, búzában vagy készpénzben fizetendő biztosítási díj ellenében kötelezettséget vállal a társaság, hogy a biztosító gazdát kártalanítja, *ha búzatermése nem éri el a tapasztalat szerinti átlagos termés 75%-át (50%-át)*. Ha tehát a gazdaság búzatermésének átlaga acrenkint 20 bushel szokott lenni és a tényleges termés valamely évben ezzel szemben 15 bushelnél (vagy 10 bushelnél, ha a gazda az 50%-os biztosítást köti) kisebb, a biztosító társaság megtéríti a különbözetet. A gazda kötelezi magát, hogy csak megfelelő földön termesztí búzáját, elegendő mennyiségű jó vetőmagot használ és hogy a cséplés előtt bejelenti a társaságnak, ha valószínűnek látszik a biztosított termésben a kiesés.

A biztosítás nem terjed ki sem a minőségére, sem az értékére a búzatermésnek. Nem vonatkozik a búza proteintartalmára, fajsúlyára, vagy idegen magtartalmára. Merőben arra biztosítja a gazdát, hogy a termése a normális termés-mennyiség 75%-ánál (illetőleg 50%-ánál) nem lesz kisebb. Általában a biztosító társaság alkalmasabbnak tartja, hogy készpénzben fizesse ki a kártérítést és ennek jogát ki is köti magának. A kártérítés összege a búza piaci ára a szállítási költség levonásával.

Egész egyszerű elméletben a biztosítási díj nagyságának megállapítása is. Minden egyes farmnak meg van a maga biztosítási díjtétele, melynek alapja a társaság által fizetendő összes károk bizonyos számú éven át feltételezett átlagából adódik. Feltéve például, hogy a búzatermés 10 éves átlaga acrenkint 20 bushel volt s a gazda 75%-os biztosítást kíván (a biztosítók 90%-a ilyent kíván) ez azt jelenti, hogy a társaságnak nincs kárfizetési kötelezettsége, csak *ha a termés 15 bushelnél kisebb*. Tegyük fel, hogy tíz év alatt ez háromszor történt: egyszer 10 bushel, egyszer 12 bushel, egyszer 13 bushel volt csak a termés. A társaság vesztesége acrenkint 5, 3 és 2 bushel lett volna e három évben, illetőleg 10 bushel a 10 év alatt. Ebből elméletileg tehát a *75%-os biztosításnál acrenkint 1 bushel kár-kockázat adódik*. Minthogy azonban a búzatermés nagyságát rendkívüli károk, mint tűzeset, jégeső is befolyásolják, a társaság az egyes gazdaságok veszteség-esélyét az illető megyében (county) kiválasztott reprezentatív gazdaságok veszteség-esélyének átlagos adataival kombinálja, ami a díjtételek állandósítására vezet, de viszont azok a gazdák, akiknek veszteség-esélye az átlagosnál kisebb, ezt kifogásolják. Így állapítják meg véglegesen a biztosítási díjtételt s ezt a gazda pontosan annyi acre után fizeti, amennyit búzával vet be és fizet-

heti készpénzben is a búza helyi piaci ára szerint. Az 50%-os biztosítás díjtételét hasonló módon számítják ki, mint a 75%-osét azzal a különbséggel, hogy a garantált termésátlagok és ennek következtében a veszteségi kártérítés sokkal kisebbek. A társaság 1939. évi első termésbiztosítási évére vonatkozó statisztikai adatok az egyes államok és megyék biztosítási díjait úgy mutatják, hogy acrekint és bushelekben a következő díjtételeket fizették:

Állam és megye neve	A megye 10 éves termésátlaga bushel	A 75%-os átlagos biztosítási díjtétel bushel	Az 50%-os biztosítási díjtétel bushel
Ohió állam, Sandusky megye	21.7	1.1	0.4
É. Dakota áll., Golden Valley m.	8.9	1.6	0.8
Kansas állam, Morton megye	7.7	2.3	1.5
Washington állam, Whitman m.	26.4	.5	.2
Penssylvania állam, Jork megye	20.2	.6	.1

A szövetségi biztosító társaságnak természetesen nagy nehézségeket okozott megbízható adatok szerzése minden egyes gazdaság termésátlagáról. Sok gazdánál hiányoztak az erre vonatkozó feljegyzések, vagy azok nem voltak acrekint átszámítva, vagy hézagosak és megbízhatatlanok voltak a feljegyzések. Egyébként is minden egyes termés átlagait kellett ismerni és nem épen egy átlagos évet, minthogy a kártérítési összeg is egy bizonyos évre szól. Egy tucat gazda közül alig van egy, aki átlagos termését 10 évre vonatkozóan pontosan ki tudná mutatni. Ahol ilyen adatok megszerezhetők voltak, ott persze fel is használták, egyébként pedig becsléssel kellett megállapítani azokat. A becslést az állami mezőgazdaságtámogató intézmény helyi bizottságainak közegei végzik úgy, hogy minden egyes gazdaságot kiválasztott „kulcs-gazdaságokkal“ hasonlítanak össze, olyanokkal, melyekről megbízható statisztikai adatok állnak rendelkezésre.

Az 1939. idény termésátlagai és díjtételei az 1930—1935. évek átlagtermésének alapulvételével az 1926—1935. tíz év tapasztalatai adataival összevetve állapították meg, az 1940. idény átlagai és díjtételei pedig az 1930—1938. évek kilenc évi átlagainak alapján a négy évvel visszamenő tapasztalati adatok figyelembevételével. A nagysíkság vidékén, ahol az 1930. évi rendkívüli szárazság erősen befolyásolta az adatokat, az 1919—1938. év termésátlagait vették alapul. Minthogy minden termésév újabb megbízható adattal járul minden gazdaság termésátlag-adataihoz, csakhamar szükségtelen lesz korábbi évek becslési adatait használni és ez nagy mértékben fogja emelni a biztosított termésátlagok és biztosítási díjtételek megállapításának szabatosságát.

Az 1939. évi termésbecslési adatok és az ezeken alapuló díjtétel-megállapítás nem voltak kifogástalanok. A „kulcs-

gazdaságok“ adatai több megyében nem voltak egészen megfelelőek, a tapasztalatlan becslők a megyékre vonatkozó átlagok megállapításánál általában hajlottak az átlagok túlságos magas és a veszteségek túlságos alacsony becslésére. Az 1939. évi termésbiztosítás eredménye ebben a kimutatásban foglalható össze:

A biztosítások száma 9 államban 165.884 volt, ebből legtöbb 28.050 esett Észak-Dakotára, utána 15.783 biztosítás Missourira, legkevesebb 10.269 Ohióra. Kárbejelentés összesen 52.204, a biztosítások 31.4% volt, abszolút legtöbb 8512, a biztosításoknak 65%-a Nebraskában, viszonylag legtöbb 69%-a Dél Dakotában, legkevesebb 8% Illinoisban és 19%-a Missouriban. A befizetett biztosítási díjak összege 6,983.109 bushel volt, ebből a legtöbb Észak Dakotából és Kansasból származott. A kifizetett kárösszeg 9,546.159 bushelt tett ki, tehát kerek $2\frac{1}{2}$ millió bushellel, 36.5%-kal volt a fizetett díjknál nagyobb. Legnagyobb volt a kifizetett kárösszeg Kansasban, Nebraskában és Dél Dakotában, ahol a biztosítási díjnál 100%-kal volt több és legkisebb volt viszonylag a kárösszeg Illinoisban, ahol a fizetett biztosítási díj háromszorannyi volt, mint a kifizetett kárösszeg, Ohióban, ahol a kár 30%-kal és Missouriban, ahol 20%-kal volt kisebb. A biztosítási díj és a kifizetett kárösszeg közti nagy különbségek Kansasban, Nebraskában és Dél Dakotában az igen erős és nagy kiterjedésű szárazságnak tulajdoníthatók, a többenél azonban a biztosítótársaság még nem talált kielégítő magyarázatot a nagy eltérésekre.

Még az 1939. évi kárbejelentések beérkezése előtt hozzáláttak a társaság statisztikusai az 1940. évi idény termésátlagának és biztosítási díjtételének kiszámításához. A termésátlagok megbecsülésének módszerét tökéletesítették, a reprezentatív gazdaságok és statisztikai adatok alapján történt számításokat kifejlesztették és az 1936., 1937. és 1938. éveket a kalkulációba bevonták. Ennek eredménye a termésátlagoknak széleskörű, bár nem egyenletes leszállítása lett s a biztosítási díjknak 1940-re oly mértékű emelése, hogy ez az 1939. évi mérleget is egyensúlyban tartotta volna, ha akkor már ezt az eljárást követték volna. Az 1939. évi eredmények figyelembe vételével történt a díjtételek megállapítása államok és megyék szerint.

Bár a termésátlagok és biztosítási díj kérdése általában így megoldottnak látszik, kérdéses maradt még a jó gazda gondosságának és termesztési eljárásának óriási szerepe a biztosítás eredményére. Az Egyesült Államok sok vidékén is nagymértékben függ a búzatermés az oly termesztési eljárásoktól, mint az ugarolás, a vetésforgó, trágyázás és műtrágyázás, öntözés, vetés és vetőmagkiválasztás. Ezeknek az eljárásoknak számos minőségi fokozata, típusa és változata van. Azok a gazdák, akik tökéletesebb termesztési módszereket alkalmaznak,

kedvezményt várhatnak mind az ily termesztési eljárás előmozdítására, mind a biztosítási díjtételnél. De hogy az a kedvezmény milyen mértékű legyen, annak egyszerű módját még nem tudják. Mindezideig a biztosító társaság csak az ugarylásra és az öntözésre volt tekintettel és ez is csak néhány megyében történt, a kérdés egyébként még megoldatlan.

Az 1940. évi búzatermelési idény újabb hézagot mutatott a biztosítási tervezetben. A gazdáknak megengedik, hogy a biztosítást *néhány nappal a vetés előtt eszközölhessék* és ennek meg is van a jó oka, mert a gazdák sokkal a vetés idő előtt nem nagyon hajlandók a biztosítást megkötni. De ha közvetlenül a vetés idejében arra kedvezőtlenek a viszonyok, mindenki biztosítani akarja termését, mint ahogy ez az 1939. év őszén nagymértékben történt Kansas, Nebraska és Dél Dakota megyéiben, ahol a talaj rendkívül száraz volt, a gazdák porba vetettek és biztosítást kötöttek. Az ilyen kérésélyek ellen abban látnak védelmet, hogy a biztosítás megkötését hetekkel a vetési idő előtt követelik meg, ha mindjárt a biztosítások számának csökkenésével jár is ez.

Azt már a biztosítótársaság eddigi tapasztalatai mutatják, hogy a működésével járó költségek mértéke a biztosítások számától függ. Ez a működés 35 búzatermelő állam 1300 megyéjére terjedhet ki és minden egyes gazdaságtól adatokat kell szerezni és megvizsgálni. Az 1939. pénzügyi évben *a költségek összege 4,800.000 dollárra rúgott*, a 165.884 biztosításnál tehát *28-90 dollárt tett ki tételenkint*, körülbelül 98%-át a kifizetett kárösszeg értékének. 1940-ben 5,500.000 dollár volt a költségek összege, de a biztosítások nagyobb száma következtében ez már csak *14 dollárt jelentett tételenkint*, a befolyt biztosítási díjaknak kerek $\frac{1}{3}$ -át. Minthogy a költségek jórésze az alapítás, első berendezkedés, szervezés, adatgyűjtés kiadásaiból állt, előreláthatóan csökkenni fog az egy-egy biztosítási tételre eső költségösszeg. Összehasonlítva e költségeket a magán tűz- és balesetbiztosító társaságoknál mutatkozókkal, azt találták, hogy ezeknek költsége is körülbelül annyi, mint a kifizetett kárösszeg. A Kongresszus bizottságaiban az a kívánság hangzott el, hogy a búzatermésbiztosító társaság működési költségei ne haladják meg a befolyt biztosítási díjak 20%-át; de ennek a határnak elérését egyelőre nem tartják valószínűnek. A társaság költségei évről évre változók és változók lesznek a tárolandó búza különböző mennyiségei miatt is. Nyilvánvaló, hogy ha a díjtételeket és a kárösszegeket búza-bushelben számítják, a társaságnak búzára van szüksége, hogy a kárösszeget kifizethesse vagy el kell adnia a búzában kifejezett biztosítási díjból származó mennyiséget.

A termésbiztosítási terv előterjesztésekor aggályok hangzottak el, hogy a gazdák közül sokan majd elhanyagolják

bebiztosított terményeiket, a legrosszabb földeikbe vetik majd el a búzát, túlzott kárköveteléseket támasztanak és általában mindenféle megnemegedett előnyt igyekeznek maguknak szerezni a biztosításból. Ezek a jelenségek azonban, néhány nanyagnak bizonyult megyétől eltekintve, nem voltak észlelhetők. Az állami gazdaságsegítő hivatal közgei minden megyében felelősség mellett vizsgálták meg a bebiztosított vetéseket, felülvizsgálták a kárbejelentéseket és a megye területén belül azokat összeegyeztették. Ezek a közgeek sokkal jobban ismerik a helyi viszonyokat, mintsem hogy könnyen be lehetne csapni őket és különben is a gazdák szomszédaik legközvetlenebb ellenőrzésének is ki vannak mindig téve. A vetés elhanyagolása vagy a búzának a legsilányabb földbe való vetése nem fizetődne ki, mert hiszen a biztosított termésmennyiség csak 75%-a, vagy 50%-a termésnek, addig pedig amíg az átlagtermésből csak 25%, illetőleg 50% hiányzik, kártérítésnek nincs helye, így tehát, hogy ezt elkerüljék, a gazdáknak érdekük, hogy a teljes termés elérésére mindent megtegyenek. És egyébként is, néhány silány termés után a hibás gazda biztosítható termésátlagát csakhamar leszállítanak, a biztosítási díjtételt pedig felemelnék. A gazdák részéről elkövethető visszaélésekre vonatkozóan gyűjtött vélemények 32%-a azt állítja, hogy ilyen visszaélések nincsenek, 60%-a azt, hogy kevés visszaélés van és 8% szerint a visszaélések elterjedtek. Arra a kérdésre, hogy a biztosítótársaság a visszaélések és hanyagságok elnyomására kellő gondosságot tanúsít-e, a válaszok 68%-a igenlő volt, 20%-a kitérő és 12%-a felelte azt, hogy nem volt eléggé gondos. Ezt igen jó eredménynek tartják és meg vannak győződve róla, hogy ha a biztosító társaság rendes, határozott, gondos és partatlan ügykezeléssel jó hírnevet szerez magának, ez a visszaélések és csalások előfordulásának esélyét a lehetőségig lecsökkenti. Számos gazda és biztosítási szakértő azonban szükségesnek jelezte, hogy az egyes megyékben és államokban egységesen és egyöntetűen járjon el a biztosítótársaság, mert ha az egyik helyen lazábban, elnézőbben bánnak el, mint a másikban, ez irigykedést és gyűlölködést eredményez, ami a biztosítási ügynek ártana.

A gazdák véleménye általában az, hogy 1. A 75%-os biztosítás nem óvja meg őket a veszteségektől. 2. A biztosítási díjak túl magasak, a biztosított termésátlagok túl alacsonyak ahhoz, hogy kedvezőtlenebb viszonyok között érdemes lenne a biztosítás. 3. A biztosítási díjak egyes megyékben aránylag alacsonyak, a biztosított termés hozam aránylag magas, más megyékben pedig megfordítva. 4. A biztosítási díj túl magas, ha nagy búzaárak vannak. 5. Szükséges volna a jégkár elleni hozambiztosítás. 6. Hátrányos, hogy a biztosítási feltételek szerint a télen kifagyott búzavetések pótolni kell anélkül, hogy ennek

költségeit megtérítenék. 7. A termés hozamnak és a termésben mutatkozó kárnak becsléssel történt megállapítása sokszor nem állja meg a helyét. 8. Sérelemes, hogy a silány vetések learatását akkor is megkövetelik, amikor ez nem is érdemes. Ezek a vélemények és bírálatok nem mutatnak alapvető hibákat és hiányokat a termésbiztosításnál és a legtöbb pont olyan, hogy a jogosan kifogásolt eljárás megjavítható. Kétségtelen, hogy ha a biztosított termés hozam nem is olyan nagy, hogy a gazda jólétét bizonyossá tehetné, a boldogulását veszélyeztető nagyobb veszteségtől minden évben meg tudja óvni. És ez a cél.

Az elmúlt 40 évben az Egyesült Államokban a magánbiztosító társaságok négy alkalommal próbálták a termés biztosítását üzletkörükbe felvenni s mind a négy kísérlet sikertelen maradt és pedig a következő okokból: 1. A termés értéke, illetőleg a termelési költségek visszatérítésére akart irányulni a biztosítás, ami a biztosítóra nézve igen kockázatos volt a változó árak miatt; 2. hiányoztak a szükséges statisztikai adatok; 3. a biztosítási volumen túlkicsiny volt ahhoz, hogy a különféle búzatermesztési viszonyok képviselve lettek volna, ami a kockázat megosztására és kiegyezésére hathatott volna; 4. elégtelen tőkével kezdtek hozzá vagy a kezdő veszteségek után abbahagyták ezt az üzletágat; 5. megengedték a gazdának, hogy kedvezőtlen időjárási viszonyok felismerése után is köthessenek termésbiztosítást s ez a veszteségek esélyét szükségképpen fokozta. Ez az utolsó pont az ismertetett szövetségi termésbiztosításnál is fennáll és veszélyezteti a tervet s ezen úgy akarnak segíteni, hogy az idény minél későbbi időpontjára teszik a biztosítás idejét.

Az így két éve megindult szövetségi termésbiztosítás eredményei éppen úgy, mint az ellene eddig hallott panaszok azt a következtetést engedik meg, hogy a biztosítási díjtételek, a biztosítási feltételek és a kártérítési összegek kiegyenlítő viszonylatba hozhatók egymással. A társaság jóhírnévnek örvendő, célja közérdekű és nem üzvény éles versenyt a magánbiztosító társaságokkal, nem idéz fel maga ellen erősebb ellenségeskedést. Üzleti és technikai szempontból tehát sikeres tevékenységet lehet várni a társaságtól. Két feltétel szükséges azonban még a siker állandósításához. Az egyik az, hogy a politikai változások és politikai mesterkedések hatása alól kivonják ezt a biztosítási szervet és ez vetette fel azt a gondolatot, hogy a kormánytól független, kölcsönösségen alapuló társasággá alakuljon át az ezzel járó pénzügyi nehézségek ellenére is, ha a kitűzött időszak működésének eredményességét igazolja. A második feltétel, hogy a gazdák felkarolják ezt a biztosítási ágat. Veszélyeztetőbb vidékeken a biztosítási díjtételek tagadhatatlanul magasak és sok gazda nem hajlandó ilyenek mellett biztosítást kötni. A társaság talán megtehetné, hogy abba-

hagyja tevékenységét oly vidékeken, ahol e miatt kevés biztosítást kötnek, de ez esetben nem teljesítené hivatását, a gazdaság bevételeinek állandósítását és költségei is aránylag növekednének a működési terület szűkebbre vonásával. A valóságos siker akkor látszik elértni, ha legalább 500.00 búzatermésbiztosítás van egy évben és ebben a kockázatosabb vidékekről származó biztosítások aránylagos száma is bennfoglaltatik.

A búzatermésbiztosítás első két éve után tárgyilagosan az állapítható meg, hogy működése *sikert ígér, de eredményesége még nincs bebizonyosodva*. Ehhez még több év eredményeinek ismerete szükséges és a kormányzatnak további támogatása, mely viszont attól tehető függővé, hogy a kísérlet valóban eléri-e a termésbiztosítástól várt gazdasági és szociális hatást. Ebben az esetben a kormányzt kétségtelenül továbbra is hajlandó lesz ezt támogatásában rászentesíteni és más terményekre kiterjesztését is elősegíteni. Az Egyesült Államok elnökének 1940. május 4-i üzenete, mely a termésbiztosításnak a gyapotra kiterjesztését visszautasította, azt a véleményét fejezi ki, hogy a mezőgazdaság fontosabb terményeire akkor terjeszthető ki eredményesen ez a biztosítás, ha meg lesz ennek egészséges alapja, azaz ha az önmagát fenn tudja tartani és a biztosítási díjak összege elégséges a költségek és a kárösszegek fedezésére egyaránt.

Eber Ernő

Szovjet-Oroszország bankszervezete.

Bankok a szovjetállamban? Hogyan egyeztethető össze az az intézmény a magántulajdon nélküli gazdasággal, ahol elvileg sem tőke, sem hitel nincsen? A szovjet-állam ideológiája kezdetben tényleg elvetette magától a magántulajdonon alapuló gazdasági rendnek minden intézményét s gazdaságát úgy akarta felépíteni, hogy abban a pénz semmiféle szerepet ne kapjon, az arany felhasználásának pedig Lenin egy kijelentése szerint csak a fogorvoslás terére kell szorulnia. A gazdaságnak ilyen alapelveken való megszervezését a szovjet-állam meg is kísérlete, kísérlete azonban kudarcot vallott s évekig kellett tovább próbálkoznia, amíg mai pénzügyi rendjéhez megérkezett. Ez a gazdasági rend azonban nem fedi teljesen eszméit: a tőke és a termelés egyéb tárgyi tényezői az állam tulajdonát képezik ugyan, minden üzem államosítva van s a gazdasági kezdeményezést is teljesen magának tartotta fenn az állam, úgyhogy állam és gazdaság alapjában véve azonos fogalmak, — a magántulajdont azonban teljesen kiküszöbölnie nem sikerült s bevételeinek elég tekintélyes része még most is adókból, forgalmi adókból, állami biztosításokból és államköl-

csönökből adódik; hasonlóképen nem szüntette be a szovjet-unió az aranynek termelését sem, sőt azt állandóan emelte annak dacára, hogy jegybankja a bankjegyek fedezetét feltűntető szokásos kimutatásoknak közzétételét már négy éve abbahagyta. Évek kellettek ahhoz, hogy az eszmék és tanok meg a valóságos élet terén egyaránt uralkodó káoszról egyre határozottabban kibontakozzék a szovjet-állam jelenlegi rendszere, mely a bankokat nemcsak hogy megtűri, de amelynek felfogásában egyenesen kívánatosnak látszott olyan állami intézmény felállítása, amelyen keresztül menne minden elszámolás és átutalás: ilyen intézmény a vezetők felfogása szerint már önmagában az állam gazdasági eszményeinek $\frac{9}{10}$ részében való megvalósítását jelentené. Bankokat tehát a szovjet-állam is létesített, bár ezek, mint látni fogjuk, lényegesen eltérnek a magántulajdonon alapuló gazdasági rend pénzintézeteitől.

Amíg azonban a szovjet-gazdaság a jelenleg fennálló bankokig eljutott, a bankszervezetnek épen olyan hányatott pályát kellett befutnia, mint magának a szovjet-állam pénzügyrendszerének. A cári állam bankjait a szovjet-uralom hatalomra jutása után rögtön állami tulajdonba vette s rövidesen könnyörtelenül felszámoltatta, ami abból az elvi álláspontjából is szükségszerűen folyt, hogy a régi világ alatt vállalt bármely kötelezettségének elismerését megtagadta. A cári idők pénzintézetei közül tehát egyetlen egy sem maradt fenn még oly alakban sem, hogy a szovjet-állam valamely bankjába beolvadt volna. Az 1921. évben alakult azután a szovjet első bankja, a jelenleg is fennálló állami bank, amely azonban kezdetben korlátlanul az állam pénzügyi szükségletének kielégítését szolgálta s így egyik tettese volt annak a számos pénzügyi hullámnak, amely kb. 1928-ig szinte egymást kergette. Több reform következett ez után, amely a bankszervezetet ismételten is átalakította. Az 1930—32. évi reform az, amely a bankoknak jelenlegi szervezetét és feladatkörét meghatározza. Eszerint az egész bankszervezet az állami gazdaság keretében áll fenn és működik s az állam gazdasági közigazgatásának részese: a totális államszervezetben a bankok közigazgatási funkciókat töltenek be a pénz-ellátásnak és elszámolásnak, sőt a hitelek felhasználása ellenőrzésének terén is, és ebből a feladatkörből következőleg a pénzügyi népbiztosságnak alá vannak rendelve. Kölcsönöket a bankok — az állami bank és a takarékpénztárak kivételével — csak az állam mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi üzemének adhatnak, amelyek egyenként önállóak ugyan s kereskedelmi elveken nyugvó vezetés (üzleti kalkuláció, mérleg, leírások stb.) alatt állanak, de amelyeknek mégis tilos, hogy egymás között közvetlenül akár adásvételi, akár hitelezési ügyleteket kössenek, vagy fizetéseket teljesítsenek. A hitelezői jogosítványok a bankokat azonban mégis csak esőkevényesen illetik

meg: kölcsöneik után kamatot nem számíthatnak, amint hogy — a takarékpénztárak kivételével — a betétek után sem fizetnek kamatot s az egy állami banktól eltekintve végrehajtási joguk sincsen, azaz késedelmes adósaikat tartozásaik megfizetésére nem is kényszeríthetik.

A szovjet-állam bankszervezetének élén az állami bank áll. Kezdetben a népbiztosság egyik különálló szerve gyanánt működött és csak nyolc évvel alapítása után, 1929-ben lett teljesen önálló intézménnyé. Ez egyúttal az állami jegybank is. Az állami gazdaságnak közvetlenül is nyújt kölcsönöket, de csak üzemi hitelek alakjában. Nála kell elhelyeznie minden más banknak is a pénzfeleslegeit. Az 1930—32. évi hitelreform óta központi helyzete még erősbödött: egyetlen pénztára az államnak, ő vette át az összes adópénztárakat is, ez szed be minden adót, önála mutatkoznak tehát az időlegesen szabad állami pénzek. Az állami banknál összpontosulnak továbbá minden üzem folyószámlái is, úgyhogy az állami üzemek pénzfeleslegei is nála válnak felhasználhatókká. E hármasszerep kör — jegybank, adópénztár s állami üzemek girobankja — révén módjában volna a totális állam egész gazdaságát áttekinteni s a pénzforgalmat a mindenkori szükséglethez idomítani, ami azonban a sok állami gazdasági terv miatt csak ritkán sikerül. Az állami bank feladata az állam egész pénzügyi szervezetének ellenőrzése is; joga van minden bank vezetésébe megbízottjait kiküldeni. Ő ellenőrzi továbbá az állami gazdasági tervek végrehajtását, felügyel arra, hogy az állami üzemek a tőle vagy más bankoktól kapott összegeket ne esetleges veszteségeik pótlására, üzemi tőkék gyűjtésére, vagy raktárkészleteiknek a megengedett mértéket meghaladó növelésére fordítsák. Ez az egyetlen bank, amelynek joga van árukra előleget adni s a lekötött árukat bizonyos korlátolt mértékben a késedelmes adós terhére elárverezni. Leszámítolja még az állami külkereskedelmi szervek váltóit is, melyeket az 1930—32. évi hitelreform sem tudott teljesen kiküszöbölni. Magánszemélyek is tarthatnak fenn giro-számlákat az állami banknál. (Ez a bank tehát általános elszámolási és hitelbanknak volna nevezhető, amelynek legfontosabb feladata azonban mégis az állami gazdasági tervek keresztülvitelének elősegítése, — minek megfelelően legfontosabb osztálya a központi hitelszervezési osztály, amelynek minden termelési ágra külön alosztálya van. Az állami bank minden jelentősebb helyen fiókokat létesített: ezeknek száma 1940-ben meghaladta a négyezret. Pénzeszközait a mondott három forrásból — jegykibocsátás, államnak és állami üzemeknek pénzfeleslegei — gyűjti: minthogy azonban hitelüzletének kerete 1940 elején megközelítette az ötven milliárd rubelt, amivel szemben az állami üzemeknek és kollektív gazdaságoknak nála elhelyezett betétjei csak 14¹/₂ milliárd

rubelre rugtak, nyilvánvaló, hogy a szükséges pénzek túlnyomó részét pénzszaporítás útján szerzi meg.

A mezőgazdaságnak, az iparnak és kereskedelemnek pénzellátását beruházási bankok bonyolítják le. A mezőgazdaság beruházási bankja, a Szelhozbank, a kollektív gazdaságoknak, a kolhozoknak s az állami traktorállomásoknak nyújt kölcsönöket, azonfelül ő látja el pénzzel a parasztok szövetkezeteit s az egyes kolhoz-tagokat is. Az ipar beruházási bankja, a Prombank, az előbbinél jóval nagyobb méretű; hatáskörébe tartozik az iparnak, közlekedésnek, postának és a villamosáramszolgáltatásnak s ezeken felül az állami üzemek építkezéseinek pénzzel való ellátása. A kereskedelem beruházási bankja, a Torgban, a kereskedelem és szövetkezés terén szükségessé váló beruházásokra folyósít pénzeket s ő látja el kölcsönökkel az állami külkereskedelmi szerveket is. Az állam gazdasági terveiben évről-évre meghatározza azokat az összegeket, amelyeket az üzemek beruházásokra fordíthatnak s a beruházási bankok csak azokat az összegeket folyósíthatják, amelyek ezekben a gazdasági tervekben szerepelnek. Ezek az összegek részben álló-tőkék képzésére, részben hosszabb-rövidebb idő alatt megtérülő egyéb beruházások céljaira szolgálnak: előbbieket az üzemeknek vagy egyáltalán nem, vagy csak igen hosszú idő alatt, csekély részletekben kell megfizetniük. A beruházási bankok kezelik továbbá a hozzájuk tartozó üzemeknek pénzfeleslegeit is. Saját pénztári forgalmuk azonban mincsen, hanem minden pénzmozgalmat az állami bankok útján bonyolítanak le. A működésükhöz szükséges pénzeszközöket ezek a bankok is három forrásból merítik; az első az állam által számukra tett kiutalás, ez mindenestre legbőségebb bevételük. A második az üzemek által törlesztésként vagy a felújítási alapra befizetett összegekből adódik: az üzemek ugyanis egyrészt álló-tőkéjük törlesztésére vagy kölcsöneik visszafizetésére szolgáltatnak be bizonyos összegeket, másrészt pedig tartoznak a mérlegükben évenként leírásként feltüntetett összegeket is készpénzben a beruházási bankoknak átadni, amely összegekből ezek a bankok gyűjtik a felújítási alapokat. A harmadik bevételi forrást ugyancsak az üzemek szolgáltatják: minden beruházási bank a hozzátartozó üzemek nyers bevételének bizonyos (6—10) százalékát kapja meg.

Beruházási banknak számít még a lakásépítési bank (Zekombank) is, amely a lakásépítéshez szükséges pénzeket szolgáltatja, de pénzzel látja el a középítkezéseket és a telepítéssel kapcsolatos építkezéseket is. Bevételeit ugyancsak első sorban az állam hozzájárulásából, másodsorban pedig a létesített épületek után fizetett bérekből nyeri.

Minden beruházási bank azonfelül tanáccsal is szolgál a létesítendő beruházás keresztülvitelének módjára nézve, de

ellenőrzi is a nyújtott kölcsönök rendeltetésszerű felhasználását s ha valamely üzem eltérne az előírt gazdasági tervtől, a pénzellátást köteles azonnal megszüntetni. A beruházási bankok továbbá arra szorítják a hozzájuk tartozó üzemeket, hogy működésükről pontos számadásokat vezessenek.

Mint hogy a szovjet-állam kiadásainak legnagyobb része az egyes termelési ágak számára beruházási célokra kiutalt összegekből adódik, nem kell csodálkozni azon, hogy erre a célra a beruházási bankok az első öt éves terv alatt 52¹/₂ milliárd rubelt, a második öt éves terv idején 113.4 milliárd rubelt kaptak, aminek túlnyomó része a szovjet iparosítási programjának megfelelően ipari beruházási célokra ment.

Ezek mellett az állami bankok mellett közületi bankok és takarékpénztárak is vannak. A közületi bankok valamely városnak, vagy községnek tulajdonában vannak és a helyi tanács felügyelete alatt állanak. Szerepük általában megegyezik a takarékpénztárak szerepével. A takarékpénztárak lehetnek valamilyen munkásszervezet, közület, szövetkezet s^tb. tulajdonában. Ezeknek létrejöttét az állam egyenesen elősegíti, mert az ő részükön is tőkéhez jut, ezért a betétek után elég magas, 6%-os kamatot engedélyez. A takarékbetétek gyűjtésén felül a takarékpénztárak látják el az életbiztosítást, sőt a feleknek közvetlenül is adhatnak rövid lejáratú kölcsönöket. Hosszú lejáratú betéteiket azonban tartoznak állami kölcsönökbe fektetni s az államkölcsönöknek elhelyezésénél egyébként is közreműködni. A takarékpénztárak száma nagy: 1939. év végén a szovjet-állam egész területén harminchétszert tartottak nyilván; ezeknek betétállománya azonban aránylag csekély, az a lakosság egy-egy fejére számítva alig tehet többet fejenként 10—12 pengőnél.

Mint láttuk, az orosz államban a bankok tevékenységének módját és terjedelmét az állam gazdasági tervei határozzák meg, a bankoknak tehát önálló kezdeményezési lehetőségük sem a vállalkozás, sem a szervezés terén nem lehet. Működésük nem a magántulajdonon alapuló gazdaságokban kialakult s hitelen nyugvó tőkegyűjtés és tőkeelosztás, belőlük a szovjet-államban az állami gazdaság számviteli és pénzkiutaló szervezete lett s ezen a működési körön belül főleg ellenőrzési feladatuk kezd egyre határozottabban kidomborodni. Ellenőrzési szerepüket azonban a gyakorlatban mégsem tudják hiánytalanul betölteni, amit a szovjet vezetőségének számos félig önkéntelenül tett beismerése igazol. Kölcsöneik inkább az állami gazdasági terv keretében elszámolásra adott előlegek, minden betétjük kényszerbetét. Semmi érdekük nem lévén abban, hogy a tőlük nyert kölcsönöket az üzemek valóban gyümölcsözően fektessék be, egész szervezetük és működésük elbürokratizálásra erősen hajlamos, ami pedig már önmagában hordja pusztulásának csíráit.

Mennyey Géza

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A közgazdaságtan klasszikusai magyarul.

Smith Adám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I., II. Ford.: Éber Ernő. Bpest: Magy. Közg. Társ. 1940. 495+532 p.

Ricardo David: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford.: Kislégi Nagy Dénes. Bpest: Magy. Közg. Társ. 1940. 358 p.

Malthus Tamás Róbert: A közgazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmazásukra. Ford.: Neubauer Gyula. Bpest: Magy. Közg. Társ. 1940. 463. p.

List Frigyes: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Ford.: Horn József. Bpest: Magy. Közg. Társ. 1940. 438 p.

Vannak a nemzetközi irodalomnak termékei, melyek az emberiség gondolkozásának fejlődésében olyan nagy szerepet játszottak, hogy azokat minden nemzet igyekezett saját nyelvén az olvasó közönségnek hozzáférhetővé tenni. Közgazdasági munkákkal nálunk ez csak későn történt. Abban a korban, amelyben a közgazdasági kérdések erősen foglalkoztatták a fejlett kereskedelemmel rendelkező és jelentős ipari fejlődésnek indult nemzeteket, a mi közviszonyaink más irányban foglalták le a nemzet érdeklődését és így általános érdeklődésre e kérdések nálunk akkor nem számíthattak és *Széchenyi István* világlátottságára, valamint átfogó szellemére volt szükségünk, hogy a *Smith Adám* alapvető munkájában foglalt gondolatok az ő közvetítésével Magyarországot is érintsék.

Széchenyi alapítása, a Magyar Tudományos Akadémia volt azután az, mely igyekezett pótolni azt, amitől fejlődésünk körülményei megfosztottak: gondoskodott arról, hogy a köz-

gazdaságtan alapvető művei magyar fordításban is napvilágot lássanak. Nemzetgazdasági Bizottsága teljes mértékben megértette annak jelentőségét, hogy a magyar olvasó közönségnek is megadassék a lehetőség az alapvető közgazdasági munkák fordításban való tanulmányozására. Átfogó tervet dolgozott ki, mely szerencsés kézzel *David Hume*, *Quesnay* és *Turgot* munkáit ragadta ki a Smith előtti irodalomból és *Smith Ádám* nagy munkáján kívül *Ricardo*, *Malthus*, *Sismondi* és *Cairnes* nagyhatású munkái magyarra való lefordításáról is gondoskodott. Ezzel gondoskodás történt arról, hogy a magyar közönség betekintést nyerjen azokba a munkákba, melyek a közgazdasági gondolkozás kifejlődésére döntő hatást gyakoroltak. Az Akadémia kezdeményezésétől függetlenül is jelentek meg egyes fordítások. Így *Carey*, *Bastiat* és *J. St. Mill* egyes munkái is megjelentek magyar fordításban. Német munkák fordítására kevésbé volt szükség, mert ezeket a magyar közönség jelentős része eredetiben is olvasta.¹

E fordítások nagy része ma már erősen elavult. Hogy ezt észrevegyük, csak egy pillantást kell vetnünk egyik-másik munkába, mint p. o. *Dapsy* Mill fordításába, hogy az elavult kifejezések tömegét találjuk, melyek visszariasztják a mai olvasót. Tárgyi szempontból is itt-ott hibákra bukkanunk e fordításokban, mert fordítóik nem mindig fogták fel tisztán az eredeti szöveg értelmét, nem szólva arról, hogy p. o. *Ricardo* homályos irálya ezt éppenséggel nem is könnyítette meg mindig és egyes helyek értelmezését az azóta kifejlődött kutatás tette csak lehetővé, miután p. o. *Ricardonak* *Malthus* munkájáról írt jegyzetei is megjelentek.²

Mindez teljes mértékben indokolja a Magyar Közgazdasági Társaságnak azt az elhatározását, hogy a Matlekovits Sándor emlékére tett alapítványt a közgazdasági irodalom alapvető és kimagasló munkáinak magyar fordításban való közzétételére használja fel. *Matlekovits Sándor* nemcsak elnöke volt a Társaságnak, hanem nagy tisztelője is volt a klasszikus irodalomnak. Emlékét alig lehetett volna méltóbban megörökíteni, mint azzal, hogy a közgazdasági irodalom kimagasló termékeit az ő nevéhez fűzve adják a magyar közönség kezébe. Természetesen csak a legalapvetőbb munkákról lehetett szó és így gondosan kellett kiválasztani a lefordítandó munkákat. A választás nagyon szerencsésnek mondható. *Smith* és *Ricardo* munkái vitán kívül álltak. Ezeket okvetlenül fel kellett venni a sorozatba, mert az e nélkül el sem képzelhető. Kétségtelen

¹ Csak *List Frigyes* nemzeti szempontból nagy rokonszenvet keltő könyve volt ez alul kivétel, mely 1843-ban magyar fordításban is megjelent.

² Notes on Malthus „Principles of Political Economy“ by David Ricardo. Edited with an Introduction and Notes by Jacob H. Hollander and T. E. Gregory. Baltimore 1928.

volt az is, hogy *Malthus* sem hiányozhatik e sorozatban. A Társaság azonban, nagyon helyesen, nem népesedési munkáját választotta,³ hanem rendszeres közgazdasági munkáját, mely eddig magyar fordításban még nem jelent meg, holott a korabeli irodalomnak egyik legkimagaslóbb terméke és éppen álláspontjának *Ricardo*tól sokban erősen eltérő voltánál fogva világot vet arra, hogy *Ricardo* merev tételei korában sem maradtak ellenmondás nélkül. Bizonyára mindenki helyeslésével fog találkozni a Társaságnak az a választása is, mellyel e sorozatot *List Frigyes* nagyjelentőségű könyvével egészítette ki, mely a mai gondolatvilághoz hozza közel az olvasót a nemzeti termelő erő fejlesztésének szükségét hangsúlyozva.

A fordítók kiválasztása nagy gonddal történt. *Smith Adám* munkáját *Éber Ernő*, közgazdasági irodalmunk régi munkása fordította, és *Theiss Ede* nézte át a fordítást. *Kislégi Nagy Dénes* és *Neubauer Gyula* nagy gonddal végezték *Ricardo*, illetőleg *Malthus* munkáinak fordítását, míg *Horn József* gördülékeny irányával fordította le *List Frigyes* lendületes és *Kossuth Lajosra* is nagyhatású könyvét. Jó magyarsággal olvashatja ezentúl a magyar közönség mind a négy munkát. Teljes elismeréssel kell adóznunk azoknak, kik e fordításokat elvállalták, mert a fordítás mindig a legnehezebb és leghálátlanabb feladatok közé tartozik. Mások, és kivált idegen nemzetek — és ez esetben elmúlt korszakok — minden gondolatát teljes hűséggel visszaadni valóban nehéz, amit csak az tud a maga teljességében átérezni, ki sok idegen nyelvű munkát olvasott és maga is átérezte azt, mily nehéz egyes fordulatoknak és gondolatmeneteknek a saját anyanyelvén való visszaadása. Ehhez nemcsak alapos tárgyismeret, hanem az idegen nyelv és gondolkozás beható ismerete és bizonyos érzék is szükséges. Az a benyomásom, hogy jelen esetben az a fordítók mindegyikének nagy mértékben sikerült. Ennek minden részletre vonatkozó megállapítása természetesen csak úgy volna lehetséges, ha a bíráló mind a négy munkára nézve maga is ugyanazt a munkát végezné el, melyet a fordítók végeztek.

Lesznek bizonyára, akik korszerűtlennek és feleslegesnek fogják találni a klasszikus közgazdaságtan alapvető munkáinak kiadását. Aki így gondolkozik, elfelejti, hogy e fordítások annak megismerésére akarnak módot adni a magyar olvasó közönségnek, hogy miképpen rakták le annak idején a közgazdasági tudomány alapjait, melyekből a mai közgazdasági tudás kifejlődött. Százötven év alatt nagyot haladt a közgazdasági tudomány és a klasszikusoknak nem egy tétele más világlátásban tűnik fel ma. Mégis mindenkinek, aki a közgazdasági

³ Ennek jó fordítása az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága kiadásában 1902-ben jelent meg *György Endre* fordításában.

tudományba igazán elmélyedni óhajt, ismernie kell ez alapvető munkákat, melyek oly átfogó nézletét adják a közgazdaság jelenségeinek, hogy tanulmányozásuk mindig időszerű marad. Egyébként ma is nehéz volna kétségbevonni *Smith Ádám* ama tételét, hogy a nemzet munkája anyagi jólétének igazi forrása és nehéz oly mesteri képet festeni a munkamegosztás természetéről és jelentőségéről, mint amilyent *Smith* munkájában találunk. Hasonlóképpn van ez *Ricardo* és *Malthus* számos fejtegetésével is, melyek élénk fényt vetnek a külkereskedelem indokaira és a népszaporodás hatásaira. *List Frigyes* munkájának időszerű voltát nem kell hangsúlyoznunk, mert alapgondolata, a nemzet termelő erőinek fejlesztése, ma mindenhol visszhangra talál.

H. F.

Erdélyi statisztikai tanulmányok.

Farkas Árpád és dr. Mudra Alajos: A variációs és korrelációs számítások a mezőgazdasági kutatásban. Kolozsvár, Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r. t., 1941, 57 lap.

Farkas Árpád: Erdélyi kisgazdaságok tőkeviszonyai az E. M. G. E. 1938—39. évi adatgyűjtése alapján. E. M. G. E. könyvtára, 4. sz. 1941, 46 lap.

Farkas Árpád: Méhtenyésztő erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és eredményei. Kolozsvár, Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r. t., 1941, 15 lap.

Farkas Árpád: Erdélyi kisgazdaságok jövedelmi viszonyai az E. M. G. E. 1938—39. évi adatgyűjtése alapján. Kiadja az E. M. G. E. irodalmi és könyvkiadóvállalati szakosztálya, 1941, 65 lap.

Farkas Árpád: A mezőgazdasági kézimunka módszeres vizsgálata. Kolozsvár, Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r. t., 1941, 16 lap.

Erdély visszacsatolása a magyarságot szellemi értékekkel is gazdagította. Az elcsatolás idején a magyarság ottani képviselői által kifejtett, tudományos szempontból is számbajöhető munkáról sajnálatos módon tájékozatlanok voltunk. Most eszmélhetünk csak arra rá, hogy a román uralom nehéz esztendeiben is mily eredményes kutatómunka folyt Erdély területén. E munka eredményei az akkori mostoha körül-

mények miatt jórészt csak most kerülnek nyilvánosságra. Ezek közé tartoznak az előttünk fekvő füzetek.

Mind Farkas Árpád, mind dr. Mudra Alajos még Trianon előtt lett a kolozsvári Gazdasági Akadémia tanára, az volt a román uralom idején és az ma is.

A közölt tanulmányok rendkívül örvendetes tudományos munka eredményei. A magyar statisztikai vizsgálatokban a variációs és korrelációs számítások alkalmazására mindeddig csak a legritkább esetekben került sor, a mezőgazdasági üzemmunkatutásban pedig talán még egyáltalában nem. Farkas és Mudra vonatkozó tanulmányának érdeme, hogy rámutat az ilyen tekintetben mutatkozó lehetőségekre. A tanulmány nagyobb része a matematikai statisztika elemeivel ismertet meg. Leírja a variációs sort, ismerteti a variációs értékek kiszámításának menetét és annak kapcsán a középérték, a median, a modus, a standard eltérés, a variabilitási koefficiens és a középhiba megállapításának módját. Taglalja ezenkívül az egyszerű korreláció és a regressziós egyenlet problémáját.

Mindebben természetesen nincs semmi új. Mégis komoly érték a magyar irodalom számára a tanulmány, mert a magyar statisztikai tankönyvek mindeddig vagy egyáltalában nem foglalkoztak, vagy csak nagyon felületesen érintették, vagy végül (pl. Jordán Károly) egészen elvont matematikai vonatkozásban tárgyalták a matematikai statisztika felsorolt elemeit. A Farkas—Mudra-féle könyvnek viszont az az érdeme, hogy első bevezetés céljaira rendkívül alkalmasan mutatja be a vonatkozó statisztikai eljárásokat.

A könyv utolsó néhány oldala jelzi, hogy szerzők elgondolása szerint miként lehet a variációs és korrelációs számításokat a mezőgazdasági üzemmunkatutásban gyakorlatilag is alkalmazni. A vonatkozó fejtegetések természetesen csupán vázlatosak, de ebben a formában is érdekesek.

Farkas nem csupán elméletileg száll síkra amellet, hogy a mezőgazdasági üzemmunkatutásban matematikai eljárások is alkalmaztassanak, hanem maga is kísérletet tett a rendelkezésére álló adatok ilyen eljárással történő kiértékelésére. Ezt az erdélyi kisgazdaságok tőkeviszonyainak vizsgálata során tette meg. A vonatkozó statisztika beszédes bizonyítéka annak, hogy az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet már a román uralom alatt is minő nagy és eredményes erőfeszítéseket tett az erdélyi magyar kisgazdatársadalom megszervezésére és gazdasági helyzetének megjavítására. A közölt adatokat elsősorban ilyen szempontból kell megítélni. Statisztikai értékük ugyanis csekély, mégpedig több okból: egyrészt figyelembe jön, hogy 1938-ban csupán 10, 1939-ben pedig csupán 20 gazdaság adatai bizonyultak feldolgozhatóknak, ami sokkalta kisebb szám annál, semhogy a nyert átlagadatokat jellegzeteseknek lehetne minő-

síteni. Az összehasonlítást pedig nem csupán az teszi lehetetlenné, hogy 1939-ben más számú üzem adata dolgoztatott fel, mint 1938-ban, hanem az is, hogy az 1938-ban adatot szolgáltatató 10 üzem közül csupán 4 volt olyan, amely 1939-ben is feldolgozható adatokkal járult hozzá az adatgyűjtéshez, míg 6 üzem elesett és 16 új üzem jött hozzá. Ehhez járul az ebben az időben Romániában végbement pénzürtécsökkenés befolyása az adatok alakulására, mikor pedig Farkas igen dícséretreméltó módon megkísérli az erdélyi és az anyaországi kisgazdaságok adatainak, tőkeviszonyainak összehasonlítását. Az eredmények értékét csökkentti, hogy a leinek pengőre való átszámításánál alkalmazott arány a Magyar Nemzeti Bank által a visszacsatolás után megállapított átváltási aránynak felel meg, de nem azonos azzal az árfolyammal, amely 1938-ban és 1939-ben volt érvényben.

Az erdélyi statisztikában figyelembevett kisgazdaságok átlagosan valamivel nagyobbak, mint az O. M. G. E. statisztikájában szereplő magyarországi kisgazdaságok. Innét van az, hogy az erdélyi kisgazdaságok nagyobb tőkével rendelkezőknek tűnnek fel, mint a magyarországiak. Mikor viszont az összehasonlítás az egy kat. hold mezőgazdasági területre vonatkoztatott tőkeviszonyok alapján történik, az erdélyi üzemek tőkéje kisebbnek tűnik, mint a magyarországiaké. Ennek indoka alighanem nem az, hogy Erdélyben az árak olcsóbbak lettek volna, mint Magyarországon, hanem inkább az, hogy Erdélyben a területnek kisebb hányada esik az értékesebb szántóföldre, gyümölcsösre és szőlőre, mint az anyaországban, továbbá, hogy az erdélyi kisgazdaságok holdankinti állatállománya egy jó harmaddal kisebb, mint az anyaországiaké.

Farkas kísérletet tett az általa feldolgozott adatok közül a telektőkére, az ültetvénytőkére, az épülettőkére, az állattőkére, az eszköztőkére és a forgótőkére vonatkozóak variációs együtthatójának megállapítására s ezt az adatot megállapította a földbirtokok nagyságának, az üzemnagyságoknak, valamint a piactól való távolságoknak adataira vonatkozólag is. A variációs együttható minden egyes esetben rendkívül nagy. Ez, valamint az átlagok középhibájának nagysága jelzi, hogy a feldolgozott adatok száma túlkicsiny ahhoz, hogy azokból bármilyen következtetés legyen levonható. Ez áll a megállapított korrelációs együtthatókra vonatkozóan is. Utóbbiaknak megállapításával a különféle tőkeviszonyoknak a földbirtok nagyságától, az üzemnagyságtól és a piaci távolságoktól, továbbá a tengerszín magasságától való függését igyekezett tisztázni. A korrelációs együtthatók néhány kivételtől eltekintve rendkívül kicsik. Következtetések levonására alkalmas eredményt talán csak ott látunk, amikor megállapítja, hogy a gazdasá-

goknak a tengerszín feletti magasabb fekvése esetén az épülettőke csökken ($r = -0.56$), az állótőke viszont nő ($r = +0.75$).

A tanulmányoknak e gyakorlati fogyatékságai elvi értéküket azonban nem ronthatják le.

Farkas a rendelkezésre álló adatokat szétbontotta egyik kis tanulmányában méhtenyésztő és nem méhtenyésztő gazdaságokra. Ebben a tanulmányában nem alkalmazza a korrelációs számítást, hanem csupán egyszerű összehasonlításokat eszközöl. Megállapítása szerint a méhészkedő kisgazdaság épülettőkéje lényegesen kisebb, eszköztőkéje pedig tetemesen nagyobb, mint a nem méhészkedőké. Ez összefüggésben áll azzal, hogy a méhészetnek alacsonyabb az épületigénye, mint más mezőgazdasági üzemágaké. Ugyanakkor a nyershozam, a készpénzbevétel és a tisztahozam megoszlása a méhészkedésre nézve előnyösen alakul.

Az erdélyi kisgazdaságok tőkeviszonyait ismertető tanulmányt kiegészíti azok jövedelmi viszonyainak feldolgozása. 1938-ra vonatkozóan 8, 1939-re vonatkozóan 10 üzem adatai voltak feldolgozhatók. A feldolgozás annak az eljárásnak megfelelően történt, amelyet az anyaországbeli kisüzemszámtartási központok alkalmaznak. Farkas ezeket az adatokat is összehasonlította az anyaországbeli adatokkal. Míg azonban a tőkeviszonyok összehasonlításakor a lei-pengő átszámítást 30:1 arányban eszközölte, a jövedelmi viszonyok összehasonlításakor 40 leit vett egy pengővel egyenlőnek. Durván számítva egy kat. hold mezőgazdasági terület nyershozama Erdélyben így $\frac{1}{3}$ -dal mutatkozik kisebbnek mint az Anyaországban. Ha viszont az átszámítást 3:1 arányban eszközölné, ez a különbség jórészt eltűnnék. Az összehasonlítás eme önkényessége és a feldolgozott üzemek rendkívül csekély száma ellenére az adatok mégis becsesek, mert főleg a százalékos megoszlásra vonatkozóak némi képet nyújtanak arról, hogy az erdélyi kisgazdaságok struktúrája mennyiben különbözik az anyaországi gazdaságokétól.

Farkas a mezőgazdasági üzemkutatás minden ágazatában otthonos és minden ágazatával foglalkozik. Statisztikai tanulmányainál a tömegészlelést helyezi előtérbe. A fentebb felsorolt utolsó tanulmánya viszont megmutatja, hogy a monografikus empirizmusnak is híve. A munkavizsgálatok inkább az ipari munka racionalizálása terén terjedtek el. A mezőgazdaság terén ilyen vizsgálatokkal kevesebbet foglalkoztak. Ezért hasznos Farkas tanulmánya és az övéhez hasonló, Magyarországon azonban elhanyagolt vizsgálatok. Nálunk eddig inkább csak a mezőgazdasági munka fiziológiájával foglalkoztak. Farkas az ásással kapcsolatosan időtanulmányokat, mozgástanulmányokat, fáradtsági tanulmányokat és teljesítményt tanulmányokat végzett. Ezek során megállapította, hogy az ásás munkájának oksze-

rübbé tétele által rendkívüli többletteljesítmény volna elérhető. A veszteségi idő kiküszöbölése 16%-os megtakarítást jelentene. A kiegészítő idő okszerű kihasználása további 10%-os megtakarítással járna. Az egy vágás alkalmával levágott földszület felületének növelése, valamint az ásó szerkezetének a talajviszonyokhoz való alkalmazása szintén lényeges eredményt biztosíthatna. Viszont az ásóvágások meggyorsítása nem látszik kívánatosnak, mert a jelenlegi szokásos munkatempo ebben a tekintetben megközelíti az optimumot.

Farkasnak valamennyi, s így eme tanulmánya is elsősorban elvi vonatkozásban értékelendő. Sokoldalú és elmélyedő vizsgálatai példaszerűen mutatják, hogy mit lehet a mezőgazdasági kutatás terén elérni és hogy milyen irányban kell a kutatást továbbfejleszteni. Munkásságából az anyaországbeli tudomány is sok ösztönzést meríthet.

Varga István

Könyvismertetések.

Éber Antal: Miképp gazdagodhatunk ingyen?
Budapest, 1941. — 230 old.

Midőn Éber Antal e könyvét kezembe veszem, úgy érzem, hogy a közgazdasági tudomány harcosai új fegyvertársat találtak, aki a közgazdasági tudás terjesztésének nehéz munkájában nagy segítségükre van. A tudomány művelőinek valóban nagy szükségük van ily fegyvertársakra, mert útjuk nemcsak a kutatás terén rögös, hanem a tudomány terjesztésének terén is. Nem mintha az igazi tudás alapvető tételei nem volnának másképp kifejezhetők, mint a tudományos műszavak tömkelegébe ágyazva és jótékony ködbe burkolva, mely megnehezíti a tudás igazi magvának kihámozását. De az olvasók nagy részének szemében a tudományos kézikönyvnek van egy hátránya, mely sokakat elijeszt attól, hogy kezükbe vegyék: az, hogy *rendszeres* tudást kíván nyújtani. Az emberek nagy része mindent inkább szeret, mint egy tárgykörbe rendszeresen belemélyedni, mert ez a gyakorlatlan agy számára fárasztó és szokatlan. Sok olyan kérdés elé állítja, melyen gyakran nem is akar gondolkozni, mert nem érti az őt érdeklő kérdésekhez való viszonyát és nem érzi, hogy igazi tudás csak az, mely rendszeres, és nem fogja fel, hogy e nélkül csak szétforgácsolt ismeretek szerezhetők, de a vizsgált tárgykör mélyebb összefüggései nem érhetők meg. Ha talán kissé sötéten lát is Éber, midőn munkája bevezetésében azt mondja, hogy a teljesség kedvéért e könyvek oly sokat áldoznak fel, hogy nem kedveltetik meg az olvasóval a közgazdasági problémákkal való fog-

lalkozást és kevéssé találónak látszik is az, hogy a tudományos könyvek csak „címtárat adnak“ és abba „nem képesek életet önteni“, mégis bizonyos, hogy a rendszeres kézikönyvek sokszor elijeszti az olvasót alaposságukkal és így a közönség eme rétegei számára igen jó szolgálatot tehetnek népszerűen írt és a fenti gátlásoktól mentes könyvek. Ezek sorában Éber könyve mindenesetre a legelőkelőbb helyek egyikét foglalja el.

A feladat éppenséggel nem könnyű, mert nemcsak tudást, hanem nagy ügyességet is igényel úgy a tárgy kiválasztása, mint pedig annak előadása szempontjából. Éber mindkét tekintetben kiválóan alkalmas e nehéz feladat megoldására: élesen látja a kérdéseket és tisztán, valamint egyszerűen tudja azokat felvetni és megoldani. Hosszú életet töltött a közgazdaság terén felelős vezető állásban, gyakorlati szemmel tekintett végig a közgazdasági életen és így tudja, mi érdekli belőle az elméletektől idegenkedő gyakorlati gondolkozású embert elsősorban. Azok a kételyek, melyeket az elmélet embere oly gyakran érez, újabb és újabb oldalait látva meg a kérdésnek, nem zavarják Éber tekintetét, aki, a tudomány iránti tisztelete dacára, megszokta az életben a határozottságot, mely nélkül vezető szerepben nem lehet boldogulni. Ezzel azt tudja nyújtani olvasóinak, amire szükségük van és amire vágyódnak: kételyektől és bonyolult okoskodásoktól mentes tudást. Megkönnyíti ezt, hogy egyszerű kérdésekre szorítkozik, melyekre határozott választ tud adni. Mindenki érzi, hogy a szerző mögött a gazdasági élet terén hosszú évek tapasztalata áll, melyet a szerző széleskörű olvasottsága egészít ki.

Népszerű munkáknál éppenséggel nem könnyű a tárgyalandó anyag kiválasztása. Éber szerencsés kézzel azokat a kérdéseket ragadta ki, melyek általában leginkább érdeklik az embereket, t. i. a termelés, a termelési tényezők és a pénz problémáit. Azt igyekszik az olvasóval megértetni, hogy a termelésben nemcsak a munkának, hanem a tőkének és a vállalkozónak is van szerepük és hogy e szerepet csak akkor tölthetik be, ha ezért kellő ellenértékben részesülnek. Azt sem mulasztja el, hogy e közben a döntő társadalompolitikai kérdésekre is rámutasson, ezzel figyelmeztetve az olvasót arra, hogy még a magángazdaságban is közgazdaságilag kell gondolkozni, mert ez nemcsak társadalmi kötelesség, hanem végeredményben magángazdaságilag is kifizeti magát. A tőkével kapcsolatban különösen a takarékoság előnyeire figyelmezteti az olvasót és e fejezetbe a tőkeelhelyezés módjaira igen nézletes és az olvasók figyelmét lekötő gyakorlati fejtegetéseket fűz. Hasonlóan tárgyalja a pénz, a hitel és az üzérkedés kérdéseit is, óva intve az olvasót a könnyelmű adósságvállalástól. A közgazdaság a magángazdaságokban él és egészséges fejlődése józan magángazdasági elvek szem előtt tartásától erősen

függ. Midőn Éber ezeket meggyőző módon fejti ki, valóban régen hangoztatott meggyőződéséhez híven a közönség közgazdasági nevelésének tesz szolgálatot.

Munkája végén „Tanulságok“ címen a szerző néhány tételben igyekszik a munkából nyert eredményeket az olvasó szeme elé állítani. Ezek némelyikével nem tudok teljesen egyetérteni, és ide vonatkozó kételyeimet nem kívánom elhallgatni, mert annyi előnye van e könyvnek, hogy megjegyzéseim annak értékét nem szállíthatják le. A könyv tartalmának újból átgondolását az összefoglalás kétségtelenül elősegíti és egyes megállapításoknak az olvasó emlékébe vésése előnyös, p. o., ha felhívjuk figyelmét arra, hogy csak azt tekintse jövedelmének, ami az arra fordított költségek után fennmarad, vagy azt, hogy nem mindig a legalacsonyabb bér előnyös a munkaadó számára. Bonyolultabb összefüggéseknél azonban, minő p. o. a termelés és a fogyasztás, vagy a takarékoság és a fogyasztás összefüggése, nehéz ily egyszerű megállapításokban a való tényállást kifejezni. Népszerű munkának bizonyára nem feladata a kérdések bonyodalmaait feltárni, viszont azt a látszatot sem kívánatos kelteni, hogy oly kérdések, minő p. o. a túltermelés vagy a munkanélküliség, egyszerűbbek, mint amilyenek a valóságban.

E megjegyzésem, melyet a szép munka szerzője remélhetőleg nem fog rossz néven venni, nem változtat azon, hogy könyvét mintaszerűnek tekintsem arra nézve, hogy miképpen lehet oly munkát írni, mely széles köröknek hozzáférhetővé teszi a közgazdaság néhány életbevágó kérdésének tárgyalását.

H. F.

Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Sopron vármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Budapest, 1940. — 287 old.

A modern, szociális szempontú agrárpolitikának talán legértékesebb vonása, hogy szakít a könnyelmű általánosításokkal. A tájak konkrét adottságain keresztül vizsgálja a lehetőségeket és gyakorlatilag megvalósítható célkitűzéseket ad. Soproni Elek, mint szociális tanácsadó, ilyen elvekből kiindulva vizsgálta és írta meg Sopronmegyének, az ország „kultúrsarkának“ monografiáját. Problémáit sok színes térképpel és világosan készített grafikonnal szemlélteti. Így könnyen tájékozódhatunk a vármegye híres hitbizományainak, az Esterházy és Széchenyi hitbizományoknak kialakulásáról, a vármegye nincsteleneinek, mezőgazdasági munkásainak, törpebirtokosainak megoszlásáról, továbbá az állatállományról, az új házhelyigénylés méreteiről, az ivóvízellátásról, az

élveszületésekről, a cigányok megoszlásáról stb. stb. De megfelelő helyet kap a mezőgazdasági cselédkérdés, a marhahizlálás, zöldségtermelés, nádatatás, úgyszintén az erdősítés és fásítás is. Nem kerülik el figyelmét a közegészségügyi és népi vonatkozások sem; itt különösen a lakásviszonyok, néptáplálkozás, artézi kutak stb. majd a közművelődésnél a tájszólások és népszokások, végül a vármegye gondosan összeállított szociális programja érdemel említést. A szerző helyesen utal arra a könyv bevezetőjében, hogy a számszerű kimutatás és a hozzáfűzött magyarázó szöveg sohasem olyan megkapó, mint a helyesen alkalmazott térkép vagy grafikon.

Soproni csaknem két évig faluról falura járva gyűjtötte össze és egészítette ki tapasztalatait. A hibák mellett mindenütt észreveszi az értékeket is és a feltárt adatok alapján rámutat a helyes megoldási módokra. Így állapította meg, hogy Sopronvármegye közállapotait tekintve, főképpen az írni-olvasnitudás elterjedtsége, az úthálózat nagysága és jó állapota, az állatállomány, különösen pedig a szarvasmarhaállomány mennyisége és minősége, a szarvasmarhahizlálás mérve, az adófizetési készség és adóerköles magas foka következtében az ország „kultúrsarka“, első vármegyéje.

Rendkívül érdekesek és tanulságosak azok a megállapítások, amelyek részletes helyszíni vizsgálatok alapján, a földbirtokpolitikai törvények alkalmazásának lehetőségére vonatkoznak. A birtokmegoszlásról szóló fejezetből megtudjuk, hogy Sopronvármegye birtokmegoszlása rosszabb az országos átlagnál. A nagybirtok és a törpebirtok az a két véglet, amely különösen erősen képviselve. Az Esterházy és Széchenyi hitbizományok több mint 70.000 kat. holddal a vármegye összterületének közel egynegyed részét teszik ki. Ugyanakkor a vármegye 112 községe közül 18-ban egyáltalán nincsen 100 holdnál nagyobb birtok. Megtudjuk továbbá, hogy a vármegye 314.663 kat. holdat kitevő területén kerekén 150.000 ember közül mindössze 45 a 100 holdon felüli birtokosok száma.

A falusi lakosság anyagi szegénységére jellemző, hogy még ebben az egyébként fejlett megyében is 1920-ban csak egy gazdaház (kultúrház) volt; ezeknek a száma 1932-ben hatra, 1939-ben tizenkettőre emelkedett. A rádióhallgatási viszonyokat illetően ne ringassuk magunkat illúziókban. A vármegye 112 községe közül a mezőgazdasági lakosságnak 19-ben egyáltalán nincs rádiója, 16-ban pedig csak egyetlen készüléke van. Közrádió pedig csak minden negyedik községben található (összesen 28), ami annyit jelent, hogy a mezőgazdasági lakosság 1%-a sem hallgathatja meg az őt érdeklő, hasznos rádióelőadásokat. Jellemző, hogy a megvizsgált községekben az általános cukorfogyasztási fejadag évi 4 kg., de találunk községet évi 1.6 kg. fejadaggal is. Különösen elszomorító ez abban a megyé-

ben, amely viszonylag a legtöbb cukorrépát termeli és a világháború előtt sok cukorgyáráról volt nevezetes. Ki kell még emelnünk a vármegye háziiparának mai állására és lehetőségeire vonatkozó kutatások eredményeit. Szerzőnk részletesen megjelöli, hogy milyen községekben milyen házi iparnak vannak meg a természetes és népi adottságai. A nép munkaerejének egész éven át való kihasználása csak a mezőgazdasági és házi iparoknak megfelelő fejlesztése útján remélhető, ennek a Vármegyei Közjóléti Szövetkezetek egyengetik az útját.

Soproni Elek munkája utat mutat és módszert ad egy vármegye monografiájának szemléltető megírásához. Ha az ország minden vármegyéjéről egységes irányelvek szerint készült hasonló monografiák feltárnák a közérdekű kérdéseket, azok mozaikjából tárgyilagosan és egységesen rajzolódnának ki az országos problémák. Szeretnénk hinni, hogy az illetékesek magukévá teszik a szerző észszerű és mérsékelt reformjavaslatait, amelyek beható tanulmányok alapján a vármegye és az ország széles rétegeinek javát szolgálják.

Hollós István.

Wagemann Ernst: „Wo kommt das viele Geld her?“

Walter Funk előszavával. Düsseldorf, 1940. — 160 l. Völkischer Verlag kiadása.

A berlini egyetem professzora, a német konjunktúra-kutató intézet kiváló elnöke vállalkozott ebben a könyvben arra a nehéz feladatra, hogy tudományos komolysággal, de a laikus olvasó által is érthetőleg világítsa meg a német háborús finanszírozási rendszert, vagyis — mint a könyv címe szellemesen kifejezi — azt a kérdést, „honnan kerül elő az a sok pénz?“

Először is onnan, mondja a bevezetés, hogy a német gazdaság termelési eredményei oly rendkívüli módon fokozódtak — az ipar munkásonként számítva 35%-kal többet termel, mint 15 évvel ezelőtt —, hogy fegyverkezésre és más közcélokra szolgáló kiadásokat a magánfogyasztás korlátozása nélkül is nagymértékben lehetett emelni. A nép életszínvonala nem emelkedett oly mértékben, mint a termelés. Az állam óriási pénzkidánya semmi egyéb, mint pénzbeli kifejezése a termelés és fogyasztás ezen egyszerű összefüggésének. A másik forrás, hogy a német pénzpolitika nem szorítkozott csupán a pénzteremtésre, hanem valóságos pénzügyi irányítássá fejlődött. Az irányítás vezető elve, hogy a pénzgazdálkodásban mozgató és korlátozó erőket kell előállítani és ezeket kiegyenlíteni. A tökéletes finanszírozási rendszer magvát azok a kompenzációs eljárások képezik, amelyek az inflacionista és deflacionista irányzatok között ellensúlyozólag lejátszódnak.

A könyvnek egyik érdekes és tanulságos fejezete feltárja

az 1914—18. évi háború finanszírozásának hibáit, amelyek vég-eredményben a háború után a márka teljes értékromlására vezettek. Wagemann azokat a végzetes hibákat, amelyeket ezen a téren elkövettek, három kategóriába osztja. Az egyik, hogy teljesen a kölcsönökre bízta a hadiköltségek fedezését, ahelyett hogy — mint 1939 óta történik — a nemzeti jövedelem lényeges részét eleve adóztatás útján vették volna igénybe. A második, hogy a bérlpolitikát akkor teljesen elhanyagolták, végül a harmadik, hogy 1919-ben a kormányok nem tudták magukat erélyes pénzügyi és valutaszanalásra elhatározni. Ezek a hibák vezettek azokra a hatalmas jövedelmi és vagyontelődásokra, amelyek a legnagyobb szociális igazságtalanságokat idézték elő és a járadékosokat a termelők javára, a frontot az otthoniak javára károsították meg. E közben a háborús eladósodás 1918. végén 135 milliárd márkára szaporodott, ennek évi kamatterhe $7\frac{1}{2}$ milliárdot tett ki. A pártoskodás és a kormányok félnépszerűsége okozta, hogy ennek az elviselhetetlen tehernek a csökkentése irányában semmi sem történt. Ez és a győztes entente hadisarc-követelései együttesen végkép aláásták a német valutát. A dollár kurzusa 1923 végén 8 billió márkára emelkedett, ami gyakorlatilag a márka értékének teljes megsemmisülését jelentette.

Rendkívül érdekes, ahogy Wagemann — színes előadásban — ismerteti a gyógyítás megindítását. Az érdem Helfferiché, aki a „*similia similibus curantur*“ elv alapján a Rentenmark kibocsátását kezdeményezte. Ennek a fedezetét a részben a földbirtokon, részben az iparvállalatok kötelezettségén biztosított adósságlevelek képezték. A Rentenmark 4.2 billió márka = 1 Rentenmark alapján cserélődött be és a pénzügyi kormányzat egyidejűleg a legszigorúbb intézkedésekkel helyreállította az államháztartás pénzügyi egyensúlyát. Világos, hogy valutáris szempontból sem a nyújtott fedezet, sem a beváltási arányszám nem jelentettek biztosítékot sem az infláció, sem az értékállandóság szempontjából. Helfferich azonban helyesen értékelte a lélektani hatást, amelyet ez a valutareform ki fog váltani és valóban az emberek boldogok voltak, hogy a szörnyűséges, idegeket felőrlő, minden komoly gazdasági tevékenységet megbénító valutapisztulás után végre elhihették, hogy megint értékálló pénz került a kezükbe. Nem változtatott — mondja Wagemann — a helyzeten, hogy ez a hit egy grandiózus félreértésből keletkezett. Főddolog az volt, hogy a fedezetül szolgáló mezőgazdasági és ipari kötvényeket értékállóknak lehetett tekinteni, mert kamatozásukra és törlesztésükre árindex volt irányadó. Az akció célja sikerült, a valutaiba vetett hitet ez az akció stabilizálta mindaddig, míg a német Reichsbank a külföldről az új márkavaluta fedezésére szolgáló aranyat képes volt beszerezni.

Az ezt követő pénzpolitikai korszak bírálata után a tudós szerző ismerteti az új német birodalom finanszírozási politikáját, amelynek alapja a munkapiac megélénkítéséhez szükséges fizetőeszközöknek a közhatalom részére történt rendelkezésre bocsátása volt. 1932-től 1938-ig a jegyforgalom 3.4 milliárdról 7.8 milliárdra emelkedett. Ennek kapcsán a munkanélküliek száma 5.6 millióról 0.4 millióra csökkent, vagyis a munkanélküliség gyakorlatilag megszűnt. Viszont a nemzeti jövedelem a 6 év alatt 45.2 milliárdról 79.7 milliárdra szaporodott. Ezek a tapasztalatok szolgálták alapul az 1938–39. években kifejezetten hangsúlyozott új valutapolitikai elvek számára, amelyek szerint a gazdálkodás az elsődleges, a valuta a másodlagos szempont. A márka értékét továbbra is meg kell őrizni, ezt pedig a munkabérek és az árak feltétlen stabilitása alapján kell biztosítani.

Az új rendszer teoretikus alapja az a megfontolás, hogy az expanzió akkor válik inflációvá, ha a pénzszaporítás nagyobb, mint az áruszaporítás, az összehúzóadás pedig akkor válik deflációvá, ha a pénzszaporítás elmarad az áruszaporítás mögött, vagy ha a pénzmennyiség megapad, holott az árumennyiség nem csökkent. Míg a modern pénzügyi rendszer a mostani fordulópontra csak a jegybank leszámoló politikáját tekintette a valuta-egyensúly szabályozójának, addig az új német rendszerben a devizapolitika mellett mindenek előtt az ár-, adó- és munkabérlétpolitika állnak a valutaszabályozás szolgálatában. Ezeknek a szabályozóknak a segítségével lehetséges aztán az egészséges körforgalmat úgy a pénz-, mint az áru-piacon fenntartani, ami a pénz értékállandóságát biztosítja.

A mostani német háborús finanszírozásnak jellegzetes vonása, hogy a német közgazdaság — durván kifejezve — évek óta körülbelül fele részben a közszükséglet számára dolgozik. A nemzeti jövedelemnek mintegy 40%-át az adók, társadalmi járulékok, közigazgatási bevételek stb. címen fölözik le a köz-célokra, ehhez jönnek azok az összegek, amelyek a megtakarítások egy részét a hitel útján a közpénztárakba juttatják el. A kormányzat politikája arra irányult, hogy a termelést a szükséges mértékben kellő időben átállította a közszükségletre és így a magánfogyasztás ehhez alkalmazkodhatott.

A körforgalom említett regulátorai állandó gondozás és figyelem tárgyai. A devizapolitikát az 1934. évi „új terv” alapján az áruforgalom szabályozásával modernizálták. A pénzügyi autarkia pedig országos viszonylatban egyúttal pénzügyi autonómiát is jelent, t. i. pénzügyi önrendelkezési jogot. Németország távolról sem akar a külkereskedelemtől lemondani, csak a pénzügyi területen a saját ura akar lenni. Igen fontos az árpolitika. Az ár ma már nem irányítja oly mértékben a termelést és fogyasztást, a behozatalt és kivitelt, mint azelőtt,

az árstabilizálásra irányuló minden intézkedésnek az a rendeltetése, hogy a valuta belső értékét szabályozza. Ép ily fontos a pénz értékének fenntartása szemponjából a munkabér-politika. Ezért az állam a munkabért teljesen kivette a magán-megállapodások köréből és azt önmagának tartotta fenn. Ebben két megfontolás vezette. Egyfelől az, hogy a munkabér a nemzeti jövedelem leghatalmasabb tényezője, másfelől pedig az állam úgy az iparra, mint a kereskedelemre és az összes termelési ágakra, de a munkásokra is azt az elvet érvényesíti, hogy a háborún senki sem kereshet.

A német háborús pénzpoltika eredményeit Wagemann a következőkben foglalja össze. A békegazdálkodásról a háborús gazdálkodásra való átállítás nevezetesebb áremelkedés nélkül ment végbe. A nagybani árak össz-indexe 1940 áprilisában csak 3%-kal volt magasabb, mint 1939 áprilisában. Az adóbevételek 1938 negyedik évnegyedében 4.7, 1939 megfelelő évnegyedében 6.3 milliárdra rugtak. Azok a jövedelemrészek, amelyeket nem használnak fel és az adóztatás nem foglal le, vagy takarékbetétek, illetve rövid lejáratú követelések alakjában, vagy közvetlen értékpapír-vásárlás útján a hitelpiacra kerülnek. Ehhez járulnak a készletek lecsökkentéséből és a be nem ruházott értékleírásokból származó pénzek, amelyek szintén a likviditást emelik. Így aztán a magán-leszámloló kamatlábat már 1940 tavaszán $2\frac{3}{8}\%$ -ra lehetett leszállítani. A pénzforgalom teljesen a körforgás szabályai szerint megy végbe. A jegyforgalom ugyan 1939 folyamán 10.4 milliárdról 14.5 milliárdra emelkedett, de ez Wagemann magyarázata szerint főleg fizetés-technikai okokra vezethető vissza. Ha ez nem így volna, akkor a nemzeti jövedelemnek, mint az az első világháború alatt történt, emelkednie kellett volna, míg 1939-ben valóban inkább valamivel csökkent.

Wagemann abban konkludál, hogy az új német finanszírozási rendszer megoldotta azt a feladatot, hogy a pénz kibocsátását és lecsapolását harmonikus összjátékba tudta hozni. Ezzel megvalósult Walter Funk mondása, hogy a sok pénz a sok munkából származik. Ez a válasz arra a kérdésre, amely Wagemann munkájának címéül szolgál.

Wagemann kis könyve úgy tartalmánál, mint világos, tiszta előadási módjánál fogva a háborús pénzügyi irodalom értékes gazdagodását jelenti. (é. a.)

Kruse Alfred: Der Mittelstandskredit. Jena 1941, Fischer VIII. 288 oldal.

E mű két okból is figyelmet érdemel. Egyrészt a hitelezéssel kapcsolatban rámutat a társadalmi szerepében oly fontos középosztály gazdasági helyzetének alapvető antinómiáira,

másrészt pedig azért, mert a kisüzemek hitelének kérdését — mint szerző kiemeli — Európában ma legjobban Németországban oldották meg. A német jelenségek tanulságai tehát másutt is különös érdeklődésre tarthatnak számot.

A gazdasági elemzés szempontjából aligha lehet kifogásolni, hogy a szerző a középosztály vitatott és szociológiailag ma sem tisztázott társadalmi fogalma helyett vizsgálataiban csak a kiskereskedőket és a kisipart tárgyalja, tehát azoknak a kisvállalkozóknak körét, akiknek gazdálkodásában a vállalkozói kockázatvállalással szinte egyenrangú szerepet játszik a személyes munkateljesítmény, szemben a szabadfoglalkozásúakkal, akiknek gazdasági léte túlnyomóan személyes munkajellegű szolgálataikon alapszik. Társadalompolitikai szempontból jelzi a probléma súlyát az, hogy Németországban 1933-ban 1,823.000 kisipari és 834.000 kereskedelmi, továbbá 244.000 vendéglátóipari üzem (legfeljebb 10 alkalmazottal), összesen tehát 2.9 millió üzem tartozott ide, az összes német üzemek 82%-a, amelyek a népesség közl $\frac{1}{4}$ -ét, 15 millió embert tartottak el.

Elhamarkodott gazdaságtudományi jóslat volt az, amely e kisüzemek automatikus megsemmisülését jövendölte. A múlt század első felének rohamos hanyatlása után a gazdasági szerkezetben elfoglalt helyzetük Németországban is állandósult (1895 óta 1000 lakosra állandóan kb. 22 önálló iparos jutott), bár magán a kisiparon belül a szakmai felépítés tekintetében gyökeres átalakulás következett be. A tömegtermelés köréből a kisipar végleg kiszorult, de a javítási munkálatok, továbbá az egyénies szükségletek kielégítése terén új terepet tudott magának meghódítani. Ebben ugyanannak a gépnek köszönhet majd mindent, amely a gőztől hajtva életére tört, de a villamosság korában megváltója lett. Ma már a kisüzemek helye a termelésben és a jószágforgalomban a nagyüzem mellett egyelőre lezárt kérdésnek tekinthető, annál inkább forrong egy másik problémája, a tőkeellátás.

Érdekes adatok kapcsán mutatja be a szerző, hogyan vezetett éppen a kisüzemek versenyeszközeinek kifinomodása egy addig latens hátrányuknak, a tőkehiánynak kiéleződésére. Ez ma a középosztályi vállalkozás Achilles-sarka. A századforduló, de különösen a világháború óta a kisüzemek sietve gépesítenek, súlyosbítva állótöke szükségletük terhét. Szakmánként és település szerint igen különböző a helyzet, legerősebb a gépesítés fejlődése az élelmiszeriparban és az építkezés segédiparaiban. A villamoshajtású gépek mellett új befektetési kísérletet jelentenek a motorizált szállítóeszközök is. A kereskedésekben, köztük a kereskedői funkcióra is rátérő kisiparosoknál (ruházati, szerelő stb. ipar), a vevőt igényesen berendezett helyiséggel kell meghódítani, s ez az egykorinál lényegesen nagyobb befektetést kíván. A fix tőkeköltségek súlya tehát megnöveke-

dett és ezt a forgalom megnövelésével, tehát nagyobb üzemi tőkével kell kiegyenlíteni. Ennek következménye, hogy megnőtt az állandó raktár szerepe is, s ez alól a kisiparos sem vonhatja ki magát, mert gépei nem állhatnak tétlenül. A nagyságrendi viszonyokat érzékelteti, hogy a kisiparban 20—22 milliárdos forgalom mellett 1931-ben, tehát válságévben, 1.5 milliárdot, a kereskedelemben 25 milliárdos forgalom mellett 1935-ben 6 milliárdot ért el a raktárkészletek értéke. A raktártartás tőkeszükséglete a szakmák között is igen eltérő és ismert tény, hogy fordított arányban áll a raktár forgási sebességével. De a szerző érdekes adatai szerint fordított arányban áll ugyanazon szakmán belül a forgalommal is. 20.000 RM forgalmú üzletknél a vasszakmában a tőke 74%-át, a játékszakmában 75%-át köti le a raktár, 100—500.000 RM forgalmú üzletekben a tőke 57, illetve 54%-át. A kisebb üzleteket tehát a raktártartás aránylag nagyobb mértékben terheli. A kisüzem emelkedő tőkeszükségletének másik rugója a kinlevőségek emelkedő irányzata; különösen a nagyobb időközökben felmerülő szükségletek kielégítését végző szakmákban (háztartási cikkek stb.) terjedt el erős mértékben a hitelüzlet (részletüzlét) a háború utáni években. Míg a kereskedők részlethitel finanszírozás folytán kinlevőségeik behajtásában bizonyos állandó ütemet tudtak megvalósítani, addig a kisiparnál a rendszertelenül befolyó fizetések és a határozott időponthoz kötött tartozások (bérek, adók stb.) közötti feszültség súlyos problémákhoz vezet. A szerző becslése szerint a kisiparban és kereskedelemben legalább 3 milliárd összegű üzemi tőkét kötnek le a vevőkövetelések. A kisüzemek ez alapvető kérdéseit a könyv behatóan világítja meg, de kár, hogy a tőkeszükséglet növekedésének egy-egy tényezőjét adatszerűen más és más szakmákra nézve világítja meg és nem nyújt egységes áttekintést az egyes szakmák tőkestruktúrájára nézve.

E tőkeszükséglet kielégítésében a kisüzem ma sokkal nagyobb mértékben van hitelre utalva, mint a világháború előtt, mert a megnövekedett szükségletet a középosztály összeszűgödött vagyoni alapjaiból kell fedezni. Valamikor a kisüzem létesítéséhez szükséges tőkét a kisvállalkozó saját vagyonából (megtakarítások, családi vagyon vagy kölcsön) teremtette elő és csak végső esetben vett fel hitelt. A háború után a helyzet gyökeresen megváltozott, nemcsak a tőkepusztulás miatt, hanem társadalmi okokból is: a kisipar személyi utánpótlásában egyre nagyobb szerep jut a vagyoni tartalékokkal nem rendelkező gyári munkásságnak. A kisüzem ma egyáltalán nem tud eleget tenni annak az ideális követelménynek, hogy az üzemi befektetésekhez és a normális keresletnek megfelelő raktár tartásához szükséges tőkét saját vagyonából fedezze. Nagyobb mértékben és állandóan hitelre van utalva. Rendkívül

érdekesek a könyv adatai, amelyek a kisipar és kiskereskedelm egyes ágaiban a tőke összetételét mutatják be, saját és idegen tőke aránya szempontjából. A kisiparban bérelt helyiségben 10—20.000 RM évi forgalmat lebonyolító üzemeknél a tőke szakmánként 4.200—11.500 RM között mozog, legalacsonyabb a pék-, fodrász- és festőiparban, legmagasabb az asztalos-, órás- és ruházati iparban. A saját tőke aránya 40—50% között változik. A kereskedelemben 20—50.000 RM évi forgalom mellett nagyobbak a különbségek, legalacsonyabb a tőke a tejtermékekénél (2.800 RM), legmagasabb az erős raktározásra úttal vegyes-, illetve cipő- és textilkereskedelemben (12.000, 19.500 RM). Az állandó üzemi befektetés kisebb szükségletei folytán a saját tőke aránya általában 45—75% között váltakozik.

Meglehetősen nagy tehát az a tőke, amelyet kölcsön útján kénytelen megszerezni a kisvállalkozó. Német viszonyok között ez a kölcsön tipikus esetben 20.000 RM-nál nem nagyobb és ezt a határt veszi alapul a szerző a hitelszövetkezetek kihelyezési statisztikája alapján. E kihelyezések 97%-a, a kihelyezett összegek 75%-a ilyen kölcsönökből áll.

Ha szerző gondolatmenetét átrendezve azt vizsgáljuk, milyen forrásokból tudja a középosztályi vállalkozó hitelszükségletét fedezni, elsősorban az tűnik fel, hogy csak kisebb mértékben az erre hivatott pénzügyintézeteknél, a hitelszövetkezeteknél és takarékpénztáraknál. Ezek száma igen nagy és kiterjedt, központokba szervezett hálózatot alkotnak. Tipikus középosztálybankok a városi hitelszövetkezetek, ú. n. népbankok, mert tagjaik fele (49%) kisiparos és kereskedő, sőt a tagoknak $\frac{1}{5}$ -ét ezek alkotják a falusi hitelszövetkezetekben is. Ezeknek az intézeteknek, amelyeket éppen a középosztály önvédelmi harca hozott létre a XIX. század derekán (Schulze-Delitzsch, Raiffeisen), felépítésével és helyzetével a szerző behatóan foglalkozik, de nem eléggé világítja meg azt a kérdést, hogy milyen mértékű hitelforrást jelentenek a vizsgált rétegek számára. Erre vonatkozó adatai (v. ö. a 115., 154., 186. és 187. oldalakat) hiányosak és nem egyszer ellentmondóak. Annyit mégis kihámozhatunk, hogy a népbankok kihelyezéseiből 42%, a falusi szövetkezetekéből 30%, a takarékokéból 52% jut kölcsön formájában a kisiparnak és kereskedelemnek: a népbankoknál 900 millió RM, a falusi szövetkezeteknél 500 millió, a takarékoktól kb. 1.000 millió. Ha ezzel összevetjük azt, hogy a városi szövetkezeteknél az üzletrész-tőkén felül a kisipartól és kereskedelemtől származik a betétállomány 45%-a, a falusi szövetkezeteknél 19%-a, akkor szerzővel ellentétben (119. o.) megállapítható, hogy a népbank inkább takaréka a kisüzem számára, mint hitelforrás és annál kevésbé hitelforrás, minél nagyobb az intézet, amely a kisüzem betétjeiből a nagykereskedőt és a középüzemet finanszírozza. Még leginkább a falusi szövetkeze-

teknél jut a kisiparos és kereskedő más osztályok (elsősorban a kisgazdák) megtakarításaiból kölcsönhöz (a kihelyezések $\frac{1}{3}$ -a).

A kisüzemeknek ez a szűkös hitelellátása elsősorban arra vezethető vissza — szerző szerint —, hogy elsősorban kis betétek gyűjtése útján jutnak kihelyezhető idegen tőkéhez. E betétek között is előtérbe nyomul a mindenkor esedékes folyószámlabetét, miután a kisüzemek is felismerték az elszámolási fizetési forgalom nagy üzemgazdasági előnyeit. De a valódi takarékbetétek lejáratára is rövidülő irányzatot mutat a háború előtti időkhöz képest. 1913-ban a népbankok betétjeinek 10%-a volt azonnal esedékes, 66%-a három hónapnál hosszabb időre lekötve, 1934-ben viszont az arány 18%, illetve 40%. A takarékoknál a folyószámlabetétek aránya a háború előtti 0.3%-ról 1938-ban már 13%-ra emelkedett. E rövidlejáratú betétek épése, különösen az 1931. évi hitelválság ijedtsége után, fokozottan szigorú kölcsönfedezeti és likviditási szabályokat tett szükségessé a kis betevők érdekében, az intézetek tehát a kisüzemek hiteligényeit nagy gondnal kénytelenek felülvizsgálni. Az új szabályok szerint a takarékbetétek 10%-át, egyéb betétek 20%-át kötelesek a takarékpénztárak készpénzben tartani, részben központjaiknál, részben magánál a jegybanknál. A betétek biztonsága és a szigorú fedezeti elvek következtében a szoros értelemben vett személyi, tehát dologi biztosítékkal nem fedezett kölcsön, alárendelt szerepet játszik, a hitelszövetkezeteknél 6%-a, a takarékoknál 8%-a a kihelyezéseknek. A váltóval fedezett kölcsönök aránya (a szövetkezeteknél 18%, a takarékoknál 16%) is csak azóta emelkedett, mióta a közületi zsiróval ellátott ú. n. munkaszerzési váltókat a jegybanknál leszámítolásra be lehet nyújtani. A kisiparosok és kiskereskedők nagy átlagban 50%-ának nem volt jelzálogfedezetre alkalmas ingatlana (1931), tehát a kisüzemek fele (minthogy fedezetre alkalmas egyéb értékei, pl. értékpapírai, váltókövetelése stb. nincsenek) még a középosztálybankoknál is nehezen juthat hitelhez. Ezzel szemben pl. a takarékok a 25 md RM (!) összegű betétállományuk 32%-át értékpapirokban, 33%-át pedig jelzálogkölcsönökben gyümölcsöztették, személyi kölcsönökben helyeztek el 8%-ot és ennek is csak fele jutott a kisüzemeknek.

Egyrészt a likviditás és betétbiztonság között, másrészt a betétbiztonság és a középosztályi hiteligények között fennálló feszültség alatt maguk az intézetek is szenvednek, mert 1931-ben a válság idején a jelzálogra kihelyezett követeléseiket sokkal nehezebben tudták mozgósítani, mint éppen a kis személyi kölcsönöket. Az értékpapírban való elhelyezés az intézet likviditása szempontjából jó megoldás, de rossz a középosztályra nézve, mert a kisember megtakarításaiból vagy az állami, vagy a kibocsátó nagyvállalatok hiteligényeit finanszírozzák. A szerző a betétek rövidlejáratú jellegéből adódó zavarok ki-

küszöbölésére a svájci kantoni bankok példájára azt ajánlja, hogy a takarékok középlejáratú (3—5 éves) névre szóló pénztárjegyeket bocsássonak ki, amelyeket a kistőkés bármikor mozgósíthat és ezért, meg a magasabb kamat miatt, megtakarításait inkább ebben helyezné el, mint betétkönyvben. Ez a papír az intézet számára viszont csak évek múlva kivehető betéttel egyenlő értékű. A Hohenzollerische Landesbank ilyen pénztárjegyei igen keresett papirokká váltak.

Egyelőre azonban a személyi kölcsönök kiterjesztésének súlyos akadálya, hogy a bankszerű fedezettel nem bíró kisüzem a személyi hitel szigorú feltételeinek legtöbb esetben nem tud megfelelni. Legfontosabb feltétel az, hogy a hitelező pontos betekintést nyerjen a kölcsöntkérő gazdasági helyzetébe és üzletvezetésébe, mert csak a személyi megbízhatóság és az üzem rentabilitása biztosíthatja őt a kamatok és törlesztések pontos teljesítésében. A kisüzemek hiányos könyvvezetése és visszamaradt üzletvitele tehát e legfontosabb bizalmi mozzanat kialakulását hiúsítja meg. Ebből a szempontból van óriási jelentősége annak a rendelkezésnek, mely 1939 óta egyszerűbb, de üzemvizsgálat szempontjából kielégítő könyvitelre kötelezte a kisiparosokat. A pénzüintézet egyébként is nehézkes az üzem rentabilitásának megítélésében, mert távolabb áll a szakmától. E téren a német érdekképviseltek tettek példamutató lépést a kisüzem támogatására (Forschungsstelle für den Handel, Deutsches Handwerksinstitut.) A szakmák költségstruktúrájának újabb években kifejlődött statisztikai kutatása, ú. n. mutatószámok (Kennzahlen) kidolgozása lehetővé teszi, hogy a hitelező a konkrét üzem adatait e mutatószámokkal összehasonlítva ítélhesse meg a kölcsöntkérő üzem vezetését és az üzem rentabilitását.

A bankszerű fedezet másik eszköze, a váltó, szintén gyenge oldala a kisvállalkozónak. Hogy a kisüzemek forgalmuk volumenéhez képest aránytalanul kevés váltót bocsátanak ki, abban a váltótól való idegenkedés konzervatizmusán kívül a kisüzem üzletvezetésének egyik alapvető gyengéje nyilvánul meg. Az ugyanis, hogy bevételeiben hiányzik a folytonos ritmus, amely lehetővé tenné a szigorú váltó-határidők vállalását, a kinnlevőségek behajtása pedig súlyos költséget jelent. Ezért oly fontos az a funkció, amelyet a kereskedelem számára a részlethitelintézetek működése jelent. A kisiparosok azonban még nem találták meg ezt az utat és segítséget eddig egyedül a munkaszerezési akció közületi váltói jelentettek, amelyeket a pénzüintézetek szívesen le is számítottak. Így a hitelintézettől a középosztály ma is szinte egyedül jelzálogkölcsön, a saját ingatlan megterhelése útján juthat hitelhez. A közgazdaságilag produktív hitelirányítás és a középosztályvédelem szempontjából ez feltétlenül hátrányos, mert az ingatlantulaj-

donos kisvállalkozó nem mindig az ügyesebb és életrevalóbb. A váltó használatának fokozása mellett a szerző szükségesnek tartja a fedezetlen személyi hitelekre vonatkozó merev szabályok lazítását is. Jelenleg kistakarékok 1000, nagyobbak 2000 RM-nál többet nem kölcsönözhetnek egyszerű kötelevényre, ez pedig édeskevés, különösen önállósításoknál. Egyes délnémet intézetek sokkal nagyobb, 5000 RM-ig terjedő ilyen kölcsönöknél is kedvező tapasztalatokat szereztek és különösen eredményesnek mutatkozott a kisipari érdekképviseletek vezetőinek bevonása a személyi információba.

A pénzüintézetekkel szemben tehát a kisüzem igazi bankárja az *áruszállító nagykereskedő* marad, aki bankszerű fedezet helyett megelégedhetik a kisüzem egyetlen könnyen mobilizálható aktívumán, az árun, fennálló tulajdonjogfenntartás biztosítékával. Az árut szükség esetén símán tudja értékesíteni és a banknál jobban meg tudja ítélni az adós személyét és üzleti rátermettségét is. A kisüzemek hitelellátásában elfoglalt ez a nagy szerep a nagykereskedelem ma legfontosabb és nélkülözhetelen gazdasági funkciója és minden „kikapcsolási” törekvés (árubeszerző szövetkezetek, gyári közvetlen eladások) ellen legerősebb fegyvere. A nagykereskedelem ma az a csatorna, amely a pénzpiac tőkét a kisüzemekhez közvetíti, és a hitelbankoktól kapott kölcsönt hitelezi ki a kisüzemnek áruhitel formájában (1928-ban csupán 32 nagybanknál 650 millió RM hitelt élvezett a nagykereskedelem). Nagy kár, hogy a szerző annyi, nem egyszer felesleges adat között éppen a nagykereskedelmi áruhitel nagyságrendjéről nem közöl adatot. Szakmánként a kisüzemek eladósodásának aránya változatos, a kiskereskedelem átlagában az üzemi tőke 30%-át, a ruházati iparban 35%-át, az építőiparban 50%-át teszik az áruhitelek.

Kétségtelenül vannak az áruhitelnek hátrányai, sőt közgazdasági és szociális veszélyei is. Lényegesen drágább mint a bankhitel és költségei nehezen áttekinthetők, mert a kamat árban elrejtve jelentkezik. Szociális veszélye, hogy erős gazdasági függésbe hozhatja a kisvállalkozót a nagykereskedővel szemben, közgazdaságilag káros hatású lehet, ha a nagykereskedő versenyérdekből nem válogat a hitelnyújtásnál és így egyes szakmákban támogatja a túlzusufaltságot. Nem jogosultak tehát azok a törekvések, hogy a drága áruhitelt olcsóbb pénzüintézeti hitellel kell felváltani, de szerző szerint ez addig reménytelen, míg az intézetek a fedezetlen személyi hitelek rugalmasabb módszereit nem találják meg. A német bankvilág vezetőjének, Reinhardt-nak szavára hivatkozva, ennek útját a forgatóképes váltók használatának fejlesztésében jelöli meg, bár az áruhitelt szerinte teljesen kiküszöbölni nem lehet. A kisüzem hitelellátásának javulása tehát nagy mértékben attól függ, mennyire tudja *megtanulni a modern és racionális mód-*

szereket az üzletvitelben is úgy, amint megtanulta a modern gépek használatát a termelésben.

A jelenlegi hátrányok mellett éppen a legkisebb üzemek tőkeigényei maradnak kielégítetlenül. A nagyságrendi adat hiányában éles fényt vet erre az a tény, hogy a 667 német zálogház által 1936-ban nyújtott 210 millió RM kölcsönből kb. 70–80 milliót kisiparosok vettek igénybe, nagy átlagban 55 RM-s kölcsönök formájában. Ezek pedig nem fogyasztási kölcsönök voltak, hanem átmeneti tőkehiányt hidalnak át, amit bizonyít az, hogy a kimaradt visszafizetések aránya alig 5%-os és éppen fellendülés idején növekszik a hitelek igénybevétele.

A kisüzem hitelellátásának javításában *az állami segítségnek* is csak másodlagos szerepe van akkor, ha a pénzügyi intézetek feltételeinek nem tud eleget tenni a kisüzem. Érdekes szerző azon megállapítása, hogy a válság idején a kisiparnak nyújtott állami kezességeket alig lehetett kihasználni, mert a rászorult kisüzemek inkább szubvencióra, mint hitelre voltak érdemesek. Nagyobb a sikere az 1933 óta létesült néhány ú. n. kezességi egyesület (Garantieverband) működésének. Ezeket közületek, érdekképviselőek és nagyobb intézetek alapították köztisztviselői formában és ezek jegyezték tőkéjüket bizonyos kezességi keret vállalása útján. A kölcsönt pénzügyi intézet nyújtja és a kiesés 10%-át is az viseli, ami az igények elbírálásának szigorúságát garantálja, az egyesület a bankszerű fedezet hiányát helyettesíti azzal, hogy a fedezeti váltót zsirálja. A négy jelentős ilyen egyesület négy év alatt 22,5 millió RM hiteligényből 15 millió RM-t tudott kielégíteni, a fellendülés idején azonban a közszállítási váltók működésüket nagyrészt feleslegessé tették. Jelentősége tehát átmeneti segítségben áll a hitelpiac összezsugorodása idején, amikor kis keretben, de mégis lehetővé teszi érdemes kisüzemek kölcsönhöz juttatását. Ezért a szerző a jövőben minden iparkamara és kézműveskamara kerületében ilyen Garantieverband létesítését javasolja.

Foglalkozik a könyv a kisüzemek hosszúlejáratú kölcsönének kérdésével is, amely terjesen megoldatlan. Ennek legfőbb vonatkozása az önállósításhoz szükséges hosszúlejáratú kölcsönök teljes hiánya. Egyes érdekes kísérletek, amelyeket szakmai szervezetek (a gyarmatárúkereskedelemben a segédek takarékegylete, a Német Munkaarcvonal) és újabban egyes hitelszövetkezetek vezettek be, intézményes megoldást nem jelentenek és igen kis mértékben érvényesülnek. Érdekes azonban az, hogy az államhatalom e kérdésnek közpénzekből való megoldásától mindeddig teljesen távoltartotta magát.

A mű tehát a hitelellátás kérdésén keresztül mély betekintést nyújt a kisüzemek gazdasági helyzetének alapvető problémáiba és bár anyagát nem mindig rendezzi áttekinthetően, igen tanulságos. Jelszavak és át nem gondolt követelések

sek helyett a magyar közvéleménynek is ilyen mélyenjáró elemzésre volna szüksége, bár kétségtelen, hogy a magyar kisipar és kiskereskedelem hitelproblémáinak mélyén levő gazdasági kérdések feltárásához még számos előmunkálatot kellene elvégezni, amelyek Németországban, főleg az érdekképviseltek helyes felismerése folytán, már a kutató rendelkezésére állnak.

Ifj. Reitzer Béla.

Ahmed Oğuz: Die Wirtschaftslenkung in der Türkei, unter besonderer Berücksichtigung des Bankwesens. Berlin. 1940. (Volkswirtschaftliche Studien. Heft. 65.) 237. oldal.

A török népet a világháború katasztrófális befejezése felrázta a keleti közönyből. Az 1919—22-es szabadságharcban magáralátalált a török nemzet és megtalálta vezetőjét, aki kijelölte a nemzeti felemelkedés helyes útjait. Az ország az 1923-as lausannei békében elismertette és biztosította magának az európai egyenjogúságot. A szabadságharc hőse *Kemal* pasa volt. Békében *Atatürk* lett, aki az országot rövid idő alatt felemelte az európai kultúra forrásaihoz. Alkotó szelleme már kezdetben felismerte a felemelkedés útját, amelyet törhetetlen akaratróval hamarosan járhatóvá tett nemzete számára.

Az ozmán birodalom felbomlása után csak szervezetlen ország rész maradt török kézen. A terület nem volt szegény természeti kincsekben, de a népesség — képességei ellenére — annál elmaradottabb. Nyomasztóan nehezedett a török népre az ozmán lelkiség terhes hagyatéka és az izlám szellem fojtó levegője, amelyet a felfrissüléstől a Korán évszázadokon át távoltartott. Az Atatürk törte át elsőnek ezt a lelki fogságot. Szükségszerűség volt ez. Tisztán látta u. i., hogy az ország európaivá csak akkor lehet, ha a nép levetkőzi az ódon terhelttség gátlásait. Az embereket kellett előbb megváltoztatni, hogy az ország is megváltozzon. Felismerte, hogy az ország felemelkedése gazdaságának korszerűsítése nélkül lehetetlen. Evégből már a reformmunka kezdetén elhatározta az ország gazdaságának életrekeltését és a török közgazdaság gyors megteremtését. Hozzálatott már eleve az idejétmult gazdasági mentalitás megszüntetéséhez s új gazdasági gondolkodásmód népszerűsítéshez, amely az európai értelemben vett gazdálkodáshoz elengedhetetlennek látszott. Ennek érdekében valóságos társadalmi forradalmat hajtott végre, amely alig öt év alatt befejeződött és kezdődhetett a tulajdonképeni gazdasági felépítés.

A török köztársaság e munkájában számtalan új feladat-

tal került szembe. Az európai értelemben vett közgazdaság u. i. a szultánok birodalmában idegenszerű dolog volt. A gazdasági újjáépítésben az Atatürk a bankoknak szánta az építőmunka javarészenek lebonyolítását. Az újjáépítés tulajdonképeni irányítása a bankokon keresztül történt. Következett ez a pénzgazdaságra való áttérés tényéből.

Az előző gazdasági élet naturálgazdasági és nagyrészt önellátó volt és sajátságos keleties közösségi szellemben bonyolódott le. A köztársaság a szultánoktól „Religions- und Wohlfahrtsstaat“-ot vett át. Ezt kellett hamarosan átalakítani „Wirtschaftsstaat“-tá, amelyben a kereseti gazdálkodást emberhez méltó tevékenységnek ismerik el. A kereskedés például nem illett a régi török méltóságához és üdvös sem volt, mivel a Korán nem szólott róla. De a világi törekvések sem kedvezményezték.

Az ozmán birodalomban a legfontosabb volt mindenek előtt az, hogy a birodalom határai minden tavasszal bővüljenek. A török állam megalakulásától (1281.) egészen Bizanc elestéig (1453.) nem akad a szerző a keresetgazdaság nyomaira. A forgalmi gazdaságot görög és olasz kereskedőktől kezdik megismerni. A nép nagyrésztben kisebb zárt közösségi naturálgazdálkodásokban folytatta életét. Az állam legfeljebb csak olyan mértékben kapcsolódott valamelyes áruforgalomba, amilyen mértékben ezt a hatalom gyakorlása és a haderő harc-készségének biztosítása megkívánta. A hadsereg szükségletének ama részét, amelyet közszolgáltatásokból és elfoglalt területekről nem lehetett előteremteni, állami üzemekben állították elő. Az országban egyébként olyan vámrendszer volt, amely a belső forgalmat aránytalanul súlyosabban terhelte, mint a külforgalmat, ami a belkereskedelem életrekelését már eleve kizárta. A vámok természetszerűleg pénzügyi vámok voltak. A birodalom gazdasági felfogásában 1839-ig (Tanzimat) lényegesebb változás nem tapasztalható. 1839-ben *Abdulmedjid* szultán elhatározta, „das Osmanische Reich aus einer asiatisch-mittelalterlichen, auf militärisch-theokratischen Grundlage aufgebauten Staatsform in eine modern-europäische hinüberzuführen“.* Evégből különösen az iparfejlesztést szorgalmazta és be akarta vezetni a védővámrendszert. Ezek a törekvések részint a belső társadalmi közönyösség, részint a hitelező államok elutasító magatartása következtében nem sok eredménnyel jártak. Az európai államok u. i. a nyitott kapu rendszere mellett foglaltak állást. Az iparosítási mozgalom mindennek ellenére sem hagyott alá. 1913-ban — *magyar min-tára* — iparfejlesztési törvényt hoznak. A vámrendszer financiaális célszolgálatú érték vámokról lassanként áttér a véde-

* F. v. Kralitz-Greifenhorst: Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches. Wien. 1919. S. 20.

lemre inkább alkalmasabb súlyvámra. Erre nagy szükség is volt már, mivel a hosszú századokon át többé-kevésbé aktív török kereskedelem mérleg az ipari forradalom utáni 50 év alatt veszedelmesen passzívvá lett. A nemzetgazdaság fokozatosan eladósodott, de az államkincstár is, amely 1876-ban csődbe jutott. A lausannei szerződés ugyan még néhány évre megkötötte az ország gazdasági cselekvési szabadságát. 1929-ben azonban a török állam teljesen visszanyerte gazdasági függetlenségét. A közbeeső 4—5 év alatt végbement az a társadalmi átalakulás, amely megteremtette a modern közgazdaság felépítésének lehetőségeit. Igen erőteljes iparosítással indult ez meg. Az ország erre bizonyos tekintetben alkalmas volt. Nevezetesen vannak ipari nyersanyagai bőven és a belső piac már sok árut tud felvenni. Szakmunkaerőben, közlekedési berendezésekben, főképen azonban tőkében még nagy hiány mutatkozott. A pénzgazdaságra való hirtelen áttérés itt éreztette igazán hatásait. A bankokra hárul az a feladat, hogy az iparosítás finansziális — sőt szervezési — nehézségeit leküzdjék. A külkereskedelmet, a vámrendszert kifejezetten az iparfejlesztés szolgálatába állították, de a belső forgalmat is. Megfelelő védvámrendszert léptettek életbe, alkalmas kontingentálásokkal kiegészítve. Azonkívül az egész külforgalmat központi irányítás alá helyezték, különösen 1931 után. Az iparosodás tervszerű folytatására 1934-ben ötéves tervet léptettek életbe.

Az iparfejlesztés főproblémája a pénzellátás volt, illetve az ezt eszközlő bankrendszer, amelyet létre kellett hozni. Bankok u. i. az ozmán birodalomban még ritkaságszámba mentek. A naturálgazdasági berendezkedettség, az Izlam kamatvételi tilalma (bár az uzsorában előfordult még 900%-os kamat is) és a hiteléletet lehetővé tevő jogszabályok hiánya, mind olyan körülmények, amelyek pénzügyi intézetek alakulásának nem kedveztek. A szultánok bankrendszere, amely csupán néhány bankból állott, szoros kapcsolatban alakult az állam bizonytalan pénzügyi helyzetével. Az első banknak nevezhető intézet 1842-ben is arra alakult főképen, hogy az állam pénzügyeinek fontosabb részét kezébe vegye. 1856-ban, a krimi háború idejében jön létre — nagyrészt külföldi tőkével — az *Ottomán Bank*, amelynek ismét szoros kapcsolata volt az állam pénzügyeivel. Később *állambank* jelleget öltött, 1863-ban pedig „Bank Imperiale Ottomane“-á alakult át. 1930-ban alakult meg részvénytársasági formában a Nemzeti Központi Bank, amelyben természetesen az állam is jelentős mértékben érdekelt volt. Központi Bank felállítását már régen szükségessé tette a váltoárfolyam kellő szabályozása, amely most végleges megoldást nyert. Hasonlóképen biztosított a pénz belső értékének megfelelő alakulása is, ami szintén nagyon időszerű volt, mivel

a török valutapolitika már régóta sok kívánnivalót hagyott maga után. A háborúig a törököknek nemesfém valutájuk volt, mégpedig 1844-ig ezüstvaluta, 1781-ig párhuzamosan arany és ezüstvaluta, majd arany, illetve sántavaluta. A papírpénz kibocsátás után a háborúkban ebből aranymag valuta lett. Az első pénzermét *Mohamed* (1451—1481) verette aranyból. Az első papírpénz pedig 1839-ben került forgalomba, mint államjegy. Jelenleg a pénzkibocsátás a Központi Bank kezében van, amelynek üzemeltetése részletesen szabályozva van. A török font értéke a háború után az angol fonthoz volt kötve. Ennek leértékelése után (1931) a francia frankhoz, majd a frank devalválása (1935) után ismét az angol fonthoz. A devizapolitika és a devizagazdálkodás irányítása teljesen a Központi Bank kezében van. A mai bankrendszer szervezetét az 1936-os banktörvény állapította meg, amelybe alkalmas módon a régi bankokat is besorolták s amely az egyes bankkategóriák üzemeltetését részletesen szabályozta. A banktörvény főképen arra volt figyelemmel a szabályozásnál, hogy az alakulásban levő török közgazdaságnak erősen hitelgazdasági jellegűnek kell lennie és bankoknak is ehhez mérten kell megszervezve lenniük. A bankok általában két főcsoportra oszthatók: 1. állami, közületi bankok (közjogi személyek), 2. magánbankok. A *közületi* bankok kifejezetten közcélok szolgálatára alapítottak, persze nagy állami, illetve közületi támogatással, esetleg teljesen állami kezelésben. Ilyen bankok: az Agrár Bank, amely a mezőgazdaság hitelezésére és a mezőgazdaság fejlesztésére még 1888-ban alakult. Üzletköre az utóbbi időben jelentősen bővült s ma igen fontos szerepet tölt be a török mezőgazdaság pénzügyeinek intézésében. 1929-ben átalakult részvénytársasággá. Az ipari bankok a háború után alakulnak az ipar nagyarányú fejlesztésével kapcsolatban. Különösen a textilipar, a nehézipar és a bányászat, a papíripar, kerámiai ipar, kémiai ipar voltak itt érdekelve. Az ipari bankok főfeladata volt az ipar pénzellátása, alapításnál és üzemben egyaránt. Városi, községi bankok is a háború után jönnek létre a községi pénz- és hitelügy újjárendezése kapcsán. Jelzálog hitelbank 1926-tól van, azóta, hogy a jelzáloghitel törvényes előfeltételei megteremtettek. A felsorolt *bankoknak feladatuk* volt általában a belső betét-, tőkeképződés előmozdítása, a hitelélet kiszolgálása, továbbá *magán- és az állami pénzekkel történő finanszírozás lebonyolítása*. Az itt felsorolt bankok szigorú állami felügyelet alatt állanak, nem szólva arról, hogy alaptőkéjük 90%-a állami kezében van.

Magán bankok nagy része külföldi eredetű érdekeltségek-ből áll. A török természeti kincsek feltárásával, közüzemek létesítésével és vasút-, útépitéssel kapcsolatosan jöttek létre, különösen a háború előtt. A háború után már a magán bankok

is jobbára nemzeti szervezésben alakulnak. Jelentősebb külföldi érdekeltségű magán bankok az Is Bank, Török Kereskedelmi Bank, néhány kisebb takarékpénztár, az Ottoman, Saloni-i Bank. Külföldi települések közül említésre méltók az olasz, német, holland, angol és az orosz pénzesoportok bankjai. Ezek az idegen bankok az utóbbi időben többnyire az illető állammal kapcsolatos külkereskedelmi forgalom pénzügyi lebonyolítását végzik.

A tanulmány, mint tárgyából látható, eltér a címben jelzett tartalomtól, amennyiben nem épen a török gazdasági irányításról szól, hanem inkább a török közgazdasági berendezkedettség leírását adja. Ebből a leírásból közöltünk néhány jellegzetes összefoglalást. A könyv emellett számos értékes török gazdaságstatisztikai adatot is közöl. Ezek között néhány olyat is, amely a magyar gazdaságtörténet szempontjából figyelemre érdemes.

A szerző a befejezésben figyelmezteti az olvasót, hogy az a leírás, amit adott, — de a tényleges állapot is, — csupán arról óhajtja meggyőzni, hogy a török közgazdaság még csak a fejlődése kezdetén van. Igaz, hogy húsz év alatt óriási fejlődés történt, de „Alles ist noch im Werden“. Még sok kedvező körülmény kell ahhoz, hogy e fejlődés kellő mértékű legyen.

Kádas Kálmán.

Commission to study the Organization of Peace. Preliminary Report and Monographs. International Conciliation, April, 1941. No. 369. Carnegie Endowment for International Peace. New York. 193—531. I.

Lényegében újat hiába várnánk e kötettől, amely kb. 30 ismert amerikai nemzetközi jogi, társadalom- és gazdaságpolitikai szakértő együttes munkája. A könyv fontossága a címben, a kiadóban és a munkatársak személyiségében van. Ha az amerikai közvélemény meg is oszlik a háborúba való beavatkozás kérdésében, el lehet mondani, hogy íróink a tudományos közvéleményt fejezik ki, amikor részletesen és összefoglalóan kifejtik véleményüket a nemzetközi kérdéseknek háború utáni helyes rendezéséről. Egyaránt szóhoz jutnak itt a politikai és a gazdasági szempontok, az amerikai és az egyetemes érdekek és bár ez a mű sem mentes egészen az angolszász irodalomban gyakori kissé elmosódó idealizmustól és humanizmustól, mégis dicséretes és jelentőségteljes igyekezet az egyetemes problémák átfogó rendezésének szellemi megalapozására.

Éppen ezért valamennyi munkatárs abból a helyes megismerésből indul ki, hogy az amerikai Unió, amely magában egyesíti a Föld anyagi és szellemi erőinek nagy hányadát,

semmiféle általános kérdésben nem helyezkedhetik többé az elszigetelődés álláspontjára, még pedig — és itt kétségkívül érvényesül a reális életszemlélet — a saját belső gazdaságpolitikája tekintetében sem, mert az egész világ fejlődését döntően befolyásolja, hogy e legnagyobb gazdasági egységének határain belül észszerű gazdálkodás stabil és egészséges viszonyokat tud-e teremteni?

A „szegény“ hatalmak lényegi gazdasági követeléseinek érdemi teljesítésétől sem zárkóznának el immár a tanulmányok írói. Ch. W. Cole, E. M. Patterson, E. Staley, F. Lorimer stb. hangsúlyozzák a természeti adottságokhoz — ahogyan ők írják, a nyersanyagokhoz, közlekedési utakhoz és i. t. — való egyenlő jogát valamennyi nemzetnek, illetve e nemzetek valamennyi polgárának, de szerencsére most már tovább mennek az ebből az igazságból folyó következmények levonásával, mint azt a politikusok tették a közelmúltig és többé-kevésbé részletes javaslatokkal is szolgálnak az állandó és igazságos béke előfeltételeinek megteremtésére vonatkozóan.

Ezeknek politikai részével itt nem foglalkozunk, csak a teljesség és a továbbiak kellő érthetősége kedvéért írjuk meg, hogy általában szükségesnek tartják mind a politikai, mind a gazdasági állami szuverénitásnak bizonyos csökkentését valamely nemzetközi, sőt nemzetekfeletti szerv javára. Hogy mi lenne ez a szerv, arra nézve még nem foglalnak véglegesen állást, csupán mérlegelik egy, a korábbinál hatékonyabban felépített népszövetség, államszövetségek, nemzetközi bizottságok, regionális tömbök stb. előnyeit és hátrányait. Tisztában vannak azzal is, hogy a közelmúlt hibáit nem szabad megismételni, bár J. F. Dulles szerint a versaillesi béke sem lett volna önmagában annyira káros hatású, ha annak végrehajtásában több józanság érvényesült volna. Sőt P. Slosson arra is utal, hogy Lloyd Georgeot és Clemenceaut éppen vélt engedékenységük miatt érték támadások többségük részéről. Ez azt bizonyítja, hogy a világ igazságos rendezésének döntően fontos erkölcsi és kulturális előfeltételei vannak, amit a kötet szerkesztői nem is tévesztettek szemük elől és így értékes tanulmányokat közöltek J. T. Shotwell, E. E. Ware, G. F. Zook, C. J. H. Hayes, W. P. Merrill, S. Simpson és mások tollából, akik a szellemi és kulturális együttműködés, a propaganda és i. t. szemszögéből vizsgálják a tárgyalt kérdéseket.

A gazdasági munkatársak sorra veszik a vámpolitikát, a külföldi kölcsönöket, az aranykérdést, a folyami hajózást (Ph. Bradley), a kivándorlást, a gyarmatokat (Patterson), a valutaügyet és i. t., hogy az elhárítandó minden akadályra rávilágítsanak, majd tovább haladva pozitív javaslatokkal is szolgálnak mind a leszerelést követő átmeneti idő megrázkódásainak elkerülése, mind az egészséges nemzetközi gazda-

sági viszonylatok állandó megteremtése céljából, így vázolják egy nemzetközi gazdasági organizáció és beruházási program szerkezetét is, foglalkoznak az antidepressziós politika követelményeivel (Staley, A. H. Hansen), a munkanélküliség kérdésével (S. Miller), a népesedési politika követendő alapelveivel (Lorimer) és i. t. — egyszóval kilépnek az általánosságok köréből és a valóság teljes figyelembevételével keresik egy jobb világ megteremtésének útját. Ezért kell figyelemmel fogadni fejtegetéseiket — akár egyetért valaki velük minden tekintetben, akár nem. Csak kár, hogy még egy fokkal mélyebbre nem hatoltak a háborús okoknak és azok kiküszöbölési módjának keresésében. Nem vizsgálták ehelyütt kellőképpen, mik a követelményei az egyes nemzeteken, illetve nemzetgazdaságokon belül az igazságos társadalmi rendszernek — bár Qu. Wright megírja, hogy a főfeladat minden, akár nemzetközi, akár nemzeteken belüli, monopólium megszüntetése. De ő sem időzik hosszabban a kérdésnél, melyek ezek a monopóliumok és hogyan szüntetendőek meg? És jellemző módon a föld tulajdoni jogának kérdése — ami kétségkívül és legalább is egyik alapvető társadalmi kérdés — az egész munkában nem szerepel. Így a művön, minden sokrétűsége mellett is bizonyos befejezetlenség érzik — de még így is egyik, olvasásra legérdekesebb vezető ebben a végzetesen fontos kérdés-komplexumban.

(m. v.)

Boukaouris G. Nicolas: Vers l'état économique. Paris 1939, 160 oldal.

Könyvét szerző 1939. február havában zárta le és a könyvpiacra ugyanezen év nyarán jelent meg, amikor már csak rövid idő választott el a háború kitörésétől. A könyv megírásának és megjelenésének időpontjában már rengeteg terv lógott a levegőben arról, hogy milyen módon kell átalakulnia egy ország gazdasági életének. E tervek részben szociálpolitikai kívánságokat domborítottak ki, részben már a közeli háború lehetőségével vetettek számot, s a közgazdasági élet átalakulásának szükségességét azokkal a mindent átformáló nagy kívánságokkal indokolták, amelyek háború idején a közgazdasági élettel szemben egyre érezhetőbb súllyal jelentkeznek.

A szerző gazdasági elmékedéseire az alapot saját hazája, a görög gazdasági viszonyok tanulmányozásának eredménye szolgáltatta. Görögország ugyanis kimondottan mezőgazdasági állam, ipara egészen rövid multra tekint vissza, s hogy ipar Görögországban egyáltalában kifejlődhetett, az egyedül a görög államhatalom akciójának az eredménye. Az államnak a gazda-

sági élet fejlesztése irányában kifejtett és eredményeket felmutató tevékenysége terelte érdeklődését ezen meglehetősen komplikált és éles bírálóképességet megkívánó kérdés-csoportozat felé.

Bennünket leginkább a könyv azon részei érdekelnek, amelyekben a közgazdasági állam fogalmának történeti kifejlődését mutatja be. Természetes, hogy egy ilyen gazdasági rendben az állam befolyása a termelésre, fogyasztásra, kereskedelmi politikára jóval érezhetőbbé válik, s ezt szerző úgy fejezi ki, hogy a termelési tényezők dinamikája az állami intervencionizmusnak megfelelően működik. Az ilyen társadalomban az állam természetszerűleg jelentékenyen nagyobb felelősséget vállal, mint ott, ahol befolyása ennyire szembeötlően nem érvényesül. Ezzel szemben a magángazdálkodásnak kockázata is veszt jelentőségéből.

Részletekbemenően vizsgálva a közgazdasági állam működését, szerző bírálat tárgyává teszi az államnak, mint vállalkozónak szerepét, majd vázolja a közgazdasági államban a pénz hivatását, a stabil valuta fontosságát, a valutáris viszonyok időközönként szembeötlő fejlődési menetét, a termelés nacionalizálását, különösen az ipari termelésnek az állam érdekei szerint való átalakulását. Az állam mint vállalkozó — szerző szerint — éppen bürokratikus jellegénél fogva nem rendelkezik azzal a gyors elhatározási és mozgási képességekkel, mint a magánvállalkozás. Képtelen a konjunktúra változásait úgy kihasználni, a szükséges befektetések gyors eszközzésében sokkal nehezkesebb, s nem tud lépést tartani a magánkezdeményezés gyors elhatározásával. Az állam közbelépése azonban indokolt és szükséges, különösen vilgágazdasági válságok idején, amikor több országra kiterjedő gazdasági válság eredői ugyanazon forrásnál találhatók fel. Utal az 1930. évben kezdődött és egyre nagyobb méreteket öltött vilgágazdasági válságra, amikor Anglia, Németország és az Egyesült Államok mintegy 20 millió munkanélkülit tartottak nyilván. Az ilyen állami közbelépés is kikapesolandó azonban, ha a gazdasági fejlődés ismét a normális kerékvágás felé igazodik. A kezdeményezés, a vállalkozás ismételten az egyéni vállalkozás jellegét viselje magán, amint az állam eleget tett annak a kötelezettségének, hogy segítette a válság megpróbáltatásaiból az ország közgazdaságát kiemelni. Az állami gazdálkodás ellen szól az a körülmény is, hogy az állam nem ismeri azt a messzemenő kalkulációs módszert, amelyet a magánvállalkozás követ. Az árpolitika is egészségesebb a gazdasági erők szabad érvényesülési lehetőségeinek idején. Ezzel szemben a munkásság szempontjából a közgazdasági állam azért látszik kedvezőbb rendszernek, mert a munkabérek hosszú időn keresztül ugyanazon a színvonalon

maradhatnak, a lefelé való ingadozásnak az esélyei csekélyebbek, s a munkanélküliség is inkább kikerülhető.

Az utolsó esztendőök tanulságai azt mutatták, hogy minden államban emelkedtek a budgettétételek, minthogy az állam kötelezettségei is növekvő irányzatot mutattak. A gazdálkodás terhei megszaporodtak, tehát minden állam radikálisabb adópolitikához volt kénytelen folyamodni. Ha pedig a magasabb adókulcsok sem voltak elégségesek, az államok kénytelenek voltak adósságok felvételéhez nyúlni. A nemzetközi adósságok a tőkeáramlásnak kedveznek. Ha azonban az államok az adósságok felvételénél nem törődnek a kölcsönök elhelyezésének módjával, a tőkék részleges, vagy teljes kivonása válságokra vezethet. Ennek a helytelen adóssághalmozási politikának tulajdonítja szerző az 1930. évi pénzpolitikai válságot, amely később hatalmas világgazdasági krízissé nőtt ki. Fejtegeti azoknak az orvosszereknek alkalmazási módjait, amelyeket ilyen valutáris zavarok esetén ajánlani szoktak: az infláció, defláció és a valutaleértékelés kísérleteit. Majd Cassel és Keynes elméleteit ismerteti ezekkel a valutáris intézkedésekkel szemben. Hangsúlyozza, hogy amíg az alapvető nemzetközi pénzügyi kérdések annyira megoldhatatlanok, hogy egyik állam nem követi valutáris téren a másik állam pénzrendszerét, addig szükség van olyan szilárd alapra, amely a pénz stabilitását megóvjá és biztosítja.

Nem kevésbé érdekes az ezt követő fejezet, amely a termelés nacionalizálására vonatkozik. A nemzeti jellegű termelés, amely az autarkia kifejlesztésére vezetett, zürzavarokhoz, felforduláshoz visz, ha nem alkalmas időben köszönt be egy országban. Fontos tehát annak az időpontnak helyes megválasztása, amely a termelésnek az autarkia irányelvei szerint való igazodására alkalmas. Szerinte a helytelen időpontban alkalmazott nacionális termelési rendszer a termelés visszaesésével, az átállítás nehézségeiből származó válsaggal van egybekötve. Áll ez nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari termelés autarkijárá is. Igaz, hogy az autarkikus termelés mellett az egyes termelők elhelyezési gondjai csökkennek, a piaci termelés egyszerűbb, minthogy a kereslet és kínálat törvényszerűségei nem érvényesülnek olyan szigorú formában, mint amikor a termelés és fogyasztás útjai nyitak és szabadok. Nem tartja szerző sem ideális állapotnak a termelés erőszakolt nacionalizálását, s inkább olyan fejlődési foknak tekinti, amely bizonyos későbbi időpontban megvalósuló célok sikerét van hivatva biztosítani.

A tanulságos és a vonatkozó irodalom igen alapos áttanulmányozására valló munka zárófejezete a közgazdasági reformok fejlődésének gyorsasági lehetőségeit szemlélteti. Megszólaltatja — saját egyéni véleményének kidomborítása helyett — J. Stuart

Mill és Walter Rathenau, végül O. Spann felfogását, akik egész könyvtárakat írtak össze arról, hogy az állam a közgazdaság irányításánál milyen szerepet vállalhat és hol végződik az a határ, ameddig az állam ebben a szerepében elmehet. Ha a mai bizonytalan közgazdasági állapotok ismét a normalizálódás felé haladnak, az ebből a munkából leszűrhető tanulságok hasznos forrásokká válhatnak.

Domány Gyula

Külföldi folyóiratok szemléje.

Schmollers Jahrbuch.

1941. 4. füzet. Augusztus.

Ohlendorf, Otto: Handel als Berufstand und Leistungsraum. Vitairat Schaefer és mások ellen, akik a kereskedelem túlméretezettsége és más ismert magánkereskedelem-ellenes jelszavak hangoztatásával üznek propagandát a kereskedelemnek az eddiginél is nagyobb méretű államosítása érdekében. Ugyancsak szembeszáll a szerző a vásárlók további „fegyelmzésére“ irányuló tervekkel. — *Koch, Dr.: Kredittheorie der Bewertungsfreiheit.* — *Wilbrandt, Robert: Giralgeldpolitik.* Helfferich még az aranyat tekintette csak a valódi pénznek és az aranymegtakarítás érdekében fogadta el a pénzhelyettesítőket, Lukas már valódi pénznek tekintette a bankjegyeket is és elismerte előnyüket, hogy általuk több pénz kerülhet forgalomba. Ma már a pénz és a hitel fogalma elválaszthatatlan egymástól és a járulékos, zsirális pénznek a haladottabb országokban szélesebb a szerepköre, mint az anyagi pénznek. Az angol-szász országokban a fizetési forgalom $\frac{9}{10}$ része bankpénz útján bonyolódik le, Németországban nem annyira a váltókkal, mint inkább a könyvpénz átutalásával él a fizetési forgalom, amely, mint a. forgalomképes vásárlóerő új formája, mintegy a vele élő emberek tudta nélkül intézményesült. A zsirális pénz a betétek alapján, vagy — mint járulékos pénz — hitelek nyújtása révén keletkezik; megítélésénél azonban nem szabad túlozni és figyelmen kívül hagyni, hogy bizonyos tekintetben csak fizetési póteszköznek tekinthető, mert ha a beválthatóságába vetett bizalom megszűnik, akkor diszázsió rontja le használhatóságát. A zsirális pénzzel több előny jár: az államnak fokozott fizetési eszköz-szükséglete esetén nem okoz áremelkedést és inflációt, mintha a fizetési kötelezettség teljesítésére járulékos bankjegyeket vagy nem rekurrens papírpénzt bocsátanának ki, mert az átírással történő fizetés esetén a fizetési forgalom az államra és a szállító cégekre szorítkozik és nem terjed át a tulajdonképeni fogyasztó közönségre, amelynek vásárlóereje tehát általa nem is emelkedik. Így történt ez a hadiszállítások finanszírozása terén Japánban és Németországban is. A német

bankjegyforgalom 1932—1936 közt csak 1300 millió márkával, a zsirális betétek összege azonban 33.000 millióval emelkedett. Így Németországban ez lett a finanszírozásnak egyetlen eszköze. Előnye továbbá, hogy általa teremtő hitelt nyer a gazdasági élet, a vállalkozás fellendítése így nem függ szorosan attól, hogy mekkora a megtakarítások összege. Nem téveszti Wilbrandt szem elől a zsirális pénzzel járó veszélyeket sem, de azt állítja, hogy a hitelinflációt el lehet kerülni, ha a fellendüléskor idejében szüntetik meg az ezen a módon való finanszírozást. Különbösen is a vásárlóerő növelése nem úgy értendő, hogy nem létező tőkét lehetne így felhasználni, hanem úgy, hogy ezen az úton meg lehet termékenyíteni a már meglevő, de enélkül parlagon hevert termelő apparátust. A hitelválság is kísért a zsirális pénz rendszerében, de ez a veszély a klasszikus bankszerűség elveinek betartása mellett is fenyeget, tekintve, hogy a bankok teljes mértékben máskülönbösen is legfeljebb a kötelezettségek teljesítését, de — megrohanás esetén — nem az előírt időben való teljesítését (a likviditást) garantálhatják. Ezzel szemben a zsirális pénzzel növelhető a gazdaságosság, és használható eszközt nyer benne a konjunktúra-politika. Ez annál fontosabb, mivel ma már kezd nyilvánvalóvá lenni, hogy a leszámítolási politika nem olyan biztos eszköze a konjunktúra-irányításnak, mint ahogyan azt ezelőtt tanították és hogy a kamatlábnak a befektetések szabályozásánál szintén nincs meg az eddig hitt irányító szerepe. Ebből folyik, hogy ma már nem is igen váltogatják a leszámítolási kamatlábat, így az Angol Banknál ez már 1932 óta állandó. És nem szabad elfelejteni annak a kérdésnek fontosságát, hogy kinek a legfőbb befolyása alatt áll a jegybank. Így az osztrák jegybanknál jelentős befolyásuk volt a nagy vállalati magánérdekeltségeknek, miért is ez a bank klasszikus jegybankpolitikát folytatott, ami kiegyensúlyozott valutáris helyzetet eredményezett, de tanácstalan volt a munkanélküliséggel szemben; a német jegybankpolitika viszont nagymértékben élt a zsirális pénz útján való finanszírozással, ami ugyan valutáris szempontból kevésbé volt hibátlan eljárás, de alkalmasnak bizonyult a munkanélküliség megszüntetésére. — *Weddigen, W.: Grundsätzliches zur allgemeinen Alters- und Beschädigtenversorgung.* — *Schmalenberg, W.: Betriebliche Gesundheitskontrolle durch eine planvolle Krankheits- und Unfallstatistik.* — *Huppert, Walter: Der Unternehmer.* Joachim v. Tiburtiusnak a Szemle múlt számában ismertetett tanulmányához kapcsolódva ez az értekezés is a vállalkozó szerepével és jelentőségével az irányított gazdaságban foglalkozik. — *Besprechungen.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 154, Heft 1. Jena. Juli 1941.

v. Dietze, C.: *Geschichte des Vereins für Sozialpolitik 1872—1932., zum gleichnamigen Buche von Franz Bosse.* A Verein für Sozialpolitik 1936-ban történt feloszlásakor gondoskodott történetének megörökítéséről. A megbízás az egyesület több mint 25 éven át volt titkárára, Schmoller belső munkatársára, Franz Bosse-re esett, aki 1939-ben fejezte be munkáját és néhány hétre rá életét is. A Verein megalakulása idején a „Volkswirtschaftlicher Kongress“-ben tömörült szabadkereskedelmi iskolával szemben a német gazdaságtudomány felfogását képviselte. Eleinte a két szervezet között bizonyos mértékű együttműködés alakult ki, amely Schmoller programmatikus kereskedelempolitikai nyilatkozata után megszűnt. Eszerint u. i. a védvám és a szabadkereskedelem közötti vitában nem lehet az elvi igazságot keresni; az állam döntésének szükségletszerűnek és kazuisztikusnak kell lennie. Az egyesület a közgazdasági felfogás minden árnyalatának „szabad tudományos szószeke“ lett, amely azonban egyszersmind tudományos kiadványok értékes sorozatának megjelenését tette lehetővé. Ezek a sorozatos monográfiák jelentették az egyesületi tevékenység súlypontját, amely egyre jobban a szociális irányban fejlődött, anélkül azonban, hogy a tudományos irányvonalakat szem elöl tévesztették és a radikálizmus hatása alá kerültek volna. Az egyesület kötelességét a közzel és a tudománnyal szemben egyaránt teljesítette, feloszlásának okai nem belső jellegűek voltak, s Németországnak a jövőben is szüksége lesz olyan szervezetre, amely a gazdaságtudományi kérdésekkel azzal az intenzitással felelősségtudattal és hozzáértéssel foglalkozik, ahogy ez a Verein kereteiben történt. — *Albrecht, Gerhard: Marktpreisbildung und öffentliche Preispolitik.* A Wealth of Nations gazdaságpolitikai felfogása szerint a termelés és fogyasztás szabályozását, a piaci egyensúlyt a természetes árrendszer mechanizmusa biztosította. A piacgazdálkodás önműködő, harmonikus érvényesülését azonban a gazdasági élet egyéb terén végbement fejlődés akadályozta és ezzel az árkérdésbe történő beavatkozás is időszerűvé vált. Az első nagyobb szabású ár-irányításra a világháború adott alkalmat. Az akkori árpolitikai intézkedések irányelvei részletei és tanulságai értékes segítséget jelentenek a mai gazdasági tevékenységnek, amelynek szempontjai átfogóbbak. A jelenlegi német árrendszer, amelynek első csírái még az 1933. előtti deflatorikus politikában jelentkeznek, az ártényezőket céltudatos és koordinált irányításában áll és benne a szociális gondolat játszik vezetőszerepet. Természetes, hogy az ár ma is megtartotta termelésirányító jellegét. Ez annyit jelent, hogy az állam az ár rugalmasságát megkívánja őrizni a gazdasági élet fejlődése számára és a lehetőség keretein belül a természetes árképzőténye-

zők építő szerepét is biztosítani szándékozik. — *Zadow, Fritz: Die Problematik internationaler Verbände.* Az európai gazdasági tér ujjaszervezése során előreláthatólag jelentős szerep vár a nemzetközi kartellekre és hasonló szervezetekre. A gazdaság nemzeties és gyakran autark irányú fejlődése során tisztázásra vár az, vajjon mennyire egyeztethető össze a nemzetközi kartell intézménye a nemzeti érdekekkel és az állam gazdasági szuverénitásával. Ennek eldöntésénél figyelembe kell venni a nemzetközi kartellek fejlődéstörténetét, s elemezni azok nemzetgazdasági előnyeit és hátrányait. A kartellek hozzájárultak a szerencsétlen versaillesi szerződések következményeinek enyhítéséhez, s így mintegy gazdasági szükségességgé nőttek ki magukat. Alakulásukhoz hozzájárult a konszernképződési irányzat is. A nemzetközi kartellek az egyes országok gazdasága javára szolgáló különleges adottságok eredményeiből a többi országok gazdaságát is részeltetik és így a fejlődést és konjunktúrát kiegyenlítik. Sok más tekintetben is előnyöket biztosítanak a résztvevő iparágaknak, amely előnyök egyébként létjogosultságuk alapját is jelentik. Hátrányként jelentkezik ezzel szemben a kartellizálásban rejlő általános irányzat, amely bizonyos körülmények között a kartellt kényszerűen államellenes alakulattá fejleszti. Emellett kétségtelen, hogy a kartell megnehezíti a külkereskedelem irányítását, gátolja az állam cselekvési szabadságát. Előnyei közé tartozik viszont, hogy az árküzdelmeket kikapcsolja, a külkereskedelmi elzárkózás hatásait enyhíti és a valutaértékelések hatásait is fékezi. Mindent összevetve ezek a kartellek a nemzetközi gazdálkodási rendszerről a nemzetgazdaságra történő áttérés idején, mint a magánkezdeményezés fontos megtestesülései nélkülözhetetlenek. — *Köster, Karl: Die Kraftstoffwirtschaft der Welt vor neuen Aufgaben: Ablösung der Welterdölwirtschaft.* A világ olajgazdaságának részletes, számszerűségekkel alátámasztott áttekintése, amely behatóan foglalkozik a nyersolajforrások kimerülése esetére rendelkezésre álló eshetőségekkel. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1940. I.* A szokásos évi összefoglaló ez évben nemcsak a pénz- és tőkepiaci eseményekre terjeszkedik ki, hanem a világkereskedelem és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok helyzetét is felöleli és ezért igen fontos hézgapótló jellegével is bír.

Band 154, Heft 2. August 1941.

Schumacher, Hermann: Werner Sombart. A május 22-i gyászünnepe emlékbeszéde. Sombart tudósi és tanári jellege mellett a német tudomány elhunyt vezéralakjának egyéniségét emelte ki. Sombart nem a kitaposott utakat járta, munkái nem csupán a szakköröknek, hanem az intelligens és érdeklődő laikusoknak is szóltak, saját szavával élve nem annyira a részletkutatások, ha-

nem az esztétikus közgazdaságtan munkása volt. Életművét tulajdonképpen a szociális kérdéseknek szentelte, de munkáiban nem az egyes gyakorlati kérdéseket, hanem inkább a mozgalmak és eszmék fejlődéstörténetét dolgozta fel és értékelte ki. Teljesítményéről csak a későbbi utódok mondhatnak végleges bírálatot, de azí, hogy munkája eszmékkel telített és új kutatásra készítő volt, már most is fenntartás nélkül elismeri a gazdaságtudomány. — *Graf Degenfeld-Schonburg, Ferdinand: Wettbewerbstreben und Ertragsgestaltung.* Kérdés, vajjon a kötött gazdaság korában a versenyre szükség van-e még? A válasz az, hogy bár a verseny kíméletlen „szelektív“ jellegét már elvesztette, de a legjobb teljesítménynek a közösség számára történő biztosítása szempontjából továbbra is elengedhetetlen. A verseny fogalma alatt különböző képletek jelennek meg az egyes kutatók előtt. Az egyik elképzelés szerint a verseny a gazdálkodó abbeli törekvése, hogy termékét a legjobbá, a legpiacképesebbé tegye, anélkül azonban, hogy versenytársában kiküszöbölendő ellenfelet, konkurrenst lásson. A másik kép a harc-os versenyt ábrázolja, amelyben a gazdálkodó versenytársát kiszorítani igyekszik, a piac minél nagyobb részének uralmára tör. A szerző azokat a tényezőket vizsgálja, amelyek a versenyhajlomot befolyásolhatják, intenzitásának mértékét megszabják. A különböző gazdasági ágak hozadékának csökkenő, stagnáló vagy növekvő mivolta a legfontosabb tényező e tekintetben, s így továbbra is azok a gazdasági ágak foghatók közösségekké legjobban össze, amelyeknek termelési hozadéka csökkenő. — *v. Zwiedineck-Südenhorst, Otto: Psychologie und Biologie in Ausdeutung der Geburtenstatistik.* A tanulmány a születési mozgalom megközelíthető és számszerűleg nem ellenőrizhető indítékait állítja egymás mellé és több figyelemreméltó élet- vagy lélektani magyarázatot ad egyes általánosan megfigyelhető jelenségekre. — *Willeke, Eduard: Der Arbeitseinsatz im Kriege. I.* A jelenlegi háború feladatait a munkateljesítmény terén akkor lehet megfelelően érzékelni, ha azokat a világháborús nehézségekkel szembeállítjuk. A mai munkafelhasználás szervezeti-technikai alapjai egyébként is visszanyúlnak a világháború rögtönzéseire. Akkor a három központi probléma: a mezőgazdaság és a fegyverkezési ipar munkáshiánya, továbbá a bérrendezés meg nem felelő mivolta volt. A behívások kizárólag a sorozottak egészségi állapottól és a hadsereg szükségleteitől függöttek, az életfontosságú hadimentesítéseket nem ismerték. A jelenlegi háborúban kellően előkészített, szociális igazságra törekvő intézkedések irányítják a munkapiacot, amelyek a munkaerőtartalék mennyiségét az egyes iparok szükségletével összhangba hozták, szükség esetén a kevésbé fontos termelési ágakat korlátozzák, a külföldi munkaerők igénybevételét szabályozzák és a munkajogot is megfelelően átalakítják. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1940. II.* A tanulmány második ré-

sze az egyes országok pénzügyi és gazdasági helyzetével foglalkozik és az Európán kívüli államok gazdasági fejlődéséről is számos, eddig hozzá alig férhető adatot közöl. A nemzetközi helyzet a külföldi, különösen a tengerentúli hírszolgálatot igen nagy mértékben korlátozta, s ezért az igen alapos munka ez évben igen figyelemreméltó szolgálatot teljesít.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Juli 1941. Band 54. Heft 1.

Birkmann, Carl, Werner Sombart. Sombart elődei és tanárai a történelmi iskola hosszú küzdelmeiben az első sorokban vettek részt, ő maga ezekbe a módszervitákba nem avatkozott be, alkotó hajlama egyre távolabb sodorta őt a tulajdonképeni szaktudománytól. Munkáját nem a részletkutató rendszeressége, hanem a „Zoon politikon“ túlfűtött alkotóvágya jellemezte. Két nemzedék mestere volt, küzdelemkereső, művészi társadalomtudós, akinek életműve még soká fogja a kutatók állásfoglalását kikényszeríteni. — *Tauscher, Anton: Ernst Ludwig Carl und Adam Smith.* A Smith-féle rendszer vizsgálatánál három kérdéskört különböztünk meg: *az anyagit*, amelynek súlypontjává Smith a versenyküzdelmet tette meg, *a formait*, amelybe a tudományág tárgyának és helyzetének meghatározása tartozik és a *genetikait*, amelynek célja a smithi eszmekincsben az egyéni és az idegen befolyást szétválasztani. A Tauscher által végzett összehasonlítások azt mutatják, hogy Smith munkájának gondolatmenete és egyes példázatai felismerhetően magukon viselik Ernst Ludwig Carl 1722/23-ban publikált művének befolyását és így kétségtelen, hogy a német tudománynak a mai közgazdaság megalapozásában is jelentékeny része van. — *Jantzen, Ivar: Beiträge zur Theorie der Wirtschaftskrise.* Jantzen a gazdasági körök fogalmát „Basic principles of business and national calculation“ c. munkájában igyekezett meghatározni. Ebben a tanulmányban az egyes gazdasági körök, — s közöttük a legszélesebb kör: a nemzetgazdaság — működését írja le, — különös tekintettel a nemzetgazdaságnak mint üzemennek működésére és jövedelemeloszlására. — *Küng, Emil: Staatswirtschaftliche Konjunkturpolitik während des Aufschwungs.* Az állami pénzügypolitika, amely azelőtt kizárólag fiskális szempontokat szolgált, ma már a hatósági konjunktúrapolitikának szerves részévé vált. A költségvetés évenkénti egyensúlya helyett előtérbe nyomult a konjunktúraciklusonként elért egyensúly, amelyet az állam rendszerint fellendülés idején alapoz meg. Ilyen időszakokban a hivatalos gazdaságpolitika kettős célt követ: a fellendülés irányítását, a depressziós erők fékentartását, illetve a megfelelő erőtartalékolást. Minél nagyobb a közszállítások és közmunkák szerepe a gazdasági életben, természetesen annál fontosabb a közösség konjunktúrapo-

litikai hivatása. Az irányítás azonban nemcsak a kiadások, hanem a bevételek oldalán is megfelelően érvényesíthető, így elsősorban az adó- és kölcsönpolitika átgondolt, előrelátó kezelése útján. A hitelpolitika önként értetődően — és szemben a régebbi gyakorlattal — szintén az általános konjunktúrapolitika céljainak szolgálatába állítandó és nem követhet különálló nyíltpiaci vagy kamat-elgondolásokat. — *Gay, Vicente: Der syndikalistische Aufbau der spanischen Volkswirtschaft.* A spanyol gazdaság szindikátusai megszervezéséről szóló törvény, a munkaalkotörvény mellett, a legfontosabb törvénye a gazdasági életnek. Alapgondolata a közösség szolgálata. A szindikátusok több síkban épülnek fel, részben egy-egy szakma termelőit, másrészt viszont az egyes nyerstermények és késztermékek gazdaságát vertikálisan egyesítik. A gazdasági élet szabad és érdekvezérelte megnyilvánulásait a pontosan körülhatárolt, merev állami irányítás alatt álló szerv ezen közérdekű előírásai helyettesítik. — *Varga István: Der Anteil der Landwirtschaft am Volkseinkommen in Ungarn.* — *Einarsen, Johan: Einige Lebenscharakteristika von Tankschiffen.* — *Lösch, August: Um eine neue Standorttheorie.*

Bank-Archiv.

Berlin, 1941. június 12. szám.

Simon, H. A.: Die Stillhaltung von 1941. Most van tíz éve, hogy Németország külföldi hitelezőivel megkötötte az első hitelrögzítő egyezményt. 1931-ben, a baseli egyezmény megkötésekor a külföldi bankhitelezők 6300 millió márkát követeltek a német adósoktól, azóta e követelés részben a pénztértékek csökkentése, részben az elértéktelenedett kötvények német részre való visszavásárlása révén az eredeti összegnek $\frac{1}{10}$ -ére csökkent, egyedül Svájc és az Egyesült Államok maradtak meg a tíz évvel ezelőtt érdekelt hitelező országok közül, amelyekkel az 1941-es hitelegyezményt még meg kellett kötni, miután Hollandia és Belgium a nagynémet gazdasági blokk határain belül kerültek. — *Oberkirch, Franz: Das Gold in der Zahlungsbilanz.* Az aranyak önmagától sem hasznos, sem káros szerepe nincs, a fontos, hogy valutáris szerepe a belgazdaság autonómiáját meg ne sértse, a teljes foglalkoztatottságot ne veszélyeztesse. Amíg azonban ezt a fokot a többi ország el nem érte, az arany- és devizaforgalom szabályozásával kell a külföldi konjunktúrák különbségéből fakadó veszélyeket elhárítani. Ez állandósított váltóárfolyamokat követel meg s míg ezek fennállanak, addig nem ehet az aranyvaluta újból való bevezetésére gondolni. Ez azonban nem indokolja az aranystandard ellen emelt vádakot, ezek a tiszta devizastandard mellett is éppen úgy volnának emelhetők. Európán belül mindenesetre már feleslegessé válik az arany, itt a márka tölti be a közös valutapénz szerepét, más világrészek-

kel való forgalomban azonban az arany újból visszanyerheti szerepét, mint a fizetési mérlegek egyenlegei kiegyenlítésének eszköze. Hogy az ilyen aranyautomatizmus jól beválhat, azt az angol valuta-kiegyenlítő alap működése is igazolta. — *Schwarz, O.: Weltfinanzjahr 1940.* Kifejti a mostani háború finanszírozásának a múlt világháborúval szemben megnyilvánuló különbségét, azután táblázatosan ismerteti az 1939/41 három költségvetési évben az egyes országokat terhelt összes állami és katonai kiadásokat, valamint az államadósságoknak az elmúlt évben történt növekedését. — *Gewinnabschöpfung und Kreditsystem.*

1941. július 13. szám.

Eisfeld, Curt: Das Bankwesen der englischen Kolonien.

1941. július 14. szám.

Terhalle, Fritz: Staatsschulden volkswirtschaftlich gesehen. Ha abból indulunk ki, hogy a mai állam a nemzet anyagi erejéből annyi hitelt vehet igénybe, amennyit csak kíván, csak az a probléma marad meg, mely módon ragadja meg az állam a hitel céljára szolgáló pénzeszközöket. Itt semmi „pénzügyi csoda“ nincs, csupán arra kell ügyelni, hogy a kormány ne tévessze össze a hitelek lehetséges felső határát a gazdaságilag helyes felső határral. Itt első sorban a kölcsönök jövőbeli évi kamatterhét kell a megítélés alapjául venni. — *Grotkopp, Wilhelm: Frankreichs Bankwirtschaft im Zeichen des neuen Bankenstatuts. — Das Bolschewistische Wirtschaftssystem und der Krieg.* Szerző az államháztartás 1928—41. évi anyagának szemügyre vétele után kifejti, hogy az agyonbürokratizált bolsevista pénzügyi rendszer a lehető legkevésbé racionális és rugalmas.

1941. augusztus 15. szám.

Weber, Adolf: Der Bankenkrach vor 10 Jahren. Az 1931. évi — Európában a Creditanstalt és a Darmstädter Bank fizetési nehézségeivel kezdődött — bankválság és az azt követő szanálás története, a történések okainak feltárásával. Weber szerint a német közgazdaság is hibás volt a történetekben, az egyes gazdasági csoportok kollektív egoizmusa, a téves pénzügyi politika, a könnyelmű hitelpolitika stb. által, főbűnös azonban a külföld, amely a jóvátétellel kapcsolatos transfernehézségeket Németországra zúdította. — *Eisfeld, Curt: Das Bankwesen der französischen Kolonien. — Busch, Manfred v.: Währungsprobleme im chinesischen Raum.*

1941. augusztus 16. szám.

Hohlfeld, H. H.: Reichsmarkkernwährung und Währungsunion als Lösungsvorschläge für das europäische Währungsproblem. Hohlfeld kétkedően nézi az erre irányuló javaslatokat és előbb a gazdasági élet más ágaiban tartja az egységet megvalósítandónak, mielőtt ehhez a kényes kérdéshez ebben a formában hozzá lehetne nyúlni. — *Zinger, Hans: Das Bankensystem der Sowjetunion.* — *Huppert, Walter: Grundsätze der Geldschöpfung.* A pénzmerítés bőségének megszábasánál ügyelni kell arra, hogy ezúton a kereslet vásárlóképessé váljék, de az új vásárlóerő csak a piac felvevőképességének határáig nőjön, a pénz vásárlóereje megóvassék és nem szabad elfelejteni, hogy a pénzkibocsátás révén nem lehet az egész gazdasági életet szabályozni.

1941. szeptember 17. szám.

Luckas, Hans: Vom Kapitalfluchtverbot zur Währungssteuerung. 10 Jahre Devisenzwangswirtschaft. — *Zinger, Hans: Das iranische Kreditwesen.*

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1941. Band 8. Heft 3.

Terhalle, Fritz: Grundlegende Mangel im finanzwirtschaftlichen Rechnen und ihre Überwindung. Az államháztartásban ma, amikor az oly domináló szerepet foglal el a nemzetgazdaságban, már nem felel meg a két legfőbb számolási aktusnak, az előirányzatnak és a zárszámadásnak tisztára pénzügy- (financ-)technikai alapon való összeállítása. Szorosabb összefüggésbe kell ezeket hozni az egész nemzetgazdaság mérlegével. Ennek elérésére a rendkívüli költségvetésnek tartalmaznia kellene a vagyonban várható, a költségvetési év keretein túl bekövetkező változásokat is, továbbá bele kellene illeszteni a többéves finanszírozási tervet (előirányzatot) is. — *Rittershausen, Heinrich: Die Zusammenhänge zwischen Finanzpolitik und Preispolitik.* A pénzügyi- és az árszabályozás egyre nagyobb kölcsönhatásának fontos körülményei nincsenek eléggé tisztázva. Új problémák és új feladatok merültek fel, amelyekre leginkább Schmolders mutatott rá. Ahol az árszabályozás kihat a jövedelemcsökkentésre vagy ahol az adózás lényegesen befolyásolja az áralakulást, ott konfliktusok támadnak. Itt ugyan már Németországban közelebb kerültek a megoldáshoz, tekintve, hogy az árkormánybiztos szabja meg az adóáthárítás mértékét. (A eikkiró itt nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az árszabályozás is kénytelen figyelembe venni az adók drágító hatását s csak az ezen felül alakuló ártöbblet nagyságát szabályozhatja.) De megoldandó kérdések merültek fel az adó- és a kamatpolitika egymásra való hatásával kapcsolatban

is. Mindenesetre maga az árpolitika is több eszközzel szolgált a hathatósabb adópolitika számára, így azzal, hogy bizonyos foglalkozási ágak (pld. a mezőgazdaság) egyes terheit más szakmákra, mint egységes adóalanyokra (pld. a mezőgazdaság villamosításának terheiből egy részt az elektrotechnikai iparra) rótt rá. A fejlődés általában az egységes szakmai és üzemi adóztatás irányában látszik haladni. Ide tartozik az az újabban érvényesülő elv is, hogy az üzemeket nem a tényleges, hanem az elérhető jövedelem alapján adóztatják meg, ami örvendetes, mert így az adónak a magasabb teljesítményt kímélő, az elmaradt termelést serkentő hatása lehet. Másik fontos probléma, mikor milyen adók részeseítendőek előnyben az árpolitika szempontjából? Az egyenes és a közvetett adók megoszlására nézve nem lehet egyszersmindenkorra érvényes módszereket kidolgozni. Ma pld. tekintetbe veendő, hogy a túlmagas egyenes adók további emelése, a progresszió fokozása a vállalkozásnak költségcsökkentő igyekezetét gátolná. A háború után meg éppen az egyenes adók csökkentése válik szükségessé. Döntő fontosságú kérdés, hogy az adó- és az árpolitika mikép hat a nemzetgazdasági össztermelés eredményének a fogyasztás és a beruházás közötti megoszlására. 1931 óta e téren az államok különböző utakat jártak. Németország az árszínvonal megőrzésével a legmagasabbra növelte a beruházásokat, más országok viszont az áresés tűrésével, sőt leszállításával a fogyasztás arányát a beruházások terhére emelték. A háború után egyaránt szükség lesz az adócsökkentésre, hogy a közberuházások aránya leszálljon, és a kamatleszállításra, hogy a magánberuházások fokozódjanak. A tanulmány ezután az árpolitikának az adóhozamra gyakorolt hatásával és a közháztartások deficitje kapcsán felmerülő kérdésekkel foglalkozik. Itt elsősorban az veendő figyelembe, hogy a gazdasági erők teljes foglalkoztatottsága idején a deficitpolitika inflációs hatást fejt ki, ha az árakat szigorúan nem stabilizálják. Kifejti továbbá a szerző, hogy a háborúban — mint arra Keynes is rámutatott — nem a béreket kell csökkenteni, hanem az áremelkedést tűrni, hogy a fogyasztásnak ilyenkor kívánatos csökkenése elérhető legyen. Éppen ezért a közszállításoknál az államnak is csak a tarifális bérek, nem pedig ezeknél magasabb bérek kalkulációját szabad tekintetbe vennie. — *Balás, Karl v.: Entwicklungstendenzen in der Steuereinführung.* Az adólerovás szempontjából négy adótípus különböztethető meg: a pénzben közvetlenül lerótt egyenes adóké, az — újabbszerű — átírások útján lerótt egyenes adóké, ugyanígy a pénzben befizetett, valamint a clearingben lerótt közvetett adóké. A jövedelmi forrásoknak egyenes adóval való megterhelése deflációs, közvetett-(ár)adókkal való megterhelése pedig inflációs hatású. A legfőbb kérdés tehát e szempontból, hogy az állam elsősorban jövedelmeit fokozni vagy pedig az inflációs fejlődést elkerülni akarja-e? — *Boesler, Felix: Rationalisierungsvorgänge*

im Gebiete des Staatskredits. — *Küng, Emil: Zur Theorie und Technik der Devisenzwangswirtschaft.* — Tanulmány a devzagzálkodás bevezetésének okairól és annak módszereiről. — *Spitaler, Armin: Die imperialistisch-plutokratische Methode der Ausschaltung internationaler Doppelbesteuerungen.* A kettős (több állam részéről egyaránt történő) megadóztatásnak elkerülésére irányuló törekvéseknél az angolszász hatalmak abból a téves elvből indulnak ki, hogy a szabad nemzetközi tőkeforgalom mindenkép kívánatos. — *Ostwald, Hans: Zur Frage der Ermittlung und Besteuerung des forstwirtschaftlichen Vermögens und seiner Rente.* — *Krüger, H.: Wohnungspolitik und gemeinnütziger Wohnungsbau in U. S. A. 1938 und 1939.* Részletes felsorolása azoknak a törvényes intézkedéseknek, amelyeket a szövetségi kormány és a tagállamok hoztak 1933 óta, főképp pedig 1938–39-ben az ingatlantulajdonosok (jelzálogadósok) védelmére és a lakásépítkezés előmozdítására. — *Oberschall, Albin: Die Finanzgebarung der Selbstverwaltung in der ehemaligen Tschechoslovakei.* A tanulmányból egyebek közt megtudjuk, hogy 1930-ban a csehszlovák állami, tartományi, kerületi és községi közkiadások együttes összege kb. 26.600 millió cseh korona (kb. 3800 millió pengő) volt, a teljes közadósság pedig több, mint 58 milliárd cseh korona. — *Peter, Hans: Wirtschaftslehren für die Praxis? — Literatur.*

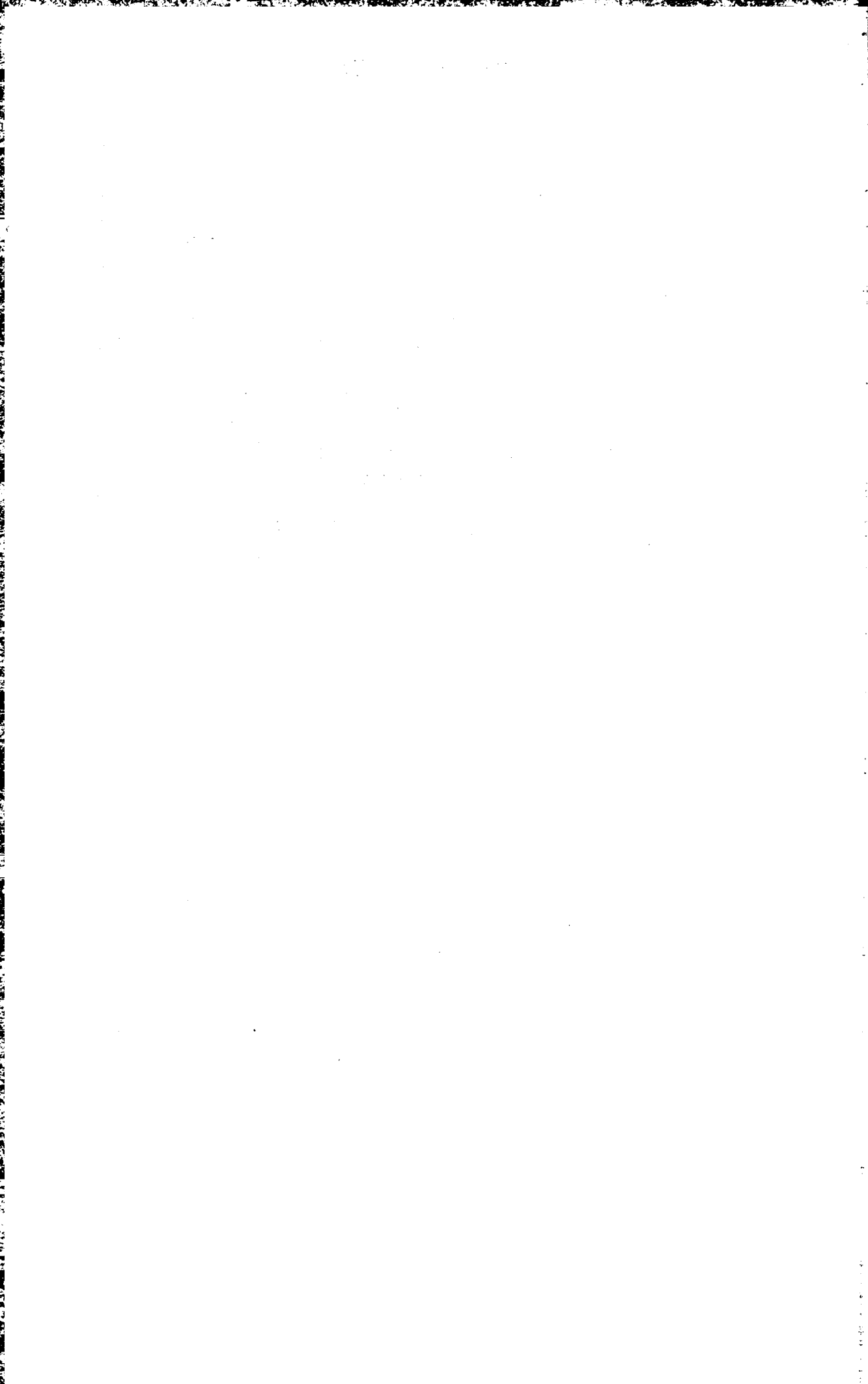
Political Science Quarterly.

New York. 1941. június. 2. szám.

Macmahon, Arthur: W.: The New York City Transit System: Public Ownership, Civil Service and Collective Bargaining. 1940-ben a newyorki gyorsvasúthálózat városi tulajdonba való átvétele befejeződött, miáltal 1244 mérföldnyi vasút jutott városi tulajdonba, kb. 1000 millió dollár befektetése árán. E vasútak évente kb. 2 milliárd utast szállítanak, alkalmazottak száma 32.000, évi bevételük 110 millió dollár. A tanulmány a köztulajdonba vétellel kapcsolatos munkajogi és szociális problémákkal foglalkozik. Érdekes még megemlíteni, hogy e vállalatok vezetője évi 18.000 dollár javadalmat húz, ami összecszerűen sem éri el a sokkal kisebb európai városi közlekedési és egyéb vállalatok némely vezetőjének javadalmát s így újabb adaléka annak, hogy az amerikai jövedelmi különbségek nem feltétlenül haladják meg az európaiakat. — *Brady, Robert A.: Policies of National Manufacturing Spitzenverbände.* Az egyes gazdasági ágak vállalkozói, munkaadói által alakított csúcsszervezetekkel, aminő a GyOSz, vagy a német Reichsverband, foglalkozó tanulmány. E szervezetek még ma is egyre növekvő befolyást gyakorolnak az egész közéletre, élénk kölcsönhatásban állván az állammal. Működési körük, szervező hatalmuk már túlterjed a korábbi kartellmegállapodásokon, gyakran a körükbe tar-

tozó vállalatok, konszernek egész ügyvitelét, üzletpolitikáját ellenőrzik és irányítják. És ezek a gazdasági hatalmak rendszerint néhány, egymással egybeszövődött családnak, illetve családi vállalatnak az irányítása alatt állanak. Közli a cikk az amerikai adó-kivetés néhány adatát is, amelyek szerint az egyes családokat a következő vagyoni adóalap után adóztatták meg: Ford 625 millió, Du Pont 574 millió, Rockefeller 397 millió, Mellon 390 millió dollár és i. t. — *Shoup, Carl: The Taxation of Excess Profits. III.* — *Diamond, Harold S.: Experiment in Tariffmaking: Czechoslovakia.* Ennek a csehszlovák állam vámpolitikájáról szóló tanulmánynak érdekes táblázatai azok, amelyek a volt császári osztrák és a cseh vámtételeket hasonlítják össze. Ezekből kitűnik, hogy kevés kivétellel a cseh vámtételek 100—1500%-kal multák felül az első világháború előtti tételeket. A szerző is úgy véli, hogy a protekcionizmus nagyban hozzájárult a Csehországot fenyegetett politikai veszélyek megnövekedéséhez. — *Dorfman, Joseph: The Seligman Correspondence. — Reviews.*

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

November 1941.

Das Steigen der Preise.

Die wirtschaftliche Wertung der Güter ist immer relativ und demgemäss zugleich veränderlich. Diese Eigenschaft tritt schon bei dem Gebrauchswert in Erscheinung und somit ist auch die Veränderlichkeit der Preise begründet, welche also nicht bloss eine Folge der Geldrechnung und des Geldumlaufes ist. Wenn wir die Preisbildung im Lichte des Gleichgewichtsmechanismus betrachten, dann lässt sich eine Gleichgewichtsstörung, woraus die Wirklichkeit fortlaufend besteht, nur so herausbilden, wenn wir annehmen, dass wiederholte Störungen nacheinander stattfinden, bevor die ausgleichenden Kräfte mit den vorhergehenden Störungen fertig werden konnten. Damit werden jene Gleichgewichtsstörungen zu einem chronischen Zustande, welche wir als Konjunkturschwankungen kennen gelernt haben.

Der erste typische Fall steigender und fallender Preise ergibt sich aus dem Konjunkturverlauf, diese wollen wir also als *konjunkturellen Preisänderungen* benennen. Obzwar der Konjunkturverlauf in Begleitung von Geldmengenänderungen aufzutreten pflegt, müssen wir diese doch gesondert betrachten. Das monetär Bewegende im Konjunkturverlauf ist nämlich nicht die veränderliche Geldmenge, sondern die veränderliche Geldumlaufgeschwindigkeit. Falls Geldmengenänderungen die Führung innehaben, dann handelt es sich nicht um eine konjunkturelle Bewegung, sondern um eine monetäre, welche wir als Inflation oder Deflation kennzeichnen. Diese monetäre Bewegung ist keine zyklische, und sogar die genannten beiden Abarten sind nicht miteinander notwendig verbunden. In den *monetären Preisänderungen* erkennen wir den zweiten typischen Fall steigender und fallender Preise.

Von diesen zwei typischen Preisänderungen wollen wir den Fall der *kriegerischen Preisänderungen* unterscheiden. Obzwar die Kriegswirtschaft auch mit monetären Preisbewegungen verwickelt sein kann, wenn die Kriegsfinanzierung auf Inflationswege erfolgt, so glauben wir doch feststellen zu können, dass für die Kriegswirtschaft nicht die monetäre Preisänderung die typische ist, sondern eine, welche ihren Ausgang von dem mit dem Kriegszustand verbundenen Warenmangel, nämlich von der Knappheit der Konsumgüter, nimmt. Diese Knappheit ist die Folge der Produktionsumstellung von der Erzeugung von Konsumgütern auf die Erzeugung von Kriegsmaterial. Die Gesamtgrösse der nationalen Erzeugung kann dieselbe bleiben, womit auch das Volkseinkommen dasselbe sein wird, solange die Preise keine Erhöhung erfahren. Die Zusammenstellung der nationalen Erzeugung kann aber das Volkseinkommen nur in dem Masse befriedigen, als es aus Konsumgütern besteht. Da ein beträchtlicher Teil auf Kriegsmaterial entfällt, muss dem Volkseinkommen nur ein Bruchteil seiner Wertgrösse in Konsumgütern gegenüberstehen, womit die Preiserhöhung der letzteren gegeben ist. Der kriegführende Staat muss aber diese Preiserhöhung verhindern, und zwar danach trachten, jenen Teil des Volkseinkommens sich anzueignen, welcher im Rahmen der nationa-

len Erzeugung bei unveränderten Preisen der Kriegsmaterialerzeugung entspricht. Falls ihm das entweder durch Besteuerung oder durch Kreditaufnahme gelingt, dann fehlt es an Kaufkraft auf der Seite des Volkseinkommens, die Konsumgüterpreise in die Höhe zu treiben. Der kausale Zusammenhang ist freilich umgekehrt, denn die Preise sind vorher zu fixieren, um die Besteuerung und Kreditaufnahme in erwünschter Masse möglich zu machen. Dieser Preisfixierung stehen aber grosse Schwierigkeiten im Wege. Vor allem die Preisbildung auf dem internationalen Markte ist auf Preiserhöhung gerichtet, und durch das importierende Land nicht zu beeinflussen. Gleichfalls gehen aber auch die Preise der Exportgüter in die Höhe. Im Inland kommt die Besteuerung selbst einer Kostenerhöhung gleich und wird dadurch ein Anlass zu Preiserhöhungen. Güter, dessen Vorräte garnicht oder nicht in genügendem Masse ersetzt werden können, gebrauchen der Preiserhöhung zu ihrer konsumbeschränkenden Verteilung. Die landwirtschaftliche Produktion läuft Gefahr, seine Erzeugnisse selbst zu verbrauchen, und den Markt nur in verringerten Masse zu beliefern. Waren, deren Herstellungskosten steigen, weil die Erzeugung zurückgegangen ist, oder der Umlauf zusammenschrumpft, deren Erzeugung mit Hilfe von kostbareren Herstellungsmethoden erfolgen muss, werden im Preise auch dann steigen, wenn die Kosteneinheitspreise nicht gestiegen sind. Gehen alle diese preiserhöhenden Kräfte ihren freien Weg, dann verbreitet sich die Preiserhöhung auch auf die Arbeitslöhne und die Lavine der Preiserhöhung kommt ins Rollen, welche nun immer schwieriger zum Stillstand gebracht werden kann.

Die drei typischen Fälle der Preisänderungen fordern zu einem in Einzelheiten verlaufenden Vergleich auf. Die konjunkturelle Preiserhöhung ist eine Folge der erhöhten Warennachfrage, welcher eine zwar auch erhöhte, aber hinter der Nachfrage doch zurückbleibende Warenerzeugung gegenübersteht. Das ebenfalls erhöhte Angebot bleibt also hinter der Nachfrage zurück. Monetäres Mittel der erhöhten Nachfrage ist die beschleunigte Umlaufgeschwindigkeit. Im Falle der monetären Preiserhöhung findet sich auch eine erhöhte Warennachfrage vor, ohne aber zugleich eine erhöhte Warenerzeugung und ein erhöhtes Angebot annehmen zu müssen. Die Geldvermehrung ist hiebei nicht bloss Mittel, sondern auch das Bewegende. In der typischen Kriegswirtschaft erhalten wir vorerst eine verminderte Warenmenge, infolge einer zurückgehenden Konsumgütererzeugung. Das Warenangebot geht also zurück, und die Warennachfrage dehnt sich aus. Anfänglich ist weder eine Geldvermehrung, noch eine Geldumlaufsbeschleunigung notwendig, um die Preise in die Höhe zu treiben, denn die Konsumgütermenge übersteigende Höhe des Volkseinkommens sorgt für die monetären Mittel. Als bald stellt sich aber eine Geldumlaufsbeschleunigung ein. Die konjunkturelle Preiserhöhung beginnt mit einer Geldumlaufsbeschleunigung, der dann eine Geldvermehrung auch zu folgen pflegt, denn der Geldbedarf steigt ebenfalls. In der monetären Preiserhöhung macht die Geldvermehrung den Anfang, und dieser folgt dann die Geldumlaufsbeschleunigung, als Zeichen eines Misstrauens im Geldwerte. Die Kriegspreisenerhöhung steht im Prinzip der konjunkturellen näher, in der Praxis wird aber eine Mischung mit monetären Faktoren kaum fehlen. Je nachdem es von diesen frei bleiben kann, wird die nachfolgende Aufgabe ein Zurückgehen des Warenmangels und somit der erhöhten Preise sein. Je kleiner die Preiserhöhung wird, desto leichter kann dieser rückgängige Schritt bewältigt werden, wenn einmal der Kriegszustand überwunden werden wird.

Julius Neubauer

Individuum und Gemeinschaft vom Gesichtspunkte der Wirtschaftsethik.

Die Verschiedenheit der einander gegenüberstehenden wirtschaftsphilosophischen Systeme wurzelt in der Verschiedenheit der ihnen zugrundeliegenden Weltanschauungen, vor allem in ihrer abweichenden Beantwortung der Frage nach dem Verhältnis des Einzelnen und der Gemeinschaft zueinander. Der Standpunkt eines jeden solchen Systems ist einseitig und von irgendeinem Gesichtspunkte aus angreifbar und ihre Wahrheiten sind relativ, sie sind nur Teilwahrheiten. Die moderne Philosophie bekennt sich jedoch mit Entschiedenheit zur absoluten Ethik und verkündet die Existenz absoluter, allgemeingültiger Wahrheiten. Auch in der Wirtschaftswissenschaft muss es solche absolute Wahrheiten geben; zu diesen zählen wir folgende Thesen: 1. Das Wirtschaftsleben kann nicht auf die Dauer moralwidrig sein, — es kann nicht auf die Dauer im Wege der Erfüllung der höheren Aufgaben der Menschheit stehen. 2. Eine entsprechende staatliche Lenkung und Überwachung ist die Garantie für die gesunde Gestaltung des Wirtschaftslebens. 3. Die Voraussetzung eines erfolgreichen menschlichen Wirtschaftens ist das Vorhandensein der Triebfeder des individuellen materiellen Interesses. 4. Hieraus folgt, dass das persönliche Verantwortungsgefühl einer der Grundpfeiler des Wirtschaftslebens ist. 5. Das Wirtschaftsleben bedarf einer einheitlichen Zielsetzung und diese Zielsetzung kann nur die Förderung des nationalen Wohlstandes sein. 6. Das Auslöschen des Wirtschaftskampfes und das Verschwinden der Klassengegensätze hat ein Nachlassen des Egoismus und eine seelische Erneuerung der Menschheit zur Voraussetzung. *Beatrix Takaró-Gáll.*

Arbeitsleistung und Arbeitslohn.

Die Anwendung eines Lohnsystems, das die Höhe des Arbeitslohnes genau der Leistung des Arbeiters anpasst, steht im gemeinsamen Interesse des Arbeitgebers und des Arbeitnehmers. Für die Verwirklichung einer strengen Leistungsbedingtheit der Lohnhöhe ist jedoch der Zeitlohn überhaupt nicht und auch der Stücklohn nur in dem Falle geeignet, wenn die erforderliche Zeitdauer der betreffenden Arbeit genau bekannt ist. Keines der verschiedenen Systeme, die die Ausschaltung der Nachteile bezwecken, die einer ungenauen Festlegung der erforderlichen Zeitdauer der Arbeit entspringen (u. a. Halsey), vermag diese Aufgabe restlos zu lösen. Die treffende Festlegung der angemessenen Zeitdauer einer Arbeit hat die Bestimmung des *Begriffes* der angemessenen Zeitdauer zur Voraussetzung; dieser Begriff kann aber wieder nur dann eindeutig bestimmt werden, wenn die Unbestimmtheiten, die sich bei der Feststellung der Schnelligkeit der Arbeitsverrichtung und der Länge der notwendigen Ruhepausen ergeben, ausgeschaltet werden können. Auf diesem Gebiete haben Taylor und seine Anhänger Bahnbrechendes geleistet, da jedoch der menschliche Organismus ein äusserst empfindlicher und in unzähligen Variationen vorkommender Mechanismus ist, wird die einwandfreie Lösung der zahlreichen Einzelfragen voraussichtlich noch viel Forschungsarbeit erfordern. Das Bedaux'sche System liefert zwar sowohl für die Messung der Arbeitszeit wie für die Bestimmung der Schnelligkeit der Arbeitsverrichtung und die Berücksichtigung des Ermüdungsfaktors eine Lösung, über die Brauchbarkeit dieser Lösungen kann jedoch kein allgemeingültiges Urteil gefällt werden: die Anwendbarkeit des Bedaux'schen Systems lässt sich — gleich allen anderen Lohnzahlungssystemen — nur im konkreten Einzelfall, in bezug auf einen bestimmten Betrieb feststellen. *Julius Keszler.*

Eucken, Walter: Die Grundlagen der Nationalökonomie.

Im vorliegenden Buche setzt sich W. Eucken die Aufgabe: „In die wirtschaftliche Wirklichkeit einzudringen, um sie wissenschaftlich zu erfassen“ (Vorwort). Wer seine „Kapitaltheoretischen Untersuchungen“ gelesen hat und seine methodologischen Ansichten auf Grund dieses tieferschöpfenden Buches kennt, welche auch in seiner Kritik von Gehrigs Arbeit über die Leistung der deutschen Volkswirtschaftslehre (im 146. Band der Jahrbücher für Nationalök. u. Stat.) klar hervortreten, wird Eucken's „Grundlagen der Nationalökonomie“ mit besonderem Interesse zur Hand nehmen. Denn, obzwar Eucken das Buch mit der Erklärung beginnt, dass es kein methodologisches Buch ist, so ist es klar, dass wer heute inmitten des Streites über die Aufgaben und die Grundlagen der Volkswirtschaftslehre schreibt, sich vor allem mit jenen Ansichten auseinander zu setzen hat, die in unserem um neue Gesichtspunkte ringenden Zeitalter die Art und Weise in Zweifel ziehen, in welcher bisher Volkswirtschaftslehre betrieben wurde. Schon in Eucken's Zielsetzung, die *wirtschaftliche Wirklichkeit* zu erfassen, liegt eine Stellungnahme bezüglich der Methodik, denn sie enthält schon eine Ausrichtung der Forschung auf die Tatsachen und ihre Grundzusammenhänge und hiermit auch das Bekenntnis, dass die Aufgaben, welche der Volkswirtschaftslehre gestellt sind, ohne Theorie in wirklichem Sinne nicht gelöst werden können. „*Die wirtschaftliche Wirklichkeit kann nur der Fragende erkennen*“ (S. 43.) und um die gestellten Fragen zu beantworten, bedarf man des Instrumentes der Theorie. Diese entschiedene und wohl-durchdachte methodologische Grundlage ermöglicht es Eucken die bisherige Entwicklung der Volkswirtschaftslehre klar zu beurteilen und auf die grosse Antinomie hinzuweisen, welche aus dem Problemkreis der Nationalökonomie erwächst, indem weder eine historisch-individuelle, noch eine allgemein-theoretische Problemstellung der Aufgabe gerecht wird. Somit bleibt nach Eucken's Ansicht jede dieser Richtungen wirklichkeitsfremd, denn das Verstehen der Wirklichkeit erfordert beides: Anschauung und rationelles Denken. Somit sind beide unerlässlich: die Erfassung des historischen Charakters des Problems ebenso, wie das Arbeiten mit gedanklichen Modellen. Nach einer gründlichen Auseinandersetzung mit der Frage, ob Wirtschaftsstufen und Wirtschaftsstyle geeignete Instrumente für die nationalökonomische Erkenntnis bilden, folgt eine mustergültige Untersuchung der Typen der zentralgeleiteten Wirtschaft, sowie der Verkehrswirtschaft, in welcher die entscheidende Rolle des Wirtschaftsplanes scharf hervortritt und reinlich zwischen den Daten und den vom Wirtschaftssubjekt zu lösenden Aufgaben unterschieden wird. Mutig wird die Ansicht bekämpft, als ob die Betrachtung der Einzelwirtschaft als „atomistisch“ abgetan werden könnte, denn — wie Eucken richtig hervorhebt — schon in ihr äussert sich der Grundbestand des Wirtschaftens, wodurch sie als Idealtyp zu einem wertvollen Werkzeug der Erkenntnis der Wirklichkeit wird. Indem Eucken sein Verfahren auf Anwendung der Idealtypen der Wirtschaft gründet, ist es ihm gelungen eine Theorie aufzubauen, die mit von deutschem Geiste geschaffenen Werkzeugen arbeitet und geeignet erscheint so manches Hindernis aus dem Wege zu räumen, das seit laugem der theoretischen Arbeit im Wege stand. Gewiss kann auch über einige Fragen eine von jener Eucken's abweichende Meinung vertreten werden, wie z. B. bezüglich des Konjunkturproblems, aber das Buch bleibt ein grosse Leistung, die volle Anerkennung verdient.

Wolfgang Heller

Die Vermögensverwaltung und Buchführung der ersten ungarischen Kreditinstitute. Die ersten ungarischen Kreditinstitute haben in den ersten Jahren ihres Bestehens infolge der unsachgemässen Geschäftsführung und Vermögensverwaltung und der unkundigen Buchführung manche Schwierigkeit zu überwinden. Erst als im Verlauf der Jahre die Erfahrungen der Institute sich mehrten und allmählich auch für die Anstellung gelernter Fachleute Sorge getragen wurde, liessen sich die Fehler und Missgriffe der ersten Jahre ausschalten und eine zweckmässige, zeitgemässe Buchführung und Vermögensverwaltung einführen. Die Institute, auf deren früheste Geschichte dieser Aufsatz Streiflichter wirft, sind die folgenden: Pester Erster Vaterländischer Sparkassenverein (Gründungsjahr 1839), Arader Sparkasse (1840), Pester Ungarische Handelsbank (1841) und die Sparkassen von Sopron (1842), Kassa (1844) und Nagyvárad (1847).

Marianne Pósch.

Eber, Anton: Was lehrt uns Széchenyi? Budapest, 1941. 225 S. (In ungarischer Sprache.)

Ein vorzügliches Buch über das Leben und das Lebenswerk Széchenyis, für die Jugend geschrieben. Der Verfasser hebt vor allem die wirtschaftspolitische und auch hier besonders die kreditpolitische Konzeption Széchenyis hervor. Das Buch ist ein wertvolles Produkt der aus Anlass des 150jährigen Jubiläums der Geburt Széchenyis reichlich aufblühenden Széchenyi-Literatur. Wir möchten jedoch die Gelegenheit nicht ungenützt lassen und unserem Befremden darüber Ausdruck verleihen, dass sowohl die Festredner der zahlreichen Jubiläumsfeier wie auch die zum Jubiläum erschienenen Werke einem vom allgemein europäischen wie vom ungarischen Gesichtspunkte gleich beachtenswerten Gedanken Széchenyis: der Betonung der Bedeutung des Donaubeckens viel zu wenig Aufmerksamkeit schenkten. Und doch hat Széchenyi für die Schiffbarmachung des Eisernen Tores an der Unteren Donau deshalb so leidenschaftlich gekämpft, um dem Donaubecken Zugang zum Südosten Europas zu verschaffen.

Roland Hegedüs.

Milhoffer, Alexander: Weltproduktion und Weltpreissbildung des Weizens von der Weltwirtschaftskrise bis zum zweiten Weltkrieg. Budapest, 1941. R. Gergely. 140 S. (In ungarischer Sprache.)

Trotz des ungeheuren Reichtums der Literatur des Weizenproblems besaßen wir noch immer keine befriedigende Statistik der Weizenpreise, — die statistischen Zusammenstellungen Milhoffers, eines bewährten Kenners der Weizenfrage, sind also mit Freude zu begrüßen. In seiner Untersuchung der Ursachen der Steigerung der Weizenproduktion vermischen wir jedoch die Hervorhebung der Schutzzölle und der autarkischen Bestrebungen der Importländer, die doch höchstwahrscheinlich eine entscheidende Rolle in der Heraufbeschwörung der Weizenkrise gespielt haben. Im abschliessenden, der Lösung des Weizenproblems gewidmeten Abschnitt bespricht der Verfasser die verschiedenen Lösungsvorschläge, ohne jedoch ein eigenes neues Projekt vorzutragen.

Stefan Varga.

Huszt, Dionys: Italienisch-ungarische Handelsbeziehungen im Mittelalter. (Veröffentlichung des Ungarischen Historischen Instituts in Rom.) Budapest 1941. (In ungarischer Sprache.)

Die Glanzzeit der wirtschaftlichen Beziehungen Ungarns und Italiens fällt in das 13. und 14. Jh. Die Vertiefung dieser Beziehungen war vor-

wiegend zwei Faktoren zu verdanken: dem Reichtum Ungarns an Edelmetallen und der sich nach dem Osten vorwärtstastenden regen Handelstätigkeit Italiens. An sich blieben zwar diese Handelsbeziehungen an Bedeutung hinter den politischen und kulturellen Beziehungen der beiden Länder stark zurück, — es waren aber eben die italienischen Kaufleute, die als erste den Weg des italienischen Kultureinflusses in Ungarn ebneten. — Der Wert der auf erschöpfender Literaturkenntnis fussenden und stets fesselnden Darstellung wird auch dadurch erhöht, dass dem Verfasser nur in einigen Einzelfragen ältere zusammenfassende Arbeiten zur Verfügung standen, — im allgemeinen stützt er sich auf die Teilergebnisse der jüngsten Forschungen.

Anna Kelp.

Adorján, Johann: Ein Siebenjahresplan für die ungarische Landwirtschaft. Budapest, 1941. Johann Arany-Druckerei. 69 S. (In ungarischer Sprache.)

Der obige Titel erweckt in dem Leser die Erwartung, in dem vorliegenden Buche einen mit genauen Berechnungen unterbauten, in alle Einzelheiten ausgearbeiteten Plan zur Förderung und Modernisierung der ungarischen Landwirtschaft zu finden, der die in der Tagespresse und in der Fachliteratur bis zum Überdruß wiederholten verschiedenen Forderungen auf ihre Durchführbarkeit und Dringlichkeit hin prüft und zu einem logisch zusammenhängenden und auch die Reihenfolge der Aufgaben feststellenden Programm verarbeitet. Von all dem enthält das Buch nichts, — es bietet einfach eine skizzenhafte Zusammenfassung der erwähnten Forderungen, der einer Lösung harrenden Aufgaben der ungarischen Agrarpolitik, für das grosse Publikum geschrieben. Es kann nicht einmal nachgeprüft werden, ob die Vorschläge des Verfassers zur Förderung der Landwirtschaft auf einer realen Grundlage fussen, da er die zahlenmässigen Unterlagen schuldig bleibt. Zu bemängeln ist ferner, dass er die Probleme zum Teil derartig vereinfacht vorträgt, wie es selbst in einer populären Arbeit nicht zulässig ist, und dass er bei starker Bevorzugung der produktionspolitischen Probleme die anderen Belange der Agrarpolitik ziemlich vernachlässigt.

Ladislauš Dávid.

Colin Clark: The conditions of economic progress. London, 1940. Macmillan. XII, 504 S.

Colin Clarks Buch ist eine hervorragende statistische Arbeit, deren Hauptaufgabe darin besteht, die tatsächlichen Voraussetzungen des wirtschaftlichen Wohlstandes und des wirtschaftlichen Fortschrittes bei den zivilisierten Völkern der Welt zu erforschen, zeitlichen und räumlichen Vergleichen zu unterziehen und die sich hieraus ergebenden Gesetzmässigkeiten aufzudecken. Das statistische Material, auf das sich der Verfasser in seinen Untersuchungen stützt, ist reich und in jeder Beziehung äusserst aufschlussreich und die daraus abgeleiteten theoretischen Anregungen mannigfaltig.

Erwin Kufiler.

Naumann, Hans Dietrich: Die Organisation der Versicherungswirtschaft. Berlin, 1940. Junker und Dönhaupt. 59 S.

Der Verfasser ist als Leiter der Reichsgruppe „Versicherungen“ unzweifelhaft als erster berufen, die heutige Lage und Organisation der deutschen Versicherungswirtschaft darzustellen. Er bietet in dem engen Rahmen eine vorzügliche Schilderung der Bedeutung, der Rechtsformen, der Organisation und der Entwicklung des Versicherungswesens im nationalsozialistischen Deutschland.

D. K. N.

Meerwarth, Rudolf: Leitfaden der Statistik. Leipzig, 1939. Bibliographisches Institut. 159 S. (Meyers kleine Handbücher.)

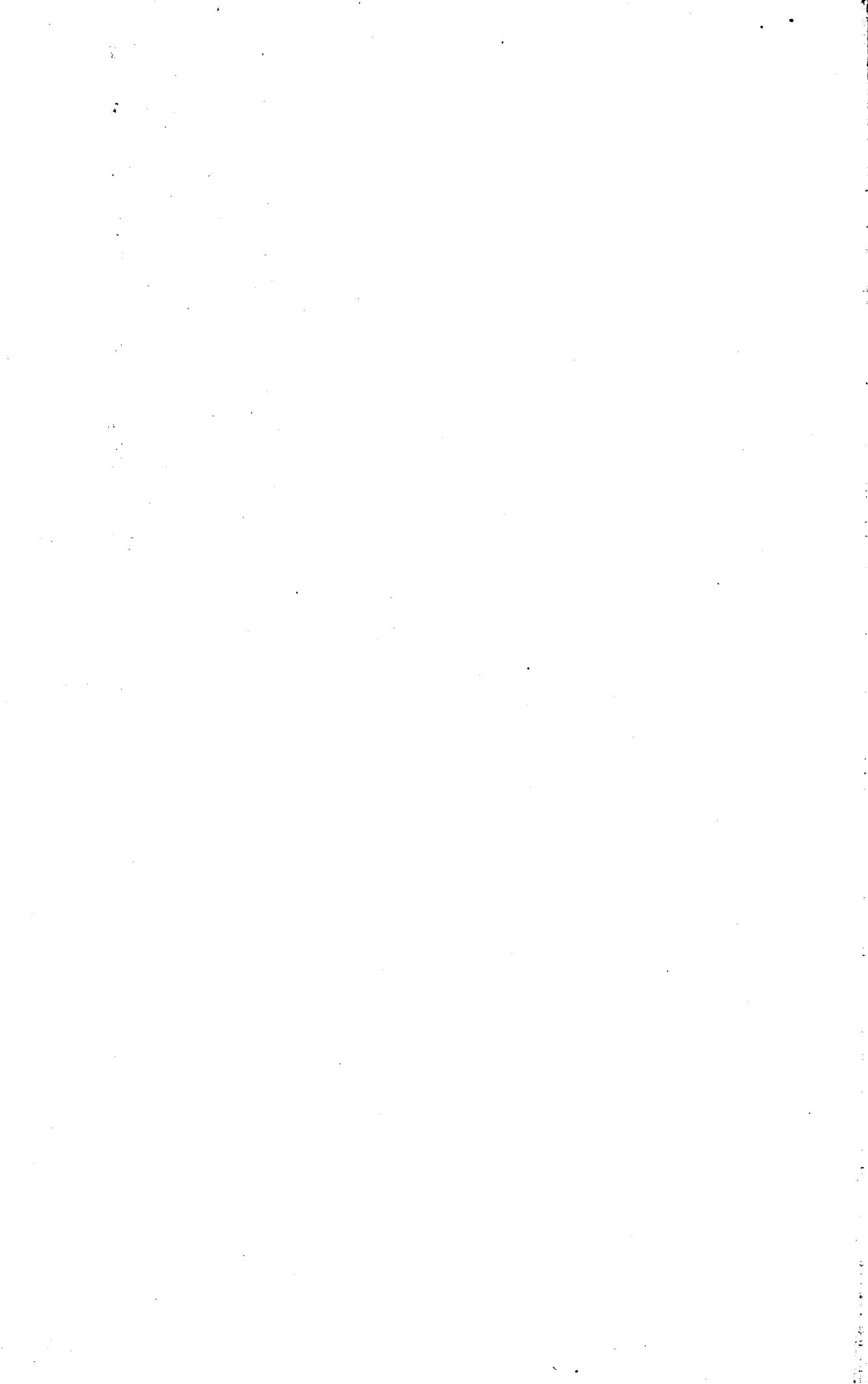
Meerwarths neues Buch ist ein Lehrbuch für die Studierenden der Volks- und Betriebswirtschaftslehre, dessen Hauptteil der klaren, übersichtlichen Darstellung der statistischen Methoden gewidmet ist. Der Verfasser lässt aber neben der Wirtschaftsstatistik auch die weiteren Anwendungsgebiete der Statistik: die Bevölkerungskunde, die Naturwissenschaften, die Psychologie usw. nie aus dem Auge.

Wilhelm Olti.

Damas, B. V.: Essai sur l'évolution du commerce international. Paris, 1940. Alcan. 455 S.

Der Verfasser übt scharfe Kritik an den Anhängern sowohl des Freihandels wie des Protektionismus, die jedoch durch manchen logischen Fehler geschwächt wird. Und da er das positive Ergebnis seiner Untersuchungen für ein zweites Werk vorbehalten hat, bleibt das vorliegende Buch unausgeglichen und unvollendet, — trotz seiner unzweifelhaften Vorzüge auf dem Gebiete des Systematisierens, lässt es den Leser völlig unbefriedigt.

Albert Morvai.

Az árak emelkedése.

1. Konjunktúrák és monetáris árváltozás.

A javak gazdasági értékelésének sajátos jellemvonása, hogy az mindig csak viszonylagos és ennél fogva változékony is. Nehezen tudja elfogadni ezt a tényt mindenki, aki a közgazdasági jelenségekhez kívülről közelít, vagyis akit szemléletében idegen nézőpont befolyásol. Ha például valaki abból indul ki, hogy a pénz értékmérő, akár a méterrúd vagy a gramm súly, nehezen fogja természetesnek elfogadni, hogy egy métermázsza búzának vagy egy méterhossz vászonnak változó lehet az értéke változatlan áruminőség és egyébként változatlan pénzérték mellett. Hiszen egy métermázsza búzával vagy egy méterhossz vászonnal ugyanakkora szükséglet elégíthető ki, akár esik, akár emelkedik az ára. Van tehát a javaknak egy bizonyos értelemben vett oly értékük, amely gazdaságilag nem közömbös és ugyanakkor kevésbé változékony, — vagy talán éppen változatlan is —, mint amennyire a piaci árak változnak.

A klasszikusok természetes és piaci ár között tettek különbséget. A megkülönböztetésben kifejezésre jut, hogy a piaci ár olyasmű, ami nagyobb áringadozásoknak van alávetve, mint a természetes ár, hiszen a piaci árak jellemvonása éppen az, hogy a természetes árak körül ingadoznak. A piaci árakat a klasszikus felfogás szerint a kereslet és kínálat szabályozza, mai nyelven azt mondhatnók, hogy konjunkturálisan befolyásolja. A természetes árak pedig a javak termelési költségeitől, illetve végeredményben az előállításukra fordított munkától, függenek. Aszerint, amint a javak munkaköltsége megváltozik, — így például a termelési technika haladásával, technikai javításokkal csökken, — változik a javak természetes ára is. Látható, hogy e szerint a felfogás szerint a természetes ár is változékony s ez a változékonysága fennáll annak ellenére, hogy az árú, a termék, az emberi szükségletek kielégítése szempontjából nem változott meg. Az objektivista értékelméletnek felel meg, hogy előtte csak a termelési költségek változékonyságának van jelentősége, nem pedig a szükségletek (nagyobb) változatlan-ságának is.

De tettek a klasszikusok egy másik megkülönböztetést is, még pedig ár és érték között. Az érték két fajtája közül a használati érték eltérése az ártól egészen éles és határozott, úgyhogy a használati érték és az ár különbségét lehet az érték és ár tulajdonképeni különbségének is venni. Már a csereérték és az ár összefolyik, különösen ha hozzávesszük, hogy az árnak is két fajtáját különböztették meg a természetes és piaci árban. Hogy viszonylik például a csereérték a természetes árhoz és hogyan a piaci árhoz, ez nem egészen világos. Lehet a csereértéket úgy felfogni, hogy az külön a vevő és külön az eladó piaci értékelése, úgy, ahogy manapság keresleti és kínálati árról, *demand price*-ről és *supply price*-ről beszélünk. Vagy lehet a csereértéket még távolabb venni a piactól azzal, hogy csupán elcserélhető értéket értünk alatta, amint az *exchange value*-t időnkint *exchangeable value*-nak is nevezték. A keresleti és kínálati árral azonosított csereérték annyi, mint árajánlat, az elcserélhető érték értelmében pedig annyi, mint árbecslés. Ha pedig az elérhető napi árral szembehelyezzük az egyáltalán elérhető árat, akkor a kettőnek megfelelő árbecsléssel azonosított csereértékek különbsége körülbelül ugyanaz lesz, mint amj a természetes és a piaci ár különbsége. A csereértéknek az árhoz való közelsége még fokozódik, ha szubjektív és objektív csereértéket különböztetünk meg, mert ebben az esetben az objektív csereérték és az ár között már alig lehet elválasztó vonalat húzni. Ézzel azonban hajlamosakká válhatunk arra, hogy a szubjektív csereértéket tekintsük a csereérték tulajdonképeni értelmének, vagyis azt, amelyet egyéni árbecslésnek is lehet nevezni.

Minden árképzettől különálló értékfogalom csak a használati értékben van meg s a használati érték nyilvánvalóan az, amelynek változékonysága hasonlíthatatlanul kisebb minden árnál. Amikor a hosszegység vagy súlyegység alkalmazásával nyert értékek állandóságával akarjuk a gazdasági értéket párhuzamba állítani, akkor nyilván a használati értékre kell gondolnunk, vagyis a javak használhatóságát kifejező értékre, amely a javak értékének és egyben árának is legállandóbb eleme. Ha ellenben a készletben levő javak hasznának a javak használhatóságán kívül a mennyiségüktől is függő alakulására gondolunk, akkor a javak értékének olyan változására kell ráeszmélnünk, amely közvetlenül nem a javak csereértékét határozza meg, mert hiszen akkor is megvan, ha jószágcsere nincsen. Ebben van a határhaszonelmélet Robinzonádáinak igazi jelentősége, hogy tudniillik a határhaszon kialakulásának már akkor is van értékmeghatározó hatása, ha a gazdasági értéknek csak mint használati értéknek van értelme. A javaknak növekvő készletükkel csökkenő hasznosságuk pedig oda vezet, hogy a gazdasági érték állandósága már akkor

is elsikkad, ha csupán a használati értékre korlátozzuk figyelmünket.

Még így is igaz marad azonban az a tétel, hogy egy mázsa búza ugyanúgy kielégítheti szükségleteinket, akár kevés, akár sok van egyébként abból a búzából. A gazdasági értéknek ezt az állandó elemét nem nevezhetjük a használati érték állandóságának, de azért még mindig az állandóság tényezője marad a gazdasági értéken belül. Ez más szóval azt jelenti, hogy a hasznos javak értékének legállandóbb tényezője a javak hasznossága, mely a készletben levő javak mennyiségével fordított arányban változik, hanem használhatóságuk, mely minden egyes jószágegységben önmagában és akkor is megmarad, ha ilyen felhasználásra sor nem kerül. Csakis a használhatóság az, amely olyan állandósággal mérhető, mint amilyen egy test méterhossza vagy gramsúlya.

El kell ismernünk, hogy a szokásos terminológia nem egészen egyértelmű. Amikor például azt szokták mondani, hogy a régi közgazdasági ellentmondás, amely szerint a kenyér értéke kicsi és a gyémánt értéke nagy, onnan ered, hogy a kenyér használati értéke nagy és csereértéke kicsi, míg a gyémánt használati értéke kicsi és csereértéke nagy, akkor a használati értéket nem a hasznosság, hanem a használhatóság értelmében fogjuk fel. Vagy ha mégis úgy fogjuk fel, hogy a hasznosságra voltunk figyelemmel, akkor legalább is eltekintettünk a mennyiséggel csökkenő hasznosságtól, vagyis nem a készletben jelentkező hasznosságot, hanem csakis minden egyes jószágegység külön hasznosságát vettük alapul. Ezzel azonban már kétféle használati értéket kapunk, egyet, mely a készleten kívül szemlélt egyes javak használati értéke s egyet, amely ugyane javak használati értéke készletük nagysága szerint. A készletben szemlélt javak használati és csereértéke között nyilván nincsen ellentét, vagyis a nagy csereértékű jószágnak használati értéke is nagy. Az ellentét csak a készleten kívül értékelt javak használati értéke és ugyane javak csereértéke között van meg, de egyben megvan kétféleképen felfogott használati értékeik között is.

Ha ezek előrebocsátásával feltesszük a kérdést, hogy az árak változékonysága csupán az árrendszerrel és a pénznek mint érték mérőnek alkalmazásával jár-e együtt, azt válaszolhatjuk, hogy ez a változékonyság az áraknál sokkal messzebbre vezet vissza, nevezetesen már a használati értéknél kezdődik. Ha tehát a változékonyságot magát hibának rójuk fel, akkor ez a hiba nem az árak sajátossága, hanem a gazdasági értékeléssel mint használati értékeléssel is már összefügg. Ebből következik azonban, hogy az árak változékonysága önmagában megfelel a gazdasági értékelés jellegének s ehhez képest nem is lehet hiba. Ha az áraknak ez a képességük nem volna

meg, vagyis ha merevek és megváltoztathatatlanok lennének, akkor a gazdasági értékelés változékonyságával kerülnének ellentétbe, tehát éppen ez volna bennük hiba.

Mégse lehet lebecsülni az értékállandóságban rejlő előnyt és ezért az árák változékonyságából nem kell még arra következtetni, hogy az árák változása önmagában kívánatos volna. Az árák változékonysága szükséges, mert enélkül az árák a változó gazdasági helyzetekhez nem tudnának alkalmazkodni. Az árák változása tehát a gazdasági helyzetek változásához képest, mely a gazdasági értékelés változását is maga után vonja, szükséges lehet, noha a gazdasági helyzetek változása, amellyel az árák változása is együttjár, önmagában nem kívánatos. A gazdasági helyzetek változásai elkerülhetetlenül bekövetkeznek s velük változik a gazdasági értékelés is, az árák változásai pedig ezek nyomában szükségessé válnak.

Nézzük már most az árváltozások néhány jellegzetes esetét. Ha kindulunk egy egyszerű adásvételből, amelyben egy vevő áll szemben egy eladóval, akkor a kettejük megállapodásának legvalószínűbb ára a hagyományos ár, vagyis az, amely az ő ügyletüket megelőzte. Ha a kialakuló ár ettől eltér, akkor ennek szükségképen különös oka van. Az új ár az előzőtől vagy felfelé vagy lefelé térhet el. Áremelkedés esetében az eladó, árcsökkenés esetében pedig a vevő jut előnyösebb helyzetbe, tehát az előbbire törekedni és az utóbbinak ellenállni az eladónak, az utóbbira törekedni és az előbbinek ellenállni a vevőnek érdeke. Az áremelést az eladó keresztülviszi, ha lehet s az árcsökkenést elfogadja, ha erre kénytelen. Ugyanígy a vevő az áremelést fogadja el, ha erre kénytelen s az árcsökkenést viszi keresztül, ha lehet. Kettejük alkujával az ügylet be van fejezve és ugyonez áll arra az esetre is, ha az eladók és vevők egy-egy csoportja áll egymással szemben. Azzal persze, hogy az új ár hagyományos árrá lesz és a következő adásvételekre irányadóvá válik, az áremelés vagy csökkenés tovább hat, tudniillik az árváltozással egyenes arányban az eladási kedvet, vele fordított arányban pedig a vételkedvet növeli vagy csökkenti. Az eladási kedvnek ez a növekedése a termelésre ösztönzően, csökkenése pedig bénítóan hat. Az egy piacon alkudozó felek között kialakuló ár azonban erre a jövőre közvetlenül nincs tekintettel. Az eladók a legmagasabb árra törekkeznek, mert a legtöbbet akarják nyerni a költségeiken felül, a vevők pedig a legalacsonyabb árra törekszenek, hogy vásárlóerejükben minél kevesebbet veszítsenek.

Csak a gazdaságpolitika az, amely az árváltozásokhoz igazolást fűz és nekik meghatározott célzatokat tulajdonít. Az eladó nem mindig ad el azért, hogy egész készletét a napi piacon eladja, de végeredményben mégis csak arra törekszik, hogy egész készletét el tudja adni. Végeredményben az egész

készletért olyan árat akar elérni, amely mellett a nyeresége a legnagyobb. A gazdaságpolitikai szemlélet most már az így elért árhoz bizonyos magyarázatokat fűz. Ha az ár egy bizonyos szintnél magasabb, akkor azt mondja, hogy ez az ár szükséges volt ahhoz, hogy a rendelkezésre álló készlet nagyságára lehessen korlátozni a vételkedvet, miután az áremelkedés annak a jele, hogy a vételkedv a rendelkezésre álló készletnél nagyobb volt. Ugyanígy mondja azt egy bizonyos szintnél alacsonyabb árnál, hogy az áresökkenéssel a vételkedvet kellett fokozni, hogy az eredeti vételkedvet meghaladó készlet eladható lehessen. Egyébként egyenlő feltételek mellett minden árnak megfelel a kínálatnak és a keresletnek egy meghatározott mennyisége. A rendelkezésre álló készlet meghatározza a kínálat mennyiségét s ehhez tartozik egy ár, amely mellett a kínálat mennyisége a kereslet mennyiségével egyenlő.

A gazdaságpolitikai magyarázat azonban túlmege ezen a ponton s azt mondja, hogy az áremelkedés szükséges azért, hogy a termelés kiterjedjen s ezzel a kínálat növekedjék, de szükséges azért is, hogy a fogyasztás csökkenjen s így a kereslet is kisebb legyen. A termelés és kínálat növekedésének, valamint a fogyasztás és kereslet csökkenésének egy közbeneső ponton találkoznia kell, vagyis a kereslet és kínálat mennyiségének oly szinten kell egyenlőnek lennie, amelyhez tartozó ár alacsonyabb az áremelkedéssel előállott árnál. Ugyanígy mondja áresés esetében a gazdaságpolitika azt is, hogy az áresés szükséges azért, hogy a termelés csökkenjen s vele a kínálat is kisebb legyen, de szükséges azért is, hogy a fogyasztás növekedjék és vele a kereslet is nagyobb legyen. A termelés és kínálat csökkenésének, valamint a fogyasztás és kereslet növekedésének egy közbeneső ponton itt is találkoznia kell, vagyis a kereslet és kínálat mennyiségének oly szinten kell egyenlőnek lennie, amelyhez tartozó ár magasabb az áreséssel előállott árnál. Az áremelkedés esetén szükségesnek tartott alacsonyabb és az áresés esetén szükségesnek tartott magasabb ár fogalmilag egymással azonos egyensúlyi árnak vehető, melyet a gazdaságpolitikai magyarázat normális árnak tekinthet s az ettől eltérő magasabb és alacsonyabb árat egyaránt abnormálisnak nevezheti. Nyilvánvaló, hogy ez az ár nem más, mint a klasszikusok természetes ára és a mindkétirányú kilengések sem egyebek, mint az ő piaci áraik. Egyébként egyenlő feltételek mellett, tehát nem változó külső körülmények között a normális ár mértéke sem lehet más, mint a természetes ár. Tudniillik az árú termelési költsége, hamindjárt ezt a normálisnak nevezett ár esetében nem is fogjuk tisztán munkaköltségre visszavezetni, mint a klasszikusok a természetes árral tették. Oly ár, amely a termelési költségnél nem alacsonyabb, feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az árú egyáltalán termelhető

és ennél fogva piacra hozható legyen. Nem szükséges azonban hogy az ár a termelési költségnél magasabb legyen, ha egy áru termelését önmagában tekintjük, vagyis az árváltozás csakis akkor jutna nyugvópontra, ha a termelési költségnél se magasabb, sem alacsonyabb nem volna. De már az árnak a termelési költséghez való kötöttsége az egész árrendszerrel való összefüggését teremti meg, mert a termelési költség mint ármeghatározó tényező csak úgy érvényes minden egyes ár tekintetében, hogy a termelési költséget magát viszont az összes árak együtt határozzák meg. Ha pedig az árak általában a termelési költségek fölött állanak, vagyis minden árban a termelési költségen kívül nyereség is van, akkor az egyes árak nyugvópontja csak a más termelési ágakban elérhető nyereséggel növelt termelési költség lehet. Feltéve, hogy az egyes termelési ágakban a termelés különböző termelési költségek mellett folyik, akkor az árnak legalább oly magason kell megállapodnia, mint a legdrágább termelés költsége, de lehet, hogy az ár a folyó legdrágább termelés költségénél is magasabb szinten állapodik meg, vagyis az árban mindig van nyereség is. Ha a termelési költséget úgy határozzuk meg, hogy ezt a legkisebb nyereséget is beleszámítjuk, akkor persze megint elérhetjük, hogy az ár a legdrágább termelés költségénél nem magasabb. Amikor egy áru termelése változatlan termelési költséggel történik, akkor a termelési költség magas-sága a tartósan lehetséges ár legalsó határa s ebben az érte-lemben az ár meghatározója. Amikor ellenben az áru terme-lése különböző termelési költségekkel történik, akkor minden árnak megfelel egy határtermelési költség, melyről nem mond-ható el, hogy a tartósan lehetséges ár alsó határa volna, hanem fordítva az ár az, amely a mindenkor lehetséges határtermelés költségének felső határát megszabja. A határtermelés költsé-gének ármeghatározó szerepe csak közvetve van meg, amennyi-ben a határtermelés költsége meghatározza a termelés meny-nyiségét, a termelés mennyisége meghatározza a kínálatot s a kínálat meghatározza, hogy a kereslet mely mértékig elé-gíthető ki s ezzel meghatározást nyer a határkereslet fizető-képessége, vagyis az elérhető ár. Az az ár, amely a határter-melés költségét meghatározta, nem szükségképen azonos azzal az árral, amely a határkereslet fizetőképességével meghatáro-zást nyer, amivel aztán az árképződés folyamatában létrejön z egyensúlyzavar. Ennek nem kell mindig súlyos következmé-nyekkel járnia, mert mint pusztán árváltozásnak ki lehet egyen-lítődnie az árrendszer különösebb megrázkódtatása nélkül. A leg-különbözőbb árakat az egymást helyettesítő vagy kiegészítő ja-vak összefüggésén kívül a termelési rokonság fűzi össze egybe-függő rendszerre, vagyis az összes áruk termelési költségele-meinek azonosságára. Minden árváltozás tehát az egész árrend-

szerre kihat s azt egyensúlyából kihozza, de az árrendszer természetes irányzata, hogy egyensúlyi helyzetét a régi vagy új szinten visszanyerni igyekszik. Ez az egyensúlyra törekvés még akkor is megvan, ha az árrendszer tényezői nem elég mozgékonyak arra, hogy az egyensúlyt helyre tudják állítani, mielőtt új egyensúlyzavaró körülmények jelentkeznének. Így az árrendszer az egyensúlyzavar krónikus állapotába kerülhet. Ennek az egyensúlyzavarnak legjellegzetesebb esete, amikor az összes árak közel egyszerre vagy legalább is gyors egymásutánban valamennyien mozgásba kerülnek.¹

Mivel az árak pénzértékben nyernek kifejezést s a pénz értéke az árak magasságától függő vásárlóerejében nyer kifejezést, az összes árak mozgása egyben a pénzérték változását is jelenti. Ha a kezdeményezés az árak változásában jelentkezik, akkor konjunktúraváltozásról beszélünk, még pedig általános áremelkedés esetén fellendülésről, általános áresés esetén pedig lehanyatlásról, válságról, pangásról. Az áremelkedés elsősorban a pénz forgási sebességének növekedésével, az áresés pedig a forgási sebesség meglassubbodásával jár együtt, de ezt a pénzmennyiség megváltozása is követi, nevezetesen az előbbi esetben a pénzmennyiség szaporodása, az utóbbi esetben pedig a pénzmennyiség csökkenése. Közelfekvőnek látszik ezért a pénzmennyiség változásának a konjunktúraváltozással való kapcsolatát különös figyelemmel kísérni, amiből aztán azok

¹ Az egyensúlyi árelmélet egyik nagy gyöngéje, hogy belőle az egyensúlyzavar, különösképen pedig a konjunktúraciklus, levezethetőnek nem látszik. Ha ugyanis egy ár emelkedik, akkor a kínálat növekedése és a kereslet csökkenése, ha pedig egy ár esik, a kínálat csökkenése és a kereslet növekedése egyaránt abban az irányban hat, hogy a korábbi árszint visszaálljon, vagyis az egyensúlyi ár helyreálljon. Mihelyt azonban a termelési és fogyasztási javak, valamint árak és mennyiségek között különbséget teszünk, akkor egymásból folyó fázisokon keresztül a konjunktúraciklus levezethető. Legyen a termelési javak mennyisége T , növedéke t , a termelési javak ára P_t , az ár többlete p_t , a fogyasztási javak mennyisége F , növedéke f , a fogyasztási javak ára P_f , az ár többlete p_f , akkor egymásból folyó négy fázison keresztül a konjunktúraciklus lefolyása és visszatérése, a termelési javak árának emelkedéséből kiindulva, a következőképen vázolható:

$$\begin{array}{llll}
 \text{I. fázis :} & T \cdot (P_t + p_t) & > & F \cdot P_f \\
 \text{II. } & (T + t) \cdot (P_t + p_t) & > & F \cdot (P_f + p_f) \\
 \text{III. } & (T + t) \cdot P_t & < & (F + f) \cdot (P_f + p_f) \\
 \text{IV. } & T \cdot P_t & < & (F + f) \cdot P_f \\
 \text{I. } & T \cdot (P_t + p_t) & > & F \cdot P_f \quad \text{stb.}
 \end{array}$$

A termelési javak árának emelkedésénél fogva a termelési javak értéke nagyobb lesz, mint a fogyasztási javaké. Ugyanez a viszony kettejük között a második fázisban is. A harmadik és negyedik fázisban ellenben megfordul a helyzet, mert itt a fogyasztási javak értéke a nagyobb. Ennek a viszonynak jelentősége van az okozati összefüggés szempontjából, amellyel az egyes fázisok egymásból következnek. Látható, hogy egyensúlyi helyzet annál a fáziseltolódásnál fogva nem jöhet létre, amely a termelési és fogyasztási javak között mutatkozik.

a javaslatok is fakadtak, amelyek a konjunktúraváltozások befolyásolását és irányítását a pénzmennyiség független változtatásától remélték. Általában akkor, ha a kezdeményezés nem az árak változásából, hanem a pénzmennyiség változtatásából indul ki, inflációról vagy deflációról szoktunk beszélni aszerint, amint a pénzmennyiség változása pénzsaporításban vagy pedig pénzsűkítésben jelentkezik. De a fellendülést kísérő pénzsaporítást is szokás inflációnak tekinteni s a pangással járó pénzsűkítést is nevezik deflációnak. A pénzmennyiség független változtatása most már abban áll, hogy a fellendülésbe deflációs pénzpolitikát, a pangásba pedig inflációs pénzpolitikát kíván helyezni. A fellendülés általános áremelkedést hoz magával. Ezt az irányzatot a vele járó inflációs pénzpolitika elősegíti, a deflációs politika pedig gátolná. A pangásban áreső irányzat érvényesül, amelyet a deflációs pénzpolitika is alátámaszt, viszont az inflációs pénzpolitika feladata volna, hogy az áresést ellensúlyozza. A konjunktúrák árváltozásra jellemző, hogy az árak általában, de nem egyidőben és egyenlően változnak. Az árak egy csoportja hamarabb és jobban emelkedik fellendülésben, úgyszintén hamarabb és jobban esik lehanyatlásban. A két csoport nem teljesen azonos, a két szakasz egymást nem egyenlíti ki s így a fellendülés kezdetén fennállott helyzet sem egyenlő a lehanyatlás végén bekövetkező helyzettel. Amellett minden egyes konjunktúrának is egyéni jellemvonásai vannak. A monetáris árváltozásra ugyancsak jellemző az áraknak általában, de nem egyidőben és egyenlően bekövetkező változása. Az áraknak hamarabb és jobban emelkedő csoportja inflációban, valamint hamarabb és jobban eső csoportja deflációban egymással nem azonos, de nem azonos a konjunktúrák árváltozás hasonló csoportjaival sem.

A konjunktúrák árváltozás fellendülési és lehanyatlási szakasza egyaránt lefolyhatik anélkül, hogy a pénzürték változása tudatossá és ezzel problémává válnék. Ha a pénzürték állandóságának mértékét nem belső vásárlóerejében, hanem nemzetközi árfolyamában keressük, a pénzürték változatlan maradhat, noha a fellendüléssel belső vásárlóereje csökkent, a lehanyatlással pedig belső vásárlóereje emelkedett. Kísérőjelenségek, mint az állambáztartási helyzet és a nemzetközi fizetőképesség a pénz nemzetközi értékét ép lehanyatlásban ingathatják meg, tehát akkor, amikor a pénzürtéknek belső vásárlóereje szerint emelkednie kellene. Így a pénz nemzetközi értéke szilárdabb fellendülésben, noha belső vásárlóereje szerint a pénzürtéknek esőnek kellene lennie. Ezzel szemben a monetáris árváltozásban az infláció nemcsak a pénz belső vásárlóerejét csökkenti, hanem nemzetközi árfolyamát is megingatja, úgyhogy a pénzürték belső vásárlóereje és nemzetközi árfolyam

szerint egyaránt szilárdabb deflációban, mint inflációban. A különbség a konjunktúrák és monetáris árváltozás között onnan ered, hogy a konjunktúrák árváltozás rendszerint nemzetközileg párhuzamosan megy végbe, míg a monetáris árváltozás nemzetenkint jobban eltérő időpont, időtartam és mérték tekintetében.

2. Háborús árváltozás.

A konjunktúrák árváltozástól eltér anélkül, hogy a monetáris árváltozással szükségképen azonosítható volna, a háborúval járó árváltozás. Amíg a konjunktúrák árváltozásban a meg-megújuló beruházási tevékenység jut kifejezésre a termelés általános kiterjesztése irányában, ami a gazdasági fejlődésnek visszaesésekkel váltakozó lökésszerű alakulását mutatja, a háborús árváltozás inkább kisíklás a rendes pályából, a gazdasági életnek politikai okból származó egyedi alakulása. A békegazdaságban folyó szükségletek fedezésén és elhasznált tőkejavak pótlásán kívül tőkejavak készülnek. A folyó szükségletekre termelt fogyasztási javakat a nemzeti jövedelemnek közvetlen elfogyasztásra szánt részéből vásároljuk meg, az új tőkejavak birtokbavételére pedig a nemzeti jövedelemből végzett megtakarítások hivatottak. A nemzeti jövedelem az új fogyasztási javak és új tőkejavak előállításából származik és ugyanez a nemzeti jövedelem az, amely fogyasztásra és megtakarításra osztva a termelt új javakat felvásárolja. Ha a termelt új javak, amelyekből a nemzeti jövedelem származik, ugyanúgy oszlanak meg, mint ahogy a nemzeti jövedelem birtokosai vásárlási szándékukat megosztják a javak közt, akkor a nemzeti jövedelem a termelt új javak egész mennyiségét felvásárolja és a nemzeti jövedelem minden része új javakra cserélődik át. Ez nem szolgál okul arra, hogy bármely ár megváltozzék és így a piac egyensúlyi helyzetben maradhat. Minden más esetben kisebb vagy nagyobb egyensúlyzavar áll elő. A háborús gazdaságban a békegazdaságtól többrendbeli eltérés mutatkozik, mely eltérésben fokozati különbségek vannak aszerint, hogy a háborús gazdaság teljes mértékben hadviselő félnek, részben hadviselő félnek, hadicsелеkményekkel többé vagy kevésbé érintett semleges félnek gazdasága-e. Ez utóbbiak közül ki kell emelni a látszólag nem hadviselő, névleg semleges félnek különös esetét. A háborús gazdaságnak a békegazdaságtól mutatkozó eltérései a teljesen hadviselő fél esetében jelölhetők meg a legvilágosabban s ezek abban állnak, hogy a háborús gazdaság termelése folyó fogyasztási javakon kívül hadijavakból áll, tehát az új tőkejavak termelése elmarad, de a hadijavak termelése a folyó fogyasztási javak rovására is kiterjed, valamint az elhasznált tőkejavak pótlását is megszorítja. Ez a folyó fogyasztási javak termelé-

sében a békegazdasághoz viszonyítva szükségképen hiányt idéz elő, tehát a háborús gazdaság egyik jellegzetes vonása bizonyos árúhiány, nevezetesen a fogyasztási javak nagyobb szűkössége.

Ez az árúhiány akkor is előáll a teljes mértékben hadviselő országban, ha a külföldről elzárva nincs és nyersanyagforrásai mind rendelkezésére állva maradnak. Ha persze nyersanyagforrásait vagy azoknak egyrészét bármilyen okból elveszti, ez az árúhiányt általában vagy legalább is egyes árukban csak annál jobban fokozza, bár ezt egyes pótanyagok használatbavétele némileg enyhítheti.

Tegyük fel most már azt az esetet, hogy a nemzeti termelés egész terjedelme nem csökken, csak éppen az összetétele változik meg úgy, hogy a hadijavak termelése az új tőkejavak helyébe lép és a fogyasztási javak termelését is megszorítja, akkor a nemzeti jövedelem összege változatlan maradhat. Ez a nemzeti jövedelem azonban nyilvánvalóan csak a fogyasztási javakat akarja megvásárolni, míg a termelt hadijavak a nemzeti jövedelem birtokosai részéről kifejtett keresleten kívül állanak. Ha tehát az állam, amely a hadijavak birtokbavételére törekszik, a nemzeti jövedelem birtokosainak kezén több vásárlóerőt hagy meg, mint amennyi a rendelkezésre álló fogyasztási javak mennyiségének megfelel s a többit adó vagy kölcsön útján nem szerzi meg, akkor a fogyasztási javakban áremelkedésnek kell bekövetkeznie. Ez az áremelkedés anélkül, hogy a fogyasztási javak termelésének számottevő növelésével járhatna, addig mehet, míg a legnagyobb vásárlóerejű fogyasztók fogyasztásuk semmilyen megszorítását sem kénytelenek elszenvedni, sőt azt még ki is terjeszthetik. Ezzel szemben a csekély vásárlóerejű fogyasztók az elsőrendű életszükségleti javak beszerzésétől is teljesen eleshetnek és elviselhetetlen nélkülözéseknek lehetnek kitéve.

A feltételezett esetben a nemzeti jövedelem a fogyasztási javak és hadijavak együttes termeléséből származik. Ebből a nemzeti jövedelemből a termelt fogyasztási javaknál több nem vásárolható. Elvileg lehetséges, hogy ez minden áremelkedés nélkül bekövetkezik, ha a nemzeti jövedelemnek a hadijavakra eső hányada az állam birtokába jut, az állam a fogyasztási javak árát rögzíti, az elsőrendű szükségleti javak szétosztását pedig jegyrendszerhez köti. Elvileg tehát lehetséges, hogy a nemzeti termelés változott megoszlása ellenére a nemzeti jövedelemnek a nemzeti termeléssel való összhangja megmarad, vagyis a nemzeti jövedelmet meg lehet úgy osztani, hogy a nemzeti termelés új megoszlásának megfelelően. Ez a megoldás azonban a háborús gazdálkodásban minden áremelkedés lehetőségét kizárná. Legalább is kétségtelen, hogy a háborús gazdaságban bekövetkező minden áremelkedés az elér-

hető gazdasági egyensúlyt veszélyeztet. Az áremelkedésnek ez az irányzata a háborús gazdaságban jelentkező árúhiány folytán általános, minden monetáris árváltozás nélkül is. Az előző világháború inflációs pénzpolitikája folytán a monetáris árváltozás annyira az előtérben állott, hogy a pusztá árúhiányból származó áremelkedés irányzatát erősen elhomályosította. Nem kevésbé igaz ellenben, hogy ez az áremelkedés önmagában is probléma.

A háborús árváltozás keretében közvetlenül csak az áremelkedésének van jelentősége. Az áresés azonban szintén számításba jön, ha a megengedett vagy bekövetkezett áremelkedés visszafejlesztésére fordítjuk figyelmünket, tegyük ezt akár a háború utáni időre vonatkoztatva is. Így is csak másodlagos az áresés problémája és ennek megfelelően csak másodlagosan akarunk itt vele foglalkozni. Ha a háború viseléséhez szükséges állami bevételek előteremtése céljából a háborús árúhiányhoz még inflációs pénzpolitika is járul, ez a háborús áremelkedési irányzatot még csak fokozza és a másodlagos áresési problémát is annál jobban megnehezíti. Ezt a súlyosbító pénzpolitikát azonban további vizsgálatainkból kikapcsoljuk, mert csak mint minősítő körülményt, nem pedig mint a háborús áremelkedés tulajdonképeni okát akarjuk kezelni.

Nemcsak az árúhiány ténye, hanem már az árúhiány előrelátása is arra bírja a kínálatot, hogy árúkészletét a piactól visszatartsa. Ezt a magatartást a spekuláció piacszabályozó tevékenységének szokás mondani, mert kiegyenlítést talál a jobban ellátott jelen piac és a kevésbé ellátott jövő piac között. Ez azonban csak gazdaságpolitikai magyarázat, mert az árúvisszatartás célzata csak az, hogy árúnak a piactól való távoltageásával az árakat emelje. Még békegazdaságban is, amikor pedig az árúvisszatartás kevésbé aggályos, a spekuláció előrelátását nem mindig igazolják a fejlemények, mégha az átmeneti áremelkedést sikerült is volna elérni. Háborús gazdaságban ellenben az árúvisszatartás csak arra alkalmas, hogy az árúhiányt fokozza, mert hiszen a háború elhuzódásával az árúhiánynak csak nőnie lehet s így az árúvisszatartásnak állandóvá, sőt növekvővé kellene lennie. Az árúhiánytól való félelem egyébként a háztartásokat is arra készíti, hogy a rendesenél nagyobb készleteket halmozzanak fel s mivel ezekhez a készletekhez nem nyúlnak hozzá, több romlik el, de legalább is fokozzák a piaci árúhiányt és ezzel előmozdítják az árak emelkedését. Kétségtelen, hogy az áremelkedés az árúvisszatartás megszüntetésének is eszköze, mert hiszen az árúvisszatartás a kínálat részéről áremelkedés előidézésének célzatával történik. De a gazdaságpolitika egyéb eszközeinek gyengeségére vall, ha az árúvisszatartással csak úgy tud megküzdeni, hogy célzatának szabad érvényesülést enged.

A szabad békegazdaságban a kínálatnak a legnagyobb nyereség elérésére irányuló törekvése gazdaságpolitikailag igazoltnak tekinthető, mert hiszen a szabad gazdaságnak ez a törekvés a mozgatója. A kínálat elégtelensége mellett az áremelkedés szükséges ahhoz, hogy a termelést és egyben a kínálatot növelje, valamint a keresletet és egyben a fogyasztást is csökkentse. Amikor ellenben a termelés kiterjesztése nehézségekbe ütközik s a fogyasztás megszorítása egy bizonyos ponton túl már aggályos, mikép a háborús gazdaságban, akkor ezek a gazdaságpolitikai célszabályok értelmüket veszítik és a kínálatnak a legnagyobb nyereség elérésére irányuló törekvése csupán áremelkedésben végződik gazdaságpolitikai igazolás nélkül. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a nemzeti jövedelemnek a nemzeti termeléssel való teljes összhangja csak a fogyasztási javak áremelkedése nélkül érhető el, akkor az árúhiányból származó áremelkedés a háborús gazdaságban minden gazdaságpolitikai célszerűséggel ellentétbe kerül.

Annak ellenére azonban, hogy elvileg a háborús gazdaság a vele járó árúhiány mellett is meg lehet áremelkedések nélkül, sőt minden áremelkedés az elérhető gazdasági egyensúlyt veszélyezteti, az áremelkedések a háborús gazdaságnak rendes kísérő jelenségei. Még ha a hatósági árszabályozás mindent el is követ, hogy az áremelkedéseket megakadályozza, azok többé-kevésbé mégis bekövetkeznek. Vegyük sorra azokat az okokat, amelyek ilyen áremelkedéseket előidézhetnek, pusztán árúhiányból kifolyóan és így mindenekelőtt infláció nélkül.

A belső gazdasági helyzet legpontosabb ellenőrzésének lehetőségét feltételezve az első nehézségnek abból kell származnia, hogy a *behozatali javakra*, tehát a külföldről származó javakra az ellenőrzés csak abban a pillanatban kezdődhetik, amikor az országhatárt elérik. A háború kitörésével a nemzetközi kereskedelem legalább is nagyobb kockázatot visel. Ez már egymagában elegendő arra, hogy az árakat a nemzetközi kereskedelemben emelje. A háborúval a hadviselő felek exportképessége csökken, importszükséglete pedig nő. A nagyobb kockázat is inkább a kínálatot teszi tartózkodóvá, semmint a keresletet. A nemzetközi kereslet tehát legalább is viszonylag nagyobb lesz a nemzetközi kínálatnál, mint azelőtt volt. Az importjavak áremelkedése így hamarosan bekövetkezik, anélkül, hogy az importáló országnak közvetlenül módjában volna erre az áralakulásra befolyást gyakorolnia. Lemondhat e javak behozataláról, vagyis eltilthatja a behozatalt, vagy emelheti megtorlásul a saját exportjavainak árait, de nem írhatja elő, hogy a külföldi eladó nem adhat el drágábban, mint a háború kitörése előtt. Ezzel azonban már a háborús gazdaság belső árszínvonalán rés képződik, mert az első bár-

honnan jövő áremelkedés maga után igyekszik vonni a többit és pedig elsősorban mindazokét az árukét, amelyeknek az emelkedett ár termelési költségeleme. Ha a behozatali javak magasabb áron is bejönnek az importáló országba, megvan az első ár, amely a háború előtti áraknál magasabb s amelynek kialakulásánál a háborús gazdaság egyensúlyának feltételei nem játszanak szerepet; vagyis amelynek szempontjából az importáló országnak a változatlan árszínvonalhoz fűződő érdeke ép olyan közömbös, amint amennyire nem kényszeríthető a külföldi eladó arra, hogy az importáló országnak számított árait ne emelje.

Ha minden ország áttér a belföldi árak rögzítésére vagy legalább is ellenőrzésére és korlátozására, a nemzetközi kereskedelem még akkor is megőrzi a szabad áralakulás valamelyes mértékét, mert az áremelkedésre kedvező háborús nemzetközi forgalomban minden exportország igyekszik drágábban eladni és minden importország kénytelen drágábban venni, mint előbb. Még inkább áll ez, ha nem minden ország rögzíti a belföldi árszínvonalát, vagyis a nemzetközi áremelkedést a belföldi áremelés lehetővé tételével is táplálja. Minden importország egyben exportország is más árukban, tehát az importárak emelkedését szenvedő ország kénytelen saját exportárainak emelésére is, még ha a háborús nemzetközi kereskedelemnek az áremelkedésre kedvező irányzatát saját belső árszínvonalának tartása érdekében nem is akarná kihasználni. Kénytelenné válik saját exportárainak emelésére, hogy az importárak emelkedést meg tudja fizetni, nem is szólva arról, hogy a háborús gazdasággal járó kisebb exportképessége és nagyobb importszükséglete mellett *kiviteli javait* az elérhető nyereségmaximumon kell eladnia. Így aztán az importjavaknak a háborús gazdaság hatalmán kívül álló okokból bekövetkező áremelkedéséhez hamarosan az exportjavak áremelkedése is járul, de ez utóbbi áremelkedésnek a belső árszínvonalra való hatását még mindig jobban lehet ellensúlyozni, mint az importjavak esetében, mert árellenőrzés mellett az exportjavak belföldi és külföldi árainak nem kell szükségképen teljesen azonosaknak lenniök. Nem lehet azonban azt hinni, hogy a kiviteli javaknak ez a különböző külföldi és belföldi ára a külföldi áremelkedés hatását a belső árszínvonal rögzítése szempontjából teljesen közömbösíti. Mindig fenn fog forogni a nagyobb kivitel veszélye a belső piac kellő ellátottságának rovására és ezzel a belső áremelés megengedésének kényszere is.

A nemzetközi forgalomból származó áremelkedési irányzatokhoz szorosan csatlakozik az az eset, amikor valamely áru csak külföldről szerezhető be és a háborús gazdaság tartamára be nem hozható, úgyhogy a gazdálkodás *csak a már meglévő készletből* történhetik. Ha nélkülözhető vagy legalább is más

áruval pótolható áruról van szó, akkor az áremelkedés, mint árueelosztó és fogyasztást szabályozó eszköz nehezen mellőzhető, de mindenesetre helyes, ha az áremelkedésből származó több bevétel az állam javára esik. Az ilyen áremelkedés a nemzeti jövedelem háborús megosztása szempontjából csak kívánatos és ahelyett, hogy a háborús gazdaság egyensúlyát veszélyeztetné, azt egyenesen elősegíti. Az árszínvonal általános rögzítése ugyanis ép azt a célt szolgálja, hogy a nemzeti jövedelemnek csak az a hányada kerüljön fogyasztási javak megvásárlása ellenében kiadásra, amely a nemzeti termelésből a hadijavak mellett a fogyasztási javak termelésére esik, míg a nemzeti jövedelem többi részének a hadijavak megvásárlása céljából az állam kezére kell jutnia. A fogyasztási javak áremelkedése tehát általában akadálya annak, hogy a nemzeti jövedelemnek oly hányada kerüljön az államhoz, amennyi a hadijavaknak megfelel a nemzeti termelés egészén belül. A fogyasztási javaknak olyan áremelkedése ellenben, mint amelyet a fentiekben vázoltunk a külföldről folytatólagosan be nem hozható, de nem is nélkülözhetetlen javak esetében, egyenesen a háborús nemzeti jövedelemből az államot illető hányadnak az államhoz való juttatását szolgálja, mert az áremelkedési többlet nem a javak birtokosait gazdagítja, hanem mint fogyasztási adó a hadijavakat vásárló állam bevételeit növeli.

Ez a rendkívüli fogyasztási adó mingyárt átvezet ahhoz a kérdéshez is, hogy a fogyasztási javak olyan általános áremelkedését, amely a *javak háborús megadóztatásából* származik, a háborús gazdaság egyensúlya szempontjából hogyan kell helyesen megítélni. Gondoljuk el magunknak a következő esetet. Egy ország, amelynek békegazdaságában a nemzeti jövedelemnek mintegy kilenctizede fogyasztási javak vásárlására használtatott fel, háborús gazdaságában változatlan összértékű nemzeti jövedelemmel csak e jövedelem felerészét fordíthatja fogyasztási javakra, míg a másik fele a nemzeti termelés háborús megosztásának megfelelően hadijavaknak az állam által való megvásárlására szükséges. Ha ebben a háborús gazdaságban a fogyasztási javak árai általában száz százalékkal emelkednének, ez az áremelkedés a nemzeti jövedelem egész összegét igénybevenné és a hadijavaknak az állam által való megvásárlására semmi sem maradna. Az állam ugyanis a neki szükséges hányadot csak adókból vagy kölcsönökből merítheti. Az adófizetés az egyén szempontjából olyan, mint a takarékosagra való kényszerítés az állam javára. Az állami kölcsönvétel forrása pedig végeredményben nem más, mint az egyének önkéntes megtakarításainak az államhoz való juttatása. Ha a fogyasztási javak árai a háborús gazdaságban száz százalékkal emelkednek és ez a nemzeti jövedelem egész össze-

gét igénybeveszi, akkor ez az áremelkedés a fogyasztási javak mennyiségének közel felére való csökkenése mellett a fogyasztási javak eladóinak jövedelmét növeli és a fogyasztási javak vevőinek se megtakarításokra, sem adófizetésre semmi sem marad, tehát az államnak se jut semmi tőlük a hadijavak megvásárlására. Ha tehát az állam a szükséges bevételeket a fogyasztási javak *vevőitől* akarja megszerezni, akkor ez a kísérlete ezzel az áremelkedással már meg is hiúsult. Más azonban a helyzet, ha ehelyett a fogyasztási javak *eladói* felé fordul és tőlük az egész áremelkedési többletet elveszi. A fogyasztási javak eladói ugyanis az áremelkedés folytán abba a helyzetbe jutnak, amelytől a fogyasztási javak vevőit ugyanez az áremelkedés megfosztotta, tudniillik megtakaríthatják az áremelkedésből származó egész többletet. Ha az államnak sikerül ezt a többletet akár adóban, akár pedig kölcsönképen megszerezni, akkor a célját, amelyet egyébként áremelkedés nélkül lehet csak elérni, éppen az áremelkedéssel érte el. De csak az adóban megszerzett áremelkedési többletet lehet egyenértékűnek tekinteni az áremelkedés nélkül elért állami bevétellel, mert a kölcsönvétel szociális eltolódásokat hoz létre a fogyasztási javak eladói javára, ez pedig nem lehet a megengedett háborús áremelkedés célja. Visszatérve feltételezett esetünk kiinduló pontjához, azt mondhatjuk, hogy egy háborús gazdaságban, amelyben a nemzeti jövedelem összege a békegazdálkodáshoz képest nem változott, csak a nemzeti termelés összetétele változott meg úgy, hogy kilenctizedrészben fogyasztási javak helyett felerészben fogyasztási és felerészben hadijavakból áll, a nemzeti jövedelemnek felerészben fogyasztási, felerészben hadijavakra való megoszlása elérhető változatlan árszínvonal mellett a nemzeti jövedelem felének az állam kezére való juttatásával, de elérhető a fogyasztási javak árainak száz százalékos emelkedése mellett is, ha az áremelkedésből származó egész többlet az állami adóbevételeket növeli. Változatlan árszínvonal mellett a nemzeti jövedelem fele részint mint egyenesadó, részint, pedig mint a hitelintézetekben felgyülemelő megtakarításokból felvett kölcsön kerülhet az államhoz. Az állam javára megengedett áremelkedésnek azonban van egy nagy hátránya s ez az, hogy minden megengedett áremelkedés egy további áremelkedési hullámot vált ki mindazoknak az áruknak az árában, amelyeknek a megengedett áremelés termelési költségeleme.

A külföldről beszerezhető és a háborús gazdaság tartamára be nem hozható javakhoz, melyek áremelkedését adóztatással lehet az állam javára elvonni, közeleső az az eset, amikor a külföldi javak behozatala nem szűnik ugyan meg, de *fokozatosan csökken*, vagy legalább is *a kezdeti készletek csökkenésével* együtt lesz egyre kevesebb. Ezek az esetek lényeg-

gileg hasonlítanak azokhoz a belföldi javakhoz, amelyek belföldi termelése a hadijavak mellett egyre jobban összezsugorodik, vagy legalább is a kezdeti készletekkel együtt, ezek lecsökkenésével lesz egyre kevesebb. Ez a piaci helyzet a fogyó javak helyettesítésére alkalmas javak áralakulására is kihat. Mindezek az esetek a háborús áruhiány általános megnyilvánulásai és ha csak a belföldi áru kínálat csökkenésének mértékével mérjük kifejtett hatásukat, akkor az áremelkedésre irányuló természetes irányzatukon túlmenően egy államhatóságilag ellenőrzött árrendszerben az általános áremelkedésre kezdeményező hatást nem fejtenek ki. Ezt a kezdeményezést megadhatják a már tárgyalt importjavaknál jelentkező és külföldi eladóktól kiinduló áremelkedések, továbbá a nemzetközi áremelkedésnek az exportjavaknál fellépő visszahatásai, továbbá a közvetett állami adók növelése vagy felemelése. Ha persze az államhatósági árellenőrzés nem eléggé hatályos vagy legalább is nem eléggé általános, akkor a nélkülözhetőknél vagy kevésbé fontosaknak tartott árukban megengedett vagy türt áremelkedés is fejthet ki kezdeményező hatást az általános áremelkedés irányában. Mihelyt pedig az áremelkedési lavina megindul, nagyon nehéz kumulatív hatásában gátolni.

A nemzetközi forgalom után a *mezőgazdasági termelés* az, amely a belső piac hatásköréből a legjobban kivonhatja magát. Ez onnan van, hogy a mezőgazdaság nem lebecsülhető mértékben saját szükségleteinek kielégítésére is termel és piaci kínálatának csökkentésével saját fogyasztását növelheti. Amíg tehát az ipar vagy kereskedelem a piactól visszatartott árú előbb vagy utóbb mégis csak kénytelen piacra vetni, addig a mezőgazdaság által a piactól visszatartott árú a piac számára végleg el is veszhetik. A mezőgazdaság mint a legelsőrendű életszükségleti javak termelője e javak megszerzése érdekében eladásra nem kényszerül, mint ahogy az ipar és kereskedelem kénytelen eladni, hogy a legelsőrendű életszükségleti javak megvásárlásához szükséges vásárlóerő birtokába jusson. Ha a mezőgazdasági javak árainak rögzítése nem is jár azzal a veszéllyel, hogy a termelés lehetséges kiterjesztését megköti, azt a veszélyt mégis magában rejti, hogy a termelés csökkentésének nem állja útját. Így aztán könnyen előáll egy olyan helyzet, amelyben az általános áremelkedés kezdeményező szerepe éppen a legelsőrendű életszükségleti javakból álló mezőgazdasági áruknak jut. Ezt a veszélyt a termelői készletek hatósági igénybevétele is csak részben tudja elhárítani, de jobb eszköz híján ez az igénybevétel mégis elkerülhetetlenné válhatik. A hatósági igénybevétel árcsökkenő hatású, amennyiben a jelen piac ellátottságát növeli, ellenben áremelő hatású, amennyiben a jövő termelés csökkentésének veszélyét

fokozza. A hatósági igénybevételnél többet ígér, ha a mezőgazdaság pénzszükségletét fokozni lehet, mert ez a mezőgazdasági árúkinálatot növeli. Ilyen eredménnyel jár a mezőgazdaság egyenesadóterhének fokozása, bár ezt esetleg éppen a mezőgazdasági áremelkedés megengedésével igyekeznek elfogadhatóvá tenni.

A mezőgazdasági termelés nagysága szempontjából van a termelési költségek alakulásának aránylag a legkisebb szerepük. Ez onnan van, hogy a mezőgazdasági termelés költségeinek meghatározása nagy mértékben függ olyan tételektől, amelyek a piaci helyzetváltozásoktól függetlenek. Minden más termelésben ezzel szemben a termelési költségeknek döntő szerepük van. A helyes mezőgazdasági árszámítás is csak a termelési költségekből indulhat ki, minden más termelésnél ellenben csak azokon is alapszik. Ha a háborús gazdaság az összes árak rögzítését elhatározza és ehhez szigorúan ragaszkodik, akkor ez egyuttal azt is jelenti, hogy az összes áruk termelési költségeinek egységárai is rögzítve vannak. Az első kérdés, amely ezzel kapcsolatban felvetődik, abban áll, hogy bármilyen ár emelkedésének megengedése nélkül is megtörténhetik-e, hogy egy áru termelési költségei megváltoznak és így magasabbak is lehetnek az áru rögzített áránál. A termelési költségeknek az árak rögzítéséből származó rögzítése ugyanis nem vonatkozik még többre, mint a termelési költségszámítás *egységárainak* rögzítésére, amivel szemben az egyes áruk termelésénél felhasznált termelési javak *mennyiségében* is állhat be változás, úgyhogy a termelési költségek változhatnak a költségelemek egységárainak változása nélkül is. Ilyenek mindekelőtt azok az esetek, amikor *a termelés mennyisége vagy a forgalom nagysága csökken*, minek következtében az általános költségek kevesebb áru között oszlanak meg, úgyhogy minden egyes áru-ra több esik belőle. A termelésnek a hadijavak előállítására való átállítása esetében azonban a fogyasztási javakban mutatkozó árúhiánynak nincsenek a termelést vagy forgalmat csökkentő következményei, úgyhogy ez a körülmény az árúhiánynak a termelési költségeket emelő hatását megfelelően megszorítja, de teljesen meg nem szünteti. Ha a termelési költségeknek ilyen emelkedése oly mértékű, hogy a termelés folytatását veszélyezteti, akkor nélkülözhetőnek tartható termelési ágak leállnak, fontos termelési ágakban ellenben az áremelkedés megengedése elkerülhetetlenné válik. Ehhez járulnak aztán azok az esetek, amikor a háborús árúhiány következtében a termelés módja és ezzel a termelési költségelemek összetétele változik meg, aminek szintén lehet költségemelő hatása a költségelemek egységárainak változása nélkül is. Ez is járhat a termelés szüneteltetésének szükségével vagy pedig az áremelés megengedésének kényszerűségével.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítható, hogy a háborús gazdaság egyensúlyának azzal az általános feltétellel szemben, hogy az árszínvonalnak megváltoznia nem szabad, a háborús gazdasággal járó árúhiányból kifolyóan számos jelenség mutatkozik, amely ilyen áremelkedéseket elősegít vagy éppen elkerülhetetlenné is tehet. Ha most már az áremelkedések egyáltalán megindultak, minden egyes magasabb ár, amely más árúnak termelési költségeleme, ennek a másik árúnak áremelkedését is maga után vonja. Így az egész árrendszer megmozdul, magasabb árszínvonal és a megélhetési költségek emelkedése alakul ki, ami a munkabérek fel-emelését is kikényszeríti. A feladat most már nem az áremelkedés megakadályozása egyáltalán, hanem csak annak mérséklése és meglassítása. Továbbra is feltételezve a pénzmennyiség változatlanóságát, az áremelkedés pénzellátását csakis a pénz forgási sebességének növekedése szolgáltathatja, vagyis a pénz korábbi mennyisége változatlan forgási sebesség mellett a fogyasztási javakban mutatkozó árúhiány ellenére a pénzszükséglet kielégítésére nem volna elegendő, és így a fogyasztási javak árúhiányával kapcsolatban mutatkozó áremelkedés még a pénzmennyiség bizonyos mérvű szaporításának tárgyi feltételeit is megteremti. Ezzel a háborús gazdaság egyensúlyban tartásának problémája is megváltozik. A nemzeti termelés továbbra is két részre, a fogyasztási javak és hadijavak termelésére oszlik. A nemzeti jövedelem is ebből a két részből származik és ennek a két résznek megvásárlására kell fordítani. Tegyük fel, hogy változatlan árak mellett a termelt fogyasztási javak és a termelt hadijavak pénzértéke egymással egyenlő. A fogyasztási javak áremelkedése folytán e javak pénzértéke a hadijavak pénzértékét meg is haladhatja. Ha ez nem jár a fogyasztási javak termelésének a hadijavak rovására való kiterjesztésével, mint ahogy pusztán árdinamikailag nézve be kellene következnie, akkor legalább is a hadijavak termelőinek jövedelemcsökkenését okozza, vagyis részesedésüket a termelt fogyasztási javakból csökkenti. A hadijavak árai tehát már emiatt sem maradhatnak el a fogyasztási javakéi mögött és a nemzeti termelés megoszlásával arányosan kell továbbra is megoszlania a nemzeti jövedelemnek, keletkezésénél és elköltésénél egyaránt. Kétségtelen, hogy az általános, de időpont és mérték szerint egyenlőtlen áremelkedések a háborús gazdaság kiegyensúlyozásának problémáját módfelett megnehezítik.

A kép, amelyet a háborús gazdaság áremelkedési irányzata nyújt, alakilag hasonlít a konjunktúras és a monetáris áremelkedéshez egyaránt. A konjunktúras áremelkedést a gazdasági élet általában kedvezően ítéli meg és csak a nyomában járó visszaesés miatt hibáztatja. A monetáris áremelkedést

ezzel szemben önmagában szokás helyteleníteni s nem azért, mert netalán defláció következne utána. A konjunktúras és a monetáris áremelkedés megítélése tehát határozottan ellentétes. Ha csupán az előző világháború tapasztalatai után indulnánk és a háborús áremelkedést az inflációval kötnők össze, akkor a monetáris áremelkedésről mondtak egyben a háborús áremelkedésre is közvetlenül érvényesek volnának. A háborús áremelkedésnek árúhiányból való származásából következik azonban, hogy az inflációval való azonosítása vagy akár csak párosítása nélkül is csak kedvezőtlen megítélésben részesülhet. Nem visszahatása miatt, mint a konjunktúras áremelkedés, hanem önmagában, akárcsak az infláció. Viszont a háborús áremelkedés infláció nélkül közelebb áll a konjunktúras áremelkedéshez abban, hogy az árúhiánynak a háború után fokozatosan véget kell érnie, tehát az áremelkedésnek is áresésben kellene folytatódnia, míg az inflációt nem kell szükségképpen deflációnak felváltania. Ha a háborús áremelkedés kizárólag árúhiányból származik, akkor az áraknak ugyanúgy vissza kellene menniök annak az árszínvonalnak az irányában, amely a háború előtt fennállott, amint a megfogyatkozott árúkészlet újra felduzzadhat és felduzzad a háború után.

A konjunktúras áremelkedés folyamán egyes árucsoportok áremelkedése hamarabb és nagyobb arányokban jelentkezik, mint más árucsoportoké. Egyes árak az árrendszeren kívüleső kezdeményező okokból emelkednek, míg más árak emelkedése csak azért következik be, mert az árrendszer összefüggésénél fogva követik a már bekövetkezett áremelkedéseket. Az áremelkedés így idővel általános lesz ugyan, de nem egyenletes. Ehhez az általános áremelkedéshez azonban nem fűzzük a pénz elértéktelenedésének képzetét, pedig az áremelkedést nemcsak a pénz forgási sebességének növekedése, hanem a forgalomban levő pénzmennyiség szaporodása is kíséri. A konjunktúras áremelkedéssel egyidőben a termelés mennyisége is növekszik, amivel együtt az eladható készleteknek és a kínálatnak is növekednie kell. Az áremelkedés pusztá ténye azonban arra vall, hogy a növekvő kínálat a kereslet növekedése mögött még mindig visszamarad, különben nem lehetne áremelkedésnek bekövetkeznie. Az áremelkedés ténye azt bizonyítja, hogy a kereslet rendelkezésére álló vásárlóerő nagyobb, mint a kínálat árúkészletének értéke változatlan árak mellett számítva. A termelés mennyiségi növekedése nem elegendő ahhoz, hogy az áremelkedésnek elejét vegye, tehát a termelés növekedése kisebb, mint a vásárlóerő növekedése. A kereslet vásárlóereje a nemzeti jövedelmet, ez utóbbi pedig a termelési javak árát jelenti, úgy hogy azt is lehet mondani, hogy az általános áremelkedés tanúsága szerint a *termelési javak árának* emelkedése nagyobb, mint a *fogyasztási javak mennyiségének* nö-

vekedése, mely utóbbiakból minden kínálat végeredményben áll. A konjunktúras áremelkedés egyben kétségkívül hasonlít a monetáris áremelkedéshez, az inflációhoz és pedig abban, hogy a közgazdaság, vásárlóerejének mennyiségén alapuló, kereslete nagyobb, mint a közgazdaság, árúkészletén alapuló, kínálata.

A monetáris áremelkedés folyamán is az a helyzet, hogy egyes árúcsoportok áremelkedése hamarabb és nagyobb arányokban jelentkezik, mint más árúcsoportoké. Amíg ellenben a konjunktúras áremelkedés folyamán egyes árak az árrendszeren kívüleső okokból kezdeményező módon emelkednek és az ehhez szükséges pénzmennyiséget a pénz forgási sebességének növelésével szerzik meg, addig a monetáris áremelkedésben a kezdeményezés a pénz mennyiségi növekedéséből áll elő. Ennek az árúkeresletet növelő hatása egyelőre csak egyes árúcsoportok árainak emelkedésében nyilvánul meg, amit más árak emelkedése az árrendszer összefüggésénél és a megnövekedett pénzmennyiség továbbforgásánál fogva követ. A konjunktúras áremelkedésnél a pénz forgási sebességének növekedése mutatja a pénzszükséglet megnagyobbodását és a közgazdasági forgalom megélnkülését, ami a pénzmennyiség szaporításának tárgyi feltételeit is megteremti. A monetáris áremelkedésnél ellenben a pénz mennyiségének növekedése fokozza a kereslet vásárlóerejét, emeli az árakat, csökkenti a pénz értékébe vetett bizalmat és ezzel meggyorsítja a pénz forgási sebességét is. A konjunktúras áremelkedésben a pénz forgási sebességének növekedése megelőzi a pénzmennyiség növekedését, a monetáris áremelkedésnél ellenben a pénzmennyiség szaporítását követi a pénz forgási sebességének fokozódása. A nagyobb pénzforgási sebesség mindkét esetben nagyobb áremelkedéshez járul hozzá, mint amily mértékben a pénzmennyiség szaporodik, úgyhogy a konjunktúras áremelkedés első és a monetáris áremelkedés utolsó szakaszában valósággal pénzhiány áll elő. A monetáris áremelkedés ott kezdődik, ahol a pénzmennyiség szaporodása először érezteti keresletnövelő hatását. Az ezt követő áremelkedés is általánossá válik, akár a konjunktúras áremelkedésnél, noha szintén nem egyenletes. Ehhez az áremelkedéshez azonban, a konjunktúras áremelkedéssel ellentétben, a pénz elértéktelenedésének képzetét fűzzük, ami onnan ered, hogy a monetáris áremelkedés eleinte kisebb, mint a pénzmennyiség szaporodása és ez a pénzbőség állapotát teremti meg. Amikor pedig folytatólagosan a pénz forgási sebessége megnövekszik, ez a pénzzel szemben megnyilvánuló bizalmatlanság következménye, holott a konjunktúras áremelkedésnél a pénz forgási sebességének megnövekedése a gazdasági fellendülésbe vetett bizalomból ered. A konjunktúras áremelkedést a termelés folytatólagos meg-

növekedése kíséri, egészen a túltermelésig, ezzel szemben a monetáris áremelkedést a termelés részleges kiterjesztése után a termelés fokozatos összezsugorodása jellemzi. Az árúpiac helyzete szempontjából el lehet mondani, hogy a konjunktúras áremelkedés csökkenő árúhiány után árúfeleslegben, a konjunktúras áresés csökkenő árúfelesleg után árúhiányban végződik, amivel szemben a monetáris áremelkedés növekvő árúhiánnyal, a monetáris áresés pedig növekvő árúfelesleggel jár. A monetáris áremelkedés hatása tehát ebből a szempontból inkább a konjunktúras áresésnek, semmint a konjunktúras áremelkedésnek hatásával hasonlítható össze. Mindkettőnek sajátja, hogy árúhiányban végződnek, csak amíg a konjunktúras áresést lezáró árúhiány a konjunktúras áremelkedés feltételeit teremti meg, a monetáris áremelkedést lezáró árúhiány nem lehet egy monetáris áresés kiindulópontja, vagyis a konjunktúraciklushoz hasonló váltakozó gazdasági folyamat létrehozója.

A háborús áremelkedés jellegzetes oka az árúhiányban van s ez adja érintkezési pontját a konjunktúras áreséssel és a monetáris áremelkedéssel. A különböző árváltozások pénzforgalmi képét tekintve azt mondhatjuk, hogy a konjunktúras áremelkedésben a pénz forgási sebességének meggyorsulását a pénzmennyiség szaporítása követi, a konjunktúras áresésben pedig a pénz forgási sebességének meglassubbodására következik be a pénzmennyiség apasztása, amivel szemben a monetáris áremelkedésben a pénzmennyiség szaporodása jár a pénz forgási sebességének megnövekedése előtt, a monetáris áresésben pedig a pénzmennyiség apasztása előzi meg a pénz forgási sebességének meglassubbodását. Mivel a háborús árváltozásban csak az árúhiány a szükségszerű előzmény, mely elegendő az áremelkedés előidézéséhez, mégha a háborús áremelkedést magát nem is tartjuk elkerülhetetlennek ezért az inflációt csak esetleges, de nem fogalmilag hozzátartozó velejárójának tekintjük. Eszerint a háborús áremelkedés, fogalmilag tiszta esetében, nem kezdődhetik a pénzmennyiség szaporodásával, hanem csakis a pénz forgási sebességének meggyorsulásával, amely az árúhiánytól való félelemből ered. Meg kell azonban engedni, hogy a háborús gazdaság reáltipikus alakjában a pénzmennyiség valamilyen szaporodása mindig jelen lesz, mégha ennek olyan hatást nem is kell mindjárt tulajdonítanunk, hogy egyenesen monetáris árváltozásról, tehát a pénzmennyiség szaporodására visszavezethető áremelkedésről, kellene beszélnünk. Az árúhiánytól való félelem egyben áremelkedéstől való félelem is és ebben hasonló a pénz elértéktelenedésétől való félelemhez, vagy ez utóbbival ugyancsak együttjár az áremelkedéstől való félelem is. A kettőt azonban nem lehet egymással azonosítani. Az egyik esetben a szükséges áru-

kat többre becsüljük a pénznél, a másik esetben ellenben a felesleges áruknál is kevesebbre becsüljük a pénzt, ami nyilván nem ugyanaz és nem azonos gazdasági magatartásra vezet.

A háborús áremelkedés reáلتipikus esetében, amikor az áruhiány mellett a monetáris árváltozás feltételei is megvannak, a kínálatot csökkentő áruhiány és a keresletet növelő pénzsaporítás hatásai egyszerre érvényesülnek és így egymástól való elvi szétválasztásuk is nehézséggel jár. A pénzsaporítást a hadviselő állam hitelszükséglete idézi elő, ha az állam a nemzeti jövedelem folyó megtakarításaihoz másképp nem jut hozzá. Ehhez azonban a pénzsaporítás époly kevésbé szükséges, mint ahogy az áremelkedés nem elválaszthatatlan a háborús áruhiánytól. Ha például a megtakarítások a hitelintézetekben gyűlnek össze és ezeket az állam kölcsönveszi, akkor a pénzsaporítás kerülőútja és a vele járó monetáris áremelkedés elmaradhat. A monetáris árváltozás feltételeinek kiküszöbölésével pedig megkaphatjuk a háborús árváltozás ideáltipikus képét, tudniillik az áruhiányból származó áremelkedést, míg ezen túlmenően beszélhetünk a háborús gazdaság ideáltipikus képéről is, mihelyt az áremelkedést is sikerült elkerülni. Ha úgy a monetáris, mint a háborús árváltozást önmagában vizsgáljuk, tanulságos összehasonlítást végezhetünk úgy kettejük, mint közöttük és a konjunktúrás árváltozás között is. Ahogy a háborús és a monetáris árváltozás elválaszthatatlanságát fel szokás tételezni, ugyanúgy teszik fel azt is, hogy a konjunktúrás és a monetáris árváltozás egymással összefüggően jelentkeznek. A két feltevés összefüggését pedig az a feltevés adja meg, hogy minden árváltozás megkívánja a monetáris árváltozás feltételeinek jelenlétét. Ha ellenben a monetáris árváltozást úgy határozzuk meg, hogy benne a pénzmennyiség változása a kezdeményező jelenség és kimutatható, hogy úgy a konjunktúrás, mint a háborús árváltozás kezdeményező okai az árúoldalon találhatók meg, ez árváltozások pénzsükségletét pedig a pénz forgási sebességének megváltozása teremti meg önmagában, akkor a monetáris árváltozást úgy a konjunktúrás, mint a háborús árváltozástól élesen különválasztottuk, egyben pedig kettejük között bizonyos közös vonásokat is kiemeltünk.

A fogyasztási javaknak a háborús gazdaságban jelentkező szűkössége e javak kínálatának csökkenésére vezet, miközben e javak kereslete nem csökken, nevezetesen nem csökken e kereslet rendelkezésére álló vásárlóerő sem. Az ebből származó áremelkedést a hatósági árellenőrzés csak addig akadályozhatja meg, amíg a termelési költségek a hatóságilag rögzített áraknál magasabbakká nem lesznek. Mivel az árrögzítést csak az elsőrendű életszükségleti javaknak jegyre való kiosztása egészíti ki, a jegyhez nem kötött áruknak a növekvő árú-

hiánytól való félelemből származó összevásárlása csak annál jobban megindulhat, minél szigorúbb az árrögzítés. Rögzített árak mellett ugyanis az összevásárlás kevesebbe kerül. Áremelkedés mellett a hirtelen növekvő áraknak vissza kellene riasztania a keresletet, de ekkor a további áremelkedéstől való félelemnek, mint a növekvő árúhiány jelének is, csak annál jobban fokoznia lehet a vásárlókedvet. Mihelyt pedig a termelési költségelemek áremelkedése megindul és az áremelkedés általánossá válik, ez a további áremelkedésre és egyuttal a növekvő árúhiányra való számítást is általánossá teszi. A kínálat hajlamossá lesz arra, hogy árúkészletét a piac elől elrejtse, vagyis az árúhiányt fokozza. A kereslet pedig szívesen vásárol és tart készletben többet a tényleges szükségleténél, ami szintén csak a piaci árúhiány növelésére vezet. Minél kisebb és minél kevésbbé általános áremelkedés árán sikerül a meglévő árúkészletet szétosztani, annál kevésbbé nő a további árúhiánytól való félelem és annál kevésbbé változik ez át a pénz elértéktelenedésének tudatává. Ebben rejlik éppen a háborús áralakulásnak a monetáris árváltozástól való lényeges különbsége, hogy amíg inflációban a pénz értékét nem lehet hatósági árpolitikával megvédeni, mert a pénzmennyiség növekedése az áremelkedést fokozza és általánossá teszi, ugyanakkor az árúhiányt is növeli, tehát a kereslet növekedését és a kínálat csökkentését egyidőben idézi elő, addig a háborús gazdaság mindenkorai árúkészlete, infláció nélkül, minden árszínvonalon egyaránt szétosztható, tehát a legkisebb áremelkedés mellett is. Minél kisebb az árúhiány, annál kisebb az áremelkedés lehetősége is, de minél kisebb az áremelkedés, annál kevésbbé fokozódik az árúhiány is. Az árszínvonal tartása annál jobban sikerülhet, minél önellátóbb a háborús gazdaság, vagyis minél kevésbbé szorul rá külföldi javak behozatalára, ugyanakkor pedig minél kevésbbé kell a háborús gazdaságnak arra rászorulnia, hogy az állami hitelszükséglet kielégítése céljából a pénzmennyiség szaporodásához kelljen folyamodnia. Minden háborús gazdaság ennek a két feltételnek csak több-kevesebb megközelítésével fog megfelelni, de csak a megközelítés mértéke szerint számíthatunk arra, hogy egyensúlyukat megtalálják és megtartsák.

A háborús gazdaságnak a békegazdaságtól való eltérései tekintetében fokozati különbségek mutatkoznak aszerint, amint a háborús gazdaság teljesen hadviselő félnek vagy pedig a hadicselekményektől többé vagy kevésbbé érintett semleges félnek gazdasága-e. A nemzeti termelésnek a hadijavak termelésére való minél teljesebb átállítása természetesen csak a teljesen hadviselő félnek válik elkerülhetetlen érdekévé. Csakis az ő esetében áll elő tehát az a helyzet, hogy a hadijavak termelése a polgári tőkejavak termelésének helyébe lép és a fogyasztási

javak termelését jelentékenyen megszorítja. Minden más háborús gazdaság ez eset és a békegazdaság között valamilyen átmeneti fokozatot fog felmutatni. Eszerint természetesen más lesz mindegyikben a fogyasztási javak termelésének megszorításából származó árúhiány, valamint abból kifolyóan is különbségek fognak mutatkozni közöttük, hogy a háború folytán a nemzetközi árúcserétől mily mértékben vannak elvágva és így mily mértékben kell nélkülözniök egyes importjavakat. A másik oldalon a semleges országokat érő exportnehézségek egyes esetekben még árúbőséget is teremthetnek, mint a tengerentúli nagy nyersanyagtermelő országokban, amelyek a harcterektől messze fekszenek, de a hajótérhiányt és az európai vevők elmaradását megérik és nyersanyagtermelésüket nem tudják megfelelően visszafejlesztetni, úgyhogy hasonló helyzetbe kerülnek, mint az 1931. év utáni válság alatt voltak. Ezek a különös esetek azonban nem változtatnak azon az általános igazságon, hogy a háborús gazdaság jellegzetes vonása a fogyasztási javak szűkössége és a háborús árváltozás mozgatója az ebből származó árúhiány.

Minél kisebb a háborús gazdaságnak a békegazdaságtól való eltérése, annál könnyebb természetesen a békegazdaságra való visszatérés is. Minél nagyobb az eltérés, annál inkább van problémával dolgunk. Minél kisebb az árúhiány, minél kisebb az árúhiány ellenére is az áremelkedés, annál könnyebb a békegazdaságra való áttérés még a teljesen hadviselő fél háborús gazdaságából is. A konjunktúras árváltozás ciklikus természetéből következik, hogy az áremelkedést áresés és ezt megint áremelkedés váltja fel. Ezzel ellentétben a monetáris árváltozás nem ciklikus, minélfogva infláció és defláció nem szervesen váltakoznak, vagyis nem kell, hogy az inflációt mindig defláció, ezt pedig megint infláció kövesse. A monetáris áremelkedés és áresés után egyaránt csak az árstabilizáció a szükségképeni. Nyilvánvaló, hogy a háborús árváltozásban sem lehet ciklikus áremelkedést és áresést elvárni. A monetáris árváltozással ellentétben azonban itt az áremelkedést áresésnek kell követnie, mihelyt az árúhiány csökken, majd pedig megszűnik, mert ha nem így volna, akkor a monetáris tényező nem volna semleges és nem tisztán háborús árváltozással, hanem egyben monetáris árváltozással is lenne dolgunk. A háborús áremelkedést követő áreséssel persze a folyamat lezárul és újabb áremelkedés bekövetkezésének a tárgyi feltételei hiányzanak. A háborús árúhiány megszűnését újabb árúhiány nem követheti. Ha ellenben a háborús árúhiányból számottevő áremelkedés származott, ez a pénzmennyiség bizonyos mérvű szaporításának tárgyi feltételeit is megteremti, ami a monetáris árváltozással párosíthatja a háborús árváltozás képét. Ez ugyan szintén nem vezet ciklikus árváltozáshoz, de a há-

borús áremelkedéshez hozzátartozó áresést céltalanná teszi és csak az árstabilizálást hagyja meg megoldásul. Minél nagyobb a háborús áremelkedés, annál nagyobb a monetáris komplikáció, tehát az inflációba tolódás veszélye és minél nagyobb az inflációs áremelkedés, annál nehezebbé válik az árstabilizáció és a szanálás. De még inflációs veszély nélkül is helytálló, hogy a háborús áremelkedést felváltó áresés a gazdasági életre nyomasztóan hat. A magángazdaságok könnyebben alkalmazkodnak egy áremelkedési, mint egy áresési irányzathoz, mert, mint mondani szokás, a vállalkozó a termelési költségeket előlegezi, tehát reá nézve az áremelkedés előnyös, az áresés pedig hátrányos. Minden háborús áremelkedés tehát még inflációs komplikáció nélkül is annál hátrányosabb következményekkel jár, mennél nagyobb az áremelkedés, mert annál nagyobb áresésnek kell a nyomában bekövetkeznie. Az előrelátó magángazdaságnak tehát azt kell jól felfogott érdekének látnia, hogy a háborús árúhiányból származtatható áremelkedést is minél jobban elkerülje, mert ha inflációhoz vezet, akkor ez a hátránya, ha pedig enélkül az elkövetkező áresést fokozza, akkor emiatt kell megelőznie.

Az 1914—18. évi háború és az azt követő időszak közgazdasági tapasztalatai bőséges tanulságul szolgálnak a most folyó háború és az utána következő időszak számára is. Nem mintha az eseményeknek meg kellene ismétlődniök, hanem azért, mert a tanulságok feltehetően útját állják annak, hogy minden újra úgy történjék, amint akkor volt. De ép ezért a tanulságért mégis csak vissza kell pillantanunk az akkori időkre. Az előző háborút egy *post-war boom* követte, amelyből a legyőzött országok vajmi keveset vettek észre. Már a nyomába lépő *post-war slump* végighullámszórt a legyőzött országokon is. Feltehető, hogy az 1919—20. évi *boom* és az 1921. évi *slump* aligha fog megisméltődni. Sok függ persze a háború kimenetelétől, hiszen élesen ellentétes gazdasági rendszerek állanak ma harcban egymással. A nemzetközi forgalom hirtelen megindulása megismételhetné a két évtized előtti eseményeket. Ha ellenben Európa gazdasági egysége lenne a háború eredménye, akkor a belső építő munka kerülne az előtérbe és lehetővé tenné a fokozatos átmenetet, tehát a nagy árhullámszórt elkerülését, igaz, hogy a világgazdasági kapcsolatok kiépítésének rovására. Az 1914—18. évi háború finanszírozása az infláció segítségével történt s az infláció a háború befejezése után is folytatódott. A valutarendező és árstabilizáló folyamat 1922-ben vette kezdetét Ausztria szanálásával és tetőfokát 1925-en érte el, amikor az angol font visszatért a háború előtti dollárparitásra. Az 1925. esztendő volt az az év is, amikor a világgazdaság egészen véve leküzdötte a háborús árúhiányt és termelési képesség, valamint árúkészlet szempontjából körülbelül

ott állott, ahol a háború előtt. A háború előtti általános árszínvonalat azonban csak 1931-ben értük el, tehát egy olyan esztendőben, amely nem a kiegyensúlyozódás, hanem a legnagyobb egyensúlyzavar kiindulópontja volt. Ezt az egyensúlyzavart az új háború kitöréséig sem tudtuk leküzdeni. Az 1914—18. évi háború után három konjunktúras árváltozási hullám állapítható meg. Ezekben három *boom* ismerhető fel, amelyek 1919-ben, 1928-ban és 1937-ben tetőztek. A jelentkező két *slump* mélypontja 1921-re és 1932-re esett. Ezeket a konjunktúras árváltozásokat a monetáris árváltozás egyidejű jelenléte bonyolította. A háború után az infláció tovább tartott és ez a folyamat teljesen csak 1926-ban ért véget a lengyel zlotynak és a francia franknak stabilizálásával. Az 1931-ben kirobbant nemzetközi pénzügyi válság alatt pedig Lengyelország és a Franciaország vezetése alatt álló aranyblokk országai voltak azok, amelyek a legtovább, 1936-ig, kitartottak a válságnak defláció segítségével való leküzdése mellett. A háború után az infláció és a reparációs fizetések, 1927—28-ban az amerikai nemzetközi kölcsönök, 1931 után pedig a nemzetközi pénzügyi válság bonyolította a konjunktúras árváltozást. A háború után fokozatosan esökkenő áruhiány nemesak konjunktúras árváltozással, hanem ismételt monetáris árváltozással is egybeesett. A háborús eredetű áruhiány az infláció folytatódásában és a reparációs fizetésekben még további hiányozókkal párosult, úgyhogy amikor a győztes országok az áruhiányt már régen kihavezték, a legyőzöttek még évekig nagy nélkülözéseket szenvedtek. A világgazdaság tartós egyensúlyhiánya a két háború közötti időben arra vall, hogy a háború kimenetelével teremtett alapon nem lehetett új rendet felépíteni. Ha a most folyó háború végén nem volnának gazdaságilag győzők és legyőzöttek, ez annak a jele lenne, hogy a két háború között lefolyt eseményekből okultak. Ekkor valóban új rend születhetnék, amely meg is maradhatna. Ezzel mindenekelőtt a reparációs fizetéseknek kellene elmaradniuk. Azok az erőfeszítések pedig, amelyeket az összes hadviselő országok az infláció elkerülésére tesznek, remélni engedik, hogy a háborús áruhiányt a legkisebb pénzszaporítás és egyben a legkisebb áremelkedés és fogja kísélni, tehát az áruhiány leküzdése a háború után a legkisebb áresés mellett lesz lehetséges. A háború finanszírozása a nemzeti megtakarítások kisajátításával történt. Az ebből származó háborús adósságokat a nemzeti takarékoság és a hitelbiztonság veszélyeztetése nélkül nem lehet leírni. Ezért az állami adók a háború után is magasak maradnak és az adókkal okozott áremelkedést nem szüntetik meg. A hadiiparnak békefeladatokra való átállítása új tőkét igényel és nem történhetik meg régi tőkék elvesztése nélkül. A munkanélküliséget minden eszközzel meg kell akadályozni és a leszerelt katonákat a

termelő foglalkozásokban el kell helyezni. A háborús áruhiány emgshüntetése nem a legsürgősebb feladat és nem a közvetlenül magunk elé tűzendő cél. De ha a háborús gazdaságot a legkisebb zökkenésekkel vezetjük át a békegazdaságba, akkor az áruhiány önmagától fokozatosan megszűnik. Ha a háborús áruhiányból a legkevesebb olyan következmény származik, amely a békegazdaságra való visszatérést megnehezíti, akkor a belőle származó legkisebb áremelkedés és a legkisebb pénzszaporítás mellett az áruhiányt saját következményei a legkevésbé fokozzák és fokozatos megszűnését a háboru után a legkevésbé akadályozzák.

Neubauer Gyula

Egyén és közösség a gazdaságetika nézőpontjából

Fontenelle XVIII. századbeli francia filozófusnak van egy igen jól ismert szellemes mondása: „Ha kezemben tartanám az összes igazságokat, nem merném egyszerre szabadon bocsátani őket, mert félnék, hogy felforgatják a világot“. E paradox kijelentés röviden, de félreérthetetlenül kifejezi hirdetője álláspontját. Aki ezt mondta, nyilvánvaló, hogy nem bízott az igazság mindenhatóságában és egyértelműségében, sőt úgy látta, hogy vannak igazságok, amelyek egymásnak ellentmondanak és teljes érvényre jutásuk nem összhangot, hanem disszonanciát teremtené az életben.

Ezek a kételkedő hangok felmerülnek minden tudomány területén. Magában a filozófiában és az etikában is, a görögöktől kezdve mindmáig állandóan visszatér az a kérdés, hogy *vannak-e vajjon megtámadhatatlan igazságok a földön*, vagy más szóval: *beszélhetünk-e önmagukban érvényes, létezően felül álló értékekről?* Az etikában az e kérdésre adott felelet két táborot állít egymással szembe: az etikai relativizmus és az etikai abszolutizmus híveinek táborát.

Az *etikai relativizmus* hívei azt vallják, hogy jó és rossz, igaz és hamis hullámszó fogalmak, s így az emberiség életében nem találunk az erkölcsi értékelésre egységes alapot. Ugyanaz, amit egyszer jónak ítélünk, más megvilágításban, vagy más körülmények között lehet rossz. Az igaz lehet hamis. Nem lehet tehát egyszerűsmindenkori érvénnyel megállapítani, hogy milyen legyen az a cselekvési mód, amelyet minden korban és minden felfogás mellett el lehessen fogadni erkölcsnek. Szóval az erkölcs történelmi képződmény.

Ezzel szemben az *etikai abszolutizmus* hívei azt vallják, hogy vannak olyan erkölcsi szabályok, amelyek mindenkor és mindenre nézve kötelezők. Pl. az igazság és jószág eszményének szolgálata feltétlen etikai érték, még akkor is, ha a mindennapi élet az ellenkezőjét bizonyítja.

Az etikai relativizmus hívei igen erősen hatnak a *gazdasági életben érvényesülő erkölcsi felfogásra* is. Sokan hirdetik, hogy az erkölcsi és gazdasági élet nem mindég állhatuak

összhangban egymással. Sőt Mandeville XVIII. századbéli angol morálfilozófus szerint egyes erkölcsi hibák és bűnök egyenesen a gazdasági élet fellendülésének s a közjólétnek forrásaivá lehetnek. A gőg és harag helyes, — mondja — mert hódító háborúkra tüzel. A fösvénység jó, mert tőkegyűjtésre ösztönöz. De a pazarlás is jó, mert a tőkét forgalomba hozza. Az alkoholizmus hasznos, mert sok pénzt hoz az államkincstárnak. Hogyan élnének meg a lakatosok, ha nem volnának tolvajok? Ez állítások szembeszökően hamisak. De találó példái annak, hogy az igazságot és a látszatigazságot nem mindig lehet egymástól megkülönböztetni. A szofisztika éppen abban találja örömét, hogy minden abszurd tételt bizonyítani tud, és az igazságokat elferdítve mutatja be.

Egyes tudományos elméletek is meg tudnak alkudni e fel-fogással. Így a *szocializmus* is az erkölcsi igazságok relatív értékét hangoztatja. Marx szerint minden társadalmi osztály maga alkotja meg etikáját és pedig aszerint, hogy gazdasági ereje hogyan alakul. A vallás, jog, erkölcs hátterében mindig ott vannak, mint fundamentumok, az anyagi erők. Ezek mozgatják a világot. Ami ezeken túl van, az mind csak reflex, látzat, változó felépítmény, amely a gazdasági alapok változása szerint áll vagy bukik.

A gazdasági igazságok relativitásának kérdése más területre is átnyúlik a közgazdaságtanban, nemcsak az erkölcsi vonatkozások területére. Vannak kutatók, akik a *tiszta gazdaságtan* tételeit is relatív értékűeknek tartják. Kétségtelen, hogy a tiszta elméletben felmerülnek ellenkező értelmű megállapítások. Az árelméletben pl. beszélünk objektív, szubjektív, egyensúlyi árról. A pénzelméletben a mennyiségi elmélet másként magyarázza a pénzfolyamatokat, mint az állami pénzelmélet, utalványelmélet, vagy funkcionális elmélet. Ugyanígy a kamatnak, munkabérnek a különböző elméletek más és más magyarázatot adnak. Mindez valóban arra enged következtetni, hogy nemcsak a gazdaságpolitika, hanem a tiszta elmélet is relatív fogalmakkal dolgozik.

A tiszta elmélet relativitásának hangoztatói azt vallják, hogy nemcsak a gazdaságpolitika, hanem a közgazdaságtan elméletének művelése is megkövetel valamilyen egyéni beállítottságot, s így sohasem lehet az elméletben sem abszolút igazságokat leszűrni. Ez azonban félreismerése az elméleti kutatás lényegének. Az elméleti kutatás lényege és feladata ugyanis az *összefüggések ok és okozati megállapítása*, ebbe pedig a kutató egyén sajátos életszemlélete nem hozhat semmiféle befolyásoló szempontot. Amíg a közgazdaságtan azt kutatja, hogy mi van, addig az abszolút igazságok talaján áll. A viszonylagos értékek birodalma ott kezdődik, ahol a létező helyett az elérendőt keresi a tudomány, vagyis az óhajtott-

nak, leendőnek, megvalósítandónak szentel figyelmet. A gazdasági folyamatok, mint pl. a pénz-, hitelkonjunktúra folyamatok irányítása történhet egyéni elvek alapján, bizonyos cél elérése érdekében. Ennek a vizsgálata azonban már nem tiszta elméleti, hanem gazdaságpolitikai kérdés.

A gazdasági életre alkalmazott erkölcsi elvek relatív értékének egyik legkézenfekvőbb oka az, hogy a különböző gazdaságbölcseleti rendszerek más és más vezéreszmét állítanak fel a gazdaságpolitika számára. A *liberalizmus* központi gondolata az emberi jogok és *szabadság* érvényesítése. A *szocializmus* az *egyenlőség* eszményét hirdeti elsőnek. Azok a közgazdasági rendszerek, amelyek a faji és nemzeti egység gondolatához tapadnak, az *állami élet megerősítését* tekintik a gazdasági élet céljának. *List* közgazdasági nacionalizmusa a *nemzet alkotó tevékenységét* akarja felébreszteni. A nemzeti *szocializmus* és *fascizmus* a gazdasági élet irányításával is a *belső nemzeti egység megteremtésén* fáradozik. Az *univerzalizmus* az *igazságosság* eszményének akar érvényt szerezni, s a közösségi szellem megteremtését tűzi ki célul.

Hogy az egyes gazdaságpolitikai rendszerek ilyen egymástól távol álló értékeszményeknek hódolnak, annak az az oka, hogy mindegyik rendszer más és más *világnézetre* támaszkodik.

A közgazdaságtan a reális élet tudománya. Azt hihetnénk hát, hogy belőle számúzva van minden érzelmi befolyás, s hogy gazdasági cselekedeteinkben egyedül a hideg ész, józan értelem, körültekintő megfontolás vezet bennünket. De ez csak látszat. Noha gazdasági cselekvéseinket a józan számításokon kívül a jogi szabályok is előre megszabott mederbe szorítják, mégis tág tere nyílik bennük az ésszel nem indokolható, tisztán érzelmi alapra támaszkodó hatásoknak is. Egyik erőteljes érzelmi hatóerő gazdasági irányelveink megválasztásánál az, hogy milyen világnézetet vallunk.

Gazdasági cselekvéseink érzelmi veretét világnézetünk adja. A *közgazdasági világnézet mély árkokat és emberek, korok és társadalmi osztályok közé*. Míg más területeken, pl. a költészetben, művészetben, politikában a világnézet csak annyit jelent, hogy rányomja gondolkodásunkra a maga bélyegét, addig a gazdasági élet területén a világnézeti harcok hatalmas mozgalmakat indítanak meg, forradalmakat idézhetnek fel, háborúkat okozhatnak, évszázados társadalmi berendezkedéseket bolygathatnak meg és egész korok képét átalakíthatják. Napjainkban, amikor a különböző közgazdasági világnézetek éles harca dúl körülöttünk, különösen világosan látjuk, hogy az ellentétes felfogások egyes nemzeteket elkeseredett ellenségekké tesznek, a különböző társadalmi osztályokat pedig ki-egyenlíthetetlen ellentétbe sodorják.

Ha a különböző gazdaságbölcseleti rendszereket, mint: a liberalizmus, szocializmus, anarchizmus, szolidarizmus, fascizmus, nemzeti szocializmus egymás mellé állítjuk, azt látjuk, hogy noha más és más vezéreszmét tűznek maguk elé a gazdasági élet irányításában, mégis valójában az különbözteti meg őket egymástól, hogy *mit tartanak az egyénnek és a társadalmi közösségnek egymáshoz való viszonyáról*. Azok a rendszerek, amelyeknél a gazdasági élet célja és hordozója az egyén, *individuális* világnézetre támaszkodnak. Azok pedig, amelyeknél a gazdasági élet irányításában a társadalom egésze, az emberek szerves együttműködése a vezető szempont, *univerzális* világszemléletben gyökereznek.

Ha tehát ki akarjuk kutatni, hogy az *egyes közgazdasági rendszerekben érvényrejutó erkölcsi igazságok abszolút, avagy relatív értékűek-e*, elég e két alapvető szempont vizsgálata.

Az *individualizmus* szerint a társadalmat az egyének érdekei teremtették meg, tehát a társadalmi jelenségeket is az egyes ember gondolkodására és akarására vonatkozó lélektani törvényekből kell megmagyarázni. A *közösségi gondolkodás* szerint a társadalom létezése megelőzi az egyénét, olyan értelemben, hogy maga az a tény, hogy emberek vannak, már magában foglalja, hogy társadalomnak is kell lennie. Mindenki beleszületik valamilyen társas közösségbe. S ezenfelül a haladó kultúra, a tökéletesebb közlekedési eszközök, a nagymérvű munkamegosztás és munkaegyesítés mind közelebb hozzák az embereket egymáshoz.

Az *individualizmus* szerint az állam akkor örvend a legnagyobb jólétnek, ha az embereket szabad erő kifejtésükben minél kevésbé akadályozza. A gazdasági élet hajtóereje az önérdek. Mindenki a legnagyobb haszon elérésére törekszik. Szabadság esetén azonban a gazdasági élet menete magától is helyes mederbe jut, mert az önérdek mellett ott van, mint fékező erő a szabad verseny. Ez az egyéni érdek túlkapasait leoszoritja, s az önérdeket a közérdekkel összhangba hozza. Az *univerzalizmus* felfogása azt diktálja, hogy az ember saját törekvéseit, vágyait fékezze meg embertársai érdekében. A kereső ösztönt váltsa fel a közérdek szolgálatára és a szociális belátásra. A termelés eredményéből a nagyobbik rész ne a tőkésnek, hanem a munkának jusson. A kereskedelem ne nyereszkeredésre, hanem a javak egyenletes forgalomba hozására törekedjék. A fogyasztás lehetőleg egyenlő mértékű, a jövedelemelosztás a szélsőségeket megszüntető, méltányos és igazságos legyen.

Az *individualizmus* felfogása szerint az egyén gazdasági boldogulásának legfőbb támaszai a magántulajdon és az egyéni szabadság tisztelete. E felfogással együtt jár a józan takarékoság helyeslése, az egyéni ügyesség és vállalkozó szellem fej-

lesztése s a politikai semlegesség. Az egyént teszi felelőssé sorsa alakulásáért. Gazdasági emberének típusa a kockázatokat vállaló, vezetésre alkalmas erős egyéniség. Hiszi, hogy a magukra hagyott erők szabad játéka minden mesterséges irányítás nélkül is a legelőnyösebb megoldást hozza. Az erős még erősebb lesz, a gyengébb pedig kiesik a küzdelemből, s a társadalom megszabadul tőle.

Ezzel szemben az *univerzalizmus* a magántulajdont korlátozni akarja, s a velejáró jogok helyett a velejáró kötelességeket hangsúlyozza. A szabadság helyett az igazságosságot akarja a társadalmi és gazdasági lét alapelvevé tenni. Árelméletében a szociális árakat keresi s ennek a termelő és fogyasztó szempontját egyaránt figyelembevevő, s az egyéni és közérdeknek megfelelő igazságos árral kell azonosnak lennie. Jövedelemeloszlási felfogása abból a megfontolásból indul ki, hogy minden ember emberi méltósága ugyanazon értékű. Ha kisebb teljesítményű egyén jogos igényeit meghaladó jövedelemhez jut, inkább megvan a lehetősége arra, hogy megerősödjék, s teljesítőképessége is növekedjék. A közösségi szellem előtérbe jutása a gazdálkodás lefolyásába is új szempontokat hoz. Azt követeli, hogy ne legyenek üzleti titkok. A gazdasági számítás nyilvános és állandóan ellenőrizhető legyen. A termelés testületek, szövetkezetek, rendek keretében folyjon. Így a gazdálkodó egyén tulajdonképpen nem is más, mint osztályának, rendjének függvénye.

Másként alakul az egyéneket összekötő szerződések elbírálásának szempontja is. Az *individualizmus* szerint két személy között megkötött ügylet csak azt a két személyt érdekli. Az *univerzalizmus* szerint minden gazdasági tevékenység vagy kapcsolat közérdekű, akkor is, ha csak két egyénre vonatkozik.

E két ellentétes világnézetre támaszkodó gazdaságbölcseleti rendszert azért állítottuk szembe egymással, hogy a *bennük érvényre jutó igazságok relatív értékét* jobban szemügyre vehessük. Bizonyos távlatból nézve úgy látjuk, hogy mind az individualizmus, mind az univerzalizmus álláspontja vitatható, mert igazságaik csak részigazságok. Más megvilágításban más értelmezést nyernek, mert beállításuk egyoldalú.

Az *individualizmus egyoldalúsága* abban van, hogy szinte öncélúvá emeli a gazdasági életet. Az ökonomia elfedi benne az etikát. A javak és forgalom világa mögött nem látja az embert, akiért az egész gazdasági élet lefolyik. De egyoldalúság van abban is, hogy hisz a teljes gazdasági szabadság lehetőségében s abban, hogy a gazdasági automatizmus akadály nélkül érvényre juthat. A történelem azt mutatja, hogy a teljes gazdasági szabadság a valóságban sohasem tudott megvalósulni, s így az automatikus kiegyenlítődésnek is mindig voltak

gátjai, amelyek a gazdasági egyensúly magától való létrejöttének útját állták.

Az *univerzalizmus egyoldalúsága* abban van, hogy amikor a gazdasági életet az emberben lakozó isteni szellem érvényrejuttatása érdekében állítja munkába, célkitűzése határozatlan, elmosódó és gazdasági szempontból keveset mond. Szervezetekbe tömörítő célzata is aggodalomra adhat okot, mert veszedelmes elszűkítése lehet az ember szellemi és történelmi lényegének. Elfedí azt a tényt, hogy a szervezetek egyéneikben élnek, egyének akarnak és cselekednek, s a gazdasági élet által is egyének óhajtanak boldogulni.

A ma uralkodó tudományos etikai felfogás félreérhetetlenül az abszolút etika álláspontjára helyezkedik. Vallja, hogy vannak általános értékű, mindenkor fetétlenül érvényes, megtámadhatatlan igazságok is, nemcsak viszonylagos értékűek. Nyilvánvaló, hogy *a közgazdaságtanban is kell olyan általános érvényű megállapításoknak és elveknek lenniök, amelyeknek igazsága időn és véleményen felül áll.* S ilyen igazságok nemcsak a tiszta elméletben vannak, mint előbb láttuk, hanem a gazdaságpolitikában s. Ezeknek az abszolút érvényű igazságoknak a felkutatása nem egyszerű feladat, mert a gazdaságpolitika nem tudja függetleníteni magát világnézeti beállítottságától. Mégis éppen az előbb vizsgált gazdaságbölcseleti rendszerek mélyebb átértése alapján leszűrhetünk néhány olyan szembetűnő elvet, amelyeket a gazdaságpolitika mindenkor abszolút értékűeknek tarthat. Ilyenek a következők:

1. A gazdasági élet csak eszközi értékű, nem öncélú tevékenység, célja túl van önmagán. Nem az ember van a gazdaságért, hanem a gazdaság van az emberért. A gazdasági termelés nem erkölcsi cél. A gazdasági élet fogyasztásra szánt dolgokat termel. Ezeknek haszonértéke van, a haszonérték pedig nem azonos az erkölcsi értékkel. Első pillanatra úgy látszik hát, hogy a gazdasági élet és a lelki élet két külön világ. De ez csak látszat. Miután az emberben zajlik le mindkettő, szoros kapcsolat van köztük. *Ha a gazdasági élet állandó ellentétben állana az erkölcsi élettel, meg kellene semmisülnie, mert az emberiséget magasabb életfeladata megvalósításában gátolná.* Ezért a fejlődés folyamán el kell jutnunk oda, hogy a gazdasági cselekmények szigorú erkölcsi keretekben folyjanak s hogy a közgazdaságtan etikai tudománnyá váljék. „A közgazdaságtannak kell bennünket megtanítania arra, hogy a gazdasági tevékenység nem öncél, hanem csak eszköz az ember boldogulására. Csak szolgáló tevékenység, amelyet külön vizsgálunk ugyan, de beletartozik az emberi élet nagy összefüggésébe és csak a magasabb erkölcsi szempontoknak alárendelve foglalkozhat benne helyet“. (Heller.)

2. A különböző világnézetekre támaszkodó gazdasági rendszerek harcában *a helyes gazdasági élet biztosítása a megfelelő állami irányítás és ellenőrzés*. Az államnak a gazdasági élettel szemben kettős feladata van: védő és támogató. Első feladatának úgy felel meg, ha kifelé politikai védelmet nyújt, befelé pedig jogszabályokat alkot. Második feladatát az által tölti be, ha segítője és előmozdítója a hazai gazdálkodás eredményességének, őre és irányítója erkölcsi színvonalának.

De a politikai védelem, jogszabályok s a gazdálkodást támogató intézkedések végeredményben csak a gazdálkodás kereteit nyujtsák. E mellett maradjon tere annak is, hogy a gazdasági élet automatikus szabályozó erői érvényre jussanak. Természetesen a legnehezebben megoldható, s legtöbb vitára alkalmat adó kérdés éppen az, hogy milyen arányú legyen a megkötöttség s mekkora tere maradjon a gazdasági szabadságnak. A gazdasági szabadság bizonyos foka jó, de a javak elosztásában már nem tudja az egyéni érdeket a közérdekkel összhangba hozni. A szabadság csak akkor lehet jól működő gazdasági alapelv, ha ott van mellette a közösséggel szemben fennálló kötelezettség tudata is. A közérdek és magánérdek követelményeit pedig az államnak kell összehangolnia.

3. Az önérdek és közérdek összehangolásának követelménye vezet át bennünket ahhoz a további abszolút igazsághoz, hogy *a gazdasági élet csak akkor lehet eredményes, ha belőle az egyén gazdasági érdekeltsége nem hiányzik*. E nélkül elvész a mozgató erő, mert csak az önérdek tudja a legnagyobb erő kifejtésre ösztönözni az egyéneket. Emberi természetünk-ből folyik, hogy sokkal nagyobb lelkesültséggel végezzük azt a feladatot, amelyhez érdekek kötnek, mint azt, ami egyénileg közömbös. Az emberi cselekvés hajtóerői nagyjában mindig ugyanazok, csak a népi, faji és kulturális tulajdonságok hoznak bele némi változást. Az önérdek, hiúság, becsvágy, hatalmi törekvések mindig ott vannak mint ősmozgatók, s a közérdek, s a közösséggel szemben fennálló köteletségérzet csak másodszorban jelentkeznek. A kollektív rendszerek az egyéni érdekeltség helyébe a hivatali fegyelmet akarják állítani. Kívülről jövő kényszer azonban sohasem pótolhatja azt a belső lökötő erőt, amit a gazdálkodás sikeressége, promtszerűsége és haladó szelleme megkövetel.

4. Az önérdek jogának elismerése hozza magával azt a megállapításunkat, hogy *nem hiányozhat a gazdasági életből az egyéni felelősség sem*. Az egyén felelősségét nem lehet kollektív rendszerbe szorítani. A rend, vagy más társas közösség a maga egészében nem lehet sem jó, sem rossz. Jók csak egyének lehetnek és felelősséget is csak egyének viselhetnek. Sőt, ha egy csoportot vagy rendet bizonyos gazdasági előnyök elérése

tart össze, akkor az már eleve magában hordhatja az alacsonyabbrendűség csiráját, mert más embercsoportok rovására akar boldogulni.

Az egyéni felelősség követelménye nemcsak abból a megfontolásból ered, hogy az önérdék túlkapasait a felelősségérzetnek kell megzaboláznia, hanem abból is, hogy az egyén és társadalom kölcsönös egymásra utaltsága következtében egyáltalán nem közömbös, hogy az egyén hogyan teljesíti a gazdasági életben ráháruló feladatokat. *Mindenki felelős a társadalomnak javainak és képességeinek legnagyobb mértékű kihasználásáért.* Nem az a társadalom ellensége, aki fokozott munkateljesítménnyel és találékonysággal jólétet szerez magának, hanem az, aki az általa birtokolt erőket parlagon heverteti, s magát is, másokat is megfoszt az elérhető legnagyobb gazdasági előnyök élvezetétől.

5. Az abszolút igazságok sorozatába beletartozik annak a megállapítása is, hogy *a gazdasági életnek szüksége van bizonyos egységes célkitűzésre.* Akár a gazdálkodó egyén, akár a közösség szempontjából tekintjük is a gazdasági tevékenységet, annak mindig bizonyos határozott vezéreszme felé kell haladnia. Ez a vezéreszme pedig nem lehet más, mint a *nemzeti jólét megteremtése.* Nyilvánvaló, hogy ha a nemzeti jövedelem gyarapszik, növekszik az egyesek fogyasztóképessége és jóléte is. A nemzeti jólét kifejezést mégsem olyan értelemben használjuk, hogy gazdag ország, hanem azt tekintjük jólétnek, ha az országban sem egyéni, sem közületi szempontból nem marad kielégítetlenül egyetlen jogos szükséglet sem, vagyis a nemzet minden egyes tagja emberhez méltó gazdasági és kulturális színvonalon él.

A világháború utáni gazdasági politika szerte a világon mindenütt erősen nemzeti jelleget öltött és a világgazdaságba való szabad bekapcsolódás helyett zárt nemzetgazdaságokat teremtett. Az egyes nemzetgazdaságokon belül a termelés kérdését pedig szinte túlszárnyalja a helyes vagyon- és jövedelemelosztás problémája. Nemzeti szempontból ugyanis az általános jólét megteremtése fontosabb minden másnál, pl. politikai jogok kiterjesztésénél, mert egységes nemzeti közszellem és társadalmi béke csakis általános jólét alapján remélhető. Ennek a megteremtéséhez azonban nem elegendők a gazdasági fegyverek.

6. Végső megállapításunk mindezek alapján az, hogy *a gazdasági harc megszűnése és az osztályérdekek ellentétének kiigyeztetése csak az önzés enyhülésétől és az emberek lelki megújulásától várható.* A gazdasági élet magas színvonala mellett is lehet az ember embertársának ellensége. A legjobban megszervezett gazdasági rendszer is, ha csak számításon és meg-

félemlítésen alapszik, nem töltheti meg belső tartalommal a nemzet életét. A gazdasági élet megújulása és az egyének lelki-átalakulása együttjáró követelmények. Gazdasági életünkben is elfogadhatjuk hát irányító elvül azt az erkölcsi igazságot, hogy *a boldogabb és tökéletesebb élet feltétele: a jobb ember kialakítása.*

Takaróné Gáll Beatrix

A teljesítménnyel arányos munkabérfizetés

Az emberi munkának az iparban való alkalmazásakor természetesen kétféle érdek: a munkaadóé és a munkásé keresi a kiegyenlítődést. A munkaadónak az a közvetlen érdeke, hogy a gyártmányai önköltségi árát alacsonyra szoríthassa, a munkásé pedig az, hogy lehetőleg kis fáradsággal és időbeli áldozattal magas munkabért, illetve magas életszínvonalat biztosíthasson magának. E kétféle érdek bár ellentétes egymással, de gazdasági és emberi szempontból az ellentétek kiegyensúlyozottaknak tekinthetők, ha a sok munka olcsón való elvégzésének a követelménye valamiképpen összhangba kerül a megfelelő kereseti lehetőség és a megfelelő emberi igénybevétel kérdésével; vagy másként: ha sikerül a munkás bére és teljesítménye között a gazdasági és emberi szempontból a legmegfelelőbb összefüggést megtalálni.

Az emberről lévén szó, nem egyszerű fizikai törvényszerűségekkel, hanem az emberi tulajdonságok sokféleségével állunk szemben, ahol végeredményben nem téveszthető szem elől, hogy az emberi érdek az öncél, mely nem rendelhető, vagy csak olyan mértékben rendelhető alá más céloknak, amennyiben az emberi érdek az élet szempontjából a szükségesnél nagyobb károsodást nem szenved.

Olyan irányú fejlődés, mely az egyik fél érdekének a másik fél tekintetbe vétele nélkül való kielégítését teszi lehetővé, a gazdasági életre, illetve a társadalmi rendre káros következménnyel járhat. Főként a munkásérdek az, amely sok sérelmet szenvedett a múltban a munkaadó és a munkás közötti egyenlőtlen hatalmi viszony miatt. A közvetlen munkásérdek és törekvések közötti eltérések a cél és az eszköz különválasztódásának állapotát tükrözik, amikor a munkásérdek érvényesítése érdekében a munkásság hatalmi szervezetekbe tömörült és ma is gyakran tömörül. Természetesen a hatalmi

mérkőzés mind a gazdasági mind pedig a társadalmi életre nézve kárral jár; ezért elsőrendű fontosságú érdek, hogy az esetleges ellentétek lehetőleg békés úton találják meg a mindkét fél számára az elfogadható megoldást.

A bérfizetés módja bár nem egyedüli, de lényeges szerepet játszó tényező az érdekek kiegyensúlyozásában.

Egy-egy új bérfizetési mód keletkezését az alkalmazott bérfizetési módszer hibáinak a kiküszöbölésére való törekvés indítja el, ezért, hogy mennyiben felel meg valamely fejlettebb bérfizetési módszer a bérfizetéssel szemben támasztható követelményeknek, arról tiszta képet legkönnyebben úgy kapunk, ha röviden tárgyaljuk azoknak a bérfizetési módoknak a tulajdonságait is, melyek a fejlődés szempontjából számottevők.

Az *időberről*, mely talán a legősibb bérfizetési forma, mondjuk el elsősorban a leglényegesebbeket, hogy az általában velejáráó munkásteljesítmények és munkáskeresetek szempontjából bírálat tárgyává telessük.

A munkabér nagysága a munkás teljesítményéhez nem, vagy pedig csak nagyjában igazodik. Ha azt a megkülönböztetést tennénk, hogy a munkás a munkabér ellenében a jelenlétét és igyekezetét bocsájtja a munkaadó rendelkezésére, akkor azt mondhatnánk, hogy az időbérnél a munka díjazásának a munkás jelenléte az alapja.

Az idő egységére eső bér, órabér megállapítása nagyjában az általános bérszínvonalhoz igazodik, mely helyenként, időnként és szakmánként is változik; legtöbb iparágban pedig szüksége mutatkozik, annak is, hogy az egyes munkások munkabérét a munkaadó az általános bérszínvonalhoz képest magasabban, vagy alacsonyabban állapítsa meg. Ennek a különféle magasságú bérmegállapításnak alapja lehet a munkások munkavégzési képessége, életkora, esetleg szociális szempontjai stb.

A munkabér kiszámítása a munkában töltött és órákban mért időnek és az alapórabérnek az összeszorzásával történik. Egy darabra eső munkabérköltséget pedig úgy kapjuk meg, ha a darab elkészítésén eltöltött időnek és a munkás órabérének a szorzatát képezzük.

Ugyanezeket a számitan nyelven kifejezve:

$$B_k = B_a$$

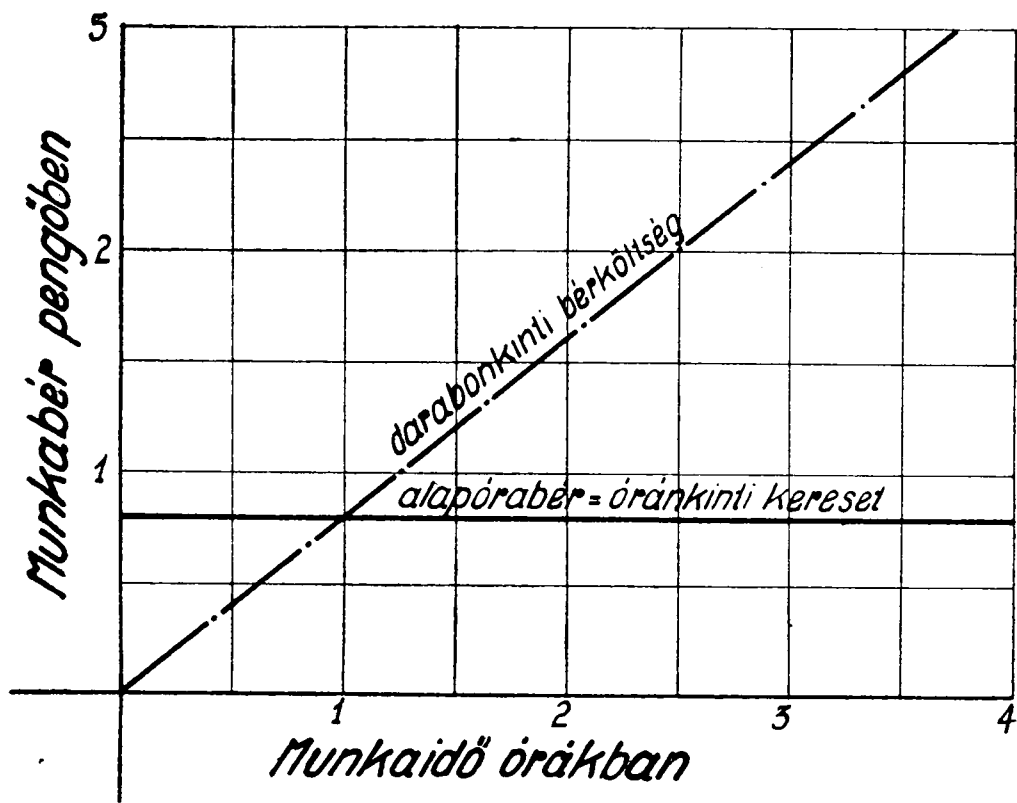
$$\text{óránkénti kereset} = \text{alapórabér}$$

$$B_d = T_d \times B_a$$

$$\text{darabonkénti bérköltség} = \text{munkaidő} \times \text{alapórabér}$$

Grafikusan ábrázolva:

1. ábra.

Az idő egysége és az alapórabér koordinátáinak a metszőpontja és a 0 pont által meghatározott egyenes a darabonkénti bérköltséget ábrázolja, mely azt mutatja, hogy egy darab bérköltsége annál magasabb, minél hosszabb a darab előállítási ideje és természetesen annál meredekebben emelkedik a bérköltség vonala, minél nagyobb az alapórabér.

A bér állandósága mellett a munkának bármi okból való lassulása a vállalkozónak tiszta veszteséget, a gyorsulása tiszta nyereséget jelent.

Az irodalomban gyakran találkozunk avval a megállapítással, hogy az átlagmunkás kétszer, sőt többször annyi időt tölt a munkájával, mint amennyit különös megerőltetése nélkül kellene, hogy töltsön.¹ Ennek a munkás részről idő, a vállalkozó részéről munkabérpazarlásnak oka bár részben a vállalatok egyéni sajátságaitól függő munkakörülményekben és részben a munkás akarati befolyásától független adottságokban is kereshető, de ezeken kívül a lassú munkavégzés mégiscsak legfőként a bérrendszer természetének a következménye.

A munkakörülmények függenek a vállalat szervezeti szer-

¹ L. P. Alford: Handbuch für Industrielle Werkleitung (Berlin 1930) 967. oldal.

Taylor-Wallisch: Die Betriebsleitung (Berlin 1914) 5. old.

kezetétől, de talán még nagyobb mértékben függnék azoknak a közegeknek a gondolkodásmódjától, ügyességétől és tette-készségétől, akik hívatva vannak a munkák elosztásáról a szükséges eszközöknek és anyagoknak a kívánt helyre való szállításáról, a gépek karbantartásáról gondoskodni.

A munkás akarati elhatározásán kívülálló lényeges tényező a munkára való alkalmassága vagy alkalmatlansága. Ez a kérdés azonban a bérfizetés berendezése szempontjából nem sok gondot okoz, hanem a miénktől távol eső külön feladatot a munkás kiválogatás feladatát képezi.

Az időbérrendszert olyan szempontból vizsgálva, hogy mennyiben van befolyással a gyors munka végzésre, azt látjuk, hogy a munka sebességének a fokozódása a rendszernek egyáltalán nem velejárója. Az időbér magában a munkást nem ösztönzi gyorsabb munkára, mivel iparkodásával arányosan keresetét nem növelheti; így aztán érthető, ha a bérrendszer alkalmazása következtében olyan munkavégzési sebesség alakul ki, mely bár az emberi természetre nézve fölösleges módon kényelmes, de még a ténfergés látszatát nem kelti. Ez az állapot javítható a felügyeleti tevékenység fokozásával, mert hiszen a munkaadó a munkások megfigyelt szorgalma alapján a munkabéretet módosíthatja. Ilyenkor a lassú munkások hírében állók elesnek a keresetnövelés lehetőségétől. Bár az ilyen eljárás hatásos lehet, de a látszatra való munkavégzésre nevel. Vannak ugyan körülmények, melyek bizonyos esetben az időbérfizetés használatát indokolják, de a nagy teljesítmény és a magas munkabér feltétele szempontjából ennél a módszernél tökéletesebbek fejlődtek ki. A munkás teljesítményének növelésére a felügyeleti közegeknél közvetlenebbül ösztönöz a bérfizetésnek olyan értelmű berendezése, ahol a teljesítmény és a kereseti viszonyok szoros kapcsolatban vannak egymással.

A *darab-* vagy *akkord-bér* tisztán a végzett teljesítményt az elkészített darabszámot veszi alapul a munkás keresetének megállapításánál, szemben a munkában töltött időt számításba vevő időbérfizetési módszerrel. Vagy másként: míg az időbérnél a munkás óránkénti keresete, addig a darabbérnél a gyártmány bérköltsége a darabbér az állandó.

A darabbér kifejezése kétféle alakban szokásos: pénzösszeg, továbbá olyan szorzat alakjában, melynek egyik tényezője a munkavégzésre szánt idő, a másik pedig az alapórabér. Az utóbbi kifejezési mód végeredményben csak abban különbözik az előzőtől, hogy egyúttal felvilágosítást nyújt a darabbér származásáról, illetve alkotórészeiről.

$$\text{Bd} = \text{Ta} \times \text{Ba}$$

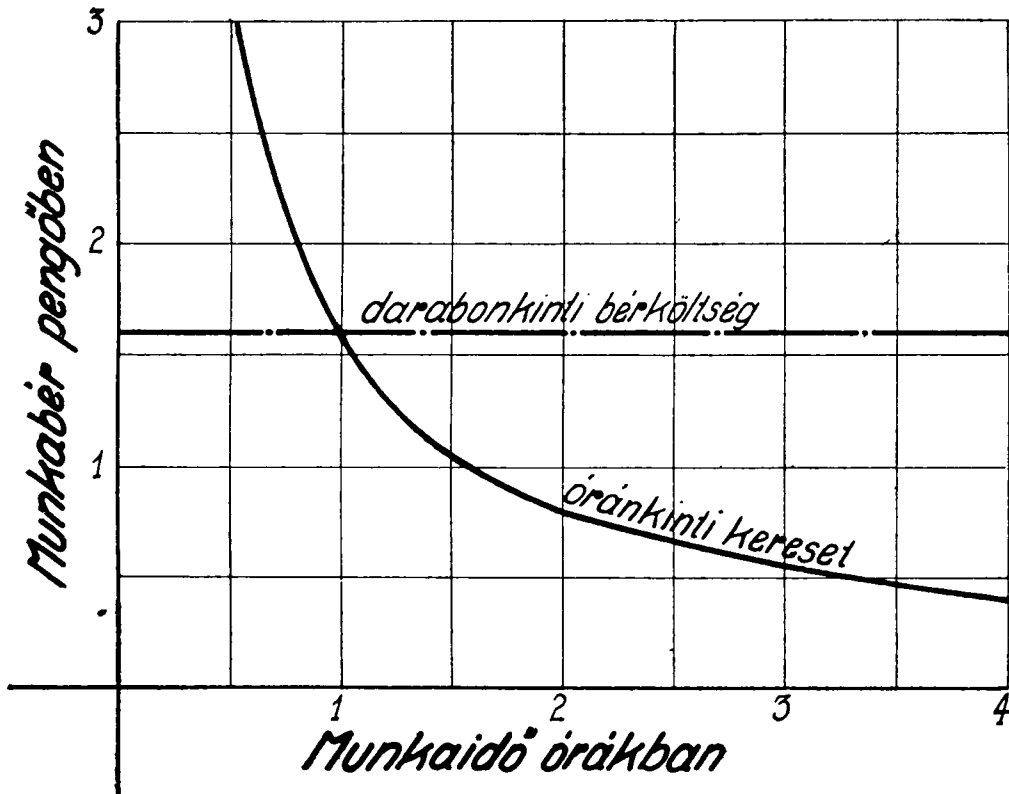
darabonkénti bérköltség = alapidő $\times$ alapórabér.

A munkás óránkénti keresete a darabárnak (vagy a darabárak összegének) és a munkaidőnek a hányadosa.

$$B_k = \frac{B_d}{T_d} = \frac{T_a \times B_a}{T_d}$$

$$\text{óránkénti kereset} = \frac{\text{darabár}}{\text{munkaidő}} = \frac{\text{alapidő} \times \text{alaporabér}}{\text{munkaidő}}$$

A munkás óránkénti keresete annál nagyobb, minél magasabb a darabár és minél rövidebb ideig tart a darab elkészítése. Ezek az értékek világosan látszanak a geometriai alakban való ábrázolásnál.

2. ábra.

A darabonkénti bérköltség állandó érték, tehát vízszintes egyenes ábrázolja, az óránkénti kereset görbéje pedig egyenlőszárú hyperbola, mely a darab munkaideje növekedésével csökken, a csökkenésével pedig rohamosan emelkedik.

A munkának a teljesítmény szerinti díjazásával, vagyis a munkadarabok bérköltségének rögzítésével a munkás számára lehetőség nyílik arra, hogy keresetének nagyságát bizonyos határok között maga szabhassa meg. Mivel a munkaidők nagyságával, vagyis a munkavégzés sebességével a munkás keresete szoros összefüggésben van, azért a darabbér rendszer természetes következménye a munka gyorsulása. Elvileg a munkavégzés sebessége addig növekszik, míg egyensúlyba kerül a munkásnak a nagyobb kereset után való vágya és a mun-

kával járó fáradtság. A fáradtság nagysága viszont a munkavégzés sebességével van szoros összefüggésben.

Azt a határt, ameddig a munkás keresete emelkedhetik, a darabbér két tényezőjének: az alapórabérnek, de főként az alapidőnek a nagysága szabja meg.

Az alapórabér nem egyéenként változik, mint az időbérnél, hanem csak szakmánként vagy esetleg munkakörönként.

A munkavégzési idők helyes megállapításának jelentőségét felmérhetjük, ha vizsgáljuk a helytelen megállapításnak a következményeit.

Fel kell tételeznünk, hogy minden munkára nézve van egy helyes munkavégzési idő és ennek megfelelően olyan munkavégzési sebesség, amelyik felső határa a sebességnek, abban az értelemben, hogy még huzamos ideig végzett munkánál sem okoz a munkát végzők egészségére káros fáradtságot.

A munkavégzési idő megállapítása történhetik becsléssel, mely becslés támaszkodhatik az időbérben végzett teljesítmények megfigyelésére vagy történhetik az időnek a különféle módszerek szerint való mérésével. A becslési mód pontatlan és a feltételezett helyes munkaidőhöz képest fölfelé és lefelé nagy szóródásokat eredményez, evvel szemben minden munkánélkül vagy csekély munka árán származnak az eredmények, ezért mint eljárás a becslés olcsó. A munkaidő mérésére jól használható módszerek alakultak ki. A munkaidő azonban nagy mértékben függ a munkavégzés sebességétől. Az emberi szervezet szempontjából megengedhető sebesség mértékének a helyes megállapítása magánál az időmérésnél nehezebb feladat, mert még maga az emberi szervezet igénybevételének a mértéke sincs vitán felülálló módon eldöntve. A munkaidőknek méréssel, úgynevezett időfelvétellel való meghatározása költséges, de viszont jó vagy elfogadható értékek szerzésének más módja ismeretlen.

Amennyiben a munkás a munkáját jóval rövidebb idő alatt végzi el az előírányzott időnél, akkor a munkaadónak az a gyanúja támadhat, hogy a munkaidő megállapítása hibásan történt és a munkás munkavégzési sebessége csak az előírányzottnál rövidebb időknél éri el a sebesség fennt körülírt felső határát, vagyis a darabát túlfizeti. Az ilyen gyanúnak az szokott a következménye lenni, hogy a munkaadó a darabárok, illetve az előírányzott idők csökkentésével a munkás jobb kihasználására törekszik (akkordnyomás). A munkásra nézve a darabbér csökkentés avval az eredménnyel jár, hogy a kisebb keresetért ugyanolyan sebességgel kénytelen dolgozni, mellyel az előírányzott idő csökkentése előtt dolgozott. A munkás természetesen ránézve kedvezően megállapított darabárok megszabta keresetéhez mint szerzett jogához

ragaszkodik és a darabár csökkentését minden eszközzel igyekeznek megakadályozni. A darabárak magasságának, illetve a munkaidők nagyságának a kérdése bonyolultabb annál, hogy a szabályozásához hatalmi szóval eredményesen hozzá lehessen nyúlni, ezért a munkásság a darabbér csökkentéssel szemben csak közvetve tud védekezni oly módon, hogy eltitkolja teljesítőképességét. A teljesítmény eltitkolása azt jelenti a munkásra nézve, hogy lemond az ideig-óraig tartó nagy kereseti lehetőségek kihasználásáról, vagyis azt a látszatot kelti, mintha nem is tudna többet teljesíteni annál, amit teljesített. Elkerüli így a darabárleszállítás veszélyét, de viszont biztosítja a maga számára azt, hogy a munkavégzése nem válik megerőltetővé.

A feltételezett helyes munkavégzési időnél hosszabb alapidők az elmondottak szerint nem gyorsítják a munkát, a munkásságnak a darabár leszállításától való indokolt óvatossága miatt. Az alacsony darabárak esetén a munkás kénytelen megerőltető módon dolgozni azért, hogy keresete az átlagos bérszínvonal körül mozogjon. A megerőltető munka és a rossz kereseti viszonyok, ha a piac megengedi, azt eredményezik, hogy a legelső adandó alkalommal rendszerint a legjobb munkásai hagyják ott a munkaadót, mivel a jó munkások előbb cserélhetnek gazdát a közepes vagy rossz munkásoknál, ha pedig a munkapiac az ilyen cserét nem teszi lehetővé, akkor a megfelelő kereset érdekében végzett megerőltető munka általános elégedetlenséget, sőt esetleg a munkás szervezetének gyors tönkremenését és különféle betegségeket is okozhat.

A magasan megállapított darabárak csak oly módon hatnak serkentőleg a munkásra, ha a munkaadó kellő módon biztosítani tudja a munkás számára a darabárak változatlan-ságát. Az ilyen biztosításnak azonban az lenne a következménye, hogy a munkaadó akkor sem nyúlhatna hozzá a darabárakhoz, amikor olyan gazdasági versenytársra akadt, amelyik a darabárak értékének az állandóságát alacsonyabb értéken vagy egyáltalán nem biztosította. Ilyen esetben természetesen a munkaadó a munkásnak tett engedményének lenne az áldozata.

A magas darabárak melletti gyors munka az ugyanazok mellett az árak mellett lassú munkával szemben nem minden esetben előnyös. A régie költségek többnyire a gyors munkavégzésnél ugyan alacsonyabbak a berendezés jobb kihasználása miatt, de ugyanakkor a sietség következtében a gépek káros igénybevétele a munka minősége, illetve a rontott darabok száma növekedhetik, ami a régie költségekben elért megtakarítás eredményét leronthatja.

A pontatlanul megállapított darabáraknak az elért keresetektől függő javítgatását a darabbérrendszer a munkásság ellenkező törekvése miatt nem teszi lehetővé. A hibás darab-

árakkal viszont nem lehetséges a mindkét fél érdekét kielégítő állapotnak: az alacsony előállítási költségek melletti magas keresetek megfelelő mértékű megvalósítását elérni. Elengedhetetlen feltétele tehát a darabbér kifogástalan működésének a darabárak helyes megállapítása.

A helyesen megállapított munkaidők alapján fizetett egységárak lehetővé teszik egyrészt, hogy a munkaadó biztosíthatja a darabárak változatlanóságát, mindaddig, míg a munkavégzés módjában változás nem következik be, másrészt pedig azt, hogy a munkás keresete teljesítményének legyen a függvénye. A szorgalomnak az ilyen módon való jutalmazása aztán mind gyorsabb és gyorsabb munkára ösztönzi a munkást. Bár ez a határ bizonyos mértékeken túl, mint az előzőkben is említettük, káros is lehet mind a munkaadóra, a rontott darabok nagy száma miatt, mind pedig a munkásra a bizonyos határon túli megerőltetésnek az egészségre káros volta miatt.

A munkavégzési sebesség helyes beszabályozódása az alapórabér nagyságának megfelelő választásától függ, mely lehetővé teszi, hogy a kívánt értéken kerüljön egyensúlyba a munkásnak a nagyobb kereset után való vágya a munkával járó fáradtsággal, illetve a munkavégzés sebességével.

A darabbérfizetéssel az elmondottak szerint megoldható a teljesítmény szerinti bérfizetés kérdése abban az esetben, ha sikerül a munkaidőknek a megfelelő pontos módon való megállapítása. Mielőtt az időmérés kérdésével foglalkoznánk, foglalkoznunk kell avval is, hogy mennyiben lehetséges a pontos időmérés nélkül a teljesítmény szerinti bérfizetés. A következőkben a *Halsey*-rendszerrel a több általánosan ismert közül egy olyan bérfizetési módot szeretnénk bemutatni, amely arra van hivatva, hogy tompítsa a pontatlan időmegállapításból származó hátrányokat. Azután pedig felsorolunk pár példát a munkavégzési sebesség megállapítására tanulságképen a Taylor elgondolása szerint berendezett üzemekből.

A *Halsey*-rendszer lényegében a darab és időbérnek az egyesítése. Az alapidőknél hosszabb idők alatt végzett munkákért a munkás az alapórabérét kapja. Az alapidőknél rövidebb idők alatt végzett munkákért pedig ellentétben a darabbérrel, nem kapja meg az alapórabéren kívül a darabbér és az időbér közti különbségnek megfelelő összeget teljes egészében, vagy másképen kifejezve nem kapja meg az igyekezetével megtakarított munkaidőért az alapórabérrel számolt ellenérték 100%-át, hanem annak csak 25–50%-át. (szorzótényezőként fejezve ki ezt a %-ot a jelöljük p -vel.)

A bérfizetés az elmondottak szerint az alapidők eléréséig időbérben történik, míg:

$$T_d > T_a$$

a munkaidő nagyobb, mint az alapidő

addig: $B_k = B_a$
 óránkénti kereset = alapórabér

$$B_d = T_d \times B_a$$

darabonkénti bérköltség = munkaidő $\times$ alapórabér.

Az alapidőknél rövidebb munkaidőknél, mikor:

$$T_d < T_a$$

a munkaidő kisebb, mint az alapidő

$$B_k = B_a + p \left(\frac{T_a \times B_a}{T_d} - B_a \right)$$

óránkénti kereset = alapórabér + $p \times$ ese az időbér és a darabbér közti különbségnek,

más alakban:

$$B_k = B_a + p \times B_a \left(\frac{T_a - T_d}{T_d} \right)$$

$$= B_a \left[1 + p \left(\frac{T_a}{T_d} - 1 \right) \right]$$

$$B_d = B_k \times T_d$$

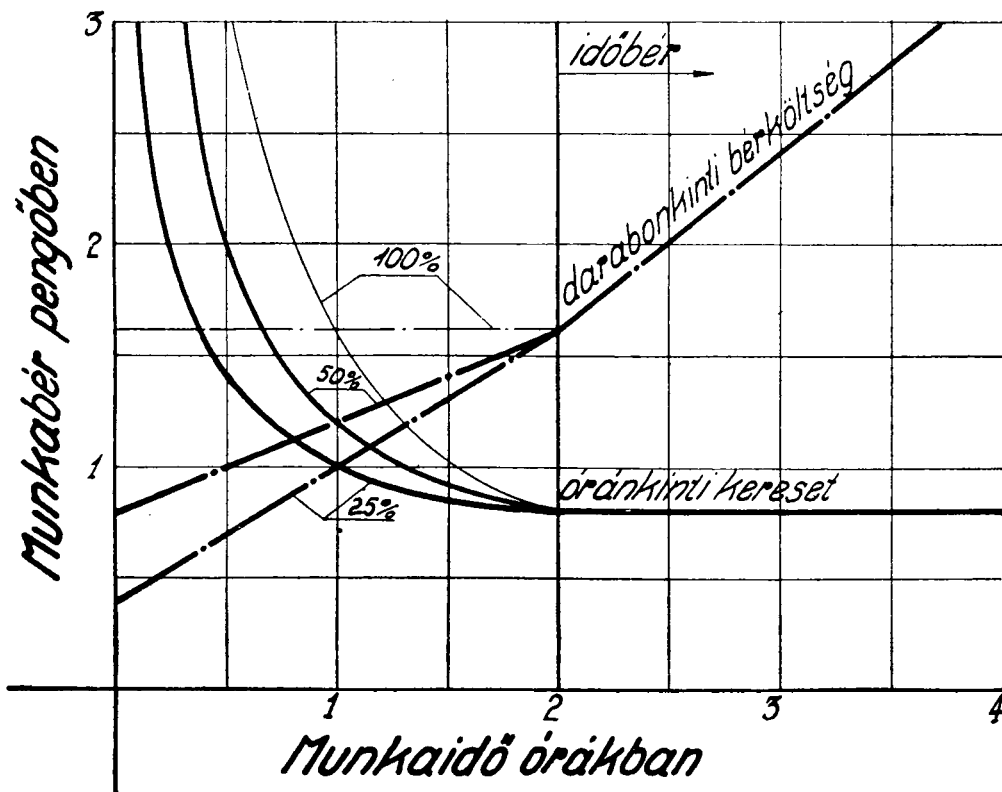
darabonkénti bérköltség = óránkénti kereset $\times$ munkaidő.

Behelyettesítve az előző értékeket és rendezve:

$$B_d = T_d \times B_a \left[1 + \left(\frac{T_a}{T_d} - 1 \right) p \right]$$

$$= B_a \times p \left[T_a + T_d \left(\frac{1}{p} - 1 \right) \right]$$

Ábrázolva:

3. ábra.

Összehasonlításul ugyanazon az ábrán vékonyabb vonalal megrajzoltuk a Halsey-rendszerre jellemző viszonyokon kívül a darab- és időbérrre jellemző viszonyokat ábrázoló vonalakat is. A darabbért 100%-al, a Halsey-féle viszonyokat ábrázoló vonalakat 25, illetve 50%-al jelöltük, jellemezve ezekkel a számokkal azt a hányadot, melyet a munkaadó az alapidőknél rövidebb munkaidőkből származó megtakarításból a munkásnak juttat.

A Halsey-rendszerben az alapidőknél rövidebb munkaidőknél mind a munkás óránkénti keresete, mind pedig a darabonkénti bérköltségek alacsonyabbak, mint a darabbérfizetésnél, ennek megfelelőleg: mind az óránkénti kereset görbéi, mind pedig a darabonkénti bérköltség egyenesei alacsonyabban járnak a darabbér viszonyait ábrázoló vonalaknál.

Az ily módon berendezett bérfizetési rendszer tulajdonságaiként elmondhatjuk, hogy:

A munkást megkíméli a rövidreszabott alapidőkből származó alacsony keresetektől, mert hiszen a munkásnak az alapórabéret a teljesítményétől függetlenül biztosítja.

A munkás kereseti lehetőségei kisebbek lévén a darabbér kereseti lehetőségeinél, következésképpen a teljesítmény növelésére való ösztönző hatása is kisebb a Halsey-rendszerű bérfizetési módnak mint a darabbérnek. Ez a tulajdonsága a munkás szempontjából annyiban előnyös, mert a gyors munkára való mérsékelt ösztönző hatása megkíméli a munkást a szervezetére káros megerőltetéstől.

A gyors munka árán elért megtakarítás eredménye bizonyos hányadának a munkásnak való juttatása elegendő arra, hogy az időbérrre jellemző lassú munkavégzést bizonyos mértékben gyorsítsa.

Hosszú alapidők esetén a darabárak változatlanságának biztosítása nem jelent magas darabonkénti bérköltséget, mert a magas darabárak biztosítása a munkára serkentőleg hat, a bérköltségek pedig a munkavégzés gyorsaságával épen a gyors munka eredményének a munkás és a munkaadó közti felosztása miatt arányosan csökkennek.

Pontatlan alapidők következtében a munkavégzés sebessége egyenlőtlen, mert hiszen minden egyes esetben külön mérlegeli a munkás azt a körülményt, hogy a gyorsabb munkájának van-e megfelelő jutalma. Lényegesen rontja a helyzetet, ha a munka elosztásával megbízott közeg tekintettel van arra a körülményre, hogy bizonyos munkának az alapideje az elvégzés szempontjából bőséges vagy szűkreszabott és a munka elosztásával egyeseket rendszeresen jutalmaz, másokat büntet. Az ilyen részrehajló eljárás természetesen a teljesítmény növelését nem szolgálja, ezenkívül a munkás és munkaadó közötti viszonyt is rontja.

Az adott viszonyoknak megfelelően a munkavégzés sebessége vagy legalább is az átlagos sebesség beszabályozódik egy bizonyos mértékűre, mely beszabályozódásnak itt kétségtelenül kedvezőbbek a feltételei pontatlan alapidők mellett, mint a darab vagy az időbérnél. Arranézve azonban nincs semmiféle biztosíték, hogy ez a munkavégzési sebességbeszabályozódás azon az értéken történjék, mely sebesség amellet, hogy a munkaadóra nézve a legkedvezőbb, a munkás szervezetére még nem káros.

A Halsey példán látható, hogy a pontatlan munkaidők felhasználásából származó hátrányok bizonyos mértékig tompíthatók, de meg nem szüntethetők. Ebből az is következik, hogy a teljesítmény szerinti bérfizetés szempontjából a munkaidők helyes megállapítása feltétlenül szükséges.

Azok között, akik az emberi teljesítmény mérésével foglalkoztak, nem *Taylor* volt az első, mégis hosszú ideig élt *Taylor* neve úgy a köztudatban, mint akinek először sikerült az emberi munka újszerű felhasználásával jelentős sikereket elérni. Bár azokat az eredményeket, melyeket *Taylor* elért és közzé tett, nem csupán annak köszönhetette, hogy az ipar számára használható módszert dolgozott ki az emberi teljesítmény mérésére, hanem annak is, hogy a munka végzésében sikerült úttörő módon a hasznos tapasztalatok összegyűjtésével rendszerezésével és a tapasztalatoknak tudományos módon való továbbfejlesztésével olyan rendet, illetve rendszert létesíteni, melynek meghonosítása sok előnyt és hasznot ígért mind a munkásság, mind pedig az ipari vállalatoknak. A rendszer előnyei és hátrányai évtizedekig képezték vita tárgyát az érdekelt körökben.

Rendszeréről *Taylor* a következőket mondja:

„A tudományos alapon való üzemvezetési és munkavégzési módszer nem jelent valami nagy találmányt, sem pedig korszakalkotó tényeknek a felfedezését, jelenti azonban a tényezőknek eddig meg nem valósított rendezését és pedig: régi tapasztalatoknak a gyűjtését, elemzését, csoportosítását, szabályokba, törvényszerűségekbe való öntését oly módon, hogy tudományos értékűek legyenek; kiegészítve a munkának és a felelősségnek a szokásostól eltérő értelmezésével mind a munkás, mind pedig a vezetőség részéről. Ezekből következik a kötelességeknek új eloszlása a két érdekcsoport között és olyan szoros együttműködés, amilyen a régi módszer mellett lehetetlen volt. Mindennek a létfeltétele pedig az a szervezet, mely az idők folyamán lassankint kifejlődött.

Nem az egyes tényezők és elemek, hanem inkább az egész összetétel jelenti az új módszert, mely röviden a következőként jellemezhető:

A kényszer helyett tudomány.

Egyenetlenség és ellentét helyett harmonikus együttműködés.

Egyéni mindenhatóság helyett munkamegosztás és egymást megértő munka.

A korlátozott helyett a legnagyobb teljesítmény.

Mindennek a kifejlesztése a legnagyobb teljesítőképességig, helyes energiagazdálkodás és a legnagyobb fellendülés.²

A rendszer végcélja tehát a legnagyobb teljesítmény elérése. Az emberi teljesítmény mérése, illetve ismerete a cél elérésének legjelentősebb eszköze, illetve a rendszer leglényegesebb alkotóeleme.

Az általánosan ismert és használt módszere a munkaidő megállapításának az szokott lenni, hogy a munkavezető mester más munkák elvégzéséhez szükséges idővel összehasonlítva megbecsüli a munkavégzéshez szükséges időt. Olyan esetben pedig, amikor tapasztalataira nem támaszkodhatik, saját maga végzi el a munkát és méri a munka idejét. Az így megállapított munkaidőt 10%-al csökkenti akkor, ha tömeggyártásról van szó, tekintettel a tömeges munkánál a begyakorlás folytán elérhető időmegtakarításra. A munkavégzés módját, az egyes részletmunkák sorrendjét a munkás szabja meg belátása szerint. Az ily módon megállapított értékek bizonytalanok egyrészt, mert a munkaidő nagyságára nézve egyáltalán nem közömbös sem a munkavégzés módja, sem pedig a sorrendje, másrészt pedig azért, mert a munkavégzés sebessége a munkavezető mesternek a munkavégzés sebességéről alkotott egyéni véleményéhez igazodik.

Taylor a munkaidő pontos értékét kívánta megállapítani. Mielőtt egy-egy megállapításához fogott, a munkát felbontotta elemi részeire és a legkiválóbb munkásaival végeztetve el; a munkavégzés közben nemcsak hogy mérte az elemi részek elvégzéséhez szükséges időt, hanem addig módosította, javította a munkavégzés módját, míg a legjobb eredményt, a legrövidebb időt érte el. A részekre való osztás azért szükséges, mivel egy-egy ilyen részletmunka megfigyelése sokkal egyszerűbb, mint valami bonyolultabbé, továbbá kevesebb a valószínűsége annak is, hogy zavaró körülmények befolyásolják a megfigyelés eredményét.

Mint jellemzőt, példaként leírjuk az amerikai Bethlehem acélműveknél az úgynevezett térmunka szervezésével kapcsolatos tapasztalatokat:³

1899 év elejég, míg Taylor munkáját a vállalatnál megkezdte, 400–600 munkás foglalkozott öntődei nyersanyagoknak vasúti kocsikból való kirakásával, illetve az öntőde és henger-

² F. W. Taylor: Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung Dr. R. Roesler németnyelvű kiadása (München és Berlin 1917) 151. old.

³ Taylor-Wallichs i. m. 14–17. old.

mű termékeinek a kocsikba való berakásával. A bérfizetés időbérben történt, a felügyeletet a munkások közül való csoportvezetők gyakorolták. A munkások napi keresete az akkori bérszínvonalnak megfelelően napi 1,15 dollár volt. A nagyobb teljesítményre a munkásokat a felügyelők biztatása ösztönözte, továbbá az a gyakorlat, hogy a javíthatatlan ténfergőket a gyár vezetősége elbocsájtotta, a legjobbak közül pedig egyeseknek alkalomszerűleg a gyárban nagyobb jövedelmet jelentő beosztást adott.

Taylor az egyes részletmunkákat alkalmas emberek igénybevételével alapos tanulmány tárgyává tette. Ezt a tanulmányát például a vasúti koci megrakási munkáknál a következő részletekben végezte: 1. A teher felemelése, 2. cipelése vízszintes úton, 3. cipelése ferde úton fel a vasúti kocsiba, 4. lerakása, 5. új teherért való visszamenés. Minden egyes részletmunka idejének a mérése $\frac{1}{100}$ percnyi pontossággal történt. A fontos méréseket többször megismételte különféle embereken különféle időben és az így kapott eredményekből állapította meg a végleges értékeket. A különféle hosszúságú úton történő mozgást az egységnyi hosszúságú útra vonatkoztatta. Számításba vette a pihenésre szükséges időt, továbbá a munkavégzés közben elkerülhetetlen, emberi természetből folyó idővesztéseket. A munkaidő, pihenési idő és az elkerülhetetlen veszteségek ideje együttesen adta a bizonyos teher kocsiba való rakásához szükséges időt, az alapidőt. A munkának az alapidő alatt való elvégeztetését pedig a következőképen vitte keresztül: Kiválasztotta a legalkalmasabb embereket és tanulmányai alapján előírta a megfelelő mozdulatokat, a munkavégzés gyorsaságát, pihenési időt. A naponta kocsiba rakandó mennyiséget 1—1 ember számára 45—48 tonnában szabta meg az azelőtt elért 12—13 tonnás napi teljesítménnyel szemben. Ugyanakkor pedig a munkás keresetét napi 1,15 dollárról 1,73 dollárra, tehát 50%-al emelte. Az alkalmas munkások kiválogatása és a keresetnövekedés ösztönző hatására megnövekedett azoknak a száma, akik a megszabott teljesítményt elérték.

Az 1901 április 30-án végződő gazdasági évben elért eredményeket az időbérben végzett munkával szemben a tuloldali táblázat foglalja össze.

Amint az elmondottakból látjuk, az idő mérése és a körülmények szabta leghelyesebb munkavégzési mód kutatása szorosan összefüggnek egymással, mivel az időmérés eredményei alapján történhetik folytonosan a legrövidebb időt igénylő mozgások és munkavégzési módok megállapítása.

	darabbérben	időbérben
Az 1901 ápr, 30-án befejeződő évben szállított anyag tonnábau	924040,13	
A 924040,13 tonna szállítási költsége munkabér és mellékköltségekkel	30797,78 doll.	
Ugyanannak a mennyiségnek a régebbi szállítási költsége		67215,47 doll.
Nyereség a 924040,13 tonna időbérben való szállítása helyett a darabbérben való szállításából	36417,69 doll.	
1 tonna átlagos szállítási költsége	0,033 doll.	0,072 doll.
Az átlagos napi kereset	1,88 doll.	1,15 doll.
Az átlagos napi teljesítmény	57 tonna	16 tonna

Az idő mérésének vagy idő felvételének kétféle módja ismeretes:

1. A Taylortól származó rögzítőórával (stopperral) való mérés,

2. A mozgó fényképező (kinematografáló) eljárás.

1. A rögzítő órával való mérés esetén a felvevőnek rövid idő alatt az idő mérésén kívül mind az időre vonatkozó, mind pedig a munka minden részére kiterjedő feljegyzéseket kell készíteni. E célra alkalmas eszköz az egyszerű és gyorsan kezelhető rögzítő óra, továbbá az oly módon előkészített lap, melyen a feljegyzések számok és jelek beírására egyszerűsülnek.

Az idő feljegyzésének egyszerűsítésére újabban készültek automatikus berendezések is. A két ismert fajta közül az egyik működési elve az, hogy egy írón egyenletesen mozgó papírszalagra az idővel arányos egyenes vonalat húz. Az írón emeltyűvel kitérítethető az egyenes vonalból, a kitérésnek időpontja pedig a papírszalagon leolvasható. A másik módszerrel pedig a készülék óraszerkezettel mozgatott bélyegzője a kívánt időben $\frac{1}{100}$ percnyi pontossággal ráüti a felvételhez előkészített lapra az időt és a készülék a lapot előbbre is tolja 1—1 rovattal, közben az időfelvevő is jegyezheti ugyancsak a lapra a szükséges feljegyzéseit.

2. A kinematografáló eljárás egyesíti magában mind az idő mérését, mind pedig a mozgások feljegyzését oly módon, hogy a felvevő filmszalagra felveszi mind magát a mozgást,

mind pedig egy gyorsan járó mutatójú órát. A film levetítésekor a mozgások időtartama a képen látható órán leolvasható.

A munka végzésében a mozgást sok minden befolyásolja. Taylor követői közül Gilberth 42 tényezőt sorol fel, (táplálkozás, egészség, fáradtság, értelem, munkadarab súlya, nagysága, sietség, stb.), melyek mint az emberi teljesítmény nagyságát változtató tényezők, tekinthetők.⁴ A munkaadó, illetve az üzemvezetőség feladata, hogy a teljesítmény lehető magas értéken való megszabása érdekében ezeket a tényezőket oly módon befolyásolja, illetve szabja meg, hogy a hatásuk a munka végzésére a legkedvezőbbek legyenek.

A tényezők módosításának legtöbbje a munkás javát szolgálja, igaz, hogy a munkás teljesítőképességének a növelése érdekében. Két tényezőnek a jelentősége a munkás szempontjából különlegesnek tekinthető: a fáradtság kérdése, s ami vele össze is függ, a bér ösztönző hatásáé.

A fáradtság mértékének a megállapítása érdekében gondos vizsgálatokra van szükség, mely vizsgálatok nemcsak a fáradtságérzet fokának megállapítására kell, hogy kiterjedjenek, hanem arra is, hogy a huzamos időn át végzett különféle munkák milyen hatást gyakorolnak az emberi szervezetre. A gondos mérések útján nyert eredmények csak akkor értékesek, ha sikerül a fáradtság kérdését az emberi természettel összhangba hozni.

Taylor gondosan előírja a munkás minden tevékenységét, és oly módon szabja meg a feladatát, hogy azt ereje megfeszítésével végezhesse el. A munkásnak tehát feladatán kívül egyéb munkát nem kell végeznie, de nem is végezhet, mert olyan bérfizetési módot alkalmaz, hogy lényeges keresetcsökkenés éri, ha feladatával a meghatározott idő alatt nem készül el. A fáradtság kérdése és a bér ösztönző hatása legalább is a munkás szempontjából nézve bizonyos mértékig összefüggő fogalmak, mivel mint a darabbérrendszerrel kapcsolatban említettük, a munkavégzés sebessége elvileg addig növekszik, míg egyensúlyba kerül a munkásnak a nagyobb kereset után való vágya és a munkával járó fáradtság érzése, mely fáradtságérzés viszont a munkavégzés sebességével van összefüggésben. A bérrendszer ösztönző hatásának a növekedése a munkást nagyobb munkavégzési sebesség kifejtésére és egyúttal nagyobb fáradtság elviselésére ösztönzi.

Taylor módszerét a fáradtság szemszögéből bírálat tárgyává téve kifogásolható már maga az a körülmény, hogy a teljesítmény mértékét a jó munkáshoz szabja s így a közepes, vagy méginkább a gyenge munkás szervezetét egészsége rovására

⁴ Alford: i. m. 898. old. Gilberth-től származó felsorolása.

veheti igénybe, még akkor is, ha a teljesítmény mértéke a jó munkás számára megfelelően lenne megállapítva.

Bár Taylor felismerte és a következőképen meg is jelölte a helyes utat: „A teljesítmény, melyet egy jó munkás éveken keresztül végezhet, olyan legyen, mely mellett az egészsége nem szenved károsodást és emellett boldogan és jól élhet”,⁵ mégis sok esetben adott a munkához szűkreszabott pihenési időt és magasan szabta meg az emberi teljesítmény mértékét. Emellett szól a sok közül pl. Kovács Jenő idézete:⁶ „Egy újságíró, aki a Taylorizmus iránt érdeklődött, felkereste Schmidtet, azt a munkást, akin Taylor először próbálta ki rendszerét. Csak a felesége volt otthon, aki elmondotta, hogy férje már nincs a Bethlehem Steel Companynál, azt a munkát már nem bírja, túlságosan öreg hozzá. Schmidt ekkor 40 év körül járhatott.” Vagy pl. a következő eset,⁷ melyről alaposabb vizsgálat nélkül is megállapítható, hogy túlságosan nagy igénybevételt jelenthetett a munkások számára: Egyik gyárban a golyóválogatást, melyet nők végeztek, olyképpen rendezte be, hogy a 10.5 órasi munkaidő alatt órabérben dolgozó cca 120 leány munkáját 35-tel végeztette el napi 8.5 óra alatt, a heti keresetek 3.5—4.5 dollárról 6.5—8.3 dollárra való felemelése mellett. Az időtanulmányok eredményeként azt a következtetést vontta le, hogy a lányok azelőtt munkaidejük legnagyobb részét fecsegéssel és semmittevéssel töltötték el. Taylor kiválogatván a legkiválóbbakat, számukra előírta a teljesítményt és 8.5 órasi munkaidő alatt úgy dolgoztatta őket, hogy ebéd előtt és ebéd után egy-egy 10 perces pihenőt engedélyezett, az előírt munkaidőben pedig megtiltotta a beszélgetést és a helyük elhagyását.

Az emberi igénybevétel megállapítására nem lehet semmiképen sem mértékadó a teljesítmény csökkenésének a beállta, mint azt Taylor gondolta, mivel hosszabb idő alatt az olyan munkák is károsan befolyásolhatják az emberi szervezetet fejlődésében, melyek napokig végezve nem látszanak fárasztóknak. Különösen áll ez az olyan munkákra, melyek kevés testi munka mellett a figyelem összpontosítását kívánják és a fárasztó voltak megítélésénél csupán a testi munka tekintetbe vétele helytelen eredményre vezet. Az ilyen látszólag könnyű testi munka következményeként is beállhat az emberi szervezet lassú kimerülése; ez az állapot aztán Lahy szerint lehetővé teszi a lappangó betegségek, mint pl. a syphilis vagy a tuberculosis kitörését.⁸

⁵ F. W. Taylor: Shop-Management (Philadelphia P. A. 1903) 30. §.

⁶ Kovács Jenő: Tudományos üzemvezetés és bérfizetési rendszerek (Budapest, 1918) 113. old.

⁷ Taylor-Wallichs: i. m. 83—87. §.

⁸ Lahy-Waldsburger: Das Taylorsystem und die Physiologie der beruflichen Arbeit (Berlin 1923) 128. old.

A kipihenés módja a munkás egyéni tulajdonságaitól függ: az egyik az ide-oda való szaladgálással, a másik a rendszerestől eltérő munkavégzéssel vagy a pillanatnyi mozdulatlansággal piheni ki magát. A pontosan körülírt munkavégzési mód viszont nem teszi lehetővé sem az izmok másképen való felhasználását, sem pedig a figyelem elterelődését és ezért fárasztóbb a változatos munkánál; ehhez járul még az a körülmény is, hogy a kevés tevékenységből álló egyhangú munka hamarosan unalmassá válik, az unottan, kedvetlenül végzett munka pedig amellet, hogy jobban fáraszt, a munkás szellemi tevékenységét is háttérbe szorítja és így alacsonyabbrendűvé teszi a munkást annál, mint amilyen rendű szerepet a munkahelyén kívül akár mint a társadalom, vagy a család tagja betölt.

A munkás és a munkaadó szempontjából kielégítő bérfizetési módszer feltétele a helyes munkavégzési idő előzetes ismerete. A helyes munkavégzési idő azonban nem egyértelműleg megállapítható fogalom, mert hiszen függ attól, hogy egyrészt milyen a megállapításánál alapul vett munkavégzési sebesség, továbbá, hogy az időfelvevő milyen fárasztónak itéli a végzett munkát és ennek megfelelőleg milyen nagyságú pihenési időt tart indokoltnak a munka folyamata közben.

Az időfelvétel amellet, hogy nem történhetik egységes szempontok szerint a különféle üzemekben, még elég költséges művelet is. Az iparnak nagy érdeke fűződne ahhoz, ha az egyes vállalatok az általános érdeklődésre számot tartó eredményeket közrebocsájtanák. Így lennének vállalatok, melyek mentesülnének a már mások által elvégzett munkának újra való elvégzésétől. Több vállalat leszűrt tapasztalatának a rendszerezése alkalmas lehetne egyúttal arra is, hogy mind a leghelyesebb módszer, mind pedig a legjobb értékek elérése szempontjából az eljárások az egységesség felé fejlődjenek. Történt ilyen irányú kezdeményezés például Németországban Refa (Reichsausschuss für Arbeitsstudien) néven. Ez a szervezet többek között az időfelvételek eredményeit is gyűjti és általánosan használható alakban kiadmányok formájában közrebocsájta. Foglalkozik ugyancsak ez a szervezet az időfelvevőknek tanfolyamokon való kiképzésével is.

Az egyes vállalatok közt akár a munka körülményekben, akár a berendezés minőségében adódó már említett különbözőségek miatt a közreadott értékek felhasználása bár csak a legszigorúbb kritika alapján lehetséges, mégis nagy előnyt jelent az új értékek megállapításánál a már meglevő értékekre, vagy esetleg csak a lerögzített munkamenet tekintetbevételére való támaszkodás lehetősége.

Miután az eddigiekben ismertettük a teljesítmény szerinti bérfizetés legismertebb módját az akkord, vagy darabbér-

rendszer és elmondtuk evvel kapcsolatban az időmérés, illetve a munkavégzési sebesség, a munka fárasztó volta tekintetbevételének a nehézségeit; nézzük, hogy mindezekre a kérdésekre Bedaux milyen megoldást talál.

A *Bedaux*-rendszer tárgyalásánál külön kell választanunk egymástól:

- I. A munkaidő mérésének,
- II. a bérfizetésnek,
- III. a költségek elszámolásának a kérdését.

I. Az időnek és a munkának összetartozó értékeit, vagyis azt, hogy bizonyos munkamennyiség elvégzése mennyi idő alatt történjék, Bedaux pontegységek alakjában fejezi ki. A Bedaux-féle kifejezési mód annyiban tér el az általánosan ismert és használt kifejezési módtól, amennyiben nem a munkához szükséges időt, hanem az egységnyi idő (egy perc) alatt elvégzendő munkamennyiséget rögzíti le oly módon, hogy minden egyes munkának megállapítja a pontegységekben kifejezett értékét.

Annak a megállapítása, hogy egy bizonyos munka hány pontegységnek felel meg, a következő három tényezőnek:

- a) munka időtartamának,
- b) a munkavégzés sebességének,
- c) a munka megerőltető voltának a tekintetbevételével történik.

a) Az időtartammérés módjául választható a Taylor-féle eljárással kapcsolatban említett módszerek bármelyike.

b) A mért munkaidőt azonban módosítani kell attól függően, hogy az egységnyinek feltételezett munkavégzési sebességhez képest milyen sebességgel végzi az a munkás a munkáját, akinél az időfelvétel történt. Bedaux egységnyinek tekintti a tapasztalatai alapján feltételezett olyan sebességet, mely bár elég gyors mozgást igényel, de mégsem annyira gyorsat, hogy a közepes munkás szervezetére huzamos időn keresztül káros befolyással lehetne. A sebesség nagyságának megállapítására a becslés szolgál alapul. Az időfelvétel közben az időfelvevő becsüli a sebesség értékét, és ezt a becsült értéket sebességi tényezővel fejezi ki. 60-al jelöli az egységnyi vagy alap sebességet, a gyorsabb munkát magasabb, a lassúbbat pedig alacsonyabb értékkel. A sebességi tényező a leggyorsabban dolgozó munkásoknál a 90—100-as értéket is elérheti.

Az alapsebesség egységes megállapítása az időfelvevők becslési képességének módszeres kifejlesztésével történik. Ezen a téren az a tapasztalat, hogy a különböző időfelvevők a kellő gyakorlat után maximálisan 5%-nyi eltéréssel egységesen tudják megbecsülni a munkasebességeket. Az ilyen pontosság pedig a gyakorlat számára jól használható.

- c) A különféle munkák különféle nagyságú megerőltetést

okoznak. A nehezebb munkák végzése közben bizonyos pihenőkre van szükség; a könnyebb munkáknál viszont már elegendő lehet a pihenő helyett a figyelemnek pár pillanatnyi más irányba való elterelődése. Bedaux a minden egyes munkához szükséges pihenőt a tapasztalatai, és tudományos vizsgálatai alapján nyert adatai szerint állapítja meg. Adatait azonban nem közölte a nyilvánossággal; ezeket a rendszere üzleti titkának tekinti. Közléseiben csupán a pontos mérési eredményeire hivatkozik.

A pihenésre szükséges idő nagysága a munkavégzési időnek 5—210%-a és következésképpen a pihenési tényező 1,05—3,10 értékek között változik.

Ha valamely munka jellemzői például a 3 tényező szempontjából:

a) a mért idő: 100 sec.

b) a munkavégzés sebességi tényezője: 72,

c) a munka fárasztó volta miatt 20% pihenési időt kíván (pihenési tényező: 1.2.),

akkor a munka mennyisége B értékekben kifejezve:

$$\frac{\text{mért idő} \times \text{sebességi tényező}}{60 \times 60} \times \text{pihenési tényező} =$$

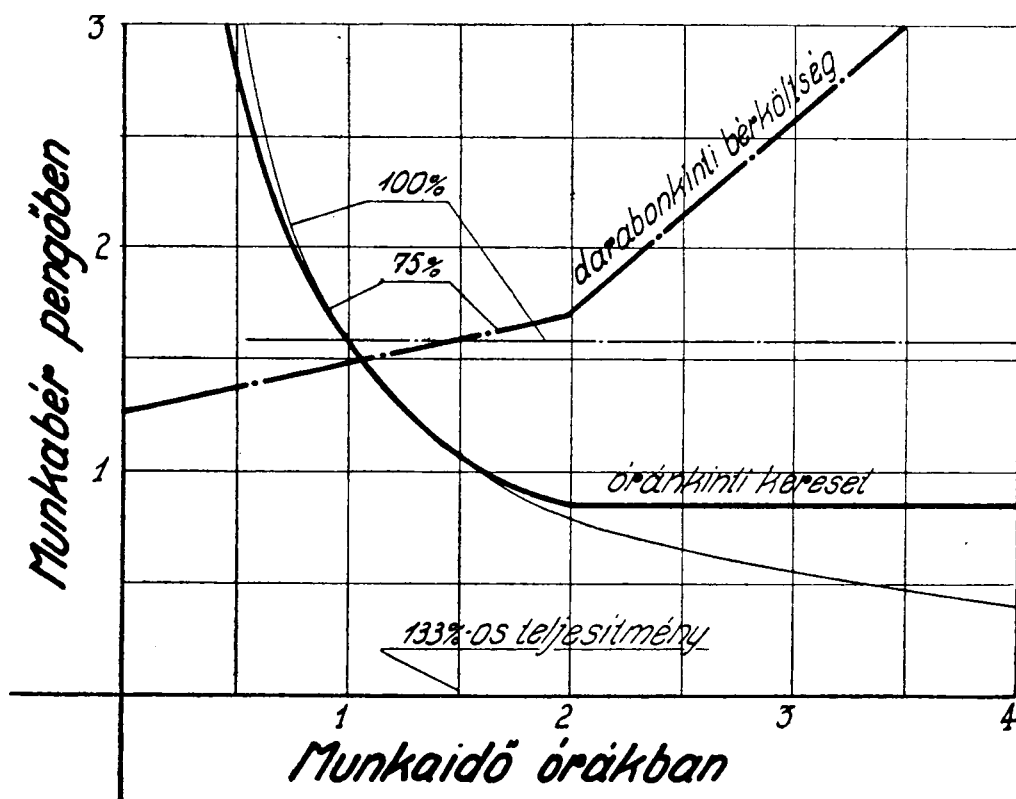
$$= \frac{100 \times 72}{60 \times 60} \times 1.2 = 2.4 \text{ B. egység.}$$

Az elmondottak szerint egy B. egység tulajdonképpen egy egységnyi sebességgel végzett munkamennyiségnek és a munka természetétől függő pihenési időnek az összege, mely két mennyiség együttesen 1 percnyi idő alatt bonyolódik le. A közepes munkás teljesítménye elérheti a 60 B. egységet óránként, anélkül, hogy ez a teljesítmény huzamos idő alatt is káros lenne a szervezetére. Az ügyes munkás óránként 80 B. egységet is teljesíthet, sőt a különös tehetségűek az óránként 100—120 pontnyi teljesítményt is elérhetik.

II. A munkabér megállapításához Bedaux a különféle munkákat az elvégzéshez szükséges követelmények tekintetbevételével csoportokba sorozza. A munka értékelésének az alapja e csoportba sorolás, nem pedig a munkát végző munkás személyes körülményei. Így minden fajtájú munka 1—1 bérosztályt képvisel. A munkások fizetése a béroszportoknak megfelelően alakul, ha nem B rendszer szerint dolgoznak, vagy pedig ha nem érik el az óránként 60 B teljesítményt. Az óránkénti 60 B teljesítményen túl teljesített B pontokért a 60 B teljesítményért járó összegén kívül a munkás a pontonkinti egységár (órabér 60-ad része) 75%-át kapja.

A munkabér fizetése hasonlóan történhetik az adminisztratív vagy a segédmunkát végzők számára, amennyiben teljesítményük B pontokban mért értéke megállapítható, amennyiben pedig ez nehézségbe ütközik, többnyire megállapítható bizonyos összefüggés, mely megmutatja, hogy a közvetlen és a közvetett munkát végzők teljesítménye között milyen az arány. A közvetlen munkát végzők teljesítményének megfelelően a közvetett munkát végzők teljesítményének megállapítása pedig már lehetővé teszi a Bedaux-féle bérfizetési mód alkalmazását.

Az alapórabér megállapításánál az az elv érvényesül, hogy a 80 B teljesítménynek megfelelő összeg egyenlő avval az értékkel, mint amit a darabbér mellett keresett volna a munkás 80 perc alatt. Így a 60 B teljesítménynek megfelelő bér, vagyis az alapórabér magasabb lesz a darabbérben dolgozó munkás óránkénti kereseténél.

4. ábra.

Az ábrán a 100%-al jelzett vonal a darabbérfizetési rendszerben, míg a 75%-al jelzett vonal a B rendszerben levő viszonyokat tünteti fel. E szerint a Bedaux-féle óránkénti kereseti görbe eltolódik a magasabb munkabér irányában annyira, hogy a darabbér óránkénti kereseti görbéjét az óránként 80 B

vagy ami evvel egyenlő érték, a 133%-os teljesítmény függőlegességében metszi.⁹

Az óránkénti kereseti viszonyokat, továbbá a darabonkénti egységár alakulását algebrai formában kifejezve:

Az óránkénti 60 B teljesítményig vagy másképen, míg:

$$T_d > T_a$$

a munkaidő nagyobb, mint az alapidő,

teljesen egyeznek az eredmények a Halsey módszernél mondottakkal.

Nagyobb óránkénti teljesítményeknél, vagyis ha:

$$T_d < T_a$$

a munkaidő kisebb, mint az alapidő,

ugyancsak a Halsey-féle adatokba helyettesítve, a $p = 0.75$ értéket, a következő eredményeket kapjuk:

$$\begin{aligned} B_k &= B_a \left[1 + 0.75 \left(\frac{T_a}{T_d} - 1 \right) \right] \\ &= 0.75 B_a \frac{T_a}{T_d} + 0.25 B_a . \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} B_d &= 0.75 B_a \left[T_a + T_d \left(\frac{1}{0.75} - 1 \right) \right] \\ &= B_a (0.75 T_a + 0.25 T_d) . \end{aligned}$$

A bérfizetésnek ez a módja a Halsey-rendszer sajátosságait hordja magán, csupán avval a különbséggel, hogy míg Halsey az alapteljesítmény feletti munkáért a darabár 25–50%-át adta, addig Bedaux a 75%-át adja.

Igaz azonban az, hogy Bedauxot az alábbiak szerint Halseytől eltérő indokok vezették, amikor ezt a bérfizetési módot választotta.

Az alapidőknél rövidebb munkaidők esetén végzett teljesítménytöbbletért, vagyis az óránként 60 B-n felül teljesített munkáért járó bérnek a munkaadó és munkás közti 25–75%-os arányban való felosztását Bedaux a következőkkel indokolja:¹⁰

1. Nem csupán a munkás érdeme, ha teljesítménye huzamos időn keresztül az óránként 60 B fölé emelkedik, hanem a

⁹ Az óránként 60 B teljesítmény esetén $120 B$ munkaideje: $\frac{120}{60} = 2$ h
 „ 80 B „ „ 120 B „ : $\frac{120}{80} = 1,5$ h
 $\frac{T_a}{T_d} = \frac{2}{1,5} = 1,33$ vagyis 133 %

¹⁰ G. Schlesinger: Das Bedaux-Verfahren (különlenyomat a „Werkstattstechnik“-ből 1930 12/13 füzet Julius Springer Berlin) 6. old.

vállalaté is, mely jó szervezettségével, alkalmas eszközök, szerződések nyújtásával lehetővé teszi a magas teljesítmények elérését.

2. A pontértékek tiszta képet adnak a munkás teljesítőképeségéről és nincs szükség különösen nagy ösztönzésre csak azért, hogy a munkás elérje a teljesítőképeségének megfelelő teljesítményt.

3. A bérrel a munkaadó a munkás idejét, erőfeszítését és tudását fizeti meg. A teljesítménye növekedésekor ezek közül a tényezők közül időben nem kell nagyobb áldozatot hoznia, mint kisebb teljesítmény esetén.

4. Az kétségtelen, hogy egy bizonyos határon túl a munkás Bedaux-rendszerben kevesebbet kereshet, mint darabbérben keresett volna, evvel szemben azonban előnyöket is biztosít a munkásnak: *a)* kis teljesítmények esetén is biztosítja az alapórabér fizetését, *b)* a munkást megkíméli a megerőltetéstől, mert a pontértékeket a pihenési tényezők alkalmas megválasztásával állapítja meg, *c)* biztosítja még olyan esetben is a munkásnak a keresete növelhetőségét, ha a munkafolyamat nem is engedné meg az óránkénti 30 B pontnál nagyobb teljesítményt, mert az ilyen esetben annak az időnek egy részét, amennyit várni kénytelen a munkás, B pontjaihoz módszerpótlék címén hozzászámítja. (Ha a munkás 30 B pontnyi teljesítményt sem érhet el, akkor a munkafolyamatot változtatja meg).

5. Az előzőekben említettek szerint az alapórabér megválasztása úgy történik, hogy az óránként 80 B teljesítmény Bedaux-rendszerben magasabb a munkás keresete, mint lenne hasonló teljesítményeknél darabbérrendszerben. A darabbérrendszerrel kisebb ösztönzésnek a nyújtását nagyobb kereseti lehetőségek nyújtása mellett az egészségre káros megerőltetéstől való óvás szempontjából a rendszer előnyös tulajdonságának kell tekintenünk.

Az 1—5. pontokban elmondottak magukba foglalják a Bedaux-rendszer jó tulajdonságait, ezek mellett azonban mint hibáit kell megemlítenünk:

1. A pihenési tényezők tekintetében bár lehet, hogy a Bedaux-társaság nagy tapasztalatokkal és tudományos eredményekkel rendelkezik, tekintettel azonban a kérdés fontos voltára, nem szabad napirendre térnünk részint a munkásság köréből, részint a munkássajtóból származó állítások felett sem, melyek a pihenési tényezők alacsony vagy helytelen értékei mellett szólnak.

2. A Bedaux-társaság, mielőtt a rendszert valahol bevezetné, alapos vizsgálat tárgyává teszi a kifizetődő voltát és gyakran jut arra az eredményre, hogy a rendszer bevezetése nem fizetődik ki, tekintettel arra, hogy a Bedaux-rendszer

bevezetése maga is költséges és mint majd a továbbiakban az okát is látni fogjuk, a bevezetésével az adminisztrációs költségek is emelkednek. Ebből az is következik egyúttal, hogy vannak rendszerek, melyek adott körülmények között esetleg a vezetőség személyi adottságai következtében jobban és olcsóbban működnek a Bedaux-rendszerénél. Feltehető tehát, hogy olyan helyeken, ahol a Bedaux-társaság eredményeket tud felmutatni, személyzeteserével, vagy a hibáknak egyszerűbb és olcsóbb módszerekkel való javításával hasonló eredményeket lehetett volna elérni, sőt az sem lehetetlen, hogy a Bedaux-rendszer eredményei nagyobbrészt a Bedaux-mérnökök személyi tulajdonságainak, mint magának a Bedaux-féle elgondolásnak köszönhetőek.

III. A Bedaux-féle munkamérési mód lehetőséget ad mind az egyes munkások teljesítményének, mind pedig az üzem működésének az emberi munka és a munkabéreköltségek szerinti nyilvántartására.

Egy-egy munkahelyen dolgozó munkások munkaidejéről, B pontokban mért teljesítményéről, keresetéről készítenek kimutatást, melyet naponta kifüggesztenek azért, hogy a munkásoknak módjuk legyen munkájukat részben az előző napi saját, részben pedig egymás teljesítményéhez szabni.

Az emberi munka felhasználási módjának az áttekintésére pedig hetenkint úgynevezett elemző lapot állítanak össze; kimutatva az üzemben végzett közvetlen, közvetett munkát, a veszteségeket külön-külön, összegezve és egymással viszonyba állítva. A teljesített munkának a pontegységekben való mérésével ilyen részleteire bontási lehetősége mélyreható betekintést enged a munka felhasználási viszonyaiba.

A munkaviszonyok pontos nyilvántartásának természetesen nagy az előnye, mind az ellenőrzési, mind pedig a tökéletesítési lehetőségek szempontjából. Lehetőség nyílik például arra is, hogy különféle cikkek gyártó üzemek munkája összehasonlítható legyen a munkavégzés szempontjából, mert hiszen 1—1 B pontnyi munka elvégzése akár a nehéziparban, akár másutt egyforma megerőltetést okoz. Lényeges azonban az a költség is, melybe a közvetlen és közvetett munkák pontértékeinek a megállapítása, vagyis a rendszer bevezetése kerül, továbbá meglehetősen számottevő az az összeg, amelyet a kimutatások szerkesztése jelent; pedig ezek nem is hagyhatók el, mert lényeges alkotó elemei a rendszernek és ezek nélkül a rendszer helyes működésének ellenőrzésére nem is lenne mód.

Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az üzemekben a munkabér kérdésén kívül egyéb fontos kérdések is vannak. A Bedaux-módszer viszont csak a munkabér kérdések tökéletes szervezésére törekszik és így amennyiben tökélete-

sítések származnak belőle, azok egyoldalúak és csakis az emberi munkával kapcsolatosak, holott az üzemnek a fő érdeke az lenne, hogy a szervező munka, vagyis az erre szánt összeg elosztása olyan legyen, amely a gyártmányok önköltségi árát a legnagyobb mértékben csökkenti, ahelyett, hogy egyes területeken nagyobb mérvű tökéletesítéseket végez, más területeket pedig elhanyagol.

Elttekintve azonban a hibáitól, a munkavégzés területén mind az időmérés, mind a bérfizetés, mind pedig a teljesítmény ellenőrzésére való alkalmassága szempontjából nagyon értékes és figyelemreméltóak Bedaux elgondolásai és eredményei.

Összehasonlítva a leírt bérfizetési módokat, megállapíthatjuk, hogy szemben az időbérrel a darabbér a Halsey és a Bedaux-rendszer a munkás számára kereset alakjában olyan lehetőségeket kíván állítani, melyért érdemesnek látszik a nagyobb teljesítménnyel járó fáradsalmakat vállalnia. Ez a törekvés a munkás szóval való ösztökélése, vagy a rosszabbal, az elbocsájtással való fenyegetés helyett a megegyezés gondolatának az előtérbe jutását jelenti. Ez az eszköz azonban csak külső megjelenési alakjában látszik a kényszertől mentesnek, a valóságban kemény kényszert jelent, melynek az ösztönző rugói a létfenntartásban, illetve a magasabb életszínvonal elérésére való erős ösztönben jelennek.

A tárgyalt bérfizetési módokat a nagy teljesítményre való ösztönzés szempontjából nézve megállapíthatjuk, hogy köztük legnagyobb az ösztönző hatása a darabbérnek, de viszont a nagy teljesítménnyel kapcsolatos kérdések közül legtöbbnek az egységes módon való megoldásával törődik a Bedaux-rendszer. Ha megfelelőnek tartanánk az elmondott indokok alapján a megtakarítás eredményének az óránként 60 B-n túli teljesítményeknél a 25—75%-os felosztását, akkor a B-rendszernek a teljesítmény szerinti bérfizetés megoldása szempontjából való megítélésénél csak az a kérdés maradna általánosságban eldöntetlen, hogy mennyiben megbízhatóak Bedauxnak a kifáradásra, illetve a kipihenésre vonatkozó értékei. Ehhez azonban mint említettük, nagyon nehéz hozzáférni, eltekintve attól, hogy ezeket a kérdéseket még a tudomány nem tisztázta az egyes emberekre vonatkozólag sem, de Bedaux üzleti titkának tekintvén, nem is közölte a nyilvánossággal, azokat az adatokat, melyek a pihenési értékei megállapításánál alapul szolgáltak.

Bedauxét kivéve a többi bérfizetési módról elmondhatjuk, hogy közhasználatúak, vagy legalább is az alkalmazás szempontjából bárki számára egyszerű módon hozzáférhetőek. A Bedaux-féle bérfizetési módszer alkalmazásához azonban a Bedaux mérnökök birtokában lévő imént is említett értékek és a bevezetéssel járó tapasztalatok nélkül kockázatos lenne fo-

lyamodni. Az egyes üzemek számára viszont az értéke ennek a módszernek annyival kétségtelenül kevesebb, mint amennyit a bevezetésért a Bedaux-társaság fizettetni kíván.

Használhatóságuk szempontjából általánosságban elmondhatjuk, hogy valamely bérfizetési rendszer jól vagy rosszul működését nagy mértékben befolyásolják, mind annak a személyi tulajdonságai, aki avval bánik, tehát a munkaadóé és a vezető embereié; mind pedig a bérfizetési rendszer szenvedő alanyainak, a munkásoknak a tulajdonságai. Ez a körülmény adja némely bíráló részéről elhangzott megállapításnak a magyarázatát, hogy a rendszer működésében nem is annyira az elvi megoldásnak, mint inkább a Bedaux mérnökök személyi tulajdonságainak van döntő jelentősége.

Az alkalmas bérfizetési mód kiválasztása érdekében a munkák között különbséget kell tennünk olyan szempontból, hogy azok a teljesítmény szerinti bérfizetés melletti előállításra alkalmasak-e vagy sem. A tömeggyártásnál többnyire meg van a lehetősége a munka ösztönzésének, a teljesítmény szerinti bér fizetésének, de azoknál a munkáknál, melyek elvégzésénél az óvatos, gondos munkavégzés a lényeges, leginkább csak az időbér jöhet számításba.

A teljesítménnyel arányos, illetve a nagy teljesítményre való ösztönző bérfizetési mód alkalmazhatóságának a munkaidők ismerete lévén a feltétele, azért a munkaidők felvételével járó költségeknek és a munkavégzés gyorsulásából remélhető megtakarítás nagyságának a mérlege döntő jelentőséget játszik a bérfizetés módjának a kiválasztásában. A munkaidők megállapítása szempontjából a Halsey-féle és a hasonló elgondoláson alapuló eljárások a legkevésbé érzékenyek, míg a Bedaux módszere a munkaidők pontossága tekintetében a legszigorúbb követelményeket támasztja, már csak azért is, mert az üzem működésére vonatkozólag a munkások teljesítményi adataiból a legmesszebbmenő következtetéseket (pl. kihasználatlan munkások esetén munkaát szervezés) vonja le és ha a munkaidők, illetve a B pontok nagyságának a megállapítása nem történnék kellő pontossággal, a teljesítményi adatokból levont következtetések is hibásak lennének.

Keszler Gyula

Közlemények.

Eucken Walter közgazdaságtana.

A német közgazdaságtan több mint egy évszázad óta hadilábon áll az angol közgazdasági gondolkodással. Amióta *Müller Ádám* 1809-ben szembehelyezkedett *Smith Ádám* rendszerével és alapfelfogásával, azóta a német tudomány állandóan keresi a közgazdaságtan alapkérdéseivel szemben azt a nézőpontot, amelyből azok kevésbé elvont módon volnának felfoghatók és nagy általánosítások helyett az élet sokoldalúságához közelebb hozhatók. Bár Németországban is akadtak a klasszikus közgazdaságtannak követői, nagyban és egészben mégis a német szellem mindig valami más után vágyott, mint amit a klasszikus közgazdaságtan nyújtott. Ilymódon az ellentét mindig élesebb lett. Már *Roscher* követői a történeti nézőpontra kívánták át helyezni a közgazdaságtan súlypontját és *Schmoller*, valamint iskolája még tovább élezték ki az ellentétet. Az utolsó évtizedek e tekintetben nem javulást, hanem a helyzet további kieleződését hozták.

A közgazdaságtannak történeti módszerrel való tárgyalása azonban nem vezetett a várt eredményre és így a német közgazdák újabb és újabb célkitűzésekkel igyekeztek körvonalazni azt a feladatot, amely az elmélet teljes mellőzése helyett a közgazdaságnak oly képét tudná nyújtani, amely alapvető összefüggéseire is rámutat. A háttérben azonban állandóan megmaradt az a gondolat, hogy csakis a gazdasági életnek a történelem folyamán végbement változásait és az általános társadalmi szerkezettel való összefüggését szem előtt tartva lehet a közgazdaság igazán kielégítő elméletét felépíteni. Majd nézetes elméletről, majd organikus elméletről, máskor ideáltípusokról és hasonló elgondolásokról volt szó, de minden igyekezet ellenére sem sikerült olyan megoldást találni, amely általános elismeréssel találkozott volna. E törekvésekkel párhuzamban mind élesebb lett az elítélése mindannak, amit a közgazdaságtan terén eddig alkottak és folytonosan a tudománynak teljesen újból való felépítése lebegett a német közgazdák nagy részének szeme előtt. Hiába igyekeztek egyesek, mint *W. Vleu-*

gels, Hans Peter és mások bizonyítani azt, hogy, ha tágítani akarjuk a közgazdaságtan vizsgálati körét, nem szükséges a tudomány eddigi eredményeit elvetni, vagy kicsinyelni.

Walter Eucken új könyvének¹ megjelenésével a német tudomány, úgy látszik, forduló ponthoz ért. Eucken már egy előbbi munkájával bebizonyította kiváló elméleti érzékét² és a jelen munkájában bátran száll síkra az elmélet védelmében. Bátor kézzel nyúl hozzá az ellentét fészkéhez, behatóan vizsgálva azt a kérdést, amelyből az ellentét származott. Amióta a történeti iskola megindult, az elmélet elvetése főképpen azzal az indokolással történt, hogy a közgazdaságban nem lehetnek általános törvények, minthogy a társadalmi élet formái nem változatlanok, mint a természeti tünemények. Eucken szerint e tényben valóban egy nagy dilemma rejlik, amennyiben az ő meggyőződése szerint is figyelemmel kell lennie a közgazdaságtannak arra, hogy a társadalmi élet formái változnak, másrésről azonban a történeti módszer általában nem alkalmas arra, hogy általános összefüggéseket az emberi észnek hozzáférhetővé tegyen. A történelmi módszer ugyanis az egyéninek, az individuálisnak a megértésére irányul, míg az elméletnek az általánosra kell irányítva lennie. Ezen az alapon Eucken kitűnő és teljesen elfogulatlan bírálatát adja a német történeti iskolának. Rámutat arra, hogy a tények egymásmelletti-sége, vagy egymásutánja magában véve a dolgok lényegéről még nem mond semmit. Délibábnak nevezi azt a törekvést, amely az események egymásutánjából a lényeg megismeréséhez akar eljutni. (45. old.) *A lényeg megismeréséhez* ugyanis csak bizonyos kérdések felvetésével juthatunk, melyek pedig csakis a dolgokról való elmélkedés, az okok és összefüggések feletti gondolkozás alapján merülnek fel. Bármily terjedelmes anyag felhalmozása soha sem vezethet ezért igazi megoldásokhoz, mert a kérdések felvetéséhez csak a szóbanforgó jelenségről alkotott valamely kép elgondolásával juthatunk el. Különösen élesen bírálja Eucken a történeti iskolának a gazdasági fokokra és hasonló elgondolásokra vonatkozó törekvéseit, és élesen szembehelyezkedik azokkal is, akik bizonyos alapfogalmak elemzéséből akarnak a közgazdaság megértéséhez eljutni (Begriffsnationalökonomien), kiket azzal vádol, hogy önkényes meghatározásokból akarják a közgazdaságtan rendszerét felépíteni. Szerinte az utóbbi egyik főoka az elméleti közgazdák közötti nagy ellentéteknek.

Eucken szerint a való közgazdasági élet megismerésének főeszköze *ideáltípusoknak* a kidolgozása, melyeket a tényleges élet — a múlt és a jelen — megfigyeléséből kell kikristályosí-

¹ Eucken, Walter: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*. Jena: G. Fischer, 1940. XXI + 300. old.

² Kapitaltheoretische Untersuchungen. Jena, 1934.

tani. (144. old.)³ Ezek nem utopiák, hanem a közgazdaságnak típusai, melyek a közgazdasági élet különböző megjelenési formáinak tiszta, a mellékes vonásoktól megtisztított elgondolásai és így gondolati segédeszközei a valóság megismerésének. Ilyen ideáltípusok a *központilag vezetett közgazdaság* és a *forgalmi gazdaság*. A központilag vezetett gazdaságnak négy alakját különbözteti meg a szerint, hogy teljes-e a központi vezetés, hogy a fogyasztási javak eséréjét megengedi-e, egészen szabaddá teszi-e a fogyasztás irányának megválasztását (freie Konsumwahl), vagy végre a munkahelyek megválasztását szabadon hagyja-e. Mindezek az esetek szerinte összeegyeztethetők azzal, hogy a gazdasági tervet központilag, tehát az egész közgazdaságra egységesen állapítják meg. A forgalmi gazdaság abban különbözik, hogy nincsen központi gazdasági terv, hanem az egyes gazdaságok maguk állapítják meg gazdasági tervüket és ezek egybeillesztését a piac végzi el áralkulásával. A forgalmi gazdaság feltétele természetesen a pénz mint forgalmi eszköz és különböző alakzatait egyrésztől a kereslet és kínálat különböző egybekapcsolási módjai (szabad verseny, részleges és teljes monopólium), valamint a pénzrendszer különböző alakjai jellemzik.

E jellegzetes alakzatokból a gazdasági egybekapcsolódásnak nem éppen nagyon áttekinthető képe bontakozik ki. Eucken azonban igen ügyesen használja fel a központilag vezetett gazdaság és a forgalmi gazdaság közötti nagy ellentétet a közgazdaság alapvető vonásainak megvilágítására. A gazdasági tervből indul ki ugyanis, mely a központilag vezetett gazdaságban a maga egységes voltában áll szemünk előtt és ezzel éles világitásba kerül az, hogy a forgalmi gazdaságban miképpen lehetséges, hogy központi terv hiányában is létrejöjjön az egyéni tervek egymásbakapcsolódása. Ami itt napfényre jut, semmi más, mint a közgazdaság automatismusa, mely ellen oly sok szemrehányás hangzott el a tiszta elmélet ellenségeinek szájából. Eucken itt ismét egy ügyes módszertani fogással él, midőn azt vizsgálja, hogy melyek a gazdasági terv elkészítésénél rendelkezésre álló adottságok (die Daten) a központilag vezetett gazdaságban és melyek a forgalmi gazdaságban. A gazdálkodás alapja és kiindulási pontja ugyanis — akár központilag vezetett, akár pedig forgalmi gazdaságról van szó — mindig a *gazdasági terv*, mert a gazdálkodás főjellemzője a *tervszerűség*, a gazdasági tervnek pedig mindig fennforgó adottságokon kell felépülnie, mert csak így számol az étellel. Ezek az adottságok a központilag irányított gazdaságban

³ Később ezt írja: „Es gibt eben nur *eine* Möglichkeit, um konkretes wirtschaftliches Werden wissenschaftlich zu erkennen. Durch Anwendung der Theorie auf die konkreten Erscheinungen im Rahmen universalgeschichtlicher Anschauung.“ (219. old.)

Eucken szerint: a szükségletek, a természeti adottságok, a rendelkezésre álló munkaerő, a jószágkészletek (tágabb értelemben beleszámítva a meglévő termelési felszerelést), a technikai tudás, valamint a fennálló jogrend. Ezekhez csatlakozik még a kockázat, mely abból adódik, hogy a legpontosabb tervet is keresztezik az élet változó eseményei, mert, ha más nem, úgy az időjárás, mely pedig a termést, de a szükségleteket is erősen befolyásolja, kiszámíthatatlan. Ezért a terv adatai (Plandaten) és a tényleges adottságok (faktische Daten) között sokszor nagy ür tátonghat. A különbségből adódó tanulságok sokszor hasznosíthatók a jövő tervezésben, de a kockázat sohasem tűnik el.

A további elemzésben, midőn t. i. Eucken a forgalmi gazdaságra alkalmazza a gazdasági terv gondolatát, tűnik ki, hogy valóban mestermű fogás volt részéről az, hogy a központi-irányított gazdaságból indul ki. Nevezetesen ez kitűnő kiindulási pontnak bizonyul a forgalmi gazdaság lényegének és összefüggéseinek megvilágítására, mert szemléltetően mutatja, hogy az egyesek gazdasági terveiben mi meríthető közvetlenül az egyéni gazdaságból és mit kell a forgalmi gazdaság természetéből kifolyólag a közgazdaság egészéből folyó adottságnak tekinteni. A természeti adottságok, a munkaerő, a meglévő termelési felszerelés és a jogi rend közösségi adottságok (Eucken a vállalkozó képességeit is ideszámítja, mert e képességek az össztervben is szerepelnének), míg egyébként az egyes gazdaságok és vállalatok adottságnak kell, hogy tekintsék az *árakat* is, — amennyiben nem monopolisták, vagy másképp nem befolyásolhatják az árakat. Gazdaságuk és vállalatuk ugyanis a forgalmi gazdaságban helyezkedik el és a vállalkozók csere útján szerzik be gazdasági eszközeiket. Számukra tehát az ár és a pénzrendszer is adottságok.

Ezen az alapon azután Eucken eljut oda, ahol az elmélet régi idők óta mozog, t. i. a piaci elemzéshez, melyet — és ez módszerének hátránya — csak a piaci formák változataival közelít meg, anélkül, hogy szorosabb értelemben vett árelméletet nyújtana. Teljesen átérti azonban az ú. n. általános egyensúly gondolatát, mely szerint az összes piacok és így az összes árak is összefüggnek egymással.

Ez azonban még nem minden, amit a fennálló elméletből átvesz. Az adottságok mellett ugyanis „tapasztalati szabályok”-ról is beszél, melyek a gazdasági tervezésnél döntő szerepet játszanak úgy a központi-irányított gazdaságban, mint a forgalmi gazdaságban. Ezek az első Gossen-féle törvény, a csökkenő hozadék törvénye, melyet azonban, mint az újabb amerikai irodalom, mezőgazdaságra és iparra egyaránt érvényesnek ismer el, és a termelési körútak eredményesebb volta. Az utóbbiban *Böhm-Bawerk* hatása nyilvánul meg, mely már

a tőkekamatra vonatkozó vizsgálataiban⁴ is előtérbe állott. Ily módon Eucken ismét egy lépéssel közelebb jut az uralkodó elmélethez. Annak ellenére, hogy a *Jevons—Walras*-féle elméletre alkalomadtán rosszaló megjegyzéseket tesz, végeredményben, mint láttuk, elfogadja a szükséglettelítési törvényt, a költségtörvényeket, melyek közül azonban a növekvő hozadék szerepéről munkájában alig esik szó, a *Cournot*-féle pontot érinti és csupán a konjunktúraelmélettel szemben foglal el elutasító álláspontot,⁵ melyet azonban fejtegetései folyamán enyhít.⁶ A gazdasági dinamika szükséges voltát elismeri, de azt sajátos módon, a nem gazdasági tényezőkre különös súlyt helyezve, értelmezi és az újabb dinamikai módszerekre nem tér ki.

A közgazdasági elmélet gondolati apparatusában Eucken különösen két eszközre helyez nagy súlyt: a gazdaság statikus állapotának elképzelésére és a közgazdasági vizsgálódásnak az egyéni gazdaság beható elemzésével való felépítésére. A statikus állapot, vagyis a gazdasági erők teljes kiegyensúlyozottsága az abstractionnak egyik legjellegzetesebb formája, mert a való életben teljesen kiegyensúlyozott és nyugvó állapotban levő közgazdaságot nem találunk. Eucken, mint kitűnő elméleti képességekkel megáldott fej, mégis a valóság megismerésének egyik főeszközét látja benne, mert, miképpen helyesen megállapítja, ezen elképzelés nélkül a gazdasági dynamikát, tehát a változásokat nem lehet megérteni. A statikai állapot elképzelése ugyanis a legkitűnőbb eszköz az állapotváltozások vizsgálatára, melyeket Eucken a variációs módszerrel vél megállapíthatóknak. (L. 219. old.) Ennél is nagyobb szembehelyezkedést jelent a német tudományban újabban megnyilvánult áramlatokkal Euckennek az egyéni gazdaságból kiinduló vizsgálatokra vonatkozó álláspontja. Míg ugyanis az osztrák iskolának, mely az egyéni gazdaságból indul ki, szemére vetették azt, hogy individualista alapon áll, addig Eucken teljes mértékben átérti azt, hogy az egyéni gazdaság tanulmányozása állítja szemünk elé legtisztábban a gazdálkodás lényegét és vezet rá bennünket legbiztosabban arra, hogy az egyéni gazdaságok egymásbafűződésének módját megértsük. Így tehát a egyéni gazdaságok vizsgálata nem hogy eltávolítaná az elméletet a közgazdasági együttműködés nézőpontjától, hanem egyenesen ennek tisztázásához vezet.⁷

⁴ L. e. i. munkáját.

⁵ „*Es gab und gibt keinen eigengesetzlich-zwangläufigen Verlauf der Konjunkturen*“ (214. old.) és „*Es gibt keinen Normal-Zyklus der Konjunktur*.“ (215. old.)

⁶ L. 223. old.

⁷ „*Der Grundbestand des Wirtschaftens tritt in der einfachen Wirtschaft, in der ein Mensch die Fragen der Wirtschaft zu bewältigen hat, mit besonderer Klarheit zu Tage*“ írja Eucken (180. old.) Ezzel elesik az

Erdemes volna még Eucken egyéb kérdésekben elfoglalt álláspontjával is behatóbban foglalkozni. Olyan sokat nyújt azonban e munka, hogy ettől el kell tekintenünk. Két dologra mégis szeretnék még kitérni. Az egyik a hatalomnak a közgazdaságra gyakorolt hatásának a méltatása. Figyelemreméltó módon mutatja ki Eucken, hogy a gazdaságból kinövő hatalmi helyzetek távolról sem a kapitalizmus sajátosságai, hanem a közgazdaságban minden időkből kisebb-nagyobb szerephez jutottak; nem érti tehát igazán a közgazdaságot az, aki nem ismeri fel azt, hogy egyéni és csoportönzés mindenkor törekedett hatalmi helyzetek elérésére a közgazdaságban. Ennek fel nem ismerése illuziókban ringatja a közgazdát, holott józanul és elfogulatlanul kell a tényeket vizsgálnia.⁸ Ezzel kapcsolatban áll az is, amit Eucken a gazdasági elvről és — bár kissé burkolt alakban — az önzés szerepéről mond. Lényegileg ugyanis azt fejti ki, hogy a gazdasági cselekvés, akár a zárt, — akár a forgalmi gazdaságban — mindig a gazdasági elv megvalósítására irányul és nem tesz különbséget az, hogy tökéletesebben, vagy kevésbé tökéletesen érvényesül-e ez, és hogy az önellátás vagy a kereseti gazdaság keretei között mozgunk-e. Legfeljebb arról lehet szó, hogy vannak korok, midőn a szükségletek hajtóereje nagyobb és erősebb gazdasági tevékenységre ösztönzi az embereket. Talán hozzátehetnők, amit Eucken elmulaszt, hogy merevebb, vagyis határozottabb osztálytagozódású társadalmi szerkezet csökkenti, az osztályok egymás közötti szabadabb áramlása pedig növeli a gazdasági szempont érvényesülését.

Eucken munkájának „a közgazdaságtan alapjai“ címet adta és ezzel is jelezte, hogy nem a közgazdaságtan egész tartalmát akarta felölelni. Ettől a munka távol is áll, mert legalább is a forgalmi gazdaság tünetényei, az ár, a jövedelemeloszlás, a pénz és a külkereskedelem kérdései nincsenek részletesen kifejtve. A munka első sorban módszertani jellegű és mint ilyen, elsőrendű és a német irodalomban úttörő. Amin a szigorú elmélet védelmezői, mint p. o. *Hans Peter* vagy *Vleugels* eddig kevés eredménnyel fáradoztak, az Euckennek sikerült: a német elme sajátosságai, különösen a történeti távlatra és realisztikus megértésre vágyódás figyelembevételével való igazolása annak, hogy a közgazdaságtannak igazi elméletre, szigorú értelemben vett elméletre szüksége van. Az ideáltípusok gondolatának felkarolásával olyan keretben igazolja be ezt Eucken, mely előreláthatólag sokakat fog meggyőzni arról, hogy a tisztán történeti vizsgálat nem vezethet igazi közgazdasági megismeréshez. Eucken bő történeti tudással felszerelve

a vád is, mint hogyha minden magyarázatnak, mely az egyéni gazdaságból indul ki, feltétlenül individualistikusnak kellene lennie.

⁸ L. 225. old.

végzi bizonyítását. Nem abstractiókból indul ki, hanem az élet közvetlen megfigyeléséből és ebből vezeti le az elvont elmélet szükséges voltát. Főeszközét, az ideáltípusokat is német szerző (*Max Weber*) kovácsolta és így Eucken egész munkája módszertanilag német talajból nőtt ki. Az elmélet szükséges voltát bizonyítani tudja anélkül is, hogy az angol irodalomban annyit említett hedonista elvről vagy materialismusról mint a gazdaság vezető elvéről szó is esnék, ami azonban nem jelenti ennek az elvnek a tagadását. Így az elmélet elleneseit saját fegyvertárukból merített fegyverekkel támadja, bebizonyítva azt, hogy a történetinek hitt magyarázat nemcsak logikailag volt hiányos, hanem történeti elgondolásában is hibás volt. Bebizonyítja, hogy az oly reáltípusok, minők p. o. a középkori városi gazdaság vagy a kapitalizmus, szintén általánosítások, mert az életben régebbi időkben is több gazdasági típus állott fenn egymás mellett és így nem a történelemből kell magyarázni a közgazdaságot, hanem fordítva, a helyesen elgondolt ideáltípusok segítségével kell elemezni a történelem folyamán fellépő különböző közgazdasági alakzatokat, mert gazdasági lényegük csak így domborodik ki.

Heller Farkas

Az első magyar pénzüintézetek vagyonkezelése és nyilvántartása

A pénz, mint a legérzékenyebb vagyonrész gondos nyilvántartást és ellenőrzést követel. A vagyonnyilvántartás fontosságáról pl. Brassai Sámuel, 1842-ben, Kolozsvárott megjelent, gróf Széchenyi Istvánnak ajánlott munkájában a következőképpen ír: „...Ha bankárom nyugtatványát... elvesztem is, arra a bankár egy krt. sem ad, ellenben a könyvébe felírt számítás pénzemet elveszni nem hagyja“.¹

Az 1836. évi hiteltörvényekre és az 1840. évi váltótörvényekre és ugyancsak az 1840. évi, a kereskedők viszonyait szabályozó törvénycikkekre volt szükség, hogy bankéletünk takarékpénztári viszonylatban meginduljon. A takarékpénztárak, mint egyébként világszerte, nálunk is jótékonyági intézményként indulnak meg. A cél nem kereskedelmi és hiteléletünk megerősítése vagy felvirágoztatása, hanem a kisemberek apró tőkéinek gyümölcsöző elhelyezése és így a takarékosagra való nevelés. Ilyen elgondolással alapítja Fáy András a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületet* 1839-ben.

Fáy Andrásnak a takarékbetétekre vonatkozó szabályai tele vannak nagyon is tudatos üzemi megfontolásokkal. A bank liquiditására gondol akkor, amikor bajnak tartja, ha állvány alatt több könyvecskére helyez el ugyanazon egyén nagyobb

¹ Brassai Sámuel: Bankismeret 38. 1.

összegeket, mert így tömeges felmondással zavarba ejtheti az intézetet. Nagy betétek alakulását azzal igyekeznek meggátolni, hogy a kamatokkal együtt 200 forinton felüli betétekért nem jár majd kamat. A legkisebb betét egyébként 20 krajcár, míg az ő tervezetében a legnagyobb egyes betét 100 forint. Ezt azután a takarékpénztár megalakulásakor 150 forintra emelték. Visszaéléseket megnehezítő, tehát üzemi rendeltetése volt annak az intézkedésnek is, hogy a betétkönyvecskékre a betevőnek nemcsak a nevét és lakását, de személyleírását is rá kellett vezetni. A betétek után 5%-ot, a kihelyezések után 6% kamatot javasolt Fáy. Nagyon kis költségeket vehetett számításba, hogy ilyen kis kamatrésszel megelégedett. Az első esztendő személyi kiadásai összesen 1650.—, a dologi kiadásai 389 forintra rúgtak.

A könyvvezetés részleteiről nem sok szó esett. Hogy nem a kettős könyvvitelt használták, azt azonban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy „az 1846. június havában tartott közgyűlés kimondotta, hogy megteszi mindazon könyviteli és egyéb kezelési berendezést, mely a korbiztosító intézetnek 1847-ben való életbe léptetéséhez szükséges...“² és végül „Az 1851. márciusi közgyűlés a kettős könyvvitel behozatalát rendelte el, a mi 1852. év kezdetén életbe is lépett“.³

Nézzük, milyen könyveket vezet első magyar takarékpénztárunk 1840-ben. Vezetik a „Pénztári betételek“ könyvét, a „Költsönök“ könyvét, a „Központi lejáratú könyv fekvő javakat illetőleg“, a „Közpénztári főkönyv“, „Tartalékpénztári főkönyv“, „Bent hagyott kamatok számoló jegyzőkönyv“, „Tartalékpénztári kiadási könyv“ c. számviteli könyveket. A legtöbb könyvet két példányban vezették; így gyakorolták az ellenőrzést.

A könyvek nagyrésze táblázatos vagy miként Zachár Gy. szakíró 1876-ban megjegyezte: „rovat rendszeres“. A „Közpénztári főkönyv“-ben a következő rovatokat láthatjuk: szám, „neme a közlekedésnek és személye“ (az ügyfél nevét és az üzleteseményt foglalja magában), betétek, felfizetések, bennhagyott kamatok, kiköltsönzések, visszafizetések, befizetett kamatok, kifizetett kamatok, készpénz és jegyzések. Ebben időnként váratlanul ellenőrző vizsgálatot tartottak; ott látjuk az 1840. ápr. 10. és ugyanez év július 18.-i ellenőrzés bejegyzéseit a legelső üzleti esztendőben. Érezték, hogy a bankkönyvelés ellenőrzése fokozott jelentőségű.

A tartalékpénztári főkönyv rovatozása a következő: szám, kelet, „minémüségük a be és kifolyó pénzeknek“ pl. „Tekintetes Puky Márton táblabíró urnak költsön kiadatott

² A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület százéves története 18. l.

³ U. o. 30. l.

ezer forint“, ajándékok, díjak, alapítói kamatok, kezelési jövedelem, költségre kihagyott pénz, kiköltsönzések, visszafizetések, befizetett kamatok, készpénz és jegyzések.

A „pénztári betételek könyve“ a takarékbetétek elszámolására szolgál. Minden betevőnek külön lapot nyitottak. A legelső lapon szerepel Bod Pál neve, aki 1840. január 11-én 450 drb. ezüst huszassal telt zacskóban, vállán hozta ez első és a megengedett legnagyobb betétet 150 forintot. A könyv vezetése még nem lehetett egészen tisztázott, mert a második betevő nevét a könyvvezető erre a lapra jegyezte be, de azután áthúzta; az összeget két szorzójelszerű vonalkával semmisítette meg. Majd bevezette a második oldalra Zoftsák József tíz forintnyi betétét.

A „pénztári betételek könyve“ a következő rovatokat tartalmazta: szám, kelet „neme a közlekedésnek és betüs öszveg“ pl. „Bod Pál betett öszveg százötven forint“, betett pénzek és bennhagyott kamatok, kivett pénzek, kamatfizetések, jegyzések. Tehát három rovatosan vezették.

A „költsönök könyve“ szintén három rovatos. Az első a „költsönvétel öszvege“, a második a visszafizetések öszvege, a harmadik a kamat befizetések öszvege.

A „tartalékpénztári kiadási könyv“ egy rovatos 1840-ben. 1852-ben új nevet kap: kezelési költség. 1853-ban már két rovatos ez a könyv, belső, kezelési költségek elszámolására szolgált.

Az említett könyvek vezetéséről így intézkedtek a „A Pestmegye pártfogása alatt álló Hazai Első Takarékpénztár szabályai“.

D) Pénztárnoki utasítás.

12. §. Miután a pénztárnok az egyesület közgyűlésében hitét letette és a választmány által hiteles s általa is aláírt összeírás mellett a pénztári öszvegek gondjai alá adattak volna, ezeket a kövekezőkép tartozik kezelni:

a) Mind az intézet részvevőinek berakott pénzeiket vagy az ügynevezett hivatalos pénzeket, mind pedig az intézet saját tartalék-pénzeit külön jegyzőkönyvek mellett kezeli.

b) A kezelésnél arra ügyel a pénztárnok, hogy a pénznevek rendesen külön választassanak s a naponkénti kiadásokban inkább az ércnemü pénzektől kívánjon menekedni, hogy a pénztárvizsgálat ez által is könnyítesse.k

*

d) Ő viszi a bevételi hiteles jegyzőkönyvet, a betételi könyvecskéket betételek és kivételek alkalmával választmányi biztos előttemezése mellett, ő írja alá, a feljelentési ivet pedig előbb tartandó összehasonlítás után, egyedül maga írja alá. A takarékpénztárból, egyedül csak választmányi határozatra, vagy igazgatósági kirendelésre (exassignatio), a közpénztárból

pedig egyedül választmányi elhatározásra fizet ki pénzeket mindenkor egyik igazgatónak jelenlétében, hiteles beírása s kötelezvény mellett.

*

i) Minden év végével, mind a köz-, mind a tartalékpénztárnak számadásait a pénztárnok készíti el; az ellenőr pedig, mielőtt az a bizottság eleibe adatnék átvizsgálja s mindketten aláírják⁴.

Az ellenőr feladatai közé tartozik a pénztári bevételek és kiadások ellenőrzése; a napi készpénzkészletet megszámlolja, vezeti a pénztárossal párhuzamosan, ellenőrzésképen a betételi és kikölcsönzési jegyzőkönyveket.

„A két főkönyvet az ellenőr viszi minden pénztárvizsgálat alkalmával meghitelesítendőket⁵.”

Alig néhány hónappal a Pesti Hazai Első Takarékpénztár megalakulása után megindult a szervezkedés Aradon. Az *Aradi Takarékpénztár* az első üzleti esztendőről nem is készített mérleget, csupán pénztári jelentést. Érdekes megfigyelni, hogy miként küszködik az intézet az évek folyamán a könyvelési nehézségekkel.

„A választmányban ez évben élénk viták fejlődtek a mérlegkérdés fölött, mert nem tudták a „kimutatási egyensúlyt“ (Bilanz) az előbbi évekhez hasonlóan egyetértőleg megállapítani. Az egyik rész azt vitatta, hogy a tartaléktőke kamatai nem tekinthetők felhasználható jövedelemnek, a másik rész ellenkező nézeten volt. Végre is azok győztek, a kik a tartaléktőke kamatait ugyanannak gyarapítására kívánták fordítani s e felfogás ujonnan átdolgozott számadásokban is kifejezésre jutott.

Nagy gondot okozott továbbá a választmánynak és a tisztikarnak a hátralékos kamatok mikénti elszámolása. Az alkalmazott könyvelési rendszer kezdetlegesség voltánál fogva az „átmeneti számlát“ akkor még nem ismerték s ezért azt indítványozták a választmányban, hogy a kölcsönök kamatai előre szedessenek be. Ezen, később mindenütt bevett eljárás ellen azonban felzudult az öregek puritán felfogása. A választmány elvetette az indítványt, mert ez az eljárás — mondja a jegyzőkönyv — „némi uzsoráskodást foglalna magában, mi törvényellenes, ennél fogva az intézet hitelét csökkentené“⁶. Példa arra, hogy a könyvelés, helyesebben a könyvelési nehézség oka lehet helytelen üzemi magatartásnak, holott a helyes üzemi

⁴ A Pestmegye pártfogása alatt álló Hazai Első Takarékpénztár szabályai 35—37. l.

⁵ A Pestmegye pártfogása alatt álló Hazai Első Takarékpénztár szabályai 38. l.

⁶ Ottenberg T.: Az Aradi Első Takarékpénztár hatvan éves története 52. és 53. l.

magatartás kell, hogy alapja legyen a könyvelésnek és csak az ilyen könyvelés lehet helyes.

Ez 1844-ben történt. De a könyvelési nehézségek még mindig nem értek véget. 1847-ben állandóan ülésezik a választmány. A számadások és a pénztári elszámolások között eltérések mutatkoznak. Féléven keresztül folyt a vizsgálat. Az első félévi számadásokban a betétállomány 5 frt 29 krajcárral több mint a mérlegben, a második félévben pedig ijesztő módon a betétállomány 1.273 frt és 16 krajcárral több, mint a mérleg teher oldalán szereplő összeg. Hosszan kutattak a hibák után s miután ezt nem sikerült tisztázni, a társaság számvivőjének kellett e különbséget megtérítenie. A könyvvivő le is fizette a még hiányzó összeget és újult erővel feküdt a hibakeresés munkájának. Végül sikerült is az ügyet tisztázni, krajcáros tétel forintoként szerepelt és ez okozta a zavart. A választmány tehát „számolásbeli“ hibának nevezte az esetet, a még fennmaradt csekélyösszegű eltérést leírta és visszaadta a könyvelőnek a biztosítékul letett összeget. Az eseten azonban okulnak és megszervezték a tisztviselők munkakörét és megállapították a használatos üzleti könyveket.

„Az első könyvvivő, ki tehát egyúttal főpénztárnok is volt, tartozott vezetni a feljegyzési könyvet (paraphirte Strazza), a számviteli főkönyvet, a betevők könyvét, a beadományi jegyzőkönyvet, valamint a váltóüzleti jegyzőkönyvet, míg a második könyvvivő a naplót, a fekvővagyonni könyvet, a váltóüzleti könyvet, a betételi főkönyvet és a betevők kamatkönyvét kellett, hogy vezesse. A pénztárnok egy naplót és egy pénztár könyvet vezetett, melyek zárlatkor a könyvvivő és a pénztárnok által együttesen aláírandók voltak“.⁷

1841-ben alapították a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot. 1842. április 30-án tartotta első közgyűlését.

A bank alapszabályainak az osztrák nemzeti bank 1817. évi alapszabályai és ügyrendje szolgáltak mintául. Természetesen nem vette fel üzletágai közé a jegykibocsájtást, hanem betéti üzletekkel foglalkozott. A leszámítási üzletág, az előlegezési és kölesönüzlet is fontos szerepet játszik: utóbbit a pesti bank „a honi termékekre, portékákra, gyár és kézművekre, melyek nem romlékonyak“⁸ is kiterjeszti.

A bank hosszas, küzdelmes kálváriajárás után kezdi meg a működését. Nemsokára felveszi az érintkezést, összeköttetést hazai vállalatainkkal: a központi vasúttársasággal, a pesti hengermalom részvénytársasággal, a gyáralapító részvénytársasággal és a pesti cukorgyár egyesülettel. A központi vasút-

⁷ Ottenberg T.: Az Aradi Első Takarékpénztár hatvan éve 1840—1900. 75. l.

⁸ Pólya J.: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és ötven éves fennállásának története 51. l.

társaságnak számlát nyitott. Ide folytak be a vasúttársaság részvénybefizetései és a bank fizeti ki, számlája terhére, a vasúttársaság osztalékát. Előleget is nyújt a társaságnak: 50.000 forintot „a pesti indóház telkének kifizetésére“. A pesti hengermalom részére, gr. Széchényi István kezessége mellett váltóleszámítolási hitelt nyújtott. A gyáralapító részvénytársaság részére a következő feltételekkel nyit számlát a bank: az elhelyezett pénzekért 4% kamatot térít, a társaság követe-lése erejéig 5.000 forintig a bankra látra szóló utalványokat állít ki. Ha ennél magasabb összegről rendelkezik, úgy erről a bankot 8 nappal előbb értesíti. A számlanyitásért 50 forintot számít a bank s azon összegek után, amelyek 3 hónapnál rövi-debb ideig voltak nála letéve, $\frac{1}{4}$ % jutalékot. A pesti cukorgyár egyesületnek ugyancsak váltóleszámítolási hitelt nyújtott a bank. Tehát célkitűzésének igyekezett megfelelni, amikor hazai kereskedelmi vállalkozásainkat támogatta.

A könyvvezetésről nem igen beszél a bank története. De annyi itt is megállapítható, hogy hiányok mutatkoznak. Pl. az 1847. év végén elzálogosítottak papírokat (metallique). A könyvvizsgálat alkalmával kiderült, hogy az elzálogosítás ténye a főkönyvben nem szerepel. Így ez azt a téves hitet kel-tette, hogy e papírok a bank birtokában vannak. Ezenkívül ugyancsak ennél az értékpapírnál a könyvelő a vételár és a beszerző költségekhez a papír kamatjövedelmét is hozzászámí-totta. Általában elhanyagolták a vagyonmérleget s csak a jö-vedelemmérleget tekintették fontosnak. Nem is számoltak a vagyonállomány valóságos értékének kérdésével. Egyszerűen egybevetették a befolyt kamatbevételt a kiadott költségekkel. Merészség volna itt dinamikus mérlegről beszélni, hiszen épen az erre jellemző átmenő tételek teljesen hiányoznak, de talán ennek előfutárjaként lehetne ezt a jövedelemmérleget tekinteni.

Az 1842-ben alapított *Soproni takarékpénztár* számai visszavezetnek a legnagyobb magyarhoz. Megindulásakor az intézet személyzete két titkárból (két ügyvédből) és egy pénz-tárosból állott. Óvatosságból a pénztárossal csak egy eszten-dőre szóló szerződést kötöttek, melyet azután, tekintettel az in-tézet sikeres működésére, újabb három évre meghosszabbítot-tak. Ennek betegsége alatt a választmányi tagok látják el a pénztárosi és könyvelői teendőket.⁹ A szakképzett munkaerő hiánya itt is mutatkozott.

Az intézet a betéti üzletág mellett jelzálogkölesönnel és értékpapírosokra adott kölcsönrel foglalkozott; csak 1855-től bővül forgalma váltóügyletekkel. Az értékpapírokra adott kölcsönök ezt a takarékpénztárt is nehéz helyzetbe hozták. A papíroknak árfolyamhullámszásával nem számoltak: „miko-ron a letétbe őrzött értékpapírok rohamosan változó árfolyama

⁹ Dr. Bán Zs.: A magyar pénzüintézetek története 146. l.

és az engedélyezett előlegek között különbözet támad¹⁰. Az intézet tőkéinek egy részét állampapírokba fektette. „Mert az államkötvények beszerzésekor az lebegett az igazgatóság szeme előtt, hogy az államkötvények, szükség esetén majd könnyen pénzzétehetőek és az intézet meg lesz óva attól, hogy az ingatlanokra adott kölcsönök kényszerült bevonása által az ingatlanokat az elértéktelenedés örvénybe kényszerítse“. Az állampapír rohamos zuhanása azonban arra készítette a választmányt, hogy ezt, veszteség árán is értékesítse. De mi történt ez után? A takarékpénztár történetében a következőket olvassuk:

„Az intézet kedvezőtlen félévi mérlegén azonban nem volt nehéz segíteni. A színháztéri hatalmas épület olcsó megszerzése és a ház értékének a vásárlási és leltári ár közötti különbsége elmosta azt a veszteséget, a mely a metalliqueseknek július 31-én megejtett eladása folytán támadt“.¹¹

Valóban érdekes lenne megtudnunk, milyen elvet követett az intézet a leltári becslésnél.

1844-ben kezdi meg működését a *kassai* takarékpénztár. Szinte csodálatos, hogy ez az intézet 1873. április 5-én tartott közgyűlése mondja csak ki a kettős könyvitel bevezetését. Ezt is csak azért, mert súlyos visszaéléseknek bukkantak nyomára.

A kijelölt részvényesek és választmányi tagok ugyan évenként megvizsgálták a felállított leltárt és mérleget, ezeket „helyesnek“ találták; a könyvvezetésbe és az üzletvitelbe nem mélyedtek bele. Így történt azután, hogy a könyvvezető távozása után derült ki, hogy hamis könyveléssel az intézet a tönk szélén áll. Hogyan történhetett ez? „A takarékpénztár sorsa tehát úgyszólván egészen a könyvvezető kezében lévén letéve, az intézet látszólag olyan fejlődésnek indult, hogy a részvények után a már kitüntetett magas osztalékokat lehetett fizetni. A takarékpénztár tekintélye folyton emelkedett, a könyvvezetőnek pedig a nyereségben való részesedés útján szintén meg volt a haszna“. Itt mutatkozik a baj gyökere. A nyereségben való részesedés volt az oka annak, hogy a könyvelőnek érdekében állott mennél nagyobb eredmény kimutatása. Így azután nemcsak ő károsította meg a takarékpénztárt, hanem a látszólagos nagyobb nyereségből évről-évre nagyobb osztalékot is fizettek, ez pedig felemésztette a takarékpénztár részvénytőkéjét, taralékalapját, sőt az esetleges veszteségek fedezésére létesített „fedezeti alap“-ot is.

Súlyosan fizetett az intézet azért, hogy nem ismerte fel kellő időben a könyvvezetés és szigorú ellenőrzés fontosságát. A könyvvezetés körül mindenféle nehézségek mutatkoznak. A kézenforgó kereskedelmi könyvitelt tárgyaló könyvek nem

¹⁰ Dr. Bán Zs. i. m. 147. l.

¹¹ Dr. Bán Zs.: i. m. 148. l.

elégítik ki a támadt szükségletet. A pénzkereskedelemmel foglalkozó intézményeknek még mindig gondot okoz a számviteli megszervezés. Ez kitűnik történeteinkből, ahol a választmányi ülések jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a napirenden sűrűn szerepel a könyvelés kérdése. A *Nagyvárad*i Takarékpénztárt 1847-ben alapították, mégpedig részvénytársasági formában. Könyveik berendezése a következőképen alakult a március 31-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve szerint:

„Kovács Frigyes előadja, hogy a pénztárnoki kezelést a debreczeni takarékpénztárnál betanulta, hanem ott nagyobb számú könyveket használnak; ugyanis a pénztárnok vezet egy pénztári s a napibiztos egy biztosí könyvet, mely amannak ellenőrzéseül szolgál, azután vezetnek még főpénztári könyvecskét két egyenlő példányban, melyeknek egyike a főpénztárban, a másik a napibiztosnál áll, továbbá egy előlegezésekről, lejáratról s kötelezvényekről könyveket; a könyvvezei pedig vezet fő-, betételi, leszámítolási, előlegezésekről, kölcsön-havi üzlet kimutató, lejárat s beadási könyveket“.¹²

Az első, csonka évről a választmány a közgyűlésnek beszámol, kéri az alapszabályok módosítását s a többek között a következőket mondja:

„14. §. A Pénztárnok a naponként be és kifolyó pénzekről jegyzéket visz, mely neki a fiók pénztári számadás berekesztésénél alapul szolgál; hasonlóan vezeti a főpénztár rovást s az előlegezésekhez tartozandó 4 könyvet...“

„15. §. A Könyvvezető a naponként be és kifolyó pénzekről jegyzést visz, vezeti a fő, forgalom kimutató, betételek, kölcsönök, leszámítolások, részvények, lejáratok s beadások könyvét, őrizet alatt tartja a fő- és fiókpénztár egyik kulcsát, ezenkívül minden számadásokat ő vezet, vezeti a választmányi ülések jegyzőkönyvét, s a szükséges levelezéseket...“¹³

A vagyonkezelés megszervezését, a helyes könyvvezetést hátráltatta a szakképzett munkaerő hiánya. Csupán a szakoktatás és a szakirodalom erőteljes fellendülése és az évek tapasztalatainak segítségével alakítják ki mindinkább növekedő, fejlődő pénzügyintézeink korszerű vagyonyilvántartásukat.

Pósch Károlyné

¹² Dr. Bozóky A.: A Nagyváradi Takarékpénztár ötven éves története 1847—1897. 14. l.

¹³ Dr. Bozóky A.: i. m. 42. l.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Éber Antal: Mire tanít Széchenyi? Budapest. 1941. — 225. l.

Éber Antal tollából gróf Széchenyi Istvánról igen jó könyv jelent meg, amely mindenek fölött aktuális. Hogy ezt mondom, azért van, mert a könyv „az ifjúság“-nak szól, az ifjúság pedig teljesen elfelejtett valamit, amikor Széchenyit ünnepli és róla cikkeket ír: szidja a bankokat és a hitelszervezetet. Elfelejtette azt, hogy Széchenyi nemcsak alapítója volt Magyarország első és legnagyobb bankjának, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és részvényaláírója a legősibb magyar takarékpénztárnak, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek, ennél fogva határozottan bankmellettes politikát folytatott, hanem korszakalkotó munkája, a HITEL, sohasem született volna meg, ha Széchenyi nem helyesli a hitelintézetek közhasznú működését és nem tartja ezt hazafiasnak. Tehát az ifjúságot és az ezt meghaladott urak azon részét, akik különös örömet találnak abban, hogy a bankokat szidják, gróf Széchenyi Istvánhoz utalom és utalom Éber Antal barátomnak igen világos és könnyen megérthető művéhez.

Evvel szemben mindegyre új tervek merülnek fel, amelyek a régi bankszervezet ellen vannak és amelyekre gróf Széchenyi István, ha még élne, az *Éber Antal* könyvének 125. oldalán található következő szavakat mondaná: „teremtési viszketeg.“ Ha már erről szólok, és az olvasónak, de különösen az ifjúságnak azt ajánlom, hogy *Éber Antal* igen világos *Széchenyi-összefoglalását* vegye elő, még a következőket kell mondanom.

Miután életem nagyrészét Széchenyi-kutatásokkal töltöttem el, annyira, hogy talán az egyetlen vagyok a Széchenyi-múzeum vezetőin kívül, aki Széchenyi Naplójának összes betűit elolvasta, — ha visszagondolok a mostani 150 éves centenárium alatt tartott beszédekre, megjelent cikkekre, röpiratokra, valami hiányosságot érzek, amit őszintén meg kell mon-

danom, bár féltő, hogy ezt a kitűnő előadók és írók, akiket nagy élvezettel hallgattam, vagy olvastam, rossz néven fogják venni.

Ha Éber Antal könyvét kezembe veszem, azt kérdezem magamtól, hogy vajjon, ha egy angol ember kezébe adnók Széchenyi munkáit, mit szólna hozzá? Azt, hogy Széchenyi tanainak nagyrésze benne volt már az angol klasszikus közgazdaságtanban és onnan vette ő is és Éber Antal is, aki megmaradt a klasszikus közgazdaságtan hű követőjének. Azonban van egy eszme Széchenyi eszméi között, amely nemcsak tiszta magyar, hanem európai s Magyarországot nézetem szerint a közgazdasági gondolattermés terén európai nivóra emelheti, és ez a Duna-medence fontosságának a felismerése. Széchenyi István nemcsak a Lánchíd megteremtésével, hanem összes műveiben, még lázámaiban is, a Vaskapu áttörésével foglalkozik és azzal, hogy hogyan lehetne a tokaji bor piacát Magyarországon át egész Konstantinápolyig kiterjeszteni. Munkáiban mindvégig az egész európai ú.n. élettér, mint ma mondják, a Duna-medence fontosságát hangsúlyozta. (Ugyanerre utalt Fabinyi Tihamér abban a kiváló beszédben, amelyet a parlament kupolacsarnokában tartott a Széchenyi-emléktábla leleplezése alkalmával, amely sokáig emlékezetes lesz előttünk.) Ez a Széchenyi-gondolat, ha úgy tetszik, fajmagyar-gondolat, egy nagy európai gondolat, amely, úgy hiszem, még ma is nagy érdeklődésre tarthat számot úgy szomszédainknál, mint a többi külföldön.

Midőn Éber Antal könyvéről írok, lehetetlenség ezt elhallgatnom, mert — azt hiszem — a Széchenyi-kultusznak avval teszünk legnagyobb szolgálatot, ha nemcsak az ő Magyarországon megvalósult terveit emlegetjük (Akadémia, Lánchíd, stb.), amelyek helyi alkotások, (hiszen magam is lementem Czenkre és láttam, hogy a Lánchíd teljesen a Hammersmith-i (londoni) lánchíd után van tervezve, amelyet diákkoromban annyiszor láttam). Ellenben a Duna-medence fontosságának a jelentősége az összes többi folyórendezésekkel (Tisza) együtt egyetemes jelentőségű Széchenyi-gondolat, ugyanakkor magyar gondolat és benne fajunk jövő közgazdasági kifejlődésének a biztosítékát látom.

Ezt kívántam az olvasóval közölni, akkor, amikor Éber Antal könyvéről szólok, mert erre tanít gróf Széchenyi István.

Hegedüs Loránt

Milhoffer Sándor: A világ búzatermelése és alakulása, a világgazdasági válságtól a második világháborúig. Budapest, 1941, Gergely R. 140 lap.

Milhoffer Sándor a búzaproblémának régi szerelmese. Az e kérdéstről írt könyvei már kis könyvtárt töltenek meg. Épp 10 éve annak, hogy a nemzetközi viszonyokat is érintő, a búza árának és értékesítésének kérdésével foglalkozó könyvét a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a Lánczy-féle közgazdasági díjjal jutalmazta. És pontosan 10 évvel később az előttünk fekvő könyv újból nagy elismerésben részesült akkor, amikor azt a Magyar Tudományos Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank gróf Széchenyi István alapítványából jutalomban részesítette.

A búzakérdés irodalma óriási. Ez nem meglepő, hisz a búza a legfontosabb mezőgazdasági termény és — legalább is a mérsékelt égövbe eső országokban — a mezőgazdasági termés eredményessége a búzatermelés jövedelmezőségével a legszorosabb kapcsolatban áll. Bármilyen nagy is azonban a búzakérdésnek irodalma, a búza áralakulására vonatkozó statisztikai anyag mindaddig mégsem volt kielégítően összeállítva. Milhoffer ezért nagyon érdemes munkát végzett, amikor a világ legfontosabb búzapiacainak mindegyik hónapra vonatkozó legalacsonyabb és legmagasabb tőzsdei napiárát a legközelebbi határidőre vonatkozóan az 1929-ben kitört gazdasági válság óta 1940 végéig szállította és emellett a készárubúza árait is közli. A világ fontosabb búzapiacainak eseményeit részletesen leírja és igyekszik azt is igazolni, hogy minő összefüggés áll fenn a búza ára és a létfenntartási költségeknek alakulása között. A búzatúltermelés okát részben a fogyasztási szokások megváltozásában látja, amelynek hatásaképpen a fejfogyasztás csökkent, részben pedig abban, hogy egyes országokban a technika haladásának eredményeképpen a búza termelési költsége rendkívül csökkent, azonkívül abban is, hogy az új birtokpolitika szaporította a parasztbirtokok számát és így a kenyértermő területek nagyságát is, mert az új kisbirtokos elsősorban kenyérterményszükségletét igyekszik biztosítani és ugyanakkor a búzából, mint nagyobb befektetés nélkül termelhető és könnyen értékesíthető terményből igyekszik pénzsükségletét is fedezni. Milhoffer azt hiszi, hogy emellett még valutáris okai is voltak a búzatermelés nagyobbarányú kiterjedésének. Szerinte ugyanis egyes agrárországokban az első világháború alatt és az azután következő években a valuta összeomlása miatt más biztos értékmérő hiányában rátértek arra, hogy a haszonbérleti szerződéseknél a bérösszeget búzavalutában állapítsák meg. Ennek következtében a búzatermelő

országokban a búzaszükséglet a haszonbérfizetésekkel összefüggésben fokozódott, illetőleg, ha a búzát csak az átszámítás alapjául fogadták el, már ennek is megvolt a termelés-kiterjesztő lélektani hatása. E felsorolásával összefüggésben némileg meglepő, hogy a védvámok, valamint az importországok autarkias törekvéseinek jelentőségét ebben az összefüggésben egyáltalában nem és más összefüggésben is csak viszonylag mellékes körülményként említi. Pedig sok szól amellett, hogy a búza világválságát tulajdonképpen is elsősorban az importországok védvamos politikája idézte elő. Ennek hatásaképpen az importországok termelése is nőtt és így bevételi szükséglete csökkent, ami már egymaga is súlyos visszahatással járt az exportországok búzatermelésére. Még nagyobb bajt idézett azonban az elő, hogy a búzafogyasztás az importországokban csak korlátoltan bizonyult elasztikusnak. A védvámokkal növelt árat a fogyasztás nem tudta megfizetni. Ezért a védvám túlnyomórészt visszahárult a termelőországokra és azokban leszorította a búzaárat, a búzatermelést pedig válságba döntötte, jövedelmezőséget megszüntette. Ez különösen áll természetesen azon exportországok búzatermelésére, amelyekben a termelés lényegileg ugyanolyan körülmények között és önköltségekkel folyik, mint az európai importországokban. Ez a helyzet természetesen Magyarországon és Délkelet Európában.

Milhoffer könyvének befejező fejezete a búzakérdés megoldásával foglalkozik. E vonatkozásban ismerteti a felmerült tervek nagyobb részét, maga azonban sem tervet nem dolgozik ki, sem jóslatokba nem bocsátkozik a búzatermelés jövőjét illetőleg.

Összefoglalóan: Milhoffer, könyve anyagának összegyűjtésével, hasznos munkát végzett.

Varga István

Huszi Dénes: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. (A Római Magyar Történeti Intézet kiadványa.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1941. — 120 old.

A szerző széleskörű tárgyismerettel és mindvégig érdekesen tárgyalja Magyarország és Olaszország középkori kereskedelmi kapcsolatainak történetét. A mű értékét növeli, hogy a szerző korábbi összefoglaló munkákra csak egyes részletkérdések, pl. a magyar-dalmát kérdés tekintetében támaszkodhatott egyebekben pedig az újabb kutatások részeredményeit dolgozza fel összefoglaló munkájában.

Magyarország és Olaszország gazdasági kapcsolatainak fénykora a középkorban a XIII. és XIV. századra esik. E kapcsolatokat, amelyek a kiegészítő forgalmon épülnek fel, két té-

nyező befolyásolja döntően: Magyarország nemes ércekben való gazdagsága és Olaszországnak már akkor is fejlett és kelet felé terjeszkedő kereskedelmi tevékenysége. A kapcsolatok kialakulására döntő befolyással volt az a három évszázadon keresztül folyó küzdelem is, amelyet Magyarország a velencei köztársasággal a dalmát városok birtokáért folytatott.

A szerző szakít a magyar gazdaságtörténet hagyományos korszakfelosztásával, amely a tatárjárást tekinti fordulópontnak. Magyarország külkereskedelmi kapcsolatai és főképen a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok szempontjából ugyanis inkább az *Anjouk* trónrajutása tűnik fel olyan esemény gyanánt, amely a történéseket két egymástól élesen elválasztható szakaszra bontja.

A XI. és XII. században a magyar gazdasági életet az elzárkózás, elszigetelődés politikája jellemezte. Szent László törvényei erősen korlátozták a külföldi kereskedők magyarországi tevékenységét, ezenfelül a magyar gazdasági élet alacsony színvonala és a közbiztonság gyenge volta is riasztólag hatott a külföldiekre. Európa és a Levante közötti nemzetközi kereskedelem útja már abban az időben is Magyarországon keresztül vezetett ugyan, anélkül azonban, hogy ez a körülmény Magyarország belső gazdasági életét mélyebben érintette volna. A magyar gazdasági élet átalakulása a XII. század végén, az európai nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok általános fellendülése idején kezdődött meg s ugyanerre az időre esik a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok megindulása is.

Az első okmányyszerű adat, amellyel a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozólag rendelkezünk, az a szerződés, amelyet II. Endre 1217-ben, a Szentföldre indulása előtt, a velencei köztársasággal kötött és amely a Velence és Magyarország közötti kereskedelmi kapcsolatokat szabályozta. Az egyezmény szerint a velencei kereskedők Magyarországra jövet, a magyar kereskedők pedig Velencébe menet csupán nyolcvanadot tartoztak fizetni áruik után; egyes áruk, így az arany, gyöngy, drágakő, fűszer és selyemszövet teljes vámmentességet élveztek. A szerződés nyilvánvalóan Velence érdekeit szolgálta, tekintve, hogy azok az áruk, amelyek részére a szerződés vámmentességet biztosít, majdnem kizárólag velencei eredetűek.

Az 1217. után következő évtizedek, egészen a tatárjárásig, a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok virágkorát jelentik. Nagy fontosságú egy a velencei levéltárból előkerült okmány, amely IV. Béla olaszországi bevásárlásairól számol be.* Az okmány 112 Olaszországból Magyarországra behozott árut említi, köztük szöveteket, ékszereket és szőrméket. Az áruk értéke,

* Ezt az okmányt a szerző a Közgazdasági Szemle 1938. évfolyamában egész terjedelmében közzétette.

mai értékre átszámítva, 8—900.000 pengőt tehet ki; a vásárlás ideje 1238 és 1241 közé tehető. A behozott cikkek kb. 70%-ban textiliákból, 25%-ban ötvösmunkákból és 5%-ban szőrmeiből állanak. Ez okmány jelentősége egyrészt abban van, hogy tájékoztat bennünket a forgalom tárgyát képező árucikkekről, másrészt abban, hogy azt bizonyítja, hogy a magyar királyi udvar a fényűzési cikkeket a XIII. század első felében olasz kereskedők útján szerezte be.

Az 1241-ben bekövetkezett tatárjárás, az ország teljes elszegényedését vonva maga után, véget vetett a virágzó külföldi kereskedelmi kapcsolatoknak, amelyek azután csak a XIV. században újulnak meg. III. Endre uralkodása utolsó éveiből maradt ránk a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó legfontosabb okmány, amely szerint III. Endre 1300-ban 4500 forint értékű aranyat adott el a firenzei Mozzi bankháznak. Ez azt bizonyítja, hogy az olasz városok a pénzverésükhöz szükséges aranyat, legalább részben, Magyarországból szereztek be. Ugyanez az okmány említi először a Magyarországot egyre nagyobb számban felkereső firenzei kereskedőket is.

Róbert Károly gyökeresen újjászervezi az ország gazdasági életének alapjait. Pénzügyi reformjait az itáliai módszerek ismeretében, olasz szakértők tanácsai nyomán, de magyar munkatársakkal hajtja végre. Ő verette az első aranypénzt a firenzei aranyforint mintájára. Róbert Károly idejében a magyar-olasz gazdasági kapcsolatok elakadtak, a magyar-velencei politikai viszony romlása hátrányosan befolyásolta a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését is, bár egy 1316-ból való királyi védlevél biztosítja a velencei kereskedők mozgási szabadságát Magyarországon, azzal a feltétellel, hogy az áruik után járó harmincadot megfizetik. Újabb fellendülés csak Nagy Lajos idejében következett be. A kapcsolatokat a firenzei köztársaság közeledése indítja meg. Mikor Nagy Lajos 1347-ben megtorló hadjáratot vezet Olaszországba fivére halálának megbosszulására, a *firenzei* köztársaság követséget küld elébe, hogy barátságáról biztosítsa. Nagy Lajos szívesen fogadta a firenzei köztársaság közeledését. A XIV. század második felében szivélyes politikai viszony fejlődött ki a két állam között, amit a gazdasági kapcsolatok megnövekedése követett. 1376-ban a firenzei köztársaság ugyanolyan jogokat kér a Magyarországon megtelepedett firenzei kereskedők számára, mint amelyeket a *genuiaiak* élveztek itt. Ebben az időben már igen sok firenzei kereskedő tartózkodott Magyarországon. A királyi udvart is újból olasz kereskedők látják el fényűzési cikkekkel, mint IV. Béla idejében. Olasz tőkésék az ország közigazgatási életébe is bekapcsolódnak.

A firenzeiek után a *genuiaiak* foglalják el Nagy Lajos idejében a második helyet a Magyarországgal való kapcsolatok

tekintetében. A génuai kereskedők 1379-ben kiváltságlevelet kapnak Nagy Lajostól, amely vámmentességet biztosít nekik „akár kelet felől érkeznek a Dunán vagy szárazföldön, akár Dalmácia felől érkeznek.” Csak Budán fizettek vámot, itt is csak a harmincad felét, hatvanadot. Az ország területén, arany és ezüst kivételével, bármiféle árút vásárolhattak és azokat vámmentesen vihették ki az országból, csak Budán tartoztak a kivitelre szánt áruk után a teljes vámot megfizetni. Rendkívül fontos a kiváltságlevélnek az az intézkedése, amely szerint a génuaiaknak jogukban állt Budán vagy más városban egy vagy más városban egy vagy több konzult tartani, akik a génuaiaknak teljes hatalmú bírái voltak és sem kereskedelmi, sem bűnpörben nem tartoztak a magyar király igazságszolgáltatása alá. A kiváltságlevél háttérében mindenesetre az a katonai és politikai jellegű szövetség áll, amelyet Nagy Lajos 1352-ben kötött Génuával, főként Velence ellen irányuló élel.

A legkisebb forgalmat ezidőben a *velencei* kereskedők bonyolítják le országunkkal. A Velencével 1381-ben megkötött torinoi béke szabályozza a két állam gazdasági kapcsolatait is. E békekötés legnagyobb jelentősége abban volt, hogy Velence leverésével utat nyitott a többi olasz államok kereskedőinek, hogy zavartalanul és akadálytalanul jöhessenek Magyarországra s megfosztotta Velencét attól a lehetőségtől, hogy megakadályozza a forgalmat Magyarország és az itáliai városok között.

Nagy Lajos utódai, főként Zsigmond idejében a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok újból hanyatló tendenciát mutatnak, részben a hitelbiztonsági viszonyok roszabbodása, részben külpolitikánk sikertelensége következtében. Zsigmond elvesztette Velencével szemben a szupremáciát, amelyet Nagy Lajos megszerzett Magyarországnak.

A magyar-olasz árúforgalomban szereplő áruk tekintetében igen kevés feljegyzés áll rendelkezésünkre. A XIII. és XIV. században a behozatalban főként fényűzési cikkek, szövetek, ékszerek és fűszerek, a kivitelben nemes fémek és az Itáliában nagyon keresett magyar lovak szerepelnek, utóbbiak főként a XIV. század vége felé.

A Magyarországot felkereső olasz kereskedőket a szerző négy típusra osztja: a kalandorszellemű alkalmi kereskedőkre, akik csak egy-egy üzlet lebonyolítására jönnek be az országba, olasz cégek itteni képviselőire, faktoraira, azután tőkésekre, akik nagyrészt nem is jöttek be személyesen az országba, hanem csupán befektetéseket eszközöltek itt és végül az eredetileg kereskedői céllal jött, de később ittragadt és állami szolgálatba átlépett személyekre, akik közül többen az ország pénzügyi igazgatásában is fontos szerepet játszottak. Ez utóbbi típusból a legnagyobb karriert kétségkívül Filippo Scolari (Ozora)

Pipo) futotta be, aki egy firenzei kereskedő segédjeként jött be az országba s rövidesen annyira vitte, hogy előbb a királyi bányák vezetője, majd a magyar hadak fővezére lett.

Összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy bár a magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok nem érték el jelentőségükben a két ország közötti politikai és kulturális kapcsolatok horderejét, mégis fontos szerepet tölthettek be a magyar gazdasági és művelődéstörténetben. Az olasz kereskedők voltak azok, akik elsőkül hozták be Magyarországra az olasz reneszánsz kultúra elemeit s ez ad nagy jelentőséget a XIII. és XIV. századi magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatoknak.

Kelp Anna

Adorján János: Mezőgazdaságunk hét éves terve.
(Vázlat.) Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt.
Budapest, 1941. — 69 old.

Az agrárpolitikai szakirodalom már évtizedek óta tisztán látja a magyar mezőgazdaság, különösen pedig a kisbirtoktermelés elmaradottságának okait. A szakemberek régóta hangoztatják már, hogy jobb talajműveléssel, bőségesebb istálló- és műtrágyahasználattal, nedvességkonzerváló talajmunkákkal, jó vetőmagkiválasztással, az állatok észszerű takarmányozásával, stb. a magyar mezőgazdasági termelés jelentés mértékben emelhető volna. A 30-as évek közepétől megjelent agrárpolitikai munkák ezeket a kérdéseket a nagyközönséggel is megismertették és a mezőgazdaság fejlesztésének felsorolt legfontosabb feltételeit vele is efogadtatták. A legutóbb lefolyt agrárpolitikai irodalmi és politikai vita középpontjában ugyan a földreform kérdése állott, emellett azonban a földreform követelői és ellenzői egyaránt hangoztatták, hogy szükség van a kisbirtokok gazdálkodási módszereinek megjavítására, s ezen keresztül a terméseredmények fokozására. Az említett agrárpolitikai munkák csupán általánosságban a feladatok megjelölésével emlékeztek meg a mezőgazdaság fejlesztésének feltételeiről. Részletekbe menő konkrét terveket nem dolgoztak ki. Feladatuknak a gondolat népszerűsítését tekintették. Az irodalmi és politikai vita fontos eredménye, hogy legutóbb a kormány is feladatává tűzte ki a mezőgazdaság fejlesztését s a földművelésügyi miniszter bejelentése szerint 10 év alatt 1 milliárd pengőt szándékozik erre a célra fordítani. Mezőgazdaságunk elmaradottságának orvoslása ezzel gyakorlati útra lépett, ezért nagyon időszerű, hogy a szakkörök olyan részletekbe menő javaslatokat dolgozzanak ki, amelyek a jelzett összeg felhasználásának optimumát biztosítanák. Ez annál inkább kívánatos, mert a kormány még nem tette közzé a mezőgazdaság fejlesztésére vonat-

kozó részletes terveit, nem elkésett és időszerűtlen tehát a részletek nyilvános megvitatása szakemberek által.

Adorján könyvétől a címe után ítélve azt vártuk, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének a közvélemény által már elfogadott követelményeit részleteiben számszerűleg is kidolgozza, az egyes feladatkörök méreteit számításokkal bemutatja, a megvalósítás sorrendjét a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos problémák belső logikai és tapasztalat szerinti összefüggéseit figyelembevéve megállapítja. Mindezekon felül pedig, hogy az elvégzendő feladatok megoldásában az ország egyes vidékei közötti különbségekre és azok méreteire is rámutat. Szerző azonban, a könyv címével ellentétben, úgylátszik, csupán azt tűzte ki feladatául, hogy a korszerű agrárpolitika követelményeit összegyűjti és vázlatosan a nagyközönség számára hozzáférhetővé teszi.

Szerző bevezetőben hangsúlyozza, hogy a mezőgazdasági termelés és a falusi nép életformája világszerte átalakulóban van. A szántóföldeken a gépek fokozottabb használata révén a tömegtermelés módszerei, a falusi nép életkörülményeiben pedig a városéhoz való közeledés jelzik a jövő fejlődésének irányát. A termelésben a fejlődés során egyre inkább szétválik az ú. n. külső és belső üzemkör, s mindegyik fejlődésének más az iránya. A külső üzemkör a rét, legelő és szántóföldi termelés területe. Itt a gépesített tömegtermelése a jövő, nemcsak a nagybirtokokon, hanem a kisbirtokokon is, amelyeket ebből a célból szövetkezetekbe kell tömöríteni. A belső üzemkör a külső üzemkörben termelt nyersanyagokat dolgozza fel állati terméké vagy mezőgazdasági ipari terméké; központja a major, a gazda házatája, a mezőgazdasági ipartelepek, gyümölcsösök, kertészetek. E belső üzemkörben a termelés nagyrésztben a jövőben is a művészi tökéletességgel végzett egyéni tevékenységen nyugszik. A növénytermelés eredménye a helyes vetésforgóval, jó talajmunkákkal, elsőrendű vetőmag használatával és a növények megfelelő ápolásával fokozható. E kérdések tárgyalásánál néhány fontos gyakorlati szempontra hívja föl a figyelmet. A talaj táperőivel való gazdálkodásunk közismerten rossz; a talajból elvont növényi táperőnek legföljebb csak 60—80%-át juttatjuk vissza. Az istállótrágyatermelés fokozása érdekében ezért meg kell akadályozni, hogy a szalma- és kórtermelés kb. 30—40%-át a termelők eltüzeljék. Csekély műtrágyafogyasztásunk európai nívóra való fokozását pedig kb. 100 milliós pengős hitelkerettel lehetne megoldani. A talajművelés megjavításával nagyrészt konzerválhatnánk a talajból elpárolgó vagy arról lefolyt vízmennyiséget. Lejtős talajokon az újabban erősen propagált sáncolásnak van ebből a szempontból nagy jelentősége. Megoldandó feladat a mezőgazdasági munkák elvégzésének észszerű szervezése. E kérdésről írva, hang-

súlyozza szerző, hogy a kisüzemekben kihasználatlan igaerők kb. 60 millió pengő felesleges terhet jelentenek a kisgazdaságoknak. Egy kettős lófogat kihasználásához ugyanis a mi viszonyaink között legalább 20—25 kat. hold szükséges. Ennek ellenére nagyon sok 10 holdas kisgazdaság is kettős lófogatot tart. A kihasználatlan igaerők helyett haszonállatok beállítása nagymértékben növelhetné a kisgazdaságok jövedelmét. Az egy-egy kisgazda által meg nem vásárolható szükséges talajművelő gépek rendelkezésre bocsátását községenként felállítandó gépkölcsönző állomások szervezésével lehetne megoldani, amelyek egy Országos Gépkölcsönző Állomás helyi szervei lehetnének. Állattenyésztésünk eredményessége a fajtakiválasztás és nemesítés továbbfejlesztésével, valamint a helyes takarmányozás általánossá tételével volna fokozható. Az észszerűtlen takarmányozással eltékozolt érték szerző szerint évente 96 millió pengőre rug. Kertészeti termelésünk — egyes vidékektől eltekintve — a szántóföldi termeléshez hasonlóan messze elmarad a nyugati országok mögött, sőt ezen a téren Bulgária is megelőz bennünket. Az elmaradottág oka az értékesítés szervezetlensége, a megfelelő piac hiánya és az körülmény, hogy a néptáplálkozásban a gyümölcs- és zöldségfélék nem szerepelnek megfelelő súllyal. Ez utóbbin propagandával sokat lehet javítani, a piac hiánya pedig Németország felvevőképességének fokozódásával és az értékesítés szervezésével megszűnik a termelés kiterjesztésének akadálya lenni.

A radikális földreformot szerző elítéli s a birtokpolitika feladatait a kertés családházak juttatásában, a határszéli telepítésben és a kisebb birtokok kiegészítéséhez nyújtott kormányzati segítségben látja. Ha a termelés fejlesztésének feladatait megoldjuk, és mintegy 200.000 mezőgazdasági bér munkáscsalád részére kertés ház megszerzését lehetővé tesszük, ezzel a mezőgazdasági szociálpolitika feladatainak nagyrésztét is elvégezzük. A felvázolt feladatok elvégzéséhez megfelelő szervezetet kell létrehozni, amelynek központja szakértelemmel, lelkesedéssel és hivatástudattal irányítja a tennivalókat, a falvakban lévő helyi szervek pedig a végrehajtásról gondoskodnak. A falu gazdasági vezetését megfelelően képzett és rátermett szakemberre kell bízni (községi intéző, falugazda), aki a gazdasági irányítás mellett a mezőgazdasági közigazgatás feladatait is végezné. A címben megjelölt 7 évből az első 3 túlnyomórészben a termelés felemelésének előmunkálataihoz volna szükséges, a következő 4 év pedig a feladatok részletes megvalósításához. A 7 éves munka eredményeként a kisüzemek termelésének eredménye legalább 50%-kal volna fokozható. A visszatért területeket is beszámítva tehát kb. 2000 millió pengővel emelkednék a nemzeti termelés.

Részletes számítások hiányában nehéz megítélni, hogy

szerző előadott mezőgazdaságfejlesztő terve mennyiben nyugszik reális alapokon. Azoknak a számszerű becsléseknek, amelyeket egyik-másik feladatkörrel kapcsolatban közöl, semmilyen közelebbi levezetését vagy megokolását nem találjuk meg a könyvben. Munkája végén azt írja például, hogy a mezőgazdasági termelés eredménye a visszatért területeket is figyelembevéve évi alig több, mint 100 millió pengő befektetéssel és a megvalósítás egész tartamára 500 millió pengős hitelkerettel kb. 2.000 millióval volna emelhető. Hogy miért éppen ekkora, és nem nagyobb vagy kisebb összegekkel kell számolnunk, sem az előzményekből nem következik, sem az összefoglalás során nem nyer valószínűsítést. Célkitűzésének megfelelően a tárgyalt problémákat helyenkint túlságosan leegyszerűsíti, sokszor olyan mértékig, amely már a nagyközönség számára készített tanulmányban sem helyénvaló. A munka termeléspolitikai beállítottsága egészen háttérbe szorítja sok olyan kérdés tárgyalását, amely szorosan beletartozik a mezőgazdaság fejlesztésének tervébe. Ilyen pl. az értékesítés megszervezésének kérdése és ezzel kapcsolatban a hűtőház- és raktárhálózatnak országos kiépítése, a kisgazdaságokban a többtermelés tökérszükségletének biztosítása és általában a mezőgazdasági hitelkérdés kielégítő megoldása. Ezek, egyéb nem tárgyalt kérdésekkel együtt, részben előfeltételei, részben szerves részei a mezőgazdaság fejlesztésének.

Dávid László

Colin Clark: The Conditions of Economic Progress.
MacMillan & Co., Ltd., London, 1940 — XII. és 504 oldal.

E kiváló statisztikai munka főcélja, megállapítani, mily tényleges feltételek között fejlődik a civilizált világ gazdasági jóléte. Számba kell tehát vennie mindazon pénzzel értékelhető javak és szolgálatok összeségét, amelyek az egyesek reális jövedelmét és a közösségek nemzeti jövedelmét a *Marshall-Pigou*-féle évenkénti össztermelés (national dividend) értelmében kiteszik. A gazdasági jólét standardjainak ezen kategóriái számos elméleti problémát és statisztikai nehézséget zárnak magukba. A nemzeti jövedelem fogalmának meghatározásánál *Colin Clark* eleve is *Marshall* nézetéhez csatlakozik, nem a nemzeti fogyasztást, hanem a termelést választva kiindulópontul. E fogalom azonban túlságosan elasztikus. További elméleti tisztázását *Pigounál* találjuk, akinek gondolatmenetét a szerző egészében átveszi. A statisztikus kezében az elméletileg pontosabban körülírt fogalom alkalmazása azt az újabb és alapvető kérdést veti fel, mily kritériumok és mértékek teszik a nemzeti jövedelmek időbeli és térbeli összehasonlítását, a gazdasági

jólét fejlődésének megállapítását lehetővé. A nemzeti jövedelmek mérve nemcsak természeti, technikai és kapitalisztikus előfeltételektől, de népességi mozgalmaktól is függ. Változó tényező a pénz vásárló ereje, valamint a fogyasztók ízlése s ennek révén az össztermelés összetétele is. Mindezen körülmények figyelembevételét után *Colin Clark* oly képlethez jut, amely mennyiségeket és árindexet (*Irving Fisher* módszere alapján) foglal magában (28 old.). Elvileg igen figyelemre méltó az is, hogy *Colin Clark* lehetőleg nem a népességet egészében véve, hanem annak csak termelő (dolgozó) részét veszi tekintetbe. Így a nemzeti jövedelem statisztikai átlagos, fejenkénti elosztása a valóságot megközelítőbb módon történhet, mivel a termelő lakosság képzettsége (műszaki stb. téren), az egyes foglalkozási ágakra való, a gazdasági egyensúly szempontjából megfelelő vagy meg nem felelő elosztódása s a munka produktivitása különösen is szemügyre vehető. A szerző a munkaproduktivitás szempontjából különbséget tesz az elsőfokú (mezőgazdasági), a másodfokú (ipari) és a harmadfokú (kereskedelmi, közlekedési és egyéb szolgálatokból álló) termelés között és kimutatja, hogy a reális jövedelem aránylagosan legmagasabb színvonalra ott van adva, ahol a dolgozó lakosság minél nagyobb hányada a harmadfokú termelésben vesz részt. Ezzel verifikálja *Sir William Petty*nek, a XVII. század legjelentősebb angol statisztikusának és közgazdájának erről szóló általánosító szabályát, melyet ezért *Petty*-féle törvénynek nevez el.

Igen érdekesek a háromfokú termelés produktivitását tárgyaló fejezetek, amelyekben a szerző többek között megállapítja, hogy a mezőgazdasági munkaproduktivitás növekvésének aránya nagyjában véve nem maradt vissza az ipari munkaproduktivitás emelkedése mögött. Külön fejezetben kutatja tehát a munkának főleg a harmadfokú termelésbe való özőnlését s ennek okait. Következtetése az, hogy a világkereslet mezőgazdasági cikkek iránt abszolút mennyiségekben változik ugyan, de virtuálisan meglehetősen állandó. Egyrészt a népek jólétük gyarapodása folytán jövedelmük viszonylag kisebb hányadát fordítják ezen cikkekre (*Engel*-féle törvény), keresletük más áruk iránt mindinkább növekszik és változik. Másrészt a mezőgazdasági munka növekvő termelékenységével mellett az emberi munka alkalmazása az elsőfokú termelésben aránylagosan csökken. Részből csökken a kereslet e munka iránt, részből az iskoláztatási lehetőségek változtatják meg lényegesen a munka kínálatát magát és annak irányát. Számos más részletkérdésre is rávilágít e szemszögből a szerző, mi csupán annak a körülménynek kiemelésére szorítkozunk, hogy a munkatermelékenység ekkénti meghatározása a tőke és a tőkeakkumuláció szerepének jelentőségét a termelés pro-

duktivitása szempontjából háttérbe szorítja. Colin Clark a tőke jelentőségét a gazdasági haladás szempontjából tényleg nem tartja „elsőrendűnek“ s többek között *Allyn Young* nyomán ahhoz a következtetéshez jut, hogy a másodfokú termelésben a munka termelékenysége nem annyira az egyes vállalatok nagyságától, mint az illető iparágak fejlettségétől függ. Viszont a tőkeképződésnek és a befektetéseknek nagy szerepet szán a „public utilities“ és a házépítés terén. (Lévén a nagymérvű házépítés a népek gazdagodásának egyik főismérve). Elméleti szempontból, *Wieser* „Zurechnungslehre“-ját tisztán elvileg véve alapul, *Colin Clark* álláspontját egyodalúnak találhatjuk, de el kell ismernünk, hogy az emberi munka-termelékenység fogalmának statisztikailag ily extensiv meghatározása nagyon eredményesen használható feltevés, amely szociálpolitikai tényekben is bizonyos fokú igazolást talál.

Visszatérve az általános problémákra, elsősorban meg kell említenünk, mennyire tájékoztatóak a bevezető fejezetek, melyek a gazdasági jólét színvonalával a különböző országokban az 1925–1934. évi adatok alapján foglalkoznak, majd a gazdasági haladást és ennek ütemét, nagyobb történeti távlatból tekintve, tárgyalják. Többek között a nemzeti jövedelem és a népesség szaporodása közötti kapcsolatot érintve, *Colin Clark* azon a nézeten van, hogy a *Malthus* vagy *Neo-Malthus*-féle tan, „...amely szerint a fejenkénti reális jövedelem trend-je fordítva viszonylagos a népesség növekedésének arányához“, (5 o.) főleg mezőgazdasági országokra alkalmazva, tartható fenn. „Általánosan véve, bizonyos, hogy ipari országokban vagy oly országokban, amelyekben alkalom van a dolgozó népesség lényeges részének az elsőfokú termelésből való elvonására, a Malthus-féle tan nem állítható, hanem, ténylegesen, az ellenkezője lehet igaz. Sajnos éppen az ipari országokban, amelyekben a népesség felfelé irányuló trend-je előnyös, esett a szaporaság aránya oly nagyon; míg a mezőgazdasági országokban, amelyekben a növekvő lakosság gazdaságilag hátrányos, a szaporaság nagy marad“. (6 o.).

Külön fejezetekben foglalkozik a szerző ama funkcionális összefüggések statisztikai felismerésével, melyek a tőkeképződések, illetve befektetések és a nemzeti jövedelmek alakulása között fennállanak. Elméletileg igen értékes kísérlet, hogy *Colin Clark* e célból *Harrod* konjunktúraelméletéből az eredetileg *Kahn* és *Keynes*-féle „multiplier“-fogalmat átveszi, melynek révén igyekszik megállapítani, mily mértékben befolyásolják a tőkebefektetések össznagyságában előforduló változások a nemzeti jövedelmek alakulását, különösen azok gyarapodását. Ebben az összefüggésben nem hallgathatjuk el *Colin Clark* megállapítását: „Az elért nemzeti jövedelem azon hiánya, hogy nem növekszik oly gyorsan, mint a gazdagabb

országok, különösen az U. S. A., termelési kapacitása, a jelenlegi problémák egyik legsürgősebbikét képezi“. (15 o.) — és utalnunk kell a könyv egyik legérdekesebb fejezetére, amely a termelés kihasználatlan potenciálisát tárgyalja. Kiemeli, hogy „... a *konjunktúraciklus aktív szakában* az aktuális ipari termelés, a különféle iparágak átlagában, a maximális gyakorlati kapacitás kb. 80%-os színvonalának elérésére irányul“. (65 o.) — majd hangsúlyozza: „Mégis sikamlós talajon találjuk magunkat, ha a munknélküliség létezését a termelési kapacitás kihasználatlan fokának mértékéül, vagy létezésének csupán jeléül is vesszük“. (67 o.). Mi e tényekben és megállapításokban igazolva látjuk *Chamberlin* tételét, amely szerint a gazdasági életben a monopolisztikus versenynek a valósággal is többé-kevésbé egyező feltételei bizonyos fokú „excess productive capacity“-t (túltengő termelési kapacitást) erkerülhetetlenné tesznek. E jelenség tehát reális körülmények között normálisnak tekintendő, ami bizonyos fokig választ ad a szerző által felvetett kérdésre.

A haladás szempontjából ennél fontosabbnak tartja *Colin Clark* az „increasing productive capacity“ (a növekvő termelési kapacitás) problémáját. A gazdasági egyensúly oly eszméje lebeg előtte, amely egyrészt a népességnek az egyes foglalkozási ágakra való optimális felosztódását, vagyis a lehető legnagyobb jövedelmezőséget s másrészt a produktív lehetőségek maximális kihasználását foglalja magában. A nemzeti jövedelem maximalitása viszont oly konjunktúrapolitikát követel, amely a nemzeti összbefektetések mértékét a „multiplier-formula“, tehát a nemzeti jövedelem teljes el nem fogyasztott része alapján, biztosítja. Ennek előfeltételeit *Colin Clark* a következőkben látja: „A gazdasági politika egyik főcéljává válnak az alacsony kamatlábak, úgy alkalmazva, hogy lehetővé tegyék a takarékok nagy összegének felszívását, melyet a gazdag modern közösség teremteni képes. De ezt a rendezést megkönnyíti a gazdagabb országokban a jövedelmek minél egyenlőbb elosztása“. (16 o.) A gazdasági egyensúly ezen eszméjének jelentősége abban áll, hogy a jólét eszményi gyarapodásának követelményét s megvalósításának irányát írja körül. Ezért tantörténeti szempontból feltűnőnek fogjuk találni, hogy *Colin Clark* a jövedelmek minél egyenlőbb elosztásában látja egyik okát a további nagymérvű nemzeti gazdagodásnak, míg *Pareto* az okozati összefüggést e két tényező között éppen fordítva látta. Nekiünk azonban nem kell szükségszerű ellenmondást látnunk e két tétel megállapításai között. A felmerülő elvi és ténykérdések megoldásáig teljesen kielégítő, ha a két jelenség között az egyensúly-elméletek módszerének egyik alapelve szerint „interdependenciát“ látunk.

Kuffler Ervin

Naumann Hans Dietrich: Die Organisation der Versicherungswirtschaft. Schriften zur Staatsaufbau. Heft. 47/48. Berlin Junker u. Dunnhaupt. 1940 — 59 l.

Naumann a „Biztosítások“ birodalmi csoport főnöke, s mint ilyen kétségkívül a leghivatottabb a német biztosításügyi mai helyzetének és szervezetének bemutatására. A kis füzet valóban kitűnő képét adja a biztosítás mibenlétének, gazdasági jelentőségének, jogi formáinak, bemutatja a nemzeti szocialista államban elfoglalt helyzetét s számbeli adatokkal vázolja az utóbbi években elért rohamos fejlődését.

Ami a biztosítás fogalmi meghatározását illeti, az nyilván a meghatározást végző szubjektív nézőpontjaitól függ. A nemzeti szocializmus természetesen a közösségi szempontot emeli ki, az egyeseket fenyegető veszélyeknek a közösségre való hátrítását. Így nyer a biztosítás gondolata is erősebben erkölcsi jelleget. A biztosításnak a gazdasági életben elfoglalt helyére nézve ismét eltérők a vélemények. Nyilván *sui generis* jelenség, bár gyökerei történetileg különbözők. A szállítási biztosítás hitelgazdasági szükségletekből ered, az életbiztosítás részben a közösség karitatív segélynyújtásából, részben a sorsjátékszerű tontinákban, a viszontbiztosítás a pénzgazdaság nemzetköziségéből és a kockázat nemzetközi megosztásából. A biztosító intézmények mindig magukon viselik a kor uralkodó gazdasági ethoszát, mert minden gazdasági intézmény és minden gazdasági fejlődés végeredményben világnézleti felfogás folyománya.

A könyv második fejezete a biztosítást szabályozó törvényekről, továbbá a biztosítás jogi formáiról, végül különböző fajairól szól. A biztosítás állami felügyelete Németországban nemcsak formai, hanem anyagi is; az 1940-es novella a biztosítottak érdekeit erősebben az előtérbe hozza s hangsúlyozza az erkölcsiség és hűség követelményeit. Az állami felügyelet azonban nem jelentheti a teljes államosítást, itt is, mint mindenütt, ahol a magánkezdeményezés elegendő a feladatok teljesítésére, az államnak tartózkodnia kell a közvetlen tevékenységtől. A jogi formákat illetőleg a magánbiztosításban túlnyomó a részvénytársaságok és a kölcsönös biztosító társaságok szerepe; mellettük közjogi jellegű intézetek működnek. A magánbiztosítók megosztása jogi formák szerint 1938-ban a következő volt:

	Szám	Díjbevétel
részvénytársaságok	143	1640.7 millió RM.
kölcsönös bizt. társ.	1794	598.9 „ „
egyéb jogi formák	9	93.0 „ „
	1946	2296.7 „ „

A fennebbi statisztika mutatja a részvénytársasági és kölcsönös biztosítótársasági formáknak jelentőségét. A biztosító r. t.-tól nagyobb alaptőkét kívánnak, mint egyéb r. t.-tól. Emitt 0.5 millió a minimum, holott életbiztosító r. t.-nál 3- milliót követelnek, ha baleset és szavatossági biztosítást is vállal, egy millióval többet. Üvegbiztosítónál 1 millió, viszontbiztosítónál 3, hitelbiztosító r. t.-nél 6 millió a legkisebb alaptőke. Viszont nem kötelező az egész alaptőke befizetése, a részletfizetéses részvénynek csak 25 %-át kell befizetni, a részvény névre szól s csak az igazgatóság beleegyezésével ruházható át. Ezáltal megakadályozható, hogy az utófizetéssel terhelt részvény gyenge kezekbe kerüljön. Az engedélyezetten felüli nyereség a be nem fizetett tőkék kitöltésére fordítható. 1938 végén a nagyobb biztosító r. t.-k 567.7 m. RM. tőkéjéből 52 % volt befizetve.

A kölcsönös biztosítók szervezetük újabb fejlődésében közelednek a részvénytársasági formához. Persze megvan a lényeges különbség, a kölcsönösség elvén alapuló társaságoknál a biztosítók és biztosítottak ugyanazok.

Természetes, hogy a biztosítók között is erős a koncentrációs hajlam. A számos koncern között a legnagyobb a müncheni viszontbiztosító társaság, a világ legnagyobb viszontbiztosító intézete; 17 német és 51 külföldi vállalatban részes több, mint a tőke 10 %-a erejéig, ehhez még 11 német és 10 külföldi társasággal van egyéb tőkésjelligű kapcsolata.

A közjogi jellegű intézményeken sajátos testületeket értünk: ezek csupán a biztosítottak s ezeken át a közösség érdekét szolgálják és nem lehetnek az állam bevételi forrásai. Így a tűzbiztosítók nem is csupán a biztosítottak védelmére szolgálnak, hanem a saját funkciós területükön a közjó előmozdítására. Ezek között háromfélet lehet megkülönböztetni: a kényszerbiztosító intézeteket, azután a monopol, végül a versenyjellegűeket. A monopoljelleg annyit jelent, hogy a biztosítás nem kötelező, de ha megkötik, csakis a közintézménynél köthető meg. Legnagyobb a száma a versenyintézeteknek.

A biztosítás két nagy ágából, a személyi és dologi biztosításból a vezető helyet az életbiztosítás foglalja el, különböző fajaiival. Fontos törvényes rendelkezés, hogy a kötvény bármikor visszaváltható és a visszafizetés összegét feltüntető tabellát a kötvény mellé kötelezőleg mellékelni kell. Érdekes fejlődésen ment át az életbiztosítás a háború következtében. Mindenekelőtt elejtették a hadviselő és polgári lakosság közötti megkülönböztetést, még a balesetbiztosítás is bizonyos esetekben vonatkozik a haderő tagjaira is, a bevonultak azonban a járulékfizetés alól mentesek. Erősen érvényesülnek viszont a családvédelmi szempontok is.

A dologi biztosítás fajai közül első helyen a tűzbiztosítás áll, ezt a gépkocsi, a hitel-, a szállítási, jég-, állat-, gép-, viszont-

biztosítás követi. A különböző vállalatok között természetesen üzemfeletti szervezetek alakultak ki, a magánbiztosítók birodalmi egyesülete 16 ággal és a közjogi jellegű biztosítók egyesülete 8 ággal: ezek az egyesülések azonban, ma már elveszítettek jelentőségüket, mert az állami gazdálkodás a biztosítás ügyét is magáévá téve egységes kötelékbe fűzte össze a biztosító intézményeket is. 1940 január 1-től kezdve a következő hét csoport jelenti a biztosítók birodalmi szervezetét:

1. gazdasági csoport: Dologi biztosítás I. (Tűz, üzemmegszakítás, árvíz, vihar, jég, valamint állat és vágóállat biztosítás.)

2. Dologi biztosítás II. (Betörés, lázadás, eső, gép, montage, üvegbiztosítás, valamint egyéb dologi biztosítási ágak.)

3. Élet- és betegségbiztosítás.

4. Gépkocsibiztosítás.

5. Balesetbiztosítás.

6. Szavatossági biztosítás.

7. Viszont- és hitelbiztosítás.

Emellett működik még háborús munkaközösségként a szállítási biztosítás és a biztosítási főügynökök szakcsoportja. A szervezeti reformhoz csatlakozva egy legalább tizenkét tagból álló birodalmi biztosítási bizottságot létesítettek.

Német viszonyok mellett elképzelhetetlen, hogy a biztosítás intézménye spekulatív jellegű nyereszkesedés tárgya lehessen, egyedüli célja a közjó védelme. A biztosítás legszembevetőbb eredménye a gazdaság *állományának* megtartása, ezt a szó legtágabb értelmében értve. A biztosítók átveszik a vállalati kockázatok jelentékeny részét, így a biztosítás intézménye a kockázatot költséggé alakítja át. De a vállalkozói kedv- és technikai haladás előmozdítása mellett fontos a biztosítás mint megelőző, kár- és veszélyelhárító szerv is. Például a népegészségügy érdekében felvilágosító munkát, egészségvizsgálatokat végez. Emellett a nemzetgazdaság második legnagyobb tőkegyűjtő szerve. Emeli a hitel-lehetőségeket, nemzetközi kapcsolatokat létesít, kulturális és erkölcsi jelentősége alig túlozható.

A könyvecske végül néhány érdekes statisztikai táblázatban bemutatja a biztosítás fejlődését a nemzeti szocialista uralom alatt. 1932-ben az életbiztosítás díjbevétele 885 millió RM., 1938-ban 1441 m RM., a betegségi biztosításé 966, illetve 1137 millió. Az életbiztosítások összege 1934 október végétől 1939 közepéig 18.4 milliárdról 30.5 milliárdra ugrott. A részletesebb adatok iránt érdeklődőt a kis füzet elolvasására buzdítjuk. Rövid néhány oldalon valóban kitűnő képet kap a német birodalmi biztosítás helyzetét jellemző különböző adatokról.

K. N. D.

Meerwarth, Rudolf: Leitfaden der Statistik. „Meyers kleine Handbücher“ sorozatban a Bibliographisches Institut A. G. kiadása Leipzig, 1939., 159. l.

Meerwarth professzor e legújabb könyve a nemzetgazdaságtannal s üzemgazdaságtannal foglalkozók részére tankönyvnek készült. A szerző mindenekelőtt a gyakorlati szempontokat van tekintettel: alapfogalmakat világít meg, a számítások levezetésénél vagy a statisztikai ábrázolások magyarázatánál is egészen a kezdő lépésig vezeti az olvasót. Bár a statisztikai módszerek megvilágítására alkalmazott példáit legnagyobb-részt a nemzetgazdaságtan területéről veszi, a statisztika szélesebb alkalmazási területeiről, a természettudományok, a lélektan, a népelektan stb. problémaköreiről sem feledkezik meg, s külön fejezetet szentel a népelektan statisztika kérdéseinek. A munka gerincét a statisztikai módszerek világos, áttekinthető ismertetése alkotja. E rész kidolgozásánál Meerwarth mindig tekintettel van arra, hogy ma már a statisztika a nemzetgazdaságtan s az üzemgazdaságtan területein messze túnyuló területeken is alkalmazott és alkalmazható segédeszköz.

Miként az előszóból is megtudjuk, a szerző e könyvben nem új tudományos eredményeket akar közre adni. Inkább a tanítás célja vezette a munka megírására. A didaktikus szempontok előtérbenyomulása rányomja bélyegét a munka felépítésére is.

A bevezetésben a statisztika fogalmát és jelentőségét világítja meg a szerző. Majd a tömegjelenségekkel, a tömegtagozódásokkal, egységekkel s az egységismérvékekkel foglalkozik. Külön fejezetben ismerteti az elsődleges (primer) és a másodlagos (sekunder) statisztikát, a felvett mennyiségek táblázatos bemutatását és a grafikus ábrázolási módszereket.

A munka második részében a szorosabb értelemben vett statisztikai módszerekkel foglalkozik. Ugyancsak külön-külön fejezetekben mutatja be a viszonyszámok, a középértékek, az indexszámok, a trendszámítás, a szeszonindexszámok s a korrelációs számítás problémáit. Érinti az extrapoláció és az interpoláció alkalmazási lehetőségeit.

A harmadik rész a reprezentatív módszert ismerteti. Érdekes, hogy a gazdag német statisztikai irodalomban a reprezentatív módszer jelentőségét mindeztideig általában nem hangsúlyozták akkora nyomatékkal, mint egyebütt. Meerwarth méltányolva a reprezentatív módszernek a társadalomtudományokban való nélkülözhetetlenségét, s megfelelő hibakiküszöbölő próbákkal való megbízhatóságát, már 1934-ben a *Zeitschrift des Preussischen Statistischen Landesamts* oldalain „Über die repräsentative Methode“ című alapos tanulmányában nagy nyomatékkal mutat rá a reprezentatív módszer jelen-

tőségére, a felvételi egységek helyes kiválasztása esetén megbízhatóságára s általában alkalmazhatósági területeire. Jelen munkája teljes harmadik részét e módszer részletes közlésének szenteli, felhasználva fentebb említett tanulmányának eredményeit.

Miután a munka tankönyvnek készült, a szerző rövid áttekintést nyújt a német, angol, amerikai és francia statisztikai irodalom legújabb, alapvető termékeiről is.

Meerwarth „Leitfaden der Statistik“-jét különös haszonnal forgathatja a statisztikai s nemzetgazdaságtani problémákban elmélyülni szándékozó tanulóifjúság, de haszonnal forgathatja a könyvet az alapfogalmakkal már ismerős olvasó is, aki viszont a szerzőnek az „Einleitung in die Wirtschaftsstatistik“ (Jéna 1920.) s a „Nationalökonomie und Statistik“ (Berlin und Leipzig 1925.) című nagyobb terjedelmű kitűnő munkáinak leszűrt eredményeit ismerheti meg a Leitfadenből.

Olti Vilmos

Damalas, B. V.: Essai sur l'Évolution du Commerce International. Paris, Alcan, 1940. 455 l.

Bár ez a terjedelmes könyv még valószínűleg a francia összeomlás előtt jelent meg, nem tagadhatjuk meg az elismerést a szerzőtől, hogy e mozgalmas időkben ily beható és rendszeres vizsgálatokat folytatott a külkereskedelem alapvető elméleti kérdéseit illetően. Sőt inkább az iskolásságot sokallhatónok művében, amely arra készítette, hogy általában ismert tan-történeti anyag újból való részletes analizisével tegye teljesebbé vizsgálódásait s ezzel egyszersmind az olvasónak megnehezítse megkeresni a könyv új mondanivalót. Mindazáltal az iskolásság felrovása megdől, ha látjuk, hogy a szerző nagy bátorsággal bírálja a szabadkereskedelem híveit a klasszikusoktól a modernekig és a protekcionistaikat List-től a korporációs elmélet művelőiig egyaránt és mindezekkel szemben a saját, egyeztető, a két iskola szerinte vélt hibáit elkerülő, de előnyeiket egyesítő elméletét igyekszik igazolni. Sajnos azonban, az éles kritika érvényességét ily kiművelt agyú szerzőtől alig várt logikai hibák, gondolatmenetbeli kihagyások gyengítik, míg a pozitív rész, a javaslat részletes kifejtését Damalas egy újabb munkája számára tartotta fenn: így a tárgyalt művet egyenetlennek és csonkának kell mondanunk, amelynek olvasása után kielégületlenek maradtunk. Így megelégszünk azzal, hogy egészen röviden ismertessük a könyv tartalmát.

A liberális elmélettel a szerző főképp azt veti szembe, hogy az egyszeri, és főképp az angol írók saját hazája szempontjából

kedvező világgazdasági jelenségek összetalálkozását általános szabálynak igyekszik feltüntetni s belőle az egyszersmindenkorra érvényes helyes elveket levezetni. Ugyanígy a régebbi protekcionistaikkal szemben is felújítja azt az ismert és nem alaptalan ellenvetést, hogy nemzeti és nem általános tudományos szempontok vezették őket elsősorban. Sokkal többre és nem egyszer eredeti kritikával illeti azonban korunk elméleti szabadkereskedőit, így Robbinst, Hayeket, Misest, Rueffet stb., amely ellenvetések közül itt csak egyeseket idézhetünk, így pl. hogy nem helyeznek elég súlyt a tőke és a munka különböző fokú mozgékonyságának következményeire, csak egy stabil gazdasági helyzetre alkalmazzák elméleteiket s így azokkal a dinamikus jelenségek nem magyarázhatók, nem ügyelnek eléggé az ipar és a mezőgazdaság eltérő irányú költségalakulására stb. és mindezek alapján az elméletnek azt az alapvető gyengéjét, hogy gazdasági egyensúlyelméletük helytelen, mert a való helyzetre tekintet nélkül egy gazdasági ideáltípus szempontjából konstruálták meg azt. Már rövidebben foglalkozik a szerző a protekcionizmus és annak szélső megnyilvánulásai, az önellátás és a nagytérség elméleteivel, de legalább oly nyíltan rámutat ezeknek a gyengéire és káros kihatásaira is. Szerinte a nemzetközi csere szabadsága nem biztosítja önműködőleg a gazdasági egyensúlyt, vagyis nem veszi elejét a munkanélküliségnek és a válságnak, a túlzásba vitt kereskedelmi elzárkózás pedig még növeli ezt. Hogy a múlt század közepe táján viszonylagosan szabad nemzetközi kereskedelem mellett állandó volt a fejlődés s emellett a mainál sokkal kevésbé lengett ki a gazdasági helyzet, annak Damalas szerint az volt az oka, hogy akkor a világgazdaságnak olyan expanziós lehetőségei voltak — új világrészek feltárása, gyarmatosítás, hátramaradt területek fejlesztése stb. —, amelyek ma már hiányzanak. Szerző ugyanis annak a válságelméletnek a híve, amely a válságot elsősorban a túltőkésítésből és túlzott megtakarításból s az ezekből folyó viszonylagos túltermelésből származtatja, aminek hatásától szerinte csak a külső terjeszkedés mentesítheti a gazdaságot.

Okfejtésének ez a lengyengébb láncszeme, ami az egésznek szilárdságát lerontja, amivel itt nem akarjuk azt bizonyítani, hogy ennek a felfogásnak nem lettek volna nála szerencsésebb kifejezői. Azt állítja, hogy a zárt nemzetgazdaságokban ugyan a takarékosági hajlam nem okozna szükségszerűen egyensúlyhiányt, a nemzetközi gazdaságban azonban igen, mert ebből folyik, hogy minden nemzet, mint gazdasági egység külföldi követeléseket, befektetéseket akar szerezni s ezért többet akar exportálni, mint behozni — ez pedig a protekcionizmus malmára hajtja a vizet. Nem bizonyítja be azonban, miért kell a takarékosági hajlamnak éppen külföldi követelé-

sek szerzésére irányulnia, amikor arra a belföldön is elég befektetési lehetőség szokott rendelkezésre állni s amikor az egyének nagy többsége valóban be is éri ezekkel a befektetési lehetőségekkel. Azt sem indokolja meg kellőképpen, hogy ha ez az állítás igaz is volna, miért okolná meg szükségképpen a nemzetközi egyensúlyhiányt? Még kevésbé bizonyítja be, hogy a gazdasági terjeszkedésnek mindig külföldi országok felé kellene irányulni, amikor a belföldi gazdasági fejlesztésnek is mindegyütt — s ezt korunk teljeseen igazolja — szinte korlátlan lehetőségei vannak. E felfogás szerint, ha egy nemzetgazdaság a mellette fekvő kevésbé fejlett országba vezethetné le fölös gazdasági erőit, ez alkalmas volna a válságok megelőzésére; ha azonban az illető területet beolvasztanák a szóbanlevő birodalomba, akkor az így belterületté vált részen végzett gazdasági felépítésnek ilyen áldásos hatása már többé nem lehetne. Egyébként ma sem kevesebb a külföldi vagy gyarmati terjeszkedés lehetősége a világgazdaság számára, mint a közelmúltban volt, hiszen a gazdasági színvonal különbsége az időközben volt fejlődés dacára ma sem kisebb, mint egy évszázaddal ezelőtt volt, gondoljunk csak a kínai, délamerikai stb. lehetőségekre.

Mindezek szerint Damalas tévesnek mondja mind a szélső szabadkeresedelmi, mind a szélsően protekcionista álláspontot s azt kívánja, hogy tegyük újra expanzívva a gazdaságot, a technika fejlődése, a népszám növelése, a pénzbőség és nagyarányú közmunkák segítségével. Egyrészt azonban ebben az irányban eddig is igyekeztek megtenni a közhatalmak minden lehetőt — egyszer több, egyszer kevesebb látható sikerrel — másrészt, mint mondtuk, a szerző a következő könyvének tartja fenn a válaszádat arra, mit kellene ezeken a területeken az eddigieken túl még tenni? Nem felel arra sem, mely kritérium alapján szabják meg a szabadság és a kötöttség arányát, helyesebben az elzárkózás vagy a protekcionizmus fokát az egyes nemzetgazdaságokban. Ezek után művét szorgalmas és rendszerező, de az igazi alapvető kérdések előtt megtorpanó, az olvasókat kétségben hagyó munkának lehet tekinteni.

Morvai Albert

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista di politica economica.

Roma — Anno XXXI.

Fascicolo VI. — Giugno 1941—XIX.

Filippo Virgili: Il concordato italiano incendio. Megemlékezés az olasz biztosító intézeteknek tűzkárbiztosítás tekintetében 1883-ban kötött első egyezményéről és összehasonlítása az 1940. november 1-én érvénybe lépett új egyezménnyel. — *Antonio Deni: Il cammino della finanza.* Paolo Thaon di Revel olasz pénzügyminiszter „Il Catasto nella legislazione fascista“ c. új művének ismertetésével kapcsolatban adóügyi kérdéseket tárgyal, különös tekintettel a pénzügyminiszter által bevezetett reformokra. — *Silvio Bacchi Andreoli: Scambi internazionali e politica commerciale nel 1940.* Az 1940. évi nemzetközi külkereskedelem statisztikai adataiból elsősorban a külkereskedelem értékének emelkedése tűnik ki. A vizsgálat tárgyát képező 22 állam közül 15-nek a külkereskedelmi forgalma mutat értékelelkedést, amelynek mértéke 193.9% (Kína) és 0.4% (Argentína és Svájc) között váltakozik. A további hét állam külkereskedelmi forgalma 46.6% (Finnország) és 6.1% (Brazília) közt váltakozó csökkenést mutat. Ez utóbbi csoportba elsősorban az északi államok (Norvégia, Svédország, Finnország és Dánia) és Törökország tartoznak, tehát olyan államok, amelyek külkereskedelmük tekintetében korábban Angliára, Franciaországra és az Egyesült Államokra voltak utalva és még nem tudták külkereskedelmüket kellő mértékben a változott viszonyoknak megfelelően átállítani; míg az előbbi csoportot főképpen a délkelet európai államok alkotják. Magyarország esetében a külkereskedelmi forgalom százalékos emelkedése 1.5%. Vizsgálat alá veszi a szerző, hogy az egyes államok külkereskedelmi forgalmának alakulásában mily arányban szerepel egyrészt az árak emelkedése, másrészt a külkereskedelem volumenének zsugorodása. Megállapítja, hogy Magyarország az egyetlen délkelet európai ország, amelynek kereskedelmi mérlege 1940-ben passzív volt, megnövekedett bevétele és kb. ugyanolyan mértékben csökkent kivitele eredményeképpen. Vizsgálat tárgyává teszi Németország uralgó szerepét a balkáni és délkelet európai országok külkereskedelmi forgalmában; (a német birodalom Magyarországnak úgy kivételében, mint behozatalában 50%-os aránnyal szerepel.) Ezek után áttér a különböző államok külkereskedelmi politikájában a hágorús kényszerűségek következtében beállott eltolódások tanulmányozására. Ebben a tekintetben az 1940-es évben a következő jelentősebb változásokat állapítja meg: *a)* Németország és Olaszország külkereskedelmének az európai kontinensre való koncentrációját, *b)* a Szovjetunió és az európai kontinens államai közti külkereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét, *c)* az amerikai államok egymásközötti külkereskedelmi forgalmának fokozódását, *d)* az angol birodalom államai közti kölcsönös forgalom emelke-

dését, e) Japán külkereskedelmi terjeszkedését az ázsiai kontinensen és a latin-amerikai államokban. — *Bruno Rossi Ragazzi: Sulle statistiche del costo di distribuzione.* A szerző felhívja a figyelmet a termelői és fogyasztói árak különbségét reprezentáló elosztói költségek statisztikai megállapításának fontosságára. Megállapítja, hogy a statisztikai tevékenység ez irányban még igen kezdetleges és elhanyagolt. Igyekszik megállapítani azokat a komponenseket, amelyek az elosztói költség alakulását befolyásolják és áttekintést ad azokról a kísérletekről és intézkedésekről, amelyeket az egyes államok (Egyesült Államok, Németország, Svájc, Norvégia, Hollandia és Olaszország) már eddig foganatosítottak. — Könyvismeretetések, lapszemlék, piaci helyzetjelentések: *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni economiche e finanziarie.* — *Mercati finanziari.* — *Trasporti e comunicazioni.* — *Rassegna di giurisprudenza.* — *Rassegna delle pubblicazioni economiche.* — *Rassegna della stampa economica periodica.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 154, Heft 3. Jena, September 1941.

Seidel, Heinz: Zur Frage der Methodenreform in der Sozialökonomie. A társadalomtudományok által megfigyelt ismétlődő jelenségek nem állandó és megváltozhatatlan törvények megnyilvánulásai, hanem a munkamegosztásra alapított, szervezett gazdasági társadalom életfunkciói. A gazdaságtudományi analízis ezeket a visszatérő funkciókat vizsgálja; még pedig a szabadgazdálkodásnál az „automatikus“ piactörvények leírásával, a tervgazdálkodás esetén a megszabott irányelvek ismertetése útján. A leíró szemléltetés természetesen bizonyos alapfogalmak kialakításával dolgozik. Túlzás volna azonban ezeknek az alapfogalmaknak axiomatikus jelentőséget tulajdonítani. Az alapfogalmak rendszerének kialakításánál sokkal fontosabb a már kiválasztott fogalmak módszeres és következetes használata. A gazdaságtudományok eszme-körébe és munkamódszerébe az axiomatikus gondolkodás általában nem illeszthető be; a tudományos vizsgálat tárgyául szolgáló jelenségek dinamikája, a szellemi látókör fejlődése és az ismeretanyag gyarapodása kizárja a merev téziseket és variabilis, eleven gondolatkinés alkalmazását írja elő. — *Weddigen, Walter: Persönlichkeit und Gemeinschaft als Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Eine begriffstheoretische Untersuchung.* A személy és a közösség szembeállítása a gazdaság terén több formában képzelhető el: individualizmus-kollektívizmus, szabad vagy irányított gazdálkodás. A szembeállítás egyik módja a két antipólust alapjában egyenértékűnek tekinti és mechanikus jellegű összehasonlítást végez, a másik és újabb módszer azonban az etikai szemszöveget domborítja ki és ezért a személyiség gondolatát — bizonyos mértékig — az önzéssel azonosítja, amit a közösség elvének szolgálatában már eleve elutasít. Az elsőt, amelyet semleges, organikus felfogásnak nevezünk, megtaláljuk Lorenz von Stein, Albert Schaeffle, Otto v. Zwiédineck-Südenhorst, Othmar Spann és E. H. Vogel munkáiban, az ezzel szembenálló, u. n. etikai állásfoglalás főbb német képviselői Karl Mühlénbach, Klaus Wilhelm Rath, és Heinrich Dietzel. Maga a szembeállítás, — ahogy előrebocsátottuk — többféle fogalom-pár bekapcsolásával történhetik: személyiség-közösség, individuális, kollektív elv, szabadság-kötöttség. Természetes, hogy ezek a fogalmak szélső határtípusok, a gyakorlatban 'tisztán soha nem találhatók meg. A valóság rendszerint a szervesen irányított gazdaság, amely az önerőből vezetett szabadgazdaság és a köz-

pontosított tervgazdaság között áll. Természetesen igen nagy fokozati különbségek vannak, aszerint, hogy valamely nemzetgazdaság melyik ideáltípushoz áll közelebb. Ha azonban a nemzetgazdaság akármelyik véglethez túlközel kerül, elveszti „szervesen irányított” jellegét, s vagy a kollektív megmerevedés, vagy pedig a bomlaldozó szabadosság állapotába esik. — *v. Dietze, C.: Über Landflucht.* A földtől menekülés kérdésével a német irodalom csak a múlt század utolsó évtizedében kezdett behatóbban foglalkozni. Kezdetben az a nézet alakult ki, hogy a városbatódulás jelensége csak a mezőgazdasági munkásságnál jelentkezik, a kisgazda osztálynál nem is tapasztalható és ezért belső telepítés útján könnyen leküzdhető. A XX. század első évtizedeiben már a gazdaságtudomány legkiemelkedőbb képviselői (Sering, Laur, Oppenheimer, Hainisch, Méline) tanulmányozták ezt a kérdést. A nemzeti szocialista agrárpolitikáról általában feltételezték, hogy erős intervencionista beállításának erejénél fogva gátat tud vetni a városbatódulásnak. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy az 1933—1938. ötéves időszakban a földet kb. egymillió ember hagyta el. Ez a jelenség világszerte egyre növekvő mértékben tapasztalható és a külső jelek szerint úgyszólván teljesen független a birtokmegosztás kérdésétől. A föld elhagyását nagymértékben előmozdította az iparosodás és a jövedelemmegosztás alakulása, emellett erkölcsi okok is közrejátszottak. A háborúutáni időkben alapos rendszabályokat kell a városbatódulás fékezésére megvalósítani. Az iparosodás túlzott és koncentráló erőinek csökkentése, a munkabérek közötti túlzott különbségek lefaragása, a parasztgazdálkodás erkölcsi és családi tényezőinek ujjaalkotása, mennyi felbecsülhetetlen jelentőségű teendő, amely ennek a könnyen végzetessé válható irányzatnak útját állhatja. — *Willeke, Eduard: Der Arbeitseinsatz im Kriege. (Schluss.)* A befejező közlemény elsősorban a munkaviszonnyal kapcsolatos fontosabb konkrét intézkedéseket (munkahelyváltoztatás és munkásfelvétel engedélyhez kötése, szabaddá vált munkaerők jelentkezési kötelezettsége, szolgálati kötelezettség, átképzés) ismerteti. Fontos szerepe volt a felfegyverkezés irányításánál is a szociális tényezőnek. Társadalompolitikai szempontok játszottak közre a közmunkák és szállítások felosztása körül is. Kiemelkedő jelentősége volt a munkásszükséglet fedezése terén a női munkaerők fokozott igénybevételének, továbbá a hadifoglyok és más külföldiek foglalkoztatásának is. A külföldiek foglalkoztatásánál lehetőleg a polgári munkaágban való meghagyás szempontjait vették figyelembe. Végül munkabérl politikai és utánpótlásnevelési célkitűzésekkel igyekeztek a munkaerő kihasználását teljesebbé tenni. Érdekes adat, hogy a háború kitörésekor Németországban 16.4 millió férfi és 8.1 millió nő dolgozott, míg 1940. szeptemberében a férfi munkaerők száma (1 millió foglalkoztatott hadifogoly tekintetbevétele nélkül) 14.2 millió és a nőké 8.4 millió volt. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a férfiak között 1.5 millió külföldi, reaktivált, szolgálatban visszatartott stb. volt, látható, hogy milyen hatalmas feladatokat kellett vállalni és milyen hézagokat kellett betölteni a német munkaszervezésnek. — *Drost, L.: Die wirtschaftliche Leistungsfähigkeit in 18 Städten und ihre Belastung durch die städtischen Haushaltswirtschaften im Jahre 1936.*

Band 154, Heft 4. Jena Oktober 1941.

Lösch, August: Die Lehre vom Transfer- neu gefasst. A gazdasági élet legtanulságosabb megfigyeléseit szokatlan, esetleg zavaró körülmények, illetve azok következményeinek vizsgálatá-

nál nyerheti. Egyike az ilyen sok szempontból érdekes eltolódásoknak a vásárlóerő helyváltoztatása. A transzfer-kérdést általában a fizetési mérleg kiegyenlítésének szemszögéből elemzik, s a jelen tanulmány is ebben a keretben mozog. A kiegyenlítés módja történhetik: készpénzfizetéssel vagy áruleszállítással. Az áruleszállítás oka már a vásárlóerő eltolódása lehet, vagy pedig az árak hullámszerű vagy színvonalbeli változása. Természetesen történhetik a kiegyenlítés hitelműveletek útján is, aminek közvetlen előidézője vagy a vásárlóerő eltolódása, vagy pedig a kamat hullámszerű vagy színvonalában beállott változása. Az ár- és kamatváltozások természetesen további, másodlagos hatásokkal is járnak. E mozgalmak másképp játszódnak le az automatikus kiegyenlítés rendszerében és másként az irányított kiegyenlítés mellett. Az irányított fizetési mérlegből érthető módon sok olyan zavaró tényezőt ki lehet kapcsolni, amelyek az automatikus kiegyenlítés esetén feltétlenül fennforognak. Megfelelő irányítás mellett adva van a lehetőség arra, hogy a zavaró jelenségeket külkereskedelempolitikai, devizapolitikai, ár- és kamatpolitikai eszközökkel kiküszöböljük, vagy csökkentjük. Végül szerző arra a megállapításra jut, hogy az állami devizagazdálkodás rendszere eredményeiben nem jelent új valutaformát és a külkereskedelem irányítása bármely valutaformával összeegyeztethető. — *Walter, W. F.: Das New Deal, eine abgelaufene Wirtschaftsperiode. Tatsachen und ihre psychologischen Grundlagen.* A világháborút követő évek, a nagy fellendülés és az azt követő gazdasági összeomlás ismertetése után rátér a New Deal intézkedéseinek és azok eredményeinek feltárására. A rendszabályokat szociálpolitikai és gazdaságpolitikai jellegűekre lehet felosztani. Előbbiek között közvetlen és közvetett segélyakciók, valamint a gazdaság felsegítése révén nyújtott támogatási célkitűzések találhatók. Ezek mellett jelentősek a tisztán szociálpolitikai és a szociálpolitikai irányú gazdasági törvényhozási intézkedések. A második, gazdaságpolitikai csoportban kiemelkedő fontosságúak az annak idején sokat vitatott ipari (NIRA) és mezőgazdasági (AAA) törvények. Ezekhez jelentős pénzügyi és bankpolitikai rendszabályok is csatlakoztak. A New Deal időszaka az intenzív felfegyverkezési kezdetével lezáródott. Szociálpolitikai téren sikerei elvitathatatlanok, gazdasági szemszögből nézve azonban kétesek az e révén elért eredmények, sőt még azt sem lehet állítani, hogy a mai fegyverkezési konjunktúrának a New Deal alkalmas előkészítője lett volna. — *Lütge, Friedrich: Grundfragen des kommenden Wohnungsbaues.* A háború után nagymértékben szükségessé váló lakásépítkezés problémakörének legfontosabb kérdései, hogy *mit, hol és hogyan* építsenek. A németországi lakásviszonyok statisztikai adatai és a világháború befejezése utáni tapasztalatok megfelelő útbaigazítást nyújtanak e téren. Ezek szerint a háború után a szociális lakásépítési program keretében kislakások millióit kell megépíteni, lehetőleg úgy építéstechnikai, mint méret szempontjából jobb és nagvobb lakásokat, mint eddig. Ezek mellett nem lehet a nagvobb lakások építését sem szem elől téveszteni. Azt, hogy hol építsük a lakásokat, attól kell függővé tenni, hogy kívánatosnak látjuk-e a további városbátódulást, vagy pedig a népességügyi és szociális szempontok ellenkező irányú fejlődést kívánunk. A „hogyan“ kérdésénél elsősorban a kívánatos tulajdoni formát (köztulajdon, szövetkezeti forma, magántulajdon) kell eldönteni. Az építkezések gazdasági lebonyolítása tekintetében figyelembe kell venni a következőt: 1938-ban kb. 12 milliárd márka összegű építkezés mellett dr. Todt kijelentette, hogy a német építőipar kapacitása kimerítettnek tekinthető, a háború utáni lakásszükség-

let viszont kb. 6 millió lakásra (28 millió lakóhelyiségre) becsülhető, amelynek építési költségvetése önmagában 55—60 milliárd márka. — *Storch, Helmuth: Die Mietpreisbildung in Grosstädten.* A háború utáni időszakban a német városok közül Magdeburg rendelt el először részletes lakásszámlálást. A tanulmány a magdeburgi adatokat dolgozza fel a lakbéralakulás szempontjából. Az adatok megcáfolják azt az eddig elfogadott állítást, hogy a régi bérlemények bére a békeszínvonal 121%-ának felel meg, mert a tényleges bérek jóval magasabbak, aminek strukturális okai vannak. A tanulmány rámutat számos olyan újabb tényezőre, amelynek ismeretére a lakásgazdálkodás jelentőségében gyarapodó kérdésének vizsgálatainál feltétlenül szükség van.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 54, Heft 2. Kiel, Séptember 1941

Eguilaz, Higinio Paris: Probleme einer internationalen wirtschaftlichen Zusammenarbeit. Az első világháború győztesei a gazdasági liberalizmus elveit vallották, ennek ellenére a háborút követő évek gazdaságpolitikája egyre jobban eltávolodott a liberális elgondolásoktól. A gazdasági védelmi intézkedések előreláthatólag egyre tökéletesebbek lesznek és kellő politikai feltételek fennforgása esetén egy általános clearingrendszer kifejlődéséhez, a vásárlóerőparitáson alapuló valuták koordinálásához és az aranyfedezet teljes kiküszöböléséhez fognak vezetni. Ebben a rendszerben természetesen vezetőszerepet fog játszani a népek gazdasági életét ténylegesen visszatükröző árucseré, amelynek a fizetési forgalom ennek csak függvénye lesz. — *Schürmann, Arthur: Politische Wandlung der Weltwirtschaft.* Az első ipari forradalom, a francia eszmék és az angol gazdasági vezetés jegyében zajlott le. Az ezen felépült gazdasági rendszer azonban, amelynek középontjában a „homo oeconomicus“ állott, nem bizonyult tartósnak, ellentéteket idézett fel a népek között. A világgazdaság blokkokra esett szét s a tengerentúli hatalmak viszonylagos és tényleges jelentősége — gyakran Európa rovására — megsokszorozódott. Európa ezért gazdasági életképességének és népessége életszínvonalának védelmében kénytelen megszerezni a szükséges gazdasági háttérrel, amely elsősorban a gyarmatbirodalmak kiépítésében és az egész emberiség számára gyümölcsöző kiaknázásában áll. — *Gini, Corrado: Das Kolonial- und Rohstoffproblem vom Standpunkt der konservativen und der expansiven Völker.* A nyersanyagprobléma a fejlődő népek szempontjából gyarmati kérdés, a konzervatív vagy stagnáló népek viszont ezt a kérdést először üzleti síkra igyekeztek terelni (Normann Angell). A háborúutáni időszak improduktív tudományos parlamentarizmusa a probléma megoldását az új, békés változások módszerére kívánta bízni. A fiatal feltörő népek dinamikus fejlődésének félmegoldások és elodázások nem felelhetek meg. Ennek felismerése nélkül nem is lehet nemzetközi politikát úzni. A háború lélektani és gazdasági okainak elemzésénél Gini szembezáll Robbins és Pigou felfogásával. Az új rend végleges kialakításánál, a magasabb politikai egységek megteremtésének előfeltétele az azonos fizikai és lelki beállítás. Mielőtt az egyes államok között e téren fennálló különbségeket át lehet hidalni, meg kell oldani azt, hogy az államokon belül egységes szociológiai világnézet alakuljon ki. Az ezirányú törekvés az új rendhez vezető irány úttörő munkáját jelenti. — *Derksen, Johannes B. D.: Internationale Übersicht über die Methoden der Berechnung des Volkseinkommens.* A tanulmány a nemzeti

jövedelem kiszámításának az egyes országokban alkalmazott módszereit ismerteti és hasonlítja össze. Részletesen vizsgálja azokat a vonatkozásokat, amelyek terén az egyes kiszámítási módszerek között elvi ellentétek állanak fenn (háztartási munka, tartós fogyasztási javak használata, mezőgazdasági lakosság saját fogyasztása, közpénztárak kifizetései, adó- és árkérdések stb.) A nemzeti jövedelem kiszámításának számszerű jelentősége mellett tulajdonképeni fontossága abban áll, hogy a nemzetgazdaság tagozódását, jövedelmének felépítését feltárja. A három fontosabb módszer: a kereseti ágak szerinti, a jövedelemtípusok szerinti és végül a fogyasztás és megtakarítások alapján történő számítás. Az egyes államokban követett módszerekről részletes összehasonlító táblák nyújtanak felvilágosítást. — *Schlier, Otto: Regionale Statistik.* A térbeli gondolkozás, a földrajzi kérdések jelentőségének előretörése indokolja a statisztika lokális vonatkozásainak különleges tanulmányozását. A monografikus statisztikák művelése az élet fejlődése szempontjából fokozódó jelentőséget nyer. Az időközönként ismételt statisztikai felvételek a gazdasági ágak helyváltozásait is feltárják. Az ezirányú vizsgálatok fontos segédesszéje a térkép.

The Quarterly Journal of Economics.

Vol. LV. No. 4. Cambridge (Mass. USA) August 1941.

Chen-Han-Chen: Regional Differences in Costs and Productivity in the American Cotton Manufacturing Industry. 1880—1910. Az Egyesült Államok déli államaiban a pamutfeldolgozó ipar a tanulmány tárgyául szolgáló 30 évben sokkal gyorsabban és nagyobb mértékben fejlődött, mint az északi iparvidékeken. Ezt általában több tényezőre vezetik vissza, pl. a nyersgyapot közelségére, a rendelkezésre álló olcsó vízierőre, de mindenekfelett az igen olcsó munkaerőre. A pamutfeldolgozás költségeinél a munkabér aránylag jelentős szerepet játszik. Kétségtelen, hogy a déli munkaerő produktivitás szempontjából nem hasonlítható össze az északi államok magas képzettségű ipari munkásságával, ami egyszerűsmond annyit is jelent, hogy a munkaerőnél elért megtakarításokat a déli ipar kénytelen volt magasabb tőkebefektetések kényszere folytán kiadni. A munkásság helyzete szempontjából megemlíthető, hogy a déli államokban a megélhetési költségek is alacsonyabbak voltak, mégis a déli munkás reálbére is jóval csekélyebb volt, mint északi sorstársáé. — *Lovasy Gertrud: International Trade unter Imperfect Competition.* A gazdaságtudomány eddig aránylag keveset foglalkozott a nemzetközi kereskedelemnek a — Chamberlin és Joan Robinson által értelmezett — tökéletlen verseny esetén beálló problémáival. Ez részben annak tudható be, hogy a legfontosabb javak kereskedelme, nem a korlátozott, hanem a tökéletes verseny jegyében játszódik le, másrészt azonban nem is állapítható meg, hogy tökéletlen verseny esetén egyáltalában fennmaradna-e és milyen mértékben a külkereskedelem? A vizsgálatok konklúziójaként felsorolja azokat az okokat, amelyek egyes javakban a külkereskedelem fenntartását biztosítják (árkülönbség, földrajzi fekvés, fogyasztó igényei és lélektani tényezők) és ezekre nézve egyenként elemzi, hogy a valószínű külkereskedelmi volumen tökéletes, vagy pedig korlátozott verseny esetében nagyobb-e? — *Maxwell, J. A.: Canadian Dominion-Provincial Relations.* Már a hágorú előtti időszakban állandóan visszatérő kérdés volt a kanadai dominium és a tartomány között az állami funkciók szétválasztásának és a jövedelmek megosztásának

módja. A tartományok már a háború előtt az egyenes adózás módszeréhez nyúltak, a dominium ezt csak a háború alatt vezette be. A világháború befejeztével a dominiumi szükségletek jócskán csökkentek, ellenben a tartományiak annál nagyobb mértékben növekedtek. Általában az a nézet volt kialakulóban, hogy a tartományok túlsok kötelezettséget és szolgálatot vállaltak, ellenben a közjövedelmekből való részesedésük aránylag indokolatlanul csekély volt. 1937-ben királyi bizottság alakult a kérdés vizsgálatára, amely a történelmi, alkotmányjogi és gazdasági háttér feltárása után úgy a funkciók, mint a jövedelem és a terhek újrafelosztását javasolta. A javaslat lényege az, hogy a fontosabb adók a dominium szövetségi kormányának kezében maradnának, amely a tartományokat szükség szerint támogathatná. — *Davis, B. Horace: The Theory of Union Growth.* A tanulmány azokat a gazdasági és exogén okokat vizsgálja, amelyek a munkásszervezkedés mértékét befolyásolják. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a legtöbb munkásszervezet defenzív célkitűzések szolgálatában jött létre, vagyis a munkaviszonyok romlása ellen, a fennálló feltételek érdekében kívánt küzdeni. Ezek a szervezetek tagjaiknak anyagilag, erkölcsileg számos jelentős szolgálatot nyújtanak. A munkásmozgalmak rendszerint akkor életképesek, ha a szervezet javuló gazdasági körülmények között létesül. A szervezkedés mértéke általában gyarapodó, ha a munkásosztály helyzete az erőviszonyok szempontjából kedvező és a munkásság új sérelmet vél felfedezni. Ha a munkásosztály helyzete nem ily kedvező, vagy nincsenek akut panaszai, a talaj a szervezkedés szempontjából kevésbé megfelelő, míg a munkásság gazdasági aléltsága idején a mozgalmak esetleg erősödhetnek, a szervezetek mégis rendszerint gyengülnek és vesztenek taglétszámukból is. Kétségtelen, hogy a munkásmozgalmak grafikonja nem esik egybe a konjunktúraciklusokkal. Igen számottevő mértékben befolyásolja azonban a munkásosztály szervezeteinek fejlődését a vezetők egyéni képessége és időérzéke, valamint az iparosodás következményeinek kellő felismerése is. — *Fellner, William: The Technological Argument of the Stagnation Thesis.* Az amerikai (elsősorban Hansen által alkalmazott) „stagnációs elmélet” alapja a Keynes-féle egyensúly-tétel, amelynek lényege az, hogy előrehaladott állapotba került, „érett” gazdasági rendszerekben a tőke határtermelékenysége csökkenő. Hansen azt vizsgálta, vajon a századunkban véghezvitt újítások és befektetések a tőkeszükséglet „kimélyítését” is jelentették-e, vagy pedig csupán annak „bővítését.” A kimélyítésen ebben a vonatkozásban azt kell érteni, hogy a termelési egységre számított tőkeszükséglet növekedett-e. Szerző vitába száll azzal az általános felfogással, hogy a XX. század investíciói már nem jelentettek olyan tőkekimélyítést, mint a múlt század technikai berendezései. Szerinte a tőke csökkenő termelékenységét a stagnációs elmélet okfejtése helyett más tényezőkre lehet visszavezetni. — *Heflebower, B. B.: The Effect of Dynamic Forces on the Elasticity of Revenue Curves.* A termelés és kereslet közötti eltolódások három típusra oszthatók: Az eltolódás 1. valamely ipar kapacitásgyarapodásának, 2. egy bizonyos jószág iránti kereslet-csökkentésének, 3. a depresszió folytán beálló általános kereslet csökkenésnek tudható be. A vizsgálat a három folyamat során beállott változásokat és azok hatásait vizsgálja az iparban és a kereskedelemben. Ezek a hatások természetesen az egyes gazdasági ágak, sőt egyedek árpolitikájában csapódnak le. Az árpolitika befolyásolja a kereslet elaszticitását és ezen keresztül a jövedelem színvonalának tartósságát is.

The American Political Science Quarterly.

1941. augusztus. 4. szám.

Clark, Jane Perry: Individual claims to social benefits. I. Tanulmány az állam és az egyén között levő jogviszony alakulásáról, tekintettel arra, hogy az állam feladatköre egyre inkább kiterjed a gazdasági egyenlőtlenség és a vagyoni aránytalanság csökkentésére. — *Campaign finance in the presidential elections of 1940.* Igen érdekes részletes ismertetés a két nagy amerikai politikai pártnak az 1940. évi elnökválasztási küzdelem kapcsán felmerült kiadásairól és azok fedezetéről, összehasonlítva ezeket a korábbi elnökválasztások pénzügyeivel. Bár az amerikai politikai élet e legfontosabb aktusánál természetesen nagymértékben érvényesül a gazdasági érdekek nyomása, a közéleti erkölcs bizonyítéka, hogy az adminisztráció és a propaganda költségei egyedül önkéntes hozzájárulásokból nyerik fedezetüket s hogy az erre vonatkozó adatok a nyilvánosság számára hozzáférhetők. A legutóbbi elnökválasztáson a demokrata párt kiadásai majdnem 6 millió dollárt tettek ki, míg a köztársasági pártéi megközelítették a 15 milliót. Az adatok szerint a demokraták hívei részéről 5000 dollárnál nagyobb egyéni, illetőleg családi hozzájárulások nem voltak, míg a republikánusok költségeihez a Du Pont-család 204.000, a Rockefeller-család 113.000, a Pew-család 164.000 dollárral járult hozzá. — *Public Ownership and tax replacement by the T. V. A.* Mint ismeretes, a szövetségi kormány a Tennessee-völgyben óriási arányú közüzemi rendszert létesített, ami a vidék államait és járásait, a magánvállalkozás adóalapjának nagymértékű csökkenése révén, pénzügyileg súlyosan érintette. A cikk a kiesés pótlására hozott adóügyi intézkedéseket ismerteti.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató választmányi ülés.

Igazgató választmányunk november 11-i ülésén *Éber Antal* elnöklete alatt jelen voltak: *Heller Farkas*, *Frisch Ferenc*, *Huszár Géza*, *Horn József*, *Jirkovsky Sándor*, *Sipos Sándor*, *Theiss Ede*, *Wilcsek András*, *Kislégi Nagy Dénes*. Az elnök kifejezte az igazgató választmány részvétét a társaság régi érdemes tagjának és főpenztárosának, *alsóviszokai Gerlóczy Bélának* halála fölött. Gyászának az igazgató választmány jegyzőkönyvében ad kifejezést. A közgyűlésig a pénztárnoki teendők ellátásával az igazgató választmány a főtitkárt bízta meg. Ezután az elnök és a főtitkár a Társaság igazgatási és anyagi ügyeiről tettek jelentést.

Felolvasó ülés.

November 11-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Huszár Géza* egyetemi tanár tartott előadást „A biztosítás eszméje és technikája” címen. Tanulmányát a *Közgazdasági Szemle* legközelebbi száma közli.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Dezember 1941.

Aktuelle Finanzsorgen.

In den Kriegshaushaltsplänen aller Länder fällt auf den ersten Blick das starke Vordringen der indirekten Steuern, der sog. Preissteuern, auf Kosten der direkten Steuerarten, der Residualsteuern, in die Augen. Diese Entwicklung folgt naturgemäss aus der schon prinzipiell grösseren Ergiebigkeit der ersten Steuergattung, die bei steigenden Preisen noch automatisch gesteigert wird. Die Ergiebigkeit der direkten Steuern vermag viel weniger mit der Preissteigerung Schritt zu halten. — es gibt ja nicht wenige Einkommen und Erträge, deren Steigerung hinter der durchschnittlichen Preiserhöhung zurückbleibt, und sogar solche, die infolge gesteigerter Kosten bei gleichbleibenden Einnahmen einen absoluten Rückgang aufweisen.

Ein krasses Beispiel für die letzte Kategorie der preissteigerungbedingten Einkommenverschiebungen ist die Gestaltung des Einkommens aus dem Hausbesitz in den Ländern mit Mieterschutz. Die Haus- und Hauszinssteuer waren infolge ihrer grossen Liquidität schon vor dem Kriege in manchen Ländern, unter anderem auch in Ungarn, überdimensioniert und die Kriegsverhältnisse haben die Lage der Hausbesitzer noch weiter verschlimmert. Diese Überdimensionierung der Steuer wirkt in solchem Masse hemmend auf die Bautätigkeit, dass deren Belebung nur durch die Gewährung jahrzehntelanger Steuerfreiheit der Neubauten erreicht werden kann. Diese Unterscheidung zwischen alten und Neubauten ist schon an sich ungerecht, die Ungerechtigkeit der Steuer wird aber noch durch die uniforme Behandlung jedes Hausbesitzes, die zwischen spekulativen Kapitalanlagen und der pensionsfondsartigen Frucht lebenslangen sauren Sparens nicht unterscheidet, noch zugespitzt. Die Gerechtigkeit der Besteuerung kann eben durch bequeme Schablonen nie erreicht werden, — sie fordert stets die individuelle Behandlung der Steuersubjekte. Diese Individualisierung der Steuer ist aber besonders bei den direkten Steuern unerlässlich, — aus diesem Grunde ist das System der Steuerzuschläge unbedingt verwerflich. Bei den direkten Steuern führt nämlich die Erhöhung der Steuerlast nicht oder nur selten zur Vergrösserung des Steuerobjektes, — die Erhöhung bzw. der Zuschlag lässt sich nicht so leicht überwälzen wie bei den indirekten Steuern.

Die oben besprochenen und abgelehnten steuerpolitischen Massnahmen haben einen gemeinsamen Zug: sie treffen gerade den kleinen Mann

besonders hart, denjenigen, der nicht spekuliert und keine konjunkturellen Gewinne macht. Mit anderen Worten: sie sind in ihrer Ungerechtigkeit mittelstandsfeindlich und also einerseits vom rein finanzpolitischen Gesichtspunkte aus gesehen verwerflich, andererseits aber nationalpolitisch ungesund, da sie die Proletarisierung der nationalen Gesellschaft beschleunigen.

Karl Balás

Versicherungsgedanke und Versicherungstechnik.

Nicht nur im grossen Publikum, sondern auch in Fachkreisen der Versicherungspraxis trifft man oft recht oberflächliche und unklare Vorstellungen darüber an, wie der Versicherungstechnik mit dem Versicherungsgedanken verbunden ist und worin der enge Zusammenhang zwischen Versicherungswesen und Mathematik wurzelt. Es soll hier deshalb erstens das Problem des Zusammenhanges zwischen Versicherung und Wahrscheinlichkeitsrechnung und zweitens dasjenige des Verhältnisses der Wahrscheinlichkeitsrechnung zur Mathematik untersucht werden.

Die Wahrscheinlichkeitsrechnung ist eigentlich nicht ein besonderer Zweig der Mathematik, sondern nur deren Anwendung auf einen logischen Wissenschaftskreis, auf die sog. Wahrscheinlichkeitstheorie. Es wäre auch im höchsten Grade erstaunlich, wenn die Wahrscheinlichkeitsrechnung, deren Begriffe noch immer heftig umstritten werden, ein Zweig der höchsten Wissenschaft, der Mathematik, wäre. Es bleibt noch dahingestellt, ob man über Wahrscheinlichkeit überhaupt sprechen und eine „Wissenschaft des Zufalls“ begründen könne. Für die Wissenschaft gibt es ja keinen Zufall, da ja dieser nur Ausdruck unseres Unwissens ist.

Die Wahrscheinlichkeitstheorie sieht die Ereignisse nicht als dem Zufall untergeordnet an, sie leugnet die ewigen Gesetze nicht. Das Wort Wahrscheinlichkeit bezieht sich nur auf unsere Urteile. Ferner unterscheidet die Logik streng unter subjektiven und objektiven Wahrscheinlichkeitsurteilen. Die Gründe der ersteren sind nur für den Einzelnen, die der letzteren dagegen allgemein einleuchtend. Dabei beschäftigt sich die Wahrscheinlichkeitsrechnung nur mit Wahrscheinlichkeitsurteilen, die „gleichmögliche Fälle“ betreffen.

Es ist sehr bezeichnend, dass der Umschwung der Wahrscheinlichkeitsrechnung mit dem der Versicherung geschichtlich und ursächlich zusammenfällt. Man kann zwar in der Versicherung weder von einer sogenannten „a priori“, noch von einer „a posteriori“ Wahrscheinlichkeit sprechen, aber die Erhebungen der Statistik liefern in der Beobachtung einer Gruppe doch eine praktisch brauchbare Grundlage. Wir können von der Todeswahrscheinlichkeit eines Einzelnen zwar nicht sprechen, aber für den Versicherer ist dies auch nicht notwendig.

Nur die Mathematik, die Anwendung der Wahrscheinlichkeitsrechnung und des Gesetzes der grossen Zahlen ermöglichte es, dass die Versicherung sich aus einem Hasardspiel zu einer wohlbegründeten, bedeutsamen Institution entwickeln konnte.

Géza Huszár

Kapitalbildung und Besteuerung.

Kapitalbildung und Besteuerung sind, trotz einiger verwandter Züge (Opfer, Zwang), im Grunde einander gegenüberstehende Erscheinungen. Die Besteuerung schmälert die materielle Basis der Kapitalbildung, die Sparfähigkeit, und verlangsamt meistens auch die Kapitalbildung selbst. Diese Auswirkungen der Besteuerung sind von der Grösse der Steuerlast, vom Grössenverhältnis der direkten und indirekten Steuern und vom progressiven oder regressiven Charakter des Steuersystems abhängig. Durch eine entsprechende Einrichtung der Einkommensteuer und noch mehr durch die Steuerfreiheit der Ersparnisse kann auf steuerpolitischem Wege eine Steigerung der Spartätigkeit bewirkt werden. Eine hohe Erbschaftssteuer kann dagegen hemmend auf Kapitalbildung und Kapitalerhaltung wirken, — die Bedeutung dieses Momentes pflegt jedoch meistens übertrieben zu werden. Die indirekten Steuern haben einen schwächeren und weniger ungünstigen Einfluss auf die Kapitalbildung; bei gleichzeitiger Lenkung und Einschränkung des Verbrauchs können diese Steuerarten sogar eine die Kapitalbildung fördernde Wirkung haben. Bei sämtlichen Steuern, vornehmlich aber bei den spezifischen Kapitalsteuern spielt die Elastizität der Kapitalnachfrage bzw. des Kapitalangebots eine äusserst wichtige Rolle. Mit Hilfe steuerpolitischer Mittel kann schliesslich der Staat auch auf die Verwendung der neugebildeten Kapitalien für bestimmte Investitionen einwirken (Gewährung von Steuerfreiheit, Steuerbegünstigungen).

Das ungarische Steuerrecht kennt die folgenden wichtigeren kapitalbildungsfördernden Bestimmungen: die ausserordentliche zeitweilige Haussteuerfreiheit, die im Industrieförderungsgesetz vorgesehene zeitweilige Befreiung von der Erwerbs- und Gesellschaftssteuer und die vom neuen Gesellschaftssteuergesetz vom Jahre 1940 zugelassenen Abschreibungen und Reservebildungen im Falle der Modernisierung von Produktionsmitteln. Eine Steuerfreiheit der Ersparnisse kennt das ungarische Steuerrecht nicht. Die Sätze der Einkommens- und der Vermögenssteuer sowie der Erbschaftssteuer sind zwar progressiv, aber in einem so bescheidenen Grade, dass dadurch die Kapitalbildung — den Fall der Illiquidität ausgenommen — kaum beeinträchtigt werden kann. Das Industrieförderungsgesetz lässt bei Neugründungen Befreiung von der Grunderwerbssteuer, der Emissionssteuer usw. zu. Sogar im Zollrecht fehlen die Bestimmungen, die geeignet sind, die Kapitalbildung zu fördern, nicht. Von den Verbrauchssteuern ist hier die Erdölsteuer zu erwähnen, im Interesse der Förderung der Motorisierung sind hier Steuerbegünstigungen vorgesehen. Der sog. Investitionsbeitrag vom Jahre 1938 ist zwar der Form nach eine Vermögensabgabe, da jedoch der Entrichtung aus dem Einkommen nichts im Wege steht, so braucht diese Abgabe nicht unbedingt als kapitalbildungshemmend angesehen zu werden, — sie hat ja andererseits grössere staatliche Investitionen ermöglicht und zum Konjunkturaufschwung beigetragen. Bei einer Untersuchung der Auswirkungen der Besteuerung auf die Kapitalbildung darf nämlich nicht vergessen werden, dass die Besteuerung einer der wichtigsten Wege der Kapitalbildung ist.

Die Lage des Arbeitsmarktes und die Reform des Arbeitsnachweises in Ungarn. Im Jahre 1940 stand die Entwicklung des ungarischen Arbeitsmarktes im Zeichen der Wehrkonjunktur. Diese Entwicklung wirkte sich in der weiteren Konzentration der Industriearbeiterschaft in der Hauptstadt aus. Hier erhöhte sich nicht nur die Nachfrage nach Arbeitskräften, sondern auch der Angebot. Ausserhalb Budapest, zeigen die Zahlen die Verminderung der Arbeitsplätze, sowie die Abwanderung der männlichen Arbeiterschaft nach der Hauptstadt. Die militärische Einberufung der Männer zog einen verstärkten Drang der Frauen nach Erwerbsarbeit nach sich. Eine stärkere Nachfrage nach Frauenarbeit trat jedoch nur im Handel und Kleingewerbe in Erscheinung und nur in Budapest; in der Provinz fanden die Frauen nur in den Haushaltungen mehr Arbeitsplätze. Die Methode der ungarischen Arbeitsmarktstatistik bedarf einer Reform. Einzig aus Daten über Vermittlungstätigkeit ist kein klares Bild des Arbeitsmarktes (Zahl der dauernd Arbeitslosen, Verschiebungen am Arbeitsmarkt) zu ermitteln. Zu diesem Zwecke wäre es zu wünschen, einen umfassenden Kataster aller Werkstätigen im Zusammenhang mit der Ausfolgung der Arbeitsbücher aufzulegen. Zur Organisierung des Arbeitsmarktes ist die Erweiterung der Zahl der behördlichen Arbeitsnachweise und die straffere Koordinierung der behördlichen und beruflich-privaten Nachweisstellen unter der Führung eines staatlichen Zentralorgans unerlässlich. Die Einführung der ausschliesslich behördlichen Vermittlungstätigkeit ist jedoch nicht zu befürworten, da in Ungarn kein Mangel an Arbeitskräften herrscht. Als Vorbild zur Reform der Arbeitsnachweis-Organisation käme das deutsche Gesetz über Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung von 1927 in Betracht.

Béla Reitzer

Surányi-Unger Tivadar: Der Weg zu Ungarns wirtschaftlichem Wohlstand. Budapest: Stádium, 1940. 106 p. (In ungarischer Sprache.)

Jene Kluft zu überbrücken, welche zwischen Wissenschaft und Leben klafft, ist unzweifelhaft eine der schwierigsten Aufgaben. Denn, obwohl die Wissenschaft dem Verständnis der Vorgänge des realen Lebens dient, weicht der auf das Gemeinsame in den Vorgängen des Lebens gerichtete Zug der Wissenschaft weit von jener Vielseitigkeit ab, welche das Leben kennzeichnet. Hierin liegt auch der Grund, weshalb Wissenschaftler sich scheuen, zu den konkreten Problemen des Alltagslebens Stellung zu nehmen, während Praktiker mit Vorliebe sich auf diesem Gebiete bewegen, allerdings ohne viel Rücksicht auf die Ergebnisse theoretischer Kenntnisse zu nehmen. Surányi Unger's Buch ist ein verdienstvoller Versuch sich als Theoretiker den komplexen Problemen des heutigen Lebens zu nähern und sie auf wissenschaftlicher Grundlage zu erörtern. Dies verdient umsomehr Anerkennung als die Praktiker geneigt sind, den Wert theoretischer Erkenntnis zu leugnen und die Volkswirtschaftslehre als eine Wissenschaft zu betrachten, welche für die Lösung praktischer Aufgaben und für die Erarbeitung wirtschaftspolitischer Zielsetzungen nichts zu bieten hat. Surányi sucht zu beweisen, dass sich auf Grund wis-

senschaftlicher Prinzipien aus der Entwicklung des Wirtschaftslebens ganz klar umrissene Aufgaben für die Wirtschaftspolitik ergeben. Das wachsende Hervortreten von Gemeinbedürfnissen, die zunehmende Disproportionalität auf dem Gebiete der Einkommenverteilung, sowie das sich überlebende Prinzip des privatwirtschaftlichen Erwerbstrebens zeichnen den Weg vor, welchen die Entwicklung der Volkswirtschaft zu gehen hat um dem Zeitgeiste zu genügen. Um dies Ziel zu erreichen sollen planwirtschaftliche Massnahmen ergriffen und auch eine sinngemässe Eingliederung in die europäische Wirtschaftsgemeinschaft angestrebt werden. Woran aber der Verfasser denkt, ist kein starres Wirtschaftsprogramm, sondern vielmehr ein elastischer Umriss der leitenden Ideen, die verwirklicht werden sollen um die Volkswirtschaft Ungarns zeitgemäss umzugestalten. Wiederholt wird dabei betont, dass eingehende Fachkenntnis eine unerlässliche Bedingung für den Erfolg dieser Arbeit ist. Ein frischer Zug modernen Geistes durchweht die Schrift und weckt das Interesse für die Ausführungen des Verfassers. W. H.

100 Jahre der Pester Ungarischen Handelsbank
1841—1941. Budapest, 1941. Posnersches (Graphisches Institut).
253 S. (In ungarischer Sprache.)

In der ersten Periode ihres Bestehens war der Geschäftskreis der Pester Ungarischen Handelsbank — wie wir es aus der vorliegenden Jubiläumsgabe des Instituts erfahren — noch sehr beschränkt. Eine grosszügigere Entwicklung der Bank setzte erst im Jahre 1881 ein, als diese der Zeitströmung entsprechend nach dem Muster des *Crédit Mobilier* neuorganisiert und ihre Tätigkeit auf sämtliche Bankgeschäfte ausgedehnt wurde. Der Weltkrieg gab dann der Entwicklung der Bank abermals eine neue Richtung: das Volumen der der Privatwirtschaft gewährten Kredite nahm ab und die freigewordenen Kapitalien fanden einerseits in der Befriedigung des Kreditbedarfs des Staates, andererseits in neuen Beteiligungen an Industrieunternehmen und an provinziellen Kreditinstituten Beschäftigung. Nach der Stabilisierung der Währung trat wieder das Emissionsgeschäft in den Vordergrund; nach zäher Arbeit ist es der Bank gelungen, das Interesse des amerikanischen Marktes für die ungarischen Hypothekenbriefe und Kommunalobligationen zu wecken. Während der Weltkrise ging dieser Geschäftszweig völlig ein. Als dann die Erholung des Wirtschaftslebens und gleichzeitig deren Umgestaltung in der Richtung der planmässigen Organisation einsetzte, stellte sich auch die Handelsbank in den Dienst der neuen Aufgaben und Zielsetzungen: sie gewährte gewaltige Kredite den Genossenschaften, die mit gewissen organisatorischen Aufgaben betraut wurden, und beteiligte sich an der finanziellen Abwicklung des Investitionsprogramms vom Jahre 1938.

Alexander Jirkovsky

Howard S. Ellis: Exchange control in Central Europe.
Cambridge, Mass. 1941. 413 S. (Harvard Economic Studies.)

Ellis systematisiert vor allem die verschiedenen Massnahmen und Mittel der Devisenbewirtschaftung, untersucht dann eingehend Werdégang

und System der österreichischen, der ungarischen und der deutschen Devisenwirtschaft und versucht schliesslich auf dieser empirischen Grundlage eine Theorie der in den Dienst heteronomer Zielsetzungen gestellten Devisenwirtschaft aufzubauen, deren volkswirtschaftliche Auswirkungen, vor allem aber deren Einfluss auf den Aussenhandel zu klären. — Seine Angaben über die Auslandsverschuldung Ungarns bedürfen an mehreren Stellen einer Berichtigung.

Koloman Buday

Teghze-Gerber, Franz: Die Lehre vom Staatsrechnungswesen. B d. I. 2. Aufl. Budapest, 1941. 350 S. (In ungarischer Sprache.)

Dieses vorzügliche Handbuch, das in der neuen Auflage bereits in zwei Bände zerfällt, bespricht klar und übersichtlich die formelle Ordnung des Wirtschaftens der öffentlichen Körperschaften, von den formalen Regeln der Zusammenstellung des Haushaltsplanes angefangen, über sämtliche Stadien des Rechnungs- und des Kontrollwesens hindurch, bis zur Zusammenstellung der Schlussrechnung. Es wäre vom Gesichtspunkte des Gemeinwohls zu wünschen, dass dieses Buch eine möglichst weite Verbreitung findet, besonders im Kreise derer, die von Amts wegen zur Überwachung der Finanzgebarung öffentlicher Körperschaften berechtigt und verpflichtet sind.

(a. é.)

Reitrop-Kayser: Preispolitik und Preisüberwachung in Europa. Vorwort von Josef Wagner. Reichskommissär für die Preisbildung. Berlin-München, 1941. C. H. Beck. XI, 282 S.

Diese von zwei Mitarbeitern des Reichskommissariats für die Preisbildung bearbeitete Veröffentlichung verfolgt einen praktischen Zweck: es soll eine volkstümliche Darstellung der Preispolitik der europäischen Länder im Kriege geboten werden. Der Grossteil des Inhalts entfällt auf die Besprechung der einschlägigen Rechtsmaterie, wobei aber der Natur der Sache gemäss eine Vollständigkeit nicht erreicht werden kann. Dieser sorgfältig gesammelte wertvolle Stoff wird durch einen einleitenden allgemeinen Teil übersichtlich gemacht und zum organischen Ganzen verschmolzen; in diesem allgemeinen Teil sprechen die Verfasser über die Rolle der Preispolitik im heutigen Wirtschaftsleben, über deren System, Zielsetzungen und Bedeutung.

B. V.

Winschuh, Josef: Männer. Tradition, Signale. Berlin, 1941. F. Osmer. 361 S.

Die geistreichen Skizzen des Verfassers werfen scharfe Streiflichter auf die neueste Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands. Nach einigen gelungenen Porträten der führenden Unternehmer der gewaltigen Industrialisierung der Zeit nach dem deutsch-französischen Kriege, spricht der Verfasser über die Traditionen der deutschen Grossindustrie und geht

dann zu einer Schilderung des jüngsten gesellschaftlichen Umbruchs über. Zum Abschluss folgt ein interessanter Überblick über die Kämpfe und Erfolge der 6 Friedensjahre des Nationalsozialismus.

B. V.

Gide, Charles: Le juste prix. Paris, 1941. Presses Universitaires de France. 293 S.

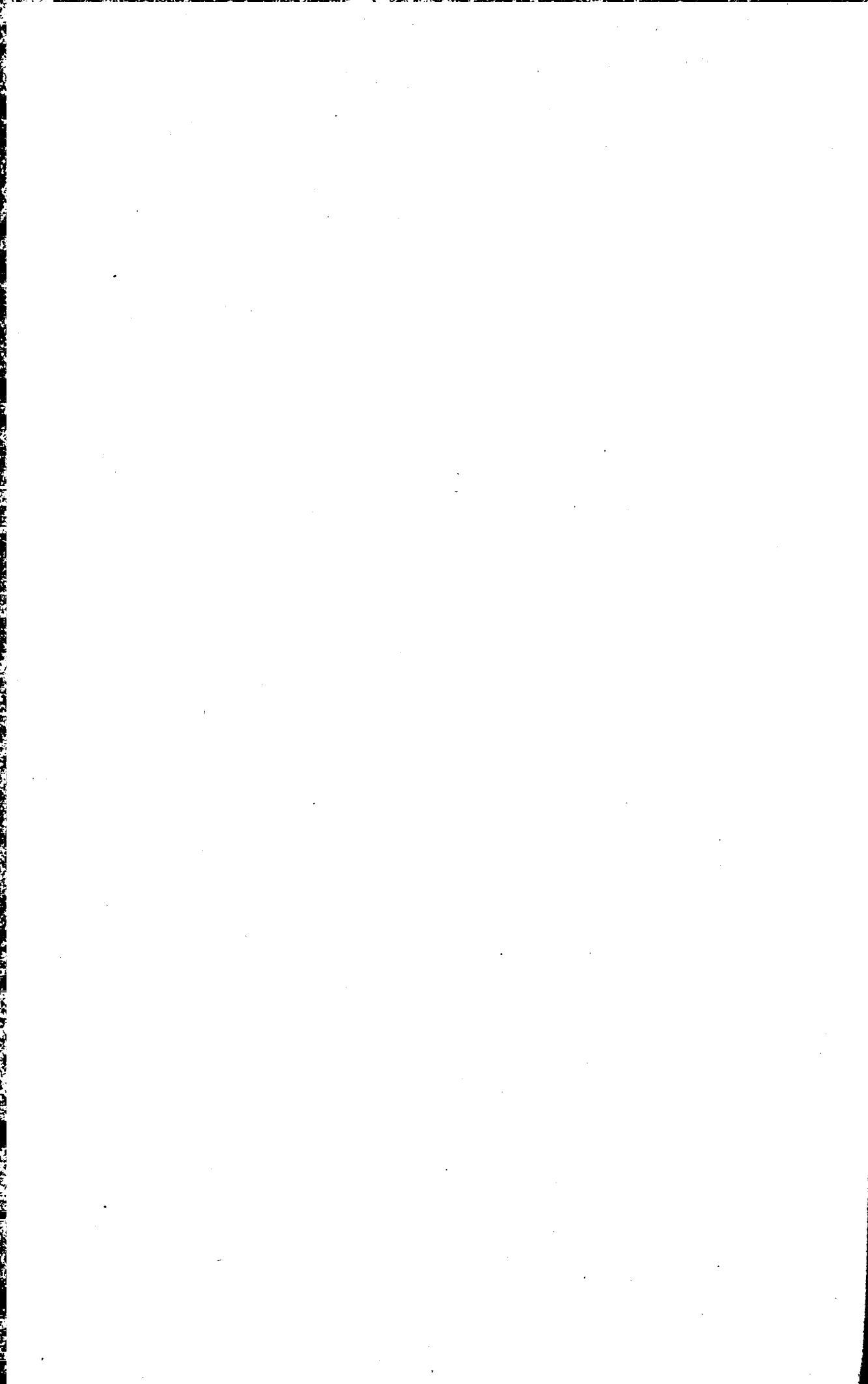
Die hier wiedergegebenen Vorlesungen Gide's aus dem Jahre 1921/22 haben in der Zwischenzeit nichts von ihrer Aktualität eingebüsst. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, dass der Selbstkostenpreis, d. h. der um die wichtigsten Regieposten vergrösserte Anschaffungspreis der gerechte Preis sei. Er ist der Ansicht, dass der Weg, den die Konsumgenossenschaften gehen, zur allgemeinen Geltung des gerechten Preises führen könne. Hiergegen ist unter anderem einzuwenden, dass die Überschüsse der Genossenschaften nur selten und in geringem Masse den Kunden rückvergütet werden, — zu einem wesentlich grösseren Teile werden diese Überschüsse als Dividenden ausgeschüttet. Da jedoch die Inhaber der Geschäftsanteile nicht unbedingt auch Kunden der Genossenschaft sind, ist die heutige Praxis der Genossenschaften weit davon entfernt, eine Annäherung an den gerechten Preis, wenn auch nur in beschränktem Kreise, zu verwirklichen. — Der Verfasser beschäftigt sich ferner eingehend mit den Problemen der offiziellen Preisregelungspolitik im Kriegsfall.

Ladislav Dávid

Baudin, Louis: Le mécanisme des prix. Paris, 1940. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence. 153 S. (Collection d'Études Économiques, VIII.)

Baudin unternimmt eine Analyse der tatsächlichen Preisbildung der Gegenwart und versucht gleichzeitig eine Verifikation seiner theoretischen Ergebnisse auf empirischer Grundlage. Diese doppelte Zielsetzung fordert ein spezifisches Verfahren, das das Gebiet der reinen Theorie häufig verlässt und sich abwechselnd in verschiedenen hohen Regionen der Abstraktion bewegt. Was seine Ergebnisse betrifft, bleibt die vom Verfasser entwickelte Theorie des Preismechanismus zu sehr an den allgemeinen Zusammenhängen haften und wird dadurch unvollständig. Die von ihm so nachdrücklich betonte realistische Betrachtungsweise kommt aber hauptsächlich in Hinweisen auf die — meistens aktuellen praktischen Fragen entsprungene — Problematik des jüngeren theoretischen Schrifttums zum Ausdruck.

Erwin Kuffler.

Korszerű pénzügyi gondok.

1. A háborús viszonyok és a háború okozta gazdasági követelmények kétségtelenül kvantitatív kifejezést is nyernek az egyes államok költségvetéseiben. De a költségvetések, vagy helyesebben mondva a költségvetések mögött levő gazdasági és konjunkturális viszonyok megítélése szempontjából tovább kell mennünk a holt számoknál és tekintettel kell lennünk mindarra, ami az adófizetők oldaláról eleven erőfeszítéssé teszi ezeket a számokat. Emellett vizsgálnunk kell az adóknak a szerkezetét is, amelyek az adóalanyok munkájából és vagyonából eredő és felhasználható pénzösszegekké változtatják ezeket a számokat. Vizsgálnunk kell különösen abból a szempontból, hogy mennyire alkalmasak azok céljaiknak megfelelni.

Általában véve az adók útján szükséges bevételeket előteremtteni vagy úgy lehet, hogy az állam *időszakonként* adóztat, vagyis időszakonként állapítja meg, hogy egy bizonyos időszak, egy év alatt mennyi a bevétele, vagy kiadása valamely személynek, intézménynek, üzemnek, és ebből mekkora összeg *marad meg* megadóztatható adótárgynak. Ennél az adóztatási formánál tehát az állam, illetőleg a pénzügyi felsőbb-ség évenként mutakozó bevétel-, jövedelem-, vagyon-, illetőleg *hozadékmaradványokat* ragad meg adóztatási célokra.

A másik mód a bevételnek, jövedelemnek, illetőleg hozának a *forrásnál* való megragadása főleg oly módon, hogy az állam mindjárt a *forgalomba kerülő pénzösszegeket* ragadja meg adótárgyak gyanánt. A pénzgazdaság és a pénzforgalomra épített jövedelemeloszlás korában ennek az adóztatási módnak a jelentősége egyre emelkedik, mert az adóztatásnak ez a módja alkalmazkodik jobban a gazdasági élet mozgásához, illetőleg a gazdasági ritmus liktetéséhez.

2. Ha közelebbről nézzük a dolgot, az adótárgyak gyanánt az ú. n. forrásnál megragadott pénzösszegek jövedelemeloszlási szempontból mindig két arcúak, mert bevételt jelentenek az egyik és kiadást a másik oldalon. Az állam azonban egyaránt megadóztatja őket rendszerint, mihelyt felbukkannak, mint forgalomba kerülő pénzösszegeket. Mindjárt látható, hogy ily módon már elvileg is nagyobb adóhozammennyisé-

gekre tehet szert az állam, mint akkor, amikor csak az időszakonként megállapítható bevételi és kiadási különbözeteket, tehát maradványokat adóztatja meg. Ez az egyik oka annak, hogy az ú. n. közvetett adók aránylag gyorsabb és nagyobb pénzösszegmennyiségeket tudnak az állam pénztárába szállítani az egyenes adókkal szemben.

Ha a különféle államok költségvetéseiben csak felületes szemlét is tartunk, azonnal szembetűnik a közvetett adók által elért bevételek arányának emelkedése az ú. n. egyenes adókéval szemben, sőt tovább menve azt állapíthatjuk meg, hogy egyre növekedik azoknak az állami bevételeknek az aránya, amelyeknél az időnként és bármikor felbukkanó árösszegeket, vagy árbevételeket tudja az állam adótárgyak gyanánt mindjárt a forrásnál megragadni, szemben az időszaki leszámolást igénylő reziduális adótárgyakkal (egyenes adók).

Láthatjuk ezt az 1942. évi magyar költségvetési előirányzatból is, ahol az egyenes adók bevétele 476 millió P, a forgalmi és fogyasztási adóké pedig 780,350.000 pengőre van előirányozva. Ha pedig figyelembe vesszük a szesz- és dohányegyedáruság, a vám- és egyéb egyedáruság előirányzatait is, akkor ez az összeg 1359 millió pengőre emelkedik.

Ez a fejlődés a pénzgazdaság korában egyre nyilvánvalóbb és azt bizonyítja, hogy a modern kor legnagyobb pénzbeli adóforrása a lakosság nagy tömegeinek adásvételi jogügyleteiből, vásárló cselekményeiből adódik. Következik ebből azonban az is, hogy minél duzzadóbb, minél emelkedőbb irányzatot mutatnak az árak, aránylag annál nagyobb tömegű pénzösszegek is állanak adótárgyak gyanánt az állam rendelkezésére. Ebbőlfolyólag ilyen időszakokban még a gyorsabb ár-emelkedés következtében is egyre dúsabb azoknak az adóknak a hozama, amelyek a forgalomban felbukkanó pénzösszegeket közvetlenül, vagyis a „forrásnál“ tudják megragadni. Az árak felduzzadásának időszakai azonban még nem jelentik azt és nem jelentik egyformán mindenkire nézve, hogy a jövedelmek az árak megduzzadásának a mértékével emelkednének. Vagyis az áremelkedés tendenciája nem jelenti egyúttal azt is, hogy az ú. n. egyenes adóknak alávetett jövedelmek, illetőleg hozadékok is párhuzamosan emelkednének az áremelkedés arányával. Itt természetesen főleg azokra és abban az értelemben vett egyenes adókra kell gondolnunk, amelyeknél egy bizonyos időszaki (évbeli) leszámolásnak a bevételek és kiadások között mutatkozó maradványa szolgál adótárgy gyanánt. Kétségtelenül ezek a fő és legfontosabb egyenes adófajták. Az árak emelkedése és az élet drágulása ugyanis nem mindig jelenti, különösen nem mindenkinek jelenti azt, hogy a tiszta jövedelmek is emelkedni fognak. A drágulás a kiadások és a termelési költségek növekedésében is megnyilvánul és

nagyon sok embernél elsősorban ebben nyilvánul meg. Ezért a drágulás nagyon sok embernél azt fogja jelenteni, hogy kiadásai erősebben nőnek, mint a bevételei és nem megfordítva. A drágulásnak társadalmi és jövedelemeloszlási hatásai elsősorban ebben a körülményben nyilvánulnak meg és ezért ezeket adópolitikai szempontból is figyelemmel kell kísérnünk.

3. Nagyjában véve háromféle kategóriát látunk célszerűnek megkülönböztetni abban a tekintetben, hogy a különféle jövedelemeloszlási kategóriákra éppen adópolitikai szempontból — mint hat a drágulás.

A nagy konjunkturális nyereségek élvezőinél (hadi szállítók, keresett cikkek gyárosai, jól kereső nagyobb vállalkozók stb.) a pénzbeli jövedelmek többnyire a drágulással arányban, vagy annál nagyobb arányban növekednek. Van ezeken kívül egy másik kategória is, amelynél az adótárgyakat képező jövedelemmaradványok a drágulással párhuzamosan fognak nőni. Értjük ezalatt főleg egyes fontos szükségleti cikkek termelőit, megszerzőit, esetleg egyes kisgazdákat, akik cikkeiket jó áron, néha talán nem is a törvény által megengedett és törvényes árszabályozást követő forgalomban tudják értékesíteni. De van egy harmadik, még pedig a modern társadalomban igen nagy számú kategória, mely a drágulással és az adóteherrel szemben nem tudja a bevételeit megfelelően fokozni, illetőleg amellyel szemben a drágulás azt a hatást váltja ki, hogy kiadásai, költségei nagyobb arányban nőnek, mint bevételei. Ide főleg a nem konjunkturális jövedelmekből élő emberek, bevételeiket az általános árnövekedő tendenciával párhuzamosan fokozni nem tudó foglalkozások, üzemek, főleg a középosztálybeli termelők, a középvagyonokból, megélhetési tartalékokból élők tartoznak.

4. Igen tipikus példát szolgáltat ebben a tekintetben a házadó, különösen ott és azokban az időszakokban, amikor éppen szociális szempontból nem enged meg a házbérek tetszés szerint való emelését. A házadó sok helyen (és így Magyarországon is) szinte iskolapéldája a túlméretezett adónak. Ez a túlméretezés pedig éppen a házadónak a likviditásából folyik. Ennek a likviditásnak túlságos kihasználásából olyannyira, hogy nálunk pl. már csak 20, 30 éves adómentességek mellett lehet házat építeni. A túlméretezett házadó ekként annyira lehetetlenné teszi az új házak termelését, hogy csak a házadó időleges kikapcsolásával lehet azt biztosítani. A magyar adórendszert véve például, hogyha az állami házadót, annak rendkívüli pótlékát, a hadfelszerelési, rokkantellátási adót és a házbirtokok címén még ezen felül fizetendő vagyoni és jövedelmi adót, valamint a községi pótagót és még egy pár hasonló járulékot is veszünk figyelembe, ez a túlméretezés akkora, hogy a házak megújítása és újházak építése adó fize-

tésével együtt lehetetlen. Tehát vagy adót fizetnek, vagy házat építenek. Ebből az ellentmondásból csak a 25–30, néha 40 éves adómentességekkel lehet kiútat találni.

A rendszerbeli hibát ilyen adóztatásnál az mutatja, hogy az ilyen mértékű adóztatás a gazdasági életnek legtermészetesebb és legfontosabb követelményét, a reprodukciót hiúsítja meg. Az ilyen helyzetből való kiútat, mint említettük, csakis az adóztatásnak évtizedes felfüggesztésével, vagyis évtizedes adómentességek kreálásával lehet megtalálni. Éppen az adóztatásnak állandó és egyenletes volta szempontjából felmerül tehát az a kérdés, hogy nem volna-e sokkal helyesebb, különösen két szempontot venni figyelembe éppen a házadóadónál. Az egyik az, hogy ha tekintetbe vesszük az ilyen évtizedes adómentességek által előálló adóelmaradásokat, ha hozzávesszük még ehhez azokat a szociális és adóbevételi hátrányokat is, amelybe a régiebb házak birtokosai, mint a többségben lévő adóalanyok kerülnek a kényszerű adómentes építkezések rendszere kapcsán, akkor kétségtelenül előnyösebben mutatkozik egy olyan mérsékeltebb adókulccsal való megterhelése a házbirtoknak, amely egyrészt ezt az említett egyenlőtlenséget kiküszöbölné, másrészt pedig új házak termelését is lehetővé tenné. A másik szempont pedig, hogy a házbérvédelmeknek likviditását, vagyis megadóztatásának kényelmességét nem szabad túlméretezett adóztatásra felhasználni egyéb jövedelmi fajtákhoz viszonyítva sem, mert ez nemcsak az új építkezések gazdaságosságának a csődjét jelenti, hanem egyes jövedelmi forrásoknak igazságtalanul erősebb megterhelését a többiekkel szemben, ami az adóztatás arányosságának a követelményét hiúsítja meg. Az adó mértéke itt nyilván ellentétben áll azzal az adópolitikai szükségességgel, hogy a helyes adóztatás egyik legfontosabb célja az adóforrások megóvása és megerősítése, valamint megszorítása is. Ha ugyanis új építkezéseket akarunk biztosítani, akkor a házbirtokot éppen mint adóforrást kell időlegesen és nagy részben kikapcsolni.

5. Hogy itt világosabban lássunk, a házadó szempontjából is meg kell különböztetnünk egymástól azokat az adófizető kategóriákat, amelyeknél az egyenes adók hatása elviselhetőbben, tehát igazságosabban és másrészt, amelyeknél mervebben az illető adóalanyt károsítóbb módon, tehát igazságtalanabban érvényesül. Más eset ugyanis az, amikor a házvagyon nagyobb konjunkturális nyereségek számára való tőkebefektetés, pénzelhelyezés csupán, és más közgazdasági és társadalmi jelentőségű dolog az, amikor a házbirtok kisebb polgári megélhetési forrást, vagy egy életen át történt megtakarításokból összerakott nyugdíjalapféléit, és nem ritkán aféle nyomortartalékokat jelent.

Nem helyes ekként az az adópolitika, amely mind a két kategóriát egy kalap alá foglalja és többé-kevésbé egyformán sújtja. Nem helyes már szociálpolitikai szempontból sem, mert igazságtalan és a társadalmi érdekekkel ellentétes dolog az amúgy is pusztuló és aránylag nehezebb gondokkal küzdő középosztályt ezen a módon is sújtani és proletarizálni. De célszerűtlen is, mert amíg a konjunkturális befektetés gyanánt jelentkező nagyobb tőkék aránylag könnyen viselik el ezt az adószervezetet is, addig az említett — mondjuk — közép-nagyságú polgári megélhetési forrásokként, középosztálybeli vagyontartalékként jelentkező házbirtokokat, mint adóforrásokat már erősen gyengíti és pusztítja a túlméretezett adóztatás.

6. Ugyanezzel a kérdéssel összefüggő jelenség éppen napjainkban a házak és telkek árainak inflációszerű, sokszor széldületes emelkedése. A házak és a telkek árait az a körülmény veri itten fel, hogy egyre nagyobb és nagyobb tőkék keresnek elhelyezést házakban és telkekben. Ezt a jelenséget tehát nem az a középosztály, vagy általában nem az a társadalmi réteg idézi fel, amely a házat polgári megélhetési vagyonnak tekintti, hanem elsősorban azoknak a megnövekedett kereslete, akik nagyobb konjunkturális nyereségeket igyekeznek házakba és háztelkekbe befektetni és átmenteni. Sokan éppen minálunk oda egyszerűsítik le ezt a jelenséget, hogy a zsidótőke igyekszik a házbirtokba menekülni, nem kis részben azért, mert mezőgazdasági ingatlanokat nem szerezhethet.

Kétségtelen mindebből az, hogy adópolitikai szempontból is élesen külön kell választani azt a házbirtokot, mint adótárgyat, amely — meglehetősen inflációs konjunkturális tőkebefektetés céljaira szolgál, attól a házbirtoktól mint adótárgytól, amely tisztes polgári megélhetési forrást, vagy tartalékot jelent. Ezt a megkülönböztetést a házbirtokra nehezedő házadónál és a vele egybe kötött többi adóterheknél is szükséges volna keresztülvinni, mert soha sem szabad szem előtt tévesztetni, hogy az igazságos adóztatást nem a különféle eseteknek kényelmesen egy kalap alá vonásával, hanem csak az adó individualizálásával, vagyis az adóalany fizetési képességéhez és ezen keresztül személyes viszonyaihoz, főleg pedig személyes megélhetési viszonyaihoz való hozzá mérésével lehet megvalósítani.

7. Az adó individualizálásának nagy és fontos követelményét a mai pénzbeli jövedelemeloszlásnak természete úgyszólván minden téren és minden irányban igazolja, de az adók individualizálásának a követelménye főleg az egyenes adók terén vihető keresztül és főleg ezen a téren a legfontosabb, mondhatjuk, életszükséglet is. Az egyenes adók neve alatt ismert legfontosabb adófajták ugyanis azok az adók, amelyek-

nél egy gazdasági időszakban, — többnyire egy-egy esztendőben, — a kiadások által csökkentett bevételi maradványok (reziduumok) kerülnek megadóztatás alá. Ezek a reziduumok tehát többé-kevésbé azok a jövedelemmenyiségek, amelyeket az adóalanyok megélhetésükre, tőkésítésükre, illetőleg megtakarítások gyanánt való félretevésekre fordíthatnak. De nem győzhetjük itt eléggé hangsúlyozni és eláhúzni, hogy csak addig lehet az ilyen reziduális adótárgyakat logikusan megadóztatni, ameddig ezek a reziduumok valóban meg is vannak és illuzóriusokká nem válnak. Ezt az alapvető közgazdasági és igazságossági szempontot veszélyezteti az adópótlékolás rendszere akkor, amikor ez a pótlékolás az adóindividualizálási szükségleteket figyelembe nem vevő módon és bürokratikus kényelmi szempontból történik. Olyan adópótlékolás pl., amely egyaránt felemeli az adót, vagy ró hozzá az egyenes adóhoz adópótlék címén egy bizonyos százalékot, nemcsak azokkal az adóalanyokkal szemben, akiknek konjunkturális nyereségfeleslegeik vannak, hanem olyanokkal szemben is, akiknél már az alapul vett adó tétele is a szorosabb értelemben vett megélhetés céljaira szükséges összegeket sújt, nemcsak szociális, hanem közgazdasági szempontból is igazságtalan és romboló munkát végez az utóbbi adóalanyok rovására. Ez a veszedelem pedig sokkal élesebben és közvetlenül nyilvánulhat meg az egyenes adóknál, mint a közvetett adóknál, amely körülménynek a figyelembevétele fontos pénzügyi politikai, illetőleg közgazdasági követelmény. Azért van ez így t. i., mert míg a közvetett adóknál (forgalmi, fogyasztási adóknál) vagy pl. az egyes egyedárusági tárgyaknál is az adó pótlékaival együtt a forgalmi adócikknek, vagy egyedárusági cikkeknek a *vételárában* talál fedezetre és a vételárban hárítódik tovább a csereforgalomban, addig az egyenes adóknál már nincsen meg a garancia arra, hogy ez a pótlék is fedezetet találjon az alapulvett adótárgyban.

7. A fő egyenes adók ugyanis — mint már rámutattunk — a jövedelmi, vagy hozadéki bevételeknek a levonható kiadásokkal csökkentett *maradványait* (az ú. n. adóköteles *tiszta* jövedelmeket, vagy *tiszta* hozadékokat) adóztatják meg. Az egyenes adóknál tehát a kiszámított adótárgy, illetőleg adóalap mindig valamelyik bevételi összegnek, nyers jövedelmi, vagy nyers hozadéki összegnek bizonyos levonható kiadásokkal csökkentett maradványa. Ezeknél az egyenes adóknál az adó fel-emelésével, vagy megpótlékolásával nem növekszik meg úgy az adótárgy, illetőleg annak pénzürtéke áthárításra alkalmas módon, mint a közvetett adóknál. A közvetett adóknál ugyanis az adótétel az illető közvetett adó tárgyának az árát emeli. Ha pl. a sörre több adót vetek ki, akkor a sörnek az ára is emelkedni fog. A söradó tehát ebben az emelkedett árban, illetőleg

ezzel az emelkedett árral háritódik tovább át a fogyasztóra, éppúgy, amint átháritódik az egyes forgalmi adótárgyak árában mindazokra, akik az adásvételi forgalomban megveszik és tovább adják az illető árut. Az egyenes adóknál ezzel szemben semmi garancia sincs arra, hogy a bevétel és a költségek közti különbözetből ki is teljék egy olyan adóköteles tiszta jövedelem, illetőleg adóköteles tiszta jövedelemmaradvány, mely igazságosan és arányosan el tudja viselni a pótlékolásból származó adótöbbletet is. Az egyenes adók pótlékolásra tehát egyáltalában nem veszi figyelembe az adóalany egyéni adóviselő képességét, főleg fizetési képességét és mindig bizonyos hazárd eljárást jelent az adófizető rovására. Kényelmes, egy bürokratikus tollvonással elintézhető adóemelési mód ez, amely azonban mit sem törődik az adó individualizálásának szükségességével és így azzal a fontos szemponttal, hogy az adóalanyt, vagy adóforrást nem csonkítja-e meg, nem sújtja-e aránytalanul, sőt azzal sem, hogy van-e a pótlékolással sújtott adótárgyban egyáltalában véve még fedezet az illető adópótléknak elviselésére. Ez a közgazdasági és szociális tekintetben igen fontos körülmény főleg azokkal az adózó kategóriákkal szemben aktuális, amelyek bevételeiket nem tudják a növekvő áraknak, a termelési és megélhetési költségek emelkedésének arányában növelni. Vagyis éppen az árduzzadásokra, az inflációra hajlamos időszakokban sújtják és pusztítják ezek a globális adópótlékolások, (mint individualizálatlan és a fizetési képességhez nem alkalmazkodó adóztatási eljárások) szinte kétszeresen az adóalanyoknak azokat a kategóriáit, amelyeknél a drágulási folyamat nagyobb mértékben növeli a megélhetési és termelési költségeket, mint amilyen mértékben ezek a maguk jövedelmeit fokozni képesek. Hogy ezután ennél az adópótlékolási kérdésnél is megint nem a nagy konjunkturális nyereségek élvezői és félretevői vannak erősebben és igazságtalanabban sújtva, hanem ismét azok az egyenes adóalanyok, akiknek a drágulási folyamat is mindjobban felemészti fizetési képességüket és felemészti tartalékaikat, mondani is felesleges.

A globális adópótlékolások végeredményben ekként *megfordított progresszív adó* gyanánt hatnak, vagyis annál erősebb aránylag a terhük, minél gyengébb és minél kisebb fizetési képességű és jövedelmű adóalanyokat sújtanak. Ezzel az igazgatási szempontból kényelmes, de hatásában éppen nem individualizálható voltánál fogva veszedelmes pótlékolási eljárással szemben okszerűbbnek látszik az az adórendszer, amely a progressziót (adófokozást) csak egy bizonyos fokon túl, a nagyobb jövedelmeknél kezdi (supertax) és a kis- és középjövedelmeket kiveszi a progresszió alól.

8. Hogyha az eddig mondottakkal kapcsolatban az adópolitika és az adóztatás szempontjából felhívjuk a középsz-

tály sorsára is a figyelmet, ezt korántsem azért tettük, mint hogyha az adók szociális hatásának más irányban és más társadalmi rétegekkel szemben való jelentőségét nem ismerjük, vagy nem tudnók értékelni. De rá kellett mutatni az egyenes adóknak nehezebb áthárítási körülményeiből folyó egyes következményekre, amelyek túlnyomóan a polgári középosztály tagjain csattannak el. A helyes pénzügyi politika nem lehet a nagy tömegekkel való népszerűség keresésének a tere, hanem csak a jól lemért pénzügypolitikai optimum keresése. Ez az optimum pedig az adóztatás terén csakis az adóztatás arányosításának minél nagyobb mértékű megvalósításában állhat. Az adóztatás arányossága pedig az adónak, a teherviselőképesseggel való aránybahozatalából áll. Ez a teherviselőképesseg pedig a pénzgazdaság korában az adóalany fizetőképességével kell, hogy egybe essék. Az adóztatás igazságossága ekként nem fejezhet ki mást, mint az adónak a teherviselő, illetőleg fizetőképességhez való arányosítását. Ez a követelmény pedig sokkal erőteljesebben lép előtérbe az egyenes, mint a közvetett adóknál. Az egyenes adó ugyanis, mint már rámutattunk, időszaki adóztatás, amely egy időszakon belül elért, vagy elérhető tiszta jövedelmet, vagy tiszta hozadékot, mint az időszakon belül elért bevételeknek a kiadásokkal csökkentett maradványát adóztatja meg. Az így adódó adótárgy, illetőleg adóalap sokkal merevebb kategória, mint a közvetett adók tárgyai általában. A közvetett adók ugyanis a gazdasági élet mozgásába helyezkednek bele, adótárgyai a csereforgalomnak, illetőleg jövedelemelcszálásnak szintén mozgásban lévő bevételi, vagy kiadásbeli elemei, tételei és így a csereforgalom folyamatában tovább mozgó árösszegei, amelyek az ár összegében magukkal hordják, tovább viszik és így tovább hárítják másokra az árnak egyik alkatrészévé vált adótételt is.

9. Ha tehát nem akarunk egyszerűen demagógok lenni és esupán a nagy tömegeknek hízelegni akkor, amikor főleg a középosztályon csattanó inémt említett adóztatási módok aránytalanságait és igazságtalanságait felemlítjük, akkor nem szabad szem előtt téveszteniünk, a középosztálynak nemzeti szempontból való jelentőségét sem. Ha ugyanis ez a középosztály eltűnik a társadalmi rétegek sorából, ha megszűnik ennek a többé-kevésbé kultúr- és mérséklő befolyása, akkor ott vagyunk a proletár társadalomnál, a túlnyomólag, vagy kizárólag proletártársadalom minden szélsőségével és veszedelmével együtt, amely az első nehezebb szociális megpróbáltatásnál rohan a kommunizmus felé, sőt akarva nem akarva azt készíti elő.

A termelő középüzemek és középvagyonok azok, amelyek a legkevésbé származnak a nagy konjunkturális nyereségek lefőlözéséből. Eltűnésük a nemzet gerincét gyengíti meg, azét a

társadalmi réteget, amelynek hazafiassága minden időkből a legerősebbnek bizonyult a haza fogalmát megtagadó szociális és forradalmi tömegek irányával szemben.

A mai nagy világégésben a magántulajdont elismerő és a magántulajdont elsöpörni akaró, megtagadó két tábor küzd egymással: a magántulajdon és a kommunizmus világa. A kommunizmusnak számos különböző színekre festett árnyalata és fokozata van. Minél ninestelenebb társadalmi rétegek közé hatolunk, annál könnyebben és annál népszerűbben terjedhet el a kommunizmusnak valamilyen árnyalata. Annál könnyebben lesz kedvelté az a jelszó, hogy elvenni a másét és osztozkodni belőle. Sajnos, ez az őszinte igazság, amelyet azonban csak kevesen mondanak ki. Ezért szükségesek az erős társadalmi szerkezetek, amelyek a kommunizmusnak különféle színű és különféle árnyalatú irányával egyaránt szembe tudnak szállni, ott, ahol kell. A kommunizmus eddig ugyanis csak a nyomorúság közösségét tudta megtestesíteni a világon. Az eddigi civilizáció és jólét évezredek óta a magántulajdon rendjén alapul. Hogy ezzel szemben mit tudott alkotni a kommunizmus, arra már megvan a gyakorlati példa és bizonyíték is a szovjet-orosz példában. Nagy átalakítást, nagy embertömegek munkabehajtását, az ellentétes nézetűeknek és érdekűeknek milliószámra kiirtását tudta ez eredményezni, de ezzel szemben mindent inkább eredményezett, mint tömegjólétet. Az erős társadalmi szerkezethez hozzátartozik az is, hogy a kultúrának hordozói és a magántulajdon kultúrrendjének meggyőződéses hívei el ne tűnjenek. Ezért irtotta ki ezeket a kommunizmus világa. A középosztálybeli politika tehát minden gazdasági és pénzügyi politika szerves kiegészítője kell, hogy legyen, mint egyik elengedhetetlenül fontos láncszeme és alkotórésze annak a politikának, amely a magántulajdon intézményéhez való ragaszkodást és e ragaszkodásnak nemzetfenntartó kultúrhatását minél szélesebb társadalmi rétegeknél minél általánosabbá akarja és tudja tenni. A pénzügyi politikáról elmondhatjuk, hogy a mai pénzgazdasági rendszerben ez a közgazdasági politikának az egyik keze, talán a jobb keze. Annál hívebben tölti be tehát nemzeti feladatát, minél inkább közrehat abban a tekintetben is, hogy a magántulajdon intézménye és ösztönző ereje minél szélesebb társadalmi rétegekben nyilvánulhasson meg.

Balás Károly.

A biztosítás eszméje és technikája.

1. *Bevezetés.* Közgazdasági életünk Hamupipőkéje — fejlettség és tudományos művelés szempontjából egyaránt — a biztosítás. Pedig lassanként talán már hatásában is elmulóban van kifejlődésének multszázadbéli két nagy kerékkötője, az úrbériség s közlekedésünknek — másutt a biztosítási eszme ősi élesztőjének — ázsiai állapota. Csodálatos vezető rétegünk közönye is. Több neves közgazdaságtani, gazdaságtörténelmi munkánkban szó sem esik biztosításról, erről az eszméjében s hatásában áldásos, technikájában szellemes intézményről.

Ugy érzem, egyik alapoka ennek az áldatlan helyzetnek az a rejtelmes homály, amely biztosítási intézményeink életét körülveszi. Sok biztosítási emberünk előtt sem világos egészen, hogy a biztosítás eszméjét és technikáját, — tehát gondolatát és kivitelét, (elsősorban a díj- és díjtartalékszámítást) — tulajdonképpen mi köti össze. És különösen: micsoda kapocs hozza a biztosítást és a matematikát annyira szoros összefüggésbe, hogy biztosításmatematikáról is lehet beszélni, mint alkalmazott matematikai studiumról? Az odavetett, sekély megoldásokkal megelégedők egy szóra elhiszik, hogy a biztosítási eszme megvalósítása egyszerűen statisztikai, vagy — ami előttük szinte egyre megy — valószínűségszámítási alapon nyugszik, a valószínűségszámítás pedig már a matematikának egyik ága s így két felületes gondolat összefűzésével már elintézettnek is veszik a biztosításnak a matematikával való kapcsolatát. Kis elmélyedés már felfedi a felszín alatti nehézségeket.

Az alábbiakban ezekre a nehézségekre, s megoldásuk módjaira mutatok rá.

Felvetek két kérdést: Mi köze a biztosításnak a valószínűségszámításhoz? Milyen helyet foglal el a valószínűségszámítás a matematika gondolatkörében?

2. *Valószínűség és matematika.* Kezdjük vizsgálatunkat egyelőre a második kérdéssel. Ha a matematikust a valószínűségszámítás felől megkérdezzük, sok esetben azt a gondolkodóba ejtő feleletet kapjuk: a valószínűségszámítás nem ága a matematikának, csupán ennek egy logikai tudományköre, a valószínűségelméletre való alkalmazása; a matematika axio-

mákon felépülő exact tudomány, a valószínűségszámítás önálló, axiomatikus felépítése pedig az idevágó legújabb kísérletek¹ ellenére sem tekinthető megnyugtatóan elintézettnek. Az ilyen tudomány, melyben az alapfogalmak definíciója körül is még a legélesebb harcok dúlnak, valóban nehezen tekinthető a sokezer éves *multa* visszatekintő, s egyedül biztosnak tekintett tudomány, sokak szemében „a“ tudomány, a matematika egyik ágának.

Egyébként az sem magától értődő, lehet-e egyáltalán valószínűségről beszélni, s meg lehet-e alapozni a „véletlen tudományát“. Amint a véletlen szót u. i. kimondjuk, — pedig a valószínűséggel kapcsolatban előbb-utóbb ki kell mondanunk, — rögtön világos, miért van annyi ellenmondás a valószínűségfogalom körül. Véletlen nincs, tudománya még kevésbé lehet. Hiszen valamely tudomány „a tárgyilag egybe tartozó, igazolt ismeretek (ú. n. törvények) rendszere“, s a „véletlen törvényeiről“ beszélni — ellenmondás. A véletlenben törvény nincs, különben már nem — véletlen!

A görög matematikus elszörnyedve fordult volna el olyan kísérlettől, amely a matematikát a véletlen esélyeire alkalmazni akarja. Az „Isten is számol“ gondolatkörben élő tudós előtt ez képtelenségnek tűnt volna, hiszen Isten előtt véletlen nincs. A véletlen „anthropomorph“, emberre szabott fogalom, tudatlanságunk beismerése, az „okismeret hiányának kifejezése“ — mondták a stoikusok.

Véletlen nincs, de viszont életünket túlnyomórészt nem logikailag feltétlenül érvényeseknek igazolt ismereteink, hanem valószínűségi ítéletek, sejtések irányítják. „Gefühl ist alles“ — mondja Goethe. Ezeknek a homályos sejtelmeknek volna matematikájuk? Ez a magas tudomány foglalkoznék ilyen valószínűséggel: Lekésem-e a villamosról? Pedig a „sejtés művésze“, az „Ars conjectandi“ valószínűségszámítási munkának, *Bernoulli* Jakab nagy művének a címe, ahogy matematikus volt az is, *Leibniz*, aki a valószínűség *elméletének*, mint a logika egy ágának kezdeményezője volt. Ő írta 23 éves korában (1669-ben) a lengyel királyválasztásról írt emlékiratában: „... szükség volna a logika egy új ágára, amely a valószínűség fokait tárgyalná.“

Ebből a zűrzavarból a logika így emel fel bennünket:

Először is, szó sincs arról, hogy a valószínűségelmélet abból indulna ki, hogy az események a véletlennek alávetettek. „A valószínűség nem magának az eseménynek tulajdonsága, hanem azon indok erősségének puszta elnevezése, amelynek

¹ L. főkép: *Mises*: „Vorlesungen aus dem Gebiete der angewandten Mathematik.“ I. Band: „Wahrscheinlichkeitsrechnung und ihre Anwendung in der Statistik und theoretischen Physik“, Leipzig u. Wien, Franz Deuticke, 1931.

alapján mi az esemény bekövetkezését várjuk.“² A valószínűség, a valószínűsítés bennünk van, s nem az eseményekben, amelyek, igenis, örök törvények által igazítottak. A valószínűség az esemény bekövetkezésére vonatkozó valószínűségi ítéletünk, következtetésünk érvényességének jellemzője.

Azután: a logika szigorú megkülönböztetést tesz lélektani (vagy subjectiv) és logikai (vagy objectiv) valószínűségi ítélet között. Lélektani az a valószínűségi ítélet, amelynek ok-alapjai, indokai, csak valamely egyéni tudat számára világosak. Ezek egyéni életünk gyors valószínűségi ítéletei, homályos sejtelmek, ösztönéletünk „megérzései“. A logika, ill. a valószínűségelmélet ezekkel a valószínűségi ítéletekkel nem foglalkozik.

Ezzel nagy lépést tettünk a világosság felé: a valószínűségelmélet csupán a logikai valószínűségi ítéletekkel foglalkozik, tehát olyanokkal, amelyeknek ok-alapjai *általános érvényűek*. A logikai valószínűségi ítélet nem kényszerítően feltétlen érvényű ugyan, — különben nem lenne csupán „valószínűségi“ ítélet, — de *indokai* „logikusak“, általános érvényűek, átgondoltak, mindenki, minden helyesen gondolkodó ember előtt világosak.

S végül: a valószínűségszámítás a logikai valószínűségi ítéletek közül is csak azokat választja ki, s jellemzi érvényességük fokát számmal, amelyeknél „egyenlően lehetséges esetek“ állapíthatók meg. (Pl. a kockadobásnál hat egyenlően lehetséges eset van: a hat lap valamelyikének dobása). Matematikai valószínűségen és pedig „a priori“ valószínűségen értjük azután a kérdéses esemény bekövetkezésére kedvező esetek számának az összes esetek számához való viszonyát.

A valószínűségszámítás fejlődése valójában akkor indul meg, mikor 1654-ben egy híres francia kockajátékos: de la *Méré* lovag *Pascal*hoz, a nagy matematikushoz és filozófushoz tanácsért fordul két kockajáték-problémával kapcsolatban. Az első nagyon jellegzetes, bemutatom. A lovag feltette a kérdést: Mi lehet az oka annak, hogy az egy kockával való 6-os dobás játéka kedvező a játékosra, ha arra fogad, hogy az első négy dobás között megjelenik a 6-os, s ugyanakkor a két kockával való rokonjáték, ha arra fogadunk, hogy az első 24 dobás között megjelenik a két 6-os, már veszteséges a játékosra, pedig 4-nek az aránya 6-hoz ugyanaz, mint 24-nek 36-hoz és egy kockával 6, két kockával 36-féle dobás képzelhető el. *Pascal*-lal együtt esodáljuk a lovag hihetetlen türelmét, hiszen mindkét játék ezreinek lefolytatása kellett ahhoz, s igen jó megfigyelőképesség, hogy erre rájőjjön. A loagnak igaza volt. Az első játék nyereséges a játékosra, mert annak, hogy az egy kockával való játéknál az első 4 dobásban megjelenjék a 6-os, a valószínűsége több, mint $\frac{1}{2}$, *Pascal*, s utána *Fermat*, megállapí-

² John Stuart Mill: Logic, II. 67.

tása szerint 516‰ , a játékosnak nagyobb a nyerési esélye, mint a bankaré, s ha huzamosabb időn keresztül játszanak, — s itt jelenik meg csírájában a nagy számok törvénye — ez a különbség realizálódik. Ha 10 P a nyeremény, a játékosnak enél a játéknál nem 5 P-t kellene tennie, hogy a játék „igazságos“ legyen, hanem 5.16 P-t. Ha tehát a bankár mégis 5 P tét ellenében megy bele a játékba, úgy huzamos időn keresztül való játék után kérlelhetetlen bizonyossággal hátrányba kerül. Ezzel szemben a két kockával való játéknál annak a valószínűsége, hogy az első 24 dobásban megjelenjék a két 6-os, a játékos számára a nyereség valószínűsége csupán 491‰ . Ha tehát a játékos nem az „igazságos betéttel“, 4.91 P-vel játszik, hanem 5 P betétet ad, előbb-utóbb veszteséges lesz számára a játék.

El kell még mondanunk, hogy *Pascal* szép megoldását a lovag nem fogadta el, sőt botrányosnak találta és azt állította, hogy az aritmetikában ellentmondás van. Ahelyett, hogy gyönyörködött volna a megnyugtató magyarázaton, továbbra is mereven ragaszkodott 4-nek a 6-hoz, mint 24-nek a 36-hoz való arányosságához, kiindulási pontjához. Hányszor van a matematikus ma is *Pascal*-hoz hasonló helyzetben, mikor érveinek meghallgatása és megértése helyett, a laikus helytelen kiinduláspontjának örökös ismétlését hallja. Ugyanazt érzi, mint *Pascal*, ki az esettel kapcsolatban *Fermat*-hoz írt levelében a lovagról ezt írja:³ „Il est un très bon esprit, mais il n'est pas géomètre. C'est, comme vous savez, un grand défaut!“.

De la *Méré* lovag második feladata is tanulságos a biztosítási technikus szempontjából, mert a szerencsejáték időelőtti abbahagyása esetén a tét igazságos megosztására vonatkozik, tehát sok rokonyonást mutat a biztosítás abbahagyása esetén járó helyes visszaváltási érték meghatározásával.

Az „a priori“ valószínűségfogalom ellenzői azt állítják, hogy a meghatározásában szereplő „egyenlő mértékben“ kitétel már rejtett valószínűségi ítéletet takar, s hogy a priori valószínűségről beszélni így képtelenség. Az „a posteriori“, „tapasztalati“ valószínűségnél nem elégszem meg minden kockára, „a“ kockára vonatkozó megállapítással, hanem előveszem azt a kockát, amelyikkel játszani fogunk, feldobom legalább 600-szor, s ha azt tapasztalom, hogy közben éppen 100-szor dobtam 6-ost, akkor ezen kocka 6-os dobása tapasztalati valószínűségének $\frac{100}{600}$ -at, ismét $\frac{1}{6}$ -ot tekintjük. Ha azonban a 600 esetből 110-szer dobtunk 6-ost, $\frac{110}{600}$ -t tekintjük tapasztalati valószínűségnek, s

³ Jó ítélőképességű ember, de nem matematikus, s ez, — Ön is jól tudja —, nagy hiba.

ezzel a kockával szívesebben leszünk a 6-os dobásra nézve játékosok, mint bankárok.

„Csak az első lépés nehéz“. A valószínűségnek, mint törtnek meghatározása után már semmi akadályja sincs a számvetés szabályai alkalmazásának. A felsőbb mennyiségben gondolatvilága pedig az ismétlődő események valószínűségén és a nagy számok törvényén keresztül teszi a valószínűségszámítást termékennyé.

A matematikai valószínűség bármelyik fogalmi meghatározását fogadjuk is el helyesnek, a szerencsejáték elméletében (s egyben a teljes valószínűségszámításban) a bonyolultabb esetek valószínűségének kiértékelésénél két alapeset játszik szerepet. Az egyik a teljes valószínűség esete, a „vagy-valószínűség“, a másik az összetett valószínűség esete, az „és-valószínűség“.

A vagy-valószínűséget a következő példa világítja meg: Van egy urnában 10 golyónk éspedig van benne:

4 piros,
3 zöld,
2 fehér,
1 fekete,

összesen: 10 golyónk.

Mi annak a valószínűsége, hogy ha benyulok az urnába, piros golyót húzok ki? Négy piros golyó van az urnában, a kedvező esetek száma tehát: 4, az összes esetek száma: 10; a piros golyó húzásának valószínűsége tehát: $\frac{4}{10}$. Hasonlóképen a zöld golyó húzásának valószínűsége: $\frac{3}{10}$. Feltesszük most a következő kérdést: Mi annak a valószínűsége, hogy *vagy* pirosat, *vagy* zöldet húzok? Nyilvánvalóan $\frac{7}{10}$, mert 7 kedvező eset lesz, tehát:

$$\frac{7}{10} = \frac{4+3}{10} = \frac{4}{10} + \frac{3}{10}$$

A „*vagy* piros, *vagy* zöld“ húzásának valószínűsége a piros húzás valószínűségének és a zöld húzás valószínűségének *összegével* egyenlő.

Vagy-valószínűségek kiszámításánál tehát az egyes valószínűségeket össze kell adni.

A most tárgyalt vagy-valószínűségtől (más szóval: teljes valószínűségtől) élesen megkülönböztetendő az *és*-valószínűség (más szóval: összetett valószínűség.) Ennek a megbeszéléséhez vegyünk két urnát és tegyük fel, hogy abban is vannak különböző színű golyók éspedig:

az első urnában van:

4 piros,
2 fekete,
2 fehér,
2 zöld,

a második urnában van:

4 piros,
3 fekete,
2 fehér,
3 zöld,

az első urnában 10, a második urnában 12 golyó van.

A két urnát egymás mellé helyezem, s mindegyikből kihúzok egy golyót. Mi a valószínűsége annak, hogy az első urnából piros és a második urnából zöld golyót húzok ki? Az összes esetek megszámlálását így végzem: Ha az első urnából kihúzom az első pirosat, a második urnából a 12 golyó bármelyikét húzhatom. Lesz tehát 12 eset. Ha az első urnából a második pirosat húzom ki, ehhez is a második urna bármelyik golyóját húzhatom, ez ismét 12 eset. Az első urna 10 golyója bármelyikének kihúzása után a második urna 12 golyójának bármelyikét húzhatom, az összes esetek száma tehát 10×12 . Számoljuk most meg az egy piros és egy zöld golyó húzására kedvező esetek számát. Az első urnából kihúzhatom az első piros golyót, s a második urnából az első, a második, vagy a harmadik zöld golyót. Ez már 3 kedvező eset. Azután lehet, hogy az első urna második piros golyóját húzom ki, a második urna első, második, vagy harmadik zöld golyójával. Ez szintén 3 eset. Mivel pedig az első urnában 4 piros golyó van, a kedvező esetek száma összesen 4×3 . Több kedvező eset nincs. Mert akár az első urnából húzok nem pirosat, akár a másodikból nem zöldet, már nem lehet, hogy az első golyóm piros, a második pedig zöld legyen. A kedvező esetek száma tehát 4×3 , az összes esetek száma pedig 10×12 . Egy piros és egy zöld golyó húzásának valószínűsége tehát:

$$\frac{4 \cdot 3}{10 \cdot 12} = \frac{4}{10} \cdot \frac{3}{12}$$

De mi a $\frac{4}{10}$ és a $\frac{3}{12}$? $\frac{4}{10}$ annak a valószínűsége, hogy az első urnából pirosat húzzunk, a $\frac{3}{12}$ pedig annak a valószínűsége, hogy a második urnából húzzunk zöldet. Kiderült tehát, hogy az első urnából piros és ugyanakkor a második urnából zöld húzásának valószínűsége az első urnából való piros és a második urnából való zöldhúzás valószínűségének, tehát a külön piros, ill. külön zöldhúzás valószínűségének szorzatával egyenlő.

3. *A valószínűségszámítás „igazolása“.* Hogy a valószínűségszámítás, mint a matematikának egyik alkalmazott tudománya nem visz ellenmondásokra, hanem olyan eredményekre, amelyek a való élettel a legszebb összhangban vannak, erre

nézve gyakorlati biztosítékot szolgáltatnak azok a kísérletek, amelyeknek eredményei a valószínűségszámítás eredményeivel összhangban vannak. Nem arra szolgálnak, hogy a valószínűségszámítást megalapozzák, hanem csupán igazolásul s a matematikust és főképp a laikust megnyugtattják afelől, hogy a calculator valószínűségszámítási spekulációi közben nem jár ingoványon.

Forduljunk ismét a szerencsejátékokhoz, azok legelterjedtebbikéhez, a roulette-hez. A roulettejáték Monte Carloban feljegyzett eredményei igen szépen igazolták a valószínűségszámítás elméleti eredményeit.

Eszerint ugyanis ahhoz, hogy legalább 5-ször egymás után fekete szerepeljen, a rouletteben átlagban 69.52 játszma szükséges. Tehát kb. minden 70 játszmában fog egyszer előfordulni, hogy legalább 5-ször egymás után fekete szerepeljen. A feljegyzett 110 283 játszmában 1 594-szer fordult elő legalább 5-ös fekete seria, ami 69.18 átlagot eredményez. Ennek az eredménynek a fenti elméleti 69.52-höz való, meglepően jó símulása arról biztosít, hogy a valószínűségszámításban már komoly valóságérték van. Hasonlóképpen érdekes, ha a legalább 6-os, legalább 7-es, legalább 8-as seriával kapcsolatos elméleti eredményt hasonlítjuk össze a tapasztalattal. A 6-os, 7-es, 8-as seria előfordulásához az elmélet szerint átlagban a következő számú játékok szükségesek: 144.95, 299.94, 624. Nos, a megfigyelt 110 284 játszmában 762-szer fordult elő legalább 6-os seria, ami 144.73 átlagnak, 110 109 játékból 368-szor legalább 7-es seria, ami 299.62 átlagnak, s ugyancsak 110 109 játszmából 176-szor fordult elő legalább 8-as seria, ami 625 átlagnak felel meg.

4. *A nagy számok törvénye.* A szerencsejáték egész elméletének s a belőle kifejlődött valószínűségszámításnak is alapja a „nagy számok törvénye“.

Megértésére képzeljünk el egy tér közepén $10 \times 10 = 100$ négyzetből álló táblát. Ha esni kezd az eső s lehull 100 csepp, az egy négyzetre eső átlagos cseppszám 1. Persze, nem valószínű, hogy ilyen szép szabályossággal esik. A valószínű az, hogy lesz olyan négyzet, amelyen nem találunk cseppet, viszont lesz olyan, amelyikre 2, de talán több is hull. Bizonyos *meghatározható, nagy valószínűséggel* számíthatok arra, hogy 0, 1 és 2 lesz a cseppek száma. (Persze, minden lehetőség elképzelhető, még az is, hogy egy négyzetre esik mind a száz csepp s a többire semmi. Éppen azért, mert csak „nagy valószínűség“-ről beszélhetünk, nincs is itt szó olyan értelmű „törvény“-ről, mint amilyen a vízbemártott test súlyvesztését pontosan meghatározó Archimedes-törvény, vagy a visszavert fénysugár útját rögzítő fénytani törvény, hanem csak valószínűségi ítéletről,

mely azonban nagyon szépen s minden gyakorlati követelményt kielégítően, megnyugtatóan tájékoztat.)

Ha egy négyzetre 2 csepp esett, az átlagos 1 csepptől való (pozitív) eltérés 1 csepp. Ha pedig nem esik semmi, akkor is 1 csepp az átlagtól való (negatív) eltérés. Az 1 csepptől való legnagyobb eltérés tehát „nagy valószínűség“-gel, „néhány csepptől eltekintve“, 1 csepp, az eltérés egyenlő magával az átlaggal, 100%-os.

Ha a cseppek száma nő, az átlag, s az attól való eltérés is nő, azonban a cseppek számával az átlag együtt, arányosan, míg az átlagtól való eltérés lassabban nő! Ha megszázsorozódik a cseppek száma, tehát 10 000 csepp eső hull, az egy négyzetre eső cseppek száma is megszázsorozódik, 100 lesz s megnő — de csak megtízszereződik — az átlagtól való eltérés. 1 volt, most 10 lesz s a 100 cseppeknél tárgyalt „nagy valószínűség“-gel egyenlő valószínűséggel számíthatunk arra, hogy $100 - 10 = 90$ és $100 + 10 = 110$ között lesz a cseppek száma. A 100 csepp átlagtól való 10 cseppeles eltérés tehát már csak 10%! Több csepp esett, az átlagtól való eltérés is nőtt, de lassabban, úgyhogy *viszonylag kisebbedett!*

Ha újból megszázsorozódik a cseppek száma, s már 1 000 000 csepp esik a térre, egy négyzetre ismét 100-szor annyi csepp esik, már 10 000. A 10 000 cseppeles átlagtól való eltérés is megnő, nem 10 csepp, hanem 10-nek többszöröse, de nem százszorosa, ismét csak tízszerese, tehát 100 csepp az eltérés. Az egy négyzetre eső cseppek száma tehát *ismét a fenti valószínűséggel várhatóan* 9 900 és 10 100 között lesz. Abszolút értékben ismét nagyobb lett az eltérés, már csak 100 csepp hibával tudjuk megmondani, hogy mennyi lesz valószínűleg az egy négyzetre eső cseppek száma, de a viszonylagos eltérés kisebb lett, hiszen az átlagos 10 000 cseppszámnak a 100 csepp eltérés már csak 1%-a. Az átlagtól való abszolút eltérés nőtt, a relatív eltérés ugyanebben az arányban csökkent.

Ha tehát kevés csepp esik a térre, az egyes négyzetekre eső cseppek száma között is kicsi a különbség, de a négyzetek nedvesedése közötti relatív különbség nagy! Ha azonban nagyszámú csepp esik a térre, szinte egyformán nedves lesz mindegyik négyzet, bár az azokra eső cseppek számában nagy lehet az eltérés. Ez a nagy számok törvénye!

5. *A valószínűségszámítás és a biztosítás.* Mi sem bizonyítja szebben a valószínűségszámítás és a biztosítás kapcsolatát, mint az a tény, hogy a biztosítás intézményének felvirágzása történetileg is, okozatilag is egybeesik a valószínűségszámítás kifejlődésével. Nevezetes tény, mert mindkettő, biztosítás és valószínűségszámítás, nagyon jellemző kultúránkra, a nyugati kultúrára nézve. Az összekötő kapocs kettőjük között a szerencsejáték. Gyakorlati s kultúrtörténeti szempontból egy-

aránt igazat kell adnunk a biztosítási intézmények matematikusainak, akik azt vallják: A biztosítás technikájában a valószínűségszámításnak hasonló szerepe van, mint a szerencsejátékok elméletében. Mondhatnók így is: A biztosítás két szerencsejáték kapcsolata. Az egyik játék az élet, amelyről „felteszszük“, hogy véletlenek sora, s az életben bekövetkező csapásokat, illetve azok anyagi hátrányait úgy háárítjuk el, hogy ugyanazt az esélyt egy ezzel egyidejűleg folyó második játékban, a biztosításban is megjátsszuk, úgyhogy amennyiben a csapás bekövetkezett, tehát az első játszmában veszünk, ugyanakkor a második játszmában ugyanannyit nyerünk s így a veszteséget áthárítottuk.

A kétkedéshez szokott emberi elme könnyen kap kétkedéséhez tápot a biztosítás és a valószínűségszámítás kapcsolatának kérdésében. A tünődő elme előtt rögtön világos lesz ugyanis, hogy valamely biztosítási esemény bekövetkezési valószínűségének megítélésénél nincs értéke sem az a priori, sem az a posteriori valószínűségfogalomnak.

Az életbiztosításra ajánlatot tevő egyén halálozási valószínűségét pl. a priori eldönteni nem lehet; az ember élete, s különösképen a halála számokban ki sem fejezhetően bonyolultabb a kockadobásnál. Orvosi vizsgálati módszereink nem teszik lehetővé a kérdés megválaszolását, az átélt betegségek, vagy az örökölt hajlamok hatásának eldöntése pedig egyelőre csupán tapogatózás. Pedig mennyi egyébtől is függ a halál!

De a biztosítási ajánlatot tevő fél a posteriori halálozási valószínűségéről sem beszélhetünk, hiszen ehhez az kellene, hogy a biztosított jó néhány százszor élje végig ugyanolyan körülmények között ugyanazt az életévét.

Ilyen valószínűségszámítási alapok igénylése esetén a biztosító soha egyetlen üzletet sem tudna kötni.

Ebből a dilemmából a biztosítót az a felismerés emeli ki, hogy az *egyén* halálozási valószínűségének ismeretére nincs is szükség. A kollektívum, a csoport, a tömegjelenségek megfigyelése, tehát a statisztikai érték teszi lehetségessé azt, hogy a biztosító az ember életét elfogadhassa kockázatra. A tömegjelenségnél a nagy számok törvénye alapján kiütközik a „sors következetessége“, Madách Imre csodálatosan találó sorai szerint:

„S ki lajstromozza majd a számokat,
következetes voltán bámuland
a sorsnak, mely házasságot, halált,
bünt és erényt arányosan vezet,
hitet, örülést és öngyilkolást“.

A biztosítandó egyén életkorát, faját, nemét, jegyekként feltüntető kollektívumnak, tehát pl. a 46 éves magyar férfiak

egy csoportjának megfigyelése képesíti a biztosítót arra, hogy egy 46 éves magyar férfi életkockázatát magára vállalja. Persze: abban a feltevésben, hogy nem ő az egyetlen ajánlattevő 46 éves magyar férfi, hanem nagy csoport köt vagy fog kötni biztosítást s így számíthatunk a „scrs következetességére“, a „risicók kiegyenlítődésére“. Ennek a csoportnak megfigyelt tapasztalati halálozási valószínűségét tekinti a biztosító a 46 éves magyar férfi egyén halálozási valószínűségének.

Ha már ez a valószínűség, mint szám, elfogadást nyert, abból a valószínűségszámítás, s azzal együtt a matematika egész apparátusának alkalmazása elé új elvi nehézség már nem gördül.

A valószínűségek halmozásának eseteiben is könnyen kiismerjük magunkat, ha a kétféle összetételre, a vagy-valószínűségre és az és-valószínűségre gondolunk.

A vagy-valószínűség, tehát az egy urna esetében, annak a valószínűségét, hogy egy ma 46 éves egyén meghal-e az idén, vagy jövőre, meg fogom kapni, mint a vonatkozó két valószínűség összegét. Hogy pedig egy emberkettős, tehát pl. két testvér, vagy szülő és gyermek, vagy férj és feleség a következő év folyamán meghal-e, ez a valószínűség két urnára vonatkozik, s a keresett valószínűség ez esetben nyilván és-valószínűség. Nem árt tájékozásul megjegyezni, hogy

20 éves egyén halálozási valószínűsége kb.	3 ⁰ / ₁₀₀ ,	
30 " " " " "	" " " " "	4 ⁰ / ₁₀₀ ,
40 " " " " "	" " " " "	7 ⁰ / ₁₀₀ , az előző kettő összege, s innen kezdve 10 évenként megközelítőleg megkétszereződik a valószínűség,
50 " " " " "	" " " " "	14 ⁰ / ₁₀₀ ,
60 " " " " "	" " " " "	28 ⁰ / ₁₀₀ , kerekén : 3 ⁰ / ₁₀ ,
70 " " " " "	" " " " "	6 ⁰ / ₁₀ ,
80 " " " " "	" " " " "	12 ⁰ / ₁₀ .

Hogy tehát pl. két testvér, akiknek egyike 30 éves, másika 20 éves, az év folyamán meghaljon, annak a valószínűsége csupán $0.003 \cdot 0.004 = 0.000012$.

Hogy végül a valószínűségszámítás alaptörvényének, a nagy számok törvényének a biztosítás technikájában való alkalmazását is bemutassam, vegyünk fel egy csoport egyenlő életkorú egyént. Halálozási valószínűségük legyen 1%, tehát fenti hozzávetőleges értékeink szerint 40. és 50. életkoruk között vannak.

Ha biztosításra a csoport egyetlen tagját fogadjuk el 1 évre, tehát ú. n. 1 éves tiszta rizikóbiztosításra, úgy az 1 000 P tőkés biztosításnak évi díja 10 P lesz. A biztosító 10 P évi díj ellenében elvállalta az egyén 1 000 P-s haláleseti kockázatát. Ez

a biztosítás semmiben sem különbözik a szerencsejátéktól, ahol a nyereség 1 000 P, a nyeresi valószínűség 1%, tehát az „igazságos betét“ 10 P.

Szerencsejátéknak kell minősítenünk még azt az esetet is, ha ezt a biztosítást 10 ember köti. Ebben az esetben ugyanis a biztosított tőke összesen 10.000 P, az összes évi díj 100 P, pedig csak 90,4% valószínűséggel számíthatunk arra, hogy senki sem fog meghalni a 10 biztosított közül, míg 9,6%, csaknem 10%-os valószínűséggel kell arra felkészülnünk, hogy az évi díjnak többszörösét, legalább 10-szeresét fogjuk kifizetni. Pedig több, mint 4‰-es valószínűséggel figyelembe kell még vennünk azt is, hogy a 10 közül ketten, vagy még többen halnak meg, még az is előfordulhat, hogy egész bevételünk 20-szorosát kell kárként kifizetni. Ismétlem: Annak a valószínűsége, hogy üzletünk veszteséges lesz, s hogy az évi díj 10-szeresét vagy még nagyobb többszörösét kell kifizetnünk, közel 10%. Méltán mondhatjuk a 10 egyén biztosításának vállalását is szerencsejátéknak.

Javul a helyzet, ha 100 ember köti ugyanezt a biztosítást. A biztosított tőke ez esetben 100.000 P, az összes évi díj 1.000 P. Ekkor a valószínűségszámítás elemei szerint az, hogy ráfizessék a díjra, — azaz, hogy kifizetésem 1.000 P-t meghaladjon, vagyis legalább ketten haljanak meg — nagy, 26,4%-os valószínűséggel következik be, de ennek a valószínűségnek túlnyomó része — a 26,4%-nak majd $\frac{3}{4}$ része, t. i. 18,5% — arra az esetre vonatkozik, amikor veszteséggel számolhatok ugyan, de ez a veszteségem nem az összes évi díjnak tízszerese, mint előbb, hanem csupán egyszerese. Hogy évi díjamat tízszeresét fizessem ki, annak valószínűsége gyakorlatilag elenyésző, már annak a valószínűsége is csak 3‰, hogy évi kifizetésem évi díjamat 5-szöröse, vagy annál nagyobb legyen. Azzal tehát, hogy 100 egyén biztosítását vállaltam 10 helyett, vállalkozásom risikója s szerencsejátékjellege lényegesen csökkent.

Ha állományom már 1.000 biztosított s így immár 1.000.000 P biztosított tőkém és 10.000 P évi díjamban van, úgy már kb. 25%-os valószínűséggel számíthatok arra, hogy kifizetésem 9.000 és 11.000 P között lesz, s csaknem 999‰ valószínűséggel, tehát szinte teljes biztonsággal várhatom, hogy az évi legvalószínűbb 10 káreset helyett a tényleges halálesetek száma 0—20 között lesz, s jóformán biztosra vehetem, — *legalább akkora biztonsággal, mint sok más, a halálozás véletlenétől nem függő, de ezer más véletlennek alávetett, kereskedelmi vállalkozás,* — hogy ráfizetésem a díj egyszeresét, annak 100%-át nem fogja meghaladni. Üzletemben azonban némi szerencsejátékjelleg még marad, teljes évi bevételém kétszeresének kárként való kifizetése megingathatja intézményemet, — ha nincs elegendő tartalékom, vagy nem kötök jól átgondolt viszontbiztosítást.

Nagyobb tartalék lekötése helyett sokkal helyesebb lesz nagyobb számú biztosítás szerzése. A nagy számok törvénye szerint ugyanis, ha ismét megszázsorozódik a „cseppek“ száma, azaz a biztosítási állomány, az átlagosan elhaltak száma, 10, is megszázsorozódik, 1.000 lesz és megnövekszik, de *csak tízszeresedik*, — tehát csupán 100 lesz — az átlagtól, a fenti 999 ‰ valószínűséggel várható maximális eltérés. Szinte teljes biztonsággal számíthatok már arra, hogy káreseteim száma az 1 100-at nem fogja meghaladni, hogy tehát a maximális káreset folytán sem lesz kifizetésem több mint évi díjbevételem 10%-a. Állományom további százsorozódása azután már azt fogja eredményezni, hogy évi díjbevételem 1%-a lesz az üzemet érhető legnagyobb katasztrófális kár.

Igy válik a biztosítás szerencsejátékból szilárdan meg-alapozott intézménnyé.

Huszár Géza.

Tőkeképződés és adóztatás.

I. Tőkeképzés a társadalom rendelkezésére álló jószág-mennyiségből a fogyasztásra fel nem használt résznek a termelés céljaira való fordítása. Előfeltétele minden tőkeképzésnek a meglevő s rendszerint korábbi termelésből nyert jószág-mennyiség. Első fázisa a huzadék, illetőleg jövedelem egy részének fogyasztásra fel nem használása (megtakarítás), második fázis ennek a résznek a termelés anyagaként való alkalmazása, vagy a termelés tág értelemben vett eszközévé tétele (befektetés). A félretevés és felhalmozás önmagában véve még nem tőkeképzés, mert ehhez feltétlenül szükséges az is, hogy a javak egy újabb termelési folyamatba kerüljenek.

A tőkeképzésnek — vagy tárgyilagos megjelöléssel — tőkeképződésnek ugyanez a lényege a pénzgazdálkodás világában is, azzal a kiegészítéssel, hogy itt a jövedelem pénzbeli jövedelem, a megtakarítás pénzben történik és a befektetés is pénzforgalmi jelenség. Gyakorlatilag az említett két fázis közé ékelődik a tőkésítési folyamat, vagyis a megtakarított pénzüsszegek foglalkozásszerű összegyűjtése és a termelő vállalatokhoz juttatása.

Pénzgazdálkodásnál a tőkeképződésnek több fajtáját különböztethetjük meg a szerint, hogy a megtakarítás és befektetés önkéntes vagy kényszerített-e, s hogy a folyamatban egy vagy több alany szerepel-e. Első fajta a magántakarékossági tőkeképződés, ahol a megtakarítás önkéntes és a megtakarító és befektető más-más személy. Második a vállalati tőkeképződés (önfinanszírozás), amely önkéntes, de egyalanyú jelenség. Harmadik a pénzügyi, illetőleg közösségi tőkeképződés, vagyis a társadalomtól adóztatás útján elvett pénzüsszegnek köztőkék keletkeztetésére való igénybevétele. Tőkeképződésre vezethetnek a járulékos hitelek is, ha az áremelkedések következtében jövedelmet és fogyasztást korlátozó hatásúak. Ez voltaképpen szintén kényszerű tőkeképződés, az infláció pénzpolitikai tőkeképződése.¹

¹ Röpke schemája. L. a tanulmány végén közölt „Irodalom“-ban Röpke: i. m. Kiegészítése Boér i. m.-ban.

A magántakarékossági tőkeképződés nagy előnye, hogy a megtakarító és befektető szerepe megoszlik s minthogy előbbi a tőkét kamatoztatás céljából adja a vállalkozónak, illetőleg utóbbi kamatfizetés vagy osztalékadás ellenében kapja, a tőkeképződésnél szabályozó szerephez jut a kamat. A vállalati tőkeképződésnél a kamat-regulátor nem érvényesülhet, ami sok esetben helytelen befektetésekre és tőkepazarlásra vezet. A köz-tőkeképzésnél a kamat szintén nem játszhat szabályozó szerepet, de előnye, hogy a társadalom megtakarítási hajlamától független. Legkockázatosabb fajtája a tőkeképződésnek az inflációs — pénzpolitikai — tőkeképződés, ahol ez inkább csak esetleges kísérőjelenség.

A tőkeképződés nagysága több körülménytől függ, így pl. a technikai fejlődéstől,² az ország természeti adottságaitól, a népesség számától és összetételétől, a tőkekamat nagyságától, a lakosság megtakarítási készségétől, a jövedelemeloszlás és különösen a jövedelem-feleslegek alakulásától, a megtakarítási képességtől, az állam gazdasági-, pénz-, hitel-, szociálpolitikájától s a szorosabb értelemben vett tőkepolitikától. Mindezek mellett igen nagy hatással lehet a tőkeképződésre az adóztatás, illetőleg az adópolitika.

Az adóztatás az állami feladatok elvégzéséhez szükséges fedezet előteremtésének legfontosabb eszköze. Tekintve, hogy a termelést — a kommunista államberendezkedés esetétől, s illetőleg bizonyos — egyedárusági — javak előállításától eltekintve — a magángazdaság végzi, az állam bevételeinek legnagyobb részét a társadalmi jövedelem egy részének lehasításával szerzi meg. Az adóztatás lényege tehát az, hogy a gazdasági életben keletkezett vásárlóerő egy része a magánosoktól az összességhez kerül, s ezzel az egyesek vásárló ereje csökken. Az elvont vásárlóerőt az állam közvetlenül — az állami megrendelések által — vagy közvetve a tisztviselők, alkalmazottak, munkások, katonaság részére teljesített kifizetéseken keresztül újra visszaárasztja a gazdasági életbe. Az adóztatásnak, mint a társadalmi vásárlóerőmennyiség csökkentésének és mint egyes közösségi beruházások eszközének jelentős befolyása van a tőkeképződés alakulására s ezért mindenképen, de különösen a tőkeképződés elégtelensége esetén figyelmet érdemel.

Az adóztatás a köz-tőkeképződésnek — egyik, de nem

² A technikai fejlődés és a racionalizálás, új termelési eljárások alkalmazása és a meglévő termelőeszközök tökéletesebb kihasználása kétségtelenül fokozó hatással van a tőkeképződésre, azonban nem maga a tőkeképződés, amint azt *Kokkalis* tévesen állítja. (l. i. m.) Amit *Kokkalis* tőkeképzésnek mond, az a részben sokkal szélesebb fogalomkörű, részben viszont szűkebb hatású racionalizálásnak felel meg; a tőkeképződés az, amit ő tőkejóságszaporításnak mond. A továbbiakban ezzel a tőkeképzéssel foglalkozunk, de nem csak a reáltőkét, hanem a pénz-tőkét is szem előtt tartjuk.

egyetlen — eszköze, a magángazdasági tőkeképződéssel azonban szemben álló jelenség. Vannak ugyan a tőkeképződésnek és adóztatásnak hasonló elemei is. A tőkeképződés a jövőbeli termelés folytatását és fejlesztését teszi lehetővé s ugyanígy az adóztatás is az állam fennmaradásának s hatalma fokozásának céljára szolgál. Mind a tőkeképződésben, mind az adóztatásban nagy szerepe van az áldozat-hozásnak. Hogy a befektetésekhez szükséges megtakarítás létrejőjön, a társadalomnak le kell mondenia a fogyasztás egy részéről: ez a tőkeképződésnek vitathatatlan, bár sok esetben túlságosan hangsúlyozott áldozati eleme. A modern pénzügytani elmélet az adóban ma már nem a közösség elienszolgáltatása fejében adott szolgáltatást, hanem a közösség érdekében hozandó áldozatot lát. Van olyan közös elem is, amelyet inkább csak az adóztatásnál szoktak megemlíteni s a tőkeképződésnél figyelmen kívül hagyják: a kényszer. Hogy az adóztatás kényszerszolgáltatás, ezt a meghatározásbeli elemet senki sem vonja kétségbe. A kényszer a tőkeképződésnél szintén meg van, azonban sokkal észmeibb, s így láthatatlanabb formában. A tőkeképződésnek feltétele ugyanis, hogy a társadalomban egyeseknek a szükségleteket messze meghaladó mértékű, másoknak, a többségnek viszont ennél sokkal csekélyebb jövedelme legyen. A széles néprétegeket alacsony jövedelmi szinten tartó jövedelemeloszlási, illetőleg társadalmi rend mögött fogalmi szükségyszerűségből következően ott áll a kényszer, mint valósági vagy lehetőségi elem.³ A magángazdasági tőkeképződés és adóztatás legfontosabb ellentétes sajátossága az, hogy előbbi a magánvállalkozás kezdeményezéséből és annak céljaira történik, utóbbi pedig mindig a közösségi célok megvalósítása érdekében.

II. A tőkeképződés és adóztatás viszonyát tanulmányozva elsősorban mindegyiknek anyagi alapját vesszük vizsgálat alá. A tőkeképződés alapja a társadalom jövedelme, az adóztatás alapja (nemesak számítási, hanem valóságos alapra gondolunk) szintén a társadalom jövedelme, de bizonyos esetekben a társadalom vagyona is lehet. A jövedelem felhasználható — tág kategóriákat említve — fogyasztásra, tőkeképzésre és adózásra; az adózás és annak növelése szükségszerűen csökkenti vagy a fogyasztást vagy a tőkeképzést vagy mindkettőt. A szükségletkielégítés sorrendjéből következőleg a jövedelem általában elsősorban a jelenlegi szükségletek kielégítésére, a fogyasztásra, s csak másodsorban és bizonyos mértéken felül szolgál jövőbeli célokra, tőkeképzésre. A létminimumot vagy életszint-minimumot figyelembe vevő modern adóztatás főképen a tőkeképzéssel ütközik. Jövedelmi rétegek szerint: kis jövedelműeknél, ahol a megtakarításra nincs lehetőség, természetesen a

³ Erre a jelenségre Heller Farkas mutat rá nyomatékosan. L. Közgazdaságtan, Budapest. 1925. I. kötet, 225—226 l. és a Közgazdasági Lexikon. Budapest, 1937. „Tőkeképződés“ c. cikkét.

fogyasztást csökkenti az adózás, középjövedelműeknél mind a fogyasztást, mind a megtakarítást, nagy jövedelműeknél első-sorban a tőkeképzést csökkenti. Ha az adót nem jövedelemből, hanem vagyonból fizeti az adózó, úgy az adó nemcsak a tőkeképződést, hanem magát a tőkét sorvaszthatja. Az ilyen adóztatásnak — rendkívüli esetekben — csak az lehet indoka, hogy az adóbevétel életbevágó és halaszthatatlan feladatokra vagy közületi tőkeképzés céljára fordítja az állam.⁴

Az adózás fentiek szerint feltétlenül kisebbiti a tőkeképzés alapját s ezzel rendszerint magát a tőkeképződést is. Az adóztatásnak ez a hatása elsősorban az adóteher nagyságától függ. A túlzott adóteher nemcsak az egyes magángazdaságokat károsíthatja, hanem az adóztatás céljának elérését is veszélyeztetheti, ha bizonyos határokon túllépve magát az adóforrást apasztja el. Ennek a káros hatásnak elkerülését kívánják az adóztatás mérsékeltségét és a szükséges mértékre korlátozását hangoztató adóprincípiumok és ezeknek a princípiumoknak megvalósítását szolgálják az adóztatás határaitra vonatkozó vizsgálódások. Az adóztatásnak nem szabad rontania a jövőbeni adóztatási lehetőségeket, megtámadni az adóerőt, a jövedelmet nyújtó szerveket s nem szabad elvonni a gazdasági erők fejlesztésének lehetőségét; az adótehernek a jövedelem korlátain belül kell maradnia s bizonyos részt meg kell hagyni a gazdasági alanyok létének fenntartására, az adóforrások felújítására, és ezeken túlmenően az új tőkék képzésére is. Az adóztatás határainak konkrét esetben való megállapítása nem könnyű feladat s inkább az adózó hatalom művészete, mintsem tudományos probléma,⁵ a határok túllépése azonban a káros hatásokból legtöbb esetben kétségtelenül megállapítható. Ilyen esetekben szünetel a tőkeképződés, sőt sokszor a tőke fenntartása sem teljes s lassúbb vagy gyorsabb iramú tőkesorvadás következik be.

Az adóteher nagyságán kívül erős hatása van a tőkeképződés alakulására az adórendszer struktúrájának is. Az adórendszerben a közvetett — fogyasztási, forgalmi adók, vá-mok — és az egyenesadók különböző arányban állhatnak s eszerint más-más hatásuk lehet a tőkeképződésre.⁶ A fogyasztási és forgalmi adók ugyanis beleolvadnak az árakba, a vállalkozó beleszámíthatja a költségekbe, a közönség pedig állandóan és szinte észrevétlenül fizeti azokat. Ezek az adók min-

⁴ A szükséges és halaszthatatlan katonai és polgári beruházások tették indokolttá az 1938. évi magyar vagyonszámsítmányt, az u. n. beruházási hozzájárulást, amelyet azonban — lényegtelen kivételektől eltekintve — a jövedelemből fizetnek az arra kötelezettek.

⁵ Szász Lajos: i. m.

⁶ Balás Károly megkülönböztetése szerint: áradók — residuum-adók.

denkit egyformán, az illető gazdasági alany jövedelmének nagyságára tekintet nélkül s csak a vásárlások, illetőleg fogyasztás arányában terhelnek, ami azt jelenti, hogy az alacsonyabb jövedelmű rétegeket viszonylag erősebben, mint a nagyobb jövedelműeket. Ezzel szemben az egyenesadók az áralakulás után előálló bruttó vagy nettó hozadékat, illetőleg jövedelmet sújtják, a hozadék vagy jövedelem arányában, s így a nagyobb jövedelmű rétegeket általában fokozottabban terhelik, mint a kisebb jövedelműeket, s feltétlenül igazságosabban, mint a fogyasztási adók. A közvetett adók terhe a jogszabályalkotó szándékából vagy ettől függetlenül beálló áthárulás következtében azokat sújtja, akiknek tőkeképző erejük úgyis csekély s így inkább a fogyasztás korlátozására vezet; a nehezebben átháruló egyenesadók, különösen a jövedelem- és vagyonadó, valamint az örökösödési adó terhe jobban megmarad a tőkeképzésben főszerepet játszó tehetősebb adózókou s így a tőkeképzésre fordítható fizetőerőt csökkenti. A fogyasztási adókra épített adórendszer tehát több jövedelmet hagy meg a kedvezőbb gazdasági helyzetű adóalanyoknak, mint az egyenesadókou nyugvó adórendszer s így a tőkeképződésre nagyobb lehetőséget nyújt. Ez a megállapítás összhangban áll azzal a gondolattal, amely a megtakarításoknak a jövedelmi adó alól való mentesítését kívánja s amely végeredményben egy általános fogyasztási adó bevezetésének eszméjéhez vezet. Gyakorlatilag pedig abban a javaslatban jelenik meg, amely a tőkeképződés fokozása végett a fogyasztási adók felemelését és az egyenesadók leszállítását ajánlja.⁷

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a fentiek semmiképen sem jelentik azt, mintha a kis- és középjövedelmű társadalmi rétegeknek nem lenne szerepük a tőkeképződésben. Utóbbiaknak feltétlenül van s előbbieknak is bizonyos szűkebb keretek között, azonban a tőkeképződés jelentősebb része mégis főként a középjövedelem felett levő rétegek megtakarításából és befektetéséből származik. Nem kíván a fogyasztási adók és egyenesadók, illetőleg a rajtuk nyugvó adórendszerek szembeállítása semmiképen sem állásfoglalást jelenteni az adórendszer helyessége és igazságossága tekintetében, s különösen nem a fogyasztási adók javára. Az, hogy valamely adórendszer a tőkeképződésre milyen befolyással van, csak egyike az adózás sokféle hatásának s a rendszer helyességére vonatkozóan kizárólag ennek alapján nem lehet véleményt mondani.

Az egyenes és közvetett adók aránya mellett annak is jelentősége van a tőkeképződés szempontjából, hogy az adórendszer progresszív-e vagy sem. A progresszió az adóalap növe-

⁷ L. *Kapitalbildung und Steuersystem*. Különösen: *Das Problem der Steuersenkung; Das Problem der Steuererhöhung; Generaldebatte*. cím alatt.

kedésétől függően fokozatos adókulcs alkalmazását jelenti, ami a közvetett adóknál csak csekély mértékben, az egyenesadóknál és az illetékeknél azonban tág határok között valósítható meg. *J. St. Mill* még a rablás egy szelíd formájának nevezi a progresszív adóztatást, azonban a későbbi pénzügytani írók, így *Neumann, Sax, Wagner*, a határhaszonelmélet, a szociálpolitika, a tanszéki és politikai szocializmus követőinek hatására a jövedelmi adó és az örökösödési illeték reformja során a legtöbb állam kisebb-nagyobb mértékben legalább részben progresszív adóztatást valósított meg. A pénzügytani és pénzügypolitikai írók túlnyomó része az adóztatás igazságossága és a szociálpolitika érdekében kívánt progresszív adóztatást, a pénzügyi törvényhozás azonban nemcsak emiatt, hanem a progresszív adóztatással elérhető nagyobb fiskális eredmény végett vezette be a progresszív adóztatást. A progresszió a nagyobb adóerő fokozatosan erősebb megragadásának eszköze, az adóterhet a magasabb jövedelműekre és vagyonosabbakra hárítja s így természetesen a jövedelemnek azt a részét veszi el, amely a társadalmi állásnak megfelelő életszükségletek kielégítésén és a vagyon fenntartásán túl tőkeképzésre lett volna fordítható.

Fentiek szerint a progresszió nem kedvez a tőkeképződésnek. Ez a megállapítás azonban nem vezethet arra, hogy miatta a progressziót elvessük. Feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a progresszív adóztatás együtt jár az alacsonyabb jövedelmi rétegek adókönyvitésével és adómentességével, ami a tőkeképzés eleven tényezőjének, a munkaerőnek megfelelő fenntartását teszi lehetővé. S ezen túlmenően a szegényebb társadalmi osztályok jövedelmének kíméletes kezelése a parasztság, munkásság, kispolgárság megtakarító kedvének válhat javára s ezeket is bekapcsolhatja a tőkeképződés folyamatába. Ezeket a körülményeket feltétlenül szem előtt kell tartanunk, ha a progresszivitás és tőkeképződés viszonyát vizsgáljuk s nem szabad elfelejtenünk, hogy a tőkeképződés nem önmagáért, hanem a társadalomért, a benne élő emberekért van. A tőkehiány és tőkeképződés elégtelensége idejében nem volt egészen indokolatlan az a kívánság, hogy a tőkeképződés ne legyen áldozata az adóigazságosságnak,⁸ azonban kétségtelen az is, hogy az adóztatás igazságosságának eszméjét sem szabad feláldozni a túlzott és erőltetett tőkeképzésnek.

III. Fentiekben az adózásnak, mint a gazdasági életben megtalálható ténynek a tőkeképződéshez való viszonyát vizsgáltuk s főképen a tőkeképződés lehetőségére és alapjára gyakorolt hatását igyekeztünk megállapítani; a következőkben az adóztatásnak, mint az állam által előírt pénzügyi jogszabályok-

⁸ *Pistorius*: i. m.

nak a tőkeképzésre és annak egyes tényezőire érvényesülő hatását vizsgáljuk.⁹

A tőkeképződés első fázisa az objektív jellegű megtakarítási képesség s a szubjektív jellegű megtakarítási készség alakulásától függ. A megtakarítási képesség mennyiségyszerűen a bevételek és a szükséges — vagy szükségesnek tartott — kiadások különbségében határozható meg. Eltekintve attól, hogy a magángazdasági bevételek alakulására az állam az ár- és jövedelememelcszlási politikájával közvetett hatást gyakorolhat, a kiadások oldalán az állam mint közvetlen tényező jelentkezik, mert ő állapítja meg az egyik fontos kiadási tételt: az adó nagyságát. A megtakarítási képesség alsó határát a fogyasztás, felső határát pedig az szabja meg, hogy az állam milyen nagy adót vet ki és szed be.

Minthogy a megtakarítási képesség anyagilag voltaképpen a megtakarítható és befektetésre fordítható javakkal, vagyis a tőkeképződés alapjával azonos, az adóztatásnak a tőkeképződés alakjára gyakorolt hatásáról fentebb mondottak a megtakarítási képességre is állnak. Ezek szerint az adó és a megtakarítási képesség fordított arányban áll egymással: az adó növelése csökkenti a megtakarítási képességet, csökkentése viszont növeli azt. Az állandóan és kis részletekben fizetett közvetett adók nagyobb lehetőséget nyújtanak; a nagyobb időközökben és nagyobb összegekben fizetett adók, különösen az örökösödési adó a megtakarítási képességet meglehetősen erősen korlátozhatja. A regresszív és proporcionális adóztatás kedvez, a progresszív adóztatás viszont általában nem kedvez a megtakarítási képességnek.

Az adóztatásnak a megtakarítási készségre való befolyása az egész problémának alapvető kérdése, mert ennek ismeretében képes csak az állam a magángazdaságot a kívánt magatartásra bírni. Általában nézve az adó hatását, az adóteher csökkentése először többnyire a fogyasztás fokozására vezet s csak másodsorban a megtakarítások növelésére. Az adóemelés, — huzamosabb időt tekintve — takarékosagra ösztönzi az adózókat, sőt egyesek az adókülönbözlet összegén túlmenő megtakarításokat tesznek.¹⁰ Biznyos ponton túl azonban az adó magassága káros hatásúvá válik, mert a vagyongyűjtési szándékot, a megtakarítási hajlamot teljesen lerombolja. Ha pontosabb és használható megállapításokhoz akarunk jutni, úgy az egyes adónemeket külön kell vizsgálat alá vennünk, mert hatásaikban egymástól eltérőek, sőt ellentétesek lehetnek. Nem

⁹ A vizsgálódás e két szempontjának szétválasztása nagyjában megfelel a *Pigou*-féle *distributional aspect — announcement aspect* megkülönböztetésnek. L. *Pigou*: i. m. 75 l.

¹⁰ Az adóteher növekedése a megtakarítási készség mellett a munkateljesítményre is fokozó hatással lehet.

szabad szem elől téveszteni, hogy az egyenesadókat a termelés, illetőleg az abban való részvétel eredményéből, meghatározott időközökben tudatosan fizeti az adózó, a közvetett adókat viszont az egyes árúk és szolgáltatások árában, mint elválaszthatatlan költségelemet, állandóan, folyamatosan, szinte észrevétlenül. Az említett adók tehát más jószágáramlási, illetőleg jövedelemalakulási fázisban, más időpontban, más módon érintik az adózót s így hatásuk is más lesz.

Az egyenesadók közül a hozadéki adóknak aránylag kisebb hatásuk van a megtakarítási készségre.¹¹ Ezek az adók tárgyi jellegűek, alapjuk többnyire az átlagos és bruttó hozadék, rendszerint proporcionális tételűek s az adózó magatartására irányadó személyi és egyedi körülményeket figyelmen kívül hagyják. Sokkal inkább magával a termeléssel, illetőleg vállalkozással állnak kapcsolatban, mintsem az üzem birtokosával, illetőleg a vállalkozóval, aki épen ezért a hozadéki adót a termelés állandó kísérő költségének tekinti. A hozadéki adók emelkedése elsősorban mint üzemi számvetési adatváltozás jelentkezik s csak másodsorban és kisebb mértékben mint az adózó háztartásában, a fogyasztás és megtakarítás viszonyának meghatározásában szerepet játszó tényező. Ha az egyenesadó rendszerben a hozadéki adók dominálnak, akkor az adózók megtakarítási készségére való befolyás lehetősége szűk térre szorul.

Sokkal nagyobb a lehetőség a megfelelően szabályozott jövedelmi adó útján. A nettó jövedelmet terhelő jövedelemadó a legnagyobb mértékben figyelembe veheti a személyi és egyedi körülményeket, a jövedelem nagyságát, fajtáját, állandóságát, az adózó családi viszonyait, az eltartottak számát, a jövedelmet csökkentő vagy növelő rendkívüli eseményeket, stb. s így az adózó személyéhez idomulva feltétlenül hatással lehet annak magatartására. Az adó kulcsának, a progresszióknak meghatározása a megtakarítási képesség mellett a megtakarítási készségre is befolyással van; túl erős progresszió önként értetődően csökkenti a takarékoságot. Érdekes módon nyilvánul meg az adóalap megállapítási módjának jelentősége abban az esetben, amelyben az adóhatóság a jövedelem nagyságára a fogyasztás külsőleg látható jeleiből következtet. Az ú. n. „látszatadó” alkalmazása esetén az adózó az adó elől való menekülés céljából csökkenti fogyasztását, ami viszont a megtakarítások növekedésére vezethet. Az ilyen megtakarítások, mint általában az eltitkolni kívánt jövedelmek, nemlátható befektetési formákat keresnek — betétek, részvények, kötvények, csendestársi részesedések, — s így a tőkeképződés szempontjából a látszatadó kedvező hatású eszköznek mondható. A reális befektetéseket természetesen nem mozdítja elő — ingatlanvá-

¹¹ A magyar adórendszerben: föld-, ház-, kereseti adó s részben a társulati adó is.

sárlás, házépítés. — A megtakarítási készségre közvetlen és legnagyobb hatással azonban a megtakarítások adó alól való mentesítésének van.¹²

A megtakarítások adómentessége a pénzügytani elméletnek és a pénzügyi politikának régóta vitatott, de eldöntöttnek még ma sem tekinthető problémája. Hogy csak a legjelentősebb pénzügytani írókat említsük: a megtakarítás adómentességét már *J. St. Mill* kívánta, majd a későbbi angol-szász irodalomban, *Marshall*, *Pigou* és *Taussig* mellett különösen *Irving Fisher* és az olasz irodalomban *Luigi Einaudi*; ellene fordul *Bastable*, *Stamp*, *Pierson*, az olaszoknál *Ricci* és *De Viti de Marco*. A német irodalomban a háború előtt többek között *Bendixen*, *Weissenborn*, *Mombert* javasolta a megtakarítások adómentességét. A legrészletesebben *Einaudi* és *Fisher* foglalkoztak a problémával, utóbbi a megtakarítást az adóalap megállapításánál számításon kívül hagyó jövedelemadó-schemát is készített. Anélkül, hogy a problémával behatóan foglalkoznánk, megállapíthatjuk, hogy amennyiben a jövedelemadó a megtakarítás összegét és ennek hozadékát is terheli, úgy kétségtelenül nagyobb az adóteher, mintha csak az utóbbit sújtaná, azonban ez kettős adóztatásnak mégsem mondható, mert mindkét esetben más-más jövedelem esik adó alá. A megtakarítások adómentessége a jövedelemadót általános fogyasztási adóvá

¹² A megtakarítások adómentessége igen erősen foglalkoztatta a pénzügytani írókat. A megtakarítások megadóztatását kettős adóztatásnak mondja már *Mill, J. St.*: *Principles of Political Economy*. V. II. 4. Az adóztatatlanság legnagyobb propagálója *Fisher, Irving*: *The Role of Capital in Economic Theory*, *The Economic Journal* Vol VII. 1897; *The Nature of Capital and Income*, New-York 1906; *Are Savings' Income?* *American Economic Association Quarterly*. Third Series, Vol 9. 1908; *Der Einkommensbegriff im Lichte der Erfahrung*. *Wirtschaftstheorie der Gegenwart*. Bd. III; *Income in Theory and Income Taxation in Practice*. *Econometrica* Vol VI. 1937; *A Simplified Income Tax Schedule*, *Nation's Business*, 1938. című munkáiban. (Utolsóhoz l. *Schmidt Adám*: *Irving Fisher jövedelemadó-elmélete*. *Az Adó*. XXV. 1938.) *Seligman, E. R. A.*: *Are Stock Dividends Income*, *American Economic Review*, 1919. *Macgregor, D. H.*: *Taxation of Savings*, *Econometrica*. Vol. III. 1936. — Az olasz irodalomban a megtakarítás adóztatatlanságának szükségét hangoztatja *Einaudi, Luigi*: *Intorno al concetto di reddito imponibile e di un sistema d'imposta sul reddito consumato*, *Memoria della Reale Accademia delle Scienze di Torino*. Serie II. Tomo LXIII. 1919; *Di alcuni importanti problemi di finanza*, *La Riforma Sociale*, 1928; *Contributo alla ricerca della „ottima imposta“*. *Annali di Economia* Vol. V. 1929; *Principii di scienza della finanza*. Torino 1932. Az adómentesség ellen *De Viti de Marco*: *Principii di Economia Finanziaria*. Torino. 1934. Az olasz irodalomban l. még *Fasiani*, *Fubini*, *Lolini*, *Loria*, *Ricca-Salerno*, *Ricci* értekezéseit. — A német irodalomban adóztatlanul hagyást, illetőleg általános fogyasztási adót javasol *Bendixen* (Überflusststeuer), *Mombert* (Verbrauchs-Einkommenssteuer), *Weissenborn* (Be-steuerung nach dem Überfluss).

Az egyes elméletek ismertetését és bírálatát l. *Macgregor* fent említett értekezésében.

tenné, amivel szemben több szempontból is aggályok merülnek fel.¹³ Az általános fogyasztási adóvá alakított jövedelemadó a nagyobb jövedelműeket — a megtakarítókat — előnyben részesítené a kis jövedelműekkel — a csak-fogyasztókkal — szemben, túlságosan kedvezne a tőkeképzésen túlmenőleg a tőkefelhalmozásnak, az adófizetés egy része állandóan halasztódna és bizonyos esetekben esetleg egészen elmaradna. Meglehetősen nehéz lenne az általános fogyasztási adó alapjának meghatározása, s figyelembe veendő az is, hogy az adófizetőnek könnyebb akkor fizetni adót, amikor a jövedelem befolyik, mint akkor, amikor azt felhasználja. Szociális, fiskális és praktikus szempontból tehát a legtöbb állam törvényhozása nem tette magáévá az általános fogyasztási adót, hanem legfeljebb addig ment el, hogy bizonyos különleges célú és könnyen igazolható megtakarításokat részesített adómentességben. Gyakorlatilag a probléma rendszerint mint az életbiztosítási díjak, bizonyos fajta és korlátozott összegű takarékbetétek s végül mint a közkölesönkötvények kamatai adómentessége merül fel. A takarékoság fokozása s általában a tőkeképződés szempontjából a megtakarítások adómentességének igen nagy jelentősége van s olyan országokban, ahol a takarékosági hajlam fejlesztésére szükség van, célravezető eszközként alkalmazható.¹⁴

A jövedelemadót kiegészítő vagyoadó, amennyiben a vagyons jövedelméből fizethető, a fundált jövedelem erősebb megterhelésének tekinthető s a jövedelemadóval egy megítélés alá

¹³ A legújabb amerikai irodalomban *Snyder* támadja igen erősen a tőkejövedelem és vállalati nyereség megadóztatását, amely szerinte tőkeképzést akadályozza és az ipari fejlődést lassítja. *Snyder* a jövedelemadó helyébe általános fogyasztási, ill. inkább forgalmi adót javasol. (*L. Snyder, Carl: Capitalism the Creator etc. New-York, 1940.*)

Fubini a megtakarítások védelmére a jövedelemadónak tárgyi adóvá tételét kívánja; az adó subjektivitása helyébe az objektivitást kellene megvalósítani. Ennek a javaslatnak elfogadása esetén éppen a jövedelemadó legjellegzetesebb tulajdonságai és legfontosabb előnyei szűnnének meg. (*L. Fubini, Renzo: Contributo alla determinazione del concetto di imposta generale sul reddito. Giornali degli economisti e Rivista Statistica. Anno XLVII. 1932.*)

¹⁴ E tanulmány már készen volt, amikor *Reinhardt* német pénzügyi államtitkár bejelentette az ú. n. vastakarékosság — „Eiserne Sparkonten“ — intézmény létesítését. Ennek lényege az, hogy a tisztviselők, alkalmazottak, munkások fizetésük, munkabérük egy maximált részét az említett takarékszámllára fizethetik, ezek a befizetések és kamataik minden adó és illeték alól mentesek és a béradó alapjából is levonhatók. A takarékbetétek a háború végéig zárólva vannak, a kamatok azonban a háború ideje alatt is igénybe vehetők. Ezzel az intézménnyel Németország teljes mértékben megvalósította azokat az elveket, amelyek a megtakarításoknak adómentességét kívánták — a munkabérből, fizetésből történt megtakarításokra korlátozva s a megtakarított összeget is (általában havi 26 márka, egyes esetekben havi 39 márka összegben) maximálva. Az intézkedés a vásárlóerőfelesleg megfelelő irányítása érdekében történt, s biztos, hogy a német pénz- és reáltőkeképzésre is jelentős hatással lesz.

esik. A vagyonadó tétele általában alacsony szokott lenni s így a vagyongyűjtési hajlamot, a megtakarítási készséget nem igen érinti. A rendkívüli szükség esetén bevezetett magasabb tételű valóságos vagyonadó viszont a korábbi tőkeképződés eredményét csorbítja s ezzel — különösen, ha állandó jellegűnek ígérkezik — a jövőbeli megtakarítási készségre is káros befolyása lehet.

Az egyenesadók rendszerében a hozadéki és jövedelmi adó között elhelyezkedő társulati adónál szintén felmerül a megtakarítások adómentességének kérdése. A társulati nyereség osztalék formájában a részvényesekhez, adó formájában a kincstárhoz folyik, tartalékolások alakjában pedig a vállalatnál marad. A megtakarításnak a tartalék felel meg, ennek a nagysága pedig — magától a nyereségtől eltekintve — vállalat osztalékfizetési, illetőleg tartalékolási és az állam adópolitikájától függ. A vállalati tőkeképződést — a részvénykibocsátás és kötvényelhelyezés mellett — a tartalékolások teszik lehetővé, amint magát a tőkefenntartást a megfelelő mértékű leírások. A szükséges mértéken túlmenő leírások útján szintén szolgálhatja a vállalat a tőkeképzést (titkos tartalékok). A vállalat leírási és tartalékolási politikája nagymértékben függ attól, hogy az adójogi szabályok s ezek alapján a pénzügyi hatóságok milyen leírásokat fogadnak el s milyen tartalékolást engednek meg, illetőleg részesítenek kedvezményben és mentességben. A tartalékolások adómentessége lehetőséget nyújt a vállalati tőkeképződésre, feltétlenül szem előtt kell tartani azonban, hogy az önfinanszírozás sok esetben téves befektetésekre vezet.¹⁵ Bizonyos körülmények között — ha a részvények és kötvények elhelyezésére vagy más módon való tőkefelszívásra nincs lehetőség — kívánatos, sőt szükséges lehet az önfinanszírozás, s ilyenkor a társulati adó szabályainak ezt lehetővé kell tenni. A megtakarítás adómentességének voltaképpen a fel nem osztott nyereség adómentessége felel meg általánosan és feltétlenül; a gyakorlatban az adójogi jogszabályok rendszerint csak bizonyos célokra s meghatározott feltételek mellett visszatartott (tartalékol) nyereség adómentességét engedélyezik.

A vitás jellegű, de lényegében véve egy alkalommal szedett vagyonadónak tekinthető örökösödési adó szerepe tekinte-

¹⁵ Az önfinanszírozás a részvényesekre, a verseny-vállalatokra, a pénzintézetekre, az államkincstárra nézve egyaránt hátrányos. A tőkeképződésnek magának nincsen kárára, sőt hasznára van; a tőkeképződés iránya, a befektetések megválasztása azonban könnyen helytelen lehet. Adott esetekben mégis el kell ismerni a létjogosultságát s csak arra kell vigyázni, hogy a rendes tőkeképződésnek csupán helyettesítője s ne azt kiszorító s azon túlnövő közgazdasági jelenség legyen.

Az önfinanszírozásnak a magyar ipari tőkeképzés terén játszott szerepére vonatkozóan I. *Nótel Vilmos*: A magyar ipari termelés finanszírozása c. tanulmányát a *Közgazdasági Szemle* 1941. évi folyamának 6. és 7—8. számában.

tében eltérőek a felfogások. Általában az alacsony kulcsú örökösödési adó kedvező, a magas kulcsú kedvezőtlen hatással van a vagyongyűjtésre s ennek eszközére, a takarékosági készségekre. Az utódoktól való gondoskodás ösztöne, a tőkegyűjtési hajlam azonban rendszerint sokkal erősebb, mint az örökösödési adó magas kulcsának elriasztó hatása. Hátránya nem is annyira a megtakarítási készség csökkentésében, hanem inkább abban áll, hogy a vagyon jövedelméhez viszonyítva többnyire igen nagy adót egyszerre, egy összegben kell befizetni, ami különösen az illiquid vagyonoknál okoz nehézséget, s nemcsak a tőkeképződést akadályozza, hanem sok esetben a tőke fenn tartását is veszélyezteti. Az örökösödési adónak a tőkeképződés alakulására gyakorolt káros hatása és ennek jelentősége azonban valószínűleg lényegesen csekélyebb, mint azt általában mondani szokták, s az adókulcs csökkentése önmagában nem idézné elő a kívánt eredményt. Az örökösödési adónál elsősorban a nemzet- és szociálpolitikai szempontok követendők, s a tőkeképződésre csak ezeken belül, s ezek után kell tekintettel lenni.

A forgalmiadók, a forgalmiadószerű illetékek és a fogyasztási adók kevésbé érintik a megtakarítási és tőkeképződési folyamatot. Ezek az adók nem az eredményszerűen kialakult jövedelemből, hanem a jövedelemalakulás folyamata alatt, a jövedelem nagyságától függetlenül kerülnek befizetésre, beleolvadnak az árakba, áthárulnak, regresszív hatásúak s így a megtakarítások szempontjából fontosabb közép- és magas jövedelmeket aránylag kisebb mértékben terhelik. A forgalmi és fogyasztási adók fizetése, illetőleg viselése nem tudatos, s így még magasabb kulcs mellett sincsen közvetlen elriasztó hatásuk a megtakarítási készségekre.¹⁶

Fogyasztási adóknak, forgalmi adóknak és vámoknak nemcsak a jövedelem alakulására és eloszlására, hanem a jövedelem felhasználására is hatásuk lehet. Bár az elemi közszükségleti cikkek fogyasztása meglepően állandó, a magasabb s különösen a fényűzési fogyasztás az áralakulással — árszabályozással — elég erősen befolyásolható. Védővámok nemcsak a hazai termelés — mezőgazdaság, gyárpar — védelmére, hanem a fogyasztás irányítására is alkalmasak. Ugyanilyen szerepet játszhatnak a fényűzési forgalmi adók, s a fogyasztási adók is. Ezekkel az adókkal bizonyos áruk és szolgáltatások ára olyan magasra emelhető, hogy fogyasztásuk nagy mértékben csökken, vagy egészen meg is szűnik. A fogyasztást irányító adópolitika alkalmazásánál igen fontos az adótárgy helyes megválasztása. Elsőrangú közszükségleti cikkeket szociális érdekből nem szabad erős fogyasztási adókkal terhelni, a tömegfényűzési cik-

¹⁶ A szociális szempontból kedvezőtlen megítélés alá eső fogyasztási és forgalmi adók közgazdasági és pénzügyi előnyeire az újabb irodalomban különösen *Balás Károly* hívta fel a figyelmet. L. i. m.-it.

kek egy része, s a fényűző fogyasztás azonban megfelelő adótárgynak bizonyul. Az ilyen cikkek és szolgáltatások árának bizonyos ponton túl emelése az átlagos gazdasági alanyoknál feltétlenül a fogyasztás szűkítését, sőt abban hagyását okozza. Az így felszabadult jövedelem vagy más cikkek felé fordul, vagy megtakarítódik. A közvetett adók fogyasztást irányító és korlátozó hatása természetesen csak akkor vezet a tőkeképződés növekedésére, ha a jövedelemfelhasználást nemcsak eltéríti a fogyasztástól, hanem ráirányítja a befektetésekre. Az ilyen adópolitika tehát csak abban az esetben hatásos, ha megfelelő tőkepolitika járul hozzá. A kívánt magasságra emelt fogyasztási és forgalmi adóktól, ugyanúgy, mint a védővámoktól az emeléssel arányos pénzügyi eredményt önként értetődően nem szabad várni, sőt a bevétel esetleg teljesen elmarad.

Az adóztatásnak a tőkésítési folyamatra gyakorolt hatása vizsgálatánál elsősorban a speciális tőkeadókkal kell foglalkoznunk. A földben, házban, ipari és kereskedelmi vállalkozásban rejlő tőke hozadékát az adórendszerek rendszerint megfelelő hozadéki adókkal sújtják, a kölcsöntőke hozadékát, a kamatot pedig vagy a hitelezőnél, vagy az adósnál szedett tőkekamatadó terheli. Az adó kövekeztében a hitelező a kamatlábat emelni törekszik, hogy az adóterhet az adósra háríthassa. Ennek a törekvésnek eredményessége — a kamatláb szabályozására vonatkozó más (jogi) tényezőktől eltekintve — elsősorban a tőkekereslet elaszticitásától függ.¹⁷ Nagy elaszticitás esetében a kamatláb csak az adó összegének hányadrészevel fog emelkedni, csekély elaszticitás esetén az adó összegénél nagyobb mértékben is emelkedhetik.¹⁸ A kamatláb emelkedése önmagában a vállalkozói kedvre kedvezőtlen hatással van, s így különösen új vállalatok tőkeképződését akadályozhatja. A megtakarítási szándéokra a kamatláb emelkedése ösztönzően hatna, ebben az esetben azonban a kamatot csökkenti a belőle fizetendő adó összege, ami az említett hatást kompenzálja. Ha a kamatláb emelkedése egyáltalában nem sikerül áthárítani, s a kamatláb ugyanaz marad, akkor a vállalkozási — befektetési — vonalon nagyjában véve változatlan lesz a helyzet, a megtakarítási szándékot azonban az adó egész összegével csökken-

¹⁷ Elaszticitás: a kereslet (illetőleg kínálat) reagálása az ár — jelen esetben a tőkekamat — nagyságának változására. Ha az ár — kamatláb — százalékban kifejezett emelkedése ugyanolyan százalékos keresletcsökkenést von maga után, úgy az elaszticitás együtthatója = 1. Ha a kereslet ennél nagyobb mértékben csökken, akkor rugalmas, ha kisebb mértékben, akkor rugalmatlan kereslet áll fenn. Az elaszticitás reciprok fogalma a flexibilitás: az ár — kamatláb — reagálása, illetőleg annak mértéke, a kereslet és kínálat változására.

¹⁸ Csekély elaszticitása van az üzemvitelhez feltétlenül szükséges tőke keresletének — pl. a mezőgazdasági forgótőke-keresletnek —; nagyobb az elaszticitás az üzembővítéshez, üzembővítéshez és új üzem létesítéséhez szükséges tőkekereslet esetében.

tett kamathozadék változása hátrányosan fogja befolyásolni. A kamatadó mérséklése, vagy megszüntetése — a tőkekeresleti elaszticitástól, s illetőleg a reciprok értékű tőkekinálati flexibilitástól függően — a kamatlábnak — rendszerint az adónál kisebb arányban való — csökkenésére vezethet. Ez elsősorban a vállalkozókra nézve előnyös, de az adó mérséklése vagy megszüntetése következtében a megtakarítókra nézve sem jelent hátrányt s így hozzájárulhat a tőkeképződés fokozódásához. Az adóteher könnyítését azonban a tőke általában a maga javára tudja fordítani, s amennyiben a kamatláb csak csekély mértékben változik, úgy a vállalkozói kedv élénkítésére, újabb befektetésekre alig lesz hatása. Ilyen esetekben az adócsökkentés nem éri el termeléspolitikai célját. Megjegyezzük, hogy a kamatadóra vonatkozóan elmondottak a tőkekamatot közvetlenül terhelő más adókra, így elsősorban a jövedelmi adóra és általában a kamatadóhoz hasonló más közterhekre, pl. az osztalékadóra is állnak.

A társasvállalatok tőkeképződésében igen nagy szerepet játszó értékpapírforgalom a legtöbb államban különleges forgalmiadó alá esik. Minthogy a tőkeforgalmiadó kulcsa rendszerint alacsony, s inkább illetéknek mondható, mint adónak, a tőkeforgalomra nincsen gátló hatása. Hasonlóképen ítéltethető meg az általában szintén alacsony tételű, s a többi alapítási költséghez viszonyítva elenyésző tételt jelentő részvénykibocsátási illeték szerepe is. A tőkeforgalmiadó kulcsának erős mértékű felemelése összezsugorítja a tőzsdei üzletkötéseket, s ennyiben a tőkemozgalmat korlátozza. Az ilyen intézkedés a nyereszkes tőzsdejáték ellen szokott irányulni, amely a valóságos tőkeképződésnek inkább hátrányára, mint előnyére van, s ezért szükség esetén a tőkeforgalmi adó tételének felemelése a tőkeképződés szempontjából nem aggályos.

Kiegészítésképpen meg kell említeni, hogy a megtakarítási készség fokozásán túl a megtakarított jövedelem tőkésítésére is befolyással lehet a jövedelemadó kivetésének szabályozása. Feltétlenül kedvező hatása van, ha az állam a betéteknek általában vagy legalábbis bizonyos fajtájú betéteknek, vagy pedig a betétekből folyó kamatjövedelemnek adómentességet biztosít, s ha az ilyen tételek igazolásánál nem támaszt nehézségeket. A közkölcsonök — állampapírok — kamatainak adómentessége a legtöbb országban megtalálható pénzügyjogi intézmény. Az ilyen adómentesség nemcsak a tőkeképződés nagyságára, hanem azok minőségére, illetőleg a tőkeáramlás irányára is lényeges befolyást gyakorol.¹⁹

Figyelembe veendő szerepe van végül annak a körü-

¹⁹ Az államkötvények kamatainak adómentessége a megtakarításokat a közületi tőkeképzés felé irányítja s így a magántőkeképződést legfeljebb közvetve szolgálja.

ménynek is, hogy a jövedelemadó kivetésénél a pénzügyi jog elismeri-e a banktitkot, vagy sem. Az ingatlanvagyonba — ház-, vagy földbirtokba — s általában a látható vagyonba — ipari, kereskedelmi üzembe — fektetett tőkejövedelem az adókivetés alól nem bújhat ki; ezzel szemben az ingó vagyon egy része — készpénz-, folyószámlakövetelés, takarékbetét, értékpapír — fennállása külső jelekből nem állapítható meg. A banktitok és a részvénytőke anonimítása lehetővé teszi a jövedelem megtakarított részének elrejtését, s míg ezzel az adóztatás és adóigazság szempontjából kedvezőtlen ítélet alá esik, addig a tőkeképződés szempontjából kedvező hatásúnak mondható. Tőkeszegény országokban ezért a banktitok fenntartását a tőkeképzés egyik legfontosabb segédeszközének szokták mondani. Természetes, hogy ennek a kérdésnek szabályozásánál nem szabad csak a tőkeképződést szem előtt tartani, hanem az államkincstár, az adótehereloszlás igazságossága és az adómorál szempontjait is figyelembe kell venni.²⁰

IV. A megtakarított és tőkésített jövedelemnek bizonyos befektetések felé irányításában az adóztatásnak nagyobb szerepe lehet, mint a megtakarításra és tőkésítésre. A kezdeményező vállalkozó, vagy ahogyan ma mondani szokták, a dinamikus vállalkozó olyan vállalkozásban igyekszik összehozni a termelési tényezőket, amelyik az átlagosnál nagyobb nyereséget ígér. Ebből a nagyobb nyereségből magasabb kamatot is fizethet, ami viszont a nagyobb kockázat miatt esetleg óvatkodó tőkét hívja elő a tőkéstől. Előfordulhat az is, hogy a kezdeti nehézségek olyan nagyok, hogy a vállalkozó nem mer az irrentabilisnak látszó vállalkozásba kezdeni, s a tőkés sem hajlandó rendelkezésre bocsátani a megfelelő tőkét. Ilyen esetekben külső — állami — segítségre van szükség. Állami támogatás lehet indokolt akkor is, ha egy gazdasági ágban — pl. természeti események, vagy nemzetközi verseny következtében — a vállalkozás abnormisan alacsony nyereségű vagy éppen veszteséges lesz. Az átlagosnál alacsonyabb nyereség vagy veszteség a veszélyezettett kamatozás a vállalkozót és tőkést más üzletágak felé tereli, vagy menekülésre készíti s ezt a folyamatot csak egyes irracionális momentumok — tradíció, földszeretet, öröklött vagyonhoz és ősökről átszállott hivatáshoz való ragaszkodás — fékezik. A tőkemenekülés, ha nagyobb mérvűvé válik, a gazdasági élet egyensúlyát is megingathatja, s ezért nemcsak az érintett vállalkozások, hanem az egész nemzetgazdaság érdekében állhat valamiféle állami beavatkozás. Ugyancsak nemzetgazdasági érdek kívánhatja valamely új termelési ág létesítését, vagy egy meglévő fejlesztését.

A nagyobb nyereséggel nem bízható vállalkozások létrejö-

²⁰ A banktitokra vonatkozóan l. *Cottely István: A banktitok.* Budapest, 1939. c. könyvét.

vetele, s illetőleg a veszteséges és csökkent nyereségű gazdasági egységek fennmaradása érdekében az állam a szubvenció és adópolitika nagy lehetőségeket nyújtó eszközeit veheti igénybe. Az állam beavatkozhatik a bevételi oldalon s ebben az esetben rendszerint monopol vagy quasimonopol helyzetbe hozza a vállalkozást, hogy így a termékek magasabb ára és nagyobb nyereség legyen elérhető. Fokozhatja az állam a vállalkozás bevételeit úgyis, hogy nyíltan vagy burkoltan anyagi támogatásban részesíti. Beavatkozhat az állam kiadási oldalon is és itt a nyersanyagárak, szállítási költségek, esetleg a munkabérek különböző eszközökkel való leszállítása által csökkentheti a vállalkozás kiadásait. Legegyszerűbb és egyben leghatásosabb eszköze az állam támogatásnak az, ha a kiadási tételek egyik legfontosabbikát, a vállalat vagy a termék adóját mérsékli, vagy esetleg egészen meg is szünteti. Mindezekben az esetekben a vállalat nagyobb gazdasági eredményt ér el, mint beavatkozás nélkül elérne; utolsó esetben vesztesége csökken, illetőleg nyeresége növekszik az elengedett adó összegével.

Adómentességek és adókedvezmények nyújtása veszteséggé vált termelési ágakban megakadályozza a tőkemenekülést és tőkepusztulást, s így konzerváló hatású; ujonnan létesítendő termelési ágakban pedig előhívja a pénztőkét, s így a reáltőke képzését mozdítja elő. Az adózással előnyösebb helyzet tehát előmozdítja a tőkeképződést, nagyobb és közvetlenebb jelentősége azonban abban áll, hogy a befektetés irányát szabja meg. A tőke a kedvezményezett befektetési formák felé irányul és a kevésbé nyereséges vállalkozásoktól elfordul. A befektetések irányításában az adópolitikának elsőrangú szerepe van és megfelelő alkalmazásával jelentős eredmények érhetők el. Minél nagyobb az adókedvezmény s minél hosszabb időtartamú a mentesség, anná erősebb a hatása a befektetésekre. A befektetések természetesen csak akkor következhetnek be, ha megfelelő mennyiségű és kellően liquid pénztőke áll rendelkezésre. Ha ez a feltétel fenn áll, akkor az adómentesség és adókedvezmény a gazdasági élet egész területén sikerre vezető befektetési politika. Valamely mezőgazdasági művelési ág meghonosítása érdekében az illető termékre engedett adókedvezmény, a lakáshiány megszüntetése ideiglenes házaadómentességgel, nemzetgazdasági szempontból fontos iparcikkek gyártása érdekében kereseti vagy társulati adómentesség, szükségesnek tartott árucikkek gyártása és forgalomba hozatala érdekében a forgalmi és fogyasztási adó kulcsának mérséklése stb. lehetnek ilyen eszközök. A tőkeképződés fokozására irányuló adópolitika alkalmazásának határt szab közgazdasági szempontból az, hogy a tőke-irányításnak nem szabad veszélyeztetnie a többi termelési ágak bizonyos mértékű rentabilitását, pénzügyi szempont-

ból pedig az, hogy az adóhozam csökkenését ne vonja maga után. A dolog természetéből következőleg az ilyen adópolitika alkalmazásának elsősorban a közgazdasági érdekeket kell szem előtt tartania.²¹

Ha az eddigi fejtegetéseinken végigtekintünk, azt láthatjuk, hogy az adóztatásnak a tőkeképződés előmozdítása terén meglehetősen negatív szerepe van. A tőkeképződés fokozását általában nem az adó, hanem éppen ellenkezőleg, az adó hiánya, vagyis az adómentesség és adókedvezmény teszi lehetővé. A tőkeképződésre pozitív értelemben, — de csak közvetve és általában alig kimutathatóan — csupán a fogyasztást korlátozó adók (főképen a fogyasztási és forgalmi adók s a vámok) lehetnek hatással. Ha ettől eltekintünk, úgy a tételes jogi szabályok vizsgálata során elsősorban mindig mentességet és kedvezményeket kell keresnünk, ha meg akarjuk állapítani, hogy a szóbanforgó adónem, illetőleg a rávonatkozó rendelkezés a tőkeképződés szempontjából kedvezőnek mondható-e vagy sem. A tőkeképződésen egyelőre kizárólag a magángazdasági tőkeképződést értjük, s az adóbevételek felhasználásából keletkező közületi tőkére nem vagyunk tekintettel.

Érdekes és tanulságos lenne az egyes államok pénzügyi jogrendszerén végigtekinteni és ismertetni azokat a jogintézményeket, amelyeket a pénzügyi politika a tőkeképzés szolgálatába állított. A külföldi joganyag feldolgozása, összehasonlítása és méltatása azonban meghaladja ennek a tanulmány-nak szükségsszabta kereteit s ezért a magyar pénzügyi jogrendszer szóhajvő szabályainak fejtegetésére kell szorítkoznunk. El kell tekintenünk attól is, hogy az egyes jogszabályoknak a pénztőke és reáltőke képzésére gyakorolt hatását számszerűen megállapítsuk. Az adópolitikai eszközök hatása ugyanis legtöbb esetben nem izolálható a tőkeképzésre ható többi tényezőtől s így számszerűleg nem fogható meg. Sok esetben egyáltalában nincsenek tárgyunkra vonatkozóan statisztikai adataink, egyéb esetekben pedig a számszerű adatok nem kerültek nyilvánosságra. Vizsgálódásaink eredményeinek statisztikai adatokkal való megvilágítását mellőzni kényszerülve tehát inkább arra törekszünk, hogy magukból az egyes jogintézményekből és jogszabályokból állapítsuk meg a tőkeképződésre vonatkozó jelentőségüket.

V. A magyar adórendszerben elsősorban az egyenesadókat s ezek között a tárgyi jellegű hozadéki adókat vesszük vizsgálat alá.²²

²¹ Az adókedvezményekre, szubvenciókra s az egyéb tőkepolitikai eszközökre vonatkozóan l. *Goldschmidt* i. m.-ját.

²² Az egyenesadók érvényben levő jogszabályaira vonatkozóan l. Az állami egyenesadók jogszabálygyűjteménye c. munkát. 1. sz. *Schultheisz Károly—Balassa Loránt*: Földadó. 2. sz. *Csulak Elemér*: Házadó — kereseti adó — jövedelem- és vagyonadó — gépjárműadó — rok-

A földadó kulcsa a pengő-értékben megállapított kataszteri tiszta jövedelem 20%-a, ehhez még a különféle pótdadók járulnak. Alapjának nagysága a terület művelési ágától és minőségi osztályától függ. A földadó nagyságának a művelési ágtól és a föld minőségétől való függése teszi részben lehetővé a befektetett tőkének aránylagos adóztatását. Lényegesen több munka és tőke fekszik ugyanis pl. a kerti vagy szőlőművelésben, mint a rétben vagy legelőben és a föld minősége is — a természetadta határok között — tőke- és munkabefektetéssel (vízlevezetés, szíktelenítés, öntözés, trágyázás, stb.) megjavítható. A földadónál tőkeképző hatása az olyan rendelkezéseknek van, amelyek a gazdaságilag indokolt művelési ág változtatás, illetőleg intenziválás esetén rövidebb-hosszabb ideig adómentességet engedélyeznek, vagy legalább is a régi (alacsonyabb) adót tartják fenn, új termék meghonosítása esetén az illető bevetett területre mentességet vagy kedvezményt adnak, a föld minőségének javítása esetében bizonyos ideig a korábbi minőségi ágnak megfelelő adót rögzítik, haszonállatok tartását és mezőgazdasági gépek alkalmazását a földadó összegének csökkentésével segítik elő. Mindezek a mentességek és kedvezmények áldozatot jelentenek az államkinestár szempontjából, de különösen a termelés fokozásának intenziválására és tökéletesítésére szoruló extenzív termelésű és alacsony termésátlagú agrárországokban indokoltak lennének.

A tételes magyar pénzügyi jog nem nagyon bőkezű az ilyen engedményekben. A művelési ág és minőségváltozás megállapítása pl. már a következő évben érvényesül s így a munka- és tőketöbblettel elért nagyobb gazdasági eredmény hamarosan nagyobb adót is hoz magával. Bizonyos termésfokozó ösztönzések azonban kétségtelenül vannak a földadóra vonatkozó jogszabályok között. Így a földadó alá még nem esett földterületek, ha rendkívüli költséggel váltak gazdaságilag használhatóvá, ettől számítva 15 évig mentesek a földadó alól. Ideiglenes mentességben részesülnek a közérdekből betelepített erdők és a védőerdők; különböző időtartamú adómentesség illeti meg a törvényben meghatározott szőlőtelepítéseket; a gyümölcsfával ujonnan beültetett területek földadója a korábbi mértékben marad fenn a fák termővé válásáig.

A magyar államháztartás bevételei között a földadó korántsem játszik olyan szerepet, mint amilyen jelentősége a mező- és erdőgazdaságnak az ország gazdasági életében van. Egyrészt a mezőgazdaság fejlesztése érdekében, másrészt a pénzügyi áldozatnak aránylag csekélyebb voltára tekintettel indokolt lenne, ha az állam a földadó keretében a termelésfokozást lehetővé tevő mezőgazdasági tőkeképződés érdekében

jelentősebb mentességeket és kedvezményeket adna. A mentességet illetőleg kedvezményt természetesen megfelelő szigorú feltételekhez kellene kötni, hogy az valóban a többtermelés és a minőségi termelés szolgálatában álljon s ne vezessen sem túltőkésítésre, sem téves befektetésekre.

A házadó általában a lakóházakat sújtja; tárgya a nyers házbérjövedelem, illetőleg a ház haszonértéke. Mint hogy a házadó alapjából a karbantartási, tatarozási kiadások nem vonhatók le, a házba fektetett tőke fenntartásához a házadóra vonatkozó jogszabályok nem nyújtanak ezúton segítséget. A hozadéki adóztatás bruttó rendszere az összes ilyen adók közül a házadónál érvényesül legteljesebben s ennek következménye a tőkefenntartási levonások, mentességek és kedvezmények teljes hiánya.²³ 1929-től 1938-ig voltak úgynevezett tatarozási adókedvezmények, ezeknek célja azonban inkább munkaukalmóteremtése volt, mintsem a tőkemegtartás. Ideiglenes jellegűek voltak, nem tartoztak szervesen a magyar házadórendszerbe; 1938. óta ezek a kedvezmények az ország trianoni területén megszűntek s a visszatért részeken csak szűkebb körben állnak fenn.

A háztőke²⁴ képzését azonban igen széleskörű mentességekkel és kedvezményekkel igyekszik előmozdítani az állam. Az építkezési tevékenységet s ezzel a háztőke képződését a különféle ideiglenes házadómentességek feltétlenül könnyítik. A 17, 16 ill. 14 %-os állami házadóra és községi adómentesség esetében a változó nagyságú községi pótdóra adott mentesség erősen fokozza a jövedelmezőséget s a pénztőkét a házépítés felé irányítja. A tőkeképződés szempontjából a rendkívüli ideiglenes mentességnek nagyobb jelentősége van, mint a rendes adómentességnek. Előbbi ugyanis csak 15 évi adómentességet jelent, általában az újonnan emelt épületekre, a be nem épített területen emelt toldaléképületre, a lebontott épület helyén emelt épület bizonyos részére s a ráépített emeletekre. Az építkezési kedvre sokkal erősebb indítással volt a rendkívüli ideiglenes adómentesség, amely törvényes felhatalmazás alapján a miniszteriumi rendeletekben megállapított feltételek esetén Budapest székesfőváros területén, valamint a törvényhatósági és megyei városokban pontosan meghatározott területeken emelt épületekre 30, illetőleg az utóbb említett városokra 20, 25 vagy kivételes esetben szintén 30 évre biztosított adómentességet. (Ismer a

²³ Megjegyzendő, hogy a jövedelemadó alapjának kiszámításánál ezek a kiadások levonhatók.

²⁴ Hogy a lakóház tőkének tekintendő-e: vitás kérdés. Véleményünk szerint, ha a tőke fogalmát csak kissé is tágabban értelmezzük, a lakóházat — hatásaiban — tőkének kell tekintenünk. — Ha a termelés szempontjából nézzük a problémát, a munka hordozójának, az embernek otthona a termelés egyik közvetett tényezőjének (feltételének) minősül s így legalább is tőkeszerű funkciója van. Jövedelemeloszlási és adóztatási szempontból a házvagyon feltétlenül tőke.

magyar adójog 40 éves adómentességet is, ez azonban nem általános jelentőségű.)²⁵ A 30 éves adómentesség biztosítása a tőkebefektetést érhetően befolyásolta és a háztőke képződését előmozdította. Számszerűen igen nehéz lenne megállapítani, hogy az új házak építkezése mennyiben vezethető vissza az adómentességre, s mennyi az egyéb körülményekre — a lakásszükséglet fokozódása, termelési költségek viszonylagos csökkenése, ingóvagyonnak ingatlanba menekülése, gazdasági fellendülés, stb. Annyi azonban kétségtelen, hogy az adómentességek megszüntetése egy időre más irányba viszi a tőkebefektetést, amint az adómentesség behozatala a házépitkezés felé irányította.

A rendkívüli ideiglenes házadómentesség a tőkeképzés szempontjából meglehetősen jelentős adópolitikai eszköz. A kincstárnak kétségtelenül áldozatot jelent, de nagy előnye, hogy a tőkeképzés mellett széleskörű munkaalkalmat biztosít, s ezenkívül a városfejlesztési, közegészségügyi, lakásgazdálkodási célok szolgálatába is állítható. Az állam szempontjából az is érdeme, hogy a nehezebben utolérhető ingótőkét könnyebben megfogható ingatlantőkévé változtatja s ezzel pro futuro bőven fakadó adóforrást nyit.

A kereseti adó két fajtája közül a tőkeképződés szempontjából az új, általános kereseti adóra vonatkozó jogszabályok érdemelnek figyelmet. Ez alá az ipari, kereskedelmi üzletből és bányászatból, szellemi és bármi más hasznot hajtó foglalkozásból, járadékokból, visszatérő szolgáltatásokból, a találmányok és szabadalmak használatáért kikötött díjakból, bizonyos haszonbérékből s más kisebb jelentőségű bevételi forrásokból származó jövedelmek esnek. Ezek közül legfontosabb az iparból, kereskedelemből és bányászatból folyó jövedelem. Ha a vállalat nem társasági formában van megszervezve, úgy nem kereseti, hanem társulati adó alá esik. Minthogy a társulati forma — különösen a részvénytársaság — a nagyobb vállalkozások megjelenési alakja, ebből következőleg a kereseti adó inkább a kis- és középvállalkozások adója. Ezeknél az egyéni munkának általában nagyobb szerepe van, mint a tőkének s ezzel magyarázható, hogy a tőkeképződésre a jogszabályok nem sok tekintettel vannak. Az adó alapja a tiszta jövedelem: a nyers bevételnek a megszerzésre fordított kiadások levonása után mutatkozó maradványa. Az adóalap megállapításánál levonhatók a törvényben felsorolt üzemi kiadások; a tartalékolások és leírások azonban csak akkor, ha az adózó jövedelmét hiteles mérleggel és nyereség-veszteség számlával bizonyítja. Ez a rendelkezés nem annyira a tőkeképződést, mint inkább a tőkekonzerválást szolgálja, s azt is inkább csak a középüzemeknél,

²⁵ Az 1939:IX. t. c. (1. §. 2. bek.) a székesfőváros területén létesítendő tisztviselő- és munkásházakra, olcsóbérű kislakásos bérházakra, az inségesek és hajléktalanok elhelyezésére szolgáló házakra 40 évi rendkívüli ideiglenes adómentességet adott.

minthogy a kisebb üzemek jórésze a megkívánt feltételeknek nem szokott megfelelni. Ugyanez a helyzet a veszteségek és behajthatatlan követelések tekintetében is. Az adók és az idegen tőkék kamatai levonhatók, de a felszerelés, a voltaképeni tőkebefektetés költsége nem. Kifejezetten nem vonhatók le az üzlet nagyobbítására, az alaptőke emelésére, az adósságok törlesztésére fordított összegek, valamint a saját tőke kamatai sem. Az általános kereseti adó kulcsa általában 5%+1% kincstári pótlék; az adóteher tehát — még a pótdókat is figyelembe véve — mérsékeltebb, mint a többi hozadéki adónál.

Nem általános érvénnyel, hanem egyes esetekben mégis segítségére igyekszik lenni a tőkeképződésnek az ideiglenes adómentesség. Így a gyógyfürdők, gyógyintézetek, üdülőhelyek, közhasznú gépjárművállalatok beruházásai ideiglenes adómentességet kaphatnak; adómentességben részesülhetnek a magyar tengerhajózási vállalatok; adómentesség engedélyezhető az iparfejlesztési törvény alapján.²⁶ A különleges ideiglenes adómentességeknek célja bizonyos vállalkozások, iparágak meghonosítása, vagy fejlesztése, aminek érdekében az adómentesség a többi vállalattal szemben kedvezőbb helyzetbe hozza azokat. Legjelentősebb az iparfejlesztési törvény alapján engedélyezhető ideiglenes adómentesség; a többinek a tőkeképződés szempontjából nincsen nagy szerepe. Mindent összevetve megállapítható, hogy a kereseti adó alá eső kis- és középvállalatoknál a tőkeképződés érdekében nem sok rendelkezés található a teljes magyar pénzügyi jogban.

☉ Lényegesen kedvezőbbek a *társulati adó* jogszabályai, különösen az új társulati adó törvény.²⁷ Az új társulati adó törvény indokolása az volt, hogy a társulati adó alá tartozó vállalatokban testet öltött tőke gazdasági erejéhez mérten arányosabban vegye ki részét a közteherviselésből; erre szolgált az adóalap, vagyis az adóköteles nyereség kimunkálásának szilárdabb alapokra helyezése és megszigorítása, a társulati vagyoniadó bevezetése, a minimális adó újabb szabályozása, stb. A törvény azonban a termeléspolitikai szempontokra is figyelemmel volt, amint arra lejjebb részletesen rátérünk. Az új törvény előtt a társasági formában megjelenő tőke aránytalanul kis részt viselt a közterhekből, ami különböző titkos tartalékok képzését tette lehetővé. Ez az önfinanszírozás — belső tőkeképződés — érdekében állott, ami azonban, mint fent láttuk, nem a leghelyesebb módja a tőkeképzésnek, mert pazarló és téves befektetésekre vezethet. Az új törvény életbeléptetésével a társulatok kevesebb nyereséget tarthatnak vissza, s így a tőkeképződés lehetősége szűkül; a törvény azonban módot ad arra, hogy az indokolt és helyes irányú tőkeképződés kedvezményben részesüljön.

²⁶ 1931: XXI. t. c. Különösen a 3. és 8. §.

²⁷ 1940: VII. t. c.

Társulati adó alá a részvénytársaságok, szövetkezetek, korlátolt felelősségű társaságok, bányatársaságok; az állami, törvényhatósági és községi vállalatok; a közforgalmú vasútak, takarékpénztárak, s a pénzbevételek átvételére jogosított intézetek esnek. A felsorolásból kitűnően a társulati adó különlegesen a tőkekoncentráció, illetőleg a nagytőke adóneme (Egyedül a korlátolt felelősségű társaságok eshetnek ki ebből az osztályozásból, de a törvény ezeket a vállalatokat valóban eltérően is kezeli.) Természetes tehát, hogy másféle rendelkezéseket találunk ennél az adónál, mint amilyeneket az általános kereseti adónál láttunk.

Az ideiglenes mentesség esetei megfelelnek a kereseti adónál felsorolt mentességeknek. Az iparfejlesztési törvény alapján engedélyezhető mentesség feltétele mindkét adónál a gyár-szerűség, illetőleg bizonyos esetekben az előállított termékek újszerűsége és tökéletesebb volta. Az ideiglenes adómentesség a társulati vagyonadóra is kiterjed, de a tantiemadóra nem; időtartama maximum 15 év. Az ideiglenes adómentességet a pénzügyminiszter az iparügyi miniszterrel egyetértve engedélyezi, megvan tehát a lehetőség a termeléspolitikai, iparfejlesztési szempontok figyelembevételére, s a tőkeképződés előmozdítására.

A társulati tőkeképződés — a már meglevő társulatok tőkéjének fejlesztése — elsősorban attól függ, hogy a nettónyereségből az osztalék- és adófizetés után mekkora rész marad a vállalatnál. Az osztalék nagyságát rendes körülmények között a vállalat vezetősége (az igazgatóság javaslatára a közgyűlés) határozza meg; ma már az állam ezt is szabályozza és korlátozza. Az adóteher megállapításával az állam mindig befolyásolhatta a tőkeképződés anyagi alapjának alakulását. A tőkeképződés szempontjából főként az adóalap kiszámítására és az adómentes tartalékokra vonatkozó, valamint a tőkeképződést közvetlenül kedvezményben részesítő szabályok érdemelnek figyelmet.

A társulati adó alapja az adóköteles nyereség, amelynek megállapításánál a mérleg egyenlegéből kell kiindulni. Az adóalap kiszámításánál azonban a veszteség-nyereség számla tételei csak az adójogi szabályoknak megfelelően fogadhatók el. A törvény 13. §-a szabályozza, hogy a mérlegszerű nyereséghez milyen tételeket kell hozzáadni, a 14. és 15. §. pedig a nyereséghez hozzá nem számítható tételeket sorolja fel. A 13. §. 26 pontból álló felsorolása szerint a vállalati tőke gyarapítására és a vállalat nagyobbítására fordított kiadások, az új beszerzésekre fordított kiadások, az értékpapírok, devizák és valuták értéktöbblete, az anyag- és árukészlet értéktöbblete, — a nem realizált nyereség két faja —, az el nem fogadott tartalékolások és leírások, a vállalati tőke visszafizetésére és kölcsönök törlesztésére fordított összegek, s mindaz a nyereség, amely

a vállalat üzleti könyveiben kifejezésre nem jut, a mérleg-szerű nyereséghez hozzászámítandó, illetőleg a veszteségből levonandó. Az említett, s a tőkeképzés szempontjából számításba jövő tételek tehát az adóalapból nem vonhatók le, amit a financiai cél kellőképp indokol; a vállalati tőkeképződést a befektetési, vagy a befektetések alapjául szolgáló tartalékolási tételek megadóztatása könnyen érthetően nem segíti elő.

A 14. §. az elfogadott alapokba, illetőleg tartalékokba helyezett összegek levonhatóságát szabályozza. A tőke fenntartása szempontjából legfontosabb az épületek, gépek, gyári eszközök, felszerelése és berendezések elhasználódása által bekövetkezett értékcsökkenés leírása, vagy az ezek pótlására szolgáló tartalékalap. Az épületek értékéből 2%, egyéb vagyontárgyak értékéből 7.5% leírása, illetőleg tartalékolása nem kifogásolható; bizonyos indokolt esetekben magasabb % is elfogadható.²⁸ A pénzügyminiszter egyéb adómentes tartalékolást és leírást is engedélyezhet. Az önfinanszírozás terén meglehetősen nagy szerepet játszó titkos tartalékokra vonatkozóan természetesen természetesen nincs olyan intézkedés, amely ezeknek táplálását megengedné.

Igen nagy jelentősége van a 14. §. (4) bekezdésének, amely szerint „ha a vállalat termelőeszközeit, gépi vagy egyéb berendezéseit a technika, vagy az igények fejlődése következtében újabb, nagyobb, vagy kevesebb üzemi költséget igénylő termelőeszközzel, vagy gépekkel, jobb és korszerűbb berendezésekkel cseréli ki, a pénzügyminiszter megengedheti, hogy a vállalat az új beszerzések következtében kicserélt termelőeszközök, gépi vagy egyéb berendezések értékét — azok használhatóságára való tekintet nélkül — adómentesen leírja, vagy tartalékolja.“ Ez a rendelkezés financiai áldozattal a vállalatok reáltőkénének pusztá fenntartásán túlmenően annak korszerűsítéséhez és fejlesztéséhez nyújt jelentős támogatást. Hatása ma még adatok hiányában nem állapítható meg számszerűen, kétségtelen azonban, hogy a termelés- és tőkepolitikának egyik nagyfontosságú eszköze.

A törvény 15. §.-ának rendelkezései közül a vállalati tőkéből, vagy tőketartalékból a vállalat anyagi helyzetének rendezése érdekében eszközölt rendkívüli leírásokat, az ilyen célú állami vagy közületi szubvencióknak az adóalap megállapításánál számításonkívül hagyását, s a részvények és hitelezők ilyen célú ingyenes juttatásainak az adó alól mentesíthetőségét kell megemlíteni. Ezek az intézkedések azonban nem annyira a tőkeképződés, mint inkább a vállalat fenntartása útján a tőkekonzerválás érdekében állanak.

²⁸ A nem realizált nyereségek megadóztatására való áttérés alkalmából a törvény egy adómentes értékkülönbözeti tartalék felállítását engedte meg.

A társulati adó kulcsa a legtöbb társaságnál a nyereség és nyereségnek az alaptőkéhez való viszonya szerint az ú. n. rétegzéses progresszió szerint alakul (a magasabb adókulcs a nyereségnek csak arra a részére alkalmazandó, amely az alacsonyabb kulcs alá tartozó réteget meghaladja). Az első réteg — a saját tőke 10%-át meg nem haladó nyereség(rész) — kulcsa 16%, a felső réteg — a saját tőke 40%-át meg nem haladó nyereség(rész) — kulcsa 40%. A természetes személyek jövedelemadójának progressziójával szemben felhozott ellenvetés, hogy a progresszió nagyobb adója épen a tőkeképződésre fordítható összeget csökkenti, vagy veszi el, a társaságoknál ilyen fogalmazásban nem állja meg helyét. A tapasztalat azt mutatja, hogy a tőkeerős és nagy nyereségű vállalatoknak a progresszív társulati adó ellenére is megvan a lehetőségük a tőkeképzésre, saját tőkéjük hozamán kívül idegen erők igénybevételével is. Az állam finansiális érdeke és az adóztatás igazságossága által indokolt progresszivitással szemben tehát a társulati adó esetében közgazdasági szempontból sem lehet súlyosabb kifogásokat hangoztatni, feltéve természetesen, hogy a progresszió nem megy túlzásba. Az egyszerű progresszióval szemben a rétegzéses progresszió már magában is hozzájárul ahhoz, hogy a túlzás ne következzen be. Finansiális indokokkal magyarázható az ú. n. minimális társulati adó, amely adóköteles nyereség hiányában is általában a saját 2—10% nagyságban fizetendő. A valóságos minimális társulati adó természetesen a saját tőke csorbítását jelenti.

Az új törvénnyel rendszeresített társulati vagyonadó alapja a vállalat saját tőkéje, amelyből azonban le kell vonni a mérlegben kimutatott veszteségeket, s bizonyos meghatározott arányban a tárcarésztvények, a külföldi leányvállalatok részvényeinek és a külföldi telepek értékét. Az adó kulcsa egyszerű progresszió szerint 2.5—5 ezrelék. Alacsonyysága miatt a társulati tőkére nem jelent veszedelmet.

A társulati adó harmadik faja a tantiemadó, amely az igazgatóság vagy felügyelő bizottsági, választmányi, végrehajtó bizottsági tagok javadalmazása s a nem igazolt bizalmas kiadások után 16—20—25%-os progresszív kulccsal jár. Az adó nem a vállalatnál visszamaradó nyereséget, hanem az említettek megérdemelt vagy érdemtelen javadalmát terheli s így a vállalati tőkeképződés szempontjából közömbösnek mondható.

A társulati adóra vonatkozó fejtegetéseinket összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy az adóalap kiszámítására s a tartalékolásckra vonatkozó jogszabályok megszigorítása a tőkebefektetésekre is felhasználható nyereség-visszatartás lehetőségét meglehetősen korlátozta. A társulati adó kulcsának progresszivitása, a minimális társulati adó és a társulati vagyonadó a vállalati tőkeképződést nem igen veszélyezteti, a tantiem-

adónak pedig ebből a szempontból nincs jelentősége. Határozottan a tőkeképződést szolgálják a speciális célú ideiglenes adómentességek és a törvénynek az a kiemelt rendelkezése, amely a felszerelés időszerűsítése és fejlesztése céljából adómentes tartalékolást vagy leírást engedélyez.

A *jövedelem- és vagyoadó* a magyar adórendszerben nem játszik olyan kimagasló szerepet, mint azokban az országokban, ahol az egész adóztatás rajtuk — különösen az elsón — épül fel. Társadalmi és jövedelemeloszlásbeli viszonyainknál fogva a népességnek csak csekély hányada fizet jövedelem- és vagyoadót és az adó nagysága is háttérbe szorul a hozadéki adók mellett.²⁹ Nálunk a jövedelemadó nem alapadó, hanem kiegészítő jellegű felépített adó s így hatásai is inkább csak másodlagosak.

A jövedelemadót a természetes személyek fizetik a jövedelemforrásonként megállapított tiszta jövedelem után. A tiszta jövedelem: az egyes forrásokból eredő, a nyers bevélekből a termelési költségek levonása után mutatkozó jövedelmek együttes összegéből az általános tehertételek levonásával fennmaradó összeg. A jövedelemadó alapjának nagysága tehát egyrészt a jövedelemforrásoknál, másrészt az összjövedelemnél levonható tételek szabályozásától függ. A karbantartási, pótlási, tatarozási költségek, az elhasználás fejében eszközölt évi leírások levonása érdemes a tőkekonzerválás szempontjából megemlíteni. Az összjövedelemből általában a közterhek és hasonló szolgáltatások, valamint az adóssági kamatok vonhatók le. Kifejezetten nem vonhatók le a törzsvagyon gyarapítására, üzennagyobbításra, tőkeemelésre, adósságtörlesztésre fordított kiadások. A természetes személyek tőkeképzését tehát a jövedelemadó jogszabályai nem támogatják. Nincsen meg a magyar tételes jogban a teoretikusok által annyiszor kívánt és indokolt megtakarítási adómentesség; a takarékbetétek s a befektetések összege az adóalapból nálunk sem vonhatók le.³⁰ Nem adómentes a takarékbetétek hozadéka sem, de az állami kötvények kamatainak egyes külön törvények biztosítanak adómentessé-

²⁹ Az 1939. évi adóstatistika szerint a jövedelemadókötelesek száma 257.201, a lakosság 2.37-%, a vagyoadóalanyok száma 189.116, a lakosság 1.74%-a volt.

Az 1942. évi költségvetés az adók, illetékek és jövedékek címén összesen 1835 millió pengőt irányoz elő; ebből 100 millió P a jövedelemadó és 25 millió P a vagyoadó.

³⁰ Az 1885: IX. t. c. 26. §-a a póstatakarékpénztári betétek kamatait jövedelemadómenteseknek minősítette, azonban az 1909: X. t. c. 20. §-ának 4. pontja az említett kamatok adóköteles jövedelemként sorolta fel. Minthogy lex posterior derogat priori, a póstatakarékpénztári betétek kamatai nem mentesek a jövedelemadó alól. A közigazgatási bíróságnak ezzel ellenkező egyik ítélete jogilag helytelen.

get. Több külföldi jogban megtaláljuk az életbiztosítási díjak jövedelemadómentességét; nálunk ez sem ismeretes.³¹

A jövedelemadó kulcsa progresszív s a jövedelem nagyságán kívül az adóköteles által eltartott személyek (elsősorban feleség és gyermekek) számától is függ. Az adótétel általában 1%-kal kezdődik s 40%-ig emelkedik s a 60%-os rendkívüli pótlékkal együtt a felsőbb rétegekben meglehetősen súlyos terhet jelent. Ha az adó valóban a tényleges s nem a nála kisebb jövedelmet érné el, úgy a nagyjövedelmek tőkeképző erejét a jövedelemadó eléggé gyengítené. A progresszió maga nem mondható olyan mértékűnek, hogy a befektetéstől s a tőkeképződéstől elriasszon. A nehezkesebb és kisebb pénzforgású mezőgazdasági jövedelmeknél a tőkeképződés hiányossága kisrészben a jövedelemadó progressziójának hatásával magyarázható; a függőbb ipari és kereskedelmi jövedelmeknél azonban nem igen látnunk alapot ilyen következtetésre. A progresszió hatásának megítélésénél nem szabad elfeledniünk, hogy a magasabb jövedelemből nemcsak tőkeképzésre, hanem fényűző fogyasztásra is jut s hogy viszont a tőkeképződésnek nemcsak az adóztatás lehet akadálya.

Szűk határok között a jövedelmi adónál is megtaláljuk azokat az ideiglenes adómentességeket, amelyeket a kereseti és társulati adónál láttunk; ezeknek tőkeképzést elősegítő hatása itt is elismerhető.

A jövedelemadót egészíti ki s alapjában véve a fundált jövedelem erősebb megadóztatását célozza a vagyonadó. Vagyonadó alá esnek az ingatlanok, a mezőgazdasági és erdei termelés üzemi tőkéje, az ipari és kereskedelmi és más hasznó hajtó foglalkozások üzemi tőkéje, a szorosabb értelemben vett ingótőke — készpénz, követelések, kölcsönkötvények s egyéb értékpapírok, valuták, devizák, bizonyos vagyonjogok — s minden más ingó vagyon. Az adóköteles vagyon általában az átlagos forgalmi érték szerint veendő számításba; az adóalapból a tőketartozások levonandók. A vagyonadó kulcsa meglehetősen mérsékelt, 1 ezreléssel kezdődik — 5.000 P adóalappal — s 1%-ig emelkedik — 20 millió pengő tiszta vagyonnál. Az adóteher nagyságánál azonban figyelembe kell venni a 100%-os rendkívüli pótléket is, az adótételek tehát voltaképpen kétszeresen számíthatók.

A vagyonadó, amennyiben a vagyonnak nincs jövedelme, a vagyon állagából fizetendő s ebben az esetben bizonyos mértéken túl vagyoncsökkentő s esetleg tőkesorvasztó hatású lehet. Minthogy az adójog nem különböztet meg jövedelmet hozó és jövedelem nélküli vagyont, a mindenképen fizetendő va-

³¹ Az 1909: X. t. c. 11. §-ának 8. pontja szerint az életbiztosítási díjak a jövedelemadó alapjából 200, ill. 400 K. összegig levonhatók voltak; a háború utáni jogszabályok ezt a kedvezményt már nem ismerik.

gyonadó egyenesen a vagyoni jövedelmezővé tételére, befektetésére, kamatozó tőkévé fordítására indíthat s ebből a szempontból a reáltőke képződésére kedvező intézménynek tekinthető. A túlságosan magas vagyonadó elől való menekülés ellenben a megragadható tőkeformáktól — főként az ingatlanoktól — elfordulást és kevésbé könnyen megtalálható, illetőleg megállapítható formákba — takarékbetétek, részvények, kötvények — fektetést vonhat maga után s míg így az egyik oldalon — adókedvezményekkel túlkompenzálható — tőkemenekülést okoz, a másik oldalon különösen a pénztőke és társas vállalati tőke fejlesztésére vezet. Mindezek a hatások természetesen csak az érezhetővé vált vagyonadó teher következtében állnak be.

A tőkeképződés szempontjából nincsen jelentősége a pótdósszerű rokkantellátási adónak és az egyenesadók többi pótlékának. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a helyhatósági pótdók helyi különbözősége már igen nagy hatású lehet, különösen a vállalatok telephelyének kiszemelésére. Az alacsony pótdók — s itt elsősorban a községi pótdókra kell gondolnunk — szinte hívják a vállalatokat letelepedésre, a magas pótdó viszont elriasztják a vállalkozást. Utóbbi különösen abban az esetben káros, ha az illető helyen a termelés feltételei — nyersanyagbeszerzés közelsége, energiaforrás, munkaerő, fogyasztópiac — adva vannak. Az igen sok esetben indokolatlanul magas helyhatósági adók tehát nagyobb hátrányt jelenthetnek a tőkeképződésre, mint maguk az állami alapadók.

1941. augusztus havában újabb egyenesadót hozott be a kormány, a *hadfelszerelési adót*,³² amely a hozadéki adók, a jövedelem- és vagyonadók, s az utánuk járó pótlékok és járulékok együttes összegének 10%-át teszi. A hadfelszerelési adó az ideiglenes adómentes házakat és az ideiglenes kereseti vagy társulati adómentességben részesült vállalatokat is terheli, ami nem annyira a tőkeképződést, mint inkább a már létrejött tőke jövedelmezőségét s annak amortizációját érinti. A hadfelszerelési adóval a közteher egyes adónemeknél — így különösen a házadónál, s bizonyos mértékben a társulati adónál — igen jelentősen fokozódott, ami bizonyos határesetekben magának a tőkeállagnak fenntartását is veszélyeztetheti. A már meglevő adók után fix-százalékkal kivetett új adó azonban kétségtelenül kevésbé akadályozza a tőkeképződést, mint egy progresszív kulcsú járulékos adó tenné.

Az egyenesadók közé tartozik a közúti gépjárművek közúti adója, amelyet a gépjármű tulajdonosa személygépjárműveknél a henger-ürtartalom, teherautóknál az önsúly arányában

³² 5290/1941. M. E. sz. rendelet. Ismertetését l. Schmidt Ádám: A legújabb adóemelések c. cikkében. Gazdasági Jog. 1941. okt. sz.

progresszív kulcs szerint fizet. A túl magas gépjárműadó megakadályozója lehet a motorizálásnak; nálunk az adó csak a benzinfogyasztási takarékoság céljából a forgalomból kiszorítani kívánt nagy hengerűrtartalmú gépkocsik kategóriájában mondható magasnak. A motorizálás érdekében a közhasznú gépjárművállalatok az engedélyezési időtartam első felére, de legfeljebb 5 évre közúti adómentességben voltak részesíthetők (1930: XVI. t. c. 27. §.); szélesebbkörű és általános ideiglenes közúti adómentesség nincs a magyar pénzügyi jogban.

Az illetékeket nálunk a pénzügyi jog tudománya négy csoportba osztja: vagyonátruházási, törvénykezési, okirati és közigazgatási illetékek.³³ Az (okirati) illetékekhez szokás sorolni az értékpapírforgalmi adót is. Mindezek közül tárgyunk szempontjából a vagyonátruházási és egyes okirati illetékek, meg az értékpapírforgalmi adó érdekelnek; a törvénykezési és közigazgatási illetékeknek inkább csak közvetett és alig kimutatható hatása van a tőkeképződésre.

A *vagyonátruházási* illetékekről szóló törvény³⁴ az öröklési, ajándékozási, ingatlanvagyonátruházási illetéket és az illetekegyenértéket szabályozza. A tőkeképződésre gyakorolt hatás szempontjából ezek közül az *öröklési illetéknek* van a legnagyobb jelentősége. Az öröklési illeték tárgya a haláleset folytán bekövetkezett vagyonszerzés: az örökség, hagyomány, halálesetre szóló ajándék, kötelelésrész, az ezekről való lemondásért kapott ellenérték, hitbizományi-birtoklás átszállása, stb. Az illeték alapja az az összeg, amellyel az örökös, hagyományos az örökség vagy hagyományos következtében gazdagodott. A magyar pénzügyi jog tehát nem ismeri a hagyatéki, hanem csak az öröklési adót. Az öröklési illeték kulcsa egyrészt az örökhagyó és az örökös, hagyományos rokonsági fok, másrészt az örökség, hagyomány nagysága szerint, tehát kettősen progresszív. A legközelebbi rokonok 50.000—20 millió pengő értékhatára között 1—10%-os, a távoli rokonok és rokonságban nem állók 10—30%-os öröklési illetéket fizetnek. Az illetékhez 1932-től kezdve 20%-os, 1941. augusztusától kezdve 50%-os rendkívüli pótlék számítandó.³⁵ Ugyanezek az illetékkulcsok az illetekkulcsok az ajándékozási illetéknél is. Ingatlan öröklése és ajándékozása esetében ingyenes vagyonátruházási illetéket is kell fizetni.

Az öröklési illetékek a magánkézben levő — nem társulati — tőke fennmaradására és képződésére igen nagy hatása van. Ha az illetekteher túlságosan nagy, úgy a mezőgazdasági,

³³ L. Sz. Nagy Béla—Pataki Gedeon—Delly Ferenc—Szabó Lajos: Illetékek c. 3 kötetes jogszabály gyűjteményét. Budapest, évszám nélkül.

³⁴ 1920: XXXIV. t. c.

³⁵ 5730/1941. M. E. sz. rendelet.

ipari, vagy kereskedelmi üzem új birtokosa nemcsak, hogy fejleszteni, de sokszor még fenntartani is alig képes üzemét. Amíg az illeték a folyó adókkal s egyéb közterhekkel és esetleg az adóssági kamatokkal együtt az üzem hozadékából vagy általában a jövedelemből fizethető, addig nincs veszély. Ha azonban az illeték olyan nagy, hogy ez nem lehetséges akkor az üzem menetében nehézségek következnek be és üzemszünetelésre, vagy áruba bocsátására kerülhet sor. Az üzemszünetelés hozadékkiesést, tőkejavulást és tőkepusztulást jelent; az elidegenítés azonban kedvezőbb megítélés alá eshet, mert az új kézben további befektetésekre és fejlesztésre nyílnak lehetőségek. Az öröklési illeték hatása tehát jó részben attól függ, hogy az illetékekkel terhelt miképpen reagál rá. Bekövetkezhet az az eset, hogy az üzem a bennfekvő tőke fenntartása érdekében fogyasztását fogja korlátozni, előfordulhat, hogy kölcsönműveletekkel igyekszik tovább vinni, beállhat az üzemszüneteltetés és végül az elidegenítés esete is. A fogyasztáskorlátozás és elidegenítés a tőkeképződés szempontjából nem hátrányos — csak az illető örökösre nézve az —, az eladósodás és üzemszünetelés azonban közgazdasági szempontból sem kívánatos.

Az öröklési illetékeknek a tőkefenntartásra és tőkeképződésre nézve káros hatásai több módon enyhíthetők és elkerülhetők. Egyik mód a termelésben résztvevő tőkevagyonnak indokolt esetekben kedvezményes — alacsonyabb kulcsú illetékeztetése — másik az öröklési illetékeknek, mint egy alkalommal szedett vagyonadóknak kivetése idejére a vagyonadó szedésének felfüggesztése. A magyar illetékjog ezeket a módokat nem ismeri. Fennáll azonban a részletfizetés engedélyezésének lehetősége, amivel még a nagy összegű illeték kedvezőtlen következményei is elháríthatók. Minél hosszabb a részletfizetés időtartama, annál jobban kezd hasonlítani az öröklési illeték a vagyonadóhoz. (Teljesen vagyonadó jellegű szolgáltatás „a haláleset folytán bekövetkezett vagyonátruházásokért a természetes személyek által fizetendő illetékek egyenértéke fejében“ az egyházi javadalmak, szerzetesrendek, alapítványok, társulatok, intézetek, egyesületek, községek, részvénytársaságok által fizetendő illetékegyenérték.) Az öröklési illeték hatását természetesen sohasem szabad önmagában véve megítélni, hanem mindig a többi adóval, különösen a jövedelem- és vagyonadóval együttesen.

A *visszterhes ingatlanvagyonátruházási illeték* — amelynek tárgya minden ingatlan visszterhes átruházása, a részvénytársaságok ingatlan apportját is beleértve, s amelynek kulcsa jelenleg $5 + 2.5 = 7.5\%$ — bár az ingatlanforgalom erős megterhelését jelenti, mégis a tőkeerős vásárló ingatlanszerzését s így az indokolt ingatlanforgalmat nem igen gátolja.

Ugyanígy az írásba foglalt ingó adásvétel után járó 4.5%-os okirati illeték sem.

Az iparfejlesztési törvény alapján a meghatározott feltételek esetén a gyári üzem célját szolgáló ingatlanok, gépek, szerelvények megszerzésénél a vállalat mentesíthető az ingatlanvagyonátruházási vagy bérleti szerződési illeték alól. Ez a mentesség elég jelentős könnyítést ad az alakuló vállalatnak a reáltőke üzembeállításához. Itt említjük meg, hogy ugyancsak az iparfejlesztési törvény alapján a vállalat mentesíthető az alapszerződés és a társasági tőke szaporítását célzó módosító szerződések illetéke, a részvénykibocsátási illeték, s az ingatlanapport ingatlanvagyonátruházási illetéke alól is.

Az *okirati illetékek* közül az üzemviteli kapcsolatos illetékek — bérleti szerződések, biztosítási ügyletek, hitel- és kölcsönügyletek, kereskedelmi ügyletek, kereskedelmi könyvek, nyugták, számlák, szállítási szerződések, szolgálati szerződések, utalványok, csekkek, váltók, stb. — általában mérsékelt százalékos vagy állandó tételűek s így a keletkező vagy működő vállalat tőkeképződését nem befolyásolják. Az okirati illetékek között szerepel a részvénykibocsátási illeték, amely minden egyes részvény után a fizetett vagy fizetni kötelezett összeg 2.15%-a. Ilyen illeték részvénytőke felemelése alkalmával is fizetendő. Az illeték olyan mérvű, hogy a tőkeképződés akadályának nem tekinthető. A közgazdasági szempontból kívánatos fuziókra egyes rendeletek a részvénykibocsátási és ingatlanátruházási illetékre mentességet engedélyeznek. Az alkalmazotti nyugtáilleték, tantiemilleték és osztalékilleték az alkalmazotti kereseti adóval és tantiemadóval esik hasonló elbírálás alá. Egyáltalában nem akadályozza a tőkeképződést a bankok, takarékpénztárak által a náluk gyümölcsösztetés céljából elhelyezett betétek 0.01%-os betéti és folyószámla általány illetéke; a bankoknál, takarékpénztáraknál, hitelszövetkezeteknél elhelyezett vagy nekik hitelezett pénztőkék kifizetett kamata után fizetendő, de áthárítható 10%-os vállalati kamatilleték s a felvett kamat után járó 15%-os kamatilleték azonban, amely a pénztőke voltaképeni és sajátlagos megadóztatása, a tőkeképződésre a megtakarítási készségen keresztül gyakorolhat hatást. A postatakarékpénztárnál elhelyezett betétek a betétilleték alól mentesek. A fuvarozási illeték az áruforgalmat drágítja meg csekély mértékben; hatása jelentéktelen, mert tétele alacsony s a fuvardíjba beleszámítva nem tűnik fel külön tehernek.

Kissé részletesebben kell szólnunk a gazdasági versenyt szabályozó megállapodások és határozatok illetékéről, a *kartelilletékről*. A kartelilleték alapja a kartelmegállapodással védett körben a résztvevők által forgalomba hozott árukért vagy egyéb szolgáltatásokért kikötött ellenérték. Az illeték kulcsa

0.75%, de legalább évi 1800 P. A kartellek a piac szabályozására és monopol helyzetbe kerülésre irányuló megállapodások, illetőleg szervezetek lévén, termelési szempontból inkább előnyös, a kartellen kívüli versenytárs és a fogyasztóközönség szempontjából azonban sokszor káros jelenségeknek minősülnek. A kartellek az üzemkoncentráció, standardizálás, racionalizálás, anyag- és munkaerőmegtakarítás előmozdítói, ezek útján a termelési kapacitás jobb kihasználására, a megtakarításokkal pedig a tőkeképződésre kedvező hatásuk lehet. Monopol helyzetük alapján a nyersanyag termelőkre, munkásokra, sőt a kölcsöntőke nyújtóira is erős nyomást gyakorolhatnak, a fogyasztókat magasabb ár fizetésére kényszeríthetik és versenytársaikat megsemmisíthetik. A kartellek megalakulását a magas kartelilleték megnehezítheti; a magyar illetéknek nincs ilyen hatása. Pro futuro célszerű lenne, ha a felesleges, nem kívánatos és káros kartellekre az eddiginél lényegesen nagyobb, a szükségesnek talált kartellekre azonban kedvezményes tételű illetéket szabna ki az állam.

Behatóbban kell foglalkoznunk az illetékek közé sorolt *értékpapír forgalmi adó*val is. Az adótárgy a kötvények, záloglevelek, részvények, részjegyek, sorsjegyek, osztalékszelvek eladása, cseréje, átadása az ezekre vonatkozó díjügyletek, report és deport ügyletek, minden tőzsde forgalmat létesítő ügylet. Kulcsa részvényekre, nyereségek kötvényekre, ha az üzletet leszámításra kötötték, minden megkezdett 100 P után 12 fillér, tehát 1.2 ezrelék, iparszerűen értékpapíros forgalommal foglalkozók között kötött közvetlen ügyletnél 60 fillér, tehát 6 ezrelék, egyes egyéb esetekben 80 fillér, tehát 8 ezrelék, államadóssági kötvényekre szintén 1.2 ezrelék. Report és deport ügyleteknél az adó fele fizetendő. Új értékpapírok kibocsátása alkalmával ezeknek első megszerzése, valamint az értékpapírok konvertálása — más ügyletekkel együtt — adómentes. Ez az intézkedés határozottan a tőkeképződés érdekében állónak mondható. Az adótétel alacsonysága mutatja, hogy itt nem forgalmi adóval, hanem különleges illetékekkel állunk szemben. Az elenyészően csekély adóteher az értékpapír forgalmat egyáltalában nem érinti s amennyiben a részvény és kötvénypiacon történő ingatlanforgalom esetében egyáltalában tőkeképződésről beszélhetünk, úgy azt semmiképpen nem akadályozza. A spekulációs értékpapír forgalom ellen természetesen lényegesen magasabb tételekkel — adott körülmények között — megfelelő sikerrel alkalmazható az értékpapír forgalmi adó.

A közigazgatási és törvénykezési illetékek tárgyunk szempontjából nem szorulnak vizsgálatra.

Az egyenes adókról és illetékekről áttérve a közvetett adókra, emlékeztetünkbe idézzük, hogy a közvetett adók sokkal kevésbé gátolják a tőkeképződést, mint az egyenes adók, sőt az

árakba olvadva a fogyasztás csökkentésére, esetlegesen a megtakarítások fokozására hatnak, az egyenes adók terhének mérséklése esetén pedig a tőkeképzésre igénybevehető összegek felszabadítására vezethetnek. Bármilyen kedvezőtlen megítélés alá esnek is a közvetett — forgalmi és fogyasztási — adók szociális szempontból, a tőkeképződés szempontjából kedvezőbbeknek mutatkoznak. Itt természetesen nem az adó abszolút nagyságára, hanem az egyenes adókhöz való viszonyára kell gondolni.

A *forgalmi adó* a magyar pénzügyi jogban magában foglalja az általános forgalmi adót, a húsforgalmi adót, cukorrépa forgalmi adót és fényűzési forgalmi adót.^{35a} Az általános forgalmi adó³⁶ tárgya minden — az őstermeléstől különböző — önálló kereseti tevékenységből eredő áruszállítás és munkateljesítmény. A forgalmi adó alól való mentességeket közcélok, a kettős adóztatás elkerülése s bizonyos szociális célkitűzések indokolják — így pl. az elsőrendű élelmiszerek mentessége. — Az adó az árú, szolgáltatás bruttó ellenértékének 5%-a. Míg az általános forgalmi adót minden egyes áruszállítás után külön meg kell fizetni, addig a forgalmi adóváltság esetében az adó csak egyszer, de magasabb kulccsal jár s azt a termelő, eladó az árba beleszámítja. Az egyes forgalmi adóváltság kulcsok általában az átlagos forgási számnak megfelelően vannak megállapítva. Jelenleg az élelmiszerek, papíráruk, szellemi munkaszolgáltatások kivételével majdnem minden árucikk forgalmi adóváltsággal adózik.

Az árukba beszámított általános forgalmi adó és a forgalmi adó váltság szinte észrevétlenül terheli a közönséget, állandóan és elosztva kerül lerovásra s a nagyobb jövedelmű adóalany éppen olyan összegben fizeti a ráhárított adót, mint a kisjövedelmű. Ebből következőleg a tőkeképződés szempontjából nem aggályos. Tőkeromboló hatása csak akkor van, ha a kulcs hirtelen arányban és nagymértékű felemelése egyes gazdasági ágakban fennakadást, üzembeszüntetést, válságot vont maga után. Az adókulcs hirtelen felemelése a tőkeképződésnek is akadályt állíthat útjába. A gazdasági életbe már beleszívódott forgalmi adó, még ha magas is a kulcsa, nem olyan kedvezőtlen hatású, mint a magas egyenesadó.³⁷

A fényűzési forgalmi adó (luxusadó) a fényűzési tárgyak és a fényűzési vállalatokban árusított cikkek eladását terheli. Vagy az előállító által történő átruházás alkalmával, vagy a

^{35a} A forgalmi adó váltság (fázisadó) nem külön adónem, hanem voltaképen a különben általános forgalmi adó alá tartozó árucikkek adólerovásának módja.

³⁶ *Csekő Béla*: Az általános forgalmi adó, Budapest, 1930. c. elavult munkája óta újabb jogszabálygyűjtemény nincs.

³⁷ A forgalmi adó kulcsa 1940. májusában 3-ról 4. 1941 augusztusában 4-ről 5%-ra emelkedett. A kulcsemelés a gazdasági életben nem okozott zavart a tőkeképződés terén sem. (3700/1941. M. E. sz. rendelet.)

kiskereskedelemben, vagy mindkét esetben s a magánforgalomban is fizetendő. Kulcsa az egyes cikkek szerint 5—30% között váltakozik. Bár a nagyjövedelmű — s így tőkeképzésre hivatott — társadalmi réteget terheli, tőkeképzés-csökkentő hatása mégis elenyésző, (mert az államnak relatíve igen csekély bevételt s a gazdasági életből csekély kivételt jelent) s emellett szociális szempontból is helyes adónem. A fényűzési forgalmi adó fejlesztésére — különösen fellendüléssel gazdagabb periódusokban és háborús konjunktúrákban — tág lehetőségek vannak.

A gazdaságpolitikának igen régi és hatásos eszközei a *vámok*, s különösen a védővámok. Bizonyos termelési ágak vagy termékek védelmében az ország magas vámokkal elzárható a külföldi versenytől, a vámmentességgel viszont megkönnyíthető az illető termelési ág létesítéséhez vagy folytatásához szükséges anyagok vagy eszközök beszerzése. A vámügyi intézkedések igen eredményesek lehetnek az iparpolitika, kereskedelempolitika szempontjából és hasznosan alkalmazhatók a tőkepolitika érdekében is.

A vámjövédék a külfölddel lebonyolított áruforgalom után az állam által kizárólagosan szedhető közszolgáltatások joga. A vámköteles árukat és a vámok nagyságát az autonóm vagy szerződéses vámtarifa állapítja meg. Már a vámköteles tárgyak és a vámtételek megállapításával is nagy befolyás gyakorolható a termelés feltételeire, még nagyobb a jelentőségük azonban a vámkedvezményeknek és mentességeknek. A termelés irányítása, a tőkeképződés nagysága és faja szempontjából elsőrangú jelentősége van a pénzügyminiszter azon törvényes jogának, hogy átmenetileg a vámtarifa tételeit leszállíthatja, vagy vámmentességet engedélyezhet olyan árukra, melyek belföldi termelési ágak kiindulási vagy segédanyagai, továbbá, hogy a belföldi termelés érdekében az ország területén nem gyártott gépek és felszerelési tárgyak behozatalára vámmentességet adhat. Különösen az utóbbi rendelkezés az, amely a vállalat alakításának megkönnyítésével a kívánt irányú tőkeképződést a legnagyobb mértékben előmozdíthatja.³⁸

Fentiek mellett azonban abban is jelentőségük van a vámnak, hogy a fogyasztásra — ha aránylag kis mértékben is — irányítólag hatnak. Külföldi árucikkeknek — felesleges és fényűzési cikkeknek — védővámokkal kiszorítása, vagy a megfelelő hazai árucikk fogyasztásának s így termelésének fokozására, vagy a cikkekre szánt, de megtakarított pénz befektetésére vezethet. Mennyiségileg igen nehéz lenne az ilyen hatást kimutatni, kétségtelen azonban, hogy a lehetőség megvan rá.

A többi pénzügyi jövédékek fogyasztási adók beszedési formái. Ilyenek nálunk a dohányjövédék, sójövédék, italmérési jövédék, a szeszegyedáruság és a mesterséges édesítőszer

³⁸ 1924: XXI. t. c. 2. 4. 11. §-ok.

(szacharin) egyedáruága. Pénzügyi szempontból ezek közül a *dohányjövedéknek* és *szeszegyedáruságnak* van nagy jelentősége; közgazdasági szempontból olyan megítélés alá esnek, mint a tömegfényűzési cikkek adói. Ezek a jövedékek nem antiszociálisak, mert nem az elemi létszükségleti cikkeket terhelik, s így szinte önkéntesnek mondhatók; fizetésük nem terhes, sőt élvezettel egybekötött, s bár végeredményben a magángazdaságból meglehetősen nagy összeget vesznek ki, a tőkeképződést még sem gátolják. Az ipari célra — motalkó, ecetgyártás, stb. — felhasznált szeszt az állam kedvezményes egyedárusági áron szolgáltatja ki, s ezzel a szeszt felhasználó iparágak létrejöttét, illetőleg inkább működését könnyíti meg. Mind a dohány, mind a szeszjövedéknek az egyedárusági árak megszabása által a fogyasztás nagyságára és irányára is hatása lehet. A tapasztalat azt mutatja, hogy az árak emelése után bizonyos ideig visszaesik az említett cikkek fogyasztása, de később újból eléri a régi nagyságot. Hirtelen és nagymérvű egyedárusági áremelés azonban a fogyasztás tartós csökkenésére vezethet, amikor is a felszabaduló vásárlóerő egyéb cikkek felé fordul, vagy megtakarításra kerül.

A többi *fogyasztási adó* — söradó, cukoradó, gyújtószeradó, a dohányjövedéket kiegészítő szivarkahüvely és szivarkapapíradó, a margarin- és étolajadó, — a cukoradó kivételével szintén a tömegluxusfogyasztási cikkeket terheli, s nagyjában véve ugyanaz áll rájuk, mint a dohányjövedékre és szeszegyedáruságra mondottak s az adótétel felemelésének is hasonlóak a hatásai. Meg kell jegyeznünk, hogy a cukoradó leszállítása, ha az az árban is megnyilvánul, meglepően képes fokozni a cukorfogyasztást (Magyarországon pl. 1939. december után.) Ez a fogyasztásfokozódás azonban a megtakarítás és tőkeképződés szempontjából egyáltalában nem aggályos, mert rendszerint azoknak a társadalmi rétegeknek cukorfogyasztása emelkedik, amelyek a tőkeképződésben egyáltalában nem, vagy csak elenyésző csekély arányban vettek részt.

A termeléssel szorosabb kapcsolatban áll, s ezért több figyelmet érdemel az *ásványolajadó*.³⁹ Az ásványolajadó és kincstári árrészesedés tételei a különböző árványolajfélésekre különböző mértékben vannak megállapítva, s így már ezzel is befolyás gyakorolható arra, hogy az ipari és közlekedési vállalatok milyen üzemanyagot fogyasztó motorokat használjanak. Az adó nagysága pedig a motorizálásnak s így a korszerű állótőkeképződésnek lehet akadályozója, ha az adóteher az üzemrentabilitását veszélyezteti. Az adómentesség, a kedvezményes és mérsékelt adó és kincstári árrészesedés viszont a motorizálást mozdíthatja elő. Ilyen kedvezményt élveznek a mezőgaz-

³⁹ Az ásványolajadóra vonatkozóan I. Hovszky István jogszabály-összeállítását. Budapest, 1941.

dasági célra használt motorok, — ekék, vetőgépek, cséplőgépek, darálógépek, vízszivattyúk, traktorok — s a gazdasági vasútak sínen járó szerelvényeinek vontatásához használt motorok; engedélyezéstől függően a gázolajmotorok mérsékelt adó és kincstári részesedésű tételű ásványolajadót fizethetnek. Mindezek közül Magyarországon különösen a mezőgazdasági motorok kedvezményben részesítésének van jelentősége és a mezőgazdaság motorizálásának, fejlesztésének, s a mezőgazdaságban fektetett tőke fokozásának terén kedvező hatása.

A magyar adórendszer állandó adóin végig tekintve röviden meg kell emlékeznünk egy ideiglenes és egyszeri adóról is, az 1938: XX. t. c.-kel létesített *beruházási hozzájárulásról*. A beruházási hozzájárulást természetes személyek, s jogi személyek, valamint a vagyonadó fizetésére nem köteles jogi személyek, intézmények és vagyonszövetségek 50.000 pengőn felüli vagyon után 5—15%-os, a társulati adó alá eső vállalatok vagyonminimum nélkül 10—20%-os progresszív kulcs szerint 5 éven át fizetik. A beruházási hozzájárulásból a kincstár mintegy 600 millió pengőt kitevő bevételt szándékozott elérni az ú. n. beruházási programmi részbeni finanszírozására. A beruházási hozzájárulás elvileg vagyonváltás, vagyis valóságos vagyonadó. Mint ilyen, a magángazdasági életre nézve tényleges és jelentős áldozat, amely a pénztőkét és az állótőke fenntartására szánt összegeket csökkenti — különösen a házvagyonnál — s a magángazdaság esetleges tervezett beruházásait részben meghiúsítja. A valóságban nem volt ilyen káros következménye, sőt volt egyenesen kedvezőnek is mondható hatása, ott, ahol az adóköteles a beruházási hozzájárulást — esetleg hitelműveletek igénybevételével — a vagyon jövedelméből törekedett előteremtteni s e célból a fogyasztását is erősen korlátozta. Ezt a hatást számszerűen kifejezni alig lehetséges.

A beruházási hozzájárulás megítélésénél nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a belőle befolyó bevételt elsősorban és jó részben tőkeképzésre fordította az állam. A beruházási program mintegy 400 milliós polgári részében utak és hidak építésére, az államvasutak és hajózás, a posta, távirta és távbeszélő fejlesztésére, telepítésre és házhelyszerzésre, az öntözés előmozdítására, vízügyi beruházásokra, bányászati és nyersanyagkutatásra, közmunkákra s egyéb beruházásokra történt előirányzás.⁵⁰ Mindezek a tételek az ország köztőkeképzésének fejlesztésére szolgáltak, a honvédelmi beruházások pedig erős ipari konjunktúrát indítottak meg, amely a gazdasági életben szétgyűrűzve sok helyen lehetővé tette a magángazdasági tőkeképzést is. Ennek megállapításával jutunk el a tőkeképződés és adóztatás viszonyának vizsgálatában

⁵⁰ 1939: XX. t. c. 1. §.

az utolsó tételhez, amely az eddig mondottakkal szemben kedvezőbb jelenségekre mutat rá.

VI. Eddig főképen azt állapíthattuk meg, hogy az adók — a közvetett adók kisebb, az egyenesadók nagyobb mértékben — csökkentik a megtakarítási képességet, s rendszerint a megtakarítási készséget is, gátolják a tőkésítést és elriasztanak a befektetésektől, egyszóval a tőkeképződésre általában véve kedvezőtlen hatással vannak. A tőkeképződést az adópolitika a finandális cél feláldozásával, mentességek és kedvezmények engedélyezésével szolgálhatja, de még ez sem mindig a legalkalmasabb eszköz. Ezekről eltekintve az adó és tőkeképződés egymással szemben állanak, ami könnyen érthető, hiszen az adóztatás célja nem a tőkeképzés, hanem a közbevételek előteremtése.

Megnyugtatóbban fejezhetjük be vizsgálódásunkat, hogyha az adószedés mellett az adó felhasználásra és a magántőkeképződés mellett a köztőkeképződésre is figyelemmel vagyunk. Az állam és a többi közületek az adóbevételt nemcsak személyi, dologi és átmeneti kiadásokra, hanem beruházásokra, tőkeképzésre is fordítják. Ha csak az út- és hídépítésre, vasúti beruházásokra, bányászatra, az állami gyárakra gondolunk, már akkor is meglehetősen nagymértékű reáltőkeképzésre fordított kiadást találhatunk. Az 1942. évi költségvetésben pl. szeszegyedárusági, dohányjövédéki és sójövédéki építkezésekre összesen 2.2 millió, bányászati beruházásokra 6.1 millió, repülőgépek beszerzésére és repülőterek építésére 10.4 millió, hidak építésére 6 millió, utak építésére 30 millió, különféle vízi beruházásokra több, mint 28 millió, a távbeszélő, táviró és rádió fejlesztésére 16 millió, az államvasútnaknál összesen 105 millió, — s ebből az összegből pl. járművek beszerzésére 55 millió, felépítményerősítésre 9.7 millió, új vonalak építésére 16 millió, a Mavaut járműbeszerzésre 2.1 millió —, az állami gépgyárnál vízierőtelep építésére 2.2 millió, bányanyitásra 1.1 millió pengő összegű beruházási előirányzatot jegyezhetünk fel. Ezek mellett az egyes tárcák rendes kiadásai között is találhatunk tőkeképződésre szolgáló tételeket. Ha a tőke fogalmát tágabban értelmezzük, úgy reáltőkeképzés az állami épületek emelése bővítése és felszerelése s voltaképen ideszámíthatók azok a tételek is, amelyek közvetve szolgálják a tőkeképzést, mint pl. a mezőgazdasági és egyéb kísérletügyi intézmények, egyes tanintézetek, stb. Az összes beruházások összege az 1942. évi állami költségvetésben 271 millió pengőnél nagyobb összeg. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a munkaalkalmat teremtő egyéb kiadások és az állami alkalmazottaknak fizetett illetmények sem jelentik a pénz szétfoszlását, mert az újból belesikerül a gazdasági élet jószágforgalmába és megtakarítások, befektetések útján a magángazdasági tőkeképződésbe is juthat.

A kép tehát nem olyan sötét, mint amilyennek először tűnik. Megvilágosítja a közületi tőkeképzés jelensége, amely a mostani időkben a magángazdasági mellett egyre nagyobb szerepet játszik. A közületi tőkeképzéssel azonban nem az adópolitika van hivatva fogakozni, hanem a beruházási politika és az állam legtágabb értelemben vett politikai vezetése.

Schmidt Adám.

Irodalom.

Az adóztatásnak a tőkeképződésre gyakorolt hatása. Kapitalbildung und Steuersystem. Verhandlungen und Gutachten der Konferenz zu Eilsen. Herausgegeben von dr. Gerhard Colm und dr. Hans Neisser. Veröffentlichungen der Friedrich Listgesellschaft. 3. Bd. Berlin, 1930. A Friedrich Listgesellschaft eilseni üléséről készült két kötetes előadás- és értekezés gyűjtemény több, mint ezer oldalon a probléma összes elméleti és gyakorlati vonatkozását tárgyalja. *Kapitalbildung und Besteuerung.* Schriften des Vereins für Socialpolitik 174 Bd. (Különösen: Spitzmüller, Alexander: Das österreichische Steuersystem des Bundes, der Länder und Gemeinden und die Kapitalbildung; Wolff, Hellmuth: Die Steuersysteme des Reiches, der Länder und Gemeinden und die Kapitalbildung). Az angol *Colwyn-report* szintén tartalmaz megállapításokat a kérdésre vonatkozóan. — A német irodalomban *George Heinz:* Einkommensbesteuerung im Hinblick auf Leistungsfähigkeit und Kapitalbildung. Finanzarchiv. Neue Folge Bd. 3. *Mann, Fritz Karl:* Kapitalbildung und Besteuerung. Finanzarchiv XLVI. Jg. Erster Band. *Pistorius, Theodor von:* Besteuerung und Kapitalbildung. Finanzarchiv. XLVII. Jg.

A tőkeképződés igen bő irodalmából megemlítésre méltó: ifj. *Boér Elek:* Tőke és tőkeképződés. Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Budapest, 1937. *Colm Gerhard:* Zum Problem der öffentlichen Kapitalwirtschaft. Finanzarchiv. Neue Folge Bd 1. *Goldschmidt, R. W.:* Kapitalpolitik. Berlin, 1933. *Kokkalis, Alexander:* Kapitalbildung durch Sparen. Entwicklung und Kritik der Spartheorie. Schmollers Jahrbuch, 1941. *Kokkalis, Alexander:* Rationalisierung, technischer Fortschritt und Kapitalbildung. Weltwirtschaftliches Archiv, 1941. *Liefmann, Robert:* Theorie des Sparens und der Kapitalbildung. Schmollers Jahrbuch, 1912. *Navratil Ákos:* Takarékoság és tőkeképződés. Berzeviczy-émlékkönyv. Budapest, 1934. *Röpke, Wilhelm:* Die Theorie der Kapitalbildung. Tübingen, 1929. *Schiff, Erich:* Kapitalbildung und Kapitalaufzehrung im Konjunkturverlauf. Wien, 1933. — Ezekén kívül I. a jelentősebb közgazdasági kézikönyvek vonatkozó fejezetét, pl.: *Navratil Ákos:* Közgazdaságtan. I. kötet. Budapest, 1936, melyben további részletes irodalom található.

Az adóztatás közgazdasági hatásairól általában. *Balás Károly:* Modern adóztatási szempontok. Közgazdasági Szemle. LXIII. évfolyam, 1939. *Gerloff, Wilhelm:* Steuerwirtschaftslehre. Handbuch der Finanzwissenschaft. Bd. I. *Gerloff, Wilhelm:* Die Grenzen der Besteuerung. Wirt-

schaftstheorie der Gegenwart. Bd. IV. *Heller, Wolfgang*: Die Grenzen der Besteuerung. Schanz-Festgabe. Bd. II, Tübingen, 1928. *Lampe, Adolf*: Die Wirtschaftlichen Voraussetzungen der nichtfiskalischen Steuergestaltung, insbesondere der Steuerbegünstigung. Schanz-Festgabe. Bd. I. Tübingen, 1928. *Mildschuh, Willibald*: Steuerwirkungen. Handbuch der Finanzwissenschaft. Bd. I. *Navratil Ákos*: Die Berichtigung der Einkommensverteilung und ihre Mittel. (Steuer-, Preis- und Geldpolitik.) Finanzarchiv. Neue Folge. Bd. 5. *Szász Lajos*: Az adóztatási lehetőség határáról. Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60., egyetemi tanári kinevezésének 30. éves évfordulója alkalmából. Budapest, 1935. *Wilken, Folkert*: Die Besteuerung der Einkommens- und Kapitalverwendung. Finanzarchiv. Neue Folge. Bd. 3. — Az adóztatás gazdasági hatásaival a pénzügytani kézikönyvek csak a közgazdaságtanból kiinduló s azzal később is szoros kapcsolatot tartó angol pénzügyi irodalomban foglalkoznak behatóbban; a német és egyéb kézikönyvekben erről a tárgyról inkább csak az áthárítás problémájával összefüggésben találhatók fejtegetések. A modern angol irodalomban: *Dalton, Hugh*: Principles of Public Finance. London, 1939. Part. I. Chapters X—XII. *Pigou, A. C.*: A Study in Public Finance. London, 1929. Part. II. Chapters I—XIII. *Robinson, M. E.*: Public Finance. London—Cambridge, évszám nélkül. Chapter IV. A magyar irodalomban l. *Balás Károly*: Pénzügytan. Budapest, évszám nélkül. Több helyen.

A részletkérdések, különösen a megtakarítások adózatlanságának irodalmát és a további irodalmi utalásokat l. a szövegben.

Közlemények.

A munkapiac helyzete a munkaközvetítés reformja előtt.

Közel tíz év telt el azóta, hogy az Állami Munkaközvetítő Hivatal közzétette utolsó jelentését a munkapiac helyzetének alakulásáról. E tíz év alatt pedig nemcsak heves konjunktúra-változások zajlottak le a munkapiacon a gazdasági válság és a hadfelszerelési konjunktúra pólusai között, hanem az iparosodás nyomán bizonyára mélyreható szerkezeti átalakulások is bekövetkeztek. Örömmel üdvözölhetjük tehát a Hivatal új igazgatójának nagyszabású jelentését* és az érdeklődést, amelyet belső értékével is mindenképen megérdemel, csak fokozza az, hogy küszöbön áll a munkaközvetítés intézményének reformja is.

Egy munkaközvetítő intézmény jelentésével szemben mindenekelőtt az a gazdaságpolitikai és tudományos követelmény merül fel, hogy hű képet nyújtson a nemzeti gazdaság legfontosabb erőforrásának, a munkaerőnek „piacáról”. *Gortvay* körültekintő és mélyen a részletekbe hatoló feldolgozása mindent elkövet, hogy ennek a következménynek minél teljesebben megfeleljen. S ha mégsem tud több olyan kérdésre számszerű választ adni, amelyek ismeretére szükség volna, — annak az az oka, hogy a munkapiaci statisztikai adatgyűjtés mai módszere folytán hiányzanak a megfelelő adatok. A munkaközvetítő szervek statisztikai szolgálata ma még csak arra van berendezve, hogy az *ügyforgalom* szempontjából lényeges adatokat szolgáltatssa, tehát: hány munkahelyet kínáltak fel, hány munkakeresési eset fordult elő és hány közvetítést végzett a szerv. Az ily ügyforgalmi statisztika a munkakereslet és munkakínálat alakulásának számszerű, vagy legalább nagyságrendi kifejezésére csak akkor volna alkalmas, ha legalább a munkahelyváltoztatás frekvenciájának adatait ismernők, még abban az

---

* *Gortvay György*: A m. kir. Állami Munkaközvetítő Hivatal 1941. évi jelentése a munkaközvetítés és a munkapiac állásáról. Budapest, 1941. 243. old.

optimális esetben is, ha a munkapiaci események túlnyomórésze a munkaközvetítés szerveinek közvetítése útján történik meg. Enélkül a közvetítési ügyszorgalom statisztikájából inkább csak következtetni lehet a munkapiacon lefolyó eseményekre, de nem lehet azokat mennyiségileg is megragadni, ami pedig feltétlenül szükséges volna tervszerű munkapiaci politika folytatása szempontjából.

E módszertani fenntartás előrebocsátása után elsősorban azt kell kiemelni az elmúlt évek munkapiaci fejlődéséről, hogy a jelentés adataiban is visszatükröződik a munkanélküliség erős csökkenése. A jelentés jelzőszáma (a 100 munkahelyre eső munkakeresők száma, amelynek kifejező értékéhez magában véve is kétség férhet) az 1932. évi csúcspontról, 211-ről 1939-ben és 1940-ben 135-re csökkent. Ugyanakkor, midőn a jelzőszám a munkanélküliség megállapodását tünteti fel, a közvetítési forgalom adatai szerint országos átlagban kb. egyenlő értékben emelkedett a munkakereslet és a munkakínálat is, a felajánlott munkahelyek és a munkakeresők szám u. i. egyenlő mértékben (5–6% között) volt nagyobb 1940-ben, mint 1939-ben.

A munkapiacnak ez a kiterjeszkedése azonban csak Budapesten mutatkozott, ahol a bejelentett munkahelyek száma 9.2%-kal, a munkakeresőké 11.4%-kal, a közvetítéseké pedig 10.4%-kal emelkedett. Vidéken ellenben mind a három szám csökkenést tüntet fel, a bejelentett munkahelyek száma 6.1%-kal, a munkakeresőké pedig 11.8%-kal. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a hadigazdasági fellendülés munkaerő terén is fokozta a főváros központi gazdasági szerepét és a munkaerőnek a fővárosban való nagyarányú vándorlásával járt. A rendelkezésre álló adatokból azonban csak a jelenségre és egyes tényezőire lehet következtetni, mértékére és sajátosságaira nem.

Érdekesen világítja meg a munkapiacnak ezt az eltolódását a férfimunkapiac alakulása. A jelentés idevágó adatai (134–137 old.) arra mutatnak, hogy a hadfelszerelési foglalkoztatottság inkább férfimunkaerő iránt támasztott keresletet és főképen férfimunkások igyekeztek vidékről Pestre jutni. A bejelentett férfimunkahelyek száma Budapesten 12.8%-kal nőtt, vidéken pedig 15.3%-kal csökkent, a munkakeresők száma pedig Budapesten 11.4%-kal emelkedett, vidéken pedig 16.3%-kal visszaesett. Adat hiányában nem tudjuk megállapítani, hogyan alakultak a viszonyok a gyárparban, közelebbről a hadi vonatkozású üzemekben, illetve a kisiparban, továbbá a szakmunka és a segédmunka szempontjából, egyes jelenségek alapján azonban feltehető, hogy a munkaerők központosítása Budapesten a kisüzemek s főképen a vidéki kisüzemek rovására folyt le.

A női munkapiacra, a jelentésben közölt adatok alapján következtetve, a fejlődés részben eltérő irányzatot mutat. Által-

lában a női munka iránti kereslet stagnált, míg a női munkakínálat emelkedett. A nők részére felkínált munkahelyek száma ugyanis országos átlagban csak 2.8%-kal, a női munkakeresők száma pedig 9.6%-kal emelkedett. A fővárosi és a vidéki helyzet között itt is érdekes különbségek mutatkoznak, főképp ha a háztartási munkapiacot elkülönítjük a többi munkától. (A 141. old. levő táblázat alapján.) *Budapesten* a munkahelyek száma 1.8%-kal emelkedett, a háztartási munkahelyek megfogycokozásával (7%) szemben azonban 9.3%-kal nőtt az iparforgalmi munkahelyek száma. A női munkaerő iránti nagyobb kereslet csak a kisipar és a kereskedelem köréből jelentkezhetett, mert a gyárakban női segédmunkára felajánlott munkahelyek száma 1939-cel szemben 9.3%-kal kevesebb volt. A munkakeresők száma ezzel szemben 12.8%-kal emelkedett, de „a női munkakeresőknek a munkapiacra való tódulása“ nem volt egyenlő mértékű a különféle munkák piacán. A háztartási munkapiacra a munkakeresők számának emelkedése 10.9%, az iparforgalmi munkapiacra ennél nagyobb, 14.1%, de még nagyobb mértékben, 44.5%-kal, emelkedett a nőknek gyári segédmunkára való jelentkezése. Tehát a nők munkapiacra való tódulásának, mint részben a bevonulásokkal kapcsolatos, konjunktúrális jelenségnek keretén belül lényeges eltolódás jelentkezik a különböző munkák értékelése és az irántuk mutakozó érdeklődés terén. *A vidéken* az összes munkahelyek száma 5.6%-kal volt nagyobb ugyan, de míg a háztartási munkahelyek száma 22.5%-kal nőtt, az iparforgalmiaké 32.7%-kal csökkent. Kár, hogy a jelentés nem közöl a vidéki gyáriparra vonatkozó adatokat, de így is valószínűnek látszik, hogy a vidéki ipar női munkaerőt foglalkoztató képessége igen nagy mértékben esett vissza. Ezt a képet kiegészíti a női munkakínálatnak vidéken mutakozó alakulása. Az összes női munkakeresők száma vidéken alig emelkedett (0.7%-kal), de míg az iparforgalmi munkapiacra 25.4%-kal kevesebb volt, mint 1939-ben, a háztartási munkában 17.5%-kal emelkedett. A vidéki ipar tehát kevesebb női munkaerőt tud foglalkoztatni és az innen kiszoruló nők a háztartásokban helyezkedtek el, mert valószínű, hogy kisebb mozgékonyáguk folytán a nők kevésbé tudnak eljutni a fővárosi munkapiacra.

A jelentés kellő nyomatékkal figyelmeztet a női munkaerő válságos helyzetére és a megoldás fontosságára. Valódi szociálpolitikai gyondolkozásra vall az a felfogás, hogy az alapvető feladat a női munka *feltételeinek* javítása, egyes területeken (pl. a háztartási munkánál) az alapvető munkajogi rendezés is hiányzik még. Csak helyeselni lehet azt a javaslatát is, hogy a nőknek tanulatlan munkára való özönlése elé gátat kell vetni, s gondoskodni, hogy „minél több kézműipart (és új foglalkozásokat) tegyünk hozzáférhetővé a nők számára“. Rá

kell azonban mutatni, hogy magában véve ily intézkedés a jelenlegi feltételek között csak Budapesten látszik járható útnak, de itt is csak akkor, ha megváltozik az a jelenlegi helyzet, hogy tanulatlan vagy betanított munkásnők annyi, vagy több bért kapnak, mint a hosszú tanonckodás után felszabadult szakképzett nők pl. a ruházati iparban. Ennek a helyzetnek következménye az is, hogy a tanoncnak jelentkező lányok száma „még a bejelentett munkahelyekhez viszonyítva is igen kevés”, „noha egyes szakmáknál valóban jelentős tanoncszükséglet mutatkozik“. Budapesten tehát a munkakereslettel szemben a nők elhúzódomása mutatkozik az elégtelen munkafeltételek következtében. Vidéken azonban éppen az ipar foglalkoztató képességének sorvadása olvasható ki a számokból, ezen kell hát első sorban segíteni, ha azt akarjuk, hogy a női munkaerő áramlása a tanulatlan munkából a szakmunka felé vegye útját. Jelenleg, úgy látszik, vidéken egyre inkább csak tanulatlan segédmunkában, vagy háztartásban tudnak nők elhelyezkedést találni.

Az idézett adatok és a velük kapcsolatban felvetett kérdések, hisszük, rámutattak a szerző ama állításának igazságára, hogy a munkapiaci statisztika jelenlegi állapota sokszor még a munkaközvetítő szerv számára sem tesz lehetővé oly mély és gyors áttekintést, mint azt a korszerű munkapiaci politika megkívánná. Nem térhetünk ki ehelyütt a munkapiaci statisztika módszereinek ex asse való tárgyalására, csak rámutatunk két legfontosabb követelményre. A munkapiac irányítóinak bármely időpontban tudniok kell: 1. hány valódi munkanélküli van és ezek hogyan oszlanak meg a munkanélküliség tartama és okai (kor, csökkent munkaképesség, stb.) szempontjából. E munkanélküliek sorsa u. i. különleges szociálpolitikai intézkedéseket tehet szükségessé (mai szociálpolitikánk jóformán csak a munkában lévő munkás sorsával törődik). De ezek jönnek első sorban tekintetbe munkaerőmozgósítás szempontjából is. E munkanélkülieket élesen el kell választani az idényszerű, vagy időleges állásváltoztatásban levő munkanélküliektől. Ehhez a közvetítési forgalom adatai magukban nem elegendők. 2. Ismerni kell a munkaerő áramlásának, mozgalmának irányát, az ingaszerűt épűgy (idényszerű munkanélküliség), mint a trendszerűét. Ide kapcsolódnak u. i. a munkásutánpótlás politikájának — jelentőségükben még alig felismert — kérdései s ezek egyuttal társadalompolitikánk alapkérdései is (iparosodás, „mélyrétegeink“ felemelkedése).

A szerző idevágó javaslatái (196—98. old.) igen figyelemreméltóak, különösen a *munkáskataszter* felállítására vonatkozó Ily nyilvántartás, ha gyorsan és pontosan tart lépést a munkapiac tömeges eseményeivel, a fenti szempontokra, sőt azon túl is állandó és gyors tájékozódást tesz lehetővé a munkapiacon.

Ily óriási aparátusnak azonban csak akkor van értéke, ha valóban gyorsan reagál az eseményekre, értéke tehát megvalósításának gyakorlati módszerétől függ. Erre nézve a szerző azt javasolja, hogy a kataszter vezetését és a munkakönyvek kiállítását kapcsolják egybe. Meggondolandó itt az a szempont, hogy a munkakönyvek jelenlegi rendje — bár sok szempontból valóban reformra szorul — egy előnnyel rendelkezik és ez mindenképen fenntartandó, azzal, hogy a munkás mindenütt azonnal hozzájut munkakönyvéhez. Ha a feállítandó munkaközvetítő szervek hálózata nem elég sűrű, akkor a munkás idővesztés, sőt sok esetben utazás árán juthatna csak hozzá. Ha a nyilvántartáshoz fontos adatoknak bejelentése — *Kovrig* javaslata szerint — a munkaadóra lenne bízva, ez igen nagy megterhelést jelentene a munkaadói adminisztráció számára, különösen a kis munkaadók számára és épen ezért a nyilvántartás síma folyamatosságát veszélyeztetné.¹ A munkahelyváltztatás nyilvántartásánál még az OTI-bejelentésekre nyitva álló 8 nap is túl hosszú idő (alkalmi munkások, napszámosok, kisegítők stb. esetében). A munkaközvetítő szervnek e kérdésben csak egy feltétlen érdeke lehet: azonnal értesüljön minden munkahelyváltztatásról. Ezt pedig elvégezhetik a munkakönyvet jelenleg is kiállító hatóságok úgy, hogy a munkakönyvek kijelentésével és bejelentésével kapcsolatban naponta megfelelő űrlap kitöltésével és annak aznapi továbbításával értesítik a munkaközvetítőt. Ennek a megoldásnak a munkaközvetítő szempontjából az a nagy előnye is volna, hogy a fiatal, kiépítésben lévő szervek nem kellene mindjárt kezdetben olyan hatalmas adminisztratív munkatöbbletet vállalnia, amilyen a munkakönyv hatósági kiállítása.

Vizsgálva ezek után a munkaközvetítés tulajdonképeni munkáját, a jelentés igen tanulságosan és frappánsan mutat rá a magyar munkaközvetítés nagy hiányaira. A munkaközvetítés szervezetének első feladata az, hogy a munkapiacot egységessé tegye, tehát a kereslet és kínálat feszültségeit a különböző szakmák és különböző területek közti viszonylatban kiegyenlítse. A jelentés őszintén rámutat, hogy ennek a feladatnak a jelenlegi szervezet csak hiányosan felel meg. Ebből a szempontból azt a feltűnő adatot közli, hogy 1940-ben a közvetítések 92,5%-a a munkaközvetítő szervek székhelyére esett, tehát tevékenységük alig érvényesül helyközi viszonylatban. A jelentés rámutat arra, hogy ennek oka nagy mértékben a vasúti díjszabás, mely nem teszi lehetővé, hogy a munkás vidékre utazhasson ott esetleg kínálkozó munkahely elfoglalá-

¹ *Kovrig* javaslata azért sem gyakorlatias, mert az OTI bejelentések adatai — ő ugyanis másodlat elküldésével megoldhatónak tartja a munkáskataszterhez való bejelentést is — magukban véve a munkaerőgazdálkodás szempontjából elégtelenek, sőt színtelenek.

sára. Ezzel egyuttal utal arra is, mi lenne a javítás egyik kézenfekvő eszköze. Teljesen egyetértünk szerzővel abban is, hogy vidéken növelni kell a munkaközvetítő szervek számát, (a budapesti 85 intézménnyel szemben vidéken összesen csupán 57 működik, ezek is néhány nagyobb városban, óriási illetékességi területtel), hogy azok kiküszöbölése végeredményben nem szervezeti reformot tesz szükségessé, hanem céltudatos és határozott ügyviteli intézkedéseket, amelyek a jelenlegi jogszabályok alapján is megtehetőek volnának. Ilyen pl. a hatósági munkaközvetítőknek célszerű és tágas helyiségekbe való elhelyezése, mert a mai állapot ezen a téren valóban tarthatatlan, különösen vidéken. Ilyen a vidékre való közvetítés sikerét erősen akadályozó vasúti menetdíj revíziója. És ilyen intézkedést igényelne az is, hogy elsősorban magukban az állami szervezetekben éljen a munkaközvetítés és a rendezett munkapiac fontosságának tudata, tehát példával előljárva vegyék is igénybe a hatósági munkaközvetítő szolgálatait. A jelentésből u. i. meglepetéssel értesülünk (42. o.), hogy az állam nagy üzei (posta, vasút) és a közmunkákat lebonyolító közületek a hatósági munkaközvetítés szinte teljes „kizárásával“ elégítik ki jelentős munkaerőszükségletüket. Ilyen hiányok kiküszöböléséhez nincs szükség szervezeti reformra.

Bonyolultabb kérdés a hatósági és az ingyenes szakmai közvetítő intézmények hiányos együttműködésének orvoslása. Elvileg a helyes útát jelölte meg a 85.237/1928. K. M. rendelet, amely kötelezte a különböző irodákat, hogy az általuk nyilvántartott munkapiac állapotáról havonta, az általuk be nem tölthető munkahelyekről pedig azonnal tegyenek jelentést a hatósági szervnek. Mint a jelentés írja, „ez a rendelet nem bizonyult elegendőnek arra, hogy a különböző munkaközvetítő intézmények együttműködését biztosítsa“. Ennek oka nagyrészt az, hogy a helyes alapelv kimondását nem követte olyan ügyviteli szabályzat kibocsátása, amely részleteiben is közös nevezőre hozta volna az adatszolgáltatás szempontjait és a közvetítés kötelező közös módszereit. E mulasztás pótlása szükséges és egyszerű. A hatósági közvetítés központi szervének módot kell nyújtani ahhoz, hogy a különböző szervek nyilvántartását, adatszolgáltatását és közvetítő tevékenységét egységes ügyviteli szabályzat keretében szabályozza és annak végrehajtását ellenőrizze, s ezzel a munkapiac egységes áttekinthetőségét megteremtse. Ez a fontos és régen esedékes teendő magában véve még mindig nem tesz szükségessé szervezeti reformot, csupán irányító hatáskört a központi hatósági szerv számára.

Ily egységes ügyvitel magában véve is ki tud küszöbölni sok oly jelenséget, amely ma a munkapiac áttekinthetőségét zavarja és a munkaközvetítés munkáját is akadályozza. Ily jelenség pl. az, hogy sok esetben egy munkaadó, vagy egy mun-

kás egyszerre több szervnél jelentkezik. Maga a többszörös jelentkezés még nem baj, de zavart okoz akkor, ha az egyik szerv nem tud arról, mit tett ez ügyben a másik, s míg a munkás elhelyezkedett az egyik szerv útján, a másiknál még munkanélküliként van nyilvántartva.

E jelenség ráirányítja figyelmünket a különböző munkaközvetítő szervek egymásközi viszonyának alapkérdésére: a közöttük folyó versenyre, mely egyrészt oka, ma azonban főként következménye a hiányos együttműködésnek. A jelentés is foglalkozik ezzel és példás őszinteséggel tárja fel, hogy számos szakmai ingyenes munkaközvetítő szerv tevékenysége sokkal sikeresebb, mint a hatóságié. A jelentés idevágó adatai igen érdekesek. Bár a többszörös jelentkezés bizonyos hibaforrást jelent, amit az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, megállapítható, hogy a szakmai szervek működése sikeresebb a munkakeresők szempontjából. Száz munkakereső közül a szakmai szervek Budapesten 80-at, vidéken 66-ot, a hatóságiak Budapesten 40-et, vidéken 58-at helyeztek el; ha pedig a háztartási munka piacát figyelmen kívül hagyjuk, (a 73. és 40. oldalon levő táblákat egybevetve,) Budapesten a hatósági szerv 39-et, vidéken 54-et, a szakmai szervek Budapesten 80-at, vidéken 58-at helyeztek el száz munkakereső közül. Még feltűnőbb különbséget tüntet fel a tevékenység sikerének másik jelzőszáma, amely arra ad felvilágosítást, hogyan tud a közvetítő szerv megfelelni a munkaadó keresletének? Budapesten a szakmai szervezetek 100 felajánlott munkahelyből 92-t, vidéken 93-at tudtak betölteni, a hatósági szervek Budapesten 66-ot, vidéken 84-et. Kár, hogy a munkáskategóriák (szak-, betanított munkás, napszámos, stb.) szempontjából taglalt statisztika (80—81. oldal) nem különíti el a hatósági és a szakmai szervek forgalmát, de így is valószínű, hogy a szakmunkások közvetítésének, az összes közvetítések 48%-ának túlnyomó részét a szakmai szervek végezték.

E feltűnő különbség okát a szerző abban keresi, hogy „a szakmai típusú közvetítés a hosszú gazdasági harcok eredménye és a munkavállalók ragaszkodnak munkaközvetítőjükhöz, amely szakmai szervezetüknek és a gazdasági harcban való ellenállóképességüknek a múltban nagy támasza volt”. (44. o.) E körülménynek feltétlenül van szerepe, de inkább csak a multa nézve. Azonban legfeljebb csak azt magyarázza meg, miért keresik fel a munkások nagyobb számban a szakmai szervek közvetítőit, mint a hatóságít. Azt azonban nem magyarázza meg, miért fordulnak éppen a munkaadók nagyobb számban a szakszervezetekhez, ha megfelelő munkást keresnek. Budapesten 1940-ben közel 100.000 munkahelyet jelentettek be az ingyenes szakmai szerveknél és alig 50.000-et a hatóságinál. Éppen a munkaadóknak ez a nagyobb „bizalma” a szakmai köz-

vetítés iránt, késztet bennünket arra a megfontolásra, hogy a munkaközvetítésnek szerepe a munkapiaci küzdelemben teljesen megváltozott. A munkaadók és munkások szervezetei közt folyó vitában a kérdés szinte teljesen elvesztette minden harci életét. Ez különben világszerte mutatkozó jelenség, ott ahol a munkásszervezetek létjogosultságát a munkaadók nem vitatják többé. Mióta a magyar munkaadók is belátták, hogy a hatósági munkaközvetítés magában véve nem hatásos eszköz a munkásszervezetek megerősödésével szemben (v. ö. 24. o.), e kérdés lekerült a napirendről. A munkaadó elsősorban arra törekszik, hogy megfelelő munkást, főképen szakmunkást kapjon és így oda fordul, ahol ezt az igényét legjobban kielégítik. A munkaközvetítés ismét harci szerephez jutott újabban, de egészen más vonatkozásban, t. i. a különböző újonnan alakult és a régi munkásszervezetek között folyó versenyben, mint tagtoborzó tényező. E verseny következtében valóban előfordul, hogy egyes munkások egyszerre több szervezet útján próbálnak elhelyezkedni. Ez a jelenség azonban egyáltalában nem érinti a lényeges kérdést, t. i. a szakmai szervek és a hatósági szerv közötti versenyt.

A fenti adatok rámutattak, hogy e versenyben a hatósági szervek sok szempontból alulmaradtak. Ebben feltétlenül szerepet játszik az a mostoha elbánás, amelyben maga az államhatalom részesítette a hatósági közvetítést, (pl. a helyiségek és a megfelelő létszámú személyzet kérdésében); a szervezeti reformra irányuló sikertelen igyekezetben éppen azok a kis ügyviteli intézkedések maradtak el, amelyek a hatósági közvetítés helyzetét megerősíthették volna. Erre már említettünk példákat. A szakmai szervek egy része viszonylag komoly munkával fejlesztette ki közvetítőjét. Maga a jelentés idézi (94. o.) a kérdés egyik legfontosabb szakértőjének azt a megállapítását, hogy „ha valahol (a nyomdaiparban) szükség van kisegítő, vagy más jellegű szakmunkásra, úgy a szakszervezet... a legmegfelelőbb embert küldi a kívánt helyre“. A munkások mozgalmi ragaszkodásánál sokkal fontosabb oka a szakmai szervek előnyének az, hogy a munkaközvetítés legfontosabb kérdésében fölényben vannak: jobban meg tudják ítélni a betöltendő munkahely egyéni követelményeit és a munkakereső munkás egyéni alkalmasságát arra, hogy azoknak megfeleljen. Ez az előnyük pedig nem történeti véletlen, tehát nem küszöböli ki teljesen az sem, ha a hatósági munkaközvetítő személyét megfelelő szakmai tapasztalat alapján válogatják ki. Bármily képzett, tájékozott szakember is a hatósági közvetítést végző tisztviselő, — és ez valóban nagyon fontos — mégis a közvetítendő személyt, annak képességeit csupán a közvetítés alkalmából ismerheti meg. Viszont a szakszervezet számára a munkások szakmai és egyéb szempontból való megismerésére a munkaközvetítés csak egyik

alkalom a sok közül, ennél sokkal fontosabbak és döntőbbek azok a kapcsolatok, amelyeket velük egyébként fenntart és amelyek a munkás életét szinte teljesen felölelik.

Ezzel eljutottunk a jelentésnek a munkaközvetítés *szervezeti reformjára* vonatkozó problematikájához. Mielőtt erre vonatkozó fejtegetéseihöz hozzászólnánk, tisztán ki kell mondanunk bizonyos elveket. Vitathatatlanul követelmény a munkapiac egysége. Ott, ahol ez az egység a különböző szervek önkéntes együttműködésével nem valósul meg, tervszerű szervezéssel kell biztosítani. Ez abban áll, hogy van egy szerv, amely kiegyenlíti a munkaerőnek egyes helyeken mutatkozó túlkínálatát a másutt kielégítetlenül maradt kereslettel. Az is konvenció ma már, hogy ezt a különböző szerveket koordináló, kiegyenlítő feladatot az ország egész területét átfogó állami szerv intézheti legjobban. Ma már politikailag teljesen színtelen követelmény állami feladatul elismerni a munkapiac egységének biztosítását. Nem vitapont ez a szakmai szervezeteknek egymás közt, vagy az állammal folyó vitájában sem. Az államnak, mely a gazdaságpolitikai történést irányítja, szükség esetén befolyást kell gyakorolnia a munka piacán is. A kérdés éppen az, mi ennek a legjobb gyakorlati módszere? Ebben pedig egyedül a célszerűség lehet döntő, miután a munkaközvetítés kérdése szerencsére túlemelkedett a munkapiaci viták szféráján. Éppen ezért van valami ironia abban, hogy ma éppen a célszerűségnek ezt a követelményét kell hangoztatni más szempont előtt. Örvedetes, hogy éppen olyan tekintélyes szó, mint amilyen *Gortvayé*, hangoztatja: „sajnálatos körülménynek kell mondanom, hogy a szervezett munkaközvetítés szükségét ma sem termeléspolitikai szempontok, nem a munkaerőgazdálkodás érdekében bevezetett erőfeszítések érlelték meg, hanem elsősorban „munkáspolitikai“ szempontok“.

Az „államosítás“ célszerű módszerének kérdésénél két szempontot kell összeegyeztetni. Egyik: a munkaközvetítés elsősorban egyéni érdekvédelem, segíteni hivatott a munkásnak a legnehezebb gazdasági kérdésben, abban, hogy ott kínálja fel munkáját, ahol arra legnagyobb a szükség, ahol tehát „piaci“ helyzete legerősebb. Ezzel egybeesik a jól felfogott munkaadói érdek is, az, hogy a leginkább odavaló munkás töltsen be a munkahelyet. Másik szempont: a munkaközvetítés szervezete tegye lehetővé egyúttal a gazdaságpolitikai közérdek érvényesülését, a munkaerőállomány célszerű kihasználását. A szervezetnek olyannak kell lennie, hogy e két különböző és időnkint feszültségben is lévő érdeket együtt rugalmasan tudja kielégíteni.

Ha e szempontból tekintjük a szerző javaslatait, helyeselni kell *a munkapiac egységének* mindenek felé helyezett követelményét és ez alapon azt a javaslatát (92. o.), hogy egysé-

ges elvek és irányítás alatt működő szervezeten belül kell folynia a munkaközvetítésnek a mezőgazdasági és az értelmi-ségi munkát is magában foglaló teljes munkapiacra. Ha e különböző piacok gondozására különleges szervek szükségesek is, ezek között elengedhetetlen ugyanolyan szoros együttműködés egy központi hatósági szerv vezetése alatt, mint az iparforgalmi munkapiacra a hatósági és a szakmai szervek között.²

Ugyancsak helyes másik követelménye is, hogy ki kell küszöbölni a keresetszerű munkaközvetítést, amennyire csak lehetséges.³ Korszerű szociáletikai szempontokon felül indokolja ezt az is, hogy a keresetszerű közvetítés igen könnyen kerül ellentétbe a munkaadó és a munkás, közös érdekével, mert érdeke lehet a gyakori munkahely változtatás.

A szerző azonban továbbmegy ezen. „A munkaközvetítés reformjának vezérelve csak a minden foglalkozásra kiterjedő hatósági hálózat és a kizárólagos hatósági tevékenység fokozatos megteremtése lehet.“ (181. o.) Azok után a tények után, amelyeket a hatósági és szakmai szervek működésére nézve előbb megállapítottunk éppen a jelentés alapján, közelebbről kell megvizsgálni, milyen érvek alapján kívánja a szakmai szervek teljes kikapcsolásával kizárólag hatósági szervekre bízni a munkaközvetítést?

Mindenekelőtt az az érvelés figyelemreméltó, hogy ma már nincs szükség a szakszervezeti munkásközvetítés bérszabályozó működésére, mert állami intézkedések biztosítják a munkafeltételeket (legkisebb munkabér stb.). Megítélésünk szerint túlbecsüli azt a szerepet, amelyet a szakmai munkaközvetítés eddig is betöltött az általános bérszabályozásban. A munkafeltételek szabályozására nem a munkaközvetítés az alkalmas fegyver, hanem a sztrájk, vagy a kollektív szerződés. A munkaközvetítés bérszabályozó funkciója abban áll, hogy a szakmai szerv nem közvetít munkást olyan munkahelyre, ahol szerinte indokolatlan alacsony munkabért kínálnak. Ezt csak két feltétel esetén teheti meg: 1. ha magában foglalja az összes tekintetbe jövő munkásokat, tehát monopolizálja a munkakínálatot. Tudjuk, hogy nálunk ez a helyzet nem fordul elő:

² Ennek a követelménynek az felelt meg, hogy az 1941. szeptember 12-én a 200.600/1941. F. M. rendelet alapján a mezőgazdasági munkaközvetítés intézésére létesített Országos Gazdasági Munkaközvetítő Hivatal a központi hatósági szerv intézményes irányítása alá kerüljön, mint ahogy ez Németországban is történt.

³ Nem mindegyik munkapiacra egyszerű ez, vannak olyan különleges szakmák (pl. artisták, művészek, magasabbrendű háztartási munkák), amelyek munkapiacán a munkaközvetítés eltiltása esetén még károsabb „fekete“ közvetítés működik tovább. Ezért nem szüntette meg 1935-ben e szakmákban a magánközvetítést még a teljesen állami monopólium alapján álló német munkaközvetítési reform sem. Nálunk a kormányzat részben ellentétes utat választott a 93.061/1941. K. K. M. rendelet kibocsátásakor, amelynek hatását azonban még nem lehet lemérni.

2. a munkapiacra a kínálat nem alkalmas a kereslet kielégítésére. Ilyenkor azonban a közvetítőnek kötelessége is oda közvetíteni a munkást, ahol jobb feltételeket kínálnak. Meg kell tennie ezt a hatósági szervnek is, ha nem akar antiszociális munkaadók eszközévé válni. A közvetítésben tehát bérszabályozó funkció vagy egyáltalában nem tud érvényesülni, vagy igen kis mértékben, egy-egy munkás egyéni esetében, ilyenkor azonban épúgy kell érvényesülnie a hatósági munkaközvetítésben, mint a szakmában. Hogy a szakmai munkaközvetítésnek ezt a szűk terjedelmű bérszabályozó hatását a munkaadók sem tartják indokolatlannak, mutatja az is, hogy ezek még nagyobb arányban veszik igénybe a szakmai szervet a hatósági közvetítéssel szemben, mint maguk a munkások. Ez az érv tehát nem alkalmas a kizárólagos hatósági közvetítés jogosultságának alátámasztására.

Másik érve a kizárólagos hatósági közvetítés mellett a szakmai paritásos közvetítés ellen irányul. Elismerve azt, hogy voltaképeni hivatásukat kitűnően töltik be, kifogásolja — helyesen —, hogy a szervezeten kívülálló munkást szinte kizárják a jó munkahelyekről, mert a paritásos közvetítőkben résztvevő munkaadókat eltiltják a hatósági közvetítés igénybevételétől, tehát kívülálló munkás alkalmazásától. E kifogás, bár helytálló, nem a szakmai paritásos közvetítés lényegét találja, hanem annak csupán egy kinövését. A munkaközvetítés valóban nem lehet eszköz arra, hogy a munkást bekényszerítse egy szervezetbe. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy a szakmai paritásos közvetítés kiegészítője egy kollektív szerződésnek, amelynek hatásos érvényesülése a szerződés végrehajtását biztosító eljárási apparátuson (választott bíróság) áll, vagy bukik. A szerző alighanem egyetért velünk abban, hogy a kollektív szerződés a munkabéke és a munkafeltételek biztosításának legfejlettebb módja és éppen a felek önkéntes támogatása folytán tökéletesebb, mint mégoly fejlett állami munkafeltétel-szabályozás. Ha tehát egy-egy szakmában begyökeredzett ily kollektív szerződés és a felek hozzá való hűsége, az ily szociális haladást — éppen nálunk — fenn kell tartani. A paritásos szakmai közvetítésnek a kívülálló munkások ellen irányuló élét le kell törni, ennek helyes módja azonban nem az, hogy megszüntetjük a paritásos szerveket, hanem biztosítjuk a kívülálló munkás jogát oly konkrét esetekben, midőn a szakmai szerv nem tud megfelelő munkást közvetíteni. Bizonyos előnyt így is fog élvezni a paritásos szervbe tartozó munkás. A munkaadó ugyanis jogi kötelezettség nélkül is inkább azt a munkást alkalmazza, akit a vele intézményesen együttműködő szerv küld hozzá, akinél tehát ab ovo lojális magatartást tételezhet fel a munkabéke szempontjából. Ha ezen túl akarunk menni, magát a kollektív szerződést kellene szétzúzni, ez pedig túl

nagy ára volna e kis korrrekciónak. Maga *Gortvay* is érzi ezt és hangoztatja: „állami intézménynek nem lehet feladata“, hogy a szakmai munkaközvetítés megszüntetésével „gátolja a testületek szabad fejlődését“. Feladata valóban nem az, de következménye igen valószínűen az lesz. Ami pedig azt az érvet illeti, hogy „állampolitikai szempontból tarthatatlan helyzet, hogy kollektív munkaszabáyszerződések a hatósági munkaközvetítés igénybevételét egyenesen lehetetlenné tegyék“ — azt mondhatjuk: — állampolitikai szempontból az is tarthatatlannak kellene minősíteni, hogy a peres felek egy választott bíróság javára kizárhatják az állami bíróság beavatkozását! Ez az érv oly „munkáspolitikai“ szempontra támaszkodik, amely ellen a szerző határozottan szót emel.

Ezek alapján mondhatjuk: a kizárólagos hatósági munkaközvetítés aligha lenne célszerű megoldás a munkaközvetítés korszerűsítésére. Magában a közvetítés szűkebb munkájában a szakmai szervek előnyben vannak és lesznek, mert jobban ismerik a munkahelyet és a munkást. A szakmai paritásos munkaközvetítés módszerét (a munkaadók és a munkások együttműködését) inkább ki kell terjeszteni ott is, ahol magától nem tudott gyökeret verni. Ezért helyes a szerző azon javaslata, amely a hatósági szervek szakmai osztályainak irányítására paritásos válaszmányok létesítését szorgalmazza. Ez a módszer alkalmas eszköz arra is, hogy megszüntesse a különböző szervezetek versenyének káros hatásait és hatósági ellenőrzés folytán jogaihoz juttassa a kívülálló szervezetlen munkást. A munkapiac egységének biztosítása végett viszont a központi hatósági szerv erős vezetése indokolt: ez a vezetés a nyilvántartás, a statisztika és a közvetítési ügyvitel egységesítésén túl odáig terjedjen, hogy a feladatát nem jól teljesítő szakmai szervtől a működési jogot megvonhassa, vagy új szerv működését engedélyezhesse. Erre a kiválasztásra és ellenőrzésre éppen és csak a központi hatósági munkaközvetítő, mint szakkezőg hivatott.

A kizárólagos hatósági közvetítés kérdése nem tisztán elméleti kérdés, hanem nagyon is gyakorlati. Hiszen a munkaközvetítés szervezésének célja a munkapiac minél teljesebb megragadása, a munkakeresés primitív és káros formáinak („gyárkapuk előtti“, vagy más „emberpiacok“, fekete közvetítések stb.) kiküszöbölése. Ha a hatósági szerv egyedül nem tudja kielégíteni úgy az igényeket, mint a szakmai szervezetekkel együtt, akkor a verseny ki van ugyan küszöbölve, de ismét kihullanak a munkapiaci események a munkaközvetítő szerv hálózatából és talán még nagyobb mértékben „feketén“ folyik tovább a munkaközvetítés.

A kizárólagos hatósági munkaközvetítés követelményét nem támasztják alá a történeti külföldi tapasztalatok sem.

Ezekből azt látjuk, hogy a kizárólagos hatósági munkaközvetítés bevezetéséhez csak rendkívüli és átmeneti helyzetek szoktak vezetni. Ilyen helyzet a hadigazdaság, melyben a munkaerő absolute, vagy viszonylag kevesebb, mint a betöltendő munkahely. Ilyenkor valóban szükség lehet a közvetítés hatósági kizárólagosságára, amely azonban már nem is annyira közvetítés, hanem munkaerő-„gazdálkodás“ (Arbeits-„einsatz“), a viszonylag szűkös „készlet“ egyetlen célra tekintő felhasználása. Ebben már a munkás egyéni érdekei egyenesen háttérbe szorulnak, sőt az egyik munkahelynek az érdekei is a másik, hadiszempontból fontosabb munkahely javára. Szerző bizonyára egyetért velünk abban, hogy ilyen állapot normális viszonyok között nem áll fenn a munkapiacra. Főleg nem olyan gazdasági szerkezetben, mint nálunk, ahol az egyes termelési ágak munkásainak kiáltóan ellentétes életszínvonala miatt a magasabb életszínvonalat biztosító termelési ágban mindig van nyílt vagy lappangó munkaerő-túlkínálat. Nem véletlen, hogy a német állami munkaközvetítés is 1935 végén, tehát akkor lett kizárólagos, midőn a hadigazdálkodás lépett elő egyetlen és döntő célkitűzéssé. 1935 végéig, a munkanélküliség elleni hatalmas arányú küzdelem első szakaszában, a német munkapolitika nem érezte szükségét kizárólagos hatósági munkaközvetítésnek.⁴ A magyar hadigazdálkodás a munkaerők mozgósításának megoldásában már elmulasztotta azt a történeti pillanatot, amely indokolta volna a hatósági munkaközvetítés monopolisztikus megszervezését. Viszont a háborús gazdálkodás leépítése, amelynek jellemzője a munkaerő-kínálat hirtelen megduzzadása, mielőtt az eddig hadi munkában foglalkoztatott munkástömegek ismét el tudnak helyezkedni, nem feltétlenül teszi szükségessé a kizárólagos hatósági munkaközvetítést, sőt inkább azt, hogy a munkaközvetítés szervezete minél sokoldalúbb és differenciáltabb legyen. Ennek oka végső elemzésben az, hogy a munkaközvetítés maga nem teremt munkahelyet, hanem csak meglévő munkahelyre közvetít munkást. A demobilizációban a munkahelyek megteremtése a központi gazdaságpolitikai irányítás feladata, s nem a munkaközvetítésé. Ismét német példára hivatkozva, az 1933–35. években lefolyt

⁴ Az 1935. nov. 5-i törvény életbeléptetéséig kb. 1400 nem-hatósági intézmény vett részt a munkaközvetítésben. Számuk még a szakszervezetek feloszlása után sem igen fogyott, mert ezek munkaközvetítőit (kb. 300) a Deutsche Arbeitsfront vette át. Működésüket és számukat akkor kellett korlátozni (197-re), midőn a munkaerőgazdálkodásban „az állampolitikai szükségesség“ szempontjai mindennél döntőbb, egyedüli szerephez jutott. De még e stádiumban is közel 200 nem-hatósági intézmény kapott működési engedélyt, „wenn die Besonderheit des vom Auftrage erfassten Personenkreises... zweckmässig erscheinen liess, seine Vermittlung auch weiterhin denjenigen Einrichtungen zu überlassen, die hierfür in erster Linie geeignet erscheinen“. *Reichsanst. f. Arbeitsvermittlung* 7. jelentése (28. old.) és 8. jelentése (34. old.)

hatalmas arányú munkanélküliség elleni küzdelem mellett érdemes megemlíteni azt is, hogy a világháború után a gazdasági demobilizációt, a frontokról hazaözönlő munkások milliós tömegeinek elhelyezését a német gazdaságpolitika szinte teljesen szervezetlen munkaközvetítés mellett is gyorsan megtudta oldani.⁵

Mindez azonban csupán a kizárólagos hatósági munkaközvetítés elvi kérdésére vonatkozott. A szerző maga is fokozatos megvalósításról szól és ezzel felveti a megvalósítás gyakorlati kérdéseit is. Igaza van abban, hogy az állami közvetítés csak megszüntetheti, de nem pótolhatja a szakmai szervezetet addig, míg technikai felkészültsége (szakképzett személyzet, épületek stb.) nem javul meg a maihoz képest nagy mértékben. Rá kell azonban mutatnunk, hogy ezek a fontos szempontok csak technikai jellegűek. *Intézményes* feltétele is van annak, hogy az állami szerv jobban tudja végezni a munkaközvetítést, mint a szakmai. A szervezett munkások nemcsak azért fordulnak a szakmai közvetítőhöz, mert ott jobb az elhelyezkedés lehetősége, hanem talán inkább azért is, mert ott kapnak munkanélküli segílyt. Ha csak állami szervhez fordulhatnának, segílyezés hiányában erre egyedül jogszabály kötelezné őket. Legalább is kétséges, hogy ily tömeges formában lehetséges volna-e ily kötelezettség betartásának ellenőrzése. Hatásos állami munkaközvetítésnek intézményes feltétele tehát a *munkanélküliség elleni biztosítás* bevezetése, amely különben is alfája a korszerű szociálpolitikának. A munkaközvetítő szervet semmi sem sarkalja jobban gyors munkára, mint az, hogy munkanélküli segílyekkel kell takarékoskodnia. Németországban is, de még előbb Angliában, a munkanélküliség elleni intézményes küzdelem teremtette meg az állami munkaközvetítést (bár sehol sem kizárólagos formában), de szoros összefüggésben a munkanélküliségi biztosítással. A szerző tehát túl szerény akkor, midőn a magyar hatósági munkaközvetítéssel kapcsolatban csak a munkanélküliségi biztosítás „előkészítése“-t említi. (192. o.) A munkanélküliség elleni biztosítást előbb-utóbb össze kell kötni a munkaközvetítéssel. Csak így vállalkozhatik ez többek között oly feladatokra is, amelyek túlmennek a „passzív munkapiac politika“ körén, amelyet a szerző nem tart elegendőnek. De ha korszerű munkaközvetítő szerv aktív beavatkozással akar alkalmazkodni a munkapiac megváltozott szerkezetéhez és pl. a tartósan feleslegesnek mutató munkarőkínálatot átképzéssel más szakmákba kívánja

⁵ *Syrup Arbeitseinsatz und Arbeitslosenhilfe in Deutschland*. Dresden, 1936. 66. old. A *Reichsanstalt* megalapításakor a munkaközvetítés racionalizálása elsősorban arra irányult, hogy a partikuláris területi érdekeket képviselő *községi* munkaközvetítők számát csökkentésék (889-ről) és helyükbe a gazdaságpolitikai szükségleteknek megfelelő körzetekkel 361 *Arbeitsamt*-ot állítsanak.

terelni, felmerülhet a kérdés, lehet-e átképzést intézményesen megoldani a munkanélküli segélyezés valamilyen formája nélkül?

Passzív munkapiaci politikán a szerző azt érti, hogy a munkaközvetítő szerv csupán összehozza a munkakeresletet és kínálatot, s helyesen mutat rá, hogy ezen ma már túl kell mennie a munkaközvetítésnek. A jelentés 192. oldalán sorolja fel azokat a feladatokat, amelyek szerinte az aktív munkapiaci politika körében a munkaközvetítés hatáskörébe tartozandók. E felsorolásban azonban olyan teendők is szerepenek, amelyek nem az aktív munkapiaci politika helyesen felfogott területébe, hanem a *munkarendészet* körébe tartoznak. Ezek egyrészt szinte intézményesen akadályoznák meg azt, hogy a munkaközvetítő szerv pártatlan maradjon, ez pedig elsőrendű követelmény, főképen monopolisztikus szervnél. A jelentés tulajdonképen nem indokolja felsorolásukat (189—192. old.), csak annyit mond: „kívánatos lenne“. Az új hatósági szerv számára javasolt „munkahivatal“ elnevezés önmagában szintén nem indokolja, sőt ki sem fejezi ezeket a munkarendészeti feladatokat. A német *Arbeitsamt*-ok feladata pl. pusztán a munkaközvetítés és a munkanélküli biztosítás ügykezelése, az ipari munkarendészet ma is kizárólag az iparfelügyelet hatáskörébe tartozik; az *Arbeitsamt*-ok kaptak bizonyos „igazgatási“ hatáskört, de csak a háborús munkaerőgazdálkodás körében, olyan kérdésekben, amelyek a munkaerőelosztással kapcsolatosak (pl. a munkahelyváltoztatás engedélyezése stb.). A munkarendészet egészen más természetű tevékenység, mint a munkaközvetítés. Ennek sikere elsőrenden attól függ, milyen bizalmi légkör alakul ki a munkások, illetve a munkaadók és a közvetítő szerv között. A munkarendészet bevonása a „munkahivatal“ hatáskörébe emelné talán ennek tekintélyét, de e „tekintély“ súlyos megterhelést jelentene a tulajdonképeni munka sikere szempontjából. Épígy aligha lenne szerencsés megoldás a munkaközvetítésre bízni a munkaügyi tanácsadást és a hatóságok előtti véleményezést nem munkaközvetítéssel kapcsolatos kérdésekben. Ez tipikus érdekképviseleti feladat és ha hatóságra bízónk, az vagy a felek egyikét (gyakorlati körülmények folytán valószínűleg elsősorban a munkást) fosztaná meg érdekképviseletétől, vagy a hatóságot pártatlanságától.

A munkaközvetítő szerv immanens teljesítőképességének túlbecsülését kell látnunk abban is, ha a szerző javaslata szerint a munkaközvetítő szerv a munkaalkalomszerzés politikájának irányítását, vagy éppen egyedüli irányítását vállalná. A munkaszerzés és közmunkapolitika, amelynek jelentősége az átmenetgazdálkodásban még nagyobb, mint az elmúlt évtizedben volt, a gazdaságpolitikai élet összes erőinek számbavételét

követeli meg, oly áttekintő konjunktúrapolitikai feladatot jelent, amely a központi gazdaságpolitikai irányítás legfelsőbb szférájába tartozik, aligha lehet tehát a munkaközvetítő szervezet feladata, amely legfeljebb egy termelési tényező, a munka, felett bír áttekintéssel. Ez nem csökkenti annak fontosságát, hogy a közmunkákat lebonyolító hatóságok szorosán együttműködjenek a munkaközvetítővel a legjobban ráutalt munkanélküliek elhelyezése végett. A Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung azon joga — talán ez lebegett a szerző szeme előtt is —, hogy a közületek közmunkaterveit felülbírálhassa, csak arra terjedt ki, hogy a Reichsanstalt a szerinte nem produktív közmunkáktól megtagadhatta a szubvenciót (Grundförderung), amelyet egyébként folyósíthatott — a munkanélküliségi biztosítás járuléktartalékaiból.⁶

A hatósági munkaközvetítésnek igenis minden erejét központosítania kell arra az igazi és nem csekély feladatra, hogy segítségére legyen a munkaadónak és munkásnak egyaránt a munkahelyek minél tartósabb és megfelelőbb betöltésében, útbaigazítást adjon annak, aki először lép a munkapiacra és hogy ismerje, hű tükrét adja a munkapiacnak. Ezek maguk is oly rugalmas, gyakorlatias módszereket követelnek a természeténél fogva nehézkességre hajlamos apparátustól, hogy már gyakorlati szempontból is érdek az, minél kevesebb lényeges feladatra minél jobban összpontosítsa erőit, amelyek nálunk sajnos, annyira kezdetlegesek.

A jelentés nem részletezi, hogyan képzeli el a kizárólagos hatósági közvetítés fokozatos megvalósításának menetrendjét. csupán — helyesen — a személyzeti kérdés roppant fontosságát hangsúlyozza. Annál behatóbban (200—208. old.) foglalkozik azonban egy, a szervezeti kérdésektől független, közvetlen feladattal: *a pályaválasztási tanácsadás bevezetésével*. Köszönet és elismerés illeti alapos és mélyenjáró áttekintéséért. Mert elszomorító az a kép, amelyet a tanoncmunkapiacról rajzol (144. és köv. old.) és ezen keresztül arról az anarkiáról, a korszerű szociálpolitikai gondoskodásnak arról a szinte teljes hiányáról, mely ipari munkás-utánpótlásunkat jellemzi — abban a korban, amely visszhangzik a képesítés követelményétől. „Ipari és kereskedelmi életünk a szükséges utánpótlásnak hijjával van“ — írja, rosszul tájékozott fiatal pályakezdők tömegesen tódnak tanulatlan, de azonnali megélhetést nyújtó pályákra, viszont magas fejlettségű szakmák hosszú lejáróban összezsugorodásra vannak ítélve az utánpótlás hiánya miatt. A kérdés óriási jelentőségű; nemcsak minőségi iparunk termelése, hanem a feltörekvő társadalmi rétegek sorsa és valóban felemelkedésük függ tőle. A szerző, mint mindig, itt is elsősorban

⁶ l. *Syrup*, i. m. 166. o.

a lényegre tapint: a fiatal munkások felnevelésének alapvető feltételeit kell megjavítani (pl. neveltetési költségek), s a még oly jól működő pályaválasztási tanácsadás is csak a tervszerű szociálpolitika keretén belül állhat hivatása igazi magaslatán. De önmagában is megakadályozhat sok olyan hibás pályaválasztást, mely később az elhelyezkedés tartós sikertelenségét, az emberi egyensúly felborulását, egy értelmetlen emberi élet minden terhét zúdíttja az illetőre, s — a társadalomra. Talán túlzott optimizmus a szerzőnek az az elképzelése, hogy „a létesítendő pályaválasztási tanácsadás által kiállított igazolvány kizáró módon megjelölhetné azokat az életpályákat, amelyeket a fiataalkorúnak kerülni tanácsos és javasló módon megjelölné azokat a pályákat, amelyek az orvosi és képességvizsgálati eredmények alapján a pályaválasztó számára előnyösen jöhetnek számításba“. (203. old.). A pályaválasztási tanácsadás ma még nincs abban a helyzetben, hogy megjelölje egy bizonyos egyén számára az éppen neki megfelelő pályát, vagy pályákat, ebből a szempontból a pályaválasztási tanácsadás, különösen tömegszolgálat formájában, egyelőre falanszterutópia. Arra azonban módszereinek jelenlegi fejlettsége mellett is vállalkozhatik, hogy megvizsgálja a tanácskérő fiataalkorú alkalmasságát arra pályára, amelyre az magától (hajlamból, szülői rábeszélésre stb.) kedvet érez, és alkalmatlanság esetén ettől őt visszartartsa.⁷ Még ebben a funkcióban is igen fontos azonban ez az intézmény és ezért megszervezése nálunk is elodázhatatlan szociálpolitikai feladat. Rendkívüli érdeme a jelentésnek az is, hogy felhívja a figyelmet egy másik igen fontos problémára, a csökkent munkaképességűek elhelyezésének és produktív alkalmazásának kérdésére, az „aktív munkapiaci politika“ rangos és valóban sürgető feladatára.

Nincs sajnos módunk arra, hogy részletesebben ismertesük e gondolatokban oly gazdag jelentést, amely a szakszerű és tudományos szociálpolitikai gondolkodásnak üde szigete a frázisok árjától elborított magyar szociálpolitikai irodalomban. A munkapiac helyzete és a munkaközvetítés kérdésében fentemlített elvi és gyakorlati szempontok arra mutatnak, és ebben talán a kiváló szerző is egyetért velünk, hogy a magyar munkaközvetítés megszervezését legcélszerűbben oly formában képzelhetjük el, mint az 1927-ben Németországban a Gesetz

⁷ Még e funkció betöltéséhez is szükség van arra, hogy az eddig alkalmazott eljárás helyett, amely egyoldalúan csak orvosi és pszichotechnikai vizsgálatra szorítkozott, a pályaválasztás előtt álló egyén megfigyelésében és irányításában szoros együttműködés alakuljon ki a tanácsadó és az egyéb nevelési intézmények között. Erre mutat rá a pályaválasztási tanácsadás korszerű kérdéseit kitűnően összefoglaló következő tanulmány: *Cornet: L'orientation professionnelle. Ce qu'elle est, ce qu'elle doit devenir. Revue du Travail* 1941. 225. és köv. l.

über Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung megalkotásával történt.

E megjegyzések után ismét hangsúlyoznunk kell, mily nagy köszönet illeti meg a szerzőt őszinte és tárgyilagos jelentésének megírásáért. Csak remélni lehet, hogy ez az oly fontos állami intézmény folytatni fogja gazdaságpolitikai tájékoztatás szempontjából hézagpótló jelentéseinek közzétételét, az állami közigazgatás felelősségérzetének e legbeszédesebb megnyilatkozását. E mű elolvasását melegen ajánlhatjuk mindazoknak, akik szociálpolitikánk fejlesztését szívükön viselik és átérzik a munkaközvetítés korszerű megszervezéséhez fűződő nagy és *valódi* érdekeket.

ifj. Reitzer Béla

IRODALOM.

Könyvismertetések.

ritéz Surányi-Unger Tivadar: A magyar gazdasági jólét útja. Bpest: Stádium, 1940. 106. p.

A napjainkban megjelenő közgazdasági munkák nagyjában két csoportra oszthatók. Az egyik részük a máuak kérdéseit helyezi előtérbe, a nagy változásokra irányítva figyelmét, melyeket az idők haladása tesz szükségessé vagy tüntet fel kívánatosnak, a másik a tudós higgadtságot parancsoló elmélyedésével szemléli az léletet, igyekezvén az erősen hullámzó napi szempontoktól szabadulva a dolgok szükségszerű összefüggéseit vizsgálni, abban a meggyőződésben, hogy a napi kérdések megoldásánál is haszna van e szemléletnek. Az első csoportba tartozó munkák szerzőit szenvedélyük gyakran oly messze ragadja el, hogy a tudományt elavult nézetek lomtárának tartják, melyeknek a jelennel nincs, vagy legjobb esetben alig van összefüggésük, vagy melyek legalább is nem érdekesek arra, hogy velük akkor foglalkozzunk, midőn a változások özönével zúdulnak nyakunkba. A második csoportba tartozó munkák viszont hajlamosak tisztas távolban maradni az élettől és, ennek bonyolult voltát átérezve, az égető kérdések útjából mennek.

Surányi könyve, melyet 1940 tavaszán írt, egyik hibába sem esik. Célja eligazítást nyújtani napjaink nehéz gazdasági kérdéseiben, de a tudomány eredményeinek értékesítésével és „tudományos tárgyilagossággal“ (l. Előszó) kívánja e feladatot megoldani azok ellen fordulva, akik azt hiszik, hogy közgazdasági képzettség nélkül hivatottan lehet a mai nehéz közgazdasági kérdésekhez komolyan hozzászólni. Könyvének jellege természetesen nem elméleti, hanem gazdaságpolitikai és dícséretes bátorságot árul el, hogy a tudomány világa mellett mer hozzányulni napi kérdésekhez, melyeknek természetesen sok oly vonatkozásuk is van, melyet tisztán tudományos alapon nem lehet elbírálni. Mert, ha a tudomány alapvető összefüggések feltárásával sok útbaigazítást nyújthat is az élet által

felvetett szövevényes kérdések megoldásához, ezekbe a nem gazdasági célkitűzések, vagy legalább is oly gazdaságpolitikai célkitűzések is belekapcsolódnak, melyek nem tisztán tudományos alapon nyugszanak, hanem politikai indokokból folynak. Hiszen a gazdaság csak egyik oldala az emberi tevékenységnek és nem is a legfontosabb oldala, úgy, hogy nem is merítheti a gazdaságpolitika tisztán a gazdaság köréből célkitűzéseit, hanem bele kell illeszkednie az emberiség, a nemzet és az állam általános célkitűzéseibe, melyek az idők változásával módosulnak.

Surányi mindenesetre ennek teljes tudatában írta meg munkáját, mert a nemzetek gazdaságát irányító politikai és világnézeti rugók indítékaiig igyekszik előhatolni. Oszttja azok nézetét, akik szerint két ellentétes világnézet ütközéséről van szó a mai politikai ellentétekben (l. 8. old.), ezekben van a háború oka és ezek teszik szükségessé a korszerű világnézethez csatlakozás esetében a gazdasági élet gyökere átalakulását is.

Ez okoskodásban talán még tovább is lehetne menni. Egy pillanatig sem vonva kétségbe azt, hogy a német idealizmus és az angolszász, valamint a francia kétségtelenül gyakorlatias és materialista irányú gondolkodás között hatalmas ür tátong. A mostani háború számára egyszerűbb magyarázat is kínálkozik, mely az ellentétől függetlenül is megállja helyét, t. i. utalás a Páris és Páris környéki békefeltételekre, melyek a józan politika és a közgazdaságtan legelemibb tételeinek elhanyagolásán nyugodtak és egy akkor 60 milliós nép életfeltételeit kívánták aláásni. Az utóbbi nélkül bizonyára sokkal lassabban érett volna a képtelenség nyilvánvalóvá válásának gyümölcse, de egy hatalmas és életképes, nagy teljesítményű nép rabszolgaságba süllyesztése oly képtelen törekvés volt, mely csak ideig-óráig sikerülhetett. Nyilvánvaló, hogy annak a szellemnek, mely az akkori békefeltételekben lérvényesült, új politikai áramlatokhoz is kellett vezetnie mindazokban az országokban, melyek áldozatai lettek a minden józansággal ellenkező békefeltételeknek.

Hasonló alternatív magyarázat kínálkozik a gazdasági irányváltoztatás szükségességére is. Nyilvánvaló, hogy a közgazdasági szerkezet, mint minden élő szerkezet, fejlődik. Ez alól a kapitalizmus sem kivétel és akik ezt nem akarják elismerni, hátráltatják az egységes fejlődés menetét és veszedelmes erupatív erők útját egyengetik, melyek rázkódásszerűleg idézhetik fel azt, aminek természetes úton és értékek megsemmisítése nélkül kellene bekövetkeznie. A kapitalizmus, mely a szabadverseny jegyében indult útnak, maga ásta alá nagy részben a versenyszabadság feltételeit és teremtett olyan légkört, mely rövidlátóan sokszor a pillanatnyi nyereséget a hosszú távlatú fejlődés előnyei fölé helyezi és így saját egészséges fejlődésé-

sének útját zárja el. *Tühnentől* és *Rodbertustól* kezdve már régen tisztán látták ezt sokan; ez vezette a szociálpolitikusokat, a szociálreformereket és a keresztényszocialistákat. Már ők is érezték azt, amit Surányi is hangoztat könyvében, hogy a szellemi jólét, a tömegek számára emberhez méltó megélhetés biztosítása fontosabb, mint szüntelenül csak a termelés és olcsóbban való termelés szem előtt tartása. De a többtermelés, a szeriagyártás, az üzemek növekedése már egyedül is magában hordja az általános jólét növekedésének szükségszerűségét, ha a kapitalizmus nem akar saját zsírjában megfulladni, mert piacra csak úgy lehet nagy mennyiségben termelni, ha van elegendő vevő is.¹

Azért kívántam itt ezekre utalni, mert egy másik gondolatmenet alapján is alátámaszthatjuk azt a felfogást, melyet Surányi a *tömegeszmék ellentétei* (7. old.) alapján vezet le. Valóban, akár az egyik, akár a másik magyarázathoz csatlakozunk, komoly és nehéz feladatok előtt állunk, mert előbb-utóbb le kell vonnunk a következtetéseket abból az ellentétből, melybe a kapitalizmust saját fejlődése hozta.

E következtetést Surányi habozás nélkül azzal vonja le, hogy az irányított gazdaság mellett foglal állást. Feltétlenül igaza van abban, hogy a kapitalizmus megváltozott alakjában nem maradhat meg a régi szabadelvűség alapján, melyet „piacszabályozásai“-val maga ásott alá. Hogy irányítottnak nevezük-e az új gazdasági szervezetet vagy nem, ezt talán nem is tartozik a dolog lényegéhez. Mert mi a különbség az intenzív gazdasági politika és az irányított gazdaság között? Hol van a határ? Nem volt-e a termelés irányítása az, amidőn az állam termelési jutalmakat tűzött ki bizonyos termelési ágak fejlesztése végett, vagy kiviteli jutalmakat fizetett a kivitel ösztönzésére? Nem volt-e irányított egész iparfejlesztési politikánk, midőn állami kedvezményekkel igyekezett az ipari vállalkozást ösztönözni?

Az „irányított gazdaság“ vagy „tervgazdaság“ fogalma körülbelül két évtized óta honosodott meg a közgazdasági irodalomban; magam is használtam azt annak a gondolatirány-
nak jelzésére, mely erős állami beavakozást sürget a gazdasági élet terén anélkül, hogy a magánvállalkozást meg akarná szüntetni. Egészen általánosságban és a Surányi könyvében foglaltak félreértésének elkerülése végett kívánok arra rámutatni, hogy a gazdasági élet irányítása és céltudatos behatóbb gazdasági politika között voltaképen nincsen lényegbeli különbség. Mihelyt a laissez-fair álláspontját elhagyjuk és az új, n. aktív gazdasági politika terére lépünk, a közgazdaság irányítása megkezdődik és csak annak a mértékében lehetnek külön-

¹ Erre igyekeztem rámutatni „Áralakulás és nemzeti jólét“ c. cikkemben. (L. Közgazd. Szemle.) LVIII. évf. 77. köt. a 308—340. old.

ségek, melyben az állam beavatkozik a gazdasági életbe. Mindaz, amit Surányi munkája II. részének III. fejezetében a magyar tervgazdaság eszközeinek jelöl meg, e keretben is helyet találhat. Akár irányított gazdaságról, akár erőteljesebb gazdasági politikáról szólnunk, mindkettőnél egyaránt első feltétel az, amit Surányi úgy fejez ki, hogy „*egységes nézetben* tekintjük át a közületi gazdálkodás célkitűzéseit és az elérésükre alkalmas eszközök sorát.“ (l. 31. old.) Ezt kell tenni ugyanis minden józan és céltudatos gazdasági politikának is, mert e nélkül csak kapkodásról és egymás hatását lerontó intézkedésekről lehet szó. Hogy a multban nem mindig sikerült a gazdasági politika egységességét megóvni, épp oly kétségtelen, mint az, hogy a gazdaságpolitika túlságosan a termelői szempontot tartotta szem előtt, megfeledkezve arról, hogy a gazdaság végcélja a fogyasztás és hogy ennek kiterjesztése nélkül a termelés célját ássuk alá. Ezt minden nagy vállalat vezetőjének is tisztán kellene látnia, ha nem rövidlátóan, hanem hosszú távlatban nézné a dolgokat; mennyivel inkább kell ezt magának a gazdaságpolitikusként megértenie, ki a nemzet fejlődését és a gazdasági élet összhangját kell, hogy tartsa szem előtt.

Hogy az ilyen gazdasági politika középpontjában a jövedelemelosztás kérdései kell, hogy álljanak, nyilvánvaló. Annál is inkább az, mert a kapitalizmusnak, melynek kerekeit a magánvállalkozás nyereségi törekvései hajtják, ez elvitathatatlanul a leggyengébb pontja. A vagyonszaporítás, mely felé a kapitalizmus erősen hajlik, ellene dolgozik széles rétegek fogyasztása kiterjesztésének és ebben az irányban feltétlenül helyesbítésre szorul. Ennek kiemelése Surányi munkájának egyik főérdeme. Hozzátehetjük, hogy ez a vagyonos osztálynak magának is „jól felfogott önérdeke“, mert e nélkül az egész rendszer lehetetlenülése felé hajtja a fejlődést.

Hogy a célt tisztán kell látnunk és komoly elhatározással kell követnünk, ebben is igaza van Surányinak, éppenúgy, mint abban, hogy bizonyos tömörülések és nem az erők szétforgcsolása felel meg korunk szellemének. A nagy kérdés csak az, hogy hol legyenek a határok? Vajjon a magánvállalkozás széleskörű kiküszöbölése vagy nagyobb mértékű megbénítása valóban a tömegjólét emeléséhez vezet-e, és egy komoly, megalkuvást nem ismerő és a jelzett célra irányított gazdasági politika nem biztosabb útja-e tömegjólét emelésének? Hogy ez erős államhatalmat tételez fel, magától értetődik, de a gyenge államhatalomnak, legalább is jogászok között, még nem akadt szószólója, mert *contradictio in adjecto*, ahogy azt sem vonta soha komoly jogász kétségbe, hogy a közérdek fölötte kell hogy álljon a magánérdeknek. E nélkül nincs igazi közösségi élet. Ennek megállapítása természetesen nem jelenti azt, hogy ez

elv hangoztatása nem volna fontos, mert hiszen az önző embereknek nem lehet ezt elégszer szemük elé állítani.

Az önzéssel szemben a közületi szempont érvényesítése kétségtelenül sarkpontja az egészséges gazdasági fejlődésnek. Surányi a szükségletek fejlődési irányában is erős mozgató erőt lát ebben a tekintetben. Nézete szerint ugyanis az egyéni szükségletek helyét mindinkább közszükségletek, vagyis olyanok váltják fel, melyeket „igen sokan, többé-kevésbbé valamennyien átérzünk“ (27. old.). Ezek mindinkább *közületi szükségletekké* alakulnak át és ezekről előre kidolgozott terv szerint lehetőleg a közületeknek kell gondoskodniok (29. old.). Ha ezt az okoskodást elfogadjuk, a saját erejétől hajtott közgazdaság mindjobban közületi gazdasággá kell hogy alakuljon át. Hogy ily átalakulás szélesebbkörű alapon valóban előnyére válnék-e a gazdasági életnek és jobban szolgálná-e a közösség érdekét, attól függ, hogy hiszünk-e a közületi vállalkozásnak a magánvállalkozás fölötti feltétlen előnyében?

Mindenki bizonyára egyet ért Surányiva abban, hogy minden oly rendszer elvetendő, mely a nemzeti jövedelem csökkenését idézné elő. (40. old.) Ha az a cél, hogy ne a vállalkozó nyereségre való törekvése, hanem a közgazdasági termelékenység mozgassa a termelést, elérhető a nemzeti jövedelem csökkenése nélkül, akkor ez bizonyára kívánatos, mert a jövedelmezőség elve közvetlenül az egyéni vagy társulati eredményességet tartja szem előtt és nem az egész közgazdaság nézőpontját. Surányi utal arra, hogy a német és az olasz közületi gazdálkodás már a nemzetgazdasági síkon mozog. (41. old.) Kívánatos lett volna annak a módnak bővebb kifejtése, mellyel ez a magánvállalkozás fenntartása mellett lehetséges, mert hiszen mindkét országban nem szűnt meg a magánvállalkozási rendszer. A jövedelmezőség elvének a vállalkozásból való kiküszöbölése és közvetlenül a nemzetgazdasági termelékenység elvével való helyettesítése ugyanis nem egyszerű feladat, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy vannak közületi üzemek is, melyek nem érik be a költségfedezeti elvvel, hanem tiszta nyereségre is törekszenek, nem is szólva arról, hogy a termelési költségek alakítása elég rugalmas ahhoz, hogy p. o. a vállalat túlméretezése révén keresztelje a termelékenységi elv tiszta keresztülvitelét. Bonyodalmakat okozhat továbbá a beruházások kérdése is, mert beruházásokat megfelelő tartalékok gyűjtése nélkül csakis kölcsönökkel vagy közületi segéllyel, vagy pedig monopolisztikus vállalatoknál áremeléssel lehet megvalósítani.

Bármint gondolkozunk e kérdéstről, egyet mindenesetre nem szabad elfelejtenünk. A közületi szempont hangsúlyozása és még inkább megvalósítása kétségtelenül elengedhetetlen feltétele az egészséges fejlődésnek; arról azonban nem szabad

megfelelkezünk, hogy az egyén a maga törekvéseivel, amennyiben jogosak és a közérdeket nem sértik, továbbra is fontos eleme kell, hogy maradjon a gazdasági életnek. Amilyen helytelen volna ugyanis az egyén istenítése, épp oly helytelen volna annak elfelejtése, hogy a közületi élet sejtje az egyén, akinek szintén megvan a maga élete, melynek kellő védettsége és egészséges kibontakozása a társadalom egészséges voltának elengedhetetlen feltétele. Egészséges családi élet és az egyéni tehetségnek a társadalom érdekei által szabott kereteken belül való szabad kifejtése erősíti meg a társadalmat és biztosítja annak, hogy egyéni gyökerei el nem sorvadnak. Erre a kiegészítésre minden olyan nagyvonalú conceptio, amilyent Surányi is szemünk elé állít, rászorul, mert a közületi szempontok kidomborítása könnyen elfeledteti velünk, hogy az egyéni öntudat és felelősségérzet legjobb biztosítékai annak, hogy egészséges közvélemény támassza alá a közösségi öntudatot. A jog tisztelete és pártatlan alkalmazása veti meg alapját a közhatalomba vetett bizalomnak és lesz legerősebb támasza a közületi érdekek érvényesítésének, még pedig nemcsak általánosságban, hanem gazdasági téren is.

Miután Surányi dolgozata első részében a szabad és irányított gazdaság kérdését megvilágította, a második részben a magyar gazdasági megújulás kérdéseivel foglalkozik. Kiindulási pontja az, hogy „Magyarországon sem a nemzeti szocializmus, sem pedig a fasiszmus intézményét minden további nélkül át nem vehetjük“ (67. old.), de a tanulságot e rendszerekből le kell vennünk. Ebben mindenesetre igaza van. Nevezetesen igaza van abban, hogy különösen jövedelemelosztásunkat egészségesebb alapra kell helyeznünk, valamint abban is, hogy megfelelő módon be kell illeszkednünk termelésünkkel a bennünket környező gazdasági területek munkamegosztásába. Részletes tervet nyújt a II. fejezet, mely az előbbiekből kitűnő keretben mozog. Messze vezetne ennek pontjaival egyenként foglalkozni. Különben is igen helyesen csak a követendő elveket tartalmazza, mert Surányi nem merev programra gondol, hanem erősen kiemeli a célkitűzések rugalasságának követelményét (69. old.), mert tisztában van azzal, hogy az élet változó körülményeivel gazdasági téren is számolni kell minden józan politikának.

Különös súlyt helyez továbbá Surányi arra is, hogy csak kellő szakértelem biztosíthatja a gazdaságpolitikai program részleteiben való kidolgozását és megfelelő keresztülvitelét. Meggyőzően számol le azokkal, akik „a szakszerű közgazdasági szemléletet... elméletnek“ bélyegezve, ezzel leplezik tanulási restségüket és igyekeznek elgáncsolni minden olyan elgondolást, mely kezdetleges, elképzeléseiknek ellentmond, vagy terveiket keresztezi. Helyesen utal arra Surányi, hogy száz év

előtt a kuruzsló még széles rétegekben talált hitelt, ha a szakképzett orvos tudását „elméletinek“ mondotta (54. old.), de a szakképzett kögazda tudását még ma is az „elméletiség“ vádjával lehet széles körökben lekicsinyelni. Valóban, minél nehezebb időket élünk, annál nagyobb szükség van szakértelemre minden téren és a kögazdaság irányítása sem lehet ez alól kivétel. Ennek bátor kimondása már magában véve is fontos, mert minél szélesebb körű lesz az államnak a gazdasági életbe való benyúlása, annál fontosabb lesz a szakértelem szerepe a vezetésben és kivitelben egyaránt.

H. F.

A P e s t i M a g y a r K e r e s k e d e l m i B a n k s z á z é v e s t ö r t é n e t e 1841—1941. Budapest, 1941, Posner Grafikai Műintézet R. T. 253 l.

Hazánkban a pénzüintézetek az elmúlt század negyvenes éveiben kezdtek alakulni, ebben az évtizedben tehát több intézet ünnepli alapításának 100 éves fordulóját. Az ünneplést a mai Magyarország legrégibb takarékpénztára: a Pesti Hazai kezdte meg; folytatja az első bank: a Kereskedelmi Bank. Az igazgatóság a centenáriumot 3 könyv kiadásával kívánta emlékeztetéssé tenni: Eckhardt Ferenc egy vaskos könyvben megírta a magyar kögazdaság történetének 100 évét, egy rendkívül izléses kiállítású másik könyv a bankra vonatkozó emlékek fényképeit tartalmazza, végül megírtatták a bank 100 éves történetét. Jelen recensio tárgya az utoljára említett könyv ismertetése.

A Kereskedelmi Bank 100 éves története időtartamra nézve egymástól különböző két korszakra osztható. Az első korszak az alapítástól 1881-ig, a második korszak ettől az évtől napjainkig terjed. A nyugati államok első bankjainak passzív üzletága a bankjegykibocsátás volt, aktív üzletágai pedig a leszámítolás, giró-, letét-, előleg- és ingatlanokra való kölcsön-üzlet. A bankjegykibocsátás kivételével az első korszakban ezek voltak a Kereskedelmi Banknak is az üzletágai. Befétgyűjtéssel a bank nem foglalkozhatott, mert ez az akkori fel-fogás szerint a takarékpénztárak feladata volt, feljogosították azonban az alapszabályok arra, hogy kamatozó kötelezvényeket bocsásson ki, s a második üzletévtől kezdve az idegen tőkét ily módon szerezte.

A mult század ötvenes éveinek közepén Párizsban Crédit Mobilier címen új banktípus keletkezett, melynek üzletköre jóval változatosabb volt, mint a régi típusú bankoké, s a ki-egyezés után alakult bankjaink már ezt az új típust vették mintául. A hatvanas évek második felében nemesak a főváros-

ban, hanem a vidéken is hitel-, kereskedelmi, forgalmi vagy iparbank néven egymásután alakultak a crédit mobilier-k. Az új fejlődési irányba, ha nem akart a versenyben lemaradni, a Kereskedelmi Banknak is be kellett illeszkedni. Az átalakulás 1881-ben történt meg, s ezzel új korszak kezdődött a bank történetében, amelyben fejlődése szinte szédületes gyorsasággal indult meg. Működési köre most már kiterjedt a bankszakra minden ágára: felvette üzletágai közé idegen tőkéknek betéti könyvecskék, záloglevelek, községi kötvények útján való gyűjtését, a földbirtokra nyújtandó törlesztéses kölcsönöket, az államnak, hatóságoknak, testületeknek való kölcsönnyújtást, külföldi váltókkal való kereskedést, az értékpapír-kereskedést bizományi alapon, folyószámla alakjában való hitelnyújtást. Az új alapszabályok szerint résztvesz vasútak építésében, vállalatok alapításában és azok finanszírozásában. Forgalmi bankká való átalakulás után működése az ország határán túl áterjed Európa keleti és délkeleti részére, főleg pedig a Balkánra, ahol egymásután alapítja a bankokat vagy érdekeltiséget vállal a már meglévőben.

A világháború az intézetet is megakasztotta haladásában és útját némely tekintetben más irányba terelte. A magángazdaságnak nyújtott hitel volumenje szűkebb lett, megszűnt a záloglevél- és kötvénykölcsön, megcsappant a deviza-üzlet s az értékpapír-kereskedés. A bank egyik főügyköre most az állam hadi kiadásának finanszírozásában való közreműködés lett; azonban ez egyedül tőkéjét nem bírta lekötni, mert betétállománya a nagy pénzbőség következtében szinte félelmetes mértékben növekedett. Fokozottabb mértékben fordult tehát figyelme egyrészt a vállalatok, másrészt a vidéki hitelszervezet felé. Mindkettő, de hitelszervezetünknek sajátos módon való fejlődése miatt, különösen az utóbbi tőkebefektetésre kiválóan alkalmas volt. Hazánk hitelszervezete ugyanis már a háború előtt túl volt méretezve: a szükségesnél jóval több volt a pénzintézet, amelynek nagyrésze csekély, három-négyszázezer korona saját tőkével dolgozott. Ezért a gazdasági életnek sokszor egy-egy kisebb vihara is szinte tömegesen seperte el őket. A nyugati államokban a tőkekoncentrációnak idejében megindult egészséges folyamata a túlszaporodásnak gátat vetett, nálunk azonban a tőkekoncentráció a háború előtt sokkal kisebb mérvű volt mint nyugaton. A háborúban aztán, hogy az utána várható krízis el ne seperje őket, igyekeztek hátvédet keresni; szívesen fogadták tehát a nagy bankok érdeklődését. A Kereskedelmi Bank már a háború előtt megszerezte néhány vidéki intézet részvény-többségét, a háború alatt és utána pedig pénzintézeti hálózatát még jobban kiépítette; fiókosítás vagy affiliációs művelet útján egyre több vidéki pénzintézetet vont érdekkörébe.

Amint pénzünk értékének stabilizálása a háború után, amelyben békebeli vagyonának majdnem $\frac{3}{4}$ részét elvesztette, megtörtént, a banknak újból az emissio s a jelzálog- és községi kötvény-kölcsönüzlet lesz egyik főüzletágává. Ebből a szempontból figyelme különösen az amerikai piac felé fordult, amely azonban eleinte csak rövidlejáratú kölcsönöket volt hajlandó adni. Csüggedést nem ismerő kitartással sikerült elérnie, hogy Amerika a huszas évek második felében a hosszúlejáratú kötvények és záloglevelek előtt is megnyitotta kapuit.

Az ú. n. agrár krízis lezajlása után Európa államai egymás után szakítottak a liberális gazdálkodási rendszerrel s áttértek az önellátásra. A külföldi kölcsönök forrása bedugult; a banknak emissió-s tevékenységét fel kellett függeszteni, ennek következtében a jelzálog- és községi kölcsönök folyósítása megakadt. A kötött gazdálkodásra való áttéréssel megszűnt az arbitrage-üzlet; kialakult az ú. n. egykézrendszer. Amint a válság után a gazdasági élet vérkeringése megindult, a bank jelentős hitelekkel támogatta azon szövetkezeteket, melyeket az állam a gazdaság egyes ágainak megszervezésével bízott meg; a váltóleszámitolás mellett újból a folyószámla-hitel lesz főüzletágává. De még nagyobb arányú a banknak az a tevékenysége, amellyel az 1938-ban megindult állami beruházási munkálatok pénzügyi lebonyolításában részt vett. Ennek méretére elegendő egy adat: az állam tartozása kölcsönökből és a bank értékpapír-birtokából eredőleg az elmúlt év végén 148 milliót meghaladó összeget tett.

Mindezeket a könyv világosan és élvezetes stílusban adja elő. Amiben nem értünk vele egyet, az az abszolút kormányhatalom részéről a bankkal szemben tanúsított magatartás megítélése. Abban, hogy az alapítási engedély elnyerése olyan sokáig tartott, a kérelmezők is hibásak voltak. A bank alapszabályai az Osztrák Nemzeti Bank alapszabályainak mintájára készültek s a tervezet készítői — szándékosan-e vagy véletlenül, azt ma már eldönteni alig lehet — benne hagyták a jegybank alapszabályainak azt a szakaszát, hogy a bank fel van jogosítva tőkéket utalványokra felvenni. Ezt a kormányhatalom jóvá nem hagyhatta, mert a bank ezzel bankjegy kibocsátói jogot nyert volna; holott a jegy kibocsátás a monarchiában az Osztrák Nemzeti Bank privilégiuma volt. Nem vagyunk egy véleményen abban sem, hogy az Osztrák Nemzeti Bank akadályozni igyekezett volna az alapítást. Annak, hogy a jegybank a hitelnyitástól elzárkózott, más volt az oka. Nevezetesen az, hogy pénzének túlnyomó részét a kormányhatalom használta. Amint egy korabeli szakértő csipősen megjegyezte, a Bank az állam hitelezőinek társasága volt, amely mellékesen bankügyletekkel is foglalkozott. 1840-ben pl. a bankjegyforgalom 167 millió frt volt, s ebből 126 milliót az állam használt.

A jegybanknak tehát csak örülnie kellett, hogy Magyarországon új hitelforrás nyílik meg. S valóban semmi olyan adat nincs, amely ennek az ellenkezőjét bizonyítaná.

Jirkovsky Sándor.

Howard S. Ellis: Exchange Control in Central Europe. Harvard Economic Studies. Cambridge, Mass. 1941. 413 o.

Ellis a valuta- és devizagazdálkodási intézkedéseket különböző csoportokra osztja. Az első csoportba tartoznak mindazok az intézkedések, amelyekkel az angol, francia és amerikai valutakegyenlítő alapok az árfolyamokat manipulálják. A második csoport keretét a tőkemenekülés megakadályozása és a valuta értékének védelme céljából életbeléptetett devizakereskedelmi monopólium vonja meg. Ennek keretében alcsoportok képződnek aszerint, hogy — devizaadagolás bevezetése mellett — a kötelező hatállyal megállapított valutaárfolyamok a tényleges „egyensúly“-árfolyamoktól ezért térnek el, mert a külföldi adósság szolgálata meghaladja az ország átváltási képességét, avagy mert az országban tényleges, vagy viszonylagos infláció lépett fel, vagy a kínálati és keresleti viszonyok változása következtében a külkereskedelmi cserearány az ország hátrányára eltolódott. A harmadik csoportba a kereskedelempolitika eszközévé tett devizagazdálkodási intézkedések tartoznak, ezek „egyes gazdasági hatalmi csoportok érdekeit, vagy tervgazdálkodási és fegyverkezési, végül — írja Ellis — politikai megfélemlítés és megvesztegetés céljait szolgálják“.

A középeurópai devizagazdálkodás az 1931. évi bizalmi válság által megindított tőkemeneküléssel vette kezdetét. A tőkemenekülés végeredményben olyan jelenség, mint a bankok megrohanása, mikor is a pénztárakat bezárják. Ennek analógiája a transfermoratórium.

Az 1931. évi tőkemenekülés időszakát Anglia a rendelkezésre álló liquid külföldi követelésekkel és a font árfolyamának csökkentésével, defláció és transfermoratórium életbeléptetése nélkül tudta áthidalni, a középeurópai államok viszont nem voltak abban a helyzetben, hogy akár leértékelés, akár defláció útján transfermoratórium nélkül megvédelmezzék pénz- és hitelrendszerük épségét. A menekülő tőkét sem 15%, sem 300%-os kamatláb nem tudta útjáról visszafordítani, azt csak megfelelő tiltó szabályokkal lehet megfékezni. A valuta leértékelését ezekben az országokban a külföldi pénzürtékekben vállalt adósságok terhének emelkedése és az ú. n. inflációs mentalitás következtében nem lehetett nyíltan alkalmazni. Az

inflációs mentalitás a fizetőeszközök tényleges szaporulatának elmaradása esetén is veszedelmes, miután a pénz forgási sebességének meggyorsításával ú. n. velocitás-inflációt idéz elő, ami a közép európai országokban különösen súlyos probléma.

Részben az 1931. évi bizalmi krízis által felidézett és részben az azt kísérő válságjelenségek közepette a közép európai országok a devizagazdálkodás különböző rendszereit építették ki gazdaságpolitikai céljaik megvalósításának elősegítésére. A kliring, a kompenzációs és a fizetési egyezmények általános jellegzetességeinek vizsgálata után, Ellis részletesen ismerteti az osztrák, a magyar és a német devizagazdálkodás történetét. Ezek eredményeinek tekintetbevételével mellett igyekszik a devizagazdálkodás közgazdasági jelentőségéről, elsősorban a külkereskedelemre gyakorolt hatásáról összefoglaló képet adni empirikus és elméleti alapon.

Egy „ideális“ többoldalú kliring rendszer, amelyben csak áruk kerülnek cserére, szolgáltatások és pénztőke mozgalmak kizárása mellett, oly módon alakul ki — amennyiben a kívánt egyensúly kialakítására a valutaárfolyamok változtatását használják eszközül, hogy a kiviteli felesleggel rendelkező ország valutáját felértékelik, a beviteli többletet felmutató országot leértékelik, oly mértékben, hogy az árucseré a szerződő államok által kívánt arányban bonyolódjék le. A valutát felértékelő ország cserearánya javulni fog, miután a bevételre kerülő jószágokat előnyösebben cseréli be a kivitelre kerülőkért, a leértékelő helyzetében fordított változás következik be. Azonban annak feltételezése mellett, hogy a kivitel egészével szemben megnyilatkozó kereslet elaszticitása nagyobb az egységénél — ami Ellis szerint általában megfelel a valóságnak, noha ezt mezőgazdasági kivitel tekintetében nem lehet általános érvénnyel állítani — a kiviteli ország kevesebbet fog nyerni behozatalának emelkedésén, mint amit vesz exportjának csökkenése folytán, viszont a beviteli ország kevesebbet nyer növekedő exportja révén, mint veszít az importvolumen zsugorodásán. Természetesen lehetséges, hogy a keresleti görbék eltolódása következtében egyes országok kivitele iránti kereslet növekszik, ezek kivitele lényegesen emelkedik és jelentős előnyhöz jutnak, de ezen előnyt az illető országok nem devizarendszabályaik útján érik el. A kiegyenlítődés egyébként a kiviteli maximum és a behozatali minimum között fog valamely ponton létre jönni, ami a kínálati és keresleti körülményektől függ.

A kétoldalú rendszer fenntartható oly módon is, hogy az államok közvetlenül a külkereskedelmet szabályozzák, a valutaárfolyamokat viszont vagy változatlanul tartják, vagy ellenőrzés alatt szabad árfolyamalakulást engednek. Kiviteli és behozatali prémiumokkal, kontingensekkel, tehát általában a külkereskedelem szabályozásával is elérheti az állam a behozat

tal és a kivitel kívánatosnak ítélt arányát. Ezek a beavatkozások azonban szűkítik a külforgalmat, a külkereskedelem tevékenységi területe, a cserélhetőségek csökkennek és ennek folytán a cseréből származ előnyök fokozatosan kisebbednek. Mind a devizaárfolyamok manipulálása, mind a külkereskedelem közvetlen szabályozása útján egyes államok bizonyos előnyöket biztosíthatnak maguknak, elsősorban a piacok között megkülönböztető és a monopolisztikus versenyhez hasonló árpolitika útján. A termelés és a külforgalom optimumának ilyen eszközökkel való elérése azonban a beavatkozó közegek „mindentudó” voltát tételezi fel. Emberi korlátoltság ilyen eszközökkel a külkereskedelmet csak az általános termelési eredményesség terén hozott súlyos áldozatok árán tudja emelni. A kétoldalú rendszer keretében a külkereskedelmi „nyereség” és a volumen elméleti elgondolások szerint is csökken — mondja Ellis — noha azt tartja, hogy tekintettel a rendszer normatív jellegére, azt nem igen lehet közgazdasági elméleti analízisnek alávetni.

Ha a kétoldalú rendszert valóban többoldalúvá alakítják át, akkor — Ellis szerint — tulajdonképpen nincsen szükség kötött devizagazdálkodásra, mert annak létjogosultsága a tökemenedelés elleni védekezéssel kimerülne, viszont ezt megfelelő ellenőrzéssel el lehet érni kötött devizagazdálkodás nélkül is; valutáris szempontból, véleménye szerint, nincsen szükség a valutaárfolyamok manipulálására és a külkereskedelem szabályozására többoldalú rendszer keretében.

A kötött devizagazdálkodás által a külkereskedelemben okozott eltolódásokat a következő táblázatban látja ábrázolhatónak:

A kötött devizájú országok részesedése az összes országok exportjában:

(Százalékos részesedés arany értékek alapján.)

	1929.	1931.	1935.	1937.
Európai kötött devizájú országok	23.48	27.19	21.68	22.53
Arany csoport	14.53	15.86	13.94	12.08
Egyéb országok U. S. A. nélkül	61.99	56.95	64.91	65.39
	100.00	100.00	100.00	100.00

Ezek szerint a deviza-ellenőrzést gyakorló kötött devizájú országok részesedése 27.18%-ról 22.53%-ra csökkent, ez a csökkenés lényegesen nagyobb százalékot mutatna, ha ezen országok kivitelének értékét nem a túlértékelt valutaárfolyamokon számították volna át aranyra és ha az egymásközötti kereskedelmet nem világpiaci árak felett fekvő árszintek szerint vették volna számításba. *Ausztria* elkerülte ezt a viszonylagos veszteséget és kivitelét 1933—1936. években az 1929. évi érték és volumen 40%-án megtartotta, míg az összes országok kivitele

az 1929. évinek 35, 34, 35 és 37%-át tette ezekben az években. Ezt az előnyt Ellis az osztrák devizagazdálkodás liberális voltának tulajdonítja. *Németország* kivitele az 1929. évi összes kivitel 12%-áról 1938-ban 10%-ra csökkent — írja a szövegben (316. o.) — viszont a Népszövetség világkereskedelmi statisztikáiból idézett adatsorok szerint (393. o.) Németország részesedése 1929-ben 9.7% volt és 1931-ben tett 12%-ot, míg 1934 és 1937 között 8.8%-ról 9.2 %-ra emelkedett, tehát majdnem elérte az 1929. évi arányt. Az 1933—36. évi német kivitel az 1929. évinek 36.1, 30.9, 31.7 és 35.4%-a volt, amivel Németország az összes kivitel emelkedése mögött valóban elmaradt, azonban ezeket a számokat Ellis nem közli. Németország külkereskedelmi csere arányában (az 1929. évi aránnyal szemben 1932-ben 44.4%-os, 1937-ben 17.6%-os, 1938-ban 28.8%-os javulás mutatkozik) bekövetkezett javulást Ellis elsősorban az ipari gyártmányok és nyersanyagok Németországra előnyös alakulására vezeti vissza.

Magyarország külkereskedelme a pengő hivatalos árfolyamának 1933-ban prémiumok útján történő leértékelése és az 1936-ban a felárak egységesítése után az összes országok külkereskedelmét meghaladó emelkedést mutat értékben, viszont volumenben jóval mögötte marad az összességnek. 1932-ben a magyar külkereskedelem volumene az 1929. évinek 47.8%-a volt, szemben az összesség 74.4%-ával, 1933—1937 között a magyar értéknek 62.8%-ról 93.6%-ra, a világvértékek 75.1%-ról 97.0%-ra emelkedtek és 1938-ban 80.9%-ra, illetve 85.7%-ra csökkentek. A mezőgazdasági és ipari árszintek és Magyarország külkereskedelmének összetételében bekövetkezett változások vizsgálata után Ellis a külkereskedelem fejlődésében mutatkozó tempó-különbséget legnagyobb részét a devizagazdálkodásnak és annak védelme alatt folytatott önellátásra törekvő gazdaságpolitikának tulajdonítja. A cserearányban mutatkozó hullámlásban 1935 után véli a devizagazdálkodás hatásait felfedezni, miután a mezőgazdasági árról 1935 óta záruló irányt mutat, míg a cserearány ezzel szemben az 1935. évi 102.9%-ról 1937-ben 94.4%-ra csökkent. A devizafelügyeletet gyakorló kötött és szabad devizájú országokkal folytatott kereskedelem arányviszonyainak vizsgálatából arra a következtetésre jut, hogy noha az exportárak magasabbak, a behozatalra kerülő árucikkeket is csak viszonylag magasabb áron lehet beszerezni és ennek következtében a kliringben lebonyolódó kereskedelem cserearánya előnytelenebb és volumene kisebb, mint a szabad forgalomban. Ellis kiterjeszti vizsgálatát a magyar Központi Statisztikai Hivatal külkereskedelmi értékadatai alapján egyes fontosabb export- és import árucikkekre, azonban nem veszi tekintetbe a szabad és a kötött viszonylatú devizák felárai közötti különbséget.

A devizagazdálkodás alatt a külföldi adósságok állagában bekövetkezett változást a következő táblázat tünteti fel:

	Ausztria millió schilling	Magyarország millió pengő	Németország millió márka
1. Külföldi adósság			
összege	1932 végén 4.251	1931 végén 4.310	1931 július 23.800
	1937 „ <u>1.881</u>	1937 „ <u>2.500</u>	1958 február <u>10.000</u>
2. Csökkenés összege	2.370	1.810	13.800
3. Csökkenés az eredeti összeg százalékában	55.7%	41.9%	57.8%
4. Külföldi pénzügyesekleértékeléséből származó csökkenés	610	1.376	6.000
5. 4. a 2. százalékban	25.8%	76.0%	43.5%
6. Repatriálásból származó csökkenés .	?	1937 júliusig 350	1933 novemberéig 781
7. 6. a 2. százalékban		19.3%	5.6%
8. 4. és 6. a 2. százalékában		95.3%	49.1%

Ausztria és Németország külföldi adósságfejkvótája 1933-ban nagyjában azonos, 476, illetve 487 schilling volt, a külföldi adósság a külkereskedelem értékéhez viszonyítva ugyancsak közeálló arányokat mutatott (163, illetve 159%). A külföldi adósságok törlesztése terén a két ország közötti nagy különbséget Ellis a devizagazdálkodás eltérő rendszerének tulajdonítja. Magyarország külföldi adóssága aránylag a legkevesebbé csökkent a devizagazdálkodás ideje alatt, amit a könyv a devizaellenőrzés elégtelenségének tulajdonít és kiemeli azt a körülményt, hogy a repatriálásban mutatkozó nyereséget magánosok saját részükre biztosíthatták, azt az állam nem vette igénybe, mint Németországban az export fokozásának elősegítésére.

Általában a magyar devizagazdálkodás tekintetében Ellis azzal a kritikával él, hogy a tőkemenekülés sikeres megfékezése után és a világpiaci árak javulása nyomán Magyarország Ausztria példáját követhette volna 1934-ben vagy 1936-ban az aranyblokk leértékelése, avagy 1937-ben a külföldi adósságok rendezése alkalmával. Ehelyett Magyarország elfogadta „a nemzeti szocialista gazdaságpolitikai elméletet és fenntartotta a devizagazdálkodás kötött rendszerét, mint a protekcionizmus és etatizmus eszközét“.

Magyarországot, mint Európában a legjobb eladódott országot tárgyalja, az 1931. évi fejenkénti bel- és külföldi adóssághoz a 74. oldalon 613 pengőre teszi, a 33. oldalon viszont 766 schillingben, azaz 613 pengőben jelöli meg Magyar-

ország *külföldi* adósságainak fejkvótáját. Egyébként Ellis sehohsem közli a Magyarország esetében alapul vett összeg megoszlását, a háború előtti és a békeszerződéssel kapcsolatos kötelezettségek összegét, elmulasztja annak megemlítését, hogy a 4.3 milliárd pengős külföldi adósság nyers adat, amiből a külföldi követelések összege levonandó és amiben egyébként az ú. n. Caisse Commune értékek névértéken szerepelnek, szemben a többi utódállamokkal, így Ausztriával, melyeknek költségvetésében ezek a kötvények a névérték 27, ill. 32%-ával vétettek számításba. Ennek tekintetbe vétele mellett a külföldi adósságok magyar fejkvótája 477 pengő volt, szemben Ausztriának azonos alapon számított 491 pengős téttel. Magyarország 1924 utáni kölcsönei 2.026.000.000 pengővel szerepelnek Ellis kimutatásában, ami fejenként 233 pengő új kölcsönt jelent, ez távol áll az európai maximumtól. Dánia háború utáni amerikai kölcsönei fejenként 357 pengőt és Norvégia kölcsönei 478 pengőt tettek ki.

Buday Kálmán

Teghze-Gerber Ferenc: Állam-számvitel tan I. kötet. Általános állam-számvitel tan. 2. kiadás Budapest, 1941. 350. l.

A pénzügyi jog lehetővé teszi az állam bevételi forrásaival való megismerkedést, de a közületi háztartások alaki rendjéről nem nyújt tájékoztatást. A közigazgatás gazdasági oldalának teljes ellátása pedig megkövetelné, hogy azok, akik közvagyonot kezelnek, ennek alaki rendjével is megismerkedjenek. Hogy miben áll ez az alaki rend, azt szerző előszavában világosan domborítja ki. Tudni kell, hogy a rendelkezésre bocsátott hiteleket miként kell a kiadásokra felhasználni, a kiadások utalványozásánál és általában a költségvetés végrehajtásánál milyen elveket és szabályokat kell szem előtt tartani. A cél az, hogy a végrehajtás ne kerüljön ellentétbe a törvényes rendelkezésekkel, amelyek az állam vagyonának igazgatását és kezelését szabályozzák.

Ezúttal válik teljessé szerzőnk elgondolása, hogy az anyagot, amely az első kiadásban egy kötetbe volt foglalva, két részre osztotta, t. i. az elméleti és a gyakorlati része. Ez utóbbi már a múlt évben megjelent, míg a mostani kötet az elméletet teszi az olvasó és a tanuló számára hozzáférhetővé. Valójában el lehet mondani, hogy ennek a munkának gondos áttanulmányozása nemcsak azok számára szükséges, akik valamely közület pénzügyi szolgálatában kívánnak elhelyezést találni, de múlhatatlanul szükséges lenne mindazoknak is, akik polgártársaik bizalmából a parlamentben, vagy a főváros vagy

más autonómiák közgyűléseiben nemcsak jogosítva, de erkölcsileg kötelezve is vannak pénzügyi ellenőrzést gyakorolni. Ennek a számviteli tudásnak a hiánya magyarázza meg, hogy a közületek bizottságaiban és plénumaiban hosszas és szenvedélyes viták folynak az egyes költségvetési tételek megszavazása körül, míg a zárszámadásokat, amelyek azt mutatják ki, vajjon és mennyiben tartotta be az ekzekutiva a megszavazott kereteket, rendszerint teljes részvétlenség és közöny mellett tárgyalják le, úgy, hogy a közületeket megillető ellenőrzési jogot a számvitelben való tájékozatlanság szinte illuzóriussá teszi.

Hozzájárul ehhez, hogy a kincstári számvitel teljesen különbözik a gyakorlati üzleti életben általánosan alkalmazott kettős könyvviteltől. Thegze-Gerber most megjelent munkája nagyon helyesen bemutatja a két rendszer között mutatkozó eltéréseket, feltárja a kincstári számvitel jellegzetes tulajdonságait és a kincstári számvitelnek azt a modern fejlettebb rendszerét, amely már a kettős könyvvitelével szinte egyenértékű jövedelmi mérleget képes kitermelni.

A most megjelent munka tartalmát nem lehet részletesen ismertetnünk. A könyv végigvezet a költségvetés megállapításának, majd foganatosításának, a szükséges számvitelnek és az ellenőrzésnek minden ágazatán. Ezek természetesen összefüggő egészet alkotnak és egészükben nyujtják a tudásnak azt a mértékét, amely úgy a végrehajtó, mint az ellenőrzésre hivatott szervek számára nélkülözhetetlen. A szerzőnek nagy érdeme, hogy ezt a nehéz, természeténél fogva száraznak látszó anyagot nagyon világosan és így könnyen megtanulható módon tárja az olvasó elé. Közérdekből nagyon ajánlatos lenne, ha minél szélesebb köröknek, különösen pedig az autonóm ellenőrzésre hivatott tényezőknek figyelme és érdeklődése erre az értékes, kitűnő munkára terelődne.

(é. a.)

Rentrop-Kayser: Preispolitik und Preisüberwachung in Europa. Vorwort von Josef Wagner Reichskommissar für die Preisbildung. C. H. Beck, Berlin-München 1941. XI. 282 oldal.

A német árkormánybiztosság két szakembere e mű megírásánál gyakorlati célkitűzéseket tartott szem előtt: népszerűen kívánták ismertetni a háborús Európa jogszabályokban megtestesített árpolitikáját. Ezért a könyv terjedelmesebb része az alaki jog ismertetésére esik, anélkül azonban, hogy e tekintetben teljességre igényt is tartana. A jelen állapotban

ez lehetetlen is volna; még a legformálisabb és legszabatosabb árjog keretében is a helyi jellegű rendszabályok, intézkedések és magyarázatok tömege egészíti ki az általános érvényű törvényeket és rendeleteket.

A sok munkával gyűjtött és értékes joganyagot az általános bevezető rész kívánja szerves egésszé összekapcsolni és áttekinthetővé tenni. Ez a bevezető kommentár tekinthető a mű fundamentumának, itt világítják meg szerzők az árpolitika helyét a mai gazdaságban, rendszerét, célkitűzését és jelentőségét. Természetes, hogy az „árpolitika“ fogalma mást jelent a szabad, s mást az irányított gazdaságban. A mai bíráló a liberális rendszert elsősorban azért ítéli el, mert az a konjunktúra szeszélyeinek tette ki önmagát és a gazdálkodók összességét. Ebben a rendszerben a szociális célkitűzések soha nem érvényesülhettek kellőképen, mert a válság kényszerűen megrázkódtatta a meglévő szociális intézményeket. A múlt század válságait és a jelen század első három évtizedének megrázkódtatásait mégis ki tudta az akkori gazdasági rendszer parirozni. Ez részben a technika páratlan fejlődésével járó fellendülésnek, részben pedig annak volt köszönhető, hogy ezek a válságok bizonyos méreteket soha nem haladtak meg. Más volt a helyzet az 1930-ban kezdődött kataklizmánál. Míg az előző krízisek a gazdálkodók tíz- vagy százezreit söpörték el, az 1930–1935. évek nagy depressziója a gazdaság rendszerének tarthatatlanságát bizonyította be.

Az új politikai irány kétségtelenül csökkentette a gazdasági szektor jelentőségét, kiküszöbölte a gazdaság öncélúságáról vallott felfogást. Az új államélet középpontja a közöségben szervezett ember. Ennek sorsát a politika szabja meg, érthető, hogy a gazdaság csak az életfunkciók egyik ágaként szerepelhet, amelynek útját az állam irányítása szabja meg. Az állam irányítóeszközei közül az egyik legfontosabb az *árpolitika*. Vele egyenrangú erő kifejtések a deviza- és külkereskedelempolitika, a belkereskedelempolitika, a nyersanyaggazdálkodás szervezése, a munkafelhasználás irányítása, a munkabérlolitika és a pénzügypolitika. A *külkereskedelem* vonatkozásában a német árpolitika jelentősége igen nyomatékosan jut kifejezésre. A német piac a stabil árak folytán biztosított elhelyezési lehetőséget jelent a külföldi termelőnek, s egy szeremind olyan beszerzési forrás is, amelynél a vásárlónak nem kell folytonos áringadozástól tartani. Ez a rendszer a stabil belső vásárlóerőt jelenti, tehát végeredményben belső vonatkozásban tükrözi a német valuta értékállandóságának is.

A szervezett *anyaggyártás* az árpolitika szempontjából szintén igen fontos tényező, a kereslet és kínálat váratlan hullámozása megszűnt, az árstruktúra erről az oldalról sem lehet megrázkódtatásoknak kitéve. Igen szerves az árpolitika összefüggése a *munkabérral* is, hiszen a munkabér reálértéke

az árakon mulik. Az árszínvonal állandósítása természetesen csak előrelátó pénzügyi politika közreműködésével valósítható meg. Az árúforgalom és a pénz forgási sebessége, illetve mennyisége az ár szempontjából fontos determináló tényezők. Különösen a pénzmennyiség helyes meghatározása bír ebből a szempontból nagy jelentőséggel.

Amint látjuk, az árkérdés a gazdasági élet minden más problémájával erősen összeszövődött, s a helyes árpolitika legfőbb jellemvonása, hogy ezeket az összefüggéseket állandóan figyelemmel kíséri.* A szerves kapcsolatok fenntartása jelenti a legfontosabbat: a váratlan tényezők kiküszöbölését, s a céltudatos irányítás lehetőségét. Enélkül az árpolitika pusztá árelenőrzéssé degradálódik, amely lehet bármely erélyes, az árképződés folyamatát természetes eszközökkel nem tudja befolyásolni.

A célkitűzés a gazdaságilag *igazságos* ár, amelyet azonban állandó érvényű módon meghatározni semmiképen nem lehet. Az ár helyességét a nemzetgazdaság érdekei döntenek el, s ezek az érdekek a dolgok természeténél fogva változóak.

A sikeres árpolitikának számos előfeltétele van, közöttük első, hogy a célkitűzések a nép körében megértéssel találkozzanak. Az árirányító elgondolásoknak a gazdálkodók körében kell, hogy talajuk legyen, s ha ez nincsen meg, bármiféle erőszakolt intézkedés a forgalmat a legális útról eltereli, anélkül, hogy bárki helyzetén javítana. Ennek az előfeltételnek természetes velejárója, hogy a gazdaság önkormányzati testületei maguk is résztvegyenek az árképzés munkájában, ami az utóbbi időben egyre gyakrabban tapasztalható. Természetes követelmény az is, hogy az árügyek irányítója ne legyen egyes reszortoknak alárendelt tényező, nehogy az árpolitikában egyes gazdasági szektorok érdekei nyomuljanak előtérbe. Az árkérdés felelős gazdájának cselekvési szabadsága a sikeres megoldások elkerülhetetlen előfeltétele. Önként értendő az is, hogy az árszabályozás a termelés és értékesítés egyik fázisánál sem állhat meg, minden kérdést gyökeresen kell rendeznie, — tehát az első részterületen kezdve, a lánc minden szemén végigmenve az utolsóig, mert egyetlen megszakadás már az egész eredmény meghiúsulását jelenti, vagy legalább is jelentheti.

Módszereiben az árpolitikának rugalmasnak kell lennie, tehát nem másolhat le szolgai módon külföldi példákat, mert ami az egyik országban igen jó lehet, más területen az adottságok eltérő voltánál fogva teljes bukásra vezethet. Olyan országban pl., ahol addig liberális gazdasági rendszerben éltek, teljesen helytelen minden átmenet nélkül azonnal az árrögzítés szigorú módszerét alkalmazni. Másutt pedig éppen az lehet a hiba, ha a teljes árstabilizálás kellő időben elmarad.

Az árszabályozás *módszerei* a gyakorlatban persze igen sokfélék lehetnek: indokolatlan áremelések tilalma (ez a liberális árpolitika háborús eszköze) teljes árrögzítés, fix árak megállapítása, a haszonkulcsok összegszerű vagy százalékos megállapítása, egyes árúcikkek, vagy árúcsoportok piacának teljes rendezése, s ennek keretében az árkérdés megoldása, stb. A közvetlen módszerek mellett igen jelentősek a közvetett árpolitikai intézkedések is, mint pl. egyes árúnemek standardizálása és más gazdaságpolitikai vonatkozásban tett termelési, pénzügyi, anyaggazdálkodási és egyéb rendelkezések.

A mai ár már nem csupán a kereslet és kínálat viszonyának kifejezője, esetleg egyáltalában nem az. Éppen ellenkezőleg az ár igen gyakran éppen a gazdaság irányításának lehet eszköze, termeléspolitikai vagy szociálpolitikai célok szolgálatában. Ez a változott forma azonban nem jelenti azt, hogy az árszínvonal jelentősége a régivel szemben csökkent volna. Ellenkezőleg az árkérdés a gazdaságnak legközeppontibb problémája ma, átvitt értelemben a gazdaság gépezetének foragtótengelye, helyes működésén az államvezetés sikere mulhatik.

Ezekből kiindulva kell a mai árjog rendszerét megvizsgálni. Szerzők természetesen a legbelsőbban Németország árrendszerét elemzik. A legteljesebb szervezet és a legtöbb tapasztalat itt található, hiszen Németország már a négyéves terv megalkotásakor, 1936-ban rögzítette az árakat. Az 1936. évi árrögzítő rendelet, a külföldi áruk áralakulásáról szóló jogszabály és a háborús gazdálkodás kodexét jelentő „Kriegswirtschaftsverordnung“ testesítik meg a német árpolitika jogi alapjait. Az alapvető szabály a rögzített ár, melynek emelését csak akkor engedélyezik, ha az emelést közgazdasági szempontok is indokolják. A magánérdek, még ha méltányos és jogos is, háborús időben nem gyakorolhat áremelő befolyást a színvonalra.

Természetesen általában teljesen hasonló a helyzet a német birodalomhoz csatolt vagy általa megszállott területeken is. Azonban a megszálló csapatok gazdasági parancsnoksága sem kívánta a német rendszerre történő teljes áttérést. Több államban, pl. Dániában, ahol az árrögzítés rendszerével is kísérleteztek, visszatértek az ellenőrzött árak rendszerére, amely csak a méltánytalan áremeléseket tiltja. Hollandiában, Belgiumban és Norvégiában viszont a teljes árrögzítés lépett érvénybe.

Svájcban az árjog csak az igazságtalan áremeléseket kűszöböli ki, viszont Spanyolországban az árrögzítés enyhébb formája található. Dél- és Délkelet Európa államai, köztük Magyarország is — háborúban állanak, s itt az árrögzítés szigorú alkalmazása nyilvánvalóan szükségszerű.

Az általános leírások után szerzők az összes tárgyalt országok vonatkozó fontosabb törvényeit és rendeleteit ismertetik és így munkájuk méltán hézagpótlónak tekinthető. Igen figyelemreméltó a német disztinkció következetes keresztülvitele: az árképzés és az árellenőrzés munkája egymástól lehetőleg élesen elválasztott tevékenység, ami az árpolitika hatékonyságának is előfeltétele.

A tárgyalt témakör nagy kérdéseket ölel fel, a leírt munka nagyvonalú megoldásokról szól, szerzők érdeme, hogy ezeket a gyakran bonyolult és mély összefüggésekben elrejtett problémákat könnyed, érthető módon tárják fel. A munka a tárgyalt kérdések jelentőségénél fogva méltán tarthat népszerűsége igényt, a feldolgozás módja pedig azt a népszerűséget mindenképpen alkalmas fokozni, mert a szakember és a laikus érdeklődő egyaránt sok és igen nehezen hozzáférhető anyaggyűjteményét találja ebben a könyvben.

F. B.

Winschuh Josef: Männer Traditionen, Signale. Berlin, Friedrich Osmer 1941. — 361. oldal.

A cím Németország újabkori gazdaságtörténetének éles szemmel kiragadott egyes fejezeteit takarja. A mai birodalom hármias alapja valóban odadó férfiak munkája, a példaadó multban gyökerező gazdasági hagyományok ápolása és új jelképes gondolatok megvalósítása.

Az első sorozat az életrajzok úgyszólván kivétel nélkül azckról szólnak, akiknek nevéhez a német ipar kimagasló teljesítményei fűződnek. Ezekben a képekben a hétköznapi eseményei elevenednek meg és belőlük rajzolódik ki az ember és a mű összefonódott képe, az egyes életpályákból pedig a német termelés hatalmas apparátusának konturjai bontakoznak ki az olvasó előtt.

Az első példa *August Thyssen* élete, amelyben visszatükröződik a ruhrvidéki német nehéz ipar mai tagozódásának eredete is. Szinte természetes szimbólum, hogy az igen szerény kezdet a Franciaország legyőzése után következő új időszak első évére, 1871-re esik. A kis acélmű megalapítását a töretlen kitartás eredményeként rövidesen követték a kohók és bányák területén elért foglalások, a vertikális konszern gondolatának e téren első gyakorlati kivitele. Thyssen nevéhez fűződik a hagendingeni hatalmas hengermű, amely a lotharingiai „minette“ érc és a ruhrvidéki szén összekapcsolását jelenti. Ez a vállalat német szempontból egyedülálló jelentőségű politikai eszmények gazdasági kivitelét testesíti meg.

A nehér ipar második prominense, *Emil Kirdorf*, a thys-

seni vertikális tagozódással szemben a szénbányák horizontális kartelljét teremtette meg. *Carl Duisberg* a német kátrányfestékipar nagyvállalatait évekig tartó fáradhatatlan munkával egyesítette az I. G. Farbenindustrie vegyészeti világkoncernjében. Mellette *Carl Bosch* volt a német vegyészet egyik legkimagaslóbb gyakorlati képviselője. A gyakorlati élet mindennapi munkája mellett az elméleti kutatást élete végéig a gyáripár legnemesebb és legfontosabb feladatának tartotta. A Bosch-féle módszerek szerint folytatott kísérletek vezettek fáradtságos és sok kudarcral küzdő munka után a nitrogén szintéziséhez, ami az első világháború blokádjának áttörését jelentette. *Carl Bosch* volt a négyéves terv első előfutárja, az ő szintetikus kísérleteinek tapasztalatait használja fel a szénhidrálás és a mesterséges gummi gyártása is. Típusa annak a nagyiparosnak, aki hitet tett a kísérleti tudomány művelésének fontosságára mellett, s ennek végtelen jelentőséget is tulajdonított.

Mellettük *Werner Sombart*, *Fritz Todt*, *Hjalmar Schacht* általában ismertebb alakjai szerepelnek. Felőlük új tényeket kevésbé tudunk meg, mint inkább beállításuk közvetlensége, elevenessége megkapó. Még egy életleírás egészíti ki a könyv első részét: *Parker Gilbert*-é, aki a jóvátételek bizottságának németországi meghatalmazottja volt. Emléke lassan jótékony feledésbe merült, s mint egy ma már alig hihető kornak alakja kel *Winschuh* tárgyilagos, szenttelen leírásában rövid életre.

A második fejezet, a hagyományokról szóló rész az előbbivel ellentétben a vállalatokon, eseményeken keresztül világítja meg az embert. Itt az első tanulmány Bismarck szociálpolitikai intézkedéseinek hátterét rajzolja meg, a második a német külkereskedelmi feladatok legelsősorban álló hordozóinak, a brémai kereskedőknek életátalakulásáról és rendkívüli feladatairól szól. Két vállalat (*Krupp*, *Bosch*) üzletképének és nemzetgazdasági hivatásának úgyszólván ceruzavonásokból összeállított árnyképe után a nagyüzemekkel általánosságban foglalkozik. Átvezet a részvénytársaság fejlődéstörténetén korai megjelenési formáitól egészen a személyeken már túlnőtt, közérdekű jellegű nagyüzemekig. Utal *Keynes* egyik (1926-ban Berlinben elhangzott) mondására, amely a korszerű átalakulást, a szentélyektől való elvonatkoztatás folyamatát és a vállalatnak egyre jobban clótérbe lépő, a tőkével szemben kifejlődő szuverénitását azzal jellemzi, hogy „a részvénytársaság bizonyos életkoron túl elveszti magánjellegét és a közérdekű jellegű korporációkhoz hasonul át”. Ebben az értelemben az üzem az alkalmazottaknak már nemcsak munkaadója, hanem közösége, testülete és bizonyos értelemben otthona is.

Igen érdekes a fegyverkezési ipar tradícióiról szóló gondolatfűzés, amely szerint a korszerű, tehát maximális igénybe-

vételre szánt harciaszközöket nem az egyoldalú fegyvergyár, hanem a sok irányban dolgozó és az élet minden vonatkozásával kapcsolatot fenntartó nagyüzem tudja legjobban előállítani. Csak ez az üzemtípus szerezheti meg béke idején az anyagok használhatóságáról és állóképességéről azokat a tapasztalatokat, amelyek alapján a fegyvereket kevés kockázattal és véráldozat megkimélésével küldhetik a küzdelembe. A német fegyvergyártás páratlan teljesítményeinek igazi alapja a német nehézipari vállalatok békebeli munkájának teljesítményekben gazdag tradíciója.

A harmadik rész, a „jelek“ fejezete a társadalom átalakulásának egy-egy jellegzetes mozzanatát tárja fel. A nemzeti forradalomban a közügyek előretörnek a magánélet rovására. Az egyén cselekedetei, -tevékenysége, magatartása már nem tartoznak a magánügyek szektorába, hanem a közügyek kis részletévé válnak. Természetes velejárója ennek a polgár fogalmának gyökeres átértékelése is. Az elmúlt időszak eszmekincse az élet egyik legbefejezettebb formájának a polgáriasságot tartotta és ezt juttatta kifejezésre művészeti alkotásaiban is. (Meistersänger, Buddenbrocks, Forsythe Saga.) Ebben a légkörben, a nyugalom és biztonság imádatának jegyében fejlődött mai méreteire a biztosítás intézménye és lett a családalapítás eszményi alapköve a nyugdíjas állás.

A korszellem az akkor kitermelt kényelmes embertípust formálja át áldozatosan és kockázattal élő, dolgozó társadalommá, amely a munkásosztályt nem engedményekkel édesgeti át a polgársághoz, hanem eltörli az osztálykülönbséget, osztálymentes lesz. Jól illenek bele a fejlődés irányába az új német hadseregben teljesített hadiszolgálat, a fogyasztási jegyek és hasonló kollektívumok lélektani olvasztókohó erejével érvényesülő tényezői. A régi társadalmi rétegek bomlása mégsem jelenti azt, hogy a kollektív uralom uniformizáló hatása a teljesítményt, az előretörést mellőzné. Éppen ellenkezőleg, a nemzeti szocialista társadalom csakis a teljesítmény disztinkcióját ismeri el; a differenciált jövedelmet és a magántulajdont fenntartja, de nem korlátlan, hanem irányított és közérdekűvé tett formájában. A szocializmus, amelyet az új irányzat képvisel, nem a bürokrácia államszocializmusa, hanem dinamikus, népi társadalompolitika.

Az osztályok kiküszöbölésének természetes velejárója, hogy a hajdan különleges becsben tartott értelmiségi osztály csupán diplomájának jogcímével nem tarthat igényt a vezetésre. Erre mindig a legaktívabb osztály hivatott, ez a réteg tudja a szellemi és fizikai erőforrások teljes kihasználását kiharcolni, ami pedig legfőbb alapja a nyugalom epochájának helyébe lépő új rendszer hatalmának.

A könyvet érdekes gazdaságtörténet visszapillantás zárja

le. A nemzeti szocializmus hat békeévének Szilveszter éjszakaiján összesíti a szerző a lezárt év küzdelmeit és eredményeit. Erdemesnek látszik a könnyen gyengülő memoria számára ezekre az évekre visszapillantani. 1934 az átállítás jegyében telt el, a konjunktúra kezdődő ismérveit viselte magán, a külkereskedelem terén a Schacht-féle „Neuer Plan“ jelentette az állami irányítás kezdetét.

1935. a gazdaságpolitikai irányzat válságmentessé tételének, a fejlődés szilárd beágyazásának éve volt. A német mezőgazdaság átszervezése, a kamatkonverzió, a pénz- és tőkepiac szerves szabályozása, az investíciók irányítása és a belföldi nyeranyagok fokozottabb használata voltak a gazdasági irányítás főbb célkitűzései.

1936-ban az államilag irányított konjunktúra és munkateremtés már delelőjét közelítette meg. A négyéves terv munkái javában folytak. A neomerkantilizmus újjáéledt, az állam vezet, szervez, közreműködik, irányít, de önmaga lehetőleg nem gazdálkodik, csak a célokat tűzi ki. A fejlődő irányzat már konszolidált jelleget nyer és így ér át az 1937. évre, amelyben a termelő erő a pénzfátylat már áttörte és a finanszírozás kérdései a termelés mellett már másodrangúvá degradálódtak. A készletek és tartalékok utánpótlása és az életszínvonal megőrzése a gazdasági gépezet magas fordulatszáma mellett súlyos feladatot jelentenek. Az életszínvonal szociálpolitikai kérdése tette szükségessé az árpolitika aktivitását. A gazdasági fejlődés útján már szétváltak egymástól az investíciós nehézipar, amely kapacitásának teljes kihasználása felé közeledett, s a fogyasztási cikkek termelő szektor, amelynek grafikonja az állam által lehetővé tett színvonalát érte el. A célkitűzések lassan kibontakoztak.

1938. év végével a horizont egyre szélesebbé válik. A gazdaság igénybevétele még erősebb, a termelési iparok előretörése hangsúlyozottabb lesz. Az állam befolyása a gazdaságra annyira pregnáns, hogy a kettő viszonyának tisztázása időszerűvé és szükségessé válik. A termelés tempója már csak a kapacitás gyarapítása által fokozható. Az 1939. év Szilvesztere a német gazdasági életet folyamatban lévő döntések közepette találja. Egyre jobban kialakul az a nézet, hogy az államnak a háborút részben előzőleg vívták meg egymás között az ipari műhelyekben, s már ebben is kiütközött Németország fölénye.

A befejezést a háború 1940. korányári hónapjaiban íródott néhány eszmefuttatás jelenti. Egyre jobban kialakul a totális háború szerkezeti képe: a fegyverek mögött a gyárpar műhelyei, ezek mögött laboratóriumok ezrei állanak. Ezek a laboratóriumok és műhelyek azonban szintén csak kifejezői egy új társadalmi rendnek, amely egy nagy birodalom egész fizikai, anyagi és szellemi erejét átszervezte és készültségbe

helyezte. Az új államban nincsenek az életnek egymástól szigorúan elhatárolt részterületei, a népszövetségi szankciók és az angol blokád sikertelensége a gazdaság harca volt, de ott állott mögötte az állam egész ereje, míg a német hadsereg kontinentális diadalútja éppen a gazdasági erő és a termelés legjobb vándorkiállítására.

Az erő, amely a blokádokat, szankciókat, elszigetelést legendákká foszlatja szét, mindig ugyanaz, a kontinens új szelme, amely a civilizációt legrégebben hordozó világrész számára is megteremtette a maga Monroe-doktrínáját. Ennek az erőnek a vajudását, születését, gyarapodását tárja fel Winsehuh könnyed, tanulságos és érdekes tanulmányosorozata.

V. B.

Gide Charles: Le juste prix. Presses Universitaires de France. Paris, 1941. 293 oldal.

Az igazságos vagy helyes ár kérdése azóta vált sokat vitatott problémává, amióta a termelő és fogyasztó közvetlen érintkezése helyett a termelt árú úgyszólván kizárólag a két fél közé iktatódó közvetítő útján jut el a fogyasztóhoz. A történelmi fejlődés során ezt az állapotot egyik nép századokkal előbb érte el, mint a másik, tehát a helyes ár kialakításáért folytatott küzdelem is korábban indult meg egyikben, mint a másikban. Ez a küzdelem csaknem egy évszázad óta, a fogyasztási szövetkezetek szervezésével, egyre tudatosabb formában tart a normális gazdasági viszonyok idején is. Háború idején pedig, amikor a harctéren folyó küzdelem a harcbanálló ország egész anyagi teljesítőképességét igénybe veszi s a hadsereg és a polgári lakosság különböző szükségleti cikkekkel való ellátása nehézségek elé kerül, a helyes ár kérdése különösen súlyossá válik. *Gide* fejtegetései az 1914–18. évi világháború tapasztalatainak hatása alatt elvi és gyakorlati szempontból egyaránt igyekeznek megvilágítani a helyes ár problémáját. A kötetben foglaltak szerző 1921/22. évi egyetemi előadásait tartalmazzák, időszerűségükből azonban az azóta eltelt 20 év ellenére semmit sem vesztek.

Fejtegetéseiben szerző mindenekelőtt utal arra, hogy a helyes ár kérdése milyen élenken foglalkoztatta a középkori bölcseket, sőt, hogy már Platon és Aristoteles is nyilatkozott erről a problémáról. A középkori kánonjogászok álláspontjával szemben — akik szerint a helyes ár az árú önköltségi ára — a klasszikus közgazdászok szerint a helyes ár a kereslet és kínálat egymásra hatásaként kialakult piaci ár. E piaci ár ugyanis a vevő és eladó közötti szabad egyezkedés eredménye-

ként jön létre s ha e szabad egyezkedés eredményeként létrejön a két fél között a csere, mindegyik meg van elégedve, úgy érzi, hogy a cserénél jól járt. A gazdasági szabadverseny következményeként kialakult konkurrencia biztosítja azt, hogy a mindenkori piaci ár ne szakadjon el túlságosan az önköltségi ártól. A klasszikus közgazdászok felfogásával szemben Gide utal arra, hogy a legtöbb áru esetében manapság a vevő és eladó közötti szabad egyezkedésről már szó sincs, az árúk szabadon kerülnek forgalomba. Az eladó, bár nem teljesen önkényesen, de mindenesetre egyoldalúan állapítja meg az árat, anélkül, hogy a vevőnek ebbe közvetlenül beleszólása lenne. A konkurrencia nem elég hatásos szabályozója az áraknak, mert a konkurrensok között hosszabb-rövidebb küzdelem után kifejezett vagy hallgatag megegyezés szokott létrejönni s egyébként is a monopoliumok vagy ahhoz hasonló helyzetek esete nem kivétel, hanem szabálynak tekinthető az árúközvetítésben.

Mint hogy tehát szerző nem fogadja el azt a tételt, hogy a kialakult piaci ár egyúttal az igazságos vagy helyes árnak tekinthető, meg kell határoznia ez utóbbit. A helyes ár szerinte nem más, mint az *önköltségi ár*, vagyis a legszükségesebb regietételekkel növelt beszerzési ár. Megvalósítása felé — szerző szövetségi meggyőződése szerint — *a fogyasztási szövetkezetekben* keresztül vezet az út. Az árú önköltségi ára azonban a fogyasztási szövetkezetekben is más és más lesz, aszerint, hogy az általuk forgalomban hozott árúkat milyen forrásból szerzik be. Ha nagykereskedőtől vásárolnak, akkor a legszükségesebb regietételekkel növelt nagykereskedői ár lesz az árú önköltségi ára a szövetkezetben. Ez árban azonban már a nagykereskedői haszon is bennefoglaltatik. Ha a fogyasztók számára ezt is meg akarják takarítani, nagyban bevásárló központokat kell létesíteniök. Mint hogy a gyári eladási árban, sőt a gyár által felhasznált nyersanyagok termelői árában is foglaltatik valamilyen haszonrész, ennek a szövetségi tagok részére való megtakarítása érdekében, ha elég fejlettek és tőkésük van hozzá, saját gyárakat alapítana és nyersanyagtermelő üzemeket tartanak fenn. A fejlett angol fogyasztási szövetségi mozgalom valóban rendelkezik is nagy gyárakkal és e gyárak számára nyersanyagokat is maga termel. Aszerint tehát, hogy a vertikális fejlődésben milyen fokozatot ért el a szövetségi mozgalom, más és más lesz ugyanazon cikk önköltségi ára a szövetkezetben.

A látszat azonban, a szövetkezetek által követett gyakorlat alapján, ellentmond annak a fenti megállapításnak, hogy a szövetkezetek fogyasztók önköltségi áron való kiszolgáltatására törekednek. A gyakorlatban ugyanis árúikat ők is a rendes kialakult piaci áron, vagy annál csak kevéssel olcsóbban hozzák forgalomba. Mivel azonban a számolási év végén azokat

az üzleti feleslegeket, amelyeket a piaci áron való árúsítás során elértek, nem tartják meg, hanem vásárló tagjaiknak adják vissza, és pedig olyan arányban, amilyen mértékben vásárlásaikkal az üzleti forgalom és ezen keresztül az elért felesleg kialakításához hozzájárultak, a tag szempontjából ugyanaz a helyzet áll elő, mintha az egész év folyamán önköltségi áron szolgált volna ki a szövetkezet. Felmerülhet az a kérdés, hogy miért választják a szövetkezetek az önköltségi ár megvalósításának ezt a kerülő útját. Ennek oka, Gide szerint, egyéb gyakorlati okokon kívül főleg az, hogy a vásárló tag, ha a tényleges önköltségi áron kapná az árut, az eközötti és a piaci ár közötti különbségben rejlő előnyt a napi vásárlás kicsiny tételeinél sokkal kevésbé tudná érzékelni és megbecsülni, mint ha ezeket év végén összegyűjtve nagyobb összegben kapja. A belga, de különösen az angol munkások fogyasztási szövetkezetei, tagjaikkal teljes egyetértésben, az évvégi vásárlási visszatérítés összegének minél nagyobbra növelése érdekében még a piaci árnál is magasabban árúsítanak.

Háború idején az árúhiány rendkívüli áremelkedéseket okoz, aminek megakadályozása érdekében az állam is feladatának érzi, hogy az áralakulásba, valamint a termelés és fogyasztás összhangjának fenntartásába irányítólag beleavatkozzék. A kormányok ma is nagyjában ugyanazokkal az eszközökkel igyekeznek az árszínvonal emelkedését megakadályozni, valamint a termelés és fogyasztás összhangját biztosítani, mint az 1914–18. évi világháború idején. Egyik legfontosabb ezek közül az *ármaximálás*. Az ármaximálásnál nagyon kell ügyelni az *árak egymással való összefüggéseire* és az áruk egymással való helyettesíthetőségének szempontjaira. Ezek figyelmen kívül hagyása könnyen az ármaximálás alá nem vont cikkek felé terelheti a termelést. Rendkívül nehéz megtalálni ezenkívül azt az árat, amely az előnyösebb és hátrányosabb feltételek között termelők önköltségi árai között a helyes középútat jelenti, ill. biztosítani tudja a termelés érdekét úgy, hogy a fogyasztást csak a lehető legszükségesebb mértékig terhelje meg. Az ármegállapítás magával hozza a zúgforgalom kialakulását, mivel a megállapított árak gyakorlati érvényesülésének ellenőrzése költséges és igen nehéz. A megállapított ár emellett nem lehet merev; a mezőgazdaságban pl. alkalmazkodnia kell a terméseredményekhez. Az ármaximálás önmagában való alkalmazása azzal a veszéllyel is jár, hogy emeli a fogyasztást olyankor, amikor a fogyasztási javak úgyszólván szűkében vannak. Ezért rendszerint elkerülhetetlenné válik a szűkében lévő szükségleti cikkek adagolása, a *jegyrendszer* bevezetése. Franciaországban a jegyrendszer a múlt háború idején kitűnően bevált. Az állami beavatkozás eszközei közül ez bizonyult a leghelyesebbnek és leghatásosabbnak. Kevesebb

megértéssel ír szerző azokról a korlátozásokról, amelyek a vendéglői étlapok szűkítését, vagy bizonyos cikkek árusításának a hét egyes napjain való tilalmazását rendelték el. A *rekvirálás* igen erős eszköz, amelyet csak feltétlen szükség esetén lehet alkalmazni. A készleteknek rekvirálással való igénybevétele nagyobb üzemekben és gyárakban különösebb nehézség nélkül megvalósítható, a kisüzemek nagy száma miatt azonban ezeknél nehéz a helyes végrehajtása. Emellett könnyen arra vezet, hogy a rekvirálás alá vont cikkek termelése csökkenni fog. Franciaország e káros visszahatás ellen a rekvirálás alá vont cikkek kötelező termelésének elrendelésével védekezett.

Erőszakos eszközök alkalmazása nélkül is érhet el kedvező hatást a közhatalom *hatósági árúházak* vagy boltok létesítésével. Ezekben ugyanis közvetlenül bemutathatja, hogy meddig lehet csökkenteni az árakat úgy, hogy azok a normális regieköltségeket is fedezzék. Angliában, Német- és Olaszországban már a világháború előtt is sok városban működtek ú. n. községi hentes-, pék-, stb. üzletek, a francia államtanács azonban a világháborúig tiltotta ilyenek létesítését, azzal az indokolással, hogy versenyt támasztanak a magánkereskedlemnek. A háború azonban megváltoztatta ezt a felfogást s ekkor már a hatósági boltokban látták a közérdek védelmének egyik eszközét. A hatósági boltokat azonban szigorú üzleti elvek alapján kell szervezni, vagyonukat és üzletvitelüket a közületekétől teljesen el kell választani. A megmaradt hadikészletek kiárusítására Párisban létesített ú. n. Vilgrain-barakkok esete mutatja, hogy kellő ellenőrzés és helyes szervezés hiányában ráfizetéssel is járhat, ha a közület kereskedésre vállalkozik.

Az árak megszabásában az állam mellett erős szerepe lehet a termelők és a fogyasztók szervezeteinek. A termelők ilyen célú szervezetei közül legismertebbek a *kartellek* és a *trösztök*. A közvélemény gyakran úgy gondolkodik róluk, mintha korlátlan hatalmuk volna az árak tetszés szerinti emelésére. A valóságban azonban az áremelés szempontjából — Gide szerint — sokkal kevésbé veszélyesek, mint a detailkereskedők nagy tömege. Minthogy ugyanis minden üzleti cselekményük a legnagyobb nyilvánosság előtt zajlik le, ellenőrzésük amazoknál sokkal könnyebb. Indokolatlan áremelésük könnyen kihívhatja az államhatalom közbelépését is, míg a kiskereskedőnek ilyesmitől nem kell tartania. A trösztök érdeke, hogy a fogyasztás ingadozásoktól mentes, állandó színvonalú legyen, mert ez biztosítja a termelés zavartalanságát. Állandó színvonalú fogyasztást pedig csak az árak stabilitása mellett lehet várni, ezért a trösztök törekvése inkább az ár-csökkenés megakadályozása és az árak stabilan tartása, mint az áremelés.

A fogyasztóknak az árak alakulását irányító szervezetei közül gyakorlati eredményeket csak a fentebb már tárgyalt fogyasztási szövetkezetek értek el. A fogyasztók szervezkedésének társadalmi formái, a különböző fogyasztói ligák, amelyek propagandával, tömeggyűlésekkel, bizonyos árúk bojkottjával, stb. próbáltak küzdeni az indokolatlanul magasnak tartott árak ellen, nem bizonyultak életképesnek.

Amit Gide a szövetkezetek szerepéről az önköltségi áron való árusítás megvalósításával kapcsolatban ír, az elvileg kétségtől helyes és igaz. Ha a regieköltséget valóban a szükséges minimum mértékéig csökkentik, az elért felesleget pedig vásárlási visszatérítésként olyan arányban adják vissza tagjaiknak, ahogy azok vásárlásának összege az összforgalomhoz aránylik, valóban megvalósul az önköltségi áron való árusítás, abban az esetben, ha csak a tagjaiknak árusítanak. Bár még ilyenkor is történik egyes tagok javára, mások hátrányára eltolódás annak következtében, hogy nem minden cikket azonos bruttó haszonkulccsal terheltén árusítanak a szövetkezetek. Ezért akinek vásárlási végösszege túlnyomórészt a magasabb haszonkulccsal kalkulált cikkek vásárlásából adódik, aránylag rosszabbul jár olyanokkal szemben, akik túlnyomórésztben alacsony haszonkulccsal kalkulált cikkeket vásároltak. Ez elvi észrevétel mellett hangsúlyozni kell azt a fontos tapasztalati tényt, hogy a fogyasztási szövetkezetek túlnyomórésztben nem a szerző által leírt módon osztják fel feleslegeiket, hanem elsősorban a befizetett üzletrésztőlkékre adnak osztalékot és csak a maradékból fordítanak kisebb-nagyobb részt visszatérítésre. Ezt az eljárásukat általában azzal indokolják, hogy a működésükhöz szükséges tőkét csak úgy tudják biztosítani, ha a feleslegből elsősorban a tőkét jutalmazták. Emellett azonban nem egy esetben az a valódi ok, hogy nem ismerik fel a visszatérítés igazi jelentőségét. Mivel a feleslegfelosztás ilyen gyakorlata mellett előfordulhat, hogy a felesleg túlnyomó részét olyan üzletrészjegyzők kapják, akik semmit, vagy csak igen keveset vásároltak a szövetkezetekben, a fogyasztási szövetkezetek mai gyakorlata mellett nem valósul meg az önköltségi áron árusítás.

Szerző is utal arra, hogy a fogyasztási szövetkezeti mozgalom, bármilyen hatalmas fejlődést ért is el, messze van még attól, hogy döntően befolyásolhassa az áralakulást s a fogyasztók többsége élvezhesse a helyes árat. Ezért úgy érezzük, hogy a helyes árról szóló fejtegetések témakörébe beletartoznék annak a kutatása is, hogy a ma még túlnyomó magánkereskedelmi szervezethez mellett milyen módon volnának csökkenthetőek az árak forgalombahozásának költségei.

Dávid László.

Baudin Louis: Le mécanisme des prix. Collection d'Etudes Economiques VIII. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1940. — 153 o.

A szerző a jelenlegi ármechanizmust akarja elemezni és elméletét tényekkel igazolni. Az elmélet és a valóság összeegyeztetése természetszerűen úgy történik, hogy az elmélet feltevéseinek tényleges elváltozásait kellőképpen figyelembe vesszük és így vonjuk le következtetéseinket úgy gazdasági rendszerünk jellegzetes megnyilvánulásaira, mint magára az elméletre nézve. Ez az eljárás az elvonatkoztatás különböző fokait kívánja meg, nem mozog állandóan ugyanazon az elméleti színvonalon és helyét a tiszta elmélet és a gyakorlat között foglalja el. *Baudin* tehát e művében nem annyira elméleti, mint — röviden megjelölve: — „realisztikus“ szempontból foglalkozik az árképződés és az árváltozások egyes elemeivel, valamint az árak irányításának és kiküszöbölésének lehetőségével. Az elméletet túlságosan leegyszerűsített módon összefoglalva „neo-klasszikus“-nak nevezi, ezen nyilvánvalóan egy közlebről meg nem határozott egyensúly-tant értve. Az ármechanizmus megértéséhez csupán három elv szem előtt tartását tartja nélkülözhetetlennek: a „személyes érdek“, a legkisebb megerőltetés“ és a kínálat és kereslet törvényeinek alkalmazását (44. o.).

Ami az árképződést illeti, *Baudin* a gazdasági jelenségeket három szempontból teszi vizsgálat tárgyává, hogy a leszűrt eredményekkel a helyesen egyszerűsítésnek minősített elméletet kiegészíthesse. Először is lélektani szempontból kívánja megállapítani, mily változások állanak be a kínálat, a kereslet és az árak funkcionális összefüggéseiben és azok zavartalan működésében. Az általános pszichológia helyébe a szerző szerint a tömegpszichológia lép. Tömegszokások korlátozzák a kereslet elaszticitását és akadályozzák az árak alkalmazkodását. Tömegpszichológiai mezzanatok teszik többé-kevésbé egyöntetűvé a gazdák előrelátását is, melyet a szerző feltevésnek tart. („Nos prévisions sont toujours des hypothèses. 16. o.) Alkalmazkodási nehézségek itt is elsősorban a keresletoldalról hatnak vissza az árakra, melyeknek elaszticitása szintén csökken. (Az előrelátás szerepéről a kínálattal kapcsolatban más összefüggésben van szó.) A hiányzó elaszticitás természetesen — a „neo-klasszikus“ tanok értelmében — ingadozóvá teszi a gazdasági helyzetet s ennek megfelelően így hangzik *Baudin* következtetése: „L'inertie des prix, sous l'influence de la masse, est un facteur d'instabilité.“ (20. o.)

A sztatikus elmélet további megváltoztatásának szükségessége a piacok technikájával függ össze. *Baudin* másodszor „gazdasági“ szempontból törekszik megállapítani a piacok töké-

letlenségeit, melyek főleg abban nyilvánulnak meg, hogy a termelők, mindig saját érdekükben, nem a lehető legmagasabb áron igyekeznek áruikat eladni és a vevők sem a legolcsóbb kínálat felé fordulnak. E körülményeket a szerző a következő okokra vezeti vissza. A termelők figyelembe veszik tevékenységüknek versenytársaikra való visszahatását. *E. Schneider* nyomán *Baudin* ezzel „a piac gyanító sztratégiáját” akarja érinteni (23. o.). A monopolisztikus versenyről szóló irodalom alapján pedig kifejti, hogy az egymással versenyző termelők áruik különbözősége révén is biztosítják az árkülönbségeket. A vevőknél viszont az árkülönbségeken kívül a kínálat nem teljes ismerete (kényelmi szempontok stb.) teszik az elváltóságokat lehetővé. A piacok e tökéletlen volta a kínálat és kereslet elaszticitásának mérvétől függ. A kereslet elaszticitása függvénye az áraknak, tömegpszichológiai mozzanatoknak és árkülönbségeknek. A kínálaté viszont attól függ, hogy milyen mértékben folyik az árucsere a monopolisztikus vagy a szabad verseny formái között és mennyire látják előre a termelők versenytársaik aktivitását.

E körülmények következménye az, hogy a reális árak a „normális” áraknak nem felelnek meg. A „neo-klasszikus” tanok „normális ár”-fogalmát *Baudin* úgy értelmezi, hogy az árak a gazdasági erők szabad játéka mellett a javak termelési költségeivel egyenlőek. (Arról azonban nem nyilatkozik, hogy a termelési költségek mily fajtája jön itt tekintetbe.) Nemcsak, hogy az így meghatározott árkategoriák nem felelnek meg egymásnak, de különbségükben esetleg mindinkább el is távolodnak egymástól. (E tekintetben szerző *H. Schultzra*, *J. Tinbergenre* és *U. Ricciare* hivatkozik.)

Végül ami az árrendszer dinamikáját illeti, *Baudin*-figyelme főleg a ciklikus mozgások és azok következményei felé fordul. Elveti a monetáris konjunktúra-elméleteket és inkább *Schumpeter* tanai felé hajlik. A ciklikus árváltozások okait tehát az új találmányokban és az új termelési kombinációknak a vállalkozók általi kiaknázásában és végül lélektani mozzanatokban látja, míg az árváltozások mérvét a hitelnyújtások nagyságától is függővé teszi. Oly nagymérvű árdiszparitások, melyek a gazdasági egyensúly megfelelő időn belüli helyreállítását megnehezítik, nem következnek be szükség-szerűen és ezért lehetőleg elkerülendőek. Ennek pedig az az elméleti előfeltétele, hogy az árrendszert elsősorban nem egészben véve, hanem egyes kategóriák szerint vizsgáljuk.

A szerző igen behatóan foglalkozik azon állami intézkedésekkel, amelyek az árak irányítására vagy — a kollektív gazdálkodás részleges gyakorlata szerint — az egyes árak és árkategoriák kiküszöbölésére irányulnak, és a gazdasági individualizmus mellett foglal állást. Az áralakulásnak szabad

rendszerben — kevés kivétellel — szabad folyást kell engedni, máskülönben káosz áll be vagy legalább is a gazdasági haladás akadályokba ütközik. Márpedig a jogrendszernek a tudományos találmányok következtében fejlődő gazdasági technikához és a változó társadalmi struktúrához kell alkalmazkodnia.

Összbenyomásunk e műről az, hogy *Baudin* az árrendszernek és működésének elméletét túlságosan általános összefüggésekben, mondhatnók: hiányos módon fejti ki. A „realisztikus“ szempont inkább arra készíti, hogy jelezze azt a problematikát, amely, részben aktuális kérdések alapján, foglalkoztatja az újabb elméleti irodalmat. Az elmélet és a valóság fejlődésének egyes mozzanatait viszont ügyesen tükrözi vissza.

Kuffler Ervin

Folyóirat szemle.

Gazdasági jog.

Budapest, II. évf. 10. sz.

Ez a hézagpótló folyóirat mostani számában közli *Sövényházy* Ferenc értékes tanulmányának — „*Jogalkotás és gazdasági élet*” — befejezését. Konklúziói a következők: a liberalizmus a tulajdonjog szentségét, az egyéni vagyonbiztonságot annyira kidomborodva látta, hogy az igazságosság kívánalmát elhanyagolta. Ezért kellett az újabb jogalkotásnak mélyebbre ható beavatkozásokkal a gazdasági igazságosság elvének fokozottabb érvényt szereznie. Viszont azonban „a társadalmi és gazdasági átrendeződés folyamatának befejezésével ismét nagyobb mértékben kell majd érvényesülnie az egész gazdasági biztonsághoz fűződő érdekeknek. Ezt kívánja a gazdasági élet nyugalma, a vállalkozási szellem érvényesülésének érdeke. A békés viszonyok visszatérése és a változatos időszakok elmúlása indokolttá fogja tenni azt is, hogy a jogalkotás tartózkodó legyen az időleges kívánalmakhoz való alkalmazkodásban, mert a gazdasági élet csekélyebb rezdüléseire is munkába lépő jogalkotás nem méltatja kellő figyelemre azt, hogy a gazdasági életben a jogszabály kalkulációs alap is; lényeges, hogy a gazdálkodó számításba vehesse a jogszabályok-adta lehetőségeket. *A szükségtelen jogszabályváltozás árt a gazdasági életnek, de árt a jogszabályok tekintélyének is, mert gyöngíti a jogszabályok biztonságába vetett hitet.* Közgazdasági szempontból is teljes mértékben csatlakozhatunk ehhez a böles és megszívlelendő megállapításhoz.

Kiemeljük még a füzet gazdag tartalmából „*a magánvállalatok vezetőinek kiválogatása*” tárgyában kiadott renDELETEhez *Kuncz* Ödön tollából megjelent széljegyzeteket. Ezek közül különösen figyelemreméltó a következő: „Az igazi vezető felkutatni, csalogatni kell a vállalatához. De a jól megalapozott és kitűnően vezetett magánvállalatoknál többnyire nem azt látjuk, hogy a közgyűlés, az igazgatóság, vagy akár a kormány elindulnak — megkeresni a hivatott vezetőt. Hanem éppen fordítva történik a vállalatnak és a hivatott vezetőnek egymásra találása. *A vezető maga létesíti azt a vállalatot, amelyet vezetni akar és maga választja ki munkatársait.* Ő lép a tőkepiacok elé tervével és gyűjti össze azt a tőkét, amely egyedül és kizárólag benne bíz.” Böles megállapítások ezek és mi is — *Kuncz* Ödönnel együtt — reménykedünk abban, hogy „kormányunk a most kifejtetteknek teljes mértékben tudatában van”.

A kitűnő folyóirat „Szemle” rovatából még megemlítjük *Glac* Ottmár cikkét, amelyben helyteleníti a budapesti cégbírósnak a „szövetkezeti visszatérítés és osztalék elévülése” tárgyában hozott ítéletét. A bíróság ugyanis azt mondta ki, hogy a visszatérítés elévülése 32 évnél, az osztalék elévülése pedig 6 évnél rövidebb időben a felek megállapodása alapján sem határoz-

ható meg. Nem érezzük magunkat illetékeseknek a jogi érvek vizsgálatára. Közgazdasági és szociális szempontból azonban megengedhetetlennek és a szövetkezeti gondolattal ellentétesnek tartjuk, hogy a szövetkezet 1 évi elévülési időt akarjon tagjaival szemben ily jogos járandóságai tekintetében alkalmazni. Csodáljuk, hogy ezt „mérlegtechnikai nehézség”-gel lehessen megindokolni. A szövetkezet igen könnyen javára írhatja egy visszatérítési számlának a tagoknak kijáró benifikációkat és ha a tagok elmulasztják járandóságaitak kellő időben felvenni, nem fog valami nagy bajt okozni, ha a mindenkori egyenleget, mint a szövetkezet tartozását, évről-évre átviszik. Mindenesetre kisebb baj, mint az, hogy a szövetkezet saját tagja jogos járandóságát nullifikálja egy éves elévülés segítségével. Reméljük, hogy a bíróság meg is fog maradni méltányos és szociális álláspontja mellett.

Még ki akarnók emelni a folyóirat kitűnő „joggyakorlat” rovatát. Csak felvetjük a kérdést, nem lehetne-e ezt a rovatot a pénzügyi jogra is kiterjeszteni? Nagyon emelné a folyóiratnak amúgy is nagy értékét.

(é. a)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 54, Heft 3., Kiel, November 1941.

Arena, Celestino: Kriegswirtschaft und Korporative Wirtschaft. Olaszországban a világháború folyamán a háborús gazdaság által követendő módszerek tekintetében nem alakult ki egységes felfogás. A liberális nézetek képviselői amellet voltak, hogy a kormány a hadviselés gazdasági vezetését ad hoc intézkedésekkel irányítsa, mint pl. a fogyasztás korlátozása, kölcsönök kibocsátása stb. Ez azzal járt, hogy az állam lehetőleg ne avatkozzék bele az elkerülhetetlenül szükséges mértéken túl a magángazdaság vezetésébe. A jelenlegi viszonyok között nyilvánvaló, hogy a háború egyik legfontosabb módjának, a gazdasági hadviselésnek szerves előkészületeken és intézményes, minden tényezőt felölelő rendszeren kell alapulnia. E tekintetben fontos tanulságot jelentett Olaszország számára a szankciók időszaka, amely bebizonyította a korporációs gazdaság önvédelmi készségét. A korporáción alapuló társadalom szintetikus erővel foglalja egybe a gazdasági, politikai és szociális tényezőket, s kiküszöböli a háborús gazdaságok legsúlyosabb betegségét, a hadinyereséget. — *Masci, Guglielmo: Die Kriegswirtschaft im individualistisch liberalen und im korporativen System.* A háború — a régi fogalmakkal ellentétben — nem jelenti a gazdaság kikapcsolását, sőt éppen a hadigazdaság a gazdálkodás emelkedettebb, intenzivebb formáját képviseli. A háború mindenekelőtt a szükségletek rangsorának teljes megváltoztatásával jár. A magánkezdeményezés háttérbe szorul, rovására az állam vezető befolyásának erősbödése nyomul előtérbe. A termelésnél az egyéni érdek, a fogyasztásnál az egyéni izlés jelentősége csökken. — *Mazzei, Jacopo: Autarkie und Lebenshaltung.* A tanulmány az autarkia szociális vonatkozásait vizsgálja. Bevezetőül az autark törekvések történelmi fejlődését vizsgálja, majd az autarkiak különféle típusaival és azoknak egymáshoz való kapcsolatával foglalkozik. Az autarkiak három főcsoportra oszthatók: 1. azok az országok, amelyek terjedelmükénél és természeti gazdagságuknál fogva igen kis mértékben vannak a külföldre ráutalva (Égyesült Államok, Oroszország), 2. olyan álla-

mok, amelyeknek saját területe nem nyújt lehetőséget az autark gazdálkodás megteremtésére, hanem idegen, rendszerint tengerentúli területek, gyarmatok megszerzése útján egészítik ki hazai — külföldtől függő — gazdaságukat autark egészszé. Ezekben a birodalmakban az autarkia elérése gazdaságszervezési kérdés. (Ehhez a csoporthoz a brit és francia birodalmat lehet sorolni).

3. Ezek mellett a multban kialakult típusok mellett fennáll azoknak az államoknak a csoportja, amelyeknek sem természeti kincsek, sem pedig gyarmati birodalmuk nincsen, amelyeknek tehát céltudatosan a termelés- és kereskedelempolitika teljes átszervezésével kellett az autarkkiát, s az ezzel járó függetlenséget kiharcolniuk. A függetlenség szolgálatában folytatott autark politika végső céljai között az is szerepel, hogy a belföldi alacsony élet-színvonal emelhető legyen, ellentétben az eddigi rendszerrel, amelyben egyes államok életszínvonalának alacsony mivolta kényszerű összefüggésben állott más népek magas standardjaival. — *Fossati, Eraldo: Italiens Kriegsfinanzwirtschaft*. Fossati az olasz pénzügyi gazdálkodás rendkívüli teljesítményeit három időszakra flosztva vizsgálja: 1. az európai konfliktust megelőző évek, 2. a nemhadviselés időszaka, 3. a háború. Az olasz államkincstár deficitje a háborút megelőző időben kb. 55 milliárdra emelkedett, ezt részben az adók emelésével, részben pedig konszolidált és függő kölcsönökkel igyekeztek fedezni. A nemhadviselés időszakában további előkészületeket tettek a növekvő kiadások fedezésére. Mindennek ellenére a jelenlegi helyzetben az állami kiadások 68%-a nem adóból, hanem más forrásokból nyer fedezetet. — *Papi, Giuseppe Ugo: Inflation und Produktionskontrolle in der Kriegsfinanzwirtschaft*. A háborús gazdálkodás két lehetséges eszköze: az infláció és a termelés irányítása. A kettő között kézenfekvő okokból az utóbbi minden vonatkozásban eredményesebb és igazságosabb. — *Vito, Francesco: Das Zwangssparen als Mittel der Kriegsfinanzierung*. A háború finanszírozásának módszerei közül az inflációt az elméleti megfontolások és a gyakorlati tapasztalatok alapján az összes államok igyekeznek kiküszöbölni. A finanszírozás útja ehelyett az adók emelésének, kölcsönök kibocsátásának és fogyasztási korlátozások bevezetésének fázisain keresztül vezet. Az újabb pénzügypolitika két eddig fel nem tárt lehetőséget is kiaknáz, az egyik a bankok és általában a pénzpiac állami irányítása, a másik pedig az ú. n. kényszertakarékosság, amelynek ismét több módja lehetséges. Az egyik alternatíva a pénzbeli kényszertakarékosság, amely azonban nem ajánlatos, mert inflatorikus mozzanatokot rejt magában, a másik a jövedelmek maximálása, illetve a jövedelmek egy részének kényszerű kölcsönigénybevétele. (Ez a Keynes-féle tervnek is lényege). Ezt előzően kellőképpen ki kellene tudományosan munkálni, hogy gyakorlatilag is alkalmazható legyen és végül a vállalatok önfinanszírozása, ami megfelelő eredménnyel kecsegtet. — *de Francisci Gerbino, Giovanni: Die italienische Landwirtschaft im Kriege*. Az olasz mezőgazdasági politika már a faszizmus hatalomrajutása óta az önellátás jegyében folytatja feladatait. Az ezirányú célkitűzéseket jórészt már sikerült megvalósítani. A háborús ellátás érdekében fogyasztási korlátozásokat vezettek be, amelyek részben a rendkívüli nyereségek megakadályozását célozzák, részben pedig a fogyasztókat igyekeznek megvédeni. Ezek az intézkedések természetesen abban a keretben maradnak, amelyben a termelő is megtalálja az ösztönzést, s így az önellátás feladatai megoldhatók.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

v. *Zwiedeneck-Südenhorst, Otto: Wirtschaftstile auf weltanschaulicher Grundlage.* A tanulmány *Alfred Müller-Armack*: „Genealogie der Wirtschaftstile“ c. újabban megjelent művével foglalkozik, azt bírálja és sok tekintetben szembeszáll az abban kifejezett alapfelfogással. Müller-Armack az állami és gazdasági élet formáit („gazdasági stílusát“) vizsgálja az ókortól egész a XVIII. század végéig. A gazdasági életforma rendszerező megkülönböztetésként sokkal alkalmasabb, mint az eddigi kutatás eszközei, amelyek a történelmi időszakokat egyszersmind egymástól elhatárolt ideáltípusnak tekintették, s így azokat állították szembe egymással. Az „életformák“ felfogása ezzel szemben azt vallja, hogy az állami és gazdasági tevékenység, a technikai és társadalmi kultúra egyaránt a társadalom világfelfogáson mulik. Ez a világfelfogás a szerző által vizsgált korokban teljesen a vallásban gyökeredzett és a történelem során a következő formáktan jelent meg: mágikus, animisztikus, polytheista, monotheista. A monotheista világfelfogás azonban csak a reformáció előtt volt osztatlan, ezt követőleg a katholicizmus, kálvinizmus és lutherizmus egymástól merőben eltérő kategóriáira oszlott. A katholicizmus jelentette a hagyományt és a gazdasági élettel szembeni passzivitást, idegenkedést. A lutheri felfogás viszont az egyház abszolút hatalmával szemben a világi autoritás, az állam alapjaira helyezkedik, úgyszólván kamerális jellegű, míg a kálvinizmus a belső elmélyülés, s a munka aszkétikus fanatizmusának hite. Ez utóbbi a benne rejlő dinamikánál fogva a kapitalizmus úttörője is. *Zwiedeck-Südenhorst* szerint azonban ez a felfogás túlzott, a helyes beállítás inkább az, hogy a kálvinista protentatizmusra lelkiileg hajlamos rétegek lelki adottsága a legalkalmasabb a kapitalizmus kifejlésére is. — *Wilbrandt, Róbert: Der Liberalismus im Gewerbe: Kapitalismus.* A kapitalizmus gazdasági formájának keletkezését és sajátosságait vizsgálja. A technikai fejlődés és a reformáció során kialakult ethos tették lehetővé a korai kifejlődést, s ezen az alapon rövid másfél évszázad alatt a kapitalizmus haladása olyan mértékű volt, hogy pl. a német nemzeti vagyonnak mintegy felerésze (*Rolf Wagenführ* számítása szerint 1925-ben) kapitalista jellegű tulajdonban volt. A kapitalizmus legfőbb jellegzetessége a rentabilitás szempontja, tehát a kereskedői szünetelés, amely a középkori létfenntartási eszme helyére lépett. A kapitalista gazdaságban két embertípus működik együtt: az újító, kockázatvállaló, előretörő vállalkozó és az önfenntartásra, konzerválásra igyekvő végrehajtó. A kapitalista gazdaság teljesítményei a vagyonszaporítás és az általános jólét emelése terén tagadhatatlanok. Fejlődésének előfeltétele az ipar és szerződés szabadsága, természetesen velejárója a válság és a piacért folytatott éles harc, amely azután a verseny szabadságának csökkenésére és a régi kisipari céhrendszer helyére lépő konszernek képződésére vezet. — *Schmidt, Reinhard: Fragen der Leistungssteigerung im Sudetenland.* A szudétánémet vidékek gazdasági pangása lényegesen tovább tartott, mint a régi német birodalomé, s csak az 1938-ban bekövetkezett csatlakozás fordította meg az irányt. A csehszlovák időszak a kivitelre való fokozott ráutaltságot, s ennek folytán végzetes válságérzékenységet jelentett az igen munkaintenzív szudéta iparok számára. A visszacsatolás után viszont különleges nehézséget jelentett a szudétánémet ipar számára a birodalmi ipar öt éves előnyének áthidalása. — *Walter E. F.: Die amerikanische Aufrüstung.* A tanulmány az Egyesült Államok fegyverkezési programjának terjedelmével, adataival, szervezetével és gazda-

sági kihatásával foglalkozik. A gazdasági következmények természetesen elsősorban a nyersanyaggazdálkodás, termelési kapacitás, munkáskérdés és az államkinestár, valamint a hitelügy terén mutatkoznak. Legfőbb gyengesége a programnak az, hogy a munkaidő, munkabér és a sztrájk kérdés még mindig nincs rendezve, s így a munka folyamatossága állandó veszélyben forog.

Schmollers Jahrbuch.

1941. 5. füzet. Október.

Gerhardt, Johannes: Zur Gedankenwelt der ständischen Wirtschaftsauffassung. Sokan tették fel a kérdést, minő lehetőségei vannak egy rendi társadalmi szerkezet megvalósításának a nemzeti szocialista rendszerben. A két eszmekör között ugyanis bizonyos rokonság áll fenn abban a tekintetben, hogy mindkettő meg akarja szüntetni a gazdaság és az állam kettősségét és az előbbi szervezen beleépíteni az állam egységébe. A rendiség eszméje Platon óta sok változáson ment keresztül és a mai hívók rendszerint csak kiragadják annak egyik történeti megnyilvánulását, amit azután általánosítanak és idealizálnak. Spengler és Freyer is, amikor Tönnies kategóriáinak megfelelően felállítják a kultúra és a civilizáció, az osztály és a rend antitézisét, leegyszerűsítik a valóságot, mert az osztályokon és a rendeken kívül más társadalmi képződmények is vannak, amelyek egyik kategóriába sem illeszthetők bele, amelyeket azonban a nemzeti szocializmus a maga rendszerébe beépített. Az univerzalizmusban viszont nem egyértelmű a rend fogalma, a Spann-i egység oly különbözőségeket foglal magába, hogy pusztán keretnek tekinthető. Már Max Weber is „tintatartó-romantikának” nevezte az új rendiség megvalósítására irányuló törekvéseket, és ezeknek elméletét. A mai népi német állam a politikai mozgalom állama, ami ellentétben áll a statikus rendi felfogással. A nemzeti szocialista gazdasági rendek pedig (*Wirtschaftsstände*) nem tekinthetők a rendiség elmélete értelmében hivatásrendeknek, ezeknek hierarchiája csupán a szervezés feladataiból folyik, csupán végrehajtó szervei a főhatalomnak. Németországban csak a teljesítmény hierarchiája áll fenn. — *Tautscher, Anton: Der gestufte Zins.* Mivel a modern állam maga irányítja a befektetéseket, a kamat funkciója, mint a tőkepiac szabályozóé, megváltozott s ezért újból felül kell vizsgálni a kamatelméletnek a mai viszonyokra való alkalmazhatóságát. A haszonkulcs egy színvonalra való törekvésének elmélete ma is érvényes, de természetesen a tényleges kamatmagasság a tőkebeszerzés költségeitől, a kockázattól és az adminisztrációs költségektől is függ, úgy hogy tévednek, akik országos egységes kamatlábról ábrándoznak. A kölcsöndíjnak felülről lefelé, az árukereskedelemtől a mezőgazdasági lépcsőzetesnek kell lennie s egy-egy egyes kamatláb egyes befektetési ágak túlfejlődését hozná magával. Sőt még az egyes üzemek részére is különböző magasságú kamatot kellene megállapítani, jövedelmezőségük figyelembevételével. Ezt csak a decentralizált hitelintézetek képesek jól lebonyolítani; e feladat megoldására a leginkább a szakmai bankok intézménye volna alkalmas. — *Swart, Friedrich: Die Preussische Ansiedlungskommission.* A tanulmány az 1886-tól 1917-ig tartott keletporoszországi lengyelelles német telepítések történetét ismerteti. Bár e politikának az országgyűlésen s a társadalomban nagy ellenzéke volt, a kormány a munkát mégis nagy eréllyel végezte, úgy hogy összesen 459.000 hektár föld, 484 millió marka vételárért került kisajátításra és ebből 350.000 hektáron 22.000 tele-

pítést végeztek, aminek nagy része volt abban, hogy a szóban-forgó tartományokban a németiség aránya megnőtt. — *Besprechungen.*

Rivista di politica economica.

Roma — Anno XXXI

Fascicolo VII — Luglio 1941

Direttive della politica finanziaria e monetaria italiana. — *Thaon di Revel*, olasz pénzügyminiszter, beszéde a Banco di Roma milánói új székházának 1941 július 19-én történt felavatásakor. A miniszter az olasz pénzügyi és valuta-politika főbb irányelveinek ismertetése során rátért az arany-valuta és a munka-valuta kérdésre is; többek közt a következő kijelentést tette: Bebizonyult, hogy az arany-valuta nélkülözhető; az aranynak, mint a forgalom biztosítékának szerepéről szóló klasszikus meghatározás már évek óta túlhaladott s helyette új elméletek alakultak ki, egyebek közt a munka-pénznek hajlítható elmélete. Mint a miniszter kijelentette, még sehol sem találta meg annak a meghatározását vagy világos kifejtését, hogy mit akarnak tulajdonképpen a munka-pénz fogalma alatt érteni; már pedig annak az eszköznek, amelynek a pénz szerepét kell betöltenie, pontosan meghatározott tárgynak kell lennie, tehát nem hiszi, hogy a „munka“ ennek a célnak megfelelően. Felfogását erről a kérdéstről a következőképpen fejtette ki: A termelést a gazdasági termelésben résztvevő következő javak komplementaritásának törvénye szabályozza: a) elsősorban a munkáé, ideértve az irányító tevékenységet is; b) másodsorban a termelő-eszközöké, beleértve a földet és a nyersanyagokat; c) végül a megtakarított tőkéé. A plutokrata rendszerben ez utóbbi az uralkodó tényező, ez szabja meg, meddig terjedhet a termelés. A fascista rendszerben, ahol a tőke áll az állam szolgálatában és nem megfordítva, a termelés a rendelkezésre álló és a szükséges munkaenergia összhangjára törekszik. És minthogy megtörténhetik, hogy a másik két tényező: a javak és a tőke nem állnak rendelkezésre, a fascista állam az első esetben a javak (nyersanyagok és termelő-eszközök) hiányát az autarkióval és a jobb felhasználás módszerével, a tőke hiányát pedig az állami tőke bekapcsolódásával és a pénzforgalom szabályozásával törekedett pótolni. S bebizonyult, hogy ha az állam a pénzforgalmat szigorúan ellenőrzi és azt nem az önkényes magánkereslet szabályozza, amely a normális termelő-tevékenységtől idegen célokra kívánja a tőkét igénybe venni, akkor ennek segítségével olyan termelő-folyamatok állhatnak elő, amelyek a termelés normális menetét felülmúlják, feltéve hogy biztosítva van az, hogy a kibocsátott bankjegyek pontosan visszakerüljenek kiindulópontjukra, vagyis hogy az előállott hozamtöbblet megtakarított tőke-többletté vagy jószág-többletté alakuljon át. Az így szabályozott pénzforgalomnak pontosan egyeznie kell azzal a jövőbeni tőkeképződéssel, amely egyébként enékiül nem következne be. — *E. Cimino: La zona industriale di Roma.* A Duce Közép- és Dél-Olaszország iparának fejlesztése céljából a római iparvidéknek, mint közjogi jellegű intézménynek, törvény útján való létesítését határozta el. Olaszország hasonló intézményeket létesített már eddig is: Bolzanóban 1934-ben, Ferrarában 1937-ben, Carrarában 1938-ban, Palermóban 1940-ben. Azok az iparvállalatok, amelyek ezekhez az iparvidékekhez tartoznak, különféle törvényes kedvezményekben részesülnek. A szerző a római iparvidék létesítésének indító-okait a következő tényezőkben látja: Róma lakossága állandóan emelkedik, a keresők hányada magas (már

1936-ban 42% volt s ezek 42.2%-a az iparban volt foglalkoztatva), Róma Olaszországnak legfőbb iparvidéke, iparilag már most is fejlett és végül: az ipari telepeket városrendészeti és technikai okokból a központból el kell helyezni. A szerző megállapítja, hogy az új iparvidék fekvése mely katonai, szociális, közgazdasági és technikai kívánalmaknak felel meg s megvilágítja azokat az előnyöket, amelyeket ez az ott létesülő üzemeknek nyújt; felsorolja az ott létesítésre váró közműveket s összefoglalja az új intézménynek céljait és működési körét. A cikk megjelenéséig már 124 üzem kérte az új iparvidékbe való áttelepítését, ezeknek a kérelmeknek a vizsgálata alapján a szerző kiemeli, hogy az új intézmény létesítése egyrészt sok római üzem azonnali áttelepíthetőségét biztosítja, üzemnagyobbításokkal és modernizálásokkal, másrészt sok nagyszabású vállalkozást fog Róma környékére vonzani. — *Federico Chessa: L'economia comunista e le sue conseguenze.* — Szerző a kommunista rendszert ismerteti és rámutat azokra az elméleti és gyakorlati nehézségekre, amelyekbe ennek a megvalósítása ütközik: így a kommunista rendszerben előállított árú termelési költségét és értékét lehetetlen pontosan megállapítani. Azok a megállapítások, amelyek a szovjetországi tapasztalatokból induktíve szűrhetők le, teljes mértékben egyeznek a deduktív következtetés eredményeivel. — *Vittorio Marrama: Le assicurazioni obbligatorie e libere nel quadro del finanziamento della guerra:* A szerző a háborús pénzügyi probléma vizsgálatából kiindulva, Keynesnek a kötelező takarékoskodásra vonatkozó javaslatát tárgyalja; végül az infláció elkerülése céljából a többi e célra szolgáló eszközök mellett a kötelező biztosítás bevezetését ajánlja a háború tartamára. — *Giacinto Eredia: La disciplina della responsabilità nella legge per l'amministrazione del patrimonio e per la contabilità generale dello Stato.* A szerző kiemeli, hogy a fascista kormány az állami vagyon kezelése és az államszámvitel tekintetében fennálló tisztviselői és számvetői felelősségről tökéletesebb jogi szabályozást léptetett életbe. — *Giovanni Caron-Donvito: Federico il Grande e la sua politica economica.* A szerző Nagy Frigyeset nem mint hadvezért mutatja be, hanem békeművét ismerteti, amellyel Poroszország és ezzel Németország nagyságának igazi alapjait vetette meg. — *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni Economiche e Finanziarie.* — *Trasporti e comunicazioni.* — *Rassegna delle pubblicazioni economiche.* — *Rassegna della stampa economica periodica.*

Political Science Quarterly.

New York. 1941. szeptember. 3. szám.

Beik, Paul H.: Evidence concerning the distribution of wealth in France. A francia viszonyok megítélésénél az egymással ellentétes felfogások egyik magyarázata az, hogy a francia vagyonmegoszlás országos statisztikája, amennyiben van, nem nyilvános. Ezért is magyarázhatták egyes írók annak idején a francia gazdasági viszonyok bizonyos szilárdságát azzal, hogy ott az egyenletesebb foglalkozási- és birtokmegoszlás folytán kiegyensúlyozottabb a társadalmi szerkezet, mint másutt, s ezért hivatkozhattak más írók a társadalmi nyugtalanság idején a nagy vagyoni ellentétekre. Szerző, Danysz francia statisztikusnak Paris és Manche départmentekre vonatkozó adatgyűjtései alapján, J. Stampnak az örökösödési statisztikájának alkalmazott szerzőszám-módszerével felállítja a főváros és Manche megye 1930/31. évi vagyonmegoszlását. Az utóbbiban jóval nagyobb az 5.000 franktól

250.000 frankig terjedő középvagyonok aránya az összes magánvagyonhoz képest és valamivel kisebb a vagyontalanok és kisvagyonúak aránya a népesség számához képest, mint Párisban, ebből azonban, tekintve a két megye teljesen eltérő társadalmi és foglalkozási alkatát, távolabbi következtetések nem vonhatók le. — *Brady, Robert A.: Policies of national manufacturing Spitzenverbände II.* Az előbbi füzetben megjelent tanulmány folytatásában a szerző tovább fejtegeti azokat az erőket, amelyek az iparban a termelési ágak és azok kombinációinak egységes vezetése irányában hatnak. De a fejlődés nem párhuzamos a különböző országokban. Így pld. nincs még központosítva a francia, angol, amerikai vasútszisztem (itt a cikkíró u. l. figyelmen kívül hagyja, hogy az erre irányuló lépések Franciaországban már e háború előtt megtörténtek), a német és az amerikai áramfejlesztés s az amerikai rádió- és sürgőnyhálózat. Általában azonban mindinkább kifejlődött a kiegyensúlyozott kiváltságok és a védelem rendszere; védelem a külföldi és a belföldi verseny, a kedvezőtlen termelési költségekkel dolgozó vállalatok kiküszöbölése és a konjunkturális változások rossz hatása ellen. — *The Seligman correspondence. III. — Reviews.*

Revue Internationale du Travail.

1941. január. 1. szám.

Miller, Frieda S.: Le travail industriel à domicile aux Etats-Unis. Az Unió-beli otthonmunka történetének, gazdasági és szociális problémái alakulásának monografikus ismertetése. — *Mayer, Elisabeth Harvey: L'organisation du marché de l'emploi et la guerre au Canada.*

1941. február. 2. szám.

Waelbroek, P. et I. Bessling: Quelques aspects de la politique sociale allemande sous le régime national-socialiste. A nemzeti-szocialista társadalompolitika átfogó vázlatja. A feladatok felmerülésének időrendjében beszámol a munkaalkalmak számának növelésére irányuló, 1933-ban kezdődött munkanélküli és közmunkapolitika pozitív és negatív rendszabályairól, majd a munkaerőhiány fokozódásakor megkezdett munkapiac-szabályozási műveletekről, s a rendelkezésre álló munkaerők számának növelésére irányuló igyekezetről, ennek keretében a munkakötelezettségről, a zsidók újból való munkába állításáról, a szükségmunkák intézményéről, a visszatelepítésekről, a hadifoglyok alkalmazásáról, a külföldi munkások szerződéséről. A szakmunkások számának növelése érdekében külön intézkedések váltak szükségessé, mint a tanoncok számának kötelező növelése, hatósági átképzés, a tanulási idő megrövidítése és i. t. Gyökeresen átszervezték az üzemi alkotmányt is, a vezérelv alapján, központosították a munkaügyi igazgatást, az általános gazdaságpolitikai célok érdekében maximálták a béreket és a háborús szükségletek kielégítésére felemelték a munkaidőt. — *Woobury, Robert M.: Le cout de la vie. Comparaisons internationales.* A tanulmány a megélhetési költségek nemzetközi összehasonlításának módszereit ismerteti. — *Le lutte contre le chômage en France.*

1941. március. 3. szám.

Le Canada accueille le Bureau International du Travail. Az európai események folytán a nemzetközi munkaügyi hivatal tudományos és egyéb alkalmazottainak jórészét elbocsátották, maga a hivatal, egy kisebb szakértői csoport kíséretében Kanadába költözött. — *La restauration économique en Belgique.*

1941. április. 4. szám.

Blellock, D. H.: L'Amérique latine et la réglementation du Travail.

1941. május. 5. szám.

Kahra, Eljas: La reconstruction en Finlande. Finnország 40.000 Km² területet, erdeinek 11%-át, gabonaföldjének 10%-át vesztette el az első orosz háborút követő békében. Az államnak ebből származó veszteségeit kb. 10.6 milliárd finn márkára (1 finn márka a. m. 2 amerikai cent) becsülik, a háborús költséget 10 milliárdra, a magánosok kárát több, mint 1300 millióra. Nagy terheket vállalt az állam a 450.000 karéliai finn átköltöztetésével s a háborús rokkantak ellátásával. Ez utóbbiak polgári jövedelmeik $\frac{2}{3}$ -át kapják, maximálisan 30.000 márkát. A karéliai finnek letelepítése 5 éves program keretében történik, 180.000 ember földet kap, amihez új termőterületek feltörése szükséges, a többit más ágakban kell elhelyezni s valamennyi részére segélyről és lakásról gondoskodni. Mindezeknek a költségeknek a fedezésére progresszív vagyonszádót vetettek ki, 2 és $\frac{1}{2}$ %-nál kezdődő és 20%-ig emelkedő kulccsal.

1941. június 6. szám.

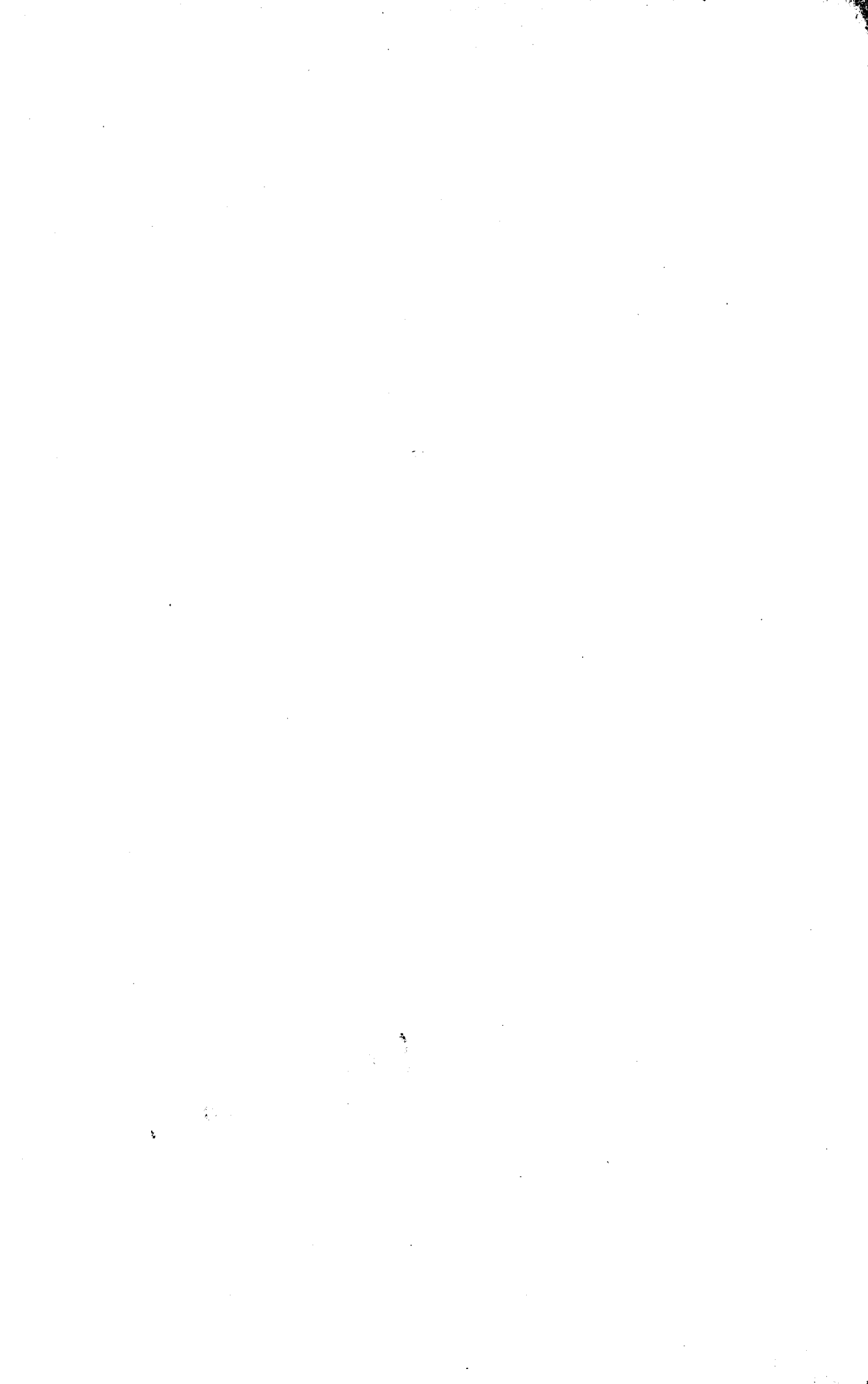
Colombain, M.: Le régime foncier et la lutte contre la chômage agricole aux Etats-Unis. Az értekezés az amerikai mezőgazdasági válság okainak felsorolásával — az áresés és áranarchia, az exportpiacok összeszűkülése, a talajromlás, az agrárnéesség gyors szaporodása, az ipari válság, amely megakadályozta a feles agrárlakosság városbátköltözését, a szabad föld hiánya — kezdődik. A mezőgazdasági munkanélküliség növekedésének technikai okai is vannak, így az átlagos buzatermés eléréséhez egy hektáron 1830-ban 57.7 munkaóra, 1930-ban már csak 3.3 óra kellett, azóta a munkaszükséglet tovább csökkent. Mindezekből a hirtokosok és bérlők nagymértékű eladósodása is keletkezett. A bérleti rendszerből folyó bajok is igen súlyosak, tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági terület nagyobbik fele bérlők művelése alatt áll. E sokrétű bajokkal szétágazó és nagyszabású szövetségi szanaló politika kívánt megküzdeni. A Farm Credit Administration a szükséges pénzügyi segítséget nyújtotta. A földjükről vagy lakóhelyükről elvándorolni kényszerültek számára nagy táborokat létesítettek, számos társashirtokot alakítottak, otthonokat csináltak nagyszámú munkás számára, akik iparuk mellett földműveléssel is foglalkoznak, mozgatókével látták el az arra szorulókat, konvertálták a terhes adósságokat, sokat tettek a mezőgazdasági lakásügy megjavítására, a gyógyellátás biztosítására és i. t. Mindezeket részletes számadatok is megvilágítják.

1941. július. 7. szám.

Stack, Maurice: Les assurances sociales en Amérique latine. — Les problèmes du travail dans le programme de défense nationale des Etats-Unis. Az amerikai fegyverkezés szervezése 1940. májusa és 1941. januárja között még a rögtönzések jegyében történt. Csak ez év folyamán kapott a fegyverkezés átfogó és egymásbailleszkedő szervezetet. A csúcsszervezet az O. E. M. — office for emergency management —, ez alá tartozik az O. P. M. — office of production management — s kettejük vezetése alatt működik a számos fegyverkezési hivatal és bizottság, a National Defense Advisory Commission, a Priorities Board, az Office of Civilian Defense, a termelési, vásárlási és elsőbbségi osztály (az utóbbi megszabja az ipartelepek részére a megrendelések teljesítésének a sorrendjét) és i. t.

LXVe ANNÉE
JANVIER-FEVRIER 1941
VOL. 84, N° 1—2

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Stucken R.</i> : Politique monétaire et occupation complète des ouvriers	1
<i>Heller A.</i> : La loi agraire de Mussolini — — — — —	16
<i>Bolberitz Ch.</i> : Les nouvelles méthodes de la politique commerciale	30
<i>Éber E.</i> : Le salaire agraire — — — — —	43
<i>Schilling G.</i> : L'importance économique de l'Afrique — — — —	63
<i>Szabó N.</i> : Le retour de la France à la terre — — — — —	76

Notes

<i>Sebetyén G.</i> : Le tourisme et la guerre — — — — —	91
<i>Csanády G.</i> : L'avenir de l'or d'après les économistes allemands —	97

Literature

Analyses et critiques

L'essor de l'industrie italienne — — — — —	101
L'Industria dell' Italia Fascista. — L'Industria in Africa Orientale Italiana. (Futó M.)	

Revue des livres — — — — —	109

<i>Ajtay J.</i> : La monnaie. (H. F.) — <i>Móricz M.</i> : Philosophie du prix. (Kádas Ch.) — <i>Nádasdy B.</i> : Pour la paix juste. (Balogh Ch.) — Les règles juridiques sur l'assurance privée. (Altenburger J.) — <i>Verbényi L.</i> : L'histoire de l'école industrielle du dessin de Sopron. (Vincze F.) — <i>Minden G.</i> : Wirtschaftsführung im Grossdeutschen Reich. (Nötel L.) — Economic Nationalism, Trade Barriers and the War. (Major R.) — <i>Robert P.</i> : La politique d'isolement économique. (Domány Gy.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	129

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Bank-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — Political Science Quarterly.

JAHRGANG LXV
JANUAR-FEBRUAR 1941
BAND 84, HEFT 1—2

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Rudolf Stucken</i> : Geldpolitik und Vollbeschäftigung — — — — —	1
<i>Andreas Heller</i> : Die Bodenreform Mussolinis — — — — —	16
<i>Karl Bolberitz</i> : Die neuen Mittel der modernen Aussenhandelspolitik	30
<i>Ernst Éber</i> : Löhne und Einkommen des landwirtschaftlichen Gesindes in Ungarn — — — — —	43
<i>Gabriel Schilling</i> : Die wirtschaftliche Bedeutung Afrikas — — —	63
<i>Nikolaus Szabó</i> : Frankreichs Rückkehr zu Scholle — — — — —	76

Mitteilungen

<i>Georg Sebestyén</i> : Die wirtschaftlichen Probleme des Fremdenverkehrs im Kriege — — — — —	91
<i>Georg Csanádi</i> : Die Zukunft des Goldes im Spiegel der deutschen Literatur — — — — —	97

Literatur.

Sammelbesprechungen

Aufschwung der italienischen Industrie — — — — — L'Industria dell' Italia Fascista. — L'Industria in Africa Ori- entale Italiana. (Futó M.)	101

Einzelbesprechungen — — — — — 109

<i>Ajtay, Joseph</i> : Volkswirtschaftliche Rolle und Bedeutung des Goldes. (W. H.) — <i>Móricz Nikolaus</i> : Was willst du dafür haben? (Kolo- man Kádas.) — <i>Nádasdy, Béla</i> : Für einen gerechten Frieden, so oder so. (Karl Balogh.) — Gesetzliche Bestimmungen betreffend die staatliche Oberaufsicht über die Privatversicherungsinstitute. (Julius Altenburger.) — <i>Verbényi, Ladislaus</i> : Geschichte der Zeichenschule von Sopron. (Friedrich Vincze.) — <i>Minden, Gerold v.</i> : Wirtschaftsführung im Grossdeutschen Reich. (Rudolf Nötel.) — Economic Nationalism, Trade Barriers and the War. (Robert Major.) — <i>Robert Paul</i> : La politique d'isolement écono- mique. (Julius Domány.)	129

Ausländische Zeitschriften — — — — — 129

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahr- buch. — Bank-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — Political Science Quarterly.	

MÁRCIUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

SZÉCHENYI-SZÁM

A LEGNAGYOBB MAGYAR KÖZGAZDA
SZÜLETÉSÉNEK SZÁZÖTVENÉVES ÉVFORDULÓJÁRA

TARTALOM:

Tanulmányok

- Harrer Ferenc:* Széchenyi és a főváros — — — — — 145
Gesztelyi Nagy László: Gróf Széchenyi István agrárpolitikája — — — — — 162
Veress Gábor: Széchenyi közlekedéspolitikai működése — — — — — 197
Rohringer Sándor: Hajózás, Vaskapu-szabályozás, Tisza-szabályozás 223
Éber Antal: Széchenyi és a pénzügyek — — — — — 237

Közlemény

- Pálffy Ilona:* Buda-Pest Széchenyi István polgárrá választásakor — — — — — 256

Irodalom.

- Könyvismertetések** — — — — — 270

- Éber Antal:* Széchenyi gazdaságpolitikája. (Dékány István.) — A mai magyar szociálpolitika. (Kislégi Nagy Dénes.) — *Imre Sándor:* A gazdasági középiskolák része a köznevelésben. (Éber Antal.) — *Menczel Lajos:* A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület százéves története. (Jirkovsky Sándor.) — *Szeberthy János:* Mezőgazdasági munkásvédelem. (Szabó Miklós.) — *Ottlik László:* A politikai rendszerek története. (Kislégi Nagy Dénes.) — *Nyárády József:* Árvető könyvvitel. (Pösch Marianne.) — *Gesztelyi Nagy László:* A magyarországi cigánykérdés rendezése. (Heller András.)

- Magyar Közgazdasági Társaság** — — — — — 287

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtítkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehetőleg géppel és a papiroznak csak egyik oldalára írva kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kizsedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kizsedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. **Különlengomatokra** vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a „Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, II., Halász-u. 1.

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

ÁPRILIS-MÁJUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Balás Károly:* Pénzérték és pénzromlás — — — — — 289
Vitális István: Szén- és bauxitgazdálkodásunk — — — — — 298
Matolcsy Mátyás: A magyar és a német mezőgazdasági termelés
azonos és eltérő irányai — — — — — 317
Hévey László: Mezőgazdasági érdekképviselőink kialakulása — — — — — 332

Közlemény

- Raab A. András:* A munkapénz bírálata — — — — — 348
Pirovits Aladár: Nagy-Budapest problémája — — — — — 355
Nötel Rudolf: Húsz nehéz év a nemzetközi aranystandard történetében 361

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések. — — — — — 371

- Harkai Schiller Pál és Varga István:* Borfogyasztási szokások.
Varga István: A lélektani módszerű piackutatásról. (Kislégi Nagy Dénes.) — Délkelet-Európa a nagy német élettér elméletében. *Schröder-Steinberger Hubertus:* Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft. *Janovsky Karl dr.:* Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum. (Ruisz Rezső.)

Könyvismertetések — — — — — 381

- Ihrig Károly:* Agrárgazdaságtan. (Czettler Jenő.) — *Mártonffy Károly:* A magyar közigazgatás megújulása. (Balla Antal.) — *Tallós János:* A biztosítási állomány átruházása. (Veress Pál.) — *Bálint Jenő:* Mechanokrácia. (Takaróné Gáll Beatrix.) — *Adorján Károly:* A társulati adótörvény rendelkezései és gyakorlati alkalmazása. (vitéz Rajty Tivadar.) — A hites könyvvizsgálat jogszabályai és a hites könyvvizsgálási intézmény. (Lánkai István.) — *Berlász Jenő:* A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. (Kósa János.) — *Oliveira Salazar:* Békés forradalom. (Éber Antal.) — *Rappard E. William:* Trois économistes genevois et la révision du Pacte fédéral de 1815. (Éber Antal.) — *Siegfried André:* Suez, Panama et les Routes Maritimes Mondiales. (Vámos Béla.) — *Altmann Hans dr.:* Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen Verkehrszweigen. (Ruisz Rezső.) — *Dr. Schrewe Ernst:* Die Anpassungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Veränderungen. (Szentkirályi Miklós.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 409

- Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Finanz-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv.

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 419

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért Heller Farkas, a kiadásért K. Nagy Dénes,

a nyomdákért Duskás István igazgató felelős

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3), Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziratot megelőző.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIV. KÖTET

MAGYAR GYÁRI MUNKÁSSÁG

SZOCIÁLIS HELYZETKÉP

Nötel Rudolf, Urbán János, Olti Vilmos. Csikós-Nagy Béla,
Hegedüs Dániel, Hantos László, Buócz Elemér, Bán Imre
közreműködésével szerkesztette: R É Z L E R G Y U L A
vitész SURÁNYI-UNGER TIVADAR egyetemi ny. r. tanár előszavával

Ára kötve 5 pengő, tüzve 3 pengő

A feltörekvő magyar gyári munkásság társadalmi és gazdasági helyzetének hű és
változatosan érdekes rajza.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Balás Károly</i> : Jólét és tulajdon — — — — —	425
<i>vitéz Guóthfalvy Dorner Zoltán</i> : Nagy gazdasági tér — — — — —	435
<i>Nótiel Vilmos</i> : A magyar ipari termelés finanszírozása — — — — —	450
<i>Rézler Gyula</i> : A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben — — — — —	490

Közlemény

<i>H. F.</i> : Werner Sombart (1863—1941.) — — — — —	526
<i>Székely Artur</i> : A kereskedelempolitikai helyzet és nemzetközi gazdasági kapcsolataink — — — — —	528
<i>Verbényi László</i> : Tanácsadók a német szakirányú iskolaszervezetben	534

Irodalom.

Gyűjteményes munkák — — — — —	589

Der gerechte Preis, mit Beiträgen von *Th. Beste, C. Brinkmann, Sven Helander, Jens Jessen, Hero Moeller, G. Schmölders, R. Stucken, W. Vleugels, Ernst Walb.* (Venczel István.)

Könyvismertetések — — — — —	544

Sipos Sándor: Ipari nyersanyagok világtermelése. (Áfra Nagy János.) — Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. (Vörösmarty Mihály.) — *Lesenyi Ferenc*: Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. (Vincze Frigyes.) — *Major Róbert*: A világgazdaság kis enciklopédiája. (Éber Antal.) — *Luckas, Hans*: Theorie der Devisenzwangswirtschaft. (Buday Kálmán.) — *Heyde, Ludwig*: Die Lage des deutschen Arbeiters. (Kislégi Nagy Dénes.) — *Hoffmann W.*: Lebensraum oder Imperialismus. (Szentkirályi Miklós.) — Employment, Wages and International Trade. (Vezér István.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — —	561

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Bank-archiv. — Schmollers Jahrbuch. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Political Science Quarterly.

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — —	573

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6-8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtítkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehetőleg géppel es a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csatolandó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű melleklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnezett levonatoknak rövid időn belül visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjbol levonjuk. Különlegomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaság helvisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a „Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIV. KÖTET

MAGYAR GYÁRI MUNKÁSSÁG

SZOCIÁLIS HELYZETKÉP

Nötel Rudolf, Urbán János, Olti Vilmos, Csikós-Nagy Béla, Hegedüs Dániel, Hantos László, Buócz Elemér, Bán Imre közreműködésével szerkesztette: R É Z L E R G Y U L A vitéz SURÁNYI-UNGER TIVADAR egyetemi ny.r. tanár előszavával

Ára kötve 5 pengő, fűzve 3 pengő

A feltörekvő magyar gyári munkásság társadalmi és gazdasági helyzetének hű és változatosan érdekes rajza.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIV. KÖTET

MAGYAR GYÁRI MUNKÁSSÁG

SZOCIÁLIS HELYZETKÉP

Nötel Rudolf, Urbán János, Olti Vilmos, Csikós-Nagy Béla,
Hegedüs Daniel, Hantos László, Buócz Elemér, Bán Imre
közreműködésével szerkesztette: RÉZLER GYULA
vitéz SURÁNYI-UNGER TIVADAR egyetemi ny. r. tanár előszavával

Ára kötve 5 pengő, füzve 3 pengő

A feltörekvő magyar gyári munkásság társadalmi és gazdasági helyzetének hű és
változatosan érdekes rajza.

LXVe ANNÉE
JUILLET-AOUT 1941
VOL. 84, N° 7—8

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

- v. Surányi-Unger Th.*: La crise des idées capitalistes — — — — 577
Kádas K.: La formation des prix et l'équilibre du marché — — — — 590
Nótel G.: Le capital dans l'industrie Hongroise — — — — 628

Notes

- Gesztelyi-Nagy L.*: Les relations douanières entre la Serbie et
l'Autriche-Hongrie avant la guerre mondiale — — — — 655
Éber E.: Examen des données statistiques agraires — — — — 661

Littérature

- Revue des livres* — — — — — — — — — — 668
- Schachtschabel H. G.*: Ein System der Wirtschaftslehre. (Kislégyi Nagy D.) — *Guarneri Felice*: Autarkie und Aussenhandel. (Éber A.) — *Grewe, Wilhelm G.*: Der dritte Wirtschaftskrieg. (Kádas K.) — *Europes Trade*. (Venczel I.) — *Jöhr Adolf*: Die schweizerischen Grossenbanken und Privatbankiers. (Vámos B.) — *Pályi J.*: L'hygiène de la profession du marchand. (Borbély M.) — *Csikó L.*: L'enseignement professionnel agricole. (Vincze F.) — *Bikkal D.*: Introduction à la politique sociale. (Kislégyi Nagy D.) — *Csikós-Nagy B.*: Les trois points d'Achille de la république des Soviets. (Éber A.)
- Revue des périodiques étrangères* — — — — — — — — — — 688
- Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. — Giornale dei economisti e Annali di economia. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — American Economic Review. — Proceedings of the Academy of Political Science. — The American Political Science Review.

JAHRGANG LXV
JULI-AUG. 1941
BAND 84, HEFT 7—8

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLITER: **WOLFGANG HELLER**

INHALT:

Abhandlungen

- v. Surányi-Unger, T.*: Die Krise kapitalistischen Denkens — — — 577
Kádas, K.: Preiskontrolle und Marktgleichgewicht — — — — 590
Nótel, V.: Die Finanzierung der ungarischen industriellen Produktion 628

Mitteilungen

- Gesztelyi-Nagy, L.*: Die Aussenhandelsbeziehungen Ungarns zu
Serbien vor dem ersten Weltkriege — — — — — 655
Éber, E.: Landwirtschaftliche betriebsstatistische Daten über Ungarn 661

Literatur.

- Einzelbesprechungen — — — — — — — — — — 668

Schachtschabel, H. G.: Ein System der Wirtschaftslehre. (D. Kislégyi-Nagy.) — *Guarneri, Felice*: Autarkie und Aussenhandel. (A. Éber.) — *Grewe, Wilhelm G.*: Der dritte Wirtschaftskrieg. (K. Kádas.) — *Europe's trade.* (I. Venczel.) — *Jöhr, Adolf*: Die schweizerischen Grossbanken und Privatbankiers. (B. Vámos.) — *Pályi, Martin*: Die Hygiene des Handels. (M. Borbély.) — *Csiki, Ladislaus*: Entstehung, Entwicklung und gegenwärtige Lage des landwirtschaftlichen Fachunterrichts in Ungarn. (F. Vincze.) — *Bikkal, Dionys*: Einführung in die Sozialpolitik. (D. Kislégyi-Nagy.) — *Csikós-Nagy, Béla*: Die drei Achillesfersen der Sowjetwirtschaft. (A. Éber.)

- Ausländische Zeitschriften — — — — — — — — — — 688

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. — Giornale dei economisti e Annali di economia. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — American Economic Review. — Proceedings of the Academy of Political Science. — The American Political Science Review.

LXVe ANNÉE
JUN 1941
VOL. 84, N° 6

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Balás Ch.</i> : Prosperité et propriété — — — — —	425
<i>Guóthfálvy Dorner Z.</i> : Grand espace économique — — — — —	435
<i>Nótel G.</i> : Le capital dans la production industrielle Hongroise — —	450
<i>Rézler J.</i> : La sociographie Hongroise depuis dix ans — — — —	490

Notes

<i>Heller W.</i> : Werner Sombart (1863—1941.) — — — — —	526
<i>Székely A.</i> : Le développement récent du commerce extérieur de la Hongrie — — — — —	528
<i>Verbényi L.</i> : Conseillers pratiques dans l'enseignement professionnel en Allemagne — — — — —	534

Literature

Analyses et critiques — — — — —	539
Der gerechte Preis, mit Beiträge von <i>Th. Beste, C. Brinkmann, Sven Helander, Jens Jessen, Hero Moeller, G. Schmölders, R. Stucken, W. Vleugels, Ernst Walb.</i> (Venczel I.)	
Revue des livres — — — — —	544
<i>Sipos A.</i> : Les matières premières du mode. (Áfra Nagy J.) — Les ouvriers industriels Hongrois. (Vörösmarty M.) — <i>Lesenyi F.</i> : Les fondements historiques des écoles forestières en Hongrie. (Vincze F.) — <i>Major R.</i> : L'encyclopédie de l'économie mondiale. (Éber A.) — <i>Luckas, H.</i> : Theorie der Devisenzwangswirt- schaft. (Buday K.) — <i>Heyde L.</i> : Die Lage des deutschen Arbeiters. (Kislégyi Nagy D.) — <i>Hoffmann W.</i> : Lebensraum oder Imperialismus. (Szentkirályi M.) — Employment, Wages and International Trade. (Vezér I.)	
Revue des périodiques étrangers — — — — —	561
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaft- liches Archiv. — Bank-archiv. — Schmollers Jahrbuch. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Political Science Quarterly.	
Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	573

JAHRGANG LXV
JUNI 1941
BAND 84, HEFT 6

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Balás, K.:</i> Wohlstand und Eigentum — — — — —	425
<i>Guóthfalvy Dorner, Z.:</i> Grossraumwirtschaft — — — — —	435
<i>Nótel, V.:</i> Die Finanzierung der ungarischen industriellen Produktion	450
<i>Rézler, Gy.:</i> Der Werdegang der ungarischen Soziographie im letzten Jahrzent — — — — —	490

Mitteilungen

<i>H. F.:</i> Werner Sombart (1863—1941.) — — — — —	526
<i>Székely, A.:</i> Die handelspolitische Lage und die internationa- len Wirtschaftsbeziehungen Ungarns — — — — —	528
<i>Verbényi, L.:</i> Beiräte in der deutschen Berufserziehung — — —	534

Literatur.

Sammelbesprechungen — — — — —	371

Der gerechte Preis. Mit Beiträgen von *Th. Beste, C. Brinkmann, Sven Helander, Jens Jessen, Hero Moeller, G. Schmolders, R. Stucken, W. Vleuges, Ernst Walb.* (S. Venczel.)

Einzelbesprechungen — — — — —	381

Sipos, Alexander: Die Weltproduktion industrieller Rohstoffe. (J. Áfra Nagy.) — Die ungarische industrielle Arbeiterschaft. (M. Vörösmarty.) — *Lesenyi, Franz:* Die historischen Grundlagen der forstwissenschaftlichen Bildung und des Fachunterrichts in Ungarn. (F. Vincze.) — *Major Robert:* Kleine Enzyklopädie der Weltwirtschaft. (A. Éber.) — *Luckas, Hans:* Theorie der Devisenzwangswirtschaft. (K. Buday.) — *Heyde, Ludwig:* Die Lage des deutschen Arbeiters. (D. Kislégyi Nagy.) — *Hoffmann W.:* Lebensraum oder Imperialismus. (M. Szentkirályi.) — Employment, Wages and International Trade. (S. Vezér.)

Ausländische Zeitschriften — — — — —	409

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Bank-archiv. — Schmollers Jahrbuch. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Political Science Quarterly.

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — —	419

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
 DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
 PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

· DIRECTEUR :

WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Balás Ch.</i> : Valeur et dépréciation de la monnaie — — — — —	289
<i>Vitális E.</i> : Charbon et bauxite dans l'économie Hongroise — — —	298
<i>Matolcsy M.</i> : Traits similaires et divergents de l'agriculture alle- mande et hongroise — — — — —	317
<i>Hévey L.</i> : Le développement des organes représentant les intérêts agraires en Hongrie — — — — —	332

Notes

<i>Raab A.</i> : Critique de la théorie du monnaie-travail — — — — —	348
<i>Pirovits A.</i> : Les problèmes du Grand-Budapest — — — — —	355
<i>Wötel R.</i> : Vingt années graves de l'histoire d'étalon-or — — — — —	361

Literature

Analyses et critiques — — — — —	371

Harkai Schiller P. et *Varga E.*: Coutumes de consommation du vin
Varga E.: Recherche du marché à la base de la méthode subjective. (Kislégyi Nagy D.) — L'Europe du Sud-Ouest dans la théorie de l'espace vital allemand. *Schröder Steinegger Hubertus*: Südosteuropa in der deutschen Donaunraumwirtschaft. *Janovsky Karl dr.*: Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum. (Ruisz R.)

Revue des livres — — — — —	381

Ihrig Ch.: Économie agricole. (Czettler E.) — *Mártonffy Ch.*: La réforme de l'administration publique. (Balla A.) — *Tallos J.*: Les réserves de prime des compagnies d'assurance. (Veress P.) — *Balint E.*: Mechanokratie. (Takaró-Gáll B.) — *Adorján Ch.*: Le nouvel impôt sur les sociétés. (Rajty T.) — Le rôle des auditeurs assermentés dans l'économie Hongroise. (Lánkai E.) — *Berlász E.*: Les émigrations des Székler dans le XVIII. siècle. (Kósa J.) — *Salazar*: Discours choisis (Trad. Hongr.) (Éber A.) — *Rappard E. W.*: Trois économistes genevois et la révision du Pacte fédéral de 1815. (Éber A.) — *Siegfried A.*: Suez, Panama et les Routes Maritimes Mondiales. (Vámos B.) — *Altmann H. dr.*: Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen Verkehrszweigen. (Ruisz R.) — *Schrewe E.*: Die Anpassungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Veränderungen. (Szentkirályi M.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	409

Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze economiche. — The Quarterly Journal of Economics. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Finanz-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv.

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	419

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
 DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
 VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Balás, K.*: Geldwert und Geldverschlechterung — — — — — 289
Vitális, I.: Die Kohlen- und Bauxitwirtschaft Ungarns — — — — — 298
Matolcsy, M.: Identische und abweichende Züge der ungarischen und
 der deutschen landwirtschaftlichen Produktion — — — — — 317
Hévey, L.: Der Werdegang der landwirtschaftlichen Interessenver-
 tretung in Ungarn — — — — — 332

Mitteilungen

- Raab, A.*: Kritik des Arbeitsgeldes — — — — — 348
Pirovits, A.: Das Gross-Budapest-Problem — — — — — 335
Nötel, R.: Zwanzig schwere Jahre der Geschichte des Internationalen
 Goldstandards — — — — — 361

Literatur.

Sammelbesprechungen — — — — — 371

- Harkai-Schiller, P.—Varga, I.*: Gewohnheiten im Weinkonsum.
Varga, I.: Über die psychologische Marktforschungsmethode.
 (D. Kislégyi-Nagy.) — *Südosteuropa in der Theorie des deut-
 schen Wirtschaftstraumes. Schröder-Steinegger, Hubertus:*
Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft. Janovsky,
Karl: Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum.
 (R. Ruisz.)

Einzelbesprechungen — — — — — 381

- Ilrig Karl:* Agrarwirtschaftslehre. (E. Czettler.) — *Mártonffy, Karl:*
 Die Erneuerung der ungarischen öffentlichen Verwaltung. (A.
 Balla.) — *Tallos, Johann:* Die Übereignung des Versicherungs-
 bestandes. (P. Veress.) — *Bálint, Eugen:* Mechanokratie. (B.
 Takaró-Gáll.) — *Adorján, Karl:* Die Bestimmungen des Gesell-
 schaftssteuergesetzes und deren Anwendung in der Praxis.
 (T. Rajty.) — *Rajty, Theodor:* Gesetzliche Bestimmungen über
 die Institution der vereidigten Revisoren in Ungarn. (S. Lánkai.)
 — *Berlasz, Eugen:* Der soziale Hintergrund der siebenbür-
 gischen Auswanderung zur Zeit Maria Theresias. (J. Kósa.) —
Salazar, Oliveira: Friedliche Revolution. (A. Éber.) — *Rap-
 pard, E. William:* Trois économistes genevois et la révision du
 Pacte fédéral de 1815. (A. Éber.) — *Siegfried, André:* Suez,
 Panama et les routes maritimes mondiales. (B. Vámos.) — *Alt-
 mann, Hans:* Die Zusammenarbeit des Luftverkehrs mit anderen
 Verkehrszweigen. (R. Ruisz.) — *Dr. Schrewe Ernst:* Die Anpas-
 sungsfähigkeit der Landwirtschaft an wirtschaftliche Verän-
 derungen. (M. Szentkirályi.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 409

- Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienze econo-
 miche. — The Quartely Journal of Economics. — Jahrbücher
 für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch.
 — Finanz-Archiv. — Weltwirtschaftliches Archiv.

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — — 419

LXVE ANNÉE
MARS 1941
VOL. 84, N^O 3

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

NUMERO COMMÉMORATIF À L'OCCASION
DU 150-IÈME ANNIVERSAIRE DU
comte ETIENNE SZÉCHENYI

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Harrer F.</i> : Széchenyi et la Capitale — — — — —	145
<i>Gesztelyi Nagy L.</i> : La politique agraire de Széchenyi — — — —	162
<i>Veress G.</i> : L'activité de Széchenyi concernant les problèmes de la communication — — — — —	197
<i>Rohringer A.</i> : Navigation, la Porte de fer, la regularisation de la Tisza	223
<i>Éber A.</i> : Széchenyi et les finances — — — — —	237

Notes

<i>Pálly H.</i> : La structure sociale de Budapest au temps du comte Széchenyi — — — — —	256

Literature

Revue des livres — — — — —	270
<i>Éber A.</i> : La politique économique de Széchenyi (Dékány E.) — La politique sociale de la Hongrie (Kislégyi Nagy D.) — <i>Imre A.</i> : Le rôle de l'enseignement professionnel secondaire dans l'éducation publique (Éber A.) — L'histoire centenaire de la Caisse d'épargne première de Pest (Jirkovsky A.) — <i>Szeberthy J.</i> : La protection des laboureurs agraires (Szabó N.) — <i>Ottlik L.</i> : L'histoire des systèmes politiques (Kislégyi Nagy D.) — <i>Nyárády J.</i> : Manuel de comptabilité (Pósch M.) — <i>Gesztelyi Nagy L.</i> : Le problème des tziganes en Hongrie (Heller A.)	
Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	287

JAHRGANG LXV
MÄRZ 1941
BAND 84, HEFT 3

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

SONDERNUMMER GELEGENTLICH DES 150-STEN
GEBURTSTAGES DES
grafen STEFAN SZÉCHENYI

INHALT:

Abhandlungen

- Harrer, F.:* Széchenyi und die Hauptstadt — — — — — 145
Gesztelyi Nagy, L.: Die Agrarpolitik des Grafen Stefan Széchenyi — 162
Veress, G.: Die verkehrspolitische Tätigkeit Széchenyis — — — 197
Rohringer, A.: Donauschiffart, Regelung des Eisernen Tores, Theiss-
regelung — — — — — 223
Éber, A.: Széchenyi und das Finanzwesen — — — — — 237

Mitteilungen

- Pállfy, H.:* Buda-Pest zur Zeit der Aufnahme Stefan Széchenyis in
die Pester Wahlbürgerschaft — — — — — 256

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 109
Éber, Aton: Die Wirtschaftspolitik Széchenyis. (S. Dékány.) — Die
ungarische Sozialpolitik von heute. (D. Kislégi Nagy.) — *Imre,*
Alexander: Der Anteil der höheren wirtschaftlichen Schulen an
der Erziehung. (A. Éber.) — Die hundertjährige Geschichte des
Pester Ersten Vaterländischen Sparkassenvereins. Bd. II.
1890—1939. (A. Jirkovsky.) — *Szeberthy, Johann:* Landwirt-
schaftlicher Arbeiterschutz. (M. Szabó.) — *Ottlik, Ladislaus:*
Geschichte der politischen Systeme. (D. Kislégi Nagy.) —
Nyarády, Josef: Kalkulative Buchführung. (M. K. Pósch.)
— *Gesztelyi Nagy, Ladislaus:* Die Regelung der Zigeunerfrage
in Ungarn. (A. Heller.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — 790

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Heller András:* Többtermelés és földtulajdon — — — — — 705
Kádas Kálmán: Az áralakulás irányítása és a piaci egyensúly — — — — — 717

Közlemény

- Éber Ernő:* Terméshozambiztosítás Amerikában — — — — — 775
Mennyey Géza: Szovjet-Oroszország bankszervezete — — — — — 783

Irodalom.

- Csoportos és összefoglaló ismertetések.** — — — — — 788

A közgazdaságtan klasszikusai magyarul. *Smith Ádám, Ricardo, Malthus, List Frigyes* művei új fordításban. (H. F.)

Erdélyi statisztikai tanulmányok. *Farkas Árpád* és *dr. Mudra Alajos:* A variációs és korrelációs számítások a mezőgazdasági kutatásban. — *Farkas Árpád:* Erdélyi kisgazdaságok tőkeviszonyai az E. M. G. E. 1938—39. évi adatgyűjtése alapján. — U. a.: Méhtenyészítő erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és eredményei. — U. a.: Erdélyi kisgazdaságok jövedelmi viszonyai az E. M. G. E. 1938—39. évi adatgyűjtése alapján. — U. a.: A mezőgazdasági kézimunka módszeres vizsgálata. (Varga István.)

- Könyvismertetések** — — — — — 795

Éber Antal: Mikép gazdagodhatunk ingyen? (H. F.) — *Soproni Elek:* A kultúrsarok gondjai. (Hollós István.) — *Wagemann Ernst:* Wo kommt das viele Geld her? (é. a.) — *Kruse Alfred:* Der Mittelstandskredit. (Ifj. Reitzer Béla.) — *Ahmed Oguz:* Die Wirtschaftslenkung in der Türkei. (Kádas Kálmán.) — Commission to study the Organisation of Peace. Preliminary report and monographs. (m. v.) — *Boukaouris G. Nicolas:* Vers l'état économique. (Domány Gyula.)

- Külföldi folyóiratok szemléje** — — — — — 820

Schmollers Jahrbuch. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Bank-Archiv. — Finanz-Archiv. — Political Science Quarterly.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kézíraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság
Budapest, II., Halász-u. 1.**

A

KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUS MŰVEI

 ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSBAN

Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I.,
II. Ford. : Éber Ernő. 495+532 p.

Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford. : Kislégi Nagy Dénes. 358 p.

Malthus Tamás Róbert: A közgazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmá-
zásukra. Ford. : Neubauer Gyula. 463 p.

List Frigyes: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Ford. : Horn József. 428 p.

Az öt kötet ára kötve 50 pengő

Megrendelhető a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL

NOVEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Neubauer Gyula*: Az árak emelkedése — — — — — 833
Takaróné Gáll Beatrix: Egyén és közösség a gazdaságetika néző-
 pontjából — — — — — 860
Keszler Gyula: A teljesítménnyel arányos munkabérfizetés — — — — — 869

Közlemény

- Heller Farkas*: Eucken Walter közgazdaságtana — — — — — 894
Pósch Károlyné: Az első magyar pénztézetek vagyonkezelése és
 nyilvántartása — — — — — 900

Irodalom.

Könyvismertetések — — — — — 908

- Eber Antal*: Mire tanít Széchenyi? (Hegedüs Loránt.) — *Milhotter Sándor*: A világ búzatermése és áralakulása, a világgazdasági válságtól a második világháborúig. (Varga István.) — *Husztí Dénes*: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. (Kelp Anna.) — *Adorján János*: Mezőgazdaságunk hétéves terve. (Dávid László.) — *Colin Clark*: The Conditions of Economic Progress. (Kuffler Ervin.) — *Naumann Hans Dietrich*: Die Organisation der Versicherungswirtschaft. (k. N. D.) — *Meerwarth, Rudolf*: Leitfaden der Statistik. (Olti Vilmos.) — *Damassé, B. V.*: Essai sur l'Évolution du Commerce International. (Morvai Albert.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 929

- Rivista di politica economica. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — The Quartely Journal of Economics. — The American Political Science Quartely.

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 936

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II, Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság
Budapest, II., Halász-u. 1.**

A

KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUS MŰVEI

 ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSBAN

Smith Ádám: Uizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I.,
II. Ford. : Éber Ernő. 495+532 p.

Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford. : Kislégi Nagy Dénes. 358 p.

Malthus Tamás Róbert: A közgazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmazásukra. Ford. : Neubauer Gyula. 463 p.

List Frigyes: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Ford. : Horn József. 438 p.

Az öt kötet ára kötve 60 pengő

Megrendelhető a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL

DECEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Balás Károly*: Korszerű pénzügyi gondok — — — — — 937
Huszár Géza: A biztosítás eszméje és technikája — — — — — 946
Schmidt Ádám: Tőkeképződés és adóztatás — — — — — 958

Közlemény

- Reitzer Béla*: A munkapiac helyzete a munkaközvetítés reformja előtt 996

Irodalom.

- Könyvismertetések — — — — — 1014

vitéz Surányi-Unger Tivadar: A magyar gazdasági jólét útja. (H. F.)
 — A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank százéves története
 1841—1941. (Jirkovszky Sándor.) — *Howard S. Ellis*: Exchange
 Control in Central Europe. (Buday Kálmán.) — *Teghze-Gerber*
Ferenc: Államszámviteltan. (é. a.) — *Rentrop-Kayser*: Preis-
 politik und Preisüberwachung in Europa. (V. B.) — *Winschuh*
Josef: Männer, Traditionen, Signale. (V. B.) — *Gide Charles*:
 Le juste prix. (Dávid László.) — *Baudin Louis*: Le mécanisme
 des prix. (Kuffler Ervin.)

- Folyóirat szemle — — — — — 1045

Gazdasági jog. (é. a.)

- Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 1046

Weltwirtschaftliches Archiv. — Jahrbücher für Nationalökonomie und
 Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Rivista di politica economica.
 — Political Science Quarterly. — Revue Internationale
 du Travail.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
 a nyomdáért *Puskás István* felelős igazgató.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helvisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság
Budapest, II., Halász-u. 1.**

A KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUS MŰVEI

 ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSBAN

Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I.,
II. Ford.: Éber Ernő. 495+532 p.

Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford.: Kislégi Nagy Dénes. 358 p.

Malthus Tamás Róbert: A közgazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmazásukra. Ford.: Neubauer Gyula. 463 p.

List Frigyes: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Ford.: Horn József. 438 p.

Az öt kötet ára kötve 60 pengő

Megrendelhető a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL

LXVe ANNÉE
DECEMBRE 1941
VOL. 84, N° 12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

- Balds Ch.*: Soins financiers actuels — — — — — 937
Huszár G.: Idée et technique de l'assurance — — — — — 946
Schmidt Á.: La formation du capital national et le système des
impôts — — — — — 958

Notes

- Reitzer B.*: Rapport de l'Office Central du Placement sur le marché
du travail — — — — — 996

Literature

- Revue des livres** — — — — — 1014
Surányi-Unger Th.: Le chemin du bien-être économique de la
Hongrie. (Heller W.) — L'histoire centenaire de la Banque
commerciale de Pest. (Jirkovsky A.) — *Howard S. Ellis*:
Exchange Control in Central Europe. (Buday K.) — *Thegze-
Gerber F.*: Manuel de comptabilité publique. (é. a.) — *Rentrop-
Kayser*: Preispolitik und Preisüberwachung in Europa. (V. B.)
— *Winschuh Josef*: Männer, Traditionen, Signale. (V. B.) —
Gide Charles: Le juste prix. (Dávid L.) — *Baudin Louis*: Le
mécanisme des prix (Kuffler E.)
Revue des périodiques Hongroises — — — — — 1045
Droit économique. (é. a.)
Revue des périodiques étrangères — — — — — 1046
Weltwirtschaftliches Archiv. — *Jahrbücher für Nationalökonomie und
Statistik.* — *Schmollers Jahrbuch.* — *Rivista di politica econo-
mica.* — *Political Science Quarterly.* — *Revue Internationale
du Travail.*

JAHRGANG LXV
DEZEMBER 1941
BAND 84, HEFT 12

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Balás, K.*: Aktuelle Finanzsorgen — — — — — 937
Huszár, G.: Versicherungsgedanke und Versicherungstechnik — — 946
Schmidt, Á.: Kapitalbildung und Besteuerung — — — — — 958

Mitteilungen

- Reitzer, B.*: Die Lage des Arbeitsmarktes und die Reform des
Arbeitsnachweises in Ungarn — — — — — 996

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 1014

- Surányi-Unger, Tivadar*: Der Weg zu Ungarns wirtschaftlichem Wohlstand. (W. H.) — 100 Jahre der Pester Ungarischen Handelsbank 1841—1941. (A. Jirkovsky.) — *Howard, S. Ellis*: Exchange control in Central Europe. (K. Buday.) — *Teghze-Gerber, Franz*: Die Lehre vom Staatsrechnungswesen. (a. é.) — *Rentrop, Kayser*: Preispolitik und Preisüberwachung in Europa. (B. V.) — *Wunschuh, Josef*: Männer, Tradition, Signale. (B. V.) — *Gide, Charles*: Le juste prix. (L. Dávid.) — *Baudin, Louis*: Le mécanisme des prix. (E. Kuffler.)

- Ungarische Zeitschriften** — — — — — 1045

Wirtschaftsrecht. (é. a.)

- Ausländische Zeitschriften** — — — — — 1046

- Weltwirtschaftliches Archiv. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Schmollers Jahrbuch. — Rivista di politica economica. — Political Science Quarterly. — Revue Internationale du Travail.

LXVE ANNÉE
NOVEMBRE 1941
VOL. 84, N^O 11

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

- Neubauer J.*: L'élévation des prix — — — — — 833
Takarodó-Gáll B.: L'individu et la communauté du point de vue de
la morale sociale — — — — — 860
Keszler Ch.: Le salaire proportionnel au travail — — — — — 869

Notes

- Heller W.*: L'économie politique de W. Eucken — — — — — 894
Pósch M.: Les principes de comptabilité chez les premières banques
hongroises — — — — — 900

Literature

- Revue des livres** — — — — — 938
Eber A.: Le comte Széchenyi qu'a-t-il enseigné? (Hegedüs L.) — *Mil-*
hoffer E.: Le prix du blé depuis la crise mondiale (Varga E.) —
Huszti D.: Les relations commerciales entre la Hongrie et l'Italie
au moyen âge (Kelp A.) — *Adorján S.*: Un plan de sept ans
pour l'agriculture hongroise (Dávid L.) — *Colin C.*: The Con-
ditions of Economic Progress (Kuffler E.) — *Naumann H. D.*: Die
Organisation der Versicherungswirtschaft (k. N. D.) — *Meer-*
warth, R.: Leitfaden der Statistik (Olti V.) — *Damassé, B. V.*:
Essai sur l'Évolution du Commerce International (Morvai A.)
- Revue des périodiques étrangères** — — — — — 929
Rivista di politica economica. — Jahrbücher für Nationalökonomie
und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — The Quartely
Journal of Economics. — The American Political Science
Quartely.
- Société Hongroise d'Économie Politique** — — — — — 936

JAHRGANG LXV
NOVEMBER 1941
BAND 84, HEFT 11

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Neubauer, Gy.:</i> Das Steigen der Preise — — — — — 833
<i>Takaróné Gáll, B.:</i> Individuum und Gemeinschaft vom Gesichtspunkte der Wirtschaftsethik. — — — — — 860
<i>Keszler, Gy.:</i> Arbeitsleistung und Arbeitslohn — — — — — 859

Mitteilungen

<i>Heller, W.:</i> W. Eucken's Volkswirtschaftslehre — — — — — 894
<i>Pósch, K.:</i> Die Vermögensverwaltung und Buchführung der ersten ungarischen Kreditinstitute. — — — — — 900

Literatur.

Einzelbesprechungen — — — — — 908

Eber, Anton: Was lehrt uns Széchenyi? (L. Hegedüs.) — *Milholfer, Alexander:* Weltproduktion und Weltpreisbildung des Weizens von der Weltwirtschaftskrise bis zum zweiten Weltkrieg. (I. Varga.) — *Husztí, D.:* Italienisch-ungarische Handelsbeziehungen im Mittelalter. (A. Kelp.) — *Adorján, Johann:* Ein Siebenjahresplan für die ungarische Landwirtschaft. (L. Dávid.) — *Colin Clark:* The conditions of economic progress. (E. Kuffler.) — *Naumann, Hans Dietrich:* Die Organisation der Versicherungswirtschaft. (D. Kislégyi-Nagy.) — *Meerwart, Rudolf:* Leitfaden der Statistik. (V. Olti.) — *Damassé, B. V.:* Essai sur l'évolution du commerce international. (A. Morvai.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 923

Rivista di politica economica. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — The Quartely Journal of Economics. — The American Political Science Quartely.

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — — 936

LXVe ANNÉE
SEPT.-OKT. 1941
VOL. 84, N° 9—10

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

- Heller A.*: Production augmentée et propriété foncière — — — — 705
Kádas K.: La direction des prix et l'équilibre du marché — — — — 717

Notes

- Éber E.*: L'assurance du rendement de la récolte dans les États
Unis d'Amérique — — — — — — — — — — 775
Mennyei G.: Les banques dans la Russie des Sowjets — — — — 783

Literature

- Analyses et critiques** — — — — — — — — — — 788

Nouvelles traductions Hongroises des oeuvres de *A. Smith, Ricardo, Malthus* et *Fr. List.* (W. H.)

Travaux statistiques Transsylvaniens. *Farkas A.* et *Mudra A.*: Les calculs de variation et de corrélation dans la recherche agraire. — *Farkas A.*: Le capital dans les petites propriétés Transsylvaniennes. — Id.: Apiculture des petites propriétés Transsylvaniennes. — Id.: Revenus des petites propriétés Transsylvaniennes. — Id.: Examen méthodique du travail manuel agricole. (Varga E.)

- Revue des livres** — — — — — — — — — — 795

Éber A.: Comment nous enrichir pour rien? (H. F.) — *Soproni A.*: Les conditions économiques et sociales du comitat Sopron. (Hollós E.) — *Wagemann E.*: Wo kommt das viele Geld her? (é. a.) — *Kruse A.*: Der Mittelstandskredit. (Reitzer B.) — *Ahmed Oguz*: Die Wirtschaftslenkung in der Türkei. (Kádas K.) — Commission to study the Organization of Peace. Preliminary report and monographs. (m. v.) — *Boukaouris G. N.*: Vers l'état économique. (Domány Gy.)

- Revue des périodiques étrangères** — — — — — — — — 820

Schmollers Jahrbuch. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Bank-Archiv. — Finanz-Archiv. — Political Science Quarterly.

JAHRGANG LXV
- SEPT.-OKT. 1941
BAND 84, HEFT 9—10

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Heller, A.*: Mehrproduktion und Bodenbesitz — — — — — 705
Kádas, K.: Preiskontrolle und Markgleichgewicht. II. — — — — — 717

Mitteilungen

- Éber, E.*: Ernteertragsversicherung in den Vereinigten Staaten — — 775
Mennyey, G.: Das Bankwesen Sowjetrusslands — — — — — 783

Literatur.

Sammelbesprechungen — — — — — 788

Die Klassiker der Volkswirtschaftslehre in ungarischer Übersetzung.
(W. H.)

Statistische Studien über Siebenbürgen. (Varga S.)

Einzelbesprechungen — — — — — 795

- Éber, Anton*: Wie können wir umsonst reicher werden? (W. H.) —
Soproni, Alexius: Die Sorgen der Kulturecke. (Hollós S.) —
Wagemann, Ernst: Wo kommt das viele Geld her? (a. é.) —
Kruse, Alfred: Der Mittelstandskredit. (Reitzer B.) — *Oguz,*
Ahmed: Die Wirtschaftslenkung in der Türkei. (Kádas K.)
Commission to study the organisation of peace. Preliminary
report and monographs. (m. v.) — *Boukaouris, G. Nicolas*:
Vers l'état économique (Domány J.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 820

Schnollers Jahrbuch. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Sta-
tistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Bank-Archiv. —
Finanz-Archiv. — Political Science Quarterly.